

IOANNIS
CALVINI
NOVIODVNENSIS
OPERA
OMNIA,
IN NOVEM TOMOS DIGESTA.

IOANNIS CALVINI NOVIODVNENSIS OPERA OMNIA;

IN NOVEM TOMOS DIGESTA.

Editio omnium noviſſima, ad fidem emendatiorum Codicum quam accuratiſſime recognita, & Indicibus locupletiſſimis non ſine maximo labore & ſtudio adornata.

Tomorum ſeriem, & quam quiſque complectatur materiam, proxima à Præfatione pagina docebit.

AMSTELODAMI,
Apud Viduam JOANNIS JACOBI SCH[illegible]ERI,
MDCLXXI.

LECTORI
SALVTEM.

OPus tibi, Lector benevole, exhibemus & maximum, &, vel ipsa teste invidia, præstantissimum. Sed enim, quanto id majus, quantoque præstantius, tanto majoribus impensis, & cura majore fuit opus, ut parem dignitati suæ splendorem, parem exspectationi utilitatem hæc editio nostra præstaret. Quam ad rem quid opis & operæ, præter typorum elegantiam chartæque nitorem, contulerimus, paucis ut recognoscas etiam atque etiam rogamus. Quicquid uspiam erat melioris notæ codicum diligenter conquisivimus, eos inter se contulimus, nævis, qui passim occurrebant, expurgavimus, literas, syllabas, voces, sensum ipsum tam accurate (religiose tamen) restituimus, ut quod desideret vix curiosissimus jam reperiat. Quia vero non leve studiorum, & laboris compendium lectori adfertur, si Indices, quam copiose materiam assignant tam fideliter paginas, quibus ea continetur, ostendant; hac in parte, ubi peccatum erat enormiter, labor nobis, præter adauctas impensas, fuit maximus: quippe cum jam typis ante excusi essent Indices, negli-

negligentia ejus qui aliquot Indicibus ordinandis præfectus fuerat animadversa, ipsam impressionem nostram rejiciendam potius judicavimus, quam ut Lector toties falsis citationibus eluderetur. Hoc non anni unius, non languentis industriæ, non cujusvis hominis erat negotium: dum igitur is & prece & pretio conquiritur, dum correctioni isti operosissimæ incumbitur, &c, dum proh dolor! interea qui summæ rei præerat maritus meus SCHIPPERUS, Deo ita volente, è medio abit, elapsum est, inquam, non exiguum temporis spatium. Exsorbuimus tamen, eodem quod afflixerat Divino adjuvante numine, & pietatis bonique publici zelo instigante, fastidia hæc & tædia omnia, & tandem magni hujus Theologi opera quousque noster adspirare potuit labos elimatissima in lucem proferimus: tu iis, Lector, fruere, & conatus nostros humanitate & benevolentia prosequere. Vale.

ELENCHUS
TOTIUS OPERIS.

IOANNES CALVINUS NATUS NOVIODUNI PICARDORUM
x Iulij A°. 1509 et denatus Genevæ XXVII May A°. 1564 ibidemque sepultus.

Calvinum assidue comitata modestia virum,
Nec vultu manibus finxerat ipsa suis
Ipsa à quo potuit virtutem discere virtus:
Roma tuus terror maximus ille fuit.

Siet hier een helder Licht een hoogh begaefde Geest,
Vol wetenschap en deucht, de ere van Geneven.
Wiens pluyge ren een schrick voor Romen is geweest,
En haer verheven Stoel deed waggelen en Beeven.
Dewyl hy in zyn tyd daer mee te weege bracht,
Meer dan de grootste Vorst met al zyn oorlogs maght.

Iohannes Calvinus is geboren tot Novon in Picardyen den 10 Iuly 1509 en is inden Heere ontslapen tot Geneven den 27 May 1564 en aldaer begraven.

JOANNIS CALVINI,

MAGNI THEOLOGI,

COMMENTARII

IN

LIBROS MOSIS;

ET QUIDEM

In GENESIN *seorsim*,

Reliquis quatuor in formam Harmoniæ digestis:

Cum triplici INDICE, quorum primus, Geneseos; secundus, quatuor librorum in formam Harmoniæ dispositorum, res notabiliores; tertius, singulorum Harmoniæ capitum versiculos sparsim explicatos, continet.

NEC NON IN

LIBRUM JOSUÆ,

Cum suo INDICE.

AMSTELODAMI,
Apud JOANNEM JACOBI SCHIPPER.
M. DC. LXVII.

Illustrissimo Principi

H E N R I C O

Duci Vindocinensi, Regni Navarræ Hæredi,

J O A N N E S   C A L V I N U S.

Quod hunc meum laborem tibi dicare veritus non sum, illustrissime Princeps, ut sub tuo nomine in lucem exeat, si consilium in eo meum plerique reprehendant, nihil mihi novum vel inopinatum accidet. Objicient enim ex hac inscriptione odium tibi conflari apud improbos, qui jam plus satis tibi infesti sunt. Verum quando in hac tenera ætate, inter varios terrores & minas ea te animi magnitudine Deus instruxit, ut nunquam à sincera & ingenua fidei professione fueris abductus: meo testimonio confirmari quod palam vis omnibus manifestum esse, quid tibi noceat non video. Quando itaque te Euangelii Christi non pudet, justam mihi fiduciæ materiam dare visa est hæc tua libertas, ut tibi gratularer de tam felicibus exordiis, & in posterum ad invictam constantiam hortarer. Nam quod optimis quibusque naturis accidit, ut sint flexibiles, adolescentibus, usquedum magis compositi fuerint, commune est. Quod si quibus displiceat meum studium, modo nobilissimæ Reginæ matri tuæ probetur (quod futurum confido) tam iniqua eorum judicia, quam malignas obtrectationes despicere licebit. ego saltem nihil morabor. Unum forsan parum considerate à me factum est, quod eam non ante consului, nequid nisi ex ejus sententia & voluntate aggrederer: verum hujus quoque rei in promptu est excusatio. Equidem si incuria præteriissem, non imprudentiæ modo, sed temeritatis & arrogantiæ me ipse damnarem. Verum quum prorsus desperassem de tam matura editione, eo quod me typographus in nundinas vernas rejiceret, festinandum certis de causis non putavi. Interea, dum alii vehementius & acrius instant, repente mihi nuntiatur: quod pertinaciter mihi negatum fuerat, posse ante quindecim dies ad finem usque opus perduci. Ita mihi adempta præter spem, neque tamen invito, petendæ veniæ facultas. Tametsi quo propagandæ Christi doctrinæ, puræque fidei & pietatis desiderio flagrat præstantissima Regina, de ejus voluntate non admodum anxie laboro, quin hoc meum officium libenter amplexetur, suoque patrocinio defendat. Quantopere à superstitionibus & corruptelis, quibus fœdata & inquinata fuit religio, aliena sit, minime dissimulat. Ac inter turbulentas agitationes seriis documentis cognitum fuit, plusquam virilem animum in fœmina habitare. Atque utinam viros tandem pudefaciat, ac utilis æmulatio ipsos ad imitationem stimulet. Nam quum sibi adeo modeste temperaret, vix quisquam putasset, plusquam violentos impetus ita placide sustinere, & simul animose repellere. Et intestinis certaminibus quam serio Deus eam exercuerit, pauci sunt testes, in quibus ego unus. Tibi sane, Illustrissime Princeps, melius quærendum non est exemplum, ut te ad solidam virtutum omnium effigiem formes: ad quem scopum ut aspires, contendas, enitaris, singulari modo te obstrictum esse cogita. Nam & heroica quæ in te refulget indoles, si à te ipso degeneres, minus excusationis relinquit: & educatio non vulgare excellentis naturæ subsidium instar est alterius vinculi ad te in officio retinendum. Nam ad castam disciplinam accessit liberalis institutio. Jam, tinctus literarum rudimentis, non abjecisti (ut solent fere omnes) præ fastidio earum studium, sed in excolendo ingenio alacriter adhuc pergis. Quod autem hic liber nomini tuo inscriptus prodit in publicum, perinde valere cupio acsi Deus quasi injecta manu, de integro sibi te vendicet, quod liberius Christi discipulum profitearis. Et certe nullum alis te matri, Reginæ nunquam satis laudatæ, obsequium continget gratius, quam si te majores in pietate assidue progressus facere audiat. Etsi autem ætatis tuæ captum superant multa quæ in hoc libro continentur: non tamen præpostere tibi legendum offero, & quidem ut in attenta ejus lectione sedulo te exerceas. Nam quum adolescentes oblectet rerum veterum cognitio, mox ad eos annos pertinges, in quibus historia tam creationis mundi, quam vetustissimæ Ecclesiæ, non minore cum fructu quam oblectatione te occupet. Et certe si merito pravam hominum socordiam damnat Paulus, quia illustre gloriæ Dei speculum, quod illis in mundi opificio assidue offertur, clausis oculis prætereunt, atque ita injuste supprimunt veritatis lucem: non minus turpis ac pudenda fuit quæ seculis fere omnibus grassata est originis & creationis humani generis ignorantia. Et certe paulo post conditam Babylonem credibile est earum rerum memoriam obsolevisse quas assiduo sermone agitari celebrarique decuerat. Nam quum profanis hominibus sua dispersio quædam à puro Dei cultu emancipatio esset: curæ illis non fuit, ad quascunque appellerent terræ plagas, quod de creato & instaurato mundo à patribus audierant, secum deferre. Ita factum est ut nulla gens, exceptis tantum Abrahæ posteris, vel ex quo fonte orta esset ipsa, vel quando cœpisset esse universum hominum gens, duobus continuis annorum millibus sciverit. Nam quod libros Mosis Ptolemæus tandem in Græcam linguam vertendos curavit, laudabile magis quam fructuosum (tunc quidem temporis) fuit ejus studium: quando lumen, quod e tenebris eruere conatus erat, nihilominus hominum incuria suffocatum delituit. Unde colligere promptum est, quid ad

cognoſcendum mundi opificem totos ingenii nervos intendere debuerant, maligna potius impietate hoc captaſſe, ut ſponte cæcutirent. Floruerunt interea liberales doctrinæ, viguerunt præclara ingenia, lucubrationes omnes genus fuerunt editæ: atqui de mundi conditi hiſtoria altum ſilentium. Quin ſummus philoſophus, qui & acumine & eruditione reliquos omnes antecelluit, mundum æternum eſſe diſputans, quicquid habebat ſolertiæ buc applicuit, ut Deum ſua gloria fraudaret. Quanquam paulo religioſior fuit ejus magiſter Plato, ſeque aliquo uberioris notitiæ guſtu imbutum oſtendit, exigua tamen quæ delibat veritatis principia, tot figmentis corrumpit ac miſcet, ut magis noceat quam proſit fictitium illud docendi genus. Qui vero ad ſcribendas hiſtorias ſtudium ſuum contulerunt: homines ingenioſi & literis expoliti, quum pleno ore jactent ſe ultimæ vetuſtatis fore teſtes, antequam ad Davidis ætatem appellant, multa & turbida fæce perfundunt ſuas lucubrationes: ſupra vero dum conſcendunt, immenſam trahunt mendaciorum colluviem: tantum abeſt ut ad prima mundi exordia ſincero liquidoque narrationis contextu perveniant. Volentes autem neſciſſe qnod non procul quærendum erat, ſi modo ad verum diſcendum animos adjicere placuiſſet, claro documento ſunt Ægyptii: quorum præ foribus quum accenſa eſſet verbi Dei lampas, rerum à ſe geſtarum (quindecim ſcilicet ante conditum mundum annorum millibus) putidas fabulas nullo pudore jactarent. Nec minus puerile inſulſumque Athenienſium commentum, qui ſe αὐτόχθονες gloriati, quum ſibi disjunctam à reliquo genere humano originem aſſererent, barbaris quoque ipſis ſe fecerunt ridiculos. Quanquam autem omnes plus minus eodem ingratitudinis crimine fuerunt impliciti, eos deligere operæ pretium putavi, quorum eo minus excuſabilis eſt error, quo ſibi inter alios omnes magis ſapere viſi ſunt. Sive autem univerſæ quæ olim fuerunt gentes, velum ſibi data opera obduxerint, ſive illis ſua tantum ignavia obſtiterit: incomparabilis theſauri loco haberi meretur Moſis liber, qui ſaltem creationis mundi indubiam nobis fidem facit: qua ſublata, indigni ſumus quos terra ſuſtineat. Hiſtoriam diluvii, quæ non minus formidabile in humano genere deleto, divinæ ultionis, quam ſuave gratiæ in eodem inſtaurato ſpeculum continet, in præſentia omittam. Una hæc utilitas inæſtimabile libro pretium ſtatuit, quod res apprime cognitu neceſſarias ſolus oſtendit quomodo poſt exitialem hominis lapſum Eccleſiam ſibi Deus adoptaverit: quiſnam fuerit verus ejus cultus, & quibus pietatis officiis ſe exercuerint ſancti Patres: quomodo pura religio, hominum ignavia ad tempus collapſa, quaſi poſtliminio in ſtatum integrum redierit: quando apud certum populum depoſuerit Deus gratuitum æternæ ſalutis fœdus: quomodo ex uno homine & ſterili & caduco, propeque ſemimortuo, & (quemadmodum Jeſaias vocat) ſolitario, paulatim fluxerit exigua ſoboles, quæ repente in multitudinem ingentem excrevit: quam inopinatis modis & extulerit, & tutatus ſit electam à ſe domum, licet inopem omnibus præſidiis nudatam, & ad qnoſvis æſtus expoſitam, multiplices hoſtium copiæ undique cingerent. Porro quam neceſſaria ſit harum rerum cognitio, ex ſuo quiſque uſu & experientia judicium faciat. Videmus quam tumultuoſe Papiſtæ fallaci Eccleſiæ titulo ſimplices territent. A Moſe depingitur genuina Eccleſiæ facies, quæ diſcuſſis illis præſtigiis, inanem metum eximat: fucati etiam ſplendoris pomparumque oſtentatione in ſtultam ſui admirationem rapiunt minus perſpicaces, imo hebetant ac dementant. At ſi ad eas notas quibus Eccleſiam deſignat Moſes, oculos convertimus, nihil amplius inanes larvæ ad fallendum habebunt momenti. Sæpe nos conturbat fereque exanimat eorum paucitas qui puram Dei doctrinam ſequuntur: ac præſertim dum cernimus quam longe lateque regnum obtineant ſuperſtitiones. At quemadmodum olim Dei Spiritus per os Jeſaiæ Prophetæ Judæos ad rupem, unde erant exciſi, reſpicere jubebat: ita eodem nunc quoque per Moſen nos revocans, quam perverſum ſit multitudine Eccleſiam metiri, acſi in turba conſiſteret ejus dignitas, admonet. Si quando minus floreat paſſim religio quam optandum ſit, diſſipetur piorum corpus, ſtatuſque Eccleſiæ bene compoſitus peſſum eat, non modo labaſcunt nobis, ſed penitus diffluunt animi. Atqui dum in hac Moſis hiſtoria Eccleſiæ ſtructura ex ruinis, collectio ex laceris fruſtis ac vaſtitate oſtenditur, merito tale gratiæ Dei ſpecimen in bonam fiduciam erigere nos debet. Quando autem tanta eſt humani ingenii ad fingendos alienos cultus propenſio, ne dicam laſcivia, nihil nobis utilius quam regulam pure riteque colendi Dei à ſanctis Patriarchis petere, quorum pietatem hac præcipue nota deſignat Moſes, quod ex ſolo Dei verbo perpenderint. Quamlibet enim longum in externis ceremoniis ſit diſcrimen, quod tamen inflexibile ſemper vigere debet, utriuſque eſt commune, ut religio ad ſolum Dei arbitrium nutumque formetur. Nec me latet quanto uberior hic materia ſuppetat, & quantum infra eorum quæ breviter attigi dignitatem ſubſidat mea oratio: ſed quia opportunis locis alibi ſingula à me, quanquam non quo par erat ſplendore & ornatu, plenius tamen & copioſius tractata ſunt: nunc mihi ſatis fuit breviter commonefacere pios lectores quantum operæ pretium facturi ſint, ſi veteris Eccleſiæ exemplar, quale à Moſe expreſſum eſt, ad ſuos uſus prudenter aptare diſcant. Et certe ideo nos ſanctis Patriarchis in ſpem ejuſdem hæreditatis Deus adjunxit, ut ſuperata quæ nos ſeparat temporum diſtantia, mutuo fidei & patientiæ conſenſu eadem certamina obeamus. Quo majore odio digni ſunt turbulenti quidam homines, qui neſcio quo furioſi zeli œſtro perciti, Eccleſiam noſtræ ætatis plus ſatis diſſipatam, aſſidue diſcerpere conantur. Non loquor de profeſſis hoſtibus, qui aperta vi ad perdendum quicquid eſt piorum, funditusque delendam eorum memoriam incumbunt: ſed de moroſis quibuſdam Euangelii profeſſoribus, qui non modo fovendis diſſidiis novam ſubinde materiam ſuppeditant, ſed pacem quam pii doctique homines libenter colerent, ſua inquietudine perturbant. Videmus ut inter Papiſtas,

quam-

quamvis capitalia inter ſe aliis in rebus certamina exerceant, maneat tamen ſcelerata contra Euangelium conſpiratio. Quam exiguus ſit corum numerus qui ſinceram Chriſti doctrinam tenent, ſi cum ingentibus couferatur illorum copiis, dicere nihil attinet. Interea emergunr quaſi è ſinu noſtro audaculi ſcriptores, qui non ſolum errorum nebulis ſanæ doctrinæ lucem obſcurant, vel pravis deliriis ſimplices demeutant, ac minus exercitatos: ſed profana dubitandi licentia totam religionem ſibi convellere permittunt. Nam quaſi putidis ſuis itoniis & cavillis genuinos Socratis diſcipulos ſe præbent, nullum illis magis plauſibile eſt axioma quam fidem eſſe liberam, ut liceat, quavis de re ambigendo, Scripturam inſtar naſi cerei (ut loquuntur) flexibilem reddere. Itaque boc proficient tandem qui illecebris uovæ hujus academiæ capti, nunc dubiis ſpeculationibus indulgent, ut ſemper diſcendo, nunquam ad ſcientiam perveniant veritatis. Hactenus de hiſtoriæ utilitate breviter quoad locus ferebat, diſſerui. Porro ut Legis doctrina cujus obſcuritas antehac multos deterruit, familiariter iuuoteſceret, neſcio quam dextre, certe fideliter, elaboravi. Erunt, nou dubito, qui uberiorem locorum explicationem deſiderent. Ego vero, qui natura prolixitatem fugio, duas ob cauſas in hoc opere fui reſtrictior. Nam quia iſti quatuor libri jam ſua longitudine qnoſdam deterreur: veritus ſum ne ſi in ipſis enucleandis liberius ſtylo indulgerem, plus accederet faſtidii. Deinde quum in progreſſu de vita ſæpius deſperaverim, ſuccinctam expoſitionem dare malui quam mutilam relinquere. Videbuut tamen ſinceri lectores, ſanoque judicio præditi, ſedulo me caviſſe nequid perplexum, ambiguum vel obſcurum, aſtute aut negligenter prætermitterem. Quum ergo ſcrupulos omnes diſcutere conatus fuerim, uon video çur de brevitate quiſpiam queratur, niſi forte tantum velit ex commeutariis ſapere. Atqui libenter patiar ejuſmodi homines, quos nulla explere poteſt verboſitas, alium ſibi magiſtrum quærere. Quod ſi experiri libeat, reipſa cognoſces ac tibi credes veriſſimum eſſe quod prædico. Puer es: atqui Deus, quum Reges proprium ſibi Legis volumen ſcribere juſſiſſet, ab hac claſſe pium Joſiam non exemit; quin potius in puero nobiliſſimum extare piæ eruditionis ſpecimen voluit, quod ſenum ſocordiam coargueret. Et tuum exemplum docet quantopere interſit à teneris aſſueſcere. Nam ex radice quam in te egerunt quæ imbibiſti Religionis principia, non modo germen effloreſcit, ſed propemodum maturitatem quandam ſpirat. Ergo ad eum qui tibi propoſitus eſt ſcopum infatigabili ſtudio enitere. Neque re morentur vel conturbent naſuti homines, quibus minime videtur tempeſtivum pueros ad præcocem hanc (ut loquuntur) ſapientiam vocari. Quid enim abſurdius vel minus ferendum, quam ubi te circumſidenr omne genus corruptelæ, hoc temedio arceri? Quum ſervos quoque veſtros corrumpant aulicæ deliciæ, quanto ſummis Principibus iuſidiæ periculoſiores, qui omnibus & lautitiis & deliciis ita affluuut, ut mirum ſit uou in laſciviam prorſus diffluere? Nam certe naruræ propemodum tepugnat, copiis voluptatum ſine voluptate perfrui. Iuter delicias vero illibatam manere caſtitatem quam difficile ſir, plus ſatis uſu patet. Tu vero illuſtriſſime Princeps, quicquid ad voluptatum ſeminarium pullulat, venenum puta. Nam ſi te jam demulceat quod coutinentiam & temperantiam ſuffocat, quid non adultus concupiſceres? Aſperior forte eſt hæc ſententia, magnam corporis curam eſſe magnam virtutis incuriam: veriſſime tamen ita loquutus eſt Cato. Hoc quoque paradoxum vix forte admittet communis vita: Major ſum & ad majora genitus, quam ut mancipium ſim corporis mei; cujus contemptus certa eſt mea libertas. Faceſſat ergo immodicus rigot, quo omnis jucunditas tollitur è vita: ſed quam lubricus ex ſecuritate & indulgeutia ad proterviendi liceutiam ſit lapſus, nimis multa exempla demouſtrant. Quanquam tibi uon cum luxuria modo, ſed cum aliis compluribus vitiis bellandum erit. Tua comitate, modeſtia, verecuudia nihil ſuavius: ſed nullum eſt tam manſuetum ac compoſitum ingenium, quod aſſentationibus inebriatum non ad feritatem & truculeutiam degeneret. Jam quum innumeri adulatores, totidem ſiut ad iuflammandum variis libidinibus tuum auimum flabella: quanto te ad cavendum acrius intendere convenit? Nec vero dum te admoueo de aulicis blanditiis, aliud poſtulo quam ut moderatioue inſtructus, te inexpugnabilem præbeas. Vere enim ille, non eſſe in laude ponendum ſi quis Aſiam nunquam viderit, verum ſumma laude dignum ſiquis pudice & continenter iu Aſia vixerit. Id quum aſſequi maxime ſit optabile, facile compendium præſcribit David, ſi modo imiteris ejus exemplum, dum præcepta Dei ſuos conſiliarios eſſe prædicat. Et certe quicquid aliunde conſilii ſuggeratur, niſi hinc ſapiendi facias exordium, evaneſcet. Supereſt itaque, generoſiſſime Princeps, ut quod de ſancto Rege Ezechia apud Jeſaiam legitur, ſubinde tibi in mentem recurrat. Præclaras enim ejus dotes euumerans Propheta, hoc maxime elogio eum commendat, quod theſaurus ejus erit Dei timor. Vale illuſtriſſime Priuceps. Deus te ſuo præſidio tueatur incolumem, douis ſpiritualibus magis ac magis exornet, omnique benedictiouum genere locupletet. Genevæ, pridie Caleudas Auguſti, M. D. LXIII.

ARGUMENTUM.

Quum immensa Dei sapientia in hoc admirabili cæli & terræ opificio reluceat, multum abest quin possit conditi mundi historia pro dignitate sua rite explicari. Nam & exiguus nimis est ingenii nostri modulus, ut tantam capiat rerum amplitudinem: tantum abest ut lingua ad plenam solidamque earum enarrationem sufficiat. Verum sicuti laudem meretur qui modeste & reverenter in operum Dei consideratione se exercet, etiamsi minus assequitur quam esset optandum: ita si in hoc exercitii genere alios pro facultate mihi data juvare studeam, officium meum non minus piis hominibus probatum iri quam Deo acceptum fore confido. Hoc non tantum excusandi mei causa præfari libuit: sed ut moniti etiam sint lectores, si probe mecum in meditandis Dei operibus proficere velint, sobrium, docilem, mansuetum & humilem spiritum afferendum esse. Oculis quidem mundum cernimus, pedibus calcamus terram, manibus palpamus innumeras operum Dei species, odorem ex herbis & floribus suavem jucundumque haurimus, fruimur ingentibus bonis: sed in his ipsis quorum notitiam apprehendimus, inest ea divinæ potentiæ, bonitatis, sapientiæ infinitas, quæ sensus omnes nostros absorbeat. Itaque hominibus sufficiat si mediocrem pro suo captu gustum habeant. Atque ad hunc scopum ita nos eniti tota vita convenit, ut nos (etiam in ultima senectute) profectus minime pœniteat, modo aliquantum simus a carceribus progressi. Hoc consilio Moses librum suum exorsus est à mundi creatione, ut in ejus aspectu Deum quasi visibilem nobis proponat. Sed hic insurgunt protervi homines, ac ludendo quærunt, undenam hoc revelatum fuerit Mosi. Fabulari ergo de rebus ignotis putant quia nec spectator fuerit eorum quæ narrat, neque ex lectione didicerit ita esse. Sic illi: facile tamen refellitur eorum improbitas. Nam si fidem ideo elevant huic historiæ, quoniam ex longa ætatum serie repetatur, vaticinia etiam refutent, quibus idem prædixit quæ totidem postea seculis acciderunt. Clara sunt, inquam, & diserta, quæ de Gentium vocatione testatur Moses: complementum duobus fere post ejus mortem annorum millibus extitit. Qui rem longe post futuram, & tunc ab hominum sensu absconditam spiritu prævidit, annon potuit utrum mundus à Deo creatus esset, intelligere: præsertim cælesti magisterio edoctus? Neque enim suas divinationes hic profert: sed organum est Spiritus ad ea publicanda quæ ab omnibus cognosci operæ pretium fuit. Quod illis absurdum videtur, tunc demum ab eo descriptum expositumque fuisse creationis ordinem, qui ante incognitus fuisset: in eo nimium errant. Neque enim memoriæ prodidit res prius inauditas: sed quæ longa annorum successione filiis patres quasi per manus tradiderant primus scriptis consignavit. Putamusne sic positum in terra fuisse hominem, ut suam rerumque omnium quibus fruebatur originem nesciret? Imo de omnibus probe edoctum fuisse Adam nemo sanus dubitabit. An vero ille postea mutus? An sancti Patriarchæ tam ingrati ut silentio tam necessariam doctrinam supprimerent? An Noë, tam memorabili Dei judicio admonitus, eandem ad posteros transmittere neglexit? Hoc elogio Gen. 18. vers. 19. *nominatim Abraham ornatur, quod familiæ suæ doctor sit ac magister. Et scimus, quum abesset procul Moses, fœderis tamen à Deo cum patribus initi notitiam toti populo tritam fuisse. Neque enim quasi novum aliquid prodit, natos esse ex sancto genere Israëlitas, quod Deus sibi cooptasset: sed tantum commemorat quod omnes tenebant, quod senes ipsi à proavis acceperant, quod denique omni controversia inter eos carebat. Itaque neque dubium nobis esse debet quin mundi creatio, ut hic describitur, ex veteri ac perpetua patrum traditione jam nota esset. Verum quia nihil magis proclive est quam corrumpi ab hominibus Dei veritatem, ut longo temporis successu quasi à seipsa degeneret: quo pura historia retineretur, eam Dominus scriptis commendari voluit. Ergo Moses ejus doctrinæ quam scriptis complexus est, fidem (quæ hominum levitate fluxa esse poterat) stabilivit. Nunc ad Mosis consilium redeo, vel Spiritus sancti potius, qui per os ejus loquutus est. Deum, qui invisibilis est, nonnisi ex suis* Hebr. 11. vers. 3. *operibus cognoscimus. Ideo eleganter Apostolus secula vocat τὰ μὴ ἐκ φαινομένων βλεπόμενα, ac si dicas, spectacula rerum non apparentium.* Rom. 1. vers. 20. *Hæc ratio est cur Dominus, ut nos ad sui notitiam invitet, proponat nobis ante oculos cæli terræque fabricam, & in ea se quodammodo conspicuum reddat.* Psal. 19. vers. 1. *Nam æterna quoque ejus divinitas & potentia (ut inquit Paulus) illic relucent. Et illud Davidis est verissimum, cælos, utcunque lingua careant, disertos tamen esse gloriæ Dei præcones: pulcherrimum hunc naturæ ordinem silendo clamare quam admirabilis sit ejus sapientia. Hoc eo diligentius notandum est, quod tam pauci rectam cognoscendi Dei viam tenent: plurimi autem in creaturis hærentes, opificem ipsum non curant. Nam duobus his extremis vitiis fere laborant homines, quod alii, præterito Deo, totam ingenii sui vim ad naturæ considerationem applicant: alii autem, neglectis Dei operibus, stulta adeoque insana curiositate ad inquirendam ejus essentiam involant. Perperam utrique. occupari investigandis naturæ arcanis, ut nunquam ad authorem convertas oculos, perversum est studium: frui vero tota natura, nec beneficii authorem agnoscere, nimis fœda ingratitudo. Ergo qui sine religione philosophantur, imo hoc agunt speculando ut Deum & pietatis sensum procul à se removeant, aliquando* Act. 14. vers. 17. *sentient quid valeat illud Pauli quod refert Lucas, Deum nunquam se reliquisse ἀμάρτυρον. Neque enim illis impune cedet, quod ad testimonia tam illustria surdi & hebetes fuerint. Et sane Deum nusquam videre, qui ubique dat præsentiæ suæ signa, malignæ ignorantiæ est. Quod si nunc illusores cavillis effugiunt, aliquando testabitur horribile eorum exitium, nec alia de causa ipsos Deum nescire, nisi sponte & malitiose cæcutiant. Quantum ad eos qui superbe mundum transvolantes, Deum in nuda sua essentia quærunt, fieri non potest quin absurdis tandem multis commentis se intricent. Deus enim alioqui invisibilis (ut jam dictum est) mundi imaginem quodammodo induit, in qua se nobis conspiciendum præbeat. Tam magnifice ornatum incomparabili cæli & terræ figura qui intueri*

non

non dignantur, postea suis deliriis justas sui fastidii pœnas luunt. Proinde simulac nomen Dei auribus nostris insonat, vel ejus cogitatio subit, nos quoque pulcherrimo hoc ornatu ipsum vestiamus: denique mundus sit nobis schola, si probe Deum cognoscere optamus. Hinc etiam refellitur eorum improbitas, qui Mosi oblatrant, quod tam breve temporis spatium fluxisse narrat à mundi creatione. Quærunt enim quid Deo repente in mentem venerit ut mundum crearet: cur tamdiu in cælo otiosus jacuerit: atque in perniciem suam ludendo, acumen suum exercent. Refertur in historia tripartita quoddam pii viri responsum, quod mihi semper placuit. Nam quum impurus quispiam canis Deum ejusmodi ludibrio exagitaret, excepit ille, tunc minime fuisse otiosum, quia infernum fabricasset curiosis. Quibus enim rationibus eorum proterviam compescas, quibus sobrietas ex professo contemptibilis est & odiosa? Et certe qui in vexando Dei otio ita libenter nunc exultant, vim ejus in paranda gehenna æternam fuisse magno suo malo sentiant. Quantum ad nos spectat, non debet tantoperè absurdum videri, quod Deus seipso contentus, mundum, quo non indigebat, non ante creavit quam ita visum est. Porro quum ejus voluntas regula sit omnis sapientiæ, ea una nos contentos esse decet. Recte enim Augustinus injuriam Deo à Manichæis fieri dicit, quod superiorem ejus voluntate causam flagitent. De Genesi contra Manich. lib 1. *Prudenter idem admonet non magis de infinitis temporum quam locorum spatiis esse inquirendum. Nos certo non ignoramus finitum esse cæli circuitum, & terram instar globuli in medio locatam esse. Qui non citius creatum fuisse mundum indigne ferunt, expostulent etiam cum Deo quod non innumerabiles* De civita Dei. *mundos fecerit. Imo quia hoc absurdum ducunt, multa secula præteriisse absque mundo, agnoscant hoc magnum esse naturæ suæ vitium, quod præ immensa vastitate quæ vacua manet, exiguum spatium cælum & terra occupant. Nobis vero, quia & temporum æternitas, & gloria Dei infinitus, duplex esset labyrinthus, hæc modestia placeat, ne longius progredi appetamus quam Dominus operum suorum ductu ac directione nos invitat. Quod autem mundum quasi speculum constituo, in quo Deum intueri oporteat, non ita volo accipi: quasi vel nobis perspicaces sint oculi ad cernendum quod cæli ac terræ fabrica repræsentat: vel cognitio qualis inde haberi potest, sufficiat in salutem. Imo quia nullo profectu nos Dominus per creaturas ad se invitat, nisi quod inde inexcusabiles reddimur: novum remedium (ut opus erat) addidit, vel saltem alio subsidio adjuvit ingenii nostri ruditatem. Nam Scriptura duce & magistra, quæ alioqui nos fugerent, non modo demonstrat, sed propemodum aspicere cogit: non secus ac hebetes oculi specillis adjuvantur. Atque in hoc (ut jam dictum est) Moses incumbit. Nam si mutum cæli & terræ magisterium sufficeret, supervacua esset Mosis doctrina. Accedit igitur hic præco, qui attentionem nostram excitat, ut sciamus nos ad conspiciendam Dei gloriam in hoc theatro esse collocatos: neque ut testes modo, sed etiam ut divitiis omnibus quæ hic sunt expositæ, fruamur; sicuti eas Dominus usui nostro destinavit ac subjecit. Nec tantum in genere Deum mundi esse architectum pronuntiat: sed toto historiæ contextu ostendit quam admirabilis sit ejus tum potentia, tum sapientia, tum bonitas, ac præsertim summa erga humanum genus solicitudo. Præterea quum æternus Dei sermo, viva & expressa sit illius effigies, huc nos revocat. Ita efficitur quod docet Apostolus, non aliter quam fide intelligi aptata fuisse verbo Dei secula.* Hebr. 11. vers. 3. *Proprie enim ex eo nascitur fides, quod edocti Mosis ministerio non jam vagamur in speculationibus stultis & evanidis: sed verum & unicum Deum in genuina sua imagine contemplamur. Objici tamen potest, his videri consentaneum quod Paulus tradit, Postquam in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam* 1 Cor. 1. vers. 21. *Deum, visum Deo esse per stultitiam prædicationis salvos facere credentes. Nam ita innuit, frustra Deum quæri rerum visibilium ductu, nec vero aliud restare nisi ut recta nos ad Christum conferamus. Non igitur ab elementis mundi hujus, sed ab Euangelio faciendum est exordium, quod unum Christum nobis proponit cum sua cruce, & in eo nos detinet. Respondeo, frustra quidem in mundi opificio philosophari, nisi qui Euangelii prædicatione jam humiliati, totam mentis suæ perspicaciam crucis stultitiæ (ut Paulus nominat) subjicere didicerint, sursum, inquam,* 1 Cor. 1. vers. 23. *& deorsum nihil reperiemus quod nos ad Deum usque attollat, donec in sua schola nos Christus erudierit. Id porro fieri non potest nisi ex profundis inferis emersi, crucis ejus vehiculo supra cælos omnes tollamur: ut illic fide comprehendamus quæ oculus nunquam vidit, auris nunquam audivit, & quæ longe corda mentesque nostras superant. Neque enim illic terra nobis objicitur quæ fruges velut in diurnum alimentum suppeditet, sed Christus ipse in vitam æternam se nobis offert: nec cælum solis ac stellarum fulgore oculos corporales illustrat, sed idem Christus, lux mundi & Sol justitiæ, in animis nostris refulget: nec aër inane spatium nobis ad spirandam porrigit, sed ipse Dei Spiritus nos vegetat & vivificat. Denique illic invisibile Christi regnum omnia occupat, & Spiritualis ejus gratia per omnia diffusa est. Verum hoc non obstat quo minus sensus nostros ad cæli terræque considerationem applicantes, inde etiam petamus quæ nos in vera Dei notitia confirment. Christus enim imago est, in qua non modo pectus suum nobis Deus conspicuum reddit, sed manus quoque & pedes. Pectus appello arcanum illum amorem quo nos in Christo complexus est: per manus autem & pedes, quæ oculis nostris exposita sunt opera intelligo. A Christo simulatque discessimus, nihil est tam crassum vel minutum, in quo non allucinari necesse sit. Et sane Moses quamvis in hoc libro initium faciat à mundi creatione, non tamen in ea nos sistit. Nam hæc simul conjungi debent, conditum fuisse mundum à Deo, & hominem, postquam luce intelligentiæ donatus erat, & tot privilegiis ornatus, cecidisse sua culpa, atque ita bonis omnibus quæ obtinuerat, privatum fuisse. deinde misericordia Dei in vitam, quam perdiderat, restitutum, idque Christi beneficio: ut semper esset aliquis cœtus in terra, qui in spem cælestis vitæ adoptatus, hac fiducia Deum coleret. Atque huc quoque spectat totius historiæ*

con-

contextus, sic à Deo servatum fuisse humanum genus ut peculiarem Ecclesiæ suæ curam egerit. Hoc enim est libri argumentum, postquam conditus fuit mundus, hominem veluti in theatro fuisse collocatum, qui sursum & deorsum mirifica Dei opera conspiciens, authorem reverenter adoraret. Secundo, omnia in usum hominis esse destinata, quo magis illi obstrictus, totum se in ejus obsequium addiceret ac dicaret. Tertio, intelligentia & ratione fuisse præditum, ut à brutis animalibus discretus, potiorem vitam meditaretur: imo ut ad Deum recta tenderet, cujus insculptam imaginem gerebat. Postea sequitur lapsus Adæ, quo se à Deo alienavit: unde factum est ut omni rectitudine privatus fuerit. Ita Moses hominem omnis boni vacuum, mente cæcum, corde perversum, omni parte vitiatum, sub mortis æternæ reatu constituit: sed mox addit instaurationis historiam, ubi Christus cum redemptionis beneficio affulget. Hinc continua serie quum singularem Dei providentiam in regenda tuendaque Ecclesia prosequitur, tum verum Dei cultum nobis commendat: ubi sita sit hominum salus, præscribit, & Patrum exemplis ad infractam crucis tolerantiam hortatur. Quisquis ergo in hoc libro rite proficere cupit, mentem suam ad hæc capita referat. Præsertim vero observet, postquam exitiali suo casu se & omnes posteros Adam perdidit, hoc salutis nostræ fundamentum, hanc esse Ecclesiæ originem, quod ex profundis tenebris eruti, mera Dei gratia novam vitam obtinuimus. Patres hujus vitæ (sicuti per verbum illis à Deo offerebatur) fide factos esse compotes: verbum porro hoc in Christo fuisse fundatum: jam vero eadem salutis promissione, qua initio erectus fuit Adam, pios omnes qui postea vixerunt, fuisse sustentatos. Itaque perpetuam Ecclesiæ successionem ex hoc fonte fluxisse, quod sancti Patres alii post alios fide amplexi oblatam sibi promissionem in Dei familiam fuerunt aggregati, ut communem in Christo vitam haberent. Hoc diligenter notandum, ut sciamus quænam sit veræ Ecclesiæ societas, & quæ fidei communio inter Dei filios. Quum Moses Israëlitis ordinatus esset doctor, non dubium est quin proprie eos respexerit, ut agnoscerent se populum esse à Deo electum & cooptatum: atque hujus adoptionis certitudinem peterent à fœdere quod Dominus cum patribus illorum pepigerat: scirent non alium esse Deum, non aliam esse rectam fidem. Sed hoc quoque idem voluit seculis omnibus testatum, quicunque rite colere Deum volunt, & censeri Ecclesiæ membra, iis non aliam vitam tenendam esse quam quæ hic monstratur. Porro ut hoc fidei principium est, scire hunc unum esse verum Deum quem colimus: ita non vulgaris ejus est confirmatio, nos esse Patriarcharum socios: quia sicuti Christum, quum exhibitus nondum foret, habuerunt salutis suæ pignus: ita Deum, qui se jam olim ipsis patefecit retinemus. Hinc etiam colligitur discrimen inter purum legitimumque Dei cultum & omnes adulterinos, qui postea Satanæ fraude & perversa hominum audacia fabricati sunt. Ad hæc, consideranda est Ecclesiæ gubernatio, ut statuat lector Deum illius perpetuum fuisse custodem ac præsidem: sic tamen ut crucis militia eam exercuerit. Hic vero propria Ecclesiæ exercitia se proferunt: imo tanquam in speculo nobis stadium ob oculos statuitur, quo nos cum sanctis Patribus ad beatæ immortalitatis metam eniti decet. Nunc Mosen audiamus.

JOAN.

JOANNIS CALVINI
VITA,

à

THEODORO BEZA,

Genevensis Ecclesiæ Ministro, accurate descripta.

SI quis erit qui me alio quam tuendæ veritatis studio existimet ad hanc Joannis Calvini vitam describendam accessisse, facile me ot spero, ab hac calumnia præsens rerum humanarum status viodicabit. Vix enim ullum est brevius ad omnem calamitatem compendium, quam virtutem laudasse: extremæ vero dementiæ fuerit, quod malum possis vel uno silentio redimere, id ultro tibi accersere. Quod si ne virtutem quidem ullam impune prædicare patiuntur scelerati, quid iis expectandum est, quibus pietatem, id est, quiddam ipsa virtute superius, prædicare propositum est? cui non improbi tantum homines adversantur, sed etiam plerumque ii ipsi bellum iodixerunt, qui maxime probi videri ac interdum esse student. Nec enim ullos habet pietas acriores inimicos, quam eos ipsos, qui falsam religionem pro vera serio sunt amplexi. Sed ista me quantumvis in speciem terribilia, minime tamen perculerunt. Turpe eoim fuerit malorum metu bonos silere, & soperstitiosorum clamoribus oppressam Religioois vocem conticescere. Quod si quis excipiat, longe aliud esse Calvini vitam scribere, quam veritatem defendere, fatebor equidem ego longe aliud esse hominem quam veritatem: sed hoc tamen dicere non erubescam, haud temere dictum esse ab eo qui est [illegible]: *Sicut misit me pater, ita & ego mitto vos:* &, *Qui* Joan. 20.
vos audit, me audit. Clamitent igitur homines, tum qui id sibi per ignorantiam persuase- vers. 21.
runt, tum qui per improbitatem sic loquuntur, Lutherum, Zuioglium, Calvioum à nobis Luc. 10.
pro diis haberi, qui tamen quoties libet, Sanctorum cultores ut idololatras reprehenda- vers. 16.
mus. Clameot, inquam, isti quantum & quamdiu volent, Habemus quod illis regeramus: nempe longe aliud esse, vere sanctorum hominum labores pro Religione susceptos, dicta denique & facta commemorare (quarum rerum cognitiooe boni meliores evadant, improbi vero redarguantur, qui nobis unus est scopus in hoc scriptorum genere) quam, ot ipsi faciunt, partim vere Sanctorum hominum vitam noo minus impiis quam ineptis narrationibus (ut quod Abdias ille nescio quis io Apostolorum historia fecit) dedecorare, partim ex putidissimis mendaciis fabulosas historias (quas vulgo Legendas Aureas barbaro vocabulo, ego Ablegandas Stercoreas appello) conflare, ac tandem etiam veterum deorum idola mutatis tantum nominibus in usum revocare. Tam igitur absumus ab istis mortuorum cultoribus, quam tenebræ luci repugnant. Illud enim severissimis additis comminationibus prohibet Dominus: oos Deo jubeoti, in ipsius opera corporis & mentis oculos intendere, obsequimur. Nemo enim est opinor, qui oon homines inter omnia Dei opera, & rursum inter cæteros mortales eos qoi sanctitate simul ac doctrina pollent, maxime nobis cognoscendos & observaodos esse fateatur. Non temere certe Daniel stellis com- Dan. 12.
parat sanctos Dei homines, qui felicitatis iter suo splendore cæteris commonstrent: quo- vers. 3.
rum fulgorem qui totum extingui morte patiuntur, digni sunt quos tenebræ, rursum multo quam antea densiores iovadant. Cæterum ne illos quidem placuit imitari, qui dum [illegible] & [illegible] illud dicendi geous sectantur, veritatem non tam exornarunt, quam suspectam nonnullis reddiderunt. Itaque oon quam ornate, sed quam vere scriberem laborans, simplici potius oarratione otendum putavi.

Natus est JOANNES CALVINUS Noviodunì Veromanduorum, aut certe proximo- M.D.IX.
rum Veromanduis finium, oppido celebri, Anno à Domini nativitate M. D. IX. VI. Id. Julii, Patre Gerardo Calvino, matre Joanna Franca, utroque honestæ famæ & mediocribus facultatibus parente. Erat is Gerardus non pauci judicii & consilii homo, ideoque oobilibus ejus regionis plerisque charus: quod in causa fuit, ut inter Mommorios (quæ familia illic fuit oobilitate præcipua iosignis) liberaliter admodum, paterno tamen sumptu Calvinus filius à prima pueritia educaretur. Eos deinde Lutetiam studiorum gratia secutus, Præceptorem habuit in Gymnasio Marchiano Maturinum Corderium, spectatæ tum probitatis tum eruditioois virum, & insignem semper habitum in omnibus fere Galliæ scholis juventutis erudiendæ Magistrum: Genevæ demum, eo ipso anno quo Calvinus, VI. Nonas Septembris mortuum: quum annum agens octuagesimum quintum, eo docendi munere in hoc Gymnasio Genevensi fungeretur. Translatus deinde in Gymnasium ab Acuto monte cognominatum, Hispanum habuit doctorem non indoctum: à quo, exculto ipsius ingenio, quod ei jam tum erat acerrimum, ita profecit, ut cæteris sodalibus io Grammatices curriculo relictis, ad Dialectices & aliarum quas vocant, artium studium promoveretur. Destinarat autem eum pater ab initio Theologiæ studiis, ad quæ ultro illum incli-

[illegible] nare

nare ex eo colligebat, quod in illa etiam tenera ætate mirum in modum religiosus esset, & severus omnium in suis sodalibus vitiorum censor: quod ex nonnullis etiam Catholicis, idoneis testibus, multis post annis celebri jam ejus nomine, audire me memini. Itaque quasi rebus sacris destinato, pater beneficium ab Episcopo Noviodunensi impetravit in Ecclesia Cathredrali quam appellant, ac deinceps etiam Parochiæ Curationem, in pago urbi vicino, qui Pons-Episcopi dicitur, ex quo ortus ipse Gerardus Calvinus pater, in urbem ipsam postea transierat: quo loco constat Joannem ipsum Calvinum antequam Gallia excederet (nullis alioqui Pontificiis ordinibus initiatum), aliquot ad populum conciones habuisse. Sed hoc consilium interrupit utriusque mutatus animus. Patris quidem, quod Juris prudentiam certius iter esse ad opes & honores videret: filii vero, quod à cognato quodam suo Petro Roberto Olivetano (cui Gallicæ Ecclesiæ conversa ex Hebræo Biblia Neocomi impressa debent) de vera Religione admonitus, legendis sacris libris se tradere, à superstitionibus vero abhorrere, ac proinde sese ab illis sacris sejungere cœpisset. Profectus ergo juris civilis audiendi causa Aureliam, ubi tunc Jurisconsultorum Gallorum facile princeps Petrus Stella docebat, mirum quantopere brevi tempore profecerit: adeo quidem ut quum sæpissime obiret ipsorum Doctorum vices, Doctor potius quam Auditor haberetur: eique discedenti Doctoratus insignia absque ullo pretio, summo docentium omnium consensu quasi optime de Academia merito, offerrentur. Interea tamen ille sacrarum literarum studium simul diligenter excolere, in quo tantum etiam promoverat, ut quicunque in ea urbe aliquo purioris Religionis cognoscendæ studio tangebantur, ad eum etiam percontandum ventitarent, ejusque tum eruditionem tum ardorem magnopere admirarentur. Testantur autem nonnulli adhuc superstites, qui tum ei familiares & contubernales fuerunt, consuevisse illum per id tempus, postquam frugaliter admodum cœnasset, ad mediam usque noctem lucubrare, mane vero experrectum quæ legisset in lecto aliquamdiu meditari, velutique concoquere, nec facile in ea meditatione passum interpellari. quibus continuatis vigiliis ille quidem solidam eruditionem, & excellentem memoriam est consecutus: sed illam vicissim ut verisimile est, ventriculi imbecillitatem contraxit, quæ varios ipsi morbos, & tandem etiam intempestivam mortem attulit. Erat tum Academiæ Bituricensis magna celebritas, quod eo evocatus ex Italia Jurisconsultus ætatis suæ facile princeps Andreas Alciatus venisset, quem sibi quoque Joannes noster audiendum putavit. Itaque quum eo migrasset, amicitiam iniit & Religionis & literarum nomine cum Melchiore Wolmaro Germano Rotuillensi, Græcarum literarum publico tum illic Professore: cujus maxime viri eo libentius memini, quod eundem ego à prima pueritia ad pubertatem usque Præceptorem unicum habui: cujus doctrinam, pietatem cæterasque virtutes, admirabilem denique in erudienda juventute dexteritatem nunquam satis possim prædicare. Hoc auctore & adjutore Calvinus Græcas literas didicit, cujus beneficii memoriam omnibus postea testatam esse voluit, consecratis ipsius nomini Commentariis quos in alteram ad Corinthios Epistolam edidit. In his igitur studiis versantem, ita tamen ut sacras literas assidue tereret, adeoque nonnullas interim conciones in agro Biturigum, in oppidulo quod Linerias vocant, præsente & probante illius domino haberet, repentina mors patris nuntiata in patriam revocavit. Inde paulo post Lutetia transiens quum annum ageret vigesimum quartum, egregium illum commentarium scripsit in Senecæ libellum de Clementia: quo scriptore gravissimo, & ipsius Calvini moribus plane conveniente valde delectatum eum fuisse constat. Ibi paucis mensibus innotuit omnibus purioris Religionis studiosis, inter quos frequenter postea non sine insigni pietatis testimonio commemorantem eum audivimus Stephanum Forgeum, celebrem mercatorem, postea pro Christi nomine crematum, cujus etiam nomen edito postea contra Libertinos libro celebravit. Ab eo tempore sese Calvinus abjectis reliquis studiis Deo consecravit, summa piorum omnium qui tum Lutetiæ occultos cœtus habebant voluntate, nec ei mox defuit, in quo sese strenue exerceret. Erat tum Academiæ Parisiensis Rector, ita ut illic fit, designatus Nicolaus Copus Guilielmi Copi Basiliensis Regii Medici filius: cui quum de more habenda esset Cal. Novembris oratio, quo die à Pontificiis Panagia celebrantur, suggessit eam Calvinus; in qua purius & apertius quam antea consuevissent, de Religione disserebatur. Hoc vero Sorbona ferre non potuit, nec probavit Senatus, quem Parlamentum appellant: à quo citatus Rector sese quidem in viam cum suis apparitoribus dedit, sed ab amicis in itinere admonitus ut sibi ab adversariis caveret, domum reversus, ex ipso postea Regno excedens Basileam se contulit. Itum est etiam in Gymnasium quod Fortretum vocant, ubi tum Calvinus sibi domicilium delegerat: quo forte domi non reperto, deprehensis inter schedas multis amicorum literis; nil propius factum, quam ut plurimi in maximum vitæ discrimen incurrerent: ita tum erant acres illi admodum adversus Ecclesiam judices, & in his quidem præcipue Joannes quidam Morinus, cujus adhuc nomen ab insigni sævitia celebratur. Sed hanc tempestatem Dominus Reginæ Navarrensis unicæ Regis Francisci sororis admirabili ingenio præditæ mulieris, & piis tunc admodum faventis intercessione dissipavit, misso in aulam, ibique perhonorifice ab ea accepto & audito Calvino. Inde ille Lutetia relicta in agrum Santonicum demigrans, amico cuidam operam dedit, cujus rogatu breves quasdam admonitiones Christianas scripsit, quas Parochis nonnullis inter Sacra recitandas tradebant,

debant, ut paulatim populi ad veritatis indagandæ studium allicerentur. Eodem tempore Neracum Aquitaniæ urbem venit, Jacobum illum Fabrum Stapulensem senem salutaturus, quem eadem illa Navarrena Regina à Sorbonistis Matæologis ob Mathematices & alia Philosophiæ recta studia Parisiensi Academiæ non sine diutino acerrimoque certamine restituta & Scholasticam Theologiam exagitatam, in vitæ discrimen adductum liberarat, & in illa suæ ditionis urbe collocarat. Excepit autem juvenem bonus senex, & libenter vidit, futurum augurans insigne cælestis in Gallia instaurandi Regni instrumentum. Redit aliquanto post Lutetiam Calvinus, eo quasi Dei ipsius manu evocatus. Venerat enim illuc impius ille Servetus, jam tum suum adversus sacram Triadem virus dispergens: quem sese nihil magis appetere quam ejus colloquium simulantem, condicto loco & tempore Calvinus (idque non citra magnum vitæ periculum, quod tum latere propter accensam adversariorum rabiem cogeretur) diutius quidem sed frustra expectavit, illo ne Calvini quidem conspectum ferente. Fuit autem is annus XXXIV. supra sesquimillesimum horrenda in multos pios sæ- M.D.
vitia insignis, Gerardo Ruffo Sorbonico Magistro sed pietatis studia magnopere tunc ad- XXXIV.
juvante, itemque Coraldo Augustiniani ordinis, (qui unum & alterum jam annum favore Navarrenæ adjuti, negotium Christi in urbe plurimum promoverant) non modo ex pulpito deturbatis, sed etiam in carcerem conjectis: & eo usque inflammata fascinati Francisci Regis ira ob schedas quasdam adversus Missam per urbem sparsas, ipsiusque regii cubiculi foribus affixas, ut publica decreta supplicatione, cui una cum liberis suis tribus nudo capite ardentem facem quasi expiationis causa gestans interfuit, quatuor urbis celebrioribus locis octonos Martyres vivos ustulari juberet, atque adeo solenni jurejurando testaretur, se ne liberis quidem suis parsurum, si forte teterrimis illis, ut vocabat, hæresibus essent infecti. Ejusmodi rerum statum intuens Calvinus paulo postquam Aureliæ insignem illum libellum edidisset, quem Psychopannychian inscripsit adversus illorum errorem, qui dormire sejunctas à corporibus animas errore à vetustissimis usque seculis repetito docebant, secedere ex Gallia statuit, eoque consilio una cum illo quicum eum apud Sanctonas aliquamdiu vixisse diximus, iter Basileam versus per Lotharingiam ingressus, non procul urbe Metensi in maximam difficultatem incidit, alterius ex servis perfidia pecunia utrique surrepta, qui altero ex equis validiore strato tam repente se in fugam dedit, ut deprehendi nullo pacto potuerit, herisque ipsis ab omni viatico relictis imparatissimis: adeo ut ab altero demum servulo decem mutuo sumptis coronatis vix Argentinam, indeque Basileam pervenerint. Ibi præcipuos habuit amicos summos illos homines Simonem Grynæum, & Wolfgangum Capitonem, seseque Hebraicis literis dedit: & quamvis latere modis omnibus studeret, id quod ex Epistola quadam Buceri ad eum altero post anno data liquet, tamen edere coactus est Christianæ Religionis Institutionem quam vocavit, operis longe maximi rudimentum. Quum enim illam Francisci Regis carnificinam ægre ferrent Germani Principes qui Euangelio nomen dederant, & quorum ille tum amicitiam ambiebat, hoc unum ille [illegible] auctore Gulielmo Bellaio Langæo repererat, ut sese nonnisi in Anabaptistas pro verbo divino suum tantum Spiritum jactantes, & omnium Magistratuum contemptores animadvertisse diceret. Quod dedecus veræ Religioni inustum non ferens Calvinus, ejus edendi libri occasionem arripuit, meo quidem judicio incomparabilis: addita excellenti ad Regem ipsum præfatione, quam si forte legisset ille, aut ego vehementer fallor, aut magnum esset illi meretrici Babylonicæ jam tum vulnus illatum. Erat enim ille Rex non quales eum sunt consecuti postea: sed acerrimus rerum æstimator, judicii ad dignoscendum verum non parvi, eruditorum fautor, neque per se a nobis alienus. Sed illum hæc audire nedum legere neque populi Gallici, neque ipsius Regis peccata passa sunt, quibus ira Dei jam tum propinqua imminebat. Edito hoc libro suaque veluti præstita patriæ fide, Calvinum visendæ Ferrariensis Ducissæ Ludovici XII. Francorum Regis filiæ, cujus tum pietas celebrabatur, simulque Italiæ veluti procul salutandæ desiderium incessit. Illam igitur vidit, simulque quantum ad illum facere præsens rerum status sinebat, in vero pietatis studio confirmavit, ut eum postea vivum semper unice dilexerit, ac nunc quoque superstes gratæ in defunctum memoriæ specimen edat luculentum. Cæterum ex Italia, in cujus fines se ingressum esse dicere solebat ut inde exiret, in Galliam regressus, rebus suis omnibus ibi compositis, abductoque quem unicum superstitem habebat Ant. Calvino fatre, Basileam vel Argentinam reverti cogitantem, interclusis aliis finibus per Allobrogum fines iter institutum prosequi bella coegerunt. Ita factum ut Genevam veniret, nihil ipse quidem de illa urbe cogitans, sed ut mox apparuit, divinitus eo perductus. Erat enim in illam urbem paulo ante mirabiliter introductum Christi Euangelium duorum summorum virorum opera, Gulielmi Farelli Delphinatis, non ut quidam commenti sunt ex cœnobio, sed ex schola Jacobi Fabri Stapulensis prodeuntis, & Petri Vireti Orbensis ex agro Bernensis ac Friburgensis ditionis, quorum postea laboribus copiosissime Dominus benedixit. Eos igitur quum ut inter bonos fieri solet, Calvinus transiens invisisset, tum Farellus ut erat plane vir ille Spiritu quodam heroico afflatus, multis eum verbis frustra obtestatus, ut secum potius Genevæ laboraret, quam longius excurreret, nec ei facile Calvinus assentiretur, At ego tibi, inquit, studia tua prætexenti denuntio Omnipotentis Dei nomine, futurum ut nisi in opus istud Domini nobiscum incumbas, tibi non tam Christum

quam teipsum quærenti Dominus maledicat. Hac terribili denuntiatione territus Calvinus sese Presbyterii & Magistratus voluntati permisit: quorum suffragiis, accedente plebis consensu, delectus non Concionator tantum (hoc autem primum recusarat) sed etiam Sacrarum literarum Doctor, quod unum admittebat, est designatus Anno Domini M. D. XXXVI. mense Augusto. Atque idem hic annus inito inter duas civitates Bernam & Genevam arctiori fœdere, & Lausannæ ad Christum accessione, habita adversus Pontificios libera disputatione, cui Calvinus quoque interfuit, celebratus est. Tunc edita est à Calvino Christianæ doctrinæ quædam veluti formula, vixdum emergenti è Papatus sordibus Genevensi Ecclesiæ accommodata. Addidit etiam Catechismum, non illum in quæstiones & responsiones distributum, quem nunc habemus, sed alium multo breviorem, præcipua Religionis capita complexum. Aggressus deinde cum Farello & Coraldo, plerisque ex collegis timiditate turbas fugientibus, nonnullis etiam, quæ maxima Calvini solicitudo fuit, clam opus Domini impedientibus, Ecclesiam componere, à civibus primum omnium contendit, ut coactus populus universus, ejurato palam Papatu, in Christianam Religionem ac disciplinam paucis capitibus comprehensam juraret. Quod etsi non pauci recusarent, ut in urbe vixdum ex Sabaudi Ducis retibus, & Antichristi jugo liberata, & multis adhuc factionibus æstuante, dedit tamen Dominus vigesima Julii Anno M. D. XXXVII. ut palam præeunte publico Scriba, à Senatu Populoque Genevensi in Christianæ Religionis ac disciplinæ simul capita juraretur. Istis vero exacerbatus Satan & frustra, quod per externos hostes infinitis modis tentarat, efficere sese pietatis obtentu ratus, primum omnium Anabaptistas, deinde Petrum Caroli de quo mox dicemus, opposuit, qui opus istud Domini, sive quod illud qualecunque jam erat, ei magnopere ingratum esset, sive quod ea quæ postea consecuta sunt prospiceret, non interturbarent modo, verum etiam destruerent prorsus atque subverterent. Sed anteverterat Satanam Dominus, quod ipse rei eventus docuit. Anabaptistas enim Calvinus & Collegæ publica liberaque disputatione convocatos, ea gravitate ex uno Dei verbo confutarunt decimo octavo Martii Anno M. D. XXXVII, ut quod raræ cujusdam fuit felicitatis, ab eo tempore vix unus aut alter in hac Ecclesia apparuerit. Alter Ecclesiæ turbator, P. Caroli nomine, majores & diuturniores turbas dedit, quarum duntaxat summam recensebo, quod tota hujus certaminis historia extet, & ex quadam Calvini ad Grynæum epistola colligi possit. Istum gnaviter impudentem Sophistam mater Sorbona quæ pepererat, postea tanquam hæreticum, non ita de ipsa meritum ejecit. Venit igitur ille primum quidem Genevam, inde Lausannam, postea Neocomum: Satanæ Spiritu usque adeo ubique comite, ut quocunque venisset, certa suæ turpitudinis impressa vestigia relinqueret. Ubi se videbat à nostris argui, ad adversarios transibat: ab illis rursum ad nostros, ut illius artes aperte descriptæ extant prolixa quadam Farelli ad Calvinum epistola. Tandem igitur aperte cœpit optimum quemque, & quidem inprimis Farellum, Calvinum, Viretum, quasi de Sacra Triade minus recte sentientes criminari. Habita est ea de re Synodus Bernæ valde frequens, in qua damnatus calumniæ P. Caroli paulatim postea defecit, tandemque Mediomatrices subornatus venit, ut opus Domini quod feliciter illic Farellus inchoarat, impediret. Inde scripta epistola pios aperte lacessivit, ut Apostasiæ suæ plena spe facta, beneficium aliquod canis famelicus obtineret. Romam autem nihilominus remissus, ut coram ipsi Bestiæ satisfaceret, ibique cum ludibrio exceptus, premente inopia & Gallica scabie, vix in Xenodochium receptus, stipendium tandem peccati, mortem videlicet à filio peccati retulit. Et hic quidem fuit illius infelicis exitus. Interea Calvinus, anno videlicet M. D. XXXVII, quod multos in Gallia videret veritatem quidem intus probe noscentes, sibi tamen indulgentes, quasi Christum animo colere satis esset, etiamsi Papisticis sacris interessent, duas elegantissimas epistolas edidit: Unam de fugienda idololatria Nicolao Chemino, quo amico & hospite usus Aureliæ plurimum fuerat, Officiali postea Cenomanensi designato: Alteram de Papisticis Sacerdotiis, Gerardo illi Ruffo, cujus antea memini, quique Abbatia quadam ac deinceps Episcopatu, post editum illum Parisiensem tumultum donatus, non modo postea satis rectum cursum non tenuit, verum etiam heram suam Navarrenam Reginam paulatim pessum dedit. Cæterum hæc illum
M.D. XXXVIII. agentem, gravissimæ domesticæ seditiones exceperunt. Admissum fuerat in urbe, sicut antea diximus, Euangelium, & papatus ejuratus. Sed extrusa simul à plerisque non fuerant indigna multa flagitia, quæ in ea urbe Canonicis & impuro illi Clero tot annos addicta, diu viguerant: & veteres, inter quasdam primarias familias, inimicitiæ bello Sabaudico susceptæ, adhuc exercebantur. Quibus leni primum admonitione, deinde graviori adversus refractarios increpatione tollendis, quum nihil proficeretur, & eo usque malum processisset, ut Civitas privatorum quorundam factione in diversas partes scinderetur, & non pauci sese in ordinem juratum redigi nullo modo paterentur, eo tandem deveniendum fuit, ut magno heroicoque Spiritu præditi Farellus, & Calvinus cum Coraldo Collega (quem quum ut antea diximus, strenue Lutetiæ pro veritate depugnasset, Calvinus Basileam, indeque Genevam postquam illic ipse constitisset, perduxerat) aperte testarentur, sese Cœnam Domini tam inter se discordibus, & ab omni Ecclesiastica disciplina alienis civibus, rite celebrare non posse. Accedebat & aliud malum, quod videlicet in quibusdam ritibus Ecclesia Genevensis à Bernensi discreparet. Utebantur enim Genevenses pane communi,

& Bapti-

& Baptisteria illa quæ vocant, tanquam ad Baptismi ministerium minus necessaria; itemque dies festos excepto die Dominico sustulerant, quibus de rebus quum Synodus Lausannæ à Bernensibus coacta sic decidisset, ut Azymum panem, illaque restitui Genevæ postularet, collegium autem Ministrorum Genevensium se prius audiri æqnum duceret, eamque ob causam altera Tigurum Synodus esset indicta: his oblatis occasionibus, qui tum fuerant creati Syndici (annnus hic est summusque in Republica Genevensi Magistratus) factionum ac discordiarum duces populum convocant: eoque rem perducunt (frustra sese Calvino cum ejusdem sententiæ Collegis ad reddendam omnium rationem offerente) ut majore parte meliorem superante, tres isti fidi Dei servi intra biduum excedere urbe juberentur, quod Cœnam Domini celebrare recusassent. Hoc decretum quum esset Calvino renunciatum; Certe, inquit, si hominibus servivissem, mala mihi merces persolveretur, sed bene est quod ei inservivi qui nunquam non servis suis rependit qnod semel promisit. Et quis ista non existimasset certam perniciem Ecclesiæ Genevensi allatura? Eventus tamen contra ostendit divina providentia id factum, partim ut alibi opera fidelis servi sui usus, variis eum experimentis ad res majores instrueret, partim ut seditiosis illis suo ipsorum impetu subversis, Ecclesiam Genevensem à multis sordibus repurgaret. Usque adeo sese Dominus in cunctis suis operibus, ac præsertim in Ecclesiæ suæ gubernatione admirandum præbet. Sed hæc omnia postea res ipsa patefecie. Tum vero magno cum bonorum omnium dolore, tres illi edicto parentes, qunm Tigurum primum venissent, ibique coacta Helveticarum Ecclesiarum aliquot Synodo, atque ex Synodi decreto per Bernensium intercessionem, tentatis, sed frustra Genevensium animis, Calvinus quidem Basileam inde sese, ac mox Argentinam contulit. Illic igitur ex illius urbis Senatus voluntate, à summis illis viris quibus tanquam lucidis gemmis illa tum Ecclesia fulgebat, Bucero, Capitone, Hedione, Nigro & aliis eorum collegis, ad Theologicam professionem proposito honesto stipendio evocatus, non modo Theologiam illic docuit magna cum doctorum omnium applausu, sed etiam ex Senatus consensu, Gallicam Ecclesiam, constituta etiam Ecclesiastica disciplina plantavit. Sic expectatione sua frustratus Satan, pro Genevensi Ecclesia Calvinum alibi exceptum, & aliam mox alibi natam Ecclesiam conspexit: nihilo interea segnius laborans, ut ædificium Genevense prorsus concussum penitus everteret. Itaque mox reperie male feriatos nonnnllos, qui ut pietatis nescio cujus obtentu, iniquissimnm illud decretum tegerent, panem communem quo antea in Cœna utebantur, in Azymum censerent converti oportere, scilicet ut novis dissidiis ansam præberent. Neque hoc consilium Satanam fefellisset, nisi Calvinus bonos nonnullos ista mutatione usqueadeo offensos, ut etiam à Cœna sibi abstinendnm putarent, serio monuisset, ne ob istud ἀδιάφορον litem moverent. Sic obtinuit panis Azymi usus: de quo etiam postea restitutus Calvinus, nunquam contendendum putavit, minime tamen dissimulans, quid alioqui magis esset probaturus. At ecce longe mox aliud periculosius malnm, Anno videlicet M. D. xxxix. exortum, simulque Calvini diligentia extinctum. Erat tum Episcopus Carpentoratensis Jacobus Sadoletus magna eloquentia homo, sed qua inprimis ad opprimendam veritatis lucem abuteretur: nec aliam ob causam in Cardinalium numerum adscitus, quam ut vir alioqui vitæ non flagitiosæ, quos posset colores, falsæ religioni induceret. Is observata ejus temporis occasione, destitutum tantis pastoribus gregem, facile se intercepturum arbitratus, viciniam quoque prætexens (est enim Carpentoratensis Civitas Delphinatui, & hic rursus Sabaudiæ contiguus) literas dedit desideratissimis quos vocat, Senatui, Consilio, populoque Genevatium inscriptas: in quibus nihil eorum prætermisit, quæ ad eos in Rom. illius meretricis gremium revocandos pertinerent. Illis nemo tum erat Genevæ qui responsum opponeret: adeo ut nisi peregrino sermone scriptæ fuissent, magnum Civitati in eo rerum statu damnum daturæ fuisse videantur. At illas Calvinus Argentinæ quum legisset, omnium injuriarum oblitus, sic statim & vere & eloqnenter respondit, ut ille mox totum istud negotium tanquam desperatum omiserit. Sed neque tamdiu expectavit Calvinus, ut legitimum illum pastoris affectum testaretur, quem adversus Genevenses ipsos, tum apud suos gravissime pro communi pietatis causa laborantes retinebat: cujus demum affectus luculentum testimonium exhibent insignes Epistolæ, quas ad illos anno ipso quo rejectus est ac proxime consecuto, Argentinæ dedit, quibus nimirum hoc unum agit, ut & ad resipiscentiam coram Deo, & ad tolerantiam adversus improbos, & ad pacem cum suis pastoribus fovendam, & ad Dei invocationem inprimis exhortetur: atque ita illos comparat ad optatam illam lucem ex suis illis funestissimis tenebris iterum expectandam, nti etiam eventus mirifice comprobavit. Tum quoque Institutionem Christianam multo auctiorem, Commentarios in Epistolam ad Romanos Symoni Grynæo amicissimo suo dicatos, aureolum denique libellum edidit de Cœna Domini, in Gallorum suorum nsum, quem deinde Latinum fecit Galasius: quod argumentum ita dextre simul ac erudite videtur explicasse, ut ea tot infelicissimarum controversiarum decisio, in qna doctissimus ac optimus quisque merito acquievit, illi potissimum secundum Deum accepta feratur. Nec minor fuit ejus felicitas in multis in viam revocandis Anabaptistis, inter quos duo præcipui fuerant, unus Paulus Volsius, cui jam olim Erasmus suum illud Enchiridium militis Christiani dicaverat: quo pastore postea usa est Argentinensis Ecclesia: Alter Joannes quidam Stordet Leodiensis, cujus postea peste ex-

M.D. XXXIX. Cum etiam sequens proxime conjungitur.

tincti viduam Idelletam nomine, gravem honestamque feminam, Calvinus ex Buceri consilio uxorem duxit. Hæc tum Calvini studia fuerunt Argentinæ ad annum usque M. D. XLI, quo anno fuerunt à Cæsare Wormatiam primum, deinde Ratisbonam Comitia componendis Religionis dissidiis convocata. Iis quod ita Theologorum Argentinensium collegio placuisset, Calvinus adfuit, minime, quod constat, Ecclesiis ac suis præsertim Galliæ inutilis, & Domino Philippo Melanchthoni, & Gaspari Crucigero beatæ memoriæ inprimis gratus, adeo ut cum ille sæpe Theologum cognominarit, hic vero privatum de Cœna cum eo colloquium habuerit, ejusque cognitam sententiam diserte comprobarit. Jam autem advenerat illud tempus, quo constituerat Dominus Genevensis Ecclesiæ misereri. Itaque eorum Syndicorum unus, quorum opera factum fuerat decretum, ut fidi pastores ejicerentur, ita sese in Reipublicæ administratione gessit, ut seditionis reus, dum per fenestram proripere se conatur, præceps ruens, ut erat ingenti corporis mole, ita sese attriverit, ut intra paucos dies ex illo casu sit extinctus. Alter homicidio perpetrato, capite multatus est. Reliqui duo malæ etiam administratæ in quadam legatione Reipublicæ accusati, solum verterint, sintque absentes damnati. His veluti spumæ sordibus ejectis, Civitas Farellum suum & Calvinum cœpit requirere. Ac quum de Farello recuperando à Neocomensibus minimum spei affulgeret, enixe demum in Calvinum intenta, Argentinam Legati adjuncta etiam Tigurinorum intercessione mittuntur, qui ab Argentinensibus Calvinum repetant. Argentinenses præbent se difficiles. Calvinus ipse, quamvis quæ improborum quorundam culpa sustinuerat, ipsius in Genevenses animum nihil immutassent, tamen à turbis abhorrens, & quod Dominum videret ministerio suo in Argentinensi Ecclesia benedicere, plane se rediturum negare. Bucerus quoque & cæteri ægerrime se illum dimissuros testari. Perstantibus tamen Genevensibus, censuit tandem Bucerus illorum precibus esse ad tempus concedendum: quod tamen à Calvino non nisi interposita gravi divini judicii denuntiatione, & proposito Jonæ exemplo fuit impetratum. Sed quoniam in id tempus hæc inciderant, quo Calvino Ratisbonam ad Comitia (sic enim fuerat decretum) cum Bucero proficiscendum erat, dilata fuit ejus discessio: & tantisper à Bernensibus impetrarunt Genevenses, ut Petrus Viretus Lausanna Genevam iret. Quo libentius in urbem rediit Calvinus, eum videlicet habiturus collegam, cujus opera & consilio in instauranda Ecclesia plurimum adjuvari posset. Sic aliquot menses præteriere, quibus tandem elapsis Calvinus XIII. Septemb. Anno Domini M. D. XLI. Genevam regressus est, summa cum universi populi, ac Senatus inprimis, singulare Dei erga se beneficium serio tum agnoscentis congratulatione: ut Argentinenses urgere nunquam destiterit, ut quod de certo illo temporis spatio cautum fuerat, expungeretur. Concesserunt id quoque tandem Argentinenses, ea tamen conditione, ut jus civitatis honorarium quod in Calvinum contulerant, salvum esset, & *præbendæ* quam vocant annuos reditus retineret. Quorum illud probavit Calvinus, istud vero ut acciperet nunquam ab eo extorqueri potuit, ut qui nihil minus quam opes curaret. Restitutus autem Ecclesiæ suæ flagitanti Calvinus, hanc in illius instauratione rationem tenuit, ut quod eam urbem videret omnino his frænis indigere, testaretur inprimis, se non posse ministerio suo rite fungi, nisi una cum doctrina Christiana, Presbyterium quoque legitimum cum ἐπιτιμίᾳ Ecclesiastica reciperetur. Tum igitur (qua de re mox plenius dicemus) Presbyterorum deligendorum, & totius illius ordinis leges perlatæ sunt verbo Dei consentaneæ, & civibus ipsis gratæ, quas postea miris modis Satan abrogare frustra est conatus. Scripsit quoque Catechismum Gallice & Latine, ab illo priore minime discrepantem, sed multo auctiorem, & in quæstiones ac responsiones distributum: quem merito nobis liceat admirandum quoddam opus vocare, tantopere plurimis etiam exteris populis probatum, ut non modo vernaculis plurimis linguis, ut pote Germanica, Anglica, Scotica, Belgica, Hispanica, sed etiam Hebraice ab Immanuele Tremelio Judæo Christiano, & Græce ab Henrico Stephano legatur elegantissime conversus. Qui deinceps fuerint ordinarii ejus labores, ex re ipsa dijudicari potest. Alternis hebdomadibus totis concionabatur, triduo vero docebat: singulis diebus Jovis Presbyterii cognitionem regebat, diebus Veneris in communi collatione Scripturæ, quam Congregationem vocamus, justam pene lectionem habebat: varios sacros libros doctissimis Commentariis illustrabat, modo Religionis hostibus respondebat, modo necessariis de rebus undiquaque scribebat. Quæ quisquis attente legerit, mirabitur tot tantisque laboribus unicum homunculum sufficere potuisse. Utebatur autem plurimum Farello & Vireto, quibus tamen ipse multo plus conferebat. Sed eorum amicitia & conjunctione non minus improbis invisa, quam piis omnibus jucunda mirabiliter delectabatur. Et sane jucundissimum erat spectaculum, tres istos tantos in Ecclesia Dei viros usque adeo in opere divino consentientes, eosque diversis donis florentes cernere & audire. Excellebat quadam animi magnitudine Farellus, cujus vel audire absque tremore tonitrua, vel ardentissimas preces percipere nemo posset, quin in ipsum pene cœlum subveheretur. Viretus facundiæ suavitate sic excellebat, ut auditores ab ipsius ore necessario penderent. Calvinus quot sonabat verba, tot gravissimis sententiis auditoris mentem explebat: ut sæpe mihi in mentem venerit, perfectum quodammodo videri posse pastorem, qui ex tribus illis esset conflatus. Ut ad Calvinum redeam, non his modo curis, sed domesticis etiam externisque aliis multis exercebatur. Sic enim Dominus benedicebat

ejus

ejus Ministerio, ut ex omnibus orbus Christiani partibus partim ejus consilium in causa Religionis efflagitarent, partim ad eum audiendum concurrerent: adeo ut Italicam, Anglicam, Hispanicam denique Ecclesiam, Genevæ viderimus, neque tot capiendis hospitibus sufficere posse una civitas videretur. Domi vero etsi à bonis colebatur, ab improbis metuebatur, & optime res erant constitutæ, non deerant tamen qui strenue illum exercerent. Quæ certamina sigillatim explicabimus, ut habeant posteri singulare fortitudinis exemplum, quod pro viribus imitentur. Igitur ut ad historiam redeamus, simulatque in urbem rediit, memor illius Sententiæ, *Quærendum esse primum regnum Dei, ut cætera adjiciantur*, Matth. 6. vers. 11. nihil habuit antiquius, quam ut Ecclesiasticæ politiæ leges verbo Dei consentaneæ, Senatus consensu perscriberentur: à quibus postea discedere, neque Ministris ipsis, neque civibus liceret. Id vero adeo ante probatum, nonnullis sensim ex vulgo, atque ex primariis civibus qui Papam quidem exuerant, Christum vero, nomine tenus induerant, odiosum fuit. Nonnulli quoque ex iis Ministris, qui bonis illis ejectis in urbe manserant (quorum tamen præcipui postea flagitiorum rei turpiter stationem deseruerunt) etsi testimonio conscientiæ convicti repugnare non audebant, clanculum tamen obsistebant, seque in ordinem cogi non facile patiebantur. Neque vero deerat quod huic suæ improbitati prætexerent, aliarum videlicet Ecclesiarum exemplum, in quibus nullus esset excommunicationi locus. Non deerant denique, qui Papisticam tyrannidem sic revocari clamitarent. Sed has difficultates vicit Calvini constantia, cum insigni moderatione conjuncta: qui quum ex sacris literis non doctrinæ modo, verum etiam administrationis Ecclesiasticæ petendam esse rationem demonstrasset, & doctissimorum ejus seculi hominum, veluti OEcolampadii, Zuinglii, Zuichii, Philippi, Buceri, Capitonis, Myconii sententiam ex ipsorum scriptis ostendisset: nec propterea damnari Ecclesias ipsas tanquam non Christianas, quæ eousque nondum promovissent, vel eos pastores qui suos greges eo fræno non indigere existimarent: denique demonstrasset quantum inter papisticam tyrannidem & jugum Domini interesset, obtinuit facile, ut Ecclesiasticæ politiæ leges quibus etiamnum utitur hæc Ecclesia, summo consensu conscriptæ, perlectæ, populique suffragiis probatæ 20 Novemb. reciperentur. Hæc etsi feliciter erant cœpta, tamen quum non sine difficultate reipsa usurpari posse consideraret Calvinus, totus in eo erat, ut & Viretum, quem ad tempus duntaxat aliquod concesserant Bernenses, & Farellum, quem Neocomenses ejectum exceperant, Collegas perpetuo haberet: sed hoc frustra tentavit, Vireto mox Lausannam reverso, Farello vero Neocomi permanente, ut restitutæ hujus Ecclesiæ laudem pene solus reportaret. Anno sequente Calvinum non pauca exercuerunt, ut enim quæ domi urgebant prætercam, M. D. XLII. instabat tum foris etiam inflammatus hostium Euangelii furor, multos ex Gallia, & Italia in vicinam & celebris jam nominis urbem extrudens: quibus consolandis omnisque officii genere reficiendis, mirum quanto studio sese jam tum impenderit: ut eos omittam quos in ipsis leonum faucibus versantes, undiquaque missis literis solabatur. Accessit eo anno duplex aliud maximum malum, annonæ videlicet caritas, & pestis plerumque illius comes. Erat autem hæc jam tum Genevæ consuetudo, ut peste laborantes suum extra urbem Nosocomium haberent: ubi quum pastoris constantis ac seduli opera requireretur, plerisque contagionis periculum detrectantibus, tres sese obtulerunt, Calvinus videlicet, Sebastianus Castellio (de quo postea plura dicturi sumus) & Petrus quidam Blanchetus: inter quos sortitione facta, quum Castellio cursors obtigerat, mutata nihilominus sententia, subire hoc onus impudenter detrectaret, Calvinum invitum Senatus, ipseque adeo Blanchetus hoc onus in se recipiens, amplius sortiri prohibuerunt Tum quoque alia gravia inciderunt. Nam & Petrum Tossanum Monsbelgardensem Pastorem exercebat controversia de Cœna Domini, & Basileæ quoque non deerant qui Ecclesiasticæ disciplinæ vix jacta fundamenta, frustra in contrarium laborante Myconio, subruerent, qui duo consilia cum Calvino conferebant. Apud Mediomatrices autem sive Metenses etsi Farellus eo evocatus feliciter laborabat, opus tamen Domini partim per Apostatam P. Caroli cujus antea meminimus, valde impediebatur. Quibus in rebus quantum scribendo, monendo, hortando, modis omnibus denique laborarit Calvinus, partim ex ejus editis literis intelligi potest, partim vero qui sunt adhuc superstites testificantur. Sed & audacior quam unquam antea Sorbona P. Liseri tum in Parlamento Parisiensi principis infaustæ infelicisque memoriæ hominis favore, ausa fuit facinus, quod mirum videri posset Episcopos, aut ipsum saltem Pontificem pati potuisse: nisi jampridem Ecclesiarum opibus inter se ut inter prædones fieri solet, dispertiendis occupati, suo præcipuo munere quod in administratione verbi positum esset, ultro bonis istis quos vocant doctoribus cessissent: ea tamen conditione, ut tanquam canes dominis suis illis subserviant, ex quorum mensis ossa tandem millies abligurita corrodunt. Ausa fuerat igitur Sorbona, nullo neque divino neque humano jure fulta, fidei Christianæ articulos præscribere, ejusmodi quidem, ut tum sua falsitate, tum illis summis ineptiis quæ sunt illi sodalitati familiares; omnem sibi ipsis auctoritatem apud homines non prorsus amentes merito derogare potuerint: quibus tamen alii metu, alii per imperitiam ultro subscripserant. Itaque respondit iis Calvinus, ita ut & errores solidis rationibus pereruditè refutaret, & eorundem stultitiam omnibus non penitus insulsis suaviter deridendam propinaret. Sic est annus ille exactus, quem alius nihilo mitior excepit, iisdem malis, caritate videlicet M. D. XLIII.

 ac

ac peste Sabandiam infestantibus: & pergente vicissim Calvino domi quidem suos confir-
mare, foris vero Ecclesiarum hostes fortiter reprimere, editis præsertim libris quatuor de
liberi arbitrii controversia, quos Philippo Melanchthoni dicavit, adversus Albertum Pighium
Campensem, sophistam illius ætatis facile principem, à quo etiam fuerat pro Antagonista
delectus, ex quo videlicet reportata insigni victoria, galerum mox à Pontifice consequere-
tur. At ille hoc suo labore frustratus, id unum assequutus est quod merentur veritatis hostes,
nempe ut & doctis sanisque hominibus fœteret, & ab ipso Satana deciperetur. Eos autem
libros quanti faceret testatus est suis literis Philippus. quas idcirco etiam edendas putavimus,
ut habeat posteritas certum luculentumque testimonium, quod adversus utriusque calumnia-
tores opponat. Sed & ex ejusdem Calvini literis eodem anno Ecclesiæ Monsbelgardensi
scriptis, quid sit iis respondendum quivis cognoscet, qui de nimia ipsius severitate in exer-
M. D. XLIV. cendis Ecclesiasticæ politiæ legibus queruntur. Sequutus est annus supra sesquimillesimum
quadragesimus quartus, in quo Calvinus de Neocomensium in Ecclesiasticis censuris insti-
tuto suam sententiam aperuit. Domi vero Sebast. ille Castellio, cujus antea levitatem notavi-
mus, ut erat quadam [illegible] specie ineptissime ambitiosus, ac plane ex eorum genere,
quos Græci [illegible] appellant, indignatus quod suas ineptias in Gallica Novi Testamenti
versione Calvinus non probasset, eousque efferbuit, ut exotica quædam docere non con-
tentus, palam etiam Canticum Solomonis tanquam impuram & obscœnam cantionem ex
Canone expungi juberet, & repugnantes Ministros atrocissimis convitiis proscinderet. Id
illi vero sibi non ferendum merito rati, hominem ad Senatum vocant: ubi pridie Cal. Junii
patientissime auditus, cognitaque causa calumniæ damnatus, ex urbe excedere jussus est.
Inde Basileam quum venisset, tandem ibi admissus, qualem se præstiterit, alibi à nobis dice-
tur. Cæterum anno superiore quum Carolus V. adversus Gallum totis viribus movens Ger-
manis sic cavisset, ut tantisper dum Concilium universale cogeretur, quod sese curaturum
promittebat, neutri partium præjudicio facto inter quas de Religione disceptabatur, utrin-
que pari inter se jure uterentur: plurimum ea re commotus Pontifex Romanus Paulus III.
gravissimam in ipsum Cæsarem expostulationem edidit, quod Catholicis hæreticos scilicet
exæquasset, & in alienam messem injecisse falcem videretur. Respondit Cæsar quod æquum
censuit. Calvinus autem, quod in iis literis graviter læsa erat Euangelii veritas piorumque
innocentia, Pontificis audaciam repressit. Fuerunt tum Spiræ coacta imperii Comitia: qua
accepta occasione Calvinus libellum edidit de Necessitate reformandæ Ecclesiæ, quo haud
satis scio an aut nervosius, aut gravius ejus argumenti scriptum nostro seculo editum fuerit.
Eodem anno Calvinus tum Anabaptistas tum Libertinos (in quibus veteres omnes quantum-
vis portentosæ renovatæ sunt hæreses) duobus libellis ita refutavit, ut neminem iis attente
lectis arbitrer extitisse, qui vel ab istis nisi sciens & prudens decipi potuerit, vel si antea de-
ceptus erat, non ultro in rectam viam redierit: offensa tamen isto libro in Libertinos edito
Navarrena, quod ab illius horrendæ sectæ Antesignanis duobus Quintino & Pocqueto,
quos nominatim Calvinus arguerat (rem pene incredibilem) eousque fuisset fascinata, ut
quum alioquin illorum mysterium non teneret, pro bonis viris illos haberet, ac proinde sese
quodammodo per eorum latus confossam arbitraretur. Quod quum intellexisset Calvinus,
sic illi mira quadam moderatione respondit, ut & dignitatis, & collatorum ab hac Regina
in Ecclesiam Christi beneficiorum memor, ingenue tamen & cordate ut fortem Dei servum
oportuit, nimiam illius in admittendis istiusmodi hominibus imprudentiam reprehenderit,
& ministerii sui auctoritatem asseruerit: effecerit denique ut horrendæ Libertinorum sectæ
homines, qui in Galliam usque sese effundere cœperant, postea sese intra Hollandiæ & pro-
M D. XLV. ximarum regionum fines continuerint. Tot autem illius anni laboribus defunctum, nova
rursum certamina sequentis anni eaque longe gravissima exceperunt. Nam quasi pestis divi-
nitus immissa exhauriendæ civitati totique viciniæ non sufficeret, usque adeo apud pauper-
culos nonnullos avaritia tum valuit, quorum opera ditiores in curandis ægrotis ac repurgan-
dis ædibus uterentur, ut & horrenda conjuratione pestifero unguine domorum postes ac
limina atque alia quævis obvia inficerent, unde mox dira pestis sequebatur, & horrendo jure-
jurando solenniter concepto inter, se Satanæ se mancipurent, si sceleris conscios ullis tor-
mentis adacti prodidissent. Non pauci tamen partim in urbe, partim in vicinis regionibus
deprehensi, justisque suppliciis sunt affecti. Sed incredibile dictu est, quantam Genevæ &
ipsi inprimis Calvino invidiam Satan hoc artificio conflarit, quasi scilicet ibi plane ille regna-
ret, ubi quam maxime oppugnabatur. Fuit hic idem annus infamis illa plusquam immani
carnificina, quam Aquense Parlamentum in fratres Waldenses Merindolæ, & Cabrieris,
totoque illo tractu, non in unum aut alterum quempiam, sed in populos ipsos nullo nec
ætatis, nec sexus discrimine, incensis etiam vicis exercuit. Hæc autem mala Calvinum, re-
fugientes Genevam pauculos solantem ac reficientem, eo vehementius premebant, quod
eos antea literis, summissisque pastoribus pure in Euangelio instituendos curarat, suaque
apud Germaniæ Principes & Helveticas civitates intercessione periclitantes antea servarat.
Gliscebat tum quoque rursum infelix illa de Cœna Domini decertatio, Osiandro homine
superbo monstrosique ingenii sopitam flammam fodiente: quod incendium quominus sopi-
retur, per Calvinum certe non stetit, cujus ea de re ad Philippum unam & alteram Epistolam
edendam curavimus. Sed utriusque sanis consiliis nullum locum tribuit ejus hominis intem-
peries,

pēries, quem uterque Periclem vocat. Interea pestis in urbe desæviens multos bonos tollebat. Calvinus autem ex suggestu in nonnullorum flagitia, ac præsertim adversus scortationes quæ ne tum quidem desinere poterant, pro viribus detonabat, bonis quidem adsentientibus, sed paucis quibusdam [illegible] bonorum conatus infringentibus, donec ipsi sese ultro, sicuti suo loco dicetur, præcipites dederunt. Accedebat denique ad hæc mala, quod tum quoque non deessent parum illæ quidem tempestivæ de jure Civitatis disceptationes: nec pati possent aliunde fideles pastores Ecclesiastica bona pontificiis erepta non sic ut oportuit plerisque locis administrari: Multi tunc clamores, multæ querelæ, multi denique scribendo ac loquendo labores, sed frustra plerumque suscepti: aperte quidem profitente Calvino, se quidem tot sacrilegus minime favere, quæ divinitus tandem sciret severissime vindicanda, sed in eo tamen justum Dei judicium agnoscere, quod bona tam male prius à sacrificis acquisita, non sineret Dominus Ecclesiarum ærariis inferri. Alia præterea duplex solicitudo Calvinum eodem hoc anno domi simul & foris exercuit. Redierat tum Genevam patriam suam veterator quidam, quamvis adhuc juvenis, postquam aliquamdiu Eremitam in Gallis simulasset. Eum pietatis speciem initio præ se ferentem Calvinus (homo si quisquam alius in deprehendendis aliorum ingeniis sagacis solertisque judicii) quum mox agnovisset, admonere primum ac mox liberius etiam, postea ambitiose nimium in congregationis cœtu sese efferentem increpare cœpit Hoc ille non ferens, reperit facile ex iis in quorum scelera invehi solitus erat Calvinus, quorum favore & studio adjuvaretur: adeo ut quum forte ageretur de pastore in mortui locum subrogando, palam ille cum suis sacrum Ministerium ambiret. quid multis? interposita sua auctoritate jubet Senatus istius rationem haberi. Obstitit cum suis collegis Calvinus, & quantopere hic ambitus verbo Dei repugnaret, ostendit: obtinuitque bona cum Senatus venia, ut scriptis Ecclesiasticis legibus staretur. Erant tunc quoque in Gallis nonnulli qui persecutionum metu initio lapsi eousque postea sibi placere cœperant, ut eos negarent peccare, qui in veram Religionem intenti, corpore duntaxat Pontificiis sacris interessent. Hunc igitur perniciosissimum errorem jam olim à patribus damnatum Calvinus, cujus illi severitatem nimiam esse causabantur, & scripto luculento refutavit, & adjunctis doctissimorum Theologorum Philippi Melanchthonis, Buceri, P. Martyris, & Ecclesiæ Tigurinæ sententiis ita coercuit, ut ab eo tempore piis omnibus fœtuerit Nicodemitarum nomen: Ita enim illi vocabantur, qui errori suo sanctissimi viri illius exemplum prætexerent. Hunc annum alius nihilo mitior excepit. Præterquam enim quod adversus M. D.
frequentes nuntios de Cæsaris adversus Religionem molitionibus, & Pontificis fraudes, à XLVI.
quo summissos incendiarios ferebant, confirmandus erat civium animus, deplorandus erat in eo præcipue civitatis status, quod tantum abesset ut improborum petulantia tot ferulis domari se pateretur, ut contra magis efferretur, adeoque prorsus erumperet. Erant enim ducem nacti vanissimum quidem, sed audacem & ambitiosum inprimis (quem idcirco Calvinus Comici Cæsaris nomine in suis Epistolis designat) Amedeum Perrinum nomine, hoc etiam jampridem consecutum, ut Generalis Capitaneus populi suffragiis crearetur. Is ratus id quod res erat, stare se suique similes, vigentibus legibus, ac præsertim Calvino assidue adversus eorum lasciviam detonante, non posse, tandem quid una cum suis meditaretur, aperte hoc anno prodere cœpit. quod quum animadversum simul ac repressum fuisset Senatorum auctoritate, tacuit ipse quidem, sed ita ut mox apertius improbitas sese proderet. Ecce enim paulo post ex ipso Senatu quidam, in hominum cœtu satis frequenti, Calvinum ut falsa docentem corripit, à duobus ex pastorum collegio (ut existimatur) clanculum impulsus, ebrioso utroque, nec minus quam cæteri severitatem legum metuente. Et hunc quidem latratum Calvinus nihil est moratus. Vocatur tamen ille in jus, cognitaque causa ex S C. infamiæ damnatur, conjunctique duo illi falsi pastores exauctorantur, ipsaque adeo œnopolia interdicuntur, tantum abest ut malorum improbitas quicquam valuerit. Quod autem incen- M. D.
dium hoc anno repressum fuerat, eo qui proxime sequutus est, nempe quadragesimo septimo XLVII.
supra sesquimillesimum prorsus erupit, nec aliud tempus eo seculo magis calamitosum incidit: Germaniæ Ecclesiis eo redactis, ut una cum proceribus & urbibus partim sese ultro dedentibus, partim vi captis, uno momento eversum videretur, quicquid tot annis tantisque laboribus extructum fuerat, iique demum beati à plerisque haberentur, quos istis tumultibus tempestiva mors eripuisset. His publicis tot Ecclesiarum calamitatibus quantopere pium illud pectus cruciatum existimabimus, non aliter etiam in media pace in Ecclesias quantumvis remotas affectum, quam si omnes illas humeris impositas gestaret? Quid vero? Quum summos illos viros quos amicissimos habuit, Philippum dico, Bucerum, Martyrem videret ita periclitantes, ut morti quam vitæ propiores essent, quantis eum doloribus conflictatum putabimus? Fortissimo tamen animo Calvinum tempestates istas superasse, tum ipsius scripta testantur, tum etiam res ipsa comprobavit: quum domi multo acrius ab improbis vexatus, suo tamen ex illo gradu ipsis ne tantillum quidem cesserit. Itaque ut ad domestica certamina redeam, quum in eo totus esset, ut Euangelium quod annuntiabat, ostenderet non in speculatione quadam, sed in ipsa Christiana vita positum esse, hostes eos necessario expertus est, qui omni pietati ac honestati, ipsi denique patriæ bellum indixerant. Eorum ut ante diximus, facile princeps erat Perrinus ille, quum ea tum esset & illius & suorum conditio, ut & ab ipsis extrema quævis tentanda constaret, & improbi aperte instarent,

ut

ut istorum omnium cognitio à Presbyterio ad Senatum transferretur. Presbyterium ex adverso urgere, sancitas de Ecclesiastica disciplina leges verbo Dei consentaneas, ipsiusque adeo Senatus opem implorare, ne quid detrimenti acciperet Ecclesia. Judicavit Senatus ratas esse Ecclesiasticas leges oportere, illudque reipsa confirmavit. Ac tandem quum ille sua audacia sese in extremum discrimen conjecisset, exitus totius rei is tum quidem fuit, ut Senatu motus, abrogatoque Capitanei nomine privatus viveret. Hæc autem omnia, etsi coram Magistratu agebantur, dici tamen non potest, quantopere Calvinum exercuerint: siquidem eousque semel in ipsa Curia coactis Diacosiis deventum est, ut pene exertis jam ensibus, parum abfuerit quin mutuis cædibus Curiam ipsam cruentarent: quam seditionem Calvinus cum collegis superveniens, opposito inprimis suo ipsius capite inhibuit, quanquam sceleratorum factio in illum præcipue ferretur: ipso nihilominus eorum scelera pergente gravissime detestari, eosque gravissime prout merebantur increpare. Neque vero vana fuit judiciorum Dei denuntiatio. Siquidem per id tempus quidam famosum libellum scripsisse, & sacro pulpito adfixisse deprehensus, in quo tum alia multa nefaria in sacrum Ministerium, tum etiam illud scriptum erat, Calvinum esse in Rhodanum præcipitandum, causa dicta infinitarum aliarum blasphemiarum præter expectationem convictus, capitis supplicio affectus est. Quinetiam post ejus interitum inventus est libellus, ipsius manu adversus Mosen ipsumque adeo Christum ex professo scriptus, quo impietatis scelere dubium non erat, quin alios etiam aliquot infecisset. Scripsit autem hoc ipso anno in mediis illis certaminibus Calvinus Antidotum adversus Tridentini conciliabuli sessiones septem: itemque Rotomagensem Ecclesiam missis literis adversus Franciscani cujusdam fraudes, renovatorum à Libertinis Carpocratis errorum venenum ibi spargentis, confirmavit. Anno sequente, id est,

M.D. XLVIII. quadragesimo octavo supra sesquimillesimum, erupit ejusdem illius factionis malum, iis (quod pene incredibile est) maxime abutente Satana, qui tamen præcipue mederi malis istis studebant, Farello nempe & Vireto. Qui ineunte statim anno quum Genevam venissent, & orationem in Senatu gravissimam de componendis dissidiis habuissent, Calvino quidem nihil aliud quam emendationem morum postulante, Perrino vero cum suis nihil non simulante, ut pristinum locum reciperet, tum quidem visa sunt omnia composita, sed bonis viris impositum potius fuisse, res ipsa mox comprobavit. Perrino siquidem restituto, eo usque sese extulit sceleratorum improbitas, ut thoracibus etiam quibusdam in crucis modum dissectis, quibus sese mutuo agnoscerent, palam uterentur, & alii suis Canibus Calvini nomen imponerent, alii Calvinum in Cainum transformarent, non pauci denique illius odio abstinere se à Cœna Dom. testarentur, quæ omnia quum fortiter ille & collegæ ipsius reprehenderent, vocatis in Senatum, vicit quidem facile bonorum innocentia: tandemque XVIII. Dec. solenni jurejurando sancita rursum est ἀμνηστία. Sed hæc omnia per simulationem facta fuisse, nec aliud tum quæsivisse Perrinum, quam ut Syndicatum adeptus, aditum sibi & suis ad omnia perdenda magis ac magis patefaceret, eventus comprobavit. Calvinus autem istis concertationibus non modo non cessit, verumetiam quasi in otio sex Epistolas Pauli doctissimis commentariis illustravit: & Interim illud quod vocant, pessundandis Germanicis Ecclesiis editum, gravissimo scripto refutavit, veramque instaurandæ Ecclesiæ rationem ostendit: Astrologiæ denique quam judiciariam vocant, cui plusculum tribuere non pauci videbantur, falsitatem atque vanitatem elegantissimo libello patefecit. Tum quoque à Brentio Basileæ exulante literis salutatus, amicissime illum consolatus est, in qua conjunctione utinam perstare Brentius institisset: Bucerum in Anglia exulantem tunc quoque ingenue monuit, ut magis perspicue de Cœna Domini scriberet ac loqueretur, & amicissime solatus est. Simulque Sommersetum Ducem Angliæ protectorem, indignissima postea morte affectum, accurate scriptis literis eorum admonuit, quæ si tum essent in illo regno animadversa, multas fortasse tempestates Ecclesiæ Anglicanæ devitassent. Crescebat in istis certaminibus mirabiliter Ecclesia Genevensis, quod ut mirum in modum Satanam & malos angebat, ita Calvini excipiendis pro Christi nomine exulibus intenti studium vehementer acuebat: cui solicitudini sic favit anno consequente Dominus, ut etsi non extincta prorsus, attamen ad tempus sopita furiosorum improbitas videretur. Et sane induciis egebat ille, præsertim casu domestico graviter afflictus: amissa videlicet uxore lectissima femina, quem tamen casum ita constanter tulit, ut hac etiam in re singulare fortitudinis exemplum toti Ecclesiæ præbuerit.

M.D. XLIX. Eodem hoc anno, exorta in Saxonicis Ecclesiis contentione de rebus Adiaphoris, quum à Calvino quoque consilium peteretur, sententiam hac de re suam libere exposuit: Philippo etiam officii admonito, quem nonnulli ut in eo molliorem accusabant, immerito id quidem, ut accuratius postea Calvinus cognovit. Tum enim erat ignotum quo animo malus ille genius, & tota Flaccianorum cohors impelleretur: quæ tot postea turbas dedit, & nunc quoque opus Domini labefactat, non aliter sane, nec minus impudenter ac furiose, quam si ab ipso Rom. Pont. magnis stipendiis esset conducta. Cæterum hoc Ecclesiis Germanicis inflictum vulnus contrario beneficio Dominus apud Helveticos compensavit, Farello simul ac Calvino Tigurum profectis, ut quum visus esset quibusdam Calvinus consubstantiationi nonnihil favere, de communi in ea re omnium Helveticarum Ecclesiarum consensu omnibus liqueret. Neque vero difficile factu fuit, ut inter bonos & veritatis amantes conveniret. Scripta est igitur summa omnium Helveticarum & Rheticarum Ecclesiarum approbatione

con-

consensio, quæ præsertim D. Bulingerum cum Calvino, Tigurinamque Ecclesiam cum Ge-
nevensi arctissimo vinculo magis ac magis colligavit, in qua etiam omnes adhuc perstamus,
& ad extremum usque favente Deo perstituros nos speramus. Sic annus ille felix nobis
exactus est, si cum cæteris conferatur: cujus eo libentius memini, quod is mihi primæ ad
Ecclesiasticas functiones vocationis meæ, vocante me Lausannensi Ecclesia, impellente
vero Calvino, initium fuerit. Scripsit quoque per id tempus binas eruditissimas epistolas
Lælio Socino Senensi Tiguri diu versato, ac tandem etiam mortuo. Ex iis vero quod fue-
rit illius ingenium, nempe plane Academicum, facile quivis dignoscet, res autem ipsa sero
ac non nisi post ejus obitum patefecit: quum Ecclesias peragrans, ac doctissimum quemque;
ac in iis inprimis Philippum, Calvinum, Joach. denique Camerarium (à quo in Philippi
vita perhonorifico testimonio, contra quam mereretur, ornatus est) fefellisset. Siquidem
illum postea Bellianæ, de qua suo loco dicemus, farraginis maxima ex parte auctorem
fuisse, & Serveti, Castellionis, Ochini denique furoribus favisse compertum est, extante
etiam illius in illud illustre primum caput Joannis commentario, in quo facile omnium qui
unquam illum locum longe divinissimum corruperunt, hæreticorum impietatem superavit.
Qui hunc excepit annus nempe quinquagesimus supra sesquimillesimum, satis quod ad Ec- M. D. L.
clesiam attinet tranquillus fuit: eoque decretum est ut Ministri non tantum in concionibus,
quas alii negligebant, alii non magno cum fructu audiebant, sed etiam sigillatim per domos
& familias certo anni tempore adhibito cujusque regionis urbis Decurione, itemque Pres-
bytero, plebem instituerent, & ab unoquoque fidei rationem summatim exposcerent: qua
ex re vix credibile est, quantus sit fructus consequutus. Alterum decretum, ut in proximum
diem referretur Natalium D. celebratio, nec ulli alii festi dies essent præter septimum
quemque, quem Dominicum vocamus, factum plurimos offendit, adeo quidem ut non de-
essent, qui dies ipsos Dominicos à Calvino sublatos confingerent, ut eum in invidiam vo-
carent: quum tamen non modo non postulante, sed etiam ignorante Ministrorum collegio,
actum ea de re apud populum, decretumque fuisse constaret, cujus tamen causa litem non
esse movendam Calvinus existimavit. Offendiculum autem inde à nonnullis acceptum Cal-
vino præbuit libelli de Scandalis scribendi occasionem, Laurentio Normendio integerrimo
veterique amico inscripti. Hujus autem biennii tranquillitatem dissidia sequentis quinqua- M. D. LI.
gesimi primi, nempe supra sesquimillesimum facile compensarunt. Nam præterquam quod
toti Ecclesiæ, ac Calvino nominatim luctuosus fuit Buceri morte, quem virum summe di-
lexerat, itemque Joach. Vadiani Consulis Sangallensis viri singulari tum pietate tum erudi-
tione præditi interitu, efferbuit factiosorum improbitas eo ardentius, quo diutius sopita de-
lituerat: adeo ut palam negarent cum adventantibus exulibus jus Civitatis communican-
dum: nec eo contenti, Calvinum ipsum ex concione trans Rhodanum habita redeuntem
per ludibrium pulsarint, & Raymundum ejus Collegam, nocte forte pontem Rhodani
transeuntem, exempta furtim sublica pene in subjectum fluvium præcipitarint: denique
in ipso D. Gervasii templo tumultum non parvum eo prætextu excitarint, quod Minister
infanti ad Baptismum oblato indere Balthasaris nomen (quoniam id diserte leges scriptæ ob
certam causam prohibebant) recusaret. Neque tum adversus hæc mala quicquam erat quod
Calvinus opponeret, præter fortem invictamque patientiam. Sed & aliud novum malum
Genevensem Ecclesiam per id tempus invasit. Dedit autem occasionem Hieronymus qui-
dam Bolsecus ex Carmilitarum societate Lutetiæ monachus, qui quum aliquot ante annos
cuculla quidem abjecta, sed monachismo retento profugisset, idem etiam decepta Ferra-
riensi Ducissa ab ea pulsus, ac tandem triduo medicus factus Genevam venerat: ubi quum
inter eruditos Medicos nullo loco esset, ut sese Theologum esse ostenderet, falsum & absur-
dum quiddam de prædestinatione inter aliquos, ac tandem etiam in congregationis cœtu
blateravit. Eum Calvinus primum moderata reprehensione contentus refutaverat, deinde
ad se vocatum docere meliora fuerat conatus. At ille sive ambitione monastica percitus, sive
ab illis factiosis, jampridem quærentibus per quem Calvinum lacesserent, incitatus, palam
ausus est in ipso congregationis cœtu XVI. Octob. quum ille Joannis locus explicaretur, *Qui*
ex Deo est, verba Dei audit, & quia non auditis, ex Deo non estis, liberum arbitrium & Joan. 8. vers. 47.
operum prævisionem ad æternæ prædestinationis decretum, causis omnibus etiam ordine
superius, evertendum, adjectis etiam in veram doctrinam contumeliis, fastuque mete sedi-
tioso proferre: idque eo ut existimatur audacius, quod forte Calvinum suo loco non seden-
tem abesse crederet. Et aberat quidem ille initio. Sed eo sermonem ingresso superveniens,
pone alios nonnullos sese continuerat. Finita monachi oratione, Calvinus repente appa-
rens, quamvis plane nihil antea tale meditatus, tum certe si unquam alias qui vir esset, osten-
dit. Siquidem illum tot verbi divini testimoniis, tot Augustini præsertim locis, tot denique
tamque gravibus argumentis confutavit, perculit, obruit, ut omnes præter ipsummet per-
frictæ frontis monachum, ipsius vehementer puderet. Aderat in ipso audientium cœtu
Assessorum Prætoris unus, quorum in urbe jus prehensionis est. Is illum dimisso cœtu tan-
quam seditiosum in custodiam tradit. Quid plura? Causa multis disputationibus agitata,
Senatus Helveticarum etiam Ecclesiarum sententiam percontatus, illum tum ut seditiosum,
tum ut mere Pelagianum XXIII. Decemb. publice damnatum urbe expulit, fustuariam pœ-
nam minatus, si vel in urbe vel in urbis territorio esset deprehensus. Ipse postea in vicinum

oppidum

oppidum demigrans, multas magnasque turbas dedit, donec Bernensi quoque ditione bis expulsus, Ministerium in Gallicis Ecclesiis ambiens, quas tum pacificas fore putabat, Lutetiam primum, indeque Aureliam veniret, pœnitentiam miris artibus simulans, ultroque cum Genevensi Ecclesia reconciliationem petens, quod quum reipsa præstiturus videretur, ubi contra quam sperarat Ecclesias affligi animadvertit, repetita medicina, ad hostes Evangelii manifesta defectione (uxore quoque Canonicis Augustodunensibus prostituta) transivit, unde nunc etiam quibus potest maledictis veritatem proscindit. At Genevæ interea Collegium Ministrorum in publico cœtu veram de prædestinatione doctrinam asseruit, publicoque scripto deinceps à Calvino comprehensam comprobavit: hoc unum istis dissidiis consequuto Satana, ut caput hoc Christianæ Religionis antea obscurissimum, dilucidum
M. D. LII. perspicuumque cunctis non contentiosis evaserit. Anno vero deinceps sequuto magis apparuit quantam flammam accendisset impurus ille, licet communi tot Ecclesiarum judicio damnatus. Etenim tum ipsa Quæstionis nondum antea satis à plerisque veteribus explicatæ, nec eodem semper exitu agitatæ difficultas, curiosa præsertim ingenia ad hoc ipsum disquirendum accendebat, tum factiosi præclaram sibi oblatam occasionem ad omnia Calvino ejecto subvertenda putabant. Itaque dici non potest quæ non in urbe tantum, verum etiam ultro citroque veluti si classicum ipse Satan cecinisset, contentiones sint consequutæ. Etsi enim pulchre inter præcipuarum Ecclesiarum pastores conveniebat, non deerant tamen qui in vicinis Bernensis ditionis Ecclesiis Calvino litem intenderent, quasi Deum faceret peccati authorem: parum certe memores hoc ipsum pestilentissimum dogma fuisse à Calvino jampridem ex professo adversus Libertinos refutatum. Basileæ vero Castellio bonus ille & simplex homo, etsi clanculum fere agebat omnia, tamen non obscure Pelagianismum tuebatur. Quin etiam his de rebus ita scribere cœperat Philippus, ut quamvis antea Calvini adversus Pighium libro diserte subscripsisset, tamen Genevenses quasi Stoicum Fatum invehentes notare quibusdam videretur: Pontificios omitto, easdem calumnias millies refutatas nunc quoque repetentes. Pungebant ista gravissime, sicut par erat, illius animum, & eo quidem acerbius, quod ea fuit interdum per id tempus erroris efficacia, ut publica etiam auctoritate alicubi obstructum os veritati videretur. Neque hæc fuit paucorum annorum, controversia: sed hoc anno inprimis bonus ille Eremita, quem supra diximus, cum Calvino disputaturus prodiit, qui aliquot ante annis, quum Ministerium ambiret repulsam passus, Jurisconsultus, & factiosorum patronus evaserat. Causa coram Senatu agitata est magna utrinque contentione: illo quidem impudentia & malorum favore depugnante, Calvino vero sola veritatis auctoritate doctrinam suam tuente. Vicit ergo veritas, & Calvini scripta, ipsorum etiam quod mirum est adversariorum suffragiis, ut pia & orthodoxa rursum comprobata. Sed nec istius adversarii aliquot post annis morientis reticenda est resipiscentia, cujus etiam testem Calvinum tanto studio adhibuit, ut non aliter sibi pacem conscientiæ constare diceret, quam si Calvinum sibi conciliatum moribundus agnosceret, quem antea tam indigne à se impetitum fateretur: Cui etiam Calvinus tum non modo non defuit, sed benignissime consolatum erexit, & ad extremum usque confirmavit. Annus autem alter à superiore, nempe quinquagesimus tertius supra sesquimillesimum, ad exitum festinante factiosorum malitia, tam fuit turbulentus, ut non Ecclesia modo, verumetiam Respublica extremum discrimen adierit. Siquidem eo usque illi progressi sunt, clamoribus, & minis, numero denique oppressa bonorum libertate, ut vetera de constituendis Senatoribus Edicta (quo tamen argumento boni etiam sibi tanto melius deinde consuluerunt, ita illis etiam favente Domino) refixerint, nonnullos senatu moverint, peregrinis exulibus à quibus se metuere dicebant, arma omnia, exceptis si quando urbe egrederentur ensibus, ademerint, adeo ut nihil aliud superesse videretur, quam ut quum omnia in potestate haberent, quæ toties agitaverant, facile exequerentur. Occasionem autem, turbarum alteram quoque Satan tunc objecit. Verus enim ille sacræ Triadis, id est, omnis veræ Deitatis hostis adeoque monstrum ex omnibus quantumvis rancidis & portentosis hæresibus conflatum Michael Servetus, postquam aliquot annis huc & illuc medicinam faciens oberrasset, tectusque Michaelis Villanovani nomine illas blasphemias sparsisset, edito tandem Viennæ Allobrogum spisso volumine (cujus excusor fuit Arnolletus quidam Lugdunensis Typographus, Corrector autem, ut in illis officinis vocant, Gulielmus quidam Guerotius factiosis Genevensibus pridem deditus, sed paucis ante mensibus ut scortationis & aliorum flagitiorum pœnas vitaret, Geneva Lugdunum profectus.) Eo inquam edito blasphemiarum pleno volumine Servetus, eoque nomine in carcerem Viennæ conjectus, ac inde mox nescio quibus artibus elapsus, Genevam fato quodam venerat, alio procul transiturus, nisi Dei providentia factum esset ut mox agnitus Calvino, cui ille jampridem bene notus erat, Magistratum admonente, carceri fuisset mancipatus. Quæ certamina tum, quantisque de rebus suscepta fuerint, ex edito libro percipi plenissime potest. Fuit autem horum omnium iste exitus, ut tandem perditus ille (cui etiam factiosorum unus tum Prætoris Assessor in aurem insusurrasse quiddam credebatur, quo malum perdito homini animum obfirmaret) à vana illa sua confidentia proditus, impietatis & infinitarum blasphemiarum ex omnium etiam Helveticarum Ecclesiarum sententia damnatus, XXVII. Octobris, nullo edito pœnitentiæ signo, infelix vivus cremaretur. Sed & Farellus eodem anno eo usque vi morbi fractus, ut à Calvino qui Neocomum ad eum visendum

vene-

venerat, pro mortuo relinqueretur, vitæ postea præter spem omnem restitutus, Ecclesiam mox recreavit. Ita plane inter spem & metum, terminante tamen dolorem lætitia, annum hunc eatenus exegimus. Ecce enim dum hæc in Serveti causa aguntur, quidam ex factiosis Bertelerius nomine, homo projectæ penitus impudentiæ, cui ob multa flagitia Presbyterium mensa Domini interdixerat, in Senatum venit, postularque ex auctoritate Senatus absolvi: quod si factum esset, ambigi non poterat, quin mox solutis Ecclesiasticæ disciplinæ vinculis, omnia statim diffluerent. Itaq; obstat sedulo fortiterque Presbyteri nomine Calvinus, ostenditque Magistratum sacrarum legum vindicem non destructorem esse oportere: nihil denique eorum prætermittit, quæ tanti momenti contentio flagitabat. Vincebant tamen eorum falsi clamores, qui Presbyterium ajebant sibi in quibusdam Magistratus imperium arrogare, adeo ut in Diacosiorum consilio statueretur, ultimum excommunicationis judicium ad Senatus cognitionem pertinere, ut quos vellet absolveret. In quam sententiam à Senatu parum tum ad eam rem attento, obreptitie absolutorias literas sigillo Reip. communitas Bertelerius obtinuit. Ac sperabat tum Perrinus cum suis, alterum sequuturum: nempe, ut vel Calvinum nisi mandato Senatus pareret, per tumultum opprimeret, vel si pareret, nullo postea negotio Presbyterii auctoritatem omnem, id est, nequitiæ ipsorum frænum abrumperet. At Calvinus quamvis biduo duntaxat ante Cœnam Dom. mense Sept. de more celebrandam, de hoc facto commonefactus, inter concionandum elata voce ac manu, multa de sacris mysteriis in eorum contemptores loquutus: *At ego*, inquit, Chrysostomum sequutus, *occidi me potius patiar, quam hæc manus Dei contemptoribus judicatis sancta Domini porrigat.* Hæc vox (mirum dictu) tantum potuit apud illos, quantumvis effrænes, ut Perrinus statim clanculum Bertelerio mandaret, ne ad mensam accederet, sintque mysteria non sine tremore quodam, quasi numen ipsum in conspectu adesset, miro silentio celebrata. A prandio vero Calvinus locum illum insignem Actorum Apostolicorum forte tractans, in quo Paulus Ecclesiæ Ephesinæ vale dicit, testatus se eum non esse, qui adversus Magistratum pugnare sciret aut doceret, cœtumque multis verbis cohortatus, ut in ea quam audivisset doctrina perseveraret, tandem veluti postremam hinc concionem Genevæ habiturus, *& quandoquidem*, inquit, *ita se res habent, liceat mihi quoque Fratres apud vos hæc Apostoli verba usurpare, Commendo vos Deo & sermoni gratiæ ipsius:* (Actor. 20. vers. 32.) quæ voces tum sceleratos illos mirifice perculerunt, tum bonos etiam tanto magis serio officii admonuerunt. Postridie Calvinus cum Collegis & presbyterio à Senatu, tum etiam à Diacosiis constanter postulavit, ut apud populum ipsum audirentur, quum de lege à populo lata abroganda ageretur, quamobrem in eam sententiam animis non mediocriter commutatis, itum est, ut suspenso illo Diacosiorum decreto, statueretur, petendum esse à quatuor Civitatibus Helveticis judicium, nec interea præjudicium ullum fieri receptis legibus oportere. Sic discussa potius quam sedata fuit hæc tempestas, quam illi præter spem omnem à Calvini capite aversam, in Farelli caput è re nata convertere tentarunt. Farellus enim mense Martio morbo illo tam gravi conflictatus, simulatque per valetudinem licuerat Genevam properans, peracerbe factiosos pro concione partim causa ipsa, partim ætate & vetere sua quadam apud illos auctoritate fretus, increparat. Ipsi vero factam sibi injuriam querentes, diem illi Neocomum reverso dixerunt, impetratis à Senatu ad Neocomenses literis, ut Farellum ad diem condictam adesse paterentur. Venit igitur Farellus, nec à periculo aberat, clamitantibus factiosis dignum esse qui in Rhodanum abjiceretur: quum ab uno ex civibus cordato juvene, admonito primum Perrino videret etiam atque etiam, ne quid detrimenti communis veluti civium parens Farellus acciperet: tum adjuncto sibi altero etiam integro juvene & socio, commonefactis cæteris quos bene affectos noverant, sese in curia Farello sistente, ibique concurrente magna urbis parte, attoniti ac de seipsis jam soliciti accusatores, audito Farello culpam ipsi sunt deprecati. Ita pene hic totus annus adversus improbos, tum pro doctrina tum pro disciplina concertando consumptus fuit: prospero tamen ubique exitu, si vulnus excipias, quod non Anglia modo, sed Christianæ omnes Ecclesiæ Eduardi religiosissimi Regis intempestiva morte acceperunt. Et tamen eo ipso Calvinus scribendo etiam intentus, egregios illos in Joannem commentarios emisit. Liceat hic nobis & utinam immerito testari de Serveto, quod de gemino monstro, Paulo Samosateno videlicet, & Ario Alexandrino, veteres illi patres experientia ipsa edocti scripserunt, ab iis nimirum primum orta incendia, quibus omnes orbis Christianæ Ecclesiæ postea pene deflagrarunt. Sumptum enim optimo jure Genevæ de Serveto supplicium, non ut de sectario quodam, sed tanquam de monstro ex mera impietate horrendisque blasphemiis conflato, quibus totos annos triginta, tum voce tum scripto cælum ac terram infecerat, ne nunc quidem dici potest quantopere Satanæ rabiem exacerbarit, exorta flamma, quæ Poloniam primum, inde Transsylvaniam & Ungariam corripuit: & utinam non longius pervaserit. Quod & ipse Satanico plane spiritu prædixisse merito videri potest, quum hanc ex Apocalypsi sententiam, ea qua cætera consueverat conscientia descriptam, illi suo libro præscriberet: *Factum est in cælo prælium magnum, Michaël & Angeli ejus pugnantes cum dracone.* Vere id quidem, si *cum*, non pro [illegible], sed pro [illegible], accipias. Vix igitur desierant calere infelicis illius cineres; quum de pœnis hæreticorum quæri cœpit: quibusdam coërcendos quidem, sed ultimo supplicio affici jure non posse opinantibus, aliis quasi de hæresi satis ex Dei verbo liquere non posset, & de Religionis capitibus

omnibus in utramque partem sentire Academicorum more liceat, existimantibus unius Dei esse judicio relinquendos. Illam opinionem boni etiam nonnulli tuebantur, veriti nimirum ne si aliter sentirent, tyrannorum in pios sævitiam accendere viderentur, istius autem auctores quorum Principes erant Sebastianus Castellio, & Lælius Socinus, suam ipsorum causam agentes: iste quidem occultius, ille vero apertius, ut qui sua quadam in sacrorum Bibliorum perversionem præfatione, palam verbi divini satis perspicuam auctoritatem convellere studuisset, suisque in priorem ad Corinth. Epistolam adnotationibus, ut à verbo scripto tanquam imperfecto nos abduceret diserte scripsisset, Paulum quandam Theologiam ea quam scriptis tradidisset reconditiorem, perfectos nescio quos suos discipulos docuisse. Itaque
M. D. LIV. quum anno M. D. LIV. ineunte, Calvinus subscribentibus Collegis omnibus copiosam Servetanæ doctrinæ refutationem edidisset, adjectis etiam rationibus, cur & quatenus à Magistratu quoque, legitima præeunte cognitione, puniri hæreticos oporteret, opposuerunt isti farraginem, partim ex scriptis piorum Doctorum depravatis, partim ex fanaticorum quorundam ignoti alioquin nominis schedis consarcinatam, Martini cujusdam Bellii nomine (is ipse fuit Castellio, quamvis id postea ejurarit) præfationi inscripto & ementito Civitatis nomine, in qua editam fuisse hanc farraginem mentiebantur. Huic autem non tantum illo errore, sed multis etiam blasphemiis scatenti libello postea respondi, ut ea molestia Calvinum longe melioribus curis, scribendis nimirum eruditissimis in Genesin Commentariis intentum, & aliis itidem, de quibus dicemus, Ecclesiæ suæ depellendis periculis occupatum, liberarem. Pergebant enim rebus novandis intenti factiosi: & quamvis rursum secunda Febr. coram Senatu solenni promisso sancita esset ἀμνηστία, tamen se ipsis quotidie deteriores evadebant: utrinque valde occupato Calvino, dum & illos pro suo more increpando, ad meliorem frugem revocare, & bonos adversus illorum improbitatem confirmare studeret. Nam eo usque processerunt improbi, ut verbum Dei in obscœnas cantiones transformarent, & obvios vespere peregrinos pulsarent, ac interdum etiam spoliarent. Privatim vero ac proprie Bolseci, Castellionis & aliorum quorundam, de veritate scilicet valde solicitorum hominum, opera utebantur, controversiæ de prædestinatione renovandæ: adeo ut famosum libellum convitiorum plenum, eumque anonymon sparsisse non contenti: quo fidum illum Dei servum miris modis lacerabant, miserit Castellio Latinum alterum Lutetiæ clam excudendum: cui postea respondi, sicut & ipse Calvinus quasdam ejusdem argumenti ineptias certis capitibus comprehensas refutavit. Incumbebat etiam ei tum temporis ex Anglia profugorum cura, quorum alii Vezaliæ, alii Emdæ, alii denique Francofurti consederant, omnes à Calvino consilium subinde flagitantes: nec parum etiam angebatur quorundam Gallicæ Argentinensis Ecclesiæ ab ipso olim plantatæ pastorum audacia, aliorum occulto favore adjuta. Denique quantopere hoc anno pro variis Ecclesiis laborarit, testis est insignis literarum copia, quibus & magnates multos ad amplectendum Euangelium excitavit, & fratres plurimos, alios non procul ab extremis periculis, alios in vinculis positos maximo cum fructu confirmavit. Diximus antea de doctrinæ Sacramentorum inter omnes Helveticas & Rheticas Ecclesias consensu edito, maxima doctorum & bonorum omnium gratulatione. Displicuit hæc concordia spiritui erroris, cujus jamprimum ea est quam cernimus efficacia. Itaque facile reperit qui sopitum ignem foderet, Joachimum nimirum quendam Westphalum: cui classicum canenti, succinuit postea Heshusius tunc verbi Minister, nunc etiam Episcopus, de quibus mox dicendum nobis erit. Ac tunc quidem Calvinus consensionis illius explicationem edidit, quæ quo magis rabiem istorum exacuit, eo
M. D. LV. omnibus veritatis amantibus profuit magis. Annus vero proxime consecutus mirifico Dei beneficio Reipublicæ ac Ecclesiæ Genevensi optatam quietem à domesticis certaminibus attulit: factiosis autem sua ipsorum opera perditis, horrenda conjuratione peropportune per ebriosorum quorundam ex consciorum numero petulantem audaciam detecta: & aliis quidem capitis supplicio affectis, aliis vero solum vertentibus, qui etsi aliquamdiu postea civitatem vexarunt, turpiter tamen omnes postea intereuntes, singulare seri quidem, sed justi divini judicii exemplum præbuerunt. Sic liberata fuit ab his pestibus Respublica quum altero Dei beneficio paulo ante allato quatuor Helveticarum civitatum responso (quarum sententiam diximus ad annum superiorem visam Senatui fuisse super Ecclesiastica Genevensi disciplina percontanti) vetera omnia Ecclesiasticæ politiæ edicta, contra factiosorum expectationem, communibus civium suffragiis rogata perlataque fuissent. Non defuit tamen in quo tum quoque Calvinus strenue exerceretur. Nam foris quidem tum de Polonicis Ecclesiis voluntate Regis constituendis, tum de furiosa illa tempestate commutatis in Anglia rebus excitata, quæ tres illos incomparabilis pietatis Episcopos & Martyres Joannem Hopperum, Nicolaum Ridlæum, & Hugonem Latimerum inter tot alios fere innumerabiles, ac tandem etiam magnum illum Crammerum Cantuariensem Archiepiscopum in cælum usque expulit, consolandis denique fratribus in Gallia vinctis, ac præsertim quinque fortissimis Martyribus hoc ipso anno Cameraci crudelissime crematis plurimum laboravit. Domi vero Serveti cineres pullulare cœperunt: cujus blasphemiis favere deprehensus Matthæus Gribaldus non incelebris Jurisconsultus, qui, quum Genevam forte venisset (erat enim Fargiarum dominus, qui pagus est in Genevæ vicinia) deductus ad Calvinum à quibusdam Italis, apud quos ille Patavii docuerat, recusante Calvino dextram illi porrigere, nisi prius

de

de primario Christianæ fidei articulo, id est de sacra Triade & Deitate Christi inter eos conveniret, nullum postea locum ullis admonitionibus vel argumentis reliquit. Itaque quod ei jam tum prædixit Calvinus, grave nimirum Dei judicium pertinaci ipsius impietati imminere, hoc re ipsa postea expertus est. Tubinga primum profugus, quo fuerat Vergerii favore introductus: Bernæ postea captus, simul atque abnegatione liberatus, ad ingenium postea rediens, Gentilis de quo mox dicemus fautor & hospes, superveniente demum peste correptus, paratum sibi supplicium prævenit. Aliud denique Calvinum hujus anni solidum gaudium gaudere prohibuit. Paucorum videlicet vicinorum pastorum factio, qui sponte alioqui currentes, Bolseco præterea instigante, ut sibi nomen aliquod ex tanti viri reprehensione quærerent, homines alioqui multis jam notis aspersi, non aliter in eum debacchabantur, quam si Deum idcirco faceret malorum authorem, quod ab æterna Dei providentia & ordinatione nihil excluderet. His calumniis de quibus antea nos quoque aliquid diximus, etsi nihil ille movebatur, tandem tamen illorum maledicentia coactus, impetravit à Senatu, ut una cum legatis Bernam profectus, veritatis causam coram Bernensibus ipsis ageret. Acta igitur illic causa est, & Sebastianus quidam infamia & exilio multatus: Bolsecus excedere finibus tum quidem jussus: neque tamen tum quicquam illis de re ipsa definire visum est, ita Domino Ecclesiæ suæ consulente. Visus enim fuisset Calvinus auctoritate vel gratia obtinuisse, quod ultro postea contigit. Nam & illæ omnes calumniæ non ita multo post in fumos abierunt, & Andreas Zebedæus accusator acerrimus, Calvino jam mortuo, quum & ipse jam esset moriturus, Neviduni oppido quatuor milliaribus Genevæ distante accitis præcipuis civibus, ultro agnita quam oppugnarat veritate, & acta illa sua detestans, schedas omnes suas spectante se concremari jussit, judicio certe meliore, quam si hæc fuissent mille Senatusconsultis imperata. Anno deinceps altero, Calvinum imprudentem tertiana in concione M.D.LVI. invasit, ac tandem invitum ex suggesto coëgit descendere, multis inde falsis sequutis rumoribus, usque usque adeo Pontificus gratis, ut de Calvini morte solenni supplicatione Novioduni Calvini patria, Canonici suis idolis gratias egerint. Sed vicerunt bonorum preces: tantumque abfuit ut Calvinus ex eo morbo interiret, ut contra veluti novis auctus viribus, longum iter præter morem Francofurdum usque videlicet ingrederetur, quo fuerat pacandis Ecclesiæ Gallicæ quæ jam tum illic erat dissidiis evocatus. Hinc demum ille rediens, M.D.LVII. licet afflicta nonnihil valetudine, nihil tamen de quotidianis laboribus remisit, editis anno consequente in omnes Psalmos Commentariis longe doctissimis, quibus præfationem vere pretiosam adjunxit. Annum autem istum alioqui ob tumultus à Ministris illis factiosis nonnullis excitatos valde turbulentum, & tritici caritate infamem, consumpsit partim tuendæ adversus Joachimum Westphalum veritati: quumque Westphalo postremum respondisset, nec ille tamen garriendi finem faceret, has partes in me recepi, eo per Dei gratiam cujus minime pœnitere me possit eventu. Tunc quoque tum ab illo, tum etiam à me refutatæ sunt Castellionis adversus æternam Dei prædestinationem calumniæ, quas ille suppresso nomine spargendas curarat. Graviter autem illum inprimis excruciavit sævissima præsertim Lutetiæ orta piorum persequutio, intercepto illorum cœtu in vico Jacobæo, quo ad celebrandam cænam Domini convenerant. Ex eorum numero cæteris per noctis tenebras elapsis, capti sunt circiter octoginta, multisque cum opprobriis ac convitiis prima luce in carceres pertracti, quamvis aliquot etiam primæ nobilitatis mulieres in iis cernerentur. Accendebant Regis iram non modo qui illum circumstabant, verum etiam ipsa temporum occasio. Hæc enim tum inciderunt, quum insignis illa clades ad Sanquintinum esset accepta, & nocte convenerant pii, quod illis interdiu nullo modo licebat. Itaque vetustæ illæ & rancidæ calumniæ in Christianos olim excogitatæ, tunc quoque auctore quodam Demochare Sorbonico Doctore repositæ sunt, quasi videlicet omnium malorum causa unis vere Christianis esset tribuenda. Subornati etiam qui [illegible] confirmarent, quibus creduli plerique assentiebantur. Producti sunt igitur ad flammas ad septem, ter repetito exemplo: in quorum primo accensita est nobilis quædam mulier, cujus demum ut & sex aliorum atque in his novissimorum duorum adolescentum constantia plane fuit admirabilis. Verum partim detecta quidem, sed minime tamen coercita Sorbonicorum calumnia, matre nempe captivas secum filias, quæ constupratæ dicebantur, ad inspectionem judicibus offerente, & optimo quodam doctissimoque viro pastorem aliquot ante mensibus ibi agente, egregio libello cuncta illa mendacia facile revincente, partim intervenientium Germanorum Principum legatione quam summa celeritate Calvinus procuravit, tempestas illa nonnihil conquievit. Annus hunc consequutus, Reipublicæ Genevensi felix illuxit, perpetua inter Bernenses & M.D. LVIII. Genevenses inita confœderatione, contra exulum illorum expectationem. Sed hanc felicitatem multa quoque adversa aliunde comitata sunt, præter etiam exulum irritos ultimos conatus, de quibus plura dicere non constitui. Nam foris quidem recrudescebat in Gallia persecutio, domi vero ex Serveti cineribus auctore quodam Valentino Gentili Consentino, teterrima Tritheitarum hæresis pullulabat. Itaque ut illis malis occurreretur, missi sunt ad Germaniæ Principes cum Calvini literis, qui tot Ecclesiarum calamitatibus expositis, intercessionem eorum postularent, dum assiduis literis interea laborantes Calvinus confirmabat. Cum Gentili vero quid actum sit, quis denique fuerit istius monstri exitus, paucis commemorabo. Erat enim tota hæc historia partim ab ipso Calvino ex actis publicis, partim à Be-

 nedicto

nedicto Aretio Bernensi Theologo pastore fideliter descripta, adjectaque blasphemiarum ipsius refutatio, quæ quidem omnia aliaque eodem congesta quæ ad illud argumentum pertinent, edita sunt in hac civitate anno Domini LXVII. supra sesquimillesimum. Ergo infelix iste sagaci quidem sed vafro sophisticoque ingenio præditus, aliquanto post sumptum de Serveto supplicium, nactus illius librum, itemque Calvini refutationem, facile animadvertit neqne illius spectra & ideas quibus Samosateni hæresin ille coloraverat, neque invectam à Sabellio personarum cum Essentia confusionem, Deitatem denique Christi qualem impurus Arrius fictitiam esse docuit, cum verbo Dei conciliari posse. Et quum rursus quæ in scripturis de una Dei essentia & tribus inter se re ipsa distinctis hypostasibus traduntur, intelligentiæ nostræ minime quadrare videret, fecit quod ejusmodi ingenia consueverunt, id est, non sese Dei sapientiæ submisit, sed id demum verum esse sibi persuasit qnod cum humana ratione consentiret. Itaque Monarchia ad unicam patris personam translata, quem solum illum & unicum [illegible] esse voluit, *Essentiationem*, id est, Essentiæ propagationem, tresque numero ut personas, sic etiam Essentias, id est tres numero Deos, tres æternos, omnipotentes, immensos aperte profiteri cœpit: eoque non modo sacrum Dei verbum, sed ipsius etiam Synodi Nycenæ (repudiato tamen Athanasii Symbolo) & vetustiorum scriptorum, videlicet Ignatii, Tertulliani, Irenæi & Lactantii auctoritatem inaudita quadam impudentia detorquere. Alios enim omnes orthodoxos scriptores Nycenam Synodum sequutos, non tantum repudiabat, sed etiam ut impios sugillabat. Hanc autem blasphemiam aliæ quoque de hypostatica nnione seqnebantur. Hæc clanculum initio inter paucos quasi disputationis causa agitata (quorum præcipui fuerunt Joan. Paulns Alciatus Mediolanensis Miles, & Georgius Blandrata Saluciensis professione Medicus) tandemqne Italico presbyterio nunciata, causam cogendo extra ordinem cætui præbuerunt, nbi coram delectis Senatoribus omnibusqne Ministris ac Presbyteris, patienter auditis, ac ex Dei verbo per Calvinum refutatis, quæcunque illi proferre volnerunt, ita res est composita nt scriptæ orthodoxæ fidei omnes Itali statim subscriberent, sex duntaxat exceptis: qui tamen & ipsi postea seorsim vocati, mann quidem, at corde non item, ut postea apparuit, subscripserunt. Rediens igitur ad ingenium Gentilis, eandemque blasphemiam rursum spargere deprehensus capitur, captus nihil dissimulat, auditus qnamdiu & quantum voluit. Tandem veluti victus (nec enim aliud habebat quam pertinaciam quod Calvino regereret) resipiscentiam incredibilem simulat, cujus etiam exemplum propria ipsius manu scriptum extat. Qnid plura? abnegatione per compita civitatis facta, dimittitur præstito jurejurando sese portas urbis non excessurum: mox tamen violata fide ad Matthæum Gribaldum in Sabaudiam fugit. Sequuti snnt aliquanto post Alciatus & Blandrata, Transsylvaniæ & vicinarum regionum vastatores futuri. Gentilis autem jam tum imminente illi Dei judicio apud Gribaldum manens (nam uterque illos alios & imperitos & indoctos homines contemnebat) ibique libellum adversus Athanasium & Calvinum cudens, indeque Lugdunnm transiens, ubi excudendum illum (inscripta Gajensi Præfecto istorum scelerum prorsus inscio præfatione) curavit, deinde Lugduni nescio qno modo à Pontificiis captus, quum sese in Calvinnm scribere dixisset, tanquam bene de Ecclesia Catholicà meritus dimittitur. Inde in Moraviam ad Blandratam & Alciatum aliosque nihilo meliores discedit: ubi quum satis inter eos convenire non posset, quod à Tritheismo ad Samosatenum plerique transivissent, veluti trahente illum ad pœnam ipsius Christi mann, in Sabaudiam ad suum Gribaldum redit. At illam pestem altera jam pestis sustulerat. Ereptus etiam nobis jam erat Calvinus. Tum ille sive penitus amens, sive qnod mortuo Calvino, neminem superesse confideret à quo revinceretur, recta ad Gajensem ipsum Præfectum ipsi merito infestum venit: à quo mox agnitus, & Bernam justo Dei judicio ex superiori illa fluctuatione ad dicendum causam missus, tum perjuriorum, tum improbitatis manifestæ convictus, frustra tentatis omnibus quibus in rectam viam revocaretut, capite multatus, dignas tandem tot sceleribus pœnas persolvit. Hic igitur postea fuit illius causæ exitus. Et tamen ne nunc quidem desunt egregii scilicet Christianismi assertores, tum ex Catholicis, tum ex bonis illis Ubiquitariis, qui Calvinum audeant tanquam earum blasphemiarum auctorem, imo etiam ut qui Atheismo sive Mabumetismo aditum aperuerit, calumniari: quibus tamen altum stertentibus, eas ipsas blasphemias primus Calvinus, ac pene unus nostro tempore tanto labore coarguit. Lutetiæ vero Cardinalis, ex cujus nutu Rex cuncta administrabat, criminis hæreseos cognitionem à judicibus ordinariis & laicis quos vocant, ad Triumviros Cardinales traducere conatus, repugnante divinitus potins quam humanitus Parisiensi Parlamento, utpote quod suam ipsius, non Christi causam ageret, totum illud nefarium consilium omisit. Sed extremus hic annus initium nobis majoris luctus attulit, correpto quartana Calvino mense Octobri, quem morbum experti tandem sumus nimium vere dicere medicos senibus lethalem esse. Etsi enim morbus ille Calvino octimestris tantum fuit, sic tamen corpusculum illud macilentum, & laboribus ac viribus attritum confecit, ut nunquam postea penitus convaluerit. Interim ille quantumvis monentibus medicis, & obtestantibus nobis ut sese tandem aliquando respiceret, abstinere quidem necessario à concionibus & prælectionibus: interea vero literis undiquaque dictandis, & variis scribendis dies ac noctes impendere, nec aliud habere frequentius in ore, quam sibi acerbam esse vitam nt ipse ajebat, ociosam: quum nos interim valentes præ illo ociosi videri possemus.

Cujus

Cujus rei testes sunt Christianæ institutionis ultima editio tum Latina tum Gallica, & Com-
mentarii in Jesaiam ab eo non tam emendati (quales illos Galasius ex ore prælegentis exce-
ptos ediderat) quam novi prorsus emissi. Insignis fuit annus consequens duorum potentissi- M. D. LIX.
morum Regum pace, arctissimaque contracta affinitate, extremus idem fortassis Genevensi
Civitati futurus, nisi Pontificiorum consilia, qui Regis Henrici simplicitate abutebantur, di-
vinitus fuissent impedita. Constat enim, Henricum, severissimis positis edictis, ideoque in
carcerem conjectis aliquot Senatoribus, (qui tantisper dum Concilium universale cogeretur,
mitius in causa Religionis agendum censebant) hoc unum inprimis sibi propositum habuisse,
ut restituta suo Duci Sabaudia, Genevam funditus everteret: Genevæ contra laborante in-
primis Calvino, quantumvis valetudinario, atque eo gravissime afflictas Ecclesias cunctosque
fratres confirmante, tum etiam precibus assiduis opem à Domino flagitante. Ecce autem, in
medio illo eminus juxta ac cominus vigente terrore, Rex ipse in ipso celebrandarum nuptia-
rum apparatu, quibus pacem firmabat, ludicro hastarum concursu, letale vulnus accipit: atque
illud etiam ejusdem unius hominis manu, cui, regiorum stipatorum tunc Præfecto, Senato-
res illos comprehendendos paulo ante Rex ipse mandarat: quam cædem postea Cardinalis
Lotharingus XXI. Decemb. doctissimi Jurisconsulti, ac integerrimi Senatoris, sanctissimi de-
nique Christi Martyris Annæ Burgii morte iniquissima videri voluit expiasse. Geneva autem
singulari Dei beneficio in eam confidentiam illis, quod vix credibile sit, temporibus erecta
fuit, tanquam Domino ex densissimis tenebris limpidissimam lucem iterum atque iterum ex-
citante, ut quo anno & momento fere in ipsius exitium tam potentes Principes conjurarent,
magnificis ædibus Gymnasii à fundamento hortatore Calvino extructis, scholam octo pue-
rorum Præceptoribus, & publicis Hebraicæ, & Græcæ linguæ, ac Philosophiæ, Theologiæ
denique Professoribus ornatam, Deo Optimo Maximo solenni ritu honorato, & frequenti
cœtu in primario templo perlectis tum primum atque expressis, quæ ad utilissimæ ac san-
ctissimæ institutionis usum & confirmationem perpetuam pertinerent, solenni quodam-
modo ritu consecraret. Anno proximo gravatus est invidia Calvinus à nonnullis, quasi M. D. LX.
quosdam adversus Franciscum II. paterni regni hæredem concitasset, eos videlicet, à quo-
rum casu Ambosiani tumultus nomen auditum est: quum Calvinus ipse, quod certo scio,
quidquid hoc fuit, nunquam intellexerit, adeoque palam ore, & scriptis ad amicos literis
improbarit. Eodem anno Stancarus quidam Mantuanus (fatali videlicet Polonis Italia)
asserere cœpit Christum non esse nisi secundum carnem Mediatorem: Arianismi insimulans
quotcunque illum dicerent, quatenus etiam Deus est, Mediatorem esse: quasi filium face-
rent patre minorem. Hanc calumniam, & totum hoc dogma, quum alii, ut Philippus &
Martyr, solide refutarunt, tum etiam Calvinus rogantibus Polonis perbreviter quidem, sed
nervose admodum coarguit: simulque prospiciens quod mox evenit, futurum videlicet, ut
Stancari refutandi studio nonnulli imperitiores (nisi sibi caverent) in errorem Tritheitarum
inciderent, diserte præmonuit, ut à Blandrata, & aliis eum sequutis sibi caventes, sic assere-
rent Christum esse secundum utramque naturam Mediatorem, ut interea Deitatem non mul-
tiplicarent: sed frustra id factum, quod ad eos attinet quibus pereundum erat. Tum quo-
que Waldenses Boëmi, quos vocant, duobus fratribus ad Calvinum missis, quædam ab eo
sunt de Religione percontati: quibus ille sicut par erat benigne satisfecit, eos etiam cohorta-
tus, ut cum reliquis Ecclesiis sese prorsus conjungerent. Eodem tempore quum non pauci pii
Galli post Mariæ Reginæ mortem, singulari serenissimæ Reginæ Elizabethæ pietate & hu-
manitate freti, in Angliam refugerent, peterentque reverendi viri Edmundi Grindalli Epi-
scopi Londinensis assensu, ut Geneva mitteretur, qui Ecclesiam Gallicam illic constitueret,
missus est eo Galasius. Cæterum extremo anno M. D. LX. Francisci II. Regis obitu plane
repentino, & quidem eo ipso momento quo jam erant ita desperata omnia, ut iis Deus unus
mederi posset, vix inierat regnum Carolus IX. adhuc puer, quum Genevam per caduceato- M. D. LXI.
rem allatæ sunt ejus nomine scriptæ literæ, quibus missos inde querebatur, qui regnum Gal-
liæ turbarent, petebatque ut mox revocarentur, alioqui se justissimas ulciscendæ injuriæ
causas non prætermissurum. Vocatus à Senatu Calvinus, suo collegarumque nomine re-
spondit, se, petentibus Gallicis Ecclesiis, spectatæ fidei & integræ vitæ hominibus, quos
eam ad rem idoneos fore sperabant, auctores hortatoresque fuisse, ne patriæ, opem suorum
in causa tam sancta, Ecclesiæ videlicet puræ instituendæ, flagitanti, deessent: hoc illos præ-
stitisse non ut regnum turbarent, sed ut Euangelium pacis docerent: quod si quid præterea
fecisse arguerentur, sese paratos esse coram ipso Rege accusatoribus respondere. Neque
longius ista processerunt. Eodem anno Calvinus & ego Tilemanni Heshusii importunis-
simi hominis libro respondimus. Calvinus deinde Valentini Gentilis blasphemias Lugduni
tum adversus Athanasii symbolum excusas refutavit. Edidit quoque suas in Danielem præ-
lectiones Gallicis Ecclesiis inscriptas, ac in illis quidem prophetæ interpretem, in ipsa vero
inscriptione Prophetam egit, imminentes tempestates prædicens, quo tempore coacto Pos-
siaci Episcoporum conventu, & Regi in amplissimo regni consessu à me exhibita probataque
Gallicarum Ecclesiarum Confessione, plerique sibi Papatus profligationem quasi instantem
pollicebantur. Tum quoque inter cæteros Franciscus Balduinus, Ecebolius postea propter
Religionem ter minimum aut etiam quater mutatam cognominatus, (nam & ante novissi-
mum Ecclesiarum Gallicarum casum ad XXIV. Aug. M. D. LXXII. nescio quo ut nobis ali-

quando etiam tum adjungeretur affectu mirifice duci, ab optimis ac sanctissimis viris testatum, exhibitis ad eam rem boni ipsius Balduini ad Synodum literis, habuimus) ille, inquam, à Cardinali subornatus, & Navarreno malis artibus conciliatus, libellum quendam, sive à se, sive potius à Cassandro quodam editum, qui sese Pium & Moderatum virum nuncupabat, in aula venditabat, Interimistico illo Cæsaris V. edicto eo etiam deteriorem, quod moderatæ cujusdam instaurationis specie, omnes Papatus corruptelas tueretur. Hujus rei à me commonefactus Calvinus, refutationem libelli edidit, cui mox alia sunt adjuncta, quæ Balduini ingenium & institutum quibusvis patefacerent. Hoc vero concoquere non potuit tabula, neque magis alterum meum responsum: nec ab eo tempore Calvinum meretriciis convitiis impetere destitit, donec anno superiore, Deo hominibusque alterutrius Religionis, quos toties fefellerat, invisus, Lutetiæ litem nescio quam persequens, sive livore tabescens, quod alium sibi prælatum videret, qui Henricum III. in Poloniæ regnum M. D. LXII. proficiscentem comitaretur, vivere simul ac maledicere desiit. Anno vero LXII. non modo pace, sed etiam libertate Gallicis Ecclesiis solenni Regio Edicto certis conditionibus concessa, mox autem Navarreno Pontificiis artibus subornato, quum Guisius edita illa immani Vastiacena strage classicum cecinisset, & bellum illud civile his auspiciis cœpisset, quo nunc totos XII. annos misera Gallia deflagrat, quot quantæque curæ Calvinum confecerint, dici non potest: sic etiam ingravescentibus ejus morbis, ut jam tum illum divinare liceret ad meliorem vitam citato gradu progredi. Nec tamen consolari & hortari unumquemque, imo ne concionari quidem, & Theologiam in schola profiteri destitit: emisitque eo anno pulcherrimam fidei confessionem ad status imperii Francofurti tunc congregatos, nomine Principis Condensis & piorum omnium, quos, præter belli ipsis injustissime illati injuriam, indignissime etiam apud Germanos tunc falsorum dogmatum nomine traductos auditum esset. Neque hic pigebit quiddam animadversione non indignum commemorare. Jacebat ex podagra Calvinus in lecto XIX. Dec. qui dies erat Sabbathi, & Boreas jam totum biduum flabat quam vehementissime. Tum Calvinus multis audientibus. Equidem, inquit, nescio quid hoc rei sit, videbar mihi hac nocte audire tympana bellica quam fortissime personantia, nec poteram mihi persuadere, quin ita se res haberet. Precemur obsecro, nam omnino magni aliquid geritur. Atqui hoc ipso die accidit ille apud Druidas acerrimus conflictus: de quo M. D. LXIII. aliquot post diebus Genevæ fuit renunciatum. Anno consequente nempe LXIII. sic exacerbati sunt ejus morbi, iique multiplices, ut plane sit incredibile, in corpusculo tam imbecillo, tot laboribus exhausto, tot denique morbis attrito, tam fortem ac generosum animum contineri diutius potuisse. Siquidem ne tunc quidem adduci potuit, ut sibi parceret. Imo si quando (quod nunquam nisi penitus invitus fecit) publico suo munere abstinebat, domi interea vel consulentibus respondebat, vel amanuenses dictando indefessus ipse fatigabat atque ejus rei fidem faciunt tum binæ illæ maxime seriæ ad Polonos admonitiones adversus blasphemos illos sacræ Triadis hostes, tum etiam quod fratribus ex Synodo Lugdunensi ad se missis abunde tum voce tum scriptis respondit, quod Commentarios in quatuor Mosis libros Latinos edidit, quod Gallicos ex Latinis ipsosmet fecit, quod denique Commentarium in librum Josuæ, qui fuit ultimus ipsius labor, jam tum inchoavit, quem tan- M. D. LXIV. dem etiam moribundus absolvit. Annus autem LXIV supra sesquimillesimum ipsi quidem perpetuæ felicitatis, nobis autem longe maximi justissimique doloris initium fuit. Siquidem VI. Febr. Asthmate vocem ejus præpediente ultimam habuit concionem: & ab eo tempore, eo excepto quod aliquoties ad Congregationis cœtum deportatus (quod illi ultimo Martii novissimum accidit) paucula verba fecit, omni docendi munere abstinuit. Ipsius morbi, incredibilibus animi corporisque laboribus contracti, varii multiplicesque fuerunt, uti sua quadam ad Medicos Monspessulanos epistola edita eos ipse percenset. Præterquam enim quod corpore fuit natura imbecillo, macilento, & ad tabem ultro inclinante, dormiens pene vigilabat, magnam anni partem concionando, docendo, dictando consumebat. Per decem minimum annos prandio abstinuit, ut nullum omnino cibum extra statam cœnæ horam sumeret: ut eum mirum sit Phthisim effugere tamdiu potuisse. Fuit autem ei hemicrania familiaris, cui sola illa inedia medebatur, adeo ut nonnunquam totas XXXVI. horas cibo abstineret. Sed & partim ex vocis contentione, partim quod sero nimis animadversum est, ex immodico aloës usu, primum in hæmorrhoïdas easque tandem ulcerosas, deinde quinque ante mortem annis in sanguinis excreationem aliquoties incidit. Quartana vero ipsum deserente, successerunt in dextro crure podagra, colici subinde recurrentes dolores, calculus denique, quem alioqui nunquam nisi aliquot ante mortem mensibus senserat. Medici quæcunque remedia poterant, adhibebant, nec quisquam hominum fuit, qui Medicorum præcepta accuratius observaret: cæteroquin quod ad animi labores attinet, valetudinis negligentissimus, adeo ut illum ne acerrimi quidem hemicraniæ dolores à concionando unquam prohibuerint. Tot autem morbis oppressum, nemo ne voculam quidem audivit emittentem, forti, nedum Christiano viro indignam. Tantum oculos in cælum attollens, *Usquequo*, inquiebat, *Domine!* hoc enim etiam valens tanquam symbolum in ore habebat, agens de fratrum calamitatibus, quibus noctes ac dies magis etiam quam suis ullis malis afficiebatur. Admonentibus & obtestantibus nobis, ut saltem ægrotus ab omni dictandi, aut saltem scribendi labore abstineret. quid ergo, inquiebat, vultis me otiosum à Domino

mino deprehendi? Die Martii 10. quum ut sæpe consueveramus ad eum una venissemus, deprehendimus illum vestitum, & suæ mensulæ ad quam scribere aut meditari solebat assidentem, unde conspectis nobis, postquam aliquamdiu fronte in alteram manum, ut meditans consueverat, inclinata conticuisset, tandem voce subinde interrupta, sed blando & renidente vultu, At ego, inquit, vobis charissimi fratres, magnas gratias ago de vestra pro me solicitudine, & spero me intra quindecim dies (is autem morum censuris de more destinatus erat) vestro cœtui postremum interfuturum. Tum enim opinor Dominum patefacturum, quid de me statuerit, & fore ut me ad se recipiat. Interfuit igitur censuris ut ante consueverat, ejusdem mensis XXIV. iisque pacifice peractis, sentire se dixit nonnihil dilationis sibi à Domino concessum: acceptoque in manus novo Testamento Gallico, quædam nobis in subjectis adnotationibus legit ipsemet, & de iis fratres consuluit, quod eas quoque emendandas suscepisset. Postridie pejus habuit, quasi pridiano labore fatigatus. XXVII. vero ad Curiæ fores delatus, pedibus in Senatoriam usque aulam comitibus duobus innixus ascendit, ibique novo Rectore Scholæ Senatui oblato, aperto capite gratias egit pro acceptis ante beneficiis, ac nominatim quod in hoc suo ultimo morbo tantam sui rationem Senatus habuisset. Nam sentio, inquit, me postremum in hunc locum venisse. Quæ vix deficiente voce effatus, mœstis ac lachrymantibus vale dixit. Secunda die Aprilis qui dies erat Paschæ, quamvis prostratis viribus, tamen sellula in templum delatus, toti concioni interfuit, Cœnam Domini ex mea manu accepit, eoque vultu hymnum cum aliis, quanquam tremula voce, cecinit, ut non obscura lætitiæ signa in moribundi vultu elucerent. XXV. Aprilis Testamentum totidem verbis condidit.

JOANNIS CALVINI TESTAMENTUM.

IN nomine Domini, Amen. Anno M. D. LXIV. die Aprilis XXV. Ego *Petrus Chenalatus* civis & Notarius Genevensis testor ac profiteor me evocatum fuisse à Spectato viro *Joanne Calvino* Ministro verbi Dei in hac Ecclesia Genevensi, & ejusdem civitatis adscripto cive, qui tum corpore quidem ægro, sed mente integra, dixit sibi esse in animo testamentum suum conficere, & extremæ voluntatis judicium exponere: à meque petiit ut illud exciperem, & uti lingua nuncuparet, ac dictaret, ita conscriberem, quod confestim fecisse me profiteor, atque ad verbum ut nuncupare & dictare voluit, conscripsisse, neque quicquam ad illius verba adjecisse vel de iis detraxisse, sed hanc ab illo dictatam formulam sequutum esse.

IN nomine Domini, Amen. Ego JOANNES CALVINUS *Minister verbi Dei in Ecclesia Genevensi, variis morbis oppressus & afflictus, ut facile animum inducam, Dominum Deum statuisse me propediem ex hoc mundo educere, constitui facere meum testamentum, meamque ultimam voluntatem literis mandare, ea forma quæ subsequitur:* PRIMUM *omnium gratias ago Deo, quod misertus mei (quem crearat & in hoc mundo collocarat) non solum me è profundis idololatriæ tenebris, in quas demersus eram, eripuit, ut me in Euangelii sui lucem adduceret, & doctrinæ salutis participem faceret, cujus eram indignissimus: neque solum eadem misericordia & benignitate multa mea vitia & peccata benigne & clementer toleravit, pro quibus tamen merebar ab illo rejici & exterminari: Verum etiam tanta erga me clementia & mansuetudine est usus, ut opera mea dignatus sit uti in prædicanda & promulganda veritate sui Euangelii: testorque ac profiteor mihi esse in animo quod reliquum est vitæ in eadem fide & religione transigere, quam mihi per Euangelium suum tradidit: neque aliud præsidium aut perfugium salutis habere, quam gratuitam ipsius adoptionem: qua una salus mea nititur: ac toto pectore amplector misericordiam, qua propter Jesum Christum erga me est usus: compensans mea crimina cum merito mortis & passionis ipsius, ut hac ratione pro criminibus & delictis meis omnibus satisfiat, eorumque memoria deleatur. Testor etiam ac profiteor me suppliciter ab eo petere, ut ita me ablutum & mundatum velit sanguine summi illius redemptoris, effuso pro humani generis peccatis, ut mihi liceat apud tribunal ipsius consistere sub ipsius Redemptoris imagine. Item profiteor, me sedulo pro modo gratiæ & benignitatis quæ Deus erga me usus est, operam dedisse, ut cum in concionibus, tum etiam in scriptis & commentariis puro & caste verbum ipsius prædicarem, & fideliter Sacram ipsius Scripturam interpretarer. Testor etiam ac profiteor me in contentionibus & disputationibus omnibus, quæ mihi cum hostibus Euangelii habendæ fuerunt, nullis præstigiis, nullis malis artibus & sophisticis usum esse, sed candide ac sincere in veritate propugnanda versatum esse. Verum, hei mihi, studium illud meum & Zelus (si hoc nomine dignus est) adeo remissus & languidus fuit, ut innumera mihi ad munus meum præclare fungendum defuisse fatear. ac nisi immensa Dei benignitas adfuisset, totum illud studium meum inane atque evanidum futurum fuisse: quin etiam agnosco nisi mihi eadem benignitas adfuisset, animi bona quæ mihi Deus largitus est, magis ac magis me culpa atque ignavia reum apud ejus* tribu-

tribunal factura fuisse: quas ob res testor ac profiteor, nullum me aliud præsidium salutis sperare, nisi hoc unum, quum Deus Pater misericordiæ sit, ut sese mihi, qui me miserum peccatorem agnosco, patrem ostendat. Quod reliquum est, volo post meum ex hac vita discessum, corpus meum terræ mandari eo ritu ac modo, qui in hac Ecclesia & civitate usitatus est: dum beatæ resurrectionis dies adventat. Quantum ad tenue patrimonium, quod mihi Deus largitus est, de quo in hoc testamento disponere statui, Hæres meus esto Antonius Calvinus, frater meus charissimus: sed honoris causa duntaxat: præcipitoque ac sibi habeto pateram argenteam quæ mihi à Varannio dono data est: qua eum contentum esse cupio. nam quæcunque in hæreditate mea reliqua sunt, peto ab eo, ejusque fidei committo, ut ea suis liberis, cum morietur restituat. Ab eodem fratre & hærede meo lego scholæ pueril decem aureos scutatos: tantundem pauperibus peregrinis: tantundem pariter Joannæ Caroli Constaai & affinis meæ filiæ. Samueli vero & Joanni ejusdem fratris mei filiis restitui volo ab hærede meo, cum morietur, quadragenos aureos scutatos: Annæ vero & Susannæ & Dorotheæ, ejusdem filiabus, aureos scutatos tricenos: Davidi ipsorum fratri, ad notam levitatis & petulantiæ juvenilis, scutatos aureos quinque & viginti. Hæc summa est totius patrimonii & bonorum, quæ mihi Deus largitus est, quantum quidem existimare possum: pretium statuens & bibliothecæ, & mobilium, & universi instrumenti domestici, rerumque ac facultatum mearum omnium. quod si quid forte amplius reperiatur, volo id pro rata illis omnibus fratris mei filiis ac filiabus distribui, neque Davidem illum excludo: si pro Dei benignitate ad bonam frugem redierit. Sed si quid erit quod suprascriptam summam excurret, credo non magnum in eo negotium futurum, præsertim ubi alieno æri satisfactum erit, cujus rei negotium diligenter mandavi eidem fratri meo, cujus fidei & benevolentiæ confido: qua de causa illum esse volo ac statuo hujus mei testamenti executorem: unaque cum ipso spectatum virum Laurentium Normendium: potestatem illis permittens conficiendi bonorum meorum inventarium, sine accuratiore forensi diligentia ac solennitate: permitto etiam ipsis vendere mea mobilia, ut ex pecunia redacta, suprascriptam meam voluntatem exequantur: quam exposui & dictavi hoc XXV. *Aprilis die, Anno* M. D. LXIV. *Joannes Calvinus. Posteaquam ego supradictus notarius superius testamentum scripsi, continuo idem Calvinus usitata subscriptione sua & Chirographo illud confirmavit. Postero die qui fuit* XXVI. *Aprilis ejusdem anni, idem spectatus vir Calvinus me ad se vocari jussit, unaque mecum Theodorum Bezam, Raymundum Calvetum, Michaëlem Copum, Ludovicum Enocum, Nicolaum Coladonium, Jacobum Bordesium Ministros & Concionatores verbi Domini in hac Ecclesia Genevensi, itemque spectatum virum Henricum Scrimgerum Professorem artium, cives Genevenses, & coram iis omnibus professus ac testatus est, sese mihi testamentum illud suum ea forma qua supra conscriptum est, dictasse: simulque me jussit illud ipsis audientibus & ea de causa advocatis recitare. quod me clara voce & articulate fecisse profiteor. Et post illam recitationem testatus est ac professus eum esse suam ultimam voluntatem, quam ratam esse cupiat. in cujus rei testimonium & confirmationem petiit ab illis omnibus, ut eidem testamento manu sua subscriberent: quod continuo ab illis factum est anno & mense suprascriptis: Genevæ in vico vulgo dicto Canonicorum: & in ejusdem testatoris domicilio. In cujus rei fidem & testimonium, supradictum testamentum scripsi, & manu mea subscripsi, & usitato sigillo supremi Magistratus nostri obsignavi.*

PETRUS CHENALATUS.

HOc condito testamento, misit qui quatuor Syndicis cunctisque Senatoribus significarent, cupere se antequam è vivis excederet, adhuc semel eos omnes in Curia compellare, quo postridie se deportandum speraret: responderunt Senatores se potius ad eum venturos, rogaruntque ut suæ valetudinis rationem haberet. Postridie quum ad eum omnes è Curia venissent, mutuo data acceptaque salute, postquam veniam petiisset quod ad ipsum usque venissent, quum sibi potius ad eos accedendum esset, & præfatus, jampridem hoc cum ipsis colloquium expetivisse, quod tamen eo usque distulisset, dum paulo certius exitum suum præsentiret: *Ego vero*, inquit, *honorandi Domini, ingentes vobis gratias ago, quod me plane nihil ejusmodi promeritum, tantis affecistis honoribus, measque plurimas infirmitates tam patienter sæpe tolerastis, quod maximum semper apud me fuit vestræ in me singularis benevolentiæ argumentum. Et quamvis mihi munere meo defungenti varia subeunda certamina, variique sustinendi fuerint insultus, quod sic oporteat optimum etiam quemque exerceri, scio tamen & agnosco nihil istorum vestra culpa accidisse. Precor autem vos vehementer, ut si quæcunque oportuit, non præstiti, voluntatis meæ potius quam facultatis habeatis rationem. Illud enim vero possum testari, fuisse me Reipublicæ vestræ ex animo studiosum, & ut officio meo plene non sim defunctus, publicis quidem certe commodis pro virili studuisse. Quod ni agnoscerem Dominum vicissim opera interdum uti mea non inutiliter voluisse, dissimulationis crimen non effugerem. Sed hoc à vobis etiam atque etiam peto, ut excusationem apud vos inveniam, quod tam exigua sint quæcunque publice vel privatim præstiti, præ iis quæ à me fieri oportuit: ultro certe agnosco me vobis hoc quoque nomine plurimum debere, quod vehementiam illam meam interdum immoderatam æquo animo tulistis: quæ peccata mea confido mihi à Deo quoque ipso condonata. Cæterum quod ad doctrinam attinet quam ex me audistis, testor me non temere neque incerto, sed pure ac sincere verbum Dei mihi concreditum docuisse, cujus iram alioqui tam scirem huic capiti meo jamjam imminere, quam certus sum meos in docendo labores ei non displicuisse. Idque coram Deo & vobis eo libentius testificor, quod minime dubitem Satanam prout consuevit, improbos, leves, vertiginosos denique homines corrumpendæ*

quam

quam ex me audivistis, sinceræ doctrinæ excitaturum. Inde delapsus ad immensa illa beneficia quibus à Domino affecti fuerant, *Ego, Ego*, inquit, *optimus sum testis, quot quantisque periculis optimi maximi Dei manus vos exemerit. Videtis porro quo loco sitis. Sive igitur secundæ res vestræ fuerint sive adversæ, illud, quæso, vobis ob oculos semper obversetur, illum unum esse qui regna & civitates stabiliat, eoque nomine coli à mortalibus velit. Memineritis magnum illum Davidem testari se tum prolapsum esse, quum alta jam pace frueretur, nunquam certe resurrecturum, nisi Dominus bonitate singulari sua manum ei porrexisset. Quid igitur tantillis homunculis fiet, quum ille tam potens & fortis ciderit? Nempe magna vobis animi demissione opus est, ut magna cum Dei reverentia solicite incedatis, illiusque unius præsidio nitamini, certi utmirum ita futurum ut quod iam sæpe reipsa sensistis, firmi illius ope perstetis, etiamsi velut ex tenui filo suspensa vestra salus & incolumitas fuerit. Itaque si prospera vobis evenerint, cavete quæso, ne profanorum instar efferamini, sed Deo potius cum animi demissione gratias agite. Sin adversa vobis acciderint, adeoque vos undique mortes circumsteterint, sperate tamen in eo qui mortuos etiam excitat. Imo tunc maxime cogitate sic vos à Deo expergesieri, ut in eum unum respicere magis ac magis discatis. Quod si firmam hanc Rempublicam conservari cupitis, videte etiam atque etiam, ne solium istud sanctum, in quo vos ille collocavit, sordibus conspurcetur. Hic enim unus est summus Deus, Rex Regum, & Dominorum omnium Dominus, eos à quibus honorabitur, honoribus aucturus, & sui vicissim contemptores abjecturus. Hunc igitur ex ipsius præceptis colite, & hac de re magis ac magis cogitate. Semper enim ab eo plurimum absumus, quod à nobis perfici decuit. Novi ego singulorum ingenia & mores, & scio vos exhortatione egere. Nemo est ex iis etiam qui excellunt, cui multa non desint. His unusquisque seipsum circumspiciat, & quæ sibi deesse intelligit, à Domino requirat. Videmus quot vitia in plerisque orbis terrarum Conciliis regnent. Alii frigent, publicoque neglecto rebus suis curandis incumbunt, alii privatis affectibus indulgent, alii præclaris Dei donis non utuntur ut par erat, alii sese ostentant, & confidentia quadam, quicquid censuerint à reliquis probari postulant. Senes commonefacio ne junioribus invideant, quos à Domino compererint aliquibus donis esse exornatos. Juniores moneo ut procul ab omni elatione, sese modestos præbeant. Alius alium ne interturbato. Vitate simultates, & omnes illas animi acerbitates, quæ multos in gerenda Republica à recto instituto averterunt. Hæc autem vitabitis, si singuli quidem intra suum modulum sese continuerint, omnes vero bona fide commissam sibi Reipublicæ partem administrent. In causarum vero civilium judiciis, ne quis sit, obsecro, favori, vel inimicitiis locus, nemo obliquis artibus jus pervertito. nemo suis commendationibus, quo minus leges valeant, obsistito. nemo ab æquo & bono discedito. Si quem affectus sinister titillaverit, constanter ei resistito, & in eum respicito à quo fuit in eo solio collocatus, & ab eodem sanctum Spiritum postulato. Quod superest iterum precor, ut meas mihi infirmitates condonetis, quas ego coram Deo & Angelis, adeoque coram vobis Venerandi Domini, profiteor & agnosco.* Hæc ubi dixisset, Deum optimum maximum precatus, ut eos suis donis magis ac magis cumulatos, sancto suo Spiritu ad totius Reipublicæ salutem gubernaret, præbita singulis dextra, mœstos omnes illos, nec aliter ab eo quam à communi parente cum lachrymis discedentes, dimisit. Die 28. Aprilis quum omnes, ipsius rogatu, Genevensis ditionis Ministri convenissemus. *At vos*, inquit, *fratres, post obitum meum perstate in hoc opere, nec animo frangimini: Dominus enim hanc Rempublicam & Ecclesiam adversus hostium minas servabit. Absint à vobis dissidia, mutuaque charitate vos complectimini. Cogitate etiam atque etiam quid huic Ecclesiæ debeatis, in qua vos Dominus collocavit: neque vos quicquam hinc abducat. Sin minus, facile quidem fuerit nonnullis ejus pertæsis quasi per cuniculos evadere: sed experientur illi Dominum decipi non posse. Quum primum in hanc urbem venirem, annunciabatur quidem Euangelium, sed perturbatissimæ res erant, quasi nihil aliud esset Christianismus quam statuarum eversio: nec pauci erant scelerati, à quibus indignissima multa sum perpessus. Sed Dominus ille Deus noster me, me, inquam, natura (dico quod res est) minime audentem ita confirmavit, ut nullis illorum conatibus cesserim. Argentina postea huc redii, vocationem hanc invito animo sequutus, quod infructuosa mihi fore videretur. Ignorabam enim quid statuisset Dominus, & res erat plurimarum maximarumque difficultatum plena. Sed pergens in hoc opere, sensi tandem reipsa Dominum labori meo benedixisse. perstate igitur & vos in hac vocatione: institutum ordinem retinete: Date simul operam ut populus in obsequio doctrinæ contineatur. Sunt enim nonnulli improbi & contumaces. Res, ut videtis, non male sunt constitutæ: quo magis coram Deo nocentes eritis, si vestra ignavia labefactentur. Testor vero me vobiscum fratres, vera sinceraque charitate conjunctissimum vixisse, & nunc à vobis discedere. quod si quando me in hoc morbo morosiorem estis experti, veniam à vobis peto, & ingentes vobis gratias ago, quod ægrotante me, onus mihi impositum sustinueritis.* Hæc loquutus dextram singulis porrexit. Nos mœstissimis animis, ac minime siccis oculis, ab eo tum discessimus. 11. Maji quum ex Farelli literis cognovisset (Viretus enim longius aberat) statuisse illum jam octuagenarium & valetudinarium senem, iter ad se ingredi, sic ei Latine rescripsit: *Vale mi optime & integerrime frater, & quando te Deus superstitem manere vult in mundo, vive memor nostræ conjunctionis, quæ ut Ecclesiæ Dei fuit utilis, ita nos ejus fructus in cœlo manet. Nolo te fatiges mea causa. Ægre spiritum traho, & assidue expecto, dum me anhelitus deficiat. Satis est quod Christo vivo & morior, qui suis lucrum est in vita, & morte. Iterum vale cum fratribus, Genevæ, 11 May, M.D. LXIV.* Venit tamen Genevam bonus ille senex, & quum una inter se locuti essent, postridie Neocomum rediit. Reliquos ad obitum usque dies in perpetuis pene precibus consumpsit, voce quidem propter asthma suspiriosa, sed oculis quales ad

extre-

extremum usque clare micantes habuit in cælum sublatis, & ita composito vultu, ut sese
Psal. 38. precantis ardor totum proderet, sæpe Davidis illud ingeminans in doloribus, *Tacui Do-*
Jesa. 39. *mine quia fecisti:* & interdum illud Jesaiæ, *Gemebam sicut columba.* Audivi quoque quum diceret, *Tu me conteris, Domine, sed abunde mihi sufficit, quod tua hæc sit manus.* Patere diem & noctem ipsius fores oportuisset, si admissi fuissent quotcunque officii causa illum adire cupiebant, quos cum, voce, ut diximus, præpedita, compellare se non posse videret, petierat ut unusquisque potius pro ipso precaretur, quam de eo invisendo laboraret. Sæpe quoque mihi, cujus conspectum alioqui nunquam injucundum ei fuisse sum expertus, significavit, sibi religionem esse vel tantillum occupationes meas remorari, adeo fuit ille temporis parcus quod Ecclesiæ impendi sciret, & in eo plus etiam æquo religiosus, ne amicos vel tantillum gravaret. Ita igitur seipsum & amicos consolans, vixit usque ad XIX. Maji, quo die censuram inter nos Ministros exercere, & una cibum capere amicitiæ testandæ causa consuevimus, biduo post videlicet Pentecoste & Cœna Domini sequuturis. Eo die igitur, quum nobis concessisset ut apud ipsum cœna communis instrueretur, & è lectulo, collectis utcunque viribus, in proximum conclave esset delatus, postremum inquit ad vos accedo fratres, nunquam posthac ad mensam accubiturus, quod nobis tristissimæ cœnæ initium fuit. Concepit tamen preces, & paululum cibi sumpsit, sermone quantum licuit inter cœnandum ad hilaritatem composito. Inde cœna nondum plane exacta, quum in contiguum cubiculum reportari se jussisset, renidenti plane vultu cœtum compellans, paries hic, inquit, interjectus non impediet, quo minus corpore absens, vestro tamen cœtui spiritu intersim. Contigit quod prædixerat. Siquidem ab eo die supinus semper jacuit, corpusculo (si vultum parum admodum immutatum excipias) ita emaciato, ut solus illi spiritus superesset. Die quo decessit, nempe XXVII. Maji, visus est fortius, & minore difficultate loqui. Sed hic erat extremus naturæ conatus. Nam vesperi circiter octavam, repente præsentis mortis certa signa apparuerunt: quod quum mihi paulo ante ab ipso digresso, & cuidam alii ex fratribus esset à domesticis significatum, protinus accurrens, illum reperi usque adeo tranquille mortuum, nulloque pedum vel manuum concussu, ut neque graviorem spiritum antea duxerit, neque sensu & judicio, imo ne voce quidem penitus, ad extremum usque halitum fuerit destitutus, & dormienti quam mortuo multo similior videretur. Sic igitur eo die cum occidente sole splendida etiam hæc lux nobis erepta est. Sequente nocte ac postero die in urbe tota ingens fuit comploratio. Requirebat enim universa civitas sapientissimum civem, Ecclesia deplorabat fidi sui pastoris decessum, schola ereptum sibi talem doctorem lugebat, omnes denique communi secundum Deum parente ac consolatore orbati lamentabantur. Optabant multi cives eum spectare mortuum, quod ab eo ne mortuo quidem avelli possent. Quidam etiam peregrini, qui videndi & audiendi ipsius causa procul venerant, inter quos etiam adfuit Clarissimus vir Reginæ Angliæ in Gallia legatus, avide admodum intueri saltem defunctum petebant. Ac initio quidem admittebantur. Sed quod hæc nimia esset curiositas, ut calumniis adversariorum occurreretur, placuit amicis, ut postridie mane qui dies erat Dominicus, linteo de more involutum corpus ligneo loculo includeretur. Pomeridiana vero secunda, sequentibus funus Patritiis, una cum Pastoribus, Professoribusque scholæ omnibus, totaque pene civitate non sine uberibus lachrymis prosequente, elatus est, communique cœmiterio quod planum palatium vocant, nulla penitus extraordinaria pompa, nulloque addito cippo (sic enim mandarat) conditus, cui propterea his versiculis parentavi:

Romæ ruentis terror ille maximus,
Quem mortuum lugent boni, horrescunt mali.
Ipsa à quo potuit virtutem discere virtus,
Cur adeo exiguo ignotoque in cespite clausus
CALVINUS *lateat, rogas?*
CALVINUM *assidue comitata modestia vivum*
Hoc tumulo manibus condidit ipsa suis.
O te beatum cespitem tanto hospite!
O cui invidere cuncta possint marmora!

Vixit annos quinquaginta quatuor, menses decem, dies decem & septem, cujus spatii dimidium in sancto Evangelii ministerio consumpsit. Statura fuit mediocri, colore subpallido & nigricante, oculis ad mortem usque limpidis, quique ingenii sagacitatem testarentur: cultu corporis neque culto neque sordido, sed qui singularem modestiam deceret: victu sic temperato, ut à sordibus & ab omni luxu longissime abesset: cibi parcissimi, ut qui multos annos semel quotidie cibum sumpserit, ventriculi imbecillitatem causatus: somni pene nullius, memoriæ incredibilis, ut quos semel aspexisset, multis post annis statim agnosceret, & inter dictandum sæpe aliquot horas interturbatus, statim ad dictata nullo commonefaciente rediret, & eorum quæ ipsum nosse sui muneris causa interesset, quantumvis multiplicibus & infinitis negotiis oppressus, nunquam tamen oblivisceretur: Judicii, quibuscunque de rebus consuleretur, tam puri & exacti, ut pene vaticinari sæpe fit visus,

nec

nec aberrasse meminerim qui consilium ipsius esset sequutus. Facundiæ contemptor & verborum parcus, sed minime ineptus scriptor, & quo nullus ad hunc diem Theologus (absit verbo invidia) purius, gravius, judiciosius denique scripsit: quum tamen tam multa scripserit quam nemo vel nostra vel patrum memoria. Erat enim hoc consequutus vigiliis juventutis, & quadam judicii acrimonia, dictandi exercitatione confirmata, ut neque illi deesset unquam quod apposite & graviter diceret, neque multo aliter scriberet quam loqueretur. In doctrina quam initio tradidit, ad extremum constans, nihil prorsus immutavit, quod paucis nostra memoria Theologis contigit. Quod ad ipsius mores attinet: quamvis illum natura ad gravitatem finxisset, nemo tamen illo in communi convictu fuit suavior, in ferendis hominum vitiis quæ infirmitatis erant, mire fuit prudens, ut neque importuna objurgatione pudefaceret aut perterrefaceret imbecillos fratres, neque vitia connivendo vel adulando foveret. Adulationis autem & simulationis, improbitatis denique, præsertim si de Religione agebatur, tam fuit hostis acer & vehemens, quam veritatis, simplicitatis, & candoris amans. Fuit omnino naturæ ipsius temperamento [illegible], quod virium etiam auxerat laboriosissimum illud vitæ genus. Iræ tamen sic eum docuerat Spiritus Domini moderari, ut ne verbum quidem sit ex eo auditum, quod viro bono indignum esset, nedum ut longius progrederetur: nec temere nisi tum commoveretur, quum de Religionis causa agebatur, aut adversus præfractos homines ipsi negotium erat. Tot tantasque virtutes domi & foris, tam multos adversarios habuisse nemo mirabitur, qui vel eorum inter profanas gentes hominum historiam legerit, qui præ aliis aliquam virtutis speciem adamarint; tantum abest, ut mirum cuiquam videri debeat, fortissimum tum sanæ doctrinæ defensorem, tum puræ vitæ sectatorem, domi & foris tam acriter oppugnatum fuisse. Sed hoc potius admiratione dignum est, unicum hominem tanquam Herculem quendam Christianum, tot domandis monstris sufficere potuisse, nempe fortissima illa clava, id est, Dei verbo utentem. Itaque quot ei adversarios Satan excitavit (nullos enim in tam multis hostes alios habuit, quam qui pietati, & honestati bellum indixissent) tot servo suo Dominus victoriarum trophæa defixit. Hæreticum isti faciunt Calvinum: quasi vero non sit hoc etiam nomine damnatus Christus ipse, & quidem ab ipsis Sacerdotibus. Expulsus est Geneva, adde & ab eadem revocatus. Et quid Apostolis, quid Athanasio, quid Chrysostomo contigit? Exprobrant illi multa nonnulli alii, sed cujusmodi? Ambitiosus fuit scilicet, imo etiam novum papatum ambivit, qui hoc vitæ genus, hanc Rempublicam, hanc denique Ecclesiam, quam vere possum paupertatis officinam appellare, rebus omnibus anteposuit. Accumulandis scilicet opibus studuit. cujus bona omnia, care etiam divendita ipsius bibliotheca, vix trecentos aureos æquarant, ut non minus scite quam vere calumniam istam longe impudentissimam refellens, hæc verba usurparit, *Me non esse pecuniosum, si quibusdam vivus non persuadeo, mors tamen ostendet.* Testari certe potest Senatus, quam perexigua essent ejus stipendia, tantum abfuisse ut in iis non acquiesceret, ut ampliora etiam oblata pertinaciter recusarit. Exprobrant ei alii, quod illius frater Antonius Calvinus priorem uxorem suam ob adulterium, cognita causa repudiarit. Quid ergo dicerent illi, si adulteram fovisset? Quod si in eum redundat hoc impudicæ mulieris dedecus, quid fiet Jacobi, Davidis, ipsius filii Dei familiæ, in qua ipsemet Diabolum ex suis unum diserte notavit? Delitiis scilicet illum & luxui indulsisse, tot ipsius laborum testes demonstrant. Quid quod nonnullos etiam dicere & scribere non pudet, regnasse illum Genevæ tum in Ecclesia tum in Republica atque adeo pro tribunali sedisse? Alii etiam, illum nescio quem vivum pro mortuo cadavere excitando, universo etiam teste populo supposuisse fabulantur, quod non minus putidum mendacium, quam si Romæ Papa fuisse diceretur, ausus est rapsodus ille Sorbonicus Claudius Sponsa maledicentissimo quodam libro inculcare. Quid enim istos pudeat? Sed ista neque apud eos qui tantum hunc virum norunt, neque apud posteros sani judicii homines, qui mores hominis ex ipsius scriptis æstimabunt, refutatione indigent. Ego historiam vitæ & obitus ipsius, cujus spectator sedecim annos fui, bona fide persecutus, testari mihi optimo jure posse videor, longe pulcherrimum veræ Christianæ tum vitæ, tum mortis exemplum in hoc homine cunctis propositum fuisse, quod tam facile sit calumniari, quam difficile fuerit æmulari.

LECTO-

LECTORI SALUTEM.

Quia nemo piorum reperitur, cui pergratum non sit certo intelligere quosnam libros Joannes Calvinus in lucem emiserit, quaque ab eo relicta fuerint scripta, & eo concionante excepta: ne quis etiam hac in parte posthac fallatur, sicuti satis notum est in scriptis magnorum virorum utplurimum accidisse, ut sub eorum nomine multa falsa obrepserint & adulterina, commodissimum duximus huc attexere nominatim catalogum tum Scriptorum vel Librorum Calvini, qui Latine & Gallice jam in publicum prodierunt: tum etiam eorum qui nondum editi sunt, quantam memoria complecti potuimus.

CATALOGUS LIBRORUM

à

JOANNE CALVINO

CONSCRIPTORUM.

Qualem volumini Epistolarum præmisit

THEODORUS BEZA.

Qui jam in vetus Testamentum extant Commentarii Latini primum, tum etiam Gallici facti.

IN Genesin.
In quatuor libr. Mosis in formam Harmoniæ digesti.
In librum Josuæ.
In omnes Psalmos.
In Jesaiam.

Prælectiones item Latinæ, tum & Gallicæ.

IN Jeremiam.
In viginti prima capita Ezechiëlis.
In Danielem.
In minores Prophetas.

In novum Testamentum Commentarii tum Latini, tum Gallici.

IN tres Euangelistas in formam Harmoniæ digesti.
In Joannem.
In Acta Apostolorum.
In omnes Pauli Epistolas.
In Epistolam ad Hebræos.
In Canonicas Petri, Joannis, Jacobi, & Judæ.

Conciones quæ extant, exceptæ dum ipse concionaretur.

DE Sacrificio Abrahami homiliæ tres.
In Deuteronomium.
In decem legis præcepta separatim prius excusa.
In librum Job.
In Psalmum 119.
In Canticum Ezechiæ ex Jesaiæ 38.
In posteriora octo capita Prophetiæ Daniëlis, sed Rupellæ tantum editæ.
In quatuor priora capita, & quod excurrit Harmoniæ trium Euangelistarum.
In decimum & undecimum caput prioris ad Corinthios.
In Epistolam ad Galatas.
In Epistolam ad Ephesios.
In Epistolas ad Timotheum & Titum.
Item conciones aliquot de Christi nativitate, passione, morte, resurrectione, ascensione.
Conciones quatuor nostris temporibus perutiles.
Concio in cœtu quem Congregationem vocant, habita de Providentia & æterna Dei Electione.
Item Concio in congregatione, ad certum locum Epistolæ ad Gal. cum Conciuncula vel exegesi particulæ Catechismi ad extremum articulum Dominicæ orationis.

Conciones aliæ quæ nondum extant in vetus Testamentum.

IN Genesin.
In duos Samuëlis libros. Sed illæ jam sunt editæ.
In prioris Regum 18. capita circiter.
In complures Psalmos.
In librum Josuæ summæ quædam breves in cœtu publico exceptæ, cum paucis perstringeret quod erat fusius à Ministro congregationem habente tractatum.
In Jesaiam.
In Jeremiam.
In Ezechiëlem.
In septem ex duodecim minoribus Prophetis.

In novum Testamentum.

COnciones aliquot in Harmoniam trium Euangelistarum.
In Acta Apostolorum.
In duas ad Corinthios Epistolas.
In duas ad Thessal. Epistolas.
In aliquot capita Epistolæ ad Hebræos.
Prælectiones in Psalmos à 37. ad finem usque nondum editæ.

Catalogus aliorum Librorum quos seorsim variis temporibus scripsit.

COmmentarius in Senecam de Clementia.
Institutio Christianæ Religionis Latine & Gallice.
Psychopannychia Latine & Gallice, ut & sequentia opera.
Epistolæ duæ, una de fugiendis Pontificiorum illicitis sacris. altera de Christiani hominis officio, &c.
Responsio ad Epistolam Sadoleti Card.
De Cœna Dn. Libellus à Galasio Latinus factus.
Epinicion Christo cantatum.
Catechismus Ecclesiæ Genevensis, cum formula Sacramentorum administrandorum & publicis precibus, ritu item celebrandi conjugii.
Adversus Pighium Campensem liberi arbitrii assertorem.
Scholia in admonitionem paternam Pauli III.
Antidotum adversus articulos Facultatis Theologiæ Sorbonicæ.
De necessitate reformandæ Ecclesiæ.
Instructio adversus errores Anabaptistarum, Libertinorum, &c.
Admonitio appositissima de perquirendis Reliquiarum quas vocant, frustulis, ex fide Pontificiorum.
De vitandis superstitionibus Judicium piorum virorum.
Excusatio adversus Pseudo-Nicodemitas.
Antidotum adversus Acta Tridentinæ Synodi.
Vera Christianæ pacificationis & Ecclesiæ reformandæ ratio.
Admonitio adversus Astrolog. quam Judiciariam vocant.
Consensio mutua in re Sacramentaria.
Ejusdem consensionis defensio.
De Scandalis.
De æterna Dei prædestinatione & providentia.
Defensio orthodoxæ fidei Sacræ Trinitatis, adversus prodigiosos errores Mich. Serveti Hispani.
Admonitiones ad Westphalum tres.
Adversus Heshusium, & Stancari errorem.
Adversus Valentinum Gentilem.
Ad nebulonis cujusdam calumnias responsio.
Altera ejusdem argumenti.
Ad versipellem Mediatorem.
Brevis admonitio ad fratres Polonos.
Epistola quæ fidem hujus ad Polonos admonitionis confirmat.
Ad Balduini convitia responsio.

Quæ Gallice tantum extant opuscula.

COngratulatio ad venerabilem presbyterum Gabriëlem Saconæum Præcantorem Lugdunensem.
Ad Hollandum quendam responsio.
Censura qua silentium imponatur nebuloni cuidam Ant. Cathalano.
Præterea supersunt duæ fidei confessiones, quarum una nomine Ecclesiarum Gallicarum Imperatori exhibita: tum etiam plurimæ literæ, consilia, admonitiones, responsa tum Latine tum Gallice ad varia hominum genera scripta, quæ maximam partem latine jam sunt edita.

JOAN-

JOANNIS CALVINI COMMENTARII IN PRIMUM LIBRUM MOSIS, VULGO GENESIN.

CAPUT PRIMUM.

IN principio creavit Deus cælum & terram.

2. Terra autem erat informis & inanis: tenebræque erant in superficie voraginis; & Spiritus Dei agitabat se in superficie aquarum.

3. Et dixit Deus, Sit lux. Et fuit lux.

4. Viditque Deus lucem quod bona esset: & divisit Deus lucem à tenebris.

5. Et vocavit Deus lucem, Diem: & tenebras vocavit Noctem. Fuitque vespera, & fuit mane dies primus.

6. Et dixit Deus, Sit extensio in medio aquarum, & dividat aquas ab aquis.

7. Et fecit Deus expansionem: & divisit aquas quæ erant sub expansione, ab aquis quæ erant super expansionem. Et fuit ita.

8. Vocavitque Deus expansionem, Cælum. Et fuit vespera, & fuit mane dies secundus.

9. Postea dixit Deus, Congregentur aquæ quæ sunt sub cælo, in locum unum, & appareat arida. Et fuit ita.

10. Et vocavit Deus aridam, Terram: congregationem vero aquarum appellavit Maria. Et vidit Deus quod esset bonum.

11. Postea dixit Deus, Germinet terra germen, herbam seminificantem semen, arborem fructiferam, facientem fructum juxta speciem suam, cui insit semen suum super terram. Et fuit ita.

12. Et protulit terra germen, herbam seminificantem semen juxta speciem suam, & arborem facientem fructum, cui semen suum inesset juxta speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum.

13. Et fuit vespera, & fuit mane dies tertius.

14. Tunc dixit Deus, Sint luminaria in firmamento cæli, ut dividant diem à nocte: & sint in signa, & stata tempora, & dies, & annos:

15. Et sint in luminaria in expansione cæli, ut illuminent terram. Et fuit ita.

16. Et fecit Deus duo luminaria magna: luminare majus in dominium diei, & luminare minus in dominium noctis, & stellas.

17. Posuitque ea Deus in expansione cæli, ut illuminarent terram:

18. Et ut dominarentur diei ac nocti, & dividerent lucem à tenebris. Et vidit Deus quod esset bonum.

19. Et fuit vespera, & fuit mane dies quartus.

20. Postea dixit Deus, Repere faciant aquæ reptile animæ viventis: & volatile volet super terram in superficie expansionis cæli.

21. Et creavit Deus cetos magnos, & omnem animam viventem, repentem, quam repere fecerunt aquæ juxta species suas: & omne volatile alatum secundum speciem cujusque. Et vidit Deus quod esset bonum.

22. Benedixitque eis, dicendo, Crescite, & multiplicate vos, & replete aquas in maribus: & volatile multiplicet se in terra.

23. Et fuit vespera, & fuit mane dies quintus.

24. Postea dixit Deus, Producat terra animam viventem secundum speciem suam; jumentum, & reptile, & bestias terræ secundum speciem suam. Et fuit ita.

25. Fecitque Deus bestiam terræ secundum speciem suam, & jumentum secundum speciem suam, & omne reptile terræ secundum speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum.

26. Et dixit Deus, Faciamus hominem in imagine nostra, secundum similitudinem nostram;

nostram: & dominetur piscibus maris, & volatili cæli, & jumento, & omni terræ, & omni reptili reptanti super terram.

27. Creavit itaque Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem, *inquam*, Dei creavit illum: masculum & fœminam creavit eos.

28. Et benedixit illis Deus, dixitque ad eos Deus, Crescite, & multiplicate vos, & replete terram, & subjicite eam: & dominemini piscibus maris, & volatili cæli, & omni bestiæ reptanti super terram.

29. Et dixit Deus, Ecce, dedi vobis omnem herbam seminificantem semen quæ est in superficie universæ terræ, & omnem arborem in qua est fructus arboris seminificans semen: ut vobis sit in escam.

30. Et omni bestiæ terræ, & omni volatili cæli, & omni reptanti super terram in quo est anima vivens, omne olus herbæ *erit* in escam. Et fuit ita.

31. Et vidit Deus omne quod fecerat, & ecce bonum valde. Et fuit vespera, & fuit mane dies sextus.

1. IN *principio.*] Nomen Principii de Christo exponere, nimis frivolum est. Simpliciter enim hoc voluit Moses, non statim ab initio expolitum fuisse mundum, ut hodie cernitur: sed inane cæli & terræ chaos fuisse creatum. Itaque sic resolvi posset oratio, Quum Deus principio cælum & terram creavit, erat terra inanis & vacua. Porro creandi verbo factum esse docet quod prius non erat. neque enim posuit verbum יצר, quod fingere aut formare significat, sed ברא. Quare sensus est, mundum ex nihilo conditum esse. Unde refellitur eorum vanitas qui semper fuisse informem materiam fingunt: neque aliud colligunt ex Mosis narratione quam novo ornatu instructum mundum, illique formam inditam fuisse qua prius caruerat. Hoc quidem vulgare olim inter profanos homines commentum fuit, ad quos obscura tantum fama pervenerat: ut mos est hominum, Dei veritatem alienis figmentis adulterare. Sed in hoc putido errore assentendo, Christianos homines laborare, (ut facit Steuchus) absurdum & minime tolerabile est. Sit igitur hæc prima sententia, mundum non esse æternum, sed creatum à Deo fuisse. Cælum & terram non dubium est quin molem illam confusam vocet, cui paulo post nomen aquarum imponit. Ratio est, quod materia illa totius mundi semen fuerit. Porro hæc generalis est mundi partitio. *Deus.* Habetur apud Mosen אלהים, nomen pluralis numeri. Unde colligere solent, hic in Deo notari tres personas: sed quia parum solida mihi videtur tantæ rei probatio, ego in voce non insistam. Quin potius monendi sunt lectores ut sibi à violentis ejusmodi glossis caveant. Putant illi se testimonium habere adversus Arrianos ad probandam Filii & Spiritus divinitatem, interea se involvunt in errorem Sabellii: quia postea subjicit Moses Elohim loquutum esse, & Spiritum Elohim incubuisse aquis. Si tres personas notari placet, nulla erit earum distinctio. sequetur enim & Filium à seipso genitum, & Spiritum esse non Patris, sed suipsius. Mihi satis est, quod pluralis numerus Dei virtutes sonet quas in creando mundo exeruit. Porro Scriptura, fateor, tametsi multas Dei virtutes recenset: semper tamen ad Patrem, & Verbum ejus, ac Spiritum nos revocat, ut etiam paulo post videbimus. Sed illæ quas attigi, absurditates obstant quominus subtiliter ad personas torqueamus quod simplicius Moses de ipso Deo pronunciavit. Hoc quidem extra controversiam pono, pro circumstantia loci attributum hic Deo titulum fuisse qui potentiam ejus exprimeret, quæ prius in æterna ejus essentia quodammodo inclusa fuerat.

2. *Erat informis & inanis.*] Ego in exponendis duobus istis epithetis, תהו, & בהו, non ero valde anxius. Hebræi illis utuntur quum inane aliquid & confusum, aut vanum & nihili designant. Non dubium est quin Moses creaturis omnibus quæ ad formam, ornatum, & perfectionem mundi spectant, utrumque opposuerit. Tollamus, inquam, è mundo quæcunque postea subjiciet, tum rude hoc, & impolitum, vel potius informe chaos habebimus. Proinde quod mox attexit, tenebras fuisse super faciem abyssi, in parte illius confusæ inanitatis pono: quia lux aliquam mundo faciem dare cœpit. Eadem ratione abyssum & aquas vocat, quoniam in mole illa nihil solidum aut stabile, nihil distinctum erat. *Et Spiritus Dei.* Locum hunc varie torserunt interpretes. Quod nonnulli ventum intelligunt, adeo frigidum est ut refutatione nulla indigeat. Qui æternum Dei Spiritum, recte id quidem: sed in complexu orationis Mosis, sensum non omnes assequuntur: inde varietas in participio מרחפת. Dicam priore loco quidnam (meo judicio) voluerit Moses. Audivimus, antequam Deus mundum expoliret, fuisse indigestam congeriem: nunc docet Spiritus virtutem in ea sustinenda fuisse necessariam. Poterat enim hæc dubitatio venire in mentem, quomodo inordinata moles staret, quum nunc videamus mundum temperamento servari. Ideo dicit, massam illam, quamvis indisposita foret, arcana Spiritus efficacia stabilem ad tempus fuisse. Jam duæ sunt verbi Hebraici significationes quæ conveniunt præsenti loco: vel quod moveret se atque agitaret Spiritus Dei super aquas, vigoris scilicet exerendi causa: vel quod incubaret ad fovendum. Quia, utrumvis eligas, ad rei summam parum refert, liberum sit judicium lectori. Cæterum si illa rerum confusio arcana Dei inspiratione opus habuit, ne mox concideret: quomodo hic tam pulcher ac distinctus ordo per se consisteret, nisi aliunde vigorem mutuaretur? Ergo illud impleri oportet, Emitte Spiritum tuum, & creabuntur, & renovabis faciem terræ: sicut ex adverso, simulac Spiritum suum aufert Dominus, omnia in pulverem suum abeunt, & evanescunt. Psal. 104. vers. 29.

3. *Et dixit Deus.*] Nunc primum inducit Moses Deum loquentem, acsi massam cæli & terræ creasset absque verbo. Atqui Joannes testatur nihil absque *Joan. 1.*
ipso factum esse eorum quæ facta sunt. Et certum *vers. 3.*
est eadem verbi efficacia inchoatum fuisse mundum qua perfectus est: sed Deus verbum suum nonnisi in lucis origine protulit: quia in distinctione conspicua esse incipit ejus sapientia. Quod unum ad refutandam Serveti blasphemiam sufficit. Latrat hic obscœnus canis, hoc primum fuisse verbi initium quum Deus mandavit ut lux esset: quasi vero causa effectu suo prior non sit. Imo quum Dei verbo repente extiterint quæ non erant, potius colligenda est æterna ejus essentia. Quare merito Apostoli, Christi divinitatem inde probant, quod quum sit Dei sermo, per eum creata sunt omnia. Servetus imaginatur novam in Deo qualitatem, quum loqui cœpit. At longe aliter de sermone Dei sentiendum est, nempe sapientiam esse in Deo residentem, & sine qua Deus nunquam esse potuit: cujus tamen effectus apparuit quum lux creata est. *Sit Lux.* Lu-

cem

cem tanta decoris præstantia, qua ornandus erat mundus, priorem esse oportuit: & hoc quoque erat distinctionis exordium. Quod autem lux solem & lunam præcessit, non temere nec fortuito accidit. Nihil nobis magis proclive quam Dei potentiam alligare organis quorum ministerio utitur. Lucem sol & luna nobis administrant: vim istam sic in illis includimus nostra opinione, ut si tollantur è mundo, lux nulla restare posse videatur. Ergo Dominus ipso creationis ordine, lucem se in manu habere testatur: quam nobis largiri possit absque sole & luna. Porro certum est ea contextu, sic creatam fuisse lucem ut tenebris fuerint suæ vices. Sed quæri potest, fuerintne per totum mundi circuitum lux & tenebræ vicissim: an vero dimidium circulum tenebræ occupaverint, quum alibi lux splenderet. Quin alterna fuerit successio, non dubium est: sed an ubique simul fuerit dies, & ubique nox, id malo in medio relinquere: neque etiam scitu adeo necessarium est.

4. *Viditque Deus lucem.*] Hic inducitur Deus à Mose opus suum considerans, ut inde voluptatem capiat. Verum id fit nostra causa: ut discamus nihil Deum fecisse nisi certa ratione & consilio. Nec vero sic accipere convenit Mosis verba, quasi tunc opus suum agnoscere bonum cœperit ex quo factum erat: verum sensus est, opus quale nunc aspicitur à nobis, approbatum esse à Deo. Quare nihil nobis restat quam acquiescere in hoc judicio Dei. Atque hæc valde utilis est admonitio. Nam quum debeat homo sensus omnes intendere ad suspicienda Dei opera, videmus quantum in illis sugillandis licentiæ sibi permittat.

5. *Vocavit Deus lucem.*] Hoc est, Voluit Deus ut esset aliqua dierum & noctium vicissitudo: quod etiam mox sequutum est, quum primus dies finem accepit. Lucis enim conspectum abstulit Deus, ut nox diem alterum inchoaret. Quod tamen dicit Moses, bifariam verti potest: vel quod fuerit vesper & mane diei primi: vel quod ex vespero & mane completus fuerit dies primus. Utrumvis eligas, nihil refert quoad sensum: nam simpliciter diem intelligit duabus partibus completum fuisse. Diem porro à vespere incipit secundum usitatum gentis suæ morem. An autem hic optimus sit & legitimus ordo, disputare nihil attinet. Scimus tenebras fuisse tempore superiores: quum lucem Deus subduxit, hoc erat diem claudere. Non dubito quin rationem hanc sequuti sint vetustissimi Patres, quibus finis diei erat vesper adveniens, atque ita alterius diei initium. Quanquam Moses legem hic præfigere noluit quam violare sit nefas: sed receptæ consuetudini (ut jam dictum est) accommodavit sermonem suum. Quare sicuti stulte Judæi omnes aliorum rationes damnant, quasi hanc solam Deus statuerit: ita rursum futiles sunt alii, dum hanc quæ à Mose commendatur, præposteram esse contendunt. *Dies primus.* Hic manifeste refellitur eorum error qui momento uno volunt conditum esse mundum. Est enim nimis violentum cavillum quod Moses docendi causa in sex dies quæ Deus simul perfecit, distribuat. Quin potius Deus ipse, ut opera sua ad hominum captum temperaret, sex dierum spatium sibi sumpsit. Immensam Dei gloriam quæ hic relucet, leviter transvolamus: unde hoc, nisi quia ad reputandam ejus magnitudinem plusquam sumus hebetes: interea alio nos ingenii nostri vanitas rapit? Huic vitio corrigendo Deus aptissimum remedium adhibuit, quum in certos gradus distinxit mundi creationem, ut nostram attentionem retineat, & quasi subsistere, injecta manu, cogat. Ad hoc commentum stabilien-
Eccl. 18. vers. 1. dum imperite citatur locus ex Ecclesiastico, Qui vivit in æternum, creavit omnia simul. Græcum enim adverbium κοινῇ quo utitur, nihil tale sonat: neque ad tempus refertur, sed rerum universitatem.

6. *Sit extensio.*] Opus secundi diei est, inane hoc spatium per terræ circumferentiam, ne cælum terræ misceatur. Nam quum hoc proverbio, Cælum terræ miscere, notetur extrema ἀταξία, magni hæc distinctio fieri debet. Porro vox רקיע non modo totam aëris regionem comprehendit, sed quicquid supra nos patet: qualiter cælum Latinis interdum capitur. Ita dispositio cæli & aëris promiscue vocatur רקיע: sed aliquando utrumque simul, aliquando alteram partem significat: ut melius patebit ex progressu. Nescio cur Græcis placuerit vertere στερέωμα: quod in firmamenti nomine imitati sunt Latini: ad verbum enim est expansio. Atque huc alludit David, quum dicit Psal. 104. vers. 2.
extensos esse cælos à Deo instar cortinæ. Si quis roget annon prius fuerit ista vacuitas: respondeo, utcunque non occuparentur ab aquis omnia, nunc tamen primum ordinatam fuisse distantiam, quum prius incomposita esset permixtio. Usum specialem exprimit Moses, ut distinguat aquas ab aquis. ex quibus verbis oritur magna difficultas: Est enim alienum à sensu communi, & prorsus incredibile, quasdam esse aquas cælo superiores. Quare nonnulli ad allegoriam confugiunt: & de Angelis philosophantur: sed intempestive. Nam hoc mihi certum principium est, hic nonnisi de visibili mundi forma tractari: Astrologiam & alias artes reconditas aliunde discat qui volet. Hic Spiritus Dei omnes simul sine exceptione docere voluit: atque adeo quod falso & perperam de statuis & picturis Gregorius pronunciat, vere in hanc creationis historiam competit, librum scilicet esse idiotarum. Ergo quæcunque commemorat, ad ornamentum illius theatri spectant quod nobis ante oculos ponit. Unde statuo, aquas hic intelligi quas rudes quoque & indocti perspiciant. Quod enim quidam se fide amplecti dicunt quod hic legunt de aquis supercælestibus, utcunque eas ignorent, Mosis instituto non est consentaneum. Et vero rei apertæ & expositæ supervacua est longior inquisitio. Videmus nubes in aëre suspensas capitibus nostris sic minari, ut spirandi locum nobis relinquant. Hoc mirabili Dei providentia fieri qui negant, frustra ingenii sui vanitate sunt inflati. Scimus quidem naturaliter procreari pluvias: sed diluvium satis ostendit quam mox obruendi simus nubium impetu, nisi cataractæ cæli, Dei manu clausæ essent. Nec temere inter ejus miracula hoc recenset David, quod in aquis ponat Deus cœnaculorum suorum trabes. Psal. 104. vers. 3. & alibi cælestes Psal. 148.
aquas ad laudandum Deum advocat. Quum ergo vers. 4.
nubes creaverit Deus, & regionem illis supra nos assignaverit: non debuit præteriri, Dei virtute arceri ne profusæ subito impetu nos absorbeant: ac præsertim quum non aliud illis oppositum sit claustrum quam liquidus & evanidus aër, qui facile cederet nisi prævaleret hoc verbum, Sit extensio inter aquas. Cæterum hujus diei operi notam illam non apposuit Moses, quod Deus esse bonum viderit: forte quia nondum extabat utilitas, donec aquæ terrestres in proprium locum se reciperent: quod postero die factum est. itaque bis illic repetitur.

9. *Congregentur aquæ.*] Hoc quoque illustre est miraculum, quod aquæ suo discessu habitandi locum hominibus dederunt. Nam & Philosophi concedunt naturalem esse situm aquæ, qualem initio fuisse tradit Moses, ut totam terram involvat. primum, quia elementum est, circulare esse oportet: & quia elementum est gravius aëre, terra levius, deberet hanc toto circuitu tegere. Quod autem in tumulos redacta maria locum hominibus concedunt, hoc est quasi præter naturam: atque ideo bonitatem Dei hac in parte Scriptura sæpe extollit. Psal. 33. v. 7. Congregavit aquas in acervum, & recondidit in thesauris. Item Psal. 78. Collegit aquas velut in utrem. Jer. 5. vers. 22. An me non timebitis? annon pavebitis à facie mea? qui posui arenam terminum maris. Job 38. vers. 8. Quis conclusit ostiis

mare?

mare? annon ego claustra & vectes circumdedi? Ego dixi, Hucusque progredere, hic rumpantur tumentes fluctus tui. Sciamus ergo nos in sicco habitare, quia Deus mandato suo aquas submovit, ne totam terram submergant.

11. *Germinet terra.*] Hactenus nuda & sterilis erat terra: nunc eam Dominus verbo suo fœcundat. Tametsi enim jam destinata erat ad fructus gignendos, donec tamen ex ore Dei prodiit nova virtus, siccam & inanem manere oportuit. Neque enim ipsa naturaliter ad gignendum quicquam apta erat: nec aliunde erat germen, donec apertum est os Domini. (Psal. 33. vers. 6.) Nam quod David prædicat de cœlis, ad terram quoque extendi debet: verbo Domini factam esse, & spiritu oris ejus ornatam & instructam. Porro quod ante solem & lunam creatæ sunt herbæ & arbores, fortuito non accidit. Videmus nunc à sole vegetari terram, ut fructus suos proferat. Nec vero Deum latebat hæc naturæ ratio quam postea ordinavit: sed ut discamus ad eum referre omnia, nullas tunc soli & lunæ partes concessit. Vim quam illis infundit, agnoscere nobis permittit, quemadmodum ministerio utitur: sed quia includere solemus in eorum natura quod aliunde habent, necesse fuit vigorem quem nunc terræ videntur dare, prius extare quam creata essent. Fatemur quidem verbo per se satis valere primam causam, medias vero & inferiores habere quantum ab ipsa mutuantur: sed reipsa fingimus Deum inopem vel mutilum, nisi ab his adjuvetur. Imo quotusquisque est qui ultra solem conscendat ubi de terræ fœcunditate agitur? Quod ergo Deum consulto egisse diximus, plusquam necesse erat: ut ex ipsa creationis serie discamus, Deum per creaturas agere, non tanquam alienæ opis indigum, sed quia sic illi placeat. Quum dicit, *Germinet terra herbam quæ semen producat, arborem cui semen insit*: significat non modo creatas fuisse tunc herbas & arbores, sed utrisque simul inditam propagationis virtutem, ut soboles maneret. Quia ergo terram quotidie videmus è gremio nobis fundere tot divitias, quod videmus herbas semen emittere, & semen illud terræ sinu conceptum foveri donec emergat, alias arbores ex aliis pullulare: id totum manat ex verbo isto. Si ergo quærimus qui fiat ut fertilis sit terra, è semine germen nascatur, fruges ad maturitatem perveniant, singula genera quotannis sobolescant: non alia causa invenietur, nisi quia semel loquutus est Deus, hoc est, æternum suum decretum protulit: terra autem, & quæ ex ea proveniunt, Dei mandato, quod semper exaudiunt, præbent obsequium.

14. *Sint luminaria.*] Transit Moses ad diem quartum, quo stellæ sunt conditæ. Prius lucem creaverat. sed nunc instituit novum ordinem in natura, ut sol diurnæ lucis sit minister, luna & stellæ noctu luceant. Atque hoc illis officium attribuit, ut sciamus omnes creaturas subesse ejus arbitrio, & exequi quod illis injungit. Nihil enim aliud refert Moses quam Deum certa organa destinasse quæ lucem jam prius creatam, mutuis vicibus per mundum diffunderent. Hoc tantum est discrimen, quod prius erat lux sparsa, nunc à corporibus lucidis procedit, quæ in hunc usum obsequuntur Deo. *Dividant diem à nocte.* Diem artificialem intelligit, qui ab ortu solis incipit, & desinit in occasum. Nam dies naturalis (cujus supra meminit) noctem sub se continet. Hinc collige, vices dierum & noctium continuas semper foret quia sermo Dei, qui dies à noctibus voluit esse distinctos, solis cursum in hunc finem moderatur. *Sint in signa.* Tenendum est illud, Mosen non acute philosophari de occultis mysteriis: sed referre quæ passim etiam rudibus nota sunt, & posita in vulgari usu. Duplex autem maxime utilitas percipitur ex solis & lunæ cursu: altera est naturalis, altera ad ordinem politicum spectat. Sub natura agriculturam quoque comprehendo. Tametsi enim satio & messis hominum artem & industriam requirunt: hoc tamen naturale est, quod sol propiore accessu orbem nostrum calefacit, quod vernam temperiem affert, quod æstatem & autumnum efficit: sed quod memoriæ causa homines inter se annos & menses numerant, quod lustra ex iis & olympiadas conficiunt, quod status habent dies, id politiæ dico esse proprium. utriusque partis hic fit mentio. Cur tamen Moses signa vocet, paucis dicendum est: quia hoc loco abutuntur curiosi homines, ut frivolis suis prædictionibus colorem inducant: Chaldæos dico, & fanaticos homines, qui ex siderum præsagiis nihil non divinant. Quia Moses solem & lunam dicit constitui in signa, quidvis ex illis elicere se posse existimant. Verum facilis est refutatio: certarum enim rerum signa dicuntur, non ut quidvis notent pro nostra libidine. Quæ autem signari dicit Moses nisi quæ ad naturæ ordinem pertinent? Nam idem Deus qui signa hic ordinat, testatur per Jesaiam, (Jesa. 44. vers. 25.) signa divinantium se dissipare: & à signis cœli metuere vetat. (Jer. 10. vers. 2.) Cæterum quia palam est Mosen non ultra consuetum hominum morem progredi, à longiori disputatione supersedeo. Vox מועדים, quam vertunt certa tempora, varie capitur apud Hebræos; nam & tempus, & locum, & ipsos conventus significat. Rabbini communiter hunc locum exponunt de festis suis diebus. Ego autem latius extendo, ut primum denotet temporum opportunitates, quas Gallice vocantur *saisons*: deinde nundinas omnes, & forenses conventus. Denique immensam Dei bonitatem in eo commendat Moses, quod non modo terram illuminant sol & luna, sed in quotidiano vitæ usu alias commoditates varias nobis præstant. Restat ut pure fruentes multiplici Dei beneficentia, præpostero nostro abusu tam præstantes creaturas discamus non profanare. Interea suspiciamus mirificum hunc artificem, qui sursum ac deorsum tam pulchre disposuit omnia, ut suavissimo concentu inter se respondeant.

15. *Sint in luminaria.*] Iterum repetere operæpretium est quod prius dixi, non hic philosophice disseri quantus sit sol in cœlo, & quam magna vel parva luna: sed quanta lux ex ipsis ad nos perveniat. sensus enim nostros hic compellat, ne donorum Dei quibus fruimur, cognitio præterfluat. Ergo ut teneamus Mosis mentem, nihil attinet supra cœlos volare: tantum aperiamus oculos ad hoc lumen quod nobis in terra Deus accendit. Qua ratione (ut jam monui) satis refellitur eorum improbitas qui Mosen exagitant quod non magis exacte loquutus sit. Nos enim potius respexit quam sidera, ut Theologum decebat. Nec vero eum latebat, non esse tantum in luna fulgoris ut terram illustret, nisi à sole mutuetur: verum satis habuit docere quod palam omnes cernimus, lunam esse nobis lucis ministram. Quod Astrologi corpus opacum esse dicunt, eatenus verum esse concedo ut tenebrosum esse negem. Nam primo, quum superior sit ignis elemento, corpus igneum esse necesse est. Hinc sequitur luminosum quoque esse: sed quia non tantum habet quod ad nos usque penetrando sufficiat, mutuo à sole sumit quod deest. Minus luminare dicit, comparative: quia exigua est lucis portio quam nobis emittit, præut est immensus solis fulgor.

16. *Luminare majus.*] Dixi Mosen non hic subtiliter disserere de naturæ arcanis, ut Philosophum: quod in his verbis videre est. Primum planetis & stellis in expansione cœlorum sedem assignat: Astrologi vero sphærarum distinctionem tradunt, & simul docent stellas fixas proprium habere locum in firmamento. Moses duo facit magna luminaria: atqui Astrologi firmis rationibus probant, Saturni sidus, quod omnium minimum propter longinquitatem apparet, lunari esse majus. Hoc interest, quod Moses populariter scripsit quæ sine doctrina & literis

omnes

omnes idiotæ communi sensu percipiunt: illi autem magno labore investigant quicquid humani ingenii acumen assequi potest. Nec vero aut studium illud improbandum est, aut damnanda scientia, ut phrenetici quidam solent audacter rejicere quicquid est illis incognitum. Nam Astrologia non modo jucunda est cognitu, sed apprime quoque utilis: negari non potest quin admirabilem Dei sapientiam explicet ars illa. Quare ut laudandi sunt ingeniosi homines qui utilem operam hac in parte sumpserunt: ita quibus suppetit otium & facultas, hoc exercitationis genus negligere non debent. Nec Moses sane ab eo studio retrahere nos voluit, quum omisit quæ sunt artis propria: sed quia non minus indoctis & rudibus quam doctis ordinatus erat magister, non aliter potuit suas partes implere quam si se demitteret ad crassam istam rationem. Si de rebus vulgo ignotis loquutus foret, causari poterant idiotæ altiora hæc esse captu suo. Denique quum hic Spiritus Dei promiscuam omnibus scholam aperiat, non mirum est si ea maxime deligat quæ possint ab omnibus intelligi. Si Astrologus veras siderum dimensiones quærat; lunam reperiet Saturno minorem. verum id est reconditum: oculis enim aliud apparet. Ergo Moses ad usum potius se convertit. Nam quum Dominus manum quodammodo ad nos usque porrigat, dum facit ut solis & lunæ splendore fruamur: quantæ ingratitudinis foret ad ipsam experientiam ultro connivere? Non est igitur quod Mosis imperitiam rideant arguti homines, quia lunam facit secundum luminare: neque enim nos in cælum evocat, sed tantum proponit quæ ante oculos patent. Habeant sibi Astrologi altiorem notitiam: interea qui à luna percipiunt nocturnum splendorem, coarguuntur ipso usu perversæ ingratitudinis, nisi Dei beneficentiam agnoscant.

In dominium.] Non adscribit soli & lunæ dominium quod ex Dei imperio quicquam vel minimum delibet: sed quia sol dimidio cæli circuitu diem gubernat, & noctem vicissim luna, ideo præfecturam illis attribuit. Imo talem hunc esse principatum meminerimus, ut sol nihilominus sit servus, ut & luna ancilla. Interea facessat Platonis delirium, qui stellis rationem mentemque affingit. Hac simplici expositione simus contenti, quod Deus solis & lunæ ministerio dies noctesque gubernet: quia illos habet veluti addictos sibi aurigas, qui lumen advehant tempori congruum.

20. *Repere faciant aquæ reptile.*] Die quinto creantur aves & pisces. Additur Dei benedictio, ut sobolem ex se procreent. Alia hic est propagationis ratio quam in herbis & arboribus: nam ibi fructificandi vigor in plantis, germinandi in semine; hic autem generatio. Hoc tamen rationi videtur parum consentaneum, quod aves refert prodiisse ex aquis: ideoque ab hominibus nasutis arripitur ad calumniam. Verum etiamsi nulla alia ratio constaret nisi quod ita Deo placuit, annon decebat nos ejus judicio acquiescere? Cur ei qui ex nihilo mundum creavit, non licebit aves ex aqua educere? Et quid, obsecro, habet absurdius origo avium ex aqua, quam lucis ex tenebris? Ergo qui Creatori sic proterve insultant, judicem expectent qui eos in nihilum redigat. Quanquam si physicis rationibus pugnandum sit, aquam scimus aëri magis affinem esse quam sit terra. Sed audiendus est potius doctor Moses, qui ex consideratione operum Dei nos in admirationem rapere voluit. Et sane Dominus quamvis naturæ auctor sit, minime tamen in creando mundo naturam ducem sequutus est: sed potius ea potentiæ suæ documenta edere voluit quæ nos in stuporem cogerent.

21. *Et creavit.*] Suboritur hic quæstio ex verbo Creandi. Prius enim ex nihilo factum esse mundum contendimus, quia creatus esset; nunc autem quæ ex alia materia formantur, Moses dicit creari. Qui dicunt vere & proprie creatos esse pisces, quia aquæ nullo modo ad procreandos ipsos idoneæ aptæque fuerint, nihil quam effugium captant: nam interea staret illud, materiam priorem fuisse, quod verbi proprietas non admittit. Ego vero ad opus diei quinti non restringo creationem: sed potius ex illa informi & confusa massa pendere dico, quæ fuit veluti scaturigo totius mundi. Creavit ergo Deus balenas & reliquos pisces: non quod initium creationis numerandum sit ab eo momento quo formam accipiunt: sed quia in universo corpore quod ex nihilo factum est, continentur. Ita quoad species, forma tantum accessit: sed creatio nihilominus vere dicitur totius & partium. Ubi vulgo Cetos vel cete legunt, non male vertere (meo quidem judicio) liceret thynnos: nam voci Hebraicæ respondet thaninim. Quum dicit, *aquas fecisse reptare*, pergit in commendanda verbi efficacia, quod tanta promptitudine aquæ exaudiunt, ut mortuæ in seipsis, vivos fœtus subito ebulliant. Quanquam plus exprimit Moses, quotidie scilicet ex aquis scaturire innumeros pisces, quia semper vigeat ille Dei sermo quo semel id mandavit.

22. *Benedixitque.*] Quid valeat ista benedictio, mox declarat. Neque enim hominum more precatur Deus, qui solo nutu efficit quod homines votis expetunt. Benedicit ergo quum augeri & crescere jubet: hoc est, fœcunditatem illis verbo suo infundit. Sed videtur ineptum esse quod Deus pisces & reptilia alloquitur: respondeo, non alium fuisse loquendi modum quam quo potuit intelligi. Nam vim verbi quæ directa fuit ad pisces, non fuisse evanidam, experimentum ipsum docet: quin potius concepta in eorum natura, radices egit quæ assidue fructificant.

24. *Producat terra.*] Descendit ad sextum diem, quo creata sunt animalia, & deinde homo. Producat, inquit, terra animantes: sed unde vita mortuo elemento? Ergo non minus in hac parte miraculum quam si Deus creare ex nihilo cœpisset quæ ex terra prodire jubet. Nec vero ex terra materiam sumit, quasi indigeat, sed ut melius consociet singulas mundi partes cum ipso universo. Quæri tamen potest cur non hic quoque benedictionem suam adjungat: respondeo, quod supra in simili expressit Moses, hic quoque subaudiendum esse, tametsi ad verbum non repetat. Dico præterea, ad eam rem notandam sufficere quod juxta species condita fuisse animalia Moses refert: nam distributio hæc aliquid stabile jam secum trahebat. Imo colligi inde potest singulis animalibus inclusam fuisse sobolem. Quorsum enim species, nisi ut se individua generatim multiplicent? *Jumentum.* Quidam ex Hebræis inter jumentum & bestiam terræ sic distinguunt, ut illud sit quod herba pascitur: bestias autem terræ vocant quæ carnem comedunt. Atqui Dominus paulo post utrisque communem ex herbis pastionem assignat: & passim in Scripturis animadvertere licet, duas istas voces confundi. Ego vero non dubito quin Moses, postquam Behemoth nominaverat, alterum nomen plenioris expositionis causa addiderit. Reptilis hic intellige quæ terrestris sunt naturæ.

26. *Faciamus hominem.*] Tametsi futurum est tempus, nemo tamen non fatetur esse hunc quasi deliberantis sermonem. Hactenus simpliciter jubentem Deum induxit: nunc ubi ad opus omnium præstantissimum ventum est, consultationem adhibet. Poterat certe Deus hic quoque nudo verbo mandare quid fieri vellet: sed hominis excellentiæ dare hoc voluit, ut de ejus creatione in consilium quodammodo iret. Hic summus est honos quo nos dignatus est: ad quem reputandum hac loquutione studia nostra accendere voluit Moses. Neque enim cogitare nunc demum incipit Deus quam homini formam daturus sit, quibus eum dotibus ornari conveniat,

neque tanquam in re difficili subsistit: sed quemadmodum ante monuimus mundi creationem in sex dies nostra causa fuisse distributam, quo melius in meditandis Dei operibus retineantur mentes nostræ: ita nunc, ut naturæ nostræ dignitatem nobis commendet, de homine creando consultationem suscipiens, magnum se quiddam & singulare aggredi testatur. Multa quidem sunt in hac corrupta natura quæ possint contemptum inducere: verum si omnia rite expendas, est homo eximium quoddam inter alias creaturas divinæ sapientiæ, justitiæ, & bonitatis specimen: ut merito à veteribus dictus sit μικρόκοσμος. Cæterum quum alio consultore non indigeat Dominus, quin secum ipse deliberet minime dubium est. Ac nimium ridiculi suos Judæi, dum fingunt Deum cum terra vel Angelis communicasse sermonem: terra scilicet optima consiliaria erat. Minimam vero tam præclari operis partem Angelis adscribere, abominandum sacrilegium est. Nos vero ad imaginem terræ vel Angelorum creatos esse, ubi reperient? annon Moses statim omnes creaturas diserte excludit, quum refert, ad imaginem Dei creatum fuisse Adam? Alii qui sibi acutiores videntur, bis insulsi, Deum Principum more de se in numero plurali loquutum dicunt. Quasi vero ea barbaries quæ à paucis seculis invaluit, jam tunc regnaret in mundo. Sed bene habet quod canina eorum improbitas cum tanto stupore conjuncta est, ut stultitiam suam pueris prodant. Christiani igitur apposite plures subesse in Deo personas ex hoc testimonio contendunt. Neminem extraneum advocat Deus. hinc colligimus, intus eum aliquid distinctum invenire: ut certe æterna ejus sapientia & virtus in ipso resident. *In imagine nostra.* De istis vocibus interpretes non consentiunt. Inter plerosque tamen, & fere omnes convenit, imaginem à similitudine distingui. Atque hæc fere communis est distinctio, ut imago sit in substantia, similitudo in accidentibus. Qui breviter debiuire volunt, sub imagine tradunt contineri dotes quas Deus in humanam naturam contulit: similitudinem exponunt dona gratuita. Cæterum Augustinus præ aliis nimium argute philosophatur, ut Trinitatem in homine fabricet. Nam quum tres animæ facultates recenseantur ab Aristotele, intellectus, memoria, voluntas: illud arripiens, ex una Trinitate multas postea derivat. Ejusmodi speculationibus siquis otiosus lector oblectare se velit, legat librum 10. de Trinit. & 14. item de Civit. Dei libr. 11. Fateor quidem esse in homine aliquid quod Patrem, & Filium, & Spiritum referat: illam quoque facultatum animæ distinctionem non ægre admitto: etsi brevior partitio, tempe bimembris, quæ Scripturæ magis usitata est, ad solidam pietatis doctrinam aptior est. sed definitio imaginis Dei plus habere firmitatis debet quam in talibus argutiis. Ego priusquam imaginem Dei definiam, à similitudine differre nego. Nam quum Moses idem postea repetit, prætérita similitudine, imaginem nominasse contentus est. Siquis excipiat, brevitati studuisse: ubi nomen imaginis bis inculcat, nulla similitudinis fit mentio. Scimus etiam tritum esse Hebræis, idem diversis verbis repetere. Præterea phrasis ipsa ostendit, secundum verbum explicationis vice fuisse additum. *Faciamus*, inquit, *in imagine nostra, secundum similitudinem nostram:* hoc est, ut similis sit Deo vel effigiem Dei repræsentet. Denique capite 5. nullam imaginis mentionem faciens, ejus loco similitudinem ponit. Sublato tamen inter voces discrimine, nondum habemus quid sit vel imago, vel similitudo. Nimis crassi fuerunt Anthropomorphitæ, qui eam in corpore humano quærebant: itaque sepultum maneat illud delirium. Alii paulo subtilius, qui tametsi corporeum Deum non imaginantur, in corpore tamen hominis statuunt Dei imaginem: quia illic refulgeat tam admirabile artificium. sed hæc opinio minime consentanea est Scripturæ, ut videbimus. Nihilo verior Chrysostomi expositio, qui ad imperium refert quod homini datum erat, ut Dei vices in mundi gubernatione quodammodo gereret. Est quidem hæc imaginis Dei aliqua portio, sed perquam exigua. Quoniam deleta est imago Dei in nobis per lapsum Adæ, ex reparatione judicandum est qualis fuerit. Dicit Paulus nos per Euangelium transfigurari in imaginem Dei. Et secundum ipsum regeneratio spiritualis nihil aliud est quam ejusdem imaginis instauratio. Col. 3. vers. 10. & Ephes. 4. vers 23. Quod autem eam constituit in justitia & sanctitate veritatis, est synecdoche: nam quamvis illud præcipuum sit, non tamen est totum. Ergo hac voce designatur totius naturæ integritas, quum Adam recta intelligentia præditus foret, affectus haberet compositos ad rationem, sensus omnes sanos & ordinatos, vereque bonis omnibus excelleret. Ita primaria sedes divinæ imaginis in mente & corde fuit, ubi emineret: nulla tamen fuit pars in qua non emicarent aliquæ scintillæ. Erat enim in singulis animæ partibus temperatura quæ suis numeris constabat: in mente lux rectæ intelligentiæ vigebat ac regnabat, huic comes aderat mentis rectitudo, sensus omnes ad moderatum rationis obsequium prompti & formati: in corpore æquabilis quædam ad illum ordinem proportio. Nunc etsi obscura quædam imaginis illius lineamenta in nobis residua manent: sunt tamen adeo vitiata & mutila, ut vere dicere liceat esse deleta. Nam præter deformitatem quæ ubique fœda apparet, hoc quoque malum accedit, quod nulla pars est peccati labe non infecta. *In imagine nostra, secundum simil.* Ego in particulis ב & כ scrupulose non insisto. Quod nonnulli hoc dictum volunt quia duntaxat adumbrata fuerit Dei imago, donec ad suam perfectionem veniret, nescio an firmum sit. Res quidem vera est: sed non puto Mosi tale quicquam venisse in mentem. Vere & hoc dicitur, Christum esse unicam Patris imaginem: sed hunc tamen sensum Mosis verba non recipiunt, In imagine, id est, in Christo. Adde quod vir, licet alio respectu, dicitur imago Dei. In quo nonnulli Patrum decepti sunt, qui Arrianos se confodere putabant hoc telo, quod solus Christus imago esset. Verum hæc quoque difficultas expedienda est, cur Paulus neget mulierem esse imaginem Dei: quum Moses utrumque sexum promiscue hoc titulo honoret. Solutio brevis est, quod illic Paulus nonnisi œconomicum statum attingit. Itaque imaginem Dei restringit ad principatum quo vir excellit supra uxorem: nec certe aliud significat quam gradu honoris superiorem esse. Hic autem de gloria Dei agitur quæ in natura humana peculiariter refulget, dum mens, voluntas, sensusque omnes divinum ordinem repræsentant. *Et dominetur.* Hic partem dignitatis commemorat qua decrevit hominem ornare, nempe ut præsit cunctis animantibus. Dominum quidem mundi eum constituit, sed animalia nominatim illi subjicit: quæ quum habeant proprium nutum, minus videntur alieno imperio subesse. Pluralis tamen numerus indicat non uni Adæ hoc fuisse datum, sed omnibus simul posteris. Atque hinc colligimus quorsum creata sint omnia: nequid scilicet desit hominibus ad omnia vitæ commoda & usus. In ipso etiam creationis ordine melius perspicitur paterna Dei erga hominem sollicitudo, quod priusquam eum formet, mundum illi rebus omnibus necessariis, imo immensa opum affluentia instruit. ita prius fuit locuples quam nasceretur. Quod si tantam Deus nostri curam habuit antequam essemus, nunc in mundo locatos, alimentis & reliquis vitæ subsidiis minime destituet. Quod autem manum sæpe veluti clausam tenet, peccatis nostris est imputandum.

27. *Creavit itaque Deus hominem.*] Quod iterum

imaginis Dei fit mentio, non est repetitio supervacua. Est enim singulare divinæ bonitatis specimen, quod nunquam prædicari satis potest. Et simul nos admonet à qua præstantia exciderimus, ut ejus recuperandæ desiderium in nobis accendat. Quum mox subjicit, *masculum & fœminam* Deum creasse, conjugale vinculum quo fovetur societas humani generis, nobis commendat. Nam perinde valet hæc loquendi ratio, Creavit Deus hominem, masculum & fœminam creavit eos: acsi virum dixisset esse dimidium hominem, hac lege additam fuisse illi sociam mulierem, ut ambo unum fiant: quemadmodum cap. 2. clarius exprimit. Hoc etiam sibi vult Malachias quum 2 cap. vers. 15. tradit, unum à Deo creatum hominem fuisse, quum tamen spiritus illi esset abundans. Tractat enim illic de fide conjugali quam Judæi sua polygamia violabant. Ut hoc vitium corrigat, par illud viri & mulieris, quod Deus initio conjunxit, vocat unum hominem: ut sua quisque uxore contentus esse discat.

28. *Et benedixit illis Deus.*] Hæc Dei benedictio veluti scaturigo est unde fluxit humanum genus. Nec tantum in ipsa universitate nobis reputanda est, sed in singulis quoque individuis, ut loquuntur. Nam ad gignendam sobolem fœcundi sumus, aut steriles, prout suam aliis virtutem Deus infundit, & eadem alios privat. Sed hic simpliciter docere voluit Moses, Adam cum sua uxore fuisse conditum ad propagandam sobolem, ut homines tandem terram implerent. Potuit ipse quidem terram operire hominum turba: sed ex uno fonte prodire nos omnes voluit, ut majus esset mutuæ concordiæ studium, & alii alios libentius quasi carnem propriam complecterentur. Porro quemadmodum ad terram occupandam creati sunt homines: ita certo statuere debemus, Deum terræ spatium terminasse, quod ad capiendos homines, præbendumque illis hospitium sufficeret. Inæqualitas autem quæ huic temperamento contraria est, nihil est aliud quam naturæ corruptela, quæ ex peccato provenit. Interim tamen prævalet Dei benedictio, ut terra, quaquaversum patet, suos habeat incolas, & immensa hominum multitudo sibi reperiat in aliqua orbis parte domicilium. Porro tenendum est quod de conjugio dixi. generatione quidem vult Deus multiplicari genus humanum: sed non promiscuo coitu, ut in brutis animalibus. Virum enim uxori conjunxit, ut divinum semen, hoc est, legitimum, procrearent. Notemus ergo quosnam hic Deus compellet quum jubet eos crescere, ac quibus suam benedictionem destinet. Certe frenum viris & mulieribus non laxavit, ut in vagas libidines ruerent absque delectu & pudore: sed à sancto castoque conjugio incipiens, descendit ad generationem. Nam & hoc notare operæpretium est, Mosen hic breviter attingere quæ postea fusius explicabit: atque ita historiæ seriem ab ipso inverti, ut tamen quid prius aut posterius gestum sit appareat. Quæritur tamen annon scortatores etiam & adulteri Dei virtute generent: quod si verum est, ad eos similiter extenditur Dei benedictio. Respondeo, hanc divini instituti corruptelam esse: quod autem ex hac quoque lacuna non minus quam ex puro conjugii fonte sobolem Deus educit, hoc illis cedet in majus exitium. Illa tamen pura & legitima gignendi ratio fixa manet quam Deus initio instituit: illa est lex naturæ quam inviolabilem esse dictat communis sensus.

Subjicite eam.] Confirmat quod prius de principatu dixit. Jam hac lege creatus erat homo ut sibi terram subjiceret: verum nunc demum juris sui compos efficitur, quum audit quid sibi datum sit à Domino. idque plenius adhuc exprimit Moses proximo versu, quum Deum inducit herbas & fructus donantem. Magni enim refert nihil nos ex Dei bonis attingere quod non sciamus nobis ab eo permissum: neque enim aliter bona conscientia ulla re fruimur, nisi quum eam suscipimus quasi ex Dei manu. Atque ideo docet Paulus, edendo & bibendo nos semper peccare, nisi adsit fides. Ita à solo Deo petere doceamur quicquid nobis necesse est: usu autem ipso donorum in meditanda ejus bonitate paternaque cura exerceamur. Huc enim spectant Dei verba, Ecce tibi paratum à me victum antequam factus esses: me igitur patrem agnosce, qui tibi nondum creato tam diligenter prospexerim. Quin etiam ultra progressa est mea sollicitudo: tuum erat ea alere, ego tamen has etiam partes in me suscepi. Quare tametsi constitutus es tanquam paterfamilias in mundo, non est tamen quod de animalium victu multum sis sollicitus. Hinc colligunt, usque ad diluvium herbis ac fructibus contentos fuisse homines, nec fas illis fuisse carne vesci. Idque magis probabile videtur: victum enim hominis quodammodo inter certos fines concludit Deus. Deinde post diluvium nominatim carnes concedet. Quanquam non satis firmæ sunt istæ rationes: adduci enim potest in contrariam partem, quod sacrificia primi homines offerebant ex pecudibus. Hæc porro lex est rite offerendi, non offerre Deo nisi quæ nobis in usum concessit. Deinde vestiebantur pellibus: ergo animalia illis occidere licuit. Itaque satius fore arbitror, si ea de re nihil asseramus. Nobis sufficiat, herbas & fructus arborum illis dari pro victu ordinario: non tamen dubium est quin abunde id fuerit ad summas delicias. Prudenter enim sentiunt qui terram sic à diluvio dicunt corruptam fuisse, ut vix mediocrem habeamus gustum primæ illius benedictionis: imo statim post lapsum hominis jam degeneres ac vitiosos fructus proferre cœpit. Sed tunc major facta est mutatio. Utcunque sit, Deus certe noluit tenuiter & maligne alere homines: sed potius his verbis liberalem copiam prædicat, cui ad suavem & jucundam vitam nihil deesset. Refert enim Moses quam beneficus erga eos fuerit Dominus, omnia quæ optare possent, illis largiendo, ut minus excusationis ingratitudo habeat.

Rom. 14. vers. 23.

31. *Et vidit Deus omnia.*] Rursum in clausula creationis refert Moses Deum approbasse quicquid fecerat. De aspectu Dei loquitur humano more. nam & hoc suum judicium Dominus quasi regulam & exemplar nobis esse voluit: ne aliter de suis operibus sentire vel loqui quisquam audeat. Neque enim quod probavit, fas nobis est disputare, probarine debeat: sed potius absque controversia subscribere convenit. Repetitio etiam denotat quam lasciva sit hominum temeritas: alioqui satis fuisset semel dici, Deo placuisse sua opera. Sed Deus sexies idem inculcat, ut quasi totidem frenis cohibeat nostram audaciam, quæ prurire non desinit. Cæterum plus exprimit Moses quam antea: addit enim M E O D, id est, valde. In singulis diebus fuit simplex approbatio. Nunc postquam numeris omnibus absolutum est opificium mundi, & extrema (ut ita loquar) manu expolitum, perfecte bonum esse pronunciat: ut sciamus inesse in operum Dei symmetria summam perfectionem, cui nihil addi queat.

CAPUT II.

PErfecti fuerunt igitur cæli & terra, & omnis exercitus eorum.

2. Perfeceratque Deus die septimo opus suum quod fecerat, & quievit die septimo ab omni opere suo quod fecerat.

3. Benedixit autem diei septimo, & sanctificavit illum: quod in illo quievisset ab omni opere suo quod creaverat Deus ut faceret.

4. Istæ sunt generationes cæli & terræ, quando creati sunt, in die qua fecit Jehova Deus terram & cælos,

5. Et omne virgultum agri antequam esset in terra, & omnem herbam agri antequam germinaret: quia nondum pluere fecerat Jehova Deus super terram, & homo non erat qui coleret terram:

6. Sed vapor ascendebat è terra, & irrigabat universam superficiem terræ.

7. Formaverat autem Jehova Deus hominem è pulvere terræ, & inspiraverat in faciem ejus spiraculum vitæ: & fuit homo in animam viventem.

8. Plantaverat quoque Jehova Deus hortum in Heden ab Oriente: & posuit ibi hominem quem formaverat.

9. Et germinare fecerat Jehova Deus è terra omnem arborem concupiscibilem visu, & bonam ad vescendum: & arborem vitæ in medio horti, & arborem scientiæ boni & mali.

10. Et fluvius egrediebatur ex Heden ad irrigandum hortum: & inde dividebatur, eratque in quatuor capita.

11. Nomen unius, Pison: ipse circuit totam terram Havila, ubi est aurum:

12. Et aurum terræ illius bonum: ibi est bdellium, & lapis onychinus.

13. Nomen vero fluvii secundi Gihon: ipse circuit omnem terram Æthiopiæ.

14. Et nomen fluvii tertii Hiddekel: ipse tendit ad Orientem Assur. & flumen quartum est Perath.

15. Tulit itaque Jehova Deus hominem, & posuit eum in horto Heden, ut coleret eum, & custodiret eum.

16. Præcepitque Jehova Deus homini, dicendo, De omni arbore horti comedendo comedes:

17. At de arbore scientiæ boni & mali, ne comedas ex illa: quia in die quo comederis ex ea, moriendo morieris.

18. Et dixit Jehova Deus, Non est bonum esse hominem solum: faciam ei adjutorium quod sit coram ipso.

19. Formaverat autem Jehova Deus è terra omnem bestiam agri, & omne volatile cæli: & adduxerat ad Adam, ut videret quomodo vocaret illud: & omne quod vocavit illi, *illi, inquam*, animæ viventi, est nomen ejus.

20. Vocavit itaque Adam nomina cuique jumento, & volatili cæli, omnique bestiæ agri: Adæ vero non invenerat adjutorium quod esset coram se.

21. Cadere igitur fecit Jehova Deus soporem super Adam, & dormivit: & tulit unam è costis ejus, & clausit carnem pro ea.

22. Et ædificavit Jehova Deus costam quam tulerat ex Adam, in mulierem: & adduxit eam ad Adam.

23. Et dixit Adam, Hac vice os *est* ex ossibus meis, & caro ex carne mea: & vocabitur Virissa, quia ex viro sumpta est ista.

24. Idcirco relinquet unusquisque patrem suum & matrem suam, & adhærebit uxori suæ, eruntque in carnem unam.

25. Erant autem ambo nudi, Adam & uxor ejus: & non pudebat eos.

1. *Perfecti fuerunt igitur.*] Summatim repetit Moses, sex diebus completam fuisse cæli & terræ fabricam. In his autem duobus membris generalis est mundi partitio, ut initio primi capitis dictum est. Sed nunc addit, *Exercitus eorum*: quo significat, mundum suis omnibus ornamentis instructum fuisse. Porro hic epilogus satis clare ex integro eorum errorem refutat qui momento conditum esse mundum fingunt. nam finem operi nonnisi sexto tandem die fuisse impositum pronunciat. Pro Exercitu possemus etiam non inepte vertere copiam: significat enim Moses mundum hunc fuisse numeris omnibus absolutum, acsi domus tota sua supellectile bene instructa & referta esset. Cælum absque sole, & luna, & astris, inane nudumque palatium foret: si terra animalibus, arboribus & plantis careret, jejuna ista vastitas speciem inopis & vacuæ domus haberet. Deus ergo à mundi creatione non prius cessavit quam omni ex parte compleverit, ut nihil ad justam copiam deesset.

2. *Et quievit die septimo.*] Non immerito quæri solet qualis ista cessatio fuerit. Certum enim est, quatenus mundum sua virtute sustinet Deus, & providentia gubernat, fovet creaturas omnes, atque etiam propagat, esse in opere assiduum. Verum est ergo illud Christi, Patrem & ipsum ab initio hucusque fuisse operatos: quia si paululum retrahat manum suam Deus, interibunt protinus omnia, & in nihilum diffluent: ut habetur Psal. 104. vers. 29. Nec vero probe Deus agnoscitur cæli & terræ creator nisi dum perpetua illa vegetatio ei tribuitur. Nota est solutio, cessasse Deum ab omni opere suo, quia novas rerum species creare destitit. Verum ut clarior sit sensus, intellige, quia nihil ad perfectio-

nem

nem mundi desiderari poterat, extremam à Deo impositam fuisse manum: idque sonant Mosis verba, *Ab omni opere suo quod fecerat.* statum enim opificii designat qualem extare voluit Deus: acsi diceret: fuisse tunc completum quod Deus apud se proposuerat. In summa, pertinet hoc tantum ad exprimendam fabricæ mundi perfectionem: unde colligere non licet, Deum ita cessasse ut ab operibus suis discesserit, quæ non nisi in ipso vigent ac subsistunt. Notandum præterea est, in operibus sex dierum non comprehendi nisi quæ ad legitimum genuinumque mundi ornatum faciunt. Dicet postea Deus, Producat terra spinas & sentes; quo innuit, aliam fore terræ faciem quam à principio fuisset. Verum in promptu est solutio, multa quæ hodie in mundo visuntur, ejus magis esse corruptelas quam ornatus partem. Nam ex quo descivit homo à prima sua origine, simul necesse est ut à natura subinde degeneret mundus. Idem de pulicibus, bruchis, aliisque insectis est sentiendum. In his, inquam, omnibus quædam est mundi deformitas, quam minime in naturæ ordine censeri decet, quum ex hominum peccato magis quam ex Dei manu proveniat. Creantur quidem hæc quoque à Deo, sed ultore. Hic autem Moses eum non considerat puniendis hominum peccatis armatum: sed opificem, architectum, & opulentum patremfamilias considerat, qui nihil ad summam ædificii perfectionem omisit. Hodie quum videmus corruptum mundum, & quasi à creatione
Rom. 8. vers. 20. sua degenerem, veniat in mentem illud Pauli, obnoxiam vanitati esse creaturam, non sponte, sed nostro vitio: atque ita justæ nostræ damnationis admoniti ingemiscamus.

3. *Benedixit autem Deus diei septimo.*] Videtur hoc benedicere, ad Deum ex hominum more fuisse translatum: benedicunt enim quem honorifice extollunt. Quanquam Deo, hoc sensu, non male congrueret, quia ejus benedictio interdum favor est quo suos prosequitur: ut Hebræi benedictum Dei nominant, qui peculiari quadam gratia apud Deum pollet. Infra cap. 24. vers. 31. Ingredere benedicte Dei. Ita diem ab eo benedictum exponere licet, quem amore complexus sit, ut in eo celebraretur operum suorum præstantia & dignitas. Cæterum mihi dubium non est quin Moses sanctificandi verbo statim exprimere voluerit quod dixerat. ita omnis ambiguitas tollitur, quia secundum verbum, exegeticum est prioris. Nam קדש Hebræis est segregare ex vulgari numero. Diem ergo septimum Deus sanctificat, dum eximium reddit, ut singulari jure excellat inter alios. Unde etiam apparet ut semper à Deo habita fuerit hominum ratio. Dixi supra, sex dies ad condendum mundum fuisse insumptos: non quod Deus temporis successu opus habuerit, cui momentum instar mille annorum est: sed ut nos retineret in operum suorum consideratione. Eundem in sua quiete scopum spectavit. diem enim à reliquis exemptum in hunc peculiarem usum destinavit. Quare benedictio ista nihil aliud est quam solennis consecratio, qua sibi Deus studia & occupationes hominum asserit die septimo. Est quidem legitima hæc totius vitæ meditatio in qua se quotidie exerceant, immensam Dei bonitatem, justitiam, virtutem, sapientiam in hoc magnifico cœli terræque theatro considerare: verum si forte minus sedulo quam par esset, ad eam intenti essent homines, ad supplendum quod assiduæ meditationi deerat, septimus quisque dies peculiariter delectus est. Primum ergo quievit Deus: deinde benedixit hanc quietem, ut seculis omnibus inter homines sancta foret: vel septimum quemque diem quieti dicavit, ut suum exemplum perpetua esset regula. Semper memoria tenendus est finis. Neque enim septimo quoque die simpliciter hominem jussit Deus feriari agere, quasi otio delectetur: verum ut negotiis aliis omnibus soluti, liberius mentes suas ad Creatorem mundi applicent. Denique sacra est ista vocatio, quæ homines mundi impedimentis eripit, ut totos Deo addicat. Jam vero quia ad celebrandam Dei justitiam, sapientiam, virtutem, reputandaque ejus beneficia, tanta est pigritia hominum, ut probe moniti nihilominus torpeant: additus est non levis ab exemplo Dei stimulus, & præceptum amabile redditum est. Neque enim vel blandius allicere nos ad obsequium Deus potest, vel efficacius incitare, quam dum nos ad imitationem sui invitat & hortatur. Præterea sciendum est, non unius tantum vel ætatis vel populi, sed totius humani generis commune esse hoc exercitium. Postea in Lege novum de Sabbatho præceptum datum est, quod Judæis, & quidem ad tempus, peculiare foret. fuit enim Legalis ceremonia, spiritualem quietem adumbrans, cujus in Christo apparuit veritas. Ideo sæpius testatur Dominus, se in eo dedisse veteri populo sanctificationis symbolum. Quare dum audimus Christi adventu abrogatum fuisse Sabbathum, adhibenda est distinctio, quid ad perpetuum humanæ vitæ regimen pertineat: quid proprie conveniat veteribus figuris, quarum usus fuit abolitus quum veritas fuit impleta. Quies spiritualis, est carnis mortificatio, ne amplius sibi vivant filii Dei, aut propriæ voluntati indulgeant. Quod eam Sabbathum figuravit, temporale fuisse dico. Quod autem ab initio mandatum fuit hominibus ut se exerceant in Dei cultu, merito ad mundi finem usque durare oportet. *Quod creavit ut faceret.* Hic suo more Judæi insulse nugantur, Deum ultima vespera præventum, quædam animantia imperfecta reliquisse: cujusmodi sunt Fauni & Satyri: quasi unus esset ex vulgo artificum qui tempore opus haberet. Tam prodigiosa deliria testantur in sensum reprobum conjectos esse, ut essent horribile iræ Dei documentum. Quod ad Mosis sensum attinet: quidam ita accipiunt, creasse Deum sua opera ut faceret, quia ex quo illis esse dedit, non retraxit manum suam ab eorum conservatione. Sed dura est expositio. Nihilo magis subscribo eorum sententiæ qui ad hominem referunt, quem Deus operibus suis præfecit, ut ea in usum applicet, ac quodammodo sua industria expoliat. Ego potius absolutam operum Dei formam notari existimo: acsi dixisset, ita creasse Deum sua opera, ut nihil ad perfectionem deesset: vel creationem hucusque progressam, donec modis omnibus absolutum foret opus.

4. *Istæ sunt generationes.*] Consilium Mosis fuit penitus animis nostris infigere cœli & terræ originem, quam generationis voce designat. Fuerunt enim semper ingrati homines & maligni, qui vel mundum æternum fingendo, vel creationis memoriam tollendo, gloriam Dei obruere tentarent. Ita diabolus sua astutia à Deo avertit qui præ aliis acuti erant ac solertes, ut sibi quisque esset Deus. Quare non est supervacua repetitio, quæ rem adeo necessariam inculcat, mundum extitisse ex quo conditus est: ut nos talis cognitio ad architectum & auctorem dirigat. Sub nominibus cœli & terræ, totum ornatum cujus ante meminerat, per synecdochen complectitur. Essentiale Dei nomen hic demum exprimi à Mose, quidam ex Hebræis sentiunt, quia ejus majestas clarius in completo mundo reluceat.

5. *Et omne virgultum.*] Cohæret hic versus cum proximo, & uno tenore legendus est. Terræ enim plantas & herbas adjungit quasi vestitum, quo eam ornavit Dominus, ne deformis esset ejus nuditas. Nomen שיח, pro quo plantam reddimus, significat interdum arbores: ut infra cap. 21. vers. 15. Ideo alii virgultum hoc loco transferunt: quod mihi non displicet. Vox tamen plantæ non male quadrat, quia priore loco videtur Moses posuisse genus, deinde speciem. Etsi autem die tertio creatas fuisse herbas narravit, non abs re tamen earum hic rursus

fit

sit mentio: ut sciamus alio modo tunc & natas, & servatas fuisse, & propagatas, quam hodie fieri cernamus. Nam ex semine nascuntur herbæ & arbores: vel ex aliena radice prodeunt surculi, vel pullulando crescunt: accedit hominum industria & manus. Tunc autem diversa fuit ratio. vestivit Deus terram, non more jam usitato: (quia nullum erat semen, nulla radix, nulla planta quæ germinarent) sed Dei jussu & verbi ejus virtute repente extiterunt. Duravit in illis vigor ut in sua natura starent, non ista vegetatione quæ cernitur, non pluviæ beneficio, non humana irrigatione vel cultura: sed quia vapore Deus terram irrigabat. Duo enim excludit, pluviam, unde succum trahit terra ut nativum suum humorem retineat: & hominum culturam, quæ naturæ est adminiculum. Quum dicit nondum pluisse Deum, simul indicat eum esse qui aperit cataractas cæli & claudit, pluviamque & siccitatem esse in ejus manu.

7. *Formaverat autem Deus hominem.*] Quod prius omiserat in creatione hominis, nunc exponit, sumptum è terra fuisse ejus corpus. Dixerat, formatum ad imaginem Dei. Hæc summa & incomparabilis nobilitas: cujus prætextu ne superbiant homines, prima illis sua origo in medium proponitur, unde agnoscant adventitium illud fuisse bonum. Refert enim Moses hominem fuisse principio terræ pulverem. Eant nunc stulti homines, & de naturæ suæ excellentia glorientur. De reliquis animalibus dictum fuerat, Producat terra omnem animam viventem: nunc luteum & sensu carens fingitur Adæ corpus: ne quis sibi ultra modum in carne sua placeat. plusquam enim stupidus est quisquis humilitatem inde non discit. Quod aliunde postea accessit, Deo nos tantundem obligat. Quanquam simul aliqua præstanti nota discernere hominem voluit à brutis animalibus: hæc enim momento è terra extiterunt. At quod homo paulatim formatus est, peculiaris in hoc ostensa est ejus dignitas. Cur enim Deus non statim vivum è terra jubet exire, nisi ut privilegio quodam, præ omnibus quæ terra produxit, emineat?

Inspiraverat in faciem.] Quicquid sentiant plerique veterum, subscribere eorum sententiæ non dubito qui de animali hominis vita locum hunc exponunt: atque ita flatum interpretor, quem spiritum vitalem nominant. Si quis objiciat, non debuisse igitur discrimen poni inter hominem & cætera animantia, quum hic nihil referat Moses nisi quod omnibus simul commune est: respondeo, quamvis hic tantum memoretur inferior animæ facultas, quæ corpus inspirat, & illi dat vigorem & motum: non tamen obstare quin gradum suum obtineat anima, ideoque seorsum poni debuerit. De flatu primum loquitur Moses: deinde subjicit, datam esse animam homini qua viveret, sensuque & motu esset præditus. Jam virtutes humanæ animæ scimus plures esse ac varias. Quare nihil absurdi si nunc unam tantum attingat Moses: partem vero intellectualem omittat, cujus mentio primo capite facta est. Ac tres gradus in hominis creatione notandi sunt: quod mortuum corpus è terra fictum est: quod dotatum est anima, unde vitalem haberet motum: quod huic animæ Deus imaginem suam insculpsit, cui annexa est immortalitas.

Factus est in animam viventem.] נפש accipio pro ipsa animæ essentia: sed epitheton quod additur, præsenti tantum loco congruit, non autem complectitur animæ virtutes. Nihil enim aliud propositum fuit Mosi quam vegetationem luteæ figuræ exponere, qua factum est ut homo vivere inciperet. Paulus prioris ad Corinth. cap. 15. vers. 45. antithesin statuit inter hanc animam viventem, & spiritum vivificantem, quem fidelibus confert Christus: non alio fine nisi ut doceat non fuisse in persona Adæ absolutum hominis statum: sed hoc singulare esse beneficium Christi ut renovemur in cælestem vitam: quæ etiam ante lapsum Adæ non nisi terrena fuit: quia non habebat stabilem fixamque constantiam.

8. *Plantaverat quoque Dominus.*] Nunc addit Moses qualis vivendi conditio & regula homini data fuerit. Ac principio narrat in qua mundi parte locatus fuerit, & quam felicem amœnamque habitationem sit sortitus. Deum plantasse dicit, crasso rudique stylo, ad volgi captum se accommodans. Nam quia Dei majestas, qualis est, nequit exprimi, Scriptura humanitus describere eum solet. Plantaverat igitur Deus Paradisum in loco quem amœnitate multiplici, fructuum omnium copia, & aliis optimis quibusque dotibus unice ornaverat. Hac ratione vocatur hortus, ob elegantiam situs, & formæ pulchritudinem. Vetus interpres non inepte Paradisum transtulit: quandoquidem פרדסים Hebræi, cultiores hortos nominant. Et Xenophon vocem esse Persicam tradit, quum de magnificis & sumptuosis Regum hortis disputat. Illa fuit selecta ex toto orbe regio, quam Dominus Adæ tanquam omnium primogenito destinavit. *In Heden.* Quod Hieronymus perperam verterit, A principio, satis constat: quia postea dicet Moses, Cain habitasse ad plagam Meridionalem illius loci. Porro notandum est, quum in Oriente statuit Paradisum, Judææ respectu eum loqui: sermonem enim dirigit ad populum suum. Unde primo colligimus, certam fuisse regionem quam Deus primo homini attribuit, in qua suum domicilium haberet. Quod ideo admoneo, quia fuerunt qui hortum istum per omnes mundi plagas extenderent. Equidem fateor, si maledicta non fuisset terra ob peccatum hominis, totam, ut ab initio benedicta erat, futuram fuisse pulcherrimum omnis tum affluentiæ, tum amœnitatis theatrum: fuisset denique non absimilis Paradiso, prout ea est quam nunc cernimus deformitas. Sed quum hic nominatim situm regionis exprimat Moses, quod de peculiari quodam loco dictum est, absurde ad totum terrarum orbem transferunt. Nec sane dubium est (sicuti nuper attigi) quin Deus uberrimum & suavissimum locum elegerit, quasi terræ primitias, quo Adam, quem inter homines dignatus erat primogenituræ honore, in signum præcipui amoris donaret. Deinde colligimus, hortum hunc fuisse in terra, non ut quidam somniarunt in aëre situm: nisi enim regio fuisset orbis nostri, non opponeretur Judææ, Orientem versus. Allegoriæ autem Origenis & similium prorsus repudiandæ sunt: quas pessima astutia in Ecclesiam invehere conatus est Satan, ut ambigua esset Scripturæ doctrina, nec quicquam certi vel firmi haberet. Fieri quidem potest ut quidam necessitate coacti, ad sensum allegoricum confugerint: quia nusquam in mundo reperiebant locum qualis describitur à Mose: sed plurimos videmus, stulta argutiarum affectatione, nimium fuisse allegoriis deditos. Quantum ad præsentem locum attinet, frustra & importune extra literam philosophantur. Neque enim aliud Mosi propositum est quam ut hominem doceat hac lege fuisse à Deo conditum ut terræ dominio potiretur, unde fructus colligeret, ac quotidiana experientia disceret mundum sibi esse subjectum. Quid prodest in aëre volitare, & terram relinquere, ubi Deus suam erga humanum genus benevolentiam testatus est? At subtilior est de cælesti beatitudine interpretatio, dicet quispiam. Respondeo, quum æterna hominis hæreditas in cælo sit, rectum quidem esse ut illuc tendamus: figendum tamen in terra pedem tantisper dum hospitium consideremus, quo voluit Dominus hominem ad tempus uti. Nunc enim versamur in hac historia, quæ docet Adam fuisse divinitus ordinatum incolam terræ, ut temporalem in ea vitam agendo, cælestem gloriam meditaretur: ipsum à Domino bonis innu-

meris

ueris fuisse liberaliter ditatum, ex quorum gustu paternam ejus benevolentiam colligeret. Et mox subjiciet Moses, mandatam ei fuisse agrorum culturam, & fructus permissos quibus vesceretur: quæ omnia nec lunæ circulo, nec aeris regionibus conveniunt. Quanquam autem diximus, locum Paradisi inter ortum solis & Judæam fuisse situm, certius tamen aliquid de regione quæri potest. Qui Mesopotamiæ fuisse vicinam contendunt, rationibus non contemnendis nituntur: quia filios Heden Tigri fluvio probabile est fuisse contiguos. Cæterum quia ejus descriptio statim sequetur apud Mosen, in eum locum differre satius est. Falsus est vetus interpres, qui ex nomine proprio Heden, voluptatem fecit. Non inficior quidem locum à deliciis ita fuisse vocatum: sed facile est colligere, impositum fuisse loco nomen unde ab aliis discerneretur.

9. *Germinare fecerat Dominus Deus.*] Pertinet ista productio ad diem creationis tertium. Sed nominatim refert Moses, locum illum fructiferis omne genus arboribus eximie fuisse cumulatum, ut plena illic & vere beata rerum omnium ubertas foret. Quod data opera à Domino factum est, quo minus excusationis haberet hominis cupiditas, si tam præclara fructuum copia, dulcedine, varietate non contenta, quemadmodum contigit, contra Dei mandatum se projiceret. Consulto etiam refert Spiritus sanctus per Mosen, quanta fuerit Adæ felicitas: quo clarius appareat fœda ejus intemperies, cui sufficere talis affluentia non potuit quin ad fructum vetitum prorumperet. Et certe pudenda fuit ingratitudo, quod in tam felici & optabili statu quiescere non potuit: libido vero plusquam belluina, cui saturandæ par esse non potuit tanta largitas. Nullus terræ angulus tunc sterilis, imo nullus non summopere dives ac fœcundus erat: sed quæ alibi mediocris erat Dei benedictio, in hunc locum mirabiliter se effuderat. Neque in cibum modo suppetebat abundantia, sed addita simul erat suavitas ad gustum palati, & pascendis oculis pulchritudo. Ex tam benigna igitur indulgentia plus satis patet quam inexplebilis fuerit hominis cupiditas. *Et arborem vitæ.* Incertum est, duone tantum individua, an duas arborum species designet. Utraque opinio probabilis est: res vero minime digna pro qua contentio sumatur; quandoquidem vel parum vel nihil nostra interest utrumvis asseratur. Plus in epithetis est momenti, quæ ab effectu utrique arbori fuerunt imposita: neque id hominum, sed Dei placito. Arbori autem vitæ nomen indidit, non quod vitam homini conferret, qua jam ante præditus erat: sed ut symbolum ac memoriale esset vitæ divinitus acceptæ. Scimus minime esse insolens ut virtutem suam Deus externis symbolis testatam nobis reddat. Non transfert quidem in signa externa suam virtutem: sed nobis per ea manum porrigit: quia nisi adjuti, conscendere ad eum non possumus. Voluit igitur hominem, quoties fructum arboris illius gustaret, in memoriam revocare unde vitam haberet: ut se agnosceret non propria virtute, sed Dei unius beneficio vivere: neque esse intrinsecum bonum (ut vulgo loquuntur) sed à Deo provenire. Denique in arbore illa extabat visibile hujus sententiæ testimonium, quod in Deo sumus, & vivimus, & movemur. Quod si Adam integer adhuc & rectæ naturæ monitoriis signis opus habuit, quæ eum in divinæ gratiæ notitiam deducerent: quanto major hodie signorum necessitas in tanta ingenii nostri imbecillitate, ex quo à vera luce excidimus? Cæterum non displicet quod à nonnullis Patribus, ut Augustino & Eucherio, traditum est, fuisse arborem vitæ Christi figuram, quatenus sermo est æternus Dei: imo non aliter quam eum figurando, vitæ symbolum esse potuit. Tenendum est enim quod habetur primo Joannis capite, in sermone inclusam fuisse rerum omnium vitam: præsertim vero hominum, quæ cum ratione & intelligentia conjuncta est. Quare hoc signo admonitus fuit Adam nihil sibi quasi proprium vindicare, ut totus à Filio Dei penderet, nec alibi quam in ipso vitam quæreret. Quod si ille vitam, quo tempore incolumem possidebat, non nisi in Dei sermone repositam habuit, nec aliter servare potuit quam si illi acceptam ferret: perditam recuperare unde nos oportet? Sciamus ergo, ubi à Christo discessimus, nihil præter mortem nobis restare. Scio alios quosdam ad vitam corporalem restringere. Vim corporis vegetandi in arbore fuisse putant, ut ætate nunquam languesceret. sed eos omittere dico quod præcipuum est in vita, nempe intelligentiæ gratiam: semper enim videndum quorsum conditus fuerit homo, & quænam illi fuerit vivendi ratio. Certe ejus vivere, non fuit habere duntaxat corpus floridum ac vegetum, sed animæ quoque dotibus excellere. De arbore vero scientiæ boni & mali sic habendum est, non fuisse ab ea prohibitum hominem, quod Deus eum pecudis instar, vagari sine judicio & rerum delectu vellet: sed ne plus sapere appeteret quam decebat, & ne proprio sensu confisus, excusso Dei jugo, arbitrum se boni & mali, ac judicem constitueret. Peccatum ejus ex mala conscientia processit: unde sequitur, datum illi fuisse judicium, quo inter virtutes & vitia discerneret. Nec vero aliter staret quod ante retulit Moses, creatum ad imaginem Dei fuisse! quandoquidem imago Dei sub se ejus notitiam complectitur qui summum bonum est. Bis ergo insaniunt Libertini, portenta hominum, qui restitui nos fingunt in statum innocentiæ, si quisque sua libidine absque judicio feratur. Jam tenemus quid sibi voluerit abstinentia ab arbore boni & mali: ne scilicet Adam hoc vel illud tentando, suæ prudentiæ periculum faceret: sed uni Deo addictus, saperet tantum ex ejus obsequio. Itaque scientia in malam partem abusive pro misero experimento capitur, quod homo à fonte unico perfectæ sapientiæ discedens, acquirere sibi cœpit. Atque hæc origo est liberi arbitrii, dum Adam per se esse voluit, & quid valeret tentare ausus est.

10. *Et fluvius egrediebatur.*] Dicit Moses fluvium unum ad hortum irrigandum fluxisse, qui deinde in quatuor capita se divideret. Duo ex capitibus esse Euphratem & Tigrim, satis inter omnes convenit. nemo enim litem movet quin חדקל sit Tigris. De aliis duobus magna est controversia. Multi Pison & Gihon, Gangen & Nilum fuisse putant: quorum tamen error abunde ex locorum distantia refellitur. Neque desunt qui usque ad Danubium transvolent. Quasi vero unius hominis habitatio ab ultima Asia usque ad finem Europæ se portendat. Sed quum plerique alii fluvii celebres illam regionem præterfluant, probabilior est eorum opinio qui duos eorum, licet obsoletis jam nominibus, notari divinant. Quanquam nondum soluta est difficultas. Moses enim fluvium unum, quo hortus alluebatur, in quatuor capita dividit. Constat autem procul dissitos esse Euphratis & Tigridis fontes. Ex hoc nodo se quidam ita expediunt, quod diluvii vastatione mutata fuerit orbis facies: ideo fieri potuisse divinant, ut turbati sint ac conversi fluminum cursus, & scaturigines alio translatæ. quod mihi nullo modo recipiendum videtur. Nam etsi fateor terram ex nativa pulchritudine in miserum squalorem, & quasi luctuosum habitum redactam esse, ex quo maledicta fuit, postea in diluvio multis locis vastatam esse: dico tamen eandem esse terram quæ initio creata fuerat. Adde quod topographiam suam Moses (meo quidem judicio) ad suæ ætatis captum accommodavit. Nihil tamen actum est, nisi locum illum reperiamus, ubi ex fluvio uno exeant Tigris & Euphrates. Observa primo nullam fieri scaturiginis vel fontis mentionem, sed tantum dici fluvium unum. Quatuor vero

capita

capita intelligo, tam principia ex quibus nascuntur fluvii, quam ostia quibus se in mare exonerant. Jam ita confluenter Tigridi conjunctus fuit Euphrates olim, ut flumen unum merito dici potuerit in quatuor capita secari: præsertim si mihi conceditur quod omnibus palam est, Mosen non acute, neque Philosophico more, sed populariter loqui, ut rudissimus quisque intelligat. Ita primo capite duo præcipua luminaria vocavit solem & lunam: non quod luna magnitudine superet alios planetas, sed quia vulgo ex aspectu major censetur. Adde quod scrupulum omnem tollere videtur, ubi dicit, fluvio quatuor fuisse capita, quia ex eo loco dividebatur. Quid hoc sibi vult, nisi ex uno confluxu, vel supra vel infra Paradisum divisos fuisse alveos? Nunc figuram oculis subjiciam, unde intelligant lectores ubi Paradisum locari sentiam à Mose.

Tradit quidem Plinius libro sexto, præclusum fuisse Euphratem ab Orchenis, ut non nisi per Tigrim influeret in mare. Pomponius autem Mela libro tertio, certo exitu, ut reliquos amnes, affluere negat, sed deficere. Verum Nearchus (quem Alexander classi suæ præfecerat, quique ejus auspiciis per omnes illos tractus navigavit) ab ostio Euphratis Babylonem usque, ter mille & trecenta stadia numerat. Tigris autem ostia in Susiorum ora locat: qua parte ex longa illa & memorabili navigatione rediens, Regi suo cum classe occurrit, quemadmodum refert Arrianus libro De gestis Alexandri octavo. Quam sententiam & Strabo suo suffragio confirmat libro decimo quinto. Quocunque tamen se vel immergat Euphrates vel infundat, certum est ipsum & Tigrim infra confluentem dividi. Quanquam Arrianus libro septimo scribat, non unum modo alveum Euphratis in Tigrim decurrere, sed plures fluvios ac fossas: quia ex altiore loco in humilem ac depressum aquæ facile decurrant. Quantum ad confluentem quem notavi in figura, quorundam opinio fuit, Cobaris Præfecti opere fuisse deductum, ne totus Euphrates præcipiti cursu Babylonem infestaret. Sed loquitur quasi de re dubia: magis credibile est, naturæ ductum homines arte & industria sequutos esse, ut fossas cavarent, quum alicubi Euphratem ex superiore terra sponte in Tigrim excurrere viderent. Quin etiam, si Pomponio Melæ habetur fides, Semiramis Tigrim & Euphratem siccæ alioqui Mesopotamiæ immisit: quod nullo modo credibile est. Verius est quod tradit Strabo diligens & attentus scriptor, apud Babylonios coire duo hæc flumina: deinde seorsum suo quemque alveo deferri in mare Rubrum: libro undecimo. Coitum vero illum fieri intelligit supra Babylonem, non procul oppido Massica, ut legitur apud Plinium libro quinto. Inde alter Babylonem interfluit, alter vero prope Seleuciam labitur, duas urbes celeberrimas & valde opulentas. Si admittimus natura & à principio fuisse confluxum illum quo miscetur Euphrates Tigridi, sublata est omnis absurditas. Si qua est sub cælo regio pulchritudine, fructuum omnium copia, fœcunditate, deliciis, & aliis dotibus excellens, eam maxime celebrant scriptores. Quare in eam competunt elogia quibus Paradisum commendat Moses. Et regionem Heden in illis partibus fuisse sitam, verisimile est ex Jesaiæ capite tricesimo septimo, versu duodecimo: & Ezechielis capite vicesimo septimo, versu vicesimo tertio. Cæterum quod flumen egressum fuisse narrat Moses, de fluxu aquæ interpretor: acsi diceret, Adam habitasse in ripa fluminis, vel in terra ea quæ utrimque alluebatur, si Paradisum accipere libeat pro utraque ripa. Quanquam non magni interest, sive infra confluentem habitaverit Adam, Babylonem & Seleuciam versus, sive in superiori parte: satis est quod agrum irriguum tenuerit. Quomodo autem fluvius in quatuor fuerit divisus capita, non obscurum est. Duo enim sunt amnes qui in unum coëunt, deinde abeunt in diversas partes. Ita flumen unum est in confluente: duo autem in superioribus alveis sunt capita, & duo versus mare, postquam rursus longius dividi incipiunt. Superest quæstio de nominibus Pison & Gihon. Neque enim rationi videtur consentaneum,

ut

ut singulis fluviis tribuamus duplex nomen. Sed minime novum est, ut nomina amnes mutent, præsertim ubi aliqua insignis est discretionis nota. Tigris ipse (auctore Plinio) circa fontem suum Diglito vocatur: postquam vero plures fecit alveos, & rursus coalescit, Pasitigris est. Nihil ergo absurdi est si dicamus à confluxu diversa habuisse nomina. Adde quod inter Pasin & Pison aliqua est affinitas: ut non absimile vero sit, Pasitigris nomen antiquæ appellationis esse vestigium. Ex libro quinto Quinti Curtii De rebus gestis Alexandri, ubi Pasitigris fit mentio, quidam codices habent, vocari ab accolis Pasin. Nec male conveniunt reliquæ circumstantiæ, quibus tres ex fluviis istis Moses designat. Pison circuit terram Havila ubi aurum nascitur. Tigri circuitus recte tribuitur, propter flexuosum tractum infra Mesopotamiam. Terra vero Havila, hic pro regione Persidi vicina, meo judicio, sumitur. Nam infra capite vicesimo quinto narrabit Moses, Ismaëlitas habitasse ab Havila usque ad Sur, quæ contigua est Ægypto, qua itur in Assyriam. Opponitur terminus Havila termino Sur, quam Moses Ægypto propinquam facit, & quidem Assyriam versus. Unde sequitur, Havila tendere ad Susianam & Persidem. Necesse enim est, ut sit inferior Assyria versus mare Persicum: deinde procul dissita ab Ægypto: quia multos populos recenset Moses qui inter illos terminos habitarunt. Deinde Nabathæos, quorum illic fit mentio, Persis vicinos fuisse constat. Optime nunc convenit quod de auro & lapidibus pretiosis affirmat Moses. Superest Gihon, quem Moses tradit alluere terram Chus. Æthiopiam vertunt omnes interpretes: sed regio Madianitarum, & regio Arabiæ contermina, eodem etiam nomino censetur apud Mosen. Qua ratione uxor ejus alibi vocatur Æthiopissa. Porro quum ad partem illam vergat tractus inferior Euphratis, non video cur pro absurdo ducatur, nomine Gihon designari. Atque ita simplex Mosis sententia est, irriguum fuisse hortum cujus possessor erat Adam, fluminis alveo illac transeunte, qui postea in quatuor capita dividebatur.

15. *Tulit itaque Dominus Deus hominem.*] Subjicit nunc Moses, ea lege datam fuisse terram homini, ut se in ea colenda occuparet. Unde sequitur, homines ad aliquid agendum creatos esse, ne resides & ignavi jaceant. Erat quidem jucundus hic plenusque oblectationis labor, procul omni molestia & tædio: quum tamen exerceri hominem voluit Deus in terræ cultura, ignavum otium in ejus persona damnavit. Quare nihil magis contrarium naturæ ordini quam edendo, bibendo, & dormiendo vitam consumere, nihil interea nobis proponere quod agamus. Addit Moses, custodiæ horti præfectum fuisse Adam: ut ostendat, ea lege nos possidere quæ Dominus nobis ad manum contulit, ut frugali & moderato usu contenti, quod residuum erit servemus. Agrum qui possidet, fructum annuum ita percipiat ne patiatur fundum per incuriam decidere: sed posteris qualem accepit, vel etiam melius excultum, tradere studeat. Fructibus ita vescatur ne quid vel per luxum dilapidet, vel per negligentiam corrumpi ac perire sinat. Porro ut inter nos vigeat ista parsimonia, & in bonis quæ Deus nobis fruenda dedit, sedulitas: cogitet quisque se in omnibus quæ possidet, esse Dei œconomum. Ita fiet ut neque se dissolute gerat, neque abusu corrumpat quæ Deus vult servari.

16. *Præcepitque.*] Docet nunc Moses, cum hac exceptione hominem fuisse terræ præfectum, ut tamen Deo subesset. Lex illi in signum subjectionis imponitur: nam Dei nihil intererat, illum promiscue quolibet fructu vesci. Ergo unius arboris prohibitio, obsequii examen fuit. Atque hoc modo assuefieri ab initio ad numinis sui reverentiam voluit Deus totum genus humanum; ut certe necesse erat tot præclaris dotibus ornatum ac locuples sub freno teneri, ne in lasciviam erumperet. Erat quidem altera specialis ratio, quam supra attigimus, ne Adam ultra modum sapere appeteret: sed hoc generale Dei consilium tenendum est, quod hominem suo imperio subjicere voluit. Ideo abstinentia ab unius arboris fructu, obedientiæ quoddam fuit rudimentum: ut sciret homo habere se rectorem vitæ ac dominum, à cujus nutu pendere, & cujus acquiescere jussis deberet. Et sane hæc unica est bene & cum ratione vivendi regula, ut se exerceant homines ad parendum Deo. Videtur tamen hoc non congruere cum Pauli sententia, ubi docet Legem non esse justo positam. (1 Tim. 1. vers. 9.) Nam si ita est, quum adhuc integer & rectus esset Adam, opus Lege non habebat. Verum solutio in promptu est. Neque enim illic disputat Paulus, sed ex communi vitæ usu pronunciat, qui sponte currunt, non esse legis necessitate cogendos: quemadmodum vulgari proverbio dicitur, ex malis moribus natas esse bonas leges. Interim non nego quin Deus ab initio legem homini imposuerit, ut jus sibi debitum vindicaret. Siquis objiciat alteram Pauli sententiam, ubi Legem asserit esse ministram mortis: (2 Cor. 3. vers. 7.) respondeo, id esse accidentale, ex quo corrupta est natura. Tunc vero datum fuisse homini præceptum unde cognosceret Deum sibi præesse: Cæterum hæc minuta leviter prætereo. Illud quod dixi, quia longe majoris est momenti, subinde memoria repetendum, tunc rite compositam fore vitam nostram, si Deo pareamus, atque ejus voluntas omnium nostrorum affectuum sit magistra.

De omni arbore.] Quo libentius morem gerat Adam, liberalitatem suam Deus commendat. Ecce, inquit, tibi in manum trado quicquid fructuum terra gignet, quicquid proferet omne arborum genus: ex immensa copia & varietate unam tantum arborem excipio. Deinde pœnam denunciando, terrorem incutit, sanciendæ legis causa. Quo majus est hominis flagitium, quem neque amabilis ista donorum Dei commemoratio, nec pœnæ metus retinere in officio potuit. Sed quæritur quam mortis speciem intelligat Deus hoc loco. Mihi definitio petenda ex opposito videtur: tenendum, inquam, est ex qua vita homo exciderit. Erat omni ex parte beatus: ideo ejus vita ad corpus & animam pariter spectabat. Quum in ejus anima vigeret rectum judicium, & justa affectuum moderatio, illic quoque vita regnabat: in corpore nullum erat vitium. quare totus à morte erat immunis. Terrena quidem vita illi fuisset temporalis: in cælum tamen sine interitu, & illæsus migrasset. Nunc mors ideo horrori nobis est, primum quia quædam est exinanitio, quoad corpus: deinde quia Dei maledictionem sentit anima. Videndum etiam quæ sit mortis causa, alienatio scilicet à Deo. Inde sequitur, mortis nomine comprehendi miserias omnes quibus se Adam per defectionem suam implicuit: simul enim ac defecit à Deo vitæ fonte, dejectus fuit à priore statu, ut sentiret hominis vitam sine Deo miseram esse ac perditam, adeoque nihil differre à morte. Quare non immerito & vitæ privatio, & mors vocatur hominis conditio post peccatum. Ærumnæ & mala tum animæ tum corporis, quibus obsidetur homo quamdiu in terra degit, quoddam sunt mortis atrium, donec mors ipsa illum penitus absorbeat. mortuos enim Scriptura passim nominat, qui peccati & Satanæ tyrannide oppressi, nihil quam interitum suum spirant. Quare supervacua est quæstio, quomodo Adæ minatus fuerit Deus mortem quo die fructum attigisset: quum pœnam in longum tempus distulerit. Nam tunc morti addictus fuit Adam, & mors regnum suum in eo inchoavit, donec remedium afferret superveniens gratia.

18. *Non est bonum ut sit Adam solus.*] Nunc Dei consilium exponit Moses in creanda muliere: nempe

ut essent homines in terra qui mutuam inter se societatem colerent. Quanquam dubitari potest an ad progeniem debeat extendi hæc sententia: simpliciter enim hoc sonant verba, Quoniam viro non expedit esse soli, creanda est uxor quæ sit illi adjutrix. Ego tamen ita accipio: quod Deus à primo quidem gradu incipiat humanæ societatis, alios tamen velit complecti, suo quemque loco. Principium ergo generale est, conditum esse hominem, ut sit sociale animal. Jam non poterat extare hominum genus sine muliere: adeoque in conjunctione hominum præcipue eminet sanctius illud vinculum, quo maritus & uxor in unum corpus unamque animam coalescunt: quemadmodum natura ipsa Platonem, & alios Philosophos saniores loqui docuit. Cæterum quanquam hoc de Adam pronunciavit Deus, quod illi non esset utile esse soli: non tamen ad solam ejus personam restringo, sed potius existimo communem esse humanæ vocationis regulam: ut sibi quisque dictum accipere debeat, non esse bonam solitudinem, nisi quem Deus velut singulari privilegio exemit. Putant multi suis rationibus conducere cælibatum: ideoque ne miseri sint, à conjugio abstinent. Nec solum profani homines definierunt beatam esse vitam procul uxore degere: sed prior Hieronymi liber contra Jovianum, petulantibus convitiis refertus est, quibus exosum conatur & infame reddere sanctum conjugium. His pravis Satanæ suggestionibus opponere discant fideles hanc Dei sententiam, qua hominem conjugali vitæ, non in ejus exitium, sed in salutem destinat. *Faciam ei adjutorium.* Quæri potest cur non plurali numero dictum sit, Faciamus, ut supra in creatione viri. Putant quidam hoc modo notari utriusque sexus discrimen, atque ita ostendi quantum vir supra mulierem excellat. Mihi autem, etsi non contraria prorsus, diversa tamen interpretatio magis arridet: nempe quum in persona viri creatum fuerit humanum genus, communem totius naturæ dignitatem uno elogio promiscue fuisse ornatam, ubi dictum est, Faciamus hominem: nec opus fuisse repeti in creanda muliere, quæ nihil aliud est quam viri accessio. Negari certe non potest quin mulier quoque, licet secundo gradu, ad imaginem Dei creata sit: unde sequitur, quod in creatione viri dictum fuit, ad sexum muliebrem pertinere. Jam quum Deus mulierem viro in adjutorium assignat, non tantum uxoribus regulam vocationis suæ præscribit, ut eas ad officium instituat: sed pronunciat, conjugium viris reipsa fore optimum vitæ subsidium. Statuamus igitur, naturæ ordinem ita ferre, ut mulier sit viro adjutrix. Vulgare quidem proverbium est, Necessarium esse malum: sed audienda potius vox Dei, quæ pronunciat additam esse mulierem viro comitem & sociam, quæ ipsum ad commode vivendum adjuvet. Fateor quidem, in corrupto hoc generis humani statu non perspici nec vigere, quæ hic describitur, Dei benedictionem: sed causa mali reputanda est, quod scilicet inversus est à nobis ordo naturæ quem Deus statuerat. Nam si hodie maneret qualis à principio fuit in homine integritas, ista Dei institutio clare cerneretur, suavissima in conjugio regnaret melodia: quia vir in Deum respiceret, mulier ad eam rem fida esset illi adjutrix: ambo uno consensu sanctam non minus quam amicam & placidam societatem colerent. Nunc vitio nostro & naturæ corruptela factum est, ut ista conjugii felicitas magna ex parte nobis periret, vel saltem multis incommodis permixta sit atque infecta. Inde jurgia, molestiæ, acerbitates, dissidia, & immensum malorum pelagus: inde fit ut turbentur sæpe viri ab uxoribus, & multa sentiant ab illis impedimenta. Quanquam non potuit adeo vitiari conjugium hominum pravitate, ut in totum abolita sit & extincta benedictio quam semel Dominus verbo suo sancivit. Ergo in multis conjugii incommodis, quæ sunt degeneris naturæ fructus, manet aliquid divini boni residuum: & in igne quasi suffocato, scintillæ tamen adhuc emicant. Ex eo autem capite alterum pendet, ut mulieres de officio suo edoctæ, viros suos adjuvando, ordinem divinitus positum tueri studeant. Virorum etiam est reputare quid ipsi vicissim debeant dimidiæ parti sui generis. mutua enim est utriusque sexus obligatio: & hac lege addicta est viro mulier in adjutorium, ut se caput ille ac ducem præstet. Aliud præterea notandum est, quum vocatur hoc loco mulier adjutorium viri, non stringi necessitatem cui post Adæ lapsum obnoxii sumus: nam viro, etiamsi integer stetisset, mulier futura erat adjutrix. Nunc quum libidinis morbus remedio indigeat, duplex habemus Dei beneficium: sed posterius accidentale est. *Coram ipso.* Hebraice est כנגדו, tanquam eregione ipsius. כ nota est similitudinis in illa lingua. Etsi autem quidam ex Rabinis affirmationis vice hic poni existimant: ego tamen in genuino sensu accipio, acsi dictum foret, quod sit quasi [illegible] vel [illegible]. Dicitur enim mulier eregione viri esse, quia illi respondeat. Particula vero similitudinis mihi addita videtur, quia sit translatitia loquutio. Sensum fideliter reddiderunt Græci interpretes, κατ' αὐτόν: & Hieronymus, Quod sit illi simile: nam aliquid æquabile notare voluit Moses. Atque hinc refellitur quorundam error, qui putant tantum propagationis causa mulierem esse conditam: & bonum, cujus nuper facta est mentio, ad generandam sobolem restringunt: non putant, quoad personam Adæ necessariam fuisse uxorem, qui à libidine adhuc immunis erat. Quasi vero tantum ad concubitum illi data fuerit: ac non potius, ut esset individua vitæ comes. Quare non leve pondus habet particula כנגד, ut sciamus ad omnes vitæ partes atque usus patere conjugium. Quod alii exponunt acsi dictum esset, Ad obsequia præsto sit, frigidum est: plus enim exprimere voluit Moses: quemadmodum patet ex sequentibus.

19. *Formaverat autem Deus.*] Fusior expositio proximæ sententiæ. Dicit enim, nullum ex animalibus cunctis, quum facta esset dispositio, repertum esse quod Adæ conferri posset atque aptari: neque ea naturæ erat affinitas, ut Adam ex una aliqua specie sibi eligere vitæ sociam posset. Neque id contigit ignorantia. prodierant enim singulæ species in Adæ conspectum: & ipse nomina non temere, sed ex notitia imposuerat: nulla tamen erat æquabilis proportio. Itaque nisi addita illi fuisset uxor ejusdem generis, destitutus mansisset commodo & idoneo adjutorio. Porro istud Adducere Dei, nihil aliud significat quam quod affectum subjectionis indidit animantibus, ut se homini ultro offerrent: ut familiariter inspecta propriis nominibus & naturæ cujusque congruentibus distingueret. Durasset autem in feris quoque bestiis hæc erga homines mansuetudo, nisi Adam quod acceperat imperium sua à Deo defectione perdidisset. Nunc ex quo cœpit in Deum esse contumax, brutorum animalium in se ferociam expertus est. Alia enim ægre cicurantur, alia semper manent indomita: quædam etiam ultro nobis sua truculentia incutiunt terrorem. Durant tamen adhuc quædam primæ illius subjectionis reliquiæ, sicuti capit. 9. vers. 2. videbimus. Porro notandum est Moseo de solis animalibus loqui quæ propius ad hominem accedunt: nam pisces quasi in alio orbe habitant. Quantum ad nomina quæ imposuit Adam, non dubito quin singulis optima ratio subesset: sed eorum usus una cum plurimis aliis bonis obsolevit.

21. *Cadere igitur fecit soporem.*] Quamvis profanis hominibus ridicula videatur hæc formandæ mulieris ratio, atque eorum nonnulli Mosen fabulari dicant: nobis tamen hic mirabilis Dei providentia affulget. Nam quo sanctior foret humani generis conjunctio, voluit ex uno & eodem principio tam

mares

mares quam fœminas oriri. Naturam igitur humanam in Adæ persona condidit, atque inde formavit Hevam, ut fœmina tantum portio esset totius generis. Id sibi volunt Mosis verba quæ supra habuimus cap. 1. vers. 28. Creavit Deus hominem, masculum & fœminam condidit. Hoc modo admonitus fuit Adam, ut se in uxore non secus atque in speculo agnosceret: Heva quoque vicissim, ut se libenter viro subjiceret, tanquam ex eo sumpta. Quod si duo sexus ex diversis principiis fluxissent, occasio fuisset vel mutui contemptus, vel invidiæ, vel rixarum. Et quid habent protervi homines quod obstrepant? Credibilis non videtur narratio: quoniam à consuetudine abhorret. Quasi vero plus coloris haberet, ex putrido semine quotidie gigni homines, nisi usu & experimento notum esset. Sed objiciunt, vel supervacuam fuisse costam quæ Adæ fuit detracta, vel costæ absentia corpus ejus fuisse mutilum. Utrumvis respondeatur, magnam absurditatem reperiunt. At vero si dicamus præparatam fuisse à mundi Opifice costam, ex qua alterum corpus formaret, nihil in hoc responso non consentaneum divinæ providentiæ reperio. Quanquam diversa conjectura magis arridet, fuisse Adæ aliquid detractum, ut majore benevolentia partem sui complecteretur. Perdidit igitur costam unam: sed pro qua illi reddita fuit longe uberior merces, dum nactus est fidelem vitæ sociam: imo quum se integrum vidit in uxore, qui prius tantum dimidius erat. Atque in eo perspicimus veram nostræ cum Filio Dei unitatis effigiem: nam & ille debilis factus est, ut membra haberet virtute prædita. Interim notandum, Adam profundo sopore fuisse demersum, ut nihil doloris sentiret: deinde nec violentam fuisse rupturam, nec ex costa amissa sensisse quicquam jacturæ: quia Deus vacuitatem sic carne replevit, ut robur etiam sufficeret: tantum ablata fuit ossis durities. Consulto etiam usus est Moses ædificandi verbo, ut doceret in mulieris persona tandem absolutum fuisse humanum genus, quod prius inchoato ædificio simile erat. Alii ad œconomiam referunt: acsi dicere vellet Moses, tunc compositum fuisse legitimum familiæ ordinem. quod non longe à priore expositione recedit.

22. *Et adduxit.*] Jam narrat Moses institutum fuisse divinitus conjugium: quod in primis utile est cognitu. Nam quum sibi Adam proprio arbitrio non sumpserit uxorem, sed oblatam à Domino, sibique addictam acceperit: hinc melius apparet conjugii sanctitas, quia Deum scimus esse ejus auctorem. Quo pluribus modis conatus est Satan conjugium fœdare, eo magis ab omni contumelia & probro illud asseramus, ut suam reverentiam obtineat. Inde enim fiet ut vitam conjugalem bona & tranquilla conscientia colant filii Dei: & caste honesteque mariti & uxores inter se versentur. Duplex in captanda conjugii infamia Satanæ artificium fuit: ut illius odio pestiferam cælibatus legem inveheret; deinde ut quidvis licentiæ sibi permitterent conjuges. Ergo ostensa conjugii dignitate, tollenda est superstitio: ne impediat quominus legitima puraque Dei ordinatione pure utantur fideles. deinde obviam eundum est carnis lasciviæ, ut pudice cum uxoribus habitent mariti. Quod si non urgeret alia ratio, hæc tamen una sufficere abunde nobis debet: nisi honorifice de conjugio sentimus & loquimur, contumelia affici ejus auctorem & præsidem. talis enim hic à Mose describitur.

23. *Et dixit Adam.*] Quæritur unde hæc Adæ notitia, qui tunc profundo somno obrutus erat. Si dicimus ea fuisse tunc perspicacia, ut judicium ex conjecturis facere potuerit, infirma erit solutio. Cæterum nobis dubium esse non debet quin illi Deus aut arcana revelatione, aut verbo, rei seriem patefecerit. Neque enim pro sua ipsius necessitate costam mutuatus est à viro, ex qua mulierem formaret: sed eos inter se hoc vinculo magis devinctos esse voluit. quod fieri non poterat nisi res illis innotesceret. Non exprimit quidem Moses, quomodo innotuerit: nisi tamen velimus supervacuum facere opus Dei, statuendum est, tam id, quam ejus edendi rationem & consilium, auctorem manifestasse. Sopor autem Adæ immissus fuit, non qui originem uxoris illi absconderet, sed dolorem molestiamque eximeret, donec tam præclarum præmium haberet ablatæ costæ. Quod dicit, *hac vice*, significat sibi hactenus defuisse aliquid: acsi dixisset, Nunc tandem justam comparem nactus sum, quæ pars est substantiæ carnis meæ, & in qua velut me alterum contemplor. Et nomen uxori à viro imponit, ut hoc testimonio & hac nota Dei sapientiam æternæ memoriæ commendet. Latini sermonis inopia coëgit interpretem reddere אשה viraginem. Notandum tamen est, Hebraicam vocem nihil aliud sonare quam fœminam viri.

24. *Idcirco relinquet.*] Dubitatur, inducitne Moses Deum loquentem, an Adæ sermonem continuet, an vero hoc pro doctoris officio in sua persona addiderit: quorum postremum mihi maxime probatur. Ergo postquam historice retulit quod gestum à Deo erat, finem quoque divinæ institutionis demonstrat. Summa est, inter gradus humanæ societatis hunc præcipuum esse, & quasi sacerrimum, ut vir uxori suæ adhæreat. Idque amplificat comparatione addita: quod patri uxorem maritus præferre debeat. Relinqui autem dicitur pater, non quia divellat filios à patribus conjugium, vel alias naturæ necessitudines tollat: nam hoc modo secum ipse pugnaret Deus. sed quum pietas filii erga patrem summopere colenda sit, ac per se inviolabilis ac sancta censeri debeat; conjugium tamen sic prædicat Moses, ut minus liceat uxorem quam parentes deserere. Itaque qui divortia temere levibus de causis admittunt, in uno capite violant omnia naturæ jura, & in nihilum redigunt. Si patrem à filio separare religio est: vinculum quod Dominus aliis omnibus prætulit, solvere, majus est nefas.

Eruntque in carnem unam] Licet vetus interpres transtulerit, In carne una: expressius tamen quod habent Græci interpretes, Erunt duo in carnem unam. atque ita locum citat Christus, Matth. 19. vers. 5. Quanquam autem hic duorum non fit mentio, in sensu nihil est ambigui. Neque enim plures uni viro uxores Deum attribuisse, sed unam dixerat: & in generali doctrina uxorem posuerat numero singulari. Superest ergo ut inter duos consistat vinculum conjugale: unde facile apparet, nihil minus consentaneum esse divinæ institutioni quam polygamiam. Jam quum Christus voluntaria Judæorum divortia improbans, causam adducat, Quia non sic fuit à principio: primam certe hanc institutionem perpetuæ regulæ instar haberi jubet. Eodem & sui temporis Judæos revocat Malachias, Annon ab initio unum fecit? & tamen Spiritus abundans in eo erat. Quare dubium non est quin corruptela sit legitimi conjugii polygamia. *Mal. 2. vers. 15.*

25. *Erant autem ambo nudi.*] Quod indecora & deformis censetur hominum nuditas, quæ in pecudibus nihil turpe habet, parum congruere videtur humanæ dignitati. Hominem videre nudum non possumus sine verecundia: in asini, vel canis, vel tauri conspectu non idem erit pudor. Quin etiam unumquemque pudet suæ nuditatis, quanquam alii testes non accedant. Ubi igitur illa nobilitas qua præcellimus? Hujus, qua nunc tangimur, verecundiæ causam Moses proximo capite ostendet. Nunc satis habet dicere, in natura integra nihil nisi honorificum fuisse. unde sequitur, quicquid in nobis probrosum est, esse culpæ nostræ imputandum: quia parentes nostri nihil in se habebant non honestum, donec peccato fœdati sunt.

CAPUT III.

PORro ſerpens erat callidior omni beſtia agri, quam fecerat Jehova Deus: & dixit ad mulierem, Etiamne dixit Deus, Non comedetis ex omni arbore horti?

2. Et dixit mulier ad ſerpentem, De fructu arborum horti veſcimur:

3. At de fructu arboris quæ eſt in medio horti, dixit Deus, Non comedetis ex ea, neque contingetis eam, ne forte moriamini.

4. Tunc dixit ſerpens ad mulierem, Non moriendo moriemini.

5. Scit enim Deus quod in die qua comedetis ex ea, aperientur oculi veſtri, & eritis ſicut Dii, ſcientes bonum & malum.

6. Et vidit mulier quod bona eſſet arbor ad veſcendum: & quod delectabilis eſſet oculis, & deſiderabilis arbor ad intelligendum: & tulit de fructu ipſius, & comedit: deditque etiam viro ſuo qui erat cum ea, & ipſe comedit.

7. Et aperti ſunt oculi amborum ipſorum, & cognoverunt quod nudi eſſent: & conſuerunt folia ficus, feceruntque ſibi cingula.

8. Audierunt autem vocem Jehovæ Dei deambulantis per hortum ad auram diei: & abſcondit ſe Adam & uxor ejus à facie Jehovæ Dei in medio arborum horti.

9. Vocavitque Jehova Deus Adam, & dixit ei, Ubi es tu?

10. Et ait, Vocem tuam audivi in horto, & timui, quia nudus eram, & abſcondi me.

11. Tunc dixit, Quis indicavit tibi quod nudus eſſes? nonne ex ipſa arbore de qua præceperam tibi ne comederes, comediſti?

12. Et ait Adam, Mulier quam dediſti ut eſſet mecum, ipſa dedit mihi de arbore, & comedi.

13. Dixitque Jehova Deus ad mulierem, Cur hoc feciſti? Et ait mulier, Serpens ſeduxit me, & comedi.

14. Et dixit Jehova ad ſerpentem, Quia feciſti hoc, maledictus eris præ omni animali, & præ omni beſtia agri: ſuper ventrem tuum gradieris, & pulverem comedes omnibus diebus vitæ tuæ.

15. Et inimicitias ponam inter te & inter mulierem, & inter ſemen tuum & inter ſemen ejus: ipſum vulnerabit te in capite, & tu vulnerabis ipſum in calcaneo.

16. Ad mulierem dixit, Multiplicando multiplicabo dolorem tuum, & conceptum tuum: cum dolore paries filios, & ad virum tuum erit deſiderium tuum, ipſeque dominabitur tibi.

17. Adæ vero ait, Quia paruiſti voci uxoris tuæ, & comediſti ex arbore de qua præceperam tibi, dicens, Non comedes ex ea: maledicta terra propter te: in labore comedes eam cunctis diebus vitæ tuæ.

18. Et ſpinam & tribulum germinabit tibi, & comedes herbam agri.

19. In ſudore vultus tui veſceris pane, donec revertaris in terram: quia ex ea ſumptus es: nam pulvis es, & in pulverem reverteris.

20. Et vocavit Adam nomen uxoris ſuæ Hava, quia ipſa eſt mater omnis viventis.

21. Fecitque Jehova Deus Adæ & uxori ejus tunicas pelliceas, & induit eos.

22. Tunc dixit Jehova Deus, Ecce, Adam factus eſt tanquam unus ex nobis, ſciendo bonum & malum: nunc autem ne forte mittat manum ſuam, & accipiat etiam de arbore vitæ, & comedat, & vivat in ſeculum.

23. Et emiſit eum Jehova de horto Heden, ad colendum terram ex qua ſumptus fuerat.

24. Et ejecit Adam, & collocavit ab Oriente horti Heden Cherubim, & laminam gladii verſatilis, ad cuſtodiendum viam arboris vitæ.

1. *Et ſerpens erat callidior.*] Hoc capite exponit Moſes, hominem, poſtquam Satanæ aſtu deceptus, ab Opifice ſuo defecit, prorſus mutatum, & ſic degenerem factum eſſe, ut deleta ſit Dei imago ad quam formatus erat. Deinde una cum homine totum mundum qui in ejus gratiam creatus erat, deſciviſſe à prima ſua origine: atque ita multum ex nativa ejus excellentia fuiſſe deperditum. Verum hic multæ emergunt & arduæ quæſtiones. Nam quum dicit Moſes, ſerpentem fuiſſe aſtutum præ aliis omnibus animalibus, innuere videtur, non Satanæ inſtinctu fuiſſe ad decipiendum hominem adductum, ſed ſua ipſius malitia. Reſpondeo, nihil obſtare ingenitam ſerpenti verſutiam quin ipſo abuſus Satan fuerit ad machinandum homini exitium. Nam quum inſtrumento opus haberet, delegit ex animalibus quod ſibi aptiſſimum fore videbat: denique modum excogitavit quo inſidiæ quas ſtruebat, facilius in Hevæ animum obreperent. Illi nihildum erat communicationis cum hominibus: animalis perſonam induit, ſub qua ſibi acceſſum patefaceret. Non convenit tamen inter interpretes quo ſenſu vocetur ſerpens ערום: quo nomine Hebræi tam prudentem quam callidum deſignant. Quidam igitur in bonam partem volunt accipi, alii in malam. Ego vero non tam vitium notari à Moſe exiſtimo, quam in laude naturæ poni quod Deus ſingularem huic beſtiæ ſolertiam, ut præ aliis acuta eſſet ac perſpicax, indiderat: dotem vero ſerpenti divinitus attributam, ad ſuas fallacias Satan convertit. Argute cavillantur nonnulli, extare nunc in multis animalibus plus aſtutiæ. Quibus ego reſpondeo, nihil fore abſurdi, ſi dicamus detractum fuiſſe ſerpenti donum quod exitiale generi humano fuerat: quemadmodum poſtea videbimus, ſumptas fuiſſe alias quoque de eo pœnas. Quanquam non multum in hac deſcriptione variant *Mat. 10. vers. 16.*
à Moſe Zoographi: & experientia optime reſpondet. neq vero fruſtra Dominus ſuos jubet prudentes eſſe tanquam ſerpentes. Sed videtur parum rationi conſentaneum, ſerpentem hic ſolum induci, ſuppreſſa

pressa omni Satanæ mentione. Fateor quidem ex hoc uno loco non posse colligi aliud quam homines à serpente fuisse deceptos. Verum satis multa sunt Scripturæ testimonia, quibus palam clareque asseritur, os tantum diaboli fuisse serpentem: quia non hic, sed ille pater mendacii, imposturæ artifex, mortis auctor statuitur. Nondum tamen soluta est quæstio, cur nomen Satanæ tacuerit Moses. Ego eorum sententiæ libenter subscribo, qui Spiritum sanctum tradunt consulto obscuris figuris usum tunc esse, quia plenam & conspicuam lucem in regnum Christi differri oportuit. Interea testantur Prophetæ, mentem Mosis sibi probe fuisse cognitam, quando passim in diabolum rejiciunt interitus nostri causam. Diximus alibi, Mosen crasso rudique stylo accommodare ad popularem captum quæ tradit: idque optima de causa. neque enim illi indoctum modo vulgus docendum erat: sed illa erat puerilis Ecclesiæ ætas, quæ nondum altiorem doctrinam capere poterat. Nihil itaque absurdi, si lacte pascuntur quos scimus & fatemur pro illo tempore fuisse quasi infantes. Vel (si alia similitudo magis placet) minime culpandus est Moses si pædagogi munus sibi à Domino impositum fuisse cogitans, puerilibus rudimentis insistit. Quibus fastidio est hæc simplicitas, totam Dei œconomiam in regenda Ecclesia necesse est damnent. Sufficiat illud, quod Dominus arcana Spiritus sui illuminatione supplevit quicquid claritatis externis verbis deerat. quemadmodum ex Prophetis liquet, qui viderunt proprium humani generis hostem esse Satanam, omnium malorum architectum, nocendo ac perdendo omne genus fraudibus & fallaciis instructum. Quamvis igitur obstrepant impii, nihil est in hoc loquendi genere quod merito nos offendat, si Moses Satanam injustitiæ principem sub ministri organique sui persona describit, quo tempore Christus Ecclesiæ caput & Sol justitiæ nondum palam illuxerat. Adde quod humanæ ingratitudinis foeditas melius inde perspicitur: quod quum sibi Dei manu in subjectionem cuncta animalia esse tradita, Adam & Heva agnoscerent: ab uno tamen ex suis mancipiis abduci se passi sunt ad rebellandum Deo. Quoties intuebantur quicquid animalium erat in mundo, tam summum Dei imperium quam singularis bonitas in mentem illis venire debebat: contra vero, dum serpentem vident ab Opifice suo esse apostatam, non modo pœnas non sumunt, sed contra legitimum ordinem se illi subjiciunt & addicunt, apostasiæ ejusdem comites. hac tanta pravitate quid fingi potest indignius? Ita serpentis nomen non allegorice, ut quidam inepte faciunt, sed in genuino sensu accipio. Mirantur etiam plerique quod Moses simpliciter & quasi ex abrupto narret Satanæ impulsu in æternum exitium cecidisse hominem: quomodo autem à Deo impulsor ipse defecerit, ne verbo quidem attingat. Atque inde factum est ut fanatici homines Satanam malum & perversum, qualis hic describitur, conditum fuisse somniarent. Atqui Satanæ defectio aliis Scripturæ locis probatur: & impium delirium est, malæ ullius & corruptæ naturæ creationem Deo affingere: nam perfecto mundo testimonium ipse cunctis suis operibus reddidit, quod essent valde bona. Quare sine controversia statuendum est, malitiæ qua praeditus est Satan, principium non à natura, sed à defectione esse: quia à Deo justitiæ & omnis rectitudinis fonte discessit. Sed ejus lapsum nunc præterit Moses, quia illi propositum est, breviter humanæ naturæ corruptionem narrare: ut sciamus Adam non fuisse ad multiplices istas, sub quibus laborant omnes ejus posteri, miserias conditum, sed propria culpa in eas decidisse. Dum reputant homines quot & quibus obnoxii sint malis, continere se nequeunt quin fremant & obmurmurent Deo, cui perperam imputant justas peccati pœnas. Notæ sunt querimoniæ, clamantium egisse [illegible]

Deum cum porcis & canibus. Unde hoc, nisi quia miserum hunc & perditum statum, sub quo tabescimus, non referunt acceptum Adæ peccato, sicuti par erat? Sed hoc longe deterius, quod interiora animæ vitia (qualia sunt, horribilis cæcitas, contumacia in Deum, pravæ cupiditates, violenti ad malum impetus) in Deum rejiciunt: quasi non accidentalis esset tota ingenii nostri perversitas. Consilium ergo Mosis fuit paucis complecti quantum à prima origine differat præsens nostra conditio: ut cum humili culpæ nostræ confessione discamus mala nostra lugere. Quare non est quod miremur, eum non omnia prosequi quæ desiderari à quovis possunt, dum in historiam quam narrare instituit, intentus est. Nunc expedienda est illa quæstio in qua plurimum ventosa ingenia tumultuantur, cur Deus Adam tentari passus fuerit, quum adeo tristis eventus minime eum lateret. Quod nunc frena Satanæ laxat ut nos ad peccandum sollicitet, judicio & ultioni, post alienatum ab ipso hominem, adscribimus: verum natura adhuc sana & integra, non eadem fuit ratio. Hominem ergo Deus imagini suæ conformem, necdum ulla noxa implicitum, Satanæ tentandum permisit: qui etiam animal commodavit, quod alioqui nunquam paruisset. quid hoc aliud fuit quam hostem in hominis exitium armare? Hæc videtur fuisse Manichæis occasio cur duo principia statuerent. Satanam ergo finxerunt, quum Deo non subesset, eo invito struxisse homini insidias, & fuisse non homine solum, sed Deo quoque ipso superiorem. Ita, ut quod timebant absurdum effugerent, in execranda errorum portenta delapsi sunt, duos esse deos, non esse unicum mundi Creatorem, justum Deum à contrario victum esse. At vero quicunque pie & reverenter de potentia Dei sentiunt, nonnisi ejus permissu agnoscunt hoc factum esse. Nam istud primo concedere necesse est, non latuisse Deum qualis futurus esset eventus: deinde potuisse obsistere, si ita visum foret. Cæterum de permissu quum loquor, intelligo fuisse illi constitutum quidnam fieri vellet. Hic quidem exoritur à multis dissensio, qui Adam libero suo arbitrio ita permissum fuisse imaginantur, ut Deus ejus lapsum noluerit. Sumunt pro confesso, quod illis fateor, nihil minus esse probabile quam Deum peccati censeri causam, quod tot atrocibus pœnis ultus est. Sed quum dico non sine Dei ordinatione & nutu lapsum fuisse Adam, non ita accipio quasi peccatum illi unquam placuerit, aut simpliciter voluerit præceptum quod dederat, violari. Quatenus recti & bene compositi ordinis eversio fuit Adæ lapsus, quatenus in Deum legislatorem contumacia, & justitiæ transgressio: Dei voluntati fuisse adversum certum est: horum tamen nihil obstat quominus certa de causa, licet nobis incognita, hominem labi voluerit. Offendit quorundam aures, quum dicitur, Deum voluisse: sed quid, obsecro, aliud est ejus permissio qui prohibendi jus habet, imo cujus in manu res est posita, quam voluntas? Utinam se à Deo judicari potius sinerent homines, quam sibi in eum judicium sacrilega temeritate sumerent: verum hæc carnis arrogantia est, examini suo Deum subjicere. Ego hoc axioma fixum retineo, Nihil magis à Deo alienum esse quam si dicamus hominem ab eo conditum, ut suspensa & dubia foret ejus conditio. quare statuo, sicuti Creatorem decebat, prius apud se decretum habuisse quidnam de eo futurum esset. Perperam inde colligunt imperiti, non libero motu peccasse hominem. Sensit enim ipse, propriæ conscientiæ testimonio convictus, nimis se in peccando fuisse liberum. Necessitate an contingenter peccaverit, alia est quæstio: de qua vide Institutionem & libellum de Prædestinatione. *Dixit ad mulierem.* Locum hunc sannis suis exagitant impii, quia facundum animal faciat Moses. quod bisulca lingua obscure

scure tantum sibilat. Ac primum quærunt ex quo tempore cœperint muta esse animalia, si tunc distinctum habebant & communem nobiscum sermonem. Responsio in promptu est, non natura disertum fuisse serpentem, sed quum Dei permissu organum sibi appositum nactus esset Satan, voces quoque ex ejus lingua formasse quasidem Deus permisit. Nec dubito quin extraordinarium id esse Heva senserit, atque ideo cupidius exceperit quod mirata est. Jam si fabulosum judicant quicquid est insolitum, nullum Deo miraculum edere licebit. Deus opus aliquod à communi usu remotum edendo, in potentiæ suæ admirationem nos cogit. Si hoc ipso prætextu ridemus Dei potentiam quia familiaris nobis non est, annon simus plusquam præposteri? Adhæc, si incredibile videtur loquutas esse Deo jubente bestias: unde homini sermo, nisi quia ejus linguam Deus formavit? Editas sine lingua in aëre fuisse voces ad illustrandam Christi gloriam, Euangelium prædicat: minus hoc rationi carnis probabile quam ex brutorum animalium ore elici sermonem. Quid igitur hic impiorum petulantia insectatione dignum inveniet? In summa, quisquis Deum in cœlo statuit mundi præsidem, suam illi potentiam non negabit in creaturas, ut bruta animalia pro suo arbitrio loqui doceat: sicut interdum homines ex facundis elingues reddit. Porro in eo se prodit Satanæ vafrities, quod non recta virum aggreditur, sed in uxoris persona quasi per cuniculos obrepit. Insidiosa hæc adoriendi ratio nobis hodie quoque plus satis nota est: atque utinam ita sit ut prudenter nobis cavere discamus. Nam qua parte nos videt parum munitos, furtim se insinuat, ne prius sentiatur quam penetraverit quo volebat. Non refugit mulier serpentis colloquium, quia nullum adhuc dissidium erat: habebat ergo non secus ac domesticum animal. Quæritur quidnam Satanam ad machinandum homini exitium impulerit. Finxerunt curiosi sophistæ, quia præviderat Filium Dei humana carne induendum, invidia simul flagrasse: verum frivola est speculatio. Nam quum homo factus sit Dei Filius, ut nos ex misera dissipatione jam perditos colligeret, quomodo prævideri potuit quod futurum non erat nisi homo peccasset? Si conjecturis detur locus, verisimilius est (ut desperati solent) rabie quadam fuisse adactum, ut secum in societatem æterni interitus hominem raperet. Verum hac una ratione contentos esse nos decet, quod quum esset Dei adversarius, conatus sit ordinem ab eo positum evertere: quia Deum non poterat è solio suo detrahere, hominem aggressus est, in quo refulgebat ejus imago. Everso homine, horrendam fore totius mundi confusionem noverat: sicut accidit. ergo in hominis persona studuit opprimere Dei gloriam. Omissis commentis, doctrinam hanc, quæ simplex est ac solida, teneamus. *Etiamne.* Varie exponitur imo torquetur hæc sententia, partim quia per se obscura est, partim ob Hebraicæ particulæ ambiguum sensum. אף Hebræis tantundem valet interdum ac Latinis, Etiamsi, vel enimvero: interdum, Quanto magis. David Kimhi in hoc postremo sensu accipit: & putat multa ultro citroque habita fuisse verba, antequam huc descenderet serpens: nempe quod aliis nominibus Deum calumniatus, tandem concludat, Hinc multo magis apparet quam invidum se & malignum præbuerit erga vos, quia arborem scientiæ boni & mali vobis interdixerit. Verum expositio hæc, præterquam quod coacta est, Hevæ responso falsa esse coarguitur. Rectius Chaldæus paraphrastes, Verumne est quod Deus prohibuerit, &c. Porro quibusdam simplex, aliis ironica esse videtur interrogatio. Simplex esset quæ dubitationem injiceret, hoc modo, Fierine potest ut esum cujuspiam arboris vetuerit Deus? Ironica autem, quæ excuteret inanem metum, Scilicet Dei multum interest an edatis ex arbore: ridiculum ergo quod vobis putatis esse vetitum. Priori sententiæ ideo libentius subscribo, quia magis probabile est Satanam, ut occultius falleret, flexuosis ambagibus seorsim progressum esse, ut mulierem in contemptum divini præcepti induceret. Jam alii existimant, Satanam præcise negare esse Dei verbum quod audierant homines. Alii (quibus ego magis assentior) putant sub causæ quærendæ prætextu, oblique labefactari verbi fidem. Et certe vetus interpres transtulit, Cur dixit Deus? quod etsi non in totum probo, non tamen dubito quin mulierem serpens ad quærendam causam sollicitet: quoniam aliter ejus animum à Deo abducere non poterat. Valde periculosa tentatio, quum nobis suggeritur non esse Deo parendum, nisi quatenus mandati ratio constat. Vera enim obedientiæ regula est, ut nudo imperio contenti, justum esse ac rectum nobis persuadeamus quicquid præcipit. Quisquis vero præter mensuram sapere appetet, hunc excussa Dei reverentia protinus in apertam rebellionem abripiet Satan. Quantum ad Grammaticam attinet, vertendum censeo, Etiamne, vel Itane? Satanæ tamen artificium notandum est. Mulieri enim scrupulum injicere voluit, ut verbum Dei non esse crederet, cujus non palam extabat plausibilis ratio. *Ex omni arbore horti.* Duplicem sensum afferunt interpretes: prior est, quod Satan augendæ invidiæ causa, fingat omnes arbores fuisse vetitas, Etiamne præcepit Deus ne audeatis ullam arborem attingere? Alter vero, Ergo non promiscue vobis ex quavis arbore vescendi permissa est libertas? Prior magis quadrat diaboli ingenio, ut malignitatem amplificet: & videtur suffragari Hevæ responsio. Nam quum dicit, Omnibus vescimur, una tantum excepta: videtur calumniam de generali prohibitione refellere. sed quia hoc ad fallendum erat aptius, quæstionem de simplici nudaque Dei prohibitione movere: magis credibile est Satanam, pro sua vafritie, hinc fecisse tentationis exordium, Fierine potest ut Deus vos ex qualibet arbore fructum colligere noluerit? Quod autem excipit mulier, unam duntaxat arborem prohibitam, ad defensionem mandati facit: acsi negaret, durum vel molestum debere videri, quod tanta arborum copia & varietate permissa, Deus unam tantum exceperit. Ita in his verbis erit concessio, vetitam quidem esse unam arborem: deinde refutatio calumniæ, quod non sit arduum vel difficile abstinere ab una arbore, ubi innumeræ ad manum suppetunt quarum usus permissus est. Non poterat Heva Satanæ insultum magis prudenter vel cordate repellere, quam dum objicit se & maritum à Domino tam liberaliter tractatos esse, ut abunde sufficere debeat quæ concessa est facultas. significat enim se nimis fore ingratos, si tantis opibus non contenti, plus quam fas est appetant. Quum dicit, vetuisse Deum ne comedant vel attingant: secundum verbum quidam additum putant, quasi Deum insimulet nimiæ severitatis, quod etiam à tactu prohibuerit. Ego vero potius interpretor, eam adhuc in obedientia perstare, ac exprimere pium affectum in Dei præcepto anxie observando. Tantum in pœnæ denunciatione labascit, inferens adverbium Forte: quum Deus certo pronunciasset, Morte moriemini. Etsi enim Hebræis פן non semper dubitationem sonat: quin tamen sæpius in hoc sensu capitur, libenter hoc amplector quod hæsitare cœperit mulier. Certe mortem præ oculis non habuit, ut decebat, si Deo immorigeram esse contingeret: verum mortis periculum procul & frigide sentire se demonstrat.

4. *Dixit serpens ad mulierem.*] Jam liberius insultat Satan: & quia rimam sibi patere videt, recto impetu perrumpit. neque enim aperto Marte unquam congredi solet, nisi quum nos sponte nudos illi & inermes exponimus. Subtilius primum per blan-

ditias

ditias nos adoritur: sed ubi obrepsit, petulanter & superba confidentia contra Deum insurgere audet: sicuti nunc, arrepta dubitatione Hevæ, longius penetrat, quo faciat simplicem negativam. Talibus exemplis ad cavendas ejus illecebras erudiri nos convenit, ut mature obviam eundo, procul eum à nobis arceamus, ne propior illi accessus pateat. Nunc ergo non dubitanter quærit, ut antea, verene sit præceptum Dei quod oppugnat: sed palam Deum arguit mendacii. Verbum enim illud quo mors denunciata est, falsum ac delusorium esse asserit. Exitialis tentatio, quum Deo exitium minante, non modo securi torpemus, sed Deum ipsum habemus ludibrio.

5. *Scit enim Deus.*] Sunt qui putent astute hic Deum à Satana laudari, quasi nunquam homines à fructu salutifero prohibiturus fuerit. sed illi manifeste secum pugnant: simul enim fatentur, priore membro jam prorsus abrogasse fidem Deo, quasi mentitus foret. Alii putant Deum malignitatis & invidiæ argui, eo quod summa perfectione hominem privare voluerit: atque horum sententia probabilior est. Interea (meo judicio) probare conatur Satan quod nuper dixerat, sumpta à contrario ratione: Hanc, inquit, arborem vobis Deus interdixit, ne in societatem gloriæ suæ admittere vos cogatur: ergo supervacuus est pœnæ metus. In summa, noxium esse fructum negat, quia utilis sit ac salutaris. Quum dicit, Deum novisse: zelotypia inductum exprobrat, & consulto mandasse de arbore, ut in gradu inferiori hominem teneret. *Eritis sicut Dii.* Quidam vertunt, Similes Angelis. Posset etiam numero singulari reddi, Tanquam Deus. Mihi non dubium est quin Divinitatem illis promittat Satan: acsi dixisset, Non alia ratione Deus arbore scientiæ vos fraudat, nisi quia veretur habere socios. Cæterum divinam gloriam, vel æqualitatem cum Deo, in perfecta boni & mali scientia non sine colore constituit: sed merus fucus est, quo miseram fœminam illaqueat. Quia naturaliter ingenitum est omnibus sciendi studium, putatur in eo sita esse felicitas: verum erravit Heva, quæ modum sciendi non temperavit Dei arbitrio. Et eodem quoudie morbo laboramus omnes, quod plus scire appetimus quam expediat, & quam Dominus permittat: quum præcipuum sapientiæ caput sit composita in Dei obsequium sobrietas.

6. *Et vidit mulier.*] Impurus hic & concupiscentiæ veneno infectus Hevæ aspectus, cordis impuri nuncius ac testis fuit. Poterat sincere prius arborem aspicere, ut nulla vescendi libido animum ejus feriret. fides enim quam habebat verbo Dei, optima erat cordis & sensuum omnium custos. Nunc postquam à fide & obedientia verbi cor defecit, secum pariter corrupit omnes sensus, ac per omnes tam animæ quam corporis partes diffusa est pravitas. Hoc ergo impiæ defectionis signum est, quod mulier bonam ad vescendum arborem esse judicat, quod cupide se oblectat ejus intuitu, quod desiderabilem esse acquirendæ prudentiæ causa sibi persuadet, quam prius centies præteriisset libero & tranquillo intuitu. nunc enim proterve & intemperanter vagatur animo, excusso freno, & corpus in eandem secum lasciviam trahit. להשכיל bifariam exponi potest: quod arbor concupiscibilis foret vel ad videndum, vel ad prudentiam conferendam. Hoc posterius quia tentationi melius respondet, libenter amplector. *Deditque etiam viro suo qui secum erat.* Ex his verbis conjiciunt quidam adfuisse Adam, quum tentata fuit uxor, & persuasa à serpente: quod nullo modo credibile est. fieri tamen potest, ut mox supervenerit: imo antequam fructum arboris gustaret mulier, retulerit habitum cum serpente colloquium, & iisdem quibus decepta fuerat fallaciis irretiverit. Alii particulam עמה ad conjugale vinculum referunt: quod recipi potest. Quia autem simpliciter refert Moses, sumptum è manibus uxoris fructum comedisse: opinio hæc vulgo recepta fuit, illecebris illius captum fuisse potius quam Satanæ imposturis persuasum. In eum finem adducitur Pauli sententia, Adam non fuit deceptus, sed mulier, 1. ad Tim. 2 vers. 14. sed Paulus illic, ut originem mali à muliere profectam doceat, comparative tantum loquitur. Non ergo tantum ut morem gereret uxori, legem sibi positam transgressus est: sed ab ea in exitialem ambitionem pertractus, ejusdem defectionis socius fuit. Et sane Paulus alibi non per mulierem, sed per ipsum Adam peccatum venisse tradit, Rom. 5. vers. 12. Deinde exprobratio, quæ paulo post sequetur, *Ecce, Adam quasi unus ex nobis,* clare testatus ipsum quoque stulte concupisse plusquam licebat: & plus fidei habuisse diaboli captionibus quam sacrosancto Dei verbo. Nunc quæritur quodnam utriusque peccatum fuerit. Puerile est quod ex veteribus nonnulli tradunt, intemperantia gulæ fuisse illectum. Nam quum tanta optimorum fructuum copia afflueret, quales in una specie lautitiæ? Rectius Augustinus, qui superbiam dicit malorum omnium initium fuisse, & superbia perditum esse humanum genus. Plenior tamen definitio peccati ex tentationis specie quam describit Moses, sumi potest. Primum enim abducitur mulier à verbo Dei, serpentis captionibus, per infidelitatem. Quare initium ruinæ qua labefactatum est humanum genus, fuit defectio ab imperio Dei. Sed observa, tunc à Deo homines descivisse, quum relicto illius verbo, aures præbuerunt Satanæ mendaciis. Nam inde colligimus, Deum velle suspici & coli in verbo suo: ideoque excuti omnem ejus reverentiam, quum verbum contemnitur. Doctrina cognitu valde utilis. nam apud paucos suam dignitatem obtinet Dei verbum: ut per hujus contemptum impune ruentes, sibi tamen inter Dei cultores præcipuum gradum arrogent. Atqui ut non aliter se hominibus manifestat Deus quam per verbum: ita neque aliter ejus majestas consistit, nec salvus manet ejus inter nos cultus, quam dum obedimus ejus verbo. Proinde infidelitas radix defectionis fuit: sicuti sola fides nos Deo conjungit. Hinc fluxit ambitio & superbia, ut mulier primum, deinde & maritus se contra Deum efferre cuperent. Vere enim se contra Deum extulerunt, quum honore sibi divinitus collato, tanta præstantia non contenti, plus optarunt scire quam fas erat, ut Deo pares forent. Ubi etiam se prodit monstrosa ingratitudo. ad similitudinem Dei facti erant: hoc parum videtur, nisi accedat æqualitas. Jam non est quod in extenuando Adæ & uxoris peccato, frustra non minus quam præpostere laborent sinistri & pravi homines. Neque enim leve delictum, sed detestabile scelus est apostasia, qua se homo conditoris sui imperio subducit, imo eum rejicit & abnegat. Adde quod non simplex apostasia fuit, sed cum atrocibus in Deum ipsum contumeliis & probris conjuncta. Deum mendacii accusat Satan, & invidiæ, & malignitatis: tam fœdæ & execrandæ calumniæ subscribunt. Tandem contempto Dei mandato, non modo suæ indulgent libidini, sed diabolo se mancipant. Si quis brevius malit, infidelitas ambitioni januam aperuit: ambitio vero contumaciæ fuit mater, ut homines abjecto Dei metu, jugum excuterent. Hac ratione docet Paulus, inobedientia Adæ peccatum intrasse in mundum. Fingamus nihil fuisse mandati transgressione deterius: ne sic tamen ad levandam Adæ culpam, multum profectum fuerit. Deus & liberum in omnibus, & regem illum mundi constituens, in unius solum arboris abstinentia obsequium ejus experiri voluerat: hæc illi conditio non placuit. Excusent perversi rhetores, illectam fuisse mulierem arboris pulchritudine, virum blanditiis Hevæ irretitum. Quo tamen

men mitius erat Dei imperium, eo minus tolerabilis in eo recusando fuit perversitas. Verum altius quærenda est peccati origo & causa. Nunquam enim Deo repugnare ausi essent, nisi primum ejus verbo increduli. Nihil autem ad fructum appetendum eos illexit quam insana ambitio. Quamdiu fidem habentes Dei verbo, sponte se eo regi passi sunt, habebant sedatos & rite compositos affectus. Optimum scilicet erat frenum quæ penitus insidebat eorum animis cogitatio, Deum esse justum, ac nihil esse melius quam ejus mandatis parere: ultimam vero felicis vitæ metam esse, ab ipso diligi. Postquam vero Satanæ blasphemiæ locum dederunt, quasi fascinati, ratione & judicio cœperunt carere: imo quum Satanæ essent mancipia, ligatos tenuit eorum sensus. Adhæc scimus non externa specie æstimari coram Deo peccata, sed interiore affectu. Jam vero quod primorum hominum defectio, totius generis dicitur universalis fuisse clades, plerisque absurdum videtur: atque hoc nomine libenter Deum in crimen vocarent. Pelagius contra, ne corruptio naturæ humanæ in Deum redundaret, (quod falso timebat) peccatum originale negare ausus est. Verum tam crassus error, non modo solidis Scripturæ testimoniis, sed ipsa quoque experientia aperte refellitur. Philosophis, quum alioqui satis superque acuti essent, ignota fuit naturæ nostræ vitiositas. Nempe stupor iste illustre testimonium fuit originalis peccati. Quicunque enim non prorsus cæcutiunt, vident nullam nostri partem esse integram: mentem esse percussam cæcitate, innumerisque erroribus infectam: omnes cordis affectus contumacia & pravitate plenos; & illic regnare vel fœdas libidines, vel alios non leviores morbos: multis vitiis sensus omnes scatere. Cæterum quia nullus præter unum Deum idoneus est hujus causæ judex, sententiæ quam protulit in Scripturis, acquiescendum est. Primum, quod vitiosi & perversi nascamur, Scriptura clare docet. Frivolum Pelagii cavillum fuit, imitatione ortum fuisse peccatum ab Adam. Neque enim poterat David, adhuc matris inclusus utero, Adæ esse
Psal. 51. vers. 7. imitator: qui tamen fatetur se in peccato fuisse conceptum. Porro amplior hujus rei probatio, & definitio peccati originalis, ex Institutione petatur: nisi quod uno verbo, quam late pateat, hic expediam. Quicquid est in natura nostra vitiosum, quia Deo adscribere fas non est, merito in peccatum rejicimus. Atqui Paulus, 3. ad Rom. cap. v. 10. corruptionem non subsidere una tantum in parte docet, sed totam animam & singulas ejus partes occupare. Unde sequitur, pueriliter errare eos qui originale peccatum in libidine tantum, & inordinato appetituum motu considerant: quum in ipsa rationis sede & toto corde grassetur. Peccato annexus est reatus: vel, quem-
Rom. 5. vers. 12. admodum loquitur Paulus, ab homine peccatum, à peccato mors. Quare alibi pronunciat, nos esse filios
Ephes. 2. vers. 3. iræ: acsi æternæ maledictioni nos subjiceret. In summa, quod spoliati eximiis Spiritus sancti donis, luce rationis, justitia, rectitudine, ad omne autem malum propensi sumus: deinde quod perditi & damnati, morti subjacemus: hæreditaria est nostra conditio, & simul justa pœna quam Deus in Adæ persona generi humano inflixit. Nunc siquis objiciat, iniquum esse ut pœnam alieni peccati luant insontes: respondeo, quicquid donorum nobis in Adæ persona contulerat Deus, potuisse jure optimo auferre, quum ille impie descivit. Neque opus est confugere ad vetus illud quorundam figmentum, quod animæ ex traduce oriantur. Neque enim naturaliter ex Adæ progenie corruptionem traxerunt posteri: sed id potius ex Dei ordinatione pendet: qui sicuti totam humani generis naturam in uno homine ornaverat præstantissimis dotibus, ita in eodem ipsam nudavit. Jam vero, ex quo in Adam corrupti sumus, non sustinemus alieni delicti pœnam, sed propria culpa rei sumus. Movetur etiam à nonnullis quæstio de lapsus vel potius ruinæ tempore. Opinio hæc passim recepta fuit, eodem quo conditi fuerant die, excidisse: ideo Augustinus scribit, stetisse tantum per sex horas. Quod alii conjiciunt, dilatam fuisse in diem Sabbathi tentationem à Satana, ut sanctum diem profanaret; nimis infirmum est. Et certe his documentis monentur pii omnes ut in dubiis speculationibus sibi parcius indulgeant. Ego ut de tempore quod asseram non habeo, ita ex Mosis narratione colligi posse arbitror, non diu retinuisse quam acceperant dignitatem. nam simulac conditos fuisse dixit, nulla alterius rei facta mentione, transit ad defectionem. Si vel modico temporis spatio habitasset Adam cum uxore, non inanis certe fuisset Dei benedictio in propaganda sobole: sed Moses Dei beneficiis privatos fuisse significat, antequam uti consuescerent. Facile igitur Augustini exclamationi subscribo, O miserum liberum arbitrium, quod adhuc incolume tam parum habuit firmitatis! Atque ut taceamus de brevitate temporis, illa Bernardi admonitio memoratu digna est, Quum tam horribile præcipitium in Paradiso accidisse legamus, quid nos facturi sumus in sterquilinio? Simul memoria tenendum, quo prætextu in capitalem sibi ac posteris suis omnibus fraudem inducti fuerint. Plausibilis erat ista Satanæ adulatio, Scietis bonum & malum: sed ideo maledictum erat illud scire, quia præter Dei gratiam appetebatur. Quare nisi velimus sponte eosdem induere laqueos, discamus à solo Dei nutu, quem bonorum omnium agnoscimus auctorem, omnino pendere. Et quoniam nos Scriptura passim nuditatis inopiæque nostræ admonet, & in Christo recuperandum pronunciat quod amisimus in Adam: exinanita omni nostri fiducia, nos Christo vacuos offeramus, ut suis nos divitiis impleat.

7. *Et aperti sunt oculi.*] Velatos esse oportuit Hevæ oculos, donec vir quoque deceptus foret: nunc ambo infausti consensus vinculo pariter constricti, malum suum sentire incipiunt: quanquam nondum seria culpæ suæ notitia tanguntur. Pudet eos suæ nuditatis: convicti tamen non se humiliant coram Deo, non metuunt ejus judicium ut deceret, imo tergiversari non desinunt. Est tamen hic aliquis profectus, quod quum nuper cælum instar gigantum impeterent, nunc ignominiæ suæ sensu confusi, ad latebras fugiunt. Atque ista quidem oculorum apertio in primis hominibus ad cernendam suam turpitudinem, clare demonstrat suo quoque judicio fuisse damnatos. Nondum vocati sunt ad Dei tribunal, nullus est qui eos urgeat: quæ sponte subit verecundia, annon certum culpæ indicium est? Nihil igitur totius mundi proficiet facundia ad eos reatu liberandos, quibus sua conscientia ad fatendam culpam judex fuit. Quin potius nos omnes aperire oculos decet, ut dedecore nostro confusi, demus gloriam Deo qualem meretur. Flexibilem Deus hominem creavit: tentari non modo passus est, sed voluit. Nam & serpentis linguam diabolo, præter ordinarium naturæ usum, commodavit: quemadmodum siquis alteri gladium & arma suppeditet. Quum infelix eventus illi esset præcognitus, remedium quale poterat, non attulit. Sed ubi ad hominem ventum fuerit, reperietur sponte peccasse, & non minus libero quam perverso animi motu discessionem fecisse à Deo fictore suo. Nec dicere licebit, fuisse leve aliquod delictum, quod fidem Dei verbo abrogans, impia & sacrilega æmulatione contra eum se extulit, quod noluit ejus imperio subesse; quod denique & superbe & perfide ab eo defecit. Ergo quicquid peccati est ac culpæ in primorum hominum lapsu, penes eos residet: quod præcessit æternum Dei consilium, justa ratione non caret, quamvis nobis abscondita. Videmus quidem ex tam horribili ruina fructum quotidie emergere, quod nostris miseriis

Deus

Deus ad humilitatem nos erudit, deinde quod bonitatem suam clarius illustrat. nam uberior ejus gratia per Christum effusa est in mundum, quam Adæ collata esset à principio. Jam si nos ratio fugiat, non mirum si nobis arcanum Dei consilium sit instar labyrinthi. *Et consuerunt folia.* Quod nuper dixi, nec vero pudore, nec serio metu ad pœnitentiam fuisse adductos, nunc melius patet. Consuunt sibi ex foliis perizomata. Quorsum? ut tanquam invicto propugnaculo Deum procul arceans. Fuit ergo confusus tantum, & cum hebetudine conjunctus mali sensus, qualis in somno inquieto esse solet. Nemo nostrum est qui non illorum stultitiam rideat (ut certe ridiculum fuit tale integumentum Dei oculis opponere). Interea omnes eodem laboramus vitio: nam ad primas conscientiæ punctiones trepidamus quidem & pudore afficimur: sed protinus obrepit indulgentia quæ nos inducit ad frivolas ineptias: quasi promptum sit Deo illudere. Itaque nisi magis prematur conscientia, nullus est tam inanis & fluxus excusationis color, in quo non acquiescamus: imo si nullus fucus suppetat, facimus tamen nobis delicias, & tridui oblivione putamus nos bene esse tectos. In summa, describitur hic à Mose frigida & semimortua peccati cognitio, qualis ingenita est mentibus hominum, ut reddantur inexcusabiles. Quæri tamen potest, si tota natura peccati sordibus infecta est, cur tantum una in parte corporis deformitas appareat. Neque enim faciem vel pectus operiunt Adam & Heva: sed tantum pudenda quæ vocamus. Hac occasione factum esse arbitror ut vulgo non aliam vitæ corruptelam agnoscerent quam in libidine venerea. Atqui expendere debebant, non minorem fuisse in oculis & auribus verecundiæ causam, quam in parte genitali, quæ peccato nondum fœdata erat: quum aures & oculi inquinassent Adam & Heva, & diabolo quasi arma præbuissent. Sed Deo fuit satis, extare in corpore humano aliquam pudendam notam, quæ nos peccati commonefaciat. Deinde (ut jam diximus) nondum Adæ, ejusque uxori cognita erat sua turpitudo, quum tam levi integumento effugere Dei conspectum tentarent.

8. *Audierunt vocem Domini.*] Simulac vox Dei intonat, sentiunt Adam & Heva nihil sibi folia prodesse, quibus se optime munitos putabant. Nihil hic tradit Moses quod non hodie maneat in hominum natura, & clare cernatur. Insculptum est omnium cordibus boni & mali discrimen, ut docet Paulus ad Rom. c. 2. v. 15. sed inanibus foliis omnes vitiorum suorum dedecus sepeliunt, donec eorum conscientias intus voce sua Deus percellit: hinc trepidæ conscientiæ, postquam scilicet Deus excusso torpore, vocem suam audire coëgit. Porro ubi Hieronymus vertit, Ad auram post meridiem: Hebraice habetur, Ad ventum diei. Græci, omisso venti nomine, posuerunt Ad vesperam. Ita invaluit opinio, quod quum circa meridiem peccasset Adam, sub occasum solis in judicium vocatus fuerit. Ego vero in diversam conjecturam magis inclino, quod suo integumento operti, noctem in silentio & quiete transegerint, adjovantibus eorum hypocrisin tenebris; deinde circa auroram rursus deintegro expergefacti, ad seipsos redierint. Scimus exoriente sole, naturaliter auram excitari: simul ergo cum flatu Deus apparuit: vespertinam autem auram improprie Moses, diei vocaret. Alii pro plaga vel regione Australi accipiunt: ut certe רוח interdum Hebræis hanc vel illam mundi regionem significat. Alii putant notari tempus quod terroribus minus est obnoxium: nam in clara luce major est securitas: atque ita impletum putant quod Scriptura pronunciat, malè sibi conscios, etiam sine periculo semper anxios & inquietos esse. Eodem referunt quod subjicitur de aura, quasi ad strepitum folii cadentis formidaverit Adam. sed quod attuli, verius est ac simplicius: quod sub noctis tenebris latebat, sole exoriente fuisse detectum. Neque tamen dubito quin notabile aliquod præsentiæ Dei symbolum in flatu illo extiterit. Quanquam enim (ut nuper dixi) quotidie auram aliquam sol exoriens ciere solet: id non obstat quominus extraordinarium adventus sui signum Deus ad stimulandas Adæ & uxoris conscientias, dederit. Nam quum sit incomprehensibilis: dum se hominibus manifestare vult, induit eas notas unde possit agnosci. David *Psal. 104. vers. 3.* appellat ventos Dei nuncios, super quorum alas equitat, aut potius incredibili celeritate volat: sed quoties visum est, tam ventis quam aliis creaturis, præter naturæ ordinem, ad suum arbitrium utitur. Ergo quod venti meminit hoc loco Moses, significat (meo judicio) editum fuisse insolitum & insigne divinæ præsentiæ symbolum, quod primorum hominum animos vehementer percelleret. Jam hoc posterius fugæ remedium, nihilo melius priore: quandoquidem fugitivos Deus sola voce mox retrahit. Scriptum est, Quo fugiam à facie tua? Si mare trajiciam, *Psal. 139. vers. 7.* si assumptis alis transcendam nubes, si descendam in profundas abyssos: tu Domine ubique eris. Id fatemur omnes verum esse, neque interea cessamus captare vana subterfugia: & qualibet umbras, nobis fingimus optima esse propugnacula. Neque omittendum est, quod pauca folia minimum sibi prodesse expertus, ad integras arbores confugit. Sic enim solemus frivolis cavillis exclusi, excusationes novas fingere, quæ nos velut sub densiore umbra occultent. Quum dicit Moses, Adam & uxorem se occultasse in medio arboris Paradisi, singularem numerum pluralis loco esse positum interpretor: acsi dixisset, Inter arbores.

9. *Vocavitque Jehova Deus Adam.*] Jam perculsi fuerant Dei voce, sed attoniti sub arboribus jacebant, donec altera vox in eorum animos efficacius penetrat. Dicit Moses vocatum fuisse Adam à Domino: annon ante vocatus fuerat? verum ille fuerat confusus sonus, qui nondum satis habebat vigoris ad premendas conscientias. Itaque nunc propius instat Deus, & ex multiplici arborum complexu, quamvis invitum & restitantem, trahit in medium. In eundem nos quoque modum terremur Dei voce, simulatque auribus nostris Lex ejus insonat: sed mox umbras captamus, donec vehementius nos compellans, reos ad suum tribunal prodire cogit. Hanc Paulus vitam Legis nominat, quum peccata nostra coarguens, nos occidit. Nam quamdiu placemus nobis, & falsa vitæ opinione sumus inflati, Lex nobis mortua est: quia ejus aciem retundimus nostra duritia: sed ubi acrius nos pungit, in novos terrores compellimur.

10. *Vocem tuam audivi.*] Quanquam hæc dejecti hominis & humiliati videtur esse confessio: mox tamen patebit, nondum fuisse probe domitum, neque ad pœnitentiam adductum. Voci Dei & nuditati suæ timorem imputat, quasi non ante loquentem Deum audierit intrepidus, imo suaviter ejus sermone exhilaratus fuerit. Quod pudoris causam in peccato non agnoscit, in eo etiam nimis stupidus est. sic ergo sin pœnam sentire ostendit, ut culpam nondum fateatur. Interea verum esse probat quod prius dixi, non in una tantum corporis parte residere originale peccatum, sed regnum habere in toto homine, adeoque occupare singulas animæ partes, ut nulli sua maneat integritas. nam cum suis foliis horret nihilominus ad conspectum Dei.

11. *Quis indicavit tibi.*] Obliqua ad carpendam Adæ socordiam objurgatio, quia culpam in pœna non agnoscat: acsi dictum esset, non simpliciter Adam metuere à voce Dei: sed quia peccator est, vocem judicis esse illi formidabilem. Nuditatem quoque non esse causam metus, sed vitii turpitudinem qua se fœdavit. & certe intolerabilis erat in Deum blasphemia, quod mali originem in natu-

quæ-

quærebat. Non quod disertis verbis Deum accusaverit: sed miseriam suam deplorans, ac interea dissimulans se illius auctorem, maligne in Deum quod in se suscipere debebat, crimen transcribit. Ubi vulgaris translatio habet, Nisi quod de arbore: potius interrogatio est. Dubitanter autem inquirit Deus, non quasi de re ambigua, sed quo stupidum hominem acrius pungat, qui cæco tormento laborans, malum tamen suum non sentit: perinde acsi ægrotus ardere se clamitans, de febri non cogitet. Cæterum meminerimus nihil nos nullis ambagibus profecturos, quin semper nos in Adæ peccato Deus justo reatu constringat. Particula hæc, *de qua mandaveram tibi ne comederes*: ad tollendum ignorantiæ prætextum addita est. Significat enim Deus, Adam fuisse in tempore admonitum: nec alia de causa periisse, nisi quia sciens & volens exitium sibi accersiverit. Iterum in transgressione & contumacia notatur peccati atrocitas. nam ut Deo nihil obedientia gratius est, ita nihil minus tolerabile quam dum homines spretis ejus mandatis, Satanæ & propriæ libidini obtemperant.

12. *Mulier quam dedisti mihi.*] Nunc clarius se prodit Adæ ferocia: adeo enim subactus non est, ut in crassiorem blasphemiam erumpat. Tacite prius cum Deo expostulabat, nunc palam cum eo litigare incipit, imo quasi fractis repagulis insultat. Unde perspicimus quam præfractum & indomitum animal cœperit esse homo, postquam à Deo alienatus est. corruptæ enim naturæ viva effigies in Adam nobis
Jacob. 2. proponitur ab ejus defectione. Tentatur unusquis-
vers. 14. que à propria concupiscentia, inquit Jacobus: & Adam ipse, nonnisi sciens & volens Deo se rebellem præstiterat. Perinde tamen ac nullius mali conscius, uxorem substituit ream suo loco: Ideo comedi, inquit, quia dedit illa. Neque hoc contentus, Deum simul arripit in crimen, objiciens uxorem quæ perniciem attulit, fuisse ab ipso datam. Nos quoque in eadem peccati originalis schola edocti, captandis ejusmodi effugiis nimium sumus habiles: sed nullo profectu. nam utcunque flabella aliunde & instigationes impellant. intus tamen est infidelitas, quæ ab obedientia Dei nos abducit: intus est superbia, quæ contemptum parit.

13. *Dixitque Jehova Deus ad mulierem.*] Non ultra contendit Deus cum viro: neque opus est. frivola enim defensione primum, deinde impia obtrectatione auxit potius quam levavit crimen: denique quantumvis obstrepat, tenetur tamen convictus. Nunc ad mulierem se convertit judex, ut cognita amborum causa, tandem pronunciet. Porro sermonem Dei ita vertunt interpretes, *Quare hoc fecisti?* Sed phrasis Hebraica plus habet vehementiæ: est enim oratio mirantis, ut in re prodigiosa. Vertendum itaque potius, Quomodo fecisti hoc? Acsi dixisset, Qui fieri potuit ut in animum induceres, viro tuo tam perversa esse consultrix? *Serpens seduxit me.* Obstupescere debuerat Heva ad sceleris sui portentum, de quo admonita erat. Non tamen obmutescit, sed mariti exemplo exonerat alio crimen: serpentem culpando, se absolutam putat: stulte quidem & impudenter. Huc enim demum redit exceptio, Accepi à serpente quod vetueras, serpens fuit impostor. Sed quis Hevam coëgit illius fallaciis aurem præbere? imo cupidius illis fidem habere quam Dei verbo? Denique cur eas admisit, nisi patefacto & prodito ingressu quem Deus satis probe munierat? Verum ubique se profert fructus originalis peccati: quia cæcus est in sua hypocrisi, Deum libenter redderet mutum & elinguem. Et unde tot quotidie murmura, nisi quia non obmutescit Deus, quoties cæcutiunt mentes nostræ?

14. *Et dixit Jehova ad serpentem.*] Serpentem non interrogat, ut virum & mulierem: quia nec in bestia sensus erat peccati, & diabolo nullam spem veniæ residuam facturus erat. Poterat etiam jure suo de illis ferre sententiam, licet inauditis: de Adamo dico & Heva. Cur ergo ad disquisitionem vocat, nisi quod curæ habet eorum salutem? Doctrina hæc in usum nostrum applicanda est. Nulla causæ actione, aut solenni judicii forma opus esset ad nos damnandos. quare dum in hoc Deus incumbit ut confessionem à nobis extorqueat, medicum potius agit quam judicem. Eadem ratio est cur Dominus antequam hominibus pœnam irroget, initium faciat à serpente. Aliæ enim pœnæ (ut videbimus) castigatoriæ sunt, ac eo consilio inflictæ ut ad resipiscentiam adducant: in hac nihil tale. Sed dubium est ad quem referantur verba, ad serpentemne, an ad diabolum. Dixit quidem Moses serpentem fuisse astutum & vafrum animal: certum tamen est, quum Satan homini exitium moliebatur, ab ejus fraude & malitia fuisse innoxium. Quare hunc totum locum multi allegorice exponunt: & plausibiles sunt quæ ab illis afferuntur argutiæ. Sed omnibus propius expensis, facile animadvertent lectores sano judicio præditi, mixtum esse sermonem. nam ita serpentem alloquitur Deus, ut clausula ad diabolum pertineat. Si cui absurdum videtur pœnam de bruto animali exigi alienæ fraudis: in promptu est solutio: quum esset in hominis gratiam creatus, non temere maledici, ex quo versus est in ejus perniciem. Et hac ultione probare Deus voluit quanti æstimet hominis salutem: quemadmodum si pater gladium quo filius occisus fuerit, execrationi habeat. Atque hic non modo quale in suas creaturas habeat Deus imperium, sed in quem eas finem condiderit, reputandum est: sicut nuper dixi. Divini enim judicii æquitas, ab illo quem sanxit naturæ ordine, dependet, ne quid affine habeat cæcæ ultioni. Hoc modo traduntur reprobi in ignem æternum cum suis corporibus, quæ licet nullum per se motum habeant, organa tamen sunt malis perpetrandis. Sic hominis manibus adscribitur quicquid scelerum committit ille, ac ideo pollutæ censentur: quum tamen seipsas non moveant, nisi quatenus pravo cordis affectu impulsæ, exequuntur quod illic conceptum est. secundum hanc rationem dicitur fecisse serpens quod diabolus per ipsum fecit. Verum si tam severe in brutum animal ulciscitur Deus hominis exitium, multo minus Satanæ pepercit, totius mali auctori: quod ex clausula melius patebit. *Maledictus es præ omni animali.* Viget ista Dei maledictio in serpente: qua fit ut despicabilis sit, & vix tolerabilis cælo & terræ, vitamque obnoxiam & assiduis terroribus plenam agat: deinde ut non tantum exosus sit nobis, tanquam capitalis inimicus generis humani, sed ab aliis quoque animalibus segregatus, bellum gerat quodammodo cum natura. prius enim cicurem fuisse vidimus, ut mulier familiarem accessum non refugeret. Sed quæ sequuntur, plus habent difficultatis: quia videtur naturale esse quod Deus in pœnam denunciat, ut reptare super ventrem, & pulverem comedere. Movit quosdam doctos homines & acutos hæc objectio, ut dixerint serpentem recto corpore ingredi solitum, priusquam eo abusus esset Satan. Cæterum nihil erit absurdi si fateamur pristinæ conditioni iterum addici serpentem, cui naturaliter jam subjectus erat. Sic enim cogendus erat in ordinem, qui se adversus Dei imaginem extulerat: acsi dictum esset, Tu ausus es miserum & putidum animal in hominem insurgere, quem præfeceram totius mundi dominio: quasi vero tuum esset, quum terræ esses affixus, in cælum penetrare. Ergo unde emergere tentasti, jam te retraho: ut sorte tua contentus esse discas, nec amplius insolescas in hominis contumeliam. Interea sic revocatur à sua lascivia ad solitum ingressum, ut perpetuæ ignominiæ simul damnetur. Comedere pulverem, signum est naturæ vilis & sordidæ. Simplex (meo judicio) ille est sensus, quem etiam con-

firmat

firmat Jesaiæ testimonium, cap. 65. vers. 25. Nam dum plenam naturæ integræ ac bene constitutæ instaurationem promittit sub Christi regno, inter alia commemorat, pulverem serpenti pro pane futurum esse. Quare non est quod in singulis quæ hic refert Moses, nova aliqua mutatio quæratur.

15. *Inimicitias ponam.*] Simpliciter interpretor, hostile semper fore dissidium humano generi cum serpentibus, quale hodie cernitur. Fit enim arcano naturæ sensu, ut ab ipsis abhorreat homo. Quod quibusdam sunt in deliciis, inter prodigia reputandum est: ac quoties nobis horrorem incutit serpentum aspectus, renovatur defectionis nostræ memoria. Uno etiam tenore contexo quod mox sequitur, *Ipsum vulnerabit caput tuum, & tu vulnerabis ejus calcaneum.* Tale enim odium fore denunciat ut sibi ultro citroque molesti sint: serpentem hominibus infestum fore, & homines vicissim perdendis serpentibus fore intentos. Interea videmus ut se clementer in homine castigando gerat Dominus, in quem serpenti non ultra permittit quam ut calcaneum attingat: quum illi subjiciat vulnerandum serpentis caput. Nam in nominibus capitis & calcanei distinctio est inter superius & inferius. Atque ita principatum aliquem Deus homini residuum facit: quia sic mutuum nocendi affectum ponit, ut tamen æqualis non sit conditio, sed homo superior futurus sit in certamine. Quod in priore membro vertit Hieronymus, Conteres caput; in secundo, Insidiaberis calcaneo: nulla ratione factum est. Idem enim verbum repetitur à Mose: tantum in capite & calcaneo notanda est diversitas, quemadmodum nuper dixi. Verbum tamen Hebraicum sive à שוף, sive à שאף deductum sit, alii conterere vel percutere, alii mordere interpretantur. Mihi quidem dubium non est quin ad serpentis nomen alludere voluerit Moses, qui שפיפון Hebraice dicitur, à שאף sive שוף. Nunc transitum à serpente ad ipsum malefici auctorem facere convenit: neque id per comparationem duntaxat: est enim vere literalis anagoge: quia non ita evomuit iram suam Deus in externum organum, ut diabolo parceret, penes quem residebat tota culpa. Id quo certius nobis constet, observare primo operæpretium est, non serpentis sed hominum causa loquutum esse Dominum. Nam quorsum attinebat contra serpentem vocibus non intellectis tonare? Quare habita fuit hominum ratio: tum ut majori peccati horrore tangerentur, videntes quantopere Deo displiceat: tum ut inde miseriæ suæ solatium caperent, quia sentirent Deum sibi adhuc esse propitium. Jam vero quam tenue & jejunum foret bonæ spei argumentum, si tantum serpentis fieret mentio, omnes vident: neque enim consultum foret nisi caducæ & fluxæ corporis vitæ. Manerent interea homines Satanæ mancipati, qui superbe de illis triumpharet, calcaretque eorum capita. Quare ut collapsos hominum animos erigeret Deus, ut desperatione oppressos recrearet: necesse fuit victoriam de Satana, cujus insidiis perierant, in posterum illis promitti. Hæc una demum salutaris medicina fuit, quæ perditos colligeret, vitamque restitueret mortuis. Constituo itaque, Deum sub nomine serpentis Satanam maxime hic petere, & in eum stringere judicii sui fulmen. quod facit duplici de causa: primum ut sibi cavere homines à Satana discant, tanquam ab hoste mortifero: deinde ut certa vincendi fiducia cum eo prælientur. Cæterum etsi non omnes animis dissident à Satana, imo nimis familiariter bona pars illi adhæret, re tamen ipsa hostis est eorum Satan: nec eum horrere desinunt, quos alioqui suis illecebris demulcet. Et quia sibi infensas esse novit hominum mentes, astute se obliquis artibus insinuat, atque ita fallit sub aliena persona. In summa, ingenitum nobis est à natura, Satanam quasi nobis adversum, fugere. Atque ut ostendat Deus non unius tantum seculi fore odium, nominatim dicit, *inter te & semen mulieris:* quam late scilicet propagabitur hominum genus. Mulierem ideo exprimit, quia sicut illa diaboli versutiæ cesserat, & decepta prior maritum traxerat in consortium ruinæ, ita peculiari consolatione opus habuit. *Ipsum vulnerabit.* Locus hic nimis luculento documento est quanta fuerit in Papatu doctorum omnium & inscitia, & socordia, & incuria. Obrepsit fœmininum genus loco masculini vel neutri. Qui Hebraicos vel Græcos codices consuleret, nemo inter eos fuit, vel qui saltem Latina inter se exemplaria conferret. Communi igitur errore vitiosissima lectio recepta fuit. Deinde inventa est sacrilega expositio, dum sanctæ Christi matri aptarunt quod de semine dictum erat. In verbis quidem Mosis nulla est ambiguitas: de sensu vero mihi non convenit cum aliis. Nam semen pro Christo sine controversia accipiunt: acsi dictum foret, exoriturum ex mulieris semine aliquem qui serpentis caput vulneraret. Eorum sententiam libenter meo suffragio approbarem, nisi quod verbum seminis nimis violenter ab illis torqueri video. quis enim concedet nomen collectivum de uno tantum homine accipi? Deinde sicut dissidii perpetuitas notatur: ita per continuam ætatum seriem promittitur victoria soboli humanæ. Generaliter ergo semen interpretor de posteris. Sed quum experientia doceat, multum abesse quin supra diabolum victores emergant omnes filii Adæ, ad caput unum venire necesse est, ut reperiamus ad quos pertineat victoria. Sic Paulus à semine Abrahæ ad Christum nos deducit: quia multi fuerunt filii degeneres, & bona pars adulterina propter infidelitatem: unde sequitur, unitatem corporis à capite fluere. Quare sensus erit (meo judicio) humanum genus, quod opprimere conatus erat Satan, fore tandem superius. Interim tenendus est vincendi modus, qualem Scriptura describit. Filios hominum captivos seculis omnibus duxit Satan pro sua libidine, & hodie luctuosum illum triumphum continuat: ideo & princeps mundi vocatur. Sed quia
fortior emersit è cælo qui illum subjugaret, hinc fit Joan. 12. vers. 31.
ut illi similiter tota Dei Ecclesia sub capite suo magnifice insultet. Quo spectat illud Pauli Rom. 16. vers. 20. Dominus brevi conteret Satanam sub pedibus vestris. Quibus verbis significat Satanæ conterendi virtutem diffundi in homines fideles, atque ita communem totius Ecclesiæ benedictionem esse; verum simul admonet inchoari tantum in hoc mundo: quia Dominus non coronat nisi bene probatos athletas.

16. *Ad mulierem dixit.*] Quo judicis majestas clarius refulgeat, non utitur Deus longa disceptatione: unde etiam perspicimus quid valeant omnes nostræ apud ipsum tergiversationes. Producto serpente putabat Heva se fuisse elapsam: Deus omissis illis cavillis eam damnat. Desinat ergo, ubi ad tribunal Dei ventum est, litigare peccator: ne ejus iram, quem jam plus satis offendit, gravius in se provocet. Nunc videndum genus pœnæ quod mulieri imponitur. Quum dicit, *Multiplicabo dolores*, complectitur quicquid molestiæ sustinent mulieres, ex quo gravidæ esse incipiunt, fastidium cibi, deliquia, lassitudines, aliaque innumera, usque dum ventum est ad partum, qui acerbissima tormenta secum affert. Est enim credibile, absque dolore, vel saltem absque tanto cruciatu parituram fuisse mulierem, si in prima conditione stetisset: sed defectio à Deo ejusmodi incommodis eam subjecit. Dolores & conceptus per hypallagen accipe pro doloribus quos ex conceptu perferunt. Secunda pœna quam irrogat, est subjectio. Loquutio enim hæc, *Ad virum erit appetitus tuus*, perinde valet acsi negaret eam fore liberam ac proprii juris, sed mariti sui imperio addictam, ut ab ejus nutu pendeat; acsi diceret, Tibi non aliud appetendum erit nisi quod volet maritus.

Sicut

Sicut infra cap. 4. vers. 7. Appetitus ejus ad te. Ita mulier quæ fines suos proterve excesserat, in ordinem suum cogitur. Jam prius quidem subjecta marito suo fuerat, sed erat liberalis & minime dura subjectio: nunc vero in servitutem conjicitur.

17. *Adæ vero dixit.*] Primo loco notandum est, non primis tantum hominibus pœnam infligi, ut in duobus consistat, sed generaliter extendi ad omnes posteros: ut sciamus in illorum persona maledictum esse humanum genus: deinde nonnisi temporalibus pœnis subjici, ut ex iræ divinæ moderatione spem veniæ concipiant. Deus causam adducens cur sic in virum animadvertat, obmurmurandi ansam illi præcidit. Omni enim excusatione carebat, qui uxori magis fuerat obsequutus quam Deo: imo Deum contempserat in uxoris suæ gratiam: fallaciis Satanæ, quarum ipsa nuncia erat ac ministra, tantum fidei deferens ut non dubitaret fictorem suum perfide abnegare. Etsi autem præcise & breviter agit cum Adam, prætextum tamen quo effugere tentaverat, ideo refellit, quo facilius ad pœnitentiam eum adducat. Postquam breviter de Adæ peccato præfatus est, terram ejus causa pronunciat fore maledictam. Vetus interpres transtulit, In opere tuo: sed tenenda est lectio, in quam consentiunt Hebræi omnes codices, quod propter Adam maledicta fuerit terra. Jam sicut terræ benedictio vocatur in Scripturis fœcunditas quam Deus arcana sua virtute inspirat, sic maledictio nihil aliud est quam opposita privatio, ubi Deus gratiam suam subducit. Nec vero absurdum videri debet, quod ex hominis peccato in terram, licet innoxiam, redundat pœna. Sicut enim primum mobile cælestes omnes sphæras secum volvit: sic hominis ruina præcipites egit omnes creaturas, quæ propter ipsum conditæ, illique subjectæ fuerant. Et videmus ut assidue hominum respectu, prout illis Deus irascitur, vel favorem suum ostendit, variet mundi conditio. Adde quod proprie loquendo, non de terra ipsa, sed de solo homine tota vindicta exigitur. Neque enim sibi terra fructificat: sed ut nobis ex suis visceribus alimenta suppeditet. Cæterum Dominus iram suam diluvii instar exundare voluit in omnes mundi partes, ut quocunque aspiceret homo, in ejus oculos incurreret peccati atrocitas. Ante lapsum, mundi status divini in hominem favoris, & paternæ indulgentiæ, pulcherrimum & in primis delectabile speculum erat. Nunc in elementis omnibus cernimus nos maledictos. Et quanquam adhuc misericordia Dei (ut inquit David)
Psal. 33. vers. 5. plena est terra: simul tamen manifesta horrendæ ejus à nobis alienationis signa apparent, quibus nisi movemur, cæcitatem nostram prodimus ac stuporem. Tantum ne tristitia & horror nos absorbeant, bonitatis suæ notas passim Dominus aspergit. Cæterum quamvis nusquam pura & liquida cernatur Dei benedictio, qualis integro adhuc homine extabat: si tamen in se reputetur quod reliquum manet, vere & merito exclamat David, Dei misericordia plenam esse terram. Porro Moses terram comedere accipit pro vesci fructibus qui ex eâ proveniunt. Nomen עצבון quod vertunt dolorem, pro molestia quoque & fatigatione capitur. Hoc loco antitheton est jucundi laboris, in quo se prius ita exercebat Adam, ut quodammodo luderet: fuerat enim non ad ignaviam conditus, sed ad aliquid agendum. Ideo præfecerat eum Dominus horto colendo. Verum quum in labore illo suavis oblectatio esset, nunc illi injungitur servilis labor, non secus acsi ad metallum damnetur. Et tamen hujus quoque pœnæ mitigatur asperitas, Dei clementia, quod hominum laboribus aliquid miscetur lætitiæ, ne prorsus ingrati sint: ut proximo versu mox iterum dicam.

18. *Spinam & tribulum germinabit.*] Fusius prosequitur quod attigerat de percipiendis cum labore & molestia terræ fructibus. Et causam assignat, quia non eadem erit terra quæ prius, quæ sinceros fructus producat: fore enim pronunciat ut degeneret terræ fertilitas in sentes & noxia impedimenta. Quæcunque ergo vitiosa nascuntur, sciamus non nativos esse terræ fructus, sed corruptelas quæ à peccato originem habent. Nec est quod expostulemus cum terra, si votis nostris & cultorum suorum labori non respondeat, quasi nos illa maligne frustretur: sed in ejus sterilitate reputemus iram Dei, & peccatis nostris ingemiscamus. Falsum etiam est quod quidam dicunt, terram longo temporis successu exarescere, quasi eam lassaret pariendi assiduitas. Rectius sentiunt, qui crescente hominum malitia, residuam Dei benedictionem paulatim agnoscunt minui & extenuari. ac certe periculum est, nisi resipiscat mundus, ne bona pars hominum fame & ingentibus aliis miseriis brevi tabescat. Quod proxime sequitur, *Comedes herbas agri*, nimis restricte (meo judicio) exponunt qui existimant cunctis fructibus privatum fuisse Adam, quibus ante vesci permissum fuerat. Solum intelligit Deus tantum prioribus lautitiis detractum iri, ut herbas brutis solum animalibus destinatas miscere in subsidium cogatur. Longe enim delicatior erat victus initio appositus in beata illa & tam delectabili copia, quam postea fuerit. Partem igitur inopiæ exprimit Deus sub nomine herbarum: quemadmodum si Rex ex suis quempiam à primaria mensa ad plebeiam & sordidam ableget: vel pater filium à quo fuerit offensus, pascat cibario servorum pane: non quod illi interdicat cibis aliis omnibus, sed quod ex solita liberalitate multum subducat. Posset tamen accipi hoc vice consolationis additum: acsi dictum esset, Quamvis sentibus & spinis occupata sit terra, quæ nonnisi bonarum frugum mater esse debuerit, simul tamen alimenta tibi proferet quibus vescaris.

19 *In sudore vultus tui*] Alii quidem laborem vertunt, sed coacte. Per sudorem vero intelligitur labor durus, & fatigationis tædiique plenus, qui sudorem sua difficultate exprimat. Est autem repetitio superioris sententiæ, ubi dictum fuit, Comedes eam in labore. Perperam hujus loci prætextu imperiti quidam ad laborem manuarium adigere omnes volunt. Neque enim præcipit hic Deus ut magister vel legislator: sed tanquam judex pœnam irrogat. Et sane si hic præscriberetur regula, fieri omnes agricolas necesse esset, nec ullus daretur locus artibus mechanicis: extra mundum quærendus esset vestitus, aliaque vitæ adminicula. Quid ergo? Nempe Deus quasi ex tribunali pronunciat posthac ærumnosam fore hominum vitam: quia Adam tranquillo illo, felici, lætoque statu, ad quem conditus fuerat, indignum se præstiterit. Siquis objiciat multos esse inertes vel ignavos, nihil id obstat quominus sese maledictio ista in totum genus humanum diffundat. Neminem in tanta desidia torpere dico, qui non cogatur experiri hoc in omnes competere. Fugitant quidam molestias: plurimi & immunitatem, quoad in se est, captant: sed Dominus ad unum omnes jugo impositæ servitutis premit. Cæterum tenendum simul est, non singulis ex æquo imponi laborem, sed aliis plus, aliis minus. Ideo labor describitur universo corpori communis, non proprius cuique membro: nisi quatenus Domino placet ex communi malorum congerie singulis partiri certam mensuram. Interea notandum est, qui se placide subjiciunt ærumnis, eos gratum Deo obsequium præstare: siquidem crucis tolerantiæ conjuncta sit peccatorum cognitio, quæ eos ad humilitatem erudiat. Verum sola est fides quæ tale sacrificium afferat Deo: sed fideles, quo magis laborant in quærendo victu, majore profectu ad pœnitentiam stimulantur, seque ad carnis mortificationem assuefaciunt. quanquam sæpe filiis suis Deus, ne oneri succumbant, partem hujus maledictionis remittit. Quo etiam pertinet illud,

Psal. 127. vers. 2. illud, Surgent alii mane, sero cubitum ibunt, comedent panem angustiæ: dabit autem Dominus dilectis suis somnum. quatenus scilicet per Christi gratiam reparantur quæ in Adam vitiata fuerant: pii Deum magis beneficum sentiunt, ac paternæ ejus indulgentiæ dulcedine fruuntur. Sed quia in optimis quoque subigenda est caro, non raro contingit pios duris laboribus macerari, & interea esurire. Ideo nihil melius quam præsentis vitæ ærumnis admonitos, peccata nostra deflere: & levationem petere ex Christi gratia, quæ doloris acerbitatem non mitiget solum, sed etiam dulci temperamento condiat. Porro non omnia incommoda enumerat Moses, quibus se homo per peccatum implicuit: constat enim ex eodem prodiisse fonte omnes præsentis vitæ ærumnas, quas experientia innumeras esse ostendit. Aëris intemperies, gelu, tonitrua, pluviæ intempestivæ, uredo, grandines, & quicquid inordinatum est in mundo, peccati sunt fructus. Nec alia morborum prima est causa. idque Poëticis fabulis celebratum fuit: haud dubie quod per manus à patribus traditum esset. Unde illud Horatii, Post ignem ætherea domo Subductum, macies, & nova febrium Terris incubuit cohors: Semotique prius tarda necessitas Lethi corripuit gradum. Sed Moses qui brevitati studet, suo more pro communi vulgi captu attingere contentus fuit quod magis apparet: ut sub exemplo uno discamus, hominis vitio inversum fuisse totum naturæ ordinem. Siquis rursum objiciat, nihil fere miseriarum viris imponi quod non ad mulieres pertineat: respondeo, id consulto fieri, ut discamus ex Adæ peccato communiter ad utrumque sexum fluxisse
Rom. 5. maledictionem: sicuti testatur Paulus, omnes in
vers. 12. Adam esse mortuos. Restat una quæstio expedienda: quum prius, data spe veniæ, Deus se Adæ & uxori propitium ostenderit, cur deintegro pœnam ab illis expetere incipiat. In illa certe sententia, Semen mulieris percutiet caput serpentis, continebatur peccatorum remissio, & æternæ salutis gratia. Absurdum vero est, Deum ex quo reconciliatus est, iram suam prosequi reipsa. Ad hunc nodum solvendum inventa est distinctio duplicis remissionis, culpæ & pœnæ: cui annexum postea fuit satisfactionum commentum. Finxerunt Deum sic absolvere à culpa homines, ut pœnam retineat, pro judicii rigore eam sumpturus, saltem temporalem. Sed qui pœnas exigi putarunt in compensationem, præposteri fuerunt judiciorum Dei interpretes. Neque enim quid meriti sint fideles, in ipsis castigandis Deus reputat, sed quid illis in posterum utile sit: ac medici potius quam judicis partibus fungitur. Plena igitur non dimidia est absolutio quam filiis suis impertit. Quod receptos in gratiam nihilominus punit, ejusmodi castigatio medicinæ usum habet in futurum tempus, non autem commissi peccati vindicta proprie censeri debet. Si rite consideremus quantus sit humani ingenii torpor, quanta deinde lascivia, quanta contumacia, quanta levitas, & quam facilis oblivio: non mirabimur in eo subigendo Dei austeritatem. Si verbis admoneat, non auditur: si addat verbera, ne sic quidem multum promovet: ubi audiri contingit, caro nihilominus proterve calcitrat. *Lascivia deterior est obstinata illa durities, quæ data opera se Deo opponit. Siquis ea sit mansuetudine præditus, ut Deo morem gerere non detrectet: tamen post unum peccatum admissum, elapsus è Dei manu, mox eodem recidet nisi violenta manu retrahatur. Quare tenendum est axioma generale, miserias omnes quibus subjecta est ac obnoxia hominum vita, necessaria esse exercitia, quibus nos Deus partim ad pœnitentiam sollicitat, partim ad humilitatem erudit, partim reddit in posterum cavendis peccati illecebris cautiores, & magis attentos. *Donec reverteris.* Clausulam miseræ vitæ mortem fore denunciat: acsi diceret, per varias & continuas malorum species Adam ad extremum malorum omnium tandem venturum. Ita impletum fuit quod ante diximus, statim à die transgressionis inchoatam fuisse Adæ mortem. Nihil enim aliud esse potuit maledicta hominis vita quam mortis initium. Sed ubi contra serpentem victoria, si mors extrema occupat? Neque enim aliud sonant verba quam opprimendum à morte esse hominem. Ergo evanescit promissio nuper data, quando Adæ nihil à morte sit reliquum: adde quod spes recuperandæ salutis perquam tenuis & obscura data erat. Equidem non dubito quin ista verborum fulmina graviter afflixerint jam dejectos alioqui mœstitia animos: sed quum subita clade attoniti, non autem peccati notitia vere perculsi forent: non mirum est, Deum magis in pœnarum commemoratione insistere, ut validius eos quasi repetitis ictibus contundat. Quamvis obscura per se & debilis sit consolatio: fecit Deus ut ad spem eorum fulciendam, ne prorsus eos obrueret malorum gravitas, sufficeret. Interea multiplici malorum congerie ipsos deprimi oportuit, donec veram & seriam pœnitentiam Deus exprimeret. Cæterum quanquam hic ponitur mors quasi ultima linea, id referri ad hominem debet: quia in Adam nihil præter mortem reperietur: sed hoc modo stimulatur ad quærendum in Christo remedium. *Nam pulvis es.* Quum naturæ sit quod Deus hic proponit, non vitii aut culpæ, non videtur mors homini fuisse accidentalis. Ideo quod prius dictum est, Morieris, quidam spiritualiter accipiunt: putantes, etiamsi Adam non peccasset, corpus ejus fuisse tamen ab anima separandum. Sed quum clara sit Pauli sententia, omnes in 1 Cor. 15.
Adam mori, sicuti in Christo resurgent: hoc quoque vers. 22.
vulnus à peccato fuit inflictum. Nec vero difficilis est illius quæstionis solutio, Cur Deus in pulverem reversurum pronunciet, qui è pulvere sumptus est. Nam ex quo in tantam dignitatem evectus fuerat, ut in eo fulgeret gloria imaginis divinæ, pene sepulta erat terrestris corporis origo. Nunc postquam divina & cœlesti excellentia nudatus est, quid restat nisi ut ipso vitæ exitu, se terram esse agnoscat? Hinc fit ut mortem horreamus: quia naturaliter expeti non potest dissolutio, quæ adversa est naturæ. Transiturus quidem fuit primus homo in meliorem vitam, si integer stetisset: verum nulla tunc fuisset animæ à corpore migratio, nulla corruptio, nulla interitus species, nulla denique mutatio violenta.

20. *Et vocavit Adam.*] Duplex potest esse lectio: prior, in tempore plusquam perfecto, Vocaverat Adam. Eam lectionem si sequimur, sensus Mosis erit, longe fuisse deceptum Adam, qui vitam sibi & posteris promiserit ab uxore, quam postea sensit esse mortiferam. Est autem Mosi usitatum (ut jam vidimus) non servata historiæ serie, subjicere quæ ordine priora erant. Si legas in tempore præterito, licebit vel in bonam vel in malam partem accipere. Sunt enim qui existimant Adam, spe lætioris status erectum, quia Dominus caput serpentis vulnerandum à mulieris semine promiserat, vocasse eam vivificam. Ita laudabilis, imo heroica esset animi fortitudo: quando non poterat sine ardua & difficili lucta matrem viventium censere, quæ antequam ullus homo natus foret, omnes æterno interitu perdiderat. Sed quia vereor ne hæc sit debilis conjectura, expendant lectores, an non potius taxare voluerit Moses Adæ incogitantiam, qui demersus in morte, uxori tamen adeo superbum nomen indiderit. Nec tamen dubito quin respiraverit, & collegerit animum, audita Dei voce de vita proroganda: & tunc quasi recreatus, uxorem à vita nuncupaverit: sed non sequitur, exacta ad verbum Dei fide, triumphasse de morte, ut debuit. Sic igitur interpretor, ex qua mortem præsentem evaserat, solatio aliquo levatum, beneficium Dei quod præter spem contigerat, uxoris nomine celebrasse.

21. *Fecitque Dominus Deus Adæ.*] Crassa Minerva exponit Moses, Dominum hanc Adæ & ejus uxori industriam dedisse, ut sibi vestes ex pellibus conficerent. Neque enim sic accipere convenit ejus verba, quasi fuerit Deus pellifex aut minister ad vestes consuendas. Jam vero credibile non est, pelles illis fortuito esse oblatas: sed quum animalia prius destinata essent in ipsorum usum, nova necessitate compulsos, mactasse aliqua quorum se corio tegerent: atque ad hoc capiendum consilium, divinitus fuisse inductos. quare Deum Moses auctorem nominat. Cur autem pelliceis vestibus induerit ipsos Dominus, hæc mihi videtur esse ratio: quia ex ea materia confectæ, belluinum quiddam magis saperent, quam lineæ, vel laneæ. Voluit ergo Deus in tali habitu primos homines, non secus ac prius in nuditate, conspicere suam fœditatem: atque ita peccati reminisci. Interea negandum non est quin exemplar nobis proposuerit, in quo nos ad frugalem ac minime sumptuosum vestitum assuefaceret. Atque utinam hoc delicatis in mentem veniret, quibus nulla videtur esse ornatus mundities nisi quæ luxu diffluit. Non quod præcise damnandus sit quilibet ornatus: sed quia ubi curiose appetitur immodica elegantia & splendor, non tantum spernitur magister iste qui vestitum esse voluit insigne verecundiæ, sed bellum quodammodo adversus naturam geritur.

22. *Ecce, Adam quasi unus.*] Ironica exprobratio, qua Deus cor hominis non tantum pungere, sed penitus confodere voluit. Nec vero crudeliter misero & afflicto insultat, sed pro morbi necessitate violentius remedium adhibet. Nam etsi confusus erat Adam, & attonitus sua calamitate: mali tamen causam non satis reputabat, ut superbiæ pertæsus, veram humilitatem amplecti disceret. Adde quod non in ipsum magis quam in posteros hac subsannatione invectus est Deus, ut modestiam commendaret omnibus seculis. Particula Ecce, denotat ex re præsenti ferri sententiam. Et sane triste horrendumque spectaculum erat, eum in quo nuper fulgebat divinæ imaginis decus, sub fœtidis pellibus latere, ut probrum suum obtegeret: ac plus esse decori in pecude mortua quam in homine vivo. Particula quæ mox additur, *Sciens bonum & malum*, causam tantæ miseriæ & originem exprimit: quod scil. Adam sorte sua non contentus, altius tentaverit ascendere quam licebat. acsi dictum esset, Vide nunc quo te præcipitaverit tua ambitio, & perversa illicitæ scientiæ appetentia. Quanquam ne colloquio quidem Dominus eum dignatur, sed contemptim producit, majoris infamiæ causa. Sic chalybeam ipsius superbiam contundi oportuit, ut tandem in se descendens, magis ac magis sibi displiceret. *Unus ex nobis.* Quidam pluralem numerum ad Angelos referunt, acsi hominem Deus, terrestre & despectum animal, à cælestibus creaturis discerneret: sed videtur longe petita expositio. Simplicior erit sensus, si ita resolvas, Posthac Adam mihi erit similis ut simus inter nos socii. Quod autem eliciunt ex hoc loco Christiani doctrinam de tribus in Deo personis, vereor ne satis firmum sit argumentum. Neque enim eadem est quæ superioris loci ratio, Faciamus hominem, &c. quoniam hic Adam sub dictione Nobis, comprehenditur: illic autem aliqua in Dei essentia distinctio exprimitur. *Nunc autem ne forte.* Defectiva est oratio, quam sic implendam arbitror, Nunc restat ut in posterum arceatur à fructu vitæ. Nam his verbis monetur Adam, non unius momenti, vel paucorum dierum fore pœnam cui addictus est: sed à beata vita semper fore extorrem. Falluntur qui hic quoque ironiam esse putant: acsi negaret Deus profuturam esse homini arborem vitæ, quamvis ea vescatur. potius enim symbolo eum privans, rem simul aufert. Scimus quid valeant sacramenta: & supra dictum fuit, arborem datam esse in vitæ pignus. Quare ut se priore vita privatum esse intelligat, solennis excommunicatio additur. non quod illi Dominus spem omnem salutis præcidere voluerit: sed tantum auferre quod dederat, ut nova alibi subsidia quæreret. Restabat autem in sacrificiis expiatio, quæ illum restitueret in vitam quam perdiderat. Prius communicatio cum Deo, Adæ vivifica erat: ex quo inde alienatus est, vitam recuperare oportuit in Christi morte, cujus vita tunc vivebat. Certum quidem est, non potuisse hominem, etiamsi totam arborem vorasset, vita frui, Deo inviro: sed Deus, institutionis suæ respectu, vitam conjungit cum externa tessera, donec inde ablata sit promissio. Neque enim fuit unquam in arbore vis aliqua intrinseca: sed quatenus illius usu gratiam suam homini obsignaverat, vivificam facit: ut certe nihil fallaciter nobis figurat, sed cum effectu (ut aiunt) semper nobiscum loquitur. In summa, voluit Deus fiduciæ materiam quam dederat, ex hominis manibus excutere, ne sibi de vitæ perpetuitate, quam amiserat, spem inanem fingeret.

23. *Emisit eum Dominus.*] Hic Moses partim quod de pœna homini inflicta dixerat, prosequitur: partim Dei bonitatem commendat, qua mitigatus fuit judicii rigor. Clementer exilium Adæ mitigat Deus, quum illi domicilium in terra adhuc residuum facit: & victum illi ex cultura, quamvis laboriosa, assignat. Inde enim colligit Adam, aliquam haberi à Domino curam sui, quæ paterni amoris testimonium est. De pœna vero iterum Moses concionatur, ubi narrat expulsum fuisse hominem, & Cherubim oppositos cum lamina gladii versatilis, qui ab ingressu horti ipsum arcerent. Dicit Moses locatos fuisse Cherubim à plaga Orientali: qua parte scilicet patebat homini accessus, nisi prohibitus fuisset. Additus fuit ad terrorem gladius versatilis, vel utrimque acutus. Quanquam Moses nomen expressit quod à candore vel ardore deductum est. Ergo Deus vitam Adæ concedens, & alimenta suppeditans, ita beneficium suum restringit, ut illi semper ante oculos versentur aliqua iræ suæ indicia: ut sibi ad vitam unde excidit, per infinitas miserias, per temporale exilium, & per mortem transeundum esse subinde reputet. Tenendum enim est memoria quod diximus, non ita dejectum fuisse Adam, quin spes veniæ illi relicta fuerit. Exulabat ab illo regio palatio, cujus dominus fuerat, sed alibi locum adeptus est quem inhabitaret: deliciis prioribus orbatus erat, sed qualiscunque adhuc victus suppetit: ab arbore vitæ erat excommunicatus, sed novum remedium offertur in sacrificiis. Quidam gladium versatilem exponunt, qui non semper directa acie in hominem vibretur, sed ostendat interdum palam laminæ, ad dandum pœnitentiæ locum. sed intempestiva est allegoria: quum Dei consilium fuerit, hominem prorsus ab horto excludere, ut vitam alibi quæreret. Ex quo autem beata illa ubertas loci & amœnitas fuit abolita, supervacuus fuit gladii terror. Per Cherubim non dubium est quin Angelos Moses designet. atque in eo se ad populi sui captum accommodat. Jusserat Deus ad Arcam fœderis statui duos Cherubim, qui operculum alis suis tegerent. Ideo sæpe dicitur sedere inter Cherubim. Quod hac forma pingi voluit Angelos, non dubium est quin per indulgentiam id veteris populi ruditati fuerit datum. Puerilibus enim rudimentis indigebat ætas illa, ut Paulus docet, Gal. 4. vers. 3. Inde Moses nomen quod Angelis tribuit, mutuatus est: ut homines assuefaceret ad genus revelationis, quod ipse divinitus acceptum, fideliter per manus tradiderat. Nam Deus quod utile esse noverat populo suo, volebat in sanctuario cognosci. Et certe hæc nobis tenenda ratio, ut nostræ infirmitatis conscii, non tentemus sine adminiculis in cælum evolare. Fiet enim alioqui ut in medio cursu evanescant omnes nostri sensus. Scalæ autem & vehicula tunc erant sanctuarium, arca fœderis, altare, &

mensa

mensa cum suis appendicibus. Porro vehicula & scalas voco, quia in eum finem minime ordinata erant ejusmodi symbola, ut Deum fideles tabernaculo quasi ergastulo includerent, vel affigerent terrenis elementis: sed ut congruis aptisque rudimentis adjuti, sursum contenderent. Sic David & Ezechias, spirituali intelligentia vere præditi, longe aberant à crassis illis figmentis, ut Deum loco affigerent. Neque tamen dubitant Deum vocare qui sedet vel habitat inter Cherubim, ut se & reliquos in Legis pædagogio contineant. Denique hoc loco Angeli vocantur eadem ratione Cherubim, qua corporis Christi nomen ad sacrum Cœnæ panem transfertur. Quod ad etymologiam spectat, ne inter Hebræos quidem convenit. Opinio magis recepta est, כ esse servilem literam, & notam similitudinis: ideo tantundem valere Cherub, acsi diceretur, Quasi puer. Sed quia repugnat Ezechiel, qui communiter pro diversis figuris usurpat: rectius, meo judicio, sentiunt qui tradunt generale esse nomen. Cæterum ad Angelos referri, plus satis notum est. Unde & Ezech. 28. vers. 14. superbum Tyri Regem hoc titulo insignit, primario Angelo eum comparans.

CAPUT IV.

ET Adam cognovit Hava uxorem suam: quæ concepit, & peperit Cain: & dixit, Acquisivi virum à Jehova.

2. Et addidit parere fratrem ejus Ebel: fuit autem Ebel pastor ovium, & Cain fuit cultor terræ.

3. Et fuit, à fine dierum adduxit Cain de fructu terræ oblationem Jehovæ.

4. Et Ebel etiam ipse adduxit de primogenitis pecudum suarum, & de adipe earum: & respexit Jehova ad Ebel, & ad oblationem ejus:

5. Ad Cain vero & ad oblationem ejus non respexit: iratus est itaque Cain valde, & concidit vultus ejus.

6. Et dixit Jehova ad Cain, Utquid excanduisti? & utquid concidit vultus tuus?

7. Annon si recte egeris, erit acceptatio? & si non bene egeris, in foribus peccatum cubat: & ad te erit appetitus ejus, & tu dominaberis ei.

8. Et loquutus est Cain ad Ebel fratrem suum: & accidit quum essent in agro, insurrexit Cain contra Ebel fratrem suum, & occidit eum.

9. Et dixit Jehova ad Cain, Ubi est Ebel frater tuus? Et ait, Nescio: numquid custos fratris mei sum ego?

10. Et dixit, Quid fecisti? vox sanguinis fratris tui clamat ad me è terra.

11. Nunc itaque maledictus eris è terra, quæ aperuit os suum ut exciperet sanguinem fratris tui è manu tua.

12. Quando coles terram, non addet ut det vim suam tibi: vagus & profugus eris in terra.

13. Et dixit Cain ad Jehovam, Major est punitio mea quam ut feram.

14. Ecce, ejecisti me hodie à facie terræ, & à facie tua abscondar, eroque vagus & profugus in terra: & erit, ut quicunque invenerit me, occidat me.

15. Et dixit ei Jehova, Propterea quicunque occiderit Cain, septuplum vindicabitur. Et posuit Jehova signum in Cain, ne percuteret eum ullus qui inveniret eum.

16. Et egressus est Cain à facie Jehovæ, & habitavit in terra Nod ad Orientem Heden.

17. Cognovit autem Cain uxorem suam: quæ concepit, & peperit Hanoch: ædificavitque civitatem, & vocavit nomen civitatis nomine filii sui Hanoch.

18. Porro natus est ipsi Hanoch Hirad, & Hirad genuit Mehujaël, & Mehujaël genuit Methusaël, & Methusaël genuit Lemech.

19. Et accepit sibi Lemech duas uxores: nomen unius, Hada, & nomen secundæ, Silla.

20. Et genuit Hada Jabal: ipse fuit pater inhabitantis tentorium, & pecoris.

21. Et nomen fratris ejus, Jubal: ipse fuit pater omnis contrectantis citharam & organum.

22. Et Silla etiam ipsa peperit Thubal-Cain, polientem omne opificium æreum & ferreum: & soror Thubal-Cain, fuit Nahama.

23. Et dixit Lemech uxoribus suis Hada & Silla, Audite vocem meam uxores Lemech, auscultate sermonem meum, Quoniam virum occidero in vulnere meo, & adulescentem in livore meo.

24. Quia septuplo vindicabitur Cain, & Lemech septuagies septies.

25. Cognovit autem Adam rursum uxorem suam: quæ peperit filium, & vocavit nomen ejus Seth: Quia posuit mihi, *inquit*, Deus semen alterum pro Ebel: quia occidit eum Cain.

26. Et ipsi Seth etiam natus est filius, & vocavit nomen ejus Enos: tunc cœptum est invocari nomen Domini.

1. *Et Adam cognovit Hava uxorem suam.*] Nunc propagationem generis humani describere incipit Moses: qua in historia notare operæpretium est, non abolitam fuisse peccato illam Dei benedictionem, Crescite & multiplicamini: neque id modo, sed confirmatum divinitus fuisse Adæ pectus, ut à sobole generanda non abhorreret. Sicut autem agnovit Adam in ipso generationis principio vere paternam iræ Dei moderationem: ita coactus est iterum postea gustare amaros peccati sui fructus, dum Cain Abe-

Abelem occidit. Verum sequamur Mosis contextum. Cugnoscendi verbo congressum viri cum uxore, rem per se pudendam, verecunde insinuat. quanquam coitus fœditas inter peccati fructus numeranda est: quia nascitur ex libidinis intemperie. porro licet non exprimat Moses gemellos fuisse Cain & Abel, mihi tamen probabile videtur. Postquam enim dixit ea primo conceptu Hevam genuisse primogenitum: paulo post subjicit, alterum quoque peperisse. ita duplicem partum commemorans, nonnisi de uno concubitu loquitur. Qui aliter sentiunt, fruantur illi suo judicio: mihi tamen videtur rationi consentaneum, quum replendus esset mundus incolis, non modo Cain & Abel uno conceptu fuisse genitos, sed plurimos etiam postea, tam masculos quam fœminas. *Acquisivi virum.* Verbum quo utitur Moses, tam acquirere quam possidere significat: & parum refert ad præsentem contextum utrovis modo accipias. Magis in eo insistere convenit, cur dicat se acquisivisse את יהוה. quidam exponunt Cum Domino, hoc est, Dei beneficio, vel per Dei gratiam: acsi Heva Domino acceptam sobolis benedictionem referret: ut Psal. 127. vers. 3. habetur, Domini munus, fructus ventris. Eodem recidit altera interpretatio, Possedi à Domino. Perinde valet quod vertit Hieronymus Per Dominum. Tres, inquam, istæ lectiones huc tendunt, in summa, Hevam agere Domino gratias quod ex ea suscitare cœpisset posteros, quum æterna sterilitate non minus quam interitu digna esset. Alii subtilius, Possedi virum Dei: quasi intelligeret Heva, jam se habere illum sibi divinitus promissum serpentis victorem. Ita fidem Hevæ laudant, quod promissionem fide amplexa sit, de conterendo per semen suum diaboli capite. Putant autem in persona vel individuo fuisse deceptam, quia ad Cain restrinxerit quod de Christo promissum erat. Mihi autem genuinus hic videtur sensus esse, quod dum sibi gratulatur Heva de filio nato, eum Deo tanquam generis sui primitias offerat. Proinda vertendum censeo, Acquisivi Domino virum. quod ad phrasin Hebraicam propius accedit. Virum porro appellat infantem recens natum, quia genus humanum, quod sua culpa tam ipsa quam maritus perdiderant, renovatum aspicit.

2. *Et addidit parere fratrem ejus Ebel.*] Unde nomen Cain deductum sit, & quo respectu illi impositum, satis notum est. Dixit enim mater קניתי virum: ideoque Cain appellat. De Abel non idem exprimitur. Quod putant quidam contemptum sic vocatum fuisse à matre, acsi foret supervacuus & prope inutilis: prorsus absurdum est. tenebat enim memoria, quorsum tenderet fœcunditas: nec illi exciderat benedictio ista, Crescite, &c. Rectius (meo judicio) dicemus, quum in primogenito testata esset Heva gaudium quod repente affulserat, & Dei gratiam celebrasset: postea in altero partu, in memoriam rediisse humani generis miserias. Et certe nova Dei benedictio non vulgaris lætitiæ materia erat. Sed rursum posteros tot malis devotos quorum ipsa causa erat, sine acerbissimo dolore intueri non potuit: ejus ergo tristitiæ monumentum extare voluit in nomine secundi filii, & commune speculum proponere, quo totam progeniem humanæ vanitatis admoneret. Quod præposterum Hevæ judicium nonnulli taxant, quia probum & sanctum filium alterius nequam & scelerati comparatione, velut rejectitiom habuerit, non recipio. Habet enim Heva cur sibi in primogenito gratuletur: nihil autem vitii est, quod in secundo memoriale sibi & omnibus aliis statuit propriæ vanitatis, ut se assidua malorum suorum reputatione exerceant. *Et fuit Abel pastor.* Duxerintne ambo uxores, & separatam quisque domum habuerit, non refert Moses. Maneat igitur hoc nobis incertum. quanquam magis probabile est, Cain fuisse conjugatum priusquam fratrem occideret: quia paulo post subjiciet Moses, cognita uxore genuisse liberos. de conjugio nulla illic mentio. Genus vitæ sanctum per se & laudabile uterque sequutus est. Terræ enim cultura à Deo mandata erat: pascendi autem pecoris labor non minus honestus quam utilis: tota denique vita rusticana innoxia & simplex, & ad verum naturæ ordinem maxime accommodata. Hoc igitur primo habendum, quod se ambo exercuerint in laboribus Deo probatis, & ad communem vitæ humanæ usum necessariis. Unde colligitur, probe à patre fuisse institutos. Id melius confirmat sacrificandi ritus, quia testatur fuisse assuefactos ad Dei cultum. Erat igitur vita Cain optime in speciem composita: utpote qui pietatis officia erga Deum coleret, victumque sibi & suis quæreret honesto & justo labore: quemadmodum frugi & modestum patremfamilias decet. Porro memoria hic repetere convenit quod prius diximus, primos homines sic privatos fuisse divini amoris sacramento, quum à vitæ arbore fuerunt prohibiti, ut spes illis salutis relicta fuerit, cujus in sacrificiis tesseras habebant. Sic enim tenendum est, non fuisse temere excogitatum ab illis sacrificandi morem, sed traditum divinitus. Nam quum dignitatem sacrificii Abel acceptam fidei referat Apostolus: sequitur, illum non absque Dei mandato obtulisse. Deinde ab initio mundi verum fuit, quibuslibet victimis præstare obedientiam, matremque esse omnium virtutum. Unde sequitur, præceptum fuisse à Deo quicquid illi placuit. Tertio, quum Deus semper similis fuerit sui, non dicemus unquam fuisse simpliciter delectatum carnali & externo cultu. Grata autem habuit illa primi seculi sacrificia. Sequitur ergo spiritualiter illa fuisse oblata: hoc est, non inanibus ceremoniis lusisse sanctos Patres, sed aliquid comprehendisse altius & magis reconditum: quod absque verbo non poterant. Sola enim est interior veritas, quæ in signis externis nativum & rationalem Dei cultum à crasso & superstitioso discernit. Et certe non aliter poterant sincere animum adjicere ad Deum colendum, quam de ejus benevolentia redditi certiores: quia ex sensu fiduciaque bonitatis ejus, voluntaria reverentia nascitur: contra vero quisquis illum sibi infestum sentit, metu ipso & horrore ad fugiendum cogitur. Videmus ergo ut Deus arborem vitæ eripiens, in qua primum dederat gratiæ suæ pignus, aliis tamen modis propitium se hominibus testetur ac declaret. Imo dum eos sibi adoptat cultores, simul ad salutem invitat. Si quis objiciat, sua Gentibus quoque fuisse sacrificia, quibus nulla suberat pura & solida religio: solutio in promptu est, mentionem hic de sacrificiis fieri legitimis & Deo probatis, quorum adulterina imitatio postea ad Gentes defluxit. Etsi autem hic ponitur nomen מנחה, quod proprie munus significat, & ideo ad oblationes quaslibet generaliter extenditur: colligere tamen licet, duas ob causas ab initio Patribus datum fuisse sacrificandi mandatum: nempe ut commune esset pietatis exercitiom, dum se profitebantur Dei esse, suaque omnia illi ferebant accepta: deinde ut commonefierent expiatione aliqua opus esse ad se Deo reconciliandos. Quod ex suis quisque facultatibus aliquid offert, solennis est gratiarum actio: acsi testatum facerent ex re præsenti, Deo se debere quicquid habent. Sed pecudum mactatio, & effusio sanguinis aliquid præterea continet: ut mortem scilicet ante oculos habeant, & tamen concipiant propitiandi Dei fiduciam. De sacrificiis Adæ nulla fit mentio.

Hebr. 11. vers. 4.

1 Sam. 15. vers. 22.

4. *Respexit Dominus ad Abel*, &c.] Respicere Deus hominem dicitur, quem favore suo dignatur. Cæterum notanda est series hic à Mose posita. neque enim simpliciter narrat placuisse Deo quem illi cultum Abel exhibebat: sed exordium à persona facit. quo significat, nullam fore operibus gratiam

coram

coram Deo, nisi quorum auctor jam ante gratus sit, ac probetur. Nec mirum: Homo enim videt quæ apparent, Deus autem cor intuetur: 1 Sam. 16: 9. ideo non aliunde opera æstimat quam ex ipso cordis fonte. Unde etiam fit ut impiorum victimas, quamlibet in oculis hominum splendeant, non modo spernat, sed etiam abominetur. Nam si solo tactu contaminat suis sordibus res alioqui puras & mundas, qui in anima sua pollutus est; quomodo non immundum esset quod ab ipso prodit? Quum Deus larvatam justitiam qua gloriabantur Judæi, repudiat, objicit per suum Prophetam, manus eorum plenas esse sanguine. Jesaiæ 1. vers. 15. Eadem ratione pugnat Aggæus contra hypocritas. Species ergo externa operum, quæ oculos nostros, qui nimis carnei sunt, deludere potest, coram Deo evanescit. Neque vero id profanos quoque homines latuit: quorum Poëtæ, dum sana & rite composita mente loquuntur de cultu Dei, & mundum cor & puras manus requirunt. Hinc etiam apud omnes gentes solennis lavandi ritus ante sacrificia. Jam quum alibi

Actor. 15. vers. 9. testetur Spiritus per os Petri, fide purificari corda, nec aliam fuisse puritatem sanctis Patribus; non frustra colligit Apostolus, fide præstantiores fuisse hostias Abel. Itaque primo tenendum est, quæcunque ante fidem fiunt opera, qualiscunque in illis appareat justitiæ splendor, nihil esse nisi mera peccata (quoniam à sua radice sunt inquinata) & foetere coram Domino, cui sine interiori cordis munditie placere nihil potest. Utinam hoc reputarent qui ad recipiendam Dei gratiam idoneos proprio liberi arbitrii motu homines fingunt: nulla certe controversia restaret quin Deus gratis justificet homines, idque per fidem. Fixum illud manere oportet: nullum in Dei judicio haberi operum respectum, donec in gratiam receptus sit homo. Alterum perinde certo constat: quum Deo exosum sit totum humanum genus, non alium esse reconciliandæ gratiæ modum nisi per fidem. Porro quum fides gratuitum sit Dei donum, & peculiaris Spiritus illuminatio: inde colligere promptum est, mera ejus gratia nos præveniri non secus acsi nos à morte excitaret. Quo etiam sensu dixit Petrus, Deum esse qui fide corda purificat. Neque enim id quadraret nisi fidem ipse formaret in cordibus hominum, ut vere ejus donum censeatur. Nunc videndum est quomodo sit puritas effectus fidei. Insulsa nimis & jejuna est philosophia, causam afferre, quia nonnisi fide homines Deum remuneratorem quærunt. Qui sic loquuntur, prorsus sepeliunt Dei gratiam quam Spiritus præcipue commendat. Frigide etiam alii, qui tantum propter regenerationis donum, fide nos purgari docent, ut accepti simus Deo. Neque enim dimidiam modo partem omittunt, sed ædificant absque fundamento: quando propter generis humani maledictionem gratuita reconciliatio præcedat necesse est. Deinde quando nunquam ita suos regenerat Deus in hoc mundo, ut perfecte ipsum colant, nullum hominis opus sine expiatione gratum esse potest. Atque huc spectavit legalis lavandi ceremonia, ut discerent homines, quoties vellent ad Deum accedere, aliunde petendam esse munditiem. Ergo tunc demum ad nostra obsequia respiciet Deus, ubi nos in Christo respexerit.

5. *Ad Cain vero & ad oblationem ejus non respexit.*] Non dubium est quin se gesserit Cain ut solent hypocritæ: nempe Deum placare defunctorie voluit externis sacrificiis; se autem totum illi dicare, minime curavit. Atqui legitimus hic cultus est, offerre nos Deo spirituales victimas. Talem hypocrisin quum Deus videat cum crasso & manifesto sui ludibrio conjunctam esse, non mirum est si oderit, ac tolerare nequeat: unde etiam fit ut respuat eorum opera qui seipsos illi subtrahunt. Nos enim vult primum sibi habere addictos: deinde in ejus obedientiæ testimonium opera nostra quærit, sed nonnisi secundo loco. Notandum autem, figmenta omnia, quibus & Deo & sibiipsis homines illudunt, infidelitatis esse fructus. Accedit & superbia, quod increduli contempta Mediatoris gratia, secure in Dei conspectum se ingerunt. Stulte comminiscuntur Judæi, ingratas fuisse oblationes Cain, quia Deum opimis spicis defraudans, steriles solum vel semiplenas maligne offerret. Altius & magis reconditum fuit malum, illa scilicet, quam dixi, cordis immundities: sicuti econverso sacrificiis Abel gratiam conciliare non potuit foetidus ex combustione adipis nidor, sed bono fidei odore perfusa, suaviter olebant. *Et iratus est Cain vehementer.* Quæritur hoc loco unde intellexerit Cain, fratris oblationibus suas fuisse posthabitas. Hebræi suo more ad divinationem confugiunt, & fingunt sacrificium Abel igne cælesti fuisse consumptum: sed quia tantum licentiæ nobis permittere non debemus ut miracula comminiscamur quæ nullum habent ex Scripturis testimonium, facessant Judaicæ fabulæ. Ac magis quidem probabile est, ex continuo rerum successu Cain judicium fecisse, cujus meminit Moses. Vidit fratri melius esse quam sibi: inde collegit, Deum illi esse propitium, sibi infensum. Scimus autem hypocritis nihil pluris esse benedictione terrena, nihilque magis esse cordi. Porro nobis in persona Cain pingitur imago impii hominis, qui tamen justus vult haberi, imo sibi inter sanctos locum primum arrogat. Tales externis quidem operibus strenue ad Deum promerendum incumbunt: sed cor retinentes fraude implicitum, nihil quam larvas illi opponunt: ut in laborioso eorum & anxio cultu nihil sit sincerum, sed merus duntaxat fucus. Postquam nihil se proficere vident, produnt occultum animi sui virus: neque enim tantum obstrepunt Deo, sed erumpunt in furorem manifestum: adeoque, si in ipsis esset, libenter eum detraherent è solio cælesti. Superbia hæc omnibus hypocritis est ingenita, ut Deum obsequii specie sibi obnoxium habere velint. quia effugere non possunt ejus imperium, blanditiis eum mulcere tentant, sed quasi puerum: interea quum magni faciant fictitias suas nugas, Deum sibi valde injurium esse putant, nisi applaudat. Ubi vero pronunciat frivolas & nihili sibi esse, fremere primum & tandem furere incipiunt. Sola quidem illis obstat impietas quominus Deum sibi concilient: sed vellent pro sua libidine cum Deo pacisci. Ubi hoc negatur, furiosa indignatione ardent, quam adversus Deum conceptam in ejus filios evomunt. Ita quum Deo iratus esset Cain, rabies ejus in fratrem innoxium effusa est. Quod dicit Moses, *vultum ejus concidisse* (nam pluralis numerus apud Hebræos in hoc nomine pro singulari capitur) significat, non subito tantum iracundiæ fervore fuisse correptum: sed aluisse ex lenta tristitia malignum affectum, ut livore contabesceret.

6. *Dixit Dominus ad Cain.*] Nunc Deus aggreditur ipsum Cain, citatque ad suum tribunal, ut intelligat miser nihil se proficere tumultuando. Vult suis sacrificiis haberi honorem: quia non impetrat, furiose irascitur. Interim non cogitat se propria culpa non esse voti compotem. nam si malum intestinum agnosceret, jam desineret expostulare cum Deo, & in fratrem innoxium furere. Quomodo loquutus sit Deus, non exprimit Moses: sive oblata fuerit visio, sive oraculum è cælo audierit, sive arcana inspiratione fuerit admonitus: sensit divino se judicio constringi. Trahere hoc ad Personam Adæ, quod Dei Propheta & interpres fuerit in arguendo filio, coactum est, atque etiam frigidum. Audio quid obtendant boni viri, nec minori pietate quam doctrina prædit, qui talibus commentis ludunt: illis in animo est ornare externum verbi ministerium, ansamque præcidere Satanæ præstigiis, quas scilicet sub revelationum colore insinuat. Equidem nihil

esse utilius fateor quam sub ordine prædicationis Scripturæ in obsequio contineri pias mentes, ne Dei verbum in erraticis speculationibus quærant: Sed animadvertere licet, oraculis proditum fuisse Dei verbum ab initio, ut postea per manus hominum administratum, plus reverentiæ haberet. Fateor etiam Adæ injunctam fuisse docendi provinciam: neque dubito quin suos liberos sedulo admonuerit: verum Mosis verba nimis violenter constringunt, qui non aliter cogitant loquutum esse Deum quam per suos ministros. Potius statuamus, antequam consignata esset publicis tabulis cælestis doctrina, sæpe Deum extraordinariis modis patefecisse voluntatem suam: atque hoc fuisse fundamentum, quod fulciebat verbi reverentiam: doctrinam vero per manus hominum proditam, instar ædificii fuisse. Certe quam extenuet commentum illud vim divinæ objurgationis, me tacente omnes agnoscunt. Ergo sicuti prius Adæ auribus vox Dei insonuerat, ut certo sentiret Deum loqui: ita & nunc ad Cain dirigitur.

7. *Annon si recte egeris.*] His verbis Cain objurgat Deus, quod indigne succenseat: quando totius mali culpam ipse sustinet. Stulta enim querimonia & indignatio erat, quod sacrificia non placerent, quorum vitium corrigere non studebat. Sic impii omnes, postquam diu multumque contra Deum exarserint, tandem Dei judicio coarguuntur, ut frustra mali causam alio exonerare cupiant. Græci interpretes hoc loco procul recedunt à genuino Mosis sensu. Quum nullæ essent illo seculo notæ vel puncta quibus Hebræi pro vocalibus utuntur, proclivior in vocum affinitate in extraneum sensum fuit lapsus. Cæterum, quia de eorum errore cuivis in lingua Hebraica mediocriter versato non difficile judicium est, in ejus refutatione non insistam. Quanquam & linguæ Hebraicæ periti non parum inter se dissentiunt, duntaxat quoad unam vocem: Græci enim totam sententiam mutant. Sed inter quos de contextu & summa orationis convenit, dissidium est de verbo שאת, quod est quidem imperativi modi, sed in substantivum nomen resolvi debet. Neque vero in eo est nodus: sed quum verbum נשא nunc levare, nunc tollere vel remittere, nunc offerre, nunc accipere significet, ut quisque hoc vel illo sensu exponit, ita inter se omnes variant. Quidam ex doctoribus Hebræis ad vultum referunt, acsi futuram ejus levationem Deus promitteret, qui tunc mœrore dejectus erat. Alii ex Hebræis trahunt ad remissionem peccatorum: acsi dictum esset, Benefac, & veniam impetrabis. Sed quia illi satisfactionem imaginantur quæ gratuitæ veniæ derogat, longe à Mosis sensu dissident. Propius ad verum accedit tertia expositio, levationem pro honore accipi, in hunc modum, Non est quod fraterno honori invideas: quia si te recte gesseris, in eundem honoris gradum te quoque evehet Deus, qui nunc tuis peccatis offensus, ignominiæ damnavit. sed ne hæc quidem mihi probatur. Subtilius alii philosophantur, quod habiturus sit Cain Deum propitium, & ejus gratia sublevandus sit, si ex fide afferat cordis puritatem cum externis sacrificiis. quibus ego quidem permitto sensu suo frui: sed vereor ne parum solidum sit quod volunt. Hieronymus vertit, Recipies: intelligens Deum mercedem promittere puro & legitimo cultui, qualem exigit. Recitatis aliorum sententiis, nunc mihi liceat proferre quod melius convenire judico. Primo, verbum שאת tantundem valet atque acceptio, opponiturque rejectioni. Deinde quando de re subjecta habetur sermo, de sacrificiis dictum interpretor, quod Deus illa suscipiet ubi rite oblata fuerint. Agnoscunt Hebraicæ linguæ periti nihil hic esse vel coactum, vel à genuina verbi significatione remotum. Jam ipsa rei series eodem nos ducit: quod pronunciet Deus repudiari sacrificia, & quasi abjici, ut nullius pretii sint, dum perperam offeruntur: suscriptum vero iri, ut grata sint bonique odoris, si pura sit & legitima eorum oblatio. Nunc tenemus quam injuste succenseat Cain non haberi suis sacrificiis honorem, quæ Deus obviis manibus suscipere paratus est, modo vitiosa esse desinant. Simul tamen memoria repetendum quod prius dixi, præcipuum bene agendi caput esse, ut pii Christo Mediatore freti, & gratuita reconciliatione per ipsum parta, sincere & absque fuco Deum colere studeant. Itaque duo ista mutuo inter se nexu cohærent; quod fideles, quoties prodeunt in Dei conspectum, sola Christi gratia commendet, abstersis eorum sordibus: & tamen veram cordis munditiem illuc afferant. *Et si non bene egeris.* Ex adverso pronunciat Deus horribilem sententiam adversus Cain, si animum in malum obstinet, sibique indulgeat in suo vitio. Est autem valde emphatica oratio: quia Deus non modo refellit injustam querimoniam, sed ostendit nihil fore ipsi Cain magis adversum quam proprium peccatum quod intus alit. sic brevibus & concisis verbis stringit hominem impium, ut nullum effugium inveniat: acsi diceret, Nihil tua obstinatione proficis. nam ut nihil tibi sit mecum negotii, peccatum tuum nihil relaxationis dabit, quin te acriter exagitet, persequatur, urgeat, neque patiatur elabi. Hinc sequitur, non modo frustra, nulloque profectu eum tumultuari, sed intus proprio sensu teneri reum, etiamsi nullus accuset. Nam quod dicitur, peccatum ad fores cubare, ad interius conscientiæ judicium refertur, quod hominem convictum sui peccati undique obsessum premit. Fingant licet impii Deum in cælo torpere, luctentur quantum possunt in repellendo judicii illius metu: peccatum tamen invitos & fugitantes subinde ad tribunal illud retrahet, cui se subducere conati sunt. Quod ne profanis quidem hominibus ignotum fuisse testantur editæ ab illis voces: nec dubium est, quum dicunt conscientiam mille testium instar esse, sævissimo carnifici eam comparant: nullum esse gravius vel atrocius quam quod inde sentitur tormentum: quin Deus ejusmodi confessiones expresserit. —— prima est (inquit Juvenalis) hæc ultio, quod se Judice nemo nocens absolvitur, improba quamvis Gratia fallacis Prætoris vicerit urnam. Sed loquutio Mosis singularem energiam continet. Cubare dicitur peccatum, sed ad fores. neque enim protinus judicii metu torquetur peccator, sed quascunque potest delicias accersens ad se fallendum, quasi in libero spatio obambulat, imo lascivit tanquam in pratis amœnis: sed quum ad exitum venitur, illic peccatum occurrit, suas excubias agens: tunc deprehenditur conscientia quæ se prius solutam putabat, & duplices moræ pœnas solvit.

Et ad te erit appetitus ejus.] Omnes fere interpretes ad peccatum referunt, putantque hac admonitione cohiberi pravas libidines, quæ hominis animum sollicitant ac impellunt. Ergo secundum eos talis erit sensus, Si peccatum insurgit ut te subjiciat, cur indulges, ac non magis laboras in eo cohibendo & frenando? Tuum enim erat domare & ad obsequium cogere quos sentis Deo immorigeros & rebelles esse in carne tua affectus. Sed ego Mosen prorsus aliud velle arbitror. Omitto quod in Hebraico peccati nomine, apponitur fœminei generis nota: hæc autem relativa duo masculina sunt. Certe Moses non de scelere ipso proprie, sed de culpa quæ inde contrahitur, & reatu agit. Nunc quomodo verba hæc convenient, *Sub te erit appetitus ejus?* Cæterum non longa refutatione opus erit, ubi germanum sensum protulero. Potius mihi videtur esse objurgatio, qua Deus impium hominem ingratitudinis insimulat, quod pro nihilo ducat primogenituræ honorem. Ut quisque nostrum majoribus Dei beneficiis ornatus est, nisi auctorem gratiæ cui obstri-

ctus

ctus est, impensius colere studeat, impietatem suam prodit. Quum Abel fratri posthabitus foret, studiosius tamen erat Dei cultor. Primogenitus vero neglectim & defunctorie colebat Deum, cujus beneficio in tantam dignitatem pervenerat: atque ita peccatum ejus amplificat Deus, quod non saltem imitetur fratrem, quem ut gradu honoris, ita & pietate longe superare debuerat. *Porro* loquutio est Hebræis trita, appetitum minoris ad eum respicere cujus arbitrio subjectus est. ita de muliere dixit Moses, cap. 3. v. 16. quod ejus appetitus esset ad virum. Pueriliter autem ineptiunt qui hunc locum torquent ad probandum liberum arbitrium. Nam ut demus officii sui Cain moneri, ut subigendo peccato incumbat, nulla tamen inde hominis virtus elicitur: quia certum est non aliter quam Spiritus sancti gratia mortificari affectus carnis, ne prævaleant. Nec certe quoties præcepit aliquid Deus, vires ad præstandum nobis suppetere colligendum est: quin potius tenendum est Augustini dictum, Da quod jubes, & jube quod velis.

8. *Et loquutus est Cain ad Abel fratrem suum.*] Quidam indefinite accipiunt istud Dicere, quod iracundiam perfide dissimulans, fraterne loquutus sit. Hieronymus expressit habitum sermonem, Veni, egrediamur foras. Meo quidem judicio, oratio est defectiva, & aliquid subaudiendum: quid tamen sit illud, incertum est. Interea non displicet, Mosen concise perstringere sceleratam hypocritæ perfidiam, qui familiariter loquendo, speciem fraternæ concordiæ præ se tulerit, donec nefandæ cædis perpetrandæ occasio daretur. Atque hoc exemplo docemur, nunquam magis timendos esse hypocritas quam dum ad colloquium, amicitiæ prætextu descendunt: quia ubi aperta vi, quantum cuperent, nocere non datur, subito ad pacis simulationem se convertunt. Atqui minime sperandum est, ut sincere cum hominibus fidem amicitiæ colant, qui truculentæ sunt in Deum bestiæ. Expendat tamen lector, annon potius intellexerit Moses, quamvis à Deo correptus esset Cain, nihilominus litigasse cum fratre suo: atque ita istud Dicere, penderet ex superioribus. Ego certe in hanc sententiam magis inclino, quod non continuerit intra se malignum affectum, sed in fratris accusationem proruperit, atque illi stomachose exposuerit tristitiæ suæ causam. *Quum essent in agro.* Hinc colligimus, quamvis domi conquestus esset Cain de fratre, sic tamen diabolicum texisse furorem quo ardebat, ut nihil deterius suspicatus sit Abel: vindictam enim differebat in tempus idoneum. Unum porro hoc facinus luculenter ostendit, quo præcipitet homines Satan, ubi animum in malitia obstinarunt: ut certe extremis quibusque pœnarum exemplis digna est eorum contumacia.

9. *Ubi est Abel.*] Qui fingunt patrem de filio suo Abel ex Cain sciscitatum, enervant totam vim doctrinæ quam hic tradere instituit Moses: nempe quod Deus tum arcana inspiratione, tum inusitato aliquo modo parricidam citaverit ad suum tribunal, & quasi de cælo intonuerit. Nam quod prius dixi, mordicus tenendum est: quemadmodum nunc per Scripturas nobiscum loquitur Deus, ita se olim per oracula Patribus manifestasse, & eodem quoque modo patefecisse sua judicia reprobis sanctorum filiis. Sic Agar postquam ab Ecclesia desciverat, compellat in sylva Angelus: ut videbimus c. 16: 8. Fieri quidem potest ut tacito conscientiæ examine Deus interrogaverit Cain, & ipse vicissim fremens intus & obmurmurans responderit. Statuendum tamen est non externa tantum hominis voce examinatum fuisse: sed divinitus, ut sentiret cum Deo sibi esse negotium. Cæterum quoties ad reputanda peccata nos arcanæ conscientiæ punctiones sollicitant, meminerimus Deum nobiscum loqui. Interior enim ille sensus, quo de peccatis coarguimur, proprium est Dei forum, ubi jurisdictione sua fungitur. Cavendum ergo ne exemplo Cain, qui sibi male conscii sunt, ad contumaciam se confirment. Hoc enim est vere adversus Deum calcitrare, & resistere ejus Spiritui, dum eas cogitationes repellimus, quæ nihil aliud sunt quam pœnitentiæ incitamenta. Atqui vitium est omnis commune, ad priora peccata tandem addere pervicaciam, ne Deo cedat qui peccatum, velit nolit, cogitur in animo suo sentire. Unde apparet quanta sit humani ingenii pravitas, quod convicti, & proprio sensu damnati, non tamen desinimus judici nostro vel illudere, vel obstrepere. Prodigiosus est stupor, quod Cain tanto scelere perpetrato, Dei objurgationem ferociter repudiat, cujus tamen non poterat manum effugere. Sed idem omnibus quotidie impiis accidit, quorum nemo non affectat videri in captandis excusationibus subtilis. Nam tam flexuosis latebris involutum est cor humanum, ut facile sit impiis obstinatum Dei contemptum addere ad sua scelera: non quod ad repellendum Dei judicium satis dura sit eorum contumacia (quantumvis enim abditi in profundos, quos dixi, recessus, occultis nihilominus cauteriis semper uruntur) sed quia cæca obstinatione callum sibi obducunt. Inde enim claro divini judicii vis perspicitur: quæ sic in ferreos sceleratorum animos penetrat, ut cogantur intus sui esse judices: neque patitur eos delere quem extorsit culpæ sensum, quin litura maneat, vel cauterii cicatrix. Quum se negat fuisse custodem vitæ fratris, etsi ferociter insurgens, violento impetu Dei judicium repellere nititur: hoc tamen cavillo elapsum se putat, ne sibi de occiso fratre reddenda sit ratio, quia non habebat expressum custodiæ mandatum.

10. *Quid fecisti? sanguis fratris.*] Ostendit Moses quam nihil profecerit Cain tergiversando. Prius sciscitabatur Deus ubi esset frater: nunc pressius ipsum stringit, ut invito sceleris confessionem extorqueat. Nullis enim equuleis, nullis fidiculis vel tormentis quibuslibet tantum inest violentiæ ad urgendos maleficos, quam fuit efficax istud divinæ vocis fulmen ad feriendum Cain, ut confusus jaceret. Neque enim amplius inquirit Deus an fecerit: sed uno verbo fecisse pronuncians, sceleris atrocitatem amplificat. Cæterum sub unius hominis persona docemur quam infelix eos maneat causæ eventus, qui cum Deo litigando se expedire tentant. Neque enim longo circuitu inquisitionis opus habet ille cordium cognitor: sed verbo uno sic fulminat in suos reos, ut satis superque sit ad damnationem. Rhetores primum defensionis genus statuunt in negatione facti: ubi negari factum non potest, ad statum qualitatis confugiunt. Utroque præsidio depellitur Cain: nam & cædem ipsum patrasse Deus pronunciat, & simul definit quam nefarium sit scelus. Et ejus exemplo monemur, frustra coacervari prætextus & suffugia, ubi rei ad Dei tribunal citantur qui peccarunt.

Sanguis fratris tui clamat.] Primum ostendit Deus se de factis hominum cognoscere, utcunque nullus queratur vel accuset: deinde sibi magis charam esse hominum vitam, quam ut sanguinem innoxium impune effundi sinat: tertio, curam sibi piorum esse, non solum quamdiu vivunt, sed etiam post mortem. Dormiunt ut plurimum terreni judices, nisi eos accusator sollicitet: Deum autem ad sumendas pœnas, etiam ubi tacet qui læsus est, ipsæ injuriæ satis per se provocant. Hæc bonis, qui injuste vexantur, miro suavis consolatio est, dum audiunt sua mala, quæ taciti perferunt, ultro ad vindictam poscendam in conspectum Dei prodire. Obmutuit Abel quum jugularetur, vel alio quovis modo necaretur: post mortem magis clamosa est vox sanguinis, quam ulla rhetorum facundia. Ita oppressio & silentium Deo non obstat quominus de causa judicet quam mundus

sepultam existimat. Hæc consolatio uberrimam patientiæ materiam nobis suppeditat, quum nihil ex jure nostro decedere audimus, si moderate & æquis animis feramus injurias: imo Deum ad nos vindicandos eo fore promptiorem, quo modestius ad omnia ferenda nos summiserimus: quia validos clamores excitat placidum animæ silentium, qui cælum & terram impleant. Neque tantum ad præsentis vitæ statum spectat hæc doctrina, ut sciamus inter innumera pericula quibus circumdatur, Dei præsidio tutam esse: sed in spem vitæ melioris nos erigit: quia statuendum est, post mortem esse superstites, quorum Deus curam gerit. Jam & hoc terrorem violentis & improbis incutiat, quod pronunciat Deus, desertas hominum patrocinio causas non alieno se impulsu, sed suapte natura suscipere: certumque fore scelerum vindicem, quamvis non queratur qui læsus est. Exultant quidem sæpe homicidæ, quasi pœnam evaserint: sed tandem ostendet Deus non fuisse mutum innoxium sanguinem, nec se frustra Psal. 116. vers. 15. dixisse, pretiosam esse in oculis suis sanctorum mortem. Ergo quantum levationis affert hæc doctrina fidelibus, ne sint de sua vita nimis anxii, pro qua Deum excubias agere audiunt: tam violentum est fulmen contra impios, qui violare & scelerate perdere non dubitant quos Deus servandos suscepit.

11. *Nunc itaque maledictus eris è terra.*] Postquam sceleris convictus fuit Cain, nunc de ipso fertur judicium. Ac primum Deus terram vindictæ suæ ministram constituit, quia impio & nefando parricidio inquinata fuerat: acsi dixisset, Tu jam mihi cædem abs te perpetratam negabas, atqui bruta ipsa tellus pœnam exiget. Hoc vero ad exaggerandam sceleris atrocitatem facit, quasi quædam ejus contagio pervenerit usque ad terram, cui pœnæ exequutio mandatur. Quod hic terræ sævitiam affingi nonnulli putant, acsi eam conferret Deus feræ belluæ, quæ sanguinem Abel hauserit, à vero sensu alienum est. Potius clementia illi, meo judicio, *καθ᾽ ἀνθρωποπάθειαν* tribuitur, quod fœditatem exhorrens, os suum tegendo sanguini aperuerit, qui fraterna manu effusus erat. Eo enim magis detestabilis est hominis crudelitas, qui proximi sanguinem fundere non horret, cui receptaculum est sinus terræ. Nec tamen miraculum aliquod fingendum est, quasi insolito terræ hiatu absorptus fuerit sanguis: sed figurata est loquutio, quæ plus fuisse humanitatis in terra significat quam in ipso homine. Cæterum quod aliis verbis nunc maledicitur Cain, quam prius Adam: qui mitius cum primo homine actum esse existimant, quia Deus humano generi parcere voluerit, nonnihil coloris habent. Audivit Adam, *Maledicta erit terra propter te:* nunc vero fulmen ultionis divinæ in personam Cain vibratur ac defigitur. Quod autem pœnam temporalem alii notari putant, quia dictum sit A terra, potius quam E cælo, ne posteri Cain, præcisa spe salutis, audacius in suam damnationem ruerent: mihi non satis firmum videtur. quin potius terræ mandari judicium interpretor, ut intelligat Cain non procul vocandum esse judicem, ac ne opus quidem esse ut Angeli è cælo prodeant, quum terra sponte se ultricem offerat.

12. *Quum excolueris eam.*] Expositio proximi versus. clarius enim exprimit quid sit maledici è terra: nempe quum suos cultores terra fraudat laboris fructu. Siquis objiciat pœnam hanc cunctis pariter mortalibus in Adæ persona fuisse ante inflictam: respondeo, mihi non esse dubium quin ex residua benedictione aliquid nunc quoque homicidæ fuerit detractum, ut terram privatim sibi infestam sentiret. Math. 5. vers. 45. Nam etsi communiter solem suum oriri quotidie facit Deus super bonos & malos: pluviis tamen & grandinibus & nebulis, nunc gentis unius, nunc certorum hominum (quoties visum est) interim ulciscitur peccata, quatenus scilicet ad statuendum futuri judicii documentum utile est: deinde ut talibus exemplis commonefiat mundus, irato adversoque Deo nihil feliciter succedere. In primo autem homicida Deus singulare edere specimen maledictionis voluit, cujus memoria seculis omnibus extaret. *Instabilis & profugus.* Altera nunc quoque pœna infligitur, quod nusquam poterit securus consistere, quocunque veniat locorum. Duas voces posuit Moses, quæ parum inter se differunt: nisi quod prior à נע deducitur, quod est vagari: altera à נוד, quod fugere significat. Distinctio quam afferunt nonnulli, quod נע sit qui nusquam habet fixam sedem, נד vero qui nescit quo se vertere debeat: quia probatione caret, nullius apud me est momenti. Genuinus ergo sensus est, quocunque venerit Cain, fore instabilem & profugum: ut solent latrones, quibus nulla est quieta nec fida statio. nulla est enim hominis facies, quæ non illis terrorem incutiat: solitudo vero ipsa rursum est horrori. Atqui videtur minime homicidis congruere hoc in pœnam, quum potius fatalis sit conditio filiorum Dei: nam omnium maxime se peregrinos in mundo esse sentiunt. Et Paulus 1 Cor. 4. vers. 12. se & consortes suos instabiles esse conqueritur. Respondeo, non corporali tantum exilio Cain damnari, sed graviori subjici pœnæ: quod scilicet nullam terræ plagam inveniet, ubi non sit vago & trepido animo. nam ut bona conscientia merito vocatur murus aheneus, ita impios nec centum muri, nec totidem propugnacula inquietudine liberabunt. Inquilini sunt fideles in terra, at tranquillo nihilominus hospitio fruuntur: sæpe necessitate coacti alio migrant, at quocunque eos ferat tempestas, sedatum animum afferunt: denique locum subinde mutando, ita per mundum discurrunt ac transeunt, ut in perpetua manus Dei fultura ubique consistant. Talis impiis negatur securitas, quibus minantur omnes creaturæ: & si arrideant, animus tamen sic turbulentus est, ut eos quiescere non sinat. In hunc modum Cain, etiamsi locum non mutaret, trepidationem quam ejus animo Deus infixerat, excutere non potuit. nec obstat quod primus hominum urbem condidit, quin semper vagatus sit in suo nido.

13. *Major est pœna mea.*] In hoc fere consentiunt interpretes, vocem desperationis esse: quia Cain judicio Dei confusus, nihil sibi veniæ reliquum faciat. Atque hoc quidem verum est, reprobos sua mala nunquam sentire nisi cum præsenti exitio, unde emergere illis non licet. Nempe ubi peccator ad extremum usque contumax, Dei patientiæ illusit, justa hæc seræ pœnitentiæ merces est, horribile tormentum absque remedio sentire: si modo pœnitentia censeri debet cæca & attonita pœnæ formido, sine ullo odio peccati, vel resipiscendi affectu. Sic & Judas peccatum fatetur: sed metu obrutus fugit quantum potest Dei conspectum. Et certe verum est, reprobos nihil habere medium. quamdiu aliquid laxationis illis conceditur, secure torpent: urgente autem eos ira Dei, franguntur magis quam corriguntur. Eos ergo exanimat suus pavor, ut nonnisi æternum exitium & inferos cogitent. Ego tamen non dubito quin alius sit verborum sensus. nam vocem עון potius accipio in propria significatione: & verbum נשא pro sustinere positum esse interpretor. Major, inquit, pœna mihi injungitur quam ut sim ferendo. Hoc modo Cain quamvis non excuset peccatum, quia ab omni tergiversatione depulsus est, tamen de judicii atrocitate conqueritur. Sic & diaboli quamvis se juste plecti sentiant, non tamen desinunt obstrepere Deo judici, & illi crudelitatem objicere. Et continuo post sequitur expositio, *Ecce, repulisti me à facie terræ, & à facie tua abscondar.* Quibus verbis cum Deo aperte expostulat, quod durius quam par sit, nulla clementia vel moderatione adhibita tractetur. Perinde enim est acsi dixisset, Si mihi negatur tuta in orbe habitatio,

nec

nec me sua cura dignaris, quid mihi facis reliquum? annon semel mori præstaret quam assidue mille mortibus esse obnoxium? Unde colligimus, reprobos, utcunque convicti sint, nullum facere tumultuandi finem: adeoque ex sua impatientia & furore captare rixandi ansam, quasi ex malorum suorum gravitate conflare Deo invidiam queant. Hic etiam locus clarius docet, qualis fuerit illa vagandi conditio, vel illud exilium cujus Moses nuper meminit: nempe quod nullus illi terræ angulus in domicilium à Deo relictus fuerit ubi placida quiesceret. Exclusus enim communi hominum jure, ne amplius censeatur inter legitimos terræ incolas, dicit se à facie terræ ejectum, ideoque profugum fore, quia terra illi hospitium negabit: ut necesse habeat quasi latrocinio occupare quod jure non possidet. Abscondi à Dei facie, est non respici à Deo, vel ejus custodia non protegi. Testis est autem confessio hæc quam Deus impio homicidæ extorsit, nullam esse hominibus pacem, nisi in Dei providentia acquiescant, suamque vitam illi curæ esse sibi persuadeant: nec placide frui ullis Dei beneficiis, nisi dum statuunt hac lege se in mundo locatos esse, ut vitam sub ejus manu transigant. Misera ergo impiorum instabilitas, qui nullum terræ pedem agnoscunt sibi à Deo concessum esse.

14. *Quicunque me invenerit.*] Quia Dei præsidio non amplius tegitur, omnium injuriis ac violentiæ se fore expositum concludit: & merito. sola enim Dei manus inter tot pericula nos mirabiliter conservat. Et prudenter loquuti sunt, qui non tantum vitam nostram dixerunt è filo pendere, sed nos in caducam vitam ex utero à centum mortibus excipi. Quanquam non modo se nudatum Dei tutela Cain hoc loco reputat, sed omnes creaturas divinitus esse armatas ad sumendam de impia cæde vindictam. Hæc ratio est cur vitæ suæ ab obvio quoque tantopere metuat. nam quum sociale animal sit homo, & naturaliter mutuos congressus appetant omnes: hoc certe portenti loco habendum est, quod homicidæ formidabilis fuit omnium hominum congressus.

15. *Propterea quis occiderit Cain.*] Qui hoc fuisse votum Cain putant, ut morte una statim defunctus, non trepidaret in continuis periculis, ac vitæ prorogationem illi in pœnam cessisse: non video qua ratione adducti sic loquantur. Multo autem absurdius est, quod multi ex Judæis sententiam hanc mutilant: & in hoc membro ἀποσιώπησιν fingunt, postquam aliquid subaudiendum sit: deinde novam sententiam inchoant, Septuplum punietur, quam referri volunt ad Cain: quanquam necdum inter eos de sensu convenit. Quidam nugantur de Lamech, ut paulo post dicemus. Alii exponunt de diluvio, quod incidit in septimam generationem. Id vero frivolum est: quum minime fuerit privata unius familiæ, sed communis generis humani ultio. Verum hæc sententia uno contextu legi debet, Propterea septuplum punietur quisquis occiderit Cain. Et particula causalis לכן, Deo indicat fore curæ ne quisquam adeo facile in cædem prorumpat. non quod in gratiam homicidæ privilegium statuerit Deus, vel exaudierit ejus votum: sed quia posteris consultum esse voluit, in humani generis conservationem. Prodigiose violatus fuerat naturæ ordo: quid postea futurum erat, crescente hominum malitia & audacia, nisi violenta manu cohibitus fuisset aliorum furor? Scimus enim quam pestilens & mortiferum venenum propinet in malis exemplis Satan, nisi protinus adhibeatur remedium. Pronunciat ergo Dominus, siqui imitabuntur Cain, non solum minime fore excusabiles ejus exemplo, sed gravius plectendos: quia in ejus persona agnoscere debeant quam detestabile sit scelus coram Deo. Quare multum falluntur qui mitigari, putant iram Dei peccandi consuetudine, quæ inde magis inflammatur.

Posuit itaque Deus signum.] Nuper dixi, nihil concessum fuisse in ejus favorem, sed ut crudelitati & injustæ violentiæ in posterum obviam iretur. Ideo nunc dicit Moses signum fuisse positum in Cain, quod omnibus terrorem incuteret: quia tanquam in speculo cernere licuit, tremendum esse Dei judicium contra homines sanguinarios. Quale autem signum fuerit quia non exprimit Scriptura, divinarunt interpretes, corpus ejus fuisse tremulum. Nobis sufficiat, visibile aliquod symbolum extitisse, quod nocendi libidinem & audaciam in spectatoribus reprimeret.

16. *Et egressus à facie Domini.*] Dicitur Cain egressus à conspectu Dei, quia quum hactenus egisset in terra quasi in Dei hospitio, nunc tanquam exul, procul amotus à Dei conspectu, oberrat extra ejus præsidium. Vel certe (quod non minus probabile est) intelligit Moses stetisse illum ad tribunal judicii, donec foret damnatus. nunc vero, postquam cessavit Deus cum ipso loqui, excusso præsentiæ ejus sensu, alio se proripere, & novam habitationem quærere, ubi Dei oculos fugiat. Terra Nod nomen haud dubie à suo inquilino sortita est. Quod locatur ad Orientem Paradisi, hinc colligere licet verum esse quod prius diximus, certum locum amœnitate, & uberrima fructuum copia præstantem, Adæ fuisse datum, quem incoleret. finitus enim locus sit oportet qui oppositos habet respectus ad varias mundi plagas.

17. *Cognovit autem Cain uxorem.*] Ex contextu Mosis colligere licet, Cain, priusquam fratrem occideret, uxorem duxisse: alioqui nunc de conjugio aliquid narraret: quia res erat memorabilis, inventam esse unam ex sororibus quæ se in ejus manum tradere non horreret, quem fraterno sanguine pollutum noverat, & exulem ac profugum sponte sequi mallet, quum adhuc libera daretur optio, quam in paterna familia manere. Quin etiam portenti loco recitat, excussa formidine, cujus meminit, Cain ad sobolem gignendam animum applicuisse. nam qui sibi totidem fingebat hostes quot erant homines in mundo, mirum est quod non se potius in aliquam solitudinem procul abdiderit. Hoc quoque præter naturam est, quod pavore attonitus, & Deum sibi adversum sentiens, ullam admittere voluptatem potuit. Jam vero mihi dubium est, alione liberos ante procreasset. nihil enim absurdi erit si dicamus peculiariter referri qui geniti sunt post admissum scelus, quasi detestabile semen, & quod sanguinarium patris ingenium moresque efferatos referret. Hoc quidem controversia caret, complures tam masculos quam fœminas omitti: quia Mosis consilium fuit, unam tantum lineam prosequi, donec ad Lamech veniret. Fuit ergo magis populosa domus quam exprimat Moses: sed propter memorabilem quam mox subjiciet historiam de Lamech, unum tantum ordinem attingens, reliquum numerum silentio præterit. *Concludit urbem.* Videtur hoc prima specie, & Dei judicio & superiori sententiæ valde contrarium. Adam enim & reliqua ejus familia, quibus Deus fixam stationem concessit, sub tuguriis agunt, vel etiam sub dio & arboribus quærunt fortuita hospitia: exul Cain, quem Deus fugitivum vagari jusserat, non contentus privata domo, urbem sibi extruit. Sed probabile est, hominem sibi male conscium, quum privatis domus suæ parietibus se tutum minime confideret, novum excogitasse munitionis genus. non enim alia de causa per agros dispersi vivunt Adam & reliqui, nisi quia minus metuunt. Quare trepidi & obnoxii animi signum est quod urbis condendæ libido Cain incessit, ut se à reliquis hominibus disjungat: diffidentiæ tamen & anxietudini admixtam fuisse superbiam inde apparet, quod urbem à filio denominat. Ita sæpe in cordibus impiorum diversi inter se affectus confligunt. Eum formido ex scelere intra muros compellit, ut præter

morem

morem usitatum se muniat: ex adverso ebullit fastuosa vanitas. Certe optare debuerat, nomen suum perpetuo sepultum esse. quorsum enim memoria, nisi in execrationem? Ambitio tamen impellit, ut generi suo in urbis nomine monumentum statuat. Quid hic dicemus, nisi eum ad pœnam occalluisse, ut contumaciæ suæ tumorem Deo opponeret? Porro quamvis urbium arciumque propugnaculis tueri vitam nostram liceat, notanda est tamen prima earum origo: quia utile est vitia nostra semper in ipsis remediis conspicere. Quod per ludibrium rogant nasuti homines, unde architectos & opifices conduxerit Cain ad urbem extruendam, & unde cives accersivarit qui eam colerent: ego vicissim ab illis quæro, quo auctore credant urbem ex quadratis lapidibus fuisse extructam, & magno artificio, multisque sumptibus, & longi temporis opera ædificium hoc constituisse. nihil enim aliud colligere licet ex verbis Mosis, quam muros ex rudi materia Cain sibi & posteris circumdedisse. Quantum ad incolas pertinet, inter illa humanæ fœcunditatis primordia, quum ad abnepotes ventum foret, jam excreverat ejus soboles in tantum numerum, ut corpus urbis unius facile efficeret.

19. *Accepit sibi Lamech duas uxores.*] Habemus hic polygamiæ originem in gente perversa ac degenere: primum vero ejus auctorem hominem sævum, & omnis humanitatis expertem. Cæterum immodicone propagandæ domus suæ studio, ut elati homines & ambitiosi solent, an libidine impulsus fuerit, parum ad rem attinet: quia utroque modo violavit sanctam conjugii legem, quæ à Deo prodita fuerat. Statuerat Deus ut essent duo in carnem unam, atque iste perpetuus erat naturæ ordo: Lamech bellnino Dei contemptu naturæ jura corrumpit. Dominus ergo legitimi conjugii corruptelam ex domo Cain prodire, & à persona Lamech incipere voluit, ut polygamos exempli puderet.

20. *Jabal ipse fuit pater habitantium.*] Inter mala quæ prodierunt ex familia Cain, aliquid boni fuisse admixtum nunc Moses commemorat. Artium enim & aliarum rerum inventio quæ ad communem vitæ usum & commoditatem valent, donum est Dei minime spernendum, & virtus laude digna. Mirum sane est, gentem illam quæ magis ab omni integritate desciverat, non pœnitendis dotibus præ aliis Adæ posteris excelluisse. Ego vero interpretor, nominatim loquutum fuisse Mosen de artibus istis inventis in familia Cain: ut sciremus non ita fuisse maledictum à Domino, quin eximia quædam dona sparserit inter ejus posteros. nam probabile est, aliorum ingenia interim non cessasse: sed fuisse inter Adæ filios homines industrios & solertes, qui suam industriam in artibus inveniendis & excolendis exercuerint. Residuam vero Dei benedictionem Moses diserte in ea gente commendat, quæ alioqui bonorum omnium credita fuisset vacua & sterilis. Sciamus ergo, ita privatos fuisse regenerationis Spiritu filios Cain, ut tamen præditi fuerint non contemnendis dotibus. sicuti omnium seculorum experientia docet, quantum ad cultum vitæ præsentis, semper fulsisse in gentibus incredulis divinæ lucis radios: & hodie videmus ut diffusa sint præclara Spiritus dona per totum genus humanum. Quin etiam liberales artes & scientiæ à profanis hominibus nobis fluxerunt. Astrologiam & reliquas philosophiæ partes, medicinam, rationem politici ordinis acceptam illis ferre cogimur. Nec dubium est quin illos tam liberaliter ditaverit Dominus excellentibus gratiis, quo minus excusationis haberet eorum impietas. Nos autem sic miremur quas Deus in illos gratiæ suæ divitias effudit, ut longe pluris sit nobis regenerationis gratia, qua suos electos sibi peculiariter sanctificat. Quamvis autem citharæ, & similium organorum musices inventio, deliciis magis & voluptati serviat quam necessitati, non tamen prorsus supervacua censeri debet: ac multo minus per se damnari meretur. Damnanda quidem est voluptas, nisi cum Dei timore, & communi humanæ societatis utilitate sit conjuncta: sed musicæ talis est ratio, ut pietatis officiis accommodari, & hominibus prodesse queat, absint modo vitiosæ illecebræ: absit etiam inanis oblectatio, quæ homines à melioribus exercitiis abductos, in vanitate occupet. Cæterum, ut demus citharæ inventum minime in laude ponendum esse, quam longe lateque pateat artis fabrilis utilitas, abunde notum est. In summa, docere, meo judicio, Moses voluit, floruisse variis & egregiis dotibus gentem illam, quæ & ipsam inexcusabilem redderent, & luculenta essent divinæ bonitatis testimonia. Pater habitantium in tentoriis dicitur primus inventor ejus commodi, quod alii postea imitati sunt.

23. *Audite vocem meam uxores Lamech.*] Consilium Mosis est, exprimere truculentiam hujus viri, qui tamen quintus erat à fratricida Cain: ut sciamus adeo non fuisse territum divinæ vindictæ exemplo, quod in atavo suo cernebat, ut magis occalluerit. Talis est impiorum durities: efferantur enim ad Dei flagella, quæ saltem mansuefacere eos debuerant. Obscuritas loci, quæ diversas interpretationes nobis peperit, inde maxime profecta est, quod quum Moses loquatur quasi ex abrupto, non reputarunt interpretes quorsum ejus oratio tenderet. Judæi insulsam fabulam suo more commenti sunt: quod Lamech venator fuerit & cæcus, puerum vero ducem habuerit manus suæ. Cain dum inter sylvas latitaret, fuisse ab eo sagitta confossum: quia puer feram esse existimans, ejus manum direxerit. Deinde ultionem sumpsisse de puero, qui cædis causa per imprudentiam fuerat. Et rei ignorantia fecit ut sibi quisque aliquid divinare permitteret. Mihi autem vera & simplex videtur esse eorum sententia, qui verbum præteriti temporis in futurum resolvunt, & indefinite accipiunt: acsi jactaret sibi satis esse roboris & violentiæ ad fortissimum quemque hostem occidendum. Ego igitur ita lego, *Occidero virum in vulnus meum, & adulescentem in livorem meum.* Vel, in livore & vulnere. Notanda autem est illa quam dixi, habendi cum uxoribus talis colloquii occasio. Scimus homines sanguinarios, ut aliis sunt terrori, ita passim omnibus esse exosos. Merito itaque terrebat uxores Lamech mariti violentia toti humano generi intolerabilis, ne facta conspiratione, omnes eum opprimerent, ut dignus erat publico odio & execratione. Nunc Moses ut desperatam barbariem exprimat, quum sævos & feroces viros sæpe mitigare soleant uxorum blanditiæ, dicit, Lamech in uxorum sinum evomuisse crudelitatis suæ virus. Summa est, quod satis animi sibi & virium esse jactat ad quoslibet sternendos, siqui ipsum aggredi audeant. In viro & adulescente repetitio est secundum phrasin Hebraicam: ne quis diversos notari putet: nisi quod furiosam suam audaciam secundo membro amplificat, quum gloriatur, adulescentes in medio ætatis flore sibi non fore pares ad resistendum: acsi diceret, Prodeat validissimus quisque, nemo erit quem non conficiam. Tantum ergo abest ut spe humanioris vitæ demulceat uxores suas, ut meras & promiscuas cujusque strages, instar rabiosæ belluæ, eructet. Unde facile apparet, quum truculentia delibutus esset, nihil hominis retinuisse. Varie legi possunt nomina Plagæ & Livoris. Si vertere libeat, In vulnus & livorem, sensus erit, Ego in caput meum secure recipio si quid est periculi: meo dispendio accidat quicquid poterit: quia mihi in promptu est ratio qua evadam. Uno vero contextu legendum erit quod sequitur, Septuplo gravius vindicabitur Cain, &c. Si magis placeat ablativus casus, In vulnere & livore, duplex adhuc erit expositio. prior est, Etiamsi essem vulneratus, occiderem

derem tameo virum: quid ergo facturus sum integer? Altera, quæ (meo judicio) sanior est, ac magis congruit, Si quis me injuria lacessat, vel conetur vim afferre, sentiet cum viro forti & strenuo sibi esse negotium. neque enim impune evadet qui me læserit. Docet autem exemplum hoc, semper in deterius prolabi homines. Fuit quidem nefarium scelus Cain, sed crudelitas Lamech passim grassata est, ut sanguini humano non parceret. Adhæc, quum videt uxores metu perculsas, adeo non mansuescit, ut magis se ad crudelitatem acuat & confirmet. Ita magis insolescit feritas hominum crudelium, dum se exosos haberi sentiuot: adeo pœnitentia non tanguntur, ut cædem unam decem aliis sepelire parati sint. Unde fit ut nullus illis sit fundendi & hauriendi sanguinis modus, postquam semel eo imbuti sunt.

24. *Septuplo vindicabitur Cain.*] Mihi non est propositum referre singulorum delira vel somnia: nec volo hoc à me expectent lectores. alicubi breviter attingam & parce, maxime si quis erit ad fallendum prætextus: ut sibi, aliquoties admoniti, perpetuo cavere discant lectores. Ergo quantum ad hunc locum spectat, qui varie discerptus fuit, non referam quid hic vel ille tradiderit, sed germana expositione contentus ero. Deus voluerat Caio horribile aliis fugiendi homicidii esse exemplum: in hunc finem eum fœdo stigmate notaverat. Nequis tamen ejus scelus imitaretur, septuplo gravius puniendum esse dixerat quisquis eum occideret. Hanc Dei sententiam impie pervertens Lamech, illius severitati illudit: nam inde arripit majorem peccandi licentiam, acsi Deus homicidas singulari aliquo privilegio donasset. non quod serio ita sentiat, sed quia vacuus omni pietatis sensu, impunitatem sibi promittit, ac interea per jocum obtendit Dei nomen: ut Dionysius ille, quum deos favere sacrilegis jactaret, diluendæ quam contraxerat infamiæ causa. Cæterum sicut oumerus septenarius in Scriptura multitudinem designat: ita septuplicatio pro ingenti incremento capitur. Talis

Mat. 18. vers. 21.

est illa Christi sententia, Non dico ut septies remittas offensam fratri tuo, sed septuagies septies. *Cognovit Adam uxorem.* Colligunt hinc quidam orbatos fuisse tunc sobole primos homines, quum alter ex filiis esset occisus, alter procul in exilium ejectus foret. Atqui nequaquam credibile est, quum maxime vigeret Dei benedictio in propagatione humani generis, Adam & Hevam per tot annos fuisse steriles. Quin potius antequam occideretur Abel, continua prolis successio jam populosam Adæ domum effecerat. nam in ipso præsertim & uxore sententiæ illius effectum fulgere oportuit, Crescite, & multiplicamini, donec repleatis terram. Quid igitur sibi vult Moses? Nempe primos homines nefandæ cædis horrore perculsos, à thoro conjugali aliquandiu abstinuisse. Neque certe aliter fieri potuit, quin illum plusquam tristem & acerbum suæ à Deo apostasiæ fructum colligendo, fere exanimes jacerent. Quod autem alios nunc præterit, ratio est, quia piorum generationem ex linea Seth prosequi instituerat. Proximo autem capite, ubi dicet Adam genuisse filios & filias, complectitur haud dubie plurimos qui ante Seth nati erant: quorum tamen non magna habetur ratio, quooiam separati fueront ab ea familia quæ pure Deum coluit, & vere censeri potuit Dei Ecclesia.

25. *Posuit mihi Deus semen alterum pro Abel.*] Semen aliquod intelligit singulare: diximus enim procreatos fuisse alios qui jam ante mortem Abel adoleverant: verum ut proclive est hominum genus ad mala, tota fere domus se variis modis corruperat. Ideo exiguam spem de reliqua turba conceperat Heva: donec excitavit illi Deus novum semen, de quo melius speravit. Quare non uno tantum filio, sed tota sobole orbatam se fuisse ducit in persona Abel.

26. *Tunc captum est invocari.*] Synecdoche est in verbo invocandi, quia generaliter complectitur totum Dei cultum. Apte autem denominatur à præcipua sui parte religio. Nam Deus omnibus sacrificiis præfert hoc pietatis & fidei officium: ut Psal. 50. vers. 14. habetur. imo hic spiritualis est Dei cultus quem producit fides. Quod in primis notatu dignum est: quia nihil majore studio molitur Satan quam ut puram Dei invocationem adulteret quibus potest vitiis, vel ab uno Deo nos ad creaturas invocandas traducat. Imo lapidem hunc movere non destitit ab initio mundi, ut se miseri homines frustra in præpostero Dei cultu fatigarent. Nos vero sciamus totam adorationis pompam nihili esse, nisi teneatur præcipuum hoc caput Dei rite colendi. Quanquam simplicius etiam exponere licet, tuoc celebratum rursus fuisse Dei nomen. Sed prior sensus, quia plenior est, utilemque doctrinam continet, tum etiam convenit usitatæ Scripturæ phrasi, mihi probatur. Insulsum vero commentum est, tunc alienis nominibus cœpisse vocari Deum: quum hic pravas superstitiones non taxet Moses, sed pietatem familiæ unius commendet, quæ, religione inter alios vitiata aut collapsa, pure sanctèque Deum coluit. Neque tamen dubium est quin Adam & Heva, paucique alii ex eorum liberis, veri fuerint ipsi Dei cultores. verum intelligit Moses tale jam tunc fuisse impietatis diluvium in mundo, ut religio fere ad interitum tenderet: quia residua tantum erat in paucis hominibus, non autem florebat in una aliqua gente. Colligere promptum est, Seth probum & fidelem fuisse Dei servum. Postquam vero filium genuit sui similem, & familiam habuit recte compositam, extare cœpit distincta Ecclesiæ facies, erectusque est Dei cultus qui duraret ad posteros. Talis & nostro tempore facta est religionis instauratio: non quod prorsus extincta foret, sed quia nullus erat certus populus qui Deum invocaret, nusquam sincera fidei professio, nusquam religio integra conspici poterat. Unde nimis clare apparet quanta sit hominum vel in crassum Dei contemptum, vel in superstitionem propensio: quando utrumque malum passim tunc grassari oportuit, quum miraculi loco referat Moses unam tunc fuisse domum in qua emergeret Dei cultus.

CAPUT V.

ISte est liber generationum Adami: in die qua creavit Deus hominem, ad similitudinem Dei fecit illum.

2. Masculum & fœminam creavit eos: & benedixit eis, & vocavit nomen eorum Hominem, in die qua creati sunt.

3. Et vixit Adam triginta & centum annos: & genuit ad similitudinem suam, ad imaginem suam *filium*, & vocavit nomen ejus Seth.

4. Et fuerunt dies Adam postquam genuit Seth, octingenti anni: & genuit filios & filias.

5. Fuerunt itaque omnes dies Adam quibus vixit, nongenti anni & triginta anni: & mortuus est.

6. Et vixit Seth quinque annos & centum annos, & genuit Enos.

7. Et vixit Seth postquam genuit Enos, septem annos & octingentos annos: & genuit filios & filias.

8. Fuerunt itaque omnes dies Seth, duodecim anni & nongenti anni: & mortuus est.

9. Et vixit Enos nonaginta annos, & genuit Kenan.

10. Et vixit Enos postquam genuit Kenan, quindecim annos & octingentos annos: & genuit filios & filias.

11. Fuerunt igitur omnes dies Enos, quinque anni & nongenti anni: & mortuus est.

12. Et vixit Kenan septuaginta annos, & genuit Mahalaleel.

13. Et vixit Kenan postquam genuit Mahalaleel, quadraginta annos & octingentos annos: & genuit filios & filias.

14. Fuerunt itaque omnes dies Kenan, decem anni & nongenti anni: & mortuus est.

15. Et vixit Mahalaleel quinque annos & sexaginta annos, & genuit Jered.

16. Et vixit Mahalaleel postquam genuit Jered, triginta annos & octingentos annos: & genuit filios & filias.

17. Fuerunt igitur omnes dies Mahalaleel, quinque anni & octingenti anni: & mortuus est.

18. Et vixit Jered duos & sexaginta annos & centum annos, & genuit Hanoch.

19. Et vixit Jered postquam genuit Hanoch, octingentos annos: & genuit filios & filias.

20. Fuerunt ergo omnes dies Jered, duo & sexaginta anni & nongenti anni: & mortuus est.

21. Et vixit Hanoch quinque & sexaginta annos, & genuit Methuselah.

22. Et ambulavit Hanoch cum Deo, postquam genuit Methuselah, trecentos annos: & genuit filios & filias.

23. Fuerunt itaque omnes dies Hanoch, quinque & sexaginta anni & trecenti anni.

24. Et ambulavit Hanoch eum Deo: & non fuit, quia tulit eum Deus.

25. Et vixit Methuselah septem & octoginta annos & centum annos, & genuit Lemech.

26. Et vixit Methuselah postquam genuit Lemech, duos & octoginta annos & septingentos annos: & genuit filios & filias.

27. Fuerunt igitur omnes dies Methuselah, novem & sexaginta anni & nongenti anni: & mortuus est.

28. Et vixit Lemech dnos & octoginta annos & centum annos, & genuit filium:

29. Et vocavit nomen ejus Noah, dicendo, Iste consolabitur nos ab opere nostro, & à dolore manuum nostrarum de terra cui maledixit Jehova.

30. Et vixit Lemech postquam genuit ipsum Noah, quinque & nonaginta annos & quingentos annos: & genuit filios & filias.

31. Fuerunt itaque omnes dies Lemech, septem & septuaginta anni & septingenti anni: & mortuus est.

32. Et erat Noah quingentorum annorum, & genuit ipse Noah Sem, Cham, & Jepheth.

1. *Iste est liber generationum Adam.*] Hoc capite breviter recitatur quantum intercesserit temporis à mundi creatione usque ad diluvium: & simul ex ejus temporis historia aliquid delibat Moses. Quanquam autem consilium Spiritus non tenemus, cur res magnas & valde memorabiles silentio transmiserit: nostrum tamen est multa reputare quæ subticentur. Speculationes quidem quas sibi quisque ex levibus conjecturis fabricat, minime probo: nec auctor ero ut sibi hac in parte indulgeant lectores: sed ex nuda & velut arida narratione utcunque colligi potest qualis fuerit illorum temporum status, quemadmodum suis locis videbimus. Liber, secundum phrasin Hebraicæ linguæ, pro catalogo sumitur. Generationes continuam successionem generis, vel continuam progeniem significant. Porro finis hujus catalogi texendi fuit ut sciamus, in magna vel potius ingenti hominum turba, semper fuisse aliquem numerum, licet exiguum, qui Deum coleret: cumq; cælesti præsidio mirabiliter servatum fuisse, ne prorsus aboleretur Dei nomen, & Ecclesiæ semen deficeret. *In die qua creavit Deus.* Non restringit generationes ad diem creationis, sed principium tantum designat: & simul primos homines à reliquis discernit, quos Deus singulari modo in vitam produxit: quum alii ex altiori stirpe & parentibus geniti fuerint. Porro iterum repetit Moses quod ante docuerat, fuisse Adam formatum ad imaginem Dei: quia non potest satis laudari hujus gratiæ excellentia & dignitas. Homini principem locum dari inter creaturas, jam magnum erat: sed ista nobilitas multo præstantior, quod fictorem suum, quasi filius patrem, similitudine referat. Nec vero liberalius cum eo agere Deus poterat quam illi gloriam suam imprimendo, ut esset quasi viva divinæ sapientiæ & justitiæ effigies. Valet etiam hoc ad coarguendas impiorum calumnias, qui libenter malitiæ suæ culpam in opificem conferrent, nisi diserte expressum esset, alium natura conditum fuisse hominem quam nunc sit factus proprio defectionis vitio.

2. *Masculum & fœminam.*] Hæc particula sanctum conjugii vinculum, & individuam mariti & uxoris societatem commendat. Postquam enim Moses unum nominavit, continuo post duos includit sub uno nomine. Et nomen commune attribuit promiscue ambobus: quo sanctius inter se posteri colere discerent societatem, quum viderent primos parentes constitui sub una persona. Quod nugantur Judæi, solos conjuges vocari Adam, refellitur ex creationis historia. nec sane aliud voluit Spiritus hoc loco quam post ordinatum conjugium, fuisse virum & uxorem instar unius hominis. Porro benedictio-

dictinnis meminit, ut in eo admirabilem reputemus Dei gratiam, quod contiouata fuit: sciamus tamen hominum pravitate & malitia fuisse aliquatenus interruptam.

3. *Et genuit ad similitudinem suam.*] Diximus nuper Mosen tantum in linea Seth prosequi Adæ sobolem, ut seriem Ecclesiæ nobis considerandam proponat. Quod autem dicit genuisse ad imaginem suam, refertur quidem ex parte ad primam originem naturæ: simul tamen notanda est corruptio & vitiositas, quæ ab ipso contracta per defectionem, ad omnes posteros defluxit. Si mansisset integer, daturus erat filiis suis omnibus quod acceperat: nunc vero Seth una cum aliis vitiatum legimus, quia Adam qui ab origine sua desciverat, non potuit nisi sui similes gignere. Siquis objiciat, fuisse peculiari Dei gratia Seth cum domo sua electum: facilis est ac prompta responsio, supernaturale remedium non obstare quin generatio carnalis sapiat peccati corruptelam. Ergo secundum carnem natus est Seth peccator: deinde renovatus est Spiritus gratia. Hoc tam triste exemplum sancti Patriarchæ, amplam nobis deplorandæ miseriæ nostræ materiam suppeditat.

4. *Et fuerunt dies Adam postquam genuit Seth.*] In numero annorum qui hic refertur, in primis considerandum est quamdiu simul vixerint sancti Patriarchæ. Nam per sex continuas ætates quum jam familia Seth in magnum populum crevisset, quotidie resonare potuit vox Adæ ad renovandam creationis & lapsus & pœnæ memoriam, ad testandam spem salutis quæ post castigationem relicta fuerat, & recitanda Dei judicia, quibus omnes erudirentur. Poterant quidem eo mortuo tradere filii nepotibus quasi per manus quod didicissent: sed longe efficacior fuit doctrina ex ejus ore qui oculatus fuerat omnium testis. Mira autem, adeoque monstrosa pervicacia, quod ne sic quidem sanior pars generis humani in Dei obsequio & timore retineri potuit.

5. *Et mortuus est.*] Clausula ista quæ de cujusque morte apponitur, minime supervacua est. Admonet enim non frustra denunciatam fuisse mortem hominibus: & jam nos maledictioni, cui addictus ille, fuit, esse obnoxios, nisi aliunde liberemur. Interim reputanda nobis est luctuosa nostra conditio: quod deleta in nobis, vel saltem obliterata Dei imagine, vix tenuem retinemus vitæ umbram, ex qua ad mortem properandum est. Ac utile est in tot seculorum pictura cernete uno intuitu continuum divinæ vindictæ cursum ac tenorem: quia alioqui Deum quodammodo obliviosum fingimus: & nihil proclivius est quam immortalitatem in terra somniare, nisi mors subinde ante oculos nobis occurrat.

22. *Ambulavit Henoch cum Deo.*] Non dubium est quin peculiari laude ornetur Henoch inter ætatis suæ homines, ubi dicitur cum Deo ambulasse. Vivebant tamen & Seth & Henoch & Cainan & Malaleel & Jared: quorum pietas superiori capite laudata fuit. Nec vero rude fuit aut barbarum seculum, quod complures babuit præstantissimos doctores. Unde colligimus, raram & prope unicam hujus sancti viri fuisse probitatem, quem à communi ordine Spiritus sanctus eximit. Interea, ne abripiant nos perversi eorum mores quibuscum versamur, hic nobis ostenditur cavendi ratio. est enim publica consuetudo violeota tempestas: quia & facile patimur à multitudine nos huc illuc abduci: & quod usu receptum est, quisque rectum ac licitum esse putat. Nempe ita porci alii ex aliis pruriginem contrahunt: nec ulla deterior est vel magis sontica contagio quam ex malis exemplis. Quo diligentius notanda est brevis ista integræ vitæ definitio, quod Henoch cum Deo ambulaverit. Nunc glorientur qui voleot se ex aliorum consuetudine vivere. At Spiritus Dei bene riteque vivendi regulam constituit, ubi ab hominum exemplis disceditur qui vitam suam ac mores ad Dei Legem non formant. Nam qui posthabito Dei verbo, ad imitationem mundi se prostituit, cum diabolo vivere censendus est. Porro (ut nuper attigi) non spoliantur alii omnes justitiæ laude: sed exemplum singulare nobis io persona unius hominis statuitur, qui in horrenda dissipatione firmus stetit: ut discamus io Deum magis quam in homines esse intenti, si vitam recte & ordine componere libeat. Nam perinde valet loquutio qua utitur Moses, acsi dixisset, ne hominum corruptelis abduceretur, habuisse unius Dei respectum, ut pura conscientia, tanquam sub ejus oculis, probitatem coleret.

24. *Et non fuit, quia tulit ipsum Deus.*] Impudenter contentiosus erit qui non fatebitur aliquid extraordinarium hic notari. Tolluntur quidem omnes è mundo per mortem: sed clare exprimit Moses, Henoch insolito modo, & præter consuetum morem fuisse à Domino receptum. Nam לקח Hebræis assumere non minus quam tollere significat. Cæterum omissa voce, rem ipsam tenere sufficit, Henoch in medio vitæ cursu repente, & inusitato exemplo evanuisse ex hominum conspectu: quia Dominus eum abstulit: quemadmodum & de Helia factum legimus. Quum in raptu Henoch editum fuerit specimeo immortalis vitæ, non dubium est quin sanctorum animos erigere voluerit Deus certa fiducia ante mortem, & hac consolatione mitigare terrorem quem concipere ex morte poterant: quia scirent meliorem vitam alibi repositam esse. Mirum autem est, hoc fiduciæ & consolationis subsidio privatum fuisse Adam. Nam quum ejus auribus assidue insonaret terribile illud Dei judicium, Morte morieris: solatio aliquo magnopere egebat, ut in morte aliud conciperet quam maledictionem & interitum. Atqui annis post ejus mortem centum quinquaginta, vel circiter, accidit raptus Henoch, qui futurus erat quasi visibile speculum beatæ resurrectionis: quo illustratus, æquo animo ad migrationem se accingeret. Sed quum Dominus pœnam infligens moderatus esset rigorem suum, atque ex ore ejus audivisset ipse Adam, quod eum non mediocriter levare poterat: hoc remedii genere contentus, debuit patienter ferre tum crucem continuam in mundo, tum acerbum & tristem exitum. Sed quum alii non perinde instructi essent manifesto oraculo ad sperandam ex serpente victoriam, communis fuit in raptu Henoch piis omnibus doctrina, ne spem suam haberent inclusam vitæ mortalis finibus. Nam testimonium divini erga eum amoris fuisse hunc raptum demonstrat Moses, dum piæ & integræ ejus vitæ conjungit. Atqui vita privari, noo est per se optabile. Sequitur ergo meliore hospitio fuisse exceptum: imo quum esset inquilinus in mundo, receptum in cælestem patriam fuisse. Quod etiam satis clare docet Apostolus ad Hebræos 11. vers. 5. Porro si quæratur quorsum translatus fuerit Henoch, & qualis nunc sit ejus conditio: respondeo, privilegio singulari talem ejus fuisse transitum qualis aliorum hominum futurus erat. Etsi enim ipsum exuere oportuit quod corruptibile erat, exemptus tamen fuit à violenta separatiooe quam natura refugit. In summa, ejusmodi raptus placida fuit lætaque migratio ex muodo. Neque tameo io cælestem gloriam receptus est, sed tantum præsentis vitæ miseriis solutus, donec veniret Christus resurgentium primitiæ. Et quum unum fuerit ex Ecclesiæ membris, expectare eum necesse est donec prodeant omnia simul Christo obviam, ut totum corpus capiti uniatur. Si quis illud Apostoli objiciat, Constitutum esse omni- *Hebr. 9.*
bus semel mori: facilis est solutio, quod mors non *vers. 27.*
semper divortium sit animæ à corpore: sed mori dicuntur qui corruptibilem exuunt naturam. qualis erit mors eorum quos dies ultimus superstites inveniet.

29. *Vocavit nomen ejus Noah, dicens, Iste consolabitur nos ab oper.*] In lingua Hebraica etymologia

verbi נחם, nomini נוח non respondet: nisi literam ם supervacuam esse dicamus, ut interdum in compositione quædam literæ redundant. נוח significat quietem dare: נחם vero consolari. A priore verbo deducitur nomen Noah. Quare vel est literæ unius in alteram transmutatio, vel allusio est duntaxat ubi dicit Lamech, Iste nos consolabitur ab opere nostro. Quantum ad rem pertinet, nulla est dubitatio quin sibi levationem aut solatium à laboribus promittat. Sed quæritur unde spem istam de filio conceperit, cujus nullam adhuc indolem cernebat. In eo non male sentiunt Judæi, quod vaticinium esse docent; sed nimis crasse ad agriculturam restringunt, quod ad omnes vitæ hujus ærumnas patet, quæ ex Dei maledictione procedunt, & fructus sunt peccati. Equidem sic statuo, anxie gemuisse sanctos Patres, quum tot molestiis circumdati, assidue reminiscerentur primæ omnium malorum originis, Deumque sibi infestum reputarent. Ergo in labore manuum est synecdoche: quia sub una specie comprehendit miserum statum, in quem deciderat humanum genus. Tenebant enim proculdubio quod supra Moses retulit de laboriosa, tristi, & sollicita vita, cui addictus fuerat Adam: quandoquidem in dies crescente hominum malitia, nulla sperari poterat mitigatio, nisi ex insperato Dominus succurreret. Probabile est ipsos ad Dei misericordiam valde fuisse intentos. Vigebat enim fides in illis, & necessitas urgebat ut auxilii desiderio arderent. Temere vero non fuisse impositum nomen, ex eo colligere licet, quod Moses quasi rem memoratu dignam diserte notat. Aliis certe Patrum nominibus suberat aliqua ratio: prætereit tamen cur ita vocati fuerint, & in solo Noah insistit. Hinc itaque non contentioso lectori judicium facere licebit, in Noah esse aliquid peculiare, quod aliis prioribus non conveniat. Proinde mihi non dubium est quin rarum aliquid & insolitum Lamech à filio suo speraverit, atque id Spiritus instinctu. Putant nonnulli deceptum fuisse, quia Christum esse crederet: sed ejus rei nullam afferunt idoneam conjecturam. Magis probabile est, quum de filio magnum aliquid promissum foret, non se tenuisse quin suum commentum oraculo misceret: ut solent interdum sancti quoque modum revelationis excedere, ita fit ut neque cælum neque terram attingant.

32. *Noah vero quum annorum esset.*] De Patribus quos hactenus recensuit Moses, non facilis est divinatio, an singuli primogeniti fuerint: tantum enim prosequi voluit continuam Ecclesiæ seriem. Atqui Deus sæpenumero, ne se efferrent homines inani carnis fiducia, qui posteriores erant naturæ ordine, sibi delegit. An igitur eorum catalogum recensuerit Moses, quos aliis prætulit Deus, vel qui jure primogenituræ præcipuum gradum tenuerunt inter fratres, mihi incertum est: similiter quot quisque filios habuerit. Quantum ad Noah spectat, satis constat, filios illi non fuisse plures tribus: idque sæpius Moses consulto inculcat, ut sciamus totam ejus familiam fuisse servatam. Cæterum falluntur, meo judicio, qui prædicari hoc loco existimant castitatem Noah, quia cælibem vitam per quinque fere secula transegerit. Neque enim tunc primum narratur duxisse uxorem: ac ne illud quidem alterum, quoto ætatis suæ anno pater esse cœperit. Sed dum tempus simpliciter notatur quo admonitus fuit de futuro diluvio, simul addit Moses, patrem eodem fere tempore, vel circiter, fuisse trium filiorum: non quod jam tunc eos habuerit, sed quia non multo post nati sunt. Superasse quidem annum quingentesimum, antequam illi Sem nasceretur, patebit ex undecimo capite: de reliquis duobus nihil habetur certi, nisi quod Jepheth minor natu fuit. Mirum autem est, ex quo horribilem nuncium de humani generis interitu acceperat, non fuisse ingenti mœrore prohibitum à congressu uxoris: sed oportuit aliquas reliquias superesse, quia destinata erat domus illa in secundi mundi instaurationem. Quo tempore ejus filii uxores acceperint, tametsi non legimus, multo tamen ante diluvium id existimo factum esse: sed Dei providentia fuisse steriles, qui octo solum animas servare statuerat.

CAPUT VI.

ET fuit, quum cœpissent homines multiplicari in superficie terræ, filiæque natæ essent eis:

2. Tunc viderunt filii Dei filias hominum quod pulchræ essent, & acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerant.

3. Et dixit Jehova, Non disceptabit Spiritus meus cum homine in seculum, eo quod sit etiam ipse caro: & erunt dies ejus centum & viginti anni.

4. Gigantes fuerunt in terra in diebus illis: & etiam postquam ingressi sunt filii Dei ad filias hominum, genuerunt eis: isti sunt potentes, qui à seculo *fuerunt* viri nominis.

5. Et vidit Jehova quod multa esset malitia hominum in terra, & *quod* omne figmentum cogitationum cordis eorum tantummodo esset malum omni die.

6. Tunc pœnituit Jehovam quod fecisset hominem in terra, & doluit in corde suo:

7. Et dixit Jehova, Delebo hominem quem creavi, à superficie terræ, ab homine usque ad jumentum, usque ad reptile, & usque ad volatile cæli: quia pœnitet me quod fecerim ea.

8. Et Noah invenit gratiam in oculis Jehovæ.

9. Istæ sunt generationes Noah. Noah vir justus, perfectus fuit in generationibus suis: cum Deo ambulavit Noah.

10. Genuit vero Noah tres filios, Sem, Cham, & Jepheth.

11. Et corrupta erat terra coram Deo: repleta erat terra iniquitate.

12. Et vidit Deus terram, & ecce, corrupta erat: nam corruperat omnis caro viam suam super terram.

13. Dixit itaque Deus ad Noah, Finis universæ carnis venit coram me: quia repleta est terra iniquitate à facie eorum: & ecce, ego disperdam eos cum terra.

14. Fac tibi arcam è lignis gopher, mansiunculas facies in arca, & bituminabis eam intrinsecus & extrinsecus bitumine.

15. Et hæc *mensura* qua facies eam: trecentorum cubitorum erit longitudo arcæ, quinquaginta cubitorum latitudo ejus, & triginta cubitorum altitudo ejus.

16. Fenestram facies arcæ, & in cubito consummabis eam superne: ostium vero arcæ in latere ejus pones: inferiora, & secunda, & tertia facies in ea.

17. Et ego ecce *ego* adduco diluvium aquarum super terram, ut disperdam omnem carnem in qua est spiritus vitæ sub cælo: omne quod est in terra, morietur.

18. Et statuam pactum meum tecum, & ingredieris arcam tu, & filii tui, & uxor tua, & uxores filiorum tuorum tecum.

19. Et ex omni vivente, ex omni carne, bina ex omnibus introduces in arcam, ut viva serventur tecum: masculus & fœmina erunt.

20. Ex volatili secundum speciem suam, & ex animali secundum speciem suam, ex omni reptili terræ secundum speciem suam, bina ex omnibus ingredientur ad te, ut viva conserventur.

21. Et tu cape tibi ex omni esca quæ comeditur, & congregabis tibi, eritque tibi & illis ad vescendum.

22. Et fecit Noah juxta omnia quæ præceperat ei Deus, sic fecit.

1. *Et fuit quum cœpissent homines multiplicari.*] Postquam decem Patriarchas ordine recensuit Moses, apud quos integer manebat Dei cultus, jam narrat eorum quoque domos fuisse adulteratas. Hæc autem narratio altius repetenda est, quam ab anno quingentesimo Noah. Nam, ut sibi transitum ad historiam diluvii faciat, totum mundum præfatur fuisse corruptum: ut nihil fere ex vasta dissipatione Deo residuum foret. Quod ut melius pateat, tenendum memoria est illud principium, tunc mundum quasi divisum fuisse in duas partes: quia domus Seth cultum Dei fovebat purum & legitimum, à quo alii desciverant. Etsi autem ad Dei invocationem conditum fuerat totum genus hominum, ideoque regnare ubique debebat sincera religio: quia tamen major pars se vel ad Dei contemptum, vel ad pravas superstitiones prostituerat: decebat exiguam illam partem quam sibi eximio privilegio adoptaverat Deus, segregatam ab aliis manere. Turpis ergo ingratitudo fuit, quod posteritas Seth Cainitis, & aliis profanis gentibus se permiscuit, quia se ultro privavit inæstimabili Dei gratia. Id etiam sacrilegium minime tolerabile fuit, positum à Deo ordinem pervertere & confundere. Videtur prima specie frivolum esse, quod formosas sibi uxores delegerint filii Dei ex filiabus hominum, tam severe damnari. Atqui sciendum est non leve esse crimen, positum à Domino discrimen violare. Deinde quod à profanis gentibus separati erant Dei cultores, sacrum fuisse ordinem, & reverenter colendum, ut aliqua Dei Ecclesia exstaret in terris. Tertio, morbos fuisse desperatos, quum remedium divinitus sibi ordinatum respuerent. In summa, extremam dissipationem designat Moses, quum degeneres essent piorum filii, quos sibi Deus quasi peculiarem & reconditum thesaurum ab aliis segregaverat. Vetus illud commentum de Angelorum concubitu cum mulieribus, sua absurditate abunde refellitur: ac mirum est, doctos viros tam crassis & prodigiosis deliriis fuisse olim fascinatos. Frigida etiam Chaldæi interpretis sententia, damnari promiscua conjugia inter filios magnatum & plebeias uxores. Filios itaque Dei à filiabus hominum non ideo discernit Moses, quasi dissimilis fuerit natura, vel diversa origo: sed quia adoptione filii Dei erant, quos sibi ipse segregaverat: aliis manebat sua conditio. Siquis objiciat, indignos esse qui censeantur in Dei filiis qui turpiter defecerant à fide & Dei obsequio: solutio facilis est, non illis tribui honorem, sed Dei gratiæ quæ adhuc in illis domibus fulgebat. Nam quum de filiis Dei loquitur Scriptura, aliquando ad æternam electionem respicit, quæ non extenditur nisi ad legitimos hæredes: aliquando ad externam vocationem, secundum quam multi intus lupi sunt: & quum reipsa sint alieni, filiorum tamen obtinent nomen, donec abdicet eos Dominus. Imo tam honorifico titulo ingratitudinem illis exprobrat Moses, quod relicto Patre cælesti, tanquam transfugæ se prostituerint.

2. *Quod essent pulchræ.*] Non damnat præcise Moses, spectatam fuisse formam in deligendis uxoribus: sed quod mera libido regnaverit. Est autem res sanctior conjugium quam ut oculis ferri homines debeant ad voluptatem coitus. Nam individua est vitæ societas, quæ omnes vitæ partes continet: sicuti prius habuimus, creatam esse mulierem, ut sit viro adjutrix. Ergo belluinus est appetitus ille, quum illecebris formæ sic rapimur, ut quæ præcipua sunt, nullum locum habeant. Et clarius Moses exprimit quam violentus fuerit libidinis impetus, quum dicit sumpsisse ex omnibus quæ placuerant. quo significat, non habitum fuisse delectum ex necessariis dotibus, sed promiscue vagatos esse filios sanctorum, quum pro sua cupidine ruerent. Docemur autem his verbis, colendam esse temperantiam in sancto conjugio: & ejus profanationem non leve crimen esse coram Deo. Neque enim hic reprehenditur scortatio in filiis sanctorum, sed quod sibi in uxoribus ducendis nimium indulserint licentiæ. Et certe fieri non potest quin temporis successu degenerent filii Dei, quum ita eodem se jugo cum infidelibus implicant. Atque hæc fuit extrema vafrities Bileam: *Num 31.*
quum illi ablata esset maledicendi facultas, quod *vers. 15.*
subornari jussit mulieres à Madianitis, quæ populum Dei ad impiam defectionem pellicerent. Ita quum in Patriarcharum filiis, de quibus nunc disserit Moses, grave per se malum fuerit gratiæ sibi divinitus collatæ oblivio, dum sua libidine feruntur ad illicita conjugia: deterior fuit accessio, quod se impiis miscendo, profanarunt Dei cultum, & à fide exciderunt: sicuti hæc corruptela semper fere consequi solet.

3. *Non disceptabit Spiritus meus.*] Etsi jam prius ostendit Moses, eo scelerum & impietatis progressum fuisse mundum, ut non debuerit diutius tolerari: quo tamen certius pateat non minus justam quam atrocem fuisse vindictam illam qua totus orbis est absorptus, Deum ipsum loquentem inducit. Plus enim gravitatis habet sententia, quum ore suo pronunciat Deus, magis deploratam esse malitiam hominum, quam ut spes ulla sanationis appareat: ideoque non esse cur illis parcatur. Porro quum horribile fuerit iræ Dei exemplum, cujus solo auditu nunc quoque expavescimus, necesse fuit exprimi, Deum non iracundiæ fervore impulsum nimis properasse, vel durius sævisse quam par erat: sed necessitate fere coactum fuisse ut totum mundum funditus deleret, excepta una duntaxat domo. Neque enim se plerumque continent homines, quin Deum vel nimiæ festinationis accusent, dum ulciscitur hominum peccata, vel crudelem imaginentur. Ergo nequis obmurmuret, hic in persona Dei pronunciat Moses intolerabilem fuisse mundi pravitatem, & magis obstinatam quam ut remediis ullis sanabilis esset. Cæterum varie exponitur hic locus. Primum quidam ex Hebræis verbum quo utitur Moses, derivant à radice נדן quod nomen vaginam significat.

Hunc vero sensum eliciunt, quod Deus Spiritum suum nolit amplius teneri captivum in corpore humano, quasi inclusum in vagina. Sed quia violenter detorta est expositio, & Manichæorum delirium resipit, quasi hominis anima pars esset divini Spiritus, repudianda nobis est. Magis etiam inter Judæos recepta sententia est, verbum de quo agitur, esse à radice דין. Sed quia sæpe pro judicare, interdum etiam pro litigare capitur, hinc adhuc nascuntur diversæ interpretationes. Quidam enim exponunt quod Deus amplius dignari homines nolit Spiritus sui gubernatione: quia judicis partes agit in nobis Dei Spiritus, quum nos ratione illustrat, ut sequamur quod rectum est. Lutherus suo more ad externam Spiritus jurisdictionem trahit, quam Prophetarum ministerio exercet: acsi quis quispiam ex Patriarchis dixisset in conventu, Convenit facere clamandi finem: quia indignum est ut Spiritus Dei per nos loquens, amplius se fatiget in mundo arguendo. Argute hoc quidem dicitur: sed quia ex incertis conjecturis non est petendus Scripturæ sensus, simpliciter interpretor, Dominum quasi defessum obstinata mundi pervicacia, præsentem vindictam denunciare quam hactenus distulerat. Quantisper enim pœnam suspendit Dominus, quodammodo disceptat cum hominibus: præsertim si vel minis, vel levium castigationum exemplis eos ad resipiscentiam sollicitet. sic rixatus fuerat jam aliquot seculis cum mundo, qui tamen subinde deterior fiebat. Nunc quasi tædio affectus, declarat sibi non esse animum litigandi diutius: acsi Gallice quis diceret, *C'est trop plaider*. Nam quum Deus incredulos ad resipiscentiam invitans, diu cum illis rixatus foret, diluvium finem controversiæ imposuit. Interea non prorsus repudio Lutheri sententiam, quod Deus, deploratam hominum malitiam expertus, noluerit Prophetas suos frustra operam consumere. Sed generalis sententia ad speciem illam restringi non debet. Quod autem dicit Dominus, Non contendam perpetuo: exprobrationem nimiæ & incurabilis contumaciæ exprimit, ac simul testimonium longæ Dei tolerantiæ: acsi diceret, nullum fore unquam litigandi finem, nisi ansam semel insolita vindicta præcidat. Græci unius literæ similitudine decepti, perperam legerunt, Non permanebit: quod vulgo interpretati sunt, quasi tunc homines sana rectaque intelligentia privati fuerint. Sed hoc nihil ad præsentem locum. *Eo quod sit etiam ipse caro.* Additur ratio, quia nihil ex disceptatione sperandum sit profectus. Videtur autem hic Dominus Spiritum suum opponere carnali hominum naturæ. Qua ra-
1 Cor. 2. vers. 14. tione tradit Paulus, animalem hominem non percipere ea quæ sunt Spiritus, & esse illi stultitiam. Sensus ergo est, Spiritum Dei frustra cum carne disputare, quæ rationis capax non est. Carnis autem nomine per ignominiam homines Deus appellat, quos tamen formaverat initio ad imaginem suam. Et hic loquendi modus Scripturæ familiaris est. Qui hoc nomen restringunt ad inferiorem animæ partem, longe falluntur. Nam quum omni ex parte vitiata sit hominis anima, nec minus cæca sit ejus ratio quam perversi affectus, merito tota vocatur carnalis. Ideo sciamus totum hominem naturaliter carnem esse, donec per gratiam regenerationis, spiritualis esse incipiat. Jam quod ad Mosis verba spectat: non dubium est quin tristem Dei querimoniam una cum exprobratione contineant. Debebat homo præcellere cunctis animantibus, propter mentem illi inditam: nunc ratione alienatus, fere jumentis est similis. Invehitur ergo Deus in degenerem & corruptam hominum naturam, quia sua culpa eo dementiæ ceciderint, ut jam bestiis sint propiores quam veris hominibus, quales esse decebat ex creatione. Cæterum accidentale esse vitium significat, quod nihil quam terram sapit: & quod extincta intelligentiæ luce, suas cupiditates sequatur. Ac miror emphasim quæ subest in particula בשגם, ab interpretibus neglectam fuisse: sic enim sonant verba, Propterea quod ipse quoque est caro. Ubi conqueritur Deus, tantopere turbatum esse ordinem à se positum, ut imago sua in carnem transformata fuerit. *Erunt dies ejus centum & viginti anni.* Nimis crasse hallucinati sunt quidam antiqui scriptores, ut Lactantius, & alii, cursum vitæ humanæ finiri putantes hoc temporis spatio: quum perspicuum sit, non de privata cujusque vita hic haberi sermonem, sed toti mundo concedi pœnitentiæ tempus. Porro hic quoque relucet mira Dei benignitas, quod hominum malitia fatigatus, adhuc tamen supremæ vindictæ exequutionem ultra seculum differt. Verum hic emergit species repugnantiæ. Noah enim completis nongentis quinquaginta annis, è vita decessit. Dicitur autem vixisse à diluvio annos trecentos & quinquaginta. Ergo sexcentorum erat annorum quo die arcam ingressus est. Ubi nunc reperientur viginti anni? Respondent Judæi crescente hominum malitia fuisse rescissos. Cæterum isto effugio nihil opus est: quando Scriptura, ubi de quingentesimo ætatis illius anno loquitur, non affirmat, eousque jam tunc pertigisse. Atque hic modus loquendi plusquam tritus est, tam initium temporis quam finem in numeris notari. Quia ergo major pars quinti centenarii transacta erat, ut quingentis annis propinquus foret, dicitur ejus fuisse ætatis.

4. *Gigantes fuerunt super terram.*] Inter plurimas corruptionum species quibus referta erat terra, unam peculiariter hoc loco Moses commemorat: quod violenter & tyrannice grassati sunt Gigantes. Cæterum non arbitror de cunctis illius seculi hominibus haberi sermonem, sed de certis quibusdam, qui aliis valentiores quum essent, robore & potentia sua freti, sine lege & modo se extulerunt. Quantum ad nomen Hebraicum spectat נפלים, nota quidem est origo illius à verbo נפל, quod est cadere: sed de etymologia non consentiunt Grammatici. Quidam putant sic vocatos quia excidissent à communi statura: alii quod ab eorum conspectu caderet vulgus hominum, ob vastam corporis molem; vel quod terrore suæ magnitudinis omnes prosternerent. Verior mihi videtur eorum sententia, qui similitudinem esse dicunt sumptam à labe vel impetuosa procella: nempe quod sicut tempestas & labes violenter cadens, agros vastat & perdit: ita suis irruptionibus latrones isti perniciem & vastationem mundo intulerint. Nec vero inusitata fuisse corporis altitudine exprimit Moses: sed tantum, fuisse robustos. Alibi Josue 13. vers. 34.
(fateor) eadem voce notatur staturæ proceritas, quæ formidabilis erat exploratoribus terræ Chanaan. Sed Moses eos de quibus in præsenti loco disserit, non tam corporum mole à reliquis discernit, quam latrociniis & grassandi libidine. Cæterum in contextu emphasim habet particula גם, quæ interponitur. Et locum hunc pessime reddidit Hieronymus, post quem hallucinati sunt alii quidam interpretes. Sic enim habetur ad verbum, Atque etiam ex quo filii Dei ingressi sunt ad filias hominum: acsi dictum esset, Quin etiam, vel, Atque adeo. nam primo narrat Moses fuisse tunc Gigantes: deinde subjicit nonnullos quoque fuisse ex sobole illa promiscua, ex quo se filii Dei miscuerant filiabus hominum. Mirum non fuisset si talis immanitas regnasset in posteris Cain: sed universalis illuvies inde clarius patet, quod sanctum genus eadem corruptela inquinatum fuit. Tanta contagio quæ occupaverat paucas familias, quæ Dei sacraria esse debebant, non parum amplificat gravitatem mali. Altior itaque Gigantum origo fuit: sed deinde eorum sectam imitati sunt qui erant ex promiscuis connubiis geniti.

Isti potentes à seculo.] Seculum fere pro vetustate capitur: acsi dixisset Moses, primos exercuisse tyrannidem

nidem in mundo, vel potentiam, & nimis licentiosam ac effrenem dominandi cupidinem ab illis cœpisse. Sunt tamen qui exponant, A seculo, coram mundo; nam hoc quoque significat vox Hebraica עולם Nonnulli proverbiali figura dictum hoc fuisse existimant: quia posterior ætas, quæ diluvium sequuta est, similes non protulerit. Prima expositio simplicior est: summa tamen est, fuisse viros impotenter ferocientes, qui se à communi aliorum ordine exemerint. Primum in illis vitium fuit superbia: quod robore suo freti, plus sibi arrogaverint quam fas erat. Contemptum Dei peperit superbia: quia fastu inflati, jugum omne excutere cœperunt. Simul etiam in homines fuerunt contumeliosi & sævi: quia fieri non potest ut se modeste gerant erga homines, qui parere Deo non sustinent. Addit Moses, *fuisse viros nominis*. quo significat, gloriatos esse in suis sceleribus, & fuisse honorificos latrones, ut loquuntur. Nec vero dubium est quin aliquid habuerint vulgo excellentius, quod illis conciliaret gratiam in mundo & gloriam. Interea tamen sub magnifico heroum titulo crudeliter dominati sunt, & ex fratrum injuriis ac oppressione sibi acquisierunt potentiam ac nomen. Atque hæc prima fuit mundi nobilitas: nequis longa & fumosa imaginum serie nimium sibi placeat: ea, inquam, nobilitas, quæ nonnisi ex aliorum despectu & contumelia in sublime se attollit. Nominis celebritas per se non damnatur: ut necesse est eminere præ aliis quos Dominus præcipuis dotibus ornavit, & utile est distinctos esse ordines in mundo. sed quum semper vitiosa sit ambitio: tum vero ubi accedit tyrrannica ferocia, ut potentior minoribus insultet, malum est non tolerabile: multo autem indignius, dum sibi ex sceleribus dignitatem comparant improbi; & quo quisque audacior est ad nocendum, eo insolentius inanes titulorum fumos jactat. Cæterum ut ingeniosus artifex est Satan ad fabricanda mendacia, quibus Dei veritatem adulteret, hocque modo suspectam reddat: multa fabulati sunt Poëtæ de Gigantibus: quos tamen filios Terræ ideo ab illis dici arbitror, quia nullo majorum exemplo ad dominationem proruperint.

5. *Et vidit Jehova quod multa malitia.*] Prosequitur Moses quod jam attigerat, non fuisse Deum in exigenda de mundi sceleribus pœna nimis durum vel præcipitem. Deum autem humanitus loquentem inducit per ἀνθρωποπάθειαν; quia exprimere aliter non poterat quod operæpretium fuit cognosci: Deum scilicet nec levi de causa, nec statim fuisse accensum ut mundum perderet. Nam verbo Videndi, longam patientiam notat: quasi diceret, Deum nonnisi re bene perspecta & diu considerata, postquam deploratos vidit homines, sententiam de illis delendis protulisse. Emphasin quoque non parvam habet quod sequitur, malitiam fuisse multam in terra. Mediocribus peccatis ignosci poterat: si in aliqua tantum orbis parte regnasset impietas, poterant aliæ regiones à pœna immunes esse. Nunc quum iniquitas ad summum excrevit, & pervasit totam terram, ut nullum angulum amplius possideat integritas: sequitur plusquam maturum fuisse pœnæ tempus. Malitia igitur ingens passim regnabat, ut tota terra cooperta foret. Unde videmus, non ante aquarum diluvio perditam esse, quam scelerum colluvie submersam. *Omne figmentum cogitationum cordis.* Caussam diluvii ostendit Moses in externis sceleribus: nunc altius conscendit, fuisse scilicet non habitu modo, & male vivendi consuetudine perversos; sed interiorem malitiam altius infixam fuisse eorum cordibus, quam ut spes ulla resipiscentiæ esset. Non potuit certe magis ad vivum exprimere talem fuisse pravitatem, quæ nullo mediocri remedio esset sanabilis. Potest quidem fieri ut se interdum projiciant homines ad peccandum, in quibus tamen aliquid sanæ mentis reliquum manebit: sed Moses docet, ita penitus imbutum fuisse eorum, de quibus loquitur, ingenium malitia, ut tota mens nihil nisi damnabile proferret. Valde autem emphatica loquutio est qua utitur. satis erat dixisse vitiosum esse cor ipsorum: non contentus hoc verbo, disertе ponit, Omne figmentum cogitationum cordis; & addit, Tantummodo; acsi negaret guttam boni esse admixtam.

Omni die.] Quidam exponunt hanc particulam, A prima infantia: acsi diceret, ingenitam esse pravitatem hominibus ex quo nascuntur. Sed verior sensus est, Mundum tunc obduruisse in sua malitia: & adeo non redire ad bonam frugem, vel aliquem pœnitentiæ affectum concipere, ut continuo temporis progressu deterior fiat. Denique non esse paucorum dierum insaniam: sed obstinatam pravitatem, quam filii quasi hæreditario jure acceptam, à parentibus ad nepotes transmitterent. Cæterum quamvis hic de malitia loquatur Moses quæ tunc in mundo invaluerat, bene tamen & congruenter hinc elicitur generalis doctrina. Nec locum perperam detorquent qui extendunt ad totum humanum genus. sic David, *Psal. 5.*
quum dicit omnes descivisse, inutiles esse factos, *vers. 10.*
neminem esse qui bonitati studeat, non usque ad *& 14: 3.*
unum, sepulchrum patens esse guttur eorum, non esse Dei timorem illis ante oculos: seculi quidem sui impietatem deplorat: Paulus tamen trahere non dubitat (ad Romanos 3. vers. 12.) ad omnes omnium ætatum mortales: & merito. neque enim simplex est de paucis hominibus querimonia, sed humani ingenii descriptio, ubi Spiritu Dei vacuum sibi relinquitur. Optime ergo convenit damnari his verbis hominum pervicaciam, qui Dei bonitate nimis diu abusi erant: simul tamen in medium proponi qualis sit hominum natura, ubi Spiritus gratia destituitur.

6. *Tunc pœnituit Dominum quod fecisset hominem in terra.*] Pœnitentia quæ tribuitur Deo, non proprie in ipsum competit, sed ad sensum nostrum refertur. Quia enim eum apprehendere non possumus qualis est: necesse est ut se quodammodo nostra causa transfiguret. Quod non cadat in Deum pœnitentia, hoc uno facile constat, quia nihil illi inopinatum, vel non prævisum accidit. Ejusdem rationis ac notæ est quod sequitur, affectum fuisse Deum mœstitia. Certe non mœret Deus vel tristatur: quin in cælesti & beata sua quiete perpetuo sui similis manet: sed quia aliter percipi non potest quantum sit odium peccati in Deo, & quanta detestatio, ideo se Spiritus ad captum nostrum format. Quare nihil opus est spinosis & arduis quæstionibus nos involvere, quando perspicuum est quorsum spectent voces istæ pœnitentiæ & doloris: nempe ut sciamus Deum hominem, ex quo tantopere corruptus est, non censere inter creaturas suas: acsi diceret, Non est hoc opus meum, non est homo ille qui ad meam imaginem formatus, & tam egregiis dotibus à me ornatus fuerat: hunc degenerem & adulterinum pro meo jam agnoscere dedignor. Huic affine est quod de tristitia secundo loco ponitur: nempe atrocibus hominum peccatis non secus Deum offendi quam si lethali dolore cor ejus vulnerarent. Subest igitur tacita antithesis inter naturam integram, qualis à Deo condita fuerat, & corruptionem quæ ex peccato orta est. Interea nisi Deum provocare libet, & mœrore afficere, discamus odio habere, & fugere peccatum. Quin etiam hæc tam paterna bonitas & indulgentia non parum retrahere nos debet à peccandi libidine, quod Deus, ut efficacius penetret in corda nostra, affectus nostros induit. Figuram hanc ἀνθρωποπάθειαν vocarunt, quoties in se transfert Deus quod humanæ naturæ proprium est.

7. *Delebo homines quos creavi, à superficie terræ, ab homine usque ad jumentum.*] Deum rursus deliberantem inducit, ut melius sciremus non fuisse nisi

maturo Dei conſilio deletum orbem. Nam hac de re voluit Spiritus Domini nos diligenter admonitos, ut anſam præcideret impiis querelis, ad quas nimis facile aliqui prorumpimus. Loqui autem accipitur pro decernere: quia nullam vocem emiſit Deus, ſed intus ſtatuit quid facturus eſſet. Adde quod opus non habuit novo conſilio, hominum more, ut quaſi de re nuper cognita judicium ferret. Verum hoc totum infirmitatis noſtræ reſpectu dicitur, ut nunquam cogitemus de diluvio, quin ſubinde occurrat juſtam fuiſſe Dei vindictam. Porro Deus hominum pœna non contentus, uſque ad beſtias, & pecora, & aves, & omne animantium genus procedit. Quæ in re videtur modum excedere: quantumvis enim illi odioſa ſit hominum impietas, quorſum attinet in animalia innoxia ſævire? Sed quæ in hominis gratiam creata erant, & vivebant in ejus uſum, non mirum eſt cum ejus interitu miſceri. nihil promeriti erant aſini & boves, nihil reliqua animalia: ſed quia homini ſubjecta erant, ipſo cadente, in eandem ſimul ruinam trahuntur. Erat terra quaſi locuples domus, omnigena ſupellectilis copia & varietate bene inſtructa. Nunc quia homo & terram ipſam inquinavit ſuis ſceleribus, & omnes quibus referta erat divitias fœde corrupit, illic quoque pœnæ monumentum extare voluit Dominus: quemadmodum ſi judex de homine maxime ſcelerato & nefario pœnam ſumpturus, majoris ignominiæ cauſa, domum ejus funditus dirui jubeat. Atque hoc totum ad incutiendum nobis peccati horrorem ſpectat: quanta enim ſit ejus atrocitas, colligere promptum eſt, cujus pœna ad bruta uſque creaturas effunditur.

8. *Noah invenit gratiam in oculis Domini*] Hebraica eſt phraſis, quæ ſignificat Deum illi propitium fuiſſe, & faventem. Sic enim loqui ſolent Hebræi, Si inveni gratiam in oculis tuis: pro eo quod eſt, Si tibi gratus ſum, vel me dignaris benevolentia & favore. Quod ideo notandum eſt, quia futili argutia colligunt indocti quidam, ſi coram Deo gratiam inveniunt homines, ſua igitur induſtria & meritis eam quærere. Fateor quidem hic narrari gratum fuiſſe Noah Deo, quia probe & ſancte vivens, purum ſe à communibus mundi inquinamentis ſervabat: ſed unde talis illi integritas, niſi quia jam præventus erat Dei gratia? Initium ergo favoris, gratuita miſericordia fuit. Poſtea Dominus illum ſemel complexus, ſub manu ſua continuit, ne cum reliquo mundo peſſum iret.

9. *Iſtæ ſunt generationes Noah.*] Vox Hebraica תולדות hoc proprie ſignificat. Quanquam aliquando latius extenditur, nempe ad totam vitæ hiſtoriam: atque hic videtur eſſe præſentis loci ſenſus. Nam quum præfatus eſſet Moſes unum hominem repertum eſſe, quem Deus, perdere totum mundum inſtituens, ſervare vellet, breviter exponit qualis fuerit ille. Ac primo dicit fuiſſe juſtum & integrum inter ætatis ſuæ homines: nam aliud eſt Hebraicum nomen דור, quod ſeculum, vel ætatem ſonat. תמים, pro quo vetus Interpres perfectum ſolet reddere, tantundem valet atque integer, vel ſincerus: & duplici, vel fucato, ac vano opponitur. Nec temere ſimul hæc duo connectit Moſes. Mundus enim, ut ſemper ducitur externo ſplendore, juſtitiam æſtimat non ab affectu cordis, ſed à nudis operibus. Atqui ſi cupimus nos Deo probari & juſti coram ipſo cenſeri, non manus tantum, & oculos, & pedes componere oportet in Legis obſequium: ſed cordis integritas in primis requiritur, & in vera definitione juſtitiæ priorem locum tenet. Scimus tamen juſtos vocari, & integros, non qui abſoluti ſint omni ex parte, & quibus nihil deſit, ſed qui rectitudinem pure & ex animo colunt. Scimus enim Deum non agere ſummo jure cum ſuis, ut ad perfectam Legis normam eorum vitam exigat: nam modo ne in illis regnet hypocriſis, ſed vigeat purum recti ſtudium, & eorum corda occupet, juſtos pro ſua indulgentia pronunciat. Particula, *in ſuis generationibus*, emphatica eſt. Jam enim ſæpius dixit, & mox iterum repetet, nihil fuiſſe corruptius illo ſeculo. Itaque mirabile fuit conſtantiæ exemplum, quod undique ſcelerum fœtore circumdatus, contagionem inde nullam contraxit. Scimus quanta ſit vis conſuetudinis, ut nihil difficilius ſit quam ſancte verſari inter impios, nec malis eorum exemplis abduci. Vix centeſimus quiſque eſt qui non in ore habeat diabolicum illud proverbium, Ululandum eſſe inter lupos: & major pars legem ſibi ex communi uſu ſtatuens, licitum eſſe judicat quicquid vulgo receptum eſt. Cæterum, ut hic laudatur ſingularis virtus Noah, ita meminerimus nobis præſcribi quid agendum ſit, toto mundo in perniciem ſuam ruente. Si hodie adeo vitiati ſunt hominum mores, & tota vitæ ratio tam confuſa, ut rariſſima ſit probitas: magis fœda & horribilis fuit confuſio tempore Noah, ut ne unum quidem haberet in Dei cultu & recti ſtudio ſocium. Si potuit ille contra totius mundi corruptelas, & tam denſos ac violentos iniquitatis impetus eniti: nulla nos manet excuſatio, niſi eadem animi fortitudine per innumera vitiorum obſtacula rectum curſum proſequimur. Nec à veriſimilitudine abhorret, ætates dixiſſe Moſen plurali numero, quo melius exprimeret quam ſtrenuus & invictus athleta fuerit Noah, quem tot ſecula non mutarunt. Ad hæc quem tenuerit colendæ juſtitiæ modum exponitur in contextu, nempe quod ambulaverit cum Deo: quam virtutem etiam in ſancto Patre Enoch laudavit proximo capite, ubi diximus quid hoc valeret. Quum tanta eſſet morum corruptio in terra, ſi hominum reſpectum habuiſſet Noah, abreptus eſſet in profundum labyrinthum. Unicum ergo remedium videt, ſi poſthabitis hominibus, ſenſus omnes ſuos ad Deum colligat, & eum ſibi conſtituat vitæ arbitrum. Unde apparet quam ſtulte clamitent Papiſtæ, ſequendos eſſe Patres: quum diſerte Spiritus ab hominum imitatione revocet, niſi quatenus ad Deum nos ducunt. Quod iterum tres ejus filios nominat Moſes, huc reſpicit, ut ſciamus, in maxima triſtitia, qua fere conſumi potuit, datum tamen illi fuiſſe animum gignendæ ſobolis, ut Deus ſepoſitum aliquod haberet exiguum ſemen.

11. *Et corrupta erat terra coram Deo.*] Priore membro deſignat Moſes impium Dei contemptum, quod nulla amplius religio fuerit in mundo: ſed extincta juſtitiæ luce, omnes ad peccandum projecti fuerint. Secundo membro declarat, graſſatam eſſe nocendi libidinem, fraudes, injurias, rapinas, omneque genus injuſtitiæ. Atque hi ſunt impietatis fructus, ut homines, poſtquam à Deo defecerunt, mutuæ inter ſe æquitatis obliti, ad immanem truculentiam, ad rapinas, & quaſvis oppreſſiones ferantur. Ac rurſus inculcat Deum hoc vidiſſe, ut longam ejus tolerantiam nobis commendet. Terra hic pro incolis ſumitur: & mox ſequitur expoſitio, Quod omnis caro corruperit viam ſuam. Carnis vero nomen non ſonat in malam partem, ut prius: ſed abſque ſiniſtra denotatione pro hominibus accipitur. quemadmodum aliis Scripturæ locis: Videbit omnis caro glo- Esa 40.
riam Domini. Item, Sileat à facie Domini omnis vers. 5.
caro. Zach. 2.

13. *Dixit itaque Deus ad Noah.*] Hic narrare in- vers. 13.
cipit Moſes qualiter ſervatus fuerit Noah. Ac primo dicit patefactum illi fuiſſe Dei conſilium de mundo perdendo. Secundo, datum fuiſſe extruendæ arcæ mandatum. Tertio, promiſſam illi eſſe ſalutem, ſi Deo obſequutus, in arcam ſe abderet. Hæc capita
diſtincte notanda ſunt: ſicuti Apoſtolus, quum Hebr. 7.
fidem Noah prædicat, timorem & obedientiam cum vers. 11.
fiducia conjungit. Certum eſt autem eo conſilio admonitum fuiſſe Noah de horribili vindicta quæ inſtabat, non ſolum ut confirmaretur in ſancto propoſito,

posito, sed ut timore coactus oblatam sibi gratiam ardentius expeteret. Scimus ut malorum impunitas sit interdum bonis quoque peccandi illecebra: pœnæ igitur futuræ denunciatio valere debuit ad frenandum sancti viri animum: ne paulatim labendo, penitus tandem in eandem lasciviam deflueret. Alterum tamen illud præcipue spectavit Deus, ut terribile mundi exitium assidue sibi ante oculos ponens, ad metum & sollicitudinem magis ac magis stimularetur. Necesse enim erat ut desperatione alibi confusus, salutem suam fide in arcam includeret. Quamdiu enim vitam sibi pollicitus fuisset in terra, nunquam ad ædificium arcæ, ut decebat, intentus fuisset: tremefactus autem Dei judicio, promissionem vitæ sibi datam cupide amplectitur. Non subsistit amplius in naturalibus vitæ causis, vel mediis: sed recumbit in solum Dei fœdus, quo mirabiliter servandus erat. Nullus illi molestus vel difficilis est labor, nullo tædio frangitur. Acrior enim ad eum pungendum est iræ Dei stimulus quam ut carnis deliciis indormiat, vel fatiscat sub tentationibus, vel remoram illi vanæ spes afferant: quin potius seipsum tam ad fugienda peccata, quam ad quærendum remedium sollicitat. Atque hanc fidei ejus non minimam fuisse partem Apostolus docet, quod scilicet ab iis quæ non videbantur, metuens, arcam aptavit. Quum simpliciter de fide agitur, tamen in rationem veniunt misericordia & gratuita promissio: sed quum exprimere volumus omnes ejus partes, totamque vim & naturam ejus excutere, necesse est timorem quoque adjungi. Et sane nemo unquam serio ad Dei misericordiam confugiet, nisi qui Dei minis tactus, judicium æternæ mortis quod illæ denunciant, horrebit, ut sibi in peccatis displiceat, non indulgeat secure vitiis suis, neque torpeat in sordibus: sed ad malorum suorum medicinam anxius suspiret. Et singulare fuit gratiæ privilegium, quod Deus Noah de futuro diluvio admonuit. Minas quidem communiter electis & reprobis plerumque proponi jubet, ut ad pœnitentiam utrosque invitans, priores humiliet, hos vero reddat inexcusabiles. Sed dum major pars surdis auribus respuit quicquid dicitur, peculiariter ad suos qui sunt adhuc sanabiles, convertit sermonem, ut judicii sui metu eos ad pietatem erudiat. Videri tunc poterat optabilis impiorum conditio, præ anxietate sancti Noah. Illi sibi in suis deliciis secure blandiebantur: scimus enim quid de illius temporis
Luc. 17. vers. 26. luxuria pronunciet Christus. Sanctus vir interea, quasi singulis momentis obruenda esset terra, anxius & mœstus gemebat. Verum si finem expendas, Deus inæstimabili beneficio servum suum dignatus est, quum illi periculum denunciavit à quo caveret.

Repleta est terra iniquitate à facie eorum.] Significat Deus è medio tollendos esse, ut purgetur terra, quam homines tam scelerati sua præsentia inquinant. Porro non ideo solam iniquitatem commemorat, & violentiam, fraudes, rapinas quas inter se exercebant, quia jus suum remittere velit, sed quia crassior erat hæc & quasi palpabilis scelerum demonstratio.

14. *Fac tibi arcam è lignis gopher.*] Sequitur mandatum extruendæ arcæ, in quo Deus mirifice servi sui fidem & obedientiam probavit. Sed de structura non est cur anxie laboremus: nisi quatenus ad ædificationem nostram interest. Primum, de specie ligni non convenit, etiam inter Judæos. Gopher enim alii cedrum, alii abietem, alii pinum interpretantur. Variant etiam in tabulatis, quia putant multi sentinam fuisse quarto loco, quæ excrementa & alias immunditias reciperet. Alii in triplici contignatione quinque mansiones faciunt, quarum summam avibus destinant. Sunt qui putent non ultra tres ordines fuisse in altitudinem, sed qui mediis tabulatis inter se distincti fuerint. Præterea de fenestra non consentiunt: quibusdam enim videtur non unam tantum sed plures fuisse. Sunt etiam qui dicant fuisse apertas ad recipiendum aërem. Alii autem contendunt tantum lucis causa fuisse compositas, ideoque obductas fuisse crystallo, & illitas bitumine. Mihi videtur magis probabile unam fuisse duntaxat, neque lucis causa excisam, sed quæ clausa maneret, nisi quum poscebat usus eam aperiri, ut postea videbimus. Deinde triplicem fuisse contignationem, & separatas domunculas, ratione nobis incognita. Difficilior objicitur quæstio de magnitudine. Nam olim profani quidam homines suis sannis Mosen vexarunt, quod tam angusto spatio ingentem animalium turbam inclusam finxisset: cujus pars tertia vix quatuor elephantos caperet. Hanc objectionem solvit Origenes, cubitum geometricum à Mose notari dicens, qui sextuplo major est quam vulgaris: in cujus sententiam descendit Augustinus lib. de Civit. Dei 15. & lib. 1. Quæstionum in Genesin. Fateor equidem quod obtendunt, Mosen qui edoctus fuerat in omni scientia Ægyptiorum, non fuisse Geometriæ expertem: sed quum sciamus ubique crassa Minerva ad captum vulgi loquutum esse, & consulto abstinuisse à disputationibus acutis, quæ scholam & interiores literas saperent: mihi nequaquam persuadeo, hoc loco præter suum morem geometrica subtilitate usum esse. Certe capite primo non disseruit argute de astris, ut Philosophum decebat: sed populariter ex rudium aspectu potius quam ex reipsa, solem & lunam duo luminaria magna vocavit. Ita ubique perspicere licet, usitatis nominibus res omnis generis fuisse ab eo designatas. Cæterum quis tunc fuerit cubiti modus ignoro: quia mihi sufficit non latuisse Deum (quem sine controversia primarium arcæ fabrum agnosco) quarum rerum capax esset locus quem servo suo descripsit. Si extraordinariam Dei potentiam excludas ab hac historia, meras fabulas narrari dices. Nobis vero, qui fatemur incredibili miraculo servatas fuisse mundi reliquias, adeo absurdum videri non debet multa hic referri prodigia, ut potius inde melius refulgeat arcana illa & incomprehensibilis Dei virtus, quæ sensus omnes nostros longe superat. Hoc Porphyrius, vel quispiam alius canis, fabulosum esse obganniet, quia non apparet ratio, vel quia est insolitum, vel quia repugnat communis ordo naturæ. Ego regero contra: totam hanc Mosis narrationem, nisi miraculis referta esset, frigidam & jejunam, & ridiculam fore dico. Qui vero immensam divinæ omnipotentiæ abyssum in hac historia reputabit, ut par est, reverenter potius stupebit quam proterve rideat. Quod allegorice ad Christi corpus Augustinus figuram arcæ trahit, tam lib. 15. de Civitate Dei, quam 12. adversus Faustum, consulto prætereo, quia nihil illic fere reperio solidi. Origenes etiam audacius allegoriis ludit: sed nihil utilius est quam in genuina rerum tractatione insistere. Arcam fuisse Ecclesiæ imaginem certum est, *1 Pet. 3.*
teste Petro: verum singulas ejus partes ad Ecclesiam *vers. 21.*
aptare, minime consentaneum est, ut suo loco iterum attingam.

18. *Et statuam pactum meum tecum.*] Quia plusquam difficilis erat arcæ fabrica, & innumera subinde obstacula supervenire poterant quæ abrumperent inceptum opus, addita promissione servum suum Deus confirmat. Ita animatus fuit Noah ad parendum Deo, dum ejus promissione fretus, non irritum fore suum laborem confidit. Tunc enim demum libenter amplectimur Dei mandata, ubi accedit promissio quæ non frustra nos operam consumere doceat. Unde apparet quam stulte desipiant Papistæ, qui homines nugantur abduci fidei doctrina à recte agendi studio. Qualis enim erit nostra alacritas ad recte agendum nisi præluceat fides? Sciamus ergo solas esse Dei promissiones quæ nos vivificant, & singulis membris nostris inspirant vigorem ad parendum Deo: sine ipsis vero nos non modo

ignavos torpere, sed prope exanimes, ut neque pedes neque manus suum faciant officium. Ac proinde quoties languemus, vel remissiores sumus quam oporteat, ad bona opera: nobis occurrant promissiones Dei, quæ tarditatem nostram corrigant. Sic (teste Paulo, ad Coloss. 1. vers. 5:) viget in sanctis charitas propter spem in cælis repositam. Præsertim vero ne deficiant in medio itinere fideles, necesse est verbo Dei confirmari: ut certo statuant se non aërem verberare, ut loquuntur: sed in promissione sibi data acquiescentes, securi de successu, vocantem Deum sequantur. Tenenda igitur est hæc connexio, quod postquam præcepit Deus servo suo Noah quid facere ipsum velit: quo illum sibi obsequentem habeat, testatur se nihil frustra ab eo exigere. Summa autem pacti hujus de quo loquitur Moses, erat, Noah futurum incolumem, quamvis totus mundus diluvio periret. Tacita enim subest antithesis, quod toto mundo rejecto, peculiare sancire foedus velit Dominus cum unico Noah. Quare hanc Dei promissionem, vel hoc pactum, instar muri ferrei opponere debuit Noah contra omnes mortis terrores: sicuti consilium Dei fuit vitam à morte hoc solo verbo discernere. Pactum vero hac lege cum eo sancitur, ut in ejus gratiam servetur ejus familia: deinde bruta animalia ad reparandum novum mundum. qua de re plura dicturus sum cap. 9.

19. *Et ex omni vivente.*] Animalia omnis carnis vocat cujuscunque sint generis. Bina autem dicit, non quod unum par solum ex singulis speciebus receptum fuerit in arcam: (paulo post enim videbimus terna fuisse paria: & unum præterea animal ex generibus mundis, quod Noah postea in sacrificium offerret) sed quia hic tantum de sobole fit mentio, numerus diserte nondum exprimitur: sed tantum mares copulantur cum foeminis, ut inde concipiat Noah totius mundi reparationem.

22. *Et fecit Noah.*] Brevibus quidem verbis, sed plusquam magnifice hic Moses commendat fidem Noah. Mirantur imperiti quod Apostolus ad Hebr. 11. vers. 7. illum justitiæ quæ secundum fidem est, faciat hæredem. Quasi vero non prodierit ex hoc fonte quicquid virtutum, & quicquid laude dignum in sancto viro fuit. Venire enim in mentem debet quibus tentationum machinis assidue concussum fuerit ejus pectus. Primum ipsa moles arcæ potuit obruere omnes ejus sensus, ut ne digitum quidem ad opus inchoandum tolleret. Quanta arborum congeries cædenda fuit, sibi proponant lectores: quantus fuerit vecturæ labor, quanta difficultas coagmentandi. Jam res in longum tempus differebatur. Sanctum enim virum ultra annos centum in labore molestissimo occupari oportuit. Nec vero putandum est tam stupidum fuisse quin venerint illi in mentem ejusmodi obstacula. Adde quod via sperandum fuit passuros esse ejus seculi homines ut cum eorum ignominia sibi privatim salutem promitteret. Prius de immani eorum truculentia dictum fuit. Minime ergo dubium est quin homines modestos & simplices sine causa quotidie lacesserent. Hæc vero plausibilis insultandi occasio fuit, quod Noah passim arbores cædendo terram nudaret, ac illos fraudaret variis commodis. Vulgare proverbium est, De umbra asini protervos homines & jurgiosos litigare. Quid igitur pro tot arborum umbris facturos putasset Noah sævos illos Cyclopes, qui ad omnem violentiam exercitati, ferociendi ansam undique captabant? Sed hoc ad inflammandam eorum rabiem præcipuum fuit, quod sibi asylum fabricans, omnes exitio addiceret. Certe nisi cohibiti fuissent robusta Dei manu, centies lapidassent sanctum virum: probabile tamen est, non usque eo repressam fuisse intemperiem quin scommatibus & ludibriis subinde eum incesserent, adeoque lacerarent multis probris, & atrocibus minis impeterent. Imo non arbitror abstinuisse manus ab opere turbando. Ergo quamvis alacriter mandatum sibi opus aggressus foret, potuit tamen quotannis plus millies labascere ejus constantia, nisi valde firmas egisset radices. Adhæc quum res esset per se impossibilis, unde unius anni annona? unde tot animalibus pabulum? Reponere jubetur quod toti familiæ, pecoribus, & feris bestiis, avibus denique in victum decem mensium sufficiat. Hoc vero ridiculum, postquam ab agricultura traductus erat ad arcæ fabricam, illi mandari ut duplicem proventum colligeret: sed in pabulo animalium multo plus erat negotii. Ergo suspicari poterat Deum sibi illudere. Postremum erat ut animalia omne genus congregaret. Quasi vero ad manum haberet sylvestres belluas, vel cicurare posset: ut in ergastulo lupi cum agnis, tigres cum leporibus, leones cum bobus, tanquam oves in suo stabulo habitarent. Sed tentatio omnium gravissima fuit, quod vitæ petendæ causa jubetur in sepulchrum descendere, & se ultro privare aëre & spiritu vitali: solus enim stercorum foetor, obstructus ut erat in loco referto, statim post triduum enecare poterat quicquid illic animantium fuit. Veniant nobis in mentem tam graves, & multiplices, & diuturni sancti viri conflictus, ut sciamus quam heroica fuerit virtus ad extremum prosequi quod Deus mandaverat. Dicit quidem uno verbo Moses ipsum fecisse: sed cogitandum est quanto istud facere superius humana virtute fuerit: ut præstaret centies mori quam suscipere tam laboriosum opus, nisi aliquid altius præsenti vita spectasset. Singulare ergo obedientiæ exemplum nobis hic describitur: quia Noah totum se Deo permittens, debitum illi honorem reddidit. Scimus in hac naturæ pravitate quam prompti sint homines ad quærenda effugia, & ingeniosi ad comminiscendos prætextus, ne Deo pareant. Quare discamus & nos per omne genus impedimenta perrumpere, nec locum dare pravis cogitationibus, quæ se Dei verbo opponunt, & quibus mentes nostras implicare conatur Satan, ne pergant quo Deus vocat. Hunc enim sibi honorem haberi maxime flagitat Deus, ut eum sinamus pro nobis sapere. Atque hæc vera est fidei probatio, quum uno ejus mandato contenti, ad opus nos accingamus, nec cursum reflectimus, quicquid obstaculi nobis ingerat Satan, sed alis fidei supra mundum evehimur. Exprimit etiam Moses non una tantum in parte Noah paruisse Deo, sed in omnibus fuisse obedientem. Quod diligenter notandum est: quia inde maxime oritur horribilis in vita nostra confusio, quod non possumus sine exceptione nos in totum Deo subjicere, sed parte aliqua defuncti, affectus nostros ejus verbo sæpe miscemus. Hoc autem nomine laudatur obedientia Noah, quod integra fuerit, non dimidia: ut nihil eorum quæ Dominus jusserat, prætermiserit.

CAPUT VII.

ET dixit Jehova ad Noah, Ingredere tu, & omnis domus tua arcam: quia te vidi justum coram me in ætate ista.

2. Ex omni animali mundo capies tibi septena septena, virum & foemellam ejus: & ex animali quod non mundum est, bina, virum & foemellam ejus.

3. Etiam ex volatili cæli septena, masculum & foemellam: ut vivum conservetur semen in superficie omnis terræ.

4. Quia poſt dies adhuc ſeptem ego pluam ſuper terram quadraginta dies & quadraginta noctes: & delebo omnem ſubſtantiam quam feci, à ſuperficie terræ.

5. Et fecit Noah ſecundum omnia quæ præceperat ei Jehova.

6. Noah autem erat ſexcentorum annorum quando diluvium fuit aquarum ſuper terram.

7. Et ingreſſus Noah, & filii ejus, & uxor ejus, & uxores filiorum ejus cum eo in arcam, propter aquas diluvii.

8. Ex animali mundo, & ex animali quod non erat mundum, & ex volatili, & ex omni quod reptat ſuper terram,

9. Bina bina ingreſſa ſunt ad Noah in arcam, maſculus & fœmella: quemadmodum præceperat Deus ipſi Noah.

10. Et fuit, poſt ſeptem dies aquæ diluvii fuerunt ſuper terram.

11. In anno ſexcenteſimo annorum vitæ Noah, in menſe ſecundo, in ſeptimadecima die menſis, die ipſa, rupti ſunt omnes fontes voraginis magnæ, & feneſtræ cæli apertæ ſunt:

12. Et fuit pluvia ſuper terram quadraginta dies & quadraginta noctes.

13. Ipſo eodem die ingreſſus eſt Noah, & Sem, & Cham, & Jepheth, filii Noah, & uxor Noah, treſque uxores filiorum ejus cum illis, in arcam:

14. Ipſi, & omnis beſtia juxta ſpeciem ſuam, & omne animal juxta ſpeciem ſuam, & omne reptile quod reptat ſuper terram, ſecundum ſpeciem ſuam & omne volatile juxta ſpeciem ſuam, omnis avis, & omne alatum.

15. Ingreſſa ſunt igitur ad Noah in arcam, bina bina ex omni carne in qua erat ſpiritus vitæ.

16. Et quæ ingreſſa ſunt, maſculus & fœmina ex omni carne ingreſſa ſunt, quemadmodum præceperat ei Deus: & clauſit Jehova ſuper eum.

17. Et factum eſt diluvium quadraginta dies ſuper terram, & multiplicatæ ſunt aquæ, elevaveruntque arcam: itaque elevata eſt à terra.

18. Et prævaluerunt aquæ, & multiplicatæ ſunt valde ſuper terram, & fluitabat arca ſuper faciem aquarum.

19. Roboraverunt itaque ſe aquæ valde ſuper terram, & operti ſunt omnes montes excelſi qui erant ſub univerſo cælo.

20. Quindecim cubitis ſuperne roboraverunt ſe aquæ, ita ut operti ſint montes.

21. Et mortua eſt omnis caro quæ reptabat ſuper terram, tam de volatili quàm de animali & beſtia, & omni reptili quod reptat ſuper terram, & omni homine.

22. Omnia in quorum nare erat anhelitus ſpiritus vitæ, ex omnibus quæ erant in ſicco, mortua ſunt.

23. Et delevit omnem ſubſtantiam vivam quæ erat ſuper faciem terræ, ab homine uſque ad jumentum, uſque ad reptile, & uſque ad volatile cæli: & deleta ſunt è terra, & remanſit tantum Noah, & qui cum eo erant in arca.

24. Et roboraverunt ſe aquæ ſuper terram quinquaginta & centum dies.

1. *Et dixit Jehova ad Noah.*] Mihi non dubium eſt quin repetitis oraculis ſæpius confirmatus fuerit Noah: ut certe neceſſe erat. Jam maximos totis centum annis & tempeſtuoſos inſultus ſuſtinuerat, & invictus athleta retulerat memorabiles victorias: ſed hoc fuit acerrimum certamen, valedicere mundo, & communi vitæ renunciare, ut ſe in arcam abderet. Integra erat tuoc terræ facies: & Moſes anni tempus deſignat quo herbæ virere, & arbores florere incipiunt. Tranſacta erat hyems, quæ cæli & terræ lætitiam aſpero & ſqualido rigore cootrahit. Articulum perdendi mundi elegit Domious in ipſa veris temperie. Initium enim diluvii Moſes fuiſſe tradit menſa ſecundo. quanquam ſcio de hac re diverſas eſſe ſententias. Suot enim qui annum inchoant ab æquinoctio autumnali: ſed ratio illa anoi ordinandi magis recepta eſt, ut à menſe Martio incipiat. Utcunque res habeat, non levis fuit tentatio, vitam cui aſſueverat Noah per ſexcentos annos, ſponte relinquere, & novum vivendi modum quærere in abyſſo mortis. Jubetur migrare è mundo, ut in ſepulchro vivat quod ſibi laborioſe fodit per annos plus centum. Cur iſtud? quia paulo poſt aquarum illuvie mergenda ſit terra. Atqui nihil tale apparet: indulgeot omoes conviviis, nuptias celebrant, ſumptuoſas extruunt domos: denique paſſim lautitiæ & luxuria: quemad-
Luc. 17. verſ. 26. modum teſtatur Chriſtus, ſeculum illud in voluptatibus ſuis ebrium fuiſſe. Quare non abs re factum eſt quod Dominus ſervi ſui animum nova promiſſione rurſus deintegro erexit & armavit, ne ſuccumberet. quaſi diceret, Hactenus fortiter laboraſti inter tot ſcandala: ſed nunc res maxime poſtulat ut animum colligas, ut fructum percipias laboris tui: neque expecta dum apertis terræ venis aquæ undique ebulliant, & apertis cæli cataractis oppoſito impetu concurrant ſuperiores aquæ; ſed rebus adhuc tranquillis arcam ingreſſus, illic ad ſeptem dies quietus mane: tunc ſubito diluvium emerget. Etſi autem nunc non afferuntur è cælo oracula, ſciamus continuam verbi meditationem non ſupervacuam eſſe: nam ut novæ ſubinde oriuntur nobis difficultates, ita Deus aliis atque aliis promiſſionibus fidem noſtram inſtaurat: ut collecto vigore tandem perveniat uſque ad metam. Noſtrum vero eſt cupide audire loquentem Deum: nec pravo faſtidio exercitia rejicere, aut negligere quaſi ſupervacua, quibus fidem noſtram vel fovet, vel excitat, vel confirmat, prout eam vel teneram adhuc, vel languidam, vel debilem eſſe novit. *Quia te vidi juſtum.* Quum Dominus hanc ſibi cauſam fuiſſe aſſignat ſervandi Noah, quia juſtum cognoverit, videtur meritis operum tribuere ſalutis laudem: nam ſi ſervatus eſt Noah quia juſtus erat, ſequitur nos vitam bonis operibus promereri. Sed hic prudenter expendere convenit Dei conſilium: nempe quod opponere voluit hominem unum toti mundo: ut in illius per-

ſona,

sona, amnium injustitiam damnaret. Iterum enim testatur justam esse quam de mundo vindictam sumpturus est: quia unus tantum reliquus fuerit hamn qui tunc justitiam coleret, in cujus gratiam propitius est toti familiæ. Si quis tamen excipiat, probari ex hoc loco Deum in servandis hominibus habere operum respectum: solutio in promptu est, non pugnare hoc cum gratuita acceptione, quod dona quæ servis suis contulit, accepta habet. Notandum est primo, gratis eum amare homines, dum nihil in illis reperit nisi odio dignum: quandoquidem nafeuntur omnes filii iræ, & æternæ maledictionis hæredes. Hoc respectu eos sibi adoptat in Christo, & mera misericordia justificat. Postquam hoc modo sibi eos reconciliavit, Spiritu quoque regenerat in novam vitam & justitiam. Hinc fluunt bona opera, quæ necesse est Deo ipsi placere. Ita non modo fideles amat, sed eorum quoque opera. Notandum tamen est, quia semper aliquid vitii hæret in operibus, non posse probari nisi cum indulgentia. Gratia igitur Christi est quæ pretium operibus conciliat, non propria ipsorum dignitas vel meritum. Non tamen negamus quin veniant in rationem coram Deo: quemadmodum hic agnoscit & acceptat justitiam Noah, quæ ex sua gratia profecta erat: atque hoc modo (sicuti loquitur Augustinus) dona sua coronet. Notandum etiam quod dicit, Vidi te justum coram me. Quo verbo non tantum redigit in nihilum omnes justitiæ larvas, quibus non subest interior sinceritas cordis, sed jus suum sibi vendicat: acsi diceret, se solum esse idoneum judicem æstimandæ justitiæ. Particula, *in generatione hac*, sicuti dixi, ad amplificationem addita est. Adeo enim deplorata fuit seculi illius pravitas, ut prodigii loco habitus fuerit Noah à communi labe integer.

2. *Ex omni animali mundo.*] Iterum repetit quod prius de animalibus dixerat: nec frustra. Neque enim parum difficile fuit ex sylvis, montibus, & lustris colligere tantam ferarum multitudinem, quarum multæ forsan species ignotæ erant: & erat in plerisque eadem quam nunc cernimus, ferocia. Quare sanctum virum animat Deus, ne ea difficultate territus, & spe successus abjecta, deficiat. Hic tamen aliqua primo intuitu repugnantiæ species apparet: quia quum bina prius dixisset, septem nunc ponit. Solutio in promptu est: quia antehac numerum non expressit Moses, sed tantum dixit masculis addendas fuisse fœminas suas comites. acsi dixisset, jussum fuisse ipsum Noah non promiscue coacervare animalia, sed paria ex illis deligere ad propagandam sobolem. Nunc autem de numero sermo est. Porro septem & septem, intellige non totidem paria ex singulis generibus, sed terna, quibus superadditur animal unum sacrificii causa. Voluit autem Dominus triplo majorem restare mundorum animalium numerum, quod major futurus erat hominibus illorum usus. In quo reputanda est paterna ejus erga nos bonitas, qua inducitur ut nostri in omnibus rationem habeat.

3. *Ut vivum conservetur semen.*] Hoc est, ut inde nascatur soboles. Cæterum hoc refertur ad ipsum Noah. Etsi enim solus Deus proprie loquendo vivificat, respicit tamen Deus quas servo suo partes injunxerit: & ministerii respectu jubet eum animalia colligere, ut semen vivificet. Nec mirum, quum Evangelii ministri dicantur vitam spiritualem conferre. In particula quæ proxime sequitur, *super faciem omnis terræ*, duplex inest consolatio: quod aquæ postquam ad tempus terram operuerint, rursus sint cessuræ, ut appareat superficies terræ arida. Deinde, quod non tantum superstes futurus sit Noah: sed Dei benedictione augendus sit animalium numerus, ut se longe lateque diffundat per totum orbem. Ita in medio interitu futura instauratio illi promittitur. Multus in eo est Moses ut ostendat Deum modis omnibus curasse retinendum Noah in verbi sui obsequio, & sanctum virum prorsus acquievisse. Utilis sane doctrina, præsertim quum aliquid incredibile promittit Deus vel minatur: quum non libenter recipiunt homines, nisi quod illis videtur probabile. Jam nihil minus carnis judicio consentaneum erat quam mundum à suo opifice deleri: quia hoc erat totum naturæ ordinem ab eo sancitum evertere. Quare nisi probe admonitus fuisset Noah de hoc terribili Dei judicio, nunquam ausus fuisset credere: ne Deum sibiipsi contrarium fingeret. Vox היקום, qua hic utitur Moses, originem habet à stando: sed proprie significat quicquid vivit ac viget.

5. *Et fecit Noah juxta omnia.*] Non est nuda repetitio prioris sententiæ: sed eundem & perpetuum obedientiæ tenorem laudat Moses in servandis omnibus Dei mandatis: acsi diceret, quacunque in parte placuit Deo ejus obedientiam probare, illum semper fuisse constantem. Nec certe uni vel alteri Dei mandato parere decet, ut mutila obedientia defunctus, deinde te subducas: tenendum est enim illud Jacobi, Qui vetuit occidere, furari etiam & mœchari vetuit. Jacob. 2. vers. 10.

6. *Erat sexcentorum annorum*] Non sine causa iterum describit ætatem Noah. Hoc enim vitio inter alia laborat senectus, quod homines reddit magis segnes ac morosos: quo magis perspicue apparet fides Noah, quæ in ætate illa non defecit. Sicuti autem magna fuerat virtus per continuos centum annos non languescere: ita non parum laudis meretur ejus promptitudo, quod arcam ingredi jussus, extemplo paret. Quum paulo post subjicit Moses, ingressum fuisse propter aquas diluvii, non exponi debet, quasi irruentibus aquis coactus sit in arcam fugere: sed quia verbo tremefactus, diluvium quod ridebant omnes alii, fide cernebat. Quare rursus laudatur ejus fides in hac particula, quod scilicet supra cælum & terram oculos extulerit.

8. *Ex animali mundo.*] Nunc exprimit Moses quod dubium adhuc erat, quomodo scilicet collecta fuerint animalia in arcam; dicit autem sponte venisse. Hoc si cui videtur absurdum, memoria repetat quod prius dictum fuit, initio omne genus animalia se obtulisse Adæ, ut illis nomina imponeret. Nec sane alia de causa horremus ferarum aspectum nisi quia excusso Dei jugo imperium illud perdidimus, quo præditus erat Adam. Fuit autem illa quædam naturæ prioris restitutio, quum Deus ad Noah adduxit quæ ejus opera & ministerio servari volebat. Neque enim secus indomitas belluas in sua arca continuit Noah, quam in corte aluntur gallinæ & anseres. Nec vero supervacuum est quod additur, venisse ipsa animalia sicut Deus ipsi Noah præceperat: significat enim Deum benedixisse obsequio Noah, ne irritus esset ejus labor. Impossibile erat secundum hominem, ut momento uno talis fieret omnium animalium concursus: sed quia Noah simpliciter Deo eventum commendans, quod sibi injunctum est exequitur: vicissim Deus virtutem addit præcepto suo, ne effectu careat. Imo proprie loquendo, hæc erat promissio Dei mandatis annexa. Ideo statuendum est, fidem Noah plus valuisse omnibus plagis & retibus ad capturam animalium: eandem quoque januam fuisse qua leones, & lupi, & tigres cum bobus & agnis placide se in arcam reciperent. Atque hæc una ratin est, qua difficultates omnes vincamus, dum facile esse Deo persuasi quod nobis impossibile est, alacritatem ex spe concipimus. Quomodo bina ingressa sint animalia, prius dictum est. De mense quoque diversas interpretum opiniones retulimus. Nam quum Hebræi annum in rebus sacris à Martio incipiant, in negotiis autem terrenis à Septembri: vel, quod idem est, duo æquinoctia duplex apud illos efficiant anni exordium: quidam putant

tant

tant sacrum annum hic notari, alii vero politicum. Cæterum quia prior annorum ratio divinitus ordinata fuit, & naturæ etiam magis consentanea est, probabilius videtur circa vernum tempus cœpisse diluvium.

11. *Rupti sunt omnes fontes.*] Revocat nos Moses ad memoriam primæ creationis. Terra enim naturaliter aquis operta erat: & singulari Dei beneficio factum est ut loco cesseriot, quo vacuum aliquod spatium animantibus daretur. Et hoc fateri coguntur Philosophi, præter naturam esse ut aquis infra subsidentibus aliqua terræ portio emineat. Scriptura autem inter Dei miracula hoc recenset, quod maris impetum arcet quasi repagulis, ne partem terræ submergat, quæ hominibus in habitationem concessa est. Dixit etiam primo capite Moses, alias aquas sursum in cælo fuisse suspensas: quemadmodum & David tradit teneri inclusas tanquam in utre. Denique in regione terræ habitabili Deus theatrum hominibus erexit: & fit arcana ejus virtute ne aquæ subterraneæ ad nos mergendos ebulliant, & simul conspirent aquæ cælestes. Nunc autem dicit Moses, quum Deus mundum perdere vellet diluvio, metas illas fuisse revulsas. Atque hic nobis considerandum est mirabile Dei consilium: poterat enim tantum aquarum certis alveis, aut terræ venis includere, quod ad humanæ vitæ osus sufficeret: sed consulto inter duo sepulchra nos posuit, ne secure contemnamus ejus gratiam, unde vita nostra dependet. Nam elementum aquæ, quod unum ex vitæ principiis constituunt Philosophi, mortem nobis sursum ac deorsum minatur, nisi quatenus retinetur Dei manu. Quod dicit ruptos fuisse fontes, & apertas cataractas, metaphoricæ sunt loquutiones, quibus intelligit non fluxisse aquas usitato more, nec stillasse pluviam è cælo: sed sublata distinctione, quam videmus à Deo fuisse positam, nullas amplius fuisse feras quæ violentum impetum cohiberent.

12. *Et fuit pluvia.*] Quanquam aquarum claustra fregit Dominus, non tamen vult uno momento erumpere, ut terram protinus absorbeant: sed pluviam diebus quadraginta continuat: partim ut Noah longa meditatione altius memoriæ suæ iosigat quod prius verbo edoctus didicerat: partim ut impii ante mortem sentirent non inanes fuisse quas ludibrio habuerant minas. Qui enim tamdiu illuseraot Dei patientiæ, digni erant qui paulatim justo ejus judicio se perire sentirent, quod illis instar tabulæ per centum annos fuerat. Atque ita Dominus plerumque judicia sua temperat, ut per otium melius expendant homines quæ subito transitu possent eos attooitos reddere. Sed hic se profert mira ingenii nostri pravitas: quod si repente ira Dei se effundit, sine sensu obstupescimus: si autem progreditur certo modo, vilescit ipsa consuetudine: quia nec Dei manum libenter agnoscimus sine miraculis; & facile, quasi obducto callo, ad conspectum operum Dei obdurescimus.

13. *Ipso eadem die ingressus est Noah, & Sem.*] Sequitur repetitio satis verbosa, prout historiam diluvii breviter perstringit Moses: sed tamen minime superflua. Consilium enim Spiritus fuit, nos retinere in consideratione tam horrendæ ultionis, cui nulla verborum atrocitas par futura erat. Adhæc nihil hic narratur oon difficile creditu: quare eadem sæpius inculcat Moses, ut quantumvis remota sint à sensu nostro, fidem tamen apud nos obtineant. Ita narratio de animalibus huc spectat, fide sancti Noah è sylvis & latibulis attracta esse: ex vagis suis discursibus collecta in unum locum, acsi Dei manu adducta forent. Videmus ergo ut non frustrà in hac parte insistat: ut sciamus non fortuito, nec hominum industria servatas fuisse singulas animalium species: sed quia Dominus quicquid voluit salvum manere, de manu (quod aiunt) in manum ipsi Noah porrexit & obtulit.

16. *Et clausit eum Dominus.*] Neque hoc temere additum est, nec leviter præteriri decet. Oportuit amplam esse januam quæ elephantem caperet. Nec sane ulla tam firma & tam tenax picatio, nulla etiam tam solida compactio esse potuit, ut non saltem multis rimis immensa vis aquæ penetraret: præsertim in tam violenta irruptione, & jactatione tam sæva. Ergo Moses, ut ansam præcidat vanis speculationibus, quas nobis curiositas nostra suggerit, uno verbo pronunciat, non humano artificio, sed divino miraculo factum esse ut immunis fuerit arca à diluvio. Dubium quidem non est quin tunc novo ingenio & perspicacia donatus fuerit Noah, ne quid deesset ad structuram arcæ: sed ne successu careret hæc ipsa gratia, necesse fuit accedere aliquid majus. Quare ne sensus oostri captu metiamur modum servandæ arcæ, docet Moses non pice vel bitumine tantum, sed magis arcana Dei virtute, & opposita ejus manu cohibitas fuisse aquas ne irrumperent.

17. *Et factum est diluvium.*] Copiosus etiam in eo est Moses, ut totum orbem aquis submersum fuisse demonstret. Porro huc narratio referenda est, ne tribuamus fortunæ diluvium quo periit mundus: quemadmodum hominibus solenne est velum aliquod obtendere Dei operibus, quod ejus vel bonitatem, vel judicia io illis obscuret. Atqui dum clare exprimitur deletum fuisse quicquid in terra vigebat, hinc colligimus certum & illustre fuisse Dei judicium: præsertim quum solus Noah residuus maneat: propterea quod verbum in quo continebatur salus, fide amplexus sit. Deinde in memoriam revocat quod prius diximus, quam desperata scilicet fuerit hominum impietas, & quam gravia scelera quibus ad totum orbem delendum inductus est Deus: qui certe pro sua ingenti clementia opificio suo pepercisset, si mitiori remedio vidisset fore locum. Hæc autem duo è regione inter se opposita, simul conjungit: quod deletum fuerit totum humanum genus: interim vero Noah cum sua familia salvus evaserit. Hinc discendum est quid illi profuerit Deum unum sequi, posthabito mundo: quod non tam facit Moses laudandi hominis causa, quam ut nos ad ejus imitationem invitet. Cæterum ne à Deo nos abducat peccantium multitudo, patienter ferendum est quod nos ludibrio habent impii, nobisque insultant: donec exitu ipso ostendat Dominus sibi obedientiam nostram probatam esse. Hoc sensu Petrus Baptismi figuram fuisse docet, quod Noah ex diluvio universali emersit: acsi diceret, modum salutis quam per Baptismum consequimur, congruere cum liberatione illa Noah: quoniam hodie quoque mundus plenus est incredulis, sicuti illo tempore terram occupabant: ideoque nos à majori turba segregare necesse sit, ut nos Dominus ab interitu eripiat. Eadem ratione apte & merito arca Ecclesiæ confertur. Sed tenenda est similitudo qua inter se mutuo respondent. ea autem in solo Dei verbo consistit: quia sicuti Noah Dei promissionem sequutus, collegit se cum uxore & liberis, ut sub quadam mortis specie à morte emergeret: sic nos mundo renunciare, & mori conveniet, ut nos verbo suo Dominus vivificet: neque enim alibi tuta est salutis custodia. Ridiculi vero sunt Papistæ, qui arcam nobis sine verbo fabricant.

1 Petr. 3. vers. 21.

CAPUT VIII.

CAPUT VIII.

Recordatus est autem Deus Noah, & omnis bestiæ, & omnis animalis quæ erant cum eo in arca: & transire fecit Deus ventum super terram, & quieverunt aquæ.

2. Et clauserunt se fontes abyssi, fenestræque cæli, & prohibita est pluvia è cælo.

3. Et reversæ sunt aquæ à superficie terræ, eundo & redeundo, & defecerunt aquæ in fine quinquaginta & centum dierum.

4. Et requievit arca mense septimo, septimadecima die mensis, super montes Ararath.

5. Et aquæ ibant & deficiebant usque ad mensem decimum: in decimo, in prima mensis visa sunt cacumina montium.

6. Et fuit, in fine quadraginta dierum aperuit Noah fenestram arcæ quam fecerat.

7. Et misit corvum: & egressus est egrediendo & redeundo, donec siccarentur aquæ quæ erant super terram.

8. Deinde misit columbam à se, ut videret an extenuatæ essent aquæ à superficie terræ.

9. Et non invenit columba requiem plantæ pedis sui, & reversa est ad eum in arcam: quia aquæ erant in superficie omnis terræ. & misit manum suam, & accepit eam, introduxitque eam ad se in arcam.

10. Et expectavit adhuc septem dies alios, & addidit ut mitteret columbam ex arca.

11. Et venit ad eum columba tempore vespertino, & ecce, folium olivæ raptum erat in ore ejus, & cognovit Noah quod extenuatæ essent aquæ à superficie terræ.

12. Et expectavit adhuc septem alios, & misit columbam: & non addidit ut reverteretur ad eum amplius.

13. Et fuit, primo & sexcentesimo anno, primo *mense*, in prima mensis, siccatæ sunt aquæ à superficie terræ: removit autem Noah operimentum arcæ, & vidit, & ecce siccata erat facies terræ.

14. Et in mense secundo, in septima & vicesima die mensis, aruit terra.

15. Loquutus est autem Deus ad Noah, dicendo,

16. Egredere ex arca, tu, & uxor tua, & filii tui, & uxores filiorum tuorum tecum.

17. Omnem bestiam quæ est tecum, ex omni carne, tam de volatili quam de animali, & omni reptili quod reptat super terram, educ tecum: ut se moveant in terra, & crescant, multiplicenturque super terram.

18. Et egressus est Noah, & filii ejus, & uxor ejus, & uxores filiorum ejus cum eo.

19. Omnis bestia, omne reptile & omne volatile, omne quod movetur super terram, secundum familias eorum egressa sunt ex arca.

20. Et ædificavit Noah altare Jehovæ, & tulit ex omni animali mundo, & ex omni volatili mundo, & obtulit holocausta in altari.

21. Odoratusque est Jehova odorem quietis. Et dixit Jehova in corde suo, Non addam ut maledicam ultra terræ propter hominem: quia cogitatio cordis hominis mala est à pueritia sua: nec addam ultra ut percutiam omne vivens quemadmodum feci.

22. Posthac omnibus diebus terræ, sementis & messis, & frigus & æstus, & æstas & hyems, & dies & nox non cessabunt.

1. *Recordatus est autem Deus Noah.*] Nunc peculiariter descendit Moses ad illam alteram partem, Noah spe salutis sibi divinitus promissæ non fuisse frustratum. Recordatio ista de qua loquitur Moses, non modo ad externam rei apparentiam (ut loquuntur) sed ad sancti quoque viri affectum referri debet. Certum quidem est, Deum ex quo semel Noah in suum præsidium receperat, nunquam fuisse illius immemorem: imo non minore miraculo factum est ne suffocatus in ergastulo periret, quam si in aquis demersus vixisset sine spiritu. Et paulo ante dixit Moses, arcana Dei clausura retentas fuisse aquas, ne in arcam penetrarent. Sed quum usque ad quintum mensem fluctuaret in aquis arca, mora illa qua passus est Dominus servum suum anxie ac misere cruciari, quædam videri potuit oblivio. Nec dubium est quin cor ejus varie æstuarit, quum se tam diu protrahi cerneret. potuit enim colligere sibi longius prorogatam fuisse vitam, quo reliquis omnibus miserior foret. Scimus autem quam nobis usitatum sit, Deum fingere absentem, nisi quum ejus præsentiam clara experientia sentimus. Etsi autem promissionem quam semel amplexus erat, mordicus ad finem usque retinuit: graviter tamen variis tentationibus concussum fuisse credibile est: & Deus proculdubio data opera sic exercuit ejus fidem & patientiam. Cur enim non triduo extinctus est mundus? Et quorsum attinuit aquas, postquam summos montes texerant, quindecim cubitis altius surgere, nisi ut Noah & ejus domestici, ad meditanda Dei judicia melius assuefierent: periculo autem defuncti, agnoscerent se ex mille mortibus ereptos? Discamus ergo hoc exemplo recumbere in Dei providentiam, dum maxime obliviosus videtur: tandem enim ipsa auxilii declaratione testabitur se fuisse nostri memorem. Quod si nos ad diffidentiam sollicitat caro, non tamen ejus inquietudini cedamus: verum simulac obrepet hæc cogitatio, Deum abjecta nostri cura vel dormire, vel procul abesse, statim cum hoc clypeo occurramus, Dominus qui opem suam pollicitus est miseris, in tempore nobis aderit, ut re ipsa sentiamus illum habuisse curam nostri. Nec parum habet ponderis quod additur, Deum animalium quoque fuisse recordatum. nam si pro-

si propter salutem hominibus promissam, ad brutas pecudes, ferasque bestias extenditur ejus gratia: qualem erga filios suos futurum putamus, ubi fidem suam tam liberaliter sancteque obstrinxit? *Et transire fecit Deus ventum.* Hinc clarius liquet Mosen de effectu memoriæ loqui: nempe quod reipsa, certoque experimento cognoverit Noah vitam suam curæ esse Deo. Cæterum quum arcana sua virtute siccare posset Deus terram, vento usus est: eandem quoque rationem tenuit in siccando mari Rubro. Atque ita testatum esse voluit, quemadmodum aquas præsto ad obsequium habuerat ad iram suam exequendam, sic nunc ad præstandum remedium in manu sua esse ventos. Quanquam autem hic singularis refertur historia à Mose, docemur tamen non fortuito surgere ventos, sed Dei jussu excitari: sicuti etiam dicitur Psal. 104. vers. 4. celeres esse Dei nuncios. & ibidem, Deum super alas eorum equitare. Denique elementorum varietas, ac contrarii motus mutuique conflictus ad præstandum Deo obsequium conspirant. Subjicit etiam Moses alia adminicula quibus factum est ut minuerentur aquæ, ac in suam stationem redirent. Summa est, Deum, ut ordinem prius à se positum restitueret, aquas revocasse ad fines præscriptos: ut aquæ cælestes, quasi concretæ, in aere penderent: aliæ laterent in suis gurgitibus: aliæ fluerent distinctis alveis: mare quoque in sua mole consisteret.

3. *In fine centum quinquaginta dierum.*] Quidam totum tempus notari putant ab initio diluvii usque ad aquarum diminutionem: atque ita comprehendunt quadraginta dies quibus Moses continuam fuisse pluviam retulit. Ego autem sic distinguo, quod usque ad diem quadragesimum novis subinde incrementis aquæ sese extulerint: deinde eundem fere statum tenuerint centum & quinquaginta diebus. uterque enim numerus menses sex, & paulo plus dimidio efficit. Dicit autem Moses, circiter finem septimi mensis sic apparuisse aquarum diminutionem ut arca subsideret in summo cacumine montis, vel fundum aliquem attingeret. Ac toto illo temporis spatio clarius ostendere voluit Dominus, horrendam illam mundi vastitatem non casu fortuito terris incubuisse, sed illustre esse judicii sui documentum: liberationem vero Noah, magnificum fuisse, & æterna memoria dignum gratiæ suæ opus. Quanquam si mensem septimum à principio anni numeres (quod nonnulli faciunt) non autem ex quo arcam ingressus est Noah, residentia de qua loquitur Moses, citius contigit, nempe quum jam à quinque mensibus fluctuare cœpisset arca. Si hæc secunda sententia recipitur, eadem erit decem mensium ratio: sensus enim erit, octavo post cœptum diluvium mense extitisse montium cacumina. De nomine Ararath, sequor quod magis receptum est. Nec sane video cur quidam Armeniam esse negent: cujus altissimos esse montes à vetustis scriptoribus uno fere consensu proditum est. Chaldæus etiam Paraphrastes speciem designat, quod fuerint montes Cardu, quos alii Carduenos vocant. Quod autem Josephus arcæ fragmenta suo tempore illic reperta fuisse tradidit, & Hieronymus suo quoque tempore residua mansisse: verumne sit, in medio relinquo.

6. *In fine quadraginta dierum.*] Hinc conjicere licet quanta anxietate constrictum fuerit sancti viri pectus. Postquam in solido loco arcam hærere senserat, non tamen ante diem quadragesimum audet fenestram aperire: non quod exanimis torperet: sed quod tam formidabile vindictæ Dei exemplum tanto eum metu, simul & mœrore percusserat, ut omni consilio destitutus, in arcæ suæ latibulo tacitus quiesceret. Tandem corvum emittit, à quo certius indicium siccatæ terræ accipiat. Sed corvus omnis foedas paludes cernens, circumvolitans receptum statim quærit. Nec vero dubito quin de industria corvum elegerit Noah, quem sciebat cadaverum odore allici posse, ut longiùs evolaret, si jam animalibus patuisset terra: atqui corvus obvolitans, non longius discedit. Miror autem onde negatio, quæ in Hebraico Mosis textu non habetur, in Græcam & Latinam versionem obrepserit: quum sensum prorsus mutet. Inde nata est fabula, retentum fuisse corvum inventis cadaveribus, ut hospitem suum negligeret. Postea sequutæ sunt futiles allegoriæ: ut semper nugari appetit hominum curiositas. Atqui primo egresso columba imitata est corvum, quia revolavit in arcam: deinde ramum olivæ in rostro suo attulit: tertio, quasi manumissa, libero cælo & libera terra fruitur. In ramo olivæ quidam philosophantur: quia pacis insigne erat apud veteres, sicut laurus victoriæ. Sed potius existimo, quod olea non nascatur in montibus, nec valde procera sit arbor, Dominum dedisse aliquod signum servo suo onde colligeret amœnas regiones & feraces bonarum frugum jam aquis purgatas esse. Quia Hieronymi versio habet, ramum fuisse virentibus foliis: qui putarunt diluvium cœpisse mense Septembri, opinionis suæ confirmationem inde sumunt. Atqui verba Mosis nihil tale sonant. Et fieri potest ut Dominus volens Noah animam recreare, columbæ ramum obtulerit, qui sub aquis non prorsus emarcuerat.

15. *Loquutus est autem Deus ad Noah.*] Etsi non parum expavefactus erat Noah Dei judicio, laudatur tamen hac in parte ejus tolerantia, quod terram habens ante oculos, quæ domicilium offerret, non audet tamen exire. Nimiæ timiditati, atque etiam ignaviæ hoc tribuerent profani homines: sed sancta est timiditas, quæ ex fidei obedientia nascitur. Sciamus ergo sancta modestia retentum fuisse Noah, ne sibi frui permitteret naturæ beneficio, donec præeuntem haberet Dei vocem. Paucis quidem verbis hoc perstringit Moses: sed ad rem ipsam attendere convenit. Sponte autem hoc in mentem venire omnibus debet, quantæ virtutis fuerit, post incredibile unius anni tædium, ubi diluvium cessavit, & illuxit nova vita, non tamen ex sepulchro pedem movere sine mandato Dei. Ita videmus continuo fidei tenore obsequutum esse Deo sanctum hominem. quia Deo jubente ingressus erat arcam, illic continetur donec exitum Deus patefaciat: & in suo fœtore jacere mavult quam liberum spiritum colligere, donec migrationem suam sentiat placere Deo. In rebus etiam minutis hanc moderationem nobis Scriptura commendat, ne quid tentemus nisi certa conscientia. Quo minus in seriis negotiis ferenda est hominum temeritas, si Deo inconsulto facere sibi concedant quod visum est Non est quidem expectandum ut specialibus oraculis in singula momenta pronunciet Deus quid facto opus sit: pendere tamen nos ex ore ejus decet, ut certo persuasi simus nihil nos aggredi nisi ejus verbo consentaneum. Petendus est etiam Spiritus prudentiæ & consilii, quo nunquam eos destituit qui se dociles & morigeros ejus mandatis præbent. Hoc sensu refert Moses Noah egressum esse ex arca, postquam cælesti oraculo fretus, cognovit novam sibi habitationem in terra dari.

17. *Crescant, multiplicenturque.*] His verbis erigere voluit Dominus animum Noah, ut consideret servatam fuisse in arca sobolem, quæ ad totum mundum replendum excresceret. In summa, promittitur ipsi Noah mundi reparatio: ut sciat mundum in arca fuisse inclusum, nec perpetuam fore, cujus conspectu exanimis concidere poterat, solitudinem ac vastitatem.

20. *Ædificavit altare Domino.*] Sicut multis documentis obedientiam suam testatus fuerat Noah, sic gratitudinis suæ specimen nunc edit. Docet autem hic locus instituta fuisse ab initio sacrificia in hunc finem, ut se homines talibus exercitiis ad

celebrandam Dei bonitatem, & gratias illi agendas assuefacerent. Sufficeret quidem Deo nuda linguæ confessio, imo tacita agnitio cordis: sed scimus quam multis incitamentis indigeat nostra pigrities. Ergo quum olim sancti Patres suam erga Deum pietatem sacrificiis professi sunt, minime supervacuus fuit eorum usus. Adde quod semper illis ante oculos symbola proponi oportuit, quibus admonerentur nihil sibi esse cum Deo absque mediatore. Nunc Christi exhibitio umbras illas veteres sustulit. Quare adminiculis utamur quæ Dominus præscripsit. Porro quum dico sacrificia celebrandis Dei beneficiis in usu fuisse sanctis Patribus, de una tantum specie loquor: nam hæc oblatio Noah, pacificis respondet ac primitiis. Sed hic quæritur quo instinctu obtulerit Noah Deo sacrificium: quia nullum habebat mandatum. Respondeo, quamvis diserte non exprimat Moses Deum jussisse ut id faceret, posse tamen ex consequentibus certum judicium fieri, adeoque ex toto contextu, subnixum fuisse Noah Dei verbo, ejusque mandato fretum, cultum hunc præstitisse, quem illi placere indubie sciebat. Diximus antehac ex unaquaque specie servatum fuisse seorsum unum animal: diximus quorsum id fieret. Porro destinari in sacrificium animalia inutile erat, nisi consilium hoc Dei patefactum esset sancto Noah, qui sacerdos erat futurus ad mactandas victimas. Adhæc dicit Moses delecta fuisse sacrificia ex mundis animalibus. Atqui certum est Noah non finxisse sibi discrimen: sicuti non est in hominum arbitrio. Unde conficitur, nihil nisi Deo auctore susceptum ab eo fuisse. Continuo etiam post subjicit Moses odorem sacrificii gratum fuisse Deo. Tenenda autem est generalis regula, fœtere coram Deo cultus omnes qui fidei odore perfusi non sunt. Sciamus ergo altare Noah fundatum fuisse in Dei verbo. Et idem verbum instar salis fuisse ejus sacrificiis, ne insipida essent.

21 *Et odoratus est Jehova odorem.*] Odorem quietis nominat Moses quo placatus fuit Deus, acsi rite litatum esse dixisset. Cæterum nihil absurdius est quam Deum imaginari pusidn viscerum & carnis fumo fuisse placatum. Sed Moses hic suo more Deum humana persona induit, ut se ad rudis populi captum accommodet. Neque etiam putandum est ipsum sacrificandi ritum per se gratum fuisse Deo tanquam meritorium opus: sed finem operis inspicere convenit, non autem hærere in externa larva. Quid sibi aliud voluit Noah quam profiteri suam & animalium vitam unius Dei misericordiæ se acceptam referre? Hæc pietas bonum suavemque odorem coram Deo spiravit: quemadmodum habetur Psal. 116. vers. 12. Quid rependam Domino pro omnibus quæ contulit? Calicem salutis accipiam, & nomen Domini invocabo. *Dixit Jehova in corde suo.* Sensus est, Deo fuisse hoc decretum, ne posthac terræ malediceret. Ac magnum pondus habet loquutio. quanquam enim non retractat Deus quod palam ore protulit, magis tamen afficimur quum audimus aliquid esse illi fixum apud se: quia tale interius decretum nullo modo à creaturis pendet. Summa est, quod certo statuerit Deus mundum posthac diluvio nunquam perdere. Neque enim Maledicendi verbum generaliter accipitur: quia scimus quantum perierit ex terræ fœcunditate, postquam corrupta est hominis peccato, & quotidie variis modis sentimus eam maledici. Et seipsum exponit paulo post, dicens, *Non percutiam ultra animam viventem.* Neque enim his verbis quamlibet vindictam designat: sed quæ deleat orbem terrarum, & interitum afferat tam humano generi quam reliquis animalibus. acsi diceret, se mundum restituisse hac lege ut posthac diluvio non pereat. Sic quum Dominus (Jesa. 54. vers. 9.) pronunciat se una populi captivitate fore contentum, eam comparat aquis Noah, quibus terram non-nisi semel submergi voluit. *Quia cogitatio cordis hominis.* Videtur parum congruere hæc ratio. nam si tanta est hominis pravitas quæ iram Dei provocare non desinat, necesse est ut accersat mundo exitium. Imo videtur secum pugnare Deus, qui prius arguebat perdendum esse mundum, quia desperata erat ejus perversitas. Sed hic altius ejus consilium expendere oportet. vult Deus aliquam esse hominum societatem, quæ in terra habitet. Atqui si tractandi sint pro meritis, quotidianis diluviis opus foret. Quare ita se pœnas sumpturum docet de sceleribus secundi mundi, ut tamen conservet aliquam terræ faciem, nec absumat creaturas quibus eam ornavit. Ut videmus talem adhiberi modum tam publicis quam specialibus Dei judiciis, ut constet tamen mundi universitas, & natura cursum suum retineat. Porro quum hic pronunciet Deus quales usque ad finem mundi futuri sint homines, palam est totum genus humanum pravitatis & malitiæ damnari. Nec tantum de corruptis moribus fertur sententia: sed ingenita illis vitiositas esse dicitur, unde nihil quam mala scaturiant. Miror autem unde obrepserit adulterina illa versio, quod cogitatio prona sit ad malum: nisi quod credibile est locum sic fuisse ab iis corruptum qui de naturæ humanæ corruptione nimis philosophice disputarunt. Durum illis videbatur, hominem quasi diaboli mancipium subjicere peccato. Ergo mitigandi causa, propensum esse ad vitia dixerunt. Sed quum è cælo detonat cœlestis Judex, malas esse cogitationes, quid lenire juvat quod nihilominus fixum manet? Agnoscant igitur homines se vitiosum esse figmentum, quales ex Adam nascuntur: ideoque nonnisi pravas cogitationes se fingere, donec fiant novum Christi opificium, ac ejus Spiritu in aliam vitam formentur. Nec dubium est quin Dominus ipsam mentem hominis pravam & vitio prorsus infectam esse dicat, ut omnes quæ inde prodeunt cogitationes, malæ sint. Si talis est in ipso fonte defectus, sequitur affectus omnes esse malos, & opera iisdem sordibus aspersa esse: quia necesse sit ut suam sapiant originem. Non enim tantum dicit homines male interdum cogitare: sed indefinita est oratio, quæ arborem cum fructibus complectitur. Nec obstat quod carnales & profani homines generoso sæpe ingenio pollent, consilia suscipiant in speciem honesta, & quædam virtutis documenta edant. Nam quia mentem habent Dei contemptu, superbia, amore sui, ambitione, hypocrisi, fraudibus, vanitate corruptam, fieri non potest quin omnes eorum cogitationes talibus vitiis sint implicitæ. Rursus tendere nequeunt in rectum finem: unde fit ut obliquæ & contortæ, sicuti sunt, judicentur. Omnia enim quæ sub virtutis colore placent, instar vini sunt fœtidi vasis odore corrupti. Nam (sicuti prius dictum est) ipsi quoque naturæ affectus, qui per se sunt laudabiles, originali tamen peccato vitiati sunt, ac propter intemperiem à sua natura degenerant: quales sunt, mutuus amor inter conjuges, paternus amor erga liberos, & similes. Et particula quæ additur, *à pueritia*, melius exprimit homines nasci malos: ut ostendat, simulac per ætatem cogitationes formare incipiunt, se habere corruptam mentis radicem. Philosophi, quod naturæ hic Deus adscribit, in habitum transferentes, inscitiam suam produnt. Nec mirum: placemus enim nobis, ac blandimur: ita non perspicimus quam lethalis sit peccati contagio, & quanta pravitas sensus omnes nostros occupet. Acquiescendum tamen est Dei judicio, ubi hominem pronunciat sic peccato esse mancipatum, ut nihil sani nec sinceri proferat. Quanquam simul tenendum est culpam in Deum rejici non posse, cujus origo est in defectione primi hominis, qua ordo creationis eversus est. Deinde hujus servitutis prætextu non eximi à culpa & reatu homines: quia etsi toti ad malum ruunt, non tamen extrinseca vi trabun-

huntur, sed proprio cordis sui motu: denique nonnisi voluntarie peccant.

22. *Posthac omnibus diebus.*] His verbis iterum restituitur mundus in integrum. Tanta enim rerum omnium confusio & deformitas terram obruerant, ut quadam renovatione opus esset. Qua ratione Petrus veterem mundum appellat qui diluvio periit. (2 Pet. 3. vers. 6.) Denique ordinis naturæ interruptio fuerat diluvium. Desierant enim solis & lunæ vices: nulla hyemis & æstatis distinctio. Quare testatur Dominus sibi placere ut omnia recuperent suum vigorem, & redeant ad suas functiones. Perperam Judæi annum in sex partes dividunt, quia Moses æstatem hyemi opponens, populari more totum annum sic partitur. Nec dubium est quin per frigus & calorem eadem tempora designet. Sub nominibus sementis & messis, commoda notat quæ ex cæli & aëris temperie ad homines perveniunt. Si quis objiciat, non cerni quotannis æquale temperamentum: responsio in promptu est, turbari quidem nostris vitiis mundi ordinem, ut multi sint inæquales motus: sæpe sol justum calorem neget, nives aut grandines in roris locum succedant, aër variis tempestatibus misceatur: sed quamvis non ita temperetur mundus, ut perpetua sit æqualitas, cernimus tamen prævalere naturæ ordinem, ut quotannis recurrant hyems & æstas, continua sit dierum & noctium successio, terra suas fruges æstate & autumno pariat. Dicit autem *cunctis diebus terræ*, pro eo quod est, quamdiu durabit terra.

Caput IX.

Et benedixit Deus Noah, & filiis ejus: & dixit ad eos, Crescite, & multiplicamini, & replete terram.

2. Et timor vester & pavor vester erit super omnem bestiam terræ, & super omne volatile cæli, cum omnibus quæ gradiuntur in terra, & omnibus piscibus maris: *quia* manui vestræ tradita sunt.

3. Omne reptile quod vivit, vobis erit ad vescendum: sicut virentem herbam dedi vobis omnia.

4. Veruntamen carnem cum anima ejus, sanguine ejus, non comedetis.

5. Et profecto sanguinem vestrum, qui vobis est in animas, requiram: de manu omnis bestiæ requiram illum, & de manu hominis, & de manu viri fratris ejus requiram animam hominis.

6. Qui effuderit sanguinem hominis in homine, sanguis ejus effundetur: quia ad imaginem Dei fecit hominem.

7. Et vos crescite, & multiplicamini: & generate in terra, & multiplicemini in ea.

8. Et dixit Deus ad Noah & ad filios ejus qui cum eo erant, dicendo,

9. Et ego, ecce ego statuo pactum meum vobiscum, & cum semine vestro post vos,

10. Et cum omni anima vivente quæ est vobiscum, tam cum volatili quam cum animali, & omni bestia terræ vobiscum, ab omnibus quæ egressa sunt ex arca: cum omni, *inquam*, bestia terræ.

11. Et statuam pactum meum vobiscum, & non excidetur omnis caro ultra ab aquis diluvii, & non erit ultra diluvium, ut disperdat terram.

12. Et dixit Deus, Hoc est signum fœderis quod ego do inter me & vos, & omnem animam viventem quæ est vobiscum, in generationes seculi.

13. Arcum meum ponam in nube, & erit in signum fœderis inter me & terram.

14. Et erit, quum obnubilavero nubem super terram, tunc apparebit arcus in nube.

15. Et recordabor fœderis mei quod est inter me & vos, & omnem animam viventem cum omni carne: & non erit ultra aqua ad diluvium, ut disperdat omnem carnem.

16. Et erit arcus in nube, & videbo illum, ut recorder pacti perpetui inter Deum & omnem animam viventem cum omni carne quæ est super terram.

17. Et dixit Deus ad Noah, Hoc est signum fœderis quod statui inter me & omnem carnem quæ est super terram.

18. Erant autem filii Noah qui egressi sunt de arca, Sem, Cham, & Jepheth: & Cham est pater Chenaan.

19. Tres isti, filii Noah: & ab istis dispersa est universa terra.

20. Cœpit vero Noah colere terram, & plantavit vineam.

21. Et bibit de vino, & inebriatus est, & discooperuit se in medio tabernaculi sui.

22. Et vidit Cham pater Chenaan turpitudinem patris sui, & nunciavit duobus fratribus suis in platea.

23. Et tulerunt Sem & Jepheth vestimentum, & posuerunt super humerum ambo ipsi: & euntes retrorsum, operuerunt turpitudinem patris sui: & facies eorum erant retrorsum, & turpitudinem patris sui non viderunt.

24. Expergefactus autem Noah à vino suo, cognovit quod fecerat sibi filius suus minor.

25. Et dixit, Maledictus Chenaan, servus servorum erit fratribus suis.

26. Et dixit, Benedictus Jehova Deus Sem, & sit Chenaan servus eis.

27. Dilatet Deus Jepheth, & habitet in tabernaculis Sem: & sit Chenaan servus eis.

28. Et vixit Noah post diluvium trecentos annos & quinquaginta annos.

29. Fuerunt autem omnes dies Noah nongenti anni & quinquaginta anni: & mortuus est.

1. *Benedixit Deus Noah.*] Hinc conjicimus quanto metu prostratus fuerit Noah, quod Deus toties ac tam prolixe in eo confirmando insistit. Nam quum hic dicit Moses Deum benedixisse Noah & filiis ejus, non simpliciter intelligit redditam illis fœcunditatis gratiam esse: sed patefactum simul Dei consilium de nova instauratione mundi. Nam vox Dei qua ipsos alloquitur, benedictioni annexa est. Scimus bruta animalia nonnisi Dei benedictione sobolem procreare: sed hic privilegium commemorat Moses quod in solos homines competit. Ergo, ne viri isti quatuor cum uxoribus trepidatione correpti, quorsum fuerint erepti, dubitent: vitæ conditionem Dominus illis in futurum præscribit, ut suscitent genus humanum ex morte in vitam. Ita non solum eodem verbo mundum renovat quo ipsum prius creavit: sed verbum hominibus destinat, ut legitimum conjugii usum recuperent: sciant curam gignendæ sobolis placere Deo: orituram ex se progeniem confidant quæ se per omnes terræ plagas diffundat, ut iterum habitetur, tametsi vasta & deserta fuerit. Nec vero promiscua generatio hominibus concessa fuit, sed deintegro sanxit legem conjugii quam statuerat. Etsi autem ad vagos concubitus quodammodo extenditur Dei benedictio, ut inde nascatur soboles: est tamen illa adulterina fœcunditas: legitima autem nonnisi ex vocali Dei benedictione manat.

2. *Et timor vester.*] Hoc quoque ad mundi restitutionem maxime spectabat, ut maneret penes homines imperium in reliqua animalia. Etsi autem bestiæ post lapsum hominis induerant novam ferociam, manebant tamen ejus dominii reliquiæ quod Deus initio contulerat. Eundem nunc quoque statum fore promittit. Videmus quidem feras bestias violenter irruere in homines, discerpere multos ac laniare: sed nisi earum truculentiam mirabiliter compesceret Deus, protinus actum esset de genere humano. Ergo quod de aëris intemperie & temporum inæqualitate diximus, in hac etiam parte locum habet. Grassantur quidem sævæ bestiæ, & in homines multis modis sæviunt: (non mirum. nam quum proterve lasciviamus adversus Deum, cur non in nos bestiæ insurgerent?) interim Dei providentia arcanum est frenum ad cohibendos earum impetus. Unde enim fit ut serpentes nobis parcant, nisi quia illorum virulentiam comprimit? Unde fit ut non lanient, discerpant ac devorent quicquid est hominum tigres, elephanti, leones, ursi, lupi, & aliæ innumeræ feræ, nisi quod ista subjectione tanquam aliquo repagulo continentur? Quod ergo manemus salvi, hoc singulari Dei præsidio & tutelæ acceptum ferri debet. Quid enim alias futurum putamus, quum videantur in perniciem nostram natæ, & furiosa nocendi libidine ardeant? Porro frenum quo Dominus bestiarum sævitiam compescit ne se in homines profundat, est quidam timor & pavor, quem illis Deus insculpsit, ut revereantur conspectum hominum. Hoc peculiariter de Regibus Daniel prædicat, eos scilicet imperio potiri, quod metum eorum & formidinem Dominus tam hominibus quam bestiis incutiat. Verum ut ille primus est timoris gradus ad tuendam generis humani societatem: ita quatenus generale imperium in bestias Deus hominibus tradidit, in summis & infimis viget nescio quæ occulta nota, quæ non patitur ferarum sævitiam suo impetu grassari. Alia tamen hic notatur utilitas, & quæ latius patet: nempe ut in suum commodum animalibus fruantur homines, & in varios usus pro sua industria & necessitate applicent. Ergo quod boves ferendo jugo assuescunt, quod domatur equorum ferocia ut sessores admittant, vel portandis oneribus clitellas recipiant: quod lac suppeditant vaccæ, seque mulgeri patiuntur, quod sub manu tonsoris oves obmutescunt, pendet ex isto dominio: quamvis imminutum sit magna ex parte, non tamen prorsus abolitum est.

3. *Omne reptile quod vivit, vobis erit ad vescendum.*] Ultra progreditur Dominus, & animalia in cibum hominibus concedit, ut eorum carne pascantur. Quia autem nunc primum Moses hoc juris hominibus datum fuisse refert, colligunt omnes fere interpretes, homini ante diluvium fas non fuisse vesci carnibus: sed nativos tantum fructus terræ illi fuisse pro cibo. Sed argumentum non satis firmum est. Ego enim principium illud teneo, Deum hic non plus largiri hominibus quam dederat: sed tantum reddere quod fuerat ablatum, ut possessionem bonorum unde fuerant depulsi, iterum cernant. Nam quum prius mactarent Deo victimas, & jugulare illis feras liceret, ex quarum corio, pellibus, vestes sibi & tabernacula conficerent: non video quænam eos ab esu carnium religio impedierit. Cæterum quia non magni refert utrumvis sentias, nihil affirmo. Hoc merito pluris nobis esse debet, quod carne animalium vescimur, id nobis Dei beneficio concessum esse: nos non rapere more prædonum quod libido nostra appetit, nec tyrannice fundere innoxium sanguinem pecudum: sed tantum sumere quod manu Domini oblatum est. Audivimus quid Paulus dicat, *Rom. 14. vers. 14.* liberum esse vesci quibuslibet, modo adsit conscientiæ certitudo: immundum autem esse quicquid sibi quisque immundum fingit. Unde autem hoc homini, ut tranquillo animo non temere nec per effrenem licentiam, sed coram Deo quibuslibet vescatur cibis, nisi quia jure donationis sibi divinitus in manum esse traditos cognoscit? Quare (eodem Paulo *1 Tim. 4. vers. 5.* teste) verbum Dei nobis creaturas sanctificat, ut pure illis & licite vescamur. Tollatur verbum illud e medio, nulla panis buccella quisquam corpus suum pascet ac reficiet quin simul animam inquinet. Ergo non dubium est quin fidei nostræ consulere voluerit Dominus, quum diserte testatus est per Mosen, liberum se carnium usum fecisse hominibus, ne dubia & trepida conscientia illis vescamur. Simul tamen nos ad gratiarum actionem invitat. Ideo & Paulus verbo precationem addit, modum sanctificationis definiens, illo quem nuper citavi loco. Jam vero hæc nobis à Domino data libertas, quam publicis tabulis consignatam esse voluit, constanter nobis retinenda est. Posteros enim Noah omnes hac voce alloquitur, ut beneficium suum commune omnibus seculis faciat. Quorsum hoc, nisi ut sibi fortiter vendicent fideles quod à Deo auctore profectum esse norunt? Tyrannis enim minime ferenda est, postquam Deus omnium Opifex terram & aërem nobis aperuit, ut inde tanquam ex ejus promptuariis alimenta sumere liceat, nobis ab homine mortali claudi, qui ne limacem quidem, vel muscam creare potest. De externa prohibitione non loquor: sed atrocem Deo injuriam fieri dico, quum tantum licentiæ damus hominibus, ut illicitum esse pronuncient quod Deus licere voluit, & conscientias verbo Dei solutas fictitiis suis legibus obstringant. Quod autem Deus veterem populum ab immundis animalibus prohibuit, quia temporalis fuit illa exceptio, hic tacetur à Mose.

4. *Veruntamen carnem in anima sua.*] Quidam ita exponunt, Membrum ex vivo animali abscissum ne comedaris. quod nimis jejunum est. Cæterum quum copula nulla sit inter duas istas voces media, sanguinis & animæ: non dubito quin Moses de anima loquutus, sanguinem exegetice addiderit: quasi diceret, carnem cum sua vita quodammodo vorari, ubi sanguine suo imbuta comeditur. Quare vita & sanguis, non ponuntur tanquam res diversæ, sed unum significant. non quod sanguis per se vita sit: sed quia in eo præcipue vigent spiritus vitales, quoad sensum nostrum quasi tessera vitam repræsentat. Ex hoc diserte expressum est, quo magis abhorrerent homines ab esu sanguinis. Nam si immane & barba-

rum

rum est animas vorare, aut deglutire vivas carnes, feritatem suam produnt homines sanguinem adendo. Porro minime obscurum est quorsum tendat hæc probibitio: nempe voluit Dominus in abstinentia pecuini sanguinis, homines ad mansuetudinem assuefacere: ne si in victu fero & effreni nimium audaces essent, non parcerent etiam tandem sanguini humano. Tenendum tamen est, restrictionem hanc partem fuisse pædagogiæ veteris. Quare superstitione non caruit quod refert Tertullianus, suo tempore nefas fuisse apud Christianos pecudum sanguinem gustare. Nam quod Apostoli Gentes ad breve tempus jusserunt servare hunc titum, non ideo factum est ut scrupulum injicerent conscientiis, sed ne offendiculum apud rudes & infirmos pareret sancta alioqui libertas.

5. *Et utique sanguinem vestrum.*] His verbis clarius testatur Dominus se non animalium respectu vetare usum sanguinis, sad quia pretiosam habeat hominum animam: & legis suæ finem unicum esse, ut communem illis inter se humanitatem commendet. Melius ergo Hieronymus pro particula אך reddidit Enim, ut sit causæ redditio, quam qui adversative legunt, Alioqui sanguinem vestrum, &c. ad verbum tamen optime sic vertere licet, Et sane sanguinem vestrum. Totus autem contextus (meo judicio) ita legendus est, Et utique sanguinem vestrum, qui est in animas vestras, vel in animabus vestris, vel qui vobis est in animas, hoc est, qui vos vivificat & vegetat quantum ad corpus, requiram: de manu cunctorum animalium requiram eum: de manu hominis, de manu, inquam, viri fratris ejus requiram animam hominis. Distinctio qua constituunt Judæi quatuor homicidii species, frivola est. nam simplicem & genuinum sensum exposui, quod Deus tanti vitam nostram faciat, ut inultas passurus non sit cædes. Hanc vero rem pluribus verbis inculcat, quo magis detestabilem reddat eorum sævitiam qui vim & manus proximis suis afferunt. Est autem hoc non vulgare divini in nos amoris testimonium, quod tutelam vitæ nostræ suscipit, & se mortis fore viodicem declarat. Quod pœnas se de animalibus sumpturum dicit pro violata hominum vita, ad exemplum pertinet. Nam si in hominum gratiam irascitur brutis animalibus quæ cæco impetu feruntur ad pastum, quid futurum de homine putamus, qui injuste & crudeliter ac præter naturæ sensum in fratrem suum irruit?

6. *Qui effuderit sanguinem hominis.*] Particula quæ subjicitur, *in homine*, ad amplificationem valet. Quidam exponunt, Coram testibus. Alii referunt ad sequentia, Quod per hominem fundetur sanguis. sed omnes istæ ioterpretationes coactæ sunt. Tenendum ergo quod jam dixi, sceleris atrocitatem magis exprimi hac loquutione, quod quisquis hominem occidit, sanguinem & vitam fratris sui haurit in ipso. Quod ad summam rei spectat, falluntur (meo judicio) qui putant simpliciter legem politicam hic ferri, ut plectantur homicidæ. Equidem non nego in hac Dei sententia fundatam esse pœnam, quam & leges statuunt, & judices exequuntur: sed verba Psal. 55. vers. 25. plus complecti dico. Scriptum est, Viri sanguinum non dimidiabunt dies suos. Et videmus alios in compitis, alios in lupanaribus, plerosque in bellis mori. Ergo ut conniveant magistratus, aliunde immittit Deus carnifices, qui sanguinariis hominibus mercedem suam rependant. Sic autem Deus vindictam minatur ac denunciat homicidis, ut armet etiam gladio magistratus ad cædes ulciscendas, ne impune fundatur sanguis hominum.

Quia ad imaginem Dei fecit hominem.] Quo magis superiorem doctrinam confirmet Deus, se non temere nec de nihilo tam sollicitum esse admonet de hominum vita. Indigni quidem sunt homines, si eorum duntaxat habetur ratio, quos curet Deus: sad quia ferunt imaginem Dei insculptam, violari se existimat in eorum persona. Ita quum nihil proprium habeant homines unde sibi concilient Dei gratiam, sua in illis dona respicit, quibus provocetur in eorum amorem & curam. Sedulo autem notanda est doctrina, neminem posse fratribus suis esse injuriam quin Deum ipsum lædat. Quæ si probe in animis nostris infixa esset, longe tardiores essemus ad inferendas injurias. Siquis objiciat imaginem illam deletam esse: solutio facilis est, manere adhuc aliquid residuum, ut præstet non parva dignitate homo. Deinde ipsum cælestem fictorem, utcunque corruptus sit homo, finem tamen primæ creationis habere ante oculos: cujus exemplo reputare nos decet quorsum homines condiderit, & qua excellentia eos dignatus sit præ animantibus reliquis.

7. *Et vos crescite.*] Sermonem suum iterum convertit ad Noah & ejus filios, ut ad studium propagandæ sobolis eos hortetur: acsi diceret, Videtis me intentum esse sovendo & tuendo humano generi: vos itaque in ejus propagationem operam mihi vestram impendite. Interim seminis conservationem illis commendans, à cædibus & injustis violentiis deterret. Præcipuus tamen finis fuit ille quem prius attigi, ot animos expavefactos erigeret. Neque enim in his verbis nudum præceptum, sad promissio etiam continetur. *Dixit Deus ad Noah.* Ne memoria diluvii novos subinde terrores incutiat, quoties cælum nubibus obductum fuerit, quasi iterum mergenda sit terra: eximitur hæc anxietas. Et certe si reputamus quanta sit ad diffidentiam humani ingenii propensio, non judicabimus supervacuum fuisse hoc testimonium etiam apud Noah. Erat quidem rara & incomparabili fide usque ad miraculum præditus: sad nullum potuit esse tantum constantiæ robur quod non illa tam tristis & horribilis Dei vindicta percelleret. Ergo quoties major aliquis & continuus imber diluvium terris minari videbitur, opponitur fultura, in quam sanctus vir recumbat. Etsi autem magis indigeant hac confirmatione ejus filii quam ipse: Dominus tamen potissimum in ejus gratiam loquitur. Atque huc referenda est particula, *Et ad filios ejus qui cum ipso erant.* Qui fit enim ot Deus cum filiis Noah fœdus suum paciscens, eos bene sperare jubeat? Nempe quia conjuncti sunt patri suo, qui fœderis est quasi stipulator, ut secundo loco in societatem accedant. Cæterum minime dubium est quin Dei consilium fuerit, omnibus ejus posteris consulere. Non ergo privatum fœdus cum una tantum domo sancitum fuit, sed omnibus populis commune, & quod seculis omnibus usque ad finem mundi vigeat. Et sane quum hodie non minus exundet impietas quam ætate Noah, plusquam necesse est hoc Dei verbo tanquam mille seris & claustris cohiberi aquas, ne ad nos perdendos erumpant. Quare nos hac promissione freti, expectemus diem extremum, quo ignis cælum & terram absumens purgabit.

10. *Cum omni anima vivente.*] Tametsi gratia quam Dominus promittit, ad animalia quoque exteoditur: non tamen frustra Dominus solos compellat homines, qui fidei sensu percipere possunt hoc beneficium. Communiter fruimur cælo & aëre cum bestiis, & eundem haurimus vitalem spiritum: sed hoc non vulgare privilegium est, quod nobis verbum suum destinat, unde discamus paternum, quo nos prosequitur, amorem. Ac tres hic notandi sunt gradus. Deus enim, quasi in re præsenti, paciscitur cum Noah & ejus familia, ne sibi à diluvio metuant. Deinde fœdus suum ad posteros transmittit, non tantum ut continua effectus successio ad alias ætates perveniat, sad ut fide quoque apprehendant hoc testimonium qui postea nascentur, & idem sibi quod filiis Noah promissum esse statuant. Tertio declarat se brutis quoque animalibus fore propitium: tantum ut effectus sine sensu & intelligentia, ad tuendam illorum vitam pertineat. Unde refelli potest Ana-

baptistarum inscitia, qui Dei fœdus infantibus commune esse negant, quia præsenti fide carent. Quasi vero ubi Deus salutem promittit in mille generationes, non sint intermedii patres infantium, quorum officium est de manu (quod aiunt) in manum acceptam à Deo promissionem illis tradere. Quotquot autem ab hoc Dei præsidio vitam suam retrahunt (ut bona pars hominum hoc Dei fœdus vel contemnit, vel ridet) hac sola ingratitudine digni sunt qui mergantur in ignem æternum. Nam etsi terrena est promissio, voluit tamen suorum fidem exerceri Deus, ut agnoscant singulari ejus beneficio certum in terra sibi fore hospitium, donec in cælum colligantur.

12. *Hoc est signum fœderis.*] Additur symbolum quod promissionem obsignet, in quo refulget admirabilis Dei indulgentia: qui ut solidam verbo suo fidem apud nos asserat, talibus adminiculis uti non gravatur. Quanquam autem de signorum usu plenius disseruimus capite secundo, breviter tamen hic ex verbis Mosis tenendum est, signa perperam à verbo separari. Verbum appello, non quale jactant Papistæ, quo panem, vinum, aquam, oleum magicis susurris incantant, sed quod fidem ædificet: quemadmodum hic Dominus clare alloquitur sanctum Noah, & ejus filios. deinde sigillum annectit certitudinis causa. Quare si avellitur Sacramentum à verbo, desinit esse quod vocatur. Sit, inquam, vocale signum oportet ut vim suam retineat, nec degeneret à sua natura. Nec tantum inanis est ac ludicra Sacramentorum administratio ubi verbum Dei silet: sed meras Satanæ præstigias secum trahit. Inde etiam colligimus, hoc fuisse proprium Sacramentis ab initio, ut ad fidei confirmationem valerent. Nam certe in fœdere inclusa est promissio, cui fides respondere debet. Videtur quibusdam absurdum esse, fidem talibus adminiculis fulciri. Sed qui sic loquuntur, primum quanta sit ruditas mentis nostræ, & imbecillitas, non expendunt: deinde quam debent arcanæ Spiritus virtuti operandi laudem non tribuunt. Dei quidem unius est fidem inchoare & perficere: sed quibus visum fuerit organis, quorum libera est penes ipsum electio.

13. *Arcum meum ponam in nube.*] His verbis magni quidam Theologi inducti sunt ut iridem negarent fuisse ante diluvium. quod frivolum est. Neque enim Mosis verba sonant fabricatum fuisse arcum qui prius non esset: verum notam fuisse illi insculptam, quæ divinæ gratiæ signum hominibus daret. Id ut clarius pateat, memoria repetere convenit quod alibi diximus, quædam naturalia esse signa, quædam vero præter naturæ ordinem. Atque hujus secundæ classis quanquam multa passim exempla in Scripturis extant, singularia tamen sunt, neque ad communem pertinent ac perpetuum Ecclesiæ usum. Terrenis enim elementis uti placuit Domino, quæ vehicula essent tollendis sursum hominum mentibus. Ita arcum cælestem, qui naturaliter prius fuerat, hic consecrari puto in signum & pignus: atque ita novum illi munus imponi. quando ex seipso rei potius contrariæ signum foret: diuturnam enim pluviam minatur. Sit ergo hic verborum sensus, Quoties vos terrebit pluvia, arcum respicite. Nam quamvis pluviam videatur cogere ad obruendas terras, vobis tamen futuræ siccitatis testis erit: atque ita majore vos fiducia stare tunc decet, quam liquido ac sereno cælo. Proinde non est quod rixemur cum Philosophis de iride. nam etsi ex naturalibus causis oriuntur colores illi: sacrilegi tamen sunt qui Deo jus & arbitrium quod in creaturas habet, eripere conantur.

15. *Recordabor fœderis.*] Moses Deum toties loquentem inducens, admonet præcipuas esse verbi partes, & inde æstimanda signa. Humanitus autem loquitur Deus, quum se iridis aspectu rediturum dicit in fœderis sui memoriam. Sed hoc ad fidem hominum referri debet, ut Deum cogitent non esse oblitum sui fœderis, quoties arcum suum tetenderit in nubibus.

18. *Erant filii Noah.*] Filios Noah enumerat Moses, non modo sibi transitum facturus ad sequentem historiam, sed ut vim illius promissionis magis illustret, Replete terram. Nos enim quam efficax fuerit Dei benedictio, melius inde concipimus, quod ex tam paucis hominibus brevi prodiit immensa hominum multitudo: & quod domus una, & quidem exigua, in tot numerosas gentes excrevit.

20. *Cœpit vero Noah.*] Non ita interpretor, quasi tunc primum colendis agris operam dare cœperit: sed potius (meo judicio) significat Moses, Noah collecto animo, quantumvis esset senex, rediisse ad agrorum culturam & pristinos suos labores. Cæterum an vinitor fuerit, incertum est. Vulgo creditur nullum fuisse vini usum ante id tempus. Ac eo libentius recepta fuit opinio, quod honestus esset prætextus ad extenuandum peccatum Noah. Atqui fructum vitis, qui præ aliis omnibus excellit, neglectum jacuisse & inutilem, mihi non est probabile. Neque etiam dicit Moses, quo primum die vinum gustavit Noah, fuisse ebrium. Ergo hoc in medio relinquens, potius ex ebrietate Noah discendum esse arbitror quam fœda & detestabilis res sit ebrietas. Sanctus Patriarcha, insigne frugalitatis & temperantiæ exemplar, turpem ac pudendum in modum sui oblitus, nudum se in terram projicit, ut pateat omnium ludibrio. Quanto igitur studio colenda nobis sobrietas, ne quid simile, vel etiam deterius contingat? Dixit olim profanus ille Philosophus, Vinum esse terræ sanguinem: ideo quum se intemperanter ingurgitant homines, merito pœnas terræ matri luere. Sed meminerimus potius, quia nobile & pretiosum Dei munus homines turpi abusu profanant, ipsum esse ultorem. Ac sciamus Dei judicio Noah productum fuisse in theatrum, ut aliis omnibus documento esset ne se largiore potu inebrient. Poterat certe venia utcunque dari sancto viro, qui labore defunctus, vini potu se exhilarans, justam se mercedem capere putat. Atqui Deus æternam illi probri maculam inurit. Quid igitur otiosis ventribus, & gurgitibus inexhaustis futurum putamus, quibus hoc unum propositum est certamen quomodo quam plurimum vini absumant? Etsi autem durum fuit correctionis genus, bene tamen cum servo Dei actum est, dum ad sobrietatem revocatus fuit, ne vitio, cui semel succubuerat, indulgere pergens, seipsum perderet: quemadmodum ebriosos homines videmus continua intemperie tandem obbrutescere.

22. *Cham pater Chenaan.*] Accedit ad augendum mœrorem Noah hæc circumstantia, quod à proprio filio illuditur. Tenendum semper memoria est, divinitus fuisse inflictam illi hanc pœnam, partim quia non leve erat ejus delictum, partim ut in ejus persona temperantiæ documentum omnibus seculis Deus statueret. Hoc per se meretur ebrietas, ut filiis suis ludibrio sint qui Patris cælestis imaginem deformant. Nam certe, quantum in se est, mentem suam obruunt ebriosi, seque ratione privant ut in pecudes degenerent. Meminerimus autem, si tam graviter ultus est Dominus unicum sancti viri lapsum, non minus severum fore ultorem adversus eos qui se quotidie inebriant: & ejus rei satis multa exempla versantur ante oculos. Interim Cham, patrem contumeliose subsannans, pravum ac malignum ingenium prodit. Scimus parentes secundum Deum reverenter colendos esse: atque ut nulli sint libri nec conciones, hoc nobis assidue dictat natura: & uno omnium consensu receptum est, pietatem etiam erga parentes, matrem esse omnium virtutum. Nequam ergo & perversi contortique inge-

nii

nii fuisse oportet istum Cham, qui non modo ex patris dedecore voluptatem cepit, sed eum traducere voluit apud fratres. Est autem hoc non parvum scandalum: primo quod Noah salutis humanæ minister, & reparationis mundi princeps, in tam gravi senectute domi ebrius procumbit: deinde quod Cham impius & sceleratus, ex Dei sanctuario prodiit. Octo animas selegerat Deus quasi sacrum & penitus omni sorde purgatum semen ad renovandam Ecclesiam: sed peccatum Noah ostendit quam necesse sit retineri homines Dei freno, quantalibet virtute excellant. Impietas Cham nobis demonstrat quam profunda sit malitiæ radix in hominibus, quæ assidue pullulat, nisi ubi vis Spiritus potentior est. Quod si in sacro Dei asylo inter tam paucos diabolus unus servatus est, ne miremur si hodie in Ecclesia ubi longe major est turba hominum, permixti sint bonis improbi. Nec dubium est quin graviter vulnerati fuerint animi Sem & Japheth, quum tale ludibrii portentum in fratre suo cernerent, & ex altera parte turpiter humi prostratus jaceret pater. Tam fœda certe mentis alienatio in principe novi mundi, & sancto Ecclesiæ Patriarcha, non aliter eos reddere attonitos potuit quam si arcam fractam & illisam rimas agere ac dissilire vidissent. Hoc tamen scandalum non minore animi magnitudine superant quam modestia tegunt. Unus Cham ridendi patris & insectandi ansam cupide arripit: quemadmodum solent præposteri homines scandala captare quæ ad peccandi licentiam obtendant. Ac ætas eo minus excusabilem reddit: non enim erat lascivus aliquis puer, qui inconsiderate ridendo, stultitiam suam proderet: annum jam centesimum excesserat. Ergo probabile est ita proterve insultasse patri, ut sibi impune peccandi licentiam acquireret. Tales hodie videmus permultos qui vitia plusquam studiose conquirunt in sanctis & piis hominibus, ut sine pudore ad omnem nequitiam se projiciant: imo ex hominum vitiis quærunt quomodo se obdurent ad Dei contemptum.

23. *Et tulerunt Sem & Jepheth.*] Hic duorum fratrum tam pietas quam modestia laudatur. ne apud eos vilescat majestas patris, sed quam illi debent reverentiam, semper foveant, & integram conservant, à probri ejus conspectu avertunt oculos. Atque ita testantur sibi vere curæ esse honorem patris, dum oculos suos violari putant, si sponte nuditatem ejus aspexerint quæ probrosa erat: simul etiam verecundiæ suæ consulunt. Nam (ut capite tertio dictum fuit) adeo pudendum nescio quid habet hominis nuditas, ut via quisque aspicere se audeat sine teste. Fratri etiam suo exprobrant impiam proterviam, quod patri non pepercisset. Hinc vero discamus quam grata Deo sit pietas, cujus exemplum quod hic refertur, pro insigni Spiritus elogio habendum est. Quod si pietas erga terrenum patrem tam eximia & laude digna fuit virtus, quanto majori pietatis studio colenda est sacra Dei majestas? Ridiculi vero Papistæ qui fœtidas idoli sui, imo totius impuri cleri spurcitias, pallio Sem & Japheth tegere volunt. Quantum inter probrum Noah & execrandas tot scelerum fœditates intersit, quæ cælum & terram contaminant, dicere supersedeo. Sed Patres se probent oportet Antichristus & cornuti Episcopi cum tota illa colluvie, siquid honoris sibi deferri volunt.

24. *Expergefactus autem Noah.*] Videri posset Noah quamvis justam excandescendi causam habeat, parum tamen modeste & graviter se gerere. Debuit saltem coram Deo tacitus deflere suum peccatum: & pudore quoque apud homines pœnitentiam testari. Nunc quasi nihil ipse deliquerit, in filium suum plusquam severe fulminat. Atqui non refert hic Moses convitia quæ bile & iracundia percitus evomuerit: sed loquentem potius inducit Prophetico Spiritu. Quare non est quod dubitemus, sanctum virum vere (ut par erat) culpæ suæ sensu humiliatum esse, & probe reputasse quid meritus esset: nunc vero venia donatum, & abolito reatu prodire divini judicii præconem. Nec vero dubium est quin sanctus vir, miti alioqui ingenio præditus, & unus inter optimos patres, cum acerbissimo animi dolore protulerit hanc sententiam in filium. Videbat eum mirabiliter servatum esse inter paucos, & locum habuisse in selectissimo flore generis humani. Nunc ergo quum ore suo eum abdicare ab Ecclesia Dei cogitur, non dubium est quin maledictioni filii graviter ingemuerit. Sed hoc exemplo moneri nos Deus voluit, retinendam esse fidei constantiam, siquando videmus eos deficere qui nobis conjuncti erant, nec frangi nos debere: imo sic exercendam esse quam Deus severitatem mandat, ut ne visceribus quidem nostris parcamus. Quum autem nonnisi Dei instinctu tam duram sententiam pronunciet Noah, ex pœnæ atrocitate colligere decet quam abominabilis sit Deo impius parentum contemptus: ut sacrum naturæ ordinem pervertit, & majestatem imperiumque Dei in eorum persona violat quos suo loco præesse jussit.

25. *Maledictus Chanaan.*] Quæritur primo loco cur Noah à filio maledicendo abstinens, severitatem pœnæ, qua ille erat dignus, in nepotem innoxium stringat: neque enim Dei justitiæ consentaneum est, parentum delicta rejicere in filios. Sed responsio satis nota est, Deum etiamsi judicia sua in filios & nepotes impiorum prosequitur, nunquam tamen sævire contra insontes: quia reperientur etiam illi in culpa. Quare nihil absurdi est si patrum scelera ulciscitur in reprobis filiis: quando ejus iræ subjectos esse necesse est quoscunque Spiritu suo destituit. Sed mirum est quod Noah nepotem maledicens, filium Cham auctorem sceleris silentio prætereat. Judæis videtur habita fuisse gratiæ Dei ratio: & quia tanto eum honore dignatus fuerat Dominus, rejectam fuisse maledictionem in filium. Sed futilis est hæc conjectura. Mihi certe dubium non est, quo magis appareat pœnæ gravitas, transferri usque ad posteros: acsi Dominus palam testatum fecisset non sibi sufficere unius hominis pœnam, sed maledictionem suam ejus quoque posteris affixam fore, ut per continuas ætates serpat. Interim non eximitur ipse Cham, quum Deus filium ejus simul involvens, judicium suum exaggerat. Alia etiam quæstio objicitur, cur ex pluribus filiis Cham Deus unum feriendum deligat. Sed ne hic sibi nimium permittat nostra curiositas, meminerimus non frustra Dei judicia vocari profundam abyssum: & indignum esse ut Deus, ad cujus tribunal nos omnes semel stare necesse erit, judiciis nostris, vel potius stultæ temeritati subjaceat. Eligit quos visum est, in quibus gratiæ & mansuetudinis suæ specimen edat: alios destinat in finem diversum, ut sint iræ & severitatis documenta. Hic tametsi cæcutiunt humanæ mentes: quisque tamen nostrum suæ infirmitatis sibi conscius, tribuere potius Deo laudem justitiæ discat, quam ut se insana audacia in profundam abyssum præcipitet. Quum totum semen Cham Deus maledictioni obnoxium haberet, Chananitas sibi nominatim sumpsit quos præ aliis malediceret. Et hinc colligimus profectum à Deo fuisse hoc judicium: quod ipso tandem eventu comprobatum fuit. Qualis certe futura esset Chananæorum conditio, Noah humanitus non tenebat. Quare in rebus obscuris & reconditis Spiritus direxit ejus linguam. Restat adhuc alia difficultas: nam quum Scriptura Deum peccata hominum ulcisci docet in tertiam & quartam generationem, videtur hunc iræ Dei modum præfigere. atqui vindicta, cujus nunc fit mentio, in decimam usque generationem se expandit. Respondeo, Scripturæ verbis non præscribi Deo legem quam illi transgredi non liceat, ne liber

sit in puniendis peccatis ultra quatuor generationes. Spectanda est tantum pœnarum & gratiæ comparatio, qua docemur sic Deum esse justum scelerum vindicem, ut tamen magis ad misericordiam propensus sit. Maneat interim illi sua libertas, ut suam vindictam quousque visum fuerit, extendat. *Servus servorum erit.* Phrasis hæc Hebraica, Chanaan postremum fore vel inter servos, significat: acsi dictum esset, Non tantum servilis erit ejus conditio, sed vulgari servitute deterior. Videtur tamen inerme ac lusorium fuisse tam severi & horribilis vaticinii fulmen, quum Chananæi robore, divitiis & opibus præstiterint, longeque & late fuerint dominati. Ubi ergo ista servitus? Primum respondeo, Deum sic minari hominibus, ut non statim exequatur quod denunciat: nunquam tamen inanes & sine effectu esse ejus minas. Deinde judicia Dei non semper exposita esse oculis nostris, nec carnis sensu apprehendi. Chananæi excusso servitutis jugo, quod illis divinitus erat impositum, etiam imperium ad se rapuerunt. Cæterum quamvis ad tempus insultent, non tamen coram Deo censetur libera eorum conditio. Sicuti quum injuste premuntur fideles, ac tyrannice vexantur ab improbis, non tamen coram Deo extincta est spiritualis eorum libertas. Hac autem divini judicii probatione contentos esse nos oportet, quod Deus servo suo Abrahæ dominium terræ Chanaan promisit, & tandem Chananæos excidio devovit. Cæterum quia Papa tantopere contendit se interdum pro-
Joan. 11. vers. 51. phetare, sicut fecit Caiaphas: ne omnia illi negare videamur, titulum quo se ornat, à Spiritu sancto dictatum esse non nego. Sit igitur servus servorum, quemadmodum Chanaan.

26. *Benedictus Jehova Deus Sem.*] Noah reliquis filiis benedicit, sed diverso modo. Locatur enim Sem in summo honoris gradu. Atque hæc ratio est cur Noah in benedictione ejus prorumpat in laudem Dei, nec hæreat in hominis persona. Hebræi enim, quum de rara aliqua nec mediocri excellentia sermo habetur, ad Deum conscendunt. Ergo sanctus vir, quum uberrimam Dei gratiam sentiret filio suo Sem destinatam esse, in gratiarum actionem assurgit. Unde colligimus non ex carnis sensu loquutum esse, sed de arcanis Dei beneficiis differere, quorum eventus in longum tempus differendus erat. Denique his verbis divina vel cælestis notatur futura benedictio Sem.

27. *Dilatet Deus Japheth.*] In vocibus Hebraicis concinna allusio est, Japhthe Jepheth. Origo autem verbi est פתה, quod Hebræis significat lactare blandis verbis, vel allicere in hanc vel illam partem. Hic tamen fere omnes interpretes pro dilatare accipiunt. Quæ expositio si recipitur, sensus erit, Posteros Japheth, ubi ad tempus dissiti & remoti fuerint à tabernaculis Sem, expansum tandem iri, ut propius accedant, & simul habitent quasi in communi domicilio. Mihi tamen magis probatur altera versio, Blande reducet, vel inclinabit Deus Japheth. Porro utrumvis sequamur, prædicit Noah temporale fore dissidium inter Sem & Japheth, quamvis ambos domi suæ retineat, & ambos nuncupet legitimos hæredes: deinde venturum tempus quo rursus coalescant in unum corpus, & commune habeant domicilium. Certo vero certius est, vaticinium hic de rebus secundum hominem incognitis proferri, cujus non alium fuisse auctorem quam Deum, eventus demum ostendit. Duo annorum millia & aliquot secula fluxerunt antequam Gentes & Judæi in unam fidem aggregarentur. Tunc filii Sem, quorum major pars diffluxerat, & se absciderat à sancta Dei familia, simul collecti sunt, ut sub eodem tabernaculo agerent. Gentes etiam ex Japheth progenitæ, quæ diu palantes ac vagæ fuerant, in idem tabernaculum receptæ sunt. Deus enim nova adoptione unum populum ex diversis effecit, & fraternam unitatem sancivit inter alienos. Atque id factum est suavi & blanda Dei voce, quam in Evangelio protulit: & quotidie adhuc impletur vaticinium hoc, quum dispersas oves invitat Deus ad suum gregem, & hinc inde colligit qui recumbant cum Abraham, Isaac & Jacob in regno cælorum. Hæc vero non vulgaris fidei nostræ fultura est, quod Gentium vocatio non tantum æterno Dei consilio decreta, sed palam ore Patriarchæ testata fuit: ne repente vel fortuito putemus esse factum, quod vitæ æternæ hæreditas communiter omnibus proposita fuit. Cæterum loquutio hæc, *Habitabit Japheth in tabernaculis Sem*, mutuam, quæ esse & coli debet inter fideles, societatem nobis commendat. Nam quia Deus ex progenie Sem Ecclesiam sibi elegerat, hac lege postea cooptavit Gentes, ut se ad populum illum conferrent penes quem erat vitæ fœdus.

28. *Et vixit Noah.*] Tametsi nudis verbis breviter perstringit Moses ætatem sancti viri, annales autem & memorabiles rerum eventus non recenset: venire tamen nobis in mentem debent quæ certa sunt, & alibi commemorat Scriptura. Intra annos centum & quinquaginta tam numerosa ex tribus filiis soboles excrevit, ut satis superque expertus sit quid illa valeret Dei benedictio, Crescite, & multiplicamini. Non videt urbem unam duntaxat suis nepotibus refertam, nec semen suum in trecentas familias diffusum esse: sed populos ex uno complures ortos, qui amplas regiones habitent. Hæc mirifica propagatio, quum visibile esset divini erga eum favoris speculum, ingenti haud dubie eum lætitia perfudit. Quinquagenarius enim fere erat Abraham quum mortuus est atavus ejus Noah. Interim multa videre coactus est quæ sanctum ejus pectus incredibili mœrore cruciarent. Ut alia omittam, vidit in familia Sem dirutum, vel saltem mutilum ac lacerum Dei sanctuarium, quo recipiendi erant filii Japheth. Nam quum ipse pater Abrahæ deserta statione, profanum sibi tabernaculum erexisset, perquam exigua restabat eorum portio qui uno puræ fidei consensu Deum colerent. Quibus dolorum tormentis eum confecerit horrenda ista dissipatio, nullis verbis satis exprimi potest. Quare sciendum est, plusquam acutos illi fuisse fidei oculos, qui Dei gratiam in servanda Ecclesia, præsenti hominum malitia obrutam, procul intueri non desinerent.

CAPUT X.

Porro istæ sunt generationes filiorum Noah, Sem, Cham, & Jepheth: quibus nati sunt filii post diluvium.

2. Filii Jepheth, Gomer & Magog, & Madai, & Javan, & Thubal, & Mesech, & Thiras.

3. Et filii Gomer, Ascenas, & Riphath, & Thogarmah.

4. Et filii Javan, Elisah, & Tharsis, Chitthim & Dodanim.

5. Ab istis separatæ sunt insulæ Gentium secundum terras suas, singulæ secundum linguam suam, secundum familias suas, in gentibus suis.

6. Et filii Cham, Chus, & Misraim, & Phut, & Chenaan.

7. Et filii Chus, Seba, & Havilah, & Sabthah, & Rahamah, & Sabtecha. Filii autem Rahamah, Seba & Dedan.
8. Et Chus genuit Nimrod: ipse cœpit esse potens in terra.
9. Ipse fuit potens in venatione coram Jehova: idcirco dicitur, Sicut Nimrod potens venatione coram Jehova.
10. Et fuit principium regni illius Babel & Erech & Achad & Chalneh, in terra Sinhar.
11. E terra illa egressus est Assur: & ædificavit Nineven & Rehoboth civitatem, & Chelah.
12. Et Resen inter Nineven & inter Chelah: ipsa est civitas magna.
13. Misraim autem genuit Ludim & Hanamim, & Lehabim, & Naphthuhim;
14. Et Pathrusim, & Casluhim, unde egressi sunt Pelistim & Caphthorim.
15. Et Chenaan genuit Sidon primogenitum suum, & Heth,
16. Et Jebusi, & Emori, & Girgasi,
17. Et Hivvi, & Arci, & Sini,
18. Et Arvadi, & Semari, & Hamathi: & postea sparsæ sunt familiæ Chenaanæi.
19. Et fuit terminus Chenaanæi à Sidon ingredientete Gerar usque ad Hazzah, donec ingrediaris Sedom & Hamorah, & Admah, & Seboim, usque ad Lasah.
20. Isti filii Cham per familias suas, per linguas suas, in terris suis, in gentibus suis.
21. Ipsi quoque Sem soboles, etiam ipse *fuit* pater omnium filiorum Eber, frater Jepheth major.
22. Filii Sem, Helam & Assur, & Arphachsad, & Lud, & Aram.
23. Et filii Aram, Hus & Hul, & Gether, & Mas.
24. Et Arphachsad genuit Selah, & Selah genuit Eber.
25. Et ipsi Eber nati sunt duo filii: nomen unius Peleg, quia in diebus ejus divisa est terra: & nomen fratris ejus Joctan.
26. Et Joctan genuit Almodad, & Seleph, & Hasarmaveth, & Jarah,
27. Et Hadoram, & Uzal, & Diclah,
28. Et Hobal, & Abimaël, & Seba,
29. Et Ophir, & Havilah, & Jobab: omnes isti filii Joctan.
30. Et fuit habitatio eorum à Mesah, donec ingrediaris Sephar montem Orientis.
31. Isti filii Sem per familias suas, per linguas suas, in terris suis, in gentibus suis.
32. Istæ familiæ filiorum Noah per generationes suas, in gentibus suis: & ab istis divisæ sunt gentes in terra post diluvium.

1. *Istæ sunt generationes.*] Si cui accuratius excutere genealogias libeat quæ hoc capite & proximo referuntur à Mose, diligentiam non improbo. Et quidem interpretes non infeliciter suam industriam & studium hic posuerunt. Fruantur ergo per me licet laborum suorum mercede. Mihi tamen satis erit breviter attingere quæ observatu magis utilia censeo, & quorum causa istos catalogos à Mose scriptos esse arbitror. Primum in nudis istis nominibus habemus tamen fragmentum aliquod historiæ mundi: & proximum caput ostendet quot anni à diluvio usque ad tempus illud quo Deus fœdus suum pepigit cum Abraham, intercesserint. Est autem in primis digna cognitu secunda hæc origo generis humani: & detestabilis est eorum ingratitudo, qui quum ex patribus & avis suis audissent quam mirifica fuisset intra breve tempus mundi instauratio, sponte tamen gratiæ Dei & salutis obliti sunt. Sepulta fuit à majori parte diluvii memoria. Quomodo vel in quem finem servati essent, paucissimis curæ fuit. Multis post seculis, quia Dei judicio & misericordiæ caliginem induxerat impia hominum oblivio, janua Satanæ mendaciis aperta fuit: cujus artificio factum est ut profani Poëtæ futiles adeoque noxias fabulas spargerent, quibus veritas operum Dei adulterata fuit. Mire ergo certavit cum hominum malitia Dei bonitas, quod tam ingratis, & feris, & barbaris prorogata longius fuit vita. Jam nasutis hominibus (quibus absurdum non est nullum agnoscere mundi conditorem) tam subita mundi propagatio incredibilis videtur, atque ideo quasi fabulosam rident. Fateor equidem, si sensu nostro æstimare libeat quod tradit Moses, pro fabula haberi posse: sed nimis perverse faciunt qui non attendunt Spiritus sancti consilium. Quid enim, obsecro, voluit Spiritus, nisi insolita Dei potentia, non autem naturaliter nec vulgari more sic auctam fuisse trium virorum sobolem, ut terram longe lateque impleret? Quibus hoc Dei miraculum propter suam magnitudinem fabulosum est, multo minus credent Noah ejusque filios & uxores inter aquas spirasse, sine sole & aëre vixisse animalia fere per integrum annum. Hic ergo Cyclopicus est furor, quod de reparatione generis humani dicitur, ludibrio habere: quia illic inæstimabilis Dei potentia refulget. Quanto satius erat in earum rerum historia, quas Noah non sine ingenti admiratione oculis suis vidit, Deum suspicere, mirari ejus virtutem, bonitatem celebrare, & ejus manum agnoscere, mysteriis refertam non minus in restituendo quam creando mundo? Notandum vero est, in tribus catalogis quos describit Moses, non numerari singula capita: sed in nepotibus Noah tantum recenseri qui gentium fuerunt principes. Nam ut quisque inter fratres ingenio, virtute, industria, vel aliis dotibus excelluit, sibi peperit nomen & potentiam, ut alii sub eorum umbra quiescentes, primatum illis libenter concederent. Ergo in filiis Japheth, deinde Cham, & Sem, tantum eos qui celebres fuerunt, & ex quorum nominibus vocati sunt populi, recenset Moses. Porro cur à Japheth incipiat Moses, secundo loco ad Cham descendat, quamvis non constet certa causa, probabile tamen est primam classem dari filiis Japheth, qui multis regionibus peragratis, & mari etiam trajecto, longius à patria recesserant: quia Judæis minus notæ erant gentes illæ. ideo cursim eas attingit. Secundum locum assignat filiis Cham, quorum notitiam magis familiarem Judæis reddebat vicinitas. Quia autem continuo tenore historiam Ecclesiæ texere instituerat, progeniem Sem,

unde

unde illa defluxit, in ultimum locum differt. Quare non spectanda est in ordine dignitas, quum primos omnium statuat Moses quos volebat tanquam obscuros levius attingere. Cæterum hoc quoque habendum est, eminere filios hujus seculi ad tempus, ut in eorum gratiam conditus videri possit terrarum orbis, sed gloriam eorum, ut fluxa est, evanescere: Ecclesiam vero sub ignobili contemptoque habitu, quasi humi serpendo, divinitus servari, donec caput tandem suo tempore exerat. De nominibus jam præfatus sum, animam eorum investigationem me aliis relinquere. Quorundam ex Scripturis ratio manifesta est, sicuti Chus, Misraim, Magdai, Chanaan, & similium: in aliis conjecturæ sunt verisimiles: in aliis major est obscuritas quam ut certi aliquid excogitari queat: & quæ interpretes afferunt commenta, partim longe sunt detorta & coacta, partim insipida, & quæ nihil habent coloris. Certe frivolæ curiositatis esse videtur, certos ac distinctos in singulis nominibus populos quærere. Quum dicit Moses, à filiis Japheth divisas esse Gentium insulas, intellige partitos inter se transmarinas regiones. Nam Græcia & Italia, aliæque terræ continentes, Hebræis non minus quam Rhodus, vel Cyprus, insulæ dicuntur, propter mare interpositum. Unde colligimus, ex illis gentibus nos esse oriundos.

8. *Chus genuit Nemrod.*] Chus principem fuisse Æthiopum, certum est: de filio ejus Nemrod peculiarem historiam refert Moses, quod cœperit supra usitatum morem emergere. Porro sic interpretor, mediocrem tunc fuisse hominum statum, ut si qui aliis præessent, non tamen dominarentur, nec sibi regium imperium sumerent, sed dignitate aliqua contenti, civilem in modum regerent alios, & plus auctoritatis haberent quam potentiæ. Hunc enim vetustissimum fuisse mundi statum Justinus ex Trogo refert. Jam dicit Moses, Nemrod, quasi oblitus foret se hominem esse, occupasse altiorem gradum. Vivebat tunc adhuc Noah, quem magnum & venerabilem omnibus fuisse certum est. Erant & alii præstantes viri: sed talis eorum erat moderatio, ut æqualitatem colerent cum suis minoribus, qui sponte magis eos reverebantur quam imperio coacti. Hujus modestiæ fines turbavit ac perfregit ambitio Nemrod. Porro quum satis constet hoc Mosis elogio inuri tyranno æternam probri notam, hinc statuere licet quantum Deo placeat moderata administratio inter homines. Et certe quisquis se hominem esse meminerit, lubens cum aliis societatem colet. Quantum ad verba spectat, ציד proprie venationem significat, ut volunt Grammatici Hebræi: accipitur tamen sæpe pro cibo. Sive autem dicat Moses fuisse robustum in venatione, sive in rapienda præda, metaphorice significat truculentum fuisse hominem, & belluis propiorem quam hominibus. Particula *coram Domino*, exprimere mihi videtur quod Nemrod eximere se conatus sit è numero hominum, quemadmodum superbi homines ventosa confidentia sese efferunt, ut reliquos omnes quasi ex nubibus despiciant. *Quapropter dicetur.* Quoniam verbum est futuri temporis, ita resolvi potest, Nemrod potens & imperiosus fuit, ut dicere liceat, quemlibet fortem tyrannum esse alterum Nemrod. Placet tamen Hieronymi versio, inde manasse proverbium de fortibus & violentis, eos similes esse Nemrod. Nec dubito quin Deus primum tyrannidis auctorem odiose per omnium ora traduci voluerit.

10. *Principium regni illius Babel.*] Sedem imperii Nemrod designat Moses. Atque urbes quatuor illi subjectas fuisse dicit: sive earum fuerit conditor, sive justos inde dominos expulerit. Tametsi autem fit alibi Chalneh mentio, celeberrima tamen fuit omnium Babylon: nec tamen ea fuisse amplitudine & tam magna structura fuisse arbitror, qualem profani scriptores celebrant. Sed fieri potest, quum amœna in primis & fœcunda esset regio, ut loci commoditas alios deinde invitaverit ad urbem amplificandam. Quare Aristoteles in Politicis eam ab urbium ordine subductam provinciæ comparat. Hinc factum est ut multi opus Semiramidis esse tradant: à qua alii non fuisse conditam, sed ornatam duntaxat & pontibus conjunctam docent. Terra Sinhar addita est ad notam discriminis: quia altera quoque Babylon Ægypti fuit, quam hodie Cairum vocant. Sed quæritur quomodo Babylonicus tyrannus fuerit Nemrod, quum sequenti tandem capite subjiciat Moses inceptam illic fuisse turrim, quæ nomen à linguis confusis sortita est. Quidam ὕστερον πρότερον esse volunt, & quod postea de ædificio turris narrabit Moses, fuisse temporis ordine prius. Quin etiam addunt, quia male cesserat turris structura, mutatum fuisse consilium ut urbem conderent. Atqui ego magis existimo πρόληψιν esse, & nomen urbi tribui à Mose, quod postea ex novæ rei eventu fuit impositum. Hæc conjecturæ ratio est, quod jam tunc multos fuisse ejus loci incolas probabile est, qui tantam operis molem aggressi sunt. Fieri etiam potest ut Nemrod famæ & potentiæ suæ consulens, hoc prætextu insanam eorum cupidinem accenderit, exstruendum esse præclarum aliquod monumentum in quo æterna illorum memoria extaret. Cæterum quia Hebræis tritum est, quæ breviter attigerant, fusius deinde persequi, priorem illam sententiam prorsus non rejicio.

11. *E terra illa egressus est Assur.*] Assur unum fuisse ex posteris Sem credibile est. Vulgo autem obtinuit opinio hæc, per occasionem hic verba de eo fieri, quod quum habitaret in vicinia Nemrod, violenter inde expulsus fuerit. Hoc modo barbaram ferociam Nemrod notaret Moses. Et certe hi solent esse fructus magnitudinis, quæ modum non tenet: unde prodiit vetus proverbium, Magna regna esse magna latrocinia. Necesse quidem est alios aliis præesse: sed ubi grassatur ambitio, & libido altius emergendi quam par est, non modo secum trahit maximas & multiplices injurias, sed ad dissipationem quoque humanæ societatis prona vergit. Cæterum potius amplector eorum sententiam, qui Assur hoc loco non hominis, sed terræ sic ab ipso vocatæ nomen esse dicunt. ita sensus erit, Nemrod amplo & opulento regno non contentum, longius sua cupiditate vagatum esse, & protulisse imperii sui fines usque in Assyriam, & illic quoque novas condidisse urbes. Obstat tantum unius Jesaiæ locus, 23. v. 13. ubi ait, Ecce terra Chasdim, populus non fuit, Assur fundavit eam, quum deserta incolerent, & redegit in ruinam, &c. Videtur enim Propheta dicere, urbes ab Assyriis conditas fuisse in Chaldæa, quum prius ejus incolæ vagi ac dispersi forent tanquam in deserto. Sed fieri potest ut de aliis regnorum mutationibus, quæ post sequutæ sunt, loquatur Propheta. Nam quo tempore penes Assyrios erat monarchia, quum ingenti copia florerent, credibile est Chaldæam, quam sibi subjugaverant, longa pace ornasse & auxisse, ut videri posset ab illis fundata. Scimus autem quum vicissim Chaldæi imperium rapuissent, Babylonem in altum evectam fuisse ruinis Nineves.

21. *Ipsi quoque Sem.*] De filiis Sem verba facturus Moses brevi proœmio utitur: quod in aliis non fecerat. Neque id frustra: quia enim hoc erat electum à Deo genus, voluit à cæteris gentibus segregare speciali aliqua nota. Hæc etiam ratio est cur nominatim dicat patrem esse filiorum Eber, & fratrem Japheth natu majorem. Nam benedictio Sem non ad omnes promiscue ejus nepotes pervenit, sed resedit in una familia. Quamvis autem ipsi quoque nepotes Eber desciverint à vero Dei cultu, ut jure posset illos exhæredare Dominus, non tamen extincta fuit prorsus, sed tantum ad tempus sepulta benedictio,

dictio,

dictio, donec vocatus est Abraham, in cujus honorem singularis hic nobilitas tribuitur generi Eber, ac nomini. Eadem etiam de causa fit mentio Japheth, ut confirmetur illa promissio, Blande alloquetur Deus Japheth, ut habiter in tabernaculis Sem. Non vocatur boc loco Sem frater Cham, quia rejectus ex fratrum ordine, & jure suo abdicatus fuerat. Tantum inter Sem & Japheth manet fraternitas: quia tametsi divisi erant, facturum se tamen receperat Dêus ut ea dissidio rursus coirent. Quantum ad nomen Eber, qui gentile esse negant, sed deducunt à transitu, hoc uno loco satis superque refelluntur.

CAPUT XI.

ERat autem universa terra labii unius, & verborum eorundem.

2. Et fuit, quum proficiscerentur ipsi ab Oriente, invenerunt planitiem in terra Sinhar, & habitaverunt ibi.

3. Et dixerunt quisque ad proximum suum, Agite, laterificemus lateres, & coquamus ad coctionem: & fuit eis later pro lapide, & bitumen fuit eis pro cæmento.

4. Et dixerunt, Agite, ædificemus nobis urbem, & turrim, cujus caput *pertingat usque* ad cælum: & faciamus nobis nomen, ne forte dispergamur in superficiem universæ terræ.

5. Et descendit Jehova ut videret urbem & turrim quam ædificabant filii hominum.

6. Et dixit Jehova, En, populus unus, & labium unum *est* omnibus ipsis: & hoc *est* incipere eorum ut faciant, & nunc non prohibebitur ab eis quod cogitaverunt ut facerent.

7. Agite, descendamus, & confundamus ibi labium eorum, ut non audiant unusquisque labium proximi sui.

8. Et dispersit Jehova eos inde per superficiem omnis terræ, & cessaverunt ædificare civitatem.

9. Propterea vocavit nomen ejus Babel: quia ibi confudit Jehova labium universæ terræ, & inde dispersit eos Jehova in superficiem universæ terræ.

10. Hæ sunt generationes Sem. Sem filius centum annorum genuit Arphachsad duobus annis post diluvium.

11. Et vixit Sem postquam genuit Arphachsad, quingentos annos: & genuit filios & filias.

12. Et Arphachsad vixit quinque & triginta annos, & genuit Selah.

13. Et vixit Arphachsad postquam genuit Selah, tres annos & quadringentos annos: & genuit filios & filias.

14. Et Selah vixit triginta annos, & genuit Eber.

15. Et vixit Selah postquam genuit Eber, tres annos & quadringentos annos: & genuit filios & filias.

16. Et vixit Eber quatuor & triginta annos, & genuit Peleg.

17. Et vixit Eber postquam genuit Peleg, triginta annos & quadringentos annos: & genuit filios & filias.

18. Et vixit Peleg triginta annos, & genuit Rehu.

19. Et vixit Peleg postquam genuit Rehu, novem annos & ducentos annos: & genuit filios & filias.

20. Et vixit Rehu duos & triginta annos, & genuit Serug.

21. Et vixit Rehu postquam genuit Serug, septem annos & ducentos annos: & genuit filios & filias.

22. Et vixit Serug triginta annos, & genuit Nachor.

23. Et vixit Serug postquam genuit Nachor, ducentos annos: & genuit filios & filias.

24. Et vixit Nachor novem & viginti annos, & genuit Thare.

25. Et vixit Nachor postquam genuit Thare, novendecim annos & centum annos: & genuit filios & filias.

26. Et vixit Thare septuaginta annos, & genuit Abram, Nachor, & Haran.

27. Et istæ sunt generationes Thare. Thare genuit Abram, Nachor, & Haran: & Haran genuit Lot.

28. Et mortuus est Haran coram Thare patre suo in terra nativitatis suæ, in Ur Chaldeæ.

29. Et acceperunt Abram & Nachor uxores: nomen uxoris Abram, Sarai: & nomen uxoris Nachor, Milchah, filia Haran patris Milchah, & patris Ischah.

30. At fuit autem Sarai sterilis: nec erat ei filius.

31. Tulit autem Thare Abram filium suum, & Lot filium Haran, filium filii sui, & Sarai nurum suam, uxorem Abram filii sui: & egressi sunt cum eis de Ur Chaldeæ, ut pergerent in terram Chenaan: & venerunt usque ad Charan, & habitaverunt ibi.

32. Et fuerunt dies Thare quinque & ducenti anni: & mortuus est Thare in Charan.

1. *Erat autem universa terra labii unius.*] Quia prius uno verbo mentio facta fuerat Babylonis, nunc fusius prosequitur Moses unde loco inditum fuerit nomen. Est autem historia apprime memorabilis, in qua perspicimus quanta sit hominum contumacia adversus Deum, & quam male in judiciis ejus proficiant. Etsi autem prima specie non apparet mali atrocitas: testatur tamen pœna quæ sequuta est, quantopere Deo quod isti aggressi sunt displicuerit. Qui hoc consilio extructam fuisse turrim divinant, ut perfugium esset impiis atque asylum, siquando diluvio terram Deus obruere vellet, non video

vioeo quid sequantur præter cerebri sui somnium. Verba enim Mosis nihil tale sonant: sed hic tantum insana ambitio, & superbus Dei contemptus notatur. Turrim extruamus (inquiunt) cujus summitas usque ad cælos pertingat, & paremus nobis nomen. Videmus consilium, & suscepti operis finem. Nam quicquid acciderit, volunt immortale habere in terra nomen: ita quasi invito Deo ædificant. Et certe ambitio non tantum hominibus injuria est, sed adversus Deum ipsum proterva. Arcem extruere non adeo magnum per se crimen erat: sed æternum sibi monumentum statuere, quod seculis omnibus duraret, id vero effrenem superbiam una cum Dei contemptu spirat. Atque hinc nata est fabula Gigantum, quos finxerunt Poëtæ montes imposuisse montibus, ut Jovem è cælesti solio detraherent. Nec vero multum remota est allegoria hæc ab impio consilio quod Moses perstringit: simul enim ac mortales sui obliti, altius quam par sit se efferunt, instar Gigantum cum Deo ipsos bellare certum est. Non profitentur id quidem ore: sed aliter fieri non potest quin recta Deum impetat quisquis suas metas transgreditur. Quod ad tempus attinet, extat Berosi fragmentum (si tamen habendus est talium nugarum auctor Berosus) ubi inter alia numerantur anni centum & triginta à diluvio, quum turrim exstruere cœperunt. Cæterum ut idoneo auctore careat hæc sententia, magis tamen quibusdam probatur quam quæ fere apud Judæos obtinuit, trecentos circiter & quadraginta annos distantiæ ponens inter diluvium & structuram. Nec plus coloris habet quod tradunt iidem, architectos istos opus esse aggressos, quia jam longe lateque tunc diffusi erant homines, & complures deductæ coloniæ: ut viderent, præ sobolescente in dies copia, brevi sibi esse longius migrandum. Sed huic argumento opponitur singularis Dei benedictio in multiplicando humano genere. Quin etiam omnem controversiam dirimere videtur Moses. Nam postquam Arphachsad recensuit tertium inter filios Sem, Peleg deinde abnepotem ejus nominat, cujus tempore linguæ divisæ sunt. Ex annorum vero supputatione quam ponit, certo patet unum modo seculum interfuisse. Sed notandum est non dici statim post natum Peleg divisas fuisse linguas: nec usquam tempus certum præfigi. Cæterum ad ingentes miserias Noah hic cumulus accessit, quod audivit sceleratum hoc consilium à suis posteris captum esse. Nec dubium est quin maximo dolore vulneratus fuerit, quum videret eos devotis animis ruere in suam perniciem. Sed Dominus sanctum virum extremo quoque senio ita exercuit; ne continua pugnarum successio nos exanimet. Si cui magis arrideat quod receptum est vulgo apud Judæos, divisio terræ ad primas transmigrationes referenda erit, quum cœperunt homines in varias regiones distribui: sed repugnat quod simul habuimus proximo capite de monarchia Nemrod. Verum medium sententiam tenere licebit: quod sub extremum forte senium Peleg contigerit linguarum confusio. Vixit autem ducentis fere & quadraginta annis. Nec erit absurdum si dicamus imperium Nemrod duobus vel tribus seculis durasse. Ego certe, ut in rebus dubiis, libenter admitto longius temporis spatium à diluvio ad consilium turris extruendæ. Cæterum quum dicit Moses *terram fuisse labii unius*, raram Dei gratiam commendat: quod inter homines procul dispersos, sacrum tamen societatis vinculum voluerat manere, ut communem haberent inter se linguam. Et sane prodigii loco habenda est linguarum diversitas. Nam quum mentis character sit lingua, qui fit ut homines ejusdem rationis participes, & nati ad socialem vitam, non eadem inter se lingua communicent? Ergo vitium hoc, quia cum natura pugnat, Moses accidentale esse docet: pœnamque divinitus esse hominibus inflictam, ut dissiparentur eorum linguæ, quia impie in Deum conspiraverant. Debuerat linguæ unitas inter eos fovere pietatis consensum: atqui hæc turba de qua loquitur Moses, postquam se à puro Dei cultu, & sancto fidelium cœtu alienaverat, coalescit ad movendum Deo bellum. Justa igitur Dei vindicta divisæ sunt eorum linguæ.

2. *Invenerunt planitiem in terra Sinhar.*] Conjicere licet ex his verbis, Mosen loqui de Nemrod, & populo quem sibi collegerat. Cæterum ut demus Nemrod præcipuum fuisse ducem extruendæ tantæ molis, quo formidabile suæ tyrannidis monumentum statueret: diserte tamen narrat Moses, non unius hominis consilio vel libidine susceptum fuisse opus, sed omnes simul conspirasse: ut culpa in unum vel paucos rejici non posset.

3. *Dixit vir ad proximum suum.*] Hoc est, mutuo se cohortati sunt: nec tantum cupide manum quisque præbuit, sed alios etiam impulit ad audendum.

Laterificemus lateres.] Significat Moses non facilitate operis, nec aliis commodis, quæ se ad manum offerrent, fuisse inductos: sed potius cum magnis & arduis obstaculis luctatos esse: quo magis augetur sceleris gravitas. Qui fit enim ut in opere difficili & laborioso se frustra macerent ac conficiant, nisi quia tanquam phrenetici se projiciunt adversus Deum? Sæpe à necessariis operibus deterret nos difficultas: isti autem quum lapidibus & cæmento careant, non tamen dubitant ædificium aggredi quod nubes transcendat. Monemur itaque hoc exemplo, quo se hominum libido proripiat, dum ambitioni suæ indulgent. Quod etiam non tacuit profanus Poëta, Audax omnia perpeti Gens humana ruit per vetitum nefas. Et paulo post, Nil mortalibus arduum est. Cælum ipsum petimus stultitia.

4. *Pertingat usque ad cælum.*] Hyperbolica est loquutio, qua magnifice per jactantiam structuræ quam moliuntur, altitudinem extollunt. Atque huc pertinet quod mox attexunt, *Paremus nobis nomen*; significant enim tale fore opus, quod miraculi specie non modo spectantium in se convertat oculos, sed passim usque ad ultimos terrarum fines celebretur. Hæc perpetua mundi dementia est, neglecto cælo immortalitatem quærere in terra, ubi nihil est non caducum & evanidum. Ergo non alio spectant eorum curæ & studia, nisi ut sibi acquirant in terra nomen. Hæc tam cæca cupiditas merito ridetur à Davide, Psal. 49. vers. 7. Ac præsertim quum experientia (quæ stultorum magistra est) posteros majorum exemplis edoctos non reducat ad sanam mentem, sed furor serpat in omnes ætates. Notum est illud Juvenalis, —— mors sola fatetur Quantula sint hominum corpuscula. Atqui ne mors quidem corrigit nostram superbiam: nec confessionem miseræ nostræ sortis serio extorquet: nam sæpe in sepulturis plus eminet superbiæ quam in pompa nuptiali. Exemplo tamen hoc monemur quantopere nobis expediat humiliter vivere & mori. Atque hæc pars est non ultima veræ prudentiæ, quum in media vita mors nobis versatur ante oculos, quæ nos ad modestiam assuefaciat. Nam quisquis magnus esse in terra appetit, ubi contumeliosus fuerit in homines, tandem sacrilega ejus audacia prorumpet contra Deum ipsum, ut Gigantum more cælum oppugnet.

Ne forte dispergamur.] Vertunt quidam interpretes, Antequam dispergamur: sed hoc non patitur linguæ proprietas: periculo enim quod instare credibile erat, occurrere cogitant. acsi dicerent, Fieri non posse, ut crescente numero, omnes ipsos regio illa semper caperet: ideo extruendum esse ædificium quod illic stabile & perpetuum servaret eorum nomen, quamvis in diversas plagas dispersi forent. Quæritur tamen unde illis futuræ dispersionis memoria. Conjiciunt nonnulli à Noah fuisse monitos, qui mundum ad priora scelera & corruptelas revolu-

tum

rum cernens, Spiritu Prophetico horrendam aliquam dissipationem simul praeviderit: ac putant illi, Babylonios, quum directe Deo obsistere non possent, oblique conatos esse poenam, quae denunciata erat, avertere. Alii putant arcano Spiritus instinctu vaticinatos esse de sua poena, idque praeter animi sensum. Atqui coactae sunt istae expositiones: nec ulla ratio cogit, ad maledictionem, quae illis inflicta est, trahere quod dicunt. Sciebant terram esse conditam ut habitaretur, & obique sua ubera ad homines alendos porrigeret: & ipsa multitudo eos docebat, fieri non posse ut diu tam angustis finibus manerent inclusi: quare ubi alio migrandum erit, turrim volunt originis suae esse testem.

5. *Descendit Dominus.*] Sequitur posterior pars historiae, in qua docet Moses quam facile Dominus vesanos illorum conatus everterit, ac discusserit totum apparatum. Neque enim dubium est quin strenue aggressi sint quod animis praesumpserant. Sed prius admonet Moses, dissimulasse aliquantisper Deum, ut subita linguarum confusione inceptum opus abrumpens, clarius judicii sui specimen ederet. Sic enim plerumque impios tolerat, ut non modo quietus & cessanti similis multa eos nefaria machinari sinat, sed laeto etiam successu promoveat impios & perversos eorum conatus, ut eos tandem altius praecipitet. Descensus enim cujus meminit Moses, ad homines refertur potius quam ad Deum, quem scimus loco non moveri. Verum subindicat, sensim & quasi lento gradu Deum apparuisse ultorem. Descendit ergo Dominus ut videret: hoc est, reipsa patefecit sibi non esse incognitum quid Babylonii tentarent.

6. *En, populus unus.*] Quidam ita exponunt, Deum conqueri de tam praefracta hominum malitia, ut se justo dolore ad vindictam exstimulet: non quod in ipsum cadant ulli affectus: sed ut discamus non negligi ab ipso res humanas: & quemadmodum invigilat saluti fidelium, ita intentum esse ad observandam impiorum malitiam. sicut habetur Psalmo 34. vers. 7. Voltus Domini super eos qui malefaciunt, ut succidat è terra memoriam eorum. Alii putant comparationem esse minoris & majoris: acsi dictum esset, Pauci adhuc sunt, & una tantum lingua utuntur: quid igitur non audebunt, si ob multitudinem in varios populos dispersi fuerint? Sed mihi potius videtur subesse ironia, quasi Deus sibi difficultatem proponeret reprimendae illorum audaciae: ut sit sensus, Populus hic firma conspiratione agglutinatus est, eadem inter se lingua communicant: qua igitur ratione frangi poterunt? Caeterum ironice subsannat stolidam & praecipitem eorum confidentiam: quia dum vires suas aestimant impii, nihil non sibi arrogant. *Incipere* istud de quo loquitur, sedulum conatum signat una cum violento operandi fervore. Ita per concessionem Deus nullam fore aedificii interruptionem dicit rebus ita compositis.

7. *Agite, descendamus.*] Diximus, per hypotyposin rem nobis depingi à Mose: quo illustrius sit Dei judicium. Proinde nunc inducit loquentem Deum, qui pronunciat absque negotio dissipatum iri quod illi nunquam putassent ullo modo tardari posse. Talis autem est verborum sensus, Non utar multis machinis: sed tantum sufflabo in eos, ut confusis linguis ridiculi dissiliant. Quemadmodum autem numerosa manu collecta moliebantur usque ad nubes conscendere: ita ex opposito Deus suas copias advocat, quarum objecto praesidio arceat illum furorem. Quaeritur tamen quasnam copias designet. Judaei putant ad Angelos haberi sermonem. Sed quoniam nulla fit Angelorum mentio, & Deus in pari secum gradu constituit quos alloquitur: coacta est illa expositio, & merito rejicitur. Potius hic locus priori respondet, quem habuimus in hominis creatione: quum diceret etiam Dominus, Faciamus hominem ad imaginem nostram. Apte enim & concinne magno populo aeternam suam sapientiam, & virtutem Deus opponit: acsi diceret, non opus sibi esse alienis auxiliis, sed intus sibi suppetere quod ad eos delendos sufficiat. Quare ex hoc loco non inepte probatur subesse in una Dei essentia tres personas. Porro hoc vindictae divinae exemplum ad omnes aetates pertinet: semper insana libidine pruriunt homines plus audendi quam fas sit. Testatur autem haec historia Deum talibus consiliis & studiis semper adversum fore: adeoque hic ante oculos depictum cernimus quod dicit Salomon, Non est consilium, Prov. 21. vers. 30.
non est prudentia, non est robur contra Dominum. Nisi adsit Dei benedictio, à qua una prosperum exitum sperare licet, evanescere quicquid tentamus necesse erit. Quum vero perpetuum sibi bellum esse Deus pronunciet cum immodica hominum audacia, infeliciter cessurum est quicquid praeter ejus nutum aggredimur, etiamsi creaturae omnes sursum & deorsum nobis certatim opem suam offerant. Caeterum quamvis adhuc hodie mundus hanc maledictionem sustineat: in media tamen poena & horribili irae Dei adversus hominum superbiam documento, mira refulget Dei bonitas, quod diversis linguis gentes ultro citroque inter se communicant: praesertim vero quod omnibus linguis unum Euangelium publicavit per totum orbem, & Apostolos dono linguarum instruxit. Quo factum est ut in unitatem fidei coalescerent, qui prius misere divisi erant. Hoc sensu dicit Isaias communem omnibus fore linguam Jesa. 19.
Chanaan sub regno Christi: quia etsi differant sermonis sono, unum tamen idemque loquuntur, dum clamant Abba, Pater. vers. 18.

8. *Et dispersit eos Dominus.*] Fuerant jam prius dispersi homines: neque id loco poenae censeri debuit, quum ex Dei benedictione potius & gratia flueret. Sed quos prius honorifice distribuerat Dominus in varia hospitia, nunc cum ignominia dissipat, huc & illuc eos dispellens, quasi laceri corporis membra. Haec igitur non simplex fuit dispersio ad replendam terram, ut suos ubique haberet cultores & incolas: sed violenta disjectio: quia praecipuum fovendae inter eos conjunctionis vinculum exectum fuit.

9. *Propterea vocavit nomen ejus Babel.*] En quid profecerint stulta ambitione parandi nominis: sperabant insculptam fore in turri aeternam originis suae memoriam: Deus non tantum vana fiducia eos frustratur, sed inurit aeternum dedecus ut posteris omnibus sint execrabiles propter tantam cladem generi humano eorum culpa inflictam. Habent quidem nomen, sed non quale optaverant. sic Deus eorum superbiam probrose disjicit qui sibi plus usurpant quam liceat. Hinc autem refellitur eorum error, qui Babylonem à Jove Belo deducunt.

10. *Hae sunt generationes Sem.*] De progenie Sem nonnihil dixerat Moses proximo capite: sed nunc hominum nominibus annorum spatium connectit: ne incognita nobis esset mundi vita. Nisi enim brevis haec descriptio extaret, hodie nescirent homines quantum temporis à diluvio intercesserit ad eum usque diem quo foedus suum pepigit Deus cum Abram. Porro notandum, quod honoris causa Deus annos mundi à progenie Sem numerat: quemadmodum annales suos insigniunt historici Regum vel Consulum nominibus. Neque tamen hoc tam dignitati & meritis familiae detulit quam gratuitae suae adoptioni. nam (ut statim videbimus) descivit magna ex parte posteritas Sem à vero Dei cultu. Quare digni erant quos Deus non modo expungeret è suis fastis, sed è mundo prorsus tolleret. Caeterum pluris est illi sua electio, qua familiam istam discrevit ab omnibus populis, quam ut intercidere propter hominum peccata sinat. Ideo ex pluribus filiis Sem unum Arphachsad, ex filiis Arphachsad unum Sela, ab illo quoque unum Eber deligit, usque dum ad

Abram veniat : cujus vocatio, Ecclesiæ renovatio censeri debet. Quantum ad reliquos spectat, probabile est nondum completo seculo ad impias superstitiones dilapsos esse. Nam quum Deus Judæis exprobret, patres eorum Thare & Nachor servisse diis alienis, Josue 24. vers. 2. sciamus autem domum Sem, in qua illi nati erant, fuisse peculiare Dei sacrarium, ubi vigere maxime debebat pura religio: quid putamus aliis contigisse, qui ab initio quasi emancipari videri poterant? Hinc vero prodigiosa humani ingenii tam malitia & pravitas quam inflexibilis durities apparet. Vivebant adbuc Noah & filii ejus oculati diluvii testes: narratio illius historiæ non minus timoris incutere illis debebat quam visibilis Dei conspectus: ab infantia imbuti sunt istis principiis, qualiter velit Deus coli, quam reverenter parendum sit ejus verbo, quam gravis eos omnes ultio maneat qui ordinem ab eo positum violaverint: retineri tamen nequeunt quin sua vanitate corrupti diffluant. Interea minime dubium est quin sanctus Noah pro singulari suo zelo & heroica fortitudine, modis omnibus dimicaverit pro asserenda Dei gloria: quin acriter & severe invectus fuerit, imo fulminaverit contra perfidam neporum suorum apostasiam. quum omnes ad solum ejus nutum tremere par esset, nullis quamlibet clamosis objurgationibus moventur, quin furore suo abrepti pergant. Ex hoc potius speculo quam inanibus Sophistarum blanditiis, discamus quam fœcunda sit corruptio naturæ nostræ. Quod si Noah & Sem, aliique tanti doctores, plusquam animose certando, consequi tamen non potuerint quin prævaleret mundi impietas: ne miremur si hodie quoque contra omnia doctrinæ, admonitionum, & minarum obstacula se projiciat mundi libido ad impios & perversos cultus. Interea notandum est quam firmum in sanctis hominibus fuerit fidei robur, quam infatigabilis patientia, quam infractum pietatis studium, qui tot scandalis quibuscum assidue luctandum erat, nunquam cesserunt. Scite ergo Lutherus incredibiles, quibus eos torqueri necesse fuit, cruciatus, multis martyriis comparat. Illa enim nepotum alienatio à Deo non aliter eos affecit quam si sua viscera non modo discerpi ac laniari, sed in Satanæ cloacas & ipsos inferos projici vidissent. Quum autem mundus ita refertus esset impiis, paucos Deus mirabiliter continuit sub verbi sui obsequio, ut Ecclesiam ab interitu servaret. Quanquam autem diximus patrem & avum Abræ fuisse apostatas, & credibile est non ab illis primum cœpisse defectionem : quia tamen in illo genere propter Dei electionem inclusa erat Ecclesia, & aliquos Deus superstites usque ad vocationem Abrahæ habuit qui ipsum pure colerent : continuam lineam deducit Moses, atque ita in sanctorum catalogo illos recenset. Unde colligimus (quemadmodum paulo ante monui) quanto in pretio habeat Deus Ecclesiam, quæ numero hominum tam exigua, cuncto tamen mundo præfertur.

Sem filius centum annorum.] Quum Moses tertium ordine posuerit Arphachsad inter filios Sem, quæritur quomodo nunc natum esse conveniat biennio post diluvium. Responsio facilis est, Ex catalogis quos recitat Moses non posse exacte statui quo quisque tempore natus sit, quum interdum priorem locum uni assignet, qui tamen nascendi ordine est posterior. Alii respondent nihil esse absurdi, si referat Moses duobus annis completis tertium filium genitum esse. Sed solutio quam posui, magis genuina est.

27. *Thare genuit Abram.*] Hic quoque Abram primus locatur inter fratres: non quia fuerit primogenitus, quantum ego judico: sed quia Moses intentus ad historiæ suæ scopum, non admodum sollicitus fuit in ordinandis Thare filiis. Ac fieri potest ut alios etiam filios genuerit. Nam quod peculiariter de tribus meminit Moses, ratio in promptu est, propter Lot scilicet, ac uxores Isaac & Jacob. Nunc cur Abram non fuisse primogenitum existimem, breviter reddenda est ratio. Thare paulo post dicet Moses in patria mortuum esse, priusquam relicta Chaldæa pater Charras migraret : Abram vero tunc quinque annis majorem septuagenario fuisse, dum Charris egressus est, ut in terram Chanaan concederet. Ac diserte hic annorum numerus post mortem Thare subjicitur. Nunc si fingamus septuagesimo patris anno fuisse natum, simul fatendum erit ex ejus ætate nobis sexaginta annos intercidere: quod absurdissimum est. Lutheri divinatio, quod Deus oblivione sepelierit tempus illud, ut finem mundi nobis absconderet, primum frivola est: deinde solidis & claris argumentis refelli potest. Alii ad priorem egressum violenter torquent : ac putant eum Charris una cum patre substitisse ad annos sexaginta: quod minime consentaneum est. Quorsum enim tantum moræ in medio itinere traxissent? Sed hic laboriosa disputatione nihil opus est. Quoto ætatis suæ anno patriam reliquerit Abram, Moses tacet: septuagesimo quinto ætatis anno dicit in terram Chanaan venisse, quum pater ducentesimo & quinto vitæ suæ anno esset mortuus. Quis non inde colliget, natum fuisse quum pater centesimum annum attigisset? At primus inter tres nominatur quos dicitur genuisse Thare, quum ipse septuaginta esset annorum. Fateor: sed talis recitatio nihil ad gradus nascendi probandos facit, quemadmodum dictum est. Nec vero Moses quoto vitæ anno filios genuerit Thare, exprimit : sed tantum superasse ætatem illam, priusquam tres gigneret filios de quibus agitur. Quare ætas Abrahæ ex altera comparatione noscenda est, dum scilicet ei septuaginta quinque annos attribuit, quum mortuus est pater, cujus vita usque ad ducentos & quinque annos pervenit. Firmum quoque & validum argumentum ex ætate Sarai ducitur. Constat nonnisi decennio minorem fuisse natu quam Abram. Si fratris junioris esset filia, patrem suum necessario annis æquaret. Qui vel privignam fuisse Nachor, vel adoptione tantum filiam excipiunt, nihil afferunt præter merum cavillum.

28. *Mortuus est Haran.*] Dicitur Haran mortuus coram facie patris : quia eum reliquit superstitem. Dicitur autem mortuus in patria, nempe Ur. Judæi ex proprio loci nomine appellativum faciunt, ac dicunt mortuum esse in igne. Nam ut in fingendis fabulis sunt audaces, nugantur ipsum cum fratre Abram, quia idololatriam fugerent, in ignem à Chaldæis raptos esse : Abram vero elapsum fuisse fidei constantia. Atqui vicesimum quartum caput Josue quod supra citavi, palam declarat, totam domum non minus superstitionibus fuisse infectam quam esset ipsa regio. Fateor quidem ab igne ductum esse nomen : ut nomina urbibus vel ex situ, vel ex eventu aliquo imponi solent. Fieri potest ut sacrum ignem illic foverint, vel magis conspicua fuerit solis claritas. Alii sic dictam urbem volunt quod in valle sita esset. nam אורים Hebræi valles nominant. Sed non est quod de ea re valde simus anxii : sufficiat quod Moses de Abræ patria loquutus, continuo post exprimit fuisse Ur Chaldæorum.

30. *Et fuit Sarai sterilis.*] Non modo liberis caruisse Abram dicit, sed causam ponit, uxoris sterilitatem : ut sciamus nonnisi insigni miraculo factum esse quod postea peperit Isaac, quemadmodum suo loco plenius tractabimus. ita humiliare voluit servum suum Deus. Neque enim dubium est quin acerbum ex orbitate senserit dolorem. Videt sine modo scaturire passim impios, qui terram operiant : solus privatur liberis. Quanquam autem adhuc ignarus erat futuræ suæ vocationis, voluit tamen Deus in ejus persona quasi in speculo palam facere unde &

quomodo

quomodo Ecclesia emergat: nam tunc quasi in arido trunco sub terra delituit.

31. *Tulit autem Thare filium suum.*] Debuit hic fieri capitis initium: quia unum ex præcipuis libri capitibus tractare incipit Moses, nempe Abræ vocationem. Neque enim solum refert Moses Therah solum mutasse, sed discessus consilium & finem simul exponit, relicto natali solo iter ingressum esse ut veniret in terram Chanaan. Unde colligere promptum est, ipsum non tam ducem vel auctorem fuisse profectionis quam filii comitem. Nec obstat quod primas ei assignat Moses, quasi ejus auspiciis & ductu potius quam Dei mandato egressus fuerit Abram: nam hoc honoris defertur patrio nomini. Nec dubito quin Abram quum patrem videret sponte obsequi Dei vocationi, vicissim se morigerum illi præbuerit. Patri ergo auctoritas tribuitur quod filium suum tulerit. Prius enim vocatum fuisse à Deo Abram quam pedem ex natali solo moveret, plusquam liquido mox constabit: patrem fuisse vocatum non legimus. Conjicere ergo licet, illi patefactum fuisse Dei oraculum ex filii relatu. Neque enim prohibebat migrandi mandatum quin Abram patri suo testatum faceret se non alia de causa ab eo discedere nisi quia Dei imperium omnibus humanis officiis præferret. Hæc sane duo extra controversiam colligimus ex verbis Mosis, Abram divinitus vocatum esse, antequam Therah patriam reliquerit: deinde ipsum Therah non alio spectasse nisi ut in terram Chanaan veniret, hoc est, ut se filio adjungeret voluntarium comitem. Ideo constituto non longo tempore ante mortem patria sua cessisse. Ridiculum enim est quum patria egressus recta peteret terram Chanaan, sexaginta annos hospitem in alieno oppido hæsisse. Magis verisimile est, senem annis confectum, morbo & lassitudine fuisse absumptum. Et tamen fieri potest ut Deus suspensos aliquantisper tenuerit: quia dicit Moses habitasse in Charan. verum ex sequentibus patet non fuisse tam diuturnam remoram: quum septuagesimo quinto ætatis anno inde egressus sit Abram, qui devexa jam ætate, utpote sterilitatem uxoris expertus, illuc concesserat. Porro oppidum quod Hebræis Charan vocatur, Scriptores omnes uno consensu tradunt esse Charras in Mesopotamia sitas. Tametsi Lucanus poëtice magis quam vere in Assyria locat: locus fuit Crassi interitu & clade Romani exercitus celebris.

CAPUT XII.

DIxerat autem Jehova ad Abram, Abi è terra tua, & è cognatione tua, & è domo patris tui, ad terram quam ostendam tibi.

2. Et faciam te in gentem magnam, & benedicam tibi, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictio.

3. Et benedicam benedicentibus tibi: & maledicentibus tibi, maledicam: & benedicentur in te omnes familiæ terræ.

4. Abiit ergo Abram quemadmodum loquutus fuerat ad eum Jehova: & perrexit cum eo Lot. Abram autem erat filius quinque annorum & septuaginta annorum quando egressus est de Charan.

5. Et cepit Abram Sarai uxorem suam, & Lot filium fratris sui, & omnem substantiam quam acquisierant, & animas quas fecerant in Charan, & egressi sunt ut pergerent in terram Chenaan, & venerunt ad terram Chenaan.

6. Et transivit Abram in terram usque ad locum Sechem, usque ad quercum Moreh: Chenaanæus autem tunc erat in terra.

7. Et visus est Jehova Abræ, & dixit, Semini tuo dabo terram hanc: & ædificavit ibi altare Jehovæ qui apparuerat sibi.

8. Et transtulit se inde ad montem ab Oriente ipsi Bethel, tetenditque tabernaculum suum: Bethel erat ab Occidente, & Hai ab Oriente: & ædificavit ibi altare Jehovæ, & invocavit nomen Jehovæ.

9. Profectus est & Abram eundo & proficiscendo ad Meridiem.

10. Et fuit fames in terra, & descendit Abram in Ægyptum ut peregrinaretur ibi: quia gravis fames erat in terra.

11. Et fuit, quando appropinquavit ut ingrederetur Ægyptum, dixit ad Sarai uxorem suam, Ecce, nunc novi quod mulier pulchra aspectu sis:

12. Erit itaque, quum viderint te Ægyptii, dicent, Uxor ejus est: & occident me, & te servabunt vivam.

13. Dic nunc quod soror mea sis, ut bene sit mihi propter te, & vivat anima mea propter te.

14. Et fuit, quum ingrederetur Abram Ægyptum, viderunt Ægyptii mulierem quod pulchra esset valde.

15. Quum igitur vidissent eam principes Pharaonis, laudaverunt eam Pharaoni: & sublata est mulier in domum Pharaonis.

16. Et ipsi Abram benefecit propter eam: fueruntque ei pecudes, & boves, & asini, & servi, & ancillæ, & asinæ, & cameli.

17. Percussit autem Jehova Pharaonem percussionibus magnis & domum ejus, causa Sarai uxoris Abram.

18. Vocavitque Pharao Abram, & dixit, Cur hoc fecisti mihi? utquid non indicasti mihi, quod uxor tua esset?

19. Ut quid dixisti, Soror mea est? & tuli eam mihi in uxorem: & nunc ecce uxor tua, cape & vade.

20. Et præcepit super eum Pharao viris: & dimiserunt eum, & uxorem ejus, & omnia quæ erant ei.

1. *Dixeratque Jehova ad Abram.*] Ne lectores moretur insulsa capitum divisio, sententiam hanc cum duobus proximis versibus uno tenore contexant. Dixerat prius Moses egressos esse ex patria Therah & Abram, ut in terram Chanaan concederent. Jam exponit non levitate fuisse impulsos, ut plerumque solent temerarii & vagi homines: nec patriæ fastidio, qood plerisque morosis contingit, alio fuisse pertractos: nec maleficii causa profugos: nec inductos stulta aliqua spe, vel illecebris, ut multos sua cupiditas huc & illuc rapit: sed Abram divinitus jussum fuisse egredi, nec pedem movisse nisi præeunte Dei verbo. Qui Deum Abræ loquutum esse exponunt post patris mortem, facile refutantur ipsis verbis Mosis. nam si jam patria carebat Abram, & inquilinus alibi degebat, supervacuum foret Dei mandatum, Exi è terra tua, de patria tua, & domo patris tui. Accedit & Stephani auctoritas, qui certe idoneus censeri meretur hujus loci interpres: ille vero clare testatur Deum apparuisse Abrahæ quum esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charan: deinde hoc oraculum recitat quod nunc exponimus: ac tandem concludit hac de causa Abraham ex Chaldæa migrasse. Nec vero negligendum est quod postea cap. 15. vers. 7. repetit Deus, Ego sum Dominus qui te eduxi de Ur Chaldæorum. Nam inde elicimus, non tunc primo divinitus porrectam illi fuisse manum, postquam Charris habitaverat: sed quum adhuc domi in Chaldæa maneret. Hoc vero Dei mandatum de quo stulte ambigitur, sufficere nobis debet ad coarguendum contrarium errorem. Neque enim sic alloqui potuit Deus nisi hominem adhuc nido suo affixum, rebus integris, & sine ulla vitæ mutatione inter cognatos quietum & tranquillum: alioqui ad manum erat exceptio, Patriam reliqui, procul à cognatione mea absum. In summa, hoc oraculum refert Moses, ut sciamus tam longinquam profectionem Dei mandato ab Abram & patre ejus Therah susceptam esse. Unde etiam apparet, Therah sic fuisse superstitionibus delusum, ut tamen Deum timeret. Difficile fuit senem jam fractum & caducum ex patria sua avelli. Quædam igitur vera religio, licet suffocata, adhuc animo ejus suberat. Ideo quum maledictum esse locum agnoscat ex quo jubetur egredi filius, non vult illic perire: sed ei se adjungit socium quem Dominus eripit. Qualis, obsecro, hic futurus est testis extremo die ad damnandam nostram ignaviam? Facilis illi erat & plausibilis ad manum excusatio, se domi quiescere, quia nihil sibi præceptum foret. Atqui in tenebris infidelitatis cæcutiens, ad transversam tamen lucis scintillam oculos aperit. Nunc ubi directe nobis affulget Dei vocatio, non movemur. Porro hæc Abræ vocatio insigne gratuitæ Dei misericordiæ exemplum est. An aliquo operum merito Deum anteverterat Abram? an ad eum accesserat? an ejus favorem sibi conciliaverat? imo semper memoria repetendum est (quod prius adduxi ex concione Josua) in fæce idololatriæ fuisse demersum: nunc ultro manum porrigit Deus, ut errantem reducat. Sacrum os suum aperire dignatur, ut Satanæ præstigiis decepto viam salutis monstret. Ac mirum est, miserum hominem ac perditum tot sanctis Dei cultoribus præferri, ut penes ipsum resideat vitæ foedus, in eo suscitetur Ecclesia, ac statuatur fidelium omnium pater. Sed hoc consulto factum est, quo illustrior in ejus persona esset gratiæ Dei commendatio. Est enim exemplar nostræ omnium vocationis: in quo perspicimus mera Dei misericordia ex nihilo suscitari quæ non suat, ut esse aliquid incipiant.

Abi è terra tua.] Videtur supervacua esse verborum congeries. Huc quoque accedit, quod Moses alibi tam concisus, rem unam planam & facilem tribus loquendi formis exprimit. Sed aliter res habet. Nam quum per se triste sit exilium, & dulcedo natalis soli omnes sibi fere devinctos teneat, data opera insistit Deus in mandato relinquendæ patriæ, ut penitus Abræ animum transfigat. Si uno verbo dixisset, Relinque patriam: non leviter quidem pupugisset ejus animum: sed tamen magis perfoditur, quum audit cognationi & domui paternæ esse renunciandum. Neque tamen putandum est, Deum ex servorum suorum molestia crudelem voluptatem capere: sed ita omnes eorum affectus examinat, ne quas latebras relinquat in eorum cordibus. Multos videmus ad breve tempus fervere, qui deinde congelascunt: unde hoc, nisi quia ædificant sine fundamento? Ergo Deus probe excutere voluit omnes Abræ sensus, ne quid temere vel inconsiderate susciperet, ac statim pœnitentia ductus vela retro flecteret. Quare si constanter cupimus Deum sequi, omnia incommoda quæ nos manent, omnes difficultates, pericula omnia sedulo meditari convenit: ut non tantum subitus zelus flores emittat, sed ex alta & bene fixa radice pietatis fructus tota vita proferamus.

Ad terram quam ostendam tibi.] Aliud examen ad probandam fidem Abræ. Cur enim non extemplo Deus terram designat, nisi ut servum suum suspendens, melius experiatur quam vere addictus sit verbo suo? acsi diceret, Jubeo te clausis oculis egredi, ac inquirere veto quo te sim ducturus, donec abnegata patria totum mihi te dedideris. Atque hoc verum est obsequii nostri experimentum, quum nobis non sapimus, sed committimus nos Domino. Quoties ergo aliquid à nobis requirit, non oportet nos ita de eventu esse sollicitos ut metus & anxietas remoram nobis injiciant. Nam Deum clausis oculis sequi ducem præstat, quam prudentia nostra fretos, per flexuosos circuitus (quos illa nobis finget) errare. Si quis objiciat pugnare hoc cum superiori sententia, ubi dicebat Moses profectos esse ex patria Therah & Abram, ut in terram Chanaan venirent: facilis est solutio, si prolepsin admittimus in sermone Mosis, qualis hoc ipso capite sequitur in nomine Bethel, & frequenter in Scripturis occurrit. Nesciebant quo venturi essent: sed quia illis deliberatum erat venire quocunque Deus vocaret, Moses in persona sua loquens, terram nominat, quæ nondum illis cognita, postea Abræ patefacta fuit. Verum est igitur eo consilio profectos ut venirent in terram Chanaan: quia accepta promissione de terra monstranda, patiebantur se à Deo regi, donec quod pollicitus fuerat, reipsa præstaret. Quanquam fieri potest ut Deus probato Abræ affectu, non multo post illi dubitationem exemerit. Nescimus enim quo temporis articulo innotuerit ei quod ad tempus duntaxat absconditum esse Deus voluit. Satis est quod se Deo vere obedire testatus est Abram: quum suas in ejus providentiam curas rejiciens, & quasi in ejus sinum exonerans quicquid eum tardare poterat, patriam relinquere non dubitavit, incertus ubi tandem fixurus pedem esset. nam hoc modo carnis prudentia in ordinem subacta fuit, & omnes simul affectus domiti. Quæri tamen potest cur Deus servum suum potius in terram Chanaan transtulerit quam in Orientem, ubi cum aliquot sanctis Patribus victurus erat. Quidam (ne videatur facta esse in deterius mutatio) illuc deductum fuisse volunt ut cum atavo Sem habitaret, quem ipsi fuisse Melchisedec imaginantur. Atqui minime quadraret, si tale fuisset Dei consilium, Abram alio iter flexisse: imo non legimus congressum fuisse cum Melchisedec, nisi dum redibat ex Sodomitico prælio. Quam vero frivola sit eorum divinatio, quod Melchisedec fuerit Sem, suo loco videbimus. Quod vero ad rem de qua nunc agitur, spectat, longe aliud fuisse Dei consilium quam putent, ex fine qui tandem sequutus est, colligitur. Gentes illæ propter deploratam malitiam exitio devotæ erant. Voluit Deus inter eas servum suum ad tempus peregrinari, ut terræ hæreditatem fide cerneret, cu-

jus

jus possessio longo demum tempore post ejus mortem posteros manebat. Quare non alia de causa trajicere in illam terram jussus est, nisi quia evacuanda erat suis indigenis, ut semini ejus daretur possidenda. Magni autem interfuit, Abram, Isaac, & Jacob, in illa terra fuisse inquilinos, & ejus dominium divinitus sibi promissum, fide amplexos esse, ut majore animo ad eam occupandam posteri eorum se accingerent.

2. *Faciam te in gentem magnam.*] Hactenus retulit Moses quid facere jussus fuerit Abram: nunc promissionem annectit Dei mandato. idque non levi de causa. Nam ut pigri sumus ad parendum, frustra præciperet Dominus, nisi simul, addita gratiæ & benedictionis suæ fiducia, nos animaret. Quod tametsi prius attigi in historia Noah, non frustra nunc iterum inculco. nam & hic locus postulat ut aliquid dicatur: & ejus doctrinæ cui tantum inest pondus, repetitio supervacua videri non debet. Nam certum est fidem non constare, nisi fundata sit in Dei promissionibus. Atqui sola fides obedientiam generat. Ergo ut formentur animi ad sequendum Deum, non sufficit simpliciter mandare quid velit, nisi benedictionem suam simul promittat. Notanda vero promissio est, quod futurus sit Abram in gentem magnam, cujus sterilis erat uxor. Poterat hæc valde esse efficax, si Deus ex re ipsa spem obtulisset: nunc vero quum uxoris sterilitas perpetuam orbitatem illi minetur, frigida esset nuda promissio, nisi totus penderet Abram ex ore Dei: quare uxoris uterum sterilem cernens, in verbo tamen Dei magnam gentem quæ promittitur, spe apprehendit. Atque hanc gratiam magnifice extollit Isaias 51. vers. 2. quod Deus servum suum Abram, quem unicum & solitarium reperit, sua benedictione auxerit in tantum populum. Nomen גוי quum detestabile sit Judæis, honorifice hoc loco, sicuti multis aliis, capitur. Atque hoc emphatice dictum est, quod non modo posteros ex suo semine habiturus sit in magno numero: sed peculiarem & ab aliis segregatum populum, qui censeatur proprio nomine.

Benedicam tibi.] Hoc aliqua ex parte additum est ad expositionem proximæ sententiæ. Ne enim desperet Abram, benedictionem suam proponit Deus, quæ plus miraculo efficere poterat quam naturaliter in aliis fieri cernitur. Latius tamen patet hæc benedictio quam ad sobolem: nempe ut prosperos & lætos in omnibus suis negotiis habeat successus. Quod ex sequenti contextu patet, *Magnificabo nomen tuum, ut sis benedictio.* Felicitas enim promittitur, quæ omnes passim admiratione afficiat, ut sibi Abræ personam in formula benedicendi, quasi exemplar sumant. Alii resolvunt in adjectivum, Eris benedictio: id est, omnes benedicent tibi. Sed prior sensus magis convenit. Nonnulli etiam active exponunt, acsi dictum esset, Non residebit in te mea gratia, ut ea solus fruaris: sed longe manabit in omnes gentes. Sic igitur eam nunc apud te depono, ut redundet in totum mundum. Sed nondum ad istam communicationem Deus progreditur: ut mox dicam.

3. *Et benedicam benedicentibus tibi.*] Hic mira se profert Dei benignitas, quod familiariter paciscitur cum Abram: quemadmodum solent homines cum sociis & paribus suis. Hæc enim solennis est fœderum inter Reges & alios formula, ut eosdem sibi fore hostes & amicos mutuo promittant. Hoc certe inæstimabile est rari amoris pignus, quod Deus se eousque nostra causa demittit. Quanquam enim unum hic hominem compellat, alibi eundem erga suos fideles declarat affectum. Communem itaque doctrinam colligere licet, Deum ita nos favore suo complecti, ut amicis nostris benedicturus sit, ultionem de hostibus sumpturus. Monemur autem hac sententia, quantumvis paci studeant filii Dei, nunquam tamen illis hostes defore. Certe si quis unquam tranquille se gessit inter homines, ut merito esset amabilis omnibus, inter præcipuos numerari potest Abram. neque tamen hostibus caruit: quia diabolum habuit sibi adversarium, qui improbos habet in manu sua, quos ad inferendam bonis molestiam impellere non desinit. Non est igitur ut cur nos exanimet mundi ingratitudo, si multi nobis gratis infesti sint, & nulla injuria provocati nocere studeant: sed hoc uno solatio contenti simus, quod commune Deus nobiscum bellum suscipit. Adhæc, suos Deus ad colendam cum omnibus bonis fidem & humanitatem hortatur: & rursum, ut ab omni injuria abstineant. Est enim hoc non vulgare incitamentum ad fideles juvandos, quod si quid in eos officii contulerimus, Deus rependet: nec mediocriter nos terrere debet, quod bellum nobis denunciat, si quem ex suis lædimus. *Benedicentur in te.* Si cui locum hunc restricte accipere libeat, quod proverbiali figura sumpturi sint Abræ nomen, qui filiis vel amicis benedicent, fruatur suo sensu: hoc enim patitur linguæ Hebraicæ phrasis, ut dicatur futurus Abram insigne felicitatis exemplar. Ego tamen latius extendo: quia idem promitti hoc loco arbitror quod Deus infra, 22. vers. 18. clarius repetet. Atque huc me deducit Pauli auctoritas, qui pro- *Galat. 3. vers. 17.* missionem semini Abraham, hoc est, Christo, datam esse dicit quadringentis & triginta ante Legem annis. Atqui supputatio annorum flagitat ut promissa sit in Christo benedictio, quum veniret in terram Chanaan. Ergo Deus (meo judicio) benedicendas pronunciat gentes omnes in servo suo Abram, quia in lumbis ejus inclusus erat Christus. Hoc modo non tantum significat ipsum fore exemplar, sed causam benedictionis: ut sit tacita antithesis inter Adam & Christum. Nam quum nascamur omnes maledicti, ex quo alienatus est primus homo à Deo, hic novum remedium nobis offertur. Nec obstat quod ab ipso Abram minime petenda sit benedictio, quia dicitur hoc Christi respectu. Hic petulanter insurgunt Judæi, ac multa Scripturæ testimonia coacervant, ex quibus patet benedicere vel maledicere in aliquo, nihil esse aliud quam ad ejus similitudinem bene vel male precari. Sed eorum calumnia nullo negotio diluitur. Fateor sæpe verum esse quod dicunt, sed non semper. Nam quum dicitur, ut Tribus Levi benediceret in nomine Dei, Deut. 10. vers. 8. Jesa. 65. vers. 16. & similibus locis, satis constat Deum prædicari bonorum omnium fontem, ne aliunde ullam boni partem petat Israel. Quum igitur loqutio sit ambigua, concedant necesse est hunc vel illum sensum deligendum esse, prout rei & causæ aptius convenit. Sumpsit autem Paulus axioma quod inter pios omnes receptum est, ac pro confesso haberi debet, totum humanum genus obnoxium esse maledictioni: ideoque benedici sanctum populum sola Mediatoris gratia. Unde constituit, fœdus salutis quod pepigit Deus cum Abram, non stabile nec firmum esse nisi in Christo. Sic igitur præsentem locum interpretor, quod Deus benedictionem promittat servo suo Abræ, quæ postea fluet ac manabit ad omnes populos. Sed quia alibi fusius hæc res explicanda erit, nunc tantum breviter perstringo.

4. *Et abiit Abram.*] Hæc verba arripiunt in erroris sui suffragium qui Deum putant Abræ loquutum esse in Charan. Sed facile refellitur cavillum: postquam enim profectionis causam interposuit, quia scilicet coactus esset Abram Dei mandato natale solum relinquere: nunc redit ad historiæ contextum. Cur ad tempus substiterit Charris Abram, nescimus: nisi quod illi manum injecit Deus, ne statim conspectu terræ potiretur, quam, licet adhuc incognitam, patriæ tamen suæ prætulerat. Nunc dicitur Charris egressus, ut inceptum iter conficeret: quod etiam proximus versus confirmat, ubi dicitur tulisse Sarai uxorem, & Lot nepotem suum. Quemadmodum enim ductu & auspiciis patris profecti erant ex Chaldæa: ita nunc dum est familiæ caput Abram, quod à patre coeptum erat, exequitur & absolvit.

Quan-

Quanquam fieri potest ut tunc quoque hortatus fuerit eum Dominus ad pergendum, quia mors patris intervenerat, & secundo oraculo priorem vocationem confirmaverit. Hoc vero certum est, laudari hoc loco fidei obedientiam: neque id simpliciter, sed constantem & perpetuum tenorem. Neque enim dubito quin dicere voluerit Moses, non pœnitentia substitisse Charris Abram, quasi à recto vocationis suæ cursu deflecteret: sed habuisse semper infixum animo Dei mandatum. Itaque particulam hanc, *Sicuti loquutus erat Dominus*, ad primum oraculum referre malo: ut dicat Moses in proposito suo stetisse, nec morte patris abruptum fuisse studium obsequendi Deo. Cæterum hic nobis uno verbo præscribitur totius vitæ formandæ regula: nequid scilicet aggrediamur nisi Deo auctore. Quicquid enim de virtutibus ac officiis disputent homines, nullum opus laude dignum est, nec censeri inter virtutes meretur, nisi quod
1 Sam. 15. vers. 22. Deo placeat. Ipse autem testatur, pluris sibi esse obedientiam quam sacrificia. Quare tunc rite erit composita vita nostra, si pendeamus ex Dei ore, nec quicquam suscipiamus nisi ex ejus verbo. Ac notandum est, non de uno aliquo particulari opere hic agi, sed de generali pie recteque vivendi principio. Vocatio enim Abræ tractatur, quæ communis est typus vitæ omnium fidelium. Non omnes quidem promiscue jubemur patriam deserere, atque hoc in Abram speciale esse fateor: sed communiter omnes vult Deus subesse verbo suo, & vivendi legem ex ore suo petere, ne suo arbitrio, vel hominum placitis circumferantur. Ergo Abræ exemplo solida nostri abnegatio præcipitur, ut vivamus & moriamur uni Deo.

5. *Animas quas fecerant in Charan.*] Animæ servos & ancillas significant. Atque hic primum fit servitutis mentio: unde apparet non multo post diluvium malitia hominum accidisse, ut libertas, quæ natura communis erat omnibus, bonæ parti humani generis periret. Unde autem habuerit initium servitus, non facile dictu est: nisi quod vulgo obtinuit opinio, à bellis ortam esse: quia victores quos bello ceperant, sibi parere coëgerint. atque inde nomen mancipii deducunt. Sive autem belli jure oppressi fuerint, sive inopia coacti qui primi servitutem servierunt: hoc quidem certum est, violenter fuisse corruptum naturæ ordinem: quia ideo creati erant homines ut mutuam inter se societatem colerent. Etsi autem aliis alios præesse utile est; servanda erat tamen, ut inter fratres, æquabilitas. Cæterum, quamvis recto temperamento (quale optandum esset) contraria sit servitus, & ejus initium vitio non caruerit: non tamen propterea sequitur, usum qui deinde moribus receptus est, quem excusat necessitas, esse illicitum. Potuit igitur Abram servos tam pecunia emptos quam sibi domi natos vernas possidere. Vulgare enim illud dictum, Quod ab initio non valuit, tractu temporis convalescere non potest, aliquas (ut satis notum est) exceptiones admittit: & ejus rei exemplum habebimus infra, cap. 48.

6. *Et transivit Abram in terram.*] Hic ostendit Moses, Abram, ex quo terram ingressus est, non statim reperisse hospitium ubi quiesceret. Nomen enim transitus, & positus loci, longam fuisse itineris distantiam ostendunt. Sichem non procul abest à monte Garizim, versus desertum & plagam Meridionalem. Quare perinde est acsi diceret Moses, rursus probatam esse Abræ fidem, quando Deus eum vagando totam terram peragrare passus est, priusquam stationem aliquam ei daret. Quam enim durum est, quum Deus professus sit fore se ejus hospitem, non exiguum saltem angulum monstrari in quo pedem figat? Verum ut magis exerceatur ad sui abnegationem, per circuitus errare cogitur. Elon quidam quercetum, alii convallem vertunt: alii putant nomen esse proprium loci. Ego Moreh proprium esse loci nomen non dubito: sed Elon vallem, aut quercum interpretor: non quod unica fuerit arbor, sed mutatio est numeri. atque hoc posterius mihi magis arridet.

Chananæus autem.] Non temere hoc de Chananæo additur: quia non levis fuit tentatio, in gentem illam perfidam & improbam omnisque humanitatis expertem incidere. Quid tunc in mentem venire potuit sancto viro, nisi se proditum esse pessimis hominibus, à quibus mox jugulandus esset, vel infestam ac miseram inter continuas injurias & molestias vitam acturus? Atqui utile fuit talibus eum rudimentis assuefieri ad spem meliorem. Nam si benigne & comiter exceptus esset in terra Chanaan, nihil melius sperandum erat quam ut inquilinus illic degeret. Nunc altius erigit Deus ejus animum, ut statuat se terræ dominum & hæredem, deletis incolis, aliquando fore. Adde quod assidua inquietudine monetur respicere in cælum. Nam quum terræ hæreditas præcipue illi esset promissa, neque ad nepotes pertineret nisi in ejus gratiam: sequitur non illi instar ultimæ metæ præfigi terram, in qua tam male & inhumaniter tractatur, sed cælum illi proponi ubi quiescat.

7. *Et visus est Dominus.*] Nunc refert non fuisse prorsus destitutum Abram, quin Deus illi manum porrigeret. Notandum tamen est quo subsidii genere ejus tentationibus Deus succurrat. Nudum illi verbum affert: & quidem tale ut reputare posset Abram se haberi ludibrio. Semini ejus terram daturum se pronunciat: sed ubi semen, vel spes seminis, quum orbus sit, ac senex, & sterilem habeat uxorem? Fuit igitur solatium hoc carni insipidum. Sed alium gustum habuit fides: cujus proprium est, omnes piorum sensus constrictos tenere verbi reverentia, ut sufficiat una Dei promissio. Interea etsi reipsa quoque sublevat Deus & mitigat servorum suorum mala, non tamen indulget pro carnis voto, sed quatenus expedit. Hinc discamus, unum hoc in malis remedium debere nobis sufficere, dum nos verbo suo compellat Deus, ut eum mentes nostræ propitium sentiant: nec laxanda esse frena importunis carnis nostræ desideriis. ipse vero Deus partibus suis non deerit, quin gratiæ suæ testimonia erigat afflictos.

Et ædificavit altare.] Altare hoc, symbolum fuit gratitudinis. Simulatque illi apparuit Deus, erigit altare: in quem finem? ut Dei nomen invocet. Videmus ergo intentum fuisse agendis gratiis, & in beneficii memoriam altare ab eo positum. Siquis roget annon potuerit absque altari Deum colere: respondeo, non sufficere interiorem cordis cultum nisi accedat externa apud homines professio. Pietas habet quidem propriam in corde sedem: sed ex ea radice confessio postea, tanquam fructus, emergit. Sumus enim creati in hunc finem, ut animam & corpus offeramus Deo. Erat sua Chananæis religio, altaria habebant offerendis sacrificiis: sed Abram, ne se misceat eorum superstitionibus, domesticum erigit altare ubi sacrificet: acsi domi suæ regium Deo solium poneret. Cæterum quia spiritualis est Dei cultus, & sine recto fine ac legitimo non modo inanes ac nihili sunt omnes ceremoniæ, sed verum Dei cultum fucosa mendacique specie adulterant: sedulo notandum est quod dicit Moses, extructum esse altare ad Deum invocandum. Ergo altare forma est divini cultus: invocatio autem, substantia & veritas. Hæc nota facile à puris cultoribus hypocritas discernit, qui in externis pompis plus æquo sunt liberales, sed nudis ceremoniis defungi volunt. Ita vaga est tota eorum religio: quia in nullum scopum certo dirigitur. Intentio quidem illis finalis est (ut balbutiunt) Deum colere: sed propius ad Deum accedit pietas: ideoque non ludit externis figuris, sed veritatem ac substantiam respicit. In summa, non aliter acceptæ sunt Deo ceremoniæ quam dum ad spiritua-

ritualem Dei cultum referuntur. Invocare nomen Domini, vel in nomine, bifariam exponitur: nempe Deum precari, vel ejus nomen laudibus celebrare. Sed quia res conjunctæ sunt precatio & gratiarum actio, utramque libenter complector. Diximus autem supra capite quarto, non frustra per synecdochen sub hac una specie totum notari Dei cultum: quia nullum pietatis officium pluris æstimat Deus, nec ullum sacrificium gratius habet nominis sui invocatione, ut testatur Psal. 50. vers. 23. & 51. vers. 19. Porro quoties occurrit altaris nomen, simul in mentem veniant sacrificia. nam ab initio testatum esse voluit Deus humano generi, nullum ad se patere accessum absque sacrificio. Ergo Abram ex generali pietatis doctrina, sacrificiis cæleste sibi sanctuarium aperuit, ut Deum rite coleret. Atqui Deum scimus nunquam pecudum sanguine fuisse placatum. Quare sequitur Abræ fidem in Christi sanguinem directam fuisse. Sed absurdum videtur quod suo arbitrio altare sibi extruit Abram, qui neque sacerdos erat, nec disertum habebat Dei mandatum. Respondeo, Mosis contextu hunc scrupulum eximi: non simpliciter Deo altare posuisse dicitur Abram, sed Deo qui apparuerat. Ergo altare in illa revelatione fundatum fuit: nec ab ea separari debet, cujus tantum pars est atque appendix. Superstitio Deum qualem libuerit, sibi fabricat, deinde varios illi cultus affingit. Ut hodie Papistæ magno supercilio colere Deum se jactant quum ineptiunt lusoriis suis pompis. At laudatur Abræ pietas quod Deum sibi patefactum, erecto altari coluit. Etsi autem docet Moses quo consilio altare erexerit Abram, quum refert illic invocasse Deum: simul tamen innuit placuisse tale officium Deo. nam elogium Spiritus sancti hæc loquutio continet, quo pronunciat Deum rite ab illo fuisse invocatum. Alii quidem ferociter se Deum colere jactabant: sed Deus solum Abram laudando, omnes Gentium ritus quasi foedam nominis sui profanationem repudiat.

8. *Et transtulit*] Quum audimus Abram ex eo loco movisse ubi Deo altare extruxerat, dubium esse non debet quin aliqua necessitate compulsus fuerit. Illic expertus est hospites parum propitios: ergo tabernaculum suum alio transfert. Quod si patienter tulit Abram continuos errores, nullo modo excusabiles sunt nostræ deliciæ, quum adversus Deum fremimus, nisi quietum nidum nobis concedat. Certe quum Christus cælum nobis aperuerit, & illuc nos palam quotidie ad se invitet, non inique ferendum est si nos in mundo inquilinos esse velit. Summa ergo hujus loci est, Abram fuisse ἀστατεῖν, id est, in-
1 Cor. 4. stabilem: quem titulum Paulus tribuit Christianis.
vers. 11. Cæterum manifesta est prolepsis in voce Bethel. Sic enim locum nominat, ut sermonem accommodet suæ ætatis hominibus. *Et ædificavit ibi altare.* Infatigabile pietatis studium in Abram laudat Moses. his enim verbis significat, quocunque locorum subinde venit, in externo Dei cultu se exercuisse: tum ne communes haberet ritus cum impiis, tum ut familiam suam in sincera pietate retineret. Probabile autem est non parvam inde invidiam illi conflatam esse: quia nihil est quod impios magis urat quam diversa religio, in qua non modo se contemni judicant, sed cæcitatis prorsus damnari. Et scimus sævos ac superbos fuisse Chananæos, qui ad ulciscendas contumelias nimis prompti essent. Atque hæc forte ratio fuit toties migrandi, quod in suum probrum acciperent vicini quæ extruebat altaria. Imo quod non sæpius fuerit lapidatus, admirabili gratiæ Dei acceptum referri debet. Quia tamen sanctus vir hoc à se merito requiri cognoscit, ut testetur se peculiarem habere Deum, nec fallaci simulatione eum abneget, Dei gloriam præferre vitæ suæ non dubitat.

9. *Profectus est & Abram.*] Hæc tertia fuit sancti viri migratio intra breve tempus, ex quo aliquod hospitium reperisse visus est. Certum est non sponte neque animi causa (ut leves multi homines solent) huc illuc cursitasse: sed fuerunt aliquæ necessitates quæ illum expellerent, ut disceret continuo usu se in ea terra, cujus erat dominus, non modo esse peregrinum, sed quasi miserum erronem. Fructus autem ex tot mutationibus sequutus est non vulgaris, quod singulas terræ partes, ad quas accessit, quantum in se erat, conatus est dicare Deo, & fidei suæ odore perfudit.

10. *Orta autem est fames.*] Jam longe acrior refertur tentatio, qua fides Abræ ad vivum examinata fuit. Neque enim tantum circumagitur per diversos terræ flexus, sed in exilium profligatur ab ea terra quam Deus illi & posteris dederat. Notandum est, Chaldæam fuisse in primis fertilem: assuetus opulentiæ venit Charras, ubi satis commode vixisse inde conjicitur, quia mancipiis & facultatibus auctus est. Nunc quum fame expellitur ab ea terra ubi sibi felicem vitam & omni bonorum copia refertam Dei verbo fretus desponderat, quid secum cogitare potest, nisi probe munitus esset contra Satanæ machinas? Centies eversa fuisset ejus fides. Et scimus, quoties nos frustratur opinio, nec pro votis res succedunt, cantilenam hanc subito à carne nobis dictari, Deus te decepit. Atqui Moses quam fortiter vehementem istum impulsum sustinuerit Abram, paucis ostendit. Non verbosis quidem elogiis magnifice prædicat ejus constantiam: sed una vocula satis demonstrat usque ad miraculum insignem fuisse, quum dicit venisse in Ægyptum ut peregrinaretur illic. Nam significat animo nihilominus retinuisse terræ sibi promissæ possessionem, quamvis inde fame ejectus, victus quæritandi causa alio fugeret. Monemur autem hoc exemplo, luctandum esse servis Dei contra multa obstacula, ut stadium vocationis suæ conficiant. Memoria enim semper repetendum est, Abram non unum quemlibet esse ex fidelibus, sed communem omnium patrem, ut se ad ejus imitationem omnes forment. Ergo ut instabilis est præsentis vitæ conditio, & innumeris mutationibus obnoxia, meminerimus quocunque nos impellant famis & bellorum æstus, aliæque vicissitudines, quæ subinde præter spem accidunt, rectum tamen cursum tenendum esse: atque ut huc & illuc agitentur corpora, fidem debere inconcussam stare. Porro non mirum est quum Chananæi vitam utcunque tolerarent, Abram privatim consulere sibi coactum. Non jugerum unum agri habebat: negotium illi erat cum immani & improbissimo populo, qui centies eum inedia perire passus esset, quam opem tulisset laboranti. Tales circumstantiæ, fidei laudem & fortitudinis in Abram amplificant: primum quod famelicus, quoad corporis victum, sola Dei promissione se pascit: deinde quod nulla vi ab eo loco, ubi habitare jussus est, nisi ad breve tempus, avellitur. In eo multum plerisque dissimilis, quos levissima quæque occasio transversum rapit, ut suam vocationem deserant.

11. *Dixit ad Sarai uxorem suam.*] Narrat quale consilium servandæ vitæ ceperit Abram, quum propinquus esset Ægypto. Quoniam autem locus hic instar scopuli est, ad quem multi impingunt, sobrie & reverenter expendere convenit quatenus excusatione dignus sit Abram, & quatenus culpandus. Primum simulationi, ad quam inducit uxorem suam, videtur aliquid esse mendacii admixtum. Quamvis autem postea excuset se non mentitum esse, nec aliud finxisse quam res habebat: hoc tamen magno vitio non caruit, quod per eum non stetit quominus uxorem prostitueret. Nam quum uxorem esse dissimulat, denudat ejus pudicitiam legitimo præsidio. Atque hinc latrandi materiam protervi quidam canes arripiunt, sanctum Patriarcham lenonem fuisse pro-

priæ uxoris: atque ut sibi astute caveret, neque illius pudori, neque suo honori pepercisse. Sed virulentam istam maledicentiam refellere promptum est: quod scilicet altius respexerit Abram, quum tanta in aliis animi magnitudine præditus fuerit. Deinde qui factum est ut Ægyptum potius peteret, quam rediret Charras vel in patriam, nisi quod migrando, Deum ante oculos habet, ejusque promissionem animo suo radicitus infixam? Quum igitur à verbo Dei nunquam sensus suos deflexerit, inde etiam colligere licet cur vitæ suæ tantopere metuat, ut ejus periculum alio majori effugere conetur. Centies haud dubie mori præoptasset quam uxoris suæ famam ita projicere, & ejus quam unice amabat, conjugio privari. Sed dum in se reputat inclusam esse spem salutis, se fontem esse Ecclesiæ Dei: frustra, nisi vivat, sibi & semini promissam esse benedictionem: non jam privato carnis affectu vitam suam æstimat, sed quia effectum divinæ vocationis evanescere non vult in morte sua, tanta servandæ suæ vitæ cura tangitur, ut reliqua omnia posthabeat. Hucusque laudem meretur, quod recto vivendi fine vitam quovis pretio redimere paratus est. Sed quod obliquam hanc rationem excogitat, qua uxorem suam in adulterii periculum conjicit, minime esse excusabilis videtur. Si de vita sua sollicitus erat, quod jure licuit, saltem debuit suam curam rejicere in Deum. Non obstat quidem, fateor, Dei providentia quominus sibi prospiciant fideles: sed ita ut ne præfixas sibi metas transiliant. Hinc sequitur rectum fuisse Abræ finem, sed in ipsa via aberrasse: ut sæpe nobis contingit, etiam quum ad Deum tendimus, tamen ab ejus verbo per incogitantiam captandis illicitis modiis deflectere. Id vero præsertim usu venire solet in rebus perplexis: quia dum exitus nullus apparet, facile in varios circuitus abducimur. Quamvis ergo temerarii sint judices, qui præcise damnant hoc factum Abræ: particularis tamen lapsus non negandus est, quod ad mortem propinquam trepidans, discriminis eventum non commisit Deo, ne uxoris pudicitiam male proderet. Quare hoc exemplo monemur, in rebus implicitis & dubiis petendum esse à Domino consilii & prudentiæ Spiritum: & simul colendam esse sobrietatem, nequid temere præter ejus verbum tentemus. *Novi quod mulier sis pulchra aspectu.* Quæritur unde ista Sarai pulchritudo, quæ jam erat vetula. Nam ut demus formæ elegantia prius excelluisse, anni certe gratiam detraxerant. & scimus quantum seniles rugæ deforment optimas & pulcherrimas facies. Primo respondeo, minime dubium esse quin tunc major fuerit in hominibus vivacitas: scimus autem ut vigor sustineat formam. Deinde valuit ejus sterilitas ad servandam formam integram, totumque corporis habitum: quia nihil est quod magis fœminas debilitet quam frequentes partus. Cæterum non dubito quin formæ integritas in illa ætate singulare fuerit donum Dei. cur autem senio deteri sanctæ fœminæ formam tam cito noluerit, nescimus, nisi quod magnæ & duræ anxietatis causa marito fuit formæ illius decor. Et communis usus docet, qui stata & mediocri forma contenti non sunt, magno suo damno sentire quanti constet immodica pulchritudo.

12. *Erit itaque.*] Videtur injurius esse Ægyptiis Abram, quod de illis male suspicatur, à quibus nondum læsus fuerat. Certe quum charitas non sit suspicax, videtur inique facere, quod non modo libidinis eos insimulet, sed etiam suspectus habeat homicidii. Respondeo, non frustra sanctum virum ab ea gente sibi metuere, de qua multa sinistra audierat. Et jam alibi tantam hominum malitiam erat expertus, ut merito quidvis timere posset à profanis Dei contemptoribus. Neque tamen quicquam pronunciat de Ægyptiis: sed uxorem in sententiam suam adducere volens, quid accidere possit, mature admonet. Sic autem abstinere nos jubet Deus à malignis sinistrisque judiciis, ut tamen cavere ab ignotis hominibus permittat; idque fit citra fratrum injuriam. Neque tamen nego quin hæc trepidatio Abræ modum excesserit: ac fecit præpostera anxietas ut se altero vitio implicaret, sicuti jam diximus.

15. *Laudaverunt eam Pharaoni.*] Quamvis peccaverit Abram nimium timendo, & ante tempus, tamen eventus docet non frustra eum timuisse; uxor enim illi erepta ducitur ad regem. Primo autem de Ægyptiis in genere loquitur Moses: postea ad aulicos descendit. quo significat rumorem passim de forma Sarai vulgatum esse: cupidius vero ab aulicis fuisse exceptum, qui sibi plus licentiæ indulgent. Quod autem subjicit eos nunciasse regi, hinc colligimus quam vetus sit corruptela quæ hodie sine modo grassatur in aulis regum. Nam quum omnia blanditiis & adulationibus illic plena sint: tum vero proceres huc præcipue intendunt ingenium, ut subinde afferant quod regibus arrideat. Itaque videmus ut quisque gratia inter eos pollere cupit, non servilibus modo blanditiis, sed lenociniis quoque esse deditum. *Et sublata est mulier.* Quum abducta fuerit, & in aula habitaverit ad tempus aliquod, multi à rege corruptam putant. Neque enim credibile est, quum homo libidinosus eam haberet in manu, pepercisse ejus pudicitiæ. Id quidem promeritus fuerat Abram, qui locum non dederat gratiæ Dei, nec uxoris castitatem in ejus fidem & custodiam deposuerat: sed plaga quæ mox sequuta est, satis ostendit habitam ejus curam fuisse à Domino: & hinc colligere licet intactam stetisse. Tametsi autem hoc in loco nihil exprimit Moses, ex comparatione tamen similis historiæ conjicimus non defuisse tunc quoque illi Dei præsidium, quum in eodem esset periculo. Non passus est Deus eam violari à rege Gerar: an Pharaonis libidini expositam putabimus? An pluris duxisset semel corruptam subjicere secundo probro, quam servare, quæ semper integra castaque vixerat? Deinde si se Abræ tam propitium exhibuit, ut ejus uxorem iterum ab ipso prostitutam ab ignominia eriperet, quomodo non ivisset obviam priori periculo? Et forte viguit adhuc illo seculo major integritas, ut non tam profusæ essent regum libidines. Deinde quum subjicit Moses, Abram Sarai causa fuisse liberaliter tractatum: hinc colligimus à Pharaone ipsam honorifice fuisse exceptam, & non habitam loco scorti. Quod ergo dicit Moses deductam fuisse in palatium regis, non interpretor fuisse factum, ut statim cum rege dormiret, sed ut rex solenni ritu eam duceret uxorem.

Gen. 20. vers. 1.

17. *Et percussit Jehova.*] Si simpliciter narraret Moses Deum sumpsisse pœnam de rege ob commissum adulterium, non tam aperte constaret consultum ab eo fuisse Sarai castitati: sed quum diserte exprimit percussam fuisse domum regis propter Sarai uxorem Abræ, meo quidem judicio omnis dubitatio tollitur: quod Deus in gratiam servi sui manum suam armatam in tempore opposuerit, ne Sarai violaretur. Atque hic insigne habemus documentum, quam sollicite servos suos curet Dominus; qui contempti & ignobilis advenæ patrocinium suscepit contra potentissimum regem; quemadmodum Psalmo 105. vers. 12. celebratur hæc historia, & similes: quum essent numero pauci, & inquilini in terra, transeuntes de gente in gentem, vagantes inter diversos populos, quod Deus coarguerit pro ipsis reges, prohibens ne tangerent Christos suos, & ne Prophetis suis nocerent. Unde etiam sumi potest sententiæ nuper expositæ confirmatio. Nam si Deus Pharaonem coarguit ne Abram læderet, sequitur illæsum servasse Sarai honorem. Nos quoque talibus exemplis edocti, sciamus, utcunque paucitas & infirmitas nostra contempta sit coram

mundo,

mundo, nos tamen Deo pretiosos esse, ut regibus, atque etiam toti mundo se hostem declaret nostra causa. Sciamus nos ejus præsidio tegi, ne eorum qui plus possunt, libido & violentia nos opprimat. Sed quæritur an juste Pharaoni inflicta fuerit pœna, quum neque insidiari alterius thoro, neque per vim uxorem rapere in animo habuerit. Respondeo, non semper æstimanda esse nostro judicio hominum facta, sed potius examinanda esse ad trutinam Dei: quia sæpe accidit ut reperiat Dominus quod juste in nobis puniat, dum nobis videmur esse extra noxam, nosque omni reatu absolvimus. Potius discant reges ex hac historia, suam potentiam frenare, ac moderate uti suo imperio: denique voluntariam sibi modestiæ legem imponere. Quamvis enim in Pharaone non palam appareat culpa: quia tamen fidum monitorem non habet inter homines, qui ejus licentiam compescere audeat, è cælo castigat illum Dominus. Quod ad familiam, erat quidam innoxia: sed habet semper Dominus justas causas, licet nobis occultas, cur ferulis percutiat qui nihil videntur tale meriti. Quod servo suo Abræ pepercit, paternæ ejus indulgentiæ adscribi debet.

18. *Vocavitque Pharao.*] Juste Pharao expostulat cum Abram, penes quem præcipua erat culpa. Nulla hic legitur Abræ responsio: & forte justæ ac veræ reprehensioni subscripsit. Potest tamen fieri ut omissa fuerit excusatio à Mose: cujus consilium erat, divinæ providentiæ specimen ostendere in servando Abram, & vindicando ejus conjugio. Quanquam autem agnovit Abram se dare justam stultitiæ suæ vel præposteræ cautionis pœnam, secundo tamen in idem vitium relapsus est, ut suo loco videbimus.

20. *Præcepitque Pharao.*] Quod fide publica deduci jubet Pharao Abram extra regnum, videri posset ideo factum esse ut periculo occurreret: quia sibi gentis odium conflaverat Abram, quasi Dei flagellum illuc secum attulisset: sed quia hæc conjectura parum firma est, simplicius interpretor datam fuisse Abræ exeundi copiam, & custodes additos, ne prædæ pateret. Scimus enim quam superbi fuerint Ægyptii & crudeles: & obnoxius invidiæ erat Abram, quod illic repente ditatus, tanquam spolia secum auferret.

CAPUT XIII.

1. ET ascendit Abram ex Ægypto, ipse & uxor ejus, & omnia quæ erant ei, & Lot cum eo ad Meridiem.

2. Et Abram dives erat valde pecore, argento & auro.

3. Et perrexit per profectiones suas à Meridie usque ad Bethel, usque ad locum ubi fuerat tabernaculum ejus in principio, inter Bethel & Hai,

4. Ad locum altaris quod fecerat in principio: & invocavit ibi Abram nomen Jehovæ.

5. Et etiam ipsi Lot ambulanti cum Abram erant pecudes, & boves, & tabernacula.

6. Et non ferebat eos terra, ut habitarent pariter: quia erat substantia eorum multa, & non poterant habitare pariter.

7. Et fuit contentio inter pastores pecudum Abram, & pastores pecudum Lot: & Chenaanæus & Pherizæus tunc habitabant in terra.

8. Et dixit Abram ad Lot, Ne nunc sit contentio inter me & te, & inter pastores meos & pastores tuos: quia viri fratres sumus.

9. Numquid non omnis terra est coram te? separa te nunc à me. si ieris ad sinistram, dextram tenebo: & si ad dextram ieris, sinistram tenebo.

10. Et levavit Lot oculos suos, & vidit omnem planitiem Jarden, quod tota esset irrigua antequam disperderet Jehova Sedom & Hamorah, sicuti hortus Jehovæ, sicut terra Ægypti, ingrediente te in Sohar.

11. Et elegit sibi Lot omnem planitiem Jarden, & profectus est Lot ad Orientem, & separaverunt se alter ab altero.

12. Abram habitavit in terra Chanaan, & Lot habitavit in urbibus planitiei, & tetendit tabernaculum Sedom usque.

13. Viri autem Sedom erant mali, & scelerati coram Jehova valde.

14. Et Jehova dixit ad Abram, postquam separavit se Lot ab eo, Leva nunc oculos tuos, & vide à loco ubi es, ad Aquilonem, Meridiem, Orientem, & Occidentem.

15. Quia omnem terram quam tu vides, tibi dabo & semini tuo usque in seculum.

16. Et ponam semen tuum sicut pulverem terræ: quia si poterit quisquam numerare pulverem terræ, etiam semen tuum numerabit.

17. Surge, ambula per terram in longitudinem ejus, & in latitudinem ejus: quia tibi dabo eam.

18. Et tetendit tabernaculum Abram, & venit, & habitavit in quercubus Mamre, quæ sunt in Hebron: & ædificavit ibi altare Jehovæ.

1. *Et ascendit Abram.*] Initio capitis Dei gratiam in protegendo Abram commendat Moses: qua factum est ut non tantum reversus fuerit incolumis, sed secum traxerit magnas copias. Hæc enim circumstantia notanda est, quum pecore & opibus gravis Ægyptum relinqueret, pacatum ei fuisse iter: quia mirum est passos fuisse Ægyptios alio transferri quod apud ipsos acquisierat Abram. Deinde ostendit Moses, Abræ suas divitias non fuisse obstaculo, quin ad finem propositum constanter respiceret, ac illuc pergeret indefesso cursu. Scimus quantopere multos impediant modicæ facultates, ne in cælum caput attollant: qui vero abundant majore copia, non modo pigri torpent, sed prorsus in terra demersi sunt. Quare Abræ virtutem vulgari aliorum vitio opponit Moses, quum narrat nullis impedimentis fuisse retentum quominus terram Chanaan repeteret. Poterat enim (ut multi solent) sibi delicias facere honesto prætextu, nempe sibi licere in Ægypto manere, favente ac propitio Deo, cujus benedictionem illic non vulgarem senserat. Atqui non obliviscitur quid sibi divinitus mandatum sit: ideo quasi solutus,

quo vocatus est properat. Quare divitibus omnis excusatio tollitur, si in terra defixi, ad Dei vocationem non attendunt. Quanquam duo hic extrema cavenda sunt. Multi perfectionem Angelicam constituunt in paupertate: acsi pietatem colere, & Deum sequi non liceret, nisi abjectis divitiis. Pauci quidem Cratem Thebanum imitantur, qui in mare projecit opes suas, quod se fore salvum nisi illis perditis non putaret. Multi tamen fanatici, divites procul repellunt à spe salutis: acsi sola paupertas, cælorum esset janua: quæ tamen pluribus impedimentis interdum homines involvit quam divitiæ. Scite autem Augustinus, qui divites pauperibus aggregari admonet à Deo in eandem vitæ hæreditatem: quia Lazarus pauper in sinum divitis Abrahæ receptus fuerit. Rursus cavendum est ab altero vitio, ne scilicet remoram injiciant divitiæ, vel nos aggravent quominus expediti pergamus in regnum cælorum.

3. *Et perrexit per profectiones suas.*] His verbis docet Moses, non prius quievisse Abram, quam reversus esset in Bethel. Nam etsi tabernaculum tetendit multis in locis: nullibi tamen fixit pedem ut firma illi esset statio. De meridie non loquitur respectu Ægypti: sed intelligit venisse in partem Judææ Australem: itaque longo itinere & molestiis pleno, in eum locum venisse ubi manere statuerat. Subjicit deinde Moses, erectum fuisse illic prius ab eo altare, & tunc quoque invocasse deintegro nomen Domini: ut sciamus sanctum virum in Deo colendo & testanda pietate semper sui fuisse similem. Quod exponunt quidam, loci incolas fuisse adductos ad purum Dei cultum, nec verisimile est, nec ex verbis elicitur. Diximus autem alibi quid valeat hæc loquutio, Invocare in nomine Domini, vel nomen Domini: nempe profiteri verum ac purum Dei cultum. Neque enim duodecies solum tota vita invocavit Deum Abram: sed quum illum celebraret, ac solenni ritu palam faceret nihil sibi esse commune cum Gentium superstitionibus, tunc dicitur invocasse Deum. Quamvis ergo Deum semper coluerit, & se exercuerit in quotidianis precibus: quia tamen non quotidie externa professione testatus est apud homines suam pietatem, hæc virtus specialiter laudatur à Mose. Ideo cum altari debet conjungi invocatio: quod scilicet oblatis sacrificiis testatus est quem Deum coleret, ut scirent Chananæi non esse deditum communibus idololatriis.

5. *Et etiam ipsi Lot.*] Sequitur incommoditas quam ex suis divitiis passus est Abram: quod scilicet à nepote suo, quem unice amabat, avulsus fuerit, non secus ac suis visceribus. Certe si data fuisset optio, maluisset divitias abjicere quam discessionem ab eo facere, quem loco unici filii habebat: non tamen aliud vitandis rixis remedium invenit. An hoc mali vel nimiæ ejus morositati, vel nepotis proterviæ imputabimus? Atqui Dei potius consilium spectandum judico. Periculum erat ne sibi nimium placeret Abram in sua fortuna: quemadmodum res secundæ plurimos excæcant. Ergo opum dulcedinem quasi aceto temperat Deus: nec patitur servi sui animum illa nimium deliniri. Quum autem fallax opinio ad divitias plus æquo appetendas nos impellat, quum non sentimus quantas incommoditates secum trahant, valeat hujus historiæ memoria ad cohibendum illum immodicum amorem. Deinde quoties aliquid molestiæ ex suis copiis sentiunt divites, hac medicina purgare animos suos discant, ne præsentibus bonis ultra modum sint addicti. Et sane nisi frenum subinde injiceret Dominus, quo laberentur homines, quum prosperis rebus diffluunt? Rursus si in angustias cogimur, sciamus hoc quoque modo Deum occultis curis nostræ vitiis mederi. Denique, qui abundant, spinis se circumdatos esse meminerint, & caveant ne pungantur. Quibus res sunt arctæ, & magis restrictæ, sciant divinitus sibi prospici, ne malis & noxiis laqueis implicentur. Triste fuit hoc divortium Abræ animo: sed multum potuit mali latentis corrigere, ne ardorem zeli ejus suffocarent opes. Quod si tali antidoto opus habuit Abram, ne miremur si Deus sæpe inflicta aliqua plaga, nostram lasciviam comprimat. Neque enim semper expectat dum lapsi fuerint fideles, sed illis in futurum prospicit. Sic Abræ servi sui non correxit avaritiam, vel superbiam: sed anticipato remedio effecit ne quibus illecebris ejus animum inficeret Satan.

7. *Et fuit contentio.*] Quod jam attigi de divitiis, de magno etiam famulitio sentiendum est. Videmus quam ambitiose multi ingentem servorum turbam & quasi populum appetant. Sed quum tanti constiterit Abræ magna familia, discamus paucis famulis libenter contenti esse, vel etiam prorsus carere, si ita Domino visum fuerit. Fieri enim vix potest quin magno strepitu misceatur domus in magno hominum numero. Et usus comprobat verum esse proverbium, quod turba fere sit turbulenta. Jam si inæstimabile bonum est quies & tranquillitas, sciamus optime nobis consuli, dum exiguam habemus domum, & famulis privati extra tumultum degimus. Sollicite etiam cavendum esse monemur hoc exemplo, ne Satan obliquis artibus nos in certamen committat. Ubi enim mutua inter nos odia accendere non potest, alienis rixis nos involvit. Concordes erant inter se Lot & Abram: sed contentio inter pastores exorta invitos rapit, ut cogantur alter ab altero discedere. Neque tamen dubium est quin suos fideliter instituerit Abram ad fovendam pacem: sed non tantum profecit suo studio & conatu quin illis tanquam flabellis, pessimum discordiæ ignem domi suæ accensum videat. Quare nihil mirum si sæpe in Ecclesiis exoriantur turbæ, ubi major est hominum numerus. Habuit circiter trecentos servos Abram: familiam Lot minime fuisse parem verisimile est: quid igitur fiet inter quinque, vel sex millia, præsertim ubi inter se libera capita confligunt? Cæterum ut nos ejusmodi scandalis turbari non oportet, ita modis omnibus cavendum est ne contentiones effervescant. Nisi enim mature obviam eatur, mox in perniciosum dissidium erumpent. *Chananæus & Pherezæus.* Amplificandi mali causa hoc addidit Moses. Tantum enim contentionis ardorem fuisse admonet, ut ne præsentis quidem exitii metu restingui potuerit, vel sedari. Totidem cincti erant hostibus quot habebant vicinos. Nihil ergo ad eos perdendos deerat, nisi occasio, quam ipsi suis rixis præbebant. Sic homines dementat cæcus furor, ubi semel prævaluit rixandi intemperies, ut mortem oculis subjectam secure contemnant. Cæterum etsi non semper obsident nos Chananæi, versamur tamen inter hostes quamdiu peregrinamur in mundo. Quare si qua nostræ & fratrum salutis cura tangimur, cavendæ sunt contentiones, quæ nos Satanæ jugulandos præbent.

8. *Et dixit Abram ad Lot.*] Docet primum Moses, ubi jurgium ortum esse videt Abram, agere officium boni patrisfamilias, quod pacem componere studeat inter domesticos: deinde sua moderatione quærere tollendi mali remedium. Quanquam autem soli servi litigabant, non tamen frustra dicit, *Ne nunc sit contentio inter me & te*: quia vix fieri potest quin à domesticis contagio rixæ ad dominos perveniat, quamvis alioqui bene inter se consentiant: nec tandem posse integram manere amicitiam prævidet, nisi in tempore mederi studeat serpenti malo. Cæterum vinculum sanguinis commemorat: non quia hoc solum valere debuerit ad fovendam inter eos pacem, sed ut magis flectat & molliat nepotis sui animum. Nam ubi minus efficax est apud nos timor Dei quam par esset, utile est alia etiam adminicula colligere quæ nos in officio contineant. Jam vero quum hac lege adoptati simus omnes in Dei filios, ut

alii

alii aliis mutuo fratres simus: minoris est apud nos hæc sacra conjunctio quam deceat, nisi ad sedandas contentiones sufficiat.

9. *Numquid non omnis terra.*] Hæc illa est quam dixi moderatio, quod Abram jurgii placandi causa jure suo sponte cedit. nam ut mater omnium certaminum est φιλονεικία, hoc est, vincendi cupiditas & ambitio: ita ubi quisque placide ac moderate aliquid de proprio jure cedit, inventum est optimum remedium omni amarulentiæ tollendæ. Poterat quidem honesto prætextu Abram jus suum quod remittit, pertinacius tueri; sed pacis redimendæ causa nihil detrectat. ideo optionem nepoti suo permittit.

10. *Et levavit Lot oculos.*] Sicuti non parva laude digna fuit Abræ æquitas, ita merito culpanda est inconsideratio Lot, quam hic describit Moses. Debuerat potius modestia certare cum patruo: atque ita naturæ ordo ferebat. verum perinde acsi modis omnibus esset superior, priores sibi partes usurpat: & regionem quæ uberior videtur ac magis amœna, sibi eligit. Ac profecto necesse est, quisquis cupidius intentus est in sua commoda, erga alios esse inhumanum. Nec dubium est quin hæc iniquitas pupugerit animum Abræ: sed tacitus devoravit, ne quam forte novæ offensioni occasionem daret. Atque omnino ita nobis agendum est, quoties eos quibus conjuncti sumus, videmus non satis officii esse memores: alioqui nullus erit turbarum finis. Quod Paradiso Dei comparat planitiem Sodomæ vicinam: multi interpretes exponunt, quasi dixisset eximiam, ac in primis fertilem: quia Hebræi quicquid excellit, Divinum appellant. Ego tamen locum notari puto, ubi initio locatus fuit Adam. Neque enim generalis similitudo ponitur à Mose, sed dicit regionem illam fuisse irriguam: sicuti de primo hominis domicilio idem narravit, quod fluvius in quatuor partes divisus illud irrigaret. idem etiam addit de parte Ægypti. Unde clarius liquet, non tantum in specie locum hunc cum aliis duobus conferri.

13. *Viri autem Sodom.*] Putabat Lot se beatum esse, quod tam opima contigisset habitatio: sed tandem discit, electionem, ad quam temere non minus quam cupide festinaverat, infeliciter sibi cessisse: quia negotium habet cum superbis perversisque hospitibus, quorum mores ferre longe durius erat quam cum terræ sterilitate luctari. Ita dum sola prospectus amœnitate ducitur, dat pœnas stultæ suæ cupiditatis. Ac discamus hoc exemplo non credendum esse oculis nostris, sed cavendas potius esse eorum illecebras, ne incautos multis malis circumveniant: quemadmodum Lot, quum se putaret Paradisum incolere, usque ad inferos prope demersus est. Sed videtur mirum, quum extremis sceleribus damnare velit Moses Sodomitas, cur eos dicat malos fuisse coram Domino: cur non potius, coram hominibus? nam quum ad Dei tribunal venitur, omne os obstrui oportet, ac totum mundum damnationi esse obnoxium. quare videtur extenuandi causa sic loquutus Moses. Sed res aliter habet: intelligit enim non laborasse communibus vitiis, quæ passim grassantur inter homines; sed execrandis sceleribus fuisse deditos, quorum clamor ascenderet usque in cælum (ut postea videbimus) & vindictam à Deo exposceret. Quod autem eos Dominus ad tempus tulit: neque id modo, sed fertilissimam regionem incolere passus est, qui tamen luce & vita plusquam indigni erant: hinc discamus non esse cur sibi blandiantur impii, quum eos Dominus ad tempus tolerat: imo benigne ac liberaliter eos tractans, sua indulgentia certat cum eorum ingratitudine. Licet tamen ipsi in sua luxuria exultent, imo ferociant contra Deum, monentur filii Dei ne illorum fortunæ invideant, sed paulisper expectent dum eos Dominus ab ebrietate excitans, ad horribile judicium vocet. Ideo Ezechiel de Sodomitis loquens, causam exitii illis fuisse commemorat quod saturi pane & vino, ac deliciis referti, superbam crudelitatem in pauperes exercuerant. Eze. 16. vers. 49.

14. *Et Jehova dixit ad Abram.*] Nunc refert Moses postquam divisus fuit Abram à suo nepote, placando ejus animo adhibitum fuisse divinitus solatium. Non dubium est quin acerbissimum fuerit divortii illius vulnus, quum ablegare coactus est quem sua vita non minus charum habebat. Quum ergo loquutum esse Dominum refert, notanda est temporis circumstantia: quasi diceret, allatam esse medicinam quæ dolorem ejus leniret. Atque ita docet optimum remedium mitigandæ & curandæ tristitiæ in verbo Dei esse positum.

Leva nunc oculos tuos.] Quum semini Abræ Dominus terram promittit, admirabile ejus consilium in discessu Lot perspicimus. Terram quam destinaverat: si cum eo Lot mansisset, permixti fuissent utriusque liberi. Vitiosa quidem fuit dissidii causa: sed Dominus pro immensa sua sapientia in bonum finem convertit, ne quam hæreditatis partem posteri Lot occupent. Hæc ratio est cur dicat, Quacunque terra patet, eam tibi ac filiis tuis addico. Quare non est cur tibi nimium tristis ac molesta sit ista solitudo & orbitas, cui præclara merces deinde constabit. Etsi enim idem jam Abræ promissum fuerat: Deus tamen suam promissionem nunc accommodat ad præsentis tristitiæ remedium. Atque ita tenendum est, non modo repetitam fuisse promissionem quæ Abræ fidem aleret ac stabiliret: sed datum singulare oraculum unde disceret Abram semini suo fuisse consultum, dum Lot fuerat ab eo divisus. Lutheri speculatio hic (ut aliis locis) nihil habet solidi, quod Deus per Prophetam quempiam loquutus sit. Quum terra in seculum promittitur, non simpliciter notatur perpetuitas: sed quæ finem accepit Christi adventu. De ea voce עלם inscite rixantur Judæi: sed quum varie sumatur in Scriptura, hoc loco (ut nuper attigi) totum Legis tempus complectitur. sicuti fœdus quod pepigit Dominus cum veteri populo, pluribus locis vocatur æternum: quia officium Christi fuit mundum suo adventu renovare. Atqui mutatio quam Christus attulit, non abolitio fuit veterum promissionum, sed potius confirmatio. Quod ergo nunc Deus non populum unum habet peculiarem in terra Chanaan, sed ubique diffusum per omnes mundi plagas, id non obstat quominus rite promissa fuerit æterna terræ possessio semini Abræ usque ad futuram renovationem.

16. *Et ponam semen tuum sicut pulverem.*] Ego omissis argutiis, in quibus alii de nihilo philosophantur, simpliciter, pulveri semen Abræ conferri interpretor propter immensam multitudinem. nec certe aliunde petendus est sensus quam ex verbis Mosis. Necesse autem fuit hoc adjungi, Deum illi semen suscitaturum, quo adhuc carebat. Videmus autem ut Deus semper eum in verbo suo contineat, & ab ore suo pendere velit. Pulverem respicere jubetur Abram: sed ubi oculos in domum suam convertit, quid simile habet cum immenso pulvere orbitas? Hoc ergo juris vendicat Dominus, & tribui vult verbo suo, ut solum nobis sufficiat. Hoc etiam magis ridiculum videtur quod jubet Deus Abram peregrinari donec lustraverit totam terram. Quorsum enim hoc facturus est, nisi ut clarius agnoscat se inquilinum; & continua inquietudine frustra confectus, de stabili fixaque possessione desperet? Quomodo enim sibi persuadeat se ejus terræ esse dominum ubi vix aquam bibere licet, quamvis puteos magno sudore effoderit? Verum hæc sunt fidei exercitia, ut in verbo cernat quæ procul absunt, & sensus carnis latent. Est enim fides aspectus rerum absentium: & verbum habet instar speculi, in quo absconditam Dei gratiam cernat. Nec hodie dissimilis est Heb. 11. vers. 1.

piorum

piorum conditio. nam quum omnibus sint odio, contemptui & probris subjaceant, vagentur instabiles, pellantur etiam interdum huc & illuc, nuditate & inopia laborent: mundi tamen hæreditatem quæ promissa est, apprehendere ipsos oportet. Ergo discamus sic terram perambulare, ut omni quiete exclusis unicum supersit refugium ad verbi speculam.

18. *Et tetendit Abram tabernaculum.*] Hic Moses narrat sanctum virum nova Dei promissione erectum, terram magno animo peragrasse, quasi solo intuitu eam sibi subjiceret. Ita videmus quantum illi profuerit oraculum: non quod aliquid insolitum audierit ex ore Dei: sed quia aptam præsenti dolori medicinam & tempestivam habuit, ut collecto animo in cælum consurgeret. Tandem sanctum virum commemorat Moses peracto circuitu reversum esse ad quercetum aut vallem Mamre, ut illic habitaret. Sed rursus pietatem ejus commendat, quod erecto altari Deum invocaverit. Porro jam aliquoties exposui quid hoc valeat. nam ferebat ipse altare in corde suo: sed quum profanis altaribus plena esset terra, in quibus Chananæi & aliæ gentes cultum Dei adulterabant, professus est Abram se verum Deum colere: neque id fortuito, sed quemadmodum ex verbo patefacta illi ratio erat. Inde colligimus, altare, cujus fit mentio, non temere ejus manu erectum, sed eodem Dei verbo consecratum fuisse.

CAPUT XIV.

ET fuit, in diebus Amraphel regis Sinhar, Arioch rex Elasar, Cedorlaomer rex Helam, & Thidhal rex Gentium,

2. Fecerunt bellum cum Berah rege Sedom, & Birsah rege Hamorah, Sinab rege Admah, & Semeber rege Seboim, & rege Belah: ipsa est Sohar.

3. Omnes isti conjuncti sunt in valle Siddim: ipsa est *vallis* maris Salis.

4. Duodecim annos servierant Cedorlaomer, & decimo tertio anno defecerant.

5. Decimo quarto autem anno venit Cedorlaomer, & reges qui erant cum eo, & percusserunt Rephaim in Astheroth Carnaim, & Zuzim in Ham, & Emim in Saveh Ciriathaim,

6. Et Hori in monte suo Sehir, usque ad planitiem Pharan, quæ est juxta desertum.

7. Reversi sunt autem, & venerunt ad Hen-misphat, ipsa est Cades: & percusserunt omnem agrum Amalecitæ, & etiam Emoræum habitantem in Haseson-thamar.

8. Et egressus est rex Sedom, & rex Hamorah, & rex Admah, & rex Seboim, & rex Belah, ipsa est Sohar, & ordinaverunt cum eis prælium in valle Siddim,

9. Cum Cedorlaomer rege Helam, & Thidhal rege Gentium, & Amraphel rege Sinhar, & Arioch rege Elasar: quatuor reges cum quinque.

10. Vallis autem Siddim plena erat puteis cæmenti. & fugerunt rex Sedom & Hamorah, projeceruntque se illuc: & residui in montem fugerunt.

11. Et ceperunt omnem substantiam Sedom & Hamorah, omnemque escam eorum, & abierunt.

12. Ceperunt quoque Lot & substantiam ejus, filium fratris Abram, & abierunt: quia ipse habitabat in Sedom.

13. Et venit quidam qui evaserat, & nunciavit Abram Ebræo, qui habitabat in quercubus Mamre Emori fratris Eschol, fratris Haner: & ipsi erant fœderati cum Abram.

14. Audiens autem Abram quod captivus ductus esset frater suus, armavit à se institutos pueros domus suæ, octodecim & trecentos, & persequutus est usque ad Dan.

15. Et divisit se super eos nocte, ipse & servi ejus, & percussit eos: persequutusque est eos usque ad Hovah, quæ est à læva Dammesec.

16. Et reduxit omnem substantiam, & etiam Lot fratrem suum, & substantiam ejus reduxit, atque etiam mulieres & populum.

17. Et egressus est rex Sedom in occursum ejus, postquam reversus est ipse à cædendo Cedorlaomer, & reges qui erant secum, ad vallem Saveh: ipsa est Vallis regis.

18. Et Melchisedec rex Salem protulit panem & vinum: & ipse *erat* Sacerdos Deo altissimo.

19. Et benedixit ei, & dixit, Benedictus Abram Deo excelso, possessori cæli & terræ:

20. Et benedictus Deus excelsus, qui tradidit hostes tuos in manum tuam. & dedit ei decimam de omnibus.

21. Et dixit rex Sedom ad Abram, Da mihi animas, & substantiam tolle tibi.

22. Et dixit Abram ad regem Sedom, Levavi manum meam ad Jehovam Deum excelsum, possessorem cæli & terræ,

23. Si à filo usque ad corrigiam calceamenti, si accepero ex omnibus quæ sunt tibi: ne dicas, Ego ditavi Abram.

24. Præter ea tantum quæ comederunt pueri, & partem virorum qui profecti sunt mecum, Aner, Eschol, & Mamre: ipsi accipiant partem suam.

1. *Et fuit in diebus illis.*] Historia quæ hoc capite refertur, tribus maxime de causis memoratu digna est: nempe quod Lot Sodomitas leni castigatione hortatus sit ad pœnitentiam, nisi prorsus fuissent indociles, ac deploratæ in sua malitia pervicaciæ: Lot autem iisdem flagellis percussus fuerit, qui illectus & inescatus terræ pinguedine, sese impiis & sceleratis permiscuerat. Deinde quod Deus ejus misertus, Abram vindicem & liberatorem illi excitavit qui captivum è manu hostium eriperet. ubi incredibilis Dei bonitas, & ergà suos benevolentia conspicue relucet: quando in unius hominis gratiam

multos

multos plusquam indignos ad tempus servat. Tertio, quod Abram divinitus ornatus fuit insigni victoria, & ore Melchisedec benedictus, in cujus persona regnum & sacerdotium Christi adumbratum esse, ex aliis Scripturæ locis patet. Quod ad summam historiæ pertinet, horribile speculum fuit humanæ tum avaritiæ tum superbiæ. Habebat adhuc genus humanum tres suos patres, Sem, Cham, & Japheth, quorum aspectu admonebantur omnes sibi ex una domo & arca esse originem. Porro originis memoria, fraternæ conjunctionis sacrum erat pignus, ut mutuis officiis alii alios juvarent. Prævalet tamen ambitio: ut ferro & armis ultro citroque grassentur, ac quisque conetur alios subigere. Quare dum hodie videmus sine modo tumultuari Principes, & terram concutere pro sua potentia, meminerimus vetus esse malum: quum seculis omnibus dominandi libido nimium regnaverit inter homines. Simul tamen notemus, nullum esse deterius vitium animi altitudine, quam multi heroicum affectum esse putant. Ambitio Cedorlaomer fax totius belli fuit. nam ipse incensus dominandi cupidine, tres alios attraxit in belli societatem. Sodomitas vero & eorum socios superbia ad arma sumenda compulit, ut jugum excuterent. Cæterum quod tot reges commemorat Moses, Sem adhuc superstite (quanquam à profanis hominibus tanquam fabulosum ridetur) nihil habet absurdi, si modo reputamus tantam humani generis propagationem singulare fuisse Dei miraculum. Nam quum Dominus ipsi Noah ejusque filiis diceret, Crescite, & multiplicamini: ad spem instaurationis eos erigere voluit, quæ usitato naturæ ordine longe esset excellentior. Perpetua quidem est illa benedictio, quæ vigebit usque ad mundi finem: sed vim ejus extraordinariam tunc extare oportuit, unde palam agnoscerent primi illi patres novum mundum in arca divinitus fuisse inclusum. A Poëtis Deucalion fingitur cum uxore sua jactis post tergum lapidibus serere post diluvium homines. Sed talibus nugis deludi necesse est miseras animas ubi à pura Dei veritate discesserint. & hoc artificio abusus est Satan ad fidem abrogandam Dei miraculis. Quia enim tam cito aboleri non poterat diluvii memoria, & insolita novi mundi propagatio: nebulas fumumque, injectis puerilibus figmentis, sparsit, ut pro fabula haberetur quod prius certo constabat. Notandum tamen est, reges vocari à Mose quicunque in oppido aliquo, & mediocri hominum cœtu primatum tenebant. Quæritur an reges isti qui Cedorlaomer sequuti sunt, procul habitaverint: quia vocatur Thideal rex gentium. Sunt qui longe lateque diversis gentibus imperasse fingunt: quasi rex regum fuerit. Vetus etiam Interpres Arioch ex Ponto accersit: quod valde absurdum est. Potius existimo hanc fuisse nominis rationem, quod manum haberet collectitiam ex profugis & erronibus, qui se relicta patria ad eum contulerant. Ergo quia unum & nativum non erat populi corpus, sed conflatum ex promiscua turba, regnum gentium apte vocatum est. Quod prælium dicit commissum in valle Sidim, vel campestri, quæ tunc erat mare Salis, non dubium est quin mare Mortuum vel Asphaltites notet. Sciebat quibus destinatus esset magister, ideo verba ad rudem populi captum semper attemperat: & hoc fere solenne habet in locorum nominibus, quemadmodum prius attigi. Tamen ante prælium commissum commemorat Moses cæsos passim fuisse regionis incolas. Verisimile est omnes fuisse dissipatos, quia nullum habebant ducem, cujus auspiciis bellarent, donec quinque reges obviam progressi sunt instructo exercitu. Etsi autem Cedorlaomer tyrannide magis quam justo imperio tot sibi populos tributarios fecerat, atque ita improbanda est ejus ambitio: juste tamen plectuntur subjecti, quia temere rebellaverant. Nam etsi minime spernenda est libertas, subjectio tamen quæ semel nobis imposita est, sine obliqua adversus Deum contumacia excuti non potest: quia omnis potestas divinitus est *Rom. 13. vers. 1.* ordinata, etiamsi initio à libidine dominandi manaverit. Ergo alii ex rebellibus instar pecudum mactantur: alii etiamsi arma induerint, & parati sint ad resistendum, pelluntur tamen in fugam. ita infeliciter omnibus cedit contumax negatio tributi. Et notandæ sunt tales historiæ, ut inde discamus, adverso Deo pugnare quicunque anarchiam quærunt.

10. *Fugerunt rex Sodomæ &c.*] Quidam exponunt cecidisse in puteos: quod verisimile non est, quum minime locorum ignari essent: id potius externis hostibus accidisset. Alii dicunt servandæ vitæ causa illuc delapsos esse. Ego autem, ut in ultima desperatione fieri solet, mortem unam alia morte mutasse intelligo: acsi diceret Moses, tam formidabiles illis fuisse hostium gladios, ut non dubitarent se præcipites jacere in foveas. Subjicit enim continuo post, qui salvi evaserant, fugisse in montes. Unde periisse colligimus qui in foveas corruerant. Tantum sciamus non tam locorum ignorantia deceptos quam pavore exanimatos cecidisse.

12. *Ceperunt quoque Lot.*] Dubium est, domine substiterit Lot, quum egressi sunt alii ad pugnam, & illic deprehensus fuerit ab hostibus: an vero arma cum reliquo populo induere coactus fuerit. Quia autem ejus non meminit Moses, nisi quum ad urbis direptionem ventum est: probabilis est conjectura, confecto prælio domi captum esse inermem. Primum autem hic cernimus communes esse bonis & malis ærumnas: deinde, quo propius conjuncti sumus sceleratis & impiis, quum in ipsos Deus vindictam suam exerit, citius ad nos pervenire flagella.

13. *Venit quidam qui evaserat.*] Hæc est secunda pars capitis, ubi exponit Moses, quum Deus servum suum Lot respiceret, Abram illi dedisse liberatorem, qui eum è manibus hostium eriperet. Sed hic oriuntur variæ quæstiones, an Abræ homini privato licuerit armare familiam contra reges, & publicum bellum suscipere. Ego vero non dubito, sicuti Spiritus virtute instructus in bellum descendit, sic cælesti mandato fuisse munitum, ne vocationis suæ metas transiliret. Neque hoc novum videri debet, quum specialis esset ejus vocatio: creatus jam erat rex illius terræ. Quanquam possessio in aliud tempus differebatur, Deus tamen singulare aliquod specimen ejus potestatis dare voluit quæ adhuc hominibus ignota erat. Quale præludium legimus in Mose, dum Ægyptium occidit, priusquam se vindicem ac liberatorem suæ gentis palam profiteretur. Atque hoc ideo notandum est, ne ex hoc facto regulam sibi constituant, qui se & suos cuperent manu armata defendere, quoties aliqua vis illata est. Postea videbimus eundem Abram patienter & molli animo tulisse injurias, quæ non minus ejus animum exacerbare poterant. Porro quod nihil temere aggressus sit Abram, quin potius Deo probatum fuerit ejus consilium, paulo post liquebit ex elogio Melchisedec. Ideo statuamus singulari Spiritus directione susceptum fuisse ab eo hoc bellum. Si quis excipiat, ulterius tamen progressum esse quam fas esset, quum victores præda & captivis spoliavit, ac Sodomitas restituit in integrum, qui ejus tutelæ minime commissi erant: respondeo, ubi constat Deum illi ducem & auctorem fuisse, quod ex approbatione colligitur, non esse cur disputemus de arcano illius judicio. Sodomitas perditis ac deletis eorum vicinis, quia omnium deterrimi erant, ad judicium atrocius destinaverat. Excitat igitur servum suum Abram, qui castigatione satis dura admonitos liberet, quo magis inexcusabiles reddantur. Itaque non magis in exemplum trahi debet hic peculiaris Spiritus sancti instinctus quam

totum bellum quod gessit. Quod ad nuncium pertinet qui Abræ renunciavit Sodomæ cladem: non recipio quod quidam fingunt, pium fuisse hominem. Conjicere potius licet, hominem domo profugum, & nudatum omnibus bonis venisse ad Abram, ut aliquid humanitatis eliceret. Abram vocari Ebræum, interpretor non transfluviatilem, ut quorundam fert opinio: sed quia progenitus erat ex Eber. Est enim gentilitium nomen. Et Spiritus sanctus benedictum illud à Deo genus honorifice rursus hic prædicat. *Erant fœderati cum Abram.* Apparet Abram temporis successu fuisse liberalius exceptum, ut fœdus & amicitiam haberet cum terræ principibus: fecerunt enim heroicæ hominis virtutes, ut minime spernendum ducerent. Imo quum tantam familiam haberet, potuit ipse quoque inter reges habere locum, nisi fuisset extraneus & hospes. Sed Deus ita ejus paci consulere voluit per temporale fœdus, ut nunquam illis populis permixtus fuerit. Porro divinitus totum hoc negotium fuisse gubernatum, vel inde conjicere promptum est, quod socii ejus quatuor reges (ut tunc erat temporum conditio) satis validos, & victoriæ fiducia inflatos, aggredi cum magno periculo non dubitarunt. Certe vix unquam in gratiam advenæ eousque progressi essent, nisi arcano Dei impulsu.

14. *Quod captivus ductus esset frater.*] Causam suscepti belli breviter exprimit Moses, ut Abram è servitute cognatum suum eriperet. Interim memoria tenendum est quod prius dixi, non temere arrepta ab illo fuisse arma, sed sumpta ex manu Dei, qui eum terræ dominum constituerat. Quatum ad verba attinet, nescio cur verterit vetus Interpres, Numeravit Abram expeditos suos vernaculos. Nam verbum ריק, evaginare vel educere significat. Vocat autem Moses servos istos חניכים, non qui ad rem militarem edocti formatique essent, ut sentiunt plerique: sed potius (meo judicio) qui educati fuerant sub ejus manu, & ejus disciplina à pueris imbuti, ut animosius sub fide & auspiciis ejus bellarent, & quidvis discriminis subire parati essent ejus causa. In tanta vero familiæ copia præter industriam sancti viri, Dei benedictio nobis consideranda est qua præter vulgarem & solitum morem auctus fuerat.

15. *Et divisit se.*] Quidam exponunt quod Abram solus cum domesticis copiis in hostes irruerit. Alii, quod ipse & tres fœderati partiti fuerint suas turmas, ut hostibus incuterent plus terroris. Alii Hebraicam esse phrasim putant, pro irrumpere in medios hostes. Ego secundam expositionem magis amplector, quod ex diversis partibus hostes invadens, subito illos perculerit. Nam huc quoque valebat temporis circumstantia, quod noctu illos aggressus est. Quanquam autem ejusmodi audaciæ exempla in profanis historiis occurrunt: fidei tamen Abræ adscribi debet quod exigua manu numerosum exercitum, & victoria superbum invadere ausus est. Quod autem parvo negotio victor evasit, ac intrepide persequutus est qui longe numero plures erant, Dei gratiæ acceptum feremus.

17. *Et egressus est rex Sodomæ.*] Quanquam sciebat rex Sodomæ Abram nonnisi in nepotis sui gratiam sumpsisse arma, honoris tamen causa obviam illi prodit, ut se gratum præbeat. Nam humanitatis officium est, etiam quæ non ex professo, sed ex re nata & occasione, vel per accidens (ut loquuntur) nobis collata sunt beneficia, agnoscere. Porro hoc totum cessit in majorem Dei gloriam, quod ita celebrata fuit Abræ victoria. Locum etiam designat ubi Abræ rex Sodomæ occurrit, nempe Vallem regis: quam sic vocatam fuisse potius existimo à rege aliquo, quam quod animi causa reges illuc convenirent.

18. *Et Melchisedec rex Salem protulit.*] Hoc tertium est ex tribus præcipuis hujus historiæ capitibus, quod Melchisedec summum Ecclesiæ patrem Abram convivio exceptum benedixit sacerdotii jure, & decimas ab eo recepit. Non dubium est quin hujus quoque regis occursu Deus celebrem, & ad posteros memorabilem Abræ victoriam reddiderit. Sed altius & excellentius mysterium simul adumbratum fuit. nam quum sanctus Patriarcha quem in summum honoris gradum extulerat Deus, se submisit ipsi Melchisedec, non dubium est quin illum constituerit unicum totius Ecclesiæ caput. nam sine controversia solennis benedictio quam sibi usurpat Melchisedec, præcipuæ dignitatis symbolum est. Siquis excipiat fuisse sacerdotem, nonne sacerdos erat Abram? Ergo hic nobis aliquid singulare commendat Deus in Melchisedec, dum fidelium omnium patri eum præfert. Verum singula verba ordine expendere satius erit, ut melius rei summam deinde colligamus. Quod Abram excepit hospitio ac ejus comites, regium fuit: benedictio autem proprie ad munus sacerdotis spectat. Ideo sic contexi debent Mosis verba, Melchisedec rex Salem protulit panem & vinum: & quum esset sacerdos Dei, benedixit Abræ. sic distincte quod suum est, utrique personæ tribuitur. Lassum & famelicum exercitum regia liberalitate refecit: quia vero sacerdos erat, solenni precationis ritu primogenitum Dei filium, & Ecclesiæ patrem benedixit. Porro etsi hunc vetustissimum fuisse morem non nego, ut qui reges erant, sacerdotio simul fungerentur: hoc tamen in Melchisedec fuisse extraordinarium apparet illo seculo. Nec vero vulgari elogio ornatur, dum Spiritus tantum habet ejus sacerdotium. Scimus quam tunc corrupta ubique fuerit religio, quum Abram ipse qui ex sacro genere Sem & Eber oriundus erat, in profundo superstitionum gurgite cum patre suo & avo demersus fuerit. Ideo multi fuisse Sem divinant: quibus ne subscribam, multis causis impedior. neque enim Dominus virum æterna memoria dignum novo tantum & obscuro nomine indicasset, ut maneret ignotus. Deinde probabile non est ex Oriente migrasse in Judæam, & ex Mose nihil tale colligitur. Tertio si habitasset Sem in terra Chanaan, non ita flexuosis ambagibus vagatus esset Abram, ut antehac retulit Moses, donec suum atavum salutasset. Plurimum Hebr. 7.
vero ponderis habet quod admonet Apostolus, hunc vers. 3.
Melchisedec, quisquis fuerit, nobis sine ulla origine, quasi è nubibus delapsus esset, in medium proferri, & sine mentione ulla mortis sepeliri ejus nomen. In homine autem ignoto clarius refulget mirifica Dei gratia, quod inter mundi corruptelas, solus in terra illa integer ac sincerus fuerit pietatis cultor & custos. Omitto deliria quæ Hieronymus ad Evagrium concervat: ne lectoribus sine fructu molestus sim, adeoque putidus. Salem pro Jerosolyma accipi libenter credo: atque hæc opinio magis recepta est. Quanquam siquis malit contrariam sententiam amplecti, quod oppidum fuerit in planitie situm, non repugno. Hieronymus hac in parte varius est: quod tamen alicubi narrat, ætate sua quædam adhuc vestigia palatii Melchisedec superfuisse, ex veteribus ruinis mihi non fit verisimile. Nunc videndum superest quomodo insculptam habuerit Melchisedec figuram Christi, & fuerit quasi [illegible]. verba sunt Davidis Psal. 110. vers. 4. Juravit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Prius eum in sede regia locaverat, cui nunc vendicat sacerdotii honorem. Constat autem sub Lege sic distincta fuisse duo hæc officia, ut regibus nefas esset sacerdotium arripere. Ut demus verum fuisse quod narrat Plato, & passim occurrit apud Poëtas, receptum olim fuisse communi gentium usu, ut rex idem esset ac sacerdos: in Davidem & ejus posteros nullo modo quadrabat, quos Lex vetabat alterum munus prorsus attin-

gere.

gere. Ergo quod veteri Lege divinitus conſtitutum fuerat, in hujus Sacerdotis perſona abrogari oportuit. Nec abs re Apoſtolus ſacerdotium vetuſto illo & umbratili præſtantius notari contendit, quod jurejurando ſancitur. Porro donec ad Chriſtum ventum fuerit non reperietur iſte Rex ac Sacerdos, qui inter omnes emineat. Quemadmodum autem nemo extitit, præter Chriſtum, qui Melchiſedec dignitate æquaret, nedum præcelleret: ita hinc colligimus, in illius perſona oblatam fuiſſe Patribus Chriſti effigiem. Nec ſane David ſimilitudinem à ſe confictam profert: ſed quare divinitus ordinatum fuerit Chriſti regnum, & quidem jurejurando interpoſito, teſtatur. nec dubium eſt quin idem per manus jam olim à Patribus traditum foret. Summa eſt, Chriſtum ita fore ſecundum à Deo Regem, ut etiam in Sacerdotem ungatur, & quidem perpetuum. quod nobis cognitu pluſquam utile eſt, ut diſcamus regiam Chriſti potentiam conjungere cum Sacerdotis officio. Idem ergo qui unicus & æternus conſtitutus eſt Sacerdos, ut nos Deo reconciliaret, ac peracta expiatione intercederet pro nobis, Rex etiam immenſa virtute pollet ad tuendam ſalutem noſtram, noſque ſuo præſidio tuendos. Ita fit ut ejus patrocinio freti intrepide nos ſiſtamus coram Dei facie, quem ſcimus fore nobis propitium: & invicto ejus brachio confiſi, ſecure gloriemur contra omne hoſtium genus. Qui vero alterum munus ſeparant ab altero, Chriſtum lacerantes, fidem dimidia ſua fultura privatam labefactant. Notandum etiam quod Rex æternus vocatur Chriſtus inſtar Melchiſedec. Nam quum ejus vitæ nullum aſſignet finem Scriptura, quaſi ſuperſtitem omnibus ſeculis relinquit: certe non temporalis, ſed æterni regni figuram nobis pingit vel adumbrat in ejus perſona. Quum vero Chriſtus morte ſua munus Sacerdotis peregerit, ſequitur uno illo ſacrificio ſemel placatum eſſe Deum, ut non aliunde jam petenda ſit reconciliatio. Quare atrocem illi injuriam faciunt, ac honorem divinitus illi jurejurando datum nefando ſacrilegio eripiunt quicunque vel alia erigunt ſacrificia expiandis peccatis, vel alios ſacerdotes fabricant. Atque utinam id prudenter expenſum fuiſſet à vetuſtis Eccleſiæ ſcriptoribus. Neque enim tam frigide, imo tam inſcite tranſtuliſſent ad panem & vinum ſimilitudinem Chriſti & Melchiſedec, quæ longe in aliis rebus conſiſtit. Putarunt imaginem eſſe Chriſti Melchiſedec: quia panem & vinum obtulit. Addunt enim Chriſtum corpus ſuum, qui panis eſt vivificus, & ſanguinem, qui ſpiritualis

Hebr. 7:1. eſt potus, obtuliſſe. Atqui Apoſtolus dum in Epiſtola ad Hebræos exactiſſime colligit, & ſigillatim exequitur quicquid ſimile cum Chriſto habuit Melchiſedec, de pane & vino verbum non facit. Si vera eſſet Tertulliani & ſimilium argutia, nimiæ negligentiæ fuiſſet, ſingulas partes quæ levis momenti erant excutiendo, præcipuum caput ne una quidem ſyllaba dignari. De ſacerdotio autem quum tam prolixe & accurate diſputet Apoſtolus, quam craſſa eſſet iſta oblivio, inſigne ſacrificium, in quo tota vis ſacerdotii incluſa erat, non attingere? Ex benedictione & decimis honorem ejus probat: quanto illud ad rem aptius quadrabat, non agnos, aut vitulos, ſed mundi vitam (hoc eſt, Chriſti corpus & ſanguinem) in figura obtuliſſe? His rationibus abunde refellitur veterum commentum. Quanquam ex verbis Moſis ſatis luculenta refutatio ſumi poteſt. Neque enim illic legitur quicquam fuiſſe oblatum Deo, ſed uno contextu ſic habetur, Obtulit panem & vinum: & quum eſſet Sacerdos Dei altiſſimi, benedixit illi. Quis non videt utrique verbo commune eſſe relativum: ideoque tam vino refectum eſſe Abram quam benedictione ornatum? Bis vero ridiculi Papiſtæ qui oblationem panis & vini ad Miſſale ſuum ſacrificium detorquent. Nam ut Melchiſedec ſibi conformem habeant, fateri neceſſe erit panem & vinum in Miſſa offerri. Ubi igitur tranſſubſtantiatio, quæ præter nudas ſpecies nihil relinquit? Deinde qua audacia Chriſti corpus ſuis ſacrificiis immolandum tradunt? quo prætextu, quum unicus vocetur ſucceſſor Melchiſedec Filius Dei, innumeros illi ſubrogant? Videmus ergo quam inſulſe non modo depravent hunc locum, ſed abſque ullo colore balbutiant.

19. *Et benedixit ei.*] Niſi inter ſe cohæreant hæc duo membra, Sacerdos erat Dei, & Benedixit, nihil hic niſi vulgare referet Moſes. Mutuo enim ſibi benedicunt homines: hoc eſt, bene precantur alii aliis. Sed hic nobis deſcribitur Dei Sacerdos, qui pro jure officii minorem & ſibi ſubjectum ſanctificat. Neque enim unquam fuiſſet auſus benedicere Abram, niſi ſe hac in parte excellere præ ipſo noviſſet. In hunc modum jubentur Levitici ſacerdotes populum benedicere: atque id efficax ratumque fore Deus promittit. Sic Chriſtus in cælum aſcendens, ſublatis manibus Apoſtolos benedixit, tanquam gratiæ Dei miniſter: ac tunc exhibita fuit hujus figuræ veritas. Sibi enim teſtatus eſt injunctum fuiſſe benedicendæ Eccleſiæ à Patre munus, quod in Melchiſedec adumbratum fuerat. *Benedictus Abram Deo excelſo.* Huc tendit Melchiſedec, ut confirmet ratamque faciat divinæ vocationis gratiam ſancto Abræ. honorem enim deſignat quo Deus ipſum peculiariter ornaverat, à reliquis omnibus ſegregans, & ſibi adoptans in filium. Et Deum à quo electus fuit Abram, poſſeſſorem vocat cæli & terræ, ut diſcernat à fictitiis Gentium idolis. Poſtea quidem aliis titulis ſe veſtivit Deus, ut propiore nota ſe familiarem redderet hominibus, qui pro ſui ingenii vanitate, quum Deum audiunt cæli & terræ opificem, vagari non deſinunt donec in ſuis figmentis evaneſcant. Sed quia jam Abræ innotuerat Deus, multiſque oraculis formata erat ejus fides, ſatis habet Melchiſedec creationis elogio teſtari verum eſſe & unicum Deum quem colit Abram. Quanquam autem ipſe quoque habebat ſincerum veri Dei cultum: Abram tamen benedictum Dei vocat, æterni fœderis reſpectu: acſi diceret, quaſi hæreditario jure reſidere Dei gratiam in una familia & gente, quia unus Abram ex toto mundo ſelectus eſſet. Additur deinde ſpecialis victoriæ gratulatio, non qualis inter profanos homines volitare ſolet, dum alii alios ventoſis encomiis efferunt: ſed Melchiſedec gratias agit Deo: & victoriam quam adeptus eſt ſanctus vir, quaſi ſigillum facit gratuitæ ejus vocationis.

Num. 6. verſ. 23.
Luc. 24. verſ. 51.

20. *Dedit ei decimas.*] Sunt qui intelligant datas fuiſſe decimas Abræ: ſed aliter Apoſtolus, qui docet in lumbis Abræ decimatum fuiſſe Levi, quum Abram præſtantiori Sacerdoti decimas obtulit. Et ſane abſurdum eſſet quod illi priores volunt: quia ſi Dei Sacerdos fuit Melchiſedec, recipere decimas oportuit potius quam dare. Nec vero dubium eſt quin Deo in perſona Melchiſedec munus obtulerit Abram, ut in talibus primitiis ſua omnia dicaret. Seipſum ergo ſponte decimavit Abram in gratiam Melchiſedec, ut honorem haberet ejus ſacerdotio. Porro quum id non perperam nec temere actum fuiſſe conſtet, merito colligit Apoſtolus in hac figura ſacerdotio Chriſti Leviticum fuiſſe ſubjectum. Aliis poſtea de cauſis decimas Levitis dari juſſit Deus ſub Lege: Abræ autem ſeculo tantum ſacra oblatio fuit gratitudinis pignus ac teſtimonium. Incertum tamen eſt, ſpoliorumne decimas, an bonorum quæ domi poſſidebat, obtulerit. Sed quia veriſimile non eſt liberalem fuiſſe de alieno, & prædæ decimam partem largitum eſſe, ex qua ne filum quidem attingere voluit: potius conjicio ſumptas fuiſſe has decimas ex propriis ejus facultatibus. Quanquam non admitto quotannis fuiſſe ſolutas, ut quibuſdam placet: potius, meo judicio, ſemel illi dicavit hoc munus,

Hebr. 7:8.

ut summum Dei Sacerdotem agnosceret: nec tunc potuit de manu (quod aiunt) in manum tradere: sed solennis fuit nuncupatio, cujus paulo post sequutus est effectus.

21. *Dixit rex Sodomæ.*] Quia Moses, interposita obiter mentione regis Salem, contextum sermonis sui de rege Sodomæ abruperat, illuc nunc redit: ac docet, non tantum gratulandi causa regem Sodomæ venisse Abræ obviam, sed ut debito præmio ipsum afficeret. Totam ergo prædam illi remittit, exceptis hominibus: acsi diceret, Magnum est quod homines recupero: tibi reliqua omnia cedant in beneficii præmium. Atque hoc quidem laude dignum est, quod se gratum homini præbet: modo ne ingratus esset Deo, cujus nec severitate nec clementia redditus est melior. Fieri etiam potest ut servili modestiæ simulatione homo inops & bonis omnibus nudatus, captaverit Abræ favorem, ut saltem captivos & vacuam urbem sibi haberet. Certe postea videbimus Sodomitas accepti beneficii fuisse immemores, dum superbe & contumeliose sanctum Lot vexarunt. Vetus hæc ceremonia ad vim & naturam jurisjurandi exprimendam valde apposita fuit. Manu enim ad cælum sublata, ostendimus nos Deum advocare testem: & simul ultorem, si fallimus. Levabant quidem olim manus in suffragiis: unde Græcis verbum χειροτονεῖν pro decernere: sed in jurandi ritu alia fuit ratio. Testati enim sunt se ad Dei præsentiam confugere, & quasi accersere tam præsidem veritatis quam perjurii vindicem. Mirum tamen videri potest cur tam facile ad jurandum prosiliat Abram. Sciebat enim hoc reverentiæ habendum esse Dei nomini, ut eo parce, & tantum pro necessitate utamur. Respondeo, duas illi fuisse jurandi causas. nam quia solent flexuosi homines alios metiri sua ulna, raro fidem habent simplicibus verbis. Putasset igitur rex Sodomæ Abram non serio jus suum remittere, nisi interpositum fuisset Dei nomen. Deinde magni intererat vulgo omnibus patere, bellum mercenarium ab eo non fuisse gestum. Satis declarant temporum omnium historiæ, etiam qui justas habuerunt bellandi causas, fuisse tamen incitatos privatis commodis. Atque ut acuti sunt homines ad excogitandos prætextus, nunquam illis desunt causæ, quamvis sola eos cupiditas stimulet. Ergo nisi animose repudiasset Abram belli spolia, vulgatus statim fuisset rumor, specie recuperandi nepotis prædæ aucupio fuisse intentum. Quod illi non tam sua causa sollicite cavendum fuit, quam gloriæ Dei studio, cui aliquid sinistræ notæ aspersum fuisset. Præterea munire se voluit Abram Dei nomine tanquam clypeo contra omnes avaritiæ illecebras. Variis enim modis tentare ejus animum non destitisset rex Sodomæ, nisi mature blandis captationibus præcisa fuisset ansa.

23. *Si à filo usque ad corrigiam.*] Eclipticam jurandi formam habent Hebræi, in qua subaudienda est pœnæ imprecatio. Alicubi plena expressio occur- 1 Sam. 14.
rit in Scripturis, Hoc faciat mihi Dominus, & hoc vers. 44.
addat. Quia tamen horrendum est incidere in manum Dei viventis, quo major in juramentis colatur religio, abrupta ista loquutio homines admonet ut secum reputent quid agant. perinde enim est acsi manum sibi injicerent, ac resisterent in medio sermonis cursu. Hoc quidem fixum manet, nunquam temere jurare homines quin Dei vindictam provocent in suum caput, eumque sibi adversarium constituant. *Ne forte dicat.* Quanquam præ se ferunt hæc verba elatum animum, & famæ nimis deditum: quia tamen laudatur hac in parte Abram à Spiritu, sancta hæc fuit animi magnitudo. Verum exceptio additur quod nolit suam liberalitatem sociis damnosam esse, nec eos subjicere suis legibus. Nam & ista est non minima pars virtutis, sic recte agere, ut alios non cogas ad tuum exemplum, quasi ad regulam. Spectet igitur quisque quid ferat sua vocatio, quid officio conveniat, ne alii aliis suo arbitrio præjudicent. Nimis enim imperiosa est ista morositas, quum aliis instar legis præscriptum esse volumus quod sequimur ipsi tanquam rectum, & officio nostro consentaneum.

CAPUT XV.

POst hæc fuit verbum Jehovæ ad Abram in visione, dicendo, Ne timeas Abram, ego scutum *ero* tibi, merces tua multa valde.

2. Et dixit Abram, Dominator Jehova, quid dabis mihi? & ego incedo orbus, & filius derelictionis domus meæ erit iste Dammescenus Elihezer.

3. Et dixit Abram, Ecce, mihi non dedisti semen: & ecce, filius domus meæ hæres meus est.

4. Et ecce verbum Jehovæ ad eum, dicendo, Non erit hæres tuus iste: sed qui egredietur de visceribus tuis, ipse hæres tuus erit.

5. Et eduxit eum foras, & dixit, Suspice nunc cælum, & numera stellas, si poteris numerare eas. Et dixit ei, Sic erit semen tuum.

6. Et credidit Jehovæ: & reputavit illud ei ad justitiam.

7. Et dixit ad eum, Ego Jehova qui eduxi te de Ur Chaldeæ, ut darem tibi terram istam, ut hæredites eam.

8. Et dixit, Dominator Jehova, in quo cognoscam quod hæreditabo eam?

9. Et dixit ad eum, Tolle mihi vitulam triennem, & capram triennem, & arietem triennem, & turturem, & pullum columbarum.

10. Et tulit sibi omnia ista, & divisit ea per medium, & posuit quamlibet *partem* divisionis suæ è regione sociæ suæ: sed aves non divisit.

11. Et descenderunt aves super cadavera, & abigebat eas Abram.

12. Et fuit, sole occumbente sopor cecidit super Abram: & ecce, terror tenebrosus & magnus cadens super eum.

13. Et dixit ad Abram, Cognoscendo cognosce quod peregrinum erit semen tuum in terra non sua: & servient eis, affligentque eos per quadringentos annos.

14. Sed etiam gentem cui servierint, ego judicabo: & postea egredientur cum substantia magna.

15. Et tu ingredieris ad patres tuos in pace, sepelieris in canitie bona.

16. Et generatione quarta revertentur huc: quia nondum est completa iniquitas Emoræi.

17. Et

17. Et fuit, sole occumbente caligo erat, & ecce furnus fumans, & lampas ignis quæ transibat inter divisiones ipsas.

18. In die ipso pepigit Jehova cum Abram fœdus, dicendo, Semini tuo dabo terram hanc, à flumine Ægypti, usque ad flumen magnum, flumen Euphratem:

19. Cenæum & Cenizæum & Cadmonæum,

20. Et Hitthæum & Perizæum & Rephaim,

21. Et Emoræum & Chenaanæum & Girgasæum & Jebusæum:

1. *Fuit verbum Jehovæ.*] Videri posset rebus lætis & ex voto fluentibus supervacua fuisse hæc visio, præsertim quum Dominus servum suum quasi tristem ac metu afflictum, bono animo esse jubeat. Ideo quidam divinant Abram reversum à liberatione sui nepotis, aliquo incommodo fuisse affectum, cujus nulla fit à Mose mentio: sicuti Dominus suos sæpe humiliat, ne in rebus prosperis exultent: quum autem dejectus esset Abram, rursus novo oraculo fuisse erectum. Sed quia nihil tale conjicere licet ex verbis Mosis, aliam potius fuisse causam sentio. Primo, quamvis illi undique plausus darentur, non dubium est quin variæ cogitationes in ejus animum subierint. Tametsi prælio devicti fuerant Cedorlaomer, & ejus socii, eos tamen provocaverat Abram, ut possent collectis novis copiis & refectis viribus, rursus terram Chanaan aggredi. Nec ejus periculi metu vacabant terræ incolæ. Deinde, ut rara felicitas comitem fere invidiam secum trahit, multis sinistris sermonibus obnoxius esse cœpit Abram, postquam cum victore exercitu quatuor regum confligere ausus fuerat. Sinistra etiam suspicio oriri potuit, fore mox ut vires suas, quas expertus erat contra extraneos reges, in vicinos & hospites suos converteret. Ergo sicut honori illi fuit victoria, ita non dubium est quin formidabilem & suspectum multis reddiderit, & conflaverit multorum odia; quum sibi quisque ex illius fortitudine & felici successu periculum fingeret. Nihil igitur mirum si commotus fuerit, & noxie multa agitaverit, donec illum Deus auxilii sui fiducia deintegro erexit. Potuit etiam alius esse finis oraculi: nempe ut Deus contrario vitio occurreret. Poterat enim Abram victoria elatus, suæ vocationis oblivisci, ut principatum sibi acquireret, & vitæ erraticæ, assiduæque vexationis tædio appeteret meliorem fortunam, & quietum vitæ statum. Et scimus quam proclive sit hominibus secundæ & ridentis fortunæ blanditiis inescari. Anticipat ergo Deus, & priusquam sancti viri mentem occupet illa vanitas, memoriam illi renovat spiritualis gratiæ, ut illic penitus acquiescens reliqua omnia despiciat. Quia tamen verbum hoc, Ne metuas, perinde sonat quasi Deus mœrentem vel sollicitum lenire aliquo solatio velit: probabile est eum tali confirmatione habuisse opus: quia videbat multos maligne obstrepere suæ victoriæ, & senectutem suam duris molestiis fore expositam. Quanquam fieri potest ut Deus non idem ipsum timere vetet, quia metu sit perculsus: sed ut fortiter contemnere, ac pro nihilo ducere totum mundi favorem, & terrenas opes discat: acsi dixisset, Modo me unum habeas propitium, non est cur metuas. Me igitur uno contentus in mundo (ut hactenus cœpisti) peregrinare: ac potius è cælo pendeas quam in terra sis defixus. Quicquid sit, Deus ad se revocat servum suum, ostendens longe majora bona illi apud se reposita esse: ne in victoria subsidat. Dicit autem Moses *in visione loquutum esse Deum:* quo significat additum verbo fuisse visibile aliquod gloriæ Dei symbolum, quo major auctoritas oraculo constaret. Fuit autem hic unus ex duobus ordinariis modis, quibus se Dominus olim manifestare Prophetis suis solebat: sicuti habetur Numerorum cap. 12. vers. 6. *Ne timeas Abram.* Tametsi posterior in contextu est promissio, præcedit tamen ordine: quia ex ea pendet confirmatio, qua Deus cor Abræ à metu liberat. Hortatur Deus Abram ut tranquillo sit animo: sed ubi fundata est talis securitas, nisi dum fide apprehendimus nos curæ esse Deo, ac in ejus providentiam recumbimus? Priorem igitur locum tenet promissio, quod Deus sit clypeus Abræ, & satis ampla merces: cui annexa est, quasi appendix, exhortatio, ne metuat, tali salutis suæ præside & felicitatis auctore fretus. Ideo quo magis perspicuus sit verborum sensus, inserenda est causalis nota, Ne timeas Abram, quia ego sum clypeus tuus. Porro clypei nomine significat tutum semper fore suo præsidio Abram. Mercedem se appellans, se unum illi debere sufficere admonet. Sicuti autem illius respectu generalis fuit hæc doctrina, ut sciret victoriam non summum, neque extremum bonorum esse, quibus ipsum prosequi Deus statuerat: sic idem nobis omnibus in unius hominis persona sciamus promitti. Nam hac voce quotidie fideles suos Deus compellat, quia semel tuendos suscepit, sibi curæ fore, ut salvos conservet sub manu sua, virtuteque protegat. Quemadmodum vero clypei officium ac vicem sibi Deus tribuit ut se ad defensionem salutis nostræ opponat: ita hæc promissio instar muri ahenei merito nobis esse debet, ne in ullis periculis ultra quam oportet trepidemus. Quia autem variis & innumeris carnis cupiditatibus circumacti homines subinde fluctuant, deinde nimium addicti sunt præsentis vitæ desiderio: sequitur alterum membrum, quo Deus se unum ad omnes beatæ vitæ numeros sufficere fidelibus testatur. Merces enim tantundem valet ac hæreditas vel felicitas. Id si animis nostris probe infixum esset, in solo Deo summam ac plenam nobis esse bonorum perfectionem, facile modum statueremus pravis desideriis quæ nos misere sollicitant. Sensus autem est, nos vere demum felices esse ubi Deum habemus propitium. neque enim solum nos cumulat omni benignitatis copia, sed se nobis fruendum offert. Jam quid ultra est quod appetant homines, ubi Deo fruuntur? Sciebat David quid valeret hæc promissio, qui gloriatur sortem sibi præclaram obtigisse, quia Dominus sit sua hæreditas. *Psal. 16. vers. 6.* Cæterum quia nihil difficilius est quam frenare pravos carnis appetitus, & tam fœda est ac impia hominum ingratitudo, ut vix unquam illis Deus satisfaciat: non simpliciter mercedem se Dominus ipse vocat, sed amplam valde, qua satis superque contentos esse nos decet. Ea vero uberrima fiduciæ materia est, & solida fultura. Nam quisquis sibi persuaserit vitam suam protegi Dei manu, nec se unquam miserum fore illo propitio, & ad hunc portum in omnibus suis curis ac molestiis confugiet: optimum inveniet malis omnibus remedium. Non quod omni prorsus timore & cura vacui sint fideles, quamdiu inter discriminum & ærumnarum procellas jactantur: sed quia sedatur trepidatio in eorum animis: & quemadmodum pluris est Dei præsidium quam omnia pericula, sic timorem fiducia exuperat.

2. *Dominator Deus.*] Hebraicus textus habet אדני יהוה. Ex qua appellatione colligitur, notam aliquam divinæ gloriæ insculptam fuisse visioni, ut Abram nihil de auctore ambigens, intrepide in hanc vocem erumperet. Nam quum mirus fallendi artifex sit Satan, ac tot præstigiis sub Dei nomine illudat: certum ac notabile discrimen constare oportuit veris ac cælestibus oraculis, quæ sanctorum Patrum fidem ac mentes fluctuare non sinerent. Ergo in visione

sione cujus fit mentio, patefacta fuit Abræ Dei majestas, quæ ad fidei ejus certitudinem sufficeret. Non quod Deus qualis est apparuerit, sed quatenus capi poterat humano sensu. Sed parum modeste se gerere videtur qui tam magnifica promissione posthabita, de orbitate conqueritur, & Deo obstrepit, quia nullum hactenus dederit semen. Quid optabilius fuit quam recipi in Dei tutelam, & ejus fruitione beatum esse? Parum igitur verecunda videtur objectio, dum Abram, quasi oblatum illud sibi incomparabile bonum parvifaciens, non acquiescit, donec sobolem habeat. Sed excusari primum posset Abræ libertas, quod curas quibus angimur, & molestias quibus gravamur, in sinum suum effundere Dominus permittit. Deinde considerandus est finis querimoniæ. neque enim simpliciter solitarium se esse docet: sed quia omnium promissionum effectus à semine pendebat, non immerito tam necessarium pignus sibi dari postulat. Nam si mundi benedictio & salus non aliunde quam ex semine speranda est, ubi præcipuum istud caput sibi deesse videt, non mirum est alia quasi evanescere, saltem non placare ejus animum, nec vota satiare. Atque hæc eadem ratio est cur Deus non modo æqui boni consulat servi sui querimoniam, sed precationem statim propitius exaudiat. Tribuit quidem Abræ Moses affectum, qui naturaliter omnibus insidet: sed hoc non obstat quin altius spectarit dum tantopere hæredem appetit ex se progenitum. Et certe non exciderant ejus memoria promissiones illæ, Semini tuo dabo terram hanc: item, In semine tuo benedicentur omnes gentes. quarum prior sic reliquis omnibus annexa erat, ut sublata illarum fidem labefactaret: posterior vero totum gratuitum salutis pignus in se continebat. Ideo rite Abram quæcunque promittit Deus illic, includit.

Et ego incedo orbus.] Loquutio est metaphorica. Vitam nostram similem esse stadio scimus. Abram quum provectus jam esset ætatis, dicit se eousque progressum ut pauxillum sibi ex cursu restet. Jam, inquit, prope ad metam perventum est: confecto itaque vitæ cursu orbus moriar. Adjungit indignitatis augendæ causa, hominem alienigenam sibi hæredem fore. Neque enim dubito quin Damesec gentile sit patriæ nomen: non autem proprium matris, ut falso putarunt quidam: acsi diceret, Ne unus quidem ex consanguineis meis hæres mihi obtinget: sed homo Syrius ex Damasco. Forte enim eum Abram in Mesopotamia emerat. Simul vocat filium Mesec: de qua voce non convenit inter Grammaticos. Quidam à שקק deducunt, quod est discurrere, & vertunt œconomum, vel procuratorem: quia huc & illuc ad negotia discurrat qui amplæ domus curam sustinet. Alii à שקה, & pocillatorem vertunt: quod mihi videtur parum congruere. Diversam interpretationem magis amplector, quod vocetur filius derelictionis: quia נטש interdum pro relinquere sumitur. Quanquam non intelligo sic dici, cur omnia relicturus sit Abram: sed quia non alibi residuam spem habeat. Perinde est igitur (meo judicio) acsi vocaret filium orbitatis. quia hoc desertæ & sterilis domus testimonium erat, hæreditatem ad hominem extraneum devolvi, qui locum vacuum & derelictum occupet. Postea contemptim vocat servum, aut vernam. *Filius*, inquit, *domus meæ, hæres meus erit.* Contemptim ita loquitur: acsi diceret, Misera est mea conditio, cui ne liber quidem homo succedet. Quæritur tamen quomodo & Damascenus & verna Abræ fuerit. Solutio duplex est, filium domus vocari, non qui in ea natus sit, sed tantum in ea educatus: vel ex Damasco oriundum esse, quia ex Syro patre ortus erat.

4. *Non erit hæres tuus iste.*] Hinc colligimus probatum fuisse Deo votum Abræ. Unde etiam sequitur illud alterum, non carnis affectu impulsum fuisse Abram ad hanc precationem, sed pio sanctoque benedictionis, quæ promissa erat, fruendæ desiderio. Nec tantum illi promittit Deus semen, sed ingentem populum qui numero & multitudine æquare possit stellas cæli. Qui allegorice exponunt, cæleste promitti semen quod stellis confertur, fruantur suo sensu: nos vero teneamus quod magis solidum est, stellarum conspectu adjutam fuisse Abræ fidem. Nam quo melius suos Dominus afficiat, & efficacius penetret in eorum mentes, postquam aures pulsavit verbo suo, simul etiam externis symbolis excitat oculos, ut auribus consentiant. Quare non supervacuus fuit stellarum aspectus, sed hac cogitatione ferire debuit animum Abræ Deus, Qui solo verbo tam numerosum exercitum repente produxit, quo cælum prius inane & vastum ornaret, nonne poterit vacuam domum sobole replere? Cæterum necesse non est nocturnam fingere visionem, quia tunc apparuerint stellæ quæ interdiu oculos fugiunt. nam quum hoc in visione gestum fuerit, mirabile speculum habuit Abram, quod res absconditas palam monstraret. Itaque quamvis pedem non moveret, tamen extra tabernaculum per visionem educi potuit. Quæritur nunc de quo semine intelligenda sit promissio. Et certum est neque posteros Ismaëlis, neque Esau in hoc ordine censeri: quia legitimum semen à promissione censetur, quam Deus residere voluit in Isaac & Jacob. De posteris tamen Jacob eadem oritur dubitatio: quia multi qui ab eo genus traxerunt secundum carnem, quum degeneres essent atque alieni à fide Patrum, seipsos abdicarunt. Respondeo, sententiam hanc promiscue ad totum populum extendi, quem Deus sibi adoptavit. Sed quia multos sua infidelitas alienavit, veniendum est ad Christum, qui veros & genuinos filios ab adulterinis discernit. Hoc modo Abræ posteritas redigitur ad paucitatem, ut deinde magis augescat. Nam in Christo colliguntur etiam Gentes, & fide inseruntur in corpus Abrahæ, ut locum habeant inter legitimos ejus filios. Qua de re plura decimo septimo capite dicenda rursus erunt.

6. *Et credidit Domino.*] Quam uberem & reconditam doctrinam contineat hic locus, nemo nostrum conjiceret, nisi facem nobis prætulisset Paulus. Sed *Rom. 4.*
hoc mirum est, ac prodigii simile, quod quum Spiri- *vers. 3.*
tus Dei tantam lucem accenderit, clausis tamen oculis plerique interpretum, non secus atque in noctis tenebris, vagentur. Judæos omitto, quorum nota est cæcitas. Sed qui Paulum habebant dilucidum interpretem, tam insipide depravasse hunc locum, prodigii loco (ut dixi) habendum est. Quanquam inde apparet nullam in rem seculis omnibus Satanam magis incubuisse quam ut gratuitam fidei justificationem, quæ hic diserte asseritur, vel extingueret, vel suffocaret. Verba Mosis sunt, Credidit D[illegible]mino, & reputavit illi ad justitiam. Laudatur p[illegible]te loco fides Abræ, qua Dei promissionem amp[illegible]us est. Secundo additur fidei elogium, quod inde [illegible]stitiam adeptus sit Abram coram Deo, idque imput[illegible]tione. Nam verbum חשב quo utitur Moses, relative ad judicium Dei positum est, sicuti Psalm. 106. vers. 31. ubi dicitur zelus Phinees esse illi imputatus in justitiam. Quid tamen hoc valeat, melius ex antitheto patebit. Levit. 7. vers. 18. dicitur, expiatione facta non imputabitur homini iniquitas. Rursum 17. vers. 4. Sanguis imputabitur illi viro. Ita 2. Samuelis decimo nono, vers. 19. dicit Semei, Non imputet mihi rex iniquitatem. Cui affine est quod habetur 2. Reg. 12. vers. 15. Non imputabant viris quibus dabant pecuniam ad opus, hoc est, non exigebant rationem pecuniæ: sed illos fide sua sinebant administrare. Nunc ad Mosen redeamus. Quemadmodum reos esse coram Deo intelligimus quibus imputatur iniquitas: ita quibus imputat justitiam, eos probat quasi justos. quare justi-

tiæ

tiæ imputatione in numerum & ordinem justorum receptus fuit Abram. Paulus enim ut vim ac naturam, vel qualitatem justitiæ hujus distincte ostendat, deducit nos ad cœleste Dei tribunal. Ideo insulse nugantur qui hoc ad famam probitatis trahunt, quasi vir justus & rectus fuerit habitus Abram. Nec minus inscite textum corrumpunt qui dicunt Abram tribuisse Deo gloriam justitiæ, ut ejus promissis tuto acquiescere auderet, fidelem illum ac veracem agnoscens. quamvis enim non exprimat Moses nomen Dei, tamen usitata loquendi ratio in Scripturis omnem ambiguitatem tollit. Denique non minoris stuporis quam impudentiæ est, quum hoc illi imputatum fuisse dicitur in justitiam, alium sensum comminisci quam fidem Abræ fuisse pro justitia apud Deum. Sed absurdum esse videtur, justificatum esse Abram quod æque numerosum crediderit fore semen suum atque stellas cœli. Neque enim potuit esse nisi particularis fides, quæ ad integram hominis justitiam minime sufficit. Deinde quid terrena & temporalis promissio ad æternam salutem valuit? Respondeo, istud Credere cujus meminit Moses, non ad unum membrum restringi, sed complecti totam promissionem quæ hic refertur. deinde Abram non ex præsenti tantum oraculo æstimasse promissum semen, sed ex aliis ubi addita erat specialis benedictio. Unde colligimus non vulgare nec quodlibet semen sperasse, sed in quo benedicendus erat mundus. Si quis pervicacius insistat, coacte ad Christum torqueri quod de liberis Abræ communiter dictum est: primum negari non potest Deum promissionem ante servo suo factam, nunc rursus iterare, ut ejus querimoniæ respondeat. Diximus autem, & res ipsa clare demonstrat, promissæ benedictionis intuitu compulsum fuisse Abram ut tantopere semen optaret. Unde sequitur, hanc promissionem non arreptam ab illo fuisse seorsum ab aliis. Verum ut hoc totum remittam, considerandum esse dico quid hic agatur, ut inde fiat de fide Abræ judicium. Deus non hoc vel illud tantum servo suo promittit, qualiter specialibus interdum beneficiis citra paterni sui amoris gustum incredulos quoque aspergit: sed se propitium illi fore testatur, & præsidio gratiaque sua fretum in salutis fiducia confirmat. Nam cujus Deus est hæreditas, is non caduco gaudio exultat, sed quasi jam in cœlum sublatus, solido æternæ vitæ gaudio fruitur. Imo hoc axioma tenendum est, omnes Dei promissiones quæ fidelibus destinantur, ex gratuita Dei misericordia fluere, & testimonia esse paterni amoris, ac gratuitæ adoptionis, in qua fundata est eorum salus. Ergo non dicimus justificatum esse Abram, quia verbulum unum arripuerit de generanda sobole, sed quia Deum in patrem amplexus est. Nec sane alia de causa nos justificat fides nisi quia nos Deo reconciliat: neque id suo merito, sed dum gratiam nobis in promissionibus oblatam recipimus, ac certo persuasi nos amari à Deo tanquam filios, de æterna vita non du-
Rom 4:4. bitamus. Ideo Paulus à contrariis ratiocinatur, non operibus justificatum fuisse cui imputata est fides in justitiam. Nam qui justitiam operibus consequitur, illius merita in rationem veniunt coram Deo. Atqui fide justitiam apprehendimus, dum nos sibi gratis Deus reconciliat. Unde sequitur cessare operum merita, dum ex fide justitia quæritur. ultro enim à Deo donari & verbo afferri necesse est, ut eam quis fide possideat. Hoc ut clarius intelligatur, quum dicit Moses imputatam fuisse Abræ fidem pro justitia, non significat istam fidem primam fuisse justitiæ causam, quæ efficiens dicitur, sed formalem duntaxat. acsi dixisset, justificatum ideo fuisse Abram quia in paternam Dei benevolentiam recumbens, meræ ejus bonitati, non sibi nec suis meritis confisus fuerit. Nam id præcipue tenendum est, fidem aliunde justitiam mutuari qua apud nos destituimur: alioqui perperam opponeret Paulus operibus fidem, ubi de obtinenda justitia agitur. Et mutua inter promissionem gratuitam & fidem relatio nihil dubitationis relinquit. Jam notanda est temporis circumstantia. Fide justificatus est Abram multis post annis ex quo à Deo vocatus, relicta patria voluntarius exul, insigne patientiæ & continentiæ speculum fuerat, postquam se totum sanctimoniæ dediderat, postquam se assidue exercens in spirituali & externo Dei cultu fere Angelicam vitam meditatus fuerat. Sequitur ergo, usque ad vitæ finem fidei justitia nos in æternum Dei regnum perduci. Qua in parte multi nimis crasse hallucinantur. Concedunt illi quidem, justitiam quæ gratis peccatoribus donatur, & indignis offertur, sola fide recipi: sed hoc ad momentum temporis restringunt, ut justus sit bonis operibus qui ab initio fide justitiam semel adeptus est. Hoc modo fides nihil aliud est quam initium justitiæ: continuo autem vitæ decursu in operibus justitia consistit. Atqui prorsus insanos esse oportet qui sic ineptiunt. Nam si Angelica Abræ integritas per tot annos fideliter uno tenore culta, non obstitit quin ad fidem confugeret petendæ justitiæ causa: ubi gentium reperietur tanta perfectio, quæ Dei conspectum sustineat? Ergo ex ratione temporis certo colligimus non esse justitiæ fidei subrogandam operum justitiam, ut quod illa inchoaverit, hæc perficiat: sed fide justificari sanctos quamdiu in mundo vivunt. Siquis objiciat, credidisse prius Abram Deo, quum vocantem sequutus est, seque ejus tutelæ & custodiæ permisit: in promptu est solutio, hic non haberi sermonem quando primum justificari cœperit Abram, vel Deo credere: sed uno in loco doceri vel referri quomodo tota vita justificatus fuerit. Nam si statim à prima ejus vocatione ita loquutus fuisset Moses, plus coloris haberet illa quam dixi cavillatio, fidei justitiam initialem (ut ita loquar) tantum esse, non perpetuam. Nunc vero quum post tantos progressus dicitur adhuc fide justus esse, inde facile apparet gratis justificari sanctos usque ad mortem. Fateor quidem postquam Spiritu Dei regeniti sunt fideles, justificandi modum à priori nonnihil differre. Nam qui tantum ex carne nati sunt, eos omni bono vacuos Deus sibi reconciliat: & quum nihil in ipsis inveniat præter horrendam malorum colluviem, imputatione justos habet. Quibus autem Spiritum sanctitatis & justitiæ contulit, eos cum suis donis complectitur. Cæterum ut bona eorum opera Deo placeant, ea quoque ipsa justificari gratuita imputatione oportet: quia semper aliquid vitii subest. Manet tamen interea illud fixum, credendo non operando justificari coram Deo homines, dum gratiam fide obtinent, eo quod mercedem operibus mereri nequeant. Quod autem inde Paulus contendit, Abram operibus justitiam non esse promeritum, quam ante Circumcisionem amplexus est, cum superiore doctrina non pugnat. Tale quidem est argumentum Pauli: Circumcisio Abræ posterior fuit justitia ipsius ordine temporis: ergo causa esse non potuit. necessario enim effectum suum præcederet. Fateor etiam Paulum hac ratione niti quod opera nonnisi ex pacto Legis meritoria sint: cujus pacti Circumcisio quasi arrha & symbolum ponitur. Sed quemadmodum Paulus vim & naturam Circumcisionis non definit ex pura & genuina Dei institutione, sed potius disputat ex eorum sensu quibuscum habebat negotium: ita fœdus quod ante Deus pepigerat cum Abram non attingit, eo quod ad præsentem causam supervacua erat ejus mentio. Valet igitur utrumque, quod Abræ justitia pacto Legis accepta ferri nequeat, quando Circumcisionem præcessit: deinde quod perfectissimi cujusque justitia perpetuo in fide consistat, quando Abram cum tota virtutum suarum præstantia, post diuturnam, nec minus singularem Dei observantiam, fide tamen justificatus est. Nam hoc quoque postremo dignum est observatu, transferri ad omnes Dei filios

quod de uno homine hic narratur. Nam quum pater fidelium non abs re vocatus fuerit, deinde non plures sint consequendæ salutis modi: jure Paulus realem, non personalem justitiam hoc loco describi docet.

7. *Ego Jehova qui.*] Quia magnopere nostra interest Deum habere totius vitæ nostræ ducem, ut sciamus non temere dubiam aliquam viam nos fuisse ingressos: ideo Dominus Abram in cursu vocationis suæ confirmat, ac in memoriam revocat primum liberationis beneficium: acsi dixisset, Ego postquam manum tibi porrexi, ut ex mortis labyrintho te educerem, gratiam meam hucusque prosequutus sum. Tu igitur mihi vicissim constanter pergendo responde, & fidem tuam à principio ad finem usque consolida. Imo non solius Abræ respectu hoc dictum est, ut Dei promissiones à prima fidei suæ origine colligens, corpus unum efficeret: sed ut discant omnes pii vocationis suæ exordium ab ipso usque Abram
2 Tim. 2. vers. 12. communi patre fluere: atque ita cum Paulo secure jactent, scire se cui crediderint, ac Deum qui in Abræ persona sibi Ecclesiam segregavit, fidum depositæ apud se salutis fore custodem. Quod autem in hunc finem commemoret Dominus se fuisse liberatorem Abræ, inde patet, quod promissionem, quam nunc daturus est, primæ redemptioni annectit: acsi diceret, Non incipio nunc primum terram hanc tibi promittere. Nam hac de causa te ex patria eduxi, ut te ejus dominum & hæredem constituerem. Nunc igitur in eandem formam tecum paciscor, ne te fuisse deceptum, vel inanibus verbis lactatum putes: & memorem te primi pacti esse jubeo, quo meliore fultura nitatur nova promissio, quam nunc multis post annis repeto.

8. *Jehova Deus in quo cognoscam.*] Absurdum esse videtur quod Abram qui simplici Dei verbo fidem prius habebat, nec quæstionem ullam movebat de promissionibus sibi datis, nunc disceptat verumne sit quod audit ex ore Dei. Deinde parum honoris tribuit Deo, qui non tantum loquenti obmurmurat, sed aliunde sponsionem sibi dari exigit. Adhæc unde fidei scientia nisi ex verbo? frustra igitur Abram, dum ab ore Dei non pendet, de futura terræ possessione certior fieri cupit. Respondeo, Dominum hoc interdum concedere filiis suis, ut libere objiciant quæ veniunt in mentem. Neque enim adeo præcise cum ipsis agit, quin patiatur se rogari: imo quo certius persuasus erat Deum esse veracem, & ejus verbo magis addictus, eo familiarius curas suas in ejus sinum exonerat. Adde quod longior mora non parvum erat obstaculum. Postquam magna vitæ parte suspensum tenuit Deus, nunc senio confectum & nihil quam mortem & sepulchrum ante oculos habentem, de integro terræ dominum fore pronunciat. Neque tamen propter difficultatem respuit quod videri poterat incredibile: sed in medium profert qua anxietate intus prematur. Atque hoc fidei potius testimonium est quam incredulitatis signum, quod Deum interrogat. Impii quia diversis cogitationibus implicitos habent animos, promissiones nullo modo admittunt: pii vero qui sentiunt in carne sua impedimenta, submovent, ne viam obstruant verbo Dei: & vitiis quorum sibi conscii sunt, remedium quærunt. Notandum tamen, speciales fuisse aliquos in sanctis motus, quos nunc in exemplum trahere non liceret. Neque enim quia Ezechias & Gedeon certa miracula postularunt, idem nobis hodie tentandum est: sufficiat confirmationem petere, quam Dominus ipse suo arbitrio eligendam censuerit.

9. *Tolle mihi vitulam.*] Alii pro vitula trienni vertunt triplicatam: & in unaquaque specie animalium, numerum ternarium constituunt: magis tamen recepta est eorum sententia qui de ætate accipiunt. Porro etsi Deus negare servo suo noluit quod petebat, minime tamen quod carnis voto satisfaceret, concessit. Quid enim ex juvencæ, & capræ, & arietis mactatione certitudinis accedet? Nam sacrificii exitus, de quo paulo post videbimus, adhuc latebat Abram. Quod ergo sine controversia mandato Dei obtemperat, cujus tamen nullus apparet profectus, inde fidei suæ obedientiam probat: nec suum votum alio spectasse quam ut obstaculo sublato, reverenter, ut par erat, acquiesceret in verbo Domini. Discamus ergo quæ Deus confirmandæ fidei nostræ offert subsidia, placide amplecti, etiamsi judicio nostro non respondeant, quin potius ludicra esse videantur: donec tandem ex effectu palam fiat eum nihil minus quam lusisse.

10. *Et divisit ea per medium.*] Nequa pars hujus sacrificii careat mysterio, fabricandis argutiis multum insudant quidam interpretes: sed colenda nobis est sobrietas, ut jam aliquoties monui. Cur trium generum animalia præter aves sumere jussus fuerit, me nescire fateor: nisi ut ipsa varietate testatum fieret omnes Abræ posteros cujuscunque essent ordinis, in sacrificium offerendos esse, ut ex toto populo, & singulis partibus sacrificium unum fieret. Sunt etiam aliqua quorum rationem siquis curiose exquirat, ignorantiam meam fateri non pudebit: quia per incertas speculationes discurrere non libet. Porro hæc summa est (meo judicio) Quod occidi Deus jubet animalia, qualis futura sit Ecclesiæ conditio ostendit. Optabat certior fieri Abram de promissa terræ hæreditate: nunc initium à morte fore docetur: hoc est, sibi & suis prius esse moriendum quam ut fruantur terræ dominio. Quod mactata animalia in partes secari jubet, credibile est hunc vetustum fuisse ritum in fœderibus pangendis: qui deinde ad Gentes quoque transiit, sive ineunda esset aliqua societas, sive exercitus lustrandi. Transibant autem per medias partes vel socii vel milites, ut sanctius in unum corpus coalescerent sacrificio simul inclusi. Judæis quidem usitatum fuisse hunc morem testatur Jerem. cap. 34. vers. 18. ubi Deum ita loquentem inducit, Violarunt fœdus meum, quum vitulum conciderint in duas partes, & transierint inter divisiones ejus tam principes Juda quam proceres Jerusalem, & totus populus terræ. Quanquam specialis hic mihi videtur fuisse ratio, quod scilicet admonuerit Dominus genus Abræ non tantum simile fore mortuo cadaveri, sed etiam lacero & dissecto. Gravior enim simplici morte fuit servitus, qua ad tempus oppressi sunt: quia tamen offertur Deo sacrificium, mors ipsa in novam vitam statim convertitur. Atque huc pertinet quod partes e regione opponens Abram, inter se coaptat: quia ex dissipatione rursus colligendæ erant. Quam vero difficilis sit Ecclesiæ restitutio, & quam multis molestiis referta, ostendit horror quo Abram correptus fuit. Videmus ergo res duas fuisse ostensas: duram servitutem, qua vere usque ad interitum & lacerationem premendi erant Abræ filii, deinde redemptionem, quæ insigne pignus foret divinæ adoptionis: ac in eodem speculo monstrata nobis fuit generalis conditio Ecclesiæ, sicuti proprium Dei officium est creare eam ex nihilo, & à morte excitare.

11. *Et descenderunt aves.*] Quamvis dicatum sit sacrificium Deo, non tamen ab avium incursu & violentia immune est. Neque enim fideles postquam recepti sunt in Dei tutelam, sic teguntur ejus manu quin undique impetantur: quando Satan & mundus negotium illis facessere non desinunt. Ergo ne violetur sacrificium quod Deo semel obtulimus, sed purum illæsumque maneat, contrarii insultus non sine molestia & sudore abigendi sunt.

12. *Sopor cecidit.*] Jam visio somnio miscetur. Itaque Dominus species illas duas conjungit, quas paulo ante retuli ex duodecimo Num. cap. v. 6. ubi dicitur, Quum appareo servis meis Prophetis, in

visione

visione vel somnio eos alloquor. Visionis facta fuit mentio: jam narrat Moses superadditum fuisse somnium. Accedit etiam horribilis caligo, ut cognoscat Abram non vulgare esse somnium, sed divinitus hoc totum geri. quanquam cum præsenti oraculo analogiam habet, sicuti continuo post Deus suis verbis exponit; Sciendo scias peregrinum fore semen tuum &c. Diximus alibi, Deum non fuisse solitum inanibus & nudis spectris suorum oculos ferire: sed præcipuas semper in visionibus verbi fuisse partes. Ita hic non muta species ingeritur Abræ oculis, sed annexo oraculo docetur quid sibi velit externum & visibile symbolum. Notandum vero quod antequam filio uno donatus sit Abram, semen suum diu fore captivum & servum audit. Nam ita cum suis agit Dominus: exordium semper facit à morte, ut mortuos vivificans, virtutem suam melius illustret. Hoc quidem partim Abræ causa testatum esse oportuit: sed maxime ejus posteros spectavit Dominus, ne in suis ærumnis deficerent, quarum exitum fore lætum & felicem Dominus promiserat: præsertim quum ipsa diuturnitas ingenti tædio non careret. Ac tria gradatim ponuntur: quod annis quadringentis vagari oporteat filios Abræ antequam ad ipsos perveniat promissa hæreditas: deinde quod servi futuri sint: tertio, inhumaniter ac tyrannice tractandi. Quare mira fuit & singularis Abræ fides, dum in oraculo tam tristi acquievit, ut Deum fore liberatorem statueret, postquam ad summum cumulum progressæ essent miseriæ. Quæritur tamen quomodo conveniat annorum numerus. Quidam supputationem incipiunt ex quo egressus est Charris. Sed magis probabile videtur, notari duntaxat tempus intermedium. acsi dictum foret, Patienter expectent posteri tui oportet: quia usque ad annum quadringentesimum præstare non decrevi quod nunc polliceor: imo eousque durabit ipsorum servitus. Secundum hanc rationem dicit Moses 12. Exod. cap. vers. 40. habitasse filios Israël quadringentis & triginta annis in Ægypto: quum tamen ex sexto capite colligere promptum sit, non ultra ducentos & triginta annos, vel circiter, elapsos esse, ex quo descendit illuc Jacob, usque ad liberationem. Ubi ergo reperiemus ducentos annos reliquum, nisi oraculi respectu? Cujus rei omnis dubitatio tollitur à Paulo, qui tertio ad Galat. cap. vers. 17. tantundem annorum numerat à gratuito vitæ fœdere usque ad Legem promulgatam. In summa, non significat Deus quam diuturna à principio usque ad finem futura sit populi servitus, sed quousque promissionem suam suspendere vel differre velit. Quod autem omittit annos triginta, non novum est neque infrequens, ubi anni exacte non supputantur, attingi tantum majores summas. Videmus autem hic brevitatis causa in quatuor secula distinctum fuisse totum illud tempus. Ergo in brevi spatio omisso nihil est absurdi: hoc præcipue considerandum est, quod Dominus, ut suorum patientiam exerceat, promissionem suam ultra quatuor secula suspendit.

14. *Gentem cui servierint.*] Subjicitur nunc consolatio, in qua hoc primum est, quod testatur Deus se populi sui fore vindicem. Unde sequitur illi curæ esse salutem eorum quos amplexus est, nec passurum ut impune vexentur ab improbis & sceleratis. Etsi autem diserte hic vindictam se de Ægyptiis sumpturum pronunciat, patet tamen idem judicium ad omnes Ecclesiæ hostes: sicuti etiam Moses in suo cantico ad omnes ætates & populos extendit, quod Dominus pœnam exiget de justis persequutionibus: Mihi vindicta, inquit, ego rependam. Deut. 32: 35. Ergo quoties inhumaniter tractari nos contingeret à tyrannis (quod fere ordinarium est Ecclesiæ) succurrat hæc consolatio, postquam tolerantia nostra cruce satis probata fuerit, Deum, cujus arbitrio sic humiliamur, eundem fore judicem, ut hostibus nostris justam sævitiæ, quam nunc exercent, præmium rependat. Exultent nunc licet ebria lætitia, tandem patebit ipso exitu felices esse nostras miserias: infaustos vero eorum triumphos, quia Deum, qui de nobis sollicitus est, sibi adversum habent. Sed meminerimus locum esse dandum iræ Dei, quemadmodum Paulus hortatur, ne ad expetendam ultionem feramur præcipites. Spei quoque dandum esse locum, ut nos sub malorum onere gravatos ac gementes sustineat. Judicare gentem, perinde valet atque vocare ad judicium, ut Deus se judicem palam ostendat, ubi diu tacitus quieverit.

15. *Et ingredieris ad patres tuos in pace.*] Hactenus Dominus cum servo suo Abram posteros intuitus est, ut communis esset omnibus consolatio: nunc sermonem ad illum solum convertit, quia peculiari confirmatione opus habebat. Hoc autem leniendæ ejus tristitiæ remedium est, quod moriturus sit in pace postquam ad ultimum senium pervenerit. Quod exponunt quidam de morte incruenta, ubi nulla vis & manus infertur: vel de morte facili, quum sponte & naturaliter deficiunt spiritus vitales, & vita ipsa sine ullo doloris sensu maturitate sua concidit: meo judicio frigidum est. Voluit enim exprimere Moses non modo longam fore Abræ senectutem, sed placidam, cui mors læta & pacata respondeat. Sensus est igitur, Quamvis tota vita privandus sit Abram terræ possessione: non tamen illi defuturam quietis & gaudii materiam, ut vita feliciter defunctus, prospere ad patres suos concedat. Et certe mors præcipue reprobos à filiis Dei discernit, quorum in vita sors fere eadem, & similis conditio est: nisi quod ut plurimum deterius habent filii Dei. Quare singulare bonum merito censeri debet pax in morte, quæ discriminis illius, quod nuper attigit, testimonium est. Hoc etiam profani homines in tenebris palpando senserunt. Citat Plato lib. 1. de Republica carmen Pindari. Quod si qui juste & sancte vitam transegerint, eos spes comitetur suavis, corda alens, & senectutem nutriens, quæ versatilem hominum mentem maxime gubernat. quia homines male conscios inter varia tormenta misere æstuare necesse est: spem bonæ conscientiæ præmium esse asserens Poëta, eam γηροτρόφον appellat, hoc est, senectutis nutricem. Nam quum juvenes procul adhuc à morte dissiti, secure delicientur, senes debilitas sua sollicitat, ut migrandum sibi assidue cogitent. jam nisi eos erigat spes melioris vitæ, nihil residuum est præter miseros pavores. Denique ut sibi indulgeant reprobi tota vita, & stupidi in suis vitiis dormiant, mors eorum turbulenta sit necesse est, dum fideles suas animas in manum Dei sine metu & tristitia deponunt. Unde & Bileam in hanc vocem erumpere coactus fuit, Moriatur anima mea morte justorum. *Num. 23. vers. 10.* Porro quia tam optabilem vitæ clausulam non habent homines in manu & potestate sua, Dominus servo suo Abræ placidam & quietam mortem promittens, suum beneficium esse docet. Ac videmus ut Reges ipsi, & quicunque in mundo se beatos esse somniant, in morte tumultuentur: quia & cæcis punctionibus suorum scelerum urgentur, & in morte nihil præter interitum apprehendunt. Abram vero voluntarius ac lætus ad mortem pertexit, quum in Isaac haberet certum benedictionis divinæ pignus, & sciret meliorem vitam sibi in cœlis esse repositam.

16. *Nondum completa est iniquitas.*] Videtur absurda esse ratio, quæ innuit non aliter salvos fore Abræ filios, quam aliis pereuntibus. Respondeo, modeste & humiliter arcano Dei consilio cedendum esse. Quia terram illam dederat Amorrhæis, ut perpetui essent ejus incolæ, significat se nonnisi justa de causa ejus possessionem ad alios transferre: acsi diceret, Ego semini tuo hujus terræ dominium sine cujusquam injuria concedam. Terra hodie à legitimis posse-

sessoribus occupatur, quibus eam tradidi. Donec ergo suis sceleribus promeriti fuerint ut jure pellantur, ad posteros tuos non perveniet ejus dominium. Ita admonet, vacuandam esse terram, ut novis incolis pateat. Atque hic locus insignis est, sic distribui hominibus hospitia in orbe terrarum, ut Dominus quietos populos in sua quemque statione conservet; nisi dum se propriis sceleribus inde exturbant. Nam locum habitationis suæ polluendo, terminos Dei manu fixos quodammodo revellunt, qui alioqui immobiles manerent. Cæterum Dominus suam tolerantiam hic commendat. Jam tunc indigni erant Amorrhæi quos terra aleret: Dominus tamen non modo eos sustinet ad breve tempus, sed quatuor secula ad pœnitentiam concedit. Atque hinc apparet quam non frustra toties in Scriptura prædicet se tardum esse ad iram. Sed quo benignius homines expectat: si tandem non resipiscunt, sed obstinati manent, eo severius tantam ingratitudinem ulciscitur. Rom. 2. vers. 4. Ideo Paulus dicit thesaurum iræ sibi concervare qui sibi in peccatis indulgent, dum eos bonitas Dei & clementia ad pœnitentiam invitat. atque adeo nihil faciunt lucri in mora, ut pœnæ atrocitas duplicetur: quemadmodum contigit Amorrhæis, quos tandem penitus exscindi jubet Dominus, ut ne infantibus quidem parcatur. Ergo quum audimus Deum è cælo tacitum expectare donec ad suum cumulum iniquitates conscendant: sciamus minime torpendi esse tempus, sed potius se unusquisque sollicitet ut cæleste judicium antevertamus. Dictum est olim ab homine profano, iram Dei lento gradu ad vindictam sui procedere, sed gravitate supplicii pensare tarditatem. Quare non est cur eo dissimulante sibi placeant reprobi: quoniam ita quiescit in cælo, ut non desinat esse judex mundi, nec officii sui in tempore obliviscatur. Cæterum colligimus ex verbis Mosis, sic dari reprobis spatium ad resipiscendum, ut tamen jam exitio suo devoti sint. Quidam שׁלם pro pœna accipiunt, acsi dictum esset illam nondum maturuisse. Sed prior expositio melius convenit, nullum sceleribus finem esse facturos, donec ultimum excidium sibi accersant.

17. *Ecce furnus fumans.*] Addita fuit rursus nova visio ad sanciendam oraculi fidem. Prius objecta caligine perculsus fuerat Abram: nunc in medio clybani fumantis videt lampadem ardentem. Multi sacrificium igne consumptum fuisse existimant: ego autem potius symbolum futuræ liberationis fuisse interpretor, quod cum re ipsa congrueret. Sunt enim duæ res in speciem contrariæ, fumi obscuritas & lampadis fulgor. Hinc Abram fore cognovit ut lux è tenebris demum emergeret. Quærenda semper analogia est signorum cum rebus, ut mutuo respondeant. Deinde quia symbolum per se exanime est cadaver, ad verbum quod annexum est, semper debet referri. Atqui hic in verbo libertas semini Abræ in media servitute promissa fuit. Non potuit autem magis ad vivum depingi Ecclesiæ conditio quam dum facem ardentem ex fumo prodire fecit Deus, ne afflictionum caligo nos obruat: sed bonam vitæ spem in morte foveamus: quia futurum est tandem ut Dominus nobis affulgeat, si modo in sacrificium nos illi offeramus.

18. *In die ipso pepigit.*] Libenter admitto quod superius attigi, solenni ritu sancitum fuisse fœdus, quum secta fuerunt animalia in partes. Videtur enim esse repetitio, in qua docet quorsum spectaverit sacrificium illud cujus meminit. Ubi etiam observare licet quod dixi, semper conjungi verbum symbolis, ne inanibus ceremoniis sine fructu pascantur oculi. Jussit Deus sibi offerri animalia: sed finem & usum addita pactione simul monstravit. Cæterum si Dominus per sacramenta nobiscum paciscitur, colligimus gratiæ ejus esse testimonia, & spiritualium bonorum quæ inde manant, tesseras. Populos quorum terram daturus erat Deus filiis Abræ, ideo recenset ut confirmet quod prius de numerosa sobole dixit. Neque enim exigua hominum manus futura erat, sed ingens multitudo, cui Dominus habitationem tam longe lateque patentem destinat. Prius loquutus erat de solis Amorrhæis, quorum tunc forte hospes erat Abram: sed nunc amplificandæ gratiæ suæ causa nominatim alios omnes recenset.

CAPUT XVI.

PORRO Sarai uxor Abram non pepererat ei: erat autem ei ancilla Ægyptia, & nomen ejus Hagar.

2. Et dixit Sarai ad Abram, Ecce, nunc conclusit me Jehova ne parerem: ingredere nunc ad ancillam meam, si forte ædificer ex ea: & paruit Abram voci Sarai.

3. Et tulit Sarai uxor Abram, Hagar Ægyptiam ancillam suam, in fine decem annorum quibus habitavit Abram in terra Chenaan, & dedit eam Abram viro suo in uxorem.

4. Et ingressus est ad Hagar, & concepit: & videns quod concepisset, despectui habuit dominam suam in oculis suis.

5. Tunc dixit Sarai ad Abram, Injuria mea super te: ego dedi ancillam meam in sinu tuo, & ubi vidit quod concepisset, despectui sum in oculis ejus: judicet Jehova inter me & te.

6. Et dixit Abram ad Sarai, Ecce ancilla tua in manu tua, fac ei quod bonum est in oculis tuis: & afflixit eam Sarai, & fugit à facie ejus.

7. Et invenit eam Angelus Jehovæ juxta fontem aquæ in deserto, juxta fontem in via Sur.

8. Et dixit, Hagar ancilla Sarai, unde venis, & quo vadis? Et dixit, A facie Sarai dominæ meæ ego fugio.

9. Et dixit ei Angelus Jehovæ, Revertere ad dominam tuam, & humilia te sub manibus ejus.

10. Adhæc dixit ei Angelus Jehovæ, Multiplicando multiplicabo semen tuum, & non numerabitur præ multitudine.

11. Præterea dixit ei Angelus Jehovæ, Ecce, es prægnans, & paries filium, & vocabis nomen ejus Ismaël: quia audivit Jehova afflictionem tuam.

12. Et ipse erit ferus homo, manus ejus in omnes, & manus omnium in eum: & coram omnibus fratribus suis habitabit.

13. Et vocavit nomen Jehovæ qui loquebatur sibi, Tu Deus videns me: quia dixit, Nonne etiam hic vidi post videntem me?

14. Idcirco vocavit puteum, Puteum viventis videntis me. Ecce *est* inter Cades & Bared.

15. Et peperit Hagar ipsi Abram filium: & vocavit Abram nomen filii sui quem peperit Hagar, Ismaël.

16. Abram autem erat octoginta annorum & sex annorum quando peperit Hagar Ismaël ipsi Abram.

1. *Porro Sarai uxor Abram*] Hic novam historiam refert Moses, quod Sarai longioris moræ tædio, rationem alienam à verbo Dei apud se quæsierit, qua semen ex marito suo susciperet. Videbat se esse sterilem, & pariendi ætatem excesserat. Novo igitur remedio opus esse colligit, ut promissam benedictionem obtineat Abram. Consilium vero ducendæ secundæ uxoris non ab ipso Abram, sed à Sarai profectum esse, nominatim recitat Moses: ut sciamus sanctum virum non libidine impulsum fuisse ad has nuptias, sed quum nihil tale cogitaret, hortatu uxoris fuisse inductum. Quæritur tamen an sobolis tantum desiderio Sarai ancillam suam in locum suum substituerit. Id quidem nonnullis videtur. atqui mihi non est credibile, piam matronam earum promissionum, quæ toties marito repetitæ fuerant, non fuisse consciam. Imo id plusquam confessum esse debet inter omnes pios, matrem populi Dei ejusdem cum marito gratiæ participem fuisse ac sociam. Non igitur naturaliter tantum (ut fieri solet) prolem appetit Sarai; sed benedictionis (quam sciebat divinitus promissam esse) potiundæ voto, conjugalem thorum sponte alteri cedit: non quod divortium faciat cum marito, sed quia marito alteram uxorem assignat, è qua liberos suscipiat. Et sane si vulgari modo prolem optasset, potius in mentem venisset adoptione facere, quam dare secundæ uxori locum. Scimus enim quantus sit in mulieribus zelotypiæ ardor. Ergo promissionis intuitu juris sui oblita, nonnisi de procreandis Abræ liberis cogitat. Memorabile exemplum, ex quo non exiguus fructus ad nos redit. Sic enim laudabile fuit votum Sarai, quoad finem, vel scopum in quem tendebat, ut tamen in ipso progressu non leviter peccarit, quod orbitatis impatiens à Dei verbo discessit, ut verbi effectu frueretur. Dum sterilitatem suam & senium reputat, obrepit desperatio, nisi aliunde liberos gignat Abram: in eo jam est aliquid vitii. Verum ut res esset desperata, non debuit tamen quicquam aggredi nisi Dei voluntati & legitimo naturæ ordini consentaneum. Deus ex sancto connubio propagari voluit humanum genus: Sarai connubii legem pervertit, lectum conjugalem, qui duobus dicatus erat, polluendo. Nec valet excusatio, quod concubinam uxoris loco esse voluerit: quia fixum illud manere debuerat, mulierem viro adjunctam esse, ut essent duo in carnem unam. Tametsi jam polygamia apud multos invaluerat: legem tamen illam, qua duo inter se mutuo obligantur, convellere nunquam fuit in hominum arbitrio. Nec culpa etiam vacavit Abram, quod stulto ac præpostero uxoris consilio obsequutus est. Ergo ut vitiosa fuit præcipitantia Sarai, ita reprehensione digna est Abræ facilitas. Utriusque autem claudicavit fides, non in substantia quidem, sed in medio ipso (ut loquuntur) vel agendi ratione, dum sobolem quæ à Deo speranda erat, extra legitimam Dei ordinationem quærere festinant. Unde etiam monemur quam non frustra Deus suos quiescere & cum silentio expectare jubeat, quoties eorum vota differt ac suspendit. Nam & qui ante tempus properant, non modo antevertunt Dei providentiam, sed Dei verbo non contenti, se projiciunt ultra metas. Verum videtur aliud spectasse Sarai, quæ non modo Abram cupit fieri patrem: sed maternum etiam jus & honorem sibi vult acquirere. Respondeo, quum sciret in semine Abræ benedicendas esse omnes gentes, mirum non esse si societate honoris noluerit privari: ne resecta à corpore benedicto, quasi putridum membrum, extranea quoque à salute promissa foret.

Non pepererat ei.] Videtur excusandi causa hoc positum. Et certe Moses significat, non ante petiisse subsidium ab utero ancillæ quam ubi necessitas id facere coegit. Et verba ejus declarant, patienter & modeste expectasse quidnam facturus esset Deus usque dum spes in totum præcisa foret, quum dicit se ab illo conclusam ne amplius pariat. Quid igitur in ea culpæ reperiemus? Nempe quod debuerat hanc curam rejicere in sinum Dei, nec ejus virtutem alligare ordini naturæ, vel restringere ad suum sensum. Deinde quod ex præterito colligens quid postea futurum sit, non cogitat in manu esse Dei, vulvam quam concluserat, rursus aperire.

2. *Si forte ædificer.*] Phrasis Hebraica, pro eo quod est, fieri matrem. Quanquam filiari quidam exponunt. Et certe בן, quod est Hebræis filius, huic verbo respondet. Sed quia metaphorice sic vocati sunt filii, quod generis fulturæ sint, & familiam ædificent, retinenda est propria verbi significatio. Fœtum vero, quem pariet Agar, jure dominii sibi vendicat Sarai: quia sibi non pariebant ancillæ, sicuti nec corporis sui habebant potestatem. Dum autem prior maritum compellat, non modo admittit concubinam quæ instar pellicis futura erat: sed ingerit & obtrudit. Atque hinc apparet, ex quo homines sibi plus sapere permittunt quam fas est, proclivem esse inde lapsum ad tentanda illicita media. Ex zelo fidei nascitur Sarai affectus: sed quia non subjicitur Deo, ut ejus opportunitatem expectet, statim transilit ad polygamiam, quæ nihil erat aliud quam justi conjugii corruptio. Porro quum Sarai tam sancta mulier, instar flabelli, ad eandem qua ipsa fervebat impatientiam maritum sollicitet: hinc discamus quam sedulo nobis agendæ sint excubiæ, ne qua occulta fraude nos circumveniat Satan. Neque enim improbos tantum & sceleratos subornat qui ex professo fidem nostram oppugnent: sed ut incautos opprimat, clam interdum ac furtim per bonos & simplices nos adoritur. Undique igitur cavendæ sunt ejus insidiæ, ne qua per cuniculos obrepat.

Et paruit Abram.] Vacillat quidem Abræ fides, quum à Dei verbo declinans, uxoris impulsu ad remedium quod divinitus prohibitum erat, transferri se patitur. Retinet tamen fundamentum: quia non dubitat quin tandem sensurus sit Deum veracem. Quo exemplo docemur non esse cur despondeamus animos, siquando fidem nostram concutiat Satan, modo ne labefactetur in cordibus nostris Dei veritas. Interea quum videmus Abram, qui per tot annos instar invicti athletæ fortiter luctatus fuerat, & tam ardua obstacula transcenderat, nunc momento uno tentationi succumbere: quis nostrum sibi non metuat à simili periculo? Quantumvis ergo diu & constanter in fide steterimus, quotidie rogandus est Deus ne in tentationem nos inducat.

3. *Et dedit eam Abram viro suo.*] Quale fuerit Sarai consilium exprimit Moses. neque enim domi suæ voluit erigere lupanar, nec ancillæ suæ productrix, vel mariti lena esse. Improprie tamen vocatur uxor, quæ præter Dei Legem in alienum thorum inducitur. Quare sciamus hunc concubitum sic illicitum fuisse, ut inter scortationem & conjugium

jugium quasi medius fuerit. Idem omnibus commentis accidit, quæ Dei verbo assuuntur. Quamlibet enim honesto tegantur prætextu, corruptela subest, quæ à verbi puritate degenerat, eamque vitiat.

4. *Et despectui fuit domina ejus.*] Hic narrat Moses mox sequutam fuisse pœnam nimiæ festinationis. Præcipua quidem culpa penes Sarai residebat: quia tamen Abram nimis se credulum præbuerat, utrumque pro merito castigat Deus. Sarai, quod grave & acerbum fuit, superbe despicitur ab ancilla: Abram injustis querimoniis vexatur. ita videmus ambos suæ levitatis pœnas dare: & successu destitui commentum, quod à Sarai excusum, nimis cupide amplexus fuerat Abram. Interea proponitur nobis in Agar exemplum ingratitudinis, quæ insigni beneficio & honore affecta, dominam suam contemptui habere incipit. Quia autem hic est plusquam vulgaris morbus, assuefaciant se fideles ad tolerantiam, siquando illis tam iniqua merces pro beneficiis rependitur. Præsertim vero nos moveat infirmitas Sarai, quæ ancillæ contemptum ferre nequit.

5. *Injuria mea super te.*] Hæc quoque pars castigationis fuit, quod humiliata fuit Sarai, ut sibi ad tempus excideret, & intemperie percita adeo se impotenter gereret. Certe quantum in se fuerat, præcipitem egerat maritum: nunc proterve illi insultat, quamvis innoxio. Nihil enim affert in quo sit culpandus Abram. Exprobrat quod ancillam illi dederit in sinum, ab ea se contemni queritur: sed nondum Abræ animum tentavit, velitne malam caussam juvare suo patrocinio. Ita vero cæcus est iracundiæ impetus, temere huc & illuc irruit, & sine inquisitione damnat qui prorsus à culpa sunt immunes. Si qua unquam mansueti & placidi fuit spiritus mulier, ea virtute excelluit Sarai. Quum ergo una offensa excussam illi videmus fuisse patientiam, eo magis quisque nostrum ad temperandos suos motus intentus sit.

Judicet Dominus inter me & te.] Abutitur Dei nomine, ac illi propemodum excidit ejus reverentia, quæ tantopere piis commendatur. Provocat ad Dei judicium. Quid hoc aliud est quam exitium capiti suo accersere? nam ubi se judicem interposuerit Deus, necesse est ut vindictam ab alterutro exigat. Abram nihil intulit injuriæ. Superest igitur, ut Deum, cujus iram sibi vel marito temere imprecatur, sentiat ultorem. Si de profana aliqua muliere hoc referret Moses, posset quasi usitatum contemni. Nunc vero in persona matris fidelium ostendit Dominus primum quam violentus sit iracundiæ fervor, & quorsum homines abripiat. deinde quantopere cæcutiant qui sibi indulgent in propriis negotiis: ut discamus nobis suspecti esse quoties res nostra agitur. Aliud etiam hic notatu in primis dignum est, domos optime compositas interdum jurgiis non carere: imo hoc malum penetrare usque ad Ecclesiam Dei. nam domum Abræ, quæ litibus turbatur, scimus fuisse vivam Ecclesiæ effigiem. Quod ad rixas domesticas pertinet, scimus præcipuam partem vitæ socialis quam sacravit Deus inter homines, in conjugio esse: & tamen interveniunt varia incommoda, quæ singula illud bonum velut maculis aspergant. Ad has molestias devorandas sese comparent fideles oportet. Ad eam rem valde proderit reputare hujus mali originem: quicquid enim molestiarum in conjugio sentiunt homines, peccato imputare debent.

6. *Ecce ancilla tua.*] Apparet ex responso Abræ quanta fuerit ejus humanitas & modestia. Non jurgatur cum uxore: & quum optimam caussam habeat, pertinaciter tamen eam non tuetur: sed uxorem sibi datam sponte remittit. Denique pacis redimendæ caussa maritalem & paternum exuit affectum. Nam quum Agar infestæ dominæ arbitrio permittit, non indulget tanquam uxori, & spem in utero ejus conceptam quodammodo negligit. Nec dubium est quin tam æquus ac placidus fuerit in ferenda uxoris intemperie, quia tota vita morigeram expertus erat. Magna tamen virtus fuit, animum suum in tanta indignitate frenare. Cæterum hic quæri potest, quomodo cura seminis benedicti ex ejus animo tunc evanuerit. Gravida est Agar; semen ex ea proditurum sperat, ex quo promissa est mundo salus. Cur non posthabita Sarai, suum illuc amorem studiumque magis applicat? Verum hinc colligimus, omnes humanas cogitationes effluere, & abire in fumum simulatque gravior inciderit tentatio. Sumpta præter Dei mandatum uxore, rem bene & feliciter cessisse putat dum prægnantem videt, ac sibi placet in stulta audacia. dum repente exoritur contentio, nihil habet consilii, & spem totam abjicit, vel saltem obliviscitur. Ut nobis accidere necesse est, quoties aliquid aggredimur præter Dei verbum, ut ad primum quemque trepidationis ventum mentes labascant: quarum una est hæc stabilitas, Deum habere auctorem. Interea fidem servi sui à rubigine Deus repurgat: suum enim & uxoris figmentum miscendo cum verbo Dei, illam quasi suffocaverat. quare ut rursus ad liquidum eluceat, resecatur illud superfluum. Hoc modo Deus pravis nostris consiliis se opponens, à socordia nos ad sanam mentem revocat. Simplex data erat promissio, Semini tuo benedicam. Additamentum Sarai supervenerat, nullum fore semen nisi supposititium ex Agar. lutum hoc humanæ cogitationis, quo deformata promissio fuerat, abstergi oportuit, ne aliter saperet Abraham quam ex puro Dei verbo. *Et afflixit eam Sarai.* Verbum ענה quo utitur Moses, affligere & humiliare significat. Ego positum esse interpretor pro in ordinem cogere. Cæterum difficile fuit iratæ mulieri in reprimenda ancillæ insolentia modum tenere. Quare fieri potest ut acrius quam par erat, sævierit in illam, non tam officii sui memor quam de ulciscenda offensa cogitans. Quia nihil gravius exprimit Moses, quod certum est amplector, jure suo usam fuisse Sarai in compescenda ancillæ protervia. Et certe ab eventu judicium facere licet, non tam sævitia dominæ quam propria contumacia impulsam fuisse Agar ut fugeret. Male sibi conscia erat: nec probabile est, nisi pluribus & quidem atrocibus offensis tantopere accensam fuisse Sarai. Servilis igitur ingenii mulier, & indomitæ ferociæ, fugere maluit, quam humili culpæ agnitione redire in gratiam.

7. *Et invenit eam Angelus.*] Hic docemur quam clementer agat Dominus cum suis, licet graves pœnas meriti sint. Sicuti pœnam Abræ & Sarai prius mitigavit, ita nunc paterno oculo respicit Agar: ut totam domum sua gratia prosequatur. Non parcit quidem illis prorsus, ne vitia eorum foveat: sed moderatis remediis corrigit. Probabile quidem est, quum in desertum Sur profecta est Agar, de reditu in patriam cogitasse. Deserti tamen & solitudinis videtur facta esse mentio, ut sciamus misere afflictam extra hominum conspectum errasse, dum illi Angelus occurrit. Tametsi autem visionis formam non exprimit Moses: non tamen dubito quin humano corpore indutus fuerit, in quo tamen fulgerent manifestæ cælestis gloriæ notæ.

8. *Hagar ancilla Sarai.*] Hoc epitheto declarat Angelus, tametsi è manibus dominæ elapsa foret, manere tamen servam: quia non furto, nec plagio, sed manumissione paritur libertas. Porro hac etiam voce ostendit Deus, sibi probari ordinem politicum, nec ejus violationem excusabilem esse. Dura tunc erat servitutis conditio: ac gratiæ Domino agendæ sunt quod abolita fuerit ea barbaries: & tamen Deus è cælo pronunciavit sibi placere ut servi jugum perferrent. sicuti etiam per os Pauli non vocat servos *Ephes. 6.*
ad pileum, nec dominos illorum usu privat: sed tan- *vers. 9.*

tum

ſuam benigne & liberaliter jubet tractari. Colligitur etiam ex temporis circumſtantia, non modo neceſſitate colendum eſſe politicum ordinem, ſed propter conſcientiam parendum eſſe legitimis imperiis. Nam quamvis Agar fugitiva, non vi amplius & manu ad obſequium cogi poſſet, non tamen coram Deo mutata erat ejus conditio. Eodem argumento probatur, ſiquando ſervos durius premant domini: vel qui præſunt, ſubjectos aſperius quam pro æquitate urgeant: ferendum tamen eſſe illorum rigorem, nec juſtam excutiendi jugi eſſe cauſam, licet nimis imperioſe poteſtatem ſuam exerceant. In ſumma, quoties in mentem venit aliquem fraudare ſuo jure, aut nos vocatione juſta eximere, auribus noſtris inſonet vox Angeli, acſi Deus injecta manu nos retraheret. Reddent olim rationem Deo, qui ſuperbe vel tyrannice dominati fuerint: ſubjectis interea eorum ferenda eſt aſperitas, donec ſuccurrat Deus, cujus proprium eſt erigere abjectos, & oppreſſos levare. Si fiat comparatio, jus magiſtratuum longe tolerabilius eſt quam fuerit dominium illud vetus. Patria vero poteſtas naturaliter amabilis eſt, ac favore digna. Si cohibita fuit Dei juſſu fuga Agar, multo minus vel populi feret laſciviam qui in ſuum Principem proterviet, vel filiorum contumaciam qui ſe parentum obſequio ſubduxerint.

Unde venis.] Non inquirit quaſi de re dubia: ſed ut nullum ſubterfugiis locum eſſe Agar noverit, præciſe objurgat ejus fugam. acſi dixiſſet, Deſerta ſtatione tua nihil vagando proficies: quia manum Dei tandem non effugies, quæ illic te collocaverat. Fieri etiam poteſt ut diſceſſum exprobret ab ea domo quæ terrenum Dei tunc ſacrarium erat. Neque enim ignara erat Deum illic peculiari modo coli. Quamvis autem crudelitatis dominam ſuam oblique inſimulet, dicens ſe fugere ab ejus conſpectu: Angelus tamen, ut ſubterfugiis omnibus viam obſtruat, jubet reverti & ſe humiliare. Quibus verbis primum ſignificat, nimis auſtero vel impotenti eorum qui præſunt dominio non ſolvi ſubjectionis vinculum: deinde in ipſam Agar mali culpam retorquet, quod ſe contumaciter dominæ oppoſuerat, & ſuæ conditionis immemor, inſolentius & ferocius quam decebat ancillam, ſe extulerat. In ſumma, quum merito ob ſua delicta plectatur, jubet remedium ab eorum correctione petere. Et certe quum nihil melius ſit quam obſequiis & tolerantia, eorum placare duritiem quibus in nos eſt poteſtas: ubi noſtra ſuperbia ſunt offenſi, tunc præſertim danda eſt opera ut ad manſuetudinem humilitate flectantur.

10. *Multiplicando multiplicabo.*] Ut mitiget offenſionem, & quod in præcepto grave erat ſolatio aliquo levet, benedictionem promittit in fœtu quem geſtat. Poterat quidem jure ſuo Deus præciſe injungere quod juſtum erat: ſed quo libentius faciat Agar quod officii ſui eſſe agnoſcit, quaſi blanditiis eam allicit ad parendum. Atque huc ſpectant promiſſiones quibus nos ad voluntarium obſequium invitat. Neque enim ſerviliter vult nos trahere, ut coacti præſtemus quod nobis mandatum eſt: ideo blandas & paternas invitationes miſcet, & liberaliter non ſecus ac cum filiis nobiſcum agit. Quod Angelus facturum ſe promittit quod unius Dei proprium erat, in eo nihil eſt abſurdi: ſatis enim uſitatum eſt, Deum inducere perſonam ſuam miniſtris quos mittit, quo major conſtet verbo ejus auctoritas. Quanquam non improbo quod pleriſque veterum placuit, Chriſtum Mediatorem ſemper omnibus oraculis præfuiſſe: & hanc eſſe cauſam cur Dei majeſtas Angelis tribuatur. Qua de re aliquid jam ſupra attigi, & opportunius plura alibi dicentur.

11. *Et paries filium.*] Exponit Angelus quod breviter de ſemine dixerat, quod numerari præ multitudine non poſſet: ac initium facit ab Iſmaële, qui caput & origo futurus erat. Tametſi autem poſtea videbimus fuiſſe reprobum: tamen honorifico nomine ipſum dignatur, ut temporale beneficium ornet cujus particeps fuit Iſmaël, quia filius erat Abræ. Sic enim interpretor, quod Deus monumentum extare ad poſteros voluerit paternæ benevolentiæ qua complexus eſt totam Abræ domum. Quamvis enim ad Iſmaëlem non ſpectaret vitæ æternæ fœdus: ne tamen prorſus expers gratiæ foret, patrem magni & famoſi populi Deus ipſum conſtituit. Atque ita videmus ut præſentis vitæ intuitu ſe extenderit ejus bonitas ad carnale Abræ ſemen. Quod ſi nomen Iſmael æternum temporalis ſui beneficii memoriale eſſe voluit, minime ferenda erit noſtra ingratitudo, niſi cæleſtes ejus æternaſque gratias uſque ad mortem celebremus.

Audivit Jehova afflictionem tuam.] Non legimus Agar in ſuis anguſtiis confugiſſe ad preces: atque hoc conjicere potius licet ex verbis Moſis, quum obſtupeſceret in ſuis miſeriis, ſponte veniſſe Angelum. Notandum igitur eſt duobus modis reſpici homines à Deo ut juventur: vel quum ſupplices ejus fidem & auxilium implorant, vel quum eorum malis ſuccurrit, etiam non rogatus. Ac proprie quidem eos exaudire dicitur, qui eum liberatorem precibus invocant. Interdum tamen quum muti jacent homines, nec vota ſua præ ſtupore ad eum dirigunt, exaudire dicitur eorum miſerias. Hoc poſterius in Agar fuiſſe impletum, probabile eſt: quia per deſertum erranti Deus ſponte occurrit. Cæterum quia Deus ut plurimum auxilio ſuo deſtituit incredulos donec lentis malis confecti tabeſcant, vel eos ſtatim abſorberi patitur: nemo noſtrum ignaviæ ſuæ indulgeat, ſed malorum ſenſu admoniti, protinus ipſum quæramus. Interim tamen hoc ad fidei confirmationem non parum valet, preces noſtras minime ſpretum iri à Domino, qui ſocordes & ſtupidos auxilio ſuo prævenit: & qui adeſt non quærentibus eum, multo magis piis ſuorum votis propitium fore.

12. *Ipſe erit ferus.*] Declarat Angelus qualis ſit futurus Iſmaël. Simplex autem (meo judicio) ſenſus eſt, fore hominem bellicoſum, & hoſtibus formidabilem, ut eum nemo impune laceſſat. Vocem פרא, quidam ſylveſtrem exponunt, & venandis feris addictum. Atqui non aliunde petenda videtur expoſitio quam ex contextu: ſequitur enim continuo poſt, *Manus ejus contra omnes, & manus omnium contra eum.* Quæritur tamen an cenſeri inter Dei beneficia hoc debeat, manu armata vitæ ſuæ ſtatum tueri: quum pace nihil magis ſit expetendum. Nodus ita ſolvi poteſt, quod Iſmaël, licet eum hoſtiliter oppugnent omnes vicini, & undique ad eum perdendum conſpirent: unus tamen ſatis magna virtute ad repellendos omnium impetus præditus erit. Cæterum exiſtimo Angelum minime plenam gratiam, ſed medium aliquid Iſmaëli promittere. In primis optandum eſt ut pacem habeamus cum omnibus. Quis hoc Iſmaëli negatur, quod ſecundum eſt ordine, illi datur, ne hoſtibus ſuccumbat, ſed fortis ſit, & robuſtus ad vim eorum propulſandam. Non loquitur autem de hominis perſona, ſed de tota progenie: neque enim quod ſequitur, in unum hominem apte quadraret. Si hæc expoſitio placeat, non ſimplex nec mera benedictio hic promittitur: ſed tolerabilis ſtatus vel mediocris, ut ſentiat Iſmaël cum poſteris ſibi in gratiam patris Abræ divinitus aliquid concedi. Itaque minime in Dei beneficiis reputandum eſt, omnes habere infeſtos, & violenter omnibus reſiſtere: ſed hoc tanquam remedium & levamen mali additur, ſuſtinendis hoſtibus parem fore, qui multos habebit adverſarios.

Habitabit è regione fratr.] Quum hoc nonniſi in populum proprie competat, inde melius perſpicimus eos falli qui locum reſtringunt ad Iſmaëlis perſonam. Porro alii intelligunt poſteris Iſmaëlis fixam habitationem fore coram invitis fratribus: acſi dice-

ret, violenter occupaturos terram quam inhabitent, licet obstare conentur fratres. Alii contrariam sententiam afferunt, Ismaëlitis in magna hostium copia non defore tamen amicos, & fratres. Ego vero neutram sententiam probo: potius enim significat Angelus, populum hunc à reliquis separatum fore: acsi diceret, Non erit pars vel membrum unius gentis, sed totum corpus efficiet ut habeat distinctum & speciale nomen.

13. *Vocavit nomen Jehovæ.*] Non dubito quin significet Moses, Agar, postquam admonita fuit ab Angelo, mutasse animum: atque ita subactam, se vertisse ad preces. nisi forte hic linguæ potius confessio quam mutatio animi notatur. Ego tamen huc magis inclino, quod Agar prius fero & indocili ingenio prædita, Dei providentiam nunc agnoscere demum incipiat. Cæterum quod quidam Deum visionis vocari putant, qui apparet ac se patefacit hominibus, coactum est. Potius Agar, quum prius sibi visa esset fortuito raptari per desertum, nunc sentit ac fatetur divinitus gubernari res humanas. Quisquis autem se respici à Deo persuasus est, necesse est ut ambulet quasi sub ejus oculis. *Nonne etiam hic vidi post videntem me?* Quidam vertunt, Annon vidi post visionem meam? Verum sic legitur ut reddidi. Porro sententiæ obscuritas nobis varias expositiones peperit. Nonnulli ex Hebræis dicunt miratam fuisse Agar viso Angelo: quia nusquam Deum conspici putabat nisi in domo Abræ. Sed hoc frigidum est: & Judæos ita sæpe ineptire cogit sua ambitio, dum in jactanda gloria generis sui omne studium ponunt. Alii sic accipiunt, An ego vidi post visionem meam: hoc est, adeo tarde ut videndo cæcutirem? Secundum eos duplex fuit visio Agar: prior erronea, quum in Angelo nihil cæleste apprehenderet: altera autem vera, postquam tacta est divinitatis sensu. Quibusdam videtur subaudienda esse negativa responsio, acsi diceret, Non vidi illum abeuntem: ut ex subita disparitione colligat Agar fuisse Dei Angelum. In secundo etiam membro dissentiunt interpretes. Hieronymus vertit, Posteriora videntis me: quod multi ad obscuram visionem referunt, ut sit metaphorica loquutio. Quemadmodum enim non perspicue agnoscimus homines à tergo: ita dicuntur videre tergum Dei, quibus non palam neque ad liquidum se manifestat. atque hæc opinio communiter recepta est. Alii diversa figura Mosen usum esse existimant: dorsum enim Dei pro sensu iræ ejus accipiunt: sicuti lucere nobis dicitur ejus facies, dum se propitium ac faventem ostendit. Ita secundum eos sensus est, Putavi me elapsam esse, ne amplius Dei ferulis vel castigationi obnoxia essem: sed hic quoque mihi infensum esse sentio. Hactenus breviter retuli quid alii tradant. Quanquam autem singulis expositionibus refutandis insistere consilium non est: libere tamen dico neminem horum interpretum Mosis mentem assequutum esse. Libenter quidem recipio quod afferunt quidam, Agar mirari Dei bonitatem, à quo fuerit etiam in deserto respecta: sed illud neque nihil est, neque totum. Primum se objurgat Agar, quod quum prius nimis cæcutivisset, nunc quoque nimis tarde & segniter oculos ad Deum cernendum aperuerit. Suum enim torporem à circumstantia loci & temporis amplificat. Sæpius multis documentis experta erat se respici à Domino; cæcutiens tamen contempserat ejus providentiam, acsi clausis oculis illum sibi coram oblatum præteriret. Nunc se accusat quod non citius experrecta sit, simulatque apparuit Angelus. Loci etiam notatio multum momenti habet, quod Deus qui se illi adesse semper testatus fuerat in domo Abræ, nunc fugitivam prosequutus sit usque in desertum. Illa certe jam nimis crassa fuerat ingratitudo, cæcutire ad præsentiam Dei: & quum se ab eo respici agnosceret, non vicissim ad ejus intuitum oculos tollere. Sed hæc turpior adhuc cæcitas, quum vaga & exul justas suæ pervicaciæ pœnas daret, respici à Domino, nec præsentem etiam tunc agnoscere. Nunc videmus quorsum tendat objurgatio, Antehac Deum non quæsivi, nec ad eum respexi nisi coacta, quum prior suo me intuitu dignatus esset: nunc etiam in deserto, ubi malis afflicta, saltem expergefieri debueram, meo more obstupui: neque in cælum unquam sustulissem oculos, nisi prius fuissem à Domino respecta.

14. *Idcirco vocavit.*] Ego eorum sententiæ subscribo, qui verbum קרא indefinite accipiunt: quod satis tritum est linguæ Hebraicæ. Quo sensus clarior sit, potest in passivum resolvi, quod vocatus sit puteus. Hanc tamen vulgarem appellationem ab Agar profectam fuisse arbitror, quæ una simplici confessione non contenta, testatam in futurum tempus esse voluerit Dei gratiam: ideoque ejus testimonium quasi per manus tradiderit. Hinc colligimus quam utile sit plagis domari quicunque non sua sponte humiliantur. Agar quæ semper ferox & rebellis fuerat, tunc vero prorsus excusserat jugum, nunc alia prorsus apparet, postquam malis fracta fuit cordis ejus durities. Quanquam non solis plagis in ordinem fuit coacta: sed accessit etiam cælestis visio quæ eam penitus corrigeret. Atque idem nobis necessarium est, nempe ut Deus nos manu sua castigans, Spiritu etiam suo ad mansuetudinem submittat. Quidam ex Hebræis nomen ab Ismaële vivo, & Deo vivente impositum fuisse dicunt: quasi duplicis esset gratiæ testimonium, quod Ismaël à morte revixerit, & Deus respexerit Agar ejus matrem. Sed illi perperam mutilant quæ conjuncta sunt: testari enim voluit Agar se à Deo vivo vel auctore vitæ fuisse respectam.

15. *Et vocavit Abram.*] Jussa quidem fuerat Agar nomen illud dare filio: sed Moses naturæ ordinem sequitur, quia patres nominis impositione, quam habent in filios potestatem testantur. Colligere autem promptum est, Agar, ubi domum reversa est, quæ acciderant retulisse. Ergo Abram Deo se morigerum & gratum ostendit: quia & filium nominat ex Angeli mandato, & Dei bonitatem in exaudienda miseria Agar celebrat.

Caput XVII.

ET fuit Abram nonaginta & novem annorum: & visus est Jehova Abram, dixitque ad eum, Ego Deus omnipotens, ambula coram me, & esto perfectus.

2. Et ponam pactum meum inter me & te, & multiplicabo te vehementissime.

3. Tunc prostravit se Abram super faciem suam, & loquutus est cum eo Deus, dicendo,

4. Ego, ecce pactum meum tecum, & eris in patrem multitudinis gentium.

5. Et non vocabitur ultra nomen tuum Abram: sed erit nomen tuum Abraham: quia patrem multitudinis gentium posui te.

6. Et multiplicabo te valde, & ponam te in gentes, & reges ex te egredientur.

7. Et statuam fœdus meum inter me & te, & inter semen tuum post te in generationes suas, in fœdus perpetuum, ut sim tibi in Deum & semini tuo post te.

8. Dabo-

8. Daboque tibi & ſemini tuo poſt te terram peregrinationum tuarum, omnem terram Chenaan in poſſeſſionem perpetuam, & ero eis in Deum.

9. Præterea dixit Deus ad Abraham, Et tu pactum meum cuſtodies, tu & ſemen tuum poſt te in generationibus ſuis.

10. Hoc pactum meum quod cuſtodietis inter me & vos, & inter ſemen tuum poſt te, ut circumcidatur in vobis omnis maſculus.

11. Et circumcidetis carnem præputii veſtri: & erit in ſignum fœderis inter me & vos.

12. Et filius octo dierum circumcidetur in vobis: omnis maſculus in generationes veſtras, verna, & emptus argento ab omni filio alienigenæ qui non eſt de ſemine tuo.

13. Circumcidendo circumcidetur verna tuus, & emptus argento tuo: & erit pactum meum in carne veſtra in pactum perpetuum.

14. Et præputiatus maſculus cui non circumciſa fuerit caro præputii ſui, exterminabitur anima ipſa de populis ſuis, quia pactum meum irritum fecit.

15. Et dixit Deus ad Abraham, Sarai uxoris tuæ non vocabis nomen Sarai, ſed Sarah eſt nomen ejus.

16. Et benedicam ei, atque etiam dabo ex ea tibi filium, cui benedicam, & erit in gentes: reges populorum ex ea erunt.

17. Et proſtravit ſe Abraham in faciem ſuam, & riſit, dixitque in corde ſuo, Numquid viro centum annorum naſcetur proles? & an Sarah mulier nonaginta annorum pariet?

18. Et dixit Abraham ad Deum, Utinam Iſmaël vivat coram te.

19. Et dixit Deus, Vere Sarah uxor tua pariet tibi filium, & vocabis nomen ejus Iſaac: & ſtatuam pactum meum cum eo in pactum perpetuum, & cum ſemine ejus poſt eum.

20. Et pro Iſmaël audivi te: ecce, benedixi ei, & creſcere faciam eum, & multiplicare faciam eum ſupra modum: duodecim Principes generabit, & ponam eum in gentem magnam.

21. Et pactum meum ſtatuam cum Iſaac, quem pariet tibi Sarah in tempore hoc, anno altero.

22. Et finivit loqui cum eo, & aſcendit Deus ab Abraham.

23. Tunc Abraham tulit Iſmaël filium ſuum, & omnes vernas domus ſuæ, & omnem acquiſitum argento ſuo: omnis maſculi in viris domus ſuæ circumcidit carnem præputii eorum in ipſomet die, ſicut loquutus fuerat cum eo Deus.

24. Abraham autem erat vir nonaginta & novem annorum quando circumciſa fuit caro præputii ipſius.

25. Et Iſmaël filius ejus erat tredecim annorum quando circumciſus eſt ipſe in carne præputii ſui.

26. In ipſomet die circumciſus eſt Abraham & Iſmaël filius ejus.

27. Et omnes viri domus ejus, verna domus, & emptus argento à filio alienigenæ, circumciſi ſunt cum ipſo.

1. *Nonaginta & novem annorum.*] Moſes annos tredecim vitæ Abram tranſilit: non quod interea nihil acciderit memoratu dignum, ſed quia Spiritus Dei ſuo arbitrio delegit quæ cognitu maxime neceſſaria erant. Conſulto autem deſignat quantum temporis effluxerit ex quo natus eſt Iſmael uſquedum promiſſus fuit Iſaac: ut ſciamus ipſum diu acquieviſſe in eo filio qui tandem abdicandus erat, & quaſi inani ſpecie deluſum. Interea videmus ut eum Dominus circumduxerit. Et fieri poteſt ut ipſe ſua culpa moram attulerit promiſſioni, dum properavit ad ſecundas nuptias: quia tamen nihil tale exprimitur à Moſe, in medio relinquo. Sufficiat ſumere quæ certa ſunt: nempe quod Abram unico filio contentus, ſemen aliud appetere deſierit. Orbitas prius ipſum ad preces aſſiduas & gemitus ſtimulabat: ſic enim animo ejus infixa erat Dei promiſſio, ut ardenter ferretur in ejus complementum. Nunc ſe voti compotem falſo exiſtimans, objectu carnalis filii ab expetendo ſpirituali ſemine abducitur. Rurſum mira in eo Dei bonitas ſe exerit, dum in ſpem novam præter opinionem & votum ipſe Abram erigitur, ſibique datum eſſe repente audit quod petere nunquam in mentem veniſſet. Si quotidie precibus flagitaſſet, non tam aperte nobis conſtaret gratuito Dei dono fuiſſe illi conceſſum, quam dum offertur non cogitanti nec petenti. Priuſquam tamen ad Iſaac veniamus, ordinem & contextum verborum notare operæpretium eſt. Primum dicit Moſes Dominum illi apparuiſſe: ut ſciamus non arcana tantum revelatione delatum fuiſſe oraculum, ſed viſionem ſimul additam. Cæterum non muta fuit viſio, ſed annexum habuit verbum, unde proficeret Abræ fides. Jam verbum ſummatim hoc continet, quod Deus fœdus paciſcitur cum Abram: deinde quale ſit fœdus ipſum declarat, & tandem obſignat addita teſſera, *Ego ſum Deus omnipotens.* Pro Deo hic habetur Hebraicum nomen El, quod à potentia deductum eſt. Eodem pertinet epitheton שדי, acſi pronunciaret Deus, ſe ad protegendum Abram ſatis habere virtutis: quia nunquam aliter conſiſtit fides noſtra quam dum certo perſuaſi unicum Dei præſidium nobis ſufficere, quicquid ſaluti noſtræ in mundo adverſum eſt, ſecure deſpicimus. Non jactat ergo Deus potentiam ſuam, quæ penes ipſum ſuppreſſa lateat, ſed quam explicat erga filios ſuos, ut inde materiam fiduciæ concipiat Abram. Ita in his verbis incluſa eſt promiſſio. *Ambula coram me.* Quid hæc loquutio valeat, alibi diximus. In fœdere pangendo ſtipulatur Deus à ſervo ſuo obedientiam. Sed non fruſtra præfatus eſt Deus ſe fortem eſſe Deum, & inſtructum virtute ad ſuos juvandos: quia revocari ab aliis omnibus oportuit Abram ut totum ſe uni Deo addiceret. Nemo enim unquam ad Deum ſe colliget, niſi qui creaturis in ordinem coactis, illum unum ſuſpiciet. Dei vero potentia ubi ſemel agnita fuerit, ſic nos in ejus admirationem rapere debet, & ejus reverentia occupare mentes noſtras, ut nihil ab eo colendo nos impediat. Porro quia Dei oculi fidem & veritatem cordis reſpiciunt, jubetur Abram integri-

tari operam dare. Nam hominem perfectionum Hebræi nominant, qui animo est non fucato nec duplici, sed sincere rectitudinem colit. In summa, integritas cujus hic fit mentio, hypocrisi opponitur. Et sane ubi cum Deo negotium est, non restat simulationi locus. Jam vero discimus ex his verbis in quem finem Deus Ecclesiam sibi colligat, nempe ut sancti sint quos vocavit. Fundamentum quidem vocationis divinæ gratuita est promissio: sed hoc continuo post sequitur, ut Dei justitiæ se consecrent quos ipse sibi deligit in populum peculiarem. Nam hac lege filios sibi adoptat ut vicissim patris obtineat locum & honorem. Sicut autem ipse non mentitur, ita jure mutuam fidem à suis exigit. Quare sciamus fidelibus Deum ideo patefieri, ut sub ejus conspectu vivant: & illum sibi non operum modo, sed cogitationum arbitrum statuant. Unde etiam colligimus, non aliam esse pie recteque vivendi normam, nisi quum pendemus à Deo.

2. *Ponam fœdus meum.*] Nunc plenius & uberius exponere incipit quod breviter attigerat. Diximus bimembre fuisse Dei fœdus cum Abram. Prius membrum erat gratuiti amoris testimonium, cui annexa erat beatæ vitæ promissio. Alterum vero, exhortatio ad sincerum colendæ justitiæ studium. Quia Deus uno tantum verbo levem gratiæ suæ gustum dederat, & mox ad vocationis finem descenderat, ut Abram esset integer: quo libentius mentem vitamque formare studeat tam ad reverentiam Dei, quam ad integritatem colendam, subjicitur uberior gratiæ declaratio. acsi dixisset Deus, Vide quam benigne tibi indulgeam: non enim pro imperio simpliciter, quod jure meo licebat, integritatem abs te postulo: sed quum nihil tibi debeam, gratis descendo ad mutuum fœdus. Cæterum non loquitur quasi de re nova: sed fœderis quod ante pepigerat, memoriam renovans, melius confirmat ac sancit ejus certitudinem. Non enim solet proferre Deus nova oracula quæ prioribus fidem abrogent, vel obscurent eorum lucem, vel efficaciam enervent: sed continuat quasi perpetuo tenore quas semel dedit promissiones. Quare non aliud voluit his verbis, quam stabile ratumque fore illud fœdus de quo prius audierat Abram: nominatim vero caput illud commemorat de multiplicando semine, quod deinde sæpius repetet.

3. *Et prostravit se Abram.*] Scimus hunc veterem fuisse adorandi ritum. Porro testatur Abram se Deum agnoscere, ad cujus conspectum silere omnis caro seque humiliare debet: deinde quicquid dicturus est Deus, se reverenter suscipere, & studiose amplecti. Quod si hæc fidei confessio fuit, tenendum est, fidem quæ recumbit in Dei gratiam, non posse à pura conscientia disjungi. Deus suam gratiam Abræ offerens, sincerum juste sancteque vivendi affectum ab eo requirit: Abram se prosternens, obedienter se utrumque recipere declarat. Meminerimus ergo, uno & eodem fidei complexu gratuitam adoptionem, in qua salus nostra posita est, cum vitæ novitate jungendam esse. Etsi autem nullum verbum profatur Abram, clarius tamen tacendo loquitur, quam si magna & sonora voce clamaret solidum se obsequium præstare Dei verbo.

4. *Ego, ecce pactum meum.*] Qui transferunt, Ecce, ego ferio tecum fœdus: vel, Ecce ego & fœdus meum tecum: mihi non videntur fideliter sensum Mosis reddere. Primo enim Deus se esse pronunciat qui loquitur, ut certa verbis suis constet auctoritas. Nam quia non alibi quam in æterna ejus veritate fundari potest fides nostra: id nobis ante omnia testatum esse oportet, ex sacro ejus ore profectum esse quod nobis proponitur. Ideo pronomen Ego, vice præfationis seorsum legendum est: ut quieto animo sit Abram, & exempta dubitatione oblatum fœdus suscipiat. Unde colligitur utilis doctrina, fidem necessario ad Deum referri: quia ut nobiscum loquantur omnes Angeli & homines, nunquam tanta constabit illis auctoritas quæ animas nostras stabiliat. Nec fieri potest quin subinde vacillemus, donec personet vox ista è cælo, Ego sum. Unde etiam apparet qualis sit religio Papatus, ubi pro Dei verbo tantum jactantur hominum commenta. Merito autem continuæ fluctuationi obnoxii sunt quicunque ex hominum ore pendentes, non sine Dei injuria plus illis arrogant quam fas erat. Nobis vero non aliud sit credendi principium quam istud Ego, non à quolibet, sed solius Dei ore prolatum. Quod si contra se ingerant hominum myriades, ac superciliose clamitent, Nos, nos: sufficiat una ista vox Dei ad inanem pluralis numeri sonitum dissipandum. *Eris in patrem multitudinis gentium.* Quæritur quænam sit ista gentium multitudo. Satis constat populos diversos originem duxisse à sancto Patriarcha: nam Ismaël in magnum populum excrevit: Idumæi ex altera parte, longe lateque diffusi sunt: ex aliis etiam filiis quos ex Cetura suscepit, fluxerunt amplæ familiæ. Sed longius respexit Moses, quod scilicet fide inserendæ essent Gentes in genus Abræ, licet ab eo non progenitæ secundum carnem: cujus rei Paulus nobis fidus est interpres ac testis. Neque enim Arabes & Idumæos, aliosque colligit qui Abram efficiant plurium gentium patrem: sed ad totum mundum extendit nomen patris, ut undique in unam Abræ familiam coalescant Gentes alioqui extraneæ, & inter se dissitæ. Fateor quidem duodecim Tribus ad tempus fuisse quasi totidem populos: sed tantum ut præludium esset immensæ ejus multitudinis quæ tandem aggregata est in genus Abræ. Quod autem Moses filios intelligat, qui fide regeniti, in nomen & genus Abræ transeunt, hac una ratione satis probatur. Neque enim carnale Abræ genus in diversos populos secari potuit, quin statim censeri inciperent alieni quicunque ab unitate discesserant. Ita Ismaëlitas, Idumæos, & reliquos evomuit Ecclesia, ut pro exteris reputarentur. Non ergo Abram multarum gentium pater ideo vocatus est, quod separandum esset ejus semen in diversas gentes: sed potius quod gentium varietas colligenda ad ipsum foret. Mutatio etiam nominis, tesseræ vice additur. Abraham enim vocari incipit, ut nomen ipsum admoneat non fore unius familiæ patrem: sed orituram illi progeniem ex immensa multitudine præter communem naturæ modum. Ideo toties Dominus hanc promissionem inculcat: ipsa enim repetitio nihil vulgare promitti admonet.

7. *Et inter semen tuum post te.*] Non dubium est quin discernat Dominus Abrahæ genus à reliquo mundo. Nunc videndum quem populum designet. Falluntur autem qui putant solos hic electos notari, & sine discrimine comprehendi omnes fideles, ex quocunque secundum carnem populo descendant. Reclamat enim Scriptura, peculiariter à Deo susceptum fuisse Abrahæ genus ab eo progenitum. Et clara est Pauli doctrina de naturalibus Abrahæ filiis, Rom. 11.
quod sint sancti rami, quia ex sancta radice prodierint. vers. 16.
Ac ne quis ad umbras Legis id restringat, vel allegoriis eludat, alibi diserte tradit, Christum ve- Rom. 15.
nisse, ut Circumcisionis esset minister. Quare nihil vers. 8.
certius est quam Deum fœdus suum pacisci cum filiis Abrahæ, qui naturaliter ex eo gignendi erant. Siquis objiciat, hoc minime cum proxima sententia congruere, ubi diximus legitimos coram Deo reputari Abrahæ filios, qui per fidem insiti in ejus corpus domum unam efficiunt: facilis est conciliatio, modo certos ponamus ac distinctos adoptionis gradus, quos ex variis Scripturæ locis colligere [illegible]. Initio, ante fœdus istud, par & eadem erat totius mundi conditio. Simul vero ac dictum fuit, Ero Deus tuus & seminis tui post te, non secus à reliquis gentibus divisa est Ecclesia atque in mundi creatione lux è tenebris emersit. Tunc populus Israel quasi grex Dei in proprium

prium ejus ovile receptus est: reliquæ gentes tan-
quam feræ bestiæ, per montes & sylvas aut deserta
errarunt. Quum hæc dignitas qua excelluerunt filii
Abrahæ præ Gentibus, à solo Dei verbo penderet,
gratuita Dei adoptio ad omnes ipsos communiter
pertinuit. Nam si Gentes Deo & vita æterna privat
Ephes. 4. Paulus, quia à fœdere extraneæ erant: sequitur
vers. 18. omnes Israëlitas domesticos fuisse Ecclesiæ & Dei
filios, & vitæ æternæ hæredes. Tametsi autem Dei
gratia, non natura excellebant supra Gentes, & hæ-
reditas regni Dei ex promissione illis obvenerat, non
ex carne: dicuntur tamen interdum natura differre
à reliquo mundo. Ad Galat. cap. 2. vers. 15. & alibi,
Paulus naturaliter vocat sanctos: quia continua se-
rie prosequi nolebat Deus gratiam suam erga totum
semen. Hoc sensu, qui fuerunt ex Judæis increduli,
Matth. 8. filii tamen regni cælestis à Christo vocantur. Neque
vers. 12. his repugnat quod dicit Paulus, non omnes qui sunt
Rom. 9. ex Abraham, censeri legitimos filios: quia non
vers. 8. sunt filii promissionis, sed carnis tantum. Nam illic
promissio non generaliter accipitur pro externo
verbo, quo Deus suam gratiam tam reprobis quam
electis conferebat: sed ad efficacem vocationem
quam intus obsignat per Spiritum suum, restringi
debet. Ac rem ita habere, nullo negotio evincitur:
communis enim erat omnibus promissio, qua Domi-
nus eos omnes in filios adoptaverat: in ea negari non
potest oblatam fuisse omnibus æternam salutem.
Quid sibi ergo vult quod Paulus quosdam promissio-
nis jure filios censeri negat, nisi quod de oblata ex-
trinsecus gratia non amplius disputat, sed de ea quam
efficaciter soli electi percipiunt? Hic jam nobis du-
plex filiorum ordo in Ecclesia emergit: quia enim
totum populi corpus una & eadem voce in ovile Dei
colligitur, omnes sine exceptione hoc respectu ha-
bentur filii, in omnes communiter competit Eccle-
siæ nomen: sed in arcano Dei sacrario non alii cen-
sentur Dei filii quam in quibus fide rata est promissio.
Tametsi autem discrimen hoc ex fonte gratuitæ ele-
ctionis manat, unde etiam exoritur ipsa fides: quia
tamen per se nobis absconditum est Dei consilium,
ideo fidei & infidelitatis nota veros filios à spuriis dis-
cernimus. Hæc ratio & œconomia ad promulgatio-
Ephes. 2. nem usque Euangelii duravit: tunc autem diruta
vers. 14. maceria, Gentes æquavit Deus naturalibus filiis
Abrahæ. Illa fuit seculi renovatio, qua filii vocari
cœperunt qui prius extranei fuerant. Quoties ta-
men comparatio fit inter Judæos & Gentes, hæredi-
tas vitæ illis tanquam legitima tribuitur: iis autem
dicitur esse adventitia. Interim impletur oraculum
illud quo promisit Deus Abraham multarum gen-
tium fore patrem. Quum enim prius continuo te-
nore naturalibus filiis Abrahæ succederent nepotes,
& benedictio ab eo exordium suum habens, deflue-
ret in nepotes: Christi adventus ordine retrogrado
in ejus familiam inseruit qui prius à semine ejus di-
visi erant: tandem foras ejecti sunt Judæi, nisi quod
penes eos manet occultum electionis semen, ut reli-
quiæ salvæ fiant. Hæc de semine Abrahæ semel dicta
esse oportuit, quæ nobis facilem aditum ad ea quæ
sequentur patefacient. *In generationibus suis.* Ætatum
successio clare testatur sic assumptos fuisse in Eccle-
siam Abrahæ posteros, ut illis nascerentur filii ejus-
dem gratiæ hæredes. Hoc modo fœdus perpetuum
vocatur usque ad mundi renovationem, quæ conti-
git adventu Christi. Fateor quidem carere fine, &
proprie vocari posse æternum, quatenus ad totam
Ecclesiam pertinet: sed illud semper fixum maneat
oportet, seriem ætatum, Christi adventu partim
abruptam fuisse, partim mutatam: quia diruta ma-
ceria, & tandem exhæredatis naturalibus filiis, asci-
titium genus ex omnibus mundi plagis habere cœ-
pit Abraham. *Ut sim tibi in Deum.* Uno hoc verbo
clare docemur, spirituale hoc fuisse fœdus, non præ-
sentis tantum vitæ respectu sancitum, sed unde spem
æternæ salutis conciperet Abraham, & in cælum
usque evectus, solidam perfectamque beatitudinem
apprehenderet. Nam quos sibi Deus in populum
adoptat, quum suæ justitiæ faciat bonorumque
omnium participes, cælestis quoque vitæ hæredes
constituit. Notemus ergo hoc esse præcipuum fœ-
deris caput, quod se filiis Abrahæ Deum fore pro-
mittat is qui viventium Deus est, non mortuorum.
Sequitur deinde quasi auctarii vice, quod terram se
daturum pronunciat. Fateor quidem majus aliquid
& præstantius adumbratum fuisse sub terra Cha-
naan: id tamen non obstat quin ejus promissio, ac-
cessio fuerit illius summi capitis, Ero Deus tuus.
Quanquam autem rursus affirmat Deus, sicuti an-
tea, ipsi Abrahæ se daturum terram: scimus tamen
nunquam potitum fuisse ejus dominio. sed solo jure
contentus fuit sanctus vir, licet nulla illi possessio
constaret: ideoque ex sua peregrinatione tranquillus
in cælum migravit. Iterum repetit se posteris Abrahæ
fore in Deum, ne in terra subsistant, sed cogitent
altius se deduci.

9. *Et tu pactum meum custodies.*] Sicuti olim fœ-
dera non modo in publicas tabulas referebantur, sed
in æs incidi vel lapidibus insculpi solebant, quo ma-
gis testata & celebris esset eorum memoria: ita nunc
Deus in carne Abrahæ fœdus suum insculpit. Fuit
enim Circumcisio quasi solenne monumentum ejus
adoptionis qua genus Abrahæ electum fuerat in pe-
culiarem Dei populum. Habuerant antea pii alias
ceremonias quæ certitudinem gratiæ Dei illis san-
cirent: nunc vero Dominus fœdus novum novo ge-
nere symboli obsignat. Cur autem tot seculis hoc gra-
tiæ suæ testimonio carere passus fuerit humanum ge-
nus, ratio nobis abscondita est: nisi quod videmus
tunc fuisse institutum, quando unam certam gentem
sibi delegit: quod ipsum ex arcano ejus consilio pen-
det. Porro tametsi ad docendi methodum aptius
forte esset summam eorum colligere quæ de Circum-
cisione dicenda sunt: quod tamen interpretis officio
magis quadrare arbitror, ordinem contextus sequar.
Primum quum fœdus Dei à Mose vocatur Circum-
cisio, inde colligimus inclusam in ea fuisse gratiæ
promissionem. Nam si nota duntaxat vel tessera
fuisset externæ professionis apud homines, nullo
modo quadraret nomen Fœderis, quod ratum aliter
non est quam dum illi respondet fides. Atque id com-
mune est omnibus sacramentis, ut verbum Dei an-
nexum habeant, quo se nobis propitium esse testa-
tur, nosque in spem salutis invitat: imo nihil aliud est
sacramentum quam verbum visibile, vel sculptura
& effigies gratiæ Dei quæ verbum melius illustret.
Quod si mutua est inter verbum & fidem relatio, se-
quitur finem hunc & usum sacramentis propositum
esse, ut fidem adjuvent, promoveant ac confirment.
Qui vero fidei adminicula esse negant, aut verbi sub-
sidia ad fidem roborandam, fœderis nomen expun-
gant necesse est: quia aut lusorie & fallaciter se in
sponsorem offert Deus, vel illic reperit fides quo se
fulciat, & unde certitudinem suam confirmet. Etsi
autem tenenda est distinctio inter verbum & signum:
sciamus tamen, simulatque in oculis signum ipsum
incurrit, debere in auribus personare verbum. Ita-
que dum hoc loco jubetur Abraham servare fœdus,
non modo nudum ceremoniæ usum illi Deus com-
mendat, sed vult præcipue ad finem attendere. &
certe quum anima signi sit promissio: ubi inde avulsa
fuerit, nihil præter mortuum & inane spectrum re-
stat. Hæc ratio est cur dicamus abolita fuisse à Papi-
stis sacramenta: quia extincta Dei voce, nihil apud
eos præter mutas figuras residuum manet. Frivolum
vero est quod jactant pro verbo magicos suos exor-
cismos. Fœdus enim vocari nequit nisi quod clare
patefactum à nobis perspicitur ut fidem ædificet: cui
nihil simile habent histriones illi, qui gestu tantum
vel confuso susurro quasi tibia ludunt. Nunc tene-

mus quomodo rite custodiatur fœdus, quum scilicet præeunte verbo, signum amplectimur in gratiæ testimonium ac pignus: nam sicut dato chirographo Deus fidem nobis datam obstringit, sic à nobis stipulatur fidei & obedientiæ consensum. Notatu etiam dignum quod sequitur, *Inter me & te.* Quo docemus non ad externam modo confessionem spectare sacramentum, sed medium esse pignus inter Deum & hominis conscientiam. Ideo quisquis per sacramenta ad Deum non dirigitur, eorum usum profanat. Cæterum metonymice fœderis nomen ad Circumcisionem transfertur, quæ sic verbo implicita fuit ut non posset ab eo separari. *Circumcidetur in vobis omnis masculus.* Tametsi maribus pariter & fœminis pollicitus erat Deus quod Circumcisione deinde sancivit: tamen in eo sexu totum populum sibi consecrat. Nam quum hoc symbolo sanciatur quæ promiscue maribus & fœminis data erat promissio: certum autem sit, confirmatione fœminas æque ac mares habuisse opus: hinc conficitur ordinatum fuisse symbolum in utriusque sexus gratiam. Nec obstat quod jubentur singuli sacramentis communicare, si quidem inde fructum capere volunt: quia nulla ad eos qui usum negligunt, pervenit utilitas. Incisum enim hac lege fuit in marium corporibus Dei fœdus, ut ejusdem signi participes sociæque forent etiam fœminæ.

11. *Circumcidetis carnem præputii.*] Valde absurdum prima specie ac ridiculum videri potuit hoc mandatum. Tractatur sacrum fœdus quo justitia, salus & felicitas promittitur, quo discernitur semen Abrahæ à reliquis gentibus ut sit sanctum & benedictum. Tanti mysterii insigne statui in pudendis partibus quis consentaneum esse dicat? Verum ut Abraham stultescere oportuit, quo se obsequentem Deo præberet: ita quisquis sapiet, sobrie simul & reverenter suspiciet quod stulte mandasse videtur Deus. Et tamen quærendum est, an aliqua inter signum visibile, & rem signatam analogia hic effulgeat. Nam signa quæ ad levandam infirmitatem nostram instituit Deus, ad modulum nostrum aptari par est, ne profectu careant. Porro duabus de causis probabile est Dominum jussisse præputium circumcidi: nempe ut ostenderet vitiosum esse quicquid ex homine gignitur: deinde salutem ex benedicto Abrahæ semine prodituram. Primum itaque quicquid ex sua generatione proprium habent homines, Deus in Circumcisione damnavit: ut ostensa naturæ corruptio, illos ad carnem mortificandam adduceret. Unde etiam conficitur, pœnitentiæ fuisse symbolum. Simul tamen illic quæ in Abrahæ semine promissa erat benedictio, notata signataque fuit. Quod si cui absurdum videtur in illa corporis parte datam esse tam præclaræ & singularis gratiæ tesseram: eum quoque salutis suæ pudeat, quæ ex Abrahæ lumbis fluxit: sed ita infatuare mundi sapientiam Deo placuit, quo magis superbiam carnis dejiceret. Atque ita jam secundo loco habemus, testatam hoc signo fuisse Dei & hominum reconciliationem, quæ in
Rom. 4. vers. 11. Christo fuit exhibita. Qua ratione sigillum justitiæ fidei à Paulo vocatur. Hoc de analogia rei & signi breviter attigisse sufficiat.

12. *Et filius octo dierum circumcidetur.*] Nunc diem octavum Circumcisioni præscribit Deus: unde apparet partem fuisse pædagogiæ sub qua veterem populum tenere voluit. Nam major hodie laxiorque in Baptismi administratione permissa est libertas. Cæterum de numero dierum quidam anxie disputandum esse negant: quia Dominus infantum teneritudini pepercerit: quandoquidem periculo non carebat, adhuc ab utero recentibus vulnus infligere. Etsi autem facere poterat ne quid noxæ aut læsionis afferret Circumcisio: nihil tamen in eo absurdi erit, si dicamus habitam ab eo fuisse rationem teneræ ætatis, ut testatum Judæis faceret paternum suum erga ipsorum liberos amorem. Aliis hoc nimis esse frigidum videtur: itaque spirituale mysterium in dierum numero quærunt. Allegorice septem diebus notatam fuisse putant vitam præsentem: octavo die jussisse Deum circumcidi infantes, ut ostenderet meditandam quidem esse carnis mortificationem toto vitæ cursu, sed nonnisi post ejus finem compleri. Augustinus etiam ad Christi resurrectionem Deum spectasse existimat, qua abolita fuit externa Circumcisio, & veritas figuræ exhibita. Septenario numero præsentis vitæ cursum designari probabile & rationi consentaneum est. Ergo octavus dies ad figurandum novæ vitæ exordium videri potest à Domino positus. Sed quia nusquam exposita in Scripturis ratio legitur, nihil ausim asserere. Quare tenere sufficiat quod certum est ac solidum: nempe Deum in hoc symbolo sic repræsentasse veteris hominis interitum, ut tamen ostenderet se restituere homines in vitam. *Sive vernus, sive emptitius.* Quum præcipit Deus Abrahæ, ut quoscunque habet sub sua potestate circumcidat, in eo relucet singularis ejus amor erga sanctum Abraham, quod totam ejus domum sua gratia complectitur. Scimus olim vix in hominum numero habitos fuisse servos. Atqui Deus ipsos in servi sui favorem sibi filios adoptat: ad hanc misericordiam nihil omnino addi potest. Dejicitur etiam carnis superbia, quum Deus nullo personarum respectu, ingenuos servis aggregat. Cæterum in persona Abrahæ legem hanc servis suis omnibus præscripsit, ut quoscunque habent sibi subjectos, in ejusdem fidei societatem adducere studeant. Singulæ enim piorum familiæ totidem Ecclesiæ esse debent. Ergo si pietatem nostram probare cupimus, danda opera est ut quisque nostrum in obsequium Dei compositam domum habeat. Nec tantum jubetur Abraham domi suæ natos dicare & offerre Domino, sed quoscunque postea acquisierit.

13. *In pactum perpetuum.*] Duplex potest esse sensus: vel quod Deus gratiam suam, cujus testimonium ac pignus erat Circumcisio, æternam fore promittat: vel quod signum ipsum perpetuo servari velit. Equidem non dubito quin ad visibile signum perpetuitas ista referri debeat. Sed qui inde colligunt, hodie quoque inter Judæos vigere illius usum, (meo judicio) falluntur. Nam ab illo axiomate discedunt, quod nobis fixum esse debet, Quum finis Legis sit Christus, perpetuum tempus quod ceremoniis Legis tribuitur, fuisse finitum ex quo Christus apparuit. Templum perpetua erat Dei sedes, juxta illud, Hæc requies mea in seculum se- *Psal. 132. vers. 14.*
culi, hic habitabo. Sabbathum non temporalis, sed perpetua erat populi sanctificatio: neque tamen negandum est quin illis finem attulerit Christus. Non aliter de Circumcisione quoque sentiendum est. Si objiciant Judæi, violatam hoc modo fuisse Legem à Christo: responsio facilis est, sic abrogatum fuisse externum usum, ut stabilita fuerit ejus veritas. Nam Christi demum adventu in solidum sancita fuit Circumcisio, ut semper duraret, ratumque esset fœdus illud quod semel Deus pepigit. Porro ne quem visibilis signi mutatio perturbet, tenenda est illa, cujus memini, seculi renovatio, quæ varietate quadam interposita, perpetuavit quæ caduca alioqui fuissent. Ergo licet usus Circumcisionis cessaverit, non tamen ipsa desinit esse fœdus seculi vel perpetuum: si modo Christus statuitur medius, qui mutato signo veritatem sancivit. Quod autem Christi adventu cessaverit externa Circumcisio, ex Pauli verbis liquet: qui non tantum docet circumcisos esse nos Christi morte, spiritualiter, non signo carnali: sed Baptismum nominatim in locum Circumcisionis subrogat, Colos. 2. vers. 11. nempe Circumcisioni Baptismus succedere non potuit quin eam tolleret è medio. Ideo & proximo capite inter ipsam & præputium quicquam interesse negat:

quod

quod tunc scilicet res media foret, ac nullius momenti. Unde refellitur eorum error qui adhuc inter Judæos vigere putant, quasi peculiare gentis symbolum quod nunquam abrogari debuerit. Fateor quidem fuisse illis ad tempus permissam, donec melius innotesceret libertas per Christum parta: sed ita ut vim suam minime retinuerit. Absurdum enim foret duobus diversis signis in Ecclesiam initiari: quorum alterum venisse Christum testetur ac confirmet: alterum vero adumbret quasi absentem.

14. *Cui non circumcisa fuerit caro.*] Quo majore studio colatur Circumcisio, Deus gravem pœnam denunciat, siquis eam neglexerit. Sicuti autem inde perspicitur quantæ illi curæ sit salus hominum: ita horum socordia coarguitur. Nam quum Deus amoris sui, æternæque vitæ pignus tam benigne offert: quorsum minas addit, nisi ut eorum tarditatem excitet qui celeriter accurrere debebant? Hæc igitur pœnæ denunciatio, fœdæ ingratitudinis homines insimulat, quod Dei gratiam vel respuant, vel contemnant. Cæterum docet hic locus, non impune cessurum talem contemptum. Quoniam autem solis contemptoribus pœnam Deus minatur, colligimus nihil infantibus nocuisse suum præputium, si ante diem octavum mortui essent. Satis enim ad eorum salutem efficax erat nuda Dei promissio. Neque sic eam obsignavit externis sigillis, ut ipsis virtutem suam adstringeret. Atque omnem hujus rei controversiam dirimit Moses ratione addita, quod fœdus Dei irritum fecerint. Porro scimus non violatum fuisse fœdus, quum ablata erat facultas. Sciamus ergo salutem generis Abrahæ in illo verbo fuisse inclusam, Ero Deus seminis tui. Quamvis autem Circumcisio vice confirmationis accesserit, non tamen fecisset quia vis & effectus verbo constaret. Sed quia in hominum arbitrio non est quæ Deus conjunxit divellere: nemo spernere vel negligere signum potuit, quin verbum ipsum abjiceret, seque oblato illic beneficio privaret. Solum ergo neglectum tam severe ultus est Dominus. Si qui vero infantes salutis tessera per mortem privati essent, illis pepercit, quia fœderi Dei nihil derogaverant. Eadem hodie ratio in Baptismo valet. Quisquis neglecto Baptismo se nuda promissione contentum esse simulat, conculcat quantum in se est Christi sanguinem, vel saltem ad liberos suos abluendos fluere non patitur. Ita signi contemptum sequitur justa pœna, gratiæ privatio, quia impio signi & verbi divortio, vel potius laceratione violatur Dei fœdus. Exitio autem addicere infantes, quos subita mors ad Baptismum offerri passa non est, priusquam ulla parentum negligentia intercederet, crudelitas est ex superstitione nata. Quin ad eos pertineat promissio, minime dubium est. Quid vero magis absurdum quam si ejus vim enervet symbolum, quod ejus confirmandæ causa additur? Quare vulgarem sententiam qua fertur Baptismus necessarius esse ad salutem, ita moderari oportet, ne Dei gratiam, & Spiritus virtutem alliget externis symbolis, & Deum fallaciæ accuset. *Pactum meum irritum.* Tunc enim ratum est Dei fœdus ubi fide amplectimur quod promittit. Si quis objiciat, ab hac culpa innoxios fuisse infantes, qui sensu adhuc carebant: respondeo, non debere nimis urgeri hanc vocem, quasi Deus infantes proprii delicti reos peragat: sed tenenda est antithesis, quod sicuti Deus in patris persona filium infantem adoptat: quum repudiat pater tale beneficium, dicitur infans se abdicare ab Ecclesia. Id enim valet loquutio, Deleri è populo quem Deus sibi elegerat. Quod exponunt quidam, non fore Judæos, neque in censu populi habituros locum quibus præputium relictum fuerit: nimis frigidum est. Longius progredi oportet, quod Deus scilicet in populo suo non agnoscet qui adoptionis notam ac tesseram non gestabunt.

15. *Sarai uxoris tuæ.*] Jam Deus legitimum Abrahæ semen ex Sara promittit. Fuerat (quemadmodum dixi) ille nimium præceps quum ancillam nullo Dei mandato in vicem suam substitueret: nimium etiam facilis Abraham, qui uxorem stulte & temere Deo præire volentem sequutus fuerat: non tamen obstitit utriusque culpa quin Deus patefaciat, illis se daturum semen, cujus spem sibi quodammodo præciderant. Unde clarius refulget gratuita Dei bonitas: quod tametsi ejus cursum suis obstaculis impediunt homines, ad eos nihilominus pervenit. Porro Saræ nomen Deus mutat, ut ejus principatum, qui in priori nomine erat restrictior, longe lateque extendat. Nam litera י possessivum pronomen apud Hebræos valet: nunc ea sublata Deus vult sine exceptione Saram ubique dominam & principem celebrari: idque in contextu exprimitur quum Deus se filium illi daturum promittit, ex quo tandem gentes & reges nascantur. Etsi autem prima specie amplissima est ista benedictio, longe tamen uberior est quam verbis præ se ferat: sicuti paulo post videbimus.

17. *Et prostravit se Abraham in faciem.*] Hoc non modo reverentiæ, sed fidei quoque testimonium fuit. Nam Abraham non tantum Deum adorat, sed gratias agens, fide se recipere & amplecti testatur quod promissum erat de filio. Hinc etiam risisse colligimus: non quod vel sperneret, vel pro fabula duceret, vel rejiceret Dei promissionem: sed, ut fieri plerumque in rebus minime expectatis solet, partim gaudio exultans, partim admiratione extra se raptus, in risum prorumpit. Neque enim in eorum sententiam descendo qui ex sola lætitia risum hunc manasse putant: quin potius existimo similem attonito fuisse Abraham. quod etiam proxima interrogatio confirmat, Numquid centenario nascetur filius? Etsi enim non repudiat quasi vanum, quod dictum ab Angelo fuerat: se tamen non secus affici ostendit, ac incredibili nuncio allato. Ita rei novitas eum percellit, ut ad breve tempus obstupeat: se tamen humiliat coram Deo, & mente confusus, potentiam ejus in terram prostratus, fide adorat. Nam quod hæc non fuerit dubitantis oratio, testis est Paulus ad Romanos cap. 4. vers. 19. qui negat Abraham considerasse corpus suum emortuum, vel effœtam vulvam Saræ, vel disquisiisse per infidelitatem, sed spe supra spem credidisse. Et quod refert Moses, *dixisse Abraham in corde suo*, non ita interpretor quasi distincte hoc animo conceperit: sed ut multa nobis etiam præter meditationem obrepunt, repente in mentem subiit perplexa ista cogitatio, Quid hoc rei est, ut centenario nascatur filius? Atqui videtur hæc quædam inter carnis sensum & fidem disceptatio. nam etsi Abraham reverenter se coram Deo prosternens, ejus verbo mentem suam subjicit, rei tamen novitate adhuc turbatur. Respondeo, admirationem hanc, quæ viam non obstruebat Dei potentiæ, non fuisse fidei contrariam: imo inde melius enituit fidei vigor, quod per tam arduum obstaculum emersit. Ideo non reprehenditur quod riserit, sicuti proximo capite Sara.

18. *Et dixit Abraham ad Deum.*] Non jam tacitus secum miratur Abraham: sed in votum ac precationem effunditur. Quanquam turbati adhuc & vacillantis animi vox ista est, *O si* (vel utinam) *vivat Ismaël.* Quasi enim minus sperare audeat quam promittit Deus, in filio jam nato subsistit: non quod promissionem de nova sobole rejiciat: sed quia jam accepta gratia contentus est, nisi longius se extenderet Dei liberalitas. Non ergo respuit quod offert Dominus: sed quum amplecti paratus sit, ex infirmo tamen carnis sensu illi effluit istud, Utinam Ismaël. Quidam ita putant loquutum Abraham, quod primogenito suo metuerit. Sed nulla est ratio cur putemus tali metu perculsum fuisse Abraham, ne Deus

alterum filium dando, priorem auferret: quasi posterior ejus gratia priorem absorbeat. Et hunc sensum refellit Dei responsio, quæ paulo post sequitur. Illud ergo quod dixi certius est, precatum fuisse Abraham ut sibi rata esset ac stabilis Dei gratia in qua acquiescebat. Porro incogitanter in hoc votum erupit, quum præ lætitia nondum caperet quod ex ore Domini audierat. *Vivere coram Jehova* tantundem valet ac servari ejus præsidio incolumem, vel ab ipso benedici. Petit igitur Abraham à Domino, ut quam Ismaeli dedit vitam conservet.

19. *Vere Sara.*] Quidam adverbium אבל accipiunt positum pro Vere. Rectius tamen alii, qui auxesim continere dicunt. Excitat enim Deus torpentem servi sui animum: acsi diceret, Obstat tibi unius gratiæ conspectus ne te altius erigas: ita fit ut nimis anguste sensus tuos concludas. Nunc igitur animum tuum dilata, ut quod de Sara promitto, simul admittas. Nam spei janua ad verbi latitudinem patere debet. *Et statuam fœdus meum cum eo.* Spirituale fœdus restringit ad unam familiam, ut promissam ante benedictionem inde sperare Abraham discat. quia enim perversam sibi spem absque Dei verbo finxerat, eam revelli prius oportuit ex ejus corde: quo melius nunc in cæleste oraculum recumberet, ac in solidam Dei veritatem figeret anchoram fidei suæ, quæ prius in falsa imaginatione fluctuaverat. Fœdus perpetuum vocat quo supra diximus sensu. Deinde exprimit non fore alligatum uni tantum personæ, sed commune totius generis, quod continua successione perveniat ad posteros. Videtur tamen absurdum esse quod circumcidi jubeat Deus Ismaëlem, quem sua gratia privat. Respondeo, quamvis Dominus Isaac primogenitum & caput constituat, à quo manare velit salutis fœdus, non tamen Ismaelem prorsus excludere: quin potius dum totam Abrahæ domum adoptat, Ismaëlem fratri suo Isaac quasi inferius membrum adjungit, donec se & patris domo & fraterna societate abdicet. Supervacua igitur Circumcisio non fuit, donec à fœdere excideret: quod tametsi penes ipsum non erat depositum, poterat tamen participare cum fratre suo Isaac. In summa, nihil aliud significat his verbis Dominus, quam Isaac legitimum promissæ benedictionis fore hæredem.

20. *Et pro Ismael.*] Clarius inter duos Abrahæ filios discernit. Nam alteri promittens opes, dignitatem, & alia quæ sunt præsentis vitæ, carnis filium esse ostendit. Peculiare autem fœdus cum Isaac paciscitur, quod mundum & hanc caducam vitam transcendit: non quod spem æternæ salutis Ismaëli præcidat, sed ut doceat à genere Isaac petendam esse salutem ubi residet. Cæterum colligimus ex hoc loco, sanctos Patres minime in terra Dei promissionibus retentos fuisse, sed potius in cælum evectos. Nam quicquid optabile est terrenæ vitæ respectu, Deus liberaliter & prolixe Ismaëli promittit: & tamen quicquid in eum donorum confert, nihil æstimat comparatione fœderis quod stabiliendum erat in Isaac. Sequitur ergo, non opes, nec potentiam, nec quicquam aliud temporale promitti filiis Spiritus: sed æternam benedictionem, quæ sola spe possidetur in hoc mundo. Ergo ut nunc & deliciis & bonis omnibus affluamus, evanida est tamen nostra felicitas nisi fide penetremus in cæleste Dei regnum, ubi major & altior nobis reposita est benedictio. Quæritur tamen, an terrenæ solum vitæ curam habuerit Abraham, dum pro filio precatus est. id enim videtur innuere Dominus, quum se illi dedisse pronuncians quod petebat, non commemorat nisi quæ diximus. Sed consilium Dei non fuit totum Abrahæ votum comprehendere: tantum significat, Ismaelis, pro quo sollicitus erat Abraham, rationem aliquam sibi fore, ut appareat commendationem patris non fuisse irritam. Testari enim voluit tanto se amore complexum esse Abraham ut in ejus favorem totum genus respiciat, & peculiaribus beneficiis dignetur.

22. *Ascendit Deus ab Abraham.*] Continet hæc loquutio utilem doctrinam, quod sc. Abraham certo cognoverit hanc visionem à Deo esse. huc enim spectat iste ascensus. Piis autem necesse est eorum omnium quæ audiunt auctorem Deum patefieri, ne huc illuc circumferantur, sed è cælo tantum pendeant. Quod autem nunc Deus, postquam loquutus est, in gloriam cælestem non palam extollitur coram oculis nostris, id de fidei nostræ certitudine nihil minuere debet: quia semel plena in Christo manifestatio exhibita fuit, quam nobis sufficere æquum est. Deinde quamvis Deus visibili signo quotidie sursum non ascendat, in eo tamen non minus resplendet ejus majestas, quod nos transformans in suam imaginem, sursum attollit. Deinde satis auctoritatis conciliat verbo suo, dum ipsum cordibus nostris per Spiritum suum obsignat.

23. *Et tulit Abraham Ismaëlem.*] Nunc Moses Abrahæ obedientiam commendat eo quod se totamque familiam, prout jussus erat, circumciderit. Necesse enim est prorsus fuisse Deo addictum qui sibi vulnus cum acerbo dolore, nec sine vitæ periculo infligere non dubitat. Huc etiam accedit temporis circumstantia, quod non differt in alterum diem, sed statim paret Dei mandato. Nec tamen dubium est quin luctatus cum variis cogitationibus fuerit. Ut innumera alia omittam, hoc illi in mentem venire potuit, Ego quum tamdiu vexatus fuerim multis rebus adversis, & per diversa exilia jactatus, nunquam tamen à Dei verbo deflexi: si hoc symbolo volebat me sibi consecrare in servum, cur usque ad extremum senium meum distulit? Quid hoc sibi vult, quod salvus esse nequeo nisi alterum pene in sepulchro pedem habens, pelliculam mihi abscindam. Sed hoc illustrius obedientiæ documentum fuit, quod superatis omnibus obstaculis, celeriter & sine mora perrexit quo Deus vocabat. Nec minus præclarum in eo fidei suæ specimen edidit: quia nisi certo amplexus esset Dei promissiones, minime tam promptus futurus erat ad obsequium. Hinc igitur tanta alacritas, quod variis tentationibus, quæ concutere ejus animum, hucque & illuc abstrahere poterant, verbum Dei opposuit. Duo etiam hic observatu digna sunt. Primum quod difficultate non absterritus fuerit Abraham quominus Deo præstaret officium quod debebat. Scimus ingentem illi fuisse turbam domi, & quæ fere populum unum æquaret. Vix credibile erat passuros esse tot viros se cum specie ludibrii vulnerari. Ita merito timendum erat ne magnum tumultum excitaret in familia tranquilla: imo ne uno impetu major pars servorum adversus eum insurgeret; fretus tamen Dei verbo, rem impossibilem strenue aggreditur. Deinde videmus quam probe institutum ejus domus fuit: quod non vernæ modo, sed extranei homines, & pecunia empti, molestum & carnis sensu pudendum vulnus placide excipiant. Apparet igitur, sedulo curasse Abraham ut paratos ad officium haberet. Et quoniam ipse sub sancta disciplina eos habuit, mercedem tulit suæ diligentiæ, quod tam faciles in re plusquam ardua expertus est. Sic hodie rem factu impossibilem præcipere Deus videtur, quum vult passim toti mundo Evangelium suum prædicari, ut à morte in vitam restituat. Videmus enim quanta sit omnium fere pervicacia, quam multis & quam validis machinis obsistat Satan: ut ipsis denique principiis obstructæ sint omnes viæ: præstare tamen singulos officium decet, nec impedimentis cedendum: tandem conatus nostros & labores successu, qui nondum apparet, minime frustrabitur.

CAPUT XVIII.

Deinde visus est illi Jehova in querceto Mamre, quum ipse sederet in ostio tabernaculi, quando incalescebat dies.

2. Et elevavit oculos suos, & vidit, & ecce tres viri stabant juxta eum: & vidit, & cucurrit in occursum eorum ab ostio tabernaculi, & incurvavit se super terram.

3. Et dixit, Domine mi, si nunc inveni gratiam in oculis tuis, ne nunc transeas à servo tuo.

4. Tollatur nunc parum aquæ, & lavate pedes vestros, & considite sub arbore.

5. Et capiam bucellam panis, & fulcite cor vestrum, postea transibitis: quia idcirco transiistis ad servum vestrum. Et dixerunt, Sic facias quemadmodum loquutus es.

6. Itaque festinavit Abraham ad tabernaculum ad Sarah: & dixit, Festina, tria sata farinæ similæ consperge, & fac subcinericios panes.

7. Et ad boves cucurrit Abraham, & tulit vitulum tenerum & bonum, & dedit puero, & festinavit ut pararet eum.

8. Et tulit butyrum, & lac, & vitulum quem paraverat, & posuit ante eos: & ipse stabat juxta eos sub arbore, & comederunt.

9. Et dixerunt ad eum, Ubi est Sarah uxor tua? Et dixit, Ecce, in tabernaculo.

10. Et dixit, Revertendo revertar ad te secundum tempus vitæ, & ecce, filius *erit* Sarah uxori tuæ.* Sarah autem audiebat in ostio tabernaculi, quod erat post eum.

11. Et Abraham & Sarah erant senes & provectæ ætatis: defieratque esse ipsi Sarah via secundum mulieres.

12. Risit ergo Sarah intra sese, dicendo, Postquam senui erit mihi voluptas? & dominus meus senuit.

13. Et dixit Jehova ad Abraham, Utquid risit Sarah, dicendo, Num etiam vere pariam, & ego senui?

14. Numquid * abscondetur à Jehova quicquam? ad tempus revertar ad te secundum tempus vitæ, & ipsi Sarah erit filius.

* vel, mirificum erit.

15. Et negavit Sarah, dicendo, Non risi: quia timuit. Et dixit, Nequaquam, quia risisti.

16. Et surrexerunt inde viri, & respexerunt contra faciem Sedom: & Abraham ibat cum eis ut deduceret eos.

17. Tunc Jehova dixit, An ego celabo Abraham quod ego facio?

18. Et Abraham erit in gentem magnam & fortem, & benedicent sibi in eo omnes gentes terræ.

19. Quia novi eum: propterea præcipiet filiis suis, & domui suæ post se, & custodient viam Jehovæ, ut faciant justitiam & judicium, ut venire faciat Jehova super Abraham quod loquutus est super eum.

20. Itaque dixit Jehova, Clamor Sedom & Hamorah certe multiplicatus est, & peccatum eorum utique aggravatum est valde.

21. Descendam nunc, & videbo an secundum clamorem ejus qui venit ad me, fecerint consummationem: & si non, sciam.

22. Et verterunt se inde viri, & perrexerunt in Sedom: ipse vero Abraham adhuc stabat coram Jehova.

23. Et accessit Abraham, & dixit, Numquid etiam disperdes justum cum impio?

24. Si forte fuerint quinquaginta justi intra civitatem, numquid etiam disperdes, & non parces loco propter quinquaginta justos qui sunt intra eam?

25. Absit tibi ut facias secundum rem hanc, ut mori facias justum cum impio, & sit justus sicut impius. absit tibi: an qui judex est omnis terræ, non faciet judicium?

26. Et dixit Jehova, Si invenero in Sedom quinquaginta justos intra civitatem, parcam toti loco propter eos.

27. Et respondit Abraham, & dixit, Ecce, nunc cœpi loqui ad Jehovam, & sum pulvis & cinis:

28. Si forsitan defuerint de quinquaginta justis quinq;, nunquid disperdes propter quinque totam civitatem? Et dixit, Non disperdam, si invenero ibi quadraginta & quinque.

29. Et addidit adhuc ut loqueretur ad eum, & dixit, Si forte inventi fuerint ibi quadraginta? Et dixit, Non faciam propter quadraginta.

30. Et dixit, Ne nunc sit ira Domino meo, & loquar, Si forte inventi fuerint ibi triginta? Et dixit, Non faciam, si invenero ibi triginta.

31. Et dixit, Ecce, nunc cœpi loqui ad Jehovam, Si forsitan inventi fuerint ibi viginti? Et dixit, Non disperdam propter viginti.

32. Et dixit, Ne nunc sit ira Domino meo, & loquar tantummodo semel, Si forsitan inventi fuerint ibi decem? Et dixit, Non disperdam propter decem.

33. Et perrexit Jehova quando finivit loqui ad Abraham: & Abraham reversus est ad locum suum.

1. *Et visus est illi Jehova.*] Incertum est dicatne Moses, postea rursus apparuisse Deum Abrahæ: an priorem historiam contexens, alias circumstantias exprimat, quarum nondum facta erat mentio. Mihi tamen prius illud magis placet, quod Deus servi sui animum nova visione confirmaverit, sicut aliis subinde atque aliis adminiculis opus habet sanctorum fides. Fieri etiam potest ut in gratiam Saræ repetita fuerit promissio. Quid si Deus hoc modo gratiæ magnitudinem ornare voluerit? Neque enim id satis magnifice pro dignitate extolli potest, quod promittitur Isaac, ex quo tandem mundo affulgeat redemptio & salus. Quicquid horum sit, videmus justam fuisse causam cur iterum promissus fuerit Isaac. De voce Mamre diximus capite decimo tertio. Verisimile est illic fuisse quercetum, ubi propter loci commoditatem habitaverit Abraham.

2. *Et ecce tres viri.*] Priusquam ad præcipuum caput descendat Moses, sancti viri hospitalitatem nobis describit: ac Angelos nominat viros, quia humanis corporibus induti, non aliud præ se ferebant quam se homines esse. Idque factum est consulto, ut eos tanquam homines excipiens, charitatem suam probaret. Neque enim nostris officiis, quæ vera sunt charitatis documenta, indigent Angeli. Porro hospitalitas in illis præcipuum locum jure obtinet: quia non vulgaris est virtus, juvare homines incognitos, à quibus nihil speratur mercedis. Solent enim ut plurimum homines, quum aliis se impendunt, mutuas vices captare: qui autem hospitibus & hominibus incognitis benignus est, gratuito se liberalem esse probat. Quare non parum laudis meretur Abrahæ humanitas, quod homines sibi ignotos, à quibus nihil beneficii acceperat, & unde nulla spes erat mutuæ gratiæ, ultro invitat. Quid ergo spectavit Abraham? Nempe ut hospitum necessitati succurreret. Videt lassos ex itinere, calore etiam confectos esse non dubitat: reputat infestum viatoribus diei tempus: solari igitur & levare cupit qui sic laborant. Et certe ipse naturæ sensus juvandos maxime esse hospites dictat: nisi nos cæcus amor nostri ad mercenaria potius officia impelleret. Nulli enim misericordia & auxilio digniores, quam quos videmus tam amicis quam domesticis commodis destitui. Itaque & sanctum in primis olim habitum fuit jus hospitii apud omnes populos: nec probrum ullum magis detestabile quam ἄξενον vel inhospitalem vocari. Belluina enim est crudelitas, superbe despicere qui ordinariis præsidiis nudati ad opem nostram confugiunt. Quæritur tamen an ita promiscue solitus fuerit quoslibet excipere Abraham. Major enim futurus erat concursus quam ut turbæ satisfecisset. Respondeo (quæ erat hominis prudentia) discrimen ab eo habitum fuisse inter hospites. Et certe invitatio quam hic refert Moses, aliquid habet non vulgare. Nec dubium est quin Angeli in ore & habitu aliquid raræ dignitatis præ se tulerint, ut dignos non tantum cibo & potu, sed etiam honore statueret Abraham. Qui putant hujus officii tam fuisse studiosum, quia edoctus esset à patribus Angelos sub specie humana sæpe versari in mundo, nimis argute [Hebr. 13. vers. 2.] philosophantur. Reclamat etiam Apostoli auctoritas, qui negat tam ab ipso quam à Lot cognitos primo fuisse Angelos, quum putarent se hospitio excipere homines. Sic igitur habendum est, quum Abraham videret homines aspectu reverendos, & qui singularis præstantiæ notas haberent, obviam fuisse progressum, honorifice salutasse, & rogasse ut quiescerent. Et tunc major fuit integritas, ut posset minore periculo jus hospitale coli, quam nunc in tanta hominum perfidia. Itaque tam frequentes cauponæ pravitatis nostræ testes sunt, factumque nostra culpa arguunt, ut præcipuum inter nos humanitatis officium obsoleverit. *Et incurvavit se.* Hoc reverentiæ symbolum in communi usu fuit apud Orientales. Quod vetusti quidam scriptores hinc mysterium elicere conati sunt, Abraham unum ex tribus quos viderat, adorasse, ideoque tres in uno Deo personas fide esse intuitum: quia frivolum est, & obnoxium sannis & calumniis, omittere satius est. Ante enim diximus sic exceptos fuisse Angelos à sancto viro, ut officium præstare hominibus voluerit. quod autem ejus benignitatem ornavit Deus, & hac mercede dignatus est ut Angelos illi hospites offerret, id non ante agnovit quam se in fine prandii patefecissent. Humanus est igitur ac civilis honor quem illis exhibet. Quod autem unum peculiariter salutat, probabile est ideo factum esse quia præ aliis duobus excelluerit. Scimus enim Angelos ut plurimum apparuisse cum capite suo Christo: itaque hic in tribus Angelis unum designat Moses legationis principem.

3. *Ne nunc transeas.*] Quod tam blande, imo suppliciter rogat Abraham, non dubium est quin faciat permotus ea, quam dixi, causa. Nam si obviis quibusque mactasset vitulos, statim immensis sumptibus exhausta ejus domus fuisset. Eorum ergo virtuti & eximiis dotibus honorem habuit, ne Deum contemneret. Ita nec passim tam liberalis fuit ut erronibus vel aliis quibuslibet gregariis hominibus supplicaret, nec eum induxit ambitio ut erga tres illos solito benignius se effunderet: sed amor & studium donorum Dei, & virtutum quæ in illis emicabant. Quod vero frustum panis tantum offert, non tantum vitandæ jactantiæ causa, beneficium quod erat daturus extenuat: sed quo facilius consilio ejus & precibus obtemperent, ubi persuasi fuerint se non fore nimis graves ac molestos. Neque enim libenter sumptus vel laborem afferunt modesti homines. Lotio pedum illo seculo, & in ea orbis plaga valde trita fuit: forte quod nudis pedibus inter summos calores iter facerent: optimum autem hoc erat levandæ lassitudini remedium, si pedes calore adustos lavarent.

5. *Idcirco transistis ad servum vestrum.*] Non intelligit consulto vel data opera venisse, ut hospitium quærerent: sed opportune id accidisse significat: acsi diceret, non fortuito in eum locum delapsos esse, sed Dei consilio & manu adductos. Ergo ad Dei providentiam refert quod tam commode in locum idoneum inciderint, ubi se paulisper reficiant, donec mitigetur calor solis. Porro quum certum sit ex sincero animi sensu ita loquutum esse Abraham, statuamus ejus exemplo, quoties nobis occurrunt fratres, qui nostro auxilio indigent, eos divinitus nobis offerri.

6. *Et festinavit Abraham.*] Refertur Abrahæ sedulitas in tractandis hospitibus: & simul ostendit Moses quam bene compositam domum habuerit. Denique paucis verbis pingit nobis pulchram œconomiæ figuram. Discurrit Abraham, partim ut mandet quod vult fieri, partim ut quod proprium est patrisfamilias exequatur. Sara in tabernaculo se continet, non ut desidiæ indulgeat, sed potius ut subeat ipsa quoque laboris partem. Præsto adsunt famuli ad obsequium. Hæc est suavis bene moratæ domus symphonia, quæ tam repente extare non potuit, nisi longo usu assuefacti ad rectam disciplinam singuli fuissent. Quod autem dicit Moses comedisse Angelos, quæstionem parit. Sunt qui exponant comedentium speciem tantum præbuisse. quod commentum ex alio errore illis in mentem venit, quia non veris corporibus, sed tantum spectris imaginantur fuisse indutos. Atqui longe aliter (meo judicio) res habet. Primum non fuit hæc Prophetica visio ubi oculis ingeruntur rerum absentium imagines, sed reipsa venerunt Angeli in domum Abrahæ. Quare non dubito quin Deus, qui totum mundum ex nihilo condidit, & quotidie mirus est in formandis creaturis artifex, corpora illis ad tempus dederit

in quibus injunctum sibi munus peragerent. Sicuti autem vere ambularunt, loquuti sunt, & perfuncti aliis officiis: ita vere comedisse statuo: non quod esurirent, sed ut laterent usque ad tempus revelationis. Cæterum ut Deus quæ in usum temporalem creata erant corpora, extemplo in nihilum redegit: ita nihil absurdi erit si dicamus consumptum fuisse cibum una cum corporibus. Quemadmodum autem has quæstiones attingere utile est, nec ulla religio vetat: sic rursum nihil melius quam sobria solutione nos esse contentos.

9. *Ubi est Sara.*] Hactenus passus est Deus Abraham præstare quod officii sui erat. Postquam vero ejus charitati locum dedit, nunc se manifestare incipit in suis Angelis. Quod Moses nunc tres loquentes inducit, nunc uni soli attribuit sermonem, ratio est, quia tres simul unius Dei personam referunt. Tenendum etiam memoria est quod nuper adduxi, uni dari principem locum, quia Christus, qui viva est Patris imago, sub Angeli forma Patribus sæpe apparuit: Angelos autem, quorum caput est, habuit comites. Quod autem de Sara interrogant, colligere inde licet rursus hic promitti Abrahæ filium, quoniam illa prioris oraculi testis non fuerat.

10. *Revertendo revertar ad te*] Hieronymus vertit, Vita comite revertar: acsi Deus humano more loquens, dixisset, Revertar si vixero. Sed absurdum esset, Deum qui jam magnifice potentiam suam prædicat, sermonem ab hominibus mutuari, acsi mortalis foret. Quænam, obsecro, constaret insigni huic oraculo majestas, ubi de æterna mundi salute agitur? Probari igitur nullo modo potest sensus ille, qui promissionis vim & auctoritatem prorsus enervat. Ad verbum est, Secundum tempus vitæ. quod nonnulli de Sara exponunt: acsi dixisset Angelus, tunc adhuc superstitem fore Saram. Sed rectius de fœtu exponitur. promittit enim Deus se venturum justo & legitimo pariendi tempore, ut Sara vitalis fœtus mater fiat.

11. *Erant senes & provecta ætatis.*] Hunc versum inserit Moses, ut sciamus merito Saræ visum fuisse incredibile quod dicebat Angelus. Liberos enim promitti decrepitis senibus, præter naturam est. De Abraham tamen potest moveri quæstio: quum interdum viris ultimo senio ad gignendum adhuc robur suppetat: ac præsertim illo seculo res non ita fuit infrequens. Sed Moses hic comparative loquitur. nam quia Abraham, quamdiu per ætatem vegetus erat, cum uxore vixerat sterili: vix tunc potuit generare, quum jam esset fere semimortuus. Ismaelem quidem senex genuerat, sed præter expectationem. Nunc vero duodecimo post anno patrem ex vetula effœtaque muliere fieri posse, vix credibile erat. Præcipue tamen Moses in Sara insistit: quia ab ea maximum erat impedimentum. *Cessaverat*, inquit, *fieri Saræ secundum viam mulierum.* Quo genere loquendi verecunde menses notat qui mulieribus fluunt. Una autem cum fluxu menstruo desinit concipiendi facultas.

12. *Et risit intra se Sara.*] Riserat etiam prius Abraham, ut proximo capite visum est: sed minime similis fuit amborum risus. Neque enim admiratione & lætitia effertur Sara ut Dei promissionem admittat: sed ut loquenti Deo fidem abroget, suam & mariti ætatem perperam ejus verbo opponit. Neque tamen fallaciæ aut vanitatis Deum ex professo insimulat: sed quia in rei intuitu defixa, quid possit naturaliter fieri, tantum expendit, mentem vero suam non attollit ad reputandam Dei potentiam, fidem loquenti Deo temere abrogat. Ita quoties Dei promissiones & opera proprio sensu & naturæ legibus metimur, sumus in eum contumeliosi, quamvis nihil tale animis nostris insideat: quia non aliter suum illi honorem deferimus, quam dum ejus verbo subjicimus quicquid obstaculi occurrit in cælo & in terra. Cæterum etsi excusanda non est Saræ incredulitas, non tamen directe repudiat Dei gratiam, sed pudore tantum & verecundia retinetur, ne protinus credat quod audit. Et verba etiam summam modestiam testantur. Pudicitiæ enim signum est quod dicit, *Postquam consenuimus, daremusne operam rei veneræ?* Quare notemus, nihil minus fuisse Saræ propositum quam Deum facere mendacem: sed in eo tantum peccasse, quod usitato naturæ ordini nimis affixa, Deo gloriam non dedit, ut quod mente concipere non poterat miraculum, ab eo speraret. Notanda etiam admonitio est quam inde colligit Apo- 1 Pet. 3.
stolus, quod Sara Abraham dominum suum vocat. vers. 6.
Nam mulieres hortatur ut illius exemplo maritis sint obsequentes & morigeræ. Multæ quidem hunc maritis suis titulum non ægre concedunt, quos tamen imperioso suo fastu in ordinem cogere non dubitant: sed Apostolus pro confesso sumit, Saram ex animi sensu testatam esse quid de marito sentiret. nec vero dubium est, quam verbo professa est modestiam, veris quoque officiis probasse.

13. *Et dixit Jehova.*] Quia jam patefacta in Angelis erat Dei majestas, ejus nomen exprimit Moses. Prius autem docuimus quo sensu ad Angelum transferatur Dei nomen: ideo nunc repetere necesse non est: nisi quod semper notare operæpretium est, tam pretiosum esse Domino verbum suum, ut se præsentem censeri velit quoties per ministros suos loquitur. Deinde quoties se Patribus manifestavit, Christum fuisse quasi intermedium, qui non tantum verbi respectu sustinet Dei personam, sed vere & essentialiter Deus est. Quia autem non humano judicio deprehensus fuerat risus Saræ, ideo diserte testatur Moses reprehensum fuisse à Deo. Atque huc pertinent circumstantiæ, quod tabernaculum fuerit à tergo Angeli, & Sara intra se, non coram aliis, riserit. Reprehensio autem ostendit cum incredulitate fuisse conjunctum Saræ risum. Neque enim leve subest pondus huic sententiæ, *An Deo quicquam potest esse mirificum?* Sed Angelus Saram objurgat quod Dei potentiam intra sensus sui metas incluserit. Subest igitur antithesis inter immensam Dei virtutem, & inter angustum modulum, quem sibi ex carnis ratione fingebat Sara. Quidam vocem פלא occultum vertunt, quasi Angelus significet Deum nihil latere: sed alius est sensus, quod scilicet non debeat ex hominum sensu æstimari Dei facultas. Neque enim mirum est in rebus arduis nos deficere, vel succumbere difficultatibus: sed longe alia est Dei ratio, qui è sublimi despicit quæ nos altitudine sua deterrent. Nunc videmus quale fuerit peccatum Saræ, quod scilicet injuriam fecerit Deo, non agnoscens inæstimabilem ejus potentiam. Et sane ita res habet, spoliari Deum sua virtute à nobis, quoties ejus verbis diffidimus. Videtur primo aspectu Paulus frigide
laudare Abrahæ fidem, quum dicit non considerasse Rom. 4.
corpus suum emortuum, sed dedisse gloriam Deo: vers. 19.
quia persuasus fuerit posse implere quod promiserat. Atqui si probe excutimus diffidentiæ fontem, reperiemus ideo nos dubitare de ejus promissis, quia de ejus potentia maligne detrahimus. Nam simulatque occurrit aliqua major difficultas, quasi nobis fabulosum est quicquid promisit Deus: imo simulac loquitur, perversa ista cogitatio se insinuat, Quomodo fiet quod promittit? Talibus angustiis constricti & occupati, excludimus ejus potentiam, cujus notitia mille mundos superat. In summa, gravissimam Deo injuriam facit qui non plus ab eo sperat quam sensus sui modulo comprehendere potest. Interea conjungi debet verbum Domini cum potentia. nihil enim magis præposterum quam inquirere quid possit Deus, posthabita ejus voluntate. Ita se in profundum labyrinthum demergunt Papistæ, quum disputant de absoluta Dei potentia. Ergo nisi velimus absurdis deliriis implicari, præcedat verbum instar lampadis

oportet,

oportet, ut individuo inter se nexu cohæreant ejus potentia & voluntas. Hanc regulam nobis præscribit Apostolus, quum dicit, Certo persuasus sum, [*Rom. 4. vers. 21.*] quod qui promisit, potens sit etiam præstare. Iterum promissionem repetit Angelus, quod *secundum tempus vitæ*, aut viventis, venturus sit: hoc est, anno vertente, ubi maturum pariendi tempus advenerit.

15. *Et negavit Sara.*] Alterum Saræ peccatum, quod risum suum mendacio tegere ac sepelire conata est. Neque tamen obstinatæ malitiæ fuit ista excusatio, quemadmodum hypocritæ effugia captare solent, ut sui maneant similes usque in finem. Diversus fuit Saræ affectus. nam quum propriæ eam stultitiæ pœniteat, metu tamen perculsa se fecisse negat quod Deo displicere sentit. Unde colligimus quanta sit naturæ nostræ corruptela, qua fit ut Dei timor virtutum omnium caput, in vitium degeneret. Notandum porro est unde timor, cujus meminit Moses, Saræ animum repente subierit: nempe quia Deus occultum ejus peccatum detexerat. Videmus ergo ut Dei majestas, dum serio à nobis sentitur, socordiam à nobis excutiat: præsertim autem ad hunc sensum cogimur ubi tribunal conscendit Deus, & peccata nostra in lucem profert.

Nequaquam, sed risisti.] Non multis verbis litigat Angelus, sed præcise falsam negationem refutat. Hinc discamus, nullo nos profectu tergiversari, ubi à Domino arguimur: quia nos uno statim verbo jugulabit. Cavendum ergo ne imitemur eorum petulantiam qui vanis coloribus Deo illuduot, & tandem irruunt in crassum ejus contemptum. Uteunque enim dissimulet ad tempus, horribili tamen ista voce in capita nostra fulminabit, Non ita est ut obtendisis. In summa, non sufficit revereri Dei judicium, nisi etiam peccata nostra ingenue, & sine tergiversatione vel ambagibus fatemur. Duplex enim damnatio eos omnes manet, qui Dei judicium effugere volentes, ad dissimulationis asylum se conferunt. Pura igitur afferenda est confessio, ut aperte damnati, veniam impetremus. Cæterum quod amica reprehensione contentus fuerit Deus, nec gravius ultus est duplex Saræ peccatum, hinc perspicimus ut comiter interdum suis indulgeat. Severius [*Luc. 1: 9.*] tractatus fuit Zacharias, qui ad novem menses obmutuit. Sed nostrum non est perpetuam Deo legem præscribere: qui sicuti pœnis suos ad resipiscentiam adducit; ita quoties visum est, nihil pœnarum infligens, eos satis humiliat. In Sara quidem singulare misericordiæ specimen edidit, quod illi omnia condonans, manere nihilominus voluit Ecclesiæ matrem. Interea notandum est quanto nobis satius sit nos coram ipso reos peragi, & convictos silere, quam nobis delicias facere in peccatis, quemadmodum bona pars mundi solet.

16. *Et surrexerunt viri illi.*] Viros iterum appellat Moses, quos aperte testatus est fuisse Angelos. Sed nomen illis à forma quam induerant imponit. Neque tamen putandum est, circumdatos fuisse humanis corporibus sicuti Christus naturam nostram simul cum carne induit: sed Deus illos corporibus ad tempus induit, in quibus visibiles esse possent Abrahæ, & familiariter cum eo loqui. Duxisse autem eos dicitur Abraham, non officii humani causa, quemadmodum initio eos exceperat: sed ut debitum honorem Angelis præstaret. Frivolum enim est quod divinant quidam, creditos fuisse ab eo Dei Prophetas, qui propter verbum exularent. Prorsus sciebat Angelos esse, quemadmodum mox clarius videbimus. Sed in via prosequitur quos retinere non audet.

17. *An ego celabo Abraham.*] Quod Deus quasi de re dubia consultat, id facit in hominum gratiam. quid enim facturus esset, jam ante decreverat. Sed voluit Abraham hoc modo ad reputandas excidii Sodomæ causas reddere magis attentum. Duas autem rationes affert cur suum consilium antequam exequatur, patefacere ei velit. Prior est, quod jam ipsum dignatus sit singulari honoris privilegio: secunda, quod ad posteros erudiendos id futurum sit utile ac frugiferum. Ergo hoc verbo, revelationis scopus & usus breviter notatur.

18. *Et Abraham erit in gentem magnam.*] Hebraice habetur, Et essendo erit: sed copula in adverbium causale resolvi debet. Nam hæc est ratio quam attigimus, quod Deus horribilis suæ in Sodomitas vindictæ conscium facere velit servum suum, quia peculiaribus ipsum donis ante alios omnes ornaverat. Sic enim continuat sua beneficia erga fideles, imo auget, ac priora novis recentibusque subinde cumulat. Atque in hunc modum quotidie nobiscum agit. Quid enim causæ est cur assiduo tenore innumeras nobis gratias conferat, nisi quia semel nos paterno amore complexus, seipsum abnegare non potest? ideoque seipsum in nobis suaque dona quodammodo honorat. Quid enim hic præter gratuita sua dona commemorat? Ergo beneficentiæ materiam ex seipso, non ex Abrahæ meritis sumit. neque enim aliunde Abrahæ benedictio fluxit quam ex divino fonte. Discimus autem ex hoc loco, quod etiam experientia docet, peculiare esse Ecclesiæ privilegium, cognoscere quid sibi velint & quorsum spectent Dei judicia. Deus quidem sceleribus pœnas infligens, palam se ipsa mundi judicem probat: sed quia fortuito accidere omnia videotur, Dominus per verbum affulget filiis suis, ne cum incredulis cæcutiant. Sic olim quum manum suam ad omnes mundi plagas extenderet, in Judæa tamen sacrum os suum continuit: hoc est, quum gentes omnes feriret cladibus & rebus adversis, solum tamen electum populum verbo admonuit per Prophetas, earum se esse auctorem: imo ante tempus fore prædixit. quemadmodum habetur apud Amos, An erit quicquam quod [*Amos 3. vers. 7.*] occultet Dominus servis suis Prophetis? Meminerimus ergo Deum ex quo beneficus erga nos esse cœpit, nunquam fatigari, donec suas gratias alias aliis contexens, salutem nostram compleat. Deinde postquam nos semel adoptavit, & illuxit mentibus nostris per verbum suum, simul ejusdem verbi facem tenere ante oculos nostros accensam, ut judicia & pœnas scelerum quas impii secure negligunt, fide consideremus. Ita fideles in reputandis omnium temporum historiis versari decet, ut de variis cladibus quæ privatim & publice impiis acciderunt, semper judicium ex Scriptura faciant. Verum quæritur an exponi Abrahæ necesse fuerit Sodomæ excidium antequam accideret. Respondeo, quoniam adeo hebetes sumus in operibus Dei reputandis, minime supervacuam fuisse hanc revelationem. Quamvis clamitet Dominus res adversas iræ suæ flagella esse, nemo fere auscultat: quia causas pravis imaginationibus carnis nostræ alio transferimus. Admonitio autem quæ eventum præcedit, non ita nos torpere, nec fortunam vel aliud quodpiam figmentum divini judicii loco imaginari patitur. Ita olim necesse fuit ut populum, licet ferreum, prædictiones magis afficerent quam si jam acceptis plagis fuissent à Prophetis admoniti. Quare ex illis etiam generalem regulam sumere convenit, ne profectu careant quæ quotidie cernimus Dei judicia. Sodomam, dum adhuc integra est, ac suis deliciis suaviter vacat, Dominus perituram denunciat servo suo Abrahæ. Hinc omnis dubitatio eximitur, non casu periisse, sed divinitus fuisse afflictam. Hinc etiam causa quæ exprimitur, longe efficacius hominum animos pungat ac stimulet necesse est. Idem postea de aliis statuendum. nam etsi nobis quæ facturus est non prædicit Dominus, vult tamen nos oculatos esse operum suorum testes, & eorum causas prudenter expendere: non autem confuso intuitu hallucinari, sicuti increduli videndo non videntes, illorum finem pervertunt.

19. *Propterea præcipiet filiis suis.*] Secunda ratio cur sui consilii participem facere velit Deus Abraham, quia non frustra nec inutiliter id se facturum prævideat. Simplex autem sensus est, admitti Abraham in consilium Dei, quia fideliter boni patrisfamilias officium facturus sit in suis docendis. Hinc colligimus Abraham de Sodomæ excidio non sua tantum unius causa certiorem esse factum; sed in gratiam generis sui. Quod diligenter notandum est: perinde enim valet hæc sententia acsi Deus in Abrahæ persona posteros omnes compellaret. Et certe non ideo suam voluntatem nobis Deus exponit ut nobiscum intereat ejus cognitio, sed ut ejus testes simus ad posteros, illique à nobis acceptam de manu (quod aiunt) in manum nepotibus tradant. Quare patres sedulo incumbere decet ut quod didicerunt a Domino filiis suis communicent. In hunc modum propaganda est nobis Dei veritas, ne sibi quisque privatim tantum sapiat, sed alii alios pro sua vocatione & fidei modo ædificent. Nec vero dubium est quin crassa ignorantia quæ in mundo regnat, justa sit ignaviæ hominum ultio. Nam quum major pars ad oblatam cælestis doctrinæ lucem oculos claudat, plures tamen eam suffocant, nec transmittere curant ad filios. Jure ergo Dominus, ut pœnam sumat de mundi pigritia, pretiosum verbi sui thesaurum submovet. Ac notanda est particula *Post se*, qua docemur non modo curam nostrorum habendam esse quamdiu vivimus, ut eos regamus quasi in diem: sed dandam esse operam ut Dei veritas, quæ æterna est, post mortem nostram vivat ac vigeat: ut nobis mortuis superstes maneat sancta vivendi ratio. Hinc præterea colligimus utiles esse cognitu historias quæ ad incutiendum terrorem valent. Opus enim habet carnis nostræ securitas acribus stimulis quibus pungatur ad Dei timorem. Atque hoc doctrinæ genus ne quis tantum ad extraneos spectare putet, Dominus proprie destinat Abrahæ filiis, hoc est, Ecclesiæ domesticis. Insulsi enim sunt ac perversi interpretes qui fidem everti contendunt si terreantur conscientiæ. Nam quum fidei nihil magis contrarium sit quam contemptus & torpor, optime cum gratiæ prædicatione consentit ea doctrina quæ homines subigit ad Dei timorem, ut afflicti & famelici ad Christum festinent.

Et custodient viam Jehovæ.] His verbis significat Moses, non modo in hunc finem proponi Dei judicium, ut expavescant qui sibi per socordiam placent in suis vitiis, atque hoc modo coacti ad Christi gratiam suspirent: sed ut fideles ipsi, qui jam præditi sunt Dei timore, magis ac magis in studio pietatis proficiant. Vult enim Sodomæ exitium narrari, non tantum ut ejusdem vindictæ metu impii ad Deum trahantur, sed etiam ut melius formentur in vera obedientia qui jam Deum colere cœperunt. Ita Lex non tantum ad initium resipiscentiæ valet, sed etiam ad continuos progressus. Quum addit Moses, *Ut faciant justitiam & judicium*, breviter ostendit qualis sit via Domini cujus mentionem fecerat. quanquam non plena est definitio: sed ab officiis secundæ tabulæ per synecdochen breviter ostendit quid potissimum à nobis requirat Deus. Neque id Scripturæ insolens est, piæ rectæque vitæ descriptionem petere ex secunda Legis tabula. non quod pluris sit charitas quam Dei cultus: sed quia suam erga Deum pietatem probant qui recte & innoxie vivunt cum suis proximis. Justitiæ & judicii nominibus æquitatem complectitur, qua tribuitur cuique quod suum est. Si distinguere placet, Justitia proprie vocatur rectitudo & humanitas, quam colimus cum fratribus nostris dum studemus omnibus benefacere: ab omni autem noxa, fraude & vi abstinemus. Judicium vero est, miseris & oppressis manum porrigere, tueri bonas causas, dare operam ne debiles injuste lædantur. Hæc sunt legitima exercitia, quibus suos occupari Dominus jubet. *Ut venire faciat Dominus super Abraham quod loquutus est super eum.* Significat Moses compotem promissæ sibi gratiæ fore Abraham, si suos erudiat in timore Domini, domumque suam probe gubernet. Ac sub unius hominis persona communis omnibus piis regula traditur. nam qui hac in parte torpent, abjiciunt, quantum in se est, vel supprimunt Dei gratiam. Ergo ut perpetua nobis duret ac posteris etiam supersit donorum Dei possessio, cavendum est ne torpore nostro intercidant. Falso tamen hinc colligeret quispiam, sua diligentia efficere fideles ac mereri ut Deus quæ promisit impleat. Trita enim loquendi ratio est Scripturæ hac voce Ut, consequentiam magis notare quam causam. Etsi enim sola Dei gratia salutem nostram inchoat & absolvit: quia tamen Dei vocationem sequendo, cursum nostrum peragimus, dicimur etiam hoc modo salutem à Deo promissam consequi.

20. *Clamor Sodomæ.*] Hic clarius exponere incipit Dominus consilium suum Abrahæ de quinque urbibus perdendis: quanquam Sodomam tantum & Gomorrham, quæ aliis magis famosæ erant, nominat. Prius vero quam pœnæ faciat mentionem, scelera in medium producit, ut sciat Abraham jure plecti qui perduntur: alioqui historia ad eruditionem non spectaret. Sed hinc peccandi metus, quum sentimus hominum culpa iram Dei provocari. Dicit clamorem pro scelerum gravitate multiplicatum fuisse: quia utcunque sibi impunitatem promittant impii mala sua tegendo, & cum silentio & quiete ferantur ab hominibus, peccatum tamen in auribus Dei alte sonare necesse est. Ergo hæc loquutio significat facta omnia nostra, quorum putamus sepultam esse memoriam, ad Dei tribunal proferri: imo sponte poscere vindictam, quamvis nemo sit qui accuset.

21. *Descendam nunc.*] Quia hoc singulare fuit exemplum iræ Dei, quod Deus celebrari per omnes ætates voluit, & in Scriptura passim inculcat: ideo quæ in divinis judiciis reputanda sunt, diligenter exprimit Moses. quemadmodum hoc loco moderationem ipsius Domini commendat, quod non statim fulminet adversus impios, nec statim vindictam suam præcipitet: sed ubi res penitus sunt deploratæ, tunc demum exequatur quam suspensam diu tenuit pœnam. Neque frustra Dominus composito & recte temperato ordine ad pœnas se progredi testatur: quia quoties nos castigat, justo severius nobiscum agere eum putamus. imo quum mira tolerantia nos expectet, donec ad ultimum impietatis venerimus, & obstinatior sit nostra malitia quam ut amplius parcendum sit, de nimia tamen rigoris festinatione conquerimur. Ergo quasi in illustri tabula suam in nobis ferendis æquitatem depingit, ut sciamus nunquam eum nisi maturis sceletibus ad pœnas exigendas prorumpere. Jam si Sodomam ex adverso respicias, horribile illic occurret stuporis exemplum. Perinde enim acsi nihil sibi foret negotii cum Deo, insultant Sodomitæ: extincto boni & mali sensu, pecudum instar in omni genere fœditatis se provolvunt: perinde acsi nunquam reddenda esset vitæ ratio, sibi in vitiis adulantur. Quoniam hic morbus seculis omnibus nimium grassatus est, ac hodie plusquam vulgaris apparet: hanc circumstantiam notare operæpretium est, quo tempore sibi, excusso Dei metu, indulgent Sodomitæ, ac impune sibi fore promittunt quicquid peccarint, Deum capere de illis perdendis consilium: & tumultuoso scelerum clamore excitatum, descendere in terram, quo tempore illi altum somnum dormiunt. Quare siquando Deus sua judicia differt, ne ideo putemus nobis melius esse: sed antequam scelerum nostrorum querimoniæ ejus aures fatigent, minis ejus expergefacti, mature ad eum placandum properemus. Quoniam autem

talis Dei tolerantia à nobis comprehendi non potest, cum humano more loquentem inducit Moses.

Fecerint consummationem.] Nomen Hebraicum כלה quod hic usurpat Moses, tam perfectio est vel finis cujusque rei quam consumptio. Ideo Hieronymus vertit, Si opere compleverint. Nec vero dubito quin significet Moses venisse Deum, ut inquirat an ad summum cumulum conscenderint peccata: quemadmodum prius dixit nondum completas esse iniquitates Amorrhæorum. Summa est igitur, visurum esse Dominum sintne prorsus deplorati, ut qui ad extremum malorum se projecerint: an vero sint adhuc in medio cursu, unde revocari queant ad sanam mentem: quia funditus perdere nolit istas urbes, si quo modo sanabilis sit eorum malitia. Alii vertunt, Si ita fecerint, jam adest ultimus interitus: sin minus, videbo quatenus sint puniendi. Sed prior ille sensus melius quadrat.

22. *Et Abraham adhuc ipse stabat.*] Primum dicit Moses viros ulterius progressos esse, significans sermone finito valedixisse Abrahæ, ut domum rediret. Deinde subjicit, Abraham stetisse coram Domino, ut solent qui dimissi non statim abeunt, eo quod aliquid adhuc dicendum vel agendum restet. Et scite Moses, quum de itinere fit mentio, Angelis hominum nomen attribuit: Abraham vero non dicit coram hominibus stetisse, sed coram facie Dei: quia tametsi oculis cernebat hominum speciem, fide tamen Deum intuebatur. Et verba ejus satis demonstrant non loquutum esse quasi cum homine mortali. Unde colligimus, præpostere à nobis fieri si nos externa symbola, quibus se Deus repræsentat, morentur vel impediant quominus recta ad eum tendamus. Natura quidem propensi sumus ad hoc vitium: sed eo magis luctandum est ut fidei sensu ad Deum ipsum evehamur, ne externa signa in mundo nos retineant. Porro accessit ad Deum Abraham reverentiæ causa. Neque enim se contentiose opponit, quasi jus intercessionis habeat: sed tantum suppliciter deprecatur. & singulæ voces quanta fuerit sancti viri humilitas & modestia, ostendunt. Fateor quidem sanctos interdum carnis sensu abreptos sibi non temperasse quin oblique saltem Deo obstreperent: sed hic Abraham nonnisi reverenter Deum compellat, nec quicquam illi excidit reprehensione dignum. Videndum tamen quo affectu impulsus fuerit Abraham, ut suas pro Sodomitis preces interponeret. Quidam putant de unius nepotis salute magis fuisse anxium, quam Sodomam & reliquas urbes curasse: verecundia tamen retentum, ne magno populo neglecto, unum hominem nominatim sibi dari posceret. Atqui minime probabile est tali simulatione abusum esse, Ego certe communi erga quinque populos misericordia tactum esse non dubito, ut deprecator accederet. Quod si omnia expendimus, magnas habuit causas cur id faceret. Nuper illos eripuerat ex hostium manu; nunc repente delendos esse audit. Conjicere poterat bellum illud temere esse susceptum, victoriam suam divinitus esse maledictam, quasi Deo invito pro indignis & sceleratis arma sumpsisse. potuit his cogitationibus non leviter torqueri. Adhæc creditu difficile erat, tam ingratos esse omnes ut nulla recentis liberationis memoria apud eos vigeret. Atqui fas illi non fuit uno verbo cum Deo disputare, postquam audierat quid illi statutum foret. Quid enim meriti sint homines, & quam severe eos tractari expediat, unus ille optime novit. Cur ergo non acquiescit Abraham? cur sibi aliquos Sodomæ justos esse fingit, quibus neglectis Deus confuso impetu ad sæviendum prosiliat? Respondeo, sensum humanitatis, quo permotus fuit Abraham, Deo placuisse. Primum, quia totam illi cognitionem, ut decet, permittit. Deinde, quia tantum solatii petendi causa, sobrie & submisse interrogat. Quod tantæ multitudinis interitum exhorret, nihil mirum. Videt homines ad imaginem Dei creatos: sibi persuadet in illa ingenti turba paucos saltem esse integros, vel non omnino improbos & malitiæ deditos. Quod ergo ad veniam impetrandam valere existimat, Deo objicit. Videtur tamen perperam facere quod impunitatem malis postulet in gratiam bonorum. Cuperet enim Deum loco parcere, si quinquaginta illic bonos inveniat. Respondeo, non usque eo extendi preces Abrahæ, ne Deus flagellis suis attingat urbes illas, sed tantum ne funditus illas perdat: acsi dixisset, Domine, utcunque ultionem sumas de impiis, annon aliquod domicilium justis relinques? Cur funditus periret ista regio, quamdiu restabunt incolæ à quibus habitetur? Non ergo petit Abraham ut impii bonis permixti manum Dei effugiant: sed tantum ut Deus publicam de gente tota pœnam sumens, ab exitio tamen bonos qui residui erunt, eximat.

23. *Numquid etiam disperdes justum.*] Certum quidem est, dum corpus aliquod populi Deus castigat, sæpe in easdem involvi pœnas bonos cum reprobis. Sic Daniel, Ezechiel, Esdras, & similes qui pure Deum in patria colebant, quasi violenta procella in exilium abrepti sunt: quum tamen dictum foret, Evomet terra habitatores suos propter eorum scelera. Sed quum ita communiter irasci in speciem omnibus videtur Deus, ad finem referre oculos decet, qui longe alios ab aliis discernit. Nam si agricola tritici grana, quæ simul cum palea boum pedibus calcantur, vel percutiuntur flagello, segregare in horreum novit: longe melius fideles suos, postquam ad tempus castigaverit, ab impiis (qui veluti sunt inutiles quisquiliæ) colliget, ne simul pereant: imo tandem eventu ipso probabit se perditos noluisse quos pœnis sanabat. Tantum enim abest ut ad perdendum ruat, quoties suos temporalibus pœnis subjicit, ut potius medicinam afferens, eorum salutem procuret. Ego vero non dubito quin Deus ultimum interitum Sodomæ denunciasset: atque hoc sensu nunc excipiat Abraham, minime consentaneum esse ut eadem pariter ruina justi cum impiis concidant. Nihil tamen absurdi erit si dicamus, Abraham, quod bene speraret de malorum resipiscentia, Deum rogasse ut illis parceret: quemadmodum sæpe contingit ut paucorum respectu Deus clementer populum aliquem tractet. Scimus enim mitigari publicas pœnas, quia Dominus suos benigne paternoque oculo respicit. In eundem sensum accipi debet ipsius Dei responsio, *Si in medio Sodomæ invenero quinquaginta justos, toti loco propter eos parcam.* Neque tamen hic perpetua lege se Deus obstringit, ne liceat, quoties ita visum fuerit, impios etiam justis conjunctos ad pœnam trahere. Atque ut ostendat liberam sibi esse judicandi potestatem, non semper æquabilem in hac parte modum servat. Qui Sodomæ parsurus erat propter decem justos, hanc se veniam Jerosolymæ daturum negat. Scimus ergo Deum hic sibi necessitatem non imponere: sed ideo sic loqui, ut melius testatum faciat se non leviter prosilire ad perdendum urbem, cujus nulla portio sincera restabat.

Levit. 18. vers. 25.

Mat. 11. vers. 24.

25. *An judex universæ terræ non faciet jud.*] Non admonet officii sui Deum: quemadmodum siquis judici dicat, Vide quid ferat tuum munus, quid loco isto dignum sit, quid personæ conveniat: sed à natura Dei ratiocinatur, impossibile esse ut quicquam inique designet. Eodem, fateor, loquendi modo sæpe obmurmurant Deo impii: sed longe aliter Abraham. Quamvis enim metuat quomodo Sodomam delere cogitet Deus, in qua persuasus est aliquem esse bonorum hominum numerum: retinet tamen principium istud, fieri non posse ut Deus qui judex est mundi, & natura æquitatem amat, imo cujus voluntas lex est æqui & recti, vel minimum deflectat

ſtat à juſtitia. Interim hanc ſibi difficultatem qua angitur, expediri cupit. Sic quoties diverſæ tentationes in animis noſtris confligunt, & aliqua repugnantiæ ſpecies in Dei operibus occurrit, modo fixa maneat de juſtitia ejus perſuaſio, quæ nos excruciant anguſtias in ejus ſinum effundere licebit, ut nodos inſolubiles nobis ſolvat. Videtur Paulus ex hoc loco reſponſionem ſumpſiſſe, qua eorum blaſphemiam compeſcit qui Deum impietatis inſimulant: Numquid iniquus eſt Deus? Abſit. quomodo enim apud eum injuſtitia qui mundum judicat? ad Rom. cap. 3. verſ. 5.6. Inter judices terrenos non ſemper valeret hæc ratio: quos ſubinde vel errore falli, vel gratia flecti, vel odio accendi, vel corrumpi muneribus, vel aliis modis ad injuſtitiam traduci contingit. Sed quia nihil iſtorum in Deum cadit, cui naturaliter competit mundum judicare, ſequitur nihilo magis deduci ab æquitate Deum poſſe quam abnegare ſeipſum ne ſit Deus.

27. *Et ſum pulvis.*] Ita præfatur Abraham obtinendæ veniæ cauſa. Quid enim eſt mortalis homo ubi cum Deo confertur? Fatetur ergo ſe nimis audacem eſſe, qui tam familiariter Deum interrogat: id tamen ejus indulgentia ſibi concedi petit. Notandum eſt, Abraham, quo propius ad Deum acceſſit, eo melius ſentire quam miſera ſit & abjecta hominum conditio. Solus enim eſt gloriæ Dei fulgor qui homines ſtulta & ebria ſui fiducia exutos pudore confundit, & penitus humiliat. Quiſquis itaque ſibi aliquid eſſe videtur, in Deum convertat oculos, ac protinus ſe nihil eſſe fatebitur. Cæterum non oblitus erat Abraham ſe anima immortali præditum eſſe: ſed quod maxime contemptibile eſt elegit, quo ſe omni dignitate exinaniat. Videtur tamen ſophiſtice cum Deo ludere Abraham, quum paulatim ex primo numero diminuens, uſque ad ſextam interrogationem procedit. Reſpondeo, potius turbati animi fuiſſe hunc ſermonem. Primum anxie laborat pro Sodomitis. quare nihil omittit quod ad ſuam ſollicitudinem placandam facit. Quum tam comiter illi ſubinde reſpondeat Dominus, ſciamus non fuiſſe importunum nec moleſtum. Quod ſi pro Sodomitis deprecans, uſque ad ſextum votum placide exauditus fuit, multo minus uniuſcujuſque preces rejiciet Dominus quæ pro Eccleſia fundentur ac fidei domeſticis. Porro in eo quoque refulget Abrahæ humanitas, quod tametſi Sodomam fœdiſſimis corruptelis refertam ſciat, inducere tamen in animum non poteſt, omnes ſcelerum contagione eſſe infectos. quin potius in æquitatem propendet, ut in magna turba latere putet aliquos probos. Eſt enim hoc horribile portentum, ſic per totum corpus graſſari ſcelerum colluviem, ut nullum membrum putum maneat. Sed docemur hoc exemplo quam impotenter graſſetur Satan, ubi ſemel invaluit peccati dominatio. Nec certe mirum eſt, quum tanta ſit hominum in vitia propenſio, tam lubrica facilitas, alios ab aliis corrumpi, donec ad ſingulos ſerpat contagio. Nihil ergo magis periculoſum quam agere ubi regnat publica ſcelerum licentia: imo nulla eſt tam peſtifera lues quam ea morum corruptio cui nec leges, nec judicia, nec alia remedia obſiſtunt. Quanquam autem fœdiſſimum crimen quod Sodomæ regnabat, proximo capite exprimet Moſes: tenendum tamen eſt quod docet Ezech. 16. verſ. 48.49. non ſtatim ad tam execrabile flagitium prolapſos fuiſſe Sodomitas: ſed initio illic regnaſſe luxum ex ſaturitate panis: deinde ſequutam eſſe ſuperbiam & crudelitatem. Tandem quum in ſenſum reprobum conjecti eſſent, in belluinas quoque libidines præcipites acti ſunt. Ergo ſi extremum hunc furorem horremus, colenda nobis eſt temperantia & frugalitas: ſemperque timendum ne redundans victus copia nos ad luxuriam impellat, ne propter opes ſuperbia intumeſcant animi, ne deliciæ ad libidinum intemperiem nos ſollicitent.

CAPUT XIX.

ET venerunt duo Angeli in Sedom veſperi, Lot autem ſedebat in porta Sedom: & vidit Lot, & ſurrexit in occurſum eorum, & incurvavit ſe facie ſuper terram.

2. Et dixit, Ecce nunc domini mei, declinate obſecro ad domum ſervi veſtri, & pernoctate, & lavate pedes veſtros: & mane ſurgetis, & pergetis in viam veſtram. Et dixerunt, Nequaquam, ſed in platea pernoctabimus.

3. Et vehementer compulit eos, & declinaverunt ad eum, veneruntque ad domum ejus: & fecit eis convivium, & infermentata coxit, & comederunt.

4. Antequam dormirent, viri civitatis viri Sedom gyro cinxerunt domum à puero uſque ad ſenem, omnis populus ab extremo.

5. Et vocaverunt Lot, & dixerunt ei, Ubi *ſunt* viri qui venerunt ad te nocte? educ eos ad nos, & cognoſcemus eos.

6. Et egreſſus eſt ad eos Lot ad oſtium, & oſtium clauſit poſt ſe.

7. Et dixit, Ne quæſo fratres mei malefaciatis.

8. Ecce, nunc mihi ſunt duæ filiæ, quæ non cognoverunt virum, educam nunc eas ad vos, & facite eis ſicut bonum erit in oculis veſtris: tantum viris iſtis ne faciatis quicquam, eo quod venerunt in umbram tigni mei.

9. Verum dixerunt, Accede huc. Dixerunt præterea, Unus venit ad peregrinandum, & judicabit judicando? nunc magis malefaciemus tibi quam ipſis. Et vim fecerunt in virum ipſum Lot valde: & appropinquaverunt ut frangerent oſtium.

10. At miſerunt viri manum ſuam, & introduxerunt Lot ad ſe in domum, & oſtium clauſerunt.

11. Viros autem qui erant ad oſtium domus, percuſſerunt cæcitate, à minimo uſque ad maximum, & laboraverunt ut invenirent oſtium.

12. Et dixerunt viri ad Lot, Adhuc eſt aliquis tibi hic? generum, & filios tuos, & filias tuas, & omnia quæ ſunt tibi in civitate, educ de loco:

13. Quia diſperdimus nos locum hunc, eo quod crevit clamor eorum coram Jehova, & miſit nos Jehova ad perdendum eum.

14. Et egreſſus eſt Lot, & loquutus eſt ad generos ſuos qui acceperant filias ejus, & dixit, Surgite, egredimini de loco iſto, quia diſperdit Jehova civitatem: & fuit ſicut ludens in oculis generorum ſuorum.

 15. Quum

15. Quum vero aurora ascendisset, instabant Angeli ipsi Lot, dicendo, Surge, cape uxorem tuam, & duas filias tuas quæ adsunt, ne forte pereas in punitione civitatis.

16. Et tardabat: & apprehenderunt viri manum ejus, & manum uxoris ejus, & manum duarum filiarum ejus, eo quod parceret Jehova ei: & eduxerunt eum, & posuerunt eum extra urbem.

17. Et fuit, quum eduxissent ipsi eos foras, dixit, Evade pro anima tua, ne respicias post te, nec stes in tota planitie: in monte serva te, ne forte pereas.

18. Et dixit Lot ad eos, Ne quæso Domini mei.

19. Ecce, nunc invenit servus tuus gratiam in oculis tuis, & magnificasti misericordiam tuam quam fecisti mecum, ut vivificares animam meam: at ego non potero servare me in monte, ne forte hæreat mihi malum, & moriar.

20. Ecce, nunc civitas ista propinqua, ut fugiam illuc, & est parva, evadam nunc illuc: numquid non parva est, & vivet anima mea?

21. Et dixit ad eum, Ecce, suscepi faciem tuam etiam in hoc, ut non subvertam civitatem, ut loquutus es.

22. Festina, serva te illuc: quia non potero facere quicquam donec ingrediaris illuc. idcirco vocavit nomen civitatis Sohar.

23. Sol egressus est super terram, & Lot ingressus est Sohar.

24. Et Jehova pluit super Sedom & super Hamorah sulphur & ignem à Jehova è cælis:

25. Et subvertit civitates istas, & omnem planitiem, & omnes habitatores urbium, & germen terræ.

26. Et respexit uxor ejus post eum, & effecta est statua salis.

27. Et surrexit Abraham mane ad locum ubi steterat coram Jehova:

28. Et respexit super faciem Sedom & Hamorah, & super omnem faciem terræ planitiei: & vidit & ecce ascendebat fumus terræ sicut fumus fornacis.

29. Et fuit, quum disperderet Deus urbes planitiei, recordatus est Deus Abraham: & emisit Lot è medio subversionis, quando subvertit civitates, in quarum una habitabat Lot.

30. Et ascendit Lot de Sohar, & habitavit in monte, & duæ filiæ ejus cum eo: quia timuit habitare in Sohar: & habitavit in spelunca, ipse & duæ filiæ ejus.

31. Et dixit primogenita ad minorem, Pater noster senex est, & vir non est in terra, ut ingrediatur ad nos secundum morem universæ terræ.

32. Veni, potum demus patri nostro vinum, & dormiamus cum eo, & vivificemus de patre nostro semen.

33. Et potum dederunt patri suo vinum, nocte ipsa: & ingressa est primogenita, & dormivit cum patre suo, qui non cognovit quando dormivit ipsa nec quando surrexit ipsa.

34. Et fuit postridie, dixit primogenita ad minorem, Ecce, dormivi heri sero cum patre meo: potum demus ei vinum etiam hac nocte, & ingredere, dormi cum eo, & vivificemus de patre nostro semen.

35. Et potum dederunt etiam nocte ipsa patri suo vinum: & surrexit minor, & dormivit cum eo: nec cognovit quando dormivit ipsa, nec quando surrexit ipsa.

36. Et conceperunt duæ filiæ Lot de patre suo.

37. Et peperit primogenita filium, & vocavit nomen ejus Moab: ipse est pater Moab usque ad diem hanc.

38. Et minor etiam ipsa peperit filium, & vocavit nomen ejus Ben-Hammi: ipse est pater filiorum Hammon usque ad diem hanc.

1. *Et venerunt duo Angeli in Sedom.*] Quæritur cur unus ex tribus Angelis subito dispareat, duo tantum Sodomam veniant. Judæi (ut sunt audaces in comminiscendis fabulis) unum venisse nugantur ad perdendum locum; alterum, qui Lot servaret. Verum ex contextu Mosis apparet illud esse frivolum: quia ambos videbimus liberationis fuisse ministros. Simplicius est quod prius adduxi, hoc fuisse Abrahæ peculiaris gratiæ loco concessum, ut Deus non modo è media Angelorum turba duos ad eum mitteret, sed familiarius se illi patefaceret in Filio suo. Unus enim (ut vidimus) principem locum, ut dignitate superior, obtinuit. Quanquam autem Christus semper fuit Mediator, quia tamen magis obscure ipsi Lot patefactus fuit quam Abrahæ, tantum duo Angeli Sodomam venerunt. Quod Moses narrat, Lot circa vesperam in porta urbis sedisse, multi ex quotidiano more fecisse contendunt, ut hospites ad se reciperet. quia tamen causam subticet Moses, illud pro certo asserere temerarium foret. Fateor quidem non sedisse ut ignavi homines solent: sed non minus probabilis est conjectura, venisse obviam suis pastoribus, ut cogendis pecoribus adesset. Hospitalem quidem fuisse clare demonstrat tam comis invitatio quæ à Mose describitur. cur tamen substiterit tunc in porta urbis, incertum est: nisi quod benefaciendi occasionem prætermittere noluit, quum oblati essent hospites, quibus impendere officia sua posset. Reliqua petantur ex proximo capite.

2. *Nequaquam, sed in platea.*] Non statim assentiuntur Angeli, quo melius sancti viri affectum explorent. Neque enim præbendæ tantum cœnæ causa domum eos erat ducturus, sed ut à civium vi & injuriis tuendos susciperet. Perinde ergo agunt Angeli, acsi tutum esset in via publica dormire: atque ita perditam totius populi nequitiam scire se dissimulant. Nam si ideo clauduntur urbium portæ ut ferarum hostiumque incursus arceantur, quam indignum est atque absurdum gravioribus periculis intus esse expositos qui illic degunt? Ergo ad exaggerandum populi scelus ita loquuntur Angeli. Lot

autem

autem Angelos cogendo ad se venire, ut à communi gentis petulantia eos protegat, melius ostendit quantæ sibi curæ sint hospites, nequid probri aut injuriæ patiantur.

3. *Et fecit eis convivium.*] Hoc verbo & aliis sequentibus notat Moses Angelos solito lautius fuisse tractatos: neque enim sic Lot cum omnibus indifferenter agebat. Sed quum ex dignitate oris & habitus conjiceret homines esse non gregarios, placentas coxit, & liberale paravit convivium. Iterum dicit Moses Angelos comedisse: non quod haberent opus, sed quia cœlestis naturæ manifestandæ nondum maturum erat tempus.

4. *Antequam dormirent.*] Hic in uno facinore Moses vivam Sodomæ effigiem ante oculos proponit. Hinc enim perspicuum est quam diabolicus in omne nefas fuerit eorum consensus, quod tam facile omnes ad teterrimam obscœnitatem conspirant. Quanta fuerit improbitas & protervia, inde patet, quod quasi exercitu collecto, hostiliter ad obsidendam domum Lot insurgunt. Quam cæca & immanis libido, quod sine pudore, brutorum animalium instar concursant? quanta ferocia & crudelitas quod contumeliose minantur sancto viro, & extrema quæque intentant? Hinc etiam colligimus, non uno tantum vitio laborasse, sed projectos fuisse ad omnem peccandi audaciam, ut nullus illis pudor
Eze. 16. vers. 49. reliquus fuerit. Et Ezechiel (sicut nuper retulimus) scite commemorat à quibus malorum initiis in extremam turpitudinem defluxerint. Eodem etiam
Rom. 1. vers. 18. pertinet quod dicit Paulus, Deum ulcisci hominum impietatem, quum eos in tantam cæcitatem projicit ut per nefandas libidines vagentur, & dedecore afficiant sua corpora. Ubi autem excusso pudore laxata sunt frena libidini, fœdam & immanem barbariem mox sequi necesse est, ac multas scelerum species simul misceri, ut fiat plusquam deforme chaos. Quod si Sodomitas oppressit tam severa Dei ultio, ut furore excæcati, flagitiis omnibus se prostituerent: nobiscum certe vix mitius agetur, quorum eo minus excusabilis est impietas, quo clarius Dei veritas nobis patefacta fuit.

A puero usque ad senem.] Multa subticet Moses quæ lectori ultro venire in mentem possunt: quale est quod non meminit à quibus concitata fuerit multitudo. Verisimile autem est quædam fuisse flabella: sed tamen hinc perspicimus quam voluntarii ad patrandum scelus fuerint, qui velut signo dato statim conveniunt. Ostendit etiam quam nullus fuerit pudor apud eos residuus: quia nec senes retinuit ulla gravitas, nec pueros modestia quæ illam ætatem decet: denique abolitam fuisse omnem honesti curam, perversumque naturæ ordinem significat, quum dicit, à puero usque ad senem convolasse ab extremis urbis partibus.

5. *Ubi sunt viri.*] Tametsi in animo habebant turpiter hospitibus ad præposteram libidinem abuti, verbo tamen aliud obtendunt. Quasi enim peccaverit Lot, dum homines incognitos in urbem admisit cujus ipse erat inquilinus, jubent ipsos coram produci. Quidam *cognoscere*, exponunt rem habere: atque ita verterunt Græci interpretes. Sed ego alio sensu positum esse hoc verbum arbitror: acsi dicerent, Volumus scire quosnam tu hospites in urbem nostram inducas. Scriptura enim rem pudendam modeste hoc verbo notare solet. Petulantius ergo de nefando concubitu loquuti essent Sodomitæ: verum tegendæ suæ nequitiæ causa, hic imperiose cum sancto viro expostulant, quod ausus fuerit recipere homines ignotos. Hic tamen oritur quæstio. nam si hoc modo solebant quoslibet hospites vexare Sodomitæ: quid aliis factum fuisse dicemus? Lot enim non tunc primum hospitalis esse cœperat: illi autem semper fuerant libidinosi. Filias suas probro exponere paratus est Lot, ut hospites eripiat. quoties jam eas prostituere necesse fuerat, si non alio remedio placari poterat eorum rabies, qui viros ad stuprum flagitabant? Jam vero si tale instare periculum Lot novisset, hortandi potius erant hospites ut se mature subducerent. Meo quidem judicio, tametsi Lot urbis mores noverat, minime tamen suspicatus est quod accidit, ut impetum in ædes suas facerent: atque id videtur novum fuisse. Sed oportuit scilicet, quum ad habendum de populo illo examen missi essent Angeli, in hoc detestabile facinus omnes prorumpere. Sic impii postquam diu in malitia sua secure exultarunt, tandem furiose ruendo, exitium suum momento accelerant. Voluit ergo Deus quum ad judicium vocaret Sodomitas, quasi extremum sceleratæ vitæ actum edere: & spiritu vertiginis eos in scelus impulit, cujus atrocitas loci interitum longius differri non sineret. Quemadmodum enim sancti viri Lot hospitalitas insigni præmio ornata fuit, quod nesciens Angelos hominum loco excepit, & convivas habuit domi suæ; ita Deus graviore pœna ultus est obscœnam aliorum libidinem, qui dum stuprum Angelis inferre conati sunt, non tantum in homines fuerunt injurii, sed sacrilego furore cœlestem Dei gloriam violarunt quantum in se erat.

6. *Et egressus est ad eos Lot.*] Quod Lot foras egreditur, seque periculo opponit, hinc apparet quanta fide coluerit sanctum jus hospitii. Rara sane virtus, quod hospitum salutem & honestatem præfert suæ vitæ, quia semel protegendos suscepit: hæc tamen animi magnitudo requiritur à filiis Dei, ne sibi parcant ubi agitur officium & fides. Quamvis autem jam graviter obsessa domo sua læsus foret, blanditiis tamen mulcere studet feroces animos, dum suppliciter rogat ut à scelere supersedeant, & fratrum titulo eos dignatur. Apparet autem quam truculenta fuerit illorum immanitas, & quam violentus libidinis furor, dum tanta mansuetudine nihil flectuntur. Huc vero tendit tam belluini furoris descriptio, ut sciamus non ante sumptam fuisse de illis pœnam quam dum ad extremum scelerum progressi essent. Meminerimus autem reprobos, ubi justa Dei vindicta excæcati sunt, ruere quasi devotis animis per quodvis nefas: nec quicquam omittere, donec se Deo & hominibus prorsus exosos & detestabiles reddant.

8. *Mihi sunt duæ filiæ.*] Sicuti non vulgarem laudem meretur constantia Lot, quod caput suum pro hospitum defensione opposuerit: ita nunc admixtum fuisse defectum narrat Moses, qui tantam ejus virtutem aliqua macula aspersit. Consilio enim destitutus (ut in rebus perplexis fieri solet) illicitum remedium excogitat. Filias enim suas ad stuprum prostituere non dubitat, ut compescat indomitum populi furorem. Atqui mille potius mortes obeundæ erant quam ineunda talis ratio. Sic tamen fere sunt sanctorum opera: quia nihil ab ipsis tam absolutum exit, quod non aliqua in parte claudicet. Urgetur quidem Lot extrema necessitate, nec mirum est quod filias suas stuprandas offert, dum videt sibi rem esse cum feris bestiis: inconsiderate tamen mali unius remedium quærit ex altero malo. Quod ejus culpam quidam extenuant, facile patior: reprehensione tamen non caret, quod malum malo compensat. Sed monemur hoc exemplo, ubi Dominus Spiritu invictæ fortitudinis nos instruxit, rogandum etiam esse ut Spiritu prudentiæ nos gubernet, nec unquam sanum judicium moderatamque rationem excuti nobis sinat. Tunc enim demum rite in officio pergemus si in rebus turbatis composita mente cernemus quid factu opus sit, quid liceat, quid expediat: & præsenti animo quodvis discrimen subire parati erimus. Non enim minus periculosum est captandis pravis consiliis raptari huc & illuc mentes nostras, quam tumultuari metu. Redacti autem in ultimas angustias,

Dominum precari discamus ut exitum aliquem aperiat. Alii diverso prætextu Lot excusant, quod filias suas sciverit minime expeti. Ego autem non dubito quin effugium quod illi primum occurrit, quærere volens, à via deflexerit. Hoc quidem extra dubium est, tametsi nondum disertis verbis professi erant Sodomitæ quam turpi cupiditate æstuarent, Lot tamen ex quotidianis eorum flagitiis judicium fecisse. Siquis absurdum esse objiciat, totum populum duos viros ad stuprum captasse: respondeo, quis crimen illud consuetudine & usu sibi licitum esse fingebant, paucis instigantibus turbam fuisse concitatam: sicuti contingit ubi nullum habetur recti & injusti discrimen. Quum dicit Lot, *hac de causa subusse tectum suum*: sensus est, sibi commissos esse à Domino, seque perfidiæ reum fore, nisi protegere eos studeat.

9. *Facesse hinc.*] Quod Lot tam dure cum suis precibus repellitur, quibus tamen ad sedandam eorum proterviam nihil aptius adduci poterat: hinc apparet quam indomitus fuerit hujus gentis fastus. Ac primo quidem minantur, si intercedere pergat, pejus mulctatum iri quam quos defendit. Deinde exprobrant, quod homo extraneus judicis partes sibi sumat. Singulis autem verbis demonstrant qua turgeant superbia. Unum opponunt multitudini: acsi dicerent, Quo jure tu solus imperium tibi vendicas in totam urbem? Deinde se indigenas esse gloriantur, illum vero inquilinum. Talis est etiam hodie Papistarum jactantia contra pios verbi ministros: paucitatem enim illis probri loco objiciunt, se autem numero longe præstare. Deinde longa successione superbiunt: ideoque ferendum non esse clamitant ut à novis hominibus arguantur. Verum quamlibet contumaciter luctentur impii, ne se rationi subjiciant, sciamus nonnisi in suam ruinam efferri.

10. *Et miserunt viri manum suam.*] Iterum viros nominat Moses, non qui fuerint, sed quales visi fuerint, significans: etsi enim cœlestem suam virtutem exerere incipiunt, nondum tamen declarant se Angelos esse divinitus è cœlo missos. Hic autem docet Moses, Dominum, quamvis ad tempus dissimulet dum in discrimine fideles versantur, nunquam tamen ipsos deserere quin manum in ipso (quod aiunt) articulo porrigat. Ita in servando Lot auxilium suum distulit, donec ad extrema ventum foret. Quietis ergo animis locum demus ejus providentiæ: quod vocationis nostræ proprium est, quodque ipse mandat, intrepide sequamur: quamvis nos periclitari sinat, tamen ostendet se nunquam fuisse nostri oblitum. Videmus enim, quia domum suam tegendis hospitibus Lot clauserat, vices illi rependi, quum Angeli non modo aperta rursus janua eum ad se recipiunt, sed oppositis divinæ potentiæ repagulis impios ab accessu prohibent. Nec vero (ut nuper attigi) humanum modo officium illi præstant, sed armati Dei virtute ad ferendam illi opem accedunt. Quod dicit Moses *percussos fuisse homines cæcitate*, non sic accipias, quasi oculis privati vel capti fuerint: sed ita hebetatos esse eorum visus ut nihil discernerent. Illustrius autem fuit hoc miraculum quam si eruti prorsus illis vel confixi fuissent oculi: quia apertis oculis non secus ac cæci palpant, videndoque non vident. Simul exprimere voluit Moses quam ferrea fuerit illorum obstinatio: januam Lot non inveniunt: sequitur in ea quærenda laborasse: atqui hoc modo furiose cum Deo bellum gerunt. Cæterum non semel hoc nec solis Sodomitis accidit: sed in reprobis quotidie impletur, quos Satan fascinat tanta amentia, ut forti Dei manu percussi, stupida contumacia contra ire pergant. Atque hujus rei ne longius petamus exemplum, videmus quam tremendis pœnis ultus sit Deus vagas libidines: nec tamen mundus in certam perniciem quæ ante oculos ingeritur, præfracta audacia ruere desinit.

12. *Habes hic quempiam.*] Tandem quorsum venerint & quidnam facturi sint Angeli denunciant. Tanta enim erat postremi actus indignitas, ut Lot sentire jam deberet tolerabilem Deo non esse populum illum. Primo autem dicunt se venisse ad perdendam urbem: *quia multiplicatus fuerit clamor.* Quibus verbis significant, non uno tantum scelere provocatum esse Deum: sed postquam diu illis pepercerit, nunc tandem immensa scelerum congerie prope coactum, ad sumendas pœnas descendere. Sic enim habendum est, quo plura peccata accumulant homines, eo altius surgere eorum malitiam, & propius ad Deum accedere, ut vindictam exposcat. Quare sicuti Angeli Deum hactenus fuisse longanimem multæque tolerantiæ testantur: ita rursus significant qualis eos omnes exitus maneat qui congesta scelerum mole, quasi gigantum instar, cælum oppugnaturi, majori in dies audacia se efferunt. Excidii vero causam non tantum ideo commemorant ut Lot justitiæ & æquitatis laudem Deo tribuat, sed ut metu perculsus, ad migrationem magis festinet. Nam (quæ carnis nostræ ignavia est) lente & frigide ad effugiendum Dei judicium accingimur, nisi serio ejus terrore incitati: ita Noah diluvii metu territus, ad fabricandam arcam studium suum applicuit. Interea Angeli in spem erigunt sancti viri animum, ne trepidet, vel formidine occupatus, & saluti suæ diffidens, tardior sit ad exitum. Neque enim eum modo salvum fore promittunt, sed ultro illi condonant suorum vitam. Dubitandum vero illi de sua vita non fuit, quum instar auctarii alios quoque gratis sibi concedi videret. Quæritur tamen cur suam gratiam offerre Deus voluerit ingratis hominibus, à quibus repudiatum iri noverat. Eadem de Euangelii prædicatione moveri potest quæstio. neque enim ignorat Deus paucos fore salutis compotes, quam promiscue omnibus offerri jubet: sed ita magis inexcusabiles redduntur increduli, quum salutis nuncium respuunt. Ideo autem præcipue jubetur Lot spem liberationis suis deferre, quo majore fiducia Dei gratiam amplexus, strenue citoque se ad discessum accingat, de salute sua non dubitans. Probabiliter autem colligitur ex hoc loco, nullos illi in urbe fuisse tunc filios: nam hortatu Angelorum saltem conatus esset eos extrahere. Prius legimus, amplam illi fuisse & numerosam servorum manum: sed hic quoniam libera tantum capita censentur, nulla fit eorum mentio. probabile tamen est aliquos fuisse cum eo egressos, qui annonam & aliquid supellectilis attulerint. Unde enim filiabus vinum in monte deserto, quod patri suo porrigerent, nisi quædam asinis, vel camelis, vel plaustris advecta essent, de quibus Moses nihil meminit? Fieri tamen potest ut in magna turba multi cum Sodomitis perire maluerint, quam ad quærendam salutem domino suo socii esse & comites. Sed hæc quæ Spiritus Dei non patefecit, in medio relinquere præstat.

13. *Misit nos Dominus ut perdamus.*] Docet hic locus, Angelos tam iræ Dei quam gratiæ esse ministros. Nec obstat quod alibi proprie sanctis Angelis tribuitur hoc posterius: sicuti quum dicit Apostolus (Hebr. 1. vers. 14.) ordinatos esse in eorum salutem quos Deus in filios adoptavit. Et Scriptura passim testatur mandari illis (Psal. 91. vers. 11.) piorum custodiam: contra vero pronunciat Deum sua judicia per Angelos reprobos exequi. (Psal. 77. vers. 49.) Tenendum enim est iisdem judiciis Deum præficere electos Angelos quæ per reprobos exercet. Absurdum enim foret transferri ad diabolos hunc honorem, ut censeantur præesse Dei judiciis: sicuti nec voluntarium illi obsequium præstant, sed potius contumacia furentes adversus eum, inviti tamen trahuntur ut fiant ejus carnifices. Sciamus ergo non alienum esse ab electis Angelis munus, ut armati ad exequendam Dei vindictam & infligendas pœnas descendant. Sic Angelus Domini exercitum Sennacherib, qui Hie- (2 Reg. 19. vers. 35.)

tolo-

rosolymam obsidebat, nocte una delevit: sic & An- 2 Sam. 24. vers. 16. gelus exerto gladio visus est à Davide, quum pestis adversus populum saeviret. Supra autem admonui, repetere Angelos quod Abrahae dixerant de clamore: ut loci detestatione Lot magis impellant ad fugam capessendam, & irae Dei metu sollicitent ad quaerendam salutem.

14. *Et egressus Lot.*] Fides sancti viri Lot in eo primum enituit quod serio pertimuit, ac humiliatus est ad Dei minas: deinde quod in medio tamen exitio promissam sibi salutem apprehendit. Quod autem in societatem generos suos invitat, talis sedulitas decet filios Dei, ut modis omnibus suos eripere studeant ab exitio. Quum autem dicit Moses visum fuisse jocari, sensus est, contemptum fuisse & derisum pium senem, & pro fabula fuisse habitum quod dicebat: quia putarent illi deliriis captum frustra sibi periculum fingere. Non ergo visus fuit illis Lot ludere ex professo, aut venisse nugandi causa: sed fabulosum duxerunt ejus sermonem: quia ubi non subest religio & timor Dei, tanquam inane & lusorium evanescit quicquid de scelerum poena dicitur. Atque hinc perspicimus quam exitiale malum sit securitas, quae impiorum mentes sic inebriat, imo fascinat, ut Deum non amplius putent sedere in caelo judicem: atque ita stupidi torpent in suis malis, donec subita ruina opprimantur, quum dicunt, Pax & securitas. Praesertim vero, quo propius instat Dei vindicta, magis crescit & obdurescit eorum obstinatio. Nihil quidem impiis magis trepidum est ac meticulosum, ubi Dei manu urgentur: sed donec vi coacti praesentem suum interitum sentiant, omnes minas vel superbis ludibriis rejiciunt, vel contemptim praetereunt. Atqui eorum socordia expergefacere nos debet ad Dei timorem, ut semper simus solliciti; tunc vero maxime ubi signum aliquod irae Dei se profert.

15. *Instabant Angeli.*] Laudata fide Lot & pietate, Moses aliquid humani fuisse passum ostendit, quia tardantem Angeli instigant. Porro causa pigritiae esse potuit, quod se in exilium abire cogitat; ita multiplices curae & metus trepidum animum perturbant. Dubitat enim quid profugo futurum sit, ubi relicta domo & supellectile, nudus & inops in desertum aliquem locum se contulerit. Neque interea reputat idem sibi faciendum esse quod naufragis, qui ut salvi perveniant ad portum, merces & quicquid habent in mare abjiciunt. Deum quidem vera loquutum esse non dubitat, nec recusat, sicuti jussus est, alio migrare: sed quasi fatiscens sub sua infirmitate, multisque curis implicitus, claudicando lente incedit, qui propere nullaque mora interposita excurrere debuerat. Caeterum in ejus persona tarditatis nostrae speculum proposuit Dei Spiritus, ut torpore excusso, simulac auribus nostris insonuit vox caelestis, ad promptam obedientiam discamus nos accingere: alioqui praeter illam pigritiam, quae naturaliter nobis insidet, multas remoras injiciet Satan. Ut autem Angeli melius Lot extimulent, metum ingerunt, *ne perdatur in urbis iniquitate*, vel poena. Nam עון, utrumque significat. Non quod innoxios temere Dominus in eundem cum impiis acervum conjiciat: sed quia dignus est qui pereat qui sibi consulere non vult: imo qui admonitus ut caveat, sua desidia ruinae se exponit.

16. *Et tardabat: & apprehenderunt viri.*] Prius verbis instabant Angeli: nunc manu & re ipsa quasi violenter hominem ad migrandum compellunt. Mira sane hominis tarditas, qui quum certo persuasus sit non frustra minari Angelos, nullis verborum stimulis incitatur, donec manibus eorum trahatur Mat. 26. vers. 41. extra urbem. Dicit Christus, licet spiritus promptus sit, carnem esse infirmam: hic deterius vitium notatur, quod sua ignavia caro spiritus alacritatem restinguat, ut lenta claudicatione vix reptare possit. Atque hujus quidem mali sua cuique experientia testis est. quo majore studio fideles eniti decet, ut se ad Deum sequendum expediant: cavere etiam ne velut surdis auribus dissimulent ejus minas. Nec vero tam studiose unquam & acriter se urgebunt, quin adhuc plus satis in officio cunctentur. Notatu etiam dignum est quod dicit Moses, Dominum servi misertum esse, dum apprehensa ejus manu per Angelos extra urbem eum rapuit. Sic enim necesse est nos saepe violenter trahi unde sponte non eximus. si cui obstaculo sunt vel divitiae, vel honores, vel alia ejus generis, quominus liber ac solutus Deo se addicat; ubi continget minui suis fortunis, vel cogi in ordinem, sciat manum suam apprehendi à Domino: quia non satis profecerant verba & exhortationes. Non est ergo cur aegre feramus sanari violentis remediis morbos quibus corrigendis non satis efficax est doctrina. Videtur etiam majus quiddam notare Moses, nempe Dei clementiam certasse cum pigritia Lot. neque enim per eum stabat quin cunctando propinquum jam interitum sibi accerseret: Dominus tamen non modo illi ignoscit, sed quia vult salvum esse, quasi restitantem adhibita manu trahit.

17. *Evade pro anima tua.*] Hoc additum fuit à Mose, ut sciamus non modo ad momentum nobis porrigi manum à Domino, ut salutem nostram inchoet: nec opus suum mutilum relinquere, sed perducere usque ad exitum. Hoc certe non vulgaris gratiae erat, praedictam fuisse ipsi Lot Sodomae ruinam ne incautum opprimeret, certam spem salutis esse illi datam per Angelos, denique ex periculo manu esse sublatum. Dominus tamen tot beneficiis non contentus, quid posthac agendum sit admonet, ita illi cursus rectorem se praebet, donec ad salutis metam pervenerit. A tergo autem respicere vetatur Lot, ut sentiat pestiferum se domicilium relinquere. Primum, ne quo ejus desiderio titilletur: deinde, ut melius reputet quam singulari Dei beneficio ex inferis emerserit. Prius retulit Moses, quam foecunda esset ac opima illa planities: inde migrare Lot jubetur, ut sentiat quasi è medio naufragio se fuisse liberatum. Tametsi autem Sodomae habitans, cor suum assidue excruciabat: fieri tamen vix potuit quin ex tam profunda scelerum colluvie aliquid sordis contraheret. nunc itaque à Domino purgandus deliciis privatur, in quibus nimium sibi placuerat. Nos quoque hinc discamus, Deum optime saluti nostrae consulere, dum rescindit quae superflua sunt ad carnis delicias: atque ut nimiam indulgentiam corrigat, ex laeta jucundaque planitie nos ablegat in desertum montem.

18. *Dixit Lot ad eos.*] Hic aliud vitium Lot reprehenditur, quod non simpliciter paret Deo, nec patitur se ejus arbitrio servari, sed novum sibi modum excogitat. Montem assignat Deus, qui futurus sit loco asyli: urbem ipse sibi potius eligit. Falluntur ergo qui ejus fidem in hac precatione sic extollunt ut perfectum statuant probe orandi exemplar. nam Mosis potius consilium est docere, fidem Lot non prorsus fuisse ab omnibus vitiis immunem vel puram. Tenendum est illud axioma, vitiosas esse preces nostras, nisi in verbo fundatae sint. Lot vero non tantum verbo destituitur, sed praepostere sibi contra verbum indulget. talis certe importunitas, fidei nihil habet affine. Deinde subita poenitentia, stultae cupiditatis poena fuit. Sic enim vacillare necesse est eos omnes qui se Deo non subjiciunt: simulac voto uno potiti sunt, nova statim inquietudo nascitur, quae mutare sententiam cogit. Sic in summa habendum est, Lot minime culpa vacare, dum sibi urbem ad habitandum postulat. nam & se opponit Dei mandato, cui acquiescere debebat: & in deliciis manere cupit, quibus utile erat eum submoveri. Ideo perinde facit acsi aeger vel sectionem vel potionem amaram detrectet, quam tamen me-

dicus præscribit. Quanquam non intelligo, precationem Lot fide prorsus fuisse vacuam: quin potius sic eum à via deflexisse sentio, ut non modo procul non discesserit, sed ad eam tenendam mente fuerit intentus. Pendebat enim semper à Dei verbo: sed in specie una decidit, dum locum sibi negatum dari flagitat. Ita piis sanctorum desideriis aliquid sæpe lutulentum & turbidum admixtum est. Nec me latet, singulari interdum Spiritus motu impelli, ut videri possint à verbo discedere, neque tamen ejus fines transiliant. Sed immodicus carnis affectus in Lot se prodit, quod deliciis quas fugere debebat, tenetur implicitus. Temeritatis vero testis est inconstantia, quod sibiipsi mox displicet.

19. *Ecce, nunc invenit servus tuus gratiam.*] Quum duos videat, sermonem ad unum dirigit. Unde colligimus, Lot non substitisse in Angelis: quia satis persuasus erat, neque proprium illis esse imperium, nec salutem suam in eorum manu esse positam. Eorum vero conspectu non secus ac speculo ad contemplandam Dei faciem utitur. Cæterum Dei beneficia Lot non tam gratitudinis suæ testandæ causa commemorat, quam ut majorem inde fiduciam sumat plus petendi. Quia enim neque largiendo unquam exhauritur Dei bonitas nec fatigatur: quo magis facilem experti sumus, eo nos ad bene sperandum animosiores esse decet. atque hoc quidem fidei proprium est, confirmationem petere in posterum ex præteritis gratiæ experimentis. Neque errat in eo Lot: tantum perperam subsumit, dum extra verbum egressus, sibi indulget. Ideo dixi ejus precationem ex fidei quidem fonte manasse, sed ex luto carnalis affectus traxisse aliquid turbulentum. Ergo Dei misericordia freti, ne dubitemus omnia ab eo sperare, sed quæ ipse pollicitus est, optareque permittit. *Non potero me servare in monte.* Non obstrepit quidem Deo (ut solent impii) destinata malitia: quia tamen non recumbit in verbum Dei, elabitur & prope effluit. Cur enim cladem metuit in monte, ubi Dei manu protegendus erat: tutam vero stationem sibi fore confidit eo in loco, qui & Sodomæ vicinus erat, & simili vindictæ propter impuros pravosque incolas obnoxius. Verum ea scilicet est hominum natura, ut salutem sibi locare malint in ipsis inferis quam in cælo, quoties sensum proprium sequuntur. Videmus ergo quantopere Lot erret, qui montem nulla scelerum contagione infectum fugiens ac suspectum habens, urbem deligit quæ flagitiis scatens, non poterat Deo non esse exosa. Parvam esse obtendit, quo facilius exoret. Acsi diceret, Se tantum angulum petere ubi salvus delitescat. Recte id quidem: nisi ab asylo divinitus sibi concesso discedens, aliud sibi propria temeritate fingeret.

21. *Ecce, suscepi faciem tuam.*] Inscite ratiocinantur quidam precationem Lot Deo placuisse: quia roganti annuerit, ac dederit quod petebat. Neque enim novum est, concedi interdum per indulgentiam à Domino, quod tamen illi non probatur. Sic autem nunc indulget, ut paulò post castiget ejus stultitiam. Interea tamen quum tam benigne & comiter pravis suorum votis morem gerat, quid fiet si ad puram Spiritus ejus moderationem rite compositæ erunt nostræ preces, atque ex ejus verbo conceptæ? Postquam vero de loco veniam dedit Angelus, iterum ad festinationem hortando, ejus pigritiam objurgat.

22. *Non possum facere quicq.*] Quia Angelus non tantum vindex missus ad perdendam Sodomam erat, sed mandatum quoque acceperat de servando Lot, ideo se negat prius illud facturum, nisi hoc posterius simul adjungat: quia non sit in arbitrio ministri dividere quæ simul Deus injunxit. Quod tamen alii exponere malunt in Dei persona, mihi non displicet. Quanquam enim in speciem dura est loquutio: nihil tamen habet absurdi, quod Deus reprobos perdere nequeat, quin servet suos electos. Nec ideo putandum est alligatam esse ejus virtutem, dum sibi ipse est necessitas: vel aliquid de ejus libertate imperioque diminui, dum sponte se & libere obstringit. Præsertim vero meminerimus, sacro nexu conjunctam esse ejus potentiam cum gratia & promissionum fide. Quo fit ut vere & apte dicatur non posse nisi quod vult & pollicitus est. hæc vera est atque utilis doctrina. Minus tamen erit scrupuli si ad Angelos referas, qui certum habebant mandatum, cui vel minimum aliquid detrahere fas non erat.

24. *Et Dominus pluit.*] Succincte hic Moses, verbisque admodum submissis excidium Sodomæ perstringit, atque aliarum urbium. Rei atrocitas longe aliam amplitudinem, imo tragicos verborum sonitus poscebat: sed Moses simpliciter more suo Dei judicium recitans, quæ verbis satis vehementer exprimere non poterat, meditanda lectoribus relinquit. Nostrum igitur est omnes sensus in illam horribilem vindictam intendere: quæ quum non sine ingenti cæli & terræ concussione acciderit, merito ad solum ejus nomen expavescimus: ideoque tam frequens ejus mentio in Scripturis occurrit. Noluit autem Dominus solo terræ hiatu absorberi orbes illas: sed quo illustrius esset judicii sui specimen, è cælo ignem & sulphur jaculatus est. Huc pertinet quod dicit Moses, *Dominum pluisse ignem à Domino.* Emphatica enim repetitio est, quod non usitato naturæ ordine tunc Dominus pluerit: sed tanquam exerta manu palam fulminaverit præter solitum morem: ut satis constaret nullis causis naturalibus conflatam fuisse pluviam illam ex igne & sulphure. Verum quidem est, nunquam fortuito aerem turbari, ac Deum minimæ cujusque pluviæ agnoscendum esse auctorem. nec excusabilis est Aristotelis profana subtilitas, qui quum tam acute in Meteoris disputet de secundis causis, Deum alto silentio sepelit. Moses tamen hic diserte extraordinarium Dei opus nobis commendat: ut sciamus non sine aperto miraculo deletam fuisse Sodomam. Quod veteres Christi divinitatem hoc testimonio probare conati sunt, minime firmum est: ac sine causa, meo judicio, tumultuantur, qui acrius Judæos exagitant, quia non admittant tale probationis genus. Fateor quidem Deum semper agere per manum Filii sui, ac tam memorabili vindictæ exemplo Filium præfuisse non dubito: sed parum solide ratiocinari dico qui plures inde personas eliciunt, quum Mosis consilium fuerit, lectorum oculos ad spectandam Dei manum erigere & acuere. Quod autem quæri solet hoc loco quid meriti fuerint infantes, qui eodem cum parentibus interitu absorpti sunt: solutio facilis est, in manu Dei esse humanum genus, ut quos voluerit exitio devoveat, quos autem voluerit misericordia prosequatur: deinde quicquid judicii nostri modulo metiri non possumus, arcano ejus judicio debere subjici. Postremo, totum illud semen fuisse maledictum & execrabile, ut ne minimis quidem jure pepercerit.

26. *Et respexit uxor ejus.*] Hic mirabile Dei judicium refert Moses, quod uxor Lot fuerit in statuam salis conversa. Hujus autem historiæ prætextu, Mosen subsannant nasuti & protervi homines. nam quum hæc metamorphosis nihilo plus coloris habeat quam quas Ovidius confinxit, nihil fidei mereri jactant. Ego vero Satanæ artificio factum esse potius arbitror, ut Ovidius fabulose nugando, huic tam insigni divinæ vindictæ documento fidem oblique derogaverit. Sed quid profanis hominibus comminisci libuerit, nostra nihil refert. Tantum expendere operæpretium est, num absurdum quid vel incredibile contineat Mosis narratio. Ac primum quæro, quum ex nihilo creaverit Deus homines, cur illi non liceat eos, dum visum est, in nihilum redigere? Si hoc conceditur, ut necesse est, cur non etiam si placuerit in lapides convertet? imo isti boni philosophi

qui

qui Dei potentiæ derogando, acumen suum ostentant, non minora quotidie miracula in naturæ cursu cernunt. Quomodo enim obrigescit crystallus in suam duritiem? & ne rara exempla colligam, quomodo è semine mortuo & putrido generatur vivum animal? quomodo ex ovis procreantur aves? Cur ergo ridiculum in uno opere illis miraculum est, cujus innumera documenta fateri coguntur: & quibus consentaneum non videtur, corpus mulieris in salis massam mutatum esse, quomodo futurum credant ut resurrectio cadaver in putredinem collapsum instauret? Quod autem dicitur uxor Lot in statuam salis conversa esse, ne imaginemur animam in salis naturam migrasse. neque enim dubium quin vivat, ut ejusdem nobiscum resurrectionis socia sit, quæ inusitata mortis specie affecta est, ut omnibus foret exemplo. Cæterum nomen salis non refero ad saporem: sed quia statua notabile aliquid habuerit quod viatores moneret. Oportuit enim notas aliquas illic esse impressas, unde omnes colligerent esse illud memorabile portentum. Alii statuam salis interpretantur incorruptibilem, quæ perpetuo duraret: sed prior expositio magis genuina est. Nunc quæritur cur Dominus tam severe imprudentiam miseræ fœminæ ultus sit. neque enim respexit quasi Sodomam redire cuperet. Forte adhuc dubitans, certius experimentum oculis habere voluit. Fieri etiam potest ut pereuntis populi miserta, oculos in eam partem reflexerit. Moses certe non exprimit data opera reluctatam esse Deo: sed quemadmodum ejus ac mariti liberatio incomparabile erat misericordiæ Dei exemplum, ita ejus ingratitudinem poniri æquum fuit. Jam si expendamus omnes circumstantias, certum est non fuisse leve ejus delictum. Primum respiciendi cupiditas ex incredulitate profecta est: nulla autem atrocior fieri potest Deo injuria quam dum ejus verbo

Luc. 17. vers. 32.

abrogatur fides. Deinde ex verbis Christi colligimus pravo aliquo desiderio fuisse titillatam: nec libenter Sodoma relicta properasse quo Deus vocabat. scimus enim quorsum nos jubeat memores esse uxoris Lot, ne scilicet à meditatione cælestis vitæ, mundi nos illecebræ impediant. Probabile est igitur Dei gratia non contentam diffluxisse in prava desideria: cujus etiam rei signum fuit tarditas: maritum enim à tergo sequutam esse significat Moses, quum dicit respexisse post eum. neque enim respexit illum versus: sed quia lente pergendo, minus progressa erat, ut illo esset posterior. Etsi autem de æterna ejus salute nihil asserere licet, probabile tamen est Deum inflicta temporali pœna, ejus animæ pepercisse: quemadmodum sæpe suos in carne castigat, ut salva sit ab æterno interitu anima. Sed quia illud non admodum utile cognitu est, ac sine periculo nescitur, potius in exemplum intenti simus, quod Deus seculis omnibus commune esse voluit. Si nos terret pœnæ gravitas, meminerimus non levius hodie peccare eos qui non à Sodoma, sed ab inferis ipsis liberati, alio quam ad propositam supernæ vocationis palmam respectant.

27. *Et surrexit Abraham.*] Redit Moses ad Abraham, ac ostendit minime ab eo neglectum esse quod ex ore Angeli audierat. in locum enim venisse narrat, unde judicium Dei spectare posset. Neque enim suspicandum est (quod de uxore Lot nuper diximus) plus fidei habuisse suis oculis quam Dei verbo: & quia dubitaret, venisse explorandi causa. Quin potius ex contextu colligimus, ipsum, quum jam persuasus esset non frustra loquutum esse Angelum, ex rei spectaculo confirmationem petiisse, quæ tam illi quam posteris utilis futura erat. Nec vero dubium est quin tota ea nocte graves cruciatus pertulerit de salute nepotis sui Lot: an certior redditus foret, nescimus: magis tamen in eam conjecturam inclino, quod de illo anxius fuerit. Et fieri potest ut inter spem & metum dubius, obviam processerit, visurus liberatus esset nec ne. Etsi autem nihil præter fumum cernit, qui residuus esse solet ex magno incendio: hoc tamen illi signum à Domino datum est, ut testis foret ad posteros pœnæ tam memorabilis. Deus quidem in ipso loci aspectu voluit æternum extare monumentum: sed quia, ut mundus libenter judicia Dei obscurat, facile creditum fuisset vel talem ab initio fuisse loci naturam, vel fortuito accidisse: Dominus vindictam suam oculis Abrahæ subjicere voluit, ut præconis munus apud posteros obiret.

29. *Recordatus est Deus Abrahæ.*] Tametsi non exprimit Moses patefactam Abrahæ fuisse liberationem nepotis: quum tamen dicit in illius gratiam hunc fuisse ab interitu servatum, probabile est non fuisse privatum ea consolatione qua maxime opus habebat: ac ejus beneficii conscium fuisse, pro quo eum gratias agere decebat. Si cui absurdum esse videtur, sanctum hominem Lot alteri fuisse concessum, acsi non respecta fuisset à Domino propria ejus pietas: respondeo, hæc duo inter se satis bene congruere, quod Dominus, ut suis omnibus auxiliari solet, justum Lot quem elegerat, & quem Spiritu suo regebat, curæ habuerit: interea tamen testari voluit in ejus vita quantopere diligeret Abraham, cui non modo salutem præstabat, sed alios etiam dabat incolumes. Cæterum tenere convenit, quod gratuito facit Dominus, nec aliunde inductus quam sua bonitate, ideo adscribi hominum pietati vel precibus ut ad Deum colendum & orandum incitemur. Quam se misericordem Deus exhibuerit in servando Lot, paulo ante vidimus. nec vero periisset, etiamsi non fuisset nepos Abrahæ. Dicit tamen Moses, quod Lot non consumptus est eodem exitio quo Sodoma, id datum fuisse Abrahæ. Quod si Dominus gratiam, qua servum suum dignatus est, ad nepotem usque extendit qui jam quasi extraneus erat ab ejus familia: quanto melius unusquisque fidelium sperare debet, eandem gratiam suis domesticis minime defuturam esse? Jam si Dominus ubi nobis favet, alios etiam qui nobis conjuncti sunt, amplectitur nostra causa: quanto major habebitur ab eo nostri ratio? Quod dicitur Lot habitasse in illis urbibus, synecdochica est loquutio: sed diserte id positum fuit ad illustrandum miraculum: quia nonnisi singulari Dei providentia factum est ut perditis quinque urbibus, unus evaderet.

30. *Ascendit Lot de Sohar.*] Demonstrat hæc historia quod prius attigi, temerariis consiliis quæ sibi ex carnis sensu fabricant homines, nunquam prospere succedere: præsertim ubi vana spe illecti, vel impulsi pravis votis, à Dei verbo discedunt. Etsi enim plerumque inter initia felix videtur temeritas, & propter lætos eventus exultant qui libidine sua feruntur: Dominus tamen tandem maledicit quicquid non est suis auspiciis susceptum: semperque impletur illud Jesaiæ, Væ qui ordiuntur telam, & non ex Jesa. 30. vers. 1.
Spiritu Domini: qui agitant consilia, & os ejus non interrogant. Lot quum jussus esset se recipere in montem, maluit habitare in Sohar. Postquam ei concessa fuit habitatio ex animi voto, mox ipsum pœnitet ac piget: trepidat enim, ac singulis momentis Sodomæ exitium loco vicino, ubi forte regnabat similis impietas ac nequitia, instare putat. Cæterum repetant memoria lectores quod dixi, factum fuisse mira Dei indulgentia, ut neque statim, neque graviorem pœnam dederit. Dominus enim ad tempus illi ignoscens, tandem effecit ut sui peccati judex esset. Neque enim vi aut manu hominum expulsus fuit è Sohar, sed cæca animi anxietas in cavernam eum fugavit ac rapuit, quia carnis suæ cupiditatem potius quam Dei mandatum sequutus erat. Atque ita in castigandis fidelibus pœnas mitigat, ut illis cedant in optimam medicinam. Nam si præcise ageret cum eorum stultitia, confusi prorsus jacerent.

Dat igitur spatium resipiscendi, ut sponte culpam agnoscant.

31. *Et dixit primogenita.*] Hic prodigium narratur à Mose, quod lectores merito obstupefacere debet. Qui enim venire in mentem potest filiabus Lot incestus concubitus, quum adhuc prope in oculis versetur horribilis Dei vindicta in Sodomitas, cujus præcipuam fuisse causam sciebant fœdas nefandasque libidines? Etsi autem non tam libidinis ardore quam stulto propagandæ sobolis desiderio impulsæ sunt ad tale flagitium, nimis tamen cæcus fuit furor, quam natura dictat modestiam pudoremque abjicere, & bellumo more confundere omna turpis & honesti discrimen. Cæterum quo melius teneamus rei totius summam, singula ordine tractanda sunt. Ac primo quod ad consilium primogenitæ filiæ Lot spectat, cui deinde minor obsequuta est, ita sine controversia statuo, neutram carnis illecebris fuisse inductam, sed tantum de procreanda sobole cogitasse. Qualis enim fuisset ista rabies, patris jam senis concubitum appetere? Deinde, quod furtim tantum una nocte se major insinuat, sororem vero suam proxima nocte supponit, gravidæ in patris amplexum redire non curant: inde colligimus non aliud spectasse nisi ut matres fierent. Neque tamen mihi probatur eorum divinatio, qui dicunt crasso errore fuisse deceptas, quod putarent totum mundum una cum Sodoma absorptum esse. Nuper enim habitaverant in Sohar: deinde sub oculis patebant amœnæ regiones incolis nequaquam vacuæ: præterea ex patre didicerant specialem pœnam Sodomitis & aliis vicinis inflictam esse. Nec vero ignaræ erant unde genus pater duxisset, & qualem patruum sequutus esset ex patria. Quid igitur? Nempe quum persuasum illis esset, domos liberis fulciri, durum illis ac triste fuit steriles manere. Et videri poterat orbitas patre mortuo intolerabilis: quia tunc se desertas fore, omnique auxilio nudatas cernebant. Hinc ergo præpostera cupiditas, hinc cæcus ad incestum coitum expetendum impetus, quod solitariam vitam metuunt quæ multis ærumnis exposita sit. Nec dubito quin Moses referat non quid prætexuerint, sed quid loquutæ sint ex vero animi sensu. Semen ergo procreare cupiunt, secundum consuetudinem gentium omnium. Ideo enim adducunt totius mundi exemplum, quia iniquum esse judicant ut deterior sua sit quam aliorum conditio. Ubique, inquiunt, elocantur puellæ, quæ filios suscipiant, & suas familias ita ædificent: cur ergo ad perpetuam orbitatem damnatæ essemus? Interea tamen non ignorant se immane aggredi facinus. Cur enim patrem inebriant, nisi quia satis conjiciunt adduci ad consensum non posse? Si ille ab incestu abhorret, necesse est filias simili conscientia tangi. Nullo igitur modo sunt excusabiles, quod se ad obscœnum concubitum prostituunt, à quo naturaliter gentes omnes abhorrent. Et certe quum vulgaribus quoque peccatis culpam suam agnoscere cogantur homines, quomodo se in portentoso scelere absolverent, quin eos metus aliquis ex Dei judicio pungat? Quare filiæ Lot, repugnante conscientia, se ad facinus hoc præcipitant: nec alia fuit fallendi patris ratio quam notitia turpitudinis, quam ab ipsis damnari necesse fuit, quum scirent naturæ ordini esse contrariam. Verum hinc apparet quo rapiantur homines dum sequuntur quod placet: nihil scilicet tam absurdum imo belluinum est, quo non ruamus, ubi frenum laxamus carni nostræ. Quare hoc nobis omnium votorum principium sit, sciscitari quid Dominus permittat: ne veniat in mentem quicquam nobis appetere, nisi quod per ejus verbum licet. *Et vir non est in terra.* Non intelligunt omnes gentes esse extinctas, quemadmodum hallucinati sunt multi interpretes: sed quia metu in cavernam compulsæ, desertam vitam agebant, queruntur spe conjugii se privatas. Et certe ita seorsum degebant à reliquis gentibus, acsi in privatum aliquem mundum essent relegatæ. Siquis objiciat, potuisse petere à patre maritos: respondeo, nihil esse mirum si pavore oppressæ, non aliud quam quod in manu erat, suis malis remedium quæsierint. Putabant enim se deserto monte, & cavernæ latebris inclusas, nihil amplius habere cum genere humano commercii. Etsi autem fieri potest (quemadmodum prius admonui) ut aliqui ex servis simul habitaverint, imo id verisimile est, quia vix aliter poterat vinum suppetere in caverna, nisi plaustro fuisset cum reliqua annona advectum: tamen quia servorum nuptias aspernantur, negant sibi maritos esse superstites. Porro nomen terræ in priore membro, pro plaga illa vel regione positum esse arbitror: acsi dicerent, Regio hæc nullos amplius habet viros, qui nos ducant uxores secundum morem totius orbis. Est enim hic tacita antithesis inter universam terram & certam ejus partem. Sed hoc primum scelesté, quod propagandi generis humani studio, sanctam naturæ legem violant. Deinde perperam & impie, quod non ad ipsum mundi opificem confugiunt, ut orbitati de qua anxiæ sunt, medeatur. Tertio, socordiam suam in eo produnt, quod animos habentes in terra defixos, nulla cælestis vitæ cura tanguntur. Quanquam autem pro certo asserere non audeo quantum temporis effluxerit inter Sodomæ excidium, & incestum Lot cum filiabus suis: probabile tamen est, simulac venerunt in cavernam, solitudinis horrore perculsas, hoc nefarium consilium & detestabile captasse. Nec sane potuit diuturna esse habitatio Lot in caverna, quin cibo & potu destitueretur. Quemadmodum autem patrem ipsum subita formido instar procellæ abripuerat, ita filiæ præ impatientia non sustinent saltem ad paucos dies, nec Deum invocant, nec quærunt à patre consilium, sed bruto ardore præcipites feruntur. Hinc perspicimus quam repente illis effluxerit memoria tam suæ liberationis quam pœnæ Sodomiticæ: quarum utraque perpetuo in earum mentibus residere debuerat. Atque utinam hoc non adeo vulgare esset inter nos vitium: sed utroque modo ingratitudinem nostram nimis aperte prodimus.

33. *Et non cognovit.*] Tametsi Lot non peccavit sciens: quia tamen illi ebrietas stuporis causa fuit, levatur quidem utcunque ejus culpa, sed non tollitur: imo dubium non est, Dominum hoc pœnæ genere ultum fuisse ejus intemperantiam. Est enim hoc rarum & prodigii simile, ita potu hebetari omnes hominis sensus, ut libidinem quasi mortuus profundat. Ego quidem ita omnino statuo non tam vino fuisse obrutum, quam propter suam intemperiem divinitus percussum spiritu stuporis. Quod si Deus sancto Patriarchæ non pepercit, putamus nos fore inultos, si eundem sequamur luxum? Quare sciamus hoc exemplo, temperantiæ legem nobis præscribi, ut parce & frugaliter vescamur. Et tamen impuri quidam homines Lot obtendunt quasi impietatis suæ patronum. Cur non potius considerant in quam nefandam turpitudinem prolapsus sit, quia vino præter modum abusus erat? Nec simpliciter, ut dixi, reputandum est quid ferat per se ebrietas, & quibus aliis vitiis sit implicita: sed ad Dei vindictam attendere nos decet, qui hac de causa extare & celebrari seculis omnibus voluit tragicum hoc facinus, ut abominationi esset ebrietas. Quotidie quidem testatur Dominus atrocibus pœnis quantopere sibi displiceat hoc vitium: sed quum videmus Abrahæ nepotem, hospitem Angelorum, hominem insigni ornatum sanctitatis elogio, incesto coitu fœdari, quia se inebriarit, quid helluonibus & porcis futurum est, qui se quotidie vino inebriant? Sed hac de re plura diximus in caput nonum, unde petere licebit. Quantum ad verba spectat, ubi dicit Moses Lot non sensisse dum filia accubuit & surrexit: quidam ita exponunt,

nunt, discrimen non habuisse inter filiam vel extrancam. verum nisi prorsus fuisset stupidus mane crapula solutus, colligere poterat se rem habuisse cum filia. Quidam, ut ejus culpam extenuent, non tam largo potu fuisse inebriatum dicunt quam mœrore oppressum. Ego vero illud retineo, quo excellentioribus donis præditus erat, severiore pœna fuisse dignum: ideoque sensum illi ablatum esse, ut instar brutæ pecudis se ad libidinem projiceret.

35. *Et surrexit minor nata, & dormivit cum eo.*] Hic locus docet quam periculosum sit semel cadere in Satanæ laqueos. nam qui illis captus est, magis ac magis intricatur. Lot sobrium fuisse & frugi hominem certum est. Sive tristitia confectum adortæ sunt filiæ, sive quovis alio modo pellectus fuit ad immodicum potum, ubi semel ad intemperantiam lapsus est, postridie se iterum corrumpi patitur. Ergo principiis sedulo obstandum est; quas fieri vix potest quia se vitiis prorsus addicant qui eorum dulcedine sunt inescati. Ideo malorum irritamenta non secus ac mortiferæ pestes, cavenda sunt: & omnis blanda invitatio ad peccandum non secus ac veneficium timenda. Circumstantiam etiam hanc notare operæpretium est. Lot inter Sodomitas in illa scelerum colluvie, quæ fere cælum & terram suo fœtore infestabat, castus & integer versatus est instar cujusdam Angeli. Unde illi Sodomæ tanta integritas, nisi quia malorum quibus obsidebatur, cognitio sollicitum & cautum reddebat? nunc in monte securum novis insidiis circumvenit Satan. Ergo hoc exemplo nos ad vigilantiam hortari voluit Spiritus: quia ubi minime putamus, ab hoste invisibili nobis tenduntur retia. sicuti prius narravit Moses, in Paradiso Adam fuisse deceptum. Quod si nobis ipsi suspecti erimus, id nos contra omnes hostis nostri astutias satis providos reddet. nemo enim est qui non ad se fallendum melle Satanæ lenocinia circumferat.

37. *Et peperit primogenita.*] Hæc horrenda fuit excæcatio, quod filiæ Lot pudore deposito, quasi virtutum suarum trophæum erigerent, suum dedecus æterno monumento ad posteros testatæ sunt. Filiis suis nomina imponunt, vel potius in eorum persona duobus populis, unde omnes cognoscant adulterinam esse progeniem, & ex incesto coitu ortam. Prior jactat filium suum esse à patre: altera vero sibi filium ex propinqua cognatione esse genitum. ita ambæ facinus impudenter divulgant, cujus pudore abdere se potius debuerant in æternas latebras: nec contentæ seculi sui infamia, scelus suum in alias ætates traducunt. Ergo non dubium est quin à Satana fascinatæ, omne turpis & honesti discrimen oblitæ fuerint. Paulus dicit reprobos post diuturnam licentiam peccandi, tandem privari doloris sensu. Talis stupiditas proculdubio puellas istas occupaverat, quum eas non puduit incestus sui probrum palam vulgare. Tale porro vindictæ Dei exemplum nobis proditum est, ne admisso aliquo peccato, socordiæ nos dedamus, sed Dei metu nos excitemus ad pœnitentiam.

Rom. 2. vers. 5.

CAPUT XX.

POstea profectus est inde Abraham ad terram Meridianam, & habitavit inter Cades & Sur, peregrinatusque est in Gerar.

2. Et dixit Abraham de Sarah uxore sua, Soror mea est. Et misit Abimelech rex Gerar, & accepit Sarah.

3. Et venit Jehova ad Abimelech in somnio noctis, & dixit ei, Ecce es mortuus, propter uxorem quam accepisti: quum ipsa maritata sit marito.

4. Abimelech autem non appropinquaverat ad eam: itaque dixit, Jehova, num gentem etiam justam occides?

5. Numquid non ipse dixit mihi, Soror mea est: & ipsa etiam dixit, Frater meus est? in integritate cordis mei, & in munditia manuum mearum feci hoc.

6. Et dixit ad eum Deus in somnio, Etiam ego novi quod in integritate cordis tui fecisti hoc, & prohibui etiam ego te ne peccares mihi: idcirco non permisi tibi ut tangeres eam.

7. Et nunc redde uxorem viro, quia Propheta est, & orabit pro te, & vives: quod si tu non reddideris, scito quod moriendo morieris tu & omne quod est tibi.

8. Et surrexit Abimelech mane, & vocavit omnes servos suos, & loquutus est omnia verba ista in auribus eorum, & timuerunt viri valde.

9. Et vocavit Abimelech Abraham, & dixit ei, Quid fecisti nobis? & quid peccavi tibi, quia induxisti super me & super regnum meum peccatum grande? opera quæ non debent fieri, fecisti mecum.

10. Et dixit Abimelech ad Abraham, Quid vidisti, quia fecisti rem hanc?

11. Et dixit Abraham, Quia dixi, Vere non est timor Dei in loco isto: & occident me propter uxorem meam.

12. Et etiam vere soror mea filia patris mei est, veruntamen non filia matris meæ: & fuit mihi in uxorem.

13. Et fuit, quando circumduxerunt me Angeli de domo patris mei, dixi ei, Hæc est misericordia tua quam facies mecum, in omni loco ad quem veniemus, dic de me, Frater meus est.

14. Et cepit Abimelech pecudes, & boves, & servos, & ancillas, & dedit Abraham: & restituit ei Sarah uxorem ejus.

15. Et dixit Abimelech, Ecce, terra mea coram te, in *loco* bono coram oculis tuis habita.

16. Et ad Sarah dixit, Ecce dedi mille argenteos fratri tuo: ecce, est tibi operimentum oculorum, omnibus qui sunt tecum. & in omnibus correcta fuit.

17. Et oravit Abraham ad Deum, & sanavit Deus Abimelech & uxorem ejus, & ancillas ejus, & pepererunt:

18. Quia claudendo clauserat Jehova super omnem vulvam domus Abimelech propter Sarah uxorem Abraham.

1. *Et profectus est inde Abraham.*] Quod de Sodomæ exitio narravit Moses, quasi πάρεργον fuit: nunc redit ad historiæ suæ contextum, nempe quid actum sit cum Abraham, quomodo se ipse gesserit, & eum tutatus sit Dominus quousque illi nasceretur promissum semen, futuræ Ecclesiæ origo. Dicit autem Abraham venisse in terram Australem: non quod fines hæreditatis sibi datæ egressus sit, sed quia prius hospitium relinquens, concessit Meridiem versus. Porro regio quam designat, magna ex parte postea cecidit in sortem Tribus Juda. Quod tamen habuerit migrandi consilium, vel quæ eum necessitas ad mutandum locum impulerit, nescitur: nisi quod persuasum nobis esse debet, non levi de causa sedem alio transtulisse: præsertim quum illi nuper pollicitus esset filium ex Sara, quem ne optare quidem debebat. Divinant quidam triste spectaculum quod illi assidue ingerebatur ante oculos, fugisse. Planitiem enim quæ nuper aspectu tam amœna fuerat, & multiplici frugum copia referta, cernebat mutatam in deforme chaos. Et certe fieri potest ut sulphuris odore perfusi fuerint vicini omnes, aliisque corruptelis infecti, quo melius sentirent tam memorabile Dei judicium. Ideo non male quadrat, Abraham, quia maledictus fuerat locus à Domino, ejus detestatione alio fuisse tractum. Credibile etiam est (quod illi subinde alias contigit) abactum fuisse hospitum malitia & injuria. Nam quo liberalius Dominus suam illi gratiam patefecerat, vicissim ejus tolerantiam exerceri oportuit, ut meditaretur se peregrinum esse in terra. Et Moses diligenter exprimit eum habitasse tanquam inquilinum in terra Gerar. Ita videmus sanctam illam domum huc illuc dispulsam fuisse, non secus ac quisquiliæ solent, quum impiis fixa esset statio. Sed piis utile est hoc modo instabiles esse in terra, ne in commoda & quieta habitatione animum figentes, cæli hæreditatem amittant.

2. *Dixit de Sara uxore.*] In hac historia proponit nobis Spiritus sanctus illustre tam infirmæ humanitatis quam divinæ gratiæ speculum. Proverbium vulgare est, Accepto malo stultos sapere. Atqui Abraham ingentis periculi oblitus quod sibi in Ægypto acciderat, in eundem rursus lapidem impingit: quum tamen data opera castigasset eum Dominus, ut in totam vitam utilis esset illa admonitio. Ergo in exemplo sancti Patriarchæ conspicimus quam facilis obrepat nobis tum pœnarum tum indulgentiæ Dei oblivio. Nam quod illi in mentem non venit se Deum semel tentasse, nec per suam culpam stetisse quin uxor ad alienum virum transiret, in eo excusari nimis crassa socordia non potest. Sed si penitus nos excutimus, nemo fere reperietur qui non in eodem genere sæpius se delinquere agnoscat. Adde quod etiam ab ingratitudine immunis non fuit Abraham: quia si reputasset mirabiliter servatam sibi à Domino uxorem, nunquam se rursus sciens ac volens conjecisset in tale periculum. Gratiam enim priorem divinitus sibi oblatam, quantum in se est, irritam facit. Cæterum notanda est peccati species, quam supra attigimus. Neque enim (quod impii homines cavillantur) Abraham ut sibi consuleret, uxorem suam prostituit. Sed quemadmodum prius de servanda vita anxius fuit, donec semen divinitus sibi promissum haberet; ita nunc uxorem gravidam videns, ut tanta benedictione potiatur, de uxoris periculo non cogitat. Ergo si probe omnia expendimus, infidelitate peccavit, minus Dei providentiæ quam debebat tribuens. Unde etiam monemur quam tutum non sit propriis consiliis fidere. Rectus namque est Abrahæ affectus, dum ad Dei promissionem attendit. sed quod Dei auxilium patienter non expectans, ad illicitam rationem deflectit, ea in parte reprehensione dignus est. *Et misit Abimelech.* Non dubium est quin Dominus à servo suo consilii temere suscepti pœnam exigere voluerit. Ac tales diffidentiæ suæ fructus percipiunt quicunque non recumbunt, ut par erat, in Dei providentia. Exagitant quidam protervi homines hunc locum: quia nihil minus consentaneum videtur quam vetulam senio decrepitam à rege expetitam esse, ut eam è mariti sinu raperet. Sed respondemus, primum nesciri qualis fuerit ejus forma, nisi quod supra testatus est Moses singulari præstantia fuisse. Fieri autem potuit ut ætate non adeo detrita esset. Videmus sæpenumero fœminas anno quadragesimo magis rugosas quam sint aliæ septuagenariæ. Sed hic aliud considerandum, quod insolita Dei gratia excelleret Saræ venustas inter alias ejus dotes. Fieri etiam potest, ut rex Abimelech non tam elegantia formæ accensus fuerit, quam quod matronam esse videbat raris virtutibus præditam. Postremo tenendum est, hanc totam rem gubernatam fuisse Dei manu, ut justam stultitiæ suæ mercedem susciperet Abraham. Quia autem videmus ut plurimum in Dei judiciis cæcutire qui in naturalibus rerum causis nimis acuti sunt, nobis hoc unum sufficiat, Abimelech, qui divinæ vindictæ minister erat, arcano motu fuisse impulsum.

3. *Et venit Deus ad Abimelech noctu per somnium.*] Hic ostendit Moses Dominum ita se medium gessisse, ut pœnam de servo suo sumens, paterne tamen illi ignosceret: quemadmodum se quotidie erga nos temperat, sic nos admonens suis ferulis, ut severitatem clementia & bonitas longe superet. Hinc etiam colligimus, majorem piorum curam ipsum gerere quam capiat sensus carnis, dum pro dormientibus excubat. Jam & hoc diligenter notandum est: quantumvis à mundo spernamur, ei tamen nos esse pretiosos, in quorum gratiam Reges quoque ipsos corrigit, quemadmodum habetur in Psalmo. Psal. 105. vers. 14. Sed quoniam hæc res plenius duodecimo capite tractata fuit, inde petant lectores quæ nunc data opera omitto. Quod autem venisse Deus dicitur, id refertur ad regis sensum, cui proculdubio patefacta fuit Dei majestas: ut certo sentiret divinitus se coargui, non ludi inani phantasia. *Ecce mortuus es.* Quanquam Deus in favorem Abrahæ, quem fide & præsidio suo tegebat, regem Abimelech aggreditur, simul tamen in genere ostendit quantopere sibi displiceant adulteria. Et certe hic non fit diserta Abrahæ mentio: quin potius additur communis ratio ad tuendam conjugii fidem, Morieris quia mulierem rapuisti quæ viro juncta erat. Discamus ergo his verbis datum fuisse præceptum humano generi, ne quis alienam uxorem attingat. Et certe quum nihil sanctius sit conjugio in hominum vita, non mirum est si Dominus mutuam inter viros & uxores fidem caste coli velit, ac se vindicem fore denunciet, quoties violatur. Unum quidem hominem tantum nunc alloquitur: sed vox ista personare in omnium auribus debet, adulteros, quamvis ad tempus impune exultent, sensuros tandem Deum ultorem: quia conjugiis præsidet. Hebr. 13. vers. 4.

4. *Et Abimelech non appropinquaverat.*] Quum se jam viduasset Abraham, Dominus mature se opponit ut illi integra maneat uxor. Antehac quum à Pharaone abductam narravit Moses, hoc tacitum præteriit, læsane an intacta fuisset ejus pudicitia. Sed quia tunc quoque ejus vindicem se professus est Dominus, quam nunc à probro tutatus est, dubium esse non debet quin utroque tempore servata fuerit ejus integritas. Cur enim nunc prohibuisset regem Gerar ab ejus concubitu, si eam prius ab Ægyptio corrumpi passus foret. Videmus autem quum Dominus auxilium suum differt, ut fidelibus nonnisi in extremo articulo manum porrigat, clarius ostendere quam admirabilis sit sua providentia. *Num gentem etiam justam occides?* Quod quidam ita exponunt quasi Abimelech tacite se cum Sodomitis conferat, nimis forte argutum est. Simplicior mihi videtur

tur sensus, Domine, quantumvis acriter adulteria punias, ne se ira tua in homines innoxios effundet, qui errore potius lapsi sunt quam scientes ac volentes peccarint? Porro ita se purgare videtur Abimelech quasi nihil sustineat culpæ: Dominus tamen ejus excusationem admittit & probat. Sed videndum est quomodo & quatenus se corde integrum & manibus innocentem jactet. Non enim munditiem sibi arrogat, quæ nulla prorsus macula aspersa sit: sed tantum negat scortandi libidine se per tyrannidem, vel consulto, alterius uxore esse abusum. Scimus quantum intersit inter scelus & delictum: ita non quovis reatu se eximit Abimelech, sed tantum ostendit nullius se conscium fuisse sceleris, ut tam atroci supplicio plectatur. Nec aliud est cordis simplicitas quam ignorantia, quæ malæ conscientiæ opponitur. Manuum vero justitia nihil quam moderatio, dum à vi & injuriis abstinent homines. Cæterum hæc interrogatio qua usus est Abimelech, ex communi pietatis sensu profecta est. nam hoc natura quoque dictat, Deum in pœnis irrogandis servare justum discrimen.

6. *Etiam ego novi.*] Ex hoc Dei responso colligimus (quemadmodum nuper monui) non falso testatum fuisse Abimelech de sua integritate. Interim tamen quod Dominus veram ejus excusationem esse concedens, nihilominus ipsum castigat: hinc discamus non prorsus vacare culpa qui humano modo puri sunt. Nullus enim tam justus & excusabilis censetur error, cui non aliquid deterius admixtum sit. Quare non est quod se quisquam suo judicio absolvat: quin potius discamus opera nostra ad examen Dei exigere. Neque enim frustra dicit Solo-
Prov. 21. vers. 2. mon, Rectæ videntur hominibus viæ suæ: sed Domini est ponderare corda. Quod si culpam non effugiunt qui non videntur sibi male conscii, quid nobis fiet si propria conscientia intus constricti tenebimur?

Et prohibui ego te.] Hæc ratio significat non modo habitam à Deo fuisse Abrahæ rationem, sed ipsius quoque regis. Nam quia in animo non habuerat stuprum inferre alienæ uxori, Deus illi propitius est. Et hoc sæpe contingit, ut Spiritus sui freno retineat qui errore labuntur: sicuti etiam amentia & spiritu vertiginis præcipites agit qui pravo affectu & libidine scientes peccant. Quemadmodum autem profano regi, quia deliberata malitia non peccabat, remedium in tempore attulit, ne culpam augeret: ita fidum se suis custodem se quotidie exhibet, ne ex levibus delictis ad scelera prosiliant.

7. *Et nunc redde uxorem.*] Jam non loquitur Deus de Abraham tanquam de homine quolibet, sed peculiariter sibi charum esse ostendit, ut conjugalem ejus thorum privilegio quodam tuendum suscipiat. Prophetam honoris causa vocat: acsi diceret, magnum & eximiæ præstantiæ virum ab eo læsum esse, ne miretur duriorem sibi inflictam fuisse pœnam. Quanquam autem proprie nomen officii est: latius tamen hoc patere existimo, nempe pro homine selecto, & qui Deo familiaris est. Nam quia tunc nulla extabat Scriptura, non modo per somnia & visiones se Deus patefecit: sed sibi etiam delegit raros & præstantes viros, qui pietatis semen spargerent, quo magis inexcusabilis esset mundus. Quia vero Propheta est Abraham, quasi mediator inter Deum & Abimelech statuitur. Erat quidem tunc quoque unicus Mediator Christus: sed hoc non obstabat quominus alii pro aliis deprecari possent. præsertim vero ut quisque sanctimonia pollebat, & Deo erat acceptus: quemadmodum Apostolus docet, multum valere
Jacob. 5. vers. 17. assiduas justi preces. Nec vero nobis negligenda est hodie talis intercessio, modo ne Christi gratiam obscuret, vel ab eo nos abducat. Quod autem hoc prætextu ad mortuorum patrocinium confugiunt Papistæ, insulsum est. Quemadmodum enim hic Dominus non ad Noah, vel ad alium quempiam ex mortuis Patribus amandat regem Gerar, sed ad vivum & præsentem Abraham: ita non aliud habemus præceptum quam ut alii pro aliis vicissim orando, charitatem inter nos colamus.

Quod si tu non reddideris.] Hinc discendum est quorsum spectent minæ & denunciationes quibus homines terret Deus: nempe ut violenter ad pœnitentiam eos compellat qui nimis tardi sunt. Initio præcise dictum fuerat, Tu mortuus es: nunc additur conditio, Nisi reddideris. Idem tamen utriusque orationis est sensus. sed initio asperius loquitur, quo majori terrore peccatorem urgeat. Nunc postquam subactus est, consilium suum clarius exprimens, spem veniæ & salutis reliquam illi facit. Ita solvitur nodus quo se multi impediunt, dum vident Deum non semper vel statim exequi quas denunciavit pœnas: quia id vel mutati consilii signum esse putant, vel Deum aliud verbo simulare quam apud se decreverit. Ninivitis per Jonam minatus est excidium: Jona 3:4.
deinde pepercit. Non reperiunt imperiti quomodo alterutrum ex duobus absurdis effugiant: nempe quod sententiam suam retractaverit Deus, vel se facturum finxerit quod in animo non habebat. Atqui si tenemus principium illud, minis omnibus inclusam esse pœnitentiæ doctrinam, soluta erit difficultas. Tametsi enim primo homines aggreditur Deus quasi perditos, ideoque præsentem illis mortis metum incutit: finis tamen spectandus est. Nam si ad pœnitentiam eos invitat, sequitur illis spem veniæ relinqui, modo resipiscant.

8 *Et surrexit Abimelech mane.*] Docet Moses quam efficax fuerit oraculum. Nam Abimelech Dei voce expavefactus, mane consurgit, non tantum ut celeriter pareat ipse injuncto sibi mandato, sed suos quoque ad idem agendum hortetur. Tam promptæ obedientiæ exemplum, quod in rege profano monstratur, omnem torpori nostro excusationem tollit, apud quos tam male Dei objurgationes proficiunt. Apparuit illi Deus per somnium: sed quum per Mosen, Prophetas, & Apostolos, unigenitum denique Filium quotidie in aures nostras clamet, tot testimonia minus valere ac vigere absurdum est quam somnii unius visionem.

9. *Et vocavit Abimelech Abraham.*] Sunt qui putant regem Gerar de Abraham non conqueri: sed potius testari suam pœnitentiam. Si tamen probe expendimus verba, confessio est mista expostulationi. Quamvis queratur injuste fecisse Abraham, in eum tamen non transfert culpam, ut omni se reatu liberet. Ac jure potuit rejicere culpæ partem in Abraham, sicuti facit, modo simul peccatum suum agnosceret. Sciamus ergo regem istum non fecisse quod hypocritæ solent. Nam simulatque culpandis aliis oblatus est prætextus, secure se absolvunt: imo hæc illis videtur esse legitima purgatio, si alios in societatem reatus trahant. Abimelech autem quamvis queratur se fuisse deceptum, & lapsum imprudentia: se tamen interea magni peccati damnare non dubitat, Per te, inquit, non stetit quin ego me & totum regnum maximo scelere obstrinxerim. Non est ergo cur se quisquam aliunde inductum fuisse obtendens ad peccandum, culpam à se derivet. Notandum vero est, adulterium hic vocari grande peccatum, quod non unum modo hominem, sed totum populum quasi piaculo obligat. Non poterat sane ita loqui rex Gerar quin sacrosanctum agnosceret jus conjugii. Atqui hodie Christianos, saltem qui se hoc nomine venditant, jocose extenuare tantum nefas non pudet, à quo profanus homo tantopere abhorruit. Sciamus tamen Abimelech verum fuisse divini judicii præconem, quod suis cavillis frustra eludere conantur miseri homines. Ac in memoriam subinde recurrat illud Pauli, Nolite falli: propter hæc enim venit 1 Cor. 5. vers 9.
ira Dei in contumaces. Quod peccatum facit totius Eph. 5. 6.

regni commune, ratione non caret: nam scelerum impunitas totam regionem quodammodo polluit, præsertim vero in Regis persona iram Dei in totum populi corpus provocari notum est. Quo majore studio & cura rogandus est Deus, ut quos nobis præfecit cum imperio, etiam suo Spiritu gubernet. deinde ut regionem, in qua nobis hospitium concessit, immunem ab omni piaculo, puramque conservet.

10. *Quid vidisti ut hoc faceres?*] Hac interrogatione prospicit rex in futurum tempus. Cogitat non temere hac simulatione usum fuisse Abraham: quum graviter offensus fuerit Deus, in idem rursus periculum incidere metuit. Ergo tam sollicita inquisitio testatur voluisse incommodo mederi. Jam æqui & mansueti animi non vulgare signum est quod Abrahæ liberam defensionem permittit. Scimus quam præcise & ferociter expostulent qui se læsos fuisse putant: quo majori laude digna fuit ista regis moderatio erga hominem extraneum & ignotum. Interea discamus ejus exemplo, sic expostulare cum fratribus, si qua nobis facta sit injuria, ut illis posse respondere per nos liceat ac liberum sit.

11. *Et dixit Abraham.*] Duo sunt hujus responsionis capita. Nam primo se metu inductum fuisse fatetur ut conjugium suum tegeret. Deinde excusandi causa se mentitum fuisse negat. Etsi autem merito testatur Abraham, non fraudulento consilio, nec ut cuiquam noceret, tacuisse de suo conjugio; reprehensione tamen dignus fuit, quod timori succumbens, quantum in se erat prostituit uxorem ad stuprum. Quare in ejus excusatione adeo laborandum non est: quia quicquid instaret discriminis ad præstandum mariti officium in asserenda pudicitia uxoris, magis cordatum animosumque esse decuit. Adde quod diffidentiæ signum fuit, illicitam astutiam comminisci. Quod ad suspicionem pertinet, quamvis passim grassari cerneret immanem scelerum licentiam, iniquum tamen fuit tam sinistre judicare de populo uno quem nondum expertus erat: omnes enim fingit homicidas. Sed quia de his rebus satis disserui capite duodecimo, nunc obiter attigisse sufficiat. Interim hæc summa tenenda est, Abraham non disputare an legitimam causam habuerit coram Deo, sed tantum ad placandum Abimelech intentum esse. Cæterum notanda est hæc loquutio: ubicunque non regnat Dei timor, facile ad omne scelerum genus provolvi homines: ut neque parcant humano sanguini, neque à rapinis, violentia & contumeliis sibi temperent. Et certe solus est Dei timor qui nos mutua humanitate devincit, continet in modestia & truculentiam cohibet, ne belluarum instar alii alios voremus. Fiet quidem interdum ut qui timore Dei vacui sunt, æquitatis speciem colant. Deus enim ut servet ab interitu humanum genus, impiorum libidines occulto freno compescit. Sic tamen omnino habendum est, apertam esse quibuslibet injuriis januam ubi evanuit pietas & Dei timor: cujus rei nimis clarum hodie documentum extat in horribili scelerum diluvio, quod totam fere terram occupat. Unde enim tam multiplex fallendi fraudandique varietas, tanta perfidia & crudelitas, nisi quia Dei contemptu oppressa est omnis æquitas? Jam quoties nobis difficile certamen est cum seculi nostri corruptelis, veniat nobis in mentem ætas Abrahæ: quæ quum impietate & aliis sceleribus referta esset, sanctum tamen virum ab officio non abduxit.

12. *Et etiam vere soror mea est.*] Nonnulli Saram putant germanam fuisse Abrahæ sororem, non tamen uterinam, utpote quæ ex secunda uxore nata esset. Quia tamen nomen hoc latius patet apud Hebræos, libenter diversam conjecturam amplector, in secundo gradu sororem illi fuisse: ita verum erit istud, communem habuisse patrem, hoc est, avum, ex quo per fratres germanos descenderant. Porro elevat peccatum suum Abraham, suumque silentium à mendacio discernit: & certe vere profitebatur se fratrem esse Saræ. Verbis quidem non aliud quam quod res erat, simulasse patet: ubi tamen omnia excussa fuerint, vel frivola, vel saltem nimis jejuna fuit defensio. Nam quum data opera prætexuerit sororis nomen, ne quid de conjugio suspicarentur homines, sophistice errandi occasionem illis præbuit. Quare licet verbis non mentitus fuerit, tamen quoad rem ipsam simulatio fuit mendacio implicita. Nec vero aliud habuit propositum quam testari apud Abimelech nihil se fraudulenter egisse: sed in re trepida, ex prætextu cognationis captasse obliquum mortis effugium.

13. *Quando circumduxerunt me Angeli.*] Quia hic verbum habetur pluralis numeri, libenter de Angelis expono, quod circumduxerint Abraham per varios errores. Quidam nimis argute personarum colligunt Trinitatem: quasi scriptum esset, Dii me fecerunt errare. Fateor quidem nomen אלהים pro Deo passim accipi in Scriptura: sed tunc semper verbi numerus est singularis. Ubi autem accedit verbum plurale, tunc Angelos vel Principes significat. Sunt qui putent Abraham, quia sermo cum rudi & non probe edocto homine erat, ex vulgari gentium more sic loquutum: sed inscite meo judicio. Quid enim attinebat, erectis altaribus palam facere uni se & proprio Deo colendo addictum, si fas deinde fuisset eundem quem coluerat Deum lingua abnegare? Qua de re supra diximus, ut locus ferebat. Cæterum non conqueritur de Angelis Abraham, quod fallaci eorum ductu vagatus fuerit: sed notat qualis fuerit pridem sua conditio, nempe quod relicta patria non modo in terram longinquam migraverit, sed subinde coactus fuerit mutare hospitium. Quare nihil mirum si eum necessitas ad ineunda nova consilia impulerit. Si quis roget, cur peregrinationis suæ Angelos faciat duces? responsio est in promptu, Quamvis sciret Abraham se unius Dei arbitrio & providentia peregrinari, ad Angelos tamen transferre, quos sibi alibi fatetur datos esse itineris duces. Summa autem sermonis huc tendit, ut sciat Abimelech Abraham cum à malitiosa astutia remotum fuisse, tum mendacii expertem: deinde quia erraticam & inquietam vitam degebat, Saram ex composito semper idem dixisse quod in terra Gerar. Tam misera sancti viri anxietas Abimelech ad misericordiam flectere poterat, ut irasci desineret.

14. *Et cepit Abimelech peculii.*] Ante in Ægypto quoque peculio & muneribus donatus fuerat Abraham: sed hoc diversum, quod Pharao ipsum alio discedere jusserat, Abimelech vero domicilium in regno suo offert. Utrumque ergo regem non vulgari metu perculsum fuisse constat. Nam quum sentirent se à Domino correptos, quia molesti fuerant Abrahæ: nullam invenerunt ejus placandi rationem, nisi beneficiis illatam sancto viro injuriam compensent. Posterior autem illa diversitas hinc manavit, quod Pharao durius reprehensus, nihil quam formidinem concepit, ut Abrahæ conspectus illi vix esset tolerabilis. Abimelech vero licet territus fuerit, mox tamen addita consolatione sedatus est: quum dixit illi Dominus, *Propheta est, orabit pro te.* Neque enim aliud pacando timori remedium est, quam dum se Dominus propitium fore declarat. Atqui non magno profectu præstat Deo peccator quantum metus extorquet. Sed hoc veræ pœnitentiæ signum est, composito animo, sedataque conscientia morigerum se & docilem Deo præbere. Quod autem permisit Abimelech Abrahæ hospitii locum in ditione sua, hanc ejus humanitatem sequuta est non parva benedictio, quod illic natus est Isaac, sicuti proximo capite videbimus.

16. *Est tibi in operimentum oculorum.*] Quia his verbis subest aliqua obscuritas, varie exponi solet locus.

locus. Principium difficultate caret. Nam quum mille argenteos dedisset Abimelech, ne suspecta sit liberalitas, pronunciat se Abrahæ dedisse: & quia tam honorifice acceptus fuerit, non esse habendam scorti loco ejus uxorem. Sed quod sequitur magis obscurum est, *Erit tibi velum.* Multi interpretes ad nuptias referunt: quod mihi perperam facere videotur. Hebræi, quia neutro genere carent, fœmininum usurpant ejus vice. Moses autem maritum hoc loco potius indicat: & sensus optime convenit. Docetur enim Sara, maritum cui juncta est, instar veli esse quo se tegere debeat, ne exposita sit alienis. Pau-
1 Cor. 11. vers. 10. lus dicit, velum, quod capite gestat mulier, subjectionis esse symbolum. Id quidem etiam ad cælibes pertinet: quia in eum finem ordinatus est sexus. sed hoc aptius, & magis proprie in mulieres viris conjunctas competit: quod fiot ipso matrimonii ordine quasi velatæ. Sic ergo interpretor, Tu si viro careres, obnoxia esses multis periculis: nunc quum tibi pudicitiæ custodem Deus præfecerit, decuit te latere sub velo illo. Cur igitur te sponte nudasti? Hæc legitima objurgatio fuit, quod Sara se in mariti potestate esse dissimulans, divino præsidio se nudasset. *Atque ita reprehensa fuit.* Hoc quoque membrum torquent interpretes. Mihi hæc nativa expositio videtur esse, quod passus fuerit Dominus Saram à profano rege coargui, quo majore verecundia eam afficeret. Loquentis enim personam maxime attendit Moses: quia pudendum fuit matrem fidelium à tali magistro reprehendi. Alii putant notari profectum à Mose, quod tali documento erudita, sibi aliter postbac agendum esse didicerit. Sed potius notare videtur Moses quam dixi correctionis speciem, quod scilicet humiliata fuerit Sara, quum in disciplinam profani hominis tradita fuit.

17. *Et oravit Abraham.*] Utraque in parte mirificus refulsit Dei favor erga Abraham: quod armata manu, ipsius injuriam ultus est: & deinde ipso deprecante, placatus erga domum Abimelech. Id autem testatum esse oportuit, sanatam fuisse domum Abimelech ad ejus preces, ut tali beneficio devinctos sibi haberet loci incolas. Cæterum pœnæ genus quod exprimitur, totam domum sterilem fuisse, quæstionem movere potest. Nam si postquam gravida erat Sara, in terram Gerar concessit Abraham: & antequam nasceretur Isaac, totum hoc quod narravit Moses impletum est: qui fieri potest ut tam exiguo tempore apparuerit sterilitas? Si dicamus judicium Dei modo nobis incognito tunc fuisse perspectum, non male quadrabit responsio. Nescio tamen an inversa fuerit historiæ series. Et certe hoc forte magis probabile videri queat, jam tunc Abraham in terra Gerar habitasse quum illi promissus fuit Isaac: sed partem hanc quæ prius omissa fuerat, à Mose nunc fuisse insertam. Siquis excipiat, Abraham usque ad ruinam Sodomæ habitasse in Mamre: nihil absurdi erit, si fateamur quod hic demum narrat Moses, prius contigisse. Ego tamen quia ad fidei ædificationem parum facit temporis notatio, utramque opinionem in medio relinquo.

CAPUT XXI.

PORRO Jehova visitavit Sarah quemadmodum dixit: & fecit Jehova ipsi Sarah quemadmodum loquutus erat.
2. Itaque concepit & peperit Sarah ipsi Abraham filium in senectute ejus, in tempore quod illi dixerat Deus.
3. Et vocavit Abraham nomen filii sui qui natus erat ei, quem peperit ei Sarah, Ishac.
4. Et circumcidit Abraham Ishac filium suum, filium octo dierum, quemadmodum præceperat ei Deus.
5. Abraham autem erat centum annorum quando natus est ei Ishac filius suus.
6. Et dixit Sarah, Risum fecit mihi Deus: omnis qui audierit, ridebit mihi.
7. Et dixit, Quis nunciasset Abrahæ lactare filios Sarah? quia peperi filium in senectute ejus.
8. Et crevit puer, & ablactatus est: & fecit Abraham convivium magnum in die qua ablactatus est Ishac.
9. Et vidit Sarah filium Hagar Ægyptiæ, quem peperit ipsi Abraham, ridentem.
10. Et dixit ad Abraham, Ejice ancillam hanc & filium ejus: quia non hæreditabit filius ancillæ hujus cum filio meo, cum Ishac.
11. Et displicuit res valde in oculis Abraham, propter filium suum.
12. Et dixit Deus ad Abraham, Ne displiceat in oculis tuis super puero, & super ancilla tua: in omnibus quæ dixerit tibi Sarah, audi vocem ejus: quia in Ishac vocabitur tibi semen.
13. Et etiam filium ancillæ in gentem ponam, quia semen tuum est.
14. Diluculo igitur surrexit Abraham, & tulit panem, & utrem aquæ, & dedit Hagar, & posuit super humerum: ejus & puerum, & dimisit eam, & perrexit, & erravit in deserto Beer-sebah.
15. Et defecerunt aquæ de utre, & projecit puerum subter unam arborum.
16. Et abiit, & sedit è regione, elongando se quantum est jactus arcus: quia dixit, Non videbo quando morietur puer: & sedit è regione, & elevavit vocem suam, & flevit.
17. Et audivit Deus vocem pueri: & clamavit Angelus Dei ad Hagar de cælis, & dixit ei, Quid tibi est Hagar? ne timeas: quia audivit Deus vocem pueri ex *loco* ubi est.
18. Surge, tolle puerum, & tene manu tua eum: quia in gentem magnam ponam eum.
19. Tunc aperuit Deus oculos ejus, & vidit puteum aquæ, & perrexit, & implevit utrem aqua, & potum dedit puero.
20. Et fuit Deus cum puero, & crevit, habitavitq; in deserto, & fuit jaculator sagittarius.
21. Et habitavit in deserto Paran, & accepit ei mater ejus uxorem de terra Ægypti.
22. Deinde fuit tempore illo, dixit Abimelech & Phichol princeps exercitus ejus ad Abraham, dicendo, Deus tecum est in omnibus quæ tu facis:

 23. Nunc

* vel, si fefelleris, aut infideliter egeris.

23. Nunc itaque jura mihi per Deum hic * si mentitus fueris mihi, & filio meo, & nepoti meo: secundum misericordiam quam feci tecum facies mecum, & cum terra in qua peregrinatus es.

24. Et dixit Abraham, Ego jurabo.

25. Et increpavit Abraham ipsum Abimelech propter puteum aquæ quem rapuerant servi Abimelech.

26. Et dixit Abimelech, Non novi quis fecerit hoc, neque etiam tu indicasti mihi, neque etiam ego audivi præterquam hodie.

27. Et accepit Abraham pecudes & boves, & dedit ipsi Abimelech, & percusserunt ambo fœdus.

28. Et statuit Abraham septem agnas pecorum seorsum.

29. Et dixit Abimelech ad Abraham, Quid sunt septem agnæ istæ quas statuisti seorsum?

30. Et dixit, Quia septem agnas capies è manu mea: ut sit mihi in testimonium quod foderim puteum hunc.

31. Idcirco vocatus est locus ipse Beer-sebah: quia ibi juraverant ambo.

32. Percusserunt ergo fœdus in Beer-sebah: & surrexit Abimelech, & Phichol princeps exercitus ejus, & reversi sunt in terram Pelisthim.

33. Et plantavit nemus in Beer-sebah, & invocavit ibi nomen Jehovæ Dei seculi.

34. Et habitavit Abraham in terra Pelisthim dies multos.

1. *Et Jehova visitavit Sarah*] Hoc capite non tantum Isaac nativitas describitur: sed quia in ejus incunabulis vivam Ecclesiæ suæ picturam Deus proposuit, memorabilem quoque hac de re historiam refert Moses. Principio autem dicit Deum visitasse Sarah, sicut promiserat. Quia omnis generatio ex
Psal. 127. vers. 3. Dei gratia fluit, sicut habetur in Psalmo, Dei beneficium esse fructum ventris: non abs re Dominus eos, quibus sobolem dat & liberos, visitare dicitur. Etsi enim naturaliter videntur gigni fœtus ex suo quisque genere: nulla tamen animalibus subest fœcunditas, nisi quatenus vim suam Dominus exerit, ut impleatur illud, Crescite, & multiplicamini. In procreatione autem humani generis specialis refulget ejus benedictio: ideo quivis mulieris partus illius visitatio jure censetur. Sed altius respicit hoc loco Moses, nempe quod præter usitatum naturæ ordinem natus fuerit Isaac. Nam communis gignendi ratio, & vis illa quam Dominus hominibus indidit, in Abraham & ejus uxore cessaverat. Ergo arcanam & insolitam Dei virtutem, quæ naturæ lege superior est, Moses hic commendat. neque immerito: magnopere enim refert ut sciamus gratuitam Dei bonitatem tam in origine quam in progressu Ecclesiæ regnare: nec aliunde nasci Dei filios quam ex mera ejus misericordia. Atque hæc ratio est cur Abraham non ante patrem fecerit quam prope exaruisset ejus corpus. Ac notandum est quod visitationem, cujus meminit, in promissione fundatam esse dicit Moses, *Visitavit Jehova Saram sicut promiserat.* His verbis effectum annectit suæ causæ: quo magis perspicua sit peculiaris Dei gratia, cujus specimen extat in genitura Isaac. Si tantum dixisset respectam fuisse Saram à Domino, quum filium peperit, investigari poterat altior causa. At nemini dubium est quin gratuita fuerit promissio, qua donatus fuit Isaac patri Abrahæ, quum fructus sit ejus adoptionis quæ nonnisi meræ Dei gratiæ adscribi potest. Ergo qui Dei opus rite & prudenter in generatione Isaac reputare volet, necesse est ut à promissione incipiat. Magnam quoque emphasim continet repetitio, *Egit Jehova cum Sara sicut loquutus fuerat.* Lectores enim quasi injecta manu retinet, ut in considerando tam insigni miraculo insistant. Interea Dei fidem commendat Moses, acsi diceret, nunquam frustra vanis promissis lactare homines: nec minus veracem esse ad præstandum quod promisit, quam ad promittendum liberalis est ac spontaneus.

2. *Peperit Abrahæ.*] Secundum tritum loquendi morem hoc dictum est: quia mulier neque familiæ caput est, neque proprie sibi parit, sed marito. Sed quod sequitur notatu magis dignum est, *in senectute ejus*, & *juxta tempus statutum*, quod Deus prædixerat: nam senectus Abrahæ non parum illustrat miraculi gloriam. Et jam tertio ad Dei verbum nos revocat Moses, ut nobis semper occurrat veritatis ejus constantia. Tametsi autem communiter Abrahæ & ejus uxori prædictum fuerat tempus, nominatim tamen hic honor tribuitur sancto viro: quia in ejus præcipue gratiam data fuerat promissio. Quanquam utrumque distincte habetur in contextu.

3. *Et vocavit Abraham nomen.*] Non intelligit primum nominis auctorem fuisse, sed retinuisse quod prius ab Angelo fuerat inditum. Sed hæc obedientia laude digna fuit, quod non modo ratam habuit Dei vocem, sed quod suas partes, quatenus Dei minister erat, exequutus est. Nam quod apud eum deposuerat Angelus, præconio suo apud omnes celebravit.

4. *Et circumcidit.*] Eundem obedientiæ tenorem prosequitur Abraham, dum filio suo non parcit. Quamvis enim durum illi foret, tenerum infantis corpusculum vulnerare, posthabito tamen humano affectu, Dei verbo obtemperat. Fecisse autem narrat Moses sicuti jussus fuerat à Domino: quia nihil pluris est quam sincerum Dei verbum habere pro regula, nec plus sapere quam licet. Hæc præsertim modestia in sacramentis exigitur, ne vel aliqua sibi fabricent homines: vel quæ à Domino mandata sunt, suo arbitrio in quemlibet usum transferant. Videmus autem quam intemperanter hic pruriat hominum libido: innumera enim sacramenta comminisci ausi sunt. Et ne longius petamus exemplum, quum Deus Christianæ Ecclesiæ duo tantum tradiderit, Papistæ septem se habere jactant. Quasi vero sit penes ipsos excudere salutis promissiones, quas signis à se confictis sanciant. Quam multis vero commentis polluta sint apud eos sacramenta, referre supervacuum est. Hoc certe palam est, nihil illis minus esse curæ quam servare quod Dominus præcipit.

5. *Et Abraham erat centum annorum.*] Rursus commemorat Moses Abrahæ ætatem, quo melius ad miraculi considerationem excitet lectorum mentes. Etsi autem solius Abrahæ mentio fit, meminerimus tamen, hoc loco nobis eum proponi, non tanquam libidinosum hominem, sed maritum Saræ, qui ex ea legitimum semen extremo demum senio procreavit, quum steriles fuissent in vigore suo. Nam in eo præcipue resplenduit Dei potentia, quod quum ultra sexaginta annos sterile illis fuisset conjugium, effœ-

effœtis jam & semimortuis subito nata est proles. Sara vero, quo dubitationem, qua deliquerat, compenset, nunc magnifice quibus decet elogiis prædicat Dei beneficium. Ac primo dicit datam sibi à Deo esse gaudii materiam: nec vulgaris gaudii, sed de quo sibi gratulentur omnes. Deinde quo magis amplificet, mirantis personam induit, ac interrogat, Quis hoc nunciasset Abrahæ? Quidam istud, *Ridebis mihi*, ita exponunt, quasi cum pudore dicat Sara se fore vulgi fabulam. Sed prior sensus melius quadrat, Quisquis audiet, ridebit mecum, gratulandi scilicet causa.

7. *Quis nunciasset Abraham lactare.*] Futurum verbum loco subjunctivi positum esse interpretor. Sensus autem est, hoc nemini mortalium fuisse venturum unquam in mentem. Unde constituit, solum Deum auctorem esse: & jam seipsam ingratitudinis damnat, quod tarde fidem habuerit narranti Angelo. Quia autem filios nominat in plurali numero, Judæi fabulam suo more fabricant, quod quum rumor sparsus esset, supposititium esse partum, allati sint à vicinis plurimi infantes, quos lactando puerperam se fuisse probaret Sara. Quasi vero non perinde id cognitu facile fuerit quum Isaac pendentem conspicerent ab ejus uberibus: ac non clarior, & in promptu fuerit demonstratio, si lac digitis expressum ante oculos fluxisset. Bis autem inepti sunt ac fatui Judæi, qui non intelligunt hanc loquendi formam perinde valere acsi Sara vocaret se nutricem. Interea notandum quod Sara lactandi munus cum partu conjungit. neque enim Dominus liberis, priusquam nascantur, alimenta in matrum uberibus frustra præparat. Sed quas matrum honore dignatus est, hoc modo nutrices constituit: & quæ fœtus suos alere gravantur, sacrum naturæ vinculum, quantum in se est, abrumpunt. Si morbus vel aliud quidpiam impediat, justa est excusatio: sed puerperas sponte & per delicias fugere lactandi molestiam, ut dimidiæ tantum sint matres, turpis est corruptela.

8. *Et crevit puer, & ablact.*] Jam narrare incipit Moses quomodo abdicatus fuerit Ismaël ex Abrahæ familia, ut solus Isaac legitimi filii & hæredis locum teneret. Videtur quidem hoc primo aspectu esse frivolum, quod Sara de nihilo succensens, rixam domi excitaverit. Sed Paulus docet sublime hic nobis mysterium proponi de perpetuo Ecclesiæ statu. Galat. 4. vers. 21. Et certe si personas reputamus, statuemus non fuisse rem lusoriam, quod fidelium omnium pater filium primogenitum divinitus abdicare jussus est: quod Ismaël, licet ejusdem Circumcisionis particeps, in alienam gentem transit, ne amplius in semine benedicto censeatur: quod in speciem laceratur Ecclesiæ corpus, ut dimidia tantum pars maneat: quod Sara ancillæ filium domo expellens, uni Isaac hæreditatem in solidum vendicat. Quare si ad hanc historiam legendam afferatur ea quæ debet attentio, sponte se proferet mysterium illud de quo disserit Paulus. *Et fecit Abraham convivium.* Quæritur cur non potius natali vel Circumcisionis die. Quod argute philosophatur Augustinus, celebrari diem ablactationis Isaac, ut discamus ejus exemplo non amplius esse pueri sensu, nimis coactum est. Nihilo etiam magis consentaneum quod alii dicunt, Abraham, ne Gentium mores imitaretur, diem sumpsisse qui tunc in communi usu non erat. Imo fieri potest ut honore & lætitia natalem quoque filii sui prosequutus fuerit. Sed hujus convivii propter aliam causam specialis fit mentio: quia tunc deprehensus fuit risus Ismaël. Neque enim eorum conjecturæ assentior qui putant novam historiam texi, & cum hac molestia luctatam fuisse quotidie Saram: donec tandem ejecto impio derisore, domum suam purgavit. Probabile quidem est aliis quoque diebus simili petulantia elatum fuisse Ismaël: non tamen dubito quin diserte exprimat Moses, ejus ludibria in solenni illo conventu Saræ apparuisse, & ex eo tempore fuisse traducta. Cæterum lautitias convivii non refert Moses in malam partem, sed tanquam de re licita loquitur. Nihil enim prohibet quominus sancti homines amicos ad communem lætitiam invitent, ut Deo simul gratias agentes, solito hilarius epulentur. Colenda est quidem semper temperantia & sobrietas, dandaque opera ut tam apparatus ipse sit frugalis, quam modesti convivæ. Tantum dico non adeo austere Deum nobiscum agere, quin liberalius interdum amicos excipere permittat, vel dum celebrandæ sunt nuptiæ, vel dum liberi nobis nascuntur. Fecit ergo Abraham convivium magnum, hoc est, extraordinarium: quia non solebat quotidie tam splendide instruere mensam: ea tamen fuit copia quæ minime in luxum diffluerent. Adde quod pro modo facultatum ita lautus fuit in tractandis amicis, ut ignotis etiam hospitibus sufficeret, quemadmodum prius visum est.

9. *Et vidit Sara filium Agar.*] Quemadmodum ridendi verbum bifariam accipitur apud Latinos: ita & Hebræi tam in bonam quam in malam partem verbo suo utuntur: unde participium מצחק deductum est. Non fuisse puerilem lusum & innoxium, ex indignatione Saræ apparet. Fuit igitur maligna subsannatio, qua protervus adolescens fratrem adhuc infantem præ se contempsit. Ac notandum est, epitheton quod hic Ismaëli datur, & nomen Isaac ab eadem origine descendere. Isaac patri & aliis sancti legitimique risus materia erat: unde & nomen illi fuerat divinitus impositum. Benedictionem Dei, ex qua tale gaudium manabat, in ludibrium convertit Ismaël. Ergo tanquam impius illusor, fratri Isaac opponitur. Ambo (ut ita loquar) sunt filii risus, sed longe diverso sensu. Isaac risum ex utero matris secum attulit: quoniam insculptum gerebat certum gratiæ Dei testimonium. Sic igitur domum patris exhilarat, ut lætitia erumpat in gratiarum actionem: Ismaël autem canino suo risu & profano sanctum illud fidei gaudium abolere conatur. Nec dubium est quin se manifesta illius contra Deum impietas hac subsannatione prodiderit. Ad eam usque ætatem pervenerat ut minime ignarus esset promissæ gratiæ, ob quam tanto gaudio efferebatur pater Abraham: ipse tamen superbe sibi placens, in fratris persona Deo, & ejus verbo, Abrahæque fidei insultat. Quare non sine causa tam atrociter in eum Sara excanduit, ut juberet in exilium profligari. Nihil enim sancto cordi acerbius quam Dei gratiam videre derisui expositam. Atque hæc ratio est cur Paulus risum vocet persequutionem: Persequebatur Gal. 4:29. (inquit) is qui secundum carnem erat, spirituale semen. gladione ac manu? imo virulentis linguæ ludibriis, quæ non corpus lædunt, sed vibrantur in ipsam animam. Poterat quidem Moses pluribus verbis exaggerare crimen: sed ego data opera loquutum fuisse puto tam concise, quo magis detestabilem redderet petulantiam qua Dei verbum illuditur.

10. *Ejice ancillam.*] Non tantum exacerbatur Sara in eum qui peccavit, sed videtur imperiosius agere cum marito quam modestam uxorem deceat. Quod prius Abraham vocavit Dominum, Petrus 1 Pet. 3:6. ostendit non ficte egisse, dum eam sanctis castisque matronis in exemplum voluntariæ subjectionis proponit. Nunc autem non solum marito in ordinem coacto regnum domi usurpat: sed quem revereri debuerat, suo arbitrio obsequentem esse jubet. Hic quanquam non nego Saram muliebri affectu percitam modum excessisse, non tamen dubito tam arcano Spiritus instinctu gubernatam fuisse ejus linguam & mentem, quam providentia Dei totum hoc negotium directum fuit. Magni quidem & tremendi judicii ministram fuisse, controversia caret. Et Paulus vocem hanc non tanquam futile convitium quod

irata mulier effutiverit, sed tanquam cæleste oraculum adducit. Etsi autem majorem quam privatæ mulieris personam sustinet, non tamen eripit marita potestatem, sed legitimum electionis præsidem facit.

11. *Displicuit in oculis Abrahæ.*] Quanquam multis jam oraculis certior factus erat Abraham, nonnisi ab uno Isaac proditurum semen benedictum: paterno tamen amore captus, non sustinet exscindi Ismaëlem, ut hæreditas penes eum maneat integra, cui divinitus concessa erat: atque ita duas miscendo gentes, discrimen à Deo positum, quoad in se est, confundere cupit. Videri sane hoc absurdum posset, quod Dei minister cæco impulsu fertur. sed Deus non modo ut eum humiliet, sic eum judicio privat: sed etiam ut testatum faciat seculis omnibus, à suo unius arbitrio pendere gratiæ suæ dispensationem. Porro ut æquiore animo ferat sanctus vir filii sui discessum, duplex ei consolatio proponitur. Nam initio Deus promissionem de Isaac factam in memoriam revocat: acsi diceret, satis superque esse quod illi relinquitur Isaac, in quo integra manet spiritualis benedictio. Deinde Ismaëlem quamvis à domo paterna exulet, curæ tamen sibi fore promittit, & orituros ex eo posteros, qui populum unum efficiant. Cæterum quid valeat hæc loquutio, *Vocari in Isaac semen*, supra decimo septimo capite exposui. Et Paulus ad Rom. nono capite, vers. 8. interpretationis loco ponit verbum λογίζεσθαι, hoc est, censeri vel reputari. Atqui certum est hoc modo resectum fuisse ex Abrahæ familia alterum filium, ne amplius nomen haberet inter ejus posteros. Deus enim segregato Ismaële totam Abrahæ progeniem ab uno capite fluxuram esse ostendit. Ismaëli quoque gentem suam fore promittit, sed extraneam ab Ecclesia: ut in eo diversa sit fratrum conditio, quod unus constituitur spiritualis populi pater, alteri datur carnale semen. Unde merito colligit Paulus, non omnes qui semen sunt Abrahæ, veros esse & genuinos filios: sed qui ex Spiritu geniti sunt. Sicut enim gratuita promissione factus est Isaac legitimus filius, ita inter posteros qui sequuti sunt, eadem Dei gratia discrimen statuit. Sed quia de variis Abrahæ filiis disseruimus quantum satis erat, supra decimo septimo capite: nunc eam rem parcius attingo.

12. *Quicquid dixerit Sara.*] Dixi nuper, quamvis Saræ ministerio ad tantam rem usus fuerit Deus, potuisse tamen ipsam labi in agendi modo. Nunc jubet Abrahæ morem gerere uxori: non quod probet ejus affectum, sed quia compleri vult opus, cujus ipse est auctor. Atque ita ostendit non debere sua consilia exigi ad communem normam: præsertim ubi de salute Ecclesiæ agitur. Data enim opera usitatum naturæ ordinem invertit, ut se inchoatorem & perfectorem vocationis Isaac esse probet. Quia vero præfatus sum hanc historiam altius à Paulo tractari, summa breviter colligenda est. Primo dicit, allegorice scripta esse quæ hic leguntur: non quod omnes promiscue historias ad sensus allegoricos torqueri velit, quemadmodum Origenes, dum ubique allegorias venatur, totam Scripturam corrumpit: & alii nimis cupide ejus exemplum æmulando, fumum ex luce dederunt. Nec modo vitiata fuit Scripturæ simplicitas, sed fides pene labefactata fuit, multisque deliriis aperta janua. Consilium autem Pauli fuit piorum mentes ad considerandum in hac historia Dei arcanum erigere: acsi diceret, ad spirituale Christi regnum spectare quæ de Abrahæ domo refert Moses: ut certe domus illa viva fuit Ecclesiæ imago. Cæterum hæc allegorica est similitudo quam Paulus commendat. Quum duo geniti sint Abrahæ filii, alter ex ancilla, alter ex libera, duas esse eorum species colligit qui in Ecclesia gignuntur: fideles quos Deus Spiritu adoptionis donat ut hæreditate fruantur: larvatos discipulos qui se simulant esse quod non sunt, nomenque & locum inter Dei filios ad tempus usurpant. Quosdam itaque docet servili modo concipi & nasci: alios autem quasi ex matre ingenua. Deinde prosequitur filios esse Agar qui generantur ex servili Legis doctrina: qui autem gratuitam adoptionem fide amplexi, ex Euangelii doctrina gignuntur, eos esse liberæ matris filios. Tandem ad alteram similitudinem descendit, dum Agar cum monte Sinai comparat, Saram vero cum cælesti Jerosolyma. Etsi autem paucis hic perstringo quæ copiose quarto ad Galatas capite à me explicata reperient lectores: in hac tamen brevitate minime obscurum est quid docere velit Paulus. Scimus ex incorruptibili verbi semine nasci veros Dei filios: sed ubi à Legis & Prophetarum doctrina subducitur Spiritus qui eam vivificat, ut tantum mortua litera supersit, corrumpitur semen illud, ut nonnisi adulterini filii nascantur in servitutem. quia tamen ex Dei verbo, licet corrupto, in speciem nascuntur, unam inter Dei filios speciem constituunt. Interea nulli sunt legitimi hæredes, nisi quos Ecclesia ex liberali Euangelii semine conceptos in libertatem parit. Dixi autem in his duabus personis repræsentari perpetuum Ecclesiæ statum. Nam hypocritæ non tantum filiis Dei permixti sunt in Ecclesia, sed illis contemptis superbe totum jus & honorem sibi vendicant. Et quemadmodum Ismaël vano primogenitii titulo inflatus, fratrem Isaac suis sannis vexabat: ita isti suo splendore confisi, rectam simplicium fidem contumeliose exagitant & rident: quia sibi omnia arrogando, gratiæ Dei nihil faciunt residuum. Porro hinc monemur, non aliis stabilem esse salutis fiduciam, nisi qui gratis vocati totam suam dignitatem in Dei misericordia locant. Rursus piorum conscientias validis & firmis armis instruit Spiritus adversus eorum ferociam qui fallaci Ecclesiæ prætextu se venditant. Videmus non esse novum exemplum, ut primum locum occupent in Ecclesia Dei, qui tamen nonnisi larvæ sunt. Quare dum hodie magnifice exultant Papistæ, non est cur turbemur inani ventosaque eorum jactantia. Quod longa successione gloriantur, tantundem valet acsi Ismaël primogenitum se clamaret. Discernere igitur necesse est inter veram & larvatam Ecclesiam. Notam vero exprimit Paulus, quam suis cavillis nunquam obliterare poterunt. Nam perinde ac exiguo flatu corrumpuntur magnæ ampullæ: ita uno hoc verbo tota illorum gloria extinguitur, filios ancillæ non fore æternos hæredes. Interim patienter ferenda est illorum insolentia, quamdiu eorum tyrannidi frenum Deus laxabit. Quibus enim opprobriis nos hodie gravant, olim etiam à Judæis seculi sui hypocritis oppressi fuerunt Apostoli. Nec aliter de Isaac triumphos suos egit Ismaël, quam si victoria potitus esset. Quare nihil mirum si ætas nostra suos habeat Ismaëlitas. Sed ne talis indignitas nos frangat, assidue nobis occurrat hæc consolatio, non semper in Ecclesia mansuros qui in ea eminent.

14. *Et diluculo surrexit Abraham.*] Quam acerbum sancti viri animo vulnus inflixerit ejectio primogeniti filii, ex duplici consolatione qua dolorem mitigavit Deus, colligere licet. Filium ergo ablegat, non secus acsi sua ipsius viscera avelleret. Verum assuefactus ad parendum Deo, paternum amorem quem prorsus exuere non potest, subigit. Hæc vera est fidei & pietatis probatio, quum eousque se abnegare coguntur fideles, ut ipsos quoque primæ naturæ affectus, qui per se mali non sunt nec vitiosi, resignent Dei arbitrio. Non dubium est quin variis curis æstuaverit tota nocte, secum varie luctatus fuerit, ac pertulerit ingentes cruciatus: surgit tamen mane, ut orbitatem suam maturet, quoniam ita placere Deo novit. *Et tulit panem & utrem.* Non tantum significat Moses Abraham mandasse custodiæ matris filium suum: sed quasi cessisse jure patrio, nam ipsum alienari oportuit, ne posthac reputaretur

Abrahæ

Abrahæ semen. Quam tenui autem viatico uxorem suam cum filio donat? Lagenam aquæ & panem humero imponit. Cur non asinam saltem onerat mediocri annona? Cur non comitem addit unum ex servis, quorum suppetebat domi copia? Atqui vel oculos illi Deus clausit, ne veniret in mentem quod plusquam liberalius factum erat: vel eo consilio restrinxit viaticum, ut non procul à domo subsisterent. Optasset enim proculdubio habere sibi vicinos, ut quibus opus esset officiis ipsos juvaret. Interim voluit Deus, ut tam dura & tristis esset Ismaelis abdicatio: ut ejus exemplo terrorem superbis incuteret, qui præsentibus donis ebrii, gratiam ipsam cui debent omnia, suo fastu conculcant. Ideo ad miserabilem exitum eos deduxit. Postquam enim errarunt in deserto, deficiunt aquæ, & mater à filio discedit: quod desperationis signum erat. Hæc merces fuit superbiæ, qua frustra inflati fuerant. Decebat eos gratiam Dei populis omnibus in persona Isaac oblatam, humiliter amplecti: atqui impie spreverunt quem Deus in summum honorem extulerat. Debebat agnitio donorum Dei eos ad modestiam formare. Et quia illis nihil magis optabile erat quam aliquem angulum tenere in domo Abrahæ, nullam subjectionem refugere tanti boni causa debebant: nunc quas sua ingratitudine meriti erant pœnas Deus ab illis exigit.

17. *Audivit autem Deus vocem pueri.*] Dixerat prius Moses Agar flevisse: qui fit ergo ut fletu ejus prætexto, solum pueri clamorem Deus audiat? Si dicamus indignam fuisse matrem cujus preces gratiam impetrarent: filius certe nihilo dignior. Nam quod quidam castigatione illa resipuisse putant, incerta est conjectura. Eorum pœnitentiam cujus nullum mihi signum apparet, Dei judicio relinquo. Clamorem vero pueri auditum fuisse interpretor, non quod fide precatus sit, sed quod Deus promissionis suæ memor, ad præstandam illis misericordiam flexus fuerit. Neque enim Moses narrat vota sua & gemitus eos in cælum direxisse: quin potius credibile est sic plorasse suas miserias, ut ad Dei opem non confugerent. Verum Deus in illis juvandis non quid à se peterent, sed quid servo suo Abrahæ de Ismaele pollicitus foret, respexit. Hoc sensu videtur dicere Moses exauditam fuisse vocem pueri, quod scilicet filius erat Abrahæ. *Quid tibi est Agar?* Objurgat Angelus ingratitudinem Agar, quod in extremas angustias redacta, non cogitat sibi aliquando in simili discrimine propitium fuisse Deum, ut eum liberatorem experta, rursus se in ejus fidem conferat. Monet tamen Angelus paratum fore ejus ærumnis remedium, si modo quærat. Ergo in particula, *Quid agis?* objurgatio est, quod se confusa ploratu frustra excruciet. Postea quum dicit, *Noli timere*, ad spem gratiæ eam invitat & hortatur. Sed quid sibi vult quod addit, *ex loco ubi est?* Videri potest tacita subesse antithesis inter locum illum, & domum Abrahæ: ut statuat Agar, quamvis à Dei sanctuario exulans erret in deserto, non tamen se penitus à Deo relictam, quoniam ipsum habeat exilii ducem. Vel emphatica est loquutio, quod abjectus puer in solitudinem, & pro derelicto habitus, Deum tamen propinquum habeat. Atque ita Angelus, ut anxiæ matris desperationi succurrat, jubet ad eum locum redire ubi filium deposuerat. Mœrore enim (ut fieri solet in rebus deploratis) abtorpuerat: & jacuisset quasi exanimis, nisi voce Angeli foret erecta. Cæterum in hoc exemplo perspicimus quam vere dictum sit, suscipi nos à Domino ubi à patre & matre abjecti sumus.

18. *Tolle puerum.*] Quo plus animi ad filium educandum habeat, confirmat illi Deus quod ante Abrahæ sæpius pollicitus fuerat. Matribus quidem natura præscribit quid filiis debeant: sed, quemadmodum nuper attigi, conciderant omnes sensus Agar, nisi Deus nova fiducia eam recreasset, ut collecto vigore se accingeret ad exequendum maternum munus. Quod ad *fontem* pertinet, quidam existimant repente emersisse. Sed quum dicat Moses apertos fuisse oculos Agar, non autem apertam vel perfossam fuisse terram: in hanc sententiam magis inclino quod prius dolore attonita, quod expositum erat oculis non cernebat: nunc autem demum postquam illi visum restituit Deus, videre incipiat. Atque hoc in primis notatu dignum, ubi nos sua gubernatione destituit, gratiamque suam submovit Deus, subsidiis omnibus etiam quæ ad manum suppetunt, non secus nos privari quam si procul remota essent. Itaque rogandus est non tantum ut nobis largiatur quæ nobis usui sunt, sed simul utendi prudentiam conferat: alioqui clausis oculis tabescere inter medios fontes continget.

20. *Et fuit Deus cum puero.*] Pluribus modis dicitur adesse Deus hominibus. Adest enim electis suis quos peculiari Spiritus gratia gubernat: adest etiam interdum quoad externam vitam, non electis modo, sed extraneis, dum eximia aliqua benedictione eos dignatur: quemadmodum Moses hoc loco non vulgarem gratiam commendat, qua testatus est Dominus non irritam esse suam promissionem, dum Ismaelem favore suo prosequitur quia filius est Abrahæ. Hinc tamen colligitur generalis doctrina: quod adolescunt homines, quod cæli luce & communi spiritu fruuntur, quod terra illis alimenta suppeditat, hoc totum Deo esse tribuendum. Tantum hoc tenendum est, prosperos Ismaelis successus inde fluxisse, quia in gratiam patris Abrahæ illi terrena benedictio promissa erat. Quod dicitur Agar sumpsisse filio uxorem, ad ordinem politicum spectat. nam quum præcipua pars humanæ vitæ sit conjugium, in eo contrahendo liberos parentibus subesse, & eorum consilio parere æquum est. Hunc ordinem quem natura præscribit ac dictat, videmus à fero homine Ismaël in barbarie deserti fuisse servatum, ut in ducenda uxore se matri subjiceret. Unde perspicimus quam immane monstrum fuerit Papa, quando sacrum hoc jus naturæ labefactare ausus est. Accessit etiam impudentia, quod impio parentum contemptui se privilegium dare jactavit, in sancti conjugii honorem. Porro uxor Ægyptia quoddam futuri inter Israëlitas & Ismaëlitas dissidii præludium fuit.

22. *Et fuit tempore illo.*] Fœdus hoc inter Abraham & Abimelech fuisse percussum, ideo narrat Moses, ut sciamus post varias agitationes aliquid tandem quietis datum fuisse sancto viro: ultra annos sexaginta vagus & instabilis castra subinde movere coactus fuerat. Tametsi autem Deus eum usque ad mortem peregrinari voluit, sub rege tamen Abimelech concessit illi tranquillam habitationem. Et consilium Mosis est docere quomodo acciderit ut locum unum diutius solito teneret. Notanda est temporis circumstantia, nempe paulo post quam filium abdicaverat. Videtur enim solatium hoc ingenti tristitiæ succedere, non tantum ut à continuis molestiis aliquid relaxationis habeat, sed quo se alacrius exhilaret, & quietius occupet in educando filiolo Isaac. Quanquam certum est non omni ex parte lætum illi fuisse fœdus: sensit enim obliquis modis se tentari, multosque in ea regione esse quibus gravis & exosus esset. Rex certe illum se habere suspectum aperte profitebatur: fuit tamen hic summus honor quod rex loci ad hominem inquilinum ultro accessit, ut fœdus cum illo sanciret. Quæritur tamen an æquis legibus fœdus hoc percussum fuerit, ut inter socios fieri solet. Ego certe non dubito quin debitum regi honorem libenter detulerit Abraham: nec verisimile est, regem habuisse in animo detrahere sibi aliquid, quod in Abraham transferret. Quid igitur? nempe quum liberum illi hospitium permitteret, voluit tamen

jurejurando habere sibi obstrictum. *Deus tecum est in omnibus.* Amica blandaque præfatione utitur: non accusat Abraham, non queritur aliquo se officio fuisse fraudatum: sed ejus se amicitiam expetere dicit: finis tamen est ut sibi ab eo caveat. Sed quæritur, unde illi suspicio vel metus; primum ab homine extraneo, deinde probo & modesto. Primum scimus profanos homines sæpe de nihilo esse anxios, ut etiam rebus quietis trepident. Deinde Abraham vir reverentia dignus erat: numerus servorum illi domi erat instar exigui populi: nec dubium quin suæ illi virtutes multum dignitatis conciliaverint. ita fit ut ejus opes Abimelech suspectas habeat. Sed quum ille privatam sui rationem haberet, Dominus, qui rerum eventus optime moderari novit, hoc modo consuluit servi sui quieti. Cæterum Abrahæ exemplo discamus, siquando nobis apud filios seculi invidiam conflabunt Dei dona, tam modeste nos gerere ut nequid in nobis desiderent.

23. *Si mentitus fueris mihi.*] Ad verbum est, Si mentieris. est enim defectiva loquutio Hebræis trita in formulis jurandi: quæ sic resolvi debet, Si fefelleris datam mihi fidem, Deum invocabimus, ut medius inter nos judex sedeat, seque ostendat perjurii ultorem. Mentiri autem hic quidam accipiunt pro inique & fraudulenter agere: alii autem pro deficere. Ego simpliciter interpretor acsi dictum foret, Nihil perfide ages mecum, vel cum meis nepotibus. Sua autem beneficia commemorat Abimelech, quo efficacius illum hortetur ad colendam bonam fidem. nam quum humaniter acceptus foret, fœdæ ingratitudinis reum fore denunciat Abimelech, nisi vicissim studeat quæ accepit beneficia pensare. Misericordiam facere cum aliquo, Hebræis significat clementer & benigne eum tractare. Neque enim supplex venit Abimelech ut Abrahæ misericordiam imploret: quin potius sibi jus regium vendicat, ut patebit ex contextu.

24. *Et dixit Abraham, Ego jurabo.*] Quanquam jure potior, tamen nihil recusat quod sit ex officio boni & moderati viri. Et certe quum filios Dei sponte ad quodvis officium propensos esse deceat, nihil magis absurdum est quam se præbere difficiles vel morosos, ubi ab ipsis postulatur quod æquum est. Jurare etiam non abnuit: quia rem licitam esse noverat, sacro Dei nomine interposito pacta inter homines sancire. In summa, videmus Abraham libenter se submittere vocationis suæ legibus.

25. *Et increpavit Abraham ipsum.*] Videtur injusta querimonia. nam si læsus erat, cur non usus fuit ordinario remedio? Sciebat regem esse humanum, habere etiam aliquod pietatis semen, comiter & honorifice ab illo tractatus fuerat: cur æquum juris sui defensorem fore diffidit? Quod si acceptam injuriam devorare maluerat quam regi molestus esse; cur nunc culpam quasi conscio, illi adscribit? Sed fieri potest ut intellexerit Abraham, factum hoc esse nimia regis tolerantia. Certe non sine causa expostulasse, ex ejus moribus & ingenio colligere licet. atque hinc perspicitur sancti viri moderatio, quod aquæ sua industria & labore repertæ usu privatus, non tumultuatur, ut ferebat injuriæ atrocitas: id enim perinde erat acsi eum loci accolæ strangulare conati essent. Cæterum ut patienter tam gravem injuriam tulit, ita quum illi præter spem sumendæ fiduciæ offertur occasio, in posterum sibi cavet. Videmus etiam, quo tempore paulo commodius habere visus est Abraham, & aliquid levationis nactus est, quam acriter eum Dominus exercuerit. Certe non leve examen fuit, dum pro aqua certare coactus est: nec ea communi, sed cujus puteum effoderat.

27. *Et accepit Abraham pecudes.*] Hinc liquet non fuisse fœdus percussum qualiter solent inter se pacifici æquales: gradum enim suum reputat Abraham, & in symbolum subjectionis, munus offert ex gregibus suis regi Gerar. nam pro eo quod dicunt Latini, Pendere vectigal vel tributum, & Gallice dicimus, *Faire hommage*, Hebræi dicunt, Munera offerre. Nec vero expectat Abraham dum sibi aliquid imperio & vi extorqueatur à rege, sed voluntario honore prævenit quem scit esse loci dominum. Quanta in hominibus grassetur dominandi cupiditas, plus satis notum est: quo plus laudis meretur Abrahæ pudor, qui non tantum alieno abstinet, sed injussus offert quod secum statuit ex officio deberi. Alia tamen suboritur quæstio: quum sibi divinitus traditum sciret terræ dominium, an subjectionem profiteri licuerit qua alterum dominum agnosceret. Verum solutio facilis est, quod possessionis adeundæ nondum advenerat tempus. nam spe tantum dominus, re ipsa peregrinus erat. Quare habitationem merito redemit, donec posteris ejus daretur quod illi promissum fuerat. Sic paulo post videbimus pretium solvisse pro uxoris sepulchro. In summa, priusquam manu Dei locaretur in legitimo terræ dominio, non dubitavit cum incolis loci transigere, ut precario vel mercede apud ipsos habitaret.

28 *Et statuit Abraham septem agnas pecorum seorsum.*] Recitat Moses aliud caput fœderis, nempe quod nominatim Abraham sibi de puteo caverit, ut liberum haberet aquæ usum. Statuit autem in medium septem agnas: ut rex honorario munere donatus, comprobet ratamque habeat putei fossionem. Controversiam enim movere poterant incolæ quod privato homini & inquilino non liceret puteum fodere: nunc ubi intercessit publica regis auctoritas, consultum est Abrahæ quieti, ut nemo illi negotium facesset. Agnas multi accipiunt pro nummis hac forma percussis: sed quum prius facta sit ovium & boum mentio, nunc vero continuo post subjiciat Moses septem agnas seorsum positas; nummos hic fabricare absurdum est.

31. *Idcirco vocatum est locus.*] Jam semel ita nuncupavit Moses: sed secundum prolepsin. Nunc autem declarat quando & qua de causa inditum fuerit nomen: nempe quod illic ambo jurassent. ideo transfero Puteum jurisjurandi. Alii vertunt Puteum septem. Sed Moses aperte à jurando deducit. nec refert quod à ratione Grammatica paulum discedit pronunciatio, quæ in nominibus propriis adeo curiose non observatur: & certe etymologiam non restringit Moses ad puteum, sed totum fœdus complectitur: quanquam non repugno quin Moses ad septenarium numerum alluserit.

33. *Et plantavit Abraham nemus.*] Hinc apparet plus requietis datum fuisse Abrahæ post initum fœdus quam hactenus habuerat. nunc enim arbores plantare incipit, quod tranquillæ fixæque habitationis signum est: neque enim prius legimus vel arbustum unum plantasse. Quare videmus ut mutata in melius ejus fuerit conditio: quia statariam vitam (ut ita loquar) agere licuit. Quod dicitur, *invocasse nomen Jehovæ*, ita interpretor, de integro instituisse solennem cultum Dei, quo suam gratitudinem testatam faceret. Ergo Deus postquam circumduxerat servum suum per continuas ambages, aliquid relaxationis sub extremum senium illi dedit. Atque ita cum fidelibus suis interdum agit, ut variis procellis jactatos, respirare tandem sinat. Quantum ad Dei invocationem, scimus Abraham quocunque venerat, nunquam cessasse ab hoc pietatis officio. Nec vero periculis deterritus est quin se veri Dei cultorem profiteretur quum hoc nomine vicinis invisus foret. Verum prout aucta illi erat habitandi commoditas, in profitendo Dei cultu animum collegit. Et quia sub regis tutela securius jam degebat, forte ex professo testari voluit hoc se Deo acceptum ferre. Et hac de causa videtur adscriptum epitheton, *Dei æterni*: acsi diceret Abraham, se non transiisse in fidem regis terreni,

reni, nec se novo fœderi confidere, ut à Deo æterno discederet. Cur Dei cultum invocationis nomine per synecdochen designet Moses, alibi exposui. Postremo hic dicitur peregrinatus esse Abraham in ea terra, ubi tamen statum domicilium habebat: ut sciamus animum ejus non sic defixum fuisse in illa quiete, quin semper expenderet quod prius audierat ex ore Dei, se fore inquilinum cum posteris usque ad annos quadringentos.

CAPUT XXII.

ET fuit, posthæc Deus tentavit Abraham, & dixit ad eum, Abraham: qui dixit, Ecce ego.

2. Et dixit, Tolle nunc filium tuum, unicum tuum, quem dilexisti, Ishac, & vade ad terram Moriah, & offer eum ibi in holocaustum super unum è montibus quem dixero tibi.

3. Et surrexit Abraham mane, & stravit asinum suum, & cepit duos pueros suos secum, & Ishac filium suum: & scidit ligna holocausti: & surrexit, perrexitque ad locum quem dixerat ei Deus.

4. Die tertia levavit Abraham oculos suos, & vidit locum procul.

5. Et dixit Abraham ad pueros suos, Manete hic cum asino: & ego & puer pergemus usque illuc, & adorabimus, revertemurque ad vos.

6. Et accepit Abraham ligna holocausti, & posuit super Ishac filium suum, & accepit in manu sua ignem & gladium, & perrexerunt ambo pariter.

7. Dixit autem Ishac ad Abraham patrem suum, dixit, inquam, Pater mi. Et dixit, Ecce ego, fili mi. Et dixit, Ecce ignis & ligna, & ubi pecus in holocaustum?

8. Et dixit Abraham, Deus prospiciet sibi pecudem in holocaustum, fili mi. Itaque perrexerunt ambo pariter.

9. Et venerunt ad locum quem dixerat ei Deus: & ædificavit ibi Abraham altare, & ordinavit ligna, & ligavit Ishac filium suum, & posuit eum super altare super ligna.

10. Et misit Abraham manum suam, & accepit gladium ut jugularet filium suum.

11. Et clamavit ad eum Angelus Jehovæ de cælo, & dixit, Abraham, Abraham. Et dixit, Ecce ego.

12. Et dixit, Ne extendas manum tuam in puerum, & ne facias ei quicquam: quia nunc cognovi quod times Deum, nec prohibuisti filium tuum unicum à me.

13. Tunc levavit Abraham oculos suos, & vidit, & ecce aries post *eum* detentus in perplexitate *spinarum* cornibus suis: & perrexit Abraham, & accepit arietem, obtulitque eum in holocaustum pro filio suo.

14. Et vocavit Abraham nomen loci ipsius, Jehova videbit: idcirco dicitur hodie, In monte Jehova videbit.

15. Et clamavit Angelus Jehovæ ad Abraham secundo è cælo:

16. Et dixit, Per me juravi, dixit Jehova, certe pro eo quod fecisti rem hanc, & non prohibuisti filium tuum, unicum tuum:

17. Quod benedicendo benedicam tibi, & multiplicando multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, & sicut arenam quæ est juxta litus maris: & hæreditabit semen tuum portam inimicorum suorum.

18. Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quod obedivisti voci meæ.

19. Postea reversus est Abraham ad pueros suos, & surrexerunt, perrexeruntque pariter in Beer-sebah: & habitavit Abraham in Beer-sebah.

20. Et fuit, posthæc nunciatum fuit ipsi Abraham, dicendo, Ecce peperit Milchah etiam ipsa filios Nachor fratri tuo,

21. Hus primogenitum suum, & Buz fratrem ejus, & Cemuel patrem Aram,

22. Et Chesed, & Hazo, & Pildas, & Idlaph, & Bethuel:

23. Et Bethuel genuit Ribcah: octo istos peperit Milchah ipsi Nachor fratri Abraham.

24. Et concubina ejus, cujus nomen Reumah, peperit etiam ipsa Tebah & Gaham, & Thahas, & Mahachah.

1. *Et fuit.*] Caput hoc historiam in primis memorabilem continet. Quamvis enim toto vitæ cursu mirifica fidei & obedientiæ documenta ediderit Abraham: nullum tamen præstantius excogitari potest quam filii immolatio. Aliæ enim tentationes quibus eum Dominus exercuerat, ad eum mortificandum spectabant: hæc autem vulnus morte ipsa longe acerbius inflixit. Quanquam hic nobis aliquid majus & altius paterno dolore & cruciatu considerandum est, qui ex filii unici morte conceptus, sancti viri pectus transfodit. Triste illi fuit unico filio privari: tristius eripi sibi violenta morte: longe vero durissimum, constitui ipsum carnificem qui propria manu eum mactaret. Alias circumstantias nunc omitto, quas suis locis notabimus. Verum hæc omnia si cum spirituali certamine conscientiæ, quod sustinuit, conferas, lusus sunt duntaxat vel umbratiles pugnæ. Neque enim urbitas illi sua lugenda fuit, quod occidere jubebatur unicum hæredem, spem memoriæ & nominis, decus & columen familiæ: sed quia in ejus persona extingui & perire videbatur tota mundi salus. Nec illi certamen erat cum carnis passionibus, sed quum totum se addicere Deo cuperet, ipsa eum pietas & religio huc illuc distrahebat. Nam quasi Deus secum ipse pugnet, puerum ad mortem postulat, in quo spem æternæ salutis proposuit. Itaque hoc posterius mandatum quidam erat fidei interitus. Hunc historiæ præsentis gustum lectoribus

dari

dari atile fuit, ut reputent quantopere sedula & assidua meditatione digna sit. *Post hac tentavit Deus Abraham.* Non debet hoc restringi ad ultimam visionem. quin potius varios eventus, quibus sursum deorsum jactatus fuerat Abraham: & rursus paulo quietiorem vitæ statum, quo nuper potiri cœpit effœta jam senectute: complecti uno verbo Moses voluit. Instabilem vitam per continua exilia egerat usque ad annum octogesimum: multis contumeliis injuriisque vexatus, ægre in continua trepidatione miseram ac sollicitam vitam toleraverat: ab ea terra in quam se Dei jussu & auspiciis contulerat, eum in Ægyptum expulerat fames. Bis illi uxor rapta fuerat è sinu: divulsus fuerat à nepote: cum capitis sui periculo, quum bello captus esset, liberaverat. Sterilis vixerat cum uxore, quum tamen tota ejus spes à sobole penderet. Tandem filium adeptus, exhæredare & procul domo expellere coactus fuerat. Residuus manebat Isaac, singulare quidem sed unicum solatium. pace domi fruebatur: nunc repente fulminat è cœlo Deus filio mortem denuncians. Sensus est igitur, hac tentatione, tanquam extremo actu, longe severius quam antea probatam fuisse Abrahæ fidem. *Tentavit Deus Abraham.* Dum ne-
Jac. 1:31. gat Jacobus quenquam à Deo tentari, sacrilegas eorum calumnias refellit, qui ut malorum suorum culpam à se deriveat, Deum substituere reum conantur. Vere ergo contendit Jacobus non debere alio transferri peccata, quorum radicem habemus in nostris concupiscentiis. Nam etsi venenum suum instillat Satan, & suis flabellis pravas in nobis cupiditates inflammat: non tamen extrinseco impulsu ferimur ad peccandum: sed nos caro nostra sollicitat, & ejus illecebris sponte obsequimur. Neque tamen illud obstat quominus etiam Deus suo modo tentare nos dicatur: sicut Abraham tentavit, hoc est, adduxit ad serium examen, ut fidei experimentum in servo suo caperet.

Dixit ad eum.] Speciem tentationis designat Moses, quod scilicet verbi sui fidem in sancta anima contrario verbi sui ariete perculerit. Ideo enim nomine ipsum compellat, ne ambiguus sit mandati auctor. Nisi enim certo persuasus fuisset Abraham, vocem esse Dei quæ filium Isaac occidi jubebat, facile solutus fuisset molestia: fretus enim certa Dei promissione, quasi Satanæ fallaciam repudiasset: ita nullo negotio discussa tentatio fuisset. Nunc omnis ambigendi materia tollitur, ut sine controversia agnoscat oraculum esse Dei quod audit. Interea Deus quodammodo duplicem induit personam, ut dissidii & repugnantiæ specie, quam in verbo suo præ se fert, diducat & laceret sancti viri pectus. Hæc enim ad fovendam constantiam fidei unica est ratio, si omnes sensus nostros ad Dei verbum colligamus. Atqui talis fuit tunc verbi discrepantia, quæ fidem Abrahæ laceraret. Quare magna subest emphasis verbo Loquendi, quod Deus scilicet non usitato modo periculum fecerit de fide Abrahæ, sed in certamen cum verbo suo traxerit. Quicquid tentationum nobis ingeritur, scimus in manu nobis esse victoriam, quamdiu firma instructi fide sumus: aliter vero ad resistendum nos minime pares fore. Si ablato verbi gladio victi sumus, quid si eodem quo nos armare solet gladio impetat Deus? id autem contigit Abrahæ. Cæterum quomodo hanc tentationem fide eluctatus sit Abraham, postea suo loco videbimus.

Respondit, Ecce ego.] Hinc apparet sanctum virum minime sibi à Satanæ præstigiis timuisse. Neque enim sic prompti sunt ad parendum Deo fideles, ut stulta eos credulitas ad quamlibet dubiæ visionis auram circumferat. Quum vero Abrahæ constaret à Deo se vocari, promptum obsequendi studium hoc responso testatus est. Perinde enim valet hæc loquutio acsi diceret, quicquid Deo injungere libuerit, se ad id exequendum præsto adesse. Nec vero expectat dum hoc vel illud diserte imperet Deus, sed se ad omnia simpliciter & sine exceptione obedientem fore promittit. Atque hæc vera demum est subjectio, dum prius ad agendum parati sumus quam cognita sit nobis Dei voluntas. Omnes quidem videmus idem jactare quod Abraham, sed ubi ad rem ventum est, jugum Dei refugere. Sed sanctus vir paulo post reipsa demonstrat quam vere & serio professus sit, se absque mora & disceptatione sub Dei manu fore.

2. *Tolle nunc filium tuum.*] Jubetur Abraham filium immolare. Si Deus tantum dixisset moriturum, plusquam atrociter animum ejus vulnerasset hic nuncius. Quicquid enim gratiæ à Deo sperare potuit, in hac sola promissione inclusum erat, In Isaac vocabitur tibi semen. Unde necessario colligebat, suam & totius humani generis salutem perire, nisi Isaac maneret incolumis. nam eo verbo edoctus erat, Deum sine Mediatore non esse hominibus propitium. Etsi enim illud Pauli nondum scriptum erat, 2 Cor. 1.
Omnes Dei promissiones in Christo esse Etiam & vers. 20.
Amen: erat tamen cordi Abrahæ insculptum. Unde autem sperasset nisi ex Isaac? Eo igitur res cecidit ut appareat Deum nihil quam lusisse. Atqui non tantum illi nunciatur mors filii, sed jubetur eum sua manu occidere: acsi non modo abjiceret, sed conscinderet vel projiceret in ignem salutis suæ syngrapham: ac nihil sibi reliquum faceret præter mortem & inferos. Sed quæritur quomodo duce fide ad filii immolationem descenderit, quum illi propositum esset contra verbum Dei certamen, cui fidem inniti necesse est. Huic quæstioni respondet Apostolus, Hebr. 11. vers. 19. ideo non fuisse à verbo abreptum, quia Deum speravit ex mortuis cineribus promissam benedictionem posse excitare. Duriter quidem ejus animum quassari & violenter percelli oportuit, quum intus confligerent Dei mandatum & promissio. Sed postquam statuit, Deum, quocum sibi negotium esse certus erat, ipsum sibi non posse adversari: quamvis non statim modum inveniat tollendæ repugnantiæ, spe tamen sua conciliat cum promissione mandatum: quia indubie persuasus Deum esse fidelem, ejus providentiæ relinquit successum quem ignorat. Interea quasi oculis clausis, pergit quo jubetur. Hunc honorem meretur Dei veritas, non tantum ut alte emineat supra humana media, vel sola absque mediis sufficiat: sed etiam ut obstaculis omnibus sit superior. Hic jam melius perspicimus speciem tentationis quam notavit Moses. Difficile ac molestum Abrahæ fuit oblivisci se esse patrem ac maritum, & exuere omnes hominis affectus, subire coram mundo fœdæ sævitiæ infamiam, quod filii carnifex fuisset. Sed istud alterum longe gravius & magis horribile, quod Deum sibi ac verbo suo adversum esse concipit: deinde quod spem promissæ benedictionis excuti sibi cogitat dum ex complexu rapitur Isaac. Quid enim illi amplius cum Deo ubi tollitur unicum gratiæ pignus? Sed quemadmodum prius semen ex effœto corpore suo expectans, spe sua transcenderat quod sperandum videbatur: ita nunc dum in morte filii apprehendit vivificam Dei potentiam, ut benedictionem sibi ex filii cineribus promittat, ex tentationis labyrintho emergit. nam ut Deo pareret, mordicus promissionem tenere necesse fuit, qua collapsa excidit fides. Promissio autem apud eum semper viguit: quin & amorem quo semel eum Deus complexus fuerat, mordicus retinuit, & ejus potentiæ subjecit quæcunque ad turbandum ejus animum erigebat Satan. Promissionis vero implendæ modum sensu suo metiri noluit, quem sciebat ab incomprehensibili Dei virtute pendere. Restat ut ad se unusquisque nostrum, hoc exemplum accommodet. Indulget quidem infirmitati nostræ Dominus, ut fidem nostram non ita severe &

acri-

acriter examinet: documentum tamen in patre omnium fidelium edere voluit quo nos ad communem fidei probationem vocaret. Nam fidem quæ auro & argento pretiosior est, sine probatione otiosam jacere non decet: & experientia docet, singulos pro fidei suæ modulo à Deo examinari. Simul etiam notemus Deum servos suos tentare, non tantum quum subigit carnis affectus, sed omnes eorum sensus redigit in nihilum, ut ad plenam sui abnegationem eos adducat.

Unicum tuum, quem dilexisti.] Quasi non satis esset filii mactationem uno verbo imperare, velut repetitis ictibus sancti viri animum altius transfigit. Unicum vocando, vulnus refricat nuper inflictum alterius abdicatione: deinde respicit etiam in futurum tempus, quod nulla spes sobolis gignendæ superstes esset. Si primogeniti filii luctuosa mors esse solet, qualis esse debuit Abrahæ luctus? Singula verba quæ sequuntur, emphatica sunt ad exasperandum dolorem. *Occide*, inquit, *quem tu unice amas*: nec paternum modo amorem designat, sed qui ex fide oriebatur. Amabat filium suum Abraham, non tantum ut fert natura, & vulgo solent patres filios habere in deliciis, sed quia in eo paternum Dei amorem intuebatur: denique erat Isaac vitæ æternæ speculum, & bonorum omnium pignus. Quare non tam in paternum Abrahæ amorem videtur Deus impetum facere, quam suam ipsius benevolentiam calcare pedibus. Non minor subest emphasis in nomine Isaac, quo admonebatur Abraham nusquam alibi gaudium sibi restare. Certe quum aufertur qui in materiam lætitiæ datus erat, perinde est acsi Deus ipsum ad æternos cruciatus damnaret. Semper enim memoria tenendum est, non fuisse Isaac ex communi filiorum ordine, sed in cujus persona promissus erat Mediator.

Vade in terram Moriah.] Hac circumstantia non parum crevit doloris acerbitas. Non vult eum Deus statim filii mactatione defungi, sed cogit toto triduo carnificinam istam in animo alere: ut se comparans ad mactandum filium, sensus omnes suos gravius excarnificet. Adde quod neque locum nominat ubi dirum illud sacrificium offerri velit. *Super unum montium* (inquit) *quem tibi ostendam*. Sic prius, quum jubebat ex patria migrare, suspensam ejus mentem tenuit. In hoc autem negotio minus tolerabilis fuit mora, quæ sanctum hominem quasi equuleo impositum sævissime torquebat. Duplex autem suspensionis hujus usus fuit. Nihil magis proclive nobis est quam sapere ultra mensuram. Ergo ut nos sibi Deus vere dociles ac morigeros habeat, destitui nos proprio consilio utile est: & nihil esse residuum nisi ut nos ejus arbitrio circumagendos tradamus. Deinde ad perseverantiam hoc valuit: ne subito tantum motu se obsequentem Deo præberet. Nam dum iter non reflectit, nec varia consilia agitat: hinc apparet studium ejus tali fuisse constantia firmatum ut nulla varietate flecteretur. Terram Moriah Hieronymus exposuit visionis, quasi à verbo ראה deductum esset nomen. Sed hanc sententiam omnes linguæ Hebraicæ periti improbant. Mihi nihilo magis arridet quod quidam interpretantur Myrrham Dei. Et certe hoc plurium consensu receptum est, deduci à verbo ירה quod docere, vel ירא quod timere significat. Adhuc variant interpretes, quod quidam putant Dei doctrinam commendari. Sequamur quod magis probabile est, terram vocari divini cultus, vel quod eam Deus peragendo sacrificio delegerat, ne disputet Abraham cur non potius alibi: vel quod jam illic destinatus erat templo locus. atque hoc secundum libenter amplector, Deum illic præsentem cultum à servo suo Abraham postulare, quia jam arcano suo consilio ibi locare statuerat ordinarium cultum. Merito autem à timore nomen accipiunt sacrificia, quæ Dei reverentiam testantur. Porro minime dubium est quin locus sit ubi postea conditum fuit templum.

3. *Et surrexit Abraham mane.*] Hæc promptitudo ostendit quanta fuerit Abrahæ fides. Innumeræ cogitationes venire poterant sancto viro in mentem, quarum singulæ ejus animum mole sua obruerent, nisi fide obduruisset. Nec dubium est quin Satan inter noctis tenebras ingentem curarum acervum illi congesserit. Luctando paulatim eas vincere, heroicæ virtutis fuit. Illis vero superatis, statim se accingere ad explendum Dei mandatum, imo mane surgere, ingenti miraculo non caret. Alii tam diro ac terribili nuncio prostrati concidissent, & quasi exanimes obtorpuissent. Abrahæ primum diluculum ad festinationem vix satis est. Paucis ergo verbis magnifice extollit ejus fidem Moses, quum tam brevi temporis spatio absorptam ab ea tentationem narrat quæ plures secum labyrinthos trahebat.

4. *Vidit locum.*] Nempe vidit oculis qui prius arcana visione ostensus erat. Cæterum ubi dicitur levasse oculos, non dubium est quin significet Moses, mire anxium fuisse toto triduo. Quod servos suos subsistere jubet, eo consilio facit ne quasi deliro seni & insano manum injiciant. Atque hic se profert animi ejus magnitudo, dum cogitationes tam bene compositas & tranquillas habet, ut nihil tumultuanter agat. Quod tamen se cum puero reversurum dicit, simulatione & mendacio carere non videtur. Quidam putant vocem hanc prophetice ab eo fuisse emissam: sed quia certum est, quod de semine in Isaac suscitando promissum erat, nunquam illi fuisse elapsum: fieri potest ut in Dei providentiam recumbens, superstitem filium in morte ipsa sibi proposuerit: ac sicuti clausis oculis ad occidendum filium pergebat, ita nihil absurdi est si confuse in re obscura loquutum fuisse dicamus.

7. *Pater mi.*] Hic novum tormentum erigit Deus, quo saucium jam multis vulneribus Abrahæ pectus magis magisque excruciet. Neque enim dubium est quin linguam Isaac consulto tum ad blandam hanc appellationem flexerit Deus, tum ad interrogationem direxerit, ne quid ad extremam doloris atrocitatem deesset. Hunc tamen adhuc impetum sustinet invicto animo sanctus vir: atque adeo non turbatur in proposito cursu, ut ostendat se penitus Deo affixum, nihil admittere quod vel ejus fiduciam sollicitet, vel obsequium impediat. Sed notare operæpretium est qualiter nodum insolubilem explicet: nempe in asylum confugit divinæ providentiæ, *Deus sibi providebit*. Hoc exemplum nobis ad imitationem proponitur. quoties aliquid præcipit Dominus, multa subinde occurrunt quæ nos debilitent: deficiunt nos media, consilio destituimur, exitus omnes videntur præclusi. Talibus angustiis unicum remedium est, ne despondeamus animos: si successum Deo permittimus, ut viam per invia patefaciat. Nam ut Deo facimus injuriam, nihil ab eo sperantes nisi quod sensus nostri percipiunt: ita non vulgaris illi honos à nobis præstatur, dum in rebus confusis, acquiescimus tamen in ejus providentia.

8. *Et perrexerunt ambo.*] Hinc tum Abrahæ constantia, tum filii modestia perspicitur. Nam obstaculo illo remissior factus non est Abraham: filius autem in refellendo patris responso non institit. Promptum enim erat excipere, Quorsum ligna & gladium attulimus sine pecude, si Deus sacrificium sibi fieri mandavit? Sed quia certa aliqua ratione, non oblivione patris omissam esse victimam reputat, quiescit ac silet.

9. *Et venerunt ad locum.*] Multa consulto præterit Moses, quæ tamen consideranda sunt lectoribus. Ubi meminit altaris extructi, continuo post addit, ligatum fuisse Isaac. Atqui scimus tunc mediæ fuisse ætatis, ut vel patre esset robustior, vel saltem par ad resistendum si viribus certandum esset. quare vim reluctanti & invito allatam fuisse non arbitror, sed potius ultro ipsum cessisse. Atqui vix

fieri

fieri potuit ut se ad mortem offerret, nisi divini oraculi certior jam factus: sed hoc sermone præterito tantum recitat Moses fuisse ligatum. Si quis objiciat supervacuum fuisse ligari, qui voluntarius ad mortem oppetendam foret: respondeo, Sanctum hominem ita obviam ivisse periculo, ne quid in medio actu accideret. Mira quidem est Mosis in narrando simplicitas, sed quæ plus vehementiæ continet quam si tragice omnia exaggeraret. Summa tamen huc redit, Abraham, ubi ad feriendum filium ventum est, semper fuisse sui similem: tantamque fuisse animi ejus fortitudinem, ut senilis manus ad peragendum sacrificium sufficeret, cujus solo aspectu totum corpus liquescere ac diffluere potuit.

11. *Et clamavit ad eum Angelus Domini.*] Jam devicta erat interior tentatio, quum Abraham manum intrepide ad cædendum filium sustulit, ac singulari Dei gratia tam insignem victoriam adeptus erat. Nunc vero subjicit Moses, repente præter spem læto eventu mutatam fuisse ejus tristitiam. Poëtæ in suis fabulis, ubi res desperatæ sunt, Deum aliquem inducunt qui subito ex machina apparet. fieri potest ut ejusmodi figmentis miros & stupendos Dei occursus obscurare conatus sit Satan: dum suis ad opem ferendam ex inopinato affulsit. Nota certe & celebris omnibus populis esse debebat hæc historia: verum astu Satanæ non modo adulterata fuit Dei veritas & conversa in mendacium, sed etiam tracta ad fabulandi materiam, quo majori ludibrio foret. Nostrum vero est intentis mentibus considerare quam mirabiliter in ipso articulo Deus tum Isaac revocaverit à morte in vitam, tum Abrahæ filium suum quasi è sepulchro emersum restituerit. Exprimit autem Moses vocem Angeli è cælo sonuisse: ut sciret Abraham profectum esse à Deo, ut eadem fidei directione manum retraheret qua extenderat. Neque enim quicquam in tanta re nisi Deo auctore vel suscipere vel relinquere fas fuit. Nos quoque ejus exemplo discamus minime sequi quod nobis esse probabile sensus carnis dictabit: sed Deus solo suo nutu, agendi & cessandi modum nobis præscribat. Nec vero Abraham Deum inconstantiæ insimulat, quia justam exercendæ fidei suæ causam fuisse perpendit.

12. *Nunc cognovi quod times.*] Coacta est Augustini expositio, Feci te cognoscere. Sed quomodo aliquid Deo innotescit cui semper omnia fuerunt præsentia? nempe hominum moribus se conformans, quod experimento probavit, sibi nunc dicit esse cognitum. Neque enim pro immensa sua sapientia, sed pro nostra infirmitate nobiscum loquitur. Simpliciter autem intelligit, Abraham reipsa testatum esse quam serio Deum timeret. Quæritur tamen annon multa suæ pietatis documenta ante jam dederit. Respondeo, quando hucusque eum progredi volebat Deus, tunc vera demum probatione, quæ in aliis multo levior sufficeret, defunctum esse. Sicuti autem Abraham Deum se timere ostendit, proprio & unigenito filio non parcens: ita ejusdem timoris commune à piis omnibus testimonium exigitur in abnegatione sui. Quia autem continuam militiam nobis injungit Deus, cavendum est ne sibi quisque missionem ante tempus postulet.

13. *Et ecce aries post eum.*] Quod sexto die mundi creatum fuisse hunc arietem Judæi nugantur, simile est aliis eorum commentis. Miraculo quidem oblatum fuisse non est quod dubitemus, sive tunc primum creatus fuerit, sive aliunde adductus. dare enim voluit Deus servo suo unde lætus ipse & hilaris suave sacrificium offerret: & simul admonuit de reddenda gratiarum actione. Porro quod in locum Isaac substituitur aries, quasi in speculo nobis ostendit Deus quis sit mortificationis nostræ finis, ut scilicet Spiritu Dei in nobis vigente, nobis mortui, tamen vivæ hostiæ simus. Nec me latet magis subtiles allegorias posse elici: sed quantum firmitatis habeant, non video.

14. *Nomen loci ipsius.*] Non modo gratias agendo in præsentia, agnoscit mirabiliter sibi à Deo fuisse consultum: sed gratitudinis suæ monumentum etiam posteris relinquit. In ultima anxietate ad Dei providentiam confugerat. id se non frustra fecisse testatur: neque enim arietem fortuito illic errasse, sed divinitus oblatum esse agnoscit. Quod autem successu temporis mutatum fuit loci nomen, data opera, non errore, factum est. Nam qui activum verbum, Videbit, in passivum transtulerunt, docere hoc modo volebant, Deum non tantum suis prospicere, sed manifestum etiam auxilium illis ostendere, ut vicissim conspicuus sit. Ordine illud est prius, Deum occulta sua providentia statuere & ordinare quod nobis expedit; sed inde alterum pendet, ut manum suam ad nos extendat, seque veris experimentis faciat visibilem.

15. *Et clamavit Angelus Jehovæ ad Abraham.*] Quod pollicitus fuerat Deus Abrahæ ante natum Isaac, nunc iterum confirmat & sancit postquam redivivus surrexit ab altari non secus atque è sepulchro, quo pleniorem agere possit triumphum. Loquitur autem Angelus in persona Dei; quemadmodum ante diximus, quo plus auctoritatis habeat ipsorum legatio, quam ejus nomine perferunt, simul majestatem induere. Videntur tamen hæc duo parum inter se consentanea, nunc in mercedis loco conferri quod ante gratuito promissum erat. Scimus autem gratiæ & mercedis nullum esse consensum. Jam vero quum benedictio, quæ in semine promittitur, spem salutis contineat, sequitur vitam æternam operibus rependi. Ac Papistæ audacter locum hunc & similes arripiunt ut opera meritoria esse probent bonorum omnium quæ nobis confert Deus. Atqui ego hanc machinam aptissime in eos retorqueo. Nam si gratuita ante promissio fuit quæ nunc mercedi adscribitur, constat gratiæ acceptum ferri debere quicquid operibus Deus rependit. Certe priusquam nasceretur Isaac, jam rata erat hæc eadem promissio: nec quicquam nunc præter confirmationem accepit. Si virtute sua promeritus est Abraham tantam compensationem, irrita erit Dei gratia quæ eum prævenit. Ergo ut stabilis sit Dei veritas in gratuita ejus bonitate fundata, statui necesse est vocari operum mercedem quod gratis donatur. Non ut bonitatis suæ laudem obscuret Deus, vel aliqua ex parte minuat, sed tantum ut suos animet ad recte agendi studium, ubi sua officia illi sic placere intelligunt, ut mercede etiam dignetur: nihil tamen quasi debitum solvens, sed mercedis titulum imponens suis beneficiis. atque in eo nihil est discrepantiæ. Bis enim se liberalem ostendit Dominus, dum stimulos ad pie vivendum nobis addere volens, ad opera nostra transfert quod meræ beneficentiæ proprium erat. Perperam igitur Papistæ benignas istas Dei invitationes, quibus torporem nostrum corrigere vult, in diversum finem torquent: ut suis meritis arroget homo quod merum est divinæ liberalitatis munus.

17. *Hæreditabit semen tuum portam inim.*] Significat Abrahæ sobolem hostium suorum victricem fore. nam & in portis erant propugnacula, & in his judicia exercebantur. Quanquam autem sæpe Judæis passus est Deus tyrannice dominari hostes: sic tamen moderatus est suas vindictas, ut superior tandem esset hæc promissio. Porro memoria tenendum est quod de seminis unitate prius ex Paulo disserui. hinc enim colligimus non quibuslibet Abrahæ filiis, sed Christo promitti victoriam & ejus membris, quatenus inter se sub uno capite cohærent. Nisi enim teneamus notam aliquam quæ inter legitimos & degeneres Abrahæ filios discernat, promiscue hæc promissio tam Ismaelitas & Idumæos, quam popu-

lum Israel comprehendet: atqui unitas populi à capite dependet. Ideo Prophetæ quoties ratam facere volunt hanc Dei promissionem, hoc principium sumunt, quod sub Davide coalescent in unum corpus qui sine illo divisi sunt. Reliqua ex capite duodecimo petantur.

19. *Et perrexerunt pariter in Beer-sebah.*] Repetit Moses, postquam dura illa & incredibili tentatione defunctus est Abraham, quietam illi fuisse stationem in Beer-sebah. Hanc narrationem, & quæ proxime sequitur de cognatione ejus aucta, ideo inseruit Moses, ut sciamus sanctum hominem postquam reductus est ex mortis abyssis, non uno modo fuisse exhilaratum. Sic enim eum Deus reficere voluit, ut esset quasi novus homo. Quanquam alia de causa recenset Moses progeniem Nachor, quia scilicet inde uxorem sumpturus esset Isaac. Rara enim fit in Scripturis fœminarum mentio: & credibile est plures filias fuisse genitas ipsi Nachor, ex quibus una tantum Rebecca hic ponitur. Concubinæ filios ab aliis distinguit, quia minus splendido loco erant: non quod instar scorti habita fuerit concubina, sed quia secundaria erat uxor, non autem materfamilias, quæ bonorum societatem haberet cum viro. Neque tamen si in animo habuit Nachor secundam ducere uxorem, ideo legitimam polygamiam effecit: sed ex aliorum consuetudine, sibi licitum esse putavit, quod ex pessima corruptela natum erat.

CAPUT XXIII.

FUit autem vita Sarah centum anni & viginti anni & septem anni: anni vitæ Sarah.

2. Et mortua est Sarah in Ciriath-arbah: ipsa est Hebron in terra Chenaan. Et venit Abraham ad plangendum super Sarah, & ad lugendum eam.

3. Deinde surrexit Abraham à facie mortui sui, & loquutus est ad filios Heth, dicendo,

4. Peregrinus & advena sum vobiscum: date mihi hæreditatem sepulchri vobiscum, & sepeliam mortuum meum à facie mea.

5. Et responderunt filii Heth ad Abraham, dicendo ei,

6. Audi nos, domine mi, Princeps Dei es in medio nostri: in electis sepulchris nostris sepeli mortuum tuum: nemo è nobis sepulchrum suum prohibebit à te ne sepelias mortuum tuum.

7. Tunc surrexit Abraham, & incurvavit se populo terræ, filiis Heth:

8. Et loquutus est cum eis, dicendo, Si est in animis vestris ut sepeliam mortuum meum à facie mea, audite me, & intercedite pro me apud Ephron filium Sohar:

9. Ut det mihi speluncam duplicem quæ *est* ei in fine agri sui: argento pleno det eam mihi in medio vestri in hæreditatem sepulchri.

10. Et Ephron habitabat in medio filiorum Heth: & respondit Ephron Hittæus ad Abraham in auribus filiorum Heth, in *auribus* omnium ingredientium portam civitatis suæ, dicendo,

11. Non, domine mi: audi me, Agrum dedi tibi, & speluncam quæ est in eo, tibi dedi eam in oculis filiorum populi mei, dedi tibi: sepeli mortuum tuum.

12. Et incurvavit se Abraham coram populo terræ:

13. Et loquutus est ad Ephron in auribus populi terræ, dicendo, Veruntamen si tu: utinam audias me: dabo argentum agri, cape à me, & sepeliam mortuum meum ibi.

14. Et respondit Ephron ad Abraham, dicendo ei,

15. Domine mi, audi me: Terra quadringentorum siclorum argenteorum *est* inter me & te, quid est? & mortuum tuum sepeli.

16. Et obedivit Abraham ipsi Ephron: & appendit Abraham ipsi Ephron argentum quod loquutus fuerat in auribus filiorum Heth, quadringentos siclos argenteos transeuntes per mercatores.

17. Et confirmatus est ager Ephron, qui erat in spelunca duplici, qui *erat* coram Mamre: ager & spelunca quæ erat in eo, & omnis arbor quæ erat in agro, quæ *erat* in omni termino ejus per circuitum:

18. Ipsi Abraham in possessionem, in *oculis* filiorum Heth, omnium ingredientium portam civitatis ejus.

19. Et postea sepelivit Abraham Sarah uxorem suam in spelunca agri duplici coram Mamre: hæc est Hebron in terra Chenaan.

20. Et confirmatus est ager, & spelunca quæ erat in eo, ipsi Abraham in hæreditatem sepulchri à filiis Heth.

1. *Et fuit vita Sarah.*] Mirum est cur Moses, qui uno verbo indicat mortem Saræ, tam multis prosequatur sepulturam: sed posterius non esse supervacuum, mox videbimus. Mortem suo more cur tam breviter attingat, nescio: nisi quod plus considerandum relinquit lectoribus quam exprimat. Videbant sancti Patres mortem sibi cum reprobis communem esse. Neque tamen fuerunt deterriti quin vitam ærumnis refertam ægre trahentes, ad metam intrepide pergerent. Unde sequitur, melioris vitæ spe animatos, fatigationi non cessisse. Saram annos centum viginti septem vixisse dicit Moses. quia autem ad singulos numeros repetit nomen annorum, fabulantur Judæi hoc ideo factum, quod tam formosa fuisset anno centesimo quam vigesimo: in flore autem ætatis tam pudica quam anno septimo. Hoc illis solenne est, dum in ornanda gente sua se probare volunt argutos, frivolas ineptias comminisci, quæ pudendam inscitiam prodant: sicuti hoc loco prorsus ignaros linguæ suæ esse quis non diceret, in qua trita est ejusmodi repetitio? Quod etiam alii in voce שני argutantur, minime solidum est. Cur vitas plurali numero Hebræi pronuncient, ratio non videtur mihi posse melior reddi, quam quod Latini

 qua-

quadrigas dicant non quadrigam. Scio multiplicem esse hominum vitam, quis præter animam vegetativam, deinde præter sensum quem habent cum brutis animalibus communem, mente quoque & intelligentia præditi sunt. Plausibilis quidem argutis, sed quæ nihil habet solidi. Plus coloris habet eorum opinio, qui varios vitæ humanæ eventus notari putant: quæ quum nihil habeat stabile, sed inter assiduas vicissitudines æstuet, merito in plures vitas dividitur. Ego tamen simplici linguæ usu contentus sum, cujus non semper curiose quærenda est ratio.

2. *In Ciriath-arbah.*] Ex decimo quinto capite vers. 54. Josue, apparet magis antiquum fuisse urbis nomen, quæ postea Hebron vocari cœpit. Cæterum de etymologia non convenit. Quidam ab urbe quadruplici deductum esse putant nomen: sicut Τρίπολιν Græci appellant urbem tribus ordinibus distinctam, & regionem Decapolim à decem urbibus. Aliis placet nomen esse gigantis Arbah, quem vel tyrannum, vel conditorem urbis fuisse existimant. Alii à quatuor Patribus nomen loco datum fuisse malunt, qui illic cum uxoribus fuerunt sepulti, Adam, Abraham, Isaac & Jacob. Ego de re incerta & non admodum necessaria sententiam libens suspendo. Hoc vero ad præsentem historiam magis interest, quomodo alibi mortua sit Sara quam ubi domicilium habebat Abraham. Siquis excipiat, sedem ambos mutasse, refragantur Mosis verba, qui venisse dicit Abraham ut mortuum suum lugeret. Nam hinc colligere promptum est, morti non interfuisse. nec verisimile est tabernaculis solum fuisse disjunctos, ut lugendi causa decem aut viginti passus conficeret, neglecto potiore officio. Hac de causa suspicantur quidam, peregre tunc fuisse profectum. Mihi vero magis videtur probabile, tunc illis hospitium fuisse in Hebron, vel saltem in valle Mamre, quæ urbi vicina est. Postquam enim exiguum illi tempus ad respirandum datum erat, mox ad solitas peregrinationes redire coactus est. Et quamvis taceat Moses justa mariti officia Abraham præstitisse vivæ adhuc uxori; omitti quod indubium & pro certo habendum erat existimo, & de luctu verba fieri, quoniam res conjuncta erat cum cura sepulturæ. Seorsum quidem habitasse postea videbimus: non quod regionibus dissiti forent, sed quia in propriis tentoriis, licet contiguis, singuli degerent. Neque id dissidii vel rixarum signum fuit, sed familiæ amplitudini magis imputandum est. Nam ut multum negotii habuit Abraham in regendo tot servorum grege, ita uxori nihilo facilius fuit ancillas habere sub casta & honesta custodia. Ipsa igitur copia, quam simul misceri tutum non erat, familiam partiri eos coëgit. Sed quorsum attinuit, lugendi causa ad cadaver accedere? annon, ut dolorem ipsum minime provocaret, satis tristis acerbaque mors uxoris fuit? potius quærendum erat ejus leniendi remedium, quam ut indulgentia foveret atque etiam augeret. Respondeo, si Abraham ad uxorem mortuam venit, ut largiorem fletum eliceret, sibique cor scinderet novis vulneribus, non esse probandum exemplum. Si vero & uxoris mortem privatim deflevit, quantum ferebat humanitas, ac in eo sibi moderatus est: deinde communem humani generis maledictionem prosequutus est voluntario luctu: nihil in utroque esse vitii. Nihil enim tristitiæ ex mortis intuitu sentire, barbaries est magis ac stupor quam animi fortitudo. Cæterum quia homo fuit Abraham, fieri potest ut modum excesserit. Et tamen quod paulo post subjicit Moses, eum surrexisse à mortuo suo, ad laudem moderationis pertinet. idque Ambrosius prudenter expendit, hoc exemplo nos doceri, perverse eos facere qui se in mortuis lugendis nimium occupant. Jam si tunc finem dolori imposuit Abraham, seque cohibuit quum adhuc obscura esset resurrectio: nulla excusatione digni sunt, qui hodie frenum impatientiæ suæ laxant, ex quo nobis in Christi resurrectione tam plena consolatio suppetit.

3. *Loquutus est ad filios Heth.*] Quo ritu sepelierit corpus uxoris Abraham, silet Moses: tantum in recitanda sepulchri emptione prolixe insistit. Quæ id de causa, mox videndum erit, ubi pauca de jure sepeliendi attigero. Quanta ejus rei omnibus seculis & apud omnes populos religio fuerit, satis notum est. Dissimiles quidem fuerunt ceremoniæ, & variis superstitionibus certatum fuit: interim commune omnibus fuit sepelire mortuos. Neque id studium vel ex stulta curiositate, vel ex inanis solatii voto, vel ex superstitione profectum est, sed ex naturæ sensu, quem Deus hominum mentibus indidit, neque unquam evanescere passus est, ut sibiipsis testes essent futuræ vitæ. Nec credibile est ex animo loquutos esse qui in sepulturæ ludibrium immanes quasdam voces jactarunt. Forti quidem animo sepulturam, non aliter quam divitias, & honores, & reliqua vitæ commoda, contemnere nos oportet, ut privari æquo animo feramus. Negari tamen non potest, quin sepeliendi curam secum ferat religio. Et certe (quemadmodum dixi) divinitus hoc ab initio populis omnibus insculptum fuit, ut mortuos sepelirent: unde & sancta illis fuerunt sepulchra. Fateor non semper venisse profanis hominibus in mentem, superstites esse à morte animas, & spem etiam resurrectionis corporibus relinqui, nec se tam pia meditatione exercuisse quoties mortuos in sepulchris condebant: sed non facit eorum incogitantia, quin eorum oculis subjecta fuerit imago futuræ vitæ, ut essent inexcusabiles. Abraham vero quum spem resurrectionis haberet penitus infixam in corde suo, visibile ejus symbolum sedulo, ut decebat, coluit. Quanti autem fecerit, hinc apparet, quod se pollutionis reum fore putavit, si corpus uxoris post mortem cum aliis misceret. Nam in hunc finem speluncam emit, ut sibi ac suis sanctum purumque sepulchrum haberet. Pedem terræ, ubi tentorium figeret, habere non curavit: sepulchri tantum habuit curam. præsertim vero in ea terra peculiare & domesticum sibi esse sepulchrum voluit, quæ in hæreditatem promissa erat: ut testatum posteris faceret, nec sua nec suorum morte extinctam esse Dei promissionem: quin potius tunc vigere, & qui luce Solis & spiritu communi orbati erant, promissæ tamen hæreditatis semper manere consortes. Ipsis enim tacentibus & mutis, clamabat sepulchrum mortem non fuisse obstaculo quominus ejus possessionem adirent. Quæ cogitatio locum habere non potuit, nisi Abraham in cœlum fide suspiceret. Et dum cadaver uxoris *mortuum suum* vocat, tale significat mortis esse divortium, ut aliqua supersit conjunctio. Porro jus mutuæ necessitudinis inter vivos & mortuos non aliud fovet ac conservat quam futura restitutio. Sed præstat singula breviter ordine expendere.

4. *Peregrinus & advena sum.*] Huc tendit præfatio, vel ut suppliciter rogando, facilius impetret quod cupit, vel ut omnem cupiditatis invidiam tollat. Fatetur ergo, quia nonnisi precarium hospitium inter ipsos habet, sibi nullum patere sepulchrum, nisi eorum concessu. Quia autem vivo permiserant in sua ditione habitare: humanitatis erat, sepulchrum non negare mortuis. Si hic sensus arridet, tum sibi ab humilitate favorem conciliat Abraham: tum benigne secum à filiis Heth actum esse prædicans, stimulum illis ex laude addit, ut eadem qua cœperunt liberalitate uti pergant. Alter quoque sensus non male quadrat, quod Abraham, ut emptionis odium avertat, cupere se dicat, non in præsentis vitæ usum, non ambitione vel avaritia, sed tantum ne insepulti jaceant mortui. acsi diceret, Ego apud vos, sicuti hactenus, versari peregrinus non recuso: non inhio vestris prædiis, ut proprium aliquid possidens, de

æqua-

æqualitate vobiscum certem: mihi locum habere sufficit ubi sepeliamur.

6. *Princeps es Dei in medio nostri.*] Offerunt Hethæi gratuitum sepulchrum Abrahæ, ubicunque eligere placuerit. Testantur autem hoc se Abrahæ virtutibus dare. Jam ante vidimus, quicquid excellit, Divinum Hebræis vocari. Ideo principem Dei hoc loco intellige eximium & singulari præstantia. Et merito quem propter virtutes colunt, hoc insigniunt elogio: ut se Deo uni adscribere testentur quicquid virtutum in hominibus laude & reverentia dignum est. Jam aliquod pietatis semen in eo se profert, quod honore dignantur Abraham Hethæi, quem raris Spiritus Dei donis ornatum esse agnoscunt. Profani enim & feri homines barbaro fastu quamlibet præclara Dei dona, non secus ac margaritas porci, conculcant. Et tamen scimus quam multis vitiis refertæ fuerint illæ gentes: quo fœdior est magisque pudenda nostra ingratitudo, si Dei imaginem, dum ante oculos nostros fulget, nullo honore prosequimur. Sanctitas morum, Abrahæ favorem conciliat apud Hethæos, ut inter se eminere non moleste ferant. quæ igitur excusatio nobis, si virtutes in quibus conspicua est Dei majestas, minore in pretio habemus? Diabolicus vero est eorum furor qui Dei gratias non despiciunt solum, sed etiam ferociter oppugnant.

7. *Et surrexit Abraham.*] Recusat oblatum beneficium ab Hethæis: quod eo consilio factum quidam interpretantur, ne se in re tantula obnoxium redderet. Atqui potius hoc modo testari voluit nullam sibi esse gratuitam ab incolis possessionem, qui Dei manu ejiciendi erant ut in eorum locum succederet. semper enim omnes sensus habuit in Deum intentos, ut nudam ejus promissionem præsenti terræ dominio longe præferret. Modestiam quoque sancti viri commendat Moses, quum *surrexisse* dicit, *ut adoraret populum terræ*. Quantum ad nomen adorationis pertinet, simpliciter pro reverentia accipitur, quam quis declarat geniculatione vel alio corporis gestu. Eam porro communiter tam hominibus quam Deo deferre licet, sed diverso fine. mutuo homines coram hominibus, vel genu flectunt, vel caput incurvant, nempe politici honoris causa. Idem si religionis causa fiat, sacrilegium est. Religio enim non alium quam unius Dei cultum admittit. Ac pueriliter nugantur qui in vocibus duliæ & latriæ fucum faciunt, quum Scriptura generaliter adorationem ad homines transferri prohibeat. Cæterum ne quis miretur Abraham tam suppliciter & submisse agere, sciendum est id fuisse ex communi more & usu. Orientales enim immodicos fuisse in ceremoniis, notum est. Si Græcos vel Italos conferas nobiscum, sumus illis parciores. Atqui Aristoteles quum de Asiaticis & aliis barbaris loquitur, vitium illud notat quod nimis multas habeant adorationes. Quare non est quod nostris moribus metiamur hunc honorem, quem populo terræ exhibuit Abraham.

8. *Si est in animis vestris.*] Eos deprecatores constituit Abraham apud Hephron, ut sibi duplicem speluncam vendat. Quidam speluncam sic fuisse compositam putant, ut altera superior fuerit, altera inferior. Liberum sit cuique sequi quod magis placuerit: ego tamen potius divino, unum fuisse aditum, sed intus medio interstitio divisam fuisse speluncam. Hoc potius ad rem pertinet quod Abraham justum pretium offerens, æquitatem colit ac servat. Quotusquisque reperitur qui in emptionibus & aliis negotiis non suum commodum captet ex aliena jactura? Nam dum venditor duplo majorem quam æquum est, indicaturam facit, ut quam plurimum ab emptore extorqueat: rursus emptor venditorem tergiversando ad vile pretium trahere conatur, nullus est licitandi finis. Quantumvis autem speciosos habeat colores avaritia, facit tamen ut rectitudinis & justitiæ hinc inde obliviscantur qui inter se contrahunt. Hoc etiam deinde notare operæpretium est, quod sæpius edicit Abraham se agrum emere in sepulturæ usum. Atque in ea re tam verbosus est Moses, ut discamus cum patre nostro Abraham, ad spem resurrectionis mentes nostras erigere. Dimidiam sui partem ablatam esse videbat: sed quia certus erat non exulare uxorem à regno Dei, mortuam in sepulchro recondit, donec simul colligatur.

11. *Audi me.*] Tametsi serio instabat Hephron, ut gratis Abrahæ agrum donaret, manet tamen sanctus vir in suo proposito, ac tandem eum precibus suis ad venditionem agri cogit. Dum se excusat Hephron, magis exiguum esse pretium dicit quam ut contendere debeat Abraham. quadringentis autem siclis æstimat. Jam quum Josephus siclum sanctuarii valuisse dicat quatuor drachmas Atticas, si de illo sermo habetur, ex supputatione Budæi colligimus pretium agri fuisse circiter ducentas & quinquaginta libras Franciçæ monetæ: si de communi siclo intelligas, erit dimidia summa. Non tam scrupulosus erat Abraham quin recepturus fuerit majus aliquod donum, nisi certa ratio obstitisset. Amplis enim muneribus tam à rege Ægypti quam à rege Gerar donatus fuit: sed regulam illam tenuit, neque omnia, neque passim, neque ab omnibus sumenda esse. Nuper autem exposui agrum emisse, ne pedem terræ ullius hominis dono possideret.

16. *Et appendit Abraham.*] Nescio quid Hieronymo venerit in mentem, quum dicit literam unam detractam esse ex nomine Hephron postquam Abrahæ precibus victus, pecuniam pro agro accepit: quia vendito sepulchro truncata fuit vel imminuta ejus virtus: nam & nomen Hepbron postea quoque eodem modo quo ante scriptum legitur. Neque hoc ipsi Hepbron imputari debuit in peccatum, quod legitimum fundi sui pretium coactus accepit, quum liberaliter dare paratus foret. Siquid in ea re peccatum sit, totam culpam sustinet Abraham. Sed quis justam venditionem damnare audeat in qua utrimque religio, bona fides & æquitas servatur? Atqui sepulchri respectu agrum emebat Abraham. sed an ideo gratis cedere debuit Hephron, ac sepulchri prætextu, jure suo fraudari? Videmus ergo meras esse nugas. Canonistæ tamen, ut præposteri sunt & insulsi, temere arrepto Hieronymi dicto, statuerunt immane fore sacrilegium, si vendantur sepulchra. Interim tamen omnes sacrifici Papales nundinationem istam secure exercent: & quum fateantur cœmeterium commune esse sepulchrum, nullum effodi patiuntur nisi soluto pretio. *Argenteos transeuntes per mercatores.* Sic loquitur Moses, quod hic pecuniæ usus, mutua sit inter homines communicatio. Ea autem præcipue versatur in mercibus emendis & vendendis. Quod autem in fine capitis dicit Moses, agrum ab Hethæis Abrahæ stabilitum fuisse in possessionem: sensus est, emptionem fuisse publice consignatam. licet enim privatus homo venderet, populus tamen interfuit, ratumque habuit quod à duobus contractum erat.

CAPUT XXIV.

ABraham autem senex venit in dies, & Jehova benedixerat Abraham in omnibus.

2. Et dixit Abraham ad servum suum seniorem domus suæ, qui præerat omnibus quæ erant ei, Pone nunc manum tuam sub fœmore meo:

3. Et adjurabo te per Jehovam Deum cæli, & Deum terræ, quod non capies uxorem filio meo de filiabus Chenanæi, in cujus medio ego habito:

4. Sed ad terram meam, & ad cognationem meam perges, & capies uxorem filio meo Ishac.

5. Et dixit ad eum servus, Si forsitan noluerit mulier venire post me ad terram hanc, numquid reducendo reducam filium tuum ad terram unde egressus es?

6. Et dixit ad eum Abraham, Cave tibi ne forte reducas filium meum illuc.

7. Jehova Deus cæli, qui tulit me è domo patris mei, & è terra cognationis meæ, & qui loquutus est mihi, & qui juravit mihi, dicendo, Semini tuo dabo terram hanc: ipse mittet Angelum suum ante te, & capies uxorem filio meo inde.

8. Quod si noluerit mulier pergere post te, mundus eris ab adjuratione mea ista: duntaxat filium meum ne reducas illuc.

9. Et posuit servus manum suam sub fœmore Abraham domini sui, & juravit ei super re hac.

10. Et accepit servus decem camelos è camelis domini sui, & perrexit: quia omne bonum domini sui erat in manu ejus: & surrexit & profectus est in Aram-naharaim, ad civitatem Nachor.

11. Et genuflectere fecit camelos extra civitatem ad puteum aquæ, tempore vespertino, tempore quo egrediuntur *mulieres* quæ hauriunt.

12. Et dixit, Jehova Deus domini mei Abraham, occurrere fac nunc coram me hodie, & fac misericordiam cum domino meo Abraham.

13. Ecce ego sto juxta fontem aquæ, & filiæ virorum civitatis egrediuntur ad hauriendam aquam.

14. Sit ergo, puella ad quam dixero, Inclina nunc hydriam tuam, & bibam: & dixerit, Bibe, & etiam camelis tuis potum dabo: ipsam præparaveris servo tuo Ishac: & per hoc sciam quod feceris misericordiam cum domino meo.

15. Et fuit, antequam ipse complevisset loqui, ecce Ribca egrediebatur, quæ nata erat Bethuel filio Milchah uxoris Nachor fratris Abraham, & hydria ejus erat super humerum ejus.

16. Puella autem erat pulchra aspectu valde, virgo, & vir non cognoverat eam; quæ descendit ad fontem, & implevit hydriam suam, & ascendit.

17. Itaque cucurrit servus in occursum ejus, & dixit, Potum da mihi nunc parum aquæ ex hydria tua.

18. Et dixit, Bibe domine mi. & festinavit, & demisit hydriam suam super manum suam, & potum dedit ei.

19. Ubi complevit potum dare ei: tunc dixit, Etiam camelis tuis hauriam, donec compleverint bibere.

20. Et festinavit, & effudit hydriam suam in canale, & cucurrit adhuc ad puteum ut hauriret: & hausit omnibus camelis ejus.

21. Porro vir stupebat super ea tacens, ut sciret utrum secundasset Jehova viam suam, an non.

22. Et fuit, quum complevissent cameli bibere, protulit vir inaurem auream, semissis pondus ejus; & duas armillas, & *posuit* super manus ejus: decem aurei pondus earum.

23. Et jam dixerat, Filia, cujus es? indica nunc mihi, numquid est in domo patris tui locus nobis ad pernoctandum?

24. Et dixerat ad eum, Filia Bethuel sum, filii Milchah, quem peperit ipsi Nachor.

25. Et dixit ad eum, Etiam palea, etiam pabulum multum est apud nos, etiam locus ad pernoctandum.

26. Et inclinavit se vir, & incurvavit se Jehovæ.

27. Et dixit, Benedictus Jehova Deus domini mei Abraham, qui non dereliquit misericordiam suam & veritatem suam à domino meo. Ego in via, duxit me Jehova ad domum fratrum domini mei.

28. Et cucurrit puella, Et nunciavit domui matris suæ secundum verba hæc.

29. Et ipsi Ribca erat frater, & nomen ejus Laban: & cucurrit Laban ad virum foras ad fontem.

30. Fuit autem, quum vidisset inaurem & armillas in manibus sororis suæ, & quum audisset ipse verba Ribcah sororis suæ, dicendo, Sic loquutus est ad me vir: venit ad virum, & ecce, stabat juxta camelos, juxta fontem.

31. Et dixit, Ingredere benedicte Jehovæ, ut quid manes foris? & ego paravi domum, & locum camelis.

32. Et venit vir ad domum, & solvit camelos, & dedit paleam & pabulum camelis, & aquam ad lavandum pedes ejus, & pedes virorum qui erant cum eo.

33. Et positum est coram eo, ut comederet: & dixit, Non comedam donec loquutus fuero verba mea. Et dixit, Loquere.

34. Dixit

34. Dixit igitur, Servus Abraham sum.
35. Jehova autem benedixit domino meo valde, & magnificatus est, & dedit ei pecudes & boves, & argentum, & aurum, & servos, & ancillas, & camelos, & asinos.
36. Et peperit Sarah uxor domini mei filium domino meo post senectutem suam, & dedit ei omnia quæ sunt ei.
37. Et jurare fecit me dominus meus, dicendo, Non capies uxorem filio meo de filiabus Chenaanæi, in cujus terra ego habito:
38. Sed ad domum patris mei perges, & ad familiam meam, & capies uxorem filio meo.
39. Et dixi domino meo, Forsitan non perget mulier post me.
40. Et dixit ad me, Jehova, in cujus conspectu ambulavi, mittet Angelum suum tecum, & secundabit viam tuam: & capies uxorem filio meo de familia mea, & de domo patris mei.
41. Tunc mundus eris ab adjuratione mea, si veneris ad familiam meam: & si non dederint tibi, eris mundus ab adjuratione mea.
42. Veni igitur hodie ad fontem, & dixi, Jehova Deus domini mei Abraham, si tu nunc secundas viam meam per quam ego ambulo:
43. Ecce, ego sto juxta fontem aquæ: itaque sit, virgo quæ egredietur ad hauriendum, & dixero ei, Da mihi potum nunc parum aquæ ex hydria tua:
44. Et dixerit mihi, Etiam tu bibe, & etiam camelis tuis hauriam: ipsa *sit* uxor quam præparavit Jehova filio domini mei.
45. Ego antequam complerem loqui in corde meo, ecce Ribca egrediebatur, & hydria ejus erat super humerum ejus, & descendit ad fontem, & hausit: & dixi ad eam, Da mihi potum nunc.
46. Et festinavit, & demisit hydriam suam desuper se, & dixit, Bibe, & etiam camelis tuis potum dabo. Et bibi, & etiam camelis dedit potum.
47. Et interrogavi eam, & dixi, Filia cujus es? Et dixit, Filia Bethuel filii Nachor, quem peperit ei Milchah. Et posui inaurem super nares ejus, & armillas super manus ejus:
48. Et inclinavi me, incurvavique me Jehovæ, & benedixi Jehovæ Deo domini mei Abraham, qui duxit me per viam * veritatis, ut acciperem filiam fratris domini mei filio ejus. * vel, *certam, fidam.*
49. Et nunc si facitis misericordiam & veritatem cum domino meo, indicate mihi: & si non, indicate mihi, & vertam me ad dexteram vel ad sinistram.
50. Et responderunt Laban & Bethuel, & dixerunt, A Jehova egressa est res: non possumus loqui ad te malum vel bonum.
51. Ecce, Ribca coram te, accipe, & vade: & sit uxor filio domini tui, quemadmodum loquutus est Jehova.
52. Et fuit, quando audivit servus Abraham verba eorum, incurvavit se super terram Jehovæ.
53. Et protulit servus vasa argentea, & vasa aurea, & vestes, & dedit ipsi Ribcæ, & pretiosa dedit fratri ejus & matri ejus.
54. Et comederunt, & biberunt, ipse & viri qui erant cum eo, & pernoctaverunt: & surrexerunt mane: & dixit, Dimitte me *ut vadam* ad dominum meum.
55. Et dixit frater ejus & mater ejus, Maneat puella nobiscum per dies, vel decem, postea * ibis.
56. Et dixit ad eos, Ne retardetis me, quando Jehova secundavit viam meam: dimittite me, & ibo ad dominum meum. * vel, *ibit*
57. Et dixerunt, Vocemus puellam, & interrogemus os ejus.
58. Et vocaverunt Ribcam, & dixerunt ad eam, Numquid ibis cum viro isto? Et dixit, Ibo.
59. Et dimiserunt Ribcam sororem suam, & nutricem ejus, & servum Abraham, & viros ejus:
60. Et benedixerunt Ribcæ, & dixerunt ei, Soror nostra es, sis in millia decem millium, & hæreditet semen tuum portam odio habentium illud.
61. Et surrexit Ribca & puellæ ejus, & ascenderunt super camelos, & perrexerunt post virum: & tulit servus Ribcah, & abiit.
62. Ishac autem veniebat qua venitur à Puteo viventis videntis me: & ipse habitabat in terra Meridiana.
63. Et egressus erat Ishac ad orandum in agro, dum declinaret vespera: & elevavit oculos suos, & vidit, & ecce cameli veniebant.
64. Tunc elevavit Ribcah oculos suos, & vidit Ishac, & projecit se de camelo.
65. Jam autem dixerat ad servum, Quis est vir iste qui ambulat per agrum in occursum nostrum? Et dixit servus, Ipse est dominus meus: & accepit velum, & operuit se.
66. Et narravit servus ipsi Ishac omnia quæ fecerat.
67. Et introduxit eam Ishac in tabernaculum Sarah matris suæ, & accepit Ribcah, fuitque ei in uxorem, & dilexit eam: & consolatus est se Ishac post matrem suam.

1. *Et Abraham senex.*] Transit Moses ad narrandum matrimonium Isaac: quod scilicet Abraham quum se videret senio confectum, filio prospexerit ne uxorem duceret in terra Chanaan. Nam hoc loco diserte exprimit Moses, Abraham fuisse senem, ut sciamus ipsa ætate fuisse admonitum de quærenda filio suo uxore. Nam senectus ipsa, quæ ut plurimum non procul distat à morte, ad ordinandum familiæ nostræ statum inducere nos debet, ut nobis quoque mortuis inter posteros salva pax maneat, vigeat timor Domini & ordo recte compositus. Erat quidem viridis adhuc senectus Abrahæ, ut postea videbimus: sed quum annos suos supputaret, mature duxit consulendum esse filio suo. Profani homines partim quia non satis honorifice de conjugio sentiunt, partim quia non expendunt quantum momenti fuit in conjugio Isaac, mirantur in rebus tam minutis occupari Mosen, vel potius Dei Spiritum: verum si adsit ea quæ debet in sacris legendis religio, facile erit intelligere nihil hic esse superfluum. Nam quia vix sibi persuadent homines, Dei providentiam usque ad conjugia extendi: tanto magis in hanc partem insistit Moses. præcipue vero docere voluit, Deum singulari cura domum Abrahæ dignatum esse, quod Ecclesia inde oritura esset. Sed præstabit singula ordine suo digerere.

2. *Et dixit Abraham ad servum suum seniorem.*] Commune hic quidem patrum officium præstat Abraham, dum laborat & sollicitus est de eligenda filio suo uxore. Sed aliquanto longius respicit: quia enim sacro fœdere Deus ipsum à Chananæis diviserat, merito timet ne Isaac affinitate cum illis se implicans, Dei jugum excutiat. Putant alii tantopere illi displicuisse pravos gentium illarum mores, ut censuerit infelix fore conjugium filii si inde uxorem acciperet. Verum peculiaris fuit illa quam dixi ratio, quod genus suum cum Chananæis misceri noluerit, quos sciebat divinitus jam esse exitio devotos. Imo quum illorum interitu mittendus esset in terræ possessionem, injunctum ei dissidium fuit quasi cum perpetuis hostibus. Et quamvis apud eos tranquille habitaverit ad tempus, non tamen sobolem potuit habere cum illis communem quin confunderet quæ Dei mandato distincta erant. Ergo integer hac in separatione manere voluit, & suos servare integros. *Pone manum tuam.* Satis constat solennem fuisse jurisjurandi ritum: sed an primus eum induxerit Abraham, an vero à patribus acceperit, nescitur. Plerique ex Judæis Abraham fuisse auctorem tradunt: quia eorum judicio, tantundem valebat hæc ceremonia, acsi servus per sanctitatem divini fœderis juraret: quia in ea corporis parte erat Circumcisio. Christiani vero scriptores manum femori impositam judicant in honorem benedicti seminis: fieri tamen potest ut aliud spectaverint primi illi Patres. Et sunt ex Judæis qui asserunt fuisse hoc subjectionis symbolum, quum super femur domini servus juraret. Est quidem illud magis plausibile, hoc modo jurasse veteres per Christum: sed quia non libenter incertas divinationes sequor, rem in medio relinquo. Quanquam mihi simplicius hoc postremum videtur, quod servi dum se fideles dominis fore jurabant, subjectionem hac ceremonia testari soliti fuerint: præsertim quum dicant in quibusdam Orientis partibus adhuc servari hunc morem. Profanum quidem ritum non fuisse, qui Dei gloriæ quicquam detraheret, inde colligimus quod interponitur Dei nomen. Manum quidem admovet servus ad femur Abrahæ: sed hic servum adjurat per Deum cæli & terræ creatorem. Atque hæc sancta est jurandi regula, quum Deus testis invocatur & judex. neque enim alio transferri potest hic honor sine Dei contumelia. Porro docemur exemplo Abrahæ, non peccare eos qui jusjurandum legitima de causa exigunt. Neque enim hoc inter Abrahæ vitia narratur, sed in maximam ejus laudem: negotium vero fuisse maxime serium prius ostendi, nempe ut in posteris ratum esset Dei fœdus. jam quam sollicite adhibito jurejurando caveret, justis rationibus impulsus fuit. Ea proculdubio indoles, imo virtus relucebat in Isaac, & præter divisias iis animi & corporis dotibus pollebat, ut multi ejus affinitatem cupide appeterent. Timet igitur pater ne post mortem suam illum suis blanditiis captent terræ incolæ. Jam ut fortiter resistat blanditiis, quarum laqueos pauci effugiunt juvenes, pudore tamen & metu offensionis vinci posse cogitat. Iis & similibus periculis occurrere voluit sanctus vir, quum jurejurando interposito servi sui fidem obstrinxit: & fieri potest ut eum impulerit occulta aliqua necessitas.

3. *Quod non accipies uxorem.*] Hinc apparet qualis disciplina floruerit in domo Abrahæ. Tametsi hic servus erat: quia tamen à patrefamilias præfectus erat, non obstitit illi sua conditio quin secunda à domino illi potestas esset, ut ipse quoque Isaac hæres ac successor, ejus imperio se submitteret. Tantum valuit Abrahæ auctoritas & reverentia, ut servum suo loco substituens, solo nutu aut verbo, jus quod sibi ægre retinent alii patresfamilias, illi acquireret. Perspicitur etiam modestia Isaac, qui se à servo regi passus est. frustra enim cum servo transigeret Abraham, nisi filium suum obsequentem & morigerum fore persuasus esset. Patet igitur quam reverenter patrem coluerit: quia hic ejus obedientia confisus, famulum secure advocat. Jam hoc exemplum communis regulæ instar nobis esse debet, non licere filiis familias matrimonium contrahere nisi ex parentum arbitrio. Et certe hoc dictat naturæ æquitas, ut in re tanta filii à parentum voluntate pendeant: quo magis detestanda est Papæ barbaries, qui sacrum hoc vinculum abrumpere ausus est. Quare cohibenda est juvenum lascivia, ne patribus inconsultis, temere ad nuptias convolent.

4. *Sed ad terram meam, & ad cognationem.*] Videtur in loco eligendo, hoc sequutus esse Abraham, quod libentius inde ventura erat uxor filio, quæ gentili vel conterraneo nuberet. Quia autem postea sequitur servum venisse in Padam Aram, hinc quidam colligunt Mesopotamiam fuisse patriam Abrahæ: sed facilis esset hujus nodi solutio. Scimus Mesopotamiam non modo eam regionem fuisse quæ inter Tigrin & Euphratem continebatur: sed Chaldææ quoque partem sub se comprehendisse. nam Babylon sæpe à profanis scriptoribus in ea locatur. Hebraicum nomen tantundem valet ac Syria fluviatilis. Aram vocant Syriam quæ non procul à Judæa incipiens, Armeniam & alias amplas regiones late complexa, fere ad Euxinum pontum extenditur. Quum autem terras proprie designant quas alluunt vel præterfluunt Tigris & Euphrates, addunt nomen Padam. Scimus enim Mosen non subtiliter, sed plebeio stylo loquutum esse. Verum quia postea cap. 29. vers. 4. refert Moses Charris habitasse Laban filium Nachor: mihi verisimile est, hunc qui in Chaldæa substiterat, quia molestum foret relinquere natale solum, successu temporis animum mutasse: vel quia eum cogebat pietas adesse patri jam decrepito & caduco, vel quia commodam illic non minus quam in patria habitationem esse audierat. Certe non simul migrasse, ex capite undecimo notum est.

5. *Et dixit ad eum servus.*] Quod de Isaac nihil objicit, conjicere licet sic de ejus probitate fuisse persuasum, ut patri morigerum fore non dubitet. Laudanda autem est ejus religio, quod non temere ad jurandum prosilit: fidei & diligentiæ quæ ea officio ejus erant, fidem jurejurando interposito facere licuit. Sed quia ab aliorum voluntate pendebat negotii confectio, hanc exceptionem merito & prudenter adducit, Quid si puella nolit sequi?

6. *Ne forte reducas filium meum illuc.*] Si forte

ex

ex voto non reperietur uxor, ejus rei eventum Domino commendans Abraham, quod præcipuum est mordicus retinet, ne filius Isaac in patriam redeat: quia hoc modo se promissa hæreditate privasset. Maluit igitur sub spe inquilinum versari in terra Chanaan, quam inter cognatos in solo natali quiescere. Atque ita videmus in rebus perplexis & confusis nulla curarum agitatione abductum à Dei mandato fuisse animum sancti viri. Ac nos ejus exemplo monemur, per quævis obstacula sequendum esse Deum. Postea tamen declarat se melius sperare. Quibus verbis confirmat spem servi sui, ut eo alacrius prosperum eventum animo præsumens, ad iter se accingat.

7. *Jehova Deus cæli.*] Duplici argumento colligit prospere cessurum per Dei gratiam quod de filii conjugio deliberat. Primum, quia Deus non frustra ipsum è patria in alienam terram adduxerit: deinde, quia non falso pollicitus fuerit terram in qua peregrinus habitat, daturum ejus semini. Merito autem confidere potuit talem fore consilio suo exitum, quod nonnisi Deo auctore, & quasi ejus auspiciis susceperat. Solus enim Dei intuitus, ejus animum avertit à filiabus Chanaan. Videtur tamen parum scite colligere, Deum uxorem daturum filio ex patria & cognatione cui valedixit. Sed quia nonnisi auctore Deo cognatos reliquit, eorum animos flexurum sperat ut propitii sint ac faventes. Interea ex præteritis Dei beneficiis statuit sibi in præsenti negotio manum ejus non defore: acsi diceret, Ego qui Dei mandato patriam reliqui, & cujus continuum auxilium sum expertus in mea peregrinatione, non dubito eundem fore itineris tui gubernatorem: quia ejus promissione fretus hoc tibi mandatum injungo. Modum juvandi designat, quod Deus Angelum missurus sit: quia sciebat Angelorum opera suis opem ferre, idque jam multis documentis cognoverat. Deum cæli vocando, celebrat ejus potentiam, quæ fiduciæ materiam dabat.

10. *Et accepit servus decem camelos.*] Camelos secum deducit, qui testentur Abraham hominem esse divitem & copiosum, ut facilius impetret quod cupit. Neque enim ingenua puella facile passa foret in longinquam regionem se abstrahi nisi commoda vitæ ratione proposita. Ipsum per se exilium satis triste est, ut paupertas comes non accedat. Ergo ne metu inopiæ absterreatur puella, quin potius eam liberalis conditio invitet, camelos decem muneribus onerat, ut re ipsa probet in Chaldæa domesticam Abrahæ opulentiam. Quod sequitur, *omnem Abrahæ substantiam fuisse in manu servi*, quidam ex Hebræis male exponunt, servum in tabulis descriptas & consignatas omnes Abrahæ copias secum tulisse. Est enim causæ redditio, ne cui minus probabile videatur servum sibi sumpsisse tantum potestatis. Ergo quia dixerat Moses servum hominem cum tam lauto & splendido apparatu iter fuisse ingressum, mox subjicit, in ejus arbitrio id fuisse, quod totam Abrahæ substantiam in manu haberet. Quum dicit venisse in urbem Nachor, neque urbis nomen exprimit, nec partem Chaldeæ, vel alterius regionis ubi habitabat: sed tantum dicit generaliter venisse in Syriam fluviorum. de qua voce aliquid supra attigi.

12. *Jehova Deus domini mei.*] Servus consilio destitutus, ad preces se confert. Neque tamen simpliciter petit consilium à Domino: sed puellam quam destinavit uxorem Isaac, sibi offerri cum certa nota, unde colligat sibi divinitus oblatam esse. Quod in re tam confusa non stupet quasi attonitus, sed in preces collecto animo erumpit, pietatis & fidei signum est. Sed divinatio qua utitur, cum vera orandi regula non satis videtur congruere. Primum, scimus neminem rite precari nisi qui vota sua Deo subjicit. Quare nihil minus consentaneum quam nostro arbitratu quicquam Deo præscribere. Ubi igitur servi religio, qui pro suo desiderio legem Deo imponit? Deinde, nihil in precibus nostris ambiguum esse debet: certitudo autem nonnisi ex verbo petenda. Jam quum sibi divinationem fingat servus, videtur perperam à legitima orandi modestia discedere: quum enim eum deficiat promissio, de re tota nihilominus fieri certus cupit. Atqui Deus votum ejus exaudiens, ipso eventu demonstrat sibi gratum fuisse. Itaque sciendum est, quamvis specialis promissio in promptu non extaret, servum tamen non temere nec pro carnis libidine sic fuisse precatum, sed arcano Spiritus instinctu. Neque enim obstat lex communis qua devincti sunt omnes pii, quin Dominus ubi aliquid extraordinarium dare constituit, illuc quoque servos suos impellat: non quod eos abducat à verbo suo, sed mutum quia in forma orandi singulare aliquid concedit. Summa autem est, Domine, si occurret puella quæ rogata ut potum mihi præbeat, etiam benigne & comiter offerat camelis meis, hanc ego petam uxorem domino meo Isaac, acsi mihi abs te da manu in manum tradita foret. Videtur quidem dubiam conjecturam arripere: sed quia in Dei providentiam recumbit, certo persuasus est sibi indicium illud instar oraculi fore: quia Deus quem habet expeditionis suæ præsidem, eum errare non finet. Interim hoc notatu dignum, quod signum notitiæ non procul accersit, sed ex re præsenti sumit. nam quæ ignoto hospiti tam humana erit, suo officio specimen dabit probæ naturæ. Hoc ideo observare convenit, ne curiosi homines hoc exemplum ad vana præsagia trahant. In verbis hæc notanda sunt. Deum heri sui Abrahæ compellat: non quod ipse ab ejus cultu sit alienus; sed quia res de qua agitur, à promissione Abrahæ data pendet. Nec sane illi orandi aliunde fiducia quam ex fœdere quod Deus pepigerat cum Abrahæ domo. *Occurrere fac nunc.* Hieronymus vertit, Occurre: sed verbum est transitivum, quo significat Abrahæ servus, sic Dei consilio & manu disponi hominum negotia ut non sint fortuiti rerum eventus: acsi diceret, Domine, frustra huc & illuc circumspiciam, frustra meo labore, industria, & variis artibus successum captabo, nisi tu negotium dirigas. Quum vero continuo post subjicit, *Fac misericordiam cum servo tuo*, significat non alio se jure fretum hoc audere, nisi quia Deus gratiam suam Abrahæ pollicitus fuerat.

15. *Antequam ipse complevisset loqui.*] Contextus Mosis satis demonstrat non stulte conceptum fuisse votum. Ipsa etiam celeritas raram Dei indulgentiam ostendit, quod hominem non patitur Deus diu cum anxietate luctari. Domo quidem prius exierat Rebecca quam ille precari inciperet: sed tenendum est, Dominum, penes quem & temporum momenta sunt, & hominum gressus, sic utrinque temperasse omnia, ut providentiam suam clare testatam faceret. nam interdum nostra desideria longius suspendit, ut precando fatigati, videamur tamen operam lusisse. sed in hoc negotio ne obscura esset sua benedictio, repente affulsit. Idem & Danieli contigit, cui ante finem precationis apparuit Angelus. *Dan. 9. vers. 21.* Tametsi autem nostra segnitia sæpe contingit ut Dominus ad præstandum sit tardior, sæpe tamen differri expedit quod petimus. Interim certis exemplis palam & conspicue probavit, quamvis non statim respondeat eventus, nunquam tamen irritas esse suorum preces: imo semper illud impleri, antequam clament, sibi curæ esse eorum necessitates. *Jesa. 65. vers. 24.*

21. *Et vir stupebat super eam tacens.*] Admiratio hæc servi Abrahæ, ostendit fuisse animi dubium. Secum tacitus explorat an iter suum Deus fortunaverit. Nihildum igitur habet certi de illa Dei gubernatione, cujus symbolum vel tesseram sibi ipse sumpserat? Respondeo, nunquam ita numeris omnibus absolutam esse in sanctis fidem, quin multæ dubitationes occurrant. Nihil igitur absurdi, si servus Abrahæ in genere, Dei providentiæ se com-

mittens, inter multas cogitationes alternet atque æstuet. Deinde fides, quamvis pacatos & quietos reddat piorum animos, ut patienter Deum expectent, non excutit tamen illis omnem curam: quia necesse est patientiam ipsam sollicita expectatione exerceri, donec compleat Dominus quod promisit. Cæterum quamvis hæsitatio ista servi Abrahæ, vitio non careat, quia manat à fidei infirmitate: ideo tamen excusabilis est, quod non alio deflectit oculos, sed tantum ab eventu confirmationem petit, ut sibi Deum adfuisse sentiat.

22. *Protulit vir inaurem.*] Quod pretiosis monilibus ornat puellam, fiduciæ signum est. Nam quum multis documentis constet probum & frugi ministrum fuisse, non projiceret sine delectu opes domini sui. Scit igitur non male collocari munera illa: vel saltem bonitate Dei fretus, quasi futuri conjugii arrham, fideliter dispensat. Sed quæritur an Deo probentur ejusmodi ornamenta, quæ non tam ad munditiem quam ad pompam spectant. respondeo, non semper referri in Scripturis quæ imitari conveniat. Quicquid generaliter præcipit Dominus, pro inflexibili regula habendum est. particularibus quidem exemplis inniti, non modo periculosum est, sed etiam ineptum & absurdum. Jam in cultu corporis quantopere Deo non fastus tantum, vel ambitio, sed omnis luxuries displiceat, scimus. Ut absit interior cordis cupiditas: damnat immodicum & superfluum nitorem, qui in se multorum vitiorum continet illecebras. Jam vero ubi pura cordis sinceritas in splendido ornatu reperietur? raræ certe hoc esse virtutis omnes agnoscunt. Nostrum quidem non est præcise quolibet ornatu interdicere: quia tamen prava aliqua vanitate corruptum est quicquid frugalem usum excedit: præsertim vero quia hac in parte inexplebilis est mulierum cupiditas: non tantum mediocritas colenda est, sed etiam abstinentia, quoad fieri potest. Et clanculum obrepit ambitio, ut ornatus paulo nitidior mox in *πομπὴν* ebulliat. Quantum ad inaures & armillas Rebeccæ spectat, sicuti non dubito tunc in usu fuisse apud divites, ita ferebat seculi integritas ut parce & frugaliter illis uterentur: & tamen vitium non excuso. Nos quidem nihil juvat exemplum vel sublevat, si pravas libidines, quas etiam sublatis fomentis restringuere plusquam difficile est, titillamus & magis accendimus. quæ auro fulgere appetunt mulieres, corruptelæ suæ prætextum quærunt in Rebecca. Cur non igitur ad austerum illud vitæ genus, & rusticum laborem se perinde conformant? Sed quemadmodum jam dixi, falluntur qui sanctorum exempla contra communem Dei Legem sibi posse suffragari putant. Si quis objiciat, hoc ab honestæ castæque puellæ verecundia abhorrere, quod ab homine extraneo, & nunquam prius viso inaures & armillas recepit: primum fieri potest ut multos sermones Moses prætereat ultro citroque habitos, quibus adductam fuisse probabile est ut recipere auderet. Potest etiam fieri ut priore loco narret quod ordine erat posterius. Sequitur enim paulo post in contextu, servum Abrahæ sciscitatum, *cujusnam esset filia.* Simul reputanda nobis est seculi illius integritas. Unde fit ut puellam urbe solam egredi probrosum non esset, nisi quod tunc mores hominum non adeo severam pudicitiæ custodiam requirebant? Ex contextu quidem apparet, ornatum illi non turpis lenocinii causa datum esse: sed quem parentibus proferret, quo facilior ad sponsalia esset ingressus. De pretio non consentiunt interpretes. Inaures æstimat Moses dimidio siclo, armillas decem siclis. Hieronymus pro dimidio posuit duos siclos. Ego genuinum sensum esse existimo, quod armillæ decem siclos valuerint: frontale vero vel inaures dimidium, hoc est, quinque siclos. Nam quum nihil post vocem בקע addatur, relatio est ad majorem numerum. Alioquin minime concinna esset proportio inter armillas & ornatum capitis. Porro si pro quatuor Atticis drachmis siclum accipimus, leve pretium erit. Itaque pondus auri notari puto, quod multo majorem summam conficeret quam nummus.

26. *Et inclinavit se vir.*] Quum audit servus Abrahæ se incidisse in filiam Bathuelis, magis ac magis in spem bonam erigitur. Neque tamen, ut profani homines solent, tanquam occursu fortuito gaudet: sed Deo gratias agit, ejus providentiæ acceptum ferens quod recta fuerit tam opportune deductus quo volebat. Non ergo jactat secundam fortunam: sed Deum prædicat clementer & fideliter egisse cum Abraham: hoc est, misericordiæ suæ causa, veracem in promissis adimplendis fuisse. Transfertur quidem ad homines loquutio: sicuti paulo post vers. 49. in hoc eodem capite sequitur, *Si facturi estis misericordiam & veritatem cum domino meo Abraham, indicate mihi.* Proprie tamen in Deum competit, quod gratuito faveat hominibus, ideoque propensus sit ad beneficentiam: deinde, quod eorum spem nunquam frustrando, fidum se ac veracem probet. Docet igitur hæc gratiarum actio, semper ante oculos habendam esse Dei providentiam, ut illi tribuamus quicquid nobis prospere succedit.

28. *Nunciavit in domum matris.*] Fieri potest ut seorsum habitaverit mater Rebeccæ: non quod divisam haberet familiam à marito: sed ut filias & ancillas sub custodia sua haberet. Simplicius etiam exponere licet, recta venisse in cubiculum matris, quia liberius illi quam patri rem gestam narrare poterat. Probabile autem est, quum uxoris relatu factus certior esset Bathuel, utriusque jussu missum fuisse filium Laban qui hospitem adduceret. Reliqua expositione non indigent.

33. *Non comedam donec.*] Incipit Moses ostendere qualiter adducti fuerint parentes Rebeccæ ut eam nepoti suo darent in uxorem. Quod servus apposito cibo vesci recusat nisi re confecta, in eo perspicitur sedulitas ejus & fides. atque hoc inter beneficia quibus Deus servum suum Abraham dignatus est, merito censebitur, quod servum tam fidelem & officio intentum habuerit. Cæterum quum sanctæ disciplinæ hæc fuerit merces, ne miremur paucissimos tales inveniri, quando tam male passim reguntur. Porro tametsi videtur supervacuum texere sermonem: nihil tamen est quod non ad præsentem causam valeat. Sciebat hunc affectum ingenitum esse parentibus à natura, ut non libenter filias suas procul amandent. Primum igitur commemorat Abrahæ divitias, ne dubitent viro locupleti filiam locare. Deinde exponit, Isaac genitum fuisse ex matre vetula: non tantum ut sciant insigni Dei miraculo fuisse patri donatum, unde conjicere licebat divinitus ad res magnas & præclaras esse ordinatum: sed ut ab ætate accedat commendatio. Tertio affirmat, Isaac unicum fore patris hæredem. Quarto refert, se jurejurando adactum esse ut quæreret hero suo Isaac uxorem è cognatione sua. Hoc autem studium Abrahæ ad eos movendos valde efficax erat. Quinto refert, Abraham sperasse Deum fore itineris ducem, ut omnia illi sua negotia committebat. Sexto, in quam formam precatus sit Deum recitat. Septimo testatur, quicquid sua precatione complexus erat, se à Domino impetrasse: ut appareat conjugium istud de quo acturus est, placere Deo. Nunc videmus narrationis finem esse, ut Rebeccæ parentibus persuadeat neque fallendi causa se fuisse missum, nec se astute vel obliquis artibus quicquam egisse, sed in timore Domini, ut postulat conjugii religio. Deinde nihil se petere quod non illis utile sit & honorificum. Denique, Deum fuisse totius rei moderatorem. Porro quod servus Abrahæ Angelum Dei sibi expeditionis ducem fore persuasus, neque preces ad illum convertit, neque gratiarum actio-

actionem: hinc discamus, Angelos non ideo nobis constitui benedictionum Dei ministros ut à nobis invocentur, vel Dei cultum in se transferant: quemadmodum hæc superstitio fere in toto mundo grassatur, ut homines ab unico bonorum omnium fonte ad rivulos partem fiduciæ suæ derivent. Particulam illam, *Deus in cujus conspectu ambulavi*, quamvis alii ad probitatem & bonam conscientiam Abrahæ referant, ego potius de fiducia interpretor, quod scil. Deum sibi proposuerit vitæ gubernatorem, seque illi curæ esse confisus, ab ejus gratia pependerit. *Si facitis misericordiam.* Nuper dixi quid valeat hæc loquutio, nempe humanitatem præstare, & bona fide agere. Ita modeste & suppliciter rogat ut in conjugium Isaac & Rebeccæ consentiant. Si repulsam ab illis passus fuerit, iturum dicit se vel ad dextram vel ad sinistram, hoc est, alibi sibi prospecturum. Dextram enim & sinistram, recte viæ opponit qua deductus ad ipsos fuerat. Futilis autem argutia quam adducunt quidam Hebræi, quod iturus sit ad Lot, vel ad Ismaël.

50. *A Jehova egressa est res.*] Quia ex hominis sermone persuasi sunt Deum hujus esse conjugii auctorem, negant sibi fas esse quicquam disceptandi causa loqui. Dicunt autem à Domino rem egressam, quia voluntatem suam claris signis patefecerat. Hinc perspicimus, quamvis partim suffocata esset vera religio, partim vitiosis erroribus infecta, nunquam tamen ita penitus extinctum fuisse Dei metum quin staret hoc axioma, & omnium animis infixum maneret, Deo parendum esse. Quod si miseri idololatræ, qui fere à pietate desciverant, se Deo subjecerunt, quod ab ejus nutu deflectere nefas esset: quanto nos ad obsequium promptiores esse convenit? Ergo simulac comperta nobis est Dei voluntas, non tantum sileant linguæ, sed omnes sensus quiescant: quia sacrilega audacia est ullam cogitationem quæ repugnet, admittere.

52. *Adoravit.*] Iterum repetit Moses, servum Abrahæ gratias egisse Deo: nec abs re hoc pietatis officium toties inculcat: quia quum nihil magis requirat à nobis Deus, plusquam fœda ignavia in hac parte se prodit. Agnitio beneficiorum Dei, sacrificium est optimi odoris: imo cultus omnibus sacrificiis præstantior. Innumeris assidue beneficiis cumulantur homines à Deo. Ergo minime ferenda est ingratitudo, nisi se in illis celebrandis exerceant.

54. *Et surrexerunt mane.*] In hoc sermone accuratius insistit Moses, partim ut fidele servi studium in explendis domini mandatis commendet: partim ut doceat, ejus animum Dei Spiritu fuisse accensum. sic enim ardet ut nullas inducias aliis, nec sibi ullam relaxationem concedat. Tametsi ita se gessit ut probum & frugi servum decebat: non tamen dubium est quin eum Dominus impulerit, in gratiam Isaac. Sic Dominus pro suis dormientibus excubat, absentium negotia expedit ac conficit: omnes affectus, quoad expedit, flectit ad eos juvandos. Quod dies decem, quibus discessum Rebeccæ differri postulant Laban & mater, quidam accipiunt pro annis vel mensibus, nimis coactum est. Fuit enim muliebre votum matris, quia ægre ferebat protinus è sinu suo puellam abduci.

57. *Vocemus puellam.*] Quum simpliciter filiam suam prius desponderit Bethuel, nunc parum constanter manere videtur in proposito: verum quod prius sine exceptione filiam suam obtulerunt, intelligi debet, quantum in ipsis erat. Nunc vero docet Moses eos tyrannidem non exercuisse in filiam, ut invitam extruderent, vel cogerent nubere cui nollet: sed liberum ei consensum detulisse. Sacra quidem in hoc negotio parentibus auctoritas esse debet: sed tenenda est media ratio, ut sponte ac mutuo consensu inter se contrahant partes. Quod tam præcise respondet Rebecca, non ita accipere convenit, acsi domum paternam contemneret, vel procax juvencula maritum nimis cupide appeteret: sed quia rem patris auctoritate & matris consensu transactam esse videt, ipsa quoque annuit.

59. *Et dimiserunt Ribcam puellam.*] Primo refert Moses honeste dimissam fuisse Rebeccam: quia adjuncta illi fuit nutrix. Porro mihi dubium non est quin nutrices habuerint domesticas quæ ancillæ erant: non quod matres prorsus ab officio cessarent, sed quod educationis curam mandarent uni certæ ancillæ. Dictæ igitur sunt nutrices quæ matres subsidiaria opera juvabant. Postea subjicit, *cognatos illi benedixisse*: quo verbo significat precatos illi esse felicem statum. Scimus solennem omnibus seculis ac gentibus hunc fuisse ritum, ut faustis ominibus conjugia prosequi solerent. Tametsi autem multum degeneravit posteritas à pura & genuina patrum ratione, voluit tamen Deus publicum aliquod extare testimonium, quo admonerentur homines non esse legitimas nuptias, nisi quæ rite consecratæ forent. Jam benedictionis formam, quæ hic refertur, in communi usu fuisse probabile est: quia natura dictat, propagationem sobolis esse proprium conjugii finem. Et sub victoria comprehenditur felix vitæ status. Dominus tamen eorum linguas direxit ad vaticinium quod ipsis ignotum erat. *Portas hostium possidere*, significat imperio potiri: quia in portis exercebantur judicia, & in illis propugnacula urbium erant.

62. *Et egressus erat Isaac.*] Apparet Isaac seorsum à patre habitasse: vel quod nimis copiosa erat familia: vel quod in ferebat usus. Et forte jam aliam uxorem induxerat Abraham: ut fugiendis jurgiis visum fuerit commodius illam uti proprio domicilio. Sic magnæ opes suis molestiis permixtæ sunt. Certe inter terrenas Dei benedictiones nulla fuisset Abrahæ dulcior quam simul agere cum filio. Ejus quidem consuetudine & usu privatum fuisse minime arbitror. Nam qua pietate fuit Isaac, omnibus proculdubio officiis erga patrem defungi studuit. hoc tantum defuit quod non eodem usi sunt domicilio. Narrat autem Moses quomodo factum sit ut Isaac incideret in uxorem, priusquam illa domum veniret. Dicit enim sub vesperam egressum esse meditandi vel orandi causa. Utroque enim modo verbum Hebraicum שוח exponi potest. Credibile est fecisse id ex more, & secessum precibus fuisse quæsitum, quo mens omnibus avocamentis soluta, liberius Deo vacaret. Sive autem meditationi, sive precibus dare operam voluerit, Dominus læto isto occursu præsentiæ suæ signum illi dedit.

64. *Et elevavit Ribca oculos suos.*] Conjicere facile licet, Isaac conspectis camelis in eam partem flexisse iter, visendæ sponsæ desiderio. hinc data fuit sciscitandi occasio Rebeccæ. Audito vero responso, mox honoris causa ex camelo desilit ut sponsum salutaret. Nam quod metu perculsam decidisse quidam putant, nullo modo convenit. Longius iter confecerat quam ut debuerit multis comitibus protecta, tantopere expavescere ad unius hominis conspectum. Falluntur autem interpretes illi, quia in verbis Mosis non expendunt rationem postea reddi: ut sit sensus, Rebecca quum vidisset Isaac, descendit ex camelo: quia ex servo quæsierat quisnam esset: ille autem dixerat esse filium domini sui. Neque enim de quolibet homine obvio sciscitari in mentem venisset: sed quia jam admonita fuerat non procul abesse domum Abrahæ, unum saltem quempiam ex domesticis esse suspicatur. Dicit etiam Moses velum sumpsisse: quod pudoris & pudicitiæ signum fuit. Nam & inde nubendi verbum deductum est, quod sponsas maritis velatas dare solebant. Eundem quoque ritum à Patribus servatum fuisse non dubito. Quo turpior & minus excusabilis est seculi nostri lascivia, in quo sponsarum ornatu

tus data opera ad prostituendum pudorem componitur.

67. *Et introduxit eam Ishac in tabernaculum.*] Primo deduxit in tabernaculum, deinde accepit in uxorem. quæ verborum serie legitimum nuptiarum morem à barbarie discernit Moses. Et certe hoc postulat conjugii sanctitas, ne se pecudum instar misceant vir ac mulier: sed fide mutuo data, & invocato Dei nomine simul habitent. Præterea notandum est, Isaac non tyrannico patris imperio coactum fuisse ad ducendam uxorem: sed postquam animum ad eam adjecit, libere sumpsisse, & ex animo fidem conjugalem dedisse. *Et consolatus est se Ishac.* Quum nunc primum sedatus fuerit dolor ex obitu matris, colligimus quanta fuerit ejus vehementia. jam enim satis longum tempus effluxerat. Hinc etiam colligere licet, tenerum fuisse & mollem affectum Isaac: nec vulgariter matrem suam amasse, cujus mortem tam diuturno luctu prosequutus est. Atque hoc utile est cognitu, ne sanctos Patres immani & ferrea duritie fuisse fingamus: sicuti quidam fortitudinem in feritate locant. Tantum danda opera ut mitigetur dolor: ne vel in fremitus impios prorumpat, vel spem futuræ resurrectionis obruat. Nec vero mœrorem Isaac prorsus excuso: tantum admoneo, quod est humanitatis non debere prorsus damnari. Etsi autem id vitiosum fuit non posse dolorem abstergere ex animo, donec prævaleret opposita conjugii lætitia: Moses tamen hoc in Dei beneficiis numerat, quod qualecunque remedium servo suo adhibuit.

CAPUT XXV.

ET addidit Abraham, & accepit uxorem, cujus nomen erat Cetura.
2. Et peperit ei Zimram, & Jocsan, & Medan, & Midian, & Isbah, & Suah.
3. Et Jocsan genuit Seba, & Dedan. Filii autem Dedan fuerunt Assurim, & Letusim, & Leummim.
4. Filii vero Midian, Hephah, & Hepher, & Hanoch, & Abidah, & Eldaah: omnes isti, filii Ceturæ.
5. Porro dedit Abraham omnia quæ sua erant, ipsi Ishac.
6. Et filiis concubinarum quas habebat Abraham, dedit Abraham dona: & emisit eos ab Ishac filio suo quum adhuc viveret, ad Orientem, ad terram Orientalem.
7. Porro isti sunt dies annorum vitæ Abraham quos vixit, centum anni & septuaginta anni & quinque anni.
8. Et obiit, & mortuus est Abraham in senectute bona, senex & satur: & congregatus est ad populos suos.
9. Et sepelierunt eum Isaac & Ismaël filii ejus in spelunca duplici, in agro Ephron filii Sohar Hittæi, quæ est ante Mamre:
10. *In* agro quem emit Abraham à filiis Heth. ibi sepultus est Abraham & Sarah uxor ejus.
11. Et fuit, postquam mortuus est Abraham, benedixit Deus Ishac filio ejus: & habitavit Ishac apud Puteum viventis videntis me.
12. Istæ autem generationes Ismaël filii Abraham, quem peperit Hagar Ægyptia ancilla Sarah ipsi Abraham.
13. Et hæc nomina filiorum Ismaël per nomina sua, per generationes suas: primogenitus Ismaël, Nebajoth, & Cedar, & Abdeel, & Mibsam,
14. Et Mismah, & Dumah, & Masa,
15. Hadar, & Thema, Jetur, Naphis, & Cedmah.
16. Isti sunt filii Ismaël, & ista nomina eorum per villas suas, & per castella sua, duodecim principes per familias suas.
17. Et isti sunt anni vitæ Ismaël, centum anni, & triginta anni, & septem anni: & obiit, & mortuus est, & congregatus est ad populos suos.
18. Et habitaverunt ab Havilah usque ad Sur, quæ est ante Ægyptum, dum pergis in Assur: coram omnibus fratribus suis habitavit.
19. Istæ vero sunt generationes Ishac filii Abraham: Abraham genuit Ishac,
20. Et erat Isaac quadragenarius, quando accepit Ribcam filiam Bethuel Aramæi de Padan Aram, sororem Laban Aramæi, sibi in uxorem.
21. Et oravit Isaac Jehovam respectu uxoris suæ, quia sterilis erat: & exoratus est ab ipso Jehova, & concepit Ribca uxor ejus.
22. Et collidebant se filii in utero ejus, & dixit, Si ita, ut quid ego? & ivit ad interrogandum Jehovam.
23. Tunc dixit Jehova ad eam, Duæ gentes sunt in utero tuo, & duo populi à visceribus tuis separabunt se: & populus populo robustior erit, & major serviet minori.
24. Et impleti sunt dies ejus ut pareret, & ecce gemini *erant* in utero ejus.
25. Egressus est autem prior rufus, totus ipse sicut pallium pilosum: & vocaverunt nomen ejus Esau.
26. Et postea egressus est frater ejus, & manus ejus tenebat calcaneum Esau, & vocarunt nmoen Jahacob. Ishac autem erat sexagenarius, quando peperit eos.
27. Et creverunt pueri: & fuit Esau vir peritus venationis, vir agricola: sed Jahacob erat vir integer, manens in tabernaculis.
28. Et dilexit Ishac Esau, quia venatio *erat* in ore ejus, & Ribca diligebat Jahacob.

29. Coxit

29. Coxit autem Jahacob coctionem: & venit Esau ex agro, & erat lassus.
30. Et dixit Esau ad Jahacob, Fac me comedere nunc de rufo, rufo isto: quia lassus sum:
idcirco vocarunt nomen ejus Edom.
31. Tunc dixit Jahacob, Vende hoc tempore primogenituram tuam mihi.
32. Et dixit Esau, Ecce ego vado ut moriar, & utquid mihi primogenitura?
33. Dixit itaque Jahacob, Jura mihi hoc tempore. Et juravit ei: & vendidit primoge-
nituram suam ipsi Jahacob.
34. Et Jahacob dedit Esau panem & coctionem lenticularum, & comedit, atque bibit:
& surrexit, & abiit, contempsitque Esau primogenituram.

1. *Et addidit Abraham, & accepit.*] Valde absurdum videtur quod Abraham, qui triginta octo ante Saræ mortem annis emortuo fuisse corpore dicitur, ea demum mortua novam uxorem inducat. certe id indignum fuit ejus gravitate. Adde quod Rom. 4. vers. 19. Paulus, fidem ejus commendans, non modo effœtam fuisse vulvam Saræ dicit quum gignendus esset Isaac: sed ipsius patris corpus fuisse emortuum. Ergo ridiculum fuit factum Abrahæ, si post viduitatem senex plusquam decrepitus uxorem duxit. Deinde à Pauli verbis discrepat, quod anno centesimo frigidus, & ad generandum impotens, quadraginta post annis genuerit complures filios. Multi ut effugiant hoc absurdum, Ceturam eandem faciunt cum Agar. Sed eorum commentum statim refellitur in contextu: ubi dicit Moses, Abraham dona dedisse filiis concubinarum. Et ex 1 Chron. 1. vers. 32. idem aperte colligitur. Alii conjiciunt vivente adhuc Sara Abraham sumpsisse sibi novam uxorem. Quod tametsi gravi reprehensione dignum fuit, non tamen à fide abhorret. Scimus hoc esse ordinarium, ut nimia licentiæ usurpatione audaces reddantur homines. Ita legem conjugii semel transgressus Abraham, fortassis post dissidium Agar polygamiæ finem non fecit. Adhæc verisimile est, divortio quod illum cum Agar facere coegit Sara, vulneratum fuisse ejus animum. Hoc quidem sancto Patriarchæ probrosum, vel saltem minus decorum fuit. Sed inter omnes conjecturas nulla mihi videtur probabilior. Eam si recipimus, alieno loco inserta erit narratio: sicuti frequenter solet Moses, quæ tempore præcedunt, in alium ordinem rejicere. Atque ut hæc ratio non urgeat, res tamen ipsa ostendit esse in hac historia ὕστερον πρότερον. Nonagesimum annum excesserat Sara quum peperit filium Isaac, mortua est centesimo vicesimo septimo ætatis suæ anno: duxit Isaac uxorem annos quadraginta natus. Ergo fere quadriennium inter matris obitum & nuptias intercessit. Si postea uxorem duxit Abraham, quid illi in mentem venit, quum jam viduitati plures annos assuevisset? Conjicere ergo licet, Mosen, ubi in scribenda Abrahæ vita ad extremum actum ventum est, interponere quod omiserat. Nondum tamen solutus est nodus. Unde enim novus illi ad muliebrem concubitum vigor, quum testetur Paulus jam prius emarcido fuisse corpore? Sentit Augustinus non exigui modo temporis datum illi fuisse robur, quod ad gignendum Isaac sufficeret: sed divina instauratione refloruisse in reliquum vitæ tempus. Quam ego sententiam, tum quia miraculi gloriam amplificat, tum aliis de causis libenter amplector. Nec obstat quod prius dixi, miraculo genitum fuisse Isaac, quod esset spirituale semen: nam proprie in ejus gratiam revixit caducum Abrahæ corpus. Quod alii postea geniti sunt, quasi accidentale fuit. Sic illa Dei benedictio, Crescite, & multiplicamini, quæ conjugio annexa est, ad vagas libidines extenditur. Certe si uxorem, superstite adhuc Sara (quod mihi magis probatur) induxit Abraham, indignus erat cujus adulterino conjugio Deus benediceret. Cæterum etsi nos latet cur hic gratiæ cumulus ad justam mensuram accesserit: in eo tamen relucet mira Dei providentia, quod quum ex aliis filiis descenderint multæ non obscuræ gentes, penes solum Isaac resedit spirituale fœdus, cujus alii insignia in carne sua gestabant.

6. *Et filiis concubinarum.*] Narrat Moses, quum propinquus esset morti Abraham, consilium ab eo initum fuisse, quo lites à morte sua inter filios dirimeret: nempe quod Isaac unicum instituens hæredem, reliquos muneribus ornatos à se dimiserit. Dura quidem in speciem & crudelis ablegatio: sed Dei ordinationi ac decreto respondens, ut posteris Isaac integra terræ possessio maneret. Neque enim Abrahæ licebat hæreditatem suo arbitrio partiri, qua jam in solidum donatus fuerat Isaac. Quare nihil restabat, nisi ut hac illis ratione quæ describitur, consuleret. Nunc siquis unum ex filiis eligens sibi hæredem, reliquos excludat, faciet ipsis injuriam, ac injustæ exhæreditionis face perniciosas lites domi suæ accendet. Quare notanda est specialis ratio, qua non inductus modo, sed compulsus fuit Abraham ad filios hæreditate privandos, & procul dimovendos: ne scilicet illorum interventu turbari necesse foret quod de Isaac divinitus pronunciatum fuerat. Diximus alibi Hebræis vocari concubinam quæ thori est socia, non autem bonorum omnium. Idem etiam gentium omnium more receptum, & legibus sancitum fuit. Sic postea videbimus Lea & Rachel primarias fuisse uxores: Bilha vero & Zilpha secundo fuisse gradu, ut servilis maneret earum conditio, quamvis in thorum conjugalem receptæ forent. Quum hac lege Hagar & Ceturam uxores Abraham duxisset, licitum illi fuisse videtur exiguam tantum ex bonis suis partem filiis earum erogare: imo ab unico hærede ad eos æquas partes transferre, neque fas, neque æquum fuisset. Et forte nulla de successione futura lis erat vel contentio: sed eos procul emittens, illud quod dixi periculum anticipat, ne partem terræ occupent quam Deus solis posteris Isaac totam destinaverat.

7. *Et isti sunt dies.*] Descendit jam Moses ad mortem Abrahæ. Ac primo quidem in ejus ætate notandus est numerus annorum quibus peregrinatus est. Miræ enim & incomparabilis tolerantiæ laus fuit, quod per centum annos oberrans, quum Dominus eum varie circumageret, nuda Dei promissione contentus fuit tam in morte quam in vita. Eant nunc quibus anni unius vel paucorum inquietudinem ferre molestum est: quum Abraham pater fidelium non modo centum annis inquilinus fuerit, sed etiam inter plurima exilia jactatus. Interea tamen diserte exponit Moses, Dominum quod pollicitus fuerat illi præstitisse, *Morieris in senectute bona.* Quanquam vero duram & asperam militiam certavit: fuit tamen non levis nec exigua consolatio, quod inter tot ærumnas Deo vitam suam curæ esse sciret. Quod si unus ille Dei intuitus eum tota vita sustinuit, ne inter gravissimos fluctus, inter multas dolorum acerbitates, inter curarum æstus, immensam denique malorum congeriem deficeret: discamus & nos, ne unquam fatigemur, in hanc fulturam recumbere, quod Dominus felicem vitæ exitum nobis promisit: & quidem longe clarius quam patri nostro Abrahæ.

8. *Et obiit Abraham.*] Falluntur qui putant hac particula notari subitam mortem: quasi non diutino morbo confectus fuerit, sed expiraverit sine dolore. Quin potius intelligit Moses non exemptum fuisse

à com-

à communi forte fidelium patrem: ne languescant nobis animi, quum exterior homo noster corrumpitur: sed illam renovationem, quæ in spe est abscondita, meditantes, labascere fragile hoc tabernaculum æquis animis sinamus. Non est igitur cur exangue & emarcidum corpus, hebetes oculi, tremulæ manus, & membrorum omnium defectio nos exanimet, quominus patris nostri exemplo læti & alacres ad mortem properemus. Cæterum tametsi commune hoc habuerit Abraham cum genere humano, nempe senio concidere, & tandem deficere: paulo post Moses, quoad mortis formam, discrimen inter ipsum & promiscuum hominum vulgus ponit, nempe quod *mortuus sit in senectute bona, & vitæ satur.* Hujus quidem boni videntur increduli plerumque esse participes: imo conqueritur David hoc quasi privilegio ipsos excellere: & in libro Job similis habetur querimonia, ipsos feliciter complere tempus suum, donec in puncto ad sepulchrum descendant. Sed tenendum est memoria quod prius dixi, præcipuam partem bonæ senectutis in bona conscientia, animo sereno & tranquillo consistere. Unde sequitur, nonnisi in veros justitiæ cultores competere quod Deus Abrahæ promittit. Nam vere non minus quam scite dicit Plato, bonam spem esse γηροτρόφον: ideoque senes male sibi conscios misere cruciari, & intus lacerari quasi perpetua carnificina. Simul vero addendum est quod Plato nescivit, hoc nobis conferre pietatem, ut bona senectus nos ad sepulchrum usque comitetur: quia tranquillæ mentis custos est fides. Eodem fere pertinet quod mox additur, *Saturum fuisse dierum*, ut non appeteret vitæ prorogationem. Videmus quam multos constringat vitæ cupiditas; imo ut totus fere mundus inter fastidium præsentis vitæ & inexplebilem famem langueat. Singularis ergo Dei gratia vitæ saturitas, ut ex ea migrare parati simus.

Et congregatus est ad populos suos.] Libenter amplector eorum sententiam qui hac loquutione statum futuræ vitæ notari volunt, modo ne ad fideles restringas, quod faciunt illi: sed generis humani societatem intelligas tam in morte quam in vita. Frivolum hoc forte videbitur profanis hominibus, quum David instar pecudum colligi dicat reprobos in sepulchrum: verum si propius expendas, non exstabit hæc collectio, si in nihilum redigantur animæ. Sepulturæ continuo post fiet mentio. Nunc dicitur ad patres suos collectus esse Abraham: quod minime congrueret si evanescat hominis vita, & in nihilum homines diffluant. quare Scriptura ita loquendo, residuum à morte facit alterius vitæ statum, ut migratio è mundo non sit totius hominis interitus.

9. *Et sepelierunt eum.*] Hinc apparet, quamvis multo prius abdicatus esset Ismaël, non fuisse tamen à patre suo alienum, qui in celebrandis mortui exequiis filii officio fungitur. Hoc autem Ismaël potius quam reliqui, eo quod vicinior erat.

12. *Et istæ generationes Ismaël.*] Non est supervacua narratio. Initio capitis breviter attigit quid factum esset filiis Ceturæ. Hic consulto prolixior est, ut demonstret ratam conspicuo effectu fuisse Dei promissionem, quam decimo septimo capite habuimus. Primo, non vulgare fuit Dei donum, filios illi duodecim nasci, qui nomen & principatum in totidem familiis tenuerint. Sed quia promissioni eventus respondet, præcipue reputanda nobis est Dei veritas cum singulari benevolentia, & honore quo servum suum Abraham dignatus est, quando in adventitiis quoque beneficiis tam benigne ac liberaliter cum ipso egit. Nam adventitium jure censebitur quod superadditum est ultra spirituale fœdus. Ideo Moses postquam vicos recensuit in quos distributa fuit posteritas Ismaëlis, sepelit in posterum totam illam gentem, ut solida perpetuitas tantum in Ecclesia maneat: juxta illud Psalmi 102. vers. 29. Filii filiorum habitabunt. Adhæc, Moses quasi digito admirabile Dei consilium ostendit, quod regionem à terra Chanaan distinctam assignans filiis Ismael, cum illis prospexit in futurum tempus, tum vacuam hæreditatem filiis Isaac servavit.

18. *Coram omnibus fratribus suis habitavit.*] Major pars interpretum hoc accipit de morte: acsi dixisset Moses breviorem fuisse Ismaëlis vitam quam fratrum, qui diu fuerunt illi superstites. Sed quia verbum נפל refertur ad mortem violentam, Moses autem testatur Ismaëlem fato suo defunctum: probari non potest illa expositio. Chaldæus paraphrastes subaudit nomen Sortis: atque hunc sensum elicit, Sortem illi cecidisse ut non procul à fratribus habitaret. Ego etsi in re non multum discrepo, non puto tamen sic torquenda esse verba. Verbum נפל, jacere interdum, vel quiescere, & habitare significat. Simplex igitur Mosis sermo est, Ismaeli datam fuisse habitationem eregione fratrum, ut vicinus quidem esset, suos tamen haberet discretos fines. Neque enim dubito quin ad oraculum respexerit quod decimo sexto capite habuimus, ubi inter alia dicebat Angelus matri ejus Hagar, Manebit coram fratribus suis, vel figet tabernacula. Cur hoc de Ismaële potius quam de aliis, nisi quia migrarunt in Orientalem plagam: Ismaël vero licet gentem haberet divisam à filiis Abrahæ, propriam tamen habuit sedem in eorum vicinia? Interim observandum quoque est Dei consilium, quod Ismaël, licet prope fratres suos subsisteret, subductus tamen fuit in suam stationem, ne mixtim cum illis ageret, sed in conspectu, vel eregione. Porro jacendi vel quiescendi verbum non restringi ad personam Ismaëlis, satis clarum est.

19. *Et istæ generationes Ishac.*] Quia velut accidentale erat quod de Ismaëlitis dixit Moses, nunc ad præcipuum historiæ contextum revertitur, ut scilicet Ecclesiæ progressus nobis describat. Ac primo quidem repetit de uxore, sumptam fuisse ex Mesopotamia. Sororem Laban Syri diserte vocat: quia futurus erat socer Jacob, ac de eo multa dicturus erat. Sed hoc in primis notatu dignum quod refert primis annis sterilem fuisse Rebeccam. Postea autem videbimus non tribus vel quatuor, sed viginti annis durasse ejus sterilitatem, ut concepta sobolis desperatio subitæ benedictioni plus lucis afferret. Sed nihil minus rationi consentaneum videtur quam quod Ecclesiæ propagatio tam exigua lentaque fuit. Abraham extremo senio jejunum (ut videtur) longæ orbitatis solatium accepit, quod spem nominis reliquit in uno tantum capite. Isaac provectæ jam ætatis, imo in senium devexæ nondum pater est. ubi semen illud quod æquabit stellas cœli? Quis non illudere Deum putaret, quum inanes & solitarias relinquit domos, quæ secundum ejus verbum ingenti populo refertæ esse debuerant? Verum in Ecclesia oportet impleri quod in Psalmo habetur, quod læ- Psal. 112.
tam habitare faciat multorum filiorum matrem, quæ vers. 9.
fuerat sterilis. Parva enim & contemptibilis origo, lenti & debiles progressus, propagationem, quæ postea spe & opinione major sequutur, clarius illustrant: ut sciamus cœlesti virtute & gratia, non modis naturalibus Ecclesiam nasci & crescere. Fieri quidem potest ut Deus immodici amoris excessum corrigere vel temperare voluerit in Isaac. sed illa ratio in primis observanda, sanctum semen è cœlo donari, non communi naturæ ordine nasci oportuisse: ut Ecclesiam non ex hominum industria provenire, sed à sola Dei gratia manare discamus.

21. *Et oravit &c. pro uxore sua.*] Sunt qui vertant, *præsente uxore:* ac intelligunt hoc ideo factum, ut ipsa quoque adderet suas preces, ut conjunctim Deo supplicarent. sed altera versio simplicior. Porro orandi studium testatur, Isaac scivisse se ideo liberis privari quod Deus non benedixisset. Deinde fœcunditatem peculiare esse Dei donum. Tametsi enim

sparsa

sparsa & quodammodo effusa fuit in totum humanum genus gratia gignendæ sobolis, quum vocem illam protulit Deus, Crescite, & multiplicamini: ut tamen sciamus non fortuito nasci homines, varie gignendi gratiam distribuit. Isaac ergo quod in hominum arbitrio positum non est, à Deo petendum esse agnovit. Jam vero non vulgari fidei constantia præditum fuisse apparet. Quum illi notum esset Dei fœdus, cupide, siquis alius, semen appetebat. non igitur tunc demum illi in mentem precari venit, quum spe sua per annos fere viginti frustratus esset. Quanquam ergo Moses uno tantum verbo dicit precibus à Deo sobolem impetrasse: ratio tamen dictat continuas fuisse multorum annorum preces. In eo relucet sancti viri tolerantia, quod dum videtur frustra in aerem vota fundere, orandi tamen ardorem non remittit. Sicut autem Isaac nos suo exemplo ad orandi perseverantiam instituit: sic etiam ostendit Deus nunquam se ad vota fidelium surdas habere aures, licet in longum tempus differat.

22. *Et collidebant se.*] Hic nova tentatio repente exurgit, quod se infantes in utero matris mutuo collidunt. Conflictus iste tantum mœroris affert matri ut mortem præoptet. Neque mirum: nam melius sibi fuisse cogitat centies mori quam horribile in se illud edi portentum, ut gemini fratres in utero suo inclusi, jam intestinum bellum gererent. Itaque falluntur qui muliebri impatientiæ tribuunt hanc querimoniam, quæ non tam dolore vel cruciatu extorta fuit quam monstri detestatione. Sensit enim proculdubio conflictum hunc non moveri naturaliter, sed monstrosum esse, & qui atrocem ac tragicum aliquem exitum portenderet. Simul vero iræ divinæ metum obrepere necesse fuit: sicuti fideles non subsistunt in sensu præsentis mali, sed ad causam descendunt: atque ita apprehenso Dei judicio, expavescunt. Cæterum tametsi initio gravius quam par est turbatur, & in fremitum erumpens, modum & temperiem non servat: paulo post tamen remedium adhibet ac solatium dolori suo. Atque ita suo exemplo nobis præscribit, dandam esse operam ne in rebus anxiis nimium indulgeamus tristitiæ, vel cæca tormenta intus foventes, corda nostra uramus. Primos quidem motus cohibere difficile est: verum priusquam impotentius se efferant, eos frenare, & in ordinem cogere oportet. Ac in primis à Domino petenda est moderatio: sicut hic refert Moses ivisse Rebeccam ut Dominum consuleret: quia scilicet nihil sedando animo suo aptius fore censuit, quam si de consilio Dei facta certior, sese ad ejus obedientiam componeret. Quamvis enim triste responsum, vel minus optabile daretur, levamen simul aliquod à Deo propitio speravit in quo acquiesceret. Sed hic emergit quæstio, qualiter Rebecca Deum consuluerit. Multorum consensu recepta opinio est, sciscitatam ex aliquo Propheta esse quidnam hoc esset monstri. Et videtur innuere Moses aliquo profectam esse ut oraculum audiret. Sed quoniam divinatio illa nihil habet coloris, magis in diversam partem inclino, quod secessu quæsito intentius oraverit, ut revelationem è cælo haberet. Nam eo tempore quosnam præter maritum & socerum Prophetas in mundo, nedum in vicinia, reperisset? Deinde video tunc fere Deum voluntatem suam patefecisse oraculis. Tertio, si rei magnitudinem expendimus, arcanum illud ore Dei magis quam hominis testimonio manifestari decuit. Nostra ratio diversa est. nam neque talibus miraculis hodie res futuras Deus portendit: & in regendo vitæ cursu abunde nobis sufficit Legis, & Prophetarum, & Evangelii doctrina, quæ perfectam sapientiam complectitur.

23. *Duæ gentes.*] Primo respondet Deus, quod inter se pugnant gemelli fratres, longius patere quam ad eorum personas. hoc enim modo ostendit quod inter eorum posteros futurum erat dissidium. Emphatica autem est loquutio quum dicit duas esse gentes: nam quum fratres essent & gemelli, adeoque unus sanguis, non putabat mater ita disjunctum iri, ut diversos populos efficerent: Deus tamen inter eos qui conjuncti erant natura, discessionem fore pronunciat. Deinde exprimitur diversa conditio, quod victoria penes unum populum futura sit: quandoquidem hinc tumultus, quod pares esse non poterant, sed altero rejecto alter eligebatur. Nam quum ægre cedant reprobi, necesse est Dei filios pro sua adoptione multas molestias & certamina subire. Tertio Dominus affirmat, inverso naturæ ordine natu minorem, qui inferior erat, fore victorem. Nunc videndum est quorsum pertineat hæc victoria. Qui ad terrenas divitias vel opes hoc restringunt, frigide nugantur. Neque enim dubium est quin hoc oraculo edocti fuerint Isaac & Rebecca, fœdus salutis non fore duobus populis commune: sed tantum in posteris Jacob conservatum iri. Initio generalis erat in speciem promissio, quæ totum semen comprehenderet: nunc ad partem unam restringitur. Hæc ratio conflictus, quod Deus semen Jacob, cujus par & eadem videbatur esse conditio, dividit, ut partem unam adoptet, alteram abdicet: pars una nomen & jus Ecclesiæ obtineat, reliqui extranei censeantur: penes unam partem resideat benedictio, qua priventur alii: sicuti postea contigit. Scimus enim Idumæos fuisse abscissos ab Ecclesiæ corpore: fœdus autem gratiæ in familia Jacob fuisse depositum. Si causa discriminis quæritur, non reperietur in natura: nam eadem est utrinsque populi origo. Non reperietur in meritis: quia adhuc ambo capita in utero matris inclusa erant quum exortum est dissidium. Quia etiam voluit Deus, ut carnis superbiam humiliaret, detrahere ipsis hominibus omnem fiduciæ & gloriæ materiam. Poterat priorem educere Jacob ex utero: atqui primogenitum alterum constituit, qui inferior tandem futurus erat. Cur ita positum à se ordinem consulto invertit, nisi ut sciamus, posthabito dignitatis respectu, gratuito electum esse Jacob, qui promissæ benedictionis hæres foret? Summa est igitur, quod Deus prætulit Jacob fratri Esau, ut pater esset Ecclesiæ, hoc non fuisse redditum ejus meritis, vel industria quæsitum, sed profectum à mera ipsius Dei gratia. Sed quum de toto populo agatur, non arcana, quæ in paucis rata est, electio, sed communis notatur adoptio, quæ tam late patet quam prædicatio externa verbi. Quia hoc tam breviter perstrictum, obscurius esse posset, memoria repetant lectores quod supra decimo septimo capite exposui: nempe Deum adoptionis suæ gratia complexum esse omnes Abrahæ filios, quia cum omnibus fœdus pepigit, nec frustra omnibus promiscue offerri voluit salutis promissionem, & Circumcisionis symbolo in eorum carne obsignari: cæterum fuisse ex populo universo speciale aliquod delectum semen, & eos demum censeri legitimos Abrahæ filios, qui arcano Dei consilio destinati sunt ad salutem. Fides quidem spirituales filios à carnalibus discernit: sed nunc de principio discretionis, non autem de symbolo vel nota quæstio est. Deus ergo totum semen Jacob sine exceptione elegit, sicuti pluribus locis testatur Scriptura: quia omnes pariter iisdem gratiæ suæ testimoniis dignatus est, verbo nempe & sacramentis. Sed alia semper viguit peculiaris electio, quæ in certo & finito hominum numero continebatur, ut in communi interitu servaret Deus quos vellet. Nunc exoritur nobis quæstio. nam quum de priori electionis specie nunc tractet Moses, Paulus ad secundam torquet ejus verba. *Rom. 9.* Siquidem dum probare volt non omnes qui origine sunt Judæi, esse vitæ hæredes: *vers. 7.8.* nec omnes qui secundum carnem ex Jacob descendunt, pro veris Israëlitis haberi: sed Deum pro suo beneplacito quos voluit eligere: testimonium hoc adducit, Major serviet minori. Qui doctrinam gra-

tuitæ electionis extinguere conantur, persuadere cuperent Pauli quoque verba nonnisi de externa vocatione debere intelligi: sed contextus aperte reclamat, seque non modo insulsos, sed impudentes esse ostendunt, dum tam claræ luci tenebras vel fumum tentant inducere. Ne glorietur in carne Esau, inquiunt, ad fratrem natu minorem transfertur ejus dignitas: quia nova huic affertur promissio. Fateor aliquid esse quod dicunt: sed quod in causa præcipuum erat, ab ipsis omitti dico. externa enim vocatione definiunt quod hic statuitur discrimen. Atqui nisi velint irritum facere Dei fœdus, concedant necesse est, consortes externæ vocationis pariter fuisse Esau & Jacob. unde patet, arcano Dei consilio segregari quibus communis erat vocatio. Et status disputationis Paulinæ notus est, quod quum Judæi inflati Ecclesiæ titulo Euangelium respuerent, labascebat fides simplicium: quia probabile non erat, Christum & salutem in eo promissam, ab electo populo, gente sancta, & naturalibus Dei filiis posse rejici. Hic contendit Paulus, non omnes qui descendunt ex Jacob secundum carnem, esse veros Israëlitas, quia Deus gratuito arbitrio eligat quos habere vult æternæ salutis hæredes. Quis non videt Paulum à communi adoptione ad particularem descendere; ut sciamus non omnes qui locum occupant in Ecclesia, pro veris Ecclesiæ membris reputari? Certe palam ab ordine filiorum Dei abdicat ad quos (sicut alibi dicit) spectabat adoptio: unde certo conficitur, ad probandam hanc sententiam, aptari ab ipso Mosis testimonium, quod Deus ex filiis Abrahæ certos sibi eligat in quibus stabilis sit & efficax adoptionis gratia. Quomodo igitur Paulum cum Mose conciliabimus? Respondeo, quamvis Dominus totum semen Jacob à genere Esau separet, id tamen fieri Ecclesiæ intuitu, quæ in posteris Jacob inclusa erat. Et certe ad hunc finem referebatur generalis populi electio, ut Deus Ecclesiam haberet ex reliquo mundo segregatam. Quid igitur absurdi si Paulus ad specialem electionem Mosis verba accommodat, quibus prædictum est Ecclesiam fore ex semine Jacob? Atque hujus rei specimen in ipsis capitibus fuit exhibitum. Jacob enim non tantum externa voce à Domino vocatus est, sed præterito fratre hæres vitæ electus. Quod Dei beneplacitum in persona unius Jacob Moses commendat, merito Paulus longius trahit: ac nequis putaret postquam hoc oraculo distinctæ fuerunt duæ gentes, electionem indifferenter spectasse ad omnes filios Jacob: aliud oraculum opponit Paulus, Miserebor cujus miserebor. ubi videmus segregari ex promiscuo genere filiorum Jacob, certum numerum, in quibus servandis specialis regnet Dei electio. Unde apparet Dei consilium prudenter animadversum fuisse à Paulo: quod scilicet primogenituræ honorem à majori ad minorem transtulerit, ut sibi Ecclesiam ex semine Jacob quam vellet, non hominum meritis, sed mera gratia deligeret. Tametsi autem colligendæ Ecclesiæ media Deus toti populo communia esse voluit: finis tamen in quem respexit Paulus, præcipue spectandus est, ut semper sit aliquod hominum corpus in mundo, quod Deum pura fide invocans, custodiatur usque in finem. Fixum itaque maneat hoc doctrinæ caput, quod ex hominibus alii pereunt, alii salutem consequuntur, causam ex arcano Dei beneplacito pendere. Unde enim fit ut qui sunt ex Abraham geniti, non in eodem jure consistant? Dispar certe conditio neque hujus virtuti, neque illius vitio adscribi potest, quia nondum nati erant. Quia hoc respuit communis hominum sensus, extiterunt omnibus seculis acuti homines qui Dei electionem proterve vexarent. Mihi vero nunc propositum non est singulas eorum calumnias refellere, aut diluere: nobis tenere sufficiat quod ex Pauli interpretatione colligimus, quum eodem interitu dignum sit humanum genus, & eodem reatu constrictum, alios gratuitâ misericordia liberari, alios juste relinqui suo exitio: nec ideo aliis præferri quos Deus eligit, quia sanctos Deus prævideat, sed ut sancti sint. Quod si prima origo sanctitatis, Dei electio est, frustra in hominibus quæritur discrimen quod in solo Dei arbitrio residet. Siquis anagogen desideret, quia multi hypocritæ in medio Ecclesiæ utero inclusi ad tempus, inani titulo superbiunt, & se insolenter jactando exultant adversus veros Dei filios: subinde exurgunt intestini conflictus qui matrem ipsam duriter torquent.

24. *Et impleti sunt dies.*] Docet Moses intestinum uteri certamen usque ad partum durasse. neque enim fortuito accidit, quod Jacob arrepto fratris talo conatus est prior exire. Hoc symbolo testatus est Dominus, non statim electionis suæ constare effectum: quin potius medium iter multis certaminibus & molestiis refertum esse. itaque nomen à sua asperitate sortitus est Esau: quod jam à prima infantia virilem in modum formatus esset. nomen vero Jacob significat gigantem illum cum robusto suo insultu, frustra luctando fuisse devictum.

27. *Et creverunt parvuli.*] Nunc breviter amborum mores nobis Moses describit. Nec vero Jacob ab eximiis & præclaris dotibus commendat, quæ laude & memoria dignæ sint, sed tantum dicit fuisse simplicem. תם quidem pro integro & sincero, ut plurimum accipitur: sed hic referri debet ad antithesin. postquam Esau robustum fuisse, & venationi addictum, virumque agrestem retulit: ingenium Jacob opponit mansuetum, quia domi quietem coleret, ut potuerit videri ignavus: sicuti Græci οἰκουροὺς appellant, qui domi resides, industriæ suæ specimen non proferunt. In summa, tantundem valet comparatio acsi Moses Esau à strenuitate laudaret; Jacob autem diceret otio domestico fuisse deditum: talem fuisse prioris indolem, quæ virum animosum fore promitteret; hujus vero, quæ nihil haberet commendatione dignum. Quum cælesti decreto ad Jacob delatus jam foret primogenituræ honor, cur illum Deus in tugurio jacere, & inter cineres torpere sinit? nisi quia electionem suam interdum ad tempus vult latere, ne quid suis præparationibus tribuant homines.

28. *Et dilexit Isaac Esau.*] Quo melius ostenderet Deus satis in sua electione esse firmitatis, ut aliunde nullo adminiculo juvetur, imo ad superanda quævis obstacula satis esse validam: passus est Esau fratri suo patris amore & judicio præferri, ut figura quædam rejectitii hominis in Jacob extaret. Quum ergo tot circumstantiis clare demonstret Moses, in solo Dei beneplacito fundatam fuisse adoptionem Jacob, minime ferenda est eorum improbitas qui eam suspendunt ab hominis arbitrio: vel partem ad media (ut loquuntur) & præparationes transcribunt. Sed qui fieri potuit ut pater oraculi non ignarus, propensior tamen in primogenitum foret, quem divinitus rejectum sciebat? pietatis enim & modestiæ fuisset affectum potius suum subigere, ut Deo pareret. Priores amoris partes sibi naturaliter primogenitus vendicat: sed qui in ordinem coactus erat Dei oraculo, eum supra fratrem extollere, patri liberum non fuit. Multo etiam magis pudendum, & sancto Patriarcha indignum, quod mox subjicit Moses, gustu carnis ferinæ fuisse illectum, ut filium Esau magis amaret. Tantumne valuisse apud eum palati delicias, ut oblitus oraculi, contemneret in Jacob Dei gratiam: ad eum vero quem Deus rejecerat, animum præpostere applicaret? Eant nunc Judæi, & in carne glorientur: quum Isaac pluris cibum faciens quam destinatam filio hæreditatem, gratuitum Dei fœdus, quantum in se erat, perverterit. Neque enim excusationi locus est, quin cæco, vel saltem nimis inconsiderato amore primogeniti filii alterum

post-

postbabuerit: an adverso vitio laboraverit mater, incertum est. Sic enim plerumque videmus scindi parentum studia, ut si quem ex filiis amari videt uxor à marito: contraria æmulatione in alterum magis inclinet. Amavit Rebecca filium Jacob præ Esau. si vaticinium sequuta, recte: sed fieri potest ut fuerit etiam incompositus amor. Atque hac in parte nimium se prodit naturæ corruptela. Nullum sanctius conjugio vinculum est mutui consensus: accedunt etiam novi nexus in liberis. atqui dissidiis occasionem sæpe præbent. Quia tamen paulo post videmus Rebeccam præcipue in Dei benedictionem intentam fuisse, probabilis conjectura est, Dei auctoritate fuisse inductam ut primogenito minorem præferret: interea stultus patris amor adoptionis divinæ gratiam magis illustrat.

29. *Et coxit Jacob coctionem.*] Parum à lusu puerili differt hæc historia. Coquit Jacob pulmentum: redit ex venatione frater lassus ac famelicus, cibum primogenitura redimit. Qualis, obsecro, ista conventio? Inediæ fratris ultro succurrere debebat Jacob. Quum rogatus negat, quis non inhumanitatis eum damnet? Quod jure primogenituræ cedere cogit, illicita esse videtur ac frivola pactio. Sed in re non magni momenti probavit Deus ingenium Esau: & rursum specimen extare voluit pietatis Jacob: vel (ut magis proprie loquar) quid lateret in utroque patefecit. Falluntur quidem multi, dum hinc causam electionis Jacob suspendunt, quod aliquam in eo dignitatem præviderit Deus: & Esau ideo reprobatum fuisse putant, quod futura ejus impietas Dei adoptione indignum reddiderit priusquam nasceretur. Paulus gratuitam electionem statuens, quærendum esse discrimen negat in hominum personis: ac primo quidem illud axioma sumit, Quum perditum sit à sua origine humanum genus & exitio addictum, quicunque salvi fiunt, nonnisi mera Dei gratia ab interitu liberari. Ideoque non præferri alios aliis proprio merito: sed quum peræque omnes gratia indigni sint, servari quos suo arbitrio Deus elegit. Deinde altius conscendit, Quum Deus mundi sit opifex, suo jure ita esse vitæ & mortis arbitrum, ut ratio non sit ab eo exigenda: sed ejus voluntas sit causa causarum, ut ita loquar. Neque vero hoc modo Paulus tyrannidem Deo affingit, sicuti Sophistæ de absoluta ejus potestate nugantur. Sed quum habitet lucem inaccessam, & judicia ejus omnes abyssos superent, prudenter jubet Paulus in solo ejus proposito acquiescere: ne si homines nimis curiosi esse appetant, immensum illud chaos omnes illorum sensus absorbeat. Stulte ergo ex hoc loco æstimant quidam, quum ex duobus fratribus alterum Deus elegit altero postbabito, prævisa fuisse utriusque merita. Nam ut differret Jacob ab Esau, necesse fuit ipsum à Deo discerni: alioqui fratri non dissimilis futurus erat. Et semper illud Pauli memoria tenendum est, neminem præ altero excellere sua industria aut virtute, sed sola Dei gratia. Cæterum quamvis pares essent natura ambo fratres, in Esau tamen persona quasi in speculo Moses nobis repræsentat quales fiant omnes reprobi qui suo ingenio relicti, à Spiritu Dei non gubernantur. In persona autem Jacob ostendit non esse otiosam adoptionis gratiam in electis: quia Dominus eam sua vocatione efficaciter obsignat. Unde ergo fit ut venalem habeat primogenituram Esau, nisi quia Spiritu Dei privatus, terram duntaxat sapit? unde fratri Jacob ut se proprio victu fraudans, inediam patienter ferat, nisi quia Spiritu sancto duce supra mundum se attollit, & ad cælestem vitam aspirat. Proinde discamus quoscunque Spiritus sui gratia non dignatur Deus, animales esse ac brutos, & usque adeo deditos caducæ vitæ, ut de spirituali Dei regno non cogitent: quos vero Deus regendos suscepit, non ita teneri implicitos carnis illecebris quin supernæ vocationi intenti sint. Unde sequitur, reprobos omnes manere demersos in corruptelis carnis: electos vero Spiritu sancto renovari, ut sint Dei figmentum ad bona opera creati. Siquis excipiat posse Deo partem culpæ adscribi, qui stuporem & pravas cupiditates reprobis ingenitas non corrigit: solutio in promptu est, conscientiæ ipsorum testimonio quo damnare se coguntur, Deum absolvi. Quare nihil aliud superest, nisi ut à facie Domini sileat omnis caro, ac totus mundus se obnoxium esse confitens ejus judicio, humilietur potius quam superbe litiget.

30. *Fac me comedere nunc de rufo.*] Quanquam his verbis declarat Esau, se minime appetere lautitias, sed qualicunque cibo contentum esse (utpote qui pultem à colore, saporis immemor, contemptim designat) conjicere tamen licet, rem serio animadversam fuisse à parentibus. neque enim ex re ludicra nomen illi fuisset impositum. Cæterum quod appetit & rogat, nihildum in eo reprehensione dignum admittit: sed ubi dicit, En ego moriar, ad quid mihi primogenitura? profanam cupiditatem terræque & carni prorsus addictam prodit. Neque vero dubium est quin ex animo testetur se mortis sensu urgeri. Falluntur enim qui sic accipiunt ejus verba, Ecce morior, acsi diuturnæ vitæ se fore negaret, quia venando quotidie feris objectus versatur in discrimine. Ergo ut præsentem mortem effugiat, primogenitura cibum redimit: neque tamen ideo desinit graviter peccare, dum primogenituram nihili æstimat, nisi in hac vita prosit. Nam hinc fit ut spirituale bonum terreno & caduco permutet. Qua ratione vocat eum Apostolus profanum: utpote qui Hebr. 12
in præsenti vita subsidens, altius non aspiret. Atqui vers. 16
hoc demum fuisset vere sapere, centum potius obire mortes quam se primogenitura abdicare, quæ adeo unius ætatis angustiis inclusa non erat, ut cælestis vitæ perpetuitatem ad posteros quoque transmitteret. Nunc vero quia nullam nisi in mundo felicitatem concipit Esau, anima ejus in pulmento sepulta est. Jam sibi quisque nostrum prospiciat: quia terrestre nobis omnibus ingenium est, si naturam sequamur ducem, cælesti hæreditate facile nos abdicabimus. Veniat igitur subinde in mentem Apostoli exhortatio, Ne simus profani quemadmodum Esau.

33. *Jura mihi.*] Non agit crudeliter Jacob cum fratre, quia nihil illi eripit, sed tantum confirmationem appetit juris sibi divinitus concessi: idque facit pio consilio, ut electionis suæ fidem melius inde stabiliat. Interea stupor Esau notandus est, qui interposito Dei nomine primogenituram vendere non dubitat. Quamvis prius fame, tanquam œstro percitus, ad pulmentum inconsiderate rueret: ubi exactum est jusjurandum, tunc saltem aliqua obrepere debuit religio quæ brutam cupiditatem corrigeret. Atqui ventri addictus, ingratitudinis suæ testem constituit Deum ipsum.

34. *Et Jacob dedit.*] Quanquam prima specie frigida & supervacua esse videtur narratio: magnum tamen subest pondus. Primo enim commendat Moses pietatem sancti Jacob, quod ad cælestem vitam aspirans, cibi appetitum frenare potuerit. Certe non erat stipes: cibum, quo famem sedaret, parando, stomachum magis irritaverat. Quare ad tolerandam inediam, sibi vim facere necesse habuit. Carni vero in hunc modum domandæ nunquam par fuisset, nisi in eo viguisset spirituale melioris vitæ desiderium. Ab altera parte paucis verbis emphatice traducitur mira Esau fratris securitas, *comedit*, *bibit*, *surrexit*, *abiit*. quorsum hæc quatuor ponuntur? Nempe ut sciamus quod continuo post sequitur, pro nihilo duxisse illud incomparabile bonum quo privatus erat. Celebratur ab historicis Lacedæmonii captivi querimonia. Exercitus diu obsessus, propter aquæ inopiam hostibus se dediderat. Postquam è fluvio biberunt, O commilitones (dixit

ille) quantula voluptate inæstimabile bonum perdidimus! Miser ille, restincta siti ad se reversus, amissam libertatem gemebat. Esau saturatus, se longe præstantiore bono quam sint centum vitæ, spoliatum non expendit, ut pabulum semihoræ redimeret. Ita solent profani omnes: alienati cælesti vita, nihil se jacturæ fecisse sentiunt, donec è cælo fulminet Deus. Quamdiu potiuntur carnis votis, à tergo illis est ira Dei: ita fit ut stupidi pergant in suum exitium. Quare discamus, siquando mundi illecebris decepti, à recta via deflexerimus, celeriter nos expergefacere.

CAPUT XXVI.

DEinde fuit fames in terra præter famem superiorem quæ fuerat in diebus Abraham: & profectus est Isaac ad Abimelech regem Pelisthim in Gerar.

2. Nam visus est ei Jehova, & dixit, Ne descendas in Ægyptum: habita in terra quam dicam tibi.

3. Inhabita terram hanc, & ero tecum, & benedicam tibi: quia tibi & semini tuo dabo omnes terras istas: & statuam juramentum quod juravi ad Abraham patrem tuum.

4. Et multiplicare faciam semen tuum sicut stellas cæli, & dabo semini tuo omnes terras istas: benedicenturque in semine tuo omnes gentes terræ:

5. Eo quod obedierit Abraham voci meæ, & custodierit custodiam meam, præcepta mea, statuta mea, & leges meas.

6. Et habitavit Ishac in Gerar.

7. Et interrogaverunt incolæ regionis de uxore ejus: & dixit, Soror mea est. quia timuit dicere, uxor mea est: ne forte occiderent me incolæ regionis propter Ribcam, quia pulchra aspectu erat.

8. Verum fuit, quum protracti essent ei ibi dies, aspexit Abimelech rex Pelisthim per fenestram, & vidit, & ecce Ishac ludebat cum Ribca uxore sua.

9. Tunc vocavit Abimelech Ishac, & dixit, Vere ecce uxor tua est: & quomodo dixisti, Soror mea est? Et dixit ad eum Ishac, Quia dixi, Ne forte moriar propter eam.

10. Et dixit Abimelech, Quid hoc fecisti nobis? paulum abfuit quin dormierit unus è populo cum uxore tua, & venire fecisses super nos delictum.

11. Præcepit itaque Abimelech omni populo, dicendo, Qui tetigerit virum hunc, & uxorem ejus, moriendo morietur.

12. Et sevit Ishac in terra ipsa, & reperit in anno ipso centum modios: & benedixit ei Jehova.

13. Et crevit vir, & perrexit pergendo & crescendo, donec cresceret valde.

14. Et fuit ei possessio pecudum, & possessio boum, & proventus multus: & inviderunt ei Pelisthim.

15. Itaque omnes puteos quos foderant servi patris sui in diebus Abraham patris sui, obturaverunt Pelisthim, & impleverunt eos terra.

16. Et dixit Abimelech ad Ishac, Abi à nobis: quia longe fortior es nobis.

17. Abiit ergo inde Ishac, & mansit in valle Gerar, & habitavit ibi.

18. Postquam reversus est Ishac, fodit puteos aquæ quos foderant in diebus Abraham patris sui: quia obturaverant eos Pelisthim mortuo Abraham: & vocavit eos nominibus secundum nomina quibus vocaverat eos pater suus.

19. Et foderunt servi Ishac in valle, & invenerunt ibi puteum aquæ vivæ.

20. Sed litigaverunt pastores Gerar cum pastoribus Ishac, dicendo, Nostra est aqua. & vocavit nomen putei Hesech: quia litigaverunt cum eo.

21. Et foderunt puteum alium, & litigaverunt etiam super eo: & vocavit nomen ejus Sitnah.

22. Et transtulit se inde, & fodit puteum alium, & non litigaverunt super eo: ideo vocavit nomen ejus Rehoboth: & dixit, Quia nunc dilationem fecit Jehova nobis, & crevimus in terra.

23. Et ascendit inde in Beer-sebah.

24. Et visus est ei Jehova nocte ipsa, & dixit, Ego sum Deus Abraham patris tui: ne timeas, quia tecum sum, & benedicam tibi, & multiplicare faciam semen tuum propter Abraham servum meum.

25. Tunc ædificavit ibi altare, & invocavit nomen Jehovæ, & tetendit ibi tabernaculum suum: & foderunt ibi servi Ishac puteum.

26. Porro Abimelech profectus est ad eum ex Gerar, & Ahuzath *qui erat* ex amicis ejus, & Phichol princeps exercitus ejus.

27. Et dixit ad eos Ishac, Cur venistis ad me, & vos odio habuistis me, & emisistis me ne essem vobiscum?

28. Et dixerunt, Videndo vidimus quod esset Jehova tecum: & diximus, Sit nunc juramentum inter nos, inter nos & inter te, & percutiamus fœdus tecum.

29. Si feceris nobiscum malum: quemadmodum non tetigimus te, & quemadmodum fecimus tecum duntaxat bonum, & dimisimus te in pace: tu nunc es benedictus Jehovæ.

30. Instruxit autem eis convivium, & ederunt, atque biberunt.

31. Et surrexerunt mane: & juraverunt alter alteri: & deduxit eos Ishac, & abierunt ab eo in pace.

32. Adhæc fuit, in die ipsa venerunt servi Ishac, & nunciaverunt ei de puteo quem foderant, & dixerunt ei, Invenimus aquam.

33. Et vocavit eum Sibhah: idcirco nomen urbis est Beer-sebah usque ad diem hanc.

34. Erat autem Esau quadragenarius, & accepit uxorem Jehudith filiam Beeri Hittæi; & Bosmath filiam Elon Hittæi:

35. Et irritabant spiritum Ishac & Ribcæ.

1. *Et fuit fames.*] Eodem fere tentationis genere quo probatus bis fuerat Abraham, Isaac quoque filium vexatum fuisse refert Moses. Quam vero durus & violentus fuerit hic insultus, antehac exposui. Molesta jam & aspera erat illa conditio, quod Deus servos suos in terra quam se illis daturum promiserat, hospites volebat esse, qui subinde in novas sedes migrarent; sed hoc minus tolerabile videtur, quod ne illic quidem peregrinari, ac instabilem, motoriamque (ut ita loquar) vitam agere passus est, sed propemodum fame confecit. Quis non diceret Dominum sui oblitum, ubi filiis suis quos in fidem curamque suam recepit, ne parce quidem & tenuiter alimenta suppeditat? Verum ita sanctos Patres exercuit Deus, ut eorum exemplis edocti, non simus in tentationibus nimis effœminati & molles. Quod ad verba pertinet, quanquam duplex fuit sterilitas tempore Abrahæ, Moses tamen nonnisi unius meminit, cujus recentior erat memoria.

2. *Et visus est ei Dominus.*] Non dubito quin causæ sit redditio cur se potius Isaac in illam regionem contulerit quam profectus sit in Ægyptum, quod forte illi commodius fuisset: sed cælesti oraculo retentum fuisse docet Moses, ut non fuerit libera optio. Nunc quæritur cur Dominus Isaac prohibeat ab Ægypti accessu, quo patrem ejus descendere passus fuerat. Tametsi non exprimitur à Mose ratio, conjicere tamen licet, iter illud magis periculosum filio fuisse. Poterat quidem hunc quoque Spiritus sui virtute instruere Dominus, ut patrem ejus Abraham, ne eum Ægypti fœcunditas & deliciæ suis illecebris corrumperent: sed quia eo temperamento fideles suos gubernat, ut non statim corrigat omnia eorum vitia, & in solidum purget: eorum infirmitatibus occurrit, & idoneis remediis mala quibus illaqueari possent, anticipat. Quia igitur plus infirmitatis esse cognovit in Isaac quam in Abraham fuerat, discrimini eum objicere noluit.
1 Cor. 10. vers. 13. Fidelis enim est, qui suos tentari non sinit ultra quam sunt ferendo. Sicut autem statuendum est, quamlibet arduæ tentationes & onerosæ nobis incumbant, nunquam auxilium Dei nobis defore ad vires suggerendas: ita vicissim cavere oportet ne temere irruamus in pericula: sed sua quemque imbecillitas monere debet ut sollicite & timide se contineat. *Habita in terra.* Jubet subsidere in terra promissa: sed ea lege ut inquilinus in ea versetur. Atque ita significat nondum adesse tempus quo fruatur ejus dominio. Spe quidem hæreditatis promissæ animum ejus sustentat: sed hunc honorem vult haberi verbo suo, ut inter externas agitationes intus quiescat Isaac. Et certe nunquam meliori fulturæ innitimur, quam dum ab ore Domini suspensi, posthabito rerum præsentium aspectu, benedictionem ejus quæ nondum apparet, fiducia apprehendimus. Cæterum promissionem ante datam rursus inculcat, ut ad parendum alacrior reddatur Isaac. Sic enim ab ignavia servos suos expergefacere solet Dominus, ut strenue sibi militent, dum subinde affirmat non irritum fore eorum laborem. Etsi enim gratuitum & liberale obsequium à nobis, tanquam pater à filiis, exigit, eo tamen usque se demittit ad captum nostrum, ut ostenso præmio nos invitet atque hortetur.

5. *Eo quod obedierit Abraham.*] Non intelligit Moses Abrahæ obedientiam fuisse causam cur et firma rataque fuerit Dei promissio: sed supra cap. 22. vers. 18. (ubi similem locum habuimus, dictum fuit, quod gratis fidelibus largitur Deus, interdum ipsis præter meritum adscribi, ut suum studium probari Domino scientes, se totos ardentius in ejus cultum addicant & impendant. Ita nunc Abrahæ obedientiam commendat, ut ad ejus imitationem stimuletur Isaac. Tametsi autem nondum erant scriptæ leges, statuta, ritus, præcepta & ceremoniæ: his tamen vocibus usus est Moses, quo melius exprimeret quam sedulo vitam suam composuerit Abraham ad unius Dei arbitrium: quam studiose abstinuerit ab omnibus Gentium inquinamentis, & quam exacte tenuerit rectum pietatis cursum, ne deflecteret ad dexteram vel sinistram. Nam his elogiis Legem suam sæpe Dominus celebrat cohibendæ lasciviæ nostræ causa: acsi diceret, nihil illic ad perfectam regulam deesse: sed omnes absolutæ sanctitatis numeros eam complecti. Sensus est igitur, Abraham vita sua penitus ad Dei nutum formata, in puro ejus cultu ambulasse.

7. *Et interrogaverunt viri loci illius.*] Refert Moses, simili modo quo patrem Abraham, tentatum fuisse Isaac in uxoris raptu. Nec dubium est quin per illius vestigia deductus fuerit, ut similitudine ipsa admonitus, se socium adjungeret ejus fidei. Quanquam hac in parte vitium patris fugere potius debebat quam imitari. Nec enim dubium est quin satis teneret, matris pudicitiam bis fuisse in magno discrimine: & quamvis mirabiliter Dei manu erepta foret, utrumque tamen suæ diffidentiæ pœnas dedisse. Quod ergo nunc Isaac ad eundem impingit lapidem, in eo excusari non potest ejus socordia. Expressis quidem verbis uxorem non abnegat: sed in eo primum culpandus est, quod servandæ vitæ causa, ad simulationem mendacio non absimilem confugit; deinde quod uxorem à fide conjugii absolvens, alienis prostituit. sed præcipue culpam (ut dixi) exaggerat, quod domesticis exemplis non attendens, sponte illam in manifestum discrimen projicit. Unde apparet quanta sit naturæ nostræ ad diffidentiam propensio, & quam facile sit in rebus perplexis consilio destitui. Quum autem tot pericula nos undique circumstent, rogandus est Dominus ut nos Spiritu suo confirmet, ne mentes nostræ metu & trepidatione diffluant & evanescant: alioqui subinde perperam aliquid tentare continget, cujus statim, & tamen sero, nos pœniteat.

8. *Aspexit Abimelech rex Pelisthim per fenestram.*] Mira Dei indulgentia, quod non modo duplicem culpam servo suo ignoscere dignatus est, sed manum etiam illi porrexit, & remedio mature adhibito, quod ille sibi accersierat malum, mirabiliter avertit. Non passus est uxorem è gremio ejus rapi, quod bis Abrahæ contigerat: sed excitavit regem profanum, qui stultitiam ejus placide & sine molestia corrigeret. Cæterum quamvis tale suæ benignitatis exemplum proponat Deus, ut fideles, siquando lapsi fuerint, sibi clementem & propitium fore confidant: securitas tamen cavenda est, quando videmus singulari privilegio exemptam à probro fuisse sanctam mulierem, quæ tunc unica Ecclesiæ erat in terris mater. Interea conjicere licet ex judicio Abimelech, quam sancte & pudice versatus fuerit Isaac, in quem sini-

stra suspicio cadere non potuit: deinde quanto major tunc viguerit integritas quam nostro seculo. Cur enim non damnat Isaac scortationis? nam probabile erat, aliquid flagitii latere, quum sororis nomen astute obtendens, uxorem esse tacite negaret. Ego igitur non dubito quin religio vitæque honestas ad tuendam ejus existimationem profuerit. Quo exemplo docemur, sic colendam esse justitiam tota vita, ne quid de nobis scelestum vel turpe suspicari possint homines. nihil enim est quod melius ab omni infamiæ nota vindicet quam vita pudice & temperanter acta. Addendum tamen est illud quoque quod posterius attigi, non ita vulgatas & profusas illo tempore fuisse libidines, ut de hospite non improbo obliqua suspicio animum regis subiret. Quare sibi facile persuadet, Rebeccam uxorem esse, non scortum. Inde etiam probatur seculi illius castitas, quod familiarem lusum Isaac cum Rebecca pro conjugii indicio accepit Abimelech. Non enim de coitu loquitur Moses, sed de aliquo liberiore gestu, qui vel dissolutæ lasciviæ, vel conjugalis amoris testis esset. Nunc eo perrupit licentia ut mariti dissolutos uxorum cum alienis lusus taciti ferre cogantur.

10. *Quid hoc fecisti nobis?*] Non castigat Dominus Isaac sicut erat promeritus: forte quia non ita ad patientiam instructus erat ut pater: quare ne ipsum exanimet uxoris raptus, clementer Deus antevertit. Quo tamen plus verecundiæ afferat reprehensio, magistrum & censorem illi destinat hominem profanum. Adde quod non tam nocendi quam exprobrandi animo, ejus stultitiam objurgat Abimelech. Hoc vero penitus animum sancti viri vulnerare debuit, quum delictum suum videret etiam cæcorum judicio obnoxium esse. Quare meminerimus, in luce quam nobis Deus accendit, esse ambulandum: ne increduli ipsi qui tenebris ignorantiæ impliciti sunt, stuporem nostrum coarguant. Et certe quum voci Dei obtemperare negligimus, digni sumus quos ad boves & asinos ableget. Non exagitat quidem, nec persequitur Abimelech totum peccatum Isaac, sed unam tantum culpæ partem attingit. Verum leviter uno hoc verbo admonitus debuit ultro se damnare, quod se & uxorem Deo non commendans, qui se utriusque custodem fore promiserat, sua incredulitate ad illicitum remedium delapsus esset. Hoc enim proprium habet fides, quod nos intra metas divinitus præscriptas continet, ne quid tentemus nisi ex ejus mandato vel permissu. Unde sequitur vacillasse fidem Isaac, quum ab officio mariti deflexit. Colligimus præterea ex verbis Abimelech, sensum hunc gentium omnium animis infixum fuisse, ut sancti conjugii violationem crimen esse scirent cælesti vindicta dignum, sibique à Dei judicio metuerent. Nam etsi crassis nebulis obtenebratæ sunt hominum mentes, ut subinde hallucinentur: Deus tamen aliquod justi & injusti discrimen manere voluit, ut suum quisque reatum circumferat, sintque omnes inexcusabiles. Quod si incredulos quoque ad suum tribunal citat Deus, nec justam damnationem effugere patitur: quam horribilis pœna nos manet si notitiam quam Deus conscientiis nostris insculpsit, malitia nostra delere conamur?

11. *Et præcepit Abimelech.*] Quod capitalem pœnam denunciat si quis homini inquilino injuriam fecerit, singulari privilegio hoc fuisse edictum conjicere licet. neque enim cujuslibet injuriæ tam rigide vindicari solent. Unde porro hoc studium regi, ut sanctiorem habeat Isaac omnibus indigenis, & eum fere sibi æquiparet, nisi quod in eo relucet quædam Dei majestas quæ talem ei reverentiam conciliat? Deus autem, ut servi sui infirmitatem sublevet, modis omnibus ad hunc favorem profani hominis inflectit animum. Nec dubium est quin regem etiam ejus verecundia impulerit ad eum tam sollicite tuendum. Nam hominem trepidum esse videns, qui propriæ uxoris jactura vitam redimere paratus fuerat, eo propensiore animo favet ejus periculis, quo tutus in sua ditione securusque degat.

12. *Et sevit Isaac.*] Hic Moses narrare pergit quomodo Isaac manifestum fructum perceperit promissæ sibi à Deo benedictionis. Dicit enim quum seminasset, proventum centuplo fuisse majorem: quæ rara est etiam in illis terris ubertas. Addit etiam fuisse divitem pecoris, habuisse amplum famulitium. Horum vero omnium laudem tribuit Dei benedictioni: sicut etiam habetur in Psalmo, Dominum suis dormientibus affatim suggerere quod illis sufficit. Psal. 127. vers. 2. Quæritur tamen quomodo serere potuerit Isaac quem Deus tota vita peregrinari jubebat. Sunt qui putant agrum aliquem emisse, & ita vocem קנה interpretantur Possessionem: sed contextus eorum errorem coarguit: quia paulo post nulla venditio sanctum virum morata est quominus vasa alio transferret: deinde quum ejus vocationi, Deique mandato agrorum emptio contraria esset, hoc proculdubio tam notabile vitium non præteriisset Moses. Adde quod dum statim fit expressa mentio tabernaculi, hinc colligimus, quocunque venisset, hospitis more precario habitasse. Ergo tenendum est, sationem hanc in agris conductitiis esse factam. Quanquam enim pedem non habebat propriæ possessionis, ut tamen officium boni patrisfamilias præstaret, familiæ suæ victum parare debuit: & forte ejus sedulitatem ac industriam acuit fames, ut sibi in posterum diligentius prospiceret. Memoria tamen repetere convenit quod nuper attigi, abundantiam quam suo labore adeptus est, Dei gratiæ ferri acceptam.

14. *Et inviderunt ei Pelisthim.*] Docemur hac historia benedictiones Dei quæ ad præsentis ac terrenæ vitæ usum spectant, nunquam puras esse & liquidas, sed permixtas aliquibus molestiis, ne socordiam ex quiete & deliciis contrahant. Quare discamus omnes non nimis cupide magnas opes appetere. Si qua inquietudine vexentur divites, sciant se expergefieri à Domino, ne suis lautitiis indormiant: pauperes hoc solatio fruantur, quod inopia suis etiam commodis non caret. Neque enim vulgare bonum est, extra invidiam, tumultus & rixas vivere. Siquis objiciat, hoc in gratia non esse imputandum, quod Deus Isaac opibus amplificans, invidiæ, contentionibus, & multis turbis eum exposuit: solutio in promptu est, molestias omnes quibus suos Deus exercet, non obstare quominus quæcunque largitur beneficia, paterni ejus amoris gustum retineant. Denique sic temperat quem in hoc mundo favorem declarat filiis suis, ut acerbis interea punctionibus eos exstimulet ad cælestis vitæ respectum. Cæterum non levis fuit ista tentatio, quod elementum bestiis etiam omnibus commune, sancto Patriarchæ negatum est: quo æquius nos ferre decet mediocres injurias. Quod si quando indigne læsi effervescimus, subeat in memoriam, nondum saltem adeo immaniter nobiscum agi ut cum sancto Isaac, qui de aqua certare coactus est. Adde quod non simpliciter ereptum illi fuit aquæ elementum, sed obruti sunt putei, quos sibi & posteris foderat Abraham. Extrema igitur fuit ista crudelitas, hospitem non solum omni officio fraudare, sed etiam eripere quod patris sui labore quæsitum, sine cujusquam incommodo possidet.

16. *Dixit etiam Abimelech.*] Incertum est sponte ne expulsus fuerit Isaac à rege Gerar ex sua ditione, an alio concedere jusserit, quia videbat popularibus esse invisum. Potuit enim hoc modo amice illi consulere. Quanquam verisimile est alienatum fuisse ejus animum ab Isaac. nam sub finem capitis referet Moses, odiosa de ipso quoque, ut de aliis, conquestum fuisse sanctum hominem. Sed quia de ejus affectu nihil certo asserere possumus, tenere sufficiat quod plus habet momenti: fieri communi hominum malitia, ut vulgo suspecti sint qui longe super alios

emi-

eminent: satietas enim ferocitatem parit. Quare nihil magis proclive est quam ut superbe se jactent divites, seque insolentius quam par sit efferant, & suæ potentiæ nervos intendant aliis opprimendis. Nulla quidem talis suspicio cadere potuit in Isaac: sed communis vitii invidiam sustinuit. Unde colligimus quanto utilior nobis sæpe sit & magis optabilis mediocris fortuna, quæ saltem quietior est, nec tam exposita odiorum procellis, vel sinistris suspicionibus obnoxia. Cæterum quam rara & insolita fuerit Dei benedictio in augendo Isaac, hinc colligitur, quod ejus opes tam regi quam populo formidabiles sunt. Copiosa quidem à patre hæreditas illi obvenerat: sed Moses ostendit, ex quo terram illam ingressus est, ita brevi crevisse ut incolis visus fuerit minime tolerabilis.

18. *Et fodit puteos aquæ*] Primum videmus sanctum virum tam odiosum fuisse vicinis, ut coactus fuerit sibi recessum quærere aquarum inopem. Nulla autem æque molesta & ad vitæ usum incommoda habitatio, quam quæ aquarum penuria laborat. Adde quod pecoris copia, & servorum amplitudo, instar parvi exercitus, aquatione opus habebat. quare videmus miris angustiis fuisse constrictum. Quod autem hæc ultima necessitas eum ad tentandam vindictam non instigat, singularis tolerantiæ signum est. Scimus enim ut sæpe humanis & modestis hominibus patientiam extorqueant leviores injuriæ. Siquis vires defuisse objiciat: fateor quidem bello gerendo parem non fuisse: sed quum pater Abraham quadringentos servos armaverit, ipse quoque certe habuit servorum turmam, quæ vim à vicinis illatam facile repelleret. Cæterum spes quam sequutus erat, quum in vallem Gerar concederet, iterum illi repente abscinditur. Sciebat patrem Abraham illic propriis puteis & à se repertis usum esse. quanquam autem occlusi erant, satis tamen erat venas aquarum cognitas habere, ne fodiendo laborem frustra impenderet. Porro quod putei post Abrahæ discessum obstructi fuerant, hinc colligitur quam parum gratus fuerit hospes incolis. Quamvis enim puteis ipsorum regio melior reddita esset, hac tamen utilitate se privare malunt quam habere vicinum Abraham. neque enim commoditas ipsum invitet, obductis puteis viam illi quodammodo præcludunt. Mos veteribus fuit, si quem volebant extinctum & resectum ab hominum societate, interdicere aqua & igni: Philistini ut è sua vicinia Abraham submoveant, ei subtrahunt aquæ elementum. *Vocavit eos nominibus*. Nova puteis nomina non indidit, sed quæ imposita fuerant à patre suo Abraham in usum restituit, ut hac memoria vetus possessio renovaretur. Sed superveniens violentia mutare nomina ipsum cogit, ut saltem monumento aliquo testatam faciat, ac Philistinis exprobret quam fecerant injuriam. Nam quum puteum unum vocat Jurgium vel Rixam, alterum Hostilitatem, jure vel honesto titulo possidere negat quod hostiliter vel prædonum more rapuerint. Interim reputare convenit, inter istas rixas non minus asperum fuisse illi certamen cum siti & aquæ inopia, qua illum conficere tentabant Philistini. Sic enim texenda est historia. Primum suo more breviter perstringit Moses rei summam, quod scilicet Isaac in animo habuerit puteos olim à patre inventos rursus sibi aptare, & quasi postliminio repetere amissam possessionem. Deinde fusius exequitur, quum opus aggressus foret, suo labore inique fraudatum esse. Quod autem in tertio puteo gratias Deo agit, & Latitudines ideo appellat quod per Dei gratiam liberior aquæ copia nunc suppetat, specimen est invictæ patientiæ. Ergo quamlibet duriter vexatus fuerit, quum tamen molestiis defunctus tam placide gratias agit Deo, & ejus bonitatem celebrat, se inter medias turbas compositum & sedatum animum retinuisse ostendit.

23. *Et ascendit in Beer-sebah*] Sequitur uberior consolatio, & ad recreandum sancti viri animum plane efficax. Quod tranquillo puteo fruitur, inde jam agnoscit propitium sibi esse Deum. Sed quia apud fideles plus habet ponderis una vox Dei, quam bonorum omnium congeries: non dubium est quin lætius oraculum hoc exceperit Isaac, quam si mille nectaris rivi fluxissent. Et certe Moses consulto gratiam hanc, quod eum Dominus verbo suo erexit, magnifice commendat, quo discamus reliquis Dei beneficiis ita suum honorem tribuere, ut palmam semper obtineat paterni amoris testimonium, quod nobis verbo suo reddit. Victus, vestitus, bona valetudo, pax, & alii prosperi successus divinæ bonitatis gustum nobis præbeant: sed quum familiariter nos alloquitur, ac diserte pronunciat se esse patrem, illic vero est quod nos ad satietatem penitus reficiat. Quænam migrandi causa fuerit ut Isaac ascenderet Beer-seba in vetus patris hospitium, non explicat Moses. fieri potest ut Philistini subinde eum lacessere non desierint: atque ita sanctus vir implacabilis eorum malitiæ pertæsus, longius discesserit. Temporis quidem circumstantia probabile facit, mœstum & anxium fuisse: ex quo appulit in locum illum, prima nocte Deus illi apparet. hic notatur aliqua temporis opportunitas. Porro quoties antehac retulit Moses Deum apparuisse Abrahæ, simul docebat sanctum virum vel gravibus curis torqueri, vel perplexum teneri in aliquo timore, vel demersum esse in tristitia, vel post multas ærumnas quasi lassitudine confectum: ut constaret tempestive, sicuti poscebat necessitas, manum à Deo illi porrectam, ne malis succumberet. Ita nunc ad Isaac venire interpretor, ut variis miseriis defessum & semifractum instauret.

24. *Et visus est ei Jehova.*] Visio hæc (sicut alibi diximus) præparatio fuit, ut Deum attentius audiret, ac certior fieret sibi negotium esse cum Deo. sola enim vox minus habuisset energiæ. Apparet ergo Deus ut fidem ac reverentiam verbo suo conciliet. In summa, visiones fuerunt divinæ præsentiæ quasi symbola, ne dubitarent sancti Patres Deum esse qui verba facturus erat. Siquis objiciat, non satis hoc firmum fuisse, quum similibus præstigiis sæpe illudat Satan, sitque velut Dei simia: tenendum memoria est quod alibi diximus, dilucidam & minime ambiguam notam Dei visionibus fuisse insculptam, unde eas à fallaciis certo discernerent fideles, ne fides eorum suspensa foret. Et certe quum Satan nonnisi in tenebris illudat, ab hoc periculo eximit Deus filios suos, vultus sui splendore eorum oculos illustrans. Cæterum gloriam suam non in solidum patefecit Deus sanctis Patribus, sed formam induit ex qua eum pro captus sui modulo agnoscerent. nam ut immensa est Dei majestas, neque humano sensu comprehendi potest, & sua magnitudine totum mundum absorbet. Adde quod ad Dei præsentiam necesse est homines pro sua infirmitate non modo liquescere, sed prorsus in nihilum redigi. Quare non significat Moses visum fuisse Deum qualis & quantus in se est, sed prout ejus conspectum ferre poterat Isaac. Cæterum quod diximus visionem divinitatis testem fuisse, ut fides constaret oraculo, ex contextu melius patet. Neque enim mutum spectrum fuit: sed mox sequutus est sermo, qui fidem adoptionis gratuitæ & salutis stabiliret in animo Isaac. *Ego sum Deus Abraham.* Huc spectat præfatio, ut omnium promissionum quæ factæ ante fuerant, memoriam renovet, ac mentem Isaac dirigat ad perpetuum fœdus, quod cum Abraham percussum, ad posteros quasi per manum transmitti debuit. Præfatur ergo Dominus se illum esse Deum qui ab initio Abrahæ loquutus est: ne hoc oraculum à prioribus separet Isaac. Quoties enim gratiæ suæ testimonium repetiit apud fideles, novas quidem fulturas supposuit eorum fidei: ipsam

tamen in primo fœdere quo sibi eos adoptaverat, fundatam manere voluit. Atque hæc nobis ratio tenenda est, ut Dei promissiones, sicut individuo nexu cohærent, colligere discamus. Et principium illud semper occurrat, Deum tam benigne nobis promittere gratiam, quia gratis nos adoptavit. *Ne timeas.* Quoniam hæc verba alibi exposita sunt, nunc ero brevior. Primo notandum est, in hunc finem Deum alloqui fideles ut tranquillet eorum animos. Nam sublato ejus verbo, vel stupidos torpere, vel inquietudine torqueri necesse est. Unde sequitur, non aliunde prodire nobis pacem quam ex ore Domini, dum salutis nostræ præsidem se testatur. non quod tunc immunes simus ab omni metu: sed quia ad sedandas perturbationes satis efficax est fidei securitas. Postea Dominus amorem suum ab effectu demonstrat, quum se benedicturum Isaac promittit.

25. *Et ædificavit ibi.*] Ex aliis locis satis cognoscimus Mosen hic de solenni cultu loqui. Nam interior Dei invocatio neque altari indiget, nec peculiarem habet loci delectum. & certum est sanctos, ubicunque agerent, Deum coluisse. Sed quia pietas testimonium habere debet apud homines, Isaac erecto & consecrato altari profitetur se verum & unicum Deum colere: atque hoc modo à pollutis Gentium sacris se disjungit: nec sibi uni, sed toti familiæ altare erexit, ut illic cum suis omnibus sacrificia perageret. Porro quum ad externa fidei exercitia conditum fuerit altare, invocatio Dei tantundem valet acsi dixisset Moses, Isaac celebrasse Dei nomen, & de sua fide testatum esse. Habet etiam alterum usum visibilis iste Dei cultus, ut scilicet homines pro sua infirmitate ad timorem Dei se exstimulent & exerceant. Adhæc, quum sciamus tunc mandata fuisse sacrificia, tenendum est, Isaac non temere lusisse in Deo colendo, sed fidei regulam servasse, ne quid nisi ex Dei verbo susciperet. Unde etiam colligimus quam præpostera sit & erratica Patrum imitatio, nisi Dominus simili mandato nos illis conjungat. Interea clare sonant verba Mosis, quæcunque fideles pietatis exercitia suscipiunt, ad hunc scopum esse destinanda, ut colatur & invocetur Deus. Huc igitur ritus omnes & ceremonias referri oportet. Cæterum quanquam sanctis Patribus ordinarium fuit, quocunque loco tabernacula figebant, altare extruere: colligimus tamen ex serie verborum, postquam Deus servo suo Isaac apparuit, hac de causa extructum fuisse ab eo altare, ut gratitudinis suæ signum daret. *Et foderunt ibi servi Ishac puteum.* Mirum est, quum loco jam impositum esset nomen à puteo, Isaac rursus aquam illic quærere, præsertim quum jus putei Abraham sibi & posteris à rege emisset. Adde quod difficilis & laboriosa fuit effossio. Neque enim frustra dicit Moses, venisse postea servos qui nunciarent inventam esse aquam. Ego itaque non dubito quin ubique inter illius regionis homines inita fuerit conspiratio: ut sanctum hominem aquarum inopia expellerent, ut hic quoque puteus Seba fraude obstructus fuerit. Ostendit etiam contextus, priorem colendi Dei curam fuisse sancto Patriarchæ: quia postquam narravit Moses extructum fuisse altare, de puteo meminit. Jam operæpretium est notare cum quantis molestiis assidue luctati sint sancti illi Patres: quibus vincendis vel ferendis nunquam pares fuissent, nisi longe alieni à nostris lautitiis. Quam enim nobis acerba esset aquæ difficultas, qui sæpe Deo obstrepimus nisi suppetat vini copia? His ergo exemplis ad tolerantiam se assuefaciant fideles: & siquando alimenta & reliqua vitæ subsidia illos deficiunt, oculos convertant in Isaac, qui siticulosus in hæreditate sibi divinitus promissa erravit.

26. *Et Abimelech perrexit ad eum.*] Similem prorsus historiam habuimus capite 21. vers. 22. Ergo Dominus filium Isaac eodem favore prosequutus est quem Abrahæ ostenderat. Hæc enim benedictio est non vulgaris, quod Abimelech ejus amicitiam ultro appetit. Adde quod illi non parva cura & anxietas eximitur, quod vicini, qui tot modis eum infestaverant, nunc sibi ab eo, timentes, amicum habere cupiunt. Ergo Dominus insigni honore affecit servum suum, & simul ejus tranquillitati consuluit. Certe arcano Dei instinctu adductum fuisse regem, minime dubium est. Cur enim, si metuit, non alio remedio sibi cavet? cur eo se demittit ut privato homini supplicet? cur saltem potius non accersit, vel mandat pro imperio quid facere ipsum velit? Sed animum ejus Deus perculerat, ut regalis superbiæ oblitus, pacem & fœdus ab homine nec cupido, nec bellicoso, nec magnis copiis instructo, peteret. Itaque hominum animos in Dei manu esse discamus, ut eos non modo ad mansuetudinem flectat qui prius ferocia turgebant, sed terrore humiliet, quoties illi placet.

27. *Cur venistis ad me.*] Non modo de acceptis injuriis expostulat Isaac, sed denunciat in posterum se illis non posse fidem habere, quum expertus sit ipsos in se hostili esse animo. Atque hic locus docet, licere fidelibus de suis adversariis conqueri, ut eos à nocendi libidine, si possunt, revocent, ac prohibeant ipsorum vim, fraudes & injurias. Neque enim libertas patientiæ repugnat: neque hoc à suis requirit Deus, ut quicquid noxæ illatum fuerit, taciti devorent, sed tantum ut animos & manus contineant à vindicta. Quod si puri & compositi erunt animi, neque etiam virulentæ erunt linguæ, ut delicta exprobrent: sed hoc tantum habebunt propositum, ut improbos pudore compescant à malitia. Nam ubi nulla ex querelis spes est profectus, tacendo pacem alere præstat: nisi forte, ut qui sibi in maleficiis placent, reddantur inexcusabiles. Cavendum semper quidem est, ne ulciscendi cupidine ad exprobrandum linguæ prosiliant: & quemadmodum dicit Solomon, odium detegat rixas. *Prov. 10. vers. 12.*

28. *Vidimus Dominum tibi adesse.*] Hoc argumento probant se non insidiose, sed bona fide fœdus petere, quia Dei favorem agnoscant erga Isaac. Purganda enim fuit illa suspicio, quod tam comiter se illi offerrent, cui prius sine causa infensi fuerant. Continet tamen hæc eorum confessio valde utilem doctrinam. Profani homines dum benedictum Domini appellant cui recte & feliciter succedunt omnia, Deum testantur bonorum omnium esse auctorem, à quo solo fluat omnis prosperitas. Nimis itaque pudenda est nostra ingratitudo, si Dei benedictionem clausis oculis præterimus, ubi nobiscum benigne agit. Deinde profani homines ejus amicitiam sibi expetendam ducunt cui Dominus favet: ut certe nulla est melior nec sanctior commendatio quam ex Dei amore. Nimis ergo perverse cæcutiunt, qui non modo negligunt quos Deus sibi charos esse testatur, sed inique etiam vexant. Pronunciat Dominus se fore vindicem, siquis lædat quos sub præsidio suo habet: major pars hac tam horribili denunciatione non movetur, quin scelerate bonos & simplices affligat. Atqui videmus incredulis hoc dictatum fuisse à naturæ sensu, quod ore Dei testatum vix credimus. Sed mirum est cur sibi timeant ab homine innoxio: & juramentum exigant, nequid noxæ vel damni afferat. Debebant quidem ex Dei favore statuere probum esse virum, ideoque nihil instare ab eo periculi: quia tamen ex suo ingenio & moribus eum æstimant, probitati quoque diffidunt. Et talis perturbatio fere incredulos exagitat, ut secum ipsi diffidant, vel saltem inter repugnantes sententias alternent ac æstuent, nec quicquam habeant fixum & æquabile. Principia enim recti judicii quæ exurgunt in eorum animis, mox pravis affectibus suffocantur. ita fit ut evanescat quod probe conceptum est: vel saltem corruptum, non perveniat usque ad bonam frugem.

29. *Quemadmodum non tetigimus te.*] Mala conscien-

scientia eos urget, ut cupiant sibi devinctum & obstrictum habere: ideo jusjurandum postulant, ne noceat. Sciebant enim jure humano posse ulcisci quas perpessus erat molestias: hoc tamen dissimulant, imo mirifice jactant sua beneficia. Fuerat quidem initio non vulgaris regis humanitas: nec hospitaliter modo egerat cum Isaac, sed peculiari honore eum dignatus fuerat: verum ad extremum minime perstitit. Cæterum faciunt ex communi hominum more, quum sua delicta quocunque possunt artificio & colore fucant. Atqui si quid peccavimus, ingenue potius fateri culpam deceret, quam negando, eorum animos qui læsi sunt, magis vulnerare. Isaac tamen quia satis habet pupugisse eorum conscientias, non ulterius eos insequitur. Neque enim extranei nobis ita ut domestici tractandi sunt: sed si nihil proficitur, relinquendi sunt Dei judicio. Quanquam ergo justam ab illis confessionem non extorquet Isaac: ne quid tamen hostile intus alere putetur, ferire cum illis fœdus non recusat. Ita suo exemplo docet, si qui se à nobis alienarunt, non esse repellendos ubi se offerunt. Nam si pacem jubemur persequi, etiam quum videtur à nobis fugere, longe minus difficiles esse convenit dum se ultro inimici reconciliant: præsertim si qua in futurum correctio speratur, etiamsi nondum vera resipiscentia apparet. Et eos convivio excepit, non tantum redimendæ pacis causa, sed simul ut ostenderet se omni offensa deposita, illis esse amicum. *Tu nunc es benedictus Jehovæ.* Vulgo ita exponunt, quasi blanditiis eliciant gratiam, ut blandiri soleot qui rogant: sed hoc magis fuisse additum arbitror diverso sensu. Conquestus fuerat Isaac de ipsorum injuriis, quod per invidiam expulsus foret: respondent, non esse cur aliqoid doloris residuum maneat in ejus animo, quum tam benigne & pro voto à Domino tractetur: acsi dixissent, Quid tibi vis? annon contentus es præsenti fortuna? ut demus nos bonorum hospitum officio non fuisse functos, benedictio tamen Dei ad delendam temporis illius memoriam abunde sufficit. Forte tamen his verbis iterum confirmant se bona fide cum eo agere, quia sit in Dei tutela.

31. *Et juraverunt alter alteri.*] Jurare non dubitat Isaac, partim ut Philistinos magis pacatos habeat, partim ne sit illis suspectus. Atque hæc legitima est jurandi ratio, dum sese mutuo obligant homines ad pacem colendam. Sufficere quidem deberet simplex promissio: sed quia facit hominum vel simulatio vel inconstantia ut alii aliis diffidant, Dominus nomen suum commodat, ut hæc pactis nostris accedat sanctior confirmatio. nec tantum permittit, sed etiam mandat ut juremus quoties id ne- *Deut. 6. vers. 13.*
cessitas exigit. Interim cavendum, ne ejus nomen temere jurando profanetur.

32. *Et fuit in die ipsa.*] Hinc apparet (ut paulo ante dixi) non uno temporis momento repertas fuisse aquas. Si quæritur, unde ei jumentis & familiæ per illos dies aquatio: ego quidem non dubito quin vel pretio emerit, vel longe coactus fuerit petere, si quis humanior repertus est unde precario sumeret. Quod ad nomen spectat, falluntur, meo judicio, qui aliud esse putant quam prius imposuerat Abraham. nam quia vox Hebræa ambigua est, Abraham ad fœdus allusit quod cum rege Gerar pepigerat: nunc vero Isaac veterem memoriam repetens, fœdus à se percussum conjungit.

34. *Et erat Esau quadragenarius.*] Multis de causis refert Moses conjugia Esau. Quod enim se miscuit cum terræ incolis, à quibus divisum erat sanctum Abrahæ genus, & affinitates contraxit quæ illum implicitum tenerent, quoddam fuit abdicationis ejus præludium. Hoc etiam mirabili Dei consilio factum est, ut sancto Patriarchæ ejusque uxori graves & molestæ fuerint nurus, ne paulatim se applicarent ad reprobum illum populum. Si placuissent gentis mores, & nacti fuissent probas & morigeras puellas, forte ex eorum consensu inde Isaac quoque duxisset uxorem. Conjugiis autem inter se illigari fas non fuit, quos Deus volebat esse hostes perpetuos. Unde enim Abrahæ posteris terræ hæreditas, nisi ex eorum interitu, apud quos ad tempus peregrinabantur? Ergo inauspicatis istis conjugiis illecebras Deus præcidit, ut positum à se dissidium maneret. Hinc vero constat quam paterne dilectus fuerit Esau ab Isaac. Nam etsi sanctus vir filii uxores jure habet odio, & in eas exacerbatus est ejus animus: illum tamen summa benevolentia prosequi non desinit, ut postea videbimus. De polygamia alibi dictum est. Sic invaluerat corruptela hæc passim apud multos populos, ut mos, quamvis vitiosus, pro lege esset. Non mirum igitur si homo carni suæ addictus, suæ libidini duas uxores sumendo indulsit.

CAPUT XXVII.

FUit autem quum senuisset Ishac, & caligassent oculi ejus ita ut non videret, vocavit Esau filium suum majorem, & dixit ad eum, Fili mi. Et dixit ad eum, Ecce adsum.

2. Et dixit, Ecce nunc senui: non novi diem quo moriar.

3. Nunc igitur cape quæso instrumenta tua, pharetram tuam, & arcum tuum, & egredere in agrum, & venare mihi venationem.

4. Et fac mihi cibos sapidos quemadmodum diligo, & affer mihi, & comedam: ut benedicat tibi anima mea antequam moriar.

5. Ribca autem audiebat dum loqueretur Ishac ad Esau filium suum: & perrexit Esau in agrum, ut venaretur venationem, ut afferret.

6. Tunc Ribca dixit ad Jahacob filium suum, dicendo, Ecce, audivi patrem tuum loquentem ad Esau fratrem tuum, dicendo,

7. Affer mihi venationem, & fac mihi cibos, & comedam, & benedicam tibi coram Domino antequam moriar.

8. Nunc igitur fili mi, obedi voci meæ in eo quod præcipio tibi.

9. Vade nunc ad pecudes, & cape mihi inde duos hædos caprarum bonos, & faciam ex eis escas sapidas patri tuo, quemadmodum diligit.

10. Et afferes patri tuo, & comedet, ut benedicat tibi antequam moriatur.

11. Et dixit Jahacob ad Ribcam matrem suam, Ecce Esau frater meus est vir pilosus, & ego vir lævis:

12. Si forte palpaverit me pater meus, ero in oculis ejus tanquam illusor: & venire faciam super me maledictionem, & non benedictionem.

13. Tunc

13. Tunc dixit ei mater ejus, Super me *sit* maledictio tua, fili mi: veruntatem obedi voci meæ, & vade, cape mihi.

14. Profectus est itaque, & accepit, & attulit matri suæ: & fecit mater ejus cibos sapidos, quemadmodum diligebat pater ejus.

15. Et accepit Ribca vestes Esau filii sui majoris delectabiles, quæ *erant* apud se in domo, & induit Jahacob filium suum minorem.

16. Et pelles hœdorum caprarum circumdedit manibus ejus, & lævitati colli ejus:

17. Deditque cibos sapidos & panem, quos paraverat, in manu Jahacob filii sui.

18. Venit ergo ad patrem suum, & dixit, Pater mi. Ille autem respondit, Ecce adsum: quis es fili mi?

19. Et dixit Jahacob ad patrem suum, Ego sum Esau primogenitus tuus, feci quemadmodum loquutus es ad me: surge nunc, sede, & comede de venatione mea, ut benedicat mihi anima tua.

20. Et dixit Ishac ad filium suum, Quid hoc *quod* festinasti ad inveniendum fili mi? Cui respondit, Quia occurrere fecit Jehova Deus tuus coram me.

21. Tunc dixit Ishac ad Jahacob, Appropinqua nunc, & palpabo te fili mi, utrum sis ipse filius meus Esau, an non.

22. Et appropinquavit Jahacob Ishac patri suo: qui palpavit eum, & dixit, Vox, vox Jahacob est: at manus, manus Esau.

23. Et non agnovit eum: quia erant manus ejus sicut manus Esau fratris sui pilosæ: & benedixit ei.

24. Et dixit, Tu es ipse filius meus Esau? Respondit, Sum.

25. Tunc dixit, Admove mihi, & comedam de venatione filii mei, ut benedicat tibi anima mea. Et admovit ei, & comedit: attulitque ei vinum, & bibit.

26. Et dixit ad eum Ishac pater ejus, Appropinqua nunc, & osculare me, fili mi.

27. Et appropinquavit, & osculatus est eum: & odoratus est odorem vestimentorum ejus: & benedixit ei, & dixit, Vide odorem filii mei sicut odorem agri cui benedixit Jehova.

28. Et det tibi Deus de rore cæli, & *de* pinguedinibus terræ, & multitudinem frumenti & musti novi.

29. Serviant tibi populi, & incurvent se tibi populi: esto dominus fratribus tuis, & incurvent se tibi filii matris tuæ: maledicentes tibi, maledicti erunt: & benedicentes tibi, benedicti.

30. Et fuit, quando complevit Ishac benedicere Jahacob: fuit, inquam, tantum egrediendo egressus erat Jahacob à facie Ishac patris sui, tunc Esau frater ejus venit à venatione sua.

31. Et fecit etiam ipse cibos sapidos, & attulit patri suo: dixitque patri suo, Surgat pater meus, & comedat de venatione filii sui, ut benedicat mihi anima tua.

32. Et dixit ei Ishac pater ejus, Quis es? Ille respondit, Ego sum filius tuus, primogenitus tuus Esau.

33. Et expavit Ishac pavore magno vehementissime, & dixit, Quis *est*, & ubi est qui venatus est venationem, & attulit mihi, & comedi ex omnibus antequam venires, & benedixi ei? etiam benedictus erit.

34. Quum audisset Esau verba patris sui, clamavit clamore magno, & amaro valde valde, dixitque patri suo, Benedic mihi: etiam ego *filius tuus sum* pater mi.

35. Et dixit, Venit frater tuus dolose, & accepit benedictionem tuam.

36. Dixit ergo, Vere vocatum est nomen ejus Jahacob, quia supplantavit me jam duabus vicibus: primogenituram meam accepit, & ecce nunc accepit benedictionem meam. Et dixit, Annon reservasti mihi *apud* te benedictionem?

37. Et respondit Ishac, & dixit ad Esau, Ecce dominum posui cum tibi, & omnes fratres ejus dedi ei in servos, frumentumque & vinum addixi ei: & tibi nunc quid faciam fili mi?

38. Tunc dixit Esau ad patrem suum, Numquid benedictio una est tibi pater mi? benedic mihi, & etiam ego *filius tuus*, pater mi. & elevavit Esau vocem suam, & flevit.

39. Tunc respondit Ishac pater ejus, & dixit ad eum, Ecce, de pinguedinibus terræ erit habitatio tua, & de rore cæli desuper.

40. Et in gladio tuo vives, & fratri tuo servies: & erit, quando dominaberis, franges jugum ejus à collo tuo.

41. Itaque odio habuit Esau Jahacob propter benedictionem qua benedixerat ei pater ejus: & cogitavit Esau in corde suo, Appropinquabunt dies luctus patris mei, & occidam Jahacob fratrem meum.

42. Et nunciata sunt Ribcæ verba Esau filii sui majoris: & misit, & vocavit Jahacob filium suum minorem, & dixit ad eum, Ecce Esau frater tuus consolatur se super te, ut occidat te.

43. Et

43. Et nunc fili mi obedi voci meæ, & surge, & fuge ad Laban fratrem meum in Charan:

44. Et habita cum eo dies aliquot, donec avertatur furor fratris tui à te.

45. Donec avertatur ira fratris tui à te, & obliviscatur eorum quæ fecisti ei: & mittam, & accipiam te inde. utquid orbabor etiam ambobus vobis die una?

46. Et dixit Ribca ad Ishac, Angustiis affecta sum in vita mea propter filias Heth: si acceperit Jahacob uxorem de filiabus Heth sicut istas de filiabus terræ, utquid est mihi vita?

1. *Et fuit quum senuisset Ishac.*] In hoc capite historiam cui non magna videtur subesse utilitas, multis verbis prosequitur Moses. Hæc summa est, Quum patris jussu egressus domo esset Esau ad venandum, Jacob sub ejus habitu, matris astu furtim inductum fuisse ut benedictionem jure naturæ primogenito debitam subriperet. Puerilis etiam lusus videtur esse quod pro carne ferina patri hœdum porrigit: quod exuviis indutus se hirsutum esse simulat: quod sub fratris nomine benedictionem mendacio elicit. Atqui ut sciamus Mosen non frustra, ut in re maxime seria, insistere: primo notandum est, quod benedictus fuit Jacob à patre, hoc symbolo confirmatum fuisse oraculum quo Dominus eum fratri prætulerat. Benedictio enim de qua hic agitur, non vulgaris fuit precatio, sed legitima auctoritas divinitus interposita, quæ testatum faceret electionis gratiam. Promiserat Deus sanctis Patribus se illorum semini perpetuo fore Deum. Illi, ut posteris certa esset successio, morituri eos in possessionem mittebant, quasi acceptam à Deo gratiam de manu in manum traderent. Sic Abraham benedicendo filium Isaac, cum solenni ritu spiritualis vitæ hæredem constituit. Eodem nunc consilio Isaac, quia senio confectus, paulo post è vita sibi migrandum esse cogitat, vult primogenito filio benedicere, ut in sua familia resideat æternum Dei fœdus. Nec vero hoc vel temere vel privato nomine sibi Patriarchæ sumpserunt: sed publici fuerunt ac divinitus ordinati testes. Huc pertinet illud Apostoli ad Hebr. cap. 7. v. 7. qui minor est à potiore benedici. Solebant enim jam tunc fideles mutuo charitatis officio alii aliis benedicere: sed Patriarchis Dominus peculiare hoc munus injunxit, ut fœdus quod cum illis pepigerat, & quod toto vitæ cursu servabant, quasi depositum ad posteros transmitterent. Idem postea mandatum sacerdotibus datum fuit, sicuti constat ex Num. cap. 6. v. 24. & aliis similibus locis. Ergo Isaac filium benedicendo, aliam quam patris & privati hominis sustinuit personam: Dei enim Propheta & interpres fuit, qui ejusdem quam acceperat, gratiæ filium hæredem nuncuparet. Unde apparet quod jam dixi, Mosen in hac re tractanda non abs re tam prolixum esse. Singulas vero circumstantias suis locis expendemus: quarum hæc prima est, quod Deus benedictionem Esau ad Jacob errore patris transtulit. ideo dicit Moses hebetes fuisse ejus oculos. Obtuso etiam visu fuit Jacob, quum nepotes suos Ephraim & Manasse benediceret: sed non obtigit caligo illa quin manus suas transversas prudenter dirigeret. Deus autem passus est Isaac decipi, ut ostenderet non hominum arbitrio Jacob, præter naturæ ordinem, ad jus & honorem primogenituræ extolli.

2. *Ecce, nunc senui: non novi diem quo moriar.*] Minime dubium est quin Isaac quotidie filiis suis bene precatus sit tota vita. constat ergo extraordinarium fuisse hoc benedictionis genus. Porro quod dicit se nescire diem mortis, tantundem valet acsi dixisset, mortem sibi decrepito & caduco singulis momentis instare, ut nihil temporis sibi promittere auderet. Quemadmodum si mulier gravida dicat, quum maturum advenit pariendi tempus, sibi nullum esse jam certum diem. Ferunt quidem singuli in media ætatis vigore secum mille mortes: imo fœtus adhuc in matrum utero inclusos mors sibi vindicat, & per singulos ætatum gradus comitatur. sed quo propius senes urget, ita eam sibi assidue ante oculos ponere debent: nec secus in mundo peregrinari quam si alterum jam pedem in sepulchro haberent. In summa, Isaac morti vicinus vult in filii sui persona superstitem Dei Ecclesiam relinquere.

4. *Ut benedicat tibi anima mea*]Mire implicita fuit sancti viri fides: cum stulto tamen & inconsiderato carnis affectu, generale in ejus animo fidei principium viget, quum filium benedicens, jus hæreditatis sibi divinitus promissæ duce Spiritu sancto consignat. Interim cæcus rapitur in amorem primogeniti filii: ut eum alteri præferat, atque ita cum oraculo Dei luctetur. Neque enim eum latere potuit quid pronunciasset Deus antequam nascerentur. Si quis eum excuset, quod nullo Dei præcepto jussus fuerit minorem præferre, atque ita consuetum mutare naturæ ordinem, facile hoc refellitur: quia quum sciret repudiatum esse primogenitum, in eo amando nimis pertinax fuerit. Deinde quod ab uxore certior factus cælestis responsi, de suo officio inquirere neglexit, minime excusabilis fuit ejus ignavia. Neque enim suæ vocationis prorsus erat nescius: perversus ergo filii amor, quædam fuit cæcitatis species, quæ illi magis obstitit quam externa oculorum caligo. Hoc tamen vitium, quamvis reprehensione dignum sit, benedicendi jure non privavit sanctum virum, quin & illi salva auctoritas maneret, & vis atque efficacia ejus testimonio integra constaret, perinde acsi loquutus è cælo foret Deus ipse. qua de re iterum paulo post aliquid attingam.

5. *Et Rebca audiebat.*] Nunc fusius exponit Moses quo artificio ad benedictionem pervenerit Jacob. Frivolum sane hoc videtur, quod senex muliebri astutia deceptus, per inscitiam & errorem effutiverit quod nolebat. Et certe vitio non caruit Rebeccæ dolus: quamvis maritum sano consilio regere non posset, non tamen hæc legitima fuit agendi ratio, ut eum circumveniret tali fallacia. Jam quum per se damnabile sit mendacium, in eo gravius peccavit, quod talibus præstigiis in re sacra ludere ausa est. Sciebat immutabile esse decretum quo electus & adoptatus fuerat Jacob. cur non igitur patienter expectat dum reipsa confirmet Deus, ratumque esse ostendat quod semel è cælo pronunciavit? Ergo cæleste oraculum suo mendacio obscurans, quantum in se est, promissam filio gratiam abolet. Jam si reputemus unde illi tantus satagendi fervor, ex adversa parte se proferet eximia ejus fides. Nam quod maritum in se provocare, hostile inter fratres odium accendere, dilectum filium Jacob objicere præsenti mortis periculo, totamque domum turbare non dubitat, hoc certe non aliunde quam ex fide manavit. Animo ejus penitus infixa erat hæreditas à Deo promissa: eam sciebat filio Jacob decretam esse. Ergo in fœdus Dei recumbens, & memor accepti oraculi, mundum obliviscitur. Itaque videmus non recto nec moderato zelo permixtam fuisse ejus fidem. Quod diligenter notandum est, ut sciamus non semper puram & liquidam notitiam lucere in animis piorum, ut in singulis actionibus à Spiritu sancto regantur: sed exiguam lucem quæ viam illis monstrat, variis ignorantiæ & errorum nebulis esse implicitam: ut rectum cursum tenentes, & in scopum intenti, subinde

inde tamen labantur. Denique tam in Isaac quam in uxore primatum obtinuit generalis fides. Uterque vero particulari ignorantia & aliis vitiis, vel à via paululum deflexit, vel certe impegit in ipsa via. Quod autem nihilominus firma stetit Dei electio, imo quod per muliebrem fallaciam consilium suum exequitur, hoc modo gratuitæ suæ bonitati totam benedictionis laudem vendicat.

11. *Et dixit Jahacob ad Ribcam.*] Quod Jacob non sponte se patri offert, quin potius metuit ne deprehensa impostura maledictionem reportet, fidei
Rom. 14. valde contrarium est. Nam quum docet Apostolus
vers. 16. peccatum esse quicquid ex fide non est, ad hanc sobrietatem instituit filios Dei, ne quid dubia & perplexa conscientia aggredi sibi permittant. Hæc certitudo unica est bene agendi regula, quum Dei mandato freti, intrepide pergimus quocunque ipse vocat. Jacob ergo secum disceptans, se fide destitui ostendit: & certe quanquam ea non prorsus vacuus erat, hac tamen in parte coarguitur ejus defectus. Verum hoc exemplo rursus docemur particulari vitio non semper extingui fidem. nec tamen si Deus interdum servis suis hucusque indulget, ut in eorum salutem vertat quod perperam ab illis agitur, ideo à nobis sumenda est peccandi licentia. Mirabili Dei misericordia factum est ut non exciderit Jacob à gratia adoptionis. Quis non sibi potius metuat quam audacior reddatur? Quum autem dubitatione obtenebratam videmus fuisse ejus fidem, discamus à Domino petere Spiritum prudentiæ, qui gressus omnes nostros gubernet. Accessit alterum non leve erratum: cur enim non potius Deum reveretur quam patris iram formidat? cur non illi in mentem venit, turpem sanctæ Dei adoptioni maculam aspergi, dum redempta mendacio videtur? Nam quamvis in rectum finem spectaret, obliquo tamen isto cuniculo irrepere non licuit. Interea non dubium est quin fides inter ista impedimenta excelluerit. Quid enim fuit causæ cur nuda & in speciem inania patris vota quieti suæ qua tunc potiebatur, domesticis commodis, propriæ denique vitæ præferret? Secundum carnem res imaginaria erat patris benedictio, cujus tam cupidus fuit, ut sciens & volens se projiceret in magna discrimina. Quorsum hoc, nisi quia simplici Dei verbo fidem adhibens, spem absconditam pluris fecit quam optabilem statum quo fruebatur? Adde quod iræ paternæ metus ex vero Dei timore oriebatur. Vereri se dicit ne sibi maledictionem accersat. Atqui non tantopere à verbali increpatione sibi timeret, nisi pluris faceret depositam in manu patris gratiam quam mille vitas. Dei ergo intuitu patrem, qui illius minister erat, timuit. Nam quum Dominus videat nos in terra reptare, per hominum manus nos ad se deducit.

13. *Super me sit maledictio tua, fili mi.*] Rursum hic peccat Rebecca, quod ita præcipiti zelo ardet, ut non expendat, Deo improbari quod male tentatum persequitur. Secure maledictionis ream se facit. Unde autem tam supina confidentia? nullo enim Dei mandato instructa, consilium ex suo capite ceperat. Nemo tamen zelum hunc, quamvis præposterum, tam ex pietate quam ex speciali verbi Dei reverentia profectum esse negabit. Nam quum oraculo admonita esset potiorem coram Deo esse Jacob, arcanæ ejus electioni posthabuit quicquid visibile erat in mundo, & quod naturæ sensus dictabat. Ergo hoc exemplo docemur, ut modeste quisque & sollicite ambulet in mensura suæ vocationis, nec ultra progredi audeat quam Dominus verbo suo permittit.

14. *Et perrexit, & accepit.*] Quanquam verisimile est, non sola matris auctoritate commotum fuisse Jacob, ut illi morem gereret, sed rationibus quoque fuisse persuasum: peccavit tamen, vocationis suæ metas transiliens. Quum noxam in se susciperet Rebecca, docuit proculdubio nemini fieri injuriam: quia jus alienum Jacob non subriperet, sed benedictionem peteret cælesti oraculo sibi decretam. Fraudis etiam honesta fuit & probabilis excusatio, quod Isaac, nisi deceptus foret, ad labefactandam Dei electionem jam accinctus erat. Ergo Jacob non simpliciter ab eo quod rectum est deflectit in matris obsequium, sed potius Dei verbo obtemperat. Interim vitio (ut dixi) non caret particularis error, quia talibus fallaciis adjuvanda non fuit Dei veritas. Paterna quidem benedictio divinæ gratiæ signaculum erat, fateor: sed expectare potius debuit dum è cælo Deus remedium afferret, mutans animum patris Isaac, & linguam ejus gubernans, quam illicitum aliquid tentare. Nam si Balaam qui linguam Num. 22.
venalem prostituerat, cohibitus à Spiritu fuit, ut vers. 12.
præter animi sui sensum benediceret electo populo, quem exitio devovere optabat: quanto potentius idem Spiritus linguam sancti Isaac flexisset, qui mercenarius non erat Propheta, sed Deo fideliter obsequi cupiens, tantum errore in contrariam partem rapiebatur? Quanquam ergo in summa rei, fides præluxit sancto Jacob, hac tamen in parte temeritatis culpam sustinet, quod Dei providentiæ diffidens, ad benedictionem patris occupandam fraude obrepsit.

19. *Ego sum Esau.*] Prius timidus & anxius erat Jacob: nunc deposito metu audacter & secure mentitur. Quo exemplo docemur, ubi quis semel legitimos officii fines transgressus est, nullum esse licentiæ modum. Quare nihil melius quam ut se quisque contineat intra cancellos sibi divinitus præscriptos, nec plus tentando quam fas est, januam Satanæ aperiat. Quod benedictionem fraude petit, seque mendaciter insinuat, prius admonui quatenus id cum fide pugnet. Neque enim obstitit hoc particulare vitium & deflexio à recta via, quin tamen fides ex oraculo semel concepta cursum utcunque teneret. Quod reditus celeritatem excusans, feram sibi à Deo oblatam dicit, apposite ad regulam pietatis loquitur: peccat nihilominus quod sacrum Dei nomen suis mendaciis permiscet. Ita, ubi à veritate discessum est, quæ Deo in speciem defertur reverentia, nihil aliud est quam gloriæ ejus profanatio. Quod prosperum successum habuerit venatio, Dei providentiæ tribui æquum est, ne quod imaginemur fortuitum bonum: sed quum ejus boni quod sibi non contigit, falso Deum esse auctorem obtendit Jacob, idque ad captionem suam tegendam, perjurii culpa non caret.

21. *Appropinqua nunc, & palpabo.*] Hinc apparet suspectam fuisse fraudem pio viro, ideoque vacillasse. Quare videtur irrita benedictio, quæ nullam fidei fulturam habet. Sed ita placuit Deo peragere opus suum per manum Isaac, ut ipsum tamen ministrum, consilii sui participem non faceret. Nec absurdum est quod instar cæci, nesciens, in alium quam putabat benedictionem transtulit. Et quiddam simile habet ordinaria Pastorum functio. nam quum Deo homines ex ejus mandato reconcilient, non discernunt tamen ad quos perveniat reconciliatio. ita semen projiciunt, incerti de fructu. Quare Deus quod illis injungit munus & potestatem, minime ad eorum judicium astringit. In hunc modum non abolet ignorantia Isaac cæleste oraculum: ac Deus ipse, quamvis deficiant ministri sensus, implere non desinit quod statuerat. Atque hic satis clare refellitur Papistarum figmentum, quod in Sacramento tota vis ab intentione hominis consecrantis pendeat: quasi vero in arbitrio hominis sit Deum frustrari. Cæterum memoria tenendum est quod jam aliquoties dixi, quamvis hallucinetur Isaac in filii persona, non tamen frustra benedicere: quia universalis fides in animo ejus residet, eumque ex parte gubernat. Quod ex tactu judicium facit, voce posthabita, fidei naturæ consentaneum non est. Itaque

quod ad personam, plane in ejus mente dominatus est error. Neque tamen id secura negligentia factum est: quia sedulo, imo anxie in omnes partes se vertit, ne primogenitum jure suo privet. Sed Domino placuit ita hebetare ejus sensus, partim ut ostenderet frustra obniti homines ad mutandum quod semel decrevit (quia fieri non potest quin stabile ratumque maneat ejus consilium vel toto mundo repugnante) partim etiam ut præposterum amorem, quo nimis primogenito suo affixus erat Isaac, corriperet hoc castigationis genere. Unde enim tam curiosa inquisitio, nisi quod immodicus amor Esau animum ejus prorsus occupans, ab oraculo ipsum avertit? Quia ergo naturæ plusquam par sit indulget, dignus est qui utroque modo cæcutiat. Quo magis cavendum est ne in gerendis Dei negotiis frenum humanis nostris affectibus laxemus.

26. *Appropinqua nunc, & osculare me.*] Scimus osculum tunc fuisse in usu, quem hodie quoque multæ gentes retinent. Cæterum profani homines dicerent merum esse ludicrum, quod senex obtuso jam ingenio, deinde satur ac bene potus, vota sua in comicam personam effundit. Sed quia prius Moses retulit Dei oraculum, quo destinata erat minori adoptio, reverenter arcanam Dei providentiam suspicere convenit, cujus nullus est respectus apud profanos homines. Nec vero cibi & potus illecebris ita captus fuit Isaac quin sobria mente reputaret quid sibi mandatum esset divinitus, ac serio ex certa suæ vocationis fide hoc ipsum aggressus sit, in quo pro carnis suæ infirmitate vacillat ac claudicat. Ideo non ab externa specie, sed ex cælesti decreto æstimanda nobis benedictio est: sicuti deinde ex successu patuit, neque Deum frustra lusisse, neque hoc ab hominibus temere profectum. Et sane si eadem nobis adsit religio quæ in corde sancti Patriarchæ viguit, nihil impediet quominus in hominis infirmitate nobis clarior refulgeat Dei virtus.

27. *Vide odorem filii mei.*] Non displicet allegoria quam inducit Ambrosius huic loco. Jacob natu minor sub persona fratris primogeniti benedicitur: vestes, quas à fratre mutuatus est, gratum suavemque patri odorem spirant. Ad eum modum nos benedici Ambrosius docet, ubi sub Christi nomine in conspectum Patris cælestis prodimus: vestem justitiæ, quæ nobis odore suo favorem conciliet, ab eo sumimus: deinde ubi substituimur in ejus locum. Videtur autem Isaac hic nihil optare filio & vovere nisi terrenum. Hæc enim verborum summa est, ut bene illi sit in mundo, uberem terræ proventum colligat, fruatur læta pace, & honore inter alios emineat. Cælestis regni nulla mentio. Atque hinc factum est ut indocti homines, minusque in vera pietate exercitati, sanctos illos Patres fingerent nonnisi hujus caducæ & fluxæ vitæ intuitu, benedictos fuisse à Domino: verum longe aliter esse, ex pluribus locis constat. Quod autem in terrenis Dei gratiis hic subsistit Isaac, facilis est solutio. Neque enim Dominus sicuti nos hodie recta ad cælum vocat & extollit, ita olim Patribus eandem spem futuræ hæreditatis simpliciter posuit ante oculos, sed quasi obliquo circuitu eos deduxit. Sic terram Chanaan cælestis hæreditatis speculum & pignus illis esse voluit. In omnibus beneficiis symbola exhibuit favoris paterni: non quidem ut contenti bonis præsentibus cælum negligerent, umbram tantum inanem sectantes, ut quidam delirant: sed ut pro temporis ratione talibus adminiculis adjuti, paulatim in cælum assurgerent. Quia enim nondum patefactus erat Christus, primitiæ resurgentium, & æternæ ac incorruptibilis vitæ hypostasis: spirituale ejus regnum sic sub figuris tantum adumbratum fuit, donec veniret plena temporis maturitas. Sicut autem omnes Dei promissiones externis illis symbolis implicitæ erant, & quasi vestitæ: ita sanctorum Patrum fides eandem tenuit mensuram, ut per terrena rudimenta suos progressus in sublime faceret. Quanquam ergo temporales Dei gratias in medium proponit Isaac, nihil tamen minus in animo habet quam spem filii includere in mundo: quin potius in eandem altitudinem ad quam intentus erat, eum attollit. Cujus rei nonnulla etiam ex verbis probatio elici potest. hoc enim est præcipuum caput, quod dominium illi in populos assignat. Unde autem spes tantæ dignitatis, nisi quia gestus suum electum esse à Domino persuasus erat: & quidem hac lege, ut jus regni penes unum consisteret? Interim illud principium tenere sufficiat, sanctum virum, ubi prosperum vitæ cursum filio precatur, Deum illi propitium optare, in cujus paterno favore solida & æterna felicitas nobis constat.

29. *Maledicentes tibi.*] Memoria tenendum est quod prius diximus, non esse hæc nuda vota, qualiter solent patres bene precari filiis suis: sed promissiones Dei simul esse inclusas. Nam Isaac legitimus est Dei interpres, ac Spiritus sancti organum: ideoque efficaciter, tanquam ex Dei persona, maledictos fore pronunciat quicunque filii salutem oppugnaverint. Itaque hæc promissionis sanctio est, qua Deus fideles in præsidium suum recipiens, futurum se hostem denunciat eorum hostibus. Huc spectat tota benedictionis summa, ut Deus servo suo Jacob beneficum se in omnibus patrem exhibeat, ut illum principem constituat & caput sancti & electi populi, ut eum tueatur sua virtute ac propugnet, salutemque ejus custodiat contra omne genus hostium.

30. *Tantum egrediendo egressus erat.*] Hic additur quomodo repulsam passus fuerit Esau: quæ circumstantia ad sanciendam benedictionem Jacob non parum valuit. Nisi enim repudiatus esset Esau, videri poterat honore nondum privatus quem illi natura dabat. Nunc vero declarat Isaac, fieri non posse quin ratum sit quod gessit ex Patriarchæ officio. Hic vero rursus apparet, gratuiti hoc doni fuisse, quod Jacob fratre præterito primogenituram obtinet. Nam si utriusque opera inter se conferas, Esau patri obsequitur, fructum venationis suæ affert, ex præda labore suo parta cibum patri suo coquit, nihil nisi vere affirmat: denique nihil in eo reperies non laude dignum. Jacob domo non egressus, hœdum pro ferina carne supponit, mendaciis se pluribus insinuat, nihil affert quod cum jure commendet, multis autem in rebus reprehensionem meretur. Fateri ergo necesse est causam eventus non pendere ex operibus, sed latere in æterno Dei consilio. Neque tamen injuria reprobatur Esau, quia suscipere recto animo nihil possunt qui non reguntur Dei Spiritu: tantum illud fixum maneat, quum æqualis sit omnium conditio, si quis alteri præfertur, non proprio merito excellere, sed quia eum Dominus gratuito elegit.

33. *Et expavit Isaac.*] Hic jam rursus emicat fides quæ in corde sancti viri suffocata fuerat, novasque scintillas profert. Nec enim dubium est quin timor hic oriatur ex fide. Adde quod non vulgaris à Mose describitur, sed qui sanctum virum prorsus attonitum reddit. Nam quum sibi probe conscius sit suæ vocationis, ac ideo persuasus sit injunctas sibi esse divinitus partes nuncupandi hæredis, apud quem fœdus vitæ æternæ deponat: cognito suo errore expavescit, quod in re tanta & tam seria passus sit Deus ipsum errare. Nisi enim reputasset Deum fuisse hujus actionis præsidem, quid obstabat quominus ignorantiam prætexeret, atque etiam excandesceret in Jacob, qui fraude & malis artibus obrepserat? Verum erroris sui pudore confusus, simul tamen collecto animo ratam esse benedictionem agnoscit quam protulerat: nec vero dubito quin tunc expergefactus in memoriam revocare cœperit oraculum, cui minus attentus fuerat. Quare sanctum virum non impulit ambitio ut sui propositi adeo te-

nax esset: ut præfracti homines solent, quod semel, licet stulte, aggressi sunt, ad extremum usque persequi: sed raræ & eximiæ fidei vox ista fuit, Quem benedixi, ille erit benedictus. nam carnis affectui renuncians, Deo jam se totum addicit: & illum benedictionis à se prolatæ auctorem agnoscens, debitam illi gloriam tribuit, ut retractare non audeat. Atque hujus doctrinæ utilitas ad totam Ecclesiam pertinet, ut certo sciamus efficax & stabile fore quicquid Dei mandato nobis promittunt Euangelii præcones: quia non loquuntur ut privati homines, sed tanquam ex Dei ipsius mandato. Neque enim obstat ministri infirmitas quin Dei verbo constet sua fides, vis & effectus. Communibus miseriis & morti obnoxius est qui æternæ felicitatis & vitæ sponsorem se offert: atqui nihilominus efficax est promissio. Peccator est qui nos à peccatis absolvit: at quia munus illi divinitus injunctum est, hujus gratiæ stabilitas in Deo fundata nunquam labascet.

34. *Clamavit clamore magno.*] Tametsi in petenda benedictione persistit Esau, simul tamen desperationis signum edit: quo fit ut nihil proficiat: quia per fidei januam non ingreditur. Fletus quidem magnosque clamores vera quoque pietas exprimit Dei filiis, sed trepidans Esau, plenusque formidine ejulat: postea fortuito in aërem votum illud emittit, ut ipse quoque benedictionem percipiat. Quibus verbis coarguitur cæca ejus incredulitas: nam quum unica tantum benedictio deposita foret apud patrem, alteram sibi dari postulat, quasi in ejus arbitrio sit promiscue efflare benedictiones præ-
Hebr. 12. ter Dei mandatum. Hic nobis succurrat Apostoli ad-
vers. 17. monitio, quod Esau lacrymis & clamoso ululatu amissam benedictionem reposcens, pœnitentiæ locum non invenerit. Nam qui vocantem Deum sequi negligunt, frustra postea ipsum invocant, ubi terga vertit. Quamdiu nos alloquitur Deus, & invitat, quodammodo aperta est regni cælorum janua. hac opportunitate utendum est, si ingredi cupimus:
Jesa. 55. secundum illud Prophetæ, Quærite Dominum dum
vers. 6. inveniri potest, invocate eum dum prope est. Cu-
2 Cor. 5. jus interpres Paulus, tempus acceptabile & diem sa-
vers. 17. lutis esse definit, quum nobis per Euangelium affertur gratia. Qui tempus illud elabi sinunt, sero deinde & sine profectu pulsant: quia Deus eorum socordiam ulciscitur. Timendum ergo ne si præsentem Dei vocem surdis auribus effluere sinimus, ipse vicissim surdus sit ad clamores nostros. Sed quæritur quomodo cum hac repulsa promissio illa conveniat,
Eze. 18. Simulac ingemuerit peccator, &c. Deinde non vi-
vers. 21. detur congruere Dei clementiæ, rejicere eorum gemitus, qui miseria sua fracti, ad ejus misericordiam confugiunt. Respondeo, pœnitentiam, si modo vera sit ac sincera, intempestivam nunquam fore, quin veniam impetret peccator qui sibi ex animo displicet: sed hoc quoque modo gratiæ suæ contemptum vindicat Deus, quod in animum serio non inducunt ad eum reverti qui obstinate repudiarunt ejus gratiam. Ita fit ut in reprobum sensum dati, nunquam vera pœnitentia tangantur. erumpent quidem in lacrymas hypocritæ, sicuti facit Esau, sed cor intus quasi ferreis vectibus obstructum manebit. Ergo quum fide & pœnitentia vacuus ad petendam benedictionem Esau prorumpat, nihil mirum est si rejicitur.

36. *Vere vocatum est nomen ejus Jahacob.*] Hinc apparet nullo pœnitentiæ sensu tangi animum Esau, quia fratrem accusans, in se nihil culpæ recipit. Atqui initium pœnitentiæ est, dolor ex peccato conceptus, & suiipsius displicentia. Debuerat in se descendere Esau, ut suus esset judex. Primogenitura vendita, quasi famelicus canis, ad offam & pulmentum provolaverat: nunc quasi nihil peccaverit, tantum fratri irascitur. Deinde si quid ponderis habet benedictio, cur non expendit, non sola hominis fraude, sed Dei providentia se inde fuisse depulsum? Videmus ergo ut palpans quasi cæcus in tenebris, viam non teneat.

37. *Ecce, dominum posui illum tibi.*] Apertius confirmat Isaac quod prius dixi, quum auctor benedictionis sit Deus, irritam fieri non posse vel evanidam. Neque enim hic magnifice jactat suam dignitatem: sed intra ministri fines ac mensuram se continens, sibi liberum esse negat quicquam mutare. Semper enim reputat quod verum est, quum Dei personam sustinuerit, sibi non licere ultra progredi quam ferat mandatum. Hinc scilicet debuit Esau discere unde excidisset sua culpa, ut se humiliaret, fratrique suo potius se adjungeret, benedictionis ejus particeps futurus secundo gradu, quam ut aliquid seorsum appeteret. Sed prava cupiditas eum abripit, ut regni Dei oblitus, nonnisi privata sua commoda sectetur ac curet. Iterum notanda est loquutio, qua suæ benedictioni Isaac certam vim & effectum asserit, acsi in ejus voce inclusum fuisset imperium, frumenti & vini copia, adeoque quicquid Abrahæ Deus promiserat. Sic enim Deus à se uno pendere vult fideles, ut tamen secure in verbum recumbant, quod illis annunciari jubet hominum lingua. Sic remittere peccata dicuntur, qui tantum gratuitæ veniæ nuncii sunt ac interpretes.

38. *Numquid benedictio una est tibi.*] Videtur animum colligere Esau: sed posthabita animæ cura, ad carnis saginam instar porci devolvitur. Audierat nihil patri esse residuum: nempe quia sic residebat in Jacob plena solidaque Dei gratia, ut nulla esset extra ejus domum felicitas. Quare si bene sibi esse optabat Esau, ex illo fonte haurire debuit, seque potius fratri subjicere quam abdicare à felici ejus consortio. Mavult tamen privari spirituali gratia, modo proprium aliquid & separatum possideat, quam domi esse inferior. Quod unica esset benedictio, qua frater Jacob divini fœderis hæres nuncupatus fuerat, latere eum non potuit. quotidie enim concionabatur Isaac de singulari illo privilegio quo Deus Abraham & ejus posteros dignatus fuerat. Nec tam graviter paulo ante conquestus esset, nisi sensisset incomparabili bono se fuisse privatum. Ergo ab unica benedictione discedens, oblique Deo renunciat, & se ab Ecclesiæ corpore rescindit, tantum caducam hanc vitam curans. Atqui satius ei fuisset rerum omnium inopia misere confici in hoc mundo, & languentem spiritum ægre trahere, quam torpere in temporalibus deliciis. Quod postea sequitur, ipsum flevisse cum ejulatu, sævæ ac superbæ indignationis magis quam pœnitentiæ signum est, neque enim quicquam remiserat ex sua ferocia, sed fremebat, quemadmodum solent truces bestiæ. Sic impii, quum urget eos pœna, salutem suam amissam lugent, sed interea non desinunt sibi placere in suis vitiis: adeoque non aspirant ex animo ad Dei justitiam, ut potius cupiant extinctum esse ejus numen. Talis est in ipsis inferis stridor dentium, & fletus, non qui reprobos ad Deum quærendum exstimulet, sed tantum cæcis tormentis eos conficiat.

39. *Ecce, de pinguedinibus terræ*] Impetrat tandem Esau quod petiit. Nam se primogenituræ gradu & honore dejectum videns, maluit extra sanctum populum sibi prospere esse in mundo quam subire minoris fratris jugum. Sed videtur secum pugnare Isaac, qui novam benedictionem profert: quum ante testatus sit se dedisse filio Jacob quicquid apud se erat depositum. Respondeo, idem hoc loco notari quod prius de Ismaële dictum est. Nam Deus, quod ad præsentem vitam spectat, exaudiens Abrahæ preces, mox tamen addita exceptione restringit, quod in Isaac tantum vocandum esset semen. Nec vero dubito quin sanctus vir cernens filium minorem Jacob divinitus ordinatum esse beatæ vitæ hæredem, conatus sit primogenitum Esau in fraternæ

socie-

societatis vinculo retinere, ut ab Ecclesia sanctoque & electo grege non discederet. Nunc ubi videt pertinaciter ipsum alio tendere, pronunciat qualis futura sit ejus conditio. Interim spiritualis benedictio penes unum Jacob integra residet: cui se adjungere Esau recusans, sponte à regno Dei exulat. Videtur tamen huic vaticinio refragari quod dicit Malachias, 1. vers. 3. Nam duos fratres Esau & Jacob inter se comparans, inde odio habitum fuisse Esau docet, quia illi possessio data sit in desertis: atqui Isaac pinguem illi promittit terram. Duplex solutio est: vel quod Propheta comparative loquens, Idumæam merito vocet desertum præ terra Chanaan, quæ longe erat uberior: vel quod ætatem suam respiciat. Tametsi enim horrenda fuerat utriusque terræ vastitas, brevi tamen refloruerat terra Chanaan, quum regio Edom quasi perpetuæ sterilitati damnata, & draconibus addicta foret. Quamvis ergo Deus populi sui respectu ablegaverit Esau in montes desertos, illi tamen terram satis per se fœcundam dedit, ut minime inanis fuerit promissio. Nam montosa illa regio tum suam habuit pinguedinem, tum cælesti rore adjuta fuit, ut victum incolis produceret.

40. *Et in gladio tuo vives, & fratri tuo servies.*] Notandum est hic prædici quæ nunquam impleta sunt in persona Esau: ideoque vaticinium esse de rebus procul adhuc remotis. Nam adeo nihil dominationis obtinuit Jacob in fratrem, ut reversus ex Padan Aram, supplex obsequia illi sua detulerit: & subjectionis excussio, cujus hic meminit Isaac, in longinquum tempus refertur. Denunciat igitur qualis posteros Esau maneat conditio. Et primum dicit, gladio suo victuros: cujus verbi duplex esse potest sensus, vel quod cincti hostibus, militarem & inquietam vitam acturi sint, vel quod liberi futuri sint ac sui juris. Nullum enim jus gladii, ubi nulla est libertas. Videtur prior sensus magis quadrare, ut promissionem suam restringat Deus, ne se Esau nimis efferat: nam pace nihil est optabilius. Monetur quidem & sanctus populus, semper aliquos hostes fore qui eum infestent. Sed hoc longe aliud est quam suo gladio vivere: quod tantundem valet acsi dixisset, filios Esau prædonum more præsidium suum in armis & violentia magis quam in jure legitimo habituros. Secunda restrictio est, quod gladio armatus licet, non tamen effugiet fratris subjectionem. Nam Idumæi tandem electo populo facti sunt tributarii. sed non fuit diuturna servitus: quia divisis regnis concisa fuit illa potentia, quæ vicinos omnes in officio & sub metu tenebat. Voluit tamen Dominus vel ad breve tempus in ordinem cogi Idumæos, ut visibile specimen hujus vaticinii proferret. Reliquo tempore vaga & effrenis libertas Esau omni subjectione fuit miserior.

41. *Et odio habuit Esau Jahacob.*] Hinc clarius patet lacrymas Esau adeo profectas non fuisse à vera pœnitentia, ut furiosæ magis iracundiæ testes fuerint. Neque enim occulto modo odium fovet adversus fratrem, sed palam in sceleratas minas erumpit. Atque hinc apparet quam altæ fuerint malitiæ radices, quod sibi in nefanda fratris cæde indulget. Profana etiam & sacrilega in eo contumacia se prodit, quod se ad decretum Dei abolendum gladio comparat. Efficiam, inquit, ne promissa sibi hæreditate fruatur. Quid hoc aliud est quam vim benedictionis exinanire, in qua patrem sciebat Dei præconem fuisse ac ministrum? Viva præterea hypocritæ effigies nobis proponitur. Mortem patris sibi luctuosam fore simulat: & certe pietatis officium est, lugere mortuum patrem. Sed quum ad impiam fratris cædem properanti tarda sit mors patris, & simul ejus propinquitate lætetur: mera fictio est quod diem luctus nominat. Qua etiam fronte humanum affectum obtendit, qui fraternæ cædi inhians, eodem momento omnia naturæ jura evertere molitur? Fieri etiam potest ut ipse naturæ sensus confessionem ei extorserit, qua seipsum gravius damnaret: sicut Deus impios sæpe propria voce coarguens, magis inexcusabiles reddit. Quod vero crudelem animum cohibet sola verecundia, neque magnæ laudi tribuendum est, & stupidum brutumque Dei contemptum prodit. Valet quidem interdum etiam apud pios hominum reverentia, sicuti de Jacob proximo capite habuimus: sed altius mox conscendunt, ut prævaleat timor Dei, cujus oblivio sic occupat impiorum corda, ut in hominibus solis subsidant. Ergo quisquis hominum metu & pudore à maleficio abstinet, non multum adhuc profecit. Hoc tamen maxime elogio à Papistis sua confessio laudatur, quod multos absterret à peccando, ne cogantur suum dedecus proferre. Longe vero alia est pietatis regula, ut conscientia nostra sibi Deum testem & arbitrum proponat.

42. *Et nunciata sunt ipsi Rebecæ.*] Nunc transitum facit Moses ad novam historiam, quomodo Jacob è domo patris profugus, in Mesopotamiam se contulerit. Fuit autem haud dubie hæc perquam molesta duraque tentatio sanctæ matronæ, dum ex suo facto mortis discrimen filio instare videt. Cæterum fide luctata est, ut semel partam gratiæ possessionem retineret. Nam si muliebri affectu propensa fuisset in amorem minoris filii, hoc certe optimum erat compendium, ut primogenitura ad Esau rediret: sic enim sublata fuisset æmulatio, & placatus ejus furor, qui dolore amissi juris sui ardebat. Quod ergo non transigit Rebecca, sed filium suum hortatur ad voluntarium exilium, & privari mavult ejus præsentia quam ut ille benedictione semel recepta cedat: hoc certe raræ fidei signum est. Jam lusoria videri poterat patris benedictio, ut mirum sit à Rebecca & Jacob tanti fieri: adeo tamen eos non pœnitet, ut acerbam exilii pœnam non recusent, modo secum auferat Jacob prolatam à patre vocem. Porro hoc exemplo docemur, patienter ferendum esse, si spem melioris vitæ crux sequitur comes: imo si hac lege Dominus nos adoptat regni sui hæredes, ut instabiles in mundo peregrinemur. Ideo enim extrusus è domo paterna, ubi quietus vitam finire poterat, in alienam terram migrare cogitur Jacob: quia illi promissa est Dei benedictio. Sicuti autem acceptæ gratiæ jactura temporalem cum fratre pacem redimere non tentavit: sic nobis cavendum est ne ulla carnis commoditas, vel mundi illecebræ nos à cursu vocationis abducant: quin potius magno animo feramus varias jactationes, modo spei anchora nobis in cælo fixa consistat. Quum dicit Rebecca, hanc Esau consolationem esse, ut fratrem interficiat: sensus est, non posse alio modo placari quam impia cæde.

44. *Habita cum eo dies aliquot.*] Hac circumstantia mitigat exilii acerbitatem. Nam ad levandum in rebus adversis mœrorem non parum valet temporis brevitas. Et credibile erat non tam pertinax fore odium Esau, quin illud leniret fratris absentia. Hebraice ad verbum habetur, Unis diebus. Verum significat Rebecca, simulatque ultro cesserit Jacob, memoriam offensæ ex corde Esau deletum iri: acsi dixisset, Tantum paulisper alio te confer, & momento sedabimus ejus iracundiam.

45. *Utquid orbabor etiam ambobus vobis die una?*] Cur duplicem orbitatem metuit Rebecca? neque enim periculum erat ut Jacob, tam placido mitique ingenio præditus, adversus fratrem insurgeret. Videmus ergo ut Rebecca Deum nefandæ cædis fore ultorem statuat. Deinde quamvis ad tempus dissimulet Deus, ac judicium suspendat, necesse tamen illi fuisset se à parricida subducere. Ex illo itaque naturæ jure pronunciat se penitus orbam fore: quia eum qui superstes erit, horrere ac detestari cogetur. Quod si Dei judicium antequam pateficeret animo

 præ-

præsumpsit Rebecca, & homicidam exterminio addixit, quod persuasa esset tantum scelus non fore impunitum: multo minus ad manifesta Dei flagella connivere nos decet.

46. *Dixit Ribca ad Ishac.*] Quum posset clanculum aufugere Jacob, mater tamen illi discessum à patre impetrat. Sic enim ferebat bene composita œconomiæ ratio & disciplina. Quod autem aliam causam prætexit apud maritum, excusari à mendacio potest, quia neque totum, neque nihil dicit. Minime dubium est quin vere affirmet se cruciari ob nurus Hethæas usque ad vitæ tædium: interius vero malum prudenter celat, ne lethale infligat marito vulnus: deinde ne magis inflammet rabiem Esau: ut sæpe impii, quum detectum est eorum scelus, desperatione magis efferantur. Etsi autem pravis nuruum moribus factum est ut Rebeccæ odiosa sit totius gentis affinitas, in eo tamen rursus enituit mirabilis Dei providentia, quod se non immiscuit neque implicuit Jacob cum futuris Ecclesiæ hostibus.

Caput XXVIII.

VOcavit ergo Ishac Jahacob, & benedixit ei: præcepitque, & dixit ei, Non capies uxorem de filiabus Chenaan.

2. Surge, vade in Padan Aram, ad domum Bethuel patris matris tuæ, & cape tibi inde uxorem de filiabus Laban fratris matris tuæ.

3. Deus autem omnipotens benedicat tibi, & crescere faciat te, & multiplicare faciat te, & sis in cœtum populorum.

4. Et det tibi benedictionem Abraham, tibi & semini tuo tecum, ut hæreditate accipias terram peregrinationum tuarum, quam dedit Deus ipsi Abraham.

5. Et misit Ishac Jahacob, & profectus est in Padan Aram ad Laban filium Bethuel Aramæi fratris Ribcæ, matris Jahacob & Esau.

6. Et vidit Esau quod benedixisset Ishac Jahacob, & misisset eum in Padan Aram, ut caperet sibi inde uxorem: & benedicendo ei præcepisset ei, dicendo, Non accipies uxorem de filiabus Chenaan:

7. Et obedivisset Jahacob patri suo & matri suæ, & ivisset in Padan Aram.

8. Videns præterea Esau quod malæ filiæ Chenaan in oculis Ishac patris sui:

9. Tunc abiit Esau ad Ismaël, & accepit Mahalath filiam Ismaël filii Abraham, sororem Nebajoth, super uxores suas sibi in uxorem.

10. Jahacob vero egressus est è Beer-sebah, & perrexit in Aram:

11. Et occurrit in locum, & pernoctavit ibi, quia occubuerat sol: & tulit de lapidibus loci, & posuit sub capite suo, & dormivit in loco eodem.

12. Et somniavit, & ecce scala erecta erat super terram, & caput ejus tangebat cælum: & ecce, Angeli Dei ascendebant & descendebant per eam.

13. Et ecce Jehova stabat super eam, & dixit, Ego Jehova Deus Abraham patris tui, & Deus Ishac: terram super quam tu dormis, tibi dabo & semini tuo.

14. Et erit semen tuum sicut pulvis terræ, & multiplicaberis ad Occidentem, & ad Orientem, & ad Aquilonem, & ad Meridiem: & benedicentur in te omnes familiæ terræ, & in semine tuo.

15. Et ecce sum tecum, & custodiam te quocunque profectus fueris, & redire faciam te ad terram hanc: quia non derelinquam te, donec faciam quod loquutus sum tibi.

16. Deinde expergefactus est Jahacob à somno suo, & dixit, Vere est Jehova in loco isto, & ego nesciebam.

17. Timuit ergo, & dixit, Quam terribilis est locus iste! non est hic nisi domus Dei, & hic est porta cæli.

18. Surrexit autem Jahacob mane, & tulit lapidem quem posuerat sub capite suo, & posuit eum in statuam, & effudit oleum supra summitatem ejus.

19. Et vocavit nomen loci ipsius Beth-el: & quidem Luz erat nomen urbis prius.

20. Adhæc vovit Jahacob votum, dicendo, Si fuerit Jehova Deus mecum, & custodierit me in via ista quam ego ingredior, & dederit mihi panem ad vescendum, & vestimentum ad operiendum:

21. Et reversus fuero in pace ad domum patris mei, erit Jehova mihi in Deum.

22. Et lapis iste quem posui in statuam, erit domus Dei: & omne quod dederis mihi, decimando decimabo illud tibi.

1. *Vocavit ergo Ishac Jahacob, & benedix.*] Quæritur an ideo quod infirma esset prior benedictio, nunc deintegrò idem repetat Isaac quod prius dixit. Atqui si Dei erat Propheta ac interpres, stabile ac perpetuum esse oportuit quod semel ex ore ejus prodierat. Respondeo, quamvis per se efficax esset benedictio, tamen fidem Jacob tali subsidio habuisse opus: sicuti Dominus dum easdem subinde promissiones iterat, sibi ac suo verbo nihil derogat, sed potius ejus certitudinem commendat servis suis, nequando in eorum cordibus propter carnis infirmitatem vacillet. Porro memoria tenendum est quod dixi, Isaac precari non ut privatum hominem, sed speciali Dei mandato instructum, ut fœdus apud se depositum in filium suum Jacob transmittat. Magnopere autem interfuit, Jacob nunc demum à patre sciente & volente benedici, ne in posterum tempus ex paterni erroris, ac propriæ fraudis memoria obreperet dubitatio. Nunc igitur Isaac consulto ad filium suum Jacob verba dirigens, jure illi benedictionem deberi pronunciat, ne putetur, quum prius deceptus fuit, frustra sub alieno nomine verba sparsisse.

2. *Surge, vade.*] Priore loco mandat ut accipiat uxorem è genere materno. Poterat per aliquem ex servis accersere, sicuti adducta fuerat illi Rebecca: sed

sed invidiam forte declinat, ne hoc accipiat Esau in suam contumeliam, quod fratris conjugium magis sollicite quam suum curetur.

3. *Et Deus omnipotens benedicat tibi.*] Jam sequitur benedictionis forma, quæ verbis aliquantum à priore differt, in eundem tamen scopum tendit. Primo optat Jacob à Deo benedici, hoc est, augeri & propagari in sua sobole, ut crescat in cœtum populorum, hoc est, ut generet multos populos, qui in unum corpus sub eodem capite coalescant: acsi dixisset, Orientur ex te plures Tribus, quæ unum populum efficient. atque hoc quidem aliqua ex parte impletum fuit, quum Moses populum in tredecim classes distribuit. Quanquam altius respexit Isaac, quod scil. aggregandi tandem essent ex variis gentibus ad domum filii sui, ut hoc modo ex ingenti & prius dispersa multitudine fieret cœtus unus. Neque enim dubium est quin per manus tradere voluerit quod acceperat: quemadmodum continuo post memoriam primi fœderis celebrat, inde velut ex fonte suam hanc benedictionem derivans: acsi dixisset, quicquid habebat juris à patre se in eum transferre, ut penes eum maneret vitæ hæreditas, secundum Dei fœdus cum Abraham percussum. Qui hoc per similitudinem dictum esse exponunt, quasi optaret Jacob quæ prius Abrahæ Deus beneficia contulerat, in filium suum pariter conferri, sensum verborum nimis extenuant. Nam quia Deus hac lege fœdus pepigerat cum Abraham, ut ad posteros manaret, ab ejus persona tanquam à radice initium fieri oportuit. Ergo hæredem Abrahæ constituit Isaac filium Jacob, qui depositæ apud eum benedictioni, ejusque semini promissæ, succedat. Quod etiam clarius patet ex proximo contextu, ubi terræ dominium illis assignat, eo quod Abrahæ data fuerit. Porro in hoc membro perspicimus quanta fidei constantia recubuerint sancti Patres in verbum Domini. nam alias non vulgaris erat tentatio, jactari hospites & peregrinos in terra, cujus possessio jam ante centum annos divinitus illis addicta fuerat. Videmus autem ut in suis erroribus & inquieta vita non minoris æstiment quod Dominus illis pollicitus est, quam si plena jam constaret fruitio. Atque hæc vera est fidei probatio, quum solo Dei verbo fulti, quamvis agitemur inter mundi fluctus, non aliter perstamus quam si fixa jam nobis esset in cœlis statio. Et Isaac contra hanc tentationem diserte filium suum munit, *terram peregrinationum ejus* vocans cujus eum constituit dominum. Nam his verbis admonet, fieri quidem posse ut vagetur tota vita: verum id non obstare quominus rata sit Dei promissio, ut ea una contentus, patienter tempus revelationis expectet. Videtur etiam pluralis numerus majus quiddam exprimere, quod scilicet non semel duntaxat, sed diversis modis & assidue futurus sit peregrinus Jacob. Quia tamen Hebraica phrasis non semper habet talem emphasin, ego hac in re non insisto. Hoc magis notandum est, serio rigidoque examine probari fidem Jacob, dum illi verbo tenus solum promittitur terra, unde procul re ipsa ejicitur ob hanc ipsam causam. Videtur enim ludibrio haberi, quum jubetur ut potiatur terræ dominio, ea relicta & valere jussa, in longinquum exilium abire.

6. *Vidit Esau quod.*] Inseritur hic brevis narratio de Esau: quæ ideo cognitu utilis est, quia ex ea discimus, impios quamvis lasciviant adversus Deum, & contempta ejus gratia, votis suis potiti sibi plaudunt, non tamen posse illam penitus contemnere. Ita nunc Esau benedictionis desiderio pungitur, non ut ad illam sincere & ex animo aspiret, sed rem pretiosam esse videns, ad eam expetendam invitus compellitur. Accedit alterum vitium, quia non quærit ut oportet: novum enim & alienum modum excogitat, quo sibi Deum & patrem reconciliet: ideo profectu caret ejus studium. quanquam Deum non ita videtur curare, modo propitium habeat patrem. Atqui ante omnia debuerat profanum ingenium, perversos mores, & corruptos carnis affectus exuere: deinde placide ferre castigationem sibi impositam. nam hunc sensum illi dictabat pœnitentiæ ratio, Quia hactenus indignum me primogenitura reddidi, merito fratri sum posthabitus. Nihil ergo residuum est nisi ut me humiliem: & quia ex honore capitis depulsus sum, mihi sufficiat unum saltem esse ex Ecclesiæ membris. Et certe optabilius illi fuisset in obscuro aliquo Ecclesiæ angulo hærere, quam resectum & avulsum ab electo populo, cum superbo primatu eminere in terra. Nihil tale aggreditur, sed per ambages nescio quas patrem utcunque placare conatur. Ac Moses sub hoc typo nobis ad vivum depingit omnes hypocritas. Nam quoties ipsos urget Dei judicium, licet vulnerentur pœnarum dolore, non tamen quærunt vera remedia. nam una tantum satisfactionis arrepta specie, simplex & integra ab illis conversio negligitur: deinde in illa quoque specie nihil quam fucum faciunt. Quum totus resipiscere deberet Esau, nonnisi unum conjugii vitium corrigere tentavit. hoc jam nimis præpostere. Sequitur tamen alter defectus: nam uxores quæ parentibus exosæ erant retinens, se defunctum putat tertia inducta. Atqui hoc modo non levatur parentum molestia, nec purgatur domus. Jam vero unde sibi tertiam inducit uxorem? Ex genere Ismaël, quem scimus fuisse degenerem, & cujus posteritas à puro Dei cultu desciverat. Hujus rei insigne hodie documentum cernitur in fictis ac perfidis mediatoribus, qui religionis dissidia pulchre se componere putant, si modo inductis coloribus corruptelæ nimis crassæ tegantur. Res ipsa fateri eos cogit, adeo fœdos errores atque abusus in Papatu grassatos esse, ut reformatione omnino sit opus: sed fœtotam illius Camarinæ moveri nolunt: tantum igitur emplastris cuperent fœditatem occulere: idque etiam coacti faciunt. Nam prius suas abominationes vocabant sacrum Dei cultum: sed quia verbo Dei in lucem nunc protracti sunt, ideo descendunt ad hæc nova artificia. Sed frustra sibi delicias faciunt, in quibus sub persona Esau hic à Mose damnantur. Valeat igitur putida, quam simulant, reformatio, quæ nihil simplex affert nec sincerum. Porro quia hic morbus humano generi insitus est, ut libenter quisque aliquo fictitio prætextu eludere Deum tentet, sciamus nos nihil agere, donec revulsis à radice peccatis, penitus Deo nos addicere studebimus.

10. *Et egressus Jahacob.*] In hujus historiæ contextu hoc in primis notandum est, quomodo in unius hominis capite Dominus Ecclesiam suam tutatus sit. Nam Isaac propter senium, instar trunci aridi jacebat: & quamvis lateret in ejus corde viva radix, nulla tamen amplius in effœta & sterili ætate spes sobolis restabat. Esau viridi quidem & florido ramo similis, plurimum ostentationis & pompæ habebat, sed momentaneus tantum erat ille vigor. Jacob tanquam exectus surculus in terram longe distantem transfertur: neque ut illic insitus vel plantatus robur & magnitudinem acquirat, sed ut cœlesti irrigatione tinctus, non secus atque in aere pullulet. Mirabiliter enim eum fovet Dominus, & vigorem ei suppeditat, donec rursus eum traducat in domum patris. Interea diligenter observent lectores, quod dum ipse benedictus Dei in exilium ejicitur, data fuit reprobo Esau gloriandi materia, cui relicta erat vacua possessio, ut jam sine æmulo secure regnaret: ne turbemur siquando impii tanquam votorum compotes, nobis oppressis triumphos suos efflant. Nomen Beerseba ponit Moses, quia quum unus esset ex finibus terræ Chanaan, isque magnum desertum & Meridiem versus, ab Orientali plaga in quam

tendebat Jacob, remotior erat. Deinde Charras subjicit, ubi Abraham è patria sua egressus, aliquandiu habitaverat. Apparet autem pium senem Thare, quum filium sequutus est, vel se illi itineris comitem adjunxit, non venisse solum Charras, ubi mortuus est: sed alterum quoque filium Nachor cum suis eodem migrasse. Nam capite undecimo habuimus, Thare sumpsisse filium suum Abraham, & Lot nepotem, & Sarai nurum suam. Unde colligimus substitisse tunc Nachor in Chaldæa suo natali solo. Nunc quum dicat Moses Laban habitasse Charris, inde conjicere licet, ne inhumanus videri posset Nachor patrem deserens, collectis vasis ad eum postea venisse. Paucis autem verbis admonet Moses quam durum ac laboriosum sancto viro iter fuerit ob longam distantiam: cui etiam additur altera circumstantia, quod humi sanctus vir sub dio cubuit sine comite, sine hospitio. Sicuti autem breviter hæc tantum attingit Moses, ita neque ego prolixis verbis utar: res enim per se loquitur. Quare siquando nobis videmur asperius tractari, in mentem veniat sancti viri exemplum, quod lautitias nostras corrigat.

12. *Et somniavit.*] Docet hic Moses quam opportune servo suo Dominus, & in ipso (quod aiunt) temporis articulo succurrerit. Quis enim non dixisset sanctum Jacob à Deo negligi, qui ad incursum ferarum expositus, & obnoxius omnibus cæli terræque injuriis, nihil usquam auxilii vel solatii reperiebat? Verum ubi ita redactus est in ultimam necessitatem, Dominus repente illi manum porrigit, ejusque molestias præclaro oraculo mirifice sublevat. Sicuti ergo prius enituit invicta ejus perseverantia: sic Dominus nunc paternæ erga fideles suos curæ memorabile specimen edit. Tria autem hic ordine notanda sunt: primo, quod Dominus apparuit ipsi Jacob in somnio: deinde species visionis, qualis describitur à Mose: tertio, verba oraculi. Quum somnii fit mentio, non dubium est notari cer-
Num. 12. vers. 6. tum illud revelationis genus, quo Dominus olim erga servos suos uti solebat. Cognovit ergo Jacob hoc sibi divinitus offerri somnium, quod à vulgaribus differret: idque sonant Mosis verba, quum dicit, apparuisse Deum in somnio. Deum enim videre non poterat Jacob, vel sentire præsentem, nisi certis notis distincta fuisset ejus majestas. *Ecce scala.* Hic narratur forma visionis, quæ ad rem maxime pertinet, quod Deus se ostenderit scalæ insidens, cujus extremi fines cælum & terram tangebant, & quæ Angelos vehebat, ut commearent è cælo in terram. Quod à quibusdam Hebræis scala accipitur pro figura divinæ providentiæ, quæ cæli & terræ gubernationem complectitur, quadrare non potest: aliud enim signum aptius dedisset Dominus. Nobis vero qui principium hoc tenemus, in Christo fundatum fuisse Dei fœdus, & Christum eundem æternam fuisse imaginem Patris, in qua sanctis Patribus se patefecit, nihil in hac visione perplexum est vel ambiguum. Nam quum per peccatum alienati sint homines à Deo, quamvis ipse omnia impleat sua virtute & sustineat, à nobis tamen non percipitur illa communicatio, quæ nos vicissim ad ipsum alliciat: quin potius tale dissidium est, ut eum à nobis aversum esse putantes, eum vicissim fugiamus. Porro Angeli, quibus mandata est humani generis custodia, tametsi in suum munus strenue incumbunt, non tamen mutuo communicant nobiscum, ut familiaris sit & quasi sensibilis eorum propinquitas. Solus ergo Christus est qui cælum terræ conjungit: hic solus est Mediator, qui pertingit à cælo usque ad terram: ille idem est per quem omnium bonorum cælestium plenitudo deorsum ad nos fluit, nosque vicissim ad Deum conscendimus. Idem quum sit caput Angelorum, efficit ut membris suis terrenis ministrent. Itaque (ut legimus Joan. 1. vers. 51.) hunc sibi honorem proprie vindicat, quod postquam manifestatus fuerit mundo, Angeli ascendent ac descendent. Ergo si scalam dicimus esse Christi effigiem, hæc expositio nihil habet coactum. Nam scalæ similitudo optime convenit Mediatori, per quem ministerium Angelorum, justitia & vita, omnesque Spiritus sancti gratiæ gradatim ad nos descendunt. Nos etiam, qui non tantum eramus defixi in terra, sed in maledictionis abysso, ipsisque inferis demersi, ad Deum usque conscendimus. Scalæ autem insidet Deus exercituum: quia in Christo habitat plenitudo divinitatis: & hinc etiam fit ut ad cælum usque pertingat. Tametsi enim humanæ etiam ejus naturæ data est à Patre omnis potestas, non tamen fidem nostram vere fulciret, nisi esset Deus in carne manifestatus. Nec obstat quod Christi corpus finitum est, ut cælum & terram minime impleat: quia ubique diffusa est ejus gratia & virtus. Unde & teste Paulo in cælos ascendit ut impleret omnia. Qui particulam על, vertunt Prope, totum sensum corrumpunt. Exprimere enim voluit Moses plenam deitatem residere in Mediatoris persona. Nec vero Christus tantum ad nos accessit, sed induit naturam nostram, ut nos unum secum efficeret. Quod autem scala symbolum fuerit Christi, hæc etiam ratio confirmat, quia nihil magis consentaneum fuit quam ut Deus in Filio suo fœdus æternæ salutis sanciret servo suo Jacob. Atque hinc ad nos pervenit inæstimabile gaudium, ubi audimus Christum ita excellere supra omnes creaturas, ut sit tamen nobis conjunctus. Dei quidem majestas, quæ se hic conspicuam profert, terrorem incutere debet, ut omne genu coram Christo curvetur, eum suspiciant atque adorent omnes creaturæ, & sileat in conspectu ejus omnis caro. Sed amica & suavis ejus imago simul pingitur, ut sciamus ejus descensu cælum nobis esse apertum, & Angelos nobis familiares esse redditos. Nam inde nobis fraterna cum ipsis societas, quod commune utrisque caput stationem habet in terra.

13. *Ego Jehova Deus Abraham.*] Hoc tertium est caput, quod notandum esse dixi: frigerent enim mutæ visiones. itaque verbum Domini quasi anima est quæ eas vivificat. Figura igitur scalæ inferior appendix fuit hujus promissionis: sicuti externis symbolis Deus verbum suum illustrat & ornat, ut major illi tum claritas tum auctoritas accedat. Unde etiam probamus frivola esse sacramenta in Papatu, quia nulla illic Dei vox auditur quæ animas ædificet. Notemus itaque, Deum, quoties se Patribus ostendit, loquutum esse, ne suspensos teneret muta visio. Nomine יהוה admonet Deus se unicum esse mundi opificem, ne alios sibi deos quærat Jacob. Sed quia per se incomprehensibilis est ejus majestas, ut se ad captum servi sui accommodet, statim addit se esse Deum Abrahæ & Isaac. Etsi enim necesse est tenere, Deum quem colimus, eum esse qui solus est: quia tamen dum ad ejus altitudinem aspirant sensus nostri, inter prima initia evanescunt, colenda nobis sedulo est hæc sobrietas, ne plus de ipso scire appetamus quam nobis ostendit: & ipse pro immensa sua bonitate ad nostrum modulum se accommodans, nihil omittit quod expediat in salutem nostram. Quia autem speciale fœdus pepigerat cum Abraham & Isaac, Deum se illorum nominans, ad veram fidei originem revocat servum suum Jacob, & in perpetuo fœdere eum retinet. Hoc sacrum est pietatis vinculum quo inter se cohærent omnes filii Dei, quum à primo ad ultimum eandem salutis promissionem audiunt, & consentiunt in spem unam. Atque hic fructus est ejus benedictionis quam nuper à patre acceperat: quia Deus ore suo pronunciat eum fœderis hæredem, ne putetur inane fuisse hominis præconium. *Terram in qua dormis.* Terram ejus posteris fuisse datam legimus: ipse vero non solum usque ad mortem in ea fuit hospes, sed ne mori quidem potuit. Unde col-

colligimus, sub terræ pignore vel arrha aliquid ei melius & præstantius fuisse datum: sicuti Abraham spiritualis fuit ejus terræ possessor, ac nudo ejus intuitu contentus, in cælum præcipue suspexit. Notemus autem, semen Jacob hic reliquis Abrahæ filiis opponi, qui secundum carnem ex eo promiscue genus ducebant: sed execti erant à gente sancta. Ex quo vero ingressi sunt filii Jacob in terram Chanaan, perpetua illis fuit hæreditas usque ad Christum, cujus adventu renovatus est mundus.

14. *Et erit semen tuum sicut pulvis terræ.*] Huc redit summa, quicquid Abrahæ pollicitus fuerat Dominus, transmitti ad filios Jacob. Interim sanctum virum oportuit hoc Dei testimonio fretum, contra spem sperare. Quamvis enim ampla & magnifica esset hæc promissio, quocunque tamen se verteret Jacob, oihil bonæ spei affulgere tunc potuit. Videbat se hominem solitarium, nulla tunc conditio exilio melior erat, reditus incertus erat & plenus discriminis: sed ita eum mediis omnibus destitui utile fuit, ut à solo Dei verbo pendere disceret. Ita hodie si liberaliter omnia nobis promittit Deus, interea vero vacuus ad nos accedere videtur: hoc tamen honoris & reverentiæ ejus verbo nos deferre convenit, ut fide divites simus ac pleni. Tandem vero post mortem Jacob eventus docuit quam efficax fuerit hæc promissio. Quo exemplo docemur, Dominum minime frustrari suos fideles, quamvis eorum bonorum quæ promittit, effectum post eorum mortem usque differat. *Et benedicent se in te omnes fines terræ.* Hoc membrum plus habet ponderis, quod in Jacob & ejus semine recuperanda sit benedictio, à qua in primo parente totum humanum genus excidit. Quid autem sibi velit hæc loquutio, supra exposui: nempe quod Jacob non tantum futurus sit exemplar benedictionis, vel formula, sed fons & causa, vel hypostasis. Quanquam enim sæpe hoc genere loquendi notatur eximia quædam felicitas, in multis tamen Scripturæ locis tantundem valet ac benedictionem suam petere ab aliquo, eique acceptam referre: sicuti benedicere se in Deo homines dicuntur qui illum agnoscunt omnis boni auctorem. Ita nunc fore promittit Deus ut se in Jacob & ejus semine benedicant omnes gentes, quia nulla usquam reperietur felicitas nisi ex fonte prodeat. Cæterum quod Christi proprium est non absurde transfertur ad Jacob, cujus in lumbis tunc erat Christus. Ergo quatenus eo tempore Christi personam sustinuit Jacob, in ipso dicuntur benedicendæ omnes gentes: sed quia aliunde pendebat tanti boni exhibitio, mox vice expositionis additur, *in semine.* Nec obstat (quemadmodum alibi dixi) quod nomen seminis est collectivum. Nam quia omnes increduli honore & gratia se abdicant, & hoc modo extranei censentur: ut seminis unitas constet, ad ipsum caput necesse est venire. Hoc quisquis reverenter expendet, facile videbit in hac interpretatione, quæ Pauli est, nihil esse tortuosum vel coactum.

15. *Custodiam te.*] Jam tentationi, quæ obrepere poterat sancto Jacob, mature Deus occurrit. Nam etsi in alienam terram ad tempus extruditur, se tamen illi fore custodem pronunciat, donec eum reduxerit. Longius deinde extendit promissionem, quod nunquam eum deseret, usquedum completa sint omnia. Duplex autem hujus promissionis usus fuit. Nam & animum ejus retinuit in fide divini fœderis: deinde ut sciret non aliter secum bene agi, nisi promissæ hæreditatis compos foret.

16. *Et expergefactus est Jacob.*] Iterum confirmat Moses non vulgare fuisse somnium. Nam qui expergiscitur, tunc saltem agnoscit se delusum fuisse somniando. Deus autem signum insculpsit animo servi sui, ut vigilans cognosceret cæleste fuisse oraculum quod dormiens audierat. Porro in suis verbis ultro se accusat Jacob, ac Dei bonitatem extollit, qui se nno quærenti offerre dignatus est. Putabat enim Jacob se illic esse solum: nunc postquam apparuit Deus, miratur, & exclamat se plus adeptum esse quam sperare ausus fuisset. Nec tamen dubium est quin Deum invocaverit Jacob, & confisus fuerit sibi ducem esse itineris: sed quia non eo usque progressa erat ejus fides, ut persuasus esset Deum sibi esse tam propinquum, merito gratiam hanc amplificat. Sic quoties nos antevertit Dominus, & plus præstat quam conceperint mentes nostræ, exemplo patris nostri miremur Deum nobis adfuisse. Porro si quisque nostrum reputet quam exigua sit fides sua, semper omnibus justa erit sic loquendi ratio: quis enim modulo suo capit immensam donorum congeriem, qua nos subinde cumulat Deus?

17. *Et timuit ac dixit.*] Mirum est cur timuerit Jacob, quum tam suaviter loquutus esset Deus: cur locum vocet terribilem, ubi incredibili gaudio refertus fuerat. Respondeo, quamvis servos suos exhilaret Deus, simul incutere illis metum, ut cum vera humilitate, suique abnegatione discant ejus gratiam amplecti. Non igitur intelligas formidine attonitum fuisse Jacob, qualiter reprobi, simulac se ostendit Deus, expavescunt: sed incussus fuit illi timor piæ summissionis magister. Apposite etiam locum illum vocat *portam cæli*, propter Dei manifestationem. Nam quia Deo in cælis locatur quasi regia sedes, vere prædicat Jacob se viso Deo in cælum penetrasse. hoc sensu Evangelii prædicatio vocatur regnum cælorum, & sacramenta dici possunt cælorum portæ, quia in Dei conspectum nos admittunt. Insulse tamen Papistæ hunc locum ad sua templa detorquent, quasi in fœtidis lupanaribus habitet Deus. Atque ut demus non esse impiis superstitionibus polluta loca quæ hoc titulo insigniunt, tamen in nullum locum competit hic honor, ex quo Christus deitatis suæ præsentia totum mundum implevit. Tantum fidei adminicula (ut nuper docui) quibus nos ad se Deus attollit, cælorum portæ vocari queunt.

18. *Et surrexit Jacob.*] Refert Moses sanctum Patrem non fuisse contentum præsenti gratiarum actione, nisi gratitudinis suæ memoriam ad posteros transmitteret. Ergo monumentum erigens, nomenque loco imponens, dignum esse significat tam insigne Dei beneficium quod seculis omnibus celebretur. Ideo Scriptura non tantum fideles jubet canere Deo laudem inter suos æquales, sed illis etiam præcipit ut filios ad officia pietatis erudiant, cultumque Dei propagent ad nepotes. *Et posuit eum in statuam.* Non intelligit Moses factum esse ex lapide idolum, sed ut visionis insigne μνημεῖον foret. Utitur quidem Deus hac voce מצבה, quum statuas sibi erigi vetat, Levit. 26. vers. 1. quia ad venerationem fere prostabant omnes statuæ, acsi Dei essent imagines. sed aliud fuit consilium Jacob, nempe ut testimonium relinqueret visionis sibi exhibitæ, non autem ut Deum symbolo illo vel figura repræsentaret. Non ergo positus fuit ab eo lapis, ut in crassam aliquam superstitionem deprimeret hominum mentes, sed potius ut sursum erigeret. Oleum adhibuit quasi consecrationis signum: neque immerito. nam quum in mundo nihil sit nisi profanum absque Spiritu Dei, nulla est etiam pura religio nisi quam cælestis unctio sanctificat. Atque huc spectavit solennis consecrandi ritus, quem Deus in Lege sua præcepit, ut discerent fideles nihil suum inserre, ne templum ac Dei cultum pollluerent. Etsi autem nulla adhuc tempore Jacob literis tradita erat doctrina, certum tamen est illu pietatis principio fuisse imbutum quod Deus ab initio piorum cordibus indidit. Quare non est superstitioni tribuendum quod oleum super lapidem effudit: quin potius testatus est quod dixi, nullum sine sanctificatione Spiritus, placere cultum Deo, vel purum esse. Alii subtilius philosophan-

sophantur, lapidem symbolum fuisse Christi, in quem effusæ sunt omnes Spiritus gratiæ, ut de ejus plenitudine hauriant omnes. Sed nescio an Mosi & Jacob venerit tale aliquid in mentem. Mihi sufficit quod prius retuli, erectum fuisse lapidem, ut testis esset vel memoriale (ut loquuntur) ejus visionis, cujus utilitas ad omnes ætates pertinet. Quæritur unde oleum sancto viro in solitudine. Qui respondent ab urbe vicina fuisse emptum, longe, meo judicio, falluntur. Locus enim tunc vacuus incolis fuit, ut mox dicam. Ego vero potius conjicio, pro temporis necessitate, quod non semper occurrerent hospitia, secum aliquid tulisse viatici. Porro quia scitur frequentem in illis partibus olei usum fuisse, nihil mirum si olei lagenulam cum pane gestaverit.

19. *Et vocavit nomen loci ipsius Bethel.*] Absurdum esse videtur, quod Moses urbem fuisse commemorat, ubi paulo ante dixit, Jacob sub cælo dormisse. Cur enim hospitium non quærebat, vel se abdebat in aliquem tecti angulum? Sed facilis est solutio, quod urbs nondum extructa tunc fuerit. neque enim statim obtinuit hoc loci nomen quod Jacob imposuerat, sed diu sepultum latuit: imo quum postea illic conditum esset oppidum, nulla facta est mentio Bethel, acsi nunquam illac transisset Jacob. Neque enim sciebant incolæ quid illic gestum esset: suo igitur arbitrio vocarunt urbem Luz: quæ nomen hoc retinuit usque dum Israëlitæ occupata terra, quasi postliminio prius nomen quod abolitum fuerat, in communem usum vocarunt. Notandum autem est quod quum posteri stulta æmulatione Deum colerent in Bethel, quia id fiebat præter Dei mandatum, severe in illum cultum invecti sunt Prophetæ, ut locum nominarent Bethaven, hoc est, Domum iniquitatis. Unde colligimus, quam tutum non sit inniti Patrum exemplis sine Dei verbo. Cavendum ergo summopere, ubi agitur de cultu Dei, ne in legem trahatur quod ab hominibus semel factum est: sed inflexibilis maneat regula, quam Deus ipse verbo suo præscripsit.

20. *Et vovit Jahacob votum.*] Voti hujus finis fuit, ut se gratum & memorem ostenderet Jacob, si Deum expertus esset beneficum. Sic pacifica in Lege offerebant, ad testandam suam gratitudinem. Quum autem gratiarum actio sacrificium sit optimi odoris, quæ huc spectabant vota, Dominus sibi placere ostendit. Itaque huc quoque nobis spectandum est, ubi quæritur quidnam & quomodo liceat Deo vovere. Nimia enim est quorundam morositas, qui in totum damnare vota malunt quam januam aperire superstitionibus. Atqui si perversa est eorum temeritas, qui sine delectu vota profundunt, cavendum est ne simus illis similes in adversa parte, vota omnia promiscue tollendo. Porro ut legitimum sit votum ac Deo placeat, primo necesse est ut tendat in rectum finem: deinde ne quid voveant homines nisi quod per se Deo probatur, & quod illis dedit in manum. Ubi excussæ fuerint singulæ hujus voti partes, videbimus sanctum Jacob ita sibi moderatum esse, ut horum quæ dixi, nihil omitteret. Primo nihil aliud in animo habet quam gratitudinem suam testari. Deinde ad legitimum Dei cultum restringit quicquid facturus est. Tertio, non superbe promittit supra quam data est facultas, sed decimas suorum bonorum in sacram oblationem destinat. Quare facile refellitur Papistarum stultitia, qui ut confusam votorum suorum farraginem probent, unum vel alterum votum sobrie conceptum arripiunt: quum interim eorum licentia nullum modum teneat. quicquid in buccam venit, nihil pudet eos Deo obtrudere: hic sibi cultum fingit in carnis abstinentia, alter in peregrinatione, ille si dies certos vel cilicio vel aliis rebus sanctificet. Nec Deo tantum vota nuncupant: sed quoscunque visum est ex mortuis, admittunt in societatem hujus honoris. Electionem perpetui cælibatus sibi arrogant. quid talis protervia simile habet vel affine exemplo Jacob, ut sibi inde integumentum captent? Verum ut hæc omnia ad liquidum constent, in primis tenenda est verborum expositio. Videtur absurdum esse quod Jacob cum Deo paciscitur, se fore ejus cultorem si dederit quod optat: quasi vero eum gratuito colere in animo non habuerit. Respondeo, hoc minime ex diffidentia nasci quod talis conditio interponitur, quasi dubitet Jacob de assiduo Dei præsidio: sed infirmitati suæ hoc modo consulere, dum se voto concepto ad celebrandam Dei bonitatem comparat. Superstitiosi non secus agunt cum Deo atque cum homine mortali: suis ergo illecebris eum delinire tentant. Longe diversum fuit consilium Jacob, nempe ut se magis stimularet ad pietatis officia. Sæpius audierat ex ore Dei, Semper tibi adero. Huic promissioni votum annectit, ut sit quasi appendix. Videtur quidem prima specie quasi mercenarius servilem in modum agere: sed quia totus pendet à promissionibus sibi datis, & ad illas format suos affectus & verba: nihil aliud quam se in fidei confirmationem exercet, & adminicula colligit quæ novit infirmitati suæ congruere. Itaque quum panis & vestium meminit, non est quod propterea dicamus illum de terreno solum victu fuisse sollicitum: quin potius instar fortis athletæ, contra violentas tentationes luctatur. Rerum omnium se inopem videbat: fames & nuditas mortem illi assidue minabantur, ut de innumeris periculis taceam. Ergo sese armat fiducia, ut omne subsidii genus in Dei gratia sibi repositum esse statuens, per quævis obstacula & difficultates pergat. Nam extremæ inopiæ confessio est quum dicit, Si Dominus panem mihi & vestitum suppeditet. Quæritur tamen, quum avus Abraham servum suum misisset cum splendido comitatu, cum camelis & pretiosa supellectile, cur nunc Isaac filium suum ableget sine ullo comite, ac prope sine viatico. Fieri potest sic fuisse dimissum, ut crudelis Esau animus tam miserabili spectaculo ad mollitiem flecteretur. Quanquam alia, meo judicio, potior ratio fuit. Nam Abraham veritus ne filius Isaac maneret cum suis cognatis, jusjurandum exegerat à servo ne illum pateretur in Mesopotamiam ire. Nunc quia sanctum Isaac cogit necessitas aliud de filio Jacob decernere, saltem hoc cavet ne quid eum moretur quominus tandem ad se redeat. Nullis ergo opibus eum instruit, vel lautitiis quæ mentem ejus illaqueent: sed pauperem & vacuum consulto amandat, quo expeditior sit ad reditum. Itaque videmus ut domum patris sui præferat Jacob regnis omnibus, nec sibi stabilem quietem alibi optet.

21. *Erit Jehova mihi in Deum.*] His verbis se obstrinxit Jacob, ne unquam à puro unius Dei cultu desciscat. Nec enim dubium est quin hic complexus sit pietatis summam. Sed videtur promittere quod longe superat ejus vires. Neque enim vitæ novitas, spiritualis justitia, integritas cordis, piaque totius vitæ moderatio penes ipsum erant. Respondeo, quum vovent sancti quæ ab illis requirit Deus, & quorum ex pietatis officio debitores sunt, simul amplecti quod de peccatorum remissione, & auxilio sui Spiritus Deus promittit. Ita fit ut propriis viribus nihil arrogent: deinde ut quicquid exactæ perfectioni deest, non vitiet eorum cultum, quia Deus clementer & paterna indulgentia illis ignoscit.

22. *Et lapis iste quem posui in statuam.*] Hæc ceremonia appendix fuit divini cultus. neque enim externi ritus veros faciunt Dei cultores, sed tantum pietatis sunt adminicula. Cæterum quia tunc libetum fuit sanctis Patribus ubique erigere altaria, libamen fudit Jacob super lapidem: quoniam alio sacrificio tunc carebat. Non quod suo arbitrio Deum coluerit (nam directio Spiritus vice Legis scriptæ

fuit)

fuit) sed quod propitio & volente Deo licebat, erexit eo in loco lapidem, qui testis esset visionis. Porro hæc loquutio metonymica est, Quod lapis erit Bethel: sicuti usu communi receptum est ad externa signa transferre quod proprie rebus figuratis convenit. Quam infcite hoc sancto pietatis exercitio abusa fuoris posteritas, nuper attigi. Quod de offerendis decimis proxime sequitur, non simplex est ceremonia, sed charitatis officium annexum habet. tria enim ordine enumerat Jacob, spiritualem cultum Dei: deinde externum ritum, quo pietatem suam adjuvet, ac simul profiteatur apud homines: tertio oblationem, qua se ad fratres benigne juvandos exerceat. neque enim dubium est quin decimæ in usum illum cesserint.

CAPUT XXIX.

ET levavit Jahacob pedes suos, & perrexit ad terram filiorum Orientalium.
2. Et vidit, & ecce puteus erat in agro, ecce quoque ibi tres greges pecudum qui cubabant juxta illum: quia è puteo ipso potum dabant gregibus, & lapis magnus erat super os putei.
3. Et congregabant se illuc omnes greges, & revolvebant lapidem ab ore putei, potumque dabant pecudibus: & restituebant lapidem super os putei in locum suum.
4. Dixit ergo ad eos Jahacob, Fratres mei, unde estis? Et dixerunt, De Charan sumus.
5. Tunc dixit ad eos, Numquid nostis Laban filium Nachor? Et dixerunt, Novimus.
6. Et dixit ad eos, Numquid est pax ei? Et dixerunt, Pax: & ecce, Rachel filia ejus veniens cum pecudibus.
7. Tunc dixit, Ecce, adhuc dies magnus: non est tempus ut congregetur pecus: potum date pecudibus, & ite, pascite.
8. Qui dixerunt, Non possumus, donec congregentur omnes greges, & revolvant lapidem ab ore putei, & potum demus pecudibus.
9. Adhuc eo loquente cum eis, Rachel venit cum pecudibus quæ erant patris sui: quia ipsa pascebat.
10. Fuit autem quando vidit Jahacob Rachel filiam Laban fratris matris suæ, & pecudes Laban fratris matris suæ, accessit Jahacob, & revolvit lapidem ab ore putei, & potum dedit pecudibus Laban fratris matris suæ.
11. Et osculatus est Jahacob Rachel, qui elevavit vocem suam, & flevit.
12. Et nunciavit Jahacob ipsi Rachel quod frater patris sui esset, & quod filius Ribcæ esset: cucurrit itaque, & nunciavit patri suo.
13. Et fuit, quum audisset Laban * sermonem Jahacob filii sororis suæ, cucurrit in occursum ejus, & amplexatus est eum, osculatusque est eum, & deduxit eum ad domum suam: & narravit ipsi Laban omnia hæc.

* vel, nuncium.

14. Tunc dixit ei Laban, Profecto os meum & caro mea es. Et habitavit cum eo mensem integrum.
15. Dixit autem Laban ad Jahacob, Num quoniam frater meus es, servies mihi gratis? indica mihi quæ sit merces tua.
16. Et Laban *erant* duæ filiæ: nomen majoris, Leah; & nomen minoris, Rachel.
17. Oculi autem Leah erant teneri: at Rachel erat pulchra forma, & pulchra aspectu.
18. Dilexit itaque Jahacob Rachel: & dixit, Serviam tibi septem annos pro Rachel filia tua minore.
19. Tunc dixit Laban, Melius est ut dem eam tibi quam dem eam viro alteri: mane mecum.
20. Servivit itaque Jahacob pro Rachel septem annos: & fuerunt in oculis ejus sicut dies pauci, eo quod diligeret eam.
21. Postea dixit Jahacob ad Laban, Da uxorem meam: quia completi sunt dies mei, & ingrediar ad eam.
22. Et congregavit Laban omnes viros loci, & fecit convivium.
23. Fuit autem vesperi, in vespera accepit Leah filiam suam, & adduxit eam ad illum, & ingressus est ad eam.
24. Et dedit Laban ei Zilpah ancillam suam, Leah filiæ suæ ancillam.
25. Et fuit mane, & ecce erat Leah: & dixit ad Laban, Quid hoc fecisti mihi? numquid non pro Rachel servivi tibi? & utquid decepisti me?
26. Tunc dixit Laban, Non fit ita in loco nostro, ut detur minor ante primogenitam.
27. Comple hebdomadam hujus, & dabimus tibi etiam hanc pro servitute quam servies mihi adhuc septem annos alios.
28. Fecit ergo Jahacob sic, & complevit hebdomadam illius: & dedit ei Rachel filiam suam in uxorem.
29. Et dedit Laban Rachel filiæ suæ Bilhah ancillam suam, in ancillam.
30. Et ingressus est etiam ad Rachel: & dilexit etiam Rachel magis quam Leah: servivitque ei adhuc septem annos alios.
31. Vidit autem Jehova quod exosa esset Leah, & aperuit vulvam ejus, & Rachel erat sterilis,

32. Et

32. Et concepit Leah, & peperit filium, vocavitque nomen ejus Reuben: quia dixit, Nempe vidit Jehova afflictionem meam. nunc enim diliget me vir meus.

33. Et concepit adhuc, & peperit filium, & dixit, Quia audivit Jehova quod exosa essem, dedit mihi etiam hunc. Et vocavit nomen ejus Simeon.

34. Et concepit adhuc, & peperit filium, & dixit, Nunc vice hac copulabitur vir meus mihi, quia peperi ei tres filios. Idcirco vocavit nomen ejus Levi.

35. Et concepit adhuc, & peperit filium, & dixit, Vice hac confitebor Jehovæ. Idcirco vocavit nomen ejus Jehudah: & destitit à pariendo.

1. *Et levavit Jahacob pedes suos.*] Refert jam Moses adventum Jacob in Mesopotamiam, & quomodo à Laban avunculo suo exceptus fuerit. Tametsi autem videtur supervacua esse narratio, nihil tamen continet non utile cognitu. Præclarum enim fidei robur commendat in Jacob, quum dicit levasse pedes, ut veniret in terram incognitam. Rursum Dei providentiam vult à nobis expendi, quod inciderit Jacob in pastores Laban, à quibus in hospitium quod quærebat, deductus est. Neque enim hoc fortuito contigit, sed occulta Dei manu in illum locum directus est: & simul divinitus oblati sunt pastores, qui eum docerent ac certiorem redderent de omnibus. Ergo quoties inter perplexos circuitus incerti vagabimur, fidei oculis contemplanda est arcana Dei providentia, quæ nos nostraque negotia gubernans, ad insperatos exitus perducit.

4. *Fratres mei, unde estis?*] In hoc congressu apparet quanta fuerit seculi illius integritas. Etsi enim fraternum nomen sæpe ab improbis & sceleratis per abusum polluitur, non dubium tamen est quin tunc fidelius culta fuerit humana societas. Hinc fit ut Jacob fratres compellet homines ignotos, haud dubie ex recepto usu. Frugalitas autem in eo perspicitur quod Rachel operam suam gregi aliquando impendit. nam quum servis abundet Laban, qui fit ut filiam suam ad vile & sordidum ministerium demittat, nisi quia turpe erat in otio, mollitie, ac deliciis educare liberos? Sicut hodie contra, postquam ambitio, superbia, & mollior cultus mores effœminarunt, vilescit cura rei domesticæ, ut magnam partem officii sui pudeat. Ex eadem morum integritate manavit quod Jacob ad consobrinæ suæ osculum properare ausus est. nam in vita casta & modesta multo major erat libertas. Hodie impuritas & libidinum intemperies facit, ut non modo suspecta sint oscula, sed aspectus quoque metuatur. neque immerito: quando mundus omne genus corruptelis refertus est, tantaque perfidia grassatur ut rari sint virorum & mulierum pudici congressus. Quare antiqua illa simplicitas acerbos gemitus exprimere nobis debet, ut fœda hæc corruptio in quam prolapsus est mundus, nobis displiceat, neque nos ac domos nostras inficiat ejus contagio. Cæterum in contextu Mosis inversa est series. Neque enim prius osculatus est Rachelem Jacob quam docuisset se esse ejus cognatum. Atque hinc etiam ille fletus: quia partim gaudio, partim memoria domus paternæ, humanoque affectu in lacrymas erumpit.

13. *Et narravit ipsi Laban omnia hæc.*] Quum prius vidisset Laban unum ex servis Abrahæ non vulgari opulentia refertum, sinistra de nepote opinio statim illi venire in mentem potuit. Ergo necesse fuit sancto Jacob discessus sui causas exponere, & cur in illo contemptibili habitu dimissus esset. Et credibile est à matre fuisse edoctum, quibus indiciis ac notis fidem suæ cognationis faceret. Ideo exclamat Laban, *Vere os meum & caro mea es*, significans satis sibi esse factum: ac signis minime dubiis persuasum se adduci ut Jacob agnoscat nepotem. Hæc notitia eum ad humanitatem inclinat. Nam hoc dictat naturæ sensus, ut qui sanguine conjuncti sunt, alii alios juvare studeant. Quanquam autem arctius est inter cognatos vinculum, latius tamen patere debet nostra benignitas, ut se ad totum humanum genus diffundat. Quod si inter se ultro citroque conjuncti sunt omnes Adæ filii, multo efficacior esse debet spiritualis cognatio, quam Deus inter fideles conciliat, & qua nullum est sanctius mutuæ benevolentiæ vinculum.

14. *Et habitavit cum eo mensem integrum.*] Quanquam non dubitat Laban quin Jacob suus ex sorore sit nepos, ejus tamen mores unius mensis decursu explorat. Deinde cum eo de mercede transigit. Hinc autem colligitur sancti viri probitas, quod ignavus non fuit apud avunculum, sed se honestis laboribus exercuit, ne gratis in otio alienum panem ederet: ut fateri cogatur Laban, ei præter victum, mercedis aliquid deberi. Quum dicit, *Numquid, quoniam frater meus es, servies mihi gratis?* potest duplex esse sensus: vel quod nimis absurdum sit ac injurium, fraudare justa mercede propinquum, cujus major habenda sit ratio quam extranei cujuslibet: vel quod sub colore propinquitatis nolis gratuitas operas exigere. Hæc secunda expositio melius quadrat: sicuti etiam fere omnium consensu recepta est. Nam uno contextu legunt, An quia tu frater meus es, ideo servies gratis? Porro notandum est quorsum hæc narrentur à Mose. Nam primo summa æquitas nobis proponitur in Laban: sicuti hic sensus fere omnium mentibus ingenitus est, Justitiam mutuo colendam esse, donec alio ipsos abstrahit cæca cupiditas. Et Deus æquitatis judicium insculpsit hominum naturæ, ut prorsus excusatione careant quicunque immodico privati commodi studio ab ea regula declinant. Sed paulo post, ubi ad rem ventum est, Laban hujus æquitatis oblitus, tantum quid sibi utile sit cogitat. Notabile certe exemplum. nam raro in generalibus principiis errant homines, ideo fatentur uno ore jus suum cuique reddendum. Simul autem atque ad propria negotia descendunt, excæcat eos perversus sui amor, vel saltem tales nebulas obducit ut in contrariam partem ferantur. Quare discamus frenum nobis injicere, ne propria utilitas ad opprimendam justitiam prævaleat. Atque hinc natum est proverbium, Neminem in sua causa idoneum esse judicem: quia singuli plusquam par est sibi addicti, quid rectum sit obliviscuntur. Quare rogandus Deus ut affectus nostros Spiritu recti judicii temperet ac cohibeat. Quod ex compacto agere vult Laben, ad vitandas lites & querelas valet. Notum est vetus illud dictum, Legitime agendum esse cum amicis, ne legitime agere postea cogamur. Unde enim tot strepitus forenses, nisi quod quisque plus æquo erga se liberalis, in alios est restrictior? ideo certis pactionibus opus est ad concordiam fovendam, quæ iniquitatem hinc inde præveniant.

18. *Serviam tibi septem annos.*] Momento se prodit iniquitas Laban. Turpis enim barbaries est, quod filiam suam mercedis loco permutat cum operis Jacob. Nam hæc quædam est venditionis species. Potius debuerat non modo filiæ dotem consignare, sed liberalius agere cum futuro genero. Atqui affinitatis prætextu laboris eum mercede fraudat, quod prius injustum esse confessus est. Clare ergo perspicimus quod prius attigi, Quamvis ex utero matris generalem justitiæ notitiam habeant homines, simul tamen ac eorum utilitas in medium prodit, reipsa injustos esse, nisi Dominus eos Spiritu suo reformet. Neque enim hic rarum aliquid vel insolitum

litum refert Moses, sed quod fere semper accidit. Etsi enim filiæ ad quæstum non prostant, plerosque tamen sic transversos agit lucri cupiditas, ut prostituant honorem suum, animasque vendant. Cæterum quod in amorem Rachel magis propensus fuit Jacob, sive quia propter lippitudinem minus formosa erat Lea, sive quod sola oculorum gratia placebat, quum Rachel formæ elegantia omni ex parte excelleret, non est penitus vitio tribuendum. Videmus enim ut naturaliter arcanus quidam affectus amores conciliet. Tantum cavenda est intemperies, & quidem eo diligentius, quod difficile est ejusmodi affectus frenare, ne ad suffocandam rationem lasciviant. Ergo qui formæ elegantia ducetur in appetenda uxore, non simpliciter peccabit, modo semper emineat ratio quæ in ordinem & obsequium amoris lasciviam cogat. In eo tamen forte peccavit Jacob, quod nimium sibi indulgens, cum primogenitæ injuria Rachelem natu minorem sibi dari petiit: imo etiam quod oculos suos sequutus, minoris quam decebat fecit virtutes Leæ. hæc enim nimis vitiosa est intemperies, quum sibi quis uxorem ex formæ tantum intuitu eligit, quum ingenii præstantia ordine præire debeat. Vehementia autem & fervor amoris in eo se profert, quod nullum sentit laboris tædium per septem annos: sed castitas simul conjuncta fuit, quod tam longum tempus patienter & quieto animo inter assiduos labores transegit. Ac iterum refulget seculi illius integritas & continentia, quod quum sub eodem habitarent tecto, & familiaris usus intercederet, pudice tamen se gesserit Jacob, & ab omni flagitio abstinuerit. Ideo post exactum tempus dicit, *Da mihi uxorem ut ingrediar ad eam*: quo significat intactam adhuc esse virginem.

22. *Et congregavit Laban.*] Non intelligit Moses instructam fuisse cœnam toti populo, sed plurimos vocatos fuisse convivas, ut in splendidis nuptiis fieri solet. Nec dubium est quin majore studio incubuerit ad convivium illud ornandum, ut pudore obstrictam teneret Jacob: ne conjugium in quo deceptus erat, pro nihilo tamen ducere auderet. Hinc autem colligimus, quanta fuerit tunc conjugalis thori religio. Hæc enim occasio fallendi Jacob fuit, quod ut sponsarum pudori consulerent, velatas ducebant in cubiculum: nunc rejecta veteri disciplina, homines facti sunt quasi semibestiæ.

25. *Et dixit ad Laban.*] Jure expostulat Jacob de fraude sibi facta. Et responsio Laban, tametsi habet aliquid coloris, fraudem tamen minime excusat. Non erat moris elocare filias natu minores, majoribus præteritis: & injuriam fecisset primogenitæ consuetum ordinem turbando. sed non ideo debuit dolose spondere Rachelem, & in locum ejus Leam supponere. Potius debuit in tempore monere ipsum Jacob ut animum adjiceret ad Leam, vel ab utroque conjugio desisteret. Sed hinc discamus improbos & fallaces, ubi semel deflexerint, nullum facere peccandi finem: interea fucum semper aliquem obtendere, ut culpam à se rejiciant. Injuste prius egerat cum nepote, septem annorum operas pro filia exigendo: injuste sine dote filiam mercedis loco prostituerat: hoc vero longe indignius, sponsam perfide nepoti furari, pervertere sacras conjugii leges, nihil integrum vel salvum relinquere. Videmus tamen ut fumum spargens, honestam defensionem se habere putet, quia mos regionis non erat minores præferre majoribus.

27. *Comple hebdomadam hujus.*] Jam occalluit Laban ad maleficia. alteros enim septem annos nepoti extorquet ut illi nubat altera filia. Si decem alias habuisset, paratus fuisset omnes exponere: imo filiam ultro quasi venalem obtrudit, fusque deque faciens illicitæ nundinationis dedecus, modo inde lucrum reportet. In eo autem graviter peccat, quod non tantum polygamia implicat nepotem suum, sed incestis conjugiis ipsum & filias polluit. Si qua uxor à marito non diligitur, eam repudiari præstat quam altera inducta teneri velut captivam, & mœrore confici. Itaque Dominus per Malachiam, divortium polygamia magis tolerabile esse pronunciat. *Mal. 2. vers. 14.* Laban avaritia cæcus, filias inter se committit, ut hostiliter tota vita dissideant. Pervertit etiam omnia naturæ jura, dum germanas sorores in lectum unum conjicit, ut altera sit alterius pellex. Quum hæc flagitia Israëlitis proponat Moses in generis sui primordiis, non est quod eos inflet sua nobilitas, ut nimium glorientur se ex Patribus sanctis esse genitos. Quantumvis enim excellat Jacob, non tamen illi nascitur soboles nisi ex impura colluvie, dum præter naturam miscentur uno in lecto duæ sorores quasi belluino more, & duæ postea concubinæ velut in cumulum accedunt. Vidimus quidem supra, hanc licentiam nimis fuisse vulgarem inter Orientales: sed non fuit in hominum arbitrio, legem conjugii divinitus ab initio sancitam, prava consuetudine evertere. Itaque modis omnibus inexcusabilis est Laban. Etsi autem culpam Jacob aliquatenus excusat necessitas, non tamen eum prorsus absolvit. Poterat enim Leam dimittere, quod uxor non esset legitima. Conjugium enim facit, mutua maris & fœminæ voluntas & consensus: cui nihil magis contrarium est quam error. Jacob autem sic eam uxorem, à qua solutus erat ac liber, invitus retinet, ut malum duplicet polygamia, triplicet vero incestuosis nuptiis. Ita videmus efferbuisse immodicum amorem Rachelis, qui semel in ejus animo accensus fuerat, ut neque moderatio neque consilium vigeret. Quod ad verba spectat, diversos sensus afferunt interpretes. Quidam pronomen demonstrativum ad hebdomadem referunt: alii vero ad Leam: quasi dictum esset, non ducturum esse Rachelem donec habitasset cum sorore ejus hebdomade una. Ego vero potius de Rachele interpretor, ut conjugium ejus altero septennio redimat: non quod Laban in finem usque illius temporis distulerit nuptias, sed quia in novam servitutem se addicere coactus est Jacob.

30. *Et dilexit etiam Rachel magis quam Lea.*] Non dubium est quin Mosis consilium fuerit traducere peccata Jacob: ut nobis timere discamus, omnesque nostras actiones ad unicam verbi Dei normam exigere. Nam si ita prolapsus est sanctus Patriarcha, quis nostrum à simili ruina securus erit, nisi Dei præsidio servetur? Et simul apparet quam periculosa sit Patrum imitatio, postbabita Lege Domini. Et tamen in ea sibi tantopere placent stulti Papistæ, ut pro Lege servandum non dubitent quicquid à Patribus factum legunt. Adde quod sibi Patres asciscunt talibus filiis dignos: ut delirus quilibet monachus pluris sit apud eos quam omnes Patriarchæ. Quod spernitur Lea à marito, non sine ejus culpa accidit: meritoque eam Dominus castigat, quod ipsa quoque paternæ fraudis conscia, sorori maritum indigne abduxerat. sed ejus culpa non excusat libidinem Jacob.

31. *Et vidit Dominus.*] Hoc loco ostendit Moses præposterum amorem Jacob fuisse correctum à Domino, ut solet fidelium affectus, quum nimis ebulliunt, ferulis domare. Diligitur Rachel non sine sororis injuria, cui non habetur debitus honor. Dominus ergo se vindicem interponit, & apto remedio animum Jacob flectit in eam partem à qua nimis aversus erat. Docet autem hic locus, sobolem peculiare esse donum Dei, quum illi diserte tribuitur hæc potestas, quod alteram reddat fœcundam, alterius uterum maledicat. Notandum præterea quod sobolis procreatio maritos uxoribus magis conciliet. Unde & communes liberos veteres dixerunt pignora: quia ad augendum mutuum amorem & fovendum non parum valeant. Quod Moses exosam fuisse Leam tradit, sensus est, non fuisse dilectam ut par erat. Neque enim infensus illi erat Jacob, vel eam odio

odio prosequebatur: sed hoc verbo amplificat Moses vitium illud, quia non præstabat mariti officium, nec satis amice & honorifice priorem uxorem tractabat. Hoc diligenter notare operæpretium est, quia multi se defunctos putant, modo ne erumpant in odium capitale. Videmus autem ut Spiritus sanctus odio haberi pronunciet qui non satis amantur. Jam scitur, in hunc finem creatos esse homines, ut inter se diligant. Quare nemo ab odii crimine innocens erit coram Deo, nisi qui proximos suos amore complectitur. Non modo obscura simultas in odium reputabitur, sed neglectus fratrum, & frigus charitatis, quod passim regnat in mundo. Cæterum ut singuli propius inter se conjuncti sunt: ita danda illis opera est ut sanctiore amoris nexu inter se cohæreant. Adde quod inter conjuges, etiamsi aperte non dissideant, si tamen minus amanter se colunt, fastidium non procul abest ab odio.

32. *Vocavit nomen ejus Reuben.*] Refert Moses Leam non fuisse Deo ingratam. Nec sane dubito quin tunc melius expensa vulgo fuerint Dei beneficia quam hodie. Profanus enim stupor mentes fere omnium occupat, ut pecudum instar, quæcunque bonitatis suæ documenta profert Deus, ingurgitent. Porro Lea non modo suæ fœcunditatis Deum facit auctorem, sed causam simul assignat, quod afflictio sua respecta fuerit à Domino, & filius fuerit datus, qui mariti affectum ad ipsam convertat. Unde probabile est, quum se videret contemni, ad preces confugisse, ut levamen aliquod è cælo haberet. Nam gratiarum actio documentum est quod se homines ante in precibus exercuerint: sicuti qui nihil à Deo sperarunt, sua socordia obruunt quicquid bonorum in eos contulerit. Insculpit ergo Lea in persona filii [illegible], quo se ad Dei laudes incitet. Docet etiam hic locus respici à Domino qui injuste ab hominibus spernuntur. Unde apprime utilis consolatio redit ad fideles, quos ut plurimum contemptibiles esse in mundo experientia ostendit. ergo quoties duriter ac contumeliose tractantur, ad hoc asylum confugiant, hac de causa magis propitium esse Deum. Idem sequuta est in secundo filio Lea. Nam ab auditu nomen illi imponit, ut sibi in memoriam revocet exauditos à Domino fuisse suos gemitus. Unde conjicimus (quod paulo ante dixi) quo tempore urgebat afflictio, deposuisse suos dolores in sinum Dei. Tertium filium à conjunctione nominat: acsi diceret, jam novam copulam intercedere, ut magis ametur à marito. In quarto suam rursus erga Deum pietatem declarat. nam eum à laude ideo nuncupat quod singulari Dei beneficio datus sit. Jam prius quidem gratias egerat Domino: sed quia uberior laudis materia suppetit, fatetur non semel neque uno modo, sed sæpius se Dei gratia adjutam esse.

Caput XXX.

Porro vidit Rachel quod non pareret ipsi Jahacob: & invidit Rachel sorori suæ,
& dixit ad Jahacob, Da mihi filios: sin minus, mortua sum.
2 Et iratus est furor Jahacob in Rachel, & dixit, Numquid pro Deo sum, qui
prohibuit à te fructum ventris?
3. Et dixit, Ecce ancilla mea Bilhah, ingredere ad eam, & pariet super genua mea: &
erit etiam mihi filius ex ea.
4. Dedit ergo ei Bilhah ancillam suam in uxorem, & ingressus est ad eam Jahacob.
5. Et concepit Bilhah, & peperit ipsi Jahacob filium.
6. Et dixit Rachel, Judicavit me Deus, & etiam audivit vocem meam, & dedit mihi
filium. idcirco vocavit nomen ejus Dan.
7. Et concepit adhuc, & peperit Bilhah ancilla Rachel filium secundum ipsi Jahacob.
8. Tunc dixit Rachel, Luctationibus divinis luctata sum cum sorore mea: etiam prævalui. Et vocavit nomen ejus Nepthali.
9. Vidit autem Leah quod cessasset parere, & accepit Zilpah ancillam suam, & dedit
eam Jahacob in uxorem.
10. Et peperit Zilpah ancilla Leah ipsi Jahacob filium.
11. Et dixit Leah, Venit turba. & vocavit nomen ejus Gad.
12. Et peperit Zilpah ancilla Leah filium secundum ipsi Jahacob.
13. Et dixit Leah, Ut beata dicar, quia beatam me dicent filiæ. Et vocavit nomen
illius Aser.
14. Ivit autem Reuben in diebus messis triticeæ, & reperit mandragoras in agro, &
attulit eas Leah matri suæ. Et dixit Rachel ad Leah, Da quæso mihi de mandragoris
filii tui.
15. Et dixit ei, Numquid parum est quod abstuleris virum meum, ut auferas etiam
mandragoras filii mei? Et dixit Rachel, Idcirco dormiat tecum hac nocte pro mandragoris filii tui.
16. Venit autem Jahacob ex agro vesperi, & egressa est Leah in occursum ejus, & dixit,
Ad me ingredieris: quia mercando mercata sum te mandragoris filii mei. Et dormivit
cum ea nocte illa.
17. Exaudivit Deus Leah, & concepit, & peperit ipsi Jahacob filium quintum.
18. Tunc dixit Leah, Dedit Deus mercedem meam: quia dedi ancillam meam viro
meo. Et vocavit nomen ejus Issachar.
19. Et concepit adhuc Leah, & peperit filium sextum ipsi Jahacob.
20. Dixit ergo Leah, Dotavit me Deus dote bona: vice hac habitabit mecum vir meus;
quia peperi ei sex filios. Et vocavit nomen ejus Zebulon.
21. Et postea peperit filiam: & vocavit nomen ejus Dinah.
22. Porro recordatus est Deus Rachel, & exaudivit eam Deus, & aperuit vulvam illius:
23. Et concepit, & peperit filium, & dixit, Amovit Deus probrum meum.
24. Et vocavit nomen ejus Joseph, dicendo, Addat Jehova mihi filium alium.

25. Fuit

25. Fuit autem quum pepeTiſſet Rachel Joſeph, dixit Jahacob ad Laban, Dimitte me, & ibo ad locum meum, & ad terram meam.

26. Da uxores meas, & liberos meos, propter quas ſervivi tibi, & ibo: tu enim noſti ſervitium meum quo ſervivi tibi.

27. Et dixit ad eum Laban, Si, quæſo, inveni gratiam in oculis tuis (expertus ſum quod benedixit mihi Jehova propter te)

28. Dixit ergo, Indica mercedem tuam mihi, & dabo.

29. Et dixit ad eum, Tu noſti qualiter ſervierim tibi, & quale fuit pecus tuum mecum:

30. Quia puſillum quod fuit tibi ante me, crevit in multitudinem, & benedixit Dominus tibi ad *ingreſſum* pedis mei: & nunc quando faciam etiam ego domui meæ?

31. Et dixit, Quid dabo tibi? Reſpondit Jahacob, Non dabis mihi quicquam, ſi feceris mihi hoc, revertar, paſcam, pecudes tuas cuſtodiam.

32. Tranſibo per omnes pecudes tuas hodie, removendo inde omne pecus parvum punctis parvis reſperſum, & reſperſum maculis latis: & omnem agnum rufum in ovibus, & reſperſum maculis latis, & reſperſum punctis parvis in capris: & erit merces mea.

33. Et teſtificabitur mihi juſtitia mea die craſtino quum venerit ad mercedem meam coram te: quicquid non erit punctis parvis reſperſum, & maculis latis reſperſum in capris, & rufum in ovibus, furto ablatum erit à me.

34. Tunc dixit Laban, Ecce utinam ſit ſecundum verbum tuum.

35. Removit itaque in die illa hircos minores variegatos, & maculis latis reſperſos, & omnes capras punctis parvis reſperſas, & maculis latis reſperſas, omne in quo erat candor, & omne rufum in ovibus, & dedit in manus filiorum ſuorum.

36. Et poſuit viam trium dierum inter ſe & inter Jahacob: & Jahacob paſcebat pecudes Laban reſiduas.

37. Tulit autem ſibi Jahacob virgam populeam viridem, & amygdalinam, & caſtaneam, & decorticavit in eis cortices albos, denudationem candoris qui erat in virgis.

38. Et ſtatuit virgas quas decorticavit, in fluentis, in canalibus aquarum (ad quos veniebant pecudes ad bibendum) è regione pecudum, ut coirent dum venirent ad bibendum.

39. Et coibant pecudes prope virgas, & pariebant pecudes *fœtus* lineis diſtinctos, & punctis parvis reſperſos, & maculis latis reſperſos.

40. Et oves ſeparavit Jahacob, & poſuit facies pecudum ad *fœtus* lineis diſtinctos: & omne rufum in pecudibus *erat* Laban: & poſuit ſibi greges ſeorſum, & non poſuit eos juxta pecudes Laban.

41. Fuit autem, in omni coitu pecudum primitivarum ponebat Jahacob virgas in oculis pecudum in canalibus, ut coirent ad virgas.

42. Ad ſerotinos vero coitus pecudum non ponebat. & erant ſerotina ipſius Laban: primitiva autem ipſius Jahacob.

43. Crevit vir ergo ſupra modum: fueruntque ei pecudes multæ, & ancillæ, & ſervi, & cameli, & aſini.

1. *Et vidit Rachel.*] Hic incipit narrare Moſes domeſticis jurgiis diſtractum fuiſſe Jacob. Quanquam autem Dominus de eo pœnam ſumebat, quod uxores duas, & præcipue ſorores ducendo, non leviter peccaſſet, fuit tamen paterna caſtigatio: & Deus ipſe, ut filiis ſuis clementer ignoſcere ſolet, manum quodammodo ſuſtinuit. Unde etiam factum eſt ut non ſtatim reſipuerit, ſed nova delicta addiderit prioribus. Primo autem de Rachele dicendum eſt. Quia ſororis cootemptu & dolore eſultat, Dominus hanc pravam lætitiam compeſcit, benedictionem ſuam in Leam inclinans, ut æqualis ſit utriuſque conditio. Audit claram ſororis confeſſionem: & quatuor filiorum nominibus monetur, Deum illius miſertum eſſe, ut gratia ſua ſublevaret, quæ indigne ab hominibus deſpecta erat. Iovidia tamen uritur, nec ferre poteſt quicquam in ea eſſe uxoriæ dignitatis. Videmus quid faciat ambitio. Dum enim excellere appetit Rachel, ne ſorori quidem parcit: ac parum abeſt quin iracundiam ſuam evomat in Deum, quia fœcunditatis dono ram ornavit. Æmulatio enim ooo ex injuriis nata eſt: ſed quia ſociam ferre ac parem non ſuſtinet, quæ tamen jure inferior erat. quid faceret provocata, quæ ſorori ſua ſorte conteotæ invidet? Porro Moſes hunc morbum in Rachele oſtendens, omnibus infixum eſſe admonet, ut quiſque noſtrum evulſis ejus radicibus, ad ſe purgandum invigilet. Ut autem medeamur invidiæ, ſuperbiam faceſſere ac noſtri amorem oportet: ſicuti Paulus hoc unum contentionibus remedium præſcribit, ne quid per inanem gloriam fiat. *Phil. 2. verſ. 3.*

2. *Et iratus eſt furor Jahacob.*] Impedit amoris mollities ne uxorem offendat Jacob: rei tamen indignitas tandem eum cogit, quum videt eam petulanter inſurgere, non modo io ſororem, quæ pie ſancteque cum gratiarum actione Dei donis fruebatur: ſed in Deum ipſum, cujus merces eſt fructus ventris, ut habetur Pſalm. 127. verſ. 3. Ergo iraſcitur Jacob quod uxor nihil tribuat Dei providentiæ, ac liberos fortuito naſci fingens, illi generis humani curam ac gubernationem eripiat. Forte jam triſtis erat Jacob ob uxoris ſterilitatem. Nunc ergo veretur ne ipſius ſtultitia Deum magis exaſperet, ut durioribus flagellis utatur. Hæc ſancta fuit indignatio, quum Deo legitimum honorem aſſerat Jacob, & uxorem caſtigans, admonet neque temere neque fruſtra accidiſſe quod hactenus fuerit ſterilis. Nam quum affirmat uterum ejus clauſum fuiſſe à Domino, eam oblique perſtringit ut ſe potius humiliet.

3. *Ecce ancilla mea Bilha.*] Hic vanitas mulirbris ingenii perſpicitur. Neque enim inducitur Rachel ut ad Dominum coofugiat, ſed illicitis artibus prorumpit ad victoriam. Itaque ad tertium conjugium rapitur Jacob. Unde colligimus nullum eſſe peccatis finem, ubi ſemel neglecta eſt Dei inſtitutio. Atque

hoc est quod dixi, non statim Dei ferulis reductum ad sanam mentem. Facit quidem hoc uxoris impulsu: sed an uxor illi pro Deo est, à quo solo conjugii lex petenda est? Atqui ut morigerum se uxori præbeat, vel ejus importunitati obtemperet, recedere non dubitat à Dei mandato. Parere super genua, nihil aliud est quam foetum alteri educandum tradere. Ancilla erat Bilha. Sibi igitur non peperit, sed dominæ, quæ foetum sibi vendicans, inde matris honorem adepta est. Ideo exegetice additur, *filiabor*, vel ædificabor, *ex ea*. nam verbum quo hic utitur Moses, à filio deducitur: quia liberi sunt quasi domus fultura. Impie vero Rachel, quæ perverso medio non secus ac invito Deo materfamilias fieri appetit.

5. *Et concepit Bilha.*] Mirum est quod Deus adulterinum conjugium prolis honore dignatus fuerit: sed ita interdum beneficiis certat cum hominum malitia, & indignos sua gratia prosequitur. Nec vero semper æqualiter punit suorum delicta: nec torporem eadem celeritate excutit, sed maturum correctionis tempus expectat. Itaque inter legitimos filios censeri voluit qui ex hoc vitioso conjugio progeniti erant: sicuti paulo ante Moses uxorem vocavit Bilha, quæ tamen pellex dici merebatur. Atque hic cessat vulgaris regula, Quod ab initio non valuit, nunquam tractu temporis convalescere. Quamvis enim irrita esset pactio, in quam maritus & uxor perperam contra Dei mandatum, sanctumque naturæ ordinem descenderant, fit tamen singulari privilegio ut conjugii honorem obtineat quæ per se adulterina erat conjunctio. Tandem vero incipit Rachel Deo adscribere quod suum est: sed hæc ejus confessio ambitione implicita, nihil sincerum vel rectum spirat. Magnifice prædicat susceptam fuisse causam suam à Domino. Quasi vero læsa esset à sorore, ut Dei favore erigi debuerit: quasi etiam non se privare tentaverit ejus auxilio. Videmus ergo ut sub laudis specie, potius injuriam Deo faciat, eum suæ cupiditati subjiciens. Adde quod hypocritas imitatur, qui in rebus adversis contra Deum clausis oculis ruentes, ubi prosperior afflavit fortuna, ventosa jactantia insolescunt, acsi omnibus eorum factis & dictis faveret Deus. Non tam ergo Dei bonitatem celebrat Rachel quam sibi ipsa plaudit. Quare ejus exemplo edocti fideles, abstineant à sacro Dei nomine per hypocrisin polluendo.

8. *Luctationibus divinis.*] Alii vertunt, Conjunctionibus Dei conjuncta sum: ut glorietur se recuperasse quod perdiderat: vel certe, gradu honoris se æquatam fuisse sorori. Alii, Duplicata sum duplicationibus Dei. Utrique vero deducunt nomen & verbum à radice פתל, quod est filum retortum. Et prior quidem sensus huc redit, quum parem sortem adepta sit Rachel, non esse jam cur soror quicquam sibi proprium arroget. Alter vero majorem jactantiam exprimit, dum se victricem & quasi duplo superiorem facit. Simplicior tamen sensus ab aliis (meo judicio) affertur, quod luctata sit divinis aut præclaris luctationibus. Nam Hebræi omnem excellentiam Dei nomine significant: quia ut maxime unaquæque res excellit, ita Dei gloria in ea refulget. Atqui perversa est gloriatio qua sorori insultat, quum potius veniam suppliciter precari debuerit. In Rachele autem nobis depingitur humani ingenii superbia: quia ut plurimum ita se efferunt quos Deus suis beneficiis ornavit, ut in proximos suos contumeliose ferociant. Adde quod stulte se præfert in foecunditate sorori, qua adhuc est inferior. Sed hunc quoque morem habent qui fastuose inflati sunt, ut præ suis opibus, licet exiguis, quæ aliis Dominus contulit dona, maligne extenuent. Forte etiam numerosam sobolem, acsi Deum haberet sibi obnoxium, speravit: non qualiter solent pii ex acceptis beneficiis spem concipere: sed secura carnis præsumptione sibi ex re ipsa nihil non promisit. Nullum igitur hactenus piæ modestiæ signum dedit. Unde hoc, nisi quia temporalis sterilitas nondum eam probe domuerat? Quo magis cavendum est, siquando nobis poenas relaxat Deus, ne ejus benignitate inflati evanescamus.

9. *Et vidit Leah quod cessasset parere.*] Redit Moses ad Leam quæ filiis quatuor non contenta, rationem excogitat qua semper retineat superiorem gradum: itaque ancillam quoque suam vicissim supponit. Et digna quidem erat Rachel tali perversi consilii mercede. nam sorori palmam eripere cupiens, non reputat, idem quod in eam machinatur, sibi paulo post instare. Gravius tamen peccat Lea, quum malis & improbis artibus certat. Intra breve tempus experta fuerat miram Dei benedictionem: nunc quia paulisper parere desiit, quasi nunquam experta esset Dei gratiam, in posterum desperat. Quod si eam sollicitat desiderii fervor, cur non ad fontem benedictionis recurrit? Quod igitur obtrudit ancillam, non impatientiæ modo, sed etiam diffidentiæ signum est: quia simul cum memoria divinæ misericordiæ extincta est in corde ejus fides. Et scimus, quicunque in Dominum recumbunt, eos tranquillo sedatoque esse animo, ut patienter quod daturus est expectent. Justa autem infidelitatis poena est, quum quis nimia festinatione impingit. Quo magis cavendi sunt nobis carnis impetus, si cupimus rectam tenere viam. Quantum ad nomen Gad, varie exponitur hic locus ab interpretibus. In hoc quidem conveniunt, idem valere בגד acsi dixisset Lea, Venit felicitas: sed alii גד putant faustum esse Jovis sidus: alii Mercurium fingunt: alii secundam fortunam. Adducunt Jesaiæ 65. v. 11. ubi habetur, Offerunt Gad libamen. Sed contextus Prophetæ potius de cælesti militia, vel falsorum deorum turba hoc debere intelligi ostendit: quia mox sequitur, quod stellis immolent, mensasque impleant multitudine deorum. poena demum subjicitur, quod sicuti ingentem numerum deorum fabricarunt, ita numerabit eos Dominus. Quod ad præsentem locum spectat, nihil minus probabile est quam Leam magica superstitione extollere Jovis sidus in Dei locum, quæ saltem principium illud retinebat, ab uno Deo fluere propagationem humani generis. Miror etiam interpretes de prospera fortuna hoc accipere, quum Moses infra, cap. 49. vers. 19. in contrarium sensum nos ducat. Neque enim quadraret allusio quam ponit, *Exercitus eum invadet*, nisi consilium Leæ fuisset de filiorum turma sibi gratulari. Nam quum sesquialtera parte superior esset, prædicat se habere in magna copia liberos. Quod se felicem prædicat in sexto filio, hinc rursus apparet quanti habita tunc fuerit foecunditas. Et certe hic rarus est honor, quum mortales insignit Deus sacro parentum titulo, & per eos humanum genus ad imaginem suam conditum propagat.

14. *Et surrexit Reuben.*] Videtur in speciem levis & puerilis esse narratio, quod puer fructus nescio quos ex agris domum reportet, eos dono matri suæ afferat: inde mater à sorore redimat noctis unius concubitum. Continet tamen utilem doctrinam. Scimus quam stulte superbiant Judæi in extollenda gentis suæ origine: vix enim dignantur agnoscere se ex Adam & Noë cum reliquis fuisse progenitos. Et certe excellunt Patrum dignitate, ut Paulus testatur: sed Rom. 9: 5. hoc non referunt Deo acceptum. Quare data opera voluit Spiritus arrogantiam illam retundere, quum eorum genus descripsit à suo exordio tam humile & abjectum. Neque enim hic nobile theatrum erigit, in quo se ostentent: sed eos humilians, gratiam Dei attollit, quod Ecclesiam suam eduxerit ex nihilo. Quantum ad speciem fructus pertinet, nihil habeo quod pro certo afferam. Odoriferum quidem fuisse, ex Cantic. cap. 7. v. 13. colligitur: quia tamen mandragoras omnes vertunt, ea de re non litigo.

15. *Num-*

15. *Numquid parum est quod abstuleris virum.*] Plus cogitandum lectoribus relinquit Moses quam verbis exprimat, nempe assiduis contentionibus & jurgiis refertam fuisse domum illam. Stomachose enim loquitur Lea, quod pridem exacerbatus eret animus, ut sororem suam blande & comiter affari non posset. Forte non ideo rixosæ erant natura: sed Deus confligere eas inter se passus est, ut polygamiæ pœna ad posteros extaret. Nec dubium est quin simultas illa domestica, imo hostile dissidium, sancto viro magnum dolorem & crucietum attulerit: sed ideo se distrahi videt in diversas partes, quia conjugalis vinculi unitatem præter jus & fas ebruperit.

17. *Exaudivit Deus Leam.*] Diserte posuit hoc Moses, ut sciamus quam indulgentet egerit Dominus cum illa domo. Quis enim putaret, dum odiose sorori suæ negat Lea fructus à puero collectos, & hoc pretio noctem mariti mercatur, ullum esse precibus locum? Admonet igitut Moses istis delictis veniam fuisse datam: ut Dominus opus suum in tanta infirmitate complete non desierit. Inscite vero Lea quod filium sibi datum peccati mercedem esse jactat. Nam fidem violaverat sancti conjugii, quum novam pellicem opponeret sorori suæ. Tantum vero abest à confessione culpæ, ut meritum suum prædicet. Fateor aliquid fuisse coloris: significat enim non tam libidine se ad zelotypiem accendi, quam pudico emore, quie familiam augere, & honestæ matrisfamilias officium præstare cupiat. Sed quamvis speciosus sit prætextus hic apud homines, Deo tamen placere non potest sancti conjugii profanatio. Errat igitur, non causam pro causa sumendo. Idque eo magis notandum est, quod vitium hoc in mundo nimie grassatut, ut gratuita Dei dona sibi in mercedem homines deputent: imo etiam jactent sua merita, ubi Dei verbo damnantut. In sexto filio purius ac rectius æstimat Dei bonitatem, quum Deo gratias agit, quod ejus beneficio maritus posthac futurus sibi sit conjunctior. Etsi enim prius cum ea habitabat, Racheli tamen plus satis addictus, magna ex parte alienus erat ab altera. Liberos autem qui in legitimo conjugio nascuntut, sociandis parentum animis vincula esse, prius dictum est.

21. *Et postea peperit filiam.*] Nescitur en alias quoque filias habuerit Jacob. neque enim Scripturæ insolens est quum genealogias recenset, fœminas omittere, quæ proprium nomen non sustinent, sed latent sub virorum umbra. Interea siquid memoratu dignum quibusdam fœminis acciderit, specialis earum fit mentio. quod in Dina propter raptum (de quo postea dicetur) locum habet: sed quoniam postea indignum judicant filii Jacob, ut soror in alienam gentem abnubat: de aliis autem filiabus Moses nihil meminit, vel quod elocatæ sint in terra Chanaan, vel in Ægyptum ductæ: probabile est solam hanc ei fuisse natam.

22. *Et recordatus est Deus Rachelis.*] Quum nihil prius vel posterius sit coram Deo, nulla in eum oblivio cadit, ut successu temporis reminisci opus habeat: sed Scripture Dei præsentiam & memoriam ab effectu nobis describit: quia talem eum concipimus qualis reipsa apparet. Porro an omnium postrema conceperit Rachel, certo colligi non potest ex verbis Mosis. Qui in hoc loco ὕστερον πρότερον esse affirmant, moventur hac ratione, quod si natus esset Joseph post reliquos fratres, non congrueret ætas quam Moses notabit capite 41. v. 46. Sed in eo falluntut quod nuptias Rachelis ab altero septennio numerant. Atque ex contextu certo evincitur, quamvis operas suas pactus esset Jacob pro Rachele, fuisse tamen ea mox potitum, quia ab initio erupit æmulatio inter duas sorores. Certe Moses hoc loco significat seram Dei benedictionem fuisse, quum de liberis jam desperasset Rachel, diuque probro habita fuisset ejus sterilitas. Porro fausti ominis causa imponit nomen filio, sibi ex uno spem duorum faciens.

25. *Dimitte me, & ibo.*] Quum proposita laborum mercede retentus fuerit Jacob, videri posset hoc asture captasse, dum missionem petit à socero. Ego tamen non dubito quin jam tunc in animo habuerit reverti, & suum consilium ingenue professus sit. Primo, quia multis modis expertus erat quam iniquus, quamque perfidus & crudelis esset Laban, nihil mirum si ab eo discedere optaverit simulac data est facultas. Deinde, quum longo temporis spatio interposito, speraret placatum esse fratris animum, fieri non potuit quin redire ad parentes magnopere cuperet: præsertim tot molestiarum pertæsus, ut vix deterior alibi timenda esset conditio. Sed Dei promissio ad reditus desiderium acerrimus fuit stimulus. Neque enim benedictionem abjecerat, quæ illi proprie vita fuerat chariot. Huc etiam pertinet quod dicit, Vadam ad locum meum, & terram meam: non enim ideo tantum sic nominat terram Chanaan, quod illic natus esset, sed quia divinitus sibi datam esse noverat. Nam si natalis soli respectu dixisset se reditum appetere, ludibrio excipi poterat, quod pater ejus erraticam & instabilem vitam egisset, in varia subinde hospitia migrans. Sic igitut statuo, quamvis alibi commode habitasset, viguisse tamen semper in ejus animo Dei oraculum, quo terra Chanaan illi destinata erat. Quod autem injecta est illi ad tempus remora, consilio discessus non repugnat: nam hoc illi partim extorsit necessitas, quia se extricare non poterat è soceri laqueis: partim etiam voluntarie cessit, ut sibi & familiæ aliquid acquireret, ne inops ac nudus rediret in patriam. Hic vero detegitur immanis ipsius Laban improbitas. Postquam nepotem suum & generum duris & assiduis quatuordecim annorum laboribus fere confecit, nihil tamen mercedis in futurum offert. Evanuit jam illa æquitas, quam initio præ se tulerat. Nam quo major fuerat sancti viri tolerantia, eo plus usurpat in ipsum licentiæ. Sic piorum facilitate abutitur mundus: & quo se placidius gerunt, eo ferocius insultat. Cæterum quamvis ovium instat, luporum violentiæ & injuriis in hoc mundo sumus expositi, metuendum tamen non est ne lacerent nos, vel deglutiant, quando nos cælestis Pastor suo præsidio tuetur.

27. *Si quæso inveni gratiam.*] Hinc perspicimus quam non onerosus fuerit hospes Jacob, quem istis blanditiis demulcet Laban, ut moram longiorem eb ipso impetret. Nam, ut sordidus & tenax erat, nisi certum ex ejus præsentia lucrum sensisset, non fuisset passus momento temporis domi suæ hærere. Quod ergo non modo ipsum non extrudit, sed anxie retinere studet; hinc colligimus sanctum virum incredibiles labores sumpsisse, qui non modo populosæ familiæ alimentis sufficerent, sed uberem etiam quæstum efferrent socero. Quare non immerito postea queretur se diei æstum & noctis frigus pertulisse. Quanquam minime dubium est quin pluris quibusvis laboribus fuerit Dei benedictio, ut perspiceret Laban Jacob esse veluti quoddam copiæ cornu. quod etiam ipse fatetur: neque enim ejus modo fidem & diligentiam commendat, sed nominatim prædicat quod in ejus gratiam benedictus fuerit è Domino. Apparet igitur sic crevisse opes Laban ab adventu Jacob, ut è cælo stillaret quasi visibilis quæstus. Porro quia verbum נחש apud Hebræos idem valet atque auguriis vel divinatione cognoscere, divinant quidam interpretes magicis artibus edoctum fuisse Laban, sibi utilem ac lucrosam fuisse præsentiam Jacob. Alii tamen exponunt simplicius, quod experimento probaverit. Mihi videtur esse translatio: acsi dixisset, non secus sibi perspectam esse Dei benedictionem, acsi vaticinio testata foret, vel augurio comperta.

29. *Tu nosti qualiter servierim tibi*] Hæc respon-

sio Jacob non eo tendit, ut mercedis suæ pretium augeat: sed expostulans cum Laban, inique & inhumaniter eum facere docet, quod adhuc de tempore prorogando satagit. Neque enim dubium est quin omnibus animi sui votis raperetur in terram Chanaan. Itaque reditus quibuslibet divitiis fuisset illi potior. Interim tamen oblique socerum suum tam doli quam inhumanitatis insimulat, ut aliquid ab eo extorqueat, si diutius manendum sit. Neque enim sperare poterat ut se ultro ad æquitatem demitteret perfidus ille veterator. nec vero simpliciter diligentiam suam laudat Jacob, sed negotium sibi fuisse ostendit cum homine injusto & crudeli. Hoc interea notandum est, quanquam strenue laboraverat, ipsum tamen nihil adscribere labori suo, sed Dei benedictioni hoc ferre acceptum, quod locupletatus fuerit Laban. Etsi enim quum bona fide incumbunt homines in munus suum, non ludunt operam, profectus tamen ex sola Dei gratia pendet. Quod etiam
1 Cor. 3. de efficacia doctrinæ Paulus testatur, longius patet,
vers. 7. eum qui plantat, & eum qui rigat, nihil esse: sicuti illa similitudo ex generali experientia sumpta est. Duplex autem est hujus doctrinæ usus. quicquid enim aggrediar, vel ad quodcunque opus manus applicem, meum est petere à Domino ut laborem meum benedicat, ne irritus sit ac inanis. Deinde si quid sim adeptus, secundæ partes sunt laudem Deo tribuere, sine cujus gratia frustra homines mane surgunt, se fatigant totum diem, sero eunt cubitum, manducant angustum panem, & pauxillum aquæ gustant cum mœrore. Quod ad verba attinet, quum dicit Jacob, *Exiguum erat quod habebas in conspectu meo*, bene & dextre transtulit Hieronymus, Antequam venirem. nam faciem Jacob posuit Moses pro ejus adventu & habitatione.

30. *Nunc quando faciam etiam ego.*] Quum alteri tamdiu impenderit suas operas, iniquum esse ratiocinatur propriam domum negligi. Nam hunc ordinem natura præscribit, ut quisque familiæ sibi com-
Prov. 5. missæ curam gerat. Quo etiam pertinet Solomonis
vers. 15. dictum, Bibe aquam ex fontibus tuis, & defluant rivi ad vicinos. Si solus fuisset Jacob, liberalius poterat alienis commodis se totum addicere: nunc quum maritus sit quatuor uxorum, & pater numerosæ sobolis, non debet quos ex Dei manu alendos suscepit oblivisci.

31. *Non dabis mihi quicq.*] Notanda est antithesis inter hoc membrum & posterius. Nam Jacob non postulat sibi certum & finitum mercedis pretium: sed hac conditione transigit cum Laban, ut sibi acquirat quicquid ex puris & unius coloris ovibus & capris varium & maculis aspersum nascetur. Porro in verbis aliqua est obscuritas. videtur enim Jacob maculosas oves sibi poscere jam in præsentia mercedis loco. Sed ex tertio versu, qui postea sequitur, alium sensum colligere licet: quod scilicet Jacob segregari passus fuerit quicquid variegatum erat in grege, ac filiis Laban pascendum tradi: ipse autem retinuerit oves & capras nullis aspersas maculis. Et certe absurdum esset, Jacob partem gregis nunc sibi vendicare, quum nuper confessus sit se hactenus nihil fecisse lucri. deinde quæstus fuisset justo uberior: nec spes erat hoc posse impetrari à Laban. Exoritur tamen quæstio, qua spe vel quo consilio inductus fuerit Jacob ut hanc conditionem offerret. Paulo post narrabit Moses astutia ipsum fuisse usum, ut ex puro grege nascerentur varii & maculosi fœtus. sed capite sequenti longe plus exprimet, Jacob divinitus fuisse admonitum. Quanquam ergo credibile non erat pactionem hanc utilem sancto viro fore, cælesti tamen oraculo obsequitur, nec aliter ditescere cupit quam ex Dei placito. Tractatus autem fuit Laban pro suo ingenio. nam quod sibi lucrosum fore putabat, libenter arripuit: Deus autem improbam ejus cupiditatem frustratus est.

33. *Et testificabitur mihi justitia mea.*] Ad verbum est, Respondebit in me justitia mea. Sed particula לי tantundem valet ac Mihi, vel pro me. Sensus tamen clarus est, quod Jacob prosperum successum non nisi ex fide & integritate sua expectat. In proximo verbo dissentiunt interpretes. Quidam enim legunt, Quando tu venies ad mercedem meam. Alii vero vertentes in tertia persona, de justitia exponunt, quod scilicet ad mercedem ventura sit, vel ad remunerandum Jacob. Quanquam uterque sensus bene congruit, ego tamen ad justitiam referre malo: quia mox subjicitur, *Coram te*. Esset autem impropria loquutio, Venies coram oculis tuis ad mercedem meam. Nunc satis liquet quid sibi velit Jacob. Testatur enim se à Domino sperare fidei & probitatis suæ testimonium ex felici laboris proventu: acsi dixisset, Dominus qui optimus est justitiæ meæ testis ac vindex, reipsa monstrabit quam sincere & fideliter me hactenus gesserim. Etsi autem sæpe Dominus improbos malis artibus locupletari patitur, & uberem illis quæstum permittit, dum fraudando, aliena bona ad se rapiunt: hoc tamen non obstat quin benedictio ejus, bonæ fidei & æquitatis ordinaria sit comes. Quare hoc fiduciæ suæ signum merito Jacob dedit, quod laboris sui fructum commisit Domino, ut inde pateret qualis fuisset ejus integritas. Jam clarus est verborum sensus, Justitia mea palam pro me testabitur: quia sponte occurret ad me remunerandum: idque tam manifeste ut te quoque non lateat. Subest autem tacita exprobratio, sensurum esse Laban quam inique suppresserit sancti viri labores, quam nequiter dissimulaverit se illi debere quantum reipsa brevi Deus ostendet. Est enim subaudienda antithesis inter futurum ac præteritum tempus, quum dicit, Cras mihi respondebit: quia scilicet heri & nudiustertius nihil æquitatis exprimere potuerat ab ipso Laban. *Quicquid non erit punctis parvis respersum.* Obligat sese Jacob ad crimen ac pœnam furti, siquam ovem puram ex grege subduxerit: acsi diceret, Siquid apud me reperias non aspersum maculis, volo mihi in furtum imputari: quia nihil præter maculosam sobolem mihi dari postulo. Alii secus exponunt, Quicquid ex grege tuo desiderabis, à me reposcas, acsi furatus essem. sed hoc mihi videtur nimis coactum.

35. *Et removit in die illo.*] Hinc certius cognoscitur pactionis forma. Separat Laban oves & capras maculis distinctas à puro grege, hoc est, albo vel nigro; & eas filiis suis pascendas committit, interposito tridui itinere, ne ex promiscuo coitu versicolor nascatur soboles. Sequitur ergo in grege quem pascebat Jacob, nihil residuum fuisse nisi unius coloris. ita exigua spes lucri sancto viro restabat: commodis vero ipsius Laban optime erat consultum. Apparet etiam ex locorum distantia, qua suos greges divisit, non minus suspiciosum fuisse quam avarum, ut solent improbi alios metiri sua ulna: unde fit ut semper diffidant ac trepident.

37. *Et tulit sibi Jacob virgam populeam.*] Primo intuitu absurda videri posset Mosis narratio. nam vel fraudis damnare voluit sanctum Jacob, vel laudare ejus industriam. Atqui ex contextu patebit astutiam hanc vitio non verti. Ergo videndum quomodo sit excusabilis. Si quis obtendat, coactum fuisse multis soceri injuriis, nec aliud quæsiisse nisi ut priores jacturas sarciret: aliquid forte coloris habebit defensio: coram Deo tamen nec firma est, nec probabilis. nam quamvis injuste nobiscum agatur, non est tamen certandum pari malitia. Et si singulis proprias injurias ulcisci, vel incommoda sarcire permissum foret, nihil opus esset judiciis, indeque emergeret horribilis confusio. Non debuit igitur Jacob ad hanc versutiam confugere, ut degeneres haberet fœtus, sed regulam potius sequi quam Dominus Rom. 12.
per os Pauli tradit, ut studeant fideles bono malum vers. 21.

vin-

vincere. Hæc simplicitas, fateor, colecta fuit ipsi Jacob, nisi Dominus è cælo aliud mandasset. Sed in eo est ὕστερον πρότερον, quod Moses prius rem gestam narrat, deinde subjiciet Jacob nihil tentasse nisi ex Dei præcepto. Quare non est quod eum sibi patronum asciscant qui malignis & fraudulentis hominibus similes opponunt fallacias, quia tantum licentiæ sibi non dedit proprio arbitrio, ut callida circumveniret socerum, à quo indigne deceptus fuerat: sed quod à Domino concessum erat sequutus, intra justas metas se continuit. Frustra etiam, meo judicio, disputant quidam unde hoc didicerit Jacob, longone usu an ex Patrum doctrina. nam fieri potest ut de re prius incognita subito edoctus fuerit. Signis objiciat, absurdum esse, hanc fallendi artem à Deo suggeri: facilis est responsio, nullius fraudis auctorem esse Deum, quum servo suo manum porrigit. Nihil illi magis proprium, ejusque justitiæ magis consentaneum, quam se vindicem interponere, ubi aliquid injuriæ factum est. Nostrum vero non est agendi modum illi præscribere. Passus est retineri à Laban quod injuste possidebat: sex vero annis benedictionem suam ab eo subtractam transtulit in servum suum Jacob. Si terrenus judex furem damnet in duplum, vel quadruplum, nemo obstrepit: cur per nos Deo minus licebit quam homini mortali & caduco? Habebat alias rationes in manu, sed arcanam suam gratiam conjungere voluit cum studio & industria Jacob, ut palam illi mercedem rependeret, qua per longum tempus fraudatus fuerat. Coactus enim fuit Laban aperire oculos, quibus clausis alienum sudorem, imo sanguinem haurire consueverat. Porro quantum ad physicam rationem spectat, satis notum est, aspectum in coitu ad formam foetus multum valere. Id quum mulieribus accidat, præcipue in brutis pecudibus locum habet, ubi nulla viget ratio, sed violentus libidinis impetus grassatur. Tria autem fecit Jacob. Nam virgas decorticavit, ut aliquam albedinem nudaret corticibus incisis: & ita varius ac multiplex esset color. Deinde tempus elegit quo masculi & foeminæ aggregabantur. Tertio, posuit in aquis virgas: quia sicut potus animalia vegetat, sic incitat etiam ad coitum. Hoc modo accidit ut virgæ in conspectu essent quum incalescebant. Quod de robustis ac debilibus dicit Moses, sic intellige, in priore admissura, quæ fit sub initium Veris, Jacob posuisse virgas in canalibus, ut sibi vernos foetus acquireret, qui meliores erant: in serotina vero admissura circa Autumnum, tali artificio usum non esse.

43. *Et crevit vir supra modum.*] Hoc ideo addidit Moses ut sciamus non sine miraculo factum esse ut tam repente ditesceret. Videbimus postea quantæ fuerint ejus opes. Nam inops prorsus majores sibi copias intra sex annos de nihilo confecit, quam quispiam mediocriter dives viginti aut triginta annis posset. Nequis fabulosum ducat quod cum usitata ratione non congruit, occurrit Moses, ac dicit extra ordinem auctum fuisse sanctum virum.

CAPUT XXXI.

POstea audivit verba filiorum Laban, dicentium, Tulit Jahacob omnia quæ erant
patris nostri: & de his quæ erant patris nostri acquisivit omnem gloriam hanc.
2. Et vidit Jahacob faciem Laban, & ecce non erat cum eo sicut heri & nu-
dinstertius.
3. Dixit autem Jehova ad Jahacob, Revertere ad terram patrum tuorum, & ad cogna-
tionem tuam, & ero tecum.
4. Et misit Jahacob, & vocavit Rachel & Leah in agrum ad pecudes suas.
5. Qui dixit ad eas, Video faciem patris vestri quod non sit erga me sicut heri & nu-
djustertius: Deus autem patris mei fuit mecum.
6. Et vos nostis quod omnibus viribus meis servierim patri vestro.
7. At pater vester mentitus est mihi, & mutavit mercedem meam decem vicibus: sed
non permisit ei Deus ut malefaceret mihi.
8. Si ita dicebat, Punctis parvis respersa, erunt merces tua; pariebant omnes pecudes
punctis parvis respersâ: & si ita dicebat, Lineis distincta, erunt merces tua; tunc parie-
bant omnes pecudes lineis distincta.
9. Et abstulit Deus pecus patris vestri, & dedit mihi.
10. Et fuit, in tempore quo coibant pecudes, levavi oculos meos, & vidi in somnio,
& ecce hirci majores ascendebant super capras variegatas, punctis parvis respersas, &
maculis latis respersas.
11. Et dixit ad me Angelus Dei in somnio, Jahacob. Et dixi, Ecce adsum.
12. Et dixit, Leva nunc oculos tuos, & vide omnes hircos majores ascendentes super
capras lineis distinctas, punctis parvis respersas, & maculis latis respersas. vidi enim
omnia quæ Laban facit tibi.
13. Ego Deus Bethel, ubi unxisti statuam, ubi vovisti mihi votum: nunc surge, egre-
dere de terra hac, & revertere ad terram cognationis tuæ.
14. Et respondit Rachel & Leah, & dixerunt ei, Numquid adhuc est nobis pars & hæ-
reditas in domo patris nostri?
15. Nonne extraneæ reputatæ sumus ab eo, quod vendidit nos, & consumpsit etiam
consumendo argentum nostrum?.
16. Quia omnes divitiæ quas abstulit Deus à patre nostro, nostræ sunt, ac filiorum
nostrorum: nunc igitur omnia quæ dixit Deus ad te, fac.
17. Et surrexit Jahacob, & sustulit filios suos & uxores suas super camelos.
18. Et abduxit omnes pecudes suas, & omnem substantiam suam quam acquisierat,
pecudes acquisitionis suæ quas acquisierat in Padan Aram, ut veniret ad Ishac patrem
suum in terram Chenaan.
19. Laban autem profectus erat ad tondendum oves suas, & furata est Rachel idola
quæ erant patri suo.

20. Furatus itaque est Jahacob cor Laban Aramæi, quia non indicavit ei quod fugeret.
21. Et fugit ipse, & omnia quæ erant ei: & surrexit, & transivit flumen, posuitque faciem suam ad montem Gilhad.
22. Et nunciatum fuit ipsi Laban die tertia quod fugeret Jahacob.
23. Tunc sumpsit fratres suos secum, sequutusque est cum itinere septem dierum, & assequutus est cum in monte Gilhad.
24. Porro venit Deus ad Laban Aramænm in somnio noctis, & dixit ei, Cave tibi ne forte loquaris cum Jahacob à bono usque ad malum.
25. Assequutus autem est Laban ipsum Jahacob: & Jahacob fixerat tabernaculnm snum in monte, & Laban fixit cum fratribus suis in monte Gilhad.
26. Et dixit Laban ad Jahacob, Quid fecisti, & furatus es cor meum, & abduxisti filias meas sicut captivas gladio?
27. Utquid abscondisti te ut fugeres? & furatus es me, & non indicasti mihi, & dimisissem te cum lætitia & canticis, cum tympano & cithara.
28. Et non permisisti mihi ut osculares filios meos & filias meas: nunc stulte egisti *sic* faciendo.
29. Est fortitudo in manu mea ad inferendum vobis malum: sed Deus patris vestri nocte præterita dixit ad me, dicendo, Cave tibi ne loquaris cum Jahacob à bono usque ad malum.
30. Et nunc eundo ivisti. si desiderando desiderabas ire ad domum patris tui, utquid furatus es deos meos?
31. Et respondit Jahacob, & dixit ad Laban, Quia timui, si dixissem, ne forte raperes filias tuas à me.
32. Is, cum quo inveneris deos tuos, non vivat coram fratribus nostris: agnosce si quid est apud me *de tuo*, & cape tibi. nesciebat autem Jahacob quod Rachel furata esset eos.
33. Et venit Laban in tabernaculum Jahacob, & in tabernaculum Leah, & in tabernaculum ambarum ancillarum, & non invenit: & egressus de tabernaculo Leah, venit in tabernaculum Rachel.
34. Rachel autem acceperat idola, & posuerat ea in clitellis cameli, & sedebat super ea: & contrectavit Laban totum tabernaculum, & non invenit.
35. Et dixit ad patrem suum, Ne sit ira in oculis domini mei quod non possim surgere à facie tua: quia consuetudo mulierum est mihi. & scrutatus est, & non invenit idola.
36. Tunc iratus est Jahacob, & jurgatus est cum Laban: & respondit Jahacob, & dixit ad Laban, Quæ est prævaricatio mea, quod peccatum meum, quod persequutus es me?
37. Quando contrectasti omnem supellectilem meam, quid invenisti ex omni supellectili domus tuæ? pone hic coram fratribus meis & fratribus tuis, & declarent inter nos ambos.
38. Jam viginti annos *fui* tecum: oves tuæ & capræ non abortiverunt: & arietes pecudum tuarum non comedi.
39. Raptum non attuli tibi, ego pœnas luebam pro eo: de manu mea requirebas illud quod furto ablatum erat tam die quam nocte.
40. *Ita* fui ut interdiu consumeret me æstus, & gelu in nocte, & recedebat somnus meus ab oculis meis.
41. Jam mihi *sunt* viginti anni in domo tua: servivi tibi quatuordecim annos pro duabus filiabus tuis, & sex annos pro pecudibus tuis, & mutasti mercedem meam decem vicibus.
42. Nisi Deus patris mei, Deus Abraham, & pavor Ishac fuisset pro me, certe nunc vacuum dimisisses me: afflictionem meam & laborem manuum mearum vidit Deus, & increpavit *te* nocte præterita.
43. Tunc respondit Laban, & dixit ad Jahacob, Filiæ, filiæ meæ sunt: & filii, filii mei sunt: & pecudes, pecudes meæ sunt: & quicquid vides, meum est. & filiabus meis quid faciam istis hodie, vel filiis earum quos pepererunt?
44. Et nunc, veni, percutiamus fœdus ego & tu, & erit in testimonium inter me & inter te.
45. Tulit itaque Jahacob lapidem, & erexit illum in statuam.
46. Et dixit Jahacob fratribus suis, Colligite lapides: & tulerunt lapides, & fecerunt cumulum, & comederunt ibi super cumulum.
47. Et vocavit eum Laban Jegar Sahadutha: Jahacob autem vocavit eum Galhed.
48. Et dixit Laban, Cumulus iste sit testis inter me & te hodie. Ideirco vocavit nomen ejus Galhed,
49. Et Mispah: quia dixit, Speculetur Jehova inter me & te, quando latebimus alter alterum.
50. Si afflixeris filias meas, & si acceperis uxores super filias meas, non est quisquam nobiscum, vide, Deus est testis inter me & te.

51. Dixit

51. Dixit ergo Laban ad Jahacob, Ecce cumulus iste, & ecce statua quam jeci inter
me & te.
52. Testis cumulus iste, & testis statua quod ego non traosibo *veniens* ad te cumulum
istum: & quod tu non transibis *veniens* ad me cumulum istum, & statuam istam, ad malum.
53. Deus Abraham & Deus Nachor judicet inter nos, Deus patris eorum: & juravit
Jahacob per pavorem patris sui Ishac.
54. Et mactavit Jahacob victimam in monte, & vocavit fratres suos ut comederent pa-
nem: & comederuot panem, & pernoctaverunt in monte.
55. Et surrexit Labao mane, & osculatus est filios suos ac filias suas, benedixitque eis,
& abiit: & reversus est Laban ad locum suum.

1. *Et audivit verba.*] Quanquam Jacob flagrabat patriæ desiderio, ut de reditu assidue cogitaret, hioc tamen apparet mira ejus toleraotia, quod animum suum suspendit donec nova occasio se offert. Neque tamen virtuti mixtum fuisse vitium nego, quod non magis festinaverit ad reditum: sed infixam ejus animo semper fuisse Dei promissionem, paulo post coostabit. Tantum in hac parte aliquid humanum passus est, quod peculii parandi causa, reditum suum in sex annos distulit. nam quum subinde pacta mutaret Laban, merito potuit illi valedicere. Cæterum vi & metu simul fuisse retentum, ex clandestina fuga colligimus. Nunc saltem missionis petendæ honesta causa erat, quod filiis Laban graves & odiosæ essent ejus divitiæ: non tamen audet libere ab hac invidia se eximere, sed clam fugere cogitur. Quamvis tamen aliquo modo excusabilis sit tarditas, pigritiæ conjunctam fuisse probabile est: sicuti fideles dum ad Deum contendunt, non tanto fervore sæpe properant ot deceret. Quare siquando nos retardat carnis segnities, discamus ardorem spiritus flabellis accendere. Nec dubium est quin servi sui infirmitatem correxerit Deus, eumque lente pergeotem stimulaverit. Nam si benigne & hilariter cum eo egisset Laban, inductus fuisset ejus animo sopor: ounc tristi aspectu expellitur. Sic Dominus sæpe suorum saluti melius consulit, improborum odiis, livori & malevolentiæ eos subjiciens, quam si blanditiis mulceri sioeret. Longe utilius fuit sancto Jacob, socerum, ejusque filios habere sibi infensos quam comiter obsequentes suis votis: quia illorum favor, Dei benedictione eum privasset. Nos quoque plus satis experimur quid valeant muodi illecebræ, & quam facile illis affluentibus, bonorum cælestium oblivio nobis obrepat. Quare ne moleste feramus expergefieri à Domino, quum rebus adversis jactamur, vel nobis parum propitius est mundus. nam odia, minæ, probra, obtrectationes plus sæpe nobis afferunt utilitatis quam si omnes uodique applauderent. Porro notanda est inhumanitas filiorum Laban, qui periode queruntur acsi spoliati essent à Jacob. Sed hoc morbo laboraot sordidi & nimium tenaces, ut sibi ereptum esse putent quicquid non ingurgitant. Nam quum insatiabilis sit eorum cupido, necesse est ut prospera aliorum fortuna non secus eos excruciet acsi hoc modo redacti essent ad egestatem. Non respiciunt jureoe ao injuria Jacob tantas opes acquisierit: sed ideo uruntur & invident, quia tantundem sibi detractum esse ioterpretantur. Prius confessus fuerat Labao se ditatum fuisse adventu Jacob, imo in ejus gratiam se benedictum fuisse à Domino: nunc obmurmuraot ejus filii, & ipse quoquo mœrore torquetur, quod ejusdem benedictionis Jacob ipse factus sit particeps. Hinc perspicimus quam cæca sita varitia, quæ oullum habet satietatis modum. Unde etiam merito radix omnium malorum vocatur à Paulo: quia & perfidos, & crudeles, & ingratos, & modis omnibus iniquos esse oportet qui omnia vorare cupiunt. Notandum præterea est quod filii Laban pro ætatis fervore dolorem suum evomunt: pater, ut callidus veterator, tacet, vultu tamen malitiam suam prodit.

3. *Et dixit Jehova ad Jahacob.*] Hinc clarius perspicitur sancti viri timiditas, quod malum sibi à socero instare videns, noo tameo pedem movere audet, nisi novo oraculo erectus. Dominus autem qui reipsa jam illi ostenderat moram non esse longius trahendam, verbis quoque suis eum sollicitat. Hoc exemplo discamus, quamvis Dominus rebus adversis nos ad officium incitet, parum tameo inde profecturos, nisi accedat verbi stimulus. Et videmus quid reprobis cootingat: nam vel stupent in suis malis, vel io rabiem prosiliuot. Quare ut nobis prosint rerum documenta, rogandus est Domious ut nobis verbo suo affulgeat. Huc tamen præcipue spectat Mosis consilium, ut sciamus Jacob Deo duce reversum esse in patriam. Terra vero Chanaan non ideo dicitur esse Abrahæ & Isaac, quod inde oriundi essent, sed quia illis io hæreditatem divinitus promissa erat. Quare hac voce admonitus fuit sanctus vir, quamvis peregrinus esset Isaac, coram Deo tamen hæredem ac dominum esse ejus terræ, in qua nihil præter sepulchrum possidebat.

4. *Et misit Jahacob.*] Uxores suas accersit, ut suum illis consilium exponat, easque ad fugæ societatem hortetur. nam probi mariti officium erat, secum ipsas abducere: ideo conscias fieri oportuit. Neque vero tam cæcus erat quin multa pericula secum reputaret. Difficile erat mulieres quæ ounquam paterna domo egressæ erant, in longioquam regionem per iter incognitum trahere. quin etiam timendum erat ne præsidium sibi quærentes, maritum suum hostibus proderent. Multos in tali perturbatione animus linqueret, ut conjugali fide posthabita, privatim sibi consulereot. Constanter ergo Jacob, qui discrimen subire mavult, quam probi mariti & patrisfamilias officium deserat. Si negassent uxores, cogebat Dei vocatio discedere. Sed quod longe fuit optabilius, illi Deus concessit, ut tota familia uno consensu ad sequendum parata foret: quin etiam uxores, quarum mutuis rixis domus antea strepebat, libenter nunc io exilium consentiunt. Sic Dominus, ubi officio nostro bona fide defungimur, nec quicquam subterfugimus eorum quæ ipse mandat, in rebus quoque valde perplexis votorum nos compotes facit. Porro quod uxores ad se in agrum evocat Jacob, hinc colligimus quam laboriosa fuerit ejus vita. Certe hæc illi vel prima fuisset vitæ commoditas, habitare domi cum uxoribus. Senex jam erat, multis laboribus confectus: quo magis egebat illarum ministerio. tugurio tameo contentus, ut gregi invigilet, seorsum ab illis degit. Quod si gutta æquitatis in Laban & ejus filiis fuisset, nullam habebant invidiæ causam.

5. *Video faciem patris.*] Duo sunt hujus orationis capita. Nam primo de sua integritate disserit, ac de soceri perfidia expostulat. Deinde testatur profectionis auctorem sibi esse Deum, quo libentius Rachel & Lea se comites adjungant. Quia autem exiguo tempore ad magnas divitias pervenerat, sinistram omnem suspicionem diluit: suæ etiam diligentiæ testes eas appellat. Quanquam autem non omnia sigillatim persequitur Moses, non tameo dubium est quin jam multis documentis perspecta illis esset viri probitas: & rursum notæ patris injuriæ, fraudes & rapacitas. Quod mercedem decies sibi mu-

tatum esse conqueritur, probabile est numerum denarium pro multis vicibus poni. Quanquam fieri potest ut intra sex annos toties pacta resciderit Laban, quum duplex quotannis admissura esset, Veris scilicet ac Autumni, quemadmodum diximus. Cæterum narratio hæc somnii, tametsi posterior est in contextu, ostendit tamen sanctum Jacob nihil tentasse nisi ex Dei præscripto. Prius rem gestam simpliciter retulerat Moses, unde profectum esset consilium subticens: sed nunc in persona ipsius Jacob dubitationem tollit. neque enim mentitum fuisse significat, ut hoc artificio eluderet uxores, sed sanctum Dei servum vere & absque fuco profitentem inducit quod res erat. Nam alioqui non absque nefando sacrilegio abusus fuisset Dei nomine, visionem hanc conjungens cum priore illa, in qua vidimus apertam illi cælorum januam fuisse.

13. *Ego Deus Bethel.*] Non mirum est quod Angelus suscipiat Dei personam: vel quia in verbo suo Deus Pater sanctis Patribus tanquam in vivo speculo apparuit, idque sub Angeli specie: vel quia Angeli ex Dei mandato loquentes, merito tanquam ex ejus ore verba concipiunt. Nam & Prophetis hæc loquendi forma usitata est: non ut se extollant in Dei locum, sed tantum ut Dei majestas in ejus verbo, cujus ministri sunt, refulgeat. Nunc quid valeat loquutio hæc, propius expendere convenit. Non ideo se vocat Deum Bethel, quod unius loci angustiis inclusus sit, sed ut promissionis suæ memoriam servo suo renovet. Neque enim eousque perfectionis conscenderat sanctus Jacob, quin adhuc crassioribus rudimentis opus haberet. Exigua tunc vigebat lux doctrinæ, & ea quidem multis obscuris umbris implicita. Totus fere mundus ad fictitios deos desciverat: regio illa, imo domus soceri, adulterinis superstitionibus referta erat. Ergo inter tot obstacula nihil illi difficilius fuit quam fidem suam uni vero Deo obstrictam devinctamque tenere. Quare in primis pura illi religio commendatur, ut inter vagos mundi errores, in ejus Dei, quem semel cognovit, obedientia & cultu se contineat. Deinde promissio quam prius accepit, de integro illi confirmatur, ut semper ad peculiare illud fœdus intentus sit quod pepigerat Deus cum Abraham ejusque posteris. Ita dirigitur ad terram Chanaan, quæ propria erat ejus hæreditas: ne temporalis Dei benedictio, quam sensurus erat paulo post, ejus animum in Mesopotamia occupet. Nam quum hoc oraculum prioris illius tantum appendix fuerit, quicquid postea bonorum contulit Deus, referri ad illum primum finem debuit. Conjicere etiam licet ex hoc loco, Jacob prius domi suæ de vero Deo & vera pietate concionatum esse, ut sanctum patremfamilias decebat. Absurde enim effutiret hunc sermonem, nisi jam edoctæ fuissent uxores de magnifica illa visione. Eodem etiam spectabat quod prius dixit, *Deum patris sui opem sibi tulisse*. Perinde enim est acsi palam Deum, quem colit, à deo Laban discerneret. Jam vero quia tanquam de rebus notis familiariter ejusmodi sermonem habet ad uxores, probabilis est conjectura, non stetisse per Jacob quominus ipsas unius Dei notitia sinceraque pietate imbueret. Hoc autem oraculo testatus est Dominus se piorum semper esse memorem, etiam dum projecti ac deserti esse videntur. Quis enim non dixisset miserum Jacob jam omni cælesti auxilio nudatum esse? Et Dominus quidem sero illi apparet, sed præter spem ostendit nunquam se ejus fuisse oblitum. Eundem hodie quoque ipsum erga se sentient omnes fideles, si modo injusta violentia tyrannice oppressi ab improbis, patienter sustineant, donec eos tandem opportuno tempore vindicet.

14. *Et respondit Rachel.*] Hic impletum cernimus quod docet Paulus ad Rom. 8. vers. 28. filiis Dei omnia adjumenta esse in bonum. Nam quod inique à patre suo tractatæ fuerant uxores Jacob, quod minime ferebat sexus mollities, quum eas maritus abducere vult in longinquam & ignotam regionem, ad sequendum voluntariæ sunt. Ergo si plurimos & acerbissimos dolores haurire coactus est Jacob, optima nunc compensatio eum solatur, quod uxores ejus non retinet nimius paternæ domus amor: quin potius malorum tædio victæ, fugam una cum eo cupide capessunt. Nihil est, inquiunt, quod nos moretur apud patrem: ideo enim adhærent filiæ patribus, quod censentur familiæ membra. Quam vero crudelis hæc fuit abdicatio, quod non tantum sine dote nos prostituit, sed venales etiam habuit, & pretium voravit quo nos vendiderat? Pecuniam accipio pro venditionis pretio. Queruntur enim non saltem dotis loco ad se fructum pervenisse quod à marito injuste extortum fuerat: sed hoc quoque lucrum ab avaro patre suppressum. Ideo interponitur particula גם, quæ amplificat apud Hebræos. Nam hoc indignitatem non parum augebat, quod inexplebilis hic gurges, quæstum ex turpissima nundinatione factum absorbuerat. Notandum autem est addictas tunc fuisse marito, ideoque liberum illis fuisse à patre discessum: præsertim quum scirent manum sibi à Deo porrigi. Neque enim dubium est, quum persuasæ essent Jacob fidum esse Dei Prophetam, cæleste oraculum ex ejus ore libenter esse amplexas: nam in ipsa clausula non tam ejus voto se subscribere quam Dei mandato ostendunt.

16. *Quia omnes divitiæ quas abstulit Deus.*] Confirmat quidem Rachel & Lea sermonem Jacob, sed tamen profano vulgi more, non vivo & puro pietatis sensu. Quod enim Deus servi sui misertus, eum peculiari favore dignatus fuerat, obiter attingunt: interim vero rationi parum firmæ insistunt, sibi jure deberi quod auferunt, quia pars hæreditatis ad eas pertineat. Non enim ratiocinantur, quas possident divitias esse suas, quod justo mariti labore quæsitæ fuerint: sed quia non debuerint fraudari sua dote, & nunc legitima hæreditate privari. Hac de causa etiam liberos secum nominant, qui ex sanguine Laban erant progeniti. Hoc modo non solum obscurant benedictionem Dei, sed plus sibi indulgent licentiæ quam æquum sit. Maligne etiam æstimant mariti sui labores, dum illorum fructus à se provenire jactant. Quare hinc minime petenda est regula, quomodo suum cuique tueri, vel quod injuste ereptum est, recuperare liceat.

17. *Et surrexit Jahacob.*] Discessum Jacob pluribus exequetur postea Moses: nunc tantum breviter surrexisse dicit: quo significat, simulatque impetrare potuit ab uxoribus ut secum migrarent, nullis amplius obstaculis cessisse. In quo virile animi ejus robur & constantia perspicitur. Multa enim lectoribus cogitanda relinquit Moses, ac præsertim tempus illud intermedium, quo sanctus vir inter multiplices curas haud dubie æstuavit. Crediderat exilium suum exigui fore temporis: per viginti annos parentum & natalis soli conspectu privatus, multa gravia & acerba pertulit, quorum tolerantia potuit obdurescere, vel saltem ita opprimi, ut quod residuum erat vitæ, illic consumeret. Jam in senium vergebat ætas ejus: senes autem frigus tardiores reddit. Atqui fuga quam parabat, non carebat periculo. Ergo Spiritu fortitudinis instrui necesse fuit, ut hic vigor de quo loquitur Moses, & alacritas, pedes ejus attolleret. Quum autem legimus furtivum sancti viri discessum, & plenum dedecoris, discamus siquando nos Deus humiliet, ad hæc exempla mentes nostras convertere.

19. *Furata est Rachel.*] Quanquam Hebræi interdum תרפים vocant imagines quæ non prostant ad cultum: quia tamen nomen hoc fere in malam partem accipitur, non dubito quin fuerint dii penates domus Laban. Et ipse diserte paulo post vocabit deos suos. Hinc vero apparet quanta sit humani ingenii

genii propensio ad idololatriam: quando seculis omnibus grassatum est hoc vitium, ut sibi homines expeterent visibiles Dei figuras. Nondum à morte Noah elapsi erant anni ducenti: Sem vero paulo ante decesserat: illius doctrina per manus tradita, maxime inter posteros Thare vigere debuerat: quia hanc sibi domum, quasi unicum in terris sacrarium elegerat Dominus, ubi purius coleretur. Vox autem ipsius Sem usque ad mortem Abrahæ personabat in illorum auribus: atqui jam ab ipso Thare illuc quoque exundaverant communes superstitionum sordes, ipso Patriarcha Sem vivo adhuc & loquente. Quanquam autem minime dubium est, cum qua potuit vehementia conatum fuisse posteros suos reducere ad sanam mentem, videmus tamen quid profecerit. Nec vero credibile est, Bathuelem vocationis Abrahæ prorsus fuisse ignarum: neque tamen ideo retractus est cum suis ab illa vanitate. Non tacuit etiam sanctus Jacob per annos viginti, quin consulendo & monendo crassa illa vitia corrigere studeret: sed frustra, quia violento suo cursu prævaluit superstitio. Ergo idololatriam humanis mentibus fere esse ingenitam, ipsa originis vetustas testis est. Sic autem infixam esse ut vix revelli queat, ostendit obstinatio. Jam vero hoc magis absurdum, quod ne Rachel quidem ab hac contagione sanari potuit tam longo temporis tractu. Maritum sæpe audierat de vero & genuino Dei cultu concionantem: sic tamen addicta est corruptelis, quas à pueritia imbiberat, ut illus terram à Deo electam inficere paret. Deum se fingit ducem sequi cum marito, interim idola quibus ejus cultum pervertat, secum trahit: fieri etiam potest ut nimia indulgentia uxoris nimium dilectæ superstitiones aluerit. Quare discant sancti patresfamilias nihil diligentiæ facere reliquum, ne qua vitiorum macula in suis uxoribus vel filiis hæreat. Quidam parum considerate Rachelem excusant, quod pio furto, patris domum idolis purgare voluerit. Nam si hoc fuisset consilium, cur in transitu Euphratis inquinamenta illa non abjecit? cur non post discessum patris prodidit marito quod egerat? Sed nihil opus est conjecturis, quum ex contextu historiæ palam fit, idolis pollutam fuisse domum Jacob usque ad raptum Dinæ. Non ergo pietas Rachelem, sed insanus superstitionis pruritus ad furtum impulit: quia Deum coli non putabat nisi sub idolis. nam hic morbi fons est, quod homines quum sint carnales, carnalem quoque Deum imaginantur.

20. *Et furatus est Jahacob cor Laban.*] Hebraica loquutio, qua significat Moses Jacob clam vel furtim migrasse, celato socero. Interim quibus angustiis constrictus fuerit Jacob notare voluit, quod nullum nisi in fuga exitum habuit. Laban enim tota vita captivum tenere statuerat, non secus ac si glebæ addictus, vel in metallum damnatus foret. Proinde nos quoque ejus exemplo discamus, ubi Dominus nos vocat, fortiter contra omne genus obstacula eniti: nec miremur si multæ arduæ difficultates se nobis ingerant.

22. *Et nunciatum fuit.*] Tridui spatium Dominus servo suo dedit, donec trajecto Euphrate in fines terræ promissæ ingressus esset. Et forte interea refrixit iracundia Laban, cujus primo fervore sæviores fuissent impetus. Quod autem deinde permisit in medio itinere eum intercipi, voluit hoc modo suum auxilium illustrius reddere. Optabile quidem erat non interpellari ejus cursum, nec hostili soceri adventu mortis terrorem ei incuti: sed quum Laban instar truculentæ feræ nihil quam cædes spirans, repente à Domino compescitur, hoc ad confirmandam sancti viri fidem longe aptius & utilius fuit. Nam sicuti in ipso juvando clarius enituit Dei potentia: ita ejus præsidio fretus, per reliquas tentationes animosius perrexit. Quo docemur, quæ nobis ad tempus molestæ sunt perturbationes, eas tamen in salutem cedere: si modo obedienter nos Dei arbitrio subjicimus, qui ita nos consulto exercet, ut reipsa melius ostendat quam de nobis gerit curam. Triste erat ac miserabile spectaculum, quod Jacob tantam familiam trahens, profugeret quasi sibi male conscius: hoc vero longe acerbius, magisque formidabile quod Laban ejus capiti imminet, exitium intentans. Modus vero liberationis qui describitur à Mose, omnibus triumphis nobilior fuit. Nam Deus è cælo ad opem servo suo ferendam descendens, se medium opponit, ac momento compescit indomitum illum furorem quo ardebat Laban.

23. *Et assequutus est eum itinere septem dierum.*] Quia jam placata, vel saltem frenata erat crudelitas Laban, non audet atrocius minari: sed deposita ferocia, ad fictas & mendaces blanditias descendit. Fictam enim sibi injuriam conqueritur, quod celatus fuerit de discessu Jacob, quem solenni gaudio prosequi in signum paterni amoris optasset. Ita hypocritæ, ubi ablata illis est lædendi & nocendi facultas, falsis querimoniis bonos & simplices onerant, quasi penes ipsos resideat culpa. Quare siquando iniqui homines & perfidi, ubi nos improbe vexaverint, prætextum æquitatis à sua parte obtendunt, devoranda est nobis hæc iniquitas: non quod prorsus omittenda sit justa defensio, sed quia effugere non possumus quin perversi homines semper ad maledicendum facundi sint, ac scelerum culpam in nos, qui sumus innoxii, sine pudore retorqueant. Interim prudenter cavendum est ne occasionem, quam captant, ipsis demus.

29. *Est fortitudo in manu mea.*] Diversa est apud Hebræos loquutio, Manus mea est ad robur: sensus tamen clarus est, quod denunciat Laban sibi ultionem esse in promptu. Quidam exponunt. Manus mea est ad Deum: sed ex aliis locis apparet, אל pro virtute accipi. Verum stulta jactantia inflatus Laban, secum ipse pugnat. nam quum à Deo prohibitus fuerit quicquam tentare adversus Jacob, ubinam erunt illæ vires quas prædicat? Videmus itaque ut cæco impetu se præcipitet, quasi pro sua libidine quidvis invito Deo possit. Deum enim sibi adversum esse sentiens, gloriari tamen de suis viribus non dubitat. quorsum id, nisi tanquam futurus Deo superior? Denique semper incredulitatis comes est superbia: ut increduli quamvis fracti, contra Deum tamen proterve insurgere non desinant. Accedit deinde aliud malum, quod se à Deo injuste opprimi causantur.

Sed Deus patris vestri.] Cur non etiam fatetur Deum suum, nisi quod prius ejus mentem fascinavit Satan, ut in tenebris errare malit quam se ad oblatam lucem vertere? Velit nolit, cedere cogitur Deo Abrahæ: & tamen debita illum gloria fraudat, commentitias deitates, in quibus detentus fuerat, retinens. Videmus ergo ut impii, licet Dei virtutem experti, non tamen ejus imperio se in solidum subjiciant. Quare ubi se patefecit nobis Deus, simul petendus è cælo est Spiritus mansuetudinis, qui in illius obsequium nos flectat & subigat.

30. *Utquid furatus es deos meos?*] Hoc secundum est accusationis caput quo gravatur Jacob, quod non desiderio patriæ, neque alia justa & probabili causa discesserit: quandoquidem furto se implicuit. Grave & probrosum crimen, à quo tamen procul aberat Jacob. Sed hinc discamus neminem tam innoxie posse vivere in mundo, quin probra interdum & dedecoris notas immerito sustineat. Quoties id nobis contigerit, sustentet nos eximia illa promissio, quod Dominus suo tempore innocentiam nostram instar auroræ proferet. Nam hoc artificio nos à studio recte agendi abducere molitur Satan, quum citra culpam nostram falsis calumniis traducimur. Atque ut ingratus est mundus, pessimam sæpe mercedem benefactis rependit. Reperti sunt quidam qui heroica magnitudine sinistros rumores contemnerent, quia pluris

apud

apud eos esset recta conscientia quam perversa populi opinio. Sed fideles ne unquam eos deficiat conscientia, in Deum respicere convenit. Cæterum videmus ut Laban תרפים vocet deos: non quia deitatem illic putaret esse inclusam, sed quia in honorem deorum imagines illas colebat. Vel potius quod Deo sacra facturus, vertebat se ad illas imagines. Hodie solo vocis discrimine Papistæ se argute elapsos existimant, quia idolis suis non tribuant nomen deorum. Atqui frivolum effugium est, quum sint in re ipsa prorsus similes: nam quicquid honoris deberi fatentur uni Deo, coram picturis vel statuis profundunt. Veteribus autem idololatris non defuit prætextus, quod metonymice deos vocarent imagines repræsentandi Dei causa confictas.

31. *Et respondit Jahacob.*] Breviter diluit utrumque accusationis caput: de furtivo discessu modeste se ac verecunde excusat, quia veritus fuerit ne spoliaretur uxoribus. Hoc autem modo partem culpæ in se suscipit, quia satis habet à concepta malitia se purgare. Non disputat rhetorice an furtim discedere licuerit, sed in medio relinquit, vitiosusne fuerit ille timor. Hanc modestiam imitari discant omnes filii Dei, ne immodico tuendæ famæ studio ad contentiones prosiliant: sicuti multos videmus de nihilo sæpe tragœdias movere, dum nihil, quantumvis leviculum, sibi objici sustinent. Hac igitur excusatione contentus fuit Jacob, dum se nihil scelerate egisse probat. Sequitur alterius capitis defensio, in qua Jacob fiduciam suam ostendit, morti adjudicans apud quem deprehensum fuerit furtum. Et loquitur quidem ex animo: sed si comperta tunc fuisset veritas, necesse erat ipsum levitatis suæ pudere. Quanquam ergo sibi non male conscius est, nimis tamen festinatione peccat, quod non prius sedulo inquirit quam de re sibi dubia pronunciet. Debuerat tam uxores quam filios vocare, & à singulis sciscitari ut res haberet. Persuasus quidem est tam bene moratam se habere familiam ut nulla in ejus mentem veniat furti suspicio: sed disciplinæ suæ non ita confidere debuit quin metueret, ubi crimen objicitur. Quare discamus de rebus incognitis suspendere judicium: discamus item pro aliis non spondere, ne temeritatis nostræ sero nos pœniteat. Adde quod hinc etiam factum est, ut pollutio, quæ statim exterminari potuit, diutius substiterit in domo Jacob.

32. *Quod Rachel furata esset deos.*] Narrat Moses quomodo suum furtum occultaverit Rachel, nempe quod insidens idolis, menstrua se pati simulavit. Quæritur autem, pudorene an pertinacia id fecerit. Probrosum erat in furto deprehendi: timebat etiam gravem mariti sententiam. Mihi tamen probabile est, non tam pudorem apud eam valuisse quam obstinatum idololatriæ studium. Nam scimus quantopere mentes hominum dementet superstitio. Ergo quasi incomparabilem thesaurum nacta foret, quidvis sibi potius tentandum esse ducit quam ut eo privetur. Quin etiam patris & mariti offensam mavult incurrere quam abjicere superstitionis materiam. Dolo etiam accedit verborum mendacium, ut multiplici reprehensione digna sit.

36. *Et ira fuit ipsi Jahacob, & jurgatus est.*] Peccat iterum Jacob, litigans cum socero de re non satis comperta, & crimen ei calumniæ perperam impingens. Quamvis enim suos omnes putaret esse extra noxam, sua tamen negligentia deceptus est. Sibi quidem moderatur, quod expostulans cum Laban non certat conviciis: sed in eo excusabilis non est quod suscipit totius familiæ causam, quum extra noxam non esset. Siquis metu retentum fuisse excipiat, quoniam magnam comitum manum secum adduxerat Laban: res ipsa ostendit animi potius sui modestia iram compositum fuisse. Libere enim resistit, nec ullum ostendit formidinis signum: tantum à maledicendi protervia abstinet. deinde subjicit justas sibi causas suppetere cur accuset Laban: non quod recriminandi animo contra socerum velit insurgere, sed quia utile erat cognatos & comites Laban omnium fieri testes, ut ex longa tolerantia Jacob, ejus integritas melius pateret. Commemorat autem Jacob non modo se fidum fuisse gregis custodem, sed laborem quoque suum Dei benedictione prosperum fuisse: addit præterea se multatum fuisse omnibus damnis. In quo Laban magnæ iniquitatis insimulat. neque enim Jacob ultro soceri sui avaritiam & rapacitatem oblatis fomentis accendere debuit, sed coactus cessit ejus injuriis. Quum dicit *somnum suum ab oculis fugisse*, non tantum significat noctes se duxisse insomnes, sed luctatum esse cum ipsa natura, ut debita quiete se fraudaret.

42. *Nisi Deus patris mei.*] Hic Dei gratiæ adscribit Jacob quod domum non redeat prorsus vacuus. quo non solum exaggerat peccatum Laban, sed occurrit objectioni quæ videri poterat ejus querimoniis adversa. Quod ergo dives est, soceri benignitate factum esse negat, sed se à Domino respectum esse testatur. acsi dixisset, Per te non stetit quin mihi ulterius noceres: sed Deus quem habui propitium, tibi obstitit. Jam quum Deus non sit patronus malæ fidei, nec improbos juvare soleat: inde cognoscitur integritas Jacob, quod Deus se ejus vindicem interposuit. Notandum autem est quod Deum Abrahæ nominatim ab omnibus diis fictitiis separans, non alium esse verum Deum admonet: quo simul demonstrat se veræ pietatis esse cultorem. Timorem Isaac passive accipe pro Deo quem Isaac reverebatur: sicut, propter reverentiam quæ illi debetur, vocatur timor & tremor populi sui. Et paulo post eodem capite similis loquutio recurret. Pii autem Deum sic timent, ut minime horreant ad ejus conspectum, sicut reprobi: sed trepidantes ad ejus judicium, sollicite coram ipso ambulant.

Afflictionem meam, & laborem manuum mearum.] Hoc dictum est ex pietatis sensu, quod Deus afflicto & fideliter probeque se gerenti opem tulerit. Ergo ut nos favore suo sublevet Dominus, discamus officio nostro rite defungi, non fugiamus legitimos labores, multis etiam molestiis pacem redimere ne detrectemus. Deinde si duriter & inique nos tractent de quibus bene erimus meriti, in spe & silentio feramus crucem nostram, donec succurrat nobis Dominus: neque enim ad extremum usque nos deseret, sicuti toties testatur Scriptura. Diserte vero Jacob socerum suum urget propria confessione. Cur enim eum increpuerat Deus, nisi quia contra jus & fas innoxium hominem persequebatur? nam (sicuti nuper attigi) malis & injustis causis favere à natura Dei abhorret.

43. *Filiæ, filiæ meæ sunt.*] Nunc longe aliter loqui incipit Laban, quam prius. videt se nullam amplius habere litigandi causam. Ergo convictus, sepultis jurgiis ad placidum amicumque sermonem delabitur. Cur ego, inquit, tibi infestus essem, quum sint omnia inter nos communia? An ego in viscera mea sævirem? nam & uxores tuæ, & liberi tui, sanguis meus sunt. quare ita me erga vos affici par est, acsi gererem omnium personam. Perinde jam respondet atque homo æquissimus. Unde autem tam repente illi nata humanitas, qui nuper nullo recti vel pravi delectu in perniciem Jacob rapiebatur, nisi quod agnoscit Jacob bona fide secum egisse, & tandem necessitate fuisse coactum ut consilium hoc furtivi discessus caperet? Atque hoc signum fuit hominis non prorsus desperati: nam multos cernere licet tam perditæ impudentiæ, ut rationibus victi & obruti, stupida tamen contumacia ruere non desinant. Colligimus autem ex hoc loco, licet avaritia perversique alii affectus judicium & sanam mentem eripiant, manere tamen in animis hominum insculptam veri notitiam, quæ scintillas excitata emit-

tit,

tit, nisi in totum malitia dominetur. Si quis prius dixisset, Quid agis Laban? quænam ista feritas, contra viscera tua insurgere? minime fuisset auditus: præcipiti enim furore ardebat. Nunc ultro ipse sibi suggerit, ac prædicat quod ab alio audire noluisset. Constat igitur lucem æquitatis, quæ nunc emergit, fuisse in ejus animo suffocatam. In summa, solus amor nostri nos excæcat, quia recte quisque nostrum judicat, ubi non sunt intermediæ personæ. Cæterum si contigerit nos ad tempus turbari, danda saltem opera est ut prævaleat tandem ratio & æquitas. Quod si quis ad malitiam se obduret, manebit tamen insculpta illa, quam dixi, interior & occulta notitia, quæ ad eum damnandum sufficiat.

44. *Percutiamus fœdus ego & tu.*] Hic facit Laban quod solent homines male sibi conscii, dum sibi cavet à mutua vindicta. ac talis trepidatio & anxietas justa est maleficiorum merces. Adde quod improbi alios semper æstimant ex proprio ingenio: unde fit ut undique sibi metuant. Quare tale fere exemplum ante narravit Moses, quum Abimelech fœdus cum Isaac percussit. Quo magis studendum est, si animis sedatis esse cupimus, ut sincere & innoxie versemur cum proximis. Interea docet Moses quam placabilis fuerit Jacob, & quanta facilitate passus fuerit se adduci ad concordiam. Plurimas & gravissimas injurias pertulerat: nunc omnium oblitus, manum ad benevolentiam libenter porrigit: & adeo pertinax non est in tuendo jure suo, ut quodammodo præveniat ipsum Laban, lapidem primus statuens. Et sane filios Dei non modo pacem alacriter amplecti decet sed etiam cupide inquirere, sicuti jubemur Psal. 34. v. 15. Quod ad lapidum acervum spectat, semper usu receptum fuit, ceremoniam aliquam adhibere quæ pacta utrimq; sanciret. nunc congeries lapidum extruitur, ut etiam ad posteros vigeat fœderis memoria. Quod has partes occupat Jacob, jam diximus signum esse propensi ad pacem animi. Libere quidem conquestus est, dum ita oportuit: sed ubi ad pacificationem ventum est, demonstrat se nihil alere veneni. Quum mox subjicit Moses, eos *comedisse super acervum*, non observat historiæ seriem. Prius enim utrimque pactæ sunt ac dictæ leges quam celebratum convivium: sed hæc figura (ut prius vidimus) satis usitata est.

47. *Et vocavit eum Laban.*] Eodem sensu uterque nomen ex sua lingua tumulo imponit. Unde apparet Laban usum fuisse lingua Syriaca, quamvis ex genere Heber esset progenitus. Sed non mirum est quod inter Syros habitans, tam linguæ quam moribus gentis assueverit. Et paulo ante bis vocatus est Syrus: acsi Moses degenerem & alienum ab Hebræis dixisset. Sed hoc superiori historiæ minime congruere videtur, ubi legimus filias Laban imposuisse filiis suis Hebraica nomina. Verum solutio non est difficilis: nam quum magna sit istarum linguarum inter se affinitas, facilis fuit unius vocis in alteram inflexio. deinde, si morigeras sibi uxores habuit Jacob, non mirum est si ejus linguam didicerint. Ipse autem proculdubio in hoc incubuit: utpote qui sciebat familiam suam à reliquis gentibus segregatam esse. Quod autem supra usus est Moses nomine Galaad, prolepsis fuit. nam quum ætati suæ scriberet, non dubitavit receptum nomen ponere. Cæterum hinc colligimus, ceremonias & ritus ad id quod inter se constituunt homines, referri debere. Quæ etiam regula in Sacramentis valere debet: quia si tollatur verbum quo nobiscum paciscitur Deus, inutiles tantum & mortuæ figuræ restabunt.

49. *Speculetur Dominus.*] Judicio Dei vindicandum commendat Laban quicquid alter in alterum absentem peccaverit. quasi diceret, Quamvis ad me usque non perveniat injuriæ notitia, quia procul abero, Dominus tamen qui ubique adest, speculetur. Quam sententiam clarius paulo post exprimit, dicens, Nemo nobiscum est, Deus inter me & te erit testis. Quibus verbis significat, Deum tunc acerrimum fore cujuslibet sceleris vindicem, ubi nullus sedebit in mundo judex. Et certe si qua in nobis vigeret religio, longe magis nos moveret Dei præsentia quam omnium hominum conspectus: sed fit bruto carnis nostræ stupore ut nonnisi homines revereamur: quasi impune illudere Deo liceat, ubi non coarguimur hominum testimonio. Verum si hoc communis naturæ sensus dictavit ipsi Laban, venturas in Dei judicium fraudes quæ mundo sunt absconditæ; pudeat nos qui in Euangelii luce versamur, latebras fallaciis nostris captare. Hinc etiam collige legitimum jurisjurandi usum, quem etiam Apostolus in Epistola ad Hebræos notat, nempe quod homines finem controversiis suis facturi, ad Dei judicium confugiunt.

50. *Et si acceperis uxores super filias meas.*] Hanc perfidiæ speciem fore intelligit Laban si alias sibi uxores Jacob adjungat. Atqui ipse eum ad polygamiam coëgerat. unde enim plures uxores sancto viro, nisi quod dolose in locum Rachelis supposita fuerat Lea? Sed vitium, cujus perperam auctor fuerat, avaritia sua excæcatus, nunc ex sincero naturæ sensu damnat. Et certe ubi abrumpitur conjugii vinculum, quo nullum inter homines sanctius est, tota humana societas labefactatur. Quare phrenetici homines, qui hodie in tuenda polygamia sibi placent, non alio judice opus habent quam Laban.

53. *Deus Abrahæ.*] Hoc quidem rite fit & ordine quod Laban per Dei nomen adjurat Jacob. Hæc enim fœderum est sanctitas, Deum utrimque advocare, ut inultam perfidiam non sinat. Sed perperam vero Deo idola commiscet, quibuscum nihil illi est commune. Ita scilicet homines superstitionibus implicitì, sacra profanis, & puræ deitati hominum figmenta promiscue miscere solent. Cogitur Deo Abrahæ aliquid dare honoris, in suis tamen sordibus demersus jacet: & ne deterior videatur sua religio, antiquitatis fuco eam colorat. Deum enim patris sui appellans, gloriatur sibi à majoribus esse traditum. Interim Jacob superstitiose non jurat. Diserte enim exprimit Moses nonnisi per timorem Isaac jurasse; ut sciamus non annuisse socero præposteram formam dictanti: sicuti multi, ut impiorum gratiam captent, eandem sibi religionem cum ipsis esse simulant. Atqui ubi semel innotuit unus Deus, maligne supprimitur à nobis ejus veritas, nisi sua luce omnes errorum nebulas discutiat. Nec dubium est quin jurandi formæ responderit sacrificium, ut scilicet à puro Dei cultu omnia inquinamenta arceret.

54. *Et vocavit fratres suos ut comederent.*] Quod hospitio comiter recipit Jacob affines suos, à quibus male tractatus fuerat, in eo mansuetudinem suam testatur. Singulari etiam Dei beneficio factum esse notat Moses, quod post atrocem illam procellam, quæ interitum sancto viro minitabatur, repente enituit placida serenitas. Eodem pertinet quod statim sequitur, Laban amice digressum fuisse: nam hoc modo palam ostendit Dominus se custodem esse servi sui, qui eum velut ovem perditam mirabiliter è lupi faucibus eripuit. Nec vero tantum sedatus fuit furor Laban, sed paternum affectum, quasi mutatus in novum hominem, induit.

55. *Benedixitque eis.*] Notanda est circumstantia personæ, quod scilicet Laban qui à pietate desciverat, & improbis erat ac scelestis moribus, morem tamen benedicendi retinuit. Nam hinc docemur, ne qua impiis supersit excusatio ignorantiæ, principia quædam notitiæ Dei hærere in ipsorum cordibus. nam inde mos benedicendi, quod certo persuasi sint homines Deum unum bonorum omnium esse auctorem. Quamvis enim superbe quidvis sibi arrogent, ubi tamen ad seipsos redeunt, velint nolint, sentire coguntur, quicquid bonorum est nonnisi à solo Deo provenire.

CAPUT XXXII.

CAPUT XXXII.

POstea Jahacob abiit in viam suam, & occurrerunt ei Angeli Dei.

2. Et dixit Jahacob quando vidit eos, Castra Dei sunt hæc: & vocavit nomen loci illius Mahanaim.

3. Misit autem Jahacob nuncios ante se ad Esau fratrem suum ad terram Sehir in regionem Edom:

4. Et præcepit eis, dicendo, Sic dicetis domino meo Esau, Sic dixit servus tuus Jahacob, Cum Laban habitavi & moratus sum hucusque.

5. Et sunt mihi boves & asini, pecudes & servi, & ancillæ, & misi ut nunciarem domino meo, ut invenirem gratiam in oculis tuis.

6. Reversi autem sunt nuncii ad Jahacob, dicendo, Venimus ad fratrem tuum, ad Esau, & etiam pergit in occursum tuum, & quadringenti viri cum eo.

7. Et timuit Jahacob valde, & angustiis affectus est: & divisit populum qui erat secum, & pecudes, & boves, & camelos in duas turmas.

8. Dixit enim, Si venerit Esau ad turmam unam, & percusserit eam, turma quæ remanserit evadet.

9. Et dixit Jahacob, Deus patris mei Abraham, & Deus patris mei Ishac, Domine, qui dixisti ad me, Revertere ad terram tuam & cognationem tuam, & benefaciam tibi.

10. Minor sum cunctis misericordiis, & omni veritate quam fecisti cum servo tuo: quia in baculo meo transivi Jordanem hunc, & nunc factus sum in duas turmas.

11. Erue me nunc de manu fratris mei, de manu Esau: timeo enim eum, ne forte veniat, & percutiat me, matremque eum filiis.

12. Et tu dixisti, Benefaciendo benefaciam tibi, & ponam semen tuum sicut arenam maris, quæ non numeratur præ multitudine.

13. Et pernoctavit ibi nocte ipsa, & accepit ex iis quæ occurrebant ad manum suam, munus *mittendum* ad Esau fratrem suum.

14. Capras ducentas, & hircos viginti: oves ducentas, & arietes viginti:

15. Camelos lactantes, & pullos earum triginta: vaccas quadraginta, & juvencos decem: asinas viginti, & pullos decem.

16. Et dedit in manum servorum suorum, singulos greges seorsum: dixitque ad servos suos, Transite ante me, & interstitium ponetis inter gregem & gregem.

17. Et præcepit primo, dicendo, Si occurrerit tibi Esau frater meus, & interrogaverit te, dicendo, Cujus es, & quo pergis, & cujus sunt ista ante te?

18. Dices, Servi tui Jahacob munus est, missum ad dominum meum Esau: & ecce etiam ipse est post nos.

19. Præcepit etiam secundo, etiam tertio, etiam cunctis pergentibus post greges, dicendo, Secundum verbum hoc loquemini ad Esau quando invenietis eum.

20. Et dicetis etiam, Ecce servus tuus Jahacob est post nos. dixit enim, Placabo faciem ejus munere quod vadit ante me, & postea videbo faciem ejus, si forte suscipiat faciem meam.

21. Transivit itaque munus ante eum: & ipse pernoctavit nocte ipsa cum turma.

22. Et surrexit nocte ipsa, & accepit duas uxores suas, & duas ancillas suas, & undecim liberos suos, & transivit vadum Jaboc.

23. Et accepit eos, & transire fecit eos torrentem, transire inquam fecit *omnia* quæ erant sibi.

24. Porro remansit Jahacob solus ipse: & luctatus est vir cum eo donec ascendit aurora.

25. Et vidit quod non prævaleret ei, & tetigit palam femoris ejus, & movit se pala femoris Jahacob, luctante illo cum eo.

26. Tunc dixit, Dimitte me, quia ascendit aurora. Cui respondit, Non dimittam te, nisi benedixeris mihi.

27. Et dixit ad eum, Quod est nomen tuum? Et ait, Jahacob.

28. Tunc dixit, Non Jahacob dicetur ultra nomen tuum, sed Israël: quia princeps fuisti cum Deo, & hominibus prævalebis.

29. Et interrogavit Jahacob, & dixit, Indica quæso nomen tuum. Et dixit, Utquid interrogas de nomine meo? & benedixit ei illic.

30. Vocavit ergo Jahacob nomen loci, Peniel: quia vidi Deum facie ad faciem, & evasit anima mea.

31. Et ortus est ei sol, quando transivit Penuel: & claudicabat in femore suo.

32. Idcirco non comedunt filii Israël nervum contractionis qui est in pala femoris, usque ad diem hanc: quia tetigit palam femoris Jahacob in nervo contractionis.

1. *Et Jahacob abiit in viam suam.*] Postquam è soceri sui manibus, hoc est, ex præsenti morte elapsus est Jacob, nunc in fratrem incidit, cujus æque, vel etiam magis timenda erat atrocitas. nam ejus minis expulsus fuerat à patria: nulla autem melior illi spes proponitur. Trepide ergo non secus atque ad ma-

ctatio-

stationem pergit. Cæterum quia fieri vix poterat quin mœrore fractus concideret, tempestive Dominus succurrit, & eum tam ad hoc certamen quam ad alia præparat, ut se fortem in omnibus, invictumque athletam præstet. Ergo ut sciat Dei præsidio se tegi, Angeli, dispositis utrimque castris, obviam ei procedunt. Hebræi interpretes putant ab una parte locata fuisse hostium castra: Angelos autem vel Deum potius ex opposito stetisse. Atqui multo probabilius est, Angelos fuisse in bina castra distributos à diversis lateribus Jacob, ut agnosceret se undique cinctum ac munitum esse cælestibus copiis: sicuti Psalmo 34. vers. 8. habetur, Angelos, ut Dei cultores servent, castra per circuitum ipsorum metari. Quanquam non displicet eorum sententia qui dualem numerum loco pluralis simpliciter accipiunt, ut fuerit Jacob circumdatus continuo Angelorum exercitu. Porro duplex fuit hujus visionis utilitas. nam quia sanctus vir in futurum tempus valde anxius erat, hunc cruciatum mature illi eximere Dominus voluit, vel saltem levationis aliquid afferre, ne tentationi succumberet. Deinde voluit postquam liberatus esset à fratre, præteriti beneficii memoriam infigere ejus aoimo, ne quando efflueret. Scimus quam proclivis sit in hominibus beneficiorum Dei oblivin: imo dum manum suam ad eos juvandos extentam babet Deus, vix centesimus quisque oculos sursum attollit. Ideo necesse fuit visibilem Dei tutelam sancto viro statui in conspectu, ut tanquam in illustri theatro cerneret non fortuito se nuper ereptum esse ex maou Laban, sed quod Angelos Dei pro se haberet pugnantes, ut certo speraret contra fratris conatus paratum sibi fore eorum auxilium: deoique ut superato discrimine, memor esset ab illis se fuisse protectum. Hæc autem doctrina ad nos omnes extenditur, ut discamus, in manifestis Dei gratiis iovisibilem ejus præsentiam intueri. Præcipue tamen sanctum virum novis armis ad subeundum quod instabat certamen instrui necesse fuit. Nescit an mutatus sit frater Esau, an vero factus deterior. Atque buc magis inclinat suspicio, virum sanguinarium nihil nisi hostile moliri. Ergo ad firmandam in futurum tempus ejus fiduciam, non minus quam ad præteritæ gratiæ recordationem apparent Angeli. Fiduciam quoque non parum amplificat numerus. nam etsi satis sit singulos Angelos nobis dari custodes, liberalius tamen agit nobiscum Dominus. Quare maligne extenuant Dei gratiam qui tantum ab uno Angelo quemque nostrum defendi putant. Nec dubium est quin diabolus hoc astu fiduciam nostram aliqua ex parte minuere conatus sit. Gratitudo sancti viri notatur à Mose, dum loco nomen imponit, quasi perpetuæ memoriæ symbolum.

3. *Et misit Jahacob nuncios.*] Jam tunc Dei providentia factum est ut Esau relicto patre versus montem Seir ultro se contulerit: atque ita cesserit ex terra promissa, quo vacua ejus possessio maneret posteris Jacob absque fraterna cæde. Neque enim vel patris imperio coactum credibile est; vel ideo habitationem mutasse, quia fratre inferior haberi vellet. potius conjicio multis opibus locupletatum fuisse, quæ illum ex paterna domo extruderent. Scimus enim profanos, & hujus seculi filios præsentibus commodis tam cupide inhiare, ut quum se aliquid offert eorum cupiditati consentaneum, illuc bruto impetu ferantur. Imperiosus & ferox erat Esau, matri infensus, patris quoque reverentiam excusserat, & se vicissim sciebat illis esse exosum. uxores assiduas pugnas movebant: durum illi ac molestum erat filiifamilias personam senili jam ætate agere. nec enim superbi homines liberi sibi videntur quum quis supra eos eminet. Ergo ut solutus alienis legibus degeret, seorsum à patre degere maluit: ac tali illecebra inescatus est, ut promissæ hæreditatis immemor, locum fratri suo relinqueret. Divinitus autem id factum esse dixi: quemadmodum per Malachiam Deus ipse pronunciat, fuisse hanc quasi relegationis speciem quod in montem Seir deductus est Esau. Etsi enim sponte migravit, arcano tamen Dei consilio terra illa privatus est, quam tantopere appetierat. Præsenti vero dominandi cupidine illectus, in delectu caecutiit, quum terra Seir montosa & aspera, minusque fertilis & amœna esset. Porro celebrem virum fuisse apparet, qui nomen regioni ex suo nomine imposuit: quanquam verisimile est, terram Edom dici per prolepsin à Mose, quæ deinde ita vocari cœpit. Quæritur jam uode resciverit Jacob fratrem suum in illa parte habitare. Quanquam pro certo nihil assero, probabilis tamen est conjectura fuisse à matre admonitum. neque enim in tanta servorum copia defuit fidelis nuncius. Et facile ex verbis Mosis colligitur, antequam terram ingressus esset Jacob, de novo fratris domicilio scivisse id quod erat. Scimus autem multa ejus generis à Mose fuisse omissa quæ lectoribus facile in mentem venire possunt.

Mal. 1. vers. 3.

4. *Sic dicetis domino meo.*] Narrat hic Moses quam anxius fuerit Jacob in placando fratre. Supplex enim illa deprecatio nonnisi ingenti ac diro cruciatu extorta fuit. Sed videtur absurda esse submissio, qua dominium illi defert, pro quo usque ad vitæ discrimen certaverat. Si enim primogenitus est Esau, quid sibi residuum facit Jacob? quorsum attinuit tantum sibi accersere invidiæ, tot subire discrimina, & tandem viginti annorum exilio mulctari, si nunc se fratri subjicere non recusat? Respondeo, quod dominium temporale concedit, hinc nihil decedere arcanæ benedictionis juri. Scit effectum divinæ promissionis adhuc esse suspensum: ergo spe futuræ hæreditatis contentus, in præsentia non dubitat fratrem sibi honore præferre, ac se profiteri ejus servum. Nec vero in his verbis quicquam fictum fuit, quia paratus erat fratrem humeris portare: modo ne jus futuri temporis, quod adhuc erat absconditum, perderet.

5. *Sunt mihi boves.*] Non jactantiæ causa suas divitias prædicat Jacob, sed ut hoc modo ad humanitatem flectatur Esau. Nimis enim turpe ac pudendum fuisset, quis in longinqua terra per Dei gratiam ditatus fuerat, inhumaniter fugare. Adde quod futuræ æmulationi ansam præcidit: nam si inanis ac famelicus venisset, poterat Esau ex dispendii sui metu novam indignationem concipere. Testatur ergo Jacob se non venire ut patris substantiam sugat, vel ditetur cum fratris jactura: acsi dixisset, Salva sit tibi hæreditas terrena: jus enim tuum per me non minuetur: tantum me sinas vivere. Hoc exemplo monemur qualiter fovenda sit nobis pax cum improbis. Non prohibet quidem Dominus quin jus nostrum tueamur, quoad permittent adversarii: sed jure nostro potius cedendum est, quam ut certamen oriatur nostra culpa.

6. *Et reversi sunt nuncii.*] Esau benevolentiæ causa progreditur obviam fratri suo: sed Jacob reputans immanem ejus ferociam, inflatos spiritus, ac truces minas, nihil humanum ab eo expectat. Et Dominus servi sui animum tali anxietate, licet de nihilo, ad tempus premi voluit, ut precandi fervorem magis accenderet. Scimus enim quale in hac parte frigus generet securitas. Ergo ne fides, nullis stimulis excitata, in nobis torpeat, multa sæpe nos timere patitur Deus quæ timenda non sunt. Nam quamvis vota nostra præveniens occurrat malis nostris, remedia tamen occultat, donec fidem nostram exercuerit. Interea notandum est, filios Dei nunquam pollere tam robusta constantia, quin simul carnis infirmitas in illis se prodat. Nam qui fiduciam imaginantur omni timore vacuam, nunquam gustarunt quidnam sit vera fides. Non enim se io hunc finem Dominus nobis adfore promittit, ut periculo-

rum sensu exuat: sed ne prævaleat metus, & nos desperatione obruat. Adde quod nunquam omni ex parte solida est nostra fiducia, ut pravas dubitationes & vitiosos metus repellat, sicuti optandum foret.

7. *Et divisit populum.*] Refert Moses, Jacob ex re præsenti cepisse consilium. Familiam enim in duas turmas dividens, ancillas priore loco statuit, ut primum insultum, si ita necesse sit, sustineant: uxores vero liberos longius à periculo subducit. Atque hinc quidem colligimus, non ita expavefactum fuisse Jacob quin res suas componeret. Scimus ubi panicus terror occupat animos, nihil suppetere consilii, sed velut exanimes stupere qui rebus suis prospicere deberent. Ergo ex fidei Spiritu hoc manavit, quod aliquam distantiam interposuit Jacob inter duas familiæ suæ partes, ne si qua instaret clades, totum talitem intercideret Ecclesiæ semen. Num hoc consilio dimidiam partem mactationi obtulit, ut ad reliquos superstites tandem perveniret hæreditas promissa.

9. *Deus patris mei Abrahæ.*] Rebus suis, ut præsens suadebat necessitas, dispositis, jam ad preces se convertit. Testis autem est hæc precatio, non fuisse tanto metu oppressum sanctum virum, quin victrix emergeret fides. Neque enim dubitanter se & suos Deo commendat: sed tam promissionibus Dei, quam acceptis beneficiis confisus, suas curas & molestias in ejus sinum rejicit. Diximus autem supra, quorsum spectent hæc epitheta quæ tribuit Deo, & quid valeant: nempe quum longius distent homines à Deo, quam ut ad ejus altitudinem per se conscendant, ipse ad fideles descendit. Ita se Deum Abrahæ vocans & Isaac, filium ipsorum Jacob comiter ad se invitat. neque enim sancto viro difficilis ad domesticum Deum erat accessus. Deinde quia totus mundus in superstitionem defluxerat, peculiari nota discerni voluit Deus ab omnibus idolis, ut populum electum in fœdere suo teneret. Ergo Jacob Deum patrum suorum nominatim compellans, promissiones in illorum persona sibi datas, in medium sibi proponit, ne dubio animo precetur, sed tuto recumbat in illam fulturam, quod promissæ benedictionis hæres, Deum propitium habiturus sit. Et sane orandi regula nobis ex verbo petenda est, ne temere ad Deum perrumpere tentemus, sed ad eum pergamus quatenus se nobis patefecit. quod ex proximo contextu clarius patet, ubi Jacob Dei mandatum & promissionem in memoriam revocans, quasi duabus columnis innititur. Et certe hæc legitima est orandi ratio, ut fideles Deo vocanti respondeant: atque ita inter hujus verbum & illorum vota mutuus sit consensus: sicuti nulla suavior vel magis concinna symphonia fingi potest. Domine, inquit, jussu tuo redeo: deinde salutem reverso pollicitus es: æquum est igitur ut te mihi præbeas itineris ducem. Hæc sancta est præsumptio, quum officio nostro defuncti, secundum Dei vocationem familiariter ab ipso petimus quicquid promisit: quando se nobis gratis obstringens, factus est quasi voluntarius debitor. Quisquis autem nullo Dei mandato aut promissione fretus, vota concipit, nihil quam vanas ampullas projicit in aërem. Hic etiam locus certius confirmat quod prius dictum fuit, Jacob non falso prætexuisse apud uxores, Deum sibi reditus esse auctorem. Nam si tunc mentitus foret, nulla nunc suppeteret bene sperandi materia. Atqui ad cæleste tribunal cum hac fiducia prodire non dubitat, se manu Dei protectum iri, cujus auspiciis redire in terram Chanaan ausus est.

10. *Minor sum cunctis misericordiis.*] Tametsi loquutio hæc dura est Latinis auribus, sensus tamen obscurus non est. Fatetur Jacob pluribus se Dei beneficiis fuisse cumulatum quam sperare ausus foret: ideoque multum abesse ut ad impetrandum quod postulat, quicquam afferat dignitatis vel meriti. Dicit ergo se minorem fuisse Dei gratiis: quia indignus erat in quem Dominus tam liberaliter præclara dona conferret. Porro ut melius pateat sancti Patriarchæ consilium, notandus est Satanæ astus. nam ut propriæ indignitatis sensu nos ab orando deterreat, cogitationem hanc nobis suggerit, Quis tu es, ut in Dei conspectum prodire audeas? Hanc tentationem mature prævertit Jacob, dum præfatus se esse indignum superioribus Dei donis, simul tamen agnoscit non esse Deum hominibus similem, ut continuandis & augendis beneficiis unquam lassetur. Interea Jacob ex eo fiduciæ materiam colligit, quia Deum tam beneficum sæpe jam expertus erat. Ergo in duplicem scopum respexit: quia & occurrere voluit diffidentiæ, quæ ex ingenti donorum Dei cumulo obrepere poterat, & dona illa in diversam partem convertit, ut sibi promitteret eundem erga se Deum fore, qui hactenus fuerat. Duas autem voces ponit, Miserationes & Veritatem, ut significet Deum mera sua bonitate induci ut nobis benefaciat: & hoc modo fidem suam probare. Atque hæc copula misericordiæ cum veritate passim occurrit in Scripturis: ut sciamus bona omnia nobis ex gratuito Dei favore fluere: eorum vero nos fieri capaces dum ejus promissiones fide amplectimur. *Quia in baculo meo.* Non enumerat Jacob singulas Dei gratias, sed sub una specie alias comprehendit, quod quum inops & solitarius viator Jordanem transisset, nunc dives & multis copiis refertus veniat. Notanda est autem antithesis inter Baculum & duas turmas: in qua priorem solitudinem & inopiam cum præsenti abundantia comparat.

11. *Erue me.*] Postquam pluribus Dei beneficiis se obstrictum esse meminit quam ut sua merita jactare posset, & se inde ad spem majorem erexit: nunc suam necessitatem commemorat. acsi diceret, Domine, nisi tot præclara dona in nihilum velis recidere, jam tempus est ut mihi succurras, & exitium avertas quod mihi à fratre impendet. Exposito autem suo metu, clausulam adjungit de benedictione sibi promissa, ut se iterum promissionibus sibi datis confirmet. Matrem cum filiis occidere, proverbialiter apud Judæos dictum fuisse puto, pro nihil reliquum facere: metaphora ab avibus sumpta, quum pullos una cum matribus rapiunt aucupes, totumque nidum evacuant.

13. *Et accepit de his quæ ad manum.*] Quod muneribus placare fratrem studet, non facit diffidentia, quasi Dei præsidio se tutum fore dubitet. Hoc quidem inter homines nimis commune est vitium, ut Deum precati se huc & illuc circumagant, sibique vana subsidia comminiscantur: quum hic præcipuus sit orationis fructus, in silentio & quiete expectare Dominum: sed aliud propositum fuit sancto viro quam satagere & tumultuari, quasi unico Dei auxilio contentus non foret. Quamvis enim certo persuasus sit, hoc unum sibi sufficere, quod Deum habet propitium, non tamen omittit quæ in manu sunt media, successum in manu Dei reponens. Etsi enim precando curas nostras rejicimus in Deum, ut pacatis simus ac tranquillis animis, non tamen hæc securitas ignavos reddere nos debet. Nam Dominus quæcunque nobis adminicula porrigit vult in usum aptari. Multum vero à turbulentis mundi studiis differt piorum sedulitas: quia mundus à Dei benedictione industriam suam separans, quid rectum sit vel liceat non expendit: deinde semper trepidat, & satagendo inquietudinem suam magis ac magis sollicitat. Pii autem non aliunde laboris sui profectum sperantes quam ex Dei misericordia, mentem suam quærendis mediis tantum ideo applicant, ne suo torpore sepeliant Dei dona: defuncti suo officio, pendent ab eadem Dei gratia: mediis vero destituti, nihilominus quiescunt.

14. *Capras ducentas.*] Hinc perspicimus quanti promissionem sibi datam æstimaverit Jacob, dum tantam rerum suarum jacturam facere non recusat.

Scimus

Scimus quæ magno sudore ac molestiis parta sunt, in majori haberi pretio. Itaque ut plurimum magis restricti sunt ac tenaces qui suo labore ditati sunt. Hæc vero etiam ex magnis opibus non levis fuit diminutio, quadraginta vaccas, triginta camelos cum pullis, hircos viginti, & totidem asinas cum pullis, capras ducentas, & totidem oves cum viginti arietibus, & totidem hircis, dare. Atqui libenter hanc sibi mulctam injungit Jacob ut securum in patriam reditum comparet. Certe non difficile fuisset angulum aliquem reperire, ubi rebus integris degeret: nec minus commoda alibi fuisset habitatio. Sed ne perdat promissionis fructum, tanto pretio quietum in terra Chanaan hospitium à fratre suo redimit. Pudenda est igitur nostra mollities & tarditas, qui pedem maligne reducimus à recto vocationis nostræ cursu simulatque aliquid perdendum est. Clara & sonora voce mandat Dominus quidnam agere nos velit: sed quia alius molestum est sarcinas colligere, torpidi jacent: alios deliciæ retinent, alios impediunt vel divitiæ vel honores: denique pauci sequuntur Deum, quia vix centesimus quisque diminui sustinet. Quod distinguit spatia inter nuncios, & alios aliis diverso tempore submittit, hoc facit ut paulatim mitiget fratris ferociam: unde iterum colligimus, non ita perculsum fuisse metu, quin sua negotia prudenter disponeret.

22. *Et surrexit nocte ipsa.*] Postquam Dominum precatus est, rebusque suis consuluit, jam sumpta fiducia se committit periculo. Quo exemplo docentur fideles, quoties instat discrimen aliquod, hunc tenendum esse ordinem: primo, ut ad Dominum recta confugiant: deinde, ut accommodent in præsentem usum quæcunque se offerunt media: tertio, ut ad quemlibet eventum parati, intrepide pergant quocunque Dominus præcipit. Sic Jacob, ne in ipso articulo deficiat, transitum non formidat quem cernit plenum esse periculi: sed velut clausis oculis cursum suum prosequitur. Ergo ejus exemplo in rebus perplexis superanda est anxietas, ne ab officio nos prohibeat vel moretur. Solus manet, præmissis uxoribus ac liberis: non ut audita illorum clade effugiat, sed quia solitudo ad precandum erat aptior. Neque enim dubium est quin ultima quæque metuens, totus invocandi Dei ardore correptus fuerit.

24. *Et luctatus est vir cum eo.*] Quanquam hæc visio privatim ipsi Jacob apprime utilis fuit, ut præsciret multa sibi adhuc restare certamina, & se omnium fore victorem certo statueret: minime tamen dubium est quin Dominus in ejus persona commune fuit omnibus tentationum, quæ ipsos manent, & assidue in hac caduca vita subeundæ sunt, specimen exhibuerit. Quare hunc visionis finem tenere convenit, omnes Dei servos in hoc mundo esse velut athletas: quia Dominus eos variis luctarum generibus exercet. Porro, non dicitur vel Satan vel mortalis quispiam homo cum Jacob luctatus esse, sed ipse Deus: ut sciamur ab ipso probari fidem nostram: & quoties tentamur, vere nobis esse cum eo negotium: non tantum quia militamus sub ejus auspiciis: sed tanquam antagonista nobiscum in arenam descendit ut vires nostras exploret. Hoc quanquam prima specie absurdum videtur, experientia tamen & ratio verum esse docet. Nam sicuti ex ejus gratia prosperi omnes successus manant: ita res adversæ, vel ferulæ sunt quibus peccata nostra castigat, vel fidei ac patientiæ documenta. Quum autem nullum sit tentationis genus quo non examinet Dominus suos fideles: apte congruit similitudo, quod velut consertis manibus congreditur ad luctam. Ergo quod sub visibili forma semel demonstratum fuit patri nostro Jacob, quotidie in singulis Ecclesiæ membris impletur, ut cum Deo luctari in tentationibus necesse habeant. Alio quidem modo tentare nos dicitur quam Satan: sed quia solus ipse crucis & afflictionum auctor est, lucemque & tenebras (sicuti apud Jesaiam dicitur) solus creat: tentare dicitur, quatenus probationem fidei nostræ sumit. Sed jam quæritur quisnam contra talem antagonistam subsistere queat, cujus solo flatu disperit & evanescit omnis caro, cujus aspectu liquescunt montes, cujus voce vel nutu concutitur totus mundus? Itaque vel minimum certamen cum eo tentare, insana esset temeritas. Verum hujus nodi facilis solutio est. Neque enim adversus eum pugnamus, nisi & ejus virtute & armis. nos enim ad luctam provocans, simul ad resistendum instruit, ut contra nos & pro nobis pugnet. Denique talis est hujus luctæ partitio, ut nos una manu aggrediens, altera defendat; imo quia plus roboris suppeditat nobis ad resistendum quam in nobis oppugnandis explicet, apposite & proprie dicemus sinistra manu ipsum contra nos luctari, dextera autem pro nobis. Nam leviter nos oppugnans vires invictas suppeditat quibus superiores simus. Ipse quidem apud se integer manet: sed aliter exprimi non potest duplex illa ratio qua nobiscum agit, quod humana virga nos percutiens, non exerit plenas vires in tentatione: fidei vero nostræ concedens victoriam, seipso in nobis fortior est. Quanquam autem istæ loquendi formæ asperæ sunt, durities tamen facile mitigabitur ubi ventum fuerit ad praxin. Nam si tentationes sunt certamina (scimus autem non esse fortuitas, sed divinitus nobis injungi) hinc sequitur Deum agere antagonistæ personam: unde reliqua dependent, quod scilicet in ipsa tentatione infirmus apparet contra nos, ut vincat in nobis. Quidam hoc ad unam tentationum speciem restringunt, ubi Deus palam & quasi ex professo adversarium ostendit, quasi in exitium nostrum armatus. Et certe à vulgaribus luctis differre illam fateor, & præ aliis eximium & quasi heroicum robur postulare. Ego tamen libenter omne genus certamina complector quibus suos fideles Deus exercet: quandoquidem in omnibus Deum habent antagonistam, licet non semper se illis infensum aperte clamet. Quod virum nominat Moses quem paulo post Deum fuisse testatur, loquutio est satis trita. Quia enim sub hominis specie apparuit Deus, inde nomen mutuatur: sicuti propter visibile symbolum, Spiritus vocatur columba, & vicissim nomen Spiritus transfertur ad columbam. Quod autem non citius exhibita fuit hæc visio sancto viro, hac ratione factum esse interpretor, quod Deus ipsum tanquam robustum & bellandi peritum militem ad duriores pugnas vocare statuerat. Sicut enim tironibus parcitur, nec statim trahuntur juvenci ad aratrum: ita mollius suos Dominus exercet, donec viribus collectis magis obduruerint. Ergo Jacob ferendis ærumnis assuefactus, nunc ad seriam militiam producitur. Forte etiam Dominus ad certamen respexit quod tunc instabat. Sed ego in ipso terræ promissæ ingressu admonitum fuisse arbitror, non esse cur tranquillam vitam sibi deinde speraret. Poterat enim reditus in patriam videri quædam missionis species: ita Jacob instar emeriti militis, ad quietem se dedisset. Quare plusquam utile ei fuit doceri qualis eum maneret conditio. Nos quoque in ejus persona docemur, toto vitæ cursu bellandum esse ne quis sibi quietem promittens, ultro se decipiat. Atque hæc admonitio valde necessaria nobis est: videmus enim quam proclives ad desidiam simus. Unde fit ut non solum inducias in continuo bello, sed in medio conflictu pacem imaginemur, nisi nos Dominus excitet.

25. *Et vidit quod non prævaleret ei.*] Hic nobis describitur victoria Jacob, quam tamen non sine vulnere adeptus est. Quod dicitur Angelus vel Deus luctator velle ex arena discedere, quia se non fore victorem videt: more humano loquitur Moses. Scimus enim ut Deus è sua majestate ad nos descendens, quæ propria sunt hominum in se transferre soleat.

Noverat certe Dominus pugnæ eventum, antequam in arenam descenderet: imo jam statuerat quid facturus esset: verum ejus cognitio pro ipsa rei experientia ponitur. *Tetigit palam.* Quanquam victoria potitur Jacob: percutit tamen eum Angelus in femore, unde illi usque ad vitæ finem durat claudicatio. Etsi autem nocturna visio fuit, Dominus tamen extare vestigium illud diebus omnibus voluit, unde pateret mane non fuisse somnium. Porro hoc signo piis omnibus ostensum est quomodo in tentationibus emergant victores: nempe sic ut interim lædantur ac vulnerentur. Scimus enim Dei virtutem in nostra infirmitate perfici, ut gloriatio nostra cum humilitate conjuncta sit. nam si starent nobis integræ vires, nullaque esset ex certamine læsio vel luxatio, statim caro insolesceret, & oblivisceremur Dei auxilio nos vicisse. Acceptum autem vulnus, & quæ inde sequitur debilitas, ad modestiam nos cogit.

26. *Dimitte me.*] Deus victoriæ laudem servo suo concedit, & discedere paratus est tanquam virtute impar: non quod inducias petere opus habeat, cujus partes sunt inducias vel pacem dare, quoties ita placuit: sed ut gloriari possit Jacob de gratia sibi collata. Mirabilis triumphandi ratio: ubi Dominus, cujus virtuti tota laus in solidum debetur, infirmum tamen homuncionem quasi victorem vult excellere, & cum insigni elogio in sublime attollit. Simul commendat infractam tolerantiam Jacob, quod longo duroque conflictu perfunctus, strenue tamen pergat. Et certe hic legitimus est certandi modus, ne fatigemur donec ultro Dominus recedat. Petere quidem licet ut consulat nostræ infirmitati, & pro sua paterna indulgentia teneris ac debilibus parcat: sub onere etiam licet gemere, & exitum optare certaminum: interea tamen cavendum est ne lassitudine mollescant animi, vel saltem ne deficiant. quin potius danda opera ut collectis animis & viribus, indefessi in lucta perstemus. Ratio quam assignat Angelus, quod *exorta jam sit aurora*, huc tendit, ut sciat Jacob nocturna visione se divinitus fuisse edoctum. *Non dimittam te, nisi.* Hinc apparet à sancto viro tandem cognitum fuisse antagonistam. neque enim hæc vulgaris precatio est, quod benedici postulat. Qui inferior est, à majore benedicitur: ideo unius Dei proprium est nos benedicere. Nec vero ipsum Jacob benedixerat pater, nisi cælesti mandato, quasi Dei personam sustinens. Tale etiam munus Sacerdotibus erat impositum sub Lege, ut tanquam divinæ gratiæ ministri & interpretes populo benedicerent. Cognovit ergo Jacob athletam illum quocum pugnaverat, Deum esse: quia benedictionem ab eo petit, quam ab homine mortali simpliciter petere non licebat. Sic (meo judicio) intelligi debet Oseæ locus cap. 12. vers. 3. Invaluit Jacob præ Angelo, & roboratus est, flevit & rogavit eum. Significat enim Propheta, postquam victor evaserat Jacob, supplicem tamen fuisse Deo, & cum lacrymis precatum. Cæterum docet hic locus semper nobis expetendam esse Dei benedictionem, quamvis usque ad membrorum luxationem, duram & gravem ejus præsentiam experti simus. Nam filiis Dei longe præstat, mutilos & semifractos à Deo benedici, quam pacem in qua torpescant appetere: vel subducere se à Dei conspectu, ut ipso valere jusso, cum impiis lasciviant.

28. *Non Jahacob dicetur ultra nomen tuum.*] Jacob ab utero nomen adeptus erat, sicuti vidimus: quia fratrem suum arrepta planta pedis conatus fuerat retinere. Nunc Deus novo eum nomine & magis heroico insignit: non ut alterum illud prorsus aboleat, quod symbolum erat memorabilis gratiæ: sed ut altiorem gratiæ suæ progressum testetur. Ex duobus ergo nominibus priori secundum, tanquam magis honorificum, præfertur. Nomen à verbo שרה sive שר deducitur, quod dominari significat, acsi Princeps Dei vocatus foret. Nam paulo ante admonui, Deum fortitudinis suæ laudem transferre in Jacob, ut in ejus persona triumphet. Expositio nominis quæ continuo post annectitur, sic habet ad verbum apud Mosen, Quia dominatus es cum Deo, vel erga Deum, & erga homines, & prævalebis. Sensus tamen ab Hieronymo fideliter redditus esse videtur, quod si Jacob se heroice gessit cum Deo, multo magis superior futurus sit hominibus. Nam certe consilium Dei fuit servum suum tam insignis victoriæ fiducia instructum ad varias pugnas dimittere, ne in posterum vacillaret. Non enim hominum more nomen imponit, sed rem ipsam simul confert: ut certo respondeat eventus.

29. *Indica quæso nomen tuum.*] Videtur hoc pugnare cum superiore doctrina. Nuper enim dixi, quum Jacob benedictionem peteret, signum hoc fuisse submissionis. Cur ergo nunc tanquam animi dubius, de eo inquirit quem prius Deum confessus est? Sed facilis est solutio. Quanquam enim Deum agnoscat Jacob, obscura tamen & humili notitia non contentus, altius conscendere optat. Nec mirum est si sanctus vir in hoc votum prorumpat, cui se Deus patefecerat sub multis involucris, ut nondum familiaris esset nec liquida cognitio: imo certum est tali desiderio flagrasse sanctos omnes sub Lege. Talis etiam Manue precatio legitur Judicum 13. vers. 18. cui eadem adjungitur Dei responsio, nisi quod illic Dominus nomen suum pronunciat mirificum esse & arcanum, ne ulterius instet Manue. Summa igitur hæc est, quod Dominus, licet pium sit votum Jacob, non obtemperat, quia nondum maturum erat tempus plenæ revelationis. Nam Patres initio oportuit in exigua auroræ luce ambulare: & Dominus gradatim se illis patefecit, donec tandem exortus est Sol justitiæ Christus, in quo perfectus apparet fulgor. Hæc ratio est cur se magis conspicuum exhibuerit Mosi, cui tamen datum non est illius gloriam conspicere nisi à tergo. Sed quia inter Patriarchas & Apostolos medius erat, Deum, qui Patribus absconditus fuerat, facie ad faciem vidisse præ illis dicitur. Jam quum ad nos propius accesserit Deus, nimis impia est ac detestanda nostra ingratitudo, nisi ardenti studio tantæ gratiæ obviam currimus: quemadmodum etiam Petrus admonet primo capite prioris Epistolæ. Notandum est, quamvis pie expetat Jacob Deum plenius cognoscere: quia tamen ultra suæ ætatis metas provehitur, repulsam pati. Nam Dominus ansam ejus cupiditati præcidens, in sua benedictione acquiescere ipsum jubet. Quod si sancto viro negata fuit mediocris claritas, quam nunc adepti sumus, minime tolerabilis erit nostra curiositas si ultra præscriptam à Deo mensuram perrumpat.

30. *Et vocavit Jahacob nomen loci.*] Laudatur iterum gratitudo patris nostri Jacob, quod sedulo curaverit ne unquam intercideret memoria gratiæ Dei. Monumentum ergo posteris relinquit unde cognoscant Deum illic apparuisse: sicuti etiam non erat privata visio, sed ad totam Ecclesiam spectabat. Porro non tantum prædicat Jacob se Dei faciem vidisse, sed simul gratias agit quod à morte fuerit ereptus. Hæc loquutio frequenter occurrit in Scriptura, ac trita fuit in veteri populo. Nec vero ratione caret: nam si à Dei conspectu contremiscit terra, liquefiunt montes, caligo cælis obducitur: quid miseris hominibus accidere necesse est? Imo quum ne ab Angelis quidem capi possit immensa Dei majestas, quin eos potius absorbeat: simulac nobis affulserit ejus gloria, totos evanescere ac in nihilum redigi necesse erit, nisi nos sustentet ac protegat. Quamdiu præsentem non sentimus Deum, superbe nobis placemus. Atque hæc imaginaria est vita quam stulte sibi arrogat caro, ubi deorsum inclinat. Fideles autem, dum se illis Deus ostendit, quolibet fumo se

magis

magis evanidos esse sentiunt: denique ut confusa jaceat carnis superbia, ad Deum venire necesse est. Sic fatetur Jacob singulari Dei indulgentia factum esse ut liberatus sit ab interitu, ubi Deum conspexit. Quæritur tamen, quum tenuem duntaxat gustum perceperit gloriæ Dei, cur jactet se ipsum vidisse facie ad faciem. Respondeo, nihil esse absurdi quod Jacob visionem hanc magnifice præ aliis celebrat, in quibus non ita palam apparuerat illi Dominus. Et tamen si comparetur cum splendore Euangelii, imo etiam Legis, erit instar scintillæ vel obscuri radii. Simplex ergo sensus est, quod Deum insolito & extraordinario modo viderit. Jam si Jacob tantopere exultat, sibique gratulatur in illa tenui notitiæ mensura, quid nobis hodie agendum est quibus Christus viva Dei imago per Euangelii speculum ante oculos versatur? Discamus ergo oculos aperire, ne in meridie cæcutiamus, sicuti nos Paulus hortatur secundæ ad Corinthios capite tertio & quarto.

31. *Et claudicabat.*] Probabile est, ac colligere etiam licet ex verbis Mosis, claudicationem fuisse absque doloris sensu, ut clarius pateret miraculum. Nam Deus in carne servi sui spectaculum exhibuit omnibus seculis, ex quo discerent fideles, neminem tam robustum esse athletam qui non ex lucta spirituali plagam aliquam referat: quia in omnibus semper hæret infirmitas, ne quis ultra modum sibi placeat. Quod recitat Moses, Judæos abstinuisse à nervo fracto, vel parte illa coxendicis, superstitione factum non est. Scimus enim illud seculum fuisse Ecclesiæ pueritiam. Quare Dominus fideles qui tunc vixerunt, sub pædagogia continuit. Nunc quamvis post Christi adventum liberior sit nostra conditio, vigere apud nos debet ejus rei memoria, in qua Deus veterem populum sub externo ritu exercuit.

CAPUT XXXIII.

LEvavit autem Jahacob oculos suos, & vidit, & ecce Esau veniebat, & cum eo erant quadringenti viri: & divisit liberos cum Leah & cum Rachel, & cum ambabus ancillis.

2. Tunc posuit ancillas & liberos earum prius, & Leah & liberos ejus posteriores, Rachel autem & Joseph postremos.

3. Et ipse transivit ante eos, & incurvavit se super terram septem vicibus, donec appropinquaret fratri suo.

4. Cucurrit vero Esau in occursum ejus, & complexus est eum, & jactavit se super collum ejus, & osculatus est eum, & fleverunt.

5. Postea levavit oculos suos, & vidit uxores & liberos, & dixit, Qui isti tibi? Et dixit, Liberi *sunt* quos donavit Deus servo tuo.

6. Et appropinquaverunt ancillæ ipsæ, & liberi earum, & incurvaverunt se.

7. Et appropinquavit etiam Leah, & liberi ejus, & incurvaverunt se: & subinde appropinquavit Joseph & Rachel, & incurvaverunt se.

8. Et dixit, Qui isti? tuane omnis turma illa quam obviam habui? Et dixit, Ut invenirem gratiam in oculis domini mei.

9. Et dixit Esau, Est mihi multum, frater mi, sit tuum quod tuum est.

10. Ait autem Jahacob, Ne quæso: si nunc inveni gratiam in oculis tuis, accipe munus meum è manu mea: quia idcirco vidi faciem tuam acsi viderem faciem Angeli: & propitius eris erga me.

11. Cape quæso benedictionem meam quæ allata est tibi: quia donavit mihi Deus, & quia sunt mihi omnia. Et coëgit eum, & accepit.

12. Tunc dixit, Proficiscamur, & ambulemus, & ambulabo ante te.

13. Sed dixit ad eum, Dominus meus scit quod pueri teneri sunt: & pecudes, & boves foetæ sunt mihi: & *si* pulsaverint eas die una, morientur omnes pecudes.

14. Transeat quæso dominus meus ante servum suum, & ego ducam me pedetentim ad pedem gregis qui est ante me, & ad pedem puerorum, donec veniam ad dominum meum in Sehir.

15. Et dixit Esau, Stare faciam nunc tecum de populo qui est mecum. Et dixit, Utquid hoc? inveniam gratiam in oculis domini mei.

16. Reversus est itaque in die ipsa Esau per viam suam in Sehir.

17. Jahacob autem profectus est in Suchoth, & ædificavit sibi domum, & pecudibus suis fecit tabernacula: idcirco vocavit nomen loci Suchoth.

18. Et venit Jahacob incolumis in civitatem Sechem quæ erat in terra Chenaan, quando venit ipse de Padan Aram, & mansit ante urbem.

19. Et emit partem agri, in quo tetendit tabernaculum suum, de manu filiorum Hamor patris Sechem, centum nummis.

20. Et statuit ibi altare: & vocavit illud, Fortis Deus Israël.

1. *Et levavit Jahacob oculos suos.*] Diximus quantum sibi à fratre metueret Jacob: nunc vero quum appropinquat ipse Esau, non solum renovatur, sed etiam crescit terror. Nam etsi cordatus animosusque athleta descendit in hoc certamen, non tamen eximitur à periculi sensu: quo fit ut neque anxietate & metu vacuus sit. Viro enim crudeli manebat semper eadem odii causa. Nec probabile erat, ex quo digressus à domo patris vivebat suo ingenio, mitiorem esse redditum. Ergo, ut in re dubia, magnoque discrimine, ea serie distinguit liberos & uxores, ne totum semen intereat siquid hostile tentet Esau, sed pars habeat fugiendi tempus. Unum hoc præpostere videtur ab eo fieri, quod Rachelem ejusque filium Joseph aliis omnibus præfert, quum in Juda emineat benedictionis caput. Sed de Juda excusatio in promptu est, quod nondum patefactum fuerat oraculum, cujus paulo ante mortem certior factus est, ut simul

fieret

fieret testis ac præco. Interim negandum non est quin amori Rachelis nimium indulgeat. Hoc quidem præclaræ virtutis est, quod semen aliquod servare cupiens, turmas anteit, ut se quasi victimam offerat, si ita opus sit & exigat necessitas. Neque enim dubium est quin Dei promissio magistra illi ac directrix fuerit ad hoc consilium: nec vero poterat nisi cælestis vitæ fiducia erectus, tam fortiter ad mortem occurrere. Accidit quidem interdum ut pater sui oblitus, vitam exponat periculo pro filiis: sed alia fuit ratio sancti Jacob, cujus animo penitus infixa erat promissio Dei, ut neglecta terra in cælum suspiceret. Sed quum Dei verbum sequatur, affectu tamen carnis paululum à recta via deflectit. Neque enim sanctis Patribus tam pura omni ex parte constitit fides, quin huc vel illuc deflexerint. Cæterum prævaluit semper Spiritus, ne eos à scopo abduceret carnis infirmitas, sed cursum suum tenerent. Quo magis quisque nostrum suspectus sibi esse debet, ne ideo purum se omni ex parte esse putet, quia in animo habet recte agere: nam sancto proposito subinde caro se admiscet, obrepuntque multa vitia & corruptelæ. Deus autem benigne nobiscum agit, ut ejusmodi vitia non imputet.

3. *Et incurvavit se super terram septem vicibus.*] Id quidem potuit facere honoris causa. Scimus enim Orientales populos longe pluribus ceremoniis deditos fuisse quam quæ apud nos sunt in usu. Mihi tamen magis probabile est, non simpliciter exhibitum fuisse fratri hunc honorem: sed Jacob Deum adorasse, partim ut gratias ageret, partim ut haberet fratrem propitium. dicitur enim septies adorasse, priusquam accederet. Ergo priusquam veniret in fratris conspectum, jam primum reverentiæ vel cultus signum dederat. Unde conjicere licet quod dixi, non homini, sed Deo tributum fuisse hunc honorem. neque tamen hoc obstat quin supplex ad fratrem accesserit, ut sua humilitate mansuefaceret ejus ferociam. Siquis objiciat, hoc modo jus primogenituræ ab eo fuisse diminutum: responsio facilis est, fidei oculis sanctum virum altius spectasse. sciebat enim benedictionis effectum in maturum tempus differri, ideoque nunc esse instar seminis sub terra putrefacti. Quamvis itaque patrimonio spolietur, & contemptibilis ad fratris pedes jaceat: quia tamen salvam primogenituram sibi manere novit, hoc occulto jure contentus, honores & divitias pro nihilo habet, neque refugit in præsentia censeri fratre inferior.

4. *Et occurrit Esau in occursum ejus.*] Quod Esau præter spem benevolus & amicus fratri occurrit, singulari Dei gratia factum est. Itaque hoc modo probavit Deus se hominum corda habere in manu, ut duritiem quoties visum est molliat, ac sævitiam mitiget: denique non secus cicuret eos ac domari solent feræ bestiæ: deinde se exaudisse preces servi sui Jacob. Quare siquando nos terrent hostium minæ, ad hanc sacram anchoram confugere discamus. Varie quidem operatur Deus, nec semper crudeles animos ad humanitatem inflectit, sed dum ebulliunt, vi sua compescit ne quid noceant: verum si ita expediet, non aliter eos nobis placabit quam hic videmus placatum Esau fuisse fratri suo Jacob. Fieri etiam potest ut sævitia intus clausa, prævaluerit temporalis humanitatis sensus. Qualiter videmus Ægyptios momento coactos fuisse ad humanitatem, quamvis nihilo meliores essent redditi: sicuti testis est quæ paulo post emergit rabies. ita credibile est malitiam Esau nunc fuisse quasi constrictam: neque id modo, sed divinitus tactum fuisse ejus animum, ut fraternum affectum indueret. Nam in reprobis quoque viget naturæ ordo à Deo sancitus, non æquabili quidem tenore, sed quatenus vincti tenentur, ne omnia cædibus misceant: idque ad generis humani conservationem valde necessarium est. Pauci enim reguntur adoptionis Spiritu ut mutuam inter se charitatem tanquam fratres sincere colant. Quod igitur sibi vicissim parcunt, nec furiose ruunt alii in aliorum perniciem, non aliunde accidit quam arcana Dei providentia, quæ ad tuendum humanum genus invigilat. Atqui Deo magis pretiosa est fidelium suorum vita, sicuti peculiari eos cura dignatur. Quare nihil mirum si in gratiam servi sui Jacob truculentum animum Esau ad mansuetudinem composuerit.

5. *Et levavit oculos.*] Narrat Moses colloquium inter fratres habitum. Sicuti autem lacrymis & amplexu testatus fuerat Esau fraternum affectum: ita minime dubium est quin de liberis gratulandi animo inquirat. Responsio Jacob tam pietatem quam modestiam spirat: nam quum respondet datam sibi esse à Deo tam copiosam sobolem, agnoscit & fatetur non ita liberos naturaliter gigni, quin semper verum sit illud, mercedem vel munus Dei esse fructum ventris. Et certe quum brutorum animalium fœcunditas Dei sit donum, quanto magis hoc in hominibus locum habet, qui creantur ad ejus imaginem. Discant igitur patres singularem Dei gratiam expendere in sua sobole ac celebrare. Modestiæ est, quod se nominat Jacob fratris sui servum. Ubi iterum memoria repetere convenit quod nuper attigi, sanctum virum in primogenitura nihil terreni commodi, vel honoris captasse, quod illi abunde sufficeret arcana Dei gratia usque ad tempus manifestationis. Ac nos quoque ejus exemplo, quamdiu in terra peregrinamur, ab ore Domini pendere decet, ne molestum sit nobis sub umbra mortis teneri nos inclusos, donec vita nostra manifestetur. Nam etsi in speciem misera est ac maledicta nostra conditio, Dominus tamen verbo suo nos benedicit: atque hoc uno nomine felices pronunciat, quia nos habet pro filiis.

6. *Et appropinquaverunt ancillæ.*] Relicta patria uxores Jacob in longinquam regionem quasi exules venerant. Nunc primo ingressu, mortis terror illis objicitur: & quum se prosternunt coram Esau, nesciunt an adorent suum carnificem. Hæc tentatio valde illis acerba fuit, ac duriter cruciavit sancti viri animum: sed ita oportuit probari ejus obedientiam, ut nobis omnibus exemplo foret. Cæterum hic nobis illustre speculum proponit Spiritus sanctus, in quo contemplemur Ecclesiæ formam qualis in mundo apparet. Etsi enim multa divini favoris signa exstant in familia Jacob, adeo tamen nulla illic est conspicua dignitas, ut coram homine profano cum indigno contemptu jaceat. Ipse quoque Jacob præclare secum agi putat si in ea terra, cujus erat hæres ac dominus, quasi precario habitare per fratrem liceat. Ergo patienter feramus si hodie quoque Ecclesiæ gloria sordido velamine obtecta, ludibrio sit impiis.

8. *Qui isti? tuane omnis turba* &c.] Non interrogat quasi prorsus ignarus, utpote qui audierat ex servis, dono sibi missos esse boves, & camelos, & asinos, ac reliquum pecus; sed ut munus sibi oblatum recuset. nam ubi aliquid nobis non placet, solemus quasi de re incognita, sciscitari. Instat tamen Jacob, nec finem rogandi facit, donec impetret ut recipiat frater. hoc enim quasi pignus erat reconciliati animi. Porro ut persuadeat fratri, testatur hoc sibi fore magni beneficii loco, si ille non recuset accipere quod datur. Neque enim libenter accipimus nisi quod certo scimus liberaliter & hilari animo nobis offerri. Quia autem fieri non potest ut ornemus ea animo, nisi quos diligimus, dicit Jacob se non aliter lætatum esse fratris conspectu, quam si Deum vel Angelum vidisset. quibus verbis significat non modo se vere amare fratrem, sed etiam in pretio habere. Sed videtur Deo facere injuriam, quem reprobo homini comparat. deinde videtur mentiri: quia si data fuisset optio, nihil magis optasset quam vitare fratris occursum. Utriusque nodi facilis est solutio.

lutio. trita Hebræis est loquendi forma, Divinum vocare quicquid excellit. Et certe Esau sic mutatus, non obscura erat gratiæ Dei imago: ut merito dixerit Jacob in illa amica & fraterna receptione se perinde exhilaratum acsi Deum vel Angelum vidisset, hoc est, acsi Deus signum aliquod dedisset suæ præsentiæ. Nec vero ficte loquitur, vel aliud simulat quam habet in animo. Ipse enim omni odio vacuus & purus, in præcipuis votis habebat, quibuscunque posset officiis erga fratrem defungi, modo vicissim ille fratrem se præstaret.

10. *Accipe munus meum à manu mea.*] Potest nomen hoc tam passive quam active sumi. Si active accipias, sensus erit, Accipe munus quo meam erga te benevolentiam testari volui. Si passive exponas, ad Deum referetur; acsi dixisset Jacob, Quæ Dominus mihi per gratiam suam contulit, ego tecum liberaliter communico, ut divinæ quam percepi benedictionis mecum aliqua ex parte sis consors. Cæterum ut in voce non insistamus, continuò post clare profitetur Jacob, quicquid possidet, non esse fructum laboris sui vel industriæ, sed acceptum se referre gratiæ Dei. & hac ratione fratrem adducere conatur ad recipiendum munus: acsi dixisset, Dominus eam in me copiam effudit, cujus pars aliqua sine meo damno adeo exuberet. Quanquam autem præsentis circumstantiæ intuitu sic loquitur Jacob, est tamen ingenua confessio, quæ celebrat Dei gratiam. Personant quidem eadem fere verba in omnium linguis: sed pauci sunt qui vere adscribant Deo quod habent: sacrificat enim major pars suæ industriæ. Vix centesimus quisque persuasum habet, fluere quicquid est bonorum ex gratuito favore Dei: & tamen natura hic nobis insculptus est sensus, sed eum ingratitudine nostra delemus. Supra visum est quam laboriosa fuisset vita Jacob: tamen perpessus ingentes molestias, solam Dei misericordiam celebrat.

12. *Proficiscamur.*] Quanquam Esau ad benevolentiam propensus est, diffidit tamen Jacob: non quod timeat insidias, vel quod putet sub amicitiæ prætextu latere perfidiam: sed ut præcaveat novas offensas. superbus enim & ferox homo rursus levibus de causis exulcerari poterat. Quanquam autem non defuit sancto viro justa ratio timendi, non audeo tamen negare quin modum excesserit ejus anxietas. Suspecta illi erat liberalitas Esau: sed cur non sentit Deum stare medium, quem jam clara certaque experientia pro sua salute excubare didicerat? Unde enim tam incredibilis mutatio animi in Esau, nisi quod divinitus ex lupo conversus fuerat in ovem? Discamus igitur hoc exemplo curas nostras frenare: ne ubi Deus nobis prospexit, trepidemus quasi in rebus dubiis.

13. *Dominus meus novit.*] Vera quidem sunt quæ excusandi causa obtendit Jacob, non tamen sine mendacio hos colores inducit: nisi forte quia nolebat gravis ac molestus esse fratri. Sed quum alio postea convertat iter, apparet aliud finxisse quam habebat in animo. Dicit se trahere multa impedimenta, ideo fratrem jubet præcedere. *Ego*, inquit, *ducam me ad pedem puerorum.* hoc est, lente progrediar, quoad feret puerorum incessus: ita commode subsequar, donec ad te perveniam in Seir. His verbis promittit quod facturus non erat. nam relicto fratre, in diversum locum profectus est. Atqui Deo magis pretiosa est veritas, quam ut nobis permittat etiam sine noxa mentiri, vel fallere. Ideo cavendum est, ubi timor aliquis periculi mentes nostras occupat, ne ad hæc effugia declinent.

17. *Et Jahacob profectus est in Succoth.*] In voce Succoth Moses paulo post prolepsin esse ostendit. Credibile autem est Jacob illic per aliquot dies quievisse, ut familiam & gregem à longæ viæ lassitudine reficeret. nam ad eum usque locum nulla contigerat tranquilla statio. Et ideo tabernacula vocavit locum illum, quia nusquam hactenus pedem figere ausus fuerat. Quamvis enim pluribus aliis locis fixerit tabernacula, in hoc tamen loco divinæ gratiæ memoriam signavit, quod nunc demum in aliquo hospitio manere datum esset. Quia autem habitationi non erat commodus locus, ultra perrexit Jacob, donec veniret in Sichem. Jam quum urbs recens haberet nomen à filio Hemor, pristina etiam appellatione notatur. nam ego interpretibus subscribo, qui Salem proprium nomen esse putant. Quanquam non contendo si quis diversam sententiam malit sequi, Jacob incolumem venisse in Sichem. Cæterum utcunque vocata fuerit hæc urbs Salem, notandum tamen est, aliam fuisse ab ea quæ deinde Hierosolyma dicta est: sicuti etiam urbes duæ, Succoth vocatæ sunt. Quod ad rem spectat, videtur absurda fuisse emptio, cujus meminit Moses. Nam Abraham nihil tota vita aliud emere voluit quam sepulchrum: & Isaac filius, neglecto præsenti usu agrorum, paterno illo jure contentus fuit. nam & hac lege Deus ipsos constituerat terræ hæredes ac dominos, ut peregrini essent usque ad mortem. Perperam igitur facere videtur Jacob, quod non expectans maturum tempus, agrum pecunia sibi comparat. Respondeo, non exprimi à Mose quæ lectoribus sponte in mentem venire debent. Certe ex pretio colligere promptum est quam non fuerit cupidus sanctus vir. Expendit centum nummos: an latifundia sibi acquirere tam exigua pecunia potuit, ac non potius angulum aliquem, ubi sine molestia degeret? Adde quod diserte narrat Moses, partem illam emisse ubi tetenderat è regione urbis. Ergo neque prata, neque vites, neque terram arabilem possedit. Sed quum ei domicilium non concederent indigenæ prope urbem, placavit eos, pacemque redemit exiguo pretio. Hæc eum necessitas facile excusat, ne dicere quis possit, ab hominibus emisse quod ex gratuito Dei dono sperandum erat: vel quum promissum terræ dominium spe amplecti deberet, ad fruitionem nimis festinasse.

20. *Et statuit ibi altare.*] Locum adeptus Jacob in quo familiam alere posset, solennem erexit Dei cultum: sicuti de Abraham & Isaac supra testatus est Moses. Nam etsi ubique locorum precibus & aliis exercitiis ad purum Dei cultum intenti erant, non tamen ab illis neglecta fuit externa pietatis confessio, ubi Dominus stationem aliquam, in qua manerent, eis concessit. Nam (quemadmodum alibi monui) quoties legimus extructum fuisse altare, finem & usum spectare decet: nempe ut victimas offerrent, & puro ritu invocarent nomen Dei: ut palam hoc modo testata esset eorum religio ac fides. Hoc ideo dico ne quis putet temere ipsos lusisse in Dei cultu. curæ enim illis fuit suas actiones ad regulam divinitus præscriptam dirigere, quæ illis à Noë & Sem per manus tradita fuerat. Quare sub altari per synecdochen intelligant lectores externum pietatis testimonium. Porro hinc optime perspicitur quantum divini cultus studium viguerit in sancto viro, quod variis molestiis fractus, non tamen altaris obliviscitur. Nec privatim solum arcano mentis sensu Deum colit: sed in ceremoniis utilibus & à Deo mandatis se exercet. Sciebat enim adminiculis egere homines, quamdiu in carne agunt, nec abs re instituta fuisse sacrificia. Aliud etiam propositum habuit, ut tota familia eodem fidei sensu Deum coleret. Pium enim patremfamilias sedulo curare decuit, ne profanam haberet domum, sed potius ut illic Deus tanquam in sanctuario regnaret. Adde quod quum regionis illius incolæ ad multas superstitiones delapsi, verum Dei cultum corrumperent, sese ab eis discernere voluit Jacob. Erant certe Sichimitis, & aliis vicinis gentibus sua altaria. Quod ergo Jacob distinctam rationem domi instituit, ita testatur se peculiarem habere Deum, nec

degenerem esse à sanctis Patribus, à quibus profecta erat integra genuinaque religio. Non carebat hoc invidia, quod Sichimitæ & reliqui indigenæ se contemni ferebant: sed quidvis potius sanctus vir eligendum duxit, quam ut se idololatris misceret.

21. *Et vocavit illud, Fortis Deus Israel.*] Videtur altari parum congruere nomen, quod perinde sonat acsi lapidum vel cæspitum congeries visibilis foret Dei statua. Sed alia mens sancti viri fuit. Nam quia altare [illegible] erat, ac pignus visionum omnium, ac promissionum Dei, hoc titulo ipsum ornat, in hunc finem, ut quoties altare inspexerit, Dei recordetur. Eundem sensum habuit illa Mosis epigraphe, Dominus auxilium meum: item qua Ezechiel novam Hierosolymam insignit, Dominus ibi. Et quidem in istis loquendi formis impropria est translatio, sed quæ ratione non caret. Nam sicuti externis symbolis stulte & perperam affigunt Deum superstitiosi homines, & quasi ex cælesti solio detrahunt, ut subjectum habeant crassis suis figmentis: ita pie & rite fideles à terrenis signis in cælum conscendunt. Hæc summa est, quod testari voluit Jacob non alium se Deum colere, nisi certis oraculis patefactum, ut discernere eum tuto posset ab omnibus idolis. Atque hæc nobis modestia servanda est, ne de mysteriis & gloria Domini secure loquamur; sed ex fidei sensu, quatenus scilicet ex verbo suo nobis cognitus est. Adde quod posteros suos respexit Jacob. nam quia illi Dominus hac lege apparuerat, ut fœdus salutis apud ipsum deponeret, monimentum reliquit, unde post ejus mortem discerent nepotes religionem suam non ex tenebricoso puteo & obscuro, vel ex turbida lacuna, sed ex liquido puroque fonte fluxisse, acsi oracula & visiones quibus edoctus fuerat, altari insculperet.

Caput XXXIV.

ET egressa est Dinah filia Leah, quam pepererat ipsi Jahacob, ut videret filias regionis.
2. Et vidit eam Sechem filius Hamor Hiuvæi principis terræ, & tulit eam, & concubuit cum ea, & humiliavit eam.
3. Et adhæsit anima ejus ipsi Dinah filiæ Jahacob, & dilexit puellam: & loquutus est ad cor puellæ.
4. Et dixit Sechem ad Hamor patrem suum, dicendo, Cape mihi puellam hanc in uxorem.
5. Audivit autem Jahacob quod violasset Dinah filiam suam: & filii ejus erant cum pecudibus ejus in agro, & siluit Jahacob donec venirent ipsi.
6. Egressus est autem Hamor pater Sechem ad Jahacob, ut loqueretur cum eo.
7. Porro filii Jahacob venerunt de agro: *qui* quum audierunt ipsi, dolore affecti sunt viri, iratique sunt valde: quia flagitium designasset in Israël, ut coiret cum filia Jahacob. & sic non fiet.
8. Et loquutus est Hamor cum eis, dicendo, Sechem filii mei complacuit anima in filia vestra: date quæso eam illi in uxorem.
9. Et affinitatem contrahite nobiscum: filias vestras dabitis nobis, & filias nostras accipietis vobis.
10. Et nobiscum habitabitis, & terra erit coram vobis, habitate, & negotiamini in ea, & possessiones acquirite in ea.
11. Adhæc dixit Sechem ad patrem ejus, & ad fratres ejus, Inveniam gratiam in oculis vestris: & quod dixeritis mihi, dabo.
12. Augete mihi valde dotem, & donum: & dabo quemadmodum dixeritis mihi, & date mihi puellam in uxorem.
13. Et responderunt filii Jahacob ad Sechem & Hamor patrem ejus in dolo, & loquuti sunt, (quia violaverat Dinah sororem suam)
14. Et dixerunt ad eos, Non possumus facere hoc, ut demus sororem nostram viro cui est præputium: quia opprobrium esset nobis.
15. Veruntamen in hoc acquiescemus vobis, si fueritis sicut nos, ut circumcidatur in vobis omnis masculus.
16. Et dabimus filias nostras vobis, & filias vestras capiemus nobis: & habitabimus vobiscum, & erimus in populum unum.
17. Quod si non obedieritis nobis, ut circumcidamini: capiemus filiam nostram, & recedemus.
18. Et placuerunt verba eorum in oculis Hamor, & in oculis Sechem filii Hamor.
19. Nec tardavit juvenis ad perficiendum negotium, quia complacuerat ei in filia Jahacob: & ipse erat honorabilis præ tota domo patris sui.
20. Et venit Hamor & Sechem filius ejus ad portam civitatis suæ, & loquuti sunt ad viros civitatis suæ, dicendo,
21. Viri isti pacati sunt nobiscum, & habitabunt in terra, & negotiabuntur in ea (& terra, ecce, lata est spatiis ante eos) filias eorum accipiemus nobis in uxores, & filias nostras dabimus eis.
22. Veruntamen in hoc acquiescent nobis viri, ut habitent nobiscum, ut sint populus unus, quando circumcisus erit in nobis omnis masculus, quemadmodum ipsi sunt circumcisi.
23. Greges eorum, & substantia eorum, & omnia jumenta eorum, nonne nostra erunt? tantum acquiescamus eis, & habitabunt nobiscum.

24. Et

24. Et assensi sunt Hamor & Sechem filio ejus omnes qui egrediebantur per portam civitatis ejus: & circumciderunt se omnis masculus, omnes egredientes per portam civitatis ejus.

25. Et fuit in die tertia, quum essent ipsi dolore affecti, acceperunt duo filii Jahacob Simhon & Levi fratres Dinah, quisque gladium suum, & venerunt ad civitatem confidenter, & occiderunt omnem masculum.

26. Et Hamor & Sechem filium ejus occiderunt acie gladii, & tulerunt Dinah è domo Sechem, & egressi sunt.

27. Filii Jahacob progressi sunt super occisos, & prædati sunt urbem, quia violaverant sororem suam.

28. Pecudes eorum, & boves eorum, & asinos eorum, & quæ erant in urbe, & quæ in agro, acceperunt.

29. Et omnem substantiam eorum, & omnes parvulos eorum, & uxores eorum captivas duxerunt & prædati sunt, & omnia quæ erant in domo.

30. Et dixit Jahacob ad Simhon & ad Levi, Turbastis me, ut fœtere feceritis me habitatoribus terræ, Chenaanæo, & Perizzæo: & ego paucos mecum habeo, & congregabunt se adversum me, & percutient me, & disperdar ego & domus mea.

31. At dixerunt, Numquid ut cum meretrice aget cum sorore nostra?

1. *Et egressa est Dinah.*] Continet hoc caput durum certamen, quo rursum Deus servum suum exercuit. Quam pretiosa ei fuerit castitas filiæ, ex totius vitæ probitate conjicere promptum est. Quum ergo violatam audit, plusquam acerbum doloris vulnus hoc dedecus infligit ejus animo. atqui paulo post triplicatur dolor, quum filios ulciscendi cupidine facinus nefandum aggressos esse audit. Sed singula ordine suo expendamus. Rapitur Dina ad stuprum, quod relicta patris domo, liberius vagata est quam oportuit. Debuerat quieta manere domi, sicuti & Apostolus præcipit, & natura ipsa dictat. nam in puellas etiam competit virtus illa, quam vulgare proverbium mulieribus tribuit, ut sint οἰκουροὶ, vel domus custodes. Docentur ergo patresfamilias sub arcta disciplina filias suas tenere, si eas ab omni probro immunes habere cupiant: nam si inanis curiositas tam graviter punita fuit in filia sancti Jacob, non minus hodie periculi infirmis virginibus impendet, si in cœtus publicos audacius & cupidius prodeant, & in se provocent juvenum libidinem. Neque enim dubium est quin flagitii culpam ex parte in ipsam Dinam rejiciat Moses, quum dicit egressam esse ut videret filias regionis, quæ debebat sub matris oculis in tabernaculo latere.

3. *Et adhæsit anima ejus ipsi Dinah.*] Significat Moses, non ita abreptum fuisse ad stuprum, ut ea semel abusus Sichem contempserit: quod vulgaribus scortis accidere solet. Dilexit enim eam uxoris loco: ac ne circumcidi quidem renuit, ut eam haberet in uxorem: sed prævaluerat libidinis fervor, ut dedecus illi prius inferret. Quamvis ergo liberali & honesto amore Dinam complexus sit, in illa tamen intemperie jam graviter peccaverat. Loqui dicitur Sichem ad cor puellæ, hoc est, comiter eam affari, ut blanditiis ad se alliciat: onde sequitur, invitæ & repugnanti vim fuisse allatam.

4. *Et dixit Sechem ad Hamor.*] Clarius hoc loco exprimitur, Sichem optasse Dinam sibi uxorem: non ergo tam effrenis fuit ejus libido, ut stupratam ludibrio haberet. Ostenditur præterea laudabilis modestia, quum patri imperium defert. neque enim suo ipse arbitrio aggreditur quicquam de conjugio pacisci, sed auctoritati patris hoc permittit. Etsi enim præcipiti libidinis ardore turpiter exciderat, nunc tamen ad seipsum rediens, ductum naturæ sequitur. Quo magis sibi juvenes cavere debent ne in lubrica ætate, carnis lascivia eos ad multa flagitia impellat. Plus enim hodie licentiæ passim grassatur, ut nulla moderatio à turpitudine juvenes arceat. Cæterum quum Sichem natura duce & magistra, patrem conjugii sui auctorem esse velit, hinc colligimus jus istud quod habent parentes in filios, esse inviolabile: ut qui id labefactare conantur, cælum terræ misceant. Quare quum Papa in honorem conjugii sacrum illud naturæ vinculum abrumpere ausus sit, satis superque valebit unus hic judex scortator Sichem ad barbariem illam damnandam.

5. *Et Jahacob audivit.*] Inserit versum unum Moses de tacito mœrore Jacob. Scimus eos qui contumeliis assueti non sunt, longe gravius affici si quid probri contingat. Ergo vir cordatus quo magis studuerat domum habere puram omni macula, castam & bene moratam, eo magis vulneratur. Sed quia solus est domi, dissimulat, & intus dolorem suum absorbet, donec redeant filii ex agro. Porro his verbis non intelligit Moses, Jacob vindictam distulisse usque ad illorum reditum: sed quia solus erat, consilio & solatio destitutus, quasi exanimem jacuisse. Sensus ergo est, ingenti dolore fuisse oppressum, ut etiam obmutuerit. Polluendi verbo docet Moses quænam vera sit hominum mundities, dum scilicet castitas sancte colitur, & quisque vas suum in honore possidet. Quisquis autem corpus suum ad scortationem prostituit, fœde se conspurcat. Quod si polluta dicitur fuisse Dina, cui stuprum per vim intulerat Sichem, quid de voluntariis adulteris & scortatoribus dicendum?

7. *Et filii Jahacob venerunt de agro.*] Incipit narrare Moses tragicum hujus historiæ eventum. Scelerate quidem & impie Sichem egerat: sed hoc longe atrocius & magis nefarium, quod filii Jacob, ut se ulciscantur de privato unius hominis delicto, totum populum trucidant. Levitatem certe & protervium juvenis unius minime decebat tot hominum cæde crudeliter sarcire. Deinde quis ipsos judices constituerat, ut audeant suis manibus injuriæ sibi illatæ vindictam exequi? Accessit etiam perfidia, quod sub fœderis prætextu ad patrandum tam immane facinus progressi sunt. In Jacob porro mirabilis tolerantiæ exemplum describitur, qui tot malis afflictus non succubuit. Sed in primis reputanda nobis est Dei misericordia, qua factum est ut fœdus gratiæ maneret in posteris Jacob. Quid enim minus consentaneum, quam ut toto mundo posthabito, pauci homines, in quibus regnat tam belluinus furor cum implacabili malitia, in Dei populo & filiis censeantur? Videmus certe per ipsos non stetisse quominus à Dei regno prorsus desciverint. Unde apparet favorem quo dignatus est ipsos Dominus, gratuitum fuisse, nec fundatum in eorum meritis. Eadem quoque indulgentia nobiscum agi necesse est, qui subinde effluimus, nisi peccatis nostris Deus ignoscat. Est quidem justa offensionis ratio in filiis Jacob: quia non solum privata sua ignominia tanguntur, sed eos excruciat sceleris indignitas, quod ex domo Jacob, quasi ex Dei sanctuario, tracta fuerit soror ad stuprum. Nam hoc præcipue urgent, quod in electo

& sancto

& sancto populo tale dedecus admitti nefas fuerit: sed ipsi odio peccati unius ad plura & minus toleranda scelera furiose prosiliont. Cavendum ergo est ne postquam in damnandis aliorum delictis severi fuerimus judices, inconsiderate ruamus. præcipue vero à violentis remediis abstinendum est, quæ malum, quod corrigere cupimus, exuperant. *Et sic non fiet.* Communiter vertunt interpretes, Non sic fieri decet: sed aptius, meo judicio, refertur hoc ad filios Jacob, quod statuerint apud se hanc injuriam minime ferendam. Atqui perperam exigendæ vindictæ jus sibi rapiunt: cur non potius expendunt, Deus qui in fidem præsidiumque suum nos recepit, injuriam hanc non patietur inultam: nostrum interea est silere, ac pœnam, quæ in manu nostra posita non est, permittere ejus arbitrio. Hinc discamus alienis peccatis ita irasci, ne quid tamen præter officium nostrum tentemus.

8. *Loquutus est Hemor.*] Quanquam juste excanduerant filii Jacob, debuit tamen hac tanta comitate Hemor placari eorum indignatio, vel saltem aliquatenus mitigari. Quod si filios Jacob ipsi Sichem reconciliare non potuit humanitas patris Hemor, ipse quidem senex dignus erat quem benigne exciperent. Videmus quam æquas conditiones offerat: ipse urbis princeps erat, filii Jacob inquilini. Ergo plusquam truces animos fuisse oportet, qui ad lenitatem flexi non sunt. Adde quod supplex deprecatio ipsius Sichem hoc merebatur, ut fervido ejus amori veniam darent. Quod ergo implacabiles manent, signum est valde crudelis superbiæ. Quid hostibus suis facturi erant, siqui ex professo eos læsissent: quando ad ejus preces qui cæco amore deceptus, incontinentiæ errore, non maligno consilio ipsos læsit, non flectuntur?

13. *Et responderunt filii Jahacob.*] Initium perfidiæ narratur. nam quum rabie magis quam ira accensi, in totam urbem grassari vellent, & contra tantum populum viribus essent impares, excogitant novam fraudem, ut vulneribus debiles repente adoriantur. Itaque quum miseris Sichimitis nullus vigor ad resistendum suppeteret, trucidatio fuit magis quam cædes: quod sceleris atrocitatem in filiis Jacob amplificat, quibus nihil pensi est, modo rabiem suam expleant. Excusant, quod quum segregati sint à reliquis gentibus, uxores ex suo genere incircumcisis dare non liceat. Quod quidem verum erat, si ex animo loquuti forent: atqui falso obtendunt sacrum Dei nomen: imo duplex ejus profanatio bis sacrilegos esse ostendit. Neque enim illis curæ est Circumcisio: sed in hoc unum intenti sunt, quomodo miseros homines imbelles opprimant. Deinde signum perperam divellunt à sua veritate, acsi quis deposito præputio, repente in Ecclesiam Dei transeat. Atque hoc modo spirituale vitæ symbolum polluunt, dum ad ejus societatem promiscue & sine delectu admittunt homines extraneos. Quia tamen probabilem colorem habet eorum simulatio, notandum est quod dicunt, probrosum sibi fore si viro non circumciso dederint sororem suam. Hoc quoque verum est, si quidem auctores haberet idoneos. nam quia Dei insigne in carne sua gestabant, nefas illis fuit cum incredulis conjugia contrahere. Sic & hodie nos à profanis separat Baptismus noster, ut infamiæ notam sibi accersat quisquis se cum illis miscet.

18. *Et placuerunt verba.*] Prosequitur historiam Moses, donec ad Sichimitarum cædem veniat. Quod tam facilem se præbuit Hemor, non dubium est quin huc precibus filii inductus fuerit. Unde apparet nimia boni senis indulgentia. debuerat initio severe corrigere filii delictum: non modo tegit quantum potest, sed quibuslibet ejus votis obsequitur. Laude quidem digna fuisset hæc moderatio & æquitas, si æquum postulasset filius: nunc vero quod in filii gratiam senex incognitam religionem suscipit, sibique vulnus in carne sua patitur infligi, à stultitia excusari non potest. Dicitur juvenis non tardasse, quia vehementer amabat puellam. & dignitate pollebat inter suos cives: quia propter honorem principatus facile obtinuit quod volebat. Nihil enim profuisset fervor ille amoris, nisi ad manum fuisset facultas conficiendi negotii.

21. *Viri isti pacifici.*] Rationem agendi describit Moses, qua persuasi fuerunt Sichimitæ ad recipiendas leges quas imposuerant filii Jacob. Difficile fuit adduci totum populum ut paucis hominibus exteris in re maxima se subjicerent. Scimus enim quantopere displiceat religionis mutatio: sed ab utili ratiocinantur Hemor & Sichem. atque hæc est naturalis rhetorica. Quamvis enim magis plausibilis sit honestas, friget tamen ut plurimum in suasionibus. Utilitas autem apud vulgus quidvis fere impetrat: quia major pars quod sibi expedire putat, cupide sectatur. Secundum hoc consilium, Hemor & Sichem laudant à probitate & tranquillis moribus domum Jacob, ut statuant Sichimitæ utile sibi esse tales recipere hospites. Addunt terram satis amplam esse, ut nulla prioribus incolis jactura timenda sit. Reliquas deinde commoditates colligunt: interea privatam causam astute subticent. Unde sequitur, omnes istos prætextus fallaces esse. Sed hic nimium vulgaris est morbus, ut primarii homines, qui auctoritate pollent, dum ad rationes suas domesticas omnia referunt, simulent tamen se in commune prospicere, & publicæ utilitatis studium obtendant. Et quidem optimos fuisse totius populi credibile est, ac singulari virtute præditos, de quibus hic fit sermo. Principem enim Sichimitæ sibi delegerant Hemor, ut qui eximiis dotibus præstaret. Videmus tamen ut rectitudinis specie mentiantur ac fallant. Unde etiam perspicitur, hypocrisin ita penitus infixam esse humanis ingeniis, ut miraculum sit purum ab ea & vacuum quempiam reperiri, præsertim ubi privatum commodum agitur. Hoc exemplo discant qui præsunt, sinceritatem in publicis consiliis sine obliquo sui respectu colere. Vicissim temperent sibi populi, ne suæ utilitati nimium inhient: quia subinde continget eos vana specie inescari, non secus ac hamo pisces. Nam ut cæcus est amor nostri, sine judicio ad spem lucri trahimur. Et Dominus etiam pravam hanc cupiditatem, ad quam nos plus æquo propensos esse videt, juste castigat, dum fucum nobis fieri sinit. Dicit Moses sermonem habitum in porta urbis, ubi tunc haberi solebant publici conventus, & exerceri judicia.

24. *Et assensi sunt Hamor & Sechem filio ejus.*] In speciem hic assensus modestiæ & humanitati adscribi posset. Nam quod comiter obtemperant suis Principibus, & benigne hospites admittunt ad jus æquum civitatis: in utroque & modestos & humanos se præbent. Verum si reputamus quid valuerit circumcisio, facile patebit ipsos sibi & propriæ utilitati fuisse nimis addictos. Sciunt novo sacramento se traduci ad diversum Dei cultum. Nondum edocti erant ablutiones & sacrificia, quibus tota vita assueverant, esse inutiles nugas. Ergo tam secure mutata religio crassum in ipsis Dei contemptum prodit. Nunquam enim superstitiones suas tam subito abjicerent qui serio Deum colunt, nisi sana doctrina & rationibus convicti. Mala igitur conscientia Sichimitæ, & spe lucri excæcati, tanquam semibestiæ ad ignotum Deum transeunt. Lustrate insulas (inquit Propheta) sitne aliqua gens quæ deserat suos deos, qui tamen non sunt dii. Hoc Sichimæ factum est, quum nullum in receptis superstitionibus ostensum fuisset vitium. Quare non est quod miretur quispiam si levitatem illam sequutus est tristis exitus. Quanquam non ideo excusabiles sunt Simeon & Levi, dum sævitiæ suæ indulgent: imo in eo magis detestabilis apparet eorum impietas, quod non tantum

contra

contra homines petulanter ruunt, sed quodammodo insultant sacro Dei fœderi, de quo tamen unice gloriabantur. Certe ut ipsis hominibus non parcerent, sola tamen hæc reverentia cohibere debuit ipsorum ferociam, dum reputarent unde Sichimitis debilitas.

25. *Simeon & Levi fratres Dinah.*] Quia die tertio Moses editam fuisse stragem dicit, putant Hebræi tunc ingravescere vulneris dolorem. Probatio tamen non satis firma est: nec vero in eo multum est momenti. Quanquam autem duos tantum cædis auctores Moses nominat, mihi tamen non est verisimile, ipsos venisse solos, sed fuisse duces turmæ. Habebat enim Jacob amplam familiam. & fieri potest ut aliquos etiam è fratribus asciverint: quia tamen eorum consilio & ductu res gesta est, illis tribuitur, sicuti à Scipione dicitur Carthago deleta. Vocat etiam Moses ipsos fratres Dinæ, quia uterini erant. Supra vidimus Dinam fuisse filiam Leæ: quare Simeon & Levi quorum germana ab utroque parente erat soror, ob violatam ejus pudicitiam magis exardent. Ergo non tam commune sancti & electi generis probrum ipsos impulit (ut falso nuper jactabant) quam peculiaris ignominia. Cæterum nullus est lectorum qui non per se agnoscat quam immane & execrandum fuerit hoc facinus. Unus tantum peccaverat: injuriam pluribus beneficiis pensare studuit: non satiatur crudelitas Simeon & Levi, nisi totius urbis excidio: & sub prætextu fœderis, contra amicos & hospites in media pace moliuntur quod in professo bello contra hostes non esset ferendum. Hinc perspicimus quam clementer egerit Deus cum populo illo, dum ex posteris hominis sanguinarii, adeoque scelesti latronis, Sacerdotes sibi constituit. Eant nunc Judæi & nobili sua origine superbiant. Atqui pluribus documentis gratuitam suam misericordiam asseruit Dominus, quam ut eam obscuret maligna hominum ingratitudo. Hinc vero agnoscimus Mosen non loquutum ex sensu carnis, sed organum esse Spiritus sancti, cælestisque Judicis præconem. nam quum Levita esset, adeo generi suo non parcit, ut patrem suæ tribus perpetua infamia notare non dubitet. Nec dubium est quin Dominus consulto impuris & profanis hominibus os obstruere voluerit. Sicuti Lucianici homines fatentur Mosen summum fuisse virum, raræque præstantiæ: sed qui sibi magni populi imperium astu & vafritie comparaverit. quasi vero homo acutus & perspicax non agnoverit ex hoc uno scelere plurimum decedere honori sui generis. Verum nihil aliud habuit propositum quam Dei bonitatem erga populum suum extollere: nihil vero minus captasse quam ut dominaretur. inde clarius liquet, quod sacerdotii munus alio transferens, filios suos tantum ministros esse jussit. Quantum ad Sichimitas spectat, licet coram Deo non essent innoxii, utpote qui sua commoda religioni prætulerant, quam putabant esse legitimam: Dominus tamen non pro eorum delicto tam atrociter eos puniri voluit: sed immane exemplum edi passus est propter unius puellæ raptum, ut seculis omnibus testatum faceret quantopere exosas habeat libidines. Adde quod quum à Principe civitatis orta esset iniquitas, jure ad totum corpus populi extenditur pœna. Nam quum Deus malis & vitiosis Principibus nunquam nisi justo judicio imperium tradat, nihil mirum si illi dum peccant, subditos eodem secum reatu involvunt. Cæterum hoc exemplo discamus, sicubi impune grassantur scortationes, Deum tandem eo graviores pœnas sumpturum. Nam si unius puellæ stuprum horribili totius urbis strage ultus est, non dormiet nec cessabit, si vulgo populus unus scortandi licentiam sibi permittat, & ultro citroque alii ad aliorum nequitiam conniveant. improbe quidem filii Jacob: sed notandum est divinitus scortationem hoc modo fuisse damnatam.

27. *Filii Jahacob progressi sunt.*] Ostendit Moses non contentos simplici vindicta simul convolasse ad prædam. Quod ad verba spectat, dicuntur progressi esse super mortuos, vel quod per stragem cadaverum iter sibi fecerint, vel quod ultra cædem se proripuerint ad prædam. Utrovis modo accipias, docet Moses non fuisse satiatos priori scelere, nisi cumulum hunc adderent. Esto, in fundendo sanguine iracundia cæci fuerint, quo tamen jure urbem diripiunt? hoc certe iracundiæ non potest adscribi. Sed hi scilicet humanæ intemperantiæ ordinarii sunt fructus, ut qui sibi in uno scelere patrando frenum laxaverit, in aliud mox prorumpat. ita filii Jacob ex homicidis fiunt etiam prædones, & ad crudelitatem accedit avaritiæ cumulus. Quo magis sollicitam operam dare convenit cupiditatibus nostris frenandis, ne altera sit alterius flabellum, ut demum ex mutua inflammatione horribile emergat incendium. præsertim vero ab armata violentia cavendum, quæ secum trahit multos perversos & feros impetus. Dicit Moses hoc fecisse filios Jacob, quia sororem suam polluerant Sichimitæ. atqui tota urbs minime conscia fuerat: sed tantum notat Moses qualiter affecti fuerint cædis auctores. Tametsi enim videri volunt justi injuriæ vindices, non tamen respiciunt quid sibi liceat, nec pravis affectibus domandis animum intendunt: ita nullus est peccandi modus. Si quis malit sublimius accipere, ad Dei judicium referri potest loquutio, quod tota urbs scelere devincta sit, quia Principis libidini nemo se opposuerat. forte etiam multi consenserant, quod de injusta hospitum contumelia non valde essent solliciti. Prior tamen sensus mihi magis arridet.

30. *Et dixit Jahacob.*] Declarat Moses damnatum fuisse facinus à sancto viro, ne quis eum consilii participem fuisse putet. Expostulat autem cum filiis, quod ipsum apud terræ incolas fœtere fecerint, hoc est, tam odiosum reddiderint ut nemo ferre queat: quod si inter se conspirent vicinæ gentes, se imparem fore ad resistendum, quum exigua sit præditus hominum manu præ tanto numero. Diserte etiam Chananæos & Pherezæos nominat, qui nulla injuria lacessiti, jam natura plus satis ad nocendum erant proclives. Sed præpostere facere videtur Jacob, quod neglecta Dei offensa, proprium tantum discrimen spectat. cur non potius eorum crudelitati irascitur? cur non offenditur perfidia? cur rapacitatem non exprobrat? Sed probabile est, quum adhuc attonitos recenti scelere videret, ad eorum captum verba accommodasse. Agit enim tanquam queritur se potius ab illis occisum quam Sichimitas. Scimus enim raro & vix trahi homines ad pœnitentiam, nisi pœnæ metu: præsertim ubi ad fucandum delictum suppetit speciosus aliquis color. Deinde nescimus an Moses ex longa castigatione partem hanc excerpserit, ut intelligerent lectores tam vesanum fuisse furorem Simeonis & Levi, ut ad suum totiusque familiæ exitium magis quam brutæ pecudes obstupeant. nam hoc clare perspicitur in eorum responso, quod non modo barbaram feritatem spirat, sed ostendit eos nihil sentire. Barbaries est, quod excusant ob unius hominis noxam totum populum à se occisum, & urbem direptam: deinde quod tam præcise & contumaciter patri respondent: tertio quod vindictam temere sumptam, obstinate defendunt. Sed prodigiosus est stupor, quod præsenti sua, parentum & uxorum, sobolisque morte non tanguntur. Ita docemur quantopere homines dementet iræ intemperies. Monemur etiam nequaquam sufficere, ubi crimen parti adversæ objicere licet: sed videndum semper esse quatenus progredi nobis liceat.

CAPUT XXXV.

CAPUT XXXV.

Dixit autem Deus ad Jahacob, Surge, ascende in Bethel, & mane ibi: & fac ibi altare Deo qui visus est tibi dum fugeres à facie Esau fratris tui.

2. Et dixit Jahacob familiæ suæ, & omnibus qui erant secum, Removete deos alienos qui sunt in medio vestri, & mundate vos, vestimentaque vestra mundate.

3. Et surgamus, & ascendamus in Bethel, & faciam illic altare Deo, qui exaudivit me in die angustiæ meæ, & fuit mecum in via qua ambulavi.

4. Dederunt ergo ipsi Jahacob omnes deos alienos qui erant in manu sua, & inaures quæ erant in auribus suis, & abscondit eos Jahacob subter quercum quæ erat apud Sechem.

5. Tunc profecti sunt: & fuit terror Dei super urbes quæ erant in circuitibus eorum, & non persequuti sunt filios Jahacob.

6. Et venit Jahacob in Luz, quæ est in terra Chenaan, hæc est Bethel, ipse & omnis populus qui erat cum eo.

7. Et ædificavit ibi altare, & vocavit locum El Bethel: quia apparuerant ei Angeli dum fugeret à facie fratris sui.

8. Mortua est autem Deborah nutrix Ribcah, & sepulta est super Bethel sub quercu: & vocavit nomen ejus Allon Bachuth.

9. Porro visus fuerat Deus ipsi Jahacob adhuc, dum veniret ipse de Padan Aram, & benedixerat ei.

10. Atque dixerat ei Deus, Nomen tuum est Jahacob: non vocabitur nomen tuum ultra Jahacob, sed Israël erit nomen tuum: & vocavit nomen ejus Israël.

11. Et dixit ei Deus, Ego sum Deus omnipotens, cresce, & multiplicare: gens, & cœtus gentium erit ex te, & reges è lumbis tuis egredientur.

12. Et terram quam dedi Abraham & Ishac, tibi dabo, & semini tuo post te dabo terram *istam*.

13. Et ascendit ab eo Deus è loco in quo loquutus est cum eo.

14. Tunc statuit Jahacob statuam in loco in quo loquutus est cum eo, statuam lapideam: & libavit super illam libamen, & effudit super illam oleum.

15. Et vocavit Jahacob nomen loci in quo loquutus est cum ipso Deus, Bethel.

16. Profecti vero sunt de Bethel: erat autem adhuc ferme milliare terræ ad veniendum in Ephrath, & peperit Rachel, & difficultatem passa est dum pareret.

17. Fuit autem, ea difficultatem patiente dum pareret, dixit ei obstetrix, Ne timeas, quia etiam iste tibi filius.

18. Et fuit, egrediente anima ejus dum moreretur, vocavit nomen ejus Benoni: at pater ejus vocavit eum Benjamin.

19. Mortua est itaque Rachel, & sepulta est in via Ephrath, hæc est Bethlehem.

20. Et statuit Jahacob titulum super sepulchrum ejus: hic est titulus sepulchri Rachel usque ad diem hanc.

21. Et profectus est Israël, & tetendit tabernaculum suum trans turrim Eder.

22. Et fuit, quum habitaret Israël in terra ipsa, profectus est Reuben, & concubuit cum Bilhah concubina patris sui: & audivit Israël. Fuerunt autem filii Jahacob duodecim.

23. Filii Leah, primogenitus Jahacob Reuben, & Simhon, & Levi, & Jehudah, & Issachar, & Zebulun.

24. Filii Rachel, Joseph & Benjamin.

25. Et filii Bilhah ancillæ Rachel, Dan & Nephthali.

26. Et filii Zilpah ancillæ Leah, Gad & Aser. Isti sunt filii Jahacob qui nati sunt in Padan Aram.

27. Et venit Jahacob ad Ishac patrem suum in Mamre, civitatem Arbah: hæc est Hebron, in qua habitavit Abraham & Ishac.

28. Et fuerunt dies Ishac, centum anni & octoginta anni.

29. Et obiit Ishac, & mortuus est, & collectus est ad populos suos, senex & satur dierum: & sepelierunt eum Esau & Jahacob filii ejus.

1. *Et dixit Deus ad Jahacob.*] Narrat Moses, quum in ultimas angustias redactus esset Jacob, Deum illi mature & quasi in ipso articulo adfuisse. Atque ita demonstrat in persona unius hominis Deum Ecclesiam suam quam semel amplexus est, nunquam deserere, quin salutem ejus procuret. Series tamen notanda est. neque enim Deus statim apparuit servo suo, sed passus est mœrore & curis intestinis prius torqueri, ut patientiam disceret, solatiumque ad extremam necessitatem distulit. Certe miserrimus tunc erat status Jacob. Nam omnes undique infesti esse poterant, ut quotquot erant vicinæ gentes, totidem mortibus esset obsessus: stupidus vero non erat quin sua pericula perspexerit. Inter istos curarum æstus jactari sanctum virum, adeoque tormentis cruciari passus est Deus, donec quadam resur-

resurrectionis specie quasi semimortuum sanavit. Quoties hunc locum & similes legimus, nobis io mentem veniat, providentiam Dei, etiam quum maxime dormire videtur, pro salute nostra excubare. Non dicit Moses quantum temporis in anxietate detentus fuerit Jacob: sed ex cootextu colligere licet, summopere fuisse perplexum, quum Dominus eum recreavit. Porro notandum est, præcipuam medicinam, qua levatus est, sitam fuisse in verbo, Loquutus est Dominus. Cur non miraculo eum transtulit in aliam partem, ut omni discrimine statim eximeret? Cur non etiam absque verbo manum illi porrexit, & compescuit omnium ferociam, na quis ei nocere tentaret? Sed Moses non frustra in hac parte insistit. Nam hinc docemur unde summa in malis nostris petenda sit consolatio: & simul etiam hoc esse præcipuum vitæ nostræ exercitium, pendere ex ore Domini: ut certo persuasi simus, simulac salutem promisit, optime nobiscum agi, nec dubitemus per medias mortes incedere. Alia etiam visionis fuit ratio, ut Jacob non modo reipsa sentiret Deum esse suum liberatorem: sed verbo præmonitus, quicquid postea sequutum est, Deo tribuere disceret. Nam ut tardi sumus ac hebetes, nuda experientia minima sufficit ad testandam Dei gratiam, nisi accedat fides ex verbo. *Ascende in Bethel.* Quanquam Dei consilium est servum suum à morte io vitam erigere, videri tamen potuit ipsum habere ludibrio. nam exceptio in promptu erat, Tu quidem præcipis Domine, ut ascendam, sed viæ omnes sunt obstructæ. Tantum enim mihi incendium conflarunt filii, ut ne in latebris quidem tutus maneam. Vix digitum movere audeo: quid igitur fiet si cum magna turba nunc castra movere incipiam? annon meo strepitu nova in me odia provocabo? Sed hoc modo optime probata fuit fides Jacob, quod sciens Deum sibi ducem & præsidem itineris esse, ejus auspiciis fretus sese accinxit. Porro non simpliciter imperat Dominus quid fieri velit, sed addita promissione servum suum confirmat. Nam quum in memoriam reducit se eundem esse Deum qui prius apparuit quum trepidus fugeret, his verbis inclusa est promissio. Eodem quoque altare spectat. nam quum signum sit gratiarum actionis, sequitur Jacob illuc venturum esse incolumem, ut merito Dei gratiam celebret. Asylum autem in Bethel potius quam alibi eligit & assignat Deus, quia ipse loci aspectus ad eximendum terrorem plurimum valebat, quum memoria repeteret visam illic sibi fuisse Dei gloriam. Porro quum ad gratitudinem Deus servum suum hortatur, in hunc finem se beneficum esse fidelibus admonet, ut ipsi vicissim ejus gratiæ omnia se debere agnoscant, & se in ea celebranda exerceant.

2. *Et dixit Jahacob familiæ suæ.*] Hic describitur quam prompta fuerit obedientia Jacob. Neque enim audito Deo ambigit, vel secum disputat quidnam factu opus sit: sed prout jussus est, ad iter propere se comparat. Ut autem ostendat se Deo parere, non tantum vasa colligit, sed simul purgat domum suam idolis. Nam si Deum cupimus nobis esse propitium, tollenda suot omnia impedimenta quæ ipsum à nobis quodammodo submovent. Cæterum hinc perspicimus quorsum tenderet furtum Rachelis. neque enim voluit (ut dictum est) patrem à superstitione retrahere, sed in ejus gratium successit: neque venenum hoc apud se continuit, sed sparsit in totam familiam. Sic pessima contagione infecta fuit illa sancta domus. Unde etiam patet quanta sit hominum ad impios & vitiosos cultus propensio, quando domestici Jacob, quibus pura religio tradita erat, tam cupide oblata idola arripiunt. Nec vero prorsus inscius fuit Jacob: sed credibile est nimis fuisse uxorium, ut sua indulgentia pestem domi tacitus aleret. Et certe una voce tam seipsum quam reliquos coarguit ac damnat, idola vocans alienos deos. Unde enim hoc discrimen, nisi quia sciebat uni Deo se debere esse addictum? Tacita enim subest relatio inter Deum Abrahæ & alios omnes quos sibi mundus perperam fingebat: non quod io arbitrio Abrahæ esset statuere quisnam verus esset Deus: sed quia illi se Deus patefecerat, nomen quoque ab ipso mutuari voluit. Ignaviam ergo suam fatetur Jacob, quod idola io domum suam admiserit, quibus divinitus clausa fuerat janua. Nam ubicunque affulget veri Dei cognitio, necesse est quicquid præter puram ejus notitiam sibi fabricant homines, procul facessere. Sed quum vel uxoris blanditiis sopitus fuerit Jacob, vel carnis incuria officium suum facere neglexerit, nunc metu periculi expergiscitur, ut magis intentus sit ad Deum pure colendum. Si hoc accidit sancto Patriarchæ, quanto magis io rebus prosperis metuenda nobis est prava carnis securitas? Cæterum siquando talis obrepserit torpor & neglectus, saltem excitent nos & stimulent paternæ Dei castigationes, ut quicquid vitiorum desidia contractum erit, sedulo purgemus. Jam hic relucet immensa Dei bonitas, qui domum Jacob idolis pollutam, pro sacrario tamen habere dignatus est. Quamvis enim permixti ei essent idololatræ, imo uxor idololatriæ magistra in ejus sinu dormiret, grata Deo semper fuerunt ejus sacrificia. Neque tamen tam benigna Dei facilitas io danda venia, vel culpam sancti viri levat, vel nobis tarditatis occasio esse debet. Etsi enim superstitiones non probabat Jacob, per ipsum tamen non stetit quominus sensim obruerent purum Dei cultum. Nam ab una Rachele profecta corruptela, jam longe vagari cœperat. Atque idem docent omnium ætatum exempla. Vix enim unquam sic obtinet Dei veritas inter homines, quantumvis strenue in ea asserenda laborent pii doctores, quin aliquid superstitionum in vulgi parte resideat. Si accedit dissimulatio, brevi serpit malum, donec totum corpus occupet. Tali fomento invaluit superstitionum congeries, quæ hodie grassatur in Papatu. Quare principiis acriter obstandum est, ne vera religio Pastorum desidia & silentio pessum eat. *Et mundate vos, & mutate vestimenta.* Exhortatio est ad externam professionem pœnitentiæ. Vult enim Jacob ut domestici, qui prius se polluerant, mutatis vestibus novam munditiem testentur. Eodem etiam consilio & fine, post conflatos aureos vitulos jussus est à Mose populus ornatum suum exuere. In eo tantum diversa ratio fuit, quod populus deposito ornatu, supplex reatum suum lugubri & sordido habitu confessus est: in domo autem Jacob mutatæ sunt vestes, ut qui contaminati fuerant, quasi novi homines prodirent. finis tamen (ut dixi) fuit idem, ut hoc externo ritu discerent idololatræ quanta esset sceleris sui atrocitas. Etsi autem virtus interior est resipiscentia, ac sedem in corde habet, ceremonia tamen hæc minime supervacua fuit. scimus enim quam frigide sibi displiceant homines io peccatis, nisi multis stimulis pungantur. Deinde hoc quoque interest gloriæ Dei, ut reatum suum homines non modo intus reputent, sed palam etiam simul testentur. Summa igitur hæc est, Quanquam Deus nihil diserte mandaverat de purganda domo, quia tamen altare jusserat erigi, Jacob ut purum Deo obsequium præstaret, tollenda impedimenta curasse: atque hoc fecisse, quum ipsa necessitas ad quærendum Dei auxilium eum cogeret.

4. *Et dederunt ipsi Jahacob.*] Quanquam satis morigeram domum habuit sanctus vir, quod tamen in abjiciendis idolis ejus imperio tam facile omnes obtemperant, periculi metu factum esse non dubito. Unde etiam colligimus quantopere nobis expediat malis expergefieri. Scimus quam pertinax sit ac rebellis superstitio. Si in statu pacato & læto tale aliquid jussisset Jacob, major pars dolose occultasset sua idola: quidam etiam forte contumaciter negassent.

nunc urget ipsos Dei manus, ut promptis animis celeriter resipiscant. Et probabile est pro temporis circumstantia concionatum fuisse Jacob de justo Dei judicio, ut metum illis incuteret. Quod enim jubet *ipsos mundari*, perinde est acsi dixisset, Hactenus fœdati fuistis coram Domino: nunc quum tam clementer nos respexerit, eluite sordes istas, ne faciem ejus rursus à nobis avertant. Absurdum tamen videtur quod Jacob idola defoderit sub quercu, ac non potius contriverit, ac igne consumpserit: quemad-
Exod. 32. modum de vitulis aureis legimus fecisse Mosen, &
vers. 20. Ezechiam de serpente æneo. Neque enim frustra
2 Reg. 18. locus exprimitur: sed perstringitur infirmitas Jacob,
vers. 4. quia in futurum tempus non satis providus fuerit. Et forte Dominus nimiam prioris temporis conniventiam & mollitiem ultus est, quod prudentia vel animo eum destituit: ejus tamen obedientia, licet aliquid habuerit residuum vitii, Deo accepta fuit: quia sciebat hoc sancto viro esse propositum, idola è medio tollere, & in signum detestationis terra obruere. Inaures minime dubium est fuisse superstitionis insignia: sicuti hodie in Papatu cernuntur innumeræ nugæ, quibus impietas se ostentat.

5. *Et fuit terror Dei super urbes.*] Nunc reipsa apparet non frustra promissam à Deo salutem fuisse sancto viro, quando inter tot hostiles gladios non modo tutus, sed etiam quietus incedit. Excidio Sichemitarum omnes vicini populi in odium familiæ unius exarserant: nullus tamen se ad vindictam commovet. Ratio exponitur à Mose, quod terror Dei ceciderit super eos, qui comprimeret violentos illorum impetus. Hinc discamus in manu Dei esse hominum corda, ut fortitudine instruat quæ per se debilia sunt: & rursus, quoties visum est, emolliat ferream duritiem. Patitur quidem interdum multos evomere superbiæ suæ spumas, quibus deinde suum præsidium opponit: sed metu sæpe effœminat qui instar leonum animosi erant. sic videmus gigantes istos qui centies vorare poterant sanctum Jacob, subita formidine percelli, ut liquescant. Proinde quoties furere impios videmus in nostram perniciem, ne metu concidant, & desperatione frangantur corda nostra, veniat nobis in memoriam hic Dei terror, quo facile domatur quantumvis furiosa totius mundi audacia.

7. *Et ædificavit ibi altare.*] Jam dictum est cur oportuerit sanctos Patres quocunque venirent, proprium ac distinctum à reliquis gentibus habere altare: nempe ut testatum facerent se non colere promiscuos deos, quibus tunc passim addictus erat mundus, sed sibi peculiarem esse Deum. Nam etsi animo colitur Deus, confessio tamen externa, fidei comes individua est. deinde quantopere nobis utile sit adminiculis incitari ad Dei cultum, nemo est qui non cognoscat. Siquis objiciat, nihil in specie diversum apparuisse: respondeo, hoc fuisse non parvum discrimen, quod quum alii diis incognitis temere & zelo inconsiderato altaria extruxerint, Jacob semper Dei verbo se astrinxit. Atqui nullum est legitimum altare, nisi verbo consecratum. nec vero alia nota excelluit cultus Jacob, nisi quod nihil tentavit præter Dei mandatum. Quod loco nomen imponit, Deus Bethel, videtur quidem esse nimis crassum: & tamen hoc quoque elogio laudatur sancti viri fides: idque jure, quandoquidem se intra fines divinitus præscriptos continet. Stulti sunt Papistæ, dum ex bruta propemodum modestia laudem humilitatis affectant. Fidei vero humilitas laudabilis, dum sapere non appetit plusquam Dominus permittat. Sicuti autem quum ad nos descendit, quodammodo se extenuat & balbutit nobiscum, ita etiam nos secum balbutire vult. Atque hoc est vere sapere, ubi Deum amplectimur, prout se ad modulum nostrum accommodat. In hunc modum Jacob non argute disputat de essentia Dei, sed ex oraculo percepto familiarem sibi Deum facit. Quia autem sensus suos ad revelationem dirigit, grata (ut dixi) balbuties hæc & simplicitas Deo est. Porro quanquam hodie clarior illuxit Dei notitia, quia tamen Deus in Evangelio quoque nutricis personam suscipit, discamus mentes nostras subjicere: tantum meminerimus eum descendere ad nos, ut sursum nos attollat. Neque enim terreno more ideo loquitur ut nos à cælo arceat, sed potius ut hoc vehiculo nos sublevet. Interim tenenda est regula, quoniam ex cælesti oraculo impositum fuit altari nomen, verum & rite dispositum fuisse ædificium fidei. Nam ubi non personat viva Dei vox, quicquid pomparum ingeritur, inanibus spectris simile est: sicuti in Papatu nihil cernere licet præter vesicas vento refertas. Adde quod Jacob continuum fidei suæ tenorem ostendit, ex quo Deus se illi manifestare cœperat: quia hoc sibi proponit, quod Angeli apparuerint. Nam quum pluralis sit verbi numerus, de Angelis libenter interpretor. neque hoc superiori doctrinæ contrarium est: etsi enim conspicua illi tunc fuit Dei majestas, quatenus capere poterat, non absre tamen Angelos commemorat Moses, quos vidit Jacob ascendere & descendere per scalæ gradus. Neque enim secus tunc intuitus est Dei gloriam in Angelis quam solis splendor per radios ad nos usque manat.

8. *Et mortua est Deborah.*] Hic brevis inseritur narratio mortis Deboræ, quam colligere licet sanctam fuisse matronam, & quam domus Jacob non secus ac matrem venerata est. nam sepultam fuisse raro cum honore, & luctu non vulgari, testatur perpetuum loci nomen. Paulo post narrabitur mors & sepultura Rachelis: nullum tamen ad posteros luctus signum fuisse transmissum dicet Moses. ergo aviæ loco ab omnibus fuisse habitam probabile est. Sed quæritur, quomodo tunc fuerit in contubernio Jacob, qui nondum ad patrem pervenerat: ætas autem anus decrepitæ ad longinquam profectionem minime erat idonea. Divinant quidam interpretes, missam fuisse à Rebecca in occursum filii Jacob: sed non video, quid habeat coloris eorum conjectura. Nec tamen habeo quicquam certi quid afferam: nisi forte quod in gratiam alumnæ jam à puero dilexit Jacob, & quum exilii causam sciret, pietatis studio ipsum sequuta sit. Moses certe non frustra tam insigni elogio celebrat ejus mortem.

9. *Et visus fuerat Deus ipsi Jahacob.*] Postquam de morte Deboræ pauca verba interposuit Moses, secundam visionem recitat, qua Jacob post reditum confirmatus est in Bethel. Semel eo in loco visus ei fuerat Deus, quum in Mesopotamiam concederet. Interea variis modis, prout usus tulerat, testatus fuerat Deus se illi ubique per totam peregrinationem adesse: sed nunc eum in locum reducitur ubi illustrius magisque memorabile oraculum illi datum fuerat, ut novam deintegro fidei confirmationem accipiat. Benedictio Dei hoc loco nihil aliud quam promissio est. nam sicuti bona precantur homines alii aliis, ita Deus perfectæ felicitatis se fore auctorem denunciat. Porro nihil tunc novum audivit Jacob, sed eadem illa repetita est promissio ut postliminio in patriam reversus, collecto novo fidei vigore, animosius reliquum vitæ cursum conficeret.

10. *Non vocabitur nomen tuum ultra.*] Quis sit horum verborum sensus ante diximus. Neque enim aboletur prius nomen, sed præfertur alterius dignitas quod postea illi inditum est. Jacob enim ab utero vocatus fuerat, quod fortis fuisset cum fratre luctator: Israël autem postea vocatus est, quod cum Deo antagonista congressus, victoriam obtinuit. non quod propria virtute prævaluerit (nam & animum, & vires, & arma à solo Deo mutuatus est) sed quia gratuito isto honore Dominus ipsum ornare voluit. Facit igitur comparatio ut nomen Jacob obscurum

sit

sit & ignobile præ nomine Israël. Quidam subaudiunt, Non tantum vocaberis Jacob, sed simul addetur cognomen Israël. sed altera expositio mihi simplicior videtur, quod vetus nomen minus in se splendoris habens, secundo cessurum sit. Quod Augustinus affert, speciosum est magis quam solidum, præsentis vitæ intuitu vocatum fuisse Jacob: nomen vero Israël ad futuram vitam spectare. Maneat ergo illud fixum, duplex nomen inditum fuisse sancto viro, quorum posterius longe excelluit. Videmus enim ut Prophetæ utrumque sæpe conjungant, gratiæ Dei constantiam ab initio usque ad finem notantes.

11. *Ego sum Deus omnipotens.*] Fortitudinem suam hoc loco, ut alibi, commendat Deus, quo certius in ejus fidem recumbat Jacob. Deinde facturum se promittit ut crescat Jacob, & augescat non modo in gentem unam, sed in congregationem gentium. Quum Gentis meminit, non dubium est quin significet adeo numerosam fore ejus sobolem, ut magni unius populi corpus & nomen efficiat. Sed quod de Gentibus sequitur, videri posset absurdum. Nam si ad Gentes referre placeat quæ gratuita adoptione insitæ sunt in genus Abrahæ, impropria erit loquutio: si vero de naturalibus filiis intelligas, maledictio potius erit quam gratia, scindi Ecclesiam in plures populos, cujus salus unitate constat. Mihi vero utramque gratiam videtur complexus fuisse Dominus his verbis. Nam quum sub Josue distinctus fuit populus in Tribus, quasi in totidem populos propagatum fuit Abrahæ semen: neque tamen eo modo divisum fuit corpus. ideo vocatur Gentium congregatio, quod in illa distinctione vigeret tamen sacra unitas. Hoc quoque ad Gentes non male extenditur: quæ quum prius dispersæ forent, in unam congregationem fidei vinculo collectæ sunt. Etsi autem secundum carnem non fuerunt ex Jacob progenitæ: quia tamen fides nova illis fuit nascendi origo, fœdus autem salutis, quod spiritualis genituræ semen est, à Jacob defluxit: merito fideles omnes in ejus filiis censentur, secundum illud, Patrem multarum gentium constitui te. *Et reges è lumbis tuis egredientur.* Hoc proprie, meo judicio, ad Davidem ejusque posteros referri debet. Nam regnum Saulis Deo probatum non fuit, ideoque non fuit stabile: regnum vero Israël nihil quam corruptela fuit legitimi regni. Fateor quidem interdum numerari inter Dei beneficia quæ ex malo principio orta sunt: sed quia hic mera & liquida Dei benedictio refertur, de solis Davidis successoribus libenter intelligo. Tandem Jacob constituitur terræ dominus, tanquam avi sui Abrahæ & patris Isaac unicus hæres. Clare enim abdicat Dominus Esau à sancta familia, quum ad solos posteros Jacob hæreditario jure transfertur terræ dominium.

13. *Et ascendit ab eo Deus.*] Ascensus hic Dei analogiam habet cum descensu. Deus enim qui cælum & terram implet, locum non mutando, descendere tamen ad nos dicitur quoties aliquod præsentiæ suæ symbolum exhibet quod parvitati nostræ respondet. Ascendit ergo à Jacob, quum disparuit ab ejus oculis, vel finem habuit visio. Atque hac loquendi forma Deus verbi sui pretium nobis commendat, quod scilicet gratiæ suæ testimonio nobis propinquus fit. nam quia inter nos & cælestem ejus gloriam longa est distantia, ipse per verbum ad nos descendit. Hoc vero demum in Christi persona solide impletum fuit, qui suo in cælum ascensu fidem nostram ita extulit ut semper tamen nobiscum Spiritus sui virtute habitet.

14. *Et statuit Jahacob statuam.*] Quanquam fieri potest ut in memoriam secundæ visionis rursus sacrum monumentum erexerit, eorum tamen sententiæ facile subscribo qui referri putant quod prius gestum fuerat. Quasi diceret Moses, illud esse vetus Dei templum in quo libamen fuderat Jacob. Neque enim eo venire jussus erat habitandi causa, sed ut recentior loci conspectus veteris oraculi fidem renovaret, ac melius sanciret. Alibi legimus extructa fuisse à sanctis Patribus altaria, ubi diutius manere in animo habebant: sed alia tunc fuit ratio. nam quum solenne votum in Bethel nuncupasset Jacob, si sospes reductus fuisset à Domino: nunc gratiarum actio ab eo exigitur, postquam reus voti factus est, ut confirmatus alio transeat.

16. *Et profecti sunt de Bethel.*] Vidimus quantum doloris vulnus attulerit sancto Jacob raptus filiæ, quantum terroris incusserit crudele facinus duorum filiorum: nunc texuntur variæ cruces, quibus subinde per totam senectutem duriter afflictus fuit, donec in Ægyptum profectus novam lætitiam concepit ex conspectu filii Joseph. Sed illa quoque fuit gravissima tentatio, à terra promissa exulare usque ad mortem. Nunc describitur mors dilectæ uxoris, quam paulo post sequetur incestus coitus primogeniti cum uxore Bilhah. Paulo post Isaac pater illi moritur: deinde eripitur filius Joseph, quem putat à fera bestia laniatum. Dum perpetuo luctu propemodum tabescit, exoritur fames, ut victum petere cogatur ex Ægypto. Illic retinetur in vinculis alter filius, donec etiam privetur suo Benjamin, quem unice charum non secus à se dimisit quam si avulsa illi essent sua viscera. Videmus itaque quam aspera militia, & continuo malorum tenore assuefactus ad spem melioris vitæ fuerit. Quod autem itineris lassitudine, priusquam ad hospitium pertingerent, ex partu mortua est Rachel: hæc dolori augendo non parva accessio fuit. Cæterum quod orbatus fuit uxore dilectissima, probabile est ideo contigisse, quia Dominus amoris intemperantiam corrigere voluit. Leam Spiritus sanctus ignominia non notat, quum sancta esset mulier, majorique virtute prædita: Rachelis tamen venustas pluris erat apud Jacob. Hoc vitium in sancto viro amara medicina purgatum est, quum illi ablata est uxor: ac sæpe Dominus fideles ita spoliat donis suis, ut perversum eorum abusum castiget. Audacius quidem impii dona Dei profanant: si diutius connivet Deus, gravior ex ejus tolerantia ipsos manet condemnatio. Suis vero peccandi materiam tollens, ipsorum saluti consulit. Quisquis ergo diuturnum donorum Dei usum expetit, discat illis non abuti, sed pure & sobrie frui.

17. *Dixit ei obstetrix.*] Scimus veteres sobolis valde fuisse cupidos, ac præsertim masculæ. Quod ergo Rachel hoc consolationis genus non admittit, hinc colligimus dolore fuisse penitus oppressam. Ergo inter cruciatus mortua est, nihil aliud quam tristem partum & dolores suos cogitans: ex quo sensu nomen imponit filio. quod tamen vitium postea correxit Jacob. Nominis enim mutatio satis ostendit, judicio ejus damnatum fuisse mœroris excessum in uxore, quæ filio sinistram ac probrosam notam inusserat. nam ingratitudine non caret tristitia, quæ sensus nostros ita occupat in rebus adversis ut nos Dei beneficia non exhilarent, vel saltem aliquid aspergant dulcedinis ad dolorem mitigandum. Additur deinde sepultura, cujus tanta apud sanctos Patres vigere non potuit religio, nisi ob spem futuræ resurrectionis. Quoties ergo legimus de sepeliendis mortuis suis quasi de raro aliquo officio fuisse sollicitos, veniat nobis in mentem finis ille quem dixi: neque enim ludicra fuit ceremonia, sed vivum futuræ resurrectionis symbolum. Fateor quidem profanos ac degeneres homines passim tunc in mundo impensam operam sepeliendis mortuis temere dedisse, tantum ad inane luctus solatium: sed quanquam illi à vera origine in crassos errores dilapsi erant, fecit tamen Dominus ut integer apud suos ritus hic maneret, quin etiam apud incredulos testimonium extare voluit, quo inexcusabiles semel reddantur. Nam quum

sine magistro ingenitus fuerit omnibus hic affectus, ut mortuos sepelire unum esset ex pietatis officiis, clare hoc illis dictavit natura, corpus hominis ad immortalitatem esse conditum: ideoque sic considere in morte, ut non prorsus intereat. Statua vel monumentum eodem spectavit. Nullam arcem extruxit quæ insigne esset gloriæ suæ apud posteros: sepulchri vero memoriam erigere curæ habuit, quæ omnibus seculis testis esset secundæ vitæ magis fuisse addictum. & Dei providentia superstes duravit hæc admonitio, donec ex Ægypto reversus est populus.

22. *Et concubuit cum Bilhah.*] Tristis nunc, imo tragica historia refertur de incestuoso concubitu Ruben cum noverca. Vocat quidem Moses Bilham concubinam Jacob: sed quanquam non convenerat in manum viri ut esset materfamilias ac bonorum socia, tamen quoad thorum legitima erat uxor, quemadmodum ante vidimus. Si quis extraneus sancti viri uxorem stuprasset, affectus fuisset magno probro: sed longe atrocius fuit tantam contumeliam à proprio filio pati. Quale vero & quam detestabile probrum, quod duarum tribuum mater non modo se adulterio contaminat, sed etiam incestu. Quod flagitium sic à natura abhorret, ut ne inter Gentes quidem tolerabile unquam habitum fuerit. Et certe miro Satanæ artificio penetravit tanta obscœnitas in sanctam domum, ut irrita videri posset Dei electio. Quibuscunque potest modis Dei gratiam in electis pervertere Satan conatur: id quum efficere nequit, eam vel infamat, vel saltem obscurat. Hinc fit ut turpia sæpe exempla in Ecclesiam obrepant. Et Dominus hoc modo humiliari suos patitur, ut sibi attentius caveant, ut magis sollicite invigilent ad preces, discantque ab ejus misericordia in totum pendere. Moses tantum refert, Jacob de scelere hoc factum esse certiorem: dolorem vero ejus subticet, non quod fuerit ἀνάλγητος (neque enim tam erat stupidus, ut dolorem suum non sentiret) sed quia pro rei gravitate exprimi non potuit mœror. Nam hic prorsus videtur spectasse Moses quod pictor ille in Iphigeniæ immolatione fecit, qui patris faciem velavit, quum lugentis vultum non posset satis exprimere. Præter æternum familiæ dedecus erant alia quæ sancti viri pectus transfigerent. Summa ejus felicitas erat in sobole, unde etiam toti mundo proditura erat salus. quum jam duo fuissent perfidi & sanguinarii latrones, nunc primogenitus scelere utrumque superat. Sed hinc illustrior apparuit gratuita Dei electio, quia filios Jacob non ex dignitate prætulit toti mundo: deinde quod quum tam fœde lapsi essent, firma nihilominus & efficax stetit. Talibus exemplis moniti, discamus nos contra horrenda scandala munire, quibus Satan turbare nos studet. Accommodet etiam hoc quisque ad privatam fidei suæ consolationem. Ita enim labuntur interdum etiam boni, quasi à gratia exciderint. Tales ruinas statim excipiat desperatio necesse est, nisi Dominus ex opposito spem veniæ ostendat. Insigne hic speculum proponitur in Ruben, qui post extremum facinus gradum tamen Patriarchæ in Ecclesia retinuit. quanquam simul manendum est sub timoris & vigilantiæ custodia, ne incautos opprimat tentatio, atque ita circumveniant Satanæ insidiæ. Neque enim fœdæ libidini patronum dare voluit Spiritus sanctus, ut in concubitus incestuosos quisque ruat: sed potius in persona honorifica hujus sceleris turpitudinem traduxit, ut inde magis sollicite omnes abhorreant. Hic locus etiam Novati errorem refellit. Probe edoctus erat Ruben: symbolum divini fœderis à prima infantia in carne sua gestabat: imo regenitus erat Dei Spiritu. videmus quale fuerit præcipitium, unde erectus est incredibili Dei misericordia. Non est igitur cur lapsis spem veniæ præcidant Novatiani, & similes phrenetici: quia non levis Christo fit injuria, si ab ejus adventu magis restrictam esse putamus Dei gratiam. *Et fuerunt filii Jahacob duodecim.* Recenset Moses iterum filios Jacob continua serie. Primus inter eos ponitur Ruben, non honoris causa, sed ut majori probro oneretur. nam quo majori quisque honore ornatus est à Domino, eo graviorem sustinet culpam, dum Satanæ postea se mancipans, locum suum deserit. Videtur autem catalogum hunc texere Moses ante mortem Isaac, ut discernat progeniem Jacob ab Idumæis, quorum mentio fiet proximo capite. Nam morte Isaac fons sancti generis quasi in duos fluvios seorsum fuit diductus: sed quia Dei adoptio in altera tantum parte se continuit, necesse fuit alterum genus ab altero distingui.

28. *Et fuerunt dies Ishac.*] Mors Isaac non narratur suo ordine, ut mox patebit ex contextu. sed alibi vidimus ὕστερον πρότερον Mosi familiare esse. Cæterum quum dicitur *mortuus esse senex ac plenus dierum*, sensus est, expleto vitæ cursu defunctum esse matura morte: itaque hoc ad Dei benedictionem pertinet. quanquam verba ista non modo ad temporis spatium, sed simul ad sancti viri affectum refero, quod scilicet Isaac vitæ satur, libenter & placide concesserit è mundo. Quosdam enim senes decrepitos cernere licet, qui tamen non minus vitæ cupidi sunt quam in flore ætatis: & quum sint silicernia, mortem nihilominus exhorrent. Quanquam ergo inter Dei benedictiones censetur longa vita, non tamen sufficit annorum numerum supputare, nisi homines se diu vixisse sentiant: Deique gratia & ætate sua contenti, ad migrandum se comparent. Porro ut animi compositi sint ad talem moderationem, senes sibi bene conscios esse oportet ut non refugiant Dei conspectum. nam mala conscientia impios terrore persequitur & exagitat. Adjungit etiam Moses sepultum fuisse Isaac à duobus filiis. Nam quia tunc minus clare testata erat resurrectio, & ejus primitiæ nondum apparuerant, eo diligentius exerceri decuit sanctos Patres in externis ceremoniis, ut ita spectaculum interitus in morte corrigerent. Quod autem Esau priorem obtinet locum, hinc rursus docemur fructum paternæ benedictionis non fuisse perceptum à Jacob in hac vita: nam qui jure primogenitus erat, alteri adhuc subjicitur post mortem patris.

CAPUT XXXVI.

ISTæ vero sunt generationes Esau, hic est Edom.

2. Esau accepit uxores suas è filiabus Chenaan, Hadah filiam Elon Hittæi, & Aholibamah filiam Anah, filiam Sibhon Hiuvæi,

3. Et Bosmath filiam Ismaël, sororem Nebajoth.

4. Et peperit Hadah ipsi Esau Eliphaz: & Bosmath peperit Rehuel:

5. Et Aholibamah peperit Jehus, & Jahalam, & Corah. isti filii Esau qui nati sunt ei in terra Chenaan.

6. Et accepit Esau uxores suas, & filios suos, & filias suas, & omnes animas domus suæ, & pecudes suas, & omnia jumenta sua, & omnem acquisitionem suam quam acquisierat in terra Chenaan: & profectus est ad *aliam* terram à facie Jahacob fratris sui.

7. Erat

7. Erat enim substantia eorum multa, ita ut nequirent habitare pariter: nec poterat terra peregrinationum eorum ferre eos propter substantiam eorum.

8. Habitavit itaque Esau in monte Sehir: Esau est Edom.

9. Ac istæ sunt generationes Esau patris Edom in monte Sehir.

10. Ista sunt nomina filiorum Esau: Eliphaz filius Hadah uxoris Esau, Rehuel filius Bosmath uxoris Esau.

11. Et fuerunt filii Eliphaz, Theman, Omar, Sepho, & Gahatham, & Cenaz.

12. Timnah autem fuit concubina Eliphaz filii Esau, & peperit ipsi Eliphaz Hamalec. Isti sunt filii Hadah uxoris Esau.

13. Isti vero sunt filii Rehuel: Nahath, & Zerach, Sammah, & Mizza. isti sunt filii Bosmath uxoris Esau.

14. Et isti fuerunt filii Aholibamah filiæ Hanah filiæ Sibhon uxoris Esau: quos peperit ipsi Esau: Jehu, & Jahalam, & Corah.

15. Isti duces filiorum Esau. Filii Eliphaz primogeniti Esau, dux Theman, dux Omar, dux Sepho, dux Cenaz,

16. Dux Corah, dux Gahatham, dux Hamalec: isti sunt duces Eliphaz in terra Edom, isti sunt filii Hadah.

17. Et isti sunt filii Rehuel filii Esau: dux Nahath, dux Zerach, dux Sammah, dux Mizza: isti sunt duces Rehuel in terra Edom. isti sunt filii Bosmath uxoris Esau.

18. Isti autem sunt filii Aholibamah uxoris Esau: dux Jehus, dux Jahalam, dux Corah. isti sunt duces Aholibamah filiæ Hanah uxoris Esau.

19. Isti sunt filii Esau, & isti duces eorum: ipse est Edom.

20. Isti sunt filii Sehir Horæi, habitatores terræ: Lotan, & Sobal, & Sibhon, & Hanah,

21. Et Dison, & Eser, & Disan. Isti duces Horæorum filiorum Sehir in terra Edom.

22. Et fuerunt filii Lotan, Hori, & Heman: & soror Lotan, Thimnah.

23. Et isti sunt filii Sobal: Halvan, & Manahath, & Hebal, Sepho, & Onam.

24. Et isti sunt filii Sibhon: Ajah & Hanah. hic est Hanah qui invenit mulos in deserto, quum pasceret asinos Sibhon patris sui.

25. Et isti sunt filii Hanah: Disan, & Aholibamah filia Hanah.

26. Et isti sunt filii Disan: Hemdan, & Esban, & Ithran, & Cheran.

27. Isti sunt filii Eser: Bilhan, & Zaavan, & Acan.

28. Isti sunt filii Disan: Us & Aran.

29. Isti sunt duces Horæorum: dux Lotan, dux Sobal, dux Sibhon, dux Hanah,

30. Dux Dison, dux Eser, dux Disan. isti sunt duces Horæorum, in ducibus eorum, in terra Sehir.

31. Et isti sunt reges qui regnaverunt in terra Edom, antequam regnaret rex super filios Israël.

32. Nempe regnavit in Edom, Belah filius Behor: & nomen urbis ejus Dinhabah.

33. Et mortuus est Belah, & regnavit pro eo Jobab, filius Zerah de Bosrah.

34. Et mortuus est Jobab, & regnavit pro eo Hussam è terra Australi.

35. Et mortuus est Hussam, & regnavit pro eo Hadad filius Bedad, qui percussit Midian in agro Moab: & nomen urbis ejus Avith.

36. Et mortuus est Hadad, & regnavit pro eo Samlah de Masrecah.

37. Et mortuus est Samlah, & regnavit pro eo Saul de Rehoboth fluminis.

38. Et mortuus est Saul, & regnavit pro eo Bahal-hanan filius Hachbor.

39. Et mortuus est Bahal-hanan filius Hachbor, & regnavit pro eo Hadar: & nomen civitatis ejus Pahu: nomen autem uxoris ejus Mehetabel filia Matred filiæ Me-zahab.

40. Ista ergo sunt nomina ducum Esau, per familias suas, per loca sua, secundum nomina sua: dux Thimnah, dux Halvah, dux Jetheth,

41. Dux Aholibamah, dux Elah, dux Pinon,

42. Dux Cenaz, dux Theman, dux Mibsar,

43. Dux Magdiel, dux Hiram: isti sunt duces Edom per habitationes suas, in terra hæreditatis ipsorum. ipse est Esau pater Edom.

1. *Et istæ sunt generationes Esau.*] Quanquam extraneus ab Ecclesia fuerit Esau coram Deo: quia tamen ipse quoque temporali benedictione aspersus est ut filius Isaac, hæc ratio est cur Moses celebret ipsius genus, & satis longum catalogum gentis ab eo progenitæ conscribat. Est tamen hoc elogium instar honorificæ sepulturæ. Tametsi enim præcellat Esau cum suis posteris, hæc tamen dignitas bullæ similis est, quia sub figura mundi comprehenditur, quæ cito perit. Quemadmodum ergo prius dictum fuit de aliis profanis gentibus, ita nunc extollitur Esau in sublime theatrum. Sed quia nullus est diuturnus status extra regnum Dei, evanidus est qui illi tribuitur splendor, & quasi subducto aulæo, disperit tota illa pompa. Testari quidem voluit Spiritus sanctus non inane fuisse vaticinium quod protulerat Isaac: sed simulac ejus effectum ostendit, quasi opposito velo, ad considerandum genus Jacob oculos nostros convertit. Jam licet ex tribus conjugiis liberos sustulerit Esau, in quibus postea enituit Dei benedictio, non tamen ideo probatur polygamia, nec excusatur impura hominis libido: sed in eo magis admiranda est Dei bonitas, quæ malis principiis præter naturæ ordinem bonum exitum dedit.

6. *Et ivit ad aliam terram à facie Jahacob.*] Non intelligit Moses consulto profectum fuisse Esau ut fratri

fratri cederet. nam ut superbus erat & ferox, nunquam passus esset videri inferior. Sed Moses, posthabitn consilio Esau, arcanam Dei providentiam commendat, qua expulsus ille in exilium fuit, ut vacua maneret terræ possessio uni Jacob. Præsentis utilitatis studio concessit Esau in montem Seir, sicut alibi dictum est. Nihil minus habet propositum quam fratri consulere: sed Deus cæcum hominem manu sua direxit, ne locum occuparet in terra quam servo suo destinaverat. Ita sæpe accidit ut præter animi sententiam prosint impii electis Dei filiis: & dum præsentibus commodis inhiat præceps eorum cupiditas, æternam eorum salutem promoveant quos alioqui cuperent perditos. Discamus igitur ex præsenti loco tam in rebus fortuitis (ut loquuntur) quam in pravis hominum consiliis occultam Dei providentiam, quæ omnes eventus in finem à se præfixum convertit, fidei oculis speculari. Nam quum egressus sit Esau, ut seorsum extra patris domum commodius ageret, abiisse dicitut à facie fratris sui: quia Dominus ita statuerat. Dicitur autem indefinite abiisse in terram, quia incertus consilii domicilium in variis locis quæsivit, donec oblatus est mons Seir: quemadmodum Gallice dicitur, *Il s'en est allé à son aventure.*

9. *Et istæ sunt generationes Esau patris Edom.*] Quanquam binominis fuit Esau, hoc tamen loco secundum nomen refertur ad posteros, qui vocati sunt Idumæi. Nam ut appareat quid ei Dominus in gratiam patris Isaac contulerit, eum diserte appellat Moses patrem celebris & famosi populi. Et certe hoc non parum ad rem interfuit, vim & complementum vaticinii perspicere in progenie Esau. Si enim tam potenter viguit Dei promissio erga hominem extraneum, quanto se potentius exeret erga filios, quorum propria est adoptio, & proinde gratiæ hæreditas? Obscurus homo erat Esau, & in illa regione hospes: unde ergo fit ut repente ex eo emergant reguli, & magnum populi corpus floreat, nisi quia benedictio ex ore Isaac profecta, effectu ipso rata fuit? Neque enim absque æmulo in solitudine regnavit Esau, quum montem Seir prius incoleret non ignobilis populus. Nam ideo refert Moses prius strenuos fuisse homines qui habitarent in terra illa: ut novo advenæ tantam potentiam acquirere non facile fuerit, nisi divinitus esset adjutus.

24. *Hic est Hanah qui invenit mulos.*] Mulorum soboles adulterina est ex admissura equi & asinæ. Ejus auctorem Moses dicit fuisse Ana. Porro hoc in laude industriæ non pono. neque enim Dominus frustra animalium genera initio distinxit. Sed quia filios seculi ut plurimum sollicitat carnis vanitas, ut ingenium ad res supervacuas applicent, præposterum hoc studium notavit Moses in Ana, cui non satis fuit copiam habere animalium, nisi ex prodigioso coitu degeneres fœtus accerseret. Adde quod hinc cognoscimus plus esse temperantiæ in brutis animalibus ad sequendam naturæ legem quam in hominibus, qui vitiosas mixturas excogitant.

31. *Reges qui regnaverunt in* &c.] Memoria tenendum est quod paulo ante diximus, subito excellere reprobos, ut statim concidant: sicut herba tectorum quæ radice caret, præcocem habet vigorem, sed citius arescit. Duobus filiis Isaac promissa fuerat hæc dignitas, quod oriundi essent ab ipsis reges: priores incipiunt regnare Idumæi: ita videtur deterior esse Israelis conditio. Sed tandem successus temporis docuit quanto melius sit humi reptando, altas agere radices, quam præposteram excellentiam momento acquirere, quæ statim evanescat. Non est ergo cur filiis seculi celeres lætitiæ progressus invideant fideles dum ipsi lente pergunt: quia longe pluris est stabilis illa felicitas quam Dominus ipsis promittit. sicuti habetur in Psalmo, Filii filiorum habitabunt, & eorum hæreditas perpetua erit. *Psal. 102. vers. 29.*

Caput XXXVII.

HAbitavit itaque Jahacob in terra peregrinationum patris sui, in terra Chenaan.

2. Istæ sunt generationes Jahacob. Joseph filius septendecim annorum pascebat cum fratribus suis pecudes, & erat puer cum filiis Bilhah & cum filiis Zilpah uxorum patris sui: & retulit Joseph obloquutionem eorum malam patri eorum.

3. Porro Israël diligebat Joseph præ cunctis filiis suis, quia filius senectutis erat ei: & fecerat ei tunicam multicolorem.

4. Et viderunt fratres ejus quod eum diligeret pater eorum præ cunctis fratribus ejus, & odio habebant eum, & non poterant alloqui eum pacifice.

5. Somniavit autem Joseph somnium, & nunciavit fratribus suis: & addiderunt amplius odio habere eum.

6. Dixit enim ad eos, Audite quæso somnium hoc quod somniavi.

7. Ecce enim ligabamus manipulos in medio agri: & ecce surrexit manipulus meus, ac etiam stabat: & ecce circumdabant manipuli vestri, & incurvabant se manipulo meo.

8. Et dixerunt ei fratres ejus, Num regnando regnabis super nos? num dominando dominaberis nobis? Addiderunt ergo adhuc odio habere eum propter somnium ejus, & propter verba ejus.

9. Et somniavit adhuc somnium alterum, & narravit illud fratribus suis, & dixit, Ecce somniavi somnium adhuc: & ecce, sol & luna & undecim stellæ incurvabant se mihi.

10. Et narravit patri suo & fratribus suis: & increpavit eum pater ejus, & dixit ei, Quid est hoc somnium quod somniasti? num veniendo veniemus ego & mater tua, & fratres tui, ut incurvemus nos tibi ad terram?

11. Et inviderunt ei fratres ejus: sed pater ejus observabat rem.

12. Profecti autem sunt fratres ejus ut pascerent pecudes patris sui in Sechem.

13. Et dixit Israël ad Joseph, Nonne fratres tui pascunt in Sechem? veni, & mittam te ad eos. Et dixit ei, Ecce adsum.

14. Et ait ei, Vade nunc, vide incolumitatem fratrum tuorum, & incolumitatem pecorum, & refer mihi rem: & misit eum ex valle Hebron: & venit in Sechem.

15. Porro invenit eum vir, & ecce errabat in agro: interrogavit autem eum vir ille, dicendo, Quid quæris?

16. Et dixit, Fratres meos ego quæro: nuncia, obsecro, mihi ubi ipsi pascant.

17. Et dixit vir ille, Profecti sunt hinc: audivi enim eos dicentes, Eamus in Dothan. Et perrexit Joseph post fratres suos, & invenit eos in Dothan.

18. Et viderunt eum è longinquo: & antequam appropinquaret eis, machinati sunt contra eum, ut interimerent eum.

19. Ac dicebat alter alteri, Ecce magister ille somniorum venit.

20. Nunc igitur venite, & occidamus illum, & projiciamus eum in unam è cisternis: & dicemus, Bestia mala devoravit eum: & videbimus quid erunt somnia ejus.

21. Et audivit Reuben, & eripuit eum è manu eorum, & dixit, Ne percutiamus eum *in* anima.

22. Dixit ergo ad eos Reuben, Ne effundatis sanguinem: projicite eum in cisternam hanc quæ est in deserto, & manum ne mittatis in eum: ut erueret eum è manu eorum, ut reduceret eum ad patrem suum.

23. Et fuit, ut venit Joseph ad fratres suos, exuerunt Joseph tunica sua, tunica multicolore quæ erat super eum.

24. Et tulerunt eum, & projecerunt eum in cisternam: & cisterna erat vacua, non erat in ea aqua.

25. Postea sederunt ut comederent panem, & levaverunt oculos suos, & viderunt, & ecce turba Ismaëlitarum veniebat de Gilhad, & cameli eorum portabant aromata, & resinam, & stacten, iter facientes ut deferrent in Ægyptum.

26. Et dixit Jehudah fratribus suis, Quæ utilitas si occiderimus fratrem nostrum, & celaverimus sanguinem ejus?

27. Venite, & vendamus eum Ismaëlitis, & manus nostra ne sit in eum, quia frater noster, caro nostra est: & paruerunt ei fratres ejus.

28. Et transierunt viri Madianitæ mercatores, & extraxerunt & sustulerunt Joseph è cisterna: & vendiderunt Joseph Ismaëlitis viginti argenteis, qui abduxerunt Joseph in Ægyptum.

29. Deinde reversus est Reuben ad cisternam, & ecce non erat Joseph in cisterna: & scidit vestimenta sua.

30. Et reversus est ad fratres suos, & dixit, Puer non est, & ego quo, ego *quo* ibo?

31. Et tulerunt tunicam Joseph, & jugulaverunt hircum caprarum, & tinxerunt tunicam in sanguine.

32. Et miserunt tunicam multicolorem, & deferri fecerunt ad patrem suum, & dixerunt, Hanc invenimus, agnosce nunc utrum tunica filii tui sit, an non.

33. Et agnovit eam, & dixit, Tunica filii mei est: bestia mala devoravit eum, rapiendo raptus est Joseph.

34. Et scidit Jahacob vestimenta sua, & posuit saccum in lumbis suis, & luxit super filio suo diebus multis.

35. Et surrexerunt omnes filii ejus, & omnes filiæ ejus, ut consolarentur eum, sed noluit consolationem admittere: & dixit, Certe descendam ad filium meum lugens ad sepulchrum. & luxit eum pater ejus.

36. Madianitæ autem vendiderunt eum in Ægypto Potiphar satrapæ Pharaonis, principi satellitum.

1. *Et habitavit Jahacob.*] Confirmat Moses quod prius testatus est, discessu Esau relictam fuisse terram sancto Jacob, ut unicus esset ejus possessor: quanquam in speciem ne gleba quidem illi accessit, sed nudo terræ aspectu contentus, exercuit fidem suam. & Moses nominatim eum patri suo comparat, qui tota vita fuerat in illa terra peregrinus. Quanquam ergo, fratre in aliud domicilium translato, non parum adeptus erat Jacob: Dominus tamen profectum illum ab ejus oculis absconditum esse voluit, ut à promissione totus penderet.

2. *Istæ sunt generationes Jahacob.*] Voce תולדות non tam genealogia intelligi debet quam res gestæ, sicuti ex contextu melius constat. Nam Moses ita præfatus, non enumerat filios & nepotes, sed exponit unde nata sit invidia fratrum contra Joseph, ut facta nefanda conspiratione illum venderent. acsi dixisset, Postquam breviter complexus sum genealogiam Esau, nunc ad seriem meæ historiæ revertor, quid contigerit in familia Jacob. Porro de nefando scelere filiorum Jacob verba facturus Moses, hinc orditur, quod Joseph præ aliis charus esset patri suo, quia eum provecta demum ætate genuerat: teneri etiam amoris signum ponit, quod illum tunica vestiret contexta ex variis coloribus. Atqui nihil mirum fuit, puerum à patre sene in deliciis haberi. nam ita fieri solet: nec invidiæ locus est, quum robustior ætas, natura dictante, hac in parte cedat. Moses vero hanc fuisse odii causam dicit quod magis propensus in eum quam in alios esset patris animus. Odium concipiunt fratres in puerum, quem vident tenerius à patre diligi, quia in ejus senectute natus est. Si amoris socii esse nolunt, cur saltem non indulgent? Hinc ergo perspicitur malignum perversumque eorum ingenium. Quod autem tunica versicolor, & similes nugæ ad machinandam cædem eos inflammant, in eo se prodit detestabilis crudelitas. Dicit etiam Moses inde odium crevisse, quod malos fratrum sermones detulerit Joseph ad patrem.

Quidam verbum Malum exponunt facinus aliquod non ferendum. Sed alii rectius sentiunt, querimoniam fuisse pueri, quia durius eum suis convitiis vexabant fratres. Nam quod sequitur apud Mosen, exegetice additum fuisse interpretor, ut sciamus quanam de causa male & hostiliter tractatus fuerit. Quæritur, cur tantum filios Bilhæ & Zilpæ hic accuset Moses, qui tamen filios Leæ ab eodem crimine postea non eximet. Unus quidem ex filiis, Ruben, reliquis omnibus mitior fuit: proxime ad eum accessit Judas, qui & ipse frater erat uterinus. Sed quid Simeon? quid Levi? Certe quum ætate præcederent, verisimile est duces fuisse. Suspicio probabilis est, quis ex concubinis, non ingenuis uxoribus nati erant, livore citius infectos fuisse eorum animos, quasi genus à matribus servile contemptum ipsis afferret.

5. *Et somniavit Joseph somnium.*] Postquam prima odii semina retulit Moses, nunc altius conscendit, nempe admirabili Dei consilio electum fuisse Joseph ad res maximas: idque somniis fuisse testatum: atque ita fratrum odium in rabiem erupisse.. Somniis autem patefecit Deus quid facturus esset, ut postea sciretur nihil contigisse fortuito: sed quod cælesti decreto fixum erat, per flexuosos circuitus demum suo tempore fuisse completum. Prædictum fuerat Abrahæ, semen ejus fore peregrinum extra terram Chanaan. Ut in Ægyptum transeat Jacob, hæc ratio divinitus statuitur, ut Joseph Ægypto præfectus tempore famis, patrem cum tota domo accersat, eisque alimenta suppeditet. Nunc ex principiis quæ narrantur, nemo tale quicquam conjiceret. Filii Jacob in ejus necem conspirant, sine quo salvi esse nequeunt: imo qui illis ordinatus est salutis minister, in foveam conjectus, vix è faucibus mortis eripitur. Circumactus per casus varios, videtur alienus esse à paterna domo. Postea in carcerem, velut in alterum sepulchrum, dejicitur, ubi per longum tempus fere tabescit. Nihil ergo minus consentaneum quam ut per ejus manum servetur familia Jacob, quando ab ea resectus & procul abductus, ne inter vivos quidem censetur. Neque enim spes ulla restabat liberationis, præsertim ex quo à pincerna neglectus fuerat, quin damnatus ad perpetuum carcerem, illic putresceret. Atqui Deus per tales anfractus oblique peregit quod statuerat. Quare in hac historia non modo pulcherrimum habebimus divinæ providentiæ exemplum, sed alia quoque duo in primis notatu digna accedent: nempe quod Dominus miris & inusitatis modis opus suum peragat: deinde quod Ecclesiæ suæ salutem non ex magnifico splendore producat, sed à morte & sepulchro. quin etiam in persona Joseph viva exprimitur Christi effigies, sicuti melius liquebit ex contextu. Sed quia hæc sæpius repetenda erunt, sequamur filum verborum Mosis. Deus peculiari honore puerum, qui inter duodecim penultimus erat, mera gratia dignatur, primatum illi deferens in fratres. Quo enim merito, vel qua virtute adeptum esse dicemus ut fratrum dominus esset? Suo quidem postea ingenti beneficio visus est hoc acquirere; sed gratuitum fuisse Dei donum, ex somnio intelligimus, quod ex beneficentia Joseph minime pendebat: quin potius mero Dei beneplacito destinatus fuit princeps, ut erga fratres beneficus esset. Porro quum duobus modis tunc solitus fuerit Dominus revelare sua arcana, visionibus & somniis, hic notatur altera species. Nam certe vulgari more sæpius somniaverat Joseph: sed Moses significat divinitus oblatum fuisse somnium, quod vim & pondus haberet oraculi. Scimus ex diurnis cogitationibus sæpe nasci somnia: interdum corporis male affecti signa esse: sed quoties consilium suum innotescere per somnia voluit Deus, simul insculpsit certas notas quæ à fluxis frivolisque imaginationibus illa discernerent, ut solida constaret fides & auctoritas. Ita Joseph certo persuasus fuit non inani spectro se fuisse delusum, ut somnium suum pro cælesti oraculo intrepide proferret. Etsi autem sub agresti symbolo promissum est illi imperium, videtur docendo non fuisse appositum. Scimus pecuarios fuisse, non aratores filios Jacob. Quum nulla illis fuerit messis quam colligerent, videtur hoc parum congruere quod adoretur ejus manipulus. Sed forte consulto hanc similitudinem elegit Deus, ut doceret vaticinium hoc non in præsenti fortuna Joseph fundatum esse, nec imperii materiam fore ex his quæ ad manum suppeterent: sed fore adventitium bonum, cujus causa alibi quam domi quærenda foret.

8. *Num regnando regnabis super nos?*] Hic clare nobis ostenditur ut paternus Dei favor erga electos quasi flabellum sit excitandis contra eos mundi odiis. Corrigi hoc modo injustum odium decuit, quum audirent filii Jacob se frustra Deo obniti. Perinde enim est acsi Deus se medium opponens, eorum furorem compesceret his verbis, Carebit profectu impia vestra conspiratio: nam crepetis licet, hunc ego principem constitui, ad cujus perniciem vos rapit scelesta invidia. Forte etiam hoc solatio sancti adolescentis molestiam levare voluit. Atqui fecit illorum obstinatio ut magis inflammaretur. Discamus igitur non ægre ferre, siquando nobis affulgens Dei gratia, nobis invidiam conflet. Cæterum plus satis acuti sunt somnii interpretes filii Jacob: sed quasi fabulam derident, quia repugnat eorum votis. Ita sæpe contingit eos qui male affecti sunt, protinus capere quid velit Deus: sed quia nulla reverentia tanguntur, contemnere. Huic vero contumaciæ succedit stupor, qui priorem illam perspicaciam delet.

9. *Et somniavit adhuc somnium.*] Idem est hujus somnii scopus. Unum est discrimen, quod Deus, ut plus fidei conciliet oraculo, figuram è cælo proponit. Spreverant fratres Joseph quod de manipulis dictum fuerat; nunc Dominus ad cæli intuitum eos evocat, ubi relucet augusta majestas. Quæritur tamen quomodo hoc conveniat, venturam esse matrem ut adoret, quæ jam mortua erat. Quod Hebræi quidam interpretes ad Bilha referunt, frigidum est. & sine talibus effugiis simplex constat sensus: nam Sol & Luna utrumque caput familiæ designant: ita in hac effigie cernit Joseph se adorari à tota paterna domo.

10. *Et increpavit eum pater.*] Si suspicatus esset Jacob ex vana ambitione conceptum esse somnium, jure filium increparet: verum si agnoscit Deum esse somnii auctorem, non est quod expostulet cum filio. Quod autem agnoverit, hinc colligere licet: quia rem serio considerasse postea dicitur. Moses enim ipsum discernens à filiis, hos nihil præter invidiæ virus spirasse dicit: illum vero secum reputasse quidnam hoc vellet. quod fieri non potuit nisi tactus fuisset reverentia. Sed quum ejus animo insideat quædam religio, quomodo filium objurgat? hoc certe non est suum Deo honorem ejusque verbo reddere. Venire enim hoc in mentem debuit ipsi Jacob, quamvis ejus imperio subesset Joseph, propheticam tamen personam sustinere. Credibile est, quia filios cernebat tam malevolos, ut occurreret periculo, simulasse quod non erat. neque enim ipse somnio fuit offensus: sed exasperari noluit eorum animos, quibus propter superbiam tolerabilis non erat subjectio. Ego certe placandæ contentioni studentem, filium astute reprehendisse non dubito. Quanquam hæc ratio minime Deo probatur, ut fingamus nos veritati esse adversos, dum studemus eorum iracundiam sedare qui contra insaniunt. Debebat potius ingenue hortari filios ne adversus stimulum calcitrarent. Vel certe hæc tenenda erat moderatio, Si vulgare somnium est, sine stomacho rideatur: si autem à Deo manavit, nefas est obloqui. Potest etiam fieri ut senis animum pupugerit absurditas. Scimus

enim

enim quam difficile sit omnem altitudinem protinus exuere. Sed prior expositio melius congruere videtur. Certe quamvis peululum à recta linea declinet Jacob, in eo tamen apparet non vulgaris pietas, quod facile prævaluit oraculi revereotia. Impia vero contumacia in filiis se prodit, dum in majus odium prorumpunt. Nam quamvis somnium spernant, non tamen de nihilo uruntur. Libeoter habuissent fratrem ludibrio: sed constringit eos occultus quidam divinitatis sensus, ut aliquid authenticum, velint nolint, sentire cogantur. Interea impellit eos cæca ferocia, ut Deo præter animi propositum resistant. Ergo ut Deus nos morigeros sibi habeat, discamus abjicere altos spiritus: quia docilitatis initium est, dum sustinent homines se cogi in ordinem. Damnabilis fuit in filiis Jacob hæc contumacia, quod subjectionis odio non modo repulerunt Dei oraculum, sed ejus nuncio & præconi iofesti fuerunt. Nunc quanto minus excusabilis erit nostra durities, nisi placide colla subjicimus jugo Domini, postquam humilitatis doctrina, quæ nos subigit, adeoque mortificat, non modo clarius nobis testata est, sed pretioso Christi sanguine sancita? Cæterum si multos videmus hodie refractarios, qui renuant Euangelium amplecti, sed contra proterve insurgant, non turbemur quasi re nova, quum superbiæ morbo laboret totum bumanum geous: Euangelio autem in nihilum redigatur tota carnis gloria. quin potius sciamus præfractos manere omnes, nisi qui à Spiritu Dei subacti mansuescunt.

12. *Et profecti sunt fratres ejus.*] Antequam de nefando parricidii consilio tractet Moses, profectionem Joseph describens, multis circumstantiis atrocitatem sceleris amplificat. Accedit ad eos frater officii gratia, ut fraterne de ipsorum statu inquirat. Venit patris mandato: neque tamen invitus obsequitur, sicuti ex responso ejus petet. Anxie illos perquirit: & quamvis mutassent locum, non tamen parcit labori ac molestiæ, donec eos reperiat. Ergo plusquam immanis est eorum crudelitas, quod tam pio & bumano fratri necem machinari non exhorrent. Nunc videmus non esse supervacuum quod dicit Moses, hominem erranti Joseph fuisse obvium, qui diceret fratres migrasse in Dotban. Nam quo major fuit ejus sedulitas & infatigabile studium, eo minus excusationis merentur à quibus repensa fuit tam indigna merces.

18. *Et viderunt eum è longinquo.*] Hic rursus Moses generis sui famæ per adulationem minime parcens, ejus principibus inurit æternæ infamiæ notam, odioque & execratipni gentium omnium eos exponit. Siquando inter profanos homines frater fratri cædem intulit, tragœdiis proscissa fuit talis impietas, ne in exemplum transiret. Quod autem fratres novem simul in necem innoxii adolescentis conspirant, & tanquam feræ bestiæ in ipsum sanguinariis manibus insiliunt, oihil tale in profanis historiis reperietur. Horribilis ergo, imo diabolicus furor invasit filios Jacob, quum abjecto naturæ sensu, ita parati fuerunt in sanguinem proprium sævire. Jam vero præter scelus impia contra Deum protervia damnatur à Mose his verbis, *En adest somniorum magister.* Cur enim misero insultaot, nisi quia in spem dignitatis non speratæ cælesti oraculo vocatus fuerat. Adde quod hoc modo suum flagitium turpius ipsi traducunt quam si quis eos ex professo atrociter lacerare vellet. Hanc sibi persequendi fratris fatentur causam esse, quod somniaverit: quasi vero inexpiabilis sit offensa. quod si indignantur somniis, cur non potius cum Deo bellum gerunt? Necesse enim habuit Joseph quod sibi divinitus revelatum erat, quasi pretiosum depositum, excipere. Sed quia non audent recta Deum impetere, nebulas sibi inducunt, ut sublato Dei respectu contra fratrem furere liceat. Si talis cæcitas abripuit Patriarchas, quid reprobis fiet, quos obstinata malitia transversos agit, ut Deo ad extremum usque resistere non dubitent? Ac videmus ut se ultro perturbent atque acuant, quoties Dei minis vel castigationibus offensi, vindictæ expetendæ causa contra ministros insurgunt. imo idem omnibus nobis subinde contingeret, nisi Deus freno injecto nos mansuefaceret. Quantum ad Joseph ipsum spectat, rarus Dei favor ostensus ei fuit, ac in summam dignitatem evectus est, sed per somnium, quod nunc probrosa fratrum subsannatione eluditur. Accedit simul conspiratio, ut parum à morte absit. Ita Dei promissio, quæ eum ad cælos extulerat, fere in sepulchrum demergit. Idem & nos experimur, quibus gratuita Dei adoptio ingressus est in multas ærumnas. Nam ex quo nos Christus in gregem suum colligit, variis modis permittit Deus nos dejici, ut propiores simus inferis quam cælo. Ergo animis nostris insideat exemplum Joseph, ne turbemur, quum ex Dei gratia multæ cruces nobis pullulant. Jam enim supra admonui, & res ipsa clare testatur, adumbratum fuisse in Joseph quod plenius deinde in Christo Ecclesiæ capite exhibitum fuit, ut singula membra ad imitationem se forment.

20. *Projiciamus eum in unam è cisternis.*] Prætextum jam ante cædem patratam quærunt tegendo apud bomines sceleri. Interea minime illis venit in mentem, non posse Dei oculos fugere quod hominibus fuerit absconditum. Sed ita stupida est bypocrisis, ut mundi infamiam fugiens, Dei judicium negligat. Ioterim hic quoque morbus humaoo ingenio penitus infixus est, extremis quibusque sceleribus fucum ioducere. Nam etsi sceleratos coarguit interior judex, se tamen impudeotia confirmant, ne dedecus suum apud alios appareat. *Et videbimus quid erunt somnia.* Quasi unius hominis morte aboleri possit Dei veritas, voti se compotes fore jactant, ubi fratrem occiderint, ne quid prosint somnia. Hoc quidem non cogitant ex professo, sed eo præcipites agit turbulentus livor, ut contra Deum impingaot. Quicquid autem moliantur qui sic in tenebris luctaotur cum Deo, irriti demum abeunt eorum conatus. Deus enim per medias abyssos viam semper inveniet, ut quod decrevit exequatur. Quod si nos suis ludibriis exagitant increduli, ac superbe triumphant fidem nihil nobis profuturam, ne exanimet nos vel debilitet aorum insolentia quin securi pergamus.

21. *Et audivit Reuben.*] Operæpretium est notare, quum alii ad sanguinem fundendum currerent, cujusnam opera servatus sit Josepb. Ruben certe una in re omnium nequissimus extiterat, quando fœdaverat patris cubile: & illa tam effrenis libido aliis vitiis implicita, pravæ naturæ signum erat. nunc repente solus ad pietatem respiciens, & fraterni officii memor, impiam conjurationem dissolvit. Incertum est an satisfactionem quæsierit, qua rediret cum patre in gratiam. Ejus quidem fuisse consilium testatur Moses, filium patri incolumem reddere: unde probabilis est illa, quam dixi, conjectura, vitam fratris putasse idoneam mercedem qua sibi recooiliaret patris animum. Utcunque res habeat, bæc tamen humanitas, quam in fratre liberando præstitit, testis est non fuisse projectum ad omnia scelera. Et Deus forte hoc pœnitentiæ testimonio, nonnihil levare voluit priorem ejus infamiam. Quo docemur non esse à peccato uno quantumvis atroci æstimandos homines, ut nobis desperata sit eorum salus.

22. *Projicite in cisternam.*] Pia fallacia, ad quam descendit Ruben, quantopere exarserit fratrum rabies, satis demonstrat. Neque enim palam opponere se audet, neque à scelere dehortari: quia videbat rationibus non esse locum ad eos mitigandos. Nec vero eorum truculentiam hoc extenuat, quod con-

consentiunt: quasi ad clementiam flexi fuerint. Nam si alterutrum necesse fuit, præstabat eorum manibus statim occidi quam lenta fame in cisterna perire: quod est crudelissimum supplicii genus. Crassa potius hypocrisis notanda est, quod crimine se fore exemptos putant, modo ne fratrem jugulando, manus intingant sanguine. Quasi vero ad rem quicquam intersit, an fratrem quis gladio confodiat, an suffocando interficiat. Dominus enim quum Judæos accusat per Jesaiam, quod manus habeant plenas sanguine, non intelligit esse sicarios: sed sanguinarios ideo vocat, quia non pepercerint miseris fratribus. Nihilo igitur meliores sunt filii Jacob, dum fratrem adhuc vivum in terram projiciunt, ut sepultus cum morte frustra luctetur, & post longos cruciatus intereat: dum cisternam eligunt in deserto, unde nullus mortalium pereuntis clamorem exaudiat, sed gemitus ascendat in cælum usque. Barbara autem ista cogitatio fuit, non percuti ejus animam, vel non percuti eum in anima, si manibus suis sanguinem non haurirent: quia altera mortis species non minus violenta fuit dum volebant fame necare. Sed Ruben ad brutos eorum affectus sermonem accommodans, satis habuit præsentem illorum impetum quovis artificio reprimere.

23. *Exuerunt Joseph tunica sua.*] Videmus ut fictione & mendacio referti sint homines. Secure fratrem denudant: non exhorrent manibus suis projicere in foveam, ubi ipsum inedia conficiat decem gladiis pejor: quia scelus occultum fore sperant, & allatis exuviis, nulla domi futura sit cædis suspicio: quia scilicet credet pater laniatum fuisse à fera bestia. Ita scelestas mentes hebetat Satan, ut frivolis effugiis seipsas implicent. Fons quidem pudoris est conscientia: sed suis illecebris demulcet Satan quos semel laqueis suis constrinxit: ut ipse verecundiæ sensus qui eos debuerat reos ad tribunal Dei citare, magis obduret. Latebras enim nacti, longe audacius ad peccandum perrumpunt, quasi impune committant quicquid fugit hominum oculos. Hic vere reprobus est sensus, hic spiritus vertiginis & stuporis, solo teneri hominum pudore, calcato autem divini judicii metu, quidvis audere. Quanquam autem non omnes eousque projecti sunt, vitium tamen hoc nimis commune est, plus deferre honoris hominibus quam Deo. In verbis Mosis emphatica est tunicæ repetitio, quod insigne illud paterni amoris, mollire non potuit eorum animos.

25. *Et sederunt ut comederent panem.*] Mira fuit hæc barbaries, fratre quantum in se erat occiso, quiete epulari: nam si qua humanitatis gutta viguisset in eorum animis, saltem quasdam intus punctiones sensissent. imo plerumque deterrimus quisque post facinus peractum expavescit. Quum in tantam socordiam prolapsi sint Patriarchæ, eorum exemplo timere discamus, ne justa Dei vindicta idem lethargus sensus nostros occupet. Interea admirabilem consilii Dei progressum expendere convenit. Jam transierat Joseph per duplicem mortem: nunc quasi tertia morte præter spem è sepulchro eruitur. Quid enim fuit aliud pro mancipio vendi extraneis hominibus, quam è medio tolli? Imo deterior reddita fuit ejus conditio, quia Ruben è cisterna clam eductum patri reduxisset: nunc in diversam orbis partem sine spe reditus trahitur. Sed ille occultus erat flexus, per quem Deus statuerat eum in sublime evehere. Ac ultimo tandem eventu enotuit, quanto satius fuerit procul à suis abduci quam salvum domi manere. Porro sermo Judæ, quo persuadet fratribus *ut vendatur* Joseph, aliquanto plus habet rationis. Ingenue enim fatetur reos homicidii fore, si in cisterna perire sinant. Quid lucri fecerimus, inquit, obtecto sanguine? manus enim nostræ nihilominus sanguine pollutæ erunt. Jam aliquantulum remiserat furor, ut consilium humanius admitterent. nam quamvis immanis perfidia esset, fratrem hominibus incognitis vendere: aliquid tamen fuit, vivum dimittere, ut saltem pro mancipio aleretur. Illam ergo diabolicæ vesaniæ flammam, qua toti ardebant, sedatam fuisse videmus, dum se nihil proficere agnoscunt celando hominum oculos: quia homicidium in Dei conspectum venire necesse sit. nam primo, non secus omni se reatu solvebant quam si nullus sederet in cælo judex. Valere etiam apud eos incipit naturæ sensus, quem prius deleverat odii crudelitas. Et certe in reprobis etiam, qui videntur humanitatem prorsus exuisse, tempus demonstrat aliquid manere residuum. Quum ebulliunt pravi & violenti affectus, impedit tumultuosus ille fervor ne suas partes agat natura. Sed nullæ sunt tam stupidæ mentes quas non interdum mordeat scelerum suorum reputatio: nam ut inexcusabiles ad Dei judicium veniant homines, à seipsis primum damnari oportet. In hoc à reprobis differunt sanabiles, quos Dominus ad resipiscentiam adducit, quod quum illi contumaciter obruant scelerum suorum notitiam, hi paulatim à peccandi licentia ad rationis obsequium flectuntur. Cæterum quod hic Judas de fratre germano admonet, Dominus per Prophetam ad totum genus humanum extendit. Quoties igitur prava libido ad injustam vim, vel aliam noxam impellit, veniat nobis in mentem sacrum hoc vinculum quo devincta est inter se omnium societas, ut nos à maleficiis cohibeat. Nocere enim non potest homo homini, quin carni suæ infensus, totum naturæ ordinem violet ac pervertat.

28. *Et transierunt viri Madianitæ.*] Putant aliqui Joseph eodem in loco bis fuisse venditum. Certum enim est, quum Abrahæ fuerit filius Madian ex Cetura, distinctos fuisse ejus filios à filiis Ismaël; & Moses non temere diversa nomina posuit. Sed ego ita interpretor, venalem quibuslibet expositum fuisse Joseph. Quum vero à Madianitis neglecta fuisset emptio, fuisse Ismaëlitis venditum. Porro quum merito possent suspectos habere plagii venditores, fecit tamen lucri cupiditas ne inquirerent. Adde quod probabile est, in itinere saltem fuisse sciscitatos quisnam esset Joseph. Sed tanti apud eos non fuit commune genus, quin ex eo quæstum cupide facerent. Cæterum docet hic locus quanto præstiterint carnales Abrahæ filii electæ stirpi, in qua tamen spes futuræ Ecclesiæ inclusa erat. Videmus ex duobus filiis Abrahæ sic propagatam esse sobolem, ut inde huc illuc commeent negotiatores: pars autem quam sibi Dominus elegerat, adhuc exigua est. Sed ita filii seculi, perinde ac fructus præcoces, cito ad summas opes & felicitatis culmen perveniunt: quum Ecclesia per maximas difficultates sensim repando, ad mediocrem statum longo tempore vix perveniat.

30. *Et reversus est Reuben.*] Colligere hinc licet, Ruben, simulato aliquo negotio, furtim elapsum esse à fratribus, ut insciis omnibus fratrem è cisterna eductum patri redderet, ideoque tunc abfuisse quo tempore venditus est Joseph. Nec vero mirum est, ipsum fuisse præventum, quum se in diversum iter vertisset, ut per ambages ad cisternam tenderet. Nunc vero demum Ruben, spe ablata, consilium suum aperit fratribus: quod prius fateri ausus non fuerat, ne statim jugularetur puer.

31. *Et tulerunt tunicam Joseph.*] Redeunt jam ad primum illud commentum. Ne quid de ipsorum crimine suspicetur pater, sanguinolentam tunicam mittunt, unde conjiciat laniatum fuisse ab aliqua bestia. Quanquam autem breviter hoc perstringit Moses, ego tamen existimo aliquos potius misisse ex servis, qui sceleris conscii non essent, quam è suo numero. Dicet enim paulo post filios & filias venisse ut aliquid solatii moerenti afferrent. Quanquam autem in verbis aliqua videtur subesse insultatio, mihi tamen verisimi-

Hsimilius est hoc mandasse, ut suspicionem à se averterent. Finguot enim sibi confusum esse animum, ut in rebus trepidis fieri solet. Quicquid tamen excogitent, huc eò adigit suum scelus, ut nunc patris animum lethali dolore vulnerent. Hoc scilicet proficiunt suis integumentis hypocritæ, dum culpam unam effugere volunt, ut concervent peccatum peccato. Quod ad Jacob spectat, postquam tot modis tentatus semper victor emerserat, mirum est nunc dolori succumbere. Certe mortem filii plus illi mœroris afferre quam incestuosum uxoris stuprum, & Sichimæ cladem cum filiæ raptu conjunctam, nimis absurdum est. Ubi invictum illud robur, quo etiam contra Angelum prævaluit? ubi tot patientiæ documenta quibus eum subinde exercuerat Deus, ne unquam deficeret? Hic profecto luctus nos admonet, neminem tam heroica virtute instructum, in quo non resideat carnis infirmitas, quæ se interdum in rebus non magnis prodit. unde etiam accidit, ut qui longo tractu assuefacti sunt ad crucem, ac tanquam veterani milites, quosvis insultus fortiter excipere debebant, instar tironum labascant in levi aliqua pugna. Quis ergo nostrum sibi non timeat, ubi videmus sanctum Jacob post innumera patientiæ documenta diffluere?

35. *Et surrexerunt omnes filii ejus.*] Clarius hac circumstantia exprimitur tristitiæ moles, quod ad eam levandam conveniunt omnes filii & filiæ. Surgendi enim verbo communis deliberatio notatur, quod ex compacto venerint, quia urgebat necessitas. Sed hinc patet quam multiplex hominibus ingenita sit simulatio. filii Jacob personam suscipiunt minime sibi congruentem: pietatis enim, à qua alienissimi sunt, officio funguntur. Si Deum respicerent, agnita culpa, etiamsi nullum occurreret mali remedium, pœnitentia tamen fructum aliquem proferret: nunc inani satisfactione non secus ac vento, pascuntur. Hoc exemplo docemur quantopere fugienda sit nobis simulatio, quæ homines novis subinde laqueis implicat.

Et noluit consolationem admittere.] Quæritur an prorsus à tolerantiæ virtute exciderit Jacob: hoc enim videntur sonare ejus verba. Adde quod gravius peccat, quando sciens & volens dolori indulget: hoc enim est quasi data opera dolorem, qui plus satis est rebellis Deo, exacerbare. sed ego hoc ad levationem doloris, quæ poterat humanitus afferri, restringo. Nihil enim minus consentaneum est quam sanctum virum, qui tanta animi mansuetudine jugum Dei tota vita tulerat, nunc instar equi indomiti, frenum mordendum arripere, ut dolorem sponte alendo, se ad indomitam ferociam confirmet. Ego itaque non dubito quin se Domino nunc quoque submiserit, quamvis humana solatia respuat. Videtur etiam odiose perstringere filios, quorum invidiam & malevolum animum erga Joseph cognoverat, acsi exprobret, pluris sibi unum hunc esse illis omnibus: quia mortui sepulchrum magis appetat quam frui consuetudine decem vivorum quos habebat superstites: nam parvulum Benjamin excipio. interea non excuso doloris excessum quem nuper damnavi. Et certe obrutum se tristitia demonstrat, de sepulchro perinde loquens acsi morte non concederent filii Dei ad meliorem vitam. Atque hinc discimus quam cæca sit doloris intemperies, quæ fidei lumen fere in sanctis suffocat: quo diligentius ad eam frenandam nos eniti convenit. Job excelluit summa pietate: videmus tamen, postquam magnitudine doloris oppressus est, quam profano more homines non secus ac pecudes in morte permisceat. Si tristitia usque adeo obtenebratæ fuerunt Angelicæ illæ sanctorum virorum mentes, quanto densior caligo nobis incumbet, nisi eam Dominus verbi & Spiritus sui fulgore discutiat, & nos sollicite obviam tentationi eamus, antequam nos demergat? Præcipuum vero doloris temperamentum est, futuræ vitæ consolatio, ad quam quisquis se applicat, timendum non est ut absorbeatur doloris excessu. Quanquam autem probandus non est immodicus dolor Jacob, Mosis tamen consilium fuit, infamia notare ferream illam duritiem quæ in filiorum cordibus nimis immaniter grassata est. Videbant per se non stare quin pater dolore confectus misere periret: denique videbant suo scelere jam esse occisum. Si vulnus sanare nequeunt, cur saltem non student dolorem aliquatenus lenire? Plusquam ergo crudeles sunt, quibus adeo curæ non est patris vita, ut ne verbo quidem mitigationem, quæ in manu erat, afferre dignentur.

36. *Vendiderunt eum in Ægypto.*] Triste spectaculum, quod ita per varias manus circumagitur Joseph. Hæc enim non parva indignitas ad priorem ejus miseriam accessit, quod tanquam venale mancipium prostituitur. Dominus tamen interea ejus curam agere non destitit. Imo rotari de manu in manum ideo passus est, ut tandem reipsa constaret, mirifice cælesti ductu venisse ad principatum illum qui somniis promissus fuerat. Putiphar Eunuchus vocatur, non quod castratus esset: sed apud Orientales usitatum fuit Satrapas & aularum principes insignire hoc nomine. In dignitate, quam illi tribuit Moses, ne Hebræi quidem conveniunt: nam quidam exponunt lanionum præfectum. quos sequuti sunt Græci. sed ego potius aliis assentior, qui dicunt præfectum fuisse militum: non quod toti militiæ præesset, verum quia regios satellites habebat sub manu sua & imperio: quales nunc sunt Capitanei custodiæ, si alterum munus conjungas quod exercent præfecti hospitii. Nam id ex 39. capite colligere licebit.

CAPUT XXXVIII.

FUit autem tempore illo descendit Jehudah à fratribus suis, & declinavit ad virum Hadullamitem, & nomen ejus Hirah.

2. Et vidit ibi Jehudah filiam viri Chenaanæi, & nomen ejus Suah: qui accepit eam, & ingressus est ad eam.

3. Quæ concepit, & peperit filium, & vocavit nomen ejus Her.

4. Et concepit adhuc, & peperit filium, & vocavit nomen ejus Onam.

5. Et addidit adhuc, & peperit filium, & vocavit nomen ejus Selah: erat autem in Chezib, quando hunc ipsa peperit.

6. Et accepit Jehudah uxorem ipsi Her primogenito suo, & nomen ejus Thamar.

7. Verum erat Her primogenitus Jehudah malus in oculis Jehovæ, ideo interemit eum Jehova.

8. Et dixit Jehudah ad Onam, Ingredere ad uxorem fratris tui, & affinitatem contrahe cum ea, & suscita semen fratri tuo.

9. Et cognovit Onam quod non sibi futurum esset semen: & erat quando ingrediebatur ad uxorem fratris sui, corrumpebat *semen* super terram, ne poneret semen fratri suo.

10. Displicuit autem in oculis Jehovæ quod fecit, ideoque mori fecit etiam eum.

11. Et dixit Jehudah ad Thamar nurum suam, Mane vidua in domo patris tui, donec crescat Selah filius meus: dicebat enim, Ne forte moriatur etiam ipse, sicut & fratres ejus. & abiit Thamar, & mansit in domo patris sui.

12. Et multiplicati sunt dies, & mortua est filia Suah uxor Jehudah: & consolatus est se Jehudah, & ascendit ad tonsores ovium suarum, ipse, & Hirah amicus ejus Hadullamita, in Thimnath.

13. Et nunciatum fuit ipsi Thamar, dicendo, Ecce, socer tuus ascendit in Thimnath ad tondendum oves suas.

14. Tunc removit vestes viduitatis suæ à se, & operuit se velamine, & celavit se, mansitque in ostio Henaim, quod erat juxta viam Thimnath: viderat enim quod creverat Selah, ipsa vero non fuerat data ei in uxorem.

15. Et vidit eam Jehudah, & putavit eam esse meretricem: operuerat enim faciem suam.

16. Et declinavit ad eam è via: & dixit, Age quæso, ingrediar ad te. (non enim noverat quod nurus sua esset.) Illa dixit, Quid dabis mihi, si ingrediaris ad me?

17. Et ait, Ego mittam hœdum caprarum de pecudibus. Et dixit, Num dabis pignus donec miseris?

18. Et dixit, Quod pignus vis ut dem tibi? Et dixit, Sigillum tuum, & pallium tuum, & virgam tuam quæ est in manu tua. Et dedit ei: & ingressus est ad eam, & concepit ex eo.

19. Illa surrexit, & abiit, & removit velamen suum à se, & induit se vestibus viduitatis suæ.

20. Et misit Jehudah hœdum caprarum per manum amici sui Hadullamitæ, ut caperet pignus è manu mulieris: qui non invenit eam.

21. Et interrogavit viros loci illius, dicendo, Ubi est meretrix illa in Henaim juxta viam? Et dixerunt, Non fuit hic meretrix.

22. Reversus est ergo ad Jehudah, & dixit, Non inveni eam: & etiam viri illius loci dixerunt, Non fuit hic meretrix.

23. Et dixit Jehudah, Capiat sibi, ne forte simus in probrum: ecce misi hœdum hunc, & tu non invenisti eam.

24. Et fuit, circiter post tres menses nunciatum fuit ipsi Jehudah, dicendo, Fornicata est Thamar nurus tua, & etiam ecce est gravida ex fornicationibus. Et dixit Jehudah, Educite eam, & comburatur.

25. Ipsa, quum educeretur, misit ad socerum suum, dicendo, De viro cujus hæc sunt sum gravida. Et dixit, Agnosce quæso cujus sint sigillum, & pallium, & virga ista hæc.

26. Et agnovit Jehudah, & dixit, Justior me est: idcirco enim *hæc fecit* quod non dedi eam Selah filio meo. Verum non addidit adhuc cognoscere eam.

27. Et fuit, in tempore quo parturiebat ipsa, ecce, gemini erant in utero ejus.

28. Fuit autem, ea pariente, *unus* dedit manum, & accepit obstetrix, & ligavit ad manum ejus coccinum, dicendo, Iste egressus est prior.

29. Et fuit, quum retraheret manum suam, ecce, egressus est frater ejus: & dixit, Cur rupisti super te interstitium? & vocavit nomen ejus Peres.

30. Et postea egressus est frater ejus ad cujus manum erat coccinum: & vocavit nomen ejus Zerah.

1. *In tempore ipso descendit* &c.] Priusquam ulterius in narranda historia Joseph procedat Moses, inserit genealogiam Juda: in qua plus operæ ideo impendit, quia inde originem ducturus erat Redemptor. neque enim sine jactura, continua ejus Tribus series ignorari potuit, unde petenda erat salus. Et tamen hic non celebratur gloriosa nobilitas: sed hujus quoque familiæ summum dedecus traducitur. Nihil refert quod filius Juda animos inflare debeat: sed potius pudorem incutere. Quanquam autem prima specie talibus probris nonnihil maculari videtur Christi dignitas: quia tamen hic quoque spectatur illa exinanitio cujus meminit Paulus, potius in ejus gloriam redundat quam ut vel minimum aliquid ex ea detrahat. Primum, Christo sumus injurii, nisi unus ad delendas ignominias nobis sufficiat, ex quibus increduli arripiunt scandali materiam. Deinde scimus in eo maxime fulgere divitias gratiæ Dei, quod Christus carnem nostram induens, in nihilum redigi voluit. Denique probris infame oportuit esse ipsius genus, ut eo uno contenti nihil extra eum quæramus: imo ne in ipso quidem quæramus splendorem terrenum, sicuti carnis ambitio semper in eam partem nimis proclivis est. Hæc igitur duo notemus, peculiariter honorem haberi Tribui Juda, quæ divinitus electa erat, unde emergeret mundi salus: deinde ipsis hominum personis minime honorificum esse Mosis sermonem; ne quicquam sibi vel Patribus arrogent Judæi. Interea meminerimus Christum nihil gloriæ mutuari à suis majoribus, imo nihil habere gloriæ in carne repositum, cujus præcipuus & maxime illustris in cruce triumphus fuit. Porro ne maculæ quibus aspersum fuit ejus genus, nos offendant, sciamus immensa ejus puritate non secus omnes ipsas elui, ac sol quicquid fœtoris est in terra & aëre absorbens, mundum purgat.

2. *Et vidit ibi Jehudah filiam viri Chenanæi.*] Quod negotiatorem vertunt quidam, mihi non placet. Perversam enim libidinem Juda insimulat Moses, quod uxorem sibi sumpserit ex ea gente cum qua divinitus æternum filiis Abrahæ dissidium indictum erat. Neque enim vel ipsum, vel alios fratres latebat hac lege se peregrinari in terra Chanaan, ut postea excussis ac perditis incolis, promisso ejus domi-

nio

nio potirentur. Merito itaque hoc in vitio deputat Moses, quod se vetitæ affinitati implicuit Judas: & Dominus tandem soboli Judæ susceptæ maledixit, ne Judæ nasceretur princeps & caput familiæ, ne etiam ex ea Christus descenderet. Hoc quoque inter exercitia patientiæ Jacob numerari debet, quod improbus illi nepos ex Juda natus est, cujus eum malitia non latuit. Juvenem è medio sublatum fuisse Dei vindicta dicit Moses. De aliis quos cito mors eripuit in primo ætatis flore, non idem dicitur. Insignem ergo & omnibus notam malitiam fuisse non dubito, cujus pœna in morte apparuit. Quanquam autem sancto Patriarchæ acerba per se fuit tentatio, nihil tamen ejus animum magis cruciavit quam quod vix sperare poterat ratam fore Dei promissionem, ut penes nequam ac perditos homines maneret gratiæ hæreditas. Certe inter humanæ felicitatis partes censetur polytecnia. Sed hæc sancti viri peculiaris erat ratio, quod Deus semen illi electum & benedictum promiserat. nunc vero una cum sobole augeri videt ac pullulare maledictionis semen quod speratam gratiam obruat. Dicitur quidem *Her malus fuisse coram Domino*, non tamen hominibus obscura fuit ejus improbitas: sed intelligit Moses non laborasse tantum communibus vitiis, quia potius ita sceleribus fuisse deditum, ut non fuerit tolerabilis coram Deo.

7. *Et interemit eum Jehova.*] Scimus longam vitam censeri inter Dei dona: idque merito. nam quum hic minime sit spernendus honor, creari nos ad imaginem Dei, quo diutius quis in mundo alitur, ut quotidie sentiat paternam erga se Dei curam, hoc liberalius à Domino tractari certum est: imo inter tot miserias quibus referta est vita, eminet tamen hæc Dei bonitas, quod nos ad se Deus invitat, atque in sui cognitione exercet: simulque tanta dignitate ornat, dum imperio nostro subjicit quicquid in mundo est. Quare nihil mirum quod Deus beneficii loco vitam hominibus prorogat. Unde sequitur, quum immatura morte tolluntur impii, illis infligi scelerum pœnam: perinde enim est acsi judicium ferret è cælo Dominus, indignos esse quos terra sustineat, indignos qui communi luce fruantur. Discamus itaque, quamdiu in mundo nos Deus retinet, meditari ejus beneficia: quo alacrius pro se quisque studeat vitam ab eo acceptam in ejus laudem referre. Quanquam autem hodie quoque mortis celeritas inter Dei flagella deputanda est, quia perpetuo viget
Psal. 55. doctrina illa, Viri sanguinum, & dolosi non dimi-
vers. 24. diabunt dies suos: hoc tamen judicium Deus sub Lege magis exercuit, quum obscurior adhuc foret futuræ vitæ cognitio. neque enim ex quo resurrectio nobis in Christo patefacta est, tantopere mortem horrori esse convenit. Atque hoc inter nos & veterem populum discrimen alibi notatum est: nunquam tamen generalis regula statui potuit, placere domino, vel charos esse quorum vita diuturna esset: quin potius interdum in pœnæ cumulum protraxit Deus reprobis vitæ tempus. Et scimus Cain fratri suo Abel pluribus seculis fuisse superstitem. Sed quemadmodum temporalibus Dei beneficiis non semper, neque in omnibus constat perpetuus & æquabilis tenor: ita nec vicissim temporales pœnas eodem semper modo exequitur. Satis est, quod ad præsentem vitam spectat, quædam pœnarum & præmiorum exempla proponi. Adde quod sicuti ærumnæ vitæ præsentis, quæ ex naturæ corruptela superveniunt, non extinguunt primam & nativam Dei gratiam: ita vicissim mors, quum per se Dei maledictio sit, supernaturali remedio cedit electis in salutem, tantum abest ut quicquam noceat. Præsertim hodie, ex quo primitiæ resurrectionis in Christo oblatæ sunt, nihilo deterior est eorum conditio qui cito tolluntur è vita: quia Christus ipse lucrum est tam ad vivendum quam ad moriendum. In morte autem Her clara fuit & notabilis vindicta Dei, ut facile constaret quadam velut sorde purgari terram.

8. *Ingredere ad uxorem.*] Tametsi de fraternis conjugiis, ut frater superstes semen mortuo suscitaret, nulla adhuc lex perscripta erat: non tamen mirum est solo naturæ instinctu huc propensos fuisse homines. Nam quum nascantur singuli homines ad totius generis conservationem, si quis moritur sine liberis, videtur hic quidam naturæ defectus. Humanum igitur esse putarunt nomen aliquod acquirere mortuis, ex quo pateret ipsos vixisse. Unica autem ratio fuit, liberos ex fratre superstite genitos adscribi mortuo, ne quis esset in familia aridus ramus: atque hoc modo sterilitatis ignominiam delebant. Adde quod quum mulier data sit viro adjutrix, ut quæque in aliquam familiam nupserat, quodammodo ejus familiæ nomini erat addicta. Secundum hanc rationem Thamar non prorsus erat libera, quin fidem haberet obstrictam domui Judæ ad procreandum aliquod semen. Etsi autem hoc non est ex pietatis regula, Dominus tamen tanquam humanitatis officium hominum cordibus indiderat: sicuti postea Judæis in sua politia mandavit. Hinc colligimus quam malignus fuerit Onam, qui hunc honorem fratri suo invidit, ac semen corrumpere maluit quam fratri mortuo paternum titulum acquirere: atque hoc totum in commune generis dedecus redundat. Videmus ut multi amicis proprios filios in adoptionem concedant: immanis ergo fuit barbaries, germano fratri negare quod extraneis datur. Adde quod non solum fratrem debito jure fraudavit: sed maluit semen in terra putrescere, quam sub fratris nomine gignere filium.

10. *Et displicuit in oculis Domini.*] Parum verecunde Judæi de re pudenda garriunt. Breviter attigisse mihi sufficiet quantum pudor eloqui sinit. Monstruosa res est voluntaria seminis effusio extra congressum viri & mulieris. A coitu autem se data opera retrahere ut semen in terram decidat, duplex est monstrum: quia hoc est spem generis extinguere, & filium qui sperandus esset, occidere antequam nascatur. Hæc maxime impietas damnatur nunc à Spiritu per os Mosis, quod Onam quasi violento abortu fratris sui sobolem ex utero materno avulsam, non minus crudeliter quam fœde in terram projecit. Adde quod hoc modo generis humani partem, quantum in se erat, abolere conatus est. Si qua mulier fœtum ex utero medicamentis abigat, inexpiabile censetur crimen: & merito. eodem piaculi genere se obstrinxit Onam, terram suo semine inficiens, ne Thamar hominem conciperet futurum terræ incolam.

11. *Et dixit Jehudah ad Thamar.*] Innuit Moses Thamar non fuisse liberam, ut in aliam domum abnuberet, quamdiu sub jure suo eam volebat retinere Judas. Fieri quidem potest ut se ultro submiserit arbitrio soceri, quum liceret negare: verba tamen sonare hoc videntur, usu & moribus fuisse receptum ne Thamar in alienam familiam transiret, nisi volente socero, quamdiu fuit successor qui semen ex ea susciperet. Quicquid sit, nimis inique agit Judas, sibi devinctam tenens quam fraudare decrevit. Nec vero causa fuit cur è domo sua liberam migrare nollet, nisi quod veritus est inconstantiæ notam. Sed tanti non debuit esse ambitiosus ille pudor, ut erga nurum suam perfidus esset ac crudelis. Adde quod hæc injuria ex pravo judicio orta est: quia causas mortis filiorum non reputans, falso ac injuste culpam transfert in mulierem innoxiam. Infelix credit esse conjugium Thamar: cur ergo ut sibi consulat, maritumque alibi reperiat, non permittit? Sed illud quoque facit perperam, quod quum filiis causa exitii fuerit propria improbitas, sinistre judicat de ipsa Thamar, cui nihil imputari potuit. Nos vero hoc exemplo discamus, quoties nobis quicquam contingit adversi, non alio culpam transscribere, nec accer-

sete hinc inde dubias suspicinnes, sed peccata nostra excutere. Cavendum etiam ne tantopere dominetur stultus pudor, ut dum famam studemus illæsam tueri apud hamines, nobis minori curæ sit bona conscientia coram Deo.

13. *Et nunciatum fuit ipsi Thamar.*] Narrat Moses quomodo injuriam sibi factam ulta sit Thamar. Principio dolum non olfecit, sed longo temporis successu. Postquam adoleverat Sela, deceptam se videns, ad vindictam se convertit. Nec vero dubium est quin secum diu meditata fuerit, & quasi coxerit hoc consilium. Nam de profectione Judæ non allatus est fortuito nuncius: sed quia in occasionem intenta, custodes apposuerat qui singula ejus facta referrent. Quanquam autem turpe & proba fœmina indignum consilium cepit: crimen ejus hæc circumstantia aliquatenus levat, quod Judæ congressum non appetit, nisi in cælibatu. Sed interim cæco mentis errore in aliud scelus adulterio non minus detestabile rapitur. Adulterio violata fuisset conjugii fides: incestuoso hoc coitu eversa fuit tota naturæ honestas. Hoc diligenter notandum, ne ad illicita remedia prosiliant qui læsi sunt. Libido non impulit Thamar ut se ad stuprum prostitueret. Doluit quidem vetitas sibi fuisse nuptias, ut domi sterilis maneret: sed nihil habuit propositum, quam socero exprobrare fraudem illam qua ipsam deluserat. interim videmus atrox facinus fuisse admissum. Hoc accidere solet etiam in bonis causis, ubi quis plusquam par est carnis suæ affectibus indulget. Quod de habitu viduitatis attingit Moses, ad modestiæ legem pertinet. Neque enim viduas decet elegantior vestitus qui virorum oculos alliciat. Ideoque Paulus uxoribus plus quam illis concedit: quia legitimos habent maritos quibus placere studeant.

14. *Et mansit in ostio Henaim.*] Varie hunc locum exponunt interpretes. Ad verbum est, In ostio fontium vel oculorum. Quidam putant fuisse fontem in duos rivos diductum: alii propatulum notari existimant, in quo se oculorum intuitus huc illuc varie diffundit. Receptior est tertia expositio, vocari bivium hac loquutione: quia tunc janua aperitur oculis, ut in duas partes exeant, quos una via in se continet. Probabile est locum fuisse unde conspici posset Thamar: cui tamen propinquus esset recessus, ad quem posset divertere Judas, ne in via publica & celebri sub omnium oculis scortaretur. Quod autem dicitur faciem velasse, hinc colligimus tunc non fuisse tam effrenem scortandi licentiam, quam hodie grassatur multis in locis. Nam se ad scortorum morem composuit, ne quid suspicaretur Judas. Et Dominus hanc verecundiam eorum qui flagitiose vivebant, cordibus insculptam manere voluit, ut sibi testes essent suæ turpitudinis. Nam si possent homines maculas eluere suis peccatis, scimus nihil libentius facturos esse. Unde sequitur, dum lucem fugitant, horrore invitos tangi, ut Dei judicium præveniat ipsorum conscientia. Paulatim quidem major pars ad stuporem & impudentiam diffluxit, ut sua flagitia minus sollicite occultent: nunquam tamen belluina eorum intemperie qui impune peccare cupiunt, naturæ sensum prorsus deleri passus est Deus, quin sua obscœnitas vel improbissimos cogat ad pudorem. Putida igitur fuit Cynici illius protervia, qui in flagitio deprehensus, sine rubore jactavit se plantare hominem. In summa, velamen Thamar ostendit scortationem non tantum coram Deo & Angelis turpem & fœtidam rem esse, sed à suis quoque auctoribus semper fuisse damnatam.

15. *Et vidit eam Jehudah.*] Magnum Judæ probrum quod ignotæ mulieris concubitum repente appetit. Senex jam erat: itaque vel in homine lascivo, sola tamen ætas debebat intemperantiæ fervorem restinguere. Mulierem procul aspicit, capi formæ venustate non potest: pruritus tamen non secus in eo accenditur quam in equo, qui ad equarum odorem adhinnit. Hinc colligimus, non admodum viguisse in ejus corde vel Dei timorem, vel recti ac honesti studium, qui tam cupide ad scortationem prorumpit. Proponitur autem ideo nobis in exemplum, ut discamus quam facile ebulliat carnis libido, nisi eam Dominus coërceat: atque ita infirmitatis nostræ conscii, continentiæ & moderationis Spiritum à Domino petamus. Cæterum ne eadem nobis obrepat securitas, qua factum est ut Judas tam facile ad scortandum se projiceret: notemus, quod ex incestu dedecus sustinuit Judas, pœnam divinitus illi fuisse inflictam. Quis jam sibi in scortatione indulgeat, quam ex horribili vindictæ genere tantopere Deo exosam esse agnoscit?

16. *Quid dabis mihi si ingrediaris ad me?*] Nolebat quæstum ex suo corpore facere Thamar, sed habere certum pignus, ut de ultione injuriæ sumpta gloriari posset. Nec vero dubium est quin Deus Judam excæcaverit, sicuti dignus erat. Unde enim fit ut non agnoscat nurus suæ vocem, cui familiariter assueverat per longum tempus? Deinde si danda fuit arrha pro hædo promisso, quam stulte annulum meretrici tradit? Omitto quod duplicem præterea arrham dare absurdum erat. Constat igitur, omni judicio tunc fuisse privatum: nec alia de causa scribuntur hæc omnia à Mose, quam ut sciamus justo Dei judicio obtenebratam fuisse miseri illius mentem, qui peccata peccatis cumulans, Spiritus lucem suffocaverat.

20. *Et misit Jehudah hædum.*] Mittit per manum amici, ne cui alieno ignominiam suam detegat. Hæc eadem ratio est cur non audeat de arrhis perditis conqueri, ne se ludibrio exponat. Nam quod verba hæc, *Accipiat sibi, ne simus in contemptum*, quidam ita accipiunt, quasi excuset Judas se præstitisse datam fidem, mihi non probatur. Alter ille sensus longe melius quadrat, quod mavult Judas annulum perdere, quam rem longius spargendo, materiam præbere vulgi sermonibus: quia levior sit pecuniæ quam famæ jactura. Aliud etiam ludibrium timendum fuit, quod tam credulus fuerat. Sed præcipuum ex scortatione dedecus veritus est. ubi videmus homines qui Dei Spiritu non reguntur, de mundi opinione magis quam Dei judicio semper esse sollicitos. Cur enim dum eum titillabat carnis libido, non venit hoc in mentem, Ecce nunc fœtidus ero coram Deo & Angelis? Cur nunc saltem postquam deferbuit libido, non erubescit tacita peccati sui notitia? sed securus est, modo à publica infamia sibi caveat. Docet tamen hic locus, quod jam prius admonui, communi hominum sensu damnatam fuisse scortationem, ne quis ex ignorantia excusationis prætextum quæreret.

24. *Et fuit, circiter tres menses.*] Poterat Thamar citius detegere facinus: sed expectavit dum ad capitale supplicium posceretur: nam tunc liberior fuit expostulandi locus. Cæterum quod pœnæ tam atroci subjicit Judas nurum suam, ideo fit quod adulterii ream agat. Nam idem tunc consuetudine viguisse inter homines apparet quod Dominus postea Lege sua sancivit, ut statim à sponsalibus puella marito obstrictam haberet fidem. Nupserat Thamar in familiam Judæ: tertio filio tunc desponsa erat. Non vocatur itaque in judicium simplex & vulgaris scortatio, sed adulterii crimen, quod jure suo persequitur Judas, quia in filii persona læsus erat. Porro supplicii genus, quantopere seculis omnibus displicuerit adulterium, documento est. Lapidari adulteros Lex Dei jubet. Antequam scripto sancita esset pœna, communi omnium consensu adultera mulier ad ignem vocata fuit. Hoc divino instinctu factum esse constat, ut natura duce & magistra, quasi firmis custodiis munita esset conjugii sanctitas.

Quan-

Quanquam autem vir non est dominus corporis sui, sed mutua est inter ipsum & uxorem obligatio, pœnæ tamen capitis obnoxii non fuerunt mariti, si cum innuptis mulieribus scortati essent: quia non solam impudicitiam ulcisci propositum fuit, sed dedecus quod marito irrogat mulier, deinde furtivam seminis permixtionem. Quid enim amplius in hominum societate salvum manebit, si liceat fœtus alienos supponere? furari nomen quod spuriis tribuntur? ad eosdem transferre ereptam legitimis hæredibus substantiam? Non mirum igitur, quod tam severe olim asserta fuit conjugii fides hac in parte. Quo fœdior hodie minusque excusabilis est nostra socordia, quæ adulteria impunitate fovet. Durior scilicet quam pro delicti modo, videtur pœna capitis. Cur igitur leviora delicta majori rigore plectimus? Satanæ profecto præstigiis fascinatus mundus fuit, dum legem naturaliter omnibus insitam passus est obsolescere. Interea tam crassæ vesaniæ quæsitus est
Joan. 8. vers. 11. color: quia Christus adulteram incolumem dimiserit. Quasi vero pœnas exegerit de furibus, homicidis, falsariis, aut veneficis. Perperam igitur ex Christi facto petitur regula, qui ab officio terreni judicis consulto abstinuit. Quæritur tamen, quum privatus fuerit Judas, qui tam audacter sibi jus gladii usurpet. Imo quum inquilinus sit, unde illi tanta libertas, ut arbiter sit vitæ & necis? Respondeo, non ita debere accipi verba, quasi pro imperio jubeat nurum suam ad mortem rapi: vel quasi præsto sint ad ejus nutum lictores: sed quia deprehensum erat crimen, ac cognitum, libere accusator de pœna pronunciat, acsi jam lata esset à judicibus sententia. Equidem non dubito conventus tunc haberi solitos in quibus fierent judicia: ideoque simpliciter interpretor, Judam mandasse Thamar in publicum produci, ut causa demum cognita, pro more plecteretur. Sed pœnæ expressio huc pertinet, quasi jam non sit litigandum: quia Thamar antequam citetur, rea peracta sit.

26. *Et agnovit Jehudah.*] Tam ingenua exprobratio ex vindictæ ardore profecta est. Neque enim petit soceri colloquium, ut ejus animum mitiget: sed deliberato mortis contemptu ad societatem eum accersit. Quod autem statim agnoscit Judas, probitati tribuendum est. Videmus enim quam multis fallaciis obtegere sua peccata omnes fere soleant, donec in lucem protractos omnis inficiandi ratio deficit. Hic quanquam nemo adest qui vi aut minis extorqueat confessionem, sponte ad eam descendit Judas, & majorem culpæ partem in se recipit. Quod tamen peccatum suum confessus, de pœna tacet, hinc colligimus, qui duriter aliis succensent, ad dandam sibi veniam esse plusquam flexibiles. In hoc ergo nobis imitandus est, ut sine carnifice & equuleo tantum valeat apud nos veritas, ne peccata nostra, quorum Deus nos admonet, coram toto mundo fateri pudeat. Sed fugienda est ista inæqualitas, ne in alios rigidi, nobis clementer parcamus. Hæc etiam historia testis est quantopere intersit neminem damnari, nisi prius auditum: non solum quia satius est absolvi nocentes, quam insontem quempiam perire; sed etiam quia defensio multa in medium profert quæ judicii formam interdum mutare cogunt. *Justior me est.* Impropria est loquutio. neque enim simpliciter probat factum Thamar: sed comparative loquitur, acsi diceret se injuste & sine causa iratum fuisse mulieri, à qua potius accusandus fuerat. Porro ex successu apparet quam segniter se mundus gerat in exigenda scelerum pœna, ubi nemo insistit privatus vindex suæ offensæ. Atrox & nefandum facinus admissum erat: quamdiu se læsum putavit Judas, acriter institit. aperta ergo janua fuit judicio. Nunc ubi accusatio cessat, uterque elabitur. atqui certatim omnes decebat insurgere: sed novum non est, commune officium à singulis negligi. Significat tamen Moses seria pœnitentia tactum fuisse Judam: quia nurum suam postea non attigit. Simulque confirmat quod prius dixi, naturæ ingenitum esse tanti flagitii horrorem. Unde enim fit ut abstineat à congressu Thamar, nisi quia naturaliter judicat, nefas esse socerum cum nuru sua congredi? Hoc turpis & honesti discrimen quod natura dictat, quicunque tentant convellere, Deo palam, gigantum more, bellum inferunt.

27. *Ecce, gemini erant in utero.*] Quanquam & Judas erroris sui, & Thamar improbæ machinationis veniam obtinuit, voluit tamen Dominus monstrum in ipso partu ad ipsos humiliandos edere. Simile quiddam prius acciderat in Jacob & Esau, sed ratione diversa: quemadmodum scimus prodigia nunc in bonam nunc in sinistram partem tendere. Hic vero minime dubium est quin gemelli in ipso partu notas secum afferant parentum infamiæ. Nam & ipsis utile fuit renovari sui pudoris memoriam: & publici etiam exempli interfuit, flagitium illud æterna infamia notari. In verbis obstetricis ambiguus est sensus. quidam rupturam pro secundinis accipiunt, quibus ruptis egreditur fœtus. Alii rectius, quod miretur obstetrix quomodo perrupto interstitio, Phares prior egressus fuerit. nam frater ipsum prægressus, instar muri intermedii oppositus erat. Nonnullis videtur esse imprecatio: quasi dictum esset, Super te maneat ruptura. Sed Moses, quantum ego judico, non aliud notare voluit quam monstrum animadversum fuisse in partu.

CAPUT XXXIX.

JOseph autem ductus est in Ægyptum: & emit eum Potiphar princeps Pharaonis, princeps satellitum, vir Ægyptius, è manu Ismaëlitarum qui deduxerant eum illuc.

2. Et fuit Jehova cum Joseph: itaque fuit vir prospere agens, fuitque in domo domini sui Ægyptii.

3. Et vidit dominus ejus quod Jehova esset cum eo: & omnia quæ ipse faciebat, Jehova prosperabat in manu ejus.

4. Et invenit Joseph gratiam in oculis ejus, & ministrabat ei: & præposuit eum domui suæ: & omnia quæ erant ei, dedit in manum ejus.

5. Fuit autem, ex eo tempore quo præposuit eum domui suæ, & omnibus quæ erant ei, benedixit Jehova domui Ægyptii propter Joseph: & fuit benedictio Jehovæ in omnibus quæ erant ei in domo & in agro.

6. Reliquit ergo omnia sua in manu Joseph, & non cognovit cum eo quicquam, nisi panem quem ipse comedebat. erat autem Joseph pulcher forma, & pulcher aspectu.

7. Et fuit, post hæc levavit uxor domini ejus, oculos suos super Joseph, & dixit, Concumbe mecum.

8. Et renuit, & dixit ad uxorem domini sui, Ecce, dominus meus non cognovit mecum quid sit in domo: & omnia quæ erant ei, dedit in manum meam.

9. Non est major me in domo hac: & non prohibuit à me quicquam nisi te, eo quod tu sis uxor ejus: & quomodo faciam malum grande hoc, ut peccem contra Deum?

10. Et fuit, quum loqueretur ipsa ad Joseph quotidie, nec ei morem gereret ut cum ea concumberet, & ut esset cum ea:

11. Fuit, inquam, secundum diem hanc ingressus est domum ut faceret opus suum: & non erat quisquam ex viris domus illic in domo:

12. Tunc apprehendit eum per vestimentum ejus, dicendo, Concumbe mecum. Ergo reliquit vestimentum suum in manu ejus, & fugit, egressusque est foras.

13. Et fuit, quum vidisset ipsa quod reliquisset vestimentum suum in manu sua, & fugisset foras;

14. Vocavit viros domus suæ, & dixit ad eos, dicendo, Videte, adduxit nobis virum Hebræum ut illuderet nobis: ingressus est ad me ut concumberet mecum, & clamavi voce magna.

15. Et fuit, quum audisset ipse quod elevassem vocem meam, & clamassem, reliquit vestimentum suum apud me, & fugit, egressusque est foras.

16. Retinuit autem vestimentum ejus apud se, donec veniret dominus ejus ad domum suam.

17. Et loquuta est ad eum secundum verba ista, dicendo, Ingressus est ad me servus Hebræus ut illuderet mihi.

18. Et fuit, quum elevassem vocem meam, & clamassem, reliquit vestimentum suum apud me, & fugit foras.

19. Fuit autem, quum audisset dominus ejus verba uxoris suæ quæ loquuta est ad eum, dicendo, Secundum hæc fecit mihi servus tuus: iratus est furor ejus.

20. Et accepit dominus ipsius Joseph eum, & posuit eum in domo carceris, in loco in quo vincti regis vinciebantur, fuitque illic in domo carceris.

21. Fuit vero Jehova cum Joseph, & inclinavit ad eum misericordiam, & dedit gratiam ejus in oculis principis domus carceris.

22. Et dedit princeps domus carceris in manu Joseph omnes vinctos qui erant in domo carceris: & omnia quæ faciebant illic, ipse faciebat.

23. Neque princeps domus carceris videbat quicquam *ex iis quæ erant* in manu ejus, eo quod Jehova erat cum eo: & quod ipse faciebat, Jehova secundabat.

1. *Et Joseph deductus est.*] Ut reliquam historiæ partem contexat Moses, quod breviter attigerat iterum repetit, venditum fuisse Joseph Putiphari Ægyptio: deinde subjicit Deum fuisse cum Joseph, quia prospere in omnibus ei succederet. Tametsi enim sæpe impiis fluunt omnia ex voto, quos tamen Deus favore suo non prosequitur: vera sententia est ac propria loquutio, nunquam bene esse hominibus, nisi quatenus benignum se illis Dominus exhibet. Nam reprobos quoque quibus merito infensus est, sua benedictione ideo ad tempus dignatur, ut ad pœnitentiam ipsos comiter invitet, imo alliciat, magisque inexcusabiles reddat dum manent obstinati: interea eorum felicitati maledicit. Itaque dum se ad summum fortunæ venisse putant, in exitium illis vertitur prosperitas in qua sibi placebant. Porro quoties benedictione sua destituit homines sive extraneos sive domesticos, arescere ipsos necesse est: quia nonnisi ex fonte illo quicquam bonorum fluit. Fingit quidem sibi mundus fortunam, quæ volvat res humanas: vel quisque industriam suam adorat: verum Scriptura ab illa prava imaginatione nos retrahens, res adversas signum esse absentiæ Dei, secundas vero præsentiæ, testatur. Cæterum minime dubium est quin peculiaris & rarus Dei favor erga Joseph apparuerit, ut facile constaret à Deo benedici. Subjicit tamen continuo post Moses, Joseph fuisse *apud dominum suum*, ut sciamus non protinus evectum fuisse in sublime, ut honorifica esset ejus conditio. Libertate nihil tunc fuisset optabilius: atqui censetur inter mancipia, quasi precario vivit, quum domini arbitrio subjecta sit ejus vita. Discamus ergo etiam inter nostras miserias sentire Dei gratiam: nobisque sufficiat, siquid acerbi ferendum est, dulcedine aliqua aspergi, ne Deo ingrati simus, qui hoc modo se nobis adesse declarat.

3. *Et vidit dominus quod.*] Hinc clarius liquet quod nuper attigi, non vulgari nec usitato modo Dei gratiam enituisse in Joseph: quando homini profano, & hac in parte fere cæco conspicua esse potuit. Quo turpior est nostra ingratitudo, nisi lætos omnes successus ad Deum auctorem referimus, quum toties admoneat Scriptura, nihil hominum vel consilia, vel labores, vel quæcunque excogitant media, proficere, nisi quatenus Deus benedicit. Quod autem Putiphar ideo majorem habet rationem Joseph, ut eum domi suæ præficiat: hinc colligimus, religione tangi profanos homines, ut Deo gloriam tribuere cogantur. Rursum tamen se prodit ingratitudo, quum Deum contemnit, cujus dona suo pretio æstimat in persona Joseph. Debuerat saltem inquirere quisnam esset ille Deus, ut se ad legitimum ejus cultum formaret: verum satis habet, quatenus privatim sibi utile esse putat, agnoscere Joseph divinitus gubernari, ut ejus opera cum uberiore fructu utatur. *Quæ ipse faciebat, Jehova prosperabat in manu ejus.* Mira hæc fuit ratio, quod in lucrum Ægyptiis cessit tota illa benedictio qua Dominus paternum suum amorem erga Joseph testari volebat. Nam quum sibi Joseph neque sereret, neque meteret, nihilo redditus fuit locupletior. Sed hoc modo factum est ut humanius eum & liberalius tractaret superbus homo, qui alioqui poterat tanquam vili sordidoque mancipio abuti. Et sæpe Dominus tali sagina improbos mansuefacit, ne male accepti, suæ indignationis rabiem adversus pios convertant. Hinc vero perspicimus quam effusa sit Dei gratia erga fideles, quum beneficentiæ suæ partem ab ipsis ad reprobos usque derivet. Docemur etiam quid sit electos Dei filios hospitio recipere, vel se illis adjungere, quos sic comitatur Dei gratia, ut odorem suum ad nos qui vicini sunt diffundat. Sed quia non multum prodesset saturari temporalibus Dei beneficiis, quæ reprobos suffocant atque obruunt: huc votis omnibus tendere convenit, ut nobis propitius sit Deus. Longe enim melius fuit ipsi Joseph in ejus gratiam

augeri

augeri Putipharis opes, quam Putiphari amplum quæstum ex eo facere.

6. *Et reliquit omnia quæ erant sibi.*] Hunc fructum divini erga se amoris & beneficentiæ percepit Joseph, quod solatio aliquo servitutis levatus est saltem ad breve tempus. Sed nova eum tentatio paulo post excepit. Nam gratia quam adeptus erat, non modo recidit in nihilum, sed origo & causa fuit durioris fortunæ. Præfectus erat Joseph super totam domum Putipharis. Ex illo honoris gradu abripitur in carcerem, ut repente trahatur ad mortis supplicium. Quid tunc in mentem venire potuit, nisi à Deo relictum se ac proditum, subinde patere novis cladibus? Quin etiam imaginari potuit Deum quasi ex professo sibi infestum esse. Docet igitur hæc historia, singulari perspicacia opus esse, ut fidei oculis pii considerent Dei beneficia quibus mitigat crucis acerbitatem. Nam quum auxilii ferendi causa manum illis porrigere visus est, sæpe lux quæ affulserat, momento evanescit, & in ejus locum succedit densior caligo. Atqui hic clare apparet, ut Dominus, licet suos inter adversos fluctus subinde jactet, non tamen eos frustretur, quum mala eorum interdum temperans, respirandi tempus illis concedit. Sic Joseph, quamvis exciderit à sua præfectura, nunquam tamen derelictus est: nec inanis fuit illa relaxatio, qua animum erexit non ad superbiam, sed ad tolerantiam novæ crucis. Et certe in hunc finem miseriis nostris occurrit Deus, ut deinde collectis viribus, quasi recentes melius parati simus ad alios conflictus.

Et erat Joseph pulcher forma.] Quum formæ elegantia sancto Joseph magnæ calamitatis occasio fuerit, discamus non adeo appetere corporis dotes, quæ gratiam apud mundum conciliant; quin sorte sua quisque contentus sit. Videmus quam multis periculis obnoxii sint qui pulchritudine excellunt. rarum enim ac difficile est ut se contineant ab omni lascivia. Quanquam in Joseph ea vigebat religio ut omnem impudicitiam horreret, aliunde tamen illi perniciem molitus est Satan, sicuti ex Dei donis laqueos ad venandas animas conficere solet. Quare sedulo rogandus est Deus, ut inter tot pericula Spiritu suo nos gubernans, puras ab omni macula conservet dotes quibus nos ornavit. Quod uxor Putipharis *levasse oculos* dicitur, hac loquendi forma fœminas omnes Spiritus sanctus admonet, ut si cordi est castitas, sibi modestiam apponant custodem. Nam & ideo velum gestant in capitibus, ut se ab omni prava illecebra cohibeant. non quod mulieri viros aspicere nefas sit: sed impurus & luxurians aspectus hic notatur à Mose. Sæpius antea visus illi fuerat Joseph sine vitio: nunc vero primum oculos injicit, & audacius ac petulantius quam modestam fœminam deceat, venustatem ejus observat. Ita oculos videmus fuisse quasi faces inflammandæ cordis libidini. Quo exemplo docemur, nihil magis proclive esse quam ut sensus omnes nostri animum pravis cupiditatibus inficiant, nisi valde intenti simus ad cavendum. Neque enim Satan assidue ingerere desinit quæ nos ad peccandum titillent. Objectam peccandi materiam tum facile concipiunt sensus, tum cupide & celeriter in animum perferunt. Quare sedulo & oculis & auribus & reliquis partibus moderari quisque studeat, nisi totidem Satanæ januas aperire ad intimos cordis affectus velit: præsertim quum tenerrimus sit oculorum sensus, his frenandis adhibenda est non vulgaris cautio.

7. *Concumbe mecum.*] Moses rerum capita & summas breviter tantum delibat. Neque enim dubium est quin variis artibus conata sit impura mulier pium juvenem ad se pellicere, & obliquis blanditiis se insinuaverit, priusquam ad tam pudendum licentiæ genus prorumperet. Sed Moses, aliis omissis, ostendit eousque impulsam fuisse turpi libidine, ut verita non fuerit aperte flagitare coitum Joseph. Sicuti autem hæc obscœnitas insigni documento est quam cæcos & furiosos impetus habeat carnis libido: sic in persona Joseph præclarum fidei & continentiæ speculum nobis proponitur. Fides & integritas in eo constat, quod Joseph eo magis se obstrictum esse agnoscit, quo plus potestatis sibi ab illo permissum est. Hoc quidem habent ingenui homines & cordati, ut quo plus illis fiditur, eo minus fallere sustineant: verum rara est virtus, ut gratis probitatem colant quibus nocendi est facultas. Quare non immerito laudatur à Mose Joseph, quod auctoritatem sibi à domino permissam freni loco esse ducit, ne officii fines transiliat. Adde quod gratitudinis quoque suæ specimen exhibuit, beneficia heri sui in medium proferens, ne quod illi probrum inferret. Et certe hinc hodie tanta passim confusio, ut homines sint quasi semibelluæ, quod sacrum illud mutuæ societatis vinculum abruptum est. Fatentur quidem omnes, siquid beneficii ab altero acceperint, ei se devinctos esse; alii etiam aliis ingratitudinem exprobrant: sed pauci sunt qui sincere sequantur exemplum Joseph. Ne tamen videatur humanitus tantum retineri, simul Dei offensam commemorat. Et certe ad vincendam tentationem nihil magis valuit, quam Dei timor. Sed consulto heri sui humanitatem commendat, ut à scelesto proposito desistat improba mulier. Eodem etiam spectat exceptio ista, cujus meminit: *Te una*, inquit, *excepta, eo quod ejus uxor sis, omnia tradidit herus in manum meam.* Quorsum hoc nisi ut conjugii religio corruptum mulieris animum vulneret, & à vesano illo furore sanet? Ergo non tantum strenue luctatur ut se à pravis illecebris expediat, sed nisi indomita esset mulieris libido, optimum remedium proponit. nos vero sciamus conjugii sanctitatem per os Joseph hic nobis laudari, acsi Dominus assereret se fidei conjugalis esse præsidem, ne impune effugiant suam vindictam quicunque alienos thalamos violant. Nam quasi medius esset sponsor inter virum & uxorem, mutuam ab utroque castitatem exigit. Unde sequitur præter injuriam quæ infertur homini, graviter lædi ipsum Deum.

10. *Quum loqueretur ipsa ad Joseph quotidie.*] Hic laudatur constantia Joseph, ex qua apparet solidum in ejus animo Dei timorem regnasse: quo factum est ut non modo unum impetum repulerit, sed ad extremum perstiterit tentationum omnium victor. Scimus quam lubricus sit lapsus, dum aliunde nobis flabella suscitat Satan: quia videmur culpa exempti, si ejus partem sustinet qui nos ad flagitium inducit. Eximia igitur fortitudine Spiritus præditum fuisse oportet sanctum Joseph, qui contra omnes impiæ mulieris illecebras invictus ad extremum stetit. Quo magis detestabilis est mulieris improbitas, quæ nec tempore corrigitur, nec compescitur pluribus repulsis. Quum hominem extraneum & pro mancipio venditum tam frugi ac domino suo fidum videt, quum etiam sancte ab eo monetur ne iram Dei provocet: quam indomita est libido quæ nihil verecundiæ admittit? Quia vero hinc perspicimus quorsum prorumpant homines, ubi carnis intemperie suffocata est honesti ratio, rogandus est Dominus, ne Spiritus sui lumen opprimi hoc modo sinat.

11. *Et fuit, secundum diem hanc.*] Hoc est, Temporis successu, quum illa non desisteret stuptum offerre sancto Joseph, tandem accidit ut vim blanditiis adjungeret. Porro hic Moses quasi certaminis epitasio describit. Jam nobile & memoria dignum continentiæ spectaculum ediderat Joseph, quod juvenis toties continua multorum dierum serie tentatus, eundem servaverat tenorem: & in ea ætate, cui venia dari solet, si intemperantius ebulliat, sibi moderatus fuerat plusquam omnes senes. Sed nunc, quum palam insaniat mulier, ac in rabiem versus sit amor: quo magis arduum est certamen, eo plus meretur laudis animi magnitudo, quæ contra hunc in-

fultum inflexibilis perstat. Subeundum sibi famæ & vitæ discrimen videbat Joseph: famam prostituere mavult, ac vitam potius relinquere paratus est, quam ut scelere se coram Deo obliget. Quum tale in juvene exemplum proponat oobis Dei Spiritus, quid excusationis maturæ ætatis viris ac mulieribus relinquit, si sponte se projiciunt, vel levi impulsu cadunt? Huc ergo eniti nos decet, ut unius Dei respectus ad domandos omnes carnis affectus prævaleat, imo ut pluris sit nobis recta & integra conscientia coram Deo, quam totius mundi applausus. Neque enim quisquam aliter probabit virtutem se ex animo colere, nisi qui uno Deo teste contentus, quævis probra subire non dubitabit potius quam ut ab officio declinet. Et certe quum inter profanos homines volitarint hæc proverbis, Conscientiam esse mille testes, & pulcherrimum theatrum: valde pudeodus est stupor noster, nisi apud nos ita eminet Dei tribunal, ut perversa mundi judicia in ordinem cogat. Quare facessant vani illi prætextus, Ego scandalum effugere volui: veritus sum ne in sinistram partem traherent homines quod recte egissem: quia Deus non satis sibi honoris deferri judicat, nisi quum posthabita famæ cura sequimur quo nos vocat unus ipse. non quod famam simpliciter oegligere oos velit, sed qoia indignum est ac absurdum non præferri eum hominibus. Procurent ergo, quantum in se est, fideles, ut ptoximos ædificeot probæ vitæ exemplo: atque in hunc finem ab omni sinistra nota prudenter caveant. verum si oecesse sit mundi infamiam subire, per hanc quoque tentationem in recto vocationis divinæ cursu pergant.

14. *Adduxit nobis virum Hebræum.*] Hic videmus quid faciat desperatio. Nam ex amore in furias prorumpit scelerata mulier. Unde clare patet quam belluinos impetus secum trahat libido, ubi laxatæ sunt habenæ. Certe ubi semel regnum occupavit Satan io miseris hominibus, buc illuc raptandis nullum finem faciet, donec eos spititu vertiginis & amentiæ præcipites agat. Videmus etiam quomodo ad pertinaciam reprobos obduret, quos imperio suo tenet devinctos. Sæpe quidem Deus sceleratis terrorem injicit, ut crimen suum trepidatione prodant. Ac fieri potest ut in vultu & verbis bujus impuræ fœminæ signa malæ conscientiæ apparuerint: ca tamen duritie ipsam confirmat Satan, ut consilium perdendi sancti juvenis audacter capiat, atque ex tempore fraudem excogiter qua insontem opprimat, non secus acsi diu in otio meditata illi foret exitium. Prius secretum captaverat, ne quis adesset testis: nunc advocat domesticos, ut hoc veluti præjudicio sanctum juvenem coram marito condemner. Adde quod maritum iovolvit sub reatu, ut pudore cogat de insonte pœnam sumere. Tua (inquit) culpa factum est ut me ludibrio haberet hic alienigena. Quid reliquum facit marito nisi ut clausis oculis purgandi sui causa ad vindictam properet? Quamvis ergo pavidi sint scelerati omnes, simul tamen callum ex stupore suo contrahunt, ne quis eos impediat metus quominus ruant contumaciter in omne præcipitium, & bonis & simplicibus proterve insultent. Notanda aotem nobis est bæc sancti viri probatio, ut nobis curæ sit induere Spiritum fortitudinis, qui ne ferrea quidem impiorum duritie frangatur. Hæc etiam altera tentatio non levis fuit, qnod tam indignam humanitatis suæ mercedem reportat. Probrum mulieris silentio texerat, ut integrum esset resipiscere, si fuisset sanabilis: nunc sibi ex modestia sua creatum mortis discrimen videt. Quod non succubuit, inde cognoscimus sincere illi fuisse propositum gratis Deo servire. Atque idem oobis agendum est, ne qua hominum ingratitudo nos ab officio dimoveat.

19. *Quum audisset dominus ejus verba uxoris suæ.*] Quum tam probabilis esset color, non mirum est tantum valuisse zelotypiam, cujus oimis vehementes ac fervidi sunt motus, ut se tam credulum præbuerit Putiphar uxoris calumniis. Excusari tamen nequit ejus levitas, quod servum, quem frugi & probum esse cognoverat, indicta causa statim io carcerem detrudit. Decebat certe minus esse uxorium. Itaque justam stultæ suæ facilitatis mercedem retulit, quod scortum bonorifice aluit uxoris loco, ac propemodum lenonis partibus functus est. Ac commune quidem omnibus est boc exemplum: docentur tamen præcipue mariti, adhibendam sibi esse prudentiam, ne uxorum arbitrio temere huc illuc ferantur. Et certe quum passim videmus ludibrio haberi qui uxoribus nimis obsequuntur, sciendum est eorum stultitiam justo Dei judicio traduci, ut Spiritum gravitatis & moderationis petere discamus. Nec vero dubium est quin Moses diserte Putipharis condemnet levitatem, quod statim audita uxore, excandescit in Joseph, ac noo secus quam si coovictus foret, iracundiæ suæ indulget. nam ita excluditur omnis æquitas, nulla admittitur justa defensio, denique veritas & causæ cognitio procul rejicitur. Sed quæritur quómodo zelotypia efferbuerit Putiphar: imo quomodo uxorem babuerit, quem ptius dixit Moses fuisse Eunuchum. Facilis solutio est, Eunuchos in Oriente vocari solitos fuisse non modo qui castrati essent, vel natura frigidi, sed quosvis satrapas & magnates. Quare tantum valet boc nomen acsi dixisset Moses, unum fuisse ex aulæ proceribus.

20. *Et posuit eum in domo carceris.*] Quanquam non exprimit Moses quam duriter initio afflictus fuerit Joseph, colligere tamen promptum est non in libera custodia positum fuisse, sed in obscuram aliquam foveam detrusum. Pollebat auctoritate Putiphar: insularium habebat in manu sua & arbitrio: quid clementiæ ab homine zelotypo & iræ fervore abrepto sperari potuit? Nec dubium est quin per manus traditum à patribus fuerit quod refertur in Psalmo 105. vers. 18. compedibus fuisse inclosum, & ferrum penetrasse in animam ejus. Quale vero innocentiæ præmium? nam secundum carnem probitati suæ acceptum referre potuit quicquid patiebatur: in hac vero tentatione valde perplexum atque anxium coram Deo gemere necesse fuit. Quanquam autem preces ejus non commemorat Moses: quia tamen certum est cruce non fuisse oppressum, neque obmurmurasse, simul probabile est recubuisse in spem divini auxilii. Porro hæc una est fultura quæ nos in malis sustinet: hæc etiam arma nostra sunt, quæ nos invictos præstant, ad Deum confugere.

21. *Et fuit Jehova cum Joseph.*] Hoc non fuisse primo die factum, quo à suis angustiis levatos est Joseph, ex testimonio Prophetæ ouper citato constat. Et Dominus eum consulto ad extrema deduci passus est, ut eum quasi è sepulchro educeret. Scimus autem sicuti Solis lumeo clarius in obscuro conspicitur, sic in miseriarum caligine melius splendere Dei gratiam, dum præter spem nobis succurrit. Porro dicit Moses, *Deum adfuisse servo suo Joseph*, quia gratiam suam vel misericordiam ad eum inclinavit: ut sciamus Deum etiam quum nos ab injusta violentia liberat, vel quum nos adjuvat in bona causa, sua tamen bonitate nt hoc faciat, induci. Iodigni enim sumus quibus auxilium suum accommodet, nisi causam à seipso peteret, quia misericors est. Certe si in bominibus quæruntur merita quæ Deum obstringant, reperta fuissent in Joseph: testatur tamen Moses gratuito Dei favore fuisse adjutum. Quanquam hoc non obstat quin repensa illi fueris pietatis suæ merces, quæ facile convenit cum gratuita Dei beneficentia. Modus etiam gratiæ adjungitur, quod Dominus favorem illi dederit apud magistrum carceris. Dubium quidem non est, multis de causis gratiosum fuisse Joseph: nam & virtus sibi favorem conciliat, & antehac ostendit Moses, sanctum virum multis

nomi-

nominibus fuisse amabilem: sed quia sæpe contingit filios Dei non minus inhumaniter premi quam si omnium deterrimi forent, nominatim exprimit Moses humanum tandem fuisse magistrum carceris: quia animus ejus qui sponte ad æquitatem propensus non erat, divinitus flexus est. Ergo quod deposita truculentia, benigne & placide se gessit magister carceris, hæc mutatio à Deo profecta est, qui corda hominum pro arbitrio suo gubernat. Sed mirum est non timuisse insularium, ne in offensam Putipharis incurreret: adeoque Putipharem ipsum, quum obsistere nullo negotio posset, tam benigne & liberaliter tractari passum esse hominem cui capitaliter infestus erat. Vere quidem responderi potest, divinitus retentam fuisse ejus sævitiam: sed probabile est, suspectam, ac tandem cognitam illi fuisse astutiam uxoris. Sed quamvis placatus esset sancto Joseph, noluisse tamen cum suo dedecore absolvere. Interea insignis integritas Joseph in eo se profert, quod quum custos sit carceris, liberamque gubernationem sustineat, non tamen aufugit, sed maturum expectat liberationis suæ tempus.

CAPUT XL.

FUit autem, post hæc peccaverunt pincerna regis Ægypti, & pistor, contra dominum suum regem Ægypti.

2. Itaque iratus est Pharao contra utrumque satrapam suum, contra principem pincernarum & contra principem pistorum.

3. Et posuit illos in custodia domus principis satellitum, in domo carceris, in loco in quo Joseph vinctus erat.

4. Et præposuit princeps satellitum ipsum Joseph eis, & ministrabat eis: fuerunt autem per annum in custodia.

5. Porro somniaverunt somnium uterque ipsorum, quisque somnium suum nocte eadem, singuli secundum interpretationem somnii sui: pincerna & pistor qui fuerant regi Ægypti, qui erant vincti in domo carceris.

6. Et venit ad eos Joseph mane, & vidit eos, & ecce erant tristitia affecti.

7. Tunc interrogavit principes Pharaonis, qui erant secum in custodia domus domini sui, dicendo, Cur facies vestræ sunt afflictæ hodie?

8. Et dixerunt ad eum, Somnium somniavimus, & qui interpretetur illud non est. Et dixit ad eos Joseph, Nonne Dei sunt interpretationes? narrate quæso mihi.

9. Et narravit princeps pincernarum somnium suum ipsi Joseph, & dixit ei, Me somniante, ecce vitis *erat* coram me.

10. Et in vite erant tres rami: & dum floreret ascendit flos ejus, & maturuerunt botri ejus in uvas.

11. Et calix Pharaonis erat in manu mea: & accipiebam uvas, & exprimebam eas in calicem Pharaonis, & dabam calicem in manu Pharaonis.

12. Et dixit ei Joseph, Hæc est interpretatio ejus, Tres rami, tres dies sunt.

13. In fine trium dierum elevabit Pharao caput tuum, & redire faciet te ad locum tuum, & dabis calicem Pharaoni in manu ejus secundum consuetudinem primam quando eras pincerna ejus.

14. Sed memento mihi tecum quum bene fuerit tibi: & fac quæso mecum misericordiam, & mentionem mei fac Pharaoni, & educere fac me è domo hac.

15. Quia furto auferendo, furto ablatus sum è terra Hebræorum: & etiam hic non feci quicquam ut ponerent me in carcerem.

16. Et vidit princeps pistorum quod bene interpretatus esset, & dixit ad Joseph, Etiam me somniante, ecce tria canistra alba super caput meum.

17. Et in canistro superiori erat ex omni cibo Pharaonis, opere pistorio: & aves comedebant illud è canistro quod erat super caput meum.

18. Et respondit Joseph, & dixit, Hæc est interpretatio ejus, Tria canistra, tres dies sunt.

19. In fine trium dierum auferet Pharao caput tuum à te, & suspendet te in ligno, & comedent aves carnem tuam à te.

20. Et fuit in die tertia, die qua natus fuerat Pharao, fecit convivium omnibus servis suis, & elevavit caput principis pincernarum & caput principis pistorum in medio servorum suorum.

21. Ac redire fecit principem pincernarum ad propinationem suam, & dedit calicem in manu Pharaoni:

22. Principem autem pistorum suspendit, quemadmodum interpretatus fuerat eis Joseph.

23. Et non est recordatus princeps pincernarum ipsius Joseph, sed oblitus est ejus.

1. *Post hæc peccaverunt.*] Jam vidimus, quum esset Joseph in vinculis, habitam fuisse ejus curam à Deo. Unde enim relaxatio illa, nisi ex gratia cælesti? Ergo antequam aperiret Deus januam servo suo ad exitum, ut eum ope sua juvaret, penetravit in ipsum carcerem. Verum sequitur beneficium longe splendidius, quod non tantum liberatur à carcere, sed evehitur in summum honoris gradum. Interea sanctum virum per mirabiles & valde perplexos circuitus deduxit Dei providentia. Mittuntur in carcerem pincerna & pistor regis: exponit illis Joseph sua somnia. Quia pincernæ promissa fuerat restitutio, lux aliqua spei affulget sancto Joseph: quia receperat ille, postquam in statum suum rever-

sus esset, se fore suffragatorem ad impetrandam veniam. Sed iterum brevi concidit spes illa, ubi pincerna de misero verbum apud regem facere non dignatur. Tunc ergo sibi visus est Joseph perpetua oblivione sepultus, quoad Dominus lumen suffocatum ac fere extinctum deintegro repente accendit. Ita quum recta eruere posset ex carcere sanctum virum, per flexuosas ambages eum circumducere voluit, quo melius probaret ejus patientiam, & exitu ipso patefaceret miras se habere rationes, nobisque absconditas: ut salutem quam nobis promisit, discamus non metiri proprio sensu: sed sinamus nos versari huc illuc ejus manu, donec opus suum perficiat. Pincernam & pistorem intellige non quoslibet ex utroque ordine, sed qui reliquis omnibus præessent. nam paulo post vocantur Eunuchi vel proceres. Ridiculum vero est quod suo more fingit nugator Gerundensis, castratos fuisse ignominiæ causa, quum illis iratus fuisset Pharao. Duo igitur erant ex primariis aulicis. Clarius autem jam exprimit Moses carcerem fuisse sub Putipharis imperio. Unde cognoscimus quod prius dixi, mitigatam fuisse ejus iram, quando nonnisi ex ejus consensu tam clementer egit insularius cum Joseph. Imo nunc Putiphari tribuit Moses illas humanitatis partes, quod fidei Joseph pistorem & pincernam commisit. Nisi forte novus tunc successor Putiphari datus erat. quod facile refellitur ex contextu, quia paulo post dicit Moses præfectum fuisse custodiæ herum Joseph. Quum dicit Moses fuisse illos per dies in carcere detentos, quidam intelligunt annum integrum: sed falluntur meo judicio: potius notatio est diuturni, & tamen incerti temporis, quemadmodum ex aliis locis patet.

5. *Et somniaverunt somnium.*] Quod prius de somniis attigi memoria repetendum est, multa scilicet frivola nobis objici, quæ transeunt per portam corneam: quædam tamen vaticinii habere vim & pondus. Hujus generis fuerunt hæc duo somnia, quibus Deus occultum rei futuræ eventum patefecit. Nisi enim cælestis oraculi insculpta illis fuisset nota, non ita mente consternati fuissent pincerna & pistor. Fateor quidem vanis & temere conceptis somniis vehementer interdum turbari homines, sed ita ut paulatim resideat terror & anxietas: sed Deus pincernæ ac pistoris animis aculeum infixerat, qui eos quiescere non sineret. Quo fit ut magis attentus sit uterque ad interpretationem somnii sui. Ideo diserte exprimit Moses fuisse rei certæ præsagium.

6. *Et venit ad eos Joseph mane.*] Sicuti nuper sum præfatus, hic fidei oculis miram Dei providentiam intueri convenit. Tametsi enim certiores de suo exitu redditi sunt pincerna & pistor, id tamen non tam eorum respectu factum est quam in gratiam Joseph, quem Deus hoc modo voluit regi innotescere. Ideo arcano instinctu tristes & attonitos reddidit, quasi manu ipsos dirigeret ad servum suum Joseph. Notandum autem est, novo Spiritus afflatu donum prophetiæ, quo prius carebat, in carcere fuisse adeptum. Quum prius somniaret, suspensus tamen ac divinæ revelationis dubius manebat: nunc aliis certus est interpres. Quanquam autem dum sciscitatur mœstitiæ causam, de somniis forte non cogitat, ex proximo tamen versu apparet eum accepti Spiritus doni fuisse sibi conscium: & hac fiducia ipsos hortatur ad referenda somnia, quod futurus sit interpres. *Annon* (inquit) *Dei sunt interpretationes?* Certe non arrogantia ad se transfert quod proprium Dei esse fatetur, sed pro vocationis suæ modo illis suum officium defert. Hoc ideo notandum est, ne quis fortuito plus sibi usurpet quam à Deo concessum esse novit. Nam ideo tam diligenter admo-
1 Cor. 12. net Paulus varie distribui Spiritus dona, & cuique
vers. 14. imponi certam personam, ne quis se cupide ingerat, vel alienum suscipiat munus: quin potius ut se intra vocationis suæ præscriptum singuli contineant. Nisi vigeat hæc modestia, misceri omnia necesse est: quia stulta multorum temeritate lacerabitur Dei veritas, turbabitur pax & concordia, nihil denique ordinis salvum manebit. Sciamus ergo Joseph interpretationem secure promittere, quoniam hac gratia divinitus se instructum & ornatum esse noverat. Eodem pertinet quod interrogat de somniis. Neque enim ultra quam permittit sua facultas progredi tentat. non divinat ergo quid somniaverint, sed fatetur sibi occultum. Alia fuit Danielis ratio, qui di- Dan. 2.
vinationis Spiritu præditus erat, ut somnium expo- vers. 28.
neret regi Babylonio, quod effluxerat ex ejus memoria. Ille ergo fretus ampliore Spiritu, utrumque profiteri non dubitat. Verum Joseph cui dimidia tantum pars data erat, se continet intra legitimam mensuram. Adde quod non tantum sibi cavet ab audacia: sed hoc ipsum quod habet, Deo acceptum referens, ingenue testatur à seipso nihil suppetere. Non ergo suum acumen vel perspicaciam jactat, sed tantum Dei minister vult agnosci. Hanc regulam sequantur qui excellunt, ne sibi plus tribuendo quam par est (quod plerumque accidit) Dei gratiam obscurent. Cohibenda porro est ista vanitas, non modo ut Deus solus emineat, nec jure suo fraudetur, sed ut Prophetæ, doctores, & alii quicunque cælesti gratia pollent, humiliter se subjiciant directioni Spiritus. Notandum etiam est quod dicit Moses, sollicitum fuisse Joseph de eorum mœstitia qui secum erant in carcere. Sic enim malis mansuefiunt homines, ne alios miseros despiciant: adeoque communes miseriæ sympathiam generant. Quare nihil mirum si nos variis ærumnis exercet Dominus, quando nihil nos magis decet quam humanitas erga fratres, qui malis oppressi contemptibiles jacent. Eam vero experientia discere necesse est: quia ingenita nobis ferocia rebus prosperis magis ac magis inflatur.

12. *Tres rami, tres dies.*] Non profert hic Joseph quod verisimile putavit, tanquam flexiloquus quispiam conjector, sed asserit ex revelatione Spiritus quid sibi velit somnium. Cur enim tribus palmitibus dies potius quam annos notari dicit, nisi quia id suggesserat Dei Spiritus? Peculiari ergo instinctu supra naturam conscendit Joseph, ut somnium exponat: & mox pincernæ se commendans, acsi jam restitutus foret, quam certa sit & indubia suæ interpretationis fides ostendit: acsi dixisset, Persuadeas tibi proditum esse à Deo quod ex me audis. Ubi etiam ostendit quam honorifice de oraculis Dei sentiat, non minus secure de futuro effectu pronuncians quam si res jam esset exhibita. Sed absurdum esse videtur, quod Joseph prophetiæ suæ mercedem exigit. Respondeo non ita loquutum esse ut venalem prostitueret Dei gratiam: sed quia in mentem illi venit, modum liberationis nunc sibi à Deo esse propositum, quem respuere non liceret. Equidem non dubito spem melioris fortunæ divinitus illi fuisse factam. Deus enim qui jam à pueritia principatum illi bis promiserat, inter tot angustias non omni prorsus consolatione eum destituit. Hæc autem occasio non aliunde quam à Deo oblata erat. Quare non mirum est si Joseph in eum finem accommodet. Quantum ad verba spectat, *tollere caput*, significat erigere aliquem ex humili contemptaque fortuna, ut censeatur aliquo loco. Tollet ergo Pharao caput tuum, hoc est, educet te ex tenebris carceris, vel jacentem levabit, ut in pristinum statum restituat. כ enim pro loco & ordine simpliciter accipio, non autem pro basi.

14. *Fac quæso mecum misericordiam.*] Tametsi modus hic loquendi tritus est Hebræis pro humanitatem præstare: non tamen dubium est quin simpliciter loquutus sit Joseph prout ferebat tristis & afflicta ejus fortuna, quo magis pincernæ animum ad ferendam sibi opem flecteret. In hoc tamen præcipue insistit, nullo scelere illuc se fuisse detrusum, ne pincerna homini innoxio patrocinium suum recusaret.

ser. Nam quamvis ut plurimum patronos reperiant qui nequissimi sunt, res tamen per se odiosa & infamis est; commendatio ambitione elicita, quæ sceleratum hominem à justa pœna eripit. Probabile autem est, Joseph exposuisse totam suam causam, donec pincernæ solidam innocentiæ suæ fidem faceret.

16. *Et vidit princeps pistorum.*] Non curat quam dexter & fidus interpres fuerit Joseph: sed quia lætum & utilem nuntium socio attulerat, ipse quoque interpretationem appetit, quam ex animi sententia fore sperat. Sic permulti ad verbum Dei aspirant cupidi & alacres, non quia simpliciter cupiant regi à Domino, sibique patefieri quod rectum est: sed quia somniant meras delicias. ubi autem eorum affectibus non respondet doctrina, tristes & vulnerati discedunt. Quanquam autem somnii expositio insuavis & acerba futura erat, Joseph tamen quod sibi revelatum est, sine fuco declarans, munus sibi divinitus injunctum bona fide exequitur. Hæc libertas Prophetis & doctoribus colenda est, ne dubitent sua doctrina vulnus infligere quibus Deus mortem denunciat. Nemo est qui non cupiat sibi fieri delicias. Hinc fit ut major pars doctorum, dum obsequi vult pravis mundi votis, verbum Dei adulteret. Quare nemo sincerus erit verbi Dei minister, nisi qui spreta invidia, quoties opus fuerit, in varias offensas incidere paratus, suam docendi rationem ad Dei mandatum formabit. Optasset quidem Joseph utrique benè ominari: sed quia in ejus arbitrio non est dare prosperam cuique fortunam, quod reliquum est, ingenue pronunciat quicquid à Domino accepit. Sic olim, quamvis populus Prophetas sibi optaret qui promitterent vini & olei & frumenti copiam, ac sanctis Prophetis obstreperet, quia nihil stillarent præter ærumnas: (nam hæc querimonia apud Michæam refertur) tamen servos Domini, qui ad denunciandam vindictam missi erant, severe pergere oportuit, quamvis odia sibi ac pericula accerserent.

19. *Auferet Pharao caput tuum à te.*] Ambigua absque adjectione loquutio esset, quæ tam in bonam quam in malam partem sumitur, pro eo quod dicimus Ad aliquem respicere, vel Habere ejus rationem: hic exprimitur Abs te. Videtur tamen esse allusio, acsi dixisset Joseph, Pharao caput tuum levabit ut adimat. Porro quod Moses narrat, utrique fuisse factum ut prædixerat Joseph: hoc symbolo confirmat verum fuisse Dei vatem, sicuti apud Jeremiam habetur. Nam quod interdum permansit inati sunt Prophetæ, à quibus Deus abstinuit, ideo factum est, quia talibus vaticiniis annexa erat conditio. Sed quoties præcise loquitur Dominus per servos suos, quicquid prædicit, effectu sanciri necesse est. Ideo nominatim Moses cœlestis oraculi fidem commendat in Joseph. Quod narrat Moses, Pharaonem die suo natali magnum convivium celebrasse, scimus morem hunc semper fuisse in usu non regibus modo, sed hominibus quoque plebeiis. Nec mos iste improbandus esset, si modo rectum finem tenerent homines, gratiis scilicet Deo agendis, à quo creati sunt & educati, & quem innumeris modis experti sunt beneficum patrem. Sed ea est mundi pravitas, ut quæ probe instituta sunt olim à patribus, in contrarias corruptelas ut plurimum detorqueat. Ita vitioso usu receptum fuit ut omnes fere die suo natali ad luxum & crapulam se projicerent; denique sic colerent Dei memoriam, ut Deum vitæ suæ auctorem, quasi data opera oblivioni darent.

23. *Et non est recordatus princeps pincernarum.*] Hæc fuit gravissima probatio patientiæ Joseph, sicuti prius attigimus. Nam quia suffragatorem nactus erat, qui nullo negotio eruere ipsum posset ex carcere, præsertim quia divinitus oblata erat hæc occasio: certa salutis fiducia concepta, in singulas horas intentus erat. Sed dum ad biennium usque suspensus manet, non modo evanescit spes illa, sed major quam prius desperatio incumbit. Ergò in ejus persona docemur omnes, nihil esse magis præposterum quam Dei auxilio tempus præscribere, qui consulto anxia expectatione suos diu suspendit, ut ipso experimento vere sciant quid sit sperare. Adde quod hoc modo gloriam liberationis Joseph sibi palam asserere voluit. Nam si pincernæ deprecatione data illi esset libertas, vulgo creditum fuisset hominis beneficium, non Dei, hoc esse. Cæterum quod dicit Moses pincernam oblitum fuisse ipsius Joseph, sic accipe, quod non ausus est ullam ejus mentionem facere, ne quid invidiæ subiret, vel molestus esset ipsi regi. Hoc enim aulicis solenne est, perfide insontes prodere, & potius tradere jugulandos quam ut offendant eos à quibus metuunt.

CAPUT XLI.

VErum fuit, in fine duorum annorum dierum, Pharao somniavit, & ecce stabat juxta flumen.

2. Ecce autem, è flumine ascendebant septem vaccæ pulchræ aspectu, & pingues carne, & pascebant in carecto.

3. Et ecce, septem vaccæ aliæ ascendebant post eas è flumine, turpes aspectu, & tenues carne, & stabant juxta vaccas *quæ erant* juxta ripam fluminis.

4. Et comederunt vaccæ turpes aspectu, & tenues carne, septem vaccas pulchras aspectu & pingues. & expergefactus est Pharao.

5. Deinde dormivit, & somniavit secundo, & ecce septem spicæ ascendebant in culmo uno, pingues & pulchræ.

6. Et ecce, septem spicæ tenues & arefactæ Euro, oriebantur post eas.

7. Et deglutiverunt spicæ tenues, septem spicas pingues & plenas. & expergefactus est Pharao, & ecce somnium.

8. Et fuit, mane consternatus est spiritus ejus: misit igitur, & vocavit omnes magos Ægypti, & omnes sapientes ejus, & narravit Pharao eis somnium suum, & non erat ex eis qui interpretaretur ipsi Pharaoni.

9. Et loquutus est princeps pincernarum ad Pharaonem, dicendo, Peccata mea ego reduco in memoriam hodie.

10. Pharao iratus est contra servos suos, & posuit me in custodiam domus principis satellitum, me & principem pistorum.

11. Et somniavimus somnium nocte eadem, ego & ipse: uterque secundum interpretationem somnii sui somniavimus.

12. Ibi autem erat nobiscum puer Hebræus, servus principis satellitum, & narravimus

ei,

ei, & interpretatus est nobis somnia nostra, utrique secundum somnium suum interpretatus est.
13. Et fuit, quemadmodum interpretatus est nobis, sic fuit: me redire fecit ad locum meum, & ipsum suspendit.
14. Tunc misit Pharao, & accersivit Joseph, & celeriter eduxerunt eum è carcere, & totondit *se*, & mutavit vestes suas, & venit ad Pharaonem.
15. Et dixit Pharao ad Joseph, Somnium somniavi, & qui illud interpretetur non est: ego autem audivi de te dici quod audias somnium ad interpretandum illud.
16. Et respondit Joseph ad Pharaonem, dicendo, Præter me Deus respondebit in pacem Pharaonis.
17. Tunc loquutus est Pharao ad Joseph, Me somniante, ecce stabam juxta ripam fluminis.
18. Et ecce, è flumine ascendebant septem vaccæ pingues carne, & pulchræ forma, & pascebant in carecto.
19. Ecce vero septem vaccæ aliæ ascendebant post eas tenues, & turpes forma valde, & tenues carne: non vidi similes illis in tota terra Ægypti in turpitudine.
20. Et comederunt vaccæ tenues & turpes, septem vaccas priores pingues.
21. Et venerunt ad interiora earum, & non est cognitum quod venissent ad interiora earum: & adspectus earum turpis quemadmodum in principio. & expergefactus sum.
22. Vidi præterea dum somniarem, & ecce septem spicæ ascendebant in culmo uno, plenæ & pulchræ.
23. Ecce item septem spicæ parvæ & tenues, percussæ Euro, germinabant post eas.
24. Et deglutiverunt spicæ tenues, septem spicas pulchras. & dixi ad magos, & non fuit qui indicaret mihi.
25. Et dixit Joseph ad Pharaonem, Somnium Pharaonis unum est: quæ Deus facit, indicavit Pharaoni.
26. Septem vaccæ pulchræ, septem anni sunt: & septem spicæ pulchræ, septem anni sunt. somnium idem est.
27. Et septem vaccæ vacuæ & turpes, ascendentes post eas, septem anni sunt: & septem spicæ vacuæ, arefactæ Euro, erunt septem anni famis.
28. Hoc est verbum quod loquutus sum ad Pharaonem, Quod Deus facit, videre fecit Pharaonem.
29. Ecce, septem anni veniunt abundantiæ magnæ in omni terra Ægypti.
30. Et surgent septem anni famis post eos: & erit in oblivione omnis abundantia in terra Ægypti, & consumet fames terram.
31. Nec cognoscetur abundantia in terra, propter famem ipsam sequentem: quia gravis erit valde.
32. Propterea vero iteratum est somnium ipsi Pharaoni duabus vicibus, quia firma est res à Deo, & festinat Deus facere eam.
33. Nunc igitur provideat Pharao virum prudentem & sapientem, & constituat illum super terram Ægypti.
34. Faciat Pharao, & præficiat præfectos super terram, & quintam partem sumat à terra Ægypti in septem annis abundantiæ.
35. Et congregent totam annonam horum annorum bonorum qui venient: congregent, inquam, frumentum sub manu Pharaonis, cibum in urbibus, & servent.
36. Et erit cibus in depositum pro terra, pro septem annis famis qui erunt in terra Ægypti: ita non succidetur terra propter famem.
37. Placuit sermo in oculis Pharaonis, & in oculis omnium servorum ejus,
38. Et dixit Pharao ad servos suos, Num inveniemus talem virum in quo sit Spiritus Dei?
39. Dixit ergo Pharao ad Joseph, Postquam cognoscere fecit Deus te totum hoc, non est intelligens & sapiens sicut tu.
40. Tu eris super domum meam, & ad os tuum osculabitur omnis populus meus: tantum solio major ero te.
41. Itaque dixit Pharao ad Joseph, Vide, posui te super totam terram Ægypti.
42. Et removit Pharao annulum suum è manu sua, posuitque illum in manu Joseph: & indui fecit eum vestibus byssinis, & posuit torquem aureum in collo ejus.
43. Et equitare fecit eum in curru secundi, qui erat apud se, clamabantque ante eum, Abrech, *id est, pater tener*: & constituit eum super universam terram Ægypti.
44. Dixit ergo Pharao ad Joseph, Ego Pharao: & sine te non levabit quisquam manum suam & pedem suum in tota terra Ægypti.
45. Et vocavit Pharao nomen Joseph, Saphenath-Paneah, *id est, vir cui abscondita revelata sunt, vel absconditorum expositor*, & dedit ei Asenath filiam Potipherah principis On in uxorem: & egressus est Joseph super terram Ægypti.

46. Joseph

46. Joseph vero erat vir triginta annorum quando stetit coram Pharaone rege Ægypti: & egressus est Joseph à facie Pharaonis, & transivit per totam terram Ægypti.

47. Et protulit terra septem annis saturitatis ad collectiones.

48. Et congregavit de universis cibis septem annorum qui fuerunt in terra Ægypti, & posuit cibum in urbibus: cibum agri civitatis qui erat in circuitu ejus, posuit in medio ejus.

49. Congregavit itaque Joseph frumentum, tanquam arenam maris multum valde, adeo ut cessaverit numerari, quia non erat numerus.

50. Porro ipsi Joseph nati sunt duo filii antequam veniret annus famis, quos peperit ei Asenath filia Potipherah principis On.

51. Et vocavit Joseph nomen primogeniti, Menasseh: quia *dixit*, Oblivisci fecit me Deus omnis laboris mei, & omnis domus patris mei.

52. Nomen autem secundi vocavit Ephraim: quia *dixit*, Crescere fecit me Deus in terra afflictionis meæ.

53. Et finiti sunt septem anni saturitatis quæ fuit in terra Ægypti.

54. Inceperunt vero septem anni famis venire, quemadmodum dixerat Joseph: fuitque fames in omnibus terris. at in tota terra Ægypti erat panis.

55. Postea esuriit tota terra Ægypti, & clamavit populus ad Pharaonem pro pane: & dixit Pharao omnibus Ægyptiis, Ite ad Joseph, quod dixerit vobis facietis.

56. Et fames erat in omni superficie terræ: & aperuit Joseph omnia horrea in quibus erant *frumenta*, & vendidit Ægyptiis: & invaluit fames in terra Ægypti.

57. Et omnes habitatores terræ venerunt in Ægyptum ut emerent à Joseph: quia invaluerat fames in omni terra.

1. *In fine duorum annorum dierum.*] Quanta anxietas interea sancti viri animum oppresserit, quisque nostrum ex seipso conjiciat. nam ut teneri sumus & molles, vix ad breve tempus differri nos patimur. Atqui præter diuturni temporis moram, alio tentationis genere servum suum exercuit Dominus, quia omnes spes humanas ei abstulerat. Ideo annos dierum ponit Moses pro integris & plenis. Quo melius reputemus invictum fortitudinis tenorem, notandus quoque est ille, quem dixi, flexus divinæ providentiæ, quo circumducitur Joseph, donec ad regis notitiam emergat. In regis somnio hoc primum notatu dignum est, quod interdum Deus oracula sua usque ad incredulos & profanos homines extendere dignatur. Hic certe rarus fuit honor, de futuro quatuordecim annorum eventu doceri. Nec vero secus Pharaoni patefacta fuit Dei voluntas quam si verbo edoctus foret, nisi quod aliunde petenda est interpretatio. Quanquam autem Ecclesiæ suæ Deus peculiariter verbum suum destinat, non tamen videri absurdum debet, quod alienos etiam interdum in scholam suam admittit sub diverso fine. Doctrina Ecclesiæ propria est quæ in spem usque æternæ vitæ deducit: filii autem seculi tantum de præsentis vitæ statu obiter docentur. Si notemus hoc discrimen, non mirabimur quædam oracula profanis & extraneis hominibus communia esse: quamvis spiritualem vitæ doctrinam quasi hæreditatis suæ thesaurum possideat Ecclesia. Quod priori somnio alterum successit, duabus de causis factum est. nam & Pharaonis animum expergefacere voluit Deus, quo majore studio inquireret: deinde obscuræ visioni plus lucis addere. Denique eundem in hoc somnio quem in quotidiana ratione, progressum sequutus est. nam quod semel tradidit, secundo repetit, ac interdum sæpius inculcat, non solum ut altius in animos penetret doctrina, magisque afficiat, sed etiam ut familiarius innotescat mentibus. Quod autem altero somnio Deus magis illustrare voluerit quod obscure tantum indicaverat, ex eo patet, quod figura propius ad rem accedit. Vidit primum Pharao pingues vaccas à macilentis vorari. Hoc non tam aperte monstrabat septem annorum abundantiam, & totidem penuriam in tritico & aliis seminibus, quam spicarum aspectus. Similitudo enim melius congruit.

8. *Mane consternatus est spiritus ejus.*] Aculeus relictus est in corde Pharaonis, ut sciret cum Deo sibi esse negotium: ista enim anxietas, quasi interior fuit Spiritus Dei obsignatio, quæ somnio fidem faceret. quanquam dignus est Pharao qui fructu revelationis privetur, dum se ad magos & ariolos confert, quibus solenne erat Dei veritatem in mendacium convertere. Arcano instinctu convictus est, somnium à Deo profectum aliquid portendere: impostores quærit qui accensam divinitus lucem suis fallaciis obtenebrent. Atque hæc est humani ingenii vanitas, sibi erroris duces ac magistros accersere. Non dubium quidem est quin veraces esse Prophetas crediderit: sed quia sponte connivet, ac voluntario errore ad decipulas properat, non satis eum excusat falsa opinio: alioqui homines oculos claudendo, cum aliqua plausibili excusatione Deo impune illuderent. Ac videmus ut sibi multi patrocinium quærant ex crassa ignorantia, qua scientes ac volentes se implicant. Pharao igitur, quantum in se erat, vaticinii fructu se privavit, magos quærens ejus interpretes. Sicuti videmus quotidie accidere, ut veritas multis evanescat, quia propria socordia vel nebulas sibi inducunt, vel nimis cupide arripiunt falsa & adulterina commenta. Verum quia Dominus regno Ægypti volebat tunc succurrere, Pharaonem ab errore quasi manu & vi retraxit. *Non erat conjector ex eis qui interpretaretur.* Hoc remedio Deus occurrit ne somnium intercideret. Scimus quam ventosum & impudens hominum genus fuerint arioli, & quam audacter se venditarint. Qui fit ergo ut regi non respondeant? licebat enim quidvis nugari apud hominem credulum, & qui se deludi libenter passus esset: Ne igitur ab inquirendi studio desistat, non reperit quod speraverat apud suos magos. Et Dominus tam improbos fallendi artifices obmutescere cogit, ne quem inducant fucum. Adde quod hoc modo regis cura magis acuitur: quia rem valde seriam & arcanam esse reputat, quæ magorum acumen fugit. Quo exemplo docemur, optime nobis prospici, quum decipi volentibus errorum fomenta Dominus subducit: hocque in singulari gratia reputandum esse, quum vel tacent pseudoprophetæ, vel quovis modo nobis detegitur eorum fatuitas. Cæterum hinc regi promptum fuit colligere quam frivola esset ac nugatoria sapientiæ professio, qua præ aliis turgebant Ægyptii. Divinandi enim scientia, quæ cælos ipsos transcenderet, pollere se jactabant. Nunc quotum

ad

ad eos attinet, rex consilii inops, speque sua destitutus, angitur: neque tamen seipsum expergefacit, ut à superstitione sua resipiat. Ita videmus homioes quamvis admonitos, manere tamen in suo torpore. Unde clare perspicitur quam inexcusabilis sit mundi obstinatio, qui illusiones palam è cœlo stultitiæ damnatas, sectari tamen non desistit.

9. *Et loquutus est princeps pincernarum.*] Quanquam Domious tunc Ægypti misertus est, non tamen hoc vel in regis, vel io terræ gratiam factum est, sed ut Joseph è carcere tandem emergeret. Deinde ut tempore famis Ecclesiæ suppeteret alimenta. nam etsi annona non alium in finem reposita fuit, nisi ut prospectum esset regao Ægypti: præcipuam tamen Ecclesiæ suæ curam Deus habuit, quæ apud ipsum pluris est decem mundis. Pincernæ ergo, qui de Joseph silere statuerat, vox exprimitur ad liberandum sanctum homioem. Quod autem dicit, *Peccata mea hodie in memoriam reducam*, ita à quibusdam accipitur, acsi ingratitudinis culpam agnosceret: quia non præstiterat datam fidem. Sed alius est seosus. neque enim de carcere suo loqui poterat, nisi hac præfatione interposita: ne qua regi obreperet sioistra suspicio, quasi famulus injuriam sibi factam putaret: vel ne qua eum pungeret offensio, quasi non sentiret ille beneficium sibi præstitum. Scimus quam teneri siot regum aoimi, & homo aulicus hoc longo usu expertus erat. Itaque præfatur, merito se in carcerem fuisse conjectum. Unde sequitur factum fuisse regis clemeotia, ut rediret ad priorem statum.

14. *Et misit Pharao, & vocavit.*] In persona superbi regis quasi in speculo cernimus quid proficiat necessitas. Quibus res lætæ sunt ac prosperæ, etiam quos existimant Prophetas, audire vix dignantur: tantum abest ut aures præbeant hominibus ignotis. Quare Pharaonis contumaciam prius domari oportuit, ot accerseret Joseph, eumque sibi magistrum ac doctorem præficeret: imo hæc eadem præparatio electis quoque necessaria est, quia nuoquam vere dociles essent, nisi subacto carnis fastu. Quoties ergo in graves molestias conjicimur, quæ nos perplexos & anxios tenent, sciamus Deum hoc modo nobis consulere, quo sibi obsequentes reddat. Quod narrat Moses, Joseph, antequam veniret in conspectum regis, vestes mutasse: hinc conjicimus sordide fuisse vestitum. Eodem referri, meo judicio, debet quod de tonsura additur. Nam quum fœminea esset gentis illius mollities, probabile est, qui nitori & elegantiæ studebant, comam potius aluisse. Verum sicuti vestium squalorem exuit Joseph, ita oe quid pædoris habeat residuum, raditur. Sciamus ergo Dei servum io sordibus jacuisse usque ad diem liberationis.

15. *Et dixit Pharao ad Joseph.*] Videmus ut se discipulum offerat Pharao ipsi Joseph, quia ex pincernæ relatu persuasus est esse Dei Prophetam. Coacta est quidem humilitas: sed hoc nobis diserte exprimitur, ne ubi dicendi facultas oobis offertur, Spiritus doois reverenter locum dare pigeat. Quanquam autem dum Pharaonem ablegat Joseph ad Deum, negare videtur se fore interpretem somnii, alio tamen spectat ejus responsio. Nam quia se apud hominem profanum & superstitionibus deditum verba facere sciebat, suam in primis laudem Deo asserere voluit: acsi dixisset, Nihil hac io parte valeo, nec quicquam ex meipso præstabo: sed Deus ipse solus arcani sui erit interpres. Siquis objiciat, quoties hominum opera Deus utitur, conjungi debere illorum ministerium cum ejus mandato: id quidem fateor, sed ita ot in solidum gloria penes Deum
1 Cor. 3. residear: secundum illud Pauli, nihil esse qui plan-
vers. 7. tant, vel rigant. Cæterum Joseph non modo Pharaonem gustu aliquo pietatis afficere cupit, sed interpretationis donum uni Deo adscribens, se destitui fatetur ut ab illo impetret. Quare nos quoque exemplo sancti Joseph discamus, etiam apud incredulos celebrare Dei gratiam: ac si januam præcludant integræ plenæque doctrinæ, danda saltem opera est ut instillemus aliquas pietatis guttas. Hoc quoque nobis in mentem veniat, nihil minus ferendum esse quam ut sibi quicquam proprium arrogent homines. Nam hic primus est sapiendi gradus, nihil sibi arrogare, sed modeste fateri ex fonte gratiæ Dei manare quicquid laude dignum est. Præsertim hoc notatu dignum est, ut cuique Spiritus iotelligentiæ datus è cælo fuerit, idoneum & fidum fore Dei interpretem.

16. *Deus respondebit in pacem Pharaonis.*] Hoc ex animi sui affectu addidit Joseph. nondum enim quale futurum esset oraculum tenebat. Ergo Prophetico nomine faustum & optabile promittere non potuit: sed quemadmodum sincere proferre debuit quod à Domino acceperat, qualecunque id esset, quantumvis triste vel acerbum: ita rursum mioime obstitit hæc libertas quin lætum eventum regi optaret. Precatio igitur est, non vaticinium, quod hic de regis pace dicitur.

17. *Me somniante.*] Tota hæc narratio expositione noo indiget: tantum enim repetit Pharao quod prius vidimus. nisi quod addit, vaccas macileotas, coosumptis pinguibus, nihilo redditas esse meliores. Quo testari voluit Deus, tantam fore sterilitatem, ut congesta frumenti copia non liberaliter alerentur homines, sed famelici ægre vitam traherent. Quod Joseph somnium unom esse respondet, simpliciter intelligit unum & idem duabus figuris ostensum fuisse Pharaoni. Prius vero quam interpretationem suam in medium proferat, non esse evanidum somnium asserit, sed divinum oraculum. Nisi enim à Deo profecta fuisset visio, stultum fuisset anxie inquirere quid portenderet. Nunc autem in sciscitando Dei consilio non frustra laborat Pharao. Cæterum notanda est loquendi forma, quia Joseph non tantum dicit, Deum quod aliunde continget, prædicere, sed quod ipse facturus esset. Hinc namque colligimus, Deum noo otiose speculari fortuitos rerum eventus, sicuti Philosophi plerique garriunt, sed suo arbitrio statuere quid futurum sit. Quare in rerum prædictione non respondet de tabulis fatalibus, sicuti Apollinem suum Poëtæ fingunt earum rerum esse vatem quæ non sunt in ejus manu: sed pronunciat, quicquid eveniet, suum fore opus. Sic
Isaias, ut suam uni Deo gloriam asserat, ei utrumque Jesa. 45.
tribuit, res futuras patefacere, & suo imperio mo- vers. 7.
derari omnes rerum eventus. Clamat enim Deum non fallere, nec mentiri, ut solent idola: & illum prædicat onicum esse bonorum & malorum auctorem: per mala, res adversas intelligens. Quare nisi Deum velimus è solio suo dejicere, non minus suam illi io agendo potentiam quam præscientiam relinquere oportet. Atque hic locus ideo observatu dignior est, quia omnibus seculis multi nebulones dimidiam gloriæ suæ partem Deo eripere conati sunt: & ounc (ut dixi) multos Philosophos delectat idem figmentum: quia absurdum esse putaot Deo adscribere quicquid rerum in mundo agitur. Quasi vero
frustra prononciet Scriptura, judicia ejus profuodam Psal. 36.
esse abyssum. Sed dum ad cerebri sui censuram Dei vers. 7.
opera exigunt, repudiato ejus verbo, malunt de cælestibus mysteriis Platoni credere. Quod Deus, inquiont, præscius est rerum omnium, nulla inde necessitas inducitur. Quasi vero nudam præscientiam dicamus rerum causam esse: ac non potius hanc copulam teneamus à Mose positam, quæ futura sunt Deum præscire, quoniam ea facere decrevit. Ipsi vero inscite ac perperam ab æterno Dei consilio & continua actione ejus provideotiam divellunt. Hoc in primis persuasum habere expedit, quoties sterilis est terra, sive gelu, sive uredo, sive grando, sive aliud

quid-

quidpiam in causa sit, hoc totum Dei consilio gubernari.

32. *Et propterea iteratum est somnium.*] Non intelligit Joseph mutabile esse si quid Deus semel tantum protulerit: sed ne in animo Pharaonis vacillaret rei ostensæ fides. Nam quia nihil nisi ex stabili fixoque suo consilio pronunciat, semel loquutum esse sufficit. Sed nostra tarditas & inconstantia sæpius eadem ipsum repetere cogit, ut cordibus nostris insideat quod certo apud eum decretum est. alioqui quam versatile nobis ingenium est, tam varie sursum deorsum à nobis volvitur quod semel ejus ore audivimus, donec labascat. Porro Joseph non modo firmitudinem cælestis decreti commendat, sed simul prope instare denunciat quod facere Deus constituit, ne Pharao ipsa longioris moræ fiducia dormitet. Nam etsi fatemur Dei judicia semper capitibus nostris instare, nisi tamen nos stimulet temporis maturitas, illorum cura & metu frigide afficimur.

33. *Et nunc provideat sibi Pharao.*] Plus præstat Joseph quam fuerat rogatus. neque enim tantum somnii est interpres: sed ut Prophetæ munus impleat, doctrinam & consilium adjungit. Scimus enim veros Dei Prophetas ac legitimos non simpliciter prædicere quid futurum sit, sed malis impendentibus remedia ostendere. Postquam ergo de vicibus quatuordecim annorum vaticinium edidit Joseph, nunc docet quid utile sit factu, & Pharaonem ut partibus suis invigilet hortatur. Atque hæc una fuit notarum quibus Deus Prophetas suos semper à fictitiis vatibus discernit, quod eos instruxit docendi hortandique gratia, ne res futuras inutiliter prædicerent. Demus Apollinis magorumque omnium vaticinia fuisse vera, nec flexiloquis ambagibus intorta: quorsum tamen spectabant, nisi ut perversa fiducia præcipites agerent homines, vel desperatione obruerent? Longe alia prophetandi ratio divinitus præscripta fuit, quæ ad pietatem formaret homines, ad resipiscentiam adduceret, metu perculsos excitaret ad preces. Porro quia vaticinium hoc (cujus fit mentio) nonnisi ad temporalem caducæ vitæ usum editum erat, non ultra progreditur Joseph, quam ut admoneat in quem finem objectum ei fuerit somnium: acsi diceret, Ne te revelationis pœniteat, hunc ejus fructum accipe, ut regni tui penuriæ succurras. Quanquam non dubium est quin Deus linguam ejus gubernaverit, ut provinciam hanc ei mandaret Pharao. Non enim astute se insinuat, nec revelationis dono ad privatum quæstum abutitur: sed illo inscio, quod divinitus ordinatum erat, in suum finem perducitur, nempe ut domus Jacob famelica nutricium præter spem reperiat.

35. *Sub manu Pharaonis.*] Quia res prosperæ ita inebriant homines, ut sibi major pars in posterum non prospiciat, sed abundantiam, quæ ad manum est, sua intemperie absorbeat: admonet Joseph hoc regi curandum esse, ut terra habeat repositam annonam. Adde quod vulgus, quum intelligeret non frustra colligi tantam frumenti copiam à rege, sed insolito malo remedium quæri, se quoque ad frugalitatem composuit. Cæterum quia luxuries semper fere in copia grassatur, & Dei benedictionem dilapidat, necessarium fuit imperii frenum. Hæc ratio est cur borrea sub regis manu constitui præcipiat Joseph, atque illuc frumentum congeri. Concludit tandem somnium fuisse utile, quamvis primo intuitu triste & inauspicatum foret: quia statim post ostensum vulnus, ejus curandi ratio allata erat.

38. *Non inveniemus talem virum.*] Videmus quam bona sit magistra necessitas. Si creandi sunt præfecti, vel judices, ut quisque favore pollet, posthabito delectu, ad honorem provehitur. unde fit ut sæpius obrepant qui sunt maxime indigni. Tametsi autem turbari videmus politicum ordinem, multisque incommodis involvi hominum genus, quia malis artibus se temere ingerunt ad res incognitas qui minus apti sunt: ambitio tamen prævalet, æquitatemque subverit. At necessitas sanum judicium extorquet. Nihil dicit Pharao quod non sit naturaliter omnium cordibus insculptum, nonnisi idoneis, & quos Deus necessariis dotibus instruxit, debere honores mandari. Sed experientia plus satis docet, effluere ex memoria hanc naturæ legem, quoties liberum est impune peccare. Ergo utiliter subacta fuit Pharaonis superbia, ut ambitione valere jussa, exterum hominem, & nuper carceri mancipatum, quia virtute excellit, omnibus suis aulicis præferat. Eadem necessitas continuit regni proceres, ne suo more contenderent ut ad se quisque primatum traheret. Quanquam autem coacta fuit modestia, quoniam eos pudebat bono publico obstare: dubium tamen non est quin Deus metum illis incusserit, ut uno omnium consensu Joseph toti regno præesset. Notandum etiam est quod Pharao, quamvis à suis ariolis infatuatus esset, Spiritus tamen dona celebrat in Joseph: nempe quia nunquam sic homines obbrutescere Deus patitur quin virtutem suam in tenebris adhuc palpent. Ita quantumvis impia defectio eos abripiat, manet tamen residuus Deitatis sensus. Interim nimis frivola est notitia, quæ priorem vesaniam non corrigit. nam Deum quem ore prædicat, contemnit: nec quicquam concipit præter confusum nescio quod numen. Hæc particularis notitia sæpe irradiat profanos homines, ut tamen non resipiscant. Quo monemur quodlibet unum ex principiis, donec solida emergat pietas & vigeat, parvi esse momenti.

40. *Tu eris super domum meam.*] Non tantum Ægypto præficitur Joseph, sed ornatur etiam regiis insignibus, ut reverenter eum omnes colant, pareantque imperio. Annulus signatorius inseritur in ejus digitum ad sancienda decreta. Byssinis vestibus induitur, quæ tunc in deliciis, nec vulgari pretio erant. Locatur in curru, quod maxime erat honorificum. Sed quæritur, an sancto viro fas fuerit cum tam splendida pompa prodire. Respondeo, tametsi vix unquam à vitio puræ sint lautitiæ, ideoque optima sit in externo cultu frugalitas: non tamen quemlibet splendorem in regibus & aliis mundi principibus damnandum esse, modo ne vel nimis cupide eum appetant, vel superbe ostentent. Colenda quidem semper est mediocritas: sed quia non fuit in arbitrio Joseph modum præscribere, auctoritas vero regis absque usitato ornatu ei concessa non fuisset, liberum ei fuit plus accipere quam optandum erat. Nam si optio detur servis Dei, nihil tutius est quam rescindere quicquid poterunt ex lautitiis. Ubi autem necesse est se accommodare ad publicum morem, cavenda est illis ostentatio & omnis vanitas. Quod attinet ad verba: ubi nos vertimus, *osculabitur totus populus ad os tuum*, alii legere malunt, Armabitur: alii Cibabitur ad nutum vel mandatum tuum. sed quia propria verbi נשק significatio est Osculari, non video cur in alium sensum torqueant interpretes. Neque tamen solenne adorationis symbolum hic notari puto, sed metaphorica potius loquutio esse videtur, quod populus amice excipiet, atque obedienter amplexabitur quicquid profectum erit ab ore Joseph: acsi dixisset Pharao, Quicquid jusserit, uno populi consensu, quasi osculum omnes porrigerent, excipi volo. Currum secundi legunt Hebræi in constructione, pro curru Proregis, qui secundas à rege tenet. Sensus tamen clarus est, Joseph omnibus Ægypti proceribus anteponi. De voce אברך variæ sunt opiniones. Qui Patrem tenerum exponunt, quia tener adhuc annis Joseph, senili dotatus esset gravitate & prudentia, mihi procul accersere videntur quod suo commento respondeat. Qui vertunt Patrem regis, quasi dictio sit ex Hebraico nomine אב, & Arabico רך composita,

paulo plus habent coloris. Equidem si vox sit Hebraica, mihi videtur magis probabile quod alii afferunt, Genu flecte. Sed quia suspicor Ægyptiacas potius voces referri à Mose, tam hoc loco quam paulo post, consulo lectoribus ne se frustra torqueant. Et sane ridicule arguti sunt qui nomen Hebraicum à rege Ægyptio impositum esse putant, quod ab illis vertitur vel Mundi redemptor, vel mysteriorum expositor. Græcos sequi malo, qui utrumque nomen intactum relinquendo, satis ostendunt sibi videri extraneæ linguæ. Quod socerum Joseph sacerdotem fuisse vulgo existimant, quanquam non refello, vix tamen adducor ut credam. Quum igitur כהן principem significet sicuti sacerdotem, consentaneum esse videtur, unum fuisse ex aulæ primoribus, qui etiam Satrapa vel præfectus foret civitatis On.

46. *Erat vir triginta annorum.*] Duas ob causas refert Moses qua ætate provectus fuerit Joseph ad regni præfecturam. Rarum enim est ut senes juvenibus se regendos tradunt. unde singulari Dei dono factum fuisse colligitur, ut sine invidia regnaret Joseph, ac illi reverentia & majestas supra annorum numerum constaret. Nam si periculum fuit ne Timotheum contemptibilem redderet juventus, non minus contemptui obnoxius fuisset Joseph, nisi divinitus parta illi fuisset auctoritas. Quanquam autem eam propria industria sibi acquirere non potuit, ad eam tamen augendam & confirmandam probabile est eximias virtutes, quas in eum contulerat Deus, non parum valuisse. Secunda ratio notandæ ætatis est, ut secum expendant lectores diuturnas ejus ærumnas, quibus varie afflictus fuerat. Atque ut humaniter tractatus foret, potuit tamen tredecim annorum exilium gravissima esse tentatio, quod reditus ad paternam domum non tantum vinculo servitutis, sed etiam carcere obstructus foret. Ergo nonnisi longa tolerantia probatus, meliorem statum obtinuit. Subjicit deinde Moses, sedulo & exactissima fide suis partibus esse defunctum. Nam circuitus iste, cujus fit mentio, non vulgaris diligentiæ signum fuit. Poterat certe assumere legatos, in quorum humeros majorem laboris & molestiæ partem rejiceret: sed quia divinitus se vocatum esse novit, tanquam rationem apud tribunal cœleste redditurus, nihil oneris recusat. Ac paucis verbis incredibilis illius prudentia à Mose laudatur, quod repente optimam servandi tritici rationem invenerit. Arduus enim fuit labor horrea per singulas urbes extruere, quæ integrum unius anni proventum, & præterea quintam partem caperent. Ipsa autem dispositio non minoris perspicaciæ documentum fuit, ne cujusque regionis incolis victus longe petendus esset. Paulo post adjungitur integritas, quæ non minori laude digna fuit, quod scilicet in illa immensa congerie ab omni licentia abstinuit, non secus acsi modica tantum procuratio injuncta foret. Utriusque autem virtutis laus est, quod postquam immensos acervos collegit, non tamen quicquam remittit ex solita diligentia, donec omnes susceptæ provinciæ numeros absolvat. Satietas (ut in veteri proverbio est) fastidium parit: ac proinde abundantia ut plurimum ignaviæ mater est. Unde ergo fit ut æquabilem teneat cursum sedulitas Joseph, nec præsentis copiæ aspectu fiat remissior, nisi quia prudenter expendit nullam fore tantam copiam quam septem anni steriles non deglutiant? Fidem quoque & raram publicæ salutis curam in eo prodidit, quod assiduo septem annorum labore defessus non est, nec unquam quievit, donec in septem alios annos prospectum esset.

50. *Et ipsi Joseph nati sunt filii.*] Quanquam aliquid pietatis spirant nomina, quæ ex rerum eventu filiis imposuit Joseph, quia in illis Dei gratiam celebrat: vix tamen in totum potest excusari oblivio paternæ domus, quam sibi inductam esse dicit. Hæc pia est ac sancta gratiarum actio, quod Deus oblivisci eum fecit pristinas omnes ærumnas: sed nullus honor tanti esse debuit, ut desiderium & memoriam paternæ domus ex animo deponeret. Sit licet secundus rex Ægypti, infelix tamen est ejus conditio quamdiu ab Ecclesia exulat. Quidam ut purgent à culpa sanctum virum, exponunt eum lætari præsenti Dei gratia, ut posthac illatas sibi à fratribus injurias non recordetur: sed hoc (meo judicio) nimis coactum est. Nec vero anxie laborandum est in excusando peccato Joseph: quin potius moneri nos arbitror quantopere cavendum sit à mundi illecebris, ne mentes nostras plusquam par sit demulceant. Ecce enim Joseph, quamvis pure Deum colat, honoris tamen dulcedine captus obnubilatam habet mentem, ut paternæ domus immemor, sibi in Ægypto placeat. Atqui hoc fere erat à Dei grege discedere. Hæc quidem laudabilis modestia, quod divinæ erga se bonitatis prædicandæ studio, ipsum non pudet afflictæ fortunæ monimentum statuere in filiorum nominibus. Qui ex obscuro & ignobili loco traducti sunt in sublime, cuperent extinctam esse originis suæ notitiam, quia sibi probrosam esse existimant. Sancto itaque Joseph pluris fuit divinæ gratiæ commendatio, quam fucosa in futurum tempus nobilitas.

53. *Et finiti sunt septem anni.*] Jam prius insueta fertilitas, unde patebat Joseph verum fuisse vatem, nomen illi & famam conciliaverat: atque hoc modo cohibiti fuerant Ægyptii, nequid turbarum in eum moverent. & tamen mirum est, in tanto gentis fastu toleratum rebus prosperis fuisse exteri hominis imperium. Quæ vero sequuta est fames, durius asperiusque frenum fuit ad domandos altos & feroces spiritus, ut se ad obsequium submitterent. Quanquam ubi dicit Moses fuisse annonam in tota Ægypto, quum fame laborarent vicinæ regiones, innuere videtur à privatis quoque reconditum fuisse triticum. Et certe (ut alibi diximus) fieri non potuit quin de fame ventura vulgatus esset rumor, qui metum & sollicitudinem passim injecit, ut sibi quisque consuleret. Neque tamen adeo providi fuerunt singuli quin brevi consumptum sit quod servaverant. Unde apparuit quam dextre & prudenter ab initio sensisset Joseph, non fore salvam Ægyptum, nisi publice sub regis manu congesta esset annona.

55. *Ite ad Joseph.*] Est quidem hoc regibus minime insuetum, dum extremis malis urgentur subditi, deliciis vacare. Sed aliud sibi vult Moses. neque enim distribuendi frumenti cura se exonerat Pharao, ut immunis ab omni molestia quietem colat: sed quia tantum fidei habet sancto Joseph, ut libenter omnia ei permittat, nec velit in suscepto munere turbari.

CAPUT XLII.

QUum autem videret Jahacob quod esset frumentum in Ægypto, dixit Jahacob filiis suis, Utquid aspicitis vos?

2. Et dixit, Ecce, audivi quod est frumentum in Ægypto: descendite illuc, & emite nobis inde, & vivemus, nec moriemur.

3. Descenderunt ergo fratres Joseph decem, ut emerent frumentum in Ægypto.

4. (Nam Benjamin fratrem Joseph non misit Jahacob cum fratribus suis: quia dixit, Ne forte accidat ei mors.)

5. Et venerunt filii Israël ut emerent in medio venientium: erat enim fames in terra Chenaan.

6. Joseph autem erat dominus super terram: ipse vendebat toti populo terræ. venerunt, inquam, fratres Joseph, & incurvaverunt se ei in faciem super terram.

7. Et vidit Joseph fratres suos, & agnovit eos, & alienum se ostendit eis: loquutusque est cum eis dura, & dixit eis, Unde venistis? Et dixerunt, De terra Chenaan ad emendum cibum.

8. Agnovit Joseph fratres suos: ipsi autem non agnoverunt eum.

9. Et recordatus est Joseph somniorum quæ somniaverat de eis, dixitque eis, Exploratores estis, ad videndum nuditatem terræ venistis.

10. Et dixerunt ad eum, Nequaquam, domine mi: sed servi tui venerunt ad emendum cibum.

11. Omnes nos filii ejusdem viri sumus: veraces sumus, non sunt servi tui exploratores.

12. Et dixit illis, Nequaquam: sed nuditatem terræ venistis ad videndum.

13. Et dixerunt, Duodecim servi tui fratres sumus, filii viri ejusdem in terra Chenaan: & ecce, minimus est cum patre nostro hodie, & unus non est.

14. Tunc dixit ad eos Joseph, Hoc est quod loquutus sum ad vos, dicendo, Exploratores estis.

15. In hoc probabimini: per vitam Pharaonis, si egressi fueritis hinc, nisi quum venerit frater vester minimus huc.

16. Mittite ex vobis unum, & accipiat fratrem vestrum: vos autem vincti eritis, & probabuntur verba vestra, an veritas sit penes vos: sin minus, per vitam Pharaonis, certe exploratores estis.

17. Et congregavit eos in custodiam tribus diebus.

18. Dixit autem eis Joseph die tertio, Hoc facite, & vivetis: Deum ego timeo.

19. Si veraces estis, frater vester unus ligetur in domo custodiæ vestræ: vos autem ite, auferte alimentum ad abigendam famem è domibus vestris.

20. Tunc fratrem vestrum minimum adducetis ad me, & * vera agnoscentur verba vestra, & non moriemini. & fecerunt ita. * Hebr. verificabuntur.

21. Dicebat autem alter alteri, Vere deliquimus contra fratrem nostrum: quia vidimus angustiam animæ ejus dum deprecaretur nos, & non audivimus: idcirco venit super nos angustia hæc.

22. Et respondit Reuben ad eos, dicendo, Nonne dixi vobis, dicendo, Ne peccetis in puerum? & non audistis: & etiam sanguis ejus, ecce, requiritur.

23. Ipsi autem ignorabant quod audiret Joseph: quia interpres erat inter eos.

24. Et vertit se ab eis, & flevit: postea reversus est ad eos, loquutusque est eis, & accepit ab eis Simhon, ligavitque eum in oculis eorum.

25. Tunc præcepit Joseph, & impleverunt vasa eorum frumento: *præcepit* etiam ut restituerent argentum eorum, uniuscujusque in sacco suo, & darent eis escam ad iter. & fecit eis sic.

26. Et tulerunt frumentum suum super asinos suos, & abierunt inde.

27. Aperuit autem unus saccum suum, ut daret pabulum asino suo, in hospitio: & vidit pecuniam suam, & ecce, erat in ore sacci sui.

28. Et dixit fratribus suis, Reddita est pecunia mea, & etiam ecce, est in sacco meo. Et egressum est cor eorum, & obstupuerunt alter ad alterum, dicendo, Utquid hoc fecit Deus nobis?

29. Et venerunt ad Jahacob patrem suum in terram Chenaan, & annunciaverunt ei omnia quæ acciderant eis, dicendo,

30. Loquutus est vir dominus terræ nobiscum dura, & constituit nos tanquam exploratores terræ.

31. Nos vero diximus ad eum, Veraces sumus, non sumus exploratores.

32. Duodecim sumus fratres filii patris nostri: unus non est, & minimus hodie est cum patre nostro in terra Chenaan.

33. Tunc dixit nobis vir dominus terræ, In hoc cognoscam quod veraces estis, Fratrem vestrum unum relinquite mecum, & *ad expellendam* famem domorum vestrarum capite, & ite:

34. Et adducite fratrem vestrum minimum ad me, tunc cognoscam quod non estis exploratores, sed veraces: fratrem vestrum dabo vobis, & in terra negotiabimini.

35. Porro fuit, ipsis evacuantibus saccos suos, ecce, uniuscujusque ligatura pecuniæ suæ erat in sacco suo: & viderunt ligaturas pecuniarum suarum, ipsi, & pater eorum, & timuerunt.

36. Et dixit ad eos Jahacob pater eorum, Me orbastis: Joseph non est, & Simhon non est, & Benjamin capietis: adversum me sunt omnia hæc.

37. Tunc dixit Reuben ad patrem suum, dicendo, Duos filios meos mori facias, nisi reduxero eum ad te: da eum in manum meam, & ego reducam eum ad te.

38. Et dixit, Non descendet filius meus vobiscum: quia frater ejus mortuus est, & ipse solus remansit: & accidet ei mors in via per quam ibitis: & descendere facietis canitiem meam cum mœrore ad sepulchrum.

1. *Et vidit Jahacob.*] Incipit hoc capite Moses tractare quænam occasio traxerit Jacob cum tota familia in Ægyptum: atque ita nobis considerandum relinquit quam occultis modis & inopinatis perficiat Deus quicquid statuit. Quanquam igitur Dei providentia per se labyrinthus est: ubi tamen rerum exitus cum principiis conjungimus, perspicue nobis refulget admirabilis illa operandi ratio: quæ ideo non agnoscitur, quoniam à sensu nostro longius remota est. Impedit etiam nos propria ignavia, ne fidei oculis Deum cernamus mundi gubernacula tenentem: quia vel fortunam imaginamur eventuum dominam: vel in propinquis & naturalibus causis hærentes, ex earum contextu vela nobis obtendimus. Quum ergo vix ulla divinæ providentiæ illustrior pictura extet quam hæc historia, probe se in ejus meditatione exerceant pii lectores, ut res in speciem fortuitas Dei manu dirigi agnoscant.

Utquid aspicitis vos?] Mutuo se inspicere dicuntur homines, dum alius alium expectat, & inopia consilii nemo quicquam tentare audet. Reprehenditur igitur à Jacob filiorum cessatio, quod nemo illorum præsenti necessitati occurrere studeat. Dicit autem Moses profectos fuisse in Ægyptum patris jussu, & quidem absque Benjamin. quo significat tunc apud eos valuisse patris reverentiam: quia non obstitit invidia, quin relictis uxoribus & liberis longinquum iter arriperent. Addit etiam venisse in confluxu magnæ turbæ: quod laudem Joseph amplificat, qui toti Ægypto suppeditans alimenta, & ad mensuram dispensans usque ad finem sterilitatis, aliquid etiam vicinis gentibus subsidii impertiat.

6. *Et Joseph erat dominus super terram.*] Conjungit honorem Joseph cum fide & industria. Nam etsi potiebatur summo imperio, subiit tamen quicquid potuit oneris, non aliter quam si mercenarius operam suam locaret. Quo exemplo discendum est, ut quisque honore præcellit, sic debere esse maxime negotiosum: eos vero qui otium cum dignitate appetunt, sanctum Dei ordinem penitus corrumpere. Porro intellige venditum fuisse frumentum à Joseph: non quod dimensus sit ipse propriis manibus, vel pecuniam tractaverit, quum in multis regni partibus venale esset, nec solus ad horreum unum sufficeret: verum quia tota in eum moles incubuit.

7. *Et alienum se ostendit eis.*] Quæritur quo animo Joseph fratres ita minis & terrore excruciet. Nam si tactus fuit accepta ab illis injuria, excusari non potest vindictæ cupiditas. Atqui probabile est, neque iracundia, neque ulciscendi studio fuisse impulsum: sed duabus justis causis fuisse adductum ut ita faceret. Nam & fratrem Benjamin recuperare optabat, & quasi adhibita quæstione excutere volebat quid haberent in animo, resipuissent nec ne: qualis denique ab eo tempore fuisset eorum vita. Nam si primo colloquio se patefecisset, timendum erat ne patre celato, detestabile quod admiserant scelus tegere volentes, novo scelere augerent: suberat etiam non vana de fratre Benjamin suspicio, ne quid perfidiæ ac crudelitatis in eum tentassent. Operæpretium ergo fuit, propius eos excuti, donec de statu paternæ domus certior factus Joseph, consilium ex re ipsa caperet: deinde aliquid castigationis ante veniam infligi, quo melius sceleris sui atrocitatem expenderent. Nam quod se postea tam placabilem humanumque præbuit, non factum est quod sedato animo paulatim ad misericordiam flexus sit: quin potius, quum alibi subjiciet Moses secessum quæsiisse, quia se amplius continere non poterat, simul innuet fletum fuisse repressum, quamdiu severo fuit vultu, atque ita eodem semper misericordiæ affectu fuisse præditum. Et apparet peculiares fuisse instinctus ad totam hanc actionem. Neque enim hoc vulgare fuit, quod Joseph conspectis tot suarum calamitatum auctoribus, non excanduit, neque mutatus est, neque in exprobrationes erupit; sed composuit vultum & sermonem, quasi diu per otium meditatus foret quod acturus fuit. Sed quæritur rursum annon culpanda sit ejus simulatio, quæ mendacio conjuncta fuit. scimus enim quantopere Deo placeat integritas, & quam severe à fuco & fallaciis suos prohibeat. An Deus speciali motu servum suum gubernaverit, ut à communi regula discederet citra culpam, nescio: sicuti interdum pie fideles quædam designant quæ in exemplum trahere non licet. Hoc quidem in sanctorum Patrum factis semper cavendum est, ne ab ea lege quam Dominus communiter omnibus præscribit, nos abducant. Ex generali Dei mandato colenda est nobis sinceritas. Quod aliud simulavit Joseph quam res erat, hoc prætextu minime excusabimur siquid simile tentamus. Nam, ut veniam obtinuerit libertas privilegio concessa, siquis privato exemplo fretus Legem Dei evertere non dubitet, ut sibi licitum faciat quod illic vetatur, merito suæ audaciæ pœnas dabit. Et tamen non magnopere sudandum esse arbitror in excusando Joseph: quia magis probabile est, aliquid humanitus fuisse passum, quod illi Deus ignovit: sola enim ejus indulgentia simulationem, quæ per se vitio non carebat, reatu eximere potuit.

9. *Et recordatus est Joseph somniorum.*] Quum de adoratione facta esset mentio à puero Joseph, rei absurditas fratres ad machinandam nefandam cædem compulerat. Nunc quamvis incognitum adorent, nihil tamen illis melius est: imo hæc unica salutis ratio est, dum se ad pedes ejus prosternunt, supplices ab eo recipi. Irrita interim fuit eorum conspiratio, qua cæleste decretum evertere conati sunt ne jugum subirent. Sic Dominus vi præfractos cogit: non secus ac feroces equi & refractarii, quo magis calcitrando luctantur, eo durius & violentius tractari solent. Quare nihil melius quam se ad mansuetudinem placide componere, ut suam quisque sortem, licet minus splendidam, æqui boni consulat. Absurdum tamen videtur quod tunc sua somnia in memoriam revocaverit Joseph, quasi intermedio temporis tractu oblitus foret: quod fieri non potuit quin illi exciderint Dei promissiones. Respondeo, nihil hic referri quod non subinde nobis accidat. nam etiamsi cordibus nostris insideat verbum Dei, non tamen assidue occurrit: quin potius interdum suffocatur, ut videri queat extinctum: præsertim ubi afflictionum caligine opprimitur fides. Porro nihil mirum si longa malorum congeries quadam oblivione sepelierat contraria ejus somnia. Deus in spem magnæ & præclaræ dominationis eum extulerat. In foveam sepulchro non absimilem conjicitur. Inde pretio venditur, rapitur in longinquam terram: acsi parum dura per se foret servitus, in carcerem occluditur. Et quanquam nonnihil mitigatur ærumna, dum ferreis compedibus eruitur, spes tamen exitus vel nulla, vel exigua erat. Neque tamen existimo spem ab eo conceptam prorsus deletam esse, sed obductam nebulam, quæ consolationis lucem subduceret. Sequutum est diversum genus tentationis: quia nihil proclivius est quàm ut summa & insperata

felici-

felicitas suos alumnos inebriet. Atqui ita factum esse nuper legimus, ut sancto viro obreperet paternæ domus oblivio. Non fuit igitur somniorum memor quantum decebat. Probabilis etiam alia excusatio afferri potest, quod statim cum rei eventu somnia contulerit. Et certe hæc virtus fuit non vulgaris, quod cernebat, mox trahere ad confirmandam divini oraculi fidem. Nam facile colligitur, vetustate temporis minime obsolevisse somnia, quorum tam prompta memoria suggeritur. Sic discipuli verborum Domini recordati sunt, postquam à morte resurrexerat: quia ex rei conspectu plenior notitia affulsit: quum obscuræ tantum scintillæ prius in eorum cordibus micarent.

15. *Per vitam Pharaonis.*] Ex formula quoque jurisjurandi nova quæstio oritur. nam quod in Lege præcipitur, ne juremus nisi per nomen Dei, jam tunc piorum cordibus insculptum fuit: quando hunc uni Deo honorem esse habendum natura dictat, ut judicium illi deferant homines, summumque fidei & veritatis arbitrum & vindicem constituant. Si dicamus non simplex esse jusjurandum, sed etiam obtestationis speciem, aliqua ex parte excusabilis erit sanctus vir. Qui per Deum jurat, eum vult medium intercedere, ut pœnam exigat perjurii. Qui per vitam suam, vel caput jurant, quasi fidei suæ pignus in medium deponunt quod maxime habent pretiosum. Hoc modo non transfertur ad hominem mortalem Dei majestas: quia longe aliud est eum citare testem qui jus habet ulciscendi, quam per rem maxime charam asserere verum esse quod dicimus. Sic Moses quum cælum & terram in testimonium advocat, non adscribit illis deitatem, ut fabricet nova idola: sed quo plenior Legi constet auctoritas, significat nullam fore mundi partem quæ non apud Dei tribunal de populi ingratitudine clamet, si salutis doctrinam respuat. Quanquam in hac jurandi formula qua utitur Joseph, aliquid esse fateor quod merito culpetur. fuit enim profana adulatio apud Ægyptios, jurare per vitam regis. Sicuti per genium principis Romani jurabant, postquam invaluerat servitus, ut Cæsares suos diis æquarent. Certe jusjurandum hoc à sincera pietate abhorret. Unde perspicere licet, nihil esse difficilius sanctis Dei servis quam puros versari inter mundi sordes, ut nihil inde maculæ contrahant. Nullis quidem aulæ corruptelis ita unquam infectus fuit Joseph quin purus maneret Dei cultor: videmus tamen dum se ad pravam loquendi consuetudinem accommodat, aliqua labe fuisse aspersum. Repetitio etiam ostendit, ubi quis semel malo assuevit, nihil esse proclivius quam identidem peccare. Videmus eos qui sibi temere jurandi licentiam semel sumpserunt, etiam quum res frivolæ tractantur, tertio quoque verbo jusjurandum aliquod effutire. Quo major adhibenda est cautio, ne qua talis indulgentia nos in prava consuetudine obduret.

17. *Et congregavit eos in custodiam.*] Hic non verbis modo, ut antea, sed re ipsa fratribus se asperum præbet Joseph, dum in carcerem omnes concludit, tanquam mox ad supplicium rapturus: ac per triduum metu excruciat. Diximus autem paulo ante, ex ejus facto non esse petendam severe ac rigide agendi regulam: quia dubium est rectene fecerit an secus. Deinde, timendum est ne longe absint ab ejus mansuetudine qui ejus exemplum obtendent: ut non tam veri imitatores futuri sint quam simiæ. Interea plane liquet quorsum spectaverit. neque enim pœnam mitigat, acsi triduo placatus foret: verum ut de redimendo fratre, quem ipse obsidem retinet, magis reddat sollicitos. Cæterum ne immodicus pavor eos à reditu deterreat, bona fide cum illis se acturum promittit: atque ut id persuadeat, præfatur se Deum timere. quæ loquutio observatu digna est. Loquitur certe ex intimo cordis sensu: se vero, quia Deum metuit, rectum & veracem fore declarat. Ergo bonæ probæque conscientiæ, ut cum hominibus fidem & æquitatem colamus, principium & fons est Dei timor. Apparet quidem aliqua in Dei contemptoribus probitas: sed quæ cito in fumum abit, nisi freno illo cohibeantur pravi carnis affectus, metuendum esse Deum, quia futurus est mundi judex. Nam quisquis non cogitat reddendam sibi esse rationem, nunquam ita integritati studebit quin sequatur quod sibi utile esse putat. Quare danda opera est, ut à perfidia, dolo, crudelitate, & omni improbo nocendi studio puri esse cupimus, ut inter nos vigeat religio. Quoties autem minus sincere vel humaniter inter nos agimus, palam se prodit impietas. Nam quicquid in mundo est rectitudinis ac justitiæ, brevi elogio complexus est Joseph, quum dixit se Deum timere.

21. *Et dicebat alter alteri.*] Insignis locus est, quod filii Jacob in ultimas angustias redacti, admissum ante annos tredecim parricidium revocant in memoriam. Priusquam urgeret eos afflictio, torpebant. Nuper etiam retulit Moses de morte Joseph intrepide loquutos esse, acsi male sibi conscii non essent. Nunc vero quasi ingredi coguntur in suas conscientias. Videmus itaque ut rebus adversis examinet Deus homines: & excussis blanditiis non modo pungat eorum animos arcano metu, sed confessionem extorqueat quam libenter fugerent. Atque hoc genus examinis plusquam necessarium nobis est. Mira est hominum hypocrisis ad mala tegenda: quod si accedat impunitas, socordia duplicatur. Quare nullum remedium superest, nisi ut afflictionibus & pœnis expergefiant qui torporem sibi inducunt quamdiu illis parcit Dominus. Aliquid ergo profecit Joseph, dum fratribus suis peccati sensum extorsit, in quo secure sibi placebant. Et Dominus eorum misertus est, integumentum auferens quo se nimis diu fefellerant: sicuti quotidie nos manu hominum castigans, ad tribunal suum reos citat. Quanquam parum prodesset exerceri rebus adversis, nisi intus corda tangeret. videmus enim quam pauci, licet durissimis pœnis admoniti, peccata sua reputent: nemo certe nisi invitus ad hanc notitiam descendit. Quare dubium non est quin Deus, ut filios Jacob ad pœnitentiam adduceret, tam arcano Spiritus instinctu quam externa castigatione eos compulerit, ut peccatum nimis diu sepultum sentire inciperent. Observent etiam lectores, non tantum arripuisse filios Jacob quod propinquum erat, sed venisse illis in mentem pœnas divinitus varie peccatoribus infligi. Et certe ut apprehendamus Dei judicia, procul oculos extendere convenit. Deus quidem interdum præsentes de peccatis pœnas exigens, ea velut in theatro spectanda locat: sæpe tamen quasi aliud agens, obscure velut ex tenebris peccata nostra ulciscitur. Si tantum intuiti essent filii Jacob præsentem causam, nihil aliud poterant quam obstrepere & conqueri sibi fieri injuriam: sequuta fuisset tandem desperatio. Sed dum expendunt quam longe lateque pateat Dei providentia, omissa occasione quæ ante oculos est, ad longinquam causam ascendunt. Porro dubium est, dicantne se reos fieri super fratre suo vel fratris causa, an fateantur se peccasse. nam Hebraicum nomen אשמים ambiguum est, quia nunc ad ipsum facinus commissum, nunc ad pœnam refertur: sicuti Latine Piaculum scelus & expiationem significat. Ad summam rei parum refert utrumvis eligas: peccatum enim agnoscunt in reatu vel pœna. Sed mihi simplicior & magis genuinus videtur hic sensus esse, quod merito plectantur, quia tam crudeles fuerint adversus fratrem. *Quia vidimus angustiam animæ ejus.* Justa Dei ultione fieri agnoscunt, ut suppliciter deprecando nihil obtineant, quia inexorabiles fuerint ipsi erga fratrem. Nondum Christus ore suo protulerat hanc sententiam, Qua mensura mensi fueritis, *Matth. 7. vers. 2.*

ritis,

ritis, remetientur nobis alii: sed naturaliter tenebant misericordia indignos esse qui fuissent crudeles. quo magis cavere nos decet, ne ad tot Scripturæ minas surdi simus. Horribilis est illa denunciatio, Qui obturaverit aurem suam ad clamorem pauperis, vicissim clamabit ipse, & non exaudietur. Ergo dum tempus est, discamus humanitatem colere, compati miseris, supplicibus manum porrigere auxilii ferendi causa. Quod si quando asperius nos tractari ab hominibus contingat, precesque nostras superbe respui, tunc saltem nobis in mentem veniat si quid parum clementer à nobis actum est. nam etsi ante tempus sapere præstaret, est tamen aliquis profectus quoties nos superbe alii despiciunt, reputare annon eandem in nobis duritiem experti sint quibus nobiscum negotium erat. Frater, inquiunt, in ultima necessitate supplex nobis fuit: repudiavimus ejus preces: hæc igitur divina est talio quod nihil impetramus. His verbis testantur divinitus regi hominum corda, ut vel ad æquitatem flectantur, vel inflexibili rigore obdurescant: deinde exosam esse sævitiam Deo. quia quum ejus bonitas per cælum & terram diffusa sit, & beneficentia non homines modo impleat, sed brutis quoque animalibus exposita sit, ejus naturæ nihil magis est adversum quam ferociter abjicere qui fidem nostram implorant.

22. *Et respondit Reuben.*] Quia conatus fuerat eripere Joseph ex fratrum manibus, ut patri salvum restitueret, culpam eorum exaggerat, quod nullum tunc sanum consilium admiserint: ac verba sic accipio quasi nimis seram pœnitentiam illis exprobret. Quod autem hac confessione nondum contentus est Joseph quin Simeonem detineat in vinculis, & suspensos perplexosque alios dimittat, non fit malevolentia: sed quia de fratre Benjamin & statu paternæ domus securus non est. Jure enim timere potuit ne fraternæ cædis machinatione prodita, ut desperati homines solent, rursus essent aggressi nefandum aliquod facinus, saltem deserto patre in aliam partem fugissent. neque tamen ejus factum pro lege habendum est: quia non semper expedit tam esse austeros: imo cavendum est ne tristitia absorbeatur peccator, nisi mites & faciles ad dandam veniam simus. Ideo Spiritus discretionis è cælo petendus est qui nos moderetur, ne quid vel turbido impetu, vel immodica duritie à nobis fiat. Hoc quidem memoria tenendum est, sub aspero vultu Joseph non lenem modo & mansuetum affectum, sed tenerrimam mollitiem latuisse.

27. *Et aperuit unus saccum suum.*] Quo consilio pretium frumenti occulte in fratrum saccis reponi jusserit Joseph, conjicere facile est. timebat enim ne pater jam exhaustus, ad emendæ rursus annonæ sumptum non sufficeret. Ipsi autem inventa pecunia, quo se vertant nesciunt: nisi quod expavefacti, Dei manum sentiunt sibi esse adversam. Nam valde fuisse attonitos inde apparet quod ultro non redeunt purgandæ innocentiæ suæ causa. promptum enim malo remedium erat, nisi fuissent prorsus excæcati. Quare rogandus est Deus ut in rebus dubiis ac turbulentis non modo fortitudinem, sed etiam consilium suppeditet. Videmus etiam quid valeat magna turba, nisi Dominus præsit. mutuo se cohortari debebant filii Jacob, & in commune dispicere quid facto opus esset: verum cessat omnis deliberatio, nihil vel solatii vel remedii affertur: imo dum quisque alios turbatos videt, mutuo inter se trepidationem augent. Nihil ergo in rebus miseris proderit hominum societas, nisi è cælo nos Dominus confirmet.

28. *Utquid hoc fecit Deus nobis?*] Non expostulant cum Deo, acsi putarent sibi abs re creatum esse periculum: sed videntes pluribus modis sibi esse infensum, miseriam suam deplorant. Sed cur non potius sensum suum convertunt ad Joseph: prompta enim erat suspicio, fraude id esse factum, quia vellet novas insidias struere. Qui fit igitur ut hominis immemores, recta sibi Deum vindicem proponant? Nempe quia semel eorum animos occupaverat hæc cogitatio, justam & qualem promeriti erant mercedem peccatis suis rependi: quicquid deinde malorum concurrit, eodem referunt. Prius (ut diximus) obtorpuerant: ex quo autem vivo divini judicii metu tangi cœperunt, semper ante oculos se ingerit illius providentia. Sic David, postquam dictante intus Spiritu, didicit è cælo missas esse ferulas quibus castigatur, quanquam sibi aliunde mala palam infligi videt, non tamen huc illuc distrahitur, sed Deum precatur ut vulneribus velit mederi quæ fecit. Hæc non vulgaris prudentia est, ac perinde etiam utilis, quoties aliquid adversi contigit, ad reputanda Dei judicia nos assuefacere. Videmus ut increduli dum fortuitos casus imaginantur, vel in accusandis suis hostibus defixi sunt, fremendo & tumultuando tantum exasperent dolorem, iramque Dei magis accendant. At vero quisquis se in reputandis peccatis suis exercuit, simulatque affligitur, Deum sibi judicem in conspectu statuens, coram eo se humiliat, & spe veniæ ad patientiam se componit. Sed meminerimus non vere agnosci Dei providentiam, nisi conjunctam cum justitia. Nam etsi injusti sæpe sunt homines quorum manu nos castigat, tamen incomprehensibili modo sua judicia per eos exequitur, quibus obloqui vel obstrepere fas non est. Nam & reprobi interdum, licet Dei manu se percuti agnoscant, de ipso tamen conqueri non desinunt: quemadmodum in exemplo Cain docuit Moses. Ego tamen querimoniam hanc non interpretor proferri à filiis Jacob, ut Deum insimulent tyrannicæ violentiæ, sed quia perculsi metu ex pœna iterata non leviter sibi iratum esse colligunt.

29. *Et venerunt ad Jahacob patrem suum.*] Longa est superioris historiæ repetitio, sed non supervacua: quia exprimere voluit Moses quam anxie patri excusaverint quod retentus esset Simeon in vinculis, & quam enixe contenderint ut ejus liberandi causa sibi liceret fratrem Benjamin deducere. Hoc enim ad rem non parum facit. Scimus quam acre sit inediæ telum: quum unica esset penuriæ levandæ ratio annonam ex Ægypto advehere, Jacob se & domum confici mavult quam Benjamin dare reliquis comitem. Quid hoc sibi vult, tam precise negare quod filii necessitate coacti petebant, nisi quia suspectos habebat? quod etiam ex ejus verbis clarius perspicitur, dum illis suam orbitatem imputat. Quamvis enim aliquid coloris haberet quod dixerant, à fera bestia fuisse discerptum: hærebat tamen in ægro corde sancti Patriarchæ occultum ex suspicione ulcus: quia adversus innoxium puerum non minus crudele quam hostile illorum odium plus satis noverat. Porro hoc nobis cognitu utile est: nam hinc apparet quam misera fuerit sancti viri conditio, cujus animam tredecim continuis annis tam dira torsit anxietas. Adde quod ipsa taciturnitas gravius illi tormentum fuit, dum sorbere cogitur quam concepit mœstitiam. Summus vero mali cumulus tentatio fuit quæ ipsum premebat, quasi lusoria inanisque fuisset Dei promissio. Nulla enim illi spes nisi ex promisso semine. atqui diabolos se domi alere videt, à quibus non magis expectanda sit benedictio quam vita ex morte. Extinctum putabat Joseph, restabat unus Benjamin integer: quomodo ex tam vitiosa sobole prodiret mundo salus? Magna igitur constantia instructum fuisse oportet, qui in Dei verbum recumbere non destitit, ac Ecclesiam, cujus nulla fere species residua erat, se domi fovere certo persuasus, filios toleravit quousque resipiscerent. Hoc exemplum nunc ad se accommodent fideles, ne horrenda vastitate, quæ ubique fere cernitur, labascant eorum animi.

35. *Ipsis evacuantibus saccos suos.*] Hic rursus

appa-

apparet quantum in itinere perterriti fuerint, quod ſaltem quiſque ſaccum ſuum ſcrutatus non eſt poſt deprehenſam in uno pecuniam. Hæc vero ſcripta ſunt ut ſciamus ſimulac ſormidine perculſi ſunt homines, ne guttam quidem conſilii ac ſanæ mentis ſuppetere, quoad eos Dominus tranquillet. Porro non ſatis conſiderate in eo ſe geſſit Joſeph, quod ſummi doloris materiam patri intulit, cujus tamen penuriæ ſuccurrere in animo habebat. Quo docemur, non ſemper vel prudentiſſimos ſibi cavere, quin aliquid ex eorum factis emergat quod nollent.

36. *Me orbaſtis.*] Non exprobrat quidem aperte Jacob filiis ſuis fraternæ cædis crimen: perinde tamen iraſcitur acſi duobus ſublatis jam ad tertium perdendum feſtinent. Dicit enim hæc omnia mala in ſe unum recidere, quia non putat eos affici ut deceret, nec communem illis dolorem eſſe, ſed ſecure ludere in fratrum exitiis, acſi eorum vita ad ipſos nihil pertineat. Quod vero Ruben duos filios patri mactandos offert, niſi Benjamin illi reducat, videtur eſſe pluſquam barbarum. Scilicet Jacob nepotes ſuos occideret: quid autem ſolatii caperet in ſua ipſius viſcera ſæviens? Sed hoc eſt quod prius attigi, fuiſſe ſuſpectos, quod perfide ſe geſſiſſent erga Joſeph: unde neceſſe habuit Ruben tam atroci obteſtatione diluere patris ſui timorem: fidemque facere ſe & fratres nihil impium moliri contra Benjamin.

38. *Non deſcendet filius meus vobiſcum.*] Iterum conſpicimus quaſi in viva pictura quanto mœrore conſtrictus fuerit ſanctus Jacob. Videt totam domum famelicam: mavult tamen à vita, quam à filio ſuo divelli. unde colligimus non illi ferreum pectus fuiſſe: ſed eo plus laudis meretur ejus patientia, quod cum carnis infirmitate certans, non ſuccubuit. Tametſi autem ejus verba Moſes rhetorice non amplificat, facile tamen perſpicimus maximo dolore exæſtuaſſe, quum hoc filiis objiceret, Vos in patrem nimium eſtis crudeles, qui tertium à me filium abripitis poſtquam uno atque altero ſum ſpoliatus.

CAPUT XLIII.

PORRO fames gravis erat in terra.

2. Itaque quum finiſſent edere alimentum quod attulerant ex Ægypto, dixit ad eos pater eorum, Revertimini, emite nobis puſillum cibi.

3. Et dixit ad eum Jehudah, dicendo, Conteſtando conteſtatus eſt nos vir, dicendo, Non videbitis faciem meam niſi fuerit frater veſter vobiſcum.

4. Si miſeris fratrem noſtrum nobiſcum, deſcendemus, & ememus tibi cibum.

5. Quod ſi non miſeris, non deſcendemus: vir enim ille dixit nobis, Non videbitis faciem meam niſi fuerit frater veſter vobiſcum.

6. At dixit Iſraël, Utquid maleſeciſtis mihi, ut nunciaretis viro quod adhuc frater eſſet vobis.

7. Et dixerunt, Interrogando interrogavit vir ille de nobis & cognatione noſtra, dicendo, Num adhuc pater veſter vivit? num eſt vobis frater? & nunciavimus ei ſecundum verba iſta: numquid ſciendo ſciebamus quod dicturus eſſet, Deſcendere faciatis fratrem veſtrum?

8. Et dixit Jehudah ad Iſraël patrem ſuum, Mitte puerum mecum, & ſurgemus, & proficiſcemur, & vivemus, & non moriemur etiam nos, etiam tu, etiam parvuli noſtri.

9. Ego fidejubeo pro illo, de manu mea requiras eum: niſi reduxero eum ad te, & ſtatuero eum ante te, pœnæ obnoxius ero tibi omnibus diebus.

10. Quia niſi tardaviſſemus, certe nunc reverſi fuiſſemus jam bis.

11. Et dixit illis Iſraël pater eorum, Si ita nunc *oportet*, hoc facite: tollite de optimis fructibus terræ in vaſis veſtris, & deferte ad virum munus, puſillum reſinæ & puſillum mellis, aromata & ſtacten, pineas, & amygdalas.

12. Et pecuniam duplicem capite in manibus veſtris: & pecuniam repoſitam in ore ſaccorum veſtrorum reponetis in manu veſtra, ſi forte error eſſet.

13. Et fratrem veſtrum capite, & ſurgite, revertimini ad virum.

14. Deus autem omnipotens det vobis miſericordias ante virum, & dimittat vobis fratrem veſtrum alium, & Benjamin. & ego quemadmodum orbatus ſum, orbatus ſum.

15. Et ceperunt viri munus hoc, & duplicem pecuniam ceperunt in manu ſua, & Benjamin: & ſurrexerunt, & deſcenderunt in Ægyptum, & ſteterunt coram Joſeph.

16. Et vidit Joſeph cum eis Benjamin, & dixit præfecto domus ſuæ, Adduc viros in domum, & macta, & præpara: quia mecum comedent viri in meridie.

17. Et fecit vir quemadmodum dixit Joſeph: & venire fecit vir homines in domum Joſeph.

18. Et timuerunt viri quod adducti eſſent in domum Joſeph, & dixerunt, Propter pecuniam quæ reddita eſt in ſaccis noſtris in principio, ſumus adducti, ut volvat ſe contra nos, & jactet ſe ſuper nos, & capiat nos in ſervos, & aſinos noſtros.

19. Et acceſſerunt ad virum qui erat ſuper domum Joſeph, & loquuti ſunt ad eum in oſtio domus.

20. Et dixerunt, Quæſumus, domine mi: deſcendendo deſcendimus in principio ad emendum eſcam.

21. Et fuit, quum veniſſemus ad hoſpitium, & aperuiſſemus ſaccos noſtros, ecce pecunia uniuſcujuſque erat in ore ſacci ſui: pecunia noſtra ſecundum pondus ſuum: & retulimus eam in manu noſtra.

22. Et pecuniam aliam detulimus in manu noſtra ad emendum eſcam: neſcimus quis poſuerit pecuniam noſtram in ſaccis noſtris.

23. Et dixit, Pax vobis, ne timeatis, Deus vester, & Deus patris vestri dedit vobis thesaurum in saccis vestris, pecunia vestra venit ad me: & adduxit ad eos Simhon.

24. Et venire fecit vir ille homines in domum Joseph: & dedit aquam, & laverunt pedes suos, & dedit pabulum asinis eorum.

25. Paraverunt autem munus, dum veniret Joseph in meridie: audierunt enim quod ibi comesturi essent panem.

26. Et venit Joseph ad domum, & attulerunt ei munus quod erat in manu eorum in domum: & incurvaverunt se ei super terram.

27. Et interrogavit eos de prosperitate, & dixit, Num sanus est pater vester senex quem dixeratis? Num adhuc vivit?

28. Et dixerunt, Prospere est servo tuo patri nostro, adhuc vivit: & prociderunt, & incurvaverunt se.

29. Et levavit oculos suos, & vidit Benjamin fratrem suum, filium matris suæ, & dixit, Num iste est frater vester minimus quem dixeratis mihi? Et dixit, Deus misereatur tui, fili mi.

30. Et festinavit Joseph, quia incaluerant miserationes ejus super fratrem suum, & quæsivit ut fleret: ingressus est itaque cubiculum, & flevit ibi.

31. Et lavit faciem suam, & egressus est, & vim fecit sibi, & dixit, Apponite panem.

32. Et apposuerunt ei seorsum illisque seorsum: & Ægyptiis qui comedebant cum eo, seorsum. non enim poterant Ægyptii comedere cum Hebræis panem: quia abominatio erat Ægyptiis.

33. Et sederunt coram eo, primogenitus secundum primogenituram suam, & parvus juxta parvitatem suam: & admirati sunt viri unusquisque ad proximum suum.

34. Et accepit partes à facie sua ad illos, & multiplicavit partem Benjamin plusquam partes omnium illorum: quinque partibus: & biberunt, & inebriaverunt se cum eo.

1. *Porro fames gravis erat in terra.*] Hoc capite narratur secunda in Ægyptum profectio filiorum Jacob, quum prior annona consumpta esset. Quæri autem potest hoc loco quomodo familiam vel ad paucos dies aluerit Jacob tam exiguo tritico. nam ut demus plures à singulis ductos fuisse asinos, quid hoc ad pascendos trecentos homines? Nam quum majore servorum numero abundaret Abraham, & de servis Isaac supra facta fuerit mentio: non est credibile sic prorsus nudatum fuisse Jacob, ut servus nullus restaret. Si dicamus hominem advenam fame fuisse coactum ad omnes vendendos, incerta erit divinatio. Mihi videtur magis consentaneum, glandibus, herbis, & radicibus victitasse. Scimus enim Orientales, præsertim ubi urget aliqua necessitas, contentos esse tenui & arido victu: & videbimus paulo post, in illa tritici penoria, fuisse aliorum fructuum proventum. Sic igitur arbitror, non plus emptum fuisse tritici quam quod ipsi Jacob liberisque ac nepotibus in frugalem & restrictum cibum sufficeret: servis demensum aliunde fuisse confectum. Nec vero dubium est quin tota regio pro servorum alimentis ad glandes & hujusmodi subsidia confugere coacta fuerit, ac panis triticeus fuerit divitum lautitiæ. Dura porro fuit hæc tentatio, quod sanctus Jacob, cujus curam susceperat Deus, inedia propemodum cum suis tabescit, quod terra cujus constitutus erat dominus, ut illic felix rerum omnium copia afflueret, panem etiam peregrino negat. Potuit enim gravis eum dubitatio percellere quid sibi vellet præclara illa promissio, Ego sum Deus Sadai, cresce & augesce: ego tibi benedicam. Utile nobis est hæc sanctorum Patrum certamina habere cognita, ut iisdem quibus vicerunt armis pugnantes, nos quoque invicti stemus, quamvis Deus præsenti auxilio nos destituat.

3. *Et dixit ad eum Jehudah.*] Videtur Judas aliquid affingere, ut à patre extorqueat quod sciebat non libenter daturum: sed probabile est multos ultro citroque habitos fuisse sermones, quos Moses suo loco non recensuit. Nec mirum est, quum tam cupide appeteret Joseph conspectum fratris sui Benjamin, quibuscunque potuit modis in hoc incubuisse. ac fieri potest ut testificatio, hoc est, legitima sponsio, sicuti in judiciis fieri solet, intercesserit de sistendo fratre. Hoc vero notatu dignum, referri longam disceptationem à Mose, quam habuit cum filiis suis Jacob, ut sciamus quam ægre passus sit à se avelli filium suum Benjamin. Tametsi enim urgeat fames, non tamen de illo retinendo secus contendit quam si de totius familiæ salute certaret. Unde iterum conjicimus, filios habuisse suspectos nefariæ conspirationis. Qua etiam de causa Judas sponsorem se offert. Neque enim de eventu quicquam promittit: sed tantum ut se & fratres purget, hac lege Benjamin recipit in suam custodiam, ut si quid ei fuerit illatum injuriæ, pœnam ipse crimenque sustineat. Porro ab exemplo Jacob tolerantiam discamus, si sæpe Dominus quasi adhibitis tormentis multa nos præter animi sententiam facere cogat. neque enim aliter filium dimittit, quam si ad mortem prostitueret.

11. *Tollite de fructibus optimis.*] Quanquam fructus quos enumerat Moses, magna ex parte non erant admodum pretiosi: quia tamen non ea erat conditio sancti Jacob, ut munus aliquod regium mitteret: prout ferebat mediocris facultas, rationem habuit placandi Joseph. Deinde scimus fructus non pretio semper æstimari. Cæterum postquam filiis mandavit quod utile esse ducebat, tandem convertit se ad preces, ut Deus favorem ipsis apud præfectum Ægypti conciliet. Utrumque nobis agendum est, quoties in aliquo negotio perplexi sumus. nam nec quicquam eorum quæ expediunt, vel usui fore videntur, omittere convenit: & tamen in Deum recumbere oportet. Nihil enim ignaviæ affine habet fidei tranquillitas: sed quisquis prosperos rerum suarum successus à Domino expectat, simul dispicit quæ in manu sunt media, applicatque in usum præsentem. Hanc vero interea modestiam servent fideles, ut omnibus sedulo tentatis, nihil tamen industriæ suæ tribuant: sed certo persuasi sint irrita fore quævis studia, nisi Dominus benedicat. Observandum quoque in forma precationis est, quod Jacob hominum corda Dei arbitrio subjicit. Dum nobis negotium est cum hominibus, ideo non respicimus in Dominum, quia ipsum non agnoscimus, ut par erat, arcanum esse cordium moderatorem. Atqui quantumvis effreni impetu ferantur homines, certum tamen est divinitus eorum affectus flecti in

utram-

utramvis partem, ut ferociam mitiget quoties visum fuerit: vel ad sævitiam impellat qui prius mansueti fuerant. sic Jacob, quanquam experti erant filii sui austeram duritiem in Joseph, cor tamen ejus in manu Dei fore confidit, ut repente ad humanitatem formetur. Sicuti autem, ubi nobis iniqui sunt homines, speranda est à Domino, & petenda mutatio in melius: ita rursus tenendum est, non fieri sine Dei consilio, quod se asperius erga nos gerunt.

14. *Et ego quemadmodum orbatus sum.*] Videtur parum sibi constare Jacob. nam si ex fide concepta fuit illa precatio, quam nuper retulit Moses, debebat esse quietior, saltem gratiæ Dei locum dare. Atqui videtur sibi præcidere omnem fiduciæ ansam, ubi nihil præter orbitatem sibi residuum facit. Vox est desperati hominis, Orbus manebo sicuti sum. Quasi vero frustra precatus sit, vel ficte professus remedium esse in manu Dei. Verum si expendimus ad quos dirigat sermonem, facilis est solutio. Dubium certe non est quin firmus steterit in promissione sibi data: ideoque speraverit aliquem precis suæ fructum: pungere tamen suos filios voluit, ut majorem haberent fratris sui curam. Fuit enim hæc non vulgaris commendatio, quum viderent patrem dolore prorsus confectum & fere exanimem, donec filium Benjamin salvum reciperet. Varie tamen hæc verba interpretes exponunt. Quidam putant eum conqueri, quod nunc in totum orbus fiat. Aliis videtur hic esse sensus, nihil posse deterius accidere, ex quo Joseph perdidit, quem omnibus præferebat. Alii volunt duplicem orbitatem notari, acsi dixisset, Careo duobus filiis, nunc eos tertius sequetur. Quid autem si interpretemur, Video quid agatur mecum: ego sum miserrimus senex: domum, quæ nuper populosa erat, fere desertam video: ut in genere deploret se nudari omnibus filiis, non de parte solum loquatur. Consilium porro ejus fuit, injicere filiis sollicitudinem, quo majori fide & studio in suum officium incumberent.

16. *Et dixit præfecto domus suæ.*] Hinc perspicitur fraternus animus Joseph: quanquam incertum est, fueritne plane reconciliatus, sicuti paulo post suo loco attingam. Cæterum etiamsi memor offensæ, fratres suos minus amaverit, longe tamen abfuit à vindicta. Quia autem suspiciosum erat homines exteros & ignobiles à summo regni præfecto amice tanquam notos hospites convivio excipi, novum metum concipiunt filii Jacob, quod velit omnes in vincula conjicere: ideoque pecuniam dolose in saccis fuisse absconditam, ut fingendi criminis esset occasio. Probabile tamen est venisse illis in mentem scelus commissum adversus Joseph, & metum hunc à mala conscientia fuisse profectum. Nisi enim eos torqueret Dei judicium, non erat causa cur metuerent tantam perfidiam. Absurdum videtur, homines ignotos convivio excipi à viro principe, summæque dignitatis. Sed cur non inclinant potius in diversam conjecturam, hoc ideo facere præfectum Ægypti, ut amicis novum & insolitum spectaculum exhibeat, undecim germanos fratres in mensa una sedentes? Fiet quidem interdum ut etiam optimos quosque invadat similis anxietas: sed malo hoc tribuere Dei judicio, quod filii Jacob, qui sibi male conscii erant ob fratrem inhumaniter tractatum, suspicantur eodem modo secum agi: se tamen mature purgant priusquam de furto quæratur. Sponte autem profiteri repertam fuisse in saccis pecuniam, & domo relatam in promptu numerare, magnum innocentiæ signum erat. Porro hoc facere occupant in ipso atrio, quia suspicio suberat, simulac domum ingressi forent, quæstionem habitum iri.

23. *Pax vobis.*] Quia שלום Hebræis non modo pacem, sed prosperum quemvis & optabilem statum lætosque eventus significat, bifariam exponi potest hic locus: vel quod procurator domus Joseph jubeat ipsos pacato esse & securo animo: vel quod illis bene & feliciter esse pronunciet. Huc quidem redit summa, non esse timendi causam, quia res ipsorum bene habeant. Quia autem humanitus fieri non poterat, ut pretium tritici quod in saccis fuerat repertum, solvissent, hoc Dei gratiæ adscribit. Quamvis enim tunc in mundo vera religio fere extincta esset, voluit tamen Deus semper in hominum cordibus aliquam bonitatis suæ notitiam hærere, ut essent inexcusabiles. Hinc factum est, ut natura duce Divinum vocaverint increduli omne præstantius bonum. Porro quia sic invaluerat corruptio, ut singulis gentibus liberum esset diversos colere deos: procurator domus Joseph, Deum qui colitur à filiis Jacob, ab idolis Ægyptiis discernit. Probabilis tamen conjectura est, aliquo pietatis gustu hunc hominem fuisse imbutum. Scimus quanta fuerit gentis illius arrogantia, ut totum mundum in deorum cultu desipere putaret. Ergo, nisi melius aliquid didicisset, nunquam dignatus foret tanto honore alios quam patriæ suæ deos. Deinde miraculum non adscribit Deo terræ Chanaan, sed patri eorum peculiarem Deum assignat. Ego itaque non dubito quin Joseph, licet palam receptis superstitionibus nihil corrigere liceret, domi saltem conatus sit erigere verum unius Dei cultum, ac semper infixum tenuerit fœdus illud, de quo puer à patre audiverat. Quod eo magis notandum est, quia sine odio in gente tam superba non potuit sanctus vir vel minimum à communi usu deflectere. Ergo in persona œconomi laudatur virtus Joseph, quia publicam invidiam non veritus, intra privatos parietes vero Deo honorem tribuit. Si quis roget, unde sciverit Jacob esse veri Dei cultorem: in promptu est responsio, Joseph non usque adeo fuisse crudelem, quin Simeonem captivum clementer jusserit tractari. Quanquam pro obside relictus erat, si tamen creditus fuisset explorator, duriter eum tractasset custos carceris. Mandatum ergo aliquod dari oportuit humanæ vel mediæ tractationis. Unde probabilis elicitur conjectura, Joseph domus suæ præfecto, qui à consiliis interior erat, rem aperuisse.

25. *Donec veniret Joseph meridie.*] Dubium est, fueritne ordinaria hæc prandendi hora Ægyptiis, an citius solito propter convivas accubuerit illo die Joseph. Verisimile tamen est, notari consuetum prandendi morem. Quanquam Orientalibus quoque populis diversa esse potuit victus ratio: non soli tamen Ægypto in usu fuerunt prandia, sed Judææ & aliis vicinis regionibus. Credibile tamen est, fuisse illis cœnarum loco, quod & longæ mensæ forent, nec calidis gentibus tolerabilis fuisset nostra edacitas: præsertim quum solito lautius exciperent hospites: quemadmodum tunc factum esse paulo post constabit. Lotio pedum (ut antea vidimus) hospitalitatis officium fuit, lassitudinis sanandæ causa: & quod in illis partibus facile erat uredinem contrahere, quoties iter pedibus facerent. Hoc etiam antiquo more fuit magis honorificum, fercula singulis mitti à Joseph, quam à coquo distribui. Verum hæc quia levia sunt, & nihil ad pietatem conferunt, leviter tantum delibo: omitterem etiam prorsus, nisi quod scrupulum eximere imperitis interdum utile est, modo id parce & breviter fiat.

32. *Non enim poterant Ægyptii.*] Moses non posse dicit, quod tanquam illicitum horrebant. Quia enim obstabat religio, constricti fuerunt ne possent quod non audebant. Docet autem hic locus quanta fuerit gentis illius superbia. unde enim factum est ut tantopere detestarentur Hebræos, nisi quia se solos in mundo puros & sanctos, Deoque gratos esse fingunt? Præcipit quidem Deus suis cultoribus ut se ab omnibus Gentium inquinamentis abstineant. Verum ut quis se ab aliis separet, purus sit ipse oportet ac integer. Perperam ergo id ad se trahunt superstitiosi,

tiosi,

tiosi, qui intus gestant suam immunditiem, & quibus nulla constat sinceritas. Altero quoque morbo laborat superstitio, quod scilicet plena est fastus, ut cunctos homines vitiorum prætextu despiciat. Quæritur tamen an ideo separati fuerint Ægyptii à Joseph quod eum quoque pollutum ducerent: hoc enim videntur Mosis verba innuere. Si hoc recipitur, tanti fuit illis falsa religio, ut præfectum contumeliis afficere non dubitaverint. Potius tamen conjicio, Joseph honoris causa seorsum ab illis accubuisse: quoniam absurdum esset vocari ab eo convivas, qui communem mensam respuerent. Itaque probabile est, distinctum ipsi Joseph fuisse ordinem, quoniam ita ferebat ejus dignitas: Ægyptiis autem non fuisse permixtos filios Jacob, quia illis essent abominabiles. Nam etsi nota erat origo Joseph, transierat tamen ad Ægyptios ut esset quasi unus è corpore. Quo etiam consilio nomen impositum à rege fuerat, quum summæ præfecturæ insignibus eum ornaret. Cæterum quum videmus Ecclesiam Dei à profanis hominibus tunc adeo superbe fuisse despectam, non est quod miremur talibus hodie probris nos quoque subjici. Interim danda opera est ut nos à sordibus mundi puros Domino servemus: & ita studium hoc temperandum, ut simus à vitiis potius alieni quam ab hominibus. Nam & ideo sanctificat filios suos Deus ut à vitiis infidelium, inter quos versantur, sibi caveant: nihilominus in societatem pietatis alliciant, quicunque sunt sanabiles. Duo autem hic videnda sunt: nempe ut nobis probe constet fidei nostræ veritas: deinde ne morositas nostra nimia sine fructu multos à Domino prorsus alienet, qui alioqui lucri fieri poterant. Neque enim præcise jubemur abominari impios, ut cum illis non vescamur: sed societatem fugere quæ nos eodem jugo implicet. Confirmat præterea hic locus quod prius docui, Hebræos non à transitu fluminis (ut falso quidam opinantur) sed ab atavo suo Heber sic fuisse vocatos. Neque enim familiæ unius tenuis & procul dissitæ adeo celebris erat fama in Ægypto, ut publici dissidii causa foret.

33. *Primogenitus secundum primogenituram suam.*] Quanquam inter filios Jacob quatuor erant ex ancillis nati: quia tamen natu majores sunt, ordine præcedunt fratres suos minores, qui ex matribus ingenuis descenderant. Unde apparet assuefactos esse à patre ad hunc ordinem tenendum. Ubi ergo illud, dicet quispiam, Non erit hæres filius ancillæ cum filio matrisfamilias? Equidem existimo, quum cælesti oraculo per os Saræ abdicatus fuerit Ismaël, sicuti postea Esau, Jacob mature edoctum fuisse, quoscunque genuisset filios, totidem sibi promiscue esse hæredes. Hinc ista æquabilitas ut quisque pro ætatis gradu, vel primum, vel medium, vel ultimum locum teneret. Huc autem spectat consilium Mosis, licet ultimus esset Benjamin, honore tamen aliis omnibus fuisse prælatum: quia se non continuerit Joseph quin sui erga eum amoris præcipuum signum daret. Habebat quidem in animo se tegere: sed affectus dominatur, ut præter animi propositum in declarationem amoris subito erumpat. Ex fine capitis colligimus quod nuper attigi, lautius fuisse convivium, in quo large & hilariter præter quotidianum morem excepti fuerint. Hoc enim significat verbum שכר, quod inebriari vertunt: vel quia non semper vinum bibere solebant, vel quia in mensis hospitalibus major erat indulgentia. Neque tamen hic notatur ulla intemperies (ne vinolenti homines exemplum sanctorum Patrum suo flagitio prætexant) sed honesta modestaque liberalitas. Fateor quidem verbum esse medium, & quod sæpe in malam partem capitur: ut supra capite 9. vers. 21. & similibus locis: in loco tamen præsenti clarum est Mosis consilium. Si quis excipiat, frugalem cibi & potus usum non alium esse quam qui alendo corpori sufficit: respondeo, Quamvis alimenta proprie subsidia sint nostræ necessitatis, ulterius tamen progredi legitimum eorum usum. Neque enim præter vitalem succum frustra cibis inditus est sapor: sed ut nos cælestis Pater suis deliciis suaviter oblectet. Nec frustra Psal. 104. vers. 15. laudatur ejus benignitas, ubi dicitur vinum creare quod hominis cor exhilaret. Cæterum quo humanius nobis indulget, eo magis sollicite restringere nos decet ad frugalem usum. Scimus enim quam effrenes sint carnis appetitus. Unde fit ut in copia fere semper lasciviat, penuriæ vero sit impatiens. Nobis vero tenenda est illa Pauli ratio, ut sciamus esurire & abundare: hoc est, sollicite cavendum, si largior suppetat copia, ne ad luxuriam nos abripiat: rursus videndum ut inopiam æquo animo feramus. Dicet forte quispiam, plus satis ingeniosam esse carnem ad fucandum luxum: ideoque nihilo plus esse illi dandum quam necessitas postulat. Et certe fateor, sedulo quod præscribit Paulus Rom. 13. vers. 14. servandum esse, ne illius curam agamus ad concupiscentias. Sed quia magnopere interest piorum omnium, tranquillis conscientiis percipere ex Dei manu suum victum, tenere necesse est quousque licitus panis & vini usus se extendat.

CAPUT XLIV.

ET præcepit præfecto domus suæ, dicendo, Imple saccos virorum esca, quantum potuerint ferre, & pone pecuniam uniuscujusque in ore sacci sui:

2. Et scyphum meum, scyphum argenteum, pone in ore sacci junioris, & pecuniam alimenti ejus. & fecit secundum verbum Joseph quod loquutus fuerat.

3. Mane illuxit, & viri dimissi sunt, ipsi & asini eorum.

4. Ipsi egressi erant urbem, nec longe abierant quum Joseph dixit præfecto domus suæ, Surge, persequere viros, & apprehende eos, & dices eis, Utquid reddidistis malum pro bono?

5. Nonne hic est in quo bibit dominus meus: & ipse augurando auguratur in eo? male fecistis quod fecistis.

6. Et apprehendit eos, & loquutus est ad eos verba ista.

7. Et dixerunt ad eum, Utquid loquitur dominus meus secundum verba ista? absit à servis tuis ut faciant secundum verbum hoc.

8. Ecce, pecuniam quam invenimus in ore saccorum nostrorum retulimus ad te è terra Chenaan: & quomodo furati essemus è modo domini tui argentum vel aurum?

9. Is penes quem inventus fuerit è servis tuis, moriatur: & etiam nos erimus domino meo servi.

10. Et

10. Et dixit, Etiam nunc secundum verba vestra ita sit: is penes quem inventus fuerit, erit mihi servus, & vos eritis innocentes.

11. Et festinaverunt, & deposuerunt unusquisque saccum suum super terram: & aperuerunt singuli saccum suum.

12. Scrutatus est autem: à maximo incepit, & in minimo finivit: & inventus est scyphus in sacco Benjamin.

13. Et sciderunt vestimenta sua, & oneravit unusquisque asinum suum, & reversi sunt in urbem.

14. Veneruntque Jehudah & fratres ejus ad domum Joseph, & erat adhuc ipse ibi: & prostraverunt se coram eo super terram.

15. Et dixit ad eos Joseph, Quod facinus est hoc quod fecistis? nonne nostis quod augurando auguratur vir qui est sicut ego?

16. Respondit Jehudah, Quid dicemus domino meo? quid loquemur, & in quo justificabimus nos? Deus invenit iniquitatem servorum tuorum: ecce, sumus servi domini mei, etiam nos, etiam ille in cujus manu inventus est scyphus.

17. Ille autem dixit, Absit à me ut faciam hoc: vir in cujus manu inventus est scyphus, ipse erit mihi servus: & vos ascendite in pace ad patrem vestrum.

18. Et accessit ad eum Jehudah, & dixit, Quæso, domine mi: loquatur quæso servus tuus verbum in auribus domini mei, & ne irascatur furor tuus in servum tuum: quia tu sicut Pharao.

19. Dominus meus interrogavit servos suos, dicendo, Numquid est vobis pater vel frater?

20. Et diximus domino meo, Est nobis pater senex, & puer senectutum parvus, frater autem ejus mortuus est: & remansit ipse tantum matri suæ, itaque pater ejus diligit eum.

21. Et dixisti servis tuis, Descendere facite eum ad me, & ponam oculum meum super eum.

22. Respondimus vero domino meo, Non potest puer relinquere patrem suum: & si reliquerit patrem suum, morietur.

23. Tu autem dixisti servis tuis, Nisi descendat frater vester minimus vobiscum, ne addatis ut videatis faciem meam.

24. Fuit igitur, quando ascendimus ad servum tuum patrem meum, & narravimus ei verba domini mei,

25. Dixit pater noster, Revertimini, emite nobis pusillum escæ.

26. Et diximus, Non possumus descendere: si fuerit frater noster minimus nobiscum, descendemus: quia non possumus videre faciem viri illius, fratre nostro minimo non existente nobiscum.

27. Tunc dixit servus tuus pater meus nobis, Vos nostis quod duos pepererit mihi uxor mea.

28. Egressus est unus à me, & dixi, Certe rapiendo raptus est: & non vidi eum hactenus.

29. Et capietis etiam hunc à facie mea, & accidet ei mors, descendereque facietis canitiem meam in malo ad sepulchrum.

30. Nunc ergo quum venero ad servum tuum patrem meum, & puer non fuerit nobiscum, (& anima ejus ligata est cum anima ipsius)

31. Erit sane, quum viderit ipse quod non sit puer, morietur, & descendere facient servi tui canitiem servi tui patris nostri cum dolore ad sepulchrum.

32. Servus enim tuus fidejussit pro puero patri meo, dicendo, Si non reduxero eum ad te, obnoxius ero pœnæ patri meo omnibus diebus.

33. Et nunc maneat quæso servus tuus pro puero servus domino meo, puer autem ascendat cum fratribus suis.

34. Quomodo enim ascendam ad patrem meum, si puer non fuerit mecum? ne forte videam malum quod inveniet patrem meum.

1. *Et præcepit præfecto domus.*] Hic narrat Moses quam astutiam commeotus fuerit Joseph ad tentandos fratrum animos. Diximus autem alibi, quum nobis ex Dei mandato colenda sit simplicitas, hoc exemplo & similibus non licere ad obliquas & dolosas artes deflectere. Fieri enim potest ut peculiari Spiritus motu ad hoc consilium impulsus fuerit Joseph: sicuti etiam certa illi nec vulgaris ratio fuit magis exacte inquirendi qualiter affecti fuerint fratres. Charitas suspiciosa non est. Cur ergo tantopere fratribus diffidit, nec sibi quicquam boni persuadet, nisi post rigidum examen habitum? Verum quia plusquam crudeles & perfidos expertus fuerat, excusabilis est ejus suspicio, si mutatos in melius non credit, donec penitus perspectam habeat & cognitam eorum pœnitentiam. Quia autem rara etiam in hac parte & admodum difficilis virtus est, modum tenere: cavendum est ne in austera agendi ratione imitemur exemplum Joseph, nisi deposita omni vindicta, simus ab omni odio puri & immunes. Nam charitas, ut liquida est, & omni turbido impetu caret, optime dictabit quousque progredi expediat. Quæritur tamen, si facile adducti essent filii Jacob ad prodendam salutem Benjamin, quid facturus fuerit ipse Joseph. Conjicere enim promptum est, explorasse eorum fidem, ut si eos comperisset improbos, retento Benjamin, turpiter à se ejiceret. Hoc autem modo desertus fuisset pater, & pessundata Ecclesia Dei. Et certe non sine suo periculo eos examinat: quia fieri vix potuit quin gravius aliquid & aspe-

asperius in eos statueret, si iterum lapsi essent. singulari ergo Dei gratia factum est, ut alios se probarint quam timuerat. Duplex interea fuit ejus examinis utilitas: quod fratrum integritas bene cognita magis placavit ejus animum: deinde quod aliqua saltem ex parte priorem infamiam, quam ex scelere suo contraxerant, apud posteros levavit.

2. *Et scyphum meum, scyphum argenteum.*] Mirum videri posset, in tanta opulentia non potius in aureo calice bibisse Joseph. Certe vel illius seculo major adhuc continentia fuit, ac minus sumptuosus splendor: vel hoc tribuendum est hominis temperantiæ, quod in summa licentia, mediocri tamen cultu, & nitido potius quam magnifico contentus fuit. Nisi forte propter artificium celaturæ hoc argentum pluris fuit auro: quemadmodum ex profanis historiis constat, sæpe majoris pretii fuisse formam quam materiam. Probabile tamen est, Joseph invidiæ fugiendæ causa fuisse in splendore domestico mediocrem. Nisi enim prudanter sibi cavisset, statim ex æmulatione natum fuisset illi cum aulicis certamen. Porro scyphum includi jubet in sacco Benjamin ut furti convictum sibi addicat, reliquis dimissis: omnes tamen pariter accusat, tanquam inscius quisnam eorum crimen designaverit. Ac primum quidem exprobrat ingratitudinem, quod tam amice recepti, pessimam mercedem rependerint. Deinde inexpiabile crimen esse contendit: quia rem omnium pretiosissimam abstulerint, nempe calicem in quo & bibere solebat, & augurari. Idque facit per suum œconomum, quem in tyrannide & prædonum violentia non exercuerat. Unde colligo, non fuisse illi prorsus absconditum heri consilium.

5. *Augurando auguratur in eo.*] Varie exponitur hoc membrum. Quidam enim ita accipiunt, quasi Joseph consultos à se ariolos simulet, ut furem cognosceret. Alii autem vertunt, In quo tentando tentavit vos, vel rimando rimatur. Alii, quod scyphus subreptus quasi sinistrum omen fuerit ipsi Joseph. Mihi tamen videtur genuinus esse sensus ille: quod scypho ad divinationes & magicas artes usus fuerit. quod tamen finxisse diximus augendæ invidiæ causa. Sed exoritur quæstio, quomodo sibi permittat Joseph tale figmentum. Præterquam enim quod auguria profiteri illi nefas fuit, perperam & indigne cœlestis gratiæ laudem transfert ad dæmonia. Prius negabat se idoneum fore somnii interpretem, nisi quatenus veritatem Deus soggereret: nunc totum illud gratiæ Dei elogium obliterat: & quod deterius est, magum se jactans pro Dei Propheta, impie profanat Spiritus sancti donum. Certe in hac simulatione graviter eum peccasse negandum non est. Ego tamen sic sentio, modis omnibus quoad potuit, initio conatum esse, suum asserere Deo honorem: ac minime per eum stetisse quin totum Ægypti regnum cognosceret, illum non magicis artibus, sed cœlesti dono excellere tanta solertia. Verum quia magorum præstigiis assueti erant Ægyptii, prævaluit vetustus error, ut Joseph alium esse crederent. nec dubito quin rumor ille in plebe vagatus sit: quamvis illo repugnante & invito. Nunc quum se extraneum hominem fingat Joseph, uno contextu multa mendacia involvens, vanam hanc opinionem à vulgo mutuatur, quod auguria captet. Unde colligimus, ubi semel quispiam à recta linea deflexit, quam proclivis sit in varia peccata lapsus. Quare hoc exemplo moniti, discamus nihil nobis permittere nisi quod scimus Deo probari. Præsertim vero cavenda est omnis simulatio, quæ novias imposturas vel parit vel confirmat. Deinde monemur, non sufficere siquis se ad tempus opponat exorienti vitio: nisi accedat constantia ad resistendum, quantumvis ebulliat. Nimis enim leviter defungitur, qui semel testatus sibi displicere quod malum erat, postea suo silentio vel conniventia quoddam assensus signum præbet.

7. *Et dixerunt ad eum.*] Intrepide excusant filii Jacob, eo quod bona conscientia fiduciam illis daret. Utuntur etiam argumento à majore ad minus. relata enim sponte pecunia, quam in suum commodum impune vertere licebat, se fidem suam probasse contendunt, ut credibile non sit modico lucro fuisse excæcatos, quo summum dedecus cum præsenti vitæ discrimine sibi accerserent. Itaque quamvis pœnam subire parati sunt, si deprehensum apud eos fuerit furtum. ubi repertus est scyphus in sacco Benjamin, nullas eorum querimonias refert Moses: sed tantum narrat conscissis vestibus acerbissimum mœrorem esse testatos. Nec vero dubito quin re inopinata perculsi obmutuerint. Neque enim sola dolosis magnitudo eos reddidit attonitos: sed quod se pœnæ obnoxios cernebant, quum sibi non essent male conscii. Itaque ubi ventum est in conspectum Joseph, noxam fatentur: non quod agnoscant objectum sibi scelus, sed quia excusando nihil proficerent: acsi dicant, Nihil tergiversari juvat in re manifesta. Hoc sensu dicunt iniquitatem suam à Deo deprehensam: quia etsi fraudis obscura suberat aliqua suspicio, quod ipsis injuste gravandis fuisset illud excogitatum: causam in absconditum Dei judicium transscribere malunt. Quidam interpretes credunt confessos fuisse scelus contra Joseph perpetratum: verum opinio illa facile refellitur, quia constanter dicunt, à fera fuisse discerptum, vel fortuito casu periisse. Ergo simplicior sensus est ille quem attuli: etiamsi non extet facti veritas, eos tamen divinitus reos peragi. Nec vero simulate loquuntur: sed aliud non habent turbati & attoniti in re perplexa, nisi quod sentiunt arcano Dei judicio inflictam sibi fuisse hanc plagam. Atque utinam huc confugerent qui Dei ferulis percussi, causas non statim percipiunt; & quum sine causa infestos sibi homines sentiunt, revocarent in memoriam arcana Dei judicia, quibus humiliari nos decet. Cæterum quod Juda omnium nomine loquitur, hinc colligere licet, jam tunc primatum obtinuisse inter fratres. Et Moses caput ac principem eum constituit, diserte exprimens eum & alios venisse. Quanquam enim nondum solenni patris judicio delata ad eum esset primogenituræ dignitas, erat tamen destinata. Certe non occupat loquendi partes quin auctoritas in ejus verbis emineat. In verbis Joseph iterum memoria repetere convenit quod prius dixi, quanquam initio studuerat Joseph Deo gloriam tribuere, nunc tamen peccare dum se ariolum vel divinum simulat. Quidam ut culpam extenuent, non artem augurandi, sed judicii solertiam notari dicunt: sed nihil opus est, excusandi hominis causa, ad coactas expositiones confugere. nam ex communi plebis sensu loquitur: atque ita stulte conceptam opinionem fovet.

16. *Ecce, sumus servi domini mei.*] Prius vocabant se servos modestiæ causa: nunc se mancipia illi addicunt. Cæterum in persona Joseph, pœnæ gravitatem mitigant: atque ita species est deprecationis, ne capitis supplicium de illo sumatur, sicuti initio pacti fuerant.

17. *Absit à me.*] Si in animo habuit Joseph retento uno Benjamin alios dimittere: quantum in se erat, pessimo dissidio Ecclesiam Dei laceravit. Sed antehac admonui (quod etiam ex contextu elicere promptum est) non aliud fuisse ejus consilium quam ut altius penetraret in eorum animos. Offensa quidem timenda fuit, si sensisset fratrem illis non fuisse curæ: sed Dominus occurrit periculo, dum fecit ut sollicita Judæ excusatio non solum molliret ejus animum, sed etiam lacrymas & profusum fletum exprimeret.

18. *Loquatur quæso servus tuus verbum.*] Suppliciter rogat Juda ut sibi detur loquendi venia: quoniam

niam prolixa futura erat narratio. Quoniam autem gravantur ac indigne ferunt proceres si quis eos nimis familiariter compellet, præfatur Juda se non esse nescium quanto honore excellat Joseph in Ægypto, ut testetur non protervia se, sed necessitate fieri audacem. Postea recitat quomodo à patre discesserint. Duo autem sunt capita: quod lethalem tristitiam afferrent patri suo si reversi fuerint absque Benjamin: deinde quod ejus reducendi sponsione privatim se obstrinxerit. Quod ad luctum patris spectat, non vulgare pietatis signum est quod substitui mavult in locum Benjamin, ac perpetuum exilium servitutemque obire, quam misero seni afferre exitii causam. Fidem vero suam in eo probat quod vadem se opposuit quo fratrem liberet. Quia חטא Hebræis nunc culpam, nunc reatum sonat, quidam vertunt, Peccavero in patrem meum: vel, reus ero peccati. Alii vero, Obnoxius ero: propterea quod promissione mea deceptum se esse queretur. Hic posterior sensus melius quadrat, quod scilicet dedecus ac reatum non effugiet apud patrem, quasi adolescentem fidei suæ commissum impie prodiderit.

CAPUT XLV.

TUnc non potuit Joseph se comprimere coram omnibus qui stabant juxta se, & clamavit, Educite omnem virum à me. & non stetit quisquam cum eo quando patefecit se Joseph fratribus suis.
2. Et emisit vocem suam cum fletu: & audierunt Ægyptii, audivit & domus Pharaonis.
3. Dixit autem Joseph fratribus suis, Ego sum Joseph. num adhuc vivit pater meus? & non potuerunt fratres ejus respondere ei: quia territi erant à facie ejus.
4. Et dixit Joseph fratribus suis, Accedite quæso ad me. Et accesserunt. Et dixit, Ego sum Joseph frater vester quem vendidistis in Ægyptum.
5. Et nunc ne dolore afficiamini, & ne sit ira in oculis vestris quod vendideritis me huc: nam propter vitam misit me Deus ante vos.
6. Jam enim duo anni famis fuerunt in medio terræ, & adhuc quinque anni sunt in quibus non erit aratio & messis.
7. Et misit me Deus ante vos, ut ponam vobis reliquias in terra: & ut vivificem vos evasione magna.
8. Nunc itaque non vos misistis me huc, sed Deus: & posuit me in patrem Pharaoni, & in dominum toti domui ejus, & dominatorem in tota terra Ægypti.
9. Festinate, & ascendite ad patrem meum, & dicite ei, Sic dicit filius tuus Joseph, Posuit me Deus in dominum toti Æpypto, descende ad me, ne stes.
10. Et habitabis in terra Gosen, & eris propinquus mihi, tu & filii tui, & filii filiorum tuorum, & pecudes tuæ, & boves tui, & omnia quæ sunt tibi.
11. Et alam te ibi, quia adhuc quinque anni famis sunt: ne forte inopia vel egestate conficiaris tu & domus tua, & omne quod est tibi.
12. Et ecce, oculi vestri vident & oculi fratris mei Benjamin quod os meum loquitur ad vos.
13. Nunciate autem patri meo omnem gloriam meam in Ægypto, & omnia quæ vidistis: & festinate, & descendere facite patrem meum huc.
14. Et jactavit se super collum Benjamin fratris sui, & flevit: Benjamin quoque flevit super collum ejus.
15. Et osculatus est omnes fratres suos, & flevit super eos, & postea loquuti sunt fratres ejus cum eo.
16. Et vox audita est in domo Pharaonis, dicendo, Venerunt fratres Joseph: & placuit in oculis Pharaonis, & in oculis servorum ejus.
17. Et dixit Pharao ad Joseph, Dic fratribus tuis, Hoc facite, onerate jumenta vestra, & ite, ingredimini terram Chenaan.
18. Et capite patrem vestrum, & familias vestras, & venite ad me: & dabo vobis bonum terræ Ægypti, & comedetis pinguedinem terræ.
19. Et tu jussus es, Hoc facite, capite vobis de terra Ægypti currus pro parvulis vestris, & pro uxoribus vestris, & tollite patrem vestrum, & venite.
20. Et oculus vester ne parcat supellectili vestræ: quia bonum omnis terræ Ægypti vestrum erit.
21. Fecerunt ergo sic filii Israël, & dedit eis Joseph currus juxta sermonem Pharaonis, & dedit eis escam pro itinere.
22. Omnibus ipsis dedit unicuique mutatorias vestes: & ipsi Benjamin dedit trecentos argenteos, & quinque mutatorias vestes.
23. Patri autem suo misit secundum hoc, decem asinos ferentes de bono Ægypti, & decem asinas ferentes frumentum, & panem, & escam patri suo pro itinere.
24. Et dimisit fratres suos, & abierunt: & dixit ad eos, Ne tumultuemini in via.
25. Et ascenderunt ex Ægypto, & venerunt in terram Chenaan, ad Jahacob patrem suum.
26. Et nunciaverunt ei, dicendo, Adhuc Joseph vivit: & quod ipse dominaretur in omni terra Ægypti. & dissolutum est cor ejus, quia non credebat eis.

27. Et retulerunt ei omnia verba Joseph quæ loquutus fuerat ad eos: & vidit currus quos miserat Joseph ut ferrent eum, & revixit spiritus Jahacob patris eorum.
28. Et dixit Israel, Sufficit, adhuc Joseph filius meus vivit: ibo, & videbo eum antequam moriar.

1. *Et non potuit Joseph se continere.*] Narrat hoc capite Moses quomodo se fratribus patefecerit Joseph. Ac primo docet, ipsum sibi vim fecisse quamdiu austerum ac durum vultum præ se tulit. Nunc vis fraterni amoris quem suppresserat quantisper spirabat atroces minas, majore impetu se profuodit: unde apparet quam nihil sævum aut crudele ante fuerit in ejus animo. Jam quod ita erumpit in lacrymas, plus laudis meretur ista mollities vel teneritudo quam si æquabile temperamentum servasset. Stulte enim Stoici heroicam virtutem esse dicuot misericordia non tangi. Atqui si inflexibilis stetisset Joseph, quis noo pronunciaret vel stupidum vel ferreum fuisse hominem? Nunc autem violento affectu se prodit tam heroica ejus magnanimitas, quam divina moderatio, quod iræ & odii victor fuit: ut tam ardenter amaret qui sceleste ad machinandum illi exitium nulla injuria lacessiti conspiraverant. Jubet autem omnes abire, non quod eum pudeat sui generis (neque enim dissimulat paulo post esse fratres suos, ac libenter patitur in palatium regis famam perferri) sed eorum pudori consulit, ne facinus illud detestabile multis testibus innotescat. Atque hæc non ultima pars clemeotiæ fuit, quod voluit sepultum esse eorum dedecus. Videmus ergo submotos fuisse testes non alia de causa nisi ot liberius fratres confirmaret. Neque enim solum illis pepercit, eorum facinus oon traducens: sed cum illis seorsum inclusus, ab omni verborum acerbitate abstinuit, ultroque amica consolatione eos dignatus est.

3. *Ego sum Joseph.*] Quanquam luculentum mansuetudinis & amoris sui specimen ediderat, ubi tamen nomen suum aperit, non secus terrentur fratres quam si in eos fulminaret. Nam dum secum reputant quid meriti siot, adeo formidabilis illis est potentia Joseph, ut sibi nihil proponant nisi mortem: ubi autem metu ita cernit attonitos, jam nihil exprobrat, sed tantum laborat in sedanda eorum perturbatione. imo tamdiu blande eos demulcet, donec quietos & hilares reddiderit. Quo exemplo docemur cavendum nobis esse ne tristitia obruantur qui vere & serio pudore humiliati sunt. Quamdiu ad objurgationes surdus est peccator, vel secure sibi blanditur, vel improbe & contumaciter monitiones repellit, vel per hypocrisin se excusat, major adhibenda est severitas: sed finem habeat rigor oportet, simulac prostratus jacet, peccatique notitia trepidat: saltem succedat moderatio quæ spe veniæ erigat dejectum. Ergo ut recta sit ac bene composita severitas, induendus est hic interior affectus Joseph qui suo tempore emergat.

4. *Accedite quæso ad me.*] Hoc verbis quibuslibet efficacius est, quod eos in amplexum comiter invitat. Simul tamen quacunque potest verborum dulcedine curam & timorem illis eximit. Sic quidem temperat sermonem, ut eos modeste accuset, ac rursum soletur: longe tamen supereminet consolatio, quia desperationi propinquos esse videbat, nisi mature succurreret. Porro se venditum commemorans, non refricat sceleris memoriam expostulandi animo, sed quia semper utile est hærere peccati sensum, modo ne immodicus terror miserum hominem post agnitam culpam absorbeat. Quia autem plus satis territi erant fratres Joseph, in secunda parte magis insistit, ut vulneri medeatur. Huc pertinet ista repetitio, quod Deus in eorum salutem ipsum miserit: quod ejusdem Dei consilio præmissus fuerit in Ægyptum, ut eos superstites conservaret: quod denique non ab ipsis relegatus fuerit in Ægyptum, sed adductus Dei manu.

8. *Non vos misistis me huc.*] Locus hic insignis est, quo docemur nunquam sic turbari rectum ordinem hominum pravitate & malitia, quin Deus confusos & turbulentos eorum impetus in bonum finem dirigat. Monemur etiam quomodo & in quem usum nobis consideranda sit Dei providentia. Quum de ea curiosi homines disputant, non modo posthabito fine misceot ac pervertunt omnia, sed quæcunque possunt absurda excogitant, ad sugillandam Dei justitiam. Atque hæc protervia facit ut cupiant nonnulli pii & modesti homines sepultam esse hanc doctrinæ partem. simul enim atque hoc in medium profertur, Deum mundi totius gubernacula tenere, ut nihil nisi ejus nutu & imperio geratur: qui parum reverenter sentiunt de mysteriis Dei, ebulliunt in varias quæstiones, non frivolas tantum, sed etiam noxias. Verum ut cohibenda est profana ista intemperies, ita modus tenendus est ne crassam appetamus ignorantiam earum rerum quæ non tantum patefactæ sunt verbo Dei, sed apprime cognitu sunt utiles. Pudet bonos viros fateri, non nisi volente Deo fieri quicquid suscipiunt homines: ne statim obstrepant effrenes linguæ, vel Deum esse peccati auctorem, vel non esse verendum impiis hominibus, quo quod Dei consilium exequuntur. Atqui etiamsi refelli non posset sacrilegus ille furor, nobis sufficiat eum detestari: interim quod claris Scripturæ testimoniis proditum est, tenere convenit, quicquid machinentur homines, tamen inter illorum strepitus Deum è cælo moderari eorum consilia & conatus: denique per ipsorum manus peragere quod apud se decrevit. Boni viri, qui Dei justitiam exponere verentur impiorum calumniis, ad distinctionem istam confugiunt, quod Deus alia fieri velit, alia permittat. Quasi vero, ipso cessante, quidvis agendi libertas sit penes homines. Si tantum passus esset Joseph in Ægyptum deduci, non eum ordinasset salutis ministrum patri Jacob, & filiis ejus: quod nunc ei diserte tribuitur. Facessat igitur inane illud commentum, quod Dei tantum permissu, non autem consilio aut voluntate, mala fiant, quæ ipse postea in bonum finem convertit. Mala intelligo hominum respectu, quibus nihil aliud propositum est quam perverse agere. Sicuti autem in ipsis residet vitium, sic & tota culpa in eos conferri debet: Deus autem mirabiliter per illos operatur, ut ex impuris fæcibus liquidam justitiam eliciat. Arcana hæc agendi ratio est, sensuque nostro longe altior. Itaque non mirum si carnis lascivia contra insurgat. Sed eo diligentius nobis cavendum est, ne immensam istam altitudinem restringere ad nostras angustias tentemus. Fixa igitur maneat sententia hæc, dum exultat hominum libido, & se intemperanter jactat huc vel illuc, Deum præesse, & arcano fræno eorum motus dirigere quocunque visum est. Simul tamen hoc quoque tenendum est, distincte agere Deum: ut nihil in ejus providentia vitii hæreat, nihil ejus decreta affine habeant hominum vitiis. Cujus rei pulcherrimum speculum in hac historia oculis nostris subjicitur. Venditus fuit Joseph à fratribus: quorsum, nisi quia perditum quovis modo, extinctumque volebant? Idem opus Deo adscribitur: sed longe diverso fine, ut scilicet tempore famis outricium præter spem haberet domus Jacob. Ita brevi temporis spatio voluit quasi occisum Joseph, ut repente vitæ auctorem ex sepulchro educeret. Unde apparet, quamvis idem cum improbis initio agere videatur, longam tamen esse distantiam inter illorum scelus & admirabile ejus judicium. Nunc expendamus verba Joseph. Videtur io fratrum solatium inducere culpæ illorum oblivionem.

Atqui

Atqui scimus non eximi reatu homines, quamvis Deus præter spem ita bonum & felicem exitum transferat quod ipsi perperam textant. Quid enim Judæ profuit quod ex scelerata ejus perfidia prodiit mundi redemptio? Sed Joseph, quamvis paulisper fratrum mentes subducat à sceleris sui intuitu, donec ab immodico pavore respirent: non tamen culpam in Deum derivat, vel illos plane absolvit: sicuti clarius videbimus ultimo capite. Et certe ita habendum est, non æstimanda esse hominum facta ex eventu, sed prout vel cessarunt in suo officio, vel aliquid tentarunt præter Dei mandatum, & ultra vocationis suæ metas egressi sunt. Neglexit aliquis uxorem vel liberos, nec eorum necessitatibus sedulo adfuit: quanquam non moriuntur, nisi volente Deo, nihil tamen hoc prætextu juvatur mariti & patris inhumanitas, qui eos impie deseruit, quum succurrere deberet. Quare nihil proficiunt qui sibi male conscii, tegendis delictis obtendunt Dei providentiam. Sed rursus quoties Dominus eorum malitiæ occurrit qui nobis nocere student; neque id modo, sed pravas eorum studia in bonum nostrum convertit: hoc modo affectus carnis nostræ temperat, nosque æquiores & magis placabiles reddit. Sic videmus Joseph dextrum fuisse providentiæ Dei interpretem, dum inde captavit argumentum dandæ fratribus veniæ. Sceleris in se commissi indignitas eum accendere poterat ut totus vindictæ cupiditate ferveret: atqui dum reputat superatam fuisse eorum malitiam mira & insolita Dei bonitate, oblitus injuriæ, humaniter eos amplectitur, quorum dedecus gratia sua Deus texerat. Et certe sepeliendis fratrum peccatis ingeniosa est charitas: ideoque in hunc usum libenter accommodat quæcunque ad iram placandam & sedanda odia faciunt. Joseph etiam in alium sensum rapitur, quod divinitus electus fuerit ad juvandos fratres. Unde fit ut non modo offensam illis remittat, sed cupide injunctis sibi partibus defungi cupiens, tam à metu & anxietate quam ab inopia ipsos liberet. Hæc ratio est cur se ordinatum afferat ut reliquias illis ponat, hoc est, semen conservet residuum, vel potius ipsos conservet superstites, idque præclara & admirabili evasione. Quum se patrem Pharaonis dicit, non effertur inani jactantia, ut solent vani homines: neque opes suas ventose ostentat: sed ex tam magnifico & incredibili eventu probat, non fortuito nec humanitus factum esse ut in locum illum pervenerit: quin potius mirabili Dei consilio erectum sibi fuisse sublime solium unde patri & toti familiæ succurrat.

9. *Sic dixit filius tuus Joseph.*] In hoc mandato ostendit se potentiam suam ideo jactare quo meliore fiducia patrem animet. scimus quam tardi sint senes: deinde sanctum Jacob difficile erat ab hæreditate divinitus promissa avellere. Ergo Joseph proposita necessitate, quam optabile subsidium obtulerit Dominus, commemorat. Quæritur tamen quomodo
Gen. 15. vers. 13. illis in mentem non venerit oraculum, de quo à patribus edocti fuerant: nempe hospites fore & servos in aliena terra. Videtur enim Joseph meras delicias hic promittere, quasi in posterum nihil adversi timendum foret. Quanquam à Mose nihil exprimitur, ego tamen probabili conjectura moveor ut credam Jacob non fuisse oraculi immemorem. Nisi enim cælesti vinculo retentus foret, nunquam post transactum famis tempus stetisset in Ægypto. Nam illic sponte manendo, spem hæreditatis à Deo promissæ abjicere visus esset. Quod ergo ad terram Chanaan reverti non curat, sed tantum cadaver suum illuc deferri jubet: nec filios suos ad celerem reditum hortatur, sed subsidere in Ægypto finit: non facit socordia, vel quod delinitus sit illecebris Ægypti, vel pertæsus terræ Chanaan: sed quod se & genus suum, ad ferendam illam tyrannidem comparat, de qua admonitus fuerat à patre Isaac. Ideo, quod liberaliter primo adventu excipitur, in lucro deputat: sed interim animo præsumit quod dictum fuerat Abrahæ.

16. *Et vox audita est in domo.*] Quod nunc refert Moses, ordine præcessit. Priusquam enim Joseph patrem accerseret, fama de fratrum adventu in palatium pervenerat. Nec vero tam audacter pollicitus fuisset Joseph fratribus suis domicilium in Ægypto, nisi regis permissu. Quod ergo breviter attigerat Moses, nunc pluribus exponit; regem propenso & hilari animo declarasse quanti faceret Joseph, quod ultro patri & fratribus ejus opimam Ægypti partem detulit, quam incolerent. Et ex alio Mosis loco apparet, quamdiu vixit, clementer & benigne tractatos fuisse Israelitas. Nam primo capite Exodi, vers. 8. initium tyrannidis & sævitiæ dicitur factum à successore, cui notus non erat Joseph.

22. *Dedit unicuique mutatorias vestes.*] Quod viatico fratres instruit, non mirum: sed quorsum attinuit pecunia & vestibus onerare, qui mox redituri erant? Ego certe non dubito quin patrem suum, fratrumque uxores respexerit, quo minus molestum esset terram Chanaan relinquere. Vix enim credibilem fore nuncium sciebat, nisi manifesta symbola palam gestarent. Quanquam fieri potest ut non solum allicere tentaverit absentes, sed fratribus etiam magis ac magis voluerit testatum facere suum amorem. Prior tamen ratio plus apud me habet ponderis, quia ornandi Benjamin major illi fuit cura. Quod pro vestibus mutatoriis, vel mutationibus vestium, Hieronymus transtulit binas stolas: & alii interpretes eum sequuti, dissimiles vestes exponunt: nescio an firmum sit. Potius sentio vestes fuisse elegantes, quibus ad nuptias ac dies solennes uterentur. Nam mutationi quotidianum usum tacite opponi arbitror.

24. *Ne tumultuemini.*] Quidam exponunt, Joseph rogare fratres ut placido sint animo, nec supervacuo metu se turbent. sed potius ad mutuam pacem eos hortatur. Nam quum verbum רגז, nunc tremere vel expavescere, nunc tumultuari significet, posterior sensus melius congruit circumstantiæ loci. Scimus enim filios Dei non modo esse placabiles, siquid ipsis injuriæ illatum fuerit, sed etiam curare ut alii inter se concordes agant. Placatus erat Joseph fratribus, simul etiam eos admonet ne quid turbarum moveant. Timendum enim erat ne quisque se purgando, crimen transferre in alios studeret, atque ita surgeret contentio. Hæc humanitas Joseph nobis imitanda est, ut obviam eamus quantum in nobis erit, rixis, & verborum certaminibus. Nam Christus à suis discipulis non tantum exigit ut pacis sint amantes, sed etiam ut sint pacifici. Quare nostrum est, opportune jurgiis omnibus materiam & occasionem tollere. Præterea sciendum est, quod fratribus præcepit Joseph, nobis omnibus à Spiritu Dei mandari, ne scilicet alii alios exacerbemus. Quia autem accidere fere solet in communibus delictis, ut tergiversando alii alios maligne gravent, discamus singuli agnoscere & fateri propriam culpam, ne ex altercationibus effervescant pugnæ.

26. *Et dissolutum est cor ejus.*] Scimus quosdam subita & inopinata lætitia fuisse exanimatos. Ideo quidam intelligunt suffocatum fuisse cor Jacob, quod velut ecstatico stupore correptus fuerit. Sed Moses aliam causam assignat: quod fidem non habens filiis, inter spem & metum constrictus fuerit. Scimus autem, qui audito incredibili nuncio suspensi hærent, torpere quasi exanimes. Non fuit ergo simplex lætitiæ affectus, sed mixta quædam perturbatio quæ concussit mentem Jacob. Ideo paulo post dicit Moses, revixisse ejus spiritum, ubi ad seipsum reversus, composito animo, verum esse credidit quod audierat. Amorem vero suum erga Joseph non elanguisse temporis spatio ostendit, quod non aliud sibi

vivendi pretium statuit quam ut frui liceat ejus conspectu. Prius sibi continuum indixerat mœrorem usque ad sepulchrum: nunc vero lætam sibi fore mortem pronunciat.

Caput XLVI.

Itaque profectus est Israël, & quæcunque habebat, & venit in Beer-sebah, & sacrificavit sacrificia Deo patris sui Ishac.

2. Et dixit Deus ad Israël in visionibus noctis, dixit inquam, Jahacob, Jahacob. Ille respondit, Ecce adsum.

3. Et dixit, Ego sum Deus, Deus patris tui: ne timeas descendere in Ægyptum: quia in gentem magnam ponam te ibi.

4. Ego descendam tecum in Ægyptum, & ego ascendere etiam te faciam ascendendo: Joseph quoque ponet manum suam super oculos tuos.

5. Postea surrexit Jahacob de Beer-sebah: & sustulerunt filii Israël Jahacob patrem suum, & parvulos suos, & uxores suas super currus quos miserat Pharao ad ferendum eum.

6. Et ceperunt pecudes suas, & substantiam quam acquisierant in terra Chenaan, veneruntque in Ægyptum Jahacob & omne semen ejus cum ipso:

7. Filii ejus, & filii filiorum ejus cum eo, filiæ ejus, & filiæ filiorum ejus: & omne semen suum deduxit secum in Ægyptum.

8. Hæc sunt autem nomina filiorum Israël qui ingressi sunt in Ægyptum, Jahacob & filii ejus: primogenitus Jahacob, Reuben.

9. Et filii Reuben, Hanoch, & Phallu, & Hesron, & Charmi.

10. Filii vero Simhon, Jemuel, & Jamin, & Ohad, & Jachin, & Sohar, & Saul filius Chenaanitidis.

11. Filii Levi, Gerson, Cehath, & Merari.

12. Filii Jehudah, Her, & Onam, & Selah, & Peres, & Zerah: & mortuus est Her & Onam in terra Chenaan. Fuerunt autem filii Peres, Hesron, & Hamul.

13. Et filii Issachar, Tholah, & Puvah, & Job, & Simron.

14. Filii vero Zebulon, Sered, & Elon, & Jahleel.

15. Isti sunt filii Leah, quos peperit ipsi Jahacob in Padan Aram, & Dinah filiam ejus. omnes animæ filiorum ejus & filiarum ejus fuerunt triginta & tres.

16. Filii autem Gad, Siphion, & Hagghi, Suni & Esbon, Heri, & Arodi, & Areli.

17. Et filii Aser, Imnah, & Isvah, & Isvi, & Berihah, & Serah soror eorum. Filii vero Berihah, Heber & Malchiel.

18. Isti sunt filii Zilpah, quam dedit Laban Leah filiæ suæ, & peperit istos ipsi Jahacob, sedecim animas.

19. Filii Rachel uxoris Jahacob, Joseph & Benjamin.

20. Nati sunt autem ipsi Joseph in terra Ægypti, quos peperit ei Asenath filia Potipherah principis On, Menasseh & Ephraim.

21. Filii vero Benjamin, fuerunt Belah, & Becher, & Asbel, Gera & Naaman, Ehi & Ros, Muppim, & Huppim, & Arde.

22. Isti sunt filii Rachel qui nati sunt ipsi Jahacob: omnes animæ, quatuordecim.

23. Et filii Dan, Hussim.

24. Filii Nephthali, Jahseel, & Guni, & Jeser, & Sillem.

25. Isti sunt filii Bilhah, quam dedit Laban Rachel filiæ suæ, & peperit istos ipsi Jahacob: omnes animæ, septem.

26. Omnes animæ quæ venerunt cum Jahacob in Ægyptum, quæ egressæ sunt de femore ejus, præter uxores filiorum Jahacob, omnes, inquam, animæ fuerunt sexaginta & sex.

27. Et filii Joseph qui nati sunt ei in Ægypto, animæ duæ. Omnes animæ domus Jahacob quæ ingressæ sunt in Ægyptum, fuerunt septuaginta.

28. Porro Jehudah misit ante se ad Joseph ad præparandum locum ante se in Gosen, & venerunt in terram Gosen.

29. Et ligavit Joseph currum suum, & ascendit in occursum Israël patris sui in Gosen: & conspectus est ei, & jactavit se ad collum ejus, flevitque super collum ejus adhuc.

30. Et dixit Israël ad Joseph, Moriar hac vice, postquam vidi faciem tuam: adhuc enim tu vivis.

31. Et dixit Joseph fratribus suis & domui patris sui, Ascendam, & nunciabo Pharaoni: & dicam ei, Fratres mei & domus patris mei, qui erant in terra Chenaan, venerunt ad me.

32. Atque viri pastores pecudum sunt: quia viri pecuarii sunt: & pecudes eorum, & boves eorum, & omnia quæ erant eis adduxerunt.

33. Erit ergo quum vocaverit vos Pharao, & dixerit, Quod est opus vestrum?

34. Dicetis, Viri pecuarii fuerunt servi tui à pueritia nostra & usque nunc, etiam nos, etiam patres nostri. ut habitetis in terra Gosen: quia abominatio Ægyptiis est omnis pastor pecudum.

1. *Et profectus est Israël.*] Quia relicta terra Chanaan sanctus vir alio migrare cogitur, sacrificium in ipso egressu offert Domino, ut sibi firmum & ratum esse testetur fœdus quod Deus ipse cum patribus pepigerat. Nam quum soleret se exercere in externo Dei cultu, specialis quædam fuit hujus sacrificii ratio. Et certe fulturis tunc maxime opus habuit ne labasceret ejus fides. Privandus enim erat hæreditate sibi promissa, & ejus terræ conspectu, quæ cælestis patriæ imago erat & pignus. Annon venire in mentem potuit se hactenus vana spe fuisse delusum? Ergo memoriam divini fœderis renovans, opportunum remedium adhibet, ne à fide excidat: ideoque sacrificat in ipsis terræ finibus, sicuti nuper dixi: ut sciamus aliquid fuisse præter consuetum morem. Et hunc cultum exhibet Deo patris sui, ut testetur, quamvis ab ea terra discedat, in quam vocatus fuerat Abraham, non tamen se desciscere à Deo illo in cujus cultu fuerat educatus. Insignis sane constantia, quod dum fame ejicitur in alienam regionem, ut ne peregrinari quidem in terra liceat cujus legitimus erat dominus: juris tamen absconditi spem animo inclusam retinet. Non sine invidia patrium Deum colendo, dissidium palam habebat à reliquis gentibus. Quid autem proderat distincta ab omnibus religio? Quod ergo cum non pœnitet coluisse Deum patris sui, & in ejus timore ac reverentia nunc quoque perstat: hinc colligimus quam altas in vera pietate radices egisset. sacrificio autem se confirmat, & fidem suam profitetur: quia licet pietas externis symbolis alligata non sit, noluit tamen ea subsidia negligere, quorum usum minime supervacuum esse expertus erat.

2. *Et dixit Deus ad Israël.*] Hoc modo probavit Deus sibi placere sacrificium Jacob, & vicissim manum illi porrexit, ut deintegro fœdus suum sanciret. Visio nocturna ad hoc valuit ut major constaret oraculo majestas. Jacob quidem, ut docilis erat & promptus ad Dei obsequium, vi & terrore minime cogendus fuit: quia tamen homo erat carne circumdatus, utile fuit quasi præsenti Dei gloria affici, ut verbum efficacius in cor ejus penetraret. Cæterum memoria repetere convenit quod prius docui, annexum fuisse verbum: quia nihil, vel parum profuisset muta visio. Scimus ut superstitio libenter nuda spectra arripiat: quo fit ut Deum transformet. Quia autem sine verbo nulla extare potest viva Dei effigies, quoties apparuit Deus servis suis, simul loquutus est. Quare in omnibus signis semper attenti simus ad ejus vocem, nisi velimus Satanæ præstigiis deludi. Quod si visiones in quibus refulsit Dei majestas, verbo animari oportuit: qui signa arbitrio hominum conficta obtrudunt Ecclesiæ, nihil aliud quam inanes profani theatri pompas ostentant. Sicuti in Papatu quæ vocantur Sacramenta, mortuæ sunt larvæ; quæ miseras animas à vero Deo abducunt. Notetur itaque mutua hæc relatio, quod visio præcedit, quæ plus dignitatis verbo conciliet, & verbum quasi visionis anima continuo sequitur. Nec vero dubium est quin ea fuerit visibilis gloriæ Dei species, quæ Jacob suspensum ac vacillantem non relinqueret, sed exempta dubitatione solide eum fulciret, quo secure posset amplecti oraculum.

Jahacob, Jahacob.] Huc spectat repetitio, ut magis attentus reddatur. Nam eum familiariter compellans Deus, se melius insinuat in ejus animum: sicuti etiam in Scriptura comiter nos allicit, ut sibi discipulos præparet. Docilitas etiam sancti viri inde patet, quod simulac persuasus est Deum loqui, se præsto esse respondet. Nempe ut reverenter excipiat quicquid dictum fuerit, sequatur quocunque fuerit vocatus, mandataque omnia capessat. Subjicitur deinde promissio, qua Deus servi sui fidem confirmat & recreat. Quia tristis erat in Ægyptum descensus, bono & alacri animo esse jubet, eo quod semper futurus sit ejus custos: & postquam illic eum auxerit in gentem magnam, iterum sit reducturus unde nunc exire cogit. Ac præcipua quidem consolatio in hoc cardine versatur, quod non perpetuo vagabitur in diversis exiliis, sed tandem fruetur sperata hæreditate. Nam quia divini amoris, bonorum spiritualium, & felicitatis æternæ symbolum erat possessio terræ Chanaan: si ea fraudatus esset sanctus Jacob, nihil aut minimum juvisset divitiis, omnique bonorum & opum genere in Ægypto cumulari. Reditus autem qui promittitur, non debet intelligi de ejus persona, sed ad posteros spectat. Sicuti autem Jacob promissione fretus, intrepide descendere in Ægyptum jubetur: ita piorum omnium est illius exemplo vires ex Dei gratia colligere, ut se ad parendum ejus mandatis accingant. Elogium quo se Deus insignit, superiora oracula obsignat quæ per manus acceperat Jacob à patribus. Cur enim non se potius cæli & terræ opificem nuncupat quam Deum Isaac, vel Abrahæ, nisi quia ex primo fœdere dependet dominium terræ Chanaan, quod iterato nunc promittit? Simul etiam domesticis exemplis animat servum suum, ne in sua vocatione constanter pergere desinat. Minime enim decebat, quum patrem suum Isaac vidisset, avum quoque audisset, quamvis diu per ingentes molestias circumacti essent, nullis unquam tentationibus cessisse, ipsum in eodem stadio lassitudine confici: præsertim quum inter moriendum, tradita posteris suis lampade, fidei lucem domi suæ superstitem reliquere sedulo curassent. In summa, monetur Jacob, Deum sibi per obliquos & multiplices circuitus non esse quærendum, quem à pueritia didicit præsidem esse domus Abrahæ, modo ne ab ejus pietate degeneret. Cæterum quatenus in hac parte valere debeat Patrum auctoritas, alibi diximus. Neque enim Dei consilium fuit, vel se hominibus subjicere, vel sine delectu probare quicquid à majoribus proditum esset, utpote qui toties damnat in Judæis stultam Patrum imitationem: sed in pura sui notitia tenere Jacob.

4. *Et Joseph ponet manum.*] Clausula hæc addita fuit testandæ majoris indulgentiæ causa. Quanquam enim dum optabat Jacob sibi mortuo claudi oculos manu Joseph, huic voto quædam implicita erat carnis infirmitas; non tamen gravatur Deus morem gerere, ut novi exilii dolorem temperet. Porro scimus vetustissimum fuisse ritum claudendi oculos: atque ut quisque sanguine vel amore erat proximus, fuisse hoc officio defunctum.

5. *Et surrexit Jahacob.*] Surgendi verbo videtur notare Moses, sumpsisse Jacob ex visione novum vigorem. Quanquam enim non exciderant aliæ promissiones, valde tamen opportunum fuit recentis memoriæ subsidium, ut terram Chanaan in corde suo gestans, æquo animo ferret ejus absentiam. Quum autem dicitur secum tulisse quæcunque acquisierat, vel possederat in terra Chanaan, probabile est una cum pecore venisse servos & ancillas. Atqui in egressu nulla eorum fit mentio: imo paulo post, quum singula familiæ capita enumerat Moses, venisse dicit septuaginta tantum animas. Si quis dicat, Jacob inedia coactum servos manumisisse, vel casu aliquo nobis incognito eos perdidisse, frigida erit divinatio. nihil enim habet coloris, quum industrius esset paterfamilias, & terrenis Dei benedictionibus floreret, nudatum prorsus fuisse, ut ne servulus quidem ei restaret. Magis probabile est, quum ad serviles operas tracti sunt, servis quoque fuisse spoliatos in Ægypto: saltem non relictam illis fuisse copiam, cujus fiducia quicquam auderent. Quanquam autem in liberationis historia de servis subticet Moses, ex aliis tamen locis elicere promptum est, non absque servis egressos esse.

8. *Hæc sunt autem nomina.*] Recenset filios & nepotes Jacob, donec ad summam numeri perveniat.

niat. Quod autem septuaginta tantam ponit animas, Stephanus autem Act. 7. vers. 14. quinque superaddit, librariorum errore factum esse non dubito. Infirma enim Augustini solutio est, quod Stephanus per prolepsin eos annumeret qui postea nati sunt in Ægypto: longe enim major catalogus texendus fuisset. Deinde rupugnat hoc Spiritus sancti consilio, quemadmodum paulo post videbimus: quia hic non agitur quantam sobolem Jacob moriens superstitem reliquerit, sed quo die descendit in Ægyptum quanta ei fuerit familia. Septuaginta animas à se progenitas duxisse narratur, vel illic reperisse, ut comparatio hujus tam exigui numeri cum immensa illa multitudine quam Dominus eduxit, mirificam benedictionem magis illustret. Quod autem imputandus sit error librariis, inde constat, quia apud Græcos interpretes tantum in unum locum obrepsit: alibi autem cum Hebraica supputatione conveniunt. Facile autem fuit, ubi notis signantur numeri, corrumpi locum unum. Hinc etiam factum fuisse suspicor, quia Hebraicæ linguæ fere ignari erant qui tractabant Scripturam, ut locum in Actis vitiatum esse putantes, perperam verum numerum mutarint. Si cui tamen magis placeat, Lucam rudibus & elementariis hoc dedisse, qui Græcæ lectioni assueti erant, non contendo. In verbis quidem Mosis nulla est ambiguitas, nec est cur nos tantula res torqueat, in qua nihil est absurdi: neque enim mirum est, literam unam alterius loco in notulis fuisse positam. hoc magis ad rem pertinet, quorsum à Mose referatur tam exiguus numerus, expendere. Nam quo minus consentaneum est, homines septuaginta non ita longo temporis successu in tantum populum crevisse: ita inde clarius Dei gratia relucet. Atque hæc quoque ratio est cur numerum hunc sæpius celebret. Fuit enim hæc minime humana propagandæ Ecclesiæ ratio, quum solitarius vixisset Abraham usque ad senium, post mortem Isaac restaret unus Jacob, auctus vero mediocri familia in angulum Ægypti conclusus foret, repente scaturire incredibilem populum ex fonte arido. Quod Saul unus ex filiis Simeonis dicitur natus ex Chananitide, quum aliorum matres non nominet Moses, non dubito quin consulto probrum generis notare voluerit. Caverunt enim sedulo sancti Patres, ne se connubiis miscerent cum gente illa, à qua cœlesti decreto divisi erant. Quod Moses, perscriptis nominibus filiorum Leæ, in epilogo dicit fuisse triginta tres animas, quum tamen non plures triginta duabus posuerit: ita accipio, Jacob primum in ordine debere censeri. Nec obstat quod dicit totidem illi fuisse filios vel filias ex Lea. Etsi enim proprie de filiis habetur sermo, initium tamen sumitur à capite. Nam quod Hebræi Jochebed Mosis matrem subaudiunt, quia nimis coactum est, repudio. De filiabus etiam movetur quæstio, annon plures habuerit quam duas. Si tantum nominaretur Dina, dici posset expressam ejus mentionem fieri propter singulare facinus quod ei contigerat. Sed quia in progenie Aser alteram fœminam numerat Moses, potius conjicio vel eas adhuc fuisse innuptas, vel solas: nam de uxoribus nulla hic fit mentio.

28. *Et Jehudah misit ante se ad Joseph.*] Quia regio illa delecta fuerat à Joseph in hospitium patri & fratribus, ideo nunc rogat Jacob, ut locum paratum adveniens reperiat: hoc enim valet loquutio qua Moses utitur. non quod sibi ædes extrui & ornari postulet; sed tantum ut sine molestia illic tabernacula figere liceat. Vacuum enim locum illi assignari oportuit, ne tumultuandi ansam incolis daret, illorum pascua vel agros occupans. In congressu vero Jacob cum filio Joseph, Moses vehementem lætitiæ affectum exprimit, ut sciamus sanctos Patres non fuisse humanis affectibus exutos. Tenendum autem est, licet ex bonis principiis nascantur affectus, semper tamen ex carnis intemperantia aliquid vitii contrahere; maximeque hoc habere vitiosum, quod modum semper excedunt: unde sequitur non tollendos penitus esse, sed temperandos.

31. *Et nunciabo Phar.*] Postquam honoris causa obviam patri suo prodiit Joseph, utilitati quoque ejus prospicit. Nam ideo consilium dat, ut se & omnes suos dicat esse pecuarios, quo locum habitandi à rege impetret in terra Gosen. Quanquam autem hæc continentia laude digna est, quod in privatis commodis nihil sibi imperii usurpat, sed perinde acsi unus esset è media plebe, regis nutum exspectat: videtur tamen callide prætextum comminisci, quo regem circumveniat. Videmus quid cupierit: quum fœcunda esset terra Gosen, & opimis pascuis nobilis, ea commoditas illexit ejus animum, ut illic patrem locare vellet: nunc vero terræ pinguedinem dissimulans, alium obtendit colorem, Jacob cum suis filiis rejectitios esse homines, ideoque secessum quærere, in quo seorsum ab Ægyptiis habitent. Sed solutio hujus nodi non admodum difficilis est. Regi enim satis superque nota erat fertilitas terræ Gosen, ut fraudi vel astutiæ non fuerit locus (ut sæpe reges nimis profusi sunt, multaque stulte dilapidant, quia nesciunt quid largiantur) imo Pharao sponte non petentibus detulerat optimum & electissimum in regno locum. Hæc itaque ejus largitio dolose non fuit elicita: quia liberum ei fuit æstimare quid daret. Et certe Joseph ut modeste ageret, necesse habuit hoc prætextu habitationem in terra Gosen petere. Absurdum enim fuisset, vel saltem nimis rusticum, homines obscuros, & novos inquilinos, sedem in optimo & commodissimo loco sibi petere, quasi jure in ipsos competeret optio. Suo igitur & patris pudori ut consulat Joseph, causam aliam adducit, quæ perinde vera erat. Nam quum à pastorum consuetudine abhorreant Ægyptii, regem admonet commodum illic fore secessum. In eo nulla est simulatio, quia alibi nusquam quietum hospitium patebat. Cæterum tametsi sanctis Patribus durum fuit ita probrose rejici, & quasi fœtere toti populo: hæc tamen ignominia, qua notati sunt, maxime illis profuit. Nam Ægyptiis permixti, huc illuc dispergi poterant: nunc quia detestabiles sunt, & indigni reputantur communi consuetudine, in hoc divortio mutuam inter se unitatem melius fovent, nec dissipatur Ecclesiæ corpus, quod Deus à toto mundo segregaverat. Sic Dominus sæpe nos à mundo contemni vel rejici permittit, ut ab ejus sordibus liberi & soluti, sanctitatem colamus. Denique non patitur nos illigari terræ vinculis, ut in cœlum feramur.

CAPUT XLVII.

ET venit Joseph, & nunciavit Pharaoni, & dixit, Pater meus, & fratres mei, & pecudes eorum, & boves eorum, & omnia quæ erant eis, venerunt è terra Chenaan: & ecce, sunt in terra Gosen.

2. Et de extremis fratribus suis cepit quinque viros, & statuit eos ante Pharaonem.

3. Tunc dixit Pharao ad fratres ejus, Quæ sunt opera vestra? Et dixerunt ad Pharaonem, Pastores ovium sunt servi tui, etiam nos, etiam patres nostri.

4. Et dixerunt ad Pharaonem, Ut peregrinaremur in hac terra, venimus, quia non

est

est pascuum pecudibus quæ sunt servis tuis: gravis enim fames est in terra Chenaân: nunc igitur habitent quæso servi tui in terra Gosen.

5. Et dixit Pharao ad Joseph, dicendo, Pater tuus & fratres tui venerunt ad te.

6. Terra Ægypti coram te est, in optimo terræ hujus habitare fac patrem tuum & fratres tuos, habitent in terra Gosen. Et si cognoveris quod sint inter eos viri robusti, pones eos præfectos pecorum super ea quæ sunt mihi.

7. Postea adduxit Joseph ipsum Jahacob patrem suum, & statuit eum coram Pharaone: & salutavit Jahacob ipsum Pharaonem.

8. Et dixit Pharao ad Jahacob, Quot sunt dies annorum vitæ tuæ?

9. Et dixit Jahacob ad Pharaonem, Dies annorum peregrinationum mearum sunt triginta & centum anni: pauci & mali fuerunt dies annorum vitæ meæ, & non attigerunt dies annorum vitæ patrum meorum in diebus peregrinationum suarum.

10. Et salutavit Jahacob ipsum Pharaonem, & egressus est à facie Pharaonis.

11. Et habitare fecit Joseph patrem suum & fratres suos, & dedit eis possessionem in terra Ægypti, in optimo terræ, in terra Rahameses, quemadmodum præceperat Pharao.

12. Et aluit Joseph patrem suum, & fratres suos, & omnem domum patris sui pane, usque ad os parvuli.

13. At panis non erat in omni terra: gravis enim fames erat valde, & elanguit terra Ægypti, & terra Chenaan propter famem.

14. Et collegit Joseph omnem pecuniam quæ inventa est in terra Chenaan pro alimento quod ipsi emebant, & intulit Joseph pecuniam in domum Pharaonis.

15. Et consumpta est pecunia è terra Ægypti, & è terra Chenaan: & venit omnis Ægyptus ad Joseph, dicendo, Da nobis panem: & utquid moriemur coram te? defecit enim pecunia.

16. Tunc dixit Joseph, Date pecudes vestras, & dabo vobis pro pecudibus vestris, si defecit pecunia.

17. Et adduxerunt pecudes suas ad Joseph, & dedit eis Joseph panem pro equis, & pro grege pecudum, & pro armento boum, & pro asinis: & sustentavit eos pane pro omnibus gregibus illorum anno ipso.

18. Finitus vero est annus ipse, & venerunt ad eum anno secundo, & dixerunt ei, Non abscondemus à domino meo, quod integra pecunia, & grex jumentorum apud dominum meum: non remansit coram domino meo præterquam corpus nostrum, & terra nostra.

19. Utquid moriemur in oculis tuis, etiam nos, etiam terra nostra? eme nos, & terram nostram pro pane, & vivemus nos & terra nostra servi Pharaonis: da semen, & vivemus, & non moriemur, & terra non desolabitur.

20. Et emit Joseph omnem terram Ægypti pro Pharaone: vendiderunt enim Ægyptii unusquisque agrum suum, quia invaluerat super eos fames: & fuit terra ipsi Pharaoni.

21. Et populum transire fecit ad urbes, ab extremitate termini Ægypti usque ad extremitatem ejus.

22. Tantummodo terram sacerdotum non emit, quia pars sacerdotibus erat à Pharaone, & comedebant partem suam quam dederat eis Pharao: idcirco non vendiderunt terram suam.

23. Tunc dixit Joseph ad populum, Ecce, emi vos hodie, & terram vestram Pharaoni: ecce vobis semen, & seretis terram.

24. Et erit, è frugibus dabitis quintam partem Pharaoni, & quatuor partes erunt vobis pro semine agri, & pro cibo vestro, & eorum qui sunt in domibus vestris, & ad comedendum pro parvulis vestris.

25. Et dixerunt, Vivificasti nos: inveniamus gratiam in oculis domini mei, & erimus servi Pharaonis.

26. Et posuit illud Joseph in statutum usque ad diem hanc super terram Æpypti Pharaoni pro quinta *parte:* terra tamen sacerdotum duntaxat non fuit Pharaoni.

27. Et habitavit Israël in terra Ægypti, in terra Gosen: & stationem habuerunt in ea, & creverunt, & multiplicati sunt valde.

28. Et vixit Jahacob in terra Ægypti septendecim annos: & fuerunt dies Jahacob, anni vitæ ejus, septem anni & quadraginta & centum anni.

29. Appropinquaverunt autem dies Israël ut moreretur, & vocavit filium suum Joseph, & dixit ei, Si quæso inveni gratiam in oculis tuis, pone quæso manum tuam sub femore meo, & facies mecum misericordiam & veritatem, Ne quæso sepelias me in Ægypto.

30. Et dormiam cum patribus meis: & tolles me ex Ægypto, & sepelies me in sepulchro eorum. Et dixit, Ego faciam secundum verbum tuum.

31. Et dixit, Jura mihi: & juravit ei. & incurvavit se Israël ad caput lecti.

1. *Et venit Joseph.*] Oblique se insinuat Joseph, ut habitationem fratribus suis à rege obtineat in terra Gosen. Hæc tamen modestia (ut diximus) vafritie caret. Nam & Pharao statim agnoscit quid ille

cupiat: & liberaliter ei concedit, præfatus terram Gosen bonitate excellere. Unde colligimus, judicio, non ignorantia dedisse quod dabat: nec ignarum fuisse voti Joseph: quanquam simpliciter petere non auderet quod esset optimum. Quod subsistere in ea regione patrem jussit cum majori fratrum parte, facilis est excusatio. Neque enim pecus secum trahere poterant; nec relicto pecore, venire ad regem salutandum, donec attributa illis esset statio, ubi fixis tabernaculis res suas componerent. Fuisset enim parum civile, nondum audito regis permissu, locum velut sibi addictum occupare. Suspensi ergo in regione illa hærent, donec cognita regis voluntate, certius constituant domum suam. Quod Joseph *quinque ex fratrum extremitate adduxit*, vulgo ita exponunt, qui minus proceræ staturæ erant fuisse adductos in conspectum regis: quia timendum erat ne robustiores in militiam traheret. Sed quoniam Hebræis קצה, utramque extremitatem sonat, principii scilicet ac finis, assumptos fuisse arbitror ex primis & ultimis, ut illorum intuitu de omnium ætate judicium rex faceret.

3. *Pastores ovium.*] Fuit hæc confessio parum honorifica filiis Jacob, ac præsertim ipsi Joseph: cujus summa & prope regia dignitas turpi macula notabatur. Erat enim apud Ægyptios (ut diximus) hoc pudendum & infame vitæ genus. Cur ergo Joseph quod in manu erat consilium non cepit, ut fratres suos vel ad agriculturam, vel ad aliam quamvis honestam & liberalem artem traduceret? non enim vitæ pastoritiæ sic erant addicti ut essent agriculturæ prorsus expertes: vel quin possent assuescere ad alias vivendi rationes. Atque ut non statim fecissent quæstum, videmus quam parata illis fuerit regis liberalitas. Nec vero difficile erat aulicis muneribus illos ornari. Qui fit ergo ut eos Joseph sciens ac volens ignominiæ subjiciat, cui adjunctum erat privatum ipsius dedecus: nisi quia non magnopere curat temporalem illum contemptum? Fuisset hoc initio plausibile, splendide vivere inter Ægyptios: sed affini fuissent exitiali nido. Nunc sordida & contemptibilis vivendi ratio interstitium est quo separantur ab Ægyptiis: imo Joseph consulto videtur dare operam ut nobilitas quam sibi acquisierat, momento excidat: ne posteros teneat in Ægypto demersos, sed potius coalescant in corpus avitæ familiæ. Quod si non venit illis hæc ratio in mentem, minime tamen dubium est quin eorum linguas gubernaverit Dominus ut occurreret noxiæ mixturæ, purumque & discretum retineret Ecclesiæ corpus. Hic quoque locus docet quanto satius sit vel extremum angulum tenere in atrio Domini, quam extra Ecclesiam occupare media palatia. Ideo ne molestum nobis sit mundi contemptu & probris redimere sacram cum filiis Dei unitatem: sicuti eam Joseph omnibus Ægypti lautitiis prætulit. Quod si quis aliter pure Deo servire non potest quam si mundo se fœtidum reddat, hic omnis facessat ambitio. Hoc erat consilium Dei, sub infamia conclusos tenere filios Jacob, donec illos in terram Chanaan restitueret: quo igitur se integros servent ad liberationem sibi promissam, se pecuarios esse non dissimulant. Cavendum ergo ne inanis honoris cupiditas nos efferat, ubi Dominus non alium salutis modum ostendit quam si in ordinem cogamur. Quare libenter simus ignobiles ad tempus, ut nos olim Angeli in societatem æternæ suæ gloriæ recipiant. Hoc etiam exemplo monentur qui educati sunt in vilibus opificiis, non esse cur illos suæ sortis pudeat. Satis enim superque illis esse debet, quod vitæ ratio quam sequuntur, legitima est ac Deo grata. Pudore etiam non vacabat altera confessio, ubi dicunt *fame coactos ad peregrinandum venisse.* sed inde emersit non pœnitendus fructus. Nam quod pauci & famelici descendunt: deinde infamia notati, ut vix quisquam eos alloqui dignetur: ex iis tenebris illustrior deinde refulsit Dei gloria, quum ingentem populum mirabiliter tertio seculo eduxit.

5. *Et dixit Pharao ad Joseph.*] Quod non fuit offensus Pharao, quum sibi locum ad peregrinandum dari peterent, Dei gratiæ tribuendum est. Nam scimus nihil reges indignius ferre quam beneficia sua respui. Domicilium perpetuum illis offert Pharao, animum vero potius ad discessum adjiciunt. Si quis hoc modestiæ adscribat, quia superbum fuisset petere jus civitatis, ut eodem cum indigenis jure viverent, habet hoc quidem nonnihil coloris, sed tamen vanum est. nam dum se postulant admitti hospites & inquilinos, in tempore sibi cavent, ne vinculo servitutis obstrictos habeat Pharao. Notum est illud Sophoclis, Ὅστις δὲ πρὸς τύραννον ἐμπορεύεται, Κείνου 'στὶ δοῦλος, κἂν ἐλεύθερος μόλῃ. Operæpretium ergo fuit filiis Jacob, ab ipso limine testari, qua lege habitare cuperent in Ægypto. Ac tanto minus excusabilis fuit crudelitas, quum adversus pactum fuerunt tam duriter oppressi, nec illis permissus exitus, quem diserte stipulati fuerant. Dicit quidem Jesaias prætextum aliquem fuisse Ægyptio regi in hac parte, quia sponte in ejus ditionem se contulerant filii Jacob: sed per comparationem loquitur, ut gravius accuset Assyrios, qui posteros Jacob in patria sua quietos armis invaserant, atque inde expulerant injusta violentia. Ergo jus hospitale scelestè violatum fuit, quum serviliter oppressi sunt Israëlitæ, & negatus in patriam reditus, de quo tacite pepigerant, quum professi fuerant se illic fore hospites: nam à rege fides & humanitas præstanda erat, semel in patrocinium suum receptis. Itaque sibi coram Deo caverunt filii Israël, ut de Ægyptiis possent merito conqueri. Sed quia secundum carnem nihil illis profuit data à rege fides, illorum exemplo fideles se ad patientiam erudiant. Hoc enim solenne est, ut quisquis aulam tyranni ingreditur, necesse habeat libertatem in limine deponere.

6. *Terra Ægypti.*] Non tantum hoc refertur ut sciamus humaniter exceptam fuisse domum Jacob, sed etiam nihil datum fuisse à Joseph nisi regis mandato. Nam quo major erat ejus potestas, eo restrictior esse debuit, ne liberalis de regis substantia tam ipsum quam populum fraudaret. Atque utinam valeret apud proceres mundi hæc moderatio, ut se in privatis negotiis non aliter gererent quam si essent plebeii: nunc vero nulla illis videtur sua potestas, nisi eam experiantur peccandi licentia. Quanquam autem Joseph regis permissu in optimis pascuis suos locat, non tamen in altera parte utitur regis beneficio, ut præfectos ordinet regii pecoris: non tantum quia hæc utilitas invidiam illis conflasset apud multos, sed quia nolebat tali illecebra implicari.

7. *Et adduxit Joseph ipsum patrem Jahacob.*] Tametsi uno contextu narrat Moses adductum fuisse Jacob ad regem, non tamen dubito quin aliquid temporis intercesserit: nempe donec locum in quo staret, adeptus, familiam tutius & magis soluto animo rel inqueret, & simul ipse paulisper refectus foret ex itineris lassitudine. Quum autem dicitur Pharaoni benedixisse, hoc verbo non vulgaris & profana salutatio notatur à Mose, sed pia sanctaque servi Dei precatio. Salutant enim filii hujus seculi reges & principes honoris causa, ad Deum vero minime assurgunt. Aliter Jacob, qui civili reverentiæ adjunxit pium illud studium, ut regis salutem commendaret Deo. Atque hanc regulam præscribit Judæis Jeremias, ut pro pace Babylonis orent, quamdiu in exilio vivendum erit: quia pax illius terræ & imperii in se contineat illorum pacem. Si hoc officium miseris captivis injungitur, quibus per vim extorta fuit libertas, & erepta patria, quanto plus regi tam humano & benefico debuit Jacob? Cæterum qualescunque sint qui dominantur, jubemur publi-

Jer. 29. vers. 7.

1 Tim. 2. vers. 1.

publicas pro ipsis preces concipere. Ergo eadem privatim à singulis subjectio requiritur.

8. *Quot sunt dies annorum.*] Hæc familiaris interrogatio confirmat, comiter & absque fastu exceptum fuisse Jacob: sed responsio longe plus habet momenti, quod tempus peregrinationis suæ definit centum & triginta annos. Nam hinc colligit Apostolus ad Hebræos cap. 11. vers. 13. 16. memorabilem illam doctrinam, quod Deus non erubuerit vocari ipsorum Pater, quia se advenas & hospites confessi sunt in terra. Unius quidem hominis duntaxat hic fit mentio: sed quia sic imbutus erat à patribus, & eandem filiis disciplinam per manus tradidit, communiter omnes insignit Apostolus eodem elogio. Ergo sicuti eos non puduit vagari toto vitæ cursu, & exteros atque inquilinos probrose vocari quocunque venissent: ita Deus incomparabili honore ipsos dignatus est, ut cæli essent hæredes. Atqui (ut prius dictum fuit) nullis unquam magis propria & hæreditaria fuit in mundo sedes quam sanctis patribus terra Chanaan. Dicitur quidem Dominus funiculum jecisse, ut singulis gentibus suos terminos attribueret: sed æterna possessio per continuos ætatum gradus nulli unquam genti promissa fuit sicuti posteris Abrahæ. Quo igitur animo nos mundum incolere oportet, in quo nulla nobis certa quies vel fixa statio promissa est? Quin potius hæc communis omnium piorum conditio sub regno Christi
1 Cor. 4. describitur à Paulo, ut ferantur instabiles: non quod
vers. 11. exiliis singuli peræque jactentur, sed quia Dominus omnes suos, ne affixi sint nidis terrenis, quasi tubæ sonitu ad peregrinandum vocat. Ergo sive in patria quis maneat, sive locum subinde mutare cogatur, in hac meditatione se probe exerceat, hospitari se ad breve tempus in terra, donec confecto cursu in cælestem patriam migret.

9. *Pauci & mali fuerunt dies annorum vitæ meæ.*] Videtur maligne conqueri Jacob quod exiguo tempore vixerit, deinde quod intra exiguum temporis spatium multas & graves ærumnas pertulerit: cur non potius ingentes ac multiplices Dei gratias recenset, quæ satis ad malorum omne genus compensationem valebant? Adde quod de vitæ brevitate indigna est ejus querimonia. Cur enim illi seculum unum, & tertia pars alterius non sufficit? verum si quis rite verba expendat, suam potius gratitudinem testatur, celebrans Dei bonitatem erga patres suos. Neque enim tam deplorat suum senium quam vigorem patribus divinitus collatum extollit. Certe novum & insolens non erat videre hominem illa ætate fractum & caducum, & jam propinquum sepulchro. Quare hæc (ut dixi) comparatio tantum ad laudem Dei spectabat, cujus major erga Abraham & Isaac extiterat benedictio. Cæterum patribus se non comparat in miseriis, quasi illi indulgentius tractati fuerint, quos scimus omnibus tentationum modis ad extremum fuisse probatos: sed negat se ad illorum annos accedere. acsi diceret, Ego quidem ad eos annos provectus sum quibus matura senectus aliis esse solet, imo justus vitæ terminus completur: atqui patribus meis vitam prorogavit Dominus, ut longe excesserint. De malis autem diebus ideo meminit, significans non tam annis se fractum esse & confectum quam laboribus & molestiis: acsi diceret, Poterant adhuc in me vigere integri sensus, nisi quod & continuis laboribus, & tristissimis curis, & gravissimis miseriis exhaustæ fuerunt vires. Videmus nunc ut nihil minus in animo habuerit sanctus vir quam expostulare cum Deo. Videtur tamen absurdum esse quod vitam suam breviorem faciat quam patrum. Unde enim divinat sibi tantulum adhuc restare, ut non pertingat usque ad illorum annos? Si quis excipiat eum ex debili & semimortuo corpore fecisse conjecturam, parum firma erit solutio. Isaac enim triginta ante mortem suam annis obtuso jam visu & tremulis membris erat. Sed nihil absurdi est quod Jacob, acsi ante oculos esset sepulchrum, morti se in singula momenta destinet. Incertum tamen, quantum temporis arcano Dei consilio sibi decretum foret. Quare de vita residua securus, perinde loquitur acsi postridie moriendum foret.

12. *Et aluit* &c. *usque ad os parvuli.*] Quidam os parvuli, exponunt, acsi aluisset Joseph patrem & totam familiam, sicuti pueris in os cibus ingeritur: ac putant emphaticam esse loquutionem, quod in fame non magis solliciti fuerint de comparando victu, quam pueri qui ne manum quidem ad cibum extendunt. Alii vertunt Pubem: sed nescio quo sensu. Alii simpliciter accipiunt pro ratione & numero parvulorum. Mihi genuinus esse videtur sensus, quod omnes à maximo usque ad minimum paverit. Non defuit ergo panis universæ domui Jacob, quia cura Joseph provisum fuit ut suppeterent alimenta usque ad parvulos. Hoc modo commendat Moses tam Dei clementiam quam pietatem Joseph. neque enim vulgare exemplum fuit quod esurientibus agricolis secure pasti fuerunt suo demenso, quibus granum tritici non erat.

13. *Elanguit terra.*] Hoc memorabile fuit Dei judicium, quod regiones fertilissimæ, quæ annonam longinquis & transmarinis gentibus suppeditant, ad tantam inopiam redactæ fuerint, ut fere tabescerent. Verbum quidem להה quo utitur Moses, duobus modis exponitur. Quidam dicunt præ fame ad insaniam compulsos fuisse: alii usque adeo cibo fuisse destitutos ut deficerent. sed utrovis modo accipere libeat, videmus aliorum nutricios, tunc prorsus famelicos fuisse. Itaque non est quod suæ abundantiæ confidant qui colunt feraces agros, sed agnoscant largum proventum non tam emergere ex terræ visceribus, quam arcana Dei benedictione è cælo stillare, vel potius defluere. Nulla est enim tanta pinguedo quæ non mox sterilescat, ubi salem Deus asperserit loco pluviæ. Interea oculos vertere convenit in istud singulare Dei beneficium, quod suos aluit in media fame, quemadmodum habetur Psalmo 37. vers. 19. Cæterum si nos inedia probare velit Deus, simul rogandus est ut nos ad tolerandam æquo & mansueto animo esuriem formet, ne similes truculentis, imo rabiosis feris, tumultuemur. Quanquam autem credibile est, efferbuisse graves motus in diuturna penuria (sicuti fertur veteri proverbio, Ventrem non habere aures) simplicior tamen mihi videtur sensus, quod fami succubuerint Ægyptii & Chananæi, atque ita velut exanimes jacuerint. Porro hoc etiam consilio Moses famis historiam prosequitur, ut inde pateat eventu fuisse probatum vaticinium Joseph: & ejus solertia & industria tam bene ac dextre occursum fuisse maximis periculis, ut merito Ægyptus salutis suæ auctorem agnoscere deberet.

14. *Et collegit.*] Primo docet Moses bene & feliciter cessisse regi Ægyptio, quod rei frumentariæ procurationem arbitrio unius Joseph permiserit. Deinde sinceram & fidam administrationem ipsius Joseph laudat. Scimus quam pauci regias pecunias attrectent, qui non se coinquinent peculatu. In tantis vero pecuniæ acervis non minor erat prædandi licentia quam difficilis continentia. Moses vero dicit, quicquid collegerat pecuniæ Joseph, attulisse in domum regis. Rara hæc & incomparabilis fuit integritas, inter tantos acervos puras servare manus. Nec vero fieri potuit ut se adeo temperanter gereret, nisi frenum illi fuisset Dei vocatio. Nam quos ambitio cohibet à furtis & rapacitate, nisi hominum oculos & judicia timerent, statim manus extenderent ad prædam. Joseph autem sine teste peccare potuit: unde sequitur purum Dei timorem viguisse in ejus animo. & tamen non deerant plausibiles & satis bene fucati prætextus ad furti excusationem. Quum ty-

ranno

ranno servias, cur non tibi liceat partem aliquam lucri in tuum commodum subducere? Quo magis apparet solida probitate fuisse munitum, quando illecebras omnes repulit, ne ex alieno per fraudem ditescere cuperet.

15. *Et consumpta est pecunia.*] Non intelligit Moses, quicquid fuit oummorum in Ægypto, redactum fuisse in fiscos regis: nam multi erant ex aulicis proceribus à fame immunes: sed simplex sensus est, omnes fere fuisse exhaustos, ut jam vulgo pecunia non sufficeret ad emendum frumentum: & tandem extrema necessitas ad secundum remedium, de quo paulo post loquetur, Ægyptios compulerit. Porro tametsi videntur desperatione accensi, procaciter insurgere contra Joseph: contextus tamen ostendit nihil minus fuisse illis propositum quam contumacia sua terrere cujus misericordiam suppliciter implorant. Quare hæc interrogatio, *Cur moriemur coram te?* non alio tendit quam ipsos esse perditos, nisi subveniat ejus clementia. Sed quæritur quomodo vitam toleraverint Chananæi. Certe dubium non est quin gravis pestilentia inediæ comes multos abstulerit, nisi subventum sit ab aliis regionibus, vel herbis ac radicibus misere victitarint. Et forte non tanta illic fuit sterilitas, quin dimidiam vel tertiam victus sui partem ex agris colligerent.

16. *Date pecudes vestras.*] Miserabile fuit illud spectaculum, & quod ferreos animos flectere deberet, videre divites agricolas, qui prius aliis quoque repositam habebant in suis horreis annonam, nunc victum mendicare. Itaque crudelis videri posset Joseph, quod inopibus & exhaustis panem gratis non erogat, sed eos etiam spoliat omni pecore, ovibus & asinis: sed quia alienum negotium tractat Joseph, ejus rigorem crudelitatis damnare non audeo. Si per septem annos fertiles vi extortum esset frumentum ab invitis, nunc tyrannice pecudes & armenta illis eriperet: sed quia liberum illis fuit in privatis horreis recondere quod regi vendebant, nunc justas socordiæ suæ pœnas luunt. Nec aliud cernebat Joseph quam divinitus eos nudari, ut unus rex ditesceret omnium spoliis. Adde quod quum illi fas esset venale frumentum exponere, mutare cum pecoribus licuit. regis certe erat frumentum: cur ergo pretium ab emptoribus non exigeret? Atqui pauperes erant, ideoque ipsorum inopiæ succurri æquum fuit. Si valeat hæc regula, illicita erit major pars emptionum: nemo enim quod possidet, libenter vendit. Quare si justa fuit pecoris æstimatio, nondum video quid in facto Joseph reprehensione dignum sit: præsertim quum rem propriam non ageret, sed creatus esset rei frumentariæ præfectus, ea lege ut regi, non sibi, lucrum acquireret. Siquis excipiat, debuisse saltem hortari regem ut uberrimo pecuniæ quæstu contentus foret: respondeo, ex multis pauca obiter narrari à Mose. Cuivis autem conjicere promptum est, tanti momenti negotium non fuisse transactum à Joseph inconsulto rege & inscio. Quid autem si consiliariis hæc visa sit æqua moderatio, ut pro suis pecoribus alimenta in totum annum sumerent agricolæ? Denique quum stemus & cadamus unius Dei arbitrio, quod Lex ejus in medio relinquit, damnare nostrum non est.

18. *Et venerunt ad eum anno secundo.*] Annum secundum Moses non à fame supputat, sed ex quo defecerat pecunia. Quia vero finem sterilitati instare ex oraculo sciebant, non in victum modo frumentum sibi dari postulant, sed in sationem quoque. unde apparet, nimis seros eos sapere, ac neglexisse utilem Dei admonitionem, quo tempore sibi in futurum prospicere debuerant. Porro non commemorant sibi deesse pecuniam & pecora, ut expostulent cum Joseph, quasi inique ab eo nudati fuerint: sed ut admoneant, hoc unum restare ut agris suis rediment victum & semen, seque non aliter fore salvos nisi ad hanc pactionem descendat Joseph. Impudentiæ enim fuisset nihil pretii vel compensationis offerre. Præfantur autem nihil sibi esse ad manum, ideoque actum esse de sua vita, nisi agros emere velit Joseph. atque ut misericordiam eliciant, iterum rogant cur sineret ipsos mori, adeoque agros ipsos. Hæc enim est mors terræ, quum deseritur ejus cultura, ut in vastitatem redacta, nihil amplius proferat.

20. *Et emit Joseph omnem terram.*] Hic vero crudelis & inexplebilis avaritiæ cumulum esse quispiam putaret, quod miseris agricolis Joseph agros etiam eripit, ex quorum proventu regnum aluerant. Sed jam prius ostendi, nisi damnare libeat quodvis emptionum genus, non esse cur factum Joseph culpetur. Siquis dicat abusum esse ipsorum inopia, hoc unum ad excusationem sufficit, quod nullæ ejus insidiæ, nulla circumventio, nulla vis, nullæ minæ ad hanc necessitatem compulerint Ægyptios. curavit bona fide, parique industria regis negotium: imperio functus est sine violentis edictis. Urgente fame licuit venale exponere triticum tam divitibus quam pauperibus: pecora deinde non minus emere licuit. nunc ad extremum cur fas non esset justo pretio agros regi acquirere? Huc accedit quod nihil extorquet, sed ex eorum postulato cum ipsis transigit. Fateor quidem non promiscue sumendum esse quicquid offertur: nam si durior premit necessitas, qui eam quovis modo cupit effugere, ad iniquas pactiones descendet. Ergo quum quis ad se fraudandum nos invitat, non ideo protinus sumus excusabiles: sed ego Joseph non hoc tantum colore defendo, quod ultro illi suos agros detulerint Ægyptii, qui vitam quavis mercede redimere parati fuissent: hoc dico, simul debere expendi, servatam ab eo fuisse æquitatem, quamvis nihil illis residuum fecerit. Durior fuisset conditio si fuissent addicti in perpetuam servitutem: nunc libera corpora illis concedit, ac tantum de agris paciscitur, quos forte major pars populi à pauperibus emerat. Si vestibus nudaret quos frumento pascit, hoc esset oblique & lente eos jugulare. Quid enim interest, famene an frigore hominem mori cogam? Joseph autem Ægyptiis ita succurrit ut in posterum liberi sint, & suo labore mediocrem victum comparent. Quamvis enim sedes permutent, omnes tamen creantur regis villici: neque agros tantum, sed instrumenta quæ emerat, illis remittit Joseph. Unde apparet, quam potuit clementiam ipsum adhibuisse ad eos levandos. Interim caveant qui nimis ad rem sunt attenti, ne falso prætexant exemplum Joseph: quia certum est, vitiosos esse coram Deo contractus omnes qui ad charitatis regulam non formantur: & æquitate illa, quæ intus nobis arcano naturæ sensu dictatur, sic agendum esse cum aliis ut nobiscum agi volumus.

21. *Et populum transire fecit ad urbes.*] Acerba quidem fuit hæc transportatio: verum si reputamus quanto satius fuerit alio migrare, ut liberi coloni essent, quam glebæ affixos ad serviles operas mancipari: nemo non fatebitur tolerabile, imo humanum fuisse hoc imperium. Si coluisset quisque agrum suum ex more, gravis visa esset tributi exactio. Mediam ergo rationem excogitat Joseph, quæ novum & insolitum onus mitiget, novos agros, imposito tributo, assignans. Exponi etiam aliter posset hic locus, quod Joseph omnes agricolas transire in civitates fecerit, ut illic acciperent annonam, & publicas tabulas conficerent. Si placeat hic sensus, quod olim distincta fuit Ægyptus in provincias, quæ postea vocatæ sunt [illegible], probabile erit hinc ductam fuisse originem. Et certe tam regi privatim quam communiter toti populo damnosa hæc traductio fuisset, quod peritiam & usum in novas sedes afferre non poterant. Quia tamen res non est magni momenti, & ambigua est verbi significatio, in medio relinquo.

22. *Tan-*

22. *Tantummodo terram sacerdotum.*] Excepti à communi lege fuerunt sacerdotes, quod rex illis demensum præberet. Dubium quidem est fueritne præsentis necessitatis hoc subsidium, an solitus fuerit eos suo sumptu alere. sed quum de eorum agris meminit Moses, in illam conjecturam potius inclino, quod quum prius essent locupletes, quia sterilitas illis quoque suum reditum abstulerat, privilegio eos rex ornaverit: hinc factum est ut immunes eorum agri manerent. Quanquam de statu illius terræ multa sine judicio fabulantur veteres historici. Quod tameo dicunt agricolas exigua mercede contentos, regi & sacerdotibus serere & metere, nescio an ex hac lege Joseph profectum sit: sed illis omissis, magis ad rem pertinet notare quod Moses diserte testatum esse voluit, nempe profano regi singulare fuisse studium divini cultus, dum sacerdotes gratis aluit, ut eorum agris & facultatibus parceret. Nempe hoc oobis speculum ponitur ante oculos, in quo cernamus infixum esse hominibus pietatis sensum, quem prorsus delere nequeunt. Quod tales aluit sacrificos Pharao, qui suis imposturis dementabant populum, non minus pravæ quam stultæ superstitionis fuit: hoc tamen per se consilium laude dignum fuit, quod Dei cultum jacere passus non est: quod brevi futurum erat si fame deficerent sacerdotes. Unde colligimus quam sedulo cavendum sit, ne præpostero zelo quicquam tentemus: quia nihil proclivius est io tanta naturæ humanæ corruptela quam ut religio in frivolas nugas degeneret. Cæterum quia ex recto principio manavit inconsiderata hæc devotio (ut loquuntur) quid nostris principibus agendum est qui Christiani censeri volunt? Quum adeo sollicitus fuerit Pharao de suis sacrificis, ut in suum & totius regni exitium aleret, ne erga fictitios deos esset impius: quantum sacrilegium est, ab his negligi legitimos probosque sacrorum ministros, quorum operam Deo probari, sibique salvificam esse norunt? Sed quæritur an fas fuerit sancto Joseph suscipere hanc provinciam: sic enim fovendis impiis superstitionibus operam suam locabat. Ego vero sicut facile concedo in tam ampla, & ardua, & multiplici functione proclivem in varia delicta fuisse lapsum, ita factum hoc præcise damnare non audeo. Neque tamen inficior quin deliquerit vel hoc ipso, quia non satis cordate superstitionibus restiterit. Sed quoniam nulla illi lege injunctum erat ut fame conficeret sacerdotes, regii autem frumenti non prorsus ad suum arbitrium dispensator foret: si rex gratis cibaria dari sacerdotibus volebat, nihilo magis liberum fuit illis quam aulicis proceribus negare. Itaque tales alumnos non libenter suscepit: sed quum rex invito obtruderet, repellere non potuit, etsi indignos sciebat qui vel fimo boum vescerentur.

23. *Et dixit Joseph ad populum.*] Hic à Mose describitur singularis humanitas Joseph, quæ sicuti tunc compescuit omnes querimonias, ita hodie calumnias merito discutit ac refellit: homines nudos & quasi profugos in suas possessiones æquissima lege restituit, ut quintam partem annui reditus regi solvant. Hoc olim jure passim reges fuisse usos notum est, ut decimas exigerent: belli vero tempore vectigal istud duplicabant. Quid ergo iojuriæ dicemus Ægyptiis factum, quod Joseph agros regi suo emptos quinta reditus parte oneravit, præsertim quum longe uberior sit illa regio, ut minore quam alibì molestia fructus colonis ad se alendos provenerit? Si quis excipiat, magis ingenuum fuisse, quintam istam partem regi acquirere: solutio in promptu est, non modo utile fuisse ad exemplum, sed etiam ad quietem populi, obstrui os morosis. Nec certe alio spectavit obliqua ratio, qua vectigal quintæ partis insinuavit Joseph, nisi ut terras suas alacrius arareot Ægyptii, quum persuasi forent clementer secum agi tali pactione. Atque hoc modo expressa confessio illis fuit quæ à Mose refertur. primo enim agnoscunt se vitam ei debere: secundo non recusant esse servi regis. Unde colligimus sanctum virum ita se medium gessisse, ut magnopere regem augeret, neque tamen populum opprimeret tyrannide. Atque utinam ad hanc moderationem se componerent omnes præfecti, ut duntaxat sine populi injuria curandis regum commodis studerent. Celebratur vox Tiberii Cæsaris minime tyrannica, quem tamen & valde sanguinarium & inexplebilem tyrannum fuisse constat, Pastoris esse tondere pecus, non deglubere. Hodie vero reges se libere dominari non credunt, nisi subditos prorsus devorent, nedum excorient. Nullos vero fere imperiis ornant, nisi qui jurati prodeunt ad lanienam exercendam. Quo plus laudis meretur clementia Joseph, qui sic Ægypti statum temperavit, ut cum immenso regis quæstu conjuncta esset tolerabilis populi conditio.

27. *Et habitavit Jahacob.*] Non intelligit Moses, Jacob & ejus filios proprietarios fuisse ejus agri quem illis habitandum concessit Pharao, sicut reliquæ partes Ægypti incolis in perpetuam ἐμφύτευσιν datæ sunt: sed commode illic ad tempus egisse, & sic precarios fuisse possessores, ut simul tranquilli essent: hinc factum est ut tantopere crescerent exiguo temporis spatio. Itaque ad sequentis temporis historiam pertinet quod narratur à Mose: imo nunc redit ad proprium historiæ suæ contextum, in qua illi propositum fuit docere quomodo Ecclesiam suam Deus protexerit à multis mortibus: neque id modo, sed mirabiliter extulerit arcana sua virtute.

28. *Et vixit Jahacob.*] Non vulgaris fuit tentatio sancto seni per tot annos à terra Chanaan exulare. Esto, præsenti fame compulsus illuc se contulit: cur tamen quinquennio transacto reverti non licet? Neque enim stupidus illic torpebat, sed ideo quiescebat, quod liber non pateret egressus. Quare etiam hac in parte non leviter ejus patientiam Deus exercuit. Quamlibet enim suaves essent Ægypti deliciæ, privari tamen ejus terræ aspectu quæ expressa erat cælestis patriæ imago, plusquam miserum fuit. Apud filios quidem seculi præponderant terrena commoda: sed ea fuit sancti viri pietas, ut spiritualis boni jacturam nulla apud eum carnis utilitas pensaret. Sed altius vulneratur, ubi videt sibi mortem instare: quia non modo privatur ipse hæreditate sibi promissa, sed filios dubiæ fidei, vel saltem infirmæ, in Ægypto quasi in sepulchro demersos relioquit. Porro ejus exemplum nobis proponitur, ne languescant nobis animi, vel mollescaot longæ militiæ tædio: imo quo magis eos in terram deprimere conatur Satan, eo majore vehementia intendant ac nitantur in cælum.

29. *Et vocavit filium suum Joseph.*] Hinc non modo colligitur anxietas Jacob, sed invicta magnanimitas. Quod nullæ opes vel lautitiæ Ægypti eum deliniunt quin suspiret ad terram Chanaan, in qua semper asperam & laboriosam vitam traxerat, magnæ virtutis est. Sed hæc fidei constantia longe excelluit, dum cadaver suum in terram Chanaan referri jubens, filios ad spem liberationis hortatus est. Ita factum est ut mortuus, quasi tubæ clangore vivos & superstites animaverit. Quorsum enim tendebat tanta sepulchri cura, nisi ut apud posteros rata esset Dei promissio? Quamvis ergo fluctuata sit ejus fides, adeo tamen naufragium passa non est, ut alios in portum deduxerit. Porro jusjurandum exigit à filio Joseph, non tam diffidentiæ causa, quam ut admoneat rem agi maxime seriam. Noluit certe levi jurejurando profanare Dei nomen: sed quo sanctior erat, magisque solennis promissio, debuit omnibus ejus filiis in mentem venire, magni fuisse momenti referri ejus cadaver in patrum sepulchrum. Probabile etiam est, prudenter cogitasse de levanda filii invidia. Nam Ægyptiis minime gratum fore sciebat sepul-

pulchri delectum, qui contumeliosus erat toti regno: scilicet hic alienigena quasi in tam splendida & nobili terra idoneum locum non reperiat suo cadaveri, sepeliri vult in terra Chanaan. Itaque quo liberius hoc à rege petere audeat Joseph, & facilius impetret, sacramento ipsum obstringit. Et certe hoc prætextu postea utetur Joseph, ut offensionem declinet. Eadem etiam fuit ei ratio cur sibi dari posceret à Joseph quod omnibus filiis commune erat officium. Nam reliquis hoc vix fuisset permissum: aggredi autem nisi data venia tale facinus ausi non essent. Nulla autem penes extraneos & sordidos homines gratia erat vel auctoritas. Adde quod præ aliis expergefieri necesse habuit Joseph: ne blanditiis Ægypti captus, paulatim à suo genere descisceret. Sciendum tamen est, consulto interpositam fuisse sacramenti reverentiam à Jacob, ut doceret se non frustra nec temere sepulchrum appetere in ea terra, ubi parum benigne acceptus, ubi multas ærumnas perpessus fuerat, & ex qua tandem fame expulsus profugerat. Quod jubet manum femori supponere, quid sibi voluerit hoc symbolum, diximus capite 24. vers. 2.

30. *Et dormiam cum patribus.*] Patet ex hoc loco, dormiendi verbum quoties ponitur pro mori, non ad animam referri, sed ad corpus. Quid autem ejus interfuit recondi cum patribus in spelunca duplici, nisi ut testata fieret eorum societas post mortem? Quo autem vinculo simul fuerunt conjuncti, nisi quod effectus fidei ipsorum ne morte quidem extingui potuit? quasi ex eodem sepulchro sonaret vox ista, Nunc quoque nobis est communis hæreditas.

31. *Et incurvavit se Israël ad caput lecti.*] Hac voce iterum confirmat Moses, Jacob pro singulari bono duxisse, sibi promissum fuisse à Joseph quod petierat de sepultura. Nam ad gratias Deo agendas, quo potest conatu debile corpus incitat, tanquam potitus re maxime optabili. Dicitur enim adorasse ad caput lectuli: quia quum plane assurgere non posset è lecto, in quo jacebat, se tamen in formam precantis prono vultu componit. Idem habetur de Davide, primi Regum 2. vers. 13. quum supremi voti compos factus, Dei gratiam celebrat. Græci verterunt, Ad summitatem virgæ: quos Apostolus sequutus est ad Hebræos, capite 11. vers. 21. Etsi autem similitudine vocis fuisse deceptos apparet, quia apud Hebræos מטה lectum, מטה baculum significat: Apostolus tamen sibi permisit locum citare qualis tunc erat in communi usu, ne rudes de nihilo offenderet. Porro qui exponunt Jacob adorasse sceptrum filii, nimis insulsi sunt. Aliorum expositio saltem tolerabilis est, quod baculo innixus, caput incurvaverit. Sed quum nulla sit in verbis Mosis ambiguitas, sufficiat memoria tenere quod dixi, gaudii sui magnitudinem hac ceremonia palam fecisse.

CAPUT XLVIII.

ET fuit, post hæc dictum fuit ipsi Joseph, Ecce, pater tuus ægrotat: tunc accepit duos filios suos secum, Menasseh & Ephraim.

2. Et nunciavit ipsi Jahacob, & dixit, Ecce filius tuus Joseph venit ad te. Et roboravit se Israël, & sedit super lectum.

3. Et dixit Jahacob ipsi Joseph, Deus omnipotens apparuit mihi in Luz in terra Chenaan, & benedixit mihi.

4. Et dixit ad me, Ecce, ego crescere facio te, & multiplicabo te, & ponam te in cœtum populorum, & dabo terram hanc semini tuo post te in hæreditatem perpetuam.

5. Et nunc duo filii tui, qui nati sunt tibi in terra Ægypti antequam venirem ad te in Ægyptum, mei sunt, Ephraim & Menasseh, sicut Reuben & Simhon erunt mei.

6. Verum liberi tui quos generabis post eos, tui erunt: secundum nomen fratrum suorum vocabuntur in hæreditate sua.

7. Porro me veniente è Padan, mortua est mihi Rachel in terra Chenaan in via, quum adhuc esset milliare terræ ad veniendum in Ephrath: & sepelivi eam in via Ephrath, ipsa est Bethlehem.

8. Et vidit Israël filios Joseph, & dixit, Cujus sunt isti?

9. Et dixit Joseph patri suo, Filii mei sunt quos dedit mihi Deus hic. Et dixit, Due eos quæso ad me, & benedicam eis.

10. (Oculi enim Israël graves erant propter senectutem, nec poterat videre) & accedere fecit eos ad illum, & osculatus est eos, & amplexatus est eos.

11. Et dixit Israël ad Joseph, Videre faciem tuam non putabam, & ecce videre fecit me Deus etiam semen tuum.

12. Eduxit itaque Joseph eos à genibus suis, & incurvavit se in faciem suam super terram.

13. Et tulit Joseph ambos ipsos, Ephraim ad dexteram suam, à sinistra Israël, & Menasseh ad sinistram suam, à dextera Israël: accedere, inquam, fecit ad eum.

14. Et extendit Israël dexteram suam, & posuit super caput Ephraim qui erat minor: & sinistram suam super caput Menasseh: consulto dirigens manus suas, quum Menasseh esset primogenitus.

15. Et benedixit ipsi Joseph, & dixit, Deus in cujus conspectu ambulaverunt patres mei Abraham & Ishac, Deus qui pascit me ab ætate mea usque ad diem hanc,

16. Angelus qui redemit me ab omni malo, benedicat pueris: & vocetur in eis nomen meum, & nomen patrum meorum Abraham & Ishac, & instar piscium sint in multitudinem in medio terræ.

17. Vidit autem Joseph quod poneret pater suus manum dexteram suam super caput Ephraim, & displicuit in oculis ejus, & sustentavit manum patris sui ut removeret eam à capite Ephraim, super caput Menasseh.

18. Et dixit Joseph patri suo, Non sic, pater mi: quia iste est primogenitus, pone dexteram tuam super caput ejus.

19. Verum

19. Verum renuit pater ejus, & dixit, Novi fili mi, novi, etiam ipse erit in populum, & etiam ipse crescet: & tamen frater ejus minor crescet magis quam ipse, & semen ejus erit plenitudo Gentium.

20. Et benedixit eis in die ipsa, dicendo, In te benedicet Israël, dicendo, Ponat te Deus sicut Ephraim & Menasseh. & posuit Ephraim ante Menasseh.

21. Et dixit Israël ad Joseph, Ecce, ego morior: & erit Deus vobiscum, & redire faciet vos ad terram patruin vestrorum.

22. Ego autem dedi tibi partem unam super fratres tuos, quam cepi è manu Emoræi gladio meo & arcu meo.

1. *Post hac dixit.*] Transit Moses ad ultimum actum vitæ Jacob, quem videbimus io primis fuisse memorabilem. Nam quum sciret non vulgarem sibi à Domino impositam esse personam ut patrum Ecclesiæ pater esset, Propheticum munus, quod simul injunctum erat, de futuro Ecclesiæ statu, sub mortem implevit. Privati homines testamentis res domesticas constituunt: sed hujus sancti viri longe diversa fuit ratio, cum quo Deus fœdus suum hac lege pepigerat ut gratiæ successio ad posteros deflueret. Sed antequam ad banc rem tractandam penitus ingrediar, notanda sunt bæc duo quæ breviter attingit Moses: quod Joseph admonitus de murbo patris, statim iter arripuerit: deinde quod Jacob audito ejus adventu, infirmum ac tremulum corpus attollere conatus sit bonoris causa. Certe ideo tam cupidus visendi patris fuit Joseph, & promptus ad reliqua pietatis officia, quod pluris duceret esse filium Jacob quam centum regnis præesse. Nam quod filios suos adducit, perinde est acsi ab ea terra in qua nati erant, eos emanciparet, ac restitueret suæ origini. Neque enim censeri poterant in genere Abrahæ quin se fœtidos redderent Ægyptiis. Atqui Josepb quibuslibet opibus & gloriis dedecus istud præfert, modo in sacrum Ecclesiæ corpus coalescant: pater tamen ei assurgens, beneficium manu ejus acceptum quo decet honore prosequitur. Atque interim paret vaticinio, quod filios prius in rabiem accenderat: ne illis grave sit ac molestum, si Ephraim & Manasse duarum tribuum capita constituat.

3. *Et dixit Jabacob ad Joseph.*] Consilium sancti viri fuit retrahere filium suum ab opulentia & honoribus Ægypti, eumque deintegro aggregare ad sanctum genus, à quo paulisper divisus fuerat. Porro nec generis sui excellentiam, nec præsentes divitias, nec potentiam magnifice jactat demulcendi ejus causa, sed unicum Dei fœdus proponit: sicuti æquum est, ut gratia adoptionis, simulac nobis offertur, sensus omnes nostros occupans, quicquid in mundo splendidum est ac pretiosum absorbeat. Insignis certe est hic locus. Summus est dignitatis splendor in Joseph: futurum videt ut ex nominis sui memoria ad posteros transeat præclara nobilitas: amplum illis patrimonium relinquere potest: nec difficile est provehere in regis gratiam, ut inter regni proceres locum obtineant. Talibus illecebris quam facile sit oon modo inescari, sed prorsus fascinari, nimis multa exempla ostendunt. Imo major pars experientia sua cognoscit, simulac minima spes à mundo affulget, à Domino nos abripi, & alienari à studio cælestis vitæ. Si pauculæ guttæ ita inebriant carnem nostram, quam periculosum est ex pleno dolio bibere? Atqui omnibus Ægypti divitiis & honoribus Jacob visionem opponit, to qua ipsum Deus cum suo genere in populum adoptaverat. Quoties ergo nos mundi blanditiis irretire tentabit Satan, ut è cælo abducat, revocemus in memoriam quorsum vocati simus, ut præ incomparabili vitæ æternæ thesauro, quicquid alioqui carni optabile est, sordeat. Nam si tantum honoris olim visioni obscuræ babuit sanctus Joseph, ut solo ejus objectu Ægypti oblitus, ad contemptum Ecclesiæ gregem cupide transierit: quam pudenda est hodie nostra amentia, quam fœdus stupor, quam detestabilis ingratitudo, si non peræque saltem afficimur, ubi nos cælestis Pater aperta regni sui janua plusquam suaviter ad se iovitat? Simul tamen notandum est, à sancto Jacob non obtrudi vanas imaginationes quibus filium lactet: sed certam Dei promissionem, in quam tuto recumbat, proferre. Unde docemur, non alibi quam in solo Dei verbo rite fundari fidem: sicuti bæc illi fultura satis firma est, ne ullis machinis concussa unquam labascat. Quare discamus, quoties suis avocamentis huc illuc diducere nos tentat Satan, mentes nostras ad verbum Dei colligere, & tam solide inniti bonis absconditis, ut quæ caro videt ounc & palpat, alto spiritu spernamus. Sibi Deum appatuisse dicit in terra Chanaan, ut Josepb ad eam aspirans, cordis affectu exulet à regno Ægypti. *Et benedixit mihi.* Hoc loco benedicendi verbum non sonat præsentem effectum vel exhibitionem felicis vitæ, sicuti plerumque dicitur suis beoedicere Dominus, dum favorem quo ipsos prosequitur, reipsa declarat, ut palam fiat ipsos esse beatos, quia in ejus præsidium recepti sunt. Sed Jacob se benedictum sentit, quia promissam sibi gratiam amplexus, de effectu non dubitat. Itaque exegetice accipio quod continuo post sequitur, *Faciam te crescere*, &c. Promisit autem Dominus se facturum ut cœtus populorum ex ipso descenderet: quia tredecim tribus, ex quibus unum gentis corpus constabat, quasi totidem erant populi. sed quia nonnisi præludium boc erat ejus amplitudinis quæ postea sequuta est, quum Deus sparso per totum orbem semine, Ecclesiam sibi ex cunctis gentibus collegit: sic benedictiooem in veteri figura præstitam agnoscimus, ut tamen ultra progredi conveniat. Quum ergo excrevit populus in tantam multitudinem, & ex duodecim Patriarchis fluxerunt tredecim populosæ tribus, jam tunc incepit crescere in cœtum populorum. Sed ex quo spiritualis Israël per omnes mundi plagas diffusus est, & variæ gentes in unam Ecclesiam aggregatæ suot, in solidum compleri cœpit multiplicatio. Quare nihil mirum si sanctus Jacob hoc tam præclarum divini favoris specimen tanti æstimet, nisi quod procul absconditum erat à carnis sensu: sed quia Dominus eum jam diu suspensum tenuerat, dixissent profani homines senile hoc esse delirium. Et paucos similes Joseph invenire hodie liceret, qui posthabita bonorum quæ ad manum suot dulcedine, animos ad nudum oraculum prorsus adjicerent. At vero sicuti Jacob fiducia invisibilis gratiæ fretus, omne tentationum genus transcenderat: ita nunc ejus filius, & verus fidei bæres, reverenter sentit de oraculis Domini: promissionem quam è cælo fluxisse persuasus est, licet instar somnii foret, potiorem habens omnibus Ægypti divitiis quibus fruitur. *In bæreditatem perpetuam.* Quid valeat bæc loquutio, alibi diximus: nempe quod futuri essent Israëlitæ perpetui terræ hæredes usque ad Christi adventum, quo renovatus fuit mundus. Vox Hebraica עלם, à quibusdam pro diuturno solum tempore, ab aliis pro æternitate accipitur: sed quia gratiam olim Patribus adumbratam Cbristus usque ad finem mundi continuat, possessio seculi, meo judicio, tantundem valet atque æterna. Nam veteri populo usque ad renovationem per Christum inductam, promissa fuit illa terræ portio: nunc ex quo totum orbem Dominus populo suo dicavit, plenior nobis constat hæreditatis fruitio.

V

5. *Nunc*

5. *Nunc duo filii tui.*] Jacob singulari privilegio filium suum ornat, ut unus faciat duo capita: hoc est, ut duo ejus filii, acsi hæredes essent in primo gradu, æquo jure cum patruis succedant. Sed quid hoc est quod senex decrepitus tanquam regale patrimonium nepotibus suis assignat sextam ejus terræ partem in qua erravit inquilinus, & ex qua nunc iterum profugus est? quis non fabulari ipsum dixisset? Vulgare proverbium est, neminem dare quod non habet. Quid ergo profuit ipsi Joseph imaginario titulo constitui ejus terræ dominum in qua vix donatori permissum fuit aquam magno suo labore effossam bibere, & ex qua tandem eum fames expulit? Sed hinc apparet quam stabili fide inniti fuerint sancti Patres verbo Domini, quibus satius fuit ex ore ejus pendere quam fixam habere sedem in terra. Jacob in Ægypto exul moritur: & interea Ægypti præfectum ex sua dignitate in exilium evocat, ut bene illi sit ac feliciter. Joseph, quia patrem agnoscit Dei Prophetam, qui nihil ex capite suo fabricat, non minoris æstimat oblatum sibi quod nusquam apparet dominium, quam si jam in manu esset. Porro quod Jacob alios filios Joseph, si qui sint, censeri in familiis duorum fratrum jubet, perinde est acsi illos in adoptionem daret duobus quos ipse sibi adoptat.

7. *Et me veniente de Padan.*] Ideo mortem & sepulturam uxoris suæ Rachel commemorat, ut maternum nomen stimulus sit ad pungendum animum Joseph. Nam quum oriundi essent ex Syria omnes filii Jacob, non parum ad rem interfuit probe illis cognitam esse quam prius habuimus historiam, nempe quod pater Dei jussu & auspiciis in terram Chanaan reversus, secum uxores duxisset. Nam si fœminis grave non fuit, relicta patria in longinquam terram migrare, illarum exemplum non leve incitamentum filiis esse debuit, ut Ægypto valere jussa, eodem Deo jubente ad possidendam terram Chanaan strenue se accingerent.

8. *Et vidit Israel Joseph.*] Non dubito quin de pueris sciscitatus fuerit, priusquam eos nuncuparet hæredes. Sed in contextu Mosis est ὕστερον πρότερον. Et in responsione Joseph notandum est quod alibi attigimus, fructum ventris non fortuito nasci, sed numerari inter eximia Dei dona. Et hæc quidem confessio passim volitat in omnium linguis: sed pauci sunt qui ex animo semen à se genitum Deo acceptum referant. Unde fit ut major pars sobolis subinde magis magisque degeneret: quia digna est mundi ingratitudo quæ fructum benedictionum Dei non sentiat. Nunc breviter tenendum est Mosis consilium, nempe solenne interpositum fuisse symbolum, quo rata esset adoptio. Manus nepotibus suis imponit Jacob. quorsum? nempe ut confirmet locum se illis dare inter filios: atque ita unus Joseph duo capita efficiat. Non enim votum hoc fuit privati hominis, quemadmodum posteris suis fausta precari solent avi & patres: sed divina suberat auctoritas, sicuti eventu comprobatum postea fuit. Ideoque prope sibi adduci jubet, ut novum illis honorem conferat, tanquam dispensator à Domino creatus: & Joseph vicissim ab adoratione exordium facit, gratias agens Deo.

12. *Et duxit Joseph eos.*] Latius explicat Moses quod uno verbo perstrinxerat. Joseph autem filios è gremio suo eductos ad patris genua admovit, non modo honoris causa, sed ut Dei Prophetæ benedicendos offerret: quia certo persuasus erat, non vulgari hominum more sanctum Jacob appetere nepotum complexum: sed quatenus erat Dei interpres, depositam apud se gratiam ipsis velle conferre. Quanquam autem in dividenda terra Chanaan æquales illis portiones cum filiis attribuit, altius tamen spectavit manuum impositio; nempe ut duo essent ex Ecclesiæ Patriarchis, & honorificum primatum tenerent in spirituali Dei regno.

14. *Et extendit Israel dexteram suam.*] Quum hebetes senio essent oculi, ut aspectu non discerneret uter natu major esset, consulto tamen manus suas transversas posuit. Ideo dicit Moses quod *intelligere fecerit manus suas*, quia non temere eas projecit, nec palpandi causa huc vel illuc transtulit: sed delectu adhibito, sciens ac volens, manum dexteram direxit ad Ephraim qui minor erat natu: sinistram autem primogenito imposuit. Unde colligimus Spiritum Dei hujus actionis fuisse præsidem, qui arcana sua luce sancti viri mentem irradians, acutius eum videre fecit quam qui valde erant perspicaces. De symbolo plura dicere supersedeo, quia ex aliis locis petere licebit.

15. *Deus in cujus conspectu.*] Etsi Jacob commissam sibi gratiæ Dei dispensationem esse noverat, ut cum effectu benediceret nepotes: nihil tamen sibi arrogat, sed supplex ad preces descendit, ne vel minimum quid ex Dei gloria delibet. Nam sicuti ipse legitimus erat benedictionis minister, ita Deum unum agnosci auctorem oportuit. Atque hinc communis sumenda est regula omnibus Ecclesiæ ministris ac pastoribus. Quamvis enim non solum vocentur cælestis gratiæ testes, sed illis donorum spiritualium injuncta sit dispensatio; ubi tamen ad Dei comparationem ventum est, nihil sunt: quia unus ille omnia in se continet. quare discant se ultro in ordinem cogere, ne Dei nomen obscurent. Et certe Dominus minime ea lege sibi ministros constituit ut sibi quicquam abroget: itaque non sine sacrilegio appetit mortalis homo seorsum aliquid à Deo videri. In verbis hoc primo notandum est, quod Deum invocat in cujus conspectu ambulaverunt patres Abraham & Isaac. nam quia à fœdere cum ipsis percusso benedictio pendebat, fidem eorum intervenire necesse fuit. Deus illos sibi & posteros elegerat in populum: sed ideo efficax fuit illa promissio, quia fide apprehensa vivam radicem egit. Atque ita factum est, ut jus successionis ad ipsum Jacob transmiserint. Videmus nunc ut patrum fidem non frustra nec intempestive in medium proponat, sine qua non fuisset legitimus gratiæ successor ex Dei fœdere: non quod Abraham & Isaac sibi & posteris acquisierint tantum honorem, vel à seipsis excelluerint: sed quia Dominus fide consignat ac sancit quæ nobis promittit beneficia, ne effluant. *Deus qui pascit me.* Jam ad proprium sensum descendit Jacob, quod scilicet usque à pueritia divinum erga se favorem variis modis assidue sit expertus. Nuper benedictionem suam fundavit in Dei notitia ex verbo ejus concepta, & patrum fide: nunc alteram confirmationem adjungit ab ipsa experientia: acsi diceret, non inani verborum sonitu se benedictionem effundere, sed cujus fructum tota vita perceperat. Quamvis autem promiscue solem suum super bonos & malos oriri faciat Deus, & incredulos non minus pascat quam fideles: quia tamen his solis peculiarem paterni amoris sui sensum in usu donorum suorum præbet, merito Jacob ad fidei suæ confirmationem hac ratione utitur, quod semper Dei auxilio protectus fuerit. Pascuntur Dei liberalitate, imo saginantur increduli: sed non secus se ingurgitant ac porci, quibus tametsi ex arboribus decidunt glandes, rostrum tamen habent terræ affixum. Atqui hoc in Dei beneficiis præcipuum est, ut nobis pignora sint, vel tesseræ paterni ejus erga nos amoris. Jacob ergo ex pietatis sensu, quo præditi sunt filii Dei, rite ad gratiæ promissæ probationem accommodat quæcunque in eum Deus contulerat bona: acsi diceret, se luculento exemplo esse quam vere & bona fide pepigisset Dominus se Abrahæ filiis fore in patrem. Nos quoque hinc discamus probe expendere & meditari quæcunque ex Dei manu percipimus beneficia, ut totidem adminicula sint ad confirmandam fidem nostram. Hæc optima est ratio quærendi Dei, ubi à verbo incipimus: deinde accedit

dit experimentalis (ut ita loquar) cognitio. Quum autem hic non vulgaris sancti viri gratitudo refulgeat, ejus tamen laudem auget hæc circumstantia; quod inter multiplices ærumnarum, quibus prope oppressus fuerat, complexus, assiduam Dei bonitatem celebrat. Quanquam enim rara & mirifica Dei virtute præter usitatum morem ereptus fuerat ex pluribus periculis, fuit tamen excelsi fortisque animi superare tot ac tam ardua obstacula, ut ad Dei bonitatem fidei alis volaret: nec malorum congerie obrui, quin eandem bonitatem cerneret in densis tenebris.

16. *Angelus qui redemit me.*] Sic Angelum adjungit Deo, ut eum parem faciat. Certe divinum illi cultum tribuit, eadem ab eo quæ à Deo petens. Si de Angelo quolibet indifferenter accipias, absurda erit loquutio; quin potius Dei nomen ac personam sustinens in benedicendo filio, hac parte Angelis est superior. Quare necesse est Christum intelligi, qui Angeli titulo non temere insignitur, eo quod perpetuus fuerit mediator. Et Paulus prioris ad Corinthios capite 10. vers. 4. testatur fuisse Angelum illum qui dux & præses itineris fuit veteri populo. Nondum quidem missus à Patre erat, ut suscepta carne nostra propius ad nos accederet; sed quia semper vinculum fuit conjunctionis hominum cum Deo, nec aliter quam per ipsum Deus se olim patefecit, merito vocatur Angelus. adde quod Patrum fides in futuram ejus missionem intenta erat. Angelus ergo fuit, quod jam tunc radios suos funderet, ut ipso mediatore sancti Deo appropinquarent. Semper enim longius inter Deum & homines dissidium fuit quam ut sine mediatore quicquam communicationis esse posset. Cæterum quamvis in specie Angeli apparuerit Christus, tenendum tamen est quod dicit Apostolus ad Hebræos, 2. vers. 16. non induisse naturam Angelicam, ut esset unus ex Angelis, sicuti factus est verus homo: nam & quum humana corpora induerunt Angeli, non tamen ideo facti sunt homines. Quia autem monemur his verbis, proprium Christi munus esse, nos tueri, & eripere à malis omnibus, cavendum est ne impia oblivio hanc gratiam sepeliat. imo quo nunc clarius nobis exhibita est quam olim sanctis sub Lege, ex quo
Joan. 17. palam clamat Christus, sibi in custodiam esse datos
vers. 12. fideles, ne quis eorum pereat, eo plus vigere debet in cordibus nostris, tum ut celebretur magnifice à nobis qua par est laude, tum ut ad quærendum illud optimi nostri custodis præsidium incitet. Idque nobis plusquam necessarium est. nam si reputamus quot nos pericula circumstent, nullum fere diem præterimus, nisi ex mille mortibus erepti. unde id, nisi quod curam nostri gerit Filius Dei, qui ex Patris manu nos tuendos suscepit?

Et vocetur in eis nomen meum.] Hæc nota est adoptionis, cujus nuper facta est mentio. suum enim illis nomen imponit, ut locum obtineant inter Patriarchas. Neque enim aliud sibi vult phrasis Hebraica quam censeri sub nomine. Sic dicitur invocari nomen mariti super uxorem, Jesaiæ. 4. vers. 1. quia uxor à capite cui subest, nomen mutuatur. Quo magis ridicula est Papistarum inscitia, dum hinc probant mortuos in precibus esse invocandos. Jacob, inquiunt, post mortem suam invocari vult à posteris. Quid? an ut rogatus succurrat, ac non potius ut ejusdem nominis societas Ephraim & Manasse Patriarchis accenseat, ut duas tribus efficiant in sacro populo? Porro mirum est, quum hoc prætextu innumeros sibi patronos fabricati sint Papistæ, Abraham tamen, Isaac & Jacob tanquam indignos fuisse præteritos. Sed Dominus hoc bruto stupore impiam nominis sui profanationem ultus est. Ad promissionem quoque refertur quod addit Jacob proximo membro, *ut crescant in multitudinem.* Summa huc redit, ut Dominus in ipsis compleat quod Patriarchis pollicitus est.

17. *Et vidit Joseph quod.*] Quia complicatis transversum brachiis manus ita composuerat Jacob ut sinistram primogeniti capiti imponeret, hunc ordinem quasi præposterum corrigere voluit Joseph. Putabat autem hebetudine visus ipsum errare: sed arcanum sequutus erat ducem Spiritum Dei, ut jus honoris, quod natura primogenito contulerat, in minorem transferret. Nam sicuti temere sibi non sumpsit benedicendi partes: ita nihil illi fas fuit proprio arbitrio tentare. Et tandem eventu patuit dictatum illi è cælo fuisse quicquid protulit. Quod indigne fert Joseph, Manasse, qui jure naturæ prior erat, rejici in secundum gradum, nascitur hic affectus ex fide, sanctaque Prophetici muneris reverentia. Patrem enim in pueruli complexu hallucinari facile passus esset, nisi quia agnoscit quatenus divinæ gratiæ minister est, non agere ludicram fabulam, sed è terra pronunciare quod Deus ratum habebit in cælo. Fallitur tamen quod Dei gratiam consueto naturæ ordini alligat; acsi non Dominus sæpe consulto jus naturæ mutaret, ut sciamus in mero ejus arbitrio esse positum quod gratis nobis confert. Si cuique rependeret Deus quod debitum esset, posset merito ejus gratiis certa regula præfigi: sed quum nemini quicquam debeat, jure suo in conferendis donis liber est. Præsertim vero nè quis in carne glorietur, eos quibus nulla competebat propria dignitas, eligens, gratuitam suam misericordiam data opera illustrat. Quid causæ esse dicemus cur Ephraim supra germanum fratrem, cui usitata lege cessurus erat, extulerit? Si quis excipiat occultum fuisse aliquod excellentiæ semen, non modo futiliter nugatur, sed impie pervertit Dei consilium. Nam quum à seipso & sua liberalitate causam Deus sumpserit cur ex duobus alterum alteri præferret: minori honorem ideo detulit, ut ostenderet se nullis hominum meritis obstrictum, libere, prout visum est, dona sua distribuere. Quanquam autem hæc Dei libertas ad omne bonorum genus extenditur, in prima tamen adoptione clarius eminet, ubi ex perdita colluvie quos visum est, in salutem prædestinat. Quare per nos integra maneat Deo sua potestas, & siquando obstrepit sensus carnis nostræ, sciamus nullos hic melius sapere quam qui in mirabilibus Dei judiciis cæcutiunt, ut causam discriminis non alibi quærant quam in ipso. Vidimus supra obtusos & hebetes fuisse oculos Jacob: sed præpostere brachia complicans ut se formet ad Dei electionem, magis est perspicax quam filius Joseph, qui pro carnis sensu nimis acute inquirit. Qui ex operum intuitu judicium factum esse delirant, satis hoc uno declarant se prima fidei rudimenta non tenere. Nam vel communis utriusque adoptio, Manasse scilicet ac Ephraim, gratuitum fuit donum, vel debita merces. De hoc secundo membro omnis ambiguitas tollitur multis Scripturæ locis: ubi Dominus suam bonitatem celebrat, quia populum illum gratis dilexit ut eligeret. Jam nemo tam rudis est alphabetarius, qui non inde colligat, ex duobus alteri priorem gradum non pro meritis tribui: sed gratis dari, quoniam ita Domino placuit. Quod ad gestum spectat, ridicula est quorundam argutia, qui divinant inclusum in eo fuisse crucis mysterium. Neque enim alio respexit Dominus, nisi ut conversio dextræ & sinistræ manus usitatum naturæ ordinem mutaret.

19. *Etiam ipse erit in populos.*] Non disputat Jacob uter sit altero dignior, sed tantum pronunciat quid Deus apud se de utroque decreverit, & quid futurum sit longo post temporis successu. Causas ergo non aliunde accersit, sed hac una contentus est, quod multiplicabitur Ephraim præ Manasse. Et certe in solo Dei consilio abscondita est nostra dignitas, donec vocatione sua palam faciat quid nobis fieri velit. Interim tollitur prava æmulatio, quum Manasse sua sorte contentum esse jubet. Prorsus itaque insaniunt

qui aridas & perforatas cisternas effodiunt, ubi causas reperiant divinæ adoptionis, quum ubique uno verbo definiat Scriptura, vocari in salutem quos
Rom. 8. vers. 29. Deus elegit: primum vero electionis fontem, liberum ejus beneplacitum esse. Forma benedictionis quæ paulo post refertur, melius confirmat quod attigi, commendari in utroque Dei gratiam, ut Manasse sibi plus datum esse reputans quam fuerit promeritus, fratri suo non invideat. Cæterum istud benedicere in Ephraim & Manasse non accipitur ut prius, quum dictum est, Benedicentur omnes gentes in semine tuo: sed simplex sensus est, conspicuam in duobus filiis Joseph Dei gratiam fore, ut populus Israel exemplar bene precandi inde sumpturus sit.

21. Et *dixit Israel ad Joseph.*] Repetit Jacob quod dixerat. Et certe omnibus ejus filiis, præsertim vero ipsi Joseph & filiis non una vel simplici confirmatione opus fuit, ne stationem sibi figerent in Ægypto, sed animis habitarent in terra Chanaan. Mortis suæ in hunc finem meminit, ut æternam Dei veritatem minime ab hominum vita pendere admoneat: acsi dixisset, Vita quidem mea ut brevis & caduca fuit, dilabitur: sed promissio Dei, quæ nullum habet finem, me quoque mortuo vigebit. Nulla filiis visio ostensa fuerat, sed sanctum senem Deus intermedium fœderis sui sponsorem ordinaverat. Sedulo itaque injunctum sibi munus exequitur, mature præcavens ne suo interitu vacillet eorum fides. Sic quum Dominus per homines mortales verbum suum mundo tradiderit, quamvis illi peracto vitæ curriculo secundum carnem mortui sint, non tamen simul extincta est vox Domini, sed nos hodie vivi-
2 Pet. 1. vers. 15. ficat: ideo Petrus se daturum operam scribit, ut post suum discessum doctrinæ sibi commissæ Ecclesia sit memor.

Ad terram patrum vestrorum.] Non abs re sibi & patribus vendicat terræ dominium, in qua semper vagati fuerant tanquam exteri. nam quia videri poterat quodammodo intercidisse Dei promissio, filios erigit in bonam spem, & heroico animo pronunciat terram esse suam, in qua vix tandem sepulchrum adeptus est, idque precario. Unde autem tanta fiducia, nisi ut ad fidem verbo Dei habendam suo exemplo assuefaciat filios? Hæc autem nobis etiam communis est doctrina: quia nunquam satis solide innitimur Dei verbo quamdiu sensibus nostris sumus affixi. Imo donec eousque emergat fides ut apprehendat quæ procul remota sunt, nescimus quid sit loquenti Deo subscribere.

22. *Ego dedi tibi partem.*] Hic Jacob ut plus animi faciat filio Joseph, partem unam ei assignat extra sortem. Secus alii exponunt, quod duplicem ipsum hæredem nuncupans in duobus filiis, supra alios una portione ornet. Sed minime dubium est quin certam regionem notet. Et Joannes cap 4. vers. 5. controversiam dirimit. nam de agro vicino urbi Sichar, quæ olim Sichima fuerat, loquens, eum esse dicit quem Jacob donavit filio Joseph. Et Josuæ ultimo capite, vers. 32. dicitur venisse in possessionem duobus filiis Joseph. Cæterum in voce שכם, quæ Partem Hebræis significat, allusio est ad nomen proprium loci. Sed hic exoritur quæstio, quomodo agrum illum sibi partum dicat gladio & arcu, quem pecunia emerat: sicut dictum fuit supra 33. vers. 19. & iterum refertur prædicto capite Josuæ. Sed quia exigua tantum agri portio, ubi tabernacula locaret, empta fuerat, non dubito quin hic longe amplius spatium complexus fuerit. Nam ex pretio æstimare promptum est quantulus fuerit fundus ille quem ante excidium urbis possederat. Donat ergo nunc filio Joseph non modo locum sui tabernaculi, qui centum nummis constiterat, sed agrum qui publicus fuerat urbis Sichimæ. At videndum est quomodo partum suo gladio fuisse dicat, quum incolæ scelestè & crudeliter à Simeone & Levi occisi fuissent. quomodo igitur ab illis jure victoriæ eripi potuit quibus bellum injuste illatum est: vel potius in quos sine bello perfide sævitum fuit? Hieronymus ad allegoriam confugit, quod vel pecunia, quæ robur vocatur, vel justitia partus fuerit. Alii prolepsin esse existimant, quasi de futura acquisitione loquatur Jacob: quod etsi non repudio, videtur tamen nonnihil coactum. Ego huc potius inclino: primum quod velit testari, nihil se duobus filiis Simeon & Levi eripere, qui latronum more grassati, non fuerant legitimi victores, neque unquam potiti fuissent uno agri pede post stragem editam. Adeo enim illis nihil accessit, ut patrem fugere coëgerint: nec potuisset effugium nisi miraculo fuissent erepti. Cæterum ubi inani titulo eos exuit Jacob, jus victoriæ ad se transfert, quasi divinitus sibi concessum. Etsi enim ab eorum scelere semper abhorruit, & illud proximo capite detestabitur: quia tamen armaverant totam ejus domum, quasi sub ejus auspiciis militarunt. Quod libenter fecisset, consequi non potuit, ut salvi essent cives Sichimæ: agrum tamen, eorum interitu vacuum & desertum, ideo suum facit, quia in ejus gratiam homicidis Deus pepercerat.

CAPUT XLIX.

POstea vocavit Jahacob filios suos, & dixit, Congregate vos, & annunciabo vobis quod eventurum est vobis in novissimo dierum.

2. Congregate vos, & audite filii Jahacob, audite inquam Israël patrem vestrum.

3. Reuben primogenitus meus, tu fortitudo mea, & principium roboris mei: excellentia dignitatis, & excellentia roboris.

4. Velocitas *fuit tibi* instar aquæ, non excelles: quia ascendisti cubile patris tui, tunc polluisti stratum meum, evanuit.

5. Simhon & Levi fratres, arma iniquitatis in habitationibus eorum.

6. In secretum eorum non veniat anima mea, in cœtu eorum non uniaris lingua mea: quia in furore suo occiderunt virum, & voluntate sua eradicaverunt murum.

7. Maledictus furor eorum, quia robustus: & ira eorum, quia dura est: dividam eos in Jahacob, & dispergam eos in Israël.

8. Jehudah *es* tu, laudabunt te fratres tui: manus tua erit in cervice inimicorum tuorum, incurvabunt se tibi filii patris tui:

9. Ut catulus leonis Jehudah: è præda, fili mi, ascendisti: incurvavit se, cubuit sicut leo, sicut leo major, quis suscitabit eum?

10. Non recedet sceptrum ex Jehudah, & Legislator è medio pedum ejus, donec veniat Messias: & ei erit aggregatio populorum.

11. Ligans ad vitem pullum suum, & ad ramum filium asinæ suæ: lavit in vino vestimentum suum, & in sanguine uvarum operimentum suum.

12. Rubicundus oculis à vino, & candidus dentibus à lacte.

13. Zebulon in portu marium habitabit, & erit in portum navium, & terminus ejus usque ad Sidon.

14. Issachar *ut* asinus osseus, cubans inter duas sarcinas.

15. Et vidit requiem quod esset bonum, & terram quod esset pulchra, & inclinavit humerum suum ad portandum, & fuit tributo serviens.

16. Dan judicabit populum suum sicut unus è tribubus Israël.

17. Erit Dan *ut* serpens juxta viam, *ut* cerastes juxta semitam, mordens calcaneos equi, & cecidit equitans retrorsum.

18. Salutem tuam expectavi Jehova.

19. Gad, exercitus succidet eum, & ipse succidet ad extremum.

20. Aser, erit pinguis panis ejus, & ipse dabit delicias regis.

21. Naphthali *ut* cerva dimissa, dans eloquia pulchritudinis.

22. *Ut* arbor fructificans Joseph, *ut* ramus crescens juxta fontem, rami incedent super murum.

23. Et amaritudine affecerunt eum, & jaculati sunt, & odio habuerunt eum sagittarii.

24. Et mansit in fortitudine arcus ejus, & roboraverunt se brachia manuum ejus à manibus potentis Jahacob, inde pastor lapidis Israël.

25. A Deo patris tui, & adjuvabit te: & ab Omnipotente, & benedicet tibi benedictionibus cæli sursum, benedictionibus abyssi cubantis deorsum, benedictionibus uberum & vulvæ.

26. Benedictiones patris tui fortiores fuerunt benedictionibus genitorum meorum, usque ad terminum collium perpetuorum erunt super caput Joseph, & super verticem Nazaræi inter fratres suos.

27. Benjamin *ut* lupus rapiet, mane comedet prædam, & vesperi dividet spolia.

28. Omnes istæ tribus Israël duodecim. Et hoc est quod loquutus est eis pater eorum, & benedixit eis: unicuique secundum benedictionem suam, benedixit eis.

29. Et præcepit eis, & dixit ad eos, Ego congregor ad populum meum: sepelite me cum patribus meis in spelunca quæ est in agro Hephron Hittæi,

30. In spelunca quæ est in agro duplici, quæ est ante Mamre, in terra Chenaan: quam emit Abraham cum agro ab Hephron Hittæo in possessionem sepulchri.

31. Ibi sepelierunt Abraham & Sarah uxorem ejus, ibi sepelierunt Ishac & Ribcah uxorem ejus, & ibi sepelivi Leah.

32. Emptio agri & speluncæ quæ est in eo, *fuit* à filiis Heth.

33. Et finem fecit Jahacob præcipiendi filiis suis: & collegit pedes suos in lecto, & obiit, & aggregatus est ad populos suos.

1. *Et vocavit Jahacob.*] Proximo capite narrata fuit benedictio Ephraim & Manasse, quia antequam Jacob de toto gentis ex se oriundæ statu differeret, duos illos nepotes in corpus filiorum inseri oportuit. Nunc quasi supra cælos evectus, non in hominis persona, sed ex ore Dei, qualis in longum usque tempus futura sit omnium conditio, pronunciat. Atque hoc quidem primo notare convenit, quum tredecim tunc haberet filios, eum in singulis eorum personis totidem gentes vel tribus sibi proponere. in quo mirus fidei ejus splendor conspicitur. Quia enim sæpius à Domino audierat sobolem suam multiplicandam esse in populosos cœtus, hoc oraculum sublimis speculæ vice ei est, unde cernat quæ sensum humanum procul latebant. Quanquam non simplex est fidei confessio, in qua testetur Jacob se quicquid à Domino fuit promissum, sperare: sed exurgit supra homines, tanquam interpres ac legatus Dei, qui futurum Ecclesiæ statum ordinet. Porro quia videbant interpretes nobile & magnificum esse hoc vaticinium, putarunt non satis ornari pro sua dignitate, nisi nova quædam mysteria excuderent. Ita factum est, dum certatim contendunt profundas allegorias eruere, ut discesserint à genuino verborum sensu, suisque figmentis corruperint quicquid in solidam piorum ædificationem hic proditum erat. Nobis autem ne vilescat literalis sensus, quasi non satis altas speculationes contineat, observandum est Spiritus sancti consilium. Primo, ante tempus certiores redduntur filii Jacob qualis ipsos maneat fortuna, ut agnoscant peculiarem sui curam esse Deo: & quanquam ejus providentia totus mundus regatur, se tamen, ut domesticos, aliis gentibus præferri. Videtur in speciem hoc humile & contemptum quod tribui Juda promittitur vitifera regio, quæ optimi vini copiam producet: item pascuorum ubertas, quæ lac suppeditet. At si quis expendat illustre in hoc suæ electionis testimonium Dominum reddere, quod tanquam paterfamilias ad curam victus descendit, & in rebus quoque minutis demonstrat, sacro fœderis vinculo filiis Abrahæ se esse devinctum: altius mysterium non requiret. Secundo spes hæreditatis promissæ deintegro illis renovatur. Atque ideo, quasi manu eos in possessionem mitteret Jacob, qualis cuique habitatio contingat, familiariter, non secus ac in re præsenti, exponit. An rei tam seriæ confirmatio sanis & prudentibus lectoribus vilescet? Hoc tamen præcipuum est caput, quod propius illis designat Jacob unde illis venturus sit Rex qui plenam felicitatem afferet. Atque hoc modo exponit quod de semine benedicto obscure promissum fuerat. His rebus tantum subest ponderis, ut simplex earum tractatio, si modo dextri simus interpretes, merito nos in admirationem rapere debeat. Atque (ut alia omittam) non vulgaris hujus prophetiæ utilitas hoc uno constat, quod impuris & profanis hominibus, qui fidem Mosi libenter detraherent, os obstruitur, ne amplius obstrepere ausint, cælesti in-

stinctu loquutum esse. Fingamus Mosea non referre quid olim vaticinatus esset Jacob, sed in sua persona loqui: unde tamen divinare potuit quæ multis tandem seculis postea contigerunt? quale est vaticinium de regno Davidis. Nec vero dubium est quin Deus sorte jusserit dividi terram, ne qua subiret suspicio Josue ex compacto, & sicuti à magistro edoctus erat, partiri inter tribus. Postquam terram potiti sunt Israelitæ, partitio non fit hominum arbitrio. Unde enim fit ut tribui Zabulon obtingat habitatio prope littus maris, tribui vero Aser frumentaria planities, & sortito aliis eveniat quod hic habetur: nisi quod Dominus sua oracula effectu rata esse voluit, palamque ostendit nihil tunc contingere quod non pridem testatus esset futurum? Jam redeo ad verba Mosis, in quibus inducitur sanctus Jacob de longinquis rebus disserens quod à Spiritu sancto didicit. Sed oblatraat quidam protervi canes, Unde Mosi notitia sermonis in obscuro tugurio ante ducentos annos habiti? Antequam respondeam, vicissim rogo, Unde illi cognitio locorum terræ Chanaan, quæ non secus ac peritus dimensor, in singulas tribus assignat? Si hæc cælestis fuit scientia (quod fateri necesse est) cur negabunt impii isti blaterones divinitus ei fuisse revelata quæ Jacob prædixerat? Adde quod inter multa alia quæ sancti Patres per manus tradiderant, hæc prædictio tunc passim nota esse potuit. Unde fit ut populus tyrannice oppressus, opem Dei liberatoris inclamet? Unde fit ut ad solum auditum promissionis olim datæ, animos in bonam fiduciam erigat: nisi quod divinæ adoptionis quædam adhuc vigebat memoria? Si vulgo celebre fuit Domini fœdus: cujus impudentiæ erit negare, quod de hæreditate promissa cognosci operæpretium fuit, à cælestis Dei servis exactius fuisse observatum? Neque enim Dominus oracula sua protulerat ex ore Jacob, quæ post ejus mortem subita oblivio deleret, quasi in aerem sonitus nescio quos effudisset. Quin potius doctrinam multis ætatibus communem prodidit, ut scirent posteri ex quo fonte sibi manaret tam redemptio quam terræ hæreditas. Scimus quam cunctanter, imo timide suscipiat Moses injunctam sibi provinciam, ubi ad suos liberandos accersitur: quia sciebat cum gente indocili & præfracta sibi fore negotium. Certis ergo mandatis instructum venire necesse fuit, quæ fidem vocationis facerent. Ideo has prædictiones, non secus ac publicas tabulas ex sanctioribus Dei archivis protulit, ne temere ipsum prorumpere quis putaret. *Congregate vos.* Initio sibi attentionem conciliat Jacob. Graviter enim præfatur, sibique Propheticæ auctoritatem vendicat: ut filios admoneat se minime privatum testamentum de rebus domesticis condere: sed oracula apud ipsum deposita jam verbis afferere, donec suo tempore sequatur eventus. Neque enim suis votis aurem præbere jubet, sed in coetum ipsos cogit solenni ritu, ut audiant quæ successu temporis ipsis occurrent. Porro non dubito quin istam dierum successionem de qua loquitur, Ægyptiaco exilio opponat, ut suspensis animis expectent promissum sibi statum. Jam vero ex superioribus colligere promptum est, in hoc vaticinio comprehendi totum tempus ab exitu Ægypti usque ad Christi regnum: non quod singula enumeret Jacob: sed quia in summis rerum, quas breviter delibat, constituit fixum ordinem ac cursum, donec appareat Christus.

3. *Reuben primogenitus.*] Orditur à primogenito, non honoris causa, ut suum gradum ei asserat, sed quo plus illi inurat pudoris, eumque justis probris humiliet. Nam primogenitura hic dejicitur Ruben: quia incesto coitu cum noverca paternum cubile polluerat. Sensus autem verborum est, Tu quidem natura primogenitus debueras excellere, quum esses virtus mea, & principium virilis fortitudinis: sed quia defluxisti instar aquæ, non est quod amplius tibi quicquam arroges. Nam ab incestus tui die abiit & evanuit illa dignitas, quam natali die ex utero attuleras. Nomen און quidam pro semine, alii pro dolore accipiunt: atque ita vertunt, Tu virtus mea, & principium doloris vel seminis. Quibus placet vox Doloris, rationem hanc assignant, quia liberi parentibus curam & anxietatem afferant. Atqui si hæc significatio probatur, potius esset antithesis inter virtutem & mœstitiam. Sed quæ uno contextu Jacob dignitatis elogia recenset quæ in primogenitum competunt, non dubito quin principium suæ virilitatis nominet. Nam quum homines in filiis quodammodo revigescant, merito vigoris principium dicitur primogenitus. Eodem pertinet quod statim sequitur, quod fuerit excellentia dignitatis, & excellentia roboris, antequam utroque jure se privasset. Ponit enim Jacob filio Ruben ante oculos pristinum honorem, quia ei utile est probe sentire unde exciderit. Sic Paulus dicit se Corinthiis objicere quibus fœdati sunt peccata, ut eos pudefaciat. Nam quia nobis in vitiis blandimur, vix aliter ad sanam mentem retrahitur quisque nostrum, postquam lapsus est, nisi suæ turpitudinis sensu tangatur. Porro ad nos vulnerandos nihil aptius est quam ubi inter gratias quibus nos prævenit Dominus, & pœnas culpa nostra contractas, statuitur comparatio. Postquam nudatus est Adam bonis omnibus, acriter ei non absque subsannatione Deus exprobrat, Ecce, Adam quasi unus ex nobis. Quorsum hoc, nisi ut secum reputans quantum ab illo homine distet, qui nuper conditus ad imaginem Dei tot præclaris dotibus pollebat, confusus & prostratus deploret præsentem miseriam? Videmus ergo necessarias nobis esse exprobrationes, quo nos ad vivum magis afficiat ira Domini. Sic enim fit non tantum ut nobis displiceant peccata, quorum jam pœnas ferimus, sed etiam ut majori curæ sit, quæ in nobis resident Dei dona, sedulo tueri, ne socordia nostra dispereant. Qui excellentiam dignitatis ad sacerdotium, virtutis autem ad regnum referunt, nimis arguti, meo judicio, sunt interpretes. Ego simplicius accipio, Si in suo gradu stetisset Ruben, primatum omnis excellentiæ futurum fuisse penes eum.

1 Cor. 6. vers. 5.

4. *Levis ut aqua.*] Significat non stabilem fuisse honorem, sed evanidum, cui addita non fuit custos bona conscientia: atque ita primogenitura abdicat. Causam exprimit, ne queratur se insontem plecti: nam & hoc valde ad rem interest, convinci reum sui sceleris, ne pœna careat profectu. Videmus autem Jacob exutum carnis affectu, strenue & magno animo exequi Prophetæ munus. Neque enim iracundiæ tribuendum est hoc judicium, quasi privatim se pater ulcisci de filio cupiat: sed à Spiritu Dei profectum est: quia optime quid sibi impositum sit oneris meminit Jacob. Verbum עלה in clausula sententiæ significat abire, vel difflari, ut fumus ascendens discutitur. Ideo sensus est, dilapsam esse ac extinctam excellentiam Ruben ex quo polluit lectum patris. Nam de lecto exponere, quod desierit lectus esse conjugalis Jacob propter repudium Bilha, nimis frigidum est.

5. *Simeon & Levi.*] Duobus filiis Simeon & Levi stragem urbis Sichem exprobrat, pœnamque injungit tanti sceleris. Unde colligimus quantopere exosa sit Deo crudelitas, quia pretiosus est illi hominum sanguis. Perinde enim est acsi duos istos homicidas ad tribunal suum citaret, ac vindictam exposceret, quum se putarent jam elapsos. Quæritur tamen annon illis pridem data esset venia: quod si jam ignoverat Deus, cur ad supplicium rursus eos revocat? Respondeo, tum ipsis privatim fuisse utile, tum spectasse ad exemplum, non impunitam manere illam cædem, quamvis ejus veniam adepti forent. Vidimus enim prius, quum admoniti essent à patre, procul fuisse ab ea tristitia quæ pœnitentiæ initium est: & credibile est magis deinde ac magis bruto quo-

dam

dam torpore obstupuisse in suo maleficio, vel saltem amara displicentia noo fuisse serio tactos. Timendum etiam erat ne posteri ad eandem feritatem assuescerent, nisi horror divinitus fuisset incussus. Ergo Dominus partim ut eos humiliaret, partim ut documentum statueret omnibus seculis, æternæ ignominiæ pœnam illis inflixit. Porro hoc modo non retinuit pœnam remissa culpa, ut stulte Papistæ somniant: sed quum vere & in solidum placatus esset, aptam in futurum tempus correctionem adhibuit. Fingunt Papistæ dimidia tantum ex parte peccata ab eo remitti: quia noluit gratis absolvere peccatores. At Scriptura longe aliter: noo exigi ab eo pœnas quæ delicta compensent, sed quæ purgent corda hypocrisi, & blanditiis paulatim excussis invitent electos ad pœnitentiam, ad sollicitudinem cavendi excitent, sub timoris & reverentiæ freno contineant. Unde sequitur nihil magis esse præposterum quam satisfactionibus redimi quas meriti sumus pœnas, acsi Deus humano more sibi solvi vellet quod debetur. quin potius optime inter se conveniunt, gratuita pœnarum remissio, & castigatoriæ ferulæ, quæ potius occurruot futuris vitiis, quam persequantur quæ jam admissa sunt. Ut redeam ad Simeon & Levi: qui fit ut Deus post longum tempus pœnam quam distulerat infligens, quasi fugitivos reos ad judicium retrahat: nisi quia impunitas fuisset illis damnosa? & tamen medici potius quam judicis partes suscipit, quia non ideo parcit ut sanet: nec duobus tantum ægrotis medetur, sed antidoto prævenit aliorum morbos, ut sibi à crudelitate caveant. Hoc quoque in primis memoratu dignum est, quod Moses in vulganda gentis suæ infamia Dei est præco: nec vero commune tantum totius populi dedecus profert, sed specialem Tribui ex qua natus erat, ignominiam inurit. unde palam apparet, nihil dedisse carni vel sanguini, nec gratia vel odio fuisse inductum ut quicquam fucaret, vel ab historiæ fide deflecteret: verum sicuti electus à Domino erat minister ac testis, memorem suæ vocationis fuisse, ut sincere modo, sed etiam cordate, os suum veritati prorsus dicaret. Hic comparatio fit non modo inter filios Jacob, sed etiam inter familias quæ ab ipsis fluxerunt. Hic certe apprime opportunum erat tempus, quo gentis suæ nobilitas curæ esset Mosi. Adeo autem operam encomiis non impendit, ut ingenue æterno probro infamet gentis suæ auctorem, quod io omnes redundet. Lucianici canes, qui Mosis doctrinam arrodere conantur, vafrum fuisse hominem obtendunt, qui sibi apud crassum vulgus acquisierit imperium. Sed si hoc propositum habuit, cur non etiam prospexit suis? Filios quibus in sublime vehendis operam dare suasisset ambitio, sacerdotii honore abdicans, ad humile & gregarium ministerium ablegat. Quis non videt divino potius consilio quam humana prudentia occursum fuisse impiis calumniis? ideoque honore privatos fuisse summi & singularis viri hæredes, ne qua in eo sinistra hæreret suspicio? Verum ut taceam de filiis & nepotibus, quod in persona Levi totum genus suum traducit, in eo agnoscere licet non hominem, sed Angelum instinctu Spiritus sancti loquentem, & purum omni carnis affectu. Cæterum priore loco de crimine pronunciat: deinde pœnam subjicit. Crimen est, quod arma violentiæ sint io eorum tabernaculis: ideoque testatur se tam lingua quam corde abhorrere ab eorum coosilio, quia pro sua libidine urbem una cum incolis exciderint. In verbis dissentiunt interpretes. Nam מכרות quidam accipiunt pro gladiis: quasi dixisset Jacob, gladios ipsorum scelerata fuisse pollutos sanguine innoxio. sed rectius sentiunt qui vertunt Habitationes: acsi dixisset, injustam vim penes eos habitare, quia adeo sanguinarii fuerant. Vocem כבד pro lingua positam esse, ut aliis locis, non dubito. atque ita sensus clarus est, quod Jacob ex animo detestetur patratum à filiis scelus, ne ullum assensum linguæ præbeat. Quod ideo facit ut sibi displicere incipiant, & alii omnes odio habere discant perfidiam cum sævitia conjunctam. Furor proculdubio perversum & cæcum iræ impetum significat. Libido autem moderatæ rationi opponitur, quia nullo jure grassati sunt. In voce quoque שור variant interpretes. Quidam Taurum vertunt, ac putant allegorice notari Sichimitas, qui satis robusti & validi erant ad tuendam vitam, nisi eos Simeon & Levi sua fraude & perfidia enervassent. Sed diversa expositio longe est aptior, quod murum subverterint. Nam sceleris atrocitatem inde amplificat Jacob, quod ne ædificiis quidem pepercerint filii.

7. *Maledictus furor eorum*] Tenendum est memoria quod dixi, divinitus nos moneri per os sancti Prophetæ, ut ab omnibus improbis consiliis alieni simus. Væ pronunciat Jacob illorum furori: quorsum hoc, nisi ut frenum sibi alii injiciant, & sibi caveant à tali sævitia? Quanquam (ut nuper attigi) non satis fuerit puras servare manus, nisi ab omni societate procul simus remoti. Etsi enim non semper in nobis est injustam vim arcere, vitiosa tamen est dissimulatio quæ ad consensus speciem accedit. Valeat hic consanguinitas, & quæcunque purum judicium corrumpunt: quando videmus sanctum patrem Dei mandato tam severe in filios tonare. Iram Simeon & Levi eo magis detestabilem esse pronunciat, quia & initio violenta, & usque in finem implacabilis fuerit. *Dividam eos in Jahacob.* Videri quidem posset absurda hæc ratio, quod Jacob filios ordinans Ecclesiæ Patriarchas, & divini fœderis hæredes nuncupans, maledictionem ipsis denunciet beatæ sortis loco. Necesse tamen fuit à castigatione eum incipere, quæ locum faceret gratiæ Dei, quemadmodum in fine capitis iterum repetam: pœnam vero mitigat Deus, dum honorificum illis in Ecclesia nomen, jusque integrum relinquit: imo incredibilis ejus bonitas ex inopinato refulsit, dum pœna Levi in Sacerdotii præmium fuit conversa. Dispersio tribus Leviticæ à crimine patris habuit originem, ne sibi in perversa illicitaque vindicta placeret. Atqui Deus, qui initio produxit lucem è tenebris, causam aliam invenit cur dispersi essent huc & illuc Levitæ, non tantum absque probro, sed etiam cum magno honore: ne quis scilicet terræ angulus probis doctoribus careret. Denique speculatores eos & præfectos suo nomine in singulis partibus constituit, acsi æternæ salutis semen ubique spargeret, vel emitteret gratiæ suæ ministros. Unde colligimus quanto illi magis optabile fuerit castigari ad tempus in suum bonum quam impune in peccato suo jacentem putrescere. Nec vero absurdum est, quum distribuitur terra, & Levitis dantur urbes procul inter se dissitæ, hac causa suppressa, diversam prorsus adduci, quod Dominus sit ipsorum hæreditas. Nam hoc unum esse ex Dei miraculis nuper dixi, lucem ex tenebris proferre. Si damnatus esset Levi in longinquum exilium, hac pœna erat dignissimus: nunc gradatim Deus illi parcit, dum vitam erraticam in paterna hæreditate assignat. Deinde remissa ignominiæ nota, posteros ejus sub præclaræ legationis titulo io diversas partes amandat. In Simeone duravit quoddam, licet obscurum, maledictionis vestigium: quia filiis ejus noo contigit sorte, propria regio: sed tribui Judæ fuerunt permixti, sicuti habetur Josue 19. vers. 1. Postea profecti in montem Seir, expulsis inde Amalecitis, eorum ditione potiti sunt, ut scriptum est 1 Chron. cap 4. v. 40. Hic etiam perspicimus quam heroicum fuerit pectus sancti Jacob, qui decrepitus senex & exul, in privato & ignobili lectulo decumbens, tamen quasi ex sublimi magni regis solio provincias filiis suis adjudicat. Hoc autem jure suo facit, quia sciebat apud se depositum esse Dei fœdus, quo nuncupatus erat terræ hæres ac dominus: & simul auctoritatem sibi vendicat quatenus per-

personam sustinet Prophetæ Dei. Magnopere enim nostra interest, quum insonat verbum Dei auribus nostris, ejus effectum fide apprehendere, acsi ejus ministris mandata esset eorum quæ pronunciant executio. ideo & Jeremiæ dictum fuit, Ecce, constitui te
Jer. 1. vers. 10. super regna, ut plantes & evellas, ædifices & destruas. Sic passim jubentur Prophetæ obvertere facies suas ad loca quibus minantur, acsi copioso exercitu instructi impetum facerent.

8. *Juda es tu, laudabunt te fratres tui.*] In verbo laudandi allusio est ad nomen Judæ. Sic enim à matre vocatus fuerat quod materia esset laudandi Dei. Novam etymologiam affert pater, quod celebre erit & splendidum ejus oomen inter fratres, ut ab omnibus instar primogeniti colatur. Duplex quidem portio quam nuper attribuit filio Joseph, ex jure primogenituræ pendebat: sed quia translatum fuit regnum ad tribum Juda, merito laudabile fore ejus nomen pronunciat Jacob. Nam dignitas Joseph temporalis fuit. Hic autem de stabili & diuturno imperio agitur, quod penes filios Judæ futurum erat. Hinc colligimus, quum Deus perfectum regiminis statum institueret io suo populo, monarchiam ab eo electam esse. Quod autem regis creatio in Lege, partim hominum libidini, partim cælesti decreto tribuitur, hoc ad regni exordium referri debet: quod ideo inauspicatum fuit, quia antequam venisset in maturum tempus, populus regem sibi dari tumultuosè petiit. Itaque fecit illa præpostera festinatio ut regnum io tribu Juda non statim erectum fuerit, sed prodierit quasi abortivus partus in persona Saulis: tandem vero, Dei auspiciis & legitimo ordine, secundum vaticinium Jacob, emersit principatus tribus Juda in Davide. *Manus tua.* His verbis significat, Judam non fore immunem ab hostibus: sed quamvis multi negotium illi facessant, & eum jure suo depellere conentur, victoriam ei promittit. non quod semper hostibus suis prævaluerint filii Davidis (neque enim passa est eorum ingratitudo ut hæc Dei gratia continuum haberet ac æquabilem cursum) sed hac saltem in parte superior fuit Juda, quod in illa tribu stetit regia sedes quam Deus probabat, & quæ fundata erat in ejus verbo. Nam etsi opibus ac populi multitudine magis floruit regnum Israel, quia tamen adulterinum fuit, non habetur ejus ratio: nec vero fucoso suo splendore obruere debuit gloriam divinæ electionis tribui Judæ ioscuspeam. In Davide ergo plane enituit vis & effectus hujus vaticinii: deinde in Solomone: postea quamvis mutilum fuerit regnum, mirabiliter tamen servatum fuit Dei manu: alioqui centies brevi tempore concidisset. Ita factum est ut jugum suis hostibus imposuerint filii Judæ. Quod autem decem Tribus abripuit defectio, ne genu flecterent filiis Davidis, hoc quidem modo turbatum fuit legitimum regimen, & illicita confusio inducta: Dei tamen decretum violari non potuit quin jus maneret penes tribum Juda.

9. *Catulus leonis Juda.*] Similitudo hæc proximam sententiam confirmat, quod hostibus formidabilis futurus sit Juda. Videtur tamen alludere Jacob ad imminutionem quæ contigit ubi major pars populi descivit ad Jeroboam. Tunc enim rex Juda similis esse cœpit leoni dormienti: neque enim erectis jubis terrorem suum late effudit, sed quodammodo accubuit in spelunca. Latuit tamen quædam occulta Dei virtus sub illo sopore, ut eum turbare ausi oon fuerint qui maxime optassent perditum, & qui ad inferendam perniciem viribus pollebant. Ergo postquam Jacob imperium detulit uni Judæ super fratres, vice correctionis nunc subjicit, etiamsi ejus potentiam imminui contingat, fore tamen hostibus suis terribilem non secus ac leonem dum in spelunca sua jacet.

10. *Non recedet sceptrum.*] Quanqoam obscurus est hic locus, non tamen usque adeo difficile fuisset genuinum sensum elicere, nisi Judæi maligne pro more suo nebulas inducere tentassent. Certum est Messiam hic promitti, qui oriturus erat è tribu Juda. Qoum ultro deberent ad eum amplexandum occurrere, data opera quævis effugia captarunt, quibus se & alios procul in flexuosas ambages abducerent. Non mirum ergo si amaritudinis & contumaciæ spiritus, rixandique libido ita eos excæcavit ot in clara luce hoc illuc turpiter impegerint. In Christianis tametsi pia fuit illustrandæ Christi gloriæ sedulitas, ast tamen in eorum fervore aliquid nimium. Nam dum nimis præcise urgent quædam verba, nihil aliud proficiunt nisi quod subsannandi ansam præbent Judæis, quos necesse est firmis ac validis cancellis circumdari, unde elabi nequeant. nos ergo talibus exemplis moniti, sine contentione verum loci sensum quæramus. Primo tenendum est Spiritus sancti consilium, quod hactenus non satis animadversum, vel non satis distincte expositum fuit. Postquam tribum Juda ornavit imperio, statim pronunciat, Deum tuendo statum regni illius, curam populi habiturum, donec ad summum cumulum perveniat promissa felicitas. Nam sic asseritur dignitas Judæ, ut tamen scopus sit communis populi totius salus. Benedictio semini Abrahæ promissa (ut prius vidimus) nisi ab uno capite flueret, rata esse non poterat. Idem nunc testatur Jacob, venturum esse regem sub quo suis numeris constabit promissa illa felicitas. Hoc ne Judæi quidem negabunt, ubi viguerit mediocris benedictio in tribu Juda, spem melioris & excellentioris status hic dari. Alterum etiam libenter concedent, plenæ & solidæ felicitatis & gloriæ unicum auctorem esse Messiam. Tertium caput, quod ne ipsis quidem repugnantibus facere licet, nunc addamus, regnum quod incepit à Davide, præludium fuisse quoddam ac umbratile specimen majoris illius gratiæ quæ in adventum Messiæ dilata fuit ac suspensa. Nullum quidem spiritualis regni gustum concipiunt: itaque opes potius sibi fingunt & potentiam, suaveque otium & terrenam amœnitatem sibi proponunt, quam justitiam, vitæ novitatem cum gratuita peccatorum venia. Fatentur nihilominus, quæ sub Messia speranda erat felicitas, veteri suo regno fuisse adumbratam. Nunc redeo ad verba Jacob: *Donec veniat Siloh*, inquit, *residebit sceptrum*, vel dominatio, *in Juda*. Primo videndum est quid significet vox שילה. Quia Hieronymus vertit, Qui mittendus est: putant nonnulli fraude corruptum esse locum, ac literam ח suppositam fuisse in locum ה. quod licet firmum non sit, veri tamen simile est. Quod ex Judæis quidam locum notari volunt ubi diu reposita fuerat Arca fœderis, quia paulo ante exordium regni Davidis in vastitatem redactus est, ratione prorsus caret. Neque enim hic prædicit Jacob quo tempore ordinandus sit rex David: sed regnum fore stabile in ejus domo, quousque impleat Deus quod pollicitus est de singulari benedictione seminis Abrahæ. Adde quod dura esset ac coacta loquutio, Silo venire: pro, venire ejus finem. Longe rectius & congruentius exponunt alii interpretes, Filium ejus: שיל enim filius Hebræis dicitur: ה vero positum esse dicunt loco ו relativi. Atque in hunc sensum major pars descendit. Sed iterum à mente Patriarchæ perperam dissident Judæi dum hoc referunt ad Davidem. Nam (sicuti nuper attigi) non promittitur regni origo in Davide, sed absoluta perfectio in Messia. Et certe tam crassa absurditas non longa refutatione indiget. Quid enim hoc sibi vellet, Regnum fioem non accipiet in tribu Juda donec erectum fuerit? Certe Recedere nihil aliud est quam desinere. Deinde continuam seriem ponit Jacob, dum Scribam recessurum negat ex pedibus. Nam regem in solio jam locatum esse oportet, ut Scriba sedeat inter ejus pedes. Describitur ergo nobis regnum, quod postquam constitutum fuerit, non desi-

oet

net quousque succedat perfectior status: vel quod idem valet, futurum Davidis regnum hoc titulo commendat Jacob, quia tesseræ ac pignus esset beatæ illius gloriæ quæ jam olim Abrahæ generi destinata erat. In summa, regnum quod transfert in tribum Juda, non fore vulgare pronunciat: quia inde tandem proveniet promissæ benedictionis complementum. Sed hic procaciter insurgunt Judæi, quod eventus nostrum errorem coarguat. Nam regnum ad Christi usque adventum nequaquam durasse constat: quin potius ex quo in exilium traductus est populus, sceptrum fuisse confractum. Verum si fidem habent vaticiniis, antequam illorum objectionem diluo, velim mihi respondeant quomodo hic regnum assignet Jacob filio Juda. nam quum vixdum firma esset ejus possessio, repente laceratum fuisse scimus, totamque fere ejus potentiam occupatam à tribu Ephraim. An Deus secundum ipsos hic per os Jacob evanidum aliquod regnum promisit? Si excipiant, non ideo fuisse fractum sceptrum, quamvis magna populi parte spoliatus fuit Roboam, hoc cavillo minime effugient: quia diserte imperium Judæ ad tribus omnes extenditur, his verbis, Genu curvabunt coram te filii matris tuæ. Nihil ergo contra nos afferunt quod non protinus in ipsos vicissim retorquere liceat. Nondum tamen soluta est quæstio, fateor: sed hoc præfari libuit, ut Judæi deposito calumniandi studio, rem ipsam discant placide nobiscum expendere. Perpetuam gubernationem in tribu Juda hoc fere modo contexere solent Christiani. Quum ab exilio reversus est populus, loco sceptri regii fuisse dicunt principatum qui usque ad Machabæos duravit. Deinde successisse tertium regiminis modum: quia summa judicandi potestas penes septuaginta fuerit, quos ex genere regio delectos fuisse ex historiis constat. Adeo autem non conciderat illa regii generis auctoritas, ut Herodes ad causam dicendam citatus, vix capitale supplicium effugerit: quia contumaciter se subduxerat. Concludunt igitur nostri, quamvis non resplenduerit regia majestas à Davide usque ad Christum, stetisse tamen aliquem principatum in tribu Juda, atque ita impletum fuisse oraculum. Hæc quanquam vera sunt, major tamen loco probe excutiendo adhibenda est dexteritas. Ac primo tenendum, tribum Juda jam nunc constitui principem inter alias, ut dignitate emineat, quamvis nondum adepta sit imperium. Et certe primatum ei fuisse ultro concessum à reliquis, ex quo redemptus fuit populus, testis est alibi Moses. Secundo loco tenendum est, hujus dignitatis specimen magis luculentum in regno proponi quod auspicatus est Deus in Davide. Quanquam autem paulo post sequuta est defectio, ut exigua portio dominationis in tribu Juda steterit. jus tamen divinitus ei collatum minime potuit eripi. ideo quo tempore summa opulentia refertum erat, altoque fastu turgebat regnum Israël, dicitur tamen accensa fuisse Hierosolymæ lucerna Domini. Pergamus longius: quum regni cladem prædicit Ezechiel, cap. 21. v. 26. satis demonstrat quomodo sceptrum à Domino servandum fuerit donec in manus Christi veniret. Tolle cidarim (inquit) aufer coronam: hæc non erit hæc: perversam, perversam, perversam pono eam, donec veniat cujus est. Videri posset primo aspectu vaticinium Jacob excidisse, dum ornatu regio spoliatur tribus Juda. Sed hinc colligimus non fuisse Deum adstrictum, ut visibilem regni gloriam è sublimi semper ostenderet. Alioqui falsæ essent aliæ promissiones, quæ solii diruti & lacerati restitutionem prædicunt: Ecce, dies veniunt quibus suscitabo tabernaculum David, quod cecidit, & ædificabo rupturas ejus, & quæ corruerant instaurebo, Amos 9. vers. 11. Quanquam absurdum esset plures citare locos, quum passim occurrat hæc doctrina in Prophetis. Unde colligimus non ita stabilitum fuisse regnum, ut æquabili tenore semper fulgeret: sed quod ad tempus collapsum ac deforme, postea recuperaret amissum splendorem. Videntur quidem Prophetæ ejus ruinis finem facere reditum ab exilio Babylonico: sed quum regni instaurationem non aliter quam templi & sacerdotii promittant, ut solida veritas nobis constet, necesse est totum tempus à liberatione usque ad Christi adventum complecti. Perversa igitur non uno tantum die, neque in uno capite, sed diu & variis modis corona fuit, donec eam Deus Christo suo regi legitimo aptaret. Et certe Jesaias Christi originem describit longe ab omni *Jesa. 11.*
regio splendore alienam: Orietur (inquit) virga è *vers. 1.*
trunco Isai, & surculus è radicibus ejus ascendet. Cur Isai potius quam Davidem nominat, nisi quia ex rustico privati hominis tugurio potius quam illustri palatio proditurus erat Messias? Cur arbore excisa, nihil præter truncum & radices residuum facit, nisi quia ad Christi usque manifestationem fere pedibus calcanda erat regni majestas? Si quis excipiat, aliter sonare verba Jacob: solutio in promptu est, quicquid unquam Deus de æterno Ecclesiæ statu promisit, ita fuisse restringendum, ut judicia sua interim exerceret puniendis hominum peccatis, fidemque suorum probaret. Fuit quidem hæc non levis tentatio, quum tribus Juda in tertio successore, majore regni parte nudata fuit. Gravior etiam sequuta est, quum regis filii in patris conspectu jugulati sunt, ipse oculis effossis Babylonem tractus est, totumque regium genus tandem servituti & exilio addictum. Omnium vero gravissima, quum reversus in terram populus, minime cerneret quod speraverat, sed in tristi dissipatione jaceret. Cæterum tunc sancti fidei oculis sceptrum sub terra absconditum contemplantes, non conciderunt, vel fracti fuerunt animis, ut desisterent à suo cursu. Videbor forte nimis largiri Judæis, quia realem (ut vocant) dominationem continuo tenore non statuo in tribu Juda. Nostri enim, ut evincant stulta adhuc Judæos Messiæ expectatione teneri suspensos, in hoc insistunt, à tempore Herodis cessasse imperium illud, de quo vaticinatus erat Jacob. quasi vero quingentis ante annis tributarii non fuerint: quasi etiam non extincta fuerit regii generis dignitas quamdiu grassata est Antiochi tyrannis: quasi denique Asmonæi sibi non usurpaverint & titulum honoris & potentiam, donec Romanæ ditionis facti sunt Judæi. Nec vero sufficit quæ obtenditur solutio, disjunctim promitti vel regnum vel mediocre aliquod regimen: ex quo autem deletum fuit regnum, superstites mansisse Scribas. Ego enim, notandi inter legitimum regnum & tyrannidem discriminis causa, adjunctos fuisse consiliarios agnosco, qui publicum statum rite & ordine administrent. Quod ergo ex Judæis quidam exponunt, jus regnandi datum esse tribui Juda, quia nefas fuerit alio transferri, non autem quod gloriam coronæ semel erectam perpetuari necesse fuerit, aliqua ex parte huic sententiæ subscribere necesse arbitror. Dico, aliqua ex parte: quia nihil hoc cavillo proficiunt Judæi, ad figmentum venturi sui Messiæ trahentes vetustum regni excidium. Tenendum enim memoria est quod prius admonui, dum Jacob usque ad Messiæ adventum sustinere vult suorum animos, ne longioris moræ tædio deficiant, specimen in temporali regno proponere: acsi dixisset, non esse cur Israelitæ collapso Davidis regno spes suas huc illuc inclinent: quia non alia succedet mutatio quæ Dei benedictioni respondeat donec appareat Redemptor. Quod duriter aliquot annos ante Christum exhibitum vexata gens fuit, ac serviliter oppressa, mirabili Dei consilio factum est, ut continuis stimulis ad optandam redemptionem pungerentur. Interea stare oportuit aliquod gentis corpus, in quo vigeret promissio. Nunc quum patria extorres per quindecim fere secula dissipari, absque politia jaceant, quo prætextu

somniant

somniant ex vaticinio Jacob venturum sibi redemptorem? Equidem ut eorum calamitati non libenter insulto: ita nisi ea subacti oculos aperiunt, libere pronuncio, dignos esse qui millies absque remedio pereant. Fuit autem hæc continendæ fidei valde apposita ratio, quod Dominus filios Jacob in unam tribum oculos conjicere voluit, ne alibi salutem quærerent: ac ne quo eos vaga imaginatio circumageret. Quo etiam fine celebratur hujus familiæ electio, dum sæpius in Psalmis confertur cum Ephraim & reliquis, ac præfertur. Nobis etiam ad fidei certitudinem non parum utile est, dum Christum duobus annorum millibus, antequam prodiret, audimus non modo promissum fuisse, sed designata ejus origine, quasi digito ostensum.

Et ei erit aggregatio populorum.] Hic vero non unius tantum populi regem fore pronunciat, sed cujus auspiciis colligendæ sint variæ gentes, ut simul coalescant. Scio quidem varie ab interpretibus vocem exponi: sed qui deducunt à radice קהה ut sit debilitatio, quod de salutifero Christi principatu dictum erat, perperam & absurde ad sanguinariam qua crepant superbiam detorquent. Si obedientiæ nomen placeat (ut alibi) idem manebit sensus cum illo primo quem sequutus sum. Nam hæc colligendi ratio est, dum in obsequium consentiunt simul qui prius ferebantur in diversa studia. Etsi autem antehac Tribus ex se orituras Jacob amplificandi gratia vocavit populos, latius tamen extenditur ista collectio. Nam corpus populi per familias complexus, quum de ordinario principatu Judæ verba faceret, nunc novi regis fines ampliat: acsi diceret, fore ex tribu Juda reges, qui inter fratres emineant, & quos adorent ejusdem matris filii: sed tandem successurum qui sibi alios populos subjiciat. Hoc autem scimus in Christum competere, cui promissa fuit mundi hæreditas, sub cujus jugum redactæ sunt Gentes, ad cujus nutum aggregati sunt, qui prius fuerant dispersi. Porro hic memorabile testimonium habet Gentium vocatio, quod in fœderis societatem inserendæ fuerint, ut sub capite uno fierent unus populus cum naturalibus Abrahæ filiis.

11. *Ligans ad vitem pullum suum, & ad* &c.] Jam de situ regionis loquitur quæ sorte filiis Judæ obtigit. significat autem tantam illic fore vitium copiam ut passim obviæ prostent non secus atque alibi vepres, vel infrugifera arbusta. Nam quum ad sepes ligari soleant asini, vites ad hunc contemptibilem usum deputat. Eodem pertinent quæ sequuntur hyperbolicæ loquendi formæ, quod Judas lavabit vestem suam in vino, & oculis erit rubicundis. Tantam enim vini abundantiam fore intelligit, ut promiscue ad lotiones, perinde ut aqua, effundi queat sine magno dispendio: assiduo autem largioreque illius potu rubedinem contracturi sint oculi. Sed minime consentaneum esse videtur, profusam intemperiem vel projectionem in benedictione censeri. Respondeo, quamvis laudetur ubertas & affluentia, non tamen abusum permitti. Si liberalius nobiscum agit Dominus, ne carnis incontinentiam provocent sua dona, regulam alibi præscribit pure & frugaliter utendi. Sed hoc loco Jacob quid liceat omittens, copiam celebrat quæ ad luxuriam & excessus vitiosos ac perversos sufficeret, nisi ultro sibi temperent filii Juda. Allegoriis quæ nonnullis forent magis plausibiles ideo abstineo, quia in tantis Dei mysteriis ludere non placet, sicuti initio capitis præfatus sum. Vilis & abjecta res altis illis speculatoribus visa est terræ partitio, in qua se Deus exeruit, ut Mosi servo suo fidem assereret. atqui nisi ad brutum stuporem ingrati simus, totos in admirationem rapi decet, quod Moses qui regionem Chanaan nunquam viderat, de singulis ejus partibus perinde disserit acsi de paucis jugeribus manu sua excultis verba faceret. Jam ut de vitibus fama ad eum perlata esset, Judam non potuit, nisi duce Spiritu, copiosis vindemiis præficere: vel opimis pascuis, quum dentes ejus lactis potu candidos fore dicit.

13. *Zebulon in portu marium.*] Tametsi hæc benedictio nihil rarum vel eximium continet, sicuti nec aliæ quædam sequentes: hoc tamen satis præclarum nobis esse debet, quod perinde tunc valuit acsi Deus ad filios Israel liberandos manum è cælo porrigeret, ac singulis distribueret sua domicilia. Antequam sortis fiat mentio, regio maritima datur tribui Zabulon, quam sorte post annos ducentos adepta est. Scimus autem quanti momenti fuerit illa hæreditas, quæ instar arrhæ veteri populo ratam ejus adoptionem fecit. Ergo hoc vaticinio animari decuit non modo tribum unam, sed totum populum, ut alacriter oblatam gratiam, certoque repositam capesserent. Portio autem Zabulon non solum fore maritima dicitur, sed etiam portuosa: nam ejus terminum conjungit Jacob agro Sidonio: in quo tractu scimus commodos & nobiles fuisse portus. Jam non solum hoc vaticinio excitare filios Zabulon voluit Deus, quo magis strenue se accingerent ad terram adeundam: sed etiam confirmare, ex quo sperata statione potiti sunt, ne fortuito sibi accidisse sortem putarent, sed Dei arbitrio sibi distincte prospectum & ordinatum fuisse hospitium.

14. *Issachar.*] Hic partim mentio fit hæreditatis, partim indicatur qualis futura sit hujus familiæ conditio. Quanquam vocatur asinus osseus ob fortitudinem, qua ferendis laboribus sufficiet, ac præsertim rusticis: simul tamen notatur pigritia. Nam paulo post additur, servili fore ingenio. Quare sensus est, filios Issachar, licet robore polleant, quietos tamen magis quam cordatos fore, & ferendæ servituti paratos non secus atque latera sua clitellis & sarcinis muli accommodant. Ratio etiam exprimitur, quod fertili & amœno suo agro contenti, modo quiete fruantur, non refugient vicinis suis pendere tributum. Quanquam autem hæc tolerantia neque laudi; neque vitio palam illis datur, probabile tamen est ignaviam exprobrari, quod eos impediet mollities ne in libertate sibi divinitus concessa maneant.

16. *Dan judicabit.*] Allusio est ad nomen: nam quum Hebræis דין judicare significet, Rachel Deo gratias agens, alio sibi ex ancilla nato inde nomen imposuerat, quasi Deum haberet causæ suæ jurisque vindicem. Nunc rationem nominis alio convertit Jacob, quod filii Dan non vulgarem partem gubernationis habebunt in populo. Nam inscite Judæi ad Samsonem restringunt, quia unus toti populo præfuerit, quum de perpetuo magis familiæ statu habeatur sermo. Intelligit ergo Jacob, licet Dan ex concubina sit natus, unum tamen fore ex judicibus Israël: quia non modo penes ejus sobolem in communi politia pars gubernationis & imperii erit, ut Tribus ista caput unum efficiat: sed vexillo præficietur ad ducendum quartum ordinem. Secundo loco versutum ejus ingenium describitur. Comparat enim Jacob populum hunc serpentibus, qui ex latebris furtim adoriuntur incautos, quibus nocere volunt. Sensus ergo est, non fore tam animosum ut strenue & ingenue in apertum certamen descendat, sed astu & insidiis pugnaturum. Interea tamen ostendit superiorem fore suis hostibus, quos manibus consertis aggredi non auderet, ut serpentes occulto morsu equum & sessorem dejiciunt. Hoc etiam loco judicium diserte non interponitur, laudine an probro ducenda sit astutia tribus Dan: huc tamen magis inclinat conjectura, inter vitia referri, vel saltem incommoda, quod libero congressu hostibus se non opponens, occultis tantum fraudibus pugnabit.

18. *Salutem tuam expectavi Domine.*] Quæritur primum quænam occasio sanctum virum impulerit ut abrupto sermonis sui contextu, subito erumperet in hanc vocem. nam quum Messiæ adventum nuper pro-

promitteret, opportunior fuisset salutis mentio. Ego quidem eum existimo, quum velut ex alta specula generis sui statum variis inclinationibus subinde obnoxium fore cerneret, imo procellis jactandum, quæ à submersione parum distarent, sollicitudine & metu fuisse commotum. neque enim paternum affectum exuerat, ut nullam prorsus sanguinis sui curam gereret. Videns igitur multas molestias, multa discrimina, multos insultus, multas etiam clades quæ semini suo totidem minantur exitia, fieri non potest quin condoleat, atque etiam secundum hominem turbetur. Verum ut victrice animi constantia contra omne tentationum genus insurgat, sese ad Dominum transfert, qui pollicitus fuerat se illius populi fore præsidem. Nisi observetur hæc circumstantia, non video cur nunc potius quam principio vel in fine exclamet Jacob, se in salutem Domini sperare. Quum autem se objiceret tristis rerum confusio, non modo ad concutiendam ejus fidem violenta, sed ad animum penitus obruendum plus satis onerosa, optimum remedium fuit clypeum hunc opponere. Neque etiam dubito quin filiis suis consuluerit, ut eos secum in eandem erigeret fiduciam. Porro quia sibi ipse auctor sperandæ salutis esse non poterat, necesse fuit in Dei promissionem recumbere. Eodem etiam modo oobis Ecclesiæ conservatio hodie speranda est. Nam etsi videtur jactari in mari turbulento, ac pene fluctibus demergi, adeoque graviores procellæ in posterum timendæ sunt: tameo ioter multiplices ioteritus speranda est salus in liberatione quam Dominus promisit. Fieri etiam potest ut Jacob Spiritu prævidens quanta in suis posteris futura esset iagratitudo, perfidia & malitia, quibus suffocari posset gratia Dei, contra has tentationes luctatus sit. Quan[illegible] autem non sibi privatim Jacob salutem, [illegible]steris suis omaibus speravit: hoc tamen notatu dignum est, quod in multa secula ostendit salutiferum Dei fœdus, ut se mortuo Deum fore veracem non dubitet. Unde etiam sequitur, inter ultimos spiritus, & quasi in media morte, vitam æternam apprehendisse. Quod si ille in obscuris umbris, redemptione procul ostensa fretus, ad mortem intrepide perrexit: quid nobis agendum est quibus clarus illuxit dies? vel quæ excusatio nos manet, si nobis inter similes agitationes labascit animus?

19. *Gad, turma.*] Alludit etiam Jacob ad nomen Gad. Sic vocatus fuerat quod ex matre ejus Lea numerosam sobolem genuisset Jacob. Nunc admonet pater, etiamsi nomen adeptus sit à multitudine, fore tamen ei negotium cum magno hostium numero, ut ad tempus opprimendus sit. Atque hoc ideo prædicit ne posteri viribus suis confisi superbiant, sed comparent se ad subeundas ærumnas, quibus eos humiliare volet Dominus, & jam decrevit. Cæterum ut eos hortatur ad toleraotiam, ita mox addito solatio erigit & animat, quod tandem ab oppressione emergent, ut de hostibus suis, à quibus victi fuerant ac profligati, triumphum agant: sed id nonnisi in fine. Porro vaticinium hoc ad totam Ecclesiam accommodari potest: quæ non uno tantum die impetitur, sed novis subinde cladibus atteritur, donec ad extremum eam Dominus attollit.

20. *De Aser.*] Taotum hæreditas Aser attingitur, quam optimi frumenti & suavissimi feracem pronunciat fore, ut alieno subsidio non indigeat quoad victum, qui domi suppetet. Regias delicias pro exquisitis posuit. Si quis objiciat, non esse magnum pane sapido & delicato vesci: respondeo, considerandum fuisse finem, quod scilicet inde agnoverint paterna Dei cura se pasci.

21. *Nephthali.*] Putant quidam laudari celeritatem in tribu Nephthali: mihi alius sensus magis probatur, quod se facundia & verborum suavitate magis quam armorum violentia tuebitur ac defendet. Est autem non pœnitenda virtus, humano blandoque sermone mulcere feroces animos, placare iram accensam: si qua excitata est offensio, simili artificio eam sedare. Ergo hoc elogio insignit filios Nephthali, quod humanitati, suavibus verbis, & pacis artibus magis studebunt quam ut se armorum præsidio muniant. Comparat autem eos cervæ dimissæ, quæ venatione capta non occiditur, sed potius fovetur in deliciis.

22. *Ut arbor fructificans.*] Alii vertunt, Filium decoris: & utrumque convenit: sed ideo in priorem sensum magis inclino, quia mihi videtur respicere Jacob ad ejus nomen, quo notatur accessio, vel incrementum. quanquam mihi non displicet similitudinem esse sumptam ab arbore, quæ juxta fontem plantata, ab irrigua terra humorem & succum haurit, quo melius crescat. Summa est, quod ad crescendum sit natus, instar arboris prope foatem sitæ, ut sua pulchritudine & procera statura, propinqua obstacula superet. Neque enim interpretor concursum fore virginum super muros, quas illexerit arboris conspectus: sed continua metaphora, teneros ac minores ramusculos filias vocari existimo. Discurrere autem dicuntur super muros, quum sese alte diffundunt. Porro non simpliciter de tota tribu habetur sermo, nec merum vaticinium est futuri temporis, sed persona Joseph cum suis posteris miscetur. Ita quædam ei proprie conveniunt, alia ad duas Tribus, Ephraim & Manasse, pertinent. Sic quum Joseph provocatum fuisse dicit, peculiariter id referri ad ipsum solet. Quia autem arbori eum contulerat, ita hostes tam fratres quam Putiphar & ejus uxorem vocat sagittarios: postea tamen similitudinem mutat, quia Joseph similem facit strenuo jaculatori, cujus arcus non languescit, & cujus brachia non laxantur, nec quicquam remittuot ex suo vigore. quibus verbis prædicat invictam ejus fortitudinem: quia nullis quamlibet duris infestisque ictibus succubuit. Simul tamen admonet, non propria virtute stetisse ejus brachia, sed roborata fuisse Dei manu: quem insigni elogio nominat fortem Jacob: quia suam fortitudiuem præcipue in Ecclesia conspici vult, ac fulgere. Interea declarat auxilium quo adjutus fuit Joseph, inde profectum esse, quia domum illam sibi Deus cooptasset. Nam hoc sollicite curarunt sancti Patres, ut sibi & suis in memoriam veniret gratuitum Dei fœdus, quoties aliquod beneficium ipsis præstitum fuerat. Et certe turpis socordiæ est non inquirere ex quo fonte bibamus aquam. Interea tacite decem filiis suis exprobrat impium & sacrilegum furorem, quod necem fratri suo machinando, gigantum more bellum cum Deo gesserint. simul in posterum admonet, ut Dei potius tutela protegi malint quam eum sibi infensum sentire, quia pariter omaibus auxiliari velit. Hinc autem communiter ad omnes pios manat valde utilis consolatio, dum io medio Ecclesiæ residere audiunt Dei virtutem: modo etiam in ipso ono glorientur: sicuti Psalmus docet, Hi in *Psal. 20.*
curribus, illi in equis, nos autem in nomioe Domini *vers. 8.*
invocabimus. Cavendum ergo est filiis Jacob, ne viribus suis confisi, se præcipitent, sed potenter ac magnifice se gerant in Domino. Quod proxime sequitur, varias expositiones admittit. Quidam vertunt, *Inde pastor lapis Israël:* acsi diceret Jacob ipsum fuisse nutricium & rupem, vel fulturam domus suæ. Alii legunt, Pastor lapidis, in genitivo casu: quod mihi placet, nisi quod in sensu, meo judicio, errant, dum lapidem accipiuot pro familia. Ego ad Deum refero, qui pastoris munus servo suo injunxit: quemadmodum si quis conductitii hominis opera utitur ad gregem suum pascendum. Unde autem factum est ut gentem suam aleret nisi quia divinæ beneficentiæ erat minister? Porro sub hoc typo depicta est nobis imago Christi, qui antequam emergeret victor mortis & auctor vitæ, positus fuit in scopum contradictio-

dictionis, in quem certatim omnes jaculati sunt: sicuti nunc quoque ejus exemplo Ecclesiam multis jaculis configi oportet, ut admirabili Dei auxilio servetur. Porro ne maligne fratres invideant sancto Joseph, amabdem ejus victoriam ipsis reddidit Jacob, ideo liberatum fuisse docens, ut eorum nutricius fieret vel pastor.

25. *A Deo patris tui.*] Iterum plenius confirmat, Joseph non propria industria, sed Dei gratia ereptum fuisse ex morte, & in tantam dignitatem invectum. minime autem dubium est quin omnibus piis commendet meram Dei bonitatem, ne quid sibi arrogent, sive elapsi sint ex periculis, sive conscenderint ad aliquem honoris gradum. *A Deo patris.* Hoc titulo Deum insigniens, rursus ex fœdere, & gratuitæ adoptionis fonte derivat quicquid bonorum percepit Joseph: acsi dixisset, quod paternam Dei curam in te juvando expertus es, volo hoc fœderi quod mecum pepigit, acceptum referas. Interim (ut alibi dictum est) Deum illum quem posteris colendum tradit, ab omnibus fictitiis idolis separat. Postquam autem tam in victu quam in sobole & ejus conservatione modis omnibus Joseph benedictum fore testatus est, propinquam & fere præsentaneam vim hujus suæ benedictionis asserit, dicens se efficacius ei benedicere quam ipse benedictus fuerit à patribus. Quanquam enim ab initio verax fuerat Deus in suis promissis, effectum tamen perinde distulit, acsi verbis tantum Abraham, Isaac, & Jacob lactaret. Nam quousque in Ægypto multiplicati sunt Patriarchæ: ubi immensum illud semen quod æquaret arenam maris & stellas cæli? Non abs re igitur Jacob maturum venisse tempus pronunciat quo vis benedictionum emerget, quæ velut in profundo latuerat. Porro hæc comparatio nobis hodie longe plus alacritatis addere debet. nam plena gratiæ Dei ubertas, quæ in Christo affluxit, quicquid bonorum percepit & sensit Joseph, centuplo superat. Quod *de extremitate montium* subjicitur, quidam ad locorum distantiam, alii ad temporis perpetuitatem referri volunt. Nec male convenit uterque sensus: vel quod felicitas Joseph se longe lateque ad extremos usque mundi colles diffundet, vel quod durabit quousque stabunt colles seculi, qui sunt firmissima terræ portio. Quanquam certior ac magis genuinus sensus ex altero loco, ubi Moses benedictionem hanc repetit, colligitur: nempe terræ ubertatem diffusum iri usque ad montium vertices, montes autem perpetuos vocari quasi celeberrimos. Dicit autem fore supra caput ipsius, ne putetur vota sua in aërem spargere. Nam hac voce notatur subsistentia, ut ita loquar. Tandem vocat Joseph נזר inter fratres, vel quia sit eorum corona, propter communem gloriam quæ ab ipso in omnes redundat: vel quia propter dignitatem qua excellit, ab omnibus sit segregatus. utroque enim modo sumi potest. Sciendum tamen est excellentiam hanc fuisse temporalem, quia ipsum simul cum aliis in ordinem cogi oportuit, ut sceptro Judæ se submitteret.

27. *Benjamin ut lupus.*] Quidam ea Judæis damnari putant Benjamitas, qui quum scelestas libidines inter se grassari tanquam prædones passi forent, demum ob stupratam Levitæ uxorem, horrenda clade excisi sunt ac fere deleti. Alii, honorificum esse encomium volunt, quo ornetur Saul, vel Mardochæus, qui ambo fuerunt ex tribu Benjamin. Nostri parum apte ad Paulum Apostolum torquent, qui ex lupo conversus est in dispensatorem. Mihi nihil magis videtur probabile quam ingenium ac mores totius gentis describi, quod ea præda victuri sunt. Ideo dicit, *mane rapturos & voraturos, vespere divisuros spolia.* quibus verbis notatur prædandi assiduitas.

28. *Omnes istæ tribus Israël, duodecim.*] His verbis docere voluit Moses, non subsistere hæc vaticinia in filiis Jacob, sed patere ad totum eorum genus. Hactenus quidem satis clare ostendimus non de solis eorum personis verba fieri: sed hoc addendum fuit, quo magis ad cælestem Spiritus majestatem attenderent lectores. Videt Jacob filios duodecim. Demus tunc centuplum fuisse stirpis numerum usque ad pronepotes. atqui, quid sexcentis vel mille hominibus futurum sit, non pronunciat: sed regiones & populos judicio suo subjicit: neque se temere projicit, quia postea eventu compertum est, Deum illi certo dictasse quod facere apud se decreverat. Porro quum fidei oculis intuitus fuerit Jacob quæ non solum procul remota erant, sed prorsus ab humano sensu abscondita: væ nostræ pravitati, si ad ipsum complementum, in quo apparet conspicua veritas, oculos claudimus. Sed quod dicitur Jacob posteris benedixisse, rationi consonum minime videtur. Nam Ruben primogenitura abdicans, nihil lætum vel faustum protulit: Simeonem quoque & Levi detestatus est. Nec vero causari licet antiphrasim esse in verbo benedicendi: quod satis constat in bonam non sinistram partem positum fuisse à Mose. Ego hæc ita inter se concilio, quod pœnæ temporales quibus filios clementer & paterne castigavit Jacob, fœdus gratiæ non subverterint, ubi sita erat benedictio: quin potius deletis maculis, illos restituerint in pristinum honoris gradum, unde exciderant, saltem ut Patriarchæ essent in populo Dei. Et hoc quotidie Dominus in suis probat, pœnas quibus eos onerat, licet pudorem & dedecus infligant, adeo non obstare eorum felicitati, ut sint potius adminiculo. Nisi hoc modo purgati forent, timendum erat ne magis ac magis obdurescerent in suis vitiis, & pus occultum noxiæ putredinis materia foret, quæ tandem penetraret ad ipsa viscera. Videmus quam libenter sibi indulgeat caro, etiam ubi nos Deus iræ suæ signis expergefacit. quid igitur, si conniveat semper, futurum putamus? Quia autem pœnis moniti resipiscimus, hic finis non modo maledictionem, quæ initio sentitur, absorbet, sed etiam facit ut Dominus puniendo magis benedicat quam si parceret. Hinc fit ut morbi, paupertas, fames, nuditas, mors etiam ipsa, quatenus salutem nostram promovent, quasi mutata natura benedictiones merito reputentur: perinde ac sanguinis missio non minus quam alimenta, ad sanitatem confert. Quum in fine additur, *Juxta suam cuique benedictionem*, iterum confirmat Moses, non tantum filiis bene precatum esse Jacob ex paterno voto, sed protulisse quod Deus in ore ejus posuerat: quia tandem probavit eventus efficaces fuisse prophetias.

29. *Et præcepit eis.*] Antehac vidimus Jacob filio Joseph peculiariter mandasse ut funus suum in terra Chanaan sepeliendum curaret. Nunc repetit Moses idem omnibus filiis datum esse mandatum: ut hanc provinciam uno consensu obirent, & mutuo alii alios juvarent in præstando officio. Cur autem tanta illi sepulchri fuerit religio, alibi diximus. quod semper tenendum est, ne sancti viri exemplum sine judicio ad superstitionem trahatur. Certe in terram Chanaan deferri non optavit, quasi illic sepultus, cælo propior esset: sed ut ejus possessionem mortuus cerneret, quam tota vita nonnisi precario tenuerat: non quod privatim ulla inde ad eum rediret commoditas, qui jam suo cursu defunctus erat: sed quia utile erat renovari hoc symbolo promissionis memoriam apud filios superstites, ut ad eam aspirarent. Interea colligimus non hæsisse ejus animum in terra: quia nisi cælum illi fuisset hæreditas, nunquam sperasset Deum in gratiam mortui fore erga suos tam liberalem. Jam quo plus ponderis habeat mandatum, admonet non sibi nunc primum hoc venisse in mentem, sed à majoribus ita esse edoctum. Abraham, inquit, sepulchrum illud sibi & suis emit: nos hactenus legem ab ipso traditam sancte coluimus. Violanda igi-

tur

tur à vobis non est, ut post mortem quoque nota aliqua gratiæ Dei in nobis maneat.

33. *Et collegit pedes.*] Non est supervacua loquutio: nempe qua exprimere voluit Moses placidam sancti viri mortem: acsi dixisset, sanctum senem tranquillo animi statu membra direxisse quo volebat, qualiter sani & vegeti se ad somnum componere solent. Et certe mirum ei constare mentis vigorem & præsentiam necesse fuit, quum mortem in labris ferens, ita præclare exequutus est injunctum sibi Prophetæ munus. Nec dubium est quin talis se efficacia Spiritus in eo protulerit quæ vaticiniis fidem & reverentiam acquireret apud ejus filios. Simul tamen notare convenit, hunc esse bonæ conscientiæ fructum, quum sine horrore migramus è mundo. Nam quum mors natura sit formidabilis, mira carnificina impios exagitat dum se ad Dei tribunal citari sentiunt. Porro ut nos bona conscientia pacatos & quietos ad sepulchrum deducat, Christi resurrectioni eam inniti necesse est. tunc enim voluntarii ad Deum pergimus, si nos melioris vitæ fiducia excipiat: tunc caducum hoc tugurium relinquere grave non erit, si immortale domicilium nobis occurrat.

CAPUT L.

ET jactavit se Joseph super faciem patris sui, & flevit super eum, & osculatus est eum.

2. Et præcepit Joseph servis suis medicis, ut aromatibus condirent patrem suum: & aromatibus condiverunt medici ipsum Israël.

3. Completi autem sunt ei quadraginta dies: sic enim complentur dies *eorum* qui condiuntur aromatibus. & fleverunt eum Ægyptii septuaginta diebus.

4. Transierunt itaque dies luctus ejus: & loquutus est Joseph ad domum Pharaonis, dicendo, Si quæso inveni gratiam in oculis vestris, loquimini quæso in auribus Pharaonis, dicendo,

5. Pater meus adjuravit me, dicendo, Ecce, ego morior: in sepulchro meo quod fodi mihi in terra Chenaan, sepelies me. nunc igitur ascendam obsecro, & sepeliam patrem meum, & revertar.

6. Et dixit Pharao, Ascende, & sepeli patrem tuum, quemadmodum adjuravit te.

7. Ascendit ergo Joseph ut sepeliret patrem suum: ascenderuntque cum eo omnes servi Pharaonis, seniores domus ejus, & omnes seniores terræ Ægypti:

8. Et omnis domus Joseph, & fratres ejus, & domus patris ejus: tantummodo parvulos suos, & pecudes suas, & boves suos reliquerunt in terra Gosen.

9. Et ascenderunt cum eo etiam currus, etiam equites: & fuit turma gravis valde.

10. Porro venerunt usque ad aream Atad, quæ est trans Jordanem: & planxerunt ibi planctu magno & gravi valde: & fecit patri suo luctum septem diebus.

11. Et viderunt habitatores terræ Chenanæi luctum in area Atad, & dixerunt, Luctus gravis est iste Ægyptiis. idcirco vocatum fuit nomen ejus Abel-Misraim, *id est, luctus Ægyptiorum*, qui est trans Jordanem.

12. Fecerunt ergo filii ejus ei sic, quemadmodum præceperat eis.

13. Quia tulerunt eum filii ejus in terram Chenaan, sepelieruntque eum in spelunca agri duplici, quam emit Abraham cum agro in possessionem sepulchri ab Hephron Hittæo, ante Mamre.

14. Et reversus est Joseph in Ægyptum, ipse & fratres ejus, & omnes qui ascenderant cum eo ad sepeliendum patrem ejus, postquam sepelivit patrem suum.

15. Videntes autem fratres Joseph quod mortuus esset pater eorum, dixerunt, Fortasse odio habebit nos Joseph, & reddendo reddet nobis omne malum quo affecimus eum.

16. Propterea mandarunt ad Joseph, dicendo, Pater tuus præcepit antequam moreretur, dicendo,

17. Sic dicetis Joseph, Obsecro, parce nunc sceleri fratrum tuorum, & peccato eorum: quia malum intulerunt tibi. nunc igitur parce quæso sceleri servorum Dei patris tui. Flevit autem Joseph dum illi loquerentur cum eo.

18. Nam profecti sunt etiam fratres ejus, & prostraverunt se coram eo, & dixerunt, Ecce, sumus tibi servi.

19. Et dixit ad eos Joseph, Ne timeatis: numquid enim loco Dei sum?

20. Vos quidem cogitastis adversum me malum: Deus *autem* cogitavit illud in bonum, ut faceret secundum diem hanc, ut vivificaret populum multum.

21. Nunc itaque ne timeatis, ego alam vos & parvulos vestros. Et consolatus est eos, & loquutus est ad cor eorum.

22. Et habitavit Joseph in Ægypto, ipse & domus patris ejus: & vixit Joseph centum & decem annos.

23. Et vidit Joseph ipsi Ephraim filios tertiæ generationis: etiam filii Machir filii Menasseh educati sunt super genua Joseph.

24. Et dixit Joseph fratribus suis, Ego morior, & Deus visitando visitabit vos, & ascendere faciet vos è terra hac ad terram quam juravit Abraham, Ishac & Jahacob.

25. Et adjuravit Joseph filios Israël, dicendo, Visitando visitabit Deus vos, & tolletis ossa mea hinc.

26. Itaque mortuus est Joseph filius centum & decem annorum: & aromatibus condierunt eum, & positus est in arca in Ægypto.

1. *Et jactavit se Joseph.*] Hoc capite breviter narratur quid contigerit post mortem Jacob. Eam vero Moses duplici luctu celebratam fuisse commemorat, nativo (ut ita loquar) & ceremoniali. Quod Joseph super faciem ejus procumbens, lachrymas effundit, hoc ex vero puroque affectu manat: quod eundem lugent Ægyptii septuaginta diebus, quin fit honoris causa, idque ex consuetudine, plus ostentationis habet ac inanis pompæ quam veri doloris. & tamen ut plurimum hoc modo lugeri solent mortui, ut justa illis solvantur. Unde etiam natum est proverbium, hæredis luctum sub larva risum esse. Et quanquam interdum serio dolore pungantur animi, aliquid tamen addit pietatis testandæ affectatio, ut in conspectu omnium lachrymis largius indulgeant qui sine testibus & arbitris parcius flerent. Itaque amici qui sub solatii prætextu conveniunt, sæpe diversum officium sequuntur, ut fletum uberiorem eliciant. Quanquam autem ritus lugendi mortuos ex bono principio ortus est, ut se in meditanda generis humani maledictione exerceant vivi, multis tamen vitiis semper inquinatus fuit: quia neque ad verum suum finem directus est, neque ad justum modum compositus. Quantum ad genuinum dolorem spectat, quem nobis non accersimus, sed qui ex intimo corde erumpit, non esset per se culpandus, si modum teneret. Neque enim hic reprehenditur Joseph quod tristitiam fletu declaret: quin potius laudatur ejus pietas. Sed freno & moderatione opus est, ne intemperanter dolendo, contra Deum cæco impetu feramur. nam excessus doloris semper ad contumaciam nos præcipitat. Porro mitigatio præcipue ex spe futuræ vitæ secundum Pauli doctrinam petenda est.

2. *Et præcepit Joseph servis suis.*] Quanquam olim plus operæ etiam absque superstitione impensum fuit sepulturis, quam post specimen resurrectionis in Christo exhibitum: scimus tamen apud Ægyptios plus sumptus & pomparum quam apud Judæos fuisse. imo historici veteres hoc inter res illius gentis præcipue memorandas recensent. Dubium quidem non est (ut alibi diximus) quin ritus sepeliendi mortuos à sanctis Patribus fluxerit, ut speculum esset resurrectionis futuræ: sed quemadmodum semper in ceremoniis magis operosi sunt hypocritæ quam qui solidam rerum substantiam tenent: factum est ut qui à vera fide desciverant, longe plus ostentationis sibi asciverint quam fideles, quibus constabat symboli veritas & rectus usus. Si conferimus Judæos nobiscum, umbratiles illæ ceremoniæ, in quibus eos Dominus occupari voluit, immodicæ hodie forent: quarum tamen præ vicinis gentibus tolerabilis fuit apud eos mediocritas. Quorsum autem tantum laboris susciperent profani homines, tantumque profunderent pecuniæ, nesciebant. Hinc colligimus quam inanis ac nugatoria res sit, externis tantum signis attendere, ubi non viget sincera doctrina, quæ germanam originem, legitimumque finem ostendat. Sepelire mortuos, pietatis exercitium est. Condire aromaticis unguentis cadavera, olim vitiosum non fuit, nempe ut aliquod futuræ incorruptionis symbolum palam extaret. Fieri enim non potest quin graviter nos percellat mortui hominis conspectus, acsi unus idemque interitus nos una cum brutis pecudibus sine discrimine absorbeat. Hodie nobis Christi resurrectio contra hanc tentationem satis firma est fultura. Veteres autem, quibus nondum illuxerat plenus dies, figuris adjuti fuerunt: sed quibus ad spem melioris vitæ non fuerunt erectæ mentes, nihil aliud quam nugati sunt, stulteque æmulati sanctos Patres. Denique ubi non spiravit odor fidei, ut cognoscerent homines aliquid sibi à morte esse residuum, insipidæ fuerunt omnes condituræ. Imo quum mors illis esset æternus corporis interitus, in pretiosam custodiam recondere quod perierat, impia fuit sacræ & utilis ceremoniæ profanatio. Nunc quod Joseph Ægyptiis se conformat, quorum superflua curiositas ludibrio non caruit, metu potius quam judicio vel approbatione fecisse credibile est. Et forte perperam æmulatus est Ægyptios, ne deterior esset patris sui quam aliorum conditio. Atqui præstabat se ad frugalem patrum usum restringere. Cæterum, ut ipse excusabilis fuerit, nobis hodie idem non licet. nisi enim velimus Christi gloriam obruere, colenda est major sobrietas.

3. *Et completi sunt ei quadraginta dies.*] Jam admonuimus Mosen de ceremoniali luctu verba facere: ideoque legem non præscribere, vel exemplum statuere quod sequi nobis liceat. Nam legibus certi quidam dies fuerunt præfixi, ut esset aliquod temperamentum: ambitioni tamen aliquid datum est. Alia autem cohibendi doloris regula nobis à Domino traditur. Et Joseph se magis ad perversos Ægyptiorum mores inflexit quam par erat: ut sibi licitum esse fingit mundus quicquid consuetum est: imo quod passim invaluit, non secus ac violenta exundatio, trahit omnes sibi obvios. Septuaginta dies quos Moses præfinit ad solennem luctum, Herodotus libro secundo conditur æ assignat. Diodorus vero salituram triginta diebus compleri scribit. Condiendi vero modum uterque sedulo exequitur. Et quamvis successu temporis solertiam crevisse non negem: disciplinam tamen illam à majoribus fuisse traditam, mihi verisimile est. *Et loquutus est Joseph.* Inseritur brevis narratio de impetrato commeatu, ut Joseph cum bona regis pace & venia paternum funus in sepulchrum duplicis speluncæ deferret. Quanquam autem non vulgari gratia pollebat, aulicos tamen adhibet suffragatores. Cur id, nisi quia res odiosa erat? Nihil enim (ut alibi diximus) Ægyptiis minus fuit tolerabile quam eorum terram sperni, de cujus sanctitate illi in primis gloriabantur. Itaque Joseph, ut offensam alio derivet, necessitatem obtendit: acsi diceret, non esse sui arbitrii eligere patris sepulchrum, quia juramento interposito fidem illi suam obligaverit. Quare videmus servili timore fuisse oppressum, quominus sponte & libere fidem suam profiteri auderet, quando alterius personam suscipere cogitur, ut in mortuum transferat quicquid est invidiæ. Quum simplicior magisque integra à filiis Dei requiratur confessio, nemo se talibus velis occultet: quin potius petere à Domino Spiritum fortitudinis & constantiæ discamus, qui nos ad testandam pietatem dirigat. Quod si libera nobis est per homines pietatis professio, gratias agamus. Jam quod Joseph nisi regis permissu pedem movere non audet, hinc colligimus, splendida illa fortuna, quasi aureis compedibus fuisse devinctum. Et certe talis est omnium conditio qui honore & gratia in aulis regum præcellunt, ut sanis hominibus nihil melius sit quam privata sorte contentos esse. Alia etiam circumstantia mitigat Joseph quam metuit offensam, quum dicit, non nuper venisse in mentem patri suo sepulchrum appetere in terra Chanaan: quia pridem sibi effoderat. unde sequitur, non fuisse inductum terræ Ægypti fastidio.

6. *Et dixit Pharao.*] Vidimus ut media via incesserit Joseph. Neque enim volebat prorsus ab officio deficere: prætextum tamen captans ex patris mandato, non satis cordate se gerebat. Hac quidem modestia flecti potuit Pharao, ut ejus precibus tam facile annueret: neque tamen ideo probatur mollities, ut sibi in ea indulgeant filii Dei: quia si intrepide quo vocat officii ratio sequantur, eventum qualis optandus est, præter spem dabit Dominus. Nam etsi humanitus ipsi Joseph bene cessit blanda sua submissio, certum tamen est superbum regis animum à Deo subactum esse, ut tam benigne concederet quod rogatus fuerat. Notandum etiam quantopere viguerit jurisjurandi religio apud cæcos & incredulos. Quamvis enim non juraverit Pharao, nefas tamen sibi esse ducit fidem ab altero datam suo imperio violari. Hodie autem sic extincta est in

mundo

mundo Dei reverentia, ut fere pro mero joco ducant homines ultro citroque sub Dei nomine fallere. Sed tam effrenis licentia Dei judicium non impune effugiet, cujus judex futurus est ipse Pharao.

7. *Et ascendit Joseph.*] Prosequitur Moses totam sepulturæ historiam: ubi quod scribit de luctu renovato tam è Joseph & fratribus quam ab Ægyptiis, minime apud nos instar regulæ valere debet. Scimus enim quia nunquam sibi moderatur caro, homines tum dolendo tum gaudendo fere peccare. Nec vero excusari potest tumultuosus ille clamor, quem mirati sunt loci incolæ. Et quanquam Joseph septem continuos lugendo dies rectum finem habuerit propositum, vitio tamen non caruit excessus. Neque tamen abs re voluit Dominus tam honorifice funus hoc celebrari: magnopere enim interfuit quasi sublime trophæum erigi, quod memoriam fidei Jacob ad posteros usque transmitteret. Si clam & plebeio more fuisset sepultus, protinus extincta esset fama: nunc vero, nisi data opera cæcutiant, assidue illis ante oculos versatur nobile spectaculum, quod spem hæreditatis promissæ foveat: vexillum quasi erectum cernunt futuræ liberationis, ubi completum fuerit tempus. Quare non tam hic spectandus est honor mortui quam vivorum utilitas. Imo Ægyptii ignari quid agant, facem præferunt Israelitis ad tenendum vocationis divinæ cursum: idem faciunt Chananæi, dum locum novo nomine illustrant. nam hinc factum est ut recentior vigeret agnitio fœderis Domini.

14. *Et reversus est Joseph.*] Quanquam Joseph & reliqui multa pignora in Ægypto reliquerant, ut reverti necesse fuerit, credibile tamen est magis Dei oraculo illuc fuisse retractos. Neque enim unquam permisit Deus sedem arbitrio suo eligere: sed quemadmodum prius Abraham, Isaac & Jacob circumegerat, ita eorum filios in terra Gosen velut cancellis inclusos tenuit. Nec vero dubium est quin sancti Patres oraculum illud, quod cap. 15. vers. 13. habuimus, fideli custodia servatum instar pretiosi thesauri filiis reliquerint. Redeunt igitur in Ægyptum, non tantum præsenti necessitate coacti, sed quia jugum Dei manu cervicibus suis impositum excutere fas non est. Quod si non omnes Dominus voluntario obsequio devinctos sibi habuit, mentes tamen continuit occultis habenis, ne se alio subducerent: neque tamen aliud conjicere licet quam ejus timore fuisse retentos, ne de tyrannica oppressione admoniti, quæ instabat, eam effugere tentarent. Scimus non ita mansueto fuisse ingenio, quin subinde contra leviora onera calcitrarent. Quare specialis hac in parte eos religio domuit, ut quieti & silentes ad ferendam durissimam servitutem se pararent.

15. *Et viderunt fratres Joseph.*] Hic narrat Moses filios Jacob post mortem patris anxios fuisse, ne Joseph vindictam illatæ sibi injuriæ reposceret. Unde autem hic metus, nisi quia ex suo ingenio eum æstimant? Quod tam placabilem experti erant, veræ erga Deum pietati non tribuunt, nec reputant singulare esse Spiritus donum: quin potius divinant solo patris respectu hactenus fuisse cohibitum, ut tantummodo ultionem differret. Atqui tam perverso judicio magnam injuriam ei faciunt, qui tam liberaliter eos tractando, animum suum omni odio & malevolentia purum testatus erat. In Deum etiam redundat pars injuriæ, cujus rara gratia in moderatione Joseph enituerat. Sed hinc colligimus, cæcis punctionibus turbari malas conscientias, ut in clara luce impingant. Fratres suos reatu absolverat Joseph: ipsi autem stimulis peccati exagitantur, ut sibi sponte infesti sint. Neque enim per eos stetit quominus pœnam, quæ remissa erat, sibi accerserent: quia merito ulcerari potuit animus Joseph illorum diffidentia. Quid enim hoc sibi vult quod vitam bis & ter ejus misericordiæ debentes, adhuc maligne suspectum habent? Nec tamen dubium quin pridem resipuissent à suo scelere: sed quia forte nondum satis purgati erant, tali anxietate & molestia torqueri passus est Dominus, ut aliis exemplo essent, malam conscientiam sibi esse carnificem: deinde ut novo culpæ suæ sensu eos humiliaret. nam quum fratri se obnoxios sistant, cæleste Dei tribunal, nisi plusquam stupidi sint, oblivisci non licet. Quotidie videmus impleri quod dicit Solomon, ut scilicet impius, ne- *Prov. 28. vers. 1.* mine persequente, fugiat: sed ita Deus ad reddendam rationem fugitivos cogit. Cuperent supino suo torpore tam Deo quam hominibus illudere: & obstinationis callum, quantum in se est, cordibus suis obducunt: interea, velint nolint, trepidant ad stre- *Levit. 26. vers. 36.* pitum folii cadentis, ne Dei judicium aboleat securus carnis torpor. Nihil tranquilla mente optabilius est. hoc singulari bono, quod ab omnibus expetitur, dum sceleratos privat Deus, ad integritatem colendam nos invitat. Præsertim vero, quum Patriarchæ jam sui sceleris pœnitentia affecti, post longum tamen tempus tam duriter expergefiant, nemo nostrum sibi indulgeat: sed se quisque diligenter examinet, ne hypocrisis arcana iræ Dei spicula intus foveat; sed cordibus nostris ad liquidum defæcatis affulgeat beata pax, cui locum duplex cor non concedit. Hæc etiam justa merces eos omnes manet qui ad Deum sincere & ex animo non accedunt, ut se ad hominis mortalis judicium sistere cogantur. Quare non alia est ratio, quæ nos inquietudine eximat, nisi ut cum Deo redeamus in gratiam. Hoc remedium quisquis contemnet, invitus sibi timebit non tantum ab homine mortali, sed ab umbra quoque vel flatu.

16. *Et mandarunt.*] Quia pudet ipsos verba facere, pacis interpretes subornant, quibus plus fidei adhibeat Joseph. Sed hac quoque perspicimus, consilio & ratione destitui qui sibi male conscii sunt. Nam si hac de re sollicitus fuit Jacob, cur non filium, quem habebat tam morigerum, reconciliavit ipse fratribus? Deinde quorsum nunc attinet per internuncios tentare, quod coram melius poterant? Pueriliter ergo eos agere patitur Dominus: ut eorum exemplo edocti, nullum ex frivolis commentis profectum speremus. Sed quæritur, unde filiis Jacob oblati fuerint homines, quibus tale mandatum committere auderent. neque enim res vulgaris fuit execrandum illud flagitium exteris detegere. Apud Ægyptios quidem subire hanc infamiam nimis fuisset absurdum. Itaque nulla magis probabilis conjectura est quam electos fuisse domesticos testes ex servorum numero: quorum etsi mentio facta non est è Mose, quum narraret Jacob migrasse in Ægyptum; aliquos tamen abductos fuisse, certis rationibus colligere promptum est.

17. *Obsecro, parce quæso.*] Non dissimulant se graviter peccasse, adeoque culpam non extenuant, ut seipsos ultro gravent multa verborum congerie. Veniam ergo sibi dari non postulant quasi leve sit delictum: sed atrocitati criminis primum auctoritatem patris sui, deinde sacrum Dei nomen opponunt. Laude digna fuisset hæc confessio si recta & sine ambagibus ac figmentis ad placandum fratrem progressi essent. Jam quum ex pietatis fonte hauserint, consentaneum esse remitti peccatum Dei servis: hinc sumenda est communis exhortatio, si ab Ecclesiæ domesticis læsi fuerimus, ne simus ad ignoscendum nimis rigidi ac difficiles. Hæc quidem humanitas in genere erga omnes nobis præcipitur: sed ubi accedit religionis societas, plusquam ferrea est nostra durities, nisi ad misericordiam flexibiles propensique simus. Ac notandum est, quod diserte exprimunt Deum Jacob: quia peculiaris fides & cultus, quibus à reliquis gentibus distincti erant, conjungere ipsos debebant arctiore vinculo: acsi Deus, qui familiam illam adoptaverat, reconciliandæ gratiæ sponsor in medium prodiret.

Dum illi loquerentur.] Non potest certo elici ex verbis Mosis, an tunc coram adfuerint fratres Joseph, ac loquuti sint quum flevit. Divinant quidam interpretes actam fuisse ex composito fabulam, ut tentato per alios animo Joseph, paulo post medio sermoni intervenerint. Ego in diversam magis sententiam inclino, quum ex nunciis cognosceret eos cruciari, frustraque sibiipsis molestos esse, sympathia fuisse tactum. Deinde ad se accitos omni cura & metu liberasse. Fletum ergo expressit eorum sermo quum jam per se deprecarentur. Porro quod fratrum mœstitiæ & anxietati tam amice illachrymat, insigni documento nos ad misericordiam instituit. Quod si nobis cum iracundiæ impetu vel odii pertinacia arduum est certamen, petendus à Domino est lenitatis Spiritus, cujus vis non minus efficaciter hodie se exeret in Christi membris quam olim in Joseph.

19. *Numquid enim loco Dei sum?*] Quidam putant his verbis repudiatum ab eo fuisse honorem: acsi diceret, perperam sibi deferri, quia nonnisi uni Deo debetur. sed hoc nihil habet coloris, quum sæpe alias passus sit hoc modo se coli, & longe alium fratribus animum esse sciat quam Dei cultum in hominem mortalem transferre. Mihi etiam nihilo magis probatur alter sensus, quod se pœnam sumpturum neget, quia Deus non sit. Neque enim ita sibi temperabat à retalianda injuria, ut Deum fore ultorem speraret. Alii tertium sensum afferunt, quod respondeat Joseph, consilio Dei non suo totum hoc negotium gestum esse: quem etsi non plane rejicio, quia ad verum accedit, non tamen pro vero amplector. Particula quidem תחת nunc vicem denotat, ut Latinum Pro, nunc subjectionem. Itaque nisi obstaret interrogatio, commode verteretur, Quia sub Deo ego sum: ac tunc sensus esset, Ne metuatis, quia ego sub Deo sum: ut admoneat Joseph, quia Dei imperio subest, non suum esse præire, sed sequi. Verum quia præfigitur ה interrogationis nota, aliter nequit exponi, quoniam non esset consentaneum ut se mortalis homo ad turbandum Dei consilium ingerat. Porro quoad rei summam, nulla ambiguitas. Nam quia Joseph divinæ providentiæ finem expendit, quasi injecto freno compescit suos affectus, ne intemperanter exultent. Erat quidem miti humanoque ingenio: sed nihil est sedandæ ejus iracundiæ melius vel magis appositum quam se Deo regendum submittere. Itaque ubi nos vindictæ cupiditas sollicitat, huc referendi sunt omnes sensus. Porro, quum hac ratione fratres tranquillos & securos esse jubeat, quia legitimum Deo tribuens honorem, libenter sustineat ejus imperio parere: hinc discamus, tunc optime nobiscum agi ubi negotium nobis est cum hominibus modestis, qui Deum sibi ducem præficiunt, ejusque placitis non modo subesse sustinent, sed libenter obsequuntur. Nam siquis impotenter carnis libidine fertur, mille ab eo nobis timendæ erunt mortes: nisi furorem ejus Dominus violenter frangat. Sicut autem unum hoc est sedandæ iracundiæ remedium, agnoscere quinam simus, & quid juris in nos Deo competat: sic rursum ubi penitus insederit hæc cogitatio, nullus est tam furiosus ardor, ad quem mitigandum non sufficiat.

20. *Et vos cogitastis de me.*] Probe (ut diximus) Dei providentiam considerat Joseph, ut sibi non modo dandæ veniæ, sed etiam exercendæ beneficentiæ legem ac necessitatem imponat. Tametsi autem hac de re satis multa disseruimus cap. 45. nonnihil tamen nunc quoque repetere utile erit. Ac primo quidem notanda est sermonis diversitas: nam quum illic Joseph fratrum dolorem lenire & metum levare studens, eorum scelus quo poterat artificio tegeret: nunc paulo apertius & liberius eos castigat: forte quia eorum astutia offenditur. Idem tamen retinet principium, quum arcano Dei consilio deductus sit in Ægyptum, ut fratribus vitæ minister esset, sibi incumbendum in hoc esse, ne Deo resistat: acsi diceret, Quum vitam vestram Deus apud me deposuerit, ego bellum cum eo gererem nisi fidelis essem ejus gratiæ dispensator, quam mihi dedit in manum. Scite interea inter prava hominum consilia & admirabilem Dei justitiam distinguit, summam rerum omnium gubernationem Deo ita tribuens, ut nullam ex hominum vitiis maculam contrahat. Venditio Joseph facinus crudelitate & perfidia detestabile fuit: atqui venditus non fuit nisi cælesti decreto. Neque enim solum quievit Deus, & ad tempus connivens, frena hominum malitiæ laxavit, ut hac occasione postea uteretur: sed ordinem agendi, quem volebat certum fixumque esse, suo arbitrio statuit. ita vere & proprie dicemus scelesta fratrum pactione, & arcana Dei providentia venditum fuisse Joseph. Non tamen fecit commune opus ut quicquam Deus conjunctum vel affine haberet improbæ eorum cupiditati: quia dum illi machinantur fratri exitium, eorum salutem è sublimi procurat. Unde etiam colligimus, regendi mundi varias illi esse rationes. Hoc quidem promiscue statuendum est, nihil nisi eo volente fieri: quia & hominum consilia moderatur, & voluntates flectit, & conatus vertit huc vel illuc, & eventus temperat: verum si quid recte & juste suscipiunt homines, intus eos Spiritu suo agit ac movet, ut merito feratur illi acceptum quicquid boni est. si autem Satan & impii ebulliunt, ineffabili modo per eorum manus ita agit, ut penes ipsos resideat improbitas, & illis culpa imputetur. Neque enim ad peccandum Spiritus impulsu, sicuti fideles ad recte agendum, feruntur, sed sibi ipsi auctores sunt, & Satanam sequuntur ducem. Sic videmus ut in media caligine nostræ iniquitatis refulgeat Dei justitia. Nam neque Deus unquam justa agendi causa destituitur, & homines perversa sua voluntas reatu constringit. Quum audimus Deum frustrari spes hominum improbas & noxias cupiditates, hinc non vulgaris ad nos redit consolatio: fatigant enim ut volent impii, tumultuentur, cælum denique ac terram misceant, nihil tamen proficient suo fervore: nec modo irriti concident eorum impetus, sed in contrarium successum volventur, ut salutem nostram quamvis inviti promoveant. Ita quicquid veneni concipit Satan, Deus in medicinam electis suis temperat. Quanquam autem hic Deus *in bonum cogitasse* dicitur, quia prosperum lætumque successum mortiferis principiis ex inopinato attulerat: recte tamen & juste cibum reprobis in venenum, lucem in tenebras, mensam in laqueum, vitam denique in mortem convertit. Si ad tantam altitudinem non perveniant humanæ mentes, mysteria quæ non capiunt, suppliciter potius adorent quam figulina vascula superbiant contra suum opificem.

Ut vivificaret populum multum.] Finem providentiæ Dei ad suum officium accommodat Joseph. Et hæc sobrietas adhibenda semper est, ut quisquis Deum ex alto mundi gubernacula tenentem fide speculatur, se intra vocationis suæ metas contineat: imo arcanis Dei judiciis admonitus, in seipsum descendat, seque ad officium hortetur. Quod si non protinus apparet ratio, cavendum tamen est ne volitemus per confusos & erraticos circuitus, quemadmodum fanatici homines solent. Quod dicit Joseph se divinitus electum esse, per quem multus populus servetur, quidam ad Ægyptios extendunt: quod tametsi non improbo, restringere tamen malo ad domum Jacob. nam Dei bonitatem hac circumstantia Joseph amplificat, quod sua opera ab interitu ereptum fuerit Ecclesiæ semen. Et certe in paucis hominibus ingens illa multitudo, quam paulo post Deus extulit, vitam adepta est, cujus alioqui antequam nasceretur, extinctum esset semen.

21. *Ego alam vos.*] Hoc vero solidæ ac non fucatæ recon-

reconciliationis signum fuit, non modo abstinere à maleficio & noxa, sed etiam vincere bono malum,
Rom. 12. vers. 21. sicuti Paulus præcipit. Et certe qui cessat in officio, quum juvandi suppetat facultas, & rem opem ejus flagitet, hoc ipso demonstrat se non oblitum esse injuriæ. Quod ideo diligenter notandum est, quia vulgo omnis jejune major pars se remittere offensas definit, si non retaliat: quasi vero non sit hoc ulcisci, quum manum retrahimus ab auxilio. Juvares fratrem si dignum existimares: opem tuam implorat in necessitate, tu deseris, quia de te male meritus est: quid tibi obstat præter odium? Ergo tunc demum probabimus nobis à malevolentia puros esse animos, si beneficiis prosequemur hostes à quibus indigne tractati sumus. Dicitur Joseph *ad cor fratrum loquutus*, quia suaviter & amice eos compellans, omnem illis scrupulum exemit: quemadmodum prius vidimus Sichem loquutum esse ad cor Dina, quum blanditiis solari conatus est, ut illati stupri immemor, conjugio animum adjiceret.

22. *Et habitavit Joseph.*] Non sine causa refert Moses quamdiu vixerit Joseph: quia diuturnitas temporis infractam ejus constantiam clarius ostendit. Quamvis enim honore & potentia emineret inter Ægyptios, conjungitur tamen cum domo patris sui. Unde conjicere promptum est, paulatim valedixisse aulicis opibus, quia sibi nihil melius esse ducebat quam vilescere, ne eum terrena dignitas à regno Dei separaret. Spreverat ante illecebras omnes quæ ejus mentem occupare possent in Ægypto: nunc ulterius progredi necesse habet, ut deposito honore ad ignobilem statum descendat, filiosque suos à spe successionis ablactet. Scimus quam anxie laborent alii, tum ne ipsi minuantur, tum ut integram fortunam posteris relinquant: atqui Joseph per annos sexaginta huc tantum omnia studia impendit quomodo se & suos in ordinem cogeret, ne sua eos magnitudo à tenui grege Domini arceret. Denique serpentes imitatus est, qui exuvias suas abjiciunt, ut vetustate exuti, novum vigorem colligant. Vidit abnepotes ex sua stirpe: cur non una cum liberis crescit etiam sollicitudo ut illis prospiciat? Verum nulla illi vel nobilitas vel opulentia tanti est quin malit pastoritiæ vitæ addictos contemni ab Ægyptiis, ac censeri in familia Israel. Cæterum in numerosa sobole, vivo adhuc & superstiti Dominus gustum aliquem suæ benedictionis præbuit, unde spem liberationis conciperet. Nam inter tot tentationes operæpretium fuit quibusdam subsidiis animari & fulciri, ne succumberet.

24. *Et dixit Joseph fratribus suis.*] Primusne an ultimus fratrum mortuus fuerit Joseph, an pars aliqua supervixerit, incertum est. Hic quidem Moses sub fratrum nomine non solos germanos, sed cognatos alios complectitur. Quosdam vero ex singulis familiis primarios fuisse ejus jussu vocatos existimo, à quibus tota gens certior deinde fieret. Quanquam autem alios quoque Patriarchas idem mandasse credibile est, quia omnium ossa pariter in terram Chanaan delata sunt: specialis tamen unius Joseph fit mentio, ob duas causas. Nam quum propter summam auctoritatem conjecti essent in eum omnium oculi, merito debuit illis præire, & sollicite cavere ne cui remoram injiceret dignitatis suæ splendor. Secundo, magnopere ad exemplum interfuit, cognosci à toto populo, eum qui regno Ægypti secundus præerat, posthabito tanto honore, gradu suo fuisse contentum, ut tantum nudæ promissionis hæres foret.

Ego morior.] Perinde valet loquutio acsi juberet fratres suos bene sperare se mortuo, quia immortalis sit Dei veritas. nam eos pendere non vult à sua vel alterius vita, ut Deo ullum terminum præscribant: sed patienter quiescere, donec opportunum adveniat tempus. Unde autem hæc tanta illi certitudo, ut futuræ redemptionis testis sit ac sponsor, nisi quod à patre sic edoctus fuerat? Neque enim Deum ei apparuisse legimus, vel oraculum per Angelos è cælo fuisse allatum: sed quia certo persuasus erat, Jacob doctorem & Prophetam divinitus fuisse creatum qui fœdus salutis apud se depositum ad filios transmitteret, non minus secure in ejus testimonium recumbit quam si oblata fuisset aliqua visio, vel Angelos è cælo delapsos vidisset. Nisi enim verbi auditus ad fidem nobis sufficiat, indigni sumus quibuscum agat Deus, quem fraudamus suo honore. Non quod fides ab hominibus pendeat, sed quia per os hominum loquentem Deum audit, & externa eorum voce patitur altius se deduci. Deus enim quod per homines pronunciat, Spiritu suo obsignat in cordibus nostris. Ita neque alibi quam in ipso fundata est fides: & tamen hominum prædicationi non deest suum pondus & reverentia. Ita compescitur proterva eorum curiositas qui visionibus inhiantes ordinarium Ecclesiæ ministerium contemnunt, acsi absurdum foret, Deum, qui olim Patribus è cælo se ostendit, vocem è terra emittere. Atqui si reputarent quam magnifice in Filii unigeniti persona semel ad nos descenderit, non ita improbe appeterent cælum quotidie sibi aperiri. Ut tamen hoc taceam, quum videant Joseph, qui patribus hac in re inferior erat, quod nullius oraculi particeps, pietatis doctrina ab ipsis imbutus fuerat, pari fide cum illis certare, nimis ingrati sunt ac maligni si hujus gratiæ societatem fastidiant.

25. *Visitando visitabit Deus vos.*] His verbis innuit quasi oblivione sepultos fore, quamdiu manebunt in Ægypto. Et certe perinde fuit illud exilium acsi Deus tergum illis ad tempus obverteret. Joseph tamen in eum mentis oculos intendere non desinit: sicuti habetur apud Prophetam, Expectabo Domi- Jesa. 8.
num, qui abscondit faciem suam à domo Jacob. vers. 17.
Hic etiam locus clare docet quorsum spectaverit tam anxia sepulchri electio, nempe ut redemptionis sigillum foret. Postquam enim fidelem esse Deum asseruit, qui præstabit suo tempore quod pollicitus est, continuo post fratres suos adjurat, ut ossa sua transferant. Illæ utiles erant reliquiæ, quarum aspectus clare personabat, hominum morte minime extinctum esse æternum Dei fœdus, in quo Joseph tuto quiescere jubet posteros. Nam jusjurandum Dei adducere satis habet, ut de suo exitu nihil dubitent.

JOANNIS CALVINI
COMMENTARII
IN QUATUOR RELIQUOS
LIBROS MOSIS,
IN FORMAM HARMONIÆ
DIGESTOS.

PRÆFATIO.

NIsi jam ab initio consilii mei in texendo hoc opere rationem exposuero, in multorum reprehensiones haud dubie incurret. Neque tantum à malevolis & invidis carpetur: (quod esset minime curandum) sed nonnulli forte reperientur nullo alioqui odio, aut animi pravitate infecti, qui tamen existiment, inconsiderate adeoque temere ordinem, quem Spiritus sanctus nobis præscripsit, à me fuisse mutatum. Neque enim dubium est, quod optimum erat, & in omni utilitatis genere perfectissimum, dictatum fuisse Mosi. Ego autem quod ille quatuor libris tradidit, ita in hoc Commentario & colligere & digerere statui, ut primo intuitu, re nondum bene perspecta, videri possim melius aliquid tentare: quod sacrilegæ audaciæ foret. Malignos, quibus propositum est obtrectandi materiam ex nihilo captare, & occasionem arripere summa voluptas est, secure prætereo. Hos vero nonnisi errore iniquos, modo quam sequutus sum rationem placide audire sustinuerint, placare difficile non erit. Neque enim aliud mihi propositum est quam hac serie dirigere lectores nondum satis exercitatos, ut facilius commodiusque & majore cum fructu in libris Mosis versentur. Denique quisquis fructum ex labore nostro capere optabit, sciat à lectione cujusque libri se minime abduci: sed tantum compendio deduci ad certum scopum, ne vagetur (sicuti multis contingere solet) propter ignorationem methodi.

Duæ sunt horum quatuor librorum partes, historiæ narratio, & doctrina qua instituitur Ecclesia in vera pietate (quæ fidem & invocationem in se continet) item in timore & cultu Dei: atque ita sancte justeque vivendi regula traditur, & urgetur unusquisque ad præstandum officium. Hanc distinctionem non tenet Moses in suis libris, quia nec historiam uno contextu refert: doctrinam vero ipsam sparsim tradit prout tulit occasio. Fateor quidem, quicquid ad vitam formandam spectat decem præceptis comprehendi: sed quia non omnibus datum est, quæ extra decem præcepra docentur quorsum tendant prudenter discernere, & singula referre in suam classem: nihil eos adjuvare prohibet, ut admoniti de sancti Prophetæ mente & consilio, in ejus scriptis melius proficiant.

Porro totius quæ in quatuor libris recitatur historiæ duplex est utilitas. Nam liberatio veteris populi illustre nobis speculum est tam incomparabilis Dei potentiæ quam immensæ bonitatis in erigenda & quasi gignenda Ecclesia. Quod autem continuis beneficiis illum eundem populum optimus Pater usque in finem prosequutus est, atque etiam cum scelesta impietate, malitia detestabili, fœdaque ingratitudine subinde certavit, ut non desineret erga pravos & ingratos plusquam liberalis esse, inæstimabilis ejus misericordiæ luculentum est documentum. Quam vero indefessus sit gratiæ ejus tenor in fovendis, tuendis, ornandis & servandis quos semel amore complexus est, in continua gubernatione cernitur. Hinc nobis haurienda est fiduciæ materia: hinc & fiducia precandi elicienda. Jam, ne dubitemus quæ olim experti sunt Israëlitæ gratiæ Dei testimonia tam in primo exordio quam per longos progressus, hodie quoque ad nos pertinere, causam in gratuita adoptione statuit Moses: quæ nobis cum illis est communis, ex qno unigenitus Dei Filius diruta maceria caput nostrum esse voluit. Altera ex parte ad Dei reverentiam nos instituunt, ac metum nobis incutiunt horrendæ & memorabiles pœnæ quæ passim referuntur: ne peccandi licentia nobis indulgentes, falso nos esse Dei filios gloriemur. Nam quum tam severe ultus sit Deus idololatriam, pravas cupiditates ac libidines, contumaciam, aliaque scelera: hinc discendum est, nusquam Deum luculentius sua judicia exercere quam in Ecclesia: ut quod fallacibus Judæis contigit, ad omnes nostræ ætatis hypocritas accommodemus.

Doctrinæ partitio quatuor præcipue membris comprehenditur. Nam ut ad docilitatem animos comparet, multis elogiis commendat Legis auctoritatem. Quæcunque igitur sententiæ occurrent de Legis dignitate, præfationis vice ponuntur, ut justam reverentiam Deus obtineat; ideoque ordine præcedunt Legis præcepta, & in hac prima classe locanda erunt.

Sequuntur decem præcepta, quibus pie justeque vivendi regulam, breviter quidem, sed in solidum complexus est Deus: modo ne separemus quas sparsim interpretationes addidit Legislator. Multa enim extra duas tabulas leguntur, quæ sensu tamen nihil differunt: ideoque adhibenda est prudentia, ut singula annexa suis præceptis Legem integram nobis conficiant.

Tertium caput doctrinæ constat ex appendicibus: qua voce intelligo, prioris quidem tabulæ respectu, ceremonias & externa pietatis exercitia: deinde secundæ respectu leges politicas: quoniam non alio tendit utraque pars, nisi ut Legis moralis observationem adjuvent. Atque hoc cognitu non parum utile est, nihil ceremonias vel judicialem doctrinam mutare vel detrahere de regula decem verbis tradita: sed tantummodo adminicula esse quæ ad Deum rite colendum, & ad justitiam cum hominibus colendam nos quasi manu ducant. Scimus continuum olim Prophetis fuisse certamen cum populo Judaico, quod ceremoniis strenue incumbens, acsi inclusa illis esset perfecta religio & sanctitas, veram justitiam negligebat. Itaque negat Deus se quicquam de sacrificiis præcepisse: ac omnes externos ritus pro inutilibus nugis ducit, si illis vel minimum pretii seorsum à decem præceptis tribuitur. Unde certius colligimus quod attigi, non esse ex substantia Legis (ut loquuntur) nec per se ad Dei cultum valere, nec eas à Legislatore ipso exigi quasi necessarias, vel etiam utiles, nisi in gradu inferiore subsidant. In summa, accessiones sunt, non quæ Legi vel unum apicem addant, sed quæ pietatis cultores retineant in spirituali cultu, qui fide, pœnitentia, Dei invocatione, & laudibus quæ gratitudinem demonstrant, crucis etiam tolerantia continetur. In politicis omnibus præceptis nihil plane reperietur quod aliquid secundæ tabulæ ad perfectionem addat. Sequitur itaque, ad regulam bene recteque vivendi, præter decem verba desiderari nihil posse.

Ultima pars finem usumque Legis ostendit: ac proinde ejus utilitas latissime patet. Quid enim nobis prodesset ad juste vivendum institui, nisi culpæ & reatus agnitio nos ad quærendum remedium traheret? Quod ergo promissionibus tam blande & suaviter nos Deus allicit, quod rursum maledictionibus fulminat, partim nos reddit inexcusabiles, partim omni justitiæ fiducia exspoliatos dejicit, ut gratuitum ejus fœdus amplexi, ad Christum Legis finem confugere discamus. Huc spectant promissiones quibus se propitium fore testatur, ut parata sit peccatis venia: deinde Spiritum regenerationis offert. Unde pendet illa sententia, Christum esse finem Legis. Neque tamen hanc classem à superioribus discerno, acsi nihil haberet cum illis commune & promiscuum. Antequam enim eo perventum fuerit, attingere sæpius necesse erit tam miserrimam humani generis cladem, quam peculiare adoptionis beneficium, & continuam seriem paterni favoris, quo Deus suos prosequitur. Neque enim aliud sibi volunt omnes expiationes, quam Deum semper fore misericordem, quoties ad veniæ asylum confugerit peccator. Sed quam necessaria fuerit hæc distributio, melius ex contextu intelligetur. Canticum & mors Mosis, quatuor librorum erit clausula.

JOANNIS CALVINI COMMENTARII

IN QUATUOR RELIQUOS MOSIS LIBROS, IN FORMAM HARMONIÆ DIGESTOS.

EXODI Cap. I.

HÆc sunt nomina filiorum Israël qui venerunt in Ægyptum cum Jahacob: quisque cum familia sua venit.
2. Reuben, Simhon, Levi & Jehudah,
3. Issachar, Zebulon & Benjamin,
4. Dan, Nephthali, Gad & Aser.
5. Fuerunt autem omnes animæ egressæ ex femore Jahacob, septuaginta animæ. Joseph autem erat in Ægypto.
6. Mortuus vero est Joseph, & omnes fratres ejus, & tota ætas illa.
7. Porro creverunt filii Israël, & aucti sunt & multiplicati & roborati quam plurimum: adeo ut plena ipsis esset terra.

1. HÆc sunt nomina.] Consilium quidem Mosis est mirificam liberationem populi describere: (unde & nomen à Græcis libro inditum) sed antequam illuc veniat, breviter admo-
Gen. 15. vers. 5. net quod non vana fuerit promissio Abrahæ data, Æquabitur semen tuum ad numerum stellarum cæli & arenæ maris. Hoc igitur exordium libri est: quamvis migratio ex terra Chanaan in Ægyptum, ad tempus visa fuerit quasi fœderis Dei interitus & abolitio, eum tamen quod servo suo pollicitus fuerat de sobolis incrementis, suo tempore large præstitisse. Nominat autem solum duodecim Patriarchas qui cum patre suo Jacob profecti sunt: deinde summam capitum colligit, cujus aliis duobus locis fit mentio, Deut. 10. & Gen. 46. Atque optime supputatio convenit, si Jacob inter animas triginta sex primo catalogo censeatur. Nam quod Rabini Jochebed matrem Mosis accersunt ut numerum expleant, longe petitum est: ac minime consentaneum, mulieri quæ in Ægypto postea nata est, locum dari inter viros quos secum Jacob adduxit. Si quis objiciat septuaginta dici egressos ex femore Jacob, facile diluitur repugnantia ex communi usu synecdoches. Ipsum vero à quo progeniti sunt reliqui, non excludi, ex
Deut. 10. vers. 22. verbis Mosis elicimus, In septuaginta quinqne animabus ingressi sunt patres tui in Ægyptum: & ecce nunc te multiplicavit Deus. Quinque vero superaddi, (ut legitur in concione Stephani apud Lucam) nulla ratio finit. Nec mirum est, in notulis quæ numeros signant, vel in una litera obrepsisse hunc errorem. Quod si quis contentiosus rixandi ansam captet, meminerimus non frustra vetare Spi-
1 Tim. 1. vers. 4. ritum per os Pauli, ne occupemur circa genealogias.

6. Mortuus vero est Joseph.] Inscite colligunt ex hoc loco Rabini, Joseph primum ex fratribus mortuum fuisse: quia quum solus tunc excelleret, nomen ejus diserte exprimi honoris causa, aliis præteritis, apparet. Quanto tempore fuerint patri superstites, non narrat Moses: sed initium mutationis tantum notat: acsi diceret, humaniter tractatos fuisse Israëlitas longo temporis spatio, ut tolerabilis fuerit eorum conditio qui descenderant cum Jacob, quia ab omni injuria & tyrannide immunes, hospitio sibi concesso tranquille fruebantur. Simul admonet, potuisse, ætate illa consumpta, emori apud posteros desiderium & memoriam terræ Chanaan, quam nunquam conspexerant, nisi violenter ad eam expetendam expergefacti essent. Et certe, ut in meditandis Dei beneficiis obliviosus & socors erat populus ille, non potuit ejus saluti melius consuli quam ubi Deus crudeliter illum vexari affligique passus est: alioqui, perinde acsi oriundus esset ex Ægypto, perpetuum illic nidum optasset: qua desidia in eorum cordibus obliterata fuisset spes hæreditatis promissæ.

7. Porro creverunt filii.] Quousque excreverint, duodecimo capite narrat Moses: nempe ad sexcenta usque millia, exceptis pueris & mulieribus. Incredibile certe augmentum tam exiguo tempore. Nam quum anni inter fœdus cum Abraham percussum & populi exitum numerentur quadringenti triginta, dimidiam vero partem effluxisse constet antequam Jacob in Ægyptum descenderet: inde conficitur, ducentis tantum annis, vel paulo plus, hoc est, annis decem vel circiter, Israelitas fuisse inquilinos illius terræ. Qui ergo fieri potuit, ut tam exiguo tempore excresceret familia una in tot myriadas? Larga fuisset ac insolita multiplicatio, si ex unaquaque tribu prodiissent dena millia. Hæc autem quadruplo longe excedit. Itaque Mosis narrationi, quia communem generandi modum transgreditur, quasi fabulosæ fidem abrogant nasuti homines, qui Dei virtutem nonnisi ex suo sensu & experientia æstimant. Ea enim est hominum malignitas, ut vel spernendis vel refutandis Dei operibus semper occasionem inveniant: ea etiam improbitas & petulantia, ut acumen suum absque pudore exerceant in obscuranda ejus gloria. Si ratione comprehendant fieri posse quod pro miraculo narratur, naturæ adscribunt: (ita virtutis suæ laude spoliatur ac fraudatur Deus) si illis incomprehensibile est, quasi portentum repudiant. Atqui si Dei potentiam agnoscere non sustinent, nisi cujus magnitudine reddantur attoniti, cur sibi verum esse non persuadent quicquid respuit communis sensus? Rogant quomodo id potuerit accidere. Quasi vero æquum sit, Dei manum sic restringi ne in ejus arbitrio sit operari supra humani ingenii captum.

ptum. Quin potius quia tam male pro nostra tarditate in ordinariis ejus operibus proficimus, necesse est insolita documenta nobis proponi, quæ in admirationem nos rapiant. Summa sit, quia non de naturali sobolis procreatione hic disserit Moses, sed miraculum prius inauditum celebrat, quo Deus suæ promissionis fidem sancivit: quum reverenter suspicere conveniat quod sensus omnes nostros immenso spatio transcendit, perverse de eo & maligne ex rationis nostræ modulo judicium fieri. Quare potius id in memoriam veniat quod incredulo populo exprobrat
Jesa. 51. vers. 1. Deus apud Jesaiam. Nam ut probet sibi non esse difficile, ex paucitate ad quam redacti erant Judæi, producere ingentem multitudinem, jubet eos attendere ad cavernam unde excisi erant, nempe ad Abraham & Saram, à quibus traxerant originem, quos solitarios & steriles multiplicaverat. Rabini quidam suo more divinant quaternos fœtus editos fuisse. Quoties enim aliqua in re perplexi hærent, libenter confingunt quicquid placuit, deinde somnia sua pro certis testimoniis obtrudunt: stulte quoque & importune disputant, secundum physicam rationem id esse probabile. Hos quoque nonnulli ex nostris parum considerate imitati sunt, dum contendunt experientiæ esse consentaneum quod scribit Moses, quia non multum absimilis sit quarundam gentium fœcunditas. Insignibus quidem exemplis confirmari interdum cernimus quod in Psalmo traditur, Psal. 107. vers. 37.
Deum locare famelicos in deserto, qui illic ædificent urbes, serant vites ac seminent triticum, ac multiplicentur valde: sicuti rursum terras habitabiles in deserta convertit & incolis nudat: sed consilium Mosis est, docere, nullam fuisse unquam fœcunditatem quæ non inferior esset incrementis populi Israël. Atque huc pertinet comparatio inter animas septuaginta, & multitudinem quæ inde profluxit, ut hæc Dei benedictio ab aliis omnibus separetur: deinde verborum congeries, quæ proculdubio ad amplificationem valet, quod fructificaverint, multiplicati sint, creverint & roborati sint supra modum, ut replerent terram. Nam repetitio adverbii Meod Meod, copiam minime usitatam notat. Quod in verbo שרץ nonnulli metaphoram esse volunt à piscibus sumptam, non reprehendo: nescio tamen an satis firmum sit, quia generaliter pro quavis multiplicatione capitur.

8. Surrexit autem rex novus super Ægyptum, qui non noverat Joseph:

9. Dixitque ad populum suum, Ecce, populus filiorum Israël multus & robustus præ nobis.

10. Agedum, prudenter nos geramus erga illum, ne multiplicetur: ne accidat, si obvenerit bellum, jungatur ipse quoque hostibus nostris, & pugnet contra nos, ascendatque è terra.

11. Constituerunt igitur super illum præfectos vectigalium, ut affligerent illum oneribus suis: extruxeruntque urbes * munitas Pharaoni Pithom & Rhameses. * vel, recondendæ annonæ.

8. *Surrexit autem rex novus.*] Quum centum anni & plures feliciter transacti essent in libera quiete, mutari cœpit in deterius electi populi conditio. Exordium autem calamitatum Moses ab æmulatione & invidia, falsoque Ægyptiorum metu fluxisse narrat: quia sibi periculum à gente extera impendere finxerint, nisi eam mature opprimerent. Verum antequam illuc descendit, præfatur, beneficii quod à Joseph acceperant deletam fuisse memoriam: quæ si viguisset, poterat truculentiam aliquatenus mitigare. Credibile autem est, modestia Joseph factum esse ut oblivio hæc obrueret gratiam illi debitam: quia si magna suis privilegia postulasset atque à tributis & vectigalibus immunitates, multis seculis celebris fuisset fama, salutem ab homine Israëlitico regioni fuisse allatam. sed apparet contentum fuisse humano hospitio, ut commode & sine molestia fratres sui habitarent in terra Gosen: quia scilicet inquilinos esse voluit donec veniret tempus liberationis. Atque optime eorum saluti hoc modo prospexit, ne talibus illecebris capti, exitiales laqueos induerent. Sed quo minus invidiæ & querimoniis obnoxia fuit sancti viri moderatio, eo minus excusabilis eorum ingratitudo, dum paulo post seculum unum obliviscuntur rei tam memorabilis: quæ publicis tabulis consignanda passim fuerat, nequando intercideret nomen Joseph. Non ferenda igitur impietas, quod ejus cognatis & posteris apud se peregrinari non concedunt, quibus, post Deum, vel sub Dei manu & auspiciis, suam & terræ salutem adscribere debuerant. Sed hic morbus semper fere in mundo grassatus est. ac nobis certe expedit malam semper mercedem ab hominibus rependi benefactis, ut discamus in officiis præstandis Deum unum respicere: quia alioqui vel ad conciliandum nobis favorem & plausum, vel ad captandas terrenas utilitates plus æquo sumus addicti. Quanquam non vulgare fuit præmium quod ultra centum annos liberaliter habiti sunt in gratiam Joseph Israëlitæ, ut in gente superba, avara & crudeli commode viverent. Cæterum, quicquid accidat, ut non solum compensatione omni fraudemur, sed conspirent in nostram perniciem multi de quibus bene meriti erimus, nunquam recte fecisse nos pœniteat. Interea discamus nihil efficacius esse ad cohibendam nocendi libidinem conjunctionis vinculis, quibus nos Deus mutuo adstringit. Etsi autem apud omnes evanuerat gratia Joseph, probrum tamen ac crimen ingratitudinis præcipue in regem confertur: cui plusquam turpe fuit ignorare cujus industria & opera tam uberem quotannis proventum perciperet. Nam quum agrorum fundos emisset sanctus Patriarcha, inde regi annuum tributum acquisierat quintam frumenti partem. Verum ita solent tyranni quicquid illis penditur ingurgitare, neglecta juris sui inquisitione.

9. *Dixitque ad populum.*] Nempe in conventu solenni, quales à regibus haberi solent, ubi de publico statu consultandum est. Quasi diceret Moses caput hoc deliberationis apud ordines propositum à rege fuisse: nempe, quia timendum sit ne filii Israël multitudine sua & robore freti insurgant, res novas moliantur, ac si quid turbatum sit, excusso jugo Ægyptum relinquant, præveniendos esse, ac premendos duris oneribus, ne quid tentare audeant. Hoc vocat Pharao, prudenter se gerere. Etsi enim verbum חכם sæpe in malam partem sumitur, pro Callide circumvenire: hic tamen honesto titulo quam statuit inferre injuriam Pharao prætexit: prudenter dispiciendum esse, ne sua ignavia vel cessatione Ægyptii grave sibi damnum accersant. Fuit quidem hoc vulgare apud profanas gentes, in capiendis consiliis pluris esse honestum quam utile: sed ubi ad rem ventum est, omnes fere ita excæcat cupiditas ut præterito honesti respectu, ad sua commoda ferantur præcipites. Adde quod ex utili faciunt necessarium: deinde sibi persuadent, rectum esse quicquid suscipere coguntur. In promptu enim occurrit & facile decipit speciosus ille sed fallax color, ubi aliquid imminet periculi, obviam eundum esse. Scelestis quidem & deploratis tribuitur apud tragicos Poëtas vox ista detestabilis, occupandum esse scelus:

quia

quia natura dictat id injustum esse ac præposterum. Sed hæc vulgo optima videtur esse cavendi ratio, ut neminem providum censeant, nisi qui securitati propriæ cum alterius damno, si ita res ferat, consulit. Ex hoc fonte manant fere bella omnia: quia, dum quisque Principum sibi à vicinis metuit, hæc trepidatio impellit eum in horrorem, ut terram humano sanguine operire non dubitet. Hinc & inter privatos fraudandi, cædendi, rapiendi, mentiendi licentia: quia nimis sero repelli injurias putant, nisi dum quisque antevertit. Atqui hæc nimis improba est calliditas (licet fucosa providentiæ specie tegatur) ut nobis bene sit, inique aliis molestos esse. Hunc vel illum metuo, quia & facultas nocendi suppetit, & de ejus animo sum incertus: itaque ut securus sim ab omni noxa, quacunque potero arte illum opprimere conabor. Nempe contemptissimus etiam quisque & maxime imbecillis, si ad maleficium inclinet, erit armatus in nostram perniciem: ac proinde de majori hominum parte dubitabimus. Si ita suæ diffidentiæ omnes indulgeant, dum pro se quisque machinabitur dubiis hostibus aliquid injuriæ, nullus erit scelerum modus. Quare immodicis curis & anxietatibus, quæ ab æquitatis studio nos abstrahunt, opponenda est Dei providentia: in quam si recumbimus, nullus unquam periculi timor ad iniquum facinus aut vafram consultationem nos impellet. In verbis Pharaonis omnia contraria: nam ubi admonuit, Israëlitas, si velint, posse damnum inferre, suadet vires eorum quovis modo esse frangendas. Neque enim quæritur fas sit nec ne, ubi semel statutum est prospicere suis commodis, vel ocio, vel saluti.

Ecce, populus.] Non raro contingit, Dei benedictionibus quasi aculeis pungi ad æmulationem improborum animos, imo quasi flabellis eorum rabiem accendi. Neque tamen ideo vel minimum divini favoris testimonium minus amabile nobis esse debet, quia occasio sit improbis in nos gravius sæviendi. Atque ita consulto suam liberalitatem Deus temperat, ne simus terrenæ prosperitati nimium affixi. Ita Jacob ex domo patris & hæreditate promissa in exilium ejecit benedictio, ex qua pendebat tota ejus felicitas: sed hoc uno solatio lenivit suos dolores, quod sciret Deum sibi esse propitium. Ita & posteri, quo Deum magis beneficum experti sunt, eo infestiores senserunt Ægyptios. Pharao autem, ut eos reddat exosos vel suspectos, eorum potentiam in medium proferens, eos insimulat defectionis, cujus nullum signum dederant. Neque tamen eos dicit fore rebelles, ut imperium armis occupent: sed ut alio migrent. Unde conjicere licet, spem quam de reditu fecerat Deus, non dissimulasse. Hæc autem visa est plausibilis excusatio, minime æquum esse, ut qui sponte concesserant in fidem regis, liberi dimitterentur: sicuti etiam commemorat Jesaias. *Jesa. 52. vers. 4.*

11. *Constituerunt igitur.*] Hoc remedium Ægyptii excogitarunt atterendis paulatim filiis Israël. Subditi sunt: licet igitur vectigalium oneribus eos gravare, ne caput attollant: hæc servitus eos debilitabit & imminuet. Verum subjectio non eousque trahenda erat, ut innoxiis hominibus, quibus concessa fuerat libera habitatio, nova tributa imponerent. Erat enim primo loco considerandum qua lege fuissent admissi. Fuit igitur jam per se iniqua exactio, qua violavit Pharao datam fidem: sed in fine gravius peccatum, quod lucrum non simpliciter quæsivit, sed voluit affligere onerum gravitate miserum populum. Nec vero ad pendendum modo tributum coacti sunt Israëlitæ, sed ad serviles operas, ut continuo post addit Moses. Quantum ad duas urbes spectat, quo sensu vocentur Miscenoth, dubium est. Accipitur hoc nomen interdum pro cellis & horreis, vel reconditoriis omnium rerum quæ ad annonam necessariæ sunt: verum quia aliquando munitiones quoque significat, non male conveniet sensus, claustra suis manibus extruere jussos esse, quæ eos arcerent ab exitu. Nam Rhameses fuisse in illa parte regionis sitam constat ex pluribus locis, & *Gen. 47. vers. 11.* postea videbimus filios Israël ex Rhameses profectos esse. *Exod. 12. vers. 37. Num. 33. vers. 3.*

12. Quo autem magis premebant eum, magis crescebat & augebatur: & anxietate constricti sunt propter filios Israël.
13. Itaque adegerunt in servitutem filios Israël cum sævitia.
14. Proinde amara illis fuit vita ipsorum in servitute dura, in cæmento, in lateribus, & in omni opere agresti: quia servitium omne eorum quo serviebant illis, erat cum sævitia.

12. *Quo autem magis.*] Conflictum narrat Moses inter Dei gratiam & crudelitatem regis Ægyptii. Quum ergo tyrannice vexarentur miseri Israëlitæ, Deum illis opitulatum fuisse dicit, & quidem ita potenter ut prævaluerit ejus auxilium. Ita frustratus est improbum illud & fraudulentum consilium, quod de Ecclesia delenda inter se Ægyptii ceperant. Unde & spes nobis concipienda est, quicquid in nos moliantur impii, fore irritum, quia superior & victrix erit Dei manus. Sed nobis patienter ferendæ sunt afflictiones, quia Deus nos contra pondus nobis impositum vult eniti & assurgere. Quia vero proprium Dei munus est se opponere injustis consiliis, ut successu careant: discamus ab omni fraude & violentia nos abstinere, ne Deum quasi data opera provocemus. Sed hic locus præcipue ad piorum consolationem valet, ut æquiore animo ad crucis tolerantiam sint parati: quia instructus est Deus ad ferendas suppetias, quibus impiorum furorem demum cedere necesse erit. Quod dicit secunda parte versus, anxios fuisse Ægyptios, significat magis ac magis sollicitos fuisse, quum nihil se proficere viderent: quia inopinata multiplicatio majus discrimen minitabatur. Nam quum eos prius metuerent quibus nihil fecerant injuriæ, non mirum est eos trepidare ne lacessiti vicem rependant. Atque hinc utilis colligitur doctrina, dum per horrenda maleficia grassantur scelerati, quo sibi tranquillitatem acquirant, hanc demum justissimam illis mercedem divinitus rependi, ut major eos anxietas excruciet. Quidam vertunt, Ægyptios abominatos fuisse populum Israëliticum: & ita apud Hebræos interdum sumitur verbum קוץ: verum circumstantia loci sensum quem reddidi postulat.

13. *Itaque adegerunt in servit.*] Docet Moses adeo metu non fuisse ad clementiam flexos, ut magis obduruerint, & stimulati fuerint ad majorem immanitatem. Neque enim sentiunt impii, dum illis infeliciter cedunt perversi conatus, Deum sibi esse adversum: &, siquando tangantur hac cogitatione, cæcus tamen amentiæ impetus eos rapiat, ut non dubitent, vel repugnante Deo, obstinata libidine perrumpere: sicut ex historiæ progressu melius liquebit. Rigor exactionum exprimitur, ubi dicit oppressis amaram fuisse vitam, qua nihil est dulcius. Extremas igitur & intolerabiles miserias fuisse apparet, quæ vivendi tædium attulerint. Hoc idem aliis verbis confirmat: species etiam onerum commemorat, quod miscendo cæmento, conficiendis lateribus, aliisque similibus servitiis addicti fuerint. Bis autem repetit, fuisse tractatos cum sævitia: quod tantundem valet ac duriter.

15. Dixit

15. Dixit etiam Pharao rex Ægypti ad obstetrices Hebræas, quarum unius nomen erat Sephera, alterius Puah.

16. Sic dixit, Quando adjuvabitis ad partum Hebræas, & videbitis in illis quod sit masculus, interficite eum: si autem sit fœmina, vivat.

17. Timuerunt vero obstetrices Deum, nec fecerunt sicut præceperat illis rex Ægypti: conservaruntque masculos in vita.

18. Et vocans Pharao obstetrices, dixit illis, Quare fecistis rem hanc, & servastis masculos?

19. Responderunt obstetrices Pharaoni, Quia non sunt Hebrææ mulieres ut Ægyptiæ: sunt enim vegetæ, & priusquam veniat ad eas obstetrix, pariunt.

20. Benefecit ergo Deus obstetricibus: & multiplicatus est populus, & roborati sunt vehementer.

21. Et factum est, quia timuerunt obstetrices Deum, fecit illis domos.

22. Tunc præcepit Pharao cuncto populo suo, dicens, Omnem natum masculum in flumen projicite: omnem vero fœminam vivam servabitis.

15. *Dixit etiam Pharao.*] A vi & truculentia aperta, quæ nihil profuit, nunc descendit tyrannus ad occultas fraudes & insidias. Fœtus enim ex utero prodeuntes jubet clam interfici: atque obstetricibus mandat ut tam diræ & barbaræ crudelitatis sint ministræ. Nullum tam detestabile severitatis exemplum à mundo condito legitur. Contigit, fateor, non semel, ut victores urbe aliqua capta, ne pueris quidem & infantibus parcerent: nempe in ipso pugnæ fervore, & quia nimis pertinax fuerat defensio, & multos ex suis amiserant, quorum volebant mortem ulcisci. Contigit ut patruus quoque, vel frater, vel tutor, impia regnandi cupiditate ad puerorum cædes impellerentur. Contigit denique in odium tyranni, ut ad delendam familiæ memoriam tota soboles interempta fuerit: & eo sævitiæ quidam progressi sunt contra hostes suos ut ex uberibus matrum teneros fœtus avellerent. Sed nunquam ab hoste quantumvis implacabili ita sævitum fuit contra totam unam gentem, ut in media pace fœtus omnes masculos extingui jusserit. Hæc certe fuit tentatio quæ summæ constantiæ viros graviter concutere posset, nedum labefactare debilem populum, quem jam vivere tædebat. Nam primo intuitu putaret quisque illis fuisse utilius & magis optabile, subsidere in mediocri vel etiam humili statu, quam Dei benedictione provocari in eos tantam hostium rabiem. Ac probabile est, qua erant animi mollitie, fuisse non tantum graviter perculsos, sed prope obstupefactos. Hoc enim solum restabat, ut morientibus viris absque spe sobolis, paulo post intercideret nomen & genus Abrahæ, atque ita omnes Dei promissiones in nihilum reciderent. Hodie quia nobis similes fere insultus sustinendi sunt, dum objicitur nobis desperatio, acsi penitus abolenda mox esset Ecclesia, opponere instar firmi clypei hoc exemplum discamus: non esse novum si propinquus interitus nobis immineat, donec repente & ex inopinato appareat in rebus extremis cœleste auxilium. Josephus falso existimat obstetrices fuisse Ægyptias, quæ ad explorandum missæ fuerint: quum diserte narret Moses, ministras Hebræis mulieribus & adjutrices fuisse ad pariendum. Et ex toto contextu plane refellitur illa divinatio, præsertim quia retentæ fuerunt Dei timore, ne libidini tyranni morem gererent. Unde sequitur, pietate aliqua fuisse ante imbutas. Verum alia quæstio exoritur, quum sit verisimile in tanta multitudine multas fuisse obstetrices, cur duæ tantum nominentur. Duplex afferri potest ratio: vel quod duas aggressus sit tyrannus, quæ longius spargerent imperii terrorem: vel quod clandestina fraude agere instituens, duarum animos tentaverit, quarum obsequio si potitus esset, alias sperabat eodem facile pertractum iri. Quominus enim palam & omnibus promiscue mandaret, obstitit pudor.

17. *Timuerunt Deum.*] Non intelligit Moses, tunc primum fuisse Dei timore tactas: sed causam assignat cur non paruerint injusto mandato, quia scilicet pluris apud illas fuit vel prævaluit Dei reverentia. Et certe, ut hoc freno optime reguntur omnes nostri affectus, ita & aptissimus est ad repellendas omnes tentationes clypeus, & firma animorum fultura, ne in periculis vacillent. Porro facinus hoc exhorruerunt non solum tanquam crudele & inhumanum: sed quia vigebat in illarum cordibus sincerior religio & pietas. Sciebant autem divinitus electum, & reipsa expertæ erant benedictum esse Abrahæ semen: unde sentire promptum erat, extinguere in ipso Dei gratiam, sacrilegæ esse impietatis. Jam notanda est antithesis inter timorem Dei & pœnæ formidinem, quæ ipsas ab officio dimovere poterat. Quando non facile patiuntur tyranni contemni sua imperia, morte ante oculos objecta, puras tamen à scelere manus continent. Ita Dei reverentia erectæ & suffultæ, Pharaonis mandatum & minas fortiter spreverunt. Itaque quos à recto cursu abripit hominum terror, sua mollitie produnt inexcusabilem Dei contemptum, sacrosanctis ejus placitis hominum gratiam præferendo. Latius etiam patet doctrina, multos plusquam præpostere sapere, dum subjectionis prætextu, præter jus & fas improbæ regum libidini obtemperant, dum alii avaritiæ & rapacitatis, alii crudelitatis sunt ministri: imo, ut caducis mundi regibus gratificentur, Deum pro nihilo ducunt: adeoque puram religionem (quod est omnium deterrimum) ferro & ignibus ex professo oppugnant. Quo magis detestabilis est eorum impudentia, quod dum Christum crucifigunt scientes & volentes in suis membris, putidam tamen excusationem obtendunt, se ex Dei verbo Principibus suis obedire. Quasi vero Principes ordinando, jus illis suum resignaverit: ac non potius optimo jure in ordinem cogatur terrena quævis potestas, ubi in cœlum se effert. Quando autem hoc tantum captant ut probrum apud homines effugiant scelerati obsequii, non longis rationibus coarguendi sunt, sed ad mulierum judicium mittendi: quia obstetricum exemplum abunde ad eorum damnationem sufficit: præsertim ubi eas suo elogio commendat Spiritus, quod regi non obsequutæ sint quia timebant Deum.

18. *Et vocans Pharao.*] Non æquitate nec clementia ad moderate agendum inductus fuit: sed quia palam non audebat miseros & innoxios fœtus ex utero prodeuntes ad trucidationem projicere, ne tanta atrocitas ad ulciscendi rabiem Israëlitas accenderet. Clanculum igitur fœminas accersit, ac interrogat cur non exequutæ sint quod præceperat de necandis in ipso partu infantibus. Quanquam non dubito seditionis metu fuisse cohibitum magis quam pudore. In obstetricum responso duo vitia notanda sunt, quia nec satis ingenue professæ sunt suam pietatem, & mendacio, quod gravius est, elapsæ sunt. Nam fabula quam excogitant Rabini ad purgandam

earum

earum culpam, repudianda est: non venisse in tempore, quia admonuerant omnes mulieres Hebræas de impia regis machinatione: atque ita factum esse ut parientibus non adessent. Quid enim hac divinatione frigidius? Atqui Moses sua narratione mentitas fuisse ostendit. Quidam genus hoc mendacii quod officiosum nominant, volunt reprehensione carere: quia culpam abesse putant ubi nihil fraudis ad nocendum admittitur. Ego autem statuo, quicquid Dei naturæ repugnat vitiosum esse: qua ratione damnatur omnis simulatio tam in dictis quam in factis, ut fusius in Legis explicatione (si Dominus tempus concesserit) differam. Quare utrumque tenendum est, & mentitas fuisse duas mulieres, & quia displicet mendacium Deo, peccasse. Nam ut in æstimandis sanctorum factis dextros humanosque interpretes esse nos decet: ita rursum in tegendis eorum delictis cavendus est superstitiosus zelus, qui sæpe in apertam Scripturæ auctoritatem impingit. Neque vero siquando lapsi sunt fideles, fallaci patrocinio levari appetunt, quorum justitia in simplici & libera culpæ deprecatione consistit. Nec obstat quod his laudatur in illis Dei timor, & ipsas Deus remuneratus esse dicitur: quia Deus, ut paterne indulget filiis suis, eorum virtutes, quamvis aliqua sordium mixtura inquinatas, in pretio nihilominus habet acsi puræ essent. Nullum quidem ita absolutum est opus cui non adhæreat aliquid maculæ: sed in quibusdam id clarius apparet. Fide impulsa fuit Rachel ut jus primogenituræ transferret in filium Jacob. Pium certe desiderium, & consilium laude dignum, ad oraculi effectum ardenter eniti: neque tamen astutiam & dolum laudabimus, quibus vitiari poterat tota actio, nisi gratuita venia intercessisset. Plena est talibus exemplis Scriptura, quæ excellentissimum quodque opus particulari interdum vitio aspersum fuisse docent. Talibus autem nævis, qui alioqui fœdarent omnes fere virtutes, Deum pro sua indulgentia ignoscere mirum non est, ac mercede ornare quæ laude atque etiam favore indigna erant opera. Ita quum pusillanimes in suis verbis ac nimis timidæ fuerint mulieres, quia tamen reipsa cordatæ & viriliter egerant, vitium quod merito damnasset, in illis toleravit Deus. Hac doctrina additur nobis alacritas ad recte agendi studium, quando tam benigne infirmitatibus nostris Deus parcit: & simul monemur, summa attentione cavendum esse ne ubi recte agere cupimus, aliquid obrepat vitii quod virtutem obscuret, adeoque contaminet: sicuti non raro accidit, ut qui in rectum finem tendunt, claudicent tamen vel impingant, & aberrent à via. Denique quisquis se probe examinabit, in optimo etiam conatu defectum aliquem reperiet. Porro quod Deus præmium rependit, hoc prospero successu ad fiduciam animemur, ne pro officii nostri fide periclitari nobis grave sit. Nec certe nos terrebit ullum discrimen, si modo hoc penitus cordibus nostris insideat, quamvis odium in mundo pariat beneficentia, Deum tamen sedere in cælo ejus remuneratorem.

21. *Fecit illis domos.*] De mulieribus exponi, mihi nullo modo placet: ac miror in re non dubia tam crasse hallucinatos fuisse multos interpretes. Inter omnes convenit masculini generis esse pronomen: ideoque secundum communem usum referri ad viros debere: sed quia vicissim inter se mutantur duæ literæ ם & ן, uno contextu totum versum putarunt ad mulieres spectare. Atqui nulla cogebat necessitas: quando optime fluit oratio, auctos fuisse Israëlitas & valde crevisse, & quia timuerunt Deum obstetrices, fecisse illis domos, nempe Israëlitis: acsi diceret, mulierum pietate adeptos esse felicem propagationem. Et quia nonnulli ex falsa interpretatione vix posse commodum sensum elici videbant, finxerunt Dei inspiratione extructas illis fuisse domos bene munitas à populo, ubi tutæ essent ab hostili incursu. Quo figmento nihil est magis puerile. Verum ne in re non admodum perplexa frustra se torqueant lectores, videndum est quid apud Hebræos valeat hæc loquutio, Domum facere. Quum promittit Deus se facturum Samueli domum fidelem, non dubium est quin firmum Sacerdotii statum designet. (1 Sam. 2. vers. 35.) Quum alibi se pronunciat domum ædificaturum Davidi, & paulo post in precatione Davidis legitur, Domine, tu in aurem servi tui revelasti quod domum facturus mihi esses: certe intelligitur regia dignitas. (2 Sam. 7. vers. 27.) Atque ita vulgo loquutos fuisse, ex sermone Abigail constat, ubi se scite dicit Deum facturum Davidi certam ac stabilem domum. (1 Sam. 25. vers. 28.) Id certe in sexum muliebrem non competit, sicuti neque nomen, ut fœmina caput familiæ efficiat. Unde apparet violenter torqueri verba, si dicamus Deum fecisse obstetricibus domum. Toti autem populo aptissime conveniet, quod à Deo fuerit multiplicatus, ut instar perfecti ædificii consurgeret ad suam altitudinem. Summa est, quod salvi & superstites fuerunt Israëlitæ, imo quod floruerunt, id duarum mulierum opera esse factum: quo melius eluceat Dei gloria, qui tam mirabiliter per infirma organa suos servavit, quia minimum abfuerant ab interitu. Ponit autem Moses domos numero plurali, quia per singulas familias prole subolescente ædificatus est populus.

22. *Tunc præcepit Pharao.*] Nisi correptus amentia fuisset ac cæcitate percussus, sensisset adversam sibi esse Dei manum. Sed ubi semel reprobi in furorem divinitus conjecti sunt, obstinate pergunt in suis maleficiis: neque id modo, sed majore audacia, ut vertiginosi vel phrenetici, adversus quævis obstacula perrumpunt. Est quidem hoc usitatum ut crudelitas innoxio sanguine imbuta majorem sitim colligat, imo in genere, ut scelerati homines quasi suo cursu incitati magis ebulliant (ita illis nullus est peccandi finis vel modus) sed hic nobis in tam desperata rabie consideranda est Dei ultio, quod tyrannum diabolo præcipitandum dederit: deinde tam probandæ suorum patientiæ quam virtutis suæ illustrandæ consilium. Quia insidiis & occulta fraude nihil profecit, jam excusso timore ad vim apertam prosilit, & teneros fœtus raptari jubet ab uberibus & sinu matrum, & flumine submergi. Ne desint carnifices, omnibus Ægyptiis, quos sciebat plus satis esse propensos, has partes injungit. Fœminis parcit, ut Ægyptiis mancipatæ & addictæ servos dominis pariant; quia per eas salvum non poterat stare genus ac nomen. Hic temporis nostri similitudinem expendere operæpretium est. Antichristus enim cum suis omnibus sicariis, eos qui perfido silentio Christum abnegant, & parati sunt serviliter omne impietatum genus amplecti, quietos sinit: nec suam crudelitatem, quamvis sit insatiabilis, exercet ubi nihil cernit virile: atque ubi effœminatos jacere videt quibus ad fidem profitendam aliquid fuerat animi, quasi voti compos exultat & triumphat. Atqui nobis satius est centies interfici, & retinere in morte masculam virtutem, quam vitam redimere, in qua turpiter diabolo serviamus.

CAPUT II.

Caput II.

ABierat autem vir ex domo Levi, & acceperat filiam Levi.
2. Concepit autem mulier illa, & peperit filium: vidensque eum esse pulchrum, abscondit tribus mensibus.
3. Et quia illum abscondere amplius non poterat, accepit ei arcam arundineam, & oblevit eam bitumine & pice, & reposuit in ea infantulum: exposuitque in carecto, juxta ripam fluminis.
4. Stetit vero soror ejus eminus, ut cognosceret quid ei fieret.
5. Porro descendit filia Pharaonis ut lavaret se in flumine: (deambulabant autem puellæ ejus secus ripam fluminis) & videns arculam in medio carecti, misit ancillam suam quæ illam tolleret.
6. Quumque aperuisset, vidit ipsum infantulum: & ecce, puer flebat: & miserta illius, dixit, Hic ex pueris Hebræorum est.
7. Tunc dixit soror ejus ad filiam Pharaonis, Ibone ut vocem tibi mulierem nutricem ex Hebræis, quæ tibi lactet infantulum?
8. Respondit ei filia Pharaonis, Vade. Profecta est igitur puella, & vocavit matrem pueri.
9. Cui filia Pharaonis dixit, Tolle infantulum hunc, & lacta eum mihi, & ego dabo tibi mercedem. Tunc accepit mulier infantulum, & lactavit eum.
10. Crevit autem infantulus, & adduxit eum ad filiam Pharaonis, cui factus in filium: & vocavit nomen ejus Moseh, dicens, Quoniam ex aquis extraxi eum.

1. *Abierat.*] Tempus verbi plusquam perfectum reddere malui, tollendæ ambiguitatis causa. Nisi enim dicamus Mariam & Aharon ex alia matre natos, verisimile alioqui non esset conjugium hoc à promulgatione edicti fuisse contractum. Jam ad triennium pervenerat Aharon quum natus est Moses: & palam & secure fuisse educatum facile conjicitur. Atqui dubium non est quin sævitum atrocius fuerit inter principia. Quare si uterini fuerunt fratres, non aliud restat nisi ut dicamus καθ' ὕστερον πρότερον nunc demum narrari quod ante acciderat. Solius autem Mosis fit mentio, quia tunc primum capitale esse cœperat masculos fœtus alere. Abeundi aut proficiscendi verbo utuntur Hebræi dum negotium serium & majoris momenti susceptum fuisse significant, vel dum agitur de re aliqua meditata. Nec supervacuum est quod narrat Moses, patrem suum duxisse uxorem ex tribu sua: quia duplex conjunctionis vinculum eos debuerat ad sobolem servandam confirmare. Paulo post autem videbimus quam timide egerint. Puerum ad tempus breve occultant, rapido amoris impetu magis quam constanti affectu. Tribus elapsis mensibus, postquam evanuit fervor ille, ut discrimen effugiant, puerum fere abjiciunt. Etsi enim ejus lactandi causa, si illic pernoctasset, postridie forsan ventura erat mater: pro derelicto tamen eum innumeris noxis exposuerat. Hoc exemplo docemur quanto terrore perculsi fuerint omnium animi, ubi vir & uxor propinqua cognatione inter se devincti, communem fœtum, cujus pulchritudo eos ad misericordiam flexerat, ferarum, cæli, aquæ, & omne genus injuriis objicere malunt quam una cum eo perire. Cæterum de hoc facto disputatur in utramque partem: satiusne fuerit à se rejicere pueri curam quam expectare quicquid ex occulta custodia instabat discriminis. Fateor quidem, sicuti in rebus perplexis difficile est rectum consilium capere, ita de eo quod captum est, diversa solere ferri judicia. Ego tamen timiditatem parentum Mosis, qua illis inducta est officii sui oblivio, perperam dico absolvi. Tantum videmus divino instinctu feris quoque & brutis animalibus inditam sobolis suæ tuendæ & fovendæ sollicitudinem, ut mater propriam vitam pro fœtus sui defensione sæpe negligat. Quo turpius est homines ad imaginem Dei creatos, metu ad eam immanitatem adigi ut liberos fidei suæ tutelæque commissos deserant. Qui obtendunt, nihil fuisse melius quam in re desperata recumbere in Dei providentiam: neque nihil, neque totum dicunt. Solatium præcipuum est fidelibus, sollicitudines suas exonerare in Dei sinum: nempe ut interea munus suum exequantur, neque fines suæ vocationis excedant, neque deflectant à via sibi proposita. sed perverse obtenditur Dei providentia cessationi & ignaviæ. Potius sperare debuerant in futurum tempus Mosis parentes suam & pueri salutem Deo fore curæ. Magna sedulitate confecit mater arcam, & oblevit: quorsum? nisi ut in ea filium sepeliret? Semper quidem de ipso est sollicita, fateor, nempe ut ridiculum sit ejus consilium, quod profectu caruisset, nisi præter opinionem è cælo Deus apparuisset deploratæ salutis vindex. Neque tamen, ut in rebus tranquillis, judicium tam de patre quam de matre ferendum est. Conjicere enim promptum est quam acerbo luctu prosequuti sint infantis funus. Imo (ut verius loquar) vix concipere licet quam diris tormentis cruciati fuerint. Itaque ubi narrat Moses arculam à matre contextam & aptatam fuisse, patrem ita mœrore fuisse obrutum subindicat ut nullis jam partibus sufficeret. Hoc modo clarius patefacta fuit Dei virtus, ubi sola mulier, exanimato marito, in se recepit totum onus. Neque enim, si commune fuisset factum, Moses ejus laudem matri in solidum tribueret. Maritum quidem Apostolus socium laudis adjungit: & merito, quia verisimile non est nisi eo *Hebr. 11. vers. 23.*
conscio & volente educatum fuisse puerum. Verum Deus qui solet infirma mundi eligere, fœminam potius quam virum Spiritus sui fortitudine instruxit, ut præiret. Eadem etiam ratio valet in puella sorore, cui mater summum & ultimum actum resignat. Ita dum Maria, quæ ob teneram ætatem exempta esse à discrimine videbatur, custos præficitur vitæ fratris, utriusque parentis officium deficere apparet.

2. *Vidensque eum esse pulchrum.*] Non dubium est hac forma divinitus fuisse insignitum, quæ animos parentum ad eum servandum magis alliceret: ut interdum solet Deus ubi suos videt esse ad officium tardiores, eorum pigritiam blanditiis excitare. Quanquam ex testimonio Apostoli constat, non hanc solam illecebram valuisse ad provocandam misericordiam: sed imbecillæ fidei fuisse adminiculum. Fide enim Mosen custoditum fuisse docet à parentibus. Siquis objiciat fidem, & pulchritudinis respectum, res esse non tantum longe diversas, sed prope contrarias: respondeo, mirabili Dei indulgentia factum esse ut fidem juvaret impedimentum quod eam obnubi-

nubilare poterat: quando in solas promissiones intenta & fixa esse debet. Ergo si pura & liquida luxisset fides in eorum cordibus, formam nihil morati essent. tursum, nisi promissio viguisset, imo primas tenuisset, non erat in corporis venustate tantum efficaciæ ut eos traheret ad mortem libenter appetendam. Sequitur ergo, quum bene de redemptione sibi promissa sperarent, animum illis objecta pulchritudine fuisse additum, & ita provocatos ad misericordiam ut remoras omnes vincerent. Atque ita sæpe operari solet Deus, ut suos quasi cæcos in tenebris manu ducat, ubi destituti consilio & animis liquefacti vacillant. In summa, amor ex forma elicitus adeo pars fidei non fuit ut merito ejus laudem obscuret. Verum Deus, qui pro mirifica sua sapientia convertere electis omnia potest in bonum, nutantem eorum fidem sustinuit ac firmavit hac fultura.

4. *Stetit vero soror ejus.*] Hanc fuisse Mariam probabile est. Quod autem stationem sibi elegit ad expectandum rei eventum, hinc apparet spem aliquam fuisse residuam parentibus: quanquam, ea exigua fuit. Nam quisquis illuc ex Ægyptiis appulisset, futurus haud dubie erat pueri carnifex, tam ex regis edicto, quam ex communi odio gentis adversus Hebræos. Videtur ergo locata in excubiis fuisse Maria à parentibus, magis ut spectatrix esset fraternæ cædis, quam ut pueri saluti consuleret. Verum quia paulo ante vidimus in tenebris tristitiæ & desperationis micuisse fidei scintillas, mater filiolum in ripa deponens, non abjecit ejus curam, sed obvii cujusque misericordiæ commendare eum voluit: hac de causa filiam procul statuit, ut novum consilium ex eventu caperet. Nam si audisset ad noctem usque puerum illic jacere, clam ad eum lactandum venisset. Atque hæc quidem deliberatio, ut in rebus perplexis & confusis, evanida fuit: sed Deus mirabiliter in servando puero manum suam exeruit. Nec enim dubium est quin occulta providentia filiam regis traxerit ad flumen, quæ puerum alendum suscipere auderet: atque etiam ad clementiam flexerit ejus animum, ut parceret ejus vitæ: totam denique hanc actionem gubernaverit. Nam quod non inquirit diligentius quibus parentibus progenitus sit puer, unde nutrix tam subito se offerat: (quia promptitudo illa merito suspicionem facere poterat) tantæ hujus facilitatis Deum fuisse auctorem, pii omnes fatebuntur. Ita quod emersit puer salvus ex arcula, non sine pluribus miraculis factum est. Fortuito accidisse omnia dicerent profani: quia perversus error mentes eorum occupat, ut ad conspicua Dei opera cæcutiant, dum putant casu temere versari genus humanum. Nobis vero principium illud tenendum est, quum Deus sua providentia cunctos mortales regat, peculiari tamen cura electos suos dignari, & ad eos liberandos & fovendos intentum esse. Quod si prudenter singula expendimus, facile ratio dictabit, ejus ductu & auspiciis, arcanoque Spiritus instinctu disposita fuisse omnia quæ ad Mosis liberationem facerent. Neque enim minus absurdum est tam concinnam ex vario & multiplici adjumentorum concursu moderationem fortunæ adscribere, quam fingere cum Epicuro mundum ex atomis conflatum. Certe Mosen, qui futurus erat populi redemptor, quasi è sepulchro eduxit, ut probaret exordium salutis Ecclesiæ esse veluti creationem ex nihilo. Hoc etiam ad divinæ liberalitatis cumulum accessit, quod non modo permissum matri fuit impune filium lactare, sed data etiam fuit merces.

10. *Crevit autem infantulus.*] Hic vero jam renovatur mœror, quod Mosen à se iterum abdicare coguntur parentes, atque ita à visceribus suis avelli. Hac enim lege tunc Moses in gentem Ægyptiacam transiit, ut non modo alienus esset à gente sua, sed uno capite augeret hostium numerum. Et certe credibile vix erat posse diu tolerari in aula tyranni, & inter sævissimos Israelis inimicos, quin se profiteretur ejusdem odit socium. Scimus quibus corruptelis scateant aulæ: quanta fuerit Ægyptiorum superbia, satis notum est: quam proclive sit optimas etiam quasque naturas deliciis fascinari, experientia docet: quo magis mirum est, Mosen ubi in illos gurgites demersus fuit, rectum integrumque tamen perstitisse. Certe hic spes redemptionis iterum potuit quasi novam eclipsin pati, quia in contrariam partem aversus erat cursus: sed ita Dei providentia, quo magis videtur per obliquos flexus se circumagere, eo tandem mirabilior apparet, dum à recto fine nunquam aberrat, aut caret suo effectu, ubi matura est opportunitas. Quanquam Deus quasi extenta manu servum suum ad se & Ecclesiæ corpus retraxit, ubi in nomine suggessit originis suæ memoriam. Neque enim filia regis sine præeunte Dei Spiritu nomen hoc indidit: unde cognosceret Moses se fuisse extractum è fluvio ubi mox periturus erat. Quoties ergo nomen suum audivit, recordari oportuit ex quo populo esset genitus. Acriore etiam stimulo pungi debuit, quum omnibus passim res nota esset. Minime quidem id spectavit filia regis, quæ potius sepultam esse generis memoriam optasset: verum Deus qui verba dictavit ac formavit asinæ Balaam, idem impulit linguam hujus fœminæ ut celebri præconio testis foret ejus rei quam maluisset esse incognitam: & quamvis Mosen vellet apud se retinere, directrix tamen eadem esset ac magistra ad repetendum genus suum. Jam si quis miretur quod patris iracundiam non fuerit verita, quasi monumentum statuendo violati edicti: facilis responsio est, nullam tyranno fuisse causam offensionis, qui libenter tulisset multa sibi nasci mancipia, abolito Israëlis nomine. Quorsum enim fœminis concesserat vitam, nisi ut ex ancillis nascerentur Ægyptii? Et quia Mosen duxit hoc loco, non putavit filiæ facto violatum suum edictum: quin potius gavisus est sic imminui gentem Israeliticam ut cresceret Ægyptus numero hominum. Tantum restat una quæstio, qui venerit in mentem filiæ Pharaonis nomen Hebraicum Mosi imponere, quum certum sit ex Psalmo *Psal. 81.*
magnum inter duas illas linguas fuisse dissidium. *vers. 6.*
Venit populus meus in Ægyptum: linguam quam non noverat, audivit. Adhæc, scitur Joseph inter- *Gen. 42.*
prete fuisse usum apud fratres, dum se Ægyptium *vers. 23.*
simulabat. Probabilis est conjectura, vocem quæ significationi conveniret, petiisse à matre Mosis. Nisi magis placeat, redditam fuisse Ægyptiacam vocem servata etymologia: quod secundum magis amplector. Exul deinde Moses impositum à matre nomen recepit.

11. Factum autem est diebus illis, quum adolevisset Moses, ut egrederetur ad fratres suos, & vidit onera ipsorum, viditque virum Ægyptium percutientem quendam Hebræum ex fratribus suis.

12. Tunc respexit huc & illuc, & videns quod nemo adesset, percussit Ægyptium, atque abscondit in arena.

13. Et quum egressus esset postridie, ecce duo viri Hebræi rixabantur: tunc dixit malefico, Quare percutis propinquum tuum?

14. Qui respondit, Quis te constituit principem & judicem super nos? an ut me occi-

das

das tu loqueris, sicut occidisti Ægyptium? Itaque timuit Moses, ac dixit, Certe innotuit hæc res.

* 15. Pharao etiam audito hoc sermone, quærebat interficere Mosen. Et fugiens Moses à facie Pharaonis, mansit in terra Madian, seditque juxta puteum.

11. *Factum autem est, quum adolevisset.*] Jam specimen illud fidei quod celebrat Apostolus, proferre se incepit, quum spretis aulæ deliciis & opibus maluit Christi opprobrium subire Moses, quam extra populi electi societatem censeri beatus. Neque enim solo gentis suæ amore, sed promissionum fide adductus curam hanc suscepit, qua sciebat exosum se fore cunctis Ægyptiis. Etsi autem non statim se abdicavit divitiis, honoris gradu, favore & potentia: fuit tamen quoddam præludium, acsi sponte
Hebr. 11. vers. 24. fallacibus illecebris se exueret. Unde & Apostolus dicit noluisse censeri in regia sobole. Certe non dubium est quin professus sit reditum se ad veram & genuinam cognationem, à qua avulsus fuerit, appetere. Ex contextu etiam colligimus, non venisse ad fratres suos tantum ut eorum sortem miseraretur, sed ut solatii aliquid adferret, adeoque se adjungeret socium. Neque enim tam propinqua erat aula, ut quotidie quasi animi gratia ambulando ipsos viseret. Atqui dicit postridie se rediisse. Ergo furtim se ex aula subduxit, vel petito commeatu subire invidiam maluit, quam non aliquando pium dilectionis erga suos affectum detegere. Refert autem se vidisse illorum onera vel molestias; ut merito deberet injusta oppressio eum ad ferendas suppetias pungere. Addit alterum stimulum, quod Hebræum unum ab Ægyptio percuti viderit. Est autem verisimile, nisi ad opus essent celeres, dure fuisse ab exactoribus mulctatos: deinde, ut erant expositi improborum libidini, passim quibuslibet data fuit similis violentiæ impunitas.

12. *Tunc respexit huc & illuc.*] Hinc clarius patet venisse Mosen eo consilio ut miseris fratribus succurreret, eosque levaret suo auxilio ac juvaret: quando cæde Ægyptii ultus est injuriam uni quidem illatam, sed totius gentis communem. Quamvis autem ad hoc facinus edendum instructus fuerit rara fortitudine Spiritus: simul tamen conjuncta fuit infirmitas, quæ arguit, non absque hæsitatione eum fuisse aggressum quod tamen suæ vocationis esse noverat.
Actor. 7. vers. 25. Nam Stephanus testis est Mosen non fuisse temerario zelo impulsum ut cædem perpetraret: sed quia noverat se divinitus esse genti suæ destinatum vindicem ac ministrum salutis. Circumspicit tamen an quispiam adsit spectator, nec audet maleficium punire, nisi cæde clandestina. Itaque videmus non omni ex parte fuisse magnanimum ut decebat, sed cum sua timiditate luctatum esse. Rursus ex vacillatione colligitur fidei debilitas: ne putemus ita laudari ab Apostolo quasi nihil ad perfectionem defuerit. Primo igitur tenendum est, Mosen non temere arripuisse gladium, sed armatum fuisse cælesti mandato: & conscium legitimæ vocationis, recto judicio has partes suscepisse, quarum habebat Deum auctorem. Unde sequitur, perperam facturos homines privatos, & illius exemplo minime juvari, si vi & manu compescant injurias. Hucusque nos Mosis imitatores esse decet, ut præsto simus laborantibus & oppressis, quoad suppetet facultas, nec dubitemus improborum odia in nos provocare, dum eorum audaciæ nos opponimus: gladium vero pro eorum defensione exerere permittamus judicibus, qui publico imperio præditi sunt. Si eorum auxilio fraudentur innoxii dum inique læduntur, nostrum est gemere: sicuti neque Mosi ultra progredi licuisset, nisi datus fuisset populo vindex & redemptor. Quod ad metum spectat, in quo signum dedit pusilli animi, necdum bene comparati ad munus suum exequendum, discamus, sanctorum obsequia, quæ vitiis permixta sunt, nihilominus interdum per indulgentiam placere Deo: ac proinde quamvis in officio præstando nos carnis ignavia retardet, ne tamen obniti desinamus. Hæc enim fiducia non parum valere debet ad nos animandos, ubi persuasi sumus, cunctationi nostræ, modo ne cedamus, paratam esse veniam.

13. *Ecce, duo viri Hebræi.*] Hæc perseverantia demonstrat Mosen firmo constantique animi proposito quæsiisse reditum ad fratres, ut aulæ valediceret: ac consulto repudiasse illius splendorem, opulentiam ac lautitias: quum tamen minime ignarus esset quantis se miseriis objiceret, ac quam dura & aspera, imo & ignominiosa eum maneret conditio. Quare nihil mirum si dicat Apostolus, eum maluisse ultro Hebr. 11.
Christi probra perferendo, affligi una cum populo v. 25, 26.
Dei, quam temporarii peccati commodis frui. Adde quod tristis aspectus violentiæ tyrannicæ & onerum quibus premebantur fratres, nihil remoræ attulit quominus pergeret: quia spe futuræ remunerationis ad crucis tolerantiam compositus, præsentem metum devicit. Cæterum non exequitur, ut antea, judicis partes; sed officium præstat quod ab unoquoque exigit charitatis regula, dum pacificator accedit ad litigantes, & utrumque ad concordiam hortatur, præsertim vero maleficum objurgat. Non fuit hoc Mosi peculiare, sed piis omnibus commune officium est ubi vident innoxios violenter premi, se offerre patronos, & quantum in se est intercedere, ne robustior prævaleat. Fieri hoc vix potest quin exasperemus eos qui prompti sunt ad nocendum: sed nihil tanti esse nobis debet ut eorum protervia obruatur æquitas, nobis tacentibus. Nam dissimulatio in hac parte species est consensus. Modice autem & lenibus verbis eum castigat Moses, qui fratri erat injurius: quia non tam exprobrare vult culpæ gravitatem quam remedium quærit sedandæ ejus ferociæ.

14. *Quis te constituit.*] Nihil mirum si homo scelestus ac nequam adeo placidam admonitionem contumaciter repellit. Sic enim solent quibus jus & fas perrumpere decretum est, simulatque arguuntur, tumultuari, & conviciis abigere probos monitores. Et certe raræ virtutis est culpam agnoscere, & modeste admittere correctionem. Quo autem quisque deterior est atque gravius peccavit, eo magis superbit admonitus, & majore licentia jurgatur: ideoque ad hanc indignitatem ferendam paratos esse oportet quicunque ad compescendos improbos se accingunt. Et tamen ex petulantia unius colligere licet quam perversa fuerint totius fere gentis ingenia. Qua ratione Stephanus dicit Mosen fuisse à Actor. 7.
suis rejectum, unde omnes ingratitudinis convincit. vers. 35.
Verum ut populo parcatur, docemur hoc exemplo quam indomabilis sit eorum natura quos Deus non mansuefecit. Neque enim minus duriter castigationes repellit eorum pervicacia, quam ab incude excipitur ictus mallei. Quando igitur ita sunt præfracti ut decies fracti nunquam tamen corrigantur, nihil mirum si Deus in illos asperius sæviat: quemadmodum facturum se denunciat per os Psal. 18.
Davidis. Hoc ne experiamur, mature nos submit- vers. 27.
tamus Dei ferulis: & quando non omnibus datum est, rogemus ut nos ad veram docilitatem formet. Quid enim proficiemus contra stimulum calcitrando? Adde quod talem contumaciam sequitur comes belluina quædam immanitas, ut in hoc exemplo iterum cernimus. Rogat Mosen vile & abjectum mancipium quis eum constituit judicem super Hebræos: acsi non esset ipse cum toto suo genere ex-

positus omnium contumeliis. Colaphum si quis incussisset ex infima plebe Ægyptiaca, non ausus esset murire: contra blandam admonitionem non minus imperiose protervit acsi ab omni subjectione esset liber. Deterius etiamnum quod sequitur, An vis me occidere, sicut Ægyptium? Debuerat Mosen, ob tale pii studii documentum, non secus ac Dei Angelum amplecti: atqui beneficium in crimen vertens, non modo odiose exprobrat quod laude prosequi æquum erat, sed etiam minatur. Interea dubium non est quin perculsus fuerit sanctus vir impetuosa tentationis machina, ubi in genre sua deprehendit tantam barbariem. Ægyptios quidem sciebat sibi professos fore hostes, si innotuisset facinus: verum à fratribus, quorum miseriæ succurrere volerat, nunquam expectasset tam indignam mercedem: ideoque incredibilis constantiæ fuit tantum obstaculum superare.

15. *Pharao etiam.*] Timorem fatetur Moses, sed quò retractus non fuit à vocatione sua. Diximus ante, ejus zelum fuisse infirmitati admixtum, sed prævaluisse; ut nihilominus injunctum sibi officium viriliter simul ac timide præstaret. Hæc autem altera est constantiæ probatio, quod eum facti non pœnitet, ut studeat regem placare, sed ad exilium se comparat: neque sic expavescit in tanto discrimine ut attonitus vel consilii inops desideat, sed concedit in terram Madian, ac per deserta mavult errare quam hostibus electi populi reconciliari. Quanquam autem videtur hoc circuitu Deus à consilio liberandi populi deflectere: mirabiliter tamen opus suum promovet. Certe Mosen tam arduis quæ eum manebant certaminibus nondum fuisse maturum, satis jam cognovimus: imo in aula molliter & delicate habitus, nondum ad ingentes & continuas molestias assueverat, quarum fuisse victorem contextus historiæ ostendet. Deus itaque eum quodammodo subduxit, ut paulatim obeundæ tantæ provinciæ idoneum ac parem redderet. Usus enim quadraginta annorum in laborioso & austero vitæ genere non parum profuit ad quidvis ferendum: ut merito desertum censeri debeat schola in qua eruditus fuit, donec ad provinciam magis difficilem accerseretur. Quod dicitur sedisse juxta puteum, interpretor ob lassitudinem illic sole ad occasum vergente interquievisse, ut circa vesperam inquireret de hospitio ab incolis, quos ad hauriendam aquam venturos sperabat. Ex quo infausto accessu conjicere promptum est quam commoda habitatio sperari ab eo potuerit.

16. Erant autem sacerdoti Madian septem filiæ: quæ venerunt, & hauserunt, impleveruntque canales, ut potarent oves patris sui.

17. Et venerunt pastores, qui repulerunt eas: & surgens Moses auxiliatus est ipsis, potavitque oveaillarum.

18. Et quum venissent ad Bethuel patrem suum, dixit ille, Quare hodie tam cito rediistis?

19. Responderunt, Vir Ægyptius liberavit nos è manu pastorum, atque etiam hauriendo hausit nobis, & præbuit potum ovibus.

20. Dixit ille ad filias suas, Et ubi est ille? quare sic dereliquistis virum? convocate eum ut comedat panem.

21. Et consensit Moses habitare cum viro illo: qui dedit Sephoram filiam suam Mosi.

22. Quæ quum peperisset filium, vocavit nomen ejus Gerson, dicens, Peregrinus sum in terra aliena.

16. *Erant autem sacerdoti.*] Hunc occursum prosperæ fortunæ adscriberent profani homines: in quo tamen vivam providentiæ suæ imaginem repræsentat nobis Deus, acsi extenta è cælis manu gradus servi sui regeret. Quotidie ad puteum ventitabant puellæ illæ: & Moses quærendi hospitii causa prope aquam substitit, ad quam probabile erat concursum incolarum vesperi fore in regione arida. Quod tamen opportune adest puellis ad ferendas suppetias, & Jethro eum hospitaliter invitat, minime fortuitum est: sed erranti servo suo dux itineris fuit Deus, ut non diurnum modo hospitium, sed ad finem exilii usque tolerabilem habitationem pararet. Nam Jethro (quem ex epitheto constat non vulgari apud suos dignitate præditum) non modo ejus operam conduxit, sed elegit sibi generum. Et quanquam sordidum erat munus pastorale, splendida tamen affinitas non parvo solatio fuit. De voce כהן non convenit inter omnes. Chaldæus paraphrastes male vertit Principem: quia non quadraret ejus filiabus molestos & infestos fuisse loci pastores. Nec magis consentaneum est, virum primarium & opulentum caruisse famulis, ut filias suas cogeretur quotidianis pastorum contumeliis & rixis exponere. Sacrificum ergo fuisse existimo: quæ etiam receptior est sententia. Dubitatur tamen, falsosne deos, an verum & unicum coluerit. Certe probabiles multæ rationes ad hanc conjecturam nos adducunt, non sacrificasse idolis: quia vix unquam persuasus fuisset Moses, non modo ut habitaret in domo fœdis sacrilegiis polluta, sed etiam ut affinitatem contraheret. Et postea in Jethro ipsius sermone multa pietatis indicia se ostendent. Quanquam ut totus fere orbis tunc ad multas corruptelas prolapsus erat, mihi verisimile est vitiatum aliqua ex parte sacerdotium ejus fuisse. Unicus tempore Abrahæ Dei vivi sacerdos fuit Melchisedech. Abraham ipse ex profundo idololatriæ gurgite, in quo demersa erat familia, extractus fuit. Vix itaque fieri potuit ut Madianitæ purum cultum retinuerint; atque adeo ex aliis locis liquet idolis fuisse deditos. Quare omnibus probe expensis, mihi nihil magis probabile occurrit quam sub sacerdotio Jethro cultum fuisse unicum Deum ut regula tradita fuerat per manus, non tamen pure; quia tunc ubique contaminata erat religio variis superstitionibus. Est autem discrimen aliquod inter idololatriam & impurum Dei cultum ac degenerem in una parte. Dico igitur unius Dei fuisse cultores, quia non prorsus desciverant à principiis religionis, quamvis ex errorum qui paulatim obrepserant lacunis nonnihil fæcis hausissent. Agitatur inter interpretes de nomine Jethro alia quæstio. Qui putant Bethuel diversum fuisse à Jethro, nullo negotio refelluntur. Nam proximo capite Mosen de eodem homine loqui, sub vario licet nomine, clare apparet. Neque vero quadraret in conjugio prorsus taceri nomen patris: & violentum est commentum, in tam propinquo contextu duos homines eodem affinitatis gradu censeri. Adde quod si Jethro filius erat Bethuel, easdem ædes inhabitans, membrum fuisset familiæ, non caput, ac proinde non diceretur Moses pavisse ejus gregem. Jam probabile est Hobab (qui postea vocabitur filius Bethuel, Num. cap. 10.) fuisse levirum Mosis, vel uxoris fratrem: unde colligitur Jethro fuisse binominem, quod satis usitatum est. Nam Hobab esse quem hic Moses Jethro nominat, absurdum est, & absque ratione

tione fingitur. Venisse Jethro in desertum ut Mosi gratularetur, postea videbimus: sed narratur ibidem, fuisse dimissum. Et certe non ita humanum fuisset, urgere hominem senio confectum ut ipsum in expeditione comitaretur. Nam si Mosen ætate superabat, vix tum fuisset minor nonagenario. Seni autem decrepito promittere laboris mercedem, postquam ventum esset in terram Chanaan, cujus fuisset prudentiæ? Verum tota controversia uno verbo facile dirimitur, quod scribit Moses Jethro fuisse reversum, Hobab vero persuasum fuisse ut maneret, ac precibus obtemperasse. Optime autem convenit senem Bethuel, quia ferendæ longæ peregrinationi & molestiæ impar erat, domum statim redisse, relicto apud Mosen filio, qui speculator foret ac dux itineris.

18. *Et quum venissent ad Bethuel.*] Non arbitror vitio esse vertendum filiabus Bethuel quod Mosi non obtulerint hospitium: quia & puellas decet modestia, & patre inscio introducere hominem exterum & incognitum, nimiæ audaciæ fuisset. Verum Deus inspirat patris animo gratitudinis affectum, ut jubeat illum accersi. Ita Moses à puteo abductus domum reperit in qua & commode habitet, suoque labore vivat, & jure affinitatis humaniter tractetur. Et certe medela aliqua opus fuit, quæ multiplices curas & dolores leniret: quando dura erat tentatio, & quæ non modo diros cruciatus pareret, sed desperatione centies obrueret sanctum virum, nisi aliunde fuisset suffultus, exilium quadraginta annorum perferre. Quantum in tam diuturna mora esset tædii, cuivis nostrum ex proprio sensu conjicere promptum est: præsertim quum videret florem ætatis defluxisse, & jam concidere robur, ut parum idoneus in posterum esset in rebus gerendis. Difficile igitur erat, intentum esse ad eam vocationem quæ videri poterat quadraginta annorum spatio abrogata vel obsoleta. Mitigantur aliqua ex parte tam graves molestiæ & anxietates, non sic tamen quin recurrant subinde multæ cogitationes in diversam partem. Quo mirabilior est Dei gratia, quæ inter tot perturbationes quietum & placidum continuit, ut tempus incognitum expectans, vili & abjecta sorte contentus foret: & quotidie ad exequendum redemptoris munus, quasi in procinctu staret. De verbo יאל non convenit inter ipsos quoque Hebræos: quin multi consensum notari putant duntaxat, alii accipiunt pro jurare. Et forte noluit hospiti incognito filiam suam dare Bethuel, nisi se jurejurando obstringeret illic habitaturum: quin timendum alioqui erat ne Moses alio non uxorem abduceret. Ita conjugii pignus fuit manendi promissio. Unde perspicitur seculi illius integritas, quod tanta viguerit jurisjurandi religio ob nominis Dei reverentiam, ut hoc vinculo utrimque contenti fuerint.

22. *Vocavit nomen ejus Gerson.*] Quod putant gratulatorium esse nomen ad levandam exilii molestiam, mihi non probatur: quia potius sentio, Mosen, ut tam seipsum quam socerum & uxorem commonefaceret, alibi se patriam quærere, illic vero esse inquilinum, nomen imposuisse filio. Nec obstat promissio habitandi cum socero, qua se non ita obligavit ut jugum excuteret divinæ vocationis, vel abrumperet. Tantum adhibita fuit cautio in hunc finem ne Moses domum, ubi fuerat tam comiter exceptus, levitate desereret. Jam credibile non est eum de causa exilii sui tacuisse: partim ut maleficii suspicionem averteret, ne testimonium redderet suæ innocentiæ, partim ut præco esset singularis gratiæ, qua Deus populum Israël dignatus erat. Ergo nunc in nomine filii, assiduum (ut vocant) memoriale sibi occurrere voluit, quo excitaretur ad spem redemptionis promissæ. Terram enim in qua videtur tranquillam stationem & jucundum nidum reperisse, peregrinam sibi esse pronunciat. Nec vero comparat Madian Ægypto, quia utrasque terræ perinde erat inquilinus: sed ubicunque habitet, extraneum se esse declarat, donec adeptus sit quam Deus promiserat hæreditatem. Et sane absurdum fuisset, respectu Ægypti, terram vocare alienam, ubi stabile erat domicilium: præsertim quum fide impulsus, teste Apostolo, reliquisset terram illam. Denique videmus fovendæ simulque testandæ suæ fidei materiam quæsivisse, ubi professus est se peregrinari in aliena regione. Hebr. 11. vers. 27.

23. Accidit autem diebus illis multis, mortuus est rex Ægypti: & suspiraverunt filii Israël propter opus, & vociferati sunt: ascenditque clamor eorum ad Deum propter opus *.

* vel, à servitute.

24. Et audivit Deus clamorem eorum, recordatusque est Deus pacti sui cum Abraham, Isaac, & Jacob.

25. Viditque Deus filios Israël, & cognovit Deus.

23. *Accidit diebus illis.*] Demonstrativo pronomine utitur ad notandos quadraginta annos, quibus suspensum tenuit Deus servum suum acsi eum abdicasset. Addendo Multos, propinquum illius intermedii temporis finem exprimit. Ergo quum ad octogesimum ætatis annum provectus esset, ductaque uxore consenuisset in terra Madian, filiis Israël intolerabilis tyrannidis sævitia novos gemitus & clamores extorsit: non quod tunc primum cœperint dolere & lamentari: sed quia magis expergefacti fuerunt, & diuturnitas addidit stimulos acriores. Scimus dulce miseriarum condimentum esse spem lætioris exitus. Ea quodammodo tristitiam mulcebat afflicti populi, si tyranno mortuo succederet quispiam humanior. Ubi vero regis mutatio nulla ex parte oppressionem levavit, auctus est mœror, qui ad clamandum eos solito ardentius coëgit. Sic igitur verba Mosis interpretor, mortuo tyranno nihilo clementius vel mitius fuisse tractatos filios Israël, ideoque vehementius clamasse. Quanquam mihi verisimile est, Pharaonem illum qui primus gravia onera cum tributis imposuerat, ac cædi destinaverat infantes, non eousque vixisse: quia superasset ejus regnum annos octoginta, quod accidere non solet. Antequam nasceretur Moses, jam pluribus annis misere vexati fuerant Israëlitæ. Neque enim primo die ad tantam atrocitatem prosiliit ut juberet masculos omnes interfici: sed postquam expertus erat se nihil proficere aliis imperiosis edictis, hoc extremum tentaverat. Post natum Mosen, usque ad tempus quod hic describitur, prætereunt anni circiter octoginta. Unde conjicere licet, antequam instaret liberatio, fuisse medium aliquem successorem, vel plures. In illa multiplici rerum conversione quum eadem esset vel deterior populi conditio, insolitam lamentationem expressit ultima necessitas: atque etiam desperatio eos ad preces compulit: non quod ante nulla penitus esset Dei invocandi cura, sed quia nimis huc & illuc circumspectabant, donec præcisis omnibus terrenis mediis, in cælos violenter ad quærendum serio auxilium tracti sunt. Quo exemplo docemur, quamvis nos malorum gravitas tristitia & luctu conficiat, non tamen protinus ad Deum vota nostra dirigi, sed nostram segnitiem pluribus stimulis opus habere. Admonet etiam Moses, nihil esse mirum si Deus ad opitulandum non citius accurrerit, quando in suis malis torpebant filii Israël. Proinde hoc exemplo discamus, ut Deus

gratiam suam proferre maturet, statim ad eum confugere.

Ascenditque clamor.] Commendat Dei clementiam Moses hac circumstantia, quod pigritiam eorum non ultus fuerit, ut digna erat, sed ieotis clamoribus se præbuerit exorabilem. Ac omnino in hac historia contemplari licet quod Psalmo 106. legitur, stupidissimos etiam quosque in rebus extremis vota sua demum ad Deum convertere, & quidem vehementia doloris magis quam rite composito fidei affectu. Dicit A servitute, quia proprium Dei est succurrere oppressis, liberare vinctos, & miseros erigere: atque has sibi partes ubique vindicat. Quod addit, Deum recordatum esse fœderis, causæ redditio est cur eorum gemitus audierit, nempe ut gratuitam promissionem sanciret datam Abrahæ & posteris. Tres enim Patriarchas diserte recenset, quia fœdus suum Deus apud eos deposuit, sed quod per continuas ætates vigeret. Et sane ut Deus mera sua liberalitate ad nos juvandos propensus est, ita se offert nosque ultro invitat: ideoque non aliunde quam ab ejus promissionibus petenda est exorandi fiducia. Sic copula in particulam illativam resolvi debet, quod exaudierit Deus gemitus, quia recordatus est fœderis. Recordatio quatenus competat in Deum, à contrario discendum est. Oblivisci dicitur Deus, ubi reipsa & palam ad auxiliandum non apparet, nec manum exerit: ergo Recordari, præsentem auxilii sensum notat: ac proinde utrumque ad effectum refertur. Eodem pertinet Respicere, cui opponitur Tergum obvertere: quia tunc demum sentimus nos respici ubi actualiter nobis succurrit.

CAPUT III.

PAscebat autem Moses oves Jethro soceri sui sacerdotis Madian, duxitque oves
post desertum, & venit ad montem Dei, *nempe* Horeb.
2. Et visus est ei Angelus Jehovæ in flamma ignis è medio rubi: & vidit, &
ecce rubus ardebat in igne, & rubus ipse non consumebatur.
3. Dixit itaque Moses, Divertam nunc ut videam visionem hanc magnam, quare non
comburatur rubus.
4. Et vidit Jehova quod diverteret ad videndum: vocavitque eum Deus è medio rubi,
dicens, Moses, Moses. Et respondit, Ecce ego.
5. Tunc dixit, Ne appropinques huc: solve calceamenta è pedibus tuis: quia locus
in quo stas, terra sancta est.

1. *Pascebat autem Moses.*] Diu pastoritio munere functum esse antequam oblata fuerit visio (nempe ad annos circiter quadraginta) ante diximus. Ergo laudatur sancti viri tolerantia in hoc continuo actu. Non quod Mosi propositum fuerit, jactanter celebrare suas virtutes: sed quod nobis utile erat dictavit Spiritus, & quasi in os illius suggessit, ut quæ gessit & passus est, exemplo essent in omnes ætates. Fuit enim cum tædio longi temporis asperum certamen, quum instaret senectus, quæ reddit corpus emarcidum. Pauci enim illo quoque seculo vegeti fuerunt post annum vitæ octogesimum. Jam utcunque frugalis esset victus, non potuit tamen vel robustissimum corpus temperies defendere contra tot noxas: quia & sub dio victitare, & perferre calorem, frigus, inediam, continuas fatigationes, curam pecudum & alia incommoda, fere nullis datum est. Ac Deus quidem mirabiliter sustinuit sanctum virum, ut tam arduo muneri sufficeret: sed non cessabat interior illa disceptatio, Cur tamdiu differt ac suspendit Deus quod pridem statuit? Fuit igitur raræ virtutis, hos contrarios occursus, qui subinde novam molestiam ingerebant, superare: & interea non solum victitare tenuiter, & habitare in tugurio vel caulis, sed per loca tesca & aspera sæpe errare, quum à pueritia usque ad virilem ætatem lautitiis assuevisset: sicuti nunc refert, deserto peragrato se gregem duxisse ad montem Horeb. quod certe fieri non potuit quin humi cubando algeret, quin sudaret interdiu. Porro appellatio montis Dei [illegible] in posterum tempus refertur. nempe dum illic promulgata Lex fuit, quæ locum illum consecravit. Satis notum est, Horeb eundem esse montem qui Sinai dicitur: nisi quod nomen in diversis & oppositis lateribus mutatur: quia proprie in situ orientali dicitur Sinai; qua autem parte vergit ad occasum, Horeb. Quum ergo illic apparuerit Deus, tot præclara cœlestis suæ gloriæ signa dederit, quum fœdus percusserit cum populo, regulam perfectæ sanctitatis prodiderit, singularis quæsita fuit loco dignitas.

2. *Et visus est ei Angelus.*] Vel, apparuit: quod idem valet. Visibilem porro formam induere necesse fuit, ut conspiceretur à Mose non qualis erat in essentia, sed qualem capere poterat humanæ mentis infirmitas. Sic enim tenendum est, quoties apparuit Deus olim sanctis Patribus, descendisse quodammodo ex sua altitudine, ut illis se patefaceret quatenus utile erat, & ferebat eorum captus. Idem & de Angelis dicendum, qui etsi sunt spiritus invisibiles: ubi Deo visum fuit, faciem aliquam sumpserunt in qua agnoscerentur. Videndum tamen quisnam fuerit hic Angelus: quia paulo post non modo se Jehovam nominat, sed gloriam sibi vendicat æternæ & unicæ divinitatis. Etsi autem excusabilis est illa loquendi ratio, quod Angeli transferant in se Dei personam quatenus obeunt partes sibi ab ipso injunctas: quia tamen notum est ex pluribus locis, præsertim ex primo Zachariæ capite, inter Angelos statui unum principem & caput, qui aliis imperat: recte senserunt veteres Ecclesiæ doctores, æternum Dei Filium ita vocari respectu personæ Mediatoris quam licet vere demum una cum carne susceperit, figuram tamen gestavit ab initio. Et Paulus hujus mysterii nobis idoneus est interpres, qui palam asserit Chri- 1 Cor. 10.
stum fuisse ducem populi in deserto. Quanquam vers. 4.
ergo tunc, proprie loquendo, nondum nuncius Patris erat, prædestinatio tamen ad officium jam tunc ita urgebat, ut patribus sub hoc habitu cognoscendum se exhibuerit. Nec sane alia unquam sanctis fuit communicatio cum Deo quam per Mediatorem promissum. Itaque nihil mirum si æternus Dei Sermo, unius cum Patre deitatis & essentiæ, nomen Angeli mutuatus sit futuræ legationis respectu. De visione, magna est opinionum varietas. Nimis violenti sunt Allegoristæ, qui ex rubo faciunt corpus Christi, quod cœlestis majestas non consumpsit, quum sibi elegit pro domicilio. Coacte etiam alii hoc torquent ad præfractum gentis ingenium, quod similes fuerint Israëlitæ spinis, quæ igni non cedunt. Verum ubi germanus sensus in medium prolatus fuerit, alienos refellere non erit necessarium. Conveniunt autem optime hæc visio & altera prior quæ oblata fuerat Abrahæ. Vidit ille lampadem fulgen- Genes. 15.
tem in medio fornacis caliginosæ. Ratio exprimi- vers. 17.
tur, quod Deus populum suum in tenebris extingui non sinet. Eadem analogia respondet rubo suam integritatem retinenti in media flamma. Rubi species erat in humili & contempto populo. Igni non absimilis

miliserat tyrannica oppressio, quæ consumptionem secum traxisset, nisi mirabiliter obstitisset Deus. Itaque Dei præsentia rubetum ab incendio incolume
Psal. 46. evasit: sicuti in Psalmo dicitur, quamvis Ecclesiam impetant turbulenti fluctus, qui naufragium minantur, ipsam tamen non moveri: quia Deus in medio ejus habitat. Sic apte repræsentata fuit populi immaniter afflicti imago, qui totus igne correptus ardorem quidem sentiebat, sed absque clade: quia præsenti Dei auxilio custodiebatur.

3. *Dixit itaque Moses, Divertam.*] Certum est religione tactum fuisse Mosis animum, non temere sed divino instinctu. Quanquam nondum visionibus assueverat, agnoscit tamen non inane esse spectrum, sed mysterium aliquod notari spectaculo illo, cujus cognitio minime sibi esset negligenda, ad quam divinitus vocabatur. In quo etiam notanda est ejus docilitas, ubi propius accedit ad discendum. Sæpe enim accidit ut frustra Deus nobis occurrat, quia tantam gratiam maligne respuimus. Ideo discamus Mosis exemplo, quoties signo aliquo nos ad se Deus invitat, sedulo attendere, ne socordia nostra lux oblata suffocetur. Quum vero Magnam visionem appellat, inde colligimus, arcana inspiratione fuisse edoctum de altitudine mysterii quod nondum innotuerat. Sed Deus hoc modo ejus animum ad reverentiam paravit, quo celerius proficeret.

4. *Vocavitque eum Deus è medio rubi.*] Primo loco observent lectores quod omnibus fere visionibus commune est, non fuisse mutum spectaculum sancto viro territando, sed additam fuisse simul doctrinam quæ ejus mentem colligeret. Nulla enim signorum esset utilitas, si suspensos tenerent eorum à quibus cernuntur sensus. Cæterum quamvis servum suum obstupefacere nolit Deus, reverentiam tamen futuro suo sermoni & auctoritatem conciliat duobus modis: quia Mosen bis nomine compellans, in ejus animum penitus se insinuat, ut tanquam ad Dei tribunal citatus, sit ad discendum attentior: deinde calceos exuere jubens, admiratione & metu ad humilitatem ipsum erudit ac format. Quanquam de hoc posteriore membro certatur inter multos, quos oblectant allegoriæ. Non referam quid singuli proferant, quia simplex veri sensus expositio futiles omnes argutias discutiet. Nempe calceos solvere jussus est Moses, ut ipsa pedum nuditas religionem incuteret ejus animo. Nec secus de loci sanctitate fuit admonitus, quod in precibus genuflexio capitisque detectio nos ad Dei venerationem excitat. Quod ex ratione mox addita satis liquere arbitror, terram in qua stabat Moses, sanctam esse, ideoque non temere vel profano more calcandam: unde colligimus, externo adorationis symbolo edoctum fuisse, ut trepidus & supplex in Dei conspectum accederet. Dixerat quidem, Ecce ego, (quod docilitatis & paratæ in obsequium mentis testimonium erat) acrius tamen utile fuit expergefieri, ut Deum majore metu veneraretur. Quod si tali præparatione opus habuit nobilissimus Dei Propheta, nihil mirum si Deus variis adminiculis, ubi de legitimo ejus cultu agitur, nostram segnitiem exerceat. Etsi autem non omnibus idem quod Mosi præcipitur, discamus tamen hunc omnium ceremoniarum finem esse, ut Dei majestas probe & serio animis nostris concepta jus suum obtineat, & pro dignitate sua rite suspiciatur. Sicui placeat anagoge, non posse Deum audiri donec affectus terrenos exuerimus, non repugno: modo præcedat genuinus ille sensus, Mosen juberi calceos sibi detrahere, quo sese ad Deum audiendum majore reverentia accingat. Nunc si de loci sanctitate quæritur, facilis responsio est, singulari hoc ornari elogio tantum in gratiam visionis. Non igitur naturaliter propria aliqua sanctitate excelluit mons Sinai: sed quia Deus qui omnia sanctificat, illic dignatus est præsentiæ suæ signum dare. Sic Bethel præclaro encomio celebratus fuit à Jacob, quod Genes. 28.
terribilis esset locus, Dei sanctuarium, & porta cæli: vers. 17.
nempe quatenus in peculiarem revelationis usum consecratus fuerat. Nam ubicunque perspicimus signum aliquod Dei gloriæ, hunc admirationis sensum elicit ex cordibus nostris pietas. Interea, ut sumus in superstitionem nimium proclives, duo hic cavenda sunt vitia: ne crassa imaginatione Deum velut è cælis detractum affigamus terrenis locis: deinde ne sanctitatem putemus esse perpetuam quæ temporalis est. Prioris mali remedium est, expendere Dei naturam: secundi vero, consilium ejus observare, quatenus & in quem usum loca sanctificet. Neque enim, quum spiritualis sit Dei natura, terrenum quicquam de ea vel crassum imaginari fas est: neque ejus immensitas loco includi patitur. Rursum ad manifestationis finem restringenda est sanctitas, ut mons Horeb sanctus fuit Legis promulgatæ respectu, quæ verum Dei cultum præscribit. Hoc si considerassent posteri Jacob, nunquam opposuissent Bethel quasi locum sacrum Sioni: quia sicuti Deus semel Patriarchæ apparuit, tamen locum illum non elegerat: ideoque quod singulare erat, perperam in commune exemplum traxerunt.

6. Ego Deus patris tui, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob. Et operuit Moses faciem suam, quia timuit aspicere ad Deum.

7. Et dixit Jehova, Videndo vidi afflictionem populi mei qui est in Ægypto, & cla-
* vel, quos cognovi. **morem eorum audivi à facie exactorum ejus: certe cognovi * dolores ejus.**

8. Descendi itaque ad liberandum eum è manu Ægyptiorum, & educendum è terra ista in terram fertilem ac latam, in terram fluentem lacte & melle, in locum Cananæi & Hitthæi & Amorrhæi & Pherezæi & Hivæi & Jebusæi.

9. Nunc ecce clamor filiorum Israel venit ad me: atque etiam vidi afflictionem qua Ægyptii opprimunt eos.

6. *Ego Deus patris tui.*] Non tantum se æthereum aliquod numen esse pronunciat, nec tantum in genere sibi vendicat Dei nomen: sed fœderis sui olim cum Patribus sanciti memoriam renovans, prosternit omnia idola & fictitios Deos, & Mosen in recta fide confirmat. Hinc enim certo cognovit se non frustra sperasse in Deo quem coluerant Abraham & alii Patres, & qui adoptionis privilegio segregaverat genus ipsorum à cunctis gentibus. Ac ne longo temporis tractu obsoletum esse putet Moses quod de Abraham traditum per manus fuerat, diserte fidem suam adhuc constare exprimit, Deum se patris ejus vocando. Quia vero redemptionis spem facturus, fœderis memoriam renovat, inde colligitur non obliteratum fuisse in corde Mosis: quia absurdum fuisset de re incognita verba facere: nec profuisset quicquam objicere promissiones, quarum nullius in corde Mosis viguisset cognitio. Quoniam ergo à fœdere quod olim pepigerat Deus cum Patriarchis, pendebat spes redemptionis electi populi, commemorat non frustra sibi creditum esse, quia pactio non erit irrita. Quod Moses faciem suam texit, non tantum reverentiæ fuit signum, sed etiam terroris. Uterque tamen affectus nobis considerandus est, quod subito exhorruerit ad Dei conspectum, & ejus majestatem sponte veneratus sit. Religione

vero tangi ac percelli ejus animum operæpretium fuit, ut ad obediendum esset propensior. Velare etiam Angelos faciem suam, quia immensam Dei gloriam non ferunt, legimus apud Jesaiam. *Jesa.6:2.* Nihil itaque mirum si mortalis homo eam aspicere ausus non fuerit. Dei porro nomen pro visibili specie, qua ejus majestas obtegebatur, positum est.

7. *Et dixit Jehova.*] Antequam partes liberandi populi Deus Mosi injungat, pluribus verbis ad spem victoriæ & prosperi eventus eum erigit. Scimus enim ut dubitatio animos cura & anxietate retardet ac debilitet. Non potuit igitur Moses negotium strenue vel suscipere, vel aggredi, nisi cælestis auxilii fiducia instructus. Ergo Deus se ducem fore profitetur, ut talibus auspiciis fretus ad militandum intrepide se accingat. Unde elicienda nobis est communis doctrina: quantumvis lenti naturaliter ac hæsitabundi ad præstanda Deo obsequia simus, ubi tamen de successu nos reddit certiores, fas non esse quicquam detrectare: quia nullus potest esse acrior stimulus hac promissione, manum ejus semper fore paratam ubi sequimur quo vocat. In hunc finem Deus præfatur antequam vocationis faciat mentionem, ut Moses de felici exitu factus certior, alacriter ad opus descendat. Porro ubi Deus redemptionis fidem in gratuito fœdere, ac proinde in mera sua liberalitate fundavit, nunc alterum argumentum sumit à sua justitia: quia fieri non potest quin mundi judex miseris & calamitosis subveniat, ubi indigne opprimuntur, præsertim ubi opem ejus implorant. Hoc in genere verum est, Deum injustæ cujuslibet crudelitatis fore vindicem: sed peculiare ejus auxilium à fidelibus sperandum est, quos in fidem patrociniumque recepit. Itaque merito, postquam dixit, adoptione populi se moveri ne eum in extrema necessitate deserat, simul adjungit secundam confirmationem, se venisse auxilio ad cohibendam tyrannidem, quia clamorem inopum exaudierit. Hoc quidem semel animandi Mosis causa dictum est: sed non vulgari solatio lenire debet nostros omnium dolores, ubi sub injusto onere gemimus. Neque enim Deus qui tunc oculatus fuit, hodie cæcutit, quin observet omnes injurias ac supplicum misereatur. Quanquam autem Hebraismus est in verbi repetitione, Videndo vidi: significat tamen, ubi pœnam differt ac suspendit, conniventiam hanc non obstare quominus è cælis speculetur hominum facta, ut tandem opportuno tempore judex appareat. Notatur enim continua animadversio: quasi diceret, se tunc quoque vidisse dum quiescendo visus fuit populi ærumnas negligere. Clamorem se audisse dicens, oblique perstringit populi socordiam: quem non legimus ante clamasse quam rebus extremis ac deploratis coactus fuerit. Itaque nihil mirum si prope contabuerint sub malis suis, antequam subveniretur: quia vix post longum tempus exortæ fuerunt preces. Quanquam ne tunc quoque serio precatos esse verisimile est (ut ante dixi) sed Deus clementiæ suæ & fidei majorem habuit rationem quam justæ & solidæ eorum præparationis. His quidem verbis Dei invocationem nobis commendat Spiritus, ne torpeamus in curis & mœroribus, sed recta confugere discamus ad sacram hanc anchoram: sicuti etiam in Psalmo dicitur, Oculi Dei super justos, & aures ejus ad precationem illorum intentæ. *Psal. 34. vers. 16.* Et sicuti alibi testatur se Deum esse qui preces exaudit: *Psal. 65. vers. 2.* ita quoties duriter urgemur, ad hoc remedium quærendum nos sollicitat. Ubi dicit populum suum esse in Ægypto, species repugnantiæ quæ videtur subesse, ad confirmationem non parum valet: quia huc tendit, quod de terra Chanaan possidenda Abrahæ promissum fuit, irritum non fore. Peregrinari enim in Ægypto populum cui data erat alibi hæreditas, non convenit cum Dei veritate: nisi præscripto tempore liberetur. Posset etiam adversative capi, Quamvis populus in Ægypto habitans exulet à terra Chanaan, ideoque ita videatur à me quodammodo remotus, audivi tamen clamorem. Sed probabile est illud, quia indignum sit populum terræ sanctæ hæredem, alibi semper manere inquilinum, brevi Deum redemptorem adfore. In fine versus repetitio est aliis verbis, quod Deus cognoverit dolores: sed cum amplificatione.

8. *Descendi ut liberarem.*] Clarius jam explicat sibi propositum esse non præsenti modo calamitati succurrere, sed præstare datam Abrahæ fidem de possessione terræ Chanaan. Finem ergo redemptionis notat, ut fruantur quiete & hæreditate sibi promissa. Nota est phrasis, Deum ad nos descendere, ubi reipsa virtutem suam profert, seque nobis propinquum ostendit: acsi diceret, palam sensuros Israëlitas sibi auxilium præsto esse. Terra lata videtur opponi angustiis in quas conjecti erant. Nam etsi fertilis & commoda erat terra Gosen, crescenti tamen turbæ vix ad habitationem sufficere poterat: deinde illic serviliter, non secus atque in ergastulo, clausi tenebantur. Tandem iterum confirmat se cum illis benigne acturum, quia gemitus exaudierit, & eorum ærumnas non ignoret, quamvis longo tempore vindictam distulerit.

10. Veni itaque, & mittam te ad Pharaonem, ut educas populum meum filios Israël ex Ægypto.

11. Et dixit Moses ad Deum, Quis sum ego ut vadam ad Pharaonem, & educam filios Israël ex Ægypto?

12. Et respondit, Quia tecum ero: & hoc tibi signum quod ego miserim te, Quum eduxeris populum ipsum ex Ægypto, coletis Deum prope montem hunc.

13. Et ait Moses ad Deum, Ecce, ubi ego venero ad filios Israël, & dixero eis, Deus Patrum vestrorum misit me ad vos: tunc si dixerint, Quod nomen ejus est? quid dicam illis?

14. Tunc respondit Deus Mosi, Sum qui sum. Et ait, Sic dices ad filios Israël, Sum misit me ad vos.

10. *Veni itaque.*] Postquam servum suum, quo se alacrius ad opus accingeret, promissionibus Deus instruxit, nunc addit mandata, eumque ad munus cui destinatus est obeundum vocat. Atque hæc optima est ad officium animandi ratio, ubi Deus certiores de prospero successu reddit qui dubitatione segnes alioqui essent. Nam etsi simplicibus Dei jussis absque hæsitatione & mora obtemperandum est: tarditati tamen nostræ consulere volens, promittit non vanos fore nec inutiles nostros conatus. Et certe hoc omnibus naturaliter est ingenitum ut fiducia prosperi exitus ad agendum incitentur. Ac proinde, quamvis Deus interdum servos suos, probandæ ipsorum obedientiæ causa, spe destituens, præcise jubeat hoc vel illud facere: sæpius tamen felicem eventum pollicendo, cunctationem eximit. Sic igitur nunc spe redemptionis proposita, Mosen ad jussa exequenda erexit. Ideo copula in particulam illativam resolvi debet: quia à promissione haud dubie pendet mandatum & vocatio.

11. *Quis sum ego.*] Quod imbecillitatis suæ conscius, se non esse idoneum respondet, atque ita provinciam

vinciam detrectat, oondum inobedientiæ fieri potest reus. Comparatio ejus cum Pharaone augebat recusandi prætextum. Modestiæ itaque & humilitatis videtur esse hæc excusatio. Ego certe non modo culpa vacare, sed laude dignam esse arbitror. Nec obstat quod Deum sibi auctorem sciebat esse tam ardui operis. Miratur enim, quando in Dei manu tot sunt millia, noo alium potius deligi. Sed alia nascitur quæstio, cur ouoc timide sufficere se neget ad liberandum populum, qui quadraginta ante annis adeo promptus fuerat in occidendo Ægyptio: dum vocatione Dei fretus tam periculosum facinus ausus est. Vigorem ipsius senio refrixisse (sicuti naturaliter fervidi sunt juveoes, ætas autem frigus & cunctationem affert) probabile non videtur. Sed alio vitio laborasse apparet, quod priacipio noo satis seipsum excutiens, neque facultates suas vel negotii magnitudinem æstimans, confestim properavit. Quanquam autem laude digna est talis festinatio, sæpe tameo in medio cursu deficit: quemadmodum fructus præcoces vel ad maturitatem non perveniunt, vel oon diu permanent. Quamvis ergo generosæ indolis specimen præbuerit Moses, quum Deo suam operam festinanter impendit: nondum tamen ea constantia instructus erat quæ eum ad finem usque fulciret: quia fides quæ in ejus corde florebat, nondum egerat satis profundam radicem; nec ipse penitus examinaverat quid posset. Itaque in rem præsentem adductus trepidat, qui difficultate nondum perspecta fuerat confidentior. Ita quotidie nos, qui extra telorum jactum videmur nobis probe animati, tandem ubi cominus pugnandum est expavescimus: quia sentire incipimus pericula quæ nos procul non movebant. Nihil ergo mirum si Moses, qui paratus ad obsequium fuerat ante quadraginta aonoi, seque assidua exercuerat in hoc sancto affectu, dum io arenam descendere jubetur, novum terrorem concipit.

12. *Et respondit, Quia ero tecum.*] Notandum quod ad superandos omnes metus & eximendos omnes scrupulos, solam opis suæ præsentiam Deus opponit: acsi diceret, non referre quis sit Moses, vel qoid ferant ejus vires, modo sit ejus ductor. Quibus verbis docemur, justo eum honore tunc demum à nobis affici, ubi solo ejus auxilio contenti; nullam fiduciæ materiam extra ipsum quærimus: & dum nos turbat propria imbecillitas, satis tamen habemus à parte nostra ipsum stare. Hinc celebres illæ
Psal. 23. sanctorum voces, Si ambulavero in medio umbræ
vers. 4. mortis, oon timebo mala, quoniam tu mecum es,
Psal. 56. &c. Item, Dominus mihi adjutor, oon timebo: quid
vers. 5. faciat mihi caro? Item, Si me circumsteterint millia
Psal. 3: 7. hostium, confidam. Item, Si Deus pro nobis, quis
Rom. 8. cootra nos? Ideo ut quisque optime in fide profecit,
vers. 31. ubi ad maximum quodque discrimen ventum est, Dei virtutem extollens una exurgit, quo toti mundo audacter insultet. Atque hinc firmus & infatigabilis obedientiæ tenor, si vox hæc radicitus infixa sit cordibus nostris, Deum oobis adesse. Postquam aotem jussus est Moses à seipso mentis considerationem avertere, ut in promissum Dei auxilium omnes suos intuitus defigeret: signo etiam confirmatur, triduo postquam egressi fuerint ex Ægypto Israelitæ, sacrificaturos Deo io monte Horeb. Videtur tamen minime apta esse vel opportuna hæc promissio, cujus effectus nonnisi re peracta extitit. Coactos sensus, quos vitaodæ absurditatis causa quidam accersuot, omitto: quia recte & prudenter alii observant, non inutilem esse nec vanam confirmationem à signis posterioribus, cujus etiam alibi occur-
1 Sam. 16. runt eaempla. Davidem ongens Samuel promittit,
vers. 13. fore regem populi: atque hoc signum fore pronunciat, quod unctio sit à Deo. Diu & dubiis casibus bellandum fuit, antequam hoc signo frueretur David: neque tamen supervacuum censebitur, quia suo tempore comprobata fuit Dei gratia. De solvenda urbis obsidione Jesaias disserens, signum ad- Jesa. 37.
jungit, Comedetis hoc anno quæ sponte nascentur: vers. 30.
secundo anoo, quæ ex sponte nascentibus pullulaverint: tertio anno seminabitis, plantabitis vineas, & comedetis fructum. Dictum fuit Joanni Baptistæ, Joan. 1.
Super quem videris Spiritum descendere, hic est qui vers. 33.
baptizat in Spiritu & igni. Atqui antequam signum illud conspiceret, jam cognoverat Christum esse Filium Dei. Neque enim eum latebant utriusque parentis vaticinia. Sed absurdum non est, fidem quæ in verbo fundata est, accessione signi crescere. Denique suum beneficium Deus amplificat novo alio superveniente, acsi cumulum mensuræ superadderet. Et sane insigni documento sancita fuit vocatio Mosis, quum eodem in loco ubi tunc stabat, populus ejus opera manuque eductus solenne sacrificium obtulit. Cæterum Deus medio tempore servum suum suspendit. acsi diceret, Sine me quod decrevi perficere: satis tempestive cognosces non frustra te fuisse missum, ubi populum incolumem huc adduxeris.

13. *Ecce, ubi ego venero ad filios Israël.*] Si credimus Mosen loquutum esse ex proprio sensu, negat se posse verba rite facere de incognito Deo: quod minime consentaneum videtur. Quis enim existimet in sancto Propheta sic exinanitam fuisse fidem ut veri Dei; quem ex animo coluerat, oblitus foret? Quio potius in nomine primogeniti filii testimonium reddiderat seriæ memoriæ, quum sponte inquilinum se profiteretur in terra Madian. Nibilo hoc magis competere videtur in filios Israël, quibus semper in ore erat fœdus cum Patribus percussum. Si dixerimus, fidem tam Mosis quam Israëlitarum velut contracta rubigine obscuram fuisse, non erit à probabili ratione alienum. Erat ipse apud socerum, expers omnis doctrinæ quæ in peculiari cultu eum retineret, ac notitia illa quam imbiberat in Ægypto. Totus vero populus longe deflexerat à Patrum imitatione. Nam etsi non in totum obruta erat veræ & antiquæ religionis claritas, vix tamen micabant tenues scintillæ. Quamvis autem suam ignorantiam tacite fateatur Moses; quod non satis familiariter exercitatus fuerit in doctrina à sanctis Patriarchis tradita: quia tamen venturus ad populum erat tanquam extraneus quispiam, se repudiatum iri colligit, nisi ootam tesseram afferat. Narrabo, inquit, quod jubes: me à Deo Patrum esse missum: ridebunt ac spernent legationem, nisi certius aliquod symbolum protulero, ex quo discant nomen tuum à me noo temere prætexi. Nomen ergo quærit quod ad notam discriminis valeat: quia non de syllabis aut voce agitur, sed de testimonio, quo persuadeat Israëlitis, propter fœdus Patrum fuisse exauditos.

14. *Sum qui sum.*] Futurum verbi tempus legitur Hebraice, Ero qui ero: sed quod præsenti æquipollet, nisi quod designat perpetuum durationis tenorem. Hoc quidem satis liquet, Deum sibi uni asserere divinitatis gloriam, quia sit à seipso, ideoque æternus: & ita omnibus creaturis det esse, vel subsistere. Neque enim vulgare quicqoam, vel commune aliis de se prædicat: sed æternitatem vendicat propriam solius Dei, idque ut pro sua dignitate celebretur. Proinde continuo post neglecta ratione Grammaticæ, idem verbum primæ personæ loco substantivi usurpat, & verbo tertiæ personæ annectit: ut admiratio subeat animos, quoties incomprehensibilis essentiæ fit mentio. Etsi autem de hac æternitate magnifice disserunt Philosophi, & Plato constanter affirmat, Deum proprie esse τὸ ὄν; hoc tamen elogium non scite, neque ut decet, in suum usum accommodant, nempe ut unicum Esse Dei absorbeat quascunque imaginamur essentias: deinde ut accedat simul summum imperium & potestas gubernandi omnia. Unde enim falsorum deorum turba, nisi quod

quod pravis figmentis divisum numen in partes impie laceratur? Ergo ut solide apprehendamus unum Deum, scire primum necesse est, quicquid in cælis est vel in terra, precario suam essentiam vel subsistentiam ab uno qui solus vere est, mutuari. Ex illo autem esse nascitur & posse: quia si Deus omnia virtute sustinet, arbitrio quoque suo regit. Et quid profuisset Mosi arcanam Dei essentiam quasi cælo inclusam speculari, nisi de ejus omnipotentia factus certior clypeum fiduciæ sibi inde fecisset? Docet ergo Deus se unum esse sacrosancto nomine dignum, quod perperam ad alios translatum profanatur: deinde immensam suam virtutem commendat, ne dubitet Moses sub ejus auspiciis se fore omnium victorem. De nomine Jehova, quod ex hac radice deductum est, videbimus sexto capite.

15. Et dixit rursum Deus ad Mosen, Sic dices filiis Israël, Jehova Deus Patrum vestrorum, Deus Abrahæ, Deus Isaac, & Deus Jacob, misit me ad vos. Hoc est nomen meum in perpetuum, & memoriale meum in seculum & seculum.

16. Vade & congrega seniores Israël, & dices illis, Jehova Deus Patrum vestrorum apparuit mihi, Deus Abrahæ, Isaac & Jacob, dicendo, Recordando recordatus sum vestri; & quid vobis factum fuerit in Ægypto.

17. Propterea dixi, Educam vos ex afflictione Ægypti ad terram Chananæi, & Hitthæi, & Amorrhæi, & Pheresæi, & Hivæi, & Jebusæi, ad terram fluentem lacte & melle.

15. *Et dixit rursum.*] Iterum ex fœdere quod pepigerat cum Abraham & ejus posteris cognomen sibi Deus assumit: ut sciant Israëlitæ se non hallucinari in Deo incerto, modo à Patrum pietate non degenerent. & quemadmodum ad vexillum conveniunt milites, ut ordinem servent, ita jubet eos respicere in peculiarem adoptionis gratiam, ut sciant electum se esse divinitus populum, quia sunt Abrahæ filii: ac, ne in Deo quærendo vagentur, his illos cancellis circumdat. Scimus enim, quicquid de divinitate persuasum fuit inter Gentes, non solum multis erroribus fuisse implicitum, sed ambiguum quoque: ut semper fluctuarent inter receptas opiniones. Aliam religionem exigit Deus à populo suo, nempe in cujus certitudine gradum figant. Adhæc longa in Ægypto habitatio quanquam non deleverat notitiam veri Dei, illam tamen manifestationis lucem quæ fuerat in Patribus, multum obscuraverat. Adde quod, dum in tanta malorum abysso pridem demersi, nihil auxilii senserant, videri poterat obsoleta promissio: qua ratione haud dubie accepta à Patribus fides refrixerat. Ergo ut in eam recumbere discant, nominat se Deum Patrum, & testatur hoc elogio velle se perpetuo celebrari. Neque enim referri placet ad illud magis remotum, quod Deus sit is qui est: neque etiam contextus hoc patitur. Hinc vero colligi debuit incomparabilis Dei amor erga electum populum, quod cunctis terræ gentibus relictis uni se addixerit. Cæterum meminerimus, quamvis Abrahæ & Patriarchis honorificum fuerit Deum ab illis cognomen sibi asciscere, hoc tamen præcipue spectare ad stabiliendam promissionis fidem. Videtur tamen non congruere quod dicit, Hoc erit memoriale meum omnibus seculis: quia successit in Christi persona memoriale longe præstantius. Respondeo, quia Christi adventu exhibita fuit veritas fœderis cum Abraham percussi, atque ita clare apparuit firmum & ratum, ejus memoriam renovatam fuisse magis quam deletam: itaque superstitem vigere in Euangelio, quia hodie quoque sub uno capite non desinit Abraham esse fidelium pater. Summa est, Deum nolle fieri mentionem sui in terra, nisi appareat gratuitæ adoptionis effectus, unde probetur fidelis esse ac verax.

16. *Vade & congrega.*] Quia nec facile erat totam plebem colligere in unum locum, & in illa ingenti multitudine vix audita fuisset legatio, jubetur Moses incipere à senioribus, & apud eos concionari de futura redemptione, ut illi deinde sua auctoritate turbam ad bene sperandum adducant. Oportuit enim missionem peti à rege nomine publico, & omnium animos parari ad discessum. Nisi autem præmoniti fuissent in tempore, nullus ad amplexandam Dei gratiam futurus erat consensus. Magnopere ergo interfuit Mosis vocationem probe esse cognitam, ut ducem sibi à Deo præfectum intrepide sequerentur. Non abs re autem exprimit, Deum qui sibi visus est, esse Deum Abrahæ, Isaac & Jacob: quia ex antiquo fœdere quod fuerat apud illos depositum, pendebat visio, cui alioqui vix fuisset à populo creditum. Ergo ut verbis suis fidem conciliet Moses, commemorat jam olim in manu Abrahæ, Isaac & Jacob, redemptionem de qua nunc acturus est, & cujus creatus est à Deo minister, fuisse promissam. Denique quia difficulter admittere solemus quod novum est ac insolitum, ideo principium sumit Moses à veteribus oraculis quæ dubitatione carebant. Repetit autem quod prius sibi fuisse dictum narravit, ut quod privatim audierat, quo suæ vocationis fieret certior, perferat nunc ad alios. Scimus, ubi non statim miseriis nostris succurrit Deus, mœrore tabescere animos & collabi in desperationem: quia putamus nullam esse nostri curam Deo. Ergo ne animos despondeant Israëlitæ, jubetur Moses illis dicere suum esse Deo reminiscendi tempus: & quamvis ad tempus conniveat, non tamen perpetuo suorum oblivisci. Ad confirmationem valet quod additur, venisse coram Deo in rationem illatas ab Ægyptiis injurias. Nam quia judex est mundi, fieri non potest quin post longam tolerantiam injustæ tyrannidis vindex exurgat. Discamus nos quoque ex hoc loco, ubi à nobis avertere faciem suam videtur Deus auxilium suum differendo, patienter expectare, dum nos opportune respiciat: quia dum nos hostium libidini permittit, nonnisi temporalis est ejus oblivio. Quomodo autem intelligi debeant hæ figuræ, alibi admonui: nempe ex æstimatione sensus nostri Deo tribui quod in eum proprie non competit.

17. *Propterea dixi.*] Hoc verbo admonuit Deus se in arcano suo consilio decernere quid facturus sit, ideoque injiciendum esse frenum votis nostris, quæ alioqui nimis properant: ut libere & pro suo arbitrio statuat quod factu optimum esse cognoscit: non quod opus habeat tempus ad deliberandum sumere, sed ut nos ab ejus providentia pendere discamus. Porro hoc decreto edocti fuerunt filii Israël, jam adesse finem malis suis: quia nihil est quod Deum ab opere suo prohibeat. Breviter autem loquitur tanquam de re nota: quia non prorsus exciderat quod de manu in manum traditum fuerat à Patribus de futura liberatione. Plures autem gentes enumerat, quarum terras illis daturus est, ut hac illecebra melius eos incitet ad migrandum. Eodem sensu affirmat totam illam regionem fluere lacte & melle, ne illius sterilitas metum incutiat, quoniam fames inde ipsorum Patres expulerat. Cæterum quamvis sponte fertilis fuerit terra Chanaan, non dubium est tamen quin præcipua ejus ubertas fuerit ex Dei benedictione. Summa est, amplum illis domicilium paratum fore: quia in illorum gratiam multas gentes Deus expellet, ut omnium sedes occupent: deinde non esse timendam inopiam, quia Deus large victum suppeditabit: perinde acsi irrigua esset tota illa regio fluviis lactis & mellis.

18. Et

18. Et postquam audierint vocem tuam, ingredieris tu & seniores Israël ad regem Ægypti, dicetisque ei, Jehova Deus Hebræorum occurrit nobis: nunc igitur eamus per iter trium dierum in desertum, & sacrificemus Jehovæ Deo nostro.

19. Ego autem novi quod non permittet vobis rex Ægypti ut eatis, nisi in manu forti.

20. Ideo mittam manum meam, & percutiam Ægyptum cunctis miraculis meis quæ facturus sum in medio ejus: atque ita postea dimittet vos.

21. Et dabo gratiam populo huic in oculis Ægyptiorum: & accidet ut abeundo non abeatis vacui.

22. Et postulabit mulier à vicina sua, & ab hospita domus suæ, vasa argentea & vasa aurea, & vestes: quæ imponetis filiis vestris & filiabus vestris: & spoliabitis Ægyptum.

18. *Et postquam audierint vocem.*] Ad verbum est, Audient vocem tuam: quod ita multi accipiunt acsi Deus obsequentes fore promitteret. Sed prior sensus videtur melius quadrare, ut priore loco jubeat doceri voce Mosis, deinde comites se adjungere ad exponendum Pharaoni mandatum. Antequam enim illis injungeretur tam difficile negotium, operæpretium fuit Dei auctoritatem illis proponi, ne illud susciperent vacillantibus animis. Summa autem mandati est, ut petant à Pharaone commeatum sacrificandi causa. Porro ne temerario impulsu putentur id facere, jubentur ita præfari, Deum sibi venisse obviam, idque jussisse. Nam Occurrendi verbum tantundem valet ac sponte se offerre. Ingemuerant quidem prius, & sæpius imploraverant fidem & misericordiam Dei: vere tamen hic fuit voluntarius occursus, quum præter spem omnium se liberatorem fore professus est. Diximus enim clamasse impetu doloris magis quam exorandi fiducia. Jam suggeritur illis prætextus, quo suspicionem & invidiam à se avertant. Neque enim liberi discessus, unde gravis jactura instabat tyranno, unquam permissa fuisset facultas. Adde quod tam æquum postulatum negando, regio jure imperioque se privavit, quum Deo summo regi suum honorem eriperet. Etsi enim sub ejus ditione erant Israëlitæ, non tamen hac lege in eos dominabatur ut Deum justo cultu fraudaret. Atqui utile fuit nonnisi optima de causa populum invito rege egredi, ne in futurum tempus daretur subditis quibuslibet excutiendi jugi libertas. Aliud quidem suspicatus est Pharao, nempe meram esse fallaciam quod de sacrificio obtendebant: quia tamen diffidentia hæc ex tyrannide oriebatur, satis in eo convicta fuit ejus ingratitudo, quod sibi male conscius Deum coli vetuit: Jam quicquid illi in mentem venerit, miraculis tamen quæ verbo addita erant edoctus, ignorare non debuit à Deo profectam esse hanc legationem. Si tantum loquuti essent Israëlitæ, nec interposita fuisset ulla sermonis comprobatio, merito forsan sibi à fraude cavisset: verum ubi palam ostendit Deus se hujus profectionis esse auctorem, seque extra Ægypti fines sacrificium exigere, cessat omnis excusationis color: atque ita purgatur à calumnia populi discessio. Siquis objiciat, alienum fuisse à Dei natura astute quicquam obtendere: facilis est responsio, Deum nulla fuisse necessitate obstrictum ut tyranno consilium suum patefaceret. Speciem mendacii his verbis fuisse inclusam falso quidam jactant. Nihil enim simulare populum suum voluit Deus: tantum (quod jure suo poterat) tyrannum celavit quid ultra facturus esset: atque hoc modo impiam ejus pervicaciam detexit, ac in lucem prodidit. Denique certamen pro Israëlitis suscepit Deus, non de terrenis controversiis, sed de religione, cui omnia regum jura cedere oportet. Se autem vocat Jehovam Deum Hebræorum, ut sciat Pharao huic genti peculiarem esse Deum, & formam pietatis ab Ægypti consuetudine diversam: deinde unum illum esse verum Deum, alios omnes commentitios.

19. *Ego autem scio quod rex Ægypti.*] Præmunit suos Deus, ne repulsam primo congressu passi labascant, & desperatione fracti injunctum sibi opus deserant. Durum quidem hoc auditu fuit, frustra se expeditionem suscipere: perinde acsi verba apud stipitem facerent, quia nulla erat spes proficiendi apud aures obstinatas: sed longe hac tentatione durius perculsi fuissent, si ex inopinato deprehensa fuisset in rege contumacia. Prædicit ergo Deus nihil verbis suis effecturos: sed ex adverso denunciat se admirabili virtute fore superiorem. Si cui videtur esse absurdum, supervacuo labore fatigari miseros homines, ut cum ludibrio & contumelia repellantur: respondeo spectasse hoc ad exemplum, & utile fuisse ad illustrandam Dei gloriam, ut rex humaniter rogatus impiam contumaciam proderet: quia nihil justius fuit quam extorqueri ab invito quod injuste negabat. Cæterum de verborum sensu dissentiunt interpretes. quidam enim vertunt sicut Hebraice ad verbum legitur, Neque etiam in manu valida: quasi diceret Deus inexpugnabilem fore regis superbiam, quia nulla vi aut potentia subigeretur: sed contextus alium sensum postulat, quia mox opponitur remedium, Ego vero extendam manum meam, & subjicitur eventus, quod Pharao plagis tandem domitus populum dimittet. Convenit etiam Grammaticæ ratio: quia Hebræi ולא pro Nisi accipiunt. Quamvis igitur Pharao non statim obtemperet, jubet suos tamen Deus firmos stare & constantes: quia velit raræ virtutis specimen in ipsis liberandis edere. Interim ad sperandum eos hortatur promisso felici exitu: quia Pharaonem vi coget ad cedendum.

21. *Et dabo populo huic gratiam.*] Hoc etiam liberalitatis cumulo Israëlitas allicit, ut animosius contendant ac nitantur: quia alioqui grave fuisset cum tanta regis duritie confligere. Ergo non modo libertatem, sed opum quoque & pretiosæ supellectilis copiam promittit. Verum quia res erat difficilis creditu, Ægyptios infestissimos populi hostes, tam comes & benignos fore ut quicquam beneficentiæ præstarent, admonet Deus sui arbitrii esse flectere quocunque velit hominum corda. Facturum igitur se pronunciat ut Ægyptii repente ex lupis fiant oves, & qui solebant rapere & vorare, nunc lac ex suis uberibus, & lanam ex tergo suppeditent. Locus autem hic continet uberem amplamque doctrinam: quoties in nos atrociter homines sæviunt, non sine Dei consilio hoc accidere, quia momento mansuefacere eos posset: dare igitur licentiam eorum sævitiæ quia ad nos castigandos vel humiliandos ita expedit. Rursum hinc colligimus, nullos esse nobis hostes tam immanes & barbaros, quorum ferociam cicurare Deo facile non sit ac promptum. Hoc si nobis vere persuasum esset, arcano Dei instinctu huc & illuc verti hominum corda, non ita expavesceremus ad eorum odia, minas & terrores, nec eorum metu tam leviter ab officio deflecteremus. Atque hæc trepidatio justa est incredulitatis merces, ubi in Dei providentia non quiescimus. Etsi autem nostrarum partium est dare operam ut comiter nobis omnium gratiam concilie-mus, sciendum tamen est, nostra industria non conciliari favorem, nisi Deus corda incliner.

22. *Et postulabit mulier.*] Quibus videtur hæc ditandi populi ratio justitiæ Dei parum consentanea,

parum

parum ipsi considerant quam late pateat justitia de qua loquuntur. Fateor ejus esse proprium, tueri jus suum cuique, prohibere furta, damnare fraudes & rapinas. Sed videamus quidnam sit cujusque. Quis suum esse jactabit nisi quod à Deo datum est? & quidem ut precario possideant singuli quod Deo placet, cui liberum est singulis momentis auferre quod dedit. Spoliarunt Hebræi Ægyptios: si hi querantur factam sibi injuriam, expostulent cum Deo quod sua beneficia ab ipsis ad alios transtulerit. Audiendane erit hæc querimonia, Deum, in cujus manu sunt fines terræ, qui pro imperio gentibus fines terminat, qui reges ad inopiam redigit, privasse quosdam homines supellectile & vasis? Affertur à quibusdam alia defensio, quod nihil alienum rapuerint Hebræi, sed debitam sibi mercedem acceperint: quia inique adacti fuerant ad operas serviles, & tenuiter victitaverant de suo. Et certe æquum fuit aliquo pretio eorum laborem pensari. Sed nihil opus est ex lege communi æstimare Dei judicium, quando jam visum est ipsius esse omnes mundi copias, ut singulis eroget quantum libuerit. Neque tamen hoc modo eum facio exlegem. etsi enim supra omnes leges eminet ejus potestas, quia tamen voluntas ejus certissima est perfectæ æquitatis regula, rectissimum est quicquid facit: atque ideo legibus solutus est, quia ipse sibi & omnibus lex est. Neque etiam simpliciter dico cum Augustino, mandatum Dei esse de quo non est judicandum, sed cui est obtemperandum, quia novit quam juste mandet: servi autem est obedienter facere quicquid mandat. Vere quidem hoc dicitur, sed tenendum est illud altius principium, quum sola Dei liberalitate singuli possideant quod suum vocant, nullum esse justiorem possidendi titulum quam ex ejus donatione. Non dicemus ergo prædatas esse mulieres Hebræas quod eas sumere jussit Deus, & quod illis largiri voluit: quia autem nonnisi de suo largitus est, injustus non censebitur. Ubi verti Hospitam, quidam cohabitatricem ponunt: nec magnopere ad rem pertinet, quia ex altera voce colligitur permixtos fuisse Hebræis Ægyptios. In fine versus, quia Hebraice legitur, Ponetis super filios vestros & super filias vestras, fere interpretantur omnes Ornare. Ego vero potius arbitror notari magnam opum congeriem: acsi dictum esset, Non modo impetrabitis quantum poteritis humeris gestare, sed onerabitis etiam filios vestros & filias.

CAPUT IV.

TUnc respondit Moses, & dixit, Sed ecce non credent mihi, neque obedient voci meæ: quia dicent, Non apparuit tibi Jehova.

2. Et dixit ad eum Jehova, Quid est hoc in manu tua? Et dixit, Baculus.

3. Tunc dixit, Projice eum in terram. Et projecit in terram, & factus est serpens: & fugit Moses à conspectu ejus.

4. Et dixit Jehova ad Mosen, Extende manum tuam, & apprehende caudam ejus. Et extendit manum suam, & apprehendit eum: & factus est baculus in manu ejus.

5. Ut credant quod apparuerit tibi Jehova Deus Patrum ipsorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob.

6. Et dixit Jehova illi rursum, Induc nunc manum tuam in sinum tuum. Et induxit manum suam in sinum suum: & ecce manus ejus leprosa quasi nix.

7. Et ait, Reduc manum tuam ad sinum tuum. Et reduxit manum suam ad sinum suum: & postquam extraxit è sinu suo, ecce reversa est sicut caro ejus.

8. Et erit, si non crediderint tibi, neque obedierint voci signi prioris, credent voci signi posterioris.

9. Erit autem, si non crediderint etiam duobus signis istis, neque obedierint voci tuæ, tunc accipies ex aquis fluvii, & effundes in aridam: & erunt aquæ quas sumpseris è fluvio, erunt *inquam* sanguis in arida.

1. *Tunc respondit.*] Recitat hoc capite Moses quam cunctanter Deo paruerit, non pervicacia, sed timiditate. Neque enim, ut solent refractariæ bestiæ, jugum excutit, sed huc illuc declinat, ne sibi aptetur. Atque hinc melius perspicere licet quanta infirmitate laboraverit, ut fides ejus prope esset suffocata. Ab una quidem parte voluntarius fuit ac propensus ad obsequium: sed quum arduæ difficultates contra obsisterent, ex hac lucta emergere non potuit, donec tergiversando effugia omnia tentasset. Nec certe est cur valde miremur eum ad tempus restitisse: quum vix ullum cerneret operæ suæ pretium. Debuit quidem, fateor, vel clausis oculis pergere quo jubebat Deus, à cujus solo nutu pendere pios omnes convenit: debuit non ex suo sensu de re incredibili facere judicium, sed ex Dei voce. Nec certe vel fidem abrogavit loquenti Deo, vel impositum sibi onus rejicere voluit: sed quum ex altera parte discrimina cerneret quibus explicare se non poterat, hinc mens ejus distracta fuit in diversas partes. Nec quisquam est piorum qui non sæpe in confusas disceptationes trahatur, quoties ex intuitu obstaculorum mentibus offunditur caligo. Fuit igitur in Mose voluntas & studium, alacritas autem & constantia defuit: quia ut erat debilis, ad objectas sibi remoras subsistere coactus est. Ac prudenter discernere necesse est inter timiditatem quæ cursum impedit, & recusandi audaciam, cui adjunctus est contemptus. Multi dum molestiam fugitant, sic retrahuntur ab officio ut obdurescant in sua segnitie. Qui autem recte agere cupiunt, quamvis anxietate vel metu in speciem retrocedant, simul tamen aspirant ad ulteriorem progressum: denique sic alternant ut se nunquam prorsus subducant Dei imperio. Videtur quidem Moses obstrepere ipsi Deo, & cum eo altercari: sed hæc sive audacia, sive simplicitas, plus in se habuit modestiæ quam si latebras in silentio captasset: sicuti multos diximus tacendo fovere detrectandi licentiam. Hic enim certe fuit scopus, ut deinde expeditior esset ad pergendum. Angebat sanctum virum hæc cura, quod populares suos expertus fuerat pravos & fere intractabiles: hac cura se exonerans in sinum Dei, nova promissione erigi cupit, ut hoc impedimento solutus alacriter currat.

2. *Quid est hoc in manu.*] Ex more linguæ Hebraicæ fusius nunc explicat Moses & distinctius prosequitur quod prius summatim attigerat de signis. Porro in signis tribus quæ refert, consideranda nobis est analogia. Pedum pastorale quod in manu gestabat, projectum in terram, vertitur in serpentem: rursus in manum receptum, naturam suam recuperat. Mihi non dubium est quin docere voluerit Deus,

quamvis abjecta & despicabilis esset Mosis conditio, formidolosam tamen fore regi Ægypti. Baculus enim ille, pastoris insigne erat. Quid autem magis contemptibile quam prodire ovium custodem è deserto, & pedum suum, quo via se & gregem tueri solebat à feris bestiis, opponere sceptro potentissimi regis? Cæterum admonet Deus, quamvis destituatur splendore terreno, opibus & potentia, fore tamen horribilem Pharaoni: quasi diceret, timendum non esse ne hominem rusticanum spernat Pharao, vel pro nihilo ducat: quia baculus in serpentem conversus plus terroris afferet quam mille gladii. Quod dicit Moses se perterritum fugisse, voluit haud dubie Deus percellere metu servum suum, ut melius æstimaret ex animi sui sensu qualis futura esset Dei virtus ad terrendum superbum illum regem. Hic ergo fuit miraculi finis, non esse opus magnis copiis, quia ad conspectum solius baculi expavesceret Pharao: neque opus esse baculum agitari & valide concuti, quia proprio motu & jactatione satis incuteret timoris. Altera pars miraculi, quum rediit baculus in pristinam formam, huc tendebat, ut sciret Moses, quod hosti infestum ac damnosum erat, sibi adjumento & præsidio fore. Idem itaque baculus Mosen instruxit fortitudine, hostem vero dejecit ac prostravit. Quod autem Dei voci confestim obtemperans serpentem apprehendere audet, ex obedientia colligitur singularis fides: atque etiam clarius ex subita mutatione, quod virulentum & noxium animal, à cujus conspectu nuper fugerat metu consternatus, provocare non veretur, caudam ejus premendo. Ergo pusillus animus magnæ fiduciæ capax fuit, & alternis vicibus nunc timiditas, nunc pietas fructus suos protulerunt. Atque hoc in primis notatu dignum est, præsentia Dei erectum fuisse Mosen: sed quum ad indomita gentis suæ ingenia & superbam Ægypti dominationem reflecteret oculos, fuisse debilitatum. Nunc quæritur fueritne vera & substantialis conversio baculi in serpentem, an exterior forma duntaxat fuerit mutata. Ego, etsi nolim pertinacius contendere de re levia momenti, amplector tamen quod magis probabile est, non modo fuisse objectam imaginem vel spectrum, sed Deum, qui ex nihilo creavit omnia, dedisse baculo novam naturam, & rursus ex serpente fecisse baculum: quod nihilo fuit difficilius quam uxorem Loth vertere in statuam salis. (Gen. 19. vers. 26.) Hoc quum Dei potentiæ promptum ac facile sit, verisimile mihi non videtur spectris eum lusisse. Quod vero idem imitati sunt magi, de eorum præstigiis dicemus suo loco.

5. *Ut credant quod apparuerit.*] Non ergo semel tantum Mosi spectaculum hoc propositum fuit, sed data quoque potestas fuit ejusdem miraculi sæpius edendi: tam ut apud Israelitas fidem acquireret, quam ut reprimeret Pharaonis audaciam. Quamvis autem abscissa sit oratio, nulla tamen est in sensu ambiguitas: nempe armari Mosen cælesti potestate, quo certa sit ejus vocatio, nec quisquam dubitet Prophetam esse divinitus missum. Hic de usu miraculorum ex professo disserere longum esset: hoc breviter tenere sufficiat, nonnunquam illa valere ad fidei præparationem, aliquando vero ad confirmationem. Utriusque exemplum in baculi conversione cernimus, qua magis animatus & erectus fuit Moses ut robur colligeret, quum jam Dei promisso fidem haberet: Israëlitæ vero, qui & increduli erant & parum dociles, aptari & subacti fuerunt ad credendum. Denique miraculum januam fidei aperuit apud Israelitas, ut persuasi de Prophetico ejus munere, doceri se sustinerent: ipse autem ad majorem certitudinem & constantiam perdoctus est. Nam quod altius illud principium repetit de veterum Patrum adoptione, tametsi ad fundandam spem redemptionis spectabat, non tamen ideo sequitur fuisse præparatos ad recipiendum Mosen, donec auctoritas ejus ministerio parta fuit. Quare dixi fidem in illis fuisse miraculo inchoatam.

6. *Induc nunc manum tuam in sinum tuum.*] Hoc signo edoctus fuit Moses, quod maxime vegetum est arescere protinus ad Dei nutum, & rursus quod aridum est restitui pristino vigori: denique comprobata fuit illa Pauli sententia, Deum vocare ea quæ non sunt, tanquam sint. (Rom. 4: 6.) Hæc fuit species lepræ, quum ex aula relegatus fuit Moses in deserta Madian, ubi gregem circumegit per loca tesca & aspera, inter sentes & rubos. Postquam annos quadraginta similis semimortuo transegit, quum nulla esset in eo dignitas, nullum nomen, quasi postliminio recepit quod amiserat. Itaque nunc ei promittit Deus se quod abstulerat mox redditurum. Hæc simplex est signi analogia cum suo effectu, qua contentus erit modestus lector, valere jussis aliorum argutiis. Hoc enim apprime cognitu necessarium fuit, stare & cadere Dei arbitrio cunctos mortales; dum maxime videntur robusti, marcescere repente eorum vires, ac tabescere: deinde simulac Deo visum est, in florentem & nitidum statum ex deformi & caduco redire. Hoc modo didicit sanctus vir, sicuti ad tempus jacuerat obscurus, quia Dei manu abductus fuerat ab hominum consortio, & conjectus in solitudinem, ita non esse desperandum quin eadem manu fieret novus homo. Hæc etiam conditio ad totum populi corpus aliquatenus pertinuit: sed quia melius quadrat Mosis personæ, hunc sensum retinere præstat, ne præsentem duntaxat facultatem æstimans, quia sordidus est pastor, se parem fore diffidat obeundo muneri: sed decus & fortitudinem à Deo expectet. Porro non Mosi tantum privatim consulere voluit Deus (ut dictum est) sed eum asserere à contemptu coram populo, ne exilium quo deformatus fuerat ejus splendor, gratiam & auctoritatem detraheret: sed, quia Dei vocatio instar resurrectionis in sancto viro fulgebat, ut ei simul constaret existimatio & dignitas.

8. *Et erit, si non crediderint.*] His verbis Deus ansam dubitandi præcidit Mosi: quasi diceret satis esse instructum & munitum ad vincendam populi pervicaciam. & tamen ut supra justam mensuram emineat cumulus, tertium signum mox superaddit, unde Moses plenam fiduciam concipere debuit, ne quid amplius remoræ pio ejus studio obstaret. Hoc porro insigne est documentum indulgentiæ Dei, quod tam liberaliter signa signis addere dignatus est, ut cum populi malitia certaret, donec torpentes forti manu traheret ad credendum. Certe neglecto primo miraculo, Indigni erant quibus Deus alterum potentiæ suæ specimen proponeret. Miræ igitur patientiæ fuit adhuc insistere ad corrigendam eorum socordiam. Æque etiam clementer hodie tarditati nostræ ignoscit: quia ubi minus quam decebat reverenter excipimus testimonia quibus gratiam suam demonstrat, non ulciscitur tam fœdam ingratitudinem, sed nova potius subsidia adjungit, quæ nostræ incredulitati medeantur. Jam vero sicut duobus miraculis ostendit Deus potentiam, quam volebat per manum Mosis exerere, Ita hoc tertio docuit qualis erga Ægyptios futurus esset. Ac proinde intus & extra confirmatus fuit Moses cum toto populo. Summa igitur est, ubi Deus manum suam contra Ægyptios extulerit, adeo nihil illis virium ad resistendum fore, ut munitiones quibus confisi superbiebant, sibi adversas esse sentiant ac noxias. Scimus quam multa & varia commoda ex Nilo perciperent. Erat enim regio ab una parte quasi opposito claustro tuta & inexpugnabilis: multi portus mutuo commeatu ad merces exportandas & importandas gentem ditabant: ea inundatione agrorum fertilitas: denique Ægyptus præcipuam felicitatis suæ partem locabat in Nilo. Nunc autem admonet Deus non modo nihil profuturum Ægyptiis, sed in manu sua esse com-

moditates omnes vertere in noxas: acsi fluvius ipse, qui terram sua irrigatione fœcundam reddere solebat, eam sanguine fœdaret atque operiret. Quod attinet ad verba, improprie vox signi ponitur pro demonstratione potentiæ Dei, qua doceri Israelitas oportuit, Mosen sibi à Deo liberatorem esse missum. Quamvis enim baculus in serpentem conversus non loqueretur, tamen plusquam sonora voce clamabat non fore Deo arduum quod prorsus impossibile Israelitæ putabant. Alii particulam אם sic resolvunt, Si non credent voci propter signum. sed altera interpretatio magis genuina. Ratio tamen loquutionis paulo post subjicitur, in hac distinctione, Si non crediderint signis duobus, neque obedierint voci tuæ: quasi diceret Deus, potentiam suam tonare vel clamare in miraculis, ut audientia fiat doctrinæ servi sui.

10. Tunc dixit Moses ad Jehovam, Obsecro Domine, ego non sum vir disertus, neque à die hesterno, neque nudiustertius, neque ex quo loquutus es servo tuo: quoniam ore lento & lingua lenta ego sum.

11. Respondit autem illi Jehova, Quis posuit os in homine? aut quis statuit mutum, vel surdum, aut videntem, vel cæcum? annon ego Jehova?

12. Nunc igitur proficiscere, & ego adero ori tuo, & te docebo quæ loquaris.

13. Et dixit, Obsecro Domine, mitte per manum per quam mittes.

14. Et iratus est furor Jehovæ contra Mosen, & dixit, Annon Aharon fratrem tuum Levitam novi, quod loquendo loquuturus sit ipse? Atque etiam ecce egredietur in occursum tuum, & te aspiciens lætabitur in corde suo.

15. Loqueris igitur ad eum, & pones verba in os ejus, & ego ero cum ore tuo & cum ore ejus, & ostendam vobis quæ sitis facturi.

16. Et loquetur ipse pro te ad populum, eritque tibi pro ore, & tu eris illi pro Deo.

17. Et baculum hunc accipies in manu tua, ut facias * per eum signa. * vel, cum eo.

10. *Obsecro Domine.*] Omnes tergiversandi modos captat Moses, ut onus sibi impositum avertat: non quod imperium detrectare in animo sit, sed quia gravitatem formidat. Virium igitur suarum diffidentia eum ita lentum ac trepidum reddit. In promptu remedium erat, statuere apud se, quum certo sciret nihil se temere aggredi, Deum, cujus mandato parebat, quantum satis esset virtutis suppeditaturum. Hoc ergo vitiosum fuit, non rejicere in Deum omnes curas, & posthabita sua infirmitate, sperare præter spem, Abrahæ exemplo, qui non consideravit corpus suum effœtum, nec emortuam vulvam Saræ, sed Deum posse credidit præstare quod promiserat. (Rom. 4. v.18, 19.) Modestiæ quidem fuisset hunc quem obtendit defectum reputare, modo tantum suppetias à Deo rogasset: sed quum ultra progreditur, ut immunitatem impetret, Deo facit injuriam, acsi servis suis plus imponeret oneris quam sint ferendo, vel inconsiderate quidvis mandaret. Merito itaque damnatur hæc sollicita cautio, quamvis aliquid habeat virtutis admixtum: quia quæcunque nobis occurrat difficultas, solatium hoc sufficere debet, formari & instrui à Deo qui nullam ad rem idonei sunt, quoties eos eligit ministros. Timere quidem licet in rebus perplexis, modo ne parendi studium impediat anxietas: sed quicquid injungit Deus, recusare nunquam fas est quocunque prætextu. Cæterum videmus ut quæ minime apta videntur instrumenta, præcipue in usum suum applicet, quo melius refulgeat ejus potentia. Poterat Mosen, si eo volebat legato uti, facundum ab utero creare: saltem ubi ad opus mittit, correcta balbutie formare ejus linguam. Videtur ergo per ludibrium balbo mandare loquendi partes: sed hoc modo (ut dixi) se non aliunde adjutum omnia posse ostendens, gloriam suam clarius illustrat. In verborum sensu variant interpretes. hoc membrum, Ex quo loquutus es ad servum tuum, quidam amplificandi causa additum fuisse putant, quasi post visionem oblatam impeditior esse cœperit Mosis lingua: sed quum particula גם ter repetatur, simpliciter interpretor Mosen ab infantia usque nunquam fuisse disertum, neque etiam nunc donatum nova eloquentia.

11. *Quis posuit os in homine?*] Hic causa exprimitur cur reprehensione digna fuerit Mosis cunctatio: nempe quod in propria infirmitate subsistens non respiceret in Deum, qui nullius humanæ opis indigus, per se nullo negotio implet quicquid decrevit, & obstaculis quæ nos terrent subactis, adjumenta sibi pro arbitrio undecunque adsciscit. Remoram ex sua balbutie sibi objicit Moses: respondet Deus, se unum esse qui linguas hominum, quas creavit, gubernet: itaque quod alii sunt elingues vel muti, alii autem prompti ad loquendum, discrimen esse ex mero suo beneplacito. Unde sequitur, subjici ejus imperio totam naturam (ut loquuntur) ut media quæ nulla sunt facile inveniat: contra vero quæcunque repugnant impedimenta longe avertat, vel cogat etiam sub obsequium. Quanquam non tantum sibi vim & potestatem moderandi vendicat in generali naturæ cursu, sed docet ex speciali sua gratia fluere quod alii supra alios eloquentia pollent: neque id modo, sed in manu sibi esse miras conversiones, ut disertissimos quosque obmutescere faciat, mutis autem linguam expediat ad loquendum. Nam & experientia hoc docet, qui linguæ agilitate præstant, interdum sermone destitui: rursum balbos aut tardos incredibili dexteritate agere causam unam, quum in aliis omnibus deficiat eos facultas. Quum ergo in manu Dei sit linguas singulis momentis vel constringere vel solvere, perperam Moses quasi deprehensus hæsit, quia non suppeteret naturalis facundia: acsi penes auctorem naturæ non esset hujus incommodi remedium. Verum sicuti immensam Dei potentiam supra omnes qui nobis adversantur obices extollere convenit, ita rursus cavendum ne promiscue & sine delectu huc illuc eam trahamus, acsi nostris figmentis subjecta esset. Videmus enim plerosque, dum nimis audacter suscipiunt quicquid tulit eorum libido, ne quid eorum impetum moretur, hunc clypeum arripere, in Dei manu esse omnia media & eventus. Atqui hac jactantia indigne profanatur Dei virtus: ideoque non potest hæc sententia rite accommodari in legitimum finem, nisi præluceat vocatio & mandatum. Itaque notanda est connexio, Proficiscere quo te mittam: nonne ego sum Jehova, qui sermonem, visum & auditum hominibus largior? Quæ huc tendit, ut Moses liberalitatis divinæ fiducia ad exequendum munus suum strenue incumbat.

13. *Mitte per manum.*] Quod hunc locum interpretantur nonnulli de Christo, quasi diceret Moses ejus virtute opus esse ad tanti operis magnitudinem, coactum est & longe petitum, & refellitur proximo contextu: quia ad hanc precationem non tantopere excan-

excanduisset Deus. De Aharone cur alii dictum accipiant non video: nihil enim in eorum conjectura firmum est, quod Moses sibi fratrem prætulerit. Tertius sensus magis est tolerabilis, ut Deus quem ad hoc opus destinavit, velut porrecta manu dirigat: quod tantundem valet atque necessariis dotibus ornare. Sed tunc relativum vertendum esset in genere masculino. Mihi autem, ut tollatur omnis ambiguitas, fœmineum genus magis placet, quemadmodum etiam reddidi. Neque enim dubium est quin Moses onus sibi nimis molestum & grave in alium quemlibet transferre cupiat. perinde acsi dixisset, Quum tibi innumeri sint ad manum quorum opera utaris, ex hac copia delige quem voles, modo alium tibi quæras, ego excusatus maneam. Subest enim inter ipsum Mosen & alios tacita antithesis, ubi se mutilum esse subindicans, alios dexteritate, industria, agilitate præditos esse dicit. Unde absurdum fore ratiocinatur, si Deus manus ad opus bene formatas & paratas rejiciat.

14. *Et iratus est furor.*] Confirmat hic locus à contrario sententiam illam, nullum esse Deo gratius
1 Sam. 15. vers. 22. sacrificium quam obedire voci ejus: quando tam graviter offenditur Deus Mosis tarditate, cui tamen suberat speciosa excusatio. Sed nihil Deo pluris est quam ut verbo suo constet auctoritas, atque ut hoc freno regi se permittant homines. Veniam Deus servo suo cunctanti & ad officium segni dederat: sed obstinate refragari videns, amplius non parcit. Quo monemur, attente cavendum esse, ne si ad tempus nos Deus tolerat, ipsi nobis indulgeamus, quasi impune abuti liceret ejus patientia. Quanquam hoc signum est paternæ mansuetudinis, Deum eatenus irasci ut objurgatione contentus sit. Quod dicit se novisse Aharon fore Mosis interpretem, dubium est an ab initio statuisset eum adhibere ad hoc munus, an vero hoc tandem concesserit Mosis diffidentiæ. Verum quidem est, Deum nihil agere quod non occulta sua providentia ante mundi creationem decreverit: sed aliquando interveniunt mediæ causæ cur hoc vel illud fiat. Utrumque hic probabile est, vel quod pronunciet Deus Aharon jam à se delectum esse, qui secundas partes obeundo Mosi sit adjutor: vel dicat hoc subsidium se concedere Mosis infirmitati. Hoc secundum mihi magis placet, Aharon cum indignatione adjungi fratri suo comitem, ut pars honoris ad eum transferatur: quando Moses ipse retrocedendo, ex dignitatis suæ gradu decesserit. Sed cur Levitam vocat, acsi de homine incognito ageretur? Respondent quidam, plures fuisse eodem nomine inter Israelitas: mihi autem simplex hæc solutio sufficit, non unum quempiam ex genere Israel socium Mosi promitti, sed fratrem propinquum: nempe qui germanus esset, ut tam arctum cognationis vinculum magis familiarem usum afferret. Nisi forte respexerit Deus ad futuram vocationem tribus Levi-
Mal. 2: 4. ticæ. Pactum enim suum cum Levi per Malachiam fuisse docet, ut posteri Legis & veritatis custodes essent, ac nuncii Dei exercituum. Ita sensus optime quadraret, quod Deus iræ suæ temperet, dum Mosis detrectatione offensus, sumpturus tamen sit legatum ex tribu illa cui Sacerdotium destinaverat. Porro non vulgaris confirmatio additur, quod Aharon fratri venturus sit obviam in desertum, & eum cum summo gaudio excepturus. Perinde enim hoc valuit acsi Deus una manu servum suum ex terra Madian impellens, alteram manum ex Ægypto porrigeret ad eum trahendum. Visio enim Mosen extrudere debuit ad præceptum Dei exequendum: sed quia ejus pigritiem stimulari necesse erat, emissus fuit Aharon, acsi palam manum suam Deus proferret alacritatis excitandæ causa. Neque enim vel animi gratia, vel fortuito, vel inani curiositate in desertum progressus est: sed certo cognovit Moses vexillum sibi divinitus erectum esse ad monstrandam viæ
certitudinem. Sic Ananiæ occursu confirmata fuit Actor. 9.
visio Paulo oblata, ne quid ambigeret. Atque hoc vers. 17.
quidem Deo extorsit Mosis importunitas: sed ipse pro immensa sua bonitate ex vitio servi sui elicere
voluit gratiæ suæ materiam: sicuti solet ex tenebris 2 Cor. 4.
lucem educere. Gaudium fratris commemorat Mosi vers. 6.
Deus ad exprobrandum torporem: acsi diceret, Aharon sponte accurret, teque læto & hilari animo excipiet: tu vero mœrore & animi angustiis constrictus, vel diffidentia attonitus, vix adduceris ut pedem moveas.

16. *Et loquetur ipse pro te.*] Immunitatis prætextum discutit, loquendi partes fratri assignando: neque tamen alterum subrogat in ejus locum: imo sibi humaniter temperat, ut servi sui voto morem gerens, invitum tamen honore afficiat. Partitur ergo vices, ut penes Mosen sit auctoritas, Aharon obeat munus interpretis. Ita nullo dignitatis respectu præfertur Moses fratri: quia Dei gratiam in capite non secus ac membris conspicuam fulgere oportuit. quod his verbis exprimitur, Aharon loco oris futurum, Mosen autem loco Dei: quia hujus fuit dictare quod ille fideliter referret, ac præscribere quod ille obedienter sequeretur. Quo exemplo testatus est Deus, se dona Spiritus & simul officia distribuere pro mero suo beneplacito: nec quenquam vel honore vel dotibus excellere nisi pro mensura gratuitæ donationis. Quod autem minori subjicitur primogenitus, & tantum ejus organum in loquendo constituitur, quum ejus manu & opera complere posset Deus quod per Mosen præstare voluit, quia incomprehensibile nobis illius judicium est, ac instar profundæ abyssi, reverenter suspicere discamus. Esse in Deum, tantundem valet ac præire vel tenere gubernacula, vel summo imperio potiri: sicut etiam Chaldæus Paraphrastes vertit, esse principem vel magistrum. Quod autem Arriani, ut testimonia refellerent quibus probatur Christi divinitas, hoc loco & similibus abusi sunt, nimis infirma fuit calumnia: quia aliud est simpliciter & sine adjectione Deum vocari, quam addita circumstantia. Scimus enim Dei nomen ad quemlibet principatum improprie quidem, sed non sine ratione transferri: ut Diabolus
etiam ipse vocetur mundi Deus: sed ubi veræ deita- 2 Cor. 4.
tis fit mentio, sacrum illud nomen Scriptura nun- vers. 3.
quam profanat.

17. *Et baculum hunc.*] Non dubium est quin Deus baculum pastoralem virtutis suæ organum esse voluerit, quo magis pudefaceret superbiam Pharaonis. Quid enim præter ignominiam & probrum potuit Mosi afferre, quod pedo suo pastorali præ se tulit hactenus in caulis & tuguriis oves se ductasse? Hoc ergo rustici & contemptibilis officii insigne non sine contumelia oppositum fuit regio Pharaonis sceptro. Laudem vero hac in parte meretur Mosis obedientia, quod eum non pudet humili & abjecta specie prodire, sed baculum libenter gestat, quo se in nihilum redigens, Deum glorificet. Itaq; plerumque solet Deus in vasis testaceis incomparabiles suos thesauros recondere, & eligere infirma mundi, ut prosternat quicquid altum est & forte. Quod autem jubetur Moses per baculum miracula edere, hinc colligimus externa symbola sæpe adhiberi à Deo dum manu sua operatur: non ut quicquam deroget suæ virtuti, aut quo ejus laudem obscuret, sed ut palam faciat sibi totum mundum subesse, & quæ nullius alioqui momenti sunt, libere se in usum aptare quemcunque voluerit.

18. Profectus est ergo Moses, & reversus est ad Jethro socerum suum: & dixit ad eum, Vadam nunc, & revertar ad fratres meos qui sunt in Ægypto, ut videam an adhuc ipsi vivant. Et dixit Jethro Mosi, Vade in pace.

19. Dixe-

19. Dixerat autem Jehova ad Mosen in Madian, Vade, revertere in Ægyptum: quia mortui sunt omnes viri qui quærebant animam tuam.

20. Et accepit Moses uxorem suam, & filios suos, & sustulit eos super asinum: & reversus est in terram Ægypti. Et accepit Moses baculum Dei in manu sua.

21. Et ait Jehova ad Mosen, Quum profectus fueris & reversus in Ægyptum, vide ut omnia signa quæ posui in manu tua, facias illa coram Pharaone. Ego autem constringam cor illius, & non dimittet populum.

22. Et dices Pharaoni, Sic dicit Jehova, Filius meus, primogenitus meus Israël.

23. Ego autem jussi te dimittere filium meum ut mihi serviret: & renuisti dimittere eum. Ideo ecce ego occidam filium tuum, primogenitum tuum.

18. *Profectus est ergo Moses.*] Mirum est cur visionem qua maxime flecti poterat soceri animus ad dandam missionem, suppresserit Moses. Humanitus enim loquitur, sibi esse in animo fratres suos & cognatos revisere. Atqui molestum fuit ejus socero carere ejus opera, sedulitate & industria, unde magnam utilitatem perceperat: minime vero gratum fuit filiam suam & nepotes in alienam regionem dimittere. Fueritne à Deo prohibitus, an metu & pudore retentus tacuerit, incertum est. in hanc tamen conjecturam magis inclino, non fuisse ausum de sua vocatione loqui, ne res incredibilis eum mendacii & vanitatis suspectum redderet. Quoniam ergo vocationis suæ fidem facere difficile erat, humanitatis officium obtendere maluit. Jethro autem Dei magis instinctu quam excusatione illa persuasus, flexibilem se præbuit. Quanquam non dubito Mosen per quadraginta annos ea suæ probitatis dedisse signa quæ omni sinistra opinione eum eximerent. Scimus quantum auctoritatis comparet longa experientia: quoniam ergo Moses tam diu se integrum præstiterat, non potuit socer vel à levitate, vel à fraude & dolo sibi metuere. Quo exemplo docentur fideles, semper dandam esse operam ut sibi bonam existimationem comparent: quia nullum transigendis omnibus negotiis melius compendium est quam continuus rectæ & innoxiæ vitæ tenor. Nam unde tanta morositas, dum vult quisque à socio aliquid impetrare: unde tot remoræ, unde tot ultro citroque obtrectationes, nisi quia dum quisque vult sibi credi, nemo tamen sua innocentia hoc assequi studet? Etsi autem juste sancteque vivendo soceri animum sibi conciliaverat Moses, in sua tamen vocatione, tam propensa illius facilitate fuit confirmatus. Permissio enim plena comitatis & benevolentiæ nullum molestiæ vel ægritudinis signum continet.

19. *Dixerat autem Jehova.*] Alii sententiam hanc contexunt cum proxima, acsi Deus servum suum alloquutus esset, postquam jam à socero data fuerat redeundi libertas: ego vero potius arbitror alieno loco inseri quod ante omissum fuerat. Atque hæc repetitio Scripturis satis trita est. Hoc ergo superioribus adjungit Moses, sibi demptum fuisse periculi timorem: quia Deus extinctam esse cædis memoriam testatus est. Fuisset enim hæc quasi in primo limine offensio, si putasset Moses crimen illud sibi objectum iri: non quod sibi male conscius esset coram Deo, sed quia perversis hominum judiciis repudiatus fuisset. Hac igitur etiam in parte ejus timiditati nunc medetur Deus, mortuos esse hostes qui ejus vitæ insidias tendebant affirmans. Forte tamen hoc nunc seorsum commemorat, quod in commeatu petendo potuit tuto exponere. Probabile enim est, Jethro, priusquam viro alienigenæ & incognito filiam locaret, sciscitatum fuisse de causa discessus: quia conjicere promptum erat à patria fuisse expulsum qui profugus in deserto errabat. Quum ergo regis iracundiam se fugisse confessus esset, nunc dicit cælesti oraculo se revocari, & promitti felicem reditum. Neque mentitur: quoniam hoc quoque inter alia pollicitus fuerat Deus, nullum ab antiquis hostibus instare discrimen.

20. *Et accepit Moses uxorem.*] Uxorem & liberos secum ducendo, haud dubio Moses libere professus est in Ægyptum se redire, ut illic habitaret. Asinus autem cui illos imponit, clare demonstrat quam tenuis fuerit ejus conditio & quam curta supellex. Neque enim credibile est, vel pecuniam, vel argentea vasa, vel pretiosas vestes reliquisse apud socerum, ut se pauperculum & nudum cognatis ostenderet. Sed quum sua inopia & aspero victu contentus fuisset in terra Madian, eandem adhuc simplicitatem sequitur: nec indigne fert vili & probroso habitu theatrum conscendere, in quo emineat ejus paupertas, quæ occultata fuerat in deserto. Notum est illud, atque usu compertum, magis opprobrii verecundia pauperes ad flagitia impelli, quam fame, frigore & aliis incommodis. Ergo contra gravissimam tentationem obduruit Moses, ubi pro nihilo duxit rideri ac despici, quum nihil terreni splendoris secum ferret. Cæterum inter baculum Dei & rustici despectique hominis speciem omni apparatu vacuam tacita subest antithesis: acsi diceret, sibi non fuisse molestum reliquis omnibus destitui, quamdiu suppeteret baculus, qui abunde pensabat defectus omnes. Quanquam ergo se procerum & vulgi subsannationi videbat fore obnoxium, asinum cum ea quam vidimus sarcina trahendo: satis tamen superque baculo, divinæ virtutis instrumento, ornatum se putavit, per quem magnifice triumpharet, pompis regalibus valere jussis. Et certe hoc honoris merentur insignia quibus æstimari vult Deus servos suos, ut nihil ad eorum dignitatem amplius desideremus. Notandum autem est baculi epitheton: quia non Mosis jam sed Dei appellatur, eo quod non gestetur, ut antea, ad gregem ductandum, sed ad exercendas Dei vices. Nam quum pro summa Dei potestate miracula ediderit, quicquid ad eorum gloriam spectat, Deo vere & proprie tribuitur. Alibi quidem Mosis etiam baculus dicitur: nempe quatenus sua elogia Deus cum ministris communicat à se delectis & creatis: sicuti Spiritus sui efficacia eos instruit.

21. *Quum profectus fueris.*] Non recensuit antehac Moses numerum signorum: verum ex hoc versu colligimus, quæcunque postea legemus acta esse, prius fuisse à Deo mandata. Non igitur dubium est quin Deus jam ab initio eum admonuerit de toto progressu: ne superbissimi tyranni pertinaciæ cederet, ac duobus vel tribus miraculis frustra editis, baculum simul cum munere injuncto abjiceret. Nunc ergo Deus ad constantiam eum hortatur: & quamvis post tria vel quatuor miracula indomabilem regis contumaciam sentiat, ut tamen non reflectat cursum, neque animo debilitetur, sed ad finem usque perseveret. Quare huc summa redit, ne primos conatus irritos esse cernens, lassitudine deficiat: nec desinat fortiter pugnare, donec omnes suæ vocationis numeros compleverit. Porro ne hoc fortuito accidere putet quod non protinus victoria potiatur, vel absurdum esse ducat impune ab homine mortali eludi miracula, quasi sua ferocia contra Deum invictus staret: prædicit ipse Deus se totius hujus certaminis fore moderatorem, imo quicquid populi redemptioni adversari videbitur, ex arcano suo consilio oriturum.

rum. Ita causam ostendit cur Mosi non sit cessandum, donec miracula omnia peregerit: quia oportet tyrannum magnifice vinci, atque ideo multis ac difficilibus prælus frangi & conteri, quo splendidior sit victoria. Interea pronunciat non se invito tam præfractum fore Ægypti regem, acsi non posset momento uno ipsum in ordinem cogere: sed potius cor ejus se obduraturum, ut insaniam violenter prosternat. Verbum quo utitur Moses, nuoc apprehendere, nunc vi retinere, nunc roborare significat: sensum vero commodissime reddere mihi visus sum constringendi verbo: quia docere haud dubie voluit Deus se ita omnium certaminum quæ Mosi subeunda erant, agonothetam fore, ut etiam cor hostis gubernet, atque ad pertinaciam obduret. Quoniam delicatis auribus aspera videtur loquutio, eam plurimi molliunt, actum in permissionem vertendo. Quasi vero inter agere & pati nihil sit discriminis: aut quasi patientiam suam ac non magis potentiam Deus commendet. Me certe cum Spiritu sancto loqui non piget: neque amplecti dubito quod toties in Scriptura occurrit, Deum impios conjicere in sensum reprobum, tradere cupiditatibus probrosis, excæcare eorum mentes, & corda obdurare. Atqui hoc modo Deum fieri auctorem peccati objiciunt: quæ detestabilis esset impietas. Respondeo, Deum longissime removeri à culpa, ubi judicia sua exercere dicitur. Ergo si excæcatio judicium est Dei, pœnam infligendo in crimen vocari non debet. Quod si sæpe causa nos fugit, meminerimus non abs re Dei judicia vocari abyssum profundam, atque ita miremur, non obstrepamus. Qui vero permissionem substituunt in locum actus, non modo Deum spoliant suis judiciis, sed pro sua morositate gravi afficiunt contumelia, non plus ei justitiæ concedendo, quam suo sensu capiunt.

22. *Filius meus, primogenitus meus.*] Hac anticipatione repellit exceptionem qua se Pharao tueri poterat, ne populo commeatum daret. Nam in ejus ditionem sponte concesserat Jacob cum tota familia: erat ergo libera retinendi ejus populi potestas, qui communi gentium jure subjectus erat Ægypti imperio. Quod si ordines divinitus institutos violare impium est, perversa videri poterat Mosis postulatio, ut legitima subjectio rege invito aboleretur. Quorsum enim tendebat illud de exitu populi, nisi ut regem cogeret se proprio jure abdicare? Deus ergo, ut ostendat nihil se injuste ac præter rationem detrahere Pharaoni, privilegium opponit, quo soluti erant Israelitæ à lege communi. Filios enim suos appellans, eos in libertatem vendicat: quia indignum est, Deum ipsum, summum terræ & cœli regem filiis suis orbari quos adoptare dignatus est. Ita oblique Deus patriam suam potestatem comparat terrenæ dominationi: quia nihil minus consentaneum est, quam ut mortalis homo cedere suo & totius mundi opifici recuset. Neque tamen hoc generaliter ad quoslibet fideles trahendum est: acsi nefas esset ipsos subesse regibus, quibus temporalis servitus non adimit mundi hæreditatem: sed tantum hic singularis prærogativæ fit mentio, qua dignatus fuerat Deus Abrahæ posteros, dominium illis dando terræ Chanaan. Itaq; simplici filii appellatione non contentus, Israëlem nominat primogenitum suum. Quo elogio haud dubie reliquis genubus eum præfert: quasi diceret eum primogenituræ gradu excellere, & unum in toto orbe esse eximium. Itaque potest accommodari hic locus ad Gentium vocationem, quas jam in societatem electi populi ascifcere statuerat Deus, ut tanquam minores natu accederent suo primogenito. Fateor quidem totum Adæ genus tunc fuisse rejectitium: sed quia conditus fuerat Adam ad imaginem Dei, posteri ejus semper quodammodo reputati fuerunt inter Dei filios. Etsi autem facile admitto conferri sanctam Abrahæ progeniem cum gentibus tunc adhue profanis, & hoc respectu vocari primogenitum, quia in gradu superiori emineat: ut tamen firma sit adoptio, ad unicum caput Christum venire necesse est. Tenendum enim est illud Pauli, non fuisse Abrahæ promissam benedictionem in seminibus, sed in semine: quia non omnes qui originem traxerunt ex ejus carne, reputati sunt inter filios, sed qui vocati sunt: sicut Isaac, Ismaële rejecto; & sicut Jacob, præterito Esau. Vocationis autem radix est Christus. Ideo quod apud Oseam de toto populo sicut hic prædicatur, Matthæus ad Christum restringit: & merito, quoniam in ipso solo fundata est adoptionis gratia.

Gal. 3:16. Rom. 9:6.

Osea 11. vers. 9. Matth. 2. vers. 15.

23. *Ego autem jussi te dimittere.*] Non fuit hoc legationis exordium, sed postrema clausula: quoniam omnibus frustra tentatis, de filii morte hominem desperatum admonuit Moses. Sensus ergo est, obstinationem tyranni non debere obstaculo esse quominus eum subinde urgeat usque ad hunc ultimum actum. Itaque præceptum hoc exhortatio fuit ad perseverantiam. idque ex contextu patet, ubi commemorat Deus se pœnam exigere de obstinatione tyranni: quia jussus populum dimittere, noluerit. Porro quoniam hæc denunciatio valde dura erat, & maxime inflammare poterat rabiem tyranni, ideo mature jubetur Moses se parare, ne in ipso articulo deficiat.

24. Accidit autem in itinere, in hospitio, ut occurreret ei Jehova, & quæreret occidere eum.

25. Et tulit Sephora * *lapidem* acutum, & amputavit præputium filii sui, & projecit ad pedes ejus: ac dixit, Certe sponsus sanguinum tu mihi es.

* vel, gladium.

26. Et quum discederet ab illo, tunc illa dixit, Sponsus sanguinum, ob circumcisionem.

27. Dixit autem Jehova ad Aharon, Vade in occursum Mosi in desertum. Profectus est igitur, & occurrit ei in monte Dei, & osculatus est eum.

28. Et indicavit Moses Aharoni omnia verba Jehovæ qui miserat eum, & omnia signa quæ mandaverat ei.

29. Perrexit igitur Moses & Aharon: congregaveruntque omnes seniores filiorum Israël.

30. Et loquutus est Aharon omnia verba quæ loquutus fuerat Jehova ad Mosen, fecitque signa coram populo.

31. Et credidit populus: quia audierunt quod visitasset Jehova filios Israël, & quod respexisset afflictionem eorum: & se incurvando adoraverunt.

24. *Accidit autem in itinere.*] Occurrere hic accipitur in malam partem, pro venire ex adverso, vel hostiliter aggredi: quasi diceret Moses Dei manum sibi fuisse objectam, quæ iter abrumperet. Qua autem forma apparuerit, nescitur: nisi quod verba satis clare indicant Mosen de ejus ira certiorem fuisse factum, ut mortem sibi propinquam esse cognosceret. Nisi enim oraculo vel per Angelum fuisset edoctus,

nibil profuisset ostendi periculum quod instabat. Neque tamen causa exprimitur cur Deum sibi tam infestum senserit: nisi quod judicium facere ex contextu licet. Cur enim arrepto lapide vel cultro filium circumcidisset Sephora, nisi quod sciebat Deum præputio offensum esse? Stulte ergo divinant quidam Rabini, Mosen hanc in se Dei vindictam provocasse, quod filios & uxorem secum traheret, inutilem sarcinam, & quæ impedimento futura esset. De ipso etiam flagelli genere nimis audacter pronunciant, gravi scilicet morbo fuisse afflictum, ut de vita periclitaretur. Nobis sufficiat oblatum fuisse terrorem, acsi certa adesset pernicies, & simul rationem mali fuisse ostensam, ut de quærendo remedio satageret. Nunquam enim (ut nuper diximus) vel ipsi, vel uxori in mentem venisset, placandi Dei causa puerum circumcidere. Et paulo post iterum liquebit fuisse hoc piaculo quasi litatum: quia Deus manum suam retraxit, & sustulit offensionis signum. Ergo sine controversia statuo, vindictam fuisse sumptam de negligentia Mosis, quæ majoribus vitiis erat implicita. Neque enim filii circumcisionem vel oblivione, vel inscitia, vel incuria duntaxat prætermisit: sed quod expertus esset vel uxori vel socero esse odiosam. Ergo ne eum uxor rixis vexaret, vel socer esset molestus, illis gratificari maluit, quam dissidiis, vel simultatibus, vel turbis occasionem dare. Interea vero in hominum gratiam Deo parere neglexit. Hæc prævaricatio non leve fuit delictum, quia nihil minus tolerabile quam Deum fraudare justo obsequio, ut mos geratur hominibus. Adjuncta etiam fuit diffidentia & ingratitudo: quia si pretium suum tenuisset Dei gratia, nullo metu ab hoc officio pietatis fuisset prohibitus. Discamus itaque ex hoc loco, Sacramentis quæ sigilla sunt gratiæ Dei, reverenter uti, ne eorum contemptum severe Deus ulciscatur: ac simul meminerimus, æternam pietatis & cultus Dei professionem, gratius esse Deo sacrificium quam ut ejus colendæ & testandæ curam pro nihilo duci ferat. Non quod moretur ipse ceremonias, sed quia gratiæ suæ pignoribus, pro utilitate quæ ex illis percipitur,
1 Cor. 11. honorem vult deferri. Ob hanc causam apud Co-
vers. 18. rinthios (teste Paulo) quum sacra Cœna profanaretur, grassata est pestis: quia tam pretiosum thesaurum vilipendi nefas fuit. Notandum autem quod quum duos filios Moses duceret, hic tantum unius fit mentio: unde probabilis elicitur conjectura, alterum ex duobus fuisse circumcisum. Quidam existimant fuisse primogenitum Eliezer: quia non ausus fuerit Moses tam cito religionem suam fateri, & sibi odium accersere. Ego autem potius existimo, postquam in uno expertus fuerat domesticos sibi infensos, in secundo supersedisse, ut soceri vel uxoris indignationem vitaret. Nam si temporis successu redditus fuisset animosior, non dubitasset modo priorem defectum corrigere: sed domesticis jurgiis fatigatus ab officio tandem discessit. Quo exemplo monemur, quotidiano Dei auxilio nobis esse opus ad robur suggerendum, ne languescant animi, & paulatim refrigescat vel flaccescat zelus noster. Multa enim assidue molitur Satan, quibus studium nostrum vel frangat, vel retardet. Ergo quisquis cupit toto vitæ cursu se Deo probare, arma & vires comparet ad obeundam hanc militiam. Nam si Mosi defuit constantia, nos æque vel etiam magis ad eundem lapsum erimus proclives, nisi Dominus Spiritu suo nos fulciat.

25. *Et tulit Sephora lapidem.*] Quia perperam has partes sibi sumpsit mulier, divinant quidam ex Rabinis absente marito id esse factum; sed repugnat contextus: ideoque non dubito quin tumultuarie (ut fieri solet in metu & rebus trepidis) arripuerit vel cultrum, vel lapidem. Timor enim mentem ejus excæcaverat, ne quid considerate ageret. Moses etiam potuit præ anxietate jacere attonitus. Certe non rite circumcisus fuit puer: & tamen officium temere susceptum Deo placuisse, ex eventu patet: quia continuo post additur, Deum à Mose discessisse. Ego enim sic interpretor, cessasse vel remotum fuisse Dei flagellum: quia tam Mosis quam Sephoræ pœnitentia, quamvis præpostera, mitigatus erat. Non quod simpliciter Deo probetur mutila obedientia, sed secundum quid, per indulgentiam interdum grata est. Sic impio regi Achab, quum ad tempus 1 Reg. 21.
humiliatus esset, propter fictas lachrymas remissa vers. 29.
fuit pœna. Quum ergo Sephora quæ marito adversata fuerat, propriis manibus filium circumcideret, quamvis nondum serio resipuisset, Deus tamen subacta illius superbia contentus fuit, ut desisteret à Mose persequendo. Quanquam hoc in exemplum trahi non debet: quasi hypocritæ pœnitentiæ signa dando, Deum semper exorabilem reperiant. Quin potius interdum, quoad pœnam infligendam, clementer ignoscit indignis, ut hac facilitate nos ad veram & sinceram pœnitentiam invitet. Teneamus ergo, veniam datam fuisse perturbationi Sephoræ & Mosis stupori: dum temere illa ad filium circumcidendum prorupit, non arrogantia, sed ut Deo perniciem minitanti cederet. Quo refellitur eorum insulsitas, qui hoc colore fucare volunt muliebrem Baptismum. Nam si mortis impendeat discrimen infantibus, ideo contendunt rite à fœminis baptizari posse, quia Sephora filium circumcidit. Atqui præsente viro mulierem fore legitimam Baptismi ministram, ne ipsi quidem concedent. Perverse igitur ex actu confuso & turbulento regulam statuunt.

Projecit ad pedes.] Verbum נגע, quod alii vertunt Tenuit, transitive rectius accipitur. Etsi enim aliqua ex parte, ut cogebat necessitas, se Deo subjecit Sephora, tamen impetu iracundiæ percita contra maritum exiluit. Odiose enim exprobrat, sponsum esse sanguinarium. Unde perspicitur quam longe à pio obediendi affectu abfuerit: quando non alia de causa impotenter fertur contra maritum, & iracundiam suam evomit, nisi quia Deus filii circumcisionem ab ea extorserat. Quidam putant materno dolore impulsam, vel misericordia, hoc dixisse filio: sed nimis violenter torquent verba. Quare satius est tenere quod genuinum est, expostulasse cum marito, quia illius vitam jactura sanguinis filii sui redemerat.

27. *Dixit autem Jehova ad Aharon.*] Quum ex temporis longitudine colligere posset Aharon, fratrem in exilio esse mortuum, nunc de vita lætum ex ore Dei nuncium accipit: neque id modo, sed etiam in spem erigitur singularis gratiæ. Quanquam enim non explicat Deus articulate quid facere decreverit ac paret, oraculo tamen suo rarum aliquid & inopinatum promittit. Cæterum notanda est præcisa jubendi ratio, quia de redemptione verbum non facit Deus, sed fratris junioris discipulum esse voluit. Et quamvis sua promptitudine ostenderet summum parendi studium & ardorem, Mosi tamen lento, dubitanti, vacillanti & prope ignavo æquatus non est: sed ab eo jussus est discere consilium Dei. Tantum ne ambigeret de sua & fratris vocatione, edoctus visione cælesti fuit Deum esse totius actionis auctorem: quod ad vocalis doctrinæ commendationem valet. Tametsi enim Aharon Dei legatus & Spiritus sancti organum fuit, videmus tamen non fuisse immunem ab ordinaria subjectione, ut scilicet Deum mortalis hominis ore loquentem audiret. Itaque si quos piget doceri intermedia hominis voce, indigni sunt quibus se Deus doctorem ac magistrum præstet. Nam paulo post subjicitur, Mosen narrasse quicquid habebat in mandatis, & quanta virtute ad miracula edenda instructus foret. Aharon vero ipse, licet ætate major, fratrem quem sciebat Dei esse Prophetam, non solum veneratus est, sed quasi Angelum ultro sibi præfecit. Osculum ponitur tanquam agnitionis signum, quo fidei suæ certitudinem testatus est.

29. Per-

29. *Perrexit igitur Moses & Aharon.*] Breviter hic recitatur quanta fide & religione exequuti sint duo fratres mandata Dei. Seniores populi convocant, quia immensa multitudo (ut dictum est) in unum locum cogi non poterat. Deinde certare volebat Deus non tumultuosa & confuso plebis clamore, sed miraculis cælestem potentiam cum gravi moderatione spirantibus. Iterum vero observatu dignum est, Aharon substitui qui Mosis vice verba faciat. Nam si Mosi obstabat linguæ tarditas, cur non ad eum dirigitur sermo? Quorsum hic circuitus, ut promulget apud populum non quod audivit ipse directe (ut loquuntur) sed mediate per manum fratris accepit: nisi quod Deum oblectat ordo iste ad probandam suorum fidem? Ut certe vero examine cognita fuit mansuetudo & modestia Aharon, dum ex fratris ore pendere gravatus non est: deinde seniorum etiam docilitas, dum passi sunt de manu in manum sibi tradi Dei mandata, nec curiose scrutati sunt cur non recta ipsos alloqueretur Deus, vel è cælo tonaret. Quanquam adjuti etiam fuerunt miraculis: quia sic obstupuerant in suis malis ut nihil alioqui momenti haberet apud ipsos nuda prædicatio.

31. *Et credidit populus.*] Vel est synecdoche in nomine populi, vel significat Moses, postquam vulgata fuit fama, omnes uno consensu amplexos fuisse missum de redemptione sua nuncium. Prior sensus magis arridet, partem pro toto poni: quia mox subnectitur solennis adoratio, quæ fieri nisi in cœtu non poterat. Cæterum quam fluxa & erratica fuerit hæc fides, suo loco postea videbimus: certe viva radice caruisse, ex inconstantia & levitate patuit. Sed novum non est, Credendi verbum ad propensam facilitatem improprie transferri quæ momento evanescit. Sicuti etiam Christus fidem in multis temporalem esse docet. *Marc. 4. vers. 15.* Credidit ergo populus postquam audivit suas afflictiones respici à Deo: quia sermo ille fidem & auctoritatem obtinuit. Sed talis fuit credulitas quam facile discuteret adversus quilibet flatus, sicuti accidit. Docet autem hic locus nihil magni eos præstare, nec magna laude esse dignos qui cupide vel proclivi affectu recipiunt quod Dei nomine proponitur, nisi fides eorum cordibus penitus infixa, fortiter tentationum insultus sustineat. Alii secus distinguunt, nempe quod populus crediderit, & postquam audivit opem suis malis paratam esse, Deo egerit gratias. Recte tamen copula in particulam expositivam resolvitur, hoc sensu, Populus quum audisset quod referebat Aharon, credidit. Visitatio Dei hoc loco effectum in se continet: quod scilicet Deus suppetias ferre vellet misere laborantibus. Adoratio autem testimonium fuit gratitudinis: quia non satis fuit singulos tacite apud se reputare Dei beneficium, nisi palam quoque pietatem suam monstrarent. Non quod magnopere requirat Deus externos ritus, sed quoniam utilia sunt infirmitatis nostræ adminicula: & æquum est non animum modo, sed etiam corpus in Dei cultu exerceri.

CAPUT V.

POstea venerunt Moses & Aharon, & dixerunt Pharaoni, Sic dixit Jehova Deus
Israël, Dimitte populum meum ut festum diem celebrent mihi in deserto.
2. Et dixit Pharao, Quis est Jehova, ut obediam voci ejus dimittendo Israëlem? Non novi Jehovam, atque etiam Israëlem non dimittam.
3. Tunc dixerunt, Deus Hebræorum occurrit nobis. Ergo eamus iter trium dierum in desertum, ut sacrificemus Jehovæ Deo nostro, ne forte * irruat in nos pestis vel gladius. ** vel; pernicies aut gladius occurrat.*
4. Dixit ad eos rex Ægypti, Utquid Moses & Aharon abstrahitis populum ab operibus suis? Ite ad labores vestros.
5. Et dixit Pharao, En multi nunc populus terræ, & vos cessare facitis eos à laboribus suis.

1. *Postea venerunt Moses & Aharon.*] Hic jam exponere incipit Moses quot & quam magnifica documenta suæ virtutis ediderit Deus in liberando populo. Nam quum in rege indomabilis esset superbia, furor & obstinatio, clausæ erant omnes viæ, nisi mirabiliter ac variis modis fractus esset. Poterat quidem Deus eum solo nutu statim profligare, ut etiam ad solum Mosis conspectum exanimis caderet: sed primo voluit (ut ante attigimus, & postea ipsa exprimet) virtutem suam clarius patefacere. Nam si vel sponte cessisset Pharao, vel nullo negotio victus foret, non tam illustris fuisset victoriæ gloria. Voluit secundo hoc monumentum extare rari sui erga electum populum amoris: quia tam sæpe ac tam valide cum potentissimi regis pertinacia certando, quanti Ecclesiam suam faceret non obscure probavit. Tertio voluit servos suos in omnes ætates assuefacere ad tolerantiam, ne liquescant animis si non protinus eorum votis respondeat, vel non ad singula momenta succurrat eorum miseriis. Quarto ostendere voluit, contra omnes Satanæ conatus & munitiones, contra impiorum amentiam & omnia mundi impedimenta manum suam semper fore victricem: ne dubitemus, quicquid nobis contrarium cernimus, tandem ab eo expugnatum iri. Quinto voluit, detectis Satanæ & magorum præstigiis, Ecclesiam suam magis attentam reddere, ut sibi à talibus insidiis sedulo caveat, & contra omnes errorum machinas inexpugnabilis maneat ejus fides. Postremo voluit Pharaonem & Ægyptios convincere, ne quo ignorantiæ prætextu excusabilis esset eorum amentia. Simul etiam sub hoc typo nobis monstrare voluit quam horribilis cæcitas occupet reproborum mentes, ubi eas Spiritus sui luce deseruit. Hæc in serie narrationis prudenter observanda erunt, si cupimus ex ea proficere. Ut difficiles sunt regum accessus, nec quemlibet ex vulgo admittere dignantur, oportuit Mosen & Aharon non vulgari confidentia esse præditos, quum Pharaonem libere aggressi sunt. Odiosa enim & offensionis plena erat legatio, ut iter tridui facere extra Ægypti fines populo permitteret: quia dubium non est quin obrepserit suspicio, qui dimissi essent non amplius fore suæ ditionis, atque ita partem terræ incolis exinaniri. Moses tamen & Aharon Dei mandatum perferre non verentur: in quo hoc quoque asperum erat lautis & fastuosis regis auribus, quod uni Deo Israël asserebant deitatis gloriam. Nam ipsum vocando Jehova, deos qui in Ægypto colebantur, fictitios & hominum arbitrio creatos esse intelligunt. Quod affirmat Deus se populum vocare in desertum ut festum diem celebrent, quanquam non aperit tyranno suum consilium, diximus tamen alibi nullam esse simulationem in hoc prætextu. Vere enim placebat Deo sibi offerri in monte Sinai sacrificium gratiarum actionis, & ita separari à gente polluta cui permixti fuerant. Et certe stomachum tyranno movere voluit, totam Ægyptum ignominiæ damnando, quod puri cultus capax non esset. Nulla autem lege astrictus fuit ad liberationem aperte declarandam:

quin potius ut virus impietatis eliceret ex tyranni animo, nihil petiit in populi sui commodum, sed cultum sibi debitum exegit. Verbum quo otitur Moses, proprie diem festum agere significat, sed appendices etiam complectitur: ideoque per synecdochen hic accipitur, ut etiam aliis locis, pro Deum colere sole oni ritu.

2. *Et dixit Pharao, Quis est Jehova.*] Tantum dementiæ in homine mortali fuisse vix credibile est, ut Deum tam proterve spernendo, quasi in cælum conspueret. Sed notandum est, tyranoom superstitionibus deditum ita iosultasse Deo Israël, ut maxime pium se putaret erga falsos deos. Nam quod nomen Jehova contumeliose jactat, restringi debet hæc subsannatio ad Mosis sermonem: quasi diceret, Quid mihi opponis spectrum incognitum sub titulo Dei æterni, acsi oullus esset apud nos Deus? Sic Pi-
Joan. 18. latus, quum Christus diceret se & in hoc natum esse
vers. 38. & venisse in mundum ut testimonium redderet veritati, ironice nec sine ludibrio interrogat, Quid est veritas? Denique non visus est sibi Pharan facere Deo injuriam, quum numen prodigiosum, ut putabat, facessere juberet. Neque tamen ad excusationem valuit error, qui ex furiosa audacia & Dei contemptu oriebatur. Esto, ooluit suis idolis quicquam detrahere, atque ita imaginatus est se religione defungi. Atqui tam secure respuere veri Dei nomen, & sannis etiam exagitare, nimis crassa fuit impietas. Similem dementiam animadvertere in omnibus idololatris licet: quia inebriati suis erroribus Deum audacter subsaonant, nec dignantur de ipso inquirere. Clamant hodie Papistæ nos obtrudere mundo oovum Deum, & sibi plaudentes in crassissimis deliriis, quicquid docemus impietatis damnare non dubitant: non quod persuasi sint rectum se tenere Dei cultum: sed sponte cæcutiunt, ut impune eludant sacram Dei majestatem, stupore obruant conscientias, & mortiferum soporem sibi concilient. Acuti etiam & faceti sibi videntur dum noviratem doctrinæ nostræ suis dicteriis iocessunt: quum tamen satis perspicua sit ejus veritas, si modo aperirent oculos. Epicurei etiam (qua labe nunc refertus est muodus) quamvis petulanter despument adversus Deum, semper tamen offundunt aliquas nebulas, sub quibus lateat detestabilis eorum furor. Obtendunt enim, in taota opinionum varietate vix posse discerni quisnam sit Deus, vel quid jubeat. Summa tamen huc redit, ne quid sit ipsis negotii cum Deo, & tameo jocose diluant impietatis dedecus: acsi liberum ipsis esset repudiare quod scientes ignorant. Postquam vero oblique derisit Mosis legationem quasi rem ludicram, apertius & majore contumelia superbiam suam evomit, se pro nihilo ducere Deum illum cujus nomine eum Moses & Aharon terrebant.

3. *Tunc dixerunt, Deus Hebræorum.*] Pergunt in sua legatione Moses & Aharoo, nec tyranni superbia minuit vel debilitat eorum animos, quominus onico Deo qui se peculiariter illis adjunxit, gloriam suam asserant. Et certe hoc fidei proprium est, calcare omnem mundi altitudinem: sicuti Dei veritas omni terrena excellentia superior est. Neque enim magis libere refutare poterant impiam & sacrilegam vocem illam, Noo novi Jehovam, quam dum rursus asseverant verum Deum geotis suæ esse præsidem, idque visione certa esse patefactum. Comminatio addita Pharaonem admonet non inultam fore ejus contumaciam, si populum à Dei cultu prohibeat. Nam si vindictam sumpturus erat Deus de populo qui iovitus retioebatur, quomodo impune evaderet qui ex professo contra Deum certabat? Quum ergo sibi perniciem instare commemorant nisi vocantem sequantur Deum, Pharaoni subindicaot ut sibi caveat à majori clade.

4. *Dixit ad eos rex Ægypti.*] Mirum est regem fastu turgidum non atrocius sævisse in servos Dei, quos seditionis auctores esse ducebat. Nec vero dubium est fuisse cohibitum Dei freno ne ad cædem mox prosiliret. Quanti sua referre putet populum io Ægypto manere, pertinacia in exitu negando clarius postea ostendet: qui fit igitur ut verborum objurgatiooe contentus sanguini parcat, oisi quod opposito defensionis suæ clypeo Deus servos suos protegit? Duriter quidem eos increpat, & quibus reliquum populum premebat laboribus, eos addicit: sed quum satis notum sit, tyrannis ounquam satisfacere mediocrem rigorem, sub Dei custodia tutam illorum fuisse salutem colligimus, qui alioqui centies perituri erant. Cæterum quod reos facit tumultus, discamus eorum exemplo probra & falsorum criminum objectiones patienter sufferre: modo freti Dei mandato probe nobis conscii simus injuste nos gravari. Proximus versus, ubi dicit multum esse terræ populum, ad crimen exaggerandum pertinet: tum quia graviorem afferaot jacturam bono publico, quam si paucos ab opere abstraherent: deinde quod magnum populum concitando, plus creare periculi conennir.

6. Et præcepit die illo Pharao exactoribus qui erant in populo & præfectis ejus, dicens,

7. Non continuabitis in danda palea populo ad conficiendos lateres, sicut heri & nudiustertius: sed ipsi eant, & colligant sibi paleas.

8. Summam vero laterum quam ipsi fecerunt heri & nudiustertius, imponite eis: non minuetis ex ea: nam quia otio remissi sunt, propterea ipsi clamant, dicentes, Eamus, sacrificemus Deo nostro.

9. Aggravetur ergo servitus super viros, in qua se exerceant, & non attendant verbis mendacibus.

10. Tunc egressi sunt exactores populi & præfecti ejus, & dixerunt populo, Sic dicit Pharao, Ego non do vobis paleas.

11. Vos ite, colligite vobis paleas, ubicunque inveneritis: quia non est imminutum quicquam ex opere vestro.

12. Dispersus est ergo populus per totam terram Ægypti, ut colligerent stipulas pro paleis.

13. Et urgebant eos exactores, dicendo, Perficite opera vestra, pensum diei die suo * vel, sicuti quum erant paleæ.
perinde acsi adessent paleæ *.

14. Et cæsi sunt præfecti filiorum Israël, quos constituerant super ipsos exactores Pharaonis, dicendo, Quare non absolvistis pensum vestrum in lateribus conficiendis, sicut heri & nudiustertius, sicut antea ita hodie?

15. Et venerunt præfecti filiorum Israël, & conquesti sunt apud Pharaonem, dicentes, Cur sic agis cum servis tuis?

16. Palea

16. Palea non datur servis tuis, & dicunt nobis, Lateres facite: & ecce, servi tui percutiuntur, & improbe agitur cum populo tuo.

17. Qui ait, Vos otio remissi estis, otio remissi: ideo dicitis, Eamus, sacrificemus Jehovæ.

18. Nunc igitur ite, operamini: & paleæ non dabuntur vobis, & summam laterum reddetis.

6. *Et præcepit.*] Ex serie historiæ certius colligere licebit, hos præfectos & exactores ex filiis Israël fuisse sumptos. Quanquam fuisse quosdam Ægyptios antea legimus: sed ut ingeniosi sunt tyranni in suis commodis, pro sua vafritie cavere voluit Pharao ne qua esset immunitas, sed omnes ad unum vicibus suis ad onus traherentur. Nam Ægyptios in turba latere quidam poterant: ubi vero Israëlitis datum fuit negotium, familiaris notitia eos detexit, ne cui esset immunitas. Porro verisimile est apud hos præfectos depositam fuisse paleam quam per decurias vel singulis distribuerent: onus ergo duplicat hoc modo, quia jubet paleam colligere qua lateres coquantur. Quemadmodum autem ille dicit monosyllaba esse regum edicta, præcisis verbis ostendit Moses tyrannidis violentiam. Cæterum hic locus docet, quum nos respicere inceperit Deus ut malis nostris opem ferat, hac occasione interdum molestias crescere, quæ nos durius premant. Ita quum Israëlitis professus esset se fore redemptorem, gravior illis moles incubuit, dum ad solitas exactiones addidit tyrannus ut colligerent sibi paleam. Sic enim Deo fidem suorum probare libet: & sic eorum animos terræ nimis affixos in sublime attolli convenit, dum gratiæ sibi promissæ fructum non extemplo percipiunt, imo dum nihil sentiunt aliud ex Dei favore sibi afferri quam ut deterior sit ipsorum conditio. Hoc meditari valde nobis utile est, quo æquius & placidius feramus cruce nos & rebus adversis ad amorem & studium bonorum cælestium stimulari. Hodie multis Euangelium odium conflat, alios privat suis deliciis, aliis abrogat honorem, aliis jacturam affert bonorum, alios carcere, alios exilio multat, quosdam rapit in vitæ discrimen: deinde quo magis suam potentiam exerit Deus, ex altera parte accenditur Satanæ rabies, & atrocius sæviunt impii. Hoc scandalum nos graviter concuteret, nisi hoc exemplo admoniti sciremus tanti nobis debere esse inæstimabilem gratiam quæ in Christo offertur, ut præ ipsa susque deque nobis sint divitiæ, honores, & quicquid inter mortales expetitur: quælibet etiam incommoda despicere molestum nobis non sit.

9. *Aggravetur ergo servitus.*] Quamvis sciret Pharao immaniter se tractare miseros Israëlitas, qui debuerant benigne & clementer tanquam hospites accipi: tamen otio eos abuti dicit, & ideo tumultuari quia eis nimium indulgeat. Sic postquam tyrannis excidit æquitatis studium, nullus est inique agendi modus, & querimoniis adeo non flectuntur ad misericordiam, ut crudelius insolescant. Et his flabellis eos incitant adulatores, nunquam quietos fore subditos nisi sub onerum gravitate deficiant; optimum hoc esse dominandi compendium, sic eos opprimere ut ne hiscere quidem audeant: si fremant vel obmurmurent, durius esse urgendos, ut obdurescant ad servitutem, quasi contracto callo. Itaque nihil injuriis & contumeliis faciunt residuum, donec penitus misera plebs succubuerit. Petulantius deinde insultat, quum se plus onerum dicit imponere, ne confidant verbis mendacibus. Quænam vero illa sunt, nisi quod aspirant ad cultum Dei? Ergo una cum tyrannico fastu impietatem despumat. Neque hoc solum Pharaoni propositum fuit, crepare talem blasphemiam in Deum: sed Satanæ artificio instigatus fuit ad labefactandam Ecclesiæ fidem. Eodem impulsu Rabsaces jactabat Ezechiam verbis inani- *Jesa. 36.*
bus decipere populum, quia jubebat sperare in Deo *vers. 7.*
vivo. Nec desinit Satan eadem machina fideles impetere, perinde acsi fallacia esset & vanitas quicquid promittit Deus.

12. *Dispersus est ergo populus.*] Hæc circumstantia demonstrat quam inique afflicti fuerint, quibus labor supra vires fuit impositus. Ut lateres conficerent, oportuit saltem eos in certo loco manere: non suppetit illis palea ad lateres coquendos: coguntur ergo huc & illuc dilabi, & stipulam in remotis Ægypti partibus colligere; qua loco paleæ utantur. Utrumque præstare non poterant: perinde igitur fuit acsi falso prætextu & calumnia, criminis occasionem captaret ad eos damnandos. Qualiter hodie videmus Christi hostes subinde excogitare gravissimas quasque pœnas, quibus cogatur misera Ecclesia ad pietatis abnegationem. Pharaonis enim consilium fuit Mosen & Aharon procul abigere, ne de exitu populi verbum amplius facerent: quo voto potitus, aliquid haud dubie ex tam immani sævitia remisisset. Quia vero non cessabant illi, extorquere per duros cruciatus à populo voluit ut illos abigeret, vel ne aurem præberet Dei mandatis. Etsi autem satis sibi conscius est nullam esse ignaviæ culpam in populo, sed ideo non reddi ad numerum lateres quod miseri, qui prius dimidia laboris parte ægerrime defuncti fuerant, nunc si intendant nervos omnes, non tamen erunt oneri tolerando: atque ita videt eos prorsus succumbere: tamen exprobrat quod otio luxurientur. Nempe ut repudiato Mose, spei divinitus sibi oblatæ valedicant ac renuncient. Et quia acerbius eos torquere non potest nisi occidat, præfectos cædi jubet, ut eorum verberibus totum vulgus magis expavescat. Denique quos videbat nimis firmos stare, ultima desperatione frangere voluit. Quicquid excusationum afferant præfecti ipsi, surdo canunt fabulam. Nam quia semel decrevit populum obruere, donec aboleverit omnem Dei memoriam, nihilo major est in eo misericordiæ sensus vel humanitatis quam in lapide.

19. Et viderunt præfecti filiorum Israël ipsos in miseria, dicendo, Non minuetis ex lateribus vestris opus diei die suo.

20. Et occurrerunt Mosi & Aharoni, qui stabant in occursum eorum quum ipsi egrederentur à Pharaone.

21. Dixeruntque ad eos, Videat Jehova super vos, & judicet, qui fœtere fecistis odorem nostrum in oculis Pharaonis & in oculis servorum ejus, tradendo gladium in manum illorum ad occidendum nos.

22. Tunc reversus est Moses ad Jehovam, & dixit, Domine, cur malum intulisti populo huic? cur misisti me? Nam ex quo veni ad Pharaonem ut loquerer in nomine tuo, malo affecit populum hunc: nec liberando liberasti populum tuum.

19. *Et viderunt.*] Quidam vocem Hebraicam רע pro mœrore accipiunt, referentes tamen ad populum: acsi dictum esset, Viderunt præfecti populum mœstum, vel tristitia dejectum, quum regis man-

mandata exponerent. Verum simplicior (meo judicio) sensus esset, vidisse nullum esse remedium malis, nec posse eximi ab illa dura servitute cui addicti erant. Exponunt etiam quidam præfectos ipsos sensisse ipso experimento, postquam à rege tam inhumaniter repulsi fuerant, quam infelix esset sua conditio. Ego tamen, si alterutrum eligere oporteat, magis probarem quod prius retuli, ipsos condoluisse publicæ calamitati, nullam tamen spem exitus vidisse. Nisi forte sic accipere libeat, quum prodirent in populi conspectum, fuisse tristi vultu, & quasi torve ipsum intuitos esse præ dolore & verecundia, quod crudele illud imperium perferrent de labore duplicando. Et certe hoc libenter amplector, quum regis imperium coacti promulgarent, præ se tulisse vultu mœstitiam: quod necessitatem illam effugere non possent quin ministri essent impiæ tyrannidis ac sævitiæ. Nam continuo post adjungit Moses retulisse edictum. Hinc ergo tristis aspectus, quod inviti urgerent fratres suos, quorum molestias levare optassent. Huc tendit summa, rem fuisse penitus desperatam: quia ipsi quoque præfecti nuncium attulerunt de obstinato tyranni rigore, & vultus perturbatione testatum fecerunt nullam mitigationem posse sperari.

20. *Et occurrerunt Mosi.*] Vertunt quidam, Occurrerunt cum Mose, & particulam את accipiunt pro Cum: sed contextui videtur melius fluere, præfectos & partem aliquam seniorum vel plebis incidisse in Mosen & Aharon quum à Pharaone redirent. Fortuitum enim occursum denotat, quo factum est ut magis exacerbarentur animi contra Dei servos. Describitur autem hic cæcus dolor, qui rabioso fere impetu egit Israëlitas ut injuste excandescerent contra insontes & nihil tale meritos. Non mirum quidem est malorum gravitate fuisse hebetatos, ut æquitatis modum non tenerent, imo fuisse quodammodo percussos amentia, ut indignationem suam contra salutis suæ ministros præpostere evomerent: solet enim hoc sæpe accidere: sed quamvis hoc nimis sit commune vitium, non tamen ab ingratitudinis crimine purgantur qui tam inconsiderate feruntur impetuoso affectu: imo hoc exemplo discendum nobis est quanta cura dolorem frenare oporteat, cui si indulgetur, judicium & humanitatem excutit. Quid enim iniquius, quia tyrannice sævit Pharao, quam in Mosen & Aharon culpam rejicere? Verum hic excessus ex diffidentia manavit: quia gratiam Dei ex præsenti successu æstimant. Nuper de redemptione promissa gratias egerant Deo: nunc, quasi decepti fuerint, Mosen & Aharon accusant. Unde colligitur quam fluxa fuerit eorum fides, quæ levi de causa mox evanescit. Nisi miraculis sancita fuisset Mosis vocatio, poterant ex adverso successu occasionem arripere excandescendi: nunc vero, postquam experti sunt Deum esse totius actionis auctorem, perverse & falso eum temeritatis insimulant: atque ita non homini tantum mortali, sed Deo redemptori faciunt injuriam: quæ duplicatur sacrilego nominis ejus abusu, ubi eum faciunt malæ causæ patronum. Perinde enim est acsi legem imponerent seipsum damnandi. Quo magis cavenda est doloris intemperies, quæ dum se præcipitanter effundit in homines, ne Deo quidem parcit. Non putarunt quidem illi Deo se esse contumeliosos, ac respuere ejus beneficium: nempe quia passionum excessus ipsos transversum agebat. Interea origo mali notanda, quod impatienter tulerint non statim à Deo compleri quod promiserat, sed differri ad tempus: deinde quod immunitatem quæsierint ab omni incommodo. Ita malebant in suis malis putrescere, quam ob spem gratiæ Dei quicquam molestiæ pati. Quæ mollities nobis fere omnibus ingenita est, ut malimus nos Dei auxilio destitui, quam exerceri sub cruce, dum gradatim & obliqua etiam interdum via nos ad salutem ducit. Nihil quidem dulcius quam audire respici à Deo nostras afflictiones, ut laborantibus opem ferat: verum si Dei gratia impiorum furorem in nos concitet, quaslibet promissiones abjicere parati erimus, potius quam spem illarum tam gravi pretio redimere. Interea videmus quam humaniter certaverit Deus cum populi sui intemperantia & pravitate. Nam certe Mosen & Aharon tam duriter increpando, repulerunt Israëlitæ (quantum in se erat) quem avide prius de redemptione nuncium exceperant: neque tamen destitit opus suum ad finem usque persequi.

22. *Tunc reversus est Moses.*] Reditus ad Deum hoc loco sumitur in malam partem pro defectione ab officio. Neque enim dicitur Moses vel composito animo orasse, vel suppliciter, ut in re perplexa, petiisse consilium: sed hominibus quibuscum negotium erat relictis, præ tædio ad Deum rediisse, ut missionem peteret. Reversus ergo est ad Deum, ut irrita esset tota expeditio: perinde acsi nunquam fuisset missus. Id etiam verba sonant: quoniam aperte cum Deo expostulat quod liberatione promissa durius affligi passus fuerit populum suum. Ac primo quidem intuitu videri posset major ejus insania quam totius populi, quod directe & palam Deo exprobrat ab ipso proficisci quicquid malorum intulit Pharao. Atqui non dubito quin populi querimonias dolenter detulerit potius quam loquutus sit ex proprio sensu. Quanquam non est in totum excusabilis ejus amarulentia, quando eum vocationis suæ pœnitet, ac indignatur sibi provinciam nullo profectu mandatam esse. Quod vero Dei tarditatem in populo redimendo accusat, inde apparet quam densæ tenebræ mentem ejus tunc occupaverint. Præmonitus in tempore fuerat de Pharaonis duritie, audierat non cessurum donec fractus esset manu valida: nunc omnium oblitus, redemptionem nondum completam esse miratur. Idem & nobis sæpe contingit, ut doctrina fidei & spei, quæ rebus tranquillis in corde nostro fulget & in lingua resonat, ubi ad serios conflictus ventum est evanescat. Quo majore studio in ejus meditationem incumbere oportet, ut in rebus maxime confusis nos tamen sustineat ejus recordatio.

CAPUT VI.

ET dixit Jehova ad Mosen, Nunc videbis quod facturus sum Pharaoni: quia in manu robusta dimittet eos, in manu *inquam* robusta ejiciet eos è terra sua.
2. Et loquutus est Deus ad Mosen, dixitque illi, Ego Jehova.
3. Apparui quidem Abrahæ, Isaac & Jacob in Deo omnipotente: in nomine tamen meo Jehova non sum cognitus illis.
4. Atque etiam erexi pactum meum cum illis, ut darem illis terram Chanaan, terram peregrinationum eorum, in qua peregrinati sunt.
5. Ideoque ego audivi gemitum filiorum Israël, quos Ægyptii serviliter opprimunt: & recordatus sum fœderis mei.
6. Propterea dic filiis Israël, Ego Jehova, & educam vos ex oneribus Ægypti, & eruam vos è servitute illorum, & redimam vos in brachio extento, & in judiciis magnis.

7. Et

7. Et assumam vos mihi in populum, & ero vobis in Deum; & scietis quod ego sum Jehova Deus vester, dum vos educo ex oneribus Ægypti.

8. Et introducam vos in terram, de qua levavi manum meam ut darem eam Abrahæ, Isaac & Jacob: daboque eam vobis in possessionem. Ego Jehova.

1. *Et dixit Jehova ad Mosen.*] Indignus quidem erat Moses cui tam placide & comiter Deus responderet: sed optimus pater pro immensa sua clementia tam Mosis quam populi vitiis ignovit, ut quod statuerat de redemptione perficeret. Nihil autem novum adducit, sed repetit ac confirmat superiorem sententiam: donec vi coactus fuerit Pharao, non fore obedientem. In verbo Videbis, tacita exprobratio est immodicæ festinationis: quia non expectet Moses promissionis eventum. Subjicitur deinde ratio cur Deus nolit populum suum sponte à tyranno dimitti: quia scilicet volebat opus liberationis esse conspicuum. Notanda etiam exaggeratio est in verbo Ejiciendi: quasi diceret, ubi bellando subactus ac fractus fuerit Pharao, non modo eos sensurum, sed magni beneficii loco ducturum ut populus quam citissime exeat. Summa est, Qui hodie exitum vobis negat, non tantum liberos emittet, sed etiam extrudet è sua ditione.

2. *Et loquutus est Deus.*] Prosequitur Deus sermonem suum, ut Moses collapsos populi animos rursus erigat. Porro diffidentiam castigat, fœderis sui memoriam renovando: quod si probe infixam fuisset illorum cordibus, longe constantiores fuissent in speranda redemptione. Ostendit ergo nihil novi se nunc protulisse: quia pridem ex Patribus audierant se à Deo electos esse in populum peculiarem, & doctrinam suæ adoptionis fere cum lacte imbiberant. Quo turpior est eorum socordia, & magis convincitur, dum ita turbulente fremunt contra Mosen, acsi commentus ipse esset quod Dei nomine promiserat. Pungit etiam eos obliqua comparatione: quod Abraham, Isaac & Jacob cupide amplexi fuerint promissionem sibi datam, & in ea perseveranter quieverint: isti autem qui gloriabantur ex sancto illo semine se esse progenitos, fastidiose respuant, quia non statim apparet effectus. Atque ut crimen amplificet, ratiocinatur à minori ad majus: quia prout uberior illis offertur manifestatio ac luculentior quam Patribus olim oblata foret, propensiores ad credendum esse conveniat. Unde sequitur omni excusatione carere eorum socordiam, qui Deum familiariter se insinuantem non admittunt. De epitheto Sadai non consentiunt interpretes. Quidam deducunt à verbo שדד, atque ita ' literam finalem positam esse volunt pro geminata. Quod si recipimus, tantundem valebit atque Vastator: vel saltem notabitur formidabilis Dei majestas. Aliis magis placet שד, quod mammam significat, esse radicem. Aliis videtur composita esse dictio ex relativo אשר & די, quod nomen Hebræis est Sufficientia. Ita Sadai dicetur qui bonorum omnium copia affluit. Certum quidem est hac voce Hebræos tam in bonam quam in malam partem uti.
Jesa. 13. vers. 9. Nam ubi minatur Jesaias Deum fore scelerum ultorem, vocat eum Sadai. Sic & Job. 23. Sadai terruit me. In his locis & similibus haud dubie exprimitur terribilis Dei potentia: ubi vero promittit Abrahæ se fore Deum Sadai, liberalitatem suam commendat. Nunc etiam ubi dicit se apparuisse Patribus in Deo Sadai, non tam ad fortitudinem suam in exercendis judiciis respicit, quam ad plenam perfectamque beneficentiam: quasi diceret se Abrahæ & aliis Patribus manifestasse quanta virtute præditus sit ad suos tuendos & servandos, & ipsos experientia sensisse quam potenter atque efficaciter suos foveat, sustentet ac juvet. Quamvis autem prædicet quæ in illos contulit beneficia, negat tamen se illis fuisse cognitum in nomine suo Jehova: quo significat se nunc posteris illustrius patefacere deitatis suæ gloriam. De nomine Jehova longum esset referre omnium sententias. Certe quod Judæi nec proferre nec scribere illud audent, sed substituunt nomen Adonai, putida est superstitio. Nihilo etiam magis probabile est quod multi docent, esse ineffabile, quia secundum rationem Grammaticæ non scribitur. Hoc quidem extra controversiam est, deduci à verbo הוה vel היה: ideoque recte nomen essentiale Dei à peritis interpretibus dicitur, quum alia sint quasi epitheta. Quum ergo nihil Deo magis sit proprium quam æternitas, vocatur Jehova, quod à seipso habeat esse, & arcana inspiratione omnia sustineat. Nec Grammaticis assentior qui pronunciari nolunt quia non sit regularis inflexio: quando pluris mihi est etymologia, cujus omnes fatentur Deum esse auctorem, quam centum regulæ. Neque tamen Deus hoc loco per Nomen syllabas vel literas intelligit, sed gloriæ & majestatis suæ notitiam, quæ major & amplior resplenduit in Ecclesiæ redemptione quam in ipso fœderis exordio. Minore enim lucis mensura contentus fuit Abraham & reliqui Patres. Unde sequitur minus excusabilem esse culpam in posteris, nisi gratiæ amplitudini respondeat ipsorum fides. Interea Mosi additur alacritas, dum magnificum & singularem illustrandæ suæ gloriæ modum proponit Deus.

4. *Atque etiam erexi pactum.*] Spem liberationis quam olim pollicitus fuerat, & quam speraverant Patres, confirmat ex pacto, sicuti paulo ante dixi. & particula גם quæ bis repetitur, priore loco est causalis, secundo illativa: quasi diceret, Quoniam pepigi cum Patribus vestris, ideo nunc in terram Chanaan deducere vos statui. Nisi ita resolvere libeat, Ego idem qui fœdus meum percussi cum Patribus vestris, nunc quoque audivi gemitum. Porro quia in mera gratia fundatum est pactum, redemptionem Deus tam ex suo beneplacito, quam ex constantia sperari jubet. Iterum vero fidem Abrahæ, Isaac & Jacob hac ratione commendat quod patienter sustinuerint hospites esse & peregrini in terra Chanaan, quæ tamen ex fœdere Dei legitima erat ipsorum hæreditas. Fuit enim raræ virtutis, vagari tota vita, nec angulum habere ubi pedem figerent, nisi quod precario ipsis concessum fuit tabernacula erigere, vicinis tamen suis esse obnoxios: ut solent indigenæ præ se despicere exteros. Atque hac comparatione gravius damnatur in posteris socordia & ingratitudo, si possessionem adire ejus terræ detrectent quæ tantopere expetita fuit à sanctis Patribus, & cujus solo aspectu beatos se putarunt, quamvis in ea tantum sint peregrinati.

5. *Ideoque ego audivi gemitum.*] Rationem assignat cur tam diu distulerit fidem datam præstare: quia scilicet volebat suos misere affligi, ut apertius succurreret laborantibus: deinde volebat injuste premi ab Ægyptiis, quo justius à tyrannide ipsos eriperet. Sicut Abrahæ dixerat, Postquam male tractati fuerint, ego vindex ero. *Gen. 15. vers. 14.* Opportunum ergo ferendi auxilii tempus venisse admonet hac circumstantia: quia si humaniter fuissent semper excepti, & jura hospitii erga eos servata essent, nulla fuisset excutiendæ dominationis ratio: nunc vero postquam Ægyptii æquitatis immemores fidem violarunt, æquum fuit audiri à Deo gemitus & clamores populi sui indigne afflicti. Hoc tamen semper diserte affirmat ex fœdere pendere, tum ut agnoscant Judæi non alio quam gratuitæ promissionis respectu sibi abstrictum esse, tum ut persuasi veracem esse in suis promissis, certius liberationem expectent. Recordationem fœ-

deris alibi dixi esse demonstrationem effectus. Quod sequitur proximo versu, Dic filiis Israel, Ego Jehova: ad tollendam dubitationem spectat. Res enim erat humano sensu impossibilis, imbellem turbam extorquere saevis tyrannis, non secus atque oves eruere ex faucibus luporum, & incolumes servare, postquam dentibus attritae & laceratae fuerint. Praefatur ergo Deus de sua incomparabili virtute, ut doceat nihil sibi fore negotii in re quantumvis incredibili peragenda. Ideo adjungit, se redemptorem fore in brachio extento & judiciis magnis: quasi diceret, Ego documenta edam mirifica excelsae potentiae, quae sensus omnes humanos superent. Per judicia intelligit agendi rationes, quae tamen simul futura erant testimonia suae justitiae. Nam Hebraeis nomen hoc quamlibet dispositionem, modum, ordinem & consuetudinem, interdum mensuram significat. Gallice dicimus *façons notables ou estranges.*

7. *Et assumam vos mihi.*] Hic finis liberationis describitur in continuo gratiae tenore. Parum enim fuisset, populum semel ex Ægypto redimi, nisi redemptus sub tutela & praesidio Dei vixisset. Sicut ergo pridem Circumcisione sanctum Abrahae semen segregaverat à reliquis gentibus, ita nunc ipsum rursus sanctificat, seque illis in Deum fore promittit. His ergo verbis tam peculiaris electio quam ejus perpetuitas asseritur: quia censeri Dei populum, tantundem valet ac singulari privilegio recipi in favorem, & adoptione vocari in spem aeternae salutis. Futurum vero tempus non temporale fore beneficium docet, quum Deus porrecta manu educet populum ex Ægypto: sed hoc initium duntaxat fore aeternae protectionis. Porro inter nos & Israëlitas tenenda est anagoge, vel similitudo: quia semel Deus per unigeniti Filii manum eripuit à Satanae tyrannide, in hunc finem ut nos semper paterno amore prosequatur. Postea arrham vel pignus adjungit possessionem terrae Chanaan, qua donati fuerunt Israëlitae, ut Deus semper inter ipsos resideret, protegeret ipsos suo auxilio, virtuteque tueretur. Dixi hanc fuisse arrham adoptionis: quia Patrum fides affixa esse non debuit terrenis beneficiis, sed tendere ad altiorem scopum. Interea externo illo symbolo Deus ostendit peculiarem sibi esse populum, cujus habitationi terram delegit in qua coleretur. Quod dicit se levasse manum, ad confirmationem valet: quia jurejurando interposito sancita promissio fuit. Certum quidem est in simplici Dei verbo satis superque esse firmitatis: sed hoc concessit hominum imbecillitati, ut sacrum suum nomen, quasi sponsionis loco, in medio statueret: quo certiore fiducia persuasi essent nihil sibi frustra promitti. *Levare manum*, jurare significat: similitudine ab hominibus sumpta, qui hoc gestu testantur se coram Deo loqui, ac si testem è caelo ipsum accerserent. Hoc in Deum non competit, qui per seipsum jurat, quia nullus altior est ad quem tollat manum: sed improprie ad ipsum transfertur quod usitatum est inter homines. *Hebr. 5:3.* Quod infertur, scituros Israëlitas ipsum esse Deum postquam educti fuerint, obliquam exprobrationem continet: quia scilicet nimis lenta est cognitio quae effectum subsequitur. Simul tamen experimento palam se facturum promittit quam verax sit in omnibus suis dictis, ut constantius Israëlitae redemptionem suam expectent. In clausula repetens se esse Jehovam, invictam suam virtutem, quae facile superat omnia impedimenta, (sicuti paulo ante) commendat. Quanquam simul veritatis elogium continet haec loquutio: quasi diceret se unum esse cui tuto creditur, quia & fidelis est in promissis suis, & immensa potentia praeditus.

9. Et ita loquutus est Moses ad filios Israël: sed non audierunt Mosen prae angustia spiritus, & prae dura servitute.

10. Loquutus autem est Jehovâ ad Mosen, dicens,

11. Ingredere & loquere ad Pharaonem regem Ægypti, ut dimittat filios Israël è terra sua.

12. Tunc loquutus est Moses coram Jehova, dicendo, Ecce filii Israël non audierunt me: & quomodo audiet me Pharao qui sum incircumcisus labiis?

13. Loquutus autem fuerat Jehova ad Mosen & Aharon, dederatque eis mandata ad filios Israël & ad Pharaonem regem Ægypti, ut emitteret filios Israël è terra Ægypti.

9. *Et ita loquutus est Moses.*] Ex hoc versu apparet de secunda legatione agi, quam perferre jussus est Moses. Ante enim magna laetitia & applausu audierant adesse redemptionis tempus, & gratias egerant Deo: nunc refert Moses constrictos fuisse animos, ne admitterent quem perferebat de propinqua gratia nuncium. Ita saepe miseri aures obstruendo, januam claudunt Dei promissionibus. Quod fere portento simile est. nam quod Dei gratiam respuunt qui saturi sunt atque etiam ebrii sua felicitate, nihil mirum: sed moerorem, qui famelicos reddere debuerat qui sub malis demersi jacent, obstaculo esse ne solatium recipiant quod ultro Deus offert, id vero naturae repugnat. Atqui usu tritum est, ut quo magis singuli anguntur, seipsos obdurent ne locum permittant Dei auxilio. Hoc morbo filios Israel laborasse narrat Moses, dum surdis auribus repulsa ab illis fuit tam blanda Dei invitatio, quod anxietas eorum sensus occupavisset. Quia vero naturale est dolore & tristitia nos contrahi: discamus hoc exemplo, luctandum esse donec animi emergant ex suis angustiis, quo saltem amplexandae gratiae Dei sint capaces. Nulla enim deterior pestis quam hebetes malis ac stupidos reddi, ut obsurdescamus ad Dei promissiones.

10. *Loquutus autem est Jehova ad Mosen.*] Clarius exponit Moses quam indulgenter tulerit Deus malignam populi repulsam: cujus justa fuisset merces, si passus fuisset centies in miseriis suis putrescere, quando obstinatis animis ad interitum suum ruebant. Quod ergo perire volentibus opem ferre non desinit, singularis est misericordiae. Porro notandum est Mosen fuisse novo hoc mandato confirmatum: quia populi desperatione perculsus erat. Fuit autem non leve crimen, callum stuporis ita in malis sibi obducere, ut remedium à se prohiberent. Potuit igitur merito colligere non esse longius pergendum, ne tot molestias cum summo periculo & nullo profectu stulte obiret. Verum huic tentationi occurrit Deus, & cum Pharaonis pervicacia constanter nihilominus certare jubet. Demonstrat autem Mosis responsio, ex quo populi moeror viam gratiae Dei clauserat, legationem hanc fuisse sancto viro rursus injunctam. Nam quum initio populus primo nuncio in spem redemptionis alacriter erectus esset, Mosi ex felicibus exordiis accesserat non vulgaris strenuitas ad exequendum suum munus, quae nunc tristi eventu merito concidere potuit, donec ad perseverantiam deintegro excitatus fuit. Itaque veniam poscit, ne inutiliter laboret: & ratiocinatur à minori ad majus, quia longe difficilius sit animum Pharaonis inflectere, ut invitus jure suo cedat, quam mise-

ris

ris persuadere ut auxilium divinitus sibi oblatum recipiant. Atqui jam experimento didicerat clausam esse Deo januam apud populum. Quid ergo rupem durissimam loco movere tentaret? Etsi autem consilium ejus non fuit vocationis onus sibi impositum excutere, libenter tameo tergiversando se oblique subduxisset. Ita videmus cordatissimos Dei servos interdum in medio cursu fatiscere: præsertim ubi occurrunt salebræ & alia obstacula, & via opinione asperior offendit. Quo magis sollicite rogandus nobis est Deus ne unquam ioter varios quibus nos exercet conflictus, destituat virtutis suæ subsidio: quin potius pro vehementia certaminum novas subinde vires inspiret. Jam vero quæ spes redemptionis superfuit, cujus minister tam fracto erat animo vel remisso, & quam populus ipse palam fuerat aspernatus, nisi Deus per se omoia præstitisset? Nec dubium est quin tali hominum defectu ostendere voluerit maoum suam sibi sufficere. Quod se Moses vocat incircumcisum labiis, ad balbutiem refero, quam prius sibi impedimento esse obtenderat: quanquam si quis aliter accipere malit, non admodum repugno.

13. *Loquutus autem fuerat Jehova ad Mosen.*] Alii, Loquutus est. Verum quia hic ad exordium suæ vocationis revertitur, ideo sensus commodius reddetur tempore verbi plusquam perfecto, sicuti feci. Repetit enim quod jam dixerat, se & Aharon fratrem nihil temere aggressos esse, Dei mandato fuisse instructos. Summa est, quamvis sæpius interruptum quodammodo fuerit opus, ratum tamen fuisse Dei consilium de populo liberando. De primo autem jussu ipsum loqui patet, qoia se & fratrem tam ad filios Israël quam ad Pharaonem missos fuisse refert.

14. Ista sunt capita domus patrum suorum. Filii Reuben primogeniti Israël, Henoch & Phallu, Hesron & Charmi. Hæ cognationes Reuben.

15. Filii Simeon, Jemuël & Jamin, Ohad & Jachin & Sohar, & Saul filius Chananææ. Hæ cognationes Simeon.

16. Et hæc nomina filiorum Levi in generationibus suis, Gerson & Kehath & Merari. Anni autem vitæ Levi triginta septem & centum anni.

17. Filii Gerson, Libni & Simei, secundum cognationes suas.

18. Filii Kehath, Amram & Ishar, Hebron & Uziel. Anni autem vitæ Kehath triginta tres & centum anni.

19. Filii vero Merari, Mahli, & Musi. Hæ familiæ Levi secundum generationes suas.

20. Accepit autem Amram Jochebed amitam suam in uxorem, quæ genuit ei Aharon & Mosen. Porro anni vitæ Amram triginta septem & centum anni.

21. Filii Ishar, Corah & Nepheg & Zichri.

22. Et filii Uziel, Misaël & Elsaphan & Sithri.

23. Et accepit Aharon Eliseba filiam Amminadab sororem Nahasson sibi in uxorem, quæ peperit ei Nadab & Abihu, & Eleazar & Ithamar.

24. Filii Corah, Assir & Elcanah & Abiasaph. Hæ familiæ Corhitarum.

25. Eleazar autem filius Aharon sumpsit sibi è filiabus Putiel in uxorem, quæ peperit ei Pinhas. Hæc capita patrum Levitarum secundum cognationes suas.

26. Hic est Aharon & Moses, ad quos dixit Jehova, Educite filios Israël è terra Ægypti per exercitus suos.

27. Ipsi sunt qui loquuti sunt ad Pharaonem regem Ægypti, ut emitteret filios Israël ex Ægypto. Ipse est Moses & Aharon.

28. Accidit autem quo die loquutus est Jehova ad Mosen in terra Ægypti,

29. Quo loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo, Ego Jehova: loquere ad Pharaonem regem Ægypti quæcunque ego loquor ad te.

30. Tunc ait Moses coram Jehova, Ecce ego incircumcisus sum labiis, & quomodo audiet me Pharao?

14. *Ista sunt capita.*] Hic Mosi propositum est generis sui originem testatam facere omnibus seculis, ne cui dubium sit in libero populi exitu completam fuisse quæ data fuerat Abrahæ promissionem. Nam si alio duce egressi fuissent Israëlitæ, de præcipuo auctore ambigi poterat: ounc quum ex gente illa & Abrahæ posteris delectus est Moses, clarius apparet totam rem Dei auspiciis geri. Quanquam autem oon solam tribum Levi recenset, sed incipit à Reuben primogenito, deinde Simeon adjungit, facile tamen cognoscitur singularem haberi respectum tribus Leviticæ. Sed quia familiæ Reuben & Simeon ordine priores erant, ab illis commode transitum fecit Moses ad tertiam. Alias vero non eoumerat in præsentia: quia alibi opportunior futurus erat locus. Tenenda igitur est ea ratio, delectum fuisse ex progenie Abrahæ ministrum redemptionis, cujus manu promissionis suæ fidem Deus sanciret. Et certe videmus Satanam ex opposito memorabilem hanc historiam per scriptores profanos multis fabulis oboubilasse: ac præsertim ubi geous Abrahæ sepelire astute conatus est. Hanc vafritiem cælesti prudentia prævenit Moses, capita familiarum nominans, ne obscura sint gentis principia.

16. *Et hæc nomina filiorum Levi.*] Quia apprime cognitu utilis erat origo Mosis & Aharon, prolixius hac in parte insistit, ac distinctius familias commemorat quæ ex Patriarcha Levi fluxerunt: non ot gentem suam præ aliis nobilitet, verum ut certius liqueat, non ab aliquo homine extero eductum fuisse populum, sed ex genuina Abrahæ sobole divinitus fuisse sumptum qui apud fratres suos potentiæ Dei, gratiæ & veritatis testis foret. Et certa hoc incomparabile Dei beneficium, si ullom aliud, non modo celebrari, sed etiam asseri æquum fuit, ut cum ejus memoria io omnes ætates simul vigeret certitudo. Quam vero ab omni ambitione remota sit hæc narratio, ex uno capite colligitur, ubi dicit Moses se natum fuisse ex amita patris. Etsi enim nondum Lex illicita conjugia vetuerat, dictabat tamen ipsa natura flagitium esse, oepotem cum amita sua, quæ matris gradum obtinet, misceri. Ergo ubi fateri oon dubitat Moses se ex incestuoso connubio esse genitum, suæ existimationi vel laudi adeo non consulit, ut parentum suorum dedecus ingenue proferat, illustrandæ solum Dei gloriæ caosa. Nec vero excusabilis ignoraotia fuit, quamvis nondum Lex scripta esset, neglecto turpis & honesti discrimine, hu-

manum pudorem violare. Sed quia plus æquo sibi homines indulgent, necesse fuit disertis verbis cohiberi fœdas libidines: quarum immodica licentia semper fere inter Orientales populos grassata fuit. Interea discamus quam non tuta sit Patrum imitatio, ubi promiscue licere nobis putamus quicquid ab illis factum est. Quod autem vitæ cursu longe producto Levi, Kehath & Amram paucos tantum liberos genuerint, nempe unus tres, secundus quatuor, tertius duos, non sine Dei consilio factum est, ut in propagatione incredibili quæ mox sequuta est, clarius gratiæ ejus miraculum fulgeret. Quis enim putasset fieri posse ut intra annos ducentos ex illa paucitate immensa copia emergeret? Nec sane humanitus factum est: sed postquam Deus in exilibus contemptisque initiis suo more ludentis speciem præbuit, subita & insolita multiplicatione illustrius patefacta fuit ejus potentia. Alia quibus nihil aut parum videtur subesse momenti, prætereo.

26. *Hic est Aharon & Moses.*] Non abs re toties inculcat Moses impositum fuisse sibi & fratri hoc munus Dei jussu, tum ut sentiant Israëlitæ cælesti gratia se fuisse ex profundissima abysso ereptos, tum ut mentes revocent ad antiquum Dei fœdus, & agnoscant spem Patrum non fuisse irritam: postremo ut in futurum tempus se totos Deo addicant. Videtur autem obliqua esse antithesis inter populi exercitus, & duos viles atque abjectos homines. Longe enim tanto oneri ferendo impares fuissent, nisi mirabiliter Deus per eorum manum operando spem omnium superasset. Ideo hanc gratiam alibi commendat Spiritus, *Psal. 77. vers. 21.* quod duxerit Deus quasi oves populum suum sub duobus his pastoribus. Quid enim minus probabile, quam ingentem multitudinem, quæ plures efficeret populos, duorum hominum imperio parere, consilio regi, & opera in unum colligi posse, ut potentissimo tyranno repugnante in aliam terram migrarent? Nam qualis utriusque fuit auctoritas, ut duodecim exercitus ordinibus suis distinctos gubernarent? Quod nulli terreni reges opibus, prudentia, terrore & minis consequi possent, nullo negotio Deus per duos homines imbelles, neque usu peritos, neque fama celebres, præstitit: quum Moses ipse rei magnitudine territus injunctam sibi legationem sæpe deprecaretur. Nam in fine capitis, tertio excusationem illam repetit, quod non esset disertus, sed linguæ tardæ & impeditæ. In hunc ergo scopum tendunt omnia, ut Deo vendicet beneficii sui laudem, ejusque gloriam amplificet. In versu 28. aliqua est ambiguitas. Posset enim seorsum legi, hoc sensu, non tantum in deserto Madian loquutum fuisse Deum ut Mosen redimendo populo præficeret, sed etiam interposito temporis progressu, in Ægypto. Ita In die tantundem valeret atque post aliquod tempus: mihi tamen rectius videtur uno contextu tres versus simul legere.

Caput VII.

ET dixit Jehova ad Mosen, Ecce dedi te Deum Pharaoni, eritque Aharon frater
tuus Propheta tuus.
2. Tu loqueris omnia quæ mandavero tibi, & Aharon frater loquetur ad Pha-
raonem, ut dimittat filios Israël è terra sua.
3. Ego autem indurabo cor Pharaonis, & multiplicabo signa mea, atque portenta mea
in terra Ægypti.
4. Et non audiet vos Pharao: sed extendam manum meam super Ægyptum, & edu-
cam exercitus meos, & populum meum filios Israël è terra Ægypti in judiciis magnis.
5. Et cognoscent Ægyptii quod ego sim Jehova, quum extendero manum meam
super Ægyptum, & eduxero filios Israël è medio eorum.
6. Fecit ergo Moses & Aharon: sicuti præceperat Jehova ipsis, sic fecerunt.
7. Moses autem filius octoginta annorum fuit, & Aharon filius octoginta trium anno-
rum, quum loquerentur ad Pharaonem.

1. *Et dixit Jehova ad Mosen.*] Recitat iterum Moses, anxietati suæ solatium, & diffidentiæ remedium adhibitum fuisse: quia & ipse divina auctoritate ornatus fuit, & datus est Aharon comes atque adjutor. Nam constitui Pharaoni in Deum, tantundem valet atque instrui summo imperio & potestate, qua tyranni superbiam dejiciat. Nec vero quicquam sibi detraxit Deus quod in Mosen transferret: quia sic communicat cum servis suis quod sibi proprium est ut maneat semper integer. Imo quoties partem gloriæ suæ videtur ministris suis resignare, tantum docet virtutem atque efficaciam Spiritus sui cum illorum labore fore conjunctam, ne sit infructuosus. Fuit igitur Moses in Deum Pharaoni: quia in ipso Deus potentiam suam exeruit, ut superior esset regia altitudine. Hebræis tritum est omnem excellentiam Dei titulo ornare, qui solus eminet supra cælum & terram, & suo arbitrio tam Angelos quam homines extollit vel humiliat. Hoc solatio (ut dixi) correcta fuit Mosis infirmitas, ut Dei auctoritate fretus intrepide regis ferociam despiceret. Subsidium etiam additur in fratre, ne quid obsit balbuties. Ante autem dictum fuit, Mosis ingratitudine factum esse ut dimidia pars honoris ad fratrem transiret. Quanquam Deus, socium ei adjungens, dignitatem sic imminuit ut primogenitum suum minor natu antecederet. Prophetæ nomen hic pro interprete capitur: quia Propheticum munus nonnisi ab uno Deo manat. Sed quia Deus per unius manum tradebat alteri quod dici aut fieri volebat, non secus ac Deo subjicitur Aharon Mosi: sicuti æquum est absque controversia eos audiri qui Dei personam sustinent. Quod etiam melius patet ex secundo versu, ubi Deus imperium illud Mosi datum temperat, ac suis finibus circumscribit. Nam ubi loqui jubet quæcunque mandaverit, in ordinem cogit ministrum suum, & continet in obsequio, ne quid juri suo decedat.

3. *Ego autem indurabo.*] Quoniam asperior est loquutio, in ea mitiganda laborant multi interpretes, ut ante dixi. Hinc factum est ut alii conjunctim legerent, Indurabo cor Pharaonis multiplicando signa: acsi externas obstinationis causas Deus notaret. Sed alibi jam docuit Moses, ac postea repetet, aliis modis quam miracula edendo obduratum fuisse à Deo regis animum. Quantum ad verba spectat, non dubito quin Deus priore membro servum suum armet ad constantiam, qua fortiter resistat tyranni contumaciæ: deinde remedium sibi in promptu esse admoneat. Sic igitur vertendum hunc locum existimo, Ego quidem indurabo cor Pharaonis, sed multiplicabo signa: quasi diceret obstaculo sibi non fore duritiem illam, cui frangendæ sufficient miracula. Eodem sensu continuo post addit, Quamvis non audiat vos Pharao, extendam tamen manum meam. Sic enim copulæ (meo judicio) in adversativas resolvi debent. Quod alii vertunt, Indurabo cor Pharaonis ut multiplicem signa: item, Non audiet vos

ut

ut extendam manum meam: non prorsus rejicio. Et certe in hunc finem voluit Deus Pharaonem pertinaciter Mosi resistere, quo illustrior esset populi redemptio. Quomodo autem Deus reprobos obduret, non est necesse fusius differere quoties occurrit hæc loquutio. Tenendum est quod jam admonui, frigidos esse speculatores qui in nudam permissionem hoc rejiciunt: quia si Deus mentes excæcando, vel corda obdurando, justas reprobis pœnas infligit, non tantum patitur homines facere quod ipsis libitum est, sed judicium quod rectum esse novit re ipsa exercet. Unde etiam sequitur, non modo gratiam Spiritus sui eum subducere, sed Satanæ addicere quos cæcitate mentis & cordis obstinatione dignos esse cognoscit. Interea fateor utriusque mali culpam residere in ipsis hominibus, qui sponte cæcutiunt, & sponte usque ad insaniam feruntur ad malum, vel ruunt. Quam vero putidi sint calumniatores qui invidiæ conflandæ causa Deum fieri peccati auctorem jactant, breviter etiam ostensum est: quia ex sensus nostri modulo arcana ejus & incomprehensibilia judicia æstimare, nimis perversum foret. Atque hujus doctrinæ adversarii stulte & inconsiderate res diversas miscent, quum durities sit hominis peccatum, obduratio autem judicium Dei. Judicia magna iterum proponit, quo suspensis attentisque animis expectent Israelitæ magnificum & admirabilem agendi modum.

5. *Et cognoscent Ægyptii.*] Species est ironiæ, quod Ægyptii plagis subacti, sero tandem sentire incipient sibi cum Deo fuisse bellum. Consilium tamen Dei fuit Mosen fulcire, ne amentia & furore hostium victus concideret. Ergo quamvis stupidi sint in sua vesania Ægyptii, pronunciat tamen Deus, ultimo eventu cognituros in suam perniciem se pugnasse, quum cælo bellum intulerint. Subest enim antithesis inter tardam cognitionem & socordiam, quæ tunc illis demum excussa fuit quum palam contra eos fulminavit è cælo Deus. Scimus enim quam secure ferream contumaciam opponant impii cælestibus minis, donec violenter cogantur expavescere. Non quod humilientur sub Dei manu: sed quia fremendo ac tumultuando non posse tamen se pœnam effugere vident: non secus ac ebrii è sua temulentia expergefacti, libenter æterno sopore atque etiam veterno mentes obruerent: velint tamen nolint, dolores sustinent suæ intemperantiæ. Porro hæc cognitio quæ invitis extorquenda erat, Mosen & alios admonuit ut Dei potentiæ justam laudem tribuerent, antequam experientia essent convicti. Verum quidem est probos quoque Dei cultores pœnis interdum erudiri: (quo pertinet illud Jesaiæ, Ubi judicia *Jesa. 28. vers. 9.*
tua exercueris Deus, justitiam discent habitatores terræ) sed hic notatur cognitio, quæ reprobos ita prosternit ut non desinant cornua contra Deum attollere: atque ita sine profectu eos exanimat. Fuit etiam in populo electo experimentalis cognitio cujus ante facta est mentio, Scietis me Jehovam esse Deum vestrum, postquam vos eduxero è terra Ægypti. Sed hæc (propriè loquendo) nihil aliud est quam fidei confirmatio, quæ ante rerum eventus solo verbo contenta est. Vel certe Deus effectu ipso torporem suorum castigat, ubi videt in verbo suo non satis firmam esse fulturam. Sic autem Deum cognoscunt impii ut pudore vel metu attoniti non videant quod vident.

6. *Fecit ergo Moses.*] Non jactantiæ causa prædicat Moses suam obedientiam: sed postquam ingenue confessus est suam tarditatem, jam narrat se & fratrem fuisse melius animatos ad præstandum officium. Interim se una cum fratre ministrum Dei fuisse docet, nec quicquam se vel industriæ, vel ingenii, vel consilii, vel dexteritatis attulisse, sed tantum paruisse Deo. Quanquam ex eorum exemplo discendum est, sicuti nihil tentare fas est nisi quod præscribit Deus, ita quicquid jubet, obedienter & sine exceptione sequi nos debere. Quod de ætate sequitur, ad amplificationem valet: quia non vulgare exemplum fuit, quum natura segnes & frigidi sint senes, duos homines octogenarios tam arduam provinciam vegetis animis subire. Neque enim eorum opinioni assentior qui putant eorum dignitatem commendari ab annis. Venerabilis est senectus, fateor: sed longe aliud propositum fuit Mosi, nempe exclusis humanis mediis, celebrare Dei gloriam, quod per senes ætate jam caducos ac decrepitos inæstimabile facinus ediderit. Etsi enim integer adhuc illis constabat vigor, ipsos tamen timidos reddere poterat senectus, & curam populo injicere, quum duces suos non modo provectæ sed jam ad mortem inclinatæ ætatis conspicerent.

8. Et dixit Jehova ad Mosen & Aharon, dicendo,
9. Si loquutus fuerit ad vos Pharao, dicendo, Statuite vobis prodigium: tunc dices ad Aharon, Tolle virgam tuam & projice coram Pharaone, & fiet in serpentem.
10. Venit ergo Moses & Aharon ad Pharaonem, & ita fecerunt ut præceperat Jehova. Et projecit Aharon virgam suam coram Pharaone & coram servis ejus, & fuit in serpentem.
11. Tunc vocavit etiam Pharao sapientes & incantatores: & fecerunt etiam ipsi magi Ægyptiorum hoc modo suis incantationibus.
12. Projecerunt enim singuli virgas suas, quæ fuerunt in dracones. Devoravit tamen virga Aharon virgas illorum.
13. Et obduruit cor Pharaonis, neque audivit illos: sicuti loquutus erat Jehova.

8. *Et dixit Jehova.*] Quia rudibus & crassis ingeniis scripsit Moses, nihil mirum si eadem sæpius repetat. Nostrum vero est, ne fastidio nobis sit popularis sermo, diligenter excutere quam parum nos quoque acuti & solertes simus ad consideranda Dei opera. Non dubium est hic recitari quod ante audivimus de conversione virgæ in serpentem: nisi quod nunc docet, miraculum quod ante in deserto Madian, & deinde in Ægypto sub oculis populi editum fuerat, coram Pharaone postremo fuisse similiter editum. Porro hinc colligimus, rogatu Pharaonis servos Dei probasse testatamque fecisse vocationem suam: quo minus excusabilis fuit ejus pertinacia, dum virtutem Dei ita conspicuam contempsit. Nempe hoc incredulis solenne est, appetere virtutis Dei testimonia, quibus fidem abrogent: non quod ex professo Deum subsannent, sed quia occulta impietas ad quærenda subterfugia eos sollicitat. Molestus est superbo regi atque odii plenus nuncius: quia præcise non audet Deo negare; speciosum recusandi colorem excogitat, miraculum petendo: quod ubi exhibitum est, remotiores latebras captat, ut paulo post videbimus. Quoniam ergo certum erat non ultro morigerum fore Dei mandato, nec prius cessurum quam miraculo convictus foret, ideo illustri certoque virtutis suæ documento Deus servos suos munit. Porro conversio pedi vel baculi pastoralis in serpentem huc spectabat, ne despectui esset ignobilis

bilis

bilis & rusticus Mosis habitus. Nam (ut se reges immodice efferre solent) facete eludere poterat Pharao audaciam Mosis & Aharon, qui velut sortis suæ obliti, cum totius Ægypti potentia confligerent. Cognovit igitur Pharao, quamvis nullo eximio splendore essent terribiles, ac nihil magnificum præ se ferrent, non tamen destitui firmis & validis præsidiis, quum videret ex baculo prodire serpentem. In summa, testatus est Deus sub infirmitate servorum suorum reconditam esse suam potentiam: ut singulis quibusque momentis formidabiles redderet summis Monarchis, qui vasis testaceis alioqui erant similes. Cur Aharon potius quam Moses baculum projicere jubeatur, mihi non constat: nisi forte quod fastuosi tyranni lautitias consulto vilipendere voluit Deus, ubi dignatus non est virturem suam exerere per manum servi sui primarii, sed minorem tantum adhibuit. Itaque, ministerii respectu, virga Dei & Mosis
Rom. 6. vers. 26. nunc vocatur virga Aharon. Sicuti Paulus de Euangelio suo gloriatur, cujus promulgandi sibi injun-
2 Tim. 2. vers. 8. ctum esse munus sciebat.

10. *Venit ergo Moses.*] Quanqoam suæ vocationis jam sibi probe conscii erant, & sciebant cælesti virtute se pollere in edendis miraculis, nunquam tamen accedere ausi fuissent ad crudelem sævumque tyrannum, nisi eos interior vis Spiritus ad constantiam armasset. Hinc igitur ad omnes vincendos terrores magnanimitas, quod Deus supra omnem mundi altitudinem fide ipsos erexit, & hac fultura sustinuit. Veniunt igitur ad conflictum invicto robore, & legationem maxime odiosam miraculo confirmant. Quod moveri quæstio solet an vera fuerit & substantialis (ut loquuntur) conversio: de virga Mosis, id mihi certo persuasum est. Neque enim Deo magis est difficile rerum formas mutare, quam difficile fuit cælum & terram creare ex nihilo. Quanta sit conversionum varietas in natura, non ignorant Philosophi, imo idiotis etiam patet: sed quia insolito more & præter naturæ ordinem baculus in serpentem conversus fuit, idem de hoc miraculo judicium facere
Gen. 19. vers. 26. convenit quod de uxore Loth in statuam salis conversa: nisi quod baculus paulo post ad pristinam naturam rediit. In baculis magorum major est ambiguitas, quia probabile est fallacibus eorum præstigiis delusos fuisse impii regis oculos. Nihil tamen absurdi si dicamus tantum licentiæ illis fuisse à Deo permissum, non ut crearent ex uno corpore aliud, sed ut arcanum Dei opus quasi suum proferrent. Nam certe ingenii nostri fines longe superat efficacia erroris,
2 Thess. 2. vers. 11. quam affirmat Paulus Satanæ dari ad puniendos incredulos, ut credant mendacio, quia veritati obtemperare nolunt. Dicit quidem adventum Antichristi fore in signis & prodigiis mendacibus: sed potentiam adjungens, ostendit, fallaciam vel illusionem non tam in externa rerum forma quam in perverso
Mat. 14. vers. 24. signorum abusu sitam fore. Ideo Christus simpliciter pronunciat falsos doctores signa & prodigia magna edituros. Fieri ergo potest ut Deus baculos magorum justa vindicta mutari voluerit in serpentes: sicuti postea videbimus aquas fuisse illorum incantationibus versas in sanguinem, terram coopertam fuisse ranis & pediculis, agros fuisse grandine percussos, & obtenebratum aërem. Tenendum tamen est, ne muscam quidem nisi à solo Deo creari posse: sed quæ arcano Dei judicio fiunt, Satanam rapere ad suas imposturas.

11. *Vocavit etiam Pharao.*] Jam emergit quæ prius in profundo cordis recessu latebat impietas: dum in certamen cum Deo ruere non dubitat tyrannus. Satis enim de admirabili Dei potentia edoctus erat, nisi eum ad desperatum furorem impelleret sua pravitas. Nam signum postulando (ut nuper dixi) putavit justam sibi esse causam spernendi Mosis. Sicuti impii confidunt impune sibi quidvis licere, nisi palam ad ipsos prohibendos appareat è cælo Deus. Sed quia inflexibilis contumacia penitus corda eorum occupat, conspicuæ Dei virtuti resistere non dubitant. Ita malitia oculos Pharaoni perstrinxit, ut lucem videndo non videret, convictus tamen ad extinguendum lucis conspectum accerseret sibi tenebras. Tam impiæ igitur ac diabolicæ arrogantiæ soluta fuit justa merces, quum magorum suorum fallaciis deceptus fuit. Exemplum in primis utile & notatu dignum, quo primum docemur, impios, quamcunque docilitatem simulent, intus tamen manere præfractos ac Deo rebelles: deinde non modo propensos esse ad errorem, sed cupide toto affectu illuc ferri. Non semper, neque in omnibus conspicitur hoc vitium: sed ubi lucem suam propius admovet Deus, facile detegitur ac se prodit. Quam multi hodie in Papatu simplicitatis prætextu impias superstitiones sequuntur? Quamdiu sub ignorantiæ integumento se & alios fallunt, videntur misericordia digni: verum simulac illucet veritas, palam faciunt se imposturas quibus pereant appetere, & mendaciis oblectari. Certe veritatis dilectionem (ut ait 2 Thess. 2.
Paulus) repudiant. Miramur Pharaonem, ut sensum vers. 10.
virtutis Dei à se repellat, magos vocare? Quasi vero non multi hodie mercede improbos rabulas conducant, quorum blanditiis fascinati in erroribus obstupeant. Notandum vero quod honorifice per concessionem sapientes vocantur, qui ad decipiendum artifices, sana doctrina vacui erant. Etsi enim floruit apud eos astrologia, & culta fuerunt liberalium artium studia: ex proximo tamen contextu patet multis inanibus figmentis fuisse deditos, imo totam degenerem eorum scientiam fuisse meram vanitatem. Nam מכשפים & חרטמים superstitiosarum sunt artium nomina: quorum prius significat præstigiatores, vel qui fascinis oculos sensusque inficiunt: secundum vero pro genethliacis capitur, qui ex horoscopo judicant de cujusque fortuna, & ex positu astrorum hariolantur. Quum ergo ex genuina philosophia prolapsi essent magi Ægyptii, retinuerunt sapientum nomen, ut fidem illusionibus suis acquirerent. Sicuti diabolus, ut ad se rapiat Dei gloriam, vel se transfiguret in Angelum lucis, solet mendaciis speciosos titulos imponere. Nec dubium est quin (ut in re perplexa) certius ex comparatione examen quæsierit: non tamen alia de causa nisi ut impietatem suam novo involucro tegeret. Nomen להט tametsi proprie laminam gladii significat, pro incantatione tamen hic sumitur. Quanquam arbitror eos falli qui rationem assignant, quia gladio, vel simili instrumento exercerent suas præstigias. Potius enim metaphorice versatilem agitationem designat, qua magi aliud pro alio ostentant. proprie enim flammam significat. Porro hæc tam severa gravisque ultio terrorem incutere nobis debet, ne odio veritatis fallacias appetamus. Est enim hoc sacrilegium intolerabile, velle data opera pervertere discrimen veri & falsi. Itaque nihil mirum si Deus in profundissimas errorum tenebras demergat qui ad oblatam lucem claudunt oculos; & qui eum magistrum audire detrectant, eos Satanæ tradat discipulos.

12. *Projecerunt enim singuli.*] Non exprimitur numerus magorum: & quum Paulus duos nominat 2 Tim. 3.
Jannem & Mambrem, verisimile est non solos fuisse, vers. 8.
sed præcipuos & quasi turmæ duces. De re tamen dubia non contendo. Magis ad rem pertinet Pauli admonitio: sicut Jannes & Mambres restiterunt Mosi, ita semper fore falsos doctores qui oppugnent veros Christi ministros, & quidem proficiant in pejus. Est enim horribile exemplum, laxatas magis habenas eousque fuisse ut prope æquali æmulatione cum Mose contenderent. Verum digna est mundi ingratitudo quæ nunc eandem excæcationis pœnam sustineat. Testatur alibi Deus, quum pseudopro- Deut. 13.
phetis permittit edere miracula ad fallendum, se pro- vers. 1.
bare hominum corda. Et sane nisi propria hypocrisis
veli

veli instar nobis esset ad tollendum oigri & albi discrimen, nihil Satan ejusmodi artibus ac decipulis proficeret. Sed nos ipsi quasi exitio devoti in plagas libenter nos conjicimus: præsertim vero Deus in reprobos, qui pervicaciter errandi occasionem appetunt, ultimum hoc fulmen vibrat, nempe efficaciam illusionis; & simul eos dementat, ut sibi à manifesta pernicie non caveant. Darent quidem multi Pharaoni veniam, quod à magis suis delusus, ab errore quem effugere non poterat, se non explicuerit. Quid enim fecisset ubi videbat utrimque æqualem conflictum? Sed omnino tenendum est, neminem ita præcipitari nisi qui Deo resistere voluit: præsertim spiritus vertiginis & dementiæ eos occupat qui in sua malitia fuerunt obstinati. Nec vero prætereunda est discriminis oora, quod virga Mosis devoravit virgas magorum. Qui factum est ut non animadverteret Pharao Mosen esse victorem? qui factum est ut potius ad suos impostores deflexerit? qui factum est deoique ut servum Dei noo agnosceret qui fuerat in certamine superior, nisi quod impii, dum occurrunt manifestæ Dei virtutes, maligne connivent? Certe quisquis ad rectum scopum tendet, nunquam destituetur rectore Deo. Itaque juste culpa in Pharaonem confertur, quod ob cordis duritiem attendere noluerit. Quod Papistæ serpeotem jactant vocari Mosis virgam, sicuti panis in Christi carnem transsubstantiatus nomeo panis retinet, oimis frivolum est cavillum. Inscite euim res tantopere dissimiles simul confundunt: quia in Cœnæ mysterio durat analogia signi & rei signatæ, in hoc miraculo ratio prorsus contraria. Deinde quia mutatio duotaxat erat temporalis, merito vocavit Moses baculum, cui moa reddenda erat prior forma. Adde quod verum serpentem cum fictitiis conferens, noluit variare in nominibus. Verum ut hæc omnia prætercam, donec ostenderint Papistæ transsubstantiari panem in corpus, nihil efficient. Imo quod stulte in nos torquent, licebit in ipsos convertere, panem vocari corpus quamvis maneat panis, non aliter ac serpens qui tunc apparuit, vocatus est baculus.

14. Tunc dixit Jehova ad Mosen, Aggravatum est cor Pharaonis ne dimittat populum.
15. Vade ad Pharaonem mane, ecce egreditur ad aquas, & stes in occursum ejus super ripam fluminis: & virgam quæ versa fuit in serpentem, tolles in manum tuam.
16. Et dices ad eum, Jehova Deus Hebræorum misit me ad te, dicens, Dimitte populum meum ut serviat mihi in deserto: & ecce, noo audisti hucusque.
17. Sic dixit Jehova, In hoc scies quod ego sum Jehova: ecce, ego percutiam virga quæ in manu mea est aquam quæ est in flumine, & vertetur in sanguinem.
18. Pisces vero qui sunt in flumine morientur: & fœtebit flumen, & molestia afficientur Ægyptii, bibendo aquas ex flumine.
19. Et dixit Jehova ad Mosen, Dic ad Aharon, Tolle virgam tuam, & extende manum tuam super aquas Ægypti, super flumina eorum, super rivos & stagna eorum, & super omnem collectionem aquarum ipsorum: & fient sanguis, eritque sanguis per totam terram Ægypti in vasis ligneis & lapideis.
20. Et ita fecerunt Moses & Aharon sicuti præceperat Jehova. Et elevans baculum, percussit aquas quæ erant in flumine, coram oculis Pharaonis, & coram oculis servorum ejus. Et versæ sunt aquæ omnes quæ erant in flumine, in sanguinem.
21. Pisces etiam qui erant in flumine mortui sunt: & computruit flumen, ut non possent Ægyptii bibere aquas ex flumine: fuitque sanguis per totam terram Ægypti.
22. Sic etiam fecerunt præstigiatores Ægypti incantationibus suis: & obduruit cor Pharaonis, sicut loquutus fuerat Jehova.
23. Et reverteris Pharao venit in domum suam: neque adjecit cor suum etiam ad hoc.
24. Foderunt autem omnes Ægyptii per circuitum fluminis, ut aquas biberent, quia non poterant bibere ex aquis fluminis.
25. Et completi sunt septem dies ex quo percussit Jehova fluvium.

14. *Tunc dixit Jehova ad Mosen, Aggravatum.*] Jam narrare incipit Moses decem plagas Ægypto fuisse inflictas, antequam ad parendum adductus fuerit Pharao. Etsi autem prodigiosus fuit ille furor, contra Dei manum tam valide urgentem obniti: nobis tamen in unius reprobi persona superbiæ & rebellionis humanæ imago subjicitur, ubi non regitur Spiritu mansuetudinis. Itaque hac oarratione admoniti fideles, sedulo caveant ne adversus Deum proterve tumultuando similem in se provoceot vindictam. Idem enim qui cor Pharaonis obduravit, perpetuus est impietatis vindex, ut hostes suos spiritu vertiginis percutiens, tam furiosos quam attonitos reddat. Porro ne Moses ad hoc offendiculum impingeos, ab incepto cursu desistat, hortatur ad certamen: acsi diceret cum durissimo lapide esse confligendum, donec frangatur. Cor Pharaonis aggravatum esse audiens, poterat labascere nisi aliunde ostensa fuisset spes victoriæ. Sed quoniam indomabilis est illius belluæ pervicacia, oovis armis servum suum induit Deus: quasi diceret contendam esse, quando frangi nequit. Etsi autem longius forte quibusdam petita analogia videbitur inter decem plagas & decem Legis præcepta: meo tamen judicio probabile est ac rationi consentaneum, priusquam Legem promulgaret Deus, totidem plagis impios fuisse percussos quot daturus eras populo suo præcepta, ut eorum auctoritatem hoc modo sanciret. Primo autem jubet Mosen tollere baculum, & de recente miraculo admonet, quo majore confidentia se ad novum congressum accingat. Deinde quod breviter attigerat, fusius prosequitur, more Hebraico. Principio enim oulla fit mentio Aharon, sed tantum Mosi Deus mandat quid fieri velit: deiode explicat manum Aharoo fuisse interpositam. Jam ergo ubi commemorat Deus virgam nuper fuisse conversam in serpentem, osteodit male oos in operibus suis proficere nisi inde vires colligat fides nostra. Adhæc, ubi denunciat Pharaoni Deus quid facturus sit, magis reddit inexcusabilem, quod minis non tangitur ut resipiscat. Sciebat quidem Deus profectu hoc cariturum: sed quamvis insanabilem morbum cognoscat, non tamen remedia adhibere desinit, non quæ sanitatem conferant, sed quæ occultum eruant ex animis virus. Litigant hic multi cum Deo, quod non tantum cum surdis loquatur, sed etiam frustra monendo vel castigando, magis ac magis exasperet eorum malitiam. Sed nostrum est, ubi nos aliqua absurditatis species conturbat, reverenter suspicere ar-

cana Dei judicia, & ad sobrietatem sapere. Interea eventus docet non irritas cadere Dei minas, sed earum contemptu crimen ac pœnam duplicari.

19. *Et dixit Jehova ad Mosen.*] Hæc illa est prolixior narratio quam dixi. Nequa enim aliud à proximo diversum tradit Moses, sed modum agendi in edendo miraculo distinctius explicat: nempe, quod præceperat Deus, opera fratris sui Aharon fuisse completum. Initium vero ab hac plaga non absque ratione factum est: ut scirent Ægyptii nihil sibi esse præsidii ad salutem in opibus quibus maxime superbiebant. Scimus quanta illis ex Nilo fuerit opulentia, munitio, utilitas: inde uberrima piscatio, inde totius regionis fœcunditas, quam irriguam inundatio reddebat, quæ aliis terris damnosa est ac noxia: commodissima erat mercatoribus navigatio, erat etiam bonæ parti regni firmum propugnaculum. Ergo ut à præcipua fiducia dejiciat Ægyptios, aquas vertit in sanguinem. Deinde quoniam aqua alterum est ex duobus elementis quibus constat hominum vita: altera vitæ parte Ægyptios spolians, optimo compendio usus est ad humiliandam eorum ferociam, nisi prorsus fuissent intractabiles. Poterat quidem solo flatu siccare omnes aquarum scaturigines, & ariditate conficere totam gentem: sed hoc casu vel naturaliter accidisse vulgo fuisset creditum, ideoque obscurius prodigium fuisset, ac præterea viam clausisset aliis. Satis igitur fuit objecto mortis terrore ad Dei metum flecti, nisi desperata fuisset rabies. Præter flumen, rivos & stagna & collectionem aquarum recenset Moses: quia per diversos regni tractus tam artificio quam natura Nilus sic diffusus erat ut nulla fere regio tanta aquæ copia ubique afflueret: quasi diceret Deus, Nihil vobis proderit largissimam vim aquarum præsto vobis esse: quia perinde sitietis acsi Nilus ipse exaresceret. Ideo adjungit, Tam in ligois quam in lapidibus: significans, quocunque genere vasorum hauriant, nihil præter sanguinem reperturos.

20. *Et ita fecerunt Moses & Aharon.*] Repetit, eventu fuisse probatum, quod minatus fuerat Deus de internecione piscium, & fœtore Nili: ut crimen regis exaggeret, qui multiplici Dei potentia tactus noo fuit. Quanquam simul adjungit, ejus consiliarios fuisse testes. Unde conjicere licet, eundem stuporem in tota aula fuisse grassatum. Operæpretium etiam fuit, non modo tam memorabile facinus passim cognosci, sed plurimis oculis conspici ejus auctorem. In illa autem turba neminem fuisse qui regis vesaniam corrigere studeret, reprobationis signum fuit in tota gente. Unde etiam apparet ut Deus infatuet mundi sapientiam. nulla enim natio fuit quæ rerum omnium scientia magis gloriaretur: quam
Jesa. 19. vers. 11. illis jactantiam exprobrat Jesaias. Videmus autem pudendum in modum hinc præfractos, illioc attonitos, minima sanæ intelligentiæ scintilla caruisse.

22. *Sic fecerunt.*] Quæritur quomodo Mosen æmulari potuerint magi, quum nulla materia suppeteret. Nam si nullæ in Ægypto residuæ amplius aquæ erant, nulla fieri potuit mutatio. Ego autem non dubito, ut eorum illusioni locus fieret, brevi momento apparuisse puras & nitidas aquas, & deinde mutatas fuisse in sanguinem. Quia enim nondum opportunus erat certaminum finis, haud dubie viam sibi patefecit Deus, donec ad metam ventum foret. Quod divinat Augustinus magos aquam sumpsisse quæ pura & integra restabat ubi habitabant Israëlitæ, coactum est. Libentius reciperem quod dicit, eodem forte momento percussas fuisse ab illis aquas, ut una in parte virtus Dei enituerit, in altera valuerit eorum fallacia. Quanquam solutio à me posita optime convenit. Verane an imaginaria fuerit mutatio, non audeo asserere: nisi quod magis consentaneum est, Satanæ artificio delusos fuisse impiorum oculos. Neque opus est cum Augustino subtilius philosophari, infusam esse omnibus rebus creatis seminariam rationem, ut una species aliam generet. Quin potius standum est Pauli doctrinæ, Deum mittere efficaciam erroris, ut incredulos mendacio irretiat, *2 Thess. 2. vers. 11.* quia veritatem amplecti recusant. Et ante ex alio Mosis loco docui, pseudoprophetas justo Dei judicio signa & prodigia edere. Videtur tamen innuere Moses spectrum fuisse duntaxat, ubi adjungit magos idem fecisse suis incantationibus: acsi fulgetra volitando ante oculos aciem hebetassent. Hanc enim esse vim nominis docui. Cæterum non dubito quin Deus immunem præstiterit ab hac calamitate populum suum, ut hospites & inquilini aliena fruerentur aqua, cujus nulla gutta ipsis indigenis relicta fuerat. Hinc convicta fuit regis obstinatio: quod non attentior fuit ad considerandum hoc discrimen. Imo bis amentem & furiosum oportet fuisse, qui cum sua & totius regni clade magorum illusiones Dei virtuti opposuerit. Sed hoc reprobis sæpe contingit, dum impetu diabolico contra Deum feruntur, ut in suam perniciem quasi cupide ruant. Fuit tamen hæc non levis tentatio servis Dei, videre Satanæ ministros sibi prope æquari. Nam si volebat Deus redemptioni dare testimonium in prodigiis, quum viderent eadem virtute pollere hostes suos, quomodo firma illis & rata potuit esse sua vocatio? Atque his quidem machinis concussam fuisse eorum fidem probabile est: stetisse tamen, nec gradu suo fuisse motam, pro certo statuo: quia si qua dubitatione perculsus fuisset Moses, eam pro more suo esset confessus. Verum Deus illis aperuit oculos, ut ex alto despicerent fallaces magorum technas: deinde quia jam præluxerat cælestis visio una cum sermone, non mirum est si talibus fulturis innixi, constanter omnes insultus repulerint, vel sustinuerint.

23. *Et revertens Pharao.*] His verbis duritiem Pharaonis, cui Deus ipsum addixerat, voluntariam fuisse docet ut crimen in ipso consistat, nec quicquam juvet occulta Dei ordinatio ad levandam ejus culpam. Damnatur enim ejus socordia quod animum ad hoc quoque non adjecerit. Unde sequitur ipsum sibi obstinationis fuisse auctorem, quia superbia & contemptu cæcus, Dei gloriam pro nihilo duxerit. Sic impii, quamvis (ut sunt vasa iræ) divinitus conjiciantur in reprobum sensum, seipsos tamen obdurant: quia scientes & volentes impingunt adversus Deum, atque ita securitas, audacia & pravitas, inscitiæ & erroris excusationem illis adimunt. Quare monemur hoc exemplo, non esse torpendum ubi nos Deus excitat: sed attente consideranda esse ejus opera, quæ nos ad ejus reverentiam timoremque erudiant. Quod dicuntur Ægyptii puteos sibi fodisse, ad miraculi certitudinem facit. Eodem pertinet quod de septem diebus additur. nam si momentanea tantum fuisset aquarum tabes, obrepere poterat illusionis suspicio, quæ ex diuturno tam sapore quam conspectu sublata fuit. Ideoque prius dictum fuit Ægyptios ex aquæ penuria molestiam & dolorem capturos. Sic enim interpretor, mœstis & afflictis animis fore, quia potu carerent.

CAPUT VIII.

CAPUT VIII.

Dixit autem Jehova ad Mosen, Vade ad Pharaonem, & dic ad eum, Sic dicit Jehova, Dimitte populum meum ut serviant mihi.

2. Quod si tu renuis dimittere, ecce ego percutio omnes terminos tuos, ranis.

3. Et scatebit flumen ranis, quæ ascendent & intrabunt domum tuam, & conclave cubilis tui, & super lectum tuum, & in domum servorum tuorum, & in populum tuum, & in furnos tuos, & in * panaria tua. * Hebr. farinas tuas.

4. Itaque in te, & in populum tuum, & in omnes servos ascendent ranæ.

5. Et ait Jehova ad Mosen, Dic ad Aharon, Extende manum tuam cum virga tua super fluvios, super rivos, & super stagna, ut adducas ranas super terram Ægypti.

6. Et extendit Aharon manum suam super aquas Ægypti: & ascenderunt ranæ, operueruntque terram Ægypti.

7. Et sic fecerunt magi incantationibus suis: nempe adducendo ranas super terram Ægypti.

1. *Dixit autem Jehova.*] Rursus quasi in re integra, postulat Deus à Pharaone quod juris sui proprium est: ut scil. à populo colatur, sed extra terram Ægypti, ut peculiaris sit cultus & purus ab omni inquinamento. Voluit enim (ut prius dictum est) populum suum segregando, damnare Ægyptiacas superstitiones. Interea tyranno nulla excusatio fuit, quum sacrilega audacia insurgeret ad eripiendum Deo justum honorem. Itaque exitum negando non solum crudelis, sed impius etiam cognitus fuit. Additur etiam comminatio, ut saltem invitus trahatur ad officium. Sic enim agendum est cum præfractis, qui nunquam nisi metu vel malo coacti officium præstant. Minatur quidem etiam Deus interdum servis suis, ut eorum pigritiem exstimulet: sed præcipue erga perversos & immorigeros asperior est. Sicuti in Psalmo dicitur cum humanis humanus esse, & præfractus cum præfractis. (Psal. 18. vers. 26.) Hæc ratio est cur imperium minis sanciat, dum Pharaonem alloquitur. Porro in hoc secundo flagello nobis duo sunt consideranda. nam primum Ægyptios antea quasi precario vitam duxisse ostendit Deus, quia singulari beneficio protexerat ab incursu ranarum. Scimus Ægyptum, ob multas paludes, & lentum ac prope stagnantem Nilum, multis ranis & venenatis bestiis fuisse refertam: nunc quum subito erumpunt ingentes turmæ, agrorum superficiem obtegunt, penetrant etiam in domos & cubicula, denique in regium palatium conscendunt; facile apparet fuisse ante cohibitas sola Dei manu, atque ita Deum Hebræorum fuisse regni illius præsidem & custodem. Secundo voluit Deus non simpliciter pœnam infligere Ægyptiis, sed ignominiæ causa ludibrio exponere. Nec dubium est quin hac contumelia valde exacerbatus fuerit eorum dolor, quum viderent se non ab aliquo victore exercitu tam male mulctari, sed à putridis animalculis. Huc accessit quod è Nilo, qui tot commoditatibus regionem ditabat, exorta fuit illa pernicies. Nos vero ex hac historia discamus, vitæ nostræ multas esse permixtas mortes: nec aliter eam nobis prorogari nisi quatenus noxas compescit Deus, quæ nos undique obsident: deinde ut palam non fulminet è cælo, vel Angelos in cædem hominum armet; simul tamen atque annuerit, creaturas omnes præsto fore ad exercenda ejus judicia: ideoque ejus clementiæ & tolerantiæ esse tribuendum quod non singulis momentis pereunt impii. Adhæc siquando probrum & dedecus nobis inurat, sciamus hoc consulto fieri, ut pudor ipse superbiam nostram prosternat.

5. *Et ait Jehova ad Mosen, Dic ad Aharon.*] Dubium est continuone tenore hoc Mosi Deus præceperit, an expectaverit dum Pharao contumaciter imperium sperneret. Verisimile quidem est, postquam minas pro nihilo duxerat Pharao, mandatam fuisse pœnæ exequutionem. Interea tenendum quod prius dixi, quo contemptius tractetur Pharao, Moseo ne digitum quidem movere, sed pro imperio partes agendi transferre in secundum ministrum. Perinde enim hoc fuit acsi solo flatu totam regionem illam obrueret. Quanquam autem hoc modo Deus violentum tyrannum cum turgido suo fastu pedibus illorum calcandum subjecit, non tamen ideo quievit magorum improbitas. Ita servos Dei continuis certaminibus identidem exerceri oportuit.

8. Tunc vocavit Pharao Mosen & Aharon, ac dixit, Precamini Jehovam ut auferat ranas à me & à populo meo: & dimittam populum ut sacrificent Jehovæ.

9. Et dixit Moses Pharaoni, Gloriare super me quando orabo pro te, & pro servis tuis, & pro populo tuo, ut exscindantur ranæ à te, & à domibus tuis: tantum in flumine residuæ sint.

10. Et ait, Cras. Tunc ille dixit, Secundum sermonem tuum, ut scias quod nullus sit sicut Jehova Deus noster.

11. Recedent igitur ranæ abs te, & à domibus tuis, & à servis tuis, & à populo tuo; tantum in flumine residuæ erunt.

12. Tunc egressus est Moses & Aharon à Pharaone. Et clamavit Moses ad Jehovam super causa ranarum, quas immiserat Pharaoni.

13. Et fecit Jehova secundum sermonem Mosis. Itaque mortuæ sunt ranæ ex domibus, ex atriis, & ex agris.

14. Et coacervarunt eas turmatim: & computruit terra.

15. Videns autem Pharao quod esset relaxatio, aggravavit cor suum, neque audivit eos: sicuti loquutus erat Jehova.

8. *Tunc vocavit Pharao Mosen.*] Mitescere tandem videtur Pharao, & aliquid ex truculentia sua deponere: sed non fuisse vere mansuefactum, paulo post liquebit. Fieri quidem potest ut terrore correptus serio confugerit ad petendam veniam: Deo tamen ac sibi fuisse mentitum, ex levitate ipsa apparet: quia

quia simulac concessa fuit relaxatio, ad ingenium rediit, imo reipsa patefecit repressam duntaxat metu fuisse malitiam, quæ se mox iterum effudit. Sic hypocritæ, quum urgentur Dei manu, vel expavescunt ad ejus flagella, blande & suppliciter misericordiam ejus implorant: verum ubi paulisper malum remisit, breves induciæ, quasi æternam pacem adepti essent, illis inflant animos. Hoc Judæis quoque accidisse conqueritur Propheta in Psalmo.
Psal. 78. vers. 34. Quum affligeret eos Deus, quærebant eum: reversi sunt, & mane properabant ad Deum. Et recordati sunt quod Deus rupes eorum, & Deus excelsus redemptor eorum. Et blanditi sunt ore suo, & lingua sua mentiti sunt ei: cor autem eorum non fuit rectum coram eo, nec firmi fuerunt in fœdere ejus. Denique hypocritis omnibus hic morbus communis est, ut suam proterviam sibi exitialem experti, quia Dei judicium effugere nequeunt, impetrandæ veniæ causa pœnitentiam simulent: sed ubi se putant elapsos, prosiliunt ad eandem superbiam, calcitrant adversus Deum, imo proterve insultant: denique sola eos anxietas humiliat, & quidem ad breve tempus. Etsi autem hoc illi timor extorsit ut deprecatorem quærat, & de placando Deo sit sollicitus: quod tamen, velut pactione interposita, prius à ranis liberari postulat quam dimittat populum, signum est ficti ac duplicis animi. Tantisper ergo recondita latuit impietas in ejus corde, donec impune Deum se non posse lacessere putavit: impunitatis vero confidentia fretus, detexit dolum ac perfidiam. Quod vero Jehovam nunc demisse nominat, quamvis non sincero resipiscentiæ affectu sic loquatur, ostendit tamen fractos esse robustos illos spiritus, quorum ante facta fuit mentio, quum per subsannationem quæreret quisnam esset Jehova.

9. *Et dixit Moses Pharaoni.*] Locum hunc in diversos sensus trahunt interpretes. Qui exponunt hunc honorem concedi Pharaoni ut tempus præfigat quo velit Mosen orare, nimis sunt arguti. Frigidum etiam illud est, posse Pharaonem gloriari ranas esse morituras. Qui vero exponunt Pharaonem à ranis incolumem fore ut tuto glorietur, neque dicunt nihil, neque totum. Videtur potius mihi tacita esse antithesis inter perversam jactantiam, qua exultaverat Pharao, & piam gloriationem quam appetere debebat ex Dei misericordia: quasi dixisset Moses, Hactenus tua potentia confisus, deinde fascinatus præstigiis, te perperam eaulistī: nunc potius gloriare tibi esse deprecatorem & patronum qui Deum exoret. Arrogantiam enim qua perperam evectus fuerat ut cum Deo congeedi auderet, retundi oportuit, ne quid spei esset residuum nisi in sola Dei misericordia. Gloriari vero super Mosen, tantundem valet atque gloriam suam reponere in Mosis patrocinio, & pro summa felicitate ducere quod se interponere dignetur ad ipsum Deo reconciliandum. Nam particula על sæpe ita capitur. Quanquam minime voluit Moses quicquam ea Dei gloria minuere: sed (quemadmodum nuper dixi) superbi regis fastum dejicere volens, nihil melius ei aut gloriosius esse docuit quam de venia bene sperare, ubi deprecatorem nactus esset servum Dei vivi, cui hostiliter erat infensus. Ranas tantum in flumine affirmat fore residuas: acsi diceret contentas fore solito domicilio & claustris. Scimus enim ranas, etiamsi ea saliant interdum in ripam, non procul tamen ab aqua discedere, quia humore pascuntur. Ita subindicat Dei jussu fuisse immissas, ut agros tegerent: deinde in ejus manu esse, si velit, novis subinde copiis invadere agros & domos, & ejus beneficio adscribi debere si se in aquis contineant, nec extra suos fines grassentur.

10. *Et ait, Cras.*] Si ad Mosen referas, nulla in sensu erit ambiguitas: verum quia probabile est referri Pharaonis verba, eum existimo petere inducias in diem crastinum liberando populo. Nam, qui eum Mosen rogare existimant ut postridie suis precibus ranas abigat, in absurditatem incidunt: quasi Pharao secure dormitum concedens, mali remedium distulerit. Colore igitur hoc cavet, Pharaonem, acsi quieto esset tranquilloque animo, petere ut die postero terra purgetur à ranis. Quin potius, si mox levatus fuerit hoc incommodo, promittit populo missionem: quam tamen fallendi causa in posterum diem suspendit. Non enim alia fuit procrastinandi ratio, nisi ut adeptus quod volebat, à pacto discederet, sicuti fecit. Moses autem hac promissione contentus facturum se recipit ut ranas Deus profliget. Quod eodem die completum esse non dubito. nam hinc mutandæ sententiæ causa tyranno fuit, quod nocte interposita timere desiit. Et certe ex verbis sequentibus colligitur ranas paulo post è medio fuisse sublatas: quia dicitur, Mosen & Aharon postquam egressi sunt, orasse: quod minime quadraret si expectatus esset dies crastinus. Quod autem Moses affirmat illum fore voti compotem, non facit temerario impulsu: quia ex successu apparet certum fuisse de consilio Dei. Ita sæpe Prophetæ, quamvis non intercedat vocale præceptum, reguntur tamen arcano Spiritus instinctu. Hac quoque fiducia pronunciat Moses sciturum Pharaonem Deo Israelis nullum alium posse conferri. Hæc porro est vera Dei cognitio, ubi in ordinem cogitur quicquid se attollit ad obscurandam ejus gloriam, ceditque vel dejicitur omnis altitudo, ut solus ipse emineat.

15. *Videns autem Pharao.*] Hinc apparet, miserum tyrannum, instar fleauosi serpentis, mentem suam agitasse & versasse per varia consilia. Nam quum ad præsentem potentiæ Dei sensum expavesceret, pertinacius resistere non audebat: tantum petebat aliquantulum temporis ad respirandum: nunc metu solutus in eandem contumaciam revolvitur. Hoc vero signum est perversi & contorti ingenii, non sponte se subjicere, sed temporali solum modestia defungi, ubi urget durior necessitas. Hanc perfidiam in recessu cordis absconditam noverat Deus, & Mosi prædiaerat: voluit tamen in lucem extrahere, & ideo pœnam remisit, quæ simulandi erat occasio.

16. Tunc dixit Jehova ad Mosen, Loquere ad Aharon, Extende virgam tuam, & percute pulverem terræ, ut sit in pediculos per totam terram Ægypti.

17. Et fecerunt sic: & extendit Aharon manum suam cum virga sua, & percussit pulverem terræ: & fuit in pediculos in homine & in jumento, totus pulvis terræ fuit in pediculos per universam terram Ægypti.

18. Et sic fecerunt magi incantationibus suis ut producerent pediculos: sed non potuerunt.

19. Tunc dixerunt magi ad Pharaonem, Digitus Dei est hic. Et roboratum fuit cor Pharaonis, nec audivit eos: sicut loquutus erat Jehova.

16. *Tunc dixit Jehova ad Mosen.*] Hoc etiam loco (ut prius) prodire jubetur Aharon Mose inferior, qui pœnam exigat de tyranno: idque majoris ignominiæ causa quam si solus Moses fuisset adhibitus. Species vero tertiæ plagæ apprime est memorabilis: quod Deus non solum per ranas, sed per pediculos Ægyptum infestat. Quanquam enim de כנם non prorsus convenit inter Hebræos, fatentur tamen animal-

malcula esse, vel insecta, quæ etiam sordidis hominibus pudorem cum molestia afferunt. Videmus ergo quam magnifice superbiam Ægypti calcaverit Deus, vindictam contumeliæ & probri plenam infligendo. Nam etsi miserum fuisset sub potenti & bellicoso hoste cadere, longe tamen tristius fuit à pediculis turpiter confici. Nec dubium est qoin hunc maxime exercitum Deus armaverit ut palam faceret sibi facile esse quicquid est terrenæ potentiæ vel roboris per lusum delere. Et certe nisi Ægyptii plusquam stupidi fuissent & amentes, hæc illis comparatio in mentem venire debebat, quid tandem futurum esset si cæli & terræ opifex totis viribus incumberet ad eos perdendos, cujus prope ludicro certamine ad tabem redigi se videbant. Nos vero ex hac historia discamus, omnes creaturas præsto esse ad Dei nutum, quoties illis vult uti ad hostes suos castigandos: deinde nullum esse tam vile aut contemptum animal, cui non satis suppetat facultatis ad nocendum ubi divinitus armatur; postremo reprobos superbiendo hoc tandem consequi, ut vermibus ipsis vel pediculis cum maxima infamia subjaccant.

18. *Et sic fecerunt magi.*] Facere, hic sumitur pro conari. Neque enim illis successit, quemadmodum mox sequitur. Dicuntur ergo fecisse quod frustra tentarunt, vel quod aggressi sunt sine effectu. Atque hoc modo Pharaoni eripuit Deus quicquid erat excusationis residuum ex obtentu erroris. Etsi enim prius sibi fallacias asciverat, colore tamen non caruit ejus pertinacia, quum magi ex æquo pugnarent cum Mose. Verum ubi videt eorum artem deficere, ex professo adversus Deum confligit. Quoquam non illius tantum respectu impostores illos cohibuit Deus: sed ridendos omnibus prostituit, ut sibi uni virtutis perfectæ gloriam in solidum assereret. Unde colligimus quam bene pro sua inæstimabili sapientia temperet quam Satanæ ministris licentiam ad tempus permittit. Nam ubi eorum audaciam tolerando satis probavit suorum fidem, quasi ex abrupto subsistere ipsos cogit, ut jaceant confusi, nec
2 Tim. 3. vers. 8. proficiant in pejus, sicut ait Paulus, hanc historiam commemorans.

19. *Tunc dixerunt magi ad Pharaonem.*] Probabile est duriter fuisse objurgatos quod in æmulatione servorum Dei cessarent. Itaque excusant non esse amplius scientiæ & magicis artibus locum. Unde colligimus, suis præstigiis ita lusisse ut se putarent optimos & laude dignos illusionum artifices. Neque enim alia de causa vulgus sapientes eos censebat nisi quod ipsi ante fiduciam hanc conceperant. Digitum enim Dei opponunt suæ solertiæ & peritiæ: quasi dicerent, non esse jam certamen de artis præstantia; sed quicquid ab astrologis & præstigiarum magistris requiri poterat, extraordinaria Dei virtute in nihilum redigi. Pugnant quidem ipsi secum: nam quorsum attinuit cum Mose & Aharon confligere, nisi ut Deum à sua parte stare jactarent? Quod si res illas gerebant Dei auspiciis, quam ridiculum est quos prius oppugnaverant fateri superiores, ipsisque victoriæ laudem deferre, quia Dei potentia sint instructi? Videmus ergo cum tota sua vafritie fuisse infatuatos. Sed interea tenendum est quod nuper attigi, non modo traxisse alios in errorem, sed etiam fuisse deceptos, quod in fallaciis artis magicæ putarent subesse scientiam. Sicuti hodie videmus genethliacos & similes impostores, qui se astrologos judiciarios nominant, sibi placere in suis deliriis, ut non dubitent gradum sibi præcipuum inter doctores sumere. Denique mera ambitio magos impulit ut Deum per manum Mosis operari dicerent. Pudebat enim fateri, quenquam mortalium scientia præcellere. Verum extorta illis fuit confessio, qua magnifice unius veri Dei gloriam celebrarent, & simul approbarent legitimam Mosis vocationem. Nam si in Mose palam conspicitur Dei potentia, sequitur verum esse & divinum Prophetam. Quod autem se non pariter in illis exerit, sed pervertit eorum conatus, hinc statuere licet Dei esse adversarios. Satis ad refutandam eorum vanitatem id erat, pugnare infeliciter & in medio cursu destitui: sed hoc multo gravius est, quod Deum arti suæ hostem opponunt. Verum quidem est inconsiderate ita loqui, quia tantum existimationi suæ consulere volebant, & tueri falsum scientiæ suæ honorem: sed Deo placuit ita eos coarguere, ut sentiret Pharao se cum Deo vivo, non autem duobus gregariis hominibus congredi. Quod ad formam loquendi spectat, metaphoricam esse patet. Digitus enim Dei apud Lucam vocatur Luc. 11. vers. 20.
Spiritus: sicuti multis locis per manum Dei simpliciter idem Spiritus intelligitur. Notanda tamen ratio est, ne quis indoctus ad essentiam referat, quasi Spiritus qui vere æternus Deus est, aliqua esset deitatis portio. Quum autem coacti fuerint magi in miraculo tandem agnoscere Dei potentiam, plusquam turpis socordiæ erit si hæc eadem consideratio apud nos non vigeat. Quanquam duobus modis Dei manum reputare nos decet. Neque enim ubi agit per media (ut loquuntur) sibi quicquam detrahit. Ideoque in toto naturæ cursu fidei oculis conspicienda est ejus manus: verum quia miraculis expergefacit nostram ignavlam, illic magis conspicua refulget. Cæterum quia paulo post videbimus magos à sua dementia non ideo resipuisse, discamus sincere & ex animo nos humiliare sub potenti Dei manu, simulac in medium se protulerit. Quod Pharao à magis desertus nihil ex sua pervicacia mutat, nobis documento sit, quamvis hinc inde adminicula quærat impietas, intus tamen infixam esse pravitatem quæ Deo per se repugnet.

20. Tunc dixit Jehova ad Mosen, Surge mane, ac te siste in conspectum Pharaonis. Ecce egredietur ad aquas: & dices ad eum, Sic ait Jehova, Dimitte populum meum ut serviant mihi.

21. Quod si tu non dimiseris populum meum, ecce emittam in te, & in servos tuos, & in populum tuum, & in domos tuas examen insectorum: & replebuntur domus Ægyptiorum insectorum examine, atque etiam terra super quam illa extiterint.

22. Et separabo in die illa terram Gosen, in qua populus meus habitat, ne sit illic examen insectorum: ut scias quod ego sum Jehova in medio terræ.

23. Et ponam redemptionem inter populum meum, & inter populum tuum. Cras erit signum hoc.

24. Et fecit Jehova sic: & venit examen insectorum grave in domum Pharaonis, & domum servorum ejus, & totam terram Ægypti: corrupta fuit terra propter examen insectorum.

25. Tunc vocavit Pharao Mosen & Aharon, & ait, Ite, sacrificate Deo vestro in hac terra.

26. Et dixit Moses, Non convenit facere sic: quia abominationem Ægypti sacrificaremus

remus Jehovæ Deo nostro. Ecce, si sacrificaremus abominationem Ægyptiorum coram oculis eorum, annon lapidarent nos?

27. Viam trium dierum progrediemur in desertum, & sacrificabimus Jehovæ Deo nostro, quemadmodum præcepit nobis.

20. *Tunc dixit Jehova ad Mosen, Surge mane.*] Sicuti temerario ausu perrumpit Pharao, sic Deus vicissim ejus impetum opposita defensione compescit. Hoc tandem consequuntur impii diu multumque pugnando, ut pluribus acceptis vulneribus per varios cruciatus intereant. Quod jubetur Moses obviam venire Pharaoni, ubi mane animi gratia ad ripam fluminis descendet, incertum est an velit Deus in publico tyrannum deprehendi, quod difficiles essent in palatium aditus. Quanquam mihi verisimile est, quæsitum fuisse locum in quo & res esset illustrior, & vox divini præconis clarius exaudiretur. Ergo ne quid obscure geratur, Moses sub dio coram tota multitudine Dei judicium promulgat, cujus eventus statim sequutus est. Hic autem nulla (ut in superioribus plagis) virgæ fit mentio: quia interdum utitur Deus externis organis, ut sciamus creaturas omnes sub ejus manu esse, & flecti ad ejus nutum: interdum vero per se agit, ut sciamus non egere ipsum adminiculis. Hæc inæqualis agendi ratio demonstrat, ipsum prout vult imperio suo subjicere omnia, & tamen sola sua virtute esse contentum. Hæc plaga duabus proximis aliquid affine habet: quoniam cladi adjungitur ignominia quæ tyrannum pudefaciat. ערב Hebræis idem valet quod Latinis examen insectorum. Multi interpretes existimant diversas species fuisse permixtas: quod ego non rejicio, quia probabile est collectum fuisse multiplicem fœtorem, quo tyrannus prope suffocaretur. Qui de ursis, leonibus, tigribus & lupis, aliisque sævis animalibus exponunt, sine ratione discedunt à genuino vocis sensu.

22. *Et separabo.*] Hoc quamvis nondum fuerit diserte expositum, transferri tamen ad alias plagas debet. Certum enim est, quum pœnam de Ægyptiis exigeret Deus, non promiscue animadvertisse in omnes: ideoque electum ejus populum, cui consultum volebat, immunem fuisse ab omni incommodo. Nunc tamen forte primum hujus discriminis certior redditur Pharao, quum ante peculiaris illa Dei gratia ipsum lateret. Hinc vero plusquam manifestum fuit, penes unicum Deum Israëlis esse beneficia & pœnas, ut suis parcat, eosque clementer & paterne tractet, rursus vindictam contra hostes suos exerceat. Quamobrem additur, Ut scias me esse Jehovam in medio terræ. Subest enim antithesis, quæ prostratis idolis omnibus, solum Deum Israëlis in sublimi locat. Cæterum quanquam terra hic pro toto orbe habitabili accipi potest, apte tamen ad Ægyptum restringetur, ut affirmet Deus in ipso Ægypti gremio se dominari, vel ubique per totam Ægyptum, quod idem valet. Loquutio quæ sequitur, quanquam paulo durior est, nihil tamen continet ambiguum. Dicitur enim posuisse Deus redemptionem inter populum suum & Ægyptios: quia velut interposita maceria, vel erectis claustris, quum angulum unum servaret incolumem, gratiam suam à tota circum regione prohibuit. Porro quia verbum פלה significat Admirabile esse, vel absconditum, vertunt quidam interpretes, Admirabilem reddam terram Gosen. Sed sequi malui quod magis receptum erat, & melius convenire visum est. Postremo notandum est, iterum tempus pœnitentiæ dari Pharaoni, ut si esset sanabilis, pœnam sibi denunciatam anteverteret. Poterat enim eodem momento Deus bestiolas illas emittere: sed ut tyranni malitiam probaret, posterum diem edixit.

25. *Tunc vocavit Pharao Mosen*] Videtur sibi magnum aliquid dare Pharao, si liberum sit Israëlitis Deo sacrificia offerre in Ægypto. Debuerat ipse cum suis omnibus Dei cultum supplex amplecti, & superstitionibus rejectis Mosen appetere sinceræ pietatis magistrum. Nihil de communibus vitiis mutat, non renunciat idolis, non abdicat pristinos errores: tantum permittit in una ditionis suæ parte Deum coli. Sed hoc reprobis tritum est, ubi vel tantillum Deo concedunt, putare se probe esse defunctos. Hinc fit ut victi & coacti non tamen dubitent aliquid de jure Dei minuere: sed, si impune liceat, libenter totum eriperent. Et certe quamdiu arridet fortuna, rebusque prosperis & integris fruuntur, exinaniunt quantum in se est totam Dei gloriam; verum ubi eos deficit resistendi facultas, ita ad subjectionem descendunt, ut Deum fraudent dimidia justi honoris parte. Jusserat Deus liberum exitum dari populo: huic mandato non obtemperat, sed satisfacere Deo aliter tentat; nempe si populum non vetet sacrificium in Ægypto offerre. Porro quod seculis omnibus commune fuit vitium, hodie nimis clare cernitur. Cuperent nostri Pharaones Dei gloriam prorsus extinguere, idque furiose moliuntur: ad extrema autem redacti, si jam ex professo pugnare utile non sit, fictitia (ut vocant) reformatione cultum ejus lacerant ac mutilant. Hinc exorta fuit lucis & tenebrarum mixtura, cui nomen inditum fuit Interim. Nec talibus ludibriis desinunt veritatis hostes vana & nihili piacula Deo obtrudere.

26. *Et dixit Moses.*] Verbi כן, quo utitur Moses, late patet significatio. Hebræi enim non esse rectum dicunt quicquid non probant. Ideo in hoc consentiunt omnes fere interpretes, Pharaonem minime æquum postulare: quia suorum lapidationi objiciat Israelitas. Si hæc sententia placet, uno contextu legendum erit, Non esse rationi consentaneum ut sacrificent Israelitæ in Ægypto alieno more; quia novitas esset intolerabilis. Duo sunt orationis membra: non esse rectum ut in Ægypto sacrificium offerant Deo ipsis indigenis abominabile, vel profanum sacrificium ex Gentium abominationibus offerant: deinde periculum esse ne Israelitæ lapidentur, si Ægyptios provocent in ritu illis detestabili. Quod ad secundum membrum spectat, dubium non est, abominationem Ægyptiorum active sumi pro sacrificiis quæ abominantur. Prioris membri eadem videtur esse ratio. Durum enim esset eandem loquendi formam paucis verbis interpositis varie interpretari. Nisi quod nomen Jehovæ, abominationi oppositum, videtur passivam significationem postulare. Emphatice enim dicit Moses, non esse rectum sacrificare Jehovæ Deo Israëlis abominationem Ægypti. Hoc si placet, abominatio erit profanatio veri & puri cultus, qua sacra Ægyptiorum inquinata erant: quasi diceret nefas esse miscere veri Dei cultum cum sacrilegiis. Et certe videtur Moses duplici argumento pugnare: nempe quod non liceat, deinde quod non expediat. Sit igitur hæc una ratio, non fore legitimum sacrificium, nec Deo gratum, quod Ægypti abominationibus vitiatum erit. Postea sequetur altera, Ægyptios id non toleraturos: quia si mos sacrificandi receptus violetur, putabunt & se & deos suos gravi contumelia affici. Hæc interpretatio plenior est, atque uberioris doctrinæ, si Moses priore loco de honore Dei sollicitus fuerit, non autem respexerit solam populi utilitatem. Et in hac sententia nihil coactum, non rite coli verum Deum nisi ubi separatur ab omnibus idolis. Sed quia eodem fere versu abominatio Ægyptiorum capitur active: quo melius fluat oratio, commode utroque loco sic exponere licebit. Tunc prioris membri sensus erit, Non est consentaneum prostituere cultum Dei nostri probris & subsannationibus

tionibus Gentium. Quod fieret si Ægyptii ritum sacrificandi quem abominantur, à nobis honorari viderent. Eorum quidem opinioni non assentior qui bimembrem esse orationem nolunt, sed uno contextu leguot, non esse rectum hoc facere, quia lapidarent Ægyptii Israelitas. Moses enim non tantum quid conduceret populo, sed in primis quid Deo placeret spectavit, ne scilicet profanaretur sacrum ejus nomen. Quod etiam ad animalia restringi solet nomen abominationis, non video qua ratione nitatur: ideo ad totam sacrificandi rationem extendo.

27. *Viam trium dierum.*] Conclusio est, nihil esse mutandum ex Dei jussu, verum simpliciter & sine exceptione obediendum ejus præcepto. Nec vero parvam laudem meretur Mosis constantia: qui fictam tyranni moderationem libere & intrepido animo repudiavit: quia Dei voluntati aliquid detraheret. Negat igitur aliter facturos Israëlitas quam præscripsit Deus.

28. Tunc dixit Pharao, Ego dimittam vos ut sacrificetis Jehovæ Deo vestro in deserto: veruntamen non longius pergetis eundo. orate pro me.

29. Et dixit Moses, Ecce. ego egredior à te, & rogabo Jehovam ut recedat examen insectorum à Pharaone, & à servis ejus, & à populo ejus cras. Veruntamen non adjiciat Pharao agere fallaciter, non dimittendo populum ut sacrificet Jehovæ.

30. Tunc egressus est Moses à Pharaone, & oravit ad Jehovam.

31. Et fecit Jehova secundum verbum Mosis, & recessit mixtura insectorum à Pharaone, & à populo ejus: non unum fuit residuum.

32. Et aggravavit Pharao cor suum etiam hac vice, nec dimisit populum.

28. *Tunc dixit Pharao, Ego dimittam.*] Ubi se nihil proficere videt suis cavillis & ambagibus, perfectum obsequium simulat. Non quod tunc ei propositum fuerit fallere & mentiri, quia metu impediebatur: sed quia præsenti tantum malorum sensu dejectus, non audebat cristas adversus Deum erigere. Ergo (ut prius dictum est) non tam Mosen fallacibus verbis placare & frustrari consulto voluit quam seipsum decepit. Notandum enim est (acsi lupum auribus teneret) coactum fuisse promittere exitum populo, quem maximo suo damno retinebat. Atque huc pertinet quod se commendat populi precibus. Urgebat enim necessitas ad implorandam Dei pacem & veniam. Quanquam fieri potest ut astute sub religionis prætextu animos eorum sibi devinctos tenere voluerit. Nam noxie sibi cavendo, diffidentiam suam prodit. Denique preces eorum stipulando, funem injecit quo eos ad se post sacrificium peractum retraheret.

29. *Et dixit Moses, Ecce ego egredior.*] Huic postulationi non respondet Moses, utpote qui sciebat aliud esse Dei consilium: & jure suspensum reliquit quem nundum volebat fieri conscium. Ita non est cur malæ fidei insimuletur qui fideliter injunctas sibi partes implevit: reticuit autem quod proferre jussus non erat, imo quod volebat Deus tyranno esse absconditum. Cæterum sanctus Propheta ob regis perfidiam pia indignatione accensus, non statim pœnam remittit, sed differt in diem posterum: & severe præterea denunciat, si mentiri pergat, noxam ejus fraudi paratam fore. Tantam hanc animi magnitudinem ex miraculis collegerat, quibus insuperabilem Dei potentiam expertus, timendi causam non habebat. Raræ enim virtutis fuit, palam & in faciem tyranno exprobrare sua mendacia, & simul minitari pœnam nisi à dolis malis desisteret. Diximus vero antea, Mosen non proprio animi motu fuisse pollicitum Pharaoni quod rogabat, sed speciali impulsu tam confidenter loquutum fuisse. Nam generalis promissio, qua Deus servorum suorum votis se fore propitium affirmat, non debet ad singulas species trahi, ut hoc vel illud certo modo se impetraturos confidant, nisi accedat singulare aliquod testimonium ex verbo & Spiritu Dei.

31. *Et fecit Jehova secundum verbum Mosis.*] Verbum hic tam de responso, quam de Mosis precatione potest exponi. Prius illud magis arridet, effectu scilicet ipso Deum probasse ratum se habere quod dixerat Moses, quem constituerat judicii sui præconem. si quis tamen ad precationem referre malit, fruatur suo sensu. Ubi addit hac etiam vice aggravatum fuisse cor regis, crimen obstinationis exaggerat: eo quod nullus fuerit rebellandi modus in tanta pœnarum congerie, quibus vel ferreum pectus corrigi decebat.

CAPUT IX.

TUnc dixit Jehova ad Mosen, Vade ad Pharaonem, & loquere ad eum, Sic dicit Jehova Deus Hebræorum, Dimitte populum meum ut serviant mihi.

2. Quod si tu renuis eum dimittere, & adhuc tu retines eos:

3. Ecce, manus Jehovæ erit super gregem tuum qui est in agro: in equis, in asinis, in camelis, in armentis & in ovibus pestis gravissima.

4. Et distinguet Jehova inter pecora Israël, & inter pecora Ægypti: ut non moriatur quicquam eorum quæ sunt apud filios Israël.

5. Et statuit Jehova tempus, dicendo, Cras faciet Jehova rem hanc in terra.

6. Fecit itaque Jehova rem hanc postero die: & mortuum est omne pecus Ægypti: de pecore vero filiorum Israël ne unum quidem *animal* mortuum est.

7. Et misit Pharao: & ecce, ex pecore Israël ne unum quidem *animal* mortuum erat. Et aggravatum fuit cor Pharaonis, ut non dimitteret populum.

1. *Tunc dixit Jehova.*] Nulla hic refertur Mosis querimonia, vel expostulatio: & fieri potest ut eo tacente & quieto, prospexerit Deus quid opus esset factu, atque etiam mandaverit quid fieri vellet. Verum quia tantum summas rerum perstringit, probabili ratione existimare possumus, prout ingravescebat malum, identidem ad remedium confugisse. In denunciatione non est inanis hæc repetitio, Jehova Deus Hebræorum: ut discat Pharao, quem se repulisse turgido suo fastu putabat, adhuc capiti suo instare. Insultat enim illius ferociæ Deus, & nomine suo in medium prolato rabiem ejus contemptim lacessit. Diximus ante sacrilegii convinci Pharaonem, quod populum Dei opprimat, & Deum ipsum fraudet

justo

justo honore. Ita his verbis, Dimitte populum meum ut serviant mihi, inest pondus ad crimen aggravandum.

2. *Quod si renuis.*] Pœnæ metu rursus eum ad obsequium impellit Deus: sicuti cum præfractis agere solet. Spatium tamen aliquod temporis (ut prius) concedit ad resipiscentiam, si forte pravum recusandi affectum deponat. Atque hoc nunc distinctius commemorat Moses 5. versu: tum ut ostendat perditam in malitia obstinationem, quod tyrannus derisa patientia Dei suam libidinem sequutus sit: tum etiam ut certius ex temporis circumstantia patefiat, non casu, sed Dei manu percussa fuisse Ægypti pecora. In adverbio Adhuc subest vesanæ pertinaciæ objurgatio: quasi diceret Moses satis superque provocatum fuisse Deum: ideoque, nisi desistat, novas & atrociores plagas Deo in promptu esse, quibus eum conterat. Pestu appositiva vocatur Dei manus; quia à justo ejus judicio proveniat. Causis enim naturalibus, hominum artibus vel consiliis, & casibus fortuitis opponitur hoc nomen: quasi dixisset Moses manum Dei apparituram esse in peste gravissima, ut sentiat Pharao cæleste numen sibi esse infestum. Porro etsi mitior videtur esse plaga quam superiores: quia tamen longe plus jacturæ in futurum tempus intulit, durior haud dubie & asperior fuit Ægyptiis. Prius ad breve tempus infesta illis fuerat manus Dei, & una cum incommodis ablatus fuerat dolor: nunc vero strages pecorum in annos complures damnosa est. Hæc enim quasi gradatio in Dei judiciis consideranda est: sicuti etiam Lex transgressoribus, nisi mature in viam redeant, pœnas septuplo majores denunciat. Quod dicit mortuum esse omne pecus, synecdochica est loquutio. Nam continuo post patebit residuam adhuc fuisse copiam animalium. Sed intelligit passim armenta peste fuisse consumpta, & greges afflictos: vel (si mavis) pestem fuisse ubique grassatam, quæ jumentis aliisque animalibus insolito modo occisis, Ægyptum redegerit ad penuriam. Denique nota universalis non alio spectat, nisi plagam hanc insigne fuisse documentum iræ Dei: quia lues non pauca tantum animalia (ut fieri solet) corripuerit, sed longe lateque populata sit ingentem ex pecoribus & gregibus numerum.

7. *Et misit Pharao.*] An miserit tunc primum suos inspectores, in medio relinquo: fieri potest ut contumacia sua cæcus discrimen hoc neglexerit, donec à Mose fuit admonitus. Scimus enim ut conniveant reprobi ad manifestas iræ Dei notas, sponteque errorem suum foveant. Certe non dubium est quin Pharao, dum se modis omnibus obdurare appetit, libenter præterierit quod maxime cognitu erat utile. Sed quia de signo discretionis inter Ægyptios & Israëlitas certior à Mose redditus fuerat, cogitur, velit nolit, ex intuitu ipso scire quod libenter ignorasset. Fuit autem hæc non obscura paterni erga electum populum favoris demonstratio, quod regionem in tota Ægypto maxime pecuariam contagio non attigerit quæ totam viciniam in circuitu occupaverat. Quo turpior & magis prodigiosa fuit impii regis socordia, qui ne hoc quidem tam memorabili exemplo commotus fuit. Re enim per suos satellites perspecta & comperta, cor suum retinuisse, ne obtemperaret Deo, horribilis amentiæ fuit.

8. Tunc dixit Jehova ad Mosen & ad Aharon, Tollite vobis plenos pugillos vestros
favillæ fornacis, & spargat illam Moses * per cælum coram Pharaone. * vel, per aërem.
9. Et erit in pulverem super totam terram Ægypti: & erit super hominem & super
jumentum ulcus producens tumores in tota terra Ægypti.
10. Tulerunt ergo favillam fornacis, & steterunt coram Pharaone: & sparsit illam Mo-
ses * per cælum. Et fuit ulcus tumorem producens in homine & in jumento. * vel, per aërem.
11. Et non poterant magi stare coram Mose propter ulcus: quia fuit ulcus in magis
ut in omnibus Ægyptiis.
12. Et induravit Jehova cor Pharaonis: & non audivit eos: quemadmodum loquutus
fuerat Jehova ad Mosen.

8. *Tunc dixit Jehova ad Mosen.*] Hic pœnæ tempus non prorogat Deus, sed plagas continuo tenore ingeminat: neque Pharaoni minatur, sed eo relicto exequitur quod decrevit judicium: nempe quia plus satis jam compertum erat nihil apud eum prodesse admonitiones: deinde ut modis omnibus coarguatur desperata ejus improbitas. Etsi enim paulo ante dixi non omnia recitari quæ gesta sunt, narratio tamen Mosis huc magis inclinat, nihil de ulceribus fuisse prædictum Pharaoni: sed quum nihil tale suspicaretur, projectas fuisse favillas. Quod autem pulvere obnubilatum fuit cælum, & inde exorta lues, non accidit naturaliter. Quomodo enim exigua favilla totus aër operiretur? Sed hoc visibili symbolo edoctus fuit tyrannus, cladem quæ inde sequuta est, à Mose & Aharon fuisse inflictam. Porro insigni & summa potestate servos suos Deus ornavit, dum eos præfecit aëris imperio, ut ipsum obtegerent caligine, & contagione inficerent. Unde colligitur diabolos vocari principes aëris, non quia illic pro libidine dominentur, sed quatenus conceditur vagandi licentia.

11. *Et non poterant magi.*] Quum tunc quoque præsto essent magi, dubium non est eadem qua prius amentia fuisse correptos, ut starent quasi in procinctu, si confligendi facultas daretur. Et certe quemadmodum Satan decies victus, infatigabili tamen pertinacia semper longius rapitur: ita nec ejus ministri, quantumvis experti sint se infeliciter pugnare, à furore tamen suo desinunt. Nuper confessi fuerant præstigiatores isti nihil valere amplius artem suam, se tamen confirmant ad extrema quæque tentanda, donec ulcerum tabes eos cum dedecore expellit. Quare, ne similis audacia nos dementet, discamus, sponte cedendo, integram Deo gloriam præstare. Quod autem Pharao non modo eorum auxilio destitutus, sed nudatus etiam & orbatus præsentia, non flectitur nec mollescit: hinc apparet non tam alienis imposturis fuisse deceptum quam obstupefactum propria malitia & pravitate. Quanquam hoc loco repetit Moses cor ejus fuisse à Deo obduratum: nempe quia volebat, quasi opposito aggere, materiam habere illustrandæ suæ virtutis. Atque hic refellitur eorum inscitia qui nudam in Deo præscientiam imaginantur. Nam ubi additur, Sicut loquutus fuerat, conjunctim sibi utrumque asserit: nempe tam effectum quam prædictionem. Qua de re paulo post fusius tractandum erit. Notandum tamen simul à crimine non absolvi tyrannum, cujus voluntaria fuit durities. Scabies, quæ jumentis communis fuit, testimonio est alia strage non omnia periisse.

13. Et ait Jehova ad Mosen, Surge mane, & te siste in conspectu Pharaonis, & dic ei, Sic
dicit Jehova Deus Hebræorum, Dimitte populum meum ut serviant mihi.

14. Quo-

14. Quoniam hac vice ego mittam omnes plagas meas in cor tuum, & in servos tuos, &
in populum tuum: ut scias quod nemo sit similis mei in tota terra.
15. Nunc enim extendi manum meam, ut percutiam te & populum tuum peste: & excideris è terra.
16. Et certe ideo constitui te ut ostenderem tibi potentiam meam, & ut enarrent nomen
meum in universa terra.
17. Tu adhuc te extollis in populum meum, ut non dimittas eos?
18. Ecce, ego pluam hoc tempore cras grandinem gravissimam, cui non fuit similis in
Ægypto ab eo die quo fundata fuit hucusque.
19. Nunc igitur mitte, collige pecus tuum, & quicquid tibi est in agro. Omnes homines & jumentum qui inventi fuerint in agro, & non collecti fuerint intra domum, descendet super eos grando, & morientur.
20. Qui timuit ad sermonem Jehovæ ex servis Pharaonis, confugere jussit servos suos &
pecora sua domum:
21. Qui vero non adjecit cor suum ad verbum Jehovæ, reliquit servos suos & pecora sua
in agro.
22. Tunc dixit Jehova ad Mosen, Extende manum tuam versus cælum, & erit grando
in tota terra Ægypti, super homines & super jumenta, & super cunctam herbam agri in
terra Ægypti.
23. Extendit ergo Moses virgam suam versus cælum, & dedit Jehova tonitrua & grandinem: discurritque ignis per terram, & pluit Jehova grandinem super terram Ægypti.
24. Et fuit grando, atque ignis grandine implicitus gravis valde: cui similis nulla fuit in
tota terra Ægypti, ex quo fuit in gentem.
25. Et percussit grando in tota terra Ægypti quicquid fuit in agro, ab homine usque ad
jumentum. Et percussit grando cunctam herbam agri, atque omnes arbores agri confregit.
26. Tantum in terra Gosen, ubi erant filii Israël, non fuit grando.

13. *Et ait Jehova ad Mosen, Surge.*] Revertitur adhuc Deus ad minas, ut impii regis animum exploret: non quod spes sit aliqua sanitatis, sed quo magis ac magis retegatur perdita ejus obstinatio. Ad exemplum enim pertinuit, palam cognosci quam furiose ruant in suum exitium qui in sensum reprobum conjecti sunt, & agitantur spiritu vertiginis. Incredibile certe esset, ullum unquam hominem tam præcipiti amentia tantaque obstinatione restitisse Deo, nisi hæc nobis proposita fuisset imago. Quoties jussus fuit Pharao populum dimittere; & singulis vicibus addita fuit sanctio imperii: ut non minus tonaret è cælo Deus quam è terra loquebatur per os servi sui & præconis? neque tamen ad parendum subactus fuit tyranni animus: nempe quia mente alienat Satan quos Dei permissu addictos sibi & mancipatos tenet. Interea magis horribilem sibi vindictam accumulant impio monitionum contemptu.

14. *Quoniam hac vice.*] Subest tacita conditio, nisi Deo morem gesserit. Significat autem, quamvis hactenus castigaverit ejus superbiam, clementer tamen & adhibita moderatione id esse factum: nunc vero duriore flagello usurum esse, quia ferulæ nihil profuerint. Sic coarguitur ejus ingratitudo, quod non agnoverit ideo sibi parci ut levibus tantum damnis perfunctus ad sanam mentem rediret. Ergo quia sensim progressus fuerat Deus ad pœnas, nunc minatur se uno impetu multas simul inflicturum: sicuti agere solet cum præfractis. Qua etiam ratione
Psal. 32. vers. 9. nos hortatur David, ne simus equis & mulis similes qui ob contumaciam camo & freno cohibentur. Unde colligit multos dolores instare impiis & rebellibus. Plagas autem fore denunciat, non quæ caput tantum & brachia affligant, sed quæ penetrent usque ad cor ipsum, vel lethale vulnus visceribus infligant. Stupidior enim erat Pharao quam ut sufficeret latera ejus tundere. In summa, nisi velit cum omnibus suis perire, horribili quod impendet judicio mature occurrere jubetur. Sub nomine Omnium plagarum complectitur quicquid postea castigationis additum fuisse videbimus: & ideo nomen דבר omne excidii species designat: quasi diceret se pœnas alias aliis additurum, donec tyrannum profligaverit cum tota gente. Quod postea addit, Ut scias non esse similem mei, subindicat Pharaonem hactenus fuisse reluctatum, quod vim cælestis potentiæ serio animi sensu non apprehenderet: quia fieri non potest quin ubi sentitur, omnem ferociam coram se prosternat. Nec dubium est, reprobos, quamvis aliqua ex parte agnoscant Dei virtutem, postea tamen phrenetico impetu ruere, & eorum malitiam socordia esse implicitam, ut videndo non videant. interea monemur, reprobos stupore suo hoc tandem consequi, ut Deus totis copiis adversus illos congressus, ad cognitionem suæ virtutis quam fugiunt, invitos cogat & trahat. Ac ne longiores inducias speret, proximo versu affirmat Deus jam extenta manu se prodire. Neque enim tolerantiam suam commendat Deus in lento progressu, ut quibusdam placet: quin potius admonet exequutionem sibi in promptu esse, quoniam arma induerit & copias instruxerit antequam verbum faceret.

16. *Et certe ideo constitui te.*] Varie exponitur verbum העמדתיך: proprie quidem significat statuere: itaque ad eminentiam hoc referunt nonnulli, quod Deus in regio solio Pharaonem collocaverit, unde suam gloriam melius patefaceret. Græcus interpres latius accepit. vertit enim ἐξήγειρά σε, excitavi te: quasi diceret arcano Dei consilio & providentia delectum fuisse Pharaonem in quo potentiam suam exereret: sicuti passim dicitur excitare quos in medium producit, ut in eos usus applicet quibus ipsos destinavit. Alii sententiam hanc putant ex superioribus pendere, ac interpretantur, Conservavi te, vel superstitem manere volui. Verbum enim Hebraicum, quod transitivum est in Hiphil, deducitur ab עמד, quod est stare. Quoniam ergo sibi moderatus fuerat Deus, nunc tolerantiæ suæ causam assignat, quia si uno levi prælio cecidisset Pharao, minus celebris fuisset victoriæ gloria. In summa, ne sibi blanditias faciat, vel inani fiducia se obduret Pharao, negat Deus sibi ad eum extemplo perdendum vires defuisse, sed ob alium finem distulisse ultimas

mas pœnas: quo scilicet lente disceret Pharao, frustra se luctari cum incomparabili potentia: atque ita omnibus seculis celebraretur tam insignis historia. Etsi autem Paulus Græcum interpretem sequitur, nihil tamen obstat quominus liberum sit postremum hunc sensum amplecti. Scimus enim Apostolos non fuisse in verbis recitandis admodum anxios, sed rem potius spectasse. Jam ut fateamur Dei patientia eousque durasse Pharaonem dum omnibus clarum & nobile documentum foret quam vesani sint atque amentes quicunque Deo resistunt: hoc etiam ad æternam Dei providentiam pertinet. Ideo enim pepercit Pharaoni Deus ut ad tempus staret, quia antequam nasceretur, in hunc usum prædestinatus fuerat. Unde etiam recte Paulus colligit, non esse vo-
Rom. 9. vers. 16. lentis, neque currentis. Sive enim erigat Deus, sive sustentet reprobos, mirabiliter in illorum pervicacia gloriam suam illustrat. Quo refellitur eorum inscitia, qui hoc cavillo æternam Dei prædestinationem evertere conantur: quia non dicatur Pharaonem creasse hoc consilio, sed ad tempus suspendisse suum judicium. Nam hæc media agendi ratio & continua series ab initio illo manavit, quod Pharao iræ Dei organum erat.

17. *Tu adhuc te extollis.*] Verbum quo utitur Moses, fastum denotat: quod populum calcando sese nimis insolenter efferret. Deus ergo quasi per admirationem interrogat quid sibi velit tam cæcus furor, quod speret tyrannus impune sibi cessuras esse contumelias quibus indigne populum Dei affligit. Jam enim multis signis edoctus fuerat, causam populi sui Deum patrocinii jure suscepisse, ut omnium injuriarum vindex esset. Interea autem ironice perstringit tyranni stultitiam, qui tot castigationibus nondum humiliatus fuerat: acsi diceret, quamvis rebus prosperis ebrius tyrannica & importuna licentia sævisset in miseros, tamen acceptis tot plagis, cessandi saltem fuisse tempus.

18. *Ecce, ego pluam.*] Nunc Deus pœnæ, ad quam irrogandam erat accinctus, speciem designat: nempe quod percutiet grandine tam homines quam jumenta, & partem frugum. Contingit quidem sæpe grandine corrumpi segetes, interdum etiam magnas strages fieri hominum & animalium: imo rari beneficii loco ducitur si anni decem vel quindecim à tali noxa immunes prætereant. Sed Deus judicium quod exequi statuerat, certis notis insignit, quæ demonstrent grandinem non esse natam ex causis naturalibus, sed aërem divinitus armatum manifeste pugnare. Primum dies crastinus præfigitur: neque hoc satis est, additur etiam hora. Quis autem Astrologus aut Philosophus in turbinibus & procellis articulos temporum sic metiri queat? Tertio ponitur insolita violentia, qualis nunquam conspecta fuerat. Quarto continuus tractus ab extremis Ægypti finibus usque ad alios fines oppositos, & simul expansio in totam latitudinem. Vix intra annos viginti tam longe grassabitur calamitas ut tunc instar sagittæ volitavit, & angustiis suis contenta, non ita late se diffundet. Postremo accedit distinctio inter terram Gosen & reliquam Ægyptum. Hinc palam fit grandinem non ferri erroneo impetu, sed manu Dei spargi: deinde non esse concretas frigidi humoris guttas in media regione aëris, sed portentum quod naturæ limites transcendit.

19. *Nunc ergo mitte*] Non dat consilium quasi velit parcere hosti professo, sed vesanæ ejus confidentiæ insultat, quod hactenus supina securitate contempserit quicquid pœnarum denunciatum erat. Oblique ergo subindicat nunc esse metuendi tempus. Secundo, Deum non certare quasi dubio eventu: quia non tantum aperte provocat eum ad conflictum, sed confirmat nihil sibi fore negotii in ipso profligando. In summa, docet neque astu neque ullis artibus opus esse, ut deprehendat hostem suum, sed quamvis modum elabendi concedat, se tamen fore victorem.

20. *Qui timuit verbum Jehovæ.*] His verbis ostendit Moses, quosdam experientia hucusque fuisse edoctos ut non omnino spernerent quod edixerat Moses. Inde enim timor ex denunciatione pœnæ, quia persuasi erant Mosen servum esse Dei ac Prophetam, imo cælestis judicii præconem. Quanquam simul apparet non serio resipuisse ut obedirent Deo, sed præsenti ac momentaneo terrore impulsos fuisse ad cavendum. Sic particularis metus sæpe reprobos sollicitat vel ad deprecandam vel ad fugiendam Dei vindictam. Dicit tamen Moses timorem illis profuisse, quia non eandem quam alii magis stupidi calamitatem senserint. Hoc modo testatus est Deus, quo quisque majore contumacia ipsius judicia contemnit, durius ac gravius affligi: quosdam vero incredulos aliqua ex parte levari incommodis & mitius castigari, quia saltem ferociter non exurgunt ad despiciendam ejus potentiam. Adde quod in hoc discrimine clarius enituit Dei judicium, ubi inter Ægyptios, quo quisque fuit ferocior, certam contemptus sui mercedem retulit. Docemur tamen hoc exemplo, non multum proficere incredulos si trepidis ac supplicibus ad breve tempus Deus ignoscat: quia semper manent æternæ morti obnoxii.

22. *Tunc dixit Jehova.*] Nunc rursus virga Mosis Deus utitur ad movendam procellam, non tam Pharaonis causa, quam ut Moses ipse ad residua certamina magis animetur, ubi documentum renovari videt suæ vocationis. Interea nobis observanda est fidei ejus probatio, quod nondum accepto mandato de virga in cælum tollenda, non dubitaverit Pharaoni prædicere horribilem & prodigiosam fore grandinem. Quanquam siquis velit esse ὕστερον πρότερον, & nunc demum referri quod ordine temporis prius erat, non contendo: sed hoc mihi magis probatur, & ex contextu etiam recte mihi colligere videor, die illo elapso mandatam fuisse exequutionem, cujus ante incognita fuerat Mosi ipsi ratio. Hinc quidem & Moses ipse didicit, & nos hodie discere oportet, elementa omnia, quamvis sensu careant, præsto tamen esse ad quodlibet obsequii genus opifici suo præstandum: quando ad motum baculi turbatus fuit aër incredibili modo, ut grandinis copiam opprimendis jumentis & hominibus vibraret.

27. Tunc misit Pharao ad vocandum Mosen & Aharon: & dixit ad eos, Peccavi hac vice. Jehova justus est: ego autem & populus meus scelerati.
28. Precamini Jehovam, & * magnum *erit* si non sint tonitrua Dei & grando: & dimittam vos, nec ultra manebitis.
* vel, multum est quod sint tonitrua.
29. Tunc dixit Moses, Ubi egressus fuero ex urbe, extendam manus meas ad Jehovam: cessabunt tonitrua, & grando non erit amplius, ut scias quod Jehovæ sit terra.
30. Atqui de te & servis tuis cognosco quod nondum timeatis coram facie Jehovæ Dei.
31. Linum & hordeum percussa sunt: nam hordeum maturescebat, & linum erat in calamo.
32. Triticum vero & zea non sunt percussa, eo quod abscondita essent.

33. Et

33. Et egressus Moses à congressu Pharaonis extra urbem, expandit manus suas ad Jeho-
vam: & cessarunt tonitrua & grando, & pluvia non est effusa super terram.
34. Videns autem Pharao quod cessasset pluvia & grando & tonitrua, adjecit adhuc
ad impie agendum, & aggravavit cor suum ipse & servi ejus.
35. Et obduruit cor Pharaonis, nec dimisit filios Israël: sicut loquutus fuerat Jehova
per manum Mosis.

27. *Tunc misit Pharao ad vocandum.*] Confessio hæc si ex animo esset profecta, signum dabat resipiscentiæ: sed statim cognovit Moses timorem in corde impii non esse diuturni officii magistrum: idque melius innotuit ex re ipsa. Quanquam memoria simul tenendum est quod ante attigi, Pharaonem non fuisse consulto mentitum: quia terrore correptus omnes placandi Dei modos captabat: sed paulo post relapsum esse ad mores pristinos. Etsi enim vulpino astu submissionem præ se ferunt impii dum se captos vident, ut effugium à laqueis detur: non tamen in suis blanditiis Deo se verba dare putant. Quin potius ubi urget necessitas, parati sunt quibuscunque modis transigere, ideoque piacula & satisfactiones offerunt: verum dempto metu, quia vi extortum fuerat quicquid sunt polliciti, statim deintegro lasciviunt. Simile fere exemplum de Saule narratur. (1 Sam. 24 vers. 18. & 26. vers. 28.) Fatetur cum suo dedecore innocentiam Davidis; neque tamen, simulac effugit discrimen, ac metu solutus est, desinit eum crudeliter persequi. Quod si demus fraude id simulasse, Pharaoni major fuit timendi ratio: quia experimento convictus Deum sibi esse adversum, formidine sua ad conditiones quaslibet rapiebatur. Primo autem agnoscit se hac vice peccasse: non quod priores excuset, sed quia in tam crasso contemptu magis detestabile erat pertinaciæ crimen. Quod melius liquet ex proximis verbis, ubi Deo justitiam tribuens, suum & populi scelus fatetur. Perinde enim est acsi dixisset se merito pœnas dare, quia Deum justum judicem nimis diu provocaverit. Jam quia veram resipiscentiam verbis præ se fert Pharao, colligere hinc licet non tribui Deo integrum justitiæ honorem à peccatoribus, nisi seipsos damnent. Quod eo diligentius notandum est, quia pauci reputant, dum reatum effugere conantur, se adversus Deum esse contumeliosos. Atqui nisi quisque sibi sit judex, ac ingenue delicta sua fateatur, Dei judicio obstrepere certum est. Tandem ad deprecationem confugit: in qua Mosen & Israëlitas sibi patronos esse optat. Non absque dolo, fateor: (quia semper duplici corde sunt hypocritæ) certum tamen est, quia malis erat attonitus, pacem quæsiisse cum Deo, ne rebellando novas & graviores pœnas sibi accerseret. Simul autem ac voti compos timere desiit, ax securitate emersit interior malitia, quæ malorum congerie suffocata quodammodo latebat. Quod proxime sequitur, varie exponunt interpretes. Quidam exponunt negative, quod non sint; vel, si non sint tonitrua: & hi quoque inter se dissentiunt. Quidam enim Pharaonem gratulari sibi putant, quod cessarint tonitrua: sed eos nimis crasse hallucinari, ex contextu liquet. Si ergo interponitur negatio, necesse est referri sermonem ad tempus futurum: acsi diceret, præclare secum actum iri si Deus sedare volet tonitrua. Æque tamen probabilis etiam est diversa lectio, Multum est, vel magnum quod sint vel fuerint tonitrua. Acsi diceret, satis superque pœnarum se pro stultitia dedisse: vel (quod mihi magis placet) se horrore jam esse subactum, dum continuo fragore tonitrui & impetu grandinis percellitur. Videtur enim suam conversionem probare velle, quia horribili Dei potentia victus sit.

29. *Tunc dixit Moses.*] In hoc responso oblique subindicat Moses, ut pure & rite Deum invocet, se fugere conspectum Pharaonis: quia sacrificia quodammodo polluat sua incredulitate. Nam sicut antedocuit non posse legitimum cultum à populo præstari nisi extra Ægyptum, sic nunc solitudinem quærit ad precandum: atque ita loci distantia profanum esse locum ostendit ubi habitat Pharao. Diximus autem supra, Mosen nihil promittere temerario impulsu: sed vel Spiritus instinctu, vel certo oraculo edoctum pronunciare auctoritate Prophetica, quid facturus sit Deus. Porro non abs re Moses ex pœnæ remissione Pharaonem sentire jubet, Deum Israëlis esse dominum Ægypti. Nam terræ nomen hic videtur restringi ad Ægyptum. Quanquam non inficior de toto orbe commode posse intelligi: verum, utrumvis eligas, recte colligit Moses, perfecte Dei gloriam & imperium patefieri ubi non tantum pœnas irrogando vindex apparet, sed simul ex opposito demonstrat, elementa omnia suæ beneficentiæ servire. Adhæc, ubi vulneribus quæ inflixit idem Deus medetur, clarius inde innotescit ejus potentia. Ideoque apud Jesaiam, probandæ suæ divinitatis causa, hæc duo conjunctim ponit, juris sui esse & arbitrii tam bene quam male facere. (Jesa. 41. vers. 23. & 45. vers. 7.)

30. *Atqui de te & servis tuis cognosco.*] Tam libera objurgatio clare demonstrat quanta animi magnitudine præditus fuerit sanctus Propheta: qui imperiosi & crudelis tyranni furorem pro nihilo ducens, impietatis eum cum tota aula damnare non dubitat. Nec sane dubium est Deum mirabiliter compescuisse tot sævas bestias, dum manus abstinent à Mose: quia temperantiæ vel humanitati tribui non potest quod non centies ipsum interfecerint homines alioqui plusquam sanguinarii, quum eos tam acerbe lacesseret. Cæterum ex hac constantia etiam patet quantopere profecisset posito tirocinio: quia ante longe à telorum jactu in umbra trepidus, nunc in acerrimo conflictu nihil formidat. Merito autem negat Deum timere Ægyptios: quia formido & horror non semper animos formant ad reverentiam justumque obsequium. Nam de sincero timore loquitur Moses, qui nos Deo penitus addicit. Qua ratione vocatur sapientia, & caput sapientiæ. (Prov. 1. vers. 7. Psal. 111. vers. 10.) Hypocritæ autem quamvis expavescant ad Dei nomen, longissime tamen absunt à voluntario ejus colendi studio. Quare, ne inanis imaginatio nos fallat, discamus sensus omnes nostros probe excutere, & sedulo inquirere in omnes flexuosos recessus, quibus refertæ sunt ac incredibili modo implicitæ humanæ mentes. Quæritur tamen quomodo deprecatoris munus suscipiat, ubi nullam videt resipiscentiam. Respondeo, non ita fuisse facilem ut parceret quasi exoratus, sed modicam intermissionem dedisse, donec se rursus proderet regis impietas, atque ita compleret Deus quod prædixerat de omnibus plagis. Absurdum igitur est quod quidam hoc prætextu volunt ministros verbi & pastores nuda verborum confessione esse contentos: quando non tam ad ignoscendum propensus est Moses quam viam patefacit reliquis Dei judiciis.

31. *Linum & hordeum*] Narrat quid calamitatis intulerit grando: & docet partem frugum fuisse consumptam, quæ scilicet jam assurrexerat in culmos: semina vero quæ tardius surgunt, fuisse salva. Spem enim residuam dare voluit Deus, quæ invitaret regem cum suis ad pœnitentiam, si modo sanabilis fuisset eorum malitia.

34. *Videns autem Pharao.*] Iterum suo more Pharao audaciam colligit ex pœnæ mitigatione, sicuti reprobos armat securitas adversus Deum: ipsi vero, simulac paulisper quiescunt Dei flagella, impunitatis

tis fiduciam concipiunt, & ex brevibus induciis æternam pacem imaginantur. Pharao igitur cor suum, quod flexisse visus fuerat, deintegro obduravit, clade hac perfunctus: acsi non admonitus fuisset alias testare, imo manum Dei jam esse extentam. Itaque io fine capitis culpam amplificat Moses, ubi addit hoc fuisse prædictum per manum suam. Aliquoties ante vidimus obduruisse impium regem, sicut Deus ad Mosen loquutus fuerat: nunc plus exprimitur, nempe Mosen fuisse præconem hujus indomitæ & perditæ contumaciæ.

CAPUT X.

ET dixit Jehova ad Mosen, Vade ad Pharaonem: quia ego aggravavi cor ejus, &
cor servorum ejus, ut ponerem signa mea hæc in medio ejus.
2. Et ut narres in auribus filii tui & nepotis tui quæ fecerim in Ægypto, &
signa mea quæ posuero inter eos: & sciatis quod ego sum Jehova.
3. Venit ergo Moses & Aharon ad Pharaonem, & dixerunt ei, Sic dicit Jehova Deus
Hebræorum, Quousque renuis humiliari coram facie mea? Dimitte populum meum ut
serviant mihi.
4. Quod si tu renuis dimittere populum meum, ecce ego inducam cras locustam in ter-
minos tuos.
5. Et operiet superficiem terræ, ut non possit videri terra: & comedet quod residuum
est, quod evasit, quod relictum est vobis à grandine: & comedet omnem arborem quæ
fructificat vobis ex agro.
6. Et implebunt domos tuas, & domos omnium servorum tuorum, & domos omnium
Ægyptiorum: quas non viderunt patres tui, & patres patrum tuorum, à die quo ipsi fue-
runt super terram usque ad diem hunc. Et aversus, egressus est à Pharaone.

1. *Et dixit Jehova.*] Transit Moses ad aliam plagam, qua perfidiam impii regis & obstinationem ultus est Deus: nempe quod residuum anni proventum, coi pepercerat, locustis vorandum & exedendum tradiderit. Fuit autem hæc non vulgaris pœna, inedia & fame conficere Ægyptum, quum periissent cunctæ segetes. Verum antequam eo descendat Moses, iterum recitat se hujus plagæ fuisse præconem, & rationem sibi à Deo fuisse redditam cur toties in suam perniciem reluctatus esset Pharao. Dicit ergo Deus se obdurasse cor ejus, ut portenta & virtutis suæ documenta ederet. Nam si statim humiliatus cessisset Pharao, supervacuum erat certameo. Quorsum enim cum victo & jacente confligere attinet? Ergo tyranni pertinacia, Deum sæpius lacessendo, pluribus miraculis viam aperuit: quemadmodum ex collisione lapidis & ferri ignis elicitur. Quo etiam refellitur frigidum illud commentum, noo aliter induratum fuisse cor Pharaonis, nisi quod proposita sunt miracula coram ejus oculis. Non enim docet Moses cor ejus divinitus fuisse aggravatum signorum conspectu, sed Deo placuisse hoc modo illustrare suam virtutem. Hinc etiam colligimus, certo Dei consilio prædestinatum fuisse quicquid accidit. Voluit enim Deus singulari & insolito modo populum suum redimere. Ut hæc redemptio magis conspicua & nobilior fieret, Pharaonem opposuit instar saxeæ rupis, qui duritie sua causam novis & magis insignibus miraculis subinde daret. Admirabili igitur Dei provideotia in hunc finem induratus fuit Pharao, ne obscura aut vilis esset liberationis gratia. Respexit enim populum suum Deus magis quam Ægyptios, ut mox sequitur, Narrabis filio tuo & nepoti &c. Longe enim uberior gratiarum actionis, & liberationis celebrandæ oblata fuit materia, quum palam vidissent Israëlitæ toties ac tam variis prodigiis exertum è cælo Dei brachium. Nam si usitato modo fuissent redempti, laus Dei paulo post obsolevisset. Posteros ergo sic à patribus doceri oportuit, ne ambigerent de tam præclari operis auctore. Cæterum hic exigitur à patribus, qui oculati erant signorum testes, diligentia & sedulitas in filiis docendis: & iis etiam iojungitur discendi cura & attentio, ut beneficiorum Dei memoria per continuam ætatum seriem floreat. praxis hujus doctrinæ conspicitur Psal. 44. & 105.

3. *Tunc venit Moses & Aharon.*] Jam refert Moses se Dei mandato tentasse Pharaonis animum, an tandem post multa experimenta, metu novæ pœnæ quæ instabat, flexibilis esset ad parendum. Hoc autem examine melius cognita fuit ejus impietas, quod ditionem suam parte annonæ privatam videns, quod de altera parte deouneiatur à Mose noo metuit. Ideo asperius eum objurgat, rogans, Quousque tandem superbe resistes Dei imperio? Nam quum pessima quoque ingenia frangant plagæ, portenti instar fuit, regem octies & quidem diris modis percussum nolle adhuc cedere, perinde acsi incolumis & ab omni damno iotactus staret. Cæterum ex hoc loco discendum est, in hunc finem castigari nos Dei ferulis ut à cupiditatum nostrarum lascivia redeamus ad illius obsequium. Hoc vocat Moses (& post eum Petrus) humiliari coram Deo, vel sub potenti ejus 1 Petr. 5.
maou, dum experti formidabilem ejus potentiam vers. 6.
nos reverenter subjicimus ejus imperio. Unde sequitur, quasi ferrea fronte luctari cum Deo qui pœnarum metu non domantur nec flectuntur. Quare nos ad resipiscentiam erudiat timor: ac, ne superbo contemptu provocemus ejus vindictam, discamus nihil esse magis horribile quam incidere in ejus ma- Hebr. 10.
nus. Subindicat etiam Moses non esse bellum Pha- vers. 31.
raoni cum Israëlitis tantum, sed cum Deo, qui eorum causam suscepit. Quare noo dubitemus tyrannos, quicunque injuste Ecclesiam affligunt, cum Deo ipso confligere; cujus viribus se longe impares sentient.

4. *Quod si tu renuis.*] Denunciat Moses ultimam penuriam & famem terræ Ægypti, quia repente surgeot locustæ, quæ penitus consumant residuum anni proventum. Jam enim dimidia pars grandine perierat. Etsi autem testantur historiæ veteres, & nostro seculo contingit, non segetes tantum, sed pratorum quoque herbas à locustis vorari: ex circumstantiis tamen colligitur hoc fuisse inusitatum cælestis vindictæ exemplum: quia & diem crastinum præfigit Moses, & incredibilem copiam subito erupisse narrat, & addit nunquam tales visas fuisse: postremo nullam domum ab earum insultu immunem fore minatur. Porro genus flagelli iterum notare operæpretium est, quod Deus ex vilibus animalculis exercitum colligit & armat, quo contumeliose indomabilem tyrannum cum omnibus suis copiis profliget. Digna etiam hac mercede fuit Ægypti ingratitudo: quia omnis indignum fuit tyrannice opprimi in ea regione posteros Joseph, qui eam sua solertia paulo ante ducentos & quinquaginta annos à fame affer-

asservaverat. Quod sequitur versu 6. Vertit se, & egressus est, pro indignationis signo ponitur: acsi Moses contumaciæ tyranni pertæsus, repente se alio proriperet, ne vale quidem dicto. Quamvis ergo mansueto alioqui ingenio fuerit, præcisa tamen hæc austeritas adhibenda fuit ad refutandum fastum, quo tyrannus in cælum ipsum conspuebat. Discant autem & nostri seculi Pharaones, quando purum Dei cultum atrocibus minis impediunt, justo ejus judicio fieri ut in ipsorum ditionibus grassentur, ut locustæ, homines fanatici cum impiis erroribus, ac tabe populos inficiant.

7. Dixerunt autem servi Pharaonis ad eum, Quousque erit hic nobis in offendiculum?
Dimitte homines, ut serviant Jehovæ Deo suo. * An ante scies quod perierit Ægyptus? * vel,
8. Et reductus est Moses atque Aharon ad Pharaonem: dixitque ad eos, Ite, & servite Ante-
Jehovæ Deo vestro. Qui sunt qui abibunt? quam
9. Et ait Moses, Cum pueris nostris, & cum senioribus nostris ibimus, cum filiis nostris scies
& filiabus nostris, cum ovibus nostris, & cum armentis nostris ibimus: quia festus dies perisse
Jehovæ nobis est. Ægy-
ptum.
10. Tunc dixit illis, Ita sit Jehova vobiscum, ut vos dimittam, & parvulos vestros. Videte, quia malum est coram vobis.
11. Non sic, Ite nunc viri, & servite Jehovæ: quia vos hoc postulastis. Et ejecit eos à facie Pharaonis.

7. *Dixerunt autem servi Pharaonis ad eum.*] Paulo ante vidimus communem illis fuisse obstinationem cum rege suo: nec dubium est quin serviliter adulando magis ac magis eum exacerbaverint: nunc tamen damnis victi, & adhuc deterius aliquid timentes, mitigare ejus furorem student. Non quod redierint ipsi ad sanam mentem, sed quia sentiunt manu Dei se esse victos, nec vires ad rebellandum suppetere. Itaque dicunt Mosen, donec emissus fuerit, fore Ægypto in perpetuam noxam. Vocem מוקש sive laqueum, sive offendiculum vertas, parum interest: quia metaphorice capitur pro quolibet infortunii vel damni genere. Significant igitur non esse sperandum malorum finem, quamdiu contendet Pharao cum Mose: quia noxæ aliæ alias sequentur. Sed interrogando Quousque, admonent regis pertinaciam plus satis hactenus damnosam fuisse. Unde colligunt nihil fore melius quam ut Mosen expellendo, se à laqueo expediat, vel offendiculum declinet: quia nonnisi infeliciter pugnabit. In secunda parte versus dissentiunt interpretes. Chaldæus paraphrastes negatione interposita vertit, An adhuc nescis, quod perierit Ægyptus? Ad verbum sic legitur, An ante scire? vel, Antequam scire? Verum quia infinitivus interdum pro tempore futuro sumitur, videtur optime sensus quadrare hoc modo, An ante vis cognoscere totius regni interitum, quam ab infausto certamine desistas? acsi dicerent, nisi mox iram Dei à se avertat, nimis serum & inutile paulo post fore remedium.

8. *Et reductus est.*] Probabile est, sedata regis iracundia, ex caterva quosdam celeriter fuisse missos, qui Mosen eadem hora retraherent, ne postridie accideret calamitas à Mose denunciata. Nam ex regis verbis colligere licet non prorsus fuisse victum eorum precibus: sed quia nolebat præcise negando omnium animos offendere, passum fuisse revocari Mosen, ut illos obliquo artificio eluderet. Sic enim tyranni specie fallaci assensus invidiam effugiunt. Revolvitur autem ad pristinum consilium, dum media pactione cum Deo decidens, sibi cavere vult de populi reditu. Apparet quidem ipsum quoque fuisse territum, & viam quæsisse placandi Dei: interea tamen quasi pacisci liberum esset, conditiones proponit sibi commodas: sicut hypocritis mos est velle cum Deo sic transigere, ut dimidia juris sui parte cedere cogatur. Etsi autem astute sciscitatur quasi de re dubia, facile tamen detegitur ejus suspicio. Ergo quod de omnibus sibi præcipi non ignorat, ad partem restringit, & tamen simulat se præstare quod æquum est, ac Deo sufficere debet. Tametsi autem suo responso Moses tergiversandi ansam libere præcidit, nec eum flexiloquis ambagibus demulcet: Dei tamen consilium de liberando populo supprimit, non quod fallere velit vel mentiri, sed ut intra vocationis suæ fines se contineat. Ac ne objici possit, hoc modo subduci Israëlitas à legitimo imperio, non dissimulat, quia divinitus sunt adoptati, sub alia ditione non esse. Suos ergo Deus palam reposcit quos semel sibi addixit. Nec vero fraudulenter cum tyranno agere censendus est, quamvis consilium suum ab ipso celet. Armenta & greges ovium secum tracturos Israëlitas dicit, ut sint ad manum victimæ quas offerant Deo. Quantum ad filios & filias, subindicat minimis etiam quibusque celebrandum esse diem festum, quia omnes Deus sibi addixerit ad pietatis cultum.

10. *Ita sit Jehova vobiscum.*] Miror locum per se clarum ab interpretibus violenter torqueri. Quidam sic resolvunt, Vellem Deum non aliter vobis favere, quam vos dimittere mihi in animo est: alii vero ficte loquutum putant, acsi Deo ipsos commendet postquam discesserint. Non referam omnium commenta: neque opus est. Equidem non dubito ironicam esse subsannationem, qua ipsis & Deo simul insultat: quasi diceret, Jactatis Deum à parte vestra stare: id experientia probabit si vos dimisero. Se igitur constituens summum arbitrum ad eos arcendos, & vetandi probibendique exitus potestatem sibi arrogans, deridet eorum fiduciam, quod liberum egressum petendo, id se Dei auspiciis & mandato facere obtendant: perindeacsi diceret, Tunc merito prætexetis Jehovam itineris ducem vobis esse, nisi vos impediero. Hoc modo proterve lacessit Deum ipsum, & populo ita posse opitulari negat quin resistendo prævaleant suæ vires. Ita reprobi, postquam secum tumultuati sunt, interdum eructant vesanum Dei contemptum, quasi sint contra omnia pericula probe muniti, & Dei auxilium quod suis promisit pro nihilo ducentes, secure rident fidei simplicitatem. In secundo etiam membro versus frustra meo judicio laborant multi. Quidam eliciunt hunc sensum, Malum quod cogitatis occurret vobis, ac in facies vestras vertetur. Alii volunt similitudinem esse à scopo ductam, quod Israëlitæ nonnisi ad maleficium spectent. Ego autem non dubito, postquam Dei potentiæ opposuit Pharao tyrannicas suas probibitiones, jam incutiendi terroris causa minari. Dicit igitur malum instare Israëlitis, & quasi versari ante eorum oculos, quia suæ temeritatis pœnas mox sint daturi. Ita significat opem Dei, qua se protegi confidunt, evanidam fore, aut nihil profuturam. Quum autem dicit, Videte, oblique eos perstringit, quod freti Dei auxilio inconsiderate in suam perniciem ruant. Summa est, eos sibi male consulere omnia tentando, stulteque vel minus caute recumbere in Dei patrocinium.

11. *Non sic.*] Simulat illis se dare quod initio

postulaverant, atque ita inconstantiæ eos insimulat, quod non persistent in eadem sententia: quum tamen certum sit hanc pertinaciæ fuisse causam ad repugnandum, quia timebat ne totus populus ex Ægypto migraret. Scivit ergo, quod Dei nomine exegit Moses, ad parvulos quoque extendi: quia alioqui non tam fuisset exasperatus. Sed ut culpam in eos derivet, falso & calumniose exprobrat duplicasse iniqua postulata, se vero summa humanitate perfungi, quod primo eorum voto annuat. Cæterum noluit patres liberis orbare, sed retinere quasi obsides: quoniam persuasus erat tam charis pignoribus nunquam sponte renunciaturos. Quod additur in fine versus, Ejecit eos à conspectu Pharaonis, indefinite quidam accipiunt, ac subaudiunt quemlibet ex satellitibus: sed quia Hebræis tritum est antecedens omittere, & deinde subjicere loco relativi, non dubito quin Pharao Mosen videns dimidia parte non esse contentum, excanduerit, & novis minis expulerit, quia ejus præsentiam non ferebat.

12. Tunc dixit Jehova Mosi, Extende manum tuam super terram Ægypti pro locusta, ut ascendat super terram Ægypti, & depascat omnem herbam terræ, quicquid à grandine residuum est.

13. Extendit itaque Moses virgam suam super terram Ægypti, & Jehova adduxit ventum orientalem in terram toto illo die & tota nocte, & ubi advenit mane, ventus orientalis excitavit locustam.

14. Et ascenderunt locustæ super totam terram Ægypti, & demisit in omnem terminum Ægypti graves valde: ante illas non fuerunt tales locustæ, nec post illas futuræ sunt tales.

15. Operueruntque superficiem totius regionis: & obscurata fuit terra, comederuntque omnem herbam terræ atque omnem fructum arborum quem reliquerat grando, neque remansit quicquam viride in arboribus & in herbis agri in tota terra Ægypti.

16. Tunc festinavit Pharao vocare Mosen & Aharon, & dixit, Peccavi in Jehovam Deum vestrum & vos.

17. Nunc ergo remitte quæso peccatum meum duntaxat vice hac, & orate Jehovam Deum vestrum, & auferat à me tantum mortem istam.

18. Et egressus est à Pharaone, & oravit Jehovam.

19. Et convertit Jehova ventum occidentalem fortem valde, & sustulit locustas, & dejecit eas in mare Rubrum: non remansit locusta ulla in tota regione Ægypti.

20. Et roboravit Jehova cor Pharaonis, neque dimisit filios Israël.

12. *Tunc dixit Jehova Mosi.*] Quoniam indicta sibi pœna non fuit adductus Pharao ad parendum, exequutio hic narratur. Ac primo quidem jussus est Moses manum extendere ut locustas accerseret, pro jure imperii quo Deus eum ornaverat. Manus enim extensio signum est potestatis. Ideo paulo post subjicit se baculum extendisse, quem ante vidimus loco regii sceptri fuisse ei datum. Perinde igitur est acsi Deus præfectum constituens, subjiceret ei mare, terram, & aërem. Ut tamen subsidat in gradu ministri, non dicit locustas erupisse ad suum mandatum, sed laudem operis vindicat uni Deo. Atque hæc ratio loquendi notatu digna est, ex qua discimus ministros Dei, quamvis nihil ex se afferant, non tamen ludere operam, quia Spiritus efficacia cum eorum voce conjuncta est: neque tamen ideo quicquam delibari ex Dei virtute quod ad ipsos transeat, quando nonnisi organa sunt quæ Dei manu in usum suum applicantur. Sic Moses non frustra nec inaniter extento baculo præcepit locustis ut ascenderent, quia statim apparuit effectus mandati. Neque tamen ipse creavit locustas, neque baculi agitatione eas attraxit, sed impulsu venti orientalis divinitus sunt adductæ. Ipsa autem collectio tam subita præter naturæ ordinem haud dubie accidit. Neque enim si vento has partes mandavit Deus, inde protinus sequitur hoc esse usitatum. Scimus Eurum salubrem ac mitem esse ventum: & quanquam Judææ respectu interdum procellosus est, non tamen probabile videtur, vel impetu ejus vel contagioso flatu Ægyptum naturaliter opertam fuisse locustis. Sed fieri potest ut Deus repentino turbine ingentem locustarum copiam impellens, propinquæ cladis signum dederit Ægyptiis, quo manifestius esset non aliunde quam ex Mosis prædictione eas esse exortas. Quod nullas unquam tales fuisse visas dicit, & tales in posterum unquam fore negat, non adversatur sententiæ Joëlis:
Joël. 1. vers. 4. qui etiam affirmat tale exemplum nunquam extitisse, ut residuum erucæ comederet locusta, residuum locustæ comederet bruchus, & residuum bruchi comederet hasil. Neque enim illic de una tantum pœna disserit, sed de varia & multiplici continuatione.

16. *Tunc festinavit Pharao.*] Festinatio hæc ex trepidatione & metu, quia ad extrema usque ventum erat, nec moram patiebatur mali atrocitas. Hoc igitur ardore anxietatem suam prodit Pharao, ubi ad Mosen, quem nuper expulerat, revocandum non modo sponte inclinat, sed celeriter rapitur. Quæ subjicitur confessio, tametsi ex duplici vel fallaci corde manavit, non fuit tamen prorsus ficta. Neque enim dubitandum est quin (ut sibi male conscius erat Pharao) Deus vocem hanc perculso & flagellis coacto extorserit, Peccavi. Tenenda enim est distinctio quam ante posui, inter hypocritas, quibus mentiri & fallere propositum est, vel qui scientes & volentes hominibus illudunt; & eos qui sibiipsis blanditias faciunt, & sic exhorrent Dei judicium ut interior cordis recessus malitiam & impietatem foveat. Hujus secundæ notæ hypocrita fuit Pharao, qui tametsi ex professo noluit vel Deo vel Mosi illudere, quia tamen seipsum non excussit, non sincere peccatum suum confessus est. Atque id diligenter notandum est, ne quis fucatæ pœnitentiæ indormiat, acsi Deum placaret temporalis metus, vel coacta humilitas. Quod se in Deum & Israelitas peccasse dicit, ita resolvi debet, fuisse in Deum rebellem, quia injuste afflixerit populum quem ille in curam fidemque suam receperat. Etsi enim non erat à Prophetis edoctus, tenebat tamen principium illud: quia Deus claris & insignibus miraculis ostenderat populum illum sub tutela & protectione sua esse, iniqua & tyrannica illius oppressione factam esse injuriam patrono & custodi. Bis ergo se reum fatetur, quod in populum fuerit crudelis, & Deum impie contempserit. Hoc veræ resipiscentiæ fuisset testimonium si ex puro ingenuoque affectu fluxisset. Nam peccator, sponte se damnando, Dei judicio occurrit. Humilitas etiam in ea parte non mediocris apparet, dum suppliciter veniam precatur à Mose. Raræ enim virtutis fuit, potentissimum regem se ita

sub-

submittere homini obscuro & contempto: quod sæpe gregarios facere pudet. Sed quia cor occulta pravitate adhuc erat implicitum, fraudulenter signa pro re ipsa ostentat. Quare non immerito David, ubi beatum prædicat hominem cui remissa sunt peccata & cujus tectæ sunt iniquitates, simul exclamat, In cujus spiritu non est dolus. Itaque ut Deo, cujus proprium est corda scrutari, probemus nostram pœnitentiam, discamus serio & penitus nos examinare, nequa intus hypocrisis lateat. Quod addit, Tantummodo hac vice, ad testandam recti animi constantiam pertinet: acsi ante se perfidum fuisse agnoscens, promitteret se bona fide posthac obtemperaturum Deo. Unde colligimus, reprobos non ideo subinde reverti ad suos mores & ingenium quod vim & naturam veræ conversionis ignorent, sed quia spiritu rectitudinis vacui, cor habent flexuosum & contortum. Porro sibi mortem præsentem auferri duntaxat cupiens, videtur integram cum Deo reconciliationem non admodum curare: sicuti impiis mos est odium vel favorem Dei non morari, sed manum duntaxat exhorrescere. Ergo de culpa securus, tantum optat pœnam à se procul abigi.

Psal. 32. vers. 2.

18. *Et egressus est.*] Diximus cur sanctus Propheta orandi causa à rege discesserit: quia scilicet indignus erat coram quo sacrum Dei nomen invocaretur. itaque precationem Moses pro eo non concepit quod putaret ex animo conversum, sed ut viam Deo patefaceret ad reliquos conflictus. Equidem si data sancto viro fuisset optio, non dubito pro singulari mansuetodine sic fuisse animatum ut libenter consuleret tyranni saluti: sed quia de perdita ejus obstinatione oraculum audierat, solum ad illustrandam Dei potentiam intentus fuit. Nec vero dubium est singulari Spiritus instinctu ipsum orasse, donec factus est certior de ultimo actu. Et eventus demonstrat non temere in aërem jactas fuisse preces: quia statim purgata fuit terra locustis. De vento occidentali idem tenendum quod de contrario nuper diximus. Neque enim exigui temporis flatus ad tantam colluviem profligandam sufficere poterat: sed Deus visibili symbolo testatum fecit se in utramque partem exoratum fuisse servi sui votis, atque hac de causa sedatam esse cladem. Maris Rubri nomine sinum Arabicum notari satis notum est. Hebræis סוף vocatur, vel à juncis & carectis quibus abundat, vel à turbinibus: quia utroque sensu nomen hoc capitur in Scripturis. quod si Latine vertere placeat, dicendum erit algosum & junceum mare vel turbinosum. Cæterum quia in tam furiosa pertinacia incredibile portentum fuit, diserte exprimitur cor ejus à Deo fuisse obduratum, ut discamus ad horribile illud judicium expavescere: dum impii scilicet spiritu vertiginis correpti, Deum, cujus nomen eos exanimat, magis ac magis lacessere non dubitant.

21. Tunc dixit Jehova ad Mosen, Extende manum tuam in cælum, ut sint tenebræ super terram Ægypti, * & palpet tenebras.

22. Et extendit Moses manum suam in cælum: & fuerunt tenebræ caliginosæ in tota terra Ægypti tribus diebus. * vel, & palpentur tenebræ.

23. Non videbat alter alterum, neque surrexerunt quisque è loco suo tribus diebus: at omnibus filiis Israël erat lux in habitaculis suis.

24. Tunc accersivit Pharao Mosen, & dixit, Ite, servite Jehovæ: tantum pecus vestrum & armentum vestrum remanebit: etiam parvuli vestri ibunt vobiscum.

25. Dixitque Moses, Tu quoque dabis in manu nostra sacrificia & holocausta, ut faciamus Jehovæ Deo nostro.

26. Insuper pecudes nostræ ibunt nobiscum, non remanebit ungula: quia ex eo accipiemus ad colendum Jehovam Deum nostrum: nos autem nescimus quo colemus Jehovam, donec pervenerimus illuc.

27. Et roboravit Jehova cor Pharaonis, neque voluit dimittere illos.

28. Et dixit illi Pharao, Recede à me: cave tibi ne amplius videas faciem meam: qua enim die videbis faciem meam, morieris.

29. Respondit Moses, Rectum dixisti: non videbo ultra faciem tuam.

21. *Tunc dixit Jehova.*] Hic denunciatione omissa pœnam Deus infligit: quia fallaciter dicto se audientem fore promiserat. Ergo quum tam scelestè abusus esset Dei clementia, novo malo repente corripi oportuit, ut in tenebris sentiret Dei ultoris manum, quam contempserat. Nec sane nimis terribilis fuisset: sicuti mox patebit, quum admonitus fuit de morte primogeniti sui, & simili totius regionis strage tam in hominibus quam in bestiis, non fuisse commotum, sed secure Deum provocasse acsi nihil audisset. Nihil igitur mirum si terram prius obruit tenebris Deus quam Pharao tale quicquam suspicari queat. In hoc versu verbum ימש quidam passiva exponunt: quasi diceret tenebras fore palpabiles. nam nomen חשך singulare est apud Hebræos. Qui transitiva accipiunt, quia volunt indefinite esse positum, subaudiunt nomen, hoc sensu, Ut quivis palpet. Atqui si transitiva significatio placeat, melius ad Pharaonem referetur. Libenter tamen eorum sententiæ subscribo, qui tenebras ita densas fore scribunt ut manibus palpeotur.

22. *Et extendit Moses.*] His tenebris Deus non solum exprobrare voluit Pharaoni mentis cæcitatem, sed modis omnibus convincere quam vesano furore resisteret. Nullum cunctis mortalibus à summis usque ad infimos magis commune bonum quam lucis, quo vulgus ignobile & contemptissimi quique non minus quam summi reges fruuntur. Solis igitur radiis illustrari totum orbem, Ægyptios vero, quamvis oculatos, jacere in tenebris demersos, horribile Dei judicium fuit. Quid ergo illis dementius, dum sua duritie cum tam formidolosa Dei manu confligere non desinunt? Aquæ in sanguinem conversæ potum illis negaverant, ranæ & alia insecta oppleverant totam regionem, inter pediculos fere contabuerant, pustulis exarserant eorum membra, grando partem annonæ abstulerat: plus deinde vastitatis attulerant locustæ. Talibus exemplis montes & saxa metu aliquo tangi decebat. Hæc igitur admonitio valde opportuna fuit, tenebras diffundi per totam Ægyptum, ut scirent Deo infesto in se cælestes quoque exercitus esse armatos. Ac ne obscura vel ambigua esset Dei ultio, non potuit causa caliginis in eclipsin aliquam conferri, tum ob densitatem, tum ob temporis spatium. Hæc enim duo à Mose diserte notantur, quo certius constet solem Ægyptus fuisse obscurum, qui Dei gloriam impio contemptu extinguere conati fuerant. Ex opposito magna Israëlitis alacritas accedere debuit, quum in splendore solari agnoscerent paternum Dei vultum

erga se fulgere. Perinde enim suo favore tunc eos irradiavit, acsi liberum egressum monstraret. Ac poterat quidem attonitis hostibus statim illos educere: sed voluit alio modo parare illis exitum, ut videbimus.

24. *Tunc accersivit Pharao Mosen.*] Hoc ictu graviter expavefactum fuisse colligimus: quod ultro (sicut antea) homines sibi tam molestos & tam atrocium calamitatum auctores ad se rursum vocat, ut de exitu paciscatur. Quæritur tamen, si nemo per triduum è suo loco surrexit, qui potuerit Pharao Mosen & Aharon accersere. Si respondeamus, caligine jam discussa missos fuisse nuncios, in promptu erit exceptio: non videri probabile, ex quo laxatus erat pœnæ rigor, indomabilem belluam fuisse tam facilem. Vidimus enim hactenus, quoties manum suam retraxit Deus, superbum illum tyrannum abjecto metu ad suam ferociam redusse. Equidem existimo, quum adhuc eum urgeret necessitas, & ab æterna caligine sibi metueret, de placando Mose cepisse consilium. Quum autem hic narratur jacuisse omnes suo loco, hyperbolice positum esse interpretor: acsi dictum esset cessasse ab omnibus officiis quæ lucem requirunt. Quamvis autem nox opera exequi non permittat, quibus interdiu se exercent homines, non tamen ita constrictos tenet quin se moveant. Quanquam hyperbole nihil habet absurdum vel durum, sic obrutos fuisse tenebris Ægyptios ut in sua quisque statione quasi defixus maneret, nec se mutuo conspicerent: quia in obscuritate tridui solitis eos actionibus perfungi Deus vetuit. Porro etsi plus aliquid largiri paratus est Pharao quam ante, nondum tamen finem tergiversandi facit. Parvulos exire patitur, modo remaneant pecora: sive quia sperabat egestatis periculo populum facile posse retrahi: sive ut talibus spoliis ditatus leviorem saltem jacturam faceret. Nam de hominibus ipsis valde fuisse anxium liquet, quod ægerrime concedit ut suis opibus nudati sacrificandi causa exeant: quod non adeo moleste tulisset si tantum inhiasset prædæ. Cæterum docet rursum hic locus, impios cedere Deo tantum ex parte, ut interea obluctari non desinant: qualiter scelerati, dum obtorto collo eos trahit carnifex, sequi coguntur, neque tamen ideo magis sunt obsequentes. Jam & illud notandum, captandis effugiis solertes esse impios dum manu Dei torquentur, & quasi multiplici flexu huc & illuc versare consilia & mentes, ut sinceritatem fugitent. Ubi dicit, Etiam parvuli vestri exibunt, hac amplificandi particula speciem liberalitatis ostentans, Mosen & Aharon blande demulcet: quasi diceret se jam illis demum concedere quod præcipue expetere visi fuerant.

25. *Dixitque Moses.*] Omnes exceptiones non minus severe Moses repudiat quam si pro imperio exigeret à rege quod Deus jussit. Et certe hoc tam austero & præciso loquendi genere fiduciæ specimen edidit, quo impii tyranni fastum & audaciam dejiceret. Prætexit quidem opus esse victimis, & hoc modo majorem invidiam declinat: sed interea libere pactiones omnes excludens, ac ne minimum quidem pilum relinquens in regis arbitrio, potestatem asserit uni Deo in solidum, ut sciat Pharao nihil se cavillis proficere. Hæc quidem loquutio, Non relinquetur ungula, acrem objurgationem cum acerbitate & despectu continet: acsi data opera pungeret virulentum tyranni animum. Diximus autem antea, nullam fuisse simulationem in his verbis. Etsi enim sciebat sanctus vir longius spectare Dei consilium, satis tamen habuit præscripta sibi mandata deferre: nec vero fas esset Deum obstringere hac lege ut impios omnium suorum operum semper conscios faciat.

27. *Et roboravit Jehova cor Phar.*] Probabilis hinc conjectura elicitur, adventu Mosis aliquid lucis emicuisse, ut minus densa esset caligo: quia nunquam ausus fuisset Pharao sine fiducia impunitatis tam superbe se jactare. sed quod initio simulavit, à Mose hic prætermissum est: unde pendet horribilis pœnæ mitigatio, quæ illum ad deprecationem compulerat. Quamvis autem adhuc trepidet, obdurescit tamen, & se potius ad extrema quæque comparat, quam Deo simpliciter obtemperet. Hic quoque suo more Deum indurationis auctorem Moses fuisse asserit: non quod pervicaciam indiderit cordi alioqui ad docilitatem & obedientiam propenso: sed quia reprobum hominem & exitio suo sponte devotum Satanæ mancipaverit, ut majore subinde pertinacia in suam impietatem rueret. Cæterum quum toties hoc verbo usus fuerit Moses, miror qua fronte sophistæ quidam, permissionis nomen substituendo, claram adeo sententiam frivolo cavillo eludere sibi permittant.

28. *Et dixit illi Pharao*] Hæc excandescentiæ impotentia in rebus tam afflictis, documento est quam violento impetu grassetur Satan in præcipitandis impiis, ubi conjecti sunt in sensum reprobum. Nota quidem sunt regum imperia, & à veteribus Poëtis notata, Animadverte, & dicto pare. Item, Moriere si te secundo lumine hic offendero. Nec dubium est quin usitata intemperie Pharao nunc quoque ad sævas & atroces minas prosiliat. Verum, nisi vertiginis spiritu agitaretur, non tam audacter insurgeret contra Dei servum, quem expertus fuerat insuperabili virtute præditum: adeoque sub ipsius Dei auspiciis, summo imperio in omnibus elementis dominari. Hinc etiam colligimus, non humanitate, vel modestia, vel tolerantia retentum antea fuisse quo minus sæviret in Mosen: quia florente adhuc regni statu ferventior fuisset ejus iracundia: sed arcano freno cohibitum fuisse. Responso autem suo Moses ostendit quam pro nihilo duceret spumas illas. Ultro enim insultat, ac se amplius in ejus conspectum venturum negans, indignum esse significat cujus gratia diutius laboret. Cæterum videmus impium regem, dum suo furore rapitur, vaticinatum esse præter animi sententiam: quia in ejus caput retorsit Deus quod ipse alteri minitabatur. Quanquam simul tenendum est, ex Dei mandato, non autem temere Mosen sic loquutum: quia nisi certo fuisset edoctus adesse ultimum actum, semper in procinctu stetisset ad exequendas suas partes. Sed ex contextu mox patebit, in hac etiam voce certum fuisse Dei præconem.

CAPUT XI.

DIxerat autem Jehova ad Mosen, Adhuc plagam unam adducam super Pharao-
nem, & super Ægyptum: postea dimittet vos hinc, dimittendo vos perfecte:
expellendo expellet vos hinc.
2. Loquere nunc in auribus populi, ut petant quisque à proximo suo, &
mulier à proxima sua, vasa argentea & vasa aurea.
3. Et dabit Jehova gratiam populo in oculis Ægyptiorum. Etiam vir Moses magnus
erat valde in terra Ægypti, in oculis servorum Pharaonis, & in oculis populi.
4. Et dixit Moses, Sic dicit Jehova, Circiter dimidium noctis ego egrediar in medium
Ægypti:

5. Morie-

5. Morieturque omne primogenitum in terra Ægypti, à primogenito Pharaonis qui sedet super solium ejus, usque ad primogenitum ancillæ quæ est post molam, & omne primogenitum jumenti.
6. Et erit clamor magnus in tota terra Ægypti, qualis nunquam fuit, nec futurus est.
7. Apud omnes autem filios Israel non movebit canis linguam suam, ab homine usque ad animal: ut sciatis quod distinctionem posuit Deus inter Ægyptios & inter Israël.
8. Descendéntque omnes hi servi tui ad me, & adorabunt me, dicendo, Egredere tu & totus populus qui est sub pedibus tuis: postea egrediar. Et egressus est à Pharaone in ira vehementi.
9. Dixerat autem Jehova ad Mosen, Non audiet vos Pharao, ut multiplicem portenta mea in terra Ægypti.
10. Itaque Moses & Aharon fecerunt omnia hæc portenta coram Pharaone. Et roboravit Jehova cor Pharaonis, ut non dimitteret filios Israël è terra sua.

1. *Dixerat autem Jehova ad Mosen.*] Recitat nunc, non proprio motu se ad illam quam nuper vidimus confidentiam elatum fuisse; sed quia divinitus præmonitus fuerat jam adesse finem certaminum, nec aliud restare nisi ut Pharao ultimo vulnere concideret. Cohæret igitur hic versus cum proximo, & causæ redditio est: quia non fuisset in arbitrio Mosis vocationis suæ cursum abrumpere; nisi plane scivisset se pertigisse usque ad metam. Nec vero aliter quadraret quod postea sequetur, Mosen loquutum esse Pharaoni, ex quo denunciaverat se non amplius ejus oculis appariturum: nisi continuo tenore productus esset sermo. Interponitur autem hæc sententia per parenthesin, Quantumvis obstinatus sit Pharao, nunc tamen venisse horam qua Deo succumbat. Cæterum non modo pronunciat Deus mutatum iri cor Pharaonis, ne populi exitum impediat, sed ejus rei quam pertinaciter negaverat, ultro fore cupidum. Id enim sonant verba, Non modo vos dimittet, sed omnino expellet. Nam eorum præsentiam exhorrens, sedulo è sua ditione abegit.

2. *Loquere nunc in auribus populi.*] Iterat de spoliandis Ægyptiis mandatum, cujus tertio capite facta fuit mentio. Neque enim satis Deo fuit suos eripere à sæva tyrannide, sub qua vix spiritum misere trahebant in magna penuria & egestate, nisi eos opibus large ditaret: acsi ex hostibus subactis referrent præmium victoriæ. Itaque ad singulare alioqui beneficium hic cumulus accessit, quod splendide ornati & pretiosa supellectile onusti abierunt. Quomodo autem Israëlitis licuerit, sub prætextu commodata petendi, vasa aurea & argentea secum auferre, ante exposuimus. Una certe Dei auctoritas à furti & doli mali crimine eos absolvit. In Dei autem jussu quicquam carpere vel reprehendere, nemini mortalium fas erit: non modo quia supra omnes leges est ejus imperium, sed quia ejus voluntas perfectissima est legum omnium norma. Neque enim ideo à lege immunis est Deus quod eum delectet effrenis potestas: sed quia in perfectione tantæ justitiæ nulla lege opus est. Etsi autem excusatio quam afferunt nonnolli, rationis colore non prorsus caret, durissimos labores quos tyrannice exegerant Ægyptii, aliqua mercede fuisse dignos; & ideo jure Deum suis permisisse ut compensationem exigerent, qua injusto alioqui essent fraudati: ad has tamen argutias confugere necesse non est; quia sufficere debet principium illud quod alibi posuimus, Deum in cujus manu sunt fines terræ, pro suo arbitrio dissipare & evertere regna, & mutare gentium ditiones, nedum privatas divitias & supellectilem ita partiri ut alios locupletet, alios ad inopiam redigat. Dives
Prov. 22. vers. 2. & pauper (inquit Solomo) mutuo sibi occurrunt: utrumque Deus creavit. Quibus verbis significat, in diversa permixtione pauperum & divitum regnare Dei providentiam. Quod si furtum ablatio est rei alienæ: quæ Deo placuit ad suos transferre, aliena censeri non debent. Quod si jure belli victoribus licet spolia ex hostibus colligere, cur minus licuisse Deo putabimus in Ægyptios, quos decem insignibus prœliis vicerat, antequam ad deditionem cogeret? Jam de prætextu commodato petendi facilis est responsio. Neque enim mentitæ sunt Israëliticæ fœminæ, vasa in usum sacrificandi rogando: quoniam sic præceperat Deus, in cujus potestate fuit illa deinde in alios usus destinare. Et tamen pars Sanctuario dicata fuit, ut alibi videbimus. Nam præter altare, thuribulum & candelabrum, aliaque vasa ejus generis, singulæ tribus phialas & pateras magni pretii obtulerunt. Meminerimus tamen singulare exemplum hic narrari, cujus, absque speciali Dei mandato, perversa imitatio esset.

3. *Et dabit Jehova gratiam.*] Quia nunquam sperassent Israëlitæ tam faciles erga se & benignos fore Ægyptios, quorum prius rapinis exinaniti fuerant, pronunciat Moses huc & illuc à Deo flecti hominum corda. Nam sicuti testatur Psalmus impulsos Psal. 105.
fuisse Ægyptios à Deo in odium populi, ut viam vers. 25.
magnificæ liberationi pararet: ita rursum potuit in contrariam partem inclinare, ut comiter porrigerent quæ prius aspere negassent non sine minis & verberibus. Doctrina apprime cognitu utilis: quia ubi duriter in nos sæviunt homines, ad tolerantiam nos erudit, dum scimus libidinem improborum non ita grassari quin per ipsos Deus peccata nostra castiget, nosque exerceat, vel humiliet. Eadem quoque non parvo solatio mitigat dolores nostros, & ad Deum invocandum opportune nos sollicitat, ut à feritate & sævitia hostium nostrorum animos ad humanitatem convertat. Hoc piis omnibus semper fuisse persuasum, ex pluribus locis constat. Atque ex communi more haud dubie ille sermo Jacob ad Gene. 43.
filios, Dabit vobis Deus gratiam in oculis viri illius. vers. 14.
Sed quia talibus testimoniis referta est Scriptura, unum illud citasse sufficiat. Cæterum non semper Deus Spiritu regenerationis ad mansuetudinem format homines, ut ex lupis agni reddantur: sed interdum nescientes occulto instinctu ad breve tempus emollit: sicuti de Ægyptiis hic legimus. In secundo membro versus, ubi dicitur, Etiam vir ille Moses &c. notatur inferior & subalterna causa, quæ tam ad flectendos Ægyptios valuit quam ad Israëlitas animandos, ut reverenter utrique illius dictis morem gererent. Etsi enim sola Dei virtute tota hæc res gubernata fuit, non tamen simpliciter egit per seipsum: sed quia Mosen elegerat ministrum, aliquas ei partes attribuit. Hinc veneratio quæ tam Ægyptios quam Israëlitas reddidit obsequentes, ne vanus esset ejus labor. De sola quidem gente Ægyptiaca loquitur: (postquam enim posuit terram ipsam, subnectit duas partes, servos Pharaonis, hoc est, proceres & aulicos, deinde vulgus promiscuum. sic enim interpretor populi nomen præsenti loco) sed paulo post videbimus, apud Israëlitas quoque profuisse miracula, ut libentius crederent & parerent. Docet autem hic locus, sæpe in honore & pretio esse Dei servos, ubi tamen fides non habetur eorum doctrinæ. Quamvis enim Mosen revereantur & magnifa-

gnificiant Ægyptii, non ideo ad studium pietatis inclinant. Ita & Deum ipsum particulari affectu sæpe metuunt impii, neque tamen se ejus imperio addicunt.

5. *Et dixit Moses, Sic dicit Jehova*] Dixi nuper non ante digressum fuisse Mosen à Pharaone donec ultimæ cladis nuncium pertulisset. Hæc igitur denunciatio cum superiore sermone uno tractu contexta fuit. Unde apparet quam intrepide exceperit Moses tyranni minas dum ultro occurrit, & absentis se victorem proxima nocte fore gloriatur cæde primogeniti filii. Nec dubium est quin terrore obstupefactus fuerit Pharao, ut tam aspere repulsus salvum dimiserit Prophetam. Certe ut acerbissimum doloris vulnus inflixit tam libera comminatio, ita furiosi tyranni crudelitatem accendere potuit, nisi idem Deus qui servum suum instruxerat admirabili constantia, impetum sævæ bestiæ fregisset. Cæterum cur Deus poenam de filiis exigens, patres, quorum gravior erat culpa, in aliud tempus distulerit: cur etiam vindictam exercens in bruta animalia, pepercerit hominibus: nostrum non est curiosius disputare: quia Deo, cujus incomprehensibilis sapientia sensus omnes humanos absorbet, præscribere nefas est quem in judiciis suis tenere debeat modum. Certe pueros & bestias ad supplicium trahendo, palam repræsentavit scelestis potentiæ suæ contemptoribus quid ipsi essent meriti. In primo gradu poenæ statuitur Pharaonis primogenitus, qui futurus erat regni successor: deinde adjungitur tota plebs ignobilis. Nam ancillæ quæ molas trusatiles versabant, infimum tenebant locum & contemptissimum: sicuti apparet non solum ex veteribus Poetis, sed ipsius Scri-
1 Sam. 8. vers. 16. pturæ testimonio. Si quibus placeat analogia inter hanc plagam & injustam tyrannidem, qua filium Dei primogenitum afflixerant Ægyptii, non repugno. Rursus autem inter Ægyptios & populum suum discernit Deus, ubi in maximo illorum tumultu hunc quietum & tranquillum fore asserit. Huc enim pertinet figura, Non movebit canis linguam suam: quia minimos quosque nocturnos motus solent excipere canes suo latratu. Porro etsi non semper apparet talis discretio inter fideles & incredulos, quin potius utrosque simul pares involvunt poenæ, ipso tamen exitu longa distantia separat Deus alios ab aliis. Itaque hæc felicitas excidere nobis nunquam potest, quod scimus miserias qualibet nobis in salutem cedere, quos semel beneplacito suo complexus est.

8. *Descendentque omnes hi servi.*] Hactenus verba Dei retulit Moses: nunc in persona sua loqui incipit, ac denunciat, jussu Pharaonis venturos ex aula nuncios, qui ultro & suppliciter postulent quod negabat ille de exitu. Hæc tanta verborum asperitas non leviter sauciavit tyranni animum. Tantundem enim fuit acsi dixisset, Hactenus tibi frustra supplicavi ut populum Dei abire sineres; nunc, velis nolis, libere exibo, neque tamen nisi abs te & tuis rogatus. Summi enim beneficii loco duces quod nunc tibi est intolerabile. Quod deinde narrat, se exisse in excandescentia iræ, vel ira vehementi; hinc colligimus Dei servos, etiam quum probe & fideliter officium suum exerceant, scelerum indignitate sic offendi ut minime vacui sint iracundiæ affectu. Nec vero dubium est quin Spiritus impulsu ita efferbuerit Moses. Verum, ut natura sumus nimium præcipites ad impetuosos affectus, diligenter cavendum est ne indignatio modum excedat. Zelum hunc cujus fit mentio, accendit Spiritus in corde Mosis, sed simul moderatus est, ne qua admixta esset passio turbulenta. Quoniam vero fieri potest ac sæpe contingit ut fideles, dum feruntur pio zelo, non satis tamen sibi temperent, nec se contineant intra fines, petendus est à Deo mansuetudinis & rectitudinis Spiritus, qui omnes excessus frenet. Documento tamen est ira Mosis, Deum nolle nos segniter aut frigide exequi quas mandat partes: ideoque nihil magis præposterum Cynicis quibusdam, qui dum jocose & per lusum philosophantur de pietatis doctrina, & suis ludibriis protervisque dicteriis pungunt servos Dei, eorum vehementiam derident, quæ summam potius laudem meretur.

9. *Dixerat autem Jehova ad Mosen*] Videtur esse causæ redditio cur tantopere exarserit Moses: nempe quia præmonitus fuerat negotium sibi esse cum homine perdito ac desperato. Ergo ubi post tot conflictus videt tyranni audacia & furore sperni Dei imperium, in ultima dimicatione erumpit gravior indignatio: præsertim quia ante oculos versatur monstrum illud detestabile, tantum audere vas fictile & testaceum ut indomita pervicacia Deum lacessat. Finem vero tam duræ obstinationis prædixerat Deus Mosi (quemadmodum ante vidimus) ne toties repulsam passus, unquam fatisceret. Poterat enim alioqui obrepere non levis tentatio, cur Deo placeret cum homine mortali frustra confligere. Et absurdum erat non posse cælesti virtute vel domari, vel corrigi, vel frangi humani cordis duritiem. Pronunciat itaque Deus se hoc modo consulere gloriæ suæ, quam illustrare velit pluribus miraculis. Ideo proximo versu rursum subjicit, roboratum ab ipso Deo fuisse cor Pharaonis: quo significat, nonnisi Deo sciente & volente tanta pervicacia restitisse tyrannum, quo magis esset admirabilis liberatio.

EX CAP. XII. EXODI.

21. Vocavit ergo Moses omnes seniores Israël, & dixit ad eos, Extrahite & tollite vobis pecudem pro familiis vestris, & mactate Pesah.

22. Accipietis quoque fasciculum hyssopi, & intingetis in sanguine qui erit in pelvi, & projicietis in superliminare & in utrumque postem de sanguine qui erit in vase. Vos autem non egrediemini quisque ex hostio domus suæ usque mane.

23. Et transibit Jehova ad percutiendam Ægyptum: ubi autem viderit sanguinem in superliminari & in duobus postibus, tunc transiliet Jehova januam illam, neque permittet vastatorem ingredi domos vestras ad percutiendum.

24. Observabitis sermonem hunc in edictum, tibi & filiis tuis usque in seculum.

25. Et quum ingressi fueritis terram quam dabit Jehova vobis, sicut pollicitus est, tunc observabitis cultum hunc.

26. Et erit quum dixerint vobis filii vestri, Quis est cultus hic vester?

27. Tunc dicetis, Hæc est oblatio Pesah Jehovæ, qui transivit domos filiorum Israël in Ægypto, quum percuteret Ægyptum, & domos nostras liberavit. Et incurvavit se populus, & adoravit.

28. Abierunt itaque & fecerunt filii Israël sicut præceperat Jehova Mosi & Aharoni: sic, *inquam*, fecerunt.

Quæ

Quæ ab initio capitis hucusque retulit Moses, quia spectabant ad perpetuam Legis doctrinam, nunc omisi: postea inseram suo loco. Etsi autem hic quoque de Paschatis observatione Deus præcipit, contexere tamen in historia visum fuit: quia non simpliciter hic docet Moses quid Deus seculis omnibus à populo suo servari velit, sed quid semel exegerit narrat. Monendi enim sunt lectores, quædam temporalia esse præcepta, quædam vero perpetua, quorum eadem est cum Lege ratio. Cujus rei dilucidum & familiare exemplum in hoc capite perspicere licet. Hactenus enim exposuit Moses quæ legitima esset quotannis per omnes ætates Paschatis observatio: nunc vero historice tantum commemorat, nocte qua egressus est populus, populum celebrasse Pascha ex Dei mandato. Itaque leviter perstringam quæ hic secundo loco repetuntur: quia commodior plenæ explicationis locus erit ubi ventum fuerit ad Legis doctrinam. Vox ipsa פסח transitum significat, non populi, (ut falso multi putarunt) sed Dei ipsius, qui domos Israëlitarum immunes præteriit, quum primogenita occideret in tota Ægypto. Quia ergo ira Dei quæ tunc instar diluvii operuit totam Ægyptum, Israëlitas reliquit intactos, memoriale transitus sui instituit, quo salvi & incolumes steterant in publica totius regionis clade. Transisse quidem etiam per Ægyptios dicitur, quos primogenitis orbavit: sed diverso modo, quia electis suis pepercit, acsi procul remoti essent, vel tutis latebris protecti.

21. *Et vocavit Moses seniores.*] Dirigitur peculiariter sermo ad seniores, quem deinde in vulgus proferant. Neque enim simul exaudiri poterat in tanta multitudine. Quamvis autem fœda esset populi dissipatio sub dira illa tyrannide, voluit tamen Deus aliquas ordinis reliquias manere, nec passus est omni gubernatione destitui quos sibi adoptaverat. Valuit etiam hæc ratio ad fovendam unitatem, ne electum Abrahæ semen difflueret. Hic autem tantum disserit Moses de sanguinis aspersione: quia de esu agni jam concionatus fuerat. Jubet ergo fasciculos hyssopi intingi sanguine qui vase exceptus fuerit, & ita cujusque superius limen & ambos postes aspergi. Quo signo testatus est Deus se à communi interitu eripere populum, quia sanguinis nota discerneretur ab impiis. Nam Israëlitas commonefieri oportuit, primum sacrificii expiatione se eximi à plaga, & domos suas servari intactas: deinde ita sibi sacrificium prodesse si ejus insigne conspicuum apud ipsos extaret. Alibi videmus agnum Paschalem typum fuisse Christi, qui morte sua Patrem nobis placavit, ne pereamus cum reliquo mundo. Sed jam olim voluit sub Lege veteribus testatum facere, se non aliter illis esse propitium quam victimæ immolatione. Minime vero dubium est quin visibili hoc symbolo mentes eorum extulerit ad verum & cæleste exemplar, quod à Legalibus ceremoniis separare absurdum esset ac nefas. Quid enim magis puerile quam sanguinem pecudis opponere adversus Dei manum, vel inde petere salutis materiam? Ostendit ergo Deus non alio quam sacrificii respectu se Israëlitis parcere. Unde sequitur, sub hoc ritu propositam illis fuisse Christi mortem, quæ sola discrimen statuebat inter ipsos & Ægyptios. Verum simul docuit nullum ex fuso sanguine sperandum esse fructum absque aspersione. Non quod externa & visibilis aspersio quicquam utilitatis afferat, sed quia familiari ritu utile fuit rudes quasi in rem præsentem adduci, ut spiritualiter implendum esse sciant quod subjicitur eorum oculis. Sanguine Christi animas nostras per Spiritum aspergi, 1 Petr. 1. vers. 2.
ex Petro notum est. Hujus rei proposita fuit imago in fasciculo hyssopi: quæ herba eximia vi purgandi pollet, ideoque & aliis sacrificiis adhibita fuit, ut postea suis locis videbimus.

23. *Et transibit Jehova.*] Vetat nocte egredi, ne se permisceant Ægyptiis, sed quieti delitescant sub sanguine. Quo signo admoniti fuerunt se quoque expositos esse exitio, nisi sanguine protecti, ab incredulis se disjungerent. Postea additur promissio, modo se contineant sub custodia sanguinis, transiturum Angelum ne quid noxæ infligat: quia Deus ædes ita signatas pro suis agnoscet. Quo iterum repetitur illud, eos demum salvos fore sanguinis beneficio, qui eo se aspergere non neglexerint: quia sola fides salutem hostiæ mactatione partam nobis confert. Vastator hic indubie vocatur Angelus, quem Deus affligendæ Ægypto præfecerat. Etsi autem sæpe per malos Angelos exequitur sua judicia, colligitur tamen ex aliis locis hunc fuisse unum ex electis, qui & idem sub Christo capite liberationis populi minister fuit.

25. *Quum ingressi fueritis terram.*] Nunc adjungit ritum fore annuum, ne unquam intercidat tam singularis gratiæ memoria. Sed quoniam mandatum datur de continua Sabbathi observatione, ejus explicationem in alium locum magis opportunum differo. Nisi quod in transcursu notandum est, signo annecti beneficii prædicationem: quia alioqui frigida & insulsa fuisset actio. Patres ergo vult Deus præcones esse apud filios, ut redemptionis cognitio per manus tradita in omnes ætates vigeat. Nomen עבד perperam quidam interpretati sunt Opus, quia potius sumitur pro cultu: sicuti plurimis locis Deo servire tantundem valet atque ipsum colere. Et nos Gallice, quicquid ad pietatis exercitia pertinet, servitium Dei vocamus. Tandem subjicit Moses, populum solenni adoratione professum esse fidem & obedientiam. Hoc quidem jam à principio fecerant, sed parum constanter: quia rebus adversis turbati, ab officio desciverant. Nunc ergo corrigunt illam ingratitudinis culpam. Ideo non tantum capitis gestu declarant, sed re ipsa comprobant serium suum affectum. Diserte enim exprimitur, sedulo fecisse quicquid mandatum erat.

29. Et factum est in medio noctis ut percuteret Jehova omne primogenitum in terra Ægypti, à primogenito Pharaonis sedente super solium ejus, ad primogenitum captivi qui erat in carcere: & omne primogenitum bestiæ.

30. Surrexit ergo Pharao nocte, ipse & omnes servi ejus, & omnes Ægyptii: fuitque clamor magnus in Ægypto, quoniam nulla erat domus ubi non esset mortuus.

31. Vocavitque Mosen & Aharon nocte, & ait, Surgite, & exite è medio populi mei tam vos quam filii Israël: ite, & servite Jehovæ secundum sermonem vestrum.

32. Etiam greges vestros, etiam armenta vestra accipite, sicuti dixistis: & ite, ac benedicite etiam mihi.

33. Et vehementer instabant Ægyptii erga populum ut festinanter eos emitterent è terra: quia dicebant, Omnes sumus mortui.

34. Tulit ergo populus conspersionem suam antequam fermentaretur, cibos suos ligatos in vestibus super humerum suum.

35. Fecerunt autem filii Israël secundum sermonem Mosis, ut postularent ab Ægyptiis vasa argentea, & vasa aurea, & vestes.

36. Et dedit Jehova gratiam populo in oculis Ægyptiorum, & commodaverunt eis: itaque ſpoliarunt Ægyptios.

37. Profectique ſunt filii Iſraël è Rameſſes in Sucoth circiter ſexcenta millia peditum & *quidem* virorum, præter parvulos.

38. Atque etiam mixtio multa aſcendit cum eis, & pecudes & boves, pecus copioſum valde.

39. Et coxerunt conſperſionem quam extulerant ex Ægypto, placentas infermentatas: quia non erat fermentatum, eo quod ejecti fuiſſent ex Ægypto, nec potuiſſent morari, ideoque cibum non paraverant ſibi.

29. *Et factum eſt in medio noctis.*] Ne obſcura ſit in hoc miraculo Dei manus tam in ſervando populo, quam in exercenda contra Ægyptios vindicta, ejus virtutem multis circumſtantiis illuſtrat Moſes. Nam & media nocte ſtragem editam fuiſſe narrat: quod tempus à Deo fuerat præfixum. Deinde addit, primogenitos omnes fuiſſe percuſſos, à filio regis uſque ad filium ſervi qui erat in carcere. Nam proverbiali figura contemptiſſimos ſic vocat, quum prius dixiſſet, Uſque ad filium ancillæ quæ molam verſat in piſtrino. Fieri enim aliter quam ſingulari miraculo non potuit ut ſingulas domos ſine exceptione hæc clades affligeret eadem hora, præſertim quum ad pecora uſque graſſata ſit. Tertio commemorat, uno momento expergefactos fuiſſe omnes Ægyptios, & manifeſte convictos eſſe ut ſcirent Deum Iſraëlis ſibi eſſe infeſtum. Quarto, Pharaonem ſuppliciter rogaſſe ut Moſes celeriter populum educeret: imo etiam importune coegiſſe. Nec tamen claris adeo & ſolidis documentis cohibita fuit quorundam improbitas & petulantia quin ſuis mendaciis hoc memorabile Dei opus obruere conati ſint. Satis ſuperque notæ ſunt calumniæ quas refutat Joſephus contra Appionem grammaticum: & apparet ex Juſtino, paſſim receptas fuiſſe. Nec vero mirum eſt diabolum quibuſcunque potuit artificiis incubuiſſe, ut varias fabulas miſcendo, ex animis hominum deleret Eccleſiæ redemptionem. Sed in hoc quoque enituit admirabile Dei conſilium, quod futilitas harum nugarum, quamvis nemo coarguat, per ſe evaneſcit. Forte non fuit profanis ſcriptoribus propoſitum mentiri, quum frivolas ineptias de Judæis retulerunt. Voluit enim haud dubie Strabo veram de origine Circumciſionis hiſtoriam tradere, quum ſtulte fabulatus eſt & ſine colore. Nec vero Cornelius Tacitus, quamvis maligno & virulento animo ſcriberet, pudorem ſuum data opera proſtituit. Sed quum Satanæ impulſu obſcurarent Dei gloriam, cæcitate & amentia percuſſi ſunt, ut à pueris quoque deprehendi queat ridicula ipſorum vanitas. ex qua tamen elicere quaſdam veritatis ſcintillas licet: quia paſſus non eſt Deus tam memorabile opus ſuum prorſus extingui, cujus præcones fuerunt cæci illi, quorum opera ad ſuffocandam ejus memoriam uſus eſt diabolus.

31. *Vocavitque Moſen*] Non eſt probabile ſervos Dei fuiſſe accerſitos ut rurſus venirent in regis conſpectum: ſed ex prædictione Moſis petendus eſt hujus loci ſenſus. Vocaſſe igitur dicitur Pharao, quos miſſis aulicis proceribus, ad diſceſſum compulit. Quod etiam contextus ſatis probat: quia paulo poſt ſubjicitur, violenter coactos fuiſſe Iſraelitas ab Ægyptiis ad ſubitum diſceſſum. Quamvis ergo Moſen nunquam viderit Pharao ex quo malum minatus fuerat ſi rurſus ad ſe veniret, nihil tamen abſurdi ſi dicitur ad ſe vocaſſe, dum pro imperio ſuos proceres ad eum ablegavit. Cæterum hominis anxii & trepidi perturbatio ad vivum exprimitur his verbis, Surgite, egredimini, etiam vos, etiam filii veſtri. ite, colite Jehovam: etiam pecora veſtra, etiam boves veſtros accipite, ſicut loquuti eſtis. Neque enim minus attente cavet ne quid remoræ ſua cunctatione ingerat, quam ante ſolers fuerat ad licitandum. Dum ergo feſtinanter abſcindit omnes exceptiones, hinc ſe prodit hominis mutatio, quia ferreum pectus idem Deus qui antea obduraverat, nunc confregit. Hinc etiam clamor ille deſperationis index, Omnes ſumus mortui: hinc facilitas in danda ultro ſupellectile, ut ſpoliis ornent quos ante expilaverant. Neque enim fruſtra repetit, à cæleſti inſtinctu manaſſe hunc favorem: quia nunquam tanta in prædonibus fuiſſet liberalitas ut ultro proferrent quicquid erat domi pretioſum, & filiis Iſraël porrigerent jam ad profectionem accinctis, quos ſciebant ob tot injurias jure ſibi eſſe infeſtos. Ut autem ita propenſi eſſent filii Iſraël ad parendum, qui prius vel tardi, vel inconſtantes, vel moroſi, vel præfracti fuerant, Spiritus directione factum eſt, qui momento corda eorum flexit: ut optime novit Deus omnes opportune agendi articulos.

37. *Profectique ſunt.*] Quanquam latius fuiſſe diſperſos credibile eſt, quum regio illa tantam multitudinem capere non poſſet, præſertim quum ſimul habitarent Ægyptii: quia tamen ſuperſtes manebat promiſſionis memoria, unde ſpes aliqua redemptionis ſemper apud eos reſidua erat, non mirum eſt ſi cum magno incommodo anguſtiis conſtringi maluerint quam alias ſedes quærendo diſcedere à corpore. Proprium quidem hoc fuiſſe gentis domicilium etiam ex ſuperioribus patet, ubi narravit Moſes ad ſerviles operas fuiſſe coactos, ut extruerent illic urbes munitas, quæ ſcilicet eos includerent quaſi ſub cuſtodia. In numero hominum quem recenſet, incredibile gratiæ Dei miraculum commendat in augenda & propaganda ſobole. Ita refutatur impiorum protervia, qui ſibi ad ſubſannandi materiam ſufficere putant, non potuiſſe naturaliter tam exiguo tempore ingentem populum emergere ex una domo, Itaque plenis buccis ſacrilegos ſuos riſus evomunt, Quaſi vero ſimpliciter narret Moſes quid contigerit, ac non potius ſingularem Dei potentiam extollat in augenda repente Eccleſia. Atqui ſcimus non magis difficile fuiſſe totius mundi opifici in una gente multiplicanda ſuperare naturæ ordinem, quam à primo exordio ex viro uno & muliere repente producere multos populos: deinde poſt diluvium miris incrementis reparare humanum genus. Jam hæc peculiaris Eccleſiæ conditio eſt, ut in ea gignenda & ſervanda inſolitam virtutem Deus exerat, ut à communi hominum ratione ſeparetur. Etſi enim peregrinatur in terra, cæleſtis tamen quodammodo ejus natura eſt, ut clarius in ea refulgeat opus Dei. Itaque nihil mirum ſi præter uſitatum morem quaſi ex nihilo emergat, ſi craſcat eodem modo; & continuos faciat progreſſus. Tale etiam exemplar nobis pingit Paulus 4. ad Rom. capite in Abrahæ perſona. Sicuti vero ſtuporem ſuum in ſceleſta audacia produnt impii Dei contemptores, qui ex ſuo ſenſu & communi ratione æſtimant hoc Dei opus: ita rurſum ineptiunt qui ſtudent Philoſophicis rationibus Moſen defendere; cujus longe diverſum fuit conſilium, nempe ut doceret non fuiſſe promiſſiones irritas, Mul- Gen. 12. vers. 2.
tiplicabo ſemen tuum inſtar arenæ maris & ſtellarum cæli: quarum effectus humano captu ſuperior erat. & 15: 5.

38. *Atque etiam miſtio multa.*] Quamvis multos

ſervos

servos possederit Abraham, vix tamen probabile est Jacob aliam in fame aluisse familiam quam proprios liberos: quibus etiam alendis vix sufficere poterat, ne omnes conficeret inedia. Certe quum Moses in Ægyptum venisse narrans, servorum non meminit, conjicere licet non magnam traxisse turbam; quia necessitas cogebat saltem paucis contentum esse. Unde colligitur promiscuum vulgus quod se Israelitis adjunxit, vel oriundum fuisse ex Ægypto, vel illuc habitandi causa migrasse ex vicinis regionibus. Sicuti fertiles terræ copiæ dulcedine multos advenas ad se alliciunt. Idem non legitur Nehemiæ 13. ubi dicitur segregatam fuisse profanam multitudinem à genuinis Israelitis, ne promiscue eundem omnes gradum sibi arrogarent, atque ita confuso delectu Ecclesia pollueretur. Si cui autem absurdum videtur, profanos homines, nulla spe melinre proposita, sponte deseruisse commodam & opimam habitationem, ut vagi & palantes novas sedes quærerent; cogitet tot cladibus tunc afflictam fuisse Ægyptum ut sua deformitate & inopia suos accolas facile abigere potuerit. Magna pars pecoris interierat, fruges omnes erant corruptæ, agri vastati, & prope deserti: non mirum igitur si multos inquilinos & aliquos etiam ex indigenis desperatio in fugam compulerit. Fieri etiam potest ut inhumaniter tractati, patefacta ad libertatem via, jugum tyrannidis excusserint. Etsi autem Deus facilem exitum populo suo dedit, non tamen exire voluit prorsus absque omni molestia. Neque enim saturi vel laute cœnati discedunt: sed coguntur in sacculis incoctas subactæ farinæ massas ferre, ut panem ustulatum vel sub prunis tostum in itinere comedant. Quo exemplo docemur, beneficia Dei quibusdam incommodis semper aspergi, ne piorum animos nimiæ deliciæ corrumpant.

40. Habitatio autem filiorum Israël, qua habitaverunt in Ægypto, triginta fuerunt anni & quadringenti anni.

41. Factumque est à fine triginta & quadringentorum annorum, ipsa eadem die egressi sunt omnes exercitus Jehovæ è terra Ægypti.

42. Nox * observabilis hæc est Jehovæ, qua eduxit eos è terra Ægypti: nox *inquam* hæc observanda est Jehovæ apud omnes filios Israël per ætates suas.

* *Hebr. observantiarum, vel custodiarum.*

Versus L. & LI. Capitis XII.

50. Et fecerunt omnes filii Israël: sicuti præceperat Jehova Mosi & Aharon, sic fecerunt.

51. Et factum est ut ipsa eadem die educeret Jehova filios Israel è terra Ægypti per exercitus suos.

40. *Habitatio autem filiorum Israël.*] Initium hujus temporis non sumitur à descensu Jacob, quia ex aliis locis clare patet, ex quo Jacob Ægyptum ingressus est, usque ad exitum, non fluxisse ad summum ultra annos ducentos & triginta. Hebræi communiter tantum decem recensent: sed Moses tempus etiam illud comprehendit quo Abraham & ejus filii possessione terræ promissæ caruerunt. Sensus est igitur, ex quo terræ Chanaan hæreditas Abrahæ data fuerat, suspensam fuisse promissionem annis quadringentis, antequam jure suo fruerentur ejus posteri. Nam & Paulus hunc nodum ita expedit 4. ad Galatas capite: ubi dicit, antequam Lex promulgaretur, Deum annis 400 & 30 fœdus suum pepigisse cum Abraham. Ergo temporis initium sumit Moses à peregrinatione Abrahæ, quum tamen dominus esset terræ Chanaan justo donationis titulo. Quod autem Genes. 15. capite, omittit Deus triginta annos, in eo nihil est repugnantiæ: quia jam pluribus ante annis promissa fuerat Abrahæ terra, in qua tamen vix peregrinari licebat, tantum abest ut ejus imperium teneret. Admonet igitur Deus, restare adhuc quadringentos annos, antequam ejus abnepotes in possessionem mittat: ideoque non sufficere ad probationem patientiæ ejus exiguum illud tempus quod transegerat, sed tam ipsi quam posteris opus esse singulari constantia, ne longioris moræ tædio deficeret. Porro quod exacte annos non numerat, à communi loquendi usu non dissidet. Restabant quidem plures anni quam quadringenti, nempe viginti, vel circiter: sed quia non aliud Deo propositum est quam suos hortari ad tolerantiam, non supputat vel definit tempus ad certum annorum numerum: quia satis erat quadringentos annos in summa illis proponi. Eodem sensu additur proximo versu, A fine triginta & quadringentorum annorum: nempe ex quo cœperat Abraham legitimus esse terræ dominus. Docere enim vult Moses, quantumvis longo tempore distulerit promissionis suæ effectum Deus, tamen ejus veritatem & constantiam certo probari, non modo quia fideliter præstiterit quod pollicitus fuerat, sed quia tempus præfixum servaverit. Honorifico autem elogio populum, licet imbellem, appellat Dei Exercitus, tam ut vim benedictionis in ipsa multiplicatione iterum commendet, quam ut suis insignibus ornet Dei gratiam in regenda & ordinanda illa turba. Quamvis ad obsequium assuefacti sint milites, ac usu didicerint ordines servare, adsint præfecti, tribuni, centuriones, denique emineant vexilla, tamen difficillimum est exercitum viginti aut triginta millium noctu educere, composito agmine, & sine tumultu: quantum igitur miraculum fuit, sexcenta virorum millia, cum mulieribus, pueris, magna supellectile, armentis & gregibus pecudum, aliisque impedimentis, noctu pergere per medios hostes, & omnes ad unum usque salvos egredi? Eadem ratione ultimo hujus capitis versu repetit Moses, filios Israël Dei manu fuisse eductos per suos exercitus: quasi diceret in illa ingenti multitudine nihil fuisse confusum, quia Deus mirifica sua virtute optimi ducis partes implebat.

42. *Nox observabilis.*] Docet, merito fieri ut Israelitæ solenni ritu per continuas ætates quotannis sacrificent Deo, ac celebrent memoriam noctis illius: ideoque institutum Pascha ut suam gratitudinem testentur. Fuit autem perquam utilis hæc admonitio, ut Israëlitæ legitimum solennis & festi diei usum tenerent: ne frigeret apud eos ceremonia, ut plerumque fieri solet: quin potius utiliter & cum pietatis profectu se exercerent in redemptionis suæ symbolo. Simul tam inæstimabile beneficium non uno tantum seculo celebrandum esse docet, vel duobus aut tribus seculis: sed quamdiu superstes erit populus, æterna recordatione dignum esse; &, ne unquam obsolescat, sancte colendum esse Pascha. Porro notandum est ætates veteris populi Christi adventu finitas esse: quia renovato Ecclesiæ statu, & exteris gentibus in idem corpus collectis, cessarunt Legis umbræ.

50. *Et fecerunt omnes filii.*] Refertur hoc præcipue ad mactationem agni Paschalis cum suis appendicibus. Quanquam non inficior alia etiam notari quæ ad subitam profectionem spectabant. Porro non tam laudatur eorum promptitudo & alacritas,

quam admirabilis Dei virtus in formandis cordibus ipsorum, manibusque gubernandis, ut in noctis caligine, inter maximos strepitus, in præcipiti festinatione, nulla re satis parata, tam dextri essent & agiles. Interim tamen ex populi obsequio colligit Moses nihil gestum esse nisi Dei imperio & ductu. Unde certius liquet ipsum fuisse unicum liberationis auctorem.

EX CAP. XIII.

17. Factum est autem quum emitteret Pharao populum, ut non duceret eos Deus per viam terræ Philisthim, quia propinqua erat. Nam dixit Deus, Ne forte pœniteat populum quum viderint prælium, & revertantur in Ægyptum.

18. Circumduxit ergo Deus populum per viam deserti, per mare Rubrum: & dispositi ascenderunt filii Israël e terra Ægypti.

19. Et tulit Moses ossa Joseph secum. Adjurando enim adjuraverat filios Israël, dicendo, Visitando visitabit vos Deus, & tolletis ossa mea hinc vobiscum.

20. Itaque profecti sunt è Suchoth, & castrametati sunt in Ethan, in extremitate deserti.

21. Jehova autem præcedebat eos interdiu in columna nubis, ut deduceret eos per viam: noctu vero in columna ignis, ut luceret eis, ut ambularent diu & noctu.

22. Non abstulit columnam nubis interdiu, neque columnam ignis noctu à facie populi.

17. *Factum est autem quum emitteret.*] Hic Moses causam assignat cur Deus non rectioris viæ compendio populum statim adduxerit in terram Chanaan, quod ei perinde facile erat: sed per desertum, itinere longo, difficili & aspero circumducere maluerit, ne scilicet viæ facilitas eorum animos retraheret in Ægyptum, si forte cum hostibus pugnandum foret. Scimus quanta fuerit populi illius inertia & mollities, simulac objectum erat aliquod discrimen: quanta levitate subinde à Dei imperio desciverint, quoties plus oneris impositum erat quam vellent. Scimus quam sæpe eos pœnituerit quod Deum sequuti essent ducem: atque ita sua ingratitudine oblatam sibi gratiam abjicere parati fuerint. Quum ergo nullo pollerent armorum usu, sed prorsus expertes essent militaris scientiæ, quibus animis congressi fuissent cum hostibus, si qui paucis diebus post exitum obviam prodiissent? Certe nunquam congressum unum sustinuissent: quin potius Ægyptiis se addicere parati fuissent, petita suppliciter venia. Ergo ne qua redeundi cupiditas eorum cordibus obreperet, voluit Deus asperitate viæ claustra illis opponere post tergum. Adde quod, si ex Ægypto egressi mox incolas terræ Chanaan bello aggressi essent, difficilior instabat moles: quia maxime cessassent Ægyptii, sed adjuti tot populorum subsidiis & copiis, ulcisci se tentassent, pactisque hinc inde fœderibus, illaqueati fuissent miseri Israelitæ. Optime ergo illis consuluit Deus, quod per invia eos trahens, longa fatigatione januam illis clausit, ne unquam appeterent in Ægyptum redire: deinde paulatim fiduciam illis addidit, antequam ad pugnam ventum esset, ac subeundi hostium impetus. Poterat quidem Deus his etiam omnibus malis aliter occurrere, fateor: sed quia humanitus sæpe cum suis agere solet, rationem sequi voluit quæ populi infirmitati esset commodior. Hoc admirabile ejus consilium nunc commendat Moses, ut sciamus nihil ab eo prætermissum quod esset ex salute vel utilitate populi. Nam istud Dicere Dei, cujus meminit, ad providentiam refertur: quasi diceret transitum faciliorem & magis tritum non temere fuisse posthabitum, sed consulto obviam itum fuisse tentationi, quia Deus sic expedire noverat.

18. *Et dispositi ascenderunt.*] Vox חמשים à Quinque deducitur. unde quidam commenti sunt quinque armorum generibus fuisse instructos: sed nimis absurde. Hebræi, quia nihil melius vel probabilius excogitare poterant, uno fere consensu volunt intelligi, armatos fuisse sub quinta coste. Sed unde Israëlitis in promptu tot loricæ militares? Ego vero, repudiato tam coacto & remoto sensu, non dubito numerale esse nomen: acsi dixisset Moses, quinos disposita serie fuisse profectos: quia si quisque in turba perrumpere tentasset, quisque fratribus fuisset obstaculo. Ideo vertere placuit Dispositos. Quod de quinta generatione imaginati sunt Græci, à præsenti narratione longe alienum est. In sensu autem quem attuli, nihil obscurum, vel dubium: quia facile apparet Dei gratiam hac quoque parte celebrari, quod populum suum ordinate duxerit. Nam etsi tumultuarie egressi sunt ac trepide, Deus tamen quasi sub vexillo vel manipulis eos continuit, ne qua accideret perturbatio.

19. *Et tulit Moses ossa Joseph secum.*] Hinc apparet, in rebus adversis populi nunquam tamen excidisse memoriam promissæ redemptionis. Nisi enim communi omnium sermone celebris fuisset obtestatio Joseph, nihil de ea conjicere poterat Moses. Atqui diserte exprimit, mandato sancti Patriarchæ se morem gessisse in asportandis ejus ossibus. Probabile igitur est sic fuisse recondita ut tamen capsulæ vel urnæ aspectu spes populi quotidie renovaretur, acsi sanctus vir post mortem suam è sepulchro liberationis signum proferret. Quamvis enim hoc symbolo fidem suam in corde aluerit, quum voluit etiam mortuus terræ possessionem adire: non dubium tamen est quin magis respexerit fratres suos & totam posteritatem sancti generis. Nam expertus eorum segnitiem & imbecillas fidei vires, merito timebat ne longiore temporis tractu magis ac magis flaccescerent, ac tandem promissione contempta, totos se darent ad torporem. Et certe hæc diffidentia eum compulit ut simplici præcepto non contentus, jurejurando obstringeret eorum animos. Reliquos etiam undecim filios Jacob videtur Stephanus Actorum 7. asserere sepultos fuisse pariter in Sichem. & conjectura verisimilis est, exemplo fratris sui Joseph inductos fuisse ad piam æmulationem. Certe in aridis ossibus fides mortui Joseph sonore ad posteros concionata est de liberatione promissa, ne diuturno tædio languescerent: & quum educti tandem sunt Israëlitæ, duodecim Patriarcharum ossa vel cineres totidem fuerunt quasi vexilliferi, qui singulas Tribus ad erigendam fiduciam præirent. Quo magis detestabilis fuit totius populi socordia, qui toties in itinere turpiter terga vertit, quum in conspectu esset tam insignis fiduciæ materia. Quæ Moses refert ejus verba, Visitando visitabit vos, &c. dictum illud Apostoli confirmant, morientem fide mandasse *Hebr. 11.*
de ossibus suis transferendis: quia, ut gentem suam *vers. 22.*
hortetur ad amplexandam promissionem, quasi sponsoris suscipit personam & munus. Ab hoc usu quantum discrepet stulta Papistarum in colendis Sanctorum

rum

rum reliquiis superstitin, binc facile colligitur quod data opera ansas capeant quibus longissime abstrahantur à Dei verbo.

21. *Præcedebat eos Jehova.*] Hic alteram Dei gratiam prædicat Moses, quod Deus populo redempto perpetuus fuerit dux ac præses. Sicut etiam Pro-
Psal. 77. pheta in Psalmo utrumque distincte commemorat.
vers. 16. Ac miræ humanitatis fuit, quod illorum ruditati se
& 78:14. accommodans, familiariter versatus sit ante eorum oculos. Poterat quidem alio modo eos ab æstu Solis protegere, & dirigere inter noctu tenebras: sed quo manifestior esset ejus potentia, ocularem ejus præsentiam simul addere voluit, quæ dubitationem omnem eximeret. Etsi autem videntur Mosis verba Deum quodammodo in nube includere, notanda nobis Sacramentalis loquendi ratio, qua Deus nomen suum ad visibiles figuras transfert: non ut illis affigat suam essentiam, vel immensitatem circumscribat, sed tantum ut doceat præsentiæ suæ signa non fallaciter se ingerere hominum oculis, quin simul vere conjuncta sit rei signatæ exhibitio. Quamvis ergo tradat Moses Deum in nube fuisse & columna ignis, non vult tamen è cælo ipsum elicere, neque immensam ejus gloriam subjicere visibilibus signis, quibus constat sua veritas absque locali præsentia. Execrabile vero Serveti delirium, qui nubem hanc increatam fuisse finxit, acsi esset Christi deitas. Nam pro tribus personis hanc unam substituit, quod corporea tunc fuerit deitas, quam vocat Filium figurativum, qui postea factus est caro: non quod carnem induerit, sed quia homo apparuerit ex tribus elementis increatis & semine Davidis conflatus. Cæterum paulo post Moses eundem Angelum vocabit, cui nunc adscribit æterni Dei nomen. Et merito: quia nonnisi per manum unigeniti Filii sui tunc Israëlitas duxit cælestis Pater. Jam quum æternus sit Ecclesiæ custos, non minus præsenti virtute hodie nobis vere adest Christus quam olim Patribus conspicuus fuit. Itaque ubi de ejus adventu vaticinatur Jesaias, hanc Jesa. 4: 5.
Dei benedictionem inter alias enumerat, quod Jehova creabit super totam habitationem montis Sion, & super omnem cœtum ejus, nubem & obscuritatem interdiu, noctu vero splendorem ignis flammantis, ut sit obumbratio per diem in umbram ab æstu, in refugium à nimbo & imbre: acsi diceret, solide impletum iri quod tunc sub umbratili symbolo conspectum fuit. Et certe non unius diei sed omnium ætatum est illa promissio, Per diem sol non uret te, neque luna per noctem. Quod ergo dicit Psal. 121.
Moses, nunquam abiisse columnam nubis per diem, vers. 6.
nec columnam ignis per noctem: idem Dei beneficium nobis commune est, excepto duntaxat oculari symbolo, quod temporale fuit, prout ferebat populi infirmitas. Quod autem dicit illis Deum semper apparuisse, ut tam diu quam noctu iter facerent, non intelligit absque ulla quiete assidue progressos, quum jam paulo ante dixerit primam illis stationem fuisse in Suchoth, deinde castrametatos in Etham: sed docet simpliciter continuum fuisse gratiæ Dei tenorem, ut non minus inter noctis tenebras fulgeret favoris ejus ac protectionis signum quam in ipso meridie.

Caput XIV.

ET loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
2. Loquere ad filios Israël, ut redeant, & maneant è regione Pihahiroth inter Migdol & inter mare, è regione Baalsephon, contra ipsum castrametentur juxta mare.
3. Dicet enim Pharao de filiis Israël, Irretiti sunt in terra, conclusit illos desertum.
4. Et roborabo cor Pharaonis, ut persequatur eos: & glorificabor in Pharaone, & in universo exercitu ejus: scientque Ægyptii quod ego Jehova. Et fecerunt sic.
5. Nunciatum est autem regi Ægypti quod fugisset populus. Et versum est cor Pharaonis & servorum ejus in populum, & dixerunt, Cur hoc fecimus ut dimitteremus Israël, ne serviret nobis?
6. Et aptato curru suo populum assumpsit secum.
7. Tulit itaque sexcentos currus electos, omnes currus Ægypti, & duces super quemque illorum.
8. Et roboravit Jehova cor Pharaonis regis Ægypti, & persequutus est filios Israël. Filii autem Israël egressi erant in manu excelsa.
9. Et persequuti sunt Ægyptii illos, apprehenderuntque eos quum castra haberent juxta mare, omnis equitatus curruum Pharaonis, & equites ejus, & exercitus ejus, juxta Pihahiroth, è regione Baalsephon.

2. *Et loquutus est Jehova ad Mosen.*] Jam Deus omnes exitus claudendo, ne qua elabi possent Israëlitæ, viam admirabili suæ potentiæ aperuit: & objecta unius momenti desperatione, in longum tempus prospexit Ecclesiæ suæ saluti. Hæc igitur ultima actio maxime illustravit Dei gratiam, ut populus, quantumvis ingratus & malignus, Deum tamen agnosceret suum liberatorem: deinde factum est, non modo attritis opibus Ægypti, sed gente prope deleta, saltem extincto flore, ut nihil inde molestiæ illatum sit populo, donec in terra Chanaan stabilitus esset. Si rege quieto & cessantibus Ægyptiis libere & pacate egressi essent, non satis valuissent priora miracula ad testandam redemptionem: sed ubi inter angustias undique constricti nihil præter mortem cernunt, repente autem ex insperato mare dat illis transitum, & hostes eorum à tergo instantes absorbet, fateri coguntur, non tantum ex sepulchro, sed è profundissimis abyssis manu Dei se fuisse erutos. Apparet autem, quum à Mose jussi sunt se conjicere & quasi ingurgitare in angustias quarum fit mentio, fuisse miraculis attonitos, & somniantibus similes, quandoquidem absque difficultate paruerunt: quum tamen horrorem incuteret ipsa loci facies. Neque enim si discrimen apprehendissent, tam prompta fuisset ad parendum alacritas ut mox videbimus. Quare non tam ipsos laudare, quam Dei providentiam, Mosi propositum fuit. Apparet tamen, nisi ob visa tot miracula fere ecstatici fuissent, vix potuisse adduci ut sponte impingerent in speluncas unde nullus erat exitus. Ex voce מגדל conjicere licet arcem rupi fuisse impositam ad probibendos accessus. Quid sibi velit החירת mihi non satis constat: nec video cur Græci transtulerint Os vallis. Ex oris tamen nomine probabilis conjecture elicitur iter fuisse pylis constrictum. Quia חור speluncam significat vel foramen, nescio an locus ille nomen inde sortitus sit, quasi os foraminum vel speluncarum.

rum. Nam literam ו in י converti usitatum est, & generis enallage in plurali numero Hebræis trita est. Nisi cui forte magis probetur, quum scriptum esset החירות, literam ה in locum ח obrepsisse propter affinitatem. Quod si recipitur, positum erit fœmininum genus pro masculino. Ita esset Os montium. Verum ut etymologia secundi nominis nos lateat, ex nomine Oris certo conficitur speluncam fuisse rupibus inclusam & angusti ingressus. Quanquam, si in re dubia judicium proferre licet, potius existimo à verbo חרת deductum esse, quod sculpere significat, vel exarare: quia scilicet præcisæ rupes erant, quasi malleo sculptæ. A tergo autem cinctus erat locus mari, acsi jam Israelitæ in sepulchrum conjecti forent.

3. *Dicet enim Pharao.*] Hic consilium suum Mosi exponit Deus: quamvis toties cum Pharaone congressus retulerit insignes victorias, restare tamen ultimum actum, ut in mari ipsum demergat cum exercitu. Dicit igitur hac illecebra captum iri Pharaonem, ut in suum interitum ruat. Nam si populus celeri trajectu venisset in terram Chanaan, non tanta fuisset ejus persequendi facultas. Deus ergo, illustrandæ gloriæ suæ causa, tyrannum inescavit, ut eum caperet non secus ac solent hamo pisces. Vocem נבכים quæ hic ponitur, alii perplexos reddunt, alii vero irretitos: sed commode etiam exponi potest, confusos esse in terra, quia nullum exitum reperient: nempe angustiis undique obseptos, & mari ab alia parte opposito. Atque ubi de consilio Pharaonis loquitur, non sequitur (hominum more) quod verisimile est: sed ut proprium ejus munus est corda scrutari, de abscondito tyranni affectu pronunciat, ut de re sibi bene perspecta. Postea longius progreditur. Neque enim tantum se prævidere significat quid futurum sit: sed iterum repetit quod ante aliquoties vidimus, cor Pharaonis se obduraturum, ut populum persequatur. Unde sequitur, ipsius arbitrio & ductu hoc totum fuisse gubernatum. Cæterum non soli Mosi privatim hoc testatus est, sed omnes mature præmonitos esse voluit, ne subito hostium adventu perculsi desperarent de salute. Quæ tamen admonitio minus valuit quam decebat: quia paulo post deprehensi, non minus turbantur quam si Dei errore & Mosis inscitia venissent in discrimen.

5. *Nunciatum est autem regi.*] Non simpliciter intelligit Moses, regem tunc primum audisse de fuga populi, quæ minime occulta fuerat: sed narratas fuisse circumstantias, quæ ad aliquid tentandum stimulos adderent. Ergo ubi audit populum trepide fugisse, existimat potuisse minimo obstaculo retineri. Nec solus ipse tanta amentia laborat, sed omnes aulici proceres desidiæ suæ imputant quod exierit populus. Quærunt apud se cur passi sint filios Israel abire. Quasi vero non conati sint modis omnibus liberum discessum prohibere: quasi non devicta è cælo decies fuerit eorum pertinacia: quasi non tandem extorserit Deus populum suum ab invitis. Sed hic est impiorum stupor ut tantum exhorreant præsentem Dei manum, statim omnium quæ viderunt obliviscantur. Attriti fuerant atrocibus & horrendis pœnis: nunc tanquam integri disputant cur non ad extremum usque restiterint Deo, qui eos maxime reluctantes quiescere tandem coëgit, postquam decies experti fuerant se frustra reniti. Sed tali superbia excæcari reprobos oportet, ut ferantur in suam perniciem, dum persuasi nihil sibi esse arduum, adversus Deum confligunt.

6. *Et aptato curru suo.*] Paucis bellicum apparatum describit Moses, non tantum ut magnitudinem virtutis Dei commendet in liberando populo, sed etiam ut doceat quanto impetu & quam obstinata audacia se projiciant impii, dum pravis & scelestis suis cupiditatibus morem gerunt. Nuper fere exanimes stupebant Ægyptii, & clamabant de se actum esse: vix dies unus præteriit quum validum exercitum colligunt tanquam ex florente copia. Siquis excipiat, sexcentos currus atque etiam longe plures, quantumvis instructos, fuisse tamen impares sexcentis hominum millibus domandis: respondeo, quum scirent certamen esse cum imbelli turba, cui etiam permixtæ essent mulieres & pueri, hac opinione fretos, sperasse nullo negotio pessundatum iri ingentem illum numerum: quia & prudentia & ordine careret. Nec vero spes eos fallebat, nisi obviam ivisset Deus. Sed eventu probatum fuit quam vere pronunciet Solomo, non esse sapientiam, neque prudentiam, neque consilium adversus Deum: & quam vere Ecclesiæ hostibus insultet Jesaias, Accingite vos, & confringemini: accingite vos, & confringemini: inite consilium, & dissipabitur: proferte sermonem, & non fiet. Hæc vero confidentia frustratur impios, quod dum effreni impetu feruntur, non putant arcanum esse frenum Deo ad coërcendas eorum libidines.

Prov. 21. vers. 30.
Jesa. 8:9.

8. *Filii autem Israël egressi erant.*] Tacite perstringit Moses nimiam securitatem, quæ abstulerat omnem metum & curam: unde & invocandi Dei studium apud eos frigebat, ut semper ignaviam & torporem generat securitas. Hinc factum est ut plus afferret pavoris tam magnum discrimen quod animis non præsumpserant. Sed ex altera parte amplificat Moses gratiam Dei, quod tam opportune, & in ipso (ut aiunt) articulo auxiliatus sit miseris Israëlitis stulta lætitia exultantibus. Repente enim deprehensi, ad primum hostium clamorem ultro alioqui concidissent. Monemur itaque hoc exemplo, dum tuti sumus Dei protectione, metuenda esse quæ accidere possunt discrimina: non ut pavidis animis tumultuemur, sed ut modeste lateamus sub ejus alis, neque inconsiderato gaudio efferamur. Proximo versu breviter narrat Moses quam formidabile spectaculum Israëlitis objectum fuerit, quum se viderent ab una parte mari conclusos, à lateribus fere absorptos faucibus pylarum, & simul instare exercitum Pharaonis. Cujus robur verbis amplificat, quo melius ex altera parte refulgeat opis divinitus oblatæ gloriæ.

10. Quumque applicuisset Pharao, levarunt filii Israël oculos suos, & ecce, Ægyptii iter faciebant post eos. Itaque timuerunt valde, & clamaverunt filii Israël ad Jehovam.

11. Et dixerunt ad Mosen, * Numquid, quia non erant sepulchra in Ægypto, tulisti nos ut moreremur in deserto? Quare sic fecisti nobis, ut educeres nos ex Ægypto? *vel, An quia.

12. Nonne hoc est verbum quod diximus tibi in Ægypto, dicentes, Dimitte nos, ut serviamus Ægyptiis. Melius enim nobis erat servire Ægyptiis quam mori in deserto.

13. Et dixit Moses ad populum, Ne timueritis: state, & videte salutem Jehovæ quam hodie faciet vobis. Nam quos vidistis Ægyptios hodie, non estis visuri posthac in seculum.

14. Jehova pugnabit pro vobis, & vos quiescetis.

15. Dixerat autem Jehova ad Mosen, Quid clamas ad me? Alloquere filios Israël ut proficiscantur.

16. Tu

16. Tu vero attolle baculum tuum, & extende manum tuam super mare, & scinde illud: & ingrediantur filii Israël per medium maris in arida.

17. Et ecce, ego roborabo cor Ægyptiorum, ut sequantur illos: glorificaborque in Pharaone, & in toto exercitu ejus, in curribus ejus, & in equitibus ejus.

18. Et scient Ægyptii quod ego Jehova, quum glorificatus fuero in Pharaone, in quadrigis ejus, & in equitibus ejus.

10. *Quumque applicuisset Pharao.*] Significat Moses ex re improvisa plus terroris fuisse illatum: quia nullus prævenit nuncius, ut vel pauxillum temporis daretur ad se expediendos. Justa igitur vel fortissimis pectoribus fuit timendi causa, nisi modum excessissent. Sed bis peccarunt: quia & cum memoria beneficiorum Dei spes cælestis auxilii illis excussa fuit, & eo prolapsi sunt ingratitudinis ut contra Deum & Mosen proterve insurgerent. Quanquam videntur duo contraria hic referri, quod & clamaverint ad Jehovam, & turbas concitaverint in ejus ministrum. Sed colligere promptum est clamorem illum neque ex fide, neque ex serio vel rite composito affectu profectum fuisse, sed confuso impetu fuisse extortum: sicuti naturæ sensus cunctos mortales impellit ut promiscue in rebus miseris vota sua ad Deum convertant, tametsi neque misericordiam ejus amplectantur, neque recumbant in ejus potentiam. Itaque David Psalmo 107. miseros omnes dicit ad Deum confugere quoties urget aliqua necessitas: quia, ut stupidissimi quique vel maxime profani magis reddantur inexcusabiles, Deus natura duce & arcano instinctu eos ad se adducit dum periclitantur. Neque tamen hoc modo suum Deo honorem tribuunt, quamvis linguæ sonitu salutem ab eo postulent. Minime ergo mirum est si in extremam anxietatem redacti Israëlitæ preces & vota, interposito Dei nomine, conceperint: præsertim quum paulo ante suam illis gloriam patefecisset tot miraculis, & haberent semper in conspectu nubem, vel columnam igneam. Sed insani eorum strepitus contra Mosen claro documento fuerunt, temere velut ecstaticos prorupisse ad invocandum Dei nomen. Nam quod exponunt quidam interpretes, quosdam pie fuisse precatos, & alios ex turba improbe tumultuatos esse contra Mosen, ratione caret: quia conjunctim hæc duo recitantur, ut nequeant ad diversos homines transferri.

11. *Numquid, quia non erant.*] Hic rectior est sensus: quia duplex negatio pro una ponitur. Amara autem & mordax est objurgatio: quia non contenti præferre Ægypti sepulchra morti quam timebant, subsannationem miscent, quærentes quid in mentem venerit Mosi ut eos traheret in solitudinem, acsi terra Ægypti non sufficeret ad ipsos sepeliendos. Atqui Deus palam & aperte se ducem esse exitus probaverat: deinde turpis socordiæ fuit oblivisci nuper se mortuis fuisse similes, ac è sepulchro fuisse mirabiliter eductos. Longius etiam prorumpit eorum furor, quum audacter in memoriam revocant impias blasphemias, quæ ipsis pudendæ erant ac detestabiles. Cujus enim ingratitudinis fuerat rejicere oblatam liberationis gratiam, & Deo venienti januam claudere, ut in suis miseriis putrescerent? Huic quidem tantæ pravitati ignoverat Deus: sed ipsorum erat assidue gemere, & verecundia quodammodo obrui, ut coram Dei judicio aboleretur crimen illud. Nunc vero, quasi Deum & Mosen teneant obnoxios, petulanti jactantia exprobrant sibi non fuisse creditum, quum vellent malo prudenter occurrere. Unde docemur quorsum homines rapiat suus affectus, dum metu spem suffocantes, patienter non expectant Dei auxilium.

13. *Et dixit Moses ad populum.*] Quamvis pro sua mansuetudine eos ad bene sperandum comiter hortetur Moses, non est tamen probabile tacite ipsum tulisse sceleratos illos clamores, quibus videbat Deum atrociter impeti. Functum igitur probi doctoris officio existimo, libere castigando petulantiam, quæ minime erat tolerabilis. Deinde quum loquutus sit Dei Spiritu verba præeunte, dubium non est quin severe Deus ipse corripuerit illas blasphemias, ne eas indulgentia foveret. Sed Moses omissa reprehensione, tantum docet execrabili populi malitia superiorem fuisse Dei clementiam, ut solatio eorum dolorem leniret, perturbationemque sedaret. Porro timere vetans, & stare jubens ad videndam salutem Domini, his verbis significat, quamdiu mentes occupat timor, cæcas & stupore confusas esse, ne Dei auxilium admittant. Verbo Standi vult quietos manere: quasi diceret nihil opus esse ut digitum quisquam moveat, quia Deus cessantes & otiosos solus servabit. Quod proximo versu confirmat: ubi promittit Deum, ipsis jacentibus, fore victorem. Neque enim illic ad tranquillitatem, meo judicio, ipsos hortatur: sed intelligit in uno Deo satis fore præsidii ad vincendum, quantumvis torpeant velut exanimes. Jam vero Israëlitæ, dum servati Dei manu gratiam sibi collatam, quantum in se est, repudiant, nobis sunt exemplo, ut Deus ad perfectam salutem nos adducat, multas identidem salutes esse necessarias: quia nostra ingratitudine exinanimus quicquid contulit, & ita sponte nostra perimus, nisi nostram ignaviam corrigeret Spiritus sui virtute.

15. *Dixerat autem Jehova.*] Præteritum plusquamperfectum vitandæ ambiguitatis causa posui. Causa enim redditur cur tam fidenter populi dubitationem increpuerit Moses, ac pollicitus sit præsenti Dei auxilio fore incolumes & salvos. Nempe quia jam cælesti oraculo certior fuerat redditus, Deum velle populo suo opitulari, & in promptu habere novum servandi modum. Neque enim testis & præco salutis esse poterat nisi accepta promissione. Itaque suam fiduciam à crimine temeritatis purgat: quia nihil protulit nisi quod ante audierat ex ore ipsius Dei. Hæc verba, Quid clamas ad me? quidam interpretes ad totum populum extendunt, cujus personam sustinebat unus Moses: sed hoc nimis est coactum, & paulo ante admonui vota populi ad Deum minime fuisse directa. Itaque non dubito quin sanctus vir in plebis tumultu seorsum precatus sit. Quod pietatis officium non reprehenditur hoc loco: sed potius ostendit Deus eum operam non lusisse, nec frustra verba fudisse in aërem. Sensus ergo est, Ne clamando te amplius fatiges, re ipsa senties te fuisse exauditum. Virgam igitur attollas qua scindas mare, ut per medium ejus fundum siccis pedibus iter faciant filii Israël. Docet hic locus, temere facere qui de particularibus Dei beneficiis, absque speciali testimonio, quicquam sibi vel aliis promittunt.

17. *Ego roborabo.*] Iterum affirmat Deus, quo virtutem suam magis illustret, se obduraturum esse Ægyptios, ut se, tanquam exitio devoti, projiciant in medium mare. Quod certe nunquam facturi erant nisi arcano motu gubernasset eorum corda: quia eos non latebat singulari dono apertum fuisse transitum Israëlitis. unde colligere poterant sibi cum elementis esse bellum. Itaque nunquam mare, quod armatum contra se videbant, ausi fuissent ingredi, nisi divinitus excæcati essent. Unde apparet quam frigidi sint speculatores qui nudam hic permissionem fingunt, ubi Deus potentiam suam vult esse conspicuam. Satis quidem fuisset, postquam in adversum

littus trajecerant Iſraëlitæ, mari in ſuum locum reverſo, probiberi Ægyptios: ſed voluit Deus geminato miraculo ſecuritati gentis ſuæ conſulere in longum tempus. Quod etiam factum eſt: quia deleto totius regionis flore, Ægyptiis exercitum reficere non licuit: præſertim quum, extincto ante primogenito, rex ipſe demum periiſſet. Hac ratione dicitur ſcituros Ægyptios Deum Iſraelis eſſe Jehovam: quia in hoc ultimo actu experti ſunt ſibi prorſus ablatas eſſe vires ad rebellandum.

19. Profectus eſt itaque Angelus Dei qui præcedebat caſtra Iſraël, cœpitque ire à tergo ipſorum: & columna nubis quæ præcedebat eos, fuit illis à tergo.
20. Ac ingreſſus eſt inter caſtra Ægyptiorum & inter caſtra Iſraël. Et fuit nubes & caligo, & illuminavit noctem: nec appropinquavit alter alteri tota nocte.
21. Porro extendit Moſes manum ſuam ſuper mare: & Jehova fecit mare abire per ventum orientalem vehementem tota nocte: poſuitque mare in ſiccitatem, quia diviſæ erant aquæ.
22. Tunc ingreſſi ſunt filii Iſraël in medium maris in ſicco: & aquæ illis erant quaſi murus à dextra & ſiniſtra eorum.
23. Et inſequuti ſunt Ægyptii, & venerunt poſt illos totus equitatus Pharaonis, currus ejus, & equites ejus ad medium maris.
24. Et factum eſt cuſtodia matutina ut reſpiceret Jehova ad caſtra Ægyptiorum in columna ignis & nube: & turbavit caſtra Ægyptiorum.
25. Et abſtulit rotas curruum ejus, & violenter vexit eum. Unde dixit Ægyptius, Fugiam à facie Iſraël: quia Jehova pugnat pro eis contra Ægyptios.

19. *Profectus eſt.*] Hic deſcribitur quæ ſubito contigit mutatio ad impediendum conflictum. Nam Angelus qui præcedere ſolebat Iſraelitas monſtrandæ viæ cauſa, in diverſam partem ſe convertit, ut medius eſſet atque oppoſitus inter utraque caſtra: & quidem ſub forma duplici, quia lucebat columna ignis apud Iſraelitas, quæ tenebras noctis diſcuteret: Ægyptios autem tenebat velut captivos obſcura caligo, ut longius penetrandi facultas non eſſet. Ita Deus tam ipſos prohibuit ab acceſſu, quam populo ſuo tota nocte facem prætulit ad continuum progreſſum. Porro qui ante vocatus eſt Jehova, hunc jam nomine Angeli deſignat Moſes: non tantum quia Angeli, qui Deum repræſentant, ejus nomen ſæpe mutuantur: ſed quia dux ille populi, unigenitus erat Dei Filius, qui poſtea in carne manifeſtatus fuit,
1 Cor. 10. vers. 4. ſicuti ex Pauli auctoritate docui. Notandum etiam quod huc & illuc migraſſe dicitur, prout virtutis ſuæ & auxilii ſignum oſtendebat. Jam inſigni documento apparet, gloriam Dei, ſicut fideles illuſtrat, ſic viciſſim tenebras obducere incredulis. Ideoque mirum non eſt ſi hodie quoque reprobos excæcat Evangelii claritas. Sed rogandus Deus ut nos reddat aſpiciendæ gloriæ ſuæ compotes.

21. *Porro extendit Moſes.*] Jam diximus nocte liberum fuiſſe ac commodum trajectum, quum fulgore ſuo partem illam repleret columna ignis. Et certe non poterat una hora vel duabus tanta multitudo in adverſum littus evadere. A crepuſculo igitur ſub auroram uſque Iſraëlitæ traducti ſunt: mox Ægyptii, cognito diſceſſu, ut carperent extremum agmen, ſequi properarunt. Etſi autem nullo verborum ornatu ad celebrandum hoc miraculum utitur, nuda tamen narratio ſatis efficax eſſe debet: adeoque magis emphatica eſt quam ulli rhetorici colores & magnifica encomia ad animos permovendos. Quis enim, ut in ſummam admirationem rapiatur divinæ virtutis, ſonoras exclamationes deſideret, ubi ſimpliciter & paucis verbis audit baculo Moſis ſciſſum fuiſſe mare: ſpatium quod ad tranſitum populi ſufficeret, fuiſſe ſiccum: præaltas aquarum moles hinc inde ſtetiſſe velut ſolidas rupes? Conſulto igitur rem ipſam omni verborum ſplendore nudatam ante oculos explicuit: quanquam & paulo poſt in cantico pro ſua dignitate celebrabitur, & paſſim apud Prophetas & in Pſalmis ſplendidius extollitur. Hoc loco diſcamus, non ſecus acſi in rem præſentem nos adduceret Moſes, oculos intendere ad conſpectum inæſtimabilis Dei potentiæ, quæ nulla verborum copia aut gravitate ſatis poteſt exprimi. Diligenter autem cavet Moſes ne ſibi plus arrogando quam par ſit, Dei laudem obſcuret. Ante juſſus fuerat ſublato baculo mare ſecare: nunc loquendi formam mutat, nempe Dei imperio aquas retroceſſiſſe. Ita miniſtri gradu contentus, Deum ſolum (ut decebat) miraculi facit auctorem. Etſi autem in Dei ipſius arbitrio erat nullo aëris motu aquas diſpellere: ut tamen oſtenderet ſibi totam naturam parere, & nutu ſuo regi, ventum orientalem excitare placuit. Interea tenendum eſt, nullo quantumvis impetuoſo flatu potuiſſe ſiccari mare, niſi ſupra naturæ modum arcana vi Spiritus ſui operatus eſſet. Qua de re vide quod ſupra annotavi capite decimo, verſu decimo tertio & decimo nono.

24. *Factum eſt cuſtodia matutina.*] Mane cœpit Angelus aſpicere Ægyptios, non quod prius aſpectum ejus laterent: ſed ut repentina ſubmerſione perderet quos viſus fuerat, tanquam nube tectos, omittere. Ac primo quidem oculos aperuit, ut ſero viderent quorſum eos projeciſſet furoris ſui impetus: deinde ut ſentirent, non tantum cum hominibus, ſed cum Deo ſe bellare: atque ita ſubita conſternatione attoniti non poſſent mature refugere ad littus. Inde enim fuerunt deprehenſi in medio mari, quod omnia apud eos turbaverat formido, dum reputarunt Deum ſibi adverſum eſſe. Videbant quidem nihil ſibi fore tutius quam retrocedere, quia Deus pro Iſraële pugnabat: ſed quia repleti erant tumultu, nulla progrediendi fuit ratio: quin potius, dum alii alios impediunt, omnes abſorbuit mare.

26. Et ait Jehova ad Moſen, Extende manum tuam ſuper mare, ut revertantur aquæ ſuper Ægyptium, ſuper currus ejus & equites ejus.
27. Et extendit Moſes manum ſuam ſuper mare, & reverſum eſt mare quum mane illuxiſſet, ſecundum vim ſuam: fugeruntque Ægyptii ad occurſum ejus. Et impulit Jehova Ægyptios in medium maris.
28. Et redeuntes aquæ operuerunt quadrigas & equites in toto exercitu Pharaonis, qui ingreſſi erant poſt illos in mare: nec unus fuit ex ipſis reſiduus.
29. Filii autem Iſraël ambulaverunt in ſicco per medium maris: & aquæ erant illis quaſi murus à dextra eorum & à ſiniſtra eorum.

30. Libera-

30. Liberavit ergo Jehova in die illa Israëlem à manu Ægyptii. Et vidit Israël Ægyptium mortuum super littus maris.

31. Et vidit Israël potentiam magnam quam fecit Jehova contra Ægyptios. Et timuit populus Jehovam, & crediderunt Jehovæ & Mosi servo ejus.

26. *Et ait Jehova ad Mosen.*] Hic narrat Moses non minus in perdendis Ægyptiis mare paruisse Dei mandato quam dum nuper transitum populo dederat. Nam sublato baculo Mosis tam reversæ sunt aquæ in suum locum quam prius collectæ in acervos. Jam Ægyptios pœnituerat præcipitis suæ amentiæ, & statuerant, tanquam victi Dei potentia, relictis filiis Israel, domum redire: sed Deus, qui perdere eos volebat, in ipso articulo exitum clausit. Jam vero ut sciremus conspicuum fuisse miraculum, circumstantiam temporis adscribit Moses. Dicit enim tunc ita illuxisse ut plena lux rem totam ostenderet spectantium oculis. Nocte quidem coacervatæ fuerant aquæ: sed columna ignis quæ fulgebat apud Israëlitas, illisque viam monstrabat, non patiebatur obscurum esse Dei beneficium. In Ægyptiis diversa fuit ratio: itaque interdiu perire oportuit, & ab ipso sole eorum interitum produci ante oculos. Hoc etiam ad testandam Dei potentiam facit, quod dum fugere conati sunt, Deus ipsos palam impulit, acsi data opera se submergerent.

28. *Et redeuntes aquæ.*] Hic quoque duobus versibus persequitur eandem sententiam Moses. Quam putide Manethon & similes de populi exitu fabulati sint, ex Josepho & Eusebio liquet. Etsi autem per eorum mendacia conatus est Satan tenebras inducere sacræ historiæ, tam fatua est tamen eorum vanitas ut refutatione non indigeat. Tempus ipsum quod observant, satis coarguit eorum inscitiam. Verum optime Deus nobis consuluit, qui servum suum Mosen liberationis ministrum, voluit eundem rei gestæ esse testem & præconem: & quidem apud eos qui oculis suis omnia inspexerant, & qui pro sua pervicacia, quum tam severus esset contra ipsos censor, nunquam passi essent falsum pro vero jactare. Quum ergo firma ei & indubia constet auctoritas, tantum notemus ejus consilium. Sicuti hoc loco breviter narrat ex ingenti Pharaonis exercitu non fuisse quenquam residuum, Israëlitas autem omnes ad unum transiisse salvos sicco pede: baculo Mosis aquas naturam mutasse, ut solidæ starent tanquam muri: eodem baculo fuisse rursus liquefactas, ut repente obruerent Ægyptios. Hæc comparatio palam ostendit hoc inusitatum fuisse Dei opus. Nam quod de fluxu & refluxu sinus Arabici nugati sunt quidam profani scriptores, per se concidit. Itaque ex superioribus merito tandem infert, Israëlitas vidisse potentem manum Dei, quæ illic se exeruerat.

31. *Et vidit Israel.*] Postquam dixit Israëlitas vidisse strata in littore cadavera, jam addit, in illo spectaculo apparuisse Dei manum, hoc est, virtutem: quia cognitu difficile non erat iræ & paterni amoris discrimen, quod tam mirabiliter servasset imbellem turbam, & exercitum modis omnibus formidabilem maris gurgite absorptum perdidisset. Non abs re igitur Moses hic tandem concludit, conspicuam fuisse in liberatione populi cælestem potentiam. Postea addit, non sine fructu Israëlitas vidisse Dei manum: quia eum timuerunt, ipsique crediderunt & Mosi servo ejus. Timor hic pro reverentia capitur quæ populum continuit in officio. Neque enim metu solum tacti sunt, sed etiam adducti ut se Deo, cujus bonitatem suaviter & jucunde experti fuerant, addicerent. Etsi autem non diuturna fuit hæc pietas, saltem in maxima parte, credibile tamen est in paucis quibusdam radices egisse: quia semper residuum fuit aliquod semen, nec apud omnes penitus extincta fuit beneficii memoria. Verbo Credendi præcipuam timoris partem notari existimo, ac expositive additum interpretor: acsi dictum esset, reveritos fuisse Deum: idque testatum fecisse, quia fide amplexi sint ejus doctrinam, & Mosi obedienter se subjecerint. Hoc affectu passim omnes fuisse præditos interpretor: quia cognitio manus Dei ad obsequium eos flexit, ut magis essent morigeri ac dociles, & ad sequendum Deum magis propensi. Sed hic ardor paulo post in majori parte evanuit, ut solent præsenti tantum intuitu affici. Quanquam retineo quod nuper dixi, in exiguo aliquo numero viguisse Dei metum quem semel ex sensu gratiæ ejus conceperant. Interea discamus ex hoc loco, nunquam vere & rite coli Deum absque fide: quia incredulitas crassum ejus contemptum prodit. Ac quantumvis jactent hypocritæ se omnes species bonorum in Deum congerere, gravissimam tamen contumeliam irrogant, fidem ejus oraculis abrogando. Non abs re autem conjungitur Deo Moses qui electus fuerat minister ad regendum populum. Etsi enim claris signis se Dei majestas proferebat, medius tamen erat Moses, ex cujus ore volebat Deus verba sua audiri. Ita non potuit despici sanctus vir, quin respueretur ipsius Dei auctoritas. Utilis hinc colligitur doctrina, quoties Deus per homines verbum suum nobis proponit, non secus audiendos esse qui fideliter mandata ejus perferunt, acsi palam ipse è cælo descenderet. Hæc ministerii commendatio satis superque valere debet ad refutandam eorum vesaniam qui externam verbi prædicationem pro nihilo ducunt. Hoc ergo principium teneamus, non alios obedire Deo nisi qui Prophetas ab eo missos recipiunt: quia nefas est separare quæ ille conjunxit. Hoc idem clarius expressit Chri- *Mat. 10.*
stus his verbis, Qui vos audit, me audit: & qui vos *vers. 40.*
rejicit, me rejicit. Cæterum quod Papa cum fœtido suo clero hoc ad se trahit, quasi audiendus sit ubi obtendit Dei nomen, plusquam insulsum est. Nam (ut multa quæ in medium [illegible]ferre liceret taceam) ante omnia necesse erit ut se [illegible] servum probet: à quo utinam non ita esset rem[illegible]. Neque enim alia ratione laudatur populi obedientia nisi quod Deo & conjunctim servo ejus credidit.

Caput XV.

TUnc cecinit Moses & filii Israël canticum hoc Jehovæ, & dixerunt, Cantabo Jehovæ, quoniam se * magnifice extulit: equum & ascensorem ejus projecit in mare. * Hebr. magnificando magnificatus est.

2. Fortitudo mea & canticum Deus, & fuit mihi in salutem. Hic Deus meus, & decorabo eum: Deus patris mei, & extollam eum.

3. Jehova vir bellicosus: Jehova nomen ejus.

4. Currus Pharaonis & exercitum ejus projecit in mare: & electi duces ejus demersi sunt in mari Suph.

5. Abyssi operuerunt eos: descenderunt in profunda, quasi lapis.

6. Dextera tua Jehova excelluit fortitudine, dextera tua Jehova fregit inimicum.

7. Et in magnitudine magnificentiæ tuæ subvertisti insurgentes contra te. Misisti fu-
rorem, consumpsit eos quasi stipulam.
8. Et per flatum narium tuarum coacervatæ sunt aquæ, steterunt fluenta sicuti acer-
vus: coagulatæ sunt voragines in corde maris.
9. Dixerat hostis, Persequar, apprehendam, dividam spolia, implebitur illis anima
mea: exeram gladium, perdet eos manus mea.
10. Flavisti vento tuo, operuit eos mare: demersi sunt quasi plumbum in aquis validis.

1. *Tunc cecinit Moses.*] Canticum hoc non tantum in testimonium suæ gratitudinis adjecit Moses, sed etiam ad confirmationem historiæ. Neque enim Israelitis dictavit quod canerent de re incognita, sed eos tanquam testes oculatos produxit in medium: ut scirent omnes ætates nihil hactenus fuisse scriptum quod non uno consensu palam declaraverint sexcenta virorum millia, & simul eorum uxores ac filiæ. Præivit ergo Moses pro officii sui ratione; sed populo succinente sequuta est approbatio omni exceptione major. Quibus enim mentiti essent, quum alii aliis essent testes, ad nullos autem exteros perveniret carmen? Ac videtur fiduciam notare Moses Hebraica repetitione, dicendo, Dixerunt. Ac eo plus fidei meretur confessio omnium ore edita, quia paulo post major pars ad ingratitudinem prolapsa est. Unde colligitur nonnisi coactos Deo gloriam dedisse. Etsi autem Moses auctor fuit cantici, non tamen in sua persona dicit Cantabo: sed omnibus præscribit quid quisque seorsum pro sua virili agere debeat.

2. *Fortitudo*] Hac voce fatentur sibi in Deo satis validam fuisse munitionem: postea addunt, ejus gratiam sibi justam esse materiam laudis. Summa est, fuisse in Deo fortes, non autem proprio Marte hostes vicisse: ideoque nefas esse alibi quam in Deo solo gloriari. Notandum autem est, Dei auxilium conjungi cum ejus laude: quia omnium ejus beneficiorum hic est finis ut acceptam illi feramus nostram salutem. quod etiam tertio loco ponitur. Tantundem enim valet Deum fuisse in salutem, atque populum ejus gratia salvum esse. In secundo membro est antithesis inter verum Deum & omnes fictitios. Emphatica enim est demonstratio, Hic est Deus meus, qua excludit Moses omnem aliam deorum turbam, quæ passim tunc in mundo colebatur. Eodem sensu addit, Deum esse Patris sui: qua voce Abrahæ fides discernitur à cunctis Gentium superstitionibus. Denique pronunciant fideles sibi tutum esse acquiescere in uno Deo, & eum esse dignum cujus laudes celebrentur. Hanc figuram imitatus est Jesaias cap. 25. Ecce, iste est Deus noster: expectavimus eum, & servabit nos. Hic Jehova, expectavimus eum. Eodem pertinet quod sequitur proximo versu, Jehovam esse virum belli. Etsi enim primo intuitu aspera est loquutio, gratia tamen non caret, Deum ornari militari habitu ut confligat cum omnibus hostium copiis. Nomen ergo Jehovæ dicit Moses in ipsum solum competere: quia sufficit ejus manus ad prosternendum quicquid contra insurgit.

4. *Currus Pharaonis.*] His verbis tantum asserere voluit Moses, non obscurum fuisse Dei opus, quod submersus esset Pharao. Itaque rem gestam, quam simpliciter prius narravit, coloribus nunc illustrat: sicuti dum lapidibus & plumbo confert Ægyptios: quasi diceret impulsos fuisse violenta Dei manu in profundum, ut nulla esset enatandi agilitas. Hac ratione bis repetit Dei dextram: acsi diceret non posse tale miraculum vel fortunæ vel hominum industriæ adscribi. Notandum autem est quod paulo post addit, Ægyptios insurrexisse contra Deum, quia ejus populo injuste molesti fuerant. Unde colligimus, Dei numen violari ab impiis quoties impetitur Ecclesia, cujus salutem fide sua & patrocinio tuendam suscepit. Porro hæc duo conjunctim legenda sunt, Misisti furorem, & Per flatum narium tuarum coacervatæ sunt aquæ. Significat enim, Deum nullis adhibitis machinis, sed solo nutu & iræ suæ signo stravisse hostes.

9. *Dixerat hostis.*] Non tantum insultandi causa refert Pharaonis jactantiam, sed ut miraculum amplificet: quia Deus lupum prædæ inhiantem exitio tradiderit. Plus autem ponderis habet oratio, dum Ægyptios inducit loquentes, quam si eorum consilia verbis suis exprimeret. Nam ita melius in animos penetrat mirabilis catastrophe, dum Ægyptii, quasi in theatrum producti, non tantum ebuccinant suam victoriam, sed insolenter fastum suum & crudelitatem efflant. Mox vero ab altera parte producitur Deus, qui solo flatu terribilem illam audaciam discutit. Unde enim tanta Ægyptiis securitas, ut sibi promitterent saturitatem ex spoliis, nec putarent sibi aliud fore negotii in jugulando populo, quam exerendo gladios: nisi quod optime armati erant contra imbellem turbam? Hinc ergo clarius enituit Dei potentia, quod venti impetu eos è medio sustulit.

11. Quis sicut tu in diis, Jehova? quis sicut tu, magnificus in sanctitate, terribilis lau-
dibus, faciens mirabilia?
12. Extendisti dexteram tuam, deglutivit eos terra.
13. Duces in tua misericordia populum hunc quem redemisti, duces in fortitudine
tua ad habitaculum sanctitatis tuæ.
14. Audient populi & contremiscent: dolor apprehendet habitatores Philisthim.
15. Tunc terrebuntur duces Edom, & robusti Moab: apprehendet eos tremor, dissol-
ventur omnes habitatores Chanaan.
16. Cadet super eos tremor & pavor: in magnitudine brachii tui conticescent quasi
lapis, donec pertransierit populus tuus, Jehova: donec pertransierit populus iste quem
acquisiisti.
17. Introduces eos, & plantabis eos in monte hæreditatis tuæ, in loco quem præpa-
rasti, Jehova, ut sedeas. Sanctuarium, Domine, stabilierunt manus tuæ.
18. Jehova regnabit in seculum & in perpetuum.
19. Quoniam ingressus est equus Pharaonis cum curribus ejus & equitibus ejus in
mare, & reduxit Jehova super eos aquas maris: filii autem Israël ambulaverunt in sicco
per medium maris.
20. Sumpsit etiam Maria Prophetissa soror Aharon tympanum in manu sua: & egressæ
sunt omnes mulieres post eam cum tympanis & choris.

21. Et

21. Et respondebat illis Maria, Cantate Jehovæ, quoniam se magnifice extulit, equum & ascensorem ejus projecit in mare.

11. *Quis sicut tu.*] Epiphonemate claudit encomium Moses, quia verba pro rei magnitudine non suppetunt. Plus autem exprimit interrogatio quam si asserendo dixisset nullum posse Deo æquari: quia & admirationem & fiduciam de rei certitudine continet. Nam quasi stupore correptus, exclamat Moses, Quis tibi reperietur æqualis Domine? Quod per nomen Deorum quidam intelligunt Angelos, aliis locis melius quadrat. sicuti in Psalm. Quis in nubibus æquabitur Jehovæ, & assimilabitur inter filios deorum? *Psal. 89. vers. 7.* Quia postea sequitur, Deus formidabilis in consilio sanctorum, qui in circuitu ejus sunt: & similibus. Ac tunc sensus est, quantumvis sit præstantiæ in Angelis, Deum tamen longe altius eminere. Hic autem commodius ad idola referri videtur: quia ex professo Moses (sicuti dictum est) opponit Gentium figmentis unicum Deum, cujus vigebat inter filios Abrahæ religio & cultus. Sanctitas pro gloria accipitur quæ Deum à creaturis omnibus separat: ideoque veluti profanat alias omnes deitates, quas sibi mundus comminiscitur: quia unius tantum Dei splendida est ac decora majestas. Addit, Terribilem laudibus: quia non potest rite laudari quin rapiantur omnes in stuporem. Seipsum postea exponit Moses, dicens mirabilia esse ejus opera. Alii frigide (meo judicio) terribilem laudibus vocari putant, quia laudandus sit cum timore. Alii etiam coacte, terribilem quoque esse dum laudatur.

13. *Duces in tua misericordia.*] Verbum quidem Hebraicum præteriti est temporis: sed quia ex contextu patet, ex superioribus Dei beneficiis spem concipi eorum quæ restabant, placuit per futurum tempus vertendo sensum clarius exprimere. Hortatur ergo populum Moses ut forti & alacri animo ad terram sibi promissam contendat: quia Deus opus suum non deseret in medio cursu. Et hac ratione diserte redemptionem celebrat: acsi diceret non frustra ereptum fuisse populum ex præsenti morte, sed Deum qui cœpit, fore perpetuum ejus ducem. Eodem argumento utitur David Psal. 34. In manus tuas commendo spiritum meum: redemisti me Domine Deus verax. Sicuti autem redemptionis ipsius initium ex mera Dei misericordia fluxerat, ita hanc eandem fore causam dicit cur Deus suos perducat usque ad hæreditatem promissam. Sed quia multa obstacula terrorem injicere poterant, simul proponit Dei fortitudinem: quia in solidum laus tribuitur Deo, qui & gratis populo suo fuit beneficus, nec aliunde auxilium mutuatus est, sed contentus sua virtute præstitit quod alioqui incredibile erat.

14. *Audient populi.*] Hic quoque tempora verborum mutare non dubitavi: quia de rebus futuris Mosen concionari certum est. Quanquam non inficior quin per verba præteriti temporis rei certitudinem commendet: quod satis est Prophetis tritum. Porro hæc gloriatio dependet ex nomine fortitudinis: quia fieri non poterat ut tot adversis gentibus perrumperent Israelitæ in terram Chanaan, nisi Deus, quasi prolata è cœlo manu, pro ipsis pugnasset. Ergo, ne maximæ difficultates populum debilitent, pronunciat Moses, quantumvis multi & robusti hostes se opponere conentur, injectum iri divinitus pavorem omnibus, ut confusis & attonitis nullæ suppetant vires ad resistendum.

16. *Cadet super eos tremor.*] Quidam optandi modo legunt: sed parum apte, meo judicio. Neque enim tam vota & preces fundit Moses, quam animat Israëlitas ad bonam spem, ut certo statuant, Deum finem non facturum, donec cursum gratiæ suæ compleverit. Quod idem hodie ad nos probe accommodari potest, Deum scilicet vocationem suam continuare in electis, donec ad metam perducti sint. Nam cælestis hæreditas (ad quam vocamur) monti sanctitatis respondet. Ac iterum repetitur quæ paulo ante exposita fuit ratio, Deum scilicet populo suo non defore ad finem usque: quia cum sibi acquisierit. Minus enim recte convenit quod alii vertunt, Quem possedisti: quia etsi Moses peculiarem hunc esse Dei populum significat, minime tamen dubium est liberationem tanquam plenæ salutis causam poni: acsi diceret, Deo semper curæ fore populum quem semel tuendum suscepit.

17. *Introduces eos.*] Plantandi metaphora firmam stationem denotat: sicuti & Psal. 44. Tu manu tua Gentes expulisti, plantasti illic patres nostros, & fecisti ut mitterent radices. Porro templi commendatione, terræ ejus desiderium quæ Dei sanctuarium futura erat, in populi cordibus excitat Moses, & hac dulcedine pigros allicit ad fruitionem tanti boni expetendam. Ac de monte Sion vaticinatur multis ante seculis quam illic extructum esset templum. Unde colligimus, non hominum arbitrio delectum fuisse, sed æterno Dei consilio & prædestinatione consecratum. Nam in loco ipso, sicut in personis, fulgere oportuit gratuitum Dei favorem. Sicut in Psal. dicitur, Repudiavit tabernaculum Joseph, tribum Ephraim non elegit, sed elegit tribum Juda. *Psal. 78. vers. 67.* Item alibi, Quoniam elegit Dominus Sion, & desideravit pro habitaculo suo: hæc requies mea in seculum seculi: hic habitabo, quoniam placuit mihi. *Psal. 132. vers. 13.* Simul tamen prædicitur templi stabilitas: sicut alio loco, Manus tua fundavit eam. *Psal. 87. vers. 1.* Et Deus ipse per Jesaiam se passurum negat ut Jerusalem in vastitatem redigatur: quia ab initio formaverit eam. *Jesa. 37. vers. 26.* Quanquam autem tota terra Chanaan alibi vocatur Dei requies, & nunquam populus in unam urbem collectus fuit: quia tamen Deus è suo Sanctuario totam gentem & terram benedicebat, ideo specialis fit mentio sancti montis. Hæc autem prophetia ad fulciendos animos valde necessaria fuit: quia sero tandem venit Jerusalem in ditionem populi. Et segniores haud dubie ad eam occupandam posteri fuissent nisi eorum animos stimulasset hæc promissio. Clausula subjicitur de æterno Dei regno, in quo fundata est Ecclesiæ perpetuitas. Sic David, postquam dixit Deum semper manere eundem, & annos ejus non deficere: hinc colligit, Filii servorum tuorum habitabunt, & posteritas eorum coram te stabilietur. *Psal. 102. vers. 27.* Ergo Moses spem populi extendere voluit in omnia secula, eo quod regno Dei nullus esset finis.

19. *Quoniam ingressus.*] Non videtur hic versus aptus esse cantico: itaque potius existimo historice causam adscribi cur Dei laudes tam magnifice Israëlitæ celebraverint. Ac tollendæ ambiguitatis causa forte præstaret ita resolvere, Quia ingressus erat equitatus Pharaonis, & redire fecerat Deus aquas maris, & ambulaverant filii Israël in sicco.

20. *Sumpsit etiam Maria.*] Hic Moses in cantu ponit ἀντίφωνα: quales fuisse olim in usu, constat ex Lyricis poëtis. Deus enim non viros modo præcones habere voluit tanti miraculi, sed mulieres adjunxit socias: quo res in futurum tempus esset certior. Itaque ubi cantum suum absolverant viri, ordine sequebantur mulieres. Quanquam incertum est fueritne illis primus versus intercalaris, (sicuti sacra historia testatur, in solenni cantu subinde interpositam fuisse sententiam hanc, Quoniam in seculum misericordia ejus: quæ etiam intercalatur in Psalm. 136.) *1 Chron. cap. 16. vers. 34.* an vero alternis vicibus retulerint fœminæ quod viri præcinuerant. Utrumvis eligas parum refert, nisi quod prior sententia ad verisimilitudinem propius accedit. Etsi autem prophetissæ elogio Mariam insignit Moses, non tamen publicum docendi munus eam sibi sumpsisse narrat, sed

tantum

tantum aliis fuisse ductricem ac magistram in laudando Deo. Multis quidem absurda videri posset tympani pulsatio, sed eam mos gentis excusat: quem
Psal. 68. suo quoque tempore viguisse testis est David, ubi can-
vers. 26. toribus accenset puellas tympanistrias, haud dubie communi & recepto usu. Quanquam simul notandum est, musica instrumenta inter Legales ceremonias fuisse, quas abolevit Christus suo adventu: ideoque alia nobis sub Euangelio simplicitas tenenda est.

22. Et eduxit Moses Israëlem è mari Suph: & egressi sunt in desertum Sur: ac quum perrexissent tribus diebus per desertum, non reperiebant aquas.

23. Post venerunt in Marah, nec poterant bibere aquas è Marah: quia amaræ erant. ideo vocatum est nomen ejus Marah.

24. Et populus murmurantes contra Mosen, dixerunt, Quid bibemus?

25. Tunc clamavit ad Jehovam: & indicavit illi Jehova lignum, quod projecit in aquas: & dulces redditæ sunt aquæ. Ibi posuit ei statutum & judicium, ibique tentavit eum.

26. Et dixit, Si obediendo obedieris voci Jehovæ Dei tui, & quod rectum est in oculis ejus feceris, & auscultaveris præceptis ejus, custodierisque omnia statuta ejus, universum languorem quem posui in Ægypto, non ponam super te: quia ego Jehova sanans te.

27. Venerunt autem in Elim, ubi erant duodecim fontes aquarum, & septuaginta palmæ: & manserunt ibi juxta aquas.

22. *Et eduxit Moses.*] Jam narrat Moses, ex quo iter fecerunt trajecto mari, laborasse per triduum aquæ penuria: deinde quæ primum repertæ sunt, fuisse amaras, atque inde nomen loco impositum. Fuit quidem hæc non levis tentatio, sitim tribus diebus pati in terra arida, nec usquam occurrere solamen vel remedium. Itaque nihil mirum si anxie gemuissent. sed dolor contumaciæ plenus nullam veniam meretur. Preces ad Deum in tanta necessitate dirigere oportuit. Neglecto precandi studio, tumultuose Mosi obstrepunt, & ab eo potum exigunt, quem sciebant nonnisi à Deo dari posse. Sed quia nondum didicerant Deo fidere, ad ejus opem non confugiunt: nisi quod imperiose in servi persona votis suis obsequi jubent. Hæc enim interrogatio, Quid bibemus? tantundem valet acsi dixissent, Transige cum Deo ut nobis potum suppeditet. Recta vero Deum non compellant, cujus auxilio se opus habere sentiunt: quia incredulitas semper est superba.

25. *Tunc clamavit.*] Hinc colligimus solum Mosen rite precatum esse quum populus impetuose contra eum insurgeret: & qui indigni erant communi aëre, dulci aqua fuisse satiatos. In quo refulsit inæstimabilis Dei misericordia, qui naturam aquarum mutando, tam malignos & præfractos ingratosque homines alere dignatus est. Poterat initio dulcibus aquis eos potare, sed amaris voluit in medium proferre amaritudinem quæ in eorum cordibus latebat. Poterat etiam solo nutu vitium corrigere in aquis, ut sponte dulcescerent. Cur lignum adhibere maluerit, incertum est: nisi ut coargueret impiam eorum socordiam, ostendens multa sibi in promptu esse remedia quibusque malis. De ligno etiam quæstio nascitur, an vim, quæ tunc exerta fuit, habuerit ingenitam. Etsi autem probabiles in utramque partem rationes adduci possunt, magis in hanc sententiam inclino, vim occultam naturaliter in ligno fuisse, & tamen miraculo correctum fuisse aquæ saporem: quia difficile fuisset tantam ligni copiam momento congerere quæ fluvio purgando sufficeret. Neque enim exiguo fonte contenta fuissent sexcenta millia hominum cum uxoribus, liberis, & pecoribus. Quod autem hanc proprietatem ligno prius fuisse inditam existimo, ratione non frivola adducor: quia certam unam speciem Mosi fuisse ostensam patet. Neque id tamen obstat quin major solito efficacia extiterit, ut subitam dulcedinem injecto ligno aquæ acquirerent. Quod sequitur in secunda parte versus, duplicem sensum admittit: nempe, quamvis illic Deus posuisset statutum, tamen fuisse tentatum à populo: vel, quia tentatus fuit Deus à populo, ideo posuisse statutum. Si prior sensus placeat, exaggerabitur crimen à comparatione. Nam eo deterior fuit populi impietas, quod edoctus voce Dei, in eodem tamen loco suæ pervicaciæ frena laxavit. Ego vero posteriorem sensum magis amplector, quod Deus scilicet populi malitiam castigaverit, à quo tentatus fuerat. Genus porro tentationis fuit, quod non solum dubitanter sciscitati sunt quis daturus esset aquam: sed hac voce testati sunt suam desperationem. Cæterum, quia uno contextu dicitur, Illic posuit statutum, & illic tentavit eum: videtur in utroque membro subjectum esse nomen Dei; & prædicari de populo, quod statutum acceperit & probatus fuerit. Ita sensus esset, Postquam Deus aquæ penuria examinavit populum suum, verbo quoque simul admonuisse, ut in posterum majori docilitate & obedientia se subjiceret illius imperio.

26. *Si obediendo obedieris.*] Nunc explicat Moses quale fuerit statutum illud vel edictum quod promulgavit Deus. Neque enim hic agitur de tota Lege, quæ deinde data fuit in monte Sinai: sed de speciali admonitione, quæ valuit ad castigandam populi malitiam. Summa autem est, si morigeri sint ac obsequentes Deo Israëlitæ, ipsum vicissim fore illis beneficum. Ac tacita est exprobratio, ut sciant se accersere suis peccatis quicquid molestiarum sustinent. Ægyptios illis proponit in exemplum, quorum rebellionem viderant tam gravibus & severis pœnis Deum fuisse ultum. Quod mox subjicitur, Ego Deus sanans te, ad confirmationem spectat: acsi diceret obnoxios iisdem plagis esse Israëlitas quæ Ægyptiis inflictæ fuerant, nec alia de causa esse immunes nisi quod Deus medici officium præstat. Et sane quotquot in genere humano grassantur morbi; in totidem speculis perspicere licet nostras miserias: ut sciamus nihil in nobis sanitatis esse, nisi quatenus nobis Deus parcit. Hoc etiam versu docemur, hanc demum esse juste vivendi regulam ubi obtemperamus voci Dei, studemusque ei placere. Quoniam autem paulo post Dei voluntas in Lege patefacienda erat, diserte jubet attentos esse præceptis, & servare statuta. Quod vocem חקים (quam usitatum est vertere Statuta) quidam à præceptis distinguunt, acsi essent mera placita quibus non est annexa ratio, nescio an satis firmum sit. Sufficiat Legem Dei commendari pluribus verbis, ad tollendum ignorantiæ prætextum.

27. *Venerunt autem in Elim.*] Hic recitat Moses datam fuisse amœniorem stationem populo, quum adductus est in locum irriguum, & palmis etiam consitum, quæ nasci in terra arida non solent. Hoc autem illius infirmitati fuisse concessum, ex superioribus colligimus: quia tam impatienter sitim tulerat.

CAP. XVI.

CAPUT XVI.

Profectæ autem ab Elim cunctæ turmæ filiorum Israël, venerunt in desertum Sin, quod est inter Elim & Sinai, quintodecimo die mensis secundi post eorum exitum è terra Ægypti.

2. Et murmuraverunt omnes turmæ filiorum Israël contra Mosen & contra Aharon in deserto.

3. Et dixerunt ad eos filii Israël, Quis det ut mortui essemus per manum Jehovæ in terra Ægypti, quando sedebamus juxta ollam carnis, & quando comedebamus panem in saturitate? Nam eduxistis nos in hoc desertum, ut interficeretis congregationem hanc fame.

4. Tunc ait Jehova ad Mosen, Ecce, ego vobis pluam panem è cælo, & egredietur populus, & colligent summam diei die suo, ut probem eum, ambuletne in Lege mea an non.

5. In die autem sexto parabunt quod inferant, & erit duplum præ eo quod colligent quotidie.

6. Et dixit Moses & Aharon ad universos filios Israël, Vespere scietis quod Jehova eduxerit vos è terra Ægypti:

7. Mane autem videbitis gloriam Jehovæ, quia audivit murmur vestrum contra Jehovam. Etenim nos quid sumus, ut murmuretis contra nos?

8. Et dixit Moses, Quum dederit vobis Jehova vespere carnem ad comedendum & panem manè ad saturitatem, ex quo audivit Jehova murmurationes vestras, quibus murmurastis contra eum. Quid enim? non contra nos murmurastis, sed contra Jehovam.

1. *Profectæ autem.*] Narrat Moses, transacto uno mense populum venisse in desertum Sin propinquum monti Sinai, & quum cibus deficeret tumultuatum esse contra Deum & Mosen, donec Man novum & insolitum cibi genus è cælo datum est. Quibus autem alimentis se interea sustentaverint, incertum est. Divinant quidam secum ex Ægypto tantum farinæ tulisse quod ad victum sufficeret. Mihi autem magis probabile est alios etiam cibos fuisse adjumento. Neque enim tanta erat regionum per quas transierunt ariditas, quin fructus saltem & herbas proferrent. Imo ex prælio in quo devictos fuisse Amalecitas paulo post narrabitur, conjicere promptum est non procul abfuisse à terra habitabili. Sed ex quo longius in solitudinem abstracti sunt, quia nullum amplius cum incolis erat commercium, cœpit eos omnis annona deficere. Hinc aucta seditio, quia fames solito magis urgebat. Etsi enim mox ex contextu colligere licebit aliquem ante fuisse in castris fremitum, fames tamen quæ demum magis urgere eos cœpit, (quia in terris incultis & squalidis terrebat eos undique vastitas) accendit impetum & clamores.

2. *Et murmuraverunt.*] Non dicit Moses tantum aliquos è populo murmurasse: sed turmatim fuisse collectos tanquam conspiratione facta; vel certe, ut erant distributi in centurias & chiliadas, uno consensu murmurasse. Quanquam nota universalis exceptionem admittit: ne putemus omnes ad unum in hac impia & scelesta factione fuisse comprehensos. Optimum ad sedandam esuriem remedium erat Deum precari, quem experti erant patrem modis omnibus beneficum, & quem audierant olim Patribus suis mirabiliter prospexisse, quum Ægyptii & incolæ terræ Chanaan in locis tam fertilibus & opimis fame tabescerent. Si tantum persuasi fuissent, terram Dei benedictione fœcundam esse, simul etiam venisset in mentem, proprium ejusdem esse munus pascere famelicos, ac proinde vota sua ad eum direxissent: nunc ex turbulento strepitu detegitur eorum incredulitas. Est quidem hoc prodigiosum, miseros homines, quos humiliare debuerat necessitas, proterve adversus Deum insurgere; & famem adeo non flectere animos ad mansuetudinem, ut potius sit ferociæ stimulus. Sed impiis hoc nimis vulgare est (quia Deum sibi propitium esse non confidunt) neglectis precibus confuse vociferari, maledicta evomere, & tanquam rabiosos canes huc illuc impetuose ruere. Hoc Israëlitis contigit in deserto Sin. Objecta rerum omnium inopia eos ad se Deus invitat, ut sentiant ejus virtutem, qua ex nihilo mundum creavit, non egere alienis subsidiis ad homines alendos. Atqui desperatio vacuos fide animos occupat, ut ejus opem & beneficentiam rejiciant. Neque id solum, sed malignitas quoque & ingratitudo ad litigandum cum Mose instigat. Hæc querimoniæ summa est, quod abstracti fuerint à copia panis & carnium, ut fame perirent in deserto. Itaque Mosen & Aharon, quorum manu & opera liberati fuerant, suos vocant interfectores.

4. *Tunc ait Jehova ad Mosen.*] Credibile est multa subticeri à Mose: quia consentaneum non est, ne uno quidem verbo castigatam fuisse populi intemperiem. Etsi enim Deus singulari indulgentia cibum tam improbis & pravis hominibus largitus est, qui luce Solis & communi spiritu indigni erant, noluit tamen haud dubie silentio fovere eorum malitiam; sed quum ignosceret eorum ingratitudini, acriter compescuit eorum petulantiam. Moses autem, hac parte omissa, ad historiam transilit memoratu apprime dignam: quod scilicet cælesti pane aluerit Deus miserum illum populum, dum Man instar roris è nubibus stillare fecit. Panem cælestem vocat cum Propheta, qui hoc tam magnifico elogio *Psal 78.*
celebrat & extollit Dei beneficentiam erga populum, acsi ad mensas Angelicas fuisset adhibitus. Nam *vers. 24.*
diverso sensu Man spiritualis cibus dicitur à Paulo: *1 Cor. 10.*
quia scilicet typus erat carnis Christi, quæ animas *vers. 3.*
nostras in spem æternæ vitæ pascit. Propheta autem mysterium illud non attingit, sed hac circumstantia traducit populi crimen, quod non modo cibos è terra genitos respuerit, sed fastidio etiam habuerit panem illum, cujus causa videbat cælos quodammodo esse apertos. Sed de hac re paulo post aliquid repetendum erit. Nunc pronunciat Deus se daturum in dies singulos quasi demensum, ut hoc modo probet obedientiam populi sui. Quanquam de hoc postremo non consentiunt interpretes: quia nonnulli perinde accipiunt acsi Deus benigne pascendo Israëlitas, liberalitate sua ad obsequium eos astringeret: quasi diceret, Experiar suntne prorsus indociles, an morigeri: quia nihil deerit ad ipsos in officio continendos. Alii vero restringunt ad cibum quotidianum: quia hæc timoris & reverentiæ fuit probatio, non plus appetere quam dabatur, sed diurnis cibariis contentos esse, atque ita pendere à Dei providentia.

Mihi

Mihi prior sensus magis arridet, quem melius exprimere conatus sum quam ex aliis queas intelligi. Porro de nomine Legis movere controversiam supervacuum est: quia Lex (ut paulo post videbimus) accipitur pro modo aut regula pie justeque vivendi. Cogniturum ergo se dicit an habeant in animo ipsum colere, seque subjicere ejus imperio. Siquis tamen simplecti malit alterum sensum, fruatur per me suo judicio.

5. *In die autem sexto.*] Quia mox subjicitur Sabbathi mentio, quidam ad ejus observationem restringunt quod dictum est de Lege: atque hunc sensum eliciunt, Deum fecisse periculum an populus quietem septimo quoque die preceptam fideliter coleret, quod jejunum est. Postquam autem Deus diurnum victum suis promisit, nunc addit exceptionem: nempe ut die sexto summam duplicem colligant, ac dimidiam partem reponant in usum Sabbathi. Ita reipsa dies septimus consecratus fuit ante Legem promulgatam. Quanquam incertum est an quies jam ante à Patribus observata fuerit: quod probabile videtur: de quo tamen pugnare nolim.

6. *Et dixit Moses & Aharon.*] Quod populum dicunt cogniturum, Dei esse opus exitum suum è terra Ægypti, impiæ exprobrationi opponitur, qua conquestus fuerat se proditum fuisse à Mose & Aharon, quando in desertum adductus fuerat. Respondent ergo, Deum palam facturum se auctorem esse liberationis, ne amplius obstreperi sint contra ejus ministros. Etsi autem subest acris objurgatio, conjuncta est tamen cum promissione continuæ gratiæ. Admonent enim, hoc effectu probatum iri, Deum fuisse Israëlitis ducem & liberatorem: quia opera
Psal. 138. vers. 8. manuum suarum mutila non deserit. Continuatio itaque gratiæ ostendit, eundem Deum, qui virtutem suam prosequitur, ab initio cœpisse quod in finem usque perducit. Cognitio vespertina refertur ad coturnices, in quibus specimen edidit Deus virtutis suæ: sed quia luculentius postridie refulsit in Man, dicit Moses mane visuros gloriam Domini. Verum ne hujus gratiæ prætextu seipsos demulceant, sibique adulentur in sua pravitate, admonet non dari hoc eorum peccatis, sed Deum hoc modo certare cum perversa eorum contumacia: acsi diceret apparituram illis Deum, ut in fulgore vultus ejus impietatem suam cernentes, tandem pudefiant, & sentiant sacrilegum fuisse tumultum quo Deum impetere ausi sunt. Ac ne tergiversentur, quia nonnisi ipsum Mosen & Aharon aggressi fuerant, causam reddit cur ipsos bellum cum Deo gessisse pronunciet: nempe, quia tam ipse quam frater, neque seipsos ingesserint, neque sibi quicquam sumpserint proprium. Hoc enim sonant verba, Quid sumus, ut murmuretis contra nos? acsi negaret sibi quicquam à Deo separatum esse. Cæterum quum hoc testimonio se probet fidelem fuisse Dei servum, colligimus nullos sibi jure vindicare honorem in Ecclesia, ut legitimi Pastores censeantur, nisi qui & divinitus vocati sunt, ut Deum habeant muneris sui auctorem, & ex seipsis nihil proferunt, sed tantum exequuntur quod sibi mandatum est. Sicuti tales sperni nequeunt absque Dei injuria, cujus personam sustinent: ita qui pro libidine imperium exercent, inaniter simplices territant Dei nomine, quum pro veritate fallacem larvam objiciant. Octavus versus nihil præter expositionem ejusdem sententiæ continet: nisi quod conjunctim dicit sensuros esse Israëlitas, postquam vespere saturati fuerint carne, & mane datus fuerit panis, Deum esse suum liberatorem. Deinde antithesin exprimit, Non murmuratis contra nos, sed contra Deum.

9. Et dixit Moses ad Aharon, Dic ad universum cœtum filiorum Israël, Accedite in
conspectum Jehovæ, quia audivit murmurationes vestras.
10. Et factum est quum loqueretur Aharon ad universum cœtum filiorum Israël, ut
respicerent versus desertum: & ecce, gloria Jehovæ apparuit in nube.
11. Loquutus enim fuerat Jehova ad Mosen, dicendo,
12. Audivi murmurationes filiorum Israël: alloquere eos, dicendo, Inter vesperas comedetis carnem, & mane saturabimini pane: itaque scietis quod ego sim Jehova Deus vester.
13. Factum est ergo vespere ut ascenderet coturnix, & operiret castra: mane autem
esset descensio roris circum castra.
14. Et quum evanesceret descensio roris, ecce in superficie deserti minutum rotundum, minutum quasi pruina super terram.
15. Et videntes filii Israël, dixerunt quisque ad proximum suum, Est Man. Nesciebant enim quid esset. Et dixit Moses ad eos, Hic est panis quem dedit Jehova vobis
comedendum.
16. Hoc est edictum quod mandat Jehova, Colligite ex eo quisque in mensuram victus
sui homer, pro summa numeri animarum vestrarum: quisque pro iis qui sunt in tabernaculo suo accipite.
17. Atque ita fecerunt filii Israël: & collegerunt, alii multum, alii exiguum.
18. Et quum metirentur per homer, non excedebat is qui multum collegerat, ne
minus habebat qui parum collegerat: quisque ad mensuram victus sui colligebat.

9. *Et dixit Moses ad Aharon, Dic ad universum.*] Non dubium est quin reos citet ad Dei tribunal: acsi diceret eos falli, si existiment occultum esse suum murmur. Interea tamen alludit ad nubem quæ visibile erat symbolum præsentiæ Dei: atque ita exprobrat illis socordiam, quod non dubitaverint Deum tam propinquum, & qui pene illis erat ante oculos, lacessere. Primo igitur notandum est, ipsos è latebris suis quodammodo extrahi, ut frangatur eorum protervia: deinde coargui eorum stuporem, quod Deum præsentem non revereantur. Quod melius liquet ex contextu, ubi dicitur apparuisse Dei gloria versus desertum: quo nomine designari arbitror plagam minus habitabilem. Etsi enim regio undique erat sterilis & incolis vacua, ab una tamen parte vicini erant Amalecitæ, & alii populi, ut paulo post videbimus. Gloriam vero Dei interpretor, non quam cernere quotidie solebant, sed quæ tunc insolito modo patefacta fuit ad incutiendum terrorem: quia ad ordinaria documenta obduruerant.

11. *Loquutus enim fuerat.*] Hic docet Moses nihil se Dei injussu egisse, sed functum esse fideliter & modeste suis partibus. Et certe, nisi loquutus esset ex ore Dei, temere pollicitus esset quod ante vidimus. Itaque subjicitur quod ordine prius erat: & ideo copulæ loco rationalem particulam posui. Summa est, ut prius Deum fore vindicem suæ gloriæ, cui populus impie obtrectaverat, & benefacturum indignis, quo nomen suum glorificet: acsi diceret, Ubi convicta fuerit vestra ingratitudo, coget vos res ipsa fateri me esse solum Deum, & simul vobis patrem.

13. Fa-

13. *Factum est ergo.*] Videbimus postea, quum tædio Mannæ carnes expetere cœpissent, rursus datas illis fuisse coturnices: sed quum adhuc in ore essent, sumptam fuisse horribilem pœnam de eorum intemperie. Hic quum tantum conquesti essent de alimentorum penuria, semel eos saturavit Deus carnibus, ut ostenderet sibi in manu esse quamlibet ciborum copiam ac varietatem. Deinde una tantum specie contentos esse voluit. Quamvis enim conquesti essent se privatos esse carnibus, ad quarum ollas prius sedebant, non tamen æquum fuit improbæ eorum cupiditati Deum omni ex parte morem gerere. Quin etiam ipsis utile fuit modum aliquem præfigi, ut à Dei arbitrio penderent.

14. *Et quum evanesceret.*] Breviter hic describitur figura Man, nempe quod fuerit quasi ros densatus in rotunda & exigua grana: saporis etiam alibi fiet mentio. Verum hoc loco satis fuit ostendi, fœcunditatem hanc, quæ nativa non erat, miraculo inditam fuisse nubibus, ut Man quotidie pluerent. Nam quod garriunt profani quidam homines, naturaliter in quibusdam regionibus Manna decidere, atque in eo acumen ingenii sui venditant, acsi Mosen tenerent mendacii convictum, quod magnifice rem nihili extollat, nugatorium est ac nullo negotio refellitur. Verum quidem est colligi in quibusdam locis grana alba, quibus nomen Man vulgo fuit impositum, quod tamen unus ex Rabinis vult esse Arabicum: sed neque cibus est, neque quotidie stillat è nubibus, nec quicquam habet cum hoc cibo commune: quem merito Propheta elogio panis Angelici
Psal. 78. vers. 24. insignit, quia Deus, qui in communem hominum victum aperit terræ viscera, tunc è cælo alimenta populo suo deprompsit. Atque ut indubie constet mirabiliter & præter naturæ ordinem cibum hunc tunc fuisse creatum, hæc consideranda sunt. Primo, non ante apparuit in deserto quam ex mandato Dei hora condicta fuit à Mose. Secundo, nulla aëris mutatio obstitit quominus æquabili tenore Man stillaret: non gelu, non pluvia, non æstus, non hyems, non æstas cursum hujus distillationis abrupit. Tertio, copia quæ immensæ multitudini sufficeret, singulis diebus reperta est, quum homer unum acciperent in singula capita. Adhæc, die sexto duplicata fuit copia, ut alterum homer in cibum Sabbathi reponerent. Quinto, si quid servabant præter justum demensum, putredini obnoxium fuit, quum die Sabbathi integra maneret altera portio. Sexto, quocunque profecti sunt, semper eos comitata est hæc Dei benedictio: quum vicinæ gentes frumento vescerentur, & tantum in castris illis Man esset cognitum. Septimo, simulatque ingressi sunt terram fructuosam ac tritici feracem, Man cessavit. Octavo, quod jussus est Aharon in vase recondere non computruit. His probe expensis, satis superque illustre erit miraculum, suoque fulgore nebulas omnes cavillationum discutiet.

15. *Et videntes filii Israel.*] Signum aliquod gratitudinis dederunt Israëlitæ, cibum è cælo sibi datum, Man vocando: quod nomen tantundem valet ac Paratum. Si cui tamen magis arrideat eorum sententia qui Partem vel portionem exponunt, non contendo. Quanquam alterum illud rectius est. Utrumvis tamen eligas, hac voce confessi sunt, liberaliter secum agi, quod Deus cibum absque labore ipsis offerret: atque ita pravam & malignam suam expostulationem tacite damnant, quia longè præstet paratum cibum colligere quam acquirere difficili & molesta terræ cultura. Etsi autem incredibili novitate extorta illis fuit confessio, propositum tamen illis fuit in eo temporis articulo prædicare Dei beneficium. Sed quoniam incredulitas obscuraverat eorum sensus, ut liquido non perspicerent, dicit Moses eos nescisse quid esset. Quibus verbis perstringit eorum socordiam, qui de miraculo admoniti, acsi nihil prius audissent, stupescunt ad conspectum. Colligimus ergo mediam fuisse eorum cognitionem: quia & implicita fuit ignorantiæ tenebris, & tamen coacti sunt fateri quod non satis didicerant. Ideoque non sine acerbitate coarguitur eorum stupor, ubi docet Moses hunc esse cibum à Deo promissum. Nam si promissionis effectum agnovissent, non opus erat memoriam renovari. Quod ad verba spectat, Græcos & Latinos interpretes causæ redditio decepit, ut interrogative legerent, Quid hoc? Sed facile tollitur eorum scrupulus: quia non simpliciter docet Moses eos de re incognita sciscitatos: sed mixtam ignoratione notitiam ponit: sicuti res partim dubia, partim conspicua erat. Oculis enim patebat Dei virtus: velum incredulitatis oppositum erat, ne promissam sibi gratiam cernerent.

16. *Hoc est edictum.*] Additur exceptio, ut in colligendo victu rationem habeant Sabbathi. Præscribitur mensura in singulos dies: jubentur autem pridie Sabbathi eam duplicem reponere, ut quietem observent. Deus autem haud dubie suam liberalitatem eo extendit quod saturitati sufficeret. Notum quidem est homer fuisse decimam partem epha: & forte aliqua proportio cum mensuris apud nos usitatis inveniri posset. Verum curiosius nolo de re non necessaria disputare: quia sufficit tenere, non minus fuisse datum quam ad amplam copiam sufficeret.

17. *Atque ita fecerunt.*] Non arbitror magnopere laudari populi obedientiam hoc loco: quando paulo post subjiciet Moses, quosdam justo demenso non contentos, plusquam liceret concervasse: alios etiam transgressos esse quod de Sabbatho præceptum erat. Sed ita orationem resolvo, Quum omnes operam navassent colligendo, repertum fuisse in congerie quod in singula capita homer compleret. Neque enim sibi quisque privatim annonam parabat: sed ubi omnes contulerant operas, tandem ex communi acervo sumebant præscriptam portionem. Ita ut quisque agilitate præstabat, absque ulla jactura magis juvabat propinquum suum tardiorem & minus industrium. Hoc apte transfert Paulus ad eleemosynas, dum quisque de suo erogat fratribus egenis: modo sciamus fieri per anagogen: quia sicuti aliqua est similitudo inter Man & quotidianum victum, ita tenendum est discrimen, cujus alibi fiet mentio. Quum ergo Man cibus esset à communi diversus, ac quotidie sine cultura & labore prope in manus daretur, non mirum est si Deus æqualiter singulos è populo ad esum illius vocaverit, ac vetuerit quenquam plus aliis sumere. Victus autem ordinarii alia est ratio; quia ad fovendam humanam societatem pertinet, ut quisque quod suum est possideat: acquirant alii emendo, ad alios fundi hæreditario jure perveniant, ad alios titulo donationis: ut quisque vel solertia pollet, vel corporis viribus, vel aliis dotibus, ita facultates suas augeat. Denique politicus ordo flagitat, ut quoque teneri quod suum est. Proinde absurdum esset in victu usitato legem præscribere, qualis de Man hic legitur. Et prudenter etiam distinguit Paulus, dum æqualitatem statuit non in promiscuo & confuso usu, sed ut divites sponte & liberaliter 2 Cor. 8. vers. 14.
fratrum inediæ succurrant, non autem ex necessitate vel tristitia. Hoc modo admonet, quicquid bonorum nobis suppetit, quasi Man ex Dei liberalitate profluere: sed quia privatim & seorsum singuli possident quod illis datum est, non eandem hodie præfigi legem in mutua bonorum communicatione, qua Deus populum veterem adstrinxit. Unde apparet, recte aptari eleemosynis distributionem Man quæ à Mose narratur. Eadem doctrina longe extenditur. Vetat enim Paulus nimium sollicitos esse fideles ne se beneficentia exhauriant: quia nemini defuerit annona, quum Man ex Dei mandato partiebantur inter se Israëlitæ.

19. Et ait Moses ad eos, Nemo relinquat quicquam ex eo usque mane.

20. Sed non audierunt Mosen: quia quidam reservarunt ex eo usque mane. Et scatere cœpit vermibus, & computruit: ideoque iratus est contra eos Moses.

21. Itaque collegerunt illud singulis diebus mane: quisque secundum mensuram suam: & quum Sol incaluerat, liquefiebat.

22. Fuit autem die sexto ut colligerent panem duplum, duo scilicet homer pro uno. Et venientes principes congregationis retulerunt Mosi.

23. Qui dixit eis, Hoc est quod loquutus est Jehova, Quies Sabbathi sancti eras est Jehovæ: quod cocturi estis, coquite, & quod elixaturi estis, elixate: & quicquid residuum erit, reponite vobis usque mane.

24. Et reposuerunt illud usque mane, sicut præceperat Moses: & non computruit, nec vermis fuit in eo.

25. Dixitque Moses, Comedite illud hodie: quia Sabbathum est hodie Jehovæ. Hodie non invenietis illud in agro.

26. Sex diebus colligetis illud: die autem septimo est Sabbathum, non erit in illo.

27. Accidit autem die septimo ut egrederentur quidam è populo ad colligendum illud: & non invenerunt.

28. Tunc ait Jehova ad Mosen, Usquequo renuitis servare præcepta mea & leges meas?

29. Videte quod Jehova posuerit vobis Sabbathum: ideo ipse dat vobis die sexto panem duorum dierum: quisque apud se quiescat, nec ullus egrediatur è loco suo die septimo.

30. Quievit itaque populus die septimo.

19. *Et ait Moses ad eos, Nemo.*] Hic narrat Moses, quum singulos jussisset non plus quotidiano victu sumere, & pridie Sabbathi colligere duplex demensum, in utroque aliquos minime fuisse obsequentes. Quod ad prius spectat, quum vellet illis Deus cibum non aliter suggerere quam infantibus mammæ porrigi solent, signum perversæ incredulitatis fuit, non pendere à providentia Dei, sed annonam expetere in dies complures. Signum vero pervicaciæ fuit, nolle ullis monitionibus fidem habere, donec experientia convicti forent se nonnisi fœtorem domi reponere. Neque enim ut ab inexplebili cupiditate desisterent adducti sunt, donec justas dedissent pœnas. Etsi autem non prorsus similis est ratio Man & ordinarii panis quo alimur, aliquatenus tamen valet anagoge: quia sic frumentum & vinum in horreis & cellis reconditum servare licet, ut tamen vere omnes panem quotidianum à Deo postulent. Id autem fiet si non avide ingurgitent divites quicquid contrahere ad se possunt, si non avare hinc inde corradant, si non ex pauperum esurie saturi sint, si non supprimant quantum in se est Dei benedictionem, si denique non intemperanter accumulent magnos acervos, sed ex præsenti copia sint liberales, non sint in futurum nimis anxii, ac se imminui (si opus sit) non ægre ferant: imo animis parati sint ad ferendam pauperiem: nec glorientur in sua abundantia, sed in paternam Dei bonitatem recumbant. Et certe avaris sæpe videmus quod furtis, rapinis, fraudibus, insidiis, crudelitate vel sordibus cumulant, tandem illis in fœtorem verti. Ubi addit, Postquam viderunt immodicum ardorem carere profectu, acquievisse præcepto: significat, non voluntarium, sed extortum fuisse obsequium. sicuti stulti nonnisi malo accepto sapiunt. Quod autem Man calore Solis liquefiebat, stimulus illis fuit ad corrigendam ignaviam, vel pigritiem: quia si toto die Man integrum durasset, non ita fuissent ad officium attenti. Ergo Deus exiguum tempus concedens, ad sedulitatem eos hortatus est.

22. *Fuit autem die sexto.*] Nondum refertur violatio Sabbathi, sed tantum ostenditur stupor vel nimis crassa inscitia in ipsis ducibus. Quamvis enim audissent ex ore Mosis, Deum illo die daturum quod bidui alimentis satis esset, mirantur tamen, & rem quasi novam atque incredibilem Mosi nunciant. Facile apparet paruisse quidem imperio, ne labori parcerent in colligenda portione duplici: sed incredulitas & socordia in eo se prodit quod obstupescunt, ubi re ipsa præstari vident quod Deus promiserat. Cæterum conjicere licet, curiose observasse quod eos in admirationem traxit. Unde sequitur, fidem abrogasse Dei verbo, donec effectu probata fuit ejus veritas. Sed admirabili Dei consilio factum est ut maligna eorum pravaque dubitatio tam ad miraculi confirmationem, quam ad Sabbathi observationem prodesset. Hinc data fuit Mosi occasio, ut secundo illis præciperet quod alioqui forte esset neglectum: nempe ut sanctam quietem die septimo colerent.

27. *Accidit autem die septimo.*] Hæc est secunda transgressio, quod die septimo egressi violarunt Sabbathi cultum. Hinc autem præpostera illa cupiditas nata est, quod non putarunt vere à Mose dici quod nuper audivimus. Clare enim pronunciaverat Man non reperturos. Mendacii ergo eum insimulant, dum oculis suis volunt credere. Interea pro nihilo ab ipsis ducta fuit Sabbathi religio: imo conati sunt diem quem sanctificaverat Deus profanare, ut nihil ab aliis differret. Merito itaque tam acerbe in eos invehitur Deus. Nam Mosen compellans, in ejus persona præfractam totius populi malitiam accusat. Non erat certe Moses unus ex eorum numero qui abnueret servare Dei leges: sed hac generali sententia vehementius pungitur turba quæ deliquit, & major injungitur Mosi necessitas castigandi populi, dum pars culpæ in ipsum transfertur. In particula Quousque, subindicat Deus minime tolerabilem esse eorum pervicaciam, quod nullum faciant peccandi finem, sed novis sceleribus majorem vindictam subinde provocando, intractabiles se esse demonstrent.

31. Appellavit autem domus Israël nomen illius Man: & erat quasi semen coriandri album, & gustus ejus quasi placenta mellita.

32. Et dixit Moses, Hoc est verbum quod mandavit Jehova, Imple homer ex eo quod servetur in ætates vestras, ut videant panem quo cibavi vos in deserto, quando eduxi vos è terra Ægypti.

33. Et

33. Et ait Moses ad Aharon, Tolle urnam unam, & pone in ea homer integrum Man, & repone illud coram Jehova in custodiam in ætates vestras.

34. Sicut præceperat Jehova Mosi, reposuit illud Aharon coram testimonio in custodiam.

35. Et comederunt filii Israël Man quadraginta annis, donec venissent in terram habitandam: Man ipsum comederunt, donec venissent ad terminum terræ Chanaan.

36. Porro homer est decima pars epha.

31. *Appellavit autem.*] Non abs re iterum repetit Moses quod ante dixerat, nomen Man fuisse impositum novo cibo quem Deus suggesserat, ut improbæ pervicaciæ damnentur quicunque de re adeo testata quæstionem movere audebunt: quando malignis alioqui & ingratis vocem hanc extorsit rei perspicuitas. Forma ad probandam miraculi certitudinem exprimitur, nempe quod rotunda fuerint grana & similia coriandro: quia nihil simile ante visum fuerat. Sapor ingratitudinem populi coarguit, qui cibum non modo idoneum & salubrem, sed gustu ipso suavissimum respuerit.

32. *Et dixit Moses.*] Non contexit Moses historiam suo ordine, sed narratione ἐν παρέργῳ interposita, melius confirmat singulari Dei beneficio creatum tunc fuisse populo alimentum: quia Deus in monumentum servari voluit homer unum, quod nullo fœtore corruptum, ad posteros propagavit miraculi gloriam. Ac primo generaliter proponit Dei mandatum, deinde proximo versu modum designat: nempe ut Aharon recondat in phiala, vel urceo, & collocet juxta arcam fœderis. Unde etiam apparet quanti voluerit fieri Deus suum illud beneficium, cujus memoriam voluit extare in sanctuario una cum tabulis fœderis sui. Quod autem duæ loqutiones eodem sensu ponuntur, Coram Jehova, & Coram testimonio, ad commendationem Legalis cultus valet: ut sciret populus virtutem Dei sibi in sanctuario propinquam esse. Non quod loco inclusus esset, aut visibili symbolo affixas esse vellet suorum mentes: sed infirmitati eorum consulere volens, ad ipsos quodammodo descendit, quum virtutis suæ præsentiam externis figuris testatus est. Descendit ergo ad eos, non ut in crassa superstitione occuparet eorum mentes, sed ut sursum per gradus ad spiritualem cultum attolleret.

CAPUT XVII.

DEinde profectus est universus cœtus filiorum Israël è deserto Sin per turmas suas, secundum præceptum Jehovæ: & castrametati sunt in Raphidim, ubi non erat aqua ut biberet populus.

2. Et rixatus est populus cum Mose, ac dixerunt, Date nobis aquam ut bibamus. Dixit autem illis Moses, Quid rixamini mecum? quid tentatis Jehovam?

3. Sitivit ergo illic populus ab aquis: & murmuravit populus contra Mosen, dicens, Quare sic nos ascendere fecisti ex Ægypto, ut interficeres me, & filios meos, & pecora mea, siti?

4. Et clamavit Moses ad Jehovam, dicendo, Quid faciam populo huic? Adhuc paululum, & lapidabunt me.

5. Et ait Jehova ad Mosen, Transi ante populum, & tolle tecum è senioribus Israël: virgam quoque tuam qua percussisti fluvium, tolle in manu tua, & incede.

6. Ecce, ego stabo coram te illic super petram quæ est in Oreb. Et tu percuties petram, egredienturque aquæ ex ea, ut bibat populus. Et fecit sic Moses coram oculis seniorum Israël.

7. Vocavitque nomen loci illius * Masa & Meriba, propter rixam filiorum Israël, & quia tentassent Jehovam, dicendo, Estne Jehova in medio nostri, an non? *Tentatio & rixa.

1. *Deinde profectus.*] Vix sedata propter cibi penuriam erat populi seditio, quum de potu rursum tumultuantur. Debuerant saltem ex Manna cognoscere, quoties eos premeret necessitas, suppliciter votis ac precibus implorandam esse opem Dei, ac certo sperandam esse. Atqui, pro suo ingenio, desperatione feruntur ad cæcos strepitus, & impetuosos clamores. Similis fere historia legitur Numerorum vicesimo capite. Nam quod quidam unam eandemque esse putant, facile coarguitur eorum error ex circumstantia temporis & loci: & capite 33. satis aperte patet quantum interfuerit inter hanc stationem & alteram. Probabile etiam non videtur quod tradunt quidam ex Rabinis, sitim hanc non fuisse ex naturali appetitu, quod Man non tantum cibus foret, sed etiam potus vice. Neque enim ulla ratio cogit hoc divinare: & ex textu elicimus, initium murmuris inde ortum esse quod tunc primum aquæ deficere cœperunt. Voluit autem Deus duobus modis, & quidem diverso tempore, probare Israëlitarum animos, quo apertius proderent sibi indomabile esse ingenium. Panem & aquam simul petendo, magis fuissent excusabiles: postquam vero experti sunt genus edulii suave & salubre liberaliter sibi è cælo datum, eo quod nullas fruges proferret regio, ubi potus non suppetit, protinus Deo obstrepere, pervicacia est minime tolerabilis. Porro duplex eorum crimen narratur; quod litem & jurgium intentaverint Deo, deinde quod eum tentaverint. Utrumque ex infidelitate manavit, cujus causa fuit ingratitudo. Nam quod Deus illis nuper præstiterat, voluntaria oblivione tam cito deleri, nimis indignum fuit. Fame laborantibus suppetias tulerat: cur siti urgente non ad eum confugiunt? Constat igitur male apud eos locatam fuisse gratiam priorem, quæ eorum socordia mox evanuit. Hinc etiam incredulitas, quod à Deo nihil expectant vel postulant. Huic conjuncta est superbia, quod ad jurgandum prorumpere audent. Atque hoc fere semper accidit, ut Deum in certamen provocent, & turbulento impetu contra eum ruant, qui neque pendent ex ejus providentia, neque in promissiones recumbunt: quia belluina affectuum intemperies nos ad furorem rapit, nisi persuasi simus Deum nobis in tempore auxiliatorem fore, & subjecti simus ejus arbitrio. Cæterum initio capitis breviter indicat Moses, secundum præceptum vel os Dei (ut Hebraice legitur) profectos esse Israëlitas, acsi laudaret eorum obedientiam. Unde colligimus,

in primo actu satis ad officium fuisse propensos, donec occurrit tentatio, quæ rectum cursum abrumperet: Quo exemplo monemur, ubi quid aggredimur ex Dei jussu, sedulo videndum esse ne quid perseverantiæ nostræ obsistat: & nullos ad recte agendum esse idoneos, nisi qui ad sustinendos tentationum conflictus probe instructi sunt.

2. *Et rixatus est populus cum Mose.*] Hic jam se detegit tum eorum impietas contra Deum, quod eo neglecto ac relicto bellum suscipiunt cum Mose: tum etiam malitia & inhumanitas, quod tot bonorum immemores, petulanter Mosi insultant. Sciebant fontes & fluvios non posse creari ab homine mortali: quorsum igitur cum eo litigant, nec recta Deum invocant, cujus in manu sunt aquæ, ut reliqua elementa? Certe si qua fuisset in eis fidei gutta, ad precationem se vertissent. Itaque merito expostulat Moses quod secum jurgando, Deum ipsum tentent. Quod vero Mosen accusant crudelitatis, quod eos traxisset ex Ægypto, ut cum liberis & pecoribus in deserto interficeret, quantæ socordiæ est? Sed hac de causa præcipue ipsos castigat Moses quod turbulento hoc jurgio tentetur Deus. Ipsa autem tentationis forma in fine exprimitur, quod scilicet dubitaverint essetne Deus in medio ipsorum an non. Unde sequitur, fontem totius mali fuisse diffidentiam: quod neque justam laudem tribuerent Dei potentiæ, neque veracem in suis promissionibus esse crederent. Susceperat enim eorum curam, & pollicitus fuerat se nunquam illis defuturum: cur ergo nunc, quum res ita exigit, non statuunt præsto sibi fore, nisi quod tam ejus potentiæ quam veritati maligne derogant?

4. *Et clamavit Moses.*] Videtur hic clamor non fuisse compositus ad veram precandi normam, sed confusa querimonia fuisse mixtus, ad quam impulsus fuit Moses gravi animi perturbatione: sicuti interdum sanctos abripit immodicus ardor, ut orando potius fremant quam vota rite & moderate concipiant. Turbulentum enim vel obstreperum aliquid sonant hæc verba, Quid faciam populo huic? acsi Moses indignatione percitus iniquo onere gravari se queratur: quod libenter excuteret, si veniam & manumissionem impetrare posset à Deo. Quod sequitur, varie exponunt interpretes. Quidam ita resolvunt, Nisi mox succurrat Deus, sed paulisper adhuc dissimulet, Mosen lapidatum iri. Alii vero, Parum abest quin prosiliant ad me lapidandum. Sunt etiam qui in præterito tempore legunt: quibus refragatur particula עוד quæ in futurum respicit. Mihi illud magis probatur, Si Deus auxilium suum vel exiguo tempore differat, non posse retineri populi furorem quin Mosen lapidet.

5. *Et ait Jehova ad Mosen.*] Prodire in medium jubet, acsi eum objiceret præsenti mortis periculo. sed quia persuasus erat Moses, in ejus arbitrio esse, non minus sedare quamlibet sævos hominum impetus quam fluctus & tempestates maris, non trepidat neque refugit. Cæterum ita potentiam suam illustravit Deus, ut tamen populum à propiore conspectu submovens, ignominia notaret. Transit quidem Moses coram omnibus, solos tamen seniores secum ducit, coram quibus aquam ex rupe eliciat, ut oculari sint testes miraculi. Hæc media ratio neque obscuram esse patitur beneficii Dei gloriam, & tamen indignum esse vulgus ostendit quod Deus ad spectandam suam virtutem admittat. Ut persuadeat baculum non fore vacuum efficacia, revocat in memoriam quod jam expertus erat. Neque tamen recenset omnia miracula: sed tantum attingit quod principio vidimus, tactu illius, Nili aquas conversas fuisse in sanguinem. Quod Deus staturum se super rupem pronunciat, ad tollendam dubitationem tendit, ne Moses de eventu anxius sit vel dubius: quia alioqui irrita fuisset ac lusoria rupis percussio. Animatur ergo Moses ad fiduciam: quia Deus, quem fidei obedientia ducem sequitur, per manum ejus virtutem suam exeret, ne quicquam frustra vel absque effectu aggrediatur. Interea quamvis interponat servi sui operam, laudem tamen operis sibi vendicat.

7. *Vocavitque nomen loci.*] Potest quidem verbum hoc indefinite accipi, acsi dixisset nomen loco fuisse impositum: sed magis probabile est Mosen Dei mandato sic locum vocasse, quo Israelitæ crimen suum duplici nota insignitum melius agnoscerent. Quanquam non tantum ejus sensum infigere voluit eorum animis, sed memoriam quoque ad posteros tradere. Eadem postea exprobratio repetita est in Cades, ut videbimus: quia prior notitia apud socordes oblivione sepulta erat. Porro tantundem valuit loci appellatio acsi terra ipsa clamasset, populum pro ingenii sui pravitate, tumultuosum esse & incredulitati deditum. Tentatio autem contentionum mater est: quia quisquis Deo diffidit, quoties res non accidunt ex voto, ad fremendum & litigandum impellitur. Jam, dum refert Moses Israelitas tentasse Deum, dicendo, Estne Deus in medio nostri? non intelligit palam sic loquutos esse: sed quia huc tendebant eorum fremitus, quum ob aquæ defectum contra Mosen insurgerent, ac clamarent se ab eo fuisse deceptos: acsi penes Deum nulla esset auxiliandi facultas. Etsi autem maligno & perverso populo æternam ignominiæ notam inussit Deus, admirabile tamen bonitatis suæ specimen in eo edidit, quod non tantum potum largitus est reficiendis corporibus, sed animas quoque dignatus est spirituali potu: quemadmodum testatur Paulus petram fuisse Christum, & ideo aquam quæ inde profluxit, calici sacræ Cœnæ comparat. In videmus ut supra hominum malitiam exuberet immensa Dei misericordia, & vitia eorum in salutem vertendo, lucem ex tenebris educat: tantum abest ut quod ipsis utile est conferens, mercedem rependat eorum meritis. Sed tenenda est quæ illic inseritur admonitio, nihil profuisse multis quod spiritualem potum biberint: quia scilicet tam singulare donum profanaverint suis sceleribus. 1 Cor. 10. vers. 4.

8. Venit autem Amalec, & pugnavit cum Israël in Raphidim.

9. Tunc ait Moses ad Josuah, Elige nobis viros, & egrediens pugna contra Amalec: & cras ego stabo in vertice collis, & baculus Dei erit in manu mea.

10. Et fecit Josuah sicut dixerat ei Moses, pugnando cum Amalec. Moses autem & Aharon & Hur ascenderunt in verticem collis.

11. Et factum est, quum levaret Moses manum suam, prævaluit Israël: & quum demitteret manum suam, prævaluit Amalec.

12. Manus autem Mosis erant graves: itaque tulerunt lapidem & supposuerunt ei, & sedit super illum. Aharon vero & Hur sustentaverunt manus ejus, alter hinc & alter inde. Mansitque manibus suis firmis usque ad occasum Solis.

13. Et fregit Josuah Amalec & populum ejus in ore gladii.

14. Tunc dixit Jehova ad Mosen, Scribe illud pro memoriali in libro, & trade auribus Josuah: quoniam delendo delebo memoriam Amalec de sub cælo.

15. Et

15. Et ædificavit Moses altare: vocavitque nomen ejus, Jehova * miraculum meum. * vel, exaltatio mea.
16. Et dixit, Certe manus super solium Jehovæ: prælium Jehovæ cum Amalec à generatione in generationem.

8. *Venit autem Amalec.*] Hos Deus primos hostes objecit Israeli, postquam ab Ægyptus liberatos aliquanto tempore in quiete & otio continuerat. Duabus autem maxime de causis bello tunc impeti voluit: vel quo pœnam exigeret de recenti illorum scelere, vel quo eorum desidiam corrigeret, ne peccandi esset illecebra. Quemadmodum enim inter milites sæpe ex laborum remissione oritur seditio, ita quo magis huic populo parcebat Deus & indulgebat, eo magis crescebat petulantia. Non mirum igitur si bello expergefacti fuerint, quum ex tranquillo statu lasciviendi occasionem sumerent. Ipsos vero Amalecitas quidam divinant hoc consilio ad arma fuisse impulsos: primum ut paternæ abdicationis ultores essent: deinde quod eos urebat invidia, nec volebant posteros Jacob potiri hæreditate à qua dejectus fuerat Esau, cujus nepos fuerat Amalec gentis auctor. Et certe probabile est memoriam injuriæ quæ patri inflicta fuerat, adhuc durasse, & à diabolo fuisse instigatos, ut Dei promissio, qua jus primogenituræ ab Esau ad Jacob transierat, irrita esset, careretque suo effectu. Hæc quidem bellandi ratio esse illis potuit: sed aliud spectavit Deus, ut scilicet populum, subacta protervia, magis obsequentem sibi redderet. Et forte ideo subducto Mose ducem præfecit Josuah, ut signum aliquod indignationis daret. Etsi enim non obscure illis opitulatus est, sed victoriam adepti sunt ejus gratia, & Mosis precibus: voluit tamen eos per Mosis absentiam commonefieri de recenti offensa: ut metu humiliati, supplicitee veniam petendo, ad ejus auxilium attentiore cura confugerent. Delectos viros egredi jubens, partim totum populum animat, & erigit in spem victoriæ, quia non dignetur cunctum exercitum opponere hostibus repellendis: partim consulit imbellis turbæ infirmitati, ne pavore concidar, si hostes in media castra irruant. Neque enim Moses proprio consilio quicquam agit: sed stationem divinitus sibi assignatam occupar in vertice montis, ut procul hostem oppugnet: alios vero committit ad propiorem pugnam, ut manus conserant: quoniam ita Deo placuit aciem ordinare. Ac certum est, non ut sibi caveret conflictum fugisse: sed quia Deus mandaverat alias partes. Idque inde apparet, quod baculum Dei gestando, tanquam dux & signifer felicem belli eventum, de quo factus erat certior, illis promittit. Pluris enim fuit unus ille baculus quam si præeuntibus mille vexillis, in prælium deducti essent. Porro jam ante admonui, baculum vocari nunc Dei, nunc Mosis, nunc Aharon, diverso respectu: quia instrumento illo usus est Deus ad exercendam virtutem suam per ministros. Ita nihil laudi suæ derogat Deus, ubi efficaciter operatur per ministros. Quod autem copiis dux præficitur Josuah, præludium fuit futuræ ejus vocationis: de qua videbimus suo loco. Nondum enim in eum gradum conscenderat ut secundus esset à Mose: nisi quod extraordinarium ei imperium divinitus mandatur.

10. *Et fecit Josuah sicut.*] Tametsi nihil detrectat Josuah, sed quod sibi cognoscit mandari ex Dei ore, sedulo exequitur; & probabile est milites, quos sibi comites adjunxerat, probe suis partibus functos esse: diserte tamen exprimitur, non fuisse propria virtute, vel conatu, vel industria, vel bellica ulla virtute adeptos victoriam, sed Mosis precibus: quarum fultura tam dux quam exercitus steterunt. Neque tamen hic jactanter commendat Moses suum in orando studium: quin potius infirmitatis suæ publicus est testis ac præco, ut gloria in solidum maneat penes gratuitum Dei favorem. Nec vero dubium est quin hujus quam postea fatetur infirmitatis sibi conscius, socios asciverit Aharon & Hur, qui laboranti suppetias ferrent. Quod in his duobus viris quidam figuram proponi volunt veteris & novi Testamenti, quibus inniti sanctorum preces necesse est; ab iis vero lapidem Mosi in quem recumberet fuisse oblatum docent, quia nonnisi in Christo fides nostra fundata est: argutum magis est quam firmum. Scio quam plausibiles sint ejusmodi allegoriæ: sed quod nuper dixi, mihi sufficit, quum suæ imbecillitati diffideret Moses, duos adjutores quæsisse. Et certe quum ejus manus attollerent, mentes ipsi quoque habebant sursom erectas, ut communibus votis Deum simul precarentur. Sed de se præcipue loquitur Moses, ut doceat munus hoc sibi à Deo fuisse impositum. Non enim vota solum ex charitatis officio concepit: sed quia eum intercessorem Deus elegerat, qui virgæ extensione & tacito precandi ardore hostes eminus vinceret. Qua in parte typum Christi gessit: quanquam in aliis partibus non quadraret similitudo. Nec tamen dubium est quin defectus ex summa attentione, & singulari zeli vehementia natus sit: ideoque laus cum vitio conjungitur: sicuti dum ingenti conatu feruntur sancti ad precandum, non modo languescit in illis vigor, sed suo ardore fere consumpti deficiunt.

13. *Et fregit Josua Amalec.*] Copula illativæ particulæ loco sumitur: quia hinc superiores hostibus fuisse Israelitas colligit Moses, quod constanter orando perseveraverit. Et tacita subest antithesis inter manuum firmitatem & debilitationem hostium: ut sciamus non tam gladiis quam virgæ elevatione & sancti viri deprecatione hostes fractos vel contritos fuisse.

14. *Tunc dixit Jehova ad Mosen.*] Hoc præcepto admonuit Deus, rem se gessisse quæ non sermone tantum celebrari debeat, sed apud posteros quoque æternam gloriam mereatur. Ideo enim in libro scribi jubet, ne unquam intercidat ejus memoria. Quod de libro curiosius disputant interpretes, supervacuum mihi videtur: quia simpliciter vult Deus extare omnibus seculis hujus rei monumentum: quod hac narratione præstitit Moses, quia cum perpetua & immortali Legis doctrina hujus gratiæ elogium scripto prodidit usque ad finem mundi. Quanquam non tantum scribi voluit memorabilem hujus pugnæ eventum, sed Josuam de ea commonefieri, ne sub tot, quæ eum manebant, difficultatibus fatisceret. Nihil enim melius eum potuit invicta constantia fulcire, quam hujus historiæ recordatio: unde statuere licebat, populum sub Dei auspiciis semper fore victorem. Etsi autem non statim impleta fuit hæc promissio, sed longo post tempore demum à Saule deleti Amalecitæ fuerunt: plurimum tamen ad stimulandum Josuam & populum valuit, quod scirent Amalec, qui primus bellum intulerat, cælesti decreto jam esse damnatum, nec interitum cui addictus erat, posse effugere.

15. *Et ædificavit Moses altare.*]. Nempe ut solenni sacrificio testatam faceret suam gratitudinem, non ipse modo, sed totus populus: quod ipsum altaris nomen demonstrat. Neque enim erigere Deo statuam voluit, vel altare ornare Dei titulo: sed hunc sibi finem esse propositum ostendit, ne prospero successu inflati Israelitæ vires suas jactarent, sed in solo Deo gloriarentur. Cur vertant quidam Miraculum, non video: quia נס haud dubie semper pro vexillo capitur. Quanquam non inficior pro exaltatione metaphorice hic poni; acsi dixisset Moses, Deum qui Israelitas sustinuit, dignum esse qui solus emineat inter ipsos.

16. *Et dixit, Certe manus super.*] Eandem quam nuper ex ore Dei protulit sententiam, repetitione confirmat: nempe Deum semper infensum Amalecitis fore, donec eos prorsus exciderit. Quid tamen sibi velit hæc loquutio, Manus super solium Jehovæ, non convenit inter interpretes. Quidam formulam jurisjurandi esse putant, quod Deus per solium suum juraverit. Alii per solium intelligunt Ecclesiam, quæ est requies Dei, in qua sedere dicitur. Atqui non dubito, quod dictum fuerat de perdenda & extinguenda memoria Amalec, hac ratione confirmari: quod sicuti Deus est omnipotens, ita cum impia illa gente præliabitur. Dicitur ergo manus esse super solium Dei, quia non otiosus in cælo sedet, (sicuti fingunt Epicurei) sed imperium exercet in mundi gubernatione: acsi dixisset, Deus qui potenter dominatur, & qui manu sua & virtute omnia temperat & moderatur, sustinet atque evertit, quamdiu regnabit in solio suo, summa & formidabili potestate præditus, nunquam desinet Amalecitas justa vindicta persequi. Ac fieri quidem potest ut varias de illis pœnas exegerit: ultima tamen clades usque ad tempus Saulis dilata fuit.

CAPUT XVIII.

AUdivit autem Jethro sacerdos Midian, socer Mosis, omnia quæ fecerat Jehova Mosi, & Israëli populo suo: nempe quod eduxisset Jehova Israëlem ex Ægypto.

2. Tulit ergo Jethro socer Mosis uxorem Mosis, postquam miserat eam.

3. Duos quoque filios ejus: quorum nomen unius erat Gerson: quia dixerat, Peregrinus fui in terra aliena.

4. Nomen vero secundi Eliezer: quia Deus patris mei in auxilium meum, & eripuit me è gladio Pharaonis.

5. Venit itaque Jethro socer Mosis, & filii ejus, & uxor ejus ad Mosen in desertum, ubi castra fixerat prope montem Dei.

6. Et dixit ad Mosen, Ego socer tuus Jethro venio ad te, & uxor tua, & duo filii ejus cum ea.

7. Egressus autem Moses in occursum soceri sui, incurvavit se atque osculatus est eum: & interrogavit alter alterum de pace, veneruntque in tabernaculum.

8. Et narravit Moses socero suo quæcunque fecerat Jehova Pharaoni & Ægyptiis propter Israël, & omnem molestiam quæ invenerat eos in itinere, unde liberaverat eos Jehova.

9. Et lætatus est Jethro super omni beneficentia quam exercuerat Jehova erga Israëlem, qui liberaverat eum è manu Pharaonis.

10. Et ait Jethro, Benedictus Jehova, qui liberavit vos è manu Ægyptiorum, & è manu Pharaonis, qui liberavit populum è subjectione manus Ægyptiorum.

11. Nunc cognosco quod magnus Jehova præ omnibus diis: quia secundum rationem qua superbe egerunt contra eos.

12. Et accepit Jethro socer Mosis holocaustum & sacrificia ad Deum. Venitque Aharon & omnes seniores Israël ad comedendum panem cum socero Mosis coram Deo.

1. *Audivit autem.*] Duæ sunt hujus capitis partes. Initio enim narratur adventus Jethro in castra, & gratulatio ob res feliciter à Mose gestas, conjuncta cum laude Dei & sacrificio: deinde exponitur ejus consilium quoad gubernandi populi formam: quo factum est ut eligerentur judices ac præfecti, ne Moses oneri succumberet. Existimat autem major pars interpretum, Sephoram, quia excanduerat ob circumcisionem filii, ex itinere reversam, & cum patre habitasse: quod mihi probabile non videtur. Nec vero unquam passus esset Moses filios suos expertes esse redemptionis, cujus ipse erat minister: nec consentaneum fuisset, sacerdotes deinde creari, quorum non fuisset Deus redemptor. Adde quod, si uxore & liberis in tuto depositis, solus se in certamen obtulisset, merito suspectus fuisset astutiæ, vel nimiæ timiditatis. Itaque non dubito quin simul cum familia miserum illud servitutis jugum, quo pridem oppressi fuerant, subierit; atque hoc documento fidem suam probaverit, ut major esset vocationi auctoritas. Quod ergo dicitur in secundo versu, Postquam miserat eam, ad Mosen refero, quod scilicet è deserto uxorem suam miserit, quæ patrem inviseret: sive hoc concesserit muliebri desiderio, sive pietatis affectu adductus senem propinqua affinitate devinctum hac observantia colere voluerit. Nam quod subaudiunt quidam, Posteaquam dona misisset, frigidum ac coactum est. Optime autem fluit hoc modo contextus, Postquam miserat Moses uxorem, reductam à socero fuisse, ut mutuam vicem benevolentiæ rependeret.

3. *Duos quoque filios.*] Quam illustre non fidei modo sed magnitudinis animi & constantiæ documentum ediderit Moses hæc filiis nomina imponens, dictum est suo loco. Odium enim sibi haud dubie apud affines conflabat, acsi patriam uxoris sperneret, vocando terram alienam: & nomen filii assidue clamabat, quamvis regionem Madian incoleret, animo tamen esse inquilinum, & ita ad tempus peregrinari, ut aliam habitationem quæreret. Unde etiam conjicere licet eos potius secum duxisse in Ægyptum, quam ob subitam iracundiam ac jurgium uxoris ablegasse duo pietatis suæ pignora, quorum nominibus quotidie admonebatur, fœdus Dei terrenis omnibus commodis esse præferendum.

5. *Venit itaque Jethro.*] Senem ætate confectum non tam Mosis charitas quam miraculorum fama domo extraxit, ut in desertum veniret. Nam ambitione non fuisse impulsum, mox ex contextu patebit: quia postquam obtulit Deo sacrificium, & solenni gratiarum actione testatus est totam gloriam se uni Deo adscribere, domum eadem qua venerat simplicitate reversus est. Et profectionis causam Moses initio capitis expressit. neque enim dixit audisse de adventu generi: sed quam admirabilis fuisset Dei bonitas & virtus in liberando Mose & populo. Eorum ergo quæ audierat voluit aliqua ex parte esse spectator, ne tam præclara Dei beneficia, domi sedendo,

dendo, negligeret. Cur montem Oreb Dei nomine insigniat, prius exposui. Visio quidem illic ante Mosi oblata hoc honorifico titulo digna erat: sed magis hic (sicuti antea) respicitur Legis promulgatio, qua Deus sibi montem consecravit.

7. *Egressus autem Moses.*] Primo versu narravit quod ordine posterius erat, Jethro dixisse, Ecce adsum, & adduco tibi uxorem & liberos: sed hæc conversio Hebræis trita est. Nunc ergo addit, Mosen venisse obviam honoris causa: & ambos humaniter inter se congressos, & ultro citroque functos esse benevolentiæ officiis. Interrogare de pace, tantundem valet ac sciscitari an res salvæ sint ac prosperæ. Sed hoc præcipuum caput est, Mosen recitasse quam beneficus fuisset Deus erga populum. Hoc autem spectabat tota oratio, quum à socero discesserat, non fuisse levitate impulsum, sed Dei vocationi obtemperasse, quæ deinde singularibus auxiliis & cælestibus prodigiis probata fuerat.

10. *Et ait Jethro, Benedictus.*] Hinc apparet, quamvis Dei cultus passim tunc vitiatus esset alienis mixturis, Jethro tamen non ita fuisse superstitionibus deditum quin verum Deum agnosceret ac coleret. Neque tamen prorsus ab omni errore purum fuisse ac vacuum, subindicat comparatio quam subjicit, Jehovam esse majorem diis omnibus. Etsi enim sæpe ita loquuntur Prophetæ, sensu tamen differunt. Interdum enim extollitur Deus supra Angelos, ut solus emineat, omni etiam cælesti excellentia in ordinem coacta: interdum autem improprie major vocatur, non quia gradum aliquem teneant dii fictitii, sed ut in nihilum redigatur quæ illis falso & stulte tribuitur in mundo sublimitas. Hic autem Jethro ex communi opinione turbam minorum deorum subesse imaginatur summo Deo. Ita, ubi non relucet pura Dei veritas, nunquam liquida est & incorrupta religio, sed aliquid fæcis habet admixtum. Simul tamen videtur Jethro non nihil profecisse: quia nunc se Dei potentiam cognoscere affirmans, subindicat se rectius quam antea sapere. Nisi forte de experimentali scientia accipere libeat, quæ ipsos quoque fideles confirmat, ut Deo jam ante cognito se libentius subjiciant. Interea dubium non est quin sub Jehovæ nomine Deum Israëlis designet: quia etsi ubique jactabant se Deum æternum colere, veram tamen deitatem asserens uni, reliquos omnes subtus eum locat. Quicquid sit, fatetur redemptionis historia edoctum fuisse de immensa virtute Dei qui se patefecerat in Israel, ut præ ipso contemnat quicquid deorum alibi colebatur in mundo. Clausula versus abrupta est: sic enim legitur, Secundum verbum (vel rationem) in quo violenter se gesserunt contra eos. Ita deest verbum principale, quod Deus justam crudelitatis mercedem rependerit in Ægyptiis: sicuti judicium sine *Jacob. 2.*
misericordia denunciat omnibus qui proximis su- *vers. 8.*
perbe & sine misericordia insultant: secundum illam
Christi sententiam, Qua mensura mensi fueritis &c. *Matth. 7.*
Quod autem ita quidam exponunt, Ægyptios mari *vers. 2.*
Rubro submersos, qui pueros infantes in fluvio suffocaverant, videtur nimis esse restrictum. Itaque ad omnia pœnarum exempla malo extendere.

12. *Et accepit Jethro.*] Quanquam non arbitror Jethro prius sacrificasse idolis: quia tamen nonnisi implicita & confusa fide ignotum Deum colebat, apparet hoc primum fuisse sincerum & legitimum ejus sacrificium, ex quo Deus Israël ei propius innotuerat. Rite quidem fuisse oblatum, inde colligitur quod Moses & Aharon & seniores se consortes esse & socios professi sunt. Neque enim simpliciter dicuntur venisse ad comedendum panem, sed Coram Deo: qua voce exprimitur sacrum & solenne epulum, quod pars & accessio erat oblationis & divini cultus. Atqui nunquam sponte in gratiam profani hominis se polluissent inquinamentis Gentium. Sequitur ergo, hoc pietatis fuisse testimonium, cujus non dubitarunt fieri participes. Deum quidem præ oculis habere convenit, quoties ejus liberalitate fruimur. sed loquutionem hanc peculiariter sacrificiis aptari, ubi se in Dei conspectum sistunt fideles, postea videbimus. Neque tamen concedo, jure sacerdotii quod exercebat Jethro in terra Madian, victimas immolasse: sed quia ante Legem à Deo præscriptam major erat libertas, ut suo loco dicetur. Cæterum Man vocari panem absque controversia statuo.

13. Accidit autem postridie ut sederet Moses ad judicandum populum: stabatque populus juxta Mosen à mane usque ad vesperum.

14. Et videns socer Mosis omnia quæ faciebat ipse erga populum, dixit, Quid est quod tu facis populo? quare tu sedes solus, & universus populus stat juxta te à mane usque ad vesperum?

15. Et respondit Moses socero suo, Quia venit populus ad me ad quærendum Deum.

16. Quum est illis negotium veniunt ad me, & ego judico inter quemque & proximum ejus, & ostendo statuta Dei & leges ejus.

17. Tunc dixit socer Mosis ad eum, Non est bonum quod tu facis.

18. Deficiendo deficies tam tu quam populus iste qui tecum est. Nam hæc res gravis est supra tuas vires: non poteris ergo præstare solus.

19. Nunc audi vocem meam: consilium tibi dabo, & erit Deus tecum. Esto tu pro populo coram Deo, ut referas causas ad Deum:

20. Docebisque eos statuta & leges, & ostendes eis viam in qua ambulent, & opus quod faciant.

21. Tu autem deliges ex toto populo viros fortes, timentes Deum, viros veraces, qui oderint avaritiam: præficiesque eis tribunos, centuriones, quinquagenarios, & decanos,

22. Qui judicent populum omni tempore. si autem acciderit negotium magnum, ad te referent, omnem vero leviorem causam judicabunt ipsi: & tibi levius erit onus, quia sufferent ipsi tecum.

23. Si hoc feceris, & præceperit tibi Deus, poteris stare: atque etiam populus hic ad locum suum veniet in pace.

24. Obedivit Moses voci soceri sui: & fecit omnia quæ ille dixerat.

25. Et elegit Moses viros fortes ex toto Israël, & constituit eos capita super populum, principes super mille, centuriones, quinquagenarios, ac decanos.

26. Qui judicabant populum omni tempore: ardua referebant ad Mosen, omnem vero rem parvam judicabant ipsi.

27. Dimisit autem Moses socerum suum, & abiit ad terram suam.

13. *Accidit autem.*] Hic res memorabilis & cognitu valde utilis inseritur: in illa gubernationis specie, cui præerat Deus, & quam raro gloriæ suæ fulgore ornabat, aliquid fuisse reprehensione dignum, quod correxit Jethro: deinde Mosen ipsum, summum Prophetam, & cui tunc soli familiaris erat Deus, merito fuisse reprehensum quod se & populum inconsideratæ nimio labore consumeret. Fuit hoc præclaræ virtutis & heroici animi, tot subire molestias, tot perferre tædia, nec lassitudine frangi, quin se quotidie novo labori offerret. Fuit etiam hæc nunquam satis laudata magnitudo animi, populo tam maligno & perverso gratis se impendere, nec desistere à proposito, quamvis iniquam mercedem videret rependi suis beneficiis. Vidimus enim probris & contumeliis sæpius affectum, jurgiis & minis impetitum fuisse: ut plusquam mirum sit non fuisse alienatum læsa toties patientia. Hic certe multæ virtutes reperientur maximis encomiis dignæ. In illis tamen laudibus vitium deprehendit Jethro. Unde monemur, in excellentissimis quibusque hominum factis semper latere aliquem defectum, ac vix ullum extare ita perfectum omnibus numeris, quin nævo aliquo aspersum sit. Sciant igitur quicunque regendis populis præfecti sunt, quantumvis strenue munus suum exerceant, si tamen ad examen vocetur optima quam tenent ratio, aliquid posse desiderari. Proinde sciant tam reges & magistratus quam Ecclesiæ pastores, ubi nervos omnes intenderint ad præstandum officium, restare tamen semper aliquid quod in melius corrigi queat. Hic etiam notare operæpretium est, neminem unum ex mortalibus, quantiscunque & quamlibet variis dotibus excellat, posse ad omnes partes subeundas sufficere. Quis enim Mosi æquabitur, quem tamen videmus oneri fuisse imparem, quum totam regendi populi curam susciperet? Discant igitur servi Dei probe metiri suas vires, ne cupide nimis multa negotia amplexando, fatiscant. Est enim nimium vulgaris morbus πολυπραγμοσύνη, & majore impetu plurimos rapit quam ut statim frenari queat. Ergo, ut se quisque contineat intra suas metas, discamus in genere humano sic temperatum esse divinitus ordinem ut singuli certa tantum donorum mensura præditi sint: unde pendet munerum distributio. Quemadmodum enim non unus Solis radius mundum illustrat, sed omnes in unum quasi operas simul conferunt: ita Deus, ut sacro & insolubili vinculo homines in mutua societate & benevolentia retineat, varie dispensans sua dona, nec quenquam solida perfectione supra modum extollens, alios aliis obligat. Vere ergo scribit Augustinus, Deum in hoc actu humiliasse servum suum:
2 Cor. 12. vers. 7. quemadmodum Paulus refert sibi colaphos esse inflictos per Angelum Satan, ne sublimitas revelationum nimis eum extolleret.

15. *Et respondit Moses socero.*] Ingenue respondet Moses tanquam de re maxime laudanda, ut qui nullius vitii conscius sibi erat. Se enim Dei ministrum, & Spiritus ejus organum esse profitetur. Nec vero in quæstionem venire potuit ejus fides ac integritas. In eo tantum peccabat, quod se immodico labore obruens, neque sibi privatim, nec publice aliis omnibus consuleret. Cæterum ex ejus verbis colligitur utilis doctrina. Dicit litigatores venire ad Deum quærendum, se vero docere leges & statuta Dei. Unde sequitur, huc spectare politicum ordinem, ut erectum sit Deo tribunal in terra, in quo judicis munus exerceat: ne judices & magistratus potentiam sibi arrogent nullis legibus subjectam, ne sibi quicquam pro libidine vel arbitrio decernere permittant, ne denique ad se trahant quod Dei proprium est. Tunc enim demum probe se gerent magistratus, si Dei vicarios se esse meminerint. Religio etiam omnibus privatis injicitur, ne temere fidem vel auxilium judicum implorent, sed sincero affectu illuc accedant tanquam ad Deum quærendum. Quisquis enim aliud appetit quam discere ex ore magistratus quid rectum ac justum sit, sacrilega audacia locum illum Deo dicatum violat.

17. *Tunc dixit socer Mosis.*] Non damnat præcise totam illam rationem quam ante sequutus erat Moses (sicuti morosi homines, vel protervi, vel ambitiosi, pusillum nescio quid carpendo, præclara aliorum facta obscurant) sed tantum partem unam corrigens, nihil de justa laude Mosi detrahit, & jus quod Deus contulerat, intactum relinquit. In quo notanda est ejus moderatio, quod prætextu vitii particularis non abutitur ad mutandum verum ordinem: sed tantum admonet quomodo utiliter exequi possit Moses partes sibi divinitus injunctas.

19. *Consilium tibi dabo.*] Audet quidem Jethro felicem eventum promittere, si consilio suo obtemperet Moses: neque tamen superbe jactat hunc fore prudentiæ suæ fructum: sed Dei benedictioni & gratiæ adscribit, si prospere succedit etiam ubi nihil nisi optima ratione instituitur. Hoc enim sonat loquutio, consilium sibi occurrere, quod si Moses sequatur, Deus benedicet. Neque tamen obtrectat Mosi, quasi pio ejus studio & industriæ hactenus non adfuerit Deus: quin potius subindicat, Deum esse hujus consilii auctorem, quod gratia sua prosequetur. In summa, negat se huc tendere ut vel tantillum diminuat ex Dei gratia quam expertus erat Moses, sed modum ostendere quem Deus effectu comprobabit. Sequitur deinde altera pars quam attigi, nempe quod jure suo non spoliat Mosen, ut Dei vocationem evertat, sed potius ad pergendum hortando, quod semel à Deo mandatum est, vult fixum & inviolabile manere. Hoc etiam diligenter expendere convenit, consilia ex utilitate & rebus natis sic debere capi ut Dei ordinationi nihil decedat: quia nefas est in quæstionem trahere, parendum sit nec ne ejus imperio. Itaque maledictæ sunt deliberationes, quibus aliquid in Dei verbo mutare, vel nos extra vocationis nostræ metas abducere propositum est. Diximus, molem illam qua opprimebatur Moses, non fuisse à Deo impositam: sed tantum populo fuisse ducem præfectum, quoad ferret ejus facultas. Hoc intactum relinquit Jethro, adeoque confirmat acsi cælesti decreto subscriberet. Quia electus erat tanquam interpres, & eum familiariter admittebat Deus ut inter se & populum medius esset, jubet in hac functione insistere. Quia autem summam gubernationis tenere non pugnabat cum Prophetæ officio, majores etiam causas ad eum referri jubet. Sic enim interpretor, statui Mosen è regione Dei in tradenda pietatis regula, & obeundo munere Prophetico: referri autem graviores causas à præfectis ad jus suum cuique reddendum.

21. *Tu autem deliges ex toto.*] Ad verbum, Providebis: quod tantundem valet ac delectu habito dignissimum quemque assumere: ne scilicet obvio cuique tanta provincia temere mandetur. Hoc autem in libero populo maxime consentaneum, non à censu vel divitiis judices legi, sed qui virtute excellerent. Quanquam autem rectum est, primum haberi virtutis respectum, ut si quis in plebe reperiatur præ aliis idoneus, potior sit nobili aut divite: perpetuam tamen legem & necessitatem inducere si quis velit, merito contentiosus censebitur. Enumerat autem Jethro quatuor dotes quæ potissimum in judicibus creandis spectandæ sunt, nempe strenuitatem in rebus agendis, timorem Dei, integritatem, & opum contemptum: non ut alias excludat, quarum primo capite Deuteronomii fit mentio, ut paulo post videbimus: sed ut significet non quoslibet esse idoneos, imo requiri eximias virtutes, quas per synecdochen sub his quatuor designat. Ubi vertimus Viros fortes, Hebraice legitur Viros fortitudinis: quo nomine putant quidam robustos & laboriosos notari.

 Sed

Sed potius (meo judicio) designat Moses strenuos & cordatos, quos opponit non tantum ignavis, sed socordibus etiam ac timidis. Verum quia absque timore Dei evanidus est tam animi quam corporis vigor, pietatem adjungit secundo loco, ut in munere suo versentur tanquam rationem Deo reddituri. Veritas non fraudibus tantum & crassis mendaciis, sed ambitioni, blandis pollicitationibus, aliisque obliquis artibus, quæ tendunt ad corrumpenda judicia, opponitur. Ultimo exigitur odium avaritiæ: quia nihil magis æquitati contrarium quam lucri cupiditas. Quoniam autem ut plurimum tenduntur insidiæ judicibus; oblato quæstu, non satis muniti essent contra hoc genus corruptelæ, nisi avaritiam ex professo detestarentur.

23. *Si hoc feceris.*] Quod proxime sequitur, Præceperit tibi Deus, conjunctim legi potest cum initio versus, idque vice correctionis: quasi modeste Jethro exciperet, non aliter se cupere obtemperari suo consilio nisi Deo probetur. Alii latius extendunt, Si Moses jussa Dei in omnibus sequatur, temperamentum hoc fore utile. Utrovis modo accipias, declarat Jethro nihil velle sibi concedi quod summo Dei imperio deroget: verum nihil obstare quominus Moses (ut antea solitus erat) Deum sequatur ducem, & tamen proposita sibi ratione utatur. Hanc vero temporalem esse significat, quum addit, populum in pace vel prospere venturum esse in terram Chanaan. Noluit igitur Jethro legem posteris figere: sed quoad quietam stationem adeptus esset populus, remedium præsentibus incommodis, atque (ut vulgo loquuntur) modum provisionis ostendit.

24. *Obedivit Moses.*] Singulare modestiæ exemplum, quod Moses soceri consilio submittere se non gravatur. Etsi enim ætate & affinitatis gradu superior erat Jethro, aliis tamen rationibus longe erat inferior. Quod ergo ejus auctoritati cedit Moses, summis quibusque & præstantissimis doctoribus legem præscribit, ne parere detrectent eorum monitionibus quos recta præcipere agnoscunt: quamvis non tanta dignitate sint præditi. Vere enim Cyprianus neminem bonum esse doctorem pronunciat qui non idem sit docilis. Quod domum statim rediit senex, non contemptu, vel laboris & molestiæ tædio, sed ætatis excusatione factum esse credibile est. Filium tamen in castris mansisse, postea suo loco videbimus.

Ex Deuter. Capite I.

Repetitio ejusdem historiæ.

9. Dixi vobis in tempore illo, dicendo, Non possum solus ferre vos.
10. Jehova Deus vester multiplicavit vos, ita ut sitis hodie sicut stellæ cæli in multitudine.
11. Jehova Deus patrum vestrorum addat super vos, sicut estis, mille vicibus: & benedicat vobis quemadmodum loquutus est vobis.
12. Quomodo feram solus laborem vestrum, & onus vestrum, & lites vestras.
13. Date ex vobis viros sapientes & intelligentes, & peritos è tribubus vestris, ut præficiam illos vobis.
14. Et respondistis mihi atque dixistis, Bona res est quam dixisti ut faciamus.
15. Tulique principes tribuum vestrarum, viros sapientes & peritos, ac constitui eos principes super vos, tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decuriones, & præfectos tribubus vestris.
16. Atque præcepi judicibus vestris tempore illo, dicendo, Audite inter fratres vestros, & judicate juste inter virum & fratrem suum, & inter peregrinum ejus.
17. Non agnoscetis faciem in ipso judicio: sicut parvum, sic & magnum audietis: non timebitis à facie cujusquam, quia judicium Dei est: rem autem quæ gravior erit vobis, referetis ad me, & audiam illam.
18. Præcepique vobis tempore illo omnia quæ facere deberetis.

9. *Dixi vobis in tempore.*] Hic non recitat aliunde suggestum sibi fuisse consilium de judicibus creandis: fortasse quia apud superbos & præfractos nullum proferre nomen ausus est, ne rem alioqui optimam odio alienigenæ auctoris respuerent. Nec vero dubium est quin nunc recenseat quod prius fuerat gestum. Ergo, tanquam ex proprio sensu, excusat oneri se esse imparem si solus præsit toti populo. Causam adducit quod immensa sit multitudo, in qua necesse sit subinde oriri multas lites & controversias. Quod autem dicit auctos esse, non debet initium temporis sumi ab egressu: sed raram & incredibilem Dei gratiam commendat, quod sub sæva tyrannide, quum internecioni addicti essent, tantopere excreverant. Et precationem adjungit, ut in futurum quoque tempus eadem benedictio vigeat. Quibus tamen verbis admonet, molem gubernandi in dies magis arduam fore & onerosam: quo facilius persuadeat, mature decernendum esse quod vitari tandem non posset.

13. *Date ex vobis.*] Hinc clarius apparet, non unius Mosis arbitrio creatos fuisse, sed populi suffragiis electos qui judiciis præessent. Atque hæc maxime optabilis est libertas, non cogi nos ad parendum quibuslibet, si per vim impositi fuerint nostris capitibus: sed electionem permitti, ut nemo dominetur nisi qui probatus fuerit. Quod sequenti versu melius confirmatur, ubi narrat Moses se expectasse populi consensum, nec quicquam aggressum esse quod non omnibus placeret. Porro non easdem recenset virtutes, quarum facta est mentio Exodi 18. sed tribus solum elogiis judices insignit, nempe ut sint prudentes, & intelligentes, & periti: quæ omnia in unum caput recidunt, ut polleant ingenii acumine, & prudentia quæ usu & exercitatione confirmata sit. Neque enim ad regendi munus sufficeret vel summa probitas, vel diligentia, si abesset solertia & sagacitas. Primum vero nomen quod Hebræi sæpe in malam partem pro vafris & astutis accipiunt, hic acutos & perspicaces significat. Secundo prudentes vel recto judicio & discretione præditos notari interpretor. Tertium potest tam passive quam active sumi. Ideo quidam vertunt notos, vel compertos & exploratos. Præsenti tamen loco activa significatio melius quadrat. Atque ita in judicibus peritia requiritur, & rerum cognitio: quia vix ad res gerendas idonei erunt, nisi qui exercitati fuerint.

16. *Atque præcepi judicibus vestris.*] Hæc exhortatio

tatio non legitur Exodi 18. ubi non aliud Mosi propositum fuit, quam originem novæ mutationis, monstrare. Nunc vero, omissa soceri laude, tantum reducit Israëlitis in memoriam quid cum illis egerit. Summa autem exhortationis est, ut judicent ex æquo inter fratres: quod melius exprimitur proximo versu, ubi vetantur facies accipere. Nulla enim deterior corruptela quam judicare ex personæ intuitu, qui semper à causa mentes hominum abducit. Unde merito hæc inter se opponit Christus, judicare recte, & secundum aspectum. (Joan. 8. vers. 7.) Hoc etiam viderunt Philosophi, dum monuerunt, quoad fieri potest, certis legibus constringendos esse judices, ne soluti huc & illuc favore vel odio flectantur. Et sane ubi suppetet ingenii dexteritas, semper vigebit æquitas & rectitudo, nisi personæ judicem ad se rapiant. Porro quid sit agnoscere personas, ex contextu liquet, ubi prohibet ac damnat Moses discrimen parvi & magni. Etsi autem miseris & pauperibus judices sæpe injuriam ob contemptum inferunt, præcipuum tamen vitium notat Moses, dum hortatur ne quem metuant: quia ut plurimum contingit justos alioqui, & ad æqui rectique studium propensos, de gradu moveri, dum potentium minas formidant, nec audent viriliter se opponere invidiæ. Ergo magnanimitatem in judicibus requirit Moses, ne dubitent quævis odia in se conflare ut bonas causas tueantur. Verum in primis notanda est ratio qua metum & trepidationem castigat. Neminem enim mortalium metuendum esse dicit, quia judicium Dei est. Ubi non simpliciter admonet (sicuti quibusdam videtur) reddendam esse rationem Deo: sed docet quam absurdum sit à recto cursu deflectere hominum metu: quia ita prostituitur ludibrio Dei majestas. acsi diceret præstandum hunc esse honorem Deo, cujus personam sustinent, ut è sublimi despiciant cunctos homines, atque ita inflexibili animi magnitudine compescant improborum audaciam, ut solus Deus emineat. Eodem spectant verba Josaphat, Videte quid agatis: non enim hominis exercetis judicium, sed Dei. (2 Chron. cap. 19. vers. 6.) Hoc si penitus infixum esset tam magistratuum quam pastorum animis, non ita subinde vacillarent: quia præsidio Dei freti, starent firmi contra omnes terrores, quibus misere agitantur. Quare hac se doctrina fulciant quicunque ad publicum aliquod munus vocati sunt, Dei se negotium gerere, qui facile tam à violentia quam insidiis totius mundi incolumes ipsos præstabit. Simul tamen docemur his verbis præfecturas omnes Deo sacratas esse, ut quicunque ad eas vocati sunt, reverenter & sollicite Deo serviant, ac semper reputent, ejus esse imperium cujus sunt ministri.

EXODI CAPUT XIX.

IN mense tertio postquam egressi erant filii Israël è terra Ægypti, ipso die venerunt
in desertum Sinai.
2. Profecti ergo è Raphidim venerunt in desertum Sinai, & castrametati sunt in
deserto: mansitque illic Israël è regione montis.
3. Moses autem ascendit ad Deum, & vocavit eum Jehova è monte, dicendo, Sic
dices domui Jacob, & annunciabis filiis Israël,
4. Vos vidistis quæ feci Ægyptiis, & ut portaverim vos quasi super alas aquilarum, &
adduxerim vos ad me.
5. Nunc ergo si obediendo obedieritis voci meæ, & custodieritis pactum meum, eritis
mihi in * peculium præ omnibus populis, † quia mea est universa terra.
6. Et vos eritis mihi regnum sacerdotale, & gens sancta. Hæc sunt verba quæ loqueris
ad filios Israël.
7. Venit itaque Moses, & vocavit seniores populi, & protulit coram ipsis omnes hos
sermones quos præceperat ei Jehova.
8. Responderunt autem omnis populus pariter, & dixerunt, Quicquid dixit Jehova,
faciemus. Et retulit Moses verba populi ad Jehovam.

* vel, thesaurum. † vel, quamvis mea sit.

1. *In mense tertio.*] Caput hoc continet quibus modis populum Deus reddiderit attentum & docilem quum Legem promulgare vellet. Prius quidem juste pieque vivendi normam tradiderat: sed Legem in tabulis scribendo, deinde expositionem addendo, non tantum complexus est perfectam pietatis & justitiæ doctrinam; sed, ut apud posteros superstes vigeret ejus cognitio, eam solenni ritu consignavit. Atque hoc in populi redemptione maximum & præcipuum celebrant Prophetæ; & in hoc speculo considerandam proponunt renascentis Ecclesiæ speciem, quod redemptis patefecit Deus sua testimonia, & populum quem acquisierat novo fœdere sibi devinxit. Fœdus quidem æternum & inviolabile percusserat cum Abraham: sed quia longo tempore & incuria hominum obsoleverat, iterum renovari necesse erat. Atque in hunc finem insculptum fuit tabulis lapideis, & conscriptus liber, ne unquam obreperet oblivio singularis gratiæ, quam Deus generi Abraham contulerat. Initio autem notandum est, quamvis Lex testimonium sit gratuitæ adoptionis, & salutem fundatam esse doceat in Dei misericordia, homines que invitet ad Deum certa fide invocandum, hoc tamen habere proprium & peculiare quod sub conditione paciscitur. Itaque distinguere operæpretium est inter generalem doctrinam quæ tradita fuit à Mose, & inter speciale quod accepit mandatum. Passim oblata spe veniæ hortatur Moses ut se reconcilient homines Deo: & quoties expiationum ritus præscribit, non dubium est quin miseros peccatores ad bene sperandum erigat, Deumque testetur illis propitium fore. Interea hoc seorsum illi munus impositum fuit, perfectam justitiam exigere à populo, & quasi ex compacto mercedem promittere, non aliter quam si impleant homines quicquid præcipitur: minari autem & vindictam denunciare siquando à via deflexerint. Certum quidem est, idem illud fœdus, cujus minister & custos fuerat Abraham, repetitum fuisse apud filios per manum Mosis. Et tamen Paulus tradit Legem fuisse superadditam transgressionum causa, eamque promissioni Abrahæ datæ opponit, (Galat. 3. vers. 19.) nempe quia de particulari Legis officio, vi & fine differens, à gratuitis promissionibus eam separat. Eodem sensu alibi ministerium mortis vocat, & literam quæ occidit. (2 Cor. 3. vers. 6, 7.) Alibi etiam tradit iram operari, acsi ex reatu mortiferum vulnus infligens humano generi, nullam spem salutis reliquam faceret. (Rom 4. vers. 15.) Ergo in hac præparatione, qua Deus populum erudivit ad reverentiam & timorem, duplex est spectanda ratio. Quoniam enim partim fastu & altitudine turgent, partim securitate torpent hominum ingenia: ut cælestem doctrinam qua decet observan-

tia amplexentur, vel humiliari, vel expergefieri necesse est. Nec quisquam aliter formari potest ad parendum Deo, quam si metu flexus ac subactus fuerit. Metuere porro tunc demum incipiunt ubi ad terrorem incutiendum prodit Dei majestas. Ita quod Legis auctoritas multis signis ac prodigiis sancita fuit, discamus pietatis ac fidei hoc esse exordium in filiis Dei. Ideo quoque terram concussit Deus ut hominum corda excitaret è suo torpore, vel superbiam domando corrigeret. Hæc ratio ad Legem, Prophetas, & Euangelium extenditur, totamque cælestis doctrinæ summam: cui nunquam justus defertur honos, nisi præfulgeat Dei majestas, quæ omnem mundi altitudinem prosternat. Sed omitti non debet quod nuper dixi Legi esse speciale, implere scilicet formidine animos, & horribili maledictione proposita spem salutis abscindere. Nam quum tribus membris constet, in eundem finem tendunt singula, ut agnoscant omnes se æternæ mortis judicio esse obnoxios: quia illic nonnisi judicis personam sustinet Deus; qui postquam severe exegit quod sibi debetur, nonnisi debitam mercedem promittit, vindictam autem transgressoribus minatur. Jam vero quis reperietur perfectus Legis observator? imo certum est omnes à minimo usque ad maximum transgressionis reos esse: unde omnibus ira Dei incumbit. Hoc sibi
Rom. 8. vult Paulus, quum scribit fideles non iterum acce-
vers. 15. pisse Spiritum servitutis in timorem, sed adoptionis, per quem clamant Abba, Pater. Ubi ostendit quanto potior sit nostra quam Patrum conditio: quia Lex eos servitute constrictos tenuit, nobis Euangelium anxietatem eximit, & tormentis conscientias liberat. nam trepidare necesse est omnes, & tandem desperatione obrui, qui in operibus salutem quærunt: pax autem & quies in sola Dei misericordia consistit. Quod idem fusius prosequitur auctor Epistolæ ad
Hebr. 12. Hebræos, his verbis, Non accessistis ad montem tra-
vers. 18. ctabilem, & ignem accensum, & turbinem, & caliginem, & procellam, & tubæ sonum, & vocem verborum, quæ intolerabilis erat audientibus: (unde & Moses dixit, Exterritus sum & tremefactus) sed accessistis ad montem Sion, &c. Antithesis enim demonstrat seorsum ab Euangelio locari quod Mosi commissum fuit: quia Deus, qui vindex apparuit in Lege, suaviter nos hodie pro paterna indulgentia ad salutem invitat, & trepidas animas tranquillat, oblata peccatorum venia. Porro in hac diversitate nihil esse contrarium docet Paulus: quia populus ne aliunde salutem quam ex Christi gratia peteret, Lege edoctus fuit, ac convictus de horribili damnatione cui obstrictus erat, atque ita metu coactus ad implorandam Dei misericordiam. Nam ut sibi in malis indulgent homines, remota Lege peccatum non imputa-
Rom. 5. tur, ut dicit Paulus: verum qui sibi in tenebris pla-
vers. 13. cent, Legis doctrina trahuntur ad Dei tribunal, ut conspecta sua fœditate pudefiant. Ita impletur illud
Rom. 7. Pauli, vitam Legis esse mortem hominum. Nunc
vers. 9. tenemus cur Legis promulgatio tot miraculis sancita fuerit: nempe quia in genere apud tardos & hebetes, vel superbos & immorigeros, cælesti doctrinæ concilianda fuit auctoritas: deinde quia hominibus blanditias appetentibus Lex proposita fuit, tanquam maledictionis speculum, ut in se perditi, ad veniæ asylum confugerent. Hæc præfari utile fuit, quæ lectores ad rectum historiæ quæ hic traditur finem dirigerent. Primo autem narrat Moses, uno itineris tractu populum venisse è Raphidim in terram Sinai. Sic enim interpretor, nullam stationem fuisse interpositam: quia videtur coactum quod diem ipsum accipiunt quidam interpretes pro initio mensis.

3. *Moses autem ascendit.*] Verisimile est Mosen secessum ex more quæsiisse ut Deum consuleret. Loquitur enim non quasi de re nova aut insolita, sed de usu prius observato: quia nusquam audebat consistere, vel alio progredi, nisi quatenus ore Dei præscriptum erat. Porro ascensus ad Deum non aliud significat quam extra castra egressum esse, ut procul turba & omni avocamento, ut arcana quiete sciscitaretur quidnam Deo placeret. Neque enim, (ut solent superstitiosi) locum excelsum elegit, ubi Deo esset propior: sed ab omni tumultu se subduxit, ut sensus omnes suos colligeret ad studium discendi. Postea tamen adjungit, plus se adeptum quam speraverat: quia Deus, præter usitatum morem, de renovando suo fœdere verba fecit. Atque huc spectat præfatio, Sic dices domui Jacob, anunciabis filiis Israël. Ubi repetitio & verborum diversitas emphatica est, tanquam de re maxime seria disserere velit, quo plus attentionis sibi comparet.

4. *Vos vidistis.*] Quo Israelitas blande invitet ad obsequium, primo liberationis beneficium in memoriam revocat, deinde non minora in futurum tempus promittit, si suum ipsi liberatorem vicissim qua decet pietate & gratitudine colant. Duas autem beneficentiæ suæ partes recenset: quod formidabilem suam potentiam exeruerit contra Ægyptios, deinde quod redemptum populum mirabiliter per mare & vastas solitudines, quasi per nubes & aërem vexerit. Hæc enim inæstimabilis fuerat gratia, quod bellum susceperat cum rege potentissimo, gentem florentissimam afflixerat, terram summa fertilitate insignem vastaverat, ut contemptis mancipiis opem ferret. Nulla enim primum in alienigenis, deinde sordidis & pecuariis hominibus, & turpi pudendoque servitio addictis fuerat dignitas, qua Deus in illorum gratiam provocaretur ad Ægyptios delendos, qui gloria, opibus, terræ fœcunditate, & imperii splendore præstabant. Quare detestabilis ingratitudo fuisset, non agnoscere quantopere Deo essent obstricti. Quod secundo loco addit, se illos gestasse sicuti solent aquilæ pullos suos, ad continuum paternæ curæ tenorem spectat. Eadem postea similitudine utetur Moses in cantico: & apud Prophetas sæpius occurrit. Aquilam vero potius nominat quam alias aves, meo judicio, ut melius difficultates amplificet ad gratiæ suæ commendationem. Aquilæ enim fœtus suos per ardua extollunt, & assuefaciunt ad intuitum Solis. Ita populus non secus ac supra nubes evectus alis Dei, maxima quæque obstacula transcenderat. Nam quod aquilas quidam volunt discerni à reliquis avibus, quia solæ pullos alis sustineant, frivolum est ac vere Rabinicum commentum.

5. *Nunc ergo*] Eundem se perpetuo fore affirmat Deus, ac constanter perseveraturum, modo ne Israëlitæ degenerent, sed addicti maneant suo liberatori. Simul etiam admonet quorsum tam beneficus illis fuerit, ut semper ad vocationis suæ finem aspirent. Neque enim uno tantum liberalitatis actu defungi voluerat erga ipsos, sed ut in peculiarem sibi populum acquireret. Hanc excellentiam illis proponit sub voce סגלה, quæ pretiosissimas quasque res significat, ut quicquid in thesauro reconditur. Quanquam non male quadrat nomen Peculii, quod reddidit vetus Interpres: quia ex proximo contextu liquet, hujus populi separationem notari ab aliis omnibus. Sequitur enim continuo post, Quoniam mea est universa terra, vel, Quamvis: particula enim כי sæpe adversative capitur: nec dubium est quin gentem unam cum toto orbe comparans Deus, gratiam suam magis extollat. Sicuti in cantico, Quum forte divideret Excelsus gentes, & separaret filios hominum, constituit terminos populorum ad numerum filiorum Israël. Quia portio Jehovæ est populus ejus, & funiculus ejus Israël. Summa igitur est, quum ad imperium Dei pertineat totus orbis, genus tamen Israel ab eo esse electum, quod præcellat cunctis gentibus. Unde apparet, quum æqualis sit omnium conditio, non discerni alios ab aliis natura, sed gratuita adoptione. Verum ut in possessione

tanti

tanti boni maneant, mutua erga Deum fides exigitur. Ac primo quidem jubentur audire ejus vocem: 1 Sam. 15. vers. 22. (quoniam nullum Deo gratius sacrificium quam obedientia) deinde additur obedientiæ definitio, nempe ut fœdus observent.

6. *Et vos eritis mihi.*] Clarius & pluribus verbis designat quomodo pretiosi Deo futuri sint Israelitæ: nempe quia erunt in regnum sacerdotalẽ, & in gentem sanctam. Quibus verbis significat, præditos fore tam sacerdotali quam regio honore: acsi diceret, non modo liberos fore si in fide & obsequio perstent, sed regibus similes: quia nullum optabilius vel felicius regnum est quam nos Deo subjicere. Porro quoniam tunc profana erant mundi imperia, regnum hoc sacrum vocat. Genitivus enim vice epitheti capitur, pro communi linguæ usu: acsi diceret, non modo terrena & caduca dominatione fruituros, sed etiam sacra & cælesti. Alii passive accipiunt, Deum illis fore regem, quum aliis gentibus mortales & ut plurimum crudeles tyranni dominarentur. Quod etsi non prorsus rejicio, priorem tamen sensum 1 Petr. 2. vers. 9. magis amplector: ad quem etiam nos deducit Petrus. Nam quum Judæi, qui repudiato Christo à fœdere desciverant, adhuc hoc titulo frustra gloriarentur, solis Christi membris honorem hunc asserens, Vos, inquit, estis genus electum, regale sacerdotium, &c. Atqui non quadraret his verbis passivus sensus, fideles subesse Dei sacerdotio. Concinne autem verba transfert Apostolus ad tollendum novitatis odium: quasi diceret, Olim pollicitus est Deus patribus nostris, eos sibi fore in regnum sacerdotale. Hoc elogium falso ad se rapiunt quicunque à Christo capite deficiunt, qui solus nos efficit sacerdotium regale. Interim docet, in illa specie mutationis vera impleri quod dictum fuerat à Mose. Et certe cum regno & sacerdotio prodiit Christus, ut jus utrumque membris suis conferret. Unde sequitur, quicunque ab eo divortium faciunt, utroque honore indignos esse ac merito privari. Gens sancta hic dicitur, non respectu pietatis vel sanctimoniæ, sed quam Deus singulari privilegio ab aliis separavit. Verum ab hac sanctificatione pendet altera, nempe ut sanctitatem colant qui Dei gratia eximii sunt, atque ita vicissim Deum sanctificent.

8. *Responderunt omnis populus.*] Cur Deus Mosen adhibuerit internuncium, qui ultro citroque mandata & responsa perferret, suo loco videbitur: nunc tantum narrat quid totus populus responderit, nempe se obedientem in omnibus fore. Non pars aliqua tantum, sed totus populus id promittit. Liberalis autem est responsio, qua sine exceptione quicquid exegit Deus facturos se asserunt. Atqui paulo post ad ingenium relapsi, ne minima quidem ex parte fidem datam servarunt. Nec tamen quicquam eos simulasse credibile est. Sed quamvis in animo non esset Deum fallere, seipsos, præcipiti quodam zelo abrepti, fallebant. Nec vero consilium Mosis fuit, exprobrandi causa dicere illos mentitos fuisse Deo, aut fallaciter aliud ore jactasse quam in cordibus suis sentirent: sed promptos ad obsequium fuisse dicens, omni prætextu ignorantiæ in posterum spoliat. Nec dubium est quin Deus ad hanc docilitatem flexerit eorum animos, quo Legis suæ doctrinam stabiliret. Interea discamus eorum exemplo, non fervido tantum impetu parendum esse verbo Dei: ac nullius momenti esse subitum affectum, nisi accedat perseverandi constantia. Atque ideo discamus probe nos excutere, ne absque serio examine temere profiteamur plus quam simus præstando. Tenendum tamen illud est quod jam dixi, arcano Dei instinctu omnes fuisse voluntarios: quo sibi & aliis testes essent tot signorum, quibus deinde approbata fuit cælestis doctrinæ fides ac veritas.

9. Tunc ait Jehova ad Mosen, Ecce ego venio ad te in densa nube, ut audiat populus quum loquar tecum, atque etiam tibi credant in perpetuum. Indicaverat autem Moses Jehovæ verba populi.

10. Et dixit Jehova ad Mosen, Vade ad populum, & sanctifica eos hodie & cras, laventque vestimenta sua.

11. Et sint parati in diem tertium: quoniam die tertio descendet Jehova coram oculis totius populi super montem Sinai.

12. Et præscribes terminum populo per circuitum, dicendo, Cavete vobis ne ascendatis in montem, neque contingatis terminum ejus. Quicunque tetigerit montem, moriendo morietur.

13. Non tanget eum manus, sed lapidando lapidabitur, aut jaculis ferietur: sive jumentum fuerit, sive homo, non vivet. quum protraxerit buccina, ipsi ascendent in montem.

14. Descendit autem Moses è monte ad populum, & sanctificavit populum, & laverunt vestimenta sua.

15. Dixitque populo, Sitis parati in diem tertium, & ne accedatis ad uxores.

9. *Tunc ait Jehova ad Mosen.*] Hic pronunciat Deus, illustri gloriæ suæ symbolo palam se facturum, Legem non à Mose prodire, sed eum fideliter tradere per manus quod è cælo accepit. Nam Deus nube, quasi velo, sic obtectus erat, ut certo tamen præsentiæ suæ signo mentes sursum attolleret. In hoc autem fundata fuit Mosis auctoritas, quod doctrinæ cujus erat minister, sciebant Israelitæ Deum esse auctorem. Quod apprime notatu dignum est: quia inde colligimus non aliam esse rationem probandæ doctrinæ, nisi dum certo tenemus non aliunde quam à solo Deo profectam. Atque ita in ordinem coguntur cuncti mortales, ne quis eorum, quantalibet sapientia polleat, proferre in medium audeat sua commenta. Si enim non alio jure fidem in Ecclesia obtinuit summus Propheta Moses, nisi quia Dei mandata pertulit, & totum docuit quod audierat: cujus stultitiæ & impudentiæ erit, doctores qui infra ipsum longe subsidunt, velle altius conscendere? In summa, docet hic locus, uni Deo credendum esse: Prophetas tamen, qui ex ejus ore loquuntur, simul esse audiendos. Adde quod non ad breve aliquod tempus voluit Deus fidem adstruere servo suo Mosi, sed ut eandem mortuo quoque reverentiam posteri deferrent. Est enim temporalis quorundam vocatio: & accidere potest ut Spiritum prophetiæ Deus eripiat quibus dedit: sed ita Mosi apparuit, ut fidem doctrinæ ejus sanciret omnibus seculis, & quasi consecraret. Unde sequitur, fulgorem gloriæ Dei, qui veteri populo in densa nube ostensus fuit, non esse hodie extinctum: quia piorum omnium mentes illustrare debet, ut Mosi reverenter se subjiciant. Quod sequitur in fine versus, repetitum est ex proximo. Nullus enim interpositus fuit sermo populi quem Moses referre posset. Verum sensus est, quamvis ultro polliciti essent Israelitæ se

fore

fore in officio, ut alacrius pergerent, confirmationem hanc fuisse illis additam, atque ita currentibus additum fuisse calcar.

10. *Et dixit Jehova ad Mosen.*] Antequam Legem suam proponat Deus, non abs re populum sanctificari jubet: ne margaritas projiciat ante porcos, vel sanctum prostituat canibus. Etsi enim jure adoptionis sancti erant quantum ad ipsos spectabat, naturæ immundities eos arcebat à tantæ gratiæ participatione. Porro minime æquum vel rectum erat, inæstimabilem thesaurum fœtidis & sordidis vasis inquinari. Ergo in præcepto sanctificandi ostensa duo fuerunt: sacram Dei doctrinam non tractandam esse illotis manibus, totum vero humanum genus impurum esse & pollutum: ideoque nullos rite accedere ad Dei scholam, nisi qui ante purgati sint à suis sordibus. Et sane quod multi legendo vel audiendo nihil proficiunt in cælesti doctrina, justa est merces indignæ profanationis: quis sine metu aut reverentia quasi ad ludicrum spectaculum irrumpunt. Merito itaque præparatio injungitur, quæ discipulos formet Deo, & ad discendum idoneos reddat. Etsi autem præcipue requiritur interior cordis puritas, non tamen inutilis fuit ceremonia, quæ eodem populum ad meditandam veram sanctitatem assuefaceret. Vestes quidem abluere, & abstinere à thoro conjugali, res per se nihili fuissent: sed dum externi ritus ad legitimum finem referuntur, nempe ut spiritualis cultus sint exercitia, utiliter pietatem adjuvant. Et scimus Deum, pro temporis ratione, ante Christi adventum talibus figuris usum fuisse, quæ nunc in Euangelii claritate locum non habent. Cæterum etsi earum usus obsolevit, manet tamen illa quam dixi veritas: nempe, si cupimus admitti in participatio-
2 Cor. 7:1. nem cælestis doctrinæ, ut mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus. Sed hic nascitur
Act. 15:9. quæstio: nam si fides corda purificat, teste Petro, fidem vero præcedit doctrinæ intelligentia, (quia
Rom. 10. teste Paulo est ex auditu) sequitur, præposterum
vers. 16. ordinem statui, ut ante Legem auditam sanctificetur populus: quia hoc modo tollitur vera sanctificandi ratio. Respondeo: quamvis fides, quatenus oblatam reconciliationem & Spiritum regenerationis amplectitur, sola nos vere purget, minime tamen id obstare quominus præcedat Dei timor, qui verbo sedem in animis nostris paret. Ac proprie loquendo, pium discendi studium, humilitas & reverentia, fidei initium censeri debet: quia ab his rudimentis incipit Deus, ut fidem per certos progressus
Jacob. 1. in nobis perficiat. Hac ratione jubet Jacobus spiritu
vers. 2. mansuetudinis suscipere verbum quod seminatur: quia fastu, contumacia, & profano contemptu aditus præcluditur. Quod ad contextum pertinet, Sanctificari & Lavare vestes non ponuntur tanquam diversa, sed secundum additur tanquam symbolum prioris. Nam ablutionis ritus in Lege veterem populum admonuit, neminem posse aliter placere Deo, nisi & expiationem quærat in Christi sanguine, & carnis sordibus se abstergere studeat. Eodem tendebat abstinentia à concubitu. Nam etsi conjuges non polluit nec contaminat thori societas, monendi tamen fuerunt Israëlitæ, renunciandum esse quoad fieri posset curis omnibus terrenis, & exuendos omnes carnis affectus, ut toti ad Legis auditum intenti essent. Velat quidem & obtegit conjugii sanctitas quicquid est vitiosum in concubitu viri & mulieris: certum tamen est aliquid esse distractionis, ne omnes animæ partes occupet spiritualis affectus, dum vir ad uxorem accedit. Itaque in mutua thori obligatione hoc excipit Paulus, 1 Cor. 7.
ut precationis & jejunii causa separentur conjuges. vers. 5.
Tenenda est tamen quæ divinitus præscripta fuit moderatio. Neque enim perpetuum cælibatum indixit: sed tempora sic partitus est ut terrenis impedimentis soluti Israëlitæ, liberius totum suum studium ad Legem reverenter excipiendam applicarent.

12. *Et præscribes.*] Hoc symbolo admoniti fuerunt Israëlitæ frenandam esse ingenii lasciviam, ut tantum ad sobrietatem saperent: quia Deus Legis suæ doctrina nonnisi parvulos illuminat. Scimus quanta sit ingenita hominibus curiositas, quam perverse appetant penetrare in Dei arcana, quam audacter sibi indulgeant: (qua licentia extinguitur omnis religio, & Dei timor) quare merito Deus modum statuere voluit, & perversam scientiæ illicitæ cupiditatem cohibere. Optassent omnes venire instar Mosis ad familiare Dei colloquium: atqui jubentur intra metas subsistere, ut Deo per interpretem loquenti pareant. Ita probatur modestia & docilitas, ubi non plus affectant quam concessum est, ac se in revelationis modo continent. Quod tunc veteri populo mandatum fuit, ad nos quoque extenditur, ut legendo & audiendo ne transiliamus quas Deus nobis assignat metas: sed doctrinæ forma quam tradit contenti, quæ nobis vult esse abscondita valere sinamus: & quamvis loquatur eminus nobiscum, ne distantia nobis sit fastidio. Neque tamen ab ascensu prohibet populum, quasi propiorem gloriæ suæ aspectum invideat: sed quia superbos & plus æquo arrogantes ad modulum suum redigi expedit, ut imbecillitatis suæ commonefiant. Jam quo magis absterreat homines ipsos, bestias quoque licet innoxias, si fines excesserint, jubet interfici. Quid significet descensus Dei paulo ante exposuimus, nempe demonstrationem virtutis: quoniam ejus essentia, quæ cælum & terram implet, loco non movetur.

13. *Non tanget eum manus.*] Inscite sensum corrumpunt qui particulam כי resolvunt in adversativam Alioquin: acsi vetaret Moses manu tangere montem, denunciando lapidationis pœnam. Procul etiam absunt à vero qui præcipi existimant ne alii alios sequantur, vel ne quis transgressoribus manum porrigat, auxiliandi causa. Prorsus enim aliud spectavit Moses. Nam quo magis detestabiles redderet qui temerario ingressu fines à Deo positos violassent, jussit procul interfici lapidibus aut jaculis: acsi labem contraherent quicunque vel digito eos contingerent. Perinde igitur est acsi anathemati devotos juberet vitari, ne alios sua contagione inficerent. Quare antithesis est inter diversas mortis species: nempe gladio ferire, & jaculis configere, & manu ferire. Cæterum ne se rejici existimet populus, atque ita repulsæ ignominia offensus, Legis amorem studiumque abjiciat: conditione interposita ascensum permittit, ubi longius protractus erit tubæ clangor, vel usque ad summum personuerit. Ita non est quod de mediocritate querantur, quam illis temperat Deus in salutem.

16. Et fuit die tertia, quum factum esset mane, facta sunt tonitrua, & fulgura, & nubes densissima super montem, & clangor tubæ intentissimus: expavitque universus populus qui erat in castris.

17. Et eduxit Moses populum in occursum Dei è castris: qui steterunt in inferiore parte montis.

18. Mons autem Sinai fumabat totus, eo quod descendisset super eum Jehova in igne: ascendebatque fumus ejus sicut fumus fornacis, & commotus est universus mons vehementer.

19. Erat præterea clangor buccinæ procedens, & invalescebat valde: Moses loquebatur, & Deus respondebat ei in voce.

20. Descenderat autem Jehova supra montem Sinai, super verticem montis: & vocavit Jehova Mosen ad verticem montis, ascenditque Moses.

16. *Et fuit die tertia.*] Id tenendum memoria est quod ante admonui, in hoc formidabili speculo partim subjectam oculis fuisse Dei præsentiam, ut ejus majestas spectatores ad obsequium cogeret, doctrinamque assereret à contemptu; partim vero expressam fuisse naturam Legis, quæ per se nihil aliud quam meros terrores generat. Tonitru & fulguribus & tubæ sonitu aër turbatus fuit, fumo & caligine mons obrutus, nempe ut suppliciter populus coram Deo se prosterneret, fœdusque sibi propositum sancte amplexaretur: quia nunquam penetrat in animos religio, ut serio Dei verbum recipiant, donec purgatis ac correctis vitiis probe subacti fuerint. Atque hic timor Evangelio quoque est communis: quia sicuti in Lege promulganda terram concussit Deus, ita de Christi adventu & instauratione Ecclesiæ per Prophetam disserens,
Agg. 2. vers. 7. Adbuc paulisper, inquit, & movebo cælum & terram. Itaque David, ubi ostendere vult Deum fuisse Ecclesiæ suæ vindicem, hac imagine eum depingit. Neque enim dubium est, quum dicit Psal. 18. Mota est & contremuit terra, montes concussi sunt, ascendit fumus in facie ejus, ignis ex ore ejus voravit, inclinavit cælos, & descendit caligo sub pedibus ejus: quin ad historiam quæ à Mose narratur, alludat. Clarius etiam Habacuc. 3. Deus de Theman veniet, sanctusque de monte Pharan. Interea manet alterum illud membrum, horrenda prodigia, ad quæ expavescere populum necesse fuit, tanquam sigilla fuisse addita ad Legis promulgationem: quia Lex data fuit quæ sopitas conscientias ad tribunal citaret, ut metu æternæ mortis ad Dei misericordiam confugerent.

17. *Et eduxit Moses populum.*] Docemur his verbis, non edita fuisse prodigia quæ populum fugarent à Dei conspectu, nec timorem fuisse incussum qui exacerbaret animos in odium doctrinæ: sed fœdus Dei non minus fuisse amabile quam metuendum. Jubentur enim obviam ire Deo, ut prompto affectu se ad obtemperandum sistant. Hoc autem fieri non poterat nisi aliud in Lege audirent quam præcepta & minas. In fumo tamen & igne, aliisque signis, permixtus fuit aliquis timor ex Legis officio: quia nunquam veniæ capax erit peccator, donec reatus sui conscius trepidare discat, imo horrore confusus ad Dei tribunal jaceat fere exanimis. Duobus proximis versibus explicat Moses quod breviter attigerat de occursu Dei. Deum enim propinquum fuisse docet, quoniam apparebat ejus majestas in vertice montis Sinai. Addit tamen, stetisse intra limites: quia solus ipse ascendebat, & quidem vocatus. Nam diserte exprimens, non sponte, sed vocantis mandato transgressum fuisse vulgi metas, temeritatis crimen à se avertit. Porro inversum esse narrationis ordinem ex contextu ipso apparet: quod dum vetus Interpres non observat, sensum pervertit. Responsio Dei in voce, tantundem valet atque sonora aut vocalis: nempe quam exaudiret populus: sicut postea videbitur ex 4. Deut. cap.

21. Dixitque Jehova ad Mosen, Descende: contestare populum ne perrumpat ad Jehovam videndi causa, & cadat ex eis multitudo.

22. Quin etiam Sacerdotes qui appropinquant ad Jehovam sanctificent se, ne forte rupturam in illis faciat Jehova.

23. Et ait Moses ad Jehovam, Non poterit populus ascendere in montem Sinai: quia tu nos contestatus es, dicendo, Distermina montem, & sanctifica illum.

24. Et dixit ei Jehova, Vade, descende, & ascendes tu & Aharon tecum: Sacerdotes autem & populus non perrumpant ut ascendant ad Jehovam, ne forte rupturam in illis faciat.

25. Descendit itaque Moses ad populum, & loquutus est apud eos.

21. *Dixitque Jehova ad Mosen.*] Iteratur Dei mandato eadem prohibitio, ne populus fines transcendat, haud dubie quia non satis fuisset semel vetuisse: quod ex Mosis responso colligitur. Putabat enim, quum admoniti essent omnes, nihil opus esse novo interdicto. Atqui vehementius instat Deus, & iterum minis adhibitis denunciari jubet ut sibi attente caveant. Nempe sciebat cum præfractis sibi esse negotium: quibus domandis acrior pœnæ metus necessarius foret. Jam quum nihilo simus meliores, ne miremur si pluribus exhortationum stimulis subinde nos Deus pungat, minasque ingeminet: alioqui facile obreperet omnium quæ semel præcepit, oblivio. Confirmat etiam hic locus, quantopere displiceat Deo quæ humana ingenia titillat curiositas. Diserte enim edicit, ne perrumpant ad videndum: non quod occultum aut absconditum esse vellet quicquid erat utile cognitu: sed quia sobria esse debet inquisitio. & hic est legitimus sapiendi modus, humiliter discere ex ore Dei quod sponte docet, nec præcurrere nimio ardore cupiditatis, sed præeuntem ipsum sequi.

23. *Et ait Moses ad Jehovam.*] Quia persuasus erat Moses obsequentem fore populum, excipit sufficere decretum illud quod semel patefactum erat, & repetitionem quodammodo esse supervacuam. Nam quod populum transcendere posse negat, tantundem valet acsi omnium nomine sponsorem se interponeret. Atque hoc quidem pro studio & ex regula charitatis: eum tamen falli, dum alios metitur ex suo affectu, patet ex Dei responso. Porro dum sine fastidio partes sibi injunctas exequitur, inde apparet, pluris fecisse Dei imperium quam à se conceptam opinionem: atque ita suo exemplo docuit, quæcunque nobis in mentem veniunt cogitationes, sub hoc jugum esse cogendas, ut sola Dei auctoritas emineat. Quod Sacerdotes nominat, posset oriri dubitatio: quia nondum munus sacerdotale Levitis mandatum erat. Itaque quidam intelligunt omnes primogenitos: quia vetusto consensu receptum est, sacerdotii honore semper fuisse ornatos. Ego autem, quamvis facile admittam ex primogenitis fuisse delectos, non tamen probabile esse judico, in illa immensa multitudine singulis domibus proprios fuisse Sacerdotes. Interea conjicere licet, quum nullæ tunc gentes profanæ sacerdotibus caruerint, in electo populo non minus saltem fuisse ordinis. Quod enim cæcis dictabat communis sensus, purior certe religio certius monstravit, cultum Dei à sacerdotio separandum non esse.

Ex Cap. Exodi XX.

18. Omnis populus videbant tonitrua, & lampades, & clamorem buccinæ, & montem fumantem: vidit *inquam* populus, & commoti sunt, steteruntque procul.

19. Atque dixerunt Mosi, Loquere tu nobiscum, & obsequemur: & ne loquatur nobiscum Deus, ne forte moriamur.

20. Respondit autem Moses populo, Ne timeatis: quia ut tentaret vos venit Deus, & ut sit timor ejus ante conspectum vestrum, ut non peccetis.

21. Stetit igitur populus procul, Moses autem appropinquavit ad caliginem, in qua erat Deus.

10. *Omnis populus videbant tonitrua.*] Quia secundo loco fusius prosequitur Moses quæ hic tantum breviter attingit, ego quoque plenam expositionem eousque differam. Si fuisset solus gloriæ Dei spectator, levior futura erat testimonii fides. Postquam ergo decem verba recitavit, quæ Deus audiente populo, ipse sacro suo ore protulit: simul adjungit palam fulsisse lampades, montem fumasse, personuisse buccinas, edita tonitrua. Unde sequitur, conspicuis & insignibus gloriæ Dei notis sancitam fuisse Legem apud totum vulgus, à maximo ad minimum usque. Accedit totius populi confessio: ubi terrore perculsus, deprecatur ne Deus amplius loqui pergat. Neque enim hominis vocem jam despicere fas fuit, quem ultro postularunt sibi dari internuncium, ne formidabili voce Dei consumerentur. Finem demonstrat, cur signa illa ad metum incutiendum apparuerint, quo scilicet Deus eos ad obsequium subigeret. Territi ergo fuerunt, non ut attoniti deficerent, sed tantum ut humiliati se Deo subjicerent. Atque hoc fit singulari privilegio, ut Dei majestas, coram qua terra & cælum contremiscunt, filios ejus non exanimet, sed tantum examinet.

Recitatio hujus historiæ ex Deut. V.

22. Verba hæc loquutus est Jehova ad cunctam congregationem vestram in monte è medio ignis, nubis & caliginis, voce magna: & non addidit: scripsitque illa in duabus tabulis lapideis, & dedit illa mihi.

23. Fuit autem quum audivissetis vocem è medio tenebrarum, (mons enim ardebat igne) accessistis ad me omnes duces tribuum vestrarum, & seniores vestri.

24. Et dixistis, En ostendit nobis Jehova Deus noster gloriam suam, & magnitudinem suam, & vocem ejus audivimus è medio ignis: hodie vidimus quod loquutus est Deus cum homine, & vixit.

25. Nunc igitur quare moriemur? consumet enim nos ignis magnus iste: si iterum audierimus vocem Dei nostri, moriemur.

26. Nam quæ ulla fuit caro, ut audiat vocem Dei viventis, loquentis è medio ignis, sicut nos, & vivat?

27. Accede tu, & audi omnia quæ dixerit Jehova Deus noster: tu autem loqueris ad nos quæcunque dixerit Jehova Deus noster tibi, & audiemus atque faciemus.

28. Audivitque Jehova vocem verborum vestrorum quum loqueremini ad me. Et dixit Jehova mihi, Audivi vocem verborum populi hujus quæ dixerunt tibi: bene dixerunt quæcunque loquuti sunt.

29. Quis det ut sit cor eorum istud illis, ut timeant me, & custodiant omnia præcepta mea omnibus diebus, ut bene sit illis & filiis eorum in seculum?

30. Vade, dic eis, Revertimini in tabernacula vestra.

31. Tu vero hic sta apud me, & proferam tibi omnia præcepta & statuta & judicia, quæ illos docebis, ut faciant in terra quam ego do illis possidendam.

22. *Verba hæc loquutus.*] Ne ambigua sit Legis auctoritas, aut vilipendatur à populo, reducit Moses in memoriam certis signis conspicuam fuisse loquentis Dei præsentiam. Huc enim spectant ignis, nubes, & caligo, quibus insignita fuit vox Dei, ne obscura esset ejus origo. Addit, vocem illam fuisse magnam, nempe quæ ultra solitum modum longe lateque penetraverat. Nec paucos citat testes, sed ingentem illam multitudinem, quæ magna ex parte propensior fuisset ad extinguendam Dei gloriam, nisi claris experimentis fuisset illic cognita. Summa est, minime dubium esse Legislatorem, cujus majestas tunc tremendis prodigiis patefacta, & immensæ multitudinis oculis repræsentata. De duabus tabulis opportunius alibi dicetur. Quod refert Moses Deum nihil adjecisse, eo perfectam vitæ regulam decem verbis comprehendi significat, ac eorum scientia probe percepta absolvi omnes sapientiæ numeros, ne quid ultra scire appetat populus: sed ubi finem loquendi fecit Deus, metam inquirendi sibi præfigat.

23. *Fuit autem quum audivissetis.*] Occurrit Moses, ne suam doctrinam minoris æstimeont Israëlitæ, quia interpositus à Deo fuerat minister: quandoquidem id eorum rogatu ac postulatione factum erat. Scimus quam proterve soliti fuissent eum respuere: acsi in eo nihil nisi terrestre ac humanum cernerent. Deum igitur ipsum verba facere necesse fuit, ut servum suum à contemptu assereret in posterum. Nam populus ipse stulti & præposteri voti convictus, nullo deinde prætextu rejicere Mosen potuit, acsi fidem vocationis suæ non fecisset. Atque hic se prodidit mira pravitas, quod sancto Prophetæ, postquam tot miraculis probatus fuerat, fidem abrogare illum non puduit. Certe si integri & æqui fuissent judices, satis notum & compertum illis fuisset, Mosen non à seipso nec proprio instinctu loqui, sed Spiritus esse organum. Verum superbis & perverse morosis fastidio fuit Dei doctrina, quia per manum hominis mortalis afferebatur. Deum ergo importunis votis è cælo eliciunt, ut loquatur ipse. Atqui terror statim occupat eorum mentes, ut Dei vocem refugiant. Sic ex-

perientia docuit, nihil esse utilius quam Deum per os Mosis loquentem audire: & mercede suæ temeritatis edocti sunt, docendi modum quem spreverant, eligere atque optare. Ita enim se impiæ contumaciæ damnarunt, si fidem Mosi in posterum detraherent vel abrogarent, quem sibi postulaverant à Deo internuncium dari. quod nunc illis exprobrat. Plusquam enim indignum fuisset, ubi Deus morem gesserat eorum precibus, beneficium quod expetiverant, rejicere. Hac ratione commemorat, postquam oculati fuerant testes formidabilis Dei potentiæ, rogasse ultro ne loqui pergeret. Ac ne objicerent id à paucis vel inconsulte, vel per tumultum actum esse, mandata hæc diserte testatur perlata fuisse à capitibus tribuum & senioribus.

24. *Eo ostendit nobis Jehova.*] Propria confessione urgentur, ne posthac audeant de ministerio Mosis controversiam movere. Nam dum se fatentur vidisse gloriam Dei & magnitudinem, nisi ex professo velint Deo bellum inferre, obediendi necessitate se obstringunt. In fine versus, ubi dicunt Deum loquutum esse cum homine, &c. non modo intelligunt esse homines in terra superstites qui Dei vocem è cælo delapsam auribus perceperint: sed cum admiratione prædicant quod fere incredibile erat. Etsi enim satis apud eos vulgatum erat Deum olim cum patribus loquutum: quia tamen præterierat longum tempus ex quo cessaverant oracula, quasi ad rem novam obstupescunt. Videmus etiam ut longo post tempore, quoties apparuit servis suis Deus, metu mortis fuerint correpti. Fuit enim hoc illis instar

Jud. 13. vers. 22.

proverbii, Moriemur, quia Deum vidimus. Merito autem hoc singulare privilegium celebrant, quod non fuerint absorpti à Dei gloria. Nam si conspectu ejus montes liquescunt, & quicquid durissimum est solvitur, quicquid robustissimum est, fractum concidit: quomodo staret homo, quo nihil magis fluxum aut fragile? Si arcano ejus nutu concussus aer non animalia modo, sed arbores & rupes tremefacit: quid fiet ubi non modo virtutem suam in elementis profert Deus, sed è cælo descendens vocem ore suo emittit? Non abs re igitur pro miraculo ducunt Israëlitæ, se, audita voce Dei, non fuisse in nihilum redactos. Quo suam vesaniam oblique perstringunt: quia inconsiderato voto interitum sibi accersiverant, nisi subventum esset Dei misericordia. Sed videntur duobus proximis versibus secum pugnare. Nam quum experti essent non semper extingui vel perire quibus Deus apparet, cur se morituros dicunt si continuet sermonem? Videntur quidem ita loquendo sibi parum constare: sed non frustra periculum, à quo mirabili Dei indulgentia elapsi fuerant, in futurum tempus metuunt. Perinde igitur est acsi dicerent, Semel Deum in nos provocasse plus satis est: quod hactenus ignovit, inæstimabilis est ejus clementiæ: cavendum interea nobis est, nisi mature corrigimus nostram stultitiam, ne graviores pervicaciæ pœnas demus. Hinc sumenda utilis admonitio. Quamvis enim non personuerit vox Dei nobis audientibus, experientia tamen veteris populi sufficere nobis debet, ut certo persuasi simus, quum Deus nobis doctores præficit, optime saluti nostræ consulere: quia si è cælo ipse tonaret, nobis intolerabilis esset ejus majestas. Quod valere debet ad sedandum exitialem eorum pruritum qui Deum è cælo quotidie descendere cuperent, vel saltem oracula sua per Angelos proferre: atque ita quos ex grege mortalium adhibet ministros fastidiunt. Denique hæc historia illustre documentum est, Ecclesiam externa verbi prædicatione divinitus regi, quia ita expedit.

26. *Nam quæ ulla fuit caro.*] Carnis nomen contemptim (ut sæpe alias) pro genere humano sumitur. quanquam enim ex corpore & anima constamus, ubi tamen notatur hominum fragilitas, & caduca evanidaque conditio, Scriptura eos vocat carnem. Hoc sensu jubet Zacharias silere omnem carnem à facie Domini, Jesaias ait omnem carnem esse fœnum: ut alibi dicit, Ægyptiorum equos carnem esse, non spiritum. Ergo in his verbis causæ redditio est, cur mirentur Israëlitæ se non fuisse morte consumptos post auditam Dei vocem. Neque tamen eos latebat Deum prius loquutum fuisse ex rubo ardenti: sed metu constricti non reputant quid antea acciderit; tantum ex sensu suo pronunciant, mortiferam carni esse Dei vocem, nisi interposito remedio mitigetur. Nam quod Rabini finguot, Prophetas non censeri in numero hominum, frivolum est: nisi quod Spiritu suo eos fulcit Deus ac roborat, ut recipiendis visionibus pares sint. Sciebant certe Israëlitæ ipsum quoque Mosen unum esse ex numero mortalium: sed quia sciebant electum esse à Deo interpretem, non dubitant cælesti virtute præditum fore, ut Deum loquentem sustineat. Nec dubium est quin hæc confessio illis fuerit expressa, ut tandem in suo gradu subsistere discerent, seque Mosi subjicere, cui toties rebelles fuerant. Discrimini ergo quod ante non patiebantur nunc libenter subscribunt. Quod se omnia quæ jusserit Deus facturos promittunt, non dubium est quin ex zeli fervore prodierit. Itaque paulo post eorum responsum laudat Deus ipse. Ac tantundem sonant verba acsi dixissent, sibi non minore in pretio fore quicquid attulerit Moses quam si horribili voce tonaret Deus. Interea quoad ipsos, levitas & inconstantia mox deprehensa fuit. Ita sæpe homines, quamvis ex professo fallere non appetant, neglecto virium suarum examine, temere ad dandam fidem prosiliunt, cui præstandæ sunt impares. Rectum ergo pronunciat Deus quod dixerunt, nempe se Mosi fore obsequentes, ac ejus doctrina contentos. Quæ sententia ad nos etiam pertinet, qui jubemur audire Mosen & Prophetas, præcipue vero unicum Dei Filium: ne vagæ speculationes altius quam par est nos rapiant.

Zach. 2. vers. 13. Jesa. 40. vers. 6. & 31: 3.

29. *Quis det ut sit cor eorum.*] Significat Deus non ita constantes & firmos in servandis promissis fore ut fuerunt faciles & propensi: atque ita non penitus excussam vel abstersam esse hypocrisin ex eorum animis. Porro humanum affectum improprie suscipit: quia frustra & absurde optaret quod in ejus arbitrio est conferre. Certe penes ipsum est flectere & dirigere corda quocunque placuerit. Cur ergo aliunde dari optat ut populum semper contineat in officio: nisi quod sub hominis persona optandum magis quam sperandum esse docet ut continuo tenore populus fidem colat? Quare inscite hoc loco & similibus abusi sunt quidam ad stabiliendum in homine liberum arbitrium. Perinde accipiunt hæc verba acsi flexibilis esset in utramque partem hominis voluntas, & recte agendi facultas suppeteret, Deus autem in otio eventum specularetur. Quasi vero hic agatur de arcano Dei consilio, ac non potius de fine & usu externæ doctrinæ. Nos vero innumeris Scripturæ testimoniis edocti, tenemus unius Dei esse proprium dare quod hic postulat. Sicuti continuo post optare se dicit ut bene sit Israelitis & filiis eorum: nempe quia per homines stare certum est quominus beati sint & felices, quoties Deus illos invitat, quando gratiam sibi oblatam repudiant. Neque tamen inde sequitur, positum esse in libero cujusque arbitrio sibi felicitatem acquirere. Sed hic nobis consideranda est Dei voluntas qualis in verbo ostenditur, non autem quæ penes ipsum latet. Nam quum omnes verbo promiscue invitet ad vitam, arcana inspiratione nonnisi quos elegit vivificat. In summa, Deus, quamvis approbet populi responsum, plus difficultatis in præstando fore dicit quam ut eventus respondeat.

30. *Vade, dic eis.*] Populi votis clarius adjungit Dei consensum: acsi diceret, quod postulaverant, Dei scito ratum fuisse. unde sequitur, si Mosi pa-

rere abutantur, non modo perversæ levitatis reos esse, sed violare cæleste decretum. Ante admonui cur Legis doctrinam variis nominibus Deus insigniat, nempe quo libentius in ea acquiescant Israëlitæ. Cæterum ne sibi præscribi existiment quod exiguo tantum tempore vigeat ac servandum sit, nominatim de Legis perpetuitate differit. hoc enim sonant verba, ubi se docere pronunciat quid facturi sint in terra quam daturus est eis.

PRÆFATIO IN LEGEM.

Ex Exodi XX.

ET loquutus est Deus omnia verba hæc, dicendo,
2. Ego Jehova Deus tuus, qui eduxi te è terra Ægypti, è domo servorum.

Ex Deut. V. *Repetitio.*

1. Vocavitque Moses universum Israëlem, & dixit eis, Audi Israël statuta & judicia
quæ ego hodie loquor in auribus vestris, ut discatis ea & custodiatis ad præstandum.
2. Jehova Deus noster percussit nobiscum fœdus in Horeb.
3. Non cum patribus nostris percussit Deus fœdus hoc, sed nobiscum, qui ipsi hodie
omnes vivimus.
4. Facie ad faciem loquutus est Jehova nobiscum in monte,
5. (Ego stabam inter Jehovam & inter vos tempore illo ad annunciandum vobis ser-
monem Jehovæ: quia timuistis à facie ignis, & non ascendistis in montem) dicendo,
6. Ego Jehova Deus tuus qui eduxi te è terra Ægypti, è domo servorum.

Deut. IV.

10. Vos autem tulit Jehova, & eduxit vos è fornace ferrea ex Ægypto, ut sitis ei in
populum hæreditatis, sicut die hac.

Exodi 20. 1. *Et loquutus est.*] Multorum consensu receptum esse scio ut hic & proximus versus uno contextu legantur, atque ita simul primum ex decem præceptis efficiant. Alii separatim legentes, affirmationem unius integri præcepti loco esse volunt. Atqui quum nihil jubeat hic Deus aut vetet, sed tantum prodeat cum suo imperio in medium, ut sibi populum addicat, & quam meretur auctoritatem vendicet, quod autem dicit extendatur ad omnes Legis partes: non dubito quin generalis sit præfatio, qua præparat populi animos ad obsequium. Et certe oportuit ante omnia jus Legislatoris sanciri, ne sperneretur vel contemptim exciperetur quod volebat mandare. His ergo verbis reverentiam sibi conciliat Deus antequam pie justeque vivendi regulam præscribat. Porro non modo se Jehovam & unicum Deum esse pronunciat, qui jure creationis homines sibi teneat obstrictos, quibus esse dedit, & quorum vitam tuetur, imo qui omnium est vita: sed addit se peculiarem esse Deum Israelitis: quia operæpretium fuit, non tantum terreri populum Dei majestate, sed suaviter etiam allici, ut Lex pretiosa esset
Psal. 119. vers. 103. super aurum & argentum, & simul melle dulcior. Neque enim sufficeret metu servili cogi homines ad subeundum jugum, nisi dulcedine quoque adducti, libenter illud subirent. Postea commemorat singulare illud beneficium quo populum dignatus fuerat, & quo testatus fuerat non frustra fuisse à se electum. Redemptio enim certum erat adoptionis pignus: sed quo melius populum sibi devinciat, simul admonet qualis fuerit ejus conditio. Ægyptus enim tanquam servile ergastulum fuerat, unde liberati fuerant Israëlitæ. Quare non jam sui juris erant, quum eos sibi Deus acquisiisset. Hoc quidem in nos proprie non competit: sed sanctiore vinculo sibi nos obligavit per manum unigeniti Filii: quem ideo mortuum esse
Rom. 14. vers. 9. & resurrexisse Paulus docet ut vivis dominetur & mortuis. Ita non unius tantum populi nunc est Deus, sed gentium omnium, quas in Ecclesiam suam communi adoptione vocavit.

Deut. 5. 1. *Vocavitque Moses universum.*] Quia poscebat docendi ratio quam tenere proposui, & series, ut hæc eadem præfatio, sicuti totidem verbis in Deuteronomio repetita est, conjunctim hic etiam legeretur: quinque versus qui in eo loco præcedunt, quia ad eandem summam pertinent, simul inserere placuit. Primo versu hortatur Moses populum, ut audiat quæ proponit Dei judicia & statuta. Finem quoque tradit, ut observent ad faciendum: acsi diceret se non inanes speculationes proferre, quas mente concipere, & de quibus loqui sufficiat: sed regulam formandæ vitæ in sua doctrina comprehendi. Itaque seriam meditationem flagitat.

2. *Jehova Deus noster.*] His verbis Legem commendat: quia singularis beneficii summique honoris loco ducendum sit, recipi à Deo in fœdus. Ergo ut cupide se ad Legem amplexandam accingant, ultro illis offerri dicit quod summopere expetendum erat, ut fœdere conjuncti sint cum Deo. Proximo autem versu magnitudinem hujus boni addita comparatione amplificat: quod plus ipsis contulerit Deus quam patribus. Quo illis tollitur omnis excusatio, nisi testandæ gratitudinis causa, totos se Deo tradant, ac quem experti sunt tam beneficum patrem vicissim colant sincero affectu. Qui subaudiunt in hac sententia, Non tantum cum patribus nostris, sed etiam nobiscum: rectum sensum pervertunt. Inde autem illis errandi occasio, quia Deus olim fœdus pepigerat cum Abraham, Isaac & Jacob. Sed refutatio facilis est: quia ad illos non refertur nomen patrum: sed eos qui ducentis annis superioribus mortui erant in Ægypto intelligit: quibus merito præfert populum superstitem, cum quo renovatum fuerat antiquum fœdus. Porro hæc temporis circumstantia non leviter eos ad parendum stimulare & accendere debuit: quia turpe & flagitiosum fuisset, non agnoscere se insigni

 privi-

privilegio patres antecellere, ut eos in Deo colendo studii ardore præcurrerent. Eodem argumento Christus apud discipulos utitur, Beati oculi qui vident quæ vos videtis, & aures quæ audiunt quæ auditis. Multi reges & Prophetæ hoc optarunt, &c. Summa est, quo liberalius agit nobiscum Deus, eo gravius & minus tolerabile esse ingratitudinis crimen, nisi vocanti ultro prodimus obviam, ejusque doctrinæ nos subjicimus.

Mat. 13. vers. 16. Luc. 10. vers. 3.

4. *Facie ad faciem.*] Iterum à certitudine Legem commendat: quia ubi se Deus palam ostendit, ambigi non potest à quo auctore sit profecta. Facie ad faciem loqui, tantundem valet ac coram & familiariter sermonem conferre. Et certe ita cum illis loquutus est Deus, acsi mortales inter se, & socii ultro citroque contraherent. Porro ne qua dubitatio restaret, Deus illustre gloriæ suæ documentum ante oculos in igne statuit. Neque enim alterius quam ipsius Dei vox potuit ex igne prodire. Proximo versu additur moderationis species, dum se interpretem fuisse dicit, qui accepta à Deo mandata illis exponeret. Atque ita conciliat quæ videntur primo intuitu pugnare, quod Deus coram loquutus sit, & tamen per internuncium: quia ipsi audita Dei voce præ metu deprecati sunt ne eodem modo loqui pergeret. Unde sequitur, cælestis gloriæ & majestatis sensu fuisse convictos, ut de Legis auctoritate dubitare fas non esset. Sed hoc quia fusius narratum fuit, leviter tantum nunc perstringo.

Deut. 4. 20. *Vos autem.*] Ex quo redempti sunt, Deo prorsus esse obstrictos ratiocinatur, quia eos sibi in peculium acquisierit. Unde sequitur, sub jure ejus esse & imperio: quia scelestæ & fœdæ ingratitudinis esset, jugum sui redemptoris excutere. Quo autem sanctior sit obligatio, magnitudinem gratiæ extollit, quia nihil ipsis miserius quum Deus porrexit manum ad eos liberandos. Itaque servitus illa metaphorice vocatur fornax & quidem ferrea. Deinde confertur longe diversus status, quia hæc solida & maxime expetenda fuit felicitas, transire in Dei peculium.

LEVIT. XIX.

36. Ego Jehova Deus vester, qui eduxi vos è terra Ægypti.
37. Custodite igitur omnia statuta mea, & omnia judicia mea, & facite illa: ego Jehova.

LEVIT. XX.

8. Custodite statuta mea, & facite ea. Ego Jehova sanctificans vos.

LEVIT. XXII.

31. Observate præcepta mea, & facite ea: ego Jehova.
32. Et ne polluatis nomen sanctum meum, sed sanctificer in medio Israël. Ego Jehova sanctificans vos.
33. Qui eduxi vos è terra Ægypti, ut essem vobis in Deum: ego Jehova.

DEUT. IV.

1. Et nunc Israël audi statuta & judicia, quæ ego doceo vos, ut faciatis: ut vivatis, atque ingrediamini, & possideatis terram quam Jehova Deus patrum vestrorum dat vobis.
2. Non addetis ad verbum quod ego præcipio vobis, neque minuetis ex eo, ut custodiatis præcepta Jehovæ Dei vestri, quæ ego præcipio vobis.

DEUT. V.

32. Custodite ergo ut faciatis quemadmodum præcepit Jehova Deus vester vobis: ne declinetis ad dextram aut ad sinistram.
33. Per omnem viam quam præcepit Jehova Deus vester vobis, ambulabitis, ut vivatis, & bene sit vobis, & prorogetis dies in terra quam possidebitis.

DEUT. XIII.

18. Quia audies vocem Jehovæ Dei tui, ut custodias omnia præcepta ejus, quæ ego præcipio tibi hodie, ut facias quod rectum est in oculis Jehovæ Dei tui.

Levit. 19. 36. *Ego Jehova.*] Idem agit his quatuor primis locis quod in præfatione vidimus. Nam partim ab auctoritate Dei ratiocinatur, Legi obedienter parendum esse, quia merito summum imperium sibi vindicet cæli & terræ conditor: partim vero beneficium redemptionis proponit, ut libenter se subjiciant ejus Legi, à quo salutem adepti sunt. Quoties enim se Jehovam nominat, occurrere debet ejus majestas, quæ omnes in ordinem cogat. Redemptio autem ipsa voluntariam subjectionem elicere debet. Initio repetit eadem verba quibus nuper usus fuerat: hinc hortatur ut custodiant statuta sua & judicia, hoc est, in animos suos diligenter reponant. deinde admonet quorsum ad servandam Legem debeant attendere, nempe ut operibus præsteos quæ illic Deus exigit. Nec vero abs re in hoc secundi versus iterum pronunciat se esse Jehovam: quia nec præfractos animos subigere facile est, nec vagos retinere in Dei timore. Proximo versu adjicitur epitheton, Sanctificans vos, ut gratitudinem suam Deo probare studeant, qui singulari privilegio eos è communi numero exemit.

Levit. 22. 32. *Et ne polluatis.*] Aliis verbis eandem sententiam confirmat, quum vetat nomen suum pollui. quibus verbis cultus ejus ab omnibus corruptelis asseritur, ut purus & integer vigeat. Eodem spectat oppositum membrum quod mox sequitur. Sanctificant enim Dei nomen qui non deflectunt à recto & sincero ejus cultu. Atque hoc sedulo notandum est, quæcunque homines figmenta excogitant, totidem esse nominis Dei profanationes. Quantumvis enim sibi placeant in suis commentis superstitiosi, tota eorum religio sacrilegiis referta est, quibus Deus sanctitatem suam pollui conqueritur. Notanda etiam est mutua relatio, ubi se Deus sanctificari postulat, sicuti sanctificat ipse populum. Nihil enim magis indi-

indignum quam si Israëlitæ eum idolis permisceant, cujus beneficio excellunt supra omnes gentes. Perinde enim est acsi reputare juberet unde egregii sint, ut suæ præstantiæ auctori gratiam rependant. In summa, quemadmodum à profanis gentibus illos segregaverat, ita omnes impias mixturas damnat, quibus vitiatur pietatis integritas, ut solus emineat repudiatis omnibus idolis.

Deut. 4. 1. *Et nunc Israël.*] Docilitatem à populo requirit, ex qua discant Deo servire. Nam bene recteque vivendi initium est, tenere quid Deo placeat. Ideo hinc orditur Moses, dum attentos esse jubet ad regulam ex Lege petendam. Deinde admonet ut tota vita probent rite se in Lege profecisse. Promissio quæ infertur, tantum eos spe hæreditatis ad liberale obsequium invitat. Præcipuum caput est, ne quid addant vel detrahant puræ Legis doctrinæ: quod fieri non potest quin se homines primum abdicent proprio sensu, deinde alienis omnibus commentis aures claudant. Neque enim alii censentur Legis discipuli, nisi qui ex ea tantum sapiunt. Perinde ergo est acsi juberet Deus suis præceptis contentos esse: quia non aliter Legem custodient, quam si prorsus ejus doctrinæ sint addicti. Unde sequitur, eos demum obedire Deo, qui tantum ab ejus auctoritate pendent: ac Legi deferre suum honorem qui nihil à genuino ejus sensu extraneum admittunt. Insignis locus, qua aperte damnatur quicquid hominum ingenio excogitari potest ad cultum Dei.

Deut. 5. 32. *Custodite ergo.*] Hoc quoque versu rursus non tantum hortatur populum ad Legem amplexandam, sed simul contentos esse jubet simplici ejus doctrina. Et certe dimidia tantum pars obedientiæ est, tanquam rectum & æquum suscipere quicquid Deus præcipit, nisi accedat hæc sobrietas, ne quid ultra sibi accersant homines. Itaque alio quoque loco quem adjunxi, non minus severe prohibet Deus ne quid addatur, quam ne quid detrahatur. Atque hæc apprime observatu digna est sententia: quoniam præpostera lascivia rapitur totus fere mundus ad cultus fictitios, qui tamen præcise uno verbo damnantur, ubi Deus ita jubet suos acquiescere positæ Legi, ne justiores esse appetant quam illic docentur. Similis est locus Deut. 12. versu ultimo: sed quia annexus est propriæ circumstantiæ, & ex superiore sententia pendet, illic commodius reponetur. Tandem subjicit, non aliter Legi satisfacturos, quam si intra metas se contineant: &, quo sint magis proclives ad parendum, adjuncta promissione blande eos allicit.

Deut. 13. 18. *Quia audies.*] Quanquam hæc sententia aliunde pendet, (ut licet videre suo loco) generalis tamen est, & extenditur ad totius Legis commendationem. Primo autem docet Moses, regulam pie vivendi ex ore Dei petendam esse: deinde adjungit parendum esse non ex parte, sed in solidum. Confirmat etiam quod de obedientia dixi, quia non aliter placent homines Deo, quam ubi voci ejus auscultant. Porro notanda est loquutio, ubi Moses sibi partes ministri duntaxat sumens, soli Deo potestatem vendicat. Dicit enim se præcipere, sed disertè excipit Dei esse quæcunque affert præcepta.

Ex Deut. IV.

5. Videte, docui vos statuta & judicia, sicut præcepit mihi Jehova Deus meus, ut sic faciatis in medio terræ, ad quam vos ingredimini ut possideatis eam.

6. Custodietis itaque, & facietis: quia hæc est sapientia vestra & intelligentia vestra coram populis: qui dum audierint omnia statuta hæc, dicent, Certe populus hic sapiens & intelligens est, gens hæc magna.

7. Quæ enim gens tam magna est cui sic appropinquent dii, sicut Jehova Deus noster in quibuscunque invocamus eum?

8. Et quæ gens est tam magna cui sint statuta & judicia justa, sicut est universa hæc Lex quam ego propono hodie coram oculis vestris?

9. Veruntamen cave tibi, & custodi animam tuam sollicite, ne obliviscaris rerum quas viderunt oculi tui, neve recedant à corde tuo cunctis diebus vitæ tuæ, & doceas ea filios tuos & filios filiorum tuorum.

10. Die quo stetisti coram Jehova Deo tuo in Horeb, quum diceret Jehova mihi, Congrega mihi populum, ut recenseam illis verba mea, quæ discent, ut timeant me omnibus diebus quibus vixerint super terram, & filios suos doceant.

11. Itaque accessistis, & stetistis sub monte: (mons autem ille ardebat igni usque ad medium cæli, tenebræ, nubes, & caligo)

12. Et loquutus est Jehova ad vos è medio ignis: vocem verborum vos audiebatis, at imaginem ullam non videbatis præter vocem.

13. Et renunciavit vobis pactum suum, quod præcepit vobis ut faceretis, decem verba, & scripsit illa in duabus tabulis lapideis.

14. Mihi quoque præcepit Jehova eodem tempore ut docerem vos statuta & judicia, ut faceretis ea in terra ad quam transitis ut possideatis eam.

6. *Custodietis itaque.*] Quo alacrius se accingant ad servandam Legem, & in hoc studio constantius pergant, nihil illis esse melius vel magis optabile admonet. Neque enim rite colitur Deus, nisi propensis animis & voluntario obsequio: quod dulcedine magis elicitur, quam extorquetur vi & rigore. Jam quum omnes excellere appetant, hanc fore Israëlis maximam præstantiam dicit, Deum habere Legislatorem & magistrum. Si quis objiciat, duobus argumentis refelli quod dicit: nempe quia cunctis profanis gentibus incognita fuit Dei Lex: deinde quod præscripta illic colendi Dei forma, totaque Judaica religio non modo contemptui, sed etiam odio fuit: respondeo, hic alios populos non statui simpliciter judices vel arbitros, sed verba ita esse resolvenda, Si ad justam cognitionem ventum fuerit, nullus erit populus sub cælo qui se vobis æquare, nedum præferre audeat. Nam ex ipsa comparatione agnoscent in quam altum dignitatis gradum vos Deus extulerit. Quanvis ergo neglecta jacuerit Legis doctrina, imo etiam detestatus sit totus fere orbis: vere tamen prædicat Moses, quum normam vivendi Judæis Deus tradere dignatus est, theatrum in quo conspicua esset unius populi nobilitas, erectum fuisse coram aliis gentibus. Neque enim cæcorum inscitia, Dei claritatem

ritatem extingui vel obscurari æquum fuit. Colligitur autem ex hoc loco tunc nos vere demum sapere ubi pendemus ab ore Dei, sensusque nostros ejus verbo addicimus. Ubi reddidi, Certe populus hic, particula רק Hebraice legitur, quæ sæpe exclusiva est: ideo commode transferri posset, Tantummodo populus hic, &c. Dubium quidem non est quin ob gratiæ privilegium eximia notetur populi conditio.

7. *Quæ enim gens tam magna.*] Quod in aliorum persona retulerat Moses, nunc suo nomine iterat, acsi addita ratione ostenderet, non temere celebres fore Judæos in toto mundo: quia reipsa appareat nullos illis esse pares. Quanquam duo membra hic recenset: primo quod præsto sit illis Deus ad ferendum auxilium quoties eum implorant: deinde quod eos docuerit perfectam justitiam, ultra quam nihil desiderari queat. Nam quum dicit Deum propinquum esse, ad præsentiam virtutis refero, quæ multis miraculis satis superque cognita fuerat. Tale præsidium in diis suis merito negat Gentes unquam sensisse, quæ vota & clamores ad surda & mortua idola dirigebant.

9. *Veruntamen cave tibi.*] Eadem est particula רק de qua nuper dixi: quæ tantundem hoc loco valet acsi dixisset Moses, hoc tantum restare. nisi magis placeat, Veruntamen. Postea ad verbum legitur, Custodi te, vel tibi, & custodi animam tuam: ubi gradatim procedit Moses, non vulgari observatione esse opus, sed intima vigilantia & sedulitate cavendum illis esse ne per ignaviam deficiant. Talibus enim stimulis excitanda est carnis nostræ tarditas, & simul firmanda mollities, & inconstantiæ obviam eundum: quia nihil magis proclive quam ut subita oblivione concidat totus fervor, vel paulatim languescat. Apud gratos & memores, quantum opus erat, Deus stabilierat fidem Legis suæ: quæ tamen est hominum socordia, non abs re postulat ut populus recordetur. Nec tantum eos recordari jubet qui oculati fuerint testes, sed filiis etiam & nepotibus tradere, ut rerum tam insignium memoria propagetur.

10. *Die quo stetisti.*] Posset etiam legi Diem, accusandi casu, ut sit appositio. Certe fusius exponi liquet quæ brevius attigerat. Populum enim citat tanquam oculatum testem: ne forte excipiat, sibi non constare unde hauserit Moses quod profitetur sibi à Deo injunctum. Sciebant enim omnes nihil eum tentasse nisi manifesto Dei jussu. Deinde à fine ipso & summa doctrinæ confirmat, Deum esse auctorem, quoniam non alio spectet nisi ut pure colatur Deus ipse, & populum habeat sibi obsequentem, quo nihil rectius aut æquius fingi potest.

11. *Itaque accessistis, & stetistis.*] Hæc quoque exegetica narratio ad ejusdem rei probationem valet, nempe Mosen nonnisi Dei præconem & ministrum fuisse: quia toto populo spectante mons exarserit, ut palam fieret Deum è medio igne loqui. Quod dicit, vocem tantum audisse, nullam vidisse effigiem, potest vice concessionis accipi. Ita adversative legenda essent hæc duo membra, Quamvis nulla effigies apparuerit, vox tamen penetravit ad vestras usque aures. Sed hoc diserte expressum fuisse interpretor, quo certius testatum fieret illam fuisse Dei vocem, quæ ab homine mortali emissa non fuerat. Nulla enim artificio se occultasset quisquam hominum, quin os loquentis conspicerent, qui videbant absque externo organo vocem ex igne prodire.

Ex Deut. IV.

32. Interroga agedum de diebus antiquis, qui fuerunt ante te, ex quo die creavit Deus hominem super terram, & ab extremo cæli usque ad extremum cæli, an acciderit unquam aliquid secundum hanc rem magnam, vel auditum fuerit simile.

33. An audierit populus vocem Dei loquentis è medio ignis, sicut tu audisti, & fuerit superstes.

34. Vel an tentaverit Deus ut veniret ad gentem sibi assumendam è medio gentis, per probationes, signa & prodigia, prælia, manum fortem, brachium extentum, & visiones magnas, secundum omnia quæ vobiscum egit Jehova Deus vester in Ægypto coram oculis vestris.

35. Tibi ostensum est ut cognosceres quod Jehova ipse est Deus, nec ullus præter ipsum.

36. E cælis audire te fecit vocem suam, ut erudiret te: & in terra ostendit tibi ignem suum magnum, & verba ejus audisti è medio ignis.

37. Et quia dilexit patres tuos, elegit semen eorum post eos, & eduxit te coram facie sua, in virtute sua magna, ex Ægypto:

38. Ut expelleret gentes magnas à facie tua, & robustiores te, ac te introduceret ad dandam tibi terram earum in hæreditatem, sicut dies hæc demonstrat.

39. Itaque scito hodie, & reduc ad cor tuum, quod Jehova est Deus in cælis sursum & super terram deorsum, nec alius ultra.

40. Proinde observabis statuta ejus & præcepta ejus quæ mando tibi hodie, ut bene sit tibi & filiis tuis post te, utque prolonges dies super terram quam Jehova Deus tuus dat tibi omnibus diebus.

32. *Interroga agedum.*] Vehementius hic celebrat & magnificis elogiis extollit Moses quæ simplicius ante narravit edita fuisse miracula in promulgatione Legis, quo sanctior esset Legis dignitas. Porro comparatione amplificat testimonia, quibus sancita fuerat Legis fides, vel certitudo: quia scilicet nihil unquam simile acciderat. Nam si extitisset tale aliquod exemplum, aliquid detractum fuisset ex pretio vel honore. Sed quum semel tantum ab exordio mundi tam illustre virtutis suæ documentum protulerit Deus, hinc gravior Legis approbatio. Addit etiam, si totum orbem perlustrent, nihil simile usquam reperturos. Nam quod subtilius hoc membrum quidam exponunt, acsi diceret creaturas omnes sursum & deorsum testes fore nunquam tot & tam insignibus miraculis conspicuam fuisse Dei virtutem, mihi non probatur: sicuti nimis restrictum videtur quod per dies antiquos alii intelligunt annales, vel diaria: quia non dubito quin simpliciter jubeat Moses inquirere & sciscitari an à mundi creatione, vel in remotissima aliqua plaga, tale quid contigerit.

33. *An audierit.*] Magnitudinem & singularem præstantiam rei cujus proxime meminit, apertius designat: nempe quod audierint vocem Dei ex igne loquen-

loquentis. Verum quidem est multis olim spectris confirmatas fuisse Gentium superstitiones: sed inter portenta quæ ultro ad se decipiendos finxerunt miseri homines, nihil est quod ad hoc miraculum accedat. Mentiti sunt seorsum complures, temere creditum fuit sermonibus quos effutiverant: hic autem non agitur de rumoribus leviter sparsis, nec de unius hominis somnio, sed plures septingentis millibus testes oculatos producit Moses, quibus certo clareque apparuit Dei gloria. Et ideo subjicit, Deum nunquam idem tentasse: quia hoc unicum specimen ediderit ad illustrandam omnibus seculis Legem suam. Quanquam hoc versu non tantum promulgationem Legis attingit, sed totum liberationis cursum: quia in genere probationes & signa nominat. Dicit se assumpsisse gentem è medio gentis: quia posteros Abrahæ, qui per Ægyptum dispersi, & quasi in ejus visceribus inclusi, pars obscura duntaxat & ignobilis erant celeberrimi populi, incomparabili potentia eripuit: quale exemplum nusquam reperitur.

35. *Tibi ostensum est.*] Primo dicit miraculis & prodigiis Deum ita probasse deitatem suam, ut certo scirent Israëlitæ ipsum esse Deum. Unde etiam colligit ipsum esse solum: quia etsi laceratur sacrum Dei nomen variis opinionibus, dum proprios sibi deos quisque fabricat, manet tamen illud fixum, potentiam & imperium Dei non posse distrahi, sed residere in unico subjecto, ut loquuntur. Itaque essentia unius Dei alias omnes deitates, quas nobis stulte comminiscimur, evertit atque abolet. Quod diligenter notandum est, quia seculis omnibus commune fuit vitium ut expeterent plurium deorum mixturam: quum præ fulgore veri Dei figmenta omnia evanescere debeant. Sequenti versu hanc sententiam confirmat, quod Deus populum è cælo & ex igne erudierit. Quæritur tamen quomodo hæc duo conveniant, quæ videntur pugnare, vocem Dei fuisse auditam è cælo & è medio ignis. Respondeo, simpliciter Mosen docere, vocem quæ ex igne manavit ad aures populi, certis notis fuisse insignitam, ut constaret cælestem esse.

37. *Et quia dilexit.*] Verba duplicem sensum admittunt. nam initio versus ponitur copula, Et quia dilexit patres tuos: deinde secundo repetitur, Et elegit semen eorum. Ita uno contextu posset esse causæ redditio, superioris sententiæ respectu: tot miracula fuisse edita, quoniam Deus elegerat Abraham & semen ejus. Alii secus accipiunt, populum hunc tot beneficiis ornatum fuisse à Deo, quoniam patres eorum dilexerat. Itaque copulam in medio versu omittunt: quod sæpe fieri solet. In summa rei parum est discriminis: quia docere vult Moses, quicquid bonorum contulit Deus populo, fuisse gratuitum. quæ circumstantia magis commendat Dei gratiam. Dixerat, insolito privilegio assumptam fuisse gentem è medio gentis: nunc addit, non alia de causa id factum, nisi quia Deus amore suo complexus fuerit Abraham, Isaac, & Jacob, & eundem amorem erga posteros prosequutus fuerit. Notandum vere est, amoris nomine exprimi favorem qui ex mera liberalitate fluit, ut excludatur omnis personæ dignitas: sicuti ex aliis locis apertius colligitur, ut cap. 7. v. 8. & Psalm. 78. v. 68. Idque facile patet ex verborum contextu, ubi electionem populi deducit ex amore quo Deus patres ipsos dignatus fuerat. Si quis objiciat, electionem Dei esse æternam: solutio in promptu est, semen Abrahæ segregatum fuisse à cunctis gentibus, quia Deus gratis patrem adoptaverat. Tenemus nunc consilium Mosis, liberationem populi nonnisi Dei bonitati adscribi posse. Alia deinde circumstantia amplificat hoc beneficium, quod Deus magnis & robustis gentibus prætulerit ignobilem populum, cui non poterat ulla propria dignitas favorem acquirere.

39. *Itaque scito hodie.*] Inculcat rursum quod nuper diximus, miraculis probatam fuisse gloriam unius veri Dei: sed per modum exhortationis. Quod enim Deus monstravit, sedulo & attente expendere jubet: quia in re tam manifesta, nulla sit erroris vel inscitiæ excusatio. Infert ergo ex superioribus, cavendum esse ne populus ad claras virtutis Dei ostensiones conniveat: ideoque jubet repetere memoria, quia ad oblivionem nimis propensa est hominum ingratitudo. Postea admonet quorsum velit cognosci Deus: nempe ut Legem ejus observent, & pareant statutis. Summa est, inexcusabiles fore, nisi obedienter Legem recipiant quam sciunt esse à Deo profectam: quia plusquam stupidos esse oportet, nisi apud eos reverentiam sibi conciliet Dei majestas, tot documentis cognita & perspecta. Ac, ne minoris doctrinam æstiment quæ ab homine mortali producitur, fatetur quidem diserte se esse ministrum, sed nihil proponere nisi quod à Deo accepit.

Ex Deut. VII.

6. Nam populus sanctus es Jehovæ Deo tuo: te elegit Jehova Deus tuus, ut sis illi populus peculiaris ex omnibus populis qui sunt in superficie terræ.
7. Non quia plures essetis præ omnibus populis, amavit vos Jehova, & elegit vos: (vos enim eratis pauciores omnibus populis)
8. Sed quia diligebat vos Jehova, & custodire volebat juramentum quod juraverat patribus vestris, eduxit vos Jehova in manu forti, & redemit vos è domo servorum, è manu Pharaonis regis Ægypti.

Ex Deut. X.

14. Ecce, Jehovæ Dei tui sunt cæli, & cæli cælorum, terra & omnia quæ in ea sunt.
15. Tantummodo in patribus tuis beneplacitum est Jehovæ, ut diligeret eos: & elegit semen eorum post eos, *nempe* vos, ex omnibus populis, sicut hodie.
16. Circumcidite igitur præputium cordis vestri, & cervicem vestram ne induretis ultra.
17. Jehova enim Deus vester, est Deus deorum & Dominus dominorum, Deus magnus, potens & terribilis.

Deut. 7. 6. *Nam populus sanctus.*] Distinctius explicat quod nuper vidimus de gratuito amore. Nam paucorum hominum comparatio cum toto orbe & cunctis gentibus, magnitudinem gratiæ non parum illustrat, cui accedit major verborum copia. Eadem fere sententia repetetur & paulo post, & demum in cantico: sed illic per modum exprobrationis, hic autem in alium scopum dirigitur, sicut ex contextu patet: nempe ut tanto beneficio devincti, se & sua obsequia Deo addicant. Principio de electionis fine disserit, quod Deus eos tam singulari honore dignatus sit ut sibi populum acquireret sanctum

& pu-

& purum ab inquinamentis omnibus: deinde addita quam dixi circumstantia, beneficii præstantiam extollit. Quod à dignitate ratiocinatur decere eos sanctitati dare operam: hinc colligimus, quo uberiore quisque gratia ornatus est, eo sanctius obstringi ad pie justeque vivendum. Neque enim dona quæ apud nos locat Deus, inutilia jacere vult, sed fructus suos proferre: præsertim tenendum est, dum nos sibi adoptat & in Ecclesiam colligit, non ad immunditiem (1 Thess. 4. vers. 7.) nos vocari, sed ad vitæ puritatem, atque ut virtutes (1 Petr. 2. vers. 9.) enarremus ejus qui nos ex tenebris vocavit in admirabile lumen suum. Nomen Hebraicum סגלה (quod nos peculiarem vertimus) quidam pro thesauro accipiunt, vel re pretiosa & desiderabili: sicut dictum fuit Exodi 19. Certe ex pluribus locis constat hac voce designari aurum, argentum, margaritas, & similia. De rei tamen summa convenit, hoc elogium electo populo tribui, quod Deus in eo se oblectet: in quo refulget incomparabilis ejus bonitas, quod miseros & nullius pretii homunciones, tanti æstimat. Unde etiam apparet, sancta sua vocatione ipsum quasi ex nihilo creare quæ non sunt, ut omnem terrenam essentiam superent.

7. *Non quia plures essetis.*] Gratuiti favoris esse probat quod illos extulerit Deus in tantum honorem: quia præteritis cunctis gentibus, eos solos amplecti dignatus sit. Nam dona Dei fere apud nos obscurat æqualis largitio: quemadmodum Solis lumen, communis victus, & alia quibus ex æquo fruuntur omnes, aut vilescunt, aut certe justam gloriam non obtinent: quod autem singulare est, magis est conspicuum. Porro pro confesso sumit Moses, naturaliter nihil fuisse in populo illo, quo potior esset ejus conditio vel nobilior: ex quo infert Deo non aliam fuisse causam cur ipsos deligeret quam meram dilectionem. Alibi autem diximus, hoc amore excludi vel exinaniri quicquid à seipsis afferre vellent homines. Unde sequitur, nunquam satis gratos Deo fore Israëlitas, qui præter meritum tam liberaliter ab eo sunt tractati.

Deut. 7. 8. *Custodire volebat juramentum.*] Amorem Dei à filiis ad patres deducit. Suæ enim ætatis homines alloquebatur, quum diceret ideo thesaurum esse Dei quia ipsos dilexerat: nunc addit non cœpisse nunc primum eos diligi, sed originem amoris à patribus fluxisse, ex quo Deus Abraham, Isaac & Jacob adoptare voluit. Quanquam autem inde clarius evincit, posteros Abrahæ nihil tale esse promeritos, quia tantum jure hæreditatis sint Dei peculium: simul tamen notandum est, non alia causa adductum fuisse Deum quam mera liberalitate, ut Abrahæ esset propitius. Ideo paulo post dicet, eos qui tunc erant superstites, charos esse Deo, quia jampridem dilexerat eorum patres. Sed nunc beneficentiam Dei ex eo magis commendat, quod fœdus suum à patribus ad filios transmiserit, ut se in promissis fidum ac veracem ostenderet. In fine versus liberationem populi, gratiæ illius & effectum & testimonium esse docet.

Deut. 10. 14. *Ecce, Jehovæ.*] Gratiam qua vidimus populum Deo esse devinctum rursus inculcat: quia hæc maxime efficax erat observatio ad ipsos movendos, ut se redemptori subjicerent, cui se totos & omnia sua debere admonebantur. Primo igitur admonet, eos non propria dignitate aut generis præstantia à reliquis differre, sed quia Deo placuerit eos præferre, quum ex æquo omnibus dominaretur. Ad verbum est, Concupivit Jehova ad amandum patres vestros: qua loquutione haud dubie notatur propensus in amorem affectus: quod ex pluribus etiam locis colligere licet. Itaque non satis apte Hieronymus verbum Adhærendi posuit. Atque hoc desiderium quo libere & liberaliter inductus fuit Deus, opponit Moses aliis omnibus causis, ne quid Israel sibi vel patribus arroget. Notanda est etiam minoris & majoris comparatio. Hæc enim inæstimabilis fuit dignatio, cælo, terra, eorum ornatu & copiis omnibus quodammodo præteritis, animum adjicere ad paucos & obscuros homines. Atque huc pertinet restrictio, quod præ omnibus populis solum Abrahæ semen elegerit. Nam רק hoc loco est exclusiva, ideo reddidi per Tantummodo: nisi forte transferre libeat Atqui, vel Et tamen. Sensus quidem clarus est, Deum, posthabitis omnibus terræ populis, adoptasse gratia Abraham cum ejus genere. Neque enim patres tantum dilectos fuisse dicit, sed totam sobolem in eorum personis: quia alioqui non quadraret quæ sequitur exhortatio.

Deut. 10. 16. *Circumcidite igitur.*] Ex illatione apparet quorsum adoptionis facta fuerit mentio: nempe ut sanctius & majore studio Deum colerent Judæi, quem tam beneficum experti erant. Exigit ergo mutuum amorem. Nihil enim turpius quam non testari gratitudinem pie justeque vivendo. Sed quia natura minime propensi sunt aut formati homines ad Dei obsequium, hortatur eos Moses ad sui abnegationem, atque ad domandos & corrigendos carnis affectus. Nam cor circumcidere, tantundem valet ac purgare pravis cupiditatibus. Interea castigat superiorem eorum contumaciam, ubi vetat amplius, vel in posterum, dura esse cervice: acsi diceret, tandem exuendam esse illam pravitatem ingenii, in qua nimis diu obduruerant. Tenemus nunc consilium Mosis. Vult suos populares morigeros esse Deo & obedientes, à quo tam benigne provocati fuerant. Sed quia hactenus iniquam rependerant gratiam illius beneficiis, simul jubet mores in melius mutare. Priore autem membro alludit ad ritum Legalem. Circumcisio enim quasi solennis consecratio erat, qua initiabantur Abrahæ filii in Dei cultum & veram pietatem, & simul à profanis gentibus segregabantur, ut essent sanctum peculium. Atque his quidem rudimentis à pueritia imbutos esse oportuit, ut ex signo illo visibili discerent carnis & mundi inquinamentis renunciandum esse. Erant & alii Circumcisionis fines: verum hic tantum de vitæ novitate agitur, aut resipiscentia. Quare summa est, quum illos sibi Deus elegerit in populum, & externo symbolo eos sibi addixerit ad colendam sanctitatem, debere illos sincere & reipsa probare se differre à profanis gentibus: quia spiritualiter non minus quam in carne circumcisi erant. Eos enim vere demum Judæos esse Paulus definit qui intus sunt circumcisi, & (Rom. 2. vers. 28.) in abscondito, ut loquitur: non autem qui tantum gloriantur Circumcisionis litera. Itaque sæpius Prophetæ hypocritis & Legis transgressoribus exprobrant præputium, & incircumcisos vocant, quamvis signum visibile in carne gestarent. In summa, dum hortari vult ut se Deo sanctificent, ratiocinatur à natura & usu symboli, quo profitebantur se electum Dei populum. In secundo membro elegans est translatio à bobus sumpta, quæ passim occurrit. Nam quia boves dum colla jugo placide submittunt, probe ad obsequium sunt subacti, duræ cervicis vocantur qui feroci & præfracto sunt ingenio.

Deut. 10. 17. *Jehova enim Deus vester.*] Ne doctrinam hanc vilipendant, terribile Dei imperium illis proponit: quia hinc contemptus aut negligentia, dum majestas Dei non semper justam venerationem obtinet. Itaque incusso metu, ab indulgentia vel torpore eos deterret.

Ex Deut. XXVII.

9. Et loquutus est Moses & Sacerdotes Levitæ ad omnem Israël, dicendo, Ausculta & audi Israël, hodie factus es in populum Jehovæ Deo tuo.

10. Audias ergo vocem Dei tui, & facias præcepta ejus & statuta ejus quæ ego præcipio tibi hodie.

Iterum exhortandi argumentum sumitur à singulari adoptionis gratia, qua Deus Abraham dignatus fuerat. Nihil enim ad obsequium præstandum acrius stimulare eos debuit quam amor ille plusquam paternus & gratuita benevolentia qua ipsos prævenerat. Quanquam simul his verbis fuerunt admoniti in quem finem segregati essent à reliquis gentibus. Colligit enim, quia recepti sunt à Deo in populum, obstringi ad servanda ejus statuta: sicuti clarius docet Paulus, nos redemptos esse ab omni iniquitate, ut Christus mundaret sibi populum peculiarem, studiosum bonorum operum. Porro quia jam creati erant Sacerdotes in quorum labiis peteretur Legis doctrina: nunc ipsius Dei nomine prodeunt in medium, ac stipulantur, ut Deo liberaliter invitanti respondeat populus: neque id modo, sed ejus ministris pareant. Tit. 2:14.

Ex Deut. XXVI.

16. Hodie Jehova Deus tuus præcepit tibi ut facias statuta hæc & judicia: custodias ergo & facias ea toto corde tuo, & tota anima tua.

17. Jehovam exaltasti hodie, quod tibi sit in Deum, & ambules in viis ejus, & custodias statuta ejus, & præcepta ejus, & judicia ejus, & obedias voci ejus.

18. Jehova quoque exaltavit te hodie quod sis ei in populum peculiarem, quemadmodum loquutus est tibi, & quod custodias omnia præcepta ejus.

19. Et ponat te superiorem omnibus gentibus quas fecit, ad laudem, & nomen, & gloriam: & ut sis populus sanctus Jehovæ Deo tuo, quemadmodum dixit.

16. *Hodie Jehova.*] Rursus Deum commemorat Legis esse auctorem, quo magis eos permoveat ejus majestas: neque id modo, sed quoniam peculiariter Lex illis tradita fuerat, ejus quoque observationem injunctam esse. Hinc hortatur ut diligenter animum adjiciant ad ea quæ Deus injunxit servanda: quia scilicet torpent homines in officio, nisi sæpius excitentur. Nam certe Deus, obsequium toties exigendo, oblique perstringit populi segnitiem. Per totam vero animam intelligitur seria apprehensio & cura, deinde sinceritas pura omni fuco & simulatione. Nihil enim Deo magis displicet quam hypocrisis, quia cor intuetur. Si quis objiciat frustra requiri quod mortalium nemo præstare potest, nempe ut toto corde Lex servetur: respondeo totum cor opponi duplici, vel bipertito, atque ita tantundem valere atque integrum, vel minime fallax. Quanquam (ut postea videbimus) absurdum non est, scopum proponi fidelibus ad quem contendant, non autem pertingant, quantisper eos moratur carnis infirmitas.

17. *Jehovam exaltasti.*] Ab effectu ostendit nihil ipsis esse melius nec magis optabile, quam Legem Dei amplecti: nihil enim nobis magis honorificum quam Deo jus suum asserere, & in sublime attollere ejus gloriam ut emineat. Admonet autem Moses, si se Israelitæ Legi subjiciant, perinde id fore acsi eum locarent in justo imperii sui gradu: fructum vero rediturum esse promittit, quia vicissim eos extollet Deus, ut præ cunctis gentibus longe excellant. sicuti apud Jesaiam dicitur, Sanctificate Deum exercituum, & ipse erit arx vestra. Nec aliter glorificari à nobis postulat, quam ut mutuo nos faciat gloriæ suæ consortes. atque ita blande eos allicit ad suscipiendam Legem, quia solida eorum felicitas sita sit in hoc pietatis officio, si Deo penitus ad parendum se addicant. Porro hæc Ecclesiæ præstantia tametsi in mundo refulget, cæcis tamen est abscondita: atque ut spiritualis est, nonnisi coram Deo & Angelis laudem suam obtinet.

Ex Deut. VI.

20. Quum interrogaverit te filius tuus cras, dicendo, Quid sibi volunt testimonia & statuta & judicia quæ præcepit Jehova Deus noster vobis?

21. Tunc dices filio tuo, Servi fuimus Pharaoni in Ægypto, & eduxit nos Jehova ex Ægypto in manu forti.

22. Deditque Jehova signa & portenta magna & pessima in Ægypto in Pharaonem, & in totam domum ejus, in oculis nostris.

23. Atque nos eduxit inde, ut introduceret nos, ac daret nobis terram de qua juravit Patribus nostris.

24. Itaque præcepit nobis Jehova ut faciamus omnia statuta ista, ut timeamus Jehovam Deum nostrum in bonum nostrum omnibus diebus, ut conservaret nos in vita, ut in hac die.

25. Et justitia erit nobis, quum custodierimus ut faciamus omne præceptum istud coram Jehova Deo nostro, quemadmodum præcepit nobis.

20. *Quum interrogaverit.*] His versibus hoc unum agit Moses ut Legi parendo gratitudinem suam populus testetur, ac eadem religio ad posteros transeat, quos à patribus doceri jubet. Summa est, merito servanda esse omnia Legis præcepta, quibus Deus, post redemptum populum, beneficii laudem sibi asseruit. Itaque hoc etiam loco à redemptionis memoria Legem commendat, ut libentius & propensiore studio eam revereatur populus. Plus enim auctoritatis meretur, quia non ante imposita fuit quam sibi Deus populum devinxisset. Et nimis absurdum ac turpe fuisset, populum non amplecti Deum Legislatorem, à quo sciebat se fuisse acquisitum. Secundo loco admonet, in eundem finem creatos fuisse hæredes terræ Chanaan, ut Deum tantæ gratiæ auctorem colerent. Ita duplici vinculo obstrictos esse colligitur: quia non semel modo Deus sibi ipsos addixit, sed in continua terræ possessione confirmavit sibi imperium. Quod autem terram dicit jurejurando Patribus fuisse promissam antequam Lex daretur, in

eo

eo nihil est absurdi. Etsi enim gratis munus hoc contulit, jure tamen exegit gratitudinis testimonium. Quemadmodum mera quidem liberalitate nos hodie ad spem æternæ hæreditatis invitat, scopus tamen nostræ vocationis est ut vicissim tota vita celebremus ejus gloriam. Quum dicit versu 24., Ut timeamus Jehovam, summam Legis breviter notat. Neque enim sufficeret præstare quicquid illic jubetur, nisi referatur observatio ad Dei timorem & cultum. Deum quidem delectat integritas & rectitudo: sed nemo dicet rite compositam esse hominum vitam, si æquitatem inter se colendo, Deum jure suo fraudent. Porro Timoris nomine legitimum honorem & cultum comprehendi, satis notum est. Paulo post ab utilitate Legem commendat: quia eorum saluti consuluerit Deus, pie justeque vivendi regulam tradendo. Quibus verbis docet, eos bis ingratos fore si respuant quod illis prodesse Deus voluit. Nam tantundem valet hæc particula, In bonum nobis, acsi dixisset, Deum non modo juris sui curam habuisse & respectum in ferenda Lege, sed simul respexisse quid utile ipsis foret. quod sequenti versu clarius exprimit, docendo, hanc ipsorum fore justitiam si Legem observent: acsi diceret, præscriptam fuisse juste vivendi formam quæ Deo placeret: quo nihil expeti potest melius. Quomodo autem Legis observatio sit justitia per se, & tamen ex Lege nemo justificetur, alibi fusius dicetur. Nam quod Lex iram & maledictionem duntaxat affert, non oritur ex defectu aut vitio doctrinæ, sed culpæ nostræ imputandum est, qui à justitia quam continet sumus procul remoti, imo alieni.

Ex Numer. XV.

37. Dixit Jehova ad Mosen, dicendo,
38. Alloquere filios Israël, & dic eis ut faciant sibi fimbrias in angulis vestimentorum
suorum, per generationes suas, & ponant in fimbria anguli filum hyacinthinum.
39. Et erit vobis instar fimbriarum, videbitisque eam, & recordabimini omnium præ-
ceptorum Jehovæ, ut faciatis ea: & non aspicietis post cor vestrum & oculos vestros, post
quos vos fornicamini.
40. Ut recordemini, *inquam*, & faciatis omnia præcepta, & sitis sancti Deo vestro.
41. Ego Jehova Deus vester, qui eduxi vos è terra Ægypti, ut essem vobis in Deum;
ego, *inquam*, Jehova Deus vester.

Repetitio ejusdem sententiæ ex Deut. VI.

6. Erunt verba hæc quæ ego præcipio tibi hodie, in corde tuo.
7. Et * iterabis ea filiis tuis, & disseres de ipsis sedens domi tuæ, iter faciens, jacens in
lecto, & surgens.
8. Et ligabis ea in signum in manu tua, & erunt in frontalia inter oculos tuos.
9. Scribes quoque ea in postibus domus tuæ, & in portis tuis.

* vel, *acues.*

Altera repetitio ex Deut. XI.

18. Ponite verba mea hæc in corde vestro, & animo vestro, atque ea ligate in signum
in manu vestra, sintque in frontalia inter oculos vestros.
19. Et docete ea filios vestros, & loquamini de eis quum sedebis domi tuæ, & quum
ambulabis per viam: quumque jacebis in lecto, & quum surges.
20. Scribes quoque ea in postibus domus tuæ, & in portis tuis.

Ex Exodi XXIII.

13. In omnibus quæ præcepi vobis, cauti eritis.

Num. 15. 38. *Alloquere filios Israël.*] Paulo post fusius exponam hujus præcepti finem. Quanquam ex proximo versu liquet, non alio spectare Deum nisi ut Judæos exerceat in assidua Legis meditatione. Neque enim religio in fimbriis sita fuit, vel externa illa textura ullius per se fuit pretii; sed quum in studio pietatis pigri sint & obliviosi homines, voluit hoc adminiculo Deus eorum infirmitati consulere. Nam quum dicit aspectu admonitum iri ut recordentur, subindicat opus habere crassis rudimentis, quæ externos quoque sensus feriant: deinde, nisi excitetur eorum memoria, nihil magis proclive fore quam ut obrepat oblivio. Mox autem addit, Deum nihil morari frigidam notitiam: sed serium affectum & praxin exigere. In secunda autem parte versus alteram necessitatem ostendit: quia scilicet non modo stimulanda sit eorum pigrities, sed cohibenda simul protervia. Nam quum dicit, Non aspicietis post cor vestrum, significat, nisi Deus arceat vagos ipsorum sensus, ad omne superstitionum & errorum genus nimium fore propensos. Ac primo quidem corda & oculos hominum Legi suæ opponens, una quam præscribit regula populum suum vult esse contentum, ne quid ex propriis figmentis admisceat: deinde vanitatis damnat quicquid apud se fabricant homines: & quantumvis arrideat ipsis carnis ratio, eam tamen respuit ac condemnat. Quod etiam ultima voce clarius exprimit, ubi dicit fornicari homines quamdiu propriis consiliis reguntur. Sententia apprime notatu digna: quod dum sibi valde placent qui arbitrio suo Deum colunt, suaque studia optima & rectissima esse judicant, nihil aliud quam spiritualibus adulteriis se contaminant. Nam quæ coram mundo censetur sanctissima devotio, eam Deus ore suo pronunciat scortationem esse. Per Oculos haud dubie intelligit quicquid perspicaciæ inest hominibus.

41. *Ego Jehova.*] Quia in fine versus proximi jusserat sanctos esse Deo, ratione confirmat: quod scilicet in hunc finem eos redemit ut esset ipsis in Deum, hoc est, ut sancte coleretur. Jus ergo suum asserit Deo ex beneficio liberationis: quod male locatum fuisset, nisi ejus imperio se addicerent. Repetitio quæ mox additur, ad confirmationem valet.

Deut. 6. 6. *Erunt verba hæc.*] His quatuor proximis versibus commendat rursus (ut nuper) Deus Legis suæ studium. Ac primum quidem vult eam cordibus infixam esse, ne scilicet unquam obrepat oblivio.

vio. Nempe Cordis nomine memoriam & alias animæ partes designat: acsi diceret, tanti esse hunc thesaurum, ut merito eum recondere in cordibus suis debeant, vel penitus doctrinam hanc defigere in animis suis, ne unquam effluat. Postea jubet continuum de illa fieri sermonem apud filios, ut patres sedulo attenti sint & incumbant ad docendi officium. Verbum שנן quo utitur Moses, proprie significat acuere: interpretes metaphorice positum existimant pro iterare, vel jugiter narrare: quia dum inculcatur cælestis doctrina, vix tunc quoque probe cordibus insidet. Verum quia hic sumitur in conjugatione Piel, posset transitiva esse significatio: nempe ut eam penetrare faciant in animos, acsi eos pungerent acumine gladii. Neque enim consentanea videtur illa translatio. Ne quem tamen offenderet novitas, mihi satis fuit quid sentirem exponere. Deinde ut populi segnitiem excitet, hortatur ut se publice & privatim in ejus meditatione exerceat. Etsi autem videtur hyperbolice loqui, si quis tamen prudenter expendat quam tardi sint ac frigidi homines ad discendum, & ubi visi sunt nonnihil profecisse, quam sint obliviosi, facile agnoscet Mosen non abs re tam acriter insistere: sed summa necessitate fuisse adactum ut tam rigidus esset exactor. Hac ratione Propheta Psalmo 1. felices esse prædicat qui in Lege Dei meditantur die ac nocte. Nullum ergo tempus vacuum relinquit à Legis meditatione, sive sint domi, sive peregrinentur, sive dum cubitum eunt, vel mane surgunt è lecto. Atque ad hoc præceptum videtur alludere Propheta Psalmo 119. ubi dicit, Media nocte surgam ad confitendum tibi super judiciis tuis. Item, Prævenerunt oculi mei vigilias, ut loquerer de sermonibus tuis. Neque enim loquendi verbo ad vanam loquacitatem, ad quam plus æquo multi proclives sunt, populum exstimulat Moses: sed ut seipsos singuli confirment, & alii aliis sint doctores. Diversas autem actiones enumerat, ne hæc varietas qua distrahi solent ingenia, à recto cursu pios abducat: acsi juberet, quicquid negotiorum gerant, in hunc unum scopum præcipue intendere. Eadem ratione jubet brachialia ex Legis præceptis & frontalia confici: haud dubie ornatum hunc spiritualem aureis monilibus opponens: acsi diceret, ex pia Legis recordatione rectius oblectationem capturos quam ex pomparum nugis, quæ hominum sensus ad se rapiunt. Hoc dum crasse intelligunt Judæi, sanctimoniæ partem in externa illa ostentatione locarunt, ut putarent se fere defunctos si Legem in frontibus & brachiis gestarent. Deinde longius etiam progressa est cacozelia, ut quo quisque censeri volebat aliis præstantior, latius dilataret sua phylacteria. sic enim fimbrias vestium vocabant, in quibus perscriptæ erant sententiæ aliquæ Legis: quasi Custodias. Quod vitium Christus severe exagitat in Scribis & Pharisæis: quia merum erat ludibrium hujus admonitionis, & doctrinæ profanatio. Et ex loco Exodi quem subjeci, satis patet Dei consilium, ubi simpliciter attendere jubentur ad Legis observationem. Sedulitas autem merito requiritur, non tantum ut in re maxime seria, sed quia pro nostra vanitate proclive est alio delabi, nisi excitetur nostra segnities. *Mat. 23. vers. 5.*

Deut. 11. 18. *Ponite verba mea hæc.*] Iterum seriam attentionem requirit, ne si leviter tantum & neglectim excepta fuerit quam proponit doctrina, paulo post effluat. Ponere enim in corde, vel super cor, tantundem valet ac penitus recondere. Quanquam ubi nomen animæ adjungitur, cordis nomen ad mentem refertur, vel est intelligentiæ facultas. In summa, jubet non tantum in mente defixam habere Legem, sed sincero quoque animi affectu amplecti. Secundo commendat illud quod nuper vidimus memoriæ adminiculum: nempe ut in brachiis & frontibus gestent præcepta: acsi Deus illis assidue occurreret, ad excitandos eorum sensus. Neque enim (ut dictum est) ligaturas Deus moratus est: sed in alium finem voluit eas in brachiis & frontibus spectari: nempe ut pietatis curam suggererent & renovarent. Deinde eas in ornatus locum substituit, ut assuesceret populus præcipuam ex Legis meditatione oblectationem capere. Unde satis refellitur stulta illa ambitio, quod hypocritæ ex fimbriis & similibus nugis famam sanctitatis captarunt: crassus etiam error totius vulgi, quod externo habitu se erga Deum defungi putavit. Eodem pertinet quod postea sequitur, ut scribantur præcepta in portis urbium & in privatis ædibus. Diximus enim, ut propensæ sunt ad vanitatem hominum mentes, & innumeris illecebris subinde distrahuntur, talibus retinaculis opus habere. Atque hic finis clare exprimitur, dum singulos jubet de præceptis Legis disserere, sive quiescant domi, sive peregrinentur, sive dormitum eant, sive surgant: quia nisi accedat sedula exercitatio, fere statim evanescere contingit quicquid semel homines didicerint. Addit præterea alium hujus diligentiæ fructum: nempe ut non tantum privatim singuli sibi consulant, sed erudiant etiam suos filios, quo Lex Dei perpetua successione semper vigeat.

Ex Deut. XXVII.

1. Et præcepit Moses & seniores Israëlis populo, dicendo, Custodi omnia præcepta quæ ego præcipio vobis hodie.

2. Erit, quo die transieritis Jordanem ad terram quam Jehova Deus tuus dat tibi, statues tibi lapides magnos, & lines calce.

3. Et scribes in illis omnia verba Legis hujus, quum transieris ut venias in terram quam Jehova Deus tuus dat tibi, terram fluentem lacte & melle: sicut loquutus est Jehova Deus patrum tuorum tibi.

4. Erit ergo quum transieritis Jordanem, statuetis lapides istos de quibus ego præcipio vobis hodie, & lines eos calce.

Ex eodem Capite.

8. Et scribes in lapidibus omnia verba Legis hujus * distincte explicando.

* ad verbum, *bene.*

1. *Et præcepit.*] Eodem pertinet hoc præceptum quo alia superiora. Nam sicut voluit Deus in ædium postibus scribi sua præcepta, & in vestium fimbriis, ut oculis assidue occurrerent: ita voluit in ipso terræ ingressu extare monumentum, ex quo disceret populus in ea se habitare ut pure Deum coleret. Ergo ne unquam incuria populi obscura jaceret Legis cognitio, aut ullo modo obliterari posset, voluit Deus in sublimi conspici illius summam. Unde colligitur similitudo quam dixi, inter privatas singulorum domos & totam terram. Quum in foribus scripta essent præcepta, admonitus quisque fuit domum suam sacram esse Deo. Similis totius terræ fuit ratio, ut scirent quicunque illuc ingrediebantur, quasi sacra-

crarium esse cœlestis doctrinæ: atque ita incitarentur omnium studia ad purum Dei cultum. Apta autem & concinna Scripturæ expressio cujus mentio fit octavo versu, ad tollendam ignorationem facit.

Ex Deut. XXXI.

10. Et præcepit Levitis Moses, dicendo, Septimo quoque anno, tempore anni remissionis, in solennitate tabernaculorum,

11. Quum venerit universus Israël ut appareat coram Jehova Deo, in loco quem elegerit, leges Legem istam coram universo Israële, in auribus eorum:

12. Congregando populum, viros, & mulieres, parvulos & peregrinos qui sunt intra portas tuas, ut audiant, & discant, timeantque Jehovam Deum vestrum, & custodiant faciendo omnia verba Legis hujus.

13. Et filii eorum qui non noverunt audiant, & discant timere Jehovam Deum vestrum, omnibus diebus quibus victuri estis super terram, ad quam transmisso Jordane pergitis ut possideatis.

10. *Et præcepit Levitis Moses.*] Eadem hujus præcepti ratio quæ proximi. voluit ante oculos repræsentari & assidue versari: nunc eam septimo quoque anno recitari jubet, ne unquam intercidat ejus cognitio. Sed ordinem verborum sequamur. Primo dicit Legem se scripsisse. Antea vocalis tantum fuerat pietatis doctrina: quia tradebant patres filiis quasi per manus quod cælitus patefactum fuerat. Ita religio & fides populi in Ægypto nonnisi in veteribus oraculis & patrum traditione fundata erat. Verum quia nihil proclivius est quam ut hominum mentes, pro sua vanitate, protinus veræ doctrinæ obliviscantur, & se multis erroribus involvant: huic malo volens Deus occurrere, publicis tabulis consignavit pietatis regulam: ut, si ab ea deflecterent posteri, nullus esset inscitiæ prætextus. Eo scribendæ Legis ratio, ut continua ætatum serie testata esset Dei veritas. Non intelligit sic depositam fuisse Legem apud Levitas ut eam supprimerent, vel soli essent ejus custodes: verum si indifferenter omnes hortatus esset ad eam legendam, vix quisquam applicasset suum studium. Sic enim fieri solet ut quod in genere omnibus mandatur, singuli negligant. Ergo nomophylaces creantur Levitæ, qui in aliorum contemptu vel negligentia sedulo advigilent ne intercidat Dei cognitio. Nec dubium est quin ideo tradita fuerit Lex in eorum manus ut
Mal. 2:7. essent ejus interpretes. Quo pertinet illud Malachiæ, Labia sacerdotis custodient scientiam, & Legem requirent ex ore ejus: quia nuncius Dei exercituum est. Nam quod continuo post subjicitur, ut septimo quoque anno Legem recitent, non ita accipere convenit acsi reliquo tempore maneret apud ipsos abscondita. Voluit enim Deus quotidianos esse doctores, & populum officii sui assidue monere. Sed ne hæc exercitatio obsolesceret, tam fastidio populi, quam sacerdotum ignavia: solennis ritus adjunctus fuit: ut septenis quibusque annis, ubi celeberrimus erat populi conventus, renovaretur Legis promulgatio. Unde apparet, nihil esse tam sanctum & omni cautione munitum quod non perfringat ac violet hominum malitia. Nam quum adeo præcise Levitis injuncta esset Legis recitatio, prodigium
2 Reg 22. vers. 8. fuit & quidem detestabile, tempore Josiæ fuisse repertam, & omnes novitate fuisse expergefactos, acsi nihil unquam audissent. Non idem prorsus contigit in Papatu, sed quum tyrannice dominari vellent larvati Episcopi, hoc artificio usi sunt, de Scripturæ mysteriis fas non esse inquirere. Hinc factum est ut ipsi quidem secure ludicris ineptiis operam dederint: monachi autem eorum emissarii impune fabulati sint quicquid ipsis poterat venire in buccam. Porro consilium Dei fuit, septimo quoque anno populum monere ut Legem assidue meditaretur.

12. *Congregando populum.*] Ad verbum, Congregare, in modo infinitivo: qui tametsi interdum pro imperativo capitur, hoc tamen loco perperam vertunt quidam, Congrega populum: acsi Mosi præciperet hæc mandata semel ad homines sui seculi deferre: quum potius eandem sententiam contexat Moses. Cohæret igitur hic versus cum superioribus: nempe ut Lex deintegro promulgetur quo anno indicere oportuit celeberrimum conventum; quia tunc clangore tubarum ad jubileum vocatus fuit populus. Denique verbum Congregandi extenditur ad septennes conventus, quorum alibi fiet mentio. Nec certe tempori Mosis quadraret quod dicitur de populo qui habitat intra portas, quæ tunc nullæ erant. Fusius ergo exponit Moses cur septimum annum designaverit: quia scilicet tunc totus populus se in Dei conspectum sistebat. Mulieres & parvulos diserte nominat, nequa sit sexus vel ætatis excusatio. Quo fœdior est eorum improbitas qui non pueros modo sed mulieres arcent à pietatis doctrina: quando omnes à minimo usque ad maximum Deus ad scholam suam invitat, vultque suos esse discipulos. Quantum ad peregrinos spectat, eos intellige non qui negotiandi causa venirent in terram Chanaan mox domum redituri, sed qui domicilium illic elegerant, & longa habitatione coaluerant in idem corpus cum Israelitis. Additur fructus & utilitas, ut audiendo discant timere Deum. Unde colligimus, ex cognitione religionem veram nasci, & quicquid pietatis ostentant homines Dei verbo non edocti, meram esse simulationem. Custodire ad faciendum, tantundem valet ac serio applicare suum studium ad parendum Legis præceptis.

13. *Et filii eorum qui non noverunt.*] Iterum videmus non agi de præsenti convocatione, sed quæ repetenda erat singulis septenniis, ut posteritas contineretur in officio. Alter ergo usus recitationis monstratur: quia multi, qui per ætatem primæ promulgationis testes esse non potuerunt, inde discent quomodo colendus sit Deus. Ac terræ possessio rursus illis proponitur, ut Dei beneficentia eos ad obsequium alliciat.

Ex Deut. VI.

10. Erit autem quum introduxerit te Jehova Deus tuus in terram de qua juravit patribus tuis, Abraham, Isaac & Jacob, se daturum tibi eam, & urbes magnas & pulchras quas non ædificasti:

11. Et domus plenas omni bono, quas non replesti: & cisternas effossas, quas non effodisti: vineas & oliveta, quæ non plantasti: & comederis, & saturatus fueris:

12. Cave tibi ne obliviscaris Jehovæ, qui eduxit te è terra Ægypti, è domo servorum.

10. Erit

16. *Erit autem quum introduxerit.*] Quoniam prosperitas & opulentia ut plurimum excæcat hominum mentes ne ad modestiam & moderationem satis attendant, sed potius lasciviant in suis concupiscentiis, ac se deliciis inebrient: huic vitio per anticipationem medetur Deus. Neque enim frustra admonet cavendum esse ne Dei obliviscantur, ubi large & laute ab eo tractati fuerint, sed quia sciebat commune hoc esse vitium ut satietas pariat ferociam: quemadmodum postea dicet in cantico, Saginatus Israel recalcitravit: pinguedine obductus est, dereliquit Deum factorem suum, & pro nihilo habuit Deum salutis suæ. Principio autem, quam turpis & indigna futura sit eorum ingratitudo, ostendit, si tot præclaris Dei beneficiis onusti ejus memoriam abjiciant. Nam ut inæstimabilis fuit Dei bonitas, urbes illis tradere alienis manibus conditas, & quæcunque alii sua industria magnisque laboribus paraverant, in illos transferre: ita eo magis detestabilis erat impietas, ipsum negligere, quum sequotidie in illa multiplici bonorum congerie repræsentaret. Discamus itaque ex hoc loco liberalitate Dei nos invitari ad ejus cultum: & quoties benigne nobiscum agit, gloriam suam ante oculos nobis statuere. Sed ex opposito meminerimus, quæ debebant nobis esse vehicula ad mentes nostras sursum tollendas, vitio nostro converti in remoras & obstacula: quo scilicet magis ad cavendum attenti simus. In fine versus 12. alia circumstantia eorum dementiam coarguit, si repente ditati intemperanter insultent: acsi diceret, minime tolerabilem hanc esse socordiam, si Dei beneficentia ornati non cogitent de sua origine: quia nihil magis ad humilitatem eos flectere debuit quam misera illa servitus unde erepti fuerant. Ergo amplæ dominationi, in quam illos Deus extulerat, opponit domum servorum, ut pristinæ sortis recordatio proterviam omnem compescat.

Ex Deut. IX.

1. Audi Israël, Tu transis hodie Jordanem, ut ingrediaris ad possidendum gentes magnas & robustas præ te, urbes magnas & munitas usque ad cælum:

2. Populum magnum & procerum, filios Enacim, quos tu nosti, & de quibus tu audisti, Quis consistet coram filiis Enac?

3. Scito itaque hodie quod Jehova Deus tuus ipse est qui transit ante te, ignis consumens: ipse delebit eos, ac humiliabit eos coram te, ut expellas eos perdasque eos cito, quemadmodum dixit Jehova tibi.

4. Ne dicas in corde tuo, quum expulerit Jehova Deus tuus illos à facie tua, dicendo, Propter justitiam meam introduxit me Jehova ut possideam terram hanc: quum propter iniquitatem gentium istarum Jehova expellat eas à facie tua.

5. Non propter justitiam tuam & rectitudinem cordis tui tu ingrederis ad possidendam terram eorum, sed propter impietatem gentium istarum Jehova Deus tuus expellit eas à facie tua: ut confirmet verbum quod juravit ipse Jehova patribus tuis, Abrahæ, Isaac, & Jacob.

6. Scito itaque quod non propter justitiam tuam Jehova Deus tuus dat tibi terram istam optimam, ut possideas eam: siquidem populus duræ cervicis es.

1. *Tu transis hodie Jordanem.*] Totus hic locus elogium continet gratuitæ Dei liberalitatis, qua sibi populum devinxit ad Legis obsequium. Debuit autem (ut jam visum est) acerrimus hic esse stimulus ad pungendos Israëlitas, ut penitus raperentur ad colendum & amandum Deum, cui tantopere obstricti erant. Consilium ergo Mosis fuit docere, nullis meritis Israelitas, sed singulari Dei beneficio hæredes fore terræ Chanaan: idque totum manare ex fœdere & adoptione gratuita: ut vicissim perstarent in fideli observatione fœderis, atque ita magis propensi essent ad ejus cultum. Nimis enim indignum esset non occurrere Deo voluntarios ad subeundum ejus imperium quos sua gratia prævenit. Porro ne sibi quicquam arrogent, magnitudinem potentiæ Dei in eo commendat quod tot gentium victores esse nequeant, nisi mirabiliter è cælo adjuti. Hac ratione dicit gentes illas multitudine & numero, deinde fortitudine bellica præcellere. Addit, eorum urbes esse magnas & inexpugnabiles: postremo in illis esse filios gigantum procera statura formidabiles. Nam Enac (ut narratur Josue 15. capite) famosus gigas fuit, cujus posteri vocati sunt Enacim. Et quo tollatur eis dubitatio, citat ipsos testes, quod illorum conspectu fuerint exterriti ut vellent cursum retroflectere. Nunc tenemus quorsum tendant omnes circumstantiæ, nempe ut in victoriis populi & felici successu refulgeat Dei gloria. Hæc verba, Quos tu nosti, & de quibus audisti, ad exploratores referenda sunt. Neque enim gigantes illi adhuc populo coram innotuerant. sed ad omnes transfert quod paucorum erat: quia ex eorum relatu passim grassatus erat terror per castra, acsi jam venissent ad conflictum. Quia ergo persuasi fuerant se hostibus fore impares, & exanimati fuerant ad rumorem, Moses eos proprio testimonio coarguit: ne forte postea laudem uni Deo debitam ad se rapiant. Docemur autem ex his verbis eam esse hominum ingratitudinem ut Dei beneficia quantum in se est obscurent, neque unquam cedant, nisi convicti.

3. *Scito itaque hodie.*] Colligit ex superioribus, nimis malignos fore Israëlitas nisi agnoscant Dei manu profligatos esse hostes. Et quo magis illustret miraculum, similitudine utitur, Deum igni comparans, qui insolito modo & incredibili tot populos consumet. Perinde enim est acsi dixisset, humanitus fieri non posse, nec usitatis rationibus, ut tot populi & tam bellicosi cito pereant. Alibi vocatur Deus ignis consumens, diverso sensu, ut iram ejus ac potentiam metuamus. Sed hic tantum intelligit Moses admirabile fore ejus opus dissipationem gentium Chanaan.

4. *Ne dicas in corde tuo.*] Nunc apertius admonet populum ne se fastu & stulta gloriatione efferat. Nisi tam pravo & maligno fuisset ingenio, satis erat uno verbo gratiam Dei ostendi: sed non potuit aliter eos Moses ad gratitudinem adducere nisi correcta & dejecta superbia. Obstaculum igitur illud tollit, quo conspicua sit apud eos Dei liberalitas. Dicere in corde, tantundem valet ac reputare, vel opinionem concipere. Quare non tantum castigat Moses linguæ jactantiam, sed occultum fastum quo seipsos inflant homines, Dei laudem ad se trahendo. Porro non tantum vetat suæ virtuti adscribere quod profligatis hostibus terra potiti sint, sed etiam imaginari hanc meritis suis redditam fuisse mercedem. Neque enim gloria sua minus fraudatur Deus dum justitiam suam ejus liberalitati opponunt, quam

quum gloriantur quicquid habent bonorum sua industria partum esse. Ut hoc apertius sit, iterum repetam. Non vetat Moses ne existimet populus terram absque Deo se acquisiisse: imo sumit pro confesso ipsos agnituros Dei auxilio se fuisse victores. Sed non contentus est hac dimidia gratitudine: nisi agnoscant simul nihil se tale fuisse promeritos, ideoque merum esse & gratuitum beneficium. In secundo membro non videtur satis firma esse ratio, quod scilicet gentes propter suam impietatem expulsæ sint. Fieri enim potest ut quod Deus sceleratis abstulerit ac reprobis, ad digniores transferat. Sed videtur tacita esse admonitio, ut se Israëlitæ gentibus comparent: quia inde colligere promptum erat se non fuisse adeptos sua justitia alienam terram, à qua ipsi indigenæ ejecti fuerant. Quod etiam clarius exprimitur duobus proximis versibus.

5. *Non propter justitiam.*] Primum vult ut pœna gentibus inflicta Israëlitas ad timorem erudiat, atque ita nihil sibi arrogent: quia Dei consilium fuerit non ipsorum merita remunerari, sed judicii sui severitatem ostendere. Deinde hoc duobus argumentis confirmat: nempe quod præstiterit Deus quod pollicitus fuerat Abrahæ: (fœdus autem illud, ut jam ante visum est, in mera gratia fundatum erat) deinde quia populus ipse perverso esset ac indomito ingenio. Hinc satis apparet, nullum esse meritis locum, quibus aboleretur fœdus Dei, & quæ nulla reperiri poterant in gente tam prava & contumaci. Adde quod fœdus suum pepigerat Deus cum Abraham, quatuor fere seculis antequam nati essent. Unde sequitur beneficium ex alio fonte manare. Verum superbiam magis retundit, exprobrando cervicis duritiem: quia nimiæ dementiæ fuisset, Deum, quem suis sceleribus provocare non cessabant, fingere sibi obstrictum, acsi probe officio defuncti essent. Hæc vero metaphora à bobus sumpta est, quorum nullus est usus, donec assuefacti fuerint ad flectendam cervicem. Perinde igitur est acsi diceret, non tantum esse indociles, sed pervicacia sua jugum excutere. Quod tertio inculcat, Israëlitas terram non fuisse promeritos sua justitia, hinc discamus nihil esse difficilius quam homines exuere cæco fastu, ne ex Dei beneficiis partem laudis ad se trahant. Jam quum in terrena hæreditate tantopere commendet Deus suam misericordiam, quid de cælesti credendum est? Quod terram Chanaan possident filii Israël, sibi uni acceptum referri vult: quanto igitur minus feret obtrudi sibi hominum merita ut cælum acquirant? Nec est quod obtendant Papistæ, primas se tribuere Dei liberalitati: quia sibi in solidum vendicat quod ipsi cum ipso partiri volunt. Si quis autem objiciat, dictum id fuisse tantum veteri populo, respondeo nos non esse meliores. Descendat quisque in seipsum, & duritiem cervicis suæ non excusabit. Qui vero regeniti sunt Dei Spiritu, sciunt non naturaliter se ad obsequium formatos esse: atque ita solam esse Dei misericordiam quæ ipsos à pessimis discernit.

Ex Deut. X.

21. Jehova est laus tua, & ipse est Deus qui fecit tecum magna & terribilia ista quæ viderunt oculi tui.

22. Cum septuaginta animabus descenderunt patres tui in Ægyptum: nunc autem posuit te Jehova Deus tuus sicut stellas cæli in multitudinem.

Ex Deut. XI.

1. Dilige igitur Jehovam Deum tuum, & custodi custodiam ejus, & statuta ejus, & judicia ejus, & præcepta ejus omnibus diebus.

2. Et scitote hodie. non enim cum filiis vestris loquor, qui non noverunt, neque viderunt eruditionem Jehovæ Dei vestri, magnitudinem ejus, manum ejus validam, & brachium ejus extentum.

3. Et signa ejus, & opera ejus quæ fecit in medio Ægypti, ipsi Pharaoni regi Ægypti, & universæ terræ ejus.

4. Et quæ fecit exercitui Ægyptiorum, equis ejus & curribus ejus: qui inundare fecit aquas maris Rubri super facies eorum, dum vos persequerentur: & perdidit eos Jehova usque in hanc diem.

5. Quæ præterea fecit vobis in deserto donec veniretis usque ad locum istum.

6. Et quæ fecit Dathan & Abiram filiis Eliab filii Ruben, quando aperuit terra os suum, & deglutivit eos, domosque eorum ac tabernacula eorum, atque universam substantiam quæ erat in pedibus eorum, in medio totius Israëlis.

7. Quandoquidem oculi vestri viderunt omnia opera Jehovæ magna quæ fecit.

Deut. 10. 21. *Jehova est laus tua.*] Quo facilius persuadeat suis popularibus Moses nihil esse melius aut magis optabile quam se addicere imperio Dei, admonet nihil extra eum esse in quo glorientur: acsi diceret, felices hoc uno esse quod eos Deus in fidem suam receperit; hac autem gloria ablata, miseros esse & perditos. Laus enim populi sui vocatur Deus, quasi decus & ornamentum. Unde sequitur, si vera & solida beatitudine frui cupiant, dandam esse operam ut se contineant sub ejus custodia: qua si nudati sint, nihil præter ignominiam & pudorem restabit. Eodem sensu adjicit, esse Deum ipsorum: quia nihil magis perversum & absurdum quam ipsum mundi opificem non admittere, ubi se ultro in Deum offert. Subnectitur probatio, quod multis miraculis virtutem suam exeruit in salutem populi. Et quo magis inexcusabiles reddantur, eorum oculos tot virtutum quæ editæ fuerant in ipsorum favorem, testes citat. Deinde altius conscendit, brevi tempore mirabiliter auctum fuisse ipsorum genus: unde constaret, præter naturæ modum, cælesti virtute sic fuisse incredibili ratione propagatum. Nam in eo certe refulsit singularis Dei benedictio, quod progenita sunt septies centena hominum millia intra ducentos quinquaginta annos. Hoc non viderant oculis suis qui tunc erant superstites. Sed Moses ab origine repetit Dei gratiam, quo certius agnoscant, quicquid experti fuerunt pendere ex adoptione illa quæ ipsos effecerat Dei populum.

Deut. 11. 1. *Dilige itaque Jehovam Deum tuum.*] Ad hunc scopum dirigitur tota oratio, ut populus sua obedientia gratitudinem testetur, atque ita be-

neficiis

neficiis Dei allectus Legem ejus reverenter amplexetur. Qua etiam de causa, antequam de Legis ipsius observatione præcipiat, exigit amorem Dei. Etsi enim pro imperio ac minaciter jubere poterat, maluit comiter, proposita gratiæ suæ dulcedine, populum ad obsequium adducere. In summa, hortatur ut Deum, cujus amore provocati sunt, mutuo redament. Interea notare convenit, principium vel caput Legis rite servandæ esse liberalem affectum: quia non potest Deo placere quod vi aut metu servili expressum est. Præcepta Legis pluribus verbis designat, quo attentius studia sua applicent ad audiendum Deum, qui ad formandam eorum vitam nihil omisit. Hac enim verborum distinctione significat, Deum familiariter & solide docuisse quicquid opus erat. De tribus aliis vocibus, Statutis, judiciis & præceptis, vide quid dixerim in Genesin & Psalmos. Nomen משמרת seu Custodiæ, quod primo loco hic ponitur, Legem hinc commendat, quod velut cancellis circumscribat vitam nostram, ne ad dextram & sinistram erroribus sit obnoxia. In fine versus ad perseverandum hortatur: quia fas non erat liberationis memoriam unquam intercidere.

2. *Et scitote hodie. non enim cum filiis.*] Confirmat rursus superiorem sententiam: quia satis superque præclaris Dei operibus edocti fuerint qualis esset ejus potentia, & quam singularis erga ipsos misericordia. Porro duplex esse potest verborum sensus: Quidam enim ita contexunt, Cognoscite hodie eruditionem Jehovæ. & parenthesi includunt, Neque enim cum filiis vestris loquor, qui non noverunt, neque viderunt. Alii autem verbum hortandi Cognoscite, seorsum & sine adjectione legunt. quod posterius mihi magis arridet. Quanquam ad summam rei nihil fere interest utramvis expositionem sequamur. Admonet enim Moses, si modo attenti sint ad opera Dei, luculentam illic conspici ejus gloriam, quæ ad ejus timorem ipsos erudiat. Quo autem vehementius illos urgeat, addit se non loqui cum posteris, ad quos perferenda erat miraculorum fama, sed verba facere apud oculatos testes, qui nulla probatione indigeant, quum certa experientia sint convicti. Pluribus autem elogiis insignit miracula illa quibus virtutem suam Deus ac bonitatem testatus apud ipsos fuerat: ne leviter prætereant quæ digna erant maximo studio & assidua meditatione. De reliquis quæ alibi exposita sunt, nunc dicere supersedeo. Nomen מוסר, quod primo loco ponit, generale est, & ad omnes species extenditur. Itaque perperam verterunt multi Castigationem. Quod in fine versus proxime sequentis dicit perditos fuisse Ægyptios ad illum diem, intellige, fructum cladis qua Deus illos consumpsit, quasi præsentem adhuc sentiri.

5. *Quæ præterea fecit vobis Jehova.*] De his suo loco dicetur ut feret historiæ series, à qua hic pauxillum deflectere me coegit docendi ratio. Nam Moses, ut sanctior esset Legis auctoritas, summatim quæcunque contigerant in deserto, suis in medium proposuit: ut partim metum incuterent suo rigore Dei judicia, partim beneficia animos sua dulcedine allicerent. Tandem concludit, se non loqui de rebus incognitis, sed revocare tantum in memoriam Dei opera, quorum ipsi fuerunt spectatores.

Ex Deut. VIII.

1. Omne præceptum quod ego præcipio tibi hodie, custodietis ut faciatis, ut vivatis & multiplicemini, & ingrediamini ut possideatis terram de qua juravit Jehova patribus vestris.

2. Meminerisque totius viæ per quam deduxit te Jehova Deus tuus jam quadraginta annis in deserto, ut affligeret te ac tentaret te, ut sciret quid haberes in corde tuo, utrum observaturus esses præcepta ejus, an non.

3. Et afflixit te, ac esurire te fecit, postea pavit te Man, quod non noveras, neque noverant patres tui: ut scire faceret te quod non in pane solo vivet homo, sed omni eo quod egreditur ex ore Jehovæ vivet homo.

4. Vestimentum tuum nequaquam veteravit super te, neque pes tuus intumuit jam quadraginta annis.

5. Sciasque in corde tuo quod quemadmodum erudit homo filium suum, sic Jehova Deus tuus erudit te.

6. Et custodies præcepta Jehovæ Dei tui, ut ambules per vias ejus, & timeas eum.

Ex Deut. XI.

8. Custodite ergo omne præceptum quod ego præcipio vobis hodie, ut roboremini, & ingrediamini possideatisque terram ad quam vos transitis ut possideatis eam:

9. Atque ut prolongetis dies super terram quam juravit Jehova patribus vestris se daturum illis & semini eorum, terram fluentem lacte & melle.

1. *Omne præceptum.*] Quamvis primus versus inter promissiones referri possit, quibus postea videbimus sancitam fuisse Legem à Mose, quia spe mercedis proposita Israëlitas ad officium hortatur & impellit: opportuno tamen loco hic eum inserere mihi visus sum: quando consilium Mosis non aliud fuit, quam promissæ hæreditatis dulcedine eos allicere ad recipiendam Legis doctrinam. Merito itaque hæc sententia inter alias numerari potest, quibus præparati fuerunt animi eorum, ut Deo se, qua decebat mansuetudine & docilitate subjicerent: acsi dixisset, Quia non procul jam à vobis distat terra Chanaan, vicinitas ipsa animare vos debet ad subeundum alacrius Dei jugum. Nam idem Deus qui Legem vobis hodie statuit, ad fruitionem ejus terræ vos invitat quam jurejurando pollicitus est patribus vestris. Et certe ex hac clausula versus patet, Mosen non simpliciter illis mercedem promittere, si Legem servaverint: sed potius superiorem gratiam, qua Deus ultro illos prævenerat, in medium proferre, ut vicissim gratos se præstent. Præcepta vero sua vocat (ut jam ante vidimus) non quæ ipse pro arbitrio commentus sit, sed quæ ore Dei ipsius dictata fideliter tradit, quasi de manu in manum. Hoc etiam ex versu proxime sequenti colligere melius licet, ubi superioris temporis beneficia commemorat: & simul in memoriam reducit, quot & quam variis documentis eos Deus erudierit, ut assuefaceret & formaret ad obsequium. Ac primo quidem in genere operum Dei, quæ per quadraginta annos viderunt, recordari jubet: mox tamen ad specita descendit, nempe afflictionibus Deum probasse quid in eorum cordibus lateret. Sic

enim

enim resolvi debet oratio, Ut affligendo tentaret te, ac sciret. Quibus verbis admoner non sine optima causa fuisse multis ærumnis & incommodis duriter exercitatos: quia opus esset tali examine. Simul tamen oblique perstringit eorum pervicaciam, quæ tunc detecta fuit: quum alioqui illis facile esset rebus prospere fluentibus simulare magnum Dei timorem, qui tamen nullus erat, sicut reipsa compertum est.

3. *Et afflixit te, ac esurire te fecit.*] Quod aliquandiu fuerint in deserto famelici, ejus penuriæ utilitatem demonstrat, quia inde cognoverint non pane tantum & vino, sed arcana Dei virtute ali genus humanum. Etsi enim fatentur omnes Dei beneficentiâ terram esse fertilem, sic tamen potui & cibo affixi sunt eorum sensus, ut non conscendant altius, nec Deum agnoscant patrem & nutricium, sed potius eum alligent externis mediis quibus sunt addicti: acsi ejus manus per se & absque instrumentis quicquam efficere ac præstare non posset. Deinde quod à Deo sentiunt procreâri terræ fructus, frigida tantum imaginatio est, quæ statim effluit, nec bæret in memoria. Lucet quidem satis clare in usu, qui naturaliter ex creaturis percipitur, tam potentia Dei quam bonitas. Sed facit pravitas humani ingenii, ut quæ testimonia erant, quasi vela obscurent claram lucem. Adhæc, major pars Deum procul subducit & in otium relegat: acsi partes suas resignasset, cælo & terræ. Hinc fit ut præsenti copia & opibus confisi, Dei gratiam non implorent, imo prætereant quasi supervacuam: destituti autem consuetis subsidiis prorsus desperent, acsi ad succurrendum non sufficeret sola Dei manus. Ergo quoniam non satis proficiunt homines natura duce & magistra, quin potius in operum Dei intuitu cæcutiant: documentum semel in miraculo hoc statui oportuit, unde palam fieret, non solum Dei beneficentia pasci homines dum vescuntur pane & vino, sed etiam si deficiat omnis annona. Quamvis aliqua in verbis sit asperitas, planus tamen est sensus, non consistere hominum vitam in alimentis, sed inspirationem Dei sufficere ut vivant. Ac tenendum est, non de æterna animæ vita hic agi, sed tantum simpliciter doceri, quamvis absint panis & vinum, sustentari & vegetari posse corpora sola Dei nutu. Ita fixum maneat, perperam, licet argute, hoc ad vitam spiritualem trahi, & relationem fingi doctrinæ ad fidem: quasi gratia quæ promissionibus offertur, & fide recipitur, animas vivificet: quia simpliciter vigor, qui diffusus à spiritu Dei nos sustinet, dicitur egredi ex ore ejus. Ac omnino repetitur Psalmo 104. quod prius dictum fuerat à Mose, Emittis spiritum tuum, & creantur, & renovas faciem terræ. Videtur autem diserte addita fuisse particula Non in solo: ne, si panem qui nobis ad victum destinatus est, prorsus excluderet Moses, Deo faceret injuriam. Sic ergo verba temperat, quamvis hominum vitam sustineat panis, hanc tamen fulturam nimis fore debilem, nisi præcipuas partes occupet interior Dei virtus: deinde sufficere vim intrinsecam (ut loquuntur) quam à se inspirat, ut desint alia adminicula. Atque hæc doctrina primum nos ad gratitudinem incitat, ut acceptum Deo feramus quicquid suppeditat nobis per creaturas ad vitam fovendam ac tuendam: deinde siquando nos destituant omnia mundi adjumenta, ut discamus tamen ab eo solo vitam sperare. Quod utrumque tenere non vulgaris sapientiæ est. Hunc locum Christus ad veram & genuinam praxin optime aptavit. Nam quum suaderet diabolus ut sedandæ famis causa juberet lapides in panes converti, respondit, Scriptum est, Non in pane solo vivit homo, &c. *Matth. 4. vers. 4.* Acsi diceret, aliud esse in manu Dei remedium, qui ut victum non suppeditet, solo nutu potest homines vegetare. Verum quia hæc fusius tractavi in meis Commentariis, quibus Harmoniam Euangelicam exposui, nunc levius attingo. Eodem fine addit, vestes eorum non fuisse attritas per longum tempus, & calceos mansisse integros: nempe ut certo persuasi essent, quæcunque spectant ad vitæ humanæ conservationem & quotidianos usus, sic esse in manu Dei posita, ut non solum fruitio ab ejus benedictione pendeat, sed etiam duratio & status.

5. *Sciasque in corde tuo quod.*] Concludit in continuo progressu operum Dei, ex quo educti fuerant Israëlitæ ex Ægypto, cognosci posse in illis docendis paternam Dei curam. Nimis enim restricte à quibusdam accipitur verbum יסר pro castigare, quum omnes rectæ educationis partes comprehendat: acsi dixisset, nisi posthac morigeri sint, atque ad officium propensi, plusquam esse indociles, quum probe edocti fuerint & sub optima disciplina habiti, nec quicquam omiserit Deus quod à patrefamilias requiri possit. Hinc sequitur, pridem & multis rudimentis assuefactos esse ad amplexandam Legis doctrinam, non secus ac filios decet paternæ voci obedientes esse. Quod etiam proximo versu clarius explicat, iterum colligens, servandam igitur ipsis esse Legem, & in præceptis Dei ambulandum. Ubi etiam breviter notandum est, caput Legis rite servandæ esse Dei timorem: qua de re jam alibi. Quod ex undecimo capite Deuteronomii attexui, posset etiam referri inter promissiones: quia Deus spe suæ benedictionis populum ad obedientiam allicit. sed quia proponitur quæ tunc in conspectu erat terræ possessio, locus hic non male quadrare visus est: quia non aliud fuit Dei consilium quam hac commendatione præparare animos populi ad Legem servandam.

Ex Deut. XXIX.

2. Vocavitque Moses universum Israëlem, & dixit eis, Vos ipsi vidistis omnia quæ fecit Jehova in oculis vestris in terra Ægypti Pharaoni & omnibus servis ejus, & universæ terræ ejus:

3. Probationes magnas quas viderunt oculi tui, signa & portenta illa magna.

4. Neque dedit vobis Jehova cor ad intelligendum, & oculos ad videndum, & aures ad audiendum usque in hunc diem.

5. Et deduxi vos quadraginta annis per desertum: non inveteraverunt vestimenta vestra super vos, nec calceamentum vestrum veteravit super pedem vestrum.

6. Panem non comedistis, neque vinum & siceram bibistis: ut intelligatis quod ego Jehova Deus vester.

7. Venistis tandem ad locum istum: egressusque est Sehon rex Esbon, & Og rex Basan in occursum nostrum ad prælium, & percussimus eos:

8. Et abstulimus terram ipsorum, tradidimusque in hæreditatem Rubenitis, & Gaditis, & dimidiæ tribui Manasse.

9. Custodiatis ergo verba pacti hujus & facite ea, ut * prosperè agatis in omnibus quæ facturi estis.

* vel, intelligatis.

2. *Voca-*

2. *Vocavitque Moses.*] Hic etiam locus apte Legis præfationi convenit, quia tendit ad ejus commeodationem, & populi animos ad docilitatem instituit ac comparat. Exordium vero sumit à Dei beneficiis, quæ experti fuerant tam in exitu quam in peregrinatione quadraginta annorum. Turpissimæ enim ingratitudinis fuisset, non se addicere redemptori, qui adeo liberaliter cum ipsis egerat. Et sane quod potentissimo regi se opposuerat in gratiam servorum, inæstimabile paterni erga ipsos amoris signum fuit. Porro ne obscura esset redemptio, virtutem quam illic Deus exeruit, magnificis elogiis pro dignitate amplificat.

4. *Neque dedit Jehova.*] Præteriti temporis socordiam exprobrando, ad studium intelligendi eos stimulat: acsi diceret, nimis diu obstupuisse ad tot miracula: ideoque non esse amplius cunctandum quin expergefacti melius ad Deum attendant. non quod prorsus eos latuissent Dei opera tanquam attonitos: sed quia statim effluxerat omnis cognitio. Nam sicuti ebrius, aut qui veterno morbo laborat, audito clamore paulisper attollit caput, & oculos aperit, mox vero in soporem revolvitur: ita nunquam serio ad consideranda Dei opera mentem applicuit populus: quia ubi miraculo aliquo excitatus fuit, paulo post sequuta est oblivio, ut merito crassum illum torporem variis modis exagitet Moses. Cæterum non simpliciter eos amentiæ damnat, & cæcitatis, & surditatis: sed amentes, cæcos, & surdos fuisse pronunciat, quia non fuerint præditi cælesti gratia, ut rite in tot documentis proficerent. Unde discimus singulare esse Spiritus donum, recta intelligentia pollere: quia semper vel in clara luce cæcutient homines, donec à Deo illuminati fuerint. Quod de Israëlitis narrat Moses, omnibus haud dubie commune est. Conspicua Dei gloria ideo non fuisse ad ejus timorem & cultum adductos pronunciat, quia nec mentem, nec oculos, nec aures illis dederit. Atqui homines creando, naturaliter illis mentem indiderat, contulerat etiam aures, & oculos: sed Moses significat, quicquid ingenitum est nobis lucis, vel suffocari vel evanescere, ut quod ad præcipuum sapientiæ caput spectat, seorsus omnes nostri jaceant inutiles. In naturæ quidem corruptione lux adhuc in tenebris lucet, verum quæ mox obtenebrescit. Itaque tota intelligentia, & rationis facultas, in qua sibi placent & gloriantur homines, mera est caligo, vel fumus. Ideo non abs re postulat David illuminari sibi oculos, ut consideret arcana Legis. Quanquam minime nos à culpa eximit hic defectus: quia (ut inquit) nulli sapiunt nisi quibus datum est à Patre luminum: proprio tamen vitio desipimus. Et propria conscientia quisque satis superque arguitur, superbia & torpore implicitam esse ignorantiam, ac proinde voluntariam esse. Nomen Cordis hoc loco non pro sede affectuum capitur, sed pro mente ipsa, quæ est intellectiva animæ facultas. *Psal. 119. vers. 18.*

5. *Et deduxi vos.*] Descendit ad beneficia quibus populum suum continuo quadraginta annorum progressu prosequutus est. Neque tamen omnia recenset: paucis & quidem maxime insignibus exemplis contentus: quod vetustate non fuerint attritæ eorum vestes, & divinitus pasti fuerint, quum nulla ex terræ proventu alimenta suppeterent. His testimoniis patefactam fuisse Dei gloriam admonet, ut se ejus imperio subjicerent.

7. *Venistis tandem.*] Tertia species, quod hostes qui primi ad impediendum transitum occurrerant, Deus profligaverit, atque ita jam in statione quieta locare ipsos cœperit. Nam quod illic duæ Tribus & dimidia domicilium elegerant, quasi in speculo cernere licebat paratam esse fruitionem promissæ terræ. Hinc ergo colligit Moses, obstrictos esse ad servandam Legem, & ad gratitudinem fideli sinceroque obsequio præstandam hortatur. Ergo finis narrationis est, ut doctrinæ suæ reverentiam conciliet: quia verbum שכל in Hiphil tam feliciter quam prudenter agere significat. Utramque lectionem posui, quum optime conveniat uterque sensus. Visum enim fuit capite 4. hanc fore unicam populo sapientiam, si [illegible]diat Dei statutis. Nec aliunde speranda est prosperitas quam ex Dei benedictione, quæ passim Israëlitis promittitur, si Legem custodiant.

Ex Deut. VIII.

7. Quia Jehova Deus tuus introducit te in terram bonam, terram ubi torrentes, aquarum fontes, & abyssi erumpentes per valles & colles:

8. Terram frumenti, & hordei, vitis, & ficus, & malogranati: terram oleæ oliviferæ, & mellis:

9. Terram in qua non comedes panem in penuria, nec ulla re indigebis: terram cujus lapides sunt ferrum, & è cujus montibus effodies æs.

10. Comedes igitur, & satiaberis: & tunc benedices Jehovæ Deo tuo in terra illa quam dedit tibi.

Repetitio ejusdem sententiæ ex Deut. XI.

10. Terra enim quam tu ingrederis ut possideas eam, non est sicut terra Ægypti, ex qua egressi estis, in qua seminabas semen tuum, & irrigabas pede tuo, ut hortum oleris.

11. At terra ad quam vos transibitis ut possideatis eam, terra montium & vallium est: de pluvia cæli bibes aquam.

12. Est terra quam Jehova Deus tuus requirit: semper sunt oculi Jehovæ Dei tui in ea, à principio anni usque ad extremum anni.

Ex Deut. VI.

1. Istud autem est præceptum, statuta & judicia quæ præcepit Jehova Deus vester ut docerem vos, ut faciatis illa in terra ad quam vos transitis ut possideatis:

2. Ut timeas Jehovam Deum tuum, custodiendo omnia statuta ejus & præcepta ejus, quæ ego præcipio tibi, tu & filius tuus, & filius filii tui, omnibus diebus vitæ tuæ: & ut prolongentur dies tui.

3. Audias ergo, ô Israël, & custodias ut facias, ut bene tibi sit, utque multiplicemini valde: quemadmodum dixit Jehova Deus patrum tuorum tibi in terra, quæ fluit lacte & melle.

Ex Deut. VI.

17. Custodiendo custodietis præcepta Jehovæ Dei vestri, & testimonia ejus, & statuta ejus quæ præcepit tibi.
18. Faciesque quod rectum & bonum est in oculis Jehovæ, ut bene sit tibi, & ingrediaris possideasque terram bonam, quam juravit Jehova patribus tuis.
19. Ut expellat omnes hostes tuos à facie tua, sicut loquutus est Jehova.

Deut. 8. 7. *Quia Jehova.*] Brevis summa est verborum & rei. Habitationem opibus & commodis omnibus refertam fere ante oculos illis proponit, ut illic alacrius Deum colant, & gratitudine sua pensare studeant tam singulare beneficium. Octavo capite bonitatem terræ commendat, quod irrigua sit, ac per eam fluant aquæ per valles & montes, deinde quod omne genus fructuum producat qui ad alimenta sufficiant: neque id modo, sed fodinas etiam ferri & æris contineat. Capite autem undecimo idem aliis verbis clarius & magis specialiter explicat: quia accedit comparatio terræ Ægypti: cujus fœcunditas etsi nova Nili inundatione mirabilis est, & tanquam insigne miraculum celebratur: tamen indiget magno labore & cultura: nempe quia ductis sulcis irrigatur manu & industria hominum. Terra autem Chanaan à Dei benedictione pendet, expectatque pluviam è cælo. Atque peculiarem terræ dotem splendidis verbis extollit Moses, terram illam dicens respici semper à Deo, ut vicissim Israelitæ attente Deum respiciant, & quidem assidue. Huc enim pertinent verba, Jugiter à principio usque ad finem anni. Acsi dixisset, ingratos fore Deo, nisi assidue ad eum sua studia dirigerent: quia non desinebat quotidie illis prospicere. Verum quidem est, nullum esse orbis angulum benedictionis Dei expertem, & ejus testimonium esse quod Nilus totam Ægyptum fœcundat: sed quia semel id quotannis accidit, deinde ejus aquæ per sulcos huc illuc hominum artificio ducuntur: non frustra Moses inde exhortationis materiam sumpsit, assidue dandam illis esse operam meditandæ Legi: quia non tantum singulis anni temporibus, sed prope singulis momentis cogat eos necessitas implorare opem Dei, quum videant terram ipsam petere semper à Deo ariditatis suæ remedium. Quæritur tamen quomodo tam magnifice prædicet Moses opulentiam terræ Chanaan, quæ hodie inter fertiles vix numeratur: adeoque Mosi proterve insultant profani homines, quoniam ejus encomia refellant omnes qui vel negotiandi causa, vel quacunque alia illuc profecti sunt. Ego vero non dubito quin semper nobilis fuerit multiplici frugum omnium proventu: sicuti postea suo loco videbimus, ex botris probatam fuisse ejus fertilitatem. Verum simul tenendum est, novo & insolito modo auctas fuisse ejus copias, populi adventu: ut ostenderet Deus se regionem illam præ aliis omnibus benedixisse, ut liberaliter filios suos pasceret. Quamdiu ergo in hæreditatem concessa fuit terra illa filiis Abrahæ, resplenduit in ejus ubertate quod Deus promiserat per Mosen. Nunc vero magna ex parte desertam esse vel sterilem, adeo mirari non debemus, ut potius mirum sit restare obscura quædam vestigia antiquæ fœcunditatis: quia impleri oportuit quod ipse quoque Deus minatus fuerat. Ergo quæ hodie conspicitur terræ deformitas, adeo nihil derogat testimonio Mosis, ut potius demonstret ante oculos Dei judicium, quod alibi videbimus denunciatum fuisse. In summa, sicuti Deus terram prius frugiferam magis locupletavit in gratiam populi sui: ita, ut ejusdem populi scelera puniret, sale eam conspersit, ut triste spectaculum esset suæ maledictionis.

Deut. 8. 10. *Comedes igitur, & satiaberis.*] His verbis admonet, nimis fore socordes nisi eos ad obedientiam alliciat tanta Dei liberalitas: quia nihil magis absurdum, quam ubi bene referti sumus ac saturi, non agnoscere unde nobis profectus sit victus. Apte itaque Moses à populo gratitudinem exigit, ubi & terra sibi promissa & omni bonorum abundantia fruetur.

Deut. 6. 1. *Istud autem est præceptum.*] Idem his tribus versibus repetit quod jam alibi pluribus locis visum est: quum Deus tam liberaliter tractet Israelitas, nimis fore perversos nisi eos tanta dulcedo ad Legis amorem alliciat. Tenendum etiam est quod attigi: quamvis promissiones quibus populum stimulavit Moses ad studium Legis servandæ, in alium locum distulerim, consulto tamen ante Legis explicationem locos posuisse, quibus Moses terram promissam tanquam oculis populi subjiciens, præparat animos ad obsequium, & imperium tam benefici patris amabile jucundumque reddit. Quum ergo jam creati essent terræ hæredes, Moses ad fruitionem eos invitans, doctrinam cujus causa ipsos adoptaverat, propensis animis amplecti jubet: & Deo, cujus gratuita bonitate præventi erant, se vicissim in obsequium addicere. Sicuti autem octavo & undecimo capite laudavit terræ ubertatem, ita eandem sententiam nunc confirmat: vel potius, quod breviter dixerat capite sexto, postea fusius explicat. Conveniunt quidem hæc omnia, felicem vitæ statum qui ante oculos erat, debuisse populi gratitudinem accendere, ne periret tam insignis beneficentia. Itaque Moses commemorat se Leges & edicta in medium protulisse, quibus instituerentur in timore Dei: simul admonet quam indignum sit, non rapi ad Dei & Legis amorem terræ deliciis & opulentia. Prætereo quæ alibi exposui, quod scilicet nihil à seipso docuerit, sed fidelis fuerit Dei interpres: deinde quod doctrinam jubet propagari ad posteros, & de manu in manum transmitti, ut nunquam intercidat. Idem confirmat alter locus ex fine ejusdem capitis sumptus. Unde apparet quam difficile sit homines probe formari ad servandam Legem, quorum segnitiem Deus non frustra toties excitat. Subest enim tacita vel socordiæ vel levitatis exprobratio, ubi Deus quod satis fuerat uno verbo monstrasse, flagitare non desinit. Notanda etiam est justitiæ definitio, Ut faciant quod in oculis Dei rectum est: quod carnis rationi & judicio opponitur.

Ex Deut. VIII.

11. Cave tibi ne obliviscaris Jehovæ Dei tui, ut non observes præcepta ejus, & judicia ejus, & statuta ejus, quæ ego præcipio tibi hodie.
12. Ne forte comedas & satureris, & domos egregias ædifices, atque habites in illis:
13. Et boves tui ovesque tuæ multiplicentur, argentum quoque & aurum multiplicetur tibi: omne *inquam* quod est tibi multiplicetur:

14. Tum

14. Tum elevetur cor tuum, & obliviscaris Jehovæ Dei tui, qui eduxit te è terra
Ægypti, è domo servorum.
15. Qui deduxit te per desertum magnum & terribile serpentis adurentis, & scorpio-
nis, & sitis, in quo nulla erat aqua: qui eduxit tibi aquam è petra silicis.
16. Qui pavit te Man in deserto, quod non noverant patres tui: ut affligeret te, &
probaret te, ut benefaceret tibi in novissimo tuo.
17. Ut dicas in corde tuo, Potentia mea & robur manus meæ paravit mihi has opes.
18. Sed memineris Jehovæ Dei tui, quia ipse dat tibi facultatem ad parandas opes, ut
confirmet pactum suum quod juravit patribus tuis, sicut in hac die.

11. *Cave tibi ne*] Quam necessaria fuerit hæc admonitio, ex communi totius humani generis vitio, quod passim adhuc nimium grassatur, æstimare licet. Vix enim centesimus quisque reperietur in quo ferociam non generet satietas. Dicet postea Moses in cantico de pervicacia illius populi, Dilectus, pinguedine obductus & saginatus calcitravit. Necesse igitur fuit frenum injici tam refractariis hominibus, imo arctius constringi eorum lasciviam in rebus prosperis. Sed ad nos quoque eaodem doctrinam extendere licet ac convenit: quia omnes fere inebriat felicitas, ut contra Deum intemperanter lasciviant, suique & illius obliviscantur. Itaque Moses non tantum vetat Israelitas ingratos esse Deo, sed admonet ut se custodiant (hoc enim verbo utitur pro cavere) ab impia illa ingratitudine. Alteram mox custodiam adjungit pro Legis observatione. Hæc tamen summa est, summa cura & attentione opus esse ad cavendum ne in rebus lætis obrepat Dei oblivio: atque ita excusso ejus timore, & abjecto Legis jugo, carnis suæ cupiditatibus indulgeant. Nam contemptum Legis docet ingratitudinis signum fore: quia scilicet fieri non possit quin Deo se subjiciant, Legemque ejus observent, si modo reputent solo ejus beneficio se feliciter agere. Quod pluribus verbis Legem designat, diximus jam alibi ad perfectæ doctrinæ commendationem valere: acsi diceret, nullam recte vivendi partem illic esse omissam. Asserit etiam hoc loco (ut sæpe alias) ministerii sui fidem, ne tergiversentur, dum hominis mortalis imperium detrectant, non se propterea Deo rebelles esse. Ergo non aliter pietatem eorum Deo placituram dicit nisi Legem à se propositam observent.

12. *Ne forte comedas & satieteris.*] Fusius explicat quod nuper vidimus: fieri scilicet posse ut longiore temporis tractu à Dei timore & studio Legis deficiant, eoque magis cavendum ne diuturna quies & lætitia callum illis obducat. Causa autem defectionis quam exprimit, diligenter notanda: nempe superbia, qua hominum animos inflare solent divitiæ & opes. Rarum enim modestiæ exemplum est in læta fortuna: quin potius, simulac se florere vident homines, turgere fastu incipiunt, atque ita suam altitudinem mirantur ut Deum quoque ipsum de-
1 Tim. 6. spiciant. Hac ratione vetat Paulus divites hujus seculi
vers. 17. nimis alte sapere, vel sperare in bonis incertis. Decebat quidem, quo benignius à Deo tractamur, placidius nos submittere ejus imperio: sed alio (ut dixi) nos rapit naturæ nostræ pravitas, ut Dei indulgentia, quæ nos flectere ad mansuetudinem debebat, insolescamus. Quod si non protinus contingat, ubi tamen continuo tenore fluit prosperitas, paulatim optimos quosque corrumpunt deliciæ, ut tandem à seipsis degenerent. Ergo si rectum cursum tenere cupimus, in hoc tam exitiali superbiæ morbo sanando eniti nos oportet. Deinde quia Satanæ artificio, continua prosperitas suis illecebris nos demulcet, discamus non uno tantum die cavere, sed excubias agere toto vitæ cursu. Superbiæ autem prudenter occurrit Moses, revocans Israelitis in memoriam qualis fuerit prima eorum conditio. Unde enim fit ut confidentia & fastu intumescant qui sibi & aliis videntur in mundo beati? nisi quod de origine sua non cogitant, sed perinde acsi delapsi essent è nubibus, omnia præ se despiciunt. Pauci enim Codro similes, qui regnum adeptus, semper ingenue præ se tulit ex quo patre natus esset, nempe figulo. Huic vitio (quod nimis passim regnat) nunc medetur Deus, dum Israelitis commemorat pristinum statum, & reputare jubet singulari beneficio inde ereptos fuisse. Sola enim liberationis memoria in illis arrogantiam domare poterat: quando nihil magis absurdum quam eos insolescere qui ante mancipia fuerant superbissimæ gentis, nec sibi libertatem acquisierant propria virtute, sed præter spem & meritum, obtinuerant à mera Dei gratia: deinde profugi erraverant per desertum, ac tandem Deo duce terram sibi promissam ingressi fuerant. In summa, perinde agit cum illis Deus, acsi homini, qui repente dives factus se intemperanter gereret, exprobretur pristina inopia & mendicitas. Porro quia tardiores erant quam ut prompto & alacri animo hanc admonitionem susciperent, pluribus verbis amplificat Moses Dei beneficia quæ experti erant in deserto. Fuit enim hoc incredibile, non modo inter truculentas bestias, sed inter scorpiones, & viperas, & quicquid virulentum est in genere serpentium, turbam illam ex viris, mulieribus, pueris, & servis permixtam habitare multis annis. Clarius refulsit Dei bonitas in repentino miraculo, quod siticulosis potum ea rupe ante arida præbuit. Sed quia proximo versu commemorat Man fuisse pro pane vel alimento, hæc duo simul conjungam.

16. *Qui pavit te Man in deserto.*] Dixerat eductam fuisse aquam è silice quum siti laborasset populus: nunc alterum addit, Man fuisse illis panis loco: quasi diceret, quum cibus & potus deficerent, pereundum fuisse inopia, nisi præter naturam utrumque dedisset Deus, qui durum silicem in aquas fecit defluere, & è nubibus panem produxit. Porro iterum repetit quod ante dixerat, penuria afflictum fuisse populum, ut hæc esset fidei & patientiæ probatio. Atqui in ipso examine detecta fuit tam incredulitas populi quam intemperies. Tandem illustrata magis fuit Dei bonitas & virtus, quod ingratitudini eorum ignoscens, nihilominus eorum necessitati opem tulit. Nam si nullam esuriem passi fuissent, neglectim acceptum fuisset Dei beneficium in quotidiano cibo. Huc pertinet quod in fine ponitur, Ut bene faceret tibi demum extremo tuo tempore. Ex quibus verbis discamus etiam nos, ideo sæpe nos destitui necessariis subsidiis, ut ad auxilium Dei, quod in extremis rebus apparet, cognoscendum expergefiant sensus nostri. Nam sicuti rerum copia velum oculis nostris obducit, vel eorum aspectum hebetat: sic rursum nuditas & inopia hebetudinem purgat & abstergit, ut oblata Dei beneficia clarius perspiciant.

17. *Ut dicas in corde tuo.*] Speciem superbiæ, de qua nuper loquutus est, exprimit: nempe dum suæ industriæ, vel labori, vel consilio arrogant homines quod Dei benedictioni ferre acceptum debuerant. Dictum quidem fuit, aliis etiam modis extolli corda: sed hoc præcipuum est superbiæ caput, ad nos trahere & rapere quod Dei proprium erat. Nihil enim melius nos in modestia & humilitate continet quam gratiæ Dei agnitio: quia cristas adversus eum erigere ex quo pendemus, cui nos & nostra omnia debemus,

bemus, insanæ temeritatis est. Recte ergo Moses humani cordis ex Dei oblivione superbiam coarguit, si putent Marte suo partum esse quod Deus quasi precario largitus est, ut eos sibi devinctos teneret. Dicere in corde, Hebræis significat secum reputare, vel apud se cogitare. Non ergo externa tantum oris professio exigitur, qua præ se ferant homines Dei liberalitati se esse gratos: (quando sæpe in ea nihil aliud est quam simulatio & vanitas) sed vult serio persuasos esse, à mera ejus beneficentia fluere quicquid possident. Prius dixit, quamvis terram ingressi, pane & aliis cibis vescerentur, Man tamen, quo Deus eos aluerat in deserto, perpetuum fore documentum, non pane solo sustineri vitam hominum, sed arcana Dei virtute, quæ vigorem inspirat. Nunc vero alteram doctrinæ partem addit: quod olim Deus nihil agentes nutrivit gratis & vestivit, hinc doceri, etiam dum strenue laborant ac satagunt, quicquid acquirunt, non tam suæ industriæ præmium esse, quam fructum benedictionis Dei. Neque enim tantum affirmat, primo terræ ingressu fuisse ditatos, quia Deus liberaliter cum ipsis egerit: sed hoc extendit ad totum humanæ vitæ cursum, sua vigilantia & sedulitate nihil consequi homines, nisi quatenus è cælo Deus benedicit. Quod plenius continuo post explicat, ubi jubet revocare subinde in memoriam, Deum esse qui dat facultatem, &c. Etsi enim non vult nos Deus torpere inutiles, quod tamen dicit Paulus de Euangelii prædicatione, in mi- 1 Cor. 3.
nimis etiam rebus valet: nempe & eos qui plantant, vers. 7.
& eos qui rigant, nihil esse, sed omnia esse penes Deum, cujus unius virtute terra fructificat. Tenendum igitur est, quamvis hominum desidiam improbet Deus, inopiaque & fame puniat: eos tamen qui ad opus intenti sunt, non propria sedulitate parare opes, sed mera Dei benedictione ditescere. Atque in hac doctrina precatio quam nobis dictavit Christus fundata est, qua nobis petimus dari panem quotidianum. Etsi autem hoc pertinet ad cunctos mortales, Moses tamen ad electum populum peculiariter accommodat, in quo magis refulget Dei benedictio: & simul admonet, quod Deus alimenta illis suppeditat, pendere ex fœdere quo sibi genus Abrahæ adoptavit.

Ex Exod. XXIII.

20. Ecce, ego mitto Angelum coram te, ut custodiat te in viâ, & introducat te in locum quem præparavi.

ad verbum, Custodias te: vel, Custodiens sis.

21. Cave * à facie ejus, & obtempera voci ejus, ne exacerbes eum. neque enim parcet transgressioni vestræ: nomen meum intra ipsum.

22. Si autem audiendo audieris vocem ejus, & feceris omnia quæ loquor, inimicus ero inimicis tuis, & affligam affligentes te.

23. Nam præcedet Angelus meus faciem tuam, & introducet te ad Emorrhæum, & Hitthæum, & Perezæum, Chananæum, Hivæum, & Jebusæum: & exterminabo illos.

Ex eodem Capite.

25. Coletis Jehovam Deum vestrum, & benedicet pani tuo, & aquis tuis: auferamque infirmitatem è medio tui.

26. Non erit abortum faciens & sterilis in terra tua: numerum dierum tuorum complebo.

27. Terrorem meum mittam coram te, & interficiam omnem populum ad quem venies, & dabo omnes hostes tuos tergum.

28. Mittam crabronem ante te, qui expellat Hivæum, Chananæum, & Hitthæum à facie tua.

29. Non ejiciam illum à facie tua anno uno, ne fit terra desolatio, & multiplicetur contra te bestia agri.

30. Paulatim paulatim ejiciam illum à facie tua, donec crescas & hæreditate accipias terram.

31. Ponam autem terminum tuum à mari Rubro usque ad Philistim, & à deserto usque ad fluvium. nam dabo in manus vestras habitatores terræ.

20. *Ecce, ego mitto.*] Hic admonet Deus Israelitas, sic conjunctam esse eorum salutem cum observatione Legis, ut hanc negligendo illam amittant. Dicit enim se per manum Angeli fore illis ducem: hoc paterni amoris signum. Sed ex opposito non impune illis cessurum minatur, si tanta gratia contempta suas cupiditates sequuti sint: quia non effugient conspectum Angeli, quem illis præfecit custodem. Omnes fere Hebræi doctores (quibus multi subscribunt) putant hoc de Jehosua esse dictum. nimis inconsiderate: quando in ejus personam minime conveniunt quæ paulo post magis expendemus. Sed eorum error satis superque hinc refellitur: primum quod si de Jehosua accipimus, caruisset populus ductore Angelo, quamdiu in deserto peregrinatus est.
Exod. 32. Deinde quod postea dictum fuit Mosi, Angelus Je-
vers. 34. hovæ præcedet te. Item: Ecce, mitto Angelum
Exod. 33. meum coram te. Et Moses alibi hoc Dei beneficium
vers. 2. commendat, quod populum eduxerit per manum Angeli. Sed quid longa disputatione opus est, quum jam ante aliquoties facta fuerit mentio Angeli liberatoris? Jam quia hoc fixum esse debet, non haberi sermonem de homine mortali, memoria tenendum est quod ante diximus, non quemlibet Angelum designari, sed omnium Angelorum principem, qui & idem semper fuit caput Ecclesiæ. In qua re suffi-
cere nobis debet Pauli auctoritas, dum Corinthios 1 Cor. 10.
admonet ne tentent Christum sicut tentarunt patres vers. 9.
in deserto. Et hoc ex magnifico elogio colligitur quod paulo post subjiciet Moses, nomen Dei fore in medio ejus. Quod etsi vulgo leviter prætereunt, ego tamen magni ponderis esse arbitror. Verum notanda sunt singula. Quum pronunciat Deus se Angelum mittere qui custodiat populum in via, voluntariam sibi obedientiam conciliat: quia nimis indignum sit, eum pro nihilo ducere, vel oblivisci, cujus experiuntur paternam erga se curam. Sed proximo versu, injecto terrore, ignaviam eorum excitat, ubi jubet cavere à facie ejus, quia futurus sit vindex scelerum. ubi etiam concinna allusio in ambiguа verbi significatione notanda est. Nam quum שמר Hebræis custodire significet: postquam dixit Angelum illis fore

fore custodem, admonet ut se vicissim custodiant. In quo jam attollitur Angelus supra hominum gradum: quia judex statuitur, si quid deliquerint Israëlitæ: non quomodo Prophetis judicium defertur respectu doctrinæ, penes quam summa est potestas, sed quia nihil eum latebit. Hoc enim uni Deo Scriptura vendicat tanquam proprium, ut ambulemus coram facie ejus. Eodem pertinet quod sequitur, Ne exacerbes eum: quod passim Deo adscribitur. Verum hoc plurimum momenti (ut nuper dixi) habere mihi videtur, nomen Dei fore intra ipsum, vel in medio ejus: quod tantundem valet acsi dictum esset, In ipso residebit majestas & gloria mea: ideoque penes ipsum erit tam cordium cognitio, quam imperium & judicii potestas. Porro Angeli nomine Christum designari, jam ante diximus non esse absurdum: quia etsi nondum erat Mediator carne indutus, quoties tamen apparuit veteri populo, specimen edidit futuræ missionis.

22. *Si autem audiendo.*] Terrorem quem ingessit mitigat duplici de causa, ut scilicet suaviter eos alliciat potius quam cogat pœnæ metu: deinde, ne si Angelum formidabilem sibi esse ducant, anxietas animo concepta gustum misericordiæ & favoris obscuret. Etsi autem promissiones, quibus sancitur Legis obedientia, in alium locum differo: hanc tamen inter exhortationes, vel elogia quibus Legis dignitas commendatur, includere visum est: quia respicit in præteritum tempus. Sic enim resolvi debet oratio, Videte ut Deo respondeatis liberaliter vobiscum agenti. Quod patribus vestris promisit de terræ hæreditate, præstare nunc paratus est, nisi pravitas vestra obstiterit. Date igitur locum ejus gratiæ, ut per manum Angeli vos ad quietem suam adducat. Jam quo acrius eos stimulet, necessitatem auxilii sui ostendit: acsi diceret, nihil illis fore miserius, nisi contra tot hostes ejus defensione tuti essent. Commemorat enim plures robustissimos populos, quibus minime pares futuri erant nisi ductu Angeli militarent. Dicit ergo, si modo pareant Legi suæ, non esse cur sibi metuant: quia omnes qui ad resistendum surrexerint, sola sua virture prosternet.

25. *Coletis Jehovam Deum vestrum.*] Hæc quidem promissio ad alias proxime accedit, quibus proprium locum destinavi: hoc tamen habet diversum, quod populum invitans ad studium servandæ Legis, fœderis jampridem cum patribus initi effectum proponit ante oculos, quo alacrius Legem suscipiant. Itaque non abs re nuper dixi, quæ in præteritum tempus respiciunt promissiones proprium locum hic habere, ubi præparantur animi ad Dei obsequium & Legis observationem, quia genus Abrahæ Deus sibi elegerit quod favore suo prosequeretur. Ideoque benedictionem suam promittit in pane, & aquis, & prospera valetudine. His enim tribus constat præsentis vitæ status. Addit alia duo, fœcunditatem in sobole, & vitæ longitudinem. Summa est, Dei liberalitate fuisse præventos, ut libenter eum colerent: & jam in promptu esse quicquid promisit, si modo ejus gratiæ respondeant. Etsi autem magna fuit terræ illius ubertas, & multiplex copia, hic tamen nulla fit vini & olei mentio, sicut aliis locis, sed tantum simplicis victus: acsi diceret, necessaria vitæ subsidia illis non defore.

27. *Terrorem meum.*] His verbis facile patet commendari paternum Dei amorem erga populum, ut præparentur animi ad subeundum jugum Legis. Ergo non tam hic proponitur illis merces, si Legem Dei servaverint, quam pudor illis incutitur si ingrati fuerint Deo liberatori, qui terræ promissæ fruitionem paulo post illis daturus erat. Porro dicitur Deus terrorem suum immittere, quum arcano instinctu corda hominum debilitat. Unde colligimus, tam formidinem quam fortitudinem in manu ejus esse. Cujus rei in omnibus historiis extant non obscura exempla, si modo jus suum obtineret Deus apud homines. Sæpe continget fortium virorum animos pavore concidere, rursum ignavos & timidos erumpere in subitam audaciam. Ubi causa non reperitur, profani homines ad cæcum fortunæ imperium confugiunt, vel à Pane & Satyris fingunt attonitas reddi mentes. Nos vero discamus, ita in arbitrio Dei esse flectere in utramque partem hominum corda, ut tam animosos terrore dejiciat, quam erigat pusillanimes. Ex hoc loco sumptum est quod legitur Psal. 44. Tu manu tua gentes expulisti, & plantasti patres nostros: quia non gladio suo posséderunt terram, & brachium eorum salutem non contulit ipsis. Quin etiam Rahab, quæ & meretrix erat, *Josue 2. vers. 11.* & ex gente incredula, hoc tamen agnovit, quum diceret exploratoribus, Ecce, dissolutum est cor nostrum: quia Jehova Deus vester, est Deus in cælis sursum, & in terra deorsum. Non exprimit quidem quod hic habemus, perculsos fuisse divinitus intestina formidine, sed solum dicit pavorem ex sensu potentiæ Dei venire: causam tamen cur ita tremant non esse humanam fatetur. Altius conscendit Moses, Deum non tantum objecto externo terrore fugare vel profligare hostes suos, sed intus quoque operari in eorum animis, ut turbati tumultuantesque diffugiant: sicuti sequitur in fine versus, Dabo eos tergum: acsi diceret, se facturum ut mox terga vertant qui ne conspectum quidem populi sustinebunt.

28. *Mittam crabronem.*] Quamvis ad fugam satis valeret cæcus ille terror cujus meminit, sibi tamen ad manum præsto fore alias quoque rationes dicit, quibus hostes abigat, sine ullo discrimine, & sine magna molestia populi. Neque tamen se magnos bellatores & validos missurum denunciat, sed tantum muscas & crabrones. Acsi diceret, eousque Deum populo suo fore propitium ut minima quoque animalcula instruat & armet ad dispellendos illius hostes. Ita facilitas victoriæ monstratur: quia cessantibus gladiis, soli crabrones profligandis & exterminandis hostibus sufficient. Addit tamen exceptionem, ne querantur Israëlitæ si terra mox vacua & veteribus incolis purgata non pateat: & admonet hoc populo fore utile ut paulatim hostes consumat. Quamvis ergo primo intuitu videri posset Deus minus præstare quam pollicitus fuerat, & ita aliquid ex sua gratia rescindere, vel imminuere: docet tamen Moses hoc quoque modo ipsorum saluti consuli, ne in terram vastam & desertam irrumpant feræ bestiæ, quæ plus noxarum quam hostes afferant. Contigit quidem ignavia populi ut diu hostibus suis permixtus fuerit, quia minus strenue exequutus fuerat Dei vindictam. Imo tunc impletum est quod Deus minatus est per Josue, Si adhæseritis reliquiis *Josue 23.* gentium istarum, sciendo sciatis quod non adjiciet *vers. 13.* Jehova Deus vester eas perdere coram facie vestra: sed erunt vobis in laqueum & offendiculum, in flagellum lateribus vestris, & in spinas oculis vestris. Quod ergo tardius & sub finem demum regni Davidis exterminatæ sunt impiæ & profanæ gentes, ut populo tranquilla cederet terræ possessio, eorum culpæ imputandum, quibus diffidentia & ingratitudo torporem induxit, ut se in otio tenerent. Verum si nulla segnities tardasset effectum promissionis, experti essent non longius differri à Deo ultimum gentium excidium quam illis expediret.

31. *Ponam autem terminum.*] Minime dubium est quin fœdus quod pepigerat cum Abraham, paulo aliis verbis confirmet. Brevius Abrahæ dictum fue- *Genes. 15.* rat, Dabo semini tuo terram hanc à fluvio Ægypti *vers. 18.* usque ad fluvium magnum Euphratem. Hic quatuor numerantur mundi plagæ, & loco Nili ponitur alterum mare, quod opponitur mari Tharsis. Neque enim novum aliquid sperare jubentur Israëlitæ: sed in memoriam illis revocatur quod quidem ab ipso usque Abraham per manus acceperant. Unde

melius

melius perſpicitur quod dixi, fœdus antiquum illis proponi, ut gratuito Dei favori reſpondeant, & eum viciſſim colant ac venerentur, qui jam ipſos anteverterat. Porro quum hac benedictione ſeipſos fraudaſſent, remedium adhibuit Deus eorum vitio, quum novum ſtatum ſub Davide erexit, cui hæc eadem promiſſio fuit repetita, ut habetur Pſalmo 72. Quum ergo ad illud uſque tempus truncata fuiſſet quodammodo hæreditas, renovato ſtatu, ſolida & plena fruitio contigit. Cæterum quia felicitas illa & imperii amplitudo non diuturna fuit, ſed Solomone defuncto collapſa eſt, ac tandem peſſundata regni dignitas: ideo Zacharias de ultima & perfecta *Zach. 9. verſ. 9.* inſtauratione differens, iiſdem verbis utitur. Unde colligimus, Chriſti demum adventu hujus vaticinii effectum fuiſſe exhibitum: non quod genus Abrahæ dominari tunc cœperit intra fines hic poſitos: ſed quia Chriſtus ſuo imperio complexus eſt quatuor mundi partes, ab Ortu ſolis uſque ad Occaſum, & à Septentrione uſque ad Meridiem. Interea hujus immenſitatis præludium fuit Davidis potentia, dum ſibi terræ promiſſæ dominium aſſeruit. Abſurdum autem videri non debet, aliquid veteri populo fuiſſe detractum ex hæreditate quæ illis ex fœdere ſperanda erat: quin potius in eo relucet incredibilis Dei bonitas, quod quum ſe prorſus abdicaſſent, Deus tamen cum illorum pravitate certans non deſtiterit ſe fidelem re ipſa probare. Idem & in Gentium vocatione cernere licet. nam ſi in fide ſtetiſſent Judæi, conjunctæ illis fuiſſent Gentes: ſicut dictum erat, *Zach. 8. verſ. 23.* Apprehendent in illa die decem homines fimbriam viri Judæi. Fecit autem eorum defectio ut tantum primitias Eccleſiæ ſuæ inde collegerit Deus, & poſtea in vacuum locum Gentes ſubſtitutæ fuerint. Hoc modo neque gradum ſuum tenuit populus ille, quia à primogenitura excidit: & tamen firma ſtetit Dei veritas: ſicuti fuſius diſputat Paulus 11. ad Rom. capite.

Ex Deut. XXIX.

29. Secreta ſunt Jehovæ Deo noſtro: revelata autem nobis & filiis noſtris uſque in ſeculum, ut faciamus omnia verba Legis hujus.

Ex Deut. XXX.

11. Præceptum hoc quod præcipio tibi hodie, non eſt abſconditum à te, nec procul remotum.

12. Non eſt in cælis, ut dicas, Quis nobis aſcendet in cælum, ut deferat illud ad nos, & annunciet nobis, ut ipſum faciamus?

13. Nec eſt ultra mare, ut dicas, Quis nobis trajiciet mare, ut deferat illud ad nos, & annunciet nobis, ut ipſum faciamus?

14. Certe valde propinquus eſt tibi ſermo, in ore tuo, & in corde tuo, ut facias ipſum.

Deut. 29. 29. *Secreta ſunt.*] Ambiguum hujus loci ſenſum fecit concisa brevitas. Neque tamen ſingulas expoſitiones neceſſe eſt diſcutere: tantum breviter attingam quæ magis receptæ ſunt, ne fallant. Coactum eſt quod afferunt quidam Hebræi, ſcelerum quæ ſunt abſcondita Deum ſolum eſſe vindicem: quæcunque vero in hominum notitiam prodeunt transgreſſiones, eas eſſe puniendas à judicibus terrenis. Neque enim de pœnarum exequutione hic agitur: ſed Moſes ſimpliciter uſum Legis doctrinæ commendat. Probabilior eſſet eorum ſententia qui Legis excellentiam celebrari volunt, quod illic arcana ſua patefecit Deus: niſi obſtaret Grammaticæ ratio. Neque enim uno contextu hæc legenda ſunt, Secreta Dei nobis eſſe revelata: quia id non patitur ה agedia, vel demonſtrativum pronomen quod utrique adjicitur, deinde quæ interponitur copula. Mihi vero dubium non eſt, hic per antitheſin conferri patefactam in Lege doctrinam cum occulto & incomprehenſibili Dei conſilio, de quo ſciſcitari fas non eſt. Quare (meo judicio) copula vice adverſativæ particulæ capitur, acſi dictum eſſet, Deus quidem apud ſe continet ſecreta quæ ſcire noſtra nihil intereſt, neque etiam expedit, & quæ ſenſum noſtrum tranſcendunt: at hæc quæ nobis promulgavit, ad nos & filios noſtros pertinent. Locus inſignis & obſervatu apprime dignus, quo tam audacia & nimia curioſitas damnatur, quam excitantur piæ animæ ad diſcendi ſtudium. Scimus quam cupide appetant ſcire homines quorum nec cognitio quicquam prodeſt, & inveſtigatio etiam eſt noxia. Vellent omnes eſſe Dei conſiliarii, & in ultima cælorum adyta penetrare: imo libenter excuterent forulos omnes. Unde merito dixit profanus ille poëta, Nil mortalibus arduum eſt: Cælum ipſum petimus ſtultitia. Interim, quod nobis Deus aperte proponit, & vult familiariter notum eſſe, vel negligitur, vel faſtidio habetur, vel tanquam nimis obſcurum, procul rejicitur. Priore igitur membro breviter caſtigat Moſes & cohibet illam temeritatem, quæ tranſilit metas divinitus fixas. Altero autem hortatur ad amplexandam Legis doctrinam, in qua nobis expoſita eſt Dei voluntas, acſi coram nobiſcum loqueretur. Atque ita occurrit eorum malitiæ qui lucem oblatam refugiunt, & perperam obſcuritatis inſimulant doctrinam, in qua ſe Deus ad modulum ingenii noſtri demiſit. In ſumma pronunciat, Deum omnibus qui ſe diſcipulos ei offerunt optimum eſſe magiſtrum: quia fideliter & clare quicquid utile eſt cognitu, demonſtret: doctrinæ quoque perpetuitas aſſeritur, ne unquam intercidat, aut vetuſtate obſoleſcat. Quatenus autem Lex ſit perpetua, libri 2. Inſtitutionis cap. 11. fuſius differui. Ipſa quidem pie juſteque vivendi regula etiam hodie vigorem ſuum retinet: quanquam jugo ſervitutis & maledictione ſumus ſoluti. Ceremoniis autem ſic finem impoſuit Chriſti adventus ut ipſo effectu non inanes vel umbratiles duntaxat fuiſſe certius probaverit. Poſtremo obedientiam à populo flagitat Moſes: ideoque datam eſſe Legem admonet non tantum ut ſciant Iſraelitæ quid rectum ſit, ſed quicquid præcepit Deus obſervent. Verum quidem eſt non poſſe omnibus ejus præceptis in ſolidum ſatisfieri: ſed perfectio quæ exigitur, ad veniam petendam cogit eos qui ſe alioqui Dei judicio obnoxios ſentiunt: ut mox dicendum erit. Deinde notandum eſt, huc ſpectare doctrinam de tota Lege ſervanda, ne ſeparent homines præceptum unum ab aliis, & ſe aliqua tantum parte defunctos putent: quia tale divortium non admittit Deus, *Jacob. 2. verſ. 11.* qui non minus furari vetuit quam occidere.

Deut. 30. 11. *Præceptum hoc quod.*] Hæc ſententia proximæ ſimilis eſt, ac in eundem finem tendit. Legem enim à facilitate commendat Moſes: quia non ambages vel ænigmata illic proponat Deus, ut ſuſpenſos teneat animos, vel diſquiſitione torqueat: ſed pro captu adeoque ruditate populi familiariter doceat quicquid opus eſt. Ideo apud Jeſaiam *Jeſa. 45. verſ. 19.* Judæis exprobrat, quod in tenebris vagati ſint, eorum pravitate & ſocordia factum eſſe: quia non in abſcondito loquutus erat, nec fruſtra dixerat ſemini Jacob,

Jacob, Quærite me. Hic autem eos ad discendum invitat Moses: quia facili & clara docendi ratione ante oculos posita, non sint perdituri operam. Scimus enim desidiæ patrocinium inde ut plurimum quæri, si in rebus profundis & arduis magnus labor, absque magno profectu, sumendus sit. Ideo negat Moses Legem esse obscuram, in cujus studio præter modum fatigari oporteat: sed Deum illic explicite & distincte loqui, nec aliud requiri quam ut diligentiam adhibeant. Porro ita illis eripit ignorantiæ prætextum: quia in tanta luce errare nequeant, nisi sponte cæcutiendo, vel claudendo oculos. Unde etiam colligimus quam impie blaterent Papistæ Scripturam densis tenebris esse obsitam, & quam improbe ab ejus accessu, tanquam labyrinthi nescio cujus, plebem arceant. Certe aut Spiritum sanctum, qui ejus claritatem tantopere asserit, mendacii coarguant oportet, aut illam sacrilego convitio infamant. Quod si veteri populo adempta fuit excusatio, nisi Lege magistra & directrice viam teneret, bis & ter damnabilis est nostra socordia, nisi in Euangelio, ubi inæstimabiles omnis sapientiæ thesauros Deus aperuit, quantum ad salutem satis est, proficimus. Perperam vero & inscite locum hunc sophistæ arripiunt ad probendum liberum arbitrium. Negat Moses præcepta Legis esse supra nos. Quid? An ut eorum observatio viribus nostris subjecta sit? Certe nihil tale sonant verba: neque ex ejus consilio rite expenso elici potest hic sensus. Tantum enim Judæos animat & alacres esse jubet Legis discipulos: quia facile intelligent quicquid à Deo illic præcipitur. Atqui longe aliud est præstandi facultas quam intelligentia. Adde quod Paulus locum hunc optima (Rom. 10. vers. 8.) ratione ad Euangelium accommodat: quia doctrinam ipsam mente comprehendere nihil prodesset, nisi accederet reverentia, & seria obediendi voluntas. Sumit autem pro confesso, adeo non esse nostri arbitrii recte velle, ut ne ad cogitandum quidem simus idonei. Unde sequitur, jacere tanquam frivolum & de nihilo dictum quod hic habetur, si simpliciter accipitur de Lege. Aliud etiam respicit Paulus, quia Lex perfectam justitiam exigit, à nemine mortalium posse cum fructu eam recipi. Nam ut quis Deo parere studeat, longe tamen semper à perfectione aberit: ideoque ad Euangelium venire necesse est, in quo laxatur rigor ille: quia intercedente venia, obediendi voluntas, plenæ obedientiæ instar, Deo grata est. Insistit enim Paulus in postremo versu, Prope esse verbum in ore & corde, ut populus illud præstet. Jam constat corda hominum lapidea esse, & contumaciter Legi adversari: in Lege vero ipsa literam duntaxat mortuam & mortiferam contineri. Quomodo igitur sedem in corde haberet literalis doctrina? Quod si Deus Spiritu regenerationis pravitatem cordis corrigat, ac duritiem molliat, hoc non Legis est sed Euangelii proprium. Deinde quia in filiis Dei, etiam ex quo regeniti sunt, semper manent residuæ carnis cupiditates, nemo reperietur mortalium qui Legem faciat. In Euangelio autem paterna indulgentia recipit Deus quod non omni ex parte absolutum est. Tunc igitur demum in corda penetrare incipit verbum Dei, & justum fructum in vita proferre, ubi Christus cum Spiritu suo & gratuita venia affulget. Itaque verissime concludit Paulus hoc esse verbum fidei quod in Euangelio prædicatur: quia nec efficaciter Lex adducit Deo homines, & ejus observatio propter summum rigorem est impossibilis. Hoc autem novi fœderis peculiare est beneficium, Legem scribi in cordibus, & visceribus insculpi: deinde remitti severam illam exactionem, ne vitia quibus adhuc laborant fideles, obstaculo sint quo minus Deo placeat mutila & dimidia eorum obedientia.

Ex Levit. XXVII.

34. Hæc sunt præcepta quæ præcepit Jehova Mosi ad filios Israël in monte Sinai.

Ex Deut. I.

1. Hæc sunt verba quæ loquutus est Moses ad omnem Israëlem trans Jordanem in deserto, in planitie, è regione Suph, inter Paran & Thophel, & Laban, & Haseroth, & Dizahab.
2. Undecim dies sunt ab Horeb, itineris montis Seir, usque ad Cades Barnea.
3. Fuit autem quadragesimo anno, undecimo mense, prima mensis, loquutus est Moses ad filios Israël juxta omnia quæ præceperat Jehova ei ad illos.
4. Postea quam percusserat Sehon regem Emorrhæorum qui habitabat in Hesbon, & Og regem Basan, qui habitabat in Astaroth in Edrei,
5. Trans Jordanem in terra Moab incepit Moses explanare Legem hanc, dicendo.

Ex Deut. IV.

44. Hæc est Lex quam proposuit Moses coram filiis Israël.
45. Hæc testimonia & statuta & judicia quæ pronunciavit Moses filiis Israël, quum egressi essent ex Ægypto.
46. Trans Jordanem in valle è regione Beth-peor in terra Sehon regis Emorrhæorum, qui habitabat in Hesbon: quem percussit Moses & filii Israël, quum egressi essent ex Ægypto.
47. Et possederunt terram ejus, & terram Og regis Basan, duorum regum Emorrhæorum, qui erant trans Jordanem ad ortum Solis.
48. Ab Aroër qui erat juxta ripam torrentis Arnon, usque ad montem Sion qui est Hermon.
49. Et universam solitudinem trans Jordanem ad Orientem usque ad mare planitiei, sub effusionibus aquarum.

Ex Deut. XXIX.

1. Hæc sunt verba fœderis quæ præcepit Jehova Mosi ut pangeret cum filiis Israël in terra Moab, præter fœdus quod pepigerat cum ipsis in Horeb.

Levit. 27. 34. *Hæc sunt præcepta.*] Prior locus commendat Legem quæ promulgata fuit & scripta in duabus tabulis, cum sententiis quæ simul fuerunt anoexæ ad Dei mentem clarius explicandam. Neque enim tantum decem verba illic protulit Deus, sed quod breviter perstrinxerat, interpretatus est. Porro huic doctrinæ fidem conciliat Moses: primum ab auctoritate, quia divinitus sit tradita: deinde quod sibi non sumpserit Legislatoris partes, sed à Deo creatus fuerit, ac vocatus ad hoc munus obeundum. A filiis autem Israël reverentiam exigit, quoniam ad eos missus fuerit doctor & magister.

Deut. 1. 1. *Hæc sunt verba.*] Hi duo posteriores loci proprie ad appendices spectant, quibus postea Deus clarius & magis familiariter illustravit Legem prius à se datam: comprehendunt quoque exhortationes quibus populi animos subegit ad obsequium, & elogia quibus Legem ornavit ac stabilivit. Summa est, Mosen prodire Dei ministrum & præconem, qui ex ipsius ore Israeli præscribat quicquid rectum & justum est. Cæterum quum dicit, Præter fœdus initum in monte Horeb, non significat quicquam fuisse additum, nisi quatenus oportuit decem verba pluribus exponi, oe brevitas obscuritatem pareret in rudi & tardo populo. Neque enim Deus, ut solent terreni reges, experientia admonitus Legem suam locupletavit novis præceptis: sed consuluit pigro & crasso populi ingenio. Ergo particula exceptionis non designat aliquid adventitium, sed tantum significat Deum secundo iterasse fœdus suum, quo distinctius & certius posset intelligi. Qua in re rarum indulgentiæ specimen edidit, quod sub terræ ingressum fœdus suum circiter annis quadraginta post ejus promulgationem renovavit, luculenta explicatione addita, quia tunc cum nova gente erat negotium. Ideo locus exprimitur, unde & temporis ratio apparet.

Deut. 4. 44. *Hæc est Lex.*] Eodem spectat hic ultimus locus, Legem scilicet de integro fuisse promulgatam, ex quo limen terræ promissæ attigerat populus, quo propensior esset ad obsequium: præsertim quum jam duæ tribus & dimidia victis Emorrhæis sedem adeptæ essent ac domicilium. Ideo enim habitationis fit mentio, quia gustus perceptæ gratiæ acuere debebat eorum studium quo alacrius pergerent. De regione & locorum nominibus alibi videbimus. Nunc tenere satis est, renovatam fuisse Legis memoriam, postquam extra sortem obtigerat statio filiis Ruben & Gad, & dimidiæ tribui Manasse, reliquis autem certa possessio ante oculos subjecta esset. Cæterum ostendit Moses, quamvis pluribus verbis Legem explicuerit, nihil tamen additum fuisse ad eam summam quæ initio promulgata fuerat: quin potius significat, quæcunque annis quadraginta docuit, non alio spectasse quam ut Legem Dei probe exacteque tenerent.

L E X.

PRIMUM PRÆCEPTUM.

Ex Exodi XX.

3. NOn erunt tibi dii alieni coram facie mea.

Repetitio ejusdem Ex Deut. V.

7. Non erunt tibi dii alieni coram facie mea.

3. *Non erunt.*] Hoc præcepto jubet Deus se unum duntaxat coli: & purum omni superstitione cultum requirit. Etsi enim videtur simplex prohibitio, tamen affirmativam ex negativa elicere oportet: quemadmodum ex sequentibus melius patebit. Prodit ergo in medium, ut in eum solum respiciant Israëlitæ: sibique jus suum vendicat, ne alio transferatur. In verborum expositione non omnes consentiunt. Quidam enim פנים accipiunt pro Ira: acsi dictum esset, Ne alienos deos tibi accersas ad iram meam provocandam. Et fateor nomen Hebraicum sæpe hoc sensu poni. Illud tamen alterum mihi rectius videtur, Ne facias tibi deos coram facie mea. Sed adhuc aliqua est varietas: quia de particula על non convenit. Sunt enim qui exponant, Ne facias tibi deos præ me, vel quos mihi præferas. Citant locum Deut. 21. ubi vetat Deus, sicui sint duæ uxores, & ex otraque liberi, ne primogenituram ad secundum transferat coram facie primogeniti. Verum ut demus illic fieri comparationem minoris & majoris, nimis frigidum esset, hoc loco non aliud Deum postulare quam ne superiorem gradum obtineant dii alieni: quando nec sibi æquari patitur, vel etiam comites adjungi. Vitiatur enim & adulteratur religio, simulac minimum aliquid detrahitur ex Dei gloria. Et scimus, quum suos Baalim colerent Israelitæ, oon ita ipsos subrogasse in locum Dei, ut eo posthabito tribuerent illis summum imperium. Fuit tamen hæc minime tolerabilis profanatio cultus Dei, ac proinde impia hujus præcepti transgressio, patronos sibi deligere penes quos deitatis pars aliqua resideret: quia nisi eminet solus Deus, tantundem obscuratur ejus majestas. Genuinum esse ergo sensum existimo, ne quos sibi deos fingant Israëlitæ, quos vero & onico Deo opponant. Nam Hebræis Coram facie, ut plurimum significat E regione. Non vult igitur Deus sibi obtrudi socios, & tanquam in conspectu suo locari. Interea mihi probabile est, ipsum alludere ad manifestationem quæ populum in sincera pietate retinere debuerat. Sic enim tradita in Lege fuerat vera puraque religio, ut illic quodammodo luceret Dei facies. Alia Gentium ratio, quæ tametsi falsos deos sibi temere fingebant, non tamen coram facie Dei, quæ illis erat incognita. Sciamus ergo hos demum censeri legitimos Dei cultores, qui figmentis omnibus valere jussis, ipsi uni adhæreant. Nec vero dubium est quin his verbis comprehendatur interior Dei cultus, quando præceptum hoc differt à proximo, ubi externa idololatria damnabitur. Et homines sibi aliis modis deos facere quam in statuis, aut picturis, aut ulla visibili specie, satis notum est. Angelos siquis adoret loco Dei, vel arcanum aliud numen stulte imaginetur, hac Lege reum teneri nullus negabit. Vendicat ergo Deus sibi etiam cordium affectus, ut spiritualiter solus colatur. Atque huc oon inepte referri potest particula Coram facie mea: quia etsi hominum oculos latet eorum impietas qui ad perversos cultus clam degenerant, & intus fovent suos errores, Dei tamen cognitionem non effugiet eorum hypocrisis & perfidia. Hinc etiam sequitur, non rite coli unicum Deum nisi separetur ab omnibus figmentis. Quare non sufficit ejus nomen obtendere, nisi corruptelæ omnes verbo ejus adversæ facessant. Unde emergit discrimen veræ religionis à pravis superstitionibus. Quando enim præscripsit Deus quomodo velit à nobis coli, ubi vel tantillum deflectimus ab hac regula, deos alienos nobis statuimus, illum in ordinem cogendo.

Loci ad præcepti hujus expositionem spectantes.

Ex Deut. VI.

4. Audi Israël, Jehova Deus noster, Deus unus est.

Ex Deut. VI.

13. Jehovam Deum tuum timebis, & ipsum solum coles.

Item ex Deut. X.

20. Jehovam Deum tuum timebis, eum coles, eique adhærebis.

Item ex Deut. VI.

16. Non tentabitis Jehovam Deum vestrum, sicut tentastis in Masa.

Deut. 6. 4. *Audi Israël.*] Quod Moses Deum unum esse asserit, non ad solam ejus essentiam, quæ incomprehensibilis est, restringitur: sed intelligi etiam debet de virtute & gloria quæ populo innotuerat. Quasi diceret, defectionis reos fore nisi in solo Deo acquiescant, qui sibi eos devinxerat. Ideo non modo Jehovam appellat, sed simul addit Deum illius populi quem alloquitur. Ita omnes aliæ deitates in nihilum rediguntur, & jubetur populus fugere & detestari quicquid à pura Dei cognitione mentes abducit: quia etsi relinquitur ei suum nomen, majestate tamen sua exuitur, simulac miscetur in turba. Ideo per Ezechielem dicit, Ite, ambulate quisque post idola
Eze. 20. vers. 39. vestra. Quibus verbis non solum repudiat omnes mixturas, sed testatur malle se pro nullo duci quam non coli in solidum. Scite tamen orthodoxi Patres contra Arrium hoc loco usi sunt: quia quum passim Christus vocetur Deus, haud dubie ille est idem Jehova qui se unicum Deum pronunciat: quod & de Spiritu sancto eadem ratione asseritur.

Deut. 6. 13. *Jehovam Deum tuum timebis.*] Hinc melius liquet quorsum nuper dixerit unum esse Deum, nempe ut unus in solidum colatur: quia nisi in ipso solo defixæ sint mentes, distrahitur in varias partes religio: quam distractionem mox sequitur errorum labyrinthus. Primo autem reverentiam exigit, deinde cultum qui illam testetur ac demonstret. Porro timor subjectionem in se continet, dum se homines Deo addicunt, quia illos in ordinem cogit formidabilis ejus majestas. Hinc nascitur cultus, pietatis testis. Sed notandum est, timorem de quo hic præcipitur, voluntarium esse, ut nihil magis cupiant homines quam obedire Deo. Quum ergo dixi nos à Deo sub jugum cogi potentiæ & magnitudinis suæ sensu, non intellexi extorqueri violentum & servile obsequium: tantum dicere volui, non ante adduci posse homines ad parendum Deo, quam timore subacti fuerint: quia ingenita illis pravitas semper religionis contemptum & licentiam secum trahit. Itaque apud Jeremiam, ut ad timorem homines hor- Jerem. 5.
tetur, terribilem suam potentiam proponit in fre- vers. 22.
nanda maris impetu: qui tamen metus veros ejus cultores longius adducit. In altero loco quem ex 10. capite Deuter. subjecimus, Adhærendi verbum rursus confirmat, simulac vel tantillum à Deo homines deflectunt, vitiari ejus cultum. Huc enim spectat conjunctio ad quam suos cultores vocat, ut ei quodammodo agglutinati non alio respiciant.

Deut. 6. 16. *Non tentabitis Jehovam.*] Quum hæc doctrina haud dubie ad primum præceptum referri debeat, ex ea colligimus, hoc præcipuum esse caput pietatis, Deo tribuere quod suum est, nec quicquam ex jure quod sibi vindicat, detrahere. Incredulitas (ut ante vidimus) fons & causa tentationis fuit in Masa: quia quum neque in Dei providentiam recumberet populus, neque in paterno ejus amore acquiesceret, erupit ad impatientiam, atque huc tandem prorupit ut Deum sibi adesse non putaret nisi improbæ ejus cupiditati obsequeretur. Videmus ergo Deum non aliter recte coli nisi ubi propriis virtutibus ornatur. Unde etiam apparet non posse à fide divelli veram pietatem: quia si in Deo agnoscimus residere quicquid optandum est boni, omnia ab eo expectabimus & petemus: patienter etiam & æquis animis feremus nos ejus arbitrio regi: denique nos & vitam nostram in ejus manum trademus.

Ex Levit. XIX.

1. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
2. Loquere ad universum cœtum filiorum Israël, & dic eis, Sancti estote, quia ego sanctus Jehova Deus vester.

1. *Loquutus est Jehova.*] Huc tendit exhortatio: primum ne Dei cultum metiantur ex suo ipsorum ingenio, sed ex illius potius natura: deinde ut à studio puritatis incipiant. Nihil enim difficilius quam homines exuere affectus carnis ut se ad Dei imitationem forment. Adhæc libenter torpent in suis sordibus, & externam pietatis speciem ad eas tegendas obtendunt. Hic ergo ad Dei imitationem revocantur, qui eos adoptando, imaginem suam gestare voluit, sicuti filii probi & non degeneres patrem referunt. Si quis Deum sanctitate æquare studeat, vesana erit æmulatio. Sed quanquam ab Angelis quoque longissime distant vel perfectissimi quique, non tamen obstat minimi cujusque imbecillitas quominus ad Dei exemplum aspiret. Atque ad hoc caput pertinent omnes ceremoniæ quibus veterem populum Deus ad sanctitatem exercuit, ut postea videbitur. Etsi autem non semel occurrit hæc sententia, quia tamen in illis locis ad confirmationem specialibus præceptis annectitur, doctrinam generalem nunc ex hoc loco tenere sufficiat.

Ex Deut. VI.

14. Non ambulabitis post deos alienos è diis populorum qui undique circum vos sunt:
15. Quoniam Deus zelotes Jehova Deus tuus in medio tui est: ne forte irascatur furor Jehovæ Dei tui in te, & disperdat te è superficie terræ.

14. *Non ambulabitis.*] Hoc loco vetat Moses populum à simplici Dei cultu deflectere, quamvis hinc inde versentur ob eorum oculos superstitionum exempla. Erat enim hæc valde noxia tentatio, nusquam reperiri qui Legis doctrinæ subscriberent: quum apud singulas gentes aliqua vigeret religio, aut saltem nominaretur. Quoniam ergo varii cultus totidem essent distractiones à recta via, necesse fuit periculo mature occurrere, & ita stabilire unius Dei auctoritatem, ut gentium omnium consensum vilipendere Judæi auderent. Additur comminatio, in promptu fore vindictam, si ad superstitiones desciscant: quoniam Deus sit zelotes, & inter ipsos resideat. De priorē voce plura dicturus sum in secundum præceptum. Hoc interea teneant lectores, Deum vocari zelotem, quia nullam æmulationem admittit quæ detrahat ejus gloriæ, nec sustinet cultum sibi uni debitum alio transferri. Quum se in medio populi habitare admonet, partim ex præsenti aspectu terrorem incutit, partim vero oblique perstringit eorum ingratitudinem, si ipso relicto, deos sibi è longinquo accersant.

Ex Deut. XVIII.

9. Quum tu ingressus fueris in terram quam Jehova Deus tuus dat tibi, ne discas ad faciendum secundum abominationes gentium istarum.

10. Non invenietur in medio tui qui * traducat filium suum, vel filiam suam per ignem, qui divinet divinationes, augur, magus, & incantator,

11. Colligans colligationes, consulens Pythonem, † prognostes, & qui sciscitatur à mortuis.

12. Abominatio enim est Jehovæ quisquis facit hæc: & propter abominationes istas evellit eos Jehova Deus tuus à facie tua.

13. Integer eris cum Jehova Deo tuo.

14. Nam gentes istæ quas tu obtinebis, attentæ sunt ad * prognostas & ad divinos: quod ad te, non ita permisit tibi Jehova Deus tuus.

* ad verbum, *transire facere.*
† vel, *ariolos.*
* vel, *ariolos.*

9. *Quum tu ingressus.*] Quam cupide mala exempla arripiat humanum genus, & quam proclive sit ad eorum imitationem, experientia plus satis notum est: præsertim qui in alienam terram veniunt, facile assuescunt ad mores & ritus. Hæc ratio est cur diserte Deus cavere jubeat Israëlitas ne terram Chanaan ingressi, quicquam contagionis ab ejus incolis contrahant. Generalis quidem est doctrina: sed periculo quod propius instabat, occurrere necesse fuit. Porro dilucide hoc loco exponit Moses quid sit habere deos alienos, nempe profanas mixturas involvere cum Dei cultu: cujus puritas hac una ratione asseritur, ubi facessunt omnes alienæ superstitiones. Summa igitur est, ut abstineat populus Dei ab omnibus hominum commentis, quibus pura & casta religio adulteratur. Nam in genere voluit Deus arcere cultores suos ab omnibus fallaciis quibus ab initio Satan delusit ac fascinavit miseros homines. Species tamen quasdam enumerat quæ usu & consuetudine magis invaluerant. Verum quo certius nobis pateat Dei consilium, tenere convenit quid ipsi in his quæ damnat vitiis displiceat. Quum naturaliter homines scire appetant, etiam in superstitiosis cupiditas à bono principio semper manavit: utpote quam Deus omnium mentibus indidit, quum genus nostrum à brutis animalibus distinctum vellet. Jam & hoc reprehensione caruit, quod homines ignorantiæ suæ conscii non putarunt aliam sciendi viam sibi tenendam esse, quam ut Deum consulerent. Atque hoc unum Gentibus propositum fuit, quum magos & ariolos consulerent, scientiam qua se destitui videbant, è cælo petere. Ita dubium non est quin se in tenebris demersos esse confessi sint, & lucem intelligentiæ singulare esse Dei beneficium. Unde & nomen Divinationis: quia persuasum illis erat res arcanas non comprehendi humano captu, sed hanc cognitionem divini esse instinctus. Verum (ut suis artificiis quæ per se recta sunt diabolus pervertit) hæc naturæ quæ diximus semina duobus vitiis corrupta sunt: quia & immodica cupiditas plus sciendi quam fas esset, mentibus obrepsit, & illicitos deinde sciendi modos captarunt. Ex his fontibus, nempe stulta curiositate, & nimis licentiosa temeritate, vel audacia, profluxit quicquid superstitionum & errorum in mundo grassatum fuit. Ideoque duabus his pestibus occurrit Deus, artes magicas vetando: quæ in hoc perperam excogitatæ sunt ut eruerent & in lucem proferrent quæ ipse voluit abscondita. Optima enim sciendi ratio est sobrietas, ut sufficiat cognoscere quantum expedit. Altius tulit homines sua libido, ut in profundissima quæque arcana penetrare cuperent. Alterum vero quod attigi, multo deterius, quod perversis modis res occultas exquirere tentarunt. Videbimus paulo post, Deum quoque res futuras prædixisse per servos suos: sed nonnisi quatenus expedire noverat, ac tantum eo consilio, ut palam faceret peculiarem se curam Ecclesiæ gerere. Atqui ut insatiabilis est hominum curiositas, non respiciunt quid sibi utile sit: sed exemplo Adæ volunt esse diis similes, & omnia sine exceptione scire. Quum tam improbis votis non indulgeat Deus, se ad diabolum patrem mendacii transferunt: sub fallaci tamen nominis Dei prætextu, ut dictum est. Hæc tot vanitatum origo, quibus semper mundus fuit implicitus. Jam ad species descendo.

10. *Non invenietur in medio tui.*] Horribilis hic furor ac omnino prodigiosus, quo dementatæ fuerant Gentes, Judæos quoque postea invasit, ut filios immolarent atque etiam comburerent in honorem deorum quibus se addicerant. Quanquam probabile est, bonam partem non exarsisse tanta vesania: sed superstitione levius esse defunctos, quum scilicet liberos suos tantum per flammam trajicerent. Hoc illis fuit lustrationis genus ad omnes sordes expiandas. Sed multos ad mactationem usque impulit crudelis ille zelus, ut ne proprio quidem sanguini parcerent. In quo tamen Abrahæ exemplum jactabant: acsi quicquam esset simile inter obedientiam sancti viri, qui præeunte Dei mandato filium suum Isaac immolare paratus fuit, & inter barbarum populi impetum, qui vetante & reclamante Deo liberos suos jugulavit. Cæterum in hoc tam fœdo spectaculo videmus quanto ardentius ferantur homines ad impios cultus quos illis dictavit sua temeritas, quam ad studium rite colendi Dei, ubi palam & diserte præcipit quid rectum sit. Hæc quidem prima parentum cura esse debet ut liberos suos Deo consecrent: sed unicus apud Judæos initiandi ritus fuit Circumcisio, qua contentos esse oportuit. Recenset deinde Moses divinationum species, quibus profanæ gentes deditæ fuerunt, ut stultam plusquam fas esset sciendi cupiditatem explerent. Quanquam non improbo quod quibusdam placet, primo loco genus poni, deinde adjungi partes. In quibus explicandis brevis ero: nec refutandis singulis opinionibus insistam: etsi quosdam etiam ex Rabinis crasse hallucinari certum

tum est. Nomen מענן libenter recipio deductum esse à nubibus: ideoque vel proauguribus, vel pro astrologis judiciarius accipi consentaneum est. Sunt qui radicem hujus vocis esse malunt מען quod locum Hebræis significat. Atque hæc etymologia non male quadraret fanaticis qui ex astrorum situ omnia divinant: quia tam planetis quam signis zodiaci stationes suas assignant ad mutuos respectus. Hoc quidem probe convenit, tam auguria hoc loco, quam frivolas astrorum observationes damnari: dum scil. homines præpostere curiosi, astris subjiciunt omnes rerum eventus. Nomen מנחש quod sequitur, Divinum vel ariolum significat: quod satis liquet ex 44. capite Geneseos, ubi Joseph se in scypho divinasse simulat, quia vulgo putabant arte vaticinandi præditum. Ac nomen etiam hinc serpentibus inditum propter astutiam. מכשף quidam interpretantur præstigiatorem, qui oculos spectris objectis perstringat, ac deludat. Sequitur quintum, quod vertimus Colligaos colligationem: quo nonnulli intelligunt incantatores, qui magicis artibus cogunt serpentes in unum locum. Quod meo judicio frigidum est: itaque aliis potius assentior, qui notari volunt evocationes dæmonum. Verum quia commode verti potest, Colligens, vel committens cœtum, non prorsus repudio quod alii tradunt, referri ad imaginarios conventus: ad quos miseri homines (quos Diabolus fascinavit) se rapi somniant, ut simul epulentur, saltent, & nefandis conspirationibus se obligent. Vulgo synagogas nominant. In sexto nulla est ambiguitas, ubi vetatur populus consulere Pythonem. Sic enim proprie Hebraicum nomen אוב vertere licet post Lucam, fidum & idoneum interpretem,
Actor. 16. dum narrat spiritum Pythonis Pauli voce ejectum
vers. 16. ex puella. Et interdum Scriptura אובות vocat quicunque dæmones eliciunt ad danda responsa: cujus
1 Sam. 28. fallaciæ insigne exemplum memoratur in sacra histo-
vers. 7. ria de Pythonissa, quæ Samuëlem mortuum Sauli ostendit. Pythonem Græci verterunt, quod in primis celebres erant præstigiæ Pythii Apollinis. Septimus ordo est ידעני, qui recte dici possunt gnostæ, vel cognitores. Neque enim dubito quin honorificum hoc nomen fallendi causa obtenderent: quod impostoribus minime novum est. Sic olim Genethliaci & similes pro Mathematicis se venditarunt. Et hic est astus Satanæ, furari honesta virtutum & rerum bonarum nomina, quibus integumentum suis mendaciis faciat: sicuti Ægyptiis & Chaldæis impostoribus nomen Sapientum imposuit. Ergo quum Prophetæ dicantur Videntes, vana falsorum vatum prognostica apposuit, quæ simplices obstupefacerent. Nam quod quidam nomen hoc ab ave deducunt, nimis puerile est figmentum: ac miror in re aperta adeo turpiter delirasse, dum argutiam de nihilo affectant. Ultimo loco damnatur necromantia, hoc est, fallax & delusoria vaticinandi scientia ex mortuorum responsis: quam perperam quidam restringunt ad eos qui dormiunt ad sepulchra, ut mortuos per somnium loquentes audiant: quia pluribus modis stulti homines colloquia cum mortuis captarunt. Porro discamus ex hoc loco, quoties Deus frenum Satanæ laxat, quam prodigiosis ludibriis fascinet miseros homines, & quantam fallendi efficaciam obtineat ille mendacii pater ex justa Dei vindicta, ad excæcandos incredulos. Nam quod à nasutis hæc tanquam fabulosa ridentur, id fit supino contemptu: quia non reputant quam horribili judicio digni sint, qui lucem sponte extinguendo, tenebras sibi accersunt. Pretiosior enim Deo est sua veritas, quam ut eam rejici impune sinat. Certe sacrilega esset audacia, negare unquam in usu fuisse artes magicas: quia hoc modo Deus incogitantiæ argueretur, acsi Legem tulisset de rebus quæ nullæ erant. Quod objicitur absurditas, sic nimium extolli Satanæ potentiam acsi in ejus manu essent prædictiones, quas Deus uni sibi vendicat: deinde posset miscere vivorum colloquia cum mortuis, & convertere rerum formas: solutio facilis est. Quod ad vaticinia spectat, nihil opus est subtiliter disputare unde res occultas præsciscat Satan (in qua parte nimis anxie, meo judicio, se torsit Augustinus) quia supervacuus est ille labor, si tenemus justo Dei judicio permitti diabolis aliquam vaticinandi speciem, qua incredulos magis ac magis decipiant: sicut alibi fusius tractandum erit. Interea scimus, omnibus falsorum deorum oraculis per flexiloquas ambages derisos fuisse incredulos, ut sero tandem eventu sentirent se illaqueatos fuisse le-
thalibus decipulis. Itaque jure apud Jesaiam Deus Jesa. 41.
omnibus idolis abrogat futuri temporis scientiam. vers. 23.
Id tamen non obstat quominus Satanæ aperiat quædam abscondita, quorum prædictione, quasi fallaci gustu, delinìat reprobos. Fateor certe Romanos augures, temporis progressu, abjecta augurandi cura, crassis tantum figmentis abusos fuisse ad fallendum vulgus. Verum nisi olim vel maxime perspicaces Satan hoc artificio in errorem traxisset, non toties in præcipuis Cyri laudibus poneret Socraticus Xenophon, auguriis fuisse intentum, & ita edoctum à patre. Denique temporum omnium experientia convincit, homines perverse curiosos sæpe à Satana per magos didicisse quod humanitus cognosci non poterat. De operum effectu, sive mortuos excitet, sive fascinet homines & bruta animalia, sive incantationibus novas facies rebus induat, sic habendum est, quæcunque videtur edere miracula, meras esse præstigias. Atque, ut est pater tenebrarum, certum est nihil posse nisi apud incredulos, quorum obtenebratæ sunt mentes, ut album à nigro non discernant. Vidimus tamen ante ut magi Pharaonis æmulati sint in miraculis Mosen. Quare nihil mirum si Dei permissu vel elementa turbet, vel morbis & aliis noxis infestet reprobos, vel oculis phantasmata objiciat. Quo magis rogandus est nobis Deus ut hostem compescat tot pestiferis artibus contra nos instructum.

12. *Abominatio enim est Jehovæ.*] Primum Dei auctoritatem vult esse instar freni ad ipsos regendos, deinde vindictam illis proponit, quam paulo post visuri erant adversus gentes: imo cujus ipsi executores & ministri erant futuri. Quum enim minime obscurum illis esse posset, indigenas terræ Chanaan non evulsum iri ex tranquillis sedibus nisi Dei manu, causam excidii hanc assignat, quod se & terram sacrilegis illis & nefandis superstitionibus polluerant. Tam insigni igitur exemplo eos deterret, ne scelera imitentur quæ Deum tam graviter ulcisci eventus
ipse monstrabat. Sicuti Paulus fideles admonet, dili- Ephes. 5.
genter cavendum esse à peccatis quæ iram Dei conci- vers. 6.
tant contra inobedientes.

13. *Integer eris.*] Respicit ad fidem mutuam sacri fœderis, quo ut se obstrinxerat Judæis, ita vicissim eos sibi devinxerat, ne se idolis prostituerent, vel appeterent alienas religiones, quæ huc illuc abstrahunt mentes hominum. Hæc igitur integritas opponitur omnibus mixturis vel corruptelis quæ à sincero Dei unius cultu nos abducunt: quia simplicitas quæ nos continet in cælestis doctrinæ obedientia, spiritualis est castitas, quam exigit Deus ab Ecclesia sua. Et circumstantia loci hoc satis clare probat, Deum ab omni licentia cohibere Judæos, ut suo imperio addicti non circumspiciant in diversas partes, nec ferantur vana levitate, sed constanter maneant in puro cultu quem illis præscripserat. Hac ratione
Paulus se pro Christo zelotypum esse asserit: & quia 2 Cor. 11.
Corinthios Christo adjunxit, se metuere, ne sicut vers. 2.
Evam decepit serpens sua astutia, ita impostorum illecebris inducti, excidant à simplicitate quæ est in Christo.

14. *Nam gentes istæ.*] Sicuti quam Deus pœnam sumpturus erat de gentibus, nuper proposuit ad

terro-

terrorem: ita nunc admonet hac lege vacuam hæreditatem tradi Judæis, ut tanti beneficii memores ab omnibus inquinamentis sibi caveant: & ideo pristinis terræ incolis succedere, ut sint ab illis separati. Quorsum enim illa mutatio nisi ut novum populum sibi acquireret Deus, terramque omni immunditia purgaret? Porro rametsi duas tantum species superstitionum repetit, per synecdochen tamen omnes alias designat. Summa est, ne gentibus fiot similes in vitiis & corruptelis, quæ illis fuerant exitii causa: quando non tantum homines profligaverat Deus, sed perversos quoque eorum ritus. Secundam partem versus quidam in duas sententias dividunt, Tu autem non sic facies: deinde, Jehova dat tibi; & subaudiunt terram. Ego autem non dubito, quin pronomen אתה sic resolvi debeat, Quantum vero ad te. Proinde uno contextu legendum censeo, Non sic tibi permisit Deus. Nam significatio verbi נתן late patet. Summa huc tendit, ut pluris sit illis Dei prohibitio quam gentium exempla.

15. Prophetam è medio tui, ex fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Jehova Deus tuus: illum audietis.

16. Secundum omnia quæ petiisti à Jehova Deo tuo in Horeb, in die conventus, dicendo, Non adjiciam audire vocem Jehovæ Dei mei, & ignem hunc magnum non videbo amplius, ne moriar.

17. Et dixit Jehova ad me, Bene egerunt in eo quod loquuti sunt.

18. Prophetam suscitabo illis è medio fratrum suorum sicut te, ponamque verba mea in ore ejus: loqueturque ad eos quæcunque ei mandavero.

15. *Prophetam è medio.*] Hoc per anticipationem additum est, ne exciperent Israëlitæ, deterius secum agi quam cum totius mundi populis. Fuit enim semper (& quidem merito) singularis boni loco habitum cum Deo communicare, sicuti nihil est optabilius. Invaluerat autem opinio, magicis artibus, Pythanum responsis, scientia augurandi homines ad Deum propius accedere. Secum ergo male agi conquestus fuisset populus Israël, si ab omnibus vaticiniis & responsis fuisset exclusus. Huic querimoniæ vel objectioni occurrit Moses, pronuncians non minus familiarem ad Deum accessum illis fore, quam si palam ipse descenderet è cælo: modo rectam viam teneant, & ratinne, quam optimam esse censuit, contenti sint. Itaque Propheticam doctrinam pro omnibus Gentium commentis unam apud ipsos vigere jubet. Ita significat, quamvis non palam descendat è cælo Deus, illis tamen, quatenus expediet, voluntatem ejus certam & clare notam fore, quia per servos suos Prophetas fideliter eos erudiet. Qua ratione apud Jesaiam, ubi falsorum deorum vaticinia (*Jesa. 43. vers. 1.*) derisit, Israëlem nominat testem suum: utpote apud quem sua arcana & cælestis sapientiæ thesauros deposuerat. Videmus jam designari modum quo Deus vult populum suum sciscitari de rebus ad salutem necessariis: quod ex 8. cap. Jesaiæ clarius patet, Si dixerint vobis, Inquirite à Pythonibus & divinis: annon populus Deum suum consulet? à vivis ad mortuos? ad Legem & ad testimonium. Nec dubium est quin ex hoc loco doctrinam illam sumpserit Jesaias: ubi damnatis erroribus quos sibi excogitant curiosi homines, jubet fideles simpliciter ad Legem attendere: & hac discendi regula contentos esse jubet, nisi velint misere vagari. Hinc colligimus in nomine Prophetæ esse enallagen numeri. Nam quòd nonnulli ad Jnsue, alii ad Jeremiam restringunt, prorsus insulsum est: quando hic de continuo regendæ Ecclesiæ tenore disserit Moses, non autem recitat quid facturus sit Deus ad breve tempus. Nihilo rectior est eorum sententia qui præcise de solo Christo accipiunt. Nam illud quod dixi Dei consilium tenere convenit, non relinqui Judæis excusationem si ad Pythones vel magos declinent, quia Deus nunquam eos destituet Prophetis & doctoribus. Quod si ad solum Christum eos ablegasset, in promptu erat exceptio, durum esse per duo annorum millia carere Prophetis & revelationibus. Nec firmæ sunt duæ illæ rationes quibus insistunt quidam, Prophetam cui testimonium reddit Moses, excellentiorem esse suo præcone: deinde non posse hoc elogium aptari veteribus (*Deut. 34. vers. 10.*) Prophetis, similes fuisse Mosi, quum alibi dicatur nullum similem postea surrexisse. Neque enim quicquam decedit ex ejus dignitate, si alios vel pares vel minores commendet, ut audiantur quicunque à Deo missi fuerint. Quod ad comparationem spectat, non semper hac particula Sicut, notatur æqualitas. Verum igitur est nullum Prophetam fuisse sicut Mosen, nempe qui par esset omnibus modis, vel in quo fulgerent tantæ dotes. sed non minus verum est, fuisse omnes similes Mosi: quia Deus continua successione doctores Ecclesiæ suæ præfecit qui idem munus obirent. Quo pertinet illud, Lex & Prophetæ usque ad Joannem, &c. ubi videmus (*Mat. 11. vers. 13.*) Mosi alios substitui tanquam collegas in gubernanda (*Luc. 16. vers. 16.*) Ecclesia, usque ad Christi adventum. Quanquam scite Petrus & concinna analogia testimonium hoc (*Act. 2. vers. 18.*) ad Christum accommodat: non ut excludat reliquos Dei servos, sed ut admoneat Judæos, si rejicitur Christus, simul repudiari hoc inæstimabile Dei beneficium. Sic enim donum Prophetiæ viguit in populo veteri, & subinde alii aliis additi sunt doctores, ut ante Christi adventum quædam fuerit interruptio. Ideo in tristi dissipatione quæ reditum ab exilio Babylonico sequuta est, queruntur fideles in Psalmo, (*Psal. 74. vers. 9.*) signa sua jam non conspici, nec extare amplius Prophetam. In hunc finem hortatur Malachias populum (*Mal. 4. vers. 4.*) ut recordetur Legis datæ in Horeb. Et continuo post subjicit, Ecce, mitto Eliam Prophetam, &c. acsi diceret instare tempus quo perfectior manifestetur doctrina, & lux plenior affulgeat. Vere enim dicit Apostolus, sæpe olim Deum & pluribus (*Hebr. 1:1.*) modis loquutum fuisse patribus per Prophetas: tamen extremis diebus loquutum fuisse nobis in unigenito Filio. Et certe exoriente Euangelii doctrina completus fuit doctrinæ Propheticæ cursus, quia in solidum exhibuit Deus quod hic promittit. Adeoque id passim tritum fuit, ut Samaritana quoque mulier (*Joan. 4. vers. 25.*) diceret venturum esse Messiam qui doceret omnia. Quo pertinet quod nuper citavi de transitu à Lege (*Mat. 11. vers. 13.*) & Prophetis ad Euangelium. Unde conficitur, aptissime (*Luc 16. vers. 16.*) expositum fuisse à Petro locum hunc de Christo. nisi enim Deum mendacii arguere vellent Judæi, necesse fuit eos ad Christum respicere, per cujus manum promissa erat & doctrinæ stabilitas, & rerum omnium instauratio. Pridem destituebantur Prophetis, quos testatus fuerat Moses nunquam ipsis defore, & quos promiserat legitimos fore ministros retinendi in obsequio populi, ne ad superstitiones deflecterent. Ergo aut nulla ipsis erat religio, aut exspectandus erat summus ille doctor, qui unus impleret omnes numeros Prophetici muneris. Jam notandæ sunt circumstantiæ, quibus Judæos in sobrietate retinet. Fuit hoc non vulgaris indulgentiæ, quod Deus è populo illo Prophetas sibi sumpsit, ne opus esset longius cursitare ad petenda oracula, & simul ut familiariter pro suo modulo docerentur.

Quod

Quod autem alios Prophetas sibi comparat Moses, ad commendationem doctrinæ ipsorum valet. Assueverant longo usu ad hanc disciplinam, ut Deum ore hominis loquentem audirent: & stabilita erat Mosis auctoritas, ut certo persuasi essent se divinitus gubernari, & sibi patefieri quicquid ad salutem sufficeret.

16. *Secundum omnia quæ petiisti.*] Ingratitudinis reos agit, nisi Prophetis se placide subjiciant: quoniam hac in parte eorum voto Deus obtemperet. Nam quo amabilius illis esset majoreque in pretio munus Propheticum, ac ne propter aspectum mortalis hominis vilesceret, hanc illis confessionem Deus extorsit, nihil esse melius quam ut interpretes ex hominibus eligeret. In Legis promulgatione palam resplenduit visibilis Dei majestas, cujus sensu expavefacti, ultro Mosen sibi dari optarunt doctorem, & cælestis vocis præconem. Quam utilis fuerit terror ille ad commendationem doctrinæ quæ per homines prædicatur, ante visum est. Vanis speculationibus in sublime ferri nostra ingenia, plus satis experimur. Ita vellemus Deum, quoties obstrepit aliqua dubitatio, è cælis elicere. Convinci ergo suæ imbecillitatis Israelitas necesse fuit, ne captum suum transcenderent: sed quod Dominus illis utile esse providerat, summi beneficii loco expeterent: & simul valedicerent superbæ curiositati, quæ semper eos titillasset, nisi remedio adhibito mature fuisset correcta. Ejus autem doni, quod sibi optimum esse judicarunt, minime excusabile fuisset fastidium. Summa est, Deum semel apparuisse ut Prophetis suis fidem & auctoritatem acquireret: ordinem vero regendæ Ecclesiæ, & testandæ suæ voluntatis instituisse quem populus ipse experientia cognoverat summopere sibi esse utilem.

17. *Bene egerunt.*] Recitat Moses judicio & voce Dei fuisse comprobatum illud votum. Neque enim si stulta levitas homines impulerit ad aliquid præpostere optandum, ideo ratum id protinus esse debet: sed ubi accedit Dei consensus & quasi suffragatio, quod sibi placere ostendit, fixum & inviolabile stare debet. Unde sequitur, Deum in mittendis Prophetis, ut maxime expedit, consulere hominum saluti. Porro quod surgunt pii doctores qui fideliter viam salutis monstrent, hoc asserit singulare esse favoris sui testimonium: laudemque sibi vendicat, quum secundo repetit, Suscitabo Prophetam. Sicut &
Paulus docet, Quomodo prædicabunt, nisi mittan- *Rom.* 10.
tur? Et sane, eodem teste Apostolo, ad hanc pro- *vers.* 15.
vinciam nemo reperietur idoneus: sed facultas recte 2 *Cor.* 2.
docendi à Deo est. Unde sequitur, Deum certo præ- *vers.* 14.
sentiæ suæ symbolo favorem erga nos suum testari & 4: 1.
quoties Spiritus sui dotibus illustrat, & in medium producit fidos probosque doctores. Postea admonet Moses, Deum sic gubernare Ecclesiam suam hominum manu & opera, ut sibi nihil deroget. Sibi enim hoc proprium retinet, quasi in os suggerere Prophetis quod loquantur, nec plus illis permittit quam loqui & proferre quæcunque mandaverit. Videmus ergo creatos ab initio fuisse Pastores, non ut dominarentur ipsi, vel suis commentis Ecclesiam subjicerent: sed tantum ut Spiritus sancti essent organa. Atque hodie qui plus licentiæ usurpant, cum sacrilega sua tyrannide procul abigendi sunt.

Ex Deut. XIII.

1. Quum surrexerit in medio tui Propheta, vel qui somnium somniabit, & dederit tibi signum vel portentum,

2. Eveneritque tibi signum & portentum quod dixerat tibi, dicendo, Eamus post deos alienos quos non nosti, & colamus eos:

3. Non obedies verbis Prophetæ illius, aut somnium somniantis: quia tentat vos Jehova Deus vester, ut sciat an diligatis Jehovam Deum vestrum toto corde vestro, & tota anima vestra.

4. Post Jehovam Deum vestrum ambulabitis, illumque timebitis, ac præcepta ejus custodietis: voci ejus obedietis, & eum coletis, eique adhærebitis.

Ex Deut. XVIII.

21. Quia si dixeris in corde tuo, Quomodo cognoscemus verbum quod non loquutus fuerit Jehova?

22. Quando loquetur Propheta in nomine Jehovæ, & non extiterit res illa, neque evenerit: sermo est quem non loquutus est Jehova. per superbiam enim loquutus est Propheta ille: ne timeas ab eo.

Postquam à peregrinis Gentium fallaciis Israëlitas retraxit Moses, nunc etiam vetat, ne, si inter ipsos exoriantur falsi doctores, se nimis credulos præbeant: ac sedulo caveant ab omnibus novis commentis, nec ullius impulsu vel tantillum à Lege deflectant. Neque enim à professis solum & manifestis hostibus, vel exteris superstitionibus periculum est: sed per intestinas quoque fraudes insidiatur Satan, & sacro Dei nomine ad fallendum abutitur. Ergo piorum fidem non tantum verbi claustris extra muniri & circumdari oportet, ne qua aliunde corruptela obrepat: sed intus quoque ejusdem verbi præsidio firmari, ne se furtim insinuent nova commenta, quibus vitietur doctrinæ puritas. Porro ex hac prohibitione colligimus, eam esse certitudinem in cælesti doctrina quæ fidem nostram labefactari vel concuti non sinat, modo in ea vivas egerit radices ac probe fundata sit. Nam frustra vetaret Deus falsos doctores admittere, nisi cavendi rationem simul ostenderet. Et certe nihil minus consentaneum quam ut ambigua sit religio: cujus regula quum fideliter præscripta sit in Lege & exposita definitio, merito exigit à suis Deus ne vacillent, sed constanter persistant in veritate sibi
tradita. Vere enim de Lege prædicat Jesaias non fru- *Jesa.* 45.
stra illic dictum esse semini Jacob ut Deum quære- *vers.* 16.
ret. Atqui in Deo quærendo non sufficeret docere quid rectum sit, nisi in eo stabiliantur animi. Certa igitur & firma sit religio necesse est, aut non erit rite composita. Nec vero dubium est, quod de Evange-
lio testatur Paulus, Legi quoque fuisse commune, *Ephes.* 4.
ut discipulos suos instrueret contra omnium tenta- *vers.* 14.
tionum certamina, ne essent pueri fluctuantes & qui circumagerentur quolibet vento doctrinæ per versutiam hominum, &c. Sed verba propius & ordine expensa summam rei clarius ostendent.

Deut. 13. 1. *Quum surrexerit in medio tui.*] Jam videmus non de errorum fallaciis agi quas Satan per totum orbem sparserat, sed quæ prodituræ erant ex ipso Ecclesiæ sinu. Acsi diceret, Legem non ideo solum datam esse quæ Israëlitas à profanis gentibus separet, sed quæ integros custodiat in pura fidei ca-
stitate. Nam ut hodie Ecclesiam Christus sibi despon- 2 *Cor.* 11.
sat *vers.* 2.

sat per Euangelii præcones, ut instar pudicæ virginis se sistat in ejus obsequium, nec ullis lenociniis se abduci sinat à fidei simplicitate: ita olim veterem populum desponsans sibi Deus, jussit aures claudere impostoribus: qui sunt veluti Satanæ lenones ad violandum sacrum illud & speciale conjugii vinculum, quo Deus vult suis conjunctus esse. Huic malo cur velit Deus obnoxiam esse Ecclesiam, paulo post videbimus. Interea utile est de periculo admonitos esse fideles, ut sint in assiduis excubiis ad cavendas Satanæ insidias. Neque enim uno tantum seculo regnavit hæc pestis, sed grassabitur usque ad finem
2 Petr. 2. mundi: ac tenendum est illud Petri, Sicut olim fue-
vers. 1. runt pseudoprophetæ apud Judæos, ita sub regno Christi fore falsos doctores, qui inducant exitiales sectas. Cæterum non domesticos tantum hostes Moses designat, sed qui Prophetico titulo se insignient, quo majore licentia magisque impune decipiant. Unde colligimus, non sufficere gradum honoris, vel plausibile aliud nomen, sive Pastoris, sive Prophetæ, sive Sacerdotis, nisi conjuncta sit sinceritas quæ vocationi respondeat. Quos enim hic Deus fugere & abominari jubet? nempe qui Prophetas se jactabant: sed ubi probe examinati fuerint, detracta larva pudefient. Species generi subjicitur: quum idem ille vocatur Somniator: quia se Deus olim Prophetis nunc per visiones nunc per somnia patefecit. Uterque ergo honorificus prætextus fuit ad conciliandum favorem. Gravior tamen quæ sequitur tentatio, si prædictione aliqua se commendaverit. Quis enim vaticinium eventu probatum contemneret?
Jesa. 41. præsertim quum pronunciet Jesaias uni hoc Deo esse
vers. 21. proprium. Augetur etiam magis dubitatio, quod Deus postea 18. capite hoc symbolo discernere videtur veros Prophetas à falsis. Respondeo, quod sibi Deus vendicat prædictionis gloriam, id minime obstare quin interdum Satanæ quoque ministris vaticinandi munus in re aliqua concedat. Deterior quovis mercenario præcone fuit Balaam, qui æterna Dei decreta evertere optasset: cujus tamen linguam divino Spiritus instinctu directam fuisse scimus, ut ejus gratiæ esset præco ad quam extinguendam conductus fuerat. Hæc igitur inter se non pugnant, aliquem esse perfidum impostorem, & tamen particulari vaticinandi dono simul esse præditum: non ut semper vera oracula proferat (sicut nec Caiaphas, qui semel prophetavit, perpetuo fuit verax) sed quatenus Dei permissu hoc vel illud prænoscere datur, ut species una veritatis multorum errorum sit integumentum. Recte tamen & apte alibi per Mosen Deus coarguit vanitatis temerarios spiritus, qui promittunt quod non impletur. Spectandum est enim ejus consilium. Multi se insinuant clandestinis artibus, & tandem audacter prorumpunt qui gloriantur se Prophetas esse: dubitat populus an eos admittere debeat. Quia vero ut plurimum contingit talium hominum stultitiam divinitus infamia & dedecore notari, dum videt mundus futiliter loquutos esse: merito respondet Deus expectandum esse eventum, ne promiscue & absque judicio quidvis recipiant Israëlitæ. Stat ergo principium, loqui in nomine Dei qui prædicunt quod reipsa evenit. Neque enim de rebus homini incognitis quod verum est pronunciarent nisi dictante ipsis Deo. Quo etiam perti-
Jer. 28. net Jeremiæ responsum ad Hananiam, Prophetæ
vers. 5. qui fuerunt ante nos, loquuti sunt de bello, fame & peste: siquis de pace loquutus est, eventu comprobatum est quod missus à Deo esset in veritate. Pollicebatur Hananias prosperum belli successum: quia sciebat Jeremias eum mentiri, experientiam adducit testem falsitatis, nisi facta dictis respondeant. Hactenus nulla est repugnantia, dum vaticinia quæcunque vera sunt dicuntur à Deo proficisci, & tamen idem Propheta qui verum prædixit, alia in parte est impostor. Et in primis tenenda est Pauli admonitio,

Quia reprobi non recipiunt dilectionem veritatis, 1 Thess. 2.
ut salvi fiant, Deum mittere efficaciam illusionis, ut vers. 10.
credant mendacio, ut judicentur qui non crediderunt veritati, sed approbarunt injustitiam. Hinc docemur non tantum laxari Satanæ habenas ad nocendum, sed armari potentia ut efficaciter ad extremum interitum reprobos trahat. Idem nunc docet Moses. Nam quod de signis dissentiunt interpretes Hebræi, nulla ratione nititur. Certum est adhibita fuisse signa quæ vaticiniis auctoritatem acquirerent,
ut quum Jesaias nudus incessit, Jeremias catenam Jesa. 20.
collo induit. certum quoque est magicis incantatio- vers. 2.
nibus Satanam sæpe ludere. Sed non dubito quin per Jer. 28.
signum & portentum intelligat incredibile quidpiam vers. 10.
& inopinatum, quod ad præsagiendum valeat. מופתים vocant Hebræi miracula quibus Deus futurum aliquid portendit, acsi è cælis loqueretur. Generalius est nomen אות, quia pro vexillo, vel tessera, vel symbolo interdum capitur. Utrumque hic positum est pro signis insolitis, quæ testantur quasi
præsentem Dei potentiam: quo sensu admonet Chri- Mat. 24.
stus suos discipulos ut sibi caveant à signis & prodigiis vers. 11.
mendacibus. Etsi autem oculos spectris perstringit Satan, ut falsa æmulatione Dei gloriam ad se trahat: ostendimus tamen ex Paulo, & ante narravit Moses, impostores in edendis miraculis esse vindictæ Dei ministros, ut talibus laqueis capiantur reprobi. Siquis excipiat, signa igitur fore inutilia, quæ tam noxiæ possunt esse decipulæ quam veri confirmationes: respondeo, nunquam tantum licentiæ Diabolo concedi quin per medias tenebras tandem emergat lux Dei. Continget ergo, veram Dei potentiam ad tempus obscurari (quod ante vidimus in historia magorum) sed nunquam obruetur. Ita in miraculis quibus Lex fuit sancita, sic refulsit gloria Dei ut sine dubitatione fidem apud pios obtineant. Sic extra controversiam sunt miracula quæ fidem Euangelio conciliant: quia notas præ se ferunt divinitus insculptas, quibus omnis fallaciæ suspicio facile tollitur. Et sane, ut crassa hebetudine obsitæ sunt hominum mentes, quemadmodum in ordinario cursu operum Dei cæcutiunt, ita & in miraculis semper fere hallucinantur, nisi ad discutiendam caliginem verbum Dei præfulgeat. Ergo ut in signis rite proficiamus, statuenda est inseparabilis doctrinæ cum signis connexio. Recte itaque Moses eos qui signorum prætextu pietatem evertere volent, repudiandos esse docet: quia impie & scelerate dividunt quæ Deus conjunxit, & signa quæ tanquam adminicula rectæ doctrinæ subserviunt, perperam detorquent in contrarium usum. Postquam autem certis & evidentibus signis obsignata fuerat religio apud Judæos, adventitiis signis attendere fas non erat, nec carebat turpi ingratitudine. Nunc tenemus summam hujus loci, perseverandum scilicet esse in unius Dei cultu, ut ne ostenta quidem ad concutiendos populi animos quicquam habeant momenti. Ideo notanda est particula, Quos non nosti: qua significat Moses, certius testatam esse Judæis Dei quem colunt gloriam, quam ut deflectendo huc vel illuc, excusabilis sit eorum levitas. atque ita opponitur cognitio, quæ infixa esse debebat eorum cordibus, & solide subsistere quibuslibet diaboli artificiis, quæ tantum instabiles percellunt.

3. *Quia tentat vos Jehova.*] Tentandi verbum quoties Deo tribuitur, non sonat in malam partem, nec sumitur pro insidiose captare, vel fraudum aucupia tendere ad irretiendos simplices, sed tantum pro examinare. Explorat autem Deus hominum corda, non ut discat quod prius fuit incognitum, sed ut reipsa patefaciat quod latuit. Ita ejus Scire ad experientiam tantum refertur. Frigida quidem est ac spinosa Augustini solutio, Ut sciat, hoc est, scire vos faciat. Sed quum ad Deum transferri humanos sensus passim tritum sit, quid opus est

verba

verba torquere, quæ nihil aliud significant quam Deum explorare, ut teipsa pateat quod dubium esse potuit? Sic tentavit Deus Abrabam, dum experimentum in te seria sumpsit fidei ejus, vel obedientiæ. *Genes. 22. vers. 1.* Neque tamen buic sententiæ repugnat quod nuper attigi, & sæpius legitur, Deum Satanæ & impiorum opera uti ad tenrandum: quia spectaodus est finis ad quem probationes suas dirigit, unde patebit longe distare ejus consilium à Sataoæ malitia & dolis. Notatu autem digna est hæc ratio, quæ absurditatem removet qua terreri facile erat debiles animos. Nihil enim mious consentaneum quam ut insultet Deo Satan, & inferos cælo misceat, vel ad se impune rapiat quod Dei proprium est. Ergo ne talis disceptatio bonos torqueat ac fatiget, vel perplexos teneat, mature occurrit Moses, admonens, Deum interea non jacere otiosum vel stertere, deposita Ecclesiæ suæ cura: sed consulto vocare ad eaamen veros cultores pietatis, ut ab hypocritis eos discernat. Id autem fit dum adversus tentationum insultus constanter perstant in recta fide, neque labuntur è gradu. Idem & de sectis pronunciat Apostolus, *1 Cor. 11. vers. 19.* necessario eas in Ecclesia surgere, ut qui probati sunt, manifesti fiant. Quare non est inique ferendum nec obstrependum Deo, si fidei constantiam, quæ auro & argento pretiosior est, igne fornacis probari velit: sed justo ejus consilio modeste acquiescere oportet. Si quis rursus objiciat, quum plus satis nota sit hominum imbecilliras, parum bumaniter Deum facere, dum eos subjicit periculosis tentationibus: in promptu est responsio. Fateor quidem, ut tener est carnis nostræ sensus, durum hoc & à paterna Dei clementia remotum videri. Nam certe ubi so ingerit oculis miraculum, difficile est non succumbere. Sed quum nullos lædit tentatio, nisi quorum impietas, quæ detegitur, jam ante convicta erat & damnata, sinceri autem Dei cultores servantur immunes à noxa: quam injuste eripietur Deo hæc libertas, ut perfidæ simulationi larvam detrahat? Quisquis puro corde Deum amat, inexpugnabili cælestis Spiritus virtute instruitur, ne illaqueetur mendaciis. Hac mercede dignatur Deus seriam & non fictam pietatem, ut fideli ejus custodia protecti qnicunque recto sunt corde, nunquam lethale vulnus sentiant. Cur interea justo eaitio non addiceret qui sponte appetunt perire? Nec vero mirum quod alibi pronunciat, se esse qui decipit pseudoprophetas, nempe ut justam ultionem exerceat in reprobos, qui sibi cupide mortiferas fallacias accersunt. Ergo quum certa sit bonis omnibus victoria, ut insidiæ Satanæ tuihil illis sint quam virtutis exercitia: cur in crimeo trahatur Deus quod Satanæ & impiorum malitia illis materiam coronæ & triumphi parat? Tantum hoc axioma teneamus, Dei protectione semper tutos & salvos fore quicunque ex animo Deum amant ac reverentur. Est quidem singulare Dei doourn, & electionis arcanæ fructus, cordis integritas. fateor: verum quando reprobos contemptus, vel simulationis, vel superbiæ, vel pravitatis coarguit propria conscientia, culpa defectionis quæ in ipsis residet, indigne in Deum transfertur. Satis igitur est ad refutandam carnis protervìam, & maledicta omnia, quicunque recto sunt corde muniri Spiritus auxilio, ne Satan eos suis venenis inficiat, nec quenquam perire nisi volentem. Atque ita statuendum est eos omnes qui salutis doctrinam, quam semel visi fuerant amplecti, postea respuunt & abnegant, nihil aliud quam fallaci professione fucum fecisse: quia si Deum sincere diligerent, firmi corde manerent inter quaslibet agitationes. Continget quidem interdum pios quoque labi in errores, & ab improbis circumveniri: sed tantum aliqua in parte, & ad tempus: ut scilicet nunquam excidaot à fundamento, & mox resipiscant. Ac tuoc quoque notandum est, suæ oegligentiæ aut levitatis dare pœnas: quia non satis attenti fuerunt ad Dei sermonem, vel non satis reverenter coluerunt pietatis studium. Hinc præterea colligimus, dum multi tergiversantur se ex professo refugere pietatis doctrinam quia vident multis dissidus & contentionibus huc illuc distrahi, nihil aliud quam profanum Dei neglectum vel odium inutiliter fucare. Certatur varüs opinionibus, fervent etiam pugnæ: verum quisquis docili & mansueto spiritu verum quæret, ac Deo se tradet ac subjiciet discipulum, nunquam Spiritu judicii & discretionis privabitur. Sed quia alii fastidiose audiunt, alii è sublimi despiciunt, alii extinctum cupiunt Dei vesbum, alii vilipendunt, tenendum est quod dicit Propheta, Quod perit, pereat: & post eum Paulus, Qui ignorat, ignoret. *Zach. 11. vers. 9.* *1 Cor. 14. vers. 38.* Quando semper verum illud fuit, nemini occultam esse Dei veritatem, nisi cujus mentem excæcavit deus hujus seculi. *2 Cor. 4. vers. 4.* id vero præcipue locum habet ubi lux affulsit è cælo, quæ errare non patitur nisi qui oculos claudoot. Ideo mox attexitur remedium, Post Jehovam ambulabitis: acsi diceret Moses, sufficere ad cavendum quod Deum habent rectæ viæ ducem: sicuti jam eos gratuita liberalitate prævenerat. Verum quia magna pars Deo vocanti non respondet, viamque monstrantem non respicit: additur etiam ut illum timeant: quia timor Dei caput est sapientiæ. *Psal. 111. vers. 10.* Tandem rursus ioculcat Moses, si modo propositum sit hominibus obedire Deo satis edoctum iri ejus voce quid factu sit opus. Adhærendi verbo perseverantiam denotat: & ita obliquè perstringit eorum inconstantiam, qui eo relicto & valere jusso, post inania commenta vagantur.

Deut. 18. 21. *Quia si dixeris in corde tuo.*] Pendet exceptio bæc à prohibitione quam ante recitavimus ex 18. capite Deuter. Prophetas Deus in locum suum subrogans docendo populo, non vulgari eos auctoritate ornaverat, jubens eorum præceptis acquiescere. Atqui non semper officio satisfaciunt quibus docendi partes sunt impositæ. Merito itaque obrepit dubitatio, quomodo statuet populus tanquam ore Dei loqui, ut discernat veros à falsis. Itaque non ponitur vocalis interrogatio: sed prævenit Deus tacitas hæsitationes, quæ suspensos alioqui tenerent animos. Dicere enim io corde, tantundem valet ac secum ambigere, ubi periculum ostenditur. Porro ut scrupulum eximat, non enumerat omnes discretionis notas: quia non doctrinam quidem attingit, sed duntaxat vaticinia. Cæterum populariter, ut rudes & crassos homines, jubet attendere an vera prædicant qui sibi vendicant nomen Propheticum. Etsi autem (ut nuper diximus) falsi quoque doctores bac in parte æmulantur Dei servos, & in particulari vaticinio veraces deprebenduntur: sufficit tamen probationis tesseram apponi, quæ *vel raro* accidit: sicuti Deus ipse eodem symbolo volt ab idolis distingui & separari. Neque vero affirmative pronunciat Moses, fidem habendam esse vatibus, quoties dictis responderit eventus: sed tantum admonet, si attente considerent, non posse decipi, quia Deus statim pseudoprophetas ludibrio exponet, eorumque fatuitatem refellet. Ita honc locum prudenter accommodat Jeremias in usum sui temporis, ut re ipsa pateat Hananiam temere mentiri dum promittit scelerum impunitatem, quamvis impendeat Dei ultio. *Jer. 28. vers. 6.* In summa, nihil aliud vult Moses quam populum non fore obnoaium errandi periculo si Deo pure obedire studeat: quia justo ejus judicio fiet ut appareat temeritas omnium qui sacrum ejus nomen falso arripueriot, atque ita larva illis detrahatur.

22. *Per superbiam loquutus est.*] Non stultitiæ modo & vanitatis damnat qui sua commenra ingerunt pro Dei mandatis, sed arrogantiæ: ut sane bæc impia est & non tolerabilis audacia, obtendere pro cælesti oraculo quod in hominis terreni cerebro natum est. Atque hoc nomine detestabilis redditur eorum impietas qui revelationum fumos objectanr de-

ter-

serrendis ſimplicibus. Proinde ſubjicit ut ſibi non metuant ab ejuſmodi Propheta, quia, ut Satanæ miniſtris nihil eſt faſtuoſius, confidenter ſuas jactantias crepant, quibus non moveri difficile eſt, atque adeo concuti, niſi hic ad reſiſtendum clypeus ſuccurreret, terrificos eorum ſonitus poſſe tuto floccipendi. Quæ doctrina valde hodie nobis eſt utilis. Scimus quam ioſolenter glorientur Papiſtæ de catholica Eccleſia, de ſede Apoſtolica, quantopere ferociant in Petri nomine, quam impetuoſe per anathemata & diras fulminent: ſed ubi compertum fuerit, quicquid obtrudunt pro Spiritus oraculis, inania eſſe hominum figmenta, facile erit diſcutere illas formidines quæ ex eodem manant ſuperbiæ fonte.

Ex Levit. XVIII.

21. E ſemine tuo non dabis quod trajiciatur coram Moloch: neque profanabis nomen Dei tui. Ego Jehova.

Ex Levit. XIX.

30. Non augurabimini, neque divinationi eritis intenti.
31. Non reſpicietis poſt Pythones, & ariolos non inquiretis, ut polluamini in ipſis. Ego Jehova Deus veſter.

Ex Deut XII.

29. Quum exciderit Jehova Deus tuus gentes ad quas tu venis poſſidendas à facie tua, & eas poſſederis, & habitaveris in terra ipſarum:
30. Cave tibi ne te illaquees poſt ipſas, poſtquam deletæ fuerint à facie tua: & ne inquiras ad deos earum, dicendo, Quomodo ſervierunt gentes iſtæ diis ſuis, ſic etiam ego faciam.
31. Non facies ſic Jehovæ Deo tuo: quia quicquid abominatio eſt Jehovæ, & quod odit, fecerunt diis ſuis: quin etiam filios ſuos & filias ſuas combuſſerunt igni diis ſuis.
32. Omne igitur verbum quod ego præcipio vobis, obſervabitis ad faciendum: non adjicies ſuper illud, neque minues quicquam ex eo.

Levit. 18. 21. *E ſemine tuo.*] Tribus præceptis levius perſtringit Moſes quod in Deuteronomio fuſius expoſitum nuper vidimus. Illic enim tam impias oblationes damnavit quam Pythonum reſponſa, artes magicas & incantationes. Nunc priore loco adulterina ſacrificia attingit: præſertim impurum & deteſtabilem cultum in liberis conſecrandis idolo Gentium, quem Moloch vocabant. deinde prohibitionem attexit, ne fictitiis revelationibus attendant. Hic autem in duobus locis Levitici binas tantum ſpecies recenſet, nempe auguriis & divinationibus dare operam: deinde reſponſa petere à ſpiritu Pythonico, & magos vel ariolos conſulere. Comprehendit tamen alias omnes de quibus ante diximus. Ac ne leve delictum eſſe exiſtiment, pollui affirmat quicunque huic curioſitati ſe dedunt. Cæterum ultima confirmatio, quæ nunc io utroque membro additur, ad ſummam primi præcepti ſpectat. Se enim Jehovam & Deum Iſraëlis pronuncians Deus, tam cultum ſibi uni debitum exigit, quam ſuperſtitiones omnes damnat quibus adulteratur pura religio. Ac ſubeſt antitheſis, qua Deus ſe fictitiis omnibus idolis opponit: ideoque licebit verba ſic reſolvere, Quoniam ego Deus ſum æternus, & ab omnibus aliis ſeparatus quos ſibi Gentes ſtulte fabricant, & vos mihi elegi io populum peculiarem, puros & ſeparatos eſſe volo (ut æquum eſt) ab omnibus inquinamentis.

Deut. 12. 29. *Quum exciderit Jehova.*] Hæc ſententia ſuperiori affinis eſt quam retulimus ex 18. capite Deuteronomii. Quia enim ad Gentium imitationem proclivis fuiſſet lapſus, ut populus falſos deos coleret, in quorum tutela & præſidio eſſe regionem incolæ jactaverant, omnis etiam inquiſitio ſevere interdicitur. Hoc enim eſt idololatriæ principium, ubi cognita eſt genuina cultus Dei ſimplicitas, non illic acquieſcere, ſed curioſius inquirere ſitne aliquid in hominum figmentis fide dignum. Novitatis enim illecebra mox capiuntur mentes: ut quod verbo Dei traditum erat, multiplici fermento inquinent. Nec tantum ab inquirendi ſtudio eos retrahit & prohibet: ſed diſerte edicit ut ſibi caveant, vel ſe cuſtodiant: nempe quia, ut laſciva ſunt hominum ingenia, ſemper illis obrepit curioſitas, cujus dulcedine paſcuntur. Ergo Deus clauſtra populo ſuo circumdat, quibus ſeparetur ab omni noxio ſtudio. Quin etiam ita vult abhorrere à ſuperſtitionum uſu ut auditus quoque contagionem fugiat. In verbis hoc breviter notandum, ubi vertimus Poſſidere gentes, Moſen non intelligere ceſſuras in prædam, ut jure mancipii ſerviant, ſed id referre ad terram. Ideo dicit, Poſſidebis à facie tua: hoc eſt, Vacua erit terræ poſſeſſio illis profligatis. Et hoc verbum in conjugatione Hiphil Expellere ſignificat, ut ante vidimus. Ad quem ſenſum forte alluſit Moſes. Verbum נקש, pro quo Illaqueare reddidi, quidam interpretes accipiunt pro Offendere, alii autem pro Rapi, quod ad ſyntaxin eſſet aptius, Ne rapiaris poſt illas. Nolui tamen à ſententia magis recepta diſcedere, quum optime conveniat illaqueandi metaphora. Acſi dixiſſet, perverſos omnes Gentium ritus, totidem eſſe Satanæ retia vel decipulas ad circumveniendos homines, ſi propius accedant. Quia mox ſequitur, Poſtquam deletæ fuerint, ſunt etiam qui vertant, Ne pereas poſt illos. Acſi propoſito interitus illarum exemplo, metum injicere vellet.

31. *Non facies ſic.*] Ex his verbis colligere licet quid ſit non aſciſcere ſibi alienos deos: nempe, ubi hominum commentis valere juſſis, hoc unum attenditur quid Deus præcipiat. Cur enim aliter coli vult Deus ab electo populo quam Gentes ſolitæ ſint colere deos ſuos, niſi quia notabile diſcrimen eſſe oportet, ne confuſa ſit religio? Et certe niſi ſe homines aſtringant verbo Dei, ut certo ſtatuant, nihil aliud ſibi licere quam quod illic docentur: non tantum vacillabunt, ſed quicquid occurret, promiſcue recipient. Itaque tenendum eſt iſtud Non ſic, & hoc freno cohibendæ mentes, ne qua ſe inſinuet vel ingerat ſuperſtitio, quæ Dei cultum inquinet. Addidit, Deum non modo repudiare extraneos illos cultus, ſed etiam abominari: quod ut melius perſuadeat, ſpeciem unam ponit in qua manifeſtior erat abſurditas. Fœda enim barbaries eſt, fœtus inſontes exuri à parentibus.

32. *Omne igitur verbum.*] Hac clauſula breviter docet non alium eſſe legitimum Dei cultum niſi quem ſibi probari verbo ſuo teſtatus eſt, & obedientiam eſſe quaſi pietatis matrem. Acſi diceret;

ret, præpostera esse studia quælibet ac superstitione infecta quæ ad hanc regulam non diriguntur. Unde colligimus, ad primi præcepti observationem requiri veri Dei notitiam ex ejus verbo conceptam, quæ cum fida conjuncta est. Vetando quicquam addere vel detrahere, quicquid comminiscuntur homines pro suo ingenio, simpliciter damnat tanquam adulterinum. Unde sequitur, alienos deos sibi fabricare quicunque in Deo colendo aliud sequuntur quam normam ab ipso præscriptam. Ideoque per Jesaiam horribilem vindictam hujus temeritatis denunciat, Quia hic populus me coluit præceptis hominum, ecce, rem stupendam facio. Auferam enim sapientiam à sapientibus, &c. Quum vero pompæ omnes cultus Papalis congeries sit vanarum traditionum, nihil mirum si illo quem Deus minatus est stupore excæcati fuerint præcipui quique duces & magistri. *Jesa. 29. vers. 14.*

APPENDICES CEREMONIALES
PRIMI PRÆCEPTI.
INSTITUTIO PESAH.
Ex Exodi XII.

1. Loquutus est Jehova ad Mosen & ad Aharon in terra Ægypti, dicendo,
2. Mensis iste principium vobis erit mensium, & primus idem vobis in mensibus anni.
3. Loquimini ad totum cœtum Israël, dicendo, Decima hujus mensis tollat sibi quisque agnum secundum domum patrum, agnum domatim.
4. Quod si minor fuerit familia quam pro agno, assumet ipse vicinum suum qui propinquior fuerit domui suæ, pro numero animarum, singuli ad mensuram cibi sui numerabitis pro agno.
5. Agnus erit vobis integer, masculus, anniculus, quem ex ovibus aut capris tolletis.
6. Et erit vobis in custodia usque ad decimam quartam diem hujus mensis: mactabitque eum omnis cœtus Israël inter vesperas.
7. Et tollent è sanguine, ponentque super duos postes, & in superliminari ad domos in quibus eum comedent.
8. Et comedent carnem in ipsa nocte assam igni, & azymos panes: cum amaritudinibus comedent.
9. Non comedetis ex eo crudum, vel coctione coctum in aquis, sed assum igni: caput ejus cum cruribus ejus, & cum intestinis ejus.
10. Nec residuum facietis quicquam ex eo usque mane: quod autem reliquum fuerit ex eo usque mane, comburetis.
11. Sic comedetis illum, lumbis vestris accincti, & calciamenta vestra in pedibus vestris, & baculus vester in manu vestra, & comedetis ipsum cum festinatione. Est Pesah Jehovæ.
12. Nam transibo per terram Ægypti nocte hac, & percutiam omnem primogenitum in terra Ægypti ab homine usque ad jumentum: & in cunctis diis Ægypti edam judicia: ego Jehova.
13. Et erit sanguis vobis in signum per domos in quibus vos fueritis: & videns sanguinem ipsum transiliam vos: nec erit in vobis plaga interitus, quum percutiam terram Ægypti.
14. Et erit vobis dies iste in memoriam: & celebrabitis eum festum Jehovæ in generationes vestras: statuto æterno celebrabitis eum.
15. Septem diebus infermentata comedetis: prima die cessare facietis fermentum è domibus vestris.
16. Et in die primo convocatio sancta, die quoque septimo convocatio sancta erit vobis: omne opus non fiet in eis: veruntamen quod comedetur ab omni anima, illud tantummodo fiet à vobis.
17. Observabitisque infermentata: quia hac ipsa die eduxi exercitus vestros è terra Ægypti: observabitis, *inquam*, diem istum in generationibus vestris statuto perpetuo.
18. In primo mense, decimo quarto die mensis, in vespera comedetis infermentata usque ad diem vicesimum primum mensis in vespera.
19. Septem diebus fermentum non invenietur in domibus vestris.
20. Omne fermentum non comedetis: in omnibus habitaculis vestris comedetis infermentata.

1. *Loquutus est Jehova.*] Etsi Paschatis institutio aliqua ex parte ad quartum præceptum pertinet, ubi de Sabbatho & diebus festis agetur: quatenus tamen solenne fuit redemptionis symbolum, quo populus se Deo liberatori obstrictum esse professus est, & quodammodo ejus imperio se addixit, non dubitavi tanquam appendicem primi præcepti huc inserere. Diei ipsius observatio iterum suo loco recurret: nunc tantum notare convenit, quo Deus populum sibi uni penitus devinctum haberet, ceremoniam hanc mandasse, ex qua discerent Israëlitæ nunquam ab eo deflectere cujus beneficio & manu redempti erant. Hoc enim modo sibi ipsos acquisierat in populum peculiarem. Ideoque quoties illis defectionem à puro cultu exprobrat, tantæ gratiæ oblitos esse conqueritur, cujus memoria ad eos retinendos satis valere debuerat. In summa igitur celebratio Paschatis Israëlitas docuit non esse fas respicere in alium

alium Deum quam in suum redemptorem: deinde æquum & rectum esse ut se in ejus obsequium consecrarent, qui ipsos à morte in vitam restituerat. Itaque velut in speculo, vel tabula picta, repræsentavit eorum oculis suam gratiam: & quod semel experti fuerant, postea quotannis recognoscere voluit, ne unquam memoria intercideret. Primum definiamus quid sit Pascha: utor jam trito & vulgari nomine. In etymologia non est ambiguitas, nisi quod transitus Dei tantundem valet ac transilitio, qua factum est ut domus Israëlitarum manerent intactæ. Nam Deus
Jesa. 31. de redemptione secunda loquens per Jesaiam, ad
vers. 5. hunc locum haud dubie alludit, quum dicit, Transiliam super Jerusalem. Ratio igitur est, quod vindicta Dei Israelitas præterierit, ne quid noxæ illis aut læsionis inferret. Quod autem duplicis transitus mentio fit apud Mosen, non idem est verbum utroque loco: sed Pesah refertur ad electum populum, Abar autem ad Ægyptios: quasi dixisset, Per medios hostes vindicta mea perrumper, passimque grassabitur: vos autem intactos transiliam. Quum ergo parcere vellet Deus Israëli suo, ad spem hujus salutis, symbolo interposito, erexit fidelium animos: deinde perpetuum gratiæ suæ monumentum instituit, ut liberationis memoriam quotannis Pascha renovaret. Primum enim Pascha celebratum fuit in re præsenti, ut pignus esset ad trepidas mentes confirmandas. Annua autem reperitio sacrificium fuit gratiarum actionis, quo posteri commonefierent se redemptionis jure proprios esse Dei clientes. Cæterum tam prima institutio quam perpetua Lex altius spectavit. Nec vero Deus populum veterem semel redemit, ut salvus & incolumis maneret in terra, sed ad hæreditatem usque vitæ cælestis voluit ipsum perducere. Ergo Pascha non minus spiritualis gratiæ symbolum fuit quam Circumcisio: ideoque analogiam & similitudinem habet cum sacra Cœna, quia & easdem continuit promissiones quas hodie nobis Christus obsignat, & docuit non aliter Deum suis esse propitium quam sanguinis expiatione. In summa, tam futuræ quam præteritæ redemptionis fuit symbolum. Qua
1 Cor. 5. ratione scribit Paulus Christum Pascha nostrum esse
vers. 7. immolatum: quod non staret si veteres illic tantum de temporali beneficio admoniti fuissent. Hoc tamen primo statuamus, observationem Pesah divinitus mandatam fuisse sub Lege, ut Deus à populo suo gratitudinem exigeret, sibique addiceret sua virtute & gratia redemptos. Nunc ad singula descendo. Jubet Deus Israelitas exordium anni facere à mense quo egressi fuerant ex Ægypto, non secus acsi dies esset natalis: sicuti exitus ille quædam fuit renascentiæ species. Ergo quum fuissent in Ægypto sepulti, novæ vitæ origo fuit, & novæ lucis exortus, data à Deo libertas. Etsi enim præcesserat adoptio, quia tamen ex multorum cordibus fere evanuerat medio tempore, necesse fuit quodammodo regigni, ut certius cognoscere inciperent Deum sibi esse in pa-
Osea 13. trem. Qua ratione apud Oseam dicit, Ego Jehova
vers. 4. Deus tuus ex terra Ægypti, & Deum præter me non agnosces: quia tunc scilicet maxime illos sibi acquisierat in populum peculiarem. Clarius etiam paulo
Osea 11. ante, Quum puer esset Israël, dilexi eum, atque ex
vers. 1. Ægypto vocavi filium meum. Hoc etsi generi Abrahæ commune fuit cum aliis gentibus, annum inchoare mense Martio: tamen hac in parte diversa ratio fuit, quod soli electo populo sua resurrectio quotannis ante oculos posita fuit. Nam Hebræi ipsi ad illud usque tempus annum inchoaverant à mense Septembri, qui vocatur Chaldaice Tisri, quo existimant multi creatum fuisse mundum: quia statim ab ipsa creatione terra maturas fruges produxit, ut tanquam in perfecto statu esset ejus fœcunditas. Ex hodie duplex manet apud Hebræos annorum series & observatio. Nam in negotiis omnibus quæ spectant ad communem vitæ usum, veterem & genuinam supputationem retinent, ut primus mensis sit initium Autumni: in cultu autem Dei & festis diebus sequuntur quod præcepit Moses. & hic est annus Legalis, qui fere Martio nostro respondet, non tamen per omnia: quia nobis in usu non sunt veteres embolismi. Nam quum duodecim lunares circuitus non æquarent Solis cursum, intercalabant, ne absurda, annorum progressu, & enormis diversitas oriretur. Ita fit ut mensis Nisan, quo Pascha celebrabant, interdum apud Judæos aut serius aut citius incipiat, prout moram adfert intercalatio.

3. *Loquimini ad totum.*] Quæritur hoc loco, quum unus tantum agnus in sacrificium oblatus sit pro reconciliatione Ecclesiæ, & unius tantum Christi sanguine placatus fuerit Deus: cur in singulas domos agnum jusserit mactari, acsi peculiaria seorsum quibusque essent sacrificia. Sed facilis est solutio: quia tametsi eodem omnes sanguine à clade protecti essent, & generalis ille ritus omnes simul conjungeret in societatem ejusdem expiationis, non tamen abs re Deus speciali illa (ut ita loquar) applicatione privatim voluit singulas domos commonefieri, ut propius sentirent collatam sibi gratiam. Sicuti hodie idem nobis omnibus est Baptismus, quo communiter inserimur in corpus Christi: singulis tamen suus Baptismus confertur, quo certius agnoscant se adoptionis esse participes, ideoque Ecclesiæ membra. Noluit ergo Deus, quum singulis domibus præciperet agnum mactare, populum suum distrahere in spes diversas: sed tantum familiariter ostendere singulas domos sibi esse obstrictas, nec salutem modo totius populi debere sibi ferri acceptam, sed in familiis omnibus singulare suum beneficium lucere. Quod autem vicinos adjungi voluit, si numerus capitum in una domo ad Pesah comedendum non sufficeret, causa fuit, ne quid residuum maneret. Jam cur totum agnum absumi oportuerit, hæc inter alias videtur præcipua esse ratio, ut ne sacrum hoc epulum miscerent cum victu quotidiano; deinde ne ejus dignitas vilesceret aspectu rancidæ carnis. Forte hoc quoque spectavit Deus, ne qua in servandis reliquiis obreperet superstitio: quare & ossa comburi jussit.

5. *Agnus erit vobis integer.*] Videbimus alibi, in omnibus sacrificiis hoc diligenter ex Legis præscripto fuisse cavendum, ne quid maculæ aut vitii inesset: quo admonitus fuit populus, non esse legitimam expiationem nisi ubi adesset summa perfectio, qualis nunquam in hominibus reperta est. Non igitur mirum si nunc Deus Pesah exigit unius anni & integrum: ut scirent Israëlitæ ad Deum propitiandum requiri pretium excellentius quam posset inveniri in toto genere humano. Jam quum talis præstantia multo minus in pecude extaret, illa visibili agni vel hœdi integritate monstrata fuit cælestis perfectio Christi ac puritas. Huc etiam pertinet quod jussi sunt à decimo mensis usque ad decimum quartum diem habere in custodia separatum à reliquo grege. Quod vero sanguine aspergi voluit Deus postes & superliminare, hoc signo clare docuit, nullis prodesse sacrificium nisi qui ejus sanguine tincti sunt ac insigniti. Tantundem enim valuit aspersio hæc acsi notam sanguinis singuli in fronte gestarent. Et certe Christus sanguinem suum fundendo non omnes liberavit, sed fideles tantum qui se illo sanctificant. Ac præcipuas quidem partes obtinet interior aspersio,
quam Petrus fieri docet Spiritus virtute: sed externo 1 Pet. 1.
symbolo edocti fuerunt Israëlitæ se non aliter posse vers. 2.
ab ira Dei protegi quam opposito sanguinis clypeo. Idque respondet superiori doctrinæ, unum & idem sacrificium particulare fuisse singulis ædibus, ut privata cognitio eos serio afficeret quibus generalis fuisset frigida vel minus efficax. Cur assatam potius quam elixam carnem postulet, nescire malo quam argutias comminisci non satis firmas, qualis illa est,

Chri-

Christum in cruce fuisse quodammodo tostum. Mihi ad verum potius accedere videtur quod Deus festinationem notare voluerit: quia collectis vasis celerius in veru torretur caro quam in olla coquatur. Quo pertinet quod mox sequitur praeceptum de ratione edendi: ubi tria notanda sunt, panes azymi, condimentum ex herbis amaris, lumbi accincti, cum reliquo peregrinantium habitu. Panes infermentatos haud dubie confici jussit Deus propter subitum discessum: quia volebat quasi momento populum suum ex Ægypto rapere. Ergo ex farina tumultuarie subacta panes azymos coxerunt. Hujus rei memoriam quotannis renovari oportuit, ut scirent posteri liberationem divinitus fuisse oblatam, quoniam nullo viatico instructi patres trepide fugam arripuerant. Nam major apparatus nonnihil obscurasset cælestem gratiam, quæ in annonæ inopia melius refulsit. Herbis amaris contentos esse voluit Deus: quia viatoribus, dum properant, & maxime in terra hostili, non suppetunt lautitiæ, sed illis obvium quodque condimentum optime sapit: nec eos offendit amaritudo, sicuti in copia & otio accidere solet. Forte etiam pristinæ conditionis fuerunt admoniti: quia sub tam dira tyrannide & acerba nihil suave aut jucundum esse potuit. Clarius tamen expressa fuit festinatio, quum calceati, & succincti, innixique baculis agnum raptim comederent. A cœna transitus est ad lectum & quietem. Itaque veteres & calceos exuere & discumbere solebant. Hunc morem invertit populi necessitas, quando mox à cœna fugere coactus est. Ideo additur ratio, esse Pesah Jehovæ: quoniam in trepidatione & sæviente Dei gladio salvi evaserint. Sed memoria repetere convenit quod ante diximus, duplicem hujus sacramenti fuisse usum: quia in recordatione præteriti beneficii populum exercuerit, & spem aluerit redemptionis futuræ. Itaque Pesah non tantum quid Deus præstitisset populo suo, sed quid ab eo deinde sperandum esset, admonuit. Proinde dubium non est quin debuerint ex hoc ritu Israëlitæ discere se hac lege redemptos esse ex tyrannide Ægyptiaca, ut salus longe præstantior adhuc ipsos maneret. Hoc vero spirituale mysterium clarius patefactum fuit Christi adventu. *1 Cor. 5. vers. 7.* Ideo Paulus veterem hanc figuram ad nos accommodans, quia Christus Pascha nostrum immolatus est, jubet nos epulari non in fermento veteri malitiæ & versutiæ, sed in panibus azymis, sinceritatis & veritatis. Voluit igitur olim Deus domos in quibus celebraretur Pascha, corruptione omni puras esse: idque longe magis hodie præstare nos oportet, ne quo malitiæ fermento sacrificium quo nos Christus à morte æterna redemit, inquinetur. Eodem pertinent quæ sequuntur, ne simus illecebris mundi dediti, ne voluptatum dulcedine tardetur cursus noster: sed in terra peregrinemur, semper accincti & expediti ad properandum: & quamvis amara sit crux Christi, non tamen ejus gustum refugiamus.

12. *Nam transibo per terram.*] Hoc ad primum Pascha spectat, qua nocte liberandi erant ex Ægypto. Nominatim vero Deus se judicem fore pronunciat adversus falsos deos: quia tunc maxime apparuit quam nihil esset in ipsis auxilii, & quam vanus fallaxque esset eorum cultus. Frigidum enim & coctum quod nugantur quidam Rabini, idola fuisse prostrata: quia solo redemptionis miraculo satis magnifice omnes superstitiones dejectæ sunt; & quicquid de idolis creditum fuerat, stultitiæ & vanitatis damnatum est. Ideo affirmat Deus se non tantum illius gentis, sed deorum quoque fore victorem. Forte ad hunc locum allusit Jesaias, quum diceret, *Jesa. 19. vers. 1.* Ecce, ascendet Jehova super nubem levem, & ingredietur Ægyptum, & commovebuntur idola à facie ejus: quia scilicet, quoties populi sui apparuit servator, gloriam suam contra omnes impios & vitiosos cultus asseruit.

14. *Et erit dies iste vobis.*] Hoc de annua celebratione dicitur, quæ tam monumentum fuit exitus quam symbolum futuræ liberationis. Quod autem vocatur ritus vel edictum seculi, hac voce notari perpetuitatem fateor, sed quæ tantum usque ad renovationem vigere debuit: quæ ratio tam in Circumcisione quam in toto Legali cultu valere debet, qui etsi Christi adventu quoad usum abolitus fuit, tunc demum veram soliditatem obtinuit. Quare mutatio qua differimus à populo veteri, nihil ex hoc perpetuo statuto detrahit: sicuti nec fœdus novum, quod ad substantiam, interitus est veteris, sed quod ad formam duntaxat. Paulo post ubi dicit, Tantum quod comedetur, hoc solum fiet à vobis, sensus est, ab omni opere cessandum esse, nisi ut cibum illius diei sibi parent. Quæ exceptio diserte fuit posita, ne sibi permitterent in aliis negotiis sacras ferias violare.

Ex eodem Capite.

** vel, verbum istud.*

24. Observabitis itaque * rem istam, in statutum tibi & filiis tuis usque in seculum.

25. Et erit quum intraveritis terram quam dabit Jehova vobis, ut pollicitus est, tunc observabitis hunc cultum.

26. Erit autem quum dixerint vobis filii vestri, Quis est cultus iste vobis?

27. Tunc dicetis, Est sacrificium Pesah Jehovæ, qui transiliit domos filiorum Israël in Ægypto quando percussit Ægyptios, & domos nostras eruit.

Ex eodem Caipte.

43. Et dixit Jehova ad Mosen & Aharon, Statutum Pesah: Nullus alienigena comedet ex eo.

44. Sed omnis servus viri pecunia emptus, postquam ipsum circumcideris, comedet ex eo.

45. Advena & mercenarius non comedet ex eo.

46. In eadem domo comedetur: non efferes extra domum foras è carne, & os non confringetis ex eo.

** id est, mactabunt.*

47. Universus cœtus Israël * facient ipsum.

48. Quod si inquilinus apud te peregrinetur, ut faciat Pesah Jehovæ, circumcidetur ei omnis masculus, & tunc accedet ad faciendum illud, eritque sicut indigena terræ: nullus autem incircumcisus vescatur ex eo.

49. Lex una erit indigenæ & peregrino, qui peregrinatur in medio vestri.

24. *Observabitis itaque.*] Iterum repetit præceptum de annua observatione, & diserte exprimit, quum ingressi fuerint terram, quotannis hoc ritu celebrandam esse memoriam liberationis. Addit au-

tem quod prius non attigerat, ut filios quoque suos doceant: sine quo adminiculo spectaculum fuisset frigidum & inutile. Doctrinam enim merito anima Sacramentorum dici potest, qua remota nullus superest vigor, tantum abest ut nos vivificent. Ergo ne Pesah mortua esset actio, Deus hoc loco mutam esse vetat. His autem verbis, Quum interrogaverit te filius tuus, non intelligit Moses expectandum esse dum ultro inquirant filii, patrumque studium præveniant; sed tantum ætatem designat discendo idoneam. Quanquam oblique simul pueros, ubi per ætatem cognoscere poterunt quid Pascha significet, ad docilitatem hortatur, & diligenter sciscitari jubet de ceremoniæ usu: ut ita religio per manus propagata semper in populo vigeat. Jam quum agnus Paschalis respondeat sacræ Cœnæ, colligere hinc licet, non alios rite ad eam percipiendam admitti nisi qui doctrinæ sunt capaces.

43. *Statutum Pesah: Nullus alienigena.*] Quia Pascha sacrum erat vinculum quo Deus electum populum sibi tenere devinctum volebat, omnes exteros ab ejus participatione arcet: quia promiscua vescendi libertas, indigna fuisset profanatio. Et certe quum appendix sit primi præcepti, ad eos tantum pertinet ad quos dirigitur Legis præfatio, Israel, Jehova Deus tuus, Deus unus est. Scimus apud Gentes nullum ad sacra fuisse admissum nisi qui esset initiatus. Fuit illa præpostera imitatio veri & legitimi ordinis: quia in solam Dei institutionem competit hæc ratio, ne testimonia gratiæ quibus suam Ecclesiam solam dignatur, alieni promiscue usurpent. Adde quod Paschati adjuncta fuit puri & genuini cultus professio, quæ exteris communis non erat. Circumcisio enim tunc fuit instar maceriæ, quæ profanas gentes à sancto genere Abrahæ discerneret. Ergo siquis cum electo populo Pascha celebrare vellet, circumcidi oportuit, ut se vero Deo addiceret. Neque enim signum externum duntaxat spectavit Deus, sed finem, ut sinceræ pietatis studium promitterent qui circumcidebantur. Primo igitur excludit Moses omnes extraneos, nempe qui ob præputium immundi erant. Deinde exceptiones duas addit, nempe ut servi pecunia empti circumcidantur (quod necessitatis fuit) liberi autem & sui juris homines, si velint eundem amplecti cultum, recipiantur ipsi quoque ad Pascha. Unde apparet, non modo peculiarem Dei populo fuisse hunc ritum, sed futuræ liberationis symbolum fuisse. Neque enim testari poterant alienigenæ se consortes fuisse illius redemptionis quæ tantum generi Abrahæ promissa fuerat: ideoque vana & inutilis fuisset apud eos sacri epuli pompa. Nec vero turbam illam solum designat Moses quæ ex Ægypto sequuta fuerat Israelitas: sed legem de omnibus exteris præscribit, qui postea multis seculis, negotiandi causa venturi erant in terram. Non dubium igitur quin Pesah celebrando aliam redemptionem speraverint: quando ad ipsos non extendebatur quæ jam olim exhibita fuerat filiis Abrahæ. Neque enim ex quo cœperant censeri in populo, terræ portio illis cadebat in sortem, nec potior eorum erat conditio quoad jura terrena: sed tantum ut Ecclesiæ membra essent. Porro ob Cœnæ & Paschatis analogiam hodie quoque durat hujus legis vigor, ne quis pollutus vel impurus ad sacram Cœnam se ingerat, sed recipiantur soli fideles, postquam Christo nomen dederint. Quod etiam notatur his verbis, Eadem erit lex indigenæ & extranei: nempe ut Sacramenti religio ab omnibus sancte colatur, atque ita pariter oblatam gratiam inter se communicent, & hac in parte æqualis sit omnium conditio, quæ in terræ hæreditate diversa erat.

46. *Et os non confringetis ex eo.*] Cur os nullum frangi voluerit Deus, mihi incertum est: nisi ut hoc quoque signum esset festinationis: quia raro ad medullas accedunt convivæ, nisi dum longius epulæ protrahuntur. Nam quod tradunt quidam non imminui Christi virtutem (quæ per ossa designatur) dum vescimur ejus carne, vereor ne sit nimis argutum. Prius autem illud quod attigi, ut simplicius est, ita non male quadrat: quum in procinctu stantes raptim comederent, jussos fuisse ossa comburere, ad rumpendam omnem moram. Quod autem de agno præceperat Deus, voluit in Filio suo unigenito palam impleri: ut veritas typo suo, & substantia umbræ respondens, ostenderet non alio quam Christi sanguine reconciliari Deum populo suo. Unde iterum patet veteres sub Lege in agno Paschali de futura redemptione fuisse edoctos: quia non recte alioqui accommodaretur ad Christum hic locus: quem dum Euangelista citat, pro confesso sumit typice *Joan. 19. vers. 33.*
fuisse tunc ostensum quod Deus per Filium suum volebat præstare. unde factum est ut nota visibili insignitus fuerit, quæ probaret ipsum esse verum Pascha. Porro ne ullum os in Christo frangeretur, admirabili Dei providentia factum est. Decretum erat militibus ossium fractione mortem Christi accelerare non minus quam latronum. In latronibus exequuntur suum consilium: ne idem in Christo tentent, divinitus retentos esse certum est, ut ossium integritas quoddam esset proximæ redemptionis præsagium.

Ex Exodi XIII.

3. Tunc dixit Moses ad populum, Memento diei hujus quo egressi estis ex Ægypto, è domo servorum: quia in fortitudine manus eduxit vos hinc Jehova: neque comedatur fermentatum.

4. Hodie vos egredimini mense Abib.

5. Quum te introduxerit Jehova in terram Chananæi, Hittæi, & Amorrhæi, & Hivæi, & Jebusæi, de qua juravit patribus tuis se daturum tibi, terram fluentem lacte & melle, tum coles cultum istum in mense isto.

6. Septem diebus comedes infermentata, die autem septimo solennitas erit Jehovæ.

7. Infermentata comedentur septem diebus: nec conspicietur apud te fermentatum, neque apparebit apud te fermentum in universo termino tuo.

** vel, Propterea quod hoc fecit.*
8. Annunciabisque filio tuo eo die, dicendo, * Propter hoc quod fecit Jehova mihi quum exirem ex Ægypto.

9. Et erit tibi in signum super manum tuam, & in memoriale inter oculos tuos, ut sit Lex Jehovæ in ore tuo: quia in manu forti eduxit te Jehova ex Ægypto.

10. Observabisque statutum hoc in tempore suo quotannis.

3. *Tunc dixit Moses ad populum, Memento.*] Repetit quod de azymis proxime dixerat capite proximo, non tam docendi quam hortandi causa. Nam rem ipsam satis dilucide tradiderat, ut non alia explicatione opus esset: sed stimulos addere utile fuit, quo majore studio ad præstandum officium incumberent,

rent, maxime vero ne longiore temporis tractu (ut fieri solet) paulatim frigesceret studium. Hortatur ergo ut quod ante mandavit, diligenter observent postquam venerint in terram. Atque ex hac connexione patet, in eundem finem tendere utrumque præceptum, de offerendis primogenitis, & Pesah celebrando, ut liberatio populum electum contineat in speciali veri Dei cultu.

4. *Hodie vos egredimini.*] Comparat diem exitus cum toto tempore habitationis in terra Chanaan: acsi diceret, non redimi ut subita tantum lætitia fruantur, sed ut omnibus seculis beneficii sint memores. Amplitudinem vero terræ & ubertatem rursus commendat ob duas maxime causas. Prior est, ne post insignes victorias superbia occupet eorum animos, & in affluentia bonorum pinguedo eorum oculos hebetet: deinde ut ipsa bonorum magnitudine magis ad gratitudinis officia & Dei cultum animentur. Poterant enim tot gentium victores & tam opimæ latæque terræ domini insolescere, ut ad Deum colendum minus essent attenti: nisi admoniti fuissent, debere se hoc tantum uni Deo, quod multis populis victis, illorum ditione potiti essent. Cæterum ostendit Moses, quo major fuerit erga ipsos Dei liberalitas, eo minus fore excusabiles, nisi totis viribus studeant gratos se præstare. Hoc consilio repetit gentium nomina, quibus profligatis, futuri erant terræ hæredes: deinde addit Terram fluentem lacte & melle, ut larga rerum copia, quæ versabitur ante oculos, ad pietatem magis ac magis eos incitet. Qui mensem Abib tantundem valere putant atque Ab, qui Julio nostro respondet, longe falluntur. Constat enim mense Nisan circa æquinoctium vernum egressos fuisse Israelitas ex Ægypto: cujus rei minime dubium est testimonium Paschatis observatio, per manus à patribus tradita. Jam quum Hebræi omnia mensium nomina, quæ illis post duo millia annorum in usu fuerunt, à Chaldæis mutuati sint, absurdum esset Abib hoc loco tanquam proprium accipere, præsertim quum in Scriptura nullum reperiatur proprium nomen. Quando autem appellative hoc nomen positum esse ratio demonstrat, videndum cur tribuatur Martio vel initio Aprilis. Qui Abib vertunt fruges maturescentes, nihil habent rationis: quum simpliciter nomen hoc significet, quicquid adolescit. Unde & ad culmos segetis transfertur. Quum igitur in calidis illis regionibus æquinoctio verno assurgant segetes, ab effectu mensis Nisan vocatur culmorum. Probabilis etiam conjectura est (ut ante diximus) mutari anni exordium, quo illustrior esset Ecclesiæ nativitas: acsi tunc renovatus esset mundus. Quod putant quidam, eodem mense Noe egressum esse ex Arca, ut verna temperies ipsum cum aliis animantibus renascentem exciperet, in mediu relinquo: ut dixi cap. 8. in Genesin. Si tamen recipitur illa sententia, prolepsis erit in numero mensium: quæ tamen absurda non erit: quia utile fuit populum assuefieri ad ritus Legales. Sed de rebus incertis non contendo.

8. *Annunciabisque filio tuo eo die, dicendo.*] Repetit etiam quod ante vidimus, patribus injungi docendi partes, ut cultum Dei ad posteros transmittant. Proximo capite dictum fuit, Quum interrogaverint te filii &c. nunc brevius jubet prædicari Dei beneficium, quamvis nemo interroget: quia ultro ad liberos in timore Dei educandos propensi esse debent parentes. Repetit etiam quod ante vidimus, renovandam quotannis liberationis memoriam, ne unquam effluat, ut facile negligitur pietas nisi assidue in ejus studio exerceantur homines. Similitudine autem utitur, quum dicit fore in signum super manum, & memoriale inter oculos. Acsi diceret, non secus eorum oculis proponi redemptionem in Paschate, quam annulus qui in digito gestatur subinde conspicitur, vel ornamentum quod in fronte ligatur. Qua etiam ratione prius voluit tam in capite quam in manibus & vestium fimbriis describi Legis præcepta. Summa est, in Pesah debere monumentum extare gratiæ Dei, ut nunquam obrepat oblivio: sicuti ornamenta quæ in fronte & digitis apparent, continuo sui aspectu mentes expergefaciunt. Quanquam siquis magis probet Mosen ad eos alludere qui tarditatis suæ conscii, subsidia memoriæ sibi conficiunt, non repugno. Quasi diceret, quoniam obliviosi sint, utendum esse hoc remedio, quod eos ad gratitudinem sollicitet. Idem paulo post repetet in primogenitis offerendis. Quod autem mox sequitur, apertius confirmat Pascha ad primum mandatum spectare: nempe ut Lex Dei sit in ore ipsorum. Quibus verbis significat, non sufficere externo ritu defungi nisi ad finem suum referatur, nempe ut Deo ejusque doctrinæ se addicant. Porro Oris meminit, non quod præcipuum hoc sit, disserere aut loqui de Lege (quia si in lingua esset pietas, optimi Dei cultores essent hypocritæ) sed diserte flagitat, ubi quisque studium suum privatim contulerit ad discendam Legem, ut alii quoque alios mutuo doceant atque hortentur.

Ex Deut. XVI.

3. Non comedes cum illo fermentatum: septem diebus comedes cum illo infermentata, panem afflictionis: quia festinanter egressus es è terra Ægypti: ut memineris diei quo egressus es è terra Ægypti, omnibus diebus vitæ tuæ.

4. Neque conspicietur apud te fermentum in omni termino tuo septem diebus: neque pernoctabit de carnibus quas sacrificabis in vespera die primo usque mane.

Ex Exodi XXIII.

18. Non immolabis cum fermento sanguinem victimæ meæ: neque pernoctabit adeps agni mei usque mane.

Ex Exodi XXXIV.

25. Non immolabis cum fermento sanguinem sacrificii mei: neque pernoctabit usque mane sacrificium solennitatis Pesah.

Deut. 16. 3. *Non comedes cum illo fermentatum.*] Quia hoc symbolo admonebantur se ex præsenti incendio trepide elapsos esse: ideo toties inculcat Moses prohibitionem fermenti. Atque hæc ratio nunc exprimitur, ut in memoriam revocetur afflictio, ex qua erepti fuerant. Nam quum ne ad panem quidem coquendum suppeteret tempus, summis angustiis fuisse coarctatos oportet. Panis ergo azymus vocatur Afflictionis, ut modus liberationis magis illustret Dei gratiam. Repetit quod ante vidimus, ne quid in diem proximum maneat residuum ex carne agni. In priore loco Exodi, quia generaliter loquitur Moses, primo intuitu præceptum referri posset ad juge sacrificium. Verum alter locus dubitationem tollit,

tollit, ubi diserte exprimitur Pascha. Adipem vero poni uno in loco pro tota carne & qualibet parte agni, mirum non est: sive per synecdochen id fiat, sive Deus præcipuam sanctitatem in adipe commendet, ex quo non licebat vesci, & qui exurebatur in omnibus sacrificiis.

Ex Numer. IX.

1. Loquutus est autem Jehova ad Mosen in deserto Sinai, anno secundo quo egressi sunt è terra Ægypti, mense primo, dicendo,

2. Facient filii Israël Pesah in tempore suo.

3. Decimo quarto die mensis hujus inter duas vesperas facietis illud tempore suo: secundum omnes ritus suos, & juxta omnes ceremonias suas facietis illud.

4. Alloquutus est itaque Moses filios Israël ut facerent Pesah.

5. Feceruntque Pesah in primo mense, decimo quarto die ejusdem inter duas vesperas in deserto Sinai: secundum omnia quæ præceperat Jehova Mosi, sic fecerunt filii Israël.

6. Fuerunt autem quidam immundi super anima hominis, qui non potuerunt facere Pesah die ipso: tunc accesserunt coram Mose & coram Aharon ipso die,

7. Dixeruntque homines illi ad eum, Nos immundi sumus super anima hominis: utquid prohibemur ne offeramus oblationem Jehovæ tempore suo in medio filiorum Israël?

8. Et dixit ad eos Moses, State, & audiam quid præcipiat Jehova pro vobis.

9. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,

10. Alloquere filios Israël, dicendo, Quicunque fuerit immundus super anima, aut fuerit in via remota, ex vobis, vel ex generationibus vestris, faciet Pesah Jehovæ.

11. Mense secundo, decimo quarto die inter duas vesperas facient illud: cum infermentatis, & herbis amaris comedent illud.

12. Non relinquent *quicquam* ex eo usque mane, neque os confringent in eo: secundum omnes ritus Pesah facient illud.

13. Vir autem qui est mundus, aut in via non fuerit, & cessaverit facere Pesah, excidetur anima illa è populis suis, quia oblationem Jehovæ non obtulit tempore suo: peccatum suum portabit vir ille.

14. Si vero habitaverit apud vos peregrinus, & fecerit Pesah Jehovæ, juxta ritum Pesah, & juxta ceremonias ejus sic faciet: ritus unus erit vobis, tam peregrino quam indigenæ terræ.

Numer. 9. 1. *Loquutus est autem Jehova.*] Quod Deus ante annum elapsum populo in memoriam reducit celebrationem Paschatis, quanta fuerit populi incuria inde colligitur, quæ etiam ingratitudinem prodit. Quid enim facturi erant post annos quinquaginta, quum periculum fuerit ne oblivio illis tam exiguo tempore obreperet? Nam si ultro ad officium seduli fuissent, supervacuum erat iterum repetere quod tam severe additis minis injunctum fuerat. Nunc vero admonet Deus, anno ad finem vergente, instare diem quem Paschati præfixerat: quo certius discerent Israelitæ, quotannis recurrere solenne istud sacrificium, atque ita nefas esse intermitti. Deinde jubet diligenter servari omnes ceremonias, ne quo extraneo fermento puram institutionem corrumpant. Tandem laudatur eorum obedientia, quod nihil Dei mandato addiderint, vel inde quicquam omiserint.

6. *Fuerunt autem quidam.*] Hic per occasionem inseritur quæstio, si quos impediat subita immundities ne Pascha simul cum aliis celebrent, quid factu opus sit: quum è populo suo expungat Deus quicunque non coluerint eam redemptionis suæ memoriam. Etsi autem hic attingitur historia, quia tamen præcipuas partes obtinet doctrina quæ ad puram justamque Paschatis observationem pertinet, imo locus hic quasi appendix est generalis præcepti, in eundem contextum referre visum est. Dicit Moses quosdam repertos fuisse immundos super anima hominis: nempe quia vel cadaver attigerant, vel ingressi fuerant domum funestam, vel interfuerant mortui hominis exequiis. tales enim Lex pollutos censebat, ut alibi videbitur. Hinc species repugnantiæ: quia nec immundis licebat ad sacrum epulum accedere, & omittere tale pietatis exercitium nefas erat. Et Moses confessus est se hac in re perplexum esse, quum tempus ad Deum consulendum petiit. In qua perspicitur singularis Prophetæ modestia, quod de re dubia pronunciare ausus non est, quamvis fuisset legislator. Sed hoc modo clarius ostendit se minime ex proprio sensu legem tulisse, cujus ne interpres quidem esse auderet, nisi accepto novo mandato. Ergo Deus speciali exceptione posita, ἀπορίαν tollit. Nam quos justa necessitas excusabat, iis assignat secundum mensem, ut Paschatis sint ipsi quoque participes, nec tamen diem suo arbitrio mutent. Hoc privilegio non tantum immundos sublevat, sed qui procul remoti erant ab hominum contubernio: de quibus eadem moveri poterat quæstio. Neque enim consentaneum fuisset aliquem seorsum Pascha edere: imo si minor erat familia, accersebantur vicini, ut ad totum agnum edendum numerus sufficeret. Peregrinus ergo aut viator si procul à suis abesset, opus habebat remedio ne in pœnam incideret. Porro tenendum est hoc non dari contemptoribus, neque hac indulgentia foveri profanam incuriam, sed tantum consuli eorum necessitati qui immunditiem errore contraxerant, vel non potuerant effugere, vel qui præter spem in itinere deprehensi fuerant. Dicuntur enim ultro conquesti fuisse apud Mosen qui propter immunditiem privati fuerant agni Paschalis esu. unde colligitur pia eorum sollicitudo. Talibus ergo permittitur alterum Pascha: ut secundo mense recuperent quod absque sua culpa perdiderant. Interea severe mandatur ne quid mutent in toto ritu. Et hac causa iterum repetitur quod ante visum fuit, ut cum herbis amaris comedant, ne os confringant, & similia. Sed ne longius extenderetur libertas, rursus pœna edicitur si quispiam, exceptis duabus his causis, Pascha facere neglexerit. Scimus enim, nisi coërceantur homines, nimium sibi licentiæ concedere ad captandos hinc inde prætextus. Clarius autem hic exprimitur quam antea, agnum Paschalem fuisse victimam. Sic enim dicitur versu 7. Cur prohibebimur ne offeramus oblationem? Et versu 13. Quia oblationem Jehovæ non obtulit. Quod ideo admoneo, quia existimant

stimant quidam sic occisum fuisse agnum Paschalem ut non esset sacrificii immolatio: quum tamen distincte Paulus doceat victimam illic fuisse oblatam, & deinde annexum epulum. Sic enim sonant ejus verba, Christus Pascha nostrum immolatus est, itaque epulemur. In nomine animæ, quoties pro corpore exanimi capitur, antiphrasin esse existimo linguæ Hebraicæ satis frequentem.

Appendix altera de primogenitis consecrandis.

Ex Exodi XIII.

1. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
2. Sanctifica mihi omne primogenitum: quicquid aperit vulvam in filiis Israël, tam in hominibus quam in jumentis, meum est.

Ex eodem Capite.

11. Quumque introduxerit te Jehova in terram Chananæorum, quemadmodum juravit tibi & patribus tuis, & dederit eam tibi.
12. Tunc transferes omnem apertionem vulvæ ad Jehovam: omnem apertionem, *emissionem jumenti quod tuum erit: mascula, Jehovæ erunt. *vel, *fœtum.* vel, *primogenitum.*
13. Omne autem primogenitum asini redimes hœdo: quod si non redemeris, cervicem franges ei. omne quoque primogenitum hominis in filiis tuis redimes.
14. Quum autem interrogaverit te filius tuus cras, dicendo, Quid hoc? Tum dices ad eum, In fortitudine manus eduxit nos Jehova ex Ægypto è domo servorum.
15. Et fuit, quum indurasset se Pharao quominus dimitteret nos, occidit Jehova omne primogenitum in terra Ægypti, à primogenito hominis usque ad primogenitum animalis: idcirco ego sacrifico Jehovæ omnem apertionem vulvæ sexus masculini, omne autem primogenitum filiorum meorum redimo.
16. Et erit in signum super manum tuam, & in frontalia inter oculos tuos: quia in fortitudine manus eduxit nos Dominus ex Ægypto.

Ex Exodi XXII.

29. Primogenitum filiorum tuorum dabis mihi.
30. Sic facies de bove tuo, & de pecude tua: septem diebus erit cum matre sua, die autem octavo dabis eum mihi.

Ex Exodi XXXIV.

19. Quicquid aperit vulvam, meum est, & omne pecus tuum quod memorabitur inter primogenita boum & ovium.
20. At primogenitum asini redimes ove: quod si non redemeris, tunc cervicem præcides illi. omne primogenitum filiorum redimes.

Ex Levit. XXVII.

26. Veruntamen primogenitum quod jure primogenituræ debetur Jehovæ inter animalia, nemo consecrabit: sive bos, sive ovis, Jehovæ est.

Ex Deut. XV.

19. Omne primogenitum quod nascetur in armento, aut in grege tuo, masculum sanctificabis Jehovæ Deo tuo: nou uteris opera primogeniti bovis tui, neque tondebis primogenita gregis tui.
20. Coram Jehova Deo tuo comedes eum annuatim in loco quem elegerit Jehova, tu & familia tua.

Exodi 13. 2. *Sanctifica mihi omne primogenitum.*] Hoc quoque ad primum præceptum respicit: quod Deus sibi jus in primogenitis vendicat, ne unquam intercidat redemptionis memoria. Sic enim admoniti fuerunt Israelitæ colendum sibi esse Deum illum cujus gratia salvi evaserant à communi Ægypti clade: deinde singulari privilegio se ideo fuisse ereptos ut se liberatori Deo consecrarent. Nam oblatio quam hic flagitat, nota fuit separationis inter ipsos & profanas gentes. Primus fœtus vocatur Apertio vulvæ, quia principium est generationis. Quod autem dicitur, In filiis Israël, quum sermo fiat tam de brutis animalibus quam de progenie & liberis, hac nota feras bestias à jumentis aliisque cicuribus ad comesticis animalibus discernit. Etsi autem primogenitos in genere Abrahæ sibi offerri jubet, non dubium tamen est quin hoc ad totius populi sanctificationem extendi debeat. Primogenita autem dicit sua esse, quia eorum præcipue salutem debebant ejus misericordiæ acceptam ferre: sed eadem ratione significat omnes esse suos.

11. *Quumque introduxerit te.*] Prosequitur quod initio capitis attingere cœperat, de consecrandis primogenitis: ut hoc modo testentur singulari Dei beneficio se esse salvos, quando primogenitis Ægyptios orbavit. Animalia autem sibi adduci jubet, ut scilicet mactentur in tabernaculo: trita figura, qua olim dicebantur fideles se & sua dona in conspectum Dei sistere, quum ad tabernaculum accederent. Quod Exodi 22. jubentur alere septem diebus primogenita, positum esse interpretor ut obviam fraudibus eatur: quia si fœtus teneriores avulsi ab uberibus matrum statim fuissent traditi sacerdotibus, inutilis

fuisset oblatio. Quanquam non dubito diem octavum fuisse electum, quia Circumcisioni præscriptus erat. Additur exceptio, ut pro asino pretium solvatur, cujus immunda fuisset oblatio. Quantum ad liberos eorum attinet, ipsos quoque redimi oportuit: quia nec poterant offerri in sacrificium, nec fieri sacerdotes.

Exodi 34. 19. *Quicquid aperit vulvam, meum est.*] Definit hoc loco qualis debeat esse oblatio, nempe ut tam liberos suos quam immunda animalia pretio redimant: quod autem in sacrificium offerri potest, id adducant ad tabernaculum. Porro homines sibi Deus consecrari noluit, quia tribum Leviticam elegerat, ut alibi videbimus. Liberi ergo & sui juris manebant masculi compensatione pecuniæ. Immunda vero animalia eodem modo accommodari poterant in usum domesticum, nempe postquam Deo, cujus erant propria, & qui ea sibi vendicabat, solutum fuerat pretium. Si quis tamen non tanti æstimaret asinum, vel aliud immundum animal, caput abscindi Lex jussit: quia alioqui sacrilegium fuisset utilitatem percipere ex Dei peculio, vel (quod idem est) aptare in privatum usum quod Deus sibi adjudicaverat.

Levit. 27. 26. *Veruntamen primogenitum.*] Hic interponitur una cautio, ne quis offerat quod jam est in ipsius Dei mancipio. Nam quia homines ut plurimum ad ostentationem propensi sunt, ac proinde in testanda pietate una fidelia dealbant duos parietes (ut est in proverbio) huic vitio occurrit Deus, primogenita sibi offerri vetans, quia id erat offerre ex rapina. Summa est, ne consecrando quod jam Deo debetur, ficta liberalitate alienum & sacrum furentur. Nec miremur hanc legem fuisse latam: quia omnibus fere ingenita est hæc ambitio, ut inani donationis specie Deum obstringere cupiant: ideoque sibi accersant diversos titulos ad jactanda pietatis officia, quæ nulla sunt. Et certe nisi Judæis injectum fuisset frenum, zeli duplicis famam captassent ex fallaci oblatione, nec illis religio fuisset, dicandi prætextu eripere Deo quod ipsius erat.

Deut. 15. 19. *Omne primogenitum.*] Adjungitur altera cautio, ne quem fructum percipiant ex primogenitis. Poterant enim bovis opera vel ad arandum, vel ad vecturas uti: poterant etiam agnos tondere, & postea animal deterius adducere ad tabernaculum. Jubet ergo Deus sibi bona fide & in solidum persolvi quod debetur. Quod si ex malis moribus natæ sunt bonæ leges: hinc apparet quam audaci cupiditate semper rapti fuerint homines ad impium lucrum, quum expresso edicto prohiberi necesse fuerit ne ex Dei jactura ditescere appeterent. Quare si acuti & sagaces sint alii ad alios circumveniendos, nihil mirum, quando minime dubitant malis artibus cum Deo ludere.

Appendix alia de censu solvendo.

Ex Exodi XXX.

11. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

12. Subduces summam filiorum Israël, prout numerati fuerint inter eos: dabunt singuli redemptionem animæ suæ Jehovæ quum numeraveris eos, & non erit in eis plaga quum numeraveris eos.

13. Hoc dabunt quisque transiens inter numeratos, dimidium sicli secundum siclum sanctuarii. Viginti obolorum est siclus, dimidium sicli erit oblatio Jehovæ.

14. Dives non augebit, & pauper non diminuet ex dimidio siclo, dando oblationem Jehovæ ad expiandas animas vestras.

15. Accipiesque pecuniam expiationum à filiis Israël, & dabis eam in opus tabernaculi testimonii: eritque filiis Israël in memoriale coram Jehova, ad expiandas animas vestras.

12. *Subduces summam filiorum Israël.*] Tributum quod hic in peragendo censu populi exigit Deus, optima ratione annectitur primo præcepto. Nam Deus tributarios sibi faciens, suæ ditionis ac imperii esse ostendit: & quia sibi eos acquisiverat, pendi sibi voluit illud agnitionis voluntarium munus. Principes in subditis numerandis recensent vires suas: Deus autem, qui hominum opera & auxilio non indiget, voluit Israëlitas saltem aliquo symbolo testari se degere sub ejus manu à quo redempti erant. Itaque quum David populum recensuit, hæc fuit quædam (2 Sam. 24. vers. 2.) populi emancipatio à Dei subjectione: ideoque hæc sive superbia, sive temeritas, sive ingratitudo tam severe punita fuit. Porro quia censeri populum & utile & rectum fuit, addita exceptione id permittitur, ut pretium redemptionis in singula capita solvendo, Deum unicum regem agnoscant. Quod alii placationem vel expiationem non male vertunt: quia dum se fatebantur Deo vitam debere, hoc gratitudinis testimonio illis erat propitius. Quanquam posset à tegendo deduci: quia quum ultro se Deo subjicerent, & confugerent sub umbram alarum ejus, hoc integumento muniti erant ac tuti. Ideo paulo post dicitur munus hoc offerri Deo, ad propitiandum super animabus. Et hoc aliis verbis exprimitur, Ne contingat plaga, aut clades: quia in sola Dei protectione sita erat eorum salus, ne quibuslibet malis obnoxii essent. Et quum Pharaonis servi essent, non fuisset legitima eorum libertas nisi Deo auctore & vindice. Quare ne pœna tanquam servis fugitivis infligeretur, æquum fuit salutem suam solenni ritu ipsos Deo adscribere. Parem vero summam omnibus indixit, ut singuli, cujuscunque essent ordinis, à minimo usque ad maximum, scirent se totos illius esse. Nec mirum est, quum hoc esset jus personale, (ut vulgo loquuntur) facultates non venisse in rationem, ut plus conferret dives quam pauper, sed idem pro singulis capitibus pretium solveretur. Valebat autem siclus sanctuarii tetradrachma Atticum, quod Budæus æstimat quatuordecim solidis Gallicis, vel circiter. Nam didrachma septem facit solidos, sicuti drachma simplex duos & sesquialterum, minus denario turonico. Illud est didrachma cujus mentio fit apud Matthæum. Nam quum subacti à Romanis (Mat. 17. vers. 24.) essent Judæi, probabile est, quo magis contumeliosa esset servitus, hoc jus tributi ad victores translatum esse. Nam hæc oblatio divinitus præscripta, quum liberationis esset symbolum, Judæos ab omni profano imperio eximebat, tanquam liberos, vel uni Deo addictos. Sed quia Dei jugum sua pervicacia excusserant, se jure suo expoliari sponte passus est Deus ut alienæ tyrannidi eos subjiceret. Idque contigit sub Christi adventum, ut ejus desiderium in eorum animis nova & insolita oppressio magis accenderet. Quantisper autem ex Legis mandato census hic solutus est, admoniti fuerunt Judæi se populum esse Deo sacrum.

Ex Numer. VI.

1. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
2. Alloquere filios Israël, & dic eis, Vir aut mulier quum separaverit se vovendo votum Nazaræi, ad separandum se Jehovæ,
3. A vino & sicera separabit se: acetum vini, & acetum siceræ non bibet, neque ullum liquorem uvarum bibet, nec uvas recentes & siccas comedet.
4. Omnibus diebus separationis suæ, ex omni quod conficitur ex vite vinifera, ab acinis usque ad corticem, non comedet.
5. Omnibus diebus voti separationis suæ novacula non transibit super caput ejus, donec impleti fuerint dies quibus separabit se Jehovæ, sanctus erit, crescere sinet cæsariem capitis sui.
6. Omnibus diebus quibus separabit se Jehovæ, ad animam mortui non ingredietur.
7. Super patre suo aut super matre sua, super fratre suo aut super sorore sua, non polluet sese illis quum mortui fuerint: quia consecratio Dei sui est super caput ejus.
8. Omnibus diebus separationis suæ sanctus erit Jehovæ.
9. Si autem mortuus fuerit mortuus juxta eum statim mox, & polluerit caput separationis ejus: radet caput suum die purificationis suæ, die septimo radet illud.
10. Die autem octavo afferet duos turtures, vel duos pullos columbæ ad sacerdotem, ad ostium tabernaculi conventionis.
11. Et faciet sacerdos unum pro peccato, & alterum in holocaustum: expiabitque illum de eo quod peccavit super cadavere, & sanctificabit caput ejus die illa.
12. Et separabit Jehovæ dies separationis suæ, afferetque agnum anniculum pro delicto: & dies priores erunt irriti, quoniam polluta fuit separatio ejus.
13. Hæc autem est lex Nazaræi: die quo completi fuerint dies separationis ejus, conferet se ad ostium tabernaculi conventionis,
14. Offeretque oblationem suam Jehovæ, agnum anniculum perfectum unum in holocaustum, & agnam unam anniculam perfectam in sacrificium pro peccato, & arietem unum perfectum in hostiam prosperitatum:
15. Canistrum præterea *panum* infermentatorum, similam placentarum conspersarum oleo, & lagana infermentata uncta oleo, & minham eorum, & libamina eorum.
16. Et offeret *illa* sacerdos coram Jehova, facietque sacrificium pro peccato illius, & holocaustum illius.
17. Arietem quoque faciet sacrificium prosperitatum Jehovæ, una cum canistro infermentatorum: faciet item sacerdos minham ejus, & libamen ejus.
18. Tum radet Nazaræus ad ostium tabernaculi conventionis caput separationis suæ, capietque cæsariem capitis separationis suæ, & ponet super ignem qui est subter sacrificium prosperitatum.
19. Capiet præterea sacerdos armum coctum de ariete illo, & placentam infermentatam unam è canistro, & laganum infermentatum unum, & ponet super manus Nazaræi, postquam rasa fuerit separatio ejus.
20. Et elevabit ea sacerdos elevatione coram Jehova: sanctitas est sacerdotii ultra pectusculum elevationis, & ultra armum exaltationis. & postea bibat Nazaræus vinum.
21. Hæc est lex Nazaræi qui voverit, & oblationis ejus Jehovæ pro separatione sua, præter id quod attinget manus ejus: secundum votum suum quod voverit, sic faciet secundum legem separationis suæ.

2. *Vir aut mulier quum separaverit.*] Proxime Deus censum indixit in singula capita, quo Israëlitæ agnoscerent se esse ejus libertos. Itaque ea professione omnes à minimo usque ad maximum sibi obstrinxit: nunc de arctiore obligationis vinculo disseritur. Si quis Deo ad tempus sponte se vovebat, eos vocarunt Nazaræos: quod tantundem valet atque Separatos, vel eximios: quia major erat in illis dignitas & præstantia quam in communi plebe. Erant enim tanquam Ecclesiæ ornamenta, & Deus volebat in illis speciale gloriæ suæ decus fulgere. Dum itaque
Amos 2. vers. 11. cum Israelitis expostulat Amos quod Prophetas à docendi munere prohibuerint, & Nazaræos corruperint potu vini, amplificandi criminis causa dicit singulari dote fuisse ornatos, quum Deus ex eorum
Thren. 4. vers. 7. filiis Nazaræos & Prophetas creasset. Et Jeremias ubi deplorat Ecclesiæ cladem, in hac deformitate insistit, quod non appareant Nazaræi, ut olim, candidi
Gen. 49. vers. 26. instar nivis, &c. Nec dubium est quin Jacob filium Joseph titulo Nazaræi inter fratres suos insigniens, Spiritu prophetico ad gradum honoris alluserit, quo postea sub Lege excelluerunt qui se Deo separaverant, quasi Ecclesiæ lumina. Etsi ergo ad totum populum non pertinuit hæc religio, merito tamèn inter pietatis exercitia censeri debet: quia Nazaræi tanquam antesignani erant ad viam aliis monstrandam. Etsi autem non omnes trahebant ad suum exemplum, zeli tamen ipsorum ardor rudibus & infirmis non parum proderat, ut quisque pro suo modulo incitaretur. Porro quia fictitios omnes cultus abominatur Deus, licentiam hanc compescuit, claram & certam Legem ferendo. Et ex testimonio Amos quod nuper citavi, colligitur non alium fuisse auctorem Nazaræatus quam Deum ipsum. Tenendum igitur est, Nazaræos fulsisse in populo Dei quasi pretiosas gemmas: & quamvis pauci eos imitarentur, fuisse tamen quasi signiferos & duces, qui studium colendi Dei in vulgo accenderent. Obiter vero notandum est, Samsonem diverso modo fuisse Nazaræum: quia non ad tempus duntaxat votum suscepit, sed ab utero sanctificatus fuit in totam vitam, & segregatus ab aliorum numero. qua etiam in parte Christi fuit typus, & quasi personam gessit. Et certe quicquid hic docetur, ad unicum sanctitatis fontem

referri debet: acsi Judæis Christi imago in speculo ante oculos posita fuisset. Nam quo quisque propius sub Lege ad Deum accessit, in eo magis enituit Christus. Scimus totum Legale sacerdotium nihil aliud fuisse quam ejus effigiem. Similis in Nazaræis ratio, quos puritas & abstinentia insigni privilegio ornavit.

3. *A vino & sicera.*] Primum mandatum ut non solum abstineant à vino, sed ne uvas gustent, vel quicquam vinaceum. Simplex observatio erat, vinum aut siceram quæ inebriat, non bibere: sed quia perperam astuti sunt homines in quærendis subterfugiis, species exprimere necesse fuit, in quibus fraus Legi fieri poterat. Ita vini abstinentia non caruisset deliciis: sive uvis recentibus, sive passis se saturassent: sive aquam permiscuissent uvis, & inde ea pressissent liquorem: vel in aliis confectionibus delicatis æquassent vini suavitatem. Hinc vero apparet quam multiplices recessus & latebras habeat hominum hypocrisis, dum sine pudore excogitant crassos tergiversandi modos ad Deum quoque fallendum. Sed notandum simul est, tolerabilem coram Deo non esse ejusmodi vafriciem, cui nihil æque placet quam sinceritas. Videbimus etiam alibi, sacerdotes quum vicibus suis peragerent munus suum in templo, fuisse ab usu vini prohibitos. Hæc similitudo ostendit quod jam dixi, Nazaræos fuisse ita segregatos à vulgo ut ad honorem sacerdotii accederent. Porro vini abstinentia non modo ad cavendam ebrietatem illis injuncta fuit, sed ut victus esset restrictior & magis frugalis: cujus præcipuas lautitias scimus esse in potu vini. Itaque quicunque abstemii non sunt, contenti potius erunt mediocri & vulgari cibi copia quam privari vino sustineant. Colligere tamen ex hac doctrina licet, in victus temperantia sobrium vini usum primas partes tenere: ac in omni liguritione & gulæ ingluvie hoc maxime esse damnabile, si quem nimis oblectet vini sapor, quo se ingurgitet. Itaque mirum est, quum Monachi sub Papatu perfectione Angelica se venditent, omnes uno consensu refugere vini abstinentiam. Multis nefas est tota vita bubulam vel suillam carnem attingere: ac martyres se fore gloriantur si malint obstinate mori quam carnem edere, si ita necessitas postulet. Atqui in eorum continentia adeo nihil æquabile est ut hæc in cibo austeritas plus illis licentiæ in potu acquirat: acsi data opera se ulcisci vellent. Quare eorum jactantia nihil putidius, quum sola carnis abstinentia merum Dei sit ludibrium.

5. *Novacula non transibit.*] Cur Deus voluerit Nazaræos comam alere, certo definiri non potest: nisi ut præsenti consecrationis suæ symbolo magis ac magis de voto servando commonefierent. Quidam putant insigne fuisse decoris, acsi coronam in capite gestarent. In quo plusquam ridiculi sunt clerici Papales, qui in circulari rasuræ forma Nazaræis se comparant. Mihi vero sufficit illa ratio, quod Deus ad præstandam voti fidem visibili signo eos assidue exercuerit. Virile est tondere caput, idque,
1 Cor. 11. teste Paulo, dictat sensus naturæ. Nazaræis ergo in
vers. 6. capite conspicua fuit sua sanctitas, ne per incuriam vel oblivionem delinquerent. De mulieribus quæstio est, quibus supervacuum videtur hoc præceptum: quæ tamen facile solvitur, ideo adstrictas fuisse ad capillum fovendum, ut non tantum ex consuetudine, sed etiam ex voto comatæ essent. Quanquam synecdoche nihil habebit absurdi, ut dicatur de utroque sexu quod tantum ad viros pertinet. Hic etiam Diabolus olim ludos suos egit, quum Monachos ex-
In libro De opere monachorum. citavit, (sicuti refert Augustinus) qui prolixa coma sanctimoniam ostentarent. Nam quo speciosior esset cælibatus cui nomen dederant, negabant se esse viros: quia se castraverant propter regnum cælorum. Ergo longior capillus erat virginitatis insigne. Hæc exempla nos à Satanæ imposturis cavere doceant, ne *κακοζηλία* nos simias magis veterum quam imitatores faciat.

6. *Ad animam mortui.*] Hoc etiam illis commune fuit cum summo Sacerdote, ne parentes quidem mortuos lugere. Quanquam duo præcepit Moses, ne vel ingressu funestæ domus, vel luctu se Nazaræi polluant. Officium quidem humanitatis erat sepelire mortuos: siqui tamen ex plebe mortuum attigerant, vel accesserant ad lectum aut feretrum, polluebantur. Plus autem à Nazaræis Deus exigit, ne scilicet immunditiem contraherent: quia non satis fuit (ut paulo post iterum dicetur) communi more se purgare, sed oportuit ab omnibus inquinamentis esse procul remotos. Cur autem tactus cadaveris pollutio fuerit, suo loco fusius tractabitur. Nunc uno verbo tenendum est, quia in morte repræsentatur Dei maledictio peccati merces, admonitos fuisse Israëlitas ut sibi caverent ab operibus mortuis. Luctus alia fuit ratio: ut qui specialem Dei cultum profitebantur, alios incitarent ad magnitudinem animi & constantiam. Dolere & flere, dum amicis orbamur, si vi-
tiosum esset, non flevisset Christus ad sepulchrum Joan. 11.
Lazari. sed quia mœrori semper adjuncta est per- vers. 35.
turbatio, & in luctu homines ut plurimum ambitioni & pompæ student, ac seipsos ultro & data opera ad excessum provocant, acsi non eos jam natura plus æquo illuc raperet: moderationis exemplum dare non poterant Nazaræi, si lugentibus se miscuissent. Ergo sicuti lautitiæ prius frenatæ sunt, ita nunc contrario morbo, nempe tristitiæ, remedium adhibetur. Etsi autem modum sibi omnes statuere debent, Nazaræis tamen præscribitur aliquid majus, ut tanquam soluti & exuti terrenis affectibus, reliquo populo antecellant: sicuti de Sacerdote postea videbitur.

9. *Si autem mortuus.*] Hic præcipitur quid opus sit factu si contigerit immunditiès quæ nulla diligentia præcaveri potuit. Si domum funestam sciens & volens ingressus esset Nazaræus, vel ad mortuum accessisset, non absque scelere violata fuisset religio: verum in morte repentina excusabilis erat error, quem tamen Deus expiari jubet. Quicquid enim temporis à voto præterierat, pro nihilo ducit, nec vult in rationem venire. Hæc non levis fuit pœna, ut de integro votum solvere inciperet qui nullius culpæ reus erat. Præter temporis jacturam, sacrificium quoque adjicitur, quo se ad novam consecrationem præparet qui pollutus fuit. Sed quia voluntaria erat consecratio, nemo de immodico rigore conqueri potuit, cui se ultro submiserat. Interea ostensum fuit quam pretiosa Deo esset cultus sui puritas. Duæ ponuntur Hebraicæ voces ex diversis radicibus, quamvis sint affines ejusdem significationis: qua loquendi forma melius exprimere voluit Moses inopinatum mortis casum. Nam quod prius intelligunt quidam Judæi de cruenta cæde, alterum vero de subito interitu, puerile est meo judicio.

13. *Hæc est autem lex Nazaræi.*] Nunc tandem docet Moses quomodo post completum voti tempus redire debeant Nazaræi ad communem vitam. Ac primo jubet se sistere ad ostium tabernaculi: deinde offerre illic agnum integrum in holocaustum, ovem in sacrificium pro peccato, & arietem in hostiam prosperitatum, cum placentis oleo conspersis, laganis, & panibus azymis, oblatione, & libaminibus. Quantum ad hostiam prosperitatum, quia erat gratiarum actio, non male quadrabat: neque etiam holocaustum: quia merito sibi gratulari poterant & celebrare Dei bonitatem qui perfuncti fuerant illo pietatis officio, quoniam eos dignatus fuerat Deus non vulgari honore. Sed quid sibi voluerit sacrificium pro peccato, quæstio est: neque enim puris & sanctis necessaria erat expiatio. Hic certe perspicimus, quamlibet alacriter & strenue conentur homines to-

tos

tos se offerre Deo, nunquam tamen attingere ad metam perfectionis, neque assequi quod student, quin semper obnoxii sint Dei judicio, nisi vitiis ignosceret. Unde apparet quam turpiter desipiant Papistæ, dum operibus supererogationis se Deum placare somniant. Nam si qua unquam supererogatio grata Deo fuit, sanctitas Nazaræorum quæ testimonium habuit à Lege, hoc honore digna fuit. Deus tamen, completo voto, reatum fateri jubet: neque illum cultum loco meriti obtrudere patitur, sed sacrificium requirit: ut aliunde mutuentur quod ipsis deest qui videntur omnium perfectissimi.

Ex Deut. XXVI.

1. Quum autem ingressus fueris terram quam Jehova Deus tuus dat tibi in hæreditatem, & possederis eam, & habitaveris in ea,

2. Tunc accipies de primitiis omnium fructuum terræ, quas afferes è terra tua quam Jehova Deus tuus dat tibi, & pones in canistro: ibisque ad locum quem elegerit Jehova Deus tuus, ut illic habitare faciat nomen suum.

3. Et venies ad sacerdotem qui erit in diebus illis, dicesque illi, Annuncio hodie Jehovæ Deo tuo quod ingressus sum terram quam juravit Jehova patribus nostris se daturum nobis.

4. Capietque sacerdos canistrum è manu tua, & ponet illud coram altari Jehovæ Dei tui.

5. Et loqueris, ac dices coram Jehova Deo tuo, Syrus *ille* inopia laborans pater meus descendit in Ægyptum, & peregrinatus est illic cum viris paucis, & evasit illic in gentem magnam, robustam & multam.

6. Molestia autem nos affecerunt Ægyptii, & afflixerunt nos, imposueruntque nobis servitutem duram.

7. Clamavimus itaque ad Jehovam Deum patrum nostrorum: & exaudivit Jehova vocem nostram, & aspexit afflictionem nostram, & laborem nostrum, & oppressionem nostram.

8. Et eduxit nos ex Ægypto cum manu forti, ac brachio extento, & terrore magno, & signis atque portentis.

9. Et introduxit nos ad locum istum, deditque nobis terram istam, terram fluentem lacte & melle.

10. Nunc igitur ecce, attuli primitias fructus terræ quam dedisti mihi, ô Jehova. & relinques illud coram Jehova Deo tuo, atque adorabis coram Jehova Deo tuo.

11. Et lætaberis in omni bono quod dederit tibi Jehova Deus tuus & domui tuæ, tu & Levita, & peregrinus qui est in medio tui.

Ex Numer. XV.

17. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

18. Alloquere filios Israël, & dicas eis, Quum ingressi fueritis terram ad quam ego introduco vos,

19. Tum fiet, quum incipietis comedere de pane terræ, offeretis oblationem Jehovæ.

20. De primitiis conspersionum vestrarum, placentam offeretis in oblationem: sicut oblationem areæ, sic offeretis illam.

21. De primitiis conspersionum vestrarum dabitis Jehovæ, oblationem per generationes vestras.

Ex Exodi XXII.

29. Plenitudinem tuam & lachrymam tuam non differes.

Ex Exodi XXIII.

19. Primitias frugum novarum terræ tuæ adduces in domum Jehovæ Dei tui.

Ex Exodi XXXIV.

26. Principium primitivorum terræ tuæ inferes in domum Jehovæ Dei tui.

Deut. 26. 1. *Quum ingressus fueris.*] Eodem jure primitias frugum suarum solvere jussi sunt Israelitæ, quo censum in singula capita: nempe ut se & sua omnia Dei esse profiterentur. Hoc tantum fuit discriminis, quod census symbolum manumissionis fuit: ut agnoscerent se esse liberos, quia singulari Dei beneficio redempti essent. Primitiis autem testati sunt vectigalem Deo terram esse, nec alio titulo se ejus esse dominos quam precario: ut directum imperium & proprietas penes Deum unum maneret. Ergo huc tendebant primitiæ, ut quotannis renovarent adoptionis suæ memoriam: quod illis data esset peculiaris hæreditas in terra Chanaan, in qua Deum pie sancteque colerent, simulque reputarent, non promiscuo Gentium more divinitus se ali, sed instar filiorum: unde & sacer cibus. Ac de primitiis quidem alibi rursus agendum erit, quatenus pars fuerunt oblationum: sed hic præcipuum finem inserere necesse fuit, ut sciremus ideo fuisse impositas populo ut victum Deo acceptum referrent, testandæ pietatis causa, ac separati à reliquis gentibus, uni Deo Israël devincti essent.

2. *Tunc accipies de primitiis.*] Scimus in primitiis totum anni proventum fuisse consecratum. Ergo in illis gestavit populus testimonium suæ erga Deum pietatis, quem in victu quotidiano nutricium experieba-

riebatur. Hodie cessat quidem umbratilis ille ritus: (1 Cor. 10. vers. 31.) sed veram observationem adbuc manere Paulus docet, ubi nos bortatur ad glorificandum nomen Dei etiam in cibo & potu. Quantum ad locum spectat ubi offerri debebant primitiæ, & cur dicatur illic Deus nomen suum locasse, alibi videbimus, quum ad sacrificia ventum fuerit. Tantum breviter perstringo quæ fuot præsentis instituti.

3. *Annuncio hodie.*] His verbis confessi sunt Israëlitæ se non adeptos esse terræ dominium propriis viribus, aut beneficio fortunæ: sed mera liberalitate Dei, idque ex pacto. Itaque duo sunt bujus sententiæ membra, Deum gratuito pollicitum esse Abrahæ terram illam, ut cederet in hæreditatem posteris: deinde fidem servasse, noo modo quum filios Abrahæ in possessionem adduxerat, sed quia tranquilla quies erat gratiæ accessio. Idem paulo post fusius prosequitur, obi jubentur Israëlitæ narrare quam misera fuit patrum conditio donec eos Deus favore suo complexus est, & misericordia dignatus. Respondeodi verbum simpliciter accipio, ex usu linguæ Hebraicæ, pro loqui, vel effari: nisi magis placeat testificari; quod optime convenit. Describitur enim solennis professio, qua se Deo quotannis obstringebant. Porro originis suæ principium non sumunt ab Abraham, sed à Jacob: in cujus persona illustrior poterat conspici gratia Dei. Nam ex terra Chanaan profugere coactus, consumpserat in Syria bonam partem ætatis: (non enim domum reversus est, nisi senex) deinde rursus fame & inedia compulsus fuerat migrare in Ægyptum: ubi tandem mortuus fuerat. Ergo neque hæreditario jure, neque suo Marte obtigerat illis terra: in qua ne peregrinari quidem concessum fuerat patri Jacob. Syrum porro nominant: quia quum uxorea duxisset apud Laban, & filios genuisset, & priusquam se accingeret ad reditum, provectæ jam esset ætatis, videri poterat renunciasse terræ Chanaan. Quum ergo per multos annos contentus fuisset domicilio quod sibi in Syria elegerat, merito confessi sunt ejus posteri fuisse quasi advenam & exterum, quia diu fuerat extorris: & simili ratione se quoque censeri posse alienigenas. Addunt, patrem suum Jacob iterum valedixisse terræ Chanaan, quum urgente inopia descendit in Ægyptum. Et dum commemorant illic peregrinatum fuisse cum paucis, postea crevisse in gentem magnam: boc modo agnoscunt se esse Ægyptios, quum illinc essent oriundi, ubi exordium fuerat nominis & gentis. Reliquo contextu melius confirmant se in terram Chanaan ductos fuisse Dei manu: quia oppressi tyrannide ad ipsum clamaverint, ac exauditi fuerint. Signa etiam & portenta celebrare jussi sunt, quibus clarius patefacta fuerat redemptio: ne dubitanter gratias Deo agerent, sed purum ejus cultum opponerent omnibus Gentium figmentis. Alioqui enim frigidum fuisset hoc pietatis exercitium. Quod ultimo versu sequitur, Et lætaberis, videtur quidem esse promissio, quasi Deus proposita benedictionis suæ fiducia, populo stimulum adderet ad majorem studii alacritatem: sed clarior & magis genuinus videtur sensus fore si copula vertatur in adverbium temporis Tunc. Est enim hoc præcipuum in usu cibi & potus, læta & hilari conscientia percipere ex Dei manu paterni favoris testimonium. Nihil inquietudine miserius. Ideoque Paulus certitudinem maxime requirit, ne (Rom. 14. vers. 2.) quis cibum gustet absque fide. Quo igitur promptiores sint ad officium Israëlitæ, admonet Moses, tunc demum liberum illis fore gaudium in usu donorum Dei, si gratitudine defuncti fuerint, ut mandavit.

Numer. 15. 20. *Depromstus.*] Hic aliud genus primitiarum indicitur: ut sacras placentas offerant ex prima conspersione. Offerebantur ex frugibus & spicis: sed in ipso pane magis viva fuit repræsentatio. Deus ergo, sicuti ex area, ita & pistrino & furno prodire voluit gratitudinis symbola, ut in ipso quoque panis esu populus eum ante oculos haberet.

Exodi 22. 29. *Plenitudinem tuam.*] Colligere licet ex boc loco, oblatas fuisse primitias ut se & sua Israëlitæ Deo addicerent: quia hæc duo conjunctim præcipit Moses, ut mature consecrent Deo ex copia novarum frugum, & primogenitos fœtus. Scimus autem io offerendis primogenitis repetitam fuisse liberationis memoriam, acsi salutem gentis suæ adeoque pecorum acceptam Deo ferrent. Hoc vero ad redemptionis gratiam, fuit additum, quod continuo tractu victus etiam illis suppeteret. Quod plenitudinem quidam ad vinum restringunt, quia largiore copia fluat ex torculari, lachrymam vero de oleo accipiunt, quod parcius distillat, mihi non placet. Nec eorum senteotiam probo qui plenitudinem restriogunt ad fruges aridas. Rectius mihi videtur, plenitudioem sumi pro genere, per lachrymam vero notari liquores: acsi juberet Moses, non tantum uvas & baccas olearum offerre, sed guttas ipsas quæ expressæ fuerint è fructibus. Altero loco idem confirmat Moses, ne in primitiis Deum fraudent, atque ita sepeliant redemptionis beneficium, & in cibo & in potu profanescant: quin potius in parte frugum, totius anni victum sanctificent. Nec vero abs re Moses rem unam minime obscuram toties inculcat, quum tam multæ admonitiones spretæ & vilipensæ fuerint à Judæis, simulac reversi sunt ab exilio Babylonico: sicuti conqueritur Malachias capite tertio.

Ex Levit. XII.

ET loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
2. Loquere ad filios Israël, dicendo, Mulier si misso semine conceperit, & pepererit masculum, immunda erit septem diebus: juxta dies separationis morbi sui immunda erit.
3. Porro die octavo circumcidetur caro præputii ejus.
4. Et triginta tribus diebus sedebit in sanguine purificationis: nullam rem sacram tanget, & ad sanctuarium non veniet, donec completi fuerint dies purificationis suæ.
5. Quod si fœminam pepererit, immunda erit duabus hebdomadibus, secundum separationem suam: & sexaginta sex diebus sedebit in sanguine purificationis suæ.
6. Postquam autem impleti fuerint dies purificationis suæ pro filio vel pro filia, afferet agnum anniculum in holocaustum, & pullum columbæ, aut turturem, in oblationem pro peccato, ad ostium tabernaculi conventionis ad sacerdotem.
7. Et offeret ipsum coram Jehova: & expiabit eam, & mundabitur à vena sanguinis sui. Hæc est lex parientis masculum vel fœminam.
8. Quod si non potuerit offerre agnum, tunc accipiet duos turtures, aut duos pullos columbæ, unum in holocaustum, & alterum ad oblationem pro peccato: expiabitque eam sacerdos, & mundabitur.

2. Mulier

2. *Mulier si misso semine.*] Hæc ceremonia spectavit in duos fines: nam primo admoniti fuerunt Judæi de communi oaturæ corruptione, deinde oblatum illis fuit mali remedium. Immunda cur pronuncietur mulier quæ concepit & peperit, minime obscurum est. nempe quia totum Adæ genus pollutum est, ac sordibus infectum: ut mater ex sobole quam utero gestat jam contrahat immunditiem, deinde iterum ipso partu ioquinetur. Hioc apparet quam fœda & foetida coram oculis Dei nostra sit conditio; quando nascendo, atque etiam nondum nati contagionem matribus nostris aspergimus. Omnium fere consensu receptum est, hic tantum damnari libidinem in coitu viri & mulieris, sed nimis crasso errore: neque enim exigitur purificatio nisi in progenie. Atque huc pertinet verbum תזריע, quod recte exprimi non potest nisi per verbum seminandi: ideoque non hic damnatur generaliter impuritas in concubitu, sed io generatione. quod diligeoter notandum est. Coitus enim viri & mulieris per se, absque sobolis respectu, turpis est ac pudendus. Atqui oune sobolis procreatio, quæ debuerat obscœnitatem tollere, pollutionis censetur causa: quia totum Adæ genus contagione refertum est. Unde etiam aperte refellitur error Pelagii, qui peccatum negavit ab Adam propagatum esse ad posteros; & nos imitatione, non origine, peccatum à parentibus trahere fioxit. Neque enim immunda esset mater si puri & integri ab omni inquinamento essent liberi. Voluit igitur hoc ritu Deus veterem populum docere, cunctos homioes maledictos nasci, & corruptionem hæreditariam secum afferre, quæ matres ipsas polluat. Siquis objiciat, sanctum conjugium hoc modo dedecore probroque affici, io promptu est responsio: qood thorus conjugalis macula caret, id debere adscribi Dei indulgentiæ. Quod ergo generant maritus & uxor legitime conjuncti, non simpliciter licitum esse censetur, acsi generatio prorsus omni vitio careret, sed per veniam & singulari privilegio: quia conjugii sanctitas tegit quod alioqui poterat in culpam imputari, & ipsas vitiosæ oaturæ sordes abluit. Unde apparet nulla ignominia notari conjugium, cujus respectu legitima est sobolis procreatio. Neque tamen inde sequitur, liberos qui iode gignuntur, sanctos esse & à labe immunes: quia sub reatu maledictionis manent quicunque ab incredulis nascuntur: qui vero à fidelibus ducunt originem, supernaturali gratia, & speciali adoptione liberantur à communi interitu. Atque id palam & distincte testatum esse voluit Deus, sacrificium pro eorum purificatione exigens. Etsi eoim Moses de sola matre videtur loqui, Lucas tameo fidus interpres sobolem ipsam simul comprehendit. Si quæratur annoo ad labem naturæ corruptæ abolendam sufficeret Circumcisio: respondeo, hinc melius liquere quanta sit nostra immundities, io qua purganda oon fuit Deus uno symbolo cootentus: sed ut io continua ejus meditatione suos exerceret, alterum subsidii loco addidit. idque fecit præsertim, quia sciebat quam profuoda sit hominum hypocrisis, quam secure sibi in vitiis blandiantur, quam difficile sit eorum superbiam humiliare: & ubi suas miserias agnoscere coacti sunt, quam facilis subrepat oblivio. Ergo quod expressa Circumcisionis fit mentio, per anticipationem dictum esse arbitror: ne objicerent Israëlitæ, Circumcisionem hac de causa sibi esse datam oe qua restaret maledictio. ideoque significat Deus, quamvis Circumcisio præcedat, non tamen fore purgationem de qua nunc præcipit, supervacuam. Quæ hic de semine garriunt Rabioi, cum ridicula sunt, tom propter spurcitiam indigna pudicis auribus: quum simpliciter, ut diximus, Mosi propositum fuerit, tunc demum purgationis fore ream mulierem si ex coitu nascatur generatio. Porro quia Filius Dei, quamvis non tantum mundus esset, sed ipsa puritas, sustinuit tamen in se personam generis humani, huic Legi se subjecit: & (quemadmodum *Gal. 3.*
docet Paulus) Legi factus est oboo xius, ut eos qui *vers. 13.*
sub Legis maledictiooe erant redimeret. Atque hac voluntaria subjectione veterem ritum abrogavit: ot hodie necesse noo sit sistere pueros infantes ad tabernaculum visibile cum sacrificio, sed tantum quærenda sit in ipso puritas.

4. *Et triginta tribus diebus.*] Septem dierum immundities in masculo, & quatuordecim in fœmella, ad fluxum sanguinis refertur: sicuti & de fluxu menstruo alibi videbitur. Reliquo postea tempore prohibetur à sacris & accessu sanctuarii (qua voce hic intelligitur atrium) atque ita censetur profana: non tantum ut ipsa sortem suam defleat, sed ut maritus quoque, tali spectaculo admonitus, discat originale peccatum horrere & detestari. Fuit enim hæc seria ad poenitentiam exhortatio, qoom in sobole, in qua alioqui fulget Dei benedictio, se contaminari agnoscerent. Jam quæritur cur tempus purgationis sit duplicatum in fœmella. Quidam hoc naturali causæ adscribuot, quia fluxus sanguinis tunc sit diuturnior. Et certe hæc pars fuit castitatis & continentiæ, ne mariti uxores tunc attingerent. Sed quia alius est hujus ceremoniæ finis, nempe ut divinæ maledictionis speculum esset in totum humanum genus, huc magis attendere convenit. Quod quidam magis io partu fœmellæ matrem inquinari sentiunt, quia in hoc sexo major sit vitiositas, oescio an firmum sit. Magis forte probabile esset quod alii causam fuisse existimant: quia mulier initium fuit defectionis, dum à serpente decepta maritum secum perdidit, & posteros secum traxit io eandem ruinam. Mihi tamen rectius videtur, Circumcisionis respectu levatam vel diminutam fuisse poenam in masculis. Etsi enim Deus symbolo illo utrumque sexum sibi consecrabat, singulari tamen gratia dignatus est masculos, foedus suum in eorum carne incidens. Quare & Circumcisionis eorum diserte meminit: cui adjuncta erat dignitas, ut fœminis præcellerent. In fine capitis pauperum habetur ratio, ne, si nimio sumptu gravati essent, tardiores ad Legem servandam redderentur. Unde colligimus, Deum externas pompas & opes nihil morari: quum exiguum pauperis sacrificium pro inopiæ modulo, non minus quam pingue divitis, gratum ei fuerit.

Ex Deut. XXIV.

8. Observa in plaga lepræ, ad observandum diligenter & faciendum secundum omnia quæ docuerint vos sacerdotes Levitæ: sicuti præcepi eis, ita observabitis ad faciendum.

9. Recordare quid fecerit Jehova Deus tuus Mariæ in itinere, quum egressi estis ex Ægypto.

Ex Numer. V.

1. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Præcipe filiis Israël ut ejiciant è castris omnem leprosum, omnem seminifluum, & omnem immundum super anima.

3. Tam masculum quam fœminam ejicietis: extra castra ejicietis eos, ne contaminent castra sua: quia ego habito in medio eorum.

LEVIT. XIII.

ET loquutus est Jehova ad Mosen & Aharon, dicendo,

2. Homo, quum fuerit in cute carnis ejus tumor, vel scabies, vel alba macula, & in cute carnis ejus fuerit plaga lepræ, ducetur ad Aharon sacerdotem, vel ad unum è filiis ejus sacerdotibus.

3. Tunc videbit sacerdos plagam in cute carnis: quod si pilus in plaga versus fuerit in albedinem, & superficies plagæ profundior fuerit cute carnis ejus, plaga lepræ est: & postquam viderit eum sacerdos, * judicabit illum contaminatum.

** vel, contaminabit illum.*

4. Quod si macula alba fuerit in cute carnis ejus, & profundior non fuerit aspectus ejus cute, nec pilus ejus versus fuerit in albedinem, includet sacerdos plagam septem diebus.

5. Postea videbit eum sacerdos die septimo: & si plaga fuerit æqualis coram oculis ejus, nec creverit plaga in cute, includet eum sacerdos septem diebus secundo.

6. Tunc inspiciet sacerdos ipsum die septimo iterum: & si * subnigra fuerit plaga, nec creverit plaga in cute, tunc † mundum declarabit eum sacerdos: scabies est: & lavabit vir vestimenta sua, & mundus erit.

** vel, obscurius contracta.*
† vel, mundabit.

7. Quod si crescendo creverit scabies in cute postquam ostensus fuerit sacerdoti in purgatione ejus, inspicietur secundo à sacerdote.

8. Ubi autem viderit sacerdos crescere scabiem in cute, immundum judicabit eum sacerdos: lepra est.

9. Quoties plaga lepræ fuerit in homine, adducetur ad sacerdotem.

10. Et aspiciet sacerdos: & si tumor albus fuerit in cute, & mutaverit pilum in albedinem, & alimentum carnis vivæ in tumore,

11. Lepra inveterata est in cute carnis ejus: ideoque contaminabit eum sacerdos, quia immundus est.

12. Sin germinando germinaverit lepra in cute, & operuerit lepra totam cutem plagæ, à capite ejus usque ad pedes ejus, & totum aspectum oculorum sacerdotis,

13. Tunc inspiciet sacerdos: & si operuerit lepra totam carnem ejus, tunc mundam judicabit plagam: ubi tota versa est in albedinem, * munda est.

** vel, mundus.*

14. Quo autem die visa fuerit in eo caro viva, immundus erit.

15. Et ubi viderit sacerdos carnem vivam, immundum judicabit ipsum: caro viva immunda est, lepra est.

16. Vel si reversa fuerit caro viva, & conversa in albedinem, tunc veniet ad sacerdotem.

17. Et inspiciet sacerdos: & si versa fuerit plaga in albedinem, mundam judicabit sacerdos plagam illam: munda est.

18. Et si fuerit in cute carnis alicujus * ulcus, & illud sanatum fuerit,

** vel, pustula ardens.*

19. Et extiterit in loco ulceris tumor albus, aut macula alba subrufa, ostendetur sacerdoti.

20. Et quum inspexerit sacerdos, si pilus profundior fuerit cute, & pilus conversus fuerit in albedinem, contaminabit eum sacerdos: quia plaga lepræ est ex ulcere germinans.

21. Et si viderit eam sacerdos, & non fuerit in ea pilus albus, nec fuerit profundior cute, sed fuerit subobscura, tunc includet eum sacerdos septem diebus.

22. Si vero crescendo creverit per cutem, immundum judicabit eum sacerdos: plaga est.

23. Si vero suo loco constiterit macula alba, nec creverit, adustio ulceris est: * mundum judicabit eum sacerdos.

** vel, mundam.*

24. Quum fuerit caro in cujus cute erit adustio ignis, & in viva carne adustionis macula alba, subrufa, vel alba,

25. Inspiciet eum sacerdos: & si versus fuerit pilus in albedinem in macula illa, & superficies ejus fuerit profundior cute, lepra est in adustione germinans: ideo immundam judicabit eam sacerdos, plaga lepræ est.

26. Quod si inspexerit eam sacerdos, & non fuerit in macula pilus albus, nec profundior cute, sed fuerit subnigra, includet eum sacerdos septem diebus.

27. Postea inspiciet eum sacerdos die septimo: & si crescendo creverit in cute, immundam judicabit eam sacerdos, plaga lepræ est.

28. Quod si in loco suo steterit macula, nec creverit per cutem, & eadem fuerit * contracta, tumor adustionis est: ideoque mundum judicabit eum sacerdos, quia ardor exustionis est.

** vel, subnigra.*

29. Si viro aut mulieri exorta fuerit plaga in capite, aut in barba,

30. Tunc inspiciet sacerdos plagam: & si superficies ejus profundior erit cute, & fuerit in ea pilus flavus & tenuis, immundum judicabit sacerdos: macula nigra est, lepra capitis aut barbæ est.

31. Si autem inspexerit sacerdos plagam maculæ nigræ, & superficies ejus non fuerit pro-

profundior cute, nec pilus niger in ea, includet sacerdos plagam maculæ nigræ septem diebus.

32. Et quum inspexerit sacerdos die septima, si non creverit macula illa nigra, nec in ea fuerit pilus flavus, & aspectus maculæ nigræ non fuerit profundior cute:

33. Tunc radetur, sed maculam nigram non radet: includetque sacerdos maculam nigram septem diebus secundo.

34. Postea inspiciet sacerdos maculam nigram die septima: &, si non creverit macula nigra in cute, nec superficies ejus profundior fuerit cute, mundum judicabit eum sacerdos: lavabitque vestimenta sua, & mundus erit.

35. Si autem crescendo creverit macula per cutem post purificationem suam,

36. Tunc inspiciet eam sacerdos: &, si creverit macula illa in cute, non requiret ad examen sacerdos pilum flavum: immundus est.

37. Quod si in oculis ejus constiterit macula, & pilus niger fuerit in ea, sanata est macula illa: mundus est, & mundum judicabit eum sacerdos.

38. Quum in cute carnis viri aut mulieris fuerint maculæ, maculæ *inquam* albæ,

39. Inspiciet sacerdos: &, si in cute carnis eorum fuerint maculæ albæ, * subnigræ, macula alba est quod floret in cute, mundus est. * vel, *contracta*.

40. Vir quum depilatum fuerit caput ejus, calvus est, mundus est.

41. Quod si ex parte faciei suæ caput habuerit depilatum, recalvaster est, mundus est.

42. Quod si in calvitio ejus aut parte depilata fuerit plaga alba, subrufa, lepra germinans est in calvitio, vel parte ejus depilata.

43. Aspiciet ergo eum sacerdos: &, si tumor plagæ albus, rufus in calvitio ejus aut parte depilata, sicut species lepræ in cute carnis.

44. Vir leprosus est, immundus est: contaminando contaminabit illum sacerdos: in capite ejus est plaga ejus.

45. Leprosi autem in quo fuerit plaga illa, vestimenta erunt scissa, & caput ejus nudum, & pilum labri operiet: & Immundus, immundus sum, clamabit.

46. Cunctis diebus quibus fuerit plaga in eo, contaminabitur, immundus est: seorsum habitabit: extra castra mansio ejus erit.

47. Si in veste fuerit plaga lepræ, in veste lanea, aut in veste linea,

48. Aut in stamine, aut in subtegmine ex lino, aut ex lana, aut in pelle, aut in quovis opere pelliceo:

49. Et fuerit plaga illa viridis aut rufa in veste, aut in pelle, aut in stamine, vel in subtegmine, vel in quovis opere pelliceo: plaga lepræ est, ostendetur sacerdoti.

50. Et inspiciet sacerdos plagam, includetque plagam illam septem diebus.

51. Postea inspiciet plagam illam die septimo: si creverit plaga illa per vestem, vel per subtegmen, vel pellem in omni opere pelliceo, lepra corrodentis plagæ est, immunda est.

52. Comburetque vestem, vel stamen, vel subtegmen ex lana, vel ex lino, vel quodvis opus pelliceum in quo fuerit plaga illa: quia lepra corrodens est, igni comburetur.

53. Quod si ubi inspexerit sacerdos, ecce non creverit plaga illa in veste, vel in stamine, vel in subtegmine, vel in quovis opere pelliceo:

54. Tunc præcipiet sacerdos, & lavabunt id in quo est plaga: & recludet illud septem diebus secundo.

55. Inspiciet vero sacerdos, postquam lotum fuerit, plagam illam: &, si non mutaverit plaga illa colorem suum, nec plaga creverit, immunda est, igni combures illud: corrosio est in calvitio ejus vel in parte ejus depilata.

56. Quod si dum inspexerit sacerdos, ecce subobscura fuerit plaga postquam lota fuit, abscindet eam è veste, vel è pelle, vel è stamine, vel è subtegmine.

57. Quod si conspecta fuerit ultra in veste, vel in stamine, vel in subtegmine, vel in quovis opere pelliceo, lepra germinans est: igni combures illud in quo fuerit plaga illa.

58. Vestis autem, sive stamen, sive subtegmen, aut quodvis opus pelliceum quod laveris, si recesserit ab eis plaga, lavabitur secundo, & mundum erit.

59. Hæc est lex lepræ vestimenri lanei, vel linei, vel staminis, vel subtegminis, vel cujusvis operis pellicei, ad judicandum illud mundum vel immundum.

Deut. 24. 8. *Observa in plaga lepræ.*] Scio quantopere inter se dissentiant interpretes, & quam varie torqueant quicquid de lepra scribit Moses. Quidam allegoriis nimis cupide sunt addicti: alii Deum existimant, tanquam providum Legislatorem, salubre dedisse mandatum, ne morbus contagiosus in populo serperet. Quæ opinio nimis est diluta, & prope insipida: & breviter à Mose ipso refellitur, tam ubi Mariæ exemplum commemorat, quam ubi causam assignat cur ejici debeant, ne scilicet contaminent castra in quibus habitat Deus: adhæc ubi seminifluos & pollutos super mortuo in eodem gradu censet. Quare antequam plenam tractationem aggrederer, visum est, quasi instar præfationis, duos locos proferre, ex quibus melius pateret Dei consilium. Dum in Deuteronomio jubet populum sedulo attentum esse super plaga lepræ, non dubium est quin hoc modo sanciat quod prolixius ante tradiderat in Levitico. Ac primo defert judicium sacerdotibus, ut quod pronunciaverint, ratum sit ac firmum: deinde sacerdotes ipsos, ne temere quod libitum fuerit pronuncient, simpliciter sequi vult quod illis præscribit,

bit, ut tantum ministri sint, vel præcones, ipse autem quoad summam auctoritatem unicus sit judex. Legem quam posuit, confirmat singulari exemplo: quia ipse Mariam sororem Mosis ejecerit ad tempus, ne ejus immundities, quamdiu leprosa erat, castra pollueret. Nam quod quibusdam videtur populum hortari, ne peccando malum illud sibi accersat, sicut fecerat Maria, alienum est. Illud autem quod dixi optime fluit, imperium Dei quod Mariam prohibuit è castris, perpetuæ legis vim habere & pondus: quia tunc præscripsit quid semper fieri vellet.

Numer. 5. 2. *Præcipe filiis Israël ut ejiciant è castris.*] Clare ostendit hic locus Deum minime functum esse medici officio, ut sanitati populi consuleret, dum voluit leprosos è castris arceri: sed hoc externo ritu & ceremonia populum exercuisse in studio puritatis; quia leprosis seminifluos & immundos super anima conjungens, simpliciter populum ab omni immunditia remotum esse jubet. Idem confirmat quæ sequitur ratio, Ne castra polluant in quibus habitat Deus. Perinde autem est acsi diceret, omnia domicilia electi populi, sanctuarii sui esse partes, quas indignum sit ullo inquinamento fœdari. Scimus enim quam licentiose Dei cultum vitiare sibi permittant homines, dum sacra miscent profanis, quemadmodum vulgo dicitur. Itaque videmus ut pessimi quique se non ultimos esse jactent inter Dei cultores, nec dubitent manus pollutas ingerere, quantumvis severe illos repudiet Deus. Ergo utile fuit hoc visibili documento veterem populum moneri, eos omnes qui inquinati sunt, Deum non rite colere, quin potius suis sordibus inficere quod alioqui sanctum est, ideoque pietatis exercitiis perperam abuti: deinde non debere tolerari in sancto cœtu, ne ad alios perveniat contagio. Nunc breviter expendamus decimum tertium caput Levitici.

Levit. 13. 2. *Homo, quum fuerit in cute.*] Quoniam non quælibet scabies lepra erat, nec immundum reddebat hominem, Deus judicium sacerdotibus deferens, certis notis scabiem vulgarem à lepra discernit: deinde adjungit discrimen inter diversas lepræ species. Non enim omnis lepra insanabilis fuit, sed quum sanguine prorsus vitiato, cutis ipsa arrosione obduruerat, vel intumuerat ex corruptione. Hoc igitur primo loco notandum, nomen lepræ Græcis & Latinis, & nomen צרעת Hebræis latius patere quam ad morbum insanabilem, qui à medicis vocatur elephantiasis, tam ob duritiem cutis quam ob colorum varietatem: non quod penitus conveniat densitas corii in homine & elephanto, sed quia morbus ille cuti stuporem inducit. ψώρα quæ Græcis dicitur, etsi non est lepræ species, aliquantum tamen accedit. Ita videmus distinctione fuisse opus inter lepram & scabiem: quemadmodum hodie si de prurigine judicandum sit, (quæ vulgo dicitur morbus sancti Menani) spectandæ erunt notæ quibus à lepra differt. Quod vero ad diversas lepræ species attinet, fateor me non esse medicum, ut subtiliter de illis disputem, & ab exacta inquisitione consulto abstineo: quia mihi persuasum est, morbum de quo hic agitur, peculiari modo (qui hodie nobis incognitus est) grassatum fuisse apud Israëlitas. Quænam enim apud nos erit cognitio domus leprosæ? Et probabile est, quum scirent profani scriptores hac tabe laborare populum Judaicum, hinc arripuisse mentiendi licentiam, ut fingerent omnes posteros Abrahæ fuisse scabiosos, & vi expulsos fuisse ab Ægypto, ne reliquos inficerent. Cujus calumniæ vetustos fuisse auctores ex Josepho apparet, tam libro 9. Antiquitatum, quam adversus Appionem: eadem tamen à Cornelio Tacito & Justino repetitur. Quanquam non dubito, Ægyptios, superbissimam gentem, ut dedecoris sui & vindictæ divinitus inflictæ memoriam delerent, fucum fecisse, & crasso mendacio vertisse in populum innoxium quod ipsis contigerat, quum pustulis & ulceribus percussi sunt. Sed videbimus postea inter Dei maledictiones, Deum iisdem pœnis quas de Ægyptiis sumpserat, castigasse populi sui scelera: Percutiet te Deus ulcere Ægypti, sanie, ardore, &c. Unde probabili ratione colligitur, Deum singularibus exemplis (quæ hodie nobis abscondita sunt) ultum fuisse populi veteris scelera: sicut postea exorti sunt novi morbi, à quibus immunis fuit antiquitas. Certe clara & solida ratione refellit Josephus illius commenti vanitatem, quod Moses cum turba exulum fugatus fuerit ex Ægypto, ne morbi sui tabe regionem corrumperent: quia si huic malo passim fuissent obnoxii, nunquam de ipsis è communi societate arcendis tam severas tulisset leges. Primum jubet Deus, quoties suborta fuerit suspicio lepræ, hominem se offerre sacerdoti: si quod indicium lepræ apparuerit, jubet occludi ad tempus ad septem dies, donec ex morbi progressu appareat lepram esse incurabilem. Quod Deus sacerdotes, & quidem nonnisi ex primo ordine, judices constituit, documento est spiritualem Dei cultum respici magis quam carnis sanitatem. Si quis roget annon contagiosus sit morbus lepra, ideoque expediat omnes qui ea tacti sunt, prohiberi ab hominum consuetudine: fateor id quidem esse verum, sed nego finem hunc præcipue spectatum esse. Successu enim temporis poterant rectius cognoscere medici ex arte & scientia: atqui Deus solis sacerdotibus injunxit has partes, & discretionis regulam tradidit. Nec præfecit quoslibet Levitas, sed tantum filios Aharon, qui primarii erant, quo major esset judicii auctoritas. Itaque crasso errore, vel potius impudentia, hanc jurisdictionem ad se traxerunt sacrifici Papales. Summis sacerdotibus (inquiunt) sub Lege permissum fuit discernere lepram à lepra: ergo idem juris ad Episcopos translatum est. Apertius deinde ludunt. Sedet Officialis, vicarius Episcopi, tanquam legitimus cognitor: medicos & chirurgos accersit, ex quorum responsis pronunciat quod sibi fatetur esse incognitum. En quam scite ritum Legalem ad nostra tempora accommodent. Porro fœdius ludibrium est quod ad gregarios quoslibet alio sensu extendunt quod dixerunt in solos Episcopos competere. Nam quia peccatum quo laborant omnes, spiritualis est lepra: hinc colligunt à cœtu fidelium omnes excludi, donec absolutione mundati ac recepti fuerint. quod munus sacrificis quibuslibet commune esse volunt. Subjiciunt postea, non posse ferri judicium nisi causa cognita: unde tandem inferunt, requiri confessionem. Atqui si placeant argutiæ, potius in contrariam partem ratio nos ducet. Neque enim de morbo occulto sacerdotes voluit Deus cognoscere, sed postquam manifesta indicia emerserant. Hinc sequetur, præpostere trahi in judicium occulta peccata, & contra jus & fas ad eorum confessionem miseros homines adigi. Cæterum cavillis valere jussis, tenenda est analogia inter nos & veterem populum. Vetuit Deus olim externam carnis immunditiem tolerari in populo. Christi adventu cessavit umbratilis figura. Ergo docemur sordes omnes, quibus corrumpitur puritas cultus Dei, non esse tolerantia inter nos fovendas. Et certe huic ceremoniæ respondet excommunicatio, qua purgatur Ecclesia, ne passim grassentur corruptelæ, si improbi & scelerati locum in ea promiscue cum bonis occupent. Jam quod morbo adhuc obscuro & dubio jubet Deus morbidum hominem septem diebus includi, moderationem commendat, ne qui adhuc sanabilis est, ante tempus damnetur. Et certe hæc media ratio observanda est, ne judex ignoscendo nimis sit remissus ac solutus, & tamen rigorem æquitate temperet: præsertim vero ne sententiam præcipitet nimis festinando. Ubi vertimus, Mundum vel immundum judicabit, Hebraice legitur, Mundabit vel immundabit eum sacerdos: quo melius sancitur judicii gravitas, non secus acsi à Deo ipso profe-

ctum

ctum esset. Et certe nulla medicinæ peritia dictare potuit septimo die incurabilem esse lepram, de qua tam exiguo antè tempore dubitatum fuerat, nisi Deus immuoditiem singulari quodam modo detegeret, ac sacerdotum oculos regeret suo Spiritu.

29. *Si viro aut mulieri.*] Hic non agitur de calvitie, quæ ut plurimum in senio contingit: sed depilatio quæ nascitur ex lepra, ab aliis discernitur: quarum etsi origo & causa est ex aliqua intemperie, tamen hominem non contaminant. Verum quia nonnullæ species à lepra non ita multum distant primo intuitu, (ut est ophiasis & alopecia) ideo distinguete necesse fuit.

44. *Vir leprosus est, immundus est.*] Priore membro versus dicit leprosum debere immundum censeri: secundo autem jubet sacerdotem de hac immunditie sententiam ferte, ne in cœtu feratur. Hac ratione dicit, Plaga ejus super caput ejus: quod tantundem valet ac subjici justæ ignominiæ. Sumit enim pro confesso Moses, Deum notare publica infamia quoscunque lepra percutit, ac proinde admonet merito & juste sustinere hanc pœnam. Proximus versus & tertius formam exequutionis continent: nempe ut scissuram in veste gestet, quæ sit nota dedecoris, incedat capite aperto, & ore tecto (sic enim interpretor operimentum labii) adhæc ut sit ipse præco suæ pollutionis: denique ut habitet extra castra, quasi ablegatus ab hominùm consortio. Ubi Moses præsentem statum populi respicit, quantisper io deserto peregrinabatur. Nam ex quo terram incolere cœpit populus, ejecti sunt leprosi ex urbibus & pagis, ut seorsum degerent. Quod os vel labium operire jussos quidam volunt ne fœtore anhelitus sanos læderent, nescio an satis firmum sit. Equidem magis arbitror, quia civiliter mortui erant, symbolum quoque mortis gestasse in ore clauso: sicut ipsa solitudo communi vita eos privabat. Ubi vertimus, Immundus, immundus, clamabit: verbum קרא, indefinite sumentes, passive exponunt Vocabitur: & fateor multis locis tantundem valere acsi pluralis esset numerus. Sed quia repetitio nominis Immundus, est emphatica, probabile est verbum קרא non simpliciter accipi pro Vocare. Itaque in hanc sententiam magis inclino, ipsos ex Legis præcepto procul ab accessu propria voce fugasse omnes, ne quis incautus tactu se pollueret. Quanquam probabile est publica voce promulgatam fuisse immunditiem, ut se omnes mutuo cohortarentur ad cavendum. Et videtur ad hunc locum alludere Jeremias, ubi de urbis inquinamentis loquens, dicit omnes passim clamasse, Immundus, fugite, fugite. *Thren. 4. vers. 15.*

58. *Vestis autem.*] Hoc genus tabis Deus pro immensa sua clementia voluit nobis esse iocognitum. Tineis quidem laneas & pelliceas vestes obnoxias reddidit, vasa multa rubigioi, ferrugini, ærugini, aliisque vitiis & corruptelis, denique humanum genus circumdedit putredine, ut omni ex parte oculis se ingererent pœnæ peccati: sed quid sit lepra in vestibus, nescitur. Ejus autem expiatio sub Lege admonuit veterem populum, sedulo cavendum esse ab externis quoque sordibus: ut se mundarent ab omni carnis & spiritus inquinamento. Rei summam attingere satis mihi visum est, quia in verbis insistere supervacuus fere esset labor. quanquam damnare nolim eorum diligentiam qui hæc quoque examinant: sed mihi propositum non est fungi Grammatici officio.

Levit. XIV.

ET loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
2. Hæc erit lex leprosi die purgationis suæ: *nempe* adducetur ad sacerdotem.
3. Et egredietur sacerdos foras extra castra, & inspiciet sacerdos: & si sanata
fuerit lepra à leproso,
4. Tunc præcipiet sacerdos ut tollantur ei qui mundatur duæ aves vivæ, mundæ, &
lignum cedrinum, & coccus vermiculi, & hyssopus.
5. Et præcipiet sacerdos ut mactetur avis una super vas fictile super aquas vivas.
6. Avem vivam tollet, & lignum cedrinum, & coccum vermiculi, & hyssopum: &
tinget illa, & avem vivam in sanguine avis mactatæ super aquas vivas.
7. Et sparget super eum qui mundatur à lepra septem vicibus, mundabitque eum: &
emittet avem vivam in superficiem agri.
8. Et lavabit qui emundatur vestimenta sua, & radet omnem pilum suum, lavabitque
se aqua, & mundus erit: postea ingredietur castra, habitabitque extra tabernaculum suum
septem diebus.
9. Die autem septimo radet omnem pilum suum, caput suum, & barbam suam: & supercilia oculorum suorum, atque omnem reliquum pilum suum radet: lavabit quoque
vestimenta sua, postquam laverit carnem suam aqua, & purificabit se.
10. Die autem octavo tollet duos agnos immaculatos, & agnam unam anniculam immaculatam, & tres decimas mixturæ pro miuha mixta oleo, & sexrarium unum olei.
11. Statuetque sacerdos qui mundat virum mundandum, & illa coram Jehova ad
ostium tabernaculi conveutionis.
12. Tolletque sacerdos agnum unum quem offert in sacrificium pro delicto, & sextarium olei, & agitabit ea agitatione coram Jehova.
13. Mactabitque agnum in loco in quo mactare solet oblationem pro peccato, & holocaustum, *nempe* in loco sanctitatis; quia sicut hostia pro peccato, *ita* oblatio pro delicto;
est sacerdotis: sanctitas sanctitatum est.
14. Accipietque sacerdos de sanguine oblationis pro delicto, & ponet super tenerum
auris mundandi dextræ, & super pollicem manus ejus dextræ, & super pollicem pedis
ejus dextri.
15. Accipiet præterea sacerdos de sextario olei, & fundet in manum suam sinistram.
16. Tingetque ipse digitum suum dextrum in oleum quod est in manu sua sinistra;
spargetque de oleo digito suo septem vicibus coram Jehova.
17. De residuo vero olei quod est in manu sua, ponet sacerdos super tenerum auris mun-

dandi dextræ, & super pollicem manus ejus dextræ, & super pollicem pedis ejus dextri, ultra sanguinem oblationis pro delicto.

18. Quod autem superest de oleo quod est in manu ejus, ponet super caput mundandi: expiabitque eum sacerdos coram Jehova.

19. Faciet item sacerdos oblationem pro peccato, emundabitque mundandum ab immunditia sua, & postea mactabit holocaustum.

20. Et ascendere faciet sacerdos holocaustum & minham super altare: expiabitque eum sacerdos, & mundus erit.

21. Si autem pauper fuerit, & manus ejus non possit assequi, tum accipiet agnum unum in hostiam pro delicto in elevationem ad expiandum illum, & decimam partem similæ unam permistam oleo pro minha, sextariumque olei.

22. Duos præterea turtures, aut duos filios columbæ, quodcunque apprehendere poterit manus ejus: eritque unus in hostiam pro peccato, & alter pro holocausto.

23. Afferetque ea octava die purificationis suæ ad sacerdotem, ad ostium tabernaculi conventionis coram Jehova.

24. Suscipietque sacerdos agnum oblationis pro delicto, & sextarium olei, atque agitabit ea sacerdos elevatione coram Jehova.

25. Mactabitque agnum oblationis pro delicto, ac tollet sacerdos de sanguine oblationis pro delicto, ponetque super tenerum auris mundandi dextræ, & super pollicem manus ejus dextræ, & super pollicem pedis ejus dextri.

26. De oleo quoque fundet sacerdos in manum suam sinistram.

27. Spargetque sacerdos digito suo dextro de oleo quod est in manu sua sinistra, septem vicibus coram Jehova.

28. Ponet quoque sacerdos de oleo quod est in manu sua, super tenerum auris emundandi dextræ, & super pollicem manus ejus dextræ, & super pollicem pedis ejus dextri, in loco sanguinis oblationis pro delicto.

29. Quod autem superest de oleo quod est in manu sacerdotis, ponet super caput emundandi, ad emundandum illum coram Jehova.

30. Faciet item unum de turturibus, vel ex pullis columbarum, ex iis quæ apprehenderit manus ejus.

31. Quod *inquam* apprehenderit manus ejus, faciet unum pro peccato, & alterum in holocaustum cum minha: emundabitque sacerdos mundandum coram Jehova.

32. Ista est lex ejus in quo fuerat plaga lepræ, cujus manus non poterat apprehendere mundationem sui.

33. Et loquutus est Jehova ad Mosen & Aharon, dicendo,

34. Quum ingressi fueritis terram Chanaan, quam ego do vobis in possessionem, & posuero plagam lepræ in domo terræ possessionis vestræ:

35. Veniet ille cujus erit domus, renunciabitque sacerdoti, dicendo, Tanquam plaga *lepræ* visa est mihi in domo.

36. Tunc præcipiet sacerdos, & expurgabunt domum antequam ingrediatur sacerdos ut dispiciat plagam, ne polluatur quicquam quod sit in ea domo: & postea ingredietur sacerdos ad contemplandam domum.

37. Tunc considerabit plagam ipsam: & si quidem in plaga quæ est in parietibus domus, fuerint nigredines, flavedines, vel rubedines: & aspectus earum fuerit depressior reliquo pariete:

38. Egredietur sacerdos è domo ad ostium domus, & claudet domum septem diebus.

39. Postea revertetur sacerdos die septimo, & contemplabitur: & si quidem creverit plaga in parietibus domus,

40. Tunc præcipiet sacerdos, & eruent lapides in quibus fuerit plaga illa, projicientque illos extra civitatem in locum immundum.

41. Domum autem radere jubebit intrinsecus per circuitum, & effundent pulverem quem abraserint, extra civitatem in locum immundum.

42. Et accipient lapides alios quos reponent loco lapidum illorum, & lutum aliud capient, & complanabunt domum.

43. Quod si reversa fuerit plaga, & effloreat in illa domo postquam erui fecit lapides, & abradi domum, & posteaquam obducta fuit:

44. Tunc ingredietur sacerdos, & considerabit: & si quidem creverit plaga in domo, lepra corrodens est ipsa in domo, immunda est.

45. Destruetque domum, & lapides ejus, & ligna ejus, atque universum lutum domus, educetque extra civitatem in locum immundum.

46. Qui autem ingressus fuerit domum illam omnibus diebus quibus jusserit eam claudi, immundus erit usque ad vesperam.

47. Et qui dormierit in ea domo, lavabit vestimenta sua: quique comederit in domo, lavabit vestimenta sua.

48. Si

48. Si autem ingrediendo ingressus fuerit sacerdos, contemplatusque viderit non crevisse plagam in ipsa domo, postquam ipsa obducta fuit: mundam judicabit sacerdos domum, quia sanata sit plaga illa.

49. Tollet itaque ad purificandam domum duos passeres, & lignum cedrinum, & coccum vermiculi, & hyssopum.

50. Mactabitque passerem unum super vas fictile, super aquas vivas.

51. Capietque lignum cedrinum, & hyssopum, & coccum vermiculi, & passerem vivum, & tinget illa in sanguine passeris mactati, & in aqua vivente: aspergetque domum septem vicibus.

52. Purificabitque domum illam sanguine passeris, & aqua viva, & passere vivo, ligno que cedrino, & hyssopo, & cocco vermiculi.

53. Postea dimittet passerem vivum extra civitatem super faciem agri: purgabitque domum, & munda erit.

54. Ista est lex omnis plagæ lepræ, & maculæ nigræ,

55. Et lepræ vestis, & domus,

56. Et tumoris, & scabiei, & candentis maculæ:

57. Ad docendum quid agendum, quo die immundus & quo die mundus declarandus est.

2. *Hæc erit lex leprosi.*] Nunc disserit Moses quomodo purgari & restitui debeant qui sanati fuerint à lepra. Hactenus docuit quos admittere debeat sacerdos in sacrum cœtum, & inter mundos censere: nunc ritum expiationis præscribit, unde populus discat quantopere abominetur Deus immunditiem, quam solenni piaculo elui jubet; deinde ut agnoscat qui sanatus est, singulari Dei beneficio se esse ex morte ereptum, & in posterum ad studium puritatis sit magis attentus. Nam sacrificii quod hic exigitur, duo fuerunt membra, sordis ablutio, & gratiarum actio. Semper autem tenendus est finis ille quem proximo capite notavi, hac ceremonia edoctos fuisse Israëlitas, caste pureque colendum esse Deum, & procul arcenda esse inquinamenta, ne profanetur religio. Quoniam igitur lepra pollutio quædam erat, qui ab ea sanati erant, eos noluit Deus nisi interposito sacrificio in sanctum cœtum recipi: nisi eos reconciliaret sacerdos postquam excommunicati fuerant. Jam quæ notatu digna sunt excutere convenit. Sacerdoti injungitur purgandi munus: & tamen simul interdicitur ne quos purget nisi qui jam puri & mundi sunt. Ubi Deus ab una parte sibi vendicat laudem sanationis, ne ad homines transferatur: rursus tamen stabilit disciplinam quæ vigere debet in Ecclesia. Ut res clarius pateat, solius Dei est peccata remittere. Quid igitur homini restat nisi ut testis sit ac præco gratiæ divinitus collatæ? Non potest ergo absolvere Dei minister nisi quem ante Deus absolverit. In summa, non est in potestate vel arbitrio hominis, absolutio: sed tantum secundas partes sustinet minister, ut Dei judicio subscribat, vel potius ut promulget Dei sententiam. Hinc illa insignis Jesaiæ senten-
Jesa. 43. vers. 25. tia, Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas, Israël, & nullus præter me. Quo etiam sensu passim apud omnes Prophetas promittit Deus mundum fore populum, ubi ipsum mundaverit. Interea tamen hoc non obstat quominus suo quodam modo sordes populi abluant qui vocati sunt ad docendi munus. Nam quum sola fides corda purificet, quatenus recipit quod ex ore hominis profert Deus testimonium: minister, qui nos Deo reconciliatos esse testatur, merito censetur abolere nostras sordes. Hæc expiatio nunc quoque viget, tametsi pridem desierit ceremonia esse in usu. Quia autem à mera Dei gratia proficiscitur spiritualis quam fide percepimus sanitas, illius gloriæ nihil derogat hominis ministerium. Meminerimus itaque hæc duo inter se optime quadrare, nostræ puritatis unicum esse auctorem Deum: neque tamen ideo modum quo utitur, ad nos purgandos negligendum esse. Atque hoc proprie ad disciplinam spectat, ut qui publica auctoritate semel ejectus est à sacro cœtu, non recipiatur nisi pœnitentiam & vitæ novitatem professus. Ac notandum est, hanc jurisdictionem datam fuisse sacerdotibus, non tantum quatenus gestabant Christi personam, sed etiam ministerii, quod illis nobiscum fuit commune, respectu.

3. *Et egredietur sacerdos.*] Hæc est cognitio de qua fusius tractatum fuit proximo capite, sine qua fas non erat eum qui semel ejectus esset recipere. Præceptum cujus continuo post fit mentio, refero ad Levitas: ex quibus unum aliquem comitem fuisse sacerdoti probabile est, ut sacrificium pararet, atque ita primas tantum partes obirent sacerdotes. Summa autem ritus quoad duas aves, huc tendit, purgationem à lepra speciem quandam esse resurrectionis. Aves duæ subjiciebantur ante oculos: unius sanguine redimebatur alterius libertas, quia non exibat nisi prius demersa in sanguine & aqua: hinc aspersio ad hominem purgandum. Repetitio septies fiebat, ut altius infigeret hominum memoriæ assiduam gratiæ meditationem. Scimus enim septenario numero perfectionem sæpe in Scriptura notari. In eundem finem pilum radebat, & se lavabat aqua qui fuerat sanatus. Neque tamen primo die domum ingrediebatur, sed demum octavo die. Interea septimo radebat barbam, supercilium oculorum, & omnes pilos: se & vestes lavabat: hinc transibat ad sacrificium. Adeo est difficile homines assuefacere ad seriam utriusque rei cognitionem, ut odio habeant sua vitia, & pro dignitate æstiment gratiam Dei qua liberantur.

10. *Die autem octavo.*] Sicuti infantes die octavo post ablutam immunditiem quam ex utero attulerant, inserebantur in Ecclesiam, & fiebant ejus membra: ita nunc dies octavus præscribitur ad eos restituendos qui recepta sanitate quasi iterum nascuntur. Nam pro mortuis habiti sunt quos lepra à sacro cœtu abdicabat. Ergo sacrificium instituitur quod Circumcisionem aliqua ex parte deletam instauret. Porro non omnium quæ hic commemorantur ratio mihi constat, & velim lectores non esse nimis curiosos. Quædam dici possunt probabiliter, sanguine hostiæ tingi auriculam dextram, pollicem manus & pollicem pedis, quia restituitur ad communem vitæ usum & consuetudinem leprosus, ut liberum habeat ingressum, liberas actiones, liberam denique sermonis communicationem: quia in aure mutua est loquendi & audiendi relatio. Inungitur vel abstergitur caput oleo, ne quid in toto corpore impurum resideat. Egenis autem & tenuibus parcit Deus, ne cogantur duos agnos offerre, atque ita præter facultatem graventur. Unde apparet non æstimari pretio sacrificia, sed pio affectu, ubi liberaliter quisque offert prout datum est.

34. *Quum ingressi fueritis terram.*] Hic de alio

lepræ genere differitur, quod nobis hodie esse incognitum, non sine causa gaudemus. Sicuti autem singularibus privilegiis ornaverat Deus populum illum, ita si dona quibus excellebat foedaret, consentaneum fuit ingratitudinem illam atrocioribus exemplis puniri. Itaque mirum non est pœnas fuisse inflictas, quarum auditus admirationem nobis excitat & horrorem. Fuit triste spectaculum, videre lepram grassantem in humanis corporibus: sed hoc simile portento, domos quoque inquinari lepra, quæ dominos cum familiis ejiceret: quia si illic volentes & scientes substitissent, ad eos & vasa omnia serpebat contagio. Quoniam autem eos publica ignominia Deus notabat, quorum domos percutiebat lepra, jubet eos reatum profiteri: nec solum ubi malum invaluerit, sed ubi emergere cœperit suspicio. Porro ex Lege apparet quosdam fuisse leviter castigatos: quia si post inspectionem sacerdotis, septem diebus macula non crescebat abrasis parietibus, possessor in domum suam redibat. Alios gravius mulctabat Deus, quibus necesse erat ædes funditus diruere, quod incurabilis esset pollutio. Etsi autem hæc iræ Dei signa erant, in expiandis tamen sordibus populum illum ad studium puritatis exercuit: quia perinde hoc fuit acsi ab accessu sanctuarii arceret qui è domo immunda prodibant. Summa igitur fuit, sedulo dandam esse operam ut domos suas singuli puras & castas, & ab omni labe intactas servarent. Quod si per Dei misericordiam cessabat plaga, sacrificium gratiarum actionis, sicuti pro hominibus, offerri debuit. Caput proximum, ubi non generaliter de inquinamentis agitur & eorum purgatione, sed tantum attingitur una species quæ ad libidinem carnis refertur, locum forte opportunum haberet sub septimo præcepto; ex contextu tamen mox patebit in hanc classem referri debuisse.

LEVIT. XV.

Loquutus est autem Jehova ad Mosen & Aharon, dicendo,

2. Loquimini ad filios Israël, & dicite eis, Unusquisque quum semen ejus defluet de carne sua, immundus est.

3. Hæc vero erit immunditia ejus in semine ipsius: si emittat caro ejus semen suum, vel clauserit carnem suam semine suo, immunditia ejus est.

4. Omne stratum in quo jacuerit qui patitur fluxum seminis, immundum erit: & omne id super quo sederit, immundum erit.

5. Quicunque item tetigerit lectum ejus, lavabit vestimenta sua, posteaquam laverit sese aqua: eritque immundus usque ad vesperam.

6. Et qui sederit super aliquid super quo sederit seminifluus, lavabit vestimenta sua, posteaquam laverit sese aqua: eritque immundus usque ad vesperam.

7. Qui vero tetigerit carnem seminiflui, lavabit vestimenta sua, posteaquam laverit sese aqua: eritque immundus usque ad vesperam.

8. Et si despuerit seminifluus super mundum, lavabit vestimenta sua, posteaquam laverit sese aqua: eritque immundus usque ad vesperam.

9. Et omne sagma super quo equitaverit seminifluus, immundum erit.

10. Atque omnis qui tetigerit omne quicquid fuerit subter eum, immundus erit usque ad vesperam: & qui portaverit ea, lavabit vestimenta sua, posteaquam laverit sese aqua: eritque immundus usque ad vesperam.

11. Omnis autem quem tetigerit seminifluus, & manus suas non abluerit aqua, lavabit vestimenta sua, posteaquam laverit sese aqua: eritque immundus usque vesperam.

12. Et vas fictile quod tetigerit seminifluus, confringetur: omne autem vas ligneum lavabitur aqua.

13. Quum autem mundatus fuerit seminifluus à fluxu suo, numerabit sibi septem dies ab emundatione sua, lavabitque vestimenta sua, posteaquam laverit quoque carnem suam aqua viva: & mundus erit.

14. Die vero octava capiet sibi duos turtures, aut duos pullos columbinos, venietque coram Jehova ad ostium tabernaculi conventionis, & tradet eos sacerdoti.

15. Quos sacrificabit sacerdos, unum pro peccato, & alterum in holocaustum: & emundabit illum sacerdos coram Jehova à fluxu ipsius.

16. Quum autem ex aliquo egressa fuerit effusio seminis, lavabit aqua totam carnem suam: immundusque erit usque ad vesperam.

17. Et omnis vestis, omnisque pellis super quam fuerit aliquid de effusione seminis, lavabitur aqua: & immunda erit usque ad vesperam.

18. Mulier quoque cum quo dormierit vir patiens effusionem seminis, lavabunt se aqua, & immundi erunt usque ad vesperam.

19. Mulier autem quum fuerit fluens sanguine, & erit fluxus ejus per carnem ejus, septem diebus erit in separatione sua: & omnis qui tetigerit eam, immundus erit usque ad vesperam.

20. Et omne super quo jacuerit in separatione sua, immundum erit: omne quoque super quo sederit, immundum erit.

21. Omnis præterea qui tetigerit lectum ejus, lavabit vestimenta sua, & lavabit sese aqua: immundusque erit usque ad vesperam.

22. Omnis etiam qui tetigerit quamcunque sedem super quam sederit, lavabit vestimenta sua, posteaquam laverit sese aqua: immundusque erit usque ad vesperam.

23. Quod si instrumentum aliquod fuerit super stratum ipsum, vel super sellam super quam sederit: quum tetigerit illud aliquis, immundus erit usque ad vesperam.

24. Quod

24. Quod si dormiendo dormierit quis cum ea, & fuerit immunditia ejus super eum, immundus erit septem diebus: & omne stratum super quo dormierit, immundum erit.

25. Mulier autem, quum fluet fluxus sanguinis ejus diebus multis præter tempus menstrui sui, vel quum patietur fluxum sanguinis ultra menses suos: cunctis diebus fluxus immunditiæ suæ erit sicut diebus menstrui sui: immunda est.

26. Omne stratum in quo dormierit cunctis diebus fluxus sui, sicut stratum menstrui sui erit ei: & omnis sedes super qua sederit, immunda erit secundum immunditiam menstrui sui.

27. Quicunque tetigerit ea, immundus erit, lavabitque vestimenta sua, & lavabit se aqua: immundusque erit usque ad vesperam.

28. Quod si mundata fuerit à fluxu suo, tunc numerabit sibi septem dies, & posteà mundabitur.

29. Die autem octava tollet sibi duos turtures, aut duos pullos columbinos: afferetque illos ad sacerdotem ad ostium tabernaculi conventionis.

30. Et faciet sacerdos unum in hostiam pro peccato, & alterum in holocaustum: emundabitque illam sacerdos coram Jehova à fluxu immunditiæ suæ.

31. Separabitque filios Israël ab immunditiis suis, ne moriantur propter immunditias suas, dum polluerint tabernaculum meum, quod est in medio eorum.

32. Ista est lex patientis fluxum seminis, & ejus ex quo egreditur effusio seminis, ut sit immundus propter illam.

33. Et ægrotantis in fluxu suo, & ejus qui profundit fluxum suum, sive sit masculus, sive fœmina, & viri qui dormierit cum immunda.

2. *Unusquisque quum semen ejus defluet.*] Hic alia genera contaminationum attingit, in quibus requiritur solennis purgatio. Ac primò docet viros pollui seminis fluxu: qui bifariam contingit, vel quum semen ipsum abullit per somnium, vel quum paulatim distillat, ex morbo qui Græcis dicitur *γονόρροια*. Posset quidem aptari hæc appendix (ut dixi) ad septimum præceptum, quia videtur hic omnis intemperies libidinis damnari: verum si propius attendimus, lex generalis est de colenda puritate, nec ad solam pudicitiam restringi debet. Fluxio enim ex morbo & debilitate, nisi contracta sit ex immodico Veneris usu, nihil commune habet cum libidine venerea. Jam quod paulo post subjicitur de menstruis mulierum, eandem habet rationem cum aliis sordibus & inquinamentis. Summa igitur est, seminis ejectionem censeri inter pollutiones quæ Israëlitas arcebant ab accessu tabernaculi, & externo Dei cultu. Ideoque semper tenenda est regula, vitiosum esse quicquid ab homine immundo proficiscitur, nec quenquam se aut sua posse Deo rite offerre, nisi qui anima & carne purus est ac integer. Sicuti Paulus finem & usum hujus ceremoniæ explicat, dum hortatur fideles ut recepti in peculiarem Dei populum, mundent se ab omni inquinamento carnis & spiritus. *2 Cor. 7. vers. 1.* Porro immunditiem contrahi pronunciat, non modo quum semen emittitur, verum si retentum fuerit: nec hominem ipsum modo reddi immundum, sed quicquid attigerit: ut sunt, lectus, sella, ephippium equi, vestis stragula: ut etiam ad alios perveniat contagio, si quis in eodem strato jacuerit, vel equitaverit super iisdem ephippiis. Ita horrorem incutere voluit Deus, quo magis essent solliciti ad fugiendas sordes. Neque enim crimen per se detestabile fuisset, nisi quatenus hoc externo exercitio vel symbolo ostensa fuit spiritualis puritas. Sicuti etiam Psalmo 24. veritas hujus figuræ describitur, Quis ascendet in montem Jehovæ? vel quis requiescet in sanctuario ejus? Mundus manibus & mundus corde. Ergo qui in seminis fluxione nullius culpæ sibi conscius erat, debuit tamen signo illo commonefieri de naturæ suæ corruptela: & simul aliis esse exemplo, ut unusquisque disceret sedulo sibi cavere, quia totum humanum genus occupat vitiositas. In ablutione propositum fuit mali remedium: sicuti nota ignominiæ ad pœnitentiam adduxit. Eum qui labe aliqua infectus est, pudefieri expedit, ut sibi displiceat: sed desperationem gigneret mali cognitio nisi adjuncta spe veniæ. Ergo semper ad aquam fuerunt ablegati quibus necessaria erat purgatio. Quoties autem fit aquæ mentio, subeat in mentem illud Joannis, Christum venisse in aqua & sanguine, ad sordes omnes purgandas & expiandas. *1 Joan. 5. vers. 6.* Præter aquam additur sacrificium ex turturibus, vel duobus pullis columbarum. Quod eodem referri debet: nempe immundis aliunde petendam esse purgationem, quam tandem adepti sumus Christi sacrificio.

19. *Mulier autem quum fuerit fluens.*] Nunc de mulieribus agitur quæ duplici fluxu sanguinis laborant. Nam omnibus fere per singulos menses recurrit (unde menses & menstrua) & quædam hæmorrhoidas patiuntur, vel continuum profluvium. Utrasque immundas esse pronunciat: ac menstruosis quidem præfigitur certum tempus separationis, quo Lex eas arcebat à congressu virorum: si vero præter morem usitatum sanguis fluat, differtur tempus purgationis, quousque destiterit. Unde apparet, in omni re pudenda propositam fuisse Judæis admonitionem suarum sordium: ut hoc modo ad verecundiam consuescerent, & studerent puritati. Quod etiam ex fine capitis certius patet, ubi dicitur, Separate filios Israël ab immunditiis suis, ne moriantur, si polluerint tabernaculum meum. Breviter, inquam, consilium suum Deus exponit, ut omnis profanatio longe à populo facessat: quia velit in suis cultoribus vigere sinceritatem, nec ferre possit tabernaculum suum ulla macula fœdari.

Ex Deut. XXIII.

1. Non ingredietur qui contusione fractos aut abscissos habet testiculos, in congregationem Jehovæ.

2. Non ingredietur spurius congregationem Jehovæ: etiam generatione decima non ingredietur congregationem Jehovæ.

1. *Non ingredietur.*] Quod de mutilis & illegitimis hic traditur, ad eundem finem spectat: ne Dei Ecclesia turpibus maculis contaminetur, atque ita reverentiam suam amittat religio. Duo genera hominum

minum rejicit Moses à cœtu fidelium, castratos scilicet, deinde spurios. Sed antequam de re ipsa tractemus, tenenda est vocum definitio. Prima quæstio est, quid sit ingredi in congregationem: altera, quid sit confractos habere testiculos: tertia, quinam ממזרים quos vertimus spurios. Multi exponunt prohiberi ab Ecclesia utrosque, ne publicum aliquod munus capessant: alii, ne uxores ducant ex semine Abrahæ: quia neque honestum esset eas mamzeris prostitui, & effœminatis nubere absurdum esset quæ ad multiplicandum Dei populum creatæ erant. Sed mihi utraque sententia frigida videtur. Nam quod postea additur de exteris quibusdam populis, non ita potest accipi, ne qua illis præfectura vel dignitas mandetur. Deinde satis exprimitur per cœtum Jehovæ, religionis castitas & puritas. Non dubito igitur quin arceat Moses à communicatione sacrorum qui his duabus maculis fœdati essent. Etsi enim communis illis Circumcisio erat cum electo populo, voluit tamen Deus ipsos probri sui notam gestare, ut aliis essent exemplo, & populus majore studio ab omni pollutione sibi caveret. Hoc quidem tenendum est, privilegium illis negari quod legitimis Israëlitis proprium erat, ut essent sacrorum participes ac socii. De fractis testiculis curiosius, meo judicio, disputant Judæi quam res ferat: & tandem à recto sensu discedunt. Neque enim aliud voluit Deus, quam excludere à cœtu populi sui, quoties sacri conventus agebantur, mutilos & vitiatos in parte genitali. Quanquam per synecdochen plus comprehendit. Deinde externum corporis vitium damnando, præstantiam sui generis illis commendat, ut meminerint se electum esse ejus peculium: non superbiendi causa, sed ut tantæ nobilitati vitæ sanctitas respondeat.

2. *Non ingredietur spurius.*] Voce ממזר consentiunt omnes spurium notari, qui natus est incerto patre. sed alii aliter accipiunt. Quidam enim extendunt ad omnes nothos, qui ex scortatione sunt geniti: quidam vero de iis sermonem haberi putant quorum dubia est origo: quos appellant Vulgo genitos: quorum scilicet matres, passim & turpiter se prostituendo, fecerunt sua effreni libidine ut fœtus illis nascatur quasi ex monstruosa permixtione. Quæ secunda opinio mihi magis placet. Voluit autem hoc symbolo Deus semen Abrahæ monere quam eximia esset illius dignitas, quod segregatum esset à pollutis gentibus. Interea noluit à spe salutis in totum miseros excludere, qui nulla sua culpa patris nomen ciere non possent, sed tantum pœna temporali eos humiliavit, & eorum exemplum voluit aliis prodesse.

NUMER. XIX.

Loquutus est insuper Jehova ad Mosen & Aharon, dicendo,

2. Hoc est statutum Legis quod præcepit Jehova, dicendo, Alloquere filios Israël, ut afferant ad te vaccam rufam perfectam, in qua non sit macula, super quam non ascenderit jugum.

3. Et dabitis eam Eleazar sacerdoti, qui educet eam extra castra, & mactandam curabit ante se.

4. Capietque Eleazar sacerdos de sanguine ejus digito suo, & sparget è regione faciei tabernaculi conventionis de sanguine ejus septem vicibus.

5. Postea comburendam curabit vaccam in oculis suis: pellem ejus, & carnem ejus, & sanguinem ejus una cum fimo ejus comburet.

6. Tunc accipiet sacerdos lignum cedrinum, & hyssopum, & coccum vermiculi, projicietque in medium combustionis vaccæ.

7. Et lavabit vestes suas sacerdos, lavabit quoque carnem suam aqua, & postea ingredietur castra: immundusque erit sacerdos usque ad vesperam.

8. Ille quoque qui combusserit eam, lavabit vestimenta sua aqua, lavabit & carnem suam aqua, immundusque erit usque ad vesperam.

9. Colliget autem vir mundus cinerem illius vaccæ, & ponet illum extra castra in loco mundo: eritque congregationi filiorum Israël in custodiam in aquam separationis: nam expiatio est.

10. Et lavabit qui collegerit cinerem vaccæ, vestimenta sua, immundusque erit usque ad vesperam: & erit filiis Israël & peregrino qui peregrinatur in medio eorum, in statutum perpetuum.

11. Qui tetigerit cadaver omnis animæ hominis, immundus erit septem diebus.

12. Ipse purificabitur eo die tertia, & die septima mundus erit: quod si non purificatus fuerit die tertia, die septima non erit mundus.

13. Quicunque tetigerit mortuum, animam hominis qui mortuus fuerit, & non fuerit purificatus, tabernaculum Jehovæ polluit: & excidetur anima illa ex Israël: quia aqua separationis non fuit aspersa super eum, immundus erit, adhuc immunditia ejus erit in ipso.

14. Hæc est lex, quum quis mortuus fuerit in tabernaculo: quicunque ingressus fuerit tabernaculum, & quicquid fuerit in tabernaculo, immundum erit septem diebus.

15. Omne item vas apertum, super quo non fuerit operculum adjectum, immundum est.

16. Quicunque præterea tetigerit in superficie agri occisum gladio, aut mortuum, aut os hominis, aut sepulchrum, immundus erit septem diebus.

17. Tollentque pro immundo de pulvere combustionis oblationis pro peccato, & ponent super eum aquam vivam in vase.

18. Capiet item hyssopum, & intinget in aquam vir mundus, & sparget super tabernaculum, & super omnem supellectilem, & super animas quæ fuerint ibi, ac super eum qui tetigit os illud, vel occisum, vel mortuum, vel sepulchrum.

19. Asper-

19. Asperget, inquam, mundus super immundum die tertia, & die septima, & mundabit eum die septima: postea lavabit vestimenta sua: lavabit quoque sese aqua, & mundus erit in vespera.

20. Vir autem qui immundus fuerit, & non purificaverit se, excidetur anima illa è medio congregationis, quia sanctuarium Jehovæ polluit: aqua separationis non est aspersa super eum, immundus est.

21. Et erit eis in statutum perpetuum: & qui sparserit aquam separationis, lavabit vestimenta sua: quique tetigerit aquam separationis, immundus erit usque ad vesperam.

22. Et quicquid tetigerit immundus, immundum erit: & anima quæ tetigerit ipsum, immunda erit usque ad yesperam.

2. *Hoc est statutum legis.*] Quia fieri non potest quin fideles, dum versantur in mundo, aliquid contagionis subinde ex multarum sordium attactu contrahant, describitur hic aquæ confectio, cujus aspersione abluant & expient suam immunditiem: deinde notantur certa genera pollutionum, quarum purgatio exigitur. Jubet Deus mactari vaccam rufam, quæ jugum nunquam passa sit, & comburi extra castra simul cum pelle & excrementis, cineres colligi ab homine mundo, & reponi extra castra, ad communes populi usus. Verum ut vim reconciliandi habeat aqua quæ tincta fuerit hoc cinere, jubet simul Deus septies coram altari spargi sanguinem digito sacerdotis. Porro hujus ceremoniæ duplex fuit finis. Voluit enim Deus attentum reddere populum ad sordes suas propius reputandas: atque ut intus puri essent, voluit tamen sedulo circumspicere, ne aliunde inquinarentur. Deinde quoties infecti essent aliqua labe, docuit aliunde petendam esse expiationem: nempe à sacrificio & aspersione. Atque ita admonuit, frustra homines à seipsis remedia quærere ad se purgandos: quia nulla puritas nisi ex sanctuario prodiret. Qui subtiliter in singulis argutantur, quædam parum firma afferunt: fruantur ergo suo sensu. Nobis vero sufficiat in genere tenere quorsum Deus spectaverit in hac ceremonia, & quæ inde utilitas redierit ad populum. Per colorem rufum volunt notari peccatum. Interea ne in manifestam repugnantiam incurrant, coguntur absurde interpretari quod sequitur, integram requiri vaccam & absque macula: acsi dictum esset, ne qua sit in pilis varietas: quum idem exigat Deus quod in reliquis sacrificiis, quæ ut vitiosa rejiciebantur, si qua in illis extaret deformis nota. Quo sensu additur, Quæ nunquam jugum tulerit. Ergo mihi dubium non est quin præcipiat Deus eligi puram juvencam, non mutilam vel claudam: &, quo melius appareat integritas, jugi adhuc expertem. Quid ergo sibi vult rufus color? Primum nescire malo quam dubium aliquid asserere: deinde probabilis conjectura est, electum fuisse colorem magis vulgarem & consuetum, ne quid esset nimis conspicuum, vel in albedine, vel in nigredine. Hoc quidem fixum manere debet, integram & omni vitio puram juvencam debuisse offerri, & quæ ad ferendum jugum non fuisset manibus hominum subacta: ut purgatio nihil haberet humanum. Toti autem populo datur mandatum offerendi: quia, ut ablutionis sumus participes, necesse est ut Christum quisque Patri offerat. Etsi enim ipse unus, & quidem semel, seipsum obtulit, quotidiana tamen oblatio, quæ fit per fidem & preces, nobis mandatur: non qualem imaginati sunt Papistæ, à quibus Cœna impie hoc perverso errore in sacrificium conversa fuit, quod putabant quotidie immolandum esse Christum, ut mors ejus prodesset. Verum longe diversa est hæc de qua loquor fidei & precum oblatio, qua tantum nobis applicamus vim & fructum mortis Christi.

3. *Et dabitis eam Eleazar.*] Hic clarum ponitur discrimen inter duas oblationes: quia populo non permittitur juvencam mactare, sed hoc munus est proprium sacerdotis. Ita mediate obtulit populus per sacerdotis manum. quomodo etiam hodie, quamvis Deo placando. ante ejus faciem Christum sistamus, necesse tamen est ipsum intervenire & fungi sacerdotis partibus. Porro juvencam educi oportuit è castris, in signum anathematis: quoniam piaculum erat. Qua ratione etiam piaculares victimæ, quarum sanguis inferebatur in Sancta Sanctorum, cremabantur extra castra. Cujus figuræ veritas in Christo impleta fuit: qui ideo extra portas urbis passus est, teste Apostolo. Hebr. 13. vers. 12. Quia autem hæc quædam erat rejectionis species: ne minoris pretii esset juvenca, aut maledictione pollutam ducerent Israëlitæ, sacrum & grati odoris ejus sanguinem ostendit Deus, septies altare ipso aspergi jubens, quod fas non erat ulla immunditie inquinari. Hoc idem in Christo clarissime perspicitur. Etsi enim factus est pro nobis maledictio: & peccatum vocatur, quia peccata nostra in cruce maledicta portando, expiatrix fuit victima: nibil tamen ex ejus puritate detractum est, Hebr. 10. vers. 14. quin ejus sanctitas totius mundi esset sanctificatio. Ephes. 5. Obtulit enim seipsum in spiritu, & per sanguinem vers. 2. proprium intravit in Sancta: & mors ejus vocatur Phil. 4. alibi à Paulo sacrificium suavissimi odoris. vers. 18.

6. *Tunc accipiet sacerdos lignum cedrinum.*] Ut cum aquæ aspersione conjuncta simul esset sanguinis aspersio, in ignem conjiciebantur lignum cedrinum, hyssopus, & coccineum ligamen: ex quibus aspersorium fieri solebat. Nisi enim hoc visibili symbolo admoniri fuissent Israëlitæ, non ita liquido scivissent se non tantum aqua ablui, sed sacrificii etiam oblatione deleri suas sordes. Sanguinem vero fundi non satis erat, nisi ejus irrigatione mundati essent, ut ante visum fuit. Quum autem ligni cedrini pretiosus sit odor, in hyssopo vis sit purgandi: hinc iterum colligimus, mundam fuisse illam victimam, quamvis peccata simul cum eorum maledictione & piaculo sustineret. Quomodo autem aspergamur Christi sanguine, docet Petrus, nempe 1 Pet. 1. per Spiritum: imo singulas hujus ceremoniæ par- vers. 2. tes in Christo inveniri docet Joannes in sua Ca- 1 Joan. 5. nonica, Christum venisse scribens in aqua & san- vers. 6. guine, & Spiritum qui veritas est, de eo testificari.

7. *Et lavabit vestes suas.*] Videntur hæc primo intuitu pugnare, sacram Deo & puram esse juvencam, & tamen polluere sacerdotem suo contactu: quæ tamen optime inter se conveniunt. Quod enim tam sacerdos quam minister combustionis immundi erant usque ad vesperam, non leviter populum pungere debuit, ut peccatum magis abominari disceret. Sed quum cineres colligere nonnisi mundo homini fas esset, nec alibi reponere quam in loco mundo: hoc symbolo demonstratum fuit, non subsistere ullam maculam in ipso sacrificio, sed ab extranea & adventitia labe censeri quodammodo impurum: quia abstergendis sordibus destinatum erat. Unde & aqua in quam conjiciebatur cinis, tam aqua separationis quam expiatio dicta fuit. Hæc enim lectio quam reddidi, genuina est: ac perperam vertunt alii, In aquas separationis, & ad expiationem. Vetus interpres, quoad hanc vocem, sensum non male reddidit, quod vacca sit combusta pro peccato. Sed quoniam Hebræi חטאת tam scelus vel peccatum, quam hostiam cui imponitur maledictio, significat: melius

lius exprimitur quod voluit Moses nomine expiationis. Separatio autem ad homines refertur, quos propriæ sordes arcebant à sacro cœtu. Quæritur tamen cur statutum hoc commune dicatur tam advenis peregrinantibus in terra Israël quam indigenis: quia minime consentaneum fuisset mundari incircumcisos. Solutio facilis est, peregrinos intelligi non qui prorsus alieni essent à populo, sed qui oriundi ex gentibus profanis amplexi erant Legem: eos in sacrificiis & reliquo cultu Deus æquat Abrahæ filiis: ne, si dispar esset conditio, scinderetur Ecclesia, in cujus corpus insiti erant.

11. *Qui tetigerit cadaver.*] Nunc species quasdam pollutionum recitat in quibus necessaria fuit lotio: omnes tamen ad unum caput redeunt, nempe Contactum cadaveris, ossium, sepulchri, contaminare homines. Neque hic distinctio ponitur inter hominis occisi cadaver, & ejus qui in lecto mortuus est. Unde sequitur, mortem hic proponi tanquam maledictionis Dei speculum. Et certe si consideratur ejus origo & causa, in quolibet homine mortuo se profert naturæ corruptio, qua imago Dei fœdata est: quia nisi toti vitiosi essemus, non nasceremur ad interitum. Sed alio etiam significandi modo Deus populum docuit, labem contrahi, ubi communicamus operibus infructuosis tenebrarum. Peccata enim
Hebr. 6. vocat Apostolus opera mortua: vel ab effectu, vel
vers. 1. quia sicuti fides est vita animæ, ita infidelitas in morte ipsam detinet. Quum ergo cadaver, ossa, sepulchrum, designent quicquid afferimus ex utero: quia donec simus regeniti, & nos spiritu suo & fide vivificet Deus, vivendo sumus mortui: non dubium est quin admoniti fuerint filii Israël, ut se puros Deo servarent, ab omni corruptione abstinendum esse: quod si ex hominis mortui contactu macula infecti essent, confugiendum mox esse ad ablutionem. Denique non alio spectavit ceremonia, nisi ut puri à vitiis carnis sincere Deum colerent, seque exercerent in continua meditatione pœnitentiæ: quod si à puritate excidissent, Deum, interposito sacrificio & lotione, studerent sibi placare.

13. *Quicunque tetigerit mortuum, nec purificatus.*] Gravitas pœnæ capitalis ostendit quantopere Deo placeat mundities. Poterat quispiam, si oblitus esset die tertio vel septimo se aspergere, temporis jactura redimere suam negligentiam: quia tantum protrahebatur in alium diem lustratio. Sed ingredi cum sordibus sanctuarium, capitale erat: quia hoc modo permixta fuissent sacra profanis: imo pollutum fuisset altare cum toto Dei cultu. Verum quidem est levis momenti fuisse tactum cadaveris, nec pro scelero nefando fuisse habendum: sed hic externa immundities per se non reputatur, acsi labe ex pio officio contracta offensus esset Deus: quin potius finis ceremoniæ spectandus est, quod Deus talibus rudimentis Israëlitas tanquam pueros docere voluit, si quis inficeret sacra suis sordibus, minime in hac audacia esse tolerandum. In hoc igitur sita fuit religio, cultum Dei magis esse pretiosum quam ut eum impune contaminari sinerent Israelitæ. Unde colligimus sacrilegio irrogatam fuisse pœnam. Summa huc redit, Deum non rite coli nisi corde sincero & puris manibus: si quid autem labis contractum sit, expiatione opus esse, antequam liber ad sacra accessus pateat. Notandum vero est, quoad contactum, parem fuisse rationem, sive in agro jaceret cadaver, sive domi. Verum si quis in tabernaculo esset mortuus, solo ingressu homines fuisse pollutos: similiter vasa quæ operculo carerent, fuisse polluta.

22. *Et quicquid tetigerit immundus.*] Alii vertunt, Quisquis tetigerit immundum, immundus erit. Nam quum Hebræi neutro genere careant, potest relativum אשר & nomen טמא tam masculinum quam neutrum esse. & uterque sensus non male conveniet: nisi quod ex secundo membro colligimus, potius de contagione hic tractari qua immundi tam homines quam vestes & reliqua vasa inficiunt. Neque enim ad vesperam usque duntaxat immundi erant qui tetigerant cadaver, ossa, vel sepulchrum, sed totis septem diebus. Videtur autem addita fuisse hæc clausula, ne fremerent Judæi ob pœnæ atrocitatem: quod Deus leve delictum morte plecteret. Hac igitur ratione demonstrat Moses quanto reatu se obstringant qui immundi perrumpunt ad sanctuarium: quia Dei sanctitatem, quantum in se est, non sine intolerabili contumelia polluunt. Atque hinc videtur sumpta fuisse Prophetæ objurgatio, ubi Judæis exprobrat, eos nihil aliud quam fœdare cultum
Dei suis sacrificiis. Proponit enim hanc quæstionem Malach. 2.
sacerdotibus, Si tulerit homo carnem sanctam in ora vestis suæ, & tetigerit panem, vel pulmentum, vel oleum, vel vinum, vel aliud quidpiam, an sanctificabitur? Postquam hoc negarunt, rursus interrogat, Si tetigerit pollutus in anima aliquid ex his omnibus, annon contaminabitur? Respondent, Contaminabitur. Unde infert Propheta, Sic populus iste, & sic gens ista ante faciem meam, dicit Jehova, & sic omne opus manuum eorum & quæcunque obtulerint mihi, polluta erunt. Idem locus germanum hujus ceremoniæ usum demonstrat, vitiosos & perversos cultores probro magis quam honore Deum afficere, dum sacrum ejus nomen suis inquinamentis permiscent.

Ex Deut. XXIII.

9. Quum egressus fueris in exercitu contra hostes tuos, cave ab omni re mala.
10. Si fuerit in te quispiam non mundus casu nocturno, egredietur extra castra, nec ingredietur in medium castrorum.
11. Quum autem aspexerit vesperum, lavabit se aqua: & quum occubuerit sol, ingredietur castra.
12. Locus etiam erit tibi extra castra, egredierisque illuc foras.
13. Paxillus item erit tibi inter vasa tua: & quando desidebis extra, fodies ipso, & conversus operies excrementa tua.
14. Jehova enim Deus ambulat per medium castrorum tuorum, ut eripiat te, & tradat inimicos tuos coram te. Sit igitur in castris tuis sanctitas, ne videat in te turpitudinem aliquam, & avertatur abs te.

9. *Quum egressus fueris in exercitu.*] Quod de servanda domi & in otio puritate docuit, nunc extendit etiam ad castra bellica: ut in medio strepitu armorum puros se ab omni macula conservent. Scimus, ut plurimum leges in bellis cessare, dum omnia impetu magis quam ratione aguntur: & scimus multa solere militibus permitti, quæ in pace nullo modo toleranda essent. Huic malo Deus mederi voluit, idem puritatis studium Israëlitis in bello commendans quod in pace. Est enim hæc lex specialis, quæ in militia dissolutos & effrenes esse vetat: sicuti ante in genere omnem immunditiem damnavit. Acsi diceret, nullo prætextu fore excusabiles si intermittant colendæ puritatis exercitia. Neque enim in exercitu

& castris cautos esse jubet, acsi domi impune delinquerent; sed admonet, Deum minime veniam daturum, quamvis necessitatem belli prætexant: multo magis exaggeratur crimen, si in otio & composita mente se coinquinent. Unde colligimus, frustra captari inanes prætextus, dum ulla in parte violantur Dei mandata: quia quantumvis difficile sit officium præstare, Deus tamen jus suum nunquam resignat. Porro si delicta bellum non excusat, quod videtur leges solvere: multo gravior (ut dictum est) censebitur eorum culpa qui in tranquillo vitæ statu licentiose ad peccandum feruntur.

10. *Si fuerit in te quispiam.*] Duas pollutionum species enumerat, ex quibus cognoscant Israelitæ quid sibi velit Cavere à re mala. Primo eos qui per insomnium profuderint semen, immundos esse pronunciat, & ejicit è castris, donec vespere se abluerint. Deinde vetat alvi excrementis castra inficere: neque id solum, sed etiam quum egressi fuerint è castris, jubet sub terram sua excrementa defodere, nequa foeditas appareat. Probabile autem est, per synecdochen designari quicquid immundos & pollutos reddebat homines. Sed Moses, militariter loquendo, satis habuit breviter docere, quamvis ad bellum gerendum intenti forent, curandam simul esse munditiem. Per accidens noctis, omnium consensu intelligitur seminis profusio. Unde colligitur quantopere hominem foedet impudicitia, quum ex turpibus somniis labes contrahatur. Quod ad secundam partem spectat, quidam acuti & dicaces videri appetunt in exagitando Mose, quod inter sanctitatis præcepta hoc posuerit, Ne quis ventrem in castris exoneret. Scilicet, inquiunt, stercoris egestio Dei nares olfactu lædere potuit. Sed facile coarguitur futilis eorum petulantia, quod Deus talibus rudimentis veterem populum in officio continuerit, ne libertas etiam in rebus minimis audaciam pareret. Si permissum fuisset sordibus passim castra inquinare, mox obduruisset populus ad quamlibet spurcitiem. Injecto itaque freno retenti fuerunt, ut magis sollicite animos ad spiritualem integritatem adjicerent. Falluntur etiam qui putant sanæ valetudinis haberi rationem, ne morbos gigneret foetor, ac corporibus esset noxius. Clare enim exprimit Moses, se non tantum respicere quid salubre sit, vel etiam quid honestum coram hominum oculis: sed potius assuefacere populum, ut à sordibus abhorreat, seque sincerum & impollutum conservet. Subjicit enim, Deum præsidere castris, ut eos à vi & impetu hostium protegat: timendum vero esse, si castra contaminent, ne offensus sordibus & maculis eos deserat. Summa est, quum opus habeant Dei auxilio, ubi cum hostibus bellandum est, studium sanctitatis non debere in ipsa militia omitti vel negligi.

Ex Deut. XXII.

9. Non seres vineam tuam diversis speciebus seminum, ne forte polluatur fructus seminis quod sevisti, & fructus vineæ.

10. Non arabis cum bove & asino pariter.

11. Non indues te diversa specie, lana & lino pariter.

Ex Levit. XIX.

19. Statuta mea observabitis. Animal tuum non facies coire cum altero semine. Agrum tuum non seres diverso semine: & vestis contexta ex lana & lino non ascendet super te.

Ex eodem Capite.

23. Quum ingressi fueritis terram, & plantaveritis omnis generis arborem fructiferam, tunc præputiatum ducetis præputium ejus, fructum ejus: tribus annis erit vobis incircumcisa, non comedetis ejus fructus.

24. Quarto autem anno erit omnis fructus ejus sanctitas laudum Jehovæ.

25. Anno vero quinto comedetis fructum ejus, ut multiplicet vobis fructum suum. Ego Jehova Deus vester.

Ex eodem Capite.

27. Non attondebitis comam capitis vestri in circuitu, nec radetis extrema barbæ.

28. Incisionem pro mortuo non facietis in carne vestra, neque sculpturam notæ facietis in vobis. Ego Jehova.

Ex Deut. XIV.

1. Filii estis Jehovæ Dei vestri. Non vos incidetis, nec facietis calvitium super mortuo:

2. Quoniam populus sanctus es Jehovæ Deo tuo, qui te elegit ut sis ei in populum peculiarem è cunctis gentibus quæ sunt in superficie terræ.

Deut. 22. 9. *Non seres vineam.*] Hæc quatuor præcepta, quæ omnes adventitias corruptelas damnant, primi appendices esse non dubito: & ratio in Deuteronomio addita eo nos dirigit, ubi Deus pollui seminis proventum ac vineæ pronunciat, si varia sit mixtura. Unde apparet non aliud exigi nisi ut munditiem colant. Verbum quidem קדש quod usurpat Moses, est sanctificare: sed per antiphrasin pro contaminare accipitur. Eodem pertinet quod sequitur, ne arent cum bove & asino. Quæ varietas non alia de causa improbata fuit, nisi quod inquinamenti aliquid contrahunt homines simulatque à simplicitate degenerant. Si quis tamen aliter sentiat, non contendam vehementius. Posset quidem objici, quod Deus admitti vetat promiscue animalia, ut inter se misceantur quæ sunt diversi generis, ad castitatem spectare: quod autem agrum vetat conseri diversis seminibus, & texturam fieri ex diversis materiis, hoc modo fraudibus occurri. Verum simplicius est populum retineri in puritate, ne assuescat corruptis moribus, & ne hinc inde accersat ritus alienos, vel mixturas appetat prava curiositate, quæ tandem perveniant ad cultum Dei. Nam si inter se coeant diversa animalia, vitiatur naturæ integritas, & inde

nascitur

nascitur adulterina soboles, quæ à Dei institutione degenerat: si vero plures seminum species simul essent commixtæ, vel ea lino & lana contexta fuisset vestis, nihil erat à captione & dolo periculi in re conspicua. Ergo probabile est, propositum fuisse Deo quem dixi finem, ut nativam simplicitatem tota vita colendo, puros se & integros ab omni externo vitio
Mat. 16. vers. 12. servarent. Hac ratione fermento Scriptura comparat alienas doctrinas, quæ minuendo vel addendo vitiant sincerum Dei verbum. Atque hæc non parum utilis fuit exercitatio: dum in rebus minimis & prope nihili frenum illis injiciebatur, ne vel tantillum à puritate deflecterent. Exigua res erat, filum magis subtile subtexere crassiori: & forte hæc industria ad communem usum profuisset: in quibusdam etiam agris uberior seges provenit, si semen ex puro tritico & siligine sit compositum. Placuit etiam admissura equi & asinæ: quia inde muli procreantur. Noluit tamen Deus veteri populo id permittere, ne paulatim ad majorem licentiam delapsi, Gentium moribus & institutis tandem se addicerent. Ideo præfatur his verbis, Statuta mea custodite: ex quibus colligimus, circumdatos fuisse populo cancellos, vel præfixas metas, ne se profanaret externis vitiis, & Gentes à quibus separatus fuerat, imitaretur. Quare hæc summa est, ut in Dei statutis maneant.

Levit. 19. 23. *Quum ingressi fueritis.*] Quin arborum sicuti hominum circumcisio ad primum præceptum pertineat, mihi ambiguum esse non videtur: non solum ut symbolum adoptionis suæ conspicerent Judæi in ipsis arboribus, sed ut discerent non licere nisi solis Dei filiis earum fructu vesci: deinde quicquid terra gignit, prima sua origine quodammodo esse profanum, donec purgetur. Nam certe
1 Tim. 4. vers. 5. hac ceremonia ostensum fuit quod docet Paulus, sanctificari omnia precibus & verbo. non quod per se quicquam sit impurum: sed quia ex corruptione hominis contagionem terra contraxit, merito quoque nos innoxiæ etiam fruges censentur habere immunditiem præputii. In summa voluit Deus maceriam interjicere, qua populum suum à Gentibus seperaret: ac simul commonefacere, eorum quæ terra producit legitimum usum nonnisi singulari privilegio à filiis Adæ percipi. Sed aptissima fuit præputii ante condictum circumcisionis annum similitudo, ut agnoscerent, eodem jure quo consecrati erant in Dei peculium, puros sibi arborum esse fructus. Porro ne gravis sit trium annorum sterilitas, compensationem promittit ex futura Dei benedictione: quia ubi ab immundo fructu abstinuerint, largior proventus in posterum sperandus fuit.

27. *Non attondebitis comam.*] Liquido apparet, non aliud fuisse Dei consilium quam ut interposito obstaculo populum suum à profanis gentibus dirimeret. Nihil enim magis proclive quam ut alii ad aliorum consuetudinem se forment. Ita fit ut inter se ultro citroque communicent sua vitia. Quare in primis cavendum fuit ne populus Israel susciperet exteros ritus, & hac facilitate à genuino Dei cultu deficeret. unde etiam obtinuit vulgaris usus, ut Commune acciperent pro immundo. Severe ergo prohibet Deus ne declinando ad Gentium mores, discrimen à se positum confundant. Notas in facie incidere, comam tondere ad certos gradus vel circulos, & in luctu carnem suam lacerare, vel stigmatibus fœdare, non dubium quin Gentibus usitatum fuerit superstitionis causa. Notum est ut sacrifici Cybeles cultris ac novaculis carnem suam lanciparent, ac vulneribus se totos fœdarent, ostentandi zeli causa. Id aliis etiam commune fuit: sicuti pomparum objectu mundus facile capitur. Quanquam autem erat id per se medium, Deus tamen populo suo noluit liberum esse, ut tanquam pueri ex parvis rudimentis discerent, se non aliter Deo fore gratos nisi exteris & præputiatis essent prorsus dissimiles, ac longissime abessent ab eorum exemplis: præsertim vero ritus omnes fugerent quibus testata fiebat religio. Experientia enim docet quantopere verum Dei cultum obscuret quicquid est ascititium: & quam facile obrepant pravæ superstitiones, ubi Dei verbo assuuntur hominum commenta. Posset quidem pars ista, Super mortuo non incides &c. exponi tanquam immodici luctus correctio; quia scimus quam intemperanter ferantur homines adversus Deum ubi dolori suo habenas laxant: verum quia finis Gentium erat, justa solvere mortuis, & ferales exequias quodam piaculi genere celebrare; probabile est ac melius convenit, toto contextu damnari præposteros gestus, qui pietatis erant testimonia inter Gentes, in populo autem Dei fuissent inquinamenta. Idem ex loco Deuteronomii, qui proxime sequitur, clarius patet: ubi conjunctim incisuram & calvitium super mortuo damnat Moses, quasi rem unam: & legem confirmat generali ratione, quod se debeant ab omni inquinamento subducere, tanquam filii Dei: quando electi sunt in populum peculiarem. Acsi diceret, irritam fieri Dei gratiam, si nihil ab alienis gentibus differant. Quod electos esse dicit ex cunctis gentibus, non parum illustrat gratuitam Dei misericordiam, qua eos dignatus est solos posthabitis Gentibus, ad spem æternæ salutis vocans. Neque enim vel nobilitas in illis reperta est, vel numero excellebant, vel quavis alia præstantia, cur ipsos toti mundo præferret. Cæterum hoc consilio singulare Dei beneficium commendat Moses, quo magis exhorreant impuram commixtionem, qua se Gentibus æquando, à tanto honore excidebant.

Ex Levit. XX.

25. Vos quoque discrimen facite inter animal mundum & immundum, & inter avem immundum & mundam, & ne abominabiles reddatis animas vestras in animalibus & volatilibus, atque in omni quod reptat in terra, quæ separavi vobis ad immunditiam.
26. Eritis autem sancti mihi: quia sanctus sum ego Jehova, & separavi vos à populis, ut essetis mei.

Levit. XI.

Et loquutus est Jehova ad Mosen & Aharon, dicendo ad eos,
2. Loquimini ad filios Israël, dicendo, Hæc sunt animalia quæ comedetis ex omnibus animalibus quæ sunt super terram:
3. Omne dividens ungulam, & findens fissuram ungularum, & ruminans inter animalia, illud comedetis.
4. Veruntamen hoc non comedetis ex his quæ ruminant, & ex his quæ dividunt ungulam: camelum: quia ruminat, & ungulam ipse non dividit, immundus erit vobis.
5. Et cuniculum: quia ruminat, & ungulam non dividit, immundus erit vobis.
6. Et leporem: quia ruminat, & ungulam non dividit, immundus erit vobis.

7. Suem

7. Suem quoque: quia dividit ungulam, & findit fissuram ungulæ, ipse vero non ruminat, immundus erit vobis.

8. De carne eorum non comedetis, neque cadaver eorum tangetis: immunda erunt vobis.

9. Hoc autem comedetis ex omnibus quæ sunt in aquis: omnia quibus sunt pinnæ & squamæ in aquis maris, & in fluminibus, illa comedetis.

10. Omnia vero quibus non sunt pinnæ & squamæ in mari, & in fluminibus, tam de omni reptili aquatili, quam de omni anima vivente quæ est in aquis: abominatio erunt vobis.

11. Abominatio, inquam, erunt vobis: de carne eorum non comedetis, & cadaver eorum abominabimini.

12. Quicquid non habet pinnas & squamas in aquis, abominatio erit vobis.

13. Hæc autem abominabimini ex volatilibus: (non comedentur, quia abominatio sunt) aquilam, & gryphum, & haliæetum,

14. Et vulturem, & milvum secundum speciem suam:

15. Et omnem corvum secundum speciem suam:

16. Et filiam struthionis, & noctuam, & larum, & accipitrem secundum speciem suam:

17. Et nycticoracem, & mergulum, & ibin,

18. Et porphyrionem, & pellicanum, & cygnum,

19. Et ciconiam, charadrium secundum speciem suam: & upupam, & vespertilionem:

20. Omne reptile alatum ambulans super quatuor pedes, abominatio erit vobis.

21. Veruntamen hoc comedetis ex omni reptili alato quod gradietur super quatuor pedes, cui sunt crura super pedes suos, quibus saliant super terram.

22. Hæc ex illis comedetis: locustam juxta speciem suam, & attacum juxta speciem suam, & ophiomacum secundum speciem suam, & bruchum secundum speciem suam.

23. Omne autem reliquum reptile alatum cui sunt quatuor pedes, abominatio erit vobis.

24. Et his polluetis vos: quicunque tetigerit cadaver eorum, immundus erit usque ad vesperam.

25. Et quicunque portaverit cadavera eorum, lavabit vestimenta sua, & immundus erit usque ad vesperam.

26. Omne animal quod dividit ungulam, & fissuram non findit, & non ruminat, immunda erunt vobis: quicunque tetigerit ea, immundus erit.

27. Et quicquid graditur super volas suas inter omnes feras quæ gradiuntur super quatuor pedes, immunda erunt vobis: quicunque tetigerit cadavera eorum, immundus erit usque ad vesperam.

28. Et qui portaverit cadavera eorum, lavabit vestimenta sua, immundusque erit usque ad vesperam: immunda erunt vobis.

29. Et hæc vobis immunda erunt inter reptilia quæ reptant super terram: mustella, & mus, & rubeta secundum speciem suam:

30. Et mygale, & chamæleon, & stellio, & lacerta, & talpa.

31. Ista immunda sunt vobis inter omnia reptilia: quicunque tetigerit illa postquam mortua fuerint, immundus erit usque ad vesperam.

32. Et omne super quod ceciderit aliquid ex eis postquam mortua fuerint, immundum erit, tam vas lineum quam vestis, aut pellis, aut saccus: omne vas in quo fieri solet opus, in aquam mittetur, & immundum erit usque ad vesperam, & mundabitur.

33. Omne præterea vas testaceum intra quod ceciderit aliquid ex eis, quicquid erit in illo immundum erit, & ipsum confringetis.

34. Omnis cibus qui comeditur, super quem venerit aqua, immundus erit: & omnis potus quo potatur in omni vase impuro, immundus erit.

35. Et omne super quod ceciderit quicquam de cadavere eorum, immundum erit: clibanus & chytropodes diruentur, immunda sunt, & immunda erunt vobis.

36. Veruntamen fons & cisterna congregationis aquarum erit munda: at quod tetigerit cadaver eorum, immundum erit.

37. Præterea si ceciderit quicquam de cadavere eorum super aliquod semen satum, quod seminabitur, mundum erit.

38. At quum fusa fuerit aqua super semen, & ceciderit quicquam de cadavere eorum super illud, immundum erit vobis.

39. Quum autem mortuum fuerit aliquod animal quod sit vobis in cibum, qui tetigerit cadaver ejus, immundus erit usque ad vesperam.

40. Et qui comederit de cadavere ejus, lavabit vestimenta sua, immundusque erit usque ad vesperam: is quoque qui extulerit cadaver ejus, lavabit vestimenta sua, atque immundus erit usque ad vesperam.

41. Et omne reptile reptans super terram, abominatio est, non comedetur.

42. Quicquid item graditur super pectus, & quicquid incedit super quatuor aut plures pedes inter omnia reptilia quæ reptant super terram, non comedetis: quia abominatio sunt.

43. Ne impuras reddatis animas vestras in omni reptili quod reptat, nec polluatis vos in eis, neque coinquinetis vos per ea.

34. Quia ego Jehova Deus vester: sanctificate ergo vos, & estote sancti, quia sanctus sum: & ne polluatis animas vestras per aliqua reptilia quæ reptant super terram.

45. Ego enim sum Jehova, qui eduxi vos è terra Ægypti, ut essem vobis in Deum, & essetis sancti, quia sanctus sum.

46. Hæc est lex animalium terrestrium, & volatilium, atque omnium animalium viventium quæ reptant, & omnium animantium reptantium super terram,

47. Ad distinguendum inter immundum & mundum, & inter bestias quæ comedi possunt, & bestias quæ comedi non possunt.

Ex Deut. XIV.

3. Non comedes ullam abominationem.

4. Hæc sunt animalia quæ comedetis: bovem, agnum ovium, & hœdum caprarum,

5. Cervum, & capream, & bubalum, & hircum sylvestrem, & damam, & bovem sylvestrem, & capram rupicolam:

6. Omne animal findens ungulam, & findens fissuram duarum ungularum, ruminans inter animalia, illud comedetis.

7. Veruntamen hoc non comedetis ex ruminantibus & ex findentibus ungulam divisam: camelum, & leporem, & cuniculum: quia ruminant, & ungulam non dividunt, immunda sunt vobis.

8. Et porcum: quia findit ungulam, & non ruminat, immundus est vobis: de carne eorum non comedetis, & cadavera eorum non contingetis.

9. Hoc comedetis ex omnibus quæ sunt in aqua: quicquid habet pinnulam & squamam, comedetis.

10. Quicquid vero non habet pinnulam & squamam, non comedetis: immundum est vobis.

11. Omnem avem mundam comedetis.

12. Hæ autem sunt ex quibus non comedetis: aquila, & gryphus, & haliæetus,

13. Et ixus, & vultur, & milvus secundum speciem suam:

14. Et omnis corvus secundum speciem suam:

15. Et filia struthionis, & noctua, & larus, & accipiter secundum speciem suam:

16. Et herodius, & ibis, & cygnus,

17. Et pellicanus, & porphyrio, & mergulus,

18. Et ciconia, & charadrius secundum speciem suam: & upupa, & vespertilio:

19. Et omne reptile alatum immundum est vobis, non comedetur.

20. Omnem avem mundam comedetis.

Levit. 20. 25. *Vos quoque discrimen.*] Sententiam hanc pendere à fine superioris versus mihi dubium non est. Etsi enim hac ratione ab incestis eos deterret quorum mentionem fecerat, simul tamen ad præsentem doctrinam spectat, ut sit quasi præfationis loco. Denique res duas connectit: quia breviter illic Deus consilium suum demonstrat, non modo quoad illicitos & fœdos concubitus, sed etiam cur populum suum vetuerit animalibus immundis vesci. Ideo dicit, Ego itaque sum Deus vester qui vos separavi à populis. Unde sequitur, non alia ratione prohibitos fuisse ab illorum animalium esu, nisi ut inde magis discerent sedulo cavere, ac se procul subducere ab omnibus Gentium inquinamentis. Munditiem ante commendaverat multis symbolis: nunc vero eam ad animalia usque extendit. Atque hæc ratio diligenter notanda est, discrimen inter cibos illis proponi, ut puritati studeant. Frigidum enim esset quicquid hic dicitur, nisi sciremus in eum finem positum fuisse interdictum ne se promiscue Gentibus miscerent. Ideo repetitur secundo, separatos fuisse ut essent Dei hæreditas. Unde infertur, sanctitatem esse ipsis colendam, ut se ad Dei sui exemplum forment. Nunc ambiguum esse non potest quin ciborum delectus qui præcipitur, appendix sit primi præcepti, qua regula traditur Dei rite pureque colendi: atque ita religio asseritur ab omnibus superstitionum mixturis.

Levit. 11. 2. *Hæc sunt animalia quæ comedetis.*] Sciverunt ante Mosen natum sancti Patres quænam essent animalia immunda: cujus rei luculentum specimen edidit Noë, quum ex Dei mandato septena paria mundorum animalium in Arcam induxit, & inde sumpsit quæ Deo offerret in sacrificium gratiarum actionis. Certe exequi non poterat Dei imperium nisi vel arcano instinctu fuisset edoctus; vel traditio hæc à patribus manasset. sed nihil absurdi est si Deus traditum per manus delectum confirmare volens, discretionis notas apposuerit, quo sanctior esset observatio, ac nequa transgressio per inscitiam obreperet. Nam & Sabbathum Deus sibi à mundi creatione dicavit, & observari voluit à populo ante Legis promulgationem: postea tamen peculiaris ejus diei sanctitas distinctius expressa fuit. Porro animalia munda hic ab immundis distinguuntur tam nominibus quam signis. Propria nomina quæ recensentur, parum nobis hodie conducunt: quia multæ quæ in Oriente visuntur species, alibi sunt incognitæ. Et Judæis qui in remotis locis nati erant & vixerant, hallucinari facile fuit: deinde quo audaciores sunt ad fingendum, eo minus illis fidendum est. In multis, fateor, nulla est ambiguitas: præsertim in cicuribus, vel quæ passim reperiuntur, vel in Scriptura certas habent descriptiones. Ergo ex signis quæ hic ponuntur, petenda firma cognitio: munda scilicet esse animalia quibus fissuræ sunt in ungulis, & quæ

& quæ ruminant: quibus autem ex duobus alterum deest, immunda esse: pisces tam marinos quam fluviatiles, quibus sunt pinnæ & squamæ, esse mundos. Avium tale discrimen non notatur, sed tantum nominantur immundæ, quibus vesci religio erat. Tandem reptilium fit mentio. De singulis, si quid erit observatu dignum, postea erit agendi locus. Nunc in genere tenendum est quod prius attigi: quum Gentes cibis quibuslibet vescerentur, vetitas fuisse Judæis multas carnium species, ut in ipso victu discerent munditiem colere: quo spectabat separatio à communi more. Unde factum fuit ut verbum חלל tam pro Commune facere quam pro Contaminare acciperent: & חל pollutum significat, quia sancto vel segregato opponitur. Verum quidem est Gentes naturæ instinctu ut plurimum abhorruisse à quorundam animalium esu quæ hic prohibentur. Voluit tamen Deus cancellos circumdare populo suo, qui eum à vicinis separarent. Porro qui existimant rationem habitam esse sanæ valetudinis, acsi Deus officio medici functus esset, profana speculatione pervertunt totam vim & utilitatem hujus legis. Fateor quidem, quos Deus permittit cibos, salubres esse, & ad victum maxime accommodatos: verum tam ex præfatione, qua Deus admonuit populo quem elegerat colendam esse sanctitatem, quam ex Legis abrogatione satis liquet, delectum hunc partem fuisse pædagogiæ sub qua Deus veterem populum continuit. Coloss. 2. vers. 16. Nemo vos judicet in cibo & potu, inquit Paulus: quia umbra fuit rerum futurarum, corpus autem est in Christo. Quibus verbis significat, quod spirituale erat, fuisse adumbratum externo ritu in ciborum abstinentia. Eodem Rom. 14. vers. 14. quoque sensu alibi dicit, scire se ac persuasum esse in Christo Jesu nihil esse immundum: quia scilicet morte sua Christus à servili subjectione suos exemit. Unde sequitur, inter ceremonias, quæ exercitia erant cultus Dei, numerandam esse ciborum prohibitionem. Hic tamen nascitur quæstio, quomodo conveniat, jam ab ætate Noe quædam immunda fuisse animalia, & tamen esum quorumlibet sine exceptione permissum. Quod putant quidam, discrimen à Deo tunc positum paulatim obsolevisse, recipere non possum: quia Deus solum sanguinem excipiens, destinat in alimentum posteris Noë quicquid movetur super terram. Itaque immunditiem, cujus tunc cognitio inspirata fuit patrum cordibus, ad sacrificia restringo: nec dubito quin Abrahæ & Patriarchis liberum fuerit suilla carne perinde ac bubula vesci. Postea quum ad cohibendam populi lasciviam jugum Legis imposuit Deus, aliquid etiam rescidit ex generali permissione: non quod eum suæ liberalitatis pœnituerit, sed quia utile erat rudes fere & indomitos hoc modo cogere ad obsequium. Quum vero ante Legem eadem fuerit sanctorum conditio quæ nostra, tenendum est quod prius dixi, dictante naturæ sensu sponte refugisse quosdam cibos: sicuti hodie nemo lupos aut leones venabitur ad carnes eorum edendas: ex serpentibus & aliis venenosis animalibus nemo cibum appetet. Sed alia fuit Legalis mandati ratio, ne promiscua licentia cum Gentibus communicarent qui sacrum erant Dei peculium.

3. *Omne dividens ungulam.*] Sicuti vereor ne allegoriis, quibus se multi oblectarunt, insistere parum firmum sit: ita non insector neque etiam repudio quod traditum fuit à veteribus, per scissuram ungulæ notari prudentiam in dijudicandis Scripturæ mysteriis, per ruminationem vero cœlestis doctrinæ seriam meditationem. Quanquam argutia illa mihi non placet, dum addunt eos recte discernere qui norunt è litera elicere mysticos sensus: quia inde factum est ut quidvis sibi comminisci permiserint. Quod ergo simplicius est amplector, non esse fissuram in omnibus qui tantum sapiunt ex carnis sensu: quia solus spiritualis dijudicat omnia, ut 1 Cor. 2. vers. 15. inquit Paulus. Accedat ruminatio oportet, ad spiritualem cibum probe coquendum & digerendum. Multi enim Scripturam deglutiunt absque profectu: quia neque sincero affectu in ea proficere cupiunt, neque quærunt, tanquam alimento, animas suas reficere: sed inanibus scientiæ deliciis contenti, vitæ formandæ studium pro nihilo ducunt. Ergo sub priore membro damnatur brutus stupor, sub altero autem curiosorum hominum ambitio & levitas. Immunda quidem animalia Deus Petro in Actor. 10. vers. 12. visione proposuit tanquam Gentium imagines & figuras: ideoque probabili analogia, quod de animalibus dicitur transferre ad homines licet. Verum cur in ungue bisulco & rumina notas apposuerit Deus, mihi nihilo magis liquet quam cur vetuerit carnem suillam comedere: nisi forte quia unguis continuus signum est feritatis: quæ autem non ruminant, sordes & excrementa ut plurimum sorbent. Scimus hac de causa certatum fuisse magna contentione statim post Euangelii promulgationem, quod ex Judæis quidam nimium Legi addicti, nec tenentes ciborum delectum fuisse inter reliquas ceremonias, volebant eadem necessitate, quæ imposita fuerat veteri populo, obstringi novam Ecclesiam. Tandem Apostolorum decreto libertas Gentibus permissa fuit vescendi cibis quibuslibet, excepto tantum sanguine & suffocato: idque ad tempus, vitandæ offensionis causa: quia vix aliter placati fuissent Judæi. Nunc postquam abrogatum fuit quod Deus ipse præceperat de carnium delectu, diabolicæ audaciæ fuit humanis legibus conscientias obligare, ne libertate à Christo parta fruerentur. Superest una quæstio, quomodo Deus immundum pronunciet quod creavit: quia si rejicitur animal propter immunditiem, pars ignominiæ in ipsum auctorem redundat. Videtur etiam hæc rejectio pugnare cum prima Dei sententia, dum considerando cuncta quæ fecerat, agnovit valde bona. Solutio est, nullum unquam animal per se fuisse immundum, sed hoc ad usum referri. Sicuti in arbore scientiæ boni & mali naturaliter nihil vitii aut noxæ fuit ut sua labe hominem inficeret, qui tamen mortem inde contraxit prohibitionis respectu. Quare etiam hoc loco non damnat Deus opus suum in animalibus, sed quoad esum vult censeri impura, ut abominetur populus quod sibi vetitum est. Denique sola est transgressio quæ inquinat: quia animalia nunquam mutarunt naturam, sed in Dei arbitrio fuit, quod licitum vel illicitum esse vellet, statuere. Ita solvitur altera objectio. Pronunciat Christus, quod ingreditur in os hominis non inquinare hominem. Mat. 15. vers. 11. Si quis inde colligat, perperam damnari innoxia animalia: respondendum est, per se non censeri immunda, sed in alium finem. Valuit enim semper doctrina illa, regnum Dei situm non Rom. 14. esse in cibo & potu: sed quum Israëlitis interdiceret vers. 17. Deus esum hujus vel illius cibi, hac ceremonia fuerunt admoniti quam abominabilis esset interior cordis pollutio. Ac talibus elementis paulatim formati adductique fuerunt ad spiritualem doctrinam: ut scirent non aliud hominem polluere, quam quod egreditur ex ore ejus. Nunc diversa est fidelium conditio, quibus parta est libertas, ex quo Christus, Coloss. 2. abrogata Lege, chirographum in decretis positum vers. 14. cruci affixit.

4. *Veruntamen hoc non comedetis.*]. Clarius exprimit quod ante indicaverat: nempe animal, quamvis ruminet, non protinus esse mundum, nisi findat ungulam: atque ex opposito, non sufficere scissam ungulam nisi conjuncta sit ruminatio. Quibus verbis docuit Moses, dimidiam munditiem vel mutilam non debere Deo obtrudi. Sicui placeat, rumen symbolum esse internæ puritatis, fissuram vero ungulæ, externæ, probabilis forte erit sententia. Quoniam mihi in mentem venit hæc distinctio, quamvis acu-

tis speculationibus non delecter, in medium proferre volui, sic tamen ut libera sit electio. Interea certo tenendum est quod nuper dixi, Deum exigere solidam munditiem, nec inquinatam ulla mixtura. Fuit autem prohibitio Judæis maxime molesta in suilla carne, quia ad victum apprime commoda est: non modo quia suave condimentum est aliis cibis, sed quia inde minore sumptu aluntur operarii. Ideo in hac parte maxime observata fuit Judaici populi religio. Nam quum Antiochi satellites populum ad crassam Legis abnegationem cogere vellent, tantum urgebant esum carnis porcinæ. Atque hinc celebre Augusti dicterium, Mallem porcus esse Herodis quam filius: quod à suibus abstinens, filiorum esset carnifex. Porro ut majore cura hoc interdictum servarent Judæi, tactus etiam ipse vetitus illis fuit: ut non modo carnem porcinam gustare nefas esset, sed etiam manibus tractare, ex quo occisum erat animal. Eadem non fuit ratio carnis bubulæ, aut vervecinæ: quia cibos manibus tractare necesse est.

9. *Hoc autem comedetis ex omnibus quæ sunt in aquis.*] Hic etiam plausibili ratione quidam in pietate minus exercitati contendunt, Deum hic agere partes medici, & discernere cibos salubres à noxiis. Etsi autem satis à medicis ipsis refellitur eorum opinio, ut tamen illis concedam quod postulant, mala ratiocinantur. Aliud enim Deo propositum fuit quam populi valetudini consulere: sed quia negotium erat cum rudi populo, notas vulgares delegit, quibus admoniti gradatim altius conscenderent. Infinitum esset persequi quas Isychius allegorias excogitat: & libenter nugas illas sepelio, nisi quia plerique sic ad curiositatem propensi sunt ut vix placitura sit illis sobrietas, donec vanitas allegoriarum convicta fuerit. De squamis & scallis nihil dicam. Primo intuitu si quibusdam arrideat quod dicit nomina piscium taceri, quoniam Ecclesia nomen in terris non quærit, eam vero designari per pisces: videant quomodo conveniat, Ecclesiam non esse nisi in aquis: deinde aves quæ cælo propiores sunt, excludi ab hoc honore: tertio, munda animalia rejici, acsi ad Ecclesiam non pertineant: postremo censeri inter electos, quorum nomen in cælis scriptum est, eos qui sua contagione inquinant Ecclesiam. Nam certe ex piscibus multi sunt immundi. Qui tam perspicuis rationibus non acquiescent, eos patiar in suo labyrintho errare. Hæc simplicitas modestis ac docilibus sufficiet, pisces ideo non numerari, quia major pars vulgo ignota erat Judæis: quorum terra quum præter Jordanem nullos fere haberet fluvios, multos pisces fluviatiles non gignebat: marini autem non advehebantur nisi in oram finitimam.

13. *Hæc autem abominabimini ex volatilibus.*] Quæ avium & reptilium species vetantur, eas fere communis sensus naturaliter repudiat. Et certe magna ex parte indulgenter egit Deus cum populo suo, ne oneribus nimium molestus eum gravaret. Quia tamen hominum ingluvies monstris interdum oblectatur, voluit Deus etiam in parvis rebus frenum suis injicere, ne se cum hominibus profanis ad intemperantiam projicerent, quæ deinde eos pollueret. Periculum enim erat ne fœda animalia vorando, obdurescerent ad alias quaslibet corruptelas. Additur alia lex, ut non solum abstineant ab esu, verumetiam si quod animal immundum fuerat occisum, ne se contaminent tactu cadaveris: imo si vasa fuissent contacta, ut fictilia quidem frangerent, alia autem abluerent. Videtur res fuisse minuta: si mus in vase aquario extinctus foret, vas ipsum esse fœdatum. Videtur etiam immodicus fuisse rigor, quod jussi sunt Judæi, si quod tale animal in labrum vinarium ceciderat, & illic fuerat mortuum, non modo effundere vinum, sed vas dissipare: si in furno esset suffocatum, vel in foco jacuisset, utrumque diruere: quasi ad res sensu carentes penetraret spiritualis contagio. Verum semper Dei consilium attendere convenit, ex quo discemus non adeo fuisse in rebus leviculis severum exactorem, ut suos affigeret earum rerum observationi: sed exercitia hæc fuisse quibus se assuefacerent ad puritatis studium, quod fere inter homines negligitur aut friget. Hodie quoque jubemur ore Pauli, quicquid agimus, sive edamus, sive bibamus, referre ad Dei gloriam: sed in hoc differimus à veteri populo, quod à puerilibus rudimentis liberi, tantum ad id quod spirituale est dirigimur, cibum & potum divinitus nobis suppeditari, ut vitæ auctorem pure colamus. Judæos autem, ut essent ad hunc finem attentiores, variis modis oportuit stimulari: dum illis Deus præcepit domos suas ab omni sorde puras servare, ac sedulos esse in aqua & vasis omnibus custodiendis: ut assidue illis ante oculos repræsentaret quam diligenter eos incumbere vellet in veram munditiem: sicuti sequitur in fine capitis

1 Cor. 10. vers. 31.

43. *Ne impuras reddatis animas vestras.*] Non proponit illis curam valetudinis, nec periculum à morbis denunciat, sed ne se coinquinent. Et subjicitur clarior explicatio, Quia ego Jehova Deus vester. Sanctificate ergo vos, quia sanctus sum. Porro ne putarent summam pietatis inclusam esse in externis ceremoniis, consideranda illis fuit Dei natura. Nam quum spiritus sit, nonnisi spiritualiter coli vult. Ita sanctitas in delectu ciborum mediate accipitur: quia non alio tendebat abstinentia, quam ut se Deo consecrarent. Proinde inexcusabilis fuit superstitio quod substiterunt Judæi in observatione frivola: acsi quis elementorum figuram discat, neque in usum accommodet, ut legat quod scriptum est. Ac ex eorum exemplo cognoscitur quam cupide arripiant homines quæcunque faciunt ad hypocrisin fovendam. Neque enim tantum ad terrestre suum ingenium traxerunt quæ utilia erant adjumenta ad veram cordis integritatem sectandam: sed illis non contenti, coacervarunt sibi multos supervacuos ritus. Hinc aqua expiatoria vel lustralis semper in usu, quamvis nullius pollutionis sibi conscii essent: hinc anxius labor in lavandis calicibus & patinis: ut facile appareat, semper hominum vitio in abusum torqueri quod Deus optima causa instituit.

Ex Deut. XIV.

21. Non comedetis ullum cadaver: peregrino qui est intra portas tuas dabis illud, & comedet illud, aut vendes alienigenæ: populus enim sanctus es Jehovæ Deo tuo.

Ex Exodi XXII.

31. Viri sancti eritis mihi: carnem in agro raptam non comedetis, cani projicietis eam.

Ex Levit. XVII.

15. Omnis anima quæ comederit cadaver, aut raptum, tam de indigenis quam de peregrinis, lavabit vestimenta sua, ubi laverit se aqua: eritque immundus usque ad vesperam, deinde mundus erit.

16. Quod si non laverit vestes, & carnem non laverit, portabit iniquitatem suam.

Deut. 14.

Deut. 14. 21. *Non comedetis.*] Cadaverum & carnis à feris discerptæ esus refertur inter pollutiones. Cadaver autem animalis intellige, quod vel fame vel morbo periit: quia ex specie mortis contraxit immunditiem quod per se alioqui purum erat. Finis præcepti colligitur ex ratione mox addita, quia sint populus sanctus Dei: & ritu ablutionis, de quo tandem in Levitico præcipitur. Secundo loco idem mandatur de carne rapta quod ante de cadavere, quia lacerationis fœditas immundities censetur. Populi sanctitas iterum refertur quo diligentius ab inquinamentis caveat. Unde sequitur contaminatos fuisse qui carnem discerptam comederent. Itaque tertio loco rursus confirmat abstinuisse Judæos & prohibitos fuisse ab esu cadaveris vel carnis à bestia laceratæ, ne se pollnerent. Nec obstat quod cadaveris & sanguinis prohibitio simul illic conjungitur: quia scimus apud Mosen non semper servari seriem in præceptis, sed promiscue misceri quæ ad diversas classes pertinent. Ideo distinguenda censui quæ diversos habebant fines. Certe dissimilitudo quæ ex pœna elicitur, palam apparet: Qui comederit sanguinem, excidetur è populo: qui comederit cadaver, lavabit se, & immundus erit usque ad vesperam. De carne rapta vel lacerata posset iterum moveri quæstio: sed ex contextu, meo judicio, satis patet, carnem à bestiis laceratam censeri inter cibos immundos. Ratio enim legis exprimitur, quia electi in populum sanctum puros se & integros servare debeant: nec Deus cibum homini destinatum cani projicere juberet, nisi tabe infectum quæ sanctos pollueret. Quod autem superiore loco jubet dare peregrino, aut vendere alienigenæ ut comedant, probabile non videtur: quia id erat suggerere materiam peccandi: perinde acsi quis furioso gladium porrigat, aut merces illicitas in alios transferat. Sed hujus nodi prompta est solutio: quia Gentibus licuit vesci indifferenter quibuslibet cibis, quum nullum ipsis positum esset discrimen, sed potius quorundam ciborum prohibitio, separationis esset nota inter ipsos & electum Dei populum. Difficilior emergit quæstio ex specie repugnantiæ, quia in altero loco Moses tam peregrinos quam indigenas eadem lege obstringit, & utrosque immundos esse pronunciat si cadaver gustaverint. Verum memoria tenendum est, peregrinos vocari interdum à Mose, qui Legem amplexi erant, ab exteris gentibus oriundi. Circumcisio igitur illos perinde addixit Deo, acsi originem duxissent ab Abraham. Alii autem erant peregrini, quos præputium à filiis Abrahæ separabat, tanquam profanos & exleges. Summa est, quicunque Dei nomen obtendunt, seque jactant esse ex ejus populo, vocatos esse ad colendam sanctitatem, ut ab omni labe puros se conservent.

Ex Deut. XXI.

10. Quum egressus fueris ad bellum contra inimicos tuos, & dederit eos Jehova Deus tuus in manum tuam, & ex eis captivos abduxeris:

11. Videris autem in captivitate mulierem pulchram forma, & deamaveris eam, & acceperis tibi in uxorem:

12. Introduces eam domum tuam: & radet caput suum, ac præcidet ungues suos:

13. Deponetque vestimentum captivitatis suæ à se, & manebit in domo tua, ac flebit patrem suum, & matrem suam mensem integrum: & postea ingredieris ad eam, erisque maritus ejus, & erit tibi uxor.

10. *Quum egressus fueris ad bellum.*] Idem nunc de uxoribus præcipitur quod nuper de cibis. Quantum attinet ad Chananæos, qui addicti & devoti erant exitio, vidimus Israelitas à mulierum conjugio prohibitos fuisse, ne affinitas esset peccandi illecebra: nunc vero longius progreditur Moses, ne Israelitæ victoria potiti contra alias gentes, ex captivis mulieribus uxores ducant nisi solenni ritu expiatas. Hæc ergo summa est, ne profanis conjugiis se Israelitæ contaminent, sed hac etiam in parte puros se conservent & integros: quia separati sunt à reliquis populis, ut sint peculiaris Dei populus. Præstabat quidem in totum abstinere à talibus conjugiis: sed difficile fuit eorum libidinem sic frenare, ne vel minimum à castitate deflecterent: deinde scimus quantum sibi licentiæ in bello permittant victores, ut perfectæ moderationi locus non detur. Ergo Deus indulgentiam sic temperat, ut Israelitæ adoptionis, qua ipsos dignatus fuerat, memores, se non prostituant, sed in ipso libidinis fervore aliquod retineant pietatis studium. Porro hic non agitur de illicito raptu, sed tantum disserit Moses de mulieribus quæ jure belli cesserant in prædam. Scimus autem victores illis impune fuisse abusos, quia illas habebant sub potestate & dominio. Sed quia multi blanditiis uxorum capiuntur, remedium adhibet Deus, ut connubium præcedat prioris vitæ abnegatio: neque extraneam uxorem ducere liceat, nisi quæ se à propria gente abdicaverit. Huc pertinet ceremonia, ut mulier caput radat, & præcidat ungues, vestimenta sua mutet, lugeat patrem suum & familiam toto mense; nempe ut superiori vitæ renunciet, ac transeat in alium populum. Quidam ex Rabinis alio verba torquent, acsi deformitate vellet Deus animos virorum abstrahere ab amore: nam capitis rasura multum ex pulchritudine & venustate detrahit in fœminis: & Ungues facere (sic enim ad verbum legitur) pro nutrire accipiunt: productio autem unguium fœda est aspectu. Sed ex contextu refellitur eorum commentum, ubi jubentur se exuere vestibus captivitatis. Mihi vero dubium non est quin Deus menstruo luctu, raso capillo, & aliis signis, renovari ipsas velit, ut aliis moribus assuescant. Atque in eundem finem jubentur lugere parentes tanquam mortuos, ut populo suo valedicant. Quo videtur alludere Propheta Psal. 45. quum dicit, Audi filia, & vide: inclina aurem tuam: obliviscere populum tuum & domum patris tui. Significat enim, non aliter purum & legitimum fore conjugium alienæ mulieris cum Solomone, quam si relictis superstitionibus, Deo se ad pietatis studium devoveat. Nec vero Deus abs re Israëlitas sedulo cavere voluit ne uxores à veræ religionis studio adhuc alienas acciperent: quia experientia plus satis docet quam exitialis sit laqueus. Etsi autem hodie hac observatione non tenemur, manet tamen firma ratio, ne se viri temere devinciant fœminis impias superstitiones adhuc colentibus.

Appendices Forenses.

Ex Deut. XVIII.

19. Erit autem ut si quis non audierit verba mea quæ loquetur Propheta in nomine meo, ego requiram ab eo.

Ex Deut. XIII.

5. Propheta autem falsus aut somniator interficietur: eo quod defectionem loquutus sit contra Jehovam Deum vestrum, qui eduxit te è terra Ægypti, & redemit te è domo servorum, ut te depelleret à via quam præcepit tibi Jehova Deus tuus, ut ambules in ea: & exterminabis malum è medio tui.

Hactenus primi præcepti appendices recensui, quæ ad veteres umbras & Legalem cultum pertinent. Ipsum præceptum semper vigebit ad finem usque mundi: nec solis Judæis, sed nobis communiter datum est. Ceremoniis autem usus est Deus olim tanquam temporalibus adminiculis, quarum etsi usus cessavit, manet adhuc tamen utilitas: quia inde melius apparet quomodo rite colatur Deus: & ipsa vis pietatis illic relucet. Ergo in præcepto continetur tota substantia, in externis vero exercitiis est veluti forma, cui nonnisi veterem populum Deus addixit. Nunc sequuntur appendices politicæ, ubi Deus pœnam sumi jubet si violata fuerit religio. Neque enim leges politicæ tantum feruntur de terrenis negotiis, ut inter se homines mutuam colant æquitatem, & quod rectum est sequantur atque observent: sed ut se in Dei veneratione exerceant. nam & inde orditur Plato dum legitimum Reip. statum format, Deique timorem vocat legum omnium proœmium. Nec ullus unquam extitit profanus scriptor, qui non confessus sit hanc præcipuam esse partem civitatis bene compositæ, ut Deum revereantur omnes uno consensu & colant. In hoc quidem cæca fuit hominum prudentia, quod duxerunt, quæcunque placuisset religio, eam jure & pœnis sanciendam esse: rectum tamen fuit illud principium, perverti totum juris ordinem si negligitur pietatis cultus. Cæterum, ut Deus religionis curam & studium judicibus commendat, & ejus contemptum jubet publicè vindicari: ita rursum communi vitio occurrit, ne temere ac zelo inconsiderato ad severitatem prosiliant. Quia enim stulte singuli populi, urbes & regna deos sibi comminiscuntur, Legem suam proponit Deus, à cujus regula nefas sit deflectere. Prudenter à terrenis legislatoribus cautum est, ne quis separatim habeat deos: sed totum illud est evanidum nisi præluceat veri Dei cognitio. Merito itaque Deus populum suum revocat ad eam quam ipse tradidit doctrinam, ut puniatur quisquis eam contumaciter spreverit. Jam, quia non sufficeret semel esse scripta Lege edoctos de probo Dei cultu, nisi accederet quotidiana prædicatio, diserte instruit Deus Prophetas suos auctoritate: ac si quis eam violaverit, pœnam denunciat. Prius dixerat se excitaturum Prophetas, ne deterior esset electi populi conditio quam aliarum gentium. Quoniam ergo apud eos deposuit veræ pietatis thesaurum, ut sint quasi ejus custodes: nunc si quis parere eorum mandatis recuset, exitium minatur. Neque tamen de quibuslibet qui sibi Propheticum nomen arrogant, eum loqui, patet ex particula In nomine meo: quæ tantundem valet acsi diceret à se profectos, nec quicquam proferre nisi suo jussu. Neque enim, si falso multi obtendunt Dei nomen, protinus in eos competit tam honorificum elogium, nisi Deus ratum habeat: sed hoc fidis & probis doctoribus vere proprium est, ipsos loqui in Dei nomine. Sic dum Christus promittit, ubi duo vel tres convenerint in nomine suo, se in medio eorum fore, non dignatur tanto honore hypocritas, qui sacrilega audacia usurpant sæpe ejus nomen: sed de re ipsa loquitur: quod etiam plenius ex opposita lege apparet, quæ deinde sequetur.

Deut. 13. 5. *Propheta autem ille.*] Quia plausibili integumento decipiunt Satanæ ministri, dum se pro Dei Prophetis venditant: antehac admonuit Moses, non indifferenter audiendos esse quoslibet doctores, sed discernendos esse veros à falsis, ut adhibito judicio fidem demum obtineant qui merentur. Jam & pœnam adjungit, si quis sub titulo Prophetæ obrepserit, ut populum ad defectionem traheret. Neque enim ob particularem tantum errorem, aut levem, capitali pœnæ subjicit qui falsam doctrinam sparserint, sed qui apostasiæ sunt auctores, atque ita pietatem radicitus convellunt. Observa iterum, huic severitati locum non esse, nisi postquam stabilita est certa religio: ideoque nominatim exprimitur crassa impietas, si populum abducere tentaverint à veri Dei cultu. Porro ut tollatur omnis excusatio, dicit Moses satis patefactum esse quisnam sit Deus, & quomodo sit colendus: idque tam mirabili redemptionis beneficio quam Legis doctrina. Ergo ut ostendat Deus juste tam gravem pœnam sumi de apostatis, certitudinem religionis, quæ vigere debebat apud Israelitas, in medium proponit: acsi diceret, nullam impio contemptui veniam dari posse, quum & deitatis suæ gloriam satis approbaverit redemptionis miraculo, & voluntatem suam patefecerit in Lege. Tenendum igitur est, non aliter pœnæ obnoxium esse impietatis crimen, quam si religio non tantum publico consensu & hominum suffragiis recepta fuerit, sed firmis quoque indubiisque testimoniis subnixa, veritatem suam à dubitatione vendicet. Cæterum ut præpostera est eorum severitas qui superstitiones gladio tuentur: ita in politia bene constituta minime tolerandi sunt profani homines, à quibus religio convellitur. Hoc ferre nequeunt qui vellent impune sibi concedi turbandi licentiam: itaque sanguinarios appellant qui publica auctoritate coërcendos esse docent impios errores, quibus labefactatur religio, atque adeo evertitur. Verum quid Deo palam obstrepentes proficient? Occidi jubet Deus pseudoprophetas, qui pietatis principia convellunt, & defectionis sunt magistri ac duces. Reclamat nescio quis nebulo, seque vitæ & mortis auctori opponit. Quænam hæc protervia? Quod Dei veritatem negant indigere tali subsidio, verissimum est: sed quid hoc furoris sibi vult, Deo legem imponere, ne magistratus obsequio hac in parte utatur. Quorsum porro attinet de necessitate litigare, quando ita Deo placet? Posset carere Deus gladii adminiculo ad religionem tuendam: non vult. Quid autem mirum si magistratus jubet Deus esse gloriæ suæ vindices, qui furta, scortationes, ebrietates, à pœna eximi non vult nec patitur? In minoribus delictis fas non erit judici cessare: ubi violatur Dei cultus & tota pietas, dissimulando tantum crimen fovebitur? Adulteriis statuetur capitalis pœna: impune cedet Dei contemptoribus, salutis doctrinam adulterando, miseras animas à fide abstrahere? Nunquam veneficiis dabitur venia, quibus solum corpus læditur: &

ludus

ludus erit animas æterno exitio tradere? Denique magistratus, si læsa fuerit ejus auctoritas, ejus contemptum graviter ulciscetur: profanationem sacri Dei nominis inultam sinet? Quid magis prodigiosum? Verum rationibus pugnare supervacuum est, ubi Deus semel pronunciavit quid sibi placeat: cujus inviolabili decreto stare necesse est. Quæritur tamen an hæc lex ad Christi regnum, quod spirituale est ac remotum à terrenis imperiis, pertineat. Et sunt quidam non improbi alioqui homines, quibus videtur absimilis nostra conditio sub Euangelio, quam fuerit veteris populi sub Lege: non tantum quia regnum Christi non est ex hoc mundo, sed quia exordia regni sui Christus noluit gladio adjuvari. Atqui dum promovendo Christi regno consecrant suam operam terreni judices, nego propterea ejus naturam mutari. Quanquam autem adversante totius mundi potentia Euangelium suum voluit Christus promulgari à suis discipulis, eosque sola voce armatos exposuit tanquam oves lupis: non posuit sibi æternam legem, quin tandem reges ipsos in obsequium cogeret, ac mansuefaceret eorum violentiam, atque ex infestis persequutoribus efficeret Ecclesiæ suæ patronos & custodes. Tyrannidem exercuerunt initio magistratus adversus Ecclesiam: nempe quia nondum venerat tempus quo Filium Dei oscularentur, & deposita violentia, Ecclesiæ quam oppugnave-
Jesa. 49. vers. 6. rant, fierent nutricii, secundum vaticinium Jesaiæ: quod certe ad Christi adventum refertur. Nec vero
1 Tim. 2. vers. 2. frustra Paulus, dum precari jubet pro regibus & aliis mundi judicibus, causam addit, ut sub ipsis tranquillam vitam agamus cum omni pietate & honestate. Christus quidem, ut mitis est, ita discipulos suos (fateor) vult esse imitatores suæ lenitatis: verum id non obstat quominus Ecclesiæ saluti & tranquillitati in pietatis defensione consulant pii magistratus: quia hanc partem negligere, summa esset perfidia & crudelitas. Et certe nihil indignius, quam dum videmus miseras animas trahi in æternum interitum ab impiis & sceleratis præfractisque impostoribus, impunitate concessa, illarum salutem pro nihilo ducere. Quod si hoc prætextu grassati sunt superstitiosi ad fundendum innoxium sanguinem: respondeo non debere ullo abusu vel corruptela hominum in nihilum redigi quod semel Deus mandavit. Nam sicut Christi martyres à maleficis in pœnæ similitudine sola causa satis superque discernit: ita non efficient Papæ carnifices injusta sævitia, quin zelus piorum magistratuum in puniendis falsis & noxiis doctoribus Deo placeat. Idque Mosis verbis optime exprimitur, dum ex Lege Dei ferendum esse judicium admonet. Jam dixi rigorem hunc non debere ad particulares errores extendi, sed ubi impietas ad defectionem usque prorumpit. Porro ubi additur, Ut te depellat è via quam te docuit Deus: hinc colligimus, nullos ad pœnam trahendos esse nisi qui manifesto Dei verbo convicti fuerint, ne suo arbitrio judicent homines. Unde etiam liquet, perperam zelum ardere in exerendo gladio, nisi præcesserit legitimum examen.

Ex Deut. XVII.

12. Vir autem qui egerit in superbia ut non audiat sacerdotem qui stat ut illic ministret
Jehovæ Deo tuo, aut judicem, morietur vir ille, & exterminabis malum ex Israële.
13. Atque omnes è populo audiant, ut timeant, neque in posterum superbiant.

Similis pœna in eos edicitur, qui contumaciter respuerint sacerdotum judicium. Prius visum fuit, sacerdotio conjunctum fuisse munus Propheticum:
Mal. 2. vers. 4. quando (teste Malachia) fœdus Dei fuit cum Levi, ut custodes scientiæ essent ejus posteri, & Legis interpretes: sæpe tamen inflicta fuit pœna sacerdotum desidiæ, quum alios populo suo doctores præfecit Deus. Quicquid sit, utrique pro ipso legatione functi sunt. Ergo sicuti nuper sancita fuit Prophetarum auctoritas, idem nunc ad sacerdotes jus transfertur. nec mirum: quia Deum ejus ordinis auctorem spernere, non leve crimen fuit. Tenendum tamen memoria quod alibi admonui, non armari tyrannica potestate sacerdotes, ut quicquid pro libidine sua decreverint, rejicere nefas sit. Neque enim vel se exauctoravit Deus quum illos crearet, vel quibuslibet placitis sine discrimine obstrinxit conscientias: sed tantum injicere frenum voluit eorum protervitæ, quibus nulla religio est vilipendere legitimum Ecclesiæ regimen. Nam sic habendum est: si promiscue liceat rejicere quicquid statuerint Ecclesiæ præfecti, fœdam & horribilem fore dissipationem. Ac ridiculum esset ad gubernandum vocari quibus nulla suppeteret dignitas: ideoque reverentiam quæ hic exiguur, legitimis omnibus imperiis deberi, ostendit ipse naturæ sensus ac dictat. Auctor sacerdotii erat Deus: idem judices creabat. Quid magis absurdum quam impune contemni ac rideri qui Dei nomine & mandato præsidebant? Verum nunquam eousque extulit mortalem hominem ut se jure suo abdicaret: imo sæpe necesse fuit, intrepide rejicere quod mandabant sacerdotes. Profanum altare ad exemplar Damasceni, quod Achaz miserat, erexit Urias 2 Reg. 16. vers. 12.
sacerdos, & illic sacrificium obtulit: an necesse fuit Jesaiæ subscribere? Imo detestabilis fuit omnium adulatio, qui decreto scelesti ac perfidi sacerdotis assensi sunt. Quin etiam videmus Prophetas ut plurimum adeo non fuisse suffragatos sacerdotibus, ut apertum cum illis bellum gesserint. Ac tota hæc causa deciditur ex verbis Mosis: quando non absolute damnat quicunque non paruerint: sed addita speciali nota, legem suam restringit: nempe si contemptus ex superbia vel arrogantia proveniat. Capitale ergo non aliter fuit sacerdoti vel judici non parere, quam si quis per fastum contra ordinem à Deo positum insolesceret. Alioqui frustra exceptio hæc fuisset interposita. Denique obediendum olim fuit sacerdotibus, quatenus publicæ tranquillitatis intererat reverenter coli pastores divinitus ordinatos: sic tamen ut Deo ipsi, unico capiti & principi omnium pastorum, nihil decederet. Quam insulse vero hoc ad se trahant Papistæ, alibi visum fuit.

13. *Atque omnes è populo.*] A fine demonstrat, non esse parcendum superbis contemptoribus: quia ad commune exemplum pœnæ spectant: sicuti rursum impunitas est illecebra peccandi, & effrenis licentiæ nutrix. Et certe dum terrorem incuti jubet toti populo, subindicat, nisi protervitæ obviam eatur, & improbos atque audaces cohibeat disciplinæ rigor, januam apertam illis esse ad pessundandam Ecclesiam.

Ex Deut. XIII.

6. Si incitaverit te frater tuus, filius matris tuæ, aut filius tuus, aut filia tua, aut uxor
complexus tui, aut amicus tuus qui sit sicut anima tua, clam dicendo, Eamus & colamus
deos alienos, quos non noveris neque tu, neque patres tui:

7. E diis populorum qui sunt in circuitu vestro, sive propinqui sint, sive remoti à te, ab extremo regionis usque ad extremum ejus.

8. Non acquiesces ei, neque obedies ei, nec parcet ei oculus tuus, neque misereberis, neque occultabis eum.

9. Sed occidendo occides eum: manus tua erit in eum prima ad ipsum interficiendum, deinde manus universi populi.

10. Et lapidabis eum lapidibus, & morietur: quia quæsivit te abstrahere à Jehova Deo tuo, qui eduxit te è terra Ægypti, è domo servorum.

11. Ut totus Israël audiant & timeant, nec addant facere quicquam simile huic rei pravæ in medio tui.

6. *Si incitaverit te frater.*] Pœna quam jusserat falsis doctoribus infligi, nunc ad singulos è populo extenditur. Etsi enim levius est in homine privato crimen, alios in errorem secum trahere, quia & excusabilis est inscitia, & eum non gravat professio docendi: defectio tamen à pietate, undecunque proveniat, Deo est intolerabilis. Tantum hæc duo capita quæ ante notavimus, tenenda sunt: non aliter locum esse huic judicio, nisi ubi recte constituta est religio: deinde non esse quoslibet indifferenter ad mortem trahendos qui aliqua in parte erraverint, sed hanc severam animadversionem in solos apostatas statui, qui pietatem radicitus convellunt, ut cultus Dei adulteretur, vel aboleatur pura doctrina. Neque sane jubet Deus linguæ lubricitatem capitaliter puniri, si quid inconsiderate exciderit: sed sceleratum consilium religionis mutandæ: quemadmodum verba clare sonant. Cæterum quam singularibus modis commendet nobis Deus fovendæ & asserendæ pietatis studium, attendere operæpretium est. Nam quia leges generales variis exceptionibus eludi solent, diserte exprimit, neque fratri, neque filio, neque uxori, neque intimo cuique amico parcendum esse. Oculus autem parcere dicitur, quia plurimum valet aspectus ipse ad affectus movendos in utramque partem. Ideo non absre exigit Deus fortitudinem, quæ nec lachrymis, nec blanditiis, nec spectaculi tristitia ad misericordiam flectatur. Emphaticæ quoque sunt loquutiones, Frater tuus qui ex eodem utero prodierit, uxor quæ in sinu tuo vel complexu dormit, amicus quem non secus ac teipsum diligis: ne quo humanitatis affectu languescat purus zelus, dum videtur sacrum ejus nomen profanari. Pronunciat Christus, neminem esse dignum quem agnoscat pro discipulo, nisi qui patrem & matrem & filios neglexerit, ubi fuerit opus. Ita nunc Deus tenerrimos omnes affectus qui à natura sunt ingeniti, & in quibus optimi quique sibi interdum indulgent, si nos à vindicanda sua gloria impediant, pronunciat esse vitiosos. Uxorem & liberos amare tanquam propria viscera, pium & laude dignum est: fratrem & amicum simili amore prosequi, nulla ratio vetat: modo omnibus præferatur Deus, cujus gloriam prodere in hominis favorem nimis præposterum est. Nam nostrorum amorem & quicquid ejusdem coloris est, obtendere, quid aliud est quam opponere Deo ejusque præceptis nostros affectus? Quare rigorem ad quem nos obdurat, velle inflectere, non ferenda est mollities. Jam gravitas pœnæ duas habet justissimas causas: quia & in vindicandis Dei contumeliis frigemus prope omnes, ubi maxime ardere oportebat: & quemadmodum periculosis morbis adhibentur acriora remedia, sic tam noxiæ pesti & prorsus mortiferæ æquum est non vulgariter occurri. Quo etiam spectat particula Clam vel occulte. Quanquam enim videri posset inhumanum, prodere qui publice non deliquit: quia tamen sectarii lucem fugitantes, clandestinis artibus & fallaciis obrepunt, necesse est eos prohibere ne fraudulenter veneno suo inficiant singulas domos, ut semper accidit. Mature ergo prohiberi vult Deus insidiosos eorum conatus, ne longius serpat contagio.

7. *E diis populorum.*] Summa huc tendit, acquiescendum esse in veritate cognita, ut clausæ sint aures diversis omnibus figmentis. Vicinitas facere solet ut homines inter se communicando, alii aliorum moribus se conforment. Ita ultro citroque commeant vitia: atque ut ad malum fere sumus propensi, qui deteriores sunt, rectos pervertunt. Quum ergo ab omni parte circumdatus esset populus Israel idololatris, facile ad imitationem allici poterat, nisi obviam itum esset. Ponit autem Circuitum, quia hinc sumi poterat persuadendi color, quod non tantum ab una gente differret Israëlis religio, sed ab omnibus quæ regioni quaquaversus oppositæ erant. Nam in quascunque orbis plagas spectarent, objiciebantur eorum oculis exempla quæ ipsos attraherent in novam & extraneam religionis formam. Postea amplificat, addendo, Si etiam longinquæ sint gentes illæ: non enim cum solis vicinis erat dissidium Israëlitis, sed quasi à toto humano genere segregati erant. Erat autem hæc non levis tentatio, non reperire in toto mundo ullos socios, vel ullius gentis consensum. Adde quod interdum ipsa longinquitas venerationem ignotis conciliat. Siquidem hominum curiositas, volitando, sua levitate terras & maria transcendit, ut sub novitatis specie monstra pestifera sibi accersat. Interea Deus fidem in verbo suo fundatam in sublimi locat, ut omnium gentium mores, instituta, ritus, & consuetudines despiciat. Neque enim in pietate vere profecit nisi cui fœtet quicquid alienum est.

9. *Sed occidendo occides.*] Non vult quemque privatim exequi vindictam absque publico judicio: sed respexit ad communem usum, quod noxios & damnatos testes primi lapidabant, ut alibi videbimus. Optima autem fuit ratio, ut eosdem Deus vellet esse pœnæ exequutores qui crimen detulerant, quo magis cauti essent ac moderati in ferendis testimoniis. Ratio quæ in fine additur, Quia captavit te abducere à Deo tuo qui te eduxit, crimen iterum exaggerat ab ingratitudine: quæ eo detestabilior erat, quo magis inæstimabile erat redemptionis beneficium. A Deo cognito deficere, per se grave erat scelus: sed gravius, redemptorem suum vilipendere. Postremo adjungitur utilitas & fructus severitatis: quia dum exigitur de unius maleficio pœna, aliis omnibus incutitur terror: & ita unius interitus, propter exemplum, salubris est omnibus disciplina.

Ex Deut. XIII.

12. Si audieris de una urbium tuarum quas Jehova Deus tuus dat tibi ut habites ibi, aliquem dicentem,

13. Egressi sunt quidam homines filii impietatis è medio tui, qui impulerunt habitatores urbis suæ, dicendo, Eamus & colamus deos alienos, quos non nostis:

14. Tune

14. Tunc inquires, & investigabis, ac interrogabis diligenter: & si quidem veritas sit & rumor verus, quod facta sit abominatio ista in medio tui,

15. Percutiendo percuties habitatores urbis illius acie gladii, perdendo eam, & quicquid in ea fuerit, & jumenta ejus acie gladii.

16. Atque omnia spolia ejus congregabis in medio plateæ ejus, & combures igni urbem ipsam & omnia spolia ejus prorsus Jehovæ Deo tuo: eritque tumulus perpetuus, non ædificabitur amplius.

17. Neque adhærebit manui tuæ quicquam de anathemate: ut avertatur Jehova ab ira furoris sui, & det tibi misericordias, misereaturque tui, ac te multiplicet quemadmodum juravit patribus tuis.

12. *Si audieris de una.*] Si latius dominetur impietas ac defectio, pronunciat Moses potius delendas esse totas urbes cum suis incolis, quam ut tantum crimen maneat impunitum. Unde melius colligimus quam impura sit eorum mollities qui pœnas sumi vetant de violato Dei cultu. Si qua seditio orta fuerit in exercitu aliquo vel populo, & contagio ad totam multitudinem pervenerit, non ultra progredi solet æqui & moderati ducis severitas quam ut de præcipuis auctoribus supplicium sumat: quum ergo sine exceptione omnes jubet Deus è medio tolli, hinc apparet quanta sit criminis atrocitas. Unde etiam monemur, frigere apud nos gloriæ Dei studium, nisi pluris sit nobis vera religio quam salus unius urbis aut populi. Quod si turmatim ad mortem trahendi sunt simul tam multi, plusquam detestabilis est impudentia, & misericordia crudelis, ut uni homini parcatur, læsam Dei majestatem pro nihilo ducere. Et sane quando neque in alium finem sumus creati, nec alia de causa vivimus nisi ut Deus glorificetur in nobis: totum mundum perire satius est quam homines terræ alimentis frui, ut eam sacrilegiis suis contaminent. Ac si hoc zelo flagrassent qui initio professi sunt Christi nomen, non tot corruptelis obruta & fere extincta esset vera pietas. Semper autem tenendum est quod ante dixi: hoc rigore non aliter utendum nisi dum pessunditur religio, non tantum publica auctoritate & omnium suffragiis recepta, sed solide probata: ut certo constet non esse Dei vindices contra impios.

13. *Egressi sunt filii Belial.*] Ponit Moses quod accidere ut plurimum solet. Non enim omnes simul uno momento ad impietatem prorumpunt, sed quosdam subornat Satan qui aliis incitandis sint flabella. Eorum instigatione turba ad imitationem trahitur. Tales vocat Moses filios Belial, qua voce quidam notari putant præfractos homines: & exponunt, Absque jugo. Rectius tamen videntur sentire qui interpretantur Homines nihili, in quibus nihil probum reperitur, vel laude dignum: & transferunt ad verbum, eos qui non ascendunt. Ubique accipitur hæc dictio pro sceleratis, improbis & nequam. Ideo & Belial Paulus Christo opponens, designat Satanam impiorum omnium caput. Egressos dicit, quod ausi fuerint prodire in medium, & suam impietatem palam efferre. Cæterum quamvis à paucis auctoribus profecta sit mali origo, non vult tamen in ipsis solis pœnam consistere: acsi ad vulgi excusationem valeret alienus impulsus. Jubet autem diligenter inquiri, duplici de causa: ne scilicet vel conniveant ac segnes sint ac dissoluti, vel nimis fervide prosiliant ad ferendum judicium: quia scilicet ut nunquam æquitatem sequimur, nec decernimus quod rectum est in præcipiti ardore; ita negligere tantum crimen, turpis segnities est ac perfidiæ affinis. Ita tam sedulitas quam moderatio commendatur: ut neque torpeant judices, nec statuant quidpiam nisi re bene comperta.

2 Cor. 6. vers. 15.

15. *Percutiendo percuties.*] Ne quem perturbet pœnæ acerbitas, primo notemus non fuisse dandam errori veniam, quia educati in Legis doctrina non poterant nisi volentes decipi: acsi pietatis fastidio, diaboli imposturas appeterent. Hac ratione Deus apud Jeremiam, quo gravius Judæis inconstantiam exprobret, eos ablegat ad insulas & gentes remotas: Ite, inquit, & inquirite an gens ulla mutaverit deos suos, qui tamen non sunt dii. Populus autem meus mutavit gloriam suam in eum qui prodesse nequit. Obstupescite cæli super hoc, &c. Merito enim prodigiosa censeri debuit levitas, quod sponte desererent fontem vitæ, ac præpostero novitatis studio ad vanitatem raperentur. Si quispiam excipiat, parvulos saltem fuisse insontes: respondeo, quia Dei judicio obnoxii sunt omnes à minimo usque ad maximum, frustra nos cum eo litigare, etiamsi fœtus ipsos adhuc inclusos in visceribus matrum perdat. Quum Sodoma & vicinæ urbes absorptæ sunt, non dubium est in tanta multitudine simul periisse multos parvulos & mulieres gravidas: hoc quia sensus noster reclamat, cæleste tribunal reverenter potius suspicere convenit quam nostris legibus subjicere. Idem & in Babylonis excidio valere debet. Nam Propheta exclamans beatos fore qui allident parvulos ejus ad lapidem, commendat certe justam Dei vindictam. Itaque hoc quoque loco si nobis non videtur rationi consentaneum totam impiorum sobolem è mundo exterminari, sciamus Deum jure suo fraudari quamdiu proprio sensu metimur immensam illam altitudinem, quam Angeli ipsi cum admiratione adorant. Quanquam tenendum est, Deum nunquam fuisse passurum ullos infantes occidi, nisi quos jam reprobasset ac destinasset æternæ morti. Quod si Deo permittimus spe salutis privare quos visum est, cur reprehendetur temporalis pœna, quæ multo levior est? Quin potius ex severitate hujus legis discamus quam detestabile sit crimen falsos & adulterinos cultus erigere: quod non parvulos modo, qui nondum per ætatem conscii sunt, sed jumenta & pecudes, tecta quoque & parietes contaminat. Sequitur enim continuo post:

Jerem. 2. vers. 10.

Psal. 137. vers. 8.

16. *Atque omnia spolia ejus congregabis.*] Jubentur supellectilem omnem, & quicquid in urbe repertum fuerit, comburere: & ratio additur, quia sit anathema. Si qua urbs vi capta fuisset, in prædam cessurum erat quicquid Deus hic vult incendio consumi: quia solo tactu Judæi se polluerent. Fieri quidem potest ut Dei consilium fuerit lucri cupiditati occurrere, ne Judæi cum zelo rapinas suas miscerent: sed præcipua fuit ratio quæ exprimitur à Mose, ut populus magis assuefieret ad detestationem criminis quod videbat Deum tam atrociter ulcisci. חרם, quod Anathema Græci verterunt, proprie Occisionem vel abolitionem significat: sed חרם dicitur esse coram Deo quod vult in nihilum redigi, quia ejus conspectum ferre nequit. Ideo hic dicitur, Combures Jehovæ Deo tuo. Nam quod alii reddunt Propter Dominum, paulo remotius est. Summa huc tendit, ut à Dei vindicta sibi metuant, eumque cupiant habere propitium, in execratione habeant domos & vasa eorum qui desciverint à Lege. Porro misericordiæ & miserendi vocibus innuit, si summo jure ageret Deus, scelus unius urbis sufficere ad perdendam totam regionem. Unde colligitur exigi speciem expiationis ad Deum placandum, ubi jubentur urbem funditus excidere, & in ignem conjicere omnes reliquias.

Ex

Ex Exodi XXII.

18. Maleficam non patieris vivere.

Ex Levit. XX.

6. Anima quæ respexerit ad Pythones & ariolos, ad fornicandum post eos, ponam faciem meam contra animam illam, & exterminabo è medio populi sui.

Ex eodem Capite.

27. Vir sive mulier in quibus fuerit Python, vel aruspicum spiritus, moriendo morietur: lapidando lapidabunt eos: sanguis eorum super eos.

Ex Numer. XV.

30. Anima quæ fecerit in manu excelsa, tam civis quam peregrinus, ut Jehovam contumelia afficiat, excidetur anima illa è medio populi sui.

31. Quia sermonem Jehovæ contempsit, & præceptum ejus irritum fecit: excidendo excidetur anima illa: iniquitas ejus in ea.

Ex Levit. XX.

1. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Filiis Israël dices, Quicunque è filiis Israël, & è peregrinis qui peregrinantur in Israël, dederit è semine suo Moloch, moriendo morietur: populus terræ lapidibus lapidabit eum.

3. Ego etiam ponam faciem meam contra virum illum, & exterminabo eum è medio populi sui, eo quod dederit è semine suo Moloch, ut contaminaret sanctuarium meum, & profanaret nomen sanctitatis meæ.

4. Quod si abscondendo absconderit populus terræ oculos suos à viro illo quando dabit ex semine suo Moloch, non interficiendo illum:

5. Tunc ponam ego faciem meam in virum illum & in familiam ejus, & succidam eum & omnes qui scortantur post ipsum, ut scortentur post Moloch, è medio populi sui.

Ex Exodi XII.

15. Quicunque comederit fermentatum à die primo usque ad diem septimum, excidetur anima illa ex Israel.

Ex eodem Capite.

19. ——— Quicunque comederit fermentatum, exterminabitur anima illa è cœtu Israël, tam peregrinus quam indigena terræ.

Exodi 22. 18. *Maleficam non.*] His locis pœna statuitur, si qua in parte violatus fuerit cultus Dei. Nuper vidimus quam severe Deus ultus fuerit defectionem à pietate: nunc autem species quasdam attingit, ubi non ex professo religio deseritur, sed invehitur aliquid corruptionis, quo inficitur ipsa puritas. Primus locus capitalem pœnam decernit adversus maleficas: quo nomine intelligit Moses incantatrices, vel sagas, quæ magicis artibus dant operam, tam ut fascinis lædant, quam ut revelationes à diabolo petant: qualis fuit illa quam consuluit Saul, licet aliter vocetur. Quoniam tales præstigiæ scelestam Dei abnegationem secum trahunt, non mirum est si morte puniri Deus velit. Porro quum hæc pestis nihilo magis in viro quam in muliere ferenda sit, probabili ratione existimant legem de mulieribus fuisse latam, quia sexus hic ad superstitionem propensior sit. Certe Deut. 18. idem præcipitur de viris: nisi quod illic non decernitur pœna, sed tantum vetat Deus ne quis sit maleficus in populo, vel incantator. Jam vero certum est alias omnes species quæ illic numerantur, nunc sub una comprehendi: acsi capitali supplicio subjiceret Deus tam augures, & magos, & pythonicos, & necromantiæ vel magicis artibus deditos, quam incantatores. Idque melius liquet ex secundo & tertio loco: ubi Deus se fore adversarium denunciat omnibus qui se ad Pythones & ariolos converterint, ut eos exterminet è populo suo: deinde lapidibus obrui jubet. Ergo, quia æquum non esset viros impune evadere, ubi mulierum infirmitati non parcitur, & in causis paribus dissimile ferri judicium: eadem pœna quæ in sagas & incantatrices statuta fuit, nunc extenditur ad utrumque sexum & omnes magicas superstitiones. In verbis etiam, Respexerit ad scortandum, exprimitur iterum criminis atrocitas, ducta similitudine ab impudicis mulieribus, quæ vago aspectu feruntur ad suam libidinem. Significat ergo Moses, simulac conjicimus oculos huc vel illuc, nec eos tenemus defixos in uno Deo ut simus eo contenti, violari sacrum conjugium quo nos sibi devinxit.

Num. 15. 30. *Anima quæ fecerit in manu.*] Varie transfertur hic versus. quidam enim sic legunt, Anima quæ aliquid fecerit manu superba, contumelia Deum affecit, ideoque exterminabitur: ita essent duæ propositiones. Nos diversam sententiam sequuti sumus, uno contextu legentes, Anima quæ manum superbam extulerit in contumeliam Dei, exterminabitur. ad verbum est, Anima quæ fecerit in manu excelsa, ex indigena & ex peregrino, Jehovam ipse blasphemans, & evelletur anima illa è medio populi sui. Sed quia utraque versio probabilis est, nec quicquam mutat in summa rei, libere mihi permisi eligere quod sensum clarius explicabat. Porro, Facere in manu excelsa, nihil aliud est quam tentare vel aggredi per superbiam quod fas non est. Nam manus nostras convenit regi Dei verbo, & quasi frenari, ne se attollant. Etsi autem pluribus modis lasciviunt in audacia hominum manus, specialis tamen

men hic sermo est de profanatione veri ac legitimi cultus Dei, ubi temere aliquid excogitatur ab ejus puritate alienum. Neque enim vel furtis, vel cædibus, vel aliis sceleribus pœna statuitur: sed perversis figmentis, quæ ad pietatem vitiandam spectant. Postea additur ratio, quod vilipenderit sermonem Jehovæ, & pro nihilo duxerit ejus præceptum. Neque enim leve delictum est, fines à Deo positos transgredi. Jam certum est fictitios omnes cultus prodere impium contemptum, acsi homines ex professo Deum vilipenderent, & aspernarentur ejus mandata. Unde colligimus, nihil magis adversum esse integræ sinceræque religioni quam temeritatem, ubi sequitur quisque quod placet. Clausula, ubi dicitur, Iniquitas ejus erat super eum, duobus modis potest exponi: vel ut confirmet Moses justam esse hanc pœnam, & merito infligi: vel ut admoneat, antequam longius serpat impietas, mature esse occurrendum. Utrumque placet.

Levit. 20. 1. *Loquutus est Jhova.*] Hujus superstitionis prohibitio ante suo loco fuit exposita: nunc Deus pœnam exigere jubet, si quis ea se inquinaverit. Et certe detestabile fuit sacrilegium, sobolem quæ Deo genita erat, & quam adoptaverat in femore Abrahæ, idolis mancipare: quia hoc modo non tantum spoliabant Deum jure suo, sed adoptionis gratiam, quantum in se erat, delebant. Quod ergo in genere pronunciavit, nunc ad speciem applicat, ut lapidentur qui semen suum obtulerint Moloch: alioqui enim cavillis effugere tentassent, sibi non esse in animo deficere ad alienos deos. Quemadmodum hodie in Papatu friget ac vilipenditur quicquid profertur ex Scriptura contra impios & vitiosos cultus: quia idololatrias suas fucando, secure in illis sibi indulgent. Postquam autem judicibus mandavit Deus ut severe crimen hoc puniant, simul denunciat, si forte connivendo & parcendo foveant, seipsum fore ultorem, ut longe durius persequatur qui elapsi fuerint è manibus hominum: neque id modo, sed etiam ut conscios omnes eadem damnatione implicet.

Exodi 12. 15. *Quicunque comederit.*] Hæc lex ad observationem Paschatis specialiter refertur. Ante vetuit Deus usum fermenti: nunc vero pœnam edicit, si quis neglecta prohibitione fermentum miscuerit cum Paschate. Porro non absque ratione in hunc locum distulimus quod contexit Moses cum institutione Paschatis. Id enim methodus à nobis proposita flagitat, ut leges politicæ, quæ pœnarum denunciatione sanciunt Dei cultum, proprium ordinem obtineant. Porro ex pœna apparet, quamvis res per se sit levis momenti abstinere è fermento (sicuti Paulus docet in corporalibus exercitiis exiguam esse utilitatem) quatenus tamen in illa ceremonia continebatur populi redemptio, summum scelus fuisse non observare quicquid Deus præscripserat. Ritus enim Legales à suo fine æstimari oportuit. 1 Tim. 4. vers. 8.

Ex Deut. XVII.

14. Quum ingressus fueris terram quam Jehova Deus tuus dat tibi, & possederis eam, & habitaveris in ea, ac dixeris, Constituam super me regem sicut omnes gentes quæ sunt per circuitus meos:

15. Constituendo constitues super te regem quem elegerit Jehova Deus tuus: è medio fratrum tuorum constitues super te regem: non poteris constituere super te virum alienigenam, qui non sit frater tuus.

16. Verum non multiplicabit sibi equos, neque reducet populum in Ægyptum ad multiplicandos equos: quum Jehova dixerit vobis, Non adjicietis reverti per hanc viam amplius.

17. Neque multiplicabit sibi uxores, neque avertetur cor ejus, neque plurimum argentum & aurum sibi cumulabit.

18. Verum quum sederit super solium regni sui, tunc describet sibi exemplar Legis hujus in volumine, à conspectu sacerdotum & Levitarum:

19. Eritque apud eum, & leget in eo cunctis diebus vitæ suæ: ut scilicet discat timere Jehovam Deum suum, & observare omnia verba Legis hujus, atque statuta hæc, ut faciat ea.

20. Ne elevetur cor ejus supra fratres ipsius, neque declinet à præcepto ad dextram aut ad sinistram: ut proroget dies in regno suo, ipse & filii ejus in medio Israëlis.

14. *Quum ingressus fueris.*] Hoc loco Deus commendat regnum sacerdotale cujus alibi fit mentio. Nam quia regii nominis splendor poterat eorum oculos perstringere, ut obliviscerentur Deum inter ipsos tenere summum imperii gradum, mature admonentur, minime æquum esse ut regno hominis mortalis minuatur Dei majestas. In summa, Deo subjicitur regia potestas: & reges ipsi consecrantur in ejus obsequium, ne populus unquam profanescat, qualiscunque contigerit mutatio. Etsi autem sub judicibus religio sæpe fuit pessundata: non tamen abs re lex peculiaris de regibus lata est: quia nihil magis proclive quam ut terrenæ pompæ homines à pietate abducant. Postquam tenemus Dei consilium, nunc singulas partes expendere convenit. Præterit (sicut dixi) totum medium tempus usque ad initium regni, quia hæc novitas plus periculi secum ferebat. Quantisper enim præfuerunt judices, diversa species regiminis eos separabat à profanis gentibus. Omnes undique vicini regibus parebant: Deus judices ex media plebe præficiendo, semper eminebat. Ubi autem cœperunt sibi reges asciscere, sic permixti fuerunt Gentibus ut facilis esset lapsus ad alias corruptelas. Ipsa enim similitudo propius eos conjunxit. Qua ratione diserte exprimitur, Dum constitues super te regem, instar omnium gentium quæ sunt per circuitus tuos. Significat enim Deus exemplum Gentium, perversam illis fore illecebram, ut regem appetant, atque ita communis fit in posterum conditio, quæ cælesti decreto distincta fuerat. Denique jam oblique damnatur eorum contumacia: quum Deus fore prædicit ut excusso jugo lasciviant. Sicuti etiam contigit: quia repudiato Samuele, tumultuose regem flagitarunt. Qua in re alibi conqueritur Deus se fuisse spretum. Nascitur tamen quæstio, quomodo hæc duo conveniant, reges dominaturos libidine vel stulto desiderio populi, & tamen regnum ipsum esse præcipuum populi decus, singulare gratiæ Dei pignus, adeoque salutis & plenæ felicitatis. Celebre est vaticinium Jacob, Non exibit sceptrum è Juda Gen 49.
donec veniat Silo. Unde apparet, regem incompa- vers. 10.
rabilis beneficii loco, filiis Abrahæ fuisse promissum.

Cur

Cur ergo Deus se non facit ejus auctorem? Respondeo, quamvis Dei consilium ab initio fuisset effigiem Christi in Davide proponere: quia tamen præpostera festinatio populi ordinem illum turbavit, principium regni adscribi eorum culpæ quos perversa æmulatio impulit ut vellent Gentibus esse similes. Deinde videtur consulto Deus eorum pervicaciam notasse: acsi dixisset, Quamvis regem creando ad Gentes propius accedas, cave tamen ne perversa cupiditas te prorsus à vera pietate abducat.

15. *Constituendo constitues super te regem.*] Primum Deus sibi in creando rege summum jus vendicat, nec rem permittit populi suffragiis: ut ita castiget eorum audaciam qui præcipiti impetu regem postulassent. deinde sumi jubet ex ipso populo, & alienigenas excludit: quia si fuissent admissi, aperta erat defectioni janua. Quisque enim deos patrios obtrudere conatus esset: ac potentia regali, vi & minis oppressa fuisset vera religio. En cur Deus passus non fuerit aliunde peti regem quam ex ipso Ecclesiæ sinu: ut purum cultum, quem à pueritia imbiberat, foveret ac tueretur.

16. *Verum non multiplicabit sibi equos.*] Hic certis finibus circumscribitur regis potestas: ne imperii gloria fretus se nimis extollat. Scimus enim quam inexplebiles sint regum cupiditates: quia sibi quidvis licere fingunt. Quantumvis ergo splendida sit regia dignitas, non vult Deus prætextum esse immensæ potentiæ, sed eam ad civilem modum restringit ac temperat: qua nota rursum discernit reges Israëliticos à profanis. רק adversativa est particula, quam alii vertunt Tantummodo: eodem fere sensu: quia hæc exceptio addita fuit ad cohibendos regum impetus. Prima prohibitio, ne equorum multitudinem colligat: sed quia bis repetitur, videndum est quo sensu. Multi sic vertunt, Non cumulabit sibi equos, nec reducet populum in Ægyptum ut cumulet equos. Quæ loquutio dura est atque obscura. Porro quum particula למען significet Propter, & ad verbum commode vertere liceat, Propter multiplicare equos, vel Propter ad multiplicandum: non dubito quin Deus ab effectu condemnet immoditam equorum turmam: quia poterat regum animos titillare, ut audacter expeditionem susciperent contra Ægyptios. Hunc igitur genuinum esse sensum existimo, ne rex equos nimia copia sibi comparet, ac ne, ubi instructus fuerit multis equis, exercitum ducat in Ægyptum. Itaque inter alia mala quæ oriri possent ex equorum multitudine, hoc commemorat Moses, quod regis animus inflabitur superbia, ut irrumpat cum equestri exercitu in Ægyptum. Jam quæritur cur vetuerit Deus populum illa via redire. Quidam exponunt, equos fuisse emptos contra Dei mandatum, qui commercium tale vetuerat: quod non videtur consentaneum. Alii prohibitum fuisse populum existimant à transitu deserti, ne sua curiositate ingrati essent Deo: quod etiam longe petitum est. Mihi autem probabile videtur, ideo vetitum illis fuisse iter illud ut liberationis memores contenti essent suis finibus. Erepti è mille mortibus fuerant: si illuc sponte profecti essent ad hostem lacessendum, confidentiæ signum fuisset contemptæ ac sepultæ Dei gratiæ. Ergo ut memoria redemptionis eorum animis maneret penitus infixa, voluit Deus suis miraculis hunc honorem tribui ut loca illa tanquam mortis abyssos fugerent. Nisi forte hæc causa probetur, præcisam fuisse ansam impiis fœderibus, quæ videmus ideo fuisse audacter contracta, quod reges Israëlitici gloriati sint se equorum copia abundare. Sed prior expositio melius quadrat. Cæterum ne ab optimis quidem regibus hæc lex servata fuit. Unde apparet, vix posse ullis frenis regum licentiam ac fastum comprimi.

17. *Neque multiplicabit sibi uxores.*] Vulgo tunc obtinuerat polygamia, ut minimus quisque ex plebe conjugii fidem secure violaret. Quo arctiore vinculo reges constringi oportuit, ne suo exemplo incontinentiæ habenas laxarent. Atque ita nullo negotio refellitur eorum inscitia, qui colligunt privatis hominibus fuisse licitum quod specialiter regibus interdicitur: quum ideo ipsis lex castitatis fuerit indicta, quia sine hoc remedio nullus fuisset modus lasciviæ. Adde quod populus ingenti sumptu gravatus fuisset: quia, ut fert mulierum ambitio, regaliter omnes tractari voluissent, & certassent etiam lautitiis: sicuti contigit. Quod hanc legem transgressus est David, aliqua ex parte fuit excusabilis propter repudium Michol: apparet tamen libidinem plus apud eum valuisse quam præscriptam à Deo continentiam. Quod sequitur, quidam ita contexunt acsi ratio esset proximæ sententiæ: hoc sensu, non esse ducendas à rege plures uxores, ne cor ejus à recto deflectat: quod Solomoni contigit. Nam dum est nimium uxorius, illecebris mulierum deceptus, descivit ad idololatriam. Et certe vix fieri potest, dum plures uxores virum unum obsident, quin ejus animum effœminent, & suffocent quicquid in ipso est virilis prudentiæ. Ego tamen seorsum accipere malo, cavendum esse regibus ne sanam mentem in ipsis obtenebret dignitatis splendor. Nihil enim difficilius quam in magna potentia temperantiæ manere addictum. Non frustra ergo præcipit Deus ut constanter pergant in officio, nec excidant intelligentia. Vetat deinde ne sibi thesauros rex accumulet: quia id fieri non potest sine rapinis & violentis exactionibus: & simul opulentia illis inflat altos spiritus, ut audacius injusta bella suscipiant: luxuriandi audaciam accendit: tandem eos rapit ad tyrannicos excessus. Primum ergo cavere voluit Deus ne reges ditescendi studio exhauriant sanguinem populi: & ne pecuniam male partam in supervacuos sumptus profundant, ac sint ex alieno prodigi: præterea ne superbiant suis divitiis ad audendum plus quam liceat.

18. *Verum quum sederit super solium.*] Non satis fuisset vitia corrigere nisi formati essent reges ad Dei timorem, & de suo officio probe edocti: nunc ergo additur ratio disciplinæ, qua eos institui utile fuit ad pietatis & justitiæ studium: nempe ut Legem à sacerdotibus & Levitis susciperent quæ illis esset omnium actionum regula. Quia demonstrativum pronomen exprimitur, quidam existimant notari duntaxat volumen Deuteronomii: sed parum firma ratione. Ego itaque comprehendi non dubito totam doctrinæ summam, quæ tam hic quam in Exodo & Levitico traditur. Etsi autem omnibus promiscue communis esse debuit: quo tamen ad lectionem ejus assiduam magis attenti essent reges, exemplar illis peculiariter dicatum describi voluit Deus à sacerdotibus & Levitis, ac solenni ritu in manus tradi, ut scirent ad regendum populum sibi majore consilio & prudentia opus esse quam privatis hominibus. Ergo quum sacerdotes & Levitæ librum offerrent, perinde fuit acsi Deus thesaurum hunc apud regem deponeret. Præcipit deinde ut se toto vitæ cursu in Legis doctrina exerceant: quia plerumque libris instructi sunt reges pompæ tantum & ostentationis causa: deinde ubi gustarunt quod docetur, statim oborto fastidio, legere desinunt. Tandem subjicitur quorsum pertineat lectio. primum in genere, ut discant timere Deum & servare ejus præcepta: deinde ne fastu inflati & superbia elati, fratres suos despiciant atque opprimant. Et consulto nomen Fratrum ponitur, ne putent ideo jus fraternæ conjunctionis esse abolitum, quia toti populo sint præfecti: quin potius omnes studeant fovere tanquam membra. Iterum postea repetitur, ne deflectant ad dextram vel sinistram: quia in magna licentia nunquam satis frenari potest hominum cupiditas. Jam ne illis grave sit in ordinem cogi, admonet postremo Deus hanc moderationem illis fore utilem, quia diutius regnabunt: quum insolentia sæpe

regi-

regibus in exitium cedat: sicut Lacedæmonius ille respondit, quum ægre ferret uxor oppositos fuisse ei Ephoros, se minorem quidem potentiam liberis relinquere, sed magis diuturnam. Cæterum hic promittitur longa successio ex Dei gratia, si ultro sibi temperent.

Ex Deut. XX.

1. Quum egressus fueris ad prælium contra hostes tuos, ac videris equitatum, currus, & populum majorem te, non metues ab illis: quia Jehova Deus tuus tecum est, qui te eduxit è terra Ægypti.

2. Et quum occurreritis ad prælium, accedet sacerdos ad populum,

3. Ac dicet illis, Audi Israël, vos occurritis hodie ad præliandum cum hostibus vestris: ne mollescat cor vestrum, neque timeatis, neque terreamini, neque paveatis à facie eorum:

4. Quoniam Jehova Deus vester incedit vobiscum ad præliandum pro vobis contra hostes vestros, & ad servandum vos.

1. *Quum egressus fueris ad prælium.*] Hæc quoque lex, quod ad politicum ordinem spectat, appendix est primi præcepti, ut bella gerant sub Dei auspiciis, ejusque auxilio confisi, ducem sequantur. Hoc enim pietatis testimonium reddere ipsos oportuit, ut Deum non minus in bello quam in pace respicerent, nec alibi locarent salutis suæ fidem quam in nominis ejus invocatione. Unde colligimus, in civili & terrena gubernatione minime præteritum fuisse Dei cultum. Etsi enim ad eum scopum dirigitur, ut mutua servetur inter homines æquitas: primum tamen gradum semper tenere debet religio. Summa igitur est, in ipso quoque armorum strepitu non ita esse tumultuandum quin agnoscant se esse sub Dei custodia, ejusque virtuti innixi, salvos se fore confidant. Porro non animat eos ad bella temere movenda, sed pro confesso sumit, legitimam esse bellandi causam: quia hoc perperam esset abuti Dei nomine, prosperum ab ipso petere successum ubi quicquam præter ejus mandatum tentatur. Vetat autem timere, quamvis hostis sit superior equis, & multitudine, & toto bellico apparatu. Quibus verbis admonet, non ideo fore obnoxios quibuslibet injuriis, quia equorum & curruum copia non erunt instructi. Vidimus enim super, ne regibus quidem fuisse permissum ut vires colligerent, quibus profanæ gentes gloriabantur. Ergo ne debilitatis suæ conscii trepident, pronunciat Deus satis in sua virtute fore præsidii. Atque hinc haud dubie sumptum est illud, Hi in curribus, & hi in equis: nos autem in nomine Dei nostri invocabimus. Qua ratione objurgat Jesaias populum, quod contemptis aquis Siloë, appetiverit magnos & rapidos fluvios: nempe (ut alibi exponit) quia confisus fuerit in equitatu Ægypti. Notandum autem est ubi fundetur securitas: quia scilicet sperare debeat populus, eandem Dei potentiam sibi in finem usque præsto fore, quam experti fuerant patres quum redempti fuerant ex Ægypto. *Psal. 20. vers. 8. Jesa. 8. vers. 6. & 31: 1.*

2. *Et quum occurreritis.*] Partes exhortandi mandat Deus sacerdotibus ubi ad conflictum ventum fuerit. Ex verbis autem colligimus pendere hanc sententiam à primo præcepto, quia nihil aliud continet quam ut sacerdos animet Israëlitas ad fiduciam, cujus materia proponitur Dei auxilium in servanda & assidue protegenda, quam semel redemit, Ecclesia. Porro non uno tantum verbo eos à metu revocat: sed plura simul congerit, Ne mollescat cor vestrum, ne metuatis, ne expavescatis, ne formidetis. Quo monemur quam difficile sit vitiosum timorem corrigere, qui variis machinis animos nostros concutit ac perturbat, ne in Deo quiescant. Et certe singuli experimur, tam variis agitationibus nos vexari ut multiplici remedio opus sit ad stabiliendam fidem nostram. Notanda etiam est familiaris explicatio præsentiæ Dei, quod simul incedet cum populo ad eum servandum: nempe si non sua culpa, sed injusta hostium aggressione periclitetur.

Ex Numer. X.

1. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Fac tibi duas tubas argenteas: opere ductili facies illas: quæ sint tibi ad convocationem cœtus, & ad castra movenda.

3. Quum clangent illis, congregabuntur ad te omnes cœtus ad ostium tabernaculi testimonii.

4. Si vero una clanxerint, congregabuntur ad te principes, capita millium Israëlis.

5. Si vero clanxeritis cum jubilatione, proficiscentur castra eorum qui castrametantur ad Orientem.

6. Quum autem clanxeritis cum jubilatione secundo, tum proficiscentur castra eorum qui castrametantur ad Meridiem: cum jubilatione clangent in profectionibus suis.

7. Quando vero congregabitis cœtum, clangetis, sed absque jubilatione.

8. Filii autem Aharon sacerdotes clangent tubis illis: eruntque vobis in statutum perpetuum per ætates vestras.

9. Et quando venietis ad prælium in terra vestra contra hostem vestrum qui vos affliget, cum jubilatione clangetis tubis illis: & recordatio vestri erit coram Jehova Deo vestro, ut servemini ab hostibus vestris.

10. Die quoque lætitiæ vestræ, & in solennitatibus vestris, & in principiis mensium vestrorum clangetis tubis illis super holocausta, & super sacrificia prosperitatum vestrarum, ut sint vobis in recordationem coram Deo vestro: ego Jehova Deus vester.

2. *Fac tibi duas tubas.*] Merito ad primum præceptum attexitur locus de tubis argenteis, quæ collectionis signum dabant, ut populus semper ad Dei vocem & nutum intentus esset. Voluit enim Deus earum clangore moveri Israëlitas, quocunque pergendum esset, ne quid aggredi auderent tam in bello quam in pace, nisi ductu suo, & quasi auspiciis. Triplex autem fuit earum usus: nempe populum

vel duces accersere ad conventus publicos, armare contra hostes, tertio sacrificiis ac diebus festis præciere. Videri quidem potuit illud absurdum vel minus decorum, sacerdotes creare tubicines; quia in hoc officio nullus erat splendor vel dignitas: sed voluit hoc modo tangere majori reverentia populi animos: ut cunctis actionibus præiret sacerdotum auctoritas. Neque enim servile illis munus injunctum fuit, ut alieno arbitrio tubas inflarent: sed potius eos præfecit rebus gerendis, ne plebs cæco impetu, vel festinatione, conventus suos tumultuarie ageret: quin potius illic gradum suum teneret modestia, gravitas & moderatio. Scimus in negotiis terrenis sæpe Deum non respici, sed neglecto ejus verbo confidenter agitari consilia. Ergo per sacerdotes testatus est maledictos esse omnes conventus, nisi quibus præesset. Habuerunt etiam profanæ gentes suos ritus, ut auguria, precationes, aruspicinam, victimas: quia naturæ sensus dictabat, nihil posse feliciter absque ope divina tentari. sed voluit Deus alio modo populum sibi obstrictum tenere, ut sacrarum tubarum sonitu quasi indictione cœlesti vocatus, præsto adesset ad sanctas piasque consultationes. Eodem spectabat circumstantia loci. Perinde enim illis erat ostium tabernaculi acsi in Dei conspectum se sisterent. De particula מועד alibi dicetur. Quamvis condictum tempus vel locum significet, ac cœtum etiam vel concionem populi, libenter conventionem interpretor: quia Deus illic solenni more, quasi apud sacrum tribunal, populum contestatus est, vel ex condicto ad paciscendum processit. Noluit etiam præcipiti impetu, vel ulciscendi libidine bella suscipi, sed sacerdotes fecialium partibus defungi, ut primus ipse pugnandi auctor esset. Festorum vero dierum præcones esse, & populum citare ad sanctuarium, sacerdotibus honorificum fuit. Nunc quia mentem legislatoris tenemus, pauca de verbis attingam. Diximus sacerdotes clangendo fuisse quasi Dei organa, vel interpretes, ut ab ejus voce & mandato penderent Israelitæ. Si tantum vocandi essent præfecti, vel chiliarchæ, semel tantum clangebant: si convocatio erat totius populi, duplicabant sonitum. Similis in bello observata fuit diversitas, ut distinctum signum daretur cujus partis turmæ progredi deberent. Quidam utuntur factitio nomine Taratantara, ubi vertimus cum jubilatione: probabile est, sonitum fuisse vehementiorem, longiusque protractum, sed intercisum. Notanda autem quæ inseritur promissio, Israëlitas fore in memoriam coram Deo, ut hostes eorum profliget: non quod salus vel liberatio populi affixa tubis fuerit, sed quia ad conflictum non prodibant nisi freti Dei auxilio. Nam externo symbolo res ipsa conjungitur: nempe ut Deo militent, ducem ipsum sequantur, totumque robur suum in ejus gratia statuant. Atque huic regulæ fuisse addictos omnes sanctos, ex Psalmo Psal. 20.
patet, Hi in curribus, illi in equis, nos autem in vers. 8.
nomine Dei nostri invocabimus. Item, Non serva- Psal. 33.
bitur rex in multitudine exercitus: neque liberabi- vers. 16.
tur fortis multa virtute. Ecce, oculus Jehovæ super timentes eum, & super eos qui expectant clementiam ejus.

10. *Die quoque lætitiæ.*] Id perinde fuit acsi Deus palam faceret, nullos se probare dies festos, nec sibi placere sacrificia nisi præeunte suo mandato. Neque enim populo hunc vel illum diem eligere fas fuit, sed auctoritas præscribendi fuit penes sacrorum ministros. Ac Deus quidem neomenias, sive novilunia, & reliquas solennitates instituerat: sed ne qua mutatio accideret (ut semper audaces sunt homines ad novandum), legitimam observationem, tubarum sonitu voluit sanciri: acsi per os sacerdotum ediceret ipse sacros cœtus. Sacrificia quæ alii verterunt Pacificorum, non absque causa interpretor prosperitatum. Id enim proprie significat שלמים. Sic autem vocarunt supplicationes & testimonia gratiarum actionis, quum erepti essent ex magno discrimine, vel insigni aliquo Dei beneficio affecti. Dicit autem Moses tubas Israëlitis fore in memoriam coram Deo; quia ubi con venerint ad suum edictum, eos respiciet, paternoque suo favore dignabitur.

SECUNDUM PRÆCEPTUM.

Ex Exodi XX.

4. Non facies tibi sculptile, neque ullam imaginem eorum quæ sunt in cœlo sursum, neque eorum quæ in terra deorsum, neque eorum quæ in aquis sunt subter terram.

5. Non adorabis ea, neque coles ea: ego enim Jehova Deus tuus, Deus zelotes, visitans iniquitatem patrum super filios, in tertiam & quartam generationem in his qui me oderunt:

6. Et faciens misericordiam in mille diligentibus me, & custodientibus præcepta mea.

Repetitio Ex Deut. V.

8. Non facies tibi sculptile vel ullam imaginem eorum quæ sunt in cœlo sursum, nec eorum quæ sunt in terra deorsum, nec eorum quæ sunt in aquis sub terra.

9. Non adorabis ea, neque coles: ego enim Jehova Deus tuus, Deus zelotes, visitans iniquitatem patrum super filios, in tertiam & quartam generationem in his qui me oderunt:

10. Faciens autem misericordiam in millia diligentibus me, & custodientibus præcepta mea.

Exod. 20. 4. *Non facies tibi sculptile.*] Primo præcepto postquam docuerat quisnam esset verus Deus, eum unum coli jussit: nunc autem definit legitimum ejus cultum. Quoniam autem hæc duo sunt distincta, colligimus diversa esse præcepta, ubi de rebus diversis agitur. Ordine quidem illud præcedit, ut unico Deo contenti sint fideles: sed non sufficeret nos ad unum colendum institui, nisi etiam sciremus qualiter coli velit. Summa autem est, spiritualem esse Dei cultum, ut ejus naturæ respondeat. Etsi enim tantum de idolis verba facit Moses, dubium tamen non est quia per synecdochen (sicut in tota Lege) omnes fictitios cultus damnet quos pro suo ingenio homines excogitant. Hinc enim carnales mixturæ in vitiando Dei cultu, quod ipsum æstimant ex proprio sensu, atque ita quodammodo transformant. Ideo tenere operæpretium est qualis sit Deus, ne quid de ipso crassum vel terrenum imaginemur.

Porro

Porro simpliciter verba sonant, perperam homines appetere Dei præsentiam in aliqua visibili effigie, quia repræsentari oculis non potest. Quod autem similitudinem ullam fieri vetat, vel eorum quæ in cælis sunt, vel quæ in terra, vel quæ in aquis sub terra, sumptum est ex perverso usu qui passim invaluerat. Quia ut superstitio nunquam simplex est, sed in varias partes distrahitur, alii in forma hominis, alii in forma piscium, alii in forma avium, alii in forma brutorum animalium putabant Deum repræsentari: præsertim historiæ commemorant quam pudendis deliriis fascinata fuerit Ægyptus. Atque hinc etiam detegitur hominum vanitas, qui quocunque vertant oculos, errandi materiam undique captant. Et tamen ubique refulget Dei gloria, & quicquid sursum ac deorsum conspicitur, ad verum Deum nos invitat. Quoniam ergo sic hallucinantur homines, ut ex rerum omnium intuitu sibi fabricent erroris materiam, nunc eos Moses supra totum mundi opificium & elementa attollit. Nam per ea quæ in cælis sunt, non aves solum, sed solem quoque, & lunam, omnesque stellas designat: ut paulo post videbitur. Negat igitur in toto mundo reperiri posse veram imaginem Dei: ideoque fœdari ejus gloriam, & veritatem corrumpi mendacio, quoties sub visibili forma ob oculos statuitur. Jam tenendum est duas esse mandati partes: priore vetat erigi sculptile, aut ullam similitudinem: altera autem cultum quem sibi uni asserit Deus, transferri prohibet ad spectra illa, vel fallaces pompas. Ergo affingere Deo aliquam imaginem, per se impium est: quia hac corruptela adulteratur ejus majestas, & fingitur sibi dissimilis. Quod stulte quidam putarunt hic damnari sculpturas & picturas quaslibet, refutatione non indiget: quando nihil aliud Mosi fuit propositum quam eximere Dei gloriam ab omnibus figmentis quæ ad eam corrumpendam tendunt. Et certe hæc nimis indigna est deformitas, Deum similem facere ligno vel lapidi. Nam quod ita quidam resolvunt verba, Non facies tibi sculptile quod adores: acsi liceret Deum facere visibilem, modo ne colatur ipsa imago: eorum errorem, quæ postea sequentur expositiones, facile refellent. Interea non inficior, conjunctim hæc legenda esse, sicuti colendi superstitio via unquam à priore vitio separatur: quia simulac quispiam sibi permisit imaginem Deo attribuere, statim ad falsum cultum delabitur. Et certe quisquis reverenter & sobrie de ipso Deo sentit & cogitat, ab hac absurditate remotus est: nec unquam obrepit cupido vel audacia transfigurandi Dei, nisi dum mentes occupat crassa & carnalis imaginatio. Hinc fit ut quicunque deos ex corruptibili materia sibi fingunt, superstitiose adorent manuum suarum artificium. Facile igitur patiar duo hæc, quæ inseparabilia sunt, simul conjungi, modo teneamus Deo contumeliam inferri, non solum ubi transfertur ejus cultus ad idola, sed ubi externa aliqua similitudine eum exprimere tentamus.

Deut. 12. 29. *Non adorabis ea.*] Hanc secundam partem inani cavillo frustra eludere conantur idololatræ: quemadmodum in Papatu nugatoria illa distinctio jactatur, *δουλεία* duntaxat, non *λατρεία* prohiberi. Nam primo generaliter Moses comprehendit omnes reverentiæ formas & ritus: deinde verbum עבד quod continuo post subjicit, servire proprie significat. Unde colligitur, pueriliter velle eos elabi, dum picturis & statuis nonnisi servitutis honorem deferunt. Quanquam si detur illis quod postulant, ne sic quidem effugient: quia tantundem valet prohibitio acsi negaret Deus se velle coli in ligno & lapide, vel alia quavis figura. Neque enim unquam eo amentiæ abrepti fuerunt increduli ut statuas vel picturas simpliciter adorarent. Idem prætextus obtendebatur qui hodie per ora Papistarum volitat, non imaginem ipsam proprie, sed quod in ea repræsentatur, coli. Ubique tamen illis exprobrat Spiritus quod deos ligneos & lapideos adorent: quia carnalem illum cultum repudiat Deus quem offerunt increduli coram ligno & lapide. Si quis eos interroget quem colere habeant in animo, protinus respondebunt, Deo se præstare quem picturis & statuis honorem deferunt. Sed evanescit frivola illa excusatio: quum idolum erigere coram quo se prosternant, id vero est abnegare verum Deum. Ideoque nihil mirum si pronunciet, lignum & lapidem adorari, dum spectra à se conficta adorant increduli in ligno & lapide. Etjam diximus, ritus omnes qui à spirituali Dei cultu discrepant, hic prohiberi: quod ad discutiendas tales nebulas satis superque valet.

Ego enim Jehova.] Partim minando terret, partim blande promittit, ut eos contineat in officio. Ac primis quidem verbis coarguit eorum ingratitudinem, si ad idololatriam se prostituant, quando electi fuerant in peculiarem & sanctum populum. Postea terrorem incutit, pœnam denunciando: tandem spe remunerationis eos allicit, si obedienter maneant in puro Dei cultu. Nec tantum erga singulos severum aut beneficum se fore affirmat: sed utrumque ad posteros extendit, quamvis non æquali modo, ut postea videbimus. Destinavi quidem alium locum promissionibus & minis, quibus sancitur totius Legis auctoritas: sed quia hoc membrum annexum est speciali præcepto, non potuit commode apelli. Nomen אל quidam appellative vertunt, fortis: sed quoniam à fortitudine sic vocatur Deus, hunc sensum, quia melius quadrabat, sequi malui. Quanquam non abs re diversis nominibus Mosen fuisse usum arbitror: ubi enim priore loco posuit nomen אלהים, paulo post altero elogio Deum insigniens, potentiam ejus commendat ut timeatur. Qua ratione simul Æmulatorem nominat, vel (ut quidam non inepte vertunt) zelotypum. Nam obtrectatoris nomen Deo tribuere (quod ausus est nescio quis) non insipidum modo, sed prodigiosum est. Atqui *ζηλοτυπίαν* hac voce interpretatur Cicero, nempe vitium pravæ æmulationis notans, ubi alter alterius præstantiæ invidet. Hic vero nobis sub mariti persona proponitur Deus, qui rivalem non patitur, vel (si latius extendere placeat) juris sui dicitur assertor: ut ejus æmulatio nihil aliud sit quam retinere quod suum est, atque ita omnes honoris æmulos excludere. Cæterum quia nuper facta fuit sacri fœderis mentio quod cum Judæis pepigerat, videtur alludere Moses ad spiritualis conjugii violationem. Etsi autem à comminatione incipit, misericordiam tamen rigori suo longe præferens, suaviter ad obsequium eos potius allicit quam metu cogat. Se enim misericordem fore testatur usque in mille ætates, pœnam vero non denunciat nisi usque ad tertios & quartos, (sic enim ad verbum legitur) hoc est, ad nepotes & pronepotes. Quo itaque suos cultores melius animet Deus ad pietatis studium, non ipsis modo, sed eorum posteris in mille usque ætates propitium se fore denunciat. Hoc vero inæstimabilis est humanitatis, atque etiam indulgentiæ, quod servis suis, quibus nihil debet, eousque se obstringere non gravatur, ut in eorum gratiam eorum semen in populo suo agnoscat. Nam ex remuneratione perperam meritum colligi hinc apparet, quod non fidelem aut justum se fore dicit erga Legis suæ observatores, sed clementem. Prodeat igitur vel perfectissimus in medium, nihil expetere melius poterit quam Deum habere pro gratuita liberalitate propitium. חסד enim tantundem valet ac mansuetudo aut beneficentia. Ubi autem Deo tribuitur, ut plurimum significat misericordiam, vel paternum favorem, & quæ inde manant beneficia. Secundum hic promittit se misericordiam facturum, tantundem valet loquutio ac beneficum fore, vel clementer acturum. Unde sequitur, remunerationis præcipuum esse caput gratuitam ejus beneficentiam, qua suos liberaliter dignatur. Jam quum dicitur, Erga eos

qui diligunt ipsum, exprimitur fons & origo veræ justitiæ: quia exterior Legis observatio nullius esset momenti nisi inde manaret. Et dilectio laudatur potius quam metus, quia nonnisi voluntario obsequio Deus oblectatur: coactum vero & servile repudiat, sicut iterum alibi videbimus. Verum quia hypocritæ quoque jactant se Deum amare, linguæ autem professioni vita non respondet, utrumque distincte conjungitur, quod veri Dei cultores eum diligant, observentque ejus mandata, hoc est, effectu probent suam pietatem. Hic tamen nascitur difficilis quæstio: quia ætatum omnium exempla demonstrant magnam partem ex sanctorum progenie fuisse rejectam ac damnatam, & longe graviora in eos quam exteros maledictionis & vindictæ suæ documenta edidit Deus. Sed notandum est non promitti his verbis sigillatim gratiam omnibus sanctorum posteris, ut quicunque genus & originem ab ipsis trahunt, Deum habeant sibi obstrictum. Multi fuerunt degeneres Abrahæ filii, quibus nihil profuit vocari sobolem sancti Patriarchæ. Nec sane ad singulos restringitur promissio, quia multi qui secundum carnem sunt filii, non censentur in semine: sed Deus libera electione quos vult adoptat: sic tamen moderatur sua judicia, ut resideat in sobole piorum paternus ejus favor. Adde quod in temporalibus beneficiis viget promissæ hic gratiæ effectus. Itaque quamvis severe ultus fuerit Deus scelere adversus filios Abrahæ, & eos tandem, ubi apparuit desperata ipsorum impietas, abdicaverit: non tamen destitit esse beneficus in mille ætates. Adde etiam quod externis gratiæ suæ testimoniis, licet reprobis cedant in exitium, Deus tamen implet ac præstat quod hic pollicitus est. Ita misericors fuit erga genus Abrahæ, quamdiu Legem, Prophetas, Templum, & alia pietatis exercitia relinquere dignatus est. Jam rursum expendere convenit quam procul absint etiam sanctissimi quique ab integra observatione Legis, & perfectu amore Dei: ideoque nihil mirum si defectum hujus gratiæ multis in partibus sentiant, & exiguo tantum gustu potiantur. Quicquid sit, semper exuperat Dei bonitas, ut ejus gratia, si non pleno fulgore, claris tamen scintillis usque in mille generationes reluceat. Quod ad membrum oppositum spectat, quando Deus modum vindictæ suæ imponit in tertia vel quarta generatione, videmus ut humanis invitationibus ad officium adducere malit homines, quam minaciter terrendo extorquere plusquam velint: quo scilicet longius misericordiam suam quam judicii rigorem extendit. Observandum etiam est quod transgressores Legis inimici Dei vocantur & osores. Horribilis certe est impietas, & prodigio similis, Deum odio habere: ac vix quisquam reperietur adeo sceleratus qui Deo se palam tanquam hostem opponat. Verum non sine causa tam duriter pronunciat Deus de ipsorum impietate. Nam quum a justitia sua separari nequeat, contemptus Legis odium illud coarguit: quia fieri non potest quin spoliare imperio suo Deum cupiat, qui legislatorem & judicem esse non patitur. Visitare iniquitates, tantundem valet atque inquirere, vel ad cognitionem vocare, ut pœna pro ratione delicti sumatur. Quamdiu enim hominibus parcendo, judicium suum suspendit Deus, videtur connivere, vel non attendere. Ergo ubi sepultum crimen putabunt homines, ejus se memorem fore denunciat. Quæritur tamen qui conveniat Deo pœnas à filiis & nepotibus exigere ob patrum delicta: nihil enim minus consentaneum quam innoxios & sceleratos eadem pœna involvi. Et clara est Prophetæ sententia, Filius non portabit *Eze. 18.*
iniquitatem patris, neque pater iniquitatem filii: *vers. 19.*
sed anima quæ peccaverit, ipsa morietur. Difficultas quæ ex Prophetæ verbis oritur, facile solvi potest: quia impiam populi expostulationem illic refellit Deus, filios qui extra culpam erant, injuste & crudeliter ad pœnam trahi. Volitabat passim illud proverbium, Patres comedisse uvam acerbam, dentes autem filiorum obstupescere: respondet Deus, neminem eorum quibus infensus & severus erat, immunem esse à crimine: ideoque falsam esse querimoniam, quum singuli propriæ impietatis mercedem reciperent. Et hoc verissimum est, nunquam Dei severitatem grassari usque ad insontes: & quamvis obstrepat mundus ejus judiciis, semper tamen fore victorem quoties hunc vel illum damnaverit. Nec vero ubi testatur Deus se rejicere patrum iniquitatem in sinum filiorum, intelligit se vindictam sumpturum de miseris qui nihil tale meriti sint: sed sibi esse in manu patrum scelera persequi in filiis & nepotibus, ut tamen hi quoque juste puniantur: quia patrum suorum erunt imitatores. Si quis excipiat, hoc nihil esse aliud quam cuique rependi secundum opera sua: tenendum est, quoties Deus impiorum filios excæcat, conjicit in sensum reprobum, & percutit spiritu vertiginis aut stuporis, ut se projiciant in fœdas cupiditates, & præcipitent in ultimum interitum, hoc modo visitari patrum iniquitatem in filiis. Ubi autem accedunt aliæ pœnæ, tenentur omnes convicti, ut frustra Deo obmurmurent. Tunc quoque nihilominus pergit Deus in exequenda quam hic denunciat vindicta: quia dum opus unum dirigere vult in varios fines, miris & absconditis rationibus utitur. Quum jussit populos Chanaan interfici, certum est dignos fuisse tali supplicio qui tunc vivebant: quia tamen prædicat Deus, nondum completas esse iniquitates illorum, inde colligimus, quam per annos quadringentos pœnam distulerat, tunc sumpsisse. Qua ratione Judæos sui temporis affirmat Christus reos fore sanguinis qui effusus erat *Mat. 23.*
ab Abel usque ad Zachariam filium Barachiæ. Quod *vers. 35.*
si judicio nostro non arridet, Deum cuique rependere prout meritus est, simul tamen reposcere à filiis patrum scelera: meminerimus ejus judicia profundam esse abyssum. Ideoque si quid nobis in ejus operibus incomprehensibile est, sobrie & reverenter suspiciendum esse. Sed quia alibi recurret hæc doctrina, breviter hoc loco perstringere visum est. Restat una quæstio, quomodo conveniat illud Pauli, quintum *Ephes. 6.*
præceptum esse primum cum promissione, & huic *vers. 2.*
secundo promissionem esse annexam. Cujus solutio plana est: quia si probe expendas, promissio quam nunc explicuimus non est peculiariter annexa uni præcepto, sed toti priori Legis tabulæ communis est: atque ita patet ad totum Dei cultum. Ubi autem dicitur, Honora patrem & matrem ut dies tuos proroges, proprie & singulariter sancitur ejus mandati observatio.

Expositio secundi præcepti.

Ex Exodi XXXIV.

17. Deos conflatiles non facies tibi.

Ex Levit. XIX.

4. Ne vertatis vos ad idola, neque deos conflatiles faciatis vobis: ego Jehova Deus vester.

Ex Levit. XXVI.

1. Non facietis vobis idolum, & sculptile: statuam non erigetis vobis, nec lapidem politum ponetis in terra vestra, ut vos incurvetis coram eo: quia ego Jehova Deus vester.

Ex Exodi XX.

22. Et ait Jehova ad Mosen, Sic dices filiis Israël, Vos vidistis quod è cælis loquutus sum vobiscum.

23. Non facietis mecum deos argenteos, neque deos aureos facietis vobis.

Exod. 34. 17. *Deos conflatiles.*] Deos vocando sculptilia, statuas, & imagines, finem & summam secundi præcepti demonstrat: nempe ignominia affici Deum, ubi corporea effigie induitur. Porro ex communi loquendi usu, & prava Gentium opinione, ad idola transfertur Dei nomen: non quod deitatem putarint increduli in materia corruptibili inclusam esse, sed quia sibi propiorem esse imaginabantur, si ante oculos extaret terrestre aliquod præsentiæ ejus symbolum. Hoc sensu deos votarunt imagines deorum: quia non putabant se conscendere ad deitatis altitudinem nisi occurrerent terrena hæc media. Porro non dubium est quin per synecdochen quasvis effigies designet, quum vetat conflare deos fusiles: quia nihilo magis abominatur Deus metallum quam lignum, vel lapidem, aut aliam quamvis materiam ex qua solent idola fabricari: sed quia pretio & artificio magis accenditur insanus superstitionis ardor, conflatiles deos specialiter damnavit Moses. Cujus rei dubitationem tollit quartus locus, ubi vetantur Israëlitæ facere deos argenteos vel aureos: nempe quia in pretiosissimis quibusque rebus plus licentiæ sibi indulgent idololatræ, quorum omnes sensus ad se rapit externus splendor. Eodem spectat tertius locus, ubi non tantum sculptilis fit mentio, sed adjungitur nomen statuæ & lapidis figurati. Etsi enim voces istas quidam de pavimento exponunt, non tamen dubito monumenta omnia comprehendi in quibus stulti homines Deum se quodammodo visibilem habere putant, adeoque omnes sculpturas & picturas quibus corrumpitur spiritualis Dei cultus. Consilium enim Mosis est frenum injicere hominum temeritati, ne Dei gloriam transforment suis figmentis: quia mox apponitur alterum membrum, Ego Jehova Deus vester. Qua admonet Deus se justo honore spoliari, quoties aliquid terrenum vel carnale de ipso comminiscuntur homines. Ac nomen quidem מצבה aliquando sumitur in bonam partem. Unde sequitur, non aliam statuam hic damnari, nisi quæ ad Deum repræsentandum erigitur. Eadem lapidis politi ratio: nempe ubi consecratio interponitur, quæ religione mentes alliget, ut Deum in lapide venerentur. Porro tam secundo quam tertio loco docet Moses, homines, simulac crassum aliquid vel terrestre in deitate confingunt, à vero Deo prorsus discedere. Quod etiam exprimitur voce אלילים, quæ in se complectitur tam deos conflatiles quam statuas, lapides, & sculptilia. Quidam compositam esse volunt à negativa particula אל, & אל, quod est Deus. Alii vero interpretantur res nihili: Græci & Latini verterunt idola. Certe cum dedecoris & ignominiæ nota sic vocantur falsæ repræsentationes quæ Deum transformant. Sed quia cavillis non desinunt superstitiosi fucare suos errores, Deus probroso illo nomine non contentus, alia etiam adjecit, in quibus speciosior erat excusatio: ut sciamus ab eo repudiari quæcunque nos à spirituali ejus cultu abducunt, vel quicquam inducunt alienum ab ejus natura. In quarto loco notanda est antithesis, quæ mox fusius explicabitur, dum scilicet vetat Deus facere deos ex corruptibili materia, quoniam loquutus sit è cælo. Quibus verbis significat, perperam facere eos omnes, qui quum in cælos assurgere debeant, terrenis elementis tam mentes suas quam ipsum affigunt.

Ex Deut. IV.

12. Tunc loquutus est Jehova ad vos è medio ignis: vocem verborum audistis, at formam non vidistis præter vocem.

13. Et exposuit vobis pactum suum quod præcepit vobis ut faceretis: nempe decem verba, quæ scripsit super duas tabulas lapideas.

14. Mihi vero præcepit Jehova tempore illo ut docerem vos statuta & judicia, quæ faceretis in terra ad quam transitis possidendam.

15. Itaque custodiatis vos valde super animabus vestris: (quoniam non vidistis ullam formam illo die quo loquutus est Jehova vobiscum in Horeb è medio ignis)

16. Ne forte corrumpamini, & faciatis vobis sculptile, formam ullius simulachri, effigiem masculi aut fœminæ:

17. Effigiem cujuscunque animalis quod est in terra: effigiem cujuscunque volucris alatæ quæ volat per cælos:

18. Effigiem cujuscunque repentis in terra: effigiem cujuscunque piscis qui est in aquis sub terra.

19. Neve attollas oculos tuos in cælum: & quum videris solem, lunam, & stellas cum universo exercitu cælorum, impellaris ut adores atque colas ea, quæ distribuit Jehova Deus tuus omnibus populis sub universo cælo.

Ex eodem Capite.

23. Custodite vos, ne forte obliviscamini fœderis Jehovæ Dei vestri quod percussit vobiscum, & faciatis vobis sculptile, quamcunque similitudinem, sicut præcepit Jehova Deus tuus.

24. Nam Jehova Deus tuus, ignis consumens est, & Deus zelotes.

Ex Exodi XXXIV.

14. Non incurvabis te deo alieno. Nam Jehova zelotes nomen ejus, Deus zelotes est.

Ex Deut. XI.

16. Cavete *ergo* vobis ne seducatur cor vestrum, & recedatis, colatisque deos alienos, & vos incurvetis coram eis:
17. Unde excandescat ira Jehovæ in vos, & claudat cælos ne sit pluvia, ac ne det terra fructum suum: pereatisque celeriter è terra bona quam Jehova dat vobis.

Ex Deut. VIII.

19. Si obliviscendo oblitus fueris Jehovæ Dei tui, & ambulaveris post deos alienos, & colueris eos, & te incurvaveris illis, testificor vobis hodie quod pereundo sitis perituri.
20. Sicut gentes quas Jehova disperdit à facie vestra, sic peribitis: eo quod non obediveritis voci Jehovæ Dei vestri.

Deut. 4. 12. *Tunc loquutus est Jehova.*] Confirmatio est secundi præcepti, quod Deus voce, non effigie corporea se patefecit Israëlitis. Unde sequitur, eos qui voce non contenti, visibilem ejus formam appetunt, figmenta & spectra in ejus locum substituere. Sed hic exoritur difficilis quæstio, quia sæpe aliter innotuit Deus Patribus quam sola voce. Siquidem Abraham, Isaac & Jacob non auditu modo eum cognoverunt, sed etiam aspectu. Moses ipse eum in medio rubi ardentis conspexit: Prophetis quoque se manifestavit sub figuris visibilibus. Quia supervacuum esset plures locos coogerere, sufficiat insignis Jesaiæ visio quæ sexto capite refertur: & Ezechielis, quæ legitur tam primo quam decimo capite. Nec vero sui oblitus erat Deus, dum servis suis ita se conspiciendum exhibuit. Quare non videtur valida aut firma esse hæc ratio, nefas esse Deum repræsentari externa effigie, quia semel vox ejus audita fuerit sine aspectu: quum ex opposito excipere promptum sit, sæpius exhibitas fuisse formas visibiles, quibus testatus est suam præsentiam. Duplex solutio est: quod tametsi Deus formam aliquam induerit ad se patefaciendum, hoc debere censeri in singularibus exemplis, non autem habendum esse loco perpetuæ regulæ: deinde visiones Patribus exhibitas, testimonia fuisse invisibilis ejus gloriæ, quæ potius sursum attollerent mentes hominum quam implicitas tenerent terrenis elementis. Primum igitur in Legis promulgatione præscripsit Deus quid sequi debeant fideles: quia videbat hoc optimum esse compendium ad retinendos populi animos in vera pietate, & optimum simul remedium adversus idololatriam. Nisi huic Dei consilio acquiescamus, non tantum prodemus rixandi libidinem, sed quasi tauri cornupetæ, ipsi Deo insultabimus. Neque enim frustra principium hoc sumpsit Moses, quum Deus sibi Ecclesiam collegit, quum tradidit certam & inviolabilem pie vivendi normam, non induisse aliquod corpus, sed vivam gloriæ suæ effigiem exhibuisse in ipsa doctrina. Unde colligere licet, eos omnes qui Deum quærunt in figura visibili, non tantum deflectere, sed prorsus desciscere à vero pietatis studio. Si quis excipiat, Deum non esse sui dissimilem, & tamen (ut dictum est) formam aliquam visibilem non semel sumpsisse: simplex & facilis responsio est, quoties apparuit Patribus sub forma visibili, dedisse temporale symbolum, quod tamen minime adversaretur huic præcepto. Vidit Jesaias Deum exercituum in solio se-
Jesa. 40. dentem: atqui fortiter clamat ex ipsius Dei ore, Cui
vers. 25. similem me fecistis? Nec opus est recitare quæcunque adversus idololatras pronunciat. Certe liberius quam omnes Prophetæ, in eorum stultitiam, imo amentiam invehitur, qui sibi aliquam Dei imaginem fabricant: quia hoc modo veritatem convertant in mendacium. denique idem cum Mose principium sumit, fallaciis & præstigiis adulterari veram Dei naturam, si corruptibilis materia vocetur ejus imago. Jam ipsa visio qualis fuit? Seraphim qui circumdabant solium Dei, facies suas alis obtegendo, satis superque docebant non posse ejus conspectum ferri à mortalibus. Quod autem refert Ezechiel, nullus pictor assequi posset: quia semper apparuit Deus suis insignibus, quæ superarent hominum captum, distinctus ab omni creaturæ forma. Firma igitur manet hæc ratio, non quadrare Deo imaginem, quia noluit à populo suo aliter conspici quam in voce. Atqui tunc quoque ignis symbolum fuit præsentiæ ejus, sed quo testatum faceret incomprehensibilem esse suam gloriam, & ita homines arceret à fingendis idolis. Quid sit Custodire se super anima, alibi exposuimus. Quod vero tam sollicite hortatur ut sibi caveant, hinc colligitur quanta sit ad idololatriam humanæ mentis propensio. Huc tendit contestatio quam ex 8. cap. Deuteronomii inserui. Neque enim tantum minatur Moses, sed pro solenni judiciorum more & ritu, quasi interpositis testibus, denunciat perituros, ut hac vehementia plus timoris incutiat. Unde apparet insanam hanc libidinem non vulgari modo posse frenari. Eodem fine corrumpi vel corrumpere se dicit qui similitudinem aliquam fabricant. Sicuti & Paulus Rom. 1.
tradit, hoc modo converti veritatem in menda- vers. 25.
cium. Jeremias autem & Abacuc falsitatis damnant Jer. 10.
simulacra. Non mirum igitur si hominum corruptio vers. 15.
vocatur idolum, quod Dei cultum adulterat. Ju- Habac. 2.
stissima quoque est merces eorum qui sanam & inte- vers. 18.
gram Dei cognitionem vitiant, putredinem inde contrahere quæ eorum animas consumat. Porro hinc refellitur stolida Papistarum inscitia, qui prohibitionem hanc ad veterem populum restringunt, ut hodie liberum sit pingere vel sculpere. Quasi vero
Judæos compellet Paulus, dum ex communi naturæ Actor. 17.
principio ratiocinatur, Si sumus genus Dei, fas non vers. 29.
esse Deum imaginari similem auro, vel argento, vel corruptibili materiæ. Nihil opus est singula per-
sequi. Sed non minus aperte clamat hodie Spiritus, 1 Joan. 5.
cavendum esse ab idolis, quam olim fieri vetuit. Adde vers. 21.
quod diabolicus fuit furor, abrogare unum ex decem præceptis, quo impune ad fœdam & detestabilem licentiam perrumperent. Obtendunt, Judæos cohibitos olim fuisse arctiore freno, quia nimium essent idololatriæ dediti. Quasi vero non multo hac in parte sint crassiores. Atque ut hoc omittam, quis non videt superstitionis vitium, quod ingenitum est humanæ menti, hoc remedio fuisse correctum? Ergo donec naturam exuerint homines, præceptum hoc illis necessarium esse colligimus.

19. *Neve attollas.*] Altius progreditur Moses, ne deitatem somnient Judæi in sole, & luna & stellis. nec tantum ab errore eos revocat quo imbuti fuerunt multi, putantes totidem esse deos: sed alteri quoque superstitioni occurrit, ne astrorum fulgore rapiantur, ut imagines Dei esse putent. Atque huc pertinet verbum Impellendi. Quia sicuti Deus in exercitu cælesti gloriam suam repræsentat, ita fallaci artificio Satan illo prætextu conturbat & attonitas reddit hominum mentes, ut in illis luminibus Deum adorent, atque ita impingant in limine. Ergo quo melius agnoscerent Israëlitæ quam præposterum sit Deum quærere in rebus terrenis, vel elementis mundi, vel corruptibili materia, diserte expressit

ne

ne in cæleſtibus quidem creaturis eſſe ſubſiſtendum: quia Dei majeſtas ſuperior eſt ſole, luna, & ſtellis omnibus. Porro abſurditatem coarguit, ſi cultum Dei transferant ad ſtellas, quæ ex Dei mandato ancillari nobis debent. Nam quod dicit Deum illas Gentibus diſtribuiſſe, ad ordinem ſubjectionis refertur: acſi ſolem dixiſſet miniſtrum, lunam ancillam una cum omnibus ſtellis. Quanquam Diſtribuendi verbo proprie commendatur admirabilis Dei providentia in multiplici poſitu & diſcurſu, diverſiſque officiis. Neque enim ſol eodem momento terras omnes illuſtrat, vel calefacit: deinde nunc à nobis declinat, nunc propius accedit: luna ſuos habet circuitus: ſtellæ nunc oriuntur, nunc occidunt, prout cælum volvitur. Omitto tardiores progreſſus planetarum. Jam pro ſtellarum aſpectu, regio una humidior eſt, altera ſiccior: alia plus caloris ſentit, alia plus frigoris. Hæc varietas apte vocatur à Moſe partitio. Superſtitionis vero crimen exaggerat, ſi Judæi ſtellis ſe addicant, quæ profanis quoque gentibus famulantur. Quid enim indignius quam filios Dei ſolis eſſe cultores qui ſervus eſt totius mundi? Unde iterum ſequitur, quo plus eſt dignitatis ac præſtantiæ in ipſis creaturis, eo turpius ingratos Deo eſſe homines, ſi ejus cultu, tanquam ſpoliis, ipſas exornent, quas eorum utilitati ſervire voluit. Indigna vero relatu eſt inſulſitas in qua ſibi placent quidam Rabini, Deum Gentibus partitum aſtra, quoniam eorum influentiis ſint obnoxiæ, à quibus Judæi ſingulari privilegio ſint immunes. Quaſi vero non fuerit ab initio ſimilis conditio humani generis. Verum ratio quam attuli, clare oſtendit eos à genuino Moſis ſenſu longiſſime diſcedere, adeoque pervertere ejus conſilium: nempe creaturas quæ in uſum noſtrum deſtinatæ ſunt, minime pro Deo eſſe colendas.

23. *Cuſtodite vos ne obliviſcamini.*] Quod priore loco in totum vetat fabricare idola, ſecundo autem tantum de cultu & adoratione loquitur, in ſenſu nulla eſt diſcrepantia: quia jam per ſe impius eſt error, Deo tribuere imaginem: & cum ſemper comitatur altera ſuperſtitio, ut in ſymbolo viſibili præpoſtere colatur Deus. Probe autem hic confirmatur quod ante poſui, contrarium eſſe Dei fœderi quicquid ſenſus noſtros in terra moratur ac retinet: ubi nos ad ſe invitans nihil niſi ſpirituale cogitare permittit. ideoque vocem ſuam opponit figmentis omnibus, quibus ſemper deceptæ fuerunt profanæ gentes: quia deſtituebantur doctrinæ luce, quæ ipſas dirigeret ad cæleſtem Dei ipſius altitudinem. Qui vero ex Dei Lege edocti ſunt non modo ipſum ſolum eſſe colendum, ſed nulla viſibili effigie poſſe repræſentari: niſi ſe contineant intra hos fines, merito cenſentur fœdifragi: quia violant ſecundum illud caput, quo jubentur Deum ſpiritualiter colere: & proinde vetantur ſimulacra vel imagines ſibi facere, quibus ejus gloriam deforment atque inquinent. In fine verſus, ubi quidam transferunt, Similitudinem quam prohibuit Deus veſter: quia proprie legitur, Mandavit, vel præcepit, relativum אשר, ſicuti pluribus locis, pro adverbio ſimilitudinis capitur. Senſus quidem Moſis minime obſcurus eſt, ſimpliciter parendum eſſe Dei verbo: nec eſſe diſputandum liceat nec ne quod interdixit: nec aliam juris rationem quærendam eſſe quam ut ſequamur quod præſcripſit. Diſputent nunc Papiſtæ ut libuerit, non eſſe tollendas imagines, quæ utiliter populum erudiunt: hæc autem noſtra ſit ſapientia, quia Deus hac de re ſtatuit quod volebat, acquieſcere. Etſi autem quæ additur comminatio, poterat reponi inter ſanctiones de quibus poſtea ſuo loco videbimus: quia tamen ſecundo præcepto annexa eſt, divellere nolui. In Deuteronomio additur confirmatio: quod Deus, ſi exteris gentibus non pepercit, multo minus populo ſuo ignoſcet. quanto ſcilicet gravius eſt crimen, & fœdior ingratitudo, Deum ſemel cognitum deſerere, & abjicere Legis doctrinam, quam errores à majoribus traditos ſequi. Expoſui jam ante quo ſenſu vocetur Deus Zelotes. Cæterum penultimo loco Moſes non ſatis habuit, ſimpliciter hoc epitheto Deum inſignire: ſed amplificandi cauſa, addidit hoc eſſe ejus nomen, ut ſciremus non magis poſſe ſocium vel æmulum ferre ſibi opponi, quam abjicere ſuam deitatem, vel abnegare ſeipſum. Quod autem eum igni nunc comparat, ad terrorem augendum facit. Scimus quam audacter ſibi indulgeat mundus in ſuperſtitionibus. Unde fit ut tanquam ludibundus Deum transformet, prout tulit libido. Ergo ut ad reverentiam flectat hominum animos, formidabilem Dei vindictam ſub hac figura proponit: quod ipſos non ſecus atque ignis ſtipulam protinus conſumet, ſi aliter quam fas eſt, de ipſo ſentire auſi fuerint.

Deut. 11. 16. *Cavete vobis.*] Quod ſæpius idem inculcat, ut ad cavendum ſint attenti, tacite coarguitur hominum ad ſuperſtitionem propenſio. Quod etiam iterum exprimitur his verbis, Ne decipiatur cor veſtrum: quia ſignificat, niſi diligenter ſibi caveant, nihil fore proclivius quam ut cadant in Satanæ decipulas. Quo minus excuſabilis eſt Papiſtarum impudentia, qui ſecuritate ſuas & aliorum mentes inebriant, ubi Deus ad ſollicitudinem ſubinde hortatur. Sciamus ergo, quum nos undique obſideant multæ impoſturæ & fraudes, pro ingenii noſtri vanitate nos illis fore ſtatim obnoxios, niſi ſedulo nos cuſtodiamus. Verbo Recedendi ſignificat quod ante dictum eſt, impie à vero Deo deficere quicunque ad vitioſos cultus declinant. Id minime putant increduli, quibus leve delictum eſt excedere in hac parte. Ac ſuis quidem commentis libenter oblinerent Dei oculos: imo nihil eſt tam inſipidum quod non velint ab ipſo probari & ratum haberi. Quod ſi objicitur, meliorem eſſe obedientiam victimis, clypeum opponunt bonæ intentionis: acſi Deo liberum non eſſet repudiare quod ei ſtulte obtrudunt. Certe inconſiderato ſuo zelo pertinaciter indulgent, ut vix levem culpam in eo agnoſcant. Atqui clamat ex oppoſito Deus, apoſtatas eſſe quicunque ſe non continent in ſimplicitate Legis. Additur rurſum comminatio, Deum fore violati ſui cultus ultorem, terramque maledicturum donec fame & inedia eos conficiat: denique pronunciat perituros ex ea terra quam Deus in hunc finem ipſis promiſerat ut illic pure invocaretur.

Ex Deut. XVI.

22. Non eriges tibi ſtatuam: quod odio habet Jehova Deus tuus.

Ex Exodi XXIII.

24. Non adorabis deos eorum, neque coles eos, neque facies ſecundum opera eorum.

22. *Non eriges.*] Hinc etiam clarius liquet quid ſibi velit & quorſum tendat ſecundum præceptum. Alibi jubet Deus (ut viſum eſt) ſtatuas erigere in terræ finibus, ubi ſcribatur ſumma Legis. Videtur in ſpeciem pugnare hæc prohibitio: & certe pugnaret, niſi ſtatuam accipias pro fallaci Dei effigie, dum homines ipſum ſibi corporeum proponunt: ideoque additur, ipſum tales ſtatuas abominari. Relativum tamen in neutro genere vertere placuit, quo plenior eſſet ſententia: nempe Deo abominationem eſſe, eri-

gere statuas: quia hoc modo detrahitur ejus gloriæ, dum in corpus transfiguratur, vel corporeum aliquid miscetur spirituali ejus naturæ.

24. *Non adorabis deos eorum.*] Repetit Moses quod ante dictum est, cultum Dei separandum esse à cunctis Gentium superstitionibus. Hoc enim vitium passim grassatum fuit, ut increduli detraherent potius ad se Deum in terram, quam sursum ascenderent ad ipsum quærendum. Et hoc sensu diximus idola vocari deos: quia fieri non potest quin corruptibili materiæ Deum affigat quisquis eum repræsentare vult in ligno & lapide. Et experientia docet impios sic affixos esse suis idolis, ut tergiversando nihil proficiant, dum causantur hoc subsidium suæ ruditati necessarium esse. Particula quæ sequitur, Non facies secundum opera eorum, satis demonstrat, sub voce idololatriæ notari vitiosos omnes cultus.

Ex Deut. XII.

4. Non facietis sic Jehovæ Deo vestro:

5. Sed locum quem elegerit Jehova Deus vester è cunctis tribubus vestris, ut ponat illic nomen suum ad habitandum, quæretis, venietisque illuc.

6. Et afferetis illuc holocausta vestra, sacrificia vestra, decimas vestras, levationem manus vestræ, vota vestra, spontaneas oblationes vestras, primogenita armentorum vestrorum, & pecudum vestrarum.

7. Comedetisque ibi in conspectu Jehovæ Dei vestri, & lætabimini in omni applicatione manus vestræ, vos & domus vestræ, quibus benedixerit Jehova Deus tuus.

8. Non facietis secundum omnia quæ nos hodie hic facimus, unusquisque quod rectum est in oculis suis.

9. Quia non venistis adhuc ad requiem & hæreditatem quam Jehova Deus tuus dat tibi.

10. Quum vero transieritis Jordanem, & habitabitis in terra quam Jehova Deus tuus dat tibi possidendam, & requiem dederit vobis ab omnibus inimicis vestris in circuitu, & habitabitis secure:

11. Tunc ad locum quem elegerit Jehova Deus vester, ut in eo habitare faciat nomen suum, adducetis omnia quæ ego præcipio vobis, holocausta vestra, sacrificia vestra, decimas vestras, elevationem manus vestræ, & omnem delectum votorum vestrorum quæ vovebitis.

12. Et lætabimini coram Jehova Deo vestro, vos & filii vestri, & filiæ vestræ, servi vestri & ancillæ vestræ: Levita quoque qui erit intra portas vestras: quia non habebit partem & hæreditatem vobiscum.

13. Cave tibi ne forte offeras holocausta tua in quovis loco quem conspexeris:

14. Sed in loco quem elegerit Jehova in una tribuum tuarum, illic offeres holocausta tua, & illic facies quæ ego præcipio tibi.

Ex eodem Capite.

17. Non poteris comedere in portis tuis decimam frumenti tui, vini tui, & olei tui, neque primogenita armentorum tuorum & pecudum tuarum, & omnia vota tua quæ voveris, & spontanea tua, & elevationem manus tuæ:

18. Sed coram Jehova Deo tuo comedes illa in loco quem elegerit Jehova Deus tuus, tu & filius tuus, & filia tua, servus tuus & ancilla tua, & Levita qui erit intra portas tuas: lætaberisque coram Jehova Deo tuo in omni applicatione manuum tuarum.

Ex eodem Capite.

26. Sanctificata tua quæ fuerint tibi & vota tua tolles, ut venias ad locum quem elegerit Jehova:

27. Et facies holocausta tua ex carne & sanguine super altare Jehovæ Dei tui: sanguis autem sacrificiorum tuorum fundetur super altare Dei tui, carnes vero comedes.

4. *Non facietis sic Jehovæ.*] Hic præcipuum discrimen statuitur, quoad externa pietatis exercitia, inter legitimum Dei cultum, & fictitios omnes ritus quos sibi excogitaverant Gentes: nempe quod Deus nonnisi sanctuarium unum, & unum altare habere voluerit, quod symbolum esset dissidii inter ipsum & omnia idola: atque ita vera religio nihil haberet superstitionibus affine. Huc spectat prohibitio, ne se Israëlitæ cum Deo gerant sicut Gentes cum idolis, sed interposita sit maceria quæ ipsos à toto orbe separet. Tota autem externa cultus Dei professio apte secundo præcepto annectitur: quia ex eo dependet, nec alio tendit quam ad ejus observationem. Porro de tabernaculo, sacerdotio & sacrificiis verba facturus, altum & spatiosum mare ingredior: in quo multi interpretes, dum curiositati suæ indulgent, per flexuosos errores vagati sunt. Eorum itaque exemplo admonitus vela contraham, & parce tantum libabo quæ ad fidem ædificandam valent. Jam vero rogandi sunt lectores, non tantum ut mihi condonent quod ab argutis speculationibus abstineo, sed ut ipsi quoque intra fines simplicitatis libenter se contineant. Multis aures pruriunt: & pro ingenita vanitate, maximam hominum partem magis oblectant inanes allegoriæ quam solida eruditio. Verum quibus in schola Dei proficere animus erit, discant perversum (quod eorum mentes titillat) desiderium plusquam expedit sciendi, frenare. Nunc Mosis verba expendamus.

5. *Sed locum quem elegerit Deus.*] Quæritur cur in uno tantum altari voluerit Deus offerri sibi sacrificia. Præter rationem quam nuper attuli, minime dubium est quin hoc modo fidelibus consuluerit, ut consensum in fidei unitate inter ipsos foveret. Locus

ergo

ergo omnibus communis instar vexilli fuit ad colligendum populum, ne scinderetur religio, & ne qua diversitas obreperet. Porro Deus eligendi jus & arbitrium sibi vendicans, obedientiam commendat, ex qua etiam pendet cultus puritas. Verum rursus oritur alia quæstio: quia ante tempus Davidis nusquam habuit Arca fixam sedem, sed quodammodo peregrinata est in variis hospitiis: si autem electus locus de monte Sion intelligitur, tempore igitur intermedio liberum fuit populo sacra peragere ubi placeret. Respondeo, non ante electum fuisse locum quam Arca in Sion locata est. Tum enim demum imple-
Psal. 122. tum fuit quod in Psalmo dicitur, Lætatus sum cum
vers. 1. dicentibus mihi, In domum Jehovæ ibimus. Stabiles erunt pedes nostri in atriis tuis, Jerusalem. Quibus verbis significat Propheta, nullam prius fuisse stationem, quia Deus nondum locum ubi esset colendos designaverat. Ideo diserte exprimitur, Ex cunctis tribubus tuis, vel In una tribuum tuarum: ubi singulare privilegium notatur, quo tribus una, reliquis posthabitis, ornanda erat. Atque huc pertinet
Psal. 78. quod in alio Psalmo dicitur, Reprobavit tabernacu-
vers. 67. lum Joseph, tribum Ephraim non elegit: sed elegit tribum Juda, montem Sion quem dilexit. Et extruxit quasi excelsa sanctuarium ejus, quasi terram
Psal. 99. quam fundavit in seculum. Eodem sensu alibi gratu-
vers. 5. lantur sibi fideles postquam apud Davidem Arca fuit
& 132:7. deposita, Ingrediemur in habitationes Dei: adorabimus ad scabellum pedum ejus. Vicissim etiam pro-
Psal. 132. nunciat Spiritus, Quoniam elegit Jehova Sion, di-
vers. 13. lexit eam in sedem sibi. Hæc requies mea in seculum: hic habitabo, quia dilexi eam. Passim occurrunt similes sententiæ, quæ confirmant non ante habitasse Arcam in vero domicilio quam dum reposita fuit in Sion. Et Deus (meo judicio) ut spem populi suspensam teneret, promisit, quamvis ad tempus locum mutaret Arca, se tamen destinasse perpetuam sedem in qua quiesceret. Cæterum inde non sequitur, ad illud usque tempus datam fuisse licentiam populo ubique sacrificandi. Ubicunque enim fuit sanctuarium, temporalis quoque fuit loci electio, donec ostensa esset legitima sedes. Itaque Deus per Jeremiam stultam fiduciam qua turgebant Judæi casti-
Jerem. 7. gans, dicit, Ite in Silo, & aspicite quale judicium illic
vers. 12. exercuerim. Quibus verbis significat, Silo ad tempus excelluisse, & tandem honore suo fuisse privatum: quia indigne illic sacra polluta fuerant. Etsi ergo specialis est hic promissio de Sione, non dubium tamen quin Deus interea Israelitas ad sanctuarium suum alliget, ne sibi quisque extruat proprium altare, vel urbes sibi alia atque alia templa ædificent. Jam notatu digna est loquutio, Ut ponat nomen suum ibi: item, Habitare faciat: quæ crassis imaginationibus occurrit, ne populus Deum parietibus includat, ut solent homines immensam Dei essentiam circumscribere, vel detrahere è cælo, & subjicere terrenis elementis. Atqui nomen Dei habitare dicitur in loco, non sua natura, sed hominum respectu: dum pro ipsorum ruditate, visibile præsentiæ suæ symbolum statuit ante oculos. Hac ratione descendere sæpe dicitur, non quod se moveat qui cælum & terram implet, sed quia familiaris ejus cognitio ipsum hominibus propinquum reddit. Etsi autem patitur se in terra invocari, non vult tamen illic subsistere hominum mentes, sed potius per gradus sur-
Jesa. 66. sum eas attollit. Itaque per Jesaiam duriter eos ob-
vers. 1. jurgat, quod in vitiis suis defixi, putarent nihilominus, quia Templum erat in conspectu, Deum sibi esse obstrictum: quum nostrum sit fide & serio animi affectu ad eum accedere, ubi manum suam ad nos extendit. Vocatur quidem sæpe Arca fœderis, ipsius facies: sed ne homines crassum aut terrestre quicquam concipiant, simul vocatur sanctuarium scabellum pedum ejus. Porro enumerat oblationum species, quarum postea videbitur clarior explicatio.

Tantum breviter admoneo, holocausta comprehendi sub sacrificiis tanquam partem sub toto. Ubi vertimus Levationem manus, Hebraice legitur תרומה, cui sæpe adjungitur aliud nomen תנופה. Etsi autem utrumque ab elevando dicitur, apparet tamen differre: & linguæ periti sic distinguunt, תרומה attolli sursum, & deorsum submitti: תנופה autem simul versari in dextram & sinistram partem: quanquam alii putant circumagi ad quatuor mundi plagas. Inter vota & spontanea sacrificia distinctio est, quod tametsi votum ab initio sponte concipitur, potest tamen offerri quod non vovimus. De primogenitis jam ante dictum fuit.

7. *Comedetisque ibi.*] Videmus, sanctuarium in quo se Deus manifestabat, vocari ejus faciem. Etsi enim fidelibus præcipitur ut semper, quocunque in loco habitent, coram Deo ambulent: propius tamen & speciali quodam modo sistebant se in ejus conspectum quum ad sanctuarium accederent. Atque hac loquendi forma pigritiam vel desidiam populi excitat Deus, ne molestum sit sacrificandi causa ad Arcam fœderis venire, quia laborem & sumptum itineris inæstimabile istud bonum compenset. Alibi autem docui, ubi coram Deo epulari dicuntur homines, hac nota discerni sacras epulas à quotidianis cœnis vel prandiis. Fuit enim hæc sacrificii accessio, quod residuum erat ex victima comedere: & hoc modo fiebant convivæ oblationis participes. quem morem imitatæ sunt etiam profanæ gentes, sed perperam. Rursus comiter eos invitat Deus, quum dicit, Lætabimini in omni applicatione manus vestræ. Pro quo alii reddunt, In omni re ad quam miseritis manum vestram. Ad verbum est, In emissione manus. In sensu nulla ambiguitas: quia opera significat quæ motum & applicationem manuum requirunt. Paulo post ubi verti, Quibus benedixerit, inserunt præpositionem In, & subaudiunt Tibi. Verum optime convenit, Deum benedicere operibus, quanquam & de familiis potest intelligi. Quod decimas comedi jubet in loco sacro, non extendo ad genus ipsum: quia minime consentaneum fuisset, victum eorum qui per diversas urbes sparsi erant in alienum locum transferri, ut esurie perirent: sed interpretor de secundis decimis quas separabant Levitæ ut essent sacra & peculiaris oblatio. Alibi enim videbimus, quod residuum erat transiisse in naturam communis proventus: acsi Levitæ ex suis possessionibus perceptum comederent.

8. *Non facietis secundum omnia.*] Jam tunc quidem ritum sacrificandi à Patribus traditum servabant: sed quia adhuc errabant in deserto, licuit passim altaria extruere, donec eorum peregrinationi impositus esset finis. Et hoc etiam diserte explicat Moses, ratione addita, quod nondum ingressi sint in requiem quam Deus illis promiserat. Docet igitur, ubi contigerit tranquilla terræ possessio, non fore amplius excusationi locum, si ubicunque libitum fuerit sacrificent. Ergo ubi dicitur eos tunc fecisse ut quisque rectum putavit, non extenditur ad quælibet figmenta quæ sibi comminiscuntur homines in colendo Deo: sed tantum notatur liberior ratio & forma exercendæ pietatis, antequam ostensus esset locus ubi figere pedem debebat.

10. *Quum vero transieritis Jordanem.*] Confirmat hic versus quod ante dixi, Judæos obstringi ad certam regulam, simulac constiterint in terra promissa: & tamen locum in quo perpetua esset Arcæ statio, non protinus fore manifestum. Quod enim exprimitur in fine versus, Deum in circuitu pacem daturum ut secure habitent, re ipsa non fuit perfecte exhibitum ante tempus Davidis. Voluit tamen Deus, simulac terra fruerentur, undique etiam ex remotis finibus ipsos concurrere ad sanctuarium. Species quasdam oblationum de quibus nuper loquutus fuerat, omittit, & pro votis ponit electionem votorum:

rum: pro quo alii vertunt electissima vota, vel præcipua in votis. quod non repudio: quanquam simplicior est alter sensus, vota omnia comprehendi quæ libero judicio & delectu quisque susceperat. Paulo post mentem suam clarius exponit, dum prohibet ne suo arbitrio in locis quæ arriserint, offerant sacrificia. Nam locum aspicere, tantundem hic valet atque ferri oculorum sensu, ut pulchritudini & formæ affigatur religio & sanctitas.

Deut. 12. 26. *Sanctificata tua.*] Locus hic clarius explicat quid sibi voluerint superiora præcepta: nempe ut locus unus sacer esset ad peragendos sacros ritus, ne si quisque offerret prout esset libitum, vitiaretur religio, & paulatim diversa altaria totidem gignerent deos. Jubet ergo victimas omnes sacrificari super unum altare, modo sanguis fundatur.

Ex Deut. XIV.

23. Et comedes coram Jehova Deo tuo in loco quem elegerit ut habitare faciat nomen suum ibi, decimam frumenti tui, vini tui, & olei tui, & primogenita boum tuorum, & pecudum tuarum: ut discas timere Jehovam Deum tuum omnibus diebus.

24. Quod si longior fuerit via quam ut per eam ferre possis illas, quod distet à te locus ille quem elegerit Jehova Deus tuus ut ponat nomen suum ibi, quum benedixerit tibi Jehova Deus tuus:

25. Tunc dabis pro pecunia, & colligabis pecuniam in manu tua, & ibis ad locum quem elegerit Jehova Deus tuus:

26. Et dabis pecuniam pro omni eo quod desiderat anima tua, pro bobus, & pro ovibus, & pro vino, & pro sicera, & pro cunctis denique quæ postulaverit à te anima tua: & comedes ibi coram Jehova Deo tuo, & lætaberis tu & domus tua.

23. *Et comedes coram Jehova.*] Iterum victimas afferri jubet ad locum sanctuarii: quanquam Jerosolymam designat per locum quem elegerit Deus, sicuti proximo in loco capitis 12. dictum fuit. Arca enim fœderis justam stationem non habuit usque ad tempus Davidis, sed quasi temporalibus hospitiis fuit excepta. Jubet ergo nunc Moses, ubi locum unum tantu honore dignatus fuerit Deus, & quasi perpetuam quietem elegerit ubi resideat nomen suum, illuc victimas afferri. Porro eum locum scimus fuisse Jerosolymam. Ad unum vero locum ideo restrictæ fuerunt omnes oblationes, ne quicquam vitii ex varietate obreperet ad dissipandam fidei unitatem. Omnia enim extranea commenta (ut jam satis visum est) totidem sunt cultus Dei profanationes. Cæterum quum 12. capite Moses promiscue decimas conjunxerit primitiis, & idem statuerit de utrisque: nunc legem illam addita exceptione mitigat, nempe si longior fuerit via, ut permutatione facta, pecuniam solvere liceat loco frumenti. Non de solis quidem decimis loquitur, sed vota & dona voluntaria simul permiscet, imo proprie ipsa respicit. Quia tamen de hoc proximo genere nulla est quæstio, tantum expendamus an consentaneum fuerit decimas uno in loco solvi. Levitis in alimentum datæ fuerant, quos satis notum est fuisse per totam terram dispersos. Ergo aut habitatio illis Jerosolymæ danda fuit, aut victu non fuerunt privandi, ubicunque agerent. Absurdum ergo videtur præceptum, ut decimas omnes totius regionis Jerosolymam conveherent: quia id nihil aliud erat quam miseros Levitas inedia conficere. Hæc absurditas interpretes compulit ad fabricandam dubiam conjecturam: nempe populum decimas sponte reposuisse, quas Jerosolymam perferret diebus festis. Sed probabile non est tam grave onus fuisse impositum, ut duntaxat quod residuum erat ex quinta parte domi servarent. Atqui propius ad verisimilitudinem accederet, ex vicinis agris, prout ferebat commoditas, Jerosolymam fuisse delatas: quæ autem in locis remotioribus collectæ fuerant, repositas illic fuisse: Jerosolymæ autem censas, ut supputatione facta pro numero familiarum, æqua distributio inter Levitas fieret. Certe minime convenit, singulos agricolas Jerosolymam portasse quod Levitæ inde acceptum ad familias suas alendas referre cogerentur. Quorsum enim illa circumvectatio magni sumptus & molestiæ? Adde quod frustra mandatum esset Levitis, & quidem gravi comminatione addita, ut sacerdotibus bona fide solverent, si apud sacerdotes ipsos fuissent primo loco depositæ: qui facile occurrere poterant omnibus dolis, totam frumenti copiam habentes sob manu. Dubium igitur mihi non est quin Levitæ in suis quique regionibus decimas collegerint: altera autem decimatio cujus mox mentio fiet, ad sanctuarium delata fuerit, tanquam oblatio sacra, & cultus Dei professio. Nuper enim visum fuit, post detractam illam partem, novem alias quæ residuæ manebant, Levitis fuisse reputatas, acsi in eorum agris natæ essent. Jam quia querimoniis obnoxia res erat, unum in locum primitias & alteras decimas concervari: eas ut compescat Deus, admonet toti populo utile esse, ut victus omnibus suppetat qui venient ad celebrandos festos dies. Huc enim pertinent verba, Comedes coram Deo tuo: quasi dictum esset, locum illum Deo fore sacrum ad quem è tota terra conveniant Dei cultores. Interea tamen puram cultus sui observationem commendat: ne locorum diversitas huc illuc populum abstrahat ad fictitias superstitiones.

24. *Quod si longior fuerit via.*] Ne hanc restrictionem de decimis intelligam, impedit quod alibi statuitur, ut si quis eas vellet pecunia redimere, quintam partem adderet: quod nunc omittitur: deinde explicatio quæ paulo post additur, ut pecuniam loco oblationum secum ferant, ex qua emant boves & oves, vinum & siceram, prout libuerit. Summa est, si nimis grave fuerit ex suis ædibus procul adducere victimas & alia dona, ut Jerosolymæ emere liceat quicquid offerre visum fuerit: modo ne alibi quicquam offerant.

Ex Exodi XX.

24. Altare terreum facies mihi, & sacrificabis super illud holocausta tua, & sacrificia prosperitatum tuarum, pecudes tuas, & armenta tua: in omni loco in quo memoriam posuero nominis mei, veniam ad te, & benedicam tibi.

25. Quod si altare ex lapidibus feceris mihi, non ædificabis eos excisos: si gladium tuum elevaveris super illos, pollues.

Ex

Ex Deut. XXVII.

5. Ædificabis in monte Ebal altare ex lapidibus Jehovæ Deo tuo: non levabis super eos ferrum.

6. E lapidibus integris ædificabis altare Jehovæ Dei tui: & offeres super illud holocausta Jehovæ Deo tuo.

7. Et offeres sacrificia prosperitatum, comedesque illic, ac lætaberis coram Jehova Deo tuo.

5. *Altare terreum facies.*] Differt hoc præceptum ab altero quod nunc exposui: quia etsi ad loci delectum pertinet, omissa tamen loci mentione, tantum attingit materiam & formam altaris. Jubet igitur Deus altare sibi extrui vel ex terra, vel ex congerie lapidum qui nullo artificio politi fuerint. Hoc autem de altaribus interpretor, quæ vel in deserto, vel in aliis locis extruenda erant, donec patefacta esset perpetui loci electio. Ea sibi ex terra voluit Deus extrui, ut sponte conciderent, nec post discessum populi maneret aliquod vestigium. Quod si adhiberentur lapides, vetuit aptari ad diuturnam structuram, sed rudes & impolitos in cumulum conjici, ne species alliceret posteros ad superstitionem. Ac miror interpretes hic se torquere in fingendis allegoriis: quum Dei consilium non aliud fuerit quam offendicula tollere quibus averti possent Israëlitæ à sanctuario. Scimus enim ut vetustas, & patrum exemplum trahere soleant vulgi animos. Si qua stetisset altaris effigies, statim injecta fuisset religio, nusquam alibi melius nec sanctius Deum posse coli quam in loco jam olim à patribus dicato. Ita suborti essent degeneres cultus, & contempta sanctuarii dignitas. Quare huic malo occurritur quum altaria extrui vetat quæ diu supersint: sed tantum ad usum præsentem aptari permittit, vel ex terra, vel ex informi cumulo lapidum. Quantum ad sacrificia prosperitatum spectat, alibi causam reddidi cur ita verterim Hebraicam vocem שלמים, quæ prosperos omnes & lætos successus significat. Nam quod alii transferunt Pacifica, minime convenit. Quod in secunda parte versus additur, In locum ubi posuero memoriam nominis mei, veniam ad te, inscite detortum fuit ab interpretibus: atque ita præbuit occasionem errandi. Legerunt enim uno contextu: acsi Deus in monte quoque Sion ejusmodi altare fieri v[...] Atqui potius occurrit dubitationi quæ alioqui titillasset populi animos, Annon propitius erit nobis Deus ubi exaudivit patres nostros? Contra, inquam, objicitur promissio, eos probe & rite [...]litaturos, modo præcepto Dei obtemperent, nec [...]lium locum appetant quam ab ipso electum. Hac ratione illis dicitur, ubicunque Deo placuerit offerri sacrificia, illuc ad vos descendet, ut sit vobis propitius.

Deut. 27. 5. *Ædificabis in monte Ebal.*] In primo terræ ingressu jubet sibi Deus offerri sacrificium gratiarum actionis: quod præstitit Josue, quemadmodum refertur capite octavo, Tunc ædificavit Josue altare Deo Israel in monte Ebal, sicut præceperat Moses servus Jehovæ filiis Israel, altare ex lapidibus impolitis, quos ferrum non tetigerat. Primum ergo hic ea igitur testimonium gratitudinis: ut filii Israël, simulac pedem cœperint in terra Chanaan figere, celebrent Dei laudes: deinde vetat omne artificium, quia si durasset altare, occasio fuisset superstitionis, & singulare exemplum pluris fuisset quam Lex Dei perpetua. Hinc tanta iracundia exarserunt novem tribus & dimidia contra duas Ruben & Gad, & dimidiam tribum Manasse, propter altare ad ripam Jordanis constructum: ut statuerint fratres suos prorsus de[...]lere, donec se purgarunt, quod tantum in monu[m]entum fraternæ conjunctionis illud erexerant, non autem ad sacrificia. Fuerunt certe illi boni Legis interpretes, qui inexpiabile crimen duxerunt, altare posteris relinqui, quod populum abstraheret ab unico sanctuario, atque ita divelleret fidei consensum.

Ex Exodi XXV.

1. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Alloquere filios Israël ut tollant mihi levationem: ab omni viro cujus cor voluntarie dederit illam, sumetis levationem meam.

3. Ista autem est oblatio quam capietis ab eis: aurum, & argentum, & æs,

4. Et hyacinthum, & purpuram, & vermiculum cocci, & byssum, & pilos caprarum,

5. Et pelles arietum rubricatas, & pelles taxorum, & ligna Sittim:

6. Oleum pro luminari, aromata pro oleo unctionis & pro thymiamate aromatum:

7. Lapides onychinos, & lapides plenitudinum pro Ephod & pro pectorali.

8. Et facient mihi sanctuarium, ut habitem in medio eorum.

9. Omnino ut ego ostendam tibi similitudinem habitaculi, & similitudinem omnium vasorum ejus, sic facietis.

10. Facient etiam Arcam è lignis Sittim: duorum cubitorum & semis erit longitudo ejus, cubitus vero & semis latitudo ejus, cubiti item & semis altitudo ejus.

11. Operiesque eam auro puro, intrinsecus & extrinsecus: operies, inquam, eam, faciesque super eam coronam auream in circuitu.

12. Fundes quoque ei quatuor annulos aureos, quos pones ad quatuor angulos ejus: duos videlicet annulos in latere ejus uno, & duos annulos in latere ejus altero.

13. Facies præterea vectes ex lignis Sittim, quos cooperies auro.

14. Inducesque vectes in annulos qui erunt in lateribus illius Arcæ, ut illis deferatur Arca.

15. In annulis illius Arcæ erunt vectes, non removebuntur ab ea.

16. Ponesque in Arca testimonium quod dabo tibi.

17. Facies & operculum ex auro mundo: duorum cubitorum & dimidii erit longitudo ejus, cubiti vero & dimidii latitudo ejus.

18. Facies etiam duos Cherubim aureos: ductiles facies eos in duabus extremitatibus propitiatorii.
19. Facies autem Cherub unum in extremo hinc, & Cherub alterum in extremo inde: ex propitiatorio facietis Cherubim, duabus extremitatibus ejus.
20. Expandentque Cherubim duas alas superne tegentes alis suis propitiatorium, & se mutuo aspicient: ad propitiatorium erunt facies Cherubim.
21. Pones autem propitiatorium super Arcam superne, & in Arca pones testimonium quod dabo tibi.
22. Conveniamque tecum illuc, & loquar tecum è propitiatorio inter duos Cherubim quod erit super Arcam testimonii, quæcunque præcipiam tibi ad filios Israël.

Ex Exodi XXXV.

4. Dixitque Moses ad universam synagogam filiorum Israël, his verbis, Hoc est verbum quod præcepit Jehova, dicendo,
5. Accipite à vobis oblationem Jehovæ: omnis spontaneus corde suo afferet eam oblationem Jehovæ: aurum, argentum, & æs,
6. Et hyacinthum, & purpuram, & vermiculum cocci, & byssum, & caprarum pilos,
7. Et pelles arietum rubricatas, & pelles taxorum, & ligna Sittim:
8. Et oleum pro luminari, & aromata pro oleo unctionis, & ad suffimentum aromaticum:
9. Et lapides onychinos, & lapides pro Ephod & pro pectorali.
10. Et omnes sapientes corde in vobis venient, & facient quæcunque præcepit Jehova:
11. Tabernaculum, tentorium ejus, & operimentum ejus, & circulos ejus, & tabulas ejus, vectes ejus, columnas ejus, & bases ejus:
12. Arcam & vectes ejus, propitiatorium, & velum tentorii:
13. Mensam, & vectes ipsius, & omnia vasa ejus, & panem facierum:
14. Et candelabrum luminaris & vasa ejus, & lucernas ejus, & oleum luminaris:
15. Et altare suffimenti & vectes ejus, & oleum unctionis, & suffimentum aromaticum, & aulæum ostii pro ostio tabernaculi:
16. Altare holocausti, & cribrum ejus æneum, & vectes ejus, & omnia vasa ejus, & concham & basin ejus:
17. Cortinas ipsius atrii, columnas ejus, & bases ejus, & aulæum portæ atrii,
18. Paxillos tabernaculi, & paxillos atrii, & funiculos eorum:
19. Vestes ministerii ad ministrandum in sanctuario, & vestes sanctas Aharonis sacerdotis, & vestes filiorum ejus ad fungendum sacerdotio.

Exod. 25. 2. *Alloquere filios Israël ut tollant.*] Si quis rixator de tempore cujus historiam huc inserere visum est, quæstionem moveat, etsi pertinacius non contendam, non probabilis modo, sed firma sententiæ meæ ratio mihi constat. Certo enim ex 33. capite Exodi colligere mihi videor, antequam priores tabulas afferret Moses è monte, tabernaculum jam fuisse extructum. Illic enim in signum divortii, ut cognosceret populus se à Deo repudiatum esse, dicitur Moses tulisse tabernaculum, & sibi privatim tetendisse extra castra: non in suum peculiarem usum, quia diserte exprimitur, eum non illic habitasse, sed egressum fuisse è castris quoties volebat Deum consulere: Josue vero fuisse custodem vel æditum. Id vero factum esse non ambigitur, antequam secundo ascensu novas tabulas à Deo afferret. Liquet ergo, tunc jam erectum fuisse tabernaculum. Si quis objiciat, non erectum fuisse nisi principio anni secundi, facilis est solutio: tunc deintegro in statione legitima fuisse repositum, ut undique circumdatum à filiis Israel, omnes haberet custodes, secundum duodecim tribus ordine suo digestas: deinde tunc demum locatas fuisse tabulas in Arca fœderis, in quibus se Deus repræsentabat, ut sine illis vacuum quodammodo esset tabernaculum: postremo de solenni dedicatione illic agi, cujus nondum advenerat maturum tempus, donec ad testandam Dei præsentiam, fœdus in Arca reconditum esset pignoris loco. Quo melius tollatur omnis ambiguitas, breviter supputanda est temporis ratio. Tertio mense à suo exitu appulit populus ad montem Sinai. Quoto die Lex fuit data, nusquam dicitur: nisi quod probabili ratione conjicere licet, circiter finem illius mensis latam fuisse. Ita numerandi erunt octo menses usque ad diem quo dedicatum fuit tabernaculum, & tabulæ in Arca fœderis depositæ: sicuti nominatim refert Moses ultimo capite Exodi. Libro autem quarto narrat, secundo mense illius anni populum castra movisse ex illo loco, & migrasse ad Sepulchra concupiscentiæ. Jam quum inter dedicationem tabernaculi, & profectionem unius tantum mensis intercesserit, fateri necesse est duos in montem ascensus temporis ordine præcedere. Nunc quæritur, principione quarti mensis vocatus fuerit ad sumendas priores tabulas. Si hoc recipitur, vix ante finem octavi mensis potuit de sanctuarii ædificio præcipere. Nam inter duos ascensus absurdum fuisset tabulas dare paterni favoris, quum dissidii testis esset separatio tabernaculi. Sic igitur constituo, in longo & difficili opere consumptos fuisse totos quatuor menses. Ac certe mirum fuit tam exiguum tempus sufficere: nisi quod incredibilis strenuitas omnium opinionem vicit, quum certatim singuli indefesso labore ad opus accelerandum incumberent. Et probabile est, ex quo Deus fœdus suum pepigerat, statim de tabernaculo, ejusque appendicibus præcepta dedisse: ne externa pietatis exercitia, quæ vidimus fuisse admodum necessaria, populum deficerent. Opere autem completo, jussus est postea rursos Moses accedere ad Deum, cum fratre Nadab, Abiu, & septuaginta senioribus: & post oblata sacrificia, nube objecta receptus est ad familiare colloquium Dei, ubi circiter sesquimensem transegit. Reversus, defectione populi cognita, post editam trium millium stragem, luctum populo indixit. Quam diuturnam traxerit moram, nescitur: probabile tamen

est;

est, saltem unum mensem effluxisse antequam revocaretur. Jam habemus supra novem menses: accedat sesquimensis quo retentus fuit in monte, non procul erimus à fine anni. Tunc vero se populo restituit Deus: atque ita mox sequuta est legitima tabernaculi dedicatio, quæ facta est anno secundo, initio primi mensis. Celebrato Paschate, signum profectionis tandem datum est, idque secundo mense. Respondeant nunc velim, si qui à me dissentiunt, qui conveniat detecta populi transgressione, Mosen demum cœpisse ad structuram eos hortari, quum in toto ejus sermone nulla idololatriæ fiat mentio. Certe omnibus probe expensis, agnoscere promptum erit, integrum adhuc fuisse populum, ubi tam alacriter sua Deo consecrat. Sed illo quod citavi Mosis testimonio, tota quæstio satis expeditur, antequam Moses cum prioribus tabulis descenderet, fuisse tabernaculum: nisi forte excipiant, aliud fuisse & diversum ab eo quod postea ex Dei mandato compositum fuit. Hoc vero nimis futile est cavillum: quia non fuit in arbitrio Mosis, terrestre domicilium fabricare Deo, & sacrum nomen imponere, quo ubique sanctuarium ornatur. Et diserte narrat, gloriam Dei illic apparuisse: quo certius cognosceret populus sua immunditie se à Deo separatum. qua de re suo loco iterum. Deinde verbum לקח sonat Mosen tulisse tabernaculum è castris, quod alio transferret. Nunc si quis objiciat, compositum fuisse tabernaculum ad exemplar quod Moses viderat in monte: in promptu est solutio, Mosen non tunc primum in monte fuisse edoctum de vero Dei cultu & cælestibus mysteriis, quum retentus fuit diebus quadraginta, sed jam ante Legis promulgationem. Nec dubium est, quin eadem tunc ostensa fuerint quæ ante didicerat, quo populos ad assiduam Legis meditationem magis intentus esset. Nam ex spatio temporis agnoscere poterant, nihil fuisse prætermissum quod illis esset utile cognitu. Tametsi enim momento potuit Deus servum suum sic instituere ut nihil deesset, voluit tamen paulatim, & quasi per otium, sibi perfectum doctorem formare: idque populi infirmitati concessit. Sic enim legitur Exodi decimo nono, Ecce, venio ad te in densa nube, ut audiat me populus tecum loquentem, & credat tibi in perpetuum. Item vicesimo, Stetit populus eminus, Moses autem accessit ad caliginem in qua erat Deus. Ex quo patet, nihil absurdum esse, si dicamus jam tunc vidisse exemplar tabernaculi, in quo volebat coli Deus. Sed ne quis me solis conjecturis niti objiciat, Moses ipse clare demonstrat, antequam tabulas acciperet, Deum præcepisse de tabernaculi opificio. Bis enim capite vigesimo quinto legitur, In Arca repones testimonium quod dabo tibi. Unde patet nondum datas fuisse tabulas, quum totum ædificium ex Dei mandato descripsit. Unde rursum colligimus, jam composito tabernaculo montem ascendisse, ut tabulas afferret quæ in Arca reponerentur. Antequam vero de structura tabernaculi differere incipiat, tributum populo indicit: ut pro suis quisque facultatibus materiam conferat tam in ipsum tabernaculum, quam in omnia vasa. Levatio autem vel תרומה simpliciter hic pro oblatione capitur: neque, ut aliis locis, distinguitur ab altera specie sacrificii quæ תנופה vocatur. Simpliciter autem jubentur Israëlitæ impendere singuli ex suis copiis & opibus, quantum ad cultum Dei sufficiat. Certum quidem est omnia nostra Dei esse: & pollui quæcunque nobis largitur, nisi quum in ejus gloriam dicantur. Sed pro sua indulgentia, liberum nobis omnium usum permittit: modo testemur manere sub ejus arbitrio, ut parati simus erogare prout jusserit. Sic rite eleemosynas offerimus, tanquam boni odoris sacrificia: quamvis ad inopiam usque se non exhauriat qui dives est: sed pauperibus de suo succurrens, fruatur bonis quæ possidet. In summa, quicquid offerimus Deo, simile est primitiis, quibus testamur omnia nostra ejus gloriæ sacrata esse. Jam quamvis ad tabernaculi sui ædificium & ornatum nullis populi suppetiis egeret, utpote qui ad omnes alendos quotidie Man è cælo pluebat: voluit tamen singulos à minimo usque ad maximum, testandæ pietatis causa in commune afferre quicquid ad sacrum opificium necessarium erat. Quicquid autem tunc in sanctuarium visibile impendi voluit, hodie quoque exigit in spiritualis templi structuram. Solus proprie est qui Ecclesiam suam ædificat: hominum tamen utitur opera, & secum plures vult esse architectos, ut Ecclesiæ ædificatio aliqua ex parte ex hominum labore surgat: sicuti laudem prosperi successus illis adscribit. Interea nihil offerimus quod non ipse largitus sit: quemadmodum Israelitæ nihil dederunt nisi quod ex mera ejus beneficentia provenerat. Ideo singulis ad certam mensuram distribuit Spiritus sui dona: ut quo 1 Cor. 12. vers. 7. quisque plus vel minus accepit, ad Ecclesiam ædificandam impendat. Hic autem optimus alacritatis stimulus nobis esse debet, quod nemo tam egenus est, vel tenuis, cujus non grata sit & suavis oblatio quantumvis exigua, & in hominum oculis nullius fere pretii. Porro notandum est, tributum non exigi pro imperio: sed denunciari ut liberaliter singuli conferant quod visum fuerit. Nam ab initio verum fuit illud Pauli, Deum hilarem datorem diligere. Et 2 Cor. 9. vers. 7. tota Scriptura docet nonnisi voluntaria obsequia placere Deo. Quisquis ergo ad ædificandum Dei templum probus cupit esse adjutor, nihil afferat servile vel extortum. Quanquam enim verbum ידבנו varie redditur ab interpretibus: summa tamen huc redit, munus cujusque ex propensa animi alacritate Deo fore gratum. Vetus interpres habet, Qui offert ultroneus: paraphrastice magis quam ad verbum. Alii inter se dissentiunt: relativum quidam intelligunt de oblatione, ac transferunt, Cujus cor voluntaria dederit illam: alii, Qui cor suum liberale aut voluntarium exhibuerit. Secunda expositio recta est.

3. *Ista autem est oblatio.*] Hic melius confirmatur quod jam dixi, divitum copia non obrui quod ex sua tenuitate pauperes offerunt: quando & pilos caprarum censere dignatur Deus inter sacras oblationes, non minus quam aurum, purpuram, & lapides pretiosos. Deinde varia & multiplici contributione ostendere quasi in speculo voluit, ad spiritualis templi ædificium donorum varietate opus esse: quemadmodum disserit Paulus 12. ad Romanos, & 1. ad Corinth. 12. Splendidior quidem divitum fuit largitio: verum sicuti gravati non sunt aurum suum & argentum, hyacinthum, purpuram, & lapides pretiosos conjungere æri, ferro, aliisque vulgaribus materiis: ita hodie qui excellentioribus donis Ecclesiæ ædificationem adjuvant, sine contemptu & fastidio in societatem admittant pauperculos fratres, quibus datum non est ipsos æquare.

8. *Et facient mihi sanctuarium.*] Priore loco Deus proposita inæstimabili mercede, populum ad largiendum animat. Etsi enim liberalitas tanquam præstantissima virtus ab omnibus laudatur, nemo tamen libenter è suo detrahit quod aliis eroget: quia putant omnes tantundem sibi perire, nisi compensatio appareat. Ergo ut sumptum hilariter faciant, se habitaturum inter ipsos promittit: quo nihil est optabilius. Porro cavendum est ne quid imaginemur à Dei natura alienum. Neque enim qui supra cælos sedet, & cujus pedum scabellum est terra, tabernaculo includi potuit: sed quia rudis populi infirmitati indulgens, præsentiam gratiæ suæ & auxilii testari volebat visibili symbolo, vocatur sanctuarium terrestre ejus domicilium inter homines: quia illic non frustra invocabatur. Ac memoria tenendum quod nuper vidimus, non immensam Dei essentiam, sed nomen vel memoriam nominis illic habitasse. Hic verborum finis est, non debere Israëlitas ad extruen-

ſtruendum tabernaculum pigros vel lentos eſſe: quia hoc modo inæſtimabile bonum ſibi comparent. Sequitur alterum membrum, ut artifices exemplar Moſi oſtenſum ſequantur, nequid ſcilicet commiſci audeant: quia profanatio fuiſſet, quicquam humanum cum Dei mandatis miſcere. qua de re mox fuſius tractandum erit, ubi in genere de figuris loquar. Nunc deſcribitur Arcæ & operculi ejus forma. Nam tabernaculi & partium ejus compoſitio, quam nunc tantum attingit Moſes, paulo poſt fuſius repetetur ex 32. capite. Etſi autem tabernaculum vocatum fuit domus Dei, magis tamen expreſſa gloriæ ejus imago fuit in Arca fœderis: quia illic Lex erat repoſita, qua Deus ſe populo devinxerat. Materia fuit lignum Sittim, laminis aureis obtectum, vel inductum. De ſpecie arboris ne Hebræi quidem inter ſe conſentiunt. Quanquam fuiſſe exquiſitam & rari pretii, conjicere licet: voluit tamen Deus aurum in tota ſuperficie, atque etiam vectibus fulgere, quo pluris fieret Legis dignitas. Hic tamen moveri poteſt quæſtio quæ ſecum plures alias trahit, quid ad Dei cultum ſumptuoſus tam Arcæ quam tabernaculi & vaſorum omnium ſplendor contulerit. Certum enim eſt, Deum nunquam voluiſſe coli niſi pro ſua natura. Unde ſequitur, verum ejus cultum ſemper fuiſſe ſpiritualem, ideoque minime ſitum in externis pompis. Jam tot ceremoniarum copia & apparatus adeo nihil ad pietatem profuit, ut vel ſuperſtitionis fuerit occaſio, vel ſtultæ perverſæque confidentiæ. Deinde tot ac tam varii ritus non alio videntur ſpectaſſe quam ad curioſitatem fovendam. Operæpretium ergo erit de his rebus aliquid breviter præfari. Falluntur autem (meo judicio) qui putant magnificis ſpectaculis retentos fuiſſe populi oculos, ne religio apud ipſos vileſceret omni ornatu vacua, quum apud Gentes ad miraculum uſque ſplenderet falſorum deorum cultus: atque ita prava æmulatio pungeret eorum animos, ſi decus tabernaculi non æquaret ſaltem aliorum pompas, acſi Deus quem colebant, idolis eſſet inferior. Simili quoque ratione fingunt oneratos multis obſervationibus: ne ſi parce illos & leviter Deus exercuiſſet, hinc inde, pro ingenita curioſitate, accerſerent profanas nugas. Dicunt quidem aliquid, ſed non totum. Fateor enim hoc veteri populo fuiſſe datum: ut quum tabernaculum conſpiceret tot ornamentis illuſtre, majore reverentia tangeretur. Fateor etiam in multis ceremoniis divinitus mandatis fuiſſe occupatos, ne alienas appeterent. verum ſi hæc tantum propoſita fuiſſet ratio, totus Legalis cultus tantum inanibus & hiſtrionicis pompis ad oſtentationem valuiſſet. Atqui abſurdiſſimum eſt, Deum ita cum populo ſuo luſiſſe. Et videmus quam honorifice David & Prophetæ loquantur de illis exercitiis. Nefas igitur eſt, ſentire ritus Legales fuiſſe quaſi ludicra ad Gentium imitationem compoſita. Ergo ut illis ſalvus maneat ſuus honor & dignitas, tenendum eſt principium quod nuper attigimus, omnia fuiſſe ad ſpirituale exemplar directa,
Exod 25. verſ. 40. quod in monte oſtenſum fuerat Moſi. Idque prudenter obſervarunt tam Stephanus quam Apoſtolus in
Actor. 7. verſ. 44. Epiſtola ad Hebræos, quum vellent refellere craſſa
Hebr. 8. verſ. 5. populi deliria, qui defixus manebat in externis ceremoniis, acſi illuc incluſa eſſet pietas. Optimi ergo ſunt interpretes Stephanus & Apoſtolus, nullius momenti eſſe tabernaculum, altare, menſam, Arcam fœderis, niſi quatenus referuntur ad cœleſte exemplar, cujus umbræ ſunt ac imagines. Itaque tota eorum utilitas, atque etiam legitimus uſus à veritate pendet. Bovem enim mactari per ſe nihil prodeſt, imo res eſt frivola: ergo ſacrificia omnia, niſi quatenus figuræ ſunt, pro nihilo ducenda eſſent. Unde colligimus maximum diſcrimen inter ceremonias Legis & profanos Gentium ritus. Differunt enim inter ſe, non modo quatenus illarum Deus auctor eſt, hos autem ſtulte excogitavit hominum temeritas: ſed quia religio apud Gentes ſimpliciter in nudis & vacuis pompis locata fuit. Deus autem rudimentis, quæ populo ſuo mandavit, altius quaſi per gradus evexit pias animas. Ita probe litare ſibi viſæ ſunt Gentes, quum victimas offerrent. Apud Judæos placuerunt Deo ſacrificia, quod exercitia eſſent pœnitentiæ & fidei. Ita Lex Judæos ad ſpiritualem ſolum Dei cultum inſtituit, ſed ceremoniis veſtitum, ut ferebat temporis ratio. Antequam enim pateſieret veritas, pueritia Eccleſiæ terrenis elementis regenda fuit. Ac proinde quamvis inter Judæos & Gentes, quoad externam colendi Dei formam, magna ſit affinitas ac ſimilitudo, finis tamen longe diverſus. Porro ubi quærendum ſit veterum umbrarum corpus vel ſubſtantia ac figurarum veritas, non ex Apoſtolis modo ſed etiam ex Prophetis diſcere licet, qui paſſim ad regnum Meſſiæ fideles revocant. Luculentior tamen explicatio ex Euangelio petenda: ubi Chriſtus Sol juſtitiæ affulgens, in ſe uno complementum extare demonſtrat. Etſi autem ſuo adventu ceremonias illas umbratiles quoad uſum aboleverit, ſimul tamen aſſeruit illis juſtam reverentiam: quando non alio jure merentur haberi in pretio niſi quia in Chriſto reperitur earum effectus. Nam ſi ab ipſo ſeparentur, luſorias eſſe patet: eo quod nihil ad Deum placandum, vel animalium ſanguis, vel adipis ſuavitas, vel aromaticus ſuffitus, vel lucernæ, vel ſimilia. Illud quidem tenendum, Judæos non inutiliter ſacris Legalibus operam dediſſe, quibus annexæ erant promiſſiones. Itaque quoties occurrunt hæ ſententiæ, Expiabitur iniquitas, Apparebitis coram facie mea, Exaudiam vos è ſanctuario, monemur vetuſtas omnes figuras certa fuiſſe gratiæ Dei & ſalutis æternæ teſtimonia: ideoque Chriſtum illis fuiſſe repræſentatum: quia omnes Dei promiſſiones in ipſo ſunt
Etiam & Amen. Minime tamen inde ſequitur, ſub- *2 Cor. 1.*
eſſe in ſingulis partibus myſteria: ſicuti multi per- *verſ. 20.*
peram arguti, nullum quantumvis minutum apicem prætereunt ſine allegorica expoſitione: ut hoc loco, Arcæ dimenſiones ſpeculandi materiam illis præbent. Atqui ſanis & ſobriis ſufficiet, Deum Legem ſuam voluiſſe in vaſe præclaro reponi, ut agnoſceretur ejus majeſtas. Arcam vero ipſam vectibus deferri præcepit, ne eam manibus attingerent Levitæ, quo ſanctior eſſet ejus excellentia.

16. *Ponesque in Arca teſtimonium.*] Elogium teſtimonii quod ſæpe Legi tribuitur, ſignificat plus aliquid in Lege comprehendi quam ſancte juſteque vivendi regulam: nempe pactum quo Deus populum ſibi, & viciſſim populo ſe obſtrinxit. ideo poſtea loco teſtimonii ponuntur tabulæ fœderis. Itaque עדות hoc loco & ſimilibus tantundem valet atque Contractus, qui vulgo conventio dicitur. Hoc ſenſu non modo præcepta, ſed quæcunque in ſalutem populi tradidit Deus per manum Moſis, Propheta Pſal. 119. teſtimonia nominat: Pſalmo autem decimo nono expoſitive Legi ſubjicitur teſtimonium, Lex Jehovæ immaculata, teſtimonium fidele. Sicut Jeſa. 8. capite, ubi dicitur, Ad Legem magis & teſtimonium: non res diverſæ notantur, ſed commendatur Legis utilitas, quia contineat quicquid Deus voluit teſtatum eſſe populo ſuo.

17. *Facies & operculum.*] Prima radix verbi כפר unde hoc nomen ductum eſt, pro bituminare capitur: ſed in conjugatione Hiphil ſignificat nunc expiare, nunc purgare, nunc in gratiam recipere. unde כפר eſt expiatio, ut alibi vidimus. כפרת autem proprie tegmen eſt, vel operculum. Quanquam non dubito quin ad metaphoricum ſenſum in hoc nomine alludat Moſes: quia Lex operimento indiget, quod tranſgreſſiones noſtras tegat. Et probabile eſt
quum Paulus vocat Chriſtum *ἱλαστήριον*, & Joannes *Rom. 3.*
ἱλασμὸν, ambos reſpicere ad hanc figuram, quod Le- *verſ. 25.*
gis operimento placatus fuerit Deus erga fideles, ut *1 Joan. 2.*
eorum vota & preces exaudiendo, propitium ſe *verſ. 2.*
oſten-

ostenderet. Quamdiu enim Lex prodit in medium
ut ante oculos Dei versetur, iræ & maledictioni nos
subjicit: ideoque reatus abolitionem intercedere ne-
cesse est, ut Deus nos conveniat. Nec vero abs re Da-
Psal. 19. vid, postquam celebravit Legis justitiam, exclamat,
vers. 13. Delicta quis intelligit? Unde colligimus, Legem
sine propitiatione non reddere Deum nobis propin-
quum, apud quem nos accusat. Et certe dum omnia
expendo, frigidum esse mihi videtur, Mosen sim-
pliciter de operimento loqui: quum velit ad ipsum
verti facies Cherubim, & promittat Deus se inde
responsa daturum. Quibus elogiis extollitur supra
Arcam.

18. *Facies duos Cherubim.*] De voce Cherub
dixi in Genesin & alibi, diversas quidem esse sen-
tentias: propius tamen ad verum (meo judicio) acce-
dere qui כ non faciunt servilem literam, sed radica-
lem, & generaliter pro figura qualibet accipiunt.
Nam qui כ volunt esse notam similitudinis, vertunt
Quasi puerum: quod per se coactum est: deinde re-
Ezech. 1. fellitur Ezechielis verbis, qui formas vituli, leonis,
vers. 10. & aquilæ, non minus vocat Cherubim quam homi-
& 10: 1. nis formam. Mihi sufficit imagines fuisse alatas, quæ
Angelos repræsentabant. Itaque Moses quum de
Angelis loquitur qui appositi fuerunt custodes ad
hominem ab accessu Paradisi arcendum, eos vocat
Cherubim: non tam illius temporis respectu quam
ut populum in Legis doctrina contineat. In Ange-
lis vero Deus, per quos imperium suum exercet, &
qui ministri sunt beneficiorum ejus, symbolum præ-
sentiæ suæ statuit. Nam quoties per Angelos se pate-
fecit Deus fidelibus, quodammodo manus ad eos ex-
Psal. 80. tendit. Hac ratione David & alii Prophetæ, quo se
vers. 2. ad precandi fiduciam animent, sæpius dicunt Deum
& 99: 1. habitare inter Cherubim: acsi dicerent, apud Judæos
Jesa. 37. familiariter versari, quoniam ejus virtus in Angelis
vers. 16. se exerat. Quod extentis alis tegebant operculum
Arcæ, non interpretor factum esse occultandi causa,
sed ut promptitudinem obsequii notarent. Extensio
enim alarum tantundem valet acsi accincti fuissent
ad exequendum quicquid Deus mandasset. Ideo
versus propitiatorium dirigere facies suas dicuntur,
quod intenti sint ad nutum Dei. Porro quia in Chri-
sto habitat plenitudo divinitatis, merito pronunciat
suo in terras descensu cælos esse apertos, ut Angeli ascendant ac descendant. Mutuus vero intuitus consensum designat, quo Angeli ad capessenda Dei jussa inter se conjuncti sunt. Plausibilis quidem argutia est, duos Cherubim esse vetus & novum Testamentum, quæ se ultro citroque respiciunt, & propitiatorium circumdant: quia scopus eorum Christus est. sed reclamantibus tot Scripturæ locis, evanescit.

Exod. 35. 5. *Accipite oblationem.*] Locum ex capite 35. inserui, ubi eadem secundo exigit Moses quæ ante præceperat: materias vero plures recenset, & prolixius de partibus tabernaculi disserit. Superiore loco verbum posuit ubi nunc nomen usurpat, Liberalis corde suo, aut voluntarius. In sensu tamen nulla est ambiguitas: quia utroque loco requirit Deus alacre studium, ut non large modo, sed libenter quoque conferant. Diverso postea loquendi genere utetur, officio functos esse quos erexit, vel excitavit cor suum: ut à pigris & lentis eos discernat.

10. *Omnes sapientes corde.*] Sic vocat artifices qui ingenii solertia præstabant. Itaque postquam singulus ex domestica copia erogare jussit materiam, alios ut industriam suam conferant formandæ & aptandæ materiæ, hortatur. Partes deinde tabernaculi, quarum longior explicatio cap. 26. videbitur, breviter commemorat. Est igitur quædam epitome eorum omnium de quibus ante fusius disseruit: quoniam ad ea præstanda de quibus liquido edocti fuerant, novis stimulis opus fuit. Scimus enim doctrinam sine exhortationibus ut plurimum frigere. Mirum quidem videri posset, unde populo misere expilato, diuque ad serviles operas coacto, tantæ opes: nisi quod ex abundantia quæ describitur colligi potest, præda divinitus illis oblata in discessu, fuisse incredibili modo locupletatos. Opulentissimum erat regnum Ægypti: & gens illa (ut scitur) deliciis & luxuriæ apprime dedita semper fuit. Quod ergo sua rapacitate per multos annos cumulaverant, arcano Dei instinctu è manibus effluxit, quum repente facti fuerunt prodigi. Sicuti autem Ægyptios excæcaverat Deus, ut sua omnia profunderent: sic suorum mentes & animos direxit, ut tanti beneficii memores libenter ad suum mandatum impenderent quod ex mera ejus gratia provenerat.

Ex Exodi XXV.

23. Facies quoque mensam ex lignis Sittim: duorum cubitorum erit longitudo ejus; & cubiti latitudo ejus, cubiti vero & dimidii altitudo ejus.

24. Et teges eam auro puro, faciesque ei coronam auream in circuitu.

25. Facies quoque ei clausuram latam quatuor digitos in circuitu: faciesque coronam auream clausuræ illi in circuitu.

26. Facies insuper ei quatuor annulos aureos, quos pones in quatuor angulis qui sunt in quatuor pedibus ejus.

27. E regione illius clausuræ erunt annuli per quos trajicientur vectes ad portandum mensam:

28. Faciesque vectes illos è lignis Sittim: & operies eos auro, & feretur illis mensa.

29. Facies etiam scutellas ejus, & cochlearia ejus, & opercula ejus, & crateres ejus quibus libabitur: ex auro mundo facies ea.

30. Et pones super mensam illam panem facierum coram me jugiter.

23. *Facies quoque mensam.*] Merito laudatur veteris cujusdam Episcopi sententia, qui quum vasa sacra tempore famis ad levandam pauperum inopiam venderet, ita se Ecclesiæ excusavit, Deus noster, quia non comedit nec bibit, patinis & calicibus non indiget. Atqui minime consentanea esse videtur huic Dei præcepto, ubi panes vult sibi offerri. Respondeo, si prætextu illo sub Lege sacram mensam spoliasset suis ornamentis, intempestive fuisse dicturum, quod sub Evangelio pie & scite dixit: quia Christi adventu cessarunt Legales umbræ. Tunc vero inter aureas patinas reponi voluit panes sibi oblatos, simulque adjungi thuribula & cochlearia: non quod cibo vel potu haberet opus, sed ut populum suum mensæ societate dignatus, temperantiæ legem præscriberet. Quum enim vescerentur eodem tritico ex quo fiebant sacri panes, eo symbolo admoniti fuerunt, perinde sumendum esse cibum & potum, acsi coram Deo sederent, essentque ejus convivæ. Denique edocti fuerunt, alimenta quibus sustinetur hominum vita, quodammodo sacra esse Deo; ut ita puro & sobrio victu contenti essent, nec profanarent quæ ad Dei cultum dicata erant. Quamvis ergo rudis & crassa videri possit hæc oblatio,

finem tamen rectum habuit, ut Deum agnoscerent fideles mensarum suarum esse præsidem: quia totius populi nomine, panes in templo prostabant sub Dei conspectu. Similis primitiarum fuit ratio, in quibus consecrabatur totius anni proventus: ut inter epulas quoque colerent Dei memoriam, qui eos pascebat ut pater filios. Panes facierum vocantur à Mose, quia semper apparebant coram Deo: quo etiam sensu dixerunt Græci panes ἐνώπιοι, quia præsto semper erant. Non enim fas erat priores auferre, donec substituerentur alii in locum. Pluribus nunc supersedeo, quia paulo post quæ nunc omitto tractanda erunt.

Ex eodem Capite.

31. Facies item candelabrum ex auro puro: ductile fiet candelabrum illud: hastile ejus, & calamus ejus, scyphi ejus, sphærulæ ejus, & flores ejus ex ipso erunt.

32. Et sex calami egredientur è lateribus ejus: tres calami candelabri ex latere ejus uno, & tres calami candelabri ex latere ejus altero.

33. Tres calices in speciem nucis amygdalinæ deformati erunt in calamo uno, sphærula & flos: & tres calices in speciem nucis amygdalinæ deformati in calamo altero, sphærula & flos: sic de sex calamis egredientibus è candelabro.

34. Et in candelabro erunt quatuor calices in speciem nucis amygdalinæ deformati, sphærulæ ejus, & flores ejus.

35. Eritque sphærula sub duobus calamis ex ipso, sphærula item sub duobus calamis ex ipso, & sphærula sub duobus calamis ex ipso: sic sex calamis egredientibus è candelabro.

36. Sphærulæ eorum & calami eorum ex ipso erunt: totum ipsum ductile unum, ex auro puro.

37. Facies quoque lucernas ejus septem, quas collocabis in sublimi, ut luceant ad latus faciei ejus.

38. Et forcipes ipsius, & receptacula ejus ex auro puro.

39. Talento auri puri facies illud, & omnia vasa ista.

40. Vide autem ut facias juxta similitudinem suam, quæ tibi ostensa est in monte.

31. *Facies item candelabrum.*] Septem lucernas die noctuque accensas voluit Deus fulgere in tabernaculo. Primum ut sciret populus se divinitus regi ad Deum rite colendum, & lucem quæ omnes errorum tenebras discuteret, oculis suis esse propositam: deinde ne obtenebraret ipsum Dei cultum crassis suis figmentis, sed intentus ad Legis doctrinam, pura & lucida mente, in omnibus ceremoniis Deum quæreret. Notemus ergo inter regulam veræ pietatis & Gentium superstitiones, discrimen esse positum: quia Gentes stultis & cæcis devotionibus (ut loquuntur) abreptæ fuerunt per flexuosas ambages, ut nihil apud eas rectum fuerit. Nisi enim nobis præluceat cælestis doctrina, nihil præter meram vanitatem pariet sensus noster. Sed Israëlitis non satis fuit monstrari viam, nisi ad directionem aperti essent eorum oculi: quoniam in media quoque luce plerumque cæcutiunt homines. Quod ipsis accidit, quando non tantum ad extraneos & adulterinos cultus prolapsi sunt, sed externam Legis formam tenendo, fuerunt nihilominus degeneres, ac religio pravis superstitionibus vitiata apud eos fuit, quum pro carnis suæ sensu, pietatem locarent in ceremoniis. Id enim est Deum transfigurare, ubi non colitur spiritualiter pro sua natura. Hinc tanta hypocritis fuit securitas, ut superbe contemnerent omnes Propheticas objurgationes, imo aperte furerent, quoties repudiabantur inanes eorum pompæ. Ergo candelabrum septem lucernis illustre, populum admonuit, ut in Deo colendo, ad lucem cælestis doctrinæ attente respiceret. Cæterum in hujus figuræ intelligentia non parvo nobis adminiculo erit visio Zachariæ, in qua symboli ejus veritas ostenditur. *Zach. 4. vers. 2.* Promittit illic Deus solam Spiritus sui virtutem satis superque valituram servandæ Ecclesiæ, quamvis omnibus auxiliis destituta sit. Cujus rei ut fidem faciat, eandem quæ hic describitur effigiem candelabri, additis quibusdam circumstantiis, delineat: quo admonet non fuisse vanam ostentationem in lucernis splendentibus (sicuti in theatris luduntur fabulæ) sed in candelabro fuisse repræsentatum quod sensuri essent fideles reipsa sibi præstari. Verum ut clarior sit comparatio, pauca de præsenti loco dicenda sunt. Materia candelabri est aurum purum, quo rei signatæ excellentia notatur. Sed ubi de forma aliquid dictum fuerit, clarior erit vaticinii applicatio. Quædam simpliciter ad ornamentum composita fuerunt, ut cresceret dignitas ex ipso aspectu, sicuti flores, & globuli, aut sphærulæ: alia ad usum, ut calices, vel receptacula, ne sacrum oleum in terram decideret. Lucernæ in verticibus positæ sunt, ut scirent Israëlitæ, homines in terra circumdari tenebris, nisi Deus sursum Ecclesiam suam illuminaret, idque diu & noctu. Sicuti Jesaias de regno *Jesa. 60. vers. 2.* Christi disserens, in quo demum exhibita fuit hujus rei veritas, dicit, Ecce tenebræ operient terram, & caligo populos: super te autem orietur Dominus, & gloria ejus in te conspicua erit. Item, Non lucebit *Jesa. 60. vers. 20.* tibi amplius sol interdiu, neque luna per noctem, sed erit tibi Jehova in lucem sempiternam. Porro sicuti Deus vocatur Pater luminum, ita illuminandi gratia penes Spiritum residet. Quoniam autem donorum varietas à Spiritu distribuitur, septem fuerunt lucernæ, quæ externo aspectu repræsentarent quod docet Paulus, Unicuique dari manifestationem *1 Cor. 12. vers. 8.* Spiritus in ædificationem: aliis per Spiritum dari sermonem sapientiæ, aliis sermonem scientiæ secundum eundem Spiritum, aliis fidem in eodem Spiritu, aliis gratiam sanitatum, aliis operationem virtutum, aliis prophetiam, aliis discretionem spirituum, aliis genera linguarum, aliis interpretationem. Hæc autem omnia operari unum & eundem Spiritum, qui dividit singulis prout vult. Quanquam in numero septenario quidam frustra mysterium fabricarunt. Unde vulgare commentum in Papatu de septiformi Spiritus gratia: quod tam ex loco Pauli nuper citato, quam ex undecimo capite Jesaiæ refellitur, ubi plures numerantur species donorum. Potius in septem lucernis notari arbitror perfectionem, ex communi & recepto usu: acsi testatus esset Deus, nihil ad solidam illuminationem fidelibus defore, qui eam ex unico fonte petent. Deinde Spiritum esse sacrorum omnium præsidem, ubi Ecclesiæ per dona sua affulget. Jam Propheta docere volens com-

completum iri in restitutione Ecclesiæ, quod sub visibili figura ostensum fuerat, septem infusoria lucernis adjungit, & duas oleas, ex quibus assidue distillet oleum: ne metuendum sit à penuria, vel defectu. Quo significat, multiplicem bonorum copiam Deo suppetere, ut Ecclesiam locupletet: atque ita ad Ecclesiæ conservationem sufficere virtutem quæ è cælo defluit. Quemadmodum illic in contextu subjicitur, Non in exercitu, neque in fortitudine, sed in Spiritu meo, dicit Jehova. Etsi enim hominum ministerio, & terrenis mediis pro arbitrio suo utitur Deus ad tuendam & fovendam Ecclesiam: vult tamen omnium laudem sibi adscribi, ut æquum est: deinde vult fideles suo præsidio contentos, non tamen debiliteri enimis, quamvis nullam in mundo fiduciæ causam reperiant.

40. *Vide autem ut facias.*] Rursus inculcat quod vidimus, ut omnie exacte formari curet Moses ad archetypum vel exemplar in monte visum. Certum autem est, non agi de spectro aliquo, sed externa sanctuarii ornamenta referri ad spiritualem suum finem: quemadmodum ex Stephani & Apostoli interpretatione liquet. Quare nihil mirum, si Propheta Deum palam facturum sub regno Christi dicat, & quidem certo experimento, non fuisse inane spectaculum, quod Deus veteri populo sub Lege ediderat.

Ex Exodi XXVII.

20. Tu quoque præcipe filiis Israël ut accipiant tibi oleum olivæ purum, contusum, pro luminari, ut ardere faciant lucernas semper.

21. In tabernaculo conventionis extra velum quod est super testimonium, disponet illas Aharon & filii ejus à vespera usque mane coram Jehova: statutum perpetuum generationibus eorum à filiis Israël.

Ex Levit. XXIV.

1. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Præcipe filiis Israël ut afferant tibi oleum olivæ purum, contusum, pro luminari, ad accendendas lucernas semper.

3. Extra velum testimonii in tabernaculo conventionis disponet eas Aharon à vespera usque mane coram Jehova semper: statutum perpetuum erit in generationibus vestris.

4. Super candelabrum mundum disponet lucernas coram Jehova semper.

Exod. 27. 20. *Tu quoque præcipe filiis.*] Hos duos locos aliunde huc transtuli, quoniam ad usum tabernaculi pertinent. Jubentur enim filii Israël tantum olei conferre quantum septem lucernis sufficiat. Porro quia cæleste lumen, & Spiritus sancti gratia (ut vidimus) veritas fuerunt hujus visibilis symboli, purum oleum requirit Deus, hoc est, non fæculentum, vel mixtum cum amurca: quia si quid fuisset vitii, tantundem ex mysterii dignitate fuisset detractum. Puritas igitur docuit nihil sordidum aut vulgare illic significari: ut ipsi quoque Israëlitæ puras mentes afferrent, & ad considerandam spiritualem lucem rite paratas & dispositas. Iterum repetit, opportune & suis horis suggerendum esse oleum, ut semper ardeant lucernæ: ut discerent filii Israël, nihil magis alienum esse à cultu Dei, quam obscuritatem & tenebras: nec variendum esse intervallis, quia perpetuo tenore præfulgeat è cælo Spiritus directio. Itaque secundo loco ter inculcat particulum Semper: ne qua in parte verum lumen suffocetur. Has partes injungit Deus sacerdotibus: quia lucis ministros esse oportet dum Legis sunt interpretes, quæ à Davide vocatur lucerna regendis pedibus, & lumen semitis monstrandis. *Psal 119. vers. 105.* Sed quid sibi vult oblatio populi, quum nihil materiæ suppetat hominibus ad mentes suas spiritualiter illustrandas? Respondeo, in Legalibus figuris non adeo scrupulose ad emussim exigendas esse singulas partes, ut nihil sit in signo externo cui non respondeat veritas: deinde quamvis nihil proprium & è seipsis afferant homines, quo tamen se magis strenue exerceant ad studium colendi Dei, merito ab illis exigi ut se suaque dedicent in sacros usus. In fine ubi additur, Statutum perpetuum, intellige usque ad solidam earum rerum exhibitionem, quarum figura erat candelabrum cum suis lucernis. Qua de re in Genesin disserui. Statutum hoc dicitur à filiis Israël, quia hanc observationem ab illis exigat Deus: nisi placeat cum Hieronymo vertere, Coram filiis Israël. Quod alii exponunt, Apud filios Israël, vel à patribus ad filios, durius est & prorsus coactum.

Ex Numer. VIII.

1. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Loquere ad Aharon, & dicas illi, Quando accendes lucernam, contra faciem candelabri lucebunt septem lucernæ.

4. Fecitque ita Aharon: contra faciem candelabri accendit lucernas ejus, quemadmodum præceperat Jehova ipsi Mosi.

4. Et hoc est opus candelabri, ductile aureum usque ad hastile suum, usque ad flores suos ductile erat: juxta exemplar quod ostenderat Jehova ipsi Mosi, sic fecit candelabrum.

2. *Quando accendes lucernam.*] Hoc præceptum inseritur non suo loco, ut pleraque. Declarat autem rursus Moses quis fuerit usus candelabri, & quomodo aptari debuerint lucernæ, ut fulgor spargeretur per sanctuarium, & auri splendor ex opposito micaret. Ideo enim voluit Deus lucernas accendi contra faciem, vel è regione candelabri, ut ipsa luminis fultura suum decus retineret. Porro, ut de re minime spernenda, exprimitur, Aharon paruisse Dei imperio, sicuti à Mose acceperat. Quo etiam pertinet quod proxime sequitur, compositum fuisse ad exemplar quod viderat Moses in monte. Illud autem fuit (ut ante exposui), Deum esse patrem luminum, qui Spiritu suo Ecclesiam illustrat, ne oberret in tenebris: atque ita quum occupat caligo totum mundum, fidelibus suis esse pro sole & luna in lucem perpetuam, ut dicit Jesaias. *Jesa. 60. vers. 19.*

Ex Exodi XXVI.

TAbernaculum vero facies è decem cortinis è bysso retorta, & hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci: Cherubim opere phrygionico facies.

2. Longitudo cortinæ unius erit octo & viginti cubitorum: & latitudo cortinæ unius, quatuor cubitorum: mensura una erit omnibus cortinis.

3. Quinque cortinæ erunt conjunctæ altera cum altera, & quinque aliæ cortinæ conjunctæ altera cum altera.

4. Facies quoque laqueolos hyacinthinos in ora cortinæ unius in extremo in conjunctione: & sic facies in ora cortinæ extrema in conjunctione secunda.

5. Quinquaginta laqueolos facies in cortina una, & quinquaginta laqueolos facies in extremo cortinæ quæ est in conjunctione secunda: oppositi erunt laqueoli alter alteri.

6. Facies item quinquaginta uncinos aureos, & ita conjunges cortinas alteram cum altera per uncinos: atque ita fiet tabernaculum unum.

7. Facies insuper cortinas è pilis caprarum in tentorium super tabernaculum: undecim cortinas facies eas.

8. Longitudo cortinæ unius, triginta cubitorum: & latitudo cortinæ unius, quatuor cubitorum: mensura una erit undecim cortinis.

9. Et conjunges quinque cortinas seorsum, & sex cortinas seorsum: & conduplicabis cortinam sextam è regione faciei tentorii.

10. Facies autem quinquaginta laqueolos in ora cortinæ unius in extremo in conjunctione, & quinquaginta laqueolos in ora cortinæ conjunctionis secundæ.

11. Facies item uncinos æreos quinquaginta, quos induces in laqueolos, & conjunges tentorium, & erit unum.

12. Superfluitas autem quæ redundat in cortinis tentorii, nempe dimidium cortinæ redundantis, superfluet à tergo tabernaculi.

13. Cubitusque hinc, & cubitus illinc, qui redundat in longitudine cortinarum tentorii, redundabit super latera tabernaculi hinc & inde, ut tegat illud.

14. Facies item operimentum tentorio è pellibus arietum rubefactis: operimentum item è pellibus taxorum superne.

15. Facies & tabulas tabernaculo è lignis Sittim stantes.

16. Decem cubitorum longitudo tabulæ: cubiti vero & dimidii latitudo tabulæ unius.

17. Duo cardines erunt tabulæ uni, instar graduum scalæ dispositi, alter è regione alterius: sic facies omnibus tabulis tabernaculi.

18. Facies autem tabulas tabernaculo, viginti tabulas ad latus Meridianum ad Austrum.

19. Et quadraginta bases argenteas facies sub viginti tabulis: duas bases sub una tabula, pro duobus cardinibus ejus: & duas bases sub tabula altera, pro duobus cardinibus ejus.

20. In latere vero tabernaculi secundo ad plagam Aquilonis, viginti tabulas.

21. Et quadraginta bases earum argenteas: duas bases sub una tabula, & duas bases sub tabula altera.

22. Porro in latere tabernaculi ad Occidentem facies sex tabulas.

23. Et duas tabulas facies angulis tabernaculi in latere Occidentali:

24. Quæ erunt quasi gemellæ inferne, & simul erunt quasi gemellæ in fastigio ejus in circulum unum: sic erit de duabus illis: in duobus angulis erunt.

25. Erunt igitur octo tabulæ, & bases earum argenteæ, sexdecim bases: duæ bases erunt sub tabula una, & duæ bases sub tabula altera.

26. Facies etiam vectes è lignis Sittim, quinque tabulis pro latere tabernaculi uno:

27. Et quinque vectes tabulis pro latere tabernaculi altero: & quinque vectes tabulis pro latere tabernaculi, pro latere *inquam vergente* ad Occidentem.

28. Vectis autem medius per medium tabularum transibit ab extremo ad extremum.

29. Tabulas vero teges auro, atque annulos earum facies ex auro, per quos trajicientur vectes, cooperiesque vectes ipsos auro.

30. Et ita eriges tabernaculum secundum dispositionem ejus, quæ tibi ostensa est in monte.

31. Facies & velum ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta: opere phrygionico facies illud cum figuris Cherubim.

32. Et pones illud super quatuor columnas Sittim obductas auro (uncini earum aurei) super quatuor bases argenteas.

33. Ponesque velum sub uncinis, & introduces illuc intra velum Arcam testimonii: divideteque velum illud vobis inter Sanctum & Sanctum sanctorum.

34. Pones insuper propitiatorium super Arcam testimonii in Sancto sanctorum.

35. Pones quoque mensam illam extra velum, & candelabrum è regione mensæ in latere tabernaculi ad Meridiem, & mensam pones in latere Aquilonis.

36. Et facies velum ad ostium tabernaculi ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta, opere acupictoris.

37. Velo autem facies quinque columnas ex Sittim, quas teges auro, & uncini earum aurei, fundesque eis quinque bases æreas.

1. *Tabernaculum vero facies.*] In tota structura tabernaculi tenendum est quod ante vidimus, edoctos fuisse Israëlitas sub externis figuris, quam preciosa res esset cultus Dei: ideoque sedulo cavendum esse, ne ullis sordibus inquinaretur. Nam magnifica illa ornatus dignitas sordibus opposita fuit. Admoniti etiam fuerunt, si censeri vellent puri Dei cultores, cavendum esse ab omni immunditie: nam Ecclesiæ imago tabernaculum fuit. Ita per externa ornamenta, spiritualium donorum excellentiam fuisse
Jesa. 54. vers. 11. designatam certum est. Qua ratione Jesaias de perfecta Ecclesiæ gloria disserens, qualis futura erat sub regno Christi, Fundabo, inquit, super carbunculum lapides tuos, fundabo te in sapphyris, ponam crystallum fenestras tuas, portas tuas igne rutilantes, & omnes terminos tuos lapides pretiosos. Quibus verbis haud dubie significat, Ecclesiam illustrem fore cælesti decore: quoniam in ea fulgebunt omne genus virtutes. Summa tamen ornatus præstantia referri debuit ad doctrinam, quæ nos ad imaginem Dei reformat.
Psal. 27. vers. 4. Itaque David, dum pulchritudinem domus Dei commendat, hunc honorem potissimum fidei & pietatis exercitiis tribuit: Unum petii à Domino, inquit, hoc idem requiram, ut maneam in domo Domini cunctis diebus vitæ meæ: quo videam pulchritudinem Jehovæ, & lustrem templum ejus. An ut oculos inanibus picturis, sumptuosa materia, & exquisito operum artificio pasceret? Certe de curioso aspectu non loquitur: sed ita alludit ad visibile opificium, ut spiritualibus fidei oculis consideret gloriam toto mundo excellentiorem, quæ illic repræsentata fuit. Nec vero quicquam magnificum apparuit in tabernaculo, quod homines aspectu oblectaret: quin potius tota opulentia & venustas pilis caprarum & vili corio obtecta fuit, ut fideles in illa pulchritudine abscondita aliquid sensu carnis altius reputarent. Hæc in genere libasse sufficiat. Nunc ad partes descendo, in quibus ne à me expectent lectores argutias quæ aures titillent: quia nihil melius est quam intra ædificationis metas se continere. Et puerile esset, minutias colligere, in quibus plerique philosophantur: quum Deo minime propositum fuerit, singulis uncinis & laqueolis includere mysteria. Atque ut nulla pars mystico sensu caruerit (quod tamen nemo sanus admittet) præstat inscitiam fateri quam frivolis divinationibus ludere. Cujus etiam sobrietatis idoneus nobis est magister auctor Epistolæ ad Hebræos: qui tametsi ex professo analogiam demonstrat inter umbras Legales & veritatem in Christo patefactam, parce tamen quædam duntaxat capita attingit: quem modum tenendo, à nimia disquisitione, & aliis speculationibus nos retrahit. Primo loco ponuntur cortinæ ex bysso retorta, hyacintho, purpura, & coccino: quæ simul connexæ circuitum faciebant quadraginta cubitorum. Decem enim erant numero, & cujusque latitudo quatuor cubiti. Per opus artificis, consentiunt interpretes notari phrygionicam texturam: præcipue quum jubeat Deus Cherubim in illis fieri. Porro nomen Cherubim quidam generali nomine vertunt Picturas. quod tametsi secundum Grammaticam non male convenit, quia tamen ante vidimus, hac voce designatos fuisse Angelos, verisimilius est ubique sparsas Angelicas effigies: quia ubi ad vivum exprimitur Dei majestas à Daniele, dicuntur myriades myriadum astare ad ejus tribunal in toto circuitu. Ridiculi vero Papistæ, qui inde colligunt, vasta & deformia esse templa, nisi imaginibus ornentur. Nam ut conveniat similitudo, triplici tegumento suas imagines occultent necesse est, ne veniant sub populi conspectum. Tunc autem quomodo essent idiotarum libri, sicuti volunt? Jam quum
Jesa. 6. vers. 6. Seraphim, quorum meminit Jesaias, idem significent quod Cherubim: dicantur autem duabus alis facies suas tegere, & duabus pedes suos, velatas esse imagines oportet quæ illis respondeant. Adhæc præposterum est (ut dixi) rudimenta quæ nonnisi veteri populo Deus tradidit, ad temporum plenitudinem trahere, postquam adolevit Ecclesia, & pueritiam egressa est. Quam vero longe abfuerint Judæi à colendis Cherubim, profani etiam Poëtæ testimonium illis reddunt. De illis enim loquens Juvenalis, dixit,

Qui puras nubes, & cæli numen adorant.

Atque hanc vocem homini impuro & obscœno extorsit Deus, ut omnibus notum esset, Legem Mosis suos discipulos sursum attollere. Ponitur deinde triplex tegumentum, interius ex pilis caprarum, alterum ex pellibus arietum rubricatis, summum vero ex taxorum pellibus: additur tabulatum, quod intus sua firmitate tabernaculum stabiliat, quia alioqui cortinæ levi motu agitatæ locum mutassent. Tabulæ autem ex lignis Sittim confectæ erant, sed superficie aurea, sive tantum deauratæ fuerint, sive laminis obductæ: singulæ duabus argenteis basibus suffultæ erant, instar pedum: vectibus autem per aureos circulos transmissis, inter se compactæ erant. Hoc spatio continebatur totum tabernaculum, quod deinde in sanctuarium prius, & Sanctum sanctorum distinguebatur. Accessit tertio loco atrium, in quo populum subsistere oportuit: quia fas non erat sanctuarium ingredi, quod solis sacerdotibus patebat, & quidem mundis. Itaque David, postquam exclamavit dilecta esse tabernacula Dei virtutum, subjicit continuo post, Concupiscit & deficit anima mea
Psal. 84. v. 3, 11. in atriis Jehovæ. Item, Melior est dies una in atriis
Psal. 29. vers. 2. Jehovæ. Item, Adorate in atrio sancto ejus. Quanquam testimoniis, quæ plura apud eum occurrunt, in re non dubia opus non est. Dispositio tabernaculi iterum versu tricesimo dicitur in monte ostensa, ne populus in visibili tabernaculo subsistat, sed fidei intelligentia penetret in cælum, & sensus dirigat in exemplar spirituale, cujus umbras cernebat & imagines. Neque tamen hic curiosius philosophandum. Multorum auribus placebit allegoria, per duas bases intelligi vetus & novum Testamentum, vel duas Christi naturas: quia duabus istis fulturis nituntur fideles. Atqui non minus probabiliter dicere licebit, duas bases singulis tabulis fuisse suppositas: vel quia pietas promissiones habet vitæ præsentis & futuræ: vel quia tentationibus, quæ nos à dextris & sinistris impetunt, ab utroque latere resistendum est: vel quia fides claudicare non debet, nec deflectere ad dextram & sinistram. sic nullus erit ludendi modus. Tectum tabernaculi allegorice exponunt fuisse contextum ex pelle arietis, quia protegitur Ecclesia Christi sanguine, qui est agnus immaculatus. sed quæro quid significent quæ adduntur taxorum pelles, cur subjiciatur tectorium inferius ex pilis caprarum. Quare utilior est sobrietas.

31. *Facies & velum*] Uno velo obductum fuit adytum interius vel penetrale, altero Sanctum ab atrio fuit divisum. Utroque admonitus fuit populus, quam reverenter suspicienda esset Dei majestas, & quanta sacris adhibenda esset religio: ut nonnisi cum timore accederent ad Dei conspectum, neque audacter perrumperent in sacrorum mysteria. Præcipue tamen velo designata fuit Legalium umbrarum obscuritas, ut scirent Israëlitæ nondum venisse plenæ

 reve-

revelationis tempus, sed cultum Dei spiritualem velo adhuc esse implicitum: atque ita fidem suam extenderent ad Messiam sibi promissum, cujus adventu nuda veritas patefieret. Itaque quum Chri-
Mat. 27. vers. 51. stus à morte resurrexit, velum templi à summo usque ad imum in duas partes scissum fuit: ac tunc ceremoniis Legalibus impositus fuit finis, quia tunc se repræsentavit Deus in viva sua & expressa imagine, & perfecta omnium ceremoniarum veritas fuit exhibita. Nunc ergo in luce Evangelii cernimus facie ad faciem quod tunc sub involucris procul ostensum
2 Cor. 3. vers. 13. fuit veteri populo. Etsi autem nunc velum non obtenditur, quominus palam & familiariter Christus nobis appareat: discamus tamen ex figura illa, reconditum & incomprehensibile mysterium esse, quod 1 Tim. 3. vers. 16.
Deus in carne manifestatus fuit. Corpus suum non abs re Christus ipse templo comparat, quia in eo habitat plenitudo deitatis. Joan. 2. vers. 19. Certo igitur scimus, Patrem in Filio, & Filium in Patre esse. Verum si de modo quæritur, ineffabilis est: nisi quod æternus Dei Filius qui ante mundi creationem eadem cum Joan. 17. vers. 5.
Patre gloria pollebat, nunc idem est etiam homo, ut sit primogenitus inter multos fratres. Rom. 8. vers. 29.

Ex Exodi XXVII.

1. Facies etiam altare è lignis Sittim: quinque cubitorum erit longitudo, & quinque cubitorum latitudo: quadratum erit altare: & trium cubitorum altitudo ejus.

2. Huic facies cornua in quatuor angulis ejus: ex ipso erunt cornua ejus, tegesque illud ære.

3. Facies deinde lebetes ejus ad repurgandum cinerem ejus, & * scopas ejus & crateras ejus, & fuscinulas ejus, & receptacula ejus: omnia vasa ejus facies ex ære. * vel, forcipes.

4. Facies etiam illi craticulam opere craticulato æream, & ad rete quatuor annulos, in quatuor extremitatibus ejus.

5. Ponesque illud sub ambitu altaris inferne, & erit rete illud usque ad medium altaris.

6. Facies præterea vectes altari, vectes è lignis Sittim, & cooperies eos ære.

7. Et inserentur vectes ejus in illos annulos: & erunt vectes in utroque latere altaris, dum portabitur illud.

8. Cavum tabulis facies illud: quemadmodum osten di tibi in monte, sic facient.

1. *Facies etiam altare.*] Hic describitur altare holocaustorum. quod tamen sic vocatum fuit per synecdochen: quia non tantum integræ victimæ illic exustæ sunt, sed etiam partes duntaxat, sicuti in Levitico videbimus. Porro sacrificiis ignitis nomen impositum fuit ab ascensu. Quo admoniti fuerunt Israelitæ, purgatione opus esse ut ad Deum conscenderent: simul edocti fuerunt, quicquid in carne esset corruptionis, non obstare quominus grata inde & boni odoris sacrificia Deo essent. A primo generis humani exordio ignita fuisse sacrificia liquet, dictante scilicet arcano Spiritus Dei instinctu, quoniam lex nulla scripta erat. Nec dubium est quin hoc symbolo edocti fuerint, ut se rite offerant homines Deo, spiritu exurendam esse carnem: adeoque sub typo agnoverint, ut perfecta ad Deum placandum victima esset Christi caro, id ex cælesti virtute sumpturam: sicuti (teste Apostolo) per Spiritum se obtulit. Hebr. 9. vers. 14.
Sed hujus rei alibi fiet amplior mentio. Porro sic compositum erat altare, ut super cratem intrinsecus locatam conjicerentur hostiæ, quas superficies tegeret: cinis autem vase reciperetur, ne temere in terram caderet pedibus calcandus: ut in ipsis quoque sacrorum reliquiis commendaretur sanctitas. Ad quatuor cornua quæ prominebant ex quatuor angulis, alligatas fuisse victimas, ex Psalmo patet, Ligate agnum funibus usque ad cornua altaris. Psal. 118. vers. 22. Et hoc quoque in spiritualibus hostiis justæ oblationis principium, omnes carnis lascivias subjici, & quasi teneri captivas, ut Deo pareant. Quare & Christus, tametsi nihil in ipso erat nisi recte moderatum, ligatus tamen fuit, ut obedientiam suam probaret: sicuti dixerat, Mat. 26. vers. 39.
Non voluntas mea fiat, sed tua. Vectibus gestatum fuit altare, ne plora fierent. Alioqui enim periculum erat, ne ipsa difficultas tollendi cogeret relinquere quod jam factum esset, si longum iter susciperent: ita semen vel materia superstitionis fuisset: deinde non poterat aliud fabricari quam adulterinum.

9. Facies insuper atrium tabernaculi ad plagam Meridianam australem: cortinæ erunt atrio è bysso retorta: centum cubitorum erit longitudo angulo uni.

10. Columnæ autem ejus erunt viginti; & bases earum viginti æreæ: capitella columnarum & fila earum argentea.

11. Et sic lateri Aquilonari in longitudine erunt cortinæ centum, & columnæ ejus viginti, basesque earum viginti æreæ: capitella columnarum & fila earum argentea.

12. Porro in latitudine atrii ad latus Occidentale, erunt cortinæ quinquaginta cubitorum: & columnæ earum erunt decem, & bases earum decem.

13. In latitudine vero atrii in latere Orientali ad Orientem, quinquaginta cubiti erunt.

14. Quindecim autem cubitorum erunt cortinæ lateri uni: columnæ earum tres, basesque earum tres.

15. Lateri vero secundo quindecim cortinæ: columnæ earum tres, & bases earum tres.

16. Et portæ atrii disponetur aulæum viginti cubitorum ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta, opere acupictoris: columnæ earum quatuor, basesque earum quatuor.

17. Omnes columnæ atrii in circuitu cinctæ erunt argento: capitella vero earum erunt argentea, & bases earum æreæ.

18. Longitudo atrii erit centum cubitorum, & latitudo quinquaginta in quinquaginta, altitudo autem quinque cubitorum: ex bysso retorta, & bases earum æreæ.

19. Omnia vasa tabernaculi in omni ministerio ejus, & omnes paxilli ejus, & omnes paxilli atrii, ex ære.

9. *Facies insuper atrium.*] Duo erant atria à sanctuario divisa, unum sacerdotale, alterum commune totius populi. Priori annexa erant cubicula, in quibus degebant Levitæ tabernaculi custodes. Ideo aliquoties atria ponuntur numero plurali, & maxime in Psalmis. Hic de atrio populi agitur, ubi victimas consecrabant, concipiebant vota, & Deo reconciliabantur. Hoc quidem modo Israëlitis ostensa fuit hominum conditio, quum ab ingressu templi prohiberentur: simul tamen admoniti fuerunt, homines quantumvis indignos & rejectitios, à Deo admitti, modo suppliciter & qua decet humilitate ipsum quærant, indignitatis suæ memores. Hinc solatium illud de quo gloriatur David, Mihi potius est habitare in atriis Domini quam in splendidis tentoriis impiorum. Porro compositum erat atrium ex quatuor cortinis: quarum duæ à lateribus versus Meridiem & Aquilonem, centenos cubitos longæ erant, & columnis vicenis fulciebantur, quarum bases erant æneæ, capitella cum cincturis argentea: ad Orientem vero & Occasum singulæ cortinæ quinquaginta cubitorum erant, & decem columnis suffultæ. Longitudinem vero intellige, non à terra sursum, sed inter duos angulos oppositos. Atrium enim dimidio longius quam latum erat: sicuti dicitur versu 28. Quod postea duo latera recenset Moses, & cuique assignat quindecim cubitos, speciem haberet repugnantiæ, nisi continuo post subjiceret aulæum, vel cortinam, quæ tegebat portam atrii, cui attribuit viginti cubitos. Ita respondet justa mensura. Optime autem quadrat contextus: postquam enim dixit versu 13. cortinam quæ spectabat versus Orientem, constare quinquaginta cubitis, exegetice adjungit duas fuisse cortinas à lateribus portæ, tertiam fuisse mediam qua tegebatur porta, ut tres efficerent quinquaginta cubitos. Porta autem suo aulæo obtecta erat, ut apud se reputarent Israëlitæ, quoties sanctuarium ingrediebantur, non esse profanum vel promiscuum locum: si vero puri & casti illuc venirent, certo persuasi essent se Dei protectione tutos & salvos esse. Denique & sacrorum majestas sub hac umbra illis ostensa fuit, quo reverenter ad Deum colendum accederent: & de sua indignitate fuerunt admoniti, quo magis se humiliarent coram Deo, & pœnitentiam gigneret metus: & commendata illis fuit sapiendi sobrietas, ne ultra modum essent curiosi. Gentium etiam sacris fuerunt sua adyta in hunc finem: sed longe diversa ratio. Bruta enim fuit religio, cui ex tenebris & ignorantiæ integumentis veneratio quæsita fuit. Deus autem populum suum in modestia & simplicitate continens, Legem simul proposuit, ex qua discerent quantum scire fas & utile erat.

Psal. 65. vers. 5. 84: 2. 92: 14. 96: 8.

Psal. 84. vers. 11.

Ex Exodi XXIX.

36. Juvencum pro peccato facies in singulos dies pro expiationibus: & expiabis altare expiando ipsum, ungesque illud ad ipsum sanctificandum.

37. Septem diebus expiabis altare, & sanctificabis illud: eritque sanctitas sanctitatum: quicquid tetigerit altare, sanctificabitur.

36. *Juvencum pro peccato.*] Quum vetus altare non minus Christi fuerit figura quam sacerdos, quæri merito potest, quid sibi velit expiatio, acsi quid in Christo impurum esset vel pollutum. Sed tenendum est quod prius attigi, nullum simile esse idem. Neque enim tunc in sua perfectione repræsentari potuit umbrarum substantia & veritas. Hæc tamen apta fuit similitudo, non aliter Deum posse generi humano propitiari, quam expiatione per sanguinem facta. Hac ratione non tantum purgari altare, sed in suum usum dicari oportuit, ut inde prodiret reconciliatio: quod Sanctificandi verbo exprimitur: præsertim quia simul additur, Sanctitas sanctitatum erit, ut sanctificet quicquid in eo fuerit repositum. Alii legunt in genere masculino, Qui tetigerit, sanctus erit: ac de sacerdote accipiunt, cui jure unctionis licebat ad altare accedere. sed potius commendat altaris consecrationem ab effectu, quia sanctificet ipsas hostias. Summa est, corpus Christi, quatenus in victimam oblatum fuit, & sanguine consecratum, placuisse Deo: ut ejus sanctitas sordes nostras omnes abluat & aboleat. De unctione paulo post.

Ex Exodi XXX.

1. Facies & altare suffimenti suffitus, ex lignis Sittim facies illud.

2. Cubitus longitudo ejus, & cubitus latitudo ejus, quadratum erit: & duo cubiti altitudo ejus: ex ipso cornua ejus.

3. Teges illud auro puro, tectum ejus vel parietes ejus per circuitum, & cornua ejus: faciesque ei coronam auream per circuitum.

4. Duos etiam annulos aureos facies ei infra coronam ejus, in duobus angulis ejus, in utroque latere ejus: & per illos trajicientur vectes ad illud cum ipsis portandum.

5. Facies autem vectes illos ex lignis Sittim, & teges eos auro.

6. Et pones illud ante velum quod erit juxta Arcam testimonii, ante propitiatorium, quod erit super testimonium, ubi conveniam tecum.

7. Et adolebit super illud Aharon suffitum aromatum singulis matutinis: quando aptabit lucernas, adolebit illum.

8. Et quando accendet Aharon lucernas inter duas vesperas, adolebit suffitum illum jugiter coram Jehova in generationibus vestris.

9. Non offeretis super illud suffitum alium, neque holocaustum, neque minha: sed nec libamen libabitis super illud.

10. Et expiabit Aharon super cornua ejus semel in anno sanguine oblationis pro peccato expiationum: semel in anno expiabit super illud in generationibus vestris. Sanctitas sanctitatum est Jehovæ.

1. *Facies & altare.*] Nunc præcipit Deus de altari thymiamatis, quo certior redditus fuit populus suavem esse Legalis cultus fragrantiam. Viguit quidem etiam apud Gentes hic ritus: (unde apud profanos scriptores crebra thuris adolendi mentio) sed quorsum tenderet, ipsas latuit. Neque etiam illis

curæ

curæ fuit legitimum finem respicere, quum se nudo symbolo defungi putarent. Sed hoc modo animare voluit Deus suos fideles, quum scirent quem præstabant cultum ex ejus mandato, spirare bonum odorem. Interea ipsos admonuit, diligenter cavendum esse, ne qua immunditiés eorum sacrificia inficeret, sed ut purgata & pura venirent in ejus conspectum. Psal. 141. vers. 2. Et David specialiter hanc figuram ad preces accommodat, quum dicit, Ascendat coram te oratio mea sicut suffitus. Ergo sicut altare de quo vidimus, victimis destinatum fuit ad Deum placandum: ita & hoc alterum, suffitus sui odore sacrificia aspersit, ut Deo grata essent. Ideo juxta Arcam testimonii locatum fuit, velo tamen interposito, ut ejus odor, nullo interposito obstaculo, statim ad Deum penetraret. In verbis nulla est ambiguitas, nisi quod per mane & inter duas vesperas, quidam bis idem repeti existimant. alii faciunt diversas oblationes. quod secundum magis probabile est, mane scil. ac vesperi suffitum fuisse oblatum. Postea vetat vel altare transferri in alienos usus, vel genus aliud thymiamatis adoleri: de quo alibi præcipiet.

10. *Et expiabit Aharon.*] Hic notanda est mutua symmetria inter utrumque altare. Nam ut admoniti fuerunt Israëlitæ, sacrificia non aliter placere Deo nisi puris & sanctis precibus abstersa esset omnis immunditiés: ita altare thymiamatis sanguinis aspersione purgatum fuit, ut discerent preces à sacrificio gratiam mutuari. Id autem tametsi semel in anno fiebat, quotidie tamen revocandum erat in memoriam: ut fide & precibus adolerent mortem Christi: & tamen preces suas scirent non bene olere, nisi quatenus aspersæ erant sanguine expiationis.

Ex Exodi XXX.

34. Et dixit Jehova ad Mosen, Accipe tibi aromata, stacten, & onychen, & galbanum, aromata, & thus purum: ut pondus ponderi respondeat.

35. Et facies ex eo suffimentum aromaticum, opus aromatarii, mistum, purum & sanctum.

36. Et contundes ex eo comminuendo: ponesque ex eo coram testimonio in tabernaculo conventionis, in quo conveniam tecum. Sanctitas sanctitatum erit vobis.

37. Suffimentum quod facies secundum compositionem ejus non facietis vobis: Sanctitas tibi erit Jehovæ.

38. Quisquis fecerit simile ad adolendum illud, excidetur è populis suis.

34. *Accipe tibi aromata.*] Hæc oblatio inter alias numerari poterat: sed quia tantum describitur aromatica confectio, quæ altari thymiamatis conjuncta est, imo est ejus appendix, causam esse non putavi cur separarem. Species ipsas subtilius, si volent, discutiant curiosi: mihi satis est, eas Dei arbitrio esse electas quæ suavissimum odorem conficerent. Nam quod galbanum quidam fingunt esse gravis & foetidi saporis, an bene conveniat, nescio. Et quia de re incognita divinant, parum fidei merentur. Statuo igitur olfactu fuisse jucundo: quod etiam Mosis verba paulo post confirmant, ubi edicta mortis denunciat, ne quis ad privatas delicias tali suffimento utatur. Quod certe vetare absurdum fuisset, nisi apprime delectabilis fuisset odor. Adde quod non staret analogia inter signum & rem figuratam, nisi suaveolentia testis fuisset Deum precibus suorum maxime oblectari. Porro quo plus reverentiæ haberet sacrum symbolum, mixturam illam in privatos usus transferre fas non fuit: quia ut rudi sunt & crasso ingenio homines, nihil illis proclivius est quam cælum terræ miscere. Ergo ut altius mentes erigerent, suffimentum ab usu communi remotum eligi oportuit, in quo specialis esset ubique Deo dicata sanctitas.

Ex Exodi XXX.

17. Loquutus est etiam Jehova ad Mosen, dicendo,

18. Facies & concham æneam, & basin ejus æneam ad lavandum, ponesque illam inter tabernaculum conventionis & altare, & pones aquam in ea.

19. Lavabuntque ex ea Aharon & filii ejus manus suas & pedes suos.

20. Quando ingredientur tabernaculum conventionis lavabunt se aqua, ut non moriantur: aut quum appropinquabunt ad altare, ut ministrent, ut incendant oblationem ignitam Jehovæ.

21. Lavabunt inquam manus suas & pedes suos, ne moriantur: eritque illis statutum perpetuum, ei scilicet & semini ejus per generationes suas.

18. *Facies & concham.*] Quanquam hæc ablutio, puritatis quam exegit Deus à suis sacerdotibus, fuit symbolum: quia tamen concha, vel labrum, unde aqua suppetebat, pars fuit aut vas unum sanctuarii, huc inserere visum est quod de ea præcipitur, non modo quoad fabricam, sed quoad usum, qui non poterat commode separari. Nam si nuda tantum labri aut vasis aquarii facta fuisset mentio, nullum inde fructum cepissent lectores. Verum ubi diserte jubet Deus, præsto esse aquam in receptaculo, qua manus & pedes abluant sacerdotes, hinc colligimus quanta reverentia & sanctitate sacra sua coli Deus voluerit. Vulgare quidem etiam apud Gentes proverbium fuit, impietatis reos esse qui sacra tractarent illotis manibus. Ceremonia quoque testati sunt, rite non litari nisi ab omni inquinamento & sorde purgati essent.

—donec me flumine vivo Abluero,

inquit ille apud Virgilium: & passim occurrunt tales sententiæ. Interdum etiam visi sunt recte collimare ad ipsum scopum: sicuti dum Poëta impios & sceleratos jubet à sacris facessere, ne ipsa contaminent: sed evanida fuit illa imaginatio, quia eos nulla resipiscendi cura tetigit ad Deum placandum. Atque adeo ubi sedulo ablutionibus operam dabant, quid sibi vellet illud, mentes errore obtenebratas latuit. Præcipue tamen admoniti fuerunt Israelitæ, quam indigni essent qui Deo offerrent sacrificia, quum sacerdotes ad hoc munus delectos arceret sua impuritas, donec aqua mundati essent. Porro manuum & pedum lotio omnes corporis partes notabat sordibus esse infectas. Nam quia Scriptura sæpe manus sumit pro vitæ actionibus, & totum vitæ cursum viæ aut itineri confert, optime convenit hæc synecdoche, in manibus & pedibus mundari quaslibet sordes. Jam restat anagoge ad Christum, quæ paulo post ex sacrificiis melius cognosci poterit.

Ex Exodi XXVIII.

TU vero accerse ad te Aharonem fratrem tuum & filios ejus cum eo, è medio filiorum Israël: ut sacerdotio fungatur mihi Aharon, Nadab, Abihu, Eleazar, & Ithamar filii Aharon.

2. Et facies vestes sacras Aharoni fratri tuo, in gloriam & decorem.

3. Tu itaque alloqueris omnes sapientes corde quos replevi spiritu sapientiæ, ut faciant vestes Aharon ad sanctificandum eum, ut sacerdotio fungatur mihi.

4. Hæ sunt omnes vestes quas facient, pectorale & ephod, & pallium & tunicam ocellatam, mitram & baltheum: facient inquam vestes has sacras Aharoni fratri tuo & filiis ejus, ut sacerdotio fungantur mihi.

5. Qui accipient aurum & hyacinthum, & purpuram, & vermiculum cocci, & byssum.

6. Facient autem ephod ex auro, hyacintho, & purpura, vermiculo cocci, & bysso retorta, opere phrygionico.

7. Duæ oræ junctæ erunt in duabus extremitatibus ejus, & ita conjungetur.

8. Cingulum autem ipsius ephod ejus quod in eo erit, simile erit texturæ ipsius, ex ipso erit: nempe ex auro, hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta.

9. Accipies quoque duos lapides onychinos, & sculpes in eis nomina filiorum Israël.

10. Sex è nominibus eorum in lapide uno, & nomina sex reliqua in lapide altero, secundum generationes eorum.

11. Opere artificis lapidum & sculpturis annuli sculpes duos illos lapides nominibus filiorum Israël: circumdatos palis aureis facies eos.

12. Ponesque duos illos lapides in lateribus ephod, lapides memoriæ pro filiis Israël: & feret Aharon nomina eorum coram Jehova in duobus humeris suis ad memoriam.

13. Facies itaque palas aureas:

14. Et duas catenas ex auro puro terminatas, facies opere plectili, inseresque catenas plectiles palis illis.

15. Facies deinde pectorale judicii, opere phrygionico: sicut opus ephod facies illud, ex auro, & hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta.

16. Quadratum erit & duplicatum: palmus erit longitudo ejus, & palmus latitudo ejus.

17. Et implebis in eo impletione lapidum quatuor ordines lapidum. ordo erit talis: sardius, topazius, & carbunculus, ordo primus.

18. Ordo vero secundus, smaragdus, sapphirus, & jaspis.

19. Ordo præterea tertius, lyncurius, achates, & amethystus.

20. Postremo ordo quartus, chrysolithus, onychinus, & beryllus: constricti auro erunt in plenitudinibus suis.

21. Porro lapides illi erunt juxta nomina filiorum Israël, duodecim, secundum nomina ipsorum, sculpturis annuli singuli juxta nomen suum, erunt duodecim tribubus.

22. Facies & in pectorali catenas termini opere plectili ex auro puro.

23. Facies etiam in pectorali duos annulos aureos, & illos duos annulos pones in duabus extremitatibus pectoralis.

24. Pones item duas catenas aureas in duobus annulis in extremitatibus pectoralis:

25. Et duas extremitates duarum catenarum inseres duabus palis, & pones in lateribus ephod à fronte ipsius.

26. Facies & duos annulos aureos, quos pones in duabus extremitatibus ipsius pectoralis in ora ejus, quæ est in latere ipsius ephod intrinsecus.

27. Facies item duos alios annulos aureos, quos pones in duobus lateribus ipsius ephod inferne à fronte ejus, è regione conjunctionis ejus, supra baltheum ephod.

28. Ita jungent pectorale annulis suis ad annulos ipsius ephod filo hyacinthino, supra balthеum ipsius ephod, neque separetur pectorale ab ephod.

29. Itaque feret Aharon nomina filiorum Israël in pectorali judicii supra cor suum, quando ingredietur in sanctuarium, in memoriam coram Jehova jugiter.

30. Pones autem in pectorali judicii Urim & Thummim, ut sint super cor Aharon quando ingredietur coram Jehova: gestabitque Aharon judicium filiorum Israël super cor suum coram Jehova semper.

31. Facies & pallium ipsius ephod totum ex hyacintho.

32. Et erit foramen summæ partis ejus in medio ejus: labrum erit foramini illius in circuitu opere textoris, sicut foramen loricæ erit ei, ne rumpatur.

33. Facies & in fimbriis ejus malogranata ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci: in fimbriis, inquam, ejus per circuitum: & tintinnabula aurea in medio per circuitum.

34. Tintinnabulum aureum unum & malogranatum, tintinnabulum aureum alterum & malogranatum in fimbriis pallii per circuitum.

35. Erit

35. Erit autem Aharon ad ministrandum, & audietur sonus ejus quando ingredietur sanctuarium coram Jehova, & quando egredietur: & non morietur.

36. Facies insuper laminam ex auro puro, & sculpes in ea sculpturis annuli, Sanctitas ipsi Jehovæ.

37. Quam pones in filo hyacinthino, eritque super cidarim: ex adverso faciei cidaris erit.

38. Et erit supra frontem Aharon, feretque Aharon iniquitatem sanctificationum quas sanctificabunt filii Israël in omnibus muneribus sanctificationum suarum: erit inquam supra frontem ejus jugiter in beneplacitum eis coram Jehova.

39. Et facies opere ocellato tunicam byssinam, facies item cidarim byssinam, cingulum quoque facies opere phrygionico.

40. Filiis autem Aharon facies tunicas, facies quoque illis cingula & pileos ad gloriam & decorem.

41. Et vesties illis Aharon fratrem tuum, & filios ejus cum illo, atque unges illos: implebisque manum eorum, & sanctificabis eos, ut sacerdotio fungantur mihi.

42. Facies & feminalia linea ad tegendam carnem turpitudinis: à lumbis usque ad femora erunt.

43. Eruntque super Aharon & super filios ejus quando ingredientur tabernaculum conventionis, aut quum accedent ad altare ut ministrent in sanctuario: & non ferent iniquitatem, neque morientur. Statutum perpetuum illi & semini ejus post eum.

Nunc descendimus ad secundam partem cultus Legalis, nempe ad sacerdotium. Tenendum enim memoria quod diximus, tria consideranda esse, tabernaculum, munus sacerdotale, & sacrificia. Et totus quidem splendor tabernaculi, de quo disseruimus, inanis fuisset pompa sine sacerdote: qui sic medius intercessit, ut Deum hominibus reconcilians, cælum quodammodo terræ conjungeret. Porro sacerdotes Leviticos gestasse Christi personam, minime dubium est: quia muneris sui respectu, Angelis quoque ipsis fuerunt præstantiores: quod minime quadraret, nisi imago ejus fuissent qui Angelorum ipse est caput. Fuerunt quidem profanis gentibus sacrorum antistites, sed tantum fallaces larvæ: quia nulla illic Mediatoris fuit mentio: ut sciret populus non aliter rite litari Deo, nec aliter preces ab eo exaudiri nisi pacificator medius interveniret. Levitici autem sacerdotii longe alia ratio: quia edocti fuerunt Israëlitæ, indignos se esse omnes qui se coram Deo sisterent, atque ita intercessore opus essa qui Deum placaret. Jam quum generalis regula tradita esset, omnia exigi & referri debere ad exemplar quod Mosi ostensum fuerat in monte, altius attolli oportuit eorum mentes: quod etiam multis rationibus colligere facile erat. Videbat totum vulgus hominem sibi similem, qui in sanctuarium ingredi non posset propria innocentia fretus, & cujus dignitas erat in rebus adventitiis, nempe unctione & vestitu. Non igitur illic lucebat solida veritas, sed figura tantum quæ ad veritatem dirigeret: de qua haud dubie admoniti fuerunt, ne in rebus terrenis subsisterent. Adjuncta fuit deinde interpretatio: quia (ut scite
Hebr. 7. vers. 18. docet Apostolus in Epistola ad Hebræos) non staret promissio de Sacerdote tandem creando secundum ordinem Melchisedech, nisi ad Christum accommodetur. Nam certe confertur illic per antithesin Leviticum sacerdotium cum altero diverso. Quum hoc æternum vocatur, sequitur illud esse temporale: quum hoc jurejurando sancitur, constat alteri præcellere. Minime ergo dubium est quin David, ut erat fidus Legis interpres, clarius demonstraverit quod illic obscure figuratum erat. Hactenus docere volui, creatum fuisse Leviticum sacerdotem, qui umbra esset veri Mediatoris. Nunc breviter operæpretium arit notas attingere, quibus distinguendus est unicus & perpetuus noster Sacerdos Filius Dei ab illis veteribus: nam fusior explicatio suis locis postea sequetur. Primum discrimen nunc ostendi, temporalem scilicet fuisse figuram: quia perpetuitas nonnisi in veritate quærenda est. Ex quo discimus, munus sacerdotale non fuisse à Mose institutum quod semper maneret, sed quod populum dirigeret ad spem meliorem. Quod autem de re ipsa dixi, ad personas etiam transferre convenit. Unus tantum sub Lege fuit summus sacerdos, sed cui postea succederet unus ex suo genere: quia scilicet omnes erant mortales. Nemo igitur præter Christum, idoneus unquam fuit sacerdos: quia perpetuus esse nemo potuit. Unde emergit nobis secundum discrimen. Tertium vero in ipsa Christi divinitate: quæ inde probatur, quod sacerdos secundum ordinem Melchisedech principium non habet. Neque enim reperietur origo Melchisedech: sed tantum semel ac repente producitur in medium, acsi delapsus esset è cælo. Quartum est in conjunctione regni & sacerdotii. Deus sub Lege alios esse reges voluit, alios sacerdotes, nec fas erat munus alterum cum altero miscere. Atqui regis titulo ornatur qui futurus dicitur sacerdos instar Melchisedech. Quintum, quod sacerdos Legalis nonnisi in visibili ac terrestri sanctuario coram Deo apparuit: Christus autem penetravit in cælos, ut Patri nos offerret, non in externis lapidum symbolis, sed re ipsa: quia in ipso ut in capite nostro, ad Deum omnes colligimur. Sextum in perfecta Christi justitia situm est. Nam Legalis sacerdos, quum esset unus ex peccatoribus, necesse habebat pro seipso deprecari: Christus autem ab omni culpa immunis gratiam nobis sua puritate conciliat. Septimum, quod ab externis figuris mutuatus est sacerdos quæ in Christo vere & reipsa sunt exhibita. Vestes sacræ (ut nuper diximus) aliquid plusquam humanum designarunt: unctio etiam, Spiritus qui in Christo residet, symbolum fuit: ideoque non externo & corruptibili oleo consecratus est, sed omnium donorum plenitudine. Ab uxoris contubernio abstinuit vetus sacerdos quum sanctuarium ingrediebatur. Uxorem, non nisi virginem ducere licuit: perfecta & spiritualis Christi munditie seipsa contenta est. Postremum discrimen in ipsis sacrificiis, de quibus in præsentia longius differere supersedeo: quia proprium deinde locum habebunt. Hoc nunc tenendum est, Christum non pecudum sanguine, sed suo ipsius expiasse mundi peccata. Nunc ad verba Mosis.

1. *Tu vero accerse ad te Aharonem.*] Hic sacerdotio conciliatur pretium & dignitas à Dei vocatione. Quod etiam probe expendit Apostolus his verbis, *Hebr. 5. vers. 4.*
Nemo sibi usurpat honorem, sed qui vocatus est, ut Aharon. Apud gentes profanas suffragiis creati sunt sacerdotes, ut sola illic ambitio regnaret. Deus autem eos demum legitimos censeri voluit quos suo unius arbitrio legisset. Ac certe non fuit penes totum huma-

humanum genus obtrudere aliquem Deo, qui se ad veniam & pacem impetrandam ingereret: imo ne Christus quidem ad Deum placandum idoneus fuisset, nisi munus subiisset Patris decreto sibi impositum. Quo pertinet celebre illud jusjurandum, quo Pater cælestis Sacerdotem ipsum constituit. Ac tanto quidem fœdius & magis detestabile fuit sacrilegium quod postea grassatum est in gente Judaica, ut sacerdotium coëmerent posteri Aharon. Et illa quæ à Josepho narratur tam indigna nundinatio, horrorem nobis incutere hodie debet, dum videmus sacrum illum honorem profanatum fuisse ab ea familia quæ ad obeundas Christi vices divinitus electa erat. Porro utcunque jus omne & fas everterint, stetit tamen inviolabile Dei consilium: ut scirent fideles sacerdotium à Dei auctoritate pendere, sicuti à mera ejus gratia manat reconciliatio. Nam ut hominibus sacerdotem creare liceat, necesse erit suis meritis Deum antevertere: à quo longissime absunt. In eligendis Ecclesiæ pastoribus alia est ratio: quia postquam ordinem ipsum Christus instituit, ab Ecclesia jussit eligi qui doctrina & vitæ integritate ad hoc munus gerendum idonei essent. Quanquam hoc modo non resignat jus suum & potestatem hominibus: quia non desinit etiam per ipsos vocare. Ergo ut Deus se doceat unicum esse sacerdotii auctorem, præcipit Aharon & ejus filios sibi separari ex aliorum numero. Interea Mosi partes istas mandat, quem tamen pari honore non dignatur. Consecrat Moses Aharon, quum tamen nunquam ipse oleo aut vestitu inauguratus fuerit ad Dei cultum. Unde perspicimus, Sacramenta vim suam & effectum non à ministri virtute, sed à solo Dei mandato habere. Neque enim dedisset aliis Moses quod non habebat, nisi ita Deo placuisset.

2. *Et facies vestes sacras.*] Ornatus exterior veri & spiritualis defectum notavit. Nam si omnibus perfectionis numeris absolutus fuisset sacerdos, supervacua erat umbratilis accessio. Cæterum ostendere voluit Deus hoc symbolo plusquam Angelicum virtutum omnium splendorem, qui in Christo exhibendus erat. Propriis sordibus inquinatus erat Aharon, ideoque indignus qui se in Dei conspectum sisteret. Ergo ut justus esset conciliator Dei & hominum, exutus communi habitu, tanquam novus homo prodibat. Sacer itaque vestitus primum ad vitia tegenda, deinde ad demonstrandum incomparabilem virtutum ornatum spectabat. Atque hoc quidem posterius ad Ecclesiæ pastores aliquatenus transferri potest. Neque enim absurda erit analogia, si dicamus non alios esse tam præclaro honore dignos, nisi in quibus resplendet virtus exquisita & minime vulgaris. Sed apprime tenendum est quod dixi, in hoc vestitu designatam fuisse summam Christi puritatem, & admirabilem gloriam: acsi Deus promitteret Mediatorem longe augustiorem fore quam ferat humana conditio. Ideo fore pronunciat in gloriam & decorem. De artificum sapientia fusius dicendum erit quod nunc attingam, imbutos scilicet fuisse Dei Spiritu omnes qui à mundo condito artes excogitarunt utiles humano generi: ut etiam profani scriptores coacti fuerint vocare deorum inventa. Sed quia in hoc opere divino rara & insolita solertia opus erat, singulare donum Spiritus exprimitur.

4. *Hæ sunt omnes vestes.*]. Hic rursus admonitos volo lectores, ut argutis speculationibus valere jussis, simplicitate contenti sint. Possem recitare multas plausibiles allegorias, quæ forte plus apud multos haberent gratiæ quam solida rerum cognitio. Siquis hoc lusus genere delectetur, tantum legat quod scripsit Hieronymus ad Fabiolam: ubi collegit quicquid fere assequi poterat ex aliorum omnium scriptis. Reperiet autem frigidas nugas, quarum insulsitatem non modo refellere, sed etiam referre piget. Sciunt qui versati sunt in meis scriptis, me non libenter insectari aliorum sententias: sed dum reputo quam periculosus sit aurium pruritus, quo multi laborant, cogor hoc antidotum opponere. Sex autem numerantur præcipuæ ornatus partes. Quod Græci λογίον verterunt, Latini pectorale, instar quadrati thoracis erat alligatum catenulis, ut cohæreret cum ephod: in eo inclusi erant duodecim lapides ad repræsentandas tribus Israel: erant quoque annexa Urim & Thummim. Porro qualis fuerit forma, certo definiri non potest ex verbis Mosis: & quoniam ipsi quoque Judæi inter se dissentiunt, sufficiat nobis thoracis comparatio. Nomen vero à fortitudine aut thesauro deductum esse non displicet. Verum hoc summa attentione dignum est, sacerdotem filios Abrahæ quasi in corde gestasse, non tantum ut eos produceret coram Deo, sed ut eorum esset memor, ac de salute ipsorum sollicitus. Quod autem symbola duodecim tribuum fuerunt totidem pretiosi lapides, minime data illis fuit superbiendi materia, acsi propria dignitate aut præstantia tanti æstimarentur: sed moniti fuerunt, totum pretium quo fideles apud Deum censentur, à sacerdotii sanctitate pendere. Itaque ex hac figura discamus, utcunque in nobis viles simus & abjecti, adeoque prorsus nihili quisquiliæ: quatenus tamen nos in corpus suum inserere dignatus est Christus, in ipso esse lapides pretiosos. Atque huc videtur alludere Jesaias in loco prius citato, ubi de *Jesa. 54. vers. 11.* Ecclesiæ instauratione quæ sub regno Christi futura erat, verba faciens, Ecce, inquit, colloco super carbunculum lapides tuos, & fundabo te in sapphiris: & ponam crystallum fenestras tuas, & portas tuas lapides igne rutilantes, & omnes fines tuos lapides desiderabiles. Mox enim sequitur expositio, filios tuos omnes divinitus edoctos. Ergo quod in Christo implendum erat, externo signo figuratum fuit sub Lege: nempe quamvis peregrinemur in mundo, fide tamen Christo esse conjunctos, acsi unum cum ipso essemus: ad hoc, perinde ipsum agere salutis nostræ curam, acsi nos in corde inclusos gereret: denique ubi nos in ipso respicit cælestis Pater, pluris facere tota mundi opulentia & splendore. Quantum ad Urim & Thummim spectat, mihi probabile est, duas insignes fuisse notas in pectorali, quæ nominibus istis convenirent. Nam quod divinant ex Judæis quidam, fuisse in subtegmine repositum ineffabile Dei nomen, stulta & noxia superstitione non caret: Ab aliis commentis, quæ peræque frivola sunt, supersedeo. Neque etiam scire laboro, qualis fuerit utriusque effigies: res ipsa mihi sufficit. Itaque per Urim, vel splendores, non dubito notatam fuisse doctrinæ lucem, qua verus Sacerdos fideles omnes irradiat: primo quia unica est lux mundi, extra quam *Joan. 9. vers. 5.* omnia tenebris plena sunt: & quia in ipso reconditi sunt omnes sapientiæ & scientiæ thesauri. Hinc me- *Coloss. 2. vers. 3.* rito gloriatus est Paulus, se nihil scire præter Jesum *1 Cor. 2. vers. 2.* Christum: quia ejus sacerdotium satis superque nos illuminat. Sicut autem admonitus fuit populus oculos ad sacerdotis splendorem esse dirigendos, ita hodie diligenter tenendum est quod Christus ipse do- *Joan. 8. vers. 12.* cet, Qui sequitur me, non ambulat in tenebris. Ex altera parte Thummim, quod perfectiones significat, symbolum fuit integræ solidæque puritatis, quæ nonnisi in Christo quærenda est. Neque enim legitimus fuisset Pontifex, nisi integer, purus ab omni macula, & cui ad plenam sanctitatem nihil deesset. Nec inepta est distinctio: Urim ad doctrinæ lucem, Thummim vero ad vitam referri. Hoc quidem aliquatenus convenit Ecclesiæ pastoribus, quos decet tam sana doctrina quam vitæ integritate fulgere. Sed consilium Dei fuit ostendere non alibi utrumque esse quærendum quam in Christo: quia inde nobis & lumen, & puritas, quum nos utriusque dignatur facere participes pro mensura gratuitæ donationis. Unde sequitur, qui vel minimam lucis scintillam

eatra Christum appetunt, vel guttam puritatis, demergere se in labyrinthum ubi in tenebris mortalibus vagentur, & pestiferos falsarum virtutum fumos sorbere in suum interitum. Quod autem Scriptura aliquoties commemorat, per Urim & Thummim petita fuisse oracula, id veteris populi ruditati Deus concessit. Nondum apparuerat verus Sacerdos, Angelus magni consilii, cujus Spiritu loquuti sunt omnes Prophetæ, fons denique omnium revelationum, & expressa imago Patris. Ergo ut Dei apud homines internuncius esset umbratilis sacerdos, Christi insignibus vestiri oportuit. Ita jam tunc sub figura edocti fuerunt fideles, Christum esse viam qua ad Patrem venitur, & eundem ex arcano Patris sinu proferre quicquid est utile cognitu in salutem. Hinc refellitur Judaicum illud figmentum, data fuisse responsa hoc modo: si de una tribu sciscitabantur, rutilasse lapidem qui eam repræsentabat: deinde prout negabat Deus, vel annuebat, mutatos fuisse lapidum colores. Nam ut demus Urim & Thummim fuisse ipsum ordinem lapidum, prorsus insipida est illa divinatio. Sed (ut dixi) in ipsa forma pectoralis testari voluit Deus sapientiæ & integritatis summam contineri. Qua ratione pectorale vocatur judicii, hoc est, exactissimæ regulæ, & in qua nihil desiderari potest. Nam sæpe per nomen משפט Scriptura significat quicquid bene & rite ordinatum est. Quod autem alii judicium accipiunt pro disquisitione, quia sacerdos responsa non quærebat nisi pectorali, nimis restrictum est: atque etiam refutatur ex quibusdam locis. Maneat igitur illud fixum, hoc epitheto commendari rectum & omni vitio purum ordinem. Porro quia pectorale erat quasi pars ephod, ideo sub hac voce interdum comprehenditur. Ubi etiam observare convenit, aliud fuisse ephod istud unicum summi sacerdotis ab aliis quorum alibi fit mentio.
1 Sam. 22. Omnes enim ea genere sacerdotali induebantur
vers. 18. ephod in sacris peragendis. Imo David quum salta-
2 Sam. 6. ret coram Arca, suo ephod indutus fuit. quem ritum
vers. 14. hodie quoque Judæi, celebres suos conventus agendo, retinent. Reliqua mox suis locis attexam.

9. *Accipies quoque duos lapides.*] Quo certior esset conjunctio sacerdotis cum populo, non tantum in ipsius pectore locavit Deus duodecim tribuum monumenta, sed etiam nomina humeris imposuit. Hinc sublata fuit occasio invidiæ, quum populus intelligeret, unum hominem non discerni ab aliis privati commodi gratia, sed in unius persona omnes esse regnum sacerdotale: quod in Christo verede-
1 Pet. 2. mum fuisse impletum docet Petrus. Quemadmodum
vers. 5. prædixerat Jesaias, fore Dei sacerdotes & Levitas
Jesa. 66. qui adducti essent ex Gentibus. Quo alludit Joan-
vers. 20. nes in Apocalypsi, ubi dicit, nos omnes in Christo
Apoc. 1. esse sacerdotes. Tenenda autem ratio est, cur nos
vers. 6. dicatur Pontifex noster in humeris portare. Non enim modo reptamus in terra, sed demersi sumus in profundo mortis gurgite: quomodo igitur ascendere in cælum liceret, nisi nos secum eveheret Filius Dei? Jam quum ad cælestem vitam nullus sit in nobis vigor, sed omnes animæ & corporis partes prostratæ jaceant, sola ejus virtute sustineri necesse est. Hinc igitur nostri in cælum ascensus fiducia, quod nos
Ephes. 2. Christus secum attollit: quemadmodum dicit Pau-
vers. 6. lus, in cælestibus nos considere in Christo. Jam quamlibet in nobis simus debiles, hinc tota nostra fortitudo, quod simus illius onus. Ergo in veteri illa
Ephes. 1. figura adumbratum fuit quod docet Paulus, Eccle-
vers. 22. siam esse corpus Christi & ejus plenitudinem. Superest ut quisque nostrum propriæ infirmitatis conscios in Christum recumbat: quia stulta arrogantia nos efferendo, non patimur ab ipso attolli, portari, & fulciri ejus virtute. Sinamus ergo superbos, se in sublime tollendo, ruere præcipites, ut nos Christus in humeros suos suscipiat. Vocantur autem lapides memoriæ, deinde ad memoriam filiis Israël: sicut postea idem de lapidibus duodecim repetitur. quod quidem exponunt aliqui, ut Deus sit memor filiorum Israël: alii, ut sacerdos ipse memor sit: alii, ut filii Israël sibi Deum propitiari recordentur, unius Mediatoris gratia. Verum ego simpliciter interpretor, monumentum conventionis mutuæ inter Deum & ipsos: acsi visibili signo ostenderet Deus, se eos complecti, & in sanctuarium suum recipere, quoties illo modo oblati essent.

30. *Pones autem in pectorali.*] Ex his verbis quidam colligunt, Urim & Thummim fuisse diversa à toto artificio quod ante descriptum est. Alii, quoniam nulla deinde fiet mentio Urim & Thummim, ubi narrabit Moses opus fuisse completum, existimant fuisse duodecim lapides. Atqui nihil magis consentaneum (ut ante dixi) quam in ipso pectorali expressam fuisse effigiem lucis in doctrina, & in vita summæ rectitudinis. Ideo Moses, postquam vocavit pectorale judicii, nominat judicium filiorum Israël. Qua voce intelligit certam & definitam rationem, vel absolutam omni ex parte regulam, ad quam filii Israel se dirigere & formare deberent.

31. *Facies & pallium.*] Pallium hoc superius erat oblonga tunica medium inter ipsam & ephod, à cujus extrema ora pendebant tintinnabula cum malogranatis, quæ alternis vicibus commixta erant. Etsi autem in malogranatis, vel malis punicis, nullus erat odor, rem tamen ipsam figura oculis subjiciebat: acsi in veste illa requireret Deus suavem fragrantiam cum sonitu. Ex certe nos, qui vitiorum sordibus fœtemus, non aliter suavis odor sumus Deo quam Christi veste obtecti. Sed tintinnabula resonare voluit Deus: quia non aliter Christi vestis gratiam nobis conciliat quam per vocem Euangelii, quæ capitis odorem in membra omnia diffundit. In hac allegoria nihil est nimis argutum, vel procul quæsitum: quia similitudo odoris & tinnitus ad gratiæ commendationem, & Euangelii prædicationem sponte nos ducit. Malis igitur punicis, quæ attexta erant vestis laciniæ, testatus est Deus sibi bene olere & gratum esse quicquid in sacerdote erat, modo accederet sonitus: cujus necessitas exprimitur, quum Deus mortem sacerdoti denunciat, si absque sonitu sanctuarium ingressus fuerit. Et certe fuit illa communis invitatio, quæ populi mentes, dum sacra peragebantur, attentas redderet. Quod autem pœna quam Deus minatur, proprie in Christum non competit, nihil in eo est absurdi: quia severe sacerdotibus Levitis præcipere necesse fuit, ne omitterent externa illa pietatis exercitia, donec exhibita esset veritas. Hoc quidem non inscite ad Ecclesiæ ministros per anagogen deflectunt veteres: quia morte dignus sacerdos, inquit Gregorius, à quo vox prædicationis non auditur.
Sicuti Jesaias maledicit canes mutos. Sed illud appri- Jesa. 56.
me tenendum est, vestem Christi sonoram esse, quia vers. 10.
sola fides, quæ ex auditu nascitur, nos ejus justitia induit.

36. *Facies insuper lamınam.*] Non temere hæc inscriptio in fronte locatur, ut palam emineat. Non enim solum illic testatus est Deus sibi probari ac gratum esse Legale sacerdotium, quod ipse verbo suo dedicaverat: sed etiam non aliunde petendam esse sanctitatem. Hæc igitur duo notanda sunt, placere Deo sacerdotium cujus ipse est auctor, ideoque sordere alia omnia, & rejectitia esse, quamlibet magnifice jactentur: deinde extra Christum nos pollutos esse, omnesque cultus vitiosos: & utcunque præclaræ appareant nostræ actiones, esse tamen impuras & corruptas. Ergo sic in fronte unici & perpetui Sacerdotis defixi maneant omnes nostri sensus, ut sciamus ab ipso uno munditiem in totam Ecclesiam
manare. Huc pertinent ejus verba, Propter eos san- Joan. 17.
ctifico meipsum, ut sint & ipsi sancti in veritate. vers. 19.
Idem in contextu Mosis exprimitur, Feret Aharon iniquitatem sanctificationum, &c. Locus certe insignis,

signis, quo docemur nihil à nobis proficisci quod Deo placeat, nisi interveniente Mediatoris gratia. Nam hic non de manifestis & crassis peccatis agitur, quorum veniam certum est non posse nos nisi per Christum consequi: sed oblationum sanctarum iniquitas tollenda & purganda fuit per sacerdotem. Frigidum est illud commentum, siquid erroris admissum esset in ceremoniis, remissum fuisse sacerdotis precibus. Longius enim respicere nos oportet: ideo oblationum iniquitatem deleri à sacerdote, quia nulla oblatio, quatenus est hominis, prorsus omni vitio caret. Dictu hoc asperum est, & fere παράδοξον, sanctitates ipsas esse immundas ut venia indigeant: sed tenendum est, nihil esse tam purum quod non aliquid labis à nobis contrahat. Sicut aqua, quamvis ex limpido fonte nitida hauriatur, si tamen per terram lutosam transeat, inficitur, & aliquid turbidi inde trahit: sic nihil per se adeo sincerum quod non vitiet carnis nostræ contagio. Nihil Dei cultu præstantius: & tamen nihil offerre potuit populus, etiam à Lege præscriptum, nisi intercedente venia: quam non nisi per sacerdotem obtinuit. Nullum hodie Deo gratius sacrificium est, neque unquam fuit, nominis sui invocatione: sicut ipse pro-
Psal. 50. nunciat, Invoca me in die afflictionis, exaudiam te,
vers. 15. & laudem reddes mihi. Atqui sacrificia laudis Apo-
Hebr. 13. stolus docet tunc demum placere Deo, ubi in Christo
vers. 15. offeruntur. Discamus ergo nostra obsequia, ubi veniunt in conspectum Dei, iniquitate permixta esse, quæ nos Dei judicio obnoxios reddat, nisi ea Christus sanctificet. In summa, docet hic locus, quicquid bonorum operum studemus offerre Deo, adeo nihil mereri mercedis, ut potius reatu nos obstringant, nisi sanctitas Christi, qua Deus placatur, veniam illis acquireret. Quod continuo post rursus asseritur, ubi dicit Moses, sacerdotis gratia tolli peccata in sacris oblationibus in beneplacitum: hoc est, ut statuant Israëlitæ Deum sibi placatum esse & propitium. De ipsa tiara, quam alii cidarim, alii galerum vocant, non habeo quod dicam: sicuti nec in baltheo vel cingulo subtilius philosophari libet.

40. *Filiis autem Aharon.*] Separantur etiam filii Aharon non tantum à vulgo, sed etiam à Levitis. Residebat tamen in tota familia peculiaris dignitas, ea qua postea successor petendus erat. Et quia nemo unus ad omnia sufficere poterat, vices erant inter ipsos distributæ. Hinc fit ut tunica, cingulo, & pileo ornentur ad gloriam & decorem. De unctione videbimus capite proximo. Impleri manus dicuntur, dum aptantur ad offerendum. Quamdiu enim profanæ sunt, etiam in maxima copia vacuæ censentur: quia nullum Deo acceptum est munus nisi jure sacerdotii. Ergo plenitudo ex consecratione, qua fit ut oblationes rite factæ ad Deum perveniant. Notandum vero quod pater Aharon eos non sanctificat, sed Moses: ut vis ipsa vel effectus sanctificandi maneat penes Deum, neque ad ministros transferatur. Voluit etiam forte Deus occurrere improborum calumniis: ne quispiam postea objiceret, Aharon fraude & malis artibus honorem sibi uni collatum ad filios quoque extendisse, atque ità hæreditarium fecisse præter jus & fas. Ab hoc probro immunis fuit, quum aliunde ad eos pervenit dignitas sacerdotalis. Jam & hoc modo certius rejecta fuit Mosis posteritas ab ea spe quam concipere poterat ea patris memoria. Ergo Moses, filios Aharon initiando, suos in ordinem coegit: ne qua eos ambitio in posterum sollicitaret, vel ureret eos invidia, quum se aliis subjici viderent.

42. *Faceis & feminalia.*] Quia homines pro ingenita sibi levitate & petulantia, minimas quoque offensiones ad spernenda sacra arripiunt, atque ita facile vilescit religio: ad cavendum tale periculum, hic de re in speciem levi præcipit Deus, ut femoralibus partes pudendas tegant sacerdotes. Summa est, ut caste & verecunde se gerant: ne si quid in ipsis turpe vel minus decorum appareat, majestas sacrorum minuatur. Ideo quidam exponunt particulam, Ut ministrent in sanctitate: acsi dictum esset, ut puri sint ab omni macula, nec Dei cultum profanent. Ego tamen קדש pro sanctuario accipi arbitror: idque magis est genuinum. Additur autem comminatio, non impune laturos si hanc observationem neglexerint: quia scelus in se suscipient. Nec mirum: quando omnis incuria & securitas in sacris peragendis ad contemptum Dei & impietatem accedit. Cæterum quod mox sequitur de jure vel statuto perpetuo, non bene quidam (meo judicio) ad præceptum de femoralibus restringunt: quum aliis quoque sacerdotii partibus respondeat. Generaliter ergo pronunciat Deus, Legem se ferre non exigui temporis, sed quæ semper in electo populo vigere debeat. Unde colligimus vocem עלם, quoties de umbris Legalibus agitur, finem accipere in Christi adventu. Et certe hæc vera est ceremoniarum perpetuitas, ut in Christo, qui earum solida est veritas & substantia, consistant. Quia enim in Christo demum exhibitum est quod tunc sub umbris delineatum fuit, eo stabiles sunt figuræ illæ, quod post rerum manifestationem usus earum desiit. Idque jam
olim à Davide prædictum fuisse vidimus, ubi Levi- Psal. 110.
tico sacerdotio aliud secundum ordinem Melchise- vers. 4.
dech subrogat. Honore autem translato (ut scite do- Hebr. 7.
cet Apostolus) jus quoque & statuta omnia transferri vers. 12.
necesse est. Cessant ergo hodie veteres ritus: quia spirituali Christi sacerdotio non conveniunt. In quo se prodit duplex sacrilegium Papatus, quando ausi sunt homines mortales Christi sacerdotio, tanquam caduco, aliud tertium substituere: & Judæos perperam imitando, ceremonias coacervarunt, quæ directe pugnant cum natura sacerdotii Christi. Excipiunt quidem, manere integrum Christi sacerdotium, quamvis innumeros habeant sacrificos: sed ita tergiversando, frustra elabi tentant. Nam si in sacerdotio Legali quicquam mutare vel novare nefas fuit: quanto minus licuit Christi sacerdotium adventitiis figmentis corrumpere, cujus tamen integritas inviolabili Dei jurejurando sancita est? Filium alloquitur Pater, Tu es Sacerdos in æternum: quid nugari juvat, dum innumera turba creatur, Christo nihil decedere? Quomodo hæc inter se consentiunt, unctum fuisse ut per Spiritum se offerret, offerri tamen ab aliis? unica oblatione fuisse defunctum ad plenam justitiam, & quotidie offerri? Jam si nullus hodie legitimus est sacerdos nisi qui in se habet quod veteribus figuris ostensum fuit, sacrificos proferant Angelica puritate ornatos, & quasi segregatos ex hominum numero: alioqui repudiare liberum erit quicunque vel minimo vitio inquinati erunt. Hinc etiam ortum est secundum sacrilegium: quod scilicet Euangelii claritatem novo Judaismo obruere ausi sunt. Deerant illis omnia ad suum sacerdotium probandum. Ergo optimum compendium fuit immensa ceremoniarum congerie suam vanitatem involvere: acsi nebulis lucem obscurarent. Quo magis cavendum est ne fideles à puro Christi instituto degenerent, si eum cupiunt habere unicum & æternum Mediatorem.

Ex Exodi XXIX.

HOc quoque facies eis ad sanctificandum eos, ut sacerdotio fungantur mihi. Tolle juvencum unum filium bovis, & arietes duos immaculatos.

2. Panes præterea infermentatos, & placentas infermentatas mixtas oleo, & lagana infermentata uncta oleo: ex simila triticea facies ea.

3. Ponesque ea in canistrum unum, & offeres ea in canistro, una cum juvenco, & duobus arietibus.

4. Tum Aharonem & filios ejus accedere facies ad ostium tabernaculi conventionis, & lavabis eos aqua.

5. Et accipies vestes, induesque Aharon tunicam, & pallium ephod, & ephod pectorale, cingesque eum baltheo ephod.

6. Pones præterea cidarim super caput ejus: coronam autem sanctitatis pones super cidarim.

7. Postremo accipies oleum unctionis, & fundes super caput ejus, & unges eum.

8. Post hæc filios ejus accedere facies, & indues eos tunicas.

9. Cingesque illos baltheo, Aharon & filios ejus, & aptabis eis pileos: & erit eis sacerdotium in statutum perpetuum, implebisque manum Aharon, & manum filiorum ejus.

10. Et offeres juvencum coram tabernaculo conventionis, imponentque Aharon & filii ejus manus suas super caput juvenci.

11. Tunc mactabis juvencum coram Jehova ad ostium tabernaculi conventionis.

12. Accipiesque è sanguine juvenci, & pones super cornua altaris digito tuo: reliquum autem sanguinem fundes ad fundamentum altaris.

13. Tollesque omnem adipem operientem intestina, & reticulum quod est super jecur, & duos renes, & adipem qui est super illos, & incendes ea super altare.

14. At carnem juvenci, & pellem ejus, fimumque ejus combures igni extra castra: sacrificium pro peccato est.

15. Arietem quoque alterum accipies, & imponent Aharon & filii ejus manus suas super caput arietis.

16. Tunc mactabis arietem, accipiesque sanguinem ejus, & asperges super altare per circuitum.

17. Arietem autem concides in frusta sua, & lavabis intestina ejus, cruraque ejus, & pones super frusta ejus, & super caput ejus.

18. Incendes præterea totum arietem super altare: nam holocaustum est Jehovæ in odorem quietis: oblatio ignita Jehovæ est.

19. Accipies insuper arietem secundum, imponentque Aharon & filii ejus manus suas super caput arietis.

20. Tunc mactabis arietem, accipiesque de sanguine ejus, & pones super tenerum auris Aharon, & super tenerum auris filiorum ejus dextræ, & super pollicem manus eorum dextræ, & super pollicem pedis eorum dextri: aspergesque sanguinem super altare per circuitum.

21. Tollesque de sanguine qui erit super altare, & de oleo unctionis: atque asperges super Aharon, & super vestes ejus, & super filios ejus, & super vestes filiorum ejus cum eo.

22. Deinde tolles de ariete adipem, & caudam, & adipem operientem intestina, & reticulum jecoris, duosque renes, atque adipem qui est super eos, & armum dextrum: quia aries consecrationum est.

23. Et tortam panis unam, & placentam panis ex oleo unam, & laganum unum è canistro infermentatorum qui est coram Jehova.

24. Ponesque omnia illa in manibus Aharon, & in manibus filiorum ejus, exaltabisque illa exaltationem coram Jehova.

25. Accipies autem illa è manu eorum, & incendes super altare, ultra holocaustum in odorem quietis coram Jehova: oblatio ignita est Jehovæ.

26. Accipies item pectus arietis consecrationum quod est ipsi Aharon, & exaltabis illud exaltationem coram Jehova, eritque tibi in partem.

27. Sanctificabis itaque pectus exaltationis, & armum elevationis, quod exaltatum est, & qui elevatus est de ariete consecrationum ipsius Aharon & filiorum ejus.

28. Et erit ipsi Aharon & filiis ejus in statutum perpetuum à filiis Israël, quia exaltatio est: & exaltatio erit à filiis Israël de sacrificiis prosperitatum suarum, exaltatio inquam eorum erit Jehovæ.

29. Porro vestes sanctæ quæ sunt ipsius Aharon, erunt filiis ejus post eum ad ungendum eos cum eis, & ad consecrandum cum eis manum eorum.

30. Septem diebus induet eas sacerdos qui fuerit loco ipsius de filiis ejus, qui ingredietur tabernaculum conventionis ad ministrandum in sanctuario.

31. Arietem

31. Arietem autem consecrationum tolles, & coques carnem ejus in loco sanctitatis.
32. Comedetque Aharon & filii ejus carnem arietis, & panem qui est in canistro, ad ostium tabernaculi conventionis.
33. Comedent inquam illa quibus expiatus fuit ad consecrandum manum eorum, ad sanctificandum eos: & alienigena non comedet, quia sanctificatio sunt.
34. Quod si superfuerit de carne consecrationum, & de pane, usque mane, combures quod superest igni: non comedetur, quia sanctitas est.
35. Facies igitur ipsi Aharon & filiis ejus sic, juxta omnia quæ præcepi tibi: septem diebus consecrabis manum eorum.

1. *Hoc quoque facies eis.*] Quia hæc, ut leguntur nono capite Levitici, in historia consecrationis tabernaculi iterum repetam & fusius explicabo, nunc breviter attingere satis fuerit summam duntaxat. Neque enim meum est ex altis speculationibus mysteria fabricare, quæ lectores oblectent magis quam solide erudiant. Primo, quia impurum est ac multis sordibus infectum humanum genus, ut omnes ad unum prohibeat sua immundities ab accessu Dei: antequam sacerdotes consecret Moses, aquæ aspersione ipsos lavat, ne amplius censeantur ex communi ordine. Unde colligimus, in Christo solo veram reperiri quæ sub Lege umbratilis fuit puritas & innocentia. Talem vero, inquit Apostolus, decebat esse Pontificem, (Hebr. 7. vers. 26.) qui integer & nulla macula inquinatus, pro peccatoribus se coram Deo sisteret. Postquam abluti fuerint, jubet ipsos Deus indui sacerdotali ornatu, secundum cujusque ordinem: ut summus sacerdos gestet ephod cum Urim & Thummim, & cidarim cum lamina aurea, ubi resplendeat sanctitas Jehovæ. tertio addit unctionem. Hæc præparatio fuit ad ipsos initiandos antequam munus sacrificandi obirent. Notandum vero est, quod ad primum sacrificium, partes quæ deinde ad Aharon translatæ sunt, Mosi injungi, acsi esset unicus sacerdos. Et certe adhuc penes ipsum manebat temporalis dignitas, quam fratri resignavit. Quæ de victimæ partitione inserit Moses, commodius alibi exponam, ubi de oblationibus agetur, quod diximus esse tertium membrum in cultu Legali.

16. *Tunc mactabis arietem.*] Antehac jussus est Moses sumere partes hostiæ ex manibus Aharon, ut Deum illis propitiaret, quo deinde fungi posset ipse & posteri eodem officio: nunc peculiaris ceremonia describitur, ut auriculam ejus dextram, pollicem manus dextræ & pedis, sanguine arietis illinat, tam ipsi quam ejus filiis: deinde ut sanguine qui super altare erat repositus, eos & vestes ipsorum aspergat. Porro hic primo notandum est, ut sibi coram Deo favorem ad intercedendum conciliet sacerdos, tingi sanguine oportere. Ita Christi sacerdotium sanguine dicatum fuit, ut ad nos Deo reconciliandos efficax esset. Nunc queritur cur tantum dextra auricula & pollices dextri, sanguine tincti fuerint, acsi dimidia tantum ex parte sacri Deo & dicati essent sacerdotes. Respondeo, sub una parte alteram comprehendi: quoniam eadem est utriusque auris, manuum, & pedum ratio, & sic conjuncta sunt officia, ut quod de aure una dicitur, ad alteram pertineat. Rursus quæritur, cur uncta potius fuerit auris, pes & manus, quam pectus & lingua. Mihi vero dubium non est quin per aurem designata fuerit obedientia, per manus & pedes cunctæ actiones & totus vitæ cursus. Nihil fere magis tritum in Scriptura quam istæ metonymiæ, dum puritas manuum pro tota vitæ integritate sumitur; & via aut cursus aut ambulatio, pro directione aut vivendi instituto. Optime igitur convenit, hominis vitam sanguine consecrari. Sed quia recte agendi principium est obedientia, quæ sacrificiis omnibus præfertur, ab auricula jussus est Moses incipere. Et scimus odorem (Phil. 4. vers. 18.) bonæ fragrantiæ in sacrificio Christi fuisse obedientiam. Qua ratione David in spiritu Prophetico (Psal. 40. vers. 7.) ipsum loquentem inducit, Aurem perforasti mihi. Si quis excipiat non minus in lingua esse momenti, quia sacerdos est angelus Dei exercituum: respondeo, hic non attingi docendi munus, sed tantum intercedendi. Quare in tribus illis partibus complexus est Moses quicquid ad expiationem spectabat. Cæterum meminerimus quæ de Christi consecratione dicuntur, non subsistere in ejus persona, sed referri ad totius Ecclesiæ utilitatem. Neque enim sua causa unctus est, neque opus habuit mutuari gratiam à sanguine: sed membra sua respexit, & totum se addixit eorum saluti, sicut ipse testatur, Propter eos (Joan. 17. vers. 19.) sanctifico meipsum.

28. *Et erit ipsi Aharon.*] Ne vilesceret sacrarum oblationum dignitas, quæ sanctitas Jehovæ dicuntur, ab earum esu prohibiti sunt extranei. Nam si quibuslibet eas tangere, illisque vesci permissum foret, nullum inter eas & vulgares cibos fuisset discrimen. Ex portione sacerdotum quædam fuerunt totis familiis communia, sed excepta fuerunt sancta, ut sub una specie omnium reverentia commendaretur. Eodem spectat circumstantia loci: quia intra domesticos parietes comedere non licuit quod sanctum erat, ut differret à communi & ordinario victu. Eadem causa comburi oportuit siquid manebat residuum, ne si carnes fierent rancidæ aut mucidos panis, fœtor & deformitas aliquid ex sacrorum dignitate minuerent. Rudimentis enim puerilibus opus habuit infirmitas veteris populi, sed quæ altius erigerent piorum animos. In eum tamen finem omnia tendebant, ne qua obreperet corruptela quæ Dei cultum inficeret, vel redderet contemptibilem.

Ex Levit. VI.

19. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
20. Ista sit oblatio Aharon & filiorum ejus, quam offerent Jehovæ die qua ungetur quisque: Decima epha similæ, minha jugiter: dimidium ejus mane, & dimidium vesperi.
21. In craticula oleo fiet, frictam afferes eam: coctiones minhæ frustorum offeres in odorem quietis Jehovæ.
22. Et sacerdos unctus in locum ejus è filiis ejus faciet eam: statutum perpetuum Jehovæ, tota cremabitur.

19. *Et loquutus est.*] Satis notum est sacrificiis fuisse adjunctam oblationem quam vocant minha: sed seorsum quoque fuisse in usu, alibi videbimus. Licuit absque victima vel puram farinam offerre, vel liba, & placentas oleo conditas. Ergo præter sacrificium consecrationis, de quo disseruit Moses, hæc secunda oblatio à sacerdote exigitur, ut placentam frixam in sartagine, & in frusta concisam, pro

sua

sua inauguratione offerat. Hæc autem videtur fuisse ratio, ut legitimus deinde esset totius populi minister, & aliorum nomine rite offerret, ex quo defunctus fuerat pro seipso. Cæterum discrimen statuitur inter munus sacerdotis & populi, ut totum adoleatur: cujus rei causam, quia alibi explicabitur, uno verbo perstringere nunc satis fuerit. Noluit scilicet Deus sacerdotes vana ostentatione se jactare: quod proclive erat, si in ipsorum usum reversa fuisset oblatio, sicuti minha popularis penes ipsos manebat.

Ex Numer. VIII.

5. Loquutusque est præterea Jehova ipsi Mosi, dicendo,
6. Cape Levitas è medio filiorum Israël, & purifices illos.
7. Sic autem facies illis ut purifices illos: sparge super eos aquam purificationis, & transire faciant novaculam super totam carnem suam, laventque vestimenta sua, & purificentur.
8. Postea capient juvencum filium bovis, & minham ejus similam consperfam oleo: & juvencum alterum filium bovis capies in sacrificium pro peccato.
9. Tunc offeres Levitas coram tabernaculo conventionis: & congregabis omnem cœtum filiorum Israël.
10. Offeres inquam Levitas coram Jehova, & conjungent filii Israël manus suas super Levitas.
11. Offeretque Aharon Levitas in oblationem coram Jehova à filiis Israël, & ministrabunt in ministerio Jehovæ.
12. Levitæ autem conjungent manus suas super caput juvencorum: postea facies unum pro peccato, & alterum in holocaustum Jehovæ ad expiandum Levitas.
13. Statuesque Levitas coram Aharon & eoram filiis ejus, & offeres illos oblationem Jehovæ.
14. Ac segregabis Levitas è medio filiorum Israël: erunt mei Levitæ.
15. Postea autem venient Levitæ ad ministrandum in tabernaculo conventionis, & expiabis illos, offeresque eos oblationem.
16. Quia dati, dati inquam sunt mihi è medio filiorum Israël pro aperiente omnem vulvam, pro primogenito filiorum Israël accepi eos mihi.
17. Meus est enim omnis primogenitus in filiis Israël tam hominum quam jumentorum: à die quo percussi omne primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi illa mihi.
18. Cepi autem Levitas pro omni primogenito in filiis Israël.
19. Et dedi Levitas dono datos Aharoni & filiis ejus è medio filiorum Israël, ut fungantur officio filiorum Israël in tabernaculo conventionis, & expient filios Israël: neque sit in filiis Israël plaga, quum ipsi appropinquaverint sanctuario.

Ex eodem Capite.

23. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,
24. Hoc quoque est quod ad Levitas pertinet: à vicesimo quinto anno & supra ingredientur militare militiam in cultu tabernaculi conventionis.
25. A quinquagesimo autem anno revertetur à militia cultus, nec ministrabit ultra:
26. Sed ministrabit cum fratribus suis in tabernaculo conventionis, ut munere suo illi fungantur, & ministerium non administrabit. sic facies de Levitis in custodiis eorum.

5. *Loquutus est præterea.*] Quanquam Levitis sanctuarium ingredi non licebat, sed tantum ministri erant sacerdotum, & fere ad serviles operas addicti: quia tamen sanctuarium cum sacris vasis gestabant, parabant victimas, tollebant cineres & alia purgamenta ex altari, eos quoque solenni ritu sibi consecrari Deus voluit. Nam sicut totus Israël respectu Gentium peculiaris erat populus Dei, sic domus Levi ex ipso populo in peculium electa fuit, quemadmodum hic dicitur. Verum ne sibi plus arrogarent quam fas esset, eorum insolentiæ occurrit Deus, primo quum distulit eorum consecrationem in aliud tempus, deinde quum voluit non à Mose sed ab Aharon initiari, tertio quum diversam ceremoniam instituit. Nam si eodem tempore fuissent initiati, hoc prætextu forte cum ipsis de æqualitate certassent. Ergo sacerdotibus à vulgo jam exemptis, ut eorum munus venerari discant, manent ipsi adhuc privati. Deinde quia si communiter fuissent oblati à Mose, periculum erat ne contra alios omnes superbius se efferrent: eorum consecrationi præficitur Aharon, quo se illius auctoritati modeste subjiciant. Jam quia tantum aqua & sacrificio lustrati fuerunt, nulla autem adhibita fuit unctio, discrimen in ritu externo eos admonuit, non eundem esse vel parem honoris gradum.

6. *Cape Levitas è medio.*] Capere è medio filiorum Israel, tantundem valet atque eximere è numero, ne veniant in communem censum, ac reputentur una tribus. Hæc igitur separatio (ut clarius paulo post exprimet) Levitas Deo addixit in cultum sanctuarii. Quod autem hoc prætextu immunitatem sibi vendicat clerus Papalis, ut legibus solutus pro libidine vivat, non putidum modo, sed impii ludibrii plenum est cavillum. Nam quum in Christo finem acceperit vetus sacerdotium, successio quam obtendunt, Christum suo jure spoliat, acsi non exhibita in eo fuisset plena veritas. Cæterum quando à solo Papæ primatu dependent omnia eorum privilegia: si rata censeri volunt, probent ante omnia oportet, Papam Dei jussu toti Ecclesiæ caput esse impositum, adeoque Christi esse successorem. Quod ad Aharon spectat, quia minister fuit cooptationis, hoc modo præfectus fuit, ut Levitas suo arbitrio regeret. Interea sic ministerium injungitur homini, ut gratuitum Dei beneplacitum non obscuret.

7. *Sic autem facies illis.*] Primum jubetur Aharon super eos spargere aquam purificationis, quæ

eos mundet à sordibus: neque id modo, sed jubentur lavare vestes suas, ut diligenter sibi caveant circumcirca ab omni labe, unde ad ipsos pervenit contagio. Tertio jubentur novacula radere cutem suam, ut carne sua exuti incipiant novi esse homines. Additur postea sacrificium, idque duplex, ad eos expiandos. Qua ratione etiam manuum impositio illis mandatur. His peractis Aharon pro jure & honore sacerdotii jubetur illos offerre, non secus ac sacrum panem vel suffitum. Finis autem fuit ut agnoscerent se non amplius esse sui juris, sed Deo addici, ut ad cultum sanctuarii operam suam impenderent. Quod autem simul aliqui è populo jubentur manus imponere, hoc fit in testimonium alienationis: acsi omnes tribus hac ceremonia testatum facerent, suo consensu Levitas transire in peculium Dei, ut essent quasi pars vel accessio sanctuarii. Solebant enim privati homines (ut postea videbimus) suis victimis manus imponere: sed non eadem ratione qua sacerdotes.

16. *Quia dati, dati.*] Ne querantur aliæ tribus, corpus populi imminui, pronunciat Deus emancipatos esse à genere Abrahæ, quoniam ipsos acquisierit, quum percussit omnia primogenita Ægypti. Certum est enim tam primogenitos populi, quam fœtus animalium primogenitos mirabiliter ereptos fuisse à communi clade. Ergo sicuti eos singulari privilegio Deus liberavit, ita sibi devinxit redemptionis beneficio. Sed videtur cessare ratio, quum Deus pretium redemptionis exigendo, primogenitos dimisit liberos, ut alibi dictum fuit. Alioqui bis idem posceret: quod iniqua lege fieret. Verum solutio in promptu est: quum in primo censu numerati fuerunt primogeniti duodecim tribuum, plures Levitis fuisse repertos. Tunc facta fuit permutatio: ut omnes primogeniti duodecim tribuum ad viginti & duo millia immunes essent à tributo, eorum autem loco Deus Levitas sibi ministros sumeret. Tantum redempti fuerunt ducenti & septuaginta tres, quia hic numerus superabat. Sic factum est, ut Deus æquali jure contentus populum injusto onere non gravaret. Verum hæc compensatio, quæ semel ad unum diem facta est, non obstitit quominus deberent Israëlitæ Deo suos primogenitos, qui tunc nondum nati erant. Quia igitur quoad posteros manebat obligatio, lata lex est, ut primogenitos suos redimerent. Siquis objiciat, rectum non fuisse ut quicunque ex Levitis primogeniti essent, manerent Deo sacri: respondeo nihil hac in parte fuisse fraudis. Nam ex quacunque tribu essent primogeniti, jam Deo mancipati erant cum tota sua sobole. Non fuit igitur facta deterior populi conditio in permutatione capitum: ideoque optima æquitate in posterum statuit Deus pretium quo suos primogenitos redimerent Israelitæ. Quod autem datos sibi pronunciat, perinde est acsi eos sibi ex compacto assereret. Hoc sensu dicit, A die quo percussit primogenita Ægypti, se acquisiisse primogenita Israelis. Deinde addit, se tunc Levitas sumpsisse: nempe ut in præteritum tempus duntaxat transfigeret cum populo.

19. *Et dedi Levitas.*] Declarat qua conditione ipsos esse suos velit: nempe ut regantur ab Aharon, ejusque præceptis obediant. Neque enim donatio intelligenda est, qua jus suum quispiam alteri resignat & cedit: sed quum eos addicat Deus ministerio sanctuarii, vult illos habere ducem & magistrum. In fine versus hoc fieri in bonum & utilitatem totius populi docet Moses. Unde sequitur non esse invidiæ locum: nisi forte ægre ferat populus, saluti suæ divinitus prospectum esse. Ac duplex ostenditur utilitas: prior, quod futuri sint intercessores, vel expiationum ministri: (uterque enim sensus bene convenit) secunda, quod dum ipsi erunt sanctuarii custodes, impedient ne filii Israel temerario accessu cladem sibi accersant.

24. *Hoc est quod ad Levitas.*] Hic ætas præfigitur qua incipiant Levitæ & desinant munus suum exequi. Jubet autem Deus ipsos auspicari ab anno vicesimo quinto: vacationem concedit anno quinquagesimo. optima utrumque ratione. Si enim adolescentuli fuissent admissi, poterat eorum protervia sacrorum venerationi multum detrahere: non modo quia intemperanter plerumque lasciviunt quibus nondum virilis est maturitas: sed quia vel neglectu, vel levitate, vel incogitantia, vel imperitia & errore, perperam multa turbassent in cultu Dei. Sicuti autem minime idonei fuerunt ad munus exercendum, donec prudentiam & gravitatem collegissent: ita ne senio fatiscerent, tempestive illis missionem dari æquum fuit. Erat enim (ut ante diximus) laboriosa provincia, & quæ robur corporis posceret. Si vero placet anagoge ad Pastorale munus, in genere tenendum erit, non esse quoslibet eligendos, sed qui jam moderationis suæ fidem fecerint: nec urgendos esse ultra modum qui alacriter se impendunt, nec plus exigendum quam ferat eorum facultas. Stulte enim annos quidam numerarunt, acsi ante vicesimum quartum annum nefas esset Pastorem eligere, qui tamen alioqui necessariis dotibus polleret.

Ex Numer. III.

5. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,

6. Appropinquare fac tribum Levi, & siste eam coram Aharone sacerdote, ut ministret ei.

7. Et custodiant custodiam ejus, & custodiam universi cœtus coram tabernaculo conventionis, ut exequantur cultum tabernaculi.

8. Custodiant quoque omnia utensilia tabernaculi conventionis, custodiamque filiorum Israël, ut exequantur cultum tabernaculi.

9. Da inquam Levitas ipsi Aharon, & filiis ejus: dati, dati namque sunt illi ex filiis Israël.

10. Aharon autem & filios ejus præficies, custodientque sacerdotium suum: externus enim qui accesserit morietur.

5. *Loquutus est.*] Continet hic locus duo capita: nempe ut separentur Levitæ in ministerium sanctuarii & altaris: deinde ut præcipuis sacerdotibus ex familia Aharon pareant, nec quicquam agant nisi ex eorum auctoritate & mandato. Jam vero dictum fuit, & iterum postea videbimus, in genere tribum Leviticam divinitus electam fuisse ad sacra peragenda: ut sciret populus neminem tam honorifico munere dignum esse, sed id pendere à gratuita vocatione Dei, cujus est omnia creare ex nihilo. Hoc modo non tantum repressa fuit eorum temeritas qui honorem stulte appeterent: sed tota Ecclesia edocta fuit, ad Deum rite colendum opus esse alieno subsidio. Nisi enim medii intercederent Levitæ, alios è populo Lex à Dei accessu arcebat, acsi totum humanum genus pollutionis damnaret. Verum quo certius dirigerentur ad unum Mediatorem, summum sacerdotium in sublimi locatum fuit, & tandem unus

qui supra omnes emineret: hac ratione Levitas posteris Aharon subesse voluit Deus. Ordini quidem simul consuluit: quia turba nisi à capitibus regatur, semper turbulenta erit. Minime tamen dubium est quin summa Christi potestas in persona Aharon repræsentata fuerit. unde refellitur Papistarum inscitia, qui exemplum hoc ad statum Christianæ Ecclesiæ transferunt, vel potius torquent, ut Presbyteros subjiciant Episcopis: atque inde conflent primatum sedis Romanæ. Atqui si hujus figuræ quæritur veritas, potius ratiocinari conveniet, quicunque creantur hodie ministri & Pastores Ecclesiæ, Christo tradi quasi sub manum: ne quid sibi imperii usurpent, sed modeste se gerant, tanquam rationem reddituri coram ipso, qui Princeps est Pastorum. *1 Pet. 5. vers. 4.* Unde colligimus, Papatum nonnisi in scelesto sacrilegio fundatum esse: quia eripitur Christo quod suum est, si alius quispiam fingitur successor Aharon. Interea non repudianda est politica distinctio, quam sensus ipse naturæ dictat ad confusionem tollendam: sed quæ in eum finem spectabit, sic erit temperata, ut neque Christi gloriam obscuret, neque ambitioni vel tyrannidi serviat, nec impediat quominus mutuam inter se, pari jure & libertate, fraternitatem colant omnes ministri. Hinc etiam sumpta fuit illa sententia Apostoli, nemini fas esse honorem sibi sumere: sed legitimos esse Ecclesiæ ministros qui vocati sunt. *Hebr. 5. vers. 4.*

Ex Exodi XXX.

22. Loquutus est etiam Jehova ad Mosen, dicendo,

23. Tu sume tibi aromata optima: myrrhæ fluidæ ad quingentos siclos, cinnamomi aromatici dimidium ipsius, ducentos & quinquaginta: & calami aromatici ducentos & quinquaginta:

24. Casiæ vero quingentos siclos, pondere sanctuarii: & olei olivæ hin.

25. Et facies ex eo oleum unctionis sanctitatis, unguentum unguenti, opus unguentarii: oleum unctionis sanctitatis erit.

26. Unges eo tabernaculum conventionis, & Arcam testimonii,

27. Et mensam omniaque vasa ipsius, & candelabrum omniaque vasa ipsius, & altare suffimenti:

28. Altare quoque holocausti & omnia vasa ipsius, & concham & basin ejus.

29. Ita sanctificabis ea, erunt sanctitas sanctitatum: quicquid tetigerit ea, sanctificabitur.

30. Aharon præterea & filios ejus unges, & sanctificabis eos, ut sacerdotio fungantur mihi.

31. Ad filios autem Israël loqueris, dicendo, Oleum unctionis sanctitatis erit hoc mihi per generationes vestras.

32. Super carnem hominis non unget: neque compositioni ejus facietis similes: sanctum est, sanctum erit vobis.

33. Quisquis confecerit unguentum simile, & qui posuerit ex eo super extraneum, succidetur è populis suis.

23. *Tu sume tibi aromata.*] Quanquam oleum de quo agitur, non solis sacerdotibus ungendis, sed tabernaculo, Arcæ foederis, altaribus, & vasis omnibus dicatum fuit: non tamen occurrit ad tractandam sacram unctionem commodior locus quam si eam sacerdotio annecterem, ex quo dependet. Primo describitur ejus confectio, sumptu & odore exquisita: ut ab ipsa excellentia & pretio discant Israëlitæ, aliquid non vulgare repræsentari. Vidimus enim jam sæpius objectum fuisse rudi populo splendorem in sacris symbolis, qui externos sensus afficeret, ut paulatim & quasi per gradus ad rerum spiritualium notitiam attollerentur. Nunc cur tam sacerdos quam vasa omnia & aliæ tabernaculi partes opus habuerint unctione, videndum est. Extra controversiam statuo, oleum hoc pretiosis odoribus mixtum, figuram fuisse Spiritus sancti. Nam passim occurrit ungendi metaphora, ubi vim, effectus, & dona Spiritus commendant Prophetæ. Nec dubium est quin Deus reges ungendo, spiritu prudentiæ, fortitudinis, clementiæ, & æquitatis se illos donare testatus sit. Hinc facile colligitur, imbutum fuisse tabernaculum oleo, ut discerent Israëlitæ nihil prodesse omnia pietatis exercitia absque arcana operatione Spiritus. Imo aliquid majus ostensum fuit, virtutem & gratiam Spiritus vigere & regnare in ipsa umbrarum veritate, & quæcunque inde proveniunt bona ejusdem Spiritus dono applicari in usum fidelium. In altari quærenda fuit reconciliatio, ut Deus propitius esset. Atqui (teste Apostolo) sacrificium mortis Christi non aliter efficax fuit ad placandum Deum, nisi quia per Spiritum passus est. *Hebr. 9. vers. 14.* Jam quomodo ad nos fructus pervenit, nisi quia sanguine qui semel fusus est, idem Spiritus animas nostras irrigat? sicuti docet Petrus. *1 Pet. 1. vers. 2.* Jam quis preces nostras consecrat nisi Spiritus à quo dictantur gemitus inenarrabiles, & per quem clamamus Abba pater? *Rom. 8. vers. 15.* Imo unde fides quæ nos in communicationem bonorum Christi admittit, nisi ab eodem Spiritu? Sed unctio præcipue in sacerdote consideranda fuit, qui sanctificatus est Dei Spiritu ad munus obeundum. Itaque sicut Jesaias in ejus persona spiritu Prophetico se unctum fuisse docet, & David idem affirmat de spiritu regali: ita Daniel optimus nobis interpres est ac testis quomodo tandem exhibita fuerit sacerdotalis unctio. *Jesa. 61. vers. 1. Psal. 46. Dan. 9. vers. 24.* Nam quum tempus, quo per mortem Christi obsignabitur prophetia, præfixum esse dicit ad ungendum sanctum sanctorum, clare admonet spirituale exemplar esse in Christo, quod visibili sanctuario respondeat: ut reipsa sentiant fideles, non inanes fuisse umbras illas. Nunc tenemus cur unctus fuerit Aharon, quia Spiritu sancto consecratus est Christus, ut Mediator esset Dei & hominum: cur eodem oleo tinctum fuerit tabernaculum cum suis vasis, quia non aliter participes sumus sanctitatis Christi quam Spiritus dono & operatione. Iterum masculinum genus quidam ponunt, ubi de vasis dicitur, Quicquid tetigerit ea, sanctificabitur: acsi dictum esset, non ab aliis tractari fas esse quam à sacerdotibus. Sed mihi videtur potius alia causa notari, quia oblationes sua sanctitate imbuat.

25. *Oleum unctionis.*] Quanquam genitivus ponitur loco epitheti, acsi dixisset Moses Oleum sanctum: ab effectu tamen sic vocatur, quia sine ipso nihil purum censeatur. Et certe ideo nos & nostra omnia sanctificat Spiritus Dei, quia extra ipsum profani sumus, & nostra omnia corrupta. Ceremoniæ

usum

usum commendat per cunctas ætates veteris populi. Quibus verbis subest tacita antithesis novæ Ecclesiæ, quæ post exhibitam rerum substantiam umbris non indiget. Merito enim unigenitus Dei Filius Christi nomen obtinet, quando suo adventu figuras illas abolevit. Et Simeon quum ulnis suis eum amplexus (Luc. 2. vers. 28.) vocaret Christum Domini, externum Legalis olei usum cessasse docuit. Quo magis insipida fuit superstitio Papatus, dum sacrificos, altaria, & reliquas nugas ungendo, Judæos imitati sunt: acsi Christum vellent iterum suis unguentis sepelire. Ergo commentum illud tanquam sacrilegum detestemur, quod metas à Deo præscriptas evertit. Porro ut mysterium hoc justa veneratione observent, vetat fieri simile onguentum. Scimus inter delicias lauti convivii tunc fuisse unguenta. Si hoc genus usurpent, profanatio censetur. Et notanda ratio est, Ut sanctum illis sit quod sanctum est: hoc est, ut reverenter colant quod peculiariter dicatum est eorum saluti. Nam etsi sacra divinitus instituta semper retinent suam naturam, nec vitiis nostris vel inquinari vel exinaniri possunt: nos tamen sordibus nostris, impuro abusu vel neglectu, ea quantum in nobis est polluimus.

Ex Levit. VIII.

1. Loquutusque est deinde Jehova ipsi Mosi, dicendo,

2. Tolle Aharon, & filios ejus cum illo, & vestes, & oleum unctionis, & juvencum sacrificii pro peccato, & duos arietes, & canistrum azymorum.

3. Atque omnem cœtum congrega ad ostium tabernaculi conventionis.

2. *Tolle Aharon.*] Modum ungendi & vestiendi sacerdotes clarius exprimit à loci & testium circumstantia. Jubet enim Ecclesiam edicto vocari ad sanctuarium: deinde coram illa produci Aharon & ejus filios, ut Deo auctore inaugurentur ad suum munus; & totus simul populus agnoscat divinitus creatos esse & ordinatos. Quæ uno contextu apud Mosen legitur mandati exequutio, haud dubie ad aliud tempus pertinet; nempe quo peracta est solennis tabernaculi dedicatio. Ergo quod hic alieno loco narratur, illuc rejicere visum est, ut perpetua fluat historiæ series: quod ad facilitatem non parum juvabit.

Ex Levit. XXI.

1. Et dixit Jehova ad Mosen, Alloquere sacerdotes filios Aharon, & dicito eis, Super anima non contaminabit se quisquam vestrum in populis suis.

2. Sed super propinquo suo, propinquo sibi, nempe super matre sua, & super patre suo, & super filio suo, & super filia sua, & super fratre suo,

3. Et super sorore sua virgine propinqua sibi, quæ non fuerit viro: super ea contaminabit se.

4. Non contaminabit se in principe in populis suis, ut polluat sese.

5. Non decalvabunt calvitium in capite suo, & extremitatem barbæ suæ non radent, & in carne sua non incident ullam incisuram.

6. Sancti erunt Deo suo, neque polluent nomen Dei sui: quia oblationes ignitas Jehovæ, & panem Dei tui offerunt, proinde erunt sancti.

Ex eodem Capite.

10. Sacerdos autem præcipuus inter fratres suos super cujus caput fusum fuerit oleum unctionis, & consecraverit manum suam ut induat vestes, caput suum non discooperiet, & vestes suas non scindet.

11. Et ad omnes animas mortui non ingredietur: ne super patre quidem suo, aut matre sua, contaminabit se.

12. Et de sanctuario non egredietur, neque polluet sanctuarium Dei sui: quia corona olei unctionis Dei sui est super eum. Ego Jehova.

1. *Alloquere sacerdotes.*] Hæc omnia quæ sequuntur, tendunt in eum finem, ut sacerdotes à reliquo populo differant insignibus notis, quasi ab hominum vulgo segregati. Nam eos qui Christi personam gestabant decuit singularis puritas. Ac de parvis quidem rebus & levis momenti videtur Deus hic præcepta dare: verum alibi diximus, ritus Legales quasi gradus fuisse, quibus Israëlitæ conscenderent ad studium veræ sanctimoniæ. Valuit quidem semper illud (1 Tim. 4. vers. 8.) Pauli, corporis exercitationes non multum prodesse: sed veterum umbrarum sub Lege utilitas à suo fine æstimari debuit. Quamvis ergo rerum, de quibus nunc agitur, observatio per se non magnopere Deo placuerit, quia tamen altius tendebat, eam parvi ducere nefas fuit. Etsi autem admoniti fuerunt sacerdotes, peculiari studio colendam sibi esse sanctitatem, ut ferebat officii religio: præcipuum tamen Dei consilium fuit, imaginem proponere perfectæ sanctitatis, quæ in Christo demum conspecta fuit. Prima lex prohibitionem continet luctus funebris: simpliciter & absque exceptione quoad summum sacerdotem, quoad filios Aharon restrictione addita. Etsi autem alibi generaliter prohibet Deus ne populus in luctu vesano imitetur Gentium morem: hic tamen majus quidpiam à sacerdotibus exigit, ut etiam à communi & aliis permisso luctu abstineant. Hæc quidem prohibitio postea iterum ex re præsenti manavit, ut videbimus. Nam quum Nadab & Abihu qui suffitum fecerant igne alieno, consumpti essent igne cælesti, lugeri ipsos passus est Deus à toto populo, exceptis sacerdotibus. Sed hac occasione perpetua lex deintegro tunc sancita fuit, ne sacerdotes mortuos lugendo se pollurent: nisi quod illic in domestico etiam funere luctus interdicitur, ut judicio Dei quamlibet tristi subscribant. Nam hoc modo impediebantur à suo munere: quia non licuisset sanctuarium ingredi. Itaque mortem illis minitatur Deus, nisi etiam in domestico funere dolorem suum temperent. Est autem rara virtus (ut alibi dictum est) nostros affectus sic frenare, ubi fratribus & amicis orbamur, ne doloris acerbitas patientiam & tranquillum animi statum nobis excutiat. Itaque hoc modo probata fuit eximia in sacerdotibus pietas. Adde quod abstinentia à luctu spem ostendit beatæ resur-

resurrectionis. Ergo in funeribus sacerdotes à luctu fuerunt immunes: ut solatium tristitiæ ab illis peteret reliquus populus. Hoc in Christo vere & solide completum fuit, qui etsi non mœrorem tantum, sed extremum quoque mortis horrorem pertulit, exemptus tamen fuit ab omni labe, & de morte ipsa magnifice triumphavit: ut sola crucis ejus memoria, luctu absterso, nos exhilaret. Jam quum dicitur, Non polluent nomen Dei sui: & de summo sacerdote, Non egredietur à sanctuario: confirmat hæc ratio quod nuper dixi, vetitum illis fuisse luctum, quia eos à functione arcebat. Squalor enim ipse quodammodo fœdasset Dei sanctuarium, ubi nihil deforme conspici debuit. Et contaminati non poterant supplices intercedere pro populo. Puros ergo & ab omni macula integros manere jubet Deus, ne cogantur munus suum deserere, & sanctuarium relinquere, cujus erant custodes. Porro hujus figuræ complementum esse in Christo, ex ratione mox addita colligimus, Quia oleum sanctitatis sit super caput summi sacerdotis. Quo significat Deus, minime rectum esse, ut gloria ipsius & decor ullo vitio profanetur. Quod ad verba spectat: primo major libertas conceditur reliquis posteris Abaron quam summo sacerdoti: sed tantum ut patrem, matrem, liberos, & fratres germanos lugeant, ac sorores adhuc innuptas. Jam ne ambitio eos longius trahat, diserte vetatur etiam in morte Principis luctum suscipere. Nec dubium est quin vitiosi fuerint luctus, quos Deus secundum indulgentiam permisit. Sed habita fuit infirmitatis ratio, ne immodicus rigor eos ad violentam intemperiem abriperet. Sic ergo illis Deus pepercit, ut tamen à vulgo discerneret. Contaminare se (ut alibi vidimus) tantundem valet ac luctum suscipere super mortuo, celebrare exequias, & funus prosequi: quia in morte hominis se profert Dei maledictio, ut cadaver eos contagione inficiat, à quibus attingitur: deinde quia fieri non potest, quin ubi accersitur mœror, & acuitur, ipsa affectatio ad impatientiam erumpat. Quod vetat calvitium facere, ne id quidem reliquis è populo licuit: sed de sacerdotibus expresse Deus mandat, quo sub arctiore ipsos freno contineat. De sacerdote maximo videtur præter exceptiones aliquid majus statui, ne caput discooperiat, & vestes scindat: quod tamen filiis Abaron alibi injungitur. Sed hic damnatur in summo sacerdote quod tolerabile esset in aliis. Et certe consentaneum fuit, ut peculiare specimen ederet moderationis & gravitatis. Et ideo revocatur in memoriam ipsa officii dignitas, qua supra alios excellit, ut tanto magis se obstrictum agnoscat. Hæc quidem summa est, quia sacerdotium Dei sanctitas est, miscendum non esse cum ullis inquinamentis.

Ex Deut. XXXI.

9. Scripsitque Moses Legem istam, & dedit eam sacerdotibus filiis Levi portantibus Arcam fœderis Jehovæ, & cunctis senioribus Israël.

9. *Scripsitque Moses.*] Legis volumen haud dubie Moses in custodiam deposuit apud Levitas, ut illis injungeret docendi munus. Etsi enim simpliciter narratur, mandatum fuisse ut septimo quoque anno librum coram populo recitarent: colligere tamen promptum est, creatos fuisse ejus doctrinæ assiduos præcones. Absurdum enim fuisset Legem totis septem annis sepultam jacere, nec verbum de ejus doctrina fieri: frigida deinde fuisset auditio in tanta multitudine: memoria quoque facile evanuisset. Denique perquam exiguus fuisset ceremoniæ fructus, si reliquis temporibus muti fuissent Levitæ, & nihil in tota terra auditum fuisset de cultu Dei. Huc itaque spectavit solennis promulgatio, quæ anno remissionis fiebat, ut populus quotidie colendi Dei regulam peteret à Levitis, qui electi fuerant quasi ὑποφῆται, ut in tempore proferrent quicquid erat utile cognitu. Itaque hic nobis repræsentatur veluti
1 Tim. 3. in speculo, quod dicit Paulus, Ecclesiam Dei esse
vers. 15. columnam, & stabilimentum veritatis: quia scilicet doctrinæ puritas, Pastorum ministerio in mundo viget incolumis, atque propagatur: sicuti rursum mox intercideret religio, si viva doctrinæ prædicatio ces-
2 Tim. 2. saret. Ideo alibi jubet idem Paulus, sanam doctri-
vers. 2. nam, cujus fuerat minister, à Timotheo commendari fidis hominibus, qui sint idonei ad alios docendos. Primo igitur tenendum, volumen Legis apud Levitas tanquam fideicommissum fuisse, ut quod rectum erat, ab illis populus disceret. Quod addit seniores, non supervacaneum est. Etsi enim illis mandata non fuit docendi provincia, Levitis tamen adjutores fuerunt additi, ut Legis doctrinam assererent, nec paterentur ludibrio haberi. Scimus enim quanta sit plebis protervia ad repudiandos pios doctores, nisi eam compescant qui præsunt: & certe non implent suas partes, nisi in studio pietatis contineant homines sibi subjectos, qui alioqui ad impietatem nimis essent proclives. Porro Legem hoc loco vocat Moses, non decem verba signata in duabus tabulis, sed interpretationem quatuor libris comprehensam. Id autem factum est triginta novem annis postquam in monte Sinai loquotus fuerat Deus. Sequitur quod alibi exposui, ut in fine septennii Lex recitetur. Verumque ad hujus loci intelligentiam faciunt, repetere non pigebit. Annus septimus electus est, quo licebat absque jactura rei domesticæ, tam maribus quam fœminis, confluere Jerosolymam, quia vacatio erat ab omni opere: non enim serebant, neque metebant, sed tota agrorum cultura cessabat. Nihil ergo negotii obstabat quominus diem illum festum celebrarent, in quo Deus ad vivum repræsentabat quam mirabiliter patres eorum servasset in deserto. Ne unquam efflueret tanti beneficii memoria, quotannis quidem ubicunque essent, Lex jubebat ex suis domiciliis egredi, ut sub ramis arborum agerent per septem dies. Verum anno sabbathario quum omnibus domi esset otium, commodius erat undique Jerosolymam ascendere, ut in ipsa frequentia melius testatam facerent suam gratitudinem. Ideo additur, Quum venerit oniversus Israël. Ac notandum est, in illo cœtu sanctius obstrictam fuisse fidem totius populi ad Legem servandam, quia inter se ultro citroque testes erant alii contra alios, si desciscerent à fœdere ita publice renovato. Hac ratione additur, Congregando viros, & mulieres, & parvulos. Verum ne inane esset spectaculum, mandatur diserte legendum esse volumen in auribus eorum: qua loquutione exprimitur recitatio, ex qua auditores fructum percipiant. Alioqui fallax & ludicra fuisset ostentatio: sicuti in Papatu dum pleno gutture Scripturam lingua incognita reboant, nihil aliud quam profanant Dei nomen. Deus ergo in hunc finem resonare voluit Legis suæ doctrinam, ut sibi discipulos acquireret, non autem ut insipido clamore repleret aures sine profectu. Et certe quum sacrificos Papales nonnihil puderet vulgus prorsus arcere ab auditione verbi Dei, excogitata fuit fatua ratio, ut apud surdos clamarent: quasi vero nugatoria hac pompa satisfiat Dei mandato, ubi jubet à minimo usque ad maximum omnes doceri: nam postea iterum exprimitur, Ut audiant & discant. Unde statuimus perverti legitimum Scripturæ usum, ubi profertur obscurus sonitus quem nemo intelligat. Verum sicuti non alia Deo probatur Scripturæ lectio, nisi quæ populum eru-

erudiat: ita fructus intelligentiæ requiritur, ut Deum timere discant auditores. Porro dubium non est quin timor Dei fidem in se contineat: imo proprie ex ea nascitur. Sed hac voce significat Moses, ideo datam esse Legem, ut ad pietatem & verum Dei cultum formentur homines. Simul ex hoc quoque loco discendum est, erraticos & adulterinos esse omnes cultus qui Deo absque scientia exhibentur. Sapientiæ caput est Deum timere: atque in eo capite consentiunt omnes, sed deinde quisque ad sua figmenta delabitur, & vagas quas vocant devotiones. Atqui Deus ut frenum injiciat ejusmodi audaciæ, pronunciat se non aliter rite coli quam ubi auditus fuerit. Peregrinos vero, ubi de sacrorum communicatione agitur, alibi admonui non vocari quoslibet advenas, sed qui ex profanis Gentibus oriundi, Deo nomen dederant, & accepta Circumcisione, asciti fuerant in Ecclesiæ corpus: alioqui fas non fuisset eos admittere in cœtum fidelium. quod etiam confirmat adjectio, ubi dicuntur esse intra portas: quæ tantundem valet acsi dixisset Moses, urbium incolas, & qui simul cum populo habitabant. Tandem sub filiorum nomine, de propagatione sanæ doctrinæ agitur, ut purus Dei cultus semper vigeat. Jubet ergo non una tantum ætate recitari Legem, sed quoad durabit status populi. Et certe hanc curam suscipere decet omnes Dei cultores, ut ad posteros transmittant quod didicerunt. Sed notandum est, non promiscue commendari quamlibet doctrinam, quæ à majoribus quasi per manus tradita fuerit: quin potius sibi uni vendicat Deus solidam auctoritatem tam erga patres quam erga filios.

Ex Levit. X.

8. Loquutusque est etiam Jehova ad Aharon, dicendo,

9. Vinum & siceram non bibes tu & filii tui tecum quando intrabitis in tabernaculum conventionis, ne moriamini: statutum perpetuum est in generationibus vestris.

10. Et ut discernatis inter sanctum & profanum, & inter immundum & mundum.

11. Et ut doceatis filios Israël omnia statuta quæ loquutus est Jehova ad eos per manum Mosis.

9. *Vinum & siceram.*] Secunda mundities sacerdotum, ut abstineant à vino & sicera: qua voce dicit Hieronymus comprehendi quicquid inebriare potest. quod verum esse fateor: sed definitio certior est, notari omnes potiones à fructibus expressas, in quarum dulcedine eadem fere est illecebra quæ in vino. Et hodie quoque Orientales populi sibi tam ex dactylis palmarum quam ex aliis fructibus liquores conficiunt apprime suaves & delicatos. Eadem ergo hic sacerdotibus, dum vices suas peragent, regula præscribitur quæ Nazaræis. Liberaliter optimis quibusque cibis vesci permissum utrisque fuit: aqua contentos esse jussit Deus, quia potus restrictior maxime ad frugalem vitam conducit. Pauci enim intemperantes sunt in cibo, qui non iidem vinum appetant, deinde cibi saturitas ingluviem utcunque sedat: potandi nullus est modus ubi regnat vini cupiditas. Ergo vini abstinentia injuncta fuit sacerdotibus, non modo ad ebrietatem cavendam, sed ad temperantiam victus, ne in sua copia luxuriarentur. Sed quia præcipua pars moderati victus est sobrietas, in ea potissimum continuit Deus suos sacerdotes: ne vigor mentis, & judicii rectitudo & integritas potu hebetaretur. Unde apparet quanta sit ad omnes corruptelas hominum propensio. Inter alimenta saluberrimum est vinum: atqui nimia ejus ingurgitatione multi vires suas enervant, mentem suffocant, & fere obstupefaciunt omnes sensus ut jaceant ignavi. Alii etiam degenerant in fœdam & belluinam socordiam, vel in furorem aguntur. Ita oblectatio quæ ipsos ad gratias Deo agendas incitare debuerat, ob vitiosum excessum eripitur: non sine probro, quia Dei beneficiis moderate frui nesciunt. Confirmat postea Deus, se ideo vinum sacerdotibus interdicere quum vicibus suis fungentur, ut discernant inter mundum & immundum, & sani sint ac sinceri Legis interpretes. Hac quidem ratione tota vita decebat esse abstemios, quia magistri ad populum docendum semper fuerunt præfecti. Sed ne immodicus rigor tædium gigneret, ut minus essent ad alias officii partes voluntarii: satis habuit Deus illos temporali abstinentia monere, ut in reliquum tempus sobrietati studerent. Sic enim habendum est, nullos esse idoneos doctores qui crapulæ dediti sunt, quæ mentis sanitatem corrumpit, & obruit vigorem. Puerile quidem est illud cavillum Hieronymi, Pinguis venter non gignit sensum tenuem: quia multi reperiuntur succulenti homines vegeto & alacri ingenio, & macies sæpe ex largiore potu contrahitur. Sed qui corpus saginant, nunquam animi agilitate pollebunt ad exequendum docendi munus. Cæterum colligimus ex hoc loco quod dicit Malachias, sacerdotes fuisse *Malach. 2.*
Legis interpretes, & nuncios Dei exercituum, non *vers. 7.*
autem mutas larvas. Tametsi enim scripta Lex erat, voluit tamen Deus semper vivam vocem sonare in sua Ecclesia: quemadmodum hodie Scripturæ conjuncta est prædicatio, quasi individuo nexu.

Ex Levit. XXI.

7. Mulierem meretricem aut profanam non accipient, neque mulierem repudiatam à viro suo accipient: quia sanctus est Deo suo.

8. Et sanctificabis eum, quia panem Dei tui offert: sanctus erit tibi, quia sanctus sum ego Jehova sanctificans vos.

De summo Sacerdote.

Ex Levit. XXI.

13. Ipse uxorem in virginitate sua accipiet.

14. Viduam, & repudiatam, & profanam, & meretricem, illas non accipiet: sed virginem è populis suis accipiet uxorem.

15. Neque contaminabit semen suum in populis suis: quia ego Jehova sanctificans eum.

Ex eodem Capite.

9. Filia hominis sacerdotis si cœperit fornicari, patrem suum contaminat, igni comburetur.

7. Mulie-

7. *Mulierem meretricem.*] Tertia species puritatis est in ipso conjugio, ut casta sit sacerdotis domus, & immunis ab omni dedecore Hodie quoque Deus per os Pauli jubet eligi Pastores, qui bene præsint suis familiis, quibus pudicæ sint uxores & modestæ, & liberi bene morati. Eadem valuit sub Lege ratio: ne ob probra domestica viles & abjecti essent qui præfecti erant regendæ Ecclesiæ. Sed maxime respexit Deus ad Christi sacerdotium, ne expositum esset contemptui. Fœminam à viro repudiatam ducere impune quidem licebat: sed coram Deo illicitum erat tale conjugium. Stupratam ducere privatos homines nulla ratio vetuit: sed quod vulgo permissum erat, in sacerdotibus damnavit Deus, ut eos eximeret ab omni infamiæ nota. Et hæc etiam causa exprimitur, ubi vult sanctos haberi sacerdotes, quia ipsos sibi delegerit. Nisi enim veneratus fuisset ipsos populus, contemptibilis tota religio fuisset. Ergo ut dignitas ipsis salva maneat, diligenter cavendum esse præcipit, ne se ad ignominiam prostituant. Porro quo melius commendet sacri officii reverentiam, admonet ad totius populi salutem spectare: Ego, inquit, sum Deus qui vos sanctifico. His autem verbis significat gratiam adoptionis, qua selecti erant in peculium, in sacerdotio fundatam esse.

1 Tim. 3. vers. 2. Tit. 1. vers. 6.

13. *Ipse uxorem.*] Plus à summo sacerdote exigitur: ne scilicet viduam ducat, vel aliam quam ex tribu sua. Quanquam de posteriore membro posset moveri quæstio, an restringi debeat nomen plurale ad tribum unam, quum alibi de omnibus sumatur. Verum si propius expendimus, certum est Populos tantundem valere ac Populares. Hic vero nihil singulare à sacerdote exigetur, si tantum ex filiis Abrahæ uxor sumenda sit. Fateor quidem sacerdotes primarii ordinis ex populo duxisse uxores: sicuti Elizabeth ex tribu Juda oriunda Zachariæ nupsit. Sed quia hic ab aliis omnibus distinguitur summus sacerdos, nescio an conveniat legem de eo ferri, vel privilegium, quod observet tota Aharon posteritas. Qua de re tamen non litigabo, si quis aliter sentiat. At certe quo magis in eo splendebat figura Christi, major etiam & perfectior sanctitas conspici debebat. Huc autem spectabat adstrictio, ut uxor non alium virum experta, verecundiam loco illo & gradu sacri honoris dignam præ se ferret. Si quis objiciat, absurdum, vel minus decorum fuisse vetuli sacerdotis conjugium cum puella, deinde multis incommodis subjectum: respondeo, leges speciales ita debere exponi, ne pugnent cum generalibus principiis. Si senex decrepitus juvenculam appetat, turpis & pudenda erit libido: deinde fraudabit quam ducet. Hinc tandem nascetur zelotypia, & misera anxietas; vel stultis ineptiis amorem uxoris fovendo, omnem gravitatis curam abjiciet. Hanc regulam, quæ à natura & sensu dictatur, violari noluit Deus, quum sacerdoti non permisit nisi virginem ducere: sed habita ætatis ratione, pudorem & honestatem servari voluit in conjugio, ut si provectæ ætatis esset sacerdos, virginem acciperet ab annis suis non nimium remotam: si autem caducus esset, ac jam propter senium minus idoneus conjugio, lex de virgine ducenda, exhortatio esset ad cælibatum potius quam ut se implicaret multis molestiis, & omnium ludibrio exponeret.

9. *Filia hominis sacerdotis.*] Moderatio & castitas ad filiam quoque extenditur: ac per synecdochen sub una specie comprehenditur recta disciplina, ut ad virtutis studium & honestos pudicosque mores formati sint liberi. Edicitur autem gravis pœna, si filia sacerdotis scortata fuerit: quia cum libidinis flagitio conjunctum erat sacrilegium. Porro non leve crimen est, sacrarium Dei violare. Jam si tale dedecus tolerasset sacerdos in filia, parum severus fuisset vindex ejusdem turpitudinis in extraneis: imo liber non fuisset ad punienda scelera, nisi à domo sua initium fecisset.

Ex eodem Capite.

16. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
17. Loquere ad Aharon, dicendo, Vir è semine tuo per ætates suas, in quo fuerit macula, non accedet ut offerat panem Dei sui.
18. Quippe nullus vir in quo fuerit macula, accedet: vir cæcus, vel claudus, aut diminutus, aut superfluus:
19. Aut vir in quo fuerit fractura pedis, vel fractura manus:
20. Aut gibbosus, aut lippus, aut qui habebit maculam in oculo suo, aut cui fuerit scabies vel impetigo, aut qui contritus fuerit testiculo.
21. Omnis vir in quo fuerit macula, è semine Aharon sacerdotis, non accedet ad offerendum oblationes ignitas Jehovæ: in quo fuerit macula, non accedet ad offerendum panem Dei sui.
22. Panem quidem Dei sui è sanctitatibus sanctitatum & è sanctis comedet.
23. Atqui intra velum non ingredietur, & ad altare non accedet: quia macula est in eo, ne polluat sanctuaria mea: quoniam ego Jehova qui sanctifico vos.
24. Loquutus est itaque Moses ad Aharon & filios ejus, & ad omnes filios Israël.

17. *Loquere ad Aharon.*] Hic arcentur ab altari sacerdotes in quibus vitium aliquod corporis fuerit notabile. Non inquiram subtilius de vitiis quæ Moses commemorat, quoniam eadem hic regula traditur quæ postea in sacrificiis, quæ nulla offerre licuit nisi integra. Nam quicquid vitiosum erat vel mutilum, repudiavit Deus, ut scirent Israelitæ nullam expiandis peccatis victimam sufficere, nisi in qua extaret summa perfectio: quæ in sacerdote merito requiritur, qui mediator Dei & hominum esse non potuit nisi ab omni labe exemptus. Porro tenenda est anagoge ab externis figuris ad spiritualem, quæ in solo Christo fuit, perfectionem. Defectum nullum ferre potuit Deus in sacerdotibus Sequitur ergo, expectandum fuisse Angelicæ puritatis hominem, qui Deum mundo reconciliaret. Ita corporis vitia quæ hic numerantur, ad animum transferre convenit. Oblatio panis per synecdochen reliquas complectitur, & totum Legalem cultum, quo vicibus solebant defungi sacerdotes. Idque paulo post confirmant Mosis verba, ubi præter panem omnes ignitas oblationes commemorat. Alibi vidimus prohiberi à sanctuarii accessu vulgares quoque homines, qui confractis essent testiculis, ne in atrium quidem pedem inferrent: sed specialis in sacerdotibus ratio fuit, ne sanctuarium suis vitiis inquinarent. Hinc apparet quam necessaria sit nobis Christi intercessio: quia nisi sordes nostras ablueret perfecta ejus mundities, nulla oblatio à nobis prodiret nisi immunda & fœtida. Imo notatu dignum est, quolibet defectu aut vitio pollui Dei sanctuarium. Unde sequitur, quicquid a seipsis obtrudunt homines Deo,

pro-

profanationis damnari: tantum abest ut Dei ipsius favorem ullo merito sibi concilient.

22. *Panem quidem Dei sui.*] Permittit quidem sacrificiis vesci, quia propter illos naturæ defectus nulla immoditiies eos à sacris epulis arceat. Tantum vetantur apparere coram Dei conspectu quasi mediatores ad eum placandum. Atque hic se prodit Legalis cultus infirmitas: quia nihil reperiri potuit inter homines quod veritatem penitus exprimeret. Quum ergo hominum vitia res conjunctas, honorem & onus, dividere cogeret, hinc admoniti fuerunt Israëlitæ, alium sacerdotem sibi promitti, cui ad omnes virtutum & perfectionis numeros nihil deesset. Tandem recitat Moses se Dei mandata pertulisse, non modo ad Aharon & ejus filios, sed ad totum simul populum: ut minimus quisque è plebe censor esse posset, si quid sacerdotes delinquerent.

Ex Levit. XXII.

1. Loquutus est insuper Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Loquere ad Aharon, & filios ejus, ut separent sese à sanctificationibus filiorum Israël, & ne polluant nomen sanctitatis meæ in his quæ ipsi sanctificant mihi: ego Jehova.

3. Dic illis, In generationibus vestris omnis vir qui accesserit ex omni semine vestro ad sanctificationes quas sanctificaverint filii Israël Jehovæ, & immunditia sua fuerit super ipsum, excidetur anima ipsius à facie mea: ego Jehova.

4. Quicunque è semine Aharon fuerit leprosus, vel seminifluus, de sanctificationibus non comedet donec mundet se: & qui tetigerit immundum super morticino, aut vir ex quo egreditur effusio seminis,

5. Aut vir qui tetigerit quodcunque reptile per quod immundus erit, aut hominem propter quem immundus erit, secundum omnem immunditiem ejus:

6. Anima inquam quæ tetigerit illum, immunda erit usque ad vesperam: & non comedet de sanctificationibus nisi laverit carnem suam aqua.

7. Quum autem occubuerit sol, tum erit mundus, & postea comedet de sanctificationibus: quia cibus ejus est.

8. Cadaver & raptum non comedet, ut polluat se in eo: ego Jehova.

9. Et custodiant custodiam meam, & ne portent peccatum propter illud, & moriantur propter illud, quum polluerint illam: ego Jehova sanctificans eos.

10. Omnis autem alienigena non comedet sanctificationem: inquilinus sacerdotis, & mercenarius non comedet sanctificationem.

11. Quod si sacerdos emerit hominem emptione argenti sui, ipse comedet ex ea, & vernaculus ejus: illi comedent de cibo ejus.

12. Filia autem sacerdotis quum fuerit viro alieno, ipsa de oblatione sanctificationum non comedet.

13. Filia vero sacerdotis quum fuerit vidua, aut repudiata, & semen non erit ei, & reversa fuerit ad domum patris sui, sicut in pueritia sua, de cibo patris comedet: omnis autem alienigena non comedet ex eo.

14. Quod si aliquis comederit sanctificationem per imprudentiam, addet quintam partem ejus, & dabit sacerdoti cum sanctificatione.

15. Et non contaminabunt sanctificationes filiorum Israël, quas obtulerint Jehovæ.

16. Neque portare facient eos iniquitatem delicti, dum comederint sanctificationes eorum: ego enim Jehova sanctificans eos.

1. *Loquutus est insuper.*] Hic de accidentibus disserit Moses, ex quibus vitium contrahitur, quamvis natura purus sit homo & integer. Qui defectu aliquo naturæ laborarent, eos à munere sacerdotali prohibuit Moses: nunc si quod extrinsecum vitium sacerdotem polluerit, cessare ab officio jubet, donec fuerit purgatus. Jussit antehac quoslibet immundos separari à populo, ne contagio alios inficeret. Videtur ergo supervacuum sacerdotibus præcipere quod aliis omnibus injunctum fuit. Verum quia solent homines in aliquo honoris gradu locati, gratia Dei abuti ad peccandi licentiam: ne dignitas sacerdotalis ad fovenda vel excusanda flagitia integumentum foret, legem expressam ferre necesse fuit, ne privilegium obtenderent sacerdotes, ut immundi sacrificia comederent, quæ mundis tantum licebat offerre. Et quo magis detestabile sit sacrilegium, mortem denunciat, si quis suas pollutiones sacris Dei miscuerit. Nam pœnæ metu expergefieri oportuit, & quasi violenter cogi ad officium, quibus nulla alioqui religio fuisset, contemptibilem Dei cultum reddere. Jam ipsas pollutionum species commemorat, de quibus ante diximus. Unde apparet sacerdotes hac lege cogi in ordinem, ne se magis solutos existiment quam reliquum vulgus, atque ita secure sibi indulgeant. Quod postea clarius exprimitur, dum admonet Deus ut custodiant custodiam suam, hoc est, ut diligenter observent quicquid mandavit: & quo majori eos honore dignatus est, eo majore studio se contineant in exercitiis pietatis. Nam docet, adeo nihil facere jus sacerdotii ad culpam levandam, ut arctiore vinculo ipsos ad servandam Legem constringat.

10. *Omnis alienigena.*] Hoc quoque addere necesse fuit, ne vilesceret sacrorum majestas. Nam si promiscue omnibus concessum fuisset sacro pane vesci & aliis oblationibus, statim duxisset populus nihil differre à vulgari cibo. Quod nisi obviam itum fuisset sacerdotum avaritiæ, grassata fuisset fœda nundinatio: quia propositæ fuissent venales epulæ, & domus sacerdotum quasi forum cupediarum fuisset. Quod enim alienigenas vetat cibis in sacrificium oblatis vesci, non tam eorum fit respectu quam sacerdotum: qui alioqui ex rebus oblatis uberem quæstum facturi erant, vel suis hospitibus gratificando pessundare non dubitassent verum Dei cultum. Ideo prohibet lex ne vel inquilinus, vel mercenarius comedat: vernaculis tantum, & qui in familiam insiti fuerint, comedere permittit. Quinetiam filias sacerdotum, quæ in aliam tribum abnupserint, alienas

censet.

censet. Huc tendit summa, ut quæcunque dependent ex cultu Dei, suam reverentiam obtineant: quod fieri non potest, nisi quod in templo oblatum est discernatur à communi cibo. Quatenus erant ex numero mortalium, licuit illis seipsos communi more alere. Necessaria tamen fuit distinctio, quæ Christi sanctitatem redoleret. Hæc fuit sacerdotalis mundities quoad cibos.

14. *Quod si aliquis comederit.*] Posset hic moveri quæstio, cur Deus sacerdotibus satisfieri jubeat, si quis rem oblatam comederit. Pœnæ enim potius digni erant quam mercede, qui passi fuissent res sacras promiscuo usu in contemptum trahi. Sed hic eorum mulctatur error, qui legitimam partem sacerdoti non servassent. Portio, ut videbimus, divinitus erat attributa, quam seorsum reponere decebat antequam ex victima aliquid gustarent. Eos ergo qui per incogitantiam lapsi fuerint, jubet Deus ad expiandum delictum, sacerdoti tantundem restituere, & addere quintam partem. Idque in eum quem diximus finem: ne si res Deo oblatæ ad communem usum expositæ fuissent, profanesceret religio. Quod postea sequitur, Et non contaminabunt sanctificationes, de ipsis sacerdotibus interpretor. Cohæret enim hæc sententia cum superioribus, ubi sermo ad solos sacerdotes directus fuit. Quod melius confirmat proximus versus, ubi pronunciat totum populum reum fore sacerdotum culpa, si sacras oblationes polluerint. Sic enim verba accipio, Ne populo imponant iniquitatem, vel pœnam delicti, si immundi res Deo oblatas attigerint. Nam sicuti medius est pacificator sacerdos, ut Deum hominibus reconciliet: ita ejus impietas piaculum est commune, quod alios omnes reatu obstringit. Quod nonnulli vertunt, Ne se onerent, latius est ac prorsus contortum. Tandem iterum pronunciat Deus, pro magnitudine honoris, quo ipsos dignatus fuerat, gravius fore crimen & minus excusabile, nisi suæ vocationi respondeant.

Ex Exodi XX.

26. Non ascendes per gradus ad altare meum, ne detegatur turpitudo tua juxta illud.

26. *Non ascendes.*] Quum verecundiam sacerdotibus præceperit Deus tota vita, & in privatis actionibus, nihil mirum si in sacris peragendis præcipuam honesti & decori curam requirat. Prius quidem sacerdotes voluit subligaculis vel femoralibus indui dum ingrediebantur sanctuarium, ad velandas partes pudendas: hoc tamen castitatis symbolo nondum contentus, vetat per gradus ascendere ad altare: ne forte subligacula ipsa appareant: quia tali conspectu dignitas sacrorum & religio minueretur. Modis ergo omnibus adducere Israëlitas voluit, ut in cultu pietatis integerrime & castissime se gererent.

Ex Numer. VI.

22. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
23. Alloquere Aharon & filios ejus, dicendo, Sic benedicetis filiis Israël, dicendo eis,
24. Benedicat tibi Jehova, & custodiat te:
25. Lucere faciat Jehova faciem suam super te, & misereatur tui:
26. Attollat Jehova faciem suam ad te, & constituat tibi pacem.
27. Et ponent nomen meum super filios Israël, & ego benedicam eis.

22. *Et loquutus est Jehova.*] Hic pars officii sacerdotalis breviter exponitur, cujus passim in Lege fit mentio. Dicit enim Deus se creasse sacerdotes, qui
Psal. 118. populo benedicant. Et huc videtur alludere David
vers. 26. his verbis, Benedicimus vobis è domo Jehovæ. Quæ doctrina apprime utilis est: ut certo statuant fideles, Deum sibi esse propitium, dum testes ac præcones ordinat paterni sui erga eos favoris. Benedicendi verbum sæpe capitur pro bene precari, quod officium piis omnibus commune est. Sed hic ritus (ut paulo post videbimus) efficax fuit testimonium gratiæ Dei: acsi benedictionis mandatum ex ejus ore perferrent sacerdotes. Hoc autem vere in Chri-
Luc. 24. sto fuisse impletum ostendit Lucas, quum narrat
vers. 50. ipsum manus sustulisse pro solenni Legis ritu, ut discipulis benediceret. Ergo his verbis data fuit sacerdotibus legatio Dei cum populo reconciliandi: idque in Christi persona, qui solus gratiæ Dei & benedictionis idoneus est sponsor. Quatenus ergo tunc gerebant typum Christi, jussi sunt populo benedicere. Sed notatu dignum est quod jubentur clare proferre benedictionis formam, non autem obscuro susurro vota concipere. Unde colligimus prædicatam fuisse gratiam quam populus fide apprehenderet.

24. *Benedicat tibi.*] Benedicere Dei, actualis est liberalitas: quia ex ejus favore, tanquam ex fonte unico, nobis fluit bonorum omnium copia. Additur secundo ut populum custodiat: qua particula significat unicum se Ecclesiæ defensorem, & qui eam præsidio suo tuetur. Sed quia præcipua gratiæ Dei utilitas est in ipso sensu, sequitur ut illustret faciem suam. Nihil enim ad summam felicitatis optabilius quam serenum Dei vultum conspicere: sicuti in Psalmo dicitur, Multi dicunt, Quis ostendet no- Psal. 4.
his bonum? Leva super nos lumen vultus tui Do- vers. 7.
mine. Sic igitur hanc particulam interpretor, ut sentiat ac gustet populus dulcedinem bonitatis Dei, quæ ipsum exhilaret, non secus ac Solis splendor, dum mundum irradiat sereno cœlo. Sed continuo post ad primam causam revocatur populus, nempe gratuitam Dei misericordiam, quæ sola eum nobis conciliat, qui alioqui merito nostro exosi sumus ac detestabiles. Quod postea sequitur, Attollat faciem suam ad te, ex communi Scripturæ more positum est: ut Deus populi sui recordetur. Non quod in eum cadat oblivio: sed quia putamus curam nostri abjecisse, nisi reipsa probet se de salute nostra esse sollicitum. Tandem subjicitur, Ut stabiliat populo suo pacem: quod alii paulo apertius vertunt, Ponat te in pacem. Cæterum quum hoc nomen non modo quietem & tranquillum statum, sed omnes prosperos successus significet, libenter hunc posteriorem sensum amplector: quamvis non displiceat etiam propria significatio.

27. *Et ponent nomen meum.*] Recte quidem vertit Hieronymus, Invocabunt nomen: sed quia emphatica est Hebraica loquutio, eam retinere malui. Nam Deus nomen suum apud sacerdotes deponit, ut in medium quotidie proferant tanquam benevolentiæ, & quæ inde oritur salutis pignus. Nam promissio quæ tandem subjicitur, confirmat non inanem vel irritam fuisse hanc ceremoniam ubi se populo reipsa benedicturum affirmat. Atque hinc colligimus, quicquid peragunt Ecclesiæ ministri ex Dei mandato, vero & solido effectu ipsum sancire: quia nihil

nihil per ministros pronunciat quod non præstet ipse atque impleat Spiritus sui virtute. Sed notandum est ita benedicendi munus ad sacerdotes transferre, ut jus illis suum non resignet: quia postquam ministerium illis mandavit, sibi uni ipsum rei exhibitionem vendicat.

Ex Numer. XXXV.

1. Et loquutus est Jehova in campestribus Moab juxta Jordanem Jericho, dicendo,

2. Præcipe filiis Israël ut dent Levitis de hæreditate possessionis suæ urbes ad habitandum: & suburbana urbium ipsarum, per circuitus earum dabitis ipsis Levitis.

3. Eruntque urbes illis ad habitandum: suburbana vero earum erunt animalibus eorum, & substantiæ eorum, & omnibus bestiis eorum.

4. Et suburbana urbium earum quas dabitis Levitis, à pariete urbis, & forinsecus, mille cubitorum erunt per circuitum.

5. Præterea metiemini extra urbem à plaga orientali duo millia cubitorum, & à plaga meridiana duo millia cubitorum, & à plaga occidentali duo millia cubitorum, & à plaga aquilonari duo millia cubitorum: & urbs ipsa erit in medio: ista mensura erit eis suburbanorum urbium.

6. De urbibus autem quas dabitis Levitis, erunt sex urbes refugii, quas dabitis ut fugiat illuc homicida: & præter illas dabitis quadraginta duas urbes.

7. Omnes urbes quas dabitis Levitis, erunt quadraginta octo urbes: ipsas & suburbana earum dabitis.

8. Et urbes quas dabitis de possessione filiorum Israël, ab eo qui plures habuerit, plures accipietis: & ab eo qui pauciores, pauciores capietis: singuli pro quantitate possessionis suæ quam possederint, dabunt ex urbibus suis Levitis.

1. *Et loquutus est Jehova.*] Quamvis oulla esset hæreditas tribui Levi, locum tamen habitationis assignari oportuit. Fundus agrorom Levitis datus non est ubi sererent aut meterent: sed compensationis loco fuetunt decimæ justa portio victus, subductis etiam decimis quæ solebant erogari in pauperes. Nunc autem illis quoad domicilium prospicitur: ubi diligenter observandum est, sic per totam terram distribui, ut sint quasi dispositi custodes ad conservandum Dei cultum, ne qua obrepat superstitio, vel populus io crassum Dei contemptum labatur. Scimus enim divioitus esse electos: oon tantum ut ceremoniis darent operam, sed ut essent Legis interpretes, ad foveodam in populo sinceram pietatem. Jam si omnes simul in una statione locati forent, periculum erat, ne in tota terra statim Legis doctrina in oblivionem veniret: atque ita reliquæ tribus profanescerent. Quare hic enituit incomparabilis Dei bonitas, dum pœna quasi in virtutis præmium, & ignominia in honorem conversa fuit. Hæc enim dissipatio Leviticæ tribus prædicta fuerat à sancto Patriarcha Jacob, ut posteri in ea terra dispersi essent, quam auctor generis Levi detestabili cæde, & scelerata perfidia polluerat. Evento probavit Deus id oraculum à se profectum, oon irritum excidisse. Ioterea quum merito in signom dedecoris huc & illuc relegaodi essent Levitæ, singulis terræ partibus fuerunt præfecti, ut alias tribus retinerent sub Legis jugo. Jam admirabili Dei providentia potius locati sunt in propriis & certis sedibus, quam data libertas ut promiscue reliquo populo se miscerent. Urbes enim quas illis Deus attribuit, totidem fuerunt scholæ, ubi se melius & liberius exercerent in Lege discenda: seque formarent ad obeundum docendi munus. Nam si passim habitassent cum vulgo, proclive erat tum multa vitia contrahere, tum negligere studium Legis. At quum in certas classes essent collecti, talis conjunctio eos admonuit à plebe esse disjunctos, ut se penitus Deo addicerent. Adde quod eorum urbes fuerunt quasi lucernæ quæ ad extremos usque angulos fulgerent. Erant ergo tanquam claustris muniti, ne tam facile ad eos penetrarent vulgares corruptelæ. Ipsa quoque sodalitas stimulare eos debuit, ut alii alios mutuo ad contineotiam, mores honestos & pudicos, temperantiam, alias que virtutes Dei servis dignas hortarentur: quod si ad licentiam diffluerent, minus excusabiles fuissent. Ergo eorum urbes quasi speculæ fuerunt, io quibus excubias agereot, ad impietatem è finibus sanctæ terræ arcendam. Illinc diffusa fuit lux cælestis doctrinæ, illinc sparsum vitæ semen, illinc petenda fuerunt sanctæ vitæ & omnis integritatis exempla.

4. *Et suburbana urbium earum.*] Hic apparet varietas ex qua oritur quæstio. Primo enim definit Moses suburbia mille cubitis ab urbe, versus quemque termioum: postea videtur extendere ad duo millia. Quidam huoc nodum ita expediunt, loca urbi magis vicina, tuguriis & hortis fuisse destinata. Mille autem cubitis vacuum fuisse spatiom armentis vel gregibus pascendis: quod videnrur finxisse tantum ut subterfugio eluderent objectionem repugnantiæ. Ego vero potius existimo, postquam mille undique cubitis eos circumscripsit Moses, nunc modum ostendere dimensionis, quo lites omnes dirimat, quæ moveri poterant à finitimis. Certe quum idem bis repetat, posterior versus tantum prioris explicatio est. Absurdum itaque esset, postquam mille cubitos posuit, statim duplicare oumerum. Optime vero conveniet, dimensionem hanc sumi per circuitum. Nam si ducas circulum, & à centro lineam trahas ad circumferentiam, totius circumferentiæ ad lineam illam decupla erit portio vel circiter: nunc si compares quartam partem lineæ circularis cum recta illa linea quæ ad centrum tendit, sesquialtera parte erit major. Quod si urbi relinquas mille cubitos, bis mille cubiti io quaternis partibus circumferentiæ, respondebunt mille cubitis ab urbe ad singulos terminos versus. Deinde, pro æquitatis regula præscribitur, ut minor vel major numerus urbium sumatur secundum amplitudinem ditionis cujusque tribus. Nam sicuti in censu ac tributo spectatur cujusque facultas, ita rectum fuit tribus singulas ex sua copia æquabili modo conferre. Quod ad urbes refugii, pluribus nunc exponere supersedeo qualis earum conditio fuerit, quia pertinet ea res ad sextum præceptum: solum observemus, miseros exules fidei Levitarum commissos esse, qoo sanctior esset custodia. Deinde probabile fuit, qui sacrorum erant antistites, eos fore probos judices ac sinceros: ot non ambitiose nec leviter quosvis admitterent, sed causa bene perspecta, tantum insontes tuerentur.

Ex Numer. XVIII.

1. Et dixit Jehova ad Aharon, Tu & filii tui, & domus patris tui tecum, portabitis iniquitatem sanctuarii: tu quoque & filii tui tecum portabitis iniquitatem sacerdotii vestri.

2. Et etiam fratres tuos, tribum Levi, tribum patris tui, accedere fac ad te, & adhæreant tibi, ministrentque tibi: tu autem & filii tui tecum stabitis coram tabernaculo testimonii.

3. Et custodient custodiam tuam, & custodiam totius tabernaculi: veruntamen ad vasa sanctitatis & ad altare non accedent, ne moriantur tam ipsi quam vos.

4. Et adhærebunt tibi, & custodient custodiam tabernaculi conventionis ad omnem cultum tabernaculi: externus autem non accedet ad vos.

5. Custodietis igitur custodiam sanctuarii, ne sit posthac indignatio contra filios Israël.

6. Ego enim, ecce, sumpsi fratres vestros Levitas è medio filiorum Israël vobis donum datos Jehovæ, ut ministrent in cultu tabernaculi conventionis.

7. Tu autem & filii tui tecum custodietis sacerdotium vestrum in omni ratione altaris, & intra velum exequemini ministerium: munus dedi sacerdotii vobis, itaque extraneus qui accedet, morietur.

Ex eodem Capite.

22. Neque accedent posthac filii Israël ad tabernaculum conventionis, ut portent iniquitatem ad moriendum:

23. Sed ipsi Levitæ facient opus tabernaculi conventionis, & ipsi portabunt iniquitatem suam statuto perpetuo per generationes vestras.

1. *Et dixit Jehova ad Aharon, Tu & filii.*] Hac obtestatione Deus sacerdotes stimulat, ut summa fide & studio in officium incumbant. Pronunciat enim, si quid secus admissum fuerit quam religio postulet, ipsos fore reos. Dicuntur enim iniquitatem sanctuarii portare qui culpam & pœnam pollutionum omnium sustinent. Sanctuarium ab omni macula & vitio purum servari volebat Deus: sacerdotii quoque dignitas caste & pure retinenda erat. Onus ergo grave impositum fuit sacerdotibus, quum ea lege præfecti sunt sacrorum custodes, ut si quid perperam actum esset, pœnæ essent obnoxii, quia residebat in ipsis culpa: perinde acsi Deus vel solam negligentiam sacrilegii instar fore diceret. Ita minime invidiosus esse debuit honor cum tanta difficultate & periculo conjunctus. Cæterum hoc modo admonuit Deus, ritus Legales non levis momenti esse, quum tam severus esset omnium profanationum ultor. Hinc enim colligi facile potuit, aliquid longe excellentius, & omnino cœleste in illis terrenis elementis quærendum esse. Hoc etiam per anagogen recte transfertur ad omnes Pastores: quibus crimen merito imputatur, si vitiata fuerit religio & cultus Dei sanctitas, si puritas doctrinæ fuerit corrupta, si eversa populi salus: quorum omnium cura illis injuncta est.

2. *Et etiam fratres tuos.*] Hic suas Levitis partes attribuit, ut ministrent ipsi quoque, sed quasi sub manu sacerdotum: nempe ut eorum præceptis regantur. Ita auctoritas penes sacerdotes erat, Levitæ autem illis operam suam præstabant. Hac ratione prohibentur ab accessu altaris, & sanctuarii majoris ingressu: denique inferior illis gradus assignatur, & medius inter sacerdotes & populum. Ex quo discebant omnes quam reverenter colenda esset Dei majestas. Etsi enim totum populum adoptaverat Deus, adeo tamen fas non erat quibuslibet è vulgo ad altare penetrare, ut inde Lex arceret Levitas, qui tamen peculiares erant Dei ministri. Porro in hac figura perspicimus quam necessarius sit nobis Mediator, qui nobis gratiam apud Deum conciliet. Nam si sancto & electo Abrahæ semini ad umbratile sacrarium accedere non licuit: quomodo nos, qui extranei eramus, hodie penetraremus in cælum, nisi accessus per Christum nobis pateficeret? Cæterum quum vetat externos sacris se miscere, non alienigenas modo intelligit, sed omnes è populo, excepta tribu Levi. Hic enim distinctio ponitur non inter Ecclesiam & profanas gentes, sed inter ministros sanctuarii & reliquum vulgus.

3. *Et custodient custodiam tuam.*] Iterum hortatur sacerdotes ut strenui sint ad munus exequendum, addita pœnæ denunciatione nisi studium & diligentiam adhibuerint. Nec tantum ipsis nunc minatur, sed toti populo: quod tamen cum superiore sententia non pugnat, quia minime ipsos levabat communis omnium culpa. Imo si de plebe innoxia pœnam Deus sumebat ob sanctuarium pollutum, quanto gravior pœna manebat ipsos antistites, quorum culpa malum admissum fuerat, ut jure deberent censeri criminis auctores? Interea discamus ex hoc loco quam sincere nos gerere oporteat in Dei cultu, cujus profanatio ei intolerabilis est. Porro quo alacrius & majori sedulitate se in officio exerceant sacerdotes, non posse per ignaviam cessare ostendit absque turpi ingratitudine: quoniam in tota tribu Levi quodammodo regnent, saltem primatum teneant inter fratres suos. Tacita etiam negligentiæ exprobratio subest nisi probe defuncti fuerint, ubi commemorat Deus se liberaliter illos ornasse sacerdotio. Donum, inquit, posui munus vestrum, hoc est, gratuito in vos contuli quod alioqui nullo jure vestrum erat. Alii secus legunt, nempe, Ministrationem doni posui sacerdotium vestrum: sed quia eodem recidit sensus, nec quicquam ad rem interest, libera sit optio.

22. *Neque accedent posthac.*] Rursus inculcat quod ante dixit, delectos fuisse Levitas ad sacra curanda: quoniam Deus promiscue quoslibet noluit admittere: sicuti ante Legem latam alii ex populo sacrificia offerebant. Sed interea graviter denunciat, ut sint attenti ad obeundum munus: quia si quid deliquerint, lethale futurum sit crimen. Sic enim accipitur quod dicit, Portabunt iniquitatem suam ad moriendum: sicuti & proximo versu reos fore dicit omnium pollutionum: quia si per incogitantiam vitiatus fuerit Dei cultus, illis imputabitur crimen.

Ex Numer. IV.

4. Istud erit opus filiorum Cehath in tabernaculo conventionis Sancti sanctorum.

5. Veniet autem Aharon & filii ejus quando transferenda erunt castra, & deponent velum tentorii, & operient illo Arcam testimonii.

6. Ponentque super illam operimentum pellis taxeæ, & expandent pannum totum hyacinthinum desuper, & imponent vectes ejus.

7. Et super mensam panum facierum expandent pannum hyacinthinum, ponentque super eum scutellas, & cochlearia, & crateras, & opercula operimenti: & panis ille jugis super eam erit.

8. Et expandent super illa pannum vermiculi coccini, operientque illa opertorio pellis taxeæ, postea imponent vectes ejus.

9. Tollent præterea pannum hyacinthinum, & operient candelabrum luminaris, & lucernas ejus, & forcipes ejus, & receptacula ejus, & omnia vasa olei ejus quibus ministrabunt ei.

10. Ponentque illud cum omnibus vasis ejus in opertorio pellis taxeæ, & ponent super vectes ejus.

11. Super altare autem aureum expandent pannum hyacinthinum, & operient illum operimento pellis taxeæ, ponentque vectes ejus.

12. Tollent quoque omnia vasa ministerii quibus ministrabunt in sanctuario, & ponent in panno hyacinthino, operientque illa operimento pellis taxeæ, & ponent super vectes.

13. Auferent & cinerem ab altari, & expandent super illud pannum purpureum.

14. Ponentque super illud omnia vasa ejus quibus ministrant, receptacula, fuscinulas, & scopas, & crateras, cuncta vasa altaris: & expandent super illud operimentum pellis taxeæ, & imponent vectes ejus.

15. Quum autem finem fecerit Aharon & filii ejus operiendi sanctuarium, & omnia vasa sanctuarii, quando transferenda erunt castra, tum postea venient filii Cehath ut portent: ne contingant sanctuarium & moriantur: ista sunt onera filiorum Cehath in tabernaculo conventionis.

16. Præfectura autem Eleazar filii Aharon sacerdotis est oleum luminaris, & suffimentum aromaticum, & minha jugis, oleumque unctionis, atque præfectura totius tabernaculi, & omnium quæ sunt in eo, in sanctuario & vasis ejus.

17. Loquutus est autem Jehova ad Mosen & Aharon, dicendo,

18. Ne excidatis tribum familiarum Cehath è medio Levitarum.

19. Sed hoc facite illis, tum vivent & non morientur: quando accesserint ad sanctitatem sanctitarum, Aharon & filii ejus venient, & constituent illos, quemque super opus suum & super onus suum.

20. Ne ingrediantur ut videant quando operient sanctitatem, & moriantur.

Ex eodem Capite.

24. Istud erit opus familiarum Gersonitarum ad ministrandum, & ad portandum.

25. Portabunt cortinas tabernaculi, & tabernaculum conventionis, operimentum ejus, & operimentum pellis taxeæ, quod super illud est superne, & aulæum ostii tabernaculi conventionis:

26. Cortinas item atrii, & aulæum ostii portæ atrii, quod est juxta tabernaculum, & juxta altare per circuitum, & funes eorum, & omnia vasa operis eorum, & quæcunque facta sunt pro illis: & ita ministrabunt.

27. Secundum sermonem Aharon & filiorum ejus erit universum ministerium filiorum Gersonitarum, juxta omnia onera eorum, & juxta omnem cultum eorum: & deponetis apud eos in custodiam universa onera ipsorum.

28. Istud erit ministerium familiarum filiorum Gersonitarum in tabernaculo conventionis: & custodia eorum erit per manum Ithamar filii Aharon sacerdotis.

Ex eodem Capite.

31. Hæc autem erit custodia oneris filiorum Merari, pro ministerio eorum in tabernaculo conventionis, tabulæ tabernaculi, & vectes ejus, & columnæ ejus, & bases ejus:

32. Columnæ item atrii per circuitum, & bases earum, & clavi earum, & funes earum, cum omnibus instrumentis earum, & omne ministerium earum: & per nomina numerabis vasa custodiæ oneris eorum.

33. Hoc erit ministerium familiarum filiorum Merari, juxta omne ministerium eorum, in tabernaculo conventionis per manum Ithamar filii Aharon sacerdotis.

4. *Istud erit opus filiorum Cehath.*] Distribuit munera inter Levitas, primum ne promiscua sedulitas confusionem pariat, deinde ne ambitio singulos extimulet, unde certamina & contentiones emergant. Sci-

Scimus quam præpostere satagant homines, nisi certa illis ratio præscribatur, ne vaga festinatione excurrant. Jam dum quisque cupit alios anteverte-re, exoritur perversa æmulatio, quæ post in rixas ebullit. Ergo nisi obviam itum fuisset, tumultuati fuissent subinde Levitæ in suo officio, & inter ipsos esset certatum. Prodit itaque in medium Deus, qui sua auctoritate singulos contineat intra justos fines, & stultas cupiditates compescat. Quod autem filiis Cehath attribuitur magis honorifica functio quam reliquis, ex gratuito Dei favore manat: atque ita in ordinem coacta fuit omnis superbia, ne quis suam dexteritatem, vel industriam, vel alias dotes jacta-ret. Filiis ergo Cehath mandatur custodia Sancti sanctorum: non ut attrectent aliquam ejus partem, sed tantum ut vasa à sacerdotibus recondita per iter gestent. Jubet enim Deus venire filios Aharon qui colligant sanctuarium, & velum, altare, aliaque sacra vasa suis operimentis diligenter tegant, ante-quam manus admoveant filii Cehath: nempe ut ma-jor esset sacrorum veneratio apud populum. Deinde quum viderent aliæ tribus Levitas quoque submo-veri à sanctuarii contactu, suæ indignitatis admo-nitæ, magis humiliarentur. Adhæc sublata fuit in-vidiæ materia, quum audirent reliqui Levitæ filiis Cehath periculosum injungi munus. Minatur enim Deus interitum, si quid vetitum attingant: demum sacerdotes filios Aharon admonet ne sua incuria fra-tres perdant: quia si quid discoopertum relinquerent, futuri erant illis causa exitii.

24. *Istud erit opus familiarum Gersonitarum.*] Viles in speciem ac molestæ fuerunt operæ, quas tam filiis Gerson quam filiis Merari injungit. Cortines enim & tabernaculum cum suis operimentis ferre, tabulas item, & vectes, & columnas, durus fuit labor, nec mi-nus servilis. Verum hinc discimus nihil in Dei cultu esse fastidiendum, sed alacriter obeundas esse quasli-bet partes: quia nobis abunde sufficere debet, ubi nos eligere Deus sanctuarii sui ministros dignatus est, ne vel tædium, vel superbia nos in officio impediat.

Ex Levit. XVII.

1. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Loquere ad Aharon, & ad filios ejus, & ad omnes filios Israël, & die illis, Hoc est verbum quod præcepit Jehova, dicendo,

3. Quicunque de domo Israël mactaverit bovem, aut agnum, aut capram in castris, aut qui mactaverit extra castra:

4. Et ad ostium tabernaculi conventionis non adduxerit eum, aut offerat oblationem Jehovæ coram tabernaculo Jehovæ: sanguis imputabitur viro illi: ipse sanguinem fudit, excideturque vir ille è medio populi sui.

5. Ut afferant filii Israël sacrificia sua quæ mactaturi sunt in superficie agri: ut afferant, inquam, illa Jehovæ ad ostium tabernaculi conventionis ad sacerdotem, & sacrificent illi sacrificia prosperitatum Jehovæ.

6. Spargetque sacerdos sanguinem ad altare Jehovæ, ad ostium tabernaculi conventio-nis, & adolebit adipem in odorem quietis Jehovæ.

7. Et non sacrificabunt ultra sacrificia sua dæmonibus cum quibus fornicantur: statu-tum perpetuum erit hoc illis in generationibus eorum.

8. Dices præterea illis, Quicunque è domo Israël, aut de peregrinis qui peregrinan-tur in medio vestri, obtulerit holocaustum, aut sacrificium:

9. Et ad ostium tabernaculi conventionis non adduxerit illud Jehovæ: tunc excidetur vir ille è populis suis.

1. *Loquutus est Jehova.*] Hoc loco & similibus præficit Deus sacerdotes offerendis victimis. Quan-quam enim communia totius populi erant sacrificia, voluit tamen Deus per manum unius, & certo in loco sibi offerri. Primum ne si passim altaria extruere permitteret, hac varietate corrumperetur purus & genuinus cultus: deinde ut populum dirigeret ad Mediatorem: quia principium illud fidelibus semper tenendum fuit, nullas nisi ejus gratia oblationes esse legitimas. Eadem doctrina sæpius posthac occurret, ubi de sacrificiis agetur: sed quia nunc tractamus munus sacerdotale, semel hoc dictum oportuit, fas non fuisse privatis hominibus quicquam offerre Deo, nisi per manum sacerdotis, cui injunctum erat mu-nus. Quoniam autem hac in parte mire animos ho-minum titillat ambitio, severe minatur si quis id aggressus fuerit, se fore vindicem. Cur sanctuarium unum elegerit Deus, alibi dictum fuit: nunc pro-nunciat, nisi illuc adductæ fuerint victimæ, profa-nationem illam fore instar cædis, acsi homo esset oc-cisus. Jubet ergo sisti omnes victimas coram altari, etiamsi procul absiat qui eas vovent. Nam superfi-cies agri locorum distantiam significat, ne quis excu-set molestum sibi esse iter. Sacrificia prosperitatum diserte exprimit: quia illa erat species qua suam pie-tatem privati homines solebant testari. Sic ergo gra-tum sibi fore cultum pronunciat Deus, si interve-niat sacerdos qui sacra pro jure injuncti sibi muneris peragat. Tandem lex in omnes ætates sancitur, ne qua tentetur ejus abrogatio. Inseritur tamen ratio, quæ alibi clarius fuit exposita, locum unum ad quem conveniant præfigi: deinde sacerdotem præfici qui ritus in Lege traditos observet, ut Deum unum pure colant, neque adventitiis superstitionibus polluant aut adulterent ejus sacra. Diximus enim sanctuario alligatum fuisse populum veterem: ne pro hominum libidine flexibilis esset religio, & ne qua figmenta obreperent, à quibus facilis est ad idololatriam defe-ctio. Mandatum ergo quod edidit, ut solus sacerdos bestias offerat, à summa utilitate commendat: quod scilicet hoc modo frenum injiciat populo, ne se pro-stituat dæmonibus. Unde colligitur utilis doctrina, non aliter cohiberi posse homines ne ad idololatriam deflectant, quam si ex ore Dei petatur una & sim-plex pietatis regula.

8. *Dices præterea illis.*] Nunc extenditur lex ad peregrinos, non qui profani essent, sed qui ab aliis gentibus oriundi nomen puræ religioni dederant. Nam si plus illis fuisset permissum quam genuinis Abrahæ filiis, ex eorum more statim longius sparsa fuisset corruptela. Noluit igitur Deus sanctuarium suum ab exteris vitiari, ne eorum licentia ad totum populum serperet. Cæterum ex hoc secundo mem-bro colligitur, Mactandi verbum quod alibi latius extenditur, ad sacrificia restringi: quandoquidem alibi vescendi libertas datur populo in omnibus ur-bibus & pagis, modo à sanguine abstineant. Te-nendum igitur est non hic agi de promiscuo victu, sed tantum de victimis quarum oblatio separari non debuit à tabernaculo.

Ex

Ex Deut. XVII.

8. Siquid latuerit te in judicio inter sanguinem & sanguinem, inter causam & causam, & inter plagam & plagam, in rebus rixarum, intra portas tuas: tunc surges, & ascendes ad locum quem elegerit Jehova Deus tuus.

9. Et venies ad sacerdotes, Levitas, & ad judicem qui fuerit in diebus illis, & quæres, & indicabunt tibi verbum judicii.

10. Et facies juxta verbum quod indicaverint tibi è loco illo quem elegerit Jehova, & observabis facere secundum omnia quæ docuerint te.

11. Secundum legem quam docuerint te, & secundum judicium quod dixerint tibi, facies: non declinabis à verbo quod indicaverint tibi, ad dextram aut ad sinistram.

8. *Siquid latuerit.*] Hic sub una specie præcipuum sacerdotum munus describitur: nempe ut in rebus ambiguis & obscuris respondeant ex Lege Dei quid rectum sit. Etsi enim videtur Deus tantum politicas controversias attingere, non dubium tamen est quin per synecdochen eos constituat doctrinæ Legalis interpretes. Verum quo sanctior per omnia esset eorum auctoritas, jubet populum in rebus quoque magis odiosis eorum judicio acquiescere. Nam si eorum responso standum est ubi de vita hominis agitur, vel quælibet lites sunt dirimendæ: in Dei cultu & spirituali doctrina multo magis tollitur omnis exceptio. Quanquam enim non solos sacerdotes judiciis hic præfici fateor, sed collegas illis adjungi ex reliquo populo: maxime tamen extollitur sacerdotii dignitas. Quod nonnulli per nomen Judicis summum Pontificem intelligunt, facile refellitur quia distincte enumerat Moses sacerdotes, Levitas, & judicem. Probabile tamen est enallagen esse numeri in nomine Judicis: quia plures
2 Par. 19. vers. 8. fuisse creatos apparet ex sacra historia: ubi narratur Josaphat de Levitis & sacerdotibus, & principibus familiarum Israël legisse qui Jerosolymæ præessent judiciis. Noluit certe pius rex vel minimum deflectere à Legis norma: & studium ejus laudatur Spiritus sancti elogio. Sic autem distributa fuit ratio, quemadmodum illic paulo post subjicitur, ut summus sacerdos primatum teneret in rebus divinis, præfectus autem regius civiles causas & negotia terrena curaret. Quo iterum confirmatur quod nuper attigi, sacerdotibus scilicet injungi docendi munus, ut de quæstionibus dubiis responsa darent. Suffragantur &
2 Par. 19. vers. 10. verba Josaphat, ubi dicit, Omnem causam quæ venerit ad vos inter sanguinem & sanguinem, inter legem & præceptum, statuta & judicia, admonebitis fratres vestros, ut non delinquant contra Jehovam. Certe sicut rerum capitalium cognitio proprie ad judices aliarum tribuum spectabat, sic discretio in præceptis & statutis, & totius Legis interpretatio peculiaris fuit sacerdotibus. Nec dubium
Mal. 2: 2. est quin ex hoc loco sumptum sit illud Malachiæ, Labia sacerdotis custodient scientiam, & Legem requires ex ore ejus: quia nuncius Dei exercituum est. Nunc, ut summam teneamus, sedem summi judicii Deus locat ubi erit sanctuarium. Etsi autem primo versu videtur promiscue tam sacerdotes quam judices præficere tantum definiendis terrenis litibus, quarto tamen postea versu satis demonstrat, sacerdotibus se alias partes mandare: nempe ut in sana & pura doctrina contineant populum, exponant quid rectum sit, denique sint Ecclesiæ doctores. Porro quod populus amplecti debuit quicquid pronunciaverant, ut nefas esset ad dextram vel ad sinistram declinare, non fuit hoc modo concessa illis tyrannica potestas: ut si pro libidine lucem vertissent in tenebras, pro oraculo habendum fuerit quod perverse definiverant. Eorum interpretatio absque provocatione rata esse debuit: sed vicissim illis præscripta fuit regula, ut tanquam ex ore Dei loquerentur. Ponitur quidem nomen תורה: quod tametsi doctrinam sonat, haud dubie tamen eam doctrinam significat quæ in Lege comprehensa est, imo tantundem valet ac nomen Legis. Et hujus rei fidelis est interpres Josaphat, qui partes enumerat quibus passim Scriptura docet Legem Mosis contineri. Et quanquam פי metaphorice sumptum, tantundem Hebræis valet ac sermo: emphatice tamen hic exprimit genuinum responsum quod sumptum fuerit ex pura Legis doctrina. Facere ergò jubentur filii Israël quod docuerint sacerdotes: sed quomodo? nempe secundum responsum ex Lege sumptum. Nec vero dubium est quin Deus quos tanta dignitate pollere voluit, simul instruxerit spiritu intelligentiæ & rectitudinis, ne quam perversam sententiam proferrent. Quod etiam continet promissio, Respondebunt tibi verbum judicii: quia absurdum fuisset populum frustra & in suam perniciem Deo obedire. Nunc quia unicus nobis sacerdos præfectus est, ac idem magister, Christus, væ nobis nisi simpliciter nos subjicimus ejus verbo, & ad obsequium, qua decet modestia & docilitate, sumus parati.

Ex Numer. V.

9. Omnis oblatio sanctificationum in filiis Israël, sacerdoti quam offerent erit ipsius.

10. Quod quisque sanctificaverit, sacerdotis erit, & tradetur in manum ejus.

9. *Omnis oblatio.*] Hactenus locos ubi de sacerdotum officio disserit Moses, collegi, & breviter exposui: nunc tractare incipiam de ipsorum jure, hoc est, quo ipsos honore dignatus fuerit Deus, ut eos haberet promptos & expeditos ad obsequium. Hic autem breviter perstringit Moses quæ aliis locis copiosius explicat, ut mox videbimus: nempe sanctas omnes oblationes sacerdotibus addicit, quarum species postea recensebit. Porro hujus legis tres fuerunt præcipuæ rationes: ne quod Deo jam erat dicatum, promiscuo usu vilesceret. Nam ut sacrificiis constaret sua dignitas, cibum sacrum à profano discernere oportuit. Deinde hoc modo cohibita fuit nimia in pompis ambitio. Nam si post cæsas victimas tota caro ad dominos rediisset, vanis hominibus crevisset se ostentandi cupiditas. Certatim ad plausum captandum venissent divites: laute epulati, venale exposuissent quod erat residuum. Ita vano cultus Dei prætextu ad captandum favorem abusi essent. Tertia ratio fuit quæ attingitur à Paulo, 1 Cor. 9. vers. 13.
quia ministros altaris æquum fuit ex altari vivere. Etsi enim Dei servos mercede trahi turpe est: noluit tamen Deus sacerdotes, quum liberaliter operam suam in cultu sanctuarii impenderent, esurie premi, ne minueretur eorum alacritas. Nam si probe munus suum exequi volebant, totos attendere necesse fuit ad res divinas, & curam rei domesticæ abjicere. Siquis objiciat hæc fuisse avaritiæ fomenta, & uberem opimumque quæstum sacerdotibus fuisse propositum, in promptu est solutio: quicquid illis cessit

in partem, quum ad victum restringeretur, justum modum non excessisse. Nihil enim vendere licuit, ac ne alienis quidem largiri, ut partim alibi visum fuit, partim mox repetet. Quare satis superque refellitur putida eorum improbitas qui Mosen sugillant, acsi populi spoliis sacerdotes ditasset. Nam si quibus voluit consulere, filii certe fuerunt omnibus praeferendi, quorum tamen nulla hic habetur ratio. Imo quicquid concedit sacerdotibus, filiis suis & eorum posteris aufert: acsi data opera commodis, alioqui non illicitis, eos privaret. Denique sola dignitas sacrorum spectata fuit, non autem lucrum sacerdotibus quaesitum.

Ex Numer. XVIII.

8. Loquutus est Jehova ad Aharon, Ecce, ego dedi tibi custodiam oblationum mearum, omnes sanctificationes filiorum Israël dedi tibi propter unctionem, & filiis tuis in statutum perpetuum.

9. Hoc erit tuum ex sanctitate sanctitatum residua ab igne: omnis oblatio eorum, sive minha eorum sit, sive oblatio pro peccato eorum, sive oblatio pro delicto eorum quam reddent mihi, sanctitas sanctitatum tibi erit & filiis tuis.

10. In sanctitate sanctitatum comedes eam, omnis masculus comedet eam: sanctitas erit tibi.

11. Hoc etiam tuum erit: levationem muneris eorum, omnes oblationes filiorum tibi dedi, & filiis tuis, & filiabus tuis tecum in statutum perpetuum: omnis mundus in domo tua comedet eam.

12. Omnem pinguedinem olei, & omnem pinguedinem vini & frumenti, primitias eorum quas dabunt Jehovae, tibi dedi.

13. Primitiae omnium quae in terra eorum, quas afferent Jehovae, tuae erunt: omnis mundus in domo tua comedet eas.

14. Omne anathema in Israël tuum erit.

15. Quicquid aperit vulvam in omni carne quod offerent Jehovae, tam de hominibus quam de animalibus, tuum erit: sed redimendum dabis primogenitum hominis, primogenitum quoque animalis immundi redimendum dabis.

16. Redemptiones autem ejus à filio mensis redimendas dabis secundum aestimationem tuam, pecunia quinque siclorum, secundum siclum sanctuarii, qui viginti obolorum est.

17. Veruntamen primogenitum bovis, & primogenitum ovis, aut primogenitum caprae non dabis redimendum: sunt enim sanctificata: sanguinem eorum sparges ad altare, & adipem eorum adolebis: oblatio ignita in odorem quietis Jehovae.

18. Et caro eorum tua erit, ut pectus elevationis, & armus dexter, tua erit.

19. Omnes oblationes sanctificationum quas obtulerint filii Israël Jehovae, dedi tibi, & filiis tuis & filiabus tuis tecum in statutum perpetuum: pactum salis perpetuum est coram Jehova tibi & semini tuo tecum.

Ex Levit. VI.

16. Quod superfuerit ex minha, comedent Aharon & filii ejus: azymum comedetur in loco sancto, in atrio tabernaculi conventionis comedent illud.

17. Non coquetur fermentatum: portionem eorum dedi illud ex oblationibus meis ignitis: sanctitas sanctitatum est, sicut oblatio pro peccato, & sicut oblatio pro delicto.

18. Omnis masculus in filiis Aharon comedet illud: statutum perpetuum est aetatibus vestris de oblationibus ignitis Jehovae: qui tetigerit eas, sanctificabitur.

Ex eodem Capite.

26. Sacerdos oblationem pro peccato comedet: in loco sancto comedetur, in atrio tabernaculi conventionis.

27. Qui tetigerit carnem ejus sanctificabitur, & si defluxerit de sanguine ejus super vestem, illud super quod defluxerit lavabis in loco sancto.

28. Et vas testaceum in quo coquetur, confringetur: quod si in vase aeneo cocta fuerit, defricabitur & lavabitur aqua.

29. Omnis masculus in sacerdotibus comedet illam: sanctitas sanctitatum est.

Num. 18. 8. *Loquutus est Jehova ad Aharon.*] Nunc fusius narrare pergit quod nuper attigerat de jure sacerdotum, quoad sacras oblationes. Tenenda est autem illa quam dixi comparatio inter sacerdotes praecipui ordinis & Levitas: quia dum singulari honore domus Aharon ornatur, reliquae familiae tribus Levi coguntur in ordinem. Ergo solis sacerdotibus attribuit Deus omnes oblationes, in quibus major erat consecratio, quae dicitur Sanctitas sanctitatum. Exceptio postea videbitur: nempe honoris causa depositum fuisse apud sacerdotes, unde partem erogarent Levitis, qui officium in cultu sanctuarii praestabant. Id honoris dicit se unctioni dare, ne hac occasione superbiant sacerdotes, vel se efferant. Gratuita enim Dei liberalitas, modestiae & humilitatis magistra nobis esse debet. Quo etiam argumento Paulus omnem perversam gloriationem corrigit ac domat, Quid gloriaris quasi non acceperis? 1 Cor. 4. vers. 7. Porro non alio jure unctionem adepti erant filii Aharon, nisi quia Deo placuerat ipsos eligere. Id quidem indicat etiam donatio: sed hic expressius gratiam suam Deus commendat: quia alio consilio mentionem donationis fecit, nempe ne quis litem vel controversiam sacerdotibus moveret.

9. *Hoc erit tuum.*] Species quasdam oblationum commemorat, quas cedere volebat in partem sacerdotum: nempe quod residuum manebat ex ignitis sacrificiis, deinde minha, tertio quod consecrabatur in victimis pro peccato & delicto. Quanquam particula quae sequitur, Quod reddet mihi, videtur restrictio-

restrictionis vice addita esse, ut tantum ea sacrificia designet quibus se à furto purgabant, quorum alibi fiet mentio. Nisi forte ita legere placeat, Ut sacrificiis pro peccato & delicto addatur hoc tertium, quo aliena restituebant, ne furti tenerentur. Postea adjungit dona voluntaria, quæ vovebant filii Israël, & primitias tam olei quam vini & frumenti. Hæc autem distinctio posita fuit, quo certius occurreret Deus æmulationi & invidiæ: nam si qua fuisset ambiguitas, statim exortæ essent multæ lites, atque ita concidisset sacrorum religio. Simul tamen præcipit Deus sacerdotibus, ut ignitis sacrificiis vescantur soli masculi, nec alibi quam in sanctuario. Periculum enim erat (ut ante diximus) ne vilesceret earum oblationum dignitas, si in privatam domum translatæ essent, & cibis communibus permixtæ: deinde noluit Deus indulgere sacerdotum lautitiis, sed ipso sanctuarii conspectu eos induxit ad frugalem & sobrium esum. Erat enim hæc quasi disciplina militaris, ad colendam abstinentiam, ab uxore & familia discedere, ut cibum caperent. Quicquid autem pro voto oblatum erat, & primitiis frugum, comedi permittit etiam à mulieribus, & intra privatos parietes: modo ne quisquam immundus attingat quod semel fuerit sacrum.

15. *Quicquid aperit vulvam.*] Idem nunc de primogenitis statuitur, ut ea scilicet sibi habeant sacerdotes: quanquam simul inseritur distinctio, ut fœtus primogeniti hominum redimantur. Quod attinet ad immunda animalia, liberum erat dominis ea redimere vel occidere. Verum quia ea res nunc ex professo non tractatur, breviter tantum pronunciat Deus se addicere sacerdotibus quicquid utilitatis ex primogenitis obveniet. Quod jubet redimi primogenitos secundum æstimationem sacerdotum, non intelligit quam sacerdotes ipsi præscriberent, acsi penes eos esset auctoritas: sed eorum æstimatio intelligitur, cui adstricti erant ex Dei mandato, sicut alibi visum fuit: idque elicere promptum est ex contextu, quia mox adjungitur pretium, quod Deus ipse imposuerat. De primogenitis mundorum animalium lex diversa fertur: nempe ut mactentur ad altare & adeps exuratur, caro autem sit sacerdotum, sicuti pectus & armus dexter in sacrificiis ignitis. Porro ne quis ex Levitis, aut ex vulgo (ut homines rerum novarum cupidi sunt) decretum hoc violare tentet, omnis in posterum controversia tollitur, ubi pronunciat Deus, quod dedit sacerdotibus se nolle unquam illis eripi. Primo utitur nomine Edicti vel decreti, quod alii statutum vertunt: deinde adjungit Pacti nomen, quo sanctior sit observatio & contentionibus ac jurgiis minus obnoxia: quoniam nihil minus decebat quam sacerdotes de jure suo & privilegiis litigare. Se ergo violatum iri Deus significat, si quis molestiam exhibeat sacerdotibus. Metaphorice vero per nomen Salis designatur perpetuitas: ubi tamen videtur alludere Deus ad sacrificia quæ fas non erat offerre, nisi sale condita: ut scirent Israëlitæ, per res terrenas & corruptibiles majus aliquid designari. Scimus enim carnes salitas non tam facile putrescere. Denique hac metaphora notatur inviolabilis firmitas.

16. *Quod superfuerit.*] Repetit quod paulo ante vidimus, reliquias oblationum, quibus major inest sanctitas, sacerdotum esse: sed ea lege, ut non alibi comedantur quam in sanctuario. De minha etiam speciale datur præceptum, ne inde fiat panis fermentatus: nam hoc modo farina quæ jam dicata erat Deo, transiisset in vulgarem cibum, quod sine profanatione fieri non poterat. Quod ergo Deus sacerdotes quasi in convictum admittit, hoc privilegio non parum ornatur muneris dignitas: sic tamen ne ex eorum licentia minuatur reverentia cultus Dei. Postea in genere confirmat Moses jus illud, quod ante illis attribuit, ut quod residuum erit ex ignitis sacrificiis sumant, modo à solis masculis, & in loco sacro comedatur: ut ipsa Dei præsentia non modo luxuriem & incontinentiam frenet, sed ad sobrietatem eos formet Dei servis dignam: denique assuefaciat ad summam puritatem, dum reputant se ab aliis omnibus segregatos. In fine versus 18. alii vertunt in neutro genere, Quod tetigerit eas, sanctificabitur: sed hoc loco videtur mihi præcipere Moses, ne alii quam sacerdotes minha attingant. Alibi de altari & vasis dictum fuit, unctionis suæ virtute sanctificare quicquid illic reponitur. Verum nunc videmus arceri vulgus hominum à contactu sanctorum, ut sua his maneat religio. Scimus autem filios Aharon unctos fuisse in eum finem, ut solis ipsis attingere liceret quicquid Deo consecratum erat. Ideo verbum futuri temporis vice imperativi sumitur. Sic etiam paulo post ubi de victimis agitur, Qui tetigerit carnem ejus, sanctus sit: quia jus peculiare sacerdotibus statuit Moses, ut soli tractent sacrificia. Nec obstat quod continuo post additur, Si defluxerit sanguis in vestem &c. Neque enim significat vestes aut alia quælibet vasa consecrari solo tactu: sed argumentum est à minori ad majus, Si vestem sanguine aspersam, vel ollas ubi cocta fuerit caro, extra tabernaculum efferre fas non est, nisi vestis abluta fuerit, ollæ vero vel fractæ, vel abstersæ: multo magis cavendum est ne quis ex vulgo se ingerat. Quomodo enim sanctitati mortalis homo admovere audebit manus, quæ ne in veste quidem sacerdotis sine piaculo hærere potest? Summa est, ne misceatur rebus profanis tanta sanctitas.

Ex Numer. V.

8. Si non fuerit viro redhibitor cui restituat delictum, delictum restituetur Jehovæ; sacerdotis erit, præter arietem expiationum quo expiabit eum.

8. *Si non fuerit viro.*] Locus hic quem ex quinto capite inserui, pendet quidem ex alio contextu: sed quia proprie de jure sacerdotum agit, huc transferri necesse fuit: præsertim quum speciem illam sacrificii exprimat quam nuper attigit Moses, nempe ubi expiabant furti crimen. Nolebat quidem Deus aliorum damno sacerdotes ditari, neque fures liberabat si quod aliis abstulerant offerrent sacerdotibus. Verum si nemo erat cui possent restituere, volebat tamen domos ipsas omni noxa esse vacuas: & merito, quia improbissimus quisque bona hominis mortui, si orbus esset, rapere non dubitasset. Primo itaque jussit legitimis dominis restitui quod suum erat; deinde illis mortuis substituit in eorum vicem propinquos, qui vocantur גואלים ob jus redemptionis, quod Deus cognatis permisit in Lege, ut alibi videbimus: & quia ejus viduam qui nullum semen reliquerat, qui proximo gradu consanguineus erat, jubebatur ducere. Rarissimum ergo fuit, ut qui alium fraudaverat, apud sacerdotem damnum pensaret; quia ut plurimum reperiebatur quispiam mortui successor.

Ex Levit. VII.

6. Omnis masculus in sacerdotibus comedet eam, in loco sancto comedetur, sanctificatio sanctificationum est.

7. Sicut hostia pro peccato, sic hostia pro delicto, lex eadem illis: sacerdotis erit qui expiabit eum.

8. At sacerdos offerens hostiam holocausti alicujus, pellis holocausti quod obtulerit, sacerdotis ipsius erit.

9. Omnis præterea minha quæ coquetur in clibano, & omne præparatum in sartagine, & in craticula, erit sacerdotis offerentis illud.

10. Omnis item minha mista oleo & arida, omnibus filiis Aharon erit: erit unicuique sicut fratri suo.

Ex eodem Capite.

14. Panis sacerdotis spargentis sanguinem prosperitatum erit.

Ex eodem Capite.

31. Et erit pectusculum illud Aharoni & filiis ejus.

32. Armum autem dextrum dabitis ad elevationem sacerdoti de sacrificiis prosperitatum vestrarum.

33. Qui offeret sanguinem prosperitatum & adipem è filiis Aharonis, ipsius erit armus dexter in portionem.

34. Quia pectusculum agitationis, & armum elevationis tuli à filiis Israël de sacrificiis prosperitatum suarum, & dedi illa Aharoni sacerdoti, & filiis ejus in statutum perpetuum à filiis Israël.

35. Hæc est unctio Aharon, & unctio filiorum ejus ex oblationibus ignitis Jehovæ, à die qua accedere fecit eos ut sacerdotio fungerentur Jehovæ:

36. Quas præcepit Jehova ut darent eis à die qua unxit eos à filiis Israël statuto perpetuo in generationibus suis.

His locis partim confirmat Moses quod ante vidimus de jure sacerdotum, partim exceptionem addit quam nondum attigerat. In genere ergo sacerdotibus vendicat quicquid ex sanctioribus hostiis erat residuum. Atque hac prærogativa eos discernit ab aliis Levitis: unde colligimus quam purus fuerit ab omni ambitione Moses dum ex mandato Dei filios suos spoliat, non tantum dignitate qua ornantur nepotes, sed etiam utilitatis proventu. Sacris oblationibus, inquit, non alii fruantur quam filii Aharon, quia divinitus uncti sunt, ut accedant ad altare. Verum quia inter ipsos quoque æmulatio poterat oriri, legem specialem addit, ut certas oblationum species solus sacerdos percipiat qui eas obtulerit. Etsi autem liberaliter suo munere ipsos defungi oportuit, non autem lucro allici: quo tamen singuli alacrius partes suas obirent, mercedem labori & diligentiæ statuit. Hac ratione præcipit ut reliquiæ minha in sacrificiis prosperitatum, item armus dexter victimæ, & caro residua ex hostiis pro delicto, cedant in præmium sacerdoti, qui munus expiandi & spargendi sanguinis obierit. Dubium quidem non est, multos quæstu fuisse allectos, qui alioqui officium neglexissent: verum id paternæ indulgentiæ fuit, eorum infirmitati concedere ut merces esset diligentiæ stimulus. Interea noluit Deus servili modo conducere eorum operas, ut animo essent mercenarii: quin potius per Prophetam suum exprobrans nullos esse qui ignem gratis in altari accendant, amplificat eorum ingratitudinem, quod non modo gratuitam operam non impendant, sed accepta mercede ipsum fraudent, cui se addixerant ministros.

Ex Numer. XVIII.

20. Dixit autem Jehova ad Aharon, De terra eorum hæreditatem non habebis, nec portio erit tibi in medio eorum: ego portio tua, & hæreditas tua in medio filiorum Israël.

21. Filiis autem Levi ecce dedi omnes decimas in Israële in hæreditatem pro ministerio eorum, quia ipsi exequuntur ministerium tabernaculi conventionis.

Ex eodem Capite.

23. Et in medio filiorum Israël non possidebunt hæreditatem.

24. Decimas enim filiorum Israël quas offerent Jehovæ in elevationem, dedi Levitis in hæreditatem: idcirco dixi de illis, In medio filiorum Israël non possidebunt hæreditatem.

Ex Levit. XXVII.

30. Omnes autem decimæ terræ, sive de semine terræ, sive de fructu arborum, Jehovæ sunt, sanctitas Jehovæ.

31. Si vero redimendo redemerit vir aliquid de decimis suis, quintam ejus partem addet ultra eam.

32. Et omnis decima boum & ovium, omnium nempe quæ transeunt sub virga, decima inquam pars erit sanctitas Jehovæ.

33. Non disquiret utrum bonum an malum, neque permutabit illud: quod si commutando commutaverit ipsum, erit tam hoc quam illud quod commutatum est, erit inquam sanctificatio, non redimetur.

Ex Deut. XIV.

22. Decimando decimabis omnem proventum seminis tui, quod egressum fuerit ex agro annuatim.

Ex

Ex eodem Capite.

27. Levitam autem qui intra portas tuas habitaverit, non derelinques: quia non est ei pars & hæreditas tecum.

28. Tertio autem anno proferes omnes decimas proventus tui anno ipso, & repones intra portas tuas.

29. Venietque Levita (quia non est ei portio & hæreditas tecum) & peregrinus, & pupillus, atque vidua, qui sunt intra portas: & comedent, & saturabuntur, ut benedicat tibi Jehova Deus tuus in omni opere manus tuæ, quod feceris.

Ex Deut. XII.

19. Cave autem tibi ne derelinquas Levitam omnibus diebus tuis super terram tuam.

Ex Deut. XXVI.

12. Postquam compleveris decimare omnes decimas fructuum tuorum anno tertio, anno decimæ, & dederis Levitæ, peregrino, pupillo, & viduæ, & comederint intra portas tuas, & saturati fuerint:

13. Tunc dices coram Jehova Deo tuo, Subduxi sanctificatum è domo, & etiam dedi illud Levitæ, & peregrino, pupillo, & viduæ, secundum omne præceptum tuum quod præcepisti mihi: non transgressus sum à præceptis tuis, neque oblitus sum.

14. Non comedi in tristitia mea ex eo, neque subduxi ex eo in pollutione, neque dedi quicquam ex eo in funere: obedivi voci Jehovæ Dei mei, feci secundum omnia quæ præcepisti mihi.

15. Respice de habitaculo sanctitatis tuæ, è cælo, & benedic populo tuo Israëli, & terræ quam dedisti nobis, quemadmodum juravisti patribus nostris, terræ fluenti lacte & melle.

Num. 18. 20. *Dixit autem Jehova ad Aharon.*] Hic tantum in genere de solvendis decimis agitur, quæ Levitis omnibus erant communes. Paulo post videbimus Levitas inde sacerdotibus alteras decimas ex Dei mandato dedisse. addetur & tertia species earum decimarum quæ nonnisi tertio quoque anno offerebantur. Quod ad præsentem locum spectat, exigit Deus à populo decimas ad alendum tribum Levi. Certum quidem est, morem olim receptum fuisse sanctis Patribus ante Legem, ut Deo voverent vel offerrent decimas: sicuti patet ex Abrahæ & Jacob exemplo. Quin etiam Apostolus sacerdotium Melchisedech Legali præstantius fuisse colligit, quia dum ei decimas obtulit Abraham, decimaverit ipsum Levi. Verum hujus decimationis de qua præcepit Deus per Mosen, diversa fuit ac specialis ratio, eaque duplex. Primo quum semini Abrahæ promissa fuisset terra, legitimi erant successores ex duodecima parte Levitæ. Atqui illis præteritis, posteritas Joseph in duas tribus divisa fuit. Nisi ergo aliunde ipsis prospectum esset, iniqua erat distributio. Deinde quum operam impenderent sanctuario, aliqua mercede dignus fuit eorum labor: nec rationi consentaneum fuit, quando sacris peragendis, & docendo populo addicti erant, victu fraudari. Duæ itaque ponuntur rationes cur decimas à reliquo populo ipsos accipere Deus velit: quoniam nulla illis pars erat in Israele, & quia ministerio tabernaculi vacabant. Porro Deus decimas sibi tanquam rex suo jure vendicans, eas resignat Levitis, & eos quasi vicarios substituit. Quo pertinent hæc verba, Hæreditas tua est Deus ipse. Quisnam earum fuerit usus, postea videbitur suo loco. Nunc tenere sufficiat, hoc modo pensatum fuisse quod illis abstulerat Deus, duodecimam partem transferendo ad filios Joseph: & quoniam à cura rei domesticæ abstrahebantur, ut totius populi nomine ad sacra liberiores & magis intenti forent, proventum quo alerentur, illis fuisse datum. Quare insipido commento decimas sibi arrogant Papales sacrifici, quasi sacerdotali jure debitas. Alioqui enim probent necesse est, quos appellant laicos, sibi colonos esse, acsi ex parte duodecima fundorum omnium essent domini. Deinde sacrilegium esset decimas facere suas, & alios agros possidere, ex quibus proventum colligant. Nec eos juvat illud Apostoli, quod non minus improbe quam inscite obtendunt, translato sacerdotio jus simul esse translatum. Contendit illic Apostolus, nunc in solum Christum competere quicquid Lex contulerat sacerdotibus Leviticis: quorum dignitas & munus in ipso finem accepit. Nebulones isti honorem Christo proprium, perinde atque eo spoliato, ad se rapiunt. Si rite officio fungerentur, atque omissis terrenis negotiis, totos se dicarent ad studium docendi populi, & alias bonorum & fidelium Pastorum partes exequendas, haud dubie alendi essent ex publico: sicuti Paulus recte colligit, hodie non minus deberi victum Evangelii ministris, quam olim sacerdotibus qui ad altare ministrabant. Sed perperam hoc prætextu manus injiciunt decimis, acsi earum essent domini. Majori deinde impudentia latifundia & alios proventus accumulant. Probabile est, quum initio Imperatores Romani Christo nomen dederunt, sive recto judicio adducti, sive illecti superstitione fuerint, vel pia sollicitudine tacti, ne Ecclesia ministris destitueretur, erogasse decimas ad clerum alendum. Nam libera adhuc civitate, à populis tributariis eas exigere solebat populus. Hoc quoque regibus fuit usitatum. Siculi enim antequam illis dominarentur Romani, decimas solvebant. Adde quod si carior erat in urbe annona, alteras decimas imperabat Senatus provinciis. Imo vetustissimum fuisse morem ut reges decimarent, colligitur ex 1. lib. Samuelis: quare nihil mirum si exemplum illud imitati sunt Romani. Unde colligere licet, quum vellent Imperatores Pastoribus alimenta conferre ex publico, decimas potius elegisse quam alios reditus, ut Deum imitarentur. Et sane adhuc ejus rei manent quædam vestigia. Neque enim ubique sacerdotum sunt decimæ. Et satis notum est, bonam partem vorari à Monachis & Abbatibus, qui tamen olim non censebantur inter clericos. Omitto quod agri quidam immunes sunt à decimis. Sed eas à laicis occupari quomodo passus fuisset Papa, si jure divino (ut insulse garriunt) sacra fuisset cleri hæreditas? Cæterum quia inter publica vectigalia & tributa numerandæ sunt decimæ, eas solvere ne recusent privati homines, nisi politicum ordinem & regnorum statum labefactare

Gen. 14. vers. 20. & 28. vers. 22. Hebr. 7. vers. 11.

Hebr. 7. vers. 12.

1 Cor. 9. vers. 14.

1 Sam. 8. vers. 15.

besactare velint: pii autem Principes curam suscipiant abusus corrigendi, ne reditus publicos Ecclesiæ dicatos ingurgitent ignavi ventres.

Ego portio tua.] Quid sibi velit hæc particula, nuper docui: nempe quia ab hæreditate communi exclusi erant Levitæ, Deum hanc jacturam pensare de suo, acsi ex ejus manu acciperent: quasi diceret, sibi satis largam copiam suppetere, qua ipsos muneretur. Interea jubentur uno ipso esse contenti. Nec
Psal. 16. dubium est quin ad hunc locum alludat David, ubi
vers. 5. exclamat, Deus portio mea & hæreditas mea: sors mihi præclare cecidit. Significat enim non modo Deum sibi pluris esse quam omnes terrenas opes, sed præ ipso sordere quicquid alii præclarum & maxime optabile ducebant. Nunc quando in Christo facti sumus omnes sacerdotes, hæc nobis imposita est conditio, ne aliam sortem appetamos. Non quod simplicitet renunciandum sit terrenis omnibus bonis: sed quia in solidum felicitas nostra sic in Deo locanda est, ut ipso contenti patienter feramus rerum omnium inopiam: qui vero aliquid possident, non minus soluti sint ac expediti acsi nihil possideant.

Levit. 27. 30. *Omnes autem decimæ.*] His verbis ostendit Deus, se decimas Levitis assignando, proprio jure cedere, quia sint quasi regale vectigal: atque ita querimonias omnes compescit: quia alioqui obstrepere poterant aliæ tribus, ultra modum se gravari. Sacerdotes igitur coactores præficit, qui ipsius nomine colligant: quod negari non potest sine impia & sacrilega fraudatione. Quod vero ubi pecunia redimuntur decimæ, quintam partem æstimationi vult superaddi, non eo tendit ut Levitæ ex alieno damno lucrum faciant: sed quia astute aliquam utilitatem captabant agrorum domini, frumentum in pecuniam mutando; fraudibus occurritur, ne quid ex captiosa permutatione Levitis decedat. Eadem ratione animalia jubet, qualiacunque erunt, decimari, nec pecunia redimi patitur: quoniam si libera fuisset electio, nullum unquam animal pingue aut vegetum venisset ad Levitas. Ergo hac lege remedium avaritiæ & sordibus fuit adhibitum. Neque id abs re: quia si verum est proverbium, Ex malis moribus nasci bonas leges, summa severitate contineri in officio necesse fuit adeo tenacem & malignum populum. Ac quantumvis sedulo cautum esset Levitis, vix tamen fuit ullum tempus quo non esurierint, ac interdum famelici oberrarint. Imo quum ab exilio Babylonico reversi essent, non fecit tanti beneficii memoria quin furto subtraherent par-
Mal. 3. tem decimarum: sicuti conqueritur Deus apud Ma-
vers. 8. lachiam. Unde apparet, non frustra tam imperiose ad eas solvendas fuisse coactos.

Deut. 14. 22. *Decimando decimabis.*] Generaliter repetit legem ante positam, ubi Deo vendicat omnium frugum decimas. Quibus autem solvendæ sint, non statim exprimit: sed quædam interserit de aliis oblationibus, quæ alibi exposui. Verum aliquanto post versu 27. Levitas commendans, eas ad verum suum usum accommodat. Significat autem crudeles fore, si eas Levitis furentur: malignos vero & injustos si ægre illis decimas solvant, quæ ipsorum sunt jure hæreditario: quando tribus illa fundos nullos possidet.

28. *Tertio autem anno.*] Falluntur, meo judicio, qui aliam decimarum speciem notari putant. Potius enim correctio est, vel interpretatio legis, ne soli sacerdotes ac Levitæ decimas omnes absumerent, sed pars cederet ad levandos pauperes, & peregrinos, & viduas. Quo res melius pateat, primo notandum est, non tertium quemque annum hic præscribi, sed numerari à Sabbatho. Alibi enim videbimus septimo quoque anno terram quievisse, ut neque sererent, neque meterent. Ergo post duas messes peractas, decimæ anni tertii non Levitarum propriæ, sed simul communes erant pauperibus, pupillis, & viduis, & peregrinis. Id ex supputatione annorum colligere promptum est. Alioqui enim tertius annus sæpe incidisset in sabbatharium, quo cessabat omnis agrorum cultura. Porro summa æquitate id temperatum fuit, ut sacerdotes & Levitæ jam duobus annis ditati, admitterent in partem egenos fratres & peregrinos. Ita ex nimia eorum abundantia aliquid minuebatur, ne se in luxuriam projicerent: atque ita fiebat ut non plus duodecima parte in singulos annos ipsis integrum maneret. Denique in septem annis peculiaris fuit unius ratio, ut non soli Levitæ privatim sibi decimas perciperent, sed communicarent cum pupillis, viduis, peregrinis, & aliis pauperibus. Comedant, inquit, & saturentur, quibus alioqui ferenda esset esuries, ut benedicat tibi Deus: qua promissione ipsos ad liberalitatem invitat.

Deut. 26. 12. *Postquam compleveris.*] Hoc loco vehementius ipsos ad decimas libenter & prolixe offerendas exstimulat, quum illis Deum quasi ante oculos statuit, acsi in ejus manum eas solverent. Solennis enim contestatio indicitur, qua se apud Deum reatu obstringant, nisi fideliter præstiterint impositum sibi vectigal: quod si probe officio fuerint perfuncti, pacem & gratiam exorent. Nihil enim magis expergefacere potest homines quam ubi Deus in rem præsentem arbiter vocatur. Hæc ratio est cur profiteri ipsos jubeat in Dei conspectu, se in decimis solvendis obedientes fuisse ejus mandato. Separare vel efferre ex domo, tantundem valet ac nullius doli sibi esse conscios, quin Deo quod suum erat reddiderint: atque ita puros esse à sacrilegio, quia nihil sanctum traxerint in usus privatos. Quod sequitur, Non præterivi mandata tua, neque oblitus sum: nonnisi ad rem de qua nunc agitur, referri debet. Nimis enim stultæ fuisset temeritatis & arrogantiæ, jactare Legem omni ex parte & omnibus numeris servatam à se fuisse & impletam. Quanquam hæc loquendi forma studium potius quam perfectionem significat: acsi dicerent, sibi in animo fuisse propositum parere Dei præceptis. Tenendum tamen est quod dixi, proprie id spectare ad ritus Legales. Eodem sensu paulo post dicitur, Feci secundum omnia quæ mihi præcepit Deus: quia si de perfectione gloriati essent, nihil jam opus erat sacrificiis, aut aliis purgationibus. Sed (quemadmodum jam dixi) tantum vocantur ad examen, ut sincero corde Deum testem suæ pietatis faciant.

14. *Non comedi in tristitia.*] De sanctis oblationibus verba fieri certum est. Nunc quæritur quid sit comedere in tristitia. Communi fere consensu recepta est hæc expositio: quum rerum inopia ad furandum & fraudandum sollicitet, populum tamen asserere, in rebus quoque angustis & egestate, se abstinuisse à rebus sacris: quod libenter recipio. Quanquam nomen tristitiæ pro anxietate animi male sibi conscii accipi possit, hoc sensu: sciens & volens nihil comedi quod Deo sacrum esset, ut me ureret malæ conscientiæ cauterium: sicuti suum quemque scelus torquet & mœrore afficit. In secundo membro variant interpretes. Quidam verbum בער exponunt Perdere: quasi dictum esset, Per immunditiam nihil perire passos. alii autem transferunt, Nihil extuli in re profana. Ego vero nomen טמא adverbialiter positum esse existimo pro Impure: ut testetur populus se non fuisse pollutum vel contaminatum, quicquam subtrahendo. Itaque (meo judicio) non male vertunt quidam, Per immunditiam. Neque enim vertere in alios usus poterant decimas, quin ex impio abusu contraherent pollutionem. In tertio membro major est ambiguitas. Ad verbum est, Non dedi inde mortuo. In versione sequutus sum eos qui pro funere & exequiis accipiunt. Quidam tamen metaphorice nomen mortui positum esse volunt pro re immunda: alii magis coacte, pro impensis quæ ad tolerandam hominis vitam nihil faciunt. Quorsum tamen id dicatur,

catur,

catur, nondum liquet, nihil in funere consumptum esse. Immundum quidem erat quicquid attigerat cadaver: ideo quidam exponunt non pollutas fuisse victimas in funere curando. Quod si placet, per synecdochen funus ponitur pro qualibet re immunda. Ego tamen potius arbitror, sub una specie comprehendi res omnes quæ speciem puritatis præ se ferunt. Mortuos sepelire laudabile officium erat, ac pietatis exercitium: ita honestus color plus licentiæ dare poterat. Hoc igitur verbo testari Deus voluit Israëlitas, nihil se excusationis obtendere, si quicquam ex sacris averterint.

15. *Respice de habitaculo.*] Dum hac conditione preces & vota concipere jubentur, ut Deus terræ benedicat, si nullo sacrilegio se inquinaverint: simul ex opposito monentur, nullam alioqui Dei benedictionem sperandam esse. Loquutio interim notanda est, Benedic terræ quam dedisti lacte & melle fluentem. Hinc enim colligitur, terram non tam natura uberem fuisse, quam quod arcana sua beneficentia quotidie eam Deus irrigabat, ut fœcunda esset.

Ex Numer. XVIII.

25. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
26. Præterea ad Levitas loqueris, & dices eis, Quum acceperitis à filiis Israël decimas quas vobis ab illis dedi in hæreditatem vestram, tunc offeretis ex illis oblationem Jehovæ, decimas ex decimis.
27. Et reputabitur vobis oblatio vestra ut frumentum ex area, & ut plenitudo è torculari.
28. Sic offeretis vos quoque oblationem Jehovæ ex omnibus decimis vestris quas acceperitis à filiis Israël, & dabitis ex illis oblationem Jehovæ Aharon sacerdoti.
29. Ex omnibus oblationibus vestris offeretis omnem oblationem Jehovæ, ex omni pinguedine ejus, sanctificationem ipsius ex eo.
30. Ac dices illis, Quum attuleritis pinguedinem ejus ex eo, reputabitur Levitis ut fructus areæ, & ut fructus torcularis.
31. Comedetis autem illud in omni loco vos & domus vestra: quia merces est vobis pro ministerio vestro in tabernaculo conventionis.
32. Et non portabitis super eo peccatum, quum vos obtuleritis pinguedinem ejus ex eo: & sanctificationes filiorum Israël non polluetis, ne moriamini.

25. *Loquutus est Jehova ad Aharon.*] Altera species decimarum, hoc est, centesima pars totius proventus, quam sacerdotibus pendebant Levitæ. Tertiam faciunt alii: sed rationem attuli cur mihi non probetur eorum opinio. Et certe verisimile non est uno anno exactas fuisse ac solutas duplices decimas. Ergo nobis sufficiat partitio bimembris. Largior autem portio sacerdotibus data fuit, non modo honoris causa, sed quia major religio & integritas in dispensatione ab illis speranda erat: deinde ut multis extraordinariis oneribus satisfacerent. Jam ne restricti nimium vel sordidi essent Levitæ, pronunciat Deus non minus impium esse furtum si mala fide agant cum sacerdotibus, quam si populus ex justa eorum portione aliquid subriperet. Huc enim spectant verba, perinde fore decimas ex decimis quas pendere jubentur, acsi ex area & torculari solverent: acsi dictum esset, nihilo magis esse immunes à secundis decimis quam populum à primis. Longius deinde hoc extenditur, ut ex singulis oblationibus partem offerant. Tertio sincera præcipitur liberalitas: ne quod exile erit, vel macilentum, vel ullo modo deterius, reponant in partem sacerdotum, sed dilectissima potius quæque offerant. Id enim intelligitur per vocem חלב, quam alii Adipem vertunt. Nomen pinguedinis visum est melius quadrare: in quo tamen est metaphora.

31. *Comedetis autem illud.*] Quia inter sacras oblationes reputabantur decimæ, moveri poterat quæstio, an illis vesci alibi liceret quam in sanctuario. Itaque pronunciat Deus, ubi separaverint Levitæ [illegible], transire residuum in naturam & ordinem communium ciborum: quia tunc quolibet in loco panem ex frumento decumano comedent, tanquam ex agrorum suorum proventu. Videtur quidem minime apta esse quæ subjicitur ratio, quod merces sit pro labore quem impendunt in cultu tabernaculi. Inde enim colligendum magis esset, victum hunc peculiariter destinatum esse ministris, quamdiu munere suo fungentur, & excubias agent in tabernaculo, vel mactabunt victimas ad altare. Verum quia Dei mandato sparsi erant per totam terram, nec propter loci distantiam desinebant tabernaculi esse ministri, merito illis permittitur, ubicunque sint, victu divinitus ordinato vesci. Si particulam כי adversative accipere libeat, sensus erit expeditior. Proximo versu confirmat eandem sententiam, nullius scilicet culpæ fore reos, ubi sacerdotibus probe satisfecerint. Severe tamen simul monentur ne qua fraude se obstringant: quia sacrilegii loco fore denunciat Deus si quid furaciter averterint, & capitalem pœnam minatur. Nam polluere sanctificationes populi, tantundem valet atque profanare quod totius populi nomine consecratum erat.

Ex Deut. XVIII.

1. Non erit sacerdotibus Levitis, & toti tribui Levi portio & hæreditas cum reliquo Israële, oblationes ignitas Jehovæ, & hæreditatem ejus comedent.
2. Et hæreditas non erit illi in medio fratrum suorum, Jehova est hæreditas ejus, quemadmodum dixit illi.
3. Istud autem erit jus sacerdotum à populo, quoad sacrificantes sacrificium, sive bovem, sive agnum, dabunt sacerdoti armum, & maxillas, & ventriculum.
4. Primitias frumenti tui, vini tui, & olei tui, & primitias velleris ovium tuarum dabis illi.
5. Ipsum enim elegit Jehova Deus tuus è cunctis tribubus tuis, ut stet ad ministrandum nomini Jehovæ, ipse & filii ejus omnibus diebus.

6. Quum autem venerit Levita ex aliqua portarum tuarum, ex omni Iſraële, ubi ipſe peregrinabitur, & venerit toto deſiderio animæ ſuæ ad locum quem elegerit Jehova:

7. Miniſtrabit nomini Jehovæ Dei ſui, ſicut omnes fratres ejus Levitæ qui ſtant illic coram Jehova.

8. Partem ſimilem parti aliorum comedent, præter venditiones ejus ad patres.

1. *Non erit ſacerdotibus.*] Tria ſunt præcipua hujus loci capita. Primo enim oſtendit Deus, non eſſe cur graventur Iſraelitæ decimas ſolvere Levitis, primitias & alias oblationes remittere ſacerdotibus, quoniam hæc tribus hæreditate privata fuerit. Secundo jurgia omnia antevertit, compeſcit illicitum quæſtum, & turpibus rapinis obviat, Levitis & ſacerdotibus juſtam partem attribuens. Tertio definit quomodo inter ſe partiri debeant oblationes, & quid ex victimis ſumpturi ſint ſacerdotes. Quod ad primum membrum ſpectat, quoniam Deus erat quaſi fundus hæreditatis ipſorum, jus quod in eos tranſtulerat, merito ſibi vendicarunt. Si odioſum ſit populo proventum ſuum decimari, Deus quaſi medius intercedit, ſibique jure regio deberi pronuncians, villicos & coactores illis exigendis præficit Levitas. Non eſt igitur cur litem quiſpiam moveat, niſi velit ex profeſſo Deum ſpoliare. Sæpius autem occurrit hæc ſententia: quoniam magnopere intererat populum perſuaſum eſſe, Deum in tabulas ſuas accepta referre quæ Levitis aſſignaverat: non modo ne quid Levitis ſubriperetur, ſed ut libenter Dei miniſtris legitimum vectigal quiſque penderet: deinde ne quis maligne obſtreperet, quod in alimentum ſacerdotum cedebant primitiæ, & aliqua ex ſacrificiis portio. Altera etiam exprimitur ratio, cur invidia carere debeat honor Levitis conceſſus: quoniam ipſos Deus conſtituerat miniſtros cultus ſui. Dignus autem eſt operarius mercede ſua.

3. *Iſtud autem erit jus.*]. Non modo in gratiam ſacerdotum enumerat Deus quæ vult ab ipſis percipi, ut ſine murmure & querimonia quod ſuum eſt recipiant: ſed populo etiam conſulit, ne turpi quæſtu auferant ſacerdotes pluſquam fas ſit: quod ſacra hiſtoria recitat à filiis Heli factum eſſe. Nam eouſque 1 Sam. 2. vers. 22.
licentiæ proruperant, ut prædonum inſtar, violenter raperent quicquid tulerat libido. Ergo ne profiliant ad turpem quæſtum, certos fines in quibus ſe contineant, illis Deus præſcribit, quos ſi transgreſſi eſſent, cuivis è plebe promptum erat eorum avaritiam coarguere.

6. *Quum autem venerit Levita.*] Hoc tertium membrum clarius explicat quod obſcurius alibi traditur: quicquid enim Deus ſacerdotibus dabat, viſus fuit præciſe Levitis auferre. Nunc autem diſtinctius ſtatuit ſacerdotes primo loco, ut Levitas pro laboris ſui ratione in partem oblationum admittant. Hæc porro ſumma legis eſt, ut Levitæ qui domi ſuæ manebunt, decimis contenti, nihil ex aliis oblationibus attingant; undecunque autem venient ad ſanctuarium, cenſeantur inter miniſtros, ordinemque ſuum teneant. Hac autem lege cautum fuit, ne quos excluderet intermiſſio à functione, nec deterior eſſet hoſpitum conditio quam eorum qui Jeroſolymæ erant. Neque enim ſi habitabant in aliis urbibus, in totum ceſſabant à ſuo miniſterio: quoniam aliæ erant eorum partes, quam ſe in mactandis victimis exercere. Qui tamen ſanctuario prorſus operam ſuam dicabant, eos duplici honore muneratus eſt Deus: quia minime æquum fuiſſet victu eos fraudari qui domeſticis curis & negotiis valere juſſis, toti occupabantur in ſacrorum cura. Quam vero partitio hæc non fuerit ſupervacua, ex Joſephi narratione maxime cognoſcitur, dum ſcribit Pontifices vi & armis decimas rapuiſſe, & contra Levitas in eripiendo victu hoſtiliter fuiſſe graſſatos.

Ex Levit. XXIV.

5. Accipies ſimilam, & coques ex ea duodecim placentas: duarum decimarum ſit unaquæque placenta.

6. Et pones eas in duobus ordinibus: ſeni ordines ſuper menſam mundam coram Jehova.

7. Pones quoque ſuper ordinem utrumque thus purum, eritque pani in memoriale & incenſum Jehovæ.

8. Per ſingula ſabbatha ordinabit illos coram Jehova ſemper, à filiis Iſraël fœdere ſempiterno.

9. Et erit Aharonis & filiorum ejus, qui comedent eum in loco ſancto: quia ſanctitas ſanctitatum eſt ei ex oblationibus ignitis Jehovæ ſtatuto perpetuo.

Nunc ventum eſt ad tertiam partem æterni cultus, quæ finem afferet expoſitioni ſecundi præcepti. Tractandum igitur eſt de ſacris oblationibus, inter quas primum locum dare placuit panibus, qui propriam habebant menſam è regione candelabri ad latus Aquilonare, ſicuti in ſtructura tabernaculi viſum eſt. Etſi autem alibi recurret eorum mentio, ſicuti tamen ſeorſum oblati ſunt, & locati ante Arcam fœderis, quaſi in Dei conſpectu, ſeparandi non fuerunt à ſacrificiis. Jam expoſui hoc fuiſſe non vulgaris gratiæ Dei ſymbolum, quum familiariter ad ipſos deſcenderet, acſi eſſet eorum conviva. Vocati autem ſunt panes facierum, eo quod ſiſterentur ante Dei oculos: atque in eo rarum favorem oſtendit, quaſi ad mutuum convictum accedens. Nec dubium eſt quin duodecim numero confici juſſerit reſpectu duodecim tribuum, acſi oblatum à ſingulis cibum in menſam ſuam admitteret. Duæ decimæ quintam partem menſuræ epha conficiunt. Ac certum quidem eſt modum hunc fuiſſe divinitus præſcriptum, ne diverſitas in ritu tam ſerio paulatim multas corruptelas gigneret. In nomine decimarum videtur alludere ad vectigal quod impoſuerat populo, quo panum ſanctitas magis commendaretur. Cur autem duas potius quam unam poſtulaverit, me latet, nec utile cenſeo curioſius inquirere. Quod dicitur fore pani in memoriale, ad thus refero: quaſi dictum eſſet, panem thuris ſuffitu conditum memoriam filiorum Iſrael renovaturum eſſe, ut ſuaviter coram Deo oleant. Vertunt alii pro memoriali, monumentum: ſed eodem ſenſu. Etſi autem quidam panem ipſum memoriale vocari docent, melius tamen thuri aptatur: quia mox additur, ſimul incenſum fore ignitum ſacrificium, quia ſcilicet in eo panis adolebatur.

Ex Exodi XXIX.

38. Hoc est quod facies super altare: agnos anniculos jugiter in singulos dies.
39. Agnum unum facies mane, & agnum unum inter duas vesperas.
40. Et decimam partem similæ mistæ oleo contuso, quartam partem hin & libamen;
quartam partem hin vini in agnum unum.
41. Agnum alterum facies inter duas vesperas sicut minha matutino, & sicut libamini
ejus facies ei in odorem quietis, oblationem ignitam Jehovæ.
42. Holocaustum juge in generationes vestras, ad ostium tabernaculi conventionis co-
ram Jehova, quo conveniam vobiscum ut tecum loquar.
43. Et conveniam illic cum filiis Israël, & locus sanctificabitur in gloria mea.
44. Sanctificabo tabernaculum conventionis & altare, Aharonem quoque & filios ejus;
& sacrificia, ut sacerdotio fungantur mihi.
45. Habitaboque in medio filiorum Israël, & ero ipsis in Deum:
46. Et scient quod sum Jehova Deus eorum, qui eduxi eos è terra Ægypti, ut habita-
rem in medio eorum. Ego Jehova Deus eorum.

Mos sacrificandi semper in usu fuit apud omnes gentes: cujus originem à sanctis Patribus manasse non est dubium. sed ex quo totus orbis ad superstitiones defluxerat, primum ritus ipsi fuerunt degeneres, dum sibi quisque novum aliquid excogitat, & quod simile restabat, præpostera fuit æmulatio: quia rectum finem & usum non tenebant. Nescivit tota gentilitas cur Deum sanguine placari opus esset. Ergo temere victimarum sanguinem fudit: quia neque reputavit se Dei judicio obnoxiam esse, ut suppliciter veniam deprecaretur: ac multo minus animos adjecit ad expiationem amplexandam, quæ non tantum arcano Dei consilio prædestinata fuerat, sed hominibus quoque promissa. Unde colligimus, reprobatos fuisse omnes Gentium cultus, quoniam in Dei verbo fundati non erant. Tantum hoc fixum maneat, ipso more sacrificandi, quamvis adulterino, convictas fuisse propriæ indignitatis, ut agnoscere deberent, humano generi non aliter propitium esse Deum quam reconciliatione interposita. Stulta igitur Pythagoræ philosophia, quæ victimis Dei nomen contaminari tradidit: sic enim loquentem inducit Poëta dum [illegible] invehitur,

Nec satis est quod tale nefas committitur: ipsos
Inscripsere deos sceleri, numenque supernum
Cæde laboriferi credunt gaudere juvenci.
Victima labe carens, & præstantissima forma,
(Nam placuisse nocet) vittis præsignis & auro
Sistitur ante aras, auditque ignara precantem:
Imponique suæ videt inter cornua fronti
Quas coluit fruges: percussaque sanguine cultros
Inficit in liquida prævisos forsitan unda.

Displicuit innoxium animal hominis culpa mactari: sed debuit expendere quod non sentire turpis socordiæ fuit, nimis impudenter audaces esse ac temerarios homines, si in Dei conspectum prodeant, veniam ab eo impetraturi, qui omnibus jure est infensus. Nihil ergo absurdum si peccatoribus judicium mortis, cui obnoxii sunt, subjiciatur ante oculos, quo in seipsos descendentes, peccatum in quo sibi blandiebantur, serio abominari incipiant. Verum hinc præcipua errandi causa Pythagoræ, quod nescivit Deum sine expiatione non placari. Nos vero quoniam ea res humanæ mentis captum transcendit, discamus, Scriptura duce ac magistra, quicunque unquam Deum vere quæsierunt, litationem in sanguine attulisse: ita ante Legem latam semper victimis sancita fuit religio. Nec dubium est quin arcano Spiritus instinctu sancti Patres directi fuerint ad Mediatorem, cujus morte tandem placandus erat Deus. Et certe, oblato Christo, quæcunque fiunt mactationes, nihil differunt à profana carnificina. Verum postea in Lege addita fuit plenior explicatio. Et quoniam multiplices formæ sacrificandi à Gentibus fuerant concervatæ, nullam omnino partem omisit Deus, in qua se utiliter exercerent fideles: sive testanda pietas, sive agendæ gratiæ, sive adjuvandum precandi studium, sive quærendæ purgationes, sive expianda peccata. Bimembris tamen partitio integra est ac dilucida: ubi dicimus alia esse expiatoria, alia vero esse testimonia gratitudinis. Ita autem sub priore membro complector ritus consecrationum, quibus initiari Deus sacerdotes voluit: quia purgatio primas illic partes tenebat. Jam quia absque Christi intercessione nullis precibus Deum esse exorabilem certum est, juge sacrificium mane & vesperi institutum fuit ad consecrandas Ecclesiæ preces. Imo quum tantum celebrarent Dei beneficia, fusus fuit sanguis, ut cognoscerent ne suam quidem gratitudinem Deo placere, nisi intercedente Mediatoris sacrificio: deinque nihil purum ab hominibus proficisci, nisi sanguine purgatum.

38. *Hoc est quod facies.*] Inter sacrificia primum locum dare placuit quotidiano, quod juge appellant. Mane enim & vesperi duos agnos singulis diebus offerri sibi voluit Deus, ut se assidue exerceret populus in memoria futuræ reconciliationis. Etsi autem sub Lege sæpius victimæ iterabantur, quia ad expianda peccata efficax non erat earum oblatio: notandum tamen est, sicuti annis singulis ingrediebatur semel sacerdos adytum cum sanguine; ita utile fuisse, quotidie bis alterum genus victimæ proponi ante populi oculos, ut reputaret sibi opus esse identidem reconciliari Deo. Duobus ergo agnis in singulos dies litatum fuit, ut Israelitæ sui reatus & damnationis admoniti, à principio usque ad finem diei, ad Dei misericordiam confugere discerent. Delectus autem fuit agnus ad hoc sacrificium, qui purus esset ac integer: nam in ætate notata fuit perfectio vel integritas. Addita fuit oblatio placentæ oleo conditæ, & libamen vini. Dubium porro non est quin his symbolis edocti fuerint veteres, nihil insipidum offerre Deo fas esse. Deus quidem saporis dulcedine oblectatus non fuit, neque etiam sacerdotes voluit assuescere lautitiis, ut sub religionis colore liguritores essent: vini etiam odor per se gratus esse Deo non potuit. verum huc tendebant conditura, ne populus subsisteret in nudis & inanibus figuris, sed agnosceret aliquid melius & præstantius subesse. Gustus ergo ille vini & olei, nihil aliud fuit quam spiritualis veritas: ut populus ipse vicissim fidem & pœnitentiam afferret ad sacrificia. Et certe exterior ceremonia sine re fuisset mera fatuitas. Hunc ritum ex parte imitatæ sunt etiam profanæ gentes: unde illud Horatii,

Utque sacerdotis fugitivus, liba recuso.

quibus verbis significat placentas idolis fuisse passim oblatas. Verum cæca fuit illa æmulatio, quod altius non attenderent, sed quod putarent deos suos hu-

mano more appetere suaves & delicatos cibos. Arqui longe aliud consilium Dei fuit, ut ouper attigi. Externo enim sapore expergisci voluit populum suum, ut serio pœnitentiæ sensu tactus, & pura fide, scelerum expiationem quæreret: non in illis agnis quos cernebat mactari, sed in victima sibi promissa. Vocarunt juge sacrificium, quia præcepit Deus offerri
Dan. 9. jugiter per continuas ætates: verum ex Daniele li-
vers. 27. quet fuisse temporale, quia cessavit Christi adventu: sic enim illic Angelus loquitur, Roborabit Christus fœdus cum multis hebdomade una & dimidia, & cessare faciet juge sacrificium & minha. Certum est de hac specie verba fieri. Unde certo colligimus, hac ceremonia directas fuisse populi mentes ad Christum. Quod si ille fuit usus apud veteres & finis, hodie hæc ad nos redit utilitas, ut sciamus in Christu fuisse completum quicquid tunc sub figura ostensum fuit. Promittit Deus sacrificium hoc sibi fore in odorem quietis. Dubitandum igitur non est quin in solidum placatus sit sacrificio unigeniti Filii sui, ac peccata nobis remiserit. Porro quanquam semel oblatus fuit Christus, ut nos unica expiatione in perpetuum Deo consecraret: ex quotidiana tamen immolatione quæ sub Lege fuit, discimus mortis ejus beneficio nobis semper paratam esse veniam: quem-
2 Cor. 7. admodum dicit Paulus, Deum se assidue reconciliare
vers. 2. Ecclesiæ, dum Christi sacrificium in Euangelio proponit. De voce Minha sic habendum est, quamvis deducta sit à נחה, quod est Offerre, proprie tamen accipi pro hac oblatione quæ velut appendix erat quotidiani sacrificii. Sunt etiam qui ad vespertinam duntaxat restringunt: sed ubi victimis non conjungitur, extenditur etiam generaliter ad alias species.

42. *Ad ostium tabernaculi conventionis.*] Docet hic locus, quo sensu nomen מועד sumatur quoties agitur de tabernaculo. Vertunt quidam testimonium, alii Ecclesiam, alii conventum, alii vero constitutum. Atqui in hoc contextu etymologia satis exprimitur: quia mox causam appellationis reddendo, verbum יעד usurpat Moses, ex quo deductum est illud nomen. Quid ergo est tabernaculum conventionis? respondet Deus ipse, locum esse quem sumpsit & condixit populo suo, ut illic ultro citroque paciscantur. Volunt quidam originem esse עוד, quod est quasi solenni ritu contestari: sed quia non patitur Grammatica, sumam quod certum est. Verbum quidem יעד ea constructione quæ hic ponitur, tantundem valet ac contrahere vel pacisci cum altero, vel certe ad negotia ultro citroque tractanda convenire. Ideo mihi nullum nomen aptius quadrare visum est, quam Conventionis: quod gravissimi fuit ponderis ad fideles in modesta sacerdotii reverentia continendos, quum Deus quasi ad familiare colloquium eos invitaret. Idem repetit proximo versu in tertia persona, ut quicunque censeri volent inter Israëlitas, non aliò deflectant aut vagentur. Lex enim præscribitur cunctis filiis Israël, ut illic Deum quærant. Subjicitur alia confirmatio, quod locum illum sacrum esse oporteat, quia Deus ibi suam gloriam magnifice patefaciet. Denique ex toto contextu Dei consilium fuisse apparet, populum tenere sibi adstrictum sacerdotii Levitici vinculo: sed notandum Deum unum esse qui & locum & oblationes & ipsos homines sanctificat. Quare frivola est eorum omnium jactantia, qui sibi plus arrogant quam Deus contulerit. Si Papæ creditur, in eo est sanctitas sanctitatum: quia tamen Deum non profert auctorem, sed præconiis temere confictis se venditat, stolidam ejus impudentiam tuto ridere licet. Ex hoc autem loco & similibus sumptum est quod docemur, Christum non humanitus debere æstimari: sed censeri cælesti & divina sua virtute. Hinc etiam refellitur quod sacrifici Papales se Christum offerre jactant: semper enim quærendum est quo auctore: quandoquidem sibi uni hoc jus Deus vendicat, ut sanctificet qui legitimo sacerdotio funguntur.

46. *Et scient quod ego sum Jehova.*] His verbis significat Deus se non semel duntaxat fuisse populi redemptorem, sed ea lege ut eorum saluti præsideat, ac re ipsa demonstret se inter ipsos residere. Cæterum præsentiæ symbolum, & quasi pignus statuit sanctuarium: unde volebat regulam pietatis proferre, & à cultoribus suis peti.

Ex Numer. XXVIII.

1. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Præcipe filiis Israël, & dic eis, Oblationem meam, panem meum in oblationibus meis ignitis in odorem quietis meæ custodietis, ut offeratis mihi tempore suo.

3. Dices præterea illis, Hæc est oblatio ignita quam offeretis Jehovæ: agnos anniculos immaculatos duos quotidie holocaustum juge.

4. Agnum unum facies mane, & agnum alterum inter duas vesperas.

5. Et offeres decimam partem epha similæ in minham permistæ oleo contuso, cum quarta parte hin.

6. Istud est holocaustum juge quod factum est in monte Sinai, in odorem quietis, oblationem ignitam Jehovæ.

7. Porro libamen ejus quartam partem hin per singulos agnos in sanctuario liba libamen sechar Jehovæ.

8. Agnum autem alterum facies inter duas vesperas, secundum oblationem matutinam, & secundum libamen ejus facies oblationem ignitam, in odorem quietis Jehovæ.

9. Die vero sabbathi facies duos agnos anniculos immaculatos, & duas decimas ephi similæ in minham permistæ oleo, & libamen ejus.

10. Istud est holocaustum sabbathi, in sabbatho suo ultra holocaustum juge in libamen ejus.

11. Similiter in capitibus mensium vestrorum offeretis holocaustum Jehovæ: juvencos filios bovis duos, & arietem unum, agnos anniculos immaculatos septem.

12. Et tres decimas ephi similæ in minham permixtæ oleo in juvencos singulos, & duas decimas ephi similæ in minham permixtæ oleo in singulos arietes.

13. Et singulas decimas, oblationem similæ in minha permixtæ oleo, in singulos agnos, holocaustum odoris quietis, oblatio ignita Jehovæ.

14. Hæc autem libamina eorum è vino: dimidium hin etiam in singulos juvencos, &

tertia pars hin in arietem, & quarta pars hin in singulos agnos. Hoc est holocaustum singulorum mensium pensingulos menses anni.

15. Et hircus caprarum unus in sacrificium pro peccato fiet Jehovæ, præter holocaustum juge, & libamen ejus.

1. *Et loquutus est Jehova.*] Moses iterum verba facturus de continuo sacrificio, præfatur in genere, ut diligenter sequatur populus in oblationibus suis quicquid Deus præcepit: nam verbo Custodiendi, non sedulitas modo, sed obedientia notatur. Porro quo attentius ab omni vitio sibi caveant, panem suum vocat Deus, qui vel quotidie reponi solebat in mensa, vel adjungi victimis ignitis, acsi eo vesceretur more hominum. Est quidem aspera loquutio: sed pro veteris populi ruditate necesse fuit tam crasse loqui, ut ab una parte discerent ritum illum perinde Deo acceptum esse, ut homines oblectat cibus: deinde ut purius & castius offerre studerent sua sacrificia.

3. *Dices præterea illis.*] Repetit quod vidimus in Exodo, ut quotidie agnos duos immolent, alterum mane, alterum vesperi: sed pluribus verbis accessiones exprimit similæ & vini: deinde hoc genus sacrificii ab antiquitate commendat, quia in monte Sinai offerri Deo cœperit, & fuerit in odorem quietis. Libamen vini, cujus fit mentio, etiam apud profanas gentes in usu fuit: sed quia mandato & promissione Dei carebat, non potuit non esse insipidum. Et probabile est (ut alibi vidimus) ritus multos Gentium à sanctis Patribus esse profectos, sed falsa & inani imitatione: nam quum rationem non tenerent, quicquid agebant non aliud fuit quam lusoria pompa. Diximus autem ita admonitos fuisse homines, ut in quotidiano victu Deum semper haberent præ oculis: atque ita modis omnibus assuefierent ad colendam sanctitatem.

9. *Die vero sabbathi.*] Nunc exprimitur quod superiore loco omissum fuerat, Sabbatho duplicari juge sacrificium, & loco agni unius duos offerri. Æquum enim fuit, quum peculiariter Deo septimus dies esset dicatus, insigni aliqua discretionis nota præferri aliis diebus. Majores etiam victimas offerri jubet in capitibus mensium, vel noviluniis, nempe duos juvencos, & arietem unum, & hircum pro peccato. Scimus enim primum cujusque mensis diem Deo fuisse sacrum, ut sæpius populo renovaretur memoria ejus colendi: & hircus additus fuit expiandis peccatis, ut in singulos menses se ad deprecandum coram Deo reos sisterent.

Ex eodem Capite.

16. Mense autem primo, decima quarta die mensis, Pesah est Jehovæ.

17. Et in decimo quinto die mensis hujus solennitas: septem diebus panis infermentatorum comedetur.

18. Die primo convocatio sancta erit: omne opus servile non facietis.

19. Offeretis autem oblationem ignitam, & holocaustum Jehovæ, juvencos filios bovis duos, & arietem unum, & septem agnos anniculos: immaculati erunt vobis.

20. Et minha eorum erit simila permixta oleo, tres decimæ in singulos juvencos, & duas decimas in singulos arietes facietis.

21. Singulas decimas facies in agnos singulos in septem agnis.

22. Et hircum in sacrificium pro peccato unum, ad expiandum vos.

23. Præter holocaustum matutinum, quod est holocaustum juge, facietis ista.

24. Secundum hæc facietis singulis diebus septem dierum, panem oblationis ignitæ odoris quietis Jehovæ: ultra holocaustum juge fiet, & libamen ejus.

25. Septimo autem die convocatio sancta erit vobis: omne opus servile non facietis.

26. Porro die primitiarum quando offeretis minham novam Jehovæ in hebdomadibus vestris, convocatio sancta erit vobis: omne opus servile non facietis.

27. Et offeretis holocaustum in odorem quietis Jehovæ, juvencos filios bovis duos, arietem unum, & septem agnos anniculos.

28. Et oblationem eorum similam permixtam oleo, tres decimas in singulos juvencos, duas decimas per arietes singulos.

29. Singulas decimas per agnos singulos, septem agnis.

30. Hircum caprarum unum ad expiandum vos.

31. Præter holocaustum juge & minham ejus facietis: immaculati erunt vobis & libamina eorum.

16. *Mense autem primo.*] Pertinet quidem aliqua ex parte hæc doctrina ad diem festum Pesah: sed quia ex professo de sacrificiis agitur, nec mentio fit reliquæ observationis, nisi hac occasione, contexenda fuit cum jugi sacrificio, tanquam ejus accessio vel pars. Obiter quidem attingit Moses quod ante vidimus, ut populus septem diebus abstineat à fermento, vescaturque panibus azymis. Sed mox descendit ad præcipuum caput, de quo nunc instituit tractare: ut populus in holocaustum immolet duos juvencos, arietem unum, & septem agnos, una cum hirco in expiationem: atque ut hoc sacrificium iteret per totam hebdomadam. Quo itaque major esset religio Paschatis, jugi sacrificio conjunctum fuit hoc extraordinarium: partim ut magis incitarentur ad se Deo vovendos: partim ut agnoscerent quam familiariter amplexus esset ipsos in gratiam: dum ex ipsorum gregibus & armentis victimas sumebat, ex ipsorum etiam cellis & horreis postulabat sacrum epulum sibi parari: partim vero ut se reos mortis æternæ professi, ad veniam petendam confugerent; & simul intelligerent unicum esse reconciliationis modum, quum Deus sacrificio esset placatus.

26. *Porro die primitiarum.*] Idem præcipit Moses de altero die festo: nempe quo suas primitias offerebant. Tunc quoque augendum esse docet juge sacrificium duobus juvencis, uno ariete, septem agnis, hirco in expiationem, cum minha & libamine, in eum quem paulo ante dixi finem. Hic ingeritur molestus scrupulus, quia Levit. 23. juvencus unus pro duobus ponitur, contra duo arietes pro uno. Qui-

dam

dam existimant libertatem sacerdotibus fuisse datam. Atqui dum reputo quam præcise de singulis mandaverit Deus, nescio an talis permutatio in eorum arbitrio relicta fuerit. Quod alii volunt Deum semel contentum fuisse uno juvenco, quod non suppeteret in deserto magna copia, effugium videtur. Me quidem quomodo nodum hunc expediam, non reperire fateor: nisi forte dicamus, quia satis exacte in aliis omnibus cautum erat ne quid temere agerent, una tantum hac in parte fuisse admonitos, Deum majores vel minores victimas per se nihil morari. Nulla etiam religio dicere vetat, ut in rebus leviculis interdum contingit, scribarum incuria obrepsisse diversum numerum: idque forte magis ingenuom erit. Rectior quidem (meo judicio) lectio est, ut offerant duos juvencos & arietem unum. Quoniam vero alibi cur diem hunc instituerit Deus explicatur, breviter tantum commemorat, quum minham offerent ex novis frugibus.

NUMER. XXIX.

MEnse autem septimo, primo die ejusdem, convocatio sancta erit vobis: nullum opus servile facietis, dies clangoris erit vobis.

2. Et facietis holocaustum in odorem quietis Jehovæ, juvencum filium bovis unum, arietem unum, agnos anniculos septem immaculatos:

3. Et minham eorum ex simila permixta oleo, tres decimas per singulos juvencos, duas decimas per singulos arietes:

4. Et decimam unam per singulos agnos, per septem agnos.

5. Et hircum caprarum unum in sacrificium pro peccato, ad expiandum vos.

6. Præter holocaustum calendarum, & minham ejus, & holocaustum juge, minhamque ejus, & libamina eorum, secundum ritus suos, in odorem quietis, oblatio ignita Jehovæ.

7. Decimo autem die mensis septimi hujus, convocatio sancta erit vobis, affligetisque animas vestras: nullum opus facietis.

8. Et offeretis holocaustum Jehovæ in odorem quietis, juvencum filium bovis unum, arietem unum, agnos anniculos septem: immaculati erunt vobis.

9. Et minham eorum ex simila conspersa oleo, tres decimas in singulos juvencos, duas decimas in singulos arietes:

10. Singulas decimas per agnos singulos, per septem agnos.

11. Hircum caprarum unum in sacrificium pro peccato: præter oblationem pro peccato expiationum, & holocaustum juge, & minham ejus, libaminaque eorum.

12. Porro decima quinta die mensis septimi, convocatio sancta erit vobis: nullum opus servile facietis, & celebrabitis solennitatem Jehovæ septem diebus.

13. Et holocaustum, & oblationem ignitam in odorem quietis Jehovæ, juvencos filios bovis tredecim, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim: immaculati erunt.

14. Minham quoque eorum ex simila conspersa oleo, tres decimas in juvencos singulos tredecim juvencis, duas decimas in arietes singulos duobus arietibus.

15. Et singulas decimas per agnos singulos, quatuordecim agnis.

16. Et hircum caprarum unum in sacrificium pro peccato: præter holocaustum juge, minham ejus, & libamen ejus.

17. Die autem secundo juvencos filios bovis duodecim, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos.

18. Et minham eorum, & libamina eorum in juvencos, in arietes, in agnos secundum numerum eorum, juxta morem.

19. Et hircum caprarum unum in sacrificium pro peccato: præter holocaustum juge, & minham ejus, & libamina eorum.

20. Die vero tertio juvencos undecim, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos.

21. Et minham eorum, & libamina eorum in juvencos, in arietes, & in agnos, secundum numerum eorum, juxta morem.

22. Et hircum in sacrificium pro peccato unum: præter holocaustum juge, & minham ejus, & libamen ejus.

23. Die autem quarto juvencos decem, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos.

24. Minham eorum, & libamina eorum in juvencos, in arietes, & in agnos, secundum numerum eorum, juxta morem.

25. Et hircum caprarum unum in sacrificium pro peccato: præter holocaustum juge, minham ejus, & libamen ejus.

26. Et die quinto juvencos novem, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos.

27. Et minham eorum, & libamina eorum in juvencos, in arietes, & in agnos, secundum numerum eorum, juxta morem.

28. Et hircum in sacrificium pro peccato unum: præter holocaustum juge, & minham ejus, & libamen ejus.

29. Die præterea sexto juvencos octo, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos.

30. Et minham eorum, & libamina eorum in juvencos, in arietes, & in agnos, secundum numerum eorum, juxta morem.
31. Et hircum in sacrificium pro peccato unum: præter holocaustum juge, minham ejus, & libamina ejus.
32. Et die septimo juvencos septem, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos.
33. Et minham eorum, & libamina eorum in juvencos, in arietes, & in agnos, secundum numerum eorum, juxta morem.
34. Et hircum in sacrificium pro peccato unum: præter holocaustum juge, & minham ejus, & libamen ejus.
35. Die octavo solennitas erit vobis: nullum opus servile facietis.
36. Et offeretis holocaustum, & oblationem ignitam odoris quietis Jehovæ, juvencum unum, arietem unum, agnos anniculos septem immaculatos.
37. Et minham eorum, & libamina eorum in juvencum, in arietem, & in agnos, secundum numerum eorum, juxta morem.
38. Et hircum in sacrificium pro peccato unum: præter holocaustum juge, & minham ejus, & libamen ejus.
39. Ista facietis Jehovæ in solennitatibus vestris: præter vota vestra, & spontanea vestra in holocaustis vestris, & minhis vestris, & libaminibus vestris, & sacrificiis prosperitatum.

1. *Mense autem septimo.*] Jam admonui non tractari de festis diebus, sed tantum quibus sacrificiis ornanda esset eorum solennitas. Initio septimi mensis erat memoriale, quod vocabant clangoris tubarum. Quia autem minus celebris erat dies, nonnisi juvencum unum offerri jubet Moses. verum alio respectu crescebat numerus: ante enim vidimus singulis mensium calendis cæsos fuisse duos juvencos. Ergo dies ille habuit tres majores victimas, aliarum vero numerus duplicabatur, ut essent duo arietes, agni quatuordecim & hirci duo. Sic igitur diem illum his sibi consecravit Deus, ut religio una nihil alteri detraheret; alioqui visus esset, quod semel statuerat, evertere. Ergo memoriale tubarum novilunii abrogatio non fuit, sed utrumque præceptum simul servarunt.

7. *Decimo die.*] Dies hic fuit expiationum. Etsi enim nunquam nisi cum veniæ deprecatione prodibant in conspectum Dei, tunc speciali modo sua peccata confessi sunt, quia in signum reatus indictum fuit jejunium. Sic enim scribitur Levit. 23. Omnis anima quæ non fuerit afflicta illo die, excidetur è populis suis. Cæterum quod ad sacrificia spectat, tantum juvencus unus exigitur. reliqua conveniunt, nisi quod in exceptione additur quod in superioribus omissum erat. Nam præter hircum alia reconciliatio ponitur, nempe quæ afflictioni respondeat. Culpæ enim agnitio dirum tormentum conscientiis fuisset absque spe placationis. Atque hujus sacrificii ratio paulo post exponetur.

12. *Porro decima quinta die.*] Inter dies festos principatum tenuit hic ultimus, quo habitabant per septem dies sub tabernaculis. Nam quum in Paschate noctem qua à plagis Ægypti immunes egressi fuerant, memoria repeterent: sub tabernaculis agendo, complectebantur totos quadraginta annos, quibus patres eorum in deserto continua & summa Dei beneficia experti erant. Valebat etiam solennis ille conventus ad alium præsentem usum, ut collecta messe gratias Deo agerent. Hinc fit ut singulis diebus victimas obtulerint, & plures numero: ac primo die quidem, nempe tredecim juvencos, arietes duos, & agnos quatuordecim, secundo autem duodecim juvencos, tertio undecim, quarto decem, quinto novem, sexto vero octo, septimo demum septem, octavo unum. Nec frustra Moses in recitatione adeo est verbosus: primum ne quid fiat nisi ex Dei præcepto: deinde ne molestum sit vel grave tantos sumptus facere, quos libenter refugissent. Ergo ut alacriter pareant Dei imperio, diligenter inculcat quibus in singulos dies victimis Deus sibi litari velit. Porro cur tam inæqualis fuerit distributio mihi non liquere fateor, & ignorantiam fateri præstat quam nimis subtiliter argutando, in meros fumos evanescere. Hæc quidem nec curiosa est nec rejicienda cogitatio, numerum quotidie minuendo, tandem eos septimo die ad septenarium numerum pervenisse, qui symbolum est perfectionis: nam octavus superadditus fuit tanquam clausula. Tandem subjicit Moses, in jugi sacrificio & aliis extraordinariis, tenendum esse quod Deus præscribit: ne quid hominum arbitrio mutetur. Sacrificia quæ ex præceptis secundæ tabulæ pendent, consulto in suum locum differre placuit.

LEVIT. XVI.

LOquutus est autem Jehova ad Mosen postquam mortui sunt duo ex filiis Aharon: qui dum accederent coram Jehova mortui sunt.
2. Dixitque Jehova ad Mosen, Loquere ad Aharon fratrem tuum, ut ne ingrediatur omni tempore sanctuarium intra velum coram propitiatorio quod est supra Arcam, ne moriatur: in nube enim apparebo supra propitiatorium.
3. Cum hoc ingredietur Aharon sanctuarium: cum juvenco filio bovis in hostiam pro peccato, & ariete in holocaustum.
4. Tunica linea sancta induet se, & femoralia linea erunt super carnem ejus, baltheoque lineo accinget se, & mitra linea velabit sese: vestes sanctitatis sunt: lavabitque aqua carnem suam, & induet se illis.
5. A cœtu autem filiorum Israël accipiet duos hircos caprarum in hostiam pro peccato, & arietem unum in holocaustum.
6. Offeretque Aharon juvencum sacrificii pro peccato suum, & expiationem faciet pro se & pro domo sua.

1. *Loquutus est autem.*] Hic copiose describitur quod paulo ante veluti in transcursu attigimus, de solenni expiatione quæ quotannis fiebat mense septimo. Nam quum doceret Moses quibus sacrificiis litandum esset in singulos dies festos, ubi de ipso die expiationum quo affligebant animas suas loquutus est, diserte excepit boc sacrificium, sed tantum uno verbo. Nunc itaque seorsum clara & distincta expositio traditur. Etsi autem aliis quoque anni temporibus expiabantur peccata tam publice quam privatim, atque ad hunc usum valebant quotidianæ victimæ: hic tamen ritus solennior expergefacere debuit populi mentes, ut attentius se toto anno exercerent in venia & remissione assidue petenda. Ergo ut magis solliciti essent de placando Deo, expiatio una, anno vertente, peracta fuit, quæ reliquas omnes sanciret. Cæterum quo diligentius observent quod mandatur, circumstantiam temporis notat Moses, legem latam esse ex quo divinitus extincti fuerant Nadab & Abibo, qui sua negligentia temere altare Dei polluerant.

2. *Loquere ad Aharon.*] Summa legis est, ne sacerdos sæpius ingrediatur interius sanctuarium, sed tantum semel quotannis, nempe festo expiationis die mense Septembri. Quod ideo factum est, ne ingressus freqoentior vilesceret: nam si promiscue in omnibus sacrificiis esset ingressus, noo parum de revereotia detractum esset. Satis ad testandam reconciliationem valebat ordinaria altaris aspersio: annuus autem hic ritus magis erigebat populi mentes. Deinde sacrificio, qnod semel tantum in fine anni cernebant, clarius repræsentatum fuit unicum & perpetuum quod obtulit Filius Dei. Itaque ad hanc ceremoniam concinne alludit Apostolus in Epistola
Hebr. 9. vers. 8. & 10. vers. 13. ad Hebræos: ubi dicitur, anoiversario sacerdotis ingresso Spiritum sanctum docuisse, quamdiu stetit prius tabernaculom, nondum patefactam fuisse sanctorum viam: & paulo post addit, postquam apparuit Christus verus Pontifex, semel ingressum fuisse in sancta, quia æternam redemptionem adeptus est. Ita annus in veteri figura, unicæ oblationis fuit symbolum, ut intelligerent fideles non iterandum esse sæpius sacrificium quo placandus erat Deus. Jam quo plus timoris Deus incutiat, & securitatem excutiat sacerdotibus, commemorat suam gloriam in nube conspicuam fore in parte sanctuarii, ubi erat propitiatorium. Scimus enim signum illinc datum esse Israëlitis, quando movenda essent castra, vel quamdiu standum esset uno in loco. Illud autem præsentiæ Dei testimonium merito sacerdotes ad majorem curam & attentionem erigere debuit. unde nunc qnoque discendum est, quo propius se ostendit Dei majestas, eo magis sollicite cavendum esse, ne quod signum contemptus demus nostra incogitantia: sed qua decet humilitate & modestia, submissionem nostram restemur.

3. *Cum hoc ingredietur Aharon sanctuarium.*] Nunc ritus & forma describitur: primo ut Aharon sacras vestes induat, & abluat corpus: deinde ut juvencum & arietem in holocaustum offerat: tertio ut duos hircos accipiat à populo, quorum unus vivus emittatur, alter vero mactetur in hostiam. Diximus autem alibi cur alio quam communi vestitu ornandi fuerint sacerdotes: qui enim mediator est Dei & hominum, omni sorde & macula purum esse oportet. Hoc quum nullus mortalium vere præstare queat, figura loco rei supposita fuit, ex qua discerent fideles alium esse expectandum mediatorem, quia in filiis Aharon tantum umbratilis erat dignitas, non autem vera & solida. Quoties enim suis vestibus exutus sacerdos, sanctas & ab usu communi separatas sumebat, perinde fuit acsi palam testatum faceret alienam se personam gerere. Quod si id symbolum non sufficeret, ablutio rursus docuit, neminem ex filiis Aharon legitimum esse propitiatorem. Quomodo enim alios purgasset qui purgatione egebat ipse, suamque immunditiam profitebatur? Tertium quoque symbolum accessit: nam qui proprio sacrificio se & domum expiabat, quomodo ad promerendum aliis Dei favorem idoneus fuisset? Ergo ita admoniti fueruot sancti patres, sub imagine hominis mortalis promitti alium mediatorem, qui ad reconciliandum genus humanum se coram Deo sisteret cum perfecta & plusquam Angelica puritate. Adhæc in persona sacerdotis exhibitum populo fuit spectaculum corruptionis, qua inquinatum est totum humanum genus, ut coram Deo fœteat. Nam si sacerdos & à Deo electus, & sacra unctione præditus, tamen ob suas sordes indignus erat qui ad altare accederet, quænam in vulgo reperta fuisset dignitas? Atque hinc hodie quoque ad nos manat valde utilis doctrina, ubi de propitiando Deo agitur, non esse huc vel illuc circumspiciendum: quia extra Christum nulla est mundities & innocentia quæ Dei judicio respondeat.

7. *Postea capiet duos hircos.*] Duplex hic ponitur expiationis forma: nam ex duobus hircis alter more Legali oblatus fuit in victimam, alter emissus, ut esset [illegible] vel [illegible]. Utriusque autem figuræ veritas in Christo fuit exhibita, quia & agnus Dei fuit (cujus immolatio delevit peccata mundi) &, ut [illegible] esset, extinctus fuit in eo decor, & rejectus fuit ab hominibus. Posset quidem afferri magis arguta speculatio, nempe postquam oblatus erat hircus, emissionem ejus fuisse resurrectionis Christi figuram: acsi immolatio unius hirci testata esset, in morte Christi satisfactionem pro peccatis quærendam esse: alterius autem vita & discessus ostendisset, Christum ex quo pro peccatis oblatus est, & maledictionem hominum sustinuit, vivum tamen manere & superstitem. Ego vero quod simplicius est & certius amplector, eoque sum contentus: hircum qui vivus & liber abibat, vice piaculi fuisse, ut ex illius discessu & fuga certior fieret populus peccata sua procul abacta evanuisse. Atque hoc solum in Lege fuit piaculare sacrificium absque sanguine. Neque id Apostoli sententiæ repugnat: nam quum hirci duo conjunctim oblati fuerint, satis fuit alterius cædem intercedere, & sanguinem fundi in expiationem. Sors enim non jaciebatur donec ad ostium tabernaculi uterque hircus adductus esset. Ita quamvis unum vivum sisteret sacerdos ad reconciliationem, quemadmodum verbis Mosis exprimitur: non tamen placatus fuit Deus absque sanguine, quia vis expiationis à sacrificio alterius hirci pendebat. Quod ad vocem Azazel spectat, quanquam variant interpretes, non dubito quin locum designet ad quem abigebatur piacularis hircus. Est certe nomen compositum, quod tantundem valet ac discessum capræ. quod Græci [illegible] verterunt, nescio an conveniat. Certe quod interpretes accipiunt, acsi vocatus esset hircus ille malorum depulsor, sicuti Gentes finxerunt deos quosdam [illegible], vereor ne subtilius sit. Optime quadrat quod dixi de capræ abitu: quanquam ab Hebræis dissentio, qui locum montis Sinai contiguum fuisse volunt: quasi vero non fuerit quotannis sors jacta Azazel, quum tamen longissime abesset populus à monte Sinai. Sufficiat igitur delectam fuisse regionem solitariam & minime habitabilem, ut illuc abigeretur hircus, ne in populo resideret Dei maledictio.

12. *Assumet quoque plenum thuribulum.*] Antequam sanguinem in sanctuarium inferat, jubetur suffitum afferre. Erat quidem (ut ante vidimus) altare thymiamatis, ubi adolebat sacerdos, sed ante velum: nunc vero ut suffitum faciat sacerdos in ipso adyto, jubetur intra velum penetrare. Notatu vero dignum est quod dicitur fumo thymiamatis operiendum esse propitiatorium, ne moriatur sacerdos. Hoc enim signo ostensum fuit quam formidabilis sit Dei

maje-

majeſtas, cujus conſpectus etiam ſacerdoti lethalis eſſet: ut omnes diſcerent contremiſcere, & ſuppliciter coram eo ſe proſternere; deinde ut omnis audacia & temeritas compeſceretur. Incertum vero eſt an ſimul mactaverit juvencum pro ſe, & hircum pro populo; an vero poſtquam ſanguine ſui ſacrificii ſanctuarium aſperſerat, hircum ſeorſum immolaverit. Videtur quidem Moſes hanc diſtinctam ſeriem verbis ſuis notare, quia ubi de prima aſperſione loquutus eſt, continuo poſt ſubjicit, Mactabit quoque hircum pro peccato: ſed quia apud Moſen narrationes ſæpe non ponuntur ſuo loco, & res eſt exigui momenti, eligat lector utrum volet.

16. *Et emundabit ſanctuarium.*] Abſurda videri poſſet ſanctuarii ablutio, acſi in hominum arbitrio eſſet quod Deus ipſe conſecravit, polluere. Atqui ſcimus Deum veracem manere, quamvis totus mundus impius ſit: unde ſequitur, quicquid inſtituit Deus, naturam non mutare hominum vitiis. Quod ſi nulla ex hominum peccatis contagio tabernaculum infecit, ſupervacua erat ablutio. verum quamvis ſanctuarium per ſe nullam labem contraxerit ex ſceleribus populi, tamen quoad ipſius populi culpam & reatum, merito immundum cenſetur. Atque ita exaggeratur crimen, quod homines (quibus alioqui propoſitum eſt Deum colere) ſi contemptim vel minus reverenter id faciant, ſacrum profanant ejus nomen. Deteſtabile omnibus ſacrilegium tum fuit, altare & ſanctuarium Dei polluere. Atqui Moſes hujus ſacrilegii reos facit Iſraëlitas, ubi jubet ſanctuarium purgari. Porro ſciamus homines ita contaminare Dei ſacra, ne quid tamen decedat eorum naturæ, nec dignitas violetur. Quare diſerte exprimit Moſes purgari ſanctuarium ab inquinamentis non ſuis, ſed filiorum Iſraël. Nunc hujus figuræ veritas in uſum noſtrum tenenda eſt. Per Baptiſmum & ſacram Cœnam nobis apparet Deus in Filio ſuo unigenito: hæc ſunt ſanctitatis noſtræ pignora. verum quæ noſtra corruptio eſt, hæc Spiritus organa, quibus nos Deus ſanctificat, profanare non deſinimus, quantum in nobis eſt. Quando autem nullæ pecudes mactantur, ingemiſcere oportet: ac ſuppliciter precari, ut ſordes noſtras quibus Baptiſmus vitiatur & ſacra Cœna, Chriſtus ſanguinis ſui aſperſione deleat ac purget. Ratio purgationis notanda eſt, quoniam habitet apud ipſos tabernaculum inter eorum immunditias. Quibus verbis ſignificat Moſes, ſic pollutos eſſe homines & corruptelis refertos, ut quicquid ſanctum eſt contaminent, niſi intercedat abſterſio: nam pro confeſſo ſumit, fieri non poſſe quin homines ſemper aliquid impuritatis ſecum ferant. Quod autem de adyto dictum eſt, ad altare quoque transfert, & totum tabernaculum.

17. *Nullus autem homo.*] Quod omnes inter ipſum expiationis actum ab acceſſu tabernaculi arcentur, quodammodo pœna illis infligitur temporalis exilii: ut agnoſcant ſe profligari à Dei facie, donec locus qui maculam contraxit ex eorum peccatis, purgetur. Hoc triſte fuit ſpectaculum, quum tabernaculum desererent omnes quorum cauſa extructum fuerat. ſed hoc modo admoniti fuerunt, omnes ſalutis partes & numeros includi ſub una Dei miſericordia, dum ſe videbant à propoſito veniæ obtinendæ remedio excludi, niſi altera venia ſuccurreret: quoniam à ſpe reconciliationis exciderant.

20. *Quum finierit expiare.*] Clarius nunc exprimitur ratio piaculi quoad alterum hircum: nempe ut ſiſtatur coram Deo, & ſacerdos manibus ſuper caput ejus impoſitis, confiteatur peccata populi, ut maledictionem rejiciat in ipſum hircum. hoc unum (ut dixi) ἀντίψυχον ſacrificium fuit: diſerte enim ponitur oblatio, ſed quæ immolationem prioris hirci reſpiceret: ideoque quoad vim placationis, minime eſſet ab ea ſeparanda. Porro innoxium animal ſubſtitui in locum hominum, ut Dei maledictioni ſubjiceretur, minime conſentaneum fuit: niſi ut diſcerent fideles ſe ferendo Dei judicio minime pares eſſe, nec aliter ſe liberari quam noxa & culpa alio translata. Nam quia ſentiunt homines, ſe ira Dei, quæ omnibus incumbit, penitus obrui, onus illud intolerabile variis modis amoliri vel excutere conantur, ſed fruſtra: quia nulla abſolutio ſperanda, niſi ſatisfactione interpoſita. hanc vero fas non eſt obtrudi hominum arbitrio: & ſtultæ ſuperbiæ eſt, in ſeipſis pretium quærere, quo peccata compenſent. Alia
igitur placandi Dei ratio tradita fuit, dum Chriſtus 2 Cor. 5.
factus maledictio, in ſe peccata tranſtulit quæ homi- verſ. 19.
nes à Deo alienabant. Confeſſio autem ad humilian- Galat. 3.
dum populum valuit, & ita ſtimulus fuit ad ſtudium verſ. 13.
pœnitentiæ: quia ſacrificium Deo eſt ſpiritus affli- Pſal. 51.
ctus. Nec vero convenit Dei miſericordia erigi niſi verſ. 19.
proſtratos, vel abſolvi niſi qui ſeipſos ultro damnarunt. Huc tendit verborum congeries, Confitebitur omnes iniquitates, omnes prævaricationes, & omnia peccata: ne leviter tantum & defunctorie agnoſcant fideles ſe coram Deo reos, ſed potius ſub ſcelerum gravitate gemant. Jam quia in Chriſto certus dies in anno præſcriptus non eſt, in quo Eccleſia ſolenni ritu confiteatur ſua peccata, diſcant fideles, quoties in nomine Dei conveniunt, ſuppliciter ad veniam deprecandam voluntariæ damnationi ſe ſubjicere, acſi Spiritus Dei formam dictaret: ſimul ad eandem quiſque regulam privatim ſe formet.

26. *Qui vero deduxerit.*] Quoniam hircus ille κάθαρμα erat iræ Dei & maledictioni devotum, jubetur qui illum deduxerit, corpus ſuum & veſtes abluere, acſi labe eſſet coinquinatus: quo ſymbolo admoniti fuerunt fideles quantopere deteſtabilis eſſet ſua iniquitas, quo magis ac magis exhorreſcerent quoties reputabant quid eſſent promeriti. Nam quum hominem viderent à caſtris prohiberi quia ſolo capri tactu pollutus foret, in mentem venire neceſſe fuit, quanto majus diſſidium eſſet inter Deum & ipſos, qui immunditiem non aliunde contractam, ſed propria culpa conflatam in ſe geſtabant. Eadem eſt ejus ratio qui pellem & carnes & fimum juvenci & hirci combuſſerat. Alibi vidimus reliquias illas extra caſtra fuiſſe delatas in ſignum abominationis. Atque hac in parte clarius refulget inæſtimabilis Chriſti erga nos amor, qui exire ab urbe gravatus non eſt, ut fieret pro nobis rejectamentum, ac maledictionem nobis debitam ſubiret.

29. *Eritque vobis in ſtatutum perpetuum.*] Nunc demum exprimitur dies ille publicæ expiationis, & breviter attingitur afflictio animarum, cujus plenior fit mentio 23. capite, quo ſe diligentius in ſeria meditatione pœnitentiæ exerceant, nec dubitent vere ſe coram Deo purgari, ſacramentali tamen modo, nempe ut ceremonia externa ſignum minime fallax eſſet ejus expiationis qua ſemel in plenitudine temporis reconciliandi erant Deo. Itaque pluribus verbis inculcat Moſes proprium hoc eſſe ſacerdotis munus: qua elogio gratiam futuri Mediatoris commendat, ut ad eum unum dirigat fidelium mentes.

LEVIT. I.

VOcavit autem Moſen, & loquutus eſt Jehova cum eo è tabernaculo conventionis, dicendo,

2. Loquere ad filios Iſraël, & dic illis, Homo quum offeret ex vobis oblationem Jehovæ: ex animalibus, ex bobus, & ex pecudibus offeretis oblationem.

3. Si

3. Si holocauſtum oblatio ejus fuerit ex bobus, maſculum immaculatum offeret: ad oſtium tabernaculi conventionis offeret eum pro animi propoſito in conſpectu Jehovæ.

4. Et admovebit manum ſuam ſuper caput holocauſti: & acceptum erit pro ipſo ad eum expiandum.

5. Mactabit autem juvencum in conſpectu Jehovæ, & offerent filii Aharon ſacerdotes ſanguinem, ac ſpargent illum in circuitu ſuper altare quod erit ad oſtium tabernaculi conventionis.

6. Et excoriabit holocauſtum, conciditque in fruſta ſua.

7. Ponentque filii Aharon ſacerdotes ignem ſuper altare, & diſponent ligna ſuper ignem.

8. Poſthæc diſponent filii Aharon ſacerdotes fruſta, caput, & adipem, ſuper ligna ſuperimpoſita igni qui eſt ſuper altare.

9. Inteſtina autem ejus & crura lavabit aqua, & adolebit ſacerdos omnia ſuper altare: holocauſtum eſt, oblatio ignita odoris quietis Jehovæ.

10. Quod ſi de pecudibus fuerit oblatio ejus, de ovibus, vel de capris in holocauſtum, maſculum immaculatum offeret eum.

11. Mactabitque illud ad latus altaris ad Aquilonem in conſpectu Jehovæ: ſpargentque filii Aharon ſacerdotes ſanguinem ejus ſuper altare in circuitu.

12. Et concidet eum in fruſta ſua, & caput ejus, & adipem ejus: ordinabitque ea ſacerdos ſuper ligna ſuperpoſita igni qui eſt ſuper altare.

13. Et inteſtina & crura lavabit aqua, offeretque ſacerdos omnia, adolebitque ſuper altare: holocauſtum eſt, oblatio ignita odoris quietis Jehovæ.

14. Si autem de avibus fuerit holocauſtum, oblatio ipſius Jehovæ, tum offeret de turturibus aut de columbis oblationem ſuam.

15. Et offeret illam ſacerdos ſuper altare, & ungue ſecabit caput ipſius: & adolebit ſuper altare, exprimeturque ſanguis ejus ſuper parietem altaris.

16. Et removebit veſiculam ejus cum pluma ipſius: projicietque illam prope altare ad Orientem, ad locum cineris.

17. Et findet illam cum alis ſuis, neque dividet, adolebitque eam ſacerdos ſuper altare, ſuper ligna quæ fuerint ſuper igne: holocauſtum eſt oblatio ignita odoris quietis Jehovæ.

1. *Vocavit autem Moſen.*] His ſeptem capitibus generaliter de ſacrificiis diſſeret Moſes. Quoniam autem multa hic leguntur quorum uſus præteriit, alia quorum me latet ratio, profiteor me brevi ſumma contentum fore: ex qua tamen probe intelligant lectores quicquid de Legalibus figuris nobis relictum eſt, hodie quoque eſſe utile, modo ne ſimus nimium curioſi. Qui ſubtilius allegoriis ludere volunt, referant ſane quam appetunt laudem: mihi quia nihil aliud propoſitum eſt quam lectoribus prodeſſe; quæ cognitu utilia duxero, breviter colligere ſufficiet. Porro hoc capite etſi de holocauſtis tantum diſſeritur, quæ tamen de illis præſcribitur regula latius patet: quandoquidem docet Moſes quænam animalia ſibi offerri velit Deus ut grata habeat, deinde per quem offerenda ſint, & quo ritu. Tres autem ſpecies enumerat, ex armentis, ex pecudibus, & ex avibus. Vaccæ enim rufæ ex qua cinis expiationis fiebat, alia ſpecialis fuit ratio: hic enim de ordinariis ſacrificiis agitur, quibus ſolebant privati homines vel peccata expiare, vel pietatem ſuam teſtari. Maſculos ergo tam boves quam agnos & hœdos offerri jubet, deinde integros & puros omni macula. Proinde videmus nonniſi ex mundis animalibus delecta fuiſſe ſacrificia: deinde non quælibet munda animalia placuiſſe Deo, ſed domeſtica, & quæ ſe patiuntur manu & arbitrio hominum regi. Etſi enim interdum cicurantur damæ & capreæ, ad altare tamen ſuum Deus non admiſit. Hoc ergo principium fuit obedientiæ, ne homines abſque delectu offerrent has vel illas victimas, ſed ex pecore ſuo boves, ex gregibus autem agnos vel hœdos. Puritas ob duos fines requiritur: nam quia ſacrificia Chriſti erant figuræ, in omnibus repræſentari oportuit ſummam ejus perfectionem, qua placandus erat cæleſtis Pater. Deinde admonendi fuerunt Iſraëlitæ, repudiari à Deo omnem immunditiem, ne ejus cultum ſuis ſordibus pollue-rent. Sicuti autem ad ſtudium veræ ſinceritatis illos hortabatur Deus, ita ſatis ſuperque eos docebat, niſi fidem ſuam ad Chriſtum dirigerent, repudiari quicquid ab ipſis profectum erat: neque enim bruti animalis puritas ſatisfactura erat Deo, niſi aliquid præſtantius deſignaſſet. Secundo loco præcipitur, ut qui hoſtiam offert, poſtquam acceſſerit ad oſtium tabernaculi, manus imponat ſuper caput holocauſti. Hæc autem ceremonia non modo ſignum erat conſecrationis, ſed etiam piaculi: quoniam in hominis locum ſubjiciebatur animal: quod exprimitur verbis Moſis, Grata erit ad ipſum expiandum. Minime ergo dubium eſt quin reatum ſuum & quicquid pœnarum meriti erant, in hoſtias tranſtulerint, ut Deo reconciliarentur. Porro quum minime fallax hæc promiſſio fuerit, ſtatuendum eſt pretium ſatisfactionis fuiſſe in veteribus ſacrificiis quod ipſos ſolveret culpa & reatu in Dei judicio; non tamen quod per ſe ad expiationem valerent bruta animalia, niſi quatenus teſtimonia erant gratiæ per Chriſtum exhibendæ. Itaque modo ſacramentali reconciliati fuerunt Deo veteres per victimas, ſicuti hodie abluimur per Baptiſmum. Unde ſequitur, ſymbola illa utilia duntaxat fuiſſe, quatenus exercitia erant ad pœnitentiam & fidem, ut peccator iram Dei metuere diſceret, ac in Chriſto veniam quæreret.

5. *Mactabis autem juvencum.*] Subjicitur mactandi ritus, nempe ut ſacerdos victimam ipſam paret, ac ſanguinem ſundat ſuper altare: neque enim privato homini permittitur manibus ſuis immolare ipſam victimam, ſed in eum transfertur quod ipſius nomine peragebat ſacerdos. Id vero notatu dignum eſt, quamvis reconciliationis pignus domo afferrent, quærendos tamen alibi fuiſſe placationis miniſtros, quia nemo ad tam præclarum munus idoneus niſi qui ſacra unctione divinitus ornatus eſt. Palam ergo oſtenſum fuit, indignos eſſe cunctos mortales qui ad Deum propitiandum accederent, & quodammodo pollutas eſſe omnium manus, vel profanas, niſi quas Deus ipſe purgaſſet. Neque enim aliunde ſacrificandi dignitas quam ex gratia Spiritus, cujus

pignus

pignus erat externa unctio. Nuoc intelligimus, quomodo obtulerint singuli Deo sacrificia, & tamen onicus sacerdos hoc officio defunctus fuerit. Aspersum sanguine fuit altare, ut sciret populus ooo excidera in terra sanguinem ex victima fusum, sed Deo consecrari, & quasi gratum odorem spirare: sicuti hodie coram ejus facie apparet Christi sanguis. Reliqua prætereo: sicuti de tertia specie, hoc est, de avibus, non videtur operæpretium plura dicere. Tenendum tamen est, Moseo hactenus de holocaustis loquutum esse quorum corpus adolebatur: quia oon eadem erat omnium ratio: ut postea videbimus. Quod ergo bis dictum fuit, Disponet sacerdos frusta illa, & adipem: non ita accipiendum est, quasi tantum adipem comburi juberet cum capite, sed ne quid residuum maneret præter pellem. Quanquam nonnullis placet פדר esse caput truncum: quorum sententiam non rejicio, modo ne adipem excludamus. Quod autem in victima sordidum erat voluit lavari Deus, ne quid eam contaminaret. Nunc quæritur ratio combustionis, sive in totum, sive in parte. Equidem existimo igne ostensam fuisse Spiritus virtutem, à qua dependet tota sacrificiorum utilitas. nisi enim in Spiritu passus fuisset Christus, non fuisset expiatrix victima. Ignis ergo velut condimentum fuit, quod sacrificiis verum suum saporem daret: qoia Spiritu consecrandus erat Christi sanguis, ut nos ab omnibus scelerum maculis ablueret. Id in holocaustis plenius repræsentari voluit Deus: nulla tamen victima oblata fuit, cujus non aliqua pars igoe adoleretur.

Ex Levit. II.

1. ANima quum offeret oblationem minha Jehovæ, simila erit oblatio ejus: fundetque super eam oleum, ac thus super imponet.

2. Afferet autem eam ad filios Aharon sacerdotes, & accipiet inde plenum pugillum de simila ejus, & de oleo ipsius supra totum thus ipsius, adolebitque sacerdos odorem ejus super altare: oblatio ignita est odoris quietis Jehovæ.

3. Et residuum è minha, ipsius Aharon erit & filiorum ejus: sanctum sanctorum est ex oblationibus ignitis Jehovæ.

4. Quum vero obtuleris oblationem minha, coctionem clibani, sit è simila placentæ infermentatæ mixtæ oleo, & lagana ex infermentatis mixta oleo.

5. Si minha sartaginis erit oblatio tua, fit simila conspersa oleo infermentata.

6. Concides eam in frusta, & fundes super eam oleum: minha est.

7. Quod si minha craticulæ erit oblatio tua, simila sit oleo conspersa.

8. Afferesque minha ex illis factam Jehovæ: & offeres illam sacerdoti, qui admovebit eam altari.

9. Tolletque sacerdos de minha odorem ejus, & adolebit super altare: oblatio est ignita odoris quietis Jehovæ.

10. Et quod superfuerir è minha, erit Aharon & filiorum ejus: sanctum sanctorum est ex oblationibus ignitis Jehovæ.

11. Omnis minha quam offeretis Jehovæ, non fiet fermentata: quia de nullo fermento, & de nullo melle adolebis oblationem ignitam Jehovæ.

12. In oblatione primitiarum offeretis ea Jehovæ: & super altare non ascendent in odorem quietis.

13. Et omnem oblationem minhæ tuæ sale salies, neque cessare facies sal fœderis Dei tui à minha tua: in omni oblatione tua offeres sal.

14. Si vero obtuleris minham primitiarum Jehovæ, spicam tostam igni, triticum contusum spicæ plenæ offeres minham primitiarum tuarum.

15. Et pones super eam oleum, pones item thus super eam: minha est.

16. Er adolebit sacerdos odorem ejus, de frumento ejus contuso, & de oleo ejus ultra totum thus ipsius: oblatio est ignita Jehovæ.

1. *Anima quum offeret.*] Hoc capite præcipit Moses quænam sit oblarioonum ratio, quibus speciale nomen Minha impositum est. Erant autem non cruentæ, neque ex animalibus, sed tantum ex farina & oleo. Porro si quis farinam crudam offerre vellet, jubetur thure & oleo ipsam condire, deinde eligere similaginem, ne furfure vitietur oblatio. ita hic, sicuti in toto Dei cultu, præscribitur regula, ne quid nisi purum offeratur: deinde per oleum commendatur sapor, per thus vero boni odoris fragrantia. Scimus, nec gustus dulcedine, nec suavi olfactu Deum capi: sed his symbolis rudem populum doceri utile fuit, ne insipidis suis commeotis Dei cultum corrumpereot. Postea jubet Moses, quicquid Deo consecratur, tradi in manum sacerdotis: quemadmodum ante vidimus excludi hoc honore privatos homines, ut Christo maneat sua dignitas, nempe, ut per eum solum quæratur ad Deum accessus: ac sciant cuncti mortales nullum Deo placere cultum nisi quem ipse
Hebr. 13. vers. 15. sanctificat. Hujus figuræ veritas breviter monstratur Apostoli verbis, ubi dicit, hodie nos per ipsum offerre hostiam laudis Deo, hoc est, fructum labiorum confitentium nomini ejus. Ubi autem sacerdos pugillum farinæ cum oleo & thure inceoderit, quod residuum est relinquirur io ejus usum. Nam (ut alibi vidimus) sancta sanctorum ex oblatiooibus ignitis sacerdotibus data erant. Aliæ deinde species ponuntur, nempe placentæ in clibano coctæ, postea frixæ, tertio tostæ in craticula. Voluit autem Deus ex singulis placentarum formis sibi fieri minha, ut discerent filii Israël in toto victu ad eum respicere: quia nihil oobis mundum nisi quod ipse sua benedictiona consecrat. Hæc ratio est, cur Moses curiose distinguat inter placentas, quæ vel io clibano, vel in sartagine, vel in craticula coquuntur.

11. *Omnis minha quam offeretis.*] Hic vetat Deus panes fermeniatos sibi offerri: quo riru edocti fuerunt veteres, corrumpi Dei cultum si quod alienum commentum admisceatur. Nec dubium est quin huc allusetit Christus, quum discipulos admonuit ut sibi caverent à fermento Pharisæorum: ea voce figmenta intelligens quibus pietatem inquinaverant. Fermenti *Mat 16. vers. 11.*

menti esus alia ratione prohibitus fuit in Paschate, nempe ut memores essent subitæ profectionis, vel potius fugæ, in qua non licuerat viaticum parare.
1 Cor. 5. vers. 7. Quanquam longius etiam extendit Paulus, nempe ut abstineant fideles ab omni fermento malitiæ & pravitatis. Verum in hac generali regula certum est adventitias omnes corruptelas damnari quibus polluitur sincera religio: acsi dictum esset, nullas Deo nisi genuinas & ab omni extraneo sapore alienas oblationes probari. Quod ad mel spectat, obscurior est ratio. Nam quod subtiliter quidam de ejus natura disputant, nescio an satis firmum sit. Etsi autem vix quicquam asserere audeo, omissis tamen argutiis, quod probabilius videtur afferam. Mel coctum, ut statim acorem contrahit, panem cui miscetur fermentat: ideo hæc duo conjuncta videntur, Ne mel aut fermentum adoleantur. Quod autem post continuo subjicit Moses, Offeretis ea Jehovæ inter primitias: nescio an fermento conveniat, sicuti volunt quidam. certe simplicior videtur esse exceptio, ex melle quidem gratas fore Deo primitias, modo ne oblationes altaris inficiat. Porro dubium non est quin veteres, ne inutile esset præceptum, finem ejus tenuerint, atque ita sciverint nihil in sacris esse legitimum nisi quod Deus instituit. Nos vero post abrogatum ceremoniæ usum, discamus in Deo colendo nostra commenta vel imaginationes non ingerere, sed quam præscribit regulam obedienter sequi.

13. *Et omnem oblationem.*] Similis fere in saliendis victimis ratio, ne sapore careret Dei cultus. Porro vera conditura, quæ gratiam sacrificiis conciliet, nusquam reperitur nisi in Dei verbo. Unde sequitur, cultus omnes humanitus fabricatos, tanquam insulsos repudiari. Quamvis enim se valdè acutos existiment qui superstitionibus profanant Dei cultum, mera tamen fatuitas est quod illis maxime arridet sub sapientiæ colore. Quanquam Christus ex hac ceremonia exhortationem deducit, ut æquis animis sustineant fideles se excoqui & purgari, si Deo placere cupiunt. Omnis victima, inquit, salietur, & homo igne salietur. Quibus verbis significat, Marc. 9. vers. 49. tunc nos gratas Deo esse victimas ubi sumus igne commutati: & hanc esse salis condituram, ubi caro nostra cum suis cupiditatibus probe macerata fuerit. Interea firmum illud maneat, cultum Dei rectum non censeri absque sapore, qui ex verbo petendus est: quia in omnibus hominum cerebris ne mica quidem salis reperietur. Alias subtiliores allegorias prætermitto, quarum non alium video usum nisi ut curiosas aures oblectent. Sal fœderis alio sensu ponitur quam fœdus salis, nempe quod adhibetur ad sacra tanquam ex inviolabili Dei pacto. Unde etiam confirmatur quod jam dixi, fœderis Dei observationem in ejus cultu semper primas tenere.

14. *Si vero obtuleris.*] Hæc oblatio à primitiis diversa est, quia erat voluntaria, quum primitiæ ex Legis præscripto solverentur. Verum si quis ex horno tritico primitiis vellet aliquid superaddere, regulam tradit Moses: ut spicæ torreantur, quo possint facilius conteri, deinde mixtæ oleo cum thure adoleantur. sic enim interpretor Mosis verba, ut idem significent spicæ tosta & triticum spicæ contusum: spicas vero plenas exigit, ut delectum habeat populus, ne quid exile aut macilentum offerat.

LEVIT. III.

QUod si sacrificium prosperitatum fuerit oblatio ejus, si de bobus ipse offeret, sive masculum, sive fœminam offerat, immaculatum offeret eum in conspectu Jehovæ.

2. Et imponet manum suam super caput oblationis suæ, & immolabit eam ad ostium tabernaculi conventionis: fundentque filii Aharon sacerdotes sanguinem super altare per circuitum.

3. Postea offeret de sacrificio prosperitatum oblationem ignitam Jehovæ, adipem operientem intestina, & omnem adipem qui est super illa.

4. Et duos renes, adipemque qui est super ipsos, qui est super ilia, & fibram cum jecore, cum renibus removebit.

5. Adolebunt autem omne illud filii Aharon super altare, una cum holocausto quod erit super ligna superposita igni: oblatio ignita est odoris quietis Jehovæ.

6. Quod si de pecudibus fuerit oblatio ejus, in sacrificium prosperitatum Jehovæ, masculum aut fœminam, immaculatum offeret eum.

7. Si vero agnum offerat oblationem suam, tum offeret illum in conspectu Jehovæ:

8. Imponetque manum suam super caput oblationis suæ, postea mactabit eam in conspectu tabernaculi conventionis: & spargent filii Aharon sanguinem ejus super altare per circuitum.

9. Et offeret de sacrificio prosperitatum oblationem ignitam Jehovæ, adipem ejus, caudam integram, è regione spinæ dorsi removebit eam: adipem quoque operientem intestina, atque omnem adipem qui est super ilia.

10. Et duos renes, & adipem qui est super illos, & qui est super ilia, & fibram quæ est super jecur, cum renibus removebit.

11. Adolebitque illud sacerdos super altare: cibus oblationis ignitæ est Jehovæ.

12. Si vero capra fuerit oblatio ejus, tum offeret eam in conspectu Jehovæ.

13. Ponetque manum suam super caput ejus, & mactabit eam coram tabernaculo conventionis: & spargent filii Aharon sanguinem ejus super altare per circuitum.

14. Postea offeret ex ea oblationem suam, oblationem ignitam Jehovæ, adipem operientem intestina: & omnem adipem qui est super ilia.

15. Et duos renes, & adipem qui est super illos, & qui est super ilia, & fibram quæ est super jecur, cum renibus removebit.

16. Adolebitque ea sacerdos super altare, cibus oblationis ignitæ est odoris quietis: & omnis adeps Jehovæ est.

17. Statutum perpetuum in generationibus vestris, in cunctis habitaculis vestris: omnem adipem & omnem sanguinem non comedetis.

1. *Quod si sacrificium.*] Transit nunc ad diversum genus, nempe ad sacrificia quæ gratitudinis testimonia erant in celebrandis Dei beneficiis: quorum pars igne comburebatur, partem sibi vendicabant sacerdotes, residuum manebat ipsis offerentibus. De voce שלמים alibi quid sentiam attigi: certe non quadrat vulgaris translatio, Sacrificia pacificorum. Longe etiam petitum est quod alii tradunt, vocari Sacrificia perfectionum, quia immundis ea attingere nefas erat. Porro quum Hebræi Pacis nomine comprehendant salutem & lætos omnes successus, pluralem numerum commode censui posse verti Prosperitates: qua ratione David calicem salutum nominat
Psal. 116. vers. 13. libamen quod fieri solebat in ejusmodi sacrificio: neque enim dubito quin externo symbolo gratiarum actionem designet. Fateor quidem hoc sacrificium non modo in gratulatione oblatum esse, sed quum pacem & felices successus à Deo peterent: semper tamen optime conveniet epitheton, quia profitebantur Deum omnium bonorum sic auctorem esse, ut suas omnes prosperitates ei ferrent acceptas. Primo autem omnia hæc sacrificia sisti jubet ad tabernaculum, quod significat per conspectum Jehovæ: alioqui enim passim erecta fuissent altaria in urbibus & pagis, & hac licentia discerptus fuisset cultus Dei, & pessundata religio. Ergo ut populum contineat in ejusdem fidei consensu, jubet omnes unico altari esse contentos. Coli autem & invocari vult in eo loco quem sibi dedicaverat: ne ad Deos extraneos diffluant. deinde ritum offerendi præscribit, sive ex armento sit victima, sive ex pecudibus. Quod autem de rebus minutis tam exacte præcipit, videri posset frivola sedulitas: supervacua etiam repetitio, quod rem unam sæpius inculcat verbis prorsus similibus: nisi quod hæc diligentia populum commonefecit, aliquid in ceremoniis præstantius subesse; deinde frenum injecit lasciviæ, ne sibi permitterent vel minimum quicquam addere vel mutare. Hæc igitur tam sollicita observatio eos ad res signatas quasi manu dirigere debuit, ut sub externa imagine spiritualis veritas occurreret eorum oculis. Debuit secundo ipsos quasi alligatos tenere ad Dei verbum, nequid in rebus sacris ex proprio sensu tentarent. Hodie autem quamvis sacrificandi usus cessaverit, primo docemur profanari à nobis Dei beneficia, nisi in testanda nostra pietate diligenter nos exerceamus, ut meretur immensa ejus & assidua erga nos liberalitas: deinde nisi uni Deo maneat illibata hæc pietas, ipsum impie jure suo fraudari: tertio sicuti precamur in Christi nomine, ita per ipsius manum solvenda esse vota nostra, reddendasque gratiarum actiones: quarto non esse negligenter vel defunctorie celebrandam Dei beneficentiam, sed ut in re maxime seria, non vulgari studio & attentione elaborandum.

16. *Adolebitque ea sacerdos.*] Merito sacerdoti partes assignat quæ in sacrificio sunt præcipuæ, ut sanguinem spargat, & adipem in ignem injiciat, quia unus ille ad litandum erat idoneus. Cæterum quamvis aspera sit metaphora in voce Cibi: quod tamen docere voluit Spiritus sanctus, optime exprimit, cultum Legalem perinde placuisse Deo ac suaves nobis sunt cibi quibus vescimur. Quanquam simul notatur familiaris Dei cum populo suo communicatio, acsi communem haberet cum illis mensam. Certum quidem est, alimentis Deum non egere, qui omnibus vitam inspirat, nec quicquam aliunde mutuatur. Sed melius ostendi non potuit incomparabilis ejus humanitas quam dum se cultoribus suis convivam facere dignatus est. Eadem loquendi forma populi ingratitudo perstringitur apud Malachiam, quia dixerit mensam Dei esse contemptibi- Mal. 2. vers. 11.
lem, cibum ejus vilem & vulgarem proventum: non quod delectatus fuerit Deus vel adipe pinguium animalium, vel panibus: sed quia deterior fuerit & minus ferenda impietas, negligere illud singulare gratiæ ejus pignus. Porro hæc similitudo ad veritatem referri debet, quod scilicet fidei exercitia & pietatis approbationes non minus Deo placeant quam si laute & suaviter pasceretur: quo magis videndum ne suis eum lautitiis fraudemus. Cur autem Deus adipem sibi vendicet in sacrificiis omnibus, & adoleri jubeat, mihi non satis liquet: nisi quod servos suos hoc modo ad temperantiam assuefacere voluit. Certe adipem pro parte delicatissima accipi antehac vidimus, quia hanc vocem Moses ad triticum & vinum transtulit: ac idem patet etiam in Psalmo, Quasi adipe & pin- Psal. 63. vers. 8.
guedine satiabitur anima mea. Et ubi negat Deus se appetere adipem, significat quod electissimum est in Jesa. 1. vers. 11.
animalibus se non sua causa poscere: verum ut teneant Israëlitæ sobrie vescendum esse omnibus cibis, acsi florem & primitias consecrassent. Si quis distinctius rem exponi malit, cultum Dei magnifacere adipis oblatio docuit, secundo eos instituit ad abstinentiam. Allegoriæ apud alios quærantur, tantum auribus titillandis concinnæ. Hesychius postquam adipem esse finxit spirituales affectus, paulo post in crassos appetitus transformat. Alii volunt Christum designari. Alii intelligunt carnis nostræ crassitiem vel pinguedinem igne Spiritus excoquendam, ut Deo mortificetur. Me hæc simplicitas retinet, quum Lex permitteret sacris carnibus vesci, exceptionem fuisse additam, ut optima portio penes Deum maneret; deinde igne consumptum fuisse quod liguritores maxime allicere poterat, ut ingluviem frenarent. Sanguinis gustus hic quidem interdicitur, ut alibi: quia Deo propter expiationes sacer erat. sed altera fuit major ratio prohibitionis, cujus facta fuit mentio, Genes. 9. cap. & de qua rursus tractandum erit in expositione sexti præcepti.

LEVIT. IV.

ALloquutus est præterea Jehova Mosen, dicendo,
2. Loquere ad filios Israël, dicendo, Anima quum peccaverit per errorem ab omnibus præceptis Jehovæ quæ non sunt facienda, feceritque quidpiam de uno ex illis:
3. Si sacerdos unctus peccaverit secundum delictum populi, offeret sacrificium pro peccato suo quod peccavit, juvencum vitulum immaculatum Jehovæ pro peccato.
4. Adducetque juvencum illum ad ostium tabernaculi conventionis in conspectu Jehovæ, & admovebit manum suam super caput juvenci, mactabitque juvencum in conspectu Jehovæ.
5. Accipietque sacerdos unctus de sanguine juvenci, & inferet eum in tabernaculum conventionis.
6. Dein sacerdos tinget digitum suum in sanguine, aspergetque de sanguine illo septem vicibus coram Jehova, ante velum sanctuarii.
7. Ponetque sacerdos de sanguine isto super cornua altaris suffimenti aromatici coram Jehova,

Jehova, quod est in tabernaculo conventionis: totum autem sanguinem reliquum juvenci effundet ad basin altaris holocausti quod est ad ostium tabernaculi conventionis.
8. Totum præterea adipem juvenci oblati pro peccato tollet ab eo: nempe adipem operientem intestina, & totum adipem qui est super ea.
9. Duos quoque renes, & adipem qui est super eos, & qui est super ilia, & fibram quæ est super jecur, cum renibus auferet,
10. Quemadmodum tollitur à bove sacrificii prosperitatum: adolebitque ea sacerdos super altare holocausti.
11. Pellem præterea juvenci, & omnem carnem ejus, cum capite ejus, & cruribus, & intestina ejus, & fimum ejus.
12. Educetque totum juvencum extra castra ad locum mundum, ad locum ubi effunditur cinis: & comburet eum super ligna igni: in loco inquam ubi effunditur cinis, comburetur.
13. Quod si tota synagoga Israël erraverit, & latuerit res in oculis congregationis, & fecerit unum ab omnibus præceptis Jehovæ quæ non sunt facienda, & deliquerit:
14. Notum autem fuerit peccatum quod peccaverunt: tunc offeret congregatio juvencum filium bovis in sacrificium pro peccato, adducetque illum ante tabernaculum conventionis,
15. Ponentque seniores synagogæ manus suas super caput juvenci coram Jehova: tunc mactabit juvencum coram Jehova.
16. Inferetque sacerdos unctus de sanguine juvenci in tabernaculum conventionis.
17. Et intinget sacerdos digitum suum in ipso sanguine, aspergetque septem vicibus coram Jehova ante velum.
18. De sanguine quoque illo ponet super cornua altaris quod est coram Jehova, quod est inquam in tabernaculo conventionis, posthæc totum sanguinem reliquum effundet ad basin altaris holocausti quod est ad ostium tabernaculi conventionis.
19. Totum autem adipem ejus tollet ab eo, & adolebit super altare.
20. Juvenco vero faciet quemadmodum fecit juvenco oblato pro peccato, sic faciet ei: atque ita expiabit eos sacerdos, & remittetur eis.
21. Deinde juvencum educet extra castra, & comburet eum quemadmodum combussit juvencum priorem: oblatio pro peccato congregationis est.
22. Si Princeps peccaverit, feceritque unum ab omnibus præceptis Jehovæ Dei sui quæ non sunt facienda, & id fecerit per errorem, & deliquerit:
23. Si innotuerit ei peccatum suum quod peccavit: tunc offeret oblationem suam hircum caprarum masculum immaculatum.
24. Ponetque manum suam super caput hirci, & mactabit eum in loco in quo mactari solet holocaustum coram Jehova: oblatio pro peccato est.
25. Tolletque sacerdos de sanguine oblationis pro peccato digito suo, & ponet super cornua altaris holocausti: reliquum autem sanguinem ejus effundet ad basin altaris holocausti.
26. Totum vero adipem ejus adolebit super altare, sicut adipem sacrificii prosperitatum: & ita expiabit illum sacerdos à peccato ejus, & remittetur ei.
27. Quod si anima aliqua peccaverit per errorem de populo terræ, faciendo unum à præceptis Jehovæ quæ non sunt facienda, & deliquerit:
28. Si innotuerit ei peccatum suum quod peccavit: afferet oblationem suam capellam caprarum immaculatam fœminam pro peccato suo quod peccavit.
29. Admovebitque manum suam super caput oblationis pro peccato, & mactabit oblationem illam pro peccato in loco holocausti.
30. Dein tollet sacerdos de sanguine ejus digito suo, ponetque super cornua altaris holocausti: totum vero reliquum sanguinem ejus effundet ad basin altaris.
31. Totum præterea adipem ejus auferet, quemadmodum ablatus fuit adeps à sacrificio prosperitatum: adolebitque sacerdos super altare in odorem quietis Jehovæ: atque ita expiabit eum sacerdos, & remittetur ei.
32. Quod si pecudem obtulerit oblationem suam pro peccato, fœminam immaculatam afferet.
33. Ponetque manum suam super caput illius oblationis pro peccato, & mactabit illam pro sacrificio peccati, in loco in quo mactari solet holocaustum.
34. Deinde accipiet sacerdos de sanguine oblationis pro peccato digito suo, ponetque super cornua altaris holocausti: totum vero reliquum sanguinem ejus effundet ad basin altaris.
35. Totum præterea adipem ejus auferet, quemadmodum auferri solet adeps agni à sacrificio prosperitatum: adolebitque illa sacerdos super altare in oblationem ignitam Jehovæ: atque ita expiabit eum sacerdos à peccato suo quod peccavit, & remittetur ei.

Ex Numer. XV.

22. Quum erraveritis, & non feceritis omnia præcepta hæc quæ protulit Jehova ad Mosen:

23. Omnia quæ præcepit Jehova vobis per manum Mosis à die qua præcepit Jehova, & postea per generationes vestras.

24. Si inquam à congregatione præter scientiam aliquid factum fuerit per errorem, immolabit universa congregatio juvencum unum filium bovis, in holocaustum, in odorem quietis Jehovæ, minha quoque ejus, & libamen ejus, secundum regulam, & hircum caprarum unum, in sacrificium pro peccato.

25. Expiabitque sacerdos universam congregationem filiorum Israël, & ignoscetur eis, quia error est: & illic offerent oblationem suam, oblationem ignitam Jehovæ, & oblationem pro peccato suo, coram Jehova, propter errorem ipsorum.

26. Et condonabitur universæ congregationi filiorum Israël, & peregrino qui peregrinabitur in medio illorum: quia universi populi error est.

27. Quod si anima una peccaverit per errorem, offeret capram anniculam sacrifieium pro peccato.

28. Expiabitque sacerdos animam quæ peccaverit per errorem, quum peccaverit per errorem coram Jehova: expiabit eam, & remittetur ei.

29. Indigenæ inter filios Israël, & peregrino qui peregrinatur inter illos: lex una erit vobis quoad eum qui fecerit per errorem.

Postquam de oblationibus & aliis sacrificiis disseruit Moses quæ gratitudinis testimonia erant & pietatis exercitia, nunc ad expiationem descendit quæ inter sacrificia primatum tenet: quia sine reconciliatione nihil unquam hominibus potuit esse cum Deo. Nam quum merito ob naturæ corruptionem abominetur totum humanum genus, ac singuli assidue ejus iram provocent: in ejus placandi remediis totam salutis spem fundatam esse oportet. Hoc principio constituto tenendum est, Mosen deinceps verba facturum de expiatoriis sacrificiis quæ Deum hominibus propitiant, abolito reatu. Hic quomodo placandus sit Deus admonet, ubi per ignorantiam vel inconsiderate quis peccavit: ubi etiam statuitur inter personas distinctio, quoniam alia à rege, alia à sacerdote victima exigitur, alia vero à privatis: ubi item pauperum habetur ratio, ne pari sumptu graventur quo divites. Verum quia ex contextu patebit non omnes ignorantiæ species hic comprehendi, videndum est quid valeat nomen שגגה, quod errorem potius quam ignorantiam transferre placuit: quia non ea delicta intelligit Moses quibus illaqueamur decepti specie recti, ut putemus nos esse extra culpam: sed quæ non observantur ut animum pungant: aut lapsus subitos, dum carnis infirmitas rationem & judicium ita suffocat ut cæcutiat peccator. De hoc genere loquitur Paulus, dum jubet in spiritu lenitatis (Gal. 6: 1.) corrigi homines qui præoccupati fuerint in aliquo delicto: quia non eos intelligit qui bona (quam vocant) intentione falluntur, vel stulta potius opinione, ut sibi male conscii non sint: sed qui carnis infirmitate labuntur, & quos Satan suis insidiis deprehendit incautos: vel certe non animadvertunt sua mala, ut statim adhibeant remedium. Id clarius perspicitur ex distinctione quæ ponitur Psalm. 19. ubi David, postquam errorum veniam deprecatus est, petit à superbiis integer servari. Antithesis inter שגיאות & זדים ostendit errores vocari delicta quælibet quibus nulla subest scelerata contra Deum superbia. Quod dicit, Si anima peccaverit ab omnibus præceptis, dura est loquutio: atque ideo ad peccata omissionis quidam referunt. Ego autem simplicius interpretor, Si peccaverit declinando à præceptis, vel Si quid alienum à præceptis commiserit.

3. *Si sacerdos unctus.*] Nunc discernit inter personas: & incipit à summo pontifice, qui solus præcipuum insigne sacræ unctionis gestabat: nisi de toto ordine palmario sumere libeat. Probabile tamen est, ad unum restringi. Quo præstantior erat ejus dignitas, eo majore studio composita esse debuit ejus vita ad exemplum sanctitatis. Erat imago Christi, & Legis Dei interpres: ergo quæ in aliis tolerabilis fuisset infirmitas, gravius in eo erat reprehensibilis. Hæc ratin est cur majore hostia ipsum litare oportuerit. Cæterum id aliqua ex parte pertinuit ad omnes Levitas, quatenus electi fuerant in sacrum ordinem. Et hodie extenditur ad omnes Ecclesiæ ministros ac Pastores, non ut vituli immolatione se redimant, sed ut sibi diligentius caveant ab omni peccato, & ad studium pietatis magis sint intenti. Particula, Secundum delictum populi, potest etiam verti Ad delictum: quasi diceret Moses, sacerdotem peccando populum malo exemplo corrumpere. Quoniam sicut vita ejus regula est pie justeque vivendi, ita vitia occasionem errandi aliis præbent. Simplicior tamen est sensus quem sequutus sum: quamvis delictum sacerdotis vulgare sit, muneris tamen respectu gravius esse & obnoxium majori pœnæ.

5. *Accipietque sacerdos unctus.*] Quod de aspersione sanguinis vel effusione hic traditur, de adipe etiam & renibus adolendis, commune aliis sacrificiis esse satis notum est. Et similitudo quæ additur nono versu, satis ostendit eandem formam in aliis fuisse servatam. Verum quia absurdum videri poterat, sacerdotem qui reus erat, coram Deo prodire ad obeundas reconciliationis partes: ut dubitationi obviam iretur, diligentius singula præscribi oportuit. Quamvis ergo indignus esset accessu, quia tamen inviolabilis erat lex sacerdotii, ad functionem suam admittitur: neque enim fas erat plures constitui mediatnres. Ergo ut plus reverentiæ haberet Legalis ritus, nec alium reconciliationis modum quærerent homines, gratiam suam prætulit Deus sacerdotis culpæ. Sparsus autem fuit sanguis coram Jehova, ut disceret populus immolationis aspectu tegi ac sepeliri peccata, ne in memoriam venirent coram Deo: reliquus autem sanguis est fusus coram altari, quia sacer erat, ideoque minime decebat tanquam profanum alio projici.

13. *Quod si tota synagoga.*] Idem sacrificium quod sacerdoti injunctum fuit, à populo exigitur: quia totum corpus representabat qui omnium nomine ingrediebatur sanctuarium ut omnes tribus coram Deo sisteret. Videtur quidem hæc ignorantiæ species diversa à superiore notari: quia dicitur, Peccatum si latuerit. Ego tamen arbitror infirmitates comprehendi ad quas sæpe contingit homines ad tempus cæcutire. Quod enim suis vitiis multi obdurmiunt, ideo fit quia non descendunt in seipsos: nam si probe exami-

examinarent sua facta, statim eos conscientia pungeret. Potest igitur fieri ut totum populum fugiat peccati cognitio, dum sibi nimium indulget ac blanditur. Sensus ergo est, Quamvis nullus mali sensus ab initio eos sollicitet ad pœnitentiam, si postea expergefacti fuerint ut culpam agnoscere incipiant, Deum sacrificiis placandum esse: poterat enim alioqui populus integumentum sibi ex errore facere.

22. *Si Princeps peccaverit.*] Principum quoque delictis injungitur peculiaris expiatio. Etsi autem singulari numero Principem nominat, quia tamen lex nondum posita erat ut unus quispiam dominaretur, haud dubie duces & capita designat: quia magis nocent malis exemplis qui præsunt quam privati homines. Si quis ergo ex judicibus & præfectis pererrorem deliquerat, minore quidem hostia defungi potuit quam sacerdos vel populus: discrimen tamen privatum inter ipsos fuit, quod hi capras vel oves, ille vero hircum masculum offerebat: idque ut magis sollicite puros se conservent ab omni noxa quicunque præsunt, qui alioqui delicias sibi facere solent, acsi honoris gradus plus licentiæ daret. Ubi vertimus, Si innotuerit, non consentiunt interpretes. Proprie est disjunctiva particula Vel, sed quæ interdum conditionalis vice ponitur: sicuti proximo capite videbimus. Qui primam & genuinam vocis significationem retinent, violenter exponunt finem superioris versus, deliquerit, pro senserit se deliquisse: verum quia ex pluribus locis patet tantundem valere או atque אם, nihil opus est torquere verba in alienum sensum. Verbum autem הודע, quod transitive pro Patefacere accipiunt, commode exponitur sicuti verti: nisi quis forte malit, Si cognoverit. Porro quod sæpius inculcat Moses, Expiabit eum sacerdos, & remittetur ei iniquitas, frigide quidam restringunt ad externam & civilem munditiam, acsi reatum duntaxat coram hominibus tolleret Moses: potius enim veniam offert Deus peccatoribus, seque propitium fore affirmat, ne liberam invocationem impediat metus aut dubitatio. Et certe prima fidei rudimenta non tenent qui non agnoscunt Legales ceremonias fuisse Sacramenta. Atqui in Sacramentis omnibus, saltem quæ ordinaria sunt in Ecclesia, spiritualis annexa est promissio. Sequitur ergo vere promissam fuisse veniam Patribus, qui se Deo reconciliabant oblatis victimis: non quod peccata expiaret pecudum mactatio, sed quia certum erat ac minime fallax symbolum in quo acquiescerent piæ animæ, ut tranquilla fiducia coram Deo prodire auderent. In summa, ut nunc Baptismo sacramentaliter abluuntur peccata, ita sub Lege quoque sacrificia fuerunt expiationis, diverso tamen modo: quia Christum quasi præsentem Baptismus nobis proponit, qui obscure tantum sub Lege fuit adumbratus. Improprie quidem ad signa transfertur quod nonnisi in Christum unum competit, in quo nobis exhibita fuit bonorum omnium spiritualium veritas, & qui peccata demum unico & perpetuo sacrificio abolevit: sed quia non agitur quid per se præstiterint Legales ceremoniæ, sufficiat vere testatas fuisse de gratia Dei, cujus figuræ erant. Atque ita facessat profanum figmentum, politice tantum hominum respectu sacrificia eos à quibus offerebantur, à culpa & reatu absolvisse.

Numer. 15. 22. *Quum erraveritis.*] Quo genere sacrificii expianda sint totius populi vel privati cujusque peccata, docet: quanquam ex quatuor ordinibus (quorum facta fuit in Levitico mentio) duos tantum recenset. Illic enim tam sacerdoti quam Principi injungitur propria expiatio. Sed neque hic ritus immolandi describitur, quia tantum obiter in memoriam reducere voluit Moses quomodo tam publice quam privatim reconciliandi essent Deo. Porro nomen Erroris (ut dictum est) ad incogitantiam extenditur, quæ Dei contemptu non caret ob nimiam securitatem, dum inconsiderate labuntur homines quo fert eos libido. Nam errori postea opponitur deliberata impietas, ubi data opera se projiciunt homines ad Legem violandam. Porro quia nihil proclivius est quam errare: ne animis deficerent qui peccarant, valde necessarium fuit hoc remedium. Ergo ne populus, vel singuli privati homines, agnita culpa, tanquam desperata spe veniæ, abjicerent studium pietatis, Deus occurrit, & qua ratione placandus sit docet, ut quæ acciderint vitia non abrumpant ejus cultum. Sed quum hic tantum referat Moses quæ jam exposita sunt, non opus est pluribus insistere, nisi quod in uno capite legem ferre videtur à superiore diversam. Illic enim juvencos duos mactari jubet pro reconciliando populo, alterum in holocaustum, alterum pro peccato: si tamen ejus copia non esset, hircum substituere permissum fuit. Perfectio igitur in Levitico ostensa fuit, nunc autem permissio tantum subjicitur: neque tamen dum brevitatis causa speciem unam attingit Moses, secum pugnat. In fine additur clarior explicatio, ut lex eadem sit omnibus communis: quia varietatem inducere minime utile erat.

Ex Levit. V.

1. Quum autem anima peccaverit audiendo vocem juramenti, & ipse sit testis, quod aut viderit, aut sciverit: nisi renunciaverit, feret pœnam iniquitatis suæ.

2. Aut si anima tetigerit aliquam rem immundam, sive cadaver feræ immundæ, sive cadaver animalis immundi, sive cadaver reptilis immundi, idque latuerit eam, tum ipse immundus erit, & deliquit.

3. Aut si tetigerit immunditiam hominis in omni immunditia ejus qua polluitur, & latuerit eum, & ipse cognoverit postea, deliquit.

4. Aut anima si juraverit, proferendo labiis se malefacturam, aut benefacturam, & secundum omne quod profert homo juramento, & id latuerit eum, & ipse postea cognoverit: tunc delinquet in uno ex istis.

5. Erit autem quum deliquerit in uno ex istis, & confessus fuerit id super quo peccavit:

6. Adducet oblationem pro delicto suo Jehovæ, pro peccato suo quod peccaverit, fœminam de grege, agnam, aut capellam caprarum pro peccato: & expiabit eum sacerdos à peccato suo.

7. Quod si facultas afferendæ pecudis defuerit ei, tunc adducet oblationem pro delicto suo quod peccavit, duos turtures, aut duos pullos columbæ Jehovæ, unum in hostiam pro peccato, & alterum in hostiam holocausti.

8. Afferetque illos ad sacerdotem, & offeret eum qui est in hostiam pro peccato priorem: & ungue secabit caput ipsius è regione cervicis ejus, & non separabit.

9. Aspergetque de sanguine hostiæ pro peccato super parietem altaris, & quod superest de sanguine exprimetur in basin ipsius altaris: oblatio pro peccato est.

10. Alterum autem faciet holocaustum juxta morem: atque ita expiabit eum sacerdos à peccato suo quod peccavit, & remittetur ei.

11. Si vero non fuerit ei facultas offerendi duos turtures, aut duos pullos columbæ, tunc afferet oblationem suam qui peccaverit, decimam partem epha similæ in oblationem pro peccato: non ponet super eam oleum, neque ponet super eam thus, quia oblatio pro peccato est.

12. Afferet illam inquam ad sacerdotem: tunc sacerdos accipiet ex ea plenum pugillum suum odorem ejus, & adolebit super altare ultra oblationes ignitas Jehovæ: oblatio pro peccato est.

13. Et expiabit eum sacerdos à peccato suo quod peccavit in uno de istis, & remittetur ei: & erit sacerdoti sicut minha.

1. *Quum autem anima.*] Tres delictorum species quas Moses principio capitis inserit, videntur inter se longe differre. Prima enim ex errore nasci non potuit, ubi quis rem cognitam celabat. Ego vero reticentiam de qua agitur, sub errore comprehendo, ubi quis pudore vel metu inductus, connivet ad scelus vel qualecunque delictum de quo interrogatus fuerit, atque ita non meditatus perjurium, sed tenebras sibi obducens, subticet quod dicturus erat si rem probe examinasset. Quanquam propius excutienda sunt verba, de quorum sensu non satis convenit. Quidam nomen אלה pro execratione positum esse volunt, acsi dictum esset, Si quis audierit maleficium, vel scelus detestabile, & execratione dignum: sed eorum commentum refellitur ex proximo contextu, quia mox subjicitur, Si viderit aut cognoverit. Alii jusjurandum quidem interpretantur, sed ad perjurium male restringunt, quasi intelligeret Moses, reum esse qui audierit hominem pejerantem, nec se opposuerit: quin potius sua conniventia & silentio texerit perjurium. Itaque eorum sententiæ subscribo qui de adjuratione exponunt. Sic enim optime simul cohærebunt verba. Si quis testis citatus audierit vocem adjurationis, qua rogetur per nomen Dei ut vere de re proposita respondeat, & favore vel indulgentia, vel fallaci alio prætextu, quasi objecta erroris nebula, tacuerit, quod tamen si diligenter attenderet, habebat compertum: ille reus erit. Itaque particulam disjunctivam hoc loco per conditionalem reddere oportet. Ad verbum est, Si quis audierit vocem adjurationis, & testis ipse. quorsum autem exprimeret, Si fuerit testis, deinde adderet, Vel cognoverit, acsi res diversas referret? Apte vero quadrat quod dixi, culpæ fieri reum qui testis vocatus non respondet de re sibi cognita. Jam quid esset audire vocem juramenti, nisi intelligas ore judicis fuisse adjuratum? Ac notandum est, tres quæ primo commemorantur species, inter se affines esse, quia de peccatoribus loquuntur qui ex aliorum sordibus contagionem trahunt. Nam quum in genere jussisset Moses delicta errore admissa expiari, nunc subjicit quod non satis diserte expositum erat, piaculo etiam obnoxios esse eos qui polluti fuerint alienis maculis. Ita optime conveniet cum reliquis duobus hoc primum, si quis obliquo perjurio se alterius delicto implicuerit, immundum esse donec placationem obtulerit: id enim significat loquutio, Portare iniquitatem: acsi dixisset Moses, noxam contrahere qui maleficium celaverit, de quo interrogatus fuerit testis.

2. *Aut si anima tetigerit.*] Videtur hoc præceptum non modo supervacuum, sed absurdum quoque esse. Quomodo enim purganda esset immundities ex contactu vel cadaveris, vel alterius rei impuræ contracta, satis antehac Moses docuit: purgationis vero modum facilem & absque sumptu præscripsit. Videtur itaque inutilis esse repetitio. Graviorem vero pœnam delicto irrogare, quod erroris prætextus extenuat, quam ubi nulla sit erroris mentio, iniquum est. Sed tenere oportet, non solum immunditiem pretio mulctari, sed negligentiam, qua factum fuerit ut purgationem omitteret qui pollutus erat. Fieri enim potest ut qui sic torpent in suis vitiis, cultum Dei ad tempus contaminent. Non igitur mirum si durior pœna infligitur, ubi error ex supina crassaque securitate natus plura vitia ex se gignit: quo scilicet major ad cavendum inter fideles vigeat attentio. Teneant ergo lectores, non in nudo attactu cadaveris situm esse delictum de quo nunc agitur, sed in ipsa incogitantia: quia si quis sedulo meditetur Legem Dei, non tam facile obrepet oblivio, qua tollitur discrimen inter fas & nefas. Eadem ratio est proximi mandati, ubi simili pœnæ subjicitur qui hominem immundum & pollutum attigerit: sicuti dum mulier menstrua sua patitur, pollutionem inducit solo contactu.

4. *Aut anima si juraverit*] Hæc quoque culpa errori & ignorantiæ adscribitur, ubi quis inconsiderate facit quod se non facturum pollicitus est: neque enim tunc violatur jusjurandum, quod scelere non careret: sed in ipsa incuria satis est culpæ, quia solida religio voti memoriam renovaret. Unde sequitur, ubi nulla est sollicitudo, non esse serium præstandi voti studium. Hoc vero mandatum necessarium fuit, quia sæpe fieri potuit ut homines qui se voti obstrinxerant fide, per incogitantiam lapsi, quasi soluti omni vinculo, sibi in posterum indulgerent: qui autem eo veniunt licentiæ, magis ac magis obdurescunt, donec tandem excutiant omnem Dei reverentiam. Voluit ergo Deus vota fideliter servari, ne contemptus ad impietatem usque tandem prorumperet. Si quis ergo non cogitans exciderit à fide data, jubetur Deum placare: non ob levitatem (ut quidam putant) quasi temere promiserit quod non debebat; sed ob neglectum, quia diligentiam non adhibuit ut voti in tempore recordaretur. Porro si locum hunc Papistæ suo more insulse arripiant ad stabilienda quælibet vota, in promptu solutio est: Deum constantiam nonnisi in legitimis & rite conceptis votis exigere. Quænam sit pie vivendi ratio ante intelleximus ex Mosis doctrina: unde colligimus ea minime præstanda esse quibus profanatur Dei nomen: quia si vitiosum sit principium, in obstinatione duplex est impietas. Itaque malefacere hoc loco non est aliquid perperam tentare, sed aliquid suscipere quod carni alioqui grave & molestum est: quemadmodum si quis vel sumptu rem domesticam minuat vel privet se deliciis, vel abstinentiam sibi rei gratæ vel commodæ indicat.

6. *Adducet oblationem.*] Continuat quod ante vidimus de piaculo tollendo, sed incipit discernere inter divites & pauperes: quæ distinctio ad superiora extenditur: unde apparet, methodum non exacte observari à Mose, quia species quas inseruit, videntur filum interrumpere: res tamen perspicua manet, quicunque errore lapsi sunt immundos esse, donec placationem obtulerint. Quod autem omissum fuerat nunc exprimitur, pauperes & egenos non esse

urgen-

urgendos plusquam ferat eorum facultas: imo gradus ponuntut ut exigua farinæ meosura defungi possit cui non erir commodum offerre duos turtures vel columbas. Unde colligimus non aliud fuisse Deo propositum quam verum & unicum reconciliationis modum populo ostendere, ut ad Mediaturem & sacrificium se conferrent. Hic enim vel duos turtures, vel pusillum farinæ jubentur offerre pauperes: quod perinde ipsis Deum propitiet atque divitibus victima quæ ab ipsis exigitur. Quod tamen citant nostri interpretes ex Poëta, mutilum est, nempe, Quicuaque ad templa attulerint meotis integritatem, farre litare: quia cæcus ille non vidit quorsum tenderenr sacrificia: atque ita omnia litationum genera despexit, acsi sola puritas & innocentia commendaret homines Deo. Tenendum igitut est, victimas nullius per se fuisse momenti, & tamen populum veterem exercitatum fuisse in ceremoniis, quæ docerent non aliter quam pretio redemptionis Deum placari.

Ex eodem Capite.

14. Loquutus est insuper Jehova ad Mosen, dicendo,

15. Anima quum prævaricata fuerit prævaricationem, & peccaverit per errorem in una re ex sanctificationibus Jehovæ, adduceat oblationem pro delicto suo Jehovæ, arietem perfectum de pecudibus, secundum æstimationem tuam argenti siclorum, secundum siclum sanctitatis pro delicto.

16. Et quod peccaverit in sanctificatione reddet, & quintam partem ipsius addet ei, tradetque illud sacerdoti: sacerdos vero expiabit eum in ariete oblationis pro delicto, & remittetur ei.

17. Itaque si anima peccaverit, & fecerit unum ab omnibus præceptis Jehovæ, quæ non sunt facienda, & non cognoverit & deliquerit, & portaverit iniquitatem suam:

18. Tunc adducet arietem immaculatum de pecudibus, secundum æstimationem tuam in oblationem pro delicto ad saeerdotem: & expiabit eum sacerdos ab errore suo quem per errorem commisit, neque intellexit, & remittetur ei.

19. Delictum est, delinquendo deliquit Jehovæ.

14. *Loquutus est insuper.*] Diversitas hostiæ clare demonstrat aliud genus delicti nunc attingi: quia loco fœminæ masculum nunc requirir Deus. Ante contentus fuir agna vel capra: quia autem majus est pretium arietis, sequitur pœnam injungi graviori delicto. Culpæ vero gravitas ex rei qualitate pendet, ubi scilicet quispiam non hominem tantum mortalem læsit, sed Deum ipsum: neque simplicitet unum ex præceptis primæ tabulæ transgressus fuerit, sed qui votum non reddiderit, vel obtulerit vitiosam hostiam, vel in quavis oblatione Deum fraudaverit jure suo. hoc sibi vult particula, Ex sanctificationibus Jehovæ. Qua voce complectitur Moses tam vota sponte concepta quam oblationes legitimas, ut erant decimæ, primitiæ, primogenitorum oblatio: quoniam in his omnibus severe jussi fuerant Israëlitæ optimam fidem præstare Deo. Si forte avaritia quempiam excæcaverat, ut proprium lucrum captando, minus quam par erat, Deo solveret, merito securitas graviorem pœnam sustinuit. Sciendum tamen est delictum hic notari, ubi fraus & dolus malus non intervenerat: quia si quis data opera & astute quod sacrum erat in rem suam vertisset, non tam facile expiata fuisset impietas sacrilegii. Sed quia sæpe contingit ut sibi nimis indulgenter parcant tenaces & avari, sacrificium injungit Deus hoc loco, si domestica utilitas pietatis studio per incogitantiam prævaluerit. Quod dicitur, Secundum æstimationem tuam, alii ad Mosen, alii ad sacerdotem referunt. Ego vero passive accipere malo pro æstimatione divinitus præscripta: quæ ideo populi dicitur, quia legi à Deo positæ acquiescere debuit, ne pretium pro arbitrio mutaret. Duobus autem siclis sanctuarii æstimat Moses arietem, vel quatuor siclis vulgaribus, qui efficiunt Gallicæ monetæ circiter 28. asses.

16. *Et quod peccaverit.*] Hinc clarius apparet quod nuper attigi, in sanctificatione peccasse qui ex integro Dei jure aliquid detrahebant: quia restituere jubentur quinta parte superaddita. Meminerint tamen lectores, non ad restitutionem cogi qui fraudulenter res sacras averterant, sed qui vano aliquo prætexru sibi ad tempus blanditi fuerant, ut nulla eos tangeret culpæ agnitio. Finis ergo hujus sacrificii fuit, attentum populum reddere, ut posthabitis privatis commodis, liberaliter Deo persolveret quod debebat. Inscite vero quidam nugantur, Mosen quum antea de peccatis loquutus sit, nunc modum præscribere expiandi delicta: idem enim verbum ubique promiscue usurpat, & eodem quoque nomine designat omnes victimas. Delictum vero facere gravius peccato, crassæ ignorantiæ est. Nec vero longa refutatione opus est, ubi palam apparet hoc loco specialem tradi regulam de ratione impetrandæ veniæ, ubi quis per incogitantiam non reputavit se in decimis, aut votis solvendis, aut aliis oblationibus solide non fuisse perfunctum.

17. *Itaque si anima peccaverit.*] Quanquam videtur generalis sermo, acsi breviter confirmaret quæ hactenus dixit: necesse tamen est vel contexere eum proximo membro, vel restringere ad certas species. Mihi prior expositio videtur recta: nec absurdum est bis idem repeti, ut immorigeris tergiversandi ansam præcideret. Quanquam non inficior rationem quæ in fine subjicitur, ad omnes de quibus disseruit expiandi modos extendi: nempe quamvis ignorantiam obtendat qui inconsiderate lapsus est, vel noluit data opera peccare, vel per oblivionem aliquid maculæ vel pollutionis contraxir, reum tamen esse coram Deo donec se reconciliet. Ergo ubi agnum integrum & justi pretii offerri jubet, rursus ostendit quomodo purgare se debeant qui in sacris oblationibus fuerint nimis restricti. Continuo vero post adjungit rationem aliis erroribus communem: acsi diceret non absolvi coram Deo qui ad tegendam culpam, ignorantiæ colorem objiciunt.

Ex Levit. VI.

1. Loquutus est præterea Jehova ipsi Mosi, dicendo,

2. Anima quum peccaverit, & prævaricata fuerit prævaricationem contra Jehovam, mentiens nempe fuerit proximo suo in deposito, aut in depositione manus, aut raptum, aut vim fecerit proximo suo:

3. Aut invenerit amissum & negaverit illud, ac juraverit falso in uno ex omnibus quæ facere solet homo peccando in ipsis.

4. Quum ergo peccaverit, & deliquerit, tum reddet raptum quod rapuit, aut vi extortum quod vi extorsit, aut depositum quod depositum fuerit apud illum, vel amissum quod invenerit:

5. Aut quidpiam aliud ex omnibus de quibus juraverit falso, tunc reddet illud in solidum, & quintum ipsius addet illi: eique cujus erat reddet illud die oblationis pro delicto suo.

6. Oblationem vero pro delicto suo adducet Jehovæ, arietem integrum è pecudibus, secundum æstimationem suam ad faciendum sacrificium pro delicto ad sacerdotem.

7. Expiabit eum sacerdos coram Jehovà, & remittetur ei: expiabit inquam ab uno ex omnibus quæ facere solet homo delinquendo in eo.

1. *Loquutus est præterea Jehova.*] Jam non de erroribus expiandis disserit Moses, ubi per incogitantiam reus erat peccator: verum si quis sponte & consulto Deum offendisset, reconciliationis modum præscribit. Quod notatu dignum est, ne dubitent qui voluntario peccato obstricti sunt, Deum sibi fore propitium, modo ad unicum Christi sacrificium (in quo solida constat umbrarum Legis veritas) se conferant. Cavendum quidem est, ne prætextu clementiæ & facilitatis Dei nobis indulgeamus: nam plus æquo nos ad peccandum carnis libido sollicitat, ut non accedat talis illecebra: nec sacrilega in Deum contumelia vacat, licentiam peccandi ex eo arripere, quod Deus ad ignoscendum sit propensus. Regnet ergo in nobis Dei timor, qui pravas cupiditates instar freni coerceat, ne sponte in culpam labamur: ejus etiam misericordia potius odium & detestationem peccati gignat in cordibus nostris, quam nos ad audaciam incitet. Sed prudenter simul cavendum est, ne si fingamus Deum voluntariis peccatis inexorabilem, nimius rigor apud sanctissimos quosque spem salutis evertat. Sunt enim adhuc hodie quidam phrenetici, qui veniam omnibus negant, quibus per carnis infirmitatem labi contigerit. Quia autem morosis hominibus arridet severitas, hoc delirio valde turbavit Novatus veterem Ecclesiam. Verum si probe nos omnes excutiamus, plane liquebit tetricos istos censores, qui laudem sanctitatis ea immodica asperitate affectant, nimis crassos esse hypocritas. Nam si deposito fastu suam vitam excuterent, quis eorum purus esset à concupiscentia? & quis non subinde sibi male conscius esset? Prodigiosa ergo cæcitas est, eo perfectionis attollere sese homines carne mortali circumdatos, ut nullius eos vitii aut culpæ coarguat sua conscientia. Et hac diaboli impostura nihil magis pestiferum, eos à spe veniæ excludere qui scientes & volentes peccarunt: quando nemo est vel ex optimis Dei servis, in quo non interdum prævaleant vitiosi carnis affectus. Quamvis enim neque adulteri sint, neque fures, neque homicidæ, nemo tamen est quem non reatu constringat ultimum Legis præceptum, Non concupisces. Et certe quo quisque magis profecit in studio puritatis, eo magis sentit & agnoscit ab ultima ejus meta procul adhuc se distare. Ergo nisi salutis januam data opera nobis claudere velimus, tenendum est, Deum omnibus fore placabilem qui sacrificio Christi culpam sibi remitti confidunt. Neque enim vel mutatus est Deus, vel deterior nostra est quam Patrum conditio: atqui sub Lege instituit Deus sacrificia quæ voluntaria quoque delicta expiarent. Sequitur ergo, quamvis culpæ voluntariæ convicti simus, remedium tamen impetrandæ veniæ in Euangelio nobis proponi. Alioqui plusquam lusoriæ essent figuræ veteres, quæ non alio spectarunt nisi ut testimonia essent ac specula ejus gratiæ, quæ nobis demum in Christo exhibita fuit. Si mutuum consensum esse oportet inter externam gratiæ repræsentationem quæ sub Lege fuit, & spiritualem effectum quem attulit Christus, palam apparet non minus hodie remitti nobis peccata quam veteri populo. Et hoc symbolo commonefieri fideles, ne de reconciliatione desperent, dum sibi displicent in suis vitiis: quin potius intrepide veniam quærant in perpetuo sacrificio, quod assidue piis omnibus Deum propitiat. Et certe quum pœnitentia & fides certa sint paterni Dei favoris pignora, fieri non potest quin recepti sint in Dei gratiam qui utroque dono præditi sunt. Adde quod remissio peccatorum inæstimabilis est thesaurus quem Deus in Ecclesia sua deposuit, ut esset peculiare filiis suis beneficium: sicuti continet fidei confessio, Credo Ecclesiam catholicam, remissionem peccatorum. Nec vero aliter constaret quod de legatione sibi commissa prædicat Paulus, nisi Deum quotidie fidelibus placaret Christi satisfactio. 2 Cor. 5. vers. 20. Jam hic non de levi quolibet delicto agitur, sed de malæ fidei crimine quod perjurii accessione duplicatum fuerit. Perfidia quidem, aut dolus, aut violentia, primo referuntur ad notandam culpæ gravitatem: sed piaculum statuitur proprie in profanatione nominis Dei, ubi injuria homini facta falso jurejurando tegitur. Quicquid sit, ad petendam veniam admittitur, qui & fratrem suum injuste fefellit, & Dei nomine impie abusus est. Unde apparet miseris peccatoribus Deum parcere, quamvis se mala fide contaminaverint, & crimen perfidiæ in homines admissum sacrilegio auxerint, dum pejerando fuerunt in Deum contumeliosi. Etsi autem nonnisi octavi præcepti transgressiones commemorat Moses, per synecdochen tamen suo more docet quid in aliis quoque delictis agendum sit. Si quid ergo aut vi ereptum, aut fraude ablatum sit, & simul intercesserit perjurium: jubet non tantum proximo qui fraudatus est satisfieri, sed pretium quoque placationis offerri Deo. Ratio etiam exprimitur, quia non tantum læsus est mortalis homo, sed Deus quoque offensus, qui vult homines inter se juste & reverenter versari: cumulus deinde sceleri additus est, violando sacrum Dei nomen. Non exigitur quidem sacrificium à fure, vel raptore, vel depositi abnegatore, vel qui rem perditam averterit, nisi pejeraverint. Pondere tamen non carent Mosis verba, Si quis negando depositum, vel furando, vel rapiendo, contra Deum peccaverit: quibus significat, quoties infertur hominibus injuria, in eorum persona Deum offendi: quia omnis Legis transgressio justitiam ejus violat ac pervertit. De restitutione furti vel rapinæ alibi plenius videbimus, præsertim ubi quis fuerit convictus. Hoc unum proprie ad præsentem locum spectat: quisquis fratri suo nocet vel damnum affert, culpam vel reatum contrahere coram Deo: si vero in eam obstinationem prorumpat, ut sacrum Dei nomen falso ad tegendum maleficium prætendat, duplici scelere contaminari: itaque non sufficere jacturæ compensationem, nisi Deo simul litetur. Porro eos intellige qui à metu pœnæ elapsi, sponte tamen resipiscunt. Quod interpretes quidam copulam accipiunt loco disjunctivæ, & perjurium volunt esse quasi speciem unam ex multis, tanquam alienum à

Mosis

Mosis sensu repudio. Sic exponunt illi, Si quis rapuerit vel furatus sit, vel falso juraverit de re per se licita. Atqui non video cur ita torqueri verba debeant: deinde refellitur eorum error ipso contextu, ubi cum sacrificio conjungitur restitutio: quod non staret nisi cum fraude aut violentia pariter conjunctum esset perjurium. Nec eos juvat disjunctiva quæ postea sequitur. Postquam enim restitui jussit quod vi aut dolo ablatum erat, quia distincte non poterant exprimi singulæ species, additur, Aut de quibus falso juraverit: non quasi in aliis negotiis contracta fuerit culpa ex perjurio, sed ut omnes tergiversandi ansas præcideret. quod etiam confirmat repetitio: ubi enim interposuit falsi jurisjurandi crimen, iterum quasi clarius explicans quod dixerat, jubet summam restituere cum quinta parte. Quid autem reddere jubet nisi quod jurando suppresserat fraudator? Cujus rei in octavo præcepto luculentior explicatio videbitur. Itaque satisfactio erga homines præcipitur una cum oblatione. Non abs re autem jubet Deus damnum sarcire quo die offertur sacrificium, ne sibi impunitatem promittant hypocritæ, ubi ex alieno ditati fuerint. Licebat quidem ante reddere hominibus quod suum erat, quam Deum sacrificio placare: sed non vult Deus altare suum inquinari, quod fieret si victimas offerrent fures vel prædones ex alieno. Vult ergo manus eorum qui sacrificant, à pollutione esse purgatas. Et certe qui ex spoliis injuste partis victimam Deo offerunt, quodammodo eum implicant criminis societate. Atque hinc elicitur utilis doctrina, frustra satagere hypocritas de reconciliando sibi Deo, nisi bona fide reddant quod injuste rapuerint. Interea notanda est distinctio in verbis Mosis, inter satisfactionem erga homines, & oblationem pro peccato quæ Deum propitiat. inde enim colligimus quod dixi, non consequi veniam apud Deum qui ex præda locupletes manere volunt: & tamen non aliter quam sacrificio Deum placari. Hujus secundæ partis luculenta probatio ex tota Lege sumi potest, quæ unicum reconciliandi Dei modum præscribit, ubi se oblata victima expiat peccator. Unde refellitur diabolicum figmentum de satisfactionibus, quibus se à judicio Dei redimi imaginantur Papistæ. Nam quamvis Deus culpam remiserit, pœnæ tamen reatum manere volunt, donec propriis operibus se peccator liberaverit. In hunc finem fabricarunt opera supererogationis, quæ meritoria essent ad pœnam redimendam: inde & purgatorium emersit. Atqui ubi totum Mosen evolveris, & diligenter excusseris quicquid de ratione placandi Dei in Lege traditum est, reperies Judæos ubique revocatos fuisse ad sacrificia. Jam certum est, quicquid sacrificiis tribuitur, propriis hominum operibus detrahi. Quod si Dei consilium non fuit veterem populum externis ceremoniis affigere, sequitur non nisi per unicum Mediatorem, sanguinis effusione, ab omni reatu tam culpæ quam pœnæ absolvi homines, ut recipiantur à Deo in gratiam.

7. *Expiabit eum sacerdos.*] Ex hac quoque loquendi forma quæ frequenter occurrit, discendum est, victimam per se non fuisse redemptionis pretium, sed in sacerdotio fundatam esse expiationem. Stulte enim & perperam finxerunt in Sacramentis homines quicquam operari: quorum vis & effectus prorsus aliunde manat. Oblatio igitur proprie loquendo, respectu hominis passiva est magis quam activa. Quid hoc valeat, ex Papistarum delirio clarius poterit intelligi. Agnoscere quidem coguntur in Sacramentis homines se passive habere, quatenus recipiunt oblatam illic Dei gratiam: sed hanc doctrinam mox pervertunt, fingendo opus operatum, ut loquuntur. Atqui ne populus domo se afferre putaret redemptionis pretium, subinde inculcat Moses, proprium esse sacerdotis munus placare Deum, & expiatione peccatum delere. Observatu etiam dignum est, quod addit Coram Jehova: quia hac particula refutatur profanum commentum, civiliter tantum (ut loquuntur) hoc est, coram hominibus, purgatos fuisse homines Legalibus sacrificiis: acsi nulla illic inclusa fuisset spiritualis promissio. Atqui hoc modo nullis externis symbolis confirmati fuissent Patres in veniæ fiducia: quo nihil absurdius est. sed una hac particula tollitur ambiguitas, ubi pronunciat Moses coram Deo fuisse expiatos.

Ex Levit. VI.

8. Loquutus est etiam Jehova ad Mosen, dicendo,

9. Præcipe Aharon & filiis ejus, dicendo, Hæc est lex holocausti, (holocaustum est, quod aduritur super altare tota nocte usque mane, ubi ignis altaris accensus fuerit in eo)

10. Induet se sacerdos veste linea, femoralibus item lineis induet se super carnem suam, tolletque cinerem quum absumpserit ignis holocaustum ex altari, & ponet eum secus altare.

11. Postea exuet se vestibus suis, & induet se vestibus aliis, efferetque cinerem extra castra ad locum mundum.

12. Et ignis super altare ardebit in eo, non extinguetur, & accendet in eo sacerdos ligna quotidie mane, & disponet super illud victimam holocausti, adolebitque super illud adipes prosperitatum.

13. Ignis perpetuo ardebit in altari, non extinguetur.

14. Ista est lex minha quam offerent filii Aharon coram Jehova ad altare.

15. Tollet ex ea pugillo suo ex simila minha, & oleo ejus, & totum thus quod erit super minha: adolebitque super altare odorem quietis, odorem ejus apud Jehovam.

Ex eodem Capite.

23. Omnis minha sacerdotis tota cremabitur, non comedetur.

Ex eodem Capite.

24. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

25. Alloquere Aharon & filios ejus, dicendo, Ista est lex hostiæ pro peccato, In loco in quo mactabitur hostia holocausti, mactabitur hostia pro peccato coram Jehova: quia sanctificatio sanctificationum est.

Ex eodem Capite.

30. Omnis autem hostia pro peccato, de cujus sanguine infertur aliquid in tabernaculum conventionis ad expiandum in sanctuario, non comedetur, igni comburetur.

9. *Præcipe Aharon.*] Distinctius explicat quod poterat videri omissum. nec abs re tam sedulo exequitur singulas partes. Sed quum Deus obedientiam præferat omnibus victimis, noluit quicquam ambiguum manere etiam quoad externos ritus, qui alioqui non erant magni ponderis: ut discerent ad unguem servare exactissima cura quicquid Lex mandabat: nec quicquam à seipsis obtruderent; quia minimis quibusque commentis vitiata fuit sacrorum puritas. Ita nihil populi judicio relinquere voluit, quin certa regula eos dirigeret etiam in rebus minutis. De holocaustis mandat, ne ex altari tollantur nisi jam igne consumpta: sed ex quo imposita fuerint, jubet igne continuo exuri, usque in alterum diem. In hunc finem diserte exprimit, ut ignis succendatur in eo tota nocte. neque enim sacrificium aliter in cineres redactum esset, nisi adhibitis fomentis. Secundo jubet sacerdotem linea veste & femoralibus indutum, sicuti ad sacra peragenda fieri solebat, accedere ad altare, inde auferre cinerem, & deponere ad latus vel partem aliquam: ubi auten discesserit ab altari, jubet eum sacras vestes exuere, & cinerem exportare extra castra, ad locum mundum. Sed quod breviter attigerat de lignis supponendis, pluribus statim declarat, ne scilicet ignis extinguatur. Deinde has partes sacerdoti iojungit, ut ligna quotidie mane ordinet. Quia antem ex sacrificiis prosperitatum Lex adipem solum exuri jubebat, nunc adjungit Moses eodem igne adipes esse cremandos. Præcipua observatione dignum, quod tandem addit præceptum de igne sic fovendo ne unquam intereat. Eo autem spectavit perpetuitas, ut igne cælesti cremarentur hostiæ: nam quo die initiatus fuit Aharon, non homioum opera, sed miraculo redactum fuit in cineres sacrificium, in signum approbationis. Noluit quidem Deus quotidie virtutem illam exerere: sic tamen interposuit manum & laborem hominum, ut principium sacri ignis è cælo esset. Idem postea contigit Solomoni in templi dedicatione: quia mutatio illa cælestis decreti testetam flagitabat: ne quis hominum arbitrio factum putaret, ut templi splendor tabernaculum obrueret.
2 Reg. 18. Tandem eodem privilegio ornata fuit hostia Eliæ
vers. 30. quum abolitum Legis cultum restitueret. Et tunc quoque asseruit Deus quod Lege sua instituerat, contra omnes adulterinos & degeneres ritus. Interea ut omnibus corruptelis occurreret, voluit ignem in altari interdiu & noctu manere: nec fas fuit aliunde petere. Fuit quidem apud Persas, fuit & Romæ sub custodia Vestalium virginum perpetuus ignis: & fieri potest, ut stulta æmulatione ad se transtulerint quem apud Judæos audierant morem servari: sicuti diabolus ad fallendos incredulos plerumque aliquid divioum fallaciter obtendit, nec secus Deum atque hominem imitatur simia. verum Dei consilium fuit, ignem extraneum repudiando, in genuina sua ordinatione & Legis præscripto retinere populum, ne qua hominum figmenta obreperent. Tantundem enim valuit ignis alieni prohibitio, acsi vetiti fuissent homines quicquam suum ingerere, vel addere ad puram Legis doctrinam, vel ab ejus regula declinare. Interea quoniam Deus semel testatus erat, quasi porrecta è cælo manu, sacrificia sibi placere: in eadem fiducia confirmati fuerunt fideles, pignore ignis perpetui.

14. *Ista est lex minha.*] Vidimus antehac diversas fuisse species hujus oblationis: sed nunc, libis vel placentis omissis, tantum agitur de farina non cocta: ex ea jubet Deus quantum sacerdos pugillo capere poterit, super altare adoleri. Fuit autem hæc lex necessaria, ut certo persuasi essent fideles Deum parte illa oblata rite placari: nec quisquam obstreperet quod major pars apud sacerdotes maneret. Cæterum ne vilesceret sacrificii dignitas, tantum sacerdotibus permissum fuit panes azymos inde conficere, quos in sacrario edereot: sicuti alibi vidimus. Excipitur minha sacerdotis: quod duas ob causas fieri existimo, tum ut muneris præstantia & dignitas, singulari privilegio insignis, sacerdotes magis incitet ad pietatis studium, ne defunctorie & volgari more in Dei cultu se exerceant: tum vero ut quasi injecto freno, cohibeatur ambitio in nimia frequentia. Nam si dispendium fuisset exiguæ farinæ, aperta erat vanæ ostentationi janua: nunquam cessassent minha suum offerre, cujus ad eos fructus rediisset: forte etiam quæstum inde captassent, ut videmus sacrificos Papales, fictæ devotionis pompa allicere simplicem plebeculam ad profusos oblatioou m sumptus. Ergo ne immodicas oblationes tam ad jactantiam quam ad avaritiam conferrent, voluit Deus eorum minha prorsus consumi.

25. *Alloquere Aharon.*] Videmus ubique quam diligenter caveat Deus ne qua de re populus ambigat. Et certe à falsis imaginationibus discernitur vera religio quasi propria nota: ubi Deus ipse quid agendum sit, præscribit. Nec vero aliunde quam ex ejus ore sumi potest certitudo, in qua tamen fundata esse debet pietas. Porro quia discrimeo erat inter holocausta & victimas pro peccato, promptum fuisset separatim diversis locis mactare, nisi errori obviam itum esset. Eximitur autem omnis dubitatio, quando utrisque Deus eundem assignat locum. Unde etiam colligimus, legem unam Deo probe colendo sufficere, si non sibi sapiant homines, sed pendeant ex ore ejus. Nam qui factum est, ut quum inter se differrent duo ista genera, similis hac in parte fuerit eorum ratio, nisi quia sic Deo placuit? Hic ergo locus satis admonet, quanta sobrietate & modestia quod Dei verbo ostenditur, sequi conveniat. Ratio tamen simul additur, quæ reverentiam conciliet victimis pro peccato, ubi illis attribuitur præcipua sanctitas, quæ pro usu linguæ Hebraicæ vocatur Sanctitatum. Porro חטאת & אשם, quas voces Latini vertunt Peccatum & delictum, incipit distinguere, quibus indifferenter antahac usus est ad rem eandem notandam. Quid porro interfuerit, nescire me fateor; quid alii comminiscantur video, sed nihil certi.

30. *Omnis autem hostia.*] Exceptio repetitur tam de sacrificiis quorum facta fuit mentio quarto capite, quam de solenni sacrificio quo sacerdos & populus quotannis reconciliabantur. Minori enim sumptu expiabant singuli homines privata sua peccata, & tantum majus altare, quod erat in atrio, sanguine aspergebatur. At si Deum vel populo, vel sibi reconciliabat sacerdos, quo magis seria esset deprecatio, sanctuarium iogrediebatur, ut è regione veli sanguinem funderet. tales victimas nunc iterum totas cremari jubet Deus. Ita hic locus nihil aliud est quam aliorum confirmatio, ubi simile datur mandatum.
Unde Apostolus concinna allusione colligit, aboli- Hebr. 13.
tum esse ciborum discrimen: dicit enim nunc patere vers. 10.
nobis interius altare, quod sub Lege erat absconditum, ideoque non amplius vesci Legalibus sacrificiis: imo quia unicus sacerdos noster sanguinem suum in sacrarium intulit, tantum nobis restare, ut post ipsum exeamus extra castra.

Ex Levit. VII.

1. Ista autem est lex hostiæ pro delicto: sanctificatio sanctificationum est.
2. Quo in loco mactabunt hostiam holocausti, mactabunt hostiam pro delicto, & sanguinem ejus sparget super altare per circuitum.
3. Totum vero adipem ejus offeret ex ea, caudam, & adipem operientem intestina.
4. Duos quoque renes, & adipem qui est super illos qui est prope ilia, & fibram super jecur, cum renibus removebit.
5. Adolebitque illa sacerdos super altare oblationem ignitam Jehovæ: oblatio pro delicto est.

1. *Ista autem est lex.*] Nuper confessus sum me non satis tenere quomodo istæ duæ voces חטאת & אשם inter se differant: ideoque sequutus sum quod vulgo receptum erat, ut dicerem hostiam pro peccato, vel pro delicto. Etsi autem hic in secunda specie eundem ritum quem in priori servari jubet, quædam tamen exprimit quæ nuper omiserat, sicuti de aspersione sanguinis per altaris circuitum, de oblatione adipis, & renum, & similibus, quorum ante facta non fuerat mentio. Summa huc tendit, ut eodem ritu & modo tam pro peccato quam pro delicto sacrificent, neque tantillum deflectant à regula sibi tradita.

Ex eodem Capite.

11. Hæc autem est lex sacrificii prosperitatum, quod offeret Jehovæ.
12. Si pro gratiarum actione obtulerit illud, tunc offeret pro sacrificio gratiarum actionis, placentas infermentatas versatas in oleo, & lagana infermentata uncta oleo, & similam frictam una cum placentis illis versatis in oleo.
13. Cum placentis panis fermentati offeret oblationem suam pro sacrificio gratiarum actionis prosperitatum suarum.
14. Offeretque ex eo unum panem, ex omni oblatione oblationem Jehovæ.
15. Caro autem hostiæ gratiarum actionis prosperitatum ejus, in die oblationis ejus comedetur: non relinquet ex eo usque mane.
16. Quod si votum, vel spontaneum fuerit sacrificium oblationis ejus, die quo ille obtulerit sacrificium suum, comedetur, & sequenti die comedetur quod superfuerit ex eo:
17. Quod vero superfuerit de carne sacrificii die tertia, igni comburetur.
18. Si autem comedendo comedatur aliquid de carne sacrificii prosperitatum ejus die tertia, non placebit offerens illud, neque imputabitur illi, abominatio erit: & anima comedens ex eo iniquitatem suam portabit.

Ex Levit. XXII.

29. Quum vero sacrificaveritis sacrificium gratiarum actionis Jehovæ, in acceptationem vestri sacrificabitis.
30. Die ipsa comedetur: non relinquetis usque mane ex eo. ego Jehova.

Ex Levit. XIX.

5. Et quando sacrificaveritis sacrificium prosperitatum Jehovæ, in acceptationem vestri sacrificabitis illud.
6. Die quo sacrificaveritis comedetur, & postridie: quod autem superfuerit usque ad diem tertium, igni comburetur.
7. Quod si comedendo comedatur die tertio, profanum erit, neque placebit.
8. Et qui comederit illud, pœnam iniquitatis suæ portabit: quia sanctitatem Jehovæ polluit: & excidetur anima ipsa è populis suis.

11. *Hæc autem est lex sacrificii.*] Cur hoc genus sacrificii vocarim Prosperitatum, alibi rationem attuli. Cæterum non modo in signum gratitudinis oblata fuisse, sed quum Dei opem implorarent, ex hoc loco & aliis patet. Modis tamen omnibus testati sunt se agnoscere Deum bonorum omnium auctorem: sive ob insigne aliquod beneficium gratias agebant, sive petebant ejus ope liberari à periculis, sive in genere profitebantur suam pietatem, sive vota solvebant, quæ simpliciter & sine conditione fuerunt nuncupata: nam voti conditionalis solutio, gratiarum actio erat. Porro quia Deum in omnibus debito cultu prosequebantur, gratitudinis suæ testimonium dederunt. Hinc merito nomen impositum sacrificiis: quia vel ab eo optabant felices successus, vel quos jam adepti erant, ejus gratiæ ferebant acceptos: vel in rebus adversis levationem flagitabant, vel de salvis, & integris sibi gratulabantur. Ponit tamen Moses quasi speciem unam ab aliis distinctam, Sacrificium pro gratiarum actione: nempe ubi ex professo de insigni aliqua liberatione gratias agebant: quod non semper fiebat. In hac specie jubet placentas sine fermento frixas in oleo, lagana oleo condita, & similaginem frixam offerri, panem vero fermentatum: ipso deinde oblationis die jubet carnem hostiæ comedi, ne quid reliquum fiat. In votis & spontaneis sacrificiis major conceditur libertas, ut scilicet postridie reliquiis vescantur, modo ne quid servent usque ad tertium diem. In loco quem inserui ex 22. cap. ubi verti, In acceptationem vestri, posset etiam reddi, In beneplacitum: רצון enim vocatur gratuitus Dei favor. Itaque sensus est, Si Deo acceptum esse vultis sacrificium, videte ne quid reliquum maneat ex carne in posterum diem. Alii vero de hominum beneplacito intelligunt, acsi dictum esset, sponte vestra, vel prout libuerit. Et fa-

teor vocem רצון eo sensu interdum sumi: sed quia eodem capite non aliter potest accipi quam pro Dei favore, vel acceptatione, varietatem fugere volui. neque tamen repugno, si cui diversa lectio magis placeat. Verum si antithesin expendant lectores, quum mox additur, Si caro ultra justum tempus residua maneat, non placiturum Deo sacrificium, mihi subscribent. Apparet quidem in ea repugnantiæ species, quia hoc modo Moses sacrificium voluntarium juberet eodem die comedi: Quod tamen non facit, si de liberali hominum affectu accipere libeat, hortabitur populum ut hilariter victimas suas offerat pro gratiarum actione. Quid tamen mihi probetur, ostendi: ac tunc quoque facilis erit conciliario. Neque enim Dei beneplacitum æqualitatem exigit: neque ut grati sint, eundem modum tenere necesse est. Verum in acceptationem sui offerre dicuntur, ubi nihil vitii admiscent, sed pure & rite offerunt. Jam si causa discriminis quæritur, mihi non magis liquet, quam varietatis inter panem & lagana vel placentas. Certum quidem est, Deo fuisse causam cur remissius vel strictius ageret: verum curiosius hodie inquirere de rebus incognitis, & quæ ad pietatem nihil conducunt, neque rectum est, neque expedit.

16. *Quod si votum.*] Paulo ante admonui votum hic intelligi non conditionale, sed simplex: quia si quis voti damnatus esset, gratiarum actionem solvebat. Ita ejusmodi sacrificium sub prima specie comprehensum esset. Id vero absurditate non careret, res similes inter se distingui quasi diversas. Verum quia multi gratuito vovebant, hoc genus sacrificii spontaneo conjungit Moses, ut sint in eodem ordine. Dictum etiam fuit carnes sacratas diutius non fuisse servatas, ne si rancidæ essent vel putrefactæ, vilesceret religio. Forte etiam correcta fuit ambitio: quia si permissum fuisset carnes sale maceratas comedere, multi se ostentassent absque dispendio. Frenum ergo injecit Deus, ut parcius & reverentius sacrificia sua offerrent. Pœna additur, gratum non fore sacrificium Deo, sed potius abominabile: inde reos fore quicunque comederint. Porro quum dicit Moses, non imputari polluta sacrificia, inde colligendum est, quæ rite offeruntur venire in rationem coram Deo, ut tanquam inter res sibi expensas referat. Neque tamen merita imaginari convenit quæ ipsum obstringant, sed quia tam liberaliter nobiscum agere dignatur, ut nullum quod ei præstamus officium sit inutile.

Ex Levit. VII.

19. Et caro quæ contigerit ullum immundum, non comedetur, sed igni comburetur: at carnes illas omnis mundus comedet.

20. Nam anima quæ comederit carnes de sacrificio prosperitatum quod est Jehovæ, & immunditia ejus fuerit super ipsum, tunc excidetur anima illa è populis suis.

21. Anima item quum tetigerit quicquam immundum, nempe de immunditia hominis, aut animal immundum, aut omne reptile immundum, comederitque de carnibus sacrificii prosperitatum quod est Jehovæ, tunc excidetur anima illa è populis suis.

22. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,

23. Alloquere filios Israël, dicendo, Omnem adipem bovis, & agni, & capræ, non comedetis.

24. Adeps quidem cadaveris, & adeps rapti parabitur in omne opus, sed comedendo non comedetis illum.

25. Nam quicunque comederit adipem animalis ex quo offeret oblationem ignitam Jehovæ, tunc anima quæ comederit, excidetur è populis suis.

Ex eodem Capite.

28. Loquutus est insuper Jehova ad Mosen, dicendo,

29. Loquere ad filios Israël, dicendo, Offerens sacrificium prosperitatum suarum Jehovæ, afferet oblationem suam Jehovæ de hostia prosperitatum suarum.

30. Manus ejus afferent oblationes ignitas Jehovæ: adipem cum pectusculo afferet; pectusculum quidem ad agitandum illud agitatione coram Jehova.

31. Adolebit vero sacerdos adipem super altare.

Ex eodem Capite.

37. Hæc est lex holocausti minhæ, & sacrificii pro peccato, & sacrificii pro delicto, & consecrationum, & sacrificii prosperitatum:

38. Quam præcepit Jehova Mosi in monte Sinai, die quo præcepit filiis Israël ut offerrent oblationes suas Jehovæ in deserto Sinai.

19. *Et caro quæ contigerit.*] Nulla quidem carne polluta licebat vesci, sed in sacrificiis specialis ratio erat, quia immundities sacrilegio erat implicita: hac ratione comburi jubet, sicuti quod intra legitimum tempus consumptum non fuerat. Pœna editur, ut quisquis immundus carnem sacram attigerit, excidatur à populo. Cujus atrocitas vel immodicus rigor quosdam induxit, ut excidi non aliud esse putarent quam ejici extra castra. Atqui mirum non est Deum tam graviter in eos animadvertisse qui scientes & volentes contaminabant quod sanctum erat: neque enim si quis errore lapsus erat, hac sententia damnatus fuit, sed qui impia sacrorum profanatione apertum Dei contemptum prodiderat.

23. *Alloquere filios Israël.*] Quoniam in omnibus sacrificiis adeps sanctus erat Deo, & adolebatur super altare, populum suum adipe vesci Deus vetuit, etiam in cibis vulgaribus, ut domi quoque religionem colerent. Fuit enim haud dubie hoc pietatis exercitium, ut qui procul aberant à templo, sese tamen in quotidiano victu assuefacerent ad Dei cultum. Nec me latet quibus allegoriis ludant nonnulli interpretes, sed in ratione divinitus tradita libenter acquiesco: quia adipem sibi Deus addixerat, ab illius esu prohibitum fuisse populum. In-

terea

terea adipem cadaveris, vel animalis laceri, ad quemlibet usum accommodare lex permittit, modo abstineant ab adipe eorum animalium quæ rite offerri poterant.

37. *Hæc est lex holocausti.*] Hac clausula significat Moses provisum fuisse ne quid adventitium obreperet ex hominum commentis ad vitianda sacrificia: quo die, inquit, sacrificia sibi offerri instituit Deus in monte Sinai, nihil omisit observatu dignum, ne quid aggredi auderent homines nisi ex ejus præscripto. Et certe quum ita sedulo complexus fuerit omnes ceremonias, inde colligere promptum est quantopere fugienda sit temeritas, & quicquam fingendi audacia. Consilium itaque Mosis fuit, hac brevi admonitione populum ad modestiam hortari, ne metas à Deo positas transiliret.

Ex Numer. XV.

1. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,
2. Loquere ad filios Israël, & dicas eis, Quum ingressi fueritis terram habitationum vestrarum quas ego daturus sum vobis:
3. Et facere voletis oblationem ignitam Jehovæ, holocaustum vel sacrificium, ut solvatis votum aut sponte vestra, aut in solennitatibus vestris, ut faciatis odorem quietis Jehovæ de bobus aut ex pecudibus:
4. Tunc offeret offerens oblationem suam Jehovæ pro minha similæ, decimam partem mistam cum quarta parte olei.
5. Et vini pro libamine quartam partem hin facies super holocaustum, aut ultra sacrificium pro agno uno.
6. Aut pro ariete facies minham similæ duas decimas permistæ cum olei tertia parte hin.
7. Et vini pro libamine tertiam partem hin offeretis in odorem quietis Jehovæ.
8. Quod si facere voles juvencum in holocaustum, aut sacrificium ad solvendum votum, aut sacrificia prosperitatum Jehovæ:
9. Offeres una cum juvenco minham, similæ tres decimas permistæ cum olei dimidia parte hin.
10. Et vinum offeres pro libamine dimidiam partem hin: oblationem ignitam odoris quietis Jehovæ.
11. Sic facies bovi uni, aut arieti uni, aut fœtui tam de ovibus quam de capris.
12. Juxta numerum quem facietis, sic facietis singulis juxta numerum illorum.
13. Omnis civis faciet sic ista ut offerat oblationem ignitam odoris quietis Jehovæ.
14. Et quum peregrinatus fuerit apud vos peregrinus, aut quicunque est in medio vestri per generationes vestras, feceritque oblationem ignitam odoris quietis Jehovæ: quemadmodum facietis, sic faciet.
15. O congregatio, statutum unum erit vobis & peregrino qui peregrinatur apud vos: statutum inquam perpetuum per generationes vestras: sicut vos sic & peregrinus erit coram Jehova.
16. Lex una & norma una erit vobis & peregrino qui peregrinatur apud vos.

1. *Loquutus est autem.*] Partim eadem nunc præcepta breviter attingit, de quibus magis distincte & copiosius disseruit in Levitico, partim quæ obscurius & sparsim dixerat in unum locum colligit. Neque enim certam adhuc regulam tradiderat de accessionibus minha olei & vini: sed quæ ad certas species accommodaverat, nunc generaliter servari jubet: quæ autem exacte tractaverat, nunc levius transcurrit. Neque tamen omnia persequitur, sed tantum vetat ne sacrificia offerantur sine farina, vini libamine, & oleo. Visum alibi fuit, Deum in sacrificiis & oblationibus, quo populi ruditati consuleret, suscepisse quodammodo hominis personam, acsi familiariter illic epularetur. Quo sensu alibi sacrificia cibum suum appellat: non quod vitæ adminiculis indigeat qui à seipso vita est & qui vitam omnibus inspirat; sed quia nisi ad homines descendat, sursum attollere non potest eorum animos. Cæterum quia ex altera parte periculum erat ne multas inanes & supervacuas pompas induceret populus (quemadmodum videmus in sacris epulis Gentes immodice & stulte fuisse curiosas, acsi Deum oblectarent lautitiæ) præscribitur uniuscujusque rei mensura, ne quid pro arbitrio commiscere audeant. Probabilis autem conjectura est, quod satis clare traditum fuerat rursus fuisse memoriæ mandatum. Sed quoniam ea ratio non exprimitur, tenere sufficiat quod aliquoties dictum fuit: quamvis res sint levis momenti ceremoniæ, diligenter tamen oportuisse legitimas ab adulterinis discerni, ut obviam iretur hominum lasciviæ, qui alioqui fermentum suum miscere non desinerent. Summa hujus loci est, ut tam in sacrificiis solennibus quæ Lex exigit, quam in voluntariis proportionem observent: de qua alibi vidimus.

14. *Et quum peregrinatus.*] Peregrinos intelligit non quoslibet, sed qui oriundi à profanis gentibus Deo nomen dederant, atque ita recepti fuerant in corpus Ecclesiæ: nam hospites qui retinebant præputium, sua immundities arcebat à cultu Legali. Porro cur unam & eandem formam servari voluerit Deus, existimo duas fuisse causas: ut alacrius pietatis exercitia susciperent advenæ qui nuper fuerant cooptati, quum viderent se in eodem locari gradu cum filiis Abrahæ: deinde ne si discrimen aliquod fieret, statim obreperent vitiosæ mixturæ. Ergo ne præpostera æmulatione paulatim corrumperetur cultus Dei puritas, varietati quæ huc & illuc abstrahere solet homines, clausa fuit janua.

Ex Levit. XXII.

17. Loquutus est præterea Jehova ad Mosen, dicendo,
18. Alloquere Aharon & filios ejus, & omnes filios Israël, & dicas illis, Quicunque

è domo Israëlis, & è peregrinis Israël obtulerit oblationem suam pro omnibus votis suis, & pro omnibus oblationibus spontaneis suis, quæ obtulerit Jehovæ in holocaustum:

19. In acceptationem vestri offeretis immaculatum masculum ex bobus, ex agnis, & ex capris.

20. Omne in quo fuerit macula, non offeretis: quia non erit in acceptationem pro vobis.

21. Vir autem quum obtulerit sacrificium prosperitatum Jehovæ ad solvendum votum, vel ad voluntarie offerendum, ex bobus, vel ex ovibus, immaculatum erit in acceptationem, nullum vitium erit in eo.

22. Cæcum, aut fractum, aut concisum labiis, aut verrucatum, vel scabiosum, vel impetiginosum, non offeretis ista Jehovæ: neque oblationem ignitam dabitis ex his super altare Jehovæ.

23. Bovem quidem & pecus superfluum aut diminutum, pro oblatione voluntaria facies: at pro voto non placebit.

24. Concussum & contusum, ruptum & excisum non offeretis Jehovæ: in terra vestra non facietis.

25. De manu autem alienigenæ non offeretis panem Dei vestri ex omnibus istis: quia corruptio eorum est in ipsis: macula est in eis, non accepta erunt pro vobis.

Ex Deut. XVII.

1. Non sacrificabis Jehovæ Deo tuo bovem, aut agnum, in quo fuerit macula, aut quidpiam vitii, quia abominatio Jehovæ Dei tui est.

1. *Loquutus est præterea.*] Clarius nunc docet, & copiosius prosequitur quod ante aliquoties perstrinxerat, nefas esse Deo nfferre animal mutilum, vel debile, vel alio modo vitiosum. Porro illa externa integritas veterem populum admonuit, Deum per-
Prov. 11. vers. 20. peram coli ex dimidia parte, quia cor duplex abominatur: simul hoc symbolo ostensa fuit perfecta ejus hostiæ puritas, qua tandem reconciliandus erat Deus. Scimus quantum sibi licentiæ indulgeat mundus io cultu Dei: quamvis enim leviter & contemptim nugas taotum quasi puero obtrudat, probe tamen se defungi arbitratur. Hinc fit ut sordibus quibuslibet pretium arroget, ac perinde exultet in meris Dei ludibriis, acsi eum teneret sibi obstrictum. Hujus tam supinæ securitatis clarum hodie exemplar cernitur in Papatu, ubi non mioos licentiose Deo illudunt quam si negotium esset cum trunco ligni. Ut alia innumera omittam, quid superbia hac magis prodigiosum, quaodo preces suas murmurando, vagantur mente, non tantum per evaoidas sed etiam perversas imaginationes, fingere tamen meritoriam esse finalem, quam vocant, intentionem, ac Deo probari? Sacrifico propositum erit, divinas preces ex breviario recitare: vix tribus verbis conceptis, animus ejus inter patinas versabitur: nunc ad pocula, nunc ad lusum aleæ, vel alias oblectationes discurret: interea velut soluto penso, jactabit se cultum Deo præstitisse. Huic itaque vitio ut occurreret Deus, præcepit hostias omni macula puras sibi offerri. Inde acerba ejus expostulatio apud
Mal.2: 5. Malachiam, quod altare polluerent Judæi, ac mensam contemptibilem censereot, quum dicebant cæcas victimas, claudas, & ægras ooo esse malas. Offer, inquit, tale quid Duci tuo, & vide ao suscipiat faciem tuam: non quod Deus pinguedinem adipis, vel saginam, vel succum, & vigorem moratus sit in aoimalibus; sed quia inde apparuit negligi, imo penitus contemni veram pietatem. Tenemus ergo rejectas fuisse omnes vitiosas hostias, ut sincero affectu ac serio discerent Israëlitæ se totos coosecrare Deo, non autem cum en pueriliter ludere, ut sæpe fieri solet. Alibi quidem vidimus, repudiari à Deo nmnem immunditiem: sed tenendum est, duo ad legitimum cultum requiri, ut omni macula purgatus sit qui ad Deum accedit, deinde ut nihil offerat nisi
Prov 15. vers. 8. purum ab omni labe & perfectum. Quod dicit Solomon victimas impiorum esse abominationem, verum est, quamlibet pingues sint ac splendidæ. Sed ut quæ à bonis offeruntur placeant Deo, alterum quoque accedere necesse est, ne maligna & restricta, vel manca sit oblatio: deinde hoc symbolo (ut ouper dixi) directi fuerunt ad Christum, extra quem nusquam reperietur integritas quæ Deo satisfaciat.

19. *In acceptationem vestri.*] Vertunt, quidam, Sponte vestra: sed repugnat contextus. Moses enim eodem seosu nunc verbum רצה quod acceptum esse significat, nunc vero nomen רצון ponit, quod non potest nisi ad Dei favorem referri: quod vulgo beneplacitum dicitur. Deinde sicuti hoc loco composite dicit לרצנכם, ita paulo post subjicit לרצון לכם, ubi denunciat non fore illis in acceptationem mutilam hostiam, quia à Deo respuetur. Summa igitur est, si cupiant Deo probari suas oblationes, cavendum esse ne quid vitii sit admistum. Quanquam si quis gratuitum favorem exprimi velit beneplaciti nomioe, libenter admitto: quandoquidem non aliter placent Deo nostra officia, nisi quatenus pro paterna sua indulgentia, pretium quo minime digna suot tribuere dignatur. Interea tamen discamus non esse cum Deo ludendum, sed integro & siocero affectu sic colendum esse ut ejus beneplacito respondeant nostra sacrificia. Hinc etiam tam secura cultus ejus profanatio, quia non satis reverenter expendimus quid ejus perfectioni respondeat. Certum quidem est oihil posse à nobis proficisci omni ex parte purum: sed aspiremus saltem quo decet, ac gemamus studium nostrum longe à suo fine distare, ut quod nobis deest, Christus gratia sua suppleat: neque enim dubium est, modo sacrificia nostra veræ siot regenerationis fructus, quin eorum maculas suo sanguine abstergat.

23. *Et bovem, & pecus superfluum.*] Exceptio hic ponitur in spontaneis oblationibus: illic enim animal vel pusillum, vel cujus membrum contractum erit, vel justum modum excedet, non repudiat Deus. Et certe ubi quis neque voto, neque alia necessitate obstrictus est, major debet esse libertas. Teneodum tamen est nullam victimam Deo probari quæ vitio notabili laboret.

25. *De manu autem alienigenæ.*] Hic vetat Deus victimas ejusmodi, vel ab externis emptas sibi offerri: quanquam Hebræi diversum sensum fabricarunt, ne ab extraneis quidem recipienda esse sacrificia quæ ab ipsis Ecclesiæ filiis offerri oon licebat. Cæterum quia prorsus à sacris oblationibus Lex arcebat gentes immundas, excogitanda adhuc fuit solu-

tio

tio hujus nodi. Voluot itaque alienigenas vocari, qui observant præcepta filiorum Noe: nempe qui Deum benedicunt, nec se contaminaot incestu, abstinent ab effusione sanguinis humani, & rapinis, & idola non adorant. sed repugnat cootextus, quia in fine subjicit Moses, non accepta fore Deo hujusmodi sacrificia pro ipsis Judæis: quod non conveniet si Gentes ipsæ offeraot. Videtur ergo mihi confirmatio esse superioris doctrinæ, per modum occupationis posita: videri enim poterat tolerabilis oblatio, si aoimal quamvis mutilum, pecunia tamen emissent. Atqui pronunciat Deus, quod fas non erat ea propriis caulis educere, oihilo magis probari si pretio comparatum fuerit, quia vitium semper displiceat. Neque hoc ad proximum membrum restriogo, sicut illi: acsi sermo esset tantum de animalibus castratis, vel quibus contusi sunt testiculi: sed verrucas etiam & impetiginem & alia vitia simul comprehendo. Jam quo plus pooderis habeat prohibitio, iterum sacrificia vocat panem Dei. non quod Deus qui fons vitæ est, cibo indigeat: vel quod carne corruptibili vescatur, quum sit spiritus æternus: sed quo majore diligentia studeant homines sacra rite peragere, in quibus familiariter ad Deum accedunt. Quod si Principi terreno cibum fœtidum vel corruptum obtrudere nemo auderet, multo minus tolerabile est mensam Dei ullis vitiis coinquinare.

Ex Deut. XXIII.

18. Non offeres mercedem meretricis, nec pretium canis in domum Jehovæ Dei tui, pro quocunque voto: quia abominatio Jehovæ Dei tui utrumque est.

18. *Non offeres.*] Hoc mandatum superioribus affine est, quia Deus quicquid partum est illicito & turpi quæstu repudians, colendam in sacris summam castitatem docet: nec solum rejicit pretium meretricis, sed etiam canis, ne sanctitas altaris olla impura oblatione polluatur. Quanquam videtur canis præ aliis animalibus rejici ob cootemptum: nam suem immolare perinde nefas fuit ac canem, pretium tamen suis offerre licuit. Ergo canis non modo tanquam impurum animal, sed tanquam vile & abjectum rejicitur. In summa, commendat Deus templi & altaris sui reverentiam.

Ex Levit. XXII.

26. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
27. Bos, vel agnus, vel capra, quum natus fuerit, erit septem diebus sub matre sua: à die autem octavo & deinceps, placebit in oblationem sacrificii igniti Jehovæ.
28. Bovem autem, vel pecudem, & filium ejus non mactabitis die una.

Ex Exodi XXII.

30. Erit primogenitum animal septem diebus cum matre sua: die autem octavo dabitis illud mihi.

Ex Exodi XXIII.

19. Non coques hœdum in lacte matris suæ.

Ex Exodi XXIV.

26. Non coques hœdum in lacte matris suæ.

Ex Deut. XIV.

21. Non coques hœdum in lacte matris suæ.

Levit. 22. 27. *Bos, vel agnus.*] Vetat Deus teneros fœtus statim ab utero trahi ad altare, non modo quia proclive fuisset hoc exemplum à sacrificiis traducere ad communem victum: sed etiam quia fraudulenta fuisset oblatio. Vidimus sacrificia vocari Dei panem, quo liberalius se gerant homines, nec immolent macilentas victimas. Mactare vero fœtum ab utero recentem, signum fuisset contemptus: quanquam humanitatis etiam habita fuit ratio, ne talibus sacrificiis vescendo, ad barbariem assuefiereot. Dies autem octavus præscribitor, quo legitima esse incipiat victima. Ratio quam nonnulli assignant, vereor ne sit nimium arguta, perfectum septem diebus reddi animal, quia Deus septem diebus mundi creationem absolverit. Adde quod hac ratione septimus dies idoneus esset ad sacrificandum: quia sex diebus complevit Deus omne opus suum, septimus vero ad ejus cultum consecratus fuit. Mihi satis est ætatis maturitatem fuisse spectatam, non secus atque in Circumcisione.

28. *Bovem aut pecudem.*] Immanitas quidem hoc præcepto damnata fuit: non tameo dubito Mosen de sacrificiis proprie loqoi. Fateor verbum שחט quo utitur, esse generale: sed quum per totum caput de sacrificiis ex professo disserat, & huic seoteotiæ continuo addatur clausula, Ut sanctificent nomen Dei, contextus postulat ut dicamus commendari puritatem in Dei cultu. Si cui latius extendere placeat, non contendo: atque ita hæc sententia appendix esset sexti præcepti. Sequutus tamen sum quod magis erat probabile: & mihi ut spero sani judicii lectores subscribent. Interea fateor feritatem omnem & sævitiam arceri à Dei sacrificiis, & in ipsis regulam statui, ne homines io quotidiano victu crudeles sint. Spectaculum est mansuetis ingeniis mioime jucundum, matrem jugulare cum suo fœtu: id si consuetudine receptum fuerit, facile homines ad promiscuas cædes obduresceot. Ergo pietatis exercitia voloit Deus oon aliena esse ab humanitatis officiis: & huc tendit mandatum, ne Dei altare cyclopica sit carnificina.

Exodi 23. 19. *Non coques hædum.*] Triplex mandati repetitio admonet de re seria verba fieri. Atqui leve est ac pene frivolum quod volunt quidam, vetari edulium minus salubre. Judæi vero finem non spectantes, ut in nugis puerilibus sanctimoniam affectant, non audent cum carne vel hœdina vel agnina caseum gustare, donec bene perfricuerint suos dentes. Ego vero oon dubito quin hæc prohibitio ad sacrificia pertineat, quia primo loco conjunctim subjicitur primitiarum oblationi. Secundo etiam ita legitur, Adduces in sanctuarium Dei tui matu-

maturos terræ fructus, nec coques hœdum in lacte matris suæ: similiter tertio loco, Non comedes cadaver, quia populus sanctus es Deo tuo, nec coques hœdum in lacte matris suæ. Fateor quidem Mosen aliquando præcepta miscere de rebus diversis: verum perpetuus ille contextus evincit, præceptum hoc inter ceremonias referri: atque ita censeri partem Legalis cultus. Unde statuo non tantum interdici ne populus vescatur tali edulii genere, perinde acsi carnem vorarent sanguine imbutam: sed ne illa immani mistura sacrificia contaminent. Probabile autem est carnes lacte conditas fuisse in deliciis: sed quia obrepere poterat feritas, si agnum vel hœdum comederent in matris lacte, vetuit Deus sibi offerri quod ne in communi quidem victu erat tolerabile. Quod exponunt quidam hœdos excludi à mensis, donec ablactati fuerint, alienum est à ratione: quia tunc hircum subolere incipiunt. Verum optime conveniet illa ratio, Deum in sacrificiis suis non admittere portentum: ut caro teneri fœtus coquatur in lacte matris, tanquam in suo sanguine.

Appendices politicæ secundi præcepti.

Ex Exodi XXIII.

24. **Destruendo destrues eos, & confringendo confringes statuas eorum.**

Ex Deut. XII.

1. Hæc sunt statuta & judicia quæ custodietis, ut faciatis in terra quam daturus est Jehova Deus patrum tuorum tibi, quo possideatis eam omnibus diebus quibus vos vivetis super terram illam.

2. Destruendo destruetis omnia loca in quibus servierunt gentes, quas possessuri estis, diis suis, super montes excelsos, & super colles, & sub omni arbore frondosa.

3. Diruetisque aras earum, & statuas earum confringetis, lucos earum comburetis igni, & sculptilia deorum earum concidetis, abolebitisque nomen earum ex ipso loco.

Ex Exodi XXXIV.

13. Aras eorum diruetis, statuas eorum confringetis, lucosque eorum succidetis.

Ex Deut. VII.

5. Sic facietis eis: altaria eorum destruetis, & statuas eorum confringetis, lucosque eorum succidetis, ac sculptilia eorum comburetis igni.

Ex Numer. XXXIII.

52. Destruite omnes statuas eorum, & omnes imagines conflatiles destruite, & omnes aras eorum dissipate.

Ex Deut. XVI.

21. Non plantabis tibi lucum quarumvis arborum apud altare Jehovæ Dei tui, quod facies tibi.

Exodi 23. 24. *Destruendo destrues.*] Fateor quidem has appendices partim quadrare & aptari posse primo præcepto: sed quia ubique expressa sit idolorum mentio, locus hic visus est commodior. Postquam autem docuit Moses quod observatu necessarium erat, quo diligentius sibi populus caveat, politicam legem addit de frangendis statuis & diruendis altaribus. Differunt autem hi loci à superioribus: quia hactenus superstitiones damnando quæ per se vitiosæ sunt, præscripsit Deus quod volebat servari usque ad mundi finem. Nunc temporalibus exercitiis confirmat doctrinam illam, ut populum veterem in officio contineat. Neque enim nobis hodie religio est, templa retinere quæ polluta fuerunt idolis, & accommodare in meliorem usum: quia nos non obstringit quod propter consequentiam (ut loquuntur) Legi additum est. Fateor quidem quæcunque ad superstitionem fovendam spectant, è medio tollenda esse, modo ne præcise urgendo quod per se medium est, simus in nimio rigore superstitiosi. Summa porro huc tendit: quo melius pateat quantopere detestetur Deus idololatriam, velle eorum omnium memoriam aboleri quæ semel dicata sunt idolis. Secundus locus fusius explicat quod in primo breviter attigerat Moses. Nam sub voce Statuæ comprehenderat quæ postea recenset idololatriæ insignia: quibus terram ita purgari jubet, ut nullæ appareant reliquiæ. Quod autem dicitur, Quum veneris in terram, ut possideas: ex his verbis prudenter colligit Augustinus, non mandari quibuslibet privatis ut superstitionis instrumenta diruant: sed hac auctoritate armari vel instrui populum, ex quo terra potitus, curam sustinet ordinandi publici status. Tertius locus brevior est, quia tantum tres enumerat species: quartus addit sculptilia. Quintus autem lucos omittit, ac eorum loco ponit imagines, vel repræsentationes ex materia conflata factas. ubi notandum est quod alibi attigimus, nomen statuæ interdum sumi in bonam partem: ideoque existimant Judæi, quod Patribus ante Legem permissum fuerat, nunc vetari. Mihi tamen magis probabile est, statuas nunc damnari, non qualem erexit Jacob, ut esset monumentum duntaxat, sed qua putabant Deum figurari. Alii Titulos vertunt, alii Picturas: quam apte, relinquo judicium lectoribus. Adjungit imagines: quod nomen licet per se vitiosum non sit, merito tamen repudiatur quoad Dei cultum. Homo est imago Dei: hanc enim eandem vocem usurpat Moses ubi narrat hominis creationem. Verum ulla figura Deum repræsentare apud quam colatur, nihil aliud est quam ejus gloriam corrumpere, atque adeo ipsum transfigurare. Cæterum fusiles vocando, non admittit sculpturas vel picturas: sed quia ut plurimum conflantur ex pretiosa materia, diserte cavendum fuit ne deos aureos vel argenteos populus servaret in ornamentum.

Deut. 16. 21. *Non plantabis.*] Hanc quoque par-

que partem esse secundi præcepti ax hoc liquet. Scimus profanis gentibus sacros fuisse lucos, ut nulla fere religio justam apud eos venerationem haberet absque umbra arborum. Itaque ne similitudo cum illo communi usu vitiaret purum Dei cultum, interposita fuit distantia. Huc ergo tendit prohibitio, ut fugiant Judæi omnes adventitios ritus: ne si propius ad Gentes accedant, fiat vitiosa commistio. Porro quam necessaria fuerit prohibitio, ex fervida æmulatione apparet, cujus passim in sacra historia fit mentio. Vix enim ullum fuit tempus quo abstinuerint ab excelsis. Nec temere exprobrant Jesaias & Jeremias, sub omni arbore frondosa scortatos esse. *Jesa. 57. Jer 2:20. & 3:6.*

Ex Exodi XXXIV.

11. Custodi quod ego præcipio tibi hodie. Ecce ego ejiciam à facie tua Amorrhæum, Chananæum, Hittæum, Pheresæum, Hivæum, & Jebusæum.

12. Cave tibi ne forte percutias fœdus cum habitatoribus ejus terræ ad quam ingressurus es, ne forte sint in laqueum vel offendiculum in medio tui.

Ex eodem Capite.

15. Ne forte percutias fœdus cum habitatoribus ejus terræ, ut scortentur post deos suos, & sacrificent diis suis: vocet autem te quispiam, & comedas è sacrificio ejus.

16. Et forte accipias è filiabus ejus filiis tuis, & scortentur filiæ ejus post deos ipsarum, & scortari faciant filios tuos post deos earum.

Ex Deut. VII.

1. Quum introduxerit te Jehova Deus tuus in terram ad quam ingredieris possidendam, & avellerit gentes multas à facie tua, Hittæum, Gergasæum, Amorrhæum, Chananæum, Perisæum, Hivæum, & Jebusæum, septem gentes multas & robustiores te:

2. Et tradiderit eas Jehova Deus tuus coram te, & percusseris eas: perdendo perdes eas: non inibis cum illis pactum, neque misereberis earum.

3. Non junges te affinitate cum eis, filiam tuam non dabis filio ejus, & filiam ejus non accipies filio tuo.

4. Avocabit enim filium tuum à me, & colent Deos alienos: unde irascetur furor Jehovæ in vos, ut disperdat te cito.

Ex Exodi XXIII.

31. Dabo in manum vestram habitatores terræ, & expelles eos à facie tua.

32. Non percuties cum ipsis fœdus, nec cum diis eorum.

33. Non habitabunt in terra tua: ne forte peccare faciant te contra me quando colueris deos eorum, quod erit tibi in offendiculum.

Exodi 34. 11. *Custodi quod ego præcipio.*] Hæ quoque appendices tametsi communiter ad primum & secundum præceptum pertinent, in hunc locum differendæ fuerunt: quia in illis remedium adhibuit Deus externis & manifestis omnibus superstitionibus, quæ facile obrepere poterant nisi mature obviam itum fuisset. Ut nemo aliunde impellat, quisque ad idololatriam cupide prosilit: ubi autem impii accedunt quasi flabella (quod fieri necesse est dum se eorum societate implicat Dei populus) magis ac magis accenditur morbus ille. Certe quæ cum illis intercedit propior necessitudo, quasi jugum est quo secum alios trahunt. Ergo ut populus terram ingressus purum se & integrum Deo servaret, cavendum fuit ne quas sordes contraheret à reliquis gentibus: ideo voluit Deus omnes incolas terræ Chanaan penitus deleri, ne electum populum ad suos errores, & falsorum deorum cultum allicerent. Duas autem fœderis species hic interdicit Deus, ne vel publice vel privatim se conjungant: tandem omnes absque venia interfici jubet. Quantum attinet ad fœdus publicum, speciali ratione vetitum fuit ne se reprobis miscerent filii Abrahæ: quia hoc modo se privassent legitima hæreditate quæ divinitus ipsis destinata erat: nec renovata fuisset terræ facies purgatis omnibus inquinamentis. Quoniam ergo justo judicio pridem statuerat Deus gentes illas perdere, nefas fuit filiis Abrahæ rescindere cæleste decretum, vel quicquam ex eo mutare. Itaque si quis præcise urgeat, non licere ullum cum impiis fœdus percutere, quia id olim Deus vetuit: non bene ratiocinabitur, quia nobis hodie non præcipit Deus vindictam exequi, impios omnes è vita tollendo: sicuti nec Ecclesiæ assignata est certa regio in qua seorsum habitet ac dominetur. Neque tamen inficior, aliqua ex parte ad nos spectare quod veteri populo mandatum est. Imo diligenter notandum est quod nuper attigi, qui sponte impiis se conjungunt quasi jugum subire quo in exitium trahantur. Et certe hac similitudine complexus est Paulus rationes omnes quibus se in familiaritatem nostram insinuant increduli, ut suis corruptelis nos illaqueent. *2 Cor. 6. vers. 14.* Itaque quoad fieri potest solvenda sunt potius omnia conjunctionis vincula, quam ut ad Dei hostes accedendo, sinamus nos eorum illecebris ab ipso abduci: semper enim quibuscunque poterunt artificiis divortium inter nos & Deum facere tentabunt. Adde quod si cupimus fideliter Deum colere, perpetuum cum illis dissidium nobis esse oportet. Ergo non tantum à manifesto consensu separare nos vult Deus: sed quia plus satis corruptelis sumus dediti, fugere etiam jubet omnes illecebras, quæ paulatim nos ad societatem scelerum inducant. Sed quia recte admonet Paulus, si nihil liceat habere negotii cum incredulis, exeundum esse à mundo: *1 Cor. 5. vers. 6.* distinguere convenit inter contractus qui nos consociant, & alios qui nihil minuunt ex nostra libertate. Quamdiu versamur inter incredulos, commercia quæ ad communem vitam spectant effugere non possumus: verum si propius accedimus, ut inde oriatur major familiaritas, januam quodammodo aperimus Satanæ. Ejusmodi sunt fœdera inter Reges & populos, inter privatos homines connubia: ideoque de utrisque legem tulit Moses veteri populo. Etsi autem nostra conditio hodie sit liberior, monemur tamen vi-

tandas esse omnes insidias, quæcunque huic malo occasionem daturæ essent. Viros uxorum blanditiis decipi nimis vulgare est: rursum viri uxores pro sua potestate cogunt ad obsequium. Itaque se idolis scientes & volentes devovent qui se idololatris commiscent. In fœderibus idem contingit: quia pudet non aliquod signum observantiæ dare. Sic in gratiam regis Syriæ erexit Achaz altare in templo, Damasceno simile. (2 Reg. 16. vers. 10.) Sic dum gratificari volunt Judæi Assyriis, eorum superstitiones imitati sunt. Denique rarissimum est exemplum, ut apud eos qui hominum favorem captant, impolluta maneat religio. Ac quo magis sollicite se in officio contineant, denunciatur quod dixi periculum. Alioqui statim in ore fuissent hæ exceptiones: quamvis à vera pietate abhorreat uxor, stabo tamen integer: quamvis se Deo non subjiciat maritus, nunquam tamen à recto cursu deflectam: quamvis fœderatis cordi non sit religio, apud nos tamen sancte coli non desinet. Deus ergo tempestive occurrit, ac negat tam cordatos fore ad resistendum, ubi semel fenestram malo aperuerint. Addit etiam aliud malum, quod terra sacra hoc modo profanabitur. Quamvis enim se disjungerent Israelitæ à Gentium impietatibus, hoc tamen excusabile non erat, illis permittere altaria in ea regione in qua sanctuarium sibi elegerat Deus. Simul tamen admonet Moses fieri vix posse quin participatio Israëlitas quoque involvat. Quod ergo dicit, Ne scortentur post deos suos, & te invitent: his verbis significat Israelitas fore quasi lenones, si prætextu fœderis, & fovendæ benevolentiæ causa, licentiam concedant Gentium superstitionibus: deinde hanc fore illecebram gravius peccandi, quia dum offensionem metuent, non recusabunt venire ad epulas, atque hoc modo participes erunt ejusdem criminis. Ad verbum est, Ne forte percutias fœdus, & scortabuntur post deos suos, & sacrificabunt diis suis, & vocabunt te: quæ verba sic resolvi possunt, ut pendeant à superiori prohibitione, Ne contingat postquam percusseris fœdus, ut scortentur, &c. vel hoc modo, Nequaquam percutias fœdus, quia scortabuntur cum idolis, & ubi sacrificia obtulerint, te vocabunt. Eodem tamen redibit sensus: quia duos pessimos fructus illiciti fœderis numerat, quod terram polluent incredulæ illæ gentes, & humanitatis prætextu populum Dei corrumpent. Jam quo sint magis strenui & animosi ad officium, additur promissio, gentium illarum fore victores. Erat hoc fere incredibile, vagos & exules facile & cito posse tot regionibus potiri. Dubitationem ergo tollit Deus, atque ita jubet Israëlitas suo imperio parere in exitu ejus belli, quod ejus auspiciis feliciter se gessisse sentient. Ita reos ingratitudinis peragit, si quid de rigore quem postulat, remittere ausi fuerint: acsi diceret, Quum vos & multitudine, & opibus, & omni bellico apparatu longe superent gentes istæ, tunc clare patebit vos non proprio Marte vicisse. Plusquam ergo iniquum foret, bellum quod meo unius ductu & mea manu confectum fuerit, non meo quoque arbitrio finiri: vos autem victoriæ, quam gratis contulerim, esse dominos. Quod autem sex tantum gentes enumerat Moses in Exodo, in Deuteronomio autem septimam addit, facile diluitur repugnantia: quando sæpe vel Chananæos tantum, vel Amorrhæos nominat, sub quibus tamen reliquos omnes per synecdochen intelligit.

Deut. 7. 2. *Perdendo perdes.*] Qui existimant inhumaniter hoc fuisse mandatum, nimium juris sibi arripiunt in eum qui omnium est judex. Speciosa quidem objectio est, absurde populum Dei imbui sævitia, ut per strages atrociter grassando, nulli sexui vel ætati parceret. Sed primo tenendum est quod postea videbimus: quum terram destinasset populo suo Deus, fuisse in ejus arbitrio priores incolas penitus delere, ut populo suo vacua esset possessio. Longius deinde progrediendum, quia justa suæ vindictæ testimonia in illas gentes extare voluit. Quadringentis ante annis merito ultus fuisset plurima earum scelera: suspenderat tamen judicium suum, & patienter eas tulerat, si forte resipiscerent. Nota est illa sententia, Nondum completæ sunt iniquitates Amorrhæorum: (Genes. 15. vers. 16.) Postquam seculis quatuor illis ignovit Deus, & hæc clementia auxit vel audaciam vel furorem, ut iram ejus provocare non destiterint: certe crudelitas non fuit, pœnæ gravitate moram pensare. Atque hic apparet fœda & detestabilis humani ingenii perversitas. Nisi statim fulminat, indignamur: si pœnas differt, eum ignaviæ ac tarditatis insimulat fervor noster: ubi rursus prodit in medium vindex scelerum, vel crudelem vocamus, vel saltem obstrepimus ejus severitati. Atqui semper eum absolvet sua justitia: nostræ vero calumniæ & obtrectationes in capita nostra recident. Funditus perdere jussit septem populos: nempe postquam quadringentis annis addiderant peccata peccatis, ut immensa esset congeries, & experientia docuerat obstinatos esse & insanabiles. Itaque alibi dicitur terra illos evomuisse: (Levit. 18. vers. 28.) acsi eorum fœtore gravata, se levasset. Si mortuo elemento intolerabilis est impietas, quid miramur Deum pro judicis officio exercuisse extremum rigorem? Si vero justa fuit ira Dei, certe ejus ministros & executores quos volebat, eligere potuit. Has partes quum injunxerit populo suo, non abs re vetuit misereri eorum quos exitio addixerat. Quid enim magis præposterum quam homines mortales cum Deo certare clementia? & ubi domino placet rigor, servos jus dandæ veniæ ad se trahere? Itaque sæpius exprobrat Deus Israëlitis, quod perperam fuerint misericordes. Et hinc factum est, ut populi quos perdere debuerant, tanquam spinæ & aculei fuerint ad ipsos configendos. (Josue 23. vers. 13. & per totum librum Judic.) Ergo ne maligne restringatur Dei potentia ad sensus nostri modulum, facessat omnis temeritas. Ac potius discamus reverenter suspicere ejus opera quorum nos latet ratio, quam proterve obloqui. Præsertim vero ubi justas vindictæ suæ causas nobis proponit, qua decet humilitate & modestia, potius subscribere discamus ejus decretis, quam frustra, & quidem in nostram perniciem, intercedere.

Ex Deut. VII.

16. Absumesque omnes populos quos Jehova Deus tuus dat tibi: non parcet oculus tuus eis, nec coles deos eorum, quia laqueus erunt tibi.

17. Quum dixeris in corde tuo, Plures sunt gentes illæ quam ego, quomodo potero expellere eas?

18. Ne timeas tibi ab eis: recordando recorderis quæ fecerit Jehova Deus tuus ipsi Pharaoni, & omnibus Ægyptiis:

19. Probationum magnarum quas viderunt oculi tui, & signorum, portentorumque, & manus validæ, brachiique extenti quo eduxit te Jehova Deus tuus. sic faciet Jehova Deus tuus omnibus populis à quorum conspectu times tibi.

20. Præterea crabronem immittet Jehova Deus tuus in eos, donec pereant qui superfuerint, & qui absconderint se à facie tua.

21. Ne

21. Ne paveas à facie eorum: quia Jehova Deus tuus est in medio tui, Deus maximus & terribilis.

22. Expelletque Jehova Deus tuus gentes illas à facie tua paulatim paulatim: non poteris absumere eas cito, ne multiplicetur contra te bestia agri.

23. Attamen tradet eas Jehova Deus tuus coram te, & conteret eas contritione maxima, donec perdantur ipsæ.

24. Tradetque reges earum in manum tuam, & perdes nomen earum de sub cælo: non consistet quisquam coram te, donec perdas eos.

25. Sculptilia deorum ipsorum combures igni: non concupisces argentum & aurum quæ sunt super ea, & capias tibi: ne illaquees te in illo, abominatio enim Jehovæ Dei tui est.

26. Neque introduces abominationem in domum tuam, & sis anathema sicut illud: detestando detestaberis illud, & abominando abominaberis illud, quia est anathema.

16. *Absumesque.*] Quorsum jubeat populos Chanaan interfici, ex secunda parte versus liquet: obi vetat eorum deos coli. Hoc igitur præceptum aliis respondet, ubi similiter populos illos ad internecionem destinat. Quod autem alibi exposui, nunc prætereo: sævitiæ non posse adscribi quam erga obstinatos & decies perditos vindictam Deus exercuit. Nam quum quadriogentis ante annis dictum fuisset Abrahæ, nondum completas esse eorum iniquitates, non potuerunt satis atrociter pro merito tractari, qui tam licentiose & improbe longa Dei tolerantia abusi fuerant. Sed observandum est Dei consilium, cur tam precise Israelitis injunxerit, ut penitus delerent quicquid illic repertum esset. Præterquam enim quod eos omnes semel, ut digni erant, exitio addixerat, terram quoque in qua invocandum erat ejus nomen, voluit omnibus inquinamentis purgari. Jam si qui ex veteribus incolis fuissent superstites, conati fuissent suas corruptelas subinde renovare: & quum alioqui plus satis ad superstitiones propensi essent Israelitæ, facile tracti essent ad colenda idola. Hæc igitur ratio est cur Deus quicquam humanitatis vel clementiæ illis præstari vetet, sicuti ex contextu patere admonui: hæc enim simul cohærent, ne parcant gentibus, & ne colant earum deos. Ratio quæ additur, Quia laqueus vel offendiculum erit tibi, ad totum complexum extendi debet: nempe exitiale fore Judæis, si gentibus parcant quæ ipsos ad impietatem allicient.

17. *Quum dixeris in corde tuo.*] Quia res plusquam difficilis erat tantam hominum multitudinem delere, & ipsa desperatio eos in rabiem adigere poterat, ut periculosum esset Israëlitis omnem veniæ spem præcidere: occurrit Deus timori, & eos ad strenuam judicii sui exequutionem hortatur. Unde colligitur utilis doctrina: quoties Deus mandat quod vires nostras superat, parendum nihilominus esse, & quæcunque ad nos impediendos se ingerant obstacula, audacter perrumpendum. Itaque in arduis omnibus negotiis succurrat hæc doctrina, quicquid Dei imperio contrarium est, immensa ejus potentia facile posse aboleri. Verum quia terror oculis injectus, statim ita occupat sensus omnes, ut tanquam torpidi jaceamus, in memoriam Deus Israelitis revocat quam multiplicem fiduciæ materiam illis suggesserit. Nam quotquot ediderat miracula, totidem probationes erant invictæ ejus virtutis. Unde statuere debebant, nihil esse metuendum modo præsset Deus, ac proinde certi de victoria, non descenderent ad ullas pactiones.

20. *Præterea crabronem.*] Quoniam longa videri poterat hostium expugnatio, si manu & armis tantum sternendi forent: deinde quia vix credibile erat, omissa defensione ultro jugulum porrecturos: promittit Deus alio quoque modo stragem se editurum ad eos profligandos. Et ne Israelitæ, dum hostes fingunt ad resistendum promptos fore & alacres, turbentur vel trepident, alios sibi milites præsto fore Deus pronunciat: quia crabrones vel aliæ virulentæ bestiolæ profugos omnes extinguent. Eadem sententia legitur Exodi 23. capite. Quod vero pollicitus fuerat Deus, Josue completum fuisse commemo- *Josue 24. vers. 12.*
rat. Cæterum quia non uno momento perdendæ erant gentes illæ, ne tædio propterea labasceret populus, vel segnior redderetur, mature occurrit Deus, & admonet tarditatem hanc fore utilem: quia extinctis omnibus incolis, irrumperent feræ bestiæ in vacuam terram. Molesta igitur non debuit esse longior belli protractio, in qua Deus populi saluti consulebat: quia hominibus celeriter deletis, bellandum cum feris sylvestribus fuisset. Illum vero quem citavi locum Exodi, tametsi verbis similis est, consulto in alia classe locavi: quia nunc Deus in alium finem de exterminandis gentibus differit, ne quid scilicet ex antiquis pollutionibus in terra residuum maneat, nec se misceant Israelitæ impiis, quorum artibus tandem ad cultus adulterinos abstrahantur.

25. *Sculptilia deorum*] Finem ipsum cur profligandæ sint gentes, rursus inculcat: sed longius quam ante progreditur. Deos colere vetuerat, nunc sculptilia jubet igni consumere: nam ut ad superstitionem proclivis erat populus, tales illecebræ facile eum à puro Dei cultu alienassent. Nec solum conflare aurum & argentum jubet, ut figuram mutet, sed omni usu interdicit, quoniam contagiosa sit lues. Docet enim Deum tantopere idola abominari, ut quisquis materiam unde conflata sunt attigerit, pollutionem inde contrahat, & fiat anathema. Videri quidem potuit hæc nimia severitas, metalla quæ in hominum usum creata sunt, impuritatis damnari, acsi naturæ integritas hominum corruptelis esset obnoxia. Atqui hoc modo solem & lunam contaminarent idololatræ dum illis perversum cultum affingunt. Respondendum est aurum vel argentum impio abusu minime fuisse vitiatum: sed quamvis omni macula in se careret, populi respectu fuisse pollutum. Talis fuit animalium immunditiæ: non quod in se quicquam haberent inquinamenti, sed quoniam Deus eorum esu interdixerat. Pollutio itaque cujus nunc fit mentio, à simili interdicto pendet: quia enim aliter cohiberi non poterat rudis populus, quod per se purum erat, Deus abominabile esse voluit. quamvis autem politicum hoc fuerit præceptum, & tantum veteri populo ad tempus datum, ex eo tamen colligimus quam detestabilis fit idololatria, quæ ipsa etiam Dei opera sua fœditate inficit.

Ex Deut. XXV.

17. Memento quid fecerit tibi Amalec in via, quando egressi estis ex Ægypto:

18. Quod tibi occurrerit in via, & te in cauda agminis aggressus sit, omnium debilium post te, quum esses lassus & fatigatus, & non timuerit Deum.

19. Erit ergo quum dederit requiem Jehova Deus tuus tibi ab omnibus inimicis tuis per circuitum, in terra quam Jehova Deus tuus dat tibi in hæreditatem ut poſſideas eam, delebis memoriam Amalec de ſub cælo: ne obliviſcaris.

17. *Memento quid fecerit.*] Vidimus alibi ut Amalecitæ primi hoſtiliter irruerint in populum, & conati fuerint iter ejus abrumpere. Retulit etiam Moſes Dei judicium adverſus ipſos, cujus nunc exequutionem populo injungit. Jurabat illic Deus, continuum ſibi per omnes ætates cum illis bellum fore: ne irrita eſſet comminatio, populum conſtituit vindicem tantæ ſævitiæ & impietatis. Nam quum nihil moleſtiæ vel damni illis inferrent Iſraelitæ, injuſtum erat armis laceſſere tranquillos, & abſque maleficio pergentes in aliam terram. Sed gravius ab illis violata fuit humanitas, quod cognatis ſuis non parcendo, abjecerint naturæ ſenſum. Amalecitas ex primo libro Moſis patet fuiſſe poſteros Eſau: unde ſequitur fuiſſe utroſque oriundos ex eodem patre Iſaac. *Gen. 36. verſ. 12.* Sed videtur præceptum hoc pietati minime conſentaneum, ut retaliet populus illatam ſibi injuriam. Reſpondeo, non ſtimulari his verbis ad ulciſcendi affectum, ſed mandari, ut eodem pœnæ rigore perſequantur ſcelera Amalec, quo aliarum gentium. Videtur quidem privato reſpectu Deus ipſos impellere, dum recitat ſævitiam qua uſi ſunt: ſed judicium de Legislatoris conſilio facere oportet ex ejus natura. Scimus autem nullos iræ vel odii impetus poſſe Deo probari: atque hinc ſtatuere promptum eſt, mandari quod zelo recte compoſito perficiat populus. Et notatur prima ſceleris origo, quod ſcilicet non timuerint Deum. Id autem accipi non debet communi more; ſed quia contra Deum quaſi ex profeſſo inſurrexerint. Neque enim ignota illis eſſe potuit promiſſio Abrahæ & Iſaac data: ſed quia auctor generis Eſau à jure primogenituræ exciderat, prava & ſacrilega æmulatione factum eſt ut tentarent fœdus Dei exinanire. Hæc ratio eſt cur Deus reprobis gentibus eos conjungat in eundem interitum. Cæterum verbum זנב, quod Decaudare ſignificat, tantundem valet atque extremum agmen carpere, ubi locari ſolent impedimenta & ægroti.

Ex Deut. XXIII.

3. Non ingredietur Ammonita & Moabita congregationem Jehovæ: etiam generatione decima non ingredietur congregationem Jehovæ uſque in ſeculum.

4. Eo quod non exceperint vos cum pane & aqua in via, poſteaquam egreſſi eſtis ex Ægypto, & quod mercede conduxerit adverſum te Bileam filium Beor de Pethor è Meſopotamia Syriæ, ut malediceret tibi.

5. Sed noluit Jehova Deus tuus audire Bileam, & convertit Jehova Deus tuus tibi maledictionem in benedictionem, quod diligeret te Jehova Deus tuus.

6. Non quæres pacem eorum & bonum eorum cunctis diebus tuis, in ſeculum.

7. Non abominaberis Edomæum, quia frater tuus eſt: non abominaberis Ægyptium, quia peregrinus fuiſti in terra ejus: filii qui naſcentur eis generatione tertia ingredientur congregationem Jehovæ.

3. *Non ingredietur.*] Sicuti populum nuper Deus prohibuit ab unoi affinitate & fœdere gentium Chanaan, ita nunc inter alienigenas diſtinguit, & docet qua lege quoſque admittere liceat. Ac Moabitas quidem & Ammonitas prorſus rejicit: quia non modo commune humanitatis officium negaverint populo, ſed arma contra eum ſumpſerint, atque etiam conduxerint Balaam ad eum maledicendum. Erant progenies Loth, atque filios Abrahæ amplecti pro fratribus debuerant. Fuit igitur inexcuſabilis barbaries, eos violenter impetere qui ultro pacem illis obtulerant: qui promiſerant per ſuos legatos ſe iter facturos abſque injuria & maleficio: qui denique petierant ſibi tranſitum permitti, modo bona fide pretium numerarent panis & aquæ. etſi haud dubie impietatem magis quam ſævitiam ultus eſt Deus, quod non modo ſuum beneficium facere irritum, ſed fidem quoque exinanire moliti fuerant. Quum ergo per eos non ſtetiſſet quominus periret Eccleſia, & excideret effectus promiſſionis, in qua fundata erat hominum ſalus, idque ſcientes & volentes feciſſent, non mirum ſi ab Eccleſia fuerunt excluſi.

4. *Et quod mercede.*] Etſi communis eſt ratio cur nunquam admitti debeat uterque populus, videtur tamen conſulto mutatus eſſe numerus verbi: quia Balac rex Moab Balaam conduxit. ſed quia ſimul conſpiraverant, merito idem crimen adſcribitur Ammonitis. In eo quidem ſe prodidit maxime deteſtabilis impietas, quod mercenarium hominem conducendo, qui maledictionis fulmen vibraret contra populum, tentarunt Deum magicis incantationibus opprimere. Neq; ignorantia lapſi ſunt, quum obſtinate furorem ſuum proſequuti ſint, donec è cælo proſtratus fuit. Et hac ratione diſerte exprimitur, Balaam non fuiſſe auditum, quin potius diras ejus ac devotiones in benedictionem fuiſſe converſas. Hinc apparet quam formidabilis vindicta eos omnes maneat qui Dei gratiam & Eccleſiæ ſalutem deliberata malitia oppugnant. Sicuti hodie à defenſoribus Papatus nulli non moventur lapides, quo cæleſtis doctrinæ curſum diſturbent; imo Euangelium ſi fieri poſſet, è medio tollant. Cæterum quando clare notatur alia rejectionis cauſa, ſtulte hoc judicium quidam trahunt ad originem: quia ex inceſtuoſo coitu Ammonitæ & Moabitæ fuerint concepti, excludi ab Eccleſiæ gremio.

7. *Non abominaberis Edomæum.*] Quo inſignius eſſet exemplum in pœna quam adverſus Moabitas & Ammonitas edixit, Idumæos & Ægyptios in tertio gradu admitti jubet: priores quia genus ducebant ab eodem parente, nempe Iſaac, quum eſſent poſteri Eſau: alteros vero quia hoſpites fuerant. Nam inde patebat Ammonitas & Moabitas ſuo ſcelere ab honore eſſe dejectos, cujus ne alieni quidem eſſent expertes. Cæterum etſi Eſau ſe abdicaverat ob ordine fidelium, filiis tamen ejus rurſum aperta fuit janua, modo ad caput & originem redirent, ac fidei ſuæ humilitate ſancirent primogenituram Jacob, qui electus fuerat prætérito vel poſthabito eorum patre. Sed quid ſibi vult pœnæ inæqualitas in pari ſcelere? nam Edom prior armis adortus eſt Iſraelem quam Moab, & coëgit alio iter vertere. Non conductitiis quidem imprecationibus certaverat ad perdendum Iſraelem: ſed quia ſuppliciter per vetuſtam cognationem rogatus non modo negaverat tranſitum, ſed cum ingenti exercitu in occurſum irruerat, nihilo mitius tractandus erat quam Amalec vel Ammon. Adde quod arctiore ſanguinis vinculo conjuncti, minus erant excuſabiles in ſua immanitate. Itaque cauſam non invenio, cur in eos clementior fuerit Deus quam in alios quibus fuit ſeverior: niſi quia oſtendere voluerit, in arbitrio ſuo eſſe, eadem quæ in aliis gravius vindicat peccata, in aliis levius caſtigare. nempe quum omnes digni ſint extremo interitu, merito liberum jus parcendi quibus placuerit,

rit, apud se retinet. Hic adoranda sunt ejus judicia, ad quorum altitudinem non penetramus. Neque tamen inæqualitas obstreperis impiorum vocibus obnoxia est, acsi esset ipse sibi dissimilis, & à Legis suæ regula deflecteret: quando sic agendo non judicat diversis modis, sed omnes peræque damnando, indulget quibus visum est, vel partem pœnæ remittit. De Ægyptiis quoque moveri potest quæstio, cur illis obstringat Deus populum suum, quia in eorum terra peregrinatus sit. Fuit enim barbaries & immanitas inhospitalis, miseros advenas opprimere, qui in eorum fidem confugerant. Sed Deus primum ingressum hic respicit: sicuti apud Jesaiam, ubi Ægyptios Assyriis comparans, dicit latronum more hos grassari in populum suum; illos vero non sine prætextu fuisse dominatos, quia populus illuc sponte descenderat. Quamvis ergo violento imperio indigne oppressi fuerint Israëlitæ, vult tamen Deus vetus beneficium ab illis agnosci: quod levata fuerit eorum inopia & fames, & inquilini benigne excepti fuerint, quo tempore incolæ Chanaan inedia peribant. *Jesa. 52. vers. 4.*

Ex Deut. XVII.

2. Si inventus fuerit in medio tui, in una portarum tuarum quas Jehova Deus tuus dat tibi, vir sive mulier qui fecerit malum in oculis Jehovæ Dei tui, ad transgrediendum pactum ejus:

3. Iveritque & coluerit deos alienos, & adoraverit eos, Solem aut Lunam, aut universum exercitum cælorum, quod ego non præcepi:

4. Et nunciatum fuerit tibi, audierisque: tunc probe inquires. & ecce, si verus & certus fuerit sermo, & facta fuerit abominatio hæc in Israël:

5. Educes virum illum, aut mulierem illam, qui commiserint facinus illud pravum ad portas tuas, virum, aut mulierem, & obrues eos lapidibus donec moriantur.

Ex eodem Capite.

7. Manus testium primo erit in eum ad occidendum ipsum, & manus populi postea: exterminabisque malum è medio tui.

2. *Si inventus.*] Hic eadem statuitur pœna in idololatras, cui prius subjecti fuerunt apostatæ: ita utriusque peccati transgressio capitis pœna sancitur. Unde colligimus, non minus grave scelus coram Deo censeri, cultum ejus vitiare crassis & impuris superstitionibus, quam palam & ex professo à pietate desciscere. Ideo apud Ezechielem valedicit Judæis, & quasi eos emancipat, ut eant singuli post idola sua, quando non contenti sunt eo solo. Cæterum ita rigidus est pœnæ exactor Deus, ut præcipitanter ferri judicium nolit. Hæc ad severitatem pertinent, ut tam mulier quam vir è medio tollantur, ut totus populus ad eos lapidandos conspiret, ut tollatur malum è medio terræ, ne abominatio maneat inulta. Moderatio autem opponitur, ut probe inquirant, nec judicent nisi re bene comperta: deinde ut legitima sit probatio, nec eum qui accusatur unius hominis delatio opprimat. Ergo non vult Deus zeli prætextu judices inconsiderate fundere sanguinem: sed ubi præcessit matura cognitio, ut plectatur maleficus pro modo delicti. Portarum nomine urbes designat συνεκδοχικῶς. Terræ vero datæ mentionem facit, ne Deo sint ingrati in ea profananda. Criminis vero atrocitatem notat, vocando transgressionem fœderis Dei: acsi diceret fœdifragos esse quicunque ad idola declinant. Nam & fur, & scortator, & ebriosus, & similes, transgrediuntur quidem Legem: sed quia non se prorsus alienant à Deo, non ponuntur in hoc ordine. Denique non simpliciter hic punitur impietas, sed perfidia qua deseritur vera religio, postquam Deo nomen dederunt homines, & se professi sunt fore ex ejus populo. Quod secundo reperitur, Sive vir, sive mulier, certius confirmat quod dixi: quamvis in sexu muliebri culpam extenuet infirmitas, hac tamen in parte non debere ignosci, ubi directe violatur Dei cultus. Etsi vero tantum fit mentio solis & lunæ & stellarum, eadem est imaginum ratio. Imo quo turpior est impietas transferre Dei honorem ad mortuos lapides, vel truncos, quam ad stellas in quibus divinum aliquid refulget: eo magis detestabiles sunt qui se demergunt in tantum stuporem. *Eze. 20. vers. 39.*

4. *Tunc probe inquires.*] Quanquam moderatio ista ad præsentem causam refertur, vigere tamen semper debet in judicio, ne quid durius contra innoxios statuatur. Rursus memoria tenendum est quod alibi dixi, non tantum hic cohiberi judices, ne præcipites ferantur ad damnandum: sed etiam stimulari, ne res cognitu necessarias ignavia vel negligentia prætereant. Sæpe enim cessant in officio, quia libenter connivent: atque ita evanescit quod liquido poterat constare, si diligentius inquirere gravati non essent. Non vult igitur eos torpere Deus & sinistros rumores pro nihilo ducere, sed sedulo de rebus auditis sciscitari, ne quod maneat impunitum crimen. Eadem est ratio in testibus: nam ut iniquum esset ex voce aut relatu unius hominis pronunciare, ita si duo aut tres non sufficiant, nullus erit litigandi finis. Recte ergo Deus utrumque judicibus præscripsit, ne temere creduli sint, & tamen contenti sint legitimo testium modo: verum hoc alibi fusius tractabitur, nempe tam in sexto quam penultimo præcepto.

7. *Manus testium primo.*] Non abs re sceleratos Deus interfici voluit eorum manu quorum testimonio damnati essent. Carnificum usus non fuit in veteri populo, quo major esset in exigendis pœnis religio, modestia, & reverentia. Testibus autem maxime has partes mandavit, quia multorum nimis lubrica est lingua, ne dicam futilis, ut audacter voce jugulare non dubitent quem non auderent digito attingere. Optimum ergo huic levitati coërcendæ remedium fuit, non admittere testimonium ullius, nisi ad exequendum judicium parata esset manus. Triste quidem atque horrendum supplicii genus fuit lapidatio: sed probabile est Deo placuisse, ubi plurium manibus utendum erat. Nisi in usu fuisset suspendium, frustra jussisset Deus ante Solis occasum è ligno tolli suspensi hominis cadaver. Fuerunt igitur aliæ pœnarum capitalium species. Sed ubi ejus qui peccaverat morte, quasi piaculo purganda fuit terra, lapidari oportuit totius populi manibus: quia crudele fuisset lenta morte consumi, si alii post alios manus attulissent. Cur autem jussus fuerit populus lapides projicere uno consensu, hæc fuit ratio, ut specimen ederet zeli sui, quo monstraret quanti faceret violationem cultus Dei. *Deut. 21. vers. 23.*

TERTIUM PRÆCEPTUM.

Ex Exodi XX.

7. Non sumes nomen Jehovæ Dei tui in vanum: quia non absolvet eum Jehova qui nomen suum sumpserit in vanum.

Repetitio Ex Deut. V.

11. Non sumes nomen Jehovæ Dei tui in vanum: quia non absolvet Jehova eum qui nomen suum sumpserit in vanum.

Exodi 20. 7. *Non sumes nomen.*] Manifesta est in hoc præcepto synecdoche: nam ut Deus reverentiam conciliet sacro suo nomini qualis debetur, vetat temere sumi, præcipue in juramentis. Unde colligitur ex opposito affirmativum præceptum, ut omne jusjurandum testimonium sit veræ pietatis, in quo Dei ipsius majestas gloriam suam obtineat. Porro certum est non modo quum per Deum juramus, reverenter colendum esse ejus nomen, sed quoties fit ejus mentio. Ita his verbis sanctitatem suam tam in verbo quam operibus suis, ab omni profano contemptu asserit. Jurare per Dei nomen, speciem esse vel partem cultus ejus, paulo post videbimus, & Jesa. 45. vers. 23. ex Jesaiæ verbis clare patet. Nam ubi prædicit Gentes omnes puræ religioni nomen daturas, sic ait, Vivo ego, dicit Jehova, mihi curvabitur omne genu, & omnis lingua jurabit per me. Porro si genuflexio adorationem significat, istud jurare quod conjunctim additur, tantundem valet atque ipsum agnoscere pro Deo. Jam quum ratio dictet speciem hic poni pro genere, videndum est quid intelligi debeat per nomen Dei, & per adverbium לשוא. Ineptum ac puerile commentum est restringere hoc ad nomen Jehovæ, acsi in literis vel syllabis inclusa esset Dei majestas: sed quia invisibilis est ejus essentia, nomen tanquam imago nobis proponitur, quatenus se nobis Deus patefacit, & suis notis se insigniens cognoscitur: sicuti homines ex suo quisque Matth. 5. vers. 8. nomine. Hac ratione Christus docet nomen Dei comprehendi sub cælo, terra, templo, altari: quia illic conspicua est ejus gloria. Unde sequitur, profanari Dei nomen quoties summæ ejus sapientiæ, infinitæ virtuti, justitiæ, veritati, clementiæ & rectitudini detrahitur. Si placeat brevior definitio, dicamus nomen esse quod Paulus vocat τὸ γνωστὸν. Inaniter Rom. 1. vers. 19. vero sumitur nomen Dei, non tantum ubi quis eo abutitur ad perjuria, sed ubi leviter ac contemptim rapitur ad probandas res frivolas ac nugatorias: loquor de juramentis. In eo autem nimis crassa est hominum ingratitudo, quod quum Deus nomen suum quasi precario concedat ad lites dirimendas, tanquam interposito fidei pignore: promiscue non sine manifesto contemptu in ipsorum ore volitat. Perjuria iterum damnabit Deus in quinto præcepto secundæ tabulæ, nempe quatenus proximis nocendo charitatem lædunt ac violant. Hujus præcepti alius est respectus vel finis, ut Deo suus honos illibatus maneat, nonnisi religiose de ipso loquamur, vigeat inter nos quæ debet ejus veneratio. לשוא quidem verti posset Ad mendacium, & hoc sensu videbimus aliis locis sumi: sed quia sæpe tantundem valet ac חנם quod est Gratis vel frustra, hæc expositio melius quadrare visa est. in qua etiam plenior & uberior doctrina continetur, ne homines quasi per ludum & jocum Dei nomen levibus de causis arripiant: quod non fit sine ejus contumelia, & profanatione. Atque ita particulæ לשוא opponitur nominis Dei sanctitas, quæ nos in ejus timore, & vera pietate continet. Quia vero nihil difficilius est quam hominum licentiam frenare in hac parte, & ad crimen excusandum vel saltem elevandum linguæ obtenditur lubricitas, additur pœnæ denunciatio: si Dei nomen temere expositum fuerit probro vel contemptui, ipsum fore ultorem. Quo igitur magis in sua licentia obduruerint, eo minus impune laturi sunt: tantum abest, ut culpam minuat prava consuetudo.

Expositio tertii præcepti.

Ex Levit. XIX.

12. Non jurabitis per nomen meum mendaciter, nec profanabis nomen Dei tui: ego Jehova.

Ex Exodi. XXIII.

13. Nomen deorum alienorum non memorabitis, non audietur in ore tuo.

Ex Deut. VI.

13. Per nomen ejus jurabis.

Ex Deut. X.

20. In nomine ejus jurabis.

Levit. 19. 12. *Non jurabitis per nomen.*] Etsi Moses disserit de officiis secundæ tabulæ, ac postquam vetuerat fraudulenter agere cum proximis, sententiam hanc adjungit confirmationis loco: tamen ex secundo membro versus colligere licet, proprie eum spectasse ad Dei gloriam, quum dicit, Non pollues nomen Dei tui. Facit enim insana lucri cupiditas, ut avarus & rapax non tantum homines fraudet, sed contumeliosus sit in ipsum Deum. Ergo Moses, quamvis ex professo damnet mendacia & fraudes quibus proximi læduntur, per occasionem simul inserit, cavendum esse ne ubi nos ad nocendum impellit cupiditas, non tantum hominibus, sed ipsi quoque Deo fiat injuria. Non ponitur autem hic nomen שוא ut prius, sed שקר, quod proprie Fallaciam significat: & ideo dixi, cavere ne quid noxæ perjuriis afferat quisque proximo suo: nihilominus hanc prohibitionem spectare ad tertium præceptum, quia in hac parte maxime insistit Moses, profanari nomen Dei perjuriis. Atque ita non tantum integritatem commendat, sed rationem habet pietatis, ne violetur Dei majestas. Ac notatu digna est loquutio, Non polluet nomen Dei tui: quia non potest Deus, qui æterna est veritas ac immutabilis, majore contumelia

melia affici quam ubi citatur mendacii testis: quæ certe indigna est ac nefanda pollutio. Hoc animadversum non fuit à profanis hominibus: qui etsi Dei nomen se revereri jurando simulabant, pro nihilo tamen ducebant fallere, si ita meritus erat ille cui fidem dederant. Dicit Thyestes apud Poëtam, Ego vero fidem neque dedi infideli cuiquam, neque do: quooiam sceleratus erat frater, nullam cum eo religionem ducebat sibi colendam. Quasi vero pendeat Dei majestas ab hominum meritis, ut eum testem producere liceat, dum fallaciter agimus. Maneat ergo illud fixum, primam in juramentis rationem Dei habendam esse, cujus sacrum nomen centum mundis pretiosius est.

Exod. 23. 13. *Nomen deorum alienorum.*] Quin hæc sententia connecti debeat cum tertio præcepto, minime dubium est. Nomen ergo Dei frustra & perperam sumi interpretatur Moses, si per deos alienos juretur. Neque enim alteri quam uni Deo fas est judicium deferre de rebus incognitis. Unde sequitur, ad eos transferri deitatis gloriam per quorum nomen juratur. ideo severe denunciat Deus per Prophetam, se perditurum omnes qui jurant per nomen Seph 1: 4.
suum, & simul per Melchom: quia hoc modo miscebant eum Judæi cum suo idolo, ac proinde sanctitatem ejus inquinabant. In summa, quum jurando profiteamur eum nobis esse Deum, quem & cordium cognitorem, & judicem in animas nostras statuimus, hunc honorem sibi in solidum merito asserit verus Deus, quia non tantum detrahitur nominis ejus gloriæ, si minus reverenter quam decent de ipso loquimur, verum etiam si socios adjungimus qui partem juris occupent. Quod etiam duobus locis, quos ex Deut. adduximus, clarius patet, ubi jubetur populus per nomen unius Dei jurare: quod tantundem valet atque in externa cultus professione integram quam meretur reverentiam præstare sacro ejus nomini. Cæterum non incitat Deus populum ad jurandi licentiam, acsi frequenter jurando se exercerent in officiis pietatis: sed intelligit simpliciter, ubi opus fuerit, vel necessitas aut justa ratio id postulabit, non aliter jurandum quam ut ipse solus advocetur testis ac judex.

Ex Deut. XXIII.

21. Si votum voveris Jehovæ Deo tuo, non tardabis illud solvere: alioqui requirendo requiret illud Jehova Deus tuus abs te, & erit in te peccatum.

22. Quod si abstinueris à vovendo, non erit in te peccatum: quod egressum fuerit è labiis tuis observabis, & facies sicut vovisti Jehovæ Deo tuo liberaliter, & sicut loquutus es ore tuo.

21. *Si votum voveris Jehovæ.*] Pertinet vovendi quoque ratio ad observationem tertii præcepti: quia vovendo homines in sanctificando Dei nomine se exercent, & species est jurisjurandi, aliquid Deo promittere: quia solenni ritu interponitur sacrum ejus nomen. Nam quod inter homines pactum dicitur vel conventio, Dei respectu votum est: ideoque apte dici potest sacra pactio, quæ non tantum fit Deo teste, sed cum ipso transigitur. Alibi quidem obiter vota quædam attigimus, ut Nazaræorum: sed quia consecratio illa pars erat cultus Dei, eam in primo præcepto posui. Nec sane illic de ipsa voti obligatione proprie disseruit Moses, sed de illo pietatis exercitio quod populum ad puritatis, sanctimoniæ & sobrietatis studium excitabat. Idem sequutus sum in voluntariis sacrificiis, quæ majori ex parte votiva fuisse certum est: sed quod præcipuum erat consideravi, de accessione non perinde sollicitus. Nunc vero in altera specie confirmat Moses quod prius docuit, nomen Dei non frustra esse sumendum. Itaque jubet vota solvere: quæ nisi rata sint, imminuitur nominis Dei gloria, dum jure suo fraudatur ipse, & pro nihilo ducitur promissio coram ipso sancita. Porro notandum est, vota omnia quæ unquam Deo grata fuerunt, fuisse testimonia gratitudinis, ne beneficiorum ejus memoria intercideret, quorum nimis facile oblivio inter nos obrepit. Quum ergo sancti vel tarditatis vel ignaviæ sibi conscii essent in prædicanda Dei bonitate, hoc adjumento & quasi stimulo usi sunt ad corrigendam suam segnitiem. Ita quum serium aliquid à Deo postularent, sæpe aliqua promissione se obstringere solebant ad testandam gratiarum actionem. Ejusmodi vota sancte & fideliter servari jubet Moses, ne Deo eludant qui ex periculo elapsi sunt, vel rebus optatis potiti, quum in sua anxietate supplices fuerint. Scimus enim quanta facilitate, vel potius levitate, rapiantur multi ad vovendum, qui mox eadem inconstantia pro nihilo ducunt datam fidem violare. Hac in parte Deus merito nomen suum à contemptu vindicat, atque in hunc finem postulat sibi solvi quod promissum fuerit. Sed quoniam superstitiosi hoc trahunt vel torquent promiscue ad quælibet vota, quo genuinum Mosis sensum teneamus, refutandus est illorum error. Volunt Papistæ vota omnia præstari sine exceptione, quia scriptum sit, Non tardabis solvere quod egressum erit ex ore tuo. Sed primum tenenda est votorum definitio, aut saltem videndum quænam legitima sint vota & Deo probentur. Nam si votis omnibus, quamlibet temere nuncupatis, constet effectus, olim sub Lege fas fuisset filios & filias mactare, erigere idolis altaria, atque ita hoc prætextu tota Lex Dei eversa prorsus fuisset. Quare statuendum est discrimen inter vota, nisi velimus fas & nefas confundere. Hoc autem primum est caput, nihil rite voveri Deo, nisi quod cognoverimus ei placere. Nam si obedientia potior est omni- 1 Sam. 15.
bus sacrificiis, nihil certe magis absurdum est quam verſ. 22.
licentiam hanc grassari, ut suo quisque arbitrio Deum colat. Si vovisset quispiam ex Judæis se canem immolaturum: quia id vetabat Lex Dei, sacrilegium fuisset votum solvere. Cæterum quia inter id quod diserte præcepit Deus aut vetuit, medius est aliquis gradus, objici posset, in rebus quas indifferentes vocant, licere votum concipere. Rursus hic respondeo, quia principium illud semper vigere debet inter pios, nihil sine fide tentandum esse, semper con- Rom. 14.
siderandum esse quid Dei verbo consentaneum sit, verſ. 27.
alioqui præposterum esse zelum. Non vetabat Deus olim permulta, quæ tamen sibi in cultum offerri nolebat. Ita & hodie quanquam tota vita licebit carnea non gustare, siquis tamen perpetuam earum abstinentiam voveat, superstitiose faciet: quoniam Deo inconsiderate obtrudet quod eum non probare ex ipsius verbo colligimus. Quare nisi ad hanc regulam exigantur vota omnia, nihil erit vel rectum vel firmum. Alter vero nimis crassus error coargui potest in Papistis, quod stulte plus Deo promittunt quam sint solvendo. Certe plusquam cæca superbia est, imo diabolicus furor, mortalem hominem velle aliquid de suo afferre quod non acceperit: ut si quis voveat inediam toto vitæ cursu, si quis somno & necessariis vitæ subsidiis renunciet, insania hæc omnium consensu damnabitur. Nullum ergo placere potest Deo munus, nisi quod pro sua in nos liberalitate contulit. Quid autem in Papatu agitur? Monachi, moniales & sacrifici ad perpetuum cælibatum se obstringunt, nec expendunt peculiare esse continentiæ donum.

donum. Ita dum nemo ad facultatis suæ modum respicit, misere se præcipitant, vel exitiales induunt laqueos. Adhæc singulis habenda est vocationis suæ ratio. Addicet se quispiam monachus Abbati ut patris jugum excutiat: qui ad gerenda publica negotia idoneus erat, liberis valere jussis, monachatus prætextu, immunitatem captabit. Hinc apparet, ex voventis persona æstimandum esse votum, ratum esse debeat nec ne. Sed in fine ipso gravissime & magis vulgariter peccatur. Dixi nuper, nunquam Deo pios vovisse nisi in testimonium gratitudinis: atqui quotquot fere vota concipiunt superstitiosi, totidem sunt fictitii cultus, quibus nihil aliud propositum est quam Deum placare expiando peccata, vel gratiam meritis acquirere. Non persequor longe fœdiora deliria quibus se & vota sua inquinant, dum in Dei locum substituunt sua idola. Vovebit quispiam altare Christophoro vel Barbaræ. Ut rata sit barbara illa impietas, obtenditur Mosis sententia, quæ certe longe aliud continet, nempe Dei cultum pervertere qui altari vovent. Ubi etiam pro confesso sumit Moses, non censeri legitimum votum nisi quod ipsi Deo, ex pietatis regula Legisque præscripto, nuncupatum fuerit. Itaque in hoc exordio fundata est doctrina, noxam contrahi nisi reddatur quod promissum est.

22. *Quod si abstinueris.*] Confirmat quod dixit, obnoxios fore Deo qui eum frustrati fuerint: quia nulla eos necessitas compulerit. unde sequitur duplicari culpam, quod peccare maluerint: quum liberum esset non vovere. Sic Petrus Ananiæ & Sapphiræ
Act. 5. vers. 9. perfidiam objurgans, Quis vos coëgit mentiri Spiritui sancto? nonne ager erat vester, quem retinere licuit? nunc vero parte pretii Deum fraudare, impia est simulatio. Interea oblique sobrietatem in votis commendat, dum illis remittit hoc gentis officium perinde acsi moneret, non esse causam cur reatu se obstringant futiliter promittendo quod Deus non exigit. Et certe nihil est consultius quam esse in votis parcissimos: quia qui leviter ad ea prosiliunt, vel mox ducuntur pœnitentia, vel serviliter tanquam vi adacti, nec sine molestia & tædio pensum solvunt, atque ita corrumpunt operis gratiam. Quod autem dicit, Egressum ex ore, non attendit ad ceremoniam, in qua suo more nimis scrupulose insistunt Judæi: sed licentiam vovendi cohibet, ad quam sponte plus æquo sumus propensi. Quum dicitur Psalm. 66. Veniam cum holocaustis, solvam tibi vota quæ protulerunt labia mea, & os meum loquutum est in afflictione mea: quanquam intelligit Propheta se in ultimis angustiis præsenti semper fuisse animo & composito, ut diserte opem Dei imploraret, ac constantiæ vel fiduciæ specimen ederet in votis nuncupandis: hoc tamen simul notatur, non præcipitanter fudisse voces in aëre, sed ex seria meditatione esse loquutum. Et certe quum nimis volubilis sit multorum lingua, & pectus præeat, præcipua obligatio in ipso loquendi actu quærenda non est. Verum ut constet vera maturitas, requiritur mutuus consensus cordis & linguæ. Eadem loquutio iterum sæpius recurret. Itaque repetitio ostendit scrupulum eximi infirmis, ne simulac aliquid ipsis in mentem venerit, vanam religionem sibi fabricent. Scimus apud profanas gentes, in solenni templorum dedicatione, sacerdotem fuisse adhibitum qui verba præiret: quo ritu admoniti fuerunt, nihil rite offerri Deo nisi ipso quasi dictante. Hæc quidem ratio, fateor, ab illis minime expensa fuit: voluit tamen eorum exemplo Deus in sacris oblationibus levitatem vel inconsideratum fervorem damnare.

Ex Levit. XXVII.

1. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Alloquere filios Israël, & dic eis, Vir quum separaverit votum animarum secundum æstimationem tuam Jehovæ:

3. Erit æstimatio tua pro masculo, à filio viginti annorum usque ad filium sexaginta annorum, erit æstimatio tua quinquaginta siclorum argenteorum, secundum siclum sanctuarii.

4. Quod si fœmina fuerit, erit æstimatio triginta siclorum.

5. Si autem à filio quinque annorum usque ad filium viginti annorum, erit æstimatio tua pro masculo viginti siclorum, pro fœmina vero decem siclorum.

6. Si vero à filio mensis usque ad filium quinque annorum, erit æstimatio tua pro masculo quinque siclorum argenteorum, pro fœmina vero æstimatio tua erit trium siclorum argenteorum.

7. At si à filio sexaginta annorum, & supra, si pro masculo, erit æstimatio tua quindecim siclorum, & pro fœmina decem siclorum.

8. Quod si pauperior est quam ut æstimationem tuam possit solvere, tunc statuet illum coram sacerdote, & æstimabit eum sacerdos: secundum quod apprehenderit manus voventis, æstimabit eum sacerdos.

9. Si autem animal voverit de quo offerunt oblationem Jehovæ, omne de quo dederit Jehovæ erit sanctitas.

10. Non mutabit illud, neque commutabit illud, melius deteriore, aut deterius meliore: quod si commutando commutaverit animal animali, & illud & commutatio ejus erit sanctitas.

11. Si autem fuerit quodlibet animal immundum, de quo non offerunt oblationem Jehovæ, tunc statuet animal coram sacerdote.

12. Æstimabitque illud sacerdos, sive bonum sit, sive malum: secundum æstimationem tuam, sic erit.

13. Si vero redimendo redemerit illud, addet quintam ejus partem ultra æstimationem tuam.

14. Vir autem quum consecraverit domum suam consecrationem Jehovæ, æstimabit eam sacerdos, sive bona sit, sive mala: secundum quod æstimaverit eam sacerdos, sic manebit

15. Si

15. Si autem consecrans redemerit domum suam, addet quintam partem pecuniæ æstimationis tuæ super eam, & illius erit.

16. Si vero de agro possessionis suæ consecraverit quis Jehovæ, erit æstimatio tua secundum sementem ejus: semen cori hordeorum quinquaginta siclis argenteis æstimabitur.

17. Quod si ab anno Jubilæi consecraverit agrum suum, secundum æstimationem tuam manebit.

18. Si vero post Jubilæum consecraverit agrum suum, tum supputabit cum eo sacerdos pecuniam secundum annos qui remanent usque ad annum Jubilæi, & detrahetur de æstimatione tua.

19. Si autem redimendo redimat agrum qui consecravit ipsum, addet quintam partem pecuniæ æstimationis tuæ super eam, & manebit ei.

20. Si vero non redemerit agrum, & si vendiderit agrum viro alteri, non redimet ultra:

21. Sed erit ager quum egredietur Jubilæus, sanctitas Jehovæ, sicut ager anathematis: sacerdoti erit possessio ejus.

22. Si vero agrum emptum à se qui non erat de agro possessionis suæ, consecraverit Jehovæ:

23. Tunc supputabit illi sacerdos numerum æstimationis tuæ usque ad annum Jubilæi, dabitque æstimationem tuam in die illo sanctitatem Jehovæ.

24. In anno Jubilæi revertetur ager ad eum à quo emerat ipsum, ad eum cujus erat possessio terræ.

25. Omnis autem æstimatio tua erit secundum siclum sanctuarii: viginti obolorum est siclus.

Ex eodem Capite.

27. Si vero fuerit ex animalibus immundis, redimet juxta æstimationem tuam, & addet quintam partem ejus ultra eam: & si non redimatur, vendatur juxta æstimationem tuam.

28. Veruntamen omne anathema quod consecrabit aliquis Jehovæ ex omnibus quæ habet, de hominibus & animalibus, & de agris possessionis suæ, non vendetur neque redimetur. Omne enim anathema sanctitas sanctitatum erit Jehovæ.

29. Omne anathema quod consecrabitur de hominibus, non redimetur: moriendo morietur.

1. *Loquutus est.*] Hoc capite docet Moses, si forte vota commode solvi nequeant, quomodo vel quo pretio redimendum sit quod semel oblatum fuit Deo. Porro notandum est duas fuisse consecrandi species in veteri populo: nempe in anathema, quod Hebræi vocant חרם, vel in usum templi & alia pietatis exercitia. Anathema fieri potuit ex animalibus immundis, & aliis profanis rebus, sicuti in urbe Jericho, & aliis similibus exemplis videre licet: sed proprie vota nuncupare fas non fuit, nisi de homine vel animali mundo, vel alia re quæ ad Dei cultum aptari posset. Sic ex gregibus vovebant hircos vel oves, ex armentis boves aut vitulos, ut Dei gratiam in fœcunditate sentirent. Si quem orbitatis tædebat, sobolem à Deo postulans, filium vel filiam voto offerebat: qua ratione Samuel, antequam in utero conciperetur, Deo fuit dicatus. Si cui natus erat imbecillior fœtus, vel si quis ex liberis in gravem morbum inciderat, vel ipse erat in aliquo discrimine, moris erat ad vota confugere, ut Deus quod sibi dicatum erat, tueretur. Nec dubium est quin perperam multi ad ineptias prolapsi sint: quæ vitia sic toleravit Deus, ut res ipsa cum Lege non pugnaret. Porro quia sæpe contingit ut qui votorum damnati sunt, mutato consilio, ad solvendum minus sint alacres ac prompti, imo ægre & inviti sese liberent: ut voluntariæ essent oblationes, Deus pretio dato redimere permisit quod promissum erat. Imposito autem pretio, quasi mulcta indicta, temeritas correcta fuit, & in posterum frenata levitas: ut ante conceptum votum probe meditarentur quid facturi essent, ne molestum deinde esset promissis stare. Notandum porro est rata fuisse vota, non quia penitus Deo placerent, sed ne assuesceret populus ad impium ejus contemptum, si fraudator impune Deo negaret quod promiserat. Primo agit Moses de personis, & masculum æstimat quinquaginta siclis sanctuarii, ab annis viginti ad sexaginta: quoniam illud est præcipuum ætatis tempus, quo utilis esse potest hominum opera.

1 Sam. 1. vers. 22.

Fœminam vero æstimat triginta siclis: quia ut plurimum minus fructus percipitur ex fœmina quam masculo. Quanquam autem fieri potest ut fœminæ quædam viris longe præstent: (quia interdum reperiuntur industriæ, prudentes, cordatæ fœminæ, & ad ferendum laborem robustæ: viri autem ignavi, bardi, inertes & molles) lex tamen communis ferenda fuit, quia nimis difficile fuisset examen, si singuli pro suis virtutibus æstimandi essent. Deus ergo exacte non attendit ad cujusque meritum, sed vulgari ratione contentus fuit. Deinde præcipit de minori ætate à quinquennio usque ad annum vicesimum, & masculo quidem indicit viginti siclos, fœminæ vero decem. Postea ad infantes descendit, & in masculo unius mensis ad quinquennem pretium statuit quinque siclos, tres autem in fœmina. Quarto loco æstimat eos qui sexagenariis sunt majores, nempe virum quindecim siclis, fœminam decem: quia senium vigorem tam corporis quam animi debilitat, & paulatim consumit. Quinto loco additur exceptio, ne præter suæ tenuitatis modulum graventur pauperes, ut sacerdos quantum videbitur ex pretio diminuat. Quanquam hæc etiam moderatio locum habuit in divitibus, si commune pretium non æquaret qui redimendus erat: pauperibus tamen Deum hic peculiariter consulere ex verbis apparet, Secundum quod apprehendet manus voventis: qua particula solet Moses defectum vel inopiam notare, quia copia egenis vel tenuibus pro arbitrio non suppetit.

11. *Si autem fuerit quodlibet animal.*] Nunc secundo loco de brutis animalibus agit Moses: quæ si apta sint sacrificiis, mactari sibi Deus jubet, nec votum mutari patitur. Quod si mutila fuerint, vel immunda, legem redimendi ponit. Sed hic exoritur quæstio, quomodo vovere licuerit quæ Deus sibi offerri vetuerat, adeoque prohibuerat ab accessu templi tanquam immunda. Certe si quis in mentem venisset animal immundum mactare, repudiata fuisset superstitio, imo expiatione opus fuisset. Hic autem

(meo judicio) alia oblationis ſpecies attingitur, quæ ſacrificia & cultum templi contra Legis mandatum non vitiabat. Itaque nihil abſurdi ſi Deus recipiat tale votum, multatitia tamen pecunia caſtiget levitatem. Adde quod equum robuſtum & experimentis probatum, ſi erat in periculo, vovebat herus, ut ipſo ſalvo damnatus voti, pretium ſolveret: ita & in reliquis. Nec aliud erat vovere quam committere fidei ac tutelæ Dei quod ſervari optabant. Hinc nimia votorum frequentia, quæ tamen aliquo modo præſtare neceſſe fuit, ne ſacrum Dei nomen ea poneretur ludibrio. Hanc æſtimationem ſacerdotis arbitrio permiſit Deus. Si autem animal in victimam offerri poſſet, nulla erat redemptio: quod ſi quis aliud animal ſubſtituiſſet vel pretium ſolviſſet, dabat fraudis pœnam: quia utrumque Deo ſanctum fiebat. Stabilitur autem æſtimatio quæ voventi impoſita erit, quia ſimpliciter jubet Deus Iſraëlitas ſtare ſacerdotum judicio, & taxationem (ut vulgo loquuntur) ſibi injunctam, pro certo jure amplecti. Quin etiam alterius mulctæ nomine addere oportuit quintam partem ultra pretium à ſacerdote edictum.

14. *Vir autem quum conſecr.*] Sequitur tertium genus votorum in conſecrandis ædibus & agris. Qua etiam in parte jus medium ſtatuitur, ne ſpernatur religio, & tamen non abigantur è ſuo domicilio juſti poſſeſſores, vel agri inutiles reddantur, ceſſante cultura. Vovebant porro ſuas domos qui tutam illic & ſalubrem, & modis omnibus proſperam habitationem à Deo petebant ſibi & ſuis. Qui fertilitatem agris ſuis impetrare optabat, ex decem jugeribus aut viginti vovebat unum. Nec dubium eſt quin pietatis exercitio permiſtæ interdum fuerint ſuperſtitioſæ preces, acſi pacta mercede Dei favorem ſibi acquirerent. Verum quia res per ſe mala non erat, vitia quæ non ita facile poterant corrigi, indulgenter toleravit Deus, ne eorum odio, quæ & utilia & laude digna erant, prorſus aboleret. Hinc permiſſa tam domus quam agri redemptio. Quod ſi quis fraudaſſet agrum devotum vendendo, gravior pœna additur, ut in perpetuum ipſo careat. De anno Jubilæi alibi dicetur fuſius. Hoc in præſentia notandum eſt, ne unquam intercideret terræ partitio facta ſub Joſue, (quoniam clare oſtenderat Deus ejus ſe eſſe auctorem) quinquageſimo quoque anno revocavit Deus ſingulas tribus ad primam ſortem, atque ita poſſeſſores quos inopia expulerat, in integrum reſtituit. Quo autem propior aut remotior erat annus ille, prout magis & minus diuturna futura erat poſſeſſio, viliores erant agri aut cariores. Non metitur quidem Deus agros pertica vel fune, ſed ſimpliciter, ut apud rude vulgus, à ſatione æſtimat: nempe ut ager qui ſemioando corum hordei capit, ſolutis quinquaginta ſiclis ſanctuarii, penes dominum maneat. Hos autem ſiclos alibi vidimus vulgaribus fuiſſe duplo meliores. Sed quia vota ſæpe concipiebantur vel dimidio tempore, vel ſub finem Jubilæi, diſcrimen ponitur. Præcipit ergo Deus ſacerdotibus, ut temporis ratione habita, quo magis accedet ad Jubilæum, tantundem è pretio minuant. Cæterum ubi fraus intervenerat, noluit Deus ejici bonæ fidei emptores: ſed ubi tranſierat Jubilæum, agrum qui ſacrilegio ereptus fuerat ad tempus, ſacerdotibus in perpetuum addixit. Comparat vero Moſes hanc conſecrationem anathemati, quod Hebræi חרם vocant, voce à perdendo vel abolendo deducta: qua ratione Latini devotum accipiunt in malam partem, quod deſtinatum eſt ultimo exitio. Extenditur deinde lex ad agros emptos: qui anno Jubilæi redibant ad priores dominos, quia prima terræ ſortitio tunc reſtituebatur in integrum. Pro his agris jubet Deus pretium ſolvi, ſupputatione temporis facta, ut tantum proventus non fundus in rationem veniat. Porro ut vulgus perperam vota quæ Deus veteri populo ſub Lege conceſſit, ſtulta affectatione mutuatum eſt: ita Papa in illis redimendis, diabolico faſtu auſus eſt Deum æmulari. Notus eſt titulus in 3. Decret. De voto & voti redemptione: ubi pudendis næniis mundum adeo licentioſe deſpexit quiſquis fuit conſarcinator, ut non dubitet ſententias palam contrarias ſimul ingerere. Quod ſi nihil eſſet adverſum, nihil tamen illic traditur, niſi quomodo redimendæ ſint votivæ peregrinationes, quas patet ex Chriſti ſententia, poſt promulgatum Euangelium vitioſas eſſe. Et certe mira fuit diaboli faſcinatio, quod ſub Lege dictum erat, ſolvenda eſſe vota in Jeruſalem, transferre ad Chriſtianos, poſtquam pronunciavit Chriſtus veniſſe tempus quo *Joan. 4.*
veri cultores ubique ſine diſcrimine locorum, adorent Deum in ſpiritu & veritate. *verſ. 23.*
Si objiciant conductitii Papæ rabulæ, valere eandem rationem in votis redimendis, quia negandum non ſit remedium vel ſolatium, ſi qua nimis gravia ſint vel moleſta: reſpondeo impie facere homines, ſi quod Deus ſuo arbitrio aſſeruit, ad ſe rapiant. Neque enim olim ſub Lege fas fuiſſet homini mortali votum mutare, niſi ejus permiſſu. Si rurſus excipiant, datum fuiſſe judicium ſacerdotibus, hinc bis refellitur eorum ſtultitia: quia nec oſtendent ſe creatos eſſe judices: & temeritatis crimen non effugient, quia ſine ullo mandato pronunciant de redemptione, quum nihil olim protulerint ſacerdotes niſi ex ore Dei & certa quæ hic traditur regula. Exceptio de primogenitis & decimis, ſatis oſtendit illicita quædam fuiſſe vota quæ Deus repudiat: ideoque non quibuslibet indifferenter locum fuiſſe datum: quoniam mera fuiſſet fruſtratio, Deo vovere quod jam ſui juris fecerat: quemadmodum alibi docuimus, ubi locum hunc inſerui. Quod de anathemate dicitur, generaliter intelligi non debet, quia fas non fuiſſet anathemati ſubjicere hominem, niſi qui interitu dignus eſſet. Quare hoc ad hoſtes reſtringitur, quos alioqui liberum erat perdere: cujus rei exemplum eſt celebre in urbe Hierico, civibus ejus, & ſpoliis. Jam quia piaculum erat quicquid fiebat anathema, tanquam execrationi obnoxium, Deus aboleri vult, nec ullam compenſationem admittit. Quorſum in anathema devoverint agros ſuos, mihi non conſtat, niſi aliquod forte crimen unde contracta eſſet pollutio, expiare vellent.

NUMER. XXX.

ET loquutus eſt Moſes ad capita tribuum in Iſraël, dicendo, Hic eſt ſermo quem præcepit Jehova:

2. Vir qui voverit votum Jehovæ, aut juraverit jusjurandum, quo conſtringendo conſtrinxerit animam ſuam, ne violet verbum ſuum: ſed ſecundum omne quod egreſſum fuerit ex ore ejus, faciat.

3. Mulier autem ſi voverit votum Jehovæ, & conſtringendo conſtrinxerit in domo patris ſui in pueritia ſua:

4. Et audierit pater ejus votum ipſius, & obligationem qua adſtrinxit animam ſuam, & tacuerit ei (vel, ad eam) pater ejus: ſtabilia erunt omnia vota ejus, omniſque obligatio qua conſtrinxit animam ſuam ſtabilietur.

5. Si

5. Si autem irritum fecerit pater ejus illo die quo audierit omne votum ab ea factum, & obligationem ejus quibus constrinxerit animam suam, non stabilietur: & Jehova parcet ei, quia pater ejus irritum fecerit.

6. Quod si fuerit sub viro, & fuerint vota ejus super eam, aut prolatio labiorum qua constrinxerit animam suam:

7. Et audierit maritus ejus, & die quo audivit tacuerit ei: tunc stabilientur vota ejus, & obligationes quibus constrinxerit animam suam stabilientur.

8. Quod si quo die audivit maritus ejus irritum id fecerit, & dissolverit vota ejus quæ erant super eam, & prolationem labiorum ejus relaxaverit, qua constrinxerat animam suam, tunc Jehova propitius illi erit.

9. Votum autem omne viduæ & repudiatæ quo constrinxerit animam suam, stabilietur super eam.

10. Porro si in domo mariti sui votum fecerit, aut constringendo constrinxerit animam suam per jusjurandum:

11. Et maritus ejus audierit & tacuerit ei, nec irritum fecerit illud: tunc stabilientur omnia ejus vota, & omnis obligatio qua constrinxerit animam suam stabilietur.

12. Quod si dissolvendo dissolverit illa maritus ejus, quo die audivit omnem prolationem labiorum ejus, ad vota ejus, & obligationem animæ ejus, non stabilietur: maritus ejus dissolvit ea, & Jehova propitius erit ei.

13. Omne votum, & omne jusjurandum obligationis ad affligendam animam maritus ejus stabiliet, & maritus ejus dissolvet.

14. Sin tacendo tacuerit maritus ejus à die in diem, tunc stabiliet omnia vota ejus, & omnes obligationes ejus quæ sunt super eam, stabiliet: quia tacuit ei quo die audivit.

15. Quod si dissolvendo dissolverit ea postquam audierit, portabit iniquitatem illius.

16. Hæc sunt statuta quæ præcepit Jehova Mosi inter virum & uxorem ejus, inter patrem & filiam ejus quæ est in pueritia in domo patris sui.

1. *Et loquutus est Moses.*] Hoc capite docet Moses, vota quæ non fuerint concepta à liberis personis, rata non haberi coram Deo. Etsi autem de liberis masculis nulla fit mentio, quia tamen eadem est conditio, videntur per synecdochen debere conjungi filiabus & uxoribus: nisi forte sexus infirmitati consulere Deus voluerit. Sed quia puellis quæ non erant sub patria potestate, vovere permittit, nec sexus rationem habet: ut levitati aut incogitantiæ subveniat, propositus videtur fuisse finis, ut tam patri in suos liberos, quam marito in uxorem jus salvum maneret.

2. *Vir qui voverit.*] Legem generalem restringere volens, ne quis in hac correctione putaret esse quicquam repugnantiæ, exordium facit à repetitione ipsius legis, ut fideliter præstet quisque quod vovit: quasi diceret, fixum quidem illud manere, sed tantum ad eos spectare qui sunt sui juris: fœminas autem & puellas quæ sub aliena sunt potestate, non esse liberas ad vovendum, nisi accesserit patris vel mariti consensus. Hæc autem præfatio exponi debet (ut ante admonui) de votis licitis, quibus nec corrumpitur religio, nec profanatur nominis Dei sanctitas. Et certe nisi Deo placeat quod offertur, nulla potest esse animæ constrictio. Cæterum quia comparatio fit maris & fœminæ, probabilis forte conjectura elici posset, pueros quoque decennes, quamvis sint filiifamilias, obstringi: atque ideo pertinaciter non contendam, quia præstat in medio relinquere quod dubium est, atque (ut vulgo loquuntur) in utramque partem disputabile.

3. *Mulier autem si voverit.*] Jam descendit ad rem ipsam de qua propositum est tractare: nempe vota à personis quæ juris sui non sunt, concepta, rata non haberi. Ac duas species connumerat. Primo enim loco docet, si filiafamilias dum habitat apud patrem, quicquam voverit ipso inscio, nullius momenti esse. Idem juris statuit si pater voto audito contradixerit: si vero tacuerit quum adesset, silentium ejus pro consensu valere pronunciat. Unde colligitur eos omnes qui potestate prædiri sunt, non fungi suo officio nisi libere & cordate se opponant quoties aliquid displicet: quia eorum conniventia tacita quædam est approbatio. Secundo loco agit de mulieribus conjugatis, quarum vota absentibus maritis aut improbantibus concepta, irrita esse jubet: si vero scientes tacuerint, ad præstandum obligat. Multæ enim fraudes intervenire poterant: quia multis usitatum est, dum uxoribus gratificari volunt, ad tempus animum suum tegere; ubi vero ad seriam exequutionem ventum est, eludere quicquid fuerit promissum. Atqui nisi libertate sua in tempore utantur, Deus pœnam servilis indulgentiæ & dissimulationis luere vult: sed quia mulieres sua levitas & inconstantia sæpe ad fraudandum invitat, huic quoque periculo occurritur. Accidet ut mulier viro subjecta, præcipiti zeli fervore voveat, eo mortuo retractet specioso prætextu, quia tunc libera non erat nec sui juris: idem faciet quæ repudiata se obstringet, deinde ubi nupserit, soluta sibi videbitur. Hujus impiæ pœnitentiæ quum nimis crebra sint exempla, non mirum est si ad fraudes tollendas specialis addita fuerit cautio. Quare tempus voti considerandum esse pronunciat Deus, ut non minus sint obnoxiæ quam si eadem maneret conditio. Quæ ergo à patria potestate emancipatæ fuerint per conjugium, deinde vel morte vel repudio solutæ, eas ad vota solvenda damnat. Cæterum ex ultimo versu capitis patet hic duas exceptiones proprie tractari quæ legem generalem restringunt.

5. *Si autem irritum fecerit pater ejus.*] Notanda loquutio est, Deum puellæ fore propitium: qua Moses leniter stultam facilitatem castigat. paulo post idem dicetur de uxoribus conjugatis. Et certe temeritas est reprehensione digna, quod suæ conditionis immemores, quasi excusso jugo, ad audendum prosiliunt. Subindicat ergo Deus non esse extra culpam: sed ne occulto mœrore torqueantur, omnem scrupulum eximit, se placatum fore pronuncians si aliunde impedita fuerit voti solutio. Quod mariti vel patris dissensus requiritur eodem die, tantundem valet acsi dictum esset, non posse improbari quod semel placuerit. Porro tacere uxori vel filiæ, significat non se opponere, sed tacendo dare signum annuendi.

9. *Votum autem omne viduæ.*] Dixi cur nominatim de viduis præcipiat: ne scilicet mulier novis nuptiis se elapsam esse putet, quia jam iterum libera

non sit recepto jugo: ut sæpe ejusmodi cavillis sese extricant homines. Nec aliud agitur usque ad finem versus penultimi: nimis enim crasse hallucinati sunt, qui de familia interpretantur & hero. Res certe ipsa tale commentum non admittit: verba etiam Mosis repugnant. Quo magis mirum est homines linguæ Hebraicæ peritos claram lucem non vidisse.

Appendices tertii præcepti politicæ.

Ex Levit. XXIV.

15. Ad filios Israël loqueris, dicendo, Homo qui maledixerit Deo suo, portabit scelus suum.

16. Et qui transfixerit nomen Jehovæ, morte moriatur: lapidando lapidabit eum universus cœtus: sive indigena fuerit, sive peregrinus, quum transfixerit nomen, moriatur.

15. *Ad filios Israël loqueris*] Hinc jam clarius patet finem tertii præcepti fuisse ut qua decet observantia & veneratione colatur sacrum Dei nomen, quia pœna capitis sancitur contumelia qua violatum fuerit. Nam Maledicendi verbo Moses profanas omnes & impuras voces designat quæ ad dedecus iourendum teodunt: ut si quis Deum vel injustitiæ vel crudelitatis insimulet, vel eum laceret conviciis, vel ex professo detrahat ejus gloriæ, sive id per iracundiam fiat, sive per protervium: ut multi exasperati evomunt horribiles blasphemias, alii in ludibriis audaciam suam ostentant. Secundum verbum quod bis legitur proximo versu, נקב, significat Hebræis cavare vel perforare, & per metaphoram explicare: sicut Latini enucleari dicunt quod penitus excutitur. Eadem est metaphoræ ratio in contumelia. Nam quod verterunt quidam, Qui expresserit, insipidum est. mihi verbum transfigendi optime quadrare visum est præsenti loco: nec multum absimilis est Latina loquutio, proscindere, vel lacerare. De sensu quidem satis convenit, quod Deus sacrum suum nomen nolit probrose traduci. Et certe intolerabilis est impietas, ubi mortalis homo linguam quæ ad celebrandas Dei laudes creata est, in ejus contumeliam exerit. Genus quoque mortis exprimitur, dum jubet lapidibus obrui à toto populo, ut omnes è spectaculo illo discerent abolendum esse tale portentum, quod terram contaminabat. Voluit etiam Deus zelum populi sui probare, quum omnes accerseret ad defensionem gloriæ suæ, & ad vindictam armaret. Porro non Judæos solum qui se profitebantur ejus cultores, huic pœnæ subjecit, sed externs etiam, qui negotiandi causa in terra degerent: nempe quo severius in ipsis domesticis, qui minus erant excusabiles, crimen punirent.

QUARTUM PRÆCEPTUM.

Ex Exodi XX.

8. Recordare diei Sabbathi, ut sanctifices eum.

9. Sex diebus operaberis, & facies universum opus tuum.

10. Dies autem septimus Sabbathum Jehovæ Dei tui est. Non facies ullum opus tu, & filius tuus, & filia tua, servus tuus & ancilla tua, & inquilinus tuus qui est in portis tuis:

11. Quoniam sex diebus fecit Jehova cælum & terram, mare & quæcunque in illis sunt, & quievit die septimo: propterea benedixit Jehova diem Sabbathi, & sanctificavit eum.

Repetitio Ex Deut. V.

12. Observa diem Sabbathi ut eum sanctifices, quemadmodum præcepit Jehova Deus tuus.

13. Sex diebus operaberis, & facies universum opus tuum: dies autem septimus Sabbathum est Jehovæ Dei tui.

14. Non facies ullum opus tu, & filius tuus, & asinus tuus, quodvis jumentum tuum, & inquilinus tuus qui est in portis tuis, ut quiescat servus tuus & ancilla tua sicut tu.

15. Ac recordare quod servus fueris in terra Ægypti, & eduxerit te Jehova Deus tuus inde per manum fortem & brachium extentum. Idcirco præcepit Jehova Deus tuus ut facias diem Sabbathi.

Exod. 20. 8. *Recordare diei Sabbathi.*] Finis hujus præcepti est ut se exerceant fideles in Dei cultu. Scimus enim nisi in tuenda religionis cura & studio, fulturis nitantur vel adminiculis moveantur homines, quam proclives sint ad ignaviam. In secundo quidem præcepto aliquid de externa pietatis professione jam attigimus, & in primo quoque brevis facta fuit mentio festorum quorundam dierum: quatenus scilicet in Paschate & primitiis populus, quasi solenni repetitione fœderis, se Deo addicebat. Multæ etiam ex ceremoniis quas exposuimus, Sabbatho affines erant. Verum non abs re Deus specialem locum attribuit tam Sabbatho quam reliquis diebus festis. Et quanquam res sunt conjunctæ tabernaculum cum suis sacrificiis ipsoque sacerdotio, & observatio Sabbathi: non temere seorsum instituti sunt dies festi, ut hoc subsidio magis animaretur populus ad fovendam unitatem fidei, & retinendum Ecclesiæ consensum. Interim mutua sanctuarii & Sabbathi conjunctio ex superioribus liquet. Hoc quidem illustre esse voluit Deus discriminis symbolum inter Judæos & profanas gentes. Unde & diabolus, quo infamiam aspergeret puræ sanctæque religioni, per protervas linguas Judaica sabbatha sæpe traduxit. Porro quo melius pateat quid huic præcepto sit proprium, & quid à primo separatum habeat, tenenda est spiritualis figuræ veritas: quia non tantum dies certos præscripsit Deus ad habendos conventus, ubi populus sacrificiis, precibus, & ejus celebrandis laudibus operam daret: sed ante oculos posuit sanctitatis summam, ut singuli ab operibus suis desisterent. Certe otio & desidia non oblectatur Deus, ideoque simpliciter

citer in cessatione manuum & pedum nibil fuit momenti. Imo feriari non alio respectu quam ut quietem suam ponerent in Dei cultu, frivola fuisset superstitio. Quare ne erremus in sensu bujus præcepti, tenera coovenit rei signatæ analogiam & coosensum: ut scil. Judæi scirent non aliter vitam suam posse Deo probari, nisi cessando à propriis operibus, rationem, consilia, sensus omnes carnis & affectus exuerent. Neque enim vetiti sont sine exceptione quicquam operis aggredi, quia & parvulos circumcidere, & victimas adducere in atrium, & sacrificia offerre illo die oportuit: sed tantum revocati sunt à suis operibus, ut tanquam sibi & mundo mortui, penitus se Deo addicerent.
Exod. 31. Quare dum alibi per Mosen pronunciat, deinde per
vers. 13. Ezechielem, hoc inter se & Jodæos signum esse quod
Eze. 20. eos sanctificet, videndum est quæ sit hujus sanctifica-
vers. 12. tionis summa: nempe carnis interitus, dum seipsos abnegant homines, seque terreno ingenio abdicant, ut regantur atque agantur Spiritu Dei. Quanquam res jam satis perspicua est, operæpretium tamen erit eam pluribus confirmare. Ac primo quidem ceremoniale
Col. 2: 13. hoc fuisse præceptum Paulus clare docet, umbram earum rerum vocans quarum solidum corpus est in Christo. Quod si ceremonia duntaxat fuit externa quies, cujus in Christo quærenda sit substantia, scire nunc restat quomodo reipsa exhibuerit Christus quod tunc figuratum fuit. Hoc porro definit idem
Rom. 6. Apostolus quum tradit veterem nostrum hominem
vers. 6. crucifixum esse cum Christo, & nosei consepultos, ut nobis ejus resurrectio sit vitæ novitas. Ac certe ex multis locis colligitur rem fuisse maxime seriam Sabbathum servare: quando nullum aliud præceptum sæpius inculcat Deus, nec quicquam sev.rius
Jer. 17. exigit. deinde ubi conqueritur se contempto Judæos
vers. 24. ad extremam impietatem prolapsos esse, tantum di-
Eze. 20. cit violata fuisse Sabbatha, acsi in eorum observa-
vers. 21. tione præcipue consisteret religio. Quod nisi exi-
& 22: 8. mium aliquid & singulare fuisset in Sabbatho, videri
& 23: 38. posset æquo atrocius, jubere bominem interfici tan-
Num. 15. tum quoniam ligna ceciderat. Quare statuendum est
vers. 32. substantiam Sabbathi, quam Paulus in Christo reperiri docet, non fuisse vulgare aliquod bonum. Nee vero ejus præstantia multis elogiis indiget, quia spiritualis quies nibil aliud est quam mors bominis maxime optanda & vere beata, quæ Dei vitam in se
Galat. 2. continet: sicuti gloriatur Paulus se jam esse quasi
vers. 20. mortuum, quia in ipso Cbristus vivit. Apostolus in
Hebr. 4. Epist. ad Hebr. subtilius differit, veram requiem no-
vers. 3. bis afferri per Euangelium, & eam repudiari ab incredulis. Etsi autem allegoricum quiddam miscet, genuinam tamen præcepti causam retinet, quod nobis cessandum sit à nostris operibus, sicuti Deus à
Jesa. 58. suis requievit. Hac ratione Jesaias dum bypocritas
vers. 13. objurgat quod in externo tantum cessandi ritu insisterent, exprobrat inveniri in ipso Sabbatbo eorum voluntatem: acsi diceret legitimum Sabbatbi usum referri debere ad nostri abnegationem, quia is demum cessare ab operibus suis censetur qui non agitur suo arbitrio, nec consiliis suis indulget, sed à Spiritu Dei se dirigi patitur. Porro usque eo patet hæc hominis exinanitio, ut in bonis quoque operibus violetur Sabbathum, quamdiu ea ducimus nostra esse. Recte enim Augustinus (ultimo cap. lib. 22. De civit. Dei), Nam & ipsa bona opera nostra quando ipsius potius intelliguntur esse quam nostra, tunc nobis ad hoc Sabbatbum adipiscendum imputantur, dum vacamus ad videndum quod ipse est Deus: quia si nobis ea tribuerimus, servilia erunt, quum de Sabbatho dicator, Omne opus servile in eo non facietis. Quæritur nunc cur septimum quemque diem potius assignaverit Deus Sabbatho, quam sextum vel decimum. Quia septenarius numerus sæpe in Scriptura perfectionem designat, putarunt quidam hoc modo admonitos fuisse fideles, toto conatu ad perfectam sanctitatem enitendum esse, ne dimidia tantum ex parte se Deo addicerent. Alii diversam sententiam eliciunt, quamvis non contrariam, fideles fuisse edoctos, utcunque jam sanctificati essent, sinceroque animo studereot à propria vita cessare, manere tamen aliquid carnis residunm: ideoque toto vitæ cursu meditandam esse sanctitatem quam nullus mortalium assequitur. Ego vero non dubito quin Deus sex diebus condiderit mundum ac septimo quieverit, ut documentum ederet summæ operum suorum perfectionis: atque ita dum se typum proponit ad imitationem, significat se ad veram felicitatis metam suos vocare. Etsi autem in boc præcepto inclusa est promissio, seorsum tamen, & quasi in transcursu notanda est. Promittit quidem sicut benedixit diem septimum ut eum segregaret, ita se benedicturum fideles ut eos sanctificet. Verum præcipuæ sunt jubendi partes. Et tantundem valet narratin benedictionis acsi exhortatio esset ad parendom. Quoniam alioqui intempestive hoc esset positum inter Legis mandata. Quod autem dixi feriandi ritum figuram spiritualis & maximi mysterii fuisse, ac proinde ceremooiale hoc præceptum censeri, non ita accipiendum est acsi non essent alii quoque diversi fines. Et certe diem septimum sibi sumpsit Deus ac consecravit completa mundi creatione, ut in consideranda operum suorum pulchritudine, excellentia, & decore, cultores suos aliis omnibus curis solutos prorsus retineret. Nullum quidem momentum præterire æquum est, qno non attenti simus ad considerandam in admirabili muodi opificio & gubernatione Dei sapientiam, potentiam, bonitatem, jostitiam. Sed quia lubricæ sunt mentes nostræ, & subinde vel diffluunt vel distrahuntur, Deus pro sua indulgentia infirmitati nostræ consulens, diem unum à reliquis separat, & ab omnibus terrenis negotiis & curis immunem esse jubet, ne quid sanctum illud studium impediat. Hac ratiooe non simplicitet voluit singulos domi quiescere, sed convenire ad sanctuarium, nt illic precibus & sacrificiis operam darent simulque proficerent in doctrina pietatis ex Legis interpretatione. Quoad banc partem, nobis cum veteri populo communis est Sabbathi necessitas, ut die uno liberi simus, atque ita melius parati tam ad discendum quam ad fidem nostram testandam. Tertius etiam Sabbathi finis notatur à Mose, sed quasi accidentalis, ut sit aliqoa servis relaxatio. Quia boc ad charitatis regulam pertinet, proprie locum non babet in priore tabula: ideoque additur à Mose tanquam extrinseca utilitas: ut paulo post iterum dicetur.

Recordare.] Eodem sensu in Deuteronomio dicitur, Custodi. Hioc colligimus non de re levi verba fieri, ubi Deus non uno verbo sanctitatem Sabbathi commendat, sed Judæos ad sollicitam observationem hortatur, atque ita incuriam transgressionis instar fore pronunciat. Porro, quum dicit, Sex diebus operaberis, oblique ingratitudinem exprobrat, si forte illis grave esset ac molestum diem unum ex septem Deo dicare, quum pro sua liberalitate sex illis permittat. Neque enim (ut inscite quidam putarunt) exigit sex dierum laborem, sed ipsa facilitate eos ad parendum allicit, quod septimam partem duntaxat sibi vendicet: acsi diceret, Quando assidui toto studio & mentis attentione esse non potestis ad me quærendum, saltem exiguum aliquod tempus mihi vacuum concedite. Ideo dicit, Universum opus: quo significat, dempto Sabbatho suppetere adhuc satis temporis ad omnia negotia.

10. *Non facies opus.*] Nempe quod vel pridie confici potuit, vel in crastinum differri potest. Audire duos litigantes judicibus fas non fuit: si quis autem violenter aggressus esset proximum, prohibere injuriam licuit, & opem ferre innoxio: quia necessitas moram non patiebatur. Cibum hospitibus coquere non licuit: si bos vel asinus in foveam ceciderat,

derat, debuit educi: quia postridie serum fuisset auxilium. Hac de causa pronunciat Christus, Sabba- Marc. 2. vers. 27. thum factum esse hominis gratia, non autem hominem propter Sabbathum: quia non plus eaigit Deus quam utile erat vel necesse ad populum in studio pietatis contioendum. Ita bovem ad pascendum emittere impium fuisset: si autem exiisset bos cornupeta, retrahere ad stabulum ne nbvios occideret vel læderet, rectum fuit.

Servus tuus & ancilla.] Quanquam in Deuteronomio additur, Deum æquitati coosulere dum servis & ancillis remissionem à labore dari jubet, ac in memoriam Israëlitis revocatur fuisse nlim servos, quo magis ad humanitatem sint propensi: tenendum tamen est quod admonui, proprie spectatum fuisse unum Dei cultum. Scimus autem totum Abrahæ genus sic suisse Deo sacrum, ut servi essent quædam accessio: unde & Circumcisin communis illis fuit. Et certè nimis absurdum est, hominem in familia cui præest, & in qua vult agnosci dominus, fovere profanum Dei contemptum. Alia inquilinorum ratio, quibus necesse fuit quiescere die septimo, quamvis io præputio manerent. Neque enim alienigenas tantum designat qui Legi nomen dederant, sed etiam incircumcisos. Si quis eacipiat, perperam factos esse consortes sacri symboli quo Deus electum populum sibi devinxerat: solutio in promptu est, non factum fuisse eorum cansa, sed ne quid occurreret Israëlitis ante oculos Sabbathn contrarium. quod clarius perspicere licet in bobus & asinis. Certe Deus à brutis animalibus cultum spiritualem nunquam eaigeret. Sed voluit otium animalium pro documento esse, ut quocunque verterent Israëlitæ oculos, incitarentur ad Sabbathi observatinnem. Nec mirum, quando in communi luctu qui suscipiebatur ad deprecandum iram Dei, indictum fuit jejunium brutis animalibus: ut hoc spectaculo admoniti miseri hnmines, culpæ gravitatem melius sentirent, & spontaneo reatu præventrent Dei judicium, sibique in peccatis serin displicerent, qunrum pœnam aliqua ex parte videbant imponi innoxiis animalibus. Adde quod si vel minima libertas suisset illis permissa, cessando multa secissent in fraudem Legis, npera sua per inquilinos & jumenta peragendo.

11. *Quoniam sex diebus fecit Jehova.*] Ex hoc loco probabilis conjectura elicitur, Sabbathi sanctitatem fuisse priorem Lege. Et certe quod ante narravit Moses, vetitos fuisse die septimn Manna colligere, videtur ea recepta notitia & usu sumptum. Et quum Deus sanctis tradiderit sacrificandi ritum, credibile non est nmissam fuisse Sabbathi nbservationem. Sed pro humani ingenii pravitate, quod apud profanas gentes prorsus eatinctum erat, in progenie autem Abrahæ fere obsoletum, Deus Lege sua renovavit, ut sancta & inviolabili nbservantia Sabbathum coleretur: quod inter dedecora Judaicæ gentis posuerunt impuri canes.

Loci ad quarti præcepti expositionem spectantes.

Ex Levit. XIX.

30. Sabbatha mea observabitis, & sanctuarium meum metuetis. Ego Jehova.

Ex Levit. XXVI.

2. Sabbatha mea custodite, & sanctuarium meum timete. Ego Jehova.

Ex Exodi XXIII.

12. Sex diebus facies opera tua: die autem septimo quiesces, ut quiescat bos tuus, & asinus tuus, & respiret filius ancillæ tuæ, & peregrinus.

Ex Levit. XXIII.

3. Sex diebus facietis opus: septimo die cessatio est quietis, celebritas sancta: nullum opus facietis in eo: Sabbathum est Jehovæ in cunctis habitationibus vestris.

Ex Exodi XXXI.

12. Dixit præterea Jehova ad Mosen, dicendo,

13. Et tu alloquere filios Israël, dicendo, Veruntamen Sabbatha mea custodietis: quia signum est inter me & vos in generationibus vestris, ut sciatis quod sum Jehova sanctificans vos.

14. Custodietis igitur Sabbathum, quia sanctitas est vobis: quisquis profanaverit illud, moriendo morietur: quia omnis faciens in eo opus, excidetur anima ipsa è medio populorum suorum.

15. Sex diebus fiet opus: at die septimo Sabbathum cessationis est, sanctitas Jehovæ: quicunque fecerit opus die Sabbathi, moriendo morietur.

16. Observabunt itaque filii Israël Sabbathum, observando ipsum in generationibus suis, pactum est perpetuum.

17. Inter me & filios Israël signum est in perpetuum: quia sex diebus fecit Jehova cælos & terram, die autem septimo cessavit & requievit.

Ex Exodi XXXIV.

21. Sex diebus operaberis, septimo die quiesces in aratione & messe.

Ex Exodi XXXV.

1. Congregavit Moses universum cœtum filiorum Israël, & dixit illis, Hæc sunt verba quæ præcepit Jehova ut faciatis:

2. Sex

2. Sex diebus facies opus, die septimo erit vobis sanctitas, Sabbathum cessationis Jehovæ: quisquis fecerit opus in eo, morietur.
3. Ne accendatis ignem in omnibus habitaculis vestris die Sabbathi.

Ex Levit. XIX.

3. Sabbatha mea servate: ego Jehova Deus vester.

Levit. 19. 30. & 26. 2. *Sabbatha mea observate, & sanctuarium meum timete.*] Ex his duobus locis manifestum est, Sabbatho annexum fuisse cultum tabernaculi: nec modo res fuisse conjunctas insolubili vinculo, sed otium à laboribus debuisse referri ad sacrificia: quoniam merum fuisset ludibrium feriari non alio fine proposito: imo quum de quiete loquutus est Moses, reverentiam sanctuarii videtur subjicere tanquam genus, ut intelligat populus tolli omnia obstacula quæ abstrahere solent à Dei cultu. Loquutio est impropria, quod dicit, Timete sanctuarium: sed tantundem valet atque in ipsa sanctuarii veneratione ostendere quam vere & serio Deum timeant, qui se illic præsentem fore promiserat quoties invocaretur.

Exod. 23. 12. *Sex diebus.*] Hoc loco repetitur adventitia utilitas, quamvis non sit ex prima & genuina institutione Sabbathi, nempe quod hoc modo familia quoque & jumenta sublevabuntur. Non est autem absurdum, numerari hoc inter alia bona ad Sabbathi commendationem, quamvis membrum sit secundæ tabulæ. Et scimus rudem illum populum modis omnibus alliciendum fuisse, ut alacriter debitum Deo cultum præstaret. Summa igitur est, non modo testatam se facturos suam erga Deum pietatem, sed clementiam erga servos. Herile vero imperium mediocriter ab illis exercendum esse ante docui, si memores essent antiquæ conditionis: quia ipsi quoque in Ægypto servierant. Si quis putet rationem non quadrare, quia illic oppressi fuerant immani & dira tyrannide: responsio in promptu est, ex proprio sensu potuisse melius statuere quam detestanda & intolerabilis esset sævitia.

Exod. 31. 13. *Et tu alloquere filios Israël.*] Eadem quæ prius inculcat, additis quibusdam aliis verbis, quale est istud, Sanctitas erit vobis: qua voce hortatur ut ritum hunc tanquam sacrosanctum & inviolabilem sollicite observent, quia in ejus neglectu concideret religio. Et ideo capitalem pœnam denunciat si quis opus illo die fecerit. Unde iterum colligitur mysterii dignitas & præstantia, quum delictum in speciem leve Deus morte dignum censuerit. Minime autem excusabilis fuit contemptus, quasi ex professo pessundare quod Deus volebat notam esse discriminis inter populum suum & profanas gentes. Eodem tendunt qui sequuntur loci, quorum supervacua esset repetitio, nisi quia hoc modo admonitus fuit populus rem esse maximi ponderis. Ac vetando ignem accendere, cavillis omnibus occurrit, quorum fuissent satis prompti artifices: negassent enim si pridie apposita fuisset olla ad focum, violari Sabbathum igne accenso. Quod ergo præ aliis tolerabile fuisset, excludit Deus, ne se in victu parando occupent, vel aliud terrestre opus suscipiant quantumvis favorabile. Quod autem pactum seculi, vel æternum vocat, inde pertinaciæ materiam arripiunt Judæi, & in Christum quasi fœdifragum proterve bacchantur quod Sabbathum abrogaverit. Non litigabo cum ipsis de voce עלם, quæ ubique perpetuitatem non sonat, sed longum tempus: in re ipsa simpliciter insistam. Quicquid sub Lege dictum fuit æternum, dico respexisse ad novitatem quæ Christi adventu contigit: atque adeo Legis æternitas non longius extendi debuit quam ad plenitudinem temporis, quo exhibita fuit umbrarum veritas, & Dei fœdus novam formam induit. Si vociferentur Judæi, perpetuum & temporale esse contraria, negandum est secundum diversos respectus: quia certe quod proprium est Legis, vigere non debuit nisi usque ad Christum. Adde quod Sabbathum, quamvis hodie in usu non sit externa ejus observatio, æternum tamen manet ipso effectu, sicut Circumcisio. Itaque abrogatione optime sancita fuit utriusque stabilitas: quia si hodie à Christianis idem exigeret Deus, velum opponeret morti & resurrectioni Filii sui. Et Judæi quo magis sedulo incumbunt ad servandum diem festum, eo magis derogant ejus sanctitati. Nos vero falsa invidia gravant, acsi contumeliosi essemus in Sabbathum: quia nihil est quod rem ipsam & substantiam melius confirmet quam abolitio externi usus. Huc etiam accommodent lectores quæ scripsi in caput 17. Genesis, ne frustra cum eorum tædio prolixior sim: & in sacrificiis tractandis nonnihil attigi quod ad eandem doctrinam conveniet. Quod Exodi 34. diserte feriari jubet Deus in aratione & messe, non perinde est acsi frenum laxaret in reliquum anni tempus: sed vinculum magis adstringit, quia nulla necessitas sacram hanc observationem interrumpere debeat. Videri alioqui poterat honestus prætextus, si ob continuas pluvias, aut alia cæli incommoda difficilis esset aratio, solvendos esse lege agricolas, ne cessatio sterilitatem adduceret. Idem fuisset judicium in colligenda segete, ne in agro corrumperetur. Atqui Deus nullam dispensationem admittit, quin dies septimus servetur etiam cum periculo communis jacturæ.

Appendices ad quartum præceptum.

Ex Exodi XXIII.

10. Sex annis seres terram tuam & congregabis fructus ejus:
11. Anno autem septimo omittes eam, & quiescere sines, ut comedant pauperes populi tui, & residuum comedant bestiæ agri. Ita facies vineæ & oliveto tuo.

Ex Levit. XXV.

1. Loquutus est Jehova ad Mosen in monte Sinai, dicendo,
2. Alloquere filios Israël, & die illis, Quum veneritis in terram quam ego do vobis, sabbathizet terra quiete Jehovæ.
3. Sex annis seminabis agrum tuum, & sex annis putabis vineam tuam, & fructum ejus colliges.

4. Septimo autem cessatio quietis erit terræ, Sabbathum Jehovæ: agrum tuum non seminabis, nec vineam putabis.

5. Quæ sponte gignet terra in messe tua non metes, & uvas possessionis tuæ non vindemiabis: annus enim quietis terræ est.

6. Sed erunt vobis in cibum, tibi & servo tuo, ancillæ, & mercenario, & inquilino tuo qui peregrinatur apud te.

7. Jumentis quoque tuis & pecoribus terræ tuæ erit eunctus ejus proventus in cibum.

Ex eodem Capite.

20. Quod si dixeritis, Quid edemus anno septimo, si neque seminabimus, nec colligemus fruges nostras?

21. Ego mandabo benedictionem meam anno sexto, & edet proventum tribus annis.

22. Seminabitis anno octavo: comedetis tamen è proventu veteri usque ad annum nonum: donec nova nascantur, comedetis vetera.

Exod. 23. 10. *Sex annis seres terram tuam.*] Sequitur alter sabbathismus, nempe annorum, in terræ cultura. Sicut enim septimo quoque die quiescebant homines & jumenta, sic Deus annum septimum quieti terræ præfinit. Prout unaquæque regio vel feracior est vel magis arida, ita tertio aut quarto quoque anno cessant agri, ne exhausto succo prorsus sterilescant. Certe vix reperitur ea terræ foecunditas quæ assiduæ productioni sufficiat. Datur igitur aliqua relaxatio donec terra vigorem recuperet: sed hoc nunnisi ad triticum, hordeum, pisa, fabas, & legumina, & quæcunque seruntur, pertinet. In pratis & vitibus diversa est ratio: quia ubi prata quotannis secantur, non maceratur terræ ubertas: vites autem nisi excolantur, degenerant. Quod terra Chanaan sex annorum sationem absque lassitudine ferre potuit, signum fuit raræ & eximiæ foecunditatis. Hac dote eam nobilitavit Deus in favorem populi sui. Nec vero cessationem indixit necessitatis causa, quando anno sexto vim suæ benedictionis duplicavit: sed ut fulgeret ubique Sabbathi sanctitas, atque ita ad ejus observantiam, terræ conspectu magis animarentur filii Israël. Porro quietis ratio talis fuit, ne quid sererent anno sacro, & ne vineas putarent. Si quid autem nasceretur ex deciduis granis messis proximæ, commune erat tam indigenis quam hospitibus: quanquam pauperibus tam fruges quam racemos sponte nascentes peculiariter concessit, ut gratuita quædam esset largitio ad levandam eorum egestatem. Atque hæc humanitas & beneficentia erat accessio ad pietatis exercitium. Non fuit quidem maxime vel præcipue Deo propositum aliquid afferre solatii pauperibus: sed (quemadmodum ante diximus) absurdum non fuit officia charitatis subsequi Dei cultum. Si obstrepant profani homines, nihil esse brutæ telluri cum spirituali mysterio: jam respondimus, quamvis Sabbathum apud solos fideles tanquam pignus inæstimabilis boni depositum fuerit, ejus tamen notas ideo tam in pecudibus & jumentis quam in mortuis creaturis apparuisse ad renovandam ejus memoriam, ne frigidior esset populus, vel languesceret ejus studium. Quod si facete exagitent, præclare fuisse actum cum Judæis, qui in præcipua gratia socios habuerint asinos & boves una cum agris: respondeo cur non eandem scurrilitatem exerant in re vulgari. Quando enim ante mandatur salutis doctrina chartæ vel membranæ quam nobis, cur fidei nostræ obedientiam plenis buccis non derident, quod stulta credulitate amplectimur promissiones à foetida pelle vel sordida alia materia ad nos transmissas? Sabbathi observationem voluit Deus insculptam esse omnibus creaturis, ut quocunque verterent oculos Judæi, in ea retinerentur. Cur non igitur terra notabilis esse potuit character ad crassam hujus doctrinæ explicationem? Quod dicitur, Residuum comedent bestiæ agri, non extenditur ad feras noxias, quas licuit abigere à possessionibus: sed tantum jubet Deus promiscue exponi in victum tam hominibus quam bestiis quicquid terra protulerit. Et obliqua est quæstionis solutio, quia Deus ostendit herbas non esse perituras, quamvis nullum sit foenisecium. Bestiis enim herbas fore loco foeni, ut in agris & pratis ad satietatem pascantur. Exoritur tamen alia quæstio ex loco Levitici: ubi Deus agrorum possessoribus & eorum familiis colligere in alimenta permittit quod tunc sponte natum fuerit. Sed nihil obstat quominus ipsi quoque tanquam extranei, & ex aliorum numero, vesci potuerint frugibus quæ omnium communes erant, modo ne sua tenacitate fraudarent pauperes. Idem paulo post subjicitur in descriptione Jubilæi: nam etsi annus ille qui complebat septem septenarios, reliquis erat celebrior, permittit tamen Deus omnes frugibus sponte natis vesci. Restrictius loquitur in Exodo, quo magis eos ad liberalitatem hortetur. In Levitico autem docet non esse periculum ne quid intercidat ex terræ proventu: quia præter mercenarios & peregrinos, ipsis quoque & servis eorum, & jumentis licebit cibum capere. Quod dicit, Sponte genitum in messe tua, de agro quem metere solebant, interpretor: sicuti paulo post, separationem eorum vocat peculiare jus dominii in vitibus. Quamvis ergo fundum esse suum possessor jactaret, ac proinde messem sibi debere salvam relinqui: Deus admonet fructum nihilominus esse communem anno sabbathario. Messis itaque pro agro sativo accipitur, sicuti separatio pro vite privata, vel ejus fructu. Aliter vetus interpres qui transtulit Uvas primitiarum. Si cui placeat hunc sensum amplecti, consulto exprimeret Moses nullam oblationem jus acquirere agrorum dominis, ut privatim sibi vendicarent quod in vitibus natum erat, nempe quia plausibile erat ex vindemiis primitias offerre Deo: & hunc colorem obducere Judæis promptum erat, consecrari in primitiis totum proventum. Atqui cavillo obviat Deus, perperam trahi ad annum extraordinarium cessationis, quod de legitima cultura dictum erat. Verum quia nomen נזר separationem significat, non video cur mutemus quod optime convenit. Quanquam adhuc in sensu dissentiunt interpretes: quia alii accipiunt pro derelictione, quod possessor quisque se proprio jure abdicabat, ut communis esset vindemia. Alii exponunt, quia se abstinuerint à cultura illius anni. Ego vero ut jam dixi, simpliciter existimo separationem vocari jus peculiare, quod habebat possessor, ut non liceret alienis vindemiam attingere, excepto Sabbatho. Ita separatio opponitur agris communibus & publice expositis.

Levit. 25. 20. *Quod si dixeritis.*] Nunquam Dei præceptis morigeri erunt homines nisi correcta diffidentia: & semper ingeniosi sunt ad captandos prætextus, ne pareant. Fuit autem speciosa excusatio Judæis à difficultate: quia duobus annis confi-

cere

cere ebs poterat eſuries, quum anno ſeptimo neque ſererent, neque meterent: ad metendum vero exſpectandus eſſet finis anni octavi. Jam unde ſementis copia, poſtquam terra annum integrum ceſſaverat? Non abs re ergo Deus hac dubitatione ipſos liberat, fœcunditatem promittens ſe daturum anno ſexto, quæ exuberet in alios duos ſequentes annos. Ac notanda eſt loquutio, Deum ſuam benedictionem mandare ſingulari modo & præter conſuetum morem, ut terra duplo vel triplo ſit fertilior. Unde nobis ſuggeritur non vulgaris materia fiduciæ ad panem noſtrum quotidianum petendum. Sed hæc ſpecialis fuit promiſſio, non defore Judæis alimenta propter Sabbathum: cujus rei ſpecimen Deus jam ante in deſerto ediderat, quum pridie Sabbathi ſuppeteret colligentibus duplex Mannæ portio. Hodie hoc incommodum vitatur agricolarum induſtria, qui ſic agrorum jugera partiti ſunt, ut nunquam in totum otioſa ſit terra, dum pars una ſupplet alterius defectum. Ea diſtributio apud Judæos locum non habuit. Ergo penuriæ metum illis ademit Deus uſque ad meſſem anni octavi: quanquam videtur ſimul eos ad frugalem uſum aſſuefacere, ne intemperantia & luxu diſſipent quod largius contulit, ut in duos annos redundet. Ad hoc præceptum alludit Deus, quum per Prophetas denunciat terram fruituram 2 Par. 36. ſuis Sabbathis, ubi ſuos incolas evomuerit. Quia enim Sabbathum violando ipſam polluerant, ut gemeret ſub gravi onere, dicit longa & continua ſerie quieturam, ut ceſſatio compenſet multorum annorum laborem.

Ex Levit. XXV.

8. Numerabis quoque tibi ſeptem hebdomadas annorum, id eſt, ſeptem annos ſeptem vicibus: qui quidem dies ſeptem Sabbathorum annorum, efficient tibi quadraginta novem annos.

9. Tunc tranſire facies tubam jubilationis menſe ſeptimo, decimo menſis, id eſt, die expiatioœum: tranſire, inquam, facietis tubam per univerſam terram veſtram.

10. Sanctificabitiſque annum quinquageſimum, & proclamabitis libertatem in terra cunctis habitatoribus ejus: Jobel ipſe erit vobis: & revertemini quiſque ad poſſeſſionem ſuam, & quiſque ad familiam ſuam revertemini.

11. Jobel ipſe annus quinquaginta annorum erit vobis: non ſeretis, neque metetis quæ ſponte produxerit terra, neque vindemiabitis ſeparationes ejus.

12. Quia Jobel eſt, ſanctus erit vobis, agri comedetis fructum.

13. Anno Jobel iſto revertemini ſinguli ad poſſeſſionem ſuam.

8. *Numerabis quoque.*] Subjicitur tertium genus Sabbathi quod conficitur ex annis quadraginta novem, vel ex ſeptem annorum ſeptenariis. Hoc Sabbathum celeberrimum erat, quia tam in perſonis quam in ædibus & agrorum fundis renovabatur populi ſtatus. Quanquam autem hoc modo publicæ utilitati conſuluit Deus, pauperibus opitulatus eſt ne eorum opprimeretur libertas, ordinem quoque à ſe poſitum ſervavit: minime tamen dubium eſt quin addiderit olim ſtimulum quo Judæi ad cultum Sabbathi incitarentur. Fuit enim inſigne aliquod monumentum ſacræ quietis, videre ſervos manumitti, & fieri repente liberos, ædium & agrorum poſſeſſiones ad priſtinos dominos qui vendiderant, redire: denique proferri novam rerum omnium faciem. Jobel vocabant hunc annum à ſonitu cornu arietini, quo libertas & agrorum reſtitutio promulgabatur. verum ſicut dixi, primas partes tenebat ſolennitas, ex qua diſcebant ſe à reliquis gentibus ſeparatos eſſe, ut populus eſſent peculiaris & ſacer Deo: imo redintegratio huc ſpectabat, ut magno Sabbatho iterum redempti, ſe Deo liberatori penitus addicerent.

Levit. XXIII.

LOquutus eſt Jehova ad Moſen, dicendo,

2. Alloquere filios Iſraël, & dic illis, Hæ ſunt feriæ quas vocabitis convocationes ſanctas: hæ ſuot ſolennitates meæ.

3. Sex diebus fiet opus: die autem ſeptimo Sabbathum eſt quietis, convocatio ſancta: nullum opus facietis: Sabbathum eſt Jehovæ in cunctis habitationibus veſtris.

4. Hæ ſunt feriæ quas celebrabitis: hæ ſunt feriæ Jehovæ ſanctæ, quas celebrabitis temporibus ſuis.

5. Menſe primo, quarta decima menſis, ad veſperam, Peſah Jehovæ eſt.

6. Quinto decimo autem die menſis hujus, ſolennitas erit infermentatorum Jehovæ: ſeptem diebus infermentata comedetis.

7. Die primo convocatio ſancta erit vobis: nullum opus ſervile facietis.

8. Offeretis autem oblationem ignitam Jehovæ ſeptem diebus: die ſeptimo erit convocatio ſancta, nullum opus ſervile facietis.

9. Adhæc loquutus eſt Jehova ad Moſen, dicendo,

10. Alloquere filios Iſraël, & dic eis, Quum ingreſſi fueritis terram quam ego do vobis, & meſſueritis meſſem ejus, tunc offeretis omnes primitias meſſis veſtræ ad ſacerdotem.

11. Qui offert omer coram Jehova, ut ſit acceptum pro vobis: in craſtino Sabbathi offeret illud ſacerdos.

12. Facietiſque die quo offeretis omer, agnum integrum anniculum, in holocauſtum Jehovæ:

13. Et minham ejus, duas decimas ſimilæ permiſtæ oleo, oblatiooem ignitam Jehovæ in odorem quietis: & libamen ejus vini quartam partem hin.

14. Panem vero & polentam, & ſpicam plenam non comedetis uſque ad hunc ipſum diem,

diem, donec obtuleritis munus Dei vestri: statutum perpetuum erit in generationibus vestris, in cunctis habitaculis vestris.

15. Numerabitis autem vobis dies à postero die Sabbathi, à die qua obtuleritis omer elevationis, septem hebdomades plenæ erunt.

16. Usque ad posterum diem Sabbathi septimi numerabitis quinquaginta dies, & offeretis oblationem novam Jehovæ.

17. Ex habitaculis vestris offeretis panem oblationis: duæ ex duabus decimis similæ erunt: cum fermento coquentur primitiæ Jehovæ.

18. Offeretisque cum pane illo septem agnos integros anniculos, & juvencum filium bovis unum, & arietes duos: erunt holocaustum Jehovæ: & oblatio eorum libaminaque eorum, oblatio ignita erit odoris quietis Jehovæ.

19. Facietis quoque hircum caprarum unum pro peccato, & duos agnos anniculos in sacrificium prosperitatum.

20. Offeretque sacerdos illa ultra panem primitiarum, elevationem coram Jehova cum duobus agnis: sanctitas erunt Jehovæ sacerdoti.

21. Et celebrabitis hoc ipso die celebritatem, convocatio sancta erit vobis: nullum opus servile facietis: statutum perpetuum erit in cunctis habitaculis vestris, in generationibus vestris.

22. Et quum messueritis messem terræ vestræ, non complebis angulum agri tui in messe tua: nec quod residuum erit in messe tua colliges.

23. Loquutus est præterea Jehova ad Mosen, dicendo,

24. Alloquere filios Israël, dicendo, Mense septimo, primo die ejusdem erit vobis Sabbathum monimentum clangoris, convocatio sancta.

25. Nullum opus servile facietis, & offeretis oblationem ignitam Jehovæ.

26. Loquutus est quoque Jehova ad Mosen, dicendo,

* vel, utique. 27. * Veruntamen in decimo mensis hujus septimi, dies expiationum erit: convocatio sancta erit vobis, affligetisque animas vestras, & offeretis sacrificium ignitum Jehovæ.

* vel, super vos, aut pro vobis. 28. Nullum opus facietis hoc ipso die, quia dies expiationum est ad expiandum * vos coram Jehova Deo vestro.

29. Omnis enim anima quæ non fuerit afflicta eo ipso die, excidetur è populis suis.

30. Et quisquis fecerit quodcunque opus eo ipso die, perdam animam illam è medio populi sui.

31. Nullum opus facietis: statutum perpetuum erit in generationibus vestris, in cunctis habitationibus vestris.

32. Sabbathum quietis est vobis, & affligetis animas vestras nona mensis in vespera: à vespera usque ad vesperam quiescetis in Sabbatho vestro.

33. Loquutus est & Jehova ad Mosen, dicendo,

34. Alloquere filios Israël, dicendo, Decimo quinto die mensis septimi hujus, solennitas tabernaculorum erit septem diebus Jehovæ.

35. Die primo erit convocatio sancta: nullum opus servile facietis.

36. Septem diebus offeretis sacrificium ignitum Jehovæ: die octavo convocatio sancta erit vobis, & offeretis sacrificium ignitum Jehovæ: solennitas est, nullum opus servile facietis.

37. Istæ sunt festivitates Jehovæ quas vocabitis convocationes sanctas, ut offeratis in eis sacrificium ignitum Jehovæ, holocaustum & oblationem, sacrificium & libamina suo quodque die:

38. Præter Sabbatha Jehovæ, & præter dona vestra, præterque omnia vota vestra, & præter omnes spontaneas oblationes vestras quas dabitis Jehovæ.

* vel, utique. 39. * Veruntamen decimo quinto die mensis septimi, quando congregaveritis fructum terræ, celebrabitis celebritatem Jehovæ septem diebus: die primo erit Sabbathum, die quoque octavo erit Sabbathum.

40. Sumetisque vobis die primo fructum arboris decoræ, & ramos palmarum, & ramos arboris densarum frondium, & salices torrentis, & lætabimini coram Jehova Deo vestro septem diebus.

41. Celebrabitis, inquam, istam celebritatem Jehovæ septem diebus quotannis: statutum perpetuum erit in generationibus vestris, mense septimo celebrabitis illam.

42. In tabernaculis habitabitis septem diebus: omnis indigena ex Israële habitabit in tabernaculis.

43. Ut sciant generationes vestræ quod in tabernaculis habitare feci filios Israël, quando eduxi eos è terra Ægypti: ego Jehova Deus vester.

44. Loquutus est igitur Moses de solennitatibus Jehovæ ad filios Israël.

4. *Hæ sunt feriæ.*] Sabbatho affines sunt alii dies festi quos hic recenset Moses. Primo loco ponitur Pascha, cujus tamen mysterium non absque ratione primo præcepto conjunxi. Nam illic exposita fuit institutio, quatenus populum retinebat, ne ad deos alienos deficeret. Initiabantur enim illo ritu in obsequium

quium Dei, ut cunctis superstitionibus Gentium valere jussis, in pura Legis doctrina acquiescerent. Pascha igitur per se appendix fuit primi præcepti, dies tamen quotannis recurrens inter alios dies festos apte numeratur. Et certe non alium quarti præcepti finem vel usum esse liquet, quam ut populum exerceat in Dei cultu. Sed quum ipsa agni mactatio repræsentaret adoptionis gratiam, qua Deus populum sibi devinxerat, primo præcepto jungere oportuit. Nunc itaque altera parte contenti sint lectores, quod annua celebritas subsidium fuerit æternæ memoriæ, ne unquam excideret Israelitis sua redemptio.

10. *Quum ingressi fueritis.*] Nunc de secundo die festo præcipit Moses qui dicatus fuit offerendis primitiis. Ritus describitur, ut in manum sacerdotis tradant manipulum: quanquam aliis placet notari mensuram quæ erat decima pars ephą: & omer, utrumque significat. Verum præsenti loco melius convenit nomen manipuli, quia sic ad vivum repræsentabant initium messis: non enim licebat vel tosta grana gustare ante oblatas primitias. Eum sacerdos elevabat coram altari, sed in modum ventilationis: sic enim distinguunt Hebræi inter duas species, quod תרומה sursum tolleretur, תנופה antem, cujus hic fit mentio, agitaretur versus quatuor mundi plagas: deinde fiebat sacrificium & libatio. Scimus profanas gentes ita sibi deos frugum ac deas fabricasse, ut terra communis esset & magna deorum hominumque mater. In hunc errorem statim delapsi fuissent Judæi, vel Deo præterito se ingurgitassent, nisi hoc ritu admoniti didicissent in cælo sibi esse nutricium patrem, cujus terra ministra esset in promendis alimentis. Nam quum in uno manipulo tota messis consecraretur, perinde erat acsi in solidum juris esse divini ostenderent quicquid protulerat terre. Sed in ea resplenduit admirabilis Dei bonitas, quod suum sibi vendicans, nihil detrahebat ex victu populi: quando postea tanquam ex Dei manu recipiebant quod singuli habebant domi repositum, perinde acsi è Dei sanctuario
[Rom. 11.] prodiret. Nota enim est Pauli sententia, Si sanctæ
[vers. 16.] sunt primitiæ, totam quoque massam esse sanctam: ubi ad hunc veterem Legis ritum alludit. Quod vertunt, Ad placationem vestri, idem est nomen quod alibi exponunt interpretes beneplacitum: & ad populum referunt, acsi dictum esset Pro arbitrio vel ad libitum, ut loquuntur barbari. At vero alibi docui, de favore & benevolentia Dei intelligi debere. quanquam ad populum transfertur passivo sensu: quem-
[Psal. 106.] admodum in Psalmo, רצון vel beneplacitum electi
[vers. 4.] populi, vocatur gratuitus amor quo Deus Ecclesiam suam prosequitur. Significat autem Moses non aliter posse tranquilla conscientia terræ frugibus vesci, quia non sentirent Deum sibi esse propitium & paterno affectu. Hodie abolita ceremonia, manet tamen ac viget inter nos ejus veritas: quia nonnisi agnitio largitatis Dei quæ ex fide nascitur, & gratiarum actio sanctificant quæcunque ex Dei manu percipimus. Primitiis additur festus dies septem hebdomadum, quem Græci vertunt Pentecostes, in eundem finem respiciens: postquam enim ex intacta segete primitias obtulerant, alterum addebant signum gratitudinis in panibus & majore sacrificio. Notandum autem est panes duos à singulis familiis exigi, qui constent ex duabus decimis: sacrificium vero septem agnorum, juvenci unius, & duorum arietum, & hirci, duorumque agnorum, toti populo injungi. Hæc demum erat legitima agnitio liberalitatis Dei, quia manipuli elevatio, ut in festinatione, quasi defunctoria erat. Sicuti enim vidimus, antequam granum attingerent, postulabat Deus sibi primitias offerri, donec per otium & tempore magis opportuno plenius officio suo satisfacerent. Itaque quod nuper vidimus de primitiis, tantum præparatio fuit ad diem festum Pentecostes, in quo non spicæ, sed panes cocti ex horno tritico sacra oblatio erant.

24. *Mense septimo, primo die.*] Miror unde in mentem venerit Judæis, in festo tubarum celebrari liberationem Isaac, quando in ejus locum suppositus fuit hircus qui immolaretur: sed hoc scil. pro solita sua audacia commenti sunt. Certe nihilo plus habet coloris quam rationis. Rectius sentiunt alii, parasceven fuisse proximi festi expiationum, propter exiguam temporis distantiam. Nam quia nulla propria nota insignitur hic dies, probabile est non separari ab altero qui paulo post sequitur, die scilicet decimo. Nisi forte magis probabile sit, semel quotannis vocatos fuisse clangore tubarum: primum ut discerent sacros conventus Dei voce fuisse indictos; deinde vocem illam renovari, ut præsto semper essent ad Dei obsequium. Atque id videtur innuere per monumentum clangoris: acsi diceret, semel quotannis tubas sonare in auribus eorum, ut tota vita sint attenti ad Dei vocem, & ad sequendum voluntarii quocunque tendere jubeat. Alii existimant præcinuisse tubas initio mensis, ut se pararent ad tres dies festos: deinde quia insignis erat tam Sabbatho anni septimi quam Jubilæo. Quid autem si Deus mensem hunc ex capite anni in septimum ordinem rejiciens, aliquod priscæ dignitatis vestigium relinquere voluerit? Omnium enim cansensu receptum est, donec egressus est populus ex Ægypto, hunc fuisse primum mensem. Quidam etiam putant mundum in ipso creatum esse: quod probabili ratione non caret. Ac Judæi nunc quoque in negotiis politicis, & quæ ad usum terrenæ vitæ spectant, ex continua observatione retinent primam illam supputationem: in sacris duntaxat initium anni faciunt à Martio. Hæc quidem probabilis mihi videtur ratio cur eo qui nunc notatur die, memoriam regni sui Deus solenni promulgatione renovarit, ac septimum mensem assignarit tam Jubilæo quam Sabbatho annorum. Uno autem die finita fuit hæc solennitas, nihil fere ab ordioario Sabbatho differens nisi tubarum clangore & sacrificio: quale Numer. 29. describitur. Plus enim illic exprimit Moses quam hoc loco: quia enumerat vitulum, arietem, agnos septem, hircum pro peccato cum accessionibus, præter holocaustum novilunii: atque ex omnibus jubet offerri holocaustum: nunc autem genus tantum uno verbo designat.

27. *Veruntamen in decimo mensis hujus.*] Verbum כפר, unde nomen כפרים deducitur, tam propitiare significat quam expiando delere culpam & reatum: כפרים ergo sunt litationes ad Deum placandum. Et pluralis numerus ponitur, quia non uno tantum genere reatus obstricti erant, sed ob multa & varia delicta opus habebant multiplici reconciliatione. Id quidem fiebat tam publice quam privatim reliquo anni tempore: nam quotquot mactabant victimas, totidem erant satisfactiones ad impetrandam veniam & Deum reconciliandum. Tamen ad hæc quotidiana exercitia dies festus quotannis fuit additus tanquam speciale monumentum, & acrior stimulus ad pœnitentiam. Solenni enim jejunio & sacrificiis eos ad pium dolorem incitari oportuit, quod toto anno iram Dei in se provocassent. ergo hoc festo die citati fuerunt ad Dei tribunal, ut se illuc sistentes, agnoscerent se obnoxios esse illius judicio, pœnam tamen deprecarentur: atque in hunc finem spectabat jejunium. Interea ex sacrificiis discebant se recipi in gratiam, quia simplex confessio tantum desperationis causa illis fuisset. Sic ergo tristitiam & alia pœnitentiæ testimonia ab illis Deus exegit, ut testatum vicissim illis faceret rite litatum esse quo propitius esset. Affligere animas, ad jejunium refertur hoc loco, quod requirebatur tanquam externa pœnitentiæ professio. Et certe in jejunio per se nihil fuisset momenti:
quemadmodum clare apud Jesaiam ostendit Deus se [Jes. 58. 3.]
floccifacere hypocritas, qui jejunando litare se confidunt. Sed à lautiore victu & omnibus deliciis abstracti, commonefiebant de suis malis: ut mœrore dejecti & humiliati, ardentiore studio remedium expeterent. Neque enim aliis promittitur remissio peccatorum,

quam

quam qui ſerio dolore tacti ſentiunt ſe miſeros ac perditos, agnoſcunt & fatentur quid meriti ſint. Hoc modo janua aperitur ad implorandam Dei miſericordiam. Neque tamen imaginari convenit, eos qui ita ſibi diſplicent, veniam mereri ſua præparatione. Sed quia pugnaret cum natura Dei, favore ſuo amplecti homines in vitiis ſuis demerſos, & ad peccatum obſtinatos: deinde nimis indignum eſſet, ejus clementia dari peccandi licentiam ſub impunitatis prætextu: neceſſe eſt pœnitentiam ordine præcedere, ut quis reconcilietur Deo. Unde etiam apparet, ipſum ita ignoſcere peccatoribus ut tamen oderit peccata: quando non alios abſolvit, niſi qui ultro ſe damnarunt, neque redit cum aliis in gratiam niſi qui peccatis valedicunt: non quod inſolidum quiſquam ſibi ac peccatis renunciet, ſed per indulgentiam grata eſt Deo pœnitentia, quæ merito poſſet ob multas defectus partes repudiari. Quo etiam confirmatur quod nuper dixi, non fieri pœnitentiæ merito ut Deus peccata nobis remittat, acſi culpam vel pœnam fletu, dolore, confeſſione redimeremus: quando pœnitentia in optimis quibuſque mutila ſemper ac debilis reperietur. Quare nonniſi gratuitæ Dei bonitati cauſa & laus veniæ adſcribi debet. Ideo dixi jejunio profeſſos fuiſſe Iſraëlitas culpam ſuam ac reatum, ſacrificio autem fuiſſe expiatos: quia non alia erat ſatisfaciendi ratio.

29. *Omnis enim anima quæ non fuerit afflicta.*] Hinc diſcamus quantopere placeat Deo ſacrificium afflicti & humiliati cordis: quando tam ſeveram pœnam ſumi juſſit de ceremoniæ contemptu. Et certe hoc erat nimis craſſæ ſocordiæ indicium, quum Deus incuteret iræ ſuæ terrorem, & ad lachrymas vocaret, ſecure & molliter quieſcere & vacare deliciis. Qua
Jeſa. 22. ratione horribili jurejurando apud Jeſaiam denun-
verſ. 13. ciat, ſe nunquam placabilem fore Judæis, quibus nulla fuerat reſipiſcendi cura: ſed quum Deus increpando clamaſſet per ſuos Prophetas ut properarent ad fletum, lamentum, calvitium, & cincturam ſacci, hilariter comeſſando & bibendo dixerant, Epulemur, quia cras moriemur. Nec mirum, quando hic eſt extremæ impietatis cumulus, bruta contumacia conſcientias obſtupefacere, & Deum privare poteſtate judicis. Quantiſper enim euſque mordetur ac pungitur peccator vitiorum ſuorum ſenſu, ut anxie ad remedium ſuſpiret, ſpes eſt aliqua ſanationis; qui vero metum cum pudore exuit, prorſus eſt deſperatus. Jam quia externis rudimentis non fruſtra Deus veterem populum exercuit ſub Lege, profana & intolerabilis incuria fuit omittere quod tam neceſſarium erat: pejor etiam durities, quaſi data opera aſpernari, ut mirari nemo debeat pœnæ ſeveritatem. Numerorum 29. capite exprimitur numerus victimarum: ſed partem illam prætereo, quia expoſitione opus non habet.

34. *Decimo quinto die.*] In fine capitis oſtenditur cur diem feſtum tabernaculorum inſtituerit Deus; nempe ut memoria repeterent filii Iſrael, ſe in deſerto ſub tuguriis habitaſſe, quum nulla illis eſſet certa ſtatio, ſed vita quaſi erratica. Paſcha docebat mirabiliter ex præſenti morte manu Dei fuiſſe ereptos: hoc autem altero die continuum & diuturnum gratiæ ſuæ curſum Deus commendavit: quia non ſatis fuiſſet agnoſcere Dei potentiam in ipſo egreſſu, & de momentanea liberatione gratias agere, niſi omnes ſolidæ liberationis progreſſus ſimul reputarent, quos experti fuerant annis quadraginta. Huc alludens
Zach. 14. Propheta Zacharias, ubi de ſecunda redemptione
verſ. 16. verba facit, cunctis gentibus quæ ad Dei cultum converſæ fuerint præcipit ut quotannis aſcendant ad celebrandum hunc diem. Et cur potius quam alios feſtos dies? nempe quia reditus è Babylone per longum & difficile iter, & ab hoſtium incurſu & violentia infeſtum, æque memorabilis futurus eſſet ac tranſitio populi ex Ægypto in terram promiſſam. Unde colligimus, quamvis hodie abolita ſit ceremonia, ejus tamen uſum in ſpiritu & veritate adhuc vigere, ut nobis aſſidue ante oculos verſetur incomparabilis Dei virtus & miſericordia, qui nos è tenebris & profunda abyſſo mortis erutos, tranſtulit in cæleſtem vitam. Ac populum veterem pro ſua ruditate ita exerceri oportuit, ut ſinguli, à ſenibus uſque ad pueros, domibus egreſſi quaſi in rem præſentem adducerentur, & in ſpectaculo illo cernerent quod alioqui nunquam ſatis penetraſſet in eorum animos. Quanquam ſimul in futurum tempus edocti fuerunt, in terra quoque Chanaan peregrinandum eſſe. ſicuti hæc conditio præſcribitur omnibus piis & filiis Dei, ut inquilini ſint in terra, ſi cupiunt cæli eſſe hæredes. Præcipue tamen eos ad gratitudinem ſtimulare Deus voluit, quo pluris fieret quieta terræ promiſſæ habitatio, & tectorum commoditas, quum recordarentur illuc ex deſerto & miſerrima rerum omnium egeſtate manu Dei ſe fuiſſe deductos.

36. *Septem diebus.*] Non feriabantur niſi primo & octavo die, habitabant tamen in tuguriis, & ſeptem continuis diebus offerebant ſacrificia: quorum alibi facta fuit mentio prolixior. Ideo quæ libro quarto diſtincte proſequitur Moſes, rejicere in alterum locum malui, ubi de ſacrificiis in genere tractavi. De voce Solennitatis non convenit inter omnes: עצרת à verbo עצר deducitur, quod tam prohibere quam colligere ſignificat. Itaque quidam interpretes retinent primam etymologiam, vertendo, Retentio vel prohibitio Dei eſt. Sed quia ſenſus videtur obſcurior, non dubitavi pro Solennitate accipere, ut aliis locis. Nam abſque controverſia nunc dies feſtos, nunc cœtus aut conventus ſignificat. Liberum tamen ſit lectoribus eligere quod magis probaverint. Poſtquam vero de quiete & victimis præcepit Moſes, adjungit exceptionem, ne quid minuatur ex ordinario cultu. Poterant enim fraudulenter transſcribere in diem feſtum ſacrificia, quibus jam alioqui obſtricti erant, & hoc cavillo dealbare una fidelia duos parietes, ut loquuntur. Quare initio proximi verſus particula אך adverſative videtur ſumi, quia antitheſis fit inter peculiarem cultum hujus ſolennitatis, & communes ritus qui extra diem feſtum ſervandi erant. Acſi dixiſſet, ubi præſtiterint quæ Lex exigebat in ſingulos dies, non tamen ceſſandum eſſe à præſenti obſervatione: ideoque ſeorſum tam generali quam ſpeciali præcepto ſatisfaciendum eſſe, ſi rite defungi velint. Porro ex circumſtantia temporis demonſtrat debere ipſos eſſe alacres: quod tunc minimum facient jacturæ, jam repoſitis frugibus. Huc enim pertinet quod dicit, Poſtquam collegeritis fructum terræ: acſi diceret eorum commodo ſe proſpicere, quia alioqui otium domi colerent, idque ad tollendam excuſationem.

40. *Sumetiſque vobis die primo.*] Hoc ſymbolo admoniti fuerunt Judæi, celebrandum eſſe hunc diem cum hilaritate & lætitia. Fuit enim non tantum recordatio gratiæ qua Deus patres in deſerto dignatus fuerat, quum omnibus cæli injuriis expoſitos, ſub alis ſuis tanquam aquila pullos foveret: ſed etiam gratiarum actio, quod longe commodius hoſpitium in terra promiſſa illis paraſſet: ita ramos geſtando gaudium & quaſi ovationem præ ſe ferebant. Nec enim fuiſſet conſentaneum triſtes & contractis animis tuguria ſubire, quæ tam veterem quam præſentem Dei gratiam repræſentabant eorum oculis, & ſimul guſtum dabant cæleſtis vitæ, eo quod inquilini eſſent in terra. הדר quidam proprium nomen eſſe volunt: ſed quum ubique decorem ſignificet, nolui diſcedere à communi ſenſu: nec curioſius in verbis inſiſto quam neceſſe eſt ad rem ipſam tenendam.

Ex

Ex Exodi XXIII.

14. Ter festum celebrabis mihi unoquoque anno.

15. Solennitatem azymorum custodies: septem diebus comedes infermentata, quemadmodum præcepi tibi tempore mensis Abib: quia in eo egressus es ex Ægypto: neque conspicientur coram me vacui.

16. Et solennitatem mensis primitivorum operum tuorum quæ seminaveris in agro, & solennitatem collectionis in exitu anni, quando collegeris opera tua ex agro.

17. Tribus vicibus conspicietur omnis masculus tuus coram domino Jehova.

Ex Exodi XXXIV.

22. Solennitatem hebdomadum facies tibi in primitiis messis triticeæ, & festum collectionis in conversione anni.

23. Tribus vicibus in anno conspicietur omnis masculus tuus coram domino Jehova Deo Israël.

24. Expellam enim gentes à facie tua, & dilatabo terminum tuum: neque concupiscet quisquam terram tuam dum ascendes ut conspiciaris coram Jehova tribus vicibus in anno.

Ex Deut. XVI.

1. Observa mensem Abib, & fac Pesah Jehovæ Deo tuo: quia mense Abib eduxit te Jehova Deus tuus ex Ægypto nocte.

2. Et sacrificabis Pesah Jehovæ Deo tuo de pecudibus & bobus, in loco quem elegerit Jehova ut habitare faciat nomen suum ibi.

Ex eodem Capite.

5. Non poteris sacrificare Pesah in aliqua è portis tuis quas Jehova Deus tuus dat tibi.

6. Sed in loco quem elegerit Jehova Deus tuus ut habitare faciat nomen suum ibi, sacrificabis Pesah ad vesperam, occumbente sole, tempore quo egressus es ex Ægypto.

7. Assabis autem ac comedes in loco quem elegerit Jehova Deus tuus: postea mane conversus reverteris in tabernacula tua.

8. Sex diebus comedes infermentata: die autem septimo erit solennitas Jehovæ Deo tuo: non facies opus ullum.

9. Septem hebdomadas numerabis tibi: ex quo cœperit falx esse in segete, incipies numerare septem hebdomadas.

10. Postea celebrabis solennitatem hebdomadum Jehovæ Deo tuo pro facultate spontaneæ manus tuæ quod dabis prout benedixerit tibi Jehova Deus tuus.

11. Et lætaberis coram Jehova Deo tuo, tu & filius tuus & filia tua, & servus tuus & ancilla tua, & Levita qui est intra portas tuas, & peregrinus, & pupillus, & vidua, qui fuerint in medio tui, in loco quem elegerit Jehova Deus tuus ut habitare faciat nomen suum ibi.

12. Et recordaberis quod servus fueris in Ægypto, propterea custodies ac facies statuta hæc.

13. Solennitatem tabernaculorum facies septem diebus, quum collegeris tu de area tua, & de torculari tuo.

14. Et lætaberis in solennitate tua, tu & filius tuus & filia tua, & servus tuus & ancilla tua, & Levita, & peregrinus, & pupillus, & vidua, qui habitaverint intra portas tuas.

15. Septem diebus solennitatem celebrabis Jehovæ Deo tuo in loco quem elegerit Jehova: quum benedixerit tibi Jehova Deus tuus in cunctis frugibus tuis, & in omni opere manuum tuarum, & eris tantummodo lætus.

16. Tribus vicibus quotannis conspicietur omnis masculus tuus coram Jehova Deo tuo, in loco quem elegerit, in solennitate infermentatorum, & in solennitate hebdomadum, & in solennitate tabernaculorum: neque quisquam conspicietur coram Jehova vacuus.

17. Quisque secundum donum manus suæ, secundum benedictionem Jehovæ Dei tui quam dedit tibi.

Ex Exodi. XXXIV.

20. Non conspicientur coram me vacui.

Exod. 23. 14. *Ter festum celebrabis.*] Mirum est quum plures alibi dies festos enumeret Moses, cur nunc tantum jubeat ter singulis annis apparere in Dei conspectu. Ubi igitur dies clangoris tubarum & dies expiationum? neque enim dubium est quin Jerosolymæ celebrandi omnes fuerint. Primo notandum est præcipuos hic nominari, quibus major suberat religio. Deinde quia tres feriæ mense septimo fere continuæ erant, ne toto mense abessent a suis sedibus, aliquid per indulgentiam fuisse remissum: nam initio mensis tubis clangebant, decimo autem die erat solenne jejunium, à decimoquinto inci-

cipiebant ſub tentoriis habitare. Si impoſita fuiſſet omnibus neceſſitas manendi Jeroſolymæ, gravis fuiſſet tam diuturna mora. Quod ſi ab ipſo principio uſque ad finem perfungi vellent, tamen nonniſi una erat profectio, cui oomen à die celeberrimo imponitur. Et certe nomen רגלים quod uſurpat Moſes, potius Itinera metaphorice ſignificat quam vices: etſi fateor פעמים quod ſignificat Vices, in Deuteronomio legi eodem ſenſu. Quicquid ſit, apparet Deum populo ſuo pepercisse, ubi tres duntaxat neceſſarios conventus indiait, ne patresfamilias & eorum liberi ſumptu & moleſtia gravati, ad tædium inducerentur: quia nullum cultum probat niſi ab alacritate animi profectum.

Deut. 16. 1. *Obſerva menſem Abib.*] Quorſum inſtituerit Deus Paſcha, oſtenſum fuit in expoſitione primi præcepti: nam quia redemptionis erat ſymbolum, & io ceremonia illa ſeſe exercuit populus ad purum unius Dei cultum, ut agnoſceret unicum patrem, & diſcerneret ab omnibus idolis: inter acceſſiones primi præcepti ipſam agni immolationem cenſui numerandam eſſe. Hoc loco tractandum ſupereſt duntaxat quod dependet ex Sabbatho. Fuit ergo primus hic dies ſolennis, in quo voluit Deus populum feriari, & relictis omnibus negotiis, aſcendere Jeroſolymam. Porro non tantum fit hic mentio agni Paſchalis, ſed etiam jubet ſibi oves & boves mactari in loco quem elegerit. Quibus verbis ſignificat, die illo habendum eſſe ſacrum conventum. quod paulo poſt clarius exprimitur: nam duos verſus intermedios prius retuli in ipſa inſtitutione Paſchatis. Prohibet ergo ne in urhibus ſuis Paſcha ſeorſum immolent: ſed ut conveniant omnes ad idem ſanctuarium. Porro alibi dictum fuit unum altare fuiſſe illis propoſitum, acſi Deus ipſos ſuh unum vexillum colligeret ad fovendam concordiam & fidei uniratem. Quod autem de ſolentitate ſeptimi diei additur, maxime proprium eſt hujus loci.

9. *Septem hebdomadas.*] Notandum eſt diem Paſchatis incidiſſe in partem anni qua ſegetes matureſcebant: tunc ergo ohlatæ fuerunt primitiæ, de quibus diſſerui in primo præcepto. Inde poſt ſeptem hebdomadas celchraruot alterum diem feſtum, qui à Græcis Pentecoſte vocatus eſt, quaſi quinquageſimus. Et totidem dies interceſſerunt ab exitu populi uſque ad Legis promulgationem. Tunc vero alia fuit primitiarum oblatio, ut pro ſua quiſque facultate, & ſecundum anni proventum, munus ex frugibus collectis Deo conſecrarent. Porro quo promptior & hilarior eſſet liberalitas, proponitur Dei benedictio in medium, acſi juberet Moſes populum gratitudinem ſuam teſtari: quia merum ipſius Dei beneficium ſit quicquid ex terra naſcitur.

11. *Et lætaberis.*] Alia ratione eos ad promptitudinem hortatur & incitat, quia cultus Dei illis pariat lætitiam: nihil autem eſt quod magis ad obſequium ſtimulare nos debeat, quam ubi cognoſcimus Deum nohis potius conſulere quam à nobis captare quicquam utilitatis. Lætantur quidem etiam profaoi homines, imo in ſuo gaudio intemperanter laſciviunt: ſed quia non modo evanidum eſt gaudium illud, ſed riſus vertitur in lachrymas & ſtridorem dentium: non fruſtra hic tanquam ſingulare bonum commendat Moſes, coram Deo lætari: acſi pater filios ſuos invitet, ut communiter ſecum eos oblectet. Cæterum externo hoc exercitio admoniti fuerunt fideles, nullum eſſe ſolidum vel optabile gaudium, niſi ad Deum referatur. Et certe utcunque in ſuis deliciis exultent impii, & ſe in voluptates projiciant: quia tamen eos deficit conſcientiæ tranquillitas, quæ ſola vere exhilarat, gaudio quod ingurgitare cupiunt, non fruuntur. Tandem bonum illud quo potiehantur in Deo colendo, Moſes comparatione amplificat, ubi dicit, Recordaberis te fuiſſe ſervum in Ægypto: quia ut jucundior eſſet ipſis ſua conditio, ejus dulcedinem auxit triſtiſſimæ captivitatis memoria. Hic à me ſuhtilis illa inter gaudium & lætitiam Ciceronis diſtinctio negligitur: quia niſi in bonam partem utrumque nomen ſumam, non poſſem reddere voces Hebraicas: quibus tamen exprimere voluit Deus quam indulgenter agat cum filiis ſuis. Interea vero exhortationem continet hic locus, ad gratias Deo liberatori agendas.

13. *Solennitatem tabernaculorum.*] Vocatus eſt primus collectionum dies, quia tunc in horreis & cellis penuariis reconditus erat totius anni proventus. Ergo quum ab operihus ruſticis vacarent, commodum fuit illud anoi tempus ad celehraodum feſtum diem: nam qoo libentius aſcendereot Jeroſolymam, divinitus proſpectum fuit ut minore ſumptu & rei domeſticæ jactura id fieret. Uhi vertimus, Quum benedixerit tibi Jehova, ad verbum legitur, Quia benedicet tihi: ſed eodem fere ſenſu: quoniam admonet Moſes, modo animos & ſtudia ſua fideliter ad Deum colendum adjiciant, nunquam illis defore gaudendi materiam, quia ipſe curſum ſuæ benedictionis nunquam abrumpet. Itaque in fine verſus decimiquioti noo ſimplex eſt mandatum, ſed etiam promiſſio: acſi diceret, modo oe ſint ingrati, minime timendum eſſe quin Deus aſſidue novam lætitiæ materiam ſuggerat. & conjunctim hæc duo membra legenda ſunt, Benedicet tibi Deus, ideoque tantummodo lætus eris. Nam hoc loco particulam אך libenter ita interpretor: adverſative quidem ſumi abſurdum eſt. Excluſive ergo exponere non male conveniet, acſi diceret, nihil fore triſtitiæ vel ſollicitudinis quod ipſos in præſtando pietatis officio impediat. qui legunt, Utique, ad hunc quoque ſenſum accedunt.

16. *Tribus vicibus.*] Diximus antea, quamvis reliqui duo feſti dies non eſſent ſpernendi, quia tamen aliquid populi ſui ioſirmitati concedere Deus voluit, non fuiſſe impoſitam neceſſitatem, ut quinquies aſcenderent Jeroſolymam. Deinde quia tantum dimidia pars ſeptimi menſis tres dies feſtos comprehendebat, à Calendis ſcilicet uſque ad decimum quintum: eadem ratione tantum à maſculis exigitur, ut relictis domihus ſacros conventus celebrent: mulieribus enim hoc modo parcitur, quihus iter facere non ita commodum eſt. Adde quod pro fœcunditate divinitus promiſſa, vel gravidæ ſemper fere erant vel nutrices. Pueros etiam & adoleſcentes viginti aonis minores excipi certum eſt, qoia per maſculos Deus non alios intelligit niſi qui ſub cenſum tranſibant. Si quis ohjiciat, io ſpirituali Dei cultu fœminas à maſculis nihil differre: reſponſio in promptu eſt, patresfamilias illic nomen dediſſe pro uxoribus & liberis. Ita ad alterum ſexum, & ad teneram ætatem extendebatur hæc profeſſio. Et huc videtur alludere David, quum dicit, Populus tuus *Pſal. 110. verſ. 3.* liberalitatum eſt in die congregationis tuæ, in ſplendoribus ſanctitatis: quia de voluntariis fidelium obſequiis verba faciens, more Prophetico ejus exemplar petit à Legali cultu. Jam oe ohjiciant Judæi, periculum fore ah hoſtili incurſu, ſi omnibus viris in locum unum confluentibus terra nudetur præſidio: huic duhitationi capite Exodi 24. Deus occurrit, ſe facturum promittens ne quis graſſari appetat in domos derelictas. Nam huc ſpectat ſeotentia, Eliminabo gentes à conſpectu tuo, & amplificabo terminos tuos, ut nullus deſideret terram tuam. Unde etiam colligitur, Dei cultum non fuiſſe omni ex parte ſtahilitum, donec ſubactis omnibus finitimis populis ſanctuarium ſuum locavit in monte Sion. Non quod ante illud tempus populo fas fuerit prætermittere dies feſtos: ſed ut ipſa experientia doceret, Deum iis eſſe offenſuos quos ſingulari beneficio privabat: trepidatio enim & metus non aliunde proveniebat quam ex eorum culpa. Cæterum hinc colligant fideles utilem doctrinam, quoties Deum

ſequen-

sequentur, se ejus protectione tutos fore: quia in ejus manu est prohibere hostium impetus, & omnes notas.

Neque quisquam conspicietur coram Jehova vacuus.] Nescio quid in mentem venerit quibusdam, ut putarent Deum promittere locupletes fore omnes qui ter se sisterent coram sanctuario: quum ex verbis Mosis palam appareat exigi à singulis munus aliquod in signum gratitudinis. Et forte quod historici narrant fuisse moris apud Persas; ne quis regem alloqui auderet absque munere, antiquius fuit & aliis populis commune. Voluit quidem Deus munus sibi offerri ab unoquoque, tanquam subjectionis tesseram vel arrham. Etsi autem cessavit hic ritus Legalis, retinenda est tamen ejus veritas: eos scilicet demum veros esse Dei cultores, qui inanem professionem non ostentant, sed reipsa testantur eum se regem agnoscere.

SECUNDA TABULA,

Cujus primum præceptum, quintum Legis est.

Ex Exodi XX.

12. Honora patrem tuum & matrem tuam, ut prorogentur dies tui super terram quam Jehova Deus tuus dat tibi.

Ejusdem mandati repetitio.

Ex Deut. V.

16. Honora patrem tuum & matrem tuam, quemadmodum præcepit tibi Jehova Deus tuus: ut prorogentur dies tui, & ut bene sit tibi super terram quam Jehova Deus tuus dat tibi.

Non ignoro vulgo aliter distingui Legis tabulas: nam qui ex duobus primis præceptis unum duntaxat faciunt, coguntur tandem ultimum lacerare. Nam quod Deus concupiscere vetat tam uxorem quam domum proximi, inscite in duo frusta discerpitur, quum non nisi de una re agi satis liqueat. Idque ex Pauli verbis elicitur, (Rom. 7. vers. 7.) qui tanquam præceptum unum commemorat: quanquam longa disputatione opus non est, ubi res ipsa clare ostendit ex uno errore alterum esse natum. Quum enim perperam secundum præceptum sub primo occultassent, quia deinde numerum non reperiebant, coacti sunt secare in duas partes quod unum & simplex erat. Cur vero tribus præceptis priorem tabulam finierint, ratio frivola ab Augustino adducitur, ut scilicet cultum Dei ad Trinitatem referre discerent fideles: atque ita Deum unum adorarent in tribus personis. Talibus scilicet argutiis inconsiderate ludendo, exposuerunt impiorum ludibriis sacram Dei Legem. Josephus recte quidem præcepta ipsa suo ordine enumerat, sed male singulis tabulis quina attribuit: acsi Deus arithmeticen sequutus esset, ac non potius postquam ad pietatem populum suum erudierat, seorsum præcipere voluisset de charitatis officiis. Hactenus enim tradita fuit regula Dei rite colendi, vel prior tabula complexa est pietatis summam: nunc vero Lex disserere incipiet quomodo inter se vivere homines debeant: alioqui sufficere poterat una tabula, nec Deus Legem frustra partitus esset. Verum quia tota vitæ formandæ ratio pietate & justitia continetur, eas partes distingui oportuit, ut populus Legis finem teneret: de quo postea iterum dicendum erit.

Exod. 20. 12. *Honora patrem.*] Quanquam charitas (Coloss. 3. vers. 14.) (ut est vinculum perfectionis) comprehendit summam secundæ tabulæ, mutua tamen obligatio non obstat quominus suum gradum retineant tam parentes quam alii qui supereminent. Imo non aliter foveri & integra manere potest humana societas, quam si filii parentibus se modeste subjiciant, ac reverenter etiam colantur quicunque aliis divinitus sunt præfecti. Quia autem observantia quam parentibus deferunt liberi, censetur pietatis species: hoc prætextu quidam inscite locarunt in prima tabula quod nunc præcipitur. Nec illis suffragatur Paulus, (Rom. 13. vers. 9.) dum summam secundæ tabulæ colligens, hujus præcepti non meminit. id enim consulto fecit: quia illic ex professo docet, regum & magistratuum imperio parendum esse. Christus vero omnem controversiam dirimit, ubi inter præcepta secundæ tabulæ enumerat, (Mat. 19. vers. 19.) ut filii parentes honorent. Diserte vero nomen matrum exprimitur, ne sexus eas contemptibiles reddat apud liberos masculos. Jam quid valeat honorandi verbum, tenere convenit, non quoad significationem grammaticam (quia כבד nihil aliud est quam Deo & hominibus qui dignitate pollent justum honorem deferre) sed quoad summam rei. Certe quum Deus servos suos externis tantum ceremoniis defungi nolit, minime dubium est omnia pietatis officia nunc complecti, quibus ipse naturæ sensus liberos parentibus obstringit: quæ ad tria capita referri possunt, ut reverenter eos observent, ut obedienter pareant eorum imperio, seque ab ipsis regi sustineant, ut studeant mutuam vicem rependere, atque ita se & suas operas sedulo ipsis impendant. Quia ergo sacrum est patris nomen, & singulari Dei beneficio ad homines transfertur, redundat parentum contemptus in ipsius Dei contumeliam, nec potest quisquam patrem spernere sine sacrilegio. Si quis objiciat multos esse impios & sceleratos patres, de quibus honorifice sentire nequeunt filii quin tollant boni & mali discrimen: responsio in promptu est, hominum vitiis non tolli perpetuam naturæ legem: ideoque quamlibet honore indignus sit pater, retinere tamen (quatenus pater est) jus suum in filios, modo ne id Dei judicio quicquam deroget: nam vitia quæ Lege ejus damnantur, absolvere quocunque prætextu nimis absurdum esset: imo patris nomen trahere ad obtegenda scelera, indigna esset profanatio. Ergo in damnandis patris sceleribus, filius vere pius Legi subscribet: qualiscunque tamen sit, agnoscet eum esse colendum, quia pater à Deo est datus. Sequitur obedientia, quæ & ipsa suis finibus circumscribitur. Fidelis hujus præcepti interpres est Paulus, (Ephes. 6. vers. 1.) ubi jubet filios parentibus obedire. Honor itaque subjectionem in se continet: ut (Coloss. 3. vers. 20.) qui patris jugum excutit, nec se ejus auctoritate gubernari sustinet, merito dicatur patrem spernere: & ex aliis locis clarius patebit, quicunque morigeri non sunt parentibus, censeri eorum contemptores. Cæterum ita limitatur patria potestas, ut Deus, à quo pendet omnis cognatio, dominetur tam patribus quam filiis. Præsunt enim liberis parentes, verum sub summo Dei imperio. Itaque non simpliciter filios hortatur Paulus ut parentibus sint obsequentes, sed restrictione addita, In Domino: quo significat siquid injuste pater injungat, obsequium libere negan-

negandum esse. Ferendus quidem est immodicus rigor, morositas, atque etiam sævitia, modo ne mortalis homo impie exigendo quod fas non est, jus suum Deo eripere tentet. Denique ita Lex filios parentibus subjicit, ut Deo jus suum illibatum maneat. Quod hic objicitur quæstio, posse interdum contingere ut filius magistratum gerat, pater vero sit homo privatus: atque ita filium privato officio non posse defungi quin publicum ordinem violet: responsio facilis est, mutua utriusque moderatione sic posse omnia temperari, ut dum se imperio filii submittit pater, honore tamen suo minime fraudetur, & filius, quamvis potestate emineat, modeste tamen patrem revereatur. Tertium caput honoris est, ut filii parentum curam gerant, & ad omnia officia prompti sint ac seduli. Hanc speciem pietatis Græci vocarunt ἀντιπελαργίαν, quia ciconiæ parentibus effœtis & senio confectis cibum suppeditant, & ita gratitudinis sunt magistræ. Quo fœdior est ac magis detestabilis eorum barbaries, qui parentum inopiam levare, & necessitatibus opem ferre, vel gravantur, vel negligunt. Etsi vero paternum nomen sua dulcedine satis ad obsequii promptitudinem allicere filios debet: promissio tamen instar stimuli additur, quo alacrius filii ad honorem qui injungitur præstandum se comparent. Ideo Paulus quo libentius filii parentibus
Ephes. 6. obediant, admonet hoc præceptum esse primum cum
vers. 2. promissione. Etsi enim secundo præcepto annexa promissio fuit, non tamen specialis, qualem hanc esse cernimus. Jam præcepti observationi convenienter respondet merces, ut dies filiis, qui se pie erga parentes gesserint, prorogentur: quia hoc modo Deus favoris sui testimonium repræsentat in hac vita, ubi erga eos grati sumus quibus eam ferre acceptam convenit. Sicuti minime æquum est, diu eos vitam protrahere qui suos progenitores, à quibus in hanc lucem sunt editi, contemnunt. Hic nascitur quæstio, quum tot ærumnis, doloribus & molestiis obnoxia sit terrena vita, quomodo ejus longitudinem Deus in beneficii loco censeat. Verum quum ærumnæ omnes ex Dei maledictione proveniant, accidentales esse apparet: itaque si in se consideretur vita, non desinit tamen favoris Dei esse testimonium. Adde quod miseriarum omnium congeries non delet præcipuum hujus vitæ bonum, quod scilicet creati sunt homines & foventur in spem beatæ immortalitatis: nunc enim se illis manifestat Deus in patrem, ut aliquando fruantur æterna ejus hæreditate. Hæc cognitio quasi lampas accensa luce, facit ut gratia Dei in mediis tenebris refulgeat. Unde sequitur eos nunquam gustasse quod præcipuum erat in vita, qui dixerunt optimum esse non nasci, proximum vero quam citissime aboleri: quia potius ita variis afflictionibus exercet Deus homines, ut tamen illis per se bonum sit ad imaginem Dei creatos esse, ut filii ejus reputentur. Additur etiam clarior explicatio in Deuteronomio, non tantum ut bene vivant, sed ut bene sit illis. Ergo non tantum vitæ diuturnitas promittitur, sed aliæ quoque accessiones. Et certe multi qui erga parentes impii & ingrati fuerunt, non aliter vitam protrahunt quam in pœnam, dum ipsis merces inhumanitatis à filiis & nepotibus rependitur. Quod autem omnibus qui erga parentes officio pietatis defuncti sunt non contingit diuturna vita, tenendum est præmiis temporalibus minime fixam esse perpetuam legem: neque tamen ubi varie & inæqualiter operatur Deus, irritas fieri promissiones: quia fidelibus qui in terra privati fuerint caducis beneficiis, in cælis reposita est melior compensatio. Certe experientia seculis omnibus docuit, Deum omnibus qui fideliter erga parentes defuncti fuerint vera pietate, non frustra pollicitum esse longam vitam. Cæterum ex principio ante posito sciendum est præceptum hoc longius extendi quam verba sonent. idque firma ratione colligitur: quia alioqui mutila esset Lex Dei, neque ad perfectam pie justeque vivendi normam nos institueret. Principibus esse obediendum sensus ipse naturæ dictat: nisi servi dominis suis pareant, evertitur societas humani generis. Pars ergo justitiæ est non postrema, ut populus magistratuum imperio sponte se subjiciat, & servi dominis suis pareant: itaque omissam fuisse in Lege Dei valde absurdum esset. Ergo in hoc præcepto, sicut in aliis, Deus per synecdochen sub una specie complectitur totum genus: nempe ut legitima imperia suam apud nos reverentiam obtineant. Quod autem non omnia distincte expressa sunt, primo brevitas ipsa facile excusat: deinde observanda est alia ratio, quod Deus crasso stylo apud rudem populum consulto usus fuerit, quia videbat ita expedire. Si generaliter dixisset obediendum esse omnibus præfectis, ut omnibus ingenita est superbia, non facile fuisset majorem hominum partem ad paucorum obsequium flectere. Imo ut naturaliter odiosa est subjectio, multi refragati essent. Speciem ergo subjectionis proponit Deus, quam recusare immanis esset barbaries: ut ita paulatim subacta ferocia, homines assuefaciat ad ferendum jugum. Hinc doctæ sunt exhortationes, ut populus regem honoret, ut omnis anima Prov. 24. vers. 21.
subjecta sit potestati quæ supereminet, ut servi heris 1 Pet. 2.
suis pareant, etiam difficilibus & morosis. vers. 13.

Rom. 13. vers. 1. Ephes. 6. vers. 5. 2 Pet. 2. vers. 14.

Expositio quinti præcepti.

Ex Levit. XIX.

3. Unusquisque patrem suum & matrem suam timeat.

Quum hæc sententia haud dubie ad quinti præcepti explicationem spectet, confirmatur quod ante docui, honorem quem Deus impendere parentibus jubet, non in sola veneratione consistere, sed obedientiam simul complecti. Reverentia enim de qua nunc præcipit, morigeros & obsequentes filios reddet. Nunc itaque certius intelligimus quomodo parentes sint colendi, dum liberos hortatur Deus ut ab eorum offensione caveant. Hæc enim vera demum pietatis est probatio, subjectionis jugum placide ferre, & reipsa probare sincerum obediendi studium.

Appendices quinti præcepti.

Ex Exodi XXI.

15. Qui percusserit patrem suum aut matrem, morte moriatur.

Ex eodem Capite.

17. Qui maledixerit patri suo vel matri suæ, morte moriatur.

Ex Levit. XX.

9. Qui maledixerit patri ſuo aut matri ſuæ, morte moriatur: patri ſuo & matri ſuæ maledixit, ſanguis ejus ſuper eum.

Nunc pœna capitali ſancitur præcepti violatio: noo tamen quæ omnes comprehendat qui erga parentes quovis modo fuerint impii, ſed quæ ſatis oſtendat ſanctum eſſe jus parentum, nec poſſe violari ſine maximo ſcelere. Scimus parricidas, tanquam omnium maxime deteſtabiles, olim culeo fuiſſe inſutos, & projectos io aquam: Deus vero longius progreditur, dum è mundo exterminari jubet quicunque violentas manus pareutibus attulerint, vel fuerint in eos contumelioſi. Percuſſio enim uoo tantum pro cæde capitur, ſed pro violentia qualibet, quamvis oullum vulnus fuerit inflictum. Si quis ergo fuſte vel pugno patrem vel matrem percuſſerat, tam veſani furoris eadem fuit quæ homicidii pœna. Et certe abominabile eſt portentum ubi filius contra eos à quibus vitam accepit inſurgere non dubitat: nec fieri poteſt quin tam fœdi criminis impuoitas immanem ſtatim barbariem gignat. Secunda lex non vim modo parentibus illatam ulciſcitur, ſed verborum etiam probra, quæ uſque ad inſultandi petulantiam & atrocem contemptum proſiliuot. Neque enim ſi cui futiliter leve aliquod couvitium exciderit (ut ſæpe contingere ſolet in rixa) ad hanc inconſideratam proterviam extendi debet pœnæ ſeveritas: & קלל, unde ſumptum eſt participium quod ponit Moſes, non tantum convltiari ſignificat, ſed etiam execrari: ſicut vilipendere ac ſpernere. Sicuti ergo non quælibet protervia qua læſa erat parentum veneratio, morte puoita fuit: ſic voluit Deus impiam ſuperbiam quæ uaturæ principia convelleret, horrori eſſe. Porro quia durum videri poterat, vocem, quamvis probo filio indignam, mortis tamen cauſam eſſe: talis quoque exceptio compeſcitur, ubi in Levitico Deus addit, Sanguis ejus ſuper eum, quia patri vel matri maledixit: acſi juberet faceſſere quicquid alioqui obſtrepere vellent homines ad extenuandam pœnæ gravitatem.

Ex Deut. XXI.

18. Quum quis habuerit filium perverſum & rebellem, non obedientem voci patris ſui & matris ſuæ, & caſtigaverint illum, nec paruerit illis:

19. Tunc apprehendent eum pater ejus & mater ejus, educentque ad ſeniores urbis ſuæ & portam loci ſui:

20. Dicentque ſenioribus urbis, Filius iſte noſter perverſus & rebellis eſt, non obediens voci noſtræ, epulo eſt ac comeſſator.

21. Tunc lapidabunt eum omnes homines urbis ſuæ lapidibus, & morietur: atque ita auferes malum è medio tui, univerſuſque Iſraël audiet & timebit.

18. *Quum quis habuerit filium.*] Quod Deus ante ſub duobus membris attigerat, ounc generali lege complectitur. Neque enim dubium eſt quin per filios immorigeros deſignentur omnes qui injurii ſunt vel contumelioſi in patrem & matrem. Nam ſi crimen capitale eſt non obedire parentibus: eos pulſare & verberibus afficere, & probris inſectari, multo magis. In ſumma, pronuociat Moſes morte dignos qui ita præfracto & intractabili ſunt ingenio, ut patris & matris imperium reſpuant ac pro nihilo ducant. Unde etiam colligitur quid ſit honorare patrem & matrem: ueque enim irrogatur pœna niſi ob transgreſſionem præcepti. Quum ergo mori lex addicat omnes qui parentum diſciplinam contumaciter excutiunt, ſequitur eos debitum parentibus hooorem eripere. Optima autem ſtatuitur moderatio, ubi ex patris quidem & matris teſtimonio Deus vult judicium decerni: cauſam tamen publice cognoſci jubet, ne quis privato arbitrio interficiatur. Jure Romano permiſſa fuit patri in liberos vitæ & necis poteſtas: quia probabile non erat patres tam furioſa immanitate poſſe abripi, ut in propria viſcera ſævirent. verum quia reperiuntur ioterdum patres non abſimiles feris beſtiis; & exempla docent, multos odio vel avaritia excæcatos, filiis ſuis non peperciſſe: licentia illa Romani juris merito repudianda eſt. Fateor quidem, qui de liberis volebant pœnam exigere, adhibuiſſe amicos io conſilium: ſed quia domeſtici parietes dedecora multa occultant, longe melius frenum Deus injecit parentibus, ne ultra querimoniam & teſtimonium progredi ipſis liceret. Porro quamvis eorum teſtimonio fidem haberi velit, quum tamen ad judicum tribunal ſiſterentur liberi, cognitio haud dubie interceſſit. Hæc enim actionis forma præſcribitur, ut filium educant pater & mater, & de indomabili filii pervicacia querantur apud judices. Etſi autem mox ſubjicitur damnatio, tenendum eſt nihilominus judices aote pronunciaſſe quam lapidaretur reus: alioqui ridiculum fuiſſet ſedere illic tanquam umbras. Ipſum ergo judicii uomen demonſtrat filium fuiſſe auditum, ut ſi non eſſet ſibi male conſcius, ſe à crimine purgaret. Quid enim ſi patris & matris vulgo nota eſſet moroſitas? quid ſi pater impulſu novercæ filium accuſaret? quid ſi iniquum odium detegeretur? quid ſi ſubito impetu conſpiraſſent pater & mater in mortem filii? Ergo ſub adverbio Tunc comprehenditur rei defenſio: quia pluſquam abſurdum fuiſſet inauditum damnari. Præſertim quum lapidandus eſſet à toto populo, prius eſſe convictum oportuit: & hac ratione productus fuit in medium, ut admitteretur ad cauſam dicendam. Cæterum quamvis damnati fuerint aliis quoque vitiis diditi: Moſes tamen ebrioſos & intemperantes diſerte exprimit, ut oſtendat quamvis nullum crimen capitale proferatur in medium, ſufficere tameo diſſolutam luxuriem, ſi corrigi à parentibus nequeat: quia perditis moribus eſſe certum eſt, qui modeſtiam ſimul cum verecundia ſic abjecit, ut oihil proſint admonitioues paternæ. Ex fine verſus colligitur duplex finis pœnarum: ut terra ſceleribus purgetur, quibus quodammodo polluta eſt: deinde ut mors ejus qui deliquit, omnibus ſit exemplo.

Ex Exodi XXII.

28. Diis non detrahes, & principi populi tui non maledices.

Ex Levit. XIX.

32. Ante canitiem aſſurge, & honora faciem ſenis, metueſque Deum tuum: ego Jehova.

Ex Deut. XVI.

18. Judices & præfectos constitues tibi intra omnes portas tuas quas Jehova Deus tuus dabit tibi per tribus tuas, qui judicent populum judicio justitiæ, hoc est, recto.

Ex Deut. XX.

9. Quum finem fecerint præfecti militares loquendi ad populum, constituent principes turmarum in capite populi.

Exod. 22. 28. *Diis non detrahes.*] Quatuor isti loci confirmant quod dixi, sub parentum nomina per synecdochen in quinto præcepto comprehendi eos omnes qui præsunt cum imperio. Neque enim Dei consilium fuit quicquam addere ad duas tabulas, acsi quid melius vel perfectius deinde in mentem venisset: quod imaginari nefas est. Contentus ergo fuit regula semel tradita, quamvis explicatius postea loquutus sit. Atqui à Lege alienum esset quod nunc præcipitur, nisi accessio atque adeo pars esset quinti præcepti. Primo jubet reverenter sentire & loqui de judicibus & aliis qui magistratum gerunt. Non dubium autem est quin pro communi linguæ Hebraicæ usu bis idem repetat: unde sequitur eosdem vocari deos & populi principes. Dei vero nomen improprie quidem, sed optima ratione ad magistratus transfertur, quibus, tanquam imperii sui ministris, insculpsit gloriæ suæ notam. Quemadmodum enim vidimus patribus deberi honorem, quia Deus in societatem patrii nominis eos ascivit: ita hic judicibus asseritur sua dignitas, ut eos veneretur populus: quia Dei personam sustinent, tanquam legati aut vicarii. Atque ita exponit Christus certissimus
Joan. 10. vers. 34. interpres, ubi locum ex Psalmo citat, Ego dixi, Dii
Psal 82. vers. 6. estis, & filii Excelsi omnes: nempe, vocari deos ad quos sermo Dei factus est: quod non de vulgari doctrina quæ destinatur omnibus Dei filiis, sed de speciali dominandi mandato intelligitur. Est autem insignis magistratuum commendatio, dum eos non modo parentum loco censet Deus, sed nomine suo ornatos producit in medium. Unde etiam clare
Rom. 13. vers. 5. liquet, non tantum ipsis obediendum esse pœnæ metu, sed propter conscientiam: & reverenter colendos esse, ne in ipsis Deus spernatur. Si quis objiciat, perperam laudari eorum vitia quos videmus sua potestate abuti: responsio in promptu est, quamvis tolerandi sint judices alioqui non optimi, honorem tamen quo præditi sunt non esse vitiorum integumentum. Nec vero jubet Deus eorum delictis applaudere, sed populum tacito gemitu potius deplorare, quam licentiosa insectatione movere turbas, & convellere politicum ordinem.

Levit. 19. 32. *Ante canitiem.*] In senibus quoque aliquam suæ majestatis scintillam Deus refulgero docet, quæ ad patrum honorem accedunt. Flosculos ex profanis auctoribus colligere de honorandis senibus non est mihi propositum: sufficiat quod hic Deus præcipit dictari à natura. Quod apparuit Athenis, quum venisset senex quidam in theatrum, nec locum reperisset inter cives suos, tandem ubi à legato Spartano honoris causa admissus esset (quia senectus apud Lacedæmonas magna veneratione colitur) plausus undiqua excitatus est: tunc Lacedæmonius ille exclamavit, Athenienses scire quid rectum esset, facere autem nolle. Hoc certe tanto consensu populi patefactum est ingenitam esse legem omnium cordibus, ut senes revereantur ac observent. Multi quidem senes sua vel levitate, vel lascivia, vel socordia dignitatem sibi abrogant: quamvis tamen canities non semper habeat comitem sapientiam, ætas per se venerabilis est ex Dei mandato.

Deut. 16. 18. *Judices & præfectos.*] Hunc locum inter appendices quinti præcepti posui: quia si Deo placet præesse judices regendo populo, sequitur eorum legibus & edictis obediendum esse: ita ad eos usque extenditur patria potestas. Cæterum quo libentius judicibus se populus subjiciat, admonet Deus non posse aliter conservari humanum genus. Ergo publica utilitas, quod alioqui odiosum esset magistratuum imperium, amabile dulceque reddit. Cæterum quamvis non omnibus datum sit judices eligere, quia Deus hac prærogativa electum populum dignatus est: generaliter tamen commendat Deus politicum ordinem: quia significat non aliter posse stare hominum societatem, quam si constet legitimis præfectis sua auctoritas ad exercenda judicia. Sive ergo suffragiis populi creati sint magistratus, sive aliunde impositi, discamus necessarios esse Dei ministros qui sub legum jugo omnes contineant. Ultimus locus quem ex Deuteronomio attexui, eodem spectat: nempe in bello quoque necessarium esse ordinem, ne tumultuarie misceantur omnia. Jam si Deo placet capita præesse, etiam sequitur illis esse parendum: quia ridiculum esset præficere qui gubernent, si eos impune spernere liceat. Deus ergo locando in capite populi bellicos duces, subjectionis modestiam commendat.

SEXTUM PRÆCEPTUM.

Ex Exodi XX.

13. Non occides.

Ejusdem præcepti repetitio

Ex Deut. V.

17. Non occides.

Summa hujus præcepti est, ne cui injustam vim afferamus. Verum quo melius ab omni læsione nos Deus prohibeat, speciem unam à qua naturaliter abhorret hominum sensus, proponit: homicidium enim detestamur omnes, ut eos refugiamus quorum manus sunt sanguine pollutæ, acsi aliquid contagionis secum ferrent. Voluit scilicet Deus imaginis suæ reliquias quæ adhuc in hominibus emicant, aliquo in pretio manere, ut sentirent omnes cum cæde hominis conjunctum esse sacrilegium. Non exprimitur quidem hic ratio qua Deus alibi homines à cædibus deterret, dum asserit imaginem suam hoc modo violari: sed quamvis præcise, ut legislator, pro imperio loquatur, considerari tamen voluit quod ultro in mentem omnibus venire poterat: quale est illud quoque Jesaiæ, hominem esse carnem nostram. Quo itaque attentius ab omni injuria sibi caveant fideles, crimen quod sponte fatentur omnes non esse

Gen. 9:6. Jesa. 58.

esse ferendum, damnat. Per synecdochen vero sub voce cædis comprehendi quamlibet violentiam, pulsationem & insultum, mox clarius patebit. Jam vero alterum quoque principium tenendom est, præceptis negativis (ut vocant) subesse cootrariam affirmationem : alioqui minime consentaneum esset, si quis ab injuria sibi temperet, Legi Dei satisfacere. Sit (exempli gratia) quispiam pusillo animo, & qui vel puerum aggredi non audeat, is ne digitum quidem movebit ad proximos lædendos : an propterea humanitatis officio defunctus erit quoad seatum præceptum ? Imo communis naturæ sensus plus exigit quam ut abstineamus à maleficio. Ac ne pluribus agam, ea summa secundæ tabulæ patebit Deum non modo vetare ne homicidæ simus, sed etiam præcipere ut fideliter quisque tueri studeat vitam proximi sui, ac reipsa declaret sibi charam esse. Neque enim illic negativa tantum est loquutio, sed verba diserte sonant, diligendos esse proximos. Quos ergo illic jubet Deus diligi, minime dubium est quin eorum vitam nunc commendet. Duæ ergo sunt mandati partes, ne quem vexemus vel opprimamus, ac ne cui simus infesti, vel molesti : deinde ut non modo placide versemur cum hominibus, & pacem colamus, nihil rixarum movendo : sed etiam juvemus, quoad in nobis erit, miseros qui inique premuntur, & improbis obsistere conemur, ne pro libidine noceant. Itaqoe Christus genuinum Legis sensum explicans, non modo transgressores esse pronunciat qui occiderint, sed etiam reum fore coram judicio qui fratri suo temere irascitur : qui vero dixerit, Racha, reum fore coram concilio : & qui dixerit, Fatue, reum fore gehennæ ignis. *Matth. 5. vers. 22.* Nec vero (ut stulte quidam putarunt) novam legem illic fabricat, acsi Patrem suum reprehenderet : sed perversos & insulsos Legis interpretes esse ostendit qui in externa duntaxat operum specie, vel cortice (ut vulgo loquuntur) insistunt : quum potius ex Dei natura ejus doctrina æstimari debeat. Apud terrenos judices si quis telum occidendi hominis causa gestaverit, reus est de vi. Deus autem qui spiritualis est legislator, altius progreditur. Itaque apud eum iracundia homicidium censetur. Imo quia penetrat usque ad intimos affectus, occultum quoque odium homicidii loco ducit. Sic enim intelligi debent Joannis verba, *1 Joan. 3. vers. 15.* Qui odit fratrem suum, homicida est : nempe ad damnationem sufficere conceptum in corde odium, quamvis non appareat.

Expositio sexti præcepti.

Ex Levit. XIX.

17. Ne oderis fratrem tuum in corde tuo.

Hanc partem versus separatim legendam esse non dubito. Nec mihi probatur quod interposita adversativa Sed, interpretes quod postea sequetur contexunt. Scimus autem in distinctione versuum non semper quærendam esse rationem. Porro quum certum sit, quæcunque apud Mosen leguntur formandæ vitæ præcepta ex decalogo pendere : hæc sententia satis demonstrat non ideo tantum prohibitas fuisse cædes ne quis manu & gladio fratrem interficiat, sed ne malevolentiam & odium intus fovendo ad nocendum sibi indulgeat. Quo vere confirmatur illud Pauli, Legem spiritualem esse : & refutatur eorum inscitia qui Mosen fingunt instar Lycurgi vel Solonis terrenum fuisse legislatorem apud Judæos, quando ad arcanos usque affectus penetrat. Adhæc probabile est ex hoc loco Joannem sumpsisse quod dicit, homicidam esse qui fratrem odit. *1 Joan. 3. vers. 15.* Emphatice enim hic ponitur nomen cordis : quia etsi nulla appareant odii signa, homicidium tamen coram Deo censetur interior affectus.

Ex Levit. XIX.

18. Ne ulciscaris te, neque serves odium contra filios populi tui : sed diliges proximum tuum sicut teipsum : ego Jehova.

Hinc clare apparet longius Deum respexisse quam ne alii alios interficerent : quia non tantum manus coërcet, sed corda omni odio pura exigit. Nam quum fons & causa inimicitiarum sit vindictæ cupiditas, sequitur sub occidendi verbo damnari quicquid cum fraterna dilectione pugnat. Huc accedit antithesis, ne quis odio prosequatur fratrem, quin potius diligat tanquam seipsum. Ita non alius præcepti interpres quærendus est quam ipse Deus, qui cædis reos esse pronunciat quicunque aliqua malevolentia sunt infecti : nec modo qui offensi par pari referre appetunt, sed qui non sincere amant proximos suos, quibus etiam jure se inimicos esse putant. Quare ut nos à spirituali cæde absolvat Deus, abstergere ex animis nostris discamus omnem vindictæ appetitum, ac depositis odiis fraternam cum omnibus dilectionem colere. Etsi autem posterior pars versus summam complectitur totius secundæ tabulæ : quia tamen vindictæ opponitur dilectio, separare non debui quæ tam bene inter se cohærent, præsertim quum alterum ex altero pendeat. De solis quidem filiis Abrahæ præcipit, quia atrocius erat crimen vindictæ inter eos qui simul devincti erant fraterno jure : dubium tamen non est quin vitium generaliter Deus improbet. Turpiter vero in vulgaribus scholis corrupta fuit hæc sententia : nam quia regula (ut ipsi loquuntur) regulato superior est, finxerunt ordinem præposterum, ut quisque se primum, deinde proximos diligat : qua de re alibi fusius tractabo. Verbum נטר quod est custodire, sine adjectione positum tantundem valet atque retinere memoria injuriam : sicut etiam Gallice dicimus, *Garder une injure.*

Ex Levit. XIX.

14. Surdo non maledices, & coram cæco non pones offendiculum, sed timebis à Deo tuo : ego Jehova.

Quum sub homicidii nomine comprehendat Lex omnes noxas quibus injuste læduntur homines, in primis damnanda fuit crudelitas qua affliguntur miseri, quibus sua calamitas misericordiam potius conciliare debet. Nam si qua humanitatis gutta in nobis viget, ubi occurrit cæcus, solliciti erimus ne impingat vel cadat : quod si erret, porrecta manu in viam reducere studebimus. surdis etiam parcemus, quia illis insultare non minus est ridiculum vel barbarum quam convitiis lapides incessere. Ergo immanis

manis est feritas, ad quos sublevandos naturæ sensus nos impellit, eorum mala, quibus jam plus satis gravantur, augere. Itaque discamus ex iis verbis, quo quisque debilior est, ita ab omni molestia & injuria debere tutum esse, & ubi aggredimur eos quibus nulla suppetit defensio, sævitiæ crimen magis exaggerari: petulantiam vero qua insurgimus adversus calamitosos, prorsus Deo esse intolerabilem.

Appendices ceremoniales sexti præcepti.

Ex Deut. XXI.

1. Quum inventum fuerit cadaver hominis occisi in terra quam Jehova Deus tuus dabit tibi ut possideas eam, prostratum in agro, nec cognitum fuerit quis percusserit eum:
2. Tunc egredientur seniores tui, & judices tui, & metientur usque ad civitates quæ sunt in circuitibus cadaveris hominis illius occisi.
3. Et seniores urbis, propinquioris urbis illi cadaveri occiso, capient vitulam de armento qua nemo usus fuerit, & quæ non traxerit jugum.
4. Et adducent seniores ejus urbis vitulam ad vallem asperam, quæ nunquam fuerit arata, neque seminata, & præcident cervicem vitulæ illic in valle.
5. Et accedent sacerdotes filii Levi (eos enim elegit Jehova Deus tuus ut ministrent ipsi, & ad benedicendum in nomine Jehovæ: & juxta quorum sermonem erit omnis lis atque omnis plaga)
6. Et omnes seniores ejus urbis ubi accesserint ad cadaver hominis occisi, lavabunt manus suas super vitulam percussam in valle.
7. Et testificabuntur, ac dicent, Manus nostræ non effuderunt sanguinem istum, neque oculi nostri viderunt.
8. Expia populum tuum Israël quem redemisti Jehova, & ne imputes sanguinem innocentem in medio populi tui Israël: & expiabitur ab eis sanguis.
9. Tu autem auferes sanguinem innocentem è medio tui, quum feceris quod rectum est in oculis Jehovæ.

1. *Quum inventum.*] Hæc appendix mista est ex jure forensi & ceremoniis. Porro in ea docemur quam pretiosa sit Deo hominis vita: quia si cædes facta fuerit incerto auctore, expiationem requirit, qua se urbes vicinæ à sceleris contagione purgent. Unde apparet sanguine humano terram ita pollui, ut quicunque impunitate cædes alunt, eadem sa noxa obstringant. Hic de occulto scelere agitur, cujus culpam sustinent vicinæ urbes, donec inquisitione perfunctæ, testari queant auctorem non fuisse compertum: quanto itaque minus erunt excusabiles si homicidam impune elabi sinant? Ritus vero præscribitur, ut seniores urbis magis propioquæ vitulam sumant quæ jugum non traxerit, adducant in vallem saxosam & sterilem, cervicem præcidant adhibitis sacerdotibus, lavent manus suas, & testentur se habere manus puras & oculos, quia non sint conscii. Quod vitulam jugi expertem elegit Deus, factum est quo magis ad vivum repræsentaretur compensatio sanguinis innoxii. Mactari vero in loco arido oportuit, ut ab agris cultis tolleretur immunditics. Nam si in medio foro urbis, vel in parte aliqua habitabili fusus esset sanguis vitulæ, familiari immolationis aspectu, magis obduruissent ad immanitatem. Gignendi ergo horroris causa extracta fuit in locum solitarium & horridum, ut hoc modo ad crudelitatem detestandam assuefierent. Etsi autem proprie loquendo non fuit hoc sacrificium, quia fas non fuisset alibi quam in sanctuario peragi: accessit tamen ad sacrificii naturam, quoniam adhibiti fuerunt Levitæ, & deprecatio solennis concepta fuit. Quanquam non tantum ut ministri altaris, sed etiam ut judices asciti fuerunt: qualitas enim his verbis exprimitur, quod ad cultum Dei, ad benedicendum populum, & ad ferendam de plagis senteotiam electi fuerint.

6. *Et omnes seniores.*] Manuum ablutio valuit ad eos melius excitandos, ne temere solenoi isto ritu testificarentur se puros esse & immunes. Perinde enim erat acsi cadaver mortui hominis sisterent coram Deo, & ipsi ex opposito starent ad crimen diluendum. Interea tamen veniam postulant, quia fieri potuit ut eorum incuria fuerit homo percussus: deinde quum sacrilegio unius Achan contaminatus fuerit totus populus, timendum fuit oe Dei vindicta latius serperet ob commissum piaculum. Atque ita rursus edocti fuerunt quantopere homicidia abominetur Deus, ubi populus alienum peccatum sibi ignosci postulat: acsi ex solo aspectu noxam contraxissent. Pronunciat tandem Deus se non imputaturum illis ubi tali purgatione rite defuncti fuerint. non quod vitula pretium satisfactionis esset ad Deum placandum: sed quia hoc modo suppliciter se Deo reconciliabant, & in posterum januam claudebant homicidiis. Hac ratione dicitur, Tolles è medio sanguinem: quia si negligatur cædes, residet in populo macula, & terra ipsa quodammodo apud Deum fœtet.

Ex Deut. XII.

15. Pro omni desiderio animæ tuæ mactabis, & comedes carnes secundum benedictionem Jehovæ Dei tui, quam dederit tibi intra omnes portas tuas: immundus & mundus comedet eas, sicut capream & cervum.
16. Tantummodo sanguinem non comedetis, super terram effundetis illum instar aquæ.

Ex eodem Capite.

20 Quum dilataverit Jehova Deus tuus terminum tuum, quemadmodum loquutus est tibi, & dixeris, Comedam carnem, quod concupiscat anima tua vesci carnibus: juxta omne desiderium animæ tuæ comedes carnes.

21. Quum

21. Quum longinquus à te fuerit locus quem elegerit Jehova Deus tuus ut ponat nomen suum ibi, mactabis de bobus tuis & de pecudibus tuis quas dederit Jehova tibi, quemadmodum præcepi tibi, & vesceris in portis tuis secundum omne desiderium animæ tuæ.

22. Certe quemadmodum comeditur caprea & cervus, sic comedes illas: immundus pariter & mundus vescentur illis.

23. Tantum roborare ut non comedas sanguinem: quia sanguis est anima, & non comedes animam una cum carne.

24. Non comedes illum, sed in terram effundes illum instar aquæ.

25. Non vesceris illo, ut bene sit tibi & filiis tuis post te, quum feceris quod rectum est in oculis Jehovæ.

Ex Levit. XVII.

10. Quicunque è domo Israël, & è peregrinis qui peregrinantur in medio eorum, comederit ullum sanguinem, ponam faciem meam in animam quæ comederit sanguinem, & excidam eam è medio populi sui.

11. Quia anima carnis in sanguine est: ego autem dedi illum vobis super altare ad expiandum animas vestras: quia sanguis animam expiabit.

12. Ideo dixi filiis Israël, Nulla anima ex vobis comedet sanguinem, & peregrinus qui peregrinatur in medio vestri non comedet sanguinem.

13. Et quicunque è filiis Israël, & è peregrinis qui peregrinantur in medio eorum, venatus fuerit venationem bestiæ vel avis quæ comeditur, effundet sanguinem ejus & cooperiet pulvere.

14. Quia anima cujusque carnis, sanguis ejus est in anima: dixique filiis Israël, Sanguinem cujuscunque carnis non comedetis, quia anima cujusque carnis est sanguis ejus: quicunque comederit illum, excidetur.

Ex Levit. VII.

26. Nullum sanguinem comedetis in cunctis habitationibus vestris, tam de avibus quam de jumentis.

27. Omnis anima quæ comederit ullum sanguinem, excidetur anima illa è populis suis.

Ex Levit. XIX.

26. Non comedetis cum sanguine.

Deut. 12. 15. *Pro omni desiderio animæ tuæ mactabis.*] Quod præcedit apud Mosen suo loco posui, ne alibi sacrificia mactarent quam in loco sacro, qui unus erat in tota Judæa. Hic libertas edendi permittitur, modo ne animalia Deo offerant, sed illis vescantur tanquam feris sylvestribus. Exempli causa ponuntur duæ species, caprea & cervus, ex quibus nulla fiebat oblatio. Liberum ergo illis fit ubicunque velint vesci carnibus, exceptione tamen addita, ne sanguinem gustent: quod tametsi observatum à parentibus fuerat ante Legem, Deus iterum sancivit, quum peculiarem sibi populum colligeret. Scimus enim statim à diluvio indictam fuisse Noæ & posteris sanguinis abstinentiam. Verum ut major pars statim degeneravit, verisimile est, neglecto Dei mandato, gentes omnes promiscuam sibi licentiam sumpsisse: ac dubium est an in familia Sem viguerit religio, quæ passim sepulta erat. Certe ex nova Legis promulgatione conjicere licet illam fuisse prorsus obsoletam. quicquid sit, hac nota electum populum discerni voluit Deus à profanis gentibus. Ratio autem prohibitionis cujus nunc fit mentio, jam ante expressa fuerat, quia animæ sedes est sanguis. Etsi autem animal occidere in cibum licebat, simul frenum tamen ad cohibendam feritatem utile fuit, sanguinem non attingere: quia dum parcebant animalium sanguini, necesse fuit multo magis humano parcere. Ideo postquam vetuit Deus sanguine vesci, statim transit ad homines ipsos, Qui effuderit sanguinem hominis, in homine fundetur sanguis ejus, quia ad imaginem Dei creatus est. Convenienter ergo sexto præcepto attexui omnes locos quibus Deus jubet populum à sanguine abstinere. Per se quidem non magni interfuit sanguinem comedere: quod ergo rem non adeo ponderosam toties Deus inculcat, inde colligitur Legem alio spectare. Huc quoque accedit pœnæ severitas: nam aviculæ sanguinem gustare, crimen certe non erat morte dignum. Ergo inde similiter patet alium fuisse prohibitionis finem, ut scilicet crudelitas horrori esset. Et verba Mosis ostendunt, non ideo vetari esum sanguinis acsi sua immunditie hominem inficeret, sed ut vitam hominis pretiosam ducant: dicitur enim, Quia sanguis anima est: quod Augustino tantundem valet atque animæ signum. sed potius intelligit Moses vitam animalem contineri in sanguine. Sanguis ergo qui vitam repræsentat, non abs re fuit interdictus: nec seorsum modo sanguinem comedere nefas fuit, sed etiam simul cum carne. Sicuti tam in Deuteronomio quam in Levitico ultimo loco diserte traditur.

Gen. 9.

23. *Tantummodo roborare.*] Non frustra sollicite eos hortatur ad inflexibilem constantiam, quia & res erat in speciem levis, & molesta observatio, & proclivis erat lapsus ob commune Gentium exemplum. Nam quum secum reputarent nihil ad sanctimoniam conferre si sanguinem non attingerent, inde facile indulgentiæ suborta fuisset illecebra.

Levit. 17. 10. *Quicunque ex domo Israël.*] Hic non tantum morti addicit qui se esu sanguinis polluerint, sed si manus judicum effugerint, se vindicem fore pronunciat. Neque enim judicibus tantum præscribit quid factu rectum sit, sed sibiipsi vendicat pœnæ exigendæ partes: nec vero modum excedit si finis Legis spectetur. Etsi enim hominis interitu pensari sanguinem bruti animalis consentaneum non fuit, tenendum tamen est pædagogiam hanc rudi populo fuisse necessariam, ne ad barbariem prosilirent. Porro ne querantur sibi nullum relinqui usum sanguinis, admonet Deus, quum in expiationem datus sit, plusquam ingratos esse nisi tanto beneficio contenti sint. Et certe quum apud eos pretium

tium esset placandi Dei, hæc utilitas cibo longe præferenda fuit. Ergo si sanguinem qui ad Deum reconciliandum altari destinatus est, in vulgarem cibum transferre appetant, ingratitudinem illis oblique exprobrat Moses: quia Deus esum auferens, melius aliquid quod abunde sufficere debeat, residuum illis fecit. Cæterum quomodo animas expiet sanguis, alibi visum est, sacramentali modo scilicet. ubi notandum est, quod proprium est Christi, sic metonymice transferri ad figuras & symbola, ut tamen non inanis aut fallax fuerit similitudo: quia quatenus in externis sacrificiis Christum apprehenderunt Patres, illic vere exhibita fuit expiatio. Peregrinos hoc quoque loco intelligo non quoslibet hospites qui negotiandi causa iter facerent, sed qui ad Dei cultum se contulerant. Multi enim exteri superstitionibus valere jussis, circumcidebantur: quos oportuit diserte obstringi, ne se eximerent: si lex eos præteriisset. Hæc ideo breviter notandum est, ne putemus ab esu sanguinis profanos hospites arceri, quibus licebat carnes à feris discerptas in cibum emere. Cæterum quia ante Legem abstinuerant Patres à sanguine, & prohibitio ad primam tabulam & Legalem cultum non spectabat: inde factum est ut Apostoli abrogatis ceremoniis, non ausi tamen fuerint liberum esum sanguinis statim permittere, ne gravior offensio nasceretur ex re nova & insolita. Ergo ne res tantilla exitialibus dissidiis scinderet Ecclesias, Gentibus mandarunt ne vescerentur sanguine: *Actor. 15. vers. 20.* ratione addita, quod novo exemplo turbati essent qui assueti erant ad legendam Mosis doctrinam. hæc tamen exigui temporis fuit observatio, sicuti ex Paulo colligitur. Quod autem usque ad tempus Tertulliani à quibusdam retenta fuit, superstitione non caruit & perverso zelo.

Appendices sexti præcepti politicæ.

Ex Levit. XXIV.

17. Qui percusserit animam hominis, morte moriatur.

Ex eodem Capite.

19. Vir qui intulerit maculam proximo suo, secundum quod fecit sic fiat ei.

20. Fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente: sicut intulerit maculam homini, sic inferetur ei.

21. Qui percusserit animal, reddet illud: qui vero percusserit hominem, moriatur.

22. Judicium unum erit vobis, sicut peregrinus sic & indigena erit: quia ego Jehova Deus vester.

Ex Exodi XXI.

12. Qui percusserit virum ad mortem, morte moriatur.

13. At qui non insidiatus fuerit ei, sed tradiderit illum Deus in manus ejus, tunc dabo locum ad quem fugiet.

14. Sin vero insultando se extulerit quispiam in proximum suum, ut occidat eum maliriose, ab altari meo tolles eum ut moriatur.

Ex eodem Capite.

18. Quod si rixati fuerint aliqui, & percusserit alter proximum suum lapide vel pugno, nec mortuus fuerit, sed jacuerit in lecto:

19. Si surrexerit, & ambulaverit foris super baculum suum, tunc innocens erit qui percussit: tantum cessationem ejus pensabit, & medendo medicandum curabit.

20. Quum percusserit quispiam servum suum vel ancillam suam baculo, & mortuus fuerit sub manu ejus, vindicando vindicabitur.

21. Veruntamen si per diem vel duos dies steterit, non vindicabitur, quia pecunia ejus est.

22. Quum autem rixati fuerint viri, & percusserint mulierem prægnantem ut egrediatur fœtus ejus, nec tamen sequatur mors: puniendo punietur quemadmodum imposuerit ei maritus mulieris, & solvet apud judices.

23. Quod si mors fuerit, tunc dabis animam pro anima,

24. Oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede,

25. Adustionem pro adustione, vulnus pro vulnere, livorem pro livore.

26. Quum autem percusserit quispiam oculum servi sui, vel oculum ancillæ suæ, & corruperit eum, liberum dimittet eum pro oculo ejus.

27. Quod si dentem servi sui, vel dentem ancillæ suæ excusserit, liberum dimittet eum pro dente ejus.

28. Si cornu petierit bos virum aut mulierem ut moriatur, lapidando lapidabitur bos, neque comedetur caro ejus: dominus autem bovis erit innocens.

29. Quod si bos cornupeta fuerit ab heri & nudiustertius, & contestatio facta fuerit domino ejus, nec custodierit eum, occidendo autem occiderit virum vel mulierem: bos lapidabitur, & dominus quoque ejus morietur.

30. Si pretium redemptionis impositum fuerit ei, tunc dabit redemptionem animæ suæ quantum impositum fuerit ei.

31. Sive filium cornu petierit, sive filiam, secundum judicium hoc fiet ei.

32. Si servum bos cornu petierit, vel ancillam, argenti triginta siclos dabit domino ejus, & bos ille lapidabitur.

Levit. 24. 17. *Qui percusserit.*] Sequitur præcepti confirmatio ex jure forensi. ac primo quidem mortis pœna statuitur in homicidas: nam percutere animam tantundem valet ac lethaliter vulnerare, ut mors quoque sequatur: sicuti Moses in Exodo se clarius explicat. Porro quanquam breviter loquitur, ut legislator, non dubium tamen est quin sententia judicum velit interfici quos morti adjudicat. qualis fuerit exequendæ pœnæ forma, videbimus suo loco. Etsi autem non ubique ad perfectionem exegit Deus quas ferebat leges, in præcipuo tamen capite simplicem & puram approbationem sui præcepti extare voluit. Atque hæc causa fuit cur exordium facerem ab hac sententia, quia præcepto respondet quasi ἀντίστροφον.

19. *Vir qui intulerit.*] Pœnæ etiam nunc eos subjicit qui verberibus corpus proximi mutilarint: quod necesse fuit, quia alioquin improbissimus quisque, ut peritus fuisset nocendi artifex, crus vel brachium fregisset fratri, deinde non tantum misero insultasset, sed Deo quoque & legi. Si quis ergo membrum hominis afflixerat, pœna talionis edicitur: qua usæ sunt aliæ quoque gentes. Verum ita distincte præcipit Deus quando & quomodo retalianda sit injuria, ut lex mioime obnoxia sit frigidis cavillis, quibus legem duodecim Tabularum exagitat apud Gellium Phavorinus. Et certe nimis obscure Decemviri, Si membrum fregeris meum, ex pacto talio esto. Deus autem non ante jubet oculum pro oculo erui, vel dentem excuti pro deote, quam exposuit, Si quis sciens & volens plagam intulerit: ita fortuitos ictus non vocat in judicium, sed tantum conceptum scelus. Frustra autem objicitur, vix ad æquilibrium frangi posse membra ex diversis corporibus: quia alio non tendit Dei consilium quam ut pœnæ rigore territi, à læsione abstineant: adeoque hæc conjunctim posita sunt, Qui hominem occiderit, moriatur; & qui partem vitæ abstulerit, privetur similiter. Atque eodem spectat comparatio, jacturam animalis percussi rependi posse: si vero percussus fuerit homo, nullum in pecunia esse justum compensationis pretium.

22. *Judicium unum.*] Ne populus Israel pro solita superbia solum genus Abrahæ sacrosanctum esse putaret, lex ad exteros quoque extenditur. Atque ita ostendit Deus societatem totius humani generis sibi curæ esse, ut etiam alienissimos nolit expositos esse improborum libidini. Aliis in rebus privilegio seorsum cavit electo populo: nunc vero, quia sine exceptione cunctos mortales creavit ad imaginem suam, ideo in fidem tutelamque suam recipit, ne quis impune illis noceat.

Exod. 21. 12. *Qui percusserit virum.*] Hic locus singulas partes (ut dixi) clarius explicat. ac primo discernit inter voluntarium & fortuitum homicidium: quia si cui lapis vel securis per incogitantiam exciderit, ac obvium quempiam feriat, mortale crimen censeri non vult. Atque in hunc usum datæ sunt urbes refugii, quarum nunc breviter facta fuit mentio, & de quarum jure mox copiose dicendum erit: ubi etiam ratio discernendi inter fraudem & ignorantiam tradetur. Notandum vero est homicidium fortuitum (ut vulgo nominant) Mosen pronunciare non casu vel fortuna accidere, sed Dei consilio: acsi ad mortem eum qui interficitur manu duceret. Quocunque ergo ioteritus genere abripiantur homines, certum est nonnisi Dei arbitrio vivere
Mat. 10. & mori. Et certe quum ne passerculus quidem in
vers. 19. terram nisi ipso volente cadat, valde absurdum esset
homines ad imaginem ejus creatos, temere prostitui ad cæcos impetus fortunæ. Quare statuendum est, quod etiam alibi Scriptura docet, finitas esse singulis vivendi metas: cui sententiæ respondet quod alibi
Psal. 90. dicitur, Tu facis redire hominem, & dicis, Rever-
vers. 3. timini filii hominum. Verum quidem est fortuitum nobis videri cujus non apparet causa vel necessitas: & inde contingentia vocari quæ secundum naturam aliter habere possunt. Atqui interea tenendum est, quæ in utramque partem alioqui flexibilia sunt, arcano Dei consilio gubernari, ut nihil nisi ejus gubernatione & decreto fiat. Hoc modo non imaginamur fatum quale Stoici finxerunt: quia aliud est, quæ per se inclinant in varios & dubios eventus dirigi manu Dei quocunque voluerit; aliud vero, necessitatem dominari ex perpetuo causarum complexu, idque Deo connivente. Imo nihil magis diversum est quam Deum trahi & rapi fatali motu, & omnia prout visum est temperare. Altius hic cum Judæis philosophari nihil attinet, non alios objici ad mortem nisi in quibus Deus occasionem reperit. Certum quidem est Deo semper constare optimam consilii sui rationem: sed inde perperam eliciunt noxa aliqua esse implicitos qui Deo duce ad mortem occurrunt. Nec vero si Deus hominem innoxium tollat è medio, fas est obstrepere: acsi nulla ejus esset justitia, quia nobis abscondita est, atque etiam incomprehensibilis.

14. *Sin vero insultando se extulerit.*] Diversis modis rem unam exprimit. etsi enim superbire & insidiari longe differunt, utrumque tamen Moses ad cædem voluntariam accommodat: quia per insidias intelligit pravum nocendi affectum: superbiendi autem voce denotat violentum insultum, ubi se odio quis in alium petulanter effert. Et certe truculentia & vis & quælibet sævitia superba est, quia nisi quis fratrem suum despiceret, non hostiliter aggrederetur. Jam ne cædibus dando veniam, terram polluant, jubet Deus ab altari quoque suo avelli homicidas: quibus verbis significat tam divino quam humano auxilio esse indignos. Nam etsi altaris sanctitas ad eos qui per imprudentiam vel errorem delinquerant protegendos asylum esse potuit, scelerum tameo impunitas inde male captata esset: quia hoc modo conversum fuisset sanctuarium io speluncam latronum, & fœdæ profanationi subjecta fuisset religio. Quamvis ergo scelerati altare amplexi opem Dei implorent, jubet lex eos inde ad pœnam rapi, quia indignum sit sacro Dei nomine ad peccandi licentiam abuti. Unde apparet quam stulte olim templa ornari putarint, quum asyla fierent fovendis maleficiis. Sumptum id quidem fuit ex recepto Gentium more, sed fatua æmulatione, quum Deum idolis in adulterino cultu miscerent: quanquam idola sua castius & purius Gentiles in hac parte quam Christiani Deum coluerunt. Impios enim & sacrilegos & impuros à jure asyli arcebant, ut ne Persi quidem regi Macedonum latebra in templo Samothracum tuta fuerit. Vox profani hominis refertur apud Livium, Quum omnis præfatio sacrorum eos quibus non sunt puræ manus sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis? Pudeat ergo nos venerationis prætextu templa polluere.

18. *Quod si rixati.*] Hic verberibus & plagis statuitur levis pœna, & quæ irritamentum petulantiæ improbis esse potuit. Quum duodecim Tabulæ injustam pulsationem viginti quinque assibus mulctarent, repertus est Lucius quidam Neratius, qui lusum ex protervia faciens, colaphos obviis quibusque infligere non dubitabat, mox jubebat asses numerari à servo: ut tandem satius visum fuerit legem prorsus obsolescere quam esse ludibrio. Idem apud Judæos facile contingere potuit, ubi qui proximum plagis afflixerat ut in lecto decumberet, tantum solvebat quod miser impenderat corpori suo curando. Quis enim hac mercede non libenter se oblectet prosternendis inimicis, ut eos jacentes in lecto alat? Sed
tenenda est Christi sententia, quoniam præfracto Mat. 19.
erant ingenio Judæi, multa illis propter duritiem vers. 7.
concessa esse: in quibus numeranda est hæc indul- Marc. 10.
gentia. Quanquam videtur remissius egisse Deus vers. 5.
cum

cum eo qui percusserat, ut alterum castigaret qui viribus debilior temere descenderat in certamen: ambo enim pariter ob vim injuste illatam puniendi. Æqua igitur utrique fieri videtur remissio, dum percusso privata tantum jactura pensatur. Quod autem leges politicas Deus ad solidam perfectionem non exegit, hac facilitate coarguere voluit populi contumaciam, quæ ne moderato quidem juri parere sustinuit. Quoties ergo videtur Deus nimis clementer & lente ignoscere, veniat nobis in mentem, ipsum deflexisse ab optima regula, quia negotium erat cum indomabili populo.

20. *Quum percusserit servum.*] Quamvis secundum ordinem politicum longe differant servi à liberis, Deus tamen ut ostendat charam & pretiosam sibi esse hominum vitam, personas in cæde non respicit: sed perinde ulciscitur servi mortem atque hominis liberi, si quidem repente ex vulnere perierit. Et sane dominis concedere potestatem vitæ & necis, immanis fuit barbaries apud Romanos & alias gentes: & sanctiore vinculo inter se conjuncti sunt homines quam ut domino liceat miserum mancipium impune interficere. Neque enim alii sic præsunt aliis ut tyrannidem vel latrocinium exerceant, nec ulla ratio patitur ut privatus quisquam jus gladii sibi arripiat. Et quamvis legibus Romanis non fuerit (ut par erat) cohibita injusta crudelitas, confessi tamen sunt utendum servis esse ut mercenariis. Verum quæ mox sequitur exceptio videtur non satis congruere, quia si servus paulatim mortuus fuerit, cædis pœna remittitur: atqui sæpe præstaret uno vulnere statim concidere quam diuturno languore confici. Continget servum verberibus ita conteri & affligi, ut aliquanto post intereat: hic certe deterior est heri sævitia quam si iracundiæ fervore ad cædem impulsus esset. Quare videtur jus nimis inæquale statui: sed notandum est, cædem eorum servorum qui ex plagis decubuerant, non fuisse impunitam. Unde colligitur sævis & truculentis dominis minime liberum fuisse atrociter vulnerare servos: idque diserte sonant verba, quia non aliter pœna eximitur qui percussit, quam si ita sibi moderatus fit ut non appareat crudelitatis indicium. Nam servos per diem unum vel duos dies stare, tantundem valet ac vigere omnibus integris membris: quod si inflictum esset vulnus, aut appareret ulla mutilatio, cædis reus erat percussor. Non absolvitur ergo nisi qui servum castigare duntaxat voluit: ubi autem nulla apparet læsio, probabile est non fuisse occidendi consilium. Itaque lex quæ sanguinarios impetus compescit, frenum homicidiis minime laxat. Ratio quæ additur, ad privatam jacturam restringi debet: quia nunquam hoc prætextu absolveretur homicida, quod pecunia servum emerit, quum vita hominis pretio æstimari nequeat.

22. *Quum autem rixati fuerint.*] Locus hic primo intuitu ambiguus est: quia si mors intelligitur tantum mulieris gravidæ, fœtum extinguere capitale non fuisset. quod magna absurditate non caret. Fœtus enim utero matris inclusus jam homo est: vita autem privari, cujus usuram nondum percepit, fere prodigiosum est. Quod si hominem domi suæ occidi quam in agro videtur indignius, quoniam sua cuique domus tutissimum est receptaculum: multo atrocius censeri debet, fœtum qui nondum in lucem editus est, in utero necari. His rationibus adducor, ut non dubitem ad fœtum quoque extendi non minus quam ad matrem, id quod dicitur, Si mors consequuta sit. Adde quod minime consentaneum esset patrem filii sui vel filiæ vitam pretio vendere. Quare hic (meo judicio) legis sensus est, crimen esse morte dignum non solum ubi mulier ex abortu perit, sed etiam si infans fuerit occisus: sive sit abortivus, sive paulo post ex vulnere moriatur. Cæterum quia fieri non potest quin matrem & liberos debilitet immaturus partus, marito permittitur mulctam exigere apud judices, quæ eorum arbitrio in solatium & damni levationem pendatur. Etsi enim non aliud quam pecuniam apud judices repræsentari jubet Deus: eos tamen æstimatores & arbitros præficit, si forte maritus modum excedat. Quod autem hoc loco legem talionis repetit, inde perspicimus, justa proportione habita, eandem esse vindictæ rationem in dente vel oculo & in ipsa vita, ut æqua respondeat maleficii compensatio. Ergo ad singulas partes merito transfertur, ut qui fratri suo oculum eruit, vel manum abscidit, vel crus fregit, oculum vel manum vel crus perdat. In summa, ad omnem vim cohibendam merces rependitur pro modo maleficii. Porro quamvis de sontibus pœnam Deus exigi velit, non tamen si quis læsus fuerit, vindictam appetere debet: neque enim secum pugnat Deus, qui toties filios suos hortatur non modo ad injurias patienter ferendas, sed etiam beneficiis vincendas. Ad pœnam trahendus est homicida, vel qui membrum fratris sui mutilavit: atqui non ideo protinus licet, si vim injustam passus fueris, iracundiæ vel odio indulgere, ut par pari referas. Quoniam hic error apud Judæos invaluerat, eum refellit Christus, ac docet, pœnam *Matth 5. vers. 38.* quæ publice statuitur adversus noxios, non servire privatæ cujusque libidini, ut qui offensus est, ad retaliandum prosiliat. Nec sane ad eos diriguntur verba quæ inflamment vel incitent ulciscendi affectum, sed pœnæ metu compescitur omnis violentia.

26. *Quum autem percusserit oculum.*] Quum apud Deum non sit servus nec liber, certum est perinde peccare qui servum percutit acsi libero homini manum inferret. Verum quoad jus forense & humana judicia distinctio ponitur, præsertim si quis proprio servo vulnus inflixerit. Neque enim hic exigitur dens pro dente, oculus pro oculo, sed dominium quo male abusus est, aufertur domino: servo autem vel ancillæ in solatium læsionis datur libertas, quæ propemodum dimidium est vitæ. Ita servi quidem sui comparatione mitius tractatur dominus, dum ita laxatur pœnæ severitas: servo autem pro luxatione vel fractura rependitur quod magis optabile est, ut manumissus & sui juris factus, non subjaceat alienæ sævitiæ.

28. *Si cornu petierit.*] Jam ad bruta animalia usque descendit Moses, ut si quem violaverint, eorum pœna magis ac magis deterreantur homines à sanguine fundendo. Ergo si bos cornupeta hominem occiderit, lapidari jubet, & cadaver ejus projici tanquam abominabile. Quod hanc legem exagitant nasuti homines, acsi puerile esset morte mulctare miserum animal, cujus nullum est crimen, non longa refutatione indiget hæc petulantia. Sicut enim creati sunt boves in gratiam hominum, ita non mirum est tam mortem eorum quam vitam publicæ utilitati addici. Jam vero si alatur bos homicida, tali spectaculo haud dubie ad feritatem obdurescent homines: carnem vero ejus comedere, tantundem fere esset ac vorare humanam carnem. Non potuit ergo melius compesci hominum crudelitas, ut à mutuis cædibus abhorrerent, quam si mors hominis ita vindicaretur. In secunda parte longius progreditur Deus, ipsum bovis dominum morti addicens si admonitus fuerit ut caveret. Talis enim denunciatio prætextum ignorantiæ tollit. nec dura videri pœna debet in crassum neglectum: quia liberum exitum noxiis bestiis dare, tantundem valet atque armare in hominum necem. Qui vero sciens & volens fratris sui vitam objicit periculo, cædis auctor merito censetur. Quæ tandem additur correctio, speciem absurditatis primo intuitu continet, quia lege vetitum fuit pretio transigere cum homicida. Sed quia differt crimen à delicto, quamvis nefas fuerit pœnam ex pacto homicidia remittere, licuit tamen judicibus eam mitigare causa cognita, si simplicitas vel incogitantia hominem

excu-

excusaret. Hæc itaque specialis est exceptio, quæ judicibus permittit distioguere noxarum species: nempe si compertum illis fuerit hominem non esse mortis reum, ut ejus tamen negligeotiam pecuoia mulcteot.

31. *Seve filium cornu petierit.*] Quod ad ætatem quidam referunt, acsi filii & filiæ oominarentur pueri & puellæ, nescio an conveniat: neque tamen hanc sententiam rejicio. Quanquam videtur Moses amplificare legem, si bos petulcus herilem filium occiderit, ut pater ipse pœnæ subjaceat, qui oon melius liberis suis prospexerit. Dubitari aotem potuit, æquumne esset patrem jam orbitatis dolore confectum ad mortem trahere: verum ad exemplum pertinet, non impune cedere parentibus si eorum culpa filii vel filiæ pereant.

32. *Si servum.*] Quod jam minoris æstimatur servi occisi pœna quam hominis liberi, ratione non caret. Quantum ad crimen cædis voluntariæ, nullum fuit discrimeo ioter servos ac dominos: in delicto autem potuit aliquid de severitate remitti: præsertim quum bovis lapidatio ad detestationem cædis sufficeret. Optima ergo moderatione usus est Deus quum triginta siclis damnavit negligentiam domini: bovem vero in exemplum proposuit, cujus nece omnes commonefierent quantopere pretiosus sit Deo humanus sanguis.

Ex Deut. XVII.

6. In ore duorum vel trium testium interficietur qui moriturus est, non interficietur in ore unius testis.

Ex Deut. XIX.

15. Non stabit testis unus contra quenquam in quacunque iniquitate, & in quocunque peccato quod peccaverit: in ore duorum testium vel in ore trium testium stabit verbum.

Sicuti severitas in exigenda pœna, ubi cædem factam esse constat, ostendit quanti æstimet Deus hominum vitam: ita tandem conservandi innoxii sanguinis curam declarat quæ hic ponitur moderatio. Quia enim nimia credulitas sæpe judicem impelleret ad insontes damnandos, huic malo remedium Deus adhibet, ubi crimeo, nisi firmis testimoniis probatum, puniri vetat. Etsi vero legem hanc naturaliter insculpsit omnium cordibus, quo tamen sanctior esset observatio apud Israëlitas, scribi voluit: quia nihil magis periculosum quam unius hominis linguæ subjicere cujusque vitam: ubi autem consensus duorum vel trium serio examinatur, ut plurimum deprehendi potest si qua latet falsitas. Ergo ne vel levibus conjecturis, vel parum idoneis delationibus, vel iniquis præjudiciis temere quisquam damnetur, ac ita opprimatur innocentia: Deus se medium opponit, nec patitur quenquam durius tractari nisi probe convictum.

Ex Deut. XXII.

8. Si ædificaveris domum novam, facies tabulatum per circuitum in tecto tuo: nec pones sanguinem in domo tua, si quispiam ceciderit ex eo.

Hoc quoque præceptum ad humanæ vitæ conservationem spectat. Scimus Judæis plana fuisse tecta, ut liberæ illic essent ambulatiooes. Si claustra non fuissent opposita, lethalis fuisset lapsus: ita sæpe domus omnes fuissent funestæ. Jubet ergo Deus claustris vel cancellis vel aliis clausuris muniri circuitum, & quidem severa denunciatione interposita: domos enim sanguioe contaminari pronunciat si quis ex tecto non clauso deciderit. Quod si sola incuria contractus fuit reatus, hinc apparet quantopere Deus abominetur deliberatam sævitiam. Et si unumquemque ita sollicitum esse oportuit de fratrum suorum vita, hinc apparet quantum nefas fuerit eos data opera hostiliter aggredi.

Ex Deut. XXIV.

7. Si quis furatus fuerit animam è fratribus suis è filiis Israël, & vendiderit: morietur vir ille, & auferes malum è medio tui.

Jam in plagiarios eadem quæ in homicidas pœna constituitur, & merito: nam ut misera erat servorum conditio, plusquam dimidium vitæ fuit libertas. Hominem ergo privare tanto bono, propemodum jugulare fuit. Adde quod non plagium modo hic damnatur, sed præterea accessio crudelitatis & doli: si is qui furatus est hominem, simul vendiderit. Venditio autem vix fieri poterat in populo quin mox crimen detegeretur: nihil autem magis odiosum quam filios Dei alienari ab Ecclesia, & addici profanis gentibus.

Ex Deut. XXI.

22. Quum fuerit in aliquo peccatum ad judicium mortis, & interficiendus fuerit, & suspenderis illum in ligno:

23. Non pernoctabit cadaver ejus in ligno, sed sepeliendo sepelies eodem die: quia maledictio est Dei qui suspenditur, & non contaminabis terram tuam quam Jehova Deus tuus dat tibi in hæreditatem.

Finis hujus præcepti est truculentiam & barbariem arcere ab electo populo, dum horror etiam justæ cædis incutitur. Et certe triste spectaculum est ac deforme, cadaver hominis in cruce suspensum: sepultura enim humano generi destinata est, tam in resurrectionis pignus ac symbolum, quam ut oculis vivorum parcatur, ne se rei tam fœdæ aspectu contaminent. Non agit hic Moses de quibuslibet, sed de sceleratis qui indigni sunt sepulchri honore: sed publica utilitas spectatur in ipsis sepeliendis, ne homines ad feritatem assuescant, atque ita reddantur promptiores ad homicidia. Porro quo diligentius in hac parte sibi caveant, terram pollui denunciat si cadaver in cruce suspensum relinquitur: nempe quia talis immanitas terram dedecore fœdat. Id autem minus fuit tolerabile in Judæa, quam Deus hæredita-

tem dederat electo populo, ut sancte & caste illic, rejecta omni profanatione, coleretur. Maledictio autem Dei vocatur suspensus, quia genus ipsum supplicii per se detestabile est. Non vetat quidem Deus crucifigi vel ad furcas suspendi sceleratos: quin potius hanc pœnam subscriptione sua probat: tantum suo exemplo Israelitas hortatur ut ab omni atrocitate abhorreant. Quamvis ergo pœnam non improbet, se tamen abominari dicit in ligno suspensos, ut statim tollatur offensio: neque enim maledictos vocat, acsi desperata esset eorum salus, sed quia maledictionis nota est suspensio. Hunc vero locum Paulus ad Christum accommodat, ut doceat pro nobis factum esse κάθαρμα, quo nos à Legis maledictione solveret. (Galat. 3. vers. 13.) Nam quum omnes rei sint transgressionis, atque ita maledictione implicitum sit totum humanum genus: non alia fuit liberationis ratio quam si se Christus in locum nostrum substitueret. Nec vero suæ sententiæ oblitus erat Deus dum Filium suum unigenitum passus est crucifigi. Unde sequitur, vices nostras illum obiisse, ut à Deo benedicamur: sicuti pro nobis factus est peccatum ut in eo simus Dei justitia. (2 Cor. 5. vers. 13.)

Ex Deut. XXV.

1. Si fuerit lis inter aliquos, & accesserint ad judicium, & judicaverint eos: justificaverintque justum, & impium condemnaverint:

2. Si quidem cædendus fuerit impius, tunc prosternet eum judex, & cædere jubebit illum coram se secundum iniquitatem ejus ad numerum.

3. Quadraginta plagis cædere jubebit illum, non addet: ne forte si addat cædere eum ultra plagis multis, vilescat frater tuus in oculis tuis.

Quia hic præcipitur moderatio & humanitas, appendix est sexti mandati. Summa est, si quis verberibus cædendus sit in judicio, ne castigatio modum excedat. Agitur autem de pœna quæ apud Jurecoosultos vocatur modica coërtio: quam moderatam esse convenit, ne flagellis laceratum corpus reddatur mutilum vel deforme. Quum ergo sontibus eousque pepercerit ut frenaret justam severitatem, multo magis rationem haberi voluit sanguinis innoxii: & quum judices prohibuerit à nimio rigore, multo minus toleranda erit intemperies privati hominis si vim fratri suo inferat. Sic autem cohibendus fuit fervor, quia sæpe judices alioqui non mali, in delicta non secus atque in scelera excandescunt. Æqualis quidem non præfigitur modus, ut pariter omnes verberentur: tantum interdicitur, ne ad summum pro delicto ultra plagas quadraginta judices infligere jubeant. Ita sensim verberati fuerant sontes, non autem tumultuose, quum ictus numerare necesse esset: deinde in futurum tempus non ira læsi, quin omnibus membris integris vigerent. Huc pertinet quod judices Deus spectatores constituit, qui sua gravitate omnem excessum temperent. Ratio adducitur, Ne vilescat frater, quia ultra modum percussus fuerit. Quod duobus modis exponi potest, Ne dehonestetur corpus stigmatibus, & ita reddatur deforme: vel, Ne ignominia & dedecore in perpetuum notatus animum dejiciat. Scimus enim quam gravis sit & acerba insultandi petulantia. Tertius sensus quem afferunt quidam, nimis remotus est, Ne moriatur tanquam vile & abjectum animal: tantum enim consulit Deus misero homini ut castigatus fiat melior, non autem callum ex infamia contrahat. Porro ut semper Judæi in rebus minutis pietatis studium ostentarunt, excogitata ab ipsis fuit puerilis cautio, quo sanctius legem hanc observarent. Religio enim illis fuit ad quadragesimum usque ictum progredi: sed unum detrahendo, inanem clementiæ laudem captarunt, acsi plus saperent ipso Deo, vel eum mansuetudine vincerent. Eo semper amentiæ labuntur homines, dum ex suo cerebro comminisci audent quod verbo Dei opponant. Hæc superstitio jam invaluerat Pauli tempore, ut ex ejus verbis colligitur, ubi refert se quinquies quadraginta plagis fuisse affectum, una minus. (2 Cor. 11. vers. 24.)

Ex Deut. XXIV.

16. Non interficientur patres pro filiis, neque filii interficientur pro patribus: quisque in peccato suo morietur.

Hic quoque ostendit Deus quantam humanæ vitæ curam gerat, ne promiscue grassentur cædes, ubi vetat filios involvi cum parentibus. Lex autem minime supervacua fuit, quia sæpe ob unius crimen in totam sobolem fuit sævitum. Ergo non frustra se opponit Deus ad innoxios protegendos, nec permittit longius pœnam vagari quam ubi crimen residet. Et certe communis sensus naturæ dictat, barbari furoris esse in patrum odium filios interfici. Si quis objiciat quod ante vidimus, Deum ultorem esse in tres & quatuor ætates: solutio in promptu est, cum sibi esse legem, nec cæco impetu ruere in exercenda vindicta, ut insontes reprobis commisceat: sed ita rejicere iniquitatem patrum in filios, ut summum rigorem optima æquitate temperet. Quin etiam non ita se necessitate obstrinxit quin liberum esset, ubi ita placuit, à lege discedere: quemadmodum totam sobolem Chanaan radicitus tolli jussit, quia non aliter purgata esset terra quam inquinamentis illis exterminatis: & quum reprobi essent omnes, justo exitio non minus filii quam patres fuerunt destinati. Imo legimus, post mortem Saulis, expiatum fuisse ejus scelus filiorum nece. (2 Sam. 21. vers. 2.) hoc tamen privilegio non abrogavit summus Legislator quod mandaverat: sed admirabili suo consilio locum dari voluit, ex quo fonte prodeunt omnes leges.

Ex Deut. XX.

10. Quum accesseris ad urbem ut expugnes illam, clamabis ad eam pacem.

11. Et erit, si pacem responderit tibi, & aperuerit tibi, universus populus qui fuerit repertus in ea, erunt tibi tributarii, servientque tibi.

12. Si vero pacem non fecerit tecum, sed faciat tecum prælium, obsederisque eam:

13. Et dederit eam Jehova Deus tuus in manu tua: tunc percuties omnem masculum ejus acie gladii.

14. Tantum mulieres, & parvulos, & animalia, & quicquid fuerit in urbe, omnia spolia

ejus

ejus prædaberis tibi: comedesque spolia inimicorum tuorum, quos dederit tibi Jehova Deus tuus.

15. Sic facies omnibus urbibus longinquis à te valde, quæ non sunt de urbibus gentium istarum.

16. Tantum de urbibus populorum istorum quos Jehova Deus tuus dat tibi in hæreditatem, non vivificabis ullam animam:

17. Sed perdendo perdes eos, Hitthæum, Amorrhæum, Chananæum & Perisæum, Hivæum, & Jebusæum, quemadmodum præcepit tibi Jehova Deus tuus.

18. Ne doceant vos facere secundum abominationes suas quas faciunt diis suis: & peccetis in Jehovam Deum vestrum.

10. *Quum accesseris ad urbem ut expugnes.*] Jam in legitimis quoque bellis docet esse obviam eundum sævitiæ, & à cædibus abstinendum quoad fieri poterit. Jubet ergo, quum ad oppugnandam urbem venerint, ante omnia hortari cives ut deditione facta pacem redimant: quod si factum fuerit, incolumes servare, & imposito tributo esse contentos. Hæc æquitas naturaliter indita fuit cunctis gentibus: inde creati feciales: nec justum bellum duxerunt absque solenni indictione. Denique quum nomen Hostis olim significaret peregrinum, ejus lenitate tristitiam rei mitigarunt Romani. Hac ratione censuerunt hosti quoque præstandam esse fidem. Ac vox illa Ciceronis laude digna, Non suscipienda esse bella, nisi ut sine injuria in pace vivatur. Quod si Deus in medio armorum strepitu vult suos humanitatis esse memores, hinc colligitur quantopere ei displiceant homicidia. Quos auctoritate sua armavit, vult tamen ad clementiam esse propensos, eorumque impetum cohibet, ne gladios suo permissu datos sanguine imbuant. Quomodo igitur homini privato licebit gladium arripere in fratris necem? Nunc tenemus finem hujus doctrinæ, & quam apte ad sextum præceptum quadret.

12. *Si vero pacem non feceris.*] Videtur hæc nimis licentiosa concessio. nam quum profani scriptores victis quoque consulere jubeant, & eos qui armis positis ad imperatoris fidem confugiunt, recipiendos esse doceant, quamvis murum aries percusserit: quomodo Deus misericordiarum pater promiscuis cædibus indulget? Verum jam ante dictum fuit plus Judæis pro cordis duritie fuisse concessum quam jure ipsis liceret. Certe pro charitatis regula etiam armatis hominibus parcendum fuit, si abjecto gladio veniam peterent: saltem non alios interficere licuit quam qui deprehensi essent cum armis & gladio. Ergo longe à perfectione distat occidendi permissio quæ ad omnes mares extenditur. Verum quia vix pro sua ferocia passi fuissent Judæi sibi præscribi quod æquissimum erat, saltem frenare eorum intemperantiam voluit Deus, ne ad extremum crudelitatis descenderent. Agitur de urbibus vi captis, ubi interdum contingit nullum haberi sexus vel ætatis discrimen: hæc immanitas compescitur, ne mulieres vel pueros trucident.

15. *Sic facies omnibus.*] Inseritur exceptio, ne communi belli jure utantur Judæi contra gentes Chanaan de quibus abolendis lata erat sententia. Neque ad bellum modo cum ipsis gerendum armavit Deus Judæos, sed ministros & exequutores suæ vindictæ constituit. Alibi autem exposuimus justas fuisse causas cur radicitus evelli totum illud semen ac memoriam deleri vellet: præsertim quum eas jam quadringentis annis tolerasset, prava autem obstinatione in deterius ruere non cessassent. unde apparuit perdita earum impietas. Iterum tamen repetitur quod alibi dictum fuit, quoniam consecrata erat ad Dei cultum terra illa, exterminandos esse incolas, qui nihil aliud quam eam contaminare poterant: adeoque id utile esse Israelitis, ne eorum decipulis trahantur ad falsas superstitiones.

Ex Deut. XXIII.

15. Non trades servum domino suo, qui se ad te eripuerit à domino suo.

16. Tecum habitabit in medio tui, in loco quem elegerit in una urbium tuarum prout placuerit: nec vim inferes ei.

Quanquam hæc lex ad humanitatem & clementiam spectat, tamen videtur non omni ex parte justa esse. Quum tyrannica superbia multi domini servos premerent, coëgit eorum improbitas miseros aliquo solatio levare. Itaque servis permissum fuit in templa confugere: Romæ etiam ad statuas Cæsarum, ut si probarent se indigne & inhumaniter fuisse tractatos, causa cognita, venditi ad mansuetiores dominos transirent. Hoc quidem tolerabile fuit. sed perfugium quod hic servis datur, dominos jure suo fraudat: quoniam causa incognita libertas illis datur habitandi in terra Chanaan. hoc etiam modo violatur jus gentium, dum terra quibuslibet fugitivis patet. Adhæc quum servi perfugi ut plurimum nequam sint & scelerati, quicunque locus erit eorum receptaculum, multis inquinamentis replebitur. Quod existimant quidam privilegio exemptos esse servos à priore jugo, ut se in obsequium Deo traderent, atque ita propagaretur vera religio: nescio an satis firmum sit. Certe consentaneum non videtur, in Ecclesiam receptas fuisse quaslibet sordes ac quisquilias: quia tandem omne genus corruptelis fuisset referta. deinde si quid sceleris alibi fuisset admissum, Dei nomine obtegi minime decebat. Quid enim si fur, si adulter, vel homicida, relicto domino asylum in terra sancta quæsiisset? tales hospitio recipere ac tueri quid aliud fuisset quam eversis legibus & judiciis fœdam barbariem statuere? Ego itaque plus intelligendum esse arbitror quam sonent verba: nempe, si compertum esset servos fugisse non maleficii causa, sed ob nimiam dominorum truculentiam, ne populus eos abigeret: quod tantundem erat atque ad lanienam projicere. Et certe judicium interpositum fuisse colligitur, quia datur electio, in quacunque urbe habitare velint. Valuit quidem ad favorem religio, quia nomen vero Deo eos dare oportuit, & in ejus cultum initiari qui sedem & domicilium petebant in terra Chanaan: nunquam tamen passus est Deus, impios sine delectu recipiendo, nomen suum profanari. Quare (ut initio attigi) humanitatem populo suo Deus commendat, ne profugos servos dedendo, alieno furori subscribat: quia domini futuri erant carnifices. Et quum populum à vi inferenda prohibet, subindicat his verbis tantum se miseris consulere, ut liberum sit suam innocentiam defendere in judicio. unde hanc legem in appendices sexti præcepti referre visum est.

Ex Deut. XXII.

6. Quum occurrerit tibi nidus avium in via in quavis arbore, aut super terram ubi pulli vel ova, & mater cubet super pullos aut super ova: non accipies matrem cum filiis: sed dimittendo dimittes matrem, pullos autem capies tibi. ut bene sit tibi & producas dies.

Hoc præcepto quum instituerit Deus populum suum ad mansuetudinem, appendix est sexti præcepti. Fuit quidem sobolis habita ratio, deinde aves quamdiu incubant, ut sunt macie confectæ, certum est non esse salubrem cibum: dubium tamen non est quin propositum fuerit Deo suos ad humanitatem fovendam assuefacere. Nam si qua misericordiæ gutta in nobis viget, nunquam in mentem veniet miseram aviculam interficere, quæ vel generandi studio, vel pullorum amore sic flagrat, ut vitæ suæ oblita, periclitari malit quam ova aut pullos deserere. Quare non dubium est quin hoc rudimento populum suum Deus à feritate & sævitia prohibuerit.

Ex Exodi XXIII.

5. Si videris asinum inimici tui decumbentem sub onere suo, & cessaveris ab auxiliando ei, auxiliando auxiliaberis cum eo.

Ex Deut. XXII.

4. Non videbis asinum fratris tui aut boves ejus jacentes in via, & abscondes te ab eis: erigendo eriges cum eo.

Hac etiam lege suos hortatur Deus ad præstanda humanitatis officia brutis animalibus, quo magis sint ad fratres suos juvandos propensi. Memoria
1 Cor. 9. enim tenendum est quod docet Paulus, ubi Deus bo-
vers. 9. ves sublevari jubet, non tam de ipsis esse sollicitum quam hominum curam suscipere. Alibi præcipit Deus, ut qui viderit fratris sui bovem vel asinum, adeoque inimici, errantem, colligat & restituat domino: verum hic alius finis propositus fuit, ut testentur fideles se inimicis ignoscere, dum erga eorum animalia sunt misericordes. Si dictum simpliciter fuisset, juvandos esse inimicos, & beneficiis certandum esse ad vincendam eorum malitiam, satis damnata fuisset omnis crudelitas. atqui ubi Deus non modo inimicis succurrere jubet, errantibus viam commonstrare, & lapsos colligere, sed his omnibus beneficiis vult animalia prosequi: magis emphatice & vehementius exprimit quantopere ab odio & vindictæ libidine remotos esse velit filios
Matth. 5. suos. Quod ergo postea discipulis suis præcepit Chri-
vers. 44. stus, videmus in Lege fuisse traditum, ut inimicos nostros diligamus. Neque enim hic tantum compescitur ulciscendi affectus, sed plus aliquid exigitur, ut vincant fideles beneficiis hostium suorum malitiam: reducere enim bovem vel asinum erraticum, testimonium est sinceri amoris. Verum his duobus locis magis ad vivum repræsentatur quod ad sextum præceptum pertinet, ut auxilium feratur bovi vel asino laboranti sub onere. In verbis non consentiunt interpretes, à quibus longe discessit Hieronymus. Alii autem qui fidelius reddere cupiunt, interrogative legunt, Si videris animal sub onere suo, &c. an cessabis auxiliari? Videtur alter sensus aptior, Si videris & cessaveris auxiliari, auxiliare tamen. Occupat autem hoc modo Deus, si forte quispiam primo odio impulsus gravetur inimicum suum juvare, & tunc perversum affectum corrigere jubet. Sensus ergo erit, si aspectus inimici te moretur quominus animal ejus subleves, deposita malevolentia cum eo te conjunge, ut simul humani & misericordes sitis erga miserum animal. Sic data fuit materia inimicis ut se mutuo reconciliarent. Alia est difficultas in verbo עזב, quod etsi Relinquere significat, hic tamen meo judicio sumitur pro Auxiliari vel opem ferre. quanquam non male vertitur, Dimittere vel solvere: nisi forte magis libeat, roborare: quo sensu interdum reperitur.

Ex Numer. XXXV.

9. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

10. Alloquere filios Israël, & dicas eis, Quum transieritis Jordanem in terra Chanaan,

11. Constituetis vobis urbes: urbes autem refugii erunt vobis, quo fugiet homicida qui percusserit aliquem per errorem.

12. Et erunt vobis urbes illæ in refugium à propinquo: & non morietur homicida, donec steterit ipse ante congregationem ad judicium.

13. Et ex urbibus quas dabitis, sex urbes refugii erunt vobis.

14. Tres urbes dabitis citra Jordanem, & tres urbes dabitis in terra Chanaan: urbes refugii erunt.

15. Filiis Israël, & peregrino, & incolæ in medio eorum, erunt sex urbes illæ in refugium, ut fugiat illuc quicunque percusserit aliquem per errorem.

16. Si instrumento ferreo percusserit eum, & mortuus fuerit, homicida est: moriendo morietur homicida.

17. Si vero lapide manus, quo moriatur, percusserit eum, & mortuus fuerit, homicida est: moriendo morietur homicida.

18. Aut instrumento ligneo manus, quo moriatur, percusserit eum, & moriatur, homicida est: moriendo morietur homicida.

19. Propinquus sanguinis ipse interficiet homicidam: quum ipse obviaverit illi, ipse interficiet eum.

20. Si per odium, inquam, impulerit eum, aut projecerit aliquid in eum per insidias, & mortuus fuerit:

21. Aut per inimicitiam percusserit eum manu sua, mortuusque fuerit: moriendo morietur percussor, homicida est: propinquus sanguinis interficiet homicidam quum ipse occurrerit illi.

22. Si autem casu absque inimicitiis impulerit eum, vel projecerit in eum quodvis instrumentum absque insidiis:

23. Aut quemvis lapidem quo moriatur quem prius non videbat, & cadere fecerit super illum, mortuusque fuerit, & ipse non erat illi inimicus, neque quærebat malum ejus:

24. Tunc judicabit congregatio inter percussorem & propinquum sanguinis secundum judicia ista.

25. Et eruet congregatio homicidam è manu propinqui sanguinis, & reverti faciet eum congregatio ad urbem refugii sui ad quam confugerat: habitabitque in ea donec moriatur sacerdos magnus qui unctus est oleo sanctitatis.

26. Quod si egrediendo egressus fuerit homicida terminum urbis refugii sui ad quam confugerat,

27. Et invenerit eum propinquus sanguinis extra terminum urbis refugii sui, atque occiderit propinquus ille homicidam: non erit obnoxius morti.

28. In civitate enim refugii sui habitabit donec moriatur sacerdos magnus: posteaquam autem mortuus fuerit sacerdos magnus, revertetur homicida in terram possessionis suæ.

29. Et erunt ista vobis in statutum judicii per generationes vestras, in omnibus habitationibus vestris.

30. Quicunque percusserit aliquem, ad verbum testium occidet homicidam: solus enim testis non testificabitur in animam ut moriatur.

31. Neque accipietis pretium pro anima homicidæ qui est sceleratus, ut moriatur: sed moriendo morietur.

32. Sed nec accipietis pretium ut fugiat ad urbem refugii sui, ut revertatur habitare in ea terra donec moriatur sacerdos.

33. Et non polluetis terram in qua fueritis, quia sanguis iste polluet terram: neque terra expiabitur propter sanguinem qui effusus est in ea, nisi per sanguinem illius qui effudit illum.

34. Ne ergo polluatis terram in qua habitatis, & in cujus medio ego habito: ego enim Jehova habito in medio filiorum Israël.

Ex Deut. XIX.

1. Quum exciderit Jehova Deus tuus gentes quarum ipse Jehova Deus tuus dat tibi terram, & possederis eas, habitaverisque in urbibus earum & in domibus earum:

2. Tres urbes separabis tibi in medio terræ tuæ quam Jehova Deus tuus dat tibi ut possideas eam.

3. Præparabis tibi itinera, & in tres partes divides terminum terræ tuæ, quam in hæreditatem daturus est tibi Jehova Deus tuus: eritque ut fugiat illuc omnis homicida.

4. Hæc autem est res homicidæ qui fugiet illuc, & vivet: qui percusserit proximum suum ignoranter, neque oderat eum ab heri & nudiustertius:

5. Quicunque abierit cum proximo suo in sylvam ad cædenda ligna, & impulsa fuerit manus ejus in securim ad cædendum lignum, elapsum autem fuerit ferrum è ligno, inveneritque proximum suum, & moriatur: is fugiet ad unam urbium istarum, & vivet:

6. Ne persequatur propinquus sanguinis homicidam illum, quum incaluerit cor ejus: & assequatur eum quod longior fuerit via, & percutiat eum anima, quum tamen non sit reus mortis, quod non odisset eum ab heri & nudiustertius.

7. Idcirco ego præcipio tibi, dicendo, Tres civitates separabis tibi.

8. Quod si dilataverit Jehova Deus tuus terminum tuum quemadmodum juravit patribus tuis, & dederit tibi universam terram quam dixit patribus tuis se daturum:

9. Quum custodieris omnia præcepta ista, ut facias ea quæ ego præcipio tibi hodie, nempe ut diligas Jehovam Deum tuum, & ambules in viis ejus omnibus diebus: tunc addes tibi adhuc tres urbes ultra tres istas:

10. Ut non effundatur sanguis innocens in medio terræ tuæ quam Jehova Deus tuus dat tibi in hæreditatem, neve sint super te sanguines.

11. At quum fuerit quispiam qui oderit proximum suum, & insidiatus fuerit ei, insurrexeritque in eum, & percusserit eum anima, & mortuus fuerit, fugerit autem ad unam urbium istarum:

12. Tunc mittent seniores urbis illius, & abstrahent eum inde, dabuntque eum in manu propinqui sanguinis, & morietur.

13. Non parcet oculus tuus ei, & auferes sanguinem innocentem ex Israële, & bene erit tibi.

Numer. 35. 10. *Alloquere filios Israël.*] Urbes refugii constituit Deus non modo ut discerneret inter scelus & errorem, sed ne temere funderetur innoxius sanguis. Hactenus vidimus quam severe homicidia puniri voluerit. Sed quia minime æquum fuisset, qui non sponte sed fortuito proximum occiderat, rapi ad eandem pœnam cui subjiciebantur homicidæ voluntarii: exceptio nunc additur, ut sit extra noxam qui nesciens & præter animi sententiam quempiam occiderit. Quanquam longius respexit Deus (ut dictum est) ne cædes aliæ super alias fierent, atque ita pollueretur terra. Nunc ordine singula excutiamus. Tametsi initio nonnisi de urbibus trans Jordanem sitis meminit, ex progressu tamen colligitur, sex in eum usum fuisse delectas, quarum tres erant cis Jordanem. Vult autem ita esse dispositas ut singulæ regionis partes aliquam ex ipsis vicinam habeant, ne miseris qui extra culpam sunt, tristius sit exilium ob itineris distantiam. Porro ante attigimus, urbes illas fuisse in sorte tribus Leviticæ, ut sacerdotii dignitas exules melius protegeret, deinde quia probabile erat plus in Levitis prudentiæ & gravitatis fore, ne perfugium insontibus concessum sceleratos quoque reciperet.

16. *Si instrumento.*] Videtur paulo post secum pugnare Deus, ubi homicidas absolvit non voluntarios, quamvis ferro vel lapide vulnus inflixerint: hic autem simpliciter reos esse mortis pronunciat quicunque ligno, vel ferro, vel lapide ferierint: sed facilis solutio est si ad Dei consilium attendas. Postquam enim errori dedit veniam, ne quis ad criminis impunitatem traheret, mature occurrit, & quod ante visum est rursus inculcat. Quod autem ferri, ligni, & lapidis fit mentio, hac distinctione clarius explicat, nullis cædibus voluntariis esse ignoscendum: alioqui, ut solent variis cavillis leges eludi, restringere forte tentassent ad speciem unam quod de pœna homicidarum dictum fuit: nempe si quis gladio percussus foret. Non abs re ergo Deus morti addicit quemlibet cædis auctorem, sive telo, sive lapide projecto, sive fuste percusserit: quia ad pœnam sufficit conceptum esse maleficium. Qui telum gestaverit hominis occidendi causa, reum lege Cornelia fuisse certum est. & citat Martianus responsum Adriani, Qui hominem occiderit, si hoc fecerit non occidendi animo, absolvi posse: & qui hominem non occiderit, sed vulneraverit ut occidat, pro homicida damnandum. sicuti etiam Paulus docet in eadem lege Cornelia dolum pro facto accipi. Et verissimum est illud Adriani responsum, in maleficiis voluntatem non exitum spectari. Unde illa Ulpiani sententia, Nihil interest occidat quis, an causam mortis præbeat. Hic ergo non aliud fuit Dei consilium quam omnes tergiversandi ansas homicidis præcidere, siquidem impiæ voluntatis convicti essent, præsertim ubi effectus vel conatus accesserat: quia nihil interest gladione an malleo vel lapidis jactu.

19. *Propinquus sanguinis.*] Quum interfici jussit homicidas, voluit à judicibus causa cognita damnari. Quod autem nunc mortui hominis consanguineum armat ad sumendam vindictam, videtur barbariem sapere: quia pessimi exempli res est, privatis dare gladii potestatem, idque in propria causa. Permissum quidem olim fuit fures nocturnos occidere, ut suo loco videbimus: adulterum quoque in scelere deprehensum, marito vel patri stupratæ fœminæ occidere licuit: ut vero quis ulciscatur fratris sui mortem, absurdum est lege permitti. Nec vero putandum est hanc licentiam unquam Deo probatam fuisse ut quilibet publica auctoritate neglecta, de fratris sui percussore pœnam exigeret ubi obviam factus esset: sic enim laxatum esset frenum subito fervori, ut sanguis sanguinem traheret. Quare probabile est, periculum hic magis denunciari quam aperiri januam privatæ vindictæ: quasi dictum esset, nisi prospiceretur innoxiis, vix posse compesci eorum furorem quorum occisi fuerint cognati: non quod licitum ipsis esset vim retaliare, sed quod crimen esse non ducerent, & impunitas etiam eos incitaret, eo quod justo dolori ignosceretur. Tenendum est ergo, ubi quis per dolum & scelus interemptus fuerat, cædem à cognato vindictæ causa perpetratam, non fuisse punitam: quia durum erat, eum capitaliter tanquam sceleris damnari, qui tantum impulsus sanguinis sui amore, naturaliter omnibus indito, homicidam pœnæ capitali jam obnoxium percusserat: tolerantia id quidem, non approbatione, quia (ut jam dixi) publico judicio non privato arbitrio exigendæ sunt pœnæ. Sed quum hæc indulgentia ob populi duritiem concessa esset, hic admonet Deus quam necessarium sit asylum dare innoxiis: quia alioqui tanquam in homicidas impetus promiscue fieret. In summa, fit comparatio inter sceleratos & insontes, quia nisi positum esset justum discrimen, perinde omnes ad mortem essent expositi: Homicida, inquit, morte dignus est si forte propinquo ejus qui mortuus est occurrerit. Ergo adhibendum est remedium, ne in eandem pœnam incidat qui scelus non admisit. Hinc tandem colligitur alios ab aliis justo judicio esse discernendos. Ratio autem simul præscribitur, ut consessus eum absolvat qui nesciens alium interfecit. Verum quia in verbis est aliquid perplexum, tenendum est, simulac quis alium percusserat, repente se contulisse ad locum refugii, ac illic fuisse professum se tutum domicilium quærere: hac contestatione facta, liberum fuisse cognatis mortui accusare: demum utrisque auditis interpositum fuisse judicium. Alioqui manifesta esset repugnantia in contextu, quandoquidem paulo post subjicitur, Reverti facient eum ad urbem refugii ad quam se contulerat. Unde apparet, ex quo se obtulerat exul ad causam dicendam & se purgandum, diem edici solitum quo venirent accusatores. Summa est, ne usquam asylum reperiat homicida nisi crimine solutus. Hæc optima fuit moderatio, ne eadem errori & sceleri statueretur pœna, simulque temporali exilio testatum fieret quantopere à cædibus cavendum esset. Quanquam simul Deus pepercit eorum oculis quorum occisus fuerat frater, ne continuo aspectu recrudesceret dolor. quod ex vicesimo sexto versu colligitur, ubi datur cognatis impunitas si eum qui è medio subducere se debuit, extra fines refugii sui deprehensum occiderint: non quod apud Deum excusatus fuerit indignationis fervor, sed quia ulciscendi impetum ex sensu humanitatis profectum, aliter cohibere difficile fuit.

28. *In civitate enim refugii.*] Exilii tempus præfigitur ad mortem usque sacerdotis, quia misero exuli spes omnes reditus abscindi minime humanum fuisset: quum autem novus succederet sacerdos ad reconciliandum Deo populum, debuit hæc gratiæ renovatio placare omnes offensas. Quare non abs re Deus in integrum restituit eos qui tantum erroris pœnas dabant.

30. *Quicunque percusserit.*] Jam redit ad homicidas voluntarios, quibus vetat quidem parcere, sed eos ad supplicium rapi non vult nisi legitimis testimoniis convictos. Ad verbum est, Omnis qui percusserit animam, ad os testium occidet eum qui occidit. Quæ sententia propter brevitatem obscura erit, nisi subaudiatur nomen quod respondeat secundo verbo. Potest autem hoc tam de judicibus quam de accusatore exponi: in re tamen nulla est ambiguitas, neminem esse damnandum nisi legitime convictus fuerit. Porro unum testem non sufficere pronunciat, quia nimis iniquum esset unius linguæ arbitrio vitam hominis subjici. Jam ante similem recitavi locum, ubi docebat Moses, nullam causam capitalem nisi duorum vel trium testimonio definiendam

esse:

esse: & quia generales sunt ejusmodi sententiæ, consulto proprium locum illis dedi. Nunc iterum quod ad damnandos homicidas spectat, per occasionem attingit, duos testes requiri: quia nihil magis proclive esset quam insontes calumniis & perjuriis obruere, si unius cujuslibet testimonio staretur. Ubi autem duo prodeunt in medium, si qua sit perfidia, multis rationibus deprehendi potest, ut jam dictum est: quia seorsum interrogati vix per omnia convenient. Cæterum ut ad sceleris pœnam requiritur certa probatio, ita ubi de cæde cognitum fuerit, severe Deus exigit ac denunciat ne maneat impunita. Nominatim vetat ne jus asyli sit venale, quia periculum erat ne alioqui operimentum esset multis sceleribus. Quod ergo vetat accipere pretium ne quis concedat in urbem refugii, huc tendit, ne quis beneficio fruatur donec probe comperta fuerit ejus innocentia: ne misericordia qua sublevantur insontes, corruptelis subjaceat.

33. *Et non polluetis terram*] Hac clausula rursus admonet, nisi severa judicia exerceant contra homicidas, sacrilegii reos fore: quia terra humano sanguine effuso polluitur, & maledictioni obnoxia est, donec expiata fuerit. Deinde quum in terra Chanaan habitet Deus, qui sibi domicilium elegit inter filios Israël, simul profanatur ejus sanctitas. Summa est, modis omnibus occurrendum esse, ne terra quæ Deo sacra est, cædibus contaminetur.

Deut. 19. 1. *Quum exciderit Jehova.*] Eadem quæ nuper vidimus præcepta iterat Moses, ut in homicidiis populus errorem discernat à scelere. Hac ratione sex urbes assignat ubi tuto lateant & quiescant qui suam innocentiam probaverunt judicibus. Uno autem verbo definit quisnam eximendus sit à pœna, qui scilicet nesciens proximum occiderit, sicuti antea visum est. & recte: quia principium & causa maleficii sola est voluntas: ideoque sine perverso affectu nullum est crimen. Verum ne prætextu erroris culpam effugiant qui sibi male conscii sunt, nota discriminis additur: nempe si nullum odium præcesserit: cujus etiam rei ponitur exemplum, si duo amici in sylvam simul profecti sint, & absque lite vel jurgio ferrum securis quod exciderit à manu unius, alterum feriat. Fontem ergo sceleris merito jubet Deus investigari, & quomodo reperiendus sit ostendit: nempe si qua fuerit simultas, vel si qua exorta fuerit contentio. Neque enim credibile est quempiam usque adeo esse improbum ut gratis ad scelus abominabile prosiliat. Notandum vero est, huic conjecturæ locum non esse nisi in re dubia: nam si quis stricto gladio transfodiat proximum, vel jaculum in cor ejus vibret, supervacua erit inquisitio: quia satis superque scelesta voluntas detecta est.

SEPTIMUM PRÆCEPTUM.

Ex Exodi XX.

14. Non committes adulterium.

Repetitio præcepti.

Ex Deut. V.

18. Non committes adulterium.

Etsi una tantum impudicitiæ species attingitur, ex principio tamen posito liquet fideles in genere ad castitatem institui: nam si Lex, juste vivendi perfecta est regula, plusquam absurdum esset scortandi licentiam dare, exceptis tantum adulteriis. Deinde extra controversiam est, minime Deo probari, vel excusari apud ejus tribunal quod dictat communis hominum sensus obscœnum esse. Etsi enim passim omnibus seculis grassatæ sunt libidines, nunquam tamen penitus deleri potuit opinio, scortationem esse flagitium vel nequitiam. Certe ab initio viguit quod
Tit. 2: 12. docet Paulus, tres bene vivendi esse partes, temperantiam, justitiam, & pietatem: atqui temperantia quam commendat, à castitate non separatur. Adde quod tam Christus quam Apostoli, ubi de vitæ perfectione disserunt, semper ad Legem fideles revocant. Nam sicut olim à Mose dictum est, Hæc est via, ambulate
Mat. 19. in ea: idem Christus confirmat, Si vis ad vitam in-
vers. 17. gredi, serva mandata. subscribit & Paulus, Qui dili-
Rom. 13. git alterum, Legem implevit. Interea non desinunt
vers. 10. subinde sententiam maledictionis ferre in omnes scortatores. Singulos locos recitare operæpretium non est. Porro si Christus & Apostoli fidelissimi Legis interpretes pronunciant, non minus scortando quam furando violari Dei Legem, certo inde colligimus sub una specie in hoc præcepto totum genus comprehendi. Quare nihil aliud quam inscitiam suam cum dedecore prodiderunt qui ex præpostera curiositate captarunt acuminis laudem, dum confessi sunt in novo quidem Testamento satis clare & frequenter damnari scortationem, sed non in Lege. Nam si prudenter ratiocinati essent, ex quo legimus Deum benedixisse conjugio, ex opposito statuere promptum erat, maledictum esse congressum viri & mulieris, nisi in conjugio. Hanc rationem sequutus est auctor Epistolæ ad Hebræos, ubi Hebr. 13.
res inter se contrarias comparans, Honorabile, in- vers. 4.
quit, inter omnes conjugium, & cubile impollutum: scortatores autem & adulteros judicabit Deus. Jam
ubi vetat Deus sacerdotem cum scorto conjugium Levit. 21.
contrahere, aperta fœditas notatur. quod si filiabus vers. 14.
Israël scortari fas non fuit, eadem in masculis valere Deut. 23.
debuit ratio. Nec vero aliunde Oseas quam ex Lege vers. 17.
reprehensionem illam sumpsit, Scortatio & vinum Osea 4.
auferunt cor. Sicuti dum Prophetæ gentis suæ cor- vers. 11.
ruptelas metaphorice exagitant, non semper utuntur verbo נאף quod hic ponit Moses, sed eas scortationibus comparant. Quod si per se licita esset scortatio, minime translatio illa quadraret. Jussus fuit Oseas scortum sumere in uxorem, adulterii nulla fit mentio, & tamen probrum & turpitudo populi traducitur: quis nunc vitio carere dicat scortationem, cui non vulgarem ignominiæ notam inurit Deus? Quod si quis pertinacius contendat, falsi Paulum insimulet, qui exemplum in Lege testatur pro-
positum esse, ne scortemur, dum uno die ceciderunt Num. 25.
viginti tria millia. Certe nisi Legem transgressi vers. 9.
essent, non tam horribilis in eos sævíisset vindicta. Si 1 Cor. 10.
quis accipiat, simul admistum fuisse idololatriæ cri- vers. 8.
men, manet tamen firma Pauli sententia, Deum in hoc pœnæ exemplo fuisse scortationis ultorem: quod non conveniet nisi sit Legis transgressio. Et sane ubi suo decreto Apostoli Gentes à scortatione prohibent
apud Lucam, simul additur ratio, quia in synagogis Act. 15.
legatur Moses. Jam nisi vitium esset Legi contra- vers. 21.
rium, nulla inde concepta fuisset offensio. Cæterum cur sub voce adulterii omnem impuram libidinem damnaverit, ante exposuimus. Scimus quam effrenis scortandi licentia fuerit apud Gentes: etsi enim nunquam passus est Deus pudorem simul cum pudicitia

 extin-

extingui, suffocatus tamen quodammodo fuit honesti respectus, ut sceleris gravitatem facetiis & scurrilibus jocis eluderent. Minime certe cognita fuit illa Pauli doctrina, qui stupris indulgent, in corpus suum peccare. Quoniam ergo indulgentia sopitæ erant omnium mentes, criminis atrocitate expergefieri necesse fuit, ut ab omnibus inquinamentis cavere discerent. Nec tantum hic damnantur vagæ libidines, sed Deus populum suum ad colendam pudicitiam & castitatem instituit. Summa est, ut qui se Deo probare cupiunt, puri sint ab omni sorde carnis & spiritus. Nec enim dubium est quin Paulus his verbis Legem interpretari velit: sicuti alibi dum hortatur vas suum quemque possidere cum sanctificatione & honore, non in affectu concupiscentiæ, sicuti Gentes quæ Deum non noverunt.

1 Cor. 6. vers. 18. — 2 Cor. 7. vers. 1. — 1 Thess. 4. vers. 4.

Ex Levit. XVIII.

20. Uxori proximi tui non dabis concubitum tuum in semine, ut polluaris cum ea.

Eadem hujus loci ratio est quæ superiorum. Etsi enim quælibet scortatio hominem polluit, in adulterio tamen fœdior est impuritas: quia violatur conjugii sanctitas, & seminis mixtura inducitur spuria & aliena soboles. Ergo hoc flagitium merito Deus inter Gentium abominationes recensuit, sicuti clarius videre licet ex capitis præfatione, unde sumpta est hæc sententia.

Appendices septimi præcepti.

Ex Levit. XVIII.

22. Cum masculo ne concumbas concubitu mulieris: abominatio est.

23. Cum animali non coibis ut polluaris cum eo: nec mulier prostituet se animali ut coëat cum eo: turpitudo est.

24. Ne polluamini in omnibus his: nam in his omnibus polluerunt se gentes quas ego ejiciam à facie vestra.

25. Polluta fuit terra, & visitavi iniquitatem ejus super eam, evomuitque terra habitatores suos.

26. Vos ergo custodite statuta mea, & judicia mea: & ne faciatis ex omnibus abominationibus istis, indigena, vel peregrinus qui peregrinatur in medio vestri.

27. Omnes enim abominationes istas fecerunt homines terræ qui fuerunt ante vos, & polluta fuit terra.

28. Ne evomat vos terra quod contaminetis eam, quemadmodum evomuit gentem quæ fuit ante vos.

29. Quisquis enim fecerit ex omnibus abominationibus istis, animæ quæ fecerint excidentur è medio populi sui.

30. Custodite custodias meas, nec faciatis è statutis abominationum quæ facta sunt ante vos, neque polluatis vos in illis: ego Jehova Deus vester.

Appendices forenses.

Ex Exodi XXII.

19. Quisquis concubuerit cum animali, morte moriatur.

Ex Levit. XX.

13. Quicunque coierit cum masculo coitu mulieris, abominationem fecerunt ambo: morte morientur, sanguis eorum super eos.

Ex eodem Capite.

15. Si quis intulerit coitum suum in brutum, moriendo morietur, & jumentum occidetis.

16. Si mulier accesserit ad unum animal ad coëundum cum eo, occides mulierem & animal: moriendo morientur, sanguis eorum super eos.

Discimus ex his locis, non tantum ab adulteriis prohibitum fuisse populum, sed à flagitiis omnibus quæ pugnant cum ipsa naturæ verecundia. Porro quo magis detestabilis sit omnis impudicitia, duas prodigiosæ libidinis species commemorat: ex quibus patet, dum sibi homines indulgent in hac parte, plusquam belluino impetu ad se nefando dedecore fœdandos rapi. Belluæ coitu naturali contentæ sunt: discrimen itaque hoc ab homine ratione prædito confundi, nimis indignum est. Quorsum enim judicium & intelligendi facultas, nisi ut major in nobis quam in brutis animalibus vigeat continentia? Horribili igitur modo excæcatos esse apparet qui se ita probrose contaminant, quemadmodum dicit Paulus. Varia tamen monstra præter naturam excogitavit libidinis furor: quorum nomina sepulta esse præstaret, nisi quod Deus pudenda monumenta extare voluerit quæ metum & horrorem nobis incuterent. Tandem eo prorupit intemperies, ut homines ad imaginem Dei creati, tam viri quam fœminæ brutis se animalibus miscerent. Rom. 1.

Levit. 18. 24. *Ne polluamini.*] Veteri proverbio dicitur, ex malis moribus natas fuisse bonas leges: hac causa se induci admonet Deus ut de rebus alioqui fœdis & nefandis diserte verba faciat: portenta enim quorum meminit, æterno silentio tegenda

genda erant, nisi cogeret necessitas ea in lucem proferre. Verum quia eousque licentiæ proruperant gentes Chanaan, ut prodigia quæ melius latuissent, perverso usu nimis familiariter essent cognita, populum suum admonet Deus ut sibi caveat ab exitialibus exemplis. Primo, quum dicit abominationes illas fuisse grassatas in Gentibus, significat nihil ad excusationem valere malam consuetudinem, imo ex publico consensu male quæri patrocinium vitiis. Verum quo melius ab imitatione deterreat, statuit ante oculos quam Deus sumpturus erat vindictam. Verum quidem est aliis de causis populos Chanaan fuisse deletos, sed inter alias non frustra hanc proponit: quia haud dubie talibus inquinamentis offensus fuerat Deus.

26. *Vos ergo custodite.*] Hic Gentium corruptelis Legem suam opponit. Sufficere quidem ad ipsos erudiendos poterat quod nunc protulit severitatis exemplum: quo tamen eos acrius urgeat, simul adjungit viam illis in Lege ostensam, quæ eos erratico cursu vagari non sinat, modo ne recusent Deum sequi. Nam Gentes quum luce destituerentur, huc illuc abstractas fuisse mirum non est: sed dum errando cæcitatem suam demonstrant, fideles ex opposito testari convenit se non tenebrarum sed lucis esse
Ephes. 4. filios. Atque huc alludere videtur Paulus, dum fide-
vers. 17. les hortatur ne ambulent sicuti Gentes in vanitate sensus sui. Hac ratione Deus nunc non tantum præcepta & statuta sua commendat, sed etiam custodias: quia nihil in Lege sua omiserit quod ad regendam hominum vitam esset utile. Summa est, nisi in doctrina quæ ipsis prælucet, se contineant, eundem qui gentibus instabat interitum ipsos quoque manere.

Levit. 20. 13. *Quicunque coierit cum masculo.*] Antehac Deus quid rectum esset docuit, ut à scelere populum retraheret, non tantum pœnæ metu, sed sed etiam propter conscientiam. Quia autem non omnes sponte animum adjiciunt ad parendum, contra impios contemptores quibus nullum est pietatis studium, severe animadvertit. Ac mirum est ita gentes fere omnes obtorpuisse in bruta socordia, ut præposteri coitus, & ipso nomine detestabiles, impune fere tolerati fuerint. Nequissimos etiam quosque puduit (fateor) tantum crimen excusare: sed quum ejus fieret licentia, vulgare convitium fuit objicere in faciem, imo in ipsis publicis judiciis, quod durius vindicandum erat quam alia scelera quibus non parcebant. Pœnæ autem non minus subjicitur qui muliebria passus est quam stuprator: quia tale inquinamentum nullo modo ferri debet. Imo si vir aut mulier coitum appetat bruti animalis, quo magis portentum omnes exhorreant, & ab eo caveant, ad innoxium usque animal transit pœna: sicuti ante vidimus bovem cornupetam morti addici si hominem occiderit. Hinc autem colligimus quantopere displiceat hoc genus sceleris Deo, dum animalium quæ extra culpam sunt morte sancitur.

Ex Levit. XIX.

29. Non pollues filiam tuam prostituendo eam: neque scortetur terra, & impleatur ipsa scelere.

Clarius demonstrat hic locus, vagos omnes concubitus semper coram Deo fuisse illicitos. Allegorice trahere ad spiritualem fornicationem quod hic dicitur, coactum est atque insulsum. Nimis etiam legem restringunt qui putant solum interdici publica lenocinia, quum potius generaliter præcipiat Deus parentibus, ut sub pura castaque educatione filias suas custodiant. Verum ut demus non aliud vetari quam ut ne parentes filiarum sint lenones, tamen ex polluendi verbo colligitur ipsas ex stupro maculam contrahere: (frigide enim quidam verbum חלל vertunt Publicare) & ratio addita satis superque confirmat, quamlibet scortationem esse Deo exosam. Neque scortetur terra, inquit, & impleatur scelere. Hic certe non de adulteriis agitur. Atqui si extra conjugium coëant vir & fœmina, scelus esse pronunciat Deus. Unde sequitur, septimo præcepto populum doceri, ut sibi ab omni impudicitia caveat.

Ex Deut. XXIII.

17. Non erit meretrix è filiabus Israël, neque erit scortum masculum è filiis Israël.

Hic locus superiori est affinis. priore enim membro puellas vetat prostitui ad stuprum. קדש existimant Hebraice vocari meretricem, quia ad flagitium exposita sit ac parata: quanquam per antiphrasin videtur notari pollutio sanctitati contraria. Utcunque sit, præceptum castitatis datur, ne puellis liceat extra conjugium viros admittere. In secundo membro nonnulla est ambiguitas, Ne sit קדש in filiis Israël: quia aliis locis certum est pro cinædis vel scortis masculis accipi: nulla tamen obstat ratio quominus vertere liceat, Scortatores. Quo sensu positum videtur hoc nomen in libro Job, ubi dicitur, hypo- Job. 39.
critam moriturum in adolescentia vel flore ætatis, vitam autem ejus fore inter קדשים: quod tantundem valet atque infamem probrosumque fore in vita. Cæterum si de cinædis accipere placeat, per synecdochen damnatur omnis impuritas.

Ex Levit. XX.

10. Vir qui adulterium commiserit cum uxore alterius, qui adulterium commiserit cum uxore proximi sui, moriendo morientur adulter & adultera.

Ex Deut. XXII.

22. Si quis deprehensus fuerit coiisse cum muliere conjugata marito, morientur etiam ambo ipsi, vir qui coierit cum muliere, & mulier ipsa: atque auferes malum ex Israële.

23. Quum fuerit puella virgo desponsata viro, & invenerit eam aliquis in urbe, coieritque cum ea:

24. Adducetis utrumque ad portam urbis ejus, & lapidabitis eos lapidibus, ac morientur: puellam quidem, quod non clamaverit in urbe: & virum, propterea quod afflixit uxorem proximi sui: atque ita auferes malum è medio tui.

25. At si in agro invenerit vir puellam desponsatam, & apprehenderit eam vir ille, & coierit cum ea, morietur vir qui coierit cum ea, solus.

26. Puellæ

26. Puellæ vero non facies quicquam: non est puellæ peccatum mortis. nam quemadmodum insurgit quis in proximum suum, & occidit eum anima, sic se habet res ista.

27. In agro invenit eam: clamavit puella desponsata, & nemo adfuit qui servaret eam.

22. *Si quis deprehensus.*] Appendia politica, ex qua patet quantopere abominetur Deus adulteria, dum mœchis capitalem pœnam irrogat. Et certe quum sacrum sit Dei fœdus conjugium, nullo modo tolerabilis est ejus profanatio: ac sanctior esse debet conjugalis fides quam ut impune violetur: & immanis est perfidia eripere è sinu viri uxorem quæ instar vitæ est, vel saltem pars ejus dimidia. Unde etiam
Jer. 5:7. adulteros ignominiose Propheta equis adhinnientibus comparat: quia ubi talis exultat lascivia, homines in belluas quodammodo degenerant. Quanquam hic spectatur alia ratio: neque enim si quis cum pellice scortando uxorem suam fraudasset, lethale fuit crimen: verum si quis etiam cælebs mœchatus esset cum aliena uxore, quia & maritus gravi contumelia afficitur, & dedecus transit ad posteros, & adulterinus partus supponitur pro legitimo, & transfertur ad alienos hæreditas, adeoque familiæ nomen furantur spurii. Hæc ratio gentes etiam ante Legem impulit, ut severe in adulteria animad-
Gen. 38. vers. 14. verterent: sicuti patet ex historia Judæ & Thamar. Imo communi jure gentium mortis pœna semper adulteriis inflicta fuit: quo turpius est magisque pudendum Christianis, non imitari saltem profanos homines. Lege Julia non minus graviter quam ipsius Dei punitur adulterium: qui se venditant Christi nomine, adeo molles sunt ac remissi, ut via levi castigatione tam execrabile flagitium coërceant. Ac ne Legem Dei abrogent absque colore, obtendunt Christi exemplum, qui uxorem adulteram, quum esset lapidanda, liberam dimisit: nempe, sicuti se in montem subduxit, ne rex crearetur à turba. Quod *Joan. 8. vers. 11.* si reputamus quas partes injunxerit Pater unigenito Filio suo, non mirabimur vocationis suæ finibus fuisse contentum, ne judicis officio fungeretur. Atqui hoc exemplum præpostere æmulati sunt qui divinitus gladio erant armati ad punienda scelera: ergo pœnæ relaxatio ex crassa inscitia manavit. Cæterum quamvis in foro terreno non æque puniatur viri ac mulieris perfidia: quia tamen mutuo inter se obstricti sunt, utriusque vindex erit Deus. Ideoque apud cæleste tribunal valet Pauli sententia, Ne se invicem *1 Cor. 7.* fraudent conjuges: quia sicut uxor proprii corporis jus non habet, ita nec vicissim maritus.

23. *Quum fuerit puella virgo.*] Jam latius extenditur pœnæ severitas, dum sponsa censetur loco uxoris: idque optima ratione, quia jam fidem dedit. & perditæ incontinentiæ signum est, puellæ animum à sponso, cui devincta est, sic alienari ut alieno virginitatem suam prostituat libandam. Verum quia extra noxam est quæ vi stuprata fuerit, absolvitur quæ in agro oppressa fuit: quia probabile est invitam succubuisse, eo quod procul abesset auxilium. Etsi autem ad captum rudis populi accommodatur sermo, consilium tamen Dei fuit, vim à consensu distinguere. Itaque si in ædium recessu unde clamor exaudiri non posset, oppressa fuerat puella, liberari haud dubie voluit Deus, si modo idoneis indiciis ac conjecturis innocentiam suam probaret.

Ex Levit. XIX.

20. Vir si coierit cum muliere coitu seminis quæ fuerit ancilla desponsata viro, nec redimendo redempta fuerit, nec fuerit manumissa: vapulatio erit: non morientur, quia non est libertate donata.

21. Adducet autem oblationem pro delicto suo Jehovæ, ad ostium tabernaculi conventionis, arietem pro delicto.

22. Et expiabit eum sacerdos per arietem pro delicto coram Jehova, propter peccatum suum quod peccavit: & remittet ei peccatum suum quod peccavit.

Etsi coram Deo nullum est inter servos & liberos discrimen, in forensibus tamen judiciis diversa est eorum conditio: nec vero ex ancillæ adulterio tantum malorum consequitur. Ergo quamvis morte dignum sit crimen, pro infirmitate tamen populi mitigatur pœna, ut si quis ancillam corruperit viro desponsatam, ambo vapulent. Unde colligitur, si concubina quæ jam marito cohabitavit, fuerit stuprata, censeri capitale adulterium. Porro ne ex legis facilitate vel indulgentia falso statuerent leve esse delictum, huic errori tempestive occurritur, expiatione superaddita. Nam si verberibus cæsus adhuc reconciliatione indiget, sequitur non æstimandum esse modum delicti ex pœna.

Ex Exodi XXI.

7. Quum vendiderit quispiam filiam suam in ancillam, non egredietur quemadmodum egredi solent servi.

8. Si displicuerit hero suo, nec sibi desponderit eam, redimendam curabit: populo alieno non habebit potestatem vendendi eam, quum spreverit eam.

9. Quod si filio suo desponderit eam, secundum morem filiarum faciet ei.

10. Si aliam acceperit sibi, alimentum illius, operimentum illius, & constitutionem illius non diminuet.

11. Quod si tria hæc non fecerit illi, egredietur gratis absque argento.

Ex hoc loco, sicuti & ex aliis similibus, patet quam multa vitia in populo illo toleranda fuerint. Liberos vendere ut patres inopiæ suæ succurrerent, prorsus barbarum fuit: non potuit tamen illud corrigi ut optandum erat. Deinde sanctior esse debuit conjugii fides, quam ut liberum esset domino, postquam sibi ancillam in uxorem desponderat, eam abjicere: similiter eam ubi filio desponderat, irritum facere pactum, quod inviolabile est. Semper enim vigere debuit principium illud, Quos Deus conjunxit, homo non separet. Atqui horum omnium facta fuit libertas veteri populo: tantum hic miseris puellis cavetur, ne cum infamia & damno repulsam ferant. Etsi autem in exigenda pœna remissior est Deus, quatenus tamen ferebat durities populi, castitatem sibi placere ostendit. Primum hero non permittit ancillam pretio emptam stuprare: verum si ejus concubitu potiri optat, vult conjugium intercedere.

dere. Etsi enim disertis verbis id non explicat, ex eo tamen quod damnat, contrarium probari colligere licet. Quo refellitur eorum commentum qui scortationem sub Lege licitam fuisse volunt. Sed verba propter ambiguitatem propius excutienda sunt. Primo sublevatur sexus, ut paulo humanior sit puellæ quam masculi conditio: quia alioqui imbecillitas injuriis & probris obnoxias redderet puellas. Sequitur deinde explicatio, in qua tamen variant interpretes. Nam particulam לא quæ proprie negativa est, quidam pro לו accipiunt: unde emanant duo sensus contrarii, Si eam desponderit sibi, vel Si non. Si affirmative accipere placeat, finis præcepti erit, Si dominus quam amavit & sibi destinavit uxorem repudiet, ut eam manumittat. Etsi enim ad verbum est, Redimere faciet eam: ex circumstantia tamen elicitur illius liberandæ onus injungi. Nec obstat quod tantum eripitur potestas eam vendendi alieno populo: quandoquidem id non de solis exteris intelligo, sed de reliquis popularibus: ut vocantur interdum alieni qui sunt ex diversa tribu vel familia. Nam alioqui quamvis nulla esset conjugii pactio, servos tamen ex sancto & electo populo genitos exteris addicere fas non fuit. Adde quod apud Israëlitas non nisi temporalis erat servitus. Verum, ut alia omnia præteream, sufficiat tantum notari absurditatem, si herus tanquam mancipium venalem habeat suam sponsam: si eorum opinio recipitur, qui putant verba fieri de repudio post contracta sponsalia. Cæterum mihi magis probatur diversa sententia, quamvis herus ad conjugium non adspiraverit, si displiceat forma, ut eam nolit sibi habere uxorem, saltem redimendam curet: quia periclitaretur ejus pudicitia si innupta apud eum maneret. nisi forte significet Moses, postquam compressa fuerit, herum non dignari eam sponsæ honore. Verum quod jam retuli, simplicius est. Cavetur ergo puellis ne pro libidine stuprum offerant illis domini. Ita Spernendi verbum non intelligitur de repudio, sed gratiæ vel amori conjugali opponitur. Secundum est, ut eam filio suo despondeat: in quo etiam pudori & honestati ejus consulitur, ne dominii jure oppressa, scortum fiat. Tertio loco cavetur, si repudiata fuerit, ne iniqua sit ejus conditio. Itaque si nurum sibi destinet, ac filio suo despondeat, jubetur cum ea liberaliter agere. Nam Pro more filiarum, tantundem valet atque dotare, vel saltem tractare quasi ingenuam. Subjicit demum, si filio aliam eligat uxorem, ne quæ rejecta fuit, victu & vestitu fraudetur. De tertio non satis convenit. Vertunt quidam Tempus: sed non video quid significet Tempus diminuere. alii reddunt Debitum conjugale, nimis licentiosa: alii rectius Afflictionem, quia in repudio humiliata fuit puella. Dura tamen est loquutio, Minuere afflictionem, pro injuriæ compensatione. Expendant ergo lectores annon ענה pro pacto vel condicto sumatur. sic enim optime fluet contextus, Si filius aliam duxerit uxorem, ut puella repulsam ignominiæ passa, jus suum in victu & vestitu dotisque constitutione obtineat: alioqui Deus gratis manumitti jubet, ut libertas fraudem ei factam compenset.

Ex Exodi XXII.

16. Quum seduxerit quispiam virginem quæ non est desponsata, & coierit cum ea, dotando dotabit eam sibi in uxorem.

17. Si renuendo renuerit pater ejus ei dare ipsam, pecuniam appendet secundum dotem virginum.

Hinc etiam liquet, quamvis pœnam forensem remittat Deus, scortationem ei non placere. Quod spirituale judicium conscientiæ, erant piacula ad eum placandum: hic prospicit tantum puellis, ne deceptæ, amissa virginitate, fiant prostibula; atque ita terra stupris inquinetur. Remedium autem est, ut qui puellam corrupit, cogatur uxorem ducere: & quidem eam dotare de suo, ne si deinde eam repudiet, vacua ab ejus thoro discedat. Quod si patri puellæ non placeat conjugium, pœna stupratori imponitur ut dotem assignet.

Ex Deut. XXIV.

5. Quum quis acceperit uxorem novam, non egredietur ad bellum, neque injungetur ei munus: immunis erit in domo sua anno uno, & delectabit uxorem suam quam accepit.

Hæc immunitas ad conciliandum mutuum amorem spectat, qui maritum & uxorem in fide contineat. Periculum enim est, si maritus uxore ducta alio statim discedat, ne mulier nuper virum experta, antequam ei probe assueverit, nimium sit proclivis ad alterius amorem & desiderium. Simile & in viro esset periculum: nam in bello & aliis expeditionibus multa occurrunt quæ viros ad flagitium sollicitent. Vult ergo Deus totius anni consuetudine foveri amorem viri & fœminæ, ut hoc modo stabiliatur fides inter eos mutua, & constanter sibi postea ab impudicitia caveant. Porro quod novæ uxori permittit Deus se oblectare cum marito, non vulgare indulgentiæ suæ specimen in eo demonstrat. Fieri certe non potest quin concubitum viri cum uxore aliquo vitio inficiat carnis intemperantia. atqui Deus non solum ignoscit, sed velum opponit sancti conjugii, ne imputetur quod per se vitiosum erat: imo ultro concedit ut maritus & uxor se oblectent. Huic mandato respondet illud Pauli, ut vir debitam 1 Cor. 7.
benevolentiam uxori reddat, & similiter uxor viro: vers. 3.
ne se invicem fraudent, nisi ex consensu ad tempus, ut vacent precibus & jejunio.

Ex Numer. V.

11. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

12. Alloquere filios Israël, & dicas illis, Quum diverterit uxor cujuspiam, & prævaricata fuerit prævaricatione:

13. Et coierit aliquis cum ea coitu seminis, absconditum autem fuerit ab oculis viri sui, & delituerit, ipsaque polluta fuerit: testis vero non fuerit contra eam, neque ipsa fuerit deprehensa:

14. Et transierit super eum spiritus zelotypiæ, zelatusque fuerit uxorem suam, & ipsa

polluta

polluta fuerit: vel transierit super eum spiritus zelotypiæ, zelatusque fuerit uxorem suam, & ipsa non fuerit polluta:

15. Tunc adducet vir uxorem suam ad sacerdotem, & afferet oblationem ejus cum illa, nempe decimam partem epha farinæ hordeaceæ: non fundet super eam oleum, neque ponet super eam thus, quia oblatio zelotypiarum est, oblatio memoriæ revocans in memoriam iniquitatem.

16. Et appropinquare faciet eam sacerdos, statuetque eam coram Jehova.

17. Tolletque sacerdos aquam sanctam in vase testaceo, de pulvere quoque qui fuerit in pavimento tabernaculi tollet sacerdos, & mittet in aquam illam.

18. Tum statuet sacerdos mulierem coram Jehova, & discooperiet caput illius mulieris, ponetque super manus ejus oblationem memoriæ, quæ oblatio zelotypiarum est: & in manu sacerdotis erunt aquæ amaræ maledictæ.

19. Et adjurabit eam sacerdos, dicetque illi, Si non coierit quispiam tecum, & si non declinaveris ad immunditiam sub vito tuo, munda esto ab aquis istis amaris maledictis:

20. Si vero declinaveris sub viro tuo, & polluta fueris, dederitque aliquis in te semen suum præter virum tuum:

21. (Adjurabit, inquam, mulierem illam sacerdos adjuratione maledictionis, & dicet mulieri,) Det te Jehova in maledictionem & adjurationem in medio populi tui, quum dederit Jehova femur tuum cadens, & uterum tuum tumescentem.

22. Ingrediant urque aquæ maledictæ istæ in interiora tua, ut tumescere faciant uterum, & cadere faciant femur. Et dicet mulier illa, Amen, amen.

23. Et scribet maledictiones istas sacerdos in libro, & delebit postea illas cum aquis amaris:

24. Tum ad potandum dabit mulieri aquas amaras maledictas, & ingredientur in eam aquæ maledictæ in amaras.

25. Postea capiet sacerdos è manu mulieris oblationem zelotypiarum, & elevabit illam coram Jehova, offeretque eam super altare.

26. Tollet etiam sacerdos pugillum plenum de oblatione memoriam ejus, adolebitque illud super altare, & postea ad potandum dabit mulieri aquas.

27. Ad potandum, inquam, dabit ei aquas illas: & erit, si polluta fuerit, prævaricataque fuerit prævaricatione in virum suum, tunc ingredientur in illam aquæ maledictæ versæ in amaritudinem, intumescetque uterus ejus, & cadet femur ejus: & erit mulier illa in maledictionem in medio populi sui.

28 Quod si non fuerit polluta mulier, sed munda fuerit, munda erit, seminabiturque semine.

29. Hæc est lex zelotypiarum, quum diverterit mulier sub viro suo, & polluta fuerit:

30. Aut viri super quem transierit spiritus zelotypiæ, & zelatus fuerit uxorem suam, statueritque mulierem coram Jehova, ac fecerit ei sacerdos secundum omnem legem hanc.

31. Et innocens erit vir ille ab iniquitate: muliet vero illa portabit iniquitatem suam.

11. *Loquutus est Jehova ad Mosen*] Quanquam videtur ceremonia hæc pars esse cultus Legalis: quia tamen ad observationem septimi mandati pertinet, in hunc locum differre visum est. Finis est, ne impunitatis fiducia mulieres se ad impudicitiam prostituant, vel ne zelotypia dissidium generet, & animum mariti alienando ab uxore, vinculum casti amoris solvat: quia hoc modo janua multis sceleribus aperiretur. Porro hoc ritu testatus est Deus se fidei conjugalis præsidem esse ac vindicem. Unde apparet quam boni odoris sacrificium sit coram ipso mulierum nuptarum castitas, cujus dignatur custodem se profiteri. Unde non leve maritis solatium, ubi Deus occultæ fraudis cognitionem suscipit, si forte uxores perfide se gesserint. Verum singula ordine tractare expediet. Quum initio dicit, Si mulier fidem violaverit, & crimen lateat, videtur implicita esse absurditas: acsi hoc modo nullas vocaret in judicium nisi convictas: atqui re comperta supervacuum esset examen. Verum hæc conditio, Si transgressa fuerit, non significat mulierem in adulterio fuisse deprehensam, sed refertur ad opinionem mariti: ideoque sic resolvi debent verba, Si quis existimet uxorem suam coiisse cum alieno, nec aliter possit levari ab anxietate qua torquetur, judicium quod hominibus ablatum est, ad Deum ipsum deferat. Videtur tamen consulto Deus crimen posuisse, ne promiscue mariti dedecore aspergerent innoxias uxores. Scimus multos temere esse suspicaces: ubi autem semel animum occupavit zelotypia, nullus superest moderationi vel æquitati locus. Quare inhumanum fuisset, morosis & importunis maritis permittere ut ob leves quaslibet suspiciones, uxores suas traherent ad horribile Dei judicium. Jam si impius ac crudelis esset maritus, tantum licentiæ dare absque ullo delecto, fuisset quasi gladium furioso in manum porrigere. Subindicat ergo Deus, prudenter considerandum esse ne sacerdos querimonias omnes nimis facile admittat. Quanquam Deus postea se clarius exprimit in altera parte disjunctivæ, Si zelotypia accensus fuerit vir, nec tamen polluta fuerit mulier.

15. *Tunc adducet.*] Oblatio hæc à reliquis differt quarum ante facta fuit mentio: quia contestationis est species qua se maledictioni subjicit mulier. Pura igitur farina absque thure & oleo offertur, quia execrationi non quadraret litandi ritus. Jam quo magis perjurium exhorreat mulier, sistitur coram facie Dei, & quidem aperto capite, acsi eam sacerdos extraheret è latebris. Nam quod quidam ignominiæ causa velum ex capite ablatum fuisse putant, non videtur consentaneum: quia hoc modo damnata fuisset ante causam cognitam. Aperto igitur capite producitur coram facie Dei, ut serio contremiscat. Sequitur postea absolutionis vel damnationis modus. Jubetur sacerdos aquam sanctam accipere in vase

fictili,

fictili, injicere pulverem ea pavimento, deinde libellum vel chartulam ubi scripta fuerint execrationis verba, ut lituræ in aqua maneant, & tandem mulieri
Num. 19. vers. 1. porrigere calicem. Aquam sanctam interpretantur quidam quæ custodiebatur in labro æneo, ut semper ablutio parata esset sacris rite peragendis. Considerent tamen lectores annon potius aquam intelligat cui cinis vaccæ rufæ aspergebatur, ex qua fiebat solennis purgatio: ut ante visum fuit. Sic etiam admonita fuit mulier, si pejerasset nullum amplius piaculum restare. Pulvis etiam in pavimento collectus detestationis fuit symbolum. Denique tota actio ad eam humiliandam composita fuit, ne crimen perjurio duplicaret. Adhæc, verba imprecationis concipere jubetur sacerdos, ne mulier oblique tergiversando effugium captet. Quæritur tamen cur malum sibi cogatur imprecari, potius quam alii qui vel cædis vel atrocium scelerum suspecti sunt: existimo hac de causa, quod nullum aliud crimen tam facile potest occultari. Ergo ne ex vafritie & malis artibus audaciam concipiant mulieres, fallaciis omnibus adhibetur remedium: atque ita ostendit Deus, sub fide sua & patrocinio esse thorum conjugalem. Porro tenendum est non inane fuisse hoc terriculamentum, quia Deus haud dubie apparuit manifestus perfidiæ ultor, sicuti pronunciabat. Neque enim frustra subjicitur comminatio, Si fefellerit mulier, fore in maledictionem populi, quia uterus intumescet & femur defluet. Rursus non frustra promittit, si fuerit innoxia, non modo fore incolumem, sed fœcundam: ut Dei benedictio sit absolutionis sigillum. Id enim valet loquutio, Seminificabitur semine: sicuti ex opposito dictum fuit, femur diffluere quum mulier in sterilitate contabescit. Jam quum ejusdem aquæ contrarii fuerint effectus, colligimus, sub externo symbolo Deum arcana sua virtute, prout causa ferebat, fuisse operatum.

Ex DEUT. XXII.

13. Quum acceperit quis uxorem, & ingressus fuerit ad eam, & odio habuerit eam:
14. Et imposuerit ei occasiones verborum, & traduxerit eam, dicendo, Uxorem hanc
accepi, & accessi ad eam, & non inveni in ea virginitatem:
15. Tunc accipiet pater puellæ & mater ejus, & proferent signa virginitatis puellæ
coram senioribus urbis ad portam:
16. Dicetque pater puellæ senioribus, Filiam meam dedi viro huic in uxorem, & odio
habet eam.
17. Et ecce, imposuit occasiones verborum, dicendo, Non inveni in filia tua virgini-
tatem: Ecce autem signa virginitatis filiæ meæ. Et expandent vestimentum coram se-
nioribus urbis.
18. Tunc apprehendent seniores urbis virum, & castigabunt eum.
19. Et mulctabunt eum centum argenteis, quos dabunt patri puellæ, quoniam traduxit
virginem Israëlis: habebitque eam uxorem, nec poterit dimittere omnibus diebus suis.
20. Quod si vera fuerit accusatio ista, & non inventa fuerit virginitas in puella:
21. Tunc educent puellam ad ostium domus patris sui, & lapidabunt eam homines ur-
bis ejus lapidibus, donec moriatur: quia perpetravit nequitiam in Israële, fornicando
in domo patris sui: & auferes malum è medio tui.

13. *Quum acceperis.*] Hic quoque locus ad pudicitiæ commendationem pertinet. Deus autem in utramque partem providet, ne puellæ castæ & innoxiæ probrum injuste maritus inferat, vel ne puella, postquam corrupta fuerit, si pro virgine se venditet, effugiat pœnam. Tertius etiam finis notandus est, quia hoc modo admoniti fuerunt parentes, ut magis attenti essent ad custodiendas filias. Est quidem immanis hæc feritas, ut maritus sciens & volens ex probro & infamia uxoris falsum ejus repudiandæ prætextum quærat: sed quia non raro contingit ut libidinosis obrepat fastidium, deinde omnia excogitent ad se expediendos, necesse fuit hoc vitium corrigi, modumque præscribi quo tuta esset puellæ integritas contra calumnias impii & crudelis mariti. Interea æquum fuit probo viro succurri, ne scortum à quo deceptus esset, in sinu fovere cogeretur. Est enim ingenuis naturis valde acerbum tantam contumeliam tacite perpeti. Hic autem optima ponitur moderatio, ut si qua mulier accusetur à marito, liberum sit parentibus signa castitatis proferre quæ eam absolvant: sin minus, ut ne maritus ab alio corruptam domi invitus alat. Patet autem ex hoc loco, linteo excepta fuisse prima nocte virginitatis indicia, quæ fidem castitatis in posterum facerent. Credibile etiam est, adhibitis testibus repositum fuisse linteum instar pignoris, ut integris & honestis puellis certa esset defensio. Nimis enim licentiæ datum fuisset parentibus, si creditum simpliciter fuisset ipsorum judicio: sed Moses quasi de more recepto loquitur.

18. *Tunc apprehendent seniores urbis virum.*] Triplex calumniæ pœna: ut verberibus cædatur qui falsum crimen confinxit, deinde centum argenteos solvat patri puellæ, tertio ne unquam repudiare liceat. Ratio exprimitur, Quod infamaverit virginem Israëlis. Ubi ostendit Deus se virginibus patronum esse, quo melius animentur puellæ ad colendam pudicitiam. Si quis objiciat, male fuisse consultum miseræ fœminæ, dum tyrannico imperio in perpetuum addicta fuit: respondeo, id esse factum quia nulla ejus liberandæ esset ratio. Nam etsi divortium (ut paulo post videbimus) cum uxoribus facere permissum viris fuit, jus tamen & fas non fuit evertere primam Dei institutionem. Adde quod fraudi mariti occurrere necesse fuit, qui repudio facto gloriatus fuisset tanquam voti compos.

20. *Quod si vera fuerit accusatio ista.*] Si cui sævior videtur animadversio, perpendat nullum esse genus fraudis minus tolerabile. Falsa venditio agri aut domus crimen censebitur, similiter falsæ monetæ suppositio: ergo quæ sacro conjugii nomine abutitur ad fraudandum, & corpus impurum pro casto tradit, multo minus veniæ meretur. Quanquam latius patet quæ exprimitur severitatis causa: quod scilicet perpetraverit nequitiam vel fœditatem in Israël. Quod alii vertunt Stultitiam, frigidum est: etsi enim deducitur nomen à נבל, aliquid tamen atrocius designat quam stultitiam: sicuti Simeon & Levi, dum Gen. 34. vers. 25.
cædem Sichemitarum excusant, stuprum sororis suæ vocant נבלה, hoc est, fœditatem in Israële. Unde rursus apparet quantopere Deo placeat castitas.

Ex Deut. XXIV.

1. Si acceperit quis uxorem, & coierit cum ea, non autem invenerit gratiam in oculis ejus, eo quod invenerit in ea maculam aliquam, & ſcripſerit ei libellum repudii, ac tradiderit in manum ejus, & emiſerit è domo ſua:

2. Illa vero egreſſa è domo ejus, abierit, & nupſerit alteri viro:

3. Vir deinde hic poſterior oderit eam, & ſcripſerit libellum divortii, tradideritque in manum ejus, & emiſerit è domo ſua: aut ſi vir iſte poſterior mortuus fuerit qui ſumpſerit eam ſibi uxorem:

4. Non poterit maritus ejus prior, quia eam à ſe dimiſit, reverti, & ducere eam ſibi uxorem, poſteaquam polluta eſt: quia abominatio eſt coram facie Jehovæ: & non inquinabis peccato terram quam Jehova Deus tuus tradet tibi in hæreditatem.

Quod ad divortium ſpectat, quamvis per indulgentiam conceſſum fuerit Judæis, pronunciat tamen Chriſtus nunquam fuiſſe legitimum, quia primæ Dei inſtitutioni, ex qua perpetua & inviolabilis petenda eſt regula, palam repugnat. Vulgo dicitur, jura naturæ inſolubilia eſſe: atqui ſemel pronunciavit Deus, arctius eſſe conjunctionis vinculum viri cum uxore quam filii cum patre. Quare ſi filius jugum patris excutere non poteſt, quam habet cum uxore ſocietatem ſolvere nulla ratio patitur. Hinc apparet quanta fuerit gentis illius pervicacia, quæ cohiberi non potuit quin ſacroſanctum & inſolubile vinculum diſſiparet. Interea ex impunitate perperam Judæi licitum eſſe duxerunt quod propter duritiem cordis eorum Deus non puniebat:
Mat. 19. verſ. 6. quia reputare potius debebant reſponſum Chriſti, non eſſe in arbitrio hominis quos Deus conjunxit ſeparare. Interea proſpicere voluit Deus mulieribus inique oppreſſis: quibus ſatius fuit ſemel dimitti liberas, quam tota vita ſub crudeli tyrannide
Mal. 2. verſ. 14. gemere. Itaque apud Malachiam, polygamiæ repudium præfertur, quia minus tolerabilis erat conditio pellicem & æmulum ferre quam rejici. Et certe ſcheda vel libellus divortii ſicuti mulierem purgabat omni infamia, ſic marito nonnihil aſpergebat dedecoris. qui enim fatetur ſe uxorem dimittere quia non placeat, culpam in ſe recipit tam moroſitatis, quam inconſtantiæ. Cujus enim levitatis eſt, & quam indigni faſtidii, ſic offendi maritum aliqua uxoris macula vel morbo, ut dimidiam ſui partem à ſe avellat? Videmus itaque maritos libello repudii fuiſſe oblique damnatos, quod probis alioqui & caſtis uxoribus injuriam facerent. Qua ratione Deus apud Jeſaiam, ut Judæis omnem querimoniam eripiat, proferre jubet libellum repudii, ſi quem dederit matri ipſorum: quaſi diceret, ſibi juſtam fuiſſe rejectionis cauſam, quia perfide ad impietatem defecerant. *Jeſa. 50. verſ. 1.* Cæterum quidam interpretes non legunt hos tres verſus uno contextu: ſed plenam ſententiam eſſe volunt, ut maritus teſtetur ſe divortium facere cum uxore, non ob crimen, ſed quia formæ venuſtas ejus libidini non ſatisfaciat. Si quis tamen propius attendat, facile videbit unum eſſe duntaxat legis caput: nempe, ubi quis uxorem repudiaverit, fas non eſſe iterum eam ducere ſi alteri nupſerit. Cujus legis ratio eſt, quia uxorem proſtituendo, ejus leno fuit quantum in ſe erat. Hoc ſenſu dicitur fuiſſe polluta, quia corpus illius contaminavit: libertas enim quam dabat, primam Dei inſtitutionem non poterat abolere (ſicuti docet Chriſtus) quin daret cauſam adulterio. *Matth. 5. verſ. 31. & 19: 9.* Ita admoniti fuerunt Iſraelitæ, quamvis impune uxores rejicerent, licentiam tamen hanc minime coram Deo excuſari.

Ex Levit. XVII.

19. Ad mulierem in ſegregatione immunditiæ ſuæ non accedes, revelando turpitudinem ejus.

Ex Levit. XX.

18. Quicunque dormierit cum meretrice ægra, & revelaverit turpitudinem ejus, fontem ejus diſcooperuerit, ipſa etiam revelaverit fontem ſanguinis ſui: ſuccidentur ambo è medio populi ſui.

Non alio tendit hoc præceptum niſi ut ab omni ſpurcitia remoti ſint fideles, ac ut inter eos vigeat caſtitas. Verum quidem eſt, mulierem quæ menſtruis laborat, ipſa morbi fœditate arceri à viri concubitu: accedit contagionis periculum: ſed Deus apud ſuos magis eſſe voluit pudicitiæ magiſter quam fungi medici officio. Tenendum igitur eſt, revocari homines ab omni turpitudine, à qua naturæ quoque ſenſus abhorret. Ac per ſynecdochen monentur conjuges ut ſibi temperent ab omni pudenda laſcivia, ac verecunde maritus ſe oblectet uxoris complexu.

Levit. 20. 18. *Quicunque dormierit.*] Ex pœnæ rigore cognoſcitur ſceleris atrocitas: & ſane ubi ſe ad tantum dedecus projiciunt vir & mulier, nihil pudoris in ipſis reſiduum eſſe apparet. Itaque non modo facinus ipſum ſpectat Deus, ſed brutum libidinis impetum, quo ſic rapiuntur homines ut ab ipſa natura degenerent. Quid enim nequitiæ fugeret qui ad tantam intemperantiam delabitur, ut obſtaculum quod retinet ipſas beſtias furore ſuo perrumpat? Ne miremur ergo Deum tantæ obſcœnitatis ſeverum eſſe ultorem.

Ex Levit. XVIII.

1. Loquutus eſt autem Jehova ad Moſen, dicendo,

2. Alloquere filios Iſraël & dic eis, Ego Jehova Deus veſter.

3. Secundum opus terræ Ægypti in qua habitaſtis, ne feceritis: neque ſecundum opus terræ Chanaan in quam ego introduco vos, feceritis: & in ſtatutis eorum ne ambuletis.

4. Judicia mea facite, & ſtatuta mea obſervate, ut in ipſis ambuletis: ego Jehova Deus veſter.

Ex eodem Capite.

6. Nemo ad propinquam carnis suæ accedat ad revelandam turpitudinem : ego Jehova.

7. Turpitudinem patris tui & turpitudinem matris tuæ non revelabis: mater tua est, non revelabis turpitudinem ejus.

8. Turpitudinem uxoris patris tui non revelabis: turpitudo patris tui est.

9. Turpitudinem sororis tuæ, filiæ patris tui, aut filiæ matris tuæ, quæ genita est domi, vel genita est foris, non revelabis turpitudinem earum.

10. Turpitudinem filiæ filii tui vel filiæ filiæ tuæ non revelabis: quia turpitudo tua sunt.

11. Turpitudinem filiæ uxoris patris tui, prolis patris tui, quæ soror tua est, non revelabis.

12. Turpitudinem sororis patris tui non revelabis: nam consanguinea patris tui est.

13. Turpitudinem sororis matris tuæ non revelabis: nam consanguinea matris tuæ est.

14. Turpitudinem fratris patris tui non revelabis, ad uxorem ejus non accedes: nam uxor fratris patris tui est.

15. Turpitudinem nurus tuæ non revelabis: uxor filii tui est, non revelabis turpitudinem ejus.

16. Turpitudinem uxoris fratris tui non revelabis: quia turpitudo fratris tui est.

17. Turpitudinem mulieris & filiæ ejus non revelabis: filiam filii ejus, & filiam filiæ ejus non accipies ad revelandam turpitudinem ejus: consanguineæ sunt, scelus est.

18. Mulierem quoque cum sorore sua non accipies ad affligendum & revelandum turpitudinem ejus * contra eam in vita sua. ** vel, super eam.*

Ex Deut. XXII.

30. Non accipiet quisquam uxorem patris sui, neque discooperiet oram patris sui.

Levit. 18. 1. *Loquutus est.*] Hanc sententiam inter alias similes non retuli quæ ad præparandos animos spectabant, ut reverenter Legem exciperent: quia, utcunque verba conveniant, in re magnum est discrimen. illæ enim fuerunt generales: hæc vero peculiariter ad caput unum restringitur. Neque enim simpliciter nunc Deo propositum est populum ad Legis studium hortari: sed ad præsentem causam dirigitur sermo de servandis statutis. sicuti sua & Gentium statuta non quælibet indifferenter notat, sed restringit ad subjectam materiam, ut loquuntur: atque ita per statuta Gentium, corruptelas intelligit quæ puram Dei institutionem in sacro conjugio perverterant. Primo autem vetat ne Ægypti morem sequantur, deinde comprehendit omnes populos Chanaan. Nam ut libidinosi sunt Orientales, nunquam ulla apud eos religio fuit se polluere incestis conjugiis. Quam vero hac in parte effrenes fuerint Ægyptii, ex historiis plus satis patet. Conjugium sororis germanæ non exhorruit frater, neque patruus vel avunculus neptis suæ: denique pudoris obliti, dum post intemperantiam suam rapiuntur, omia jura naturæ calcarunt. Hæc ratio est cur incestus hic Deus recenseat, quorum alioqui supervacua fuisset mentio.

4. *Judicia mea facite.*] Quia non minus difficile est vitia quibus assueverint homines corrigere, quam diuturnos sanare morbos: præsertim vero quia malis exemplis vulgus pertinaciter adhæret: statuta sua in medium Deus profert, quæ populum ab errore malæ consuetudinis in viam revocent. Nihil enim absurdius quam ad hominum facta attendere; non autem ad Dei sermonem, ubi quærenda est bene vivendi regula. Perinde igitur est acsi prosterneret Deus quicquid longo usu receptum erat, atque doctrinæ suæ auctoritate aboleret totius mundi consensum. Hoc consilio non semel tantum, ut ante vidimus, Legem suam considerari jubet, ne se ad obscœnas libidines prostituant Israëlitæ: sed diligenter inculcat, ut se intra metas custodiæ Legis, omni abusu valere jusso, contineant. Huc etiam spectat quod dicit, Ego Jehova Deus vester: quia subest tacita inter ipsum comparatio & profanas gentes, à quibus populum suum subduxerat, quasi interposita maceria.

6. *Nemo ad propinquam.*] Non omnes consanguineas hoc nomen complectitur, quia patrueli vel consobrino permittitur amitinam vel consobrinam ducere: sed restringi debet ad species quas continuo post enumerat. nam breviter præfatur Deus, certos esse cognationis gradus qui incestuosa conjugia faciant. Propinquas ergo sanguinis recte definies, de quibus continuo post agitur, nempe, ne filius cum matre, privignus cum noverca, patruus & avunculus cum nepte, avus etiam cum nepte, frater cum sorore germana, nepos cum amita vel matertera, vel cum uxore patrui, vel socer cum nuru, ne levir cum uxore fratris, ne vitricus cum privigna semisceat. Ordini divinitus præscripto consentiunt Romanæ leges, acsi ex Mose didicissent earum auctores quid honestum sit & naturæ consentaneum. Forma vero loquendi qua subinde utitur Deus, Revelare turpitudinem, ad gignendam detestationem valet, quo diligentius sibi caveant Israëlitæ ab omni incestu. Vox quidem Hebraica ערוה nuditatem significat, ideo quidam active exponunt, Nuditatem patris, uterum quem discooperuit pater: verum sensus hic non quadraret nuditati filiæ, vel nurus, vel sororis. Ergo non dubium est quin Moses fœdum aliquid & pudendum notet. Porro tenendum est quod jam attigi, non tantum damnari incestuosos coitus extra conjugium, sed gradus designari in quibus illicita sunt conjugia. Verum quidem est hanc esse partem ordinis politici quem in veteri populo statuit Deus: tenendum tamen simul est, quicquid præcipitur, ex ipso rectitudinis fonte sensuque nobis divinitus ingenito esse sumptum. Itaque præposterum acumen affectant quidam in Scriptura male exercitati, dum jactant, Lege abrogata solutum esse vinculum quo suos adstrinxit Moses. Neque enim simpliciter politicam esse hanc doctrinam, vel debere censeri, ex præfatione nuper exposita colligitur. Quoniam enim omnes vicinas gentes abripuerat libido ad incestus, ut pudicitiam Deus populo suo commendet, Ego, inquit, sum Jehova Deus vester, statuta mea servate, secundum morem terræ Ægypti & Chanaan ne ambuletis. Mox vero subjicit, quinam & quot gradus cognationis vel affinitatis viros & fœminas arceant à conjugio. Si quis rursus excipiat,

 non

non habendum esse pro jure gentium quod in multis regionibus contemptum fuit: prompta est responsio, barbariem quæ in Oriente grassata fuit, non extinguere verecundiam quæ Gentium abominationibus opponitur., nam quod naturale est, nullo consensu vel more potest deleri. In summa, prohibitio incestuum de qua nunc agitur, minime est ex legum numero quæ pro temporum & locorum circumstantiis abrogari solent: quandoquidem fluit ab ipso naturæ fonte, & fundata est in generali omnium legum principio, quod perpetuum est ac inviolabile. Deus certe morem qui apud profanos invaluerat, sibi displicere asserit. Unde id? nisi quod fœditatem, licet hominum suffragiis probatam, repudiat natura ipsa atque aspernatur? Ergo quum Deus hac nota electum populum separet à profanis gentibus, certo statuere licet, incestus, quos vitari jubet, mera
1 Cor. 11. esse inquinamenta. Paulus in re minima nobis obji-
vers. 14. cit ante oculos ipsam naturæ legem: nam ubi docet turpe esse & indecorum, mulieres in publicum prodire nisi velatas, consulere naturam jubet, an deceat ipsas tonso capite in publico versari. Et tandem subjicit, Natura id non patitur. Quare non video cur prætextu legis politicæ abolenda sit naturæ integritas, ex qua emergit discrimen inter statuta Dei, & Gentium corruptelas. Si doctrina hæc vel in unius populi utilitate, vel in usu certi temporis, vel in præsenti necessitate, vel in aliis circumstantiis fundata esset: abrogari possent leges inde elicitæ novis de causis, aut solvi posset earum observatio in certis personis, privilegio singulari. verum quia in illis ferendis tantum spectata fuit perpetua naturæ honestas, ne dispensatio quidem esset tolerabilis. Impune quidem ut liceat statui potest, sicuti in arbitrio Principis est pœnas remittere: verum ut vitiosum non sit quod vitiosum esse natura dictat, nullus legislator efficiet. quod si quis tyrannica superbia id audeat tentare, emerget tamen oppressum naturæ lumen ac prævalebit. Olim quum Claudius Imperator uxorem sibi sumpsisset Agrippinam neptem suam, tollendi probri causa, Senatusconsultum fieri curavit, quo dabatur talibus conjugiis libertas: nemo tamen repertus est qui exemplum imitari vellet, excepto duntaxat liberto uno. Unde agnoscent æqui & moderati homines, etiam apud profanas gentes hoc jus fuisse habitum insolubile, acsi fixum esset &
1 Cor. 5. insculptum hominum cordibus. Hac ratione Pau-
vers. 1. lus, quo acrius incestum privigni cum noverca exagitet, dicit tale exemplum ne inter Gentes quidem audiri. Si objicitur, non prohiberi nos in novo Testamento à talibus conjugiis: respondeo, neque inter patrem & filiam conjugium vetari, neque matri interdici ne filio suo nubat: an ideo promiscue licebit consanguineis inter se coire? Atqui quamvis unam speciem incestus exprimat Paulus, dedecus tamen nobis statuit in exemplo Gentium, ut saltem nos pudeat si plus in illis verecundiæ & modestiæ cernitur. Et certe ad hanc rem altera ejusdem Pauli admoni-
Phil 4: 8. tio mihi sufficit, qui ad Philippenses scribens, Quæcunque, inquit, sunt vera, quæcunque honesta, quæcunque justa, quæcunque pura, quæcunque accommoda, quæcunque boni nominis, si qua virtus & si qua laus, hæc cogitate. Quod ad eos qui ascendunt vel descendunt per rectam lineam, prodigiosa obscœnitas in complexu patris & filiæ, vel matris & filii, satis apparet. Lascivus Poëta furiosum Myrrhæ incestum referre volens, Dira canam, inquit, procul hinc natæ, procul este parentes. Jam in linea transversa patruus & avunculus patrem, amita & matertera matrem repræsentant: unde sequitur, à cohabitatione excludi quæ ad similem deformitatem accedit. Eadem est affinitatis ratio: quia & noverca vel socrus matris loco, & privigna vel nurus filiæ loco reputatur: uxor quoque patrui vel avunculi pro matre habenda est. Et quanquam non sit expressa eorum mentio, ex similitudine tamen judicium facere convenit quid liceat. Diserte hic non vetatur patruus vel avunculus neptem suam ducere in uxorem: sed quum nepoti interdicitur materteræ vel amitæ conjugium, valere debet mutua relatio gradus inferioris ad superiorem. Quod si quis differre contendat, ratione apud Mosen addita refellitur cavillum: dicitur enim, Consanguinea patris tui est, vel matris tuæ. Unde sequitur, neptem, si avunculo vel patruo nubat, incestu polluti. Quantum ad germanos fratres, etiamsi soror non sit uterina, ejus tamen nuptias Deus illicitas esse pronunciat: neque enim vetat solum revelare turpitudinem sororis quæ sit patris, sed etiam quæ sit matris filia.

16. *Turpitudinem uxoris fratris.*] Mali sunt interpretes qui de hoc loco controversiam movent: ac exponunt, non esse rapiendam è thoro fratris conjugem; vel si repudiata fuerit, illicitas esse nuptias vivente adhuc marito. Neque enim convenit torquere in diversos sensus quæ uno in loco iisdem verbis pronunciantur. Vetat Deus retegere turpitudinem uxoris patris, & patrui, & filii: quum de fratris uxore eandem sententiam totidem profert verbis, adsurdum est diversos sensus fingere. Itaque si fas non est patris vel filii, patrui vel nepotis in matrimonio uxorem habere; unum & idem de fratris uxore sentire convenit, de qua similis prorsus lex uno contextu & tenore perlata est. Nec ignoro unde occasionem errandi sumpserint qui ita sentiunt. nam quia alio loco jubet Deus, si quis absque liberis decesserit, fratrem qui superstes erit, viduam accipere, ut ex ea semen mortuo suscitet: hoc perperam & inscite restrinxerunt ad germanos fratres: quum Deus alios cognationis gradus potius designet. Nota est phrasis linguæ Hebraicæ, quæ in genere consanguineos omnes fratrum nomine complectitur: quin etiam Latini olim sic vocarunt patrueles & amitinos. Lex ergo cujus nunc fit mentio, de uxore fratris mortui ducenda, ad eos tantum cognatos dirigitur qui alioqui non impediuntur à tali conjugio: quia Deo propositum non fuit, ne intercidat nomen mortui, incestuosa conjugia permittere, quæ alibi damnaverat. Quare hæc duo probe simul conveniunt, germanum fratrem prohiberi à conjugio viduæ fratris, & tamen propinquos jure cognationis obstringi ad semen mortuis suscitandum: ubi liberum alioqui ex præscripto Legis conjugium est. Hac ratione Booz uxorem duxit Ruth quæ ante nupta fuerat ejus consanguineo: & ex historia satis patet, legem ad omnes consanguineos spectasse. Quod si quis adhuc contendat, fratres germanos in hoc numero comprehendi, eadem ratione ducenda socero in uxorem fuisset nurus, & uxor nepotis patruo, imo & privigno noverca: quod dictu pudendum est. Si quis objiciat, filios Judæ Her, & Honan, & Sela, fuisse germanos, Thamar tamen duobus nupsisse: solutio in promptu est, Judam ex communi & recepto Gentium more, hac licentia non recte fuisse usum. Satis patet omnium temporum historiis, apud gentes Orientales fœdas mixturas, neglecto pudore, fuisse in conjugiis. Mala igitur consuetudine (ut fieri solet) tractus fuit Juda, ut eandem daret uxorem filio secundo quæ ante fuerat uxor primogeniti. Et hoc etiam flagitium inter Gentes grassatum esse exprimit Deus, ubi incestus damnat. Hoc igitur tanquam indubium retineo, Lege Mosis vetitum esse conjugium cum vidua fratris germani.

18. *Mulierem quoque cum sorore.*] Hoc loco freti quidam protervi homines, licere volunt, si quis uxore privatus sit, germanam ejus sororem ducere, quia restrictio addita est, Ne viva priore alteram accipiat. Unde colligunt non prohiberi quin succedat in demortuæ locum. Verum expendere decebat Legislatoris consilium, ex disertis ejus verbis: quia non tantum incestus vel turpitudinis fit mentio, sed zeloty-

lotypiæ & rixarum quæ inde oriuntur. Si tantum dictum esset, Ne discooperias turpitudinem, non sine colore obtenderent, viduitate liberum fieri maritum ad ducendam alteram uxorem: verum ubi exprimitur diversus Legis finis, ne jurgiis & contentionibus vexetur quæ bona fide nupsit, certum est hac exceptione frenari polygamiæ licentiam, ut Israelitæ contenti una injuria, saltam sorores non committerent in hostile certamen. Jam nimis iniqua erat primæ uxoris conditio ubi cogebatur æmulam & pellicem ferre, sed assidue rixari cum sua consanguinea minus tolerabile erat. Itaque nomen Sororis non restringitur solum ad germanas, sed propinquas etiam comprehendi existimo, quarum alioqui incestuosæ non fuissent nuptiæ. In summa, non tam incestus damnatur quam mariti crudelitas, si velit cognatam uxoris suæ superducere. Nec vero aliter ex verbis Mosis statuere licet: nam si retegitur fratris turpitudo, ubi fratar ejus viduam ducit, non minus retegitur turpitudo sororis, quum ejus marito post viduitatem nubit altera soror. Cæterum hinc perspicitur diabolica Papæ superbia, qui novos excogitando propinquitatis gradus, supra Deum sapere voluit. Astutia quoque ejus se prodit, quod ex hoc genere aucupii uberem fecit quæstum. Quia tamen longo usu receptum est ne consobrinus vel patruelis sororem suam ducat, offensionis habenda nobis ratio est, ne importuna libertas Euangelium exponat multis probris: ac tenenda Pauli admonitio, ut abstineamus etiam à licitis, nisi ita expediat. 1 Cor. 9. vers. 25.

Deut. 22. 30. *Non accipiet quisquam.*] Quia hoc loco nullos alios incestus attingit Moses, sed de noverca seorsum præcipit: verisimile est quæ prolixe tradiderat, breviter sub una specie in mentem revocasse Israëlitis. Certe unius sceleris prohibitio aliis inquinamentis januam non aperit. Quod addit, Ne retegas oram patris, tantundem valet ac nudari patris opprobrium, ubi abjecta verecundia, privignus ad novercam ingreditur. Forte ad factum Cham alludit, qui patris ignominiam vulgando, suam impietatem prodidit.

Hæ appendices sunt forenses.

Ex Levit. XX.

11. Quicunque concubuerit cum uxore patris sui, turpitudinem patris sui revelavit: moriendo morientur ambo, sanguis eorum super eos.

12. Vir qui coierit cum nuru sua, moriendo morientur ambo: flagitium admiserunt, sanguis eorum super eos.

Ex eodem Capite.

14. Qui acceperit mulierem & matrem ejus, scelus est: igni comburent illum & illas, ne sit scelus in medio vestri.

Ex eodem Capite.

17. Quisquis acceperit sororem suam filiam patris sui, vel filiam matris suæ, & viderit turpitudinem ejus, ipsaque viderit turpitudinem illius, fœditas est: propterea succindentur ambo coram oculis populi sui: turpitudinem sororis suæ revelavit, iniquitatem suam feret.

Ex eodem Capite.

19. Turpitudinem sororis matris tuæ & sororis patris tui non discooperies: quia propinquam suam nudavit, iniquitatem suam portabunt.

20. Quisquis dormierit cum uxore fratris patris sui, turpitudinem fratris patris sui revelavit: iniquitatem suam portabunt, orbati morientur.

21. Qui acceperit uxorem fratris sui, opprobrium est: turpitudinem fratris sui revelavit, orbati erunt.

22. Custodite itaque omnia statuta mea, & omnia judicia mea, & facite ea: ut non evomat vos terra in quam ego introduco vos ut illic habitetis.

23. Neque ambuletis in statutis gentis quam ego ejiciam à facie vestra: omnia enim ista fecerunt, & detestatus sum eas.

24. Vobis autem dixi, Possidebitis terram eorum, quam ego daturus sum vobis ut hæreditate eam possideatis, terram fluentem lacte & melle: ego Jehova Deus vester qui separavi vos à populis.

Nihil hic novum occurrit, quia Mosis consilium fuit, pœnis injunctis, doctrinam nuper expositam sancire. Incestuosa conjugia ante damnando, Israëlitas coram Deo sistere voluit, ut à scelere abhorrerent eorum conscientiæ, quamvis nullum à terrenis judicibus metum incuteret. Nunc vero pœnæ quoque metu eos terret, si qui nimis secure sibi indulgeant. Verberibus autem non castigat incestuosos, acsi levi tantum delicto obstricti essent: sed crimen pronunciat capitale esse si quis à jure naturæ desciverit. ac primo quidem novercam & privignum morti addicit si inter se coierint. Idem quoque statuit de socero & nuru. Tertio de vitrico & privigna. Quod vero ubi matri & filiæ quispiam simul se permiscet, pœnam ad matrem quoque extendit, intellige, si ipsa quoque in nefandam permistionem consenserit. Nam si quis invita matre filiam alliciat in societatem thori, quæ resistere non potuit quum vellet, extra culpam est. Eadem injungitur pœna fratri & sorori germanis, similiter nepoti & materteræ, vel amitæ. Præterea ad affinitatem extenditur, si quis cum uxore patrui sui vel fratris sui germani cohabitet. Alibi autem exposuimus quid valeat hæc loquutio, Sanguis eorum super eos: nempe causam mortis non aliis esse imputandam quam tanti sceleris auctoribus, ne judices, humanitatis prætextu, severitatem refugiant: ut sæpe contingit eos ad inanem clementiæ speciem deflectere qui non satis expendunt atrocitatem mali. Interea oblique subindicat Moses, si venia detur noxiis, provocari hoc modo vindictam in totum populum: quia impunitate fovetur iniquitas, donec instar diluvii exun-

 det,

det. Jam pœna orbitatis crimini respondet, quia justum est steriles è mundo exterminari, qui adulterino semine sanctum Abrahæ genus corrumpere tentarunt.

22. *Custodite itaque.*] Jam tertio Israëlitas à Gentium imitatione retrahit, atque ut se contineant intra fines Legis hortatur. Quod non temere fieri admonui, quia alioqui proclivis fuisset lapsus in approbationem malæ consuetudinis. Porro ne jugum excutiant, postquam dixit gentes Chanaan ob ejusmodi inquinamentum deleri, adjungit, hac conditione ipsos fieri terræ hæredes, ut separentur à profanis illarum moribus.

Appendix septimi præcepti politica.

Ex Deut. XXV.

11. Quum rixati fuerint viri simul alter cum altero, & accesserit uxor unius ut eruat maritum suum è manu percutientis eum, & immiserit manum suam, apprehenderitque pudenda ejus:
12. Tunc abscindes manum illius, nec oculus tuus parcet.

Dura lex in speciem, sed ex cujus rigore apparet quantopere placeat Deo verecundia, & rursus impudentiam abominetur. Quod si in pugnæ fervore, ubi animi perturbatio intemperiem excusat, mulieri capitale fuit pudenda alieni viri arripere, multo minus ignosci voluit Deus lasciviæ, si qua mulier libidine impulsa tale aliquid tentasset. Neque enim dubium est quin judices in vindicanda obscœnitate, ratiocinari debuerint à minori ad majus. Additur etiam comminatio, ne pœnæ asperitas animos inflectat ut molles sint atque remissi in exequenda hac vindicta. Nec vero excusabilis fuit protervia, consulto invadere partem illam, cujus aspectum & contactum castæ omnes fœminæ naturaliter refugiunt.

Ex Deut. XXII.

12. Fimbrias facies tibi in quatuor oris operimenti tui, quo operies te.

Hæc quoque fuit pars castitatis, vel accessio, curam habere pudoris in vestitu. Nam quia tunc femoralium usus non erat, si forte retectæ essent partes pudendæ, janua multis flagitiis aperiebatur, & multi hac licentia quasi per errorem abusi fuissent ad libidinis illecebras: quin etiam videmus eo intemperantiæ quosdam ruere ut suam lasciviam cum dedecore jactent. Deus ergo lacinias vestium sic voluit ligulis vel laqueolis adstringi, ut ne casu quidem posset discooperiri quod honeste & verecunde non aspicitur. Quod si ad vestitum usque divinitus provisum fuit, ut pudicitiam coleret electus populus, & sedulo caveret ab omni probro: satis aperte liquet non modo adulteria fuisse damnata, sed quicquid puræ castitati repugnat. Perperam locus hic de fimbriis exponitur quæ ad renovandam Legis memoriam vestibus assuebantur: quia hic decorum solummodo & honestas spectantur.

Ex Deut. XXII.

5. Mulier non feret arma viri, nec induet vir muliebre vestimentum: quia abominatio Jehovæ Dei tui est quicunque hæc facit.

Hæc etiam sententia in genere pudicitiam commendat: ubi periculo Deus occurrit, ne mulier audaciam colligat excutiendæ modestiæ, aut vir in mollitiem natura sua indignam degeneret. Vestitus per se non adeo esset magni momenti: sed quia viros effœminari turpe est, sicuti mulieres appetere virile in gestu & habitu robur, continentia & modestia præcipitur, non tantum decoris causa, sed ne genus unum licentiæ aliquid tandem deterius gignat. Verissimum namque est illud profani Poetæ, Quem præstare potest mulier galeata pudorem, Quæ fugit à sexu? Optima igitur pudicitiæ custodia est, honesta vestitus forma.

OCTAVUM PRÆCEPTUM.

Ex Exodi XX.

20. Non furaberis.

Repetitio ejusdem præcepti.

Ex Deut. V.

19. Non furaberis.

Quando charitas est finis Legis, inde petenda est furti definitio. Hæc porro charitatis regula est, ut jus suum cuique salvum maneat, nec quisquam alteri faciat quod sibi non vult fieri. Unde sequitur, non solum eos furari qui res alienas clam surripiunt, sed qui ex aliorum damno lucrum captant, illicitis artibus opes accumulant, & magis ad privatam utilitatem quam ad æquitatem attenti sunt. Ita sub furto comprehenduntur rapinæ: quia nihil interest fraudene an violentia proximum quis spoliet. Verum quo melius suos Deus prohiberet ab omni injusta fraudatione, furandi verbum posuit: quod ut probrosum, omnes naturaliter exhorrent. Scimus enim quam variis integumentis maleficia sua homines sepeliant, neque id modo sed etiam falsis coloribus in laudem vertant. Vafrities & prava calliditas vocatur prudentia: providus ac circumspectus dicitur qui alios astute circumvenit, qui illaqueat simplices, ac miseros insidiose opprimit. Quum ergo mundus vitia pro virtutibus venditet, atque ita libere sibi omnes indulgeant: Deus fucum omnem abstergit, quaslibet iniquas lucrandi artes pronuncians totidem esse furta.

Quod

Quod jus ne miremur apud cæleste tribunal statui, quando à Philosophis eadem prope tradita est doctrina. Jam memoria tenendum est, prohibitioni annexum esse affirmativum præceptum, ut loquuntur: quia si ab omni maleficio abstinuerimus, non ideo protinus satisfactum erit Deo, qui homines mutuo inter se obstrinxit, ut alii aliis prodesse, consulere, & opitulari studeant. Quare minime dubium est quin liberalitatem ac beneficentiam, aliaque quibus humana societas fovetur officia commendet. Ac proinde ne pro furibus apud Deum damnemur, quoad licebit danda erit opera ut cuique salvum maneat quod possidet, & procuranda fratrum utilitas non minus quam nostra.

Expositio præcepti.

Ex Levit. XIX.

11. Non furabimini & non negabitis, neque mentiemini quisque proximo suo.

Ex eodem Capite.

13. Non opprimes proximum tuum, neque rapies: nec morabitur opus mercenarii apud te usque mane.

Hic paulo clarius mentem suam & consilium Deus explicat, quia furandi species enumerat, ubi fallaciter agitur, vel grassatur violentia. Duo verba, quorum alterum negare, alterum mentiri vertimus, etiam fallere significant: sicut mentiri, vel spem frustrari. Non dubium igitur est quin ab omni astu & fraude suos revocet Deus, ut sincere & bona fide mutuo inter se versentur: sicuti Paulus scite consilium Spiritus sancti exponit, dum fideles hortatur ut deposito mendacio loquatur quisque veritatem cum proximo suo: quoniam sumus invicem membra. *Ephes. 4. vers. 25.* Secundo loco modeste & temperanter versari jubet cum proximis, ut ab omni injusta oppressione abstineant. Quod Hieronymus & alii post eum pro verbo עשק reddunt Calumniari, alienum est: passim enim accipitur pro Opprimere, spoliare, prædari, & occupare aliorum bona. Certum igitur est, sicuti ante fraudibus remedium adhibuit Moses, ita nunc improbitati occurrere, ne quis à proximo suo extorqueat quod æquum non est. Quanquam altero verbo גזל violentia magis exprimitur, vel aperta direptio: sunt enim (meo judicio) hæc duo verba tanquam genus & species. Postquam ergo vetuit quovis modo fratres opprimere, & involare in eorum bona: simul addit, ne vim afferant ad eos inique spoliandos. Tandem modum unum injustæ oppressionis designat, ubi fraudatur sua mercede qui operam suam locavit, non modo si vacuus ejicitur, negata laboris mercede, verum si differtur in crastinum. Scimus enim mercenarios ut plurimum in diem vivere, ideoque si tantillum moræ injicitur, redigi ad inediam. Ergo si dives miserum & inopem hominem, cujus sudore abusus est, suspensum teneat, quodammodo ipsum jugulat dum privat illum quotidiano victu. Summa est, ita colendam esse humanitatem, ne quis gravetur, vel ex maligna solutione damnum accipiat.

Ex Deut. XXIV.

14. Non opprimes mercenarium pauperem & egenum è fratribus tuis, & ex peregrinis tuis qui sunt in terra tua, intra portas tuas.

15. Die suo reddes mercedem ejus, neque occumbet super eam sol: quia pauper est, & ea sustentat animam suam: ne clamet contra te ad Jehovam, & sit in te peccatum.

Ex Deut. XXV.

4. Non obligabis os bovi tritur…ti.

14. *Non opprimes.*] Præceptum hoc proximo est affine. Interpretatur autem Moses, pauperem qui mercede conductus fuerit, opprimi nisi statim pro labore satisfiat: quandoquidem hæc duo conjunctim legenda sunt, Ne opprimas, sed statim persolvas mercedem. Unde sequitur, si penuria laboret mercenarius, quia non solvimus quod meritus est, in sola dilatione nos jam injustitiæ convinci. Clarius nunc exprimitur ratio, quia vitam sustentat diurnis operis. Etsi autem hic pauperibus tantum consulitur, ne esuriant divitum negligentia vel superbia: commendatur tamen in genere humanitas, ne ubi pauperes in nostram utilitatem desudant, fastuose tanquam mancipiis abutamur, nec simus nimis restricti vel tenaces: quia nihil magis indignum, quam ubi nobis servierint, non saltem habere unde tenuiter victitent. Tandem admonet Moses non impune divitibus cessuram esse tyrannidem, nisi victum suppeditent operariis: tametsi in foro terrestri apud homines reddenda non sit ratio. Unde colligimus, hanc legem non esse politicam, sed prorsus spiritualem, quæ conscientias obstringit apud cæleste Dei tribunal. Quamvis enim non litiget pauper, ac nemo causam ejus suscipiat, sufficere docet Moses si Dei fidem imploret. Quare ubi nos centies judex terrenus absolverit, ne ideo putemus nos esse elapsos: quia è cælo semper reposcet Deus quod nobis inique in terra fuerit remissum. Hic tamen quæritur, si obmutescat qui oppressus est, an ejus silentio crimen evanescet. videtur enim Moses id suis verbis innuere, ubi reos fore pronunciat divites si ad Deum clament pauperes, & de illorum iniquitate querantur. Responsio facilis est, nihil aliud Mosi fuisse propositum quam superbis contemptoribus excutere inanem confidentiam, qua incitantur ad majorem peccandi audaciam, & ad maleficia obdurescunt. Dicit igitur, quamvis per homines liberum sit prædari & rapere, metuendum tamen esse gravius judicium: quia Deus inopum querimonias exaudit, qui nullum in mundo patronum aut vindicem reperiunt. Et certe quo placidius feret injuriam qui spoliatus est, eo paratior erit Deus ad suscipiendam ejus causam: nec alius magis est sonorus clamor apud ipsum quam tolerantia. Si autem quis objiciat, clamorem de quo hic agitur, pugnare cum Christi præcepto, Ut bene precemur inimicis: etiam in promptu solutio est, Deum non semper vota probare quæ tamen exaudit. Venit imprecatio Joathan filii Gedeon super Sichemitas: quam tamen ex immodico iracundiæ fervore conceptam fuisse certum est. *Judic. 9. vers 20.* Adde quod interdum miseri quamvis pia mansuetudine injurias perferant, non tamen desinunt

dolores suos & gemitus deponere in sinum Dei. Porro hinc non vulgare solatium pauperibus, quod si nemo illis in terra succurrit, quia vilis est & abjecta eorum conditio, Deus tamen futurus est causæ ipsorum cognitor.

Deut. 25. 4. *Non obligabis os.*] Proprie quidem hic locus est ex appendicibus præcepti, sed quia proximæ sententiæ confirmatio est, visa fuit apta connexio: præsertim quum Paulus idoneus interpres exponat, non aliud fuisse Dei consilium quam
1 Cor. 9. vers. 10. ne operarius fraudetur justa mercede. Nam ubi de alendis Euangelii ministris disserit, testimonium hoc ad causam accommodat. Ac ne quis exciperet aliam esse boum rationem quam hominum, subjicit, boves Deo non esse curæ, sed propter eos qui laborant id esse dictum. Interea tenendum est, ita homines institui ad æquitatem ut in ea colenda se erga bruta quoque animalia exerceant. Scite enim Solomo injustitiam qua proximus læditur, hac comparatione amplificat, quod vir justus habet curam jumenti sui. Prov. 12. vers. 10. Summa est, ut quod æquum est sponte & liberaliter solvamus, & sibi quisque exactor sit ad præstandum officium: quia si brutis animalibus debeatur alimenta, multo minus, ut jus suum obtineant homines, exspectanda est eorum flagitatio.

Ex Exodi XXII.

21. Peregrinum non opprimes, neque spoliabis: quia peregrini fuistis in terra Ægypti.
22. Nullam viduam nec pupillum affligetis.
23. Si affligendo afflixeritis eum, certe si clamando clamaverit ad me, audiendo audiam clamorem ejus:
24. Irasceturque furor meus, & occidam vos gladio, eruntque uxores vestræ viduæ, & filii vestri pupilli.

Ex Levit. XIX.

33. Si peregrinatus tecum fuerit peregrinus in terra vestra, non opprimetis illum.
34. Tanquam indigena ex vobis, erit vobis peregrinus qui peregrinatur apud vos, & diliges eum sicut teipsum: quia peregrini fuistis in terra: ego Jehova Deus vester.

Levit. 19. 33. *Si peregrinatus.*] Antequam ad alias iniquitates transeam, præceptum hoc inserere visum est, ubi jubetur populus sine exceptione cum omnibus colere æquitatem. Nam si nulla peregrinorum facta fuisset mentio, putassent Israëlitæ, modo ex sua gente neminem læsissent, se prorsus officio esse defunctos: dum autem hospites & inquilinos perinde atque consanguineos illis commendat Deus, inde agnoscunt æquitatem semper & cum omnibus colendam esse. Nec vero temere Deus se ac suum patrocinium opponit, ne peregrinis fiat injuria. Nam quia neminem habent qui odium subire velit pro ipsorum defensione, improborum violentiæ & oppressionibus quibuslibet magis sunt obnoxii, quam si domesticis præsidiis muniti essent. Eadem in pupillis & viduis mulieribus ratio: mulier ob infirmitatem sexus, nisi lateat sub mariti umbra, exposita est variis noxis: pupillis quibus nihil consilii suppetit, multi insidiantur, ac si essent eorum præda. Quoniam itaque ita destituti sunt humanis auxiliis, succurrit Deus ad opem ferendam: ac si injuste vexentur, vindicem se fore pronunciat. Priore loco peregrinis adjungit pupillos & viduas, in altero nominat solos peregrinos: summa tamen eodem redit, eos omnes qui orbati sunt & nudati terrenis opibus, sub Dei tutela & patrocinio esse, protegique ejus manu: ut ita compescatur eorum audacia qui sibi impune cessurum confidunt scelus quodlibet, modo nemo in terra resistat. Nulla quidem iniquitas manebit inulta apud Deum, sed peculiaris est ratio cur Deus peregrinos, viduas & pupillos se recipere in fidem suam testetur: quia ubi magis grassatur malum, præsentiore remedio opus est. Peregrinos hoc nomine commendat, quod populus qui peregrinatus fuerat in Ægypto, antiquæ suæ conditionis memor, humanius erga hospites se gerere debebat. Etsi enim indigna tyrannide oppressi tandem fuerant, exordium tamen illis considerandum fuit: quod scilicet illuc patres eorum compulerat penuria & fames, & quum alienæ opis essent indigi, hospitaliter accepti fuerant. Ubi denunciat, si viduæ afflictæ & pupilli clamaverint, eorum clamorem auditum iri, non intelligit se desidem fore si taciti perferant injurias: sed pro communi more loquitur, quia ad ipsum provocare solent qui nusquam alibi reperiunt solatium. Interea sciamus, quamvis abstineant à querimoniis qui læsi sunt, Deum tamen partium suarum minime oblivisci, ut ad scelera conniveat. In[illegible] nihil acrius eum ad sumendam de improbis vindictam exstimulat quam servorum suorum tolerantia. Exprimitur etiam pœnæ genus: qui viduis & pupillis molestiam intulerint, gladio perituros, ut eorum viduæ & pupilli improborum audaciæ, violentiæ, & fraudibus subjaceant. Porro notandum est quod secundo loco jubeatur exteros & inquilinos perinde ac seipsos diligere. Nam inde apparet nomen Proximi non restringi ad consanguineos vel similes quibuscum propior est necessitudo, sed patere ad totum humanum genus: sicuti ostendit Christus in persona Samaritani, qui hominis in- Luc. 10. vers. 20.
cogniti misertus, officium humanitatis præstitit, à Judæo atque etiam Levita neglectum.

Ex Deut. X.

17. Deus non accipit personam, neque recipit munus:
18. Faciens judicium pupillo & viduæ, diligens peregrinum, dando & panem & vestimentum.
19. Diligite igitur peregrinum, quia peregrini fuistis in terra Ægypti.

Confirmat superiorem sententiam ab ipsius Dei natura. Facit enim vilis & abjecta conditio eorum quibuscum nobis negotium est, ut petulantius eos vexemus: quia videntur prorsus deserti. Atqui Deus negat miseram eorum sortem obstaculo esse quominus ipsis succurrat; quia personas non respicit. Nomine vero Personæ intelligitur vel splendor, vel obscuritas, ac externa species, quam vulgo apparentiam nominant: quemadmodum ex multis locis colligitur. In summa, Deus se facit hominibus dissimilem, quos rapit exterior conspectus, ut divites honore prosequantur, inopes odio: pulchris vel disertis

faveant,

faveant, contemnant deformes. Ergo προσωποληψία est perversum judicium quod nos à causa abducit, dum mentes nostras præoccupat quod non debebat venire in rationem. Ideo Christus rectum judicium esse docet quod non fertur secundum personas: quia nunquam dominatur veritas & rectitudo, nisi dum ad rem ipsam attendimus. Sequitur, non impune lædi contemptibiles, quia si destituuntur humano auxilio, Deus qui in excelso sedet, humilia respicit. Psal. 138. vers. 6.
Quod ad peregrinos, eos sibi curæ esse probat Deus, quod in illis alendis, & vestiendis sit beneficus. deinde specialis rursum adducitur ratio, quia Israëlitæ olim quum inquilini essent in Ægypto, indiguerint aliena misericordia.

Ex Levit. XIX.

35. Non facietis iniquitatem in judicio, in dimensione, in pondere & mensura.
36. Statera justa, pondera justa, epha justum, & hin justum erit vobis.

Ex Deut. XXV.

13. Non erit tibi in sacculo tuo pondus & pondus, majus & minus:
14. Non erit tibi in domo tua modius & modius, major & minor.
15. Pondus perfectum & justum erit tibi, modius perfectus & justus erit tibi: ut prorogesdies tuos super terram quam Jehova Deus tuus dat tibi.
16. Quia abominatio Jehovæ Dei tui est quicunque facit hæc, omnis faciens iniquitatem.

Levit. 19. 35. *Non facietis iniquitatem.*] Si judicium stricte accipias, speciale erit præceptum, ut judices fideliter cuique jus suum reddant, neque evertant bonas causas favore vel odio. Verum quia nomen משפט pro Rectitudine sæpe capitur, non male conveniet, in genere damnari omnes iniquitates integritati contrarias: deinde ad species descendi, quas altero loco prosequitur: ubi furta commemorat præ aliis maxima noxia, & quæ crassam publici juris violationem secum trahant. Corruptio enim quæ ad evertenda judicia tendit vel rectitudinem labefactando, contractus omnes vitiat, nihil reliquit salvum: falsitas autem in ponderibus & mensuris omnes legitimas contrahendi rationes tollit & abolet. Porro corrupto vendendi & emendi jure, quodammodo dissipatur hominum societas, ut parum differat qui inæqualitate ponderis vel mensuræ fallit, ab eo qui supponit nummos adulterinos. Quare inter falsarios numeratur qui mensuras publice probatas, vini, frumenti, vel rei cujuslibet corruperit, sive emptor sive venditor. Ac in duplum quidem legibus Romanis damnatur: verum decreto suo Adrianus in insulam relegat. Quare non abs re Modest. l. penul. ad legem Corn. de fals.
iterum eandem sententiam repetit Solomo, quo melius eam defigat in omnium cordibus. Etsi autem pestis hæc minime ferenda est, sed acriter vendicanda, Deus tamen, etiamsi cessent legum pœnæ, Prov. 20. vers. 16.
conscientias ad tribunal suum revocat: idque tam promittendo quam minando. Pondus æquum, inquit, & justa mensura prorogabunt homini vitam: qui vero in his deceperit, abominatio est coram me. Improprie quidem justis ponderibus & mensuris adscribitur vitæ diuturnitas: sed quia avari impium lucrum captando, nimis attenti sunt ad caducam hanc vitam, Deus ut suos à cæca illa & præcipiti cupiditate retrahat, longam vitam promittit si à dolo malo & perverso quæstu sibi caveant. Cæterum ex fine cognoscitur, non modo in una hac parte, sed in omnibus negotiis damnari fallacias omnes quibus proximi fraudantur. Postquam enim dixit Deum abominari qui hæc faciunt, mox explicandi causa subjicit, Quisquis facit iniquitatem. Videmus ergo ut malis omnibus & illicitis lucrandi artibus occurrat.

Ex Deut. XIX.

14. Non transferes terminum proximi tui quem finierint majores in hæreditate tua, quam hæreditate accipies in terra quam Jehova Deus tuus dat tibi ut possideas eam.

Hic damnatur furti genus quod severe Romanis legibus vindicatum est. Nam ut certa sit cuique sua possessio, terminos finiendis agris positos manere intactos oportet, acsi sacri essent. Qui terminum fraudulenter avellit, hoc uno sceleris satis convictus est, quod dominum legitimum ex quieta agri possessione deturbat: qui vero metas agri sui cum alterius dispendio longius producit, crimen duplicat, falsitate furtum tegendo. Unde etiam colligitur, fures esse non modo qui rem alienam manu auferunt, qui pecuniam tollunt ex arca, vel ex cellis & horreis prædantur, sed etiam qui fundos alienos injuste occupant.

Ex Exodi XXII.

26. Si in pignus acceperis vestimentum proximi tui, antequam occubuerit sol restitues illud ei.
27. Quia ipsum solum est operimentum ejus, illud vestimentum ejus est cuti suæ in quo dormiat: & erit quum clamaverit ad me, tunc exaudiam: sum enim misericors.

Ex Deut. XXIV.

6. Non accipiet quisquam pro pignore metam & catillum, quia animam ipse acciperet pro pignore.

Ex eodem Capite.

10. Quum mutuabis proximo tuo aliquid mutuum, non ingredieris domum ejus ut capias pignus ejus.
11. Foris subsistes, & vir cui mutuabis, afferet ad te pignus foras.
12. Quod si vir pauper fuerit, non dormies cum pignore ejus.

13. Resti-

13. Restituendo ei restitues pignus dum sol occumbit: ut dormiat in vestimento suo, & benedicat tibi: eritque tibi in justitiam coram Jehova Deo tuo.

Ex eodem Capite.

17. Non pervertes judicium pupilli & peregrini, non capies in pignus vestimentum viduæ.

18. Recordare quod servus fueris in Ægypto, & redemerit te Jehova Deus tuus inde: idcirco præcipio tibi ut hoc facias.

Deut. 24. 6. *Non accipiet.*] Alteram nunc æquitatem in ratione mutuandi commendat, in pignoribus exigendis, ubi sæpe ultra modum gravantur pauperes. Primo autem loco vetat accipere in pignus quicquid ad vitam tolerandam pauperibus necessarium est. Nam in vocibus catilli & metæ, vel molæ superioris & inferioris, per synecdochen alia quoque instrumenta designat, quibus ad victum quotidie quærendum carere nequeunt opifices. Quemadmodum si quis agricolæ aratrum, ligonem, rastrum, aliaque extorqueat; vel officinam exinaniat sutoris, sive figuli, sive alterius cujuspiam, qui artem suam exercere non poterit, instrumentis privatus. quod satis elicitur ea ipso contextu, ubi subjicitur, Una cum molis animam oppignorari. Crudelis ergo est quisquis in pignus sumit quod pauperis vitam sustinet: acsi victum eriperet famelico, adeoque vitam ipsam, quæ ut labore fovetur, ita ablatis mediis exciditur quodammodo etiam ipsa.

10. *Quum mutuabis.*] Alteram iniquitatem in captando pignore compescit, ne creditor domum excutiat, & supellectilem fratris sui, ut inde pignus suo arbitrio deligat. Nam si detur optio divitibus avaris, nulla mediocritate contenti in optima quæque involabunt, acsi impetum facerent in viscera inopum: totas denique domos diripient, vel saltem fastidiose hoc vel illud respuendo, miseros probro & pudore afficient. Non vult ergo Deus aliud pignus eaigi, nisi quod sponte, pro sua commoditate, debitor eatra domum proferet. Ultra etiam progreditur, ne pignus recipiat creditor quod pauperi necessarium esse cognoscet. Exempli gratia, si culcitram in qua dormit, aut vestem stragulam, aut pallium, vel mantile oppignoret. Neque enim æquum est spoliari ut algeat, vel privari aliis subsidiis quorum usus sine jactura & molestia auferri non potest. Ideo additur promissio, humanitatem hanc Deo gratam fore, quum pauper in veste sibi reddita dormiet. Distinctius tamen loquitur, Benedicet tibi pauper, inquit, atque id tibi in justitiam reputabitur. Significat autem Deus se eaaudire miseri & egeni hominū vota, ne putet dives perditum esse beneficium quod apud hominem abjectum contulerit. Plusquam autem ferrei sumus nisi hoc ad liberalitatem nos propensos reddat, ubi intelligimus, quamvis inopes deficiat facultas bene de nobis merendi in mundo, habere tamen coram Deo quod nobis rependant: nempe, ut nobis gratiam concilient suis precibus. Subest autem tacita comminatio, si duriter cubet pauper, vel si frigeat nostra culpa, Deum eaauditurum ejus gemitus, ne impunita maneat nostra crudelitas. Quod si ingratus fuerit pauper cui pepercimus, eo tacente clamabit nostra beneficentia ad Deum: sicuti rursum ad provocandam Dei vindictam sufficiet tyrannicus noster rigor, quamvis iniquitatem patienter devoret qui asperius tractatus fuerit. Esse in justitiam, tantundem valet ac Deo probari, vel gratum esse opus. Nam quum Legis observatio vera sit justitia, id etiam elogium extenditur ad singulas obedientiæ partes. Quanquam notandum est, hanc justitiam defluere & evanescere, nisi numeris omnibus complecamus quæcunque Deus præcipit. Justitiæ quidem pars est, reddere pignus egeno: verum si quis in hac tantum parte beneficus sit, aliis modis prædetur suos fratres: vel si purus ab avaritia, violentiam eacerceat, libidini sit deditus vel crapulæ, particularis justitia, quamvis per se Deo placeat, non veniet tamen in rationem. Ac omnino tenendum est illud aaioma, nullum opus coram Deo censeri justum, nisi profectum à puro & integro homine: neminem vero talem reperiri. Unde sequitur non aliter imputari opera in justitiam, nisi quia Deus fideles gratuito favore dignatur. Per se quidem verum esset, quamcunque obedientiæ partem Deo præstemus, id pro justitia reputari: nempe si totus vitæ contextus respondeat. verum à nobis nullum opus prodit quod non vitietur aliquo defectu. Ita ad misericordiam Dei confugiendum est, ut nobis reconciliatus, opera quoque nostra accepta habeat. Quod de pauperibus ante præceperat, tandem ad solas viduas transfert: sic tamen ut sub earum nomino omnes inopes commendet. Quod tam ea principio versus, ubi ea bono & æquo agendum esse docet cum peregrinis & pupillis, quam ex ratione addita colligitur: nempe, ut cogitent se servos fuisse in terra Ægypti. Conditio enim illa non patiebatur, ut miseris superbe insultarent: & consentaneum est, alterius malis magis affici qui eadem expertus est. Porro quum generalis sit hæc ratio, generale quoque præceptum esse apparet, ut humani sint erga quoslibet egenos.

Ex EXODI XXII.

25. Si pecuniam mutuam dederis populo meo pauperi qui est tecum, non eris ei sicut usurarius: non imponetis ei usuram.

Ex LEVIT. XXV.

* vel, *Apprehendes ut sustineas.*

35. Si attenuatus fuerit frater tuus, & vacillaverit manus ejus apud te, * fulcies illum: peregrinum & advenam: & vivet tecum.

36. Non accipies usuram ab eo & augmentum, sed timebis Deum tuum: vivetque frater apud te.

37. Pecuniam tuam non dabis ei ad usuram, nec cum augmento dabis escam tuam.

38. Ego Jehova Deus vester qui eduxi vos de terra Ægypti, ut darem vobis terram Chanaan, ac essem vobis in Deum.

Ex

Ex Deut. XXIII.

19. Non fœnerabis fratri tuo fœnus pecuniæ, fœnus cibi, fœnus cujuscunque rei in qua fœnus exercetur.

20. Extraneo fœnerabis, ac fratri tuo non fœnerabis: ut benedicat tibi Jehova Deus tuus in omni applicatione manus tuæ, super terram ad quam ingrederis ut possideas eam.

His locis docemur non sufficere si quis ab alieno sibi temperet, nisi vigeat humanitas, & misericordia ad pauperes sublevandos. Viderunt id quoque profani scriptores, licet non satis dilucide: quum omnes hominum causa geniti sint, non recte coli vitæ communitatem, nisi inter se officia conferant. Ergo, ne proximos fraudemus, atque ita reputemur coram Deo fures, discamus quoad feret cujusque facultas, in eos qui ope nostra indigent, esse benefici. Pars enim justitiæ est liberalitas, ubi merito injustus censeri debeat qui fratrum necessitati non succurrit ubi
Prov. 5. vers. 5. potest. Huc pertinet Solomonis exhortatio, ut bibamus aquam è fontibus nostris, & deriventur rivi ad proximos. Postquam enim jussit singulos suo contentos esse, nec copiam appetere ex aliorum dispendio, simul adjungit, non recte suis opibus frui qui abundant, nisi cum pauperibus communicent
Prov. 22. vers. 2. ad levandam eorum inopiam. Ideo enim obviant sibi dives & pauper, quemadmodum alibi dicit Solomo, & utriusque communis est creator Deus.

Exod. 22. 25. *Si pecuniam.*] In ratione mutuandi maxime vigere debet humanitas, præsertim ubi quis ad extrema redactus, divitis misericordiam implorat. Hæc enim vera demum est charitatis proba-
Luc. 6. vers. 34. tio, ubi secundum Christi præceptum absque spe mutuum damus. Non agit illic de usuris, ut falso putatunt, acsi gratis & sine spe quæstus mutuum dare juberet. Sed quia ut plurimum mutuando captatur privata utilitas: ideo neglectis pauperibus beneficium non locamus nisi apud divites, unde speratur aliqua compensatio: admonet Christus, si divitum gratiam venamur, nullum hoc modo nos specimen charitatis & misericordiæ edere. Ideoque aliam largitionis materiam proponit in pauperibus juvandis, quæ plane gratuita est: non solum quia sors periclitatur, sed quia paria facere nequeunt. Antequam tamen ad usuras descendat, egestatem ac miseriam profert, qua flectantur ad misericordiam animi. Si pauperie quis prematur, jubet ejus necessitati succurri. Utitur tamen metaphora, ut qui trepidat, roboretur, quasi apprehensa manu. Quod sequitur de peregrino & advena, meo judicio amplificat vel extendit superiorem sententiam: acsi diceret, quando ne advenis quidem neganda est humanitas, multo magis ferendam esse opem fratribus. Nam quum voluit Deus peregrinis habitationem concedi, pro jure hospitali benigne tractandi fuerunt. Vivere enim datur exteris, dum æqua & tolerabilis permittitur conditio. Atque ita oblique subindicat Deus, expelli & abigi miseros ne vivant, si injustis oneribus premuntur. Hæc igitur summa est primæ sententiæ, ut dives cui suppetit facultas, pauperem collapsum opitulando erigat, vel nutantem confirmet. Additur præceptum mutuandi absque fœnore. quod tametsi politicum est, pendet tamen ex charitatis regula: quia fieri vix potest quin fœnoris exactione exhauriantur inopes, & prope exugatur eorum sanguis. Nec vero alium finem respexit Deus quam ut mutuo vigeret fraterna dilectio apud Israëlitas. Hanc quidem politiæ Judaicæ fuisse partem liquet, quia permittitur Gentibus fœnerari: quod discrimen lex spiritualis non admittit. Cæterum ita abrogatum est jus forense quod veteri populo Deus præscripsit, ut tamen maneat quod dictat charitas, non esse gravandos fratres qui nostra ope indigent. Porro quia diruta est maceria qua olim discernebantur Judæi à Gentibus, ratio nostra hodie diversa est: ideoque tam in fœnore quam in aliis expilationibus parcendum est omnibus sine exceptione, & erga extraneos quoque servanda æquitas. Primum quidem gradum obtinent domestici fidei: (sicuti Paulus ju- Gal. 6.
bet peculiariter illis benefacere) postulat tamen vers. 10.
communis generis humani societas, ne ditescere appetamus ex aliorum dispendio. Quod autem ad jus forense spectat, nihil mirum si populo suo permiserit Deus fœnus ab extraneis exigere: quia alioqui servata non fuisset mutua æquabilitas, sine qua alteram partem gravari necesse est. Mandat suis Deus ne fœnerentur, ac proinde solos Judæos hac lege, non exteras gentes, obstringit. Ergo ut vigeat ratio analogica, idem libertatis populo suo concedit quod Gentes sibi sumpturæ erant: quia hæc demum tolerabilis est mediocritas, ubi par est atque æqualis utriusque partis conditio. Nam Plato ubi fœneratores in Republica bene composita ferendos esse negat, longius non progreditur quam ut cives ab illo turpi & inhonesto commercio inter se abstineant. Quæritur nunc an fœnerari per se malum sit. Et certe minime videtur licitum filiis Dei quod profani quoque homines detestati sunt. Scimus ubique & semper exosum & infame fuisse fœneratorum nomen. Itaque Cato agriculturam laudare volens, fures dicit à veteribus dupli fuisse condemnatos, fœneratores quadrupli: unde colligit, hos illis deteriores fuisse habitos. Et interrogatus quid de fœnoribus sentiret, respondit, Quid hominem occidere? Quo docere voluit, nihilo honestius esse quæstum facere ex usuris quam hominem jugulare. Hoc unius hominis privati fuit dictum, sumptum tamen ex omnium fere gentium dictis, & hominum suffragiis. Et certe hac de causa Romæ sæpius exorti sunt graves tumultus, & exitialibus discordiis inter plebem & locupletes certatum: quemadmodum vix fieri potest quin fœneratores instar hirudinum populi sanguinem exugant. Si tamen de re ipsa certo pronunciandum est, non aliunde quam ex communi æquitatis regula sumenda est definitio, ac præser-
tim ex Christi sententia, ex qua pendent Lex & Matth. 7.
Prophetæ, Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris. vers. 12.
Semper enim excogitant homines astuti captiunculas quibus Deum illudant. Sic quum fœnoris nomen omnes detestarentur, suppositum fuit alterum quod honesto colore odium effugeret: usuram enim vocarunt quasi compensationem damni, quanti interetat pecuniæ suæ usu carere. Atqui nullum est fœnoris genus cui speciosum hunc titulum obtendere non liceat. Nam quisquis præsentem habet pecuniam, ubi eam mutuo daturus est, utilem sibi fore causabitur si quid emat, & singulis momentis lucrandi materiam offerri. Ita semper erit compensationi locus, quando nemo creditor sine damno pecuniam alteri numerabit. Ita nomen usuræ, quum re ipsa tantundem valeat ac fœnus, integumentum est rei odiosæ: quasi vero talibus cavillis se à Dei judicio expediant, ubi sola integritas ad defensionem valet. Similis prope apud Israëlitas tergiversandi fuit ratio. Nomen נשך quod à mordendo deductum est, male sonabat. Quum ergo nemo censeri vellet canis famelicus, qui alios mordendo seipsum pasceret, quæsitum fuit probri effugium: תרבית vocarunt, quasi incrementum, quicquid lucri præter sortem dabatur. Deus autem ut talibus fallaciis occurrat, utrumque nomen conjungit, & pariter damnat augmentum cum morsione. Nam ubi de injustis prædandi & furandi ratio-

nibus

Ezech. 18. vers. 12. nibus conqueritur apud Exechielem, & utrumque, sicuti nunc apud Mosen, nominat: minime dubium est quin vanas excusationes consulto antevertat. Ergo ne quis exciperet, se, quamvis emolumentum ex pecunia acciperet, non ideo tamen fœnerari: hanc ansam mature Deus abscindit, ac generaliter damnat quamlibet sortis accessionem. Certe locus uterque clare demonstrat, nihil aliud quam frustra nugari qui ad criminis excusationem novas voces fabricant. Ideo rem potius simpliciter reputandam esse admonui: quia Deo semper iniqui omnes quæstus displicent, quoscunque colores tentemus obducere. Quod si ex æquitate judicium facere convenit, usuras quaslibet absque exceptione damnare, nulla patitur ratio. Debitor si tergiversando tempus extraxerit cum dispendio & molestia creditoris, an consentaneum erit cum ex mala fide & frustratione lucrum capere? Nemo certe (ut arbitror) negabit usuras creditori solvendas esse præter sortem, ut pensetur ejus jactura. Si quis locuples qui erit in suis nummis, fundum emere volens partem aliquam summæ ab altero mutuetur: qui pecuniam numerat, annon poterit ex fundi reditu fructum aliquem percipere, donec sors repræsentata fuerit? Multa ejus generis quotidie accidunt, ubi, quod ad æquitatem spectat, usura nihilo deterior erit quam emptio. Nec vero arguta illa ratio Aristotelis consistit, fœnus esse præter naturam, quia pecunia sterilis est, nec pecuniam parit: poterit enim ille quem dixi frustrator, ex aliena pecunia quæstum uberem facere negotiando, fundi emptor metet ac vindemiabit. Verum excipient qui contra sentiunt, simpliciter standum esse Dei judicio, qui generaliter omne fœnus populo suo interdicit. Respondeo, nonnisi de pauperibus haberi sermonem, ideoque si cum divitibus negotium sit, liberum jus fœnerandi permitti: quia Legislator rem unam notando, alteram de qua subticet, videtur non
Psal. 15. damnare. Si rursus objiciant, fœneratores à Davide
vers. 5. & Ezechiele in totum damnari, sententias illas ad
Ezech. 18. normam charitatis exigi debere arbitror: ideoque
vers. 13. non damnari nisi improbas exactiones, quibus creditor, posthabita æquitate, debitorem suum onerat ac premit. Nolim quidem meo patrocinio usuras fovere, atque utinam nomen ipsum abolitum esset è mundo: sed non audeo de re magni momenti plus pronunciare quam Dei verba sonant. Clare patet veterem populum ab usuris fuisse prohibitum, sed hanc fuisse partem ordinis politici fateri necesse est. Unde sequitur usuras hodie non esse illicitas, nisi quatenus cum æquitate & fraterna conjunctione pugnant. Ita se quisq; ad Dei tribunal sistat, nec proximo suo faciat quod sibi fieri nollet: unde certa & quæ nunquam fallet definitio sumi poterit. Fœnus quidem exercere, quum inter pudendos & turpes quæstus duxerint profani scriptores, multo minus tolerabile est inter filios Dei: sed quando & quousque usuram ex mutuo percipere liceat, melius præscribet lex æquitatis quam longæ disputationes. Nunc verba expendamus. Primo loco ubi vertimus, Non eris sicut fœnerator, in voce Hebraica נשה aliqua est ambiguitas: quia verbum נשה interdum generaliter accipitur pro Mutuum dare, absque sinistra nota: hic vero dubium non est quin pro fœneratore sumatur, qui miseros arrodit: quemadmodum & in Psalmo, Illaqueet fœ- Psal. 109. vers. 11.
nerator omnia quæ sunt ejus. Summa est, liberaliter juvandos esse pauperes, nec gravandos esse duris exactionibus. Itaque continuo post explicationis causa addit, Ne fœnus imponant. Quum iterum repetit, Si attenuatus &c. videmus ut pauperum ratio ubique habeatur: quia etsi interdum fœnoribus exhauriuntur qui latifundia possident, (sicut dicit Cicero quosdam sui temporis luxuriosos ac prodigos cum usuris certasse fructibus prædiorum: quia omnes eorum proventus vorabant creditores) digni tamen misericordia fuerunt soli pauperes, quos egestas, non luxuria mutuari cogebat. Tertius vero locus optime explicat Dei mentem, dum fœnus extendit ad vinum, triticum, & quascunque alias res. Multi enim contractus ab hominibus vafris excogitati fuerunt, quibus inopes expilarent sine ignominia vel dedecore. atque hodie nulla crudelior est rapacitas quam ubi absque mentione fœnoris, vectigal debitoribus imponitur. Modios frumenti sex si pauper commodari sibi postulet, volet creditor septem sibi reddi: idem in vino continget. Hæc lucri accessio fœnus non vocabitur, quia non numeratur pecunia. Deus vero astum hunc oblique subsannans, variis in rebus ac fere in omnibus commerciis fœnebre malum grassari docet: unde clare apparet, non aliud præcipi Israëlitis nisi ut alii alios humaniter sublevent. Porro quia homines excæcat & transversum rapit cupiditas ad improbos quæstus, opponit Deus benedictionem omnibus perversis artibus, quæ sunt veluti lucri aucupia: & opes à se uno bonorum omnium auctore sperare jubet potius quam rapinis vel fraudibus venari.

Ex Deut. XXII.

1. Non videbis bovem fratris tui aut pecudem errantes, & abscondes te ab eis: reducendo reduces ad fratrem tuum.

2. Etiamsi non fuerit frater tuus propinquus tibi, neque noveris eum, colliges tamen illos in domum tuam, & erunt tecum donec illos requirat frater tuus ut restituas ei.

3. Sic facies de asino ejus, sic facies de vestimento ejus, sic facies de omni re amissa fratris tui quæ perierit ab ipso: si inveneris eam, non occultabis te.

Ex Exodi XXIII.

4. Si occurreris bovi inimici tui, & asino ejus erranti, reducendo reduces ad illum.

Exod. 23. 4. *Si occurreris.*] Ex his duobus locis satis patet, qui à maleficio abstinuerit, non protinus coram Deo immunem esse à culpa, nisi etiam prodesse studeat. Sic enim curæ nobis esse debet fratrum utilitas ut ultro citroque simus ad auxiliandum propensi, quoad facultas & opportunitas feret. Hæc porro doctrina valde necessaria est: quia dum quisque ad res suas curandas plus æquo est attentus, ab aliis juvandis se libenter subducit. Deus autem furti reum facit qui sua negligentia damnum intulerit proximis: & merito, quia nonnisi per eum stetit quin salva res esset, quam sciens & volens perire sivit. Ad inimicos autem extenditur hoc officium: quo minus excusabilis est inhumanitas, si amicis non præstetur. Summa igitur est, ut benefici sint fideles, quo patrem suum cœlestem imitentur: nec operam modo suam bonis qui digni sunt impendant, sed indignos quoque beneficiis prosequantur. Jam quia multi tergiversandi colores fingi poterant, occurrit Deus, & animal hominis incogniti servari jubet donec à suo domino quæratur: idem jus de aliis omnibus amissis rebus statuit.

Ex Numer. V.

5. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

6. Alloquere filios Israël, Vir sive mulier quum fecerint ex omnibus peccatis hominum, transgrediendo transgressione in Jehovam, & deliquerit anima illa:

7. Fatebuntur peccatum suum quod fecerunt: & restituet delictum suum in solidum, & quintam ejus partem superaddet, dabitque ei in quem peccaverit.

5. *Loquutus est.*] Quanquam videtur principio delicta omnia comprehendere, ex contextu tamen elicitur nonnisi de rebus furtim ablatis vel de fraude admissa præcipi: ut qui sibi male conscius est, jacturam farciat. Notandum vero est, legem ad occultiora furta spectare, quæ in judicium trahi non solent: hac de causa dicitur, Si peccaverint more hominum, ne subterfugium captent ex communi more & usu. Quamvis ergo plurimos habeant socios, negat tamen Deus id ad excusationem valere: ideoque sponte reddere jubet quod fraudulenter vel inique ad se traxerunt. At de pœna quidem furti mox differet: nunc tantum præcipit, quamvis nemo legibus compellet eos qui fraudarunt, nec deprehendi possit eorum crimen, ut diligenter tamen suas conscientias examinent, & delictum quod latebat ingenue ipsi proferant: damnum etiam illatum compensent, quia sine restitutione, lusoria esset confessio. Quod postea additur apud Mosen, Si nemo extet hæres cui reddatur furtum, ut sacerdoti offerant, quia alibi exposui, nunc prætereo: nisi quod inde colligimus, ex fraudibus & rapinis labem contrahi quæ nunquam eluitur, nisi domo rebus male partis bene purgata. Sed oblatio illa inter jura sacerdotum tractata fuit: nunc de restitutione sic habendum est, quintam partem superaddi, non tam ut ditescat qui jacturam passus est, quam ut sibi omnes eo diligentius caveant ab omni noxa, quam audiunt fore non modo sibi inutilem, sed damnosam quoque. Adde, quod ubi quispiam spoliatus est, pluris quam pro quinta parte sæpe interest, rei suæ usu caruisse.

Ex Exodi XXIII.

8. Ne accipias munus: quia munus excæcat videntes, & pervertit verba justorum.

Ex Levit. XIX.

15. Non facies iniquitatem in judicio, non suscipies faciem pauperis, neque honorabis causam magni: in justitia judicabis proximum tuum.

Ex Deut. XVI.

19. Non inflectes judicium, non agnosces personam, neque capies munus: quia munus excæcat oculos sapientum, & pervertit verba justorum.

20. Justitiam, justitiam sequeris: ut vivas, & possideas terram quam Jehova Deus tuus dat tibi.

Exod. 23. 8. *Ne accipias.*] Hoc genus furandi omnium est deterrimum, ubi judices vel mercede vel gratia corrupti, fortunis evertunt quos tueri debebant. Nam quum eorum tribunal quasi sacrum sit asylum quo confugiant quicunque inique sunt oppressi, nihil indignius quam si illic in prædones incidant. Creantur judices qui maleficia & noxas omnes compescant: ergo si favent improbis, furum sunt receptatores: qua peste nihil magis exitiale est. Deinde quia omne aliud remedium excludit eorum auctoritas, violenti quoque sunt prædones. Quo itaque major illis est nocendi licentia, & plus damni afferunt iniquæ eorum sententiæ, eo diligentius monendi sunt ut sibi ab iniquitate caveant. Quare peculiari doctrina in officio retineri necesse fuit, ne suo patrocinio furta tegerent & alerent. Jam ut avaritia radix est omnium malorum, ita ubi judicum animos occupat, nulla vigere potest integritas. Sed quia procul omnes à se rejiciunt hoc vitium, quamvis eo maxime laborent: crassius & magis populariter agit Deus, ut judices manus contineant ab omni munere. nullum enim magis exitiale venenum est ad extinguendam omnem rectitudinem, quam ubi judex muneribus se deliniri patitur. Excusent quantum libuerit qui dona accipiunt, se nihilominus manere integros: res ipsa clare demonstrat venales esse, ac meritorium quæstum facere quicunque lucro ducuntur. Atque hoc satis olim ad judices infamandos valuit, nummarios vocari. Sed pluribus de hac re disserere supervacuum est, quando omnes tergiversandi ansas uno verbo Deus præcidit: Munera, inquit, excæcant oculos videntis, & pervertunt judicium rectorum. Ergo si Dei judicio acquiescimus, nullum est tantum perspicaciæ lumen quod non suffocent munera, neque ulla tanta probitas quam non labefactent: denique sanam mentem ante inficiunt munera quam manus contaminent. Ea intelligo quæ ob rem judicandam quis accipit: neque enim de beneficiis nunc habetur sermo, quibus ultro citroque inter se communicant homines. Itaque in Deuteronomio antequam de muneribus verbum faciat Deus, vetat inflectere judicium, vel agnoscere personam: unde colligitur, tantum damnari aucupia quæ tenduntur ad captandum favorem. Notandum autem quod in Levitico Judicare in justitia, opponitur acceptioni personarum: unde sequitur, simulac tantillum judex oculos à causa deflectit, rectitudinis oblivisci. Adhæc, Judicium inflectere tantundem valet ac facere iniquitatem in judicio. sed quia non semper iniquitas palam manifesta est, quin potius multis artificiis fucatur: postquam Deus in Levitico damnavit iniqua & perversa judicia, ut vanos omnes colores discutiat, verbum Inclinandi usurpat in Deuteronomio.

Deut. 16. 20. *Justitiam, justitiam.*] Emphatica repetitione inculcat Deus, ut inflexibili constantia judices æquitati studeant. nec frustra: quia nihil proclivius quam favore vel odio obtenebrari hominum mentes. Deinde quum innumeræ sint captiones ad pessundanda judicia: nisi valde attenti sint ipsi judices ad insidias cavendas, subinde illaqueari continget.

Ex Exodi. XXIII.

3. Pauperem non honorabis in sua causa.

Ex eodem Capite.

6. Non inflectes judicium pauperis tui in lite ejus.

6. *Non inflectes.*] Quoniam ad reprimenda quæ sæpe contingunt vitia, feruntur leges: non mirum est si pauperes Deus commendet, quibus non raro accidit succumbere in bonis causis, dum & favore destituuntur, & propter contemptum expositi sunt injuriæ, nec pretio certare possunt cum divitibus. Merito itaque prospicitur eorum tenuitati, ne exiguum quod possident, illis auferat judicum iniquitas. Verum quod sequitur, supervacuum videri posset, Ne pauperibus faveat judex: quod vix fieri solet. deinde non convenit reprehendi quod alibi præcipit Deus, ac laudi ducit. Respondeo, tantopere Deo placere rectitudinem, ut nullo modo excusabilis sit judex, quocunque prætextu vel tantillum ab ea declinet: atque hunc esse finem hujus doctrinæ. quia etsi ut plurimum tyrannice opprimitur pauper, ambitio tamen interdum judicem impellet ad perversam misericordiam, ut largus sit de alieno. atque hæc tentatio eo periculosior est, quod fallit injustitia sub specie virtutis. Nam si oculos tantum dirigit judex ad miseriam litigantis, simul obrepet inanis metus, ne pessundet sua sententia quem cuperet esse salvum. Ita quod unius erat, alteri adjudicabit. Major est interdum pauperum temeritas, audacia, & pertinacia ad lites movendas & persequendas quam divitum: ubi causæ diffidunt, solenne est ad lachrymas & lamentationes confugere, quibus judices minus cautos circumveniunt, qui causæ obliti, tantum de levanda miseria & egestate cogitant. Atqui dum pro nihilo ducunt jacturam divitum (eo quod illis toleratu sit facilis) secure in gratiam pauperum ab æquitate excidunt. Hinc vero melius apparet quam indigne ferat Deus pauperes opprimi, ubi ne ipsis quidem succurri patitur cum damno divitum.

Appendices politicæ.

Ex Exodi. XXII.

1. Quum furatus fuerit quis bovem aut pecudem, & jugulaverit, aut vendiderit, quinque boves reddet pro illo bove, & quatuor pecudes pro pecude illa:

2. (Si in effossione inventus fuerit fur, & percussus fuerit, & inde mortuus, non erit ei in sanguinem:

3. Si ortus fuerit sol super eum, erit ei in sanguinem) reddendo reddet: si non sit ei, vendetur propter furtum suum.

4. Si deprehendatur in manu ejus furtum, à bove usque ad asinum, usque ad pecudem: viva duo reddet.

Hactenus iniquitatum vindicem se fore asseruit Deus, furesque citando ad suum tribunal, æternam mortem illis minitatus est. Nunc sequuntur leges forenses, quarum non tam exacta est & perfecta ratio: quia Deus in iis ferendis justum rigorem ad populi duritiem inflexit. Cæterum quod Deus populo suo tradiderat, mutuati sunt deinde profani legislatores. Asperior quidem fuerat Draco, sed nimia ejus severitas tacito populi Atheniensis consensu obsolevit. A Solone autem mutuati sunt Decemviri partem juris quod in suas tabulas retulerunt: quanquam in distinctione pœnæ dupli & quadrupli variarunt: tandem successu temporis aliquid postea mutatum est. Verum quisquis prudenter omnia expenderit, reperiet tam Solonem quam Decemviros, ubi à lege Dei deflexerunt, in deterius prolapsos esse. Primo discrimen hic non ponitur quale statuitur legibus Romanis, inter fures manifestos & nec manifestos: illic enim fur nec manifestus in duplum damnatur, manifestus vero in quadruplum. Fur autem dicitur manifestus qui deprehensus est antequam rem furtivam perferret quo destinaverat. Auctores pœnæ rationem hanc sequutos esse existimo, quod insignior esset ejus improbitas qui tam avide & ferventer prædæ inhiabat, ut flagitium non reformidaret. Et certe qui pudorem negligit, audacior est ad peccandum. Atqui Deus contra eos in duplum damnat, apud quos repertum fuerit furtum: in quadruplum vero qui occiderunt aut vendiderunt. Et merito: quia major in scelere obstinatio se prodit, ubi res furtiva in quæstum conversa est, nec spes est ulla resipiscentiæ, atque ita continuo progressu duplicatur malæ fidei crimen. Fieri potest ut fur statim post delictum contremiscat: qui vero animal furtivum occidere ausus est, aut vendere, prorsus in maleficio obduruit. Jam quo difficilior est investigandi ratio, graviorem pœnam meretur dolus malus. Interea tenendum est, mulctam pecuniæ quæ furibus imposita fuit, non liberasse eos à culpa. Nam, ut ait Marcellus, Ne præses quidem provinciæ efficere poterit quin furti damnatum sequatur infamia. sed ea de re in quam naturaliter omnes consentiunt, legem ferri necesse non fuit. Itaque Deus fures mulctando, ignominia notatos reliquit. Quod autem majore summa mulctatur qui bovem furatus est quam qui ovem vel capram, vel alias pecudes: nescio an causam vere assignent qui dicunt æstimari domini jacturam, cui ad agriculturam maxime utilis est bovis labor. Quod enim de bove traditur, ad vaccas quoque & totum armentum extendo. Propius ad verum accedere videntur qui furis audaciam puniri dicunt, qui animal magis procerum auferendo, testium conspectum veritus non est. Quanquam mihi magis placet, ex rerum pretio diversum judicium fieri. Et certe magis consentaneum est, ut quisque magis nocuit, graviori pœnæ esse obnoxium.

2. *Si in effossione*] Membrum hoc seorsum legendum est, & per parenthesin inseritur. Postquam enim pœnam injunxit, uno contextu addit, Reddendo reddet: quod si non fuerit solvendo, vendetur. Exceptio autem hæc interponitur de fure nocturno. Etsi autem non satis diserte singula sunt expressa, consilium tamen Dei minime ambiguum est, si in tenebris occisus fuerit fur, percussori id impune fore: quia tunc à latrone vix discerni potest (præsertim quum vi & manu grassatur) quando noctu alienam domum ingredi non potest, quin vel pario-

parietem transfodiat, vel perfringat januam. Duodecim Tabulæ paulo aliter: furem enim nocturnum occidere permittuot; diurnum vero, si se cum telo defenderit. Verum quoniam aliis legibus cædes & violentos impetus satis Deus compescuerat, hoc loco de prædonibus tacuit, qui gladio armati ad rapinas prosiliunt. Recte igitur morti eos addicit Deus qui furtum homicidio ulti fuerint clara luce.

3. *Reddendo reddet.*] Cohærent (ut dixi) hæc verba cum primo versu: quia hic tantum injungitur pœnæ exequutio: acsi Deus vetaret furibus parcere, quin cogantur ad solvendum duplum, vel quadruplum, vel etiam quintuplum, pro modo delicti. Quod si solvendo pares non erunt, addici in servitutem jubet. quod etiam Romæ observatum fuit. Unde illud Catonis, Fures privatos in nexu & compedibus vivere, publicos vero io auro & purpura. Et quoniam dura erat hæc conditio, nominatim cavendum fuit ne ob penuriam absolverentur. Si quis roget an domino rei ablatæ licuerit reposcere duplum vel quadtuplum: respondeo, quod Deus adjudicat, id optimo jure deberi: interea pro æquitate videndum singulis fuisse ne ditescerent ex alieno dispendio: quin potius quicquid lucri fecerant, conferrent in usus pios & sanctos.

Ex Exodi XXII.

9. Supet omni causa prævaricationis, super bove, super asinn, super pecude, super vestimento, super omni re amissa: quum dixerit quispiam hoc esse, usque ad judices veniet causa utriusque: & quem damnaverint judices, is reddat duplum prnximo suo.

9. *Super omni causa.*] Hic furti actio datut: sed cum mulcta, si quis temere proximum suum accuset. Dubitari enim alioqui poterat qua tandem ratione, vel quaodo exigenda esset restitutio in duplum vel quadruplum. Permittit ergo, ut quisquis suspectum habet aliquem furti, eum citet ad causam dicendam: si reum peragat, ut duplum recuperet rei amissæ: si vero pronuncient judices eum temere litigasse, ut vicissim pœnam calumniæ luat. Nam quia hæc actio non prorsus est civilis, sed ootam infamiæ secum trahit: iniquum esset sinistra suspicione gravari quem judices cognoscunt esse putum à crimine. Hic pro judicibus ponitur אלהים, quod proprie deos significat, quia est pluralis numeri: sæpe tamen pro Deo capitur. Transfertur autem ad judices ornandæ vocationis causa: quoniam in sua functione Dei personam sustinent, in cujus unius manu est omne imperium & potestas. Ideo Christus dicit vocari deos, quia ad eos sermo Dei factus est: nempe, ut præsint ejus nomine, & super alios emineant. Qua de redictum fuit in quinto præcepto. *Joan. 10. vers. 34.*

Ex Exodi XXII.

5. Si depasci fecerit quispiam agrum aut vitem, & immiserit jumentum suum ut depasceretur agrum alterius: bonum agri ejus, & bonum vineæ ejus restituet.

6. Quum egressus fuerit ignis, & invenerit spinas, absumptusque fuerit acervus, vel seges, vel ager: reddendo reddet qui ignem accendit, rem combustam.

7. Quum dederit quispiam proximo suo argentum, vel vasa ad custodiendum, & furto ablatum fuerit è domo viri illius: si inventus fuerit fur, reddet duplum.

8. Si nnn inventus fuerit fut, tunc applicabitut dominus domus ad judices, annon miserit manum suam in substantiam proximi sui.

Ex eodem Capite.

10. Si dederit quispiam proximo suo asinum, vel bovem, vel pecudem, aut quodcunque animal ad custodiendum, & mortuum fuerit, aut confractum, aut ab hostibus captum nemine vidente:

11. Juramentum Jehovæ erit intet utrumque, annon miserit manum suam in substantiam prnximi sui: & juramentum suscipiet dominus ejus, & non reddet.

12. Quod si furto ablatum fuerit ei, reddet domino ejus.

13. Si vero rapiendo raptum fuerit, adducet ei testem: raptum non reddet.

5. *Si depasci.*] Merito inter furta numeratur hoc genus fraudis, Si quis animal suum immiserit in agrum alterius aut vitem ad pascendum. Nam si quis ad furandum abusus sit servi opera, tenetur ipse reus delicti, etiamsi manu nihil attrectet: non minus autem nocet qui per aoimal brutum causæ noxam dederit. Quanquam Deus temperat pœnam quoad dupli satisfactionem, quia certo statui non potest an fraudulenter ac data opera damnum inferre voluerit dominus animalis. Jubet tamen Deus damnum sarcire quanti maximo æstimatum fuerit. Sic enim bonitatem agri & vineæ interpretot, ut loco inspecto, liberaliter domino adjudicetur quantum probabile fuerit in summa fœcunditate illic fuisse productum.

6. *Quum egressus fuerit.*] Hæc noxa aliquantum superiori dissimilis est, quia jubetur qui ignem accendit damnum ex eo factum rependere, quamvis nulla nocendi voluntas intercesserit. Nam incendiarius qui dolo malo vel segetem vel vineam corrupisset, longe gravius plectendus fuit: hic autem punitur sola incuria. Etsi autem domus vel areæ nulla fit mentio, lex tamen species omnes comprehendit, satisfactionem ab eo exigens qui vel in campo aperto ignem accenderit. Videtur autem is esse extra culpam, quia prævidere vix potuit an ignis spinas corriperet: verum ut quisque eandem rei alienæ curam quam propriæ sustineat, supinæ vel crassæ securitatis eam pœnam luere jubet Deus.

7. *Quum dederit.*] Hic discernitur quousque competat actio furti in deposito: nempe, si res inanimis data fuerit io custodiam, ot vestis, aut supellex, ac excipiat depositarius eam furto ablatam esse: jubet Deus, si fur compertus fuerit, in duplum damnari: sin minus, jusjurandum ab eo exigendum qui rem sibi ablatam dicit. Si vero depositum fuerit animal in custodiam, jus decernitur paulo diversum: nempe si raptum violenter fuerit, vel à feris dilaceratum, liberetur custos: furto autem ablatum restituat. Cojus legis ratio ut nobis constet, notare convenit, non ultra urgendos esse depositarios quam ut rem sibi commissam fideliter servent: perinde ot

providus & ſedulus paterfamilias ad ſua ſervanda attentus eſt. Ubi hac diligentia defuncti ſunt, iniquum eſſet plus ab ipſis poſtulari: alioqui dum onus gratuiti officii ſuſcipiunt, fraudi ipſis eſſet ſua liberalitas. Verum quia non adeo facile eſt animal è caulis vel paſtoris manibus ſubripere, negligentia paſtoris ſe prodit io amiſſo jumento, ſi nulla vis intervenerit. Recte igitur utrumque, Ne vas, aut pecuniam, aut veſtem reſtituat depoſitarius: quia hoc eſſet quodammodo eum ſubſtituere in locum furis. Si vero abactum fuerit animal, pretium ſolvat qui ſe ab incuria purgare non poteſt. Si quis putet nimium concedi depoſitario, ubi Deus ex illius jurejurando litem vult finiri: reſponſio in promptu eſt, nos alterius fidei non committere aliquid ſervandum, niſi de cujus probitate ſumus perſuaſi. Qui ergo rei ſuæ cuſtodem elegit, ſuo præjudicio teſtatus eſt eum eſſe bonum & integrum virum. Atque ita paulo poſt, ob rem perditam furti crimine abſque probatione onerari, abſurdum eſſet. Quamobrem non abs re Deus dominum rei ablatæ acquieſcere vult ejus juramento quem fidum ſibi amicum eſſe duxit. Adde quod tunc demum abſolvitur qui ſe Deo teſte adhibito purgat, ſi nulla ſiniſtra ſuſpicio in eum profertur, & ſe ipſe excuſat probabili conjectura.

10. *Si dederit quiſpiam.*] Quoniam in eo loco unde iſtos quatuor verſus ſumpſi, depoſiti fit mentio, & Moſes fraudibus, rapinis, & furtis ex profeſſo occurrit: in ea claſſe reponere placuit. Spectat quidem aliquatenus ad tertium præceptum, quia legitimum uſum jurisjurandi oſtendit: nempe ut in rebus occultis ad Dei teſtimonium confugiant homines, ac interpoſito ſacro ejus nomine lis inter ipſos dirimatur. Quum autem ex Dei reverentia pendeat quæ defertur auctoritas juramentis, ſimul in ipſis commendatur fides & religio, ut inter ſe omnia reſpondeant. Verum quod præcipuum erat ſpectavi: quomodo in rebus occultis dirimi controverſiæ debeant ad pacem & æquitatem fovendam. Vult ergo abſolvi depoſitarium, ſi juret, animal quod io cuſtodiam acceperat, periiſſe, quamvis ejus rei teſtem non producat: quia iniquum eſt ut culpam ſuſtineat, niſi fraus vel craſſius aliquod delictum intervenerit. Ideo in fine dicitur, Suſcipiet poſſeſſor juramentum: quod tantundem valet atque cogetur acquieſcere, ne ultra moleſtiam faceſſat. Notanda autem loquutio eſt, Erit jusjurandum Jehovæ inter ambos: quia jurandi religio & ſanctitas commendatur, dum admonet Moſes Deum eſſe auctorem ſacræ teſtificationis, ideoque judicem ac vindicem præſidere.

Ex Exodi. XXII.

14. Si commodato acceperit quiſpiam à proximo ſuo, & confractum fuerit aut mortuum domino ejus abſente, reddendo reddet.

15. Si dominus ejus fuerit cum eo, non reddet: ſi conductum fuerit, veniens pro mercede ſua.

Docet nunc Moſes, ſi animal commodatum perierit, vel ſit mutilatum aut vitiatum, quid juris. Eſt autem alia longe commodati ratio quam depoſiti: nam qui commodat, beneficium confert. Ergo qui ſibi aliquid commodari rogat, ſe obſtringit ad id ſalvum præſtandum quantum in ſe erit. Diſtinctio autem ponitur, ſi dominus ipſe animalis adſit teſtis oculatus, mortis vel fracturæ damnum ipſe perferat: ſi autem eo abſente mortuum ſit animal, aut deterius factum, pretii ſolutio ei adjudicatur. Porro tantundem valet ejus præſentia acſi dictum eſſet, ſi oculis ſuis conſpexerit, vitium non accidiſſe ejus culpa cui commodavit, ne ſit ei moleſtus. Exempli gratia, ſi equum mihi commodato dederis, & una mecum iter facias, quamvis aliquid adverſi accidat, (modo ſcias nec temeritate, nec negligentia, nec mala tractatione eſſe factum) liber ſum ac immunis à damno. Quod autem de animali hic ſtatuitur, ad alias etiam res commodatas transferri debet.

Ex Levit. XXIV.

18. Qui percuſſerit animam animalis, reſtituet illud: animam pro anima.

Ex eodem Capite.

21. Qui percuſſerit animal, reddet illud.

Hic præcipit Deus, ut qui damnum intulit ſatisfaciat: quamvis in rem ſuam non verterit. Neque enim in furto ſpectandum eſt lucrum, ſed nocendi affectus, vel etiam alia quælibet culpa. Fieri enim poteſt ut qui alterius bovem occidit, non appetat conſulto injuriam facere: ſed ira percitus, vel inconſiderato impulſu, damnum nihilominus inferat. Quocunque igitur modo quiſpiam deliquerit unde alter pauperior ſit factus, jubetur damnum ſarcire. Unde patet furti coram Deo teneri quicunque non ita ſibi temperant, ut fratrum ſuorum commoda perinde curent atque ſua. Finis enim legis eſt, ne cui à nobis jactura proveniat: quod tunc demum fiet ſi nobis curæ ſit fratrum utilitas.

Ex Exodi XXI.

33. Quum aperuerit quis ciſternam, vel foderit quis ciſternam, & non cooperuerit eam, cecideritque illuc bos vel aſinus:

34. Dominus ciſternæ reddet pecuniam, & reſtituet domino ejus: & quod mortuum eſt, erit illius.

35. Si percuſſerit bos alicujus bovem proximi ſui, mortuuſque fuerit, tunc vendent bovem vivum, & partientur pretium ejus: mortuum quoque partientur.

36. Quod ſi notum fuerit bovem eſſe cornupetam ab heri & nudiustertius, & non cuſtodierit eum dominus ejus, reddendo reddet bovem pro bove: & mortuus erit illius.

33. *Quum aperuerit.*] Alias adhuc damni facti ſpecies enumerat, in quibus reſtitutio exigi debet ab eo qui dedit cauſam noxæ. Primo dicitur, Si quis puteum aut ciſternam effoderit, neque operuerit, atque illuc ceciderit animal: teneri ad ſolvendum pretium. & merito: quia ejus incuria ad latam culpam accedit. Ubi rurſus perſpicimus Deum velle ſingulos de fratrum ſuorum utilitate eſſe ſollicitos: quoniam

tamen

tamen nihil fraudis vel malitiæ intercessit, soluto pretio, cadaver ut ad se recipiat permittitur. Si vero bos unius ab alterius bove fuerit occisus, æquissimum fertur judicium: si præter opinionem & repentino casu id acciderit, ut partiantur inter se bovem mortuum, & altero vendito, quisque dimidiam partem pretii accipiat. sin vero bos fuerit cornupeta, ut dominus ejus majorem pœnam luat, totum pretium solvendo: quia malum præcavere debuit: ideoque parum humanus fuit, detrimenti causam dando.

Ex Deut. XXIII.

24. Quum ingressus fueris vineam proximi tui, comedes uvas pro desiderio tuo ad satietatem tuam: at in vase tuo non pones.

25. Quum ingressus fueris segetem proximi tui, decerpes spicas manu tua: at falcem non attolles in segetem proximi tui.

Quoniam hic pauperibus admodum Deus indulget, restringunt quidam ad messores & vindemiatores: quasi permitteret Deus spicas manu vellere, & colligere racemos duntaxat in cibum, ac ne quid exportent. Ego vero non dubito sermonem de omnibus haberi: neque tamen plus concedi licentiæ quam ferat humanitas. Neque enim præcise urgenda sunt verba, sed attendere convenit ad Legislatoris consilium. Vetat Deus falcem tollere in messem alienam: nunc si quis tantum spicarum manibus vellat, quantum humeris gestare poterit, vel equo imponere, an puerili hoc cavillo se excusabit, quod falce non fuerit usus? Quod si sensus ipse communis adeo crassam impudentiam repudiat, certum est legem alio spectare: ne quis scilicet vel spicam attingat ex alterius segete, nisi pro usu præsenti. Quod Christi discipulis contigit, quum inedia coacti sunt spicas manibus conterere, ne deficerent in via. Idem & de racemis sentiendum. (Mat. 12. vers. 1.) Si quis data opera perrumpat in alterius vineam, seque illic ingurgitet: quicquid obtendat, pro fure habebitur. Ergo dubium non est quin lex viatoribus famelicis permittat se reficere uvarum esu, ubi non suppetit alius cibus. Quanquam autem libertas comedendi datur usque ad saturitatem, non tamen licuit hoc prætextu ingluviem explere. Adde quod vineæ maceriis septæ erant, & custodiebantur: unde apparet, helluonibus non fuisse uvas expositas. Verum hæc summa est, non imputari in furtum si quis viator ad famem levandam manum extenderit ad fructus pendentes, donec hospitium nactus, panem & vinum emat.

Ex Levit. XIX.

9. Quum messueritis messem regionis vestræ, non finies metere angulum agri tui, & collectionem messis tuæ non colliges.

10. Et vineam tuam non racemabis, neque grana vineæ tuæ colliges: pauperi & peregrino relinques ea: ego Jehova Deus vester.

Ex Levit. XXIII.

22. Quum metetis messem regionis vestræ, non absolves usque ad angulum agri tui: nec collectionem messis tuæ colliges: pauperi & peregrino relinques eam. Ego Jehova Deus vester.

Ex Deut. XXIV.

19. Quum messueris messem in agro tuo, & oblitus fueris manipulum in agro, non reverteris ad eum tollendum: peregrino, pupillo, & viduæ erit: ut benedicat tibi Jehova Deus tuus in omni opere manuum tuarum.

20. Quum excusseris olivam tuam, non scrutaberis ramos post te: peregrino, pupillo, & viduæ erit.

21. Quum vindemiabis vineam tuam, non colliges racemos post te: peregrino, pupillo, & viduæ erunt.

22. Memento quod servus fueris in terra Ægypti: idcirco præcipio tibi ut hoc facias.

Hic beneficentiam Deus commendat agrorum possessoribus, ubi eorum fructus colligitur. Nam ejus liberalitas ubi versatur nobis ante oculos, ad imitationem nos invitat: & signum est ingratitudinis, quod nobis ex ejus benedictione provenit, maligne & inhumaniter supprimere. Non vult quidem Deus eos qui abundant, ita profuse largiri ex suo proventu, ut alios ditando seipsos spolient. Et certe Paulus (2 Cor. 8. vers. 13.) eleemosynis modum hunc definit, ne pauperum relaxatio locupletibus qui benigne erogant angustiam afferat. Permittit ergo Deus cuique triticum suum metere, vindemiare, & sua copia frui: modo suis vindemiis & sua messe contenti divites, inopibus racemationem & spicilegium non invideant. Non quod pauperibus simpliciter adjudicet quicquid residuum erit, ut tanquam suum occupent: sed ut precario exigua quædam portio ex divitum munificentia ad eos usque defluat. Nominat quidem pupillos, viduas, & peregrinos: sed dubium non est quin tenues & egenos designet, quibus nulli sunt fundi in quibus serant vel metant. Continget enim interdum ut pupilli minime indigeant, quin potius ad largiendum suppetat facultas: neque semper esuriunt viduæ & hospites. verum cur tres istos ordines ponat, alibi exposui.

Ex Deut. XV.

1. Septimo quoque anno facies remissionem.

2. Hæc autem est ratio remissionis, ut remittat omnis qui mutuum dederit manu sua, id quod mutuum dederit amico suo: non reposcet ab amico suo, aut à fratre suo, quia proclamata est remissio Jehovæ.

3. Ab alienigena reposces: at quod fuerit tibi apud fratrem tuum, remittet manus tua.

4. * Nisi quia non fit in te mendicus: quia benedicendo benedicet tibi Jehova in terra quam ipse Deus tuus dat tibi in hæreditatem ut possideas eam.

* vel, prorsus certe non erit.

5. Sed ita duntaxat, si obediendo obedieris voci Jehovæ Dei tui, ita ut custodias, faciendo omne præceptum istud quod ego præcipio tibi hodie.

6. Nam Jehova Deus tuus benedixit tibi, quemadmodum dixit tibi: tum mutuo accepto pignore dabis gentibus multis, tu autem non accipies mutuo: & dominaberis gentibus multis, at tibi non dominabuntur.

7. Si fuerit apud te mendicus quispiam è fratribus tuis, in una è portis tuis, in terra tua quam Jehova Deus tuus dat tibi: non indurabis cor tuum, neque claudes manum tuam à fratre tuo mendico:

8. Sed aperiendo aperies illi manum tuam, & mutuando mutuabis ei ad sufficientiam usque, id quo indiguerit.

9. Cave tibi ne sit quidpiam in corde tuo impium, dicendo, Propinquus est annus septimus, annus remissionis: & malignus sit oculus tuus in fratrem tuum mendicum, ita ut non des ei: clamet autem contra te ad Jehovam, & erit in te peccatum.

10. Dando dabis ei, neque malignum erit cor tuum quum dederis ei: quia hujus rei gratia benedicet tibi Jehova Deus tuus in omnibus operibus tuis, & in omni extensione manuum tuarum.

11. Non enim deerit mendicus de medio terræ: idcirco præcipio tibi, dicendo, Aperiendo aperies manum tuam fratri tuo, id est, pauperi tuo & mendico tuo in terra tua.

1. *Septimo quoque anno.*] Hic Judæis peculiaris inter se humanitas præcipitur, ut septimo quoque anno frater fratri quod debitum fuerit remittat. Etsi autem hac lege hodie non obstringimur, ac ne expedit quidem in usu esse: finis tamen quo tendebat vigere debet, ne in flagitandis nominibus nimium rigidi simus exactores: præsertim si cum egenis negotium est, qui sub paupertatis onere fatiscunt. Veteris populi (ut dixi) conditio fuit diversa. Originem ducebant ab una stirpe, terra Chanaan communis erat illis hæreditas, fraterna illis societas invicem erat colenda, non secus acsi ejusdem familiæ essent. Et quia eos Deus semel manumiserat, ut perpetuo liberi essent, ad fovendum mediocrem statum optima fuit ratio, ne pauci immensis opibus multitudinem opprimerent. Quoniam ergo si divitibus semper crescere permissum esset, tyrannice dominati essent, immodicam potentiam hac lege frenavit Deus. Adde, quum terræ daretur quies, & ab ejus cultura feriarentur homines, æquum fuisse ut totus populus (cujus causa institutum erat Sabbathum) aliquid relaxationis sentiret. Quanquam remissio de qua nunc agitur, meo judicio, nonnisi temporalis fuit. Volunt quidem alii æs alienum tunc prorsus fuisse sublatum, acsi annus sabbatharius tabulas omnes accepti & expensi deleret. Atqui id ex contextu refellitur, quia ubi instat annus sabbatharius, benigne tamen mutuare Deus jubet: ridiculus autem fuisset contractus, nisi reposcere tandem licuisset. Certe si nulla unquam sequuta fuisset solutio, simpliciter donare oportuit. Quorsum enim attinet inanem mutui titulum obtendere, si nunquam ad dominum reditura est quæ numeratur pecunia? Verum Deus anno illo lites omnes cessare voluit, ne quis molestus esset suo debitori. Jam quia anno illo libero & immuni spes non erat recipiendæ pecuniæ, occurrit Deus, & restrictos esse vetat, quamvis nonnihil jacturæ afferat mora. Primum ergo jubet septimo anno remissionem facere: nempe ut supersedeant ab exigendis nominibus, & pauperibus inducias aut vacationem, sicuti terræ, concedant. Qua ratione exprobrat Judæis Jesaias, male eos Sabbathum colere, dum exigunt sua nomina, & jejunant ad lites & contentiones. Subjicitur forma remissionis, Ne quispiam proximum vexet anno illo quo remissio Dei promulgata est.

Jesa. 58. vers. 13.

3. *Ab alienigena*] Exceptio additur, ut liceat extraneos in jus vocare, & cogere ad solvendum. idque optima ratione: quia minime æquum fuisset Sabbathi beneficio frui contemptores Legis, præsertim quum de solo electo populo privilegium Deus tulisset. Quod sequitur versu proximo, Nisi quia non erit mendicus, varie torquent interpretes. Vertunt quidam, Veruntamen non sit apud te mendicus: acsi prohibitio esset, ne sinant miseros fratres paupertie obrui, quin opitulentur. Porro ne objiciant, si ita ad largiendum sint faciles, statim se exhaustum iri: prævenit Deus, ac in suam benedictionem recumbere jubet. Alii vero promissionem esse volunt: sed ita contexunt, neminem fore apud eos mendicum, si modo Legem servent, quia tunc illis benedicet Deus. Atque hic quoque sensus non adeo male quadrat. Quid sibi voluerint qui exponunt, In tantum ne sit tibi mendicus, nescio. Expendant tamen lectores annon אפס כי melius vertatur, Nisi quod: ac tunc per parenthesin legendum esset membrum illud, acsi dictum esset, Quoties erunt ex fratribus vestris aliqui inopes, vobis offertur benefaciendi materia. Ergo toleranda vobis est fratrum inopia, ut vobis Deus benedicat. Verum ut clarior sit sententia, exclusive accipio duas voces אפס כי, acsi esset, Prorsus ne sit mendicus: vel, Quicquid sit, ne patiamini vestra culpa quenquam esse inter vos mendicum. Vult enim omnes inanes excusandi prætextus discutere: atque ita prout necessitas tulerit, vult ad succurrendum esse propensos, ne pauperes, inopia & egestate, miseriis succumbant. Non ergo generaliter intelligit quoslibet pauperes, sed penitus afflictos: quales Amos Propheta conqueritur venditos fuisse pro calceamentis. Porro ut alacriter miseriis subveniant, promittit suam benedictionem fore instar uberioris proventus.* Atque hinc sumpsisse videtur Paulus suam ad Corinthios exhortationem, Qui seminat in benedictionibus, etiam de benedictionibus metet. Potens est Deus facere, ut affluat in vobis gratia, ut in omnibus semper sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum. Qui administrat semen seminanti, multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum justitiæ vestræ, ut in omnibus locupletati, abundetis in omnem simplicitatem. In summa, Deus anxios esse vetat: quia si largiendo pauperibus, aliquid è suo diminuant, sua benedictione copiose sarciet.

Amos 2. vers. 6.

2 Cor. 9. vers. 10.

6. *Nam Jehova Deus tuus.*] Confirmat proximam sententiam: sed à specie ad genus conscendit. Postquam enim docuit ex Dei benedictione esse longe plus sperandum quam pauperibus erogaverint,

nunc eos ad fœdus ipsum revocat: quasi diceret, quicquid habent, manare à primo illo fonte gratiæ Dei, quando eos terræ Chanaan hæredes constituit. Commemorat etiam Deum tunc pollicitum illis fuisse uberes proventus. Quibus verbis admonet, si restricti fuerint ac tenaces, reddere terram sterilem. Quod autem dicitur, daturos mutuo cunctis gentibus, ad amplificationem facit: sicuti proximum membrum, dominaturos gentibus: unde sequitur, si qui inter ipsos indigeant, fieri populi ipsius malitia & pravitate.

7. *Si fuerit apud te mendicus.*] Idem est nomen quod paulo ante vidimus אביון. Neque tamen secum pugnat, quum opem ferre mendicis jubet, quos ante vetuit esse in populo: prohibitio enim huc tendebat, si quis ad mendicitatem redactus esset, ne eum abjicerent ac desererent. Jam verò modum explicat, nempe, si apertæ sint divitum manus ad ferendas suppetias. Cæterum, ut ad misericordiam flectat eorum animos, rursus mutuæ fraternitatis eos admonet: ejusque pignus vel tesseram proponit terram in qua simul habitant Dei beneficio. Deinde, quo voluntarii sint ac prompti ad humanitatem, vetat cor suum obdurare: quo significat avaritiam semper esse crudelem. Tandem doctrinam hanc ad annum remissionis accomodat: nempe, ut perinde subveniant egenis fratribus circiter illius anni principium, acsi paucis post diebus recepturi essent pecuniam, quæ apud pauperem usque ad finem remissionis manebit.

11. *Non enim deerit mendicus.*] Quod subaudiunt quidam, ideo fore pauperes quia Legem non servabunt, acsi ob eorum malitiam terra exaresceret, longe petitum est. Id quidem verum esse fateor: sed hic causam non adscribit Deus eorum peccatis, cur futuri sint aliqui mendici: tantum admonet nunquam illis defore materiam beneficentiæ, quia oblatis pauperibus, probabit quo sint animo. Nam (ut alibi retuli) ideo occurrunt sibi pauper & dives, & utriusque creator est Deus, quia non aliter vigerent charitatis officia nisi dum se alii in aliis juvandis exercent. Ergo ut divitum pigritiam excitet Deus, nihil se præcipere testatur nisi quod flagitabit continua necessitas.

Ex Exodi XXI.

1. Hæc sunt judicia quæ propones eis.
2. Si emeris servum Hebræum, sex annis serviet: septimo egredietur gratis.
3. Si cum corpore suo ingressus fuerit, cum corpore suo egredietur: si maritus mulieris erat, egredietur & uxor ejus cum ipso.
4. Si herus ejus dederit ei uxorem, & pepererit ei filios, vel filias, uxor & filii ejus erunt heri sui: ipse vero egredietur cum corpore suo.
5. Quod si dicendo dixerit servus, Diligo herum meum, & uxorem meam, & filios meos, non egredietur liber:
6. Tunc adducet eum herus ejus ad judices, & applicabit eum ad ostium, vel ad postem, perforabitque herus ejus aurem ejus subula, & serviet ei in seculum.

Ex Deut. XV.

12. Si venditus fuerit tibi frater tuus Hebræus, vel Hebræa, & servierit tibi sex annis: anno septimo dimittes eum liberum à te.
13. Et quum dimittes eum liberum à te, non dimittes eum vacuum.
14. Onerando onerabis eum, de pecudibus tuis, & de area tua, & de torculari tuo: in quibus benedixerit tibi Jehova Deus tuus, dabis ei.
15. Et recordaberis quod servus fuisti in terra Ægypti, & redemerit te Jehova Deus tuus: idcirco ego præcipio tibi hoc hodie.
16. Quod si dixerit tibi, Non egrediar à te: propterea quod diligat te & domum tuam, & quod bene sit ei tecum.
17. Tunc accipies subulam, & adiges in aurem ejus in porta: eritque tibi servus in seculum: sic etiam ancillæ tuæ facies.
18. Non sit durum in oculis tuis quum dimittes eum liberum à te, quia duplo secundum mercedem mercenarii servivit tibi sex annis: & benedicet tibi Jehova in omnibus quæ facies.

Exod. 21. 1. *Hæc sunt judicia.*] Uterque locus idem continet, nempe apud Hebræos servitutem finiri debere anno septimo. Nam filios Abrahæ, quamvis se vendere coacti essent, voluit tamen Deus à profanis & vulgaribus mancipiis differre. Manumissio itaque præcipitur, sed cum exceptione: quam exprimit Moses in priore loco, in secundo autem omittit: nempe, si duxerit uxorem servam, & genuerit liberos, ut maneant apud herum, solus autem ipse liber fiat. Unde apparet quam dura fuerit servilis conditio, quæ sine prodigio temperari non potuit. Nihil enim magis præter naturam, quam ut maritus, relicta uxore, & liberis abjectis, alio migret. Atqui non aliter solvi potuit vinculum servitutis, quam divortio, hoc est, impia conjugii violatione. Fuit ergo in hac divulsione fœda quædam barbaries, quum vir à dimidia sui parte & propriis visceribus separatus est. Nec tamen potuit aliud esse remedium: quia si uxor cum liberis fuisset manumissa, eos secum educere, fuisset spoliare justum dominum non modo ancilla quæ erat in ejus mancipio, sed etiam teneris adhuc puellis in quorum educationem sumptus fecerat. Ita juri privato cessit conjugii sanctitas hac in parte. Unde hoc vitium inter alia numerandum est quæ toleravit Deus ob populi duritiem, quia vix corrigi poterat: si quis tamen casto amore retentus, nollet uxorem ejusque fœtus deserere, remedium additum est, ut se quoque in servitutem perpetuam addiceret. Forma in Exodo clarius quam in Deuteronomio explicatur: nam in hoc secundo loco tantum dicitur, ut dominus, ad servum perpetuo vindicandum, aurem ejus perforet. In Exodo autem additur circumstantia, ut interveniat publica cognitio: nam si privatim quisque ejus rei fuisset arbiter, divitum ædes carnificinæ fuissent ad miseros servos torquendos. Legimus apud Jeremiam, hac lege contempta, Judæos Jer. 34.
præter jus & fas dominatos perpetuo fuisse servis vers. 11.
suis. Imo quum graviter sub Zedechia increpiti

fuissent,

fuissent, & de integro promulgata libertas, statim tyrannice sub jugum retracti sunt miseri homines, acsi per ludibrium fuissent manumissi. Cavendum ergo fuit ne occultis tormentis invitos ad obeundam servitutem adigerent: cujus mali remedium fuit, libera apud judices confessio: auris autem perfossio stigmatis instar fuit. Nam Orientales, servos vel fugitivos, vel nequam & sceleratos, vel qui aliquo modo suspecti erant, solebant stigmatibus notare. hanc ignominiæ notam noluit Deus suorum frontibus inuri: si quis tamen sponte in perpetuam servitutem consenserat, eum voluit obligationis suæ symbolum in aure gestare. Tenendum tamen est, hanc quoque servitutem (quamvis dicatur in seculum durare) finitam fuisse in Jubilæo: quia tunc renovata fuit terræ & hominum conditio.

Deut. 15. 13. *Et quum dimittes eum liberum.*] Hic vero non tantum manumissio injungitur, sed exhortatio quoque accedit ad liberalitatem, ut servos non sine mercede dimittant: neque enim lex est forensis quæ extorqueat ab avaris plusquam dare velint.
2 Cor. 9. vers. 7. Atque hic valet Pauli regula, Unusquisque prout destinavit in corde suo, non ex tristitia vel necessitate: quia hilarem datorem diligit Deus. Sed quia fratres erant servi Hebræi, Deus passus non est eos deteriore loco haberi quam mercenarios. Quod autem illis dari jubet ex torculari, area, & caulis pecudum, non significat his verbis, locupletandos esse, vel suppeditandam ipsis largam annonam: sed divites proprie compellat, quibus multiplex copia suppetit ex qua sint liberales. acsi ostenderet unde accipiant gratuitum munus, quod tamen simul esset justa laborum compensatio.

18. *Non sit tibi durum.*] Nuper retuli quam difficilis fuerit vel molesta Judæis hujus legis observatio. quare non abs re hic Deus morosam & malignam eorum superbiam objurgat, si ægre servos manumittant. Et primo quidem, æquitate proposita, eos ad parendum inducit, deinde spe remunerationis. Admonet enim sex annis servum promereri duplicem mercedem mercenarii, vel quia magis laboriosa fuerit ejus vita (quia pensum à servis exactius requiritur quam ab hominibus liberis, qui operas suas locant) vel quia duplex temporis spatium confecerit, quo solebant mercenarii conduci. Colligunt enim Hebræi ex hoc loco, mercenariis præfixum fuisse triennium: atque ita conferri putant sex annos. Sed quoniam hæc mera est divinatio, nescio an melius conveniat quod attuli, per sex annos duplo utiliores fuisse ejus operas quam liberi hominis qui serviliter non cogitur.

Ex Levit. XXV.

39. Si attenuatus fuerit frater tuus apud te, ita ut vendat se tibi, non uteris opera ejus tanquam servi opera.

40. Tanquam mercenarius, tanquam colonus erit tecum: usque ad annum Jubilæi serviet tibi.

41. Egredietur autem à te ipse, & liberi ejus cum eo, ac revertetur ad familiam suam, & ad possessionem patrum suorum revertetur.

42. Sunt enim servi mei quos eduxi è terra Ægypti: non vendentur venditione servili.

43. Non dominaberis illis dure, sed timebis à Deo tuo.

44. Servus autem tuus & ancilla tua qui erunt tibi: de gentibus erunt quæ sunt in circuitu vestro: ex eis emetis servum & ancillam.

45. Et etiam de filiis incolarum qui versantur apud vos, emetis: & de familia eorum qui apud vos sunt, quos procreaverunt in terra vestra: eruntque vobis in possessionem.

46. Et jure hæreditario possidebitis eos pro filiis vestris post vos, ad possidendum possessionem: in perpetuum utemini opera eorum: fratribus autem vestris filiis Israël quisque fratri suo non dominabitur dure.

47. Si autem apprehenderit manus peregrini & advenæ qui est apud te, & attenuatus fuerit frater tuus qui apud illum versatur, seque vendiderit peregrino & advenæ qui est apud te, vel stirpi familiæ peregrini:

48. Postquam vendiderit se, redemptio erit ei: unus è fratribus ejus redimet eum:

49. Aut patruus ejus, aut filius patrui ejus redimet eum, aut propinquus carnis ejus è familia ejus redimet eum: aut si apprehenderit manus ejus, tunc redimet seipsum.

50. Et supputabit cum eo qui emit ipsum, ab anno quo se vendidit illi, usque ad annum Jubilæi, æstimabiturque pecunia venditionis ejus secundum numerum annorum: & secundum dies mercenarii fiet cum eo.

51. Si adhuc multi fuerint anni, secundum eos restituet redemptionem suam de argento venditionis suæ.

52. Quod si parum reliquum sit ex annis usque ad annum Jubilæi, tunc supputabit cum eo: & secundum annos suos restituet redemptionem suam.

53. Tanquam mercenarius annuus erit cum illo: non dominabitur ei dure in oculis tuis.

54. Si non se redemerit in illis, egredietur in anno Jubilæi ipse & filii ejus:

55. Quia mihi sunt filii Israël servi, servi mei sunt quos eduxi è terra Ægypti: ego Jehova Deus vester.

39. *Si attenuatus fuerit.*] Longius nunc progreditur: ut qui fratrem suum emerit, eum tractet humaniter, non secus ac mercenarium. Vidimus quidem paulo ante æstimari servi laborem duplo amplius, quia nunquam eo perveniet domini humanitas, ut servo suo perinde indulgeat, vel parcat, ac si esset homo conductitius. Non ergo frustra Deus temperat imperium illud, quod exempla docent fuisse tyrannicum. Et tamen non aliud præcipit quam profani Philosophi, ut servis suis heri utantur tanquam mercenariis. Atque hæc æquitas sine exceptione erga omnes valere debuit: verum quia difficile fuit de exteris idem præcipere quod de fratribus, lex specialis lata est, ut saltem moderationem

serva-

servarent erga fratres suos, quibuscum illis communis erat hæreditas & conditio. Primum ergo servis Hebræis consulitur ne contumeliose & duriter tractentur quasi mancipia: deinde ut servitus finem accipiat anno Jubilæi. Sed hic exoritur quæstio, quum ante septimo anno data fuerit illis libertas, cur nunc differatur in annum quinquagesimum. Quidam hunc nodum solvunt, si in sex annos incurrat Jubilæus, tunc liberum dimitti, quamvis integrum tempus non absolverit: quod nimis coactum est. Mihi itaque magis probatur vocem יכל longius extendi ad septenarios quosque annos, aut certe nominatim moderationem erga servos præcipi qui magis obnoxii erant violentiæ & omnibus injuriis. Neque enim ausi fuissent pro libidine servos opprimere qui paulo post futuri erant liberi. Sed qui aure perforata se addixerant in longum tempus, fuissent petulantius vexati nisi Deus intercessisset. Atque hanc sententiam libenter amplector, quamvis ad annum usque Jubilæi duraret servitus, moderate tamen & humaniter exercendam in eos dominationem. Idque confirmatur proximo contextu, ubi prolem jubet liberam una cum patre dimitti: quod septimo anno fieri non solebat.

42. *Sunt enim servi mei.*] Hic pronunciat Deus jus suum sibi eripi, ubi rapiuntur in alienum dominium quos sibi in peculium vendicat. Dicit autem se populum acquisiisse, quando eum redemit ex Ægypto. Unde colligit jus suum violari, si quis in homines Hebræos perpetuum dominium sibi usurpet. Si quis objiciat, hoc idem valere ubi nonnisi ad tempus serviunt: respondeo, quamvis Deus sibi uni merito imperium asserere potuerit, hoc tamen symbolo fuisse contentum: ideoque per indulgentiam passum fuisse subjici ad præfixum tempus, modo residuum aliquod maneret liberationis vestigium. Deinque remedium simpliciter adhibere voluit, ne servitus gratiæ suæ memoriam prorsus extingueret: quamvis permiserit eam suffocari. Itaque ne confidant heri truculenti, impune cessuram sibi quam exercuerint tyrannidem: admonet Moses negotium illis esse cum Deo, qui ultor tandem apparebit. Etsi autem hodie cessant apud nos leges politicæ Mosis: anagoge tamen tenenda est, ne deterior sit eorum conditio apud nos qui sanguine Christi redempti sunt, quam olim fuerit veteris populi. Quo spectat Pauli exhortatio, Vos domini servis remittite minas, scientes quod vester & illorum dominus est in cælis. *Ephes. 6. vers. 9.*

44. *Servus autem tuus.*] Quod hic Deus in exteros permittit, passim tritum erat apud omnes gentes: ut dominis maneret sua in servos potestas, non modo usque ad mortem, sed continua successione in liberos ab ipsis genitos. Id enim valet loquutio, Possidebitis pro filiis vestris, jus dominii transire ad ipsos hæredes. Nec solum in perpetuitate ponitur discrimen, sed in ipso etiam imperii modo. Notanda est enim antithesis, Utemini opera eorum, fratri autem suo nemo dominabitur duriter. Unde apparet frenum injici, ne tam imperiose urgeant filios Abrahæ, quin dimidia illis maneat libertas, comparatione Gentium. Non quod tyrannica vel immanis potestas in extraneos licita fuerit, sed quia privilegio quodam Deus genus Abrahæ, cujus erat liberator, eximi voluit à sorte vulgari.

47. *Si autem apprehenderit.*] Hic cavetur Israëlitis qui se in servitutem exteris tradiderint. Exteros autem eos duntaxat intellige qui habitabant in terra Chanaan: quia si quis in alias regiones fuisset tractus, frustra legem Deus tulisset de ipsorum redemptione. Datur ergo redimendi servi potestas cognatis, vel si ipse nactus fuerit pretium, eadem facultas ei conceditur. Exprimitur deinde ratio & forma, ut supputetur quod residuum est temporis ad Jubilæum usque, & subducatur è summa tempus quod jam elapsum fuerit: nempe, si quinquaginta siclis esset venditus, anno quadragesimo nonnisi decem siclos solveret, quia quinta tantum portio temporis restabat. Quod si nemo ex consanguineis succurreret, ac misero spes adempta esset redemptionis: anno tamen Jubilæi liberum dimitti jubet, quo generalis fiebat manumissio, quantum ad filios Abrahæ. Finis autem legis fuit, ne quis eorum quos Deus adoptaverat alienaretur à genere suo, atque hoc modo desisceret à genuino Dei ipsius cultu. Id totum comprehenditur versu ultimo, ubi iterum pronunciat Deus filios Abrahæ esse suum peculium, quoniam eos eduxit è terra Ægypti, & vicissim se peculiarem esse ipsorum Deum. Nam ut Dei beneficio ipsos frui æquum fuit, sic vicissim integros servari oportuit in recto puroque ejus cultu: si vero fuissent Gentium mancipia, non modo diminuebatur electus populus, sed polluebatur Circumcisio, & impiæ defectioni janua aperiebatur. Porro legem suam Deus ita temperat ut inquilinos nullo iniquo dispendio gravet, quum plus ipsis, quantum ad servos Hebræos, largiatur quam indigenis. Exibant enim liberi anno septimo si se fratribus vendiderant: sub inquilinis vero extendebatur servitus ad annum quinquagesimum. Illa tantum exceptio fuit addita, ut quos emerat alienigena servos, accepto pretio manumitteret. Cæterum quum antehac pollicitus fuerit Deus populo suo largam & multiplicem bonorum omnium copiam, non aliunde contigit inopia cujus nunc fit mentio, quam ex Dei maledictione. Videmus ergo ut pro incomparabili sua bonitate manum porrigat Legis suæ transgressoribus: & dum eos paupertie castigat, simul illis prospiciat, quamlibet sint indigni, & ærumnis medeatur quas sua culpa contraxerunt.

Ex Levit. XXV.

23. Terra autem non vendetur absolute, quia mea est terra: vos enim peregrini & advenæ estis apud me.

24. In universa autem terra possessionis vestræ, redemptionem dabitis terræ.

25. Quum attenuatus fuerit frater tuus, & vendiderit de possessione sua: tunc veniet redemptor ejus propinquus ipsi, & redimet venditionem fratris sui.

26. Et si non fuerit viro redemptor, sed apprehenderit manus ejus, & invenerit quod sufficit ad ejus redemptionem:

27. Tunc supputabit annos venditionis suæ, & restituet quod superest viro cui vendidit, & revertetur ad possessionem suam.

28. Si vero non invenerit manus ejus quod sufficiat ad reddendum illi, tum erit venditio ejus in manu ejus qui emit illum, usque ad annum Jubilæi: at egredietur in Jubilæo, reverteturque ad possessionem suam.

29. Vir autem quum vendiderit domum habitationis in urbe murata, erit redemptio ejus donec compleatur annus venditionis ejus: anno uno erit redemptio ejus.

30. Quod

30. Quod ſi non redimatur donec impleatur illi annus integer, remanebit domus quæ fuerit in civitate cui eſt murus, abſolute ementi illam in generationibus ejus: non egredietur in Jubilæo.

31. Domus autem villarum quibus non eſt murus in circuitu, ſecundum agrum terræ æſtimabitur: redemptio erit ei, & in Jubilæo egredietur.

32. Urbium autem Levitarum, & domorum urbium poſſeſſionis eorum, redemptio perpetua erit Levitis.

33 Qui autem emerit à Levitis, egredietur venditio domus, & urbis poſſeſſionis ejus in Jubilæo: quia domus urbium Levitarum eſt poſſeſſio eorum in medio filiorum Iſraël.

34 Ager autem ſuburbii urbium eorum non vendetur, quia poſſeſſio perpetua eſt illis.

23. *Terra autem.*] Quia legis hujus ratio peculiaris fuit filiis Abrahæ, vix uſus aptari poteſt ad reliquos populos. Sic enim æqualis ſub Joſue facta erat terræ partitio, ut in ſingulas tribus & familias diſtributa hæreditas eſſet. Imo quo ſanctior maneret unicuique ſua poſſeſſio, ſorte diviſa fuerat terra, acſi Deus manu ſua eos locaret in certa ſtatione. Denique ſortitio illa perinde erat ac decretum inviolabile ipſius Dei, ut ſemper vigeret fœderis memoria, quo terræ hæreditas promiſſa fuerat Abrahæ & ejus poſteris. Atque adeo terra Chanaan arrha erat, vel ſymbolum, vel ſpeculum adoptionis in qua fundata erat eorum ſalus. Quare mirum non eſt ſi illud inæſtimabile beneficium Deus noluerit unquam intercidere. Id autem ne fieret, tanquam providus paterfamilias frenum injecit filiis ſuis, ne prodigi fierent nimia licentia. Nam qui ſuſpectum habet hæredem, vetat alienare quod relinquit patrimonium. Talis itaque fuit veteris populi conditio, quæ promiſcue ad alias gentes transferri nequit, quibus data non fuit communis hæreditas. Aliquod in jure redimendi veſtigium apparet: ſed quia id pendet ex partium conſenſu, deinde ſpecialis eſt contrahendi ratio, nihil ad legem Moſis, quæ tam homines quam agros in integrum reſtituit. Jam quod terra Chanaan, Dei vocatur, perinde eſt acſi directum ejus dominium (ut loquuntur) ipſe ſibi uni aſſereret: ſicuti continuo poſt clarius mentem ſuam explicat, ubi filios Iſraël dicit in ea peregrinari tanquam ſuos hoſpites. Etſi enim optima illis fuit quæ juſtis & perpetuis poſſeſſoribus conditio eſſe poteſt: Dei tamen reſpectu nonniſi coloni erant, quia precario tantum illic quieſcebant. In ſumma, Deus fundum ſibi vendicat, ne unquam efflueret donationis memoria.

24. *In univerſa terra.*] Antequam ad Jubilæum veniat, agrum à paupere venditum, non tantum conſanguineis redimere permittit, ſed ipſi quoque venditori, ſi nemo interveniat redemptor. Cognationis eadem apud alias quoque gentes data fuit libertas, ſed in diverſum finem, ut nomen familiæ conſervaretur: venditor autem ad redimendum admiſſus non fuit, niſi diſerte id exceptum eſſet in contractu. Agros autem manere voluit Deus poſſeſſoribus legitimis, ut quam minimum deflecteret populus à partitione ſub Joſue facta. Conſuluit interea privatim ſingulis: ſed in perpetua ſucceſſione ſeipſum magis reſpexit quam homines, ut nunquam intercideret beneficii ſui memoria. Tandem jubet anno Jubilæi agros omnes redire ad ſuam originem, & venditiones omnes finem accipere: acſi quinquageſimo quoque anno ſortem renovaret in dividenda terra.

29. *Vir autem quum vendiderit domum.*] Hic domos ab agris diſtinguit, ne redimendi libertas extendatur ultra annum: deinde ut emptio etiam in Jubilæo rata maneat. Quanquam additur ſecunda diſtinctio inter ipſas domos, ut ædes in oppidis prorſus alienare liceat: villarum autem eadem ſit quæ agrorum conditio, quia illis anneæ ſunt ut partes. Quoad domos urbanas, quia interdum pauperibus dominis erant oneroſæ, utile fuit tranſire ad divites, qui ferendis ædificandi ſumptibus pares eſſent. Adde quod domus quotidiana alimenta non ſuppeditat ut ager, & domo carere magis tolerabile eſt quam agro, ubi te exerceas, & ex ejus cultura victum tibi acquiras & familiæ. Villas autem excipi oportuit tanquam agrorum acceſſiones. Quid enim juvaret fructus colligere, locum vero non habere ubi reponas? Imo quid prodeſſet agrum poſſidere quem colere non poſſes? quomodo enim arabunt boves quibus ſtabulum non erit agro vicinum? Quia ergo agri ſine tuguriis vel caſis fere ſint inutiles, nec commode ſeparantur: merito ſtatuit Deus ut anno Jubilæi quælibet ruſticana poſſeſſio ad dominum priorem rediret.

32. *Urbium autem Levitarum.*] Alia exceptio, ut Levitæ domos venditas vel jure redemptionis, vel anno Jubilæi gratis recuperent. Quod non modo in eorum gratiam ſtatuitur: ſed quia totius populi interfuit, diſpoſitos eſſe quaſi in excubiis, ubi locum ipſis Deus aſſignaverat. Quod ad ſuburbia ſpectat, vel agros pecori alendo deſtinatos, vetat Deus alienari: quia hoc modo relicta propria ſtatione, ſubinde alio migraſſent. Hanc vero diſſipationem non accidere, totius populi interfuit.

Ex Deut. XX.

19. Si obſederis urbem, diebus multis pugnando adverſus eam, ut capias eam, non diſperdes arbores ejus, impellendo in eas ſecurim: quia ex illarum fructibus veſceris, propterea ipſas non ſuccides: (quia an homo arbor agri) ut ingrediatur à facie tua in munitionem?

20. Veruntamen arbores quas noveris non eſſe fructiferas, diſperdes, & ſuccides: & ædificabis munitionem adverſus urbem illam quæ tecum dimicat, donec deſcendat ipſa.

19. *Si obſederis.*] Hanc doctrinam non dubitavi annectere octavo præcepto: quia quum Deus in medio bellorum fervore nocendi licentiam frenat, quoad perdendas arbores, multo magis populum ſuum voluit in pace abſtinere ab omnibus maleficiis. Summa eſt, quamvis ſpoliationibus & rapinis januam aperiat jus bellicum, cavendum tamen eſſe, quoad licet, ne terra in vaſtitatem redacta, in futurum tempus ſit ſterilis: denique prædam ſic agendam eſſe de hoſtibus, ut curæ nobis ſit generis humani utilitas, ac poſteri alimenta reperiant in arboribus, quæ non tam cito adoleſcunt ad ferendum fructum. Arboribus vero frugiferis primum hac ratione parcere jubet, quod victum cunctis hominibus ſuppeditant: atque ita in ipſis ſe profert Dei benedictio. Adjungit deinde ſecundam cauſam, quod arbores quibuslibet ſint expoſitæ: qua ſignificat non eſſe gerendum cum ipſis bellum ſicuti cum hominibus. Varie quidem exponitur hic locus, verum ſenſus quem elegi, optime fluit, & genuinus videtur. Nam quamvis litera ה

demon-

demonſtrativa ſit, ſecundum rationem Grammaticam, atque ita hoſtem deſignet: meo tamen judicio interrogative legenda eſt ſententia. מצור vero munitionem potius quam obſidionem ſignificat. Oblique ergo ſtolidum furorem perſtringit Deus, dum vim ſuam exerunt homines armati contra arborem quæ loco non movetur, ſed obvios quoſque exſpectat. Ita ager qui undique apertus eſt, munitioni opponitur. Interea permittit Deus ex arboribus infrugiferis confici aggeres, vallos, aliaſque ad oppugnandum machinas: tantum proſpicit, ne armorum procella, quæ momentanea eſſe debet, terram ornatu ſuo in multos annos denudet. Porro non injicitur religio quin excidatur arbor fructuoſa, ſi ita neceſſitas poſtulet: ſed cohibet Deus Iſraëlitas, ne odio vel iracundia impulſi ad perdendum & vaſtandum ſe projiciant, quaſi humanitatis obliti.

Ex Deut. XXI.

14. Si non placuerit tibi uxor captiva, dimittes eam pro deſiderio ſuo: nec vendendo vendes eam pecunia, neque negotiaberis de ea, quod afflixeris eam.

15. Quum fuerint viro duæ uxores, una dilecta & altera exoſa, & pepererit ei filios dilecta & exoſa, fuerit autem filius primogenitus exoſæ:

16. Die quo hæredes inſtituet filios ſuos eorum quæ habuerit, non poterit dare jus primogenituræ filio dilectæ ante filium exoſæ primogenitum.

17. Sed primogenitum filium exoſæ agnoſcet, ut det ei menſuram duorum ex omnibus quæ habuerit: ipſe enim principium fortitudinis ejus, ipſius eſt jus primogenituræ.

14. *Si non placuerit.*] Hanc ſententiam à ſuperiori contextu quem alibi expoſui, dividere coactus ſum. Illic enim docuit, ſi forma mulieris captivæ viro Judæo placeret, quomodo ducenda eſſet uxor. Lex ergo illa ad caſtitatem & conjugalem fidem ſpectabat, præſertim vero cultus Dei puritatem: nunc autem præcipit Moſes, ſi quis muliere captiva fuerit abuſus, ne eam vendat, ſed potius liberam dimittat ac ſatisfactione aboleat injuriam, vel ſaltem extenuet. Unde colligimus, hanc æquitatem pendere ex octavo præcepto, Ne quis alterum fraudet. Fuit autem hæc conditio captivæ mulieris ſaltem tolerabilis: quia etſi pudicitia ſingularis eſt theſaurus, libertas tamen (quæ merito vocatur inæſtimabile bonum) ſolatii non vulgaris loco fuit. Hæc autem fuit pœna libidinis, ut prædam victor amitteret.

15. *Quum fuerint viro.*] Quia hic cavetur ne pater quod unius filii eſt ad alterum injuſte transferat, pars & acceſſio eſt octavi præcepti: cujus ſumma eſt, ut ſuum cuique jus ſalvum maneat. nam ſi pater in locum primogeniti alium ſubrogaſſet, non obſcura erat furti ſpecies. Quia autem raro contingit ut pater gradu honoris contra naturam dejiciat primogenitum, ſi omnes ex eadem matre ſint geniti, admonet Deus, ſe non ferre legem hanc de nihilo: quia ubi polygamia permiſſa fuit, propenſior ut plurimum fuit animus mariti in ſecundam uxorem: quia ſi primam vero amore complexus eſſet, ea vitæ & thori ſocia contentus, non cogitaſſet de ſecunda. Quum ergo faſtidio primæ uxoris maritus ſecundam appeteret, potuit ejus blanditiis deliniri, ut à liberis primi conjugii averteret quod naturaliter in eos competebat. Hinc ergo remedii neceſſitas, dum patri arbitrium tollitur mutandi juris primogenituræ. Quanquam autem obtendere poterant, ſe nonniſi de ſuo largituri: fuit tamen hoc impiæ ſuperbiæ, quem Deus honore dignatus erat, rejicere. Nam qui ſibi arrogat tantum licentiæ ut primogenituram aſſignet cui libuerit, parum abeſt quin ad ſe rapiat creandi poteſtatem. Jus autem illud fuit duplex portio in paterna hæreditate, quemadmodum verſu decimo ſeptimo exprimitur. Ratio quæ additur, tantundem valet acſi dictum eſſet, primogenitum eſſe præcipuum decus ac ornamentum patris. Porro ſi ratio juſta erat exhæredandi primogeniti, potuit ſubſtitui in ejus locum alter ſucceſſor: ſicuti exemplo ſuo docuit Jacob, quum Ruben abdicavit. *Gen. 49.*
Quod dicitur, Ante filium exoſæ, quidam ex- *verſ. 9.*
ponunt, Ipſo ſuperſtite: alii retinent Hebraicam phraſin, Coram facie ejus. Probabilis autem eſt eorum ſententia qui comparative accipiunt hanc particulam, ac vertunt, Præ filio. Jam exoſa dicitur uxor, non cui maritus palam ſit hoſtis, ſed quam minus diligit: quia odii loco ducitur contemptus, & inimicus vocatur qui conjugalem benevolentiam non præſtat.

Ex Deut. XX.

5. Quum bellandum erit, alloquentur præfecti populum, dicendo, Quis eſt vir qui ædificavit domum novam, & non dedicavit eam? abeat, & revertatur ad domum ſuam: ne forte moriatur in prælio, & alius dedicet eam.

6. Et quis eſt vir qui plantavit vineam, & non fecit eam communem? abeat, & revertatur ad domum ſuam: ne forte moriatur in prælio, & alius communem eam faciat.

7. Et quis eſt vir qui deſpondit mulierem, & non accepit eam? abeat, & revertatur domum ſuam: ne forte moriatur in prælio, & alius eam accipiat.

8. Addent præfecti alloqui populum, dicendo, Quis eſt vir timidus & mollis corde? abeat, & revertatur domum ſuam: ne diſſolvatur cor fratrum ejus, ſicut cor illius.

5. *Quum bellandum erit.*] Hoc principium addidi, ut ſcirent lectores qua de re illic agatur. Etſi autem videtur hæc doctrina aliquanto remotior à furandi prohibitione: apte tamen cohæret, ac prorſus annexa eſt. Nam hac indulgentia oſtendit Deus quam rectum ſit unumquemque ſuis bonis pacate frui. Quia ſi durum eſt, etiam ob militiam, homines privari novarum ædium uſu, ac proventu vineæ: quanto inhumanius ac minus ferendum erit, ſpoliari fortunis, vel ex agris quos juſte poſſident extrudi? Ergo quoniam Reip. intereſt, vineas ſeri vel plantari, domoſque extrui: ad hæc autem officia nemo ſatis alacriter ſe accingeret, niſi ſpe fruendi animaretur: privilegio Deus à conflictu eximit novarum ædium dominos, quouſque in illis habitaverint. Idem & de vinitoribus ſtatuit, qui nondum guſtarunt laboris ſui fructum. Sponſos etiam non vult à futuris uxoribus avelli, donec earum complexu potiri ſint. Quarti ordinis diverſa ratio: quia indigni ſunt molles & ignavi quorum timiditati ſubveniat Deus, ubi diſcrimen pro ſalute communi refugiunt. Verum quia totius populi intereſt, milites omnes prompto

animo

animo ad bellandum descendere, non vult Deus plus à quoquam exigi quam sit ferendo. Nunc tenemus summam hujus loci, nempe ubi singulis asseritur quod possident, eousque patere ut qui domum ædificavit non trahatur invitus ad prælium, donec ex sumptibus impensis fructum aliquem habitando perceperit. Vineam communem facere, vel profanare, tantundem valet ac vindemias vertere in communem vitæ usum. neque enim licuit primos fructus colligere, acsi fuisset adhuc incircumcisa, ut vidimus in primo præcepto. Ergo merces industriæ & sedulitati rependitur, dum iis qui vites plantarunt, libera datur missio donec proventu potiti fuerint. Quantum ad sponsos attinet, tametsi videtur in gratiam conjugii datum illis esse ut redirent ad uxores quas nondum attigerant: consentaneum tamen est non fuisse abreptos à possessione omnium charissima, ut suum cuique maneret. Adde quod hoc modo, spe sobolis ablata, transferebatur ad alienos hæreditas: quod perinde erat acsi justo domino fuisset extorta. Diximus autem pigros & timidos domum remissos fuisse, ut discerent Israelitæ nullos urgere ultra quam ferret facultas. Et hoc etiam ex æquitate pendet, quæ dictat ab omni injusta oppressione abstinendum esse.

Ex Deut. XXV.

5. Quum habitaverint fratres pariter, & mortuus fuerit unus ex ipsis, nec fuerit ei filius, non abnubet uxor mortui viro extraneo: cognatus ejus ingredietur ad eam, & capiet eam sibi in uxorem, & affinitatem contrahet cum ea.

6. Atque ita primogenitus quem pepererit, surget nomine fratris ejus defuncti: ne deleat nomen ejus ex Israële.

7. Quod si noluerit vir ille accipere affinem suam, tunc ascendet ipsa ad portam ad seniores, & dicet, Renuit affinis meus suscitare fratri suo nomen in Israële, nec vult affinitatem contrahere mecum.

8. Tunc accersent illum seniores urbis illius, & loquentur cum eo: & ubi steterit, ac dixerit, Non placet accipere eam:

9. Accedet postea cognata ejus ad ipsum in oculis seniorum, & solvet calceamentum ejus à pede ipsius, & spuet in faciem ejus: loqueturque, ac dicet, Sic fiet viro qui non ædificaverit domum fratris sui.

10. Et vocabitur nomen ejus in Israël, Domus discalceati.

5. *Quum habitaverint.*] Habet hæc lex aliquid simile cum ea quæ sponso permittit redire ad uxorem adhuc intactam: quia utriusque finis est, singulis servare quod possident, dum id non coguntur extraneis relinquere, sed hæredes habent ex se genitos. Nam ubi succedit filius qui patrem repræsentat, nulla fere videtur fieri mutatio. Hinc autem apparet quantopere Deo placeat neminem privari suis fortunis, ubi etiam morientibus consulit, ut penes eorum sobolem resideat quod ægre nec sine mœrore aliis resignarent. Itaque nisi cognatus mortui orbitatis ejus succurrat, hæc inhumanitas species quædam censetur furti. Nam quum maledictio Dei fuerit sterilitas, orbitatis solatium fuit, sperare precariam sobolem, ne prorsus nomen extingueretur. Nunc postquam tenemus finem legis, notandum simul est Fratrum nomine non intelligi germanos, sed patrueles, & alios consanguineos, quorum incestuosum conjugium non esset cum viduis fratrum uxoribus: alioqui Deus secum pugnaret. Verum hæc optime inter se conveniunt, Ne quis discooperiat pudenda fratris sui germani, nec tamen abnubat mulier vidua extra mariti familiam, donec semen sustulerit ex cognato aliquo. Et sane Booz Ruth non duxit uxorem, quod frater germanus esset defuncti mariti, sed tantum consanguineus. Si quis excipiat, non congruere quibuslibet cognatis habitationem communem: respondeo, perperam hunc locum accipi de contubernio, acsi in iisdem ædibus agerent: quia simpliciter dirigitur mandatum ad cognatos, quibus propter viciniam commodum fuerit viduas ad se recipere. Si quis enim procul habitaret, libertas utrique data fuit conditionem alibi quærere. Certe probabile non est Deum incestuosi conjugii, quod ante abominatus est, nunc esse auctorem. Nec vero dubium est (ut nuper attigi) quin mulieri eadem imposita fuerit necessitas, ut se offerret prioris mariti cognato. Quod tametsi durum fuit, illius tamen memoriæ visa fuit tantum debere, ut libenter sobolem pareret mortuo: si quis tamen aliter sentiat, non contendam. Quanquam nisi fuisset obstricta, absurdum erat eam sponte se obtrudere: nec vero alia de causa in judicium vocare debuit cognatum à quo repulsam passa fuerat, nisi ut sibi libertatem acquireret in alia familia nubendi. Cæterum probabile est, non ante ignominiæ fuisse damnatum quam ad defensionem admissus foret: quia justæ interdum afferri poterant recusandi causæ. Ergo in dedecore tantum punita fuit inhumanitas, vel avaritia. Calceum vero suum tradens, jure propinquitatis se abdicabat, ut alteri cederet: quia tam maligne se gerendo erga mortuum, indignus erat ad quem perveniret ullus propinquitatis fructus.

NONUM PRÆCEPTUM.

Ex Exodi XX.

16. * Non dices adversus proximum tuum falsum testimonium.

* vel, non loqueris contra proximum tuum ut testis mendax.

Ex Deut. V.

20. Non dices in proximum tuum falsum testimonium.

Hic Deus cujusque famæ & existimationi consulit, ne quis calumniis & falsis criminibus immerito graverur. Eadem tamen est synecdoche quam observandam esse admonui in superioribus præceptis: quia sub uno capite plura Deus complectitur. Quod ad verba spectat, quia עד proprie testem significat: ad verbum legi potest, Non respondebis Testis falsus contra proximum tuum: tunc vero subaudienda erit

parti-

particula Ut, quam inserui. Frigide enim exponunt Hebræi vocandi casu, Non loquaris ô testis mendax. Quanquam autem videtur tantum Deus præcipere ne quis opprimendi insontis causa in forum prodeat, & publice contra eum testetur: certum tamen est falsas omnes criminationes interdici fidelibus, nec tantum quæ sparguntur in compitis & circulis, sed quæ in privatis ædibus, secretisque angulis agitantur. Absurdum enim esset, quum ante ostenderit Deus sibi curæ esse omnium fortunas, famam, quæ longe pretiosior est, neglexisse. Quocunque itaque modo proximos lædamus, injuste eos infamando, coram Deo censemur falsi testes. Jam à prohibitione ad præceptum affirmativum debet transitus fieri. Neque enim satis fuerit linguam frenare ne maledicamus, nisi humani simus & æqui erga proximos, candidique factorum & dictorum interpretes: nec falsis probris, quantum in nobis est, onerari sinamus. Adde quod non tantum crimina vetat Deus fingere adversus innoxios, sed etiam probra & sinistros sermones jactare malevolentia vel odio. Dignus erit fortasse quispiam qui male audiat, & hoc vel illud crimen vere exprobrabimus: verum si convitium ebulliat ex iracundiæ fervore, vel accusatio ex maligno affectu nascatur: frustra excusabimus, nonnisi vera crimina nos protulisse. Quia ubi dicit
Prov. 10. vers. 6. Solomo charitatem operire multa peccata, odium vero probra detegere: tanquam fidelis hujus præcepti interpres, significat non aliter à falsitate nos esse puros quam si salva proximis sua existimatio permaneat: quia si obtrectandi libido charitatem violat, Legi Dei adversatur. In summa, tenendum est his verbis frenari omnem linguæ virulentiam, quæ ad dedecus fratribus aspergendum tendit: omnem quoque petulantiam qua laceratur bonum eorum nomen: omnes obtrectationes quæ vel ex livore, vel ex invidia & æmulatione, vel alio quolibet perverso affectu manant. Longius etiam progredi oportet, ne suspiciosi simus, vel etiam nimis curiosi in vitiis observandis: quia nimis anxia inquisitio malevolentiam prodit, vel certe malignitatem. Nam si dilectio non est suspicax, qui de nihilo vel levibus conjecturis proximum damnat, vel de eo male sentit, hujus præcepti haud dubie transgressor est. Hinc sequitur, claudendas esse aures falsis obtrectationibus: quia perinde in fratrem injurius est qui sinistros de eo sermones cupide admittit, sicuti qui linguam exerit ad maledicendum. Porro quam necessaria sit hæc doctrina, quisque suo ingenio æstimet. Vix enim centesimus reperietur qui aliorum famæ ita clementer parcat, ut sibi cupit etiam in manifestis vitiis ignosci: imo obtrectatio, zeli & severitatis prætextu sæpe laudatur. Hinc fit ut sanctis quoque se insinuet hoc vitium, atque obrepat virtutis nomine. Adhæc, facit linguæ lubricitas ut leve putemus delictum, lethale dedecoris vulnus fratri infligere: cui tamen pluris est sua æstimatio quam vita. Summa est, ut non minus in candore & obtrectandi abstinentia quam in aliis officiis charitatem nostram testemur.

Expositio præcepti.

Ex Exodi XXIII.

1. Non suscipies vocem mendacii, neque adjicias manum tuam impio ut sis testis mendax.

2. Non eris post multos ad mala, neque respondebis in causa, ut declines post multos ad pervertendum.

Ex eodem Capite.

7. A sermone mendacii longe aberis: nec occides innocentem & justum: quia non justificabo impium.

Ex Levit. XIX.

16. Non incedes obtrectator in populis tuis, nec stabis contra sanguinem proximi tui: ego Jehova.

17. Corripiendo corripies proximum tuum, neque excitabis super eum crimen.

Exod. 23. 1. *Non suscipies.*] Verti etiam posset, Non attolles, vel suscitabis. quod si placet, vetabit Deus calumnias fabricare: quod si legimus, Non suscipies, longius progredietur, ne quis suffragio suo foveat ac confirmet alterius mendacium. Dictum enim fuit, duobus modis hic peccari, vel dum improbi excogitant falsa crimina, vel dum alii nimis creduli cupide se consociant. atque uterque sensus optime conveniet, vel damnari primos auctores qui falsum rumorem attollunt, vel qui adjuvant eorum improbitatem, & accedunt velut subscriptores: verum quia mox sequitur, Ne jungas manum tuam, quo melius inter se cohæreant duo membra, libenter amplector illam versionem, Ne suscipias. Et aptissime hoc verbo utitur Moses: quia mendacium sua vanitate sponte difflueret, vel excideret, nisi perverso aliorum consensu exceptum fulciretur. Ergo ab hac impia conspiratione suos Deus revocat, ne operas sociando circumferant ficta crimina: ac eos qui manum improbis porrigendo, proximos traducunt, falsos testes nominat: quia parum interest excitesne crimen an sustineas. Secundus versus, si eum ad judices restringere placeat, appendix esset tam sexti quam octavi præcepti: ne quis scilicet perversis aliorum sententiis volens cedat, sive in facultatibus, sive in vita justum opprimant. Cæterum quia vitium nimiæ credulitatis perstringitur, quo fit ut mendacium prævaleat, dum tenebras claræ luci obducunt calumniatores, apte ad hunc locum accommodatur.

7. *A sermone mendacii longe aberis.*] Quoniam de perjuriis loqui videtur quæ insontibus mortem accersunt: quibusdam forte magis placeret, locum hunc sexto præcepto fuisse annexum. sed facilis solutio est, Mosen ex professo damnare falsa testimonia, & simul speciem unam proferre, ex qua appareat quam detestabile crimen sit, calumnia fratrem obruere: nempe quia falsus testis lingua magis occidit quam carnifex gladio. Quamvis ergo in genere mentiri adversus fratrem scelesta sit inhumanitas, augetur tamen atrocitas, si perjurio juguletur frater: quia ad perfidiam accedit homicidium. Additur comminatio qua Deus falsos testes ad tribunal suum citat, ubi impune non evadent qui suis mendaciis periculum bonis conflaverint.

Levit. 19. 16. *Non incedes.*] Eadem ratio secundi membri quæ in proximo versu, quia generali præcepto subjicitur quo vetantur obtrectationes: sed multo magis nos ab illis deterrere debet, dum agno-

agnoscimus, linguam scilicet hoc modo armari ad ionoxium sanguinem crudeliter fundeodum. Vocem רכיל quidam metaphorice sumptam esse volunt à negotiatoribus, quia non minus satagit delator aut susurro io aucupandis falsis rumoribus quos postea disseminet, quam sedulo attentus est mercator ad vendendum & emendum. Alii permutationem esse volunt literæ ג cum כ: atque ita deducendum esse nomen à pedibus, quia assidue oberrant calumniatores, vel circumeunt ad aucupandum criminandi materiam: ideoque semper conjungitur ambulandi verbum. Ego vero non eodem ubique sensu accipi existimo: quia quum Judæis exprobrat Eze-
Eze. 22. vers. 9. chiel, apud eos fuisse viros רכיל, nt effunderent sanguinem, viros fraudis intelligo, vel fraudulentos, qui bonis insidiati sunt ad machinandam illis perniciem. Quidam etiam Exploratores vertunt. Interea non dubito quio Moses hoc loco errones designet, qui nimis cupide buc illuc cursitant, & maligna curiositate penetrant in arcana cujusque ad vexandos homines quietos. In summa, docemur coram Deo censeri falsos testes quicunque linguæ suæ virulentia molestiam ac periculum creant suis fratribus.

17. *Corripiendo corripies.*] Quia multi, severitatis prætextu, non tantum morosi suot censores, sed ad proferenda vitia ebulliunt: præpostero huic fervori occurrit Moses, ostendens qua ratione sibi optime temperent, ne connivendo vel tacendo peccatis indulgeant, & tamen procul absint à maledicentia. Solent enim excipere qui carpendi & vituperandi morbo laborant, taciturnitate ali peccata, nisi ea certatim omnes exagitent. Hic illis clamandi & insultandi calor. Atqui utilius remedium ostendit Moses, ut privatis castigationibus errantes in viam reducant, non autem divulgent eorum probra. Quisquis enim de fratris infamia triumphos agit, quantum in se est præcipitat in exitium. Atqui zelus bene compositus, saluti ejus qui se perdebat, consulit. Proinde jubemur errantes corripere, & fratres non habere pro inimicis. Similis ratio à Christo præscri- Mat. 18.
bitur, Si peccaverit in te frater, corrige eum inter vers. 15.
te & ipsum. Denique immodica criminandi affectatio semper reperietur superba & crudelis. Hic autem נשא haud dubie tantundem valet ac in medinm producere quod latebat, atque ita eos qui alioqui essent sanabiles, traducendo ad desperationem adigere.

Appendix.

Ex Deut. XIX.

16. Quum steterit testis mendax contra aliquem, ut testificetur contra eum verbum perversum:

17. Tunc stabunt duo illi homines quibus est lis, coram Jehova, id est, coram sacerdotibus & judicibus qui fuerint in diebus illis.

18. Et inquirent judices diligenter: & si testis ille est testis mendax, mendacium testificatus est contra fratrem suum:

19. Facietis ei, quemadmodum cogitavit facere fratri suo, & auferes malum è medio tui.

20. Et qui remanserint, audient ac timebunt, nec addent facere ultra malum simile huic in medio tui.

21. Neque parcet oculus tuus: animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede.

16. *Quum steterit.*] Quia non ita viget in omnibus timor Dei ut sponte à maledicendi cupidine abstineant, præcipit Deus pœnam de perjuriis sumi. Nam contra impios & immorigeros feruntur leges politicæ, ut qui Dei judicium spernunt, trahantur ad bominum tribunal. Cæterum etsi non aliter in cognitionem judicum vocantur perjuria, quam si extet accusator qui se falso testimonio injuste fuisse gravatum queratur: ratio tamen dictat, siquis à falsis testibus tractus esset ad mortem, jndicibus minime fuisse cessandum, quin ex officio inquirerent. Quoniam tamen ut plurimum attenti sunt bomines ad suam ionocentiam asserendam, banc partem sumere satis habuit Deus, si delata fuerit querimonia, ut diligenter investigent judices, ac crimine deprehenso, pœnam talionis irrogent. Unde apparet eodem apud Deum loco haberi falsos testes atque bomicidas. Quod autem examen fieri mandat non tantum à judicibus, sed etiam à sacerdotibus, tanquam Deo præsente: hac circumstantia diligentiam requirit solito majorem, quia occultum crimen, nisi exactissima cura, non facile detegitur.

DECIMUM PRÆCEPTUM.

Ex Exodi XX.

17. Non concupisces domum proximi tui, non concupisces uxorem proximi tui, neque servum ejus, neque ancillam ejus, neque bovem ejus, neque asinum ejus: neque quicquam eorum quæ sunt proximi tui.

Repetitio Ex Deut. V.

21. Neque concupisces uxorem proximi tui, neque concupisces domum proximi tui, agrum ejus, aut servum ejus, aut ancillam ejus, bovem ejus, aut asinum ejus: neque quicquam eorum quæ sunt proximo tuo.

Exod. 20. 17. *Non concupisces.*] Hoc præceptum ad alia superiora extendi, obscurum non est. Satis antea vetuit Deus inhiare rebus alienis, sollicitare alienas uxores, vel ex alieno incommodo & jactura lucrum captare. Nunc, dum tam boves & asinos & alia quælibet, quam uxores & servos & ancillas enumerat: clare liquet iisdem de rebus præcipere, sed diverso modo: nempe, ut improbus omnes cupi-

cupiditates vel scortandi, vel furandi coërceat. Objicitur tamen quæstio, quum antea dictum sit pro Legislatoris natura ubique requiri interioris cordis puritatem, ideoque sub adulterio notari non tantum omnes lascivias, sed occultam quoque impudicitiam: sub furto, illicitos lucrandi appetitus: quorsum nunc Deus suos à furandi & scortandi cupiditate probibeat? Videtur enim supervacua esse repetitio: quod valde absurdum esset in decem verbis, quibus totam vivendi regulam complexus est Deus, ut ipsa brevitas lectores sua facilitate melius alliceret ad discendum. Verum simul ex opposito tenendum est, quamvis Dei consilium fuerit, omnes hominum seorsus tota Lege formare ad sinceram ejus obedientiam: quæ tamen est hominum hypocrisis & securitas, acrius fuisse stimulandos, & propius urgendos, ne sub umbra obscurioris doctrinæ latebras quærerent. Nam si tantum audissent, Non occides, non scortaberis, non furaberis: putassent externa observatione se pulchre defunctos. Non frustra itaque Deus, postquam de pietate & justitia disseruit, seorsum admonuit non tantum à maleficio abstinendum esse, sed sincero animi affectu præstandum esse quod prius jusserat. Atque ex hoc præcepto colligit Paulus, totam Legem esse spiritualem, quia Deus cupiditates damnando, satis ostenderit se non manus & pedes tantum in obsequium cogere, sed animis frenum imposuisse, ne appeterent quicquid illicitum esset facere. Fatetur Paulus, quum ante fallacibus blanditiis indormiret, se hoc uno verbo fuisse expergefactum. (Rom. 7. vers. 7.) Nam quum irreprehensibilis esset in oculis hominum, persuasus erat se coram Deo justum esse. Dicit se aliquando vixisse quasi Lege absente vel mortua, eo quod justitiæ confidentia inflatus, salutem ex operibus petebat: verum ex quo animadvertit quid sibi vellet præceptum, Non concupisces, quasi Lege à morte in vitam suscitata, se fuisse mortuum: nempe, quia transgressionis convictus, certam maledictionem instare sibi vidit. Atqui non unius tantum vel alterius peccati reum se fuisse intelligit, sed tunc demum sibi excussum fuisse torporem, ubi cupiditates omnes quarum sibi conscius erat, in judicium Dei vocari agnovit, quum prius acquiesceret in externa virtutum specie. Nunc ergo tenemus, non inepte distincto præcepto concupiscentiam generaliter damnari: quia ubi Deus populariter & crasso stylo mores ad integritatem composuit, tandem ascendit ad fontem ipsum, & simul quasi digito radicem demonstrat ex qua nascuntur omnes mali & vitiosi fructus. His tamen addendum est, plus aliquid concupiscendi, & optandi, vel desiderandi verbis exprimi, quam desiderium formatum, ut vulgo loquuntur. Sæpe enim nos sollicitat caro ad hoc vel illud optandum, ut se prodat mala concupiscentia, quamvis nondum accedat consensus. Quum ergo antehac damnata fuerit mala voluntas, jam ultra progreditur Deus, malisque desideriis, antequam prævaleant, frenum injicit. Hos gradus Jacobus observat, ubi dicit concupiscentiam concipere antequam pariat peccatum: deinde peccatum, ubi perfectum est, mortem gignere. (Jacob. 1. vers. 15.) Partus enim de quo loquitur, non tantum est in externo actu, sed in ipsa voluntate, postquam tentationi acquievit. Fateor quidem pravas cogitationes quæ temere occurrunt, & sponte evanescunt antequam animos afficiant, non venire in rationem coram Deo: verum quamvis non plane acquiescamus desiderin, si tamen nos titillat, sufficit ad reos peragendos. Id ut clarius intelligatur, tentationes qualibet, totidem sunt quasi flabella: si nos ad consensum usque abripiant, ignis est accensus: si autem cor impellunt ad pravos appetitus, concupiscentia in illis scintillis se prodit, quamvis neque ardorem plenum concipiat, neque emergat in flammam. Concupiscentia ergo nunquam est sine affectu, quamvis non prorsus succumbat voluntas. Unde apparet quam exacta justitiæ perfectio afferenda sit ut Legi satisfiat, quando non tantum nobis mandatur ne quid velimus nisi quod rectum est ac Deo placeat, sed etiam ne quis impurus appetitus animos nostros incitet. Nec vero tantopere exaggeraret Paulus hoc verbum, si Lex nullam damnaret concupiscentiam, nisi quæ animum hominis sic occupat ut in eo dominetur. Nam à profanis quoque philosophis, imo à terrenis legislatoribus semper damnabitur impia voluntas. Paulus autem dicit, dum Lex concupiscentiæ obsistit, peccatum fieri supra modum peccans. Jam quo tempore se nescisse fatetur quid esset concupiscentia, credibile non est adeo socordem fuisse & stupidum, ut velle hominem occidere, vel libidine ferri ad stuprandam fratris uxorem, pro nihilo duceret. Quod si Paulum non latuit quin vitiosa esset peccandi voluntas: sequitur, concupiscentiam, in qua nullam culpam deprehendebat, morbum fuisse magis occultum. Hinc vero perspicitur quibus præstigiis fascinaverit Satan scholas omnes Papales, in quibus personat axioma istud, Concupiscentiam in baptizatis non esse peccatum: quia stimulus est ad exercendam virtutem. Quasi vero non aperte Paulus damnationi subjiciat concupiscentiam, quæ suis illecebris nos inescat, quamvis non omnino assentiamur.

SUMMA LEGIS.

Ex Deut. X.

12. Nunc ergo Israël, quid Jehova Deus tuus petit à te, nisi ut timeas Jehovam Deum tuum, ut ambules in omnibus viis ejus, ut diligas eum, colasque Jehovam Deum tuum in toto corde tuo, & tota anima tua?

13. Custodiendo præcepta Jehovæ, & statuta ejus, quæ ego præcipio tibi hodie, ut bene sit tibi.

Ex Deut. VI.

5. Diliges Jehovam Deum tuum toto corde tuo, tota anima tua, & tota fortitudine tua.

Ex Levit. XIX.

18. Diliges proximum tuum sicut teipsum.

Deut. 10. 12. *Nunc ergo.*] Postquam singula præcepta ordine exposuimus, videndum nunc restat quid Lex summatim contineat, & quorsum tendat ejus doctrina. Nam inde elicit Paulus verum ejus usum, ubi finem ejus esse docet charitatem ex corde (1 Tim. 1. vers. 5.) puro, conscientia bona, & fide non ficta. Erant enim tunc perversi ejus interpretes, quos dicit ad vaniloquium deflexisse, quoniam ab illo scopo aberraverant. Porro sicuti duabus tabulis continetur, ita eam ad duo capita redigit Moses, ut Deum diliga-

mus ex toto corde, & proximum sicut nos ipsos. Etsi autem non uno in loco utrumque conjungit, Christus tamen, ex cujus Spirito loquutus est, ad explicandum ejus consilium sufficere nobis debet. [Mat. 22. vers. 37.] Rogatus autem quod esset præcipuum Legis mandatum; respondit, primum quidem esse ut diligatur Deus, alterum vero affine de proximo diligendo: perinde acsi diceret, totam justitiæ perfectionem quæ in Lege traditur, in duabus partibus consistere, ut vera pietate Deum colamus, & innoxie versemur cum hominibus, secundum charitatis regulam. Idem est verborum Pauli sensus, quia fides quæ illic vocatur fons & origo charitatis, dilectionem Dei in se complectitur. Fixa quidem manet Christi sententia, nihil à nobis in Lege exigi, nisi ut Deum cum proximis amemus. Unde brevis & clara definitio sumi potest, ad bene vivendum nihil requiri nisi [Tit. 2: 11.] pietatem & justitiam. Videtur quidem Paulus tertium membrum addere, ubi tradit apparuisse Dei gratiam, ut abnegata impietate & mundanis concupiscentiis, temperanter, pie & juste vivamus in hoc seculo: verum σωφρόνως illic additus tanquam condimentum justæ & piæ vitæ. Et certe nisi caste honesteque & continenter vivendo, nemo probabit sanctitatis & integritatis studio se esse addictum. Cæterum, ubi præterito Dei cultu, doctrina Legis ad solam proximi dilectionem restringitur, non tam sepelitur religio, quam profertur ejus testimonium ex serio examine. Nam quum hypocritis mos sit, dum superbis turgent, rapacitate & avaritia flagrant, referti sunt invidia & æmulatione, crudelitatem spirant & minas, ad fœdas libidines sunt projecti, obtendere tamen larvam sanctimoniæ in ceremoniis: [Mat 23. vers. 23.] tales ostentationis nebulas ut discutiat Christus, clamat præcipua Legis capita esse misericordiam, judicium, & fidelitatem. [Mat. 19. vers. 18.] Et alibi de justitia Legis disserens, nullam prioris tabulæ mentionem facit. [Rom. 13. vers. 8.] Eodem consilio Paulus charitatem vocat Legis complementum: [Coloss 3. vers. 12.] & alibi, vinculum perfectionis. Interea nihil minus fuit illis propositum quam nos abducere à timore Dei, ut officiis nostra hominibus addicerent: sicuti jam ex alio loco ostendi, dum Legem integram perstringit Christus, exordium facere ab amore Dei. [Galat. 5. vers. 14] Et Paulus ubi nos omnibus numeris completos esse docet, si fides in nobis per charitatem operatur, non omittit causam ipsam & principium bene vivendi. Atque ita conciliantur quæ videri possent in speciem contraria, perfici sanctificationem in timore Dei ubi nos mundamus ab omni inquinamento carnis & spiritus: [2 Cor. 7. vers. 1.] & totam Legem compleri uno verbo, [Rom. 13. vers. 9.] Diliges proximum tuum sicut teipsum: nempe, quia non aliter certo experimento liquere potest nostra pietas, nisi dum juste & innoxie cum hominibus versamur: deinde quia ad Deum non pervenit nostra beneficentia, ideo in officiis secundæ tabulæ perspici qualis sit animus noster. sicut dicitur in Psalmo, [Psal. 16. vers. 2.] Bonum meum nihil ad te: sed ad sanctos qui habitant in terra, voluntas mea. Quomodo enim, ut dicit Joannes, [1 Joan. 4. vers. 7.] jactabit quisquam Deum se diligere quem non videt, si proximum cui familiariter conjunctus est, non diligit? Quia ergo hinc deprehenditur mendacium, Deus in mutua charitate ad pietatem præstandam nos exercet. Hinc colligit Joannes, [1 Joan. 3. vers. 10.] mandatum nobis dari, ut qui diligit Deum, diligat & fratrem suum. Porro antequam plura de utroque præcepto dicam, notandus est finis Legis qui à Mose describitur, Nunc Israël quid à te petit Deus nisi ut ipsum timeas, ambules in viis ejus, diligas eum, & colas toto corde? Etsi enim rursus Legem commendat, quia nihil præcipiat quod non ipsa natura dictet certissimum & æquissimum esse, & quo nihil nobis esse utilius vel magis optabile experientia demonstret: simul tamen admonet quænam sit ejus servandæ ratio. Itaque timorem Dei, simul & amorem nobis proponit. nam quatenus Dominus est, merito pro imperii sui jure vult timeri: quatenus autem pater, amari postulat: sicuti apud Malachiam [Mal. 1: 2.] dicitur. Discamus ergo, si ad Legem servandam nos accingere volumus, incipiendum esse à timore Dei, qui ideo vocatur caput sapientiæ. [Psal. 111. vers. 10. Prov. 1. vers. 7. & 9: 10.] Verum quia Deum non oblectant extorta & coacta obsequia, mox subjicitur dilectio. Atque hoc prudenter expendere convenit, quum nihil suavius sit quam Deum diligere, primas tamen partes tenere in toto ejus cultu. Plusquam enim ferreum esse oportet quem non alliciat tanta dulcedo: quando non alia de causa nos invitat & hortatur ad sui amorem, nisi quia nos amat ipse: imo sua dilectione jam prævenit, ut dicitur apud Joannem. [1 Joan. 4. vers. 10.] Interea colligere simul licet, nihil Deo placere quod offertur ex tristitia, vel necessitate: quia hilarem datorem quærit. [2 Cor. 9. vers. 7.] Agit quidem illic Paulus de eleemosynis: sed extendi debet ad omnes vitæ actiones voluntarium & liberale parendi studium, quale in probis & ingenuis filiis cernitur, quibus jucundum est parentibus subesse. Et certe non aliunde manat quæ Deo reverentia defertur, quam ex gustu paterni ejus erga nos amoris, quo ad ipsum redamandum trahimus: sicuti legitur in Psalmo, [Psal. 130. vers. 7.] Apud te est propitiatio, ut timearis. Quoties ergo audimus quod subinde inculcat Scriptura, [Psal. 31. vers. 24.] Diligite Jehovam omnes mansueti ejus: veniat nobis in memoriam, Deum se nobis amabilem reddere, ut libenter, & qua decet alacritate amplectamur quicquid jubet. Jam vero quæ exigitur perfectio, satis clare demonstrat quam procul absimus omnes à solida Legis observatione. Jubemur Deum amare ex toto corde & anima, totisque viribus. Quamlibet enitamur, mutilum est ac debile nostrum studium, nisi omnes sensus nostros occupet amor Dei, & ad ipsum penitus ferantur vota nostra & cogitationes, ad eundem quoque se applicent omnes nostri conatus. Atqui satis superque convincitur quisque propria experientia, quam variis modis abstrahantur mentes nostræ ad vanitatem, quam multi pravi affectus nobis obrepant, quam difficile sit nobis compescere & subigere pravos carnis motus. Optimus certe quisque athleta vix summa strenuitate consequitur ut in hac spitituali militia pergat. Quod si magna virtus est non prorsus fatiscere, nemo certe jactare audebit se ad scopum qui in Lege proponitur, accedere. Denique quoties mundi illecebræ vanique appetitus se insinuant, toties sentire nos oportet, aliquam animæ nostræ partem vacuam esse amore Dei: alioqui nihil illuc contrarium penetraret. Cordis nomen hoc loco, ut alibi, non pro sede affectuum, sed pro intelligentia sumitur. Itaque supervacuum fuisset addere διάνοιαν quod fecerunt Euangelistæ, nisi ambiguitatis tollendæ causa. Nam quia Græcis non periode usitata est hæc significatio, non dubitarunt explicandi causa vocem unam de suo addere. Qui vero in doctrina Mosis exercitati sunt, non ignorant Cor tantundem valere ac Mentem: alibi enim dicitur, Non dedi tibi hactenus oculos ad videndum, nec cor ad intelligendum. Verum Græcis obscura fuisset loquutio, quia eorum linguæ est insolita.

Levit. 19. 18. *Diliges proximum.*] Quo quisque animo esse debeat erga proximos, non potuit melius multis paginis exprimi quam hoc uno verbo. Ad nos amandos non modo plus æquo singuli sumus propensi, sed toto impetu rapimur: imo φιλαυτία ita nos excæcat ut omnium iniquitatum sit mater. Quoniam ergo dum ad nos amandos nimium sumus attenti, fratres nostros obliviscimur ac negligimus: non aliter potuit nos Deus ad charitatem reflectere, quam si vitiosum illum affectum qui nobis ingenitus est, ac penitus insidet, ex cordibus nostris revelleret. quod rursus fieri non potuit, quin amorem qui intus residet, alio transferret. Qua in parte se prodidit non minor improbitas, quam inscitia & fatuitas

eorum

eorum qui amorem nostri volunt ordine præcedere. Regula, inquiunt, est superior suo regulato. Atqui secundum Dei præceptum charitas qua debemos alios prosequi, ad amorem nostri tanquam ad suam regulam formatur: quasi vero consilium Dei fuerit, ignem qui plus æquo flagrat, magis accendere. Naturaliter (ut dictum est) immodico nostri amore cæcutimus: hinc ut nos avertat Deus proximos substituit, quos non minus amemus quam nos ipsos. Quod (1 Cor. 13. vers. 4.) enim de charitate docet Paulus, eam non quærere quæ sua sunt, nemo unquam præstabit, donec sibi renunciaverit. Proximi vero dicuntur non modo quibuscum aliqua nobis necessitudo est, sed omnes sine exceptione: quia totum humanum genus corpus unum efficit, cujus ut singuli sunt membra, ita mutua conjunctione inter se cohæreant oportet. Tenendum enim est, alienissimos esse etiam quosque nobis fovendos & juvandos, non secus ac propriam carnem. nam & alibi vidimus in eodem gradu statui advenas & peregrinos: & Christus sub persona Samaritani id satis confirmat. (Luc. 10. vers. 30.)

U S U S   L E G I S.

Quatenus in Lege ostenditur discrimen boni & mali, ad formandam hominum vitam data est, ut merito vocetur bene & juste vivendi regula. Atque hic finis Legis omnibus fere notus est: quia sine controversia fatentur omnes Deum illic præscribere quid rectum sit, ne incerti tota vita erremus: quia ut ejus voluntas perfecta est lex justitiæ, ita solus nos dirigere in scopum potest. Naturaliter quidem insculpta est boni & mali notitia hominibus, quo reddantur inexcusabiles: nec ulla unquam barbaries lucem hanc adeo extinxit, quin ubique viguerit aliqua legum forma: verum quum præcipuum justitiæ caput sit obedire Deo, singulari privilegio, recte vivendi doctrinam in electo populo, tanquam adoptionis suæ pignus, deposuit. Hinc sententiæ quæ toties apud Mosen occurrunt, Præcipio tibi ut custodias, & facias. Cæterum quia carnales sumus, venundati sub peccato, tantum abest ut suppetat nobis facultas ad Legem quæ spiritualis est, implendam, ut ejus justitiæ repugnent omnes nostræ cogitationes: sicuti (Rom. 8. vers. 7.) alibi docet Paulus. Ergo qui solo docendi usu contenti sunt, male subsistunt in nna parte: quia nulla inde proveniet utilitas, quamdiu manebimus in naturæ corrupta. Imo simulac prodit Lex in medium, capitibus nostris incumbit maledictio Dei, acsi è cælo fulminaret. Non congeram quæcunque in hanc rem faciunt testimonia, sufficiat unus præ aliis insi- (Rom. 7. vers. 12.) gnis locus. Lex, inquit Paulus, sancta est, & præceptum justum & bonum: sed peccatum, ut appareat peccatum, per id quod bonum erat mortem gignit. (Rom. 4. vers. 15. Galat. 3. vers. 19.) Asperum quidem est quod alibi dicit, Legem iram operari, & propter transgressiones esse positam: nempe hominibus profanis qui tantum Philosophice judicant. Ille vero Legis usus Theologicus est, quia nihil aliud potest quam detegendo nostram injustitiam, mortem duntaxat afferre. Hic autem emergunt tumultuosæ quæstiones, quorsum attineat præcipere quæ præstando non sumus: cur miseris illudat Deus, onus imponens quo prorsus obruantur: quomodo conveniat Legem dari ut eam observemus, & tamen viribus nos destitui: si non est nobis libera boni & mali electio, cur vitio nobis vertatur, peccato cui naturaliter sumus addicti, succumbere. In concervandis talibus calumniis valde ingeniosi sunt Dei hostes, & ad eas amplificandas facundi: verum ubi omnia evomuerint quæ illis furiosa improbitas dictaverit, semper eos satis superque refutabit propria conscientia: quia fateri cogentur Legem esse justam, & quum voluntario affectu eam transgrediuntur, merito se damnari. Obstrepant Deo ut libuerit, inique plus oneris imponere quam pares sint ad ferendum: convictos tenebit naturæ sensus, Deo, quicquid sibi præstari jubet, deberi. Jam videndum est ubinam resideat culpa, quod solvendo non sunt. Certe eam à se frustra rejicere tentabunt, quia rursus conscientia se ex opposito ingeret, ac constringet insolubili reatu. Docet autem tota Scripture, naturæ nostræ corruptione factum esse ut Legi repugnent omnes nostri affectus, & ipsa vicissim nobis adversetur. Adam enim à Deo omnis justitiæ fonte alienatus, se & nos perdidit.

Hinc fit ut non tantum ad præstandum Deo obsequium nos vires deficiant, sed ut cæco & præcipiti impetu ad excutiendum ejus jugum ferantur. Hinc colligit Paulus nos esse maledictos, quia Lex male- (Galat. 3. vers. 10.) dictos pronunciat omnes transgressores. Ridicula enim erit objectio, in libero cujusque arbitrio esse non transgredi: quia nihil in nobis reperietur nisi vitiosum. Et certe nimis pudenda fuit eorum socordia qui putarunt nihil impossibile præcipi: quando in minimis quibusque se prodit non modo debilitas, sed ἀδυναμία. Etsi autem Paulus dicit, Legem nobis esse (1 Cor. 3. vers. 6.) mortiferam: eam tamen ab omni probro vindicat, ubi malum illud accidentale esse docet, ideoque nobis imputandum. Fixum itaque maneat, Legem non solum docendi causa esse positam, ut homines quod rectum esse didicerint, sequantur: sed ad ipsos coarguendos propriæ iniquitatis, ut se perditos agnoscant: acsi interitum suum ex justa Dei vindicta in speculo cernerent. Atque hæc quidem cognitio per se horribili desperatione omnes obrueret, nisi ex profunda illa abysso emergerent. Quoniam enim vesana confidentia turgidi laudem juste vivendi sibi arrogant, prosterni eos necesse est: primum ut damnati, discant confugere ad Dei misericordiam: deinde ut suæ infirmitatis convicti, Spiritus sancti auxilium implorent, quod secure prius negligebant. Unde apparet ipsos utiliter à Lege occidi, & mortem quæ arrogatur esse vivificam. Id autem fit duobus modis: quia cæca justitiæ propriæ opinione qua superbiebant exuti, quod falso putabant apud se reperiri posse, in Christo quærere incipiunt, ut gratuita reconciliatione placeant Deo, quem placare ante volebant operum meritis. Secundo discunt ne ad minimum quidem apicem Legis præstandum se esse idoneos, nisi regeniti Dei Spiritu, justitiæ vivant qui peccato erant mancipati. Atque hinc demum se profert utilitas & fructus doctrinæ: quia donec renovati simus, & Deus pro cordibus lapideis carnea nobis indiderit, frustra præceptis verberentur aures, quæ pro ingenii nostri pravitate toto affectu respuimus. Ubi autem intus cordibus Legem suam insculpsit, simul prodest exterior doctrina: sic enim filios suos gubernat Spiritu regenerationis, ut simul tamen velit ad vocem quoque suam esse attentos & dociles. Cæterum quia longe semper absunt à perfecta ejus observatione, non tantum ex ea discunt quid rectum sit, sed gratuita misericordia opus esse, ut per indulgentiam & veniam placeant, quamvis multæ infirmitatis sibi adhuc sint conscii. Porro quia videtur Paulus Legem abrogare, acsi hodie ad fideles non pertineat, quousque id pateat videndum est. Ac primo quidem colligere promptum est, non simpliciter de Lege eum disputare, sed eam proponere suis qualitatibus vestitam, quatenus Euangelio opponitur. Nam quum certamen haberet cum malis ejus interpretibus, non potuit effugere quin tanquam res inter se contrarias committeret Legem & Euangelium: non quod inter se pugnent, si quis dex ire utriusque doctrinam ad proprium finem accommodet: sed quia ex præ-

postera mixtione quam ingerebant pseudoapostoli, oriebatur talis conflictus. Volebant homines justificari operibus Legis: quod si fuisset receptum, abolebatur fidei justitia, atque hoc modo Euangelium concidebat. Urgebant præterea jugum veteri populo impositum, acsi nulla Christi sanguine parta fuisset libertas. In hac disceptatione necesse habuit Paulus tantum sumere quod Mosi peculiare est, & à Christo separatum. Quamvis enim inter se optime consentiant in summa doctrinæ Christus & Moses, ubi tamen alter cum altero confertur, seorsum distinguere convenit quid sit cuique proprium. Hoc
2 Cor. 3. verſ. 7. respectu Paulus Legem vocat literalem, quia nihil Mosi injunctum fuit quam ut loqueretur Dei nomine, quod per se non modo inutile est, sed etiam mortiferum: quia ubi vox tantum in auribus personat, nonnisi damnationem gignit. Deinde, Legem considerat promissionibus & minis implicitam. Unde sequitur, salutem ex ea aliter non posse comparari, quam si omni ex parte satisfactum fuerit ejus præceptis. Vita quidem illic promittitur, sed non nisi impletum fuerit quicquid jubet: contra vero mortem denunciat transgressoribus, ut ad quemlibet damnandum & perdendum sufficiat, in minimo apice lapsum esse: ita fit ut omnes desperatione obruat. Postremo quia ceremoniæ, quibus Deus veterem populum, tanquam rudimentis puerilibus, ad fidem Euangelii formavit, Legi fuerunt annexæ, eas etiam Paulus complectitur in comparatione Legis & Euangelii. Hinc sequitur, quatenus discernitur Moses à Christo, ministerium ejus cessasse, quamvis eandem qua tandem perfunctus est Christus, legationem obierit. De ceremoniis sic habendum, finem ipsis impositum fuisse Christi adventu, ut earum veritas melius stabilita fuerit quam si usus adhuc maneret. Nam in illis tanquam in speculo agnoscimus olim fuisse ostensum Patribus quod nunc re ipsa nobis exhibitum est. Unde apparet multum eos errare qui partem hanc doctrinæ quæ apud Mosen legitur, tanquam inutilem prorsus repudiant: nec magis ferendas esse eorum delicias qui eam fastidiunt. Cætera quæ ad hujus loci explicationem faciunt, ex libro secundo Institutionis, capite septimo petant lectores.

SANCTIONES A PROMISSIONIBUS ET MINIS.

Ex Levit. XVIII.

5. Custodite statuta mea, & judicia mea: quæ homo si faciat, vivet in ipsis.

Ex Deut. XXVII.

11. Præcepitque Moses populo eo die, dicendo,

12. Hi stabunt ad benedicendum populo super montem Garizim, quando transieris Jordanem, Simeon, & Levi, & Juda, & Issachar, & Joseph, & Benjamin:

13. Isti vero stabunt ad maledictionem in monte Ebal, Ruben, Gad, & Aser, & Zebulon, & Nephthali.

14. Loquentur autem Levitæ, ac dicent ad omnem virum Israël voce excelsa,

15. Maledictus vir ille qui fecerit sculptile & conflatile, abominationem Jehovæ, opus manuum artificis, & posuerit in abscondito: & respondebunt universus populus, ac dicent, Amen.

16. Maledictus qui vilipenderit patrem suum, aut matrem suam: & dicet universus populus, Amen.

17. Maledictus qui transfert terminum proximi sui: & dicet universus populus, Amen.

18. Maledictus qui aberrare facit cæcum in via: & dicet universus populus, Amen.

19. Maledictus qui pervertit judicium peregrini, pupilli, & viduæ: & dicet universus populus, Amen.

20. Maledictus qui coierit cum uxore patris sui, quia discooperuit oram patris sui: & dicet universus populus, Amen.

21. Maledictus qui coierit cum quovis animali: & dicet universus populus, Amen.

22. Maledictus qui coierit cum sorore sua, filia patris sui, vel filia matris suæ: & dicet universus populus, Amen.

23. Maledictus qui coierit cum socru sua: & dicet universus populus, Amen.

24. Maledictus qui percusserit proximum suum abscondite: & dicet universus populus, Amen.

25. Maledictus qui acceperit munus, ut percutiat plaga animæ sanguinem innocentem: & dicet universus populus, Amen.

26. Maledictus qui non stabilierit verba Legis istius, faciendo illa: & dicet universus populus, Amen.

Jam ad clausulam Legis exponendæ ventum est, ubi tractandæ sunt ejus sanctiones, tam à promissionibus quam à minis sumptæ. Quamvis enim jure suo præcise exigere possit Deus quod visum est: quæ tamen ejus est erga homines indulgentia, eos ad libenter parendum allicere promissionibus voluit. Ergo quia naturaliter spe mercedis ducimur, ignavi ac lenti sumus, donec fructus appareat. Sponte itaque Deus, ad excutiendam pigritiem, promittit, si Legi suæ obediant homines, se remuneratorem fore. Jam hæc non vulgaris est liberalitas, quod oblata mercede pacisci mavult quam pro imperio simpliciter jubere. Tenenda est enim Christi sententia, Luc. 17.
ubi totam Legem impleverimus, nihil nos promereri: quia Deus nostra omnia obsequia sibi vendicat. verſ. 10.
Utcunque ergo supra vires conemur, studiaque omnia conferamus ad servandam Legem: Deus tamen non ideo nobis obstringetur, nisi quatenus ultro con-

contraxit, seque voluntatium fecit debitorem. Et hoc etiam à vulgaribus theologis animadversum fuit, mercedem non ex operum dignitate vel merito pendere, sed ex pacto. Quanquam, ut paulo post videbimus, ne tantillum quidem nos juvaret ejusmodi promissio, si Deus singulis mercedem rependeret secundum opera: verum quia hic defectus adventitius est, refulget nihilominus in eo singularis Dei humanitas, quod proposita spe vitæ æternæ, nos ad obsequium animare dignatus est. Ideoque per Eze-
Ezec. 20. vers. 21. chielem Israëlitis ingratitudinem exprobrat, quod præcepta sua bona contempserint, de quibus dictum erat, Qui fecerit hæc vivet in ipsis. Nunc videmus ut promissionibus sancita fuerit Legis auctoritas. Verum quia non pigri modo, sed etiam refractarii sumus, ex opposito minas adjecit quæ terrorem incuterent, cum ad subigendam carnis contumaciam, tum ad corrigendam in qua nimium torpemus securitatem. De utrisque jam differere expediet.

Levit. 18. 5. *Custodite statuta.*] Tametsi locus hic à Mose inferitur ubi Israëlitas hortatur ad colendam in connubiis verecundiam, ne ad fœdos incestus Gentium prosiliant: quia tamen insignis est, conti-
Rom. 10. vers. 5. netque generalem doctrinam, & inde à Paulo elicitur definitio justitiæ Legis: visus est huc optime quadrare: quia mercedis promissione Legem sancit ac confirmat. Spes ergo vitæ æternæ datur omnibus qui Legem servarint. nam inscite quidam de terrena & caduca vita interpretantur. Errandi causa fuit, quia metuebant ne eversa fidei justitia, salus hoc modo collocaretur in meritis operum. Atqui non ideo homines justificari operibus negat Scriptura, quod Lex mutila sit, vel non doceat perfectam justitiam; sed quia nostro vitio & culpa irrita redditur.
Rom. 10. vers. 4. Itaque Paulus (ut nuper attigi) dum fide quærendam esse in Christi gratia justitiam docet, hac ratione probat suam sententiam, quod nemo justificatur nisi qui
Galat. 3. vers. 12. præstiterit quod Lex jubet. Alibi etiam ratiocinatur à contrariis, ubi contendit Legem cum fide non congruere quoad justificandi causam: quia Lex opera postulet ad salutem acquirendam, fides autem nos ad Christum dirigat, ut liberemur à maledictione Legis. Stulte ergo multi quasi absurdum refugiunt, si quis Legem impleat, justitiam consequi: quando non à Legis doctrina, sed ab hominum infirmitate provenit
Rom. 8. vers. 4. defectus: sicut ex alio Pauli testimonio liquet. Verum notandum est, non aliter sperandam esse salutem ex Lege, nisi omni ex parte satisfactum fuerit ejus præceptis. Neque enim offertur vita si quis hoc vel illud fecerit, sed voce plurali plena obedientia exigitur. Nam quod de partiali justitia garriunt theologi Papales, insulsum ac frivolum est: quia Deus omnia simul præcepta complectitur. Jam ubi reperietur qui se in solidum fuisse defunctum jactet? Quod si nemo à transgressione unquam immunis fuit, vel futurus est: quamvis nos Deus minime frustretur, quia tamen pacto non stamus, infructuosa redditur promissio.

Deut. 27. 11. *Præcepitque Moses.*] Quo plus efficaciæ haberent tam promissiones quam minæ ad permovendos omnium animos, non tantum solenni ritu eas voluit Deus promulgari: sed approbari clara populi voce, & consensu quodammodo obsignari.
Josue 8. vers. 33. Id fideliter à Josue præstitum fuisse, alibi refertur. Hoc in præsentia sufficiat, citatos ac productos fuisse omnes à Deo tanquam subscriptores, ut in posterum cessaret omnis tergiversatio. Divisæ autem fuerunt tribus Israël in duos ordines, ut aliæ è regione aliarum starent, & ab uno latere resonarent benedictiones, ab altero autem maledictiones quasi ἀντίφωνοι. Porro cur Deus posteros Simeon, Levi, Juda, Issachar, Joseph & Benjamin, in benedictionis præcones esse maluerit quam alios, nescire me fateor. Nam quod Hebræi eos qui progeniti erant ex liberis matribus putant in splendidiore gradu dignitatis locatos, infirmum est: quum tribus Ruben primogeniti filii, aliis qui ab ancillis originem ducebant conjuncta fuerit. Nisi forte dicamus posteros Ruben per ignominiam fuisse relegatos in secundam classem: sed quia tam maledictiones quam benedictiones totius populi nomine proferebantur, in ea re non multum est momenti. Nam si ad testandum mutuum consensum facta fuit hæc partitio, perinde valuit acsi ultro citroque omnes pariter concinerent maledictos esse Legis transgressores, benedictos vero qui eam servabant. Ideoque cur in munere communi alios aliis Deus prætulerit, non sum valde curiosus. Alibi Moses narrabit, tribus quæ hic separantur simul fuisse conjunctas. Probabilis forte conjectura esset, Deum quem non latebat ubi futura esset cujusque Tribus hæreditas, in ea statione singulas locasse quæ futuræ sorti respooderet. Cæterum quo plus gravitatis haberet sanctio, Levitas Deus aliis verba præire voluit, acsi loqueretur ipse è cælo. Nam quum Legi promulgandæ essent præfecti, sicuti fideliter ipsos recitare oportuit quod Deus ore suo dictaverat, ita majore attentione & reverentia fuerunt auditi.

15. *Maledictus.*] Hinc apparet dimidiam partem reticeri à Mose: quia benedictionum nulla fit mentio, quæ tamen priorem gradum tenebant. Forte oblique perstringere voluit Spiritus populi malitiam, qua factum est ut liber non esset ad canenda benedictionum elogia. Nam quum deberent sibi promissam mercedem alacriter amplecti, hoc honore ipsos privavit sua impietas: nec aliud fuit residuum quam ut suas iniquitates justæ pœnæ subjicerent. Interea dubium non est, ex maledictionum forma quæ hic legitur, fuisse illis ostensum qualis servanda esset benedicendi ratio. Nam ubi contra transgressores judicium suum pronunciat Deus, inde elicitur, veris ejus cultoribus, si qui legem impleant, spem beatitudinis esse repositam. Adhæc in catalogo maledictionum qui hic refertur, notanda est synecdoche: contra blasphemos, perjuros, Sabbathi violatores, maledicos & adulteros nulla edicitur seorsum peculiaris maledictio. Apparet igitur quasdam criminum species, quæ summa abominatione dignæ erant, fuisse delectas, ut inde populus disceret transgressionem in quocunque Legis capite non fore impunitam. Nam de sculptilibus loquendo, haud dubie Dei cultum ab omnibus corruptelis asserit. Atque ita extenditur hæc maledictio ad quamlibet transgressionem prioris tabulæ. Porro dum pœnam minatur peccatis absconditis, ex eo colligere promptum est, quamvis latuerint impii terrenos judices, ac centies eorum manus effugerint, Deum tamen profanati sui cultus fore vindicem. Si quis idolum posuerit in abscondito, si quis occulte proximum suum percusserit, non trahetur ad pœnam: quæ infligi non potest nisi causa cognita, & convicto scelere. Atqui ne impunitas quempiam incitet ad peccandi audaciam, revocatur populus ad cæleste Dei tribunal, ut se in officio contineat non tantum vindictæ metu, sed propter conscientiam. Unde rursus patet, Deum non modo politicam tulisse legem quæ externos tantum mores formaret, sed quæ flagitaret veram sinceritatem cordis.

16. *Maledictus qui vilipenderit.*] Quæ sequuntur, ad secundam Legis tabulam spectant. Ac primo quidem maledictos pronunciat qui impii fuerint erga parentes. Nam verbum קלל, (quod tam Spernere quam maledicere significat) honori opponitur qui ex quinto præcepto patri & matri debetur. Deinde furta commemorat quæ ut plurimum effugiunt hominum notitiam: sicuti etiam scortationes eas tantum attingit quæ ob fœditatem sollicite teguntur. Coire cum bruto animali, cum noverca sua, vel socru, vel sorore, prodigium detestabile est, ideoque diligentius occultari solet. Atqui admonet Deus nihil profuturas esse quas impii latebras captant,

quin

quin tandem ubi tribunal suum conscenderit, probra eorum emergant. Eadem ratione non omnes homicidas maledicit, sed tantum qui mercede conducti, sanguinem innoxium fuderint: quæ nefario pactio via deprehendi potest ut legibus vindicetur.

26. *Maledictus qui non stabilierit.*] Quanquam Dei consilium fuit reas apud se citare omnium conscientias, &, ne ab humanis tantum judiciis metuerent, consulto arcanis sceleribus vindictam instare minatus est: quæ tamen nunc attexitur clausula, idem judicium extendit ad alia quævis peccata. Imo breviter pronunciat, quicunque non præstiterint quam Lex justitiam flagitat, esse maledictos. Unde

Galat. 3. vers. 10. recte colligit Paulus, omnes qui sunt ex operibus Legis, maledictioni esse obnoxios. Prodeat enim vel perfectissimus in medium: quamlibet sedulo enixus fuerit ad Legem servandam, reus tamen erit saltem in aliquo capite. Atque tenenda est Jacobi sententia, Qui offenderit in uno, quamvis totam Jacob. 2.

alioqui Legem servaverit, fieri omnium reum: quia vers. 10.

idem qui occidere vetuit & scortari, simul vetuit furari. Paulus quidem non refert ad verbum quod hic legitur: (sic enim citat Mosis testimonium, Maledictus qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt) verum in sensu nulla varietas: quia hic in universum damnantur omnes qui Legem Dei non stabilierint, ut ad extremum usque implerent quicquid continet. Unde liquet, quacunque in parte se prodat defectus, simul trahere maledictionem: cui subscribere jussi sunt Israëlitæ, ut omnes sine exceptione perditos se agnoscerent, quum essent maledictione impliciti. Et hodie simili desperatione nos omnes ad unum percelli necesse est, ut Christi gratiam amplexi, solvamur ab hoc tristi reatu: quandoquidem factus est pro nobis maledictus, ut à maledictione Legis nos redimeret.

Ex Deut. XI.

26. Vide, ego pono coram vobis hodie benedictionem & maledictionem.

27. Benedictionem, si obedieritis præceptis Jehovæ Dei vestri, quæ ego præcipio vobis hodie:

28. Maledictionem vero, si non obedieritis præceptis Jehovæ Dei vestri, sed recesseritis è via quam ego præcipio vobis hodie, ut ambuletis post deos alienos quos non novistis.

29. Quumque introduxerit te Jehova Deus tuus in terram quam tu ingrederis ut possideas eam, tunc dabis benedictionem super montem Garizim, & maledictionem super montem Ebal.

30. Annon sunt trans Jordanem post viam ad occasum Solis vergentem in terra Chananæi, qui habitant in planitie è regione Gilgal, juxta campestria Moreh?

31. Vos enim transituri estis Jordanem, ut pergatis ad possidendam terram quam Jehova Deus vester dat vobis, & hæreditabitis eam, & habitabitis in ea.

32. Custodite ergo ad faciendum omnia statuta, & judicia, quæ ego pono ante faciem vestram hodie.

26. *Vide, ego.*] Nunc utrumque simul complectitur, beatos fore si studium suum applicent ad Legem servandam: maledictos vero, si excusso ejus jugo, in suis cupiditatibus lasciviant. Quod autem dicit se proponere illis benedictionem & maledictionem, tantundem valet acsi testatus esset, non simpliciter se docere quid rectum sit, sed paratam esse mercedem si obediant; sin minus, pœnam quoque instare. Ita videmus, quam hactenus tradidit doctrinam, spe & metu obsignari: quia neque operam ludent parendo, nec impune eam repudiabunt. Cæterum ut promissiones certo amplecti & minas timere discant, repetit quod antea vidimus, Deum esse Legis auctorem, qui & fidelis remunerator est, & severus judex: simul tamen ministerium suum commendat, quia sic oportuit ipsos ab uno Deo pendere, & acquiescere ejus mandatis, ut se tamen ejus Prophetæ subjicerent. Ea est enim hominum superbia, ut Dei audiendi causa, supra nubes volitare appetant: ipse autem in servis suis, quorum ore loquitur, vult audiri. Ad hanc ergo modestiam rursus eos assuefacit Moses, ubi se præcipere refert quæ Deus mandavit, acsi se vocaret Spiritus sancti organum.

29. *Quumque introduxerit.*] Similem locum nuper exposui: qui etsi ordine posterior legitur apud Mosen, quia tamen rem clarius explicat, non dubitavi perspicuitatis causa eum anteponere. Dixi autem consilium Dei fuisse, dum Israëlitas constituit judicii sui præcones, eos sanctius obstringere ad servandam Legem. Si tantum per Levitas sententiam ipse tulisset, moveri quidem ipsos serio, & reverenter auscultare decebat tam benedictiones quam maledictiones. Verum ubi singuli ore suo testantur quod Dei mandato dictabant Levitæ, hic consensus interpositus, quasi ratihabitio, ad excitandum studium & attentionem efficacior fuit. Cæterum hæc contestatio fuit opportunior postquam ingressi sunt terram Chanaan, quam si peracta fuisset in planitie Moab. terræ enim conspectus ad confirmationem valuit, acsi in rem præsentem adducti cum Deo paciscerentur. Sunt autem duo isti montes ita inter se oppositi, ut facile stare potuerint duæ populi classes ad benedicendum & maledicendum, quo Dei promissiones & minas consentienter approbarent.

30. *Annon sunt trans.*] Quanquam interrogandi usus familiaris est Hebræis: hoc tamen loco vehementius affirmat Moses quam si enunciative tantum dixisset, montes istos in terra Chanaan sitos esse. Vult enim eos animare ad fiduciam adeundæ hæreditatis promissæ, sicuti continuo post sequitur, Tu transibis Jordanem. Etsi enim jam in Amorrhæis vincendis, & occupanda terra Basan mirificam Dei virtutem experti erant: quæ tamen fuit illorum incredulitas, necesse fuit subinde metus & terrores illis excutere, ut dubitatione omni valere jussa, fortiter se ad pergendum accingerent. Tandem ex tanto Dei beneficio materiam hortandi sumit. Ipsa enim terræ fruitio eos magis acuere debuit ad Deum colendum: quia ejus facti erant hæredes, Legis servandæ causa.

Ex Levit. XXVI.

3. Si in decretis meis ambulaveritis, & præcepta mea servaveritis, & feceritis ea:

4. Dabo pluvias vestras tempore suo, dabitque terra fructum suum, & arbores agrorum dabunt fructum suum.

5. Appre-

5. Apprehendetque vobis tritura vindemiam, & vindemia apprehendet sementem: comedetisque panem vestrum ad saturitatem, & habitabitis confidenter in terra vestra.

6 Dabo namque pacem in terra, & dormietis, neque erit exterrens: auferamque bestias malas è terra, & gladius non transibit per terram vestram.

7. Et persequemini inimicos vestros, cadentque coram vobis gladio.

8. Persequentur quinque ex vobis centum, & centum ex vobis decem millia persequentur: & corruent inimici vestri coram vobis gladio.

9. Vertam enim me ad vos, & crescere faciam vos, atque multiplicabo vos, stabiliamque pactum meum vobiscum.

10. Et comedetis vetus inveteratum, & vetus propter novum educetis.

11. Et ponam tabernaculum in medio vestri, neque abominabitur vos anima mea.

12. Ambulabo autem in medio vestri, eroque vobis in Deum, & vos eritis mihi in populum.

13. Ego Jehova Deus vester qui eduxi vos de terra Ægypti, ne essetis illis servi: & confregi lora jugi vestri, & incedere feci vos erecta facie.

Repetitio Ex Deut. XXVIII.

1. Et erit, si audiendo audieris vocem Jehovæ Dei tui, ut custodias ad faciendum omnia præcepta ejus quæ ego præcipio tibi hodie: tunc constituet te Jehova Deus tuus superiorem omnibus gentibus terræ.

2. Et venient super te omnes benedictiones istæ, apprehendentque te, si modo obedieris voci Jehovæ Dei tui.

3. Benedictus eris in urbe ipsa, & benedictus eris in agro.

4. Benedictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, & fructus jumenti tui, fœtus boum tuorum, & greges ovium tuarum.

5. Benedictum canistrum tuum, & conspersio tua.

6. Benedictus eris in tuo ingressu, & benedictus eris in egressu tuo.

7. Dabit Jehova hostes tuos qui insurrexerint in te, percussos coram te: per viam unam egredientur ad te, & per septem vias fugient coram te.

8. Mandabit Jehova tecum benedictionem in horreis tuis, & in omni ad quod miseris manum tuam: & benedicet tibi in terra tua quam Jehova Deus tuus dat tibi.

9. Statuet te Jehova sibi in populum sanctum, quemadmodum juravit tibi, quum custodieris præcepta Jehovæ Dei tui, & ambulaveris in viis ejus.

10. Tunc intelligent omnes populi quod nomen Jehovæ invocatum sit super te, & timebunt sibi à te.

11. Et abundare faciet te Jehova in bonum fructu ventris tui, & fructu jumenti tui, & fructu terræ tuæ, super terram quam juravit Jehova Patribus tuis se daturum tibi.

12. Aperiet Jehova tibi thesaurum suum optimum, cælum, ut det pluviam terræ tuæ in tempore suo, & benedicat omni operi manus tuæ: & mutuabis gentibus multis, tu vero non accipies mutuum.

13. Ponetque te Jehova in caput, & non in caudam, erisque duntaxat sursum, & non deorsum: quando obedieris præceptis Jehovæ Dei tui, quæ ego præcipio tibi hodie ut custodias & facias:

14. Neque recesseris ab omnibus verbis quæ ego præcipio vobis hodie, ad dextram aut ad sinistram, eundo post deos alienos ut colatis eos.

Levit. 26. 3. *Si in decretis meis.*] Nunc tractandi sunt nobis duo insignes loci, io quibus ex professo differit quam mercedem sperare debeant Dei cultores ex observatione Legis, & quales pœnæ transgressores maneant. Antehac quidem admooui, quicquid nobis promittit Deus, si in præceptis ejus ambulemus, fore irritum si opera nostra summo jure examinet. Hinc fit ut Legalibus pactis renuociandum sit, si quid cupimus gratiæ apud Deum consequi. Verum quia fidelium opera, utcunque vitiosa sint, iotercedente venia nihilominus placent Deo: inde etiam pendet promissiooom effectus, dum conditio quæ in Lege præcisa est, temperatur. Ergo dummodo aspirent & conentur, eorum studio, quamvis imperfecto, perinde rependitur merces acsi in solidum officio defuncti essent. Nam quia fide sepeliuntur eorum vitia, quod gratuito largitur Deus, mercedis nomine commendat. Ergo ambulare in præceptis Dei, oon præcise tantundem bic valet ac præstare quicquid Lex imperat: verum sub hoc verbo includitur Dei indulgentia, qua filios suos tolerat, eorumque vitiis ignoscit. Ideoque apud fideles fructu non caret promissio, dum ex animo studeant se Deo consecrare, quamvis à perfectione adhuc longe absint: secundum Prophetæ doctrinam, Parcam illis, quemadmodum pater filio parcit dum servit ei. acsi diceret, *Mal. 3. vers. 17.* eorum obsequium non quia mereatur sibi fore gratum, sed quia illud paterno favore prosequetur. Unde apparet quam stulta imaginatione superbiant qui Deum quasi ex pacto sibi facere volunt debitorem. Quod autem remuneratio cujus nunc fit mentio, fere restriogitur ad terrenam & caducam vitam, pars est Legalis pædagogiæ. Sicuti enim veteri populo sub umbra & imagine proposita fuit spiritualis Dei gratia, ita eadem ratio tam in pœnis quam in præmiis valuit. Reconciliatio cum Deo sanguine pecudum repræseotata fuit, variæ fuerunt expiationum formæ: sed tantum externæ & visibiles; quia nondum in Christo appatuerat veritas. Eadem igitur de causa, quia nondum tam luculeota & familiaris vitæ æternæ & ultimæ resurrectionis Patribus obtigerat cognitio, ut nunc in Euangelio refulget:

Deus

Deus externis documentis ut plurimum ostendit, se vel propitium esse vel offensum populo suo. Quia hodie non palam, ut olim, scelera Deus ulciscitur: colligunt fanatici homines eum prope mutasse naturam. Imo hoc prætextu Manichæi finxerunt Deum Israëlis diversum à nostro. Hic autem error ex crassa & turpi inscitia nascitur: quia dum modum agendi non discernunt, Deum ipsum impie discerpere non dubitant. Terra hodie non dehiscit ut rebelles absorbeat: non fulminat è cælo Deus sicuti adversus Sodomam: non accendit ignem in urbibus sceleratis sicuti olim in castris Israëlitarum: non ebulliunt immissi serpentes qui lethales morsus infligant: denique non versantur quotidie ante oculos tam manifesta pœnarum exempla, quæ Deum formidabilem ostendant: nempe quia longe clarius in auribus nostris detonat vox Euangelii, quasi tubæ clangor, qua citamur ad cæleste Christi tribunal. Ergo ad illam sententiam contremiscere discamus, quæ à regno Dei exterminat omnes sceleratos. Sic ex opposito non apparet Deus, ut olim, suorum remunerator in terrenis benedictionibus: nempe quia mortui sumus, & vita nostra abscondita est cum Christo in Deo: quia nos configurari capiti nostro oportet, & per multas afflictiones ingredi in regnum cælorum. Itaque quo pluribus miseriis premimur, eo alacrius attollere sursum capita nostra convenit, donec in societatem suæ gloriæ nos Christus colligat: & in cursu vocationis nostræ pergere, propter spem quæ nobis reposita est in cælo: denique abnegata impietate, & mundanis desideriis, sobrie & juste & pie vivendo expectare beatam spem, & apparitionem gloriæ magni Dei, & servatoris nostri Jesu Christi.
1 Tim 4. vers. 8. Verum quidem esse fateor quod docet Paulus, pietatem hodie quoque habere promissiones tam præsentis quam futuræ vitæ. Et certe fideles beatitudinem qua ad satietatem usque in cælo fruentur, jam in terra degustant. Deus quoque in hunc finem sua adversus impios judicia exercet, quæ nos extremi judicii admoneant. Sed perspicuum interea est discrimen illud quód attigi: quia ut vitam cælestem patefecit nobis Deus in Euangelio, ita nos illúc recta vocat: Patres autem per gradus deduxit. Hac ratione
2 Thess. 1. vers. 5. alibi docet Paulus, fideles in hoc mundo affligi in ostensionem justi judicii Dei, ut digni habeantur regno ejus, pro quo patiuntur, siquidem justum est apud Deum retribuere, &c. In summa, ne magis miremur bonis solum temporalibus Israëlitas allici &
Genes 47. vers 9. Psal 39 vers. 13 Hebr 11. vers. 16 pœnis terreri, quam terram Chanaan æternæ hæreditatis fuisse illis symbolum, in qua tamen se inquilinos esse confessi sunt: unde Apostolus scite colligit, quæsiisse meliorem patriam. Atque ita refellitur eorum delirium qui caduca felicitate Patres fuisse contentos volunt, acsi Deus illos in caupona saginaret. Manet tamen illa quam notavi distinctio, quod Deus in beneficiis & pœnis temporalibus tunc magis innotuit pater & judex, quam post Euangelii promulgationem.

4. *Dabo pluvias.*] Poterat verbo uno promittere largam annonæ copiam: sed quo illustrior sit ejus gratia, recensentur quæ ad victum suppeditandum adhibet instrumenta. Panem nobis suggerere posset, sicuti olim Man è cælo pluere fecit: verum ut assidue nobis occurrant paternæ ejus sollicitudinis signa, postquam semen jactum est, terra è cælo pluviam desiderat: & ita ordinatæ sunt temporum vices, ut singuli dies memoriam beneficentiæ Dei renovent. Hac ratione pluviæ fit mentio, aut frugum proventuum: continua quoque series trituræ, vindemiarum, & sementis, uberrimam tritici & vini copiam significat. Nam si exigua sit messis, non multum erit negotii in quo se occupent agricolæ: si tenues sint vindemiæ, hinc quoque triste otium. Ubi autem pronunciat Deus, a messe usque ad sationem fore illis continuam materiam in qua se exerceant, annum fertilem sperare jubet: sicuti mox sequitur, Comedes panem tuum ad saturitatem usque. Verum quia sine pace nulla jucunda est prosperitas, tranquillos fore dicit, & ab omni perturbatione immunes. Idque diligenter notandum est, adeo sine condimento tranquilli status insipida esse Dei beneficia, ut inquietudine nihil sit miserius. Summa est, veris Dei cultoribus non modo reposita esse apud ipsum alimenta, sed placidam & suavem eorum fruitionem: quia in manu ejus est & arbitrio noxas omnes procul abigere. Videntur tamen hæc non satis inter se congruere, neminem fore qui ipsos exterreat, & superiores fore suis hostibus, ut decem sufficiant ad fugandos centum. Quorsum enim robur militare ad hostes pellendos, si nulli sint molesti? Verum si disjunctive accipere liceat posterius membrum, nulla erit absurditas: nempe, si contingat bellum ipsis inferri, feliciter pugnaturos. Quanquam magis expedita est hujus nodi solutio, quod illis paulo post necesse erat cum ingenti hostium multitudine confligere, ut terram acquirerent. Quod autem singulare hoc tranquillæ & securæ vitæ bonum Prophetæ accommodant ad regnum Christi, hinc colligitur promissiones quæ ex Legis natura nullum haberent effectum, fidelibus tamen esse utiles: quia ubi eos Deus sibi reconciliavit, liberaliter etiam largitur quæ meriti non sunt: & tamen simul remuneratur qualecunque eorum obsequium.

9. *Vertam enim me ad vos.*] Vertere se dicitur Deus ad populum cujus fovendi & servandi curam suscipit: sicuti rursum, ubi deserit qui se ab eo alienarunt, dicitur ab illis esse aversus. Hinc doctrina trita apud Prophetas, Convertimini ad me, & ego convertar ad vos: qua Deus admonet, se non frustra esse pollicitum quod hic legimus. Oculi ergo Dei super justos, ut pactum suum erga eos stabiliat, pro ipsorum salute excubando. Verum hinc simul docemur, ubi à Deo discedimus, irritum nostra culpa fieri ejus fœdus: quod Israëlitis exprobrat Jeremias. Jer. 31.
Itaque ut firmum & efficax maneat Dei fœdus, non vers. 16.
tantum cordibus nostris Legem insculpi necesse est, sed alteram quoque gratiam accedere, ut iniquitatum non recordetur. Ubi dicit, Comedetis vetus inveteratum, rursus abundantiam commendat: quia ut novis frugibus inhiare cogit inopia, sic magnum opulentiæ signum est, vetustum triticum ex borreo, & vinum ex cella promere. Largitatis autem continuatio notatur in fine versus, ubi dicit non fore locum novis frugibus, nisi penuaria sua vacuent: quia fieri posset ut post annum sterilem, exinanitis omnibus apothecis, nulla nova annona in locum veteris succederet.

11. *Et ponam tabernaculum*] Alludit quidem ad sanctuarium visibile ubi colebatur: docet tamen, re ipsa perspicuum fore, non frustra se elegisse apud ipsos domicilium: quia virtutem suam claris documentis ad eos juvandos & servandos exeret. Denique significat, sanctuarium non fore inane præsentiæ suæ symbolum, quia respondebit veritas: quod magis confirmat proximo versu, ubi dicit, se ambulaturum inter ipsos. Nondum enim pervenerant in stationem quietam: ideoque opus habebant ipso duce, ut iter prosperum facerent. Etsi autem disertis verbis non exprimit secundum Spiritum beatos fore: dubium tamen non est, ubi se illis fore in Deum promittit, quin supra mundum eos attollat. Continet enim, Christo interprete, hæc loquutio, Ero vobis in Deum, spem æternæ immortalitatis: quia is qui fons vitæ est, non est mortuorum Deus. Itaque vera & solida felicitas quæ delineata fuit sub figuris, nunc promittitur. Hac ratione David, licet magnifice terrenas Psal. 23.
Dei benedictiones prædicet, clausula tamen annexa vers. 6.
demonstrat, se in illis non subsistere. Misericordia Dei (inquit) subsequetur me omnibus diebus vitæ meæ, ut habitem in sanctuario Dei, in longitudinem

nem dierum. Et alibi postquam beatos esse dixit quibus Deus omnia abunde largitur, mox quasi explicandi gratia, addit, Beatus populus cujus Jebova (Psal. 144. vers. 15.) Deus est. Tandem in memoriam revocat se fuisse eorum liberatorem, ut ex superiori tempore certo statuant cootinuum fore gratiæ ejus cursum, modo pergant ipsi in vocationis suæ stadio.

Deut. 28. 1. *Si audiendo audieris.*] Aliis verbis idem docet quod antea: sed tam ipsa sermonis varietas quam repetitio ad confirmationem valet. Primo dicit Deum ita liberaliter cum ipsis acturum ut præ cunctis populis excellant. Hic enim est verborum sensus, præ toto reliquo mundo insignes fore singularibus Dei beneficiis. Postea benedictiones quæ nunquam ab ipsis recedent, si perstiterint in cultu Dei, commemorat. Ubi notandum est, commonefieri, non solum quot modis beneficus sit Deus erga suos cultores, sed quot necessitatibus sint obnoxii qui assidua & ioumera ejus auxilia flagitant. Nam si benedicimur in agro & urbe, pedem movere non possumus, sicuti nec stare, nisi ejus beneficio. Eodem spectat totus catalogus, in singula momenta nobis instare rerum omnium inopiam, oisi subinde missis è cælo remediis Deus succurrat: nec aliunde quam ab unico illo fonte fluere quicquid est bonorum.

9. *Statuet te Jebova.*] Refertur quidem hoc ad terrena beneficia, quasi diceret Moses, ex illis perspicuum fore Dei amorem erga electum populum: altius tamen conscendit, ut Israelitæ per gradus deducti, solum Deum amplexari discant, & in eo acquiescere: secundum fœdus quod Deus cum Abraham pepigerat, Ego merces tua magna valde. Neque enim in hunc modo finem segregati sunt Abrahæ filii, & electi in populum sanctum, ut benè saturi, ventreque referto, nihil nisi terrenum spirarent: sed ut certo persuasi essent, se tam in morte quam in vita beatos esse. Etsi autem gratuita fuit populi adoptio: quia tamen ad munditiem vocati erant, non absra promittit Deus stabile fore quod promiserat, si Legem servando, perstent ipsi Israëlitæ in fœdere: quasi diceret, sanctificationem eorum firmam & perpetuam fore, si ambulent in præceptis Legis. Quod addit, palam fore omnibus populis invocari super ipsos Dei nomen, tantundem valet atque ipsos esse sub Dei tutela & patrocinio, atque ita ejus protectione semper fore incolumes & tutos.

12. *Aperiet Jebova.*] Iterum repetit, multiformem Dei beneficentiam lucere in vita hominum: quia non tantum panem suppeditat quo vescantur, sed deprompta è cælo pluvia terram irrigat: atque ita tanquam ex copioso penu vel thesauro quicquid opus est ad victum profert. Discamus ergo sursum & deorsum, tam in cælorum temperie, vivifico calore solis, pluvia, aliisque adminiculis, quam in terræ fœcunditate, considerare multiplicem opulentiam quam Deus è thesauris suis producit. Et quum se labori manuum benedicturum pronunciat, hinc quoque discamus, nihil industria & maximis laboribus nos posse consequi, nisi quatenus prosperum successum Deus inspirat: omnesque nostros conatus absque arcana ejus benedictione meram & irritam esse fatigationem. (1 Cor. 3. vers. 6.) Nam quod Paulus ad spiritualem culturam Ecclesiæ transfert, ab ipsa natura sumptum est, Qui plantat & qui rigat nihil est, sed Deus qui dat incrementum. Non vult quidem Deus nos jacere inertes, ideoque exigit laborem manuum: sed laboris fructum vult sibi acceptum referri. Postquam autem de Lege tota loquutus est, ac vetuit deflectere ad dexteram vel ad sinistram, præcipuum caput perstringit, ne deficiant post deos alienos. Quare summa huc redit, ut prosequatur Deus quam erga nos cœpit gratiam, debere nos vicissim ejus imperio prorsus esse addictos. Id quidem verbo à nobis flagitat, sed ut præstemus Spiritus sui virtute efficit: non quidem ut in solidum satisfaciamus officio, sed ut ad metam enitamur: quum autem longe à perfectione absimus, indulgentia sua sufficit quod nobis deest. Hic tamen movetur difficilis quæstio, si ex peculiari Dei benedictiooe qua suos cultores dignatur, fluit omnis prosperitas, unde multis ejus contemptoribus soboles, lætum otium, frugum abundantia, vitæ amoenitas, & deliciæ, honores & potentia? Respondeo, felicem quem servis suis assignat vitæ statum, non obstare quominus suam largitatem promiscue diffundat in totum humanum genus. Vere in Psalmo (Psal. 36. vers. 7.) vocatur hominum & brutorum animalium servator: vere alibi dicitur, super omnes creaturas extendi ejus misericordiam (Psal. 145. vers. 17.): vere Christus immensam ejus bonitatem commendat, quod solem suum oriri facit super bonos & malos (Matth. 5. vers. 45.). Sed exclamatio Prophetæ peræque vera est, Quam magna multitudo (Psal. 31. vers. 20.) bonitatis tuæ ô Deus, quæ recondita est timentibus te! Nam quum omnes sine exceptione omnibus vitæ subsidiis fruantur, resulget communiter etiam erga impios ejus bonitas, quæ hic luctatur cum hominum malitia, ut quos creavit, fovere & tueri non desinat, quantumvis indignos. Quod ergo impiis benefacit, proprium creatoris est. Adhæc, ut suspensas teneat fidelium mentes ultimi judicii expectatione, confuse nunc multa misceri patitur: & suum judicium quasi noctis caligine, vel sub nebulis saltem occultat. quanquam ita suam erga reprobos patientiam temperat, ut in hac quam dixi confusione signa quædam iræ & favoris appareant. Itaque licet mundi gubernatio nondum ad perfectam normam sit composita, Deus tamen in ea se tam scelerum ultorem quam justitiæ remuneratorem ostendit, & in tenebris emicant scintillæ: fidelesque, licet ad satietatem usque non fruantur benedictione sibi promissa, eam tamen quatenus expedit, degustant. Ad impios vero, quamvis diffluant omni bonorum copia, ne gutta quidem bonitatis Dei pervenit: quia nisi io Dei beneficiis animo concipitur paternus ejus favor, ipsa benedictio evanescit. Imo quo magis se ingurgitant, exitialem saginam contrahunt: & Deus coosulto ipsos attollit, ut è sublimi gravius præcipitet. Denique pascuntur, ut est apud Prophetam, in diem mactationis. Tenendum igitur est, benedictiones quas Deus hic servis suis promittit, spirituali sale ab ipso coodiri, ne insipidæ fiot: reprobos vero qui sensu destituuntur gratiæ Dei, omni quoque ejus benedictione privari. Superest tamen adhuc scrupulus, quis hæc de qua agitur felicitas, non semper, neque æquali modo obtingit Dei servis: imo sub Lege quoque multis molestiis & ærumnis duriter fuerunt exercitati. Respondeo, quum oemo unquam vel sanctissimus, integer fuerit Legis observator, nemo etiam ab omni transgressiooe purus, non mirum esse si aliqua tantum ex parte potiti sunt benedictionibus promissis: quia plenitudinis non erant capaces. Quod siquando asperius contingit eos castigari quam impios, in eo quoque nihil absurdi: quia (Jes. 10. vers. 3.) Deus judicium à domo sua incboare solet (1 Pet. 4. vers. 17.). Cæterum in hac quoque mistura cernitur quod Propheta docet, justos nunquam derelinqui, esse tanquam oleas (Psal. 37. vers. 45.) virides & fructuosas in atriis Domini: impios vero, (Psal. 52. vers. 10.) quamvis ad tempus emineant tanquam cedri Libani, momento tamen evelli radicitus, ut ne vestigium quidem appareat.

Ex

Ex Deut. VII.

9. Scias quod Jehova Deus tuus, est Deus fidelis, custodiens pactum & misericordiam diligentibus se, & custodientibus præcepta sua, usque ad mille generationes:

10. Et rependens odio habenti ipsum, in faciem ejus, ut perdat eum: neque tardabit, odio habenti ipsum, in faciem ejus rependet ei.

11. Custodias ergo præcepta, & statuta, & judicia quæ ego præcipio tibi hodie, ut ea facias.

12. Et erit, propterea quod audieritis judicia ista, & custodieritis, feceritisque ea: custodiet Jehova Deus tuus tibi pactum, & misericordiam de qua juravit Patribus tuis.

13. Diliget quoque te, & benedicet tibi, multiplicabitque te: benedicet namque fructui ventris tui, & fructui terræ tuæ, frumento tuo, & musto tuo, & oleo tuo, fœtui boum tuorum, & gregibus ovium tuarum, in terra quam juravit Patribus tuis se daturum tibi.

14. Benedictus eris præ cunctis populis: non erit in te infœcundus, neque infœcunda, neque in jumentis tuis.

15. Auferetque à te Jehova omnem morbum, & omnes ægritudines Ægypti pessimas quas nosti: non ponet illas in te, sed ponet eas in omnibus qui te oderint.

9. *Scias quod Jehova.*] Potest etiam legi verbum non minus commode in futuro tempore. Quod si placeat, notatur experimentalis (quam vocant) cognitio: acsi diceret, Deum re ipsa palam facturum quam fidus sit remunerator suis cultoribus. Si autem magis arrideat diversa lectio, hortatur eos Moses ut Deum statuant judicem hominum in cælo sedere, ut tam vindictæ metu terreantur, quam alliciantur spe mercedis. Cæterum sententia hæc annexa fuit secundo præcepto, & illic exposita: nam quatenus sub decem verbis comprehensa erat, fas non fuit inde eam avellere. Nunc vero seorsum ad sanciendam totam Legem repetita, in hunc locum apte inseritur. Non pigebit tamen quæ illic fusius explicui, breviter attingere. Primum gradum obtinet promissio: quia Deus humaniter invitare mavult suos quam terrore cogere ad obsequium. Pacto autem subjicitur misericordia, ut sciamus mercedem quam sperare debent fideles, non pendere ex operum meritis, quandoquidem indigeot Dei misericordia. Quanquam potest ita resolvi oratio, Custodiens pactum misericordiæ, vel, Pactum in misericordia fundatum, vel, Misericordiam quam pepigit. Quod autem prius à fidelibus requiritur, ut Deum diligant, quam ut custodiant ejus præcepta: hinc docemur, fontem & causam obedientiæ, amorem esse quo Deum ut patrem amplectimur. Quomodo autem in mille generationes, satius est ex secundo præcepto petere: quia non potest ea res paucis verbis perstringi.

10. *Et rependens odio.*] Hic nulla fit mentio vindictæ in tres & quatuot ætates. Cæterum qui exponunt Deum impiis beneficia conferre dum in hoc mundo sunt superstites, ut tandem ultimo interitu eos perdat, nimis violenter torquent verba. Nec probabile est quod afferunt alii, Deum in facie sua vel in ira rependere impiis mercedem odii. Faciem ergo eorum interpretor quorum contumaciæ Deus se opponit, dum prosternit arrogantiam. Alludit enim ad eorum superbiam ac audaciam: quia non dubitant Deum ultro lacessere, acsi ad confligendum animo vel potentia destitueretur. Pronunciat ergo, nihil eos protervia illa & frontis duritie proficere, quin oris improbitatem & frontis impudentiam dejiciat. Significat autem eos certu sensuros quod spernuot judicium, acsi ante oculos illud repræsentaret. Addit præterea, non acturum se cum impiis qua solet cum filiis suis clementia. Nam hos ita castigat ut semper in salutem utilis sit moderatio, illis vero pœnam exitialem denunciat: quia etsi videtur eundem erga utrosque communiter tenere modum, dum temporales pœnas infligit, quod tamen fidelibus cedit in medicinam, reprobis præludium est æterni interitus. Porro quod dicit se vindictam sumpturum absque mora, videtur non congruere cum aliis Scripturæ locis, ubi pronunciat se tardum esse ad iram, clementem, & longæ patientiæ. Deinde videtur quoque experientia refelli: quia non statim prosilit ad exigendas pœnas, sed lente progreditur, ut moræ tarditatem gravitate compenset. Atqui tenendum est quod dicitur in Psalmo, mille annos quasi diem unum esse in oculis ejus. Itaque ubi eum cunctari putamus, pro sua infinita sapientia festinat quantum opus est. Dissimulat quidem ad tempus, ut hoc modo ad resipiscendum homines invitet: sed negat moram se facturum: & pronunciat se instar turbinis repente venturum, ut judicia sua acceleret, ne in sua securitate torpeant impii. Discamus ergo quietis & æquis animis exspectare opportunum vindictæ tempus. *Psal. 90.*

12. *Et erit, propterea.*] Videtur Deus ita ex compacto agere, ut nullam spem gratiæ faciat nisi mutuo respondeant. Et certe hæc Legalis est loquendi forma, ubi interponitur conditio, Deum suis benefacturum, si ita suis obsequiis promeriti fuerint. Sed tenendum est quod alibi vidimus, postquam Deus ita pepigit, ne irrita sit promissio, ipsum descendere ad gratuitam veniæ promissionem, qua indignos sibi reconciliat. Ita prima pactio nonnisi ad damnandos homines valet. Ubi autem gratis illis offertur salus, simul grata sunt Deo eorum opera. Verum quia mercedis causa est extra ipsos homines eorumque opera, cessat omnis meriti ratio: fidelibus tamen prodest, si ambulaverint in Dei præceptis, mercedem promitti: quia pro inæstimabili sua liberalitate perinde cum illis agit acsi aliquid afferrent mutuum. Tandem quædam favoris Dei testimonia commemorat, ut sunt fœcunditas, & frugum abundantia. Quod in fine additur de morbis Ægypti, dubium est pustulasne intelligat quæ procreatæ sunt ex sparsa favilla, vel pediculos tam hominibus quam jumentis infestos; an vero ad morbos hoc extendat qui longe ante populi discessum grassati fuerant. Hoc secundum amplector: quia vicesimo octavo capite Deuteronomii, ubi ulcera Ægypti nominavit, continuo post subjicit morbos ani, scabiem & pruriginem. Verisimile ergo est, variis morbis obnoxios fuisse Ægyptios, à quibus Moses affirmat immunem fore populum singulari privilegio, si modo Legi Dei paruerit.

Ex Deut. XII.

28. Custodi, & audi omnia verba ista quæ ego præcipio tibi, ut bene sit tibi & filiis tuis post te usque in seculum, quum feceris quod bonum est & rectum in oculis Jehovæ Dei tui.

Hic etiam mercede sibi obsequia populi conciliat Deus: non quod spes mercedis quicquam ad movendos homines per se valeat, sed quo magis teneat omnes convictos justæ damnationis. Quid enim jurabis respondere, non esse idoneos ad præstandum quod Deus exigit, quando appareat eos sua culpa esse miseros? Cæterum (ut ante dictum fuit) fidelibus per indulgentiam prodest, ubi Legem servaverint, promitti obedientiæ mercedem: quia illis innumeri defectus non imputantur. Fixa tamen manet hæc doctrina, si Legi servandæ se addicant homines, Deum, quamvis nihil debeat, fidum tamen remuneratorem fore.

Ex Levit. XXVI.

14. Si autem non audieritis me, neque feceritis omnia præcepta ista:

15. Et, si decreta mea spreveritis, & judicia mea abominata fuerit anima vestra, ita ut non faciatis omnia præcepta mea, & irritum faciatis pactum meum:

16. Etiam ego faciam hoc vobis: constituam super vos terrorem, tabem, & febrem, consumentia oculos, & dolore afficientia animam. feretisque frustra semen vestrum: nam comedent illud inimici vestri.

17. Dabo præterea iram meam in vos, & trademini coram inimicis vestris, dominabunturque vobis qui odio habent vos: fugietisque, nec erit persequens vos.

18. Quod si usque ad hæc non audieritis me, addam corripere vos septuplo propter peccata vestra:

19. Conteramque superbiam fortitudinis vestræ, ac dabo cælum vestrum sicut ferrum, & terram vestram sicut æs:

20. Et consumetur frustra fortitudo vestra, neque dabit terra vestra fructum suum, & arbores regionis non dabunt fructum suum.

21. Si autem ambulaveritis mecum fortuito, & nolueritis audire me, addam super vos plagam septuplo secundum peccata vestra:

22. Immittamque in vos bestiam agri, & orbabit vos, & succidet jumentum vestrum, ac diminuet vos, & desolabuntur viæ vestræ.

23. Quod si per hæc non recipiatis doctrinam meam, sed ambulaveritis mecum fortuito:

24. Ambulabo etiam ego vobiscum fortuito, & percutiam vos quoque septuplo propter peccata vestra:

25. Atque inducam super vos gladium ultorem ultionis fœderis: ubi congregati eritis ad urbes vestras, tunc mittam pestilentiam in medium vestri, ac trademini in manum inimici.

26. Dum confregero vobis baculum panis, coquent decem mulieres panem vestrum in clibano uno, reddentque panem vestrum in pondere: comedetis autem, & non saturabimini.

27. Quod si in hoc non audieritis me, sed ambulaveritis mecum fortuito:

28. Incedam vobiscum in ira fortuito, & corripiam vos etiam ego septuplo propter peccata vestra.

29. Comedetisque carnem filiorum vestrorum, & carnem filiarum vestrarum comedetis.

30. Atque dissipabo excelsa vestra, & succidam imagines vestras: ponamque cadavera vestra super cadavera idolorum vestrorum, & abominabitur vos anima mea.

31. Daboque urbes vestras in desolationem, ac desolabo sanctuaria vestra, neque odorabor odorem quietis vestræ.

32. Desolabo, inquam, ego terram, ita ut obstupescant super eam inimici vestri qui habitabunt in ea.

33. Vos autem dispergam in gentes, & evaginabo post vos gladium: eritque terra vestra desolata, & urbes vestræ erunt destructæ.

34. Tunc * perficiet terra Sabbatha sua cunctis diebus quibus desolata fuerit: vos autem eritis in terra inimicorum vestrorum. tunc (inquam) requiescet terra, & perficiet Sabbatha sua.

* vel, oblectabitur.

35. Omnibus diebus quibus desolata fuerit, requiescet: quia non requievit in Sabbathis vestris, dum habitaretis in ea.

36. Qui autem remanserint ex vobis, inducam teneritudinem in cor eorum in terris inimicorum suorum, & persequetur eos sonus folii impulsi, & fugient fuga gladii, cadentque nemine persequente.

37. Impingent autem alter in alterum tanquam à facie gladii, nullo persequente: neque erit vobis resistentia coram inimicis vestris.

38. Et peribitis inter Gentes, & absumet vos terra inimicorum vestrorum.

39. Et qui remanserint ex vobis, dissolventur propter iniquitatem suam in terris inimicorum vestrorum, atque etiam propter iniquitates patrum suorum cum eis dissolventur:

40. Donec confiteantur iniquitatem suam, & iniquitatem patrum suorum, juxta prævarica-

varicationem suam qua prævaricati sunt in me: & etiam quod ambulaverint mecum fortuito:

41. Quod etiam ego ambulaverim cum illis fortuito, & induxerim eos in terram inimicorum suorum: tuncque humilietur cor eorum incircumcisum, ac propitient pro iniquitate sua:

42. Tunc recordabor pacti mei cum Jacob, & etiam pacti mei cum Isaac, & insuper pacti mei cum Abraham recordabor, terræ quoque memor ero.

43. Terra interim deseretur ab eis, & perficiet Sabbatha sua quæ desolata est ab illis: & ipsi exolvent mulctam suam, eo quod (inquam) judicia mea spreverint, & decreta mea abominata sit anima eorum.

44. Et tamen etiam hoc modo quum ipsi fuerint in terra inimicorum suorum, non reprobavi eos, neque abominatus sum eos, ut consumerem eos, irritum faciendo pactum meum cum eis: ego enim Jehova Deus eorum.

45. Sed recordabor propter eos pacti priorum, ego qui eduxi eos è terra Ægypti in oculis Gentium, ut essem illis in Deum: ego Jehova.

14. *Si autem non.*] Hactenus in promissionibus blanda invitatio proposita fuit, ut populo Legis observatio amabilis & jucunda redderetur: quandoquidem ante visum fuit, tunc demum probari Deo nostrum obsequium ubi libenter paremus. Sed quoniam stimulis opus habet carnis pigrities, minæ quoque adduntur ad terrorem, quæ saltem extorqueant quod sponte præstandum erat. Videtur quidem hoc modo posse colligi, minis ad Legis obedientiam, quæ voluntaria esse debet, absurde trahi: nam qui metu cogitur, Deum nunquam diliget: quod tamen præcipuum est caput Legis. Verum quod ante docui, aliqua ex parte ad solvendum hunc nodum valebit, Legem scilicet mortiferam esse transgressoribus, quia damnatione quam sibi per vanas blanditias remitti cuperent, eos constringit. Quanquam in alium quoque finem prosint minæ filiis Dei, tum ut præparentur ad Deum ex animo timendum antequam sint regeniti, tum ut post regenerationem quotidie subigantur vitiosi eorum affectus. Quamvis enim sincere cupiant se totos Deo addicere, tamen cum reliquiis carnis suæ assidue illis certandum est. Itaque licet minæ ad reprobos terrendos proprie spectent, fidelibus tamen communes sunt ad stimulandam eorum segnitiem, quatenus nondum prorsus sunt regeniti, sed onerantur adhuc peccati reliquiis.

15. *Et si decreta mea*] Videtur hoc nonnisi ad impios & sceleratos apostatas dirigi, qui à Dei cultu & pietate ex professo deficiunt. Nam si quis infirmitate lapsus, leviter & inconsiderate delinquat, non dicetur sprevisse Dei Legem, & irritum fecisse ejus fœdus. Et certe probabile est, Deum consulto de crassa defectione loquutum esse, quæ erroris prætextu extenuari nequeat. interea tamen tenendum est, transgressores quicunque, sive in totum, sive in parte Legem violaverint, maledictioni esse obnoxios. Sed tempestive monere voluit Deus populum, quorsum tandem prosiliant qui sumunt peccandi licentiam: deinde ex quo fonte prodeant omnes transgressiones. Etsi enim quisquis peccando à via recedit, non protinus Legem repudiat, vel abominatur: singula tamen peccata contemptum Legis coarguunt, ac tendunt ad dissipandum Dei fœdus. Recte ergo pronunciat fœdifragos esse, & superbos contemptores nisi præceptis obediant. Primo autem minatur se consumpturum illos timore, tabe, & aliis morbis: deinde externas calamitates adjungit, penuriam annonæ, violentos hostium incursus, & rerum direptionem: de quibus statim fusius disserere conveniet; inter exponendum Deuteronomii locum.

18. *Quod si usque ad hæc.*] Pœnarum gradus quarum hic fit mentio, ostendunt eas ita temperari Dei clementia, ut leviter tantum castiget quorum nondum expertus est vel socordiam vel duritiem: verum ubi accedit pertinacia, simul atrocitatem pœnarum crescere. Et merito, quia bellum apertum cum Deo gerunt qui admoniti, resipiscere non curant. Itaque quo magis sibi moderatur, eo nos attentiores esse decet ad ejus correctiones, ut sufficiant vel modici ictus, quos pro sua lenitate sustinet ac tolerat. Paulus dicit hypocritas coacervare sibi thesaurum majoris vindictæ, si ex ejus patientia torpendi occasionem sumunt. Atqui minus sunt excusabiles qui ne ferulis quidem admoniti resipiscunt. Quare nos sollicitet illa Davidis admonitio, ne simus similes equis & mulis, qui non intelligunt, quorum maxilla camo & freno constringitur: quia multi dolores impendent reprobis. In summa, simulac manum suam extendere cœperit Deus ad nos percutiendos, unum remedium ejus placandi est docilitas. Melior quidem esset prudentia antevertere, & sponte ad ipsum redire, quamvis à pœnis supersedeat: sed ubi percussi nihil proficimus, signum est obstinatæ malitiæ. Minatur ergo, nisi ferulis verberati resipiscant, baculo ad eos percutiendos se usurum. Quum dicit, Puniam vos septuplo gravius, numerum non definit: sed pro communi Scripturæ more septenarium ponit, amplificandi causa. Proximo versu justam esse causam docet cur asperior futurus sit: quia nisi violento modo nequeant domari. Etsi enim nomen גאון non semper accipitur in malam partem, hoc tamen loco significat eos esse immorigeros, quia viribus suis ad superbiendum inflantur. Nam sicuti alibi dicit Moses, Satur Israël contra Deum calcitravit, non secus ac equi nimia sagina ferociunt. Superbiam ergo fortitudinis eorum vocat contumaciam, in qua magis ac magis obdurescebant, quantisper illis parcebat Deus: prosperitas enim securitatem parit, qua stolidi homines Dei flagellis robur suum opponunt.

Rom. 2. vers. 4.

Psal. 32. vers. 9.

Deut. 32. vers. 15.

21. *Si autem ambulaveritis.*] Vocem קרי varie exponunt Interpretes. Chaldæus sumit pro Duriter, acsi propositum illis esset confligere adversus Deum. Hieronymus reddidit, Ex adverso mihi: sed quum nomen hoc casum fortuitum vel contingentiam significet, visus est hic sensus longe melius congruere. Ambulare ergo fortuito cum Deo, tantundem valet ac clausis oculis prætetire ejus judicia, imo se obstupefacere, ne humilientur sub forti ejus manu qui miserias suas fortunæ adscribunt: nam hinc indomabilis pervicacia, dum temere contingere fingit peccator quæcunque patitur, Ideo severa objurgatione invehitur Jeremias contra Judæos, quod putarent bona & mala non prodire ex Dei ordinatione & decreto. Nam inde concipitur belluina rabies, ut miseri homines toto impetu ad se perdendos irruant. Optime itaque convenit, si non observent homines Dei judicia, imo perrumpant, ut truculentæ bestiæ, fortuitum quoque ejus occursum fore, ubi à dextra & sinistra, sursum & deorsum, confuso modo sæviet: quod Gallice dicimus, *Aller à tors & à travers.* Hoc ergo tandem sua stupida obstinatione consequitur peccator, ut multiplicibus pœnis attonitus, nullum malorum exitum videat. Interea dubium non est quin

Thren. 3. vers. 38.

quin ferream populi obstinationem perstringat Moses: (Psal. 18. vers. 26.) sicuti pronunciat David, cum mansuetis Deum fore mansuetum, cum perversis autem quasi retortum fore. Taotum fontem obstinationis demonstrat, quod sua socordia ad Dei contemptum se inebriet peccator, dum sensum iræ ejus quantum potest à se avertit. Discamus itaque à vagis speculationibus sensus nostros colligere ad cooliderandam Dei manum in omnibus quas infligit poenis: quia inde nascetur culpæ agnitio, quæ ad resipiscentiam adducat. Alioqui cootinget quod videtur sumpsisse (Jesa. 9. vers. 16.) Jesaias ex boc loco, ut se nunquam avertat furor Dei: sed quum putabimus nos esse defunctos, manus ejus adbuc sit extenta.

22. *Immittam in vos.*] Dubium nooest quin hostiles gentium omnium gladios intelligat, quibus misere afflicti fuerunt Israelitæ. Verum quicunque illis molesti & infesti fueriot, justos vindictæ suæ (Jesa. 10. vers. 5. & 18: 2.) exequutores fore docet: sicuti passim apud Prophetas affirmat se bostium populi esse ducem, ac sibi militare tam Assyrios quam Chaldæos. Assyrium suam securim, & alibi baculum furoris sui vocat, quam agitat manu sua: Nebuchadnezer vero, stipendiarium suum militem. Ægyptios dicit se evocaturum (Jesa. 7. v. 17, 19. & alibi.) sibilo, Chaldæos se excitaturum clangore tubæ. Sed quia hæc satis trita est doctrina, pluribus testimoniis opus non est. Summa est, bella omnia Dei imperio excitari, armari ad ejus mandatum milites, & fortes esse ejus virtute. Unde sequitur, præsto esse innumeras copias, quarum manu quoties visum fuerit, vindictam suam exequatur. Porro quum subinde vexati fuerint Israëlitæ, & crudeliter etiam oppressi à suis bostibus, assiduis illis cladibus patefacta fuit Dei veritas: sicuti ex tanta ejus severitate colligere licet quam perversi fuerint populi mores.

26. *Dum confregero vobis baculum panis.*] His verbis significat Deus, quamvis eos terræ sterilitate non puniat, se tamen ad eos fame conficiendos aliis modis instructum esse. Videbimus quidem postea, terram offenso Deo viscera sua quodammodo claudere, ne alimenta producat: cælum quoque obdurescere, ne eam fœcundet rore, & pluvia: omnis denique cæli intemperies, terræque ariditas signum est maledictionis Dei. verum nunc longius progreditur: quamvis inedia non laborent, fore tamen famelicos, ubi vim alendi pani abstulerit. Hæc autem maledictio, quam alibi vidimus doctrinam confirmat, Non vivere hominem pane, sed mandato Dei: non secus acsi ex ejus ore flueret facultas paoi indita. Nec certe seasus nostros res inanimis vegetaret, nisi arcana Dei ordinatione. Aptissima autem similitudine utitur, baculum nominans fulturam panis, qua recreantur vires bominum: quemadmodum videmus senes ac debiles scipionibus innixos incedere, qui alioqui vacillarent ac conciderent. Verum Deus in arbitrio suo esse dicit frangere baculum, ut panis nibil aliud quam ventrem oneret, vires autem non re- (Ezech. 4. vers. 16. & 5: 17. & 14: 13.) ficiat. Hanc figuram mutuatus est Ezechiel à Mose, quam inculcat pluribus locis. Quanquam illic duos poenarum modos recenset, sicut & alter Propheta, (Aggai 1. vers. 6.) Seminastis multum, intulistis parum: comedistis, & non estis saturati: bibistis, & non estis ioebriati: operuistis vos, & non estis calefacti: & qui mercedem collegit, acsi misisset in sacculum pertusum. Item, Expectastis amplius, & ecce diminutum est: iotulistis in domum, & ea sufflavi. Penuriam enim annonæ unum Dei flagellum esse docet: alterum vero, (Mich. 6. vers. 4.) quod oullus sit copiæ usus. Concinit & Michæas: postquam enim dixit, Comedes, & non satiaberis: adjungit, Seminabis, & non metes, calcabis oleum, & non ungeris oleo, calcabis mustum, nec vinum bibes. Verum Moses quo magis appareat maledictio, dicit fore panis abundantiam: deinde in ipso pinsendo & coquendo nullum fore dolum: quia decem mulieres simul venient ad clibanum unum, quæ ultro citroque observent an fideliter reddatur pondus. Intelligit ergo in eorum manu fore copiam: ubi autem referti fuerint, nullam fore satietatem.

29. *Comedetisque carnem.*] Hoc asperius flagellum magisque formidabile est: quo tamen scimus percussos fuisse non semel Israëlitas. Incredibilis quidem esset hæc immanitas: sed binc colligimus quam horribile sit incidere in manus Dei: ubi homines scelera sceleribus addendo, iram ejus provocare non desinunt. Hoc prodigium inter alia commemorat Jere- (Thren. 4. vers. 10. Thren. 2.) mias, manus mulierum misericordium coxisse suos filios, & parasse io cibum. Ideoque non abs re deplorat, ouiquam alibi id esse factum, ut mulieres vorarent fructum educationis suæ. Postrema autem obsidio Jerosolymæ (quæ in summo cumulo scelerum quasi ultimus actus fuit vindictæ Dei) in eas angustias miseros qui tunc vivebant, redegit, ut promiscue nefandis illis epulis vescerentur. Quod deinde se cadavera eorum idolis permixturum denunciat, in ipsa forma pœnæ impietatem eorum manifestam fore docet. Mire enim sibi in superstitionibus placent apostatæ, donec palam appareat Deus cultus sui vindex. Idola autem cum mortuorum ossibus projici in unam congeriem, perinde fuit acsi digito monstraret Deus se fictitios eorum cultus abominari. Jam vero quum ultimum illis asylum esset in sacrificiis, negat quicquam in illis fore momenti ad placationem: sub voce enim Odoris pacifici complectitur omnes expiationis ritus, quorum fiducia magis erant obstinati. Postea tam exilium quam terræ vastitatem minatur: quibus plagis palam fiebat prorsus esse abdicatos, ut paulo post iterum videbitur.

34. *Perficiet terra Sabbatha.*] Quo sanctior esset observatio Sabbathi, terram Deus quodammodo sociam fore hominibus addidit. Quum enim septimo quoque anno feriaretur à satione, messe, & omni cultura, hoc exemplo bomines melius incitare voluit, ut apud eos vigeret Sabbathi religio. Nunc acerbe Israelitas perstringit Deus, quod non modo Sabbatbum ipsi violent, sed ne terræ quidem permittant injuncta sibi quiete defungi: neque enim unius anni cessatio fecit quominus assidue gemeret terra sub indignis laboribus, quamdiu alebat sceleratos incolas. Dicit ergo terram assidua inquietudine fuisse turbatam: atque ita caruisse legitimis Sabbathis, quum bumeris suis gestaret, noo sine gravi molestia, impios Dei contemptores. Cæterum, quia per synecdochen aliquando sub Sabbatho notatur totus Dei cultus, obliqua exprobratione populum acriter (Jer. 17. vers. 21.) pungit: quod non tantum ejus impietate jure suo (Exo. 20. vers. 12.) fraudetur, sed non aliter rite coli possit in terra sancta quam si omnes inde expellat. acsi diceret sibi hoc uoum restare ad cultum nominis sui asserendum, ubi terra purgata fuerit suis incolis, & in vastitatem redacta: quia extorta hæc cessatio, in locum voluntarii Sabbathi succedet.

39. *Et qui remanserint.*] Alia oblio, quod tametsi maneant ad tempus superstites, paulatim tabescent. Atque hoc quidem tam ad captivos quam ad eos qui residui fuerint in terra referri potest. Antehac minatus est illis interitum, vel à fame, vel à gladio: nunc vero ne glorientur se fuisse elapsos, qui non fuerint subita morte abrepti, eos quoque lente perituros esse denunciat. modumque simul exprimit, qoia trepidatione implebit eorum corda, ut nemine persequente fugiant: sicuti etiam apud Solomonem (Prov. 28.) legitur, Et pavent ad sonitum folii cadentis. Quibus verbis significat, impios, quamvis ab externis molestiis liberi sint, nihilo tamen melius habere: quia intus cæcis tormentis lacerantur. Quamvis enim ad furorem usque prosiliat eorum audacia, fieri tamen non potest quin mala conscientia eos subinde excruciet. Reddit eos interdum stupidus Dei oblivio, imo sensum omnem exuere affectant: sed ubi Deus ita obbrutescere passus est, mox illis veternum

eacutir, adeoque præcipitat, ut sint ipsi sui carnifices. Docet autem hic locus, quo robustiores sunt impii ad Dei contemptum, eo magis debilitari, ut ab umbra sua metuant. hæc autem conditio longe miserior quam statim absumi.

40. *Donec confiteantur.*] Quanquam de pœnis valde sævis & atrocibus concionatus est Moses, docet tamen etiam in illo formidabili rigore Deum fore placabilem: si modo resipiscat populus, quamlibet diuturnis sceleribus spem veniæ sibi abstulerit. Neque enim quoslibet peccatores alloquitur: sed qui sua pervicacia, belluinoque impetu magis ac magis accenderint Dei vindictam: eos tamen bene sperare jubet, si ea animo conversi fuerint. Tenesmus ergo, Dei misericordiam perditis hominibus offerri, & qui in profunda desperationis abysso sua culpa demersi sunt, acsi ad inferos usque penetraret. Unde etiam sequitur, pœnis omnibus quasi stimulis pigros ac tardos urgeri ad pœnitentiam: plagis vero duriores ad frangendam eorum duritiem tendere. Simul tamen notandum est, singulari privilegio hanc gratiam Dei Ecclesiæ fieri: sicuti paulo post diserte Moses caussam assignat, quod Deus memor futurus sit fœderis sui. Unde liquet, Deum gratuitæ suæ adoptionis respectu, propitium fore indignis quos elegit. Ex quo rursum colligitur, modo ne claudamus nobisipsis spei januam, quamvis innumeras mortes meriti simus, Deum tamen ad nos sibi reconciliandos ultro semper occurrere: tantum fœdus à quo nostra culpa excidimus, quasi naufragii tabulam quæ nos in portum salvos deferat, amplectamur. Probe vero expendere convenit quos hic commemorat Moses resipiscentiæ fructus. Primo loco ponitur confessio: non qualis exigitur sub Papatu, ut se miseri homines in aurem sacrifici exonerent, quasi peccata sua clam vomendo: sed qua se agnoscant Dei judicio esse obnoxios. Opponitur autem confessio hæc tam obstreperis querimoniis impiorum, quam subterfugiis & tergiversationibus. Ejus exemplum memorabile est
2 Sam. 12. vers. 13. in Davide, qui objurgatione Prophetæ Nathan fractus, ingenue fatetur se peccasse Deo. In Patrum nomine scelerum magnitudinem amplificat, quia non destiterint longa temporum serie coacervare peccata: acsi patres cum filiis, & filii cum nepotibus conspirassent. Nam quum Deus justus sit vindex in tertiam & quartam usque ætatem, non frustra jubentur suppliciter deprecari posteri, ut contractum pridem reatum Deus remittat. Unde etiam perspicitur quam parum ad filios levandos valeat patrum imitatio, qua videmus reddi minus excusabiles: tantum abest ut Deus frivolum illud patrocinium admittat. Additur circumstantia, ut transgressionum gravitati confessio respondeat, ne levis sit ac defunctoria. Nam quamvis hypocritæ, ubi convicti sunt, se peccasse non negent: fatendo tamen culpam extenuant, acsi tantum venialibus delictis essent obstricti. Vult igitur Deus qualitates ipsas venire in rationem: quod idem & de obstinatione præcipit, ne scilicet dissimulent iteratas merito fuisse pœnas, quia fortuito cum Deo ambulaverint. Tandem ut vera probetur conversio, per humiliationem cordis simulatio omnis excluditur: perinde enim est acsi eorum preces Deus rejiceret, donec sincere & ex animo humiliati veniam petant. Humiliatio autem tam securitati quam contumaciæ & superbiæ opponitur: simulque confertur Circumcisioni, dum cor vocatur incircumcisum antequam ita domitum fuerit & in ordinem coactum. Nam quia Circumcisio nota discretionis erat inter Dei populum & profanas gentes, regenerationis quoque signum esse debuit. Quum vero Judæi, neglecta veritate, tantum in externo symbolo stulte & perperam gloriarentur, Moses cordis præputium exprobrans, fallacem illam sanctantiam refellit. Sic, teste Paulo, nisi Legi obediatur, literalis circumcisio Rom. 2.
frivola est, ac vertitur in præputium. Ita perfidiæ vers. 23.
Israëlitas insimulat Moses, quod falso profiteantur se esse sanctum Dei populum, dum in corde sordes & immunditiem alunt. Et Prophetæ sæpe exprobrant Jerem. 6.
quod incircumcisi sint corde, vel auribus: quos imi- vers. 10.
tatus est Stephanus. Ubi vertimus, Propitient super Eze. 44.
iniquitate sua, alii longe diversum sensum eliciunt. vers. 7.
Ponitur nomen עון, quod tam Iniquitatem quam Act. 7.
pœnam significat: & verbum רצה quod est Expiare, vers. 51.
vel gratum habere, vel placare. Ideo quidam exponunt, Æquo animo ferant suam pœnam, vel gratam habeant. Mihi autem videtur Moses pœnitentiæ subjicere studium placandi Dei, sine quo nunquam sibi vere displicent homines, nec vitiis suis renunciant. Alludit autem ad sacrificia, & ablutiones Legales, quibus se Deo reconciliabant. Summa est, ubi serio in gratiam cum Deo redire studebunt, fore illis propitium ratione pacti sui.

43. *Terra interim deseretur.*] Exilii pœnam rursus inculcat, quæ erat veluti exhæredatio: simulque repetit non aliter posse restitui cultum Dei in terra sancta, quam ubi eorum inquinamentis purgata fuerit: continuo tamen post asperitatem mitigat, quia ubi maxime in eos sævire visus fuerit, non tamen prorsus eos rejiciet. Utitur autem verbis præteriti temporis, quamvis in futurum respiciat: quasi diceret, Sentient tunc quoque se non fuisse abjectos. Ergo quasi porrecta manu eos ad fiduciam erigit in rebus deploratis, ac jubet extremis malis afflictos, in fœdus suum nihilominus recumbere. In quo refulget mira & inæstimabilis ejus bonitas, dum alienatos in peculio suo retinet: sicut dicitur apud Oseam, Vo- Osea 2.
cabo non populum, populum meum. Quod autem vers. 23.
promittit se fœderis sui memorem fore propter eos, non intelligit eorum merito, vel quod sibi favorem acquisierint: sed in eorum gratiam vel salutem, ut fœderis memoria ad eos usque se extendat. Redemptio quoque additur tanquam fœderis confirmatio: acsi diceret eo se magis fore propensum ad ignoscendum, quia non modo in fide promissionum suarum constanter perseverat, sed quoniam sua erga eos beneficia tueri velit, & ad finem usque perducere. Ita videmus ut misericordiæ causam nonnisi à seipso sumat.

Ex Deut. XXVIII.

15. Et erit, si non obedieris voci Jehovæ Dei tui, ut custodias faciendo omnia præcepta ejus, & statuta ejus quæ ego præcipio tibi hodie, venient super te omnes maledictiones istæ, & apprehendent te.

16. Maledictus eris in urbe, & maledictus in agro.

17. Maledictum canistrum tuum, & conspersio tua.

18. Maledictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, fœtus boum tuorum, & greges ovium tuarum.

19. Maledictus eris in ingressu, & maledictus in egressu.

20. Mittet Jehova in te maledictionem, * contritionem, & † perditionem in omnibus ad quæ applicueris manum tuam, & feceris: donec delearis, & pereas velociter, propter malitiam operum tuorum quibus dereliquisti me.

* vel, tumultum. † vel, increpationem.

21. Adhæ-

21. Adhærere faciet Jehova tibi pestilentiam, donec consumat te de terra ad quam tu ingrederis ut possideas eam.

22. Percutiet te Jehova phthisi, & febre, & ardore, & æstu, & gladio, & ariditate, & rubigine: & persequentur te donec pereas.

23. Eruntque cæli tui qui sunt supra caput tuum, ærei: & terra, quæ est subter te, ferrea.

24. Dabit Jehova pluviam terræ tuæ pulverem & cinerem: & è cælis descendet super te, donec disperdaris.

25. Dabit te Jehova cæsum coram inimicis tuis: per viam unam ingredieris ad illum, & per septem vias fugies coram eo: erisque in commotionem omnibus regnis terræ.

26. Erit præterea cadaver tuum esca omni volucri cæli & animali terræ, nec erit qui absterreat.

27. Percutiet te Jehova ulcere Ægypti, & morbis ani, & scabie, & prurigine, quibus non possis curari.

28. Percutiet te Jehova amentia, & cæcitate, & stupore cordis.

29. Palpabisque in meridie, quemadmodum palpat cæcus in caligine, neque secundabis vias tuas: & eris tantummodo oppressus, & direptus omnibus diebus, nec erit servator.

15. *Et erit, si non.*] Hic maledictionum catalogus superiore longior est, qui promulgatus fuerat in monte Sinai: haud dubie, quia prospexit Dei Spiritus segnitiem populi pluribus stimulis indigere. Si mediocri tantum docilitate præditi fuissent, satis superque valere debuit ad eos terrendos quod jam audierant: verum nunc apud segnes & obliviosos minas ingeminat Deus, ut non tantum cogantur metuere, sed assidua quoque recordatione expergefieri. Hac ratione exprimit maledictos fore in urbe & in agro, hoc est, intus & foris, vel domi & peregre: deinde victum eorum fore maledictum tam in grano quam in farina. Postea tres fructuum species enumerat, in quibus erunt maledicti: nempe sobolem propriam, terræ proventum, & animalium fœtus: hæc enim omnia sub voce Fructus Scriptura complectitur, ut satis patet ex hoc loco.

19. *Maledictus eris in tuo ingressu.*] Hic pronunciat Deus, quicquid tentaverint, infeliciter cessurum illis esse. Ingressus enim & egressus varias actiones significat, ac totum vitæ cursum. Quod proximo versu clarius exprimitur, ubi denunciat in omnibus negotiis fore miseros: quia Deus quicquid aggressi fuerint, turbabit & corrumpet. Varie quidem exponuntur voces מהומה & מגערת. Summa tamen huc redit, Deum illis fore adversum, ut dissipet ac pervertat omnia eorum consilia ac labores. Unde docemur, quicquid conentur homines, inutile fore & evanidum nisi prosperum successum à Deo petant.

21. *Adhærere faciet.*] Jam ad morbos descendit qui sunt tanquam Dei lictores, ac tandem carnifices, si pertinaciter homines suam impietatem continuent. Ideo non simpliciter pestem missurum denunciat, sed etiam facturum ut illis adhæreat, ac semel eos amplexa, nunquam inde avelli queat. Posset etiam verti, Faciet Deus ut te pestis apprehendat: sed eodem sensu, pestem scilicet illis fore affixam, vel agglutinatam, quæ ipsos consumat in ipsa terra sancta. Adjungit phthisin vel tabem, qui morbus macie extenuat corpus, & succum paulatim exhaurit. De aliis morbis verba facere supervacuum esset: tantum discamus, quum innumera prope sit morborum turba, totidem præsto esse satellites ad exequendam Dei vindictam. Verum quidem est diversis causis morbos contrahi, ac præsertim intemperie: id tamen non obstat quominus illis Deus percutiat Legis transgressores, quamvis nulla appareat naturalis causa. Adjungit bellum, quod designat nomine Gladii. sed de hac maledictione statim prolixius disseret. Quod autem breviter attigerat de maledictione in terræ proventu, distinctius per partes explicat. Ac primo quidem nominat duas segetum pestes, quæ ipsas jam maturescentes corrumpunt, acsi panem ex ore raperent. Nam ariditas hic non pro qualibet siccitate terræ ponitur, sed pro exinanitione spicarum, quæ à vento Orientali contingit. Rubigo fit ex repentino solis æstu, si fruges frigido rore madefactas percutiat. Etsi autem ex causis naturalibus oriuntur hæc vitia, Deus tamen naturæ auctor, pro summo imperio ita aërem gubernat, ut ejus intemperies certum sit ejus flagellum.

23. *Eruntque cæli tui.*] Alias sterilitatis causas enumerat, præcipue siccitatem. Sæpe apud Prophetas Deus signum favoris ostendere volens erga populum, promittit pluviam Autumni, & Veris: alteram quæ sationem mox subsequitur, alteram quæ dat incrementum frugibus antequam maturescant. multis autem locis ejus prohibitionem minitatur. Huc pertinet quod nunc dicit, æreos fore cælos, terram vero ferream: quia neque è cælis defluet humor qui terram fœcundet: ipsa vero, contracta duritie, nihil succi vel humoris habeat ad generandum. Unde colligimus, ne guttam quidem pluviæ cadere in terram, nisi stillante Deo: quoties vero pluit, quasi ejus manu terram irrigari. Notandum est autem quod ante vidimus, regionem Chanaan non esse similem Ægypto, quæ hominum opera & labore irrigua est: sed fœcundam esse cæli beneficio. Itaque Deus apud Prophetam gradus ponit notatu dignos, *Osea* 2: 2.
quum placatus fuerit populo, se exauditurum esse cælos, ut ipsi exaudiant terram; terra vero triticum, vinum & oleum, ut hæc omnia tandem exaudiant homines famelicos. Quod cælos exprimit esse super capita, terram vero sub pedibus, supervacuum non est: quia significat sursum & deorsum sibi parata esse arma ad vindictam exercendam, quæ undique populum urgeant. Accedit alter Propheta, licet bre- *Agg.* 1.
vius rem attingat: Propterea prohibiti sunt cæli ne *vers.* 19.
darent rorem, & terra prohibita est ne daret germen suum. Et vocavit siccitatem, &c. Alia deinde loquendi forma idem confirmat, pluviam conversum iri in cinerem & pulverem. Quanquam duobus modis exponi potest hoc membrum, vel quod pluvia nihilo magis fœcundabit terram quam cinis, vel quod loco pluviæ descendet adustio, acsi Deus sparso cinere pinguem terram arefaceret.

25. *Dabit te Jehova cæsum.*] Quod breviter de gladio minatus fuerat, pluribus nunc prosequitur, obnoxios fore hostium suorum libidini, ut passim trucidentur. Ante vidimus justo Dei judicio excitari & armari qui de Legis transgressoribus pœnas exigant: partem illam nunc non attingit Moses, sed tantum pronunciat inimicos populi fore victores, ut sæviant, ac fugitantes persequantur. Porro quo illustrius sit Dei judicium, dicit, quum prodierint in

bellum una via, nempe exercitu in ſuos ordines bene diſpoſito, redituros per ſeptem vias: quia trepide fugiendo, huc & illuc diſpergentur. Unde colligimus, in arbitrio Dei eſſe hominum fortitudinem, ut audaciſſimos quoſque, quoties ita viſum eſt, exanimet. Ac tenendum eſt quod alibi videbimus, Quo-
Deut. 32. vers. 30. modo perſequutus fuiſſet unus mille, & duo fugaſſent decem millia, niſi quia Deus vendidit eos, & concluſit ſub manum illorum? Atque hac ratione ſe nominat Deum exercituum, ut ſecure ſub ejus præſidio degant fideles: impii vero, & Legis contemptores, eo infeſto expaveant ad minimos quoſque motus. Quod ſequitur, fore in commotionem cunctis regnis terræ, quidam ad ludibrium referunt: quia inſultando ſolemus capita quatere, vel movere: alii vero exponunt, vagos & erraticos fore per incerta exilia. Prior expoſitio mihi magis placet. Apud
Ezech. 23. vers. 46. Ezechielem pro tumultuoſa diſſipatione accipitur: neque repugno quin poſſit hoc modo intelligi, quæcunque gentes ipſos aggreſſæ fuerint, ad quoslibet impetus mobiles fore.

26. *Erit præterea cadaver tuum*] Hic dedecore ad mortem addito, pœna duplicatur. Sepultura enim carere probroſum eſt, meritoque inter Dei maledictiones cenſetur: ſicuti paterni favoris ſignum eſt à brutis animalibus nos diſcerni: quia ſepeliendi ritus ad ſpem reſurrectionis & immortalis vitæ nos excitat. ergo ex oppoſito, ſepulchro privat Deus quos maledicit. Cæterum, ut diximus, corporales pœnas piis & reprobis communes eſſe, idem quoque de ſepulchri privatione ſentiendum eſt: quia interdum contingit reprobos honorifice ſepeliri, ſicuti de luxurioſo divite narrat Chriſtus: piorum vero cadavera ignominioſe projici in eſcam avibus & beſtiis:
Psal. 79. vers. 2. ſicuti Propheta in Pſalmo conqueritur. Ea tamen permiſtio non obſtat quominus Legis ſuæ contemptum ulciſcatur Deus hoc pœnæ genere, ſicuti peſte, fame, aut gladio.

27. *Percutiet te Jehova.*] Sive hunc locum intelligas de plagis inſolitis, quas Deus ſub tempus liberationis populi ſui Ægyptiis inflixit, ſive de ordinariis morbis qui ante graſſati fuerant (quod ſecundum magis probabile eſt) ſubindicat tamen Moſes, dum his plagis percutiebantur Ægyptii, earum expertem fuiſſe Dei populum, ut hoc diſcrimen clarius Dei gratiam repræſentaret. Neque enim fieri naturaliter potuit ut eodem in loco morbi à quibus immunes erant Iſraëlitæ, ſolis Ægyptiis moleſti eſſent. Minatur ergo Deus, ſi Legem ſuam contempſerint, cum profanis gentibus. Et certe quum mirabiliter tunc augere voluerit Deus populum ſuum, minime dubium eſt quin ſanitatem & vigorem mirabili privilegio contulerit. Per morbos ani dubium eſt ſignificetne hæmorrhoidas, an dejectionem ſedis, an alium occultum morbum, qualis Philiſtinos corri- 1 Sam. 5. vers. 6.
puit quum Arcam fœderis tenerent captivam. Alios morbos adjungit in quibus conſpiciuntur inſignes iræ Dei notæ. Etſi autem Dei quoque filios interdum corripiunt, alibi tamen docui ſic temperari ſimiles in utriſque pœnas, ut longe alii ab aliis differant. Prodigioſis ulceribus quum Job percuſſus fœteret, viſus fuit ad tempus reprobi hominis ferre inſignia: verum quod in ſancto viro patientiæ exercitium fuit, Legis transgreſſoribus juſta eſt ſcelerum merces ex Dei maledictione.

28. *Percutiet te Jehova amentia & cæcitate, &c.*] Pœna hæc maxime celebratur apud Prophetas, dum percutere dicitur Deus impios ſpiritu vertiginis & amentiæ, inebriare ſtupore. Porro longe patet quicquid de hujuſmodi excæcatione & furore mentis Deus pronunciat. Hinc enim fit ut ſponte ſe projiciant impii in fœdas cupiditates, nullum ſcelus exhorreant, præcipites ferantur in exitium, deſtituantur omni conſilio, quæ in manu ſunt remedia abjiciant. Etſi autem hoc vindictæ genere non adeo movetur carnis ſenſus, gravius tamen eſt omnibus corporeis morbis, ac magis formidabile. Finxerunt Poëtæ furiis agitari ſceleratos homines ac terreri, nempe quia experientia docebat, non ſine arcano Dei impulſu illos eſſe tam vecordes, quum mente capti tanquam beſtiæ eſſent ſub hominum forma latentes. Senſerunt ergo profani quoque homines, dum conjiciuntur impii in reprobum ſenſum, illic Deum apparere juſtum ſcelerum ultorem. Idem valet in omni ſtupore: quia Dei manu proſtratos eſſe certum eſt qui in malis attoniti jacent.

Ex eodem Capite.

30. Uxorem deſponſabis, & vir alius dormiet cum ea: domum ædificabis, & non habitabis in ea: vineam plantabis, nec vindemiabis eam.

31. Bos tuus mactabitur in oculis tuis, & non comedes ex eo: aſinus tuus rapietur à facie tua, nec revertetur ad te: pecudes tuæ tradentur inimicis tuis, nec erit ſervator.

32. Filii tui & filiæ tuæ tradentur populo alteri, & oculi tui videbunt, ac deficient propter illos, tota die: nec erit fortitudo in manu tua.

33. Fructum terræ tuæ, & omnem laborem tuum comedet populus quem non noveras: & eris tantummodo oppreſſus, & confractus omni tempore.

34. Et obſtupeſces propter ea quæ videbunt oculi tui.

35. Percutiet te Jehova ulcere peſſimo in genibus & in coxis, ita ut non poſſis curari, à planta pedis tui uſque ad verticem tuum.

36. Abducet Jehova te & Regem tuum quem conſtitues ſuper te, ad gentem quam non noſti tu & patres tui: coleſque ibi deos alienos, lignum & lapidem.

37. Et eris in ſtuporem, & parabolam, & fabulam, omnibus populis ad quos deducet te Jehova.

38. Semen multum educes ad agrum, & parum colliges: quia abſumet illud locuſta.

39. Vineas plantabis, & coles: & vinum non bibes, neque colliges: quia devorabit illud vermis.

40. Olivæ erunt tibi in omni termino tuo, at oleo non unges te, quia decidet oliva tua.

41. Filios & filias generabis, & non erunt tibi: quia ibunt in captivitatem.

42. Omnem arborem tuam, & fructum terræ tuæ abſumet locuſta.

43. Peregrinus qui eſt in medio tui aſcendet ſuper te ſuperne, ſuperne: & tu deſcendes inferne, inferne.

44. Ipſe mutuabit tibi, & tu non mutuabis ei: ipſe erit in caput, & tu eris in caudam.

45. Venient autem ſuper te omnes maledictiones iſtæ, teque perſequentur, & apprehendent

hendent te, donec disperdaris: eo quod non obedieris voci Jehovæ Dei tui, custodiendo præcepta ejus, & statuta ejus quæ præcepit tibi.

46. Et erunt in te in signum & in portentum, & in semine tuo usque in seculum.

47. Propterea quod non colueris Jehovam Deum tuum in lætitia, & in hilaritate cordis, propter abundantiam omnium rerum.

48. Et servies inimicis tuis quos immiserit Jehova contra te in fame, & siti, & nuditate, & penuria omnium rerum, ponetque jugum ferreum super collum tuum, donec disperdat te.

30. *Uxorem despensabis.*] Hic denunciat, quicquid possident, hostibus fore io prædam & direptionem. Quod autem omnium erat acerbissimum primo loco ponit, eos spoliatum iri suis uxoribus. quanquam mali atrocitatem amplificat, quod hostis non tantum uxorem rapiet è sinu mariti, sed sponsam adhuc intactam stuprabit. Idem extendit ad domos & vineas. Grave enim est, videre fructum laborum nostrorum ab inimicis percipi, antequam potiri nobis datum fuerit: quia frustratio spei nostræ dolorem non parum auget. Transit deinde ad pecudes, & armenta: inde ad liberos, io quorum etiam raptu calamitatem amplificat: quia ipsis videntibus, tollentur eorum filii & filiæ, ut præ mœrore deficiant oculi, manus autem quasi mortuæ ab auxilio ferendo supersedeant. Duabus de causis prædones qui omnia eorum vorabunt, dicit illis fore incognitos: quia & minus clementiæ ac humanitatis ab exteris hominibus & barbaris spetandum est quam à vicinis. Et hac comminatione terrendi fuerunt Judæi, ne sibi tantum eum vicinis gentibus negotium fore putarent: quia in Dei arbitrio esset, populos accersere looge remotos. Tandem subjicit, nullum afflictionis modum fore, donec cladium magoitudo eos obstupefaciat.

35. *Percutiet te Jehova.*] Quum universo generi humano mors sit communis, morbis quoque obnoxium esse oportet. Nec mirum si multis miseriis quæ sunt peccati merces, subjaceat tota Adæ posteritas, quæ peccati labe infecta est. Verum quoniam paria non sunt omnium delicta, Deus quoque justum in pœnis variis exigendis modum tenet: sicuti hoc loco non de vulgaribus tantum morbis loquitur, sed quibus vindictam suam adversus Legis transgressores palam demonstret, cujusmodi sunt morbi incurabiles.

36. *Abducet Jehova.*] Hujus vaticinii eventus tandem Judæos sero docuit, non vanum terrorem fuisse objectum: quod ad superiores etiam minas patet. Nunquam enim propter locorum distantiam putassent Judæi Assyrios & Chaldæos esse Dei flagella, sicut re ipsa experti sont: quia fidem abrogaverant verbis Mosis. Molto minus autem credibile illis fuit, Regem quem creassent, captivum in longinquas regiones trahi posse. Et certe tristissima & maxime formidabilis fuit hæc pœna, quum tota eorum salus ab incolumi Regis statu penderet. Ita-
Thren. 4. que Jeremias hoc malum præ aliis exaggerat, quod
vers. 20. Christus Dei, qui spiritus erat Ecclesiæ, & in cujus umbra salvos se ubique fore sperabant, captus fuerit. Atqoi id tam in Jechonia quam io Joachim & Zedechia impletum fuit. Nos itaque discamus Dei judicia non metiri proprio sensu, sed ad ea contremiscere, quamvis nos lateant. Captivitati autem additur circumstantia, ea tyrannide oppressum iri ut cogantur ligno & lapidi servire. Quamvis enim bardi ac socordes essent, vigere tamen apud eos debuit tam crassi sceleris abominatio. Hinc colligere licuit, nonnisi horribili Dei vindicta tanta necessitate fuisse constrictos. Quamvis enim illecti fuerint Gentium superstitionibus, ut eas cupide appeterent: ex quo tamen privati Dei cultu, jugum miseræ & impiæ servitutis sibi impositum subierunt, melius innotuit idololatriæ fœditas. Subest autem in his verbis antithesis, qoia vero Deo se subjicere, & parere ejus Legi recusarint, fore idolorum mancipia.

37. *Eris in stuporem.*] Hic additur extremus malorum cumulus, adeo nihil solatii ab hominibus sensuros, ut omnes undique eorum ærumnis contumeliose insultent. Nihil enim miseros gravius vulnerat quam hæc indignitas dum probris & subsannationibus vexantur. Esse autem cunctis gentibus in ludibrium & fabulam, id durum est tormentum. Rursum antithesis subest inter ignominiam cui ingratum populum Deus addicit, & eximiam dignitatem qua ipsum ornaverat, ut inclytus esset coram toto mundo. Itaqoe hanc loquendi formam frequenter imitati sunt Prophetæ: locos non citabo quia passim occurrunt.

38. *Semen multum*] De penuria vini, tritici & omnis annonæ iterum concionatur: ejus tamen alias assignat causas. Exiguam fore messem pro larga satione denunciat, quia semen absumet locusta: tenues, imo fere nullas fore vindemias, quia vermes racemos consumenr: parvum fore proventum olei, quia olivæ in arboribus marcescent, ac sponte decident. Ita admonet, innumeros satellites Deo esse ad manum, per quos inedia conficiat Legis suæ transgressores. Itaque quoties videmus bruchos & locustas, aliaque animalcula in fruges grassari, atque ita perire, meminerimus Deum quasi exerto brachio victum quem dederat eripere: sicuti Joël admonet, Joël. 1: 4.
dum residuum bruchi comedit locusta, & residuum locustæ comedit aliud insectum, satis conspicuam esse Dei maledictionem. Rationem inveniunt Philosophi cur plures ex illis bestiolis oriantur uno anno quam alio: sed tenenda est Mosis doctrina, nunquam nisi Dei mandato infestas esse. Nam si Deo (ut par est) essemus morigeri, nunquam accideret tale prodigium, ut fructus terræ quos ipse filiis suis in alimentum destinavit, vilia & fœtida animalcula vorarent.

43. *Peregrinus qui est.*] Hæc vero non obscura fuit iræ Dei nota, inquilinos qui precario habitabant in terra Chanaan, ejus quodammodo fieri dominos. Scimus enim ut obstricti sint suis creditoribus qui sunt in ære alieno. Certe verum esse deprehenditur illud Solomonis, Divitem imperare paoperibus; & Prov. 22.
qui mutuo accipit, fœnerantis servum esse. Sentire vers. 7.
ergo debuerunt Israëlitæ Deum sibi esse adversum, quum hospitibus suis essent supplices: præsertim quia pollicitus fuerat se eos locupletaturum ut aliis mutuarent. Hæc igitur conversio palam eos suarum iniquitatum convincit. Interea notandum est, tam paupertatem quam divitias in manu Dei esse: & has quidem testari Dei favorem, illam vero numerari inter ejus maledictiones: sic tamen, ut sæpe Deus filios suos egestate castiget, vel probet atque exerceat eorum patientiam, nec tamen desinat esse pater: reprobis vero copiam largiatur, qua se exitialiter ingurgitent. Interea lucet Dei benedictio in electis, qua-
tenus expedit: nec frustra dicitur in Psalmo, Glo- Psal. 112.
riam & divitias esse in domo justi, ut largiatur & mu- vers. 3.
tuo det.

45. *Venient super te.*] Non solum confirmat quæ hactenus dixit, sed spem omnem adimit levationis: quia non cessabunt Dei flagella donec resipuerint. Denunciat autem venturas esse omnes maledictiones: quia etsi non semper in unam catervam simul

coagmentantur, verum tamen est, multiplici quam recensuit Moses malorum congerie, Deum stipendia solvere legis suæ transgressoribus. Ac verbo Persequendi spes omnes refugii illis adimit: sicuti apprehendere tantundem valet ac tenaciter amplecti, sequitur enim, Donec dispereant. Summa est, impios tergiversando non aliud consequi quam ut sibi accumuleot graviores pœnas, quæ ounquam sævire desinent usque ad eorum interitum. Hac ratione dicit eas in signum & portentum fore: nempe quia in admirationem omnes rapient. Nam qui vulgaribus & usitatis Dei judiciis parum moventur, ad prodigia, velint nolint, coguotur attendere. Ira pœnæ notabiles & singulari observatu dignæ sunt in signum & portentum. Præter Legis contemptum exprobratur ingratitudo: quia Deum noo coluerint in hilaritate & lætitia, quum large in eos esset beneficus. Est enim vitium pravi malignique ingenii non posse adduci ad Deum hilariter colendum, ubi sua largitate nos invitat. Atqui pro confesso sumit Moses, quia Deus favore suo Israëlitas præveniet, antequam ad sumendas pœnas descendat, jam hujus immanitatis fore reos, quod non sustinuerint liberaliter à Deo pasci.

Ex eodem Capite.

49. Adducet Jehova adversum te gentem è longinquo, ab extremo terræ sicuti volat aquila: gentem cujus non intelliges linguam:

50. Gentem duram facie, quæ non attollet faciem suam ad senem, nec puero parcet.

51. Et devorabit fructum jumenti tui, & fructum terræ tuæ, donec disperdaris: non relinquet tibi frumentum, mustum, & oleum, fœtus boum tuorum, nec greges ovium tuarum, donec perdat te.

52. Et obsedebit te in omnibus urbibus tuis, donec concidant muri tui excelsi & muniti, quibus tu confidis, in tota terra tua: obsidebit (inquam) te in omnibus urbibus tuis, in tota terra tua quam tibi dedit Jehova Deus tuus.

53. Et comedes fructum ventris tui, carnem filiorum tuorum & filiarum tuarum, quos dederit tibi Jehova Deus tuus, in obsidione, & coartatione qua coartabit te inimicus tuus.

54 Viri teneri & delicati apud te valde, oculus invidebit fratri suo, & uxori sinus sui & reliquis filiis suis, quos residuos fecerit.

55. Ne det illis de carne filiorum suorum quos comedet: eo quod nihil ei relictum fuerit in obsidione, & coartatione qua coartabit te inimicus tuus in omnibus urbibus tuis.

56. Teneræ apud te & delicatæ, quæ non tentavit plantam pedis sui firmare super terram, præ delitiis & teneritudine, invidebit oculus viro sinus sui, filio & filiæ suæ.

57. Dum secundinas suas quæ egressæ fuerint è pedibus suis, & filios suos quos pepererit: comedet clam præ egestate omnium rerum in obsidione, & coartatione qua coartabit te inimicus tuus in urbibus tuis.

49. *Adducet Jehova.*] Easdem inculcat minas diversis verbis, venturos scilicet ignotos hostes & barbaros, qui intemperanter grassentur cum omni violentia. Ac quo sævitiam magis amplificet, linguæ exoticæ fore dicit: ubi enim nulla est sermonis communicatio, cessant preces, quæ interdum vel crudelissimos ad misericordiam flectunt. Id vero completum in Chaldæis fuisse docet Jeremias, Ecce adduco
Jer. 5. vers. 15. super vos domus Israël gentem è longinquo, gentem robustam, quæ à seculo fuit, gentem cujus linguam ignoras, nec percipis quid loquatur. Ex opposito
Jesa. 33. vers. 19. Jesaias, dum liberationem promittit, inter præcipua bona hoc celebrat, quod populum durum non videbunt Judæi, populum profundi labii non audient, cui lingua stridet absque intelligentia. Studuerunt enim (ut alibi monui) Prophetæ ex Mose sumere docendi formam: ne minas pro suo more superbe contemnerent Judæi quas Deus Legi suæ attexuerat. Jam ne locorum distantia securitatem illis inducat, celeritate dicit pares fore aquilis, qui subito eos obruant: sicut Deus sæpe iræ suæ ministros turbini & procellæ comparat. Hanc similitudinem imitatus
Jer. 4. vers. 13. est etiam Jeremias, ubi repentinam cladem Judæis denunciat, quam falsa imaginatione solebant procul à se rejicere. Addit Moses, gentem illam fore robustam facie, quæ nec revereatur senes, nec pueris ignoscat: quod signum est extremæ feritatis. Quæ de rapinis & spoliatione sequuntur, ante exposui.

52. *Et obsidebit te.*] Omnem fallacis confidentiæ materiam evertit. Urbium numerus animos inflabat, eo quod nunquam putassent tantum fatigationis laturos hostes, ut finem pugnandi non facerent, nisi omnibus captis. Omnes igitur urbes comprehendit, quarum multitudine freti, vim hostilem spernebant. Addit, frustra eos confidere muris excelsis & munitis, quia vel machinis diruti corruent, vel sponte cadent in longa obsidione. Utroque enim modo exponi potest locus, vel quod hostes subvertent ac prosternent quicquid est munitionum, vel quod sua pertinacia muros quamlibet excelsos superabunt. Mihi tam diuturna obsidio quam pugnandi strenuitas videtur notari. Et quæ sequitur repetitio mali gravitatem exaggerat, quod in terra sua & divinitus concessa tam violenter prementur. Crevit enim indignitas ex ipsa loci circumstantia.

53. *Et comedes fructum uteri.*] Hæc sunt ex portentis quorum paulo ante facta fuit mentio: feritas enim est detestabilis & plusquam tragica, patres & matres vesci sobolis suæ carnibus, cujus naturaliter inditus est omnium animis tantus amor, ut dum solliciti sunt parentes de liberis, fere seipsos obliviscantur. multi etiam occumbere non dubitaverint pro tuenda ipsorum salute. Imo quum fœtus suos bruta animalia tam diligenter foveant, quid fœdius & magis abominandum quam homines proprii sanguinis curam abjicere? Hæc vero immanitas monstra omnia superat, ubi pater & mater quos procrearunt fœtus ingurgitant: & tamen effectu minime caruit hæc comminatio, ut alibi visum est. Quo magis terreri nos decet, dum videmus Deum talibus exemplis eorum ulcisci scelera, quos in peculium sibi eligere dignatus erat. Neque tamen absque justissima causa tantopere in Judæos exarsit ejus severitas, qui nihil ad omnes iniquitatum species reliquum fecerant, ut jam nullo modo tolerabilis esset eorum impietas. Tenendum omnino est, Ecclesiæ domesticos quibus patefacta est Dei veritas, eo minus esse excusabiles, quod scientes & volentes ejus iram provocant, continuam vero peccandi obstinationem prorsus omni

venia

venia indignam esse. Augetur monstri fœditas, ubi dicit viros alioqui delicatos & lautitiis assuetos, præ fame adeo malignos fore ut cum uxoribus & liberis superstitibus nefarium cibum partiri recusent: sicut Thren. 4. vers. 10. diserte exprimit Jeremias, fœminas misericordes fame ita fore rabiosas ut filios suos coquant. Atrocius etiam quod sequitur de secundinis. sic autem membranam vocant qua fœtus obtegitur in utero una cum omnibus excrementis. Cibum ergo parare ex fœtida pelle cujus aspectus horrori est, palam dus monstrat formidabilem Dei vindictam.

Ex eodem Capite.

58. Nisi custodieris ut facias omnia verba Legis hujus quæ scripta sunt in hoc libro, ad timendum nomen gloriosum istud & terribile, Jehovam Deum tuum.

59. Admirabiles reddet Jehova plagas tuas, & plagas seminis tui, plagas magnas &
* vel, constantes. * certas, & morbos malos & † certos.

† vel, constantes. 60. Convertetque in te omnes morbos Ægypti, à quibus timuisti tibi, & adhærebunt tibi.

61. Omnem etiam morbum, & omnem plagam quæ non est scripta in libro Legis hujus, inducet Jehova super te, donec tu perdaris.

62. Et relinquemini pauci numero pro eo quod eratis sicut stellæ cæli in multitudinem: quia non obedisti voci Jehovæ Dei tui.

63. Et erit præterea, quemadmodum lætatus est Jehova super vos benefaciendo vobis, & multiplicando vos: sic lætabitur Jehova super vos, perdendo & delendo vos: evellemini que è terra ad quam ingredimini ut possideatis eam.

64. Et disperget te Jehova in omnes populos, ab uno extremo terræ usque ad alterum extremum terræ, colesque ibi deos alienos quos non nosti tu, neque patres tui, lignum & lapidem.

65. Neque in gentibus ipsis requiesces, neque erit requies plantæ pedis tui: dabit item illic Jehova tibi cor pavidum, & defectum oculorum, & mœrorem animi.

66. Et erit vita tua suspensa tibi e regione, ac pavebis nocte & die, neque credes vitæ tuæ.

67. Mane dices, Quis dabit vesperam? & in vespera dices, Quis dabit mane? præ pavore cordis tui quo pavebis, & præ visione oculorum tuorum quam videbis.

68. Reducetque te Jehova in Ægyptum navibus per viam de qua dixi tibi, Non addes adhuc ut videas illam: & vendet is vos illic inimicis vestris in servos & in ancillas: & non erit qui emat.

58. *Nisi custodieris.*] Quia fideles quoque, licet alioqui ad præstandam Legem voluntarii sint studiumque suum illuc applicent, impedit tamen ac moratur carnis suæ infirmitas, ne officio satisfaciant: hic requiritur attentio & cura. Custodire enim ad faciendum, tantundem valet atque sedulo & diligenter animadvertere. Pronunciat autem Deus, nisi penitus se addicant Israëlitæ ad servandam Legem, eorum negligentiæ paratam fore vindictam. Dura quidem comminatio & rigida, ubi nulla in parte remittitur delictum. Perfecta enim obedientia exigitur his verbis, ut faciant quæcunque scripta sunt in Lege. Verum memoria tenere convenit quod antea docui, Mosen tam severum fuisse exactorem, ut populus damnationis suæ convictus ad Dei misericordiam se conferret. Neque enim aliter quisquam ad Christum aspirat, quam si abdicata operum fiducia, totam spem salutis in gratuita venia reposuerit. Cæterum Legis transgressores ita manet quæ hic scribitur maledictio, ut filiis suis ignoscat Deus, & simul eos interdum castiget: in reprobos autem exerceat quam merentur vindictam. Perstringitur autem fons & caput obedientiæ, quum dicitur, Ut timeas Jehovam: fumi enim sunt omnes virtutes quæ non manant ex timore Dei. Atque ut contemptus excusatione careat, vocatur nomen Dei gloriosum, & terribile. Nimii enim stuporis est, ubi palam se profert Dei majestas & gloria, non affici qua decet veneratione, ut coram ipso humiliemur. Porro aliquid gravius minatur quam antea, ubi dicit plagas tam in patribus quam in filiis & nepotibus fore admirabiles: pro quo vertunt alii, Augebit mirum in modum: alii autem, Segregabit: nimis coacte, & obscure. Verbum פלא significat esse mirificum, vel arcanum & occultum. Meo itaque judicio intelligit raros & incredibiles ulciscendi modos, & qui humanæ mentis captum excedent. Plagas autem & morbos appositive conjungit, quia per morbos explicat quales futuræ essent plagæ: nisi forte magis placeat, speciem generi subjici: quod magis consentaneum videtur. Vocat autem plagas veraces, aut fideles: sive quia certo evenient, sive quia perseverabunt ad finem usque: utroque enim modo exponitur Hebraicum nomen נאמנים. Et certe aliquando veracem significat, vel qui non fallit, aliquando firmum & stabilem, vel perpetuum. qui sensus videtur mihi aptius quadrare, ut ad magnitudinem plagarum accedat jugis duratio. Iterum vero morbos Ægypti commemorat, non quos ipsi passi fuerant in Ægypto, sed quibus viderant Ægyptios laborare. Severitas ergo illa Dei adversus incredulos, cujus fuerunt spectatores, dicitur in eos reditura, si illorum impietatem sequuti fuerint. Trepidare enim ipsos oportuit ad Dei judicia, quorum oculati fuerant testes: neque id modo, sed quorum metu trepidaverant.

61. *Omnem etiam morbum.*] Locus hic sententiam quam attuli confirmat de plaga & morbo: quia priore loco ponitur morbus tanquam species: deinde additur plaga quæ latius patet, & quaslibet maledictiones sub se complectitur. Cæterum postquam recensuit tam multiplices pœnarum formas, pronuntiat tamen aliis quoque telis ad ipsos percutiendos Deum esse armatum. Et sane, ut beneficiorum ejus nullus est finis, aut numerus, ita inconprehensibilis est potentia ad ulciscendum Legis contemptum. Experta est posteritas, & nos hodie quoque ex parte sentimus quam vera fuerit hæc comminatio: quia prout magis magisque erupit, & se in sublime extulit hominum contumacia, ita instar diluvii exundarunt novæ Dei vindictæ, & prius inauditæ.

62. *Et relinquemini pauci.*] Quum Abrahæ promissum

missum esset, semen ejus fore populosum sicut stellas cæli, ad paucitatem redigi ejus posteros insigne fuit iræ Dei signum. Itaque comparatio quæ ad cladem amplificandam hic ponitur, non simpliciter ad multitudinem, vel ingentem turbam, & exiguum numerum referri debet: sed ad promissionem extendi, cujus fides liquido comperta fuerat, ut ex opposito cognoscerent, nonnisi infesto Deo pristinam copiam extinctam esse, acsi aquæ nimio Solis ardore exarescerent.

63. *Et erit præterea.*] Mirus hic & inæstimabilis exprimitur amor Dei erga populum, quod eum suis beneficiis prosequendo, oblectatus fuerit: quo turpior & minus ferenda fuit pravitas, quia Deus ad largitatem sponte propensus; affectum illum exuere coactus est. Etsi autem improprie dicitur lætari Deus impios delendo, non tamen sine optima ratione ad eum hæc loquutio transfertur: ut sciamus non minus fieri posse quin Legis suæ sit assertor, ejusque contemptæ vindex, quam ut seipsum abneget. Con-
Jes. 10. queritur quidem apud Jesaiam, se ad puniendos Ju-
vers. 24. dæos invitum trahi: verum hæc duo probe conveniunt, justo suo judicio eum oblectari, & simul clementiæ suæ & indulgentiæ memorem esse, ut ignoscere malit, si pateretur hominum malitia. Cæterum phrasis hæc Mosaica, Deum consolationem accipere impios puniendo, passim apud Prophetas occurrit.

64. *Et disperget te.*] In fine proximi versus exilium minatus erat; quod populo Israelitico longe tristius fuit quam aliis gentibus. Quia omnibus ingenita est patriæ dulcedo, molestum est ea carere: at populi Israelitici peculiaris conditio, cui terra Chanaan hæreditas erat divinitus promissa, unde expelli non potuit quin à Patre cælesti abdicaretur. Nunc vero ad secundum & tertium gradum conscendit: quia exilio addit miseram dissipationem, dissipationi vero trepidos & inquietudine plenos errores. Nam si in unum angulum simul expulsi essent, ipsa societate magis tolerabile fuisset exilium. Augetur ergo calamitas, ubi procella iræ Dei huc & illuc quasi quisquilias dispellit, ut dispersi in regionibus procul dissitis habitent. Inseritur quod alibi exposui genus servitutis, quod non tantum hominibus sed idolis eos mancipet. Tertius gradus est inquietudo, quia nulla captivis fixa erit sedes. Id autem longe miserrimum, tyrannis victoribus captivos servire, nec tamen habere certum dominum. Justissima tamen ingrati populi merces fuit, nusquam stationem firmam reperire: quia oblatam sibi à Deo quietem repudiaverat,
Jes. 28. sicut apud Jesaiam legitur. Porro malum per se acer-
vers. 19. bum latius extendit, quod non modo tumultuose vagari, & subinde migrare cogentur: sed quocunque venient, illos individua comes sequetur interior animi perturbatio. Est autem miserius cæco pavore intus urgeri quam raptari externa violentia. Nam fideles, quamvis ipsi quoque sint instabiles, multisque turbulentis fluctibus agitentur, tranquillis tamen animis in Deum recumbunt: at vero impii quamvis securitate obdurescere appetant, veræ tamen pacis semper sunt expertes: quod si ad breve tempus in veterno suo torpeant, eos tamen, velint nolint, mox expergisci cogit Deus. Certe, ut mentis bene compositæ quies singulare est favoris Dei signum, ita continuus & insanabilis pavor (cujus nunc fit mentio) terribilis est ejus vindicta. Jam quia profanos homines parum tangit spiritualium pœnarum metus, pluribus verbis exaggerat Moses quod leviter alioquio præteriissent Israelitæ. Præsertim vero quam dirum anxietatis tormentum impios excruciet, his verbis exprimitur: vitam eorum quasi suspensam fore in eorum oculis, ut paveant nocte & die. Refertur lepidum commentum Dionysii, qui aulico assentatori, à quo laudata fuerat ejus felicitas, cœnam exquisitam & deliciis omnibus refertam parari jussit, eumque locavit in sua sede, ut suaviter epularetur: gladium vero qui ejus capiti impenderet, jussit è filo suspendi. ille vero qui tyrannum felicem prædicaverat, mortem singulis momentis sibi instare videns, nec cibum nec potum gustare ausus est. Confessus ergo est Dionysius, non sine ignominia, se & tyrannos omnes dum aliis sunt formidabiles, continuo metu angi. Verum eadem inquietudo cunctis Dei contemptoribus communis est. Nam quo petulantius excusso ejus timore insaniunt, eo tectius est ab umbra sua metuere. Adde quod ubi circumspicimus quot mortes vitam nostram obsideant, fieri non potest quin naturaliter nos corripiant innumeræ sollicitudines. Quid igitur possent impii quam miseris & anxiis dubitationibus vexari, ubi exclusi à Dei tutela, ad quaslibet noxas se expositos vident? Ergo non aliunde tranquillitas animis quam Deum habere custodem & in ejus protectione acquiescere. Per visionem oculorum, non dubito quin Moses spectra & terriculamenta designet, quibus mors ante oculos reprobis versatur.

68. *Reducet te Jehova.*] Scimus populum ita inter multos interitus circumactum fuisse in deserto, ut nonnisi singularibus miraculis salvus evaserit. Fuit igitur summopere posteris timendum ne in illas vastas abyssos iterum retraherentur. Qui semel eos eripuerat ab illis mortibus, poterat quidem sæpius esse liberator: sed quo pluris fieret memorabile illud beneficium, ab illius deserti accessu in perpetuum eos subduxerat. Ergo illuc eos retrahens, gratiam redemptionis quodammodo delevit. Si quis objiciat, non potuisse vehi populum navibus per loca arida: in promptu solutio est, quoniam captivitatis fit mentio, non esse absurdum si navibus impositi, ad littus quod planitiem Moab respicit, projecti fuerint, ut pedibus reliquum iter facerent per desertum vagando. Tandem quam lugubris futura sit eorum conditio ostendit: quia se vendere appetent suis inimicis, nec tamen propter vilitatem reperient emptores.

Ex Deut. IV.

25. Quum genueris filios & nepotes, & senueritis in terra illa, corruperitis autem vos, & feceritis sculptile, imaginem cujuscunque rei, atque feceritis malum in oculis Jehovæ Dei vestri, irritando illum:

26. Testor contra vos hodie cælum & terram, quod pereundo peribitis cito è terra ad quam pergendo transituri estis Jordanem, ut possideatis eam: non protrahetis dies in ea: quia disperdendo disperdemini.

27. Ac disperget vos Jehova inter populos, & relinquemini homines pauci numero in gentibus ad quas deducet vos Jehova.

28. Servietisque ibi diis, operi manuum hominum, ligno & lapidi, quæ non vident, nec audiunt, nec comedunt, nec odorantur.

29. Quod si requisieris inde Jehovam Deum tuum, tum invenies, si requisieris eum toto corde tuo, & tota anima tua.

30. Quum

30. Quum fuerit tibi angustia, invenerintque te omnia ista, in novissimis diebus si reversus fueris ad Jehovam Deum tuum, & parueris voci ejus:

31. (Quia Deus misericors est Jehova Deus tuus) non derelinquet te, neque disperdet te, neque obliviscetur pacti Patrum tuorum de quo juravit illis.

25. *Quum genueris.*] Tametsi initio solam idololatriam perstringit, quia tamen occasione inde sumpta generaliter invehitur contra Legis transgressores, pœnamque iis denunciat, locum hunc inter Sanctiones referre placuit. Severe jam interdixerat ne ad idola deflecterent: nunc eandem doctrinam ad nepotes totumque genus ultra transmittit. acsi diceret, fideliter manendum esse in puro Dei cultu, non solum ne se privent ingressu terræ Chanaan: verum etiam ne tranquilla ejus habitatione diu potiti, inde expellantur. poterat enim longa possessio securitate & fastu obdurare eorum animos, acsi nulla timenda esset mutatio. Ergo ne temporis progressu se stabilitos confisi, ad majorem licentiam provolent, quam ipsis pœnam ante instare docuit, nunc ad posteros quoque transituram admonet: quia Deo non minus facile erit exturbare eorum anepotes ex quieto nido, quam fuerit eos ab ingressu arcere. Etsi autem de idolis sermonem habet, de maledictione tamen concionatur quæ impendet quibuslibet Dei contemptoribus. Ac quo vehementius eos percellat comminatio, cælum & terram contestatur: acsi diceret, res quoque inanimatas & sensu carentes quodammodo fore conscias vindictæ Dei. Quod Angelos & homines quidam metonymicôs designari putant, frigidum est: nam aliquanto post videbimus repeti eandem loquendi formam. Et quum in cantico dicet, Audite cæli quæ loquor, auscultet terra: hyperbolice significat, dignum fore suum sermonem quem creaturæ omnes suscipiant.. Hoc modo Jesaias, quo magis pudefaciat Judæos qui obstupuerant in sua socordia, ad cælum & terram verba convertit. Quod autem cælum & terram testes advocat vindictæ Dei, tantundem valet ac certo apparituram, sicuti cælum & terra nobis ante oculos versantur. Postquam autem perituros esse dixit, modum simul designat, quod scilicet Deus huc & illuc eos dissipabit, & ad paucitatem rediget. Quod sequitur, absurdum quidem videri posset, quia inter pœnas censeri non debuit apud exteros servire idolis, quorum cultum ultro in sua terra appetiverant. sed in promptu est solutio, eademque duplex: vel exilium justam illis mercedem fore, ut illic ad satietatem usque fruantur impuris suis desideriis. Ita suberit antithesis inter regiones Gentium, & terram sanctam: quasi diceret Deus, se non passurum ut eam superstitionibus profanent. Vel quod tunc, quasi ablato velo, pudefient dum mortuis idolis servire cogentur. Neque enim dubium est quin tunc eos vulneraverit obscœnitas in qua prius sibi placebant: quod secundum alibi docui mihi magis placere. Interea vesaniam illis exprobrat, quod mortua simulachra: materiam corruptibilem, & opus manuum hominum adorent.

29. *Quod si requisieris.*] Hoc quoque loco eos ad fiduciam obtinendæ veniæ hortatur & animat. Atque ita occurrit, ne Dei manu percussi absorbeantur à tristitia: desperatio enim ad rabiem miseros incitat ne se Deo subjiciant. Alium igitur pœnarum finem illis proponit, ne desinant in mediis ærumnis gustare Dei bonitatem, quæ ipsos ad resipiscentiam invitet. Neque enim aliter unquam ad Deum quærendum se accinget peccator, quam si eum exorabilem concipiat. Cæterum vere & serio ad sanam mentem redire jubet, quia nihil simulatione sua proficient. Scimus autem nihil magis esse proclive quam ingemiscere ad Deum quoties malis urgemur: ubi autem datur aliqua relaxatio, mox ad ingenium redire. Sincera itaque conversio præcipitur: quia totum cor perinde valet atque integrum, quod opponitur duplici, vel ficto. idque notandum est, ne infirmitatis nostræ sensus nos conturbet. Nam quia fieri nequit, ut se totos Deo homines addicant, torporem illis inducit suæ tarditatis cognitio. Atqui, modo ne fraudulenter agamus, certum est pœnitentiam nostram Deo probari.

30. *Quum fuerit tibi angustia.*] Hic pœnas ab utilitate vel fructu commendat. Nam quod dicit Apostolus, experientia confirmat, castigationem in præsentia minime jucundam esse, sed potius molestam & acerbam: tranquillum vero & suavem justitiæ fructum ab iis percipi qui in ea sunt exercitati. Ergo ne Dei ferulis exasperentur, utiles ipsis esse prædicat: quia nunquam se ad Deum convertent nisi remedio illo adjuti. Postquam (inquit) correptus fueris Dei maledictionibus, si Deum quæsieris invenies. Porro bene sperandi materiam sumit tam à Dei natura quam à fœdere. Deum illis placabilem fore docet, quia natura misericors est: sed altera confirmatio certior ac familiarior, quod scilicet illos sibi Deus adoptaverit perpetuo fœdere.

Ex Deut. XXIX.

10. Vos adstatis hodie omnes vos coram Jehova Deo vestro, principes vestri tribuum vestrarum, seniores vestri, & præfecti vestri, omnes viri Israël:

11. Parvuli vestri, uxores vestræ, & peregrini tui qui habitant in medio castrorum tuorum, à cæsore lignorum tuorum usque ad haurientem aquas tuas.

12. Ut transeas in pactum Jehovæ Dei tui, & in jusjurandum ejus quod Jehova Deus tuus pangit tecum hodie:

13. Ut statuat te hodie sibi in populum, & ipse sit tibi in Deum, quemadmodum loquutus est tibi, & quemadmodum juravit patribus tuis, Abraham, Isaac & Jacob.

14. Neque vobiscum solis pango pactum istud, & jusjurandum istud:

15. Sed cum eo qui est hic nobiscum stans hodie coram Jehova Deo nostro, & cum eo qui non est hic nobiscum hodie.

16. Vos enim nostis quomodo habitavimus in terra Ægypti, & quomodo transivimus per medium gentium quas transistis.

17. Et vidistis abominationes earum, & idola earum, lignum, & lapidem, argentum & aurum, quæ sunt apud illas.

18. Ne forte sit inter vos vir, aut mulier, aut familia, aut tribus, cujus cor avertat sese hodie à Jehova Deo vestro, & abeat ad colendum deos gentium harum: ne forte sit in vobis radix fructificans venenum & absinthium.

19. Sitque

19. Sitque quum ipse audierit verba maledictionis hujus, ut benedicat sibi in corde suo, dicendo, Pax erit mihi, etiamsi in cogitatione cordis mei ambulavero: ut addat ebriam sitienti.

20. Non placebit Jehovæ parcere illi, sed tunc fumabit furor Jehovæ, & zelus ejus in eum virum: & recubabit in eo omnis maledictio quæ scripta est in libro isto, & delebit Jehova nomen ejus de sub cælo.

21. Et separabit eum Jehova in malum ab universis tribubus Israëlis, juxta omnes maledictiones pacti scripti in libro Legis hujus.

10. *Vos adstatis.*] Rursus Moses, tanquam stipulator à Deo interpositus, promulgatam à se doctrinam solenni obtestatione sancit. Hoc consilio dicit Israëlitas stare non modo ad audiendam Dei vocem, sed ad fœdus cum eo paciscendum, ut serio & qua decet religione animum adjiciant ad præstandam quam dederunt fidem. Nec capita tantum alloquitur, sed postquam exordium fecit à præfectis, senioribus, & viris, descendit ad parvulos & uxores, ut intelligant totum suum genus à minimo usque ad maximum, obstringi ad servandam Legem. Imo adjungit peregrinos quicunque nomen Deo Israëlis dederint: & nominatim dicit calones & lixas comprehendi in fœdere, quo major religio subeat eorum animos qui originem ducunt à sanctis patribus. Adhæc, quo majori veneratione fœdus excipiant, dicit jurejurando stabiliri. Quod si inter homines detestabile est perjurium, multo minus tolerabile est irritum facere quod Deo per sacrum ejus nomen promiseris: tandem fœderi reverentiam conciliat tam à fructu quam à vetustate. Nihil Israëlitis optabilius quam cooptari à Deo in populum. hæc ergo incomparabilis utilitas merito debuit amabile fœdus reddere. Accessit ad tanti boni præstantiam, quod multis antequam nati essent seculis, jam ipsus Deus antevetterat sua gratia. Nimis ergo probrosum fuit tam insigne amoris pignus non cupide & ardenter amplecti. Quæritur tamen quomodo in fœdus transierint parvuli, qui nondum per ætatem idonei erant ad discendum: responsio in promptu est, quamvis fide non exciperent promissam salutem, neque vicissim carni renunciarent ad seipsos Deo dicandos, eodem jure Deo fuisse devinctos quo se patres obligabant. Nam quum omnibus communis esset gratia, mutuus ad testandam gratitudinem consensus esse debuit: ut quum pueri adolevissent, alacriores essent ad studium pietatis, dum reputabant jam ante se Deo fuisse addictos. Ab utero enim Circumcisio illis erat adoptionis symbolum. Ergo quamvis nondum fide aut intelligentia essent præditi, paterna Deo in eos erat potestas, qui tanto ipsos honore dignatus erat. Sic hodie Baptismo initiantur infantes in cultum Dei, quem nondum cognoscunt: quia eos sibi in peculium destinat, & filios sibi asserit, ubi inserit in Christi corpus. Longius pergit Moses, posteros eodem fœdere teneri, quasi jam Deo mancipatos. Et certe, quum servitus ad sobolem usque transeat, absurdum videri non debet, tantundem juris Deo tribui quantum sibi vendicant homines mortales. Tantundem igitur valet sermo acsi admoniti fuissent Israëlitæ, sobolis nomine ipsos cum Deo pacisci, ut se & suos in ejus obsequium traderent.

16. *Vos enim nostis.*] Scimus novitate ut plurimum titillari hominum animos: id accidere poterat Israëlitis, quum terram Chanaan ingressi, multas idololatrias viderent prius incognitas, quæ totidem erant ad ipsos illaqueandos decipulæ. Quamvis ergo talibus corruptelis nondum essent assueti, veteribus exemplis eos ad cavendum hortatur. Neque enim eos latebat, Deum Ægyptiacas superstitiones, simulque aliarum gentium abominatum esse, quas horrendis modis damnaverat. Admonet igitur Moses, non esse cur populus ad insolitos Gentium ritus imitandos feratur, quum raris documentis cognoverit, quæcunque sibi figmenta excogitarunt profanæ gentes, Deo fuisse exosa. Sumpta igitur est hæc ratio ab experimentis, quibus sat superque admoniti fuerunt Israëlitæ ut sibi in posterum ab omnibus fallaciis caverent. Quum autem à singulis viris & mulieribus transit ad familias & tribus usque, significat eos qui sceleris societate sunt implicati, frustra quærere in turba patrocinium: quia non minus tota gens quam unus homo damnetur. Quod in fine versus decimi octavi additur, Ne sit in vobis radix &c. frigide ab aliis videtur exponi, ne sint virulenti homines qui fructus amatos Deo proferant. Nam per Radicem magis intelligo occulta vitiorum principia, quibus nisi mature occursum fuerit, collectis viribus emergunt, & sursum se attollunt: dissimulatione enim & connivenția crescit licentia peccandi. Atque huc videtur alludere auctor Epistolæ ad Hebræos, *Hebr 12.*
ubi fideles hortatur ne ipsorum negligentia radix *vers. 15.*
amarulentiæ sursum pullulet, quæ inquinet multos. Simul ergo atque fratres suos incitare quispiam tentaverit ad colendos falsos deos, eum evelli jubet Deus, ne erumpat venenum, & amara radix alios corrumpendo, fructus suos producat. Absinthium hic (ut sæpe alibi) sumitur in malam partem, propter ingratum saporem: nisi forte alia sit herba, quod magis probabile est.

19. *Sitque quum ipse audierit.*] Ostendit non abs re tam seria & severa contestatione se fuisse usum: quia nihil proclivius est quam ut homines sibi blandiendo facete Dei judicium eludant. Repetit ergo, eos coram Deo stare, qui nec fallit, nec fallitur, neque etiam se vilipendi sustinet, ut ad ejus minas expavescant. Terreat vos (inquit) Dei majestas: ne quis dum eo contempto in suis cupiditatibus lascivit, sibi impunitatem promittat. Benedicere sibi in corde, est tacita cogitatione sperare omnia prospera: sicuti hypocritæ, ne tonantem Deum exaudiant, fallaces sibi excitant plausus stulta adulatione. Ex hoc itaque loco discamus nihil esse deterius quam pacem sperare ubi bellum gerimus cum Deo, & illum promittere nobis quietum quem lacessimus, cupiditatum nostratum impetu. Quod additur in fine versus, Ut addat ebriam sitienti, propter ambiguitatem varie torquetur. Quam insulse nugati sint Hebræi interpretes, referre piget. Mihi dubium non est, quin proverbiali figura vetet Moses carnis appetitus plus satis fervidos quasi novis flabellis incitare. Quemadmodum ergo dicuntur oleum addere camino qui ignem jam accensum magis inflammant: sic dicuntur ebriam sitienti addere qui sibi accersunt audaciæ irritamenta, quo liberius peccent: nam concupiscentia in homine est quasi hydrops inexplebilis. Jam si quis tantæ intemperantiæ indulgeat, ebriam siticulosæ adjungit, hoc est, vecordiæ suæ furorem effreni desiderio. Quanquam רוה (meo judicio) active, ut aliis locis, accipitur. Psalmo 23. dicitur calix meus רויה similiter Psalmo 26. terra irrigua hoc nomine vocatur, quod triticum & herbas largo potu madefaciat. Optime autem conveniet, desideria carnis quibus flagramus, siti conferri: ebrietati vero licentiosum impetum, quo præcipites ferimur: quia boni & mali discrimen tollendo, se obstupefacit peccator. Ideoque Paulus eos qui sic demersi sunt in *Ephes 4.*
bruta Dei & sui oblivione, ἀπηλγηκότας vocat. *vers. 19.*

20. *Non placebit Jehovæ.*] Hic docet Moses contumaciam qua sponte obdurescunt impii, claudere spei januam, ut Deum experiantur implacabilem. Et certe omnium scelerum cumulus est, miserum hominem qui vitiis deditus est, extinguere lucem judicii: & imaginem Dei in se delere, quo in belluam degeneret. Neque id modo, sed etiam Deum è solio suo detrahere, qui est mundi judex. Hac enim contumelia eum afficiunt qui impunitatis fiducia se projiciunt ad peccandum. Itaque per Jesaiam jurat (Jesa. 22. vers. 12.) Deus id fore inexpiabile; quod dum vocavit ad calvitiem & lamentum, se ad lætitiam incitaverint Israëlitæ: ac laute epulando, per ludibrium dixerint, Cras moriemur. Verbo autem אבה excludit Moses prorsus gratiam Dei. Interea fixum Dei propositum, ne parcere velit, pravæ eorum voluptati opponit qui sibi in vitiis nimium placent. Eo quid superbo suo contemptu proficiant miseri, qui una cum Dei timore ejus judicium abolere conantur. Porro quo melius exprimat irreconciliabilem fore Deum tantæ obstinationi, pronunciat, eos qui tam petulanter exultaverint in nequitia, se exterminaturum è mundo: deinde subjicit se daturum illos in anathemata, ne locum teneant in populo Israel. Est autem gravius abdicari ab electo populo, & segregari in malum (ut hic dicitur) quam communi vita privari.

Ex eodem Capite.

22. Et dicet generatio postera, filii vestri qui surgent post vos, & alienigena qui veniet è terra longinqua, quum viderint plagas terræ hujus, & morbos quibus ægrotare fecerit Jehova in ea:
23. Sulphur, & sal, combustionem in toto solo ejus, ut non seratur, neque germinet, neque ascendat in ea ulla herba: ut in subversione Sodomæ, Gomorrhæ, Admæ, & Sebojim, quas subvertit Jehova in excandescentia sua & ira sua.
24. Dicent, inquam, omnes gentes, Quare fecit sic Jehova terræ huic? quæ est ira excandescentiæ hujus magnæ?
25. Et dicent, Eo quod dereliquerunt pactum Jehovæ Dei patrum suorum, quod pepigit cum eis, quum educeret eos è terra Ægypti.
26. Et abeuntes coluerunt deos alienos, incurvaveruntque se eis: deos, inquam, quos non noverant, & qui nihil impertiti fuerant illis.
27. Et irata est excandescentia Jehovæ in terram ipsam, ut induceret super eam omnem maledictionem scriptam in hoc libro.
28. Exstirpavitque eos Jehova è terra ipsorum in ira, & indignatione, & excandescentia magna, & projecit eos in terram aliam, sicut hodie.

22. *Et dicet generatio.*] Inculcat Deus quod ante vidimus, non vulgares fore quas infliget pœnas, vel quæ usu & consuetudine veniant in neglectum: sed portentis similes, quæ admirationem generent apud posteros. Nam interrogatio quæ ponitur, veluti est de re insolita, & quæ sub sensum non cadit. Non restringitur autem hæc sententia ad proximum membrum, sed ad totum catalogum maledictionum pertinet: non quod unaquæque seorsum tantum horroris incusserit, sed quia aliæ aliis concervatæ, tam numero quam gravitate & perseverantia, coëgerint omnes mirari, atque hoc modo fuerint in signum & prodigium. Nam homines morbis affligi ubique contingit, terræ etiam sterilitas uno anno malum commune est: sed morbos quasi affixos manere totius populi medullis, & terram in longum tempus exarescere, acsi sulphure combusta esset, id vero formidabile est spectaculum, in quo palam apparet quæ alioqui fuisset incredibilis Dei vindicta. Ideoque Sodomæ & Gomorrhæ exempla in medium profert, in quarum interitu cernere licet qualis omnes reprobos maneat exitus. Nam cæleste (Jud. v. 7.) fulmen quo fuerunt absorptæ, Judas admonet figuram esse ignis æterni. Porro illam vastitatem habuerunt semper Israelitæ ante oculos, ex quo terram sunt ingressi, ut admoniti tam severo judicio contremiscerent. Notatu quoque dignum est, exteros sciscitantes induci: quibus verbis significat Moses, profanis quoque gentibus terribilem fore hanc vindictam. Quibus respondet quod legitur apud Jeremiam, Transibunt populi multi per hanc urbem: (Jer. 22. vers. 8.) & dicet quisque proximo suo, Quare ita fecit Deus urbi huic magnæ? Et respondebitur, Eo quod dereliquerint pactum Dei sui, & adoraverint Deum alienum. Refertur similis Dei comminatio Regum primo, Accidet ut quisquis transibit per domum (1 Reg. 9. vers. 8.) hanc (loquitur autem de templo) in solitudinem redactam, obstupescat, sibilet, ac dicat, Quare sic evertit Deus domum hanc? & respondebitur, Eo quod dereliquerint Deum suum, & amplexi fuerint deos extraneos. Gravius quod postea legitur, Ecce inducam mala super Jerusalem, & super Judam, de (2 Reg. 21. vers. 12.) quibus quisquis audierit, tinnient ambæ aures ejus. Crimen defectionis exaggerat Moses, ubi dicit, relicto Deo patrum suorum, Deo liberatore suo, Deo qui cum ipsis pepigerat, abiisse ut colerent deos alienos & incognitos, nullis beneficiis inducti. Deus enim ipsos sibi tam doctrina quam incomparabili potentiæ suæ documento in perpetuum devinxerat. Nullus ergo erroris vel ignorantiæ prætextus fuit, ab eo deficere, ut se ignotis idolis prostituerent. Interea discamus ex hoc loco, sollicite inquirere quisnam sit Deus, & quæ ejus voluntas: quia nulla sine scientia, vera est religio: deinde si veterem populum redemptionis gratia nefandæ ingratitudinis convicit, nos hodie multo minus esse excusabiles, nisi constanter manemus in fide æterni Redemptoris.

DEUT. XXX.

ERit autem, quum evenerint tibi omnia verba hæc, benedictio & maledictio quas proposui tibi, & reduxeris ad cor tuum in cunctis gentibus ad quas expulerit te Jehova Deus tuus:
2. Et conversus fueris ad Jehovam Deum tuum, obedierisque voci ejus per omnia, ut ego præcipio tibi hodie, tu & filii tui toto corde tuo, & tota anima tua:
3. Tunc reducet Jehova Deus tuus captivitatem tuam, & miserebitur tui: & conversus congregabit te de cunctis populis ad quos disperserit te Jehova Deus tuus.

4. Si fuerit expulsus tuus in extremo cæli, illinc congregabit te Jehova Deus tuus, & illinc accipiet te:

5. Reducetque te Jehova Deus tuus ad terram quam possederant patres tui, ac possidebis eam: benefaciet que tibi, & multiplicabit te magis quam patres tuos.

6. Et circumcidet Jehova Deus tuus cor tuum, & cor seminis tui, ut diligas Jehovam Deum tuum toto corde tuo, & tota anima tua, propter vitam tuam.

7. Dabit autem Jehova Deus tuus omnes maledictiones istas super inimicos tuos, & super odio habentes te, & qui persequuti sunt te.

8. Tu ergo revertaris, & obedias voci Jehovæ, & facias omnia præcepta ejus quæ ego præcipio tibi hodie.

9. Et abundare te faciet Jehova Deus tuus in omni opere manuum tuarum, in fructu ventris tui, & in fructu jumenti tui, & in fructu terræ tuæ, in bonum: quoniam convertetur Jehova ut lætetur super te in bonum; quemadmodum lætatus est super patres tuos.

10. Si tamen obedieris voci Jehovæ Dei tui, custodiendo præcepta ejus, & statuta ejus, scripta in hoc libro Legis: quum conversus fueris ad Jehovam Deum tuum toto corde tuo, & tota anima tua.

1. *Erit autem.*] Quod alibi vidimus rursum confirmat, nunquam Deum tam duriter Ecclesiam suam affligere quin paratus sit redire in gratiam: imo pœnis, quamlibet in speciem atrocibus, miseros qui se velut devotis animis perdebant, ad pœnitentiam invitari, ut veniam obtineant. Quamvis ergo ardente vindicta Dei undique se ingerat desperationis materia, colligere tamen animos jubet ad bene sperandum. Tenendum vero quod antea docui ex verbis Mosis, non omnibus promiscue offerri reconciliationem: sed hoc beneficium singulari privilegio in sola Ecclesia residere. Quod etiam ex speciali promissione colligitur, Visitabo in virga iniquitates eorum: misericordiam vero meam non auferam ab ipsis. Nunc vero simul addendum est, ne omnibus quidem esse commune qui se profitentur Ecclesiæ membra, sed tantum ad residuum semen, & quas
Rom. 11. vers. 24. Paulus vocat gratiæ reliquias, spectare. hypocritis enim, quamvis fidelibus permisti sunt, nihilo utilius est in salutem Dei flagellis percuti, quam extraneis. Quare promissio hæc ad certum numerum dirigitur: quia semper aliquem populum superstitem manere oportuit, quo firmum & ratum staret Dei fœdus. Quanquam non tantum jubet Moses Israëlitas proficere sub Dei ferulis, sed ejus simul benedictiones reputare, quibus suaviter ad eum colendum adduci debuerant. Hæc enim comparatio ad illustranda Dei judicia non parum valebat. Si tantum pœnæ in mentem venissent, dimidia vel obscurior fuisset cognitio: verum quum ab una parte expenderent, se non frustra Deum coluisse, rursum eo derelicto, ex summa felicitate decidisse in profundas miserias, colligere promptum fuit, quicquid malorum patiebantur, fructum & mercedem impietatis esse. Nec vero dubium est quin sub Lege ita se ad tenerum & rudem populum Deus inflexerit, ut dilucida esset benedictionum & maledictionum series: unde palam fieret, eos Legem servando non ludere operam, sicuti nec eam impune violare. Et sæpe Deus apud Prophetas commemorat, quamdiu obsequentes fuerunt filii, se illis vicissim fuisse patrem: ut inde clarius perspicerent, ex justa ejus offensione provenire statum in deterius mutatum. Hoc quidem prætextu suas superstitiones olim defendere conati sunt impii;
Jer. 44. vers. 15. sicuti ad refellendum Jeremiam superbe jactabant sibi bene fuisse, quum suffitum offerrent opificio cælorum: sed tam proterva improbitas optime coarguitur à Propheta, quod Deus urbis clade, & excidio templi, ejusmodi pollutiones satis aperte ultus fuerit. Distinctio itaque de qua nunc loquitur Moses, eos fallere non potuit, nisi sponte tenebras luci obducerent. Porro quia raro contingit homines in rebus prosperis sapere, hortatur Moses Israëlitas, ut saltem duriter afflicti, ad sanam mentem redeant. exules enim alloquitur, qui à Deo exhæredati, nihil spei reliquum habebant. Promittit autem, si expulsi in terras longinquas tandem resipuerint, Deum fore exorabilem. Ad cor enim reducere, tantundem valet atque expendere quod ante per contemptum, vel negligentiam, vel socordiam spretum fuerat, & quasi voluntaria oblivione sepultum. Cæterum ne facilitate Dei confisi, defunctorie tantum veniam petant, exigitur seria conversio, cujus effectus in vita appareat: sicut pœnitentiam comitatur vitæ novitas. Nec tantum de externa vitæ correctione loquitur Moses, sed postulat sincerum obediendi studium: alibi enim vidimus, totum cor pro integro accipi.

4. *Si fuerit expulsus tuus.*] Quoniam eorum dissipatio in regiones incognitas spem reditus abscindere poterat, huic diffidentiæ occurrit Moses: & quamvis in extremas mundi plagas fuerint expulsi, immensam Dei potentiam sufficere docet ad ipsos colligendos: sicuti etiam in Psalmo dicitur, Ædificans Jeru- Psal 147. vers. 2.
salem Jehova, dispersiones Israëlis congregabit. Hoc consilio bis ponitur adverbium Illinc, ne locorum distantiam obstaculo fore imaginentur quominus impleat Deus quod promisit. Porro non temere præcipui beneficii loco habitationem in terra Chanaan celebrari, alibi visum fuit: quia usque ad Christi adventum, spem æternæ hæreditatis terreno & visibili symbolo in eorum animis foveri oportuit.

6. *Et circumcidet.*] Hæc promissio longe excellit, & proprie ad novum fœdus refertur, interprete Jeremia, qui Deum ita loquentem inducit, Ecce, venient Jer. 31. vers. 32.
dies quibus feriam cum domo Israël & domo Juda fœdus novum, non quale pepigi cum patribus eorum, quod irritum fecerunt: sed ponam Legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam. Idem nunc diversis verbis pronunciat Moses, ne suo more ac pro sua levitate identidem recidant Israëlitæ ad novam perfidiam, cælesti remedio opus esse, ut cor eorum Deus refingat ac formet. In summa, hunc admonet præcipuum fore reconciliationis fructum, quod Deus Spiritu regenerationis eos donabit. In verbo circumcidendi metaphora est: quia alludit Moses ad Legale consecrationis signum, quo initiabantur in cultum Dei. Perinde igitur valet loquutio acsi dictum esset, Deus spiritualiter vos creabit novos homines, ut purgati à carnis & mundi sordibus, & ab immundis gentibus segregati, pure eum colatis. Interea ostendit, quicquid in Sacramentis offert Deus, ab arcana Spiritus sui operatione pendere. Circumcisio tunc pœnitentiæ & renovationis Sacramentum erat, ut hodie nobis est Baptismus: atqui litera ipsa quam Paulus vocat, inutilis per se fuit, sic- Rom. 2.
ut & hodie multi nullo fructu baptisantur. Tantum vers. 27.
ergo abest quin Spiritus sui gratiam resignet Deus Sacramentis, ut tota eorum efficacia & utilitas nonnisi penes Spiritum resideat. Etsi autem videtur Moses inter homines & Deum sic partiri, ut illis adscribat ini-

initium pœnitentiæ, hunc vero faciat perseverantiæ auctorem: hujus tamen nodi facilis est solutio. Nam pro usitato Scripturæ more, dum ad pœnitentiam eos hortatur, non docet esse donum Spiritus, sed simpliciter de eorum officio disserit. Interea stulte colligunt liberi arbitrii defensores, non plus ab hominibus flagitari quam sint præstando: aliis enim locis docentur à Deo petere quicquid injungit. Sic & hoc loco Moses concionatus est de ratione placandi Dei, ut populus corde non ficto ad bonam frugem se recipiat. Ubi autem testatus est Deum illis fore propitium, subjicit meliore remedio opus esse, ut semel ab eo restituti, fruantur perpetua ejus gratia. Neque tamen consilium ejus est, ad subsequentem vitæ cursum restringere Circumcisionem cordis: acsi in ipsorum arbitrio ac proprio motu esset, seipsos circumcidere, antequam in ipsis operetur Deus. Et certe nihilo facilius est surgere quum lapsus fueris, quam stare ex quo te erexerit Deus. Eximia virtus est perseverantia, fateor: sed quomodo peccator qui Satanæ mancipatus est, se expediet ab illis vinculis, nisi Deo liberatore? Quod ergo de perseverantiæ dono prædicat Moses, conversionis exordio non minus convenit: sed tantum docere vult, quamvis Deus peccatis nostris ignoscat, evanidum fore illud beneficium nisi nos contineat in obsequio Legis suæ. Et certe quibuscunque remittit Deus peccata, eosdem Spiritu suo in justitiam regenerat.

8. *Tu ergo reverteris.*] Copula quæ hic ponitur à Mose, particulam illativam valet: ratiocinatur enim à veniæ fiducia, ne dubitent ad Deum redire, quin potius alacri promptoque animo se accingant: deinde ut constanter pergant in obedientiæ cursu. Quando autem perseverantiam quam paulo ante testatus est à solo Deo dari, nunc à populo exigit: inde facile colligere licet, insulse eos facere qui ex Dei præceptis æstimant hominum vires. Interea caput illud teneamus, veram conversionem continuo vitæ tenore probari: quia in hunc finem (teste Zacharia) redempti sumus, ut Deum liberatorem colamus in sanctitate & justitia cunctis diebus vitæ nostræ. *Luc. 1. vers. 74.*

Ex eodem Capite.

15. Vide, proposui tibi hodie vitam & bonum, mortem & malum.

16. Quando ego præcipio tibi hodie ut diligas Jehovam Deum tuum, ut ambules in viis ejus, & custodias præcepta ejus, & statuta ejus, & judicia ejus: ut vivas, & multipliceris, benedicatque tibi Jehova Deus tuus in terra ad quam ingrederis ut possideas eam.

17. Quod si averterit se cor tuum, & non audieris, & impulsus adoraveris Deos alienos, coluerisque eos:

18. Denuncio vobis hodie, pereundo peribitis, non prorogabitis dies super terram ad quam transmisso Jordane pergis ut possideas eam.

19. Testor contra vos hodie cælum & terram, quod vitam & mortem proposui, benedictionem & maledictionem: deligas ergo vitam, ut vivas tu & semen tuum,

20. Diligendo Jehovam Deum tuum, obediendo voci ejus, adhærendo ei: ipse enim est vita tua, & longitudo dierum tuorum, ut habites super terram quam juravit Jehova patribus tuis, Abrahæ, Isaac & Jacob, se daturum illis.

15. *Vide, proposui.*] Obtestatio superioribus similis, ut cogitent Israelitæ, quod Deus Legem suam dignatus fuerit apud ipsos deponere, inæstimabile esse beneficium: quod nisi reverenter excipiant, non leves daturi sint pœnas tam fœdæ ingratitudinis. Nam ut erroris patrocinio eos spoliet, à profanis gentibus separat, quæ propter viæ ignorantiam inter vitam & mortem dubiæ vacillabant. Dicit igitur se posuisse ante eorum oculos vitam, & quidem conjunctam cum vera & plena felicitate: similiter mortem cum suis appendicibus. Nemo vero est qui natura duce vitam non appetat, qui mortem non refugiat. Exprobrat itaque Moses, plusquam amentes fore si ultro se in omnes miserias conjiciant. Interea significat, se non jactare nudas & inanes voces, sed doctrinam suam armatam esse Dei potentia, ut quisquis eam amplexus fuerit, salutem in ea reperiat: nemo vero spernat impune. Sequitur utriusque membri partitio, amorem Dei & Legis observationem præcipi, ut vivant: sin vero aversi ab eo fuerint, denunciari interitum. Itaque non temere promissiones & minas vocavi Legis sanctiones, quia ut ejus auctoritas apud nos firma sit, tam obedientiæ mercedem, quam pœnam transgressionis in medium proponi necesse est. Per cultum deorum alienorum, quamlibet defectionem intelligit, ut antea admonui. Impelli vero ad superstitiones non dicit excusandæ eorum levitatis causa, sed potius ad crimen exaggerandum, quod prava cupiditate abrepti, veritatem Dei probe cognitam deserant.

19. *Testor contra vos.*] Est quidem verbum præteriti temporis, sed quod præsentem actum designat. Vehementius autem eos urget, ubi testes vindictæ Dei advocat cælum & terram. Quibus verbis non Angelos & homines compellat (ut frigide quidam exponunt) sed amplificandi causa sensum tribuit rebus inanimatis. Quod breviter perstringo, quia alibi fusius tractavi: sicuti quod paulo post sequitur de vita & morte. Lex enim quoad doctrinam spectat, vitam & mortem in se continet: quia illic non fallaciter promittitur vitæ æternæ merces. Sed quum nemo repetiatur dignus mercede promissa, merito docet Paulus Legem tantum esse mortiferam. Atqui id accidentale est, quod non ex doctrinæ defectu, sed ex hominum vitio manat. Quæritur tamen, si naturæ nostræ corruptio facit ne Lex aliud quam mortem generet, quomodo jubeat Moses vitam eligere, quam ex illa adipisci non potest peccator. Itaque cristas erigunt Papistæ, tam ad extollendum liberum arbitrium, quam ad jactanda merita: quasi vero Moses non gratuitæ quoque Dei misericordiæ testis fuerit ac præco; & suos discipulos ad Christum direxerit, ut ab eo salutem peterent. Ergo quum de servandis mandatis verba facit, non excludit duplicem Christi gratiam, ut fideles Spiritu regeniti, ad obedientiam justitiæ aspirent, simulque peccatis expiatis Deo gratis reconcilientur. Et certe quum idem fœdus nobis & veteri populo sit commune, dubium non est quin vitam elegerint quicunque olim amplexi sunt Mosis doctrinam. Interim, quatenus separata fuit ejus legatio ab Euangelio, magis in munere sibi peculiariter injuncto insistit, ut inter ipsum & Christum clarius appareat discrimen. Hæc ratio est cur fidei justitiam parcius delibet: prolixe autem concionetur de amando & colendo Deo, & implendis ejus mandatis.

REDITUS AD HISTORIAM.

Ex Exodi XXXI.

Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
2. Vide, vocavi ex nomine Beseleel filium Uri, filii Hur, è tribu Jehuda:
3. Et replevi eum Spiritu Dei, sapientia & intelligentia, scientia & omni arte,
4. Ad excogitandum quicquid fabrefieri potest ex auro, & argento, & ære:
5. Et in arte gemmaria, ad replendum, & in arte lignaria, ut operetur in omni opere.
6. Et ego ecce constitui cum eo Aholiab filium Ahisamach è tribu Dan, & in corde omnis sapientis corde, dedi sapientiam, ut faciant quæcunque præcepi tibi:
7. Tabernaculum Ecclesiæ, & arcam testimonii, & propitiatorium quod est super eam, & omnia vasa tabernaculi:
8. Et mensam & vasa ejus, & candelabrum mundum, & omnia vasa ejus, & altare suffimenti:
9. Et altare holocausti, & omnia vasa ejus, & concham & basin ejus:
10. Et vestes ministerii, & vestes sanctitatis ipsi Aharon sacerdoti, & vestes filiorum ejus, ut sacerdotio fungantur:
11. Et oleum unctionis, & suffimentum aromaticum pro sanctuario: juxta omnia quæ præcepi tibi, facient.

2. *Vide, vocavi.*] In reliqua hujus operis parte contextum historiæ sequemur, usque ad finem Deuteronomii, ubi narratur mors ipsius Mosis. Tametsi in forma tabernaculi nihil omiserat Deus, quin exacte præciperet quicquid opus esset factu: ipsa tamen operis difficultas tam Mosi quam toti populo torporem ea desperatione injicere poterat. Neque enim de quolibet opere agebatur, in quo vel summi artifices specimen ederent suæ industriæ: sed de admirabili structura, cujus exemplar in monte ostensum fuerat: ut incredibile videri posset, ullos mortales sua solertia quod Deus mandaverat posse assequi. Adde quod in Ægypto servilibus operis addicti fuerant, quæ omnem extinguerent ingenii vigorem, nec ad ullas artes liberales aspirare sinerent. Unde colligimus, quicunque Dei vocem obedienter sequuntur, nunquam ejus suppetiis destitui. Ergo in arduis omnibus negotiis hæc precatio nos ad pergendum animet, Da quod jubes, & jube quod velis. Porro Vocare ex nomine, tantundem valet atque eximium reddere. quo significat Moses, Beseleel, quia peculiari dono præditus erit, fore extra communem
Jes. 45. numerum. Sic apud Jesaiam dicitur Cyrus nomine
vers. 4. suo vocatus: quia singulari modo ad tantas res gerendas Dei consilio destinatus esset. Etsi autem specialis fuit vocatio Beseleel, quia (ut nuper dixi) insolitum & minime vulgare opus ei Deus mandabat: colligimus tamen neminem vel in minimis ac contemptissimis opificiis excellere, nisi quatenus in eo Dei Spiritus operatur. Nam quamvis divisa sint dona,
1 Cor. 12. unus tamen est Spiritus ex quo omnia scaturiunt: &
vers. 4. quidem prout Deo visum est singulis ad mensuram distribuere. Neque id tantum in spiritualibus donis locum habet, quæ regenerationem sequuntur, sed in omnibus scientiis quæ pertinent ad usum communis vitæ. Vitiosa igitur partitio est, dum profani homines partim naturæ & Dei beneficio adscribunt, partim hominum industriæ, adjumenta omnia quibus utimur: quando ipsa quoque hominum industria Dei beneficium est. Melius Poëtæ, qui simpliciter Deo referunt acceptum quod ab ipsa natura dictatum erat, artes omnes à Deo manare, & ideo debere censeri divinas inventiones. Hujus doctrinæ duplex est utilitas, ut omnia quæ pertinent ad fovendam & tuendam vitam, quoties occurrunt, nos ad gratitudinem excitent: & quæcunque nata videntur ex hominum ingenio, documenta sint paternæ erga nos Dei sollicitudinis: deinde ut pure & sancte Deum colamus tot bonorum auctorem, qui ea in usum nostrum sanctificat. Plura Spiritus epitheta enumerat Moses: quia singularis opificii fit mentio. Statuere tamen convenit, quæcunque singulis facultas suppetit, ex unico fonte manare, & divinitus conferri. Hoc tantum interest, quod Beseleel summa præstantia donatus fuit, aliis distribuitur quantum Deo placet.

6. *Et ego ecce constitui cum eo.*] Principem operis ex tribu Juda fuisse delectum mirum non est: cur ex tribu Dan adjunctus fuerit comes, via reddi potest ratio, nisi quod loci obscuritas magis illustravit Dei gratiam. Quod autem continuo post subjicitur, Deum sapientiam dedisse in cor eorum qui præditi erant sapientia cordis, speciem repugnantiæ primo intuitu ostendit. Nam si intelligentia jam pollebant, quorsum nova inspiratio? Hinc factum est ut vulgo putaverint, specialem Dei gratiam duntaxat esse adminiculum quo juvetur quæ jam naturaliter nobis inest facultas. Atqui potius docemur hoc loco, quum aliquid nobis accrescit, & dotes in nobis illustriores apparent, non aliunde esse nostros progressus quam ex continua Spiritus operatione. Jam Deus artificibus, quorum fit mentio, acumen & perspicaciam contulerat: ut eorum dexteritas semen duntaxat esset. Nunc promittit se plus daturum quam antea apparuisset. Scio verba sic resolvi posse, Quicunque apti & idonei erunt, ideo præditos esse intelligentia, quoniam Deus arcano instinctu eam inspiraverit: sed altera expositio simplicior. Quod sequitur de partibus tabernaculi, alibi jam tractatum fuit.

Ex Exodi XXXV.

20. Egressi sunt universus cœtus filiorum Israël à facie Mosis.
21. Veneruntque vir quem extulit cor suum, qui liberalis fuit spiritu suo: attulerunt que oblationem ad opus tabernaculi conventionis, & ad omne opus ejus, & ad vestes sanctitatis.
22. Venerunt viri & mulieres, quicunque liberalis fuit corde: attulerunt fibulas, & inaures,

inaures, & annulos, & armillas, quodlibet vas aureum, & omnis vir qui attulit levationem auri Jehovæ.

23. Præterea omnis vir apud quem inveniebatur hyacinthus, purpura, coccus, byssus, & pili caprarum, & pelles arietum rubricatæ, & pelles taxorum, hæc attulerunt.

24. Omnis tollens levationem argenti & æris, obtulerunt levationem Jehovæ: & omnis apud quem inveniebantur ligna Sittim, pro universo opere ministerii attulerunt.

25. Præterea omnis mulier intelligenti corde, manibus suis neverunt, & attulerunt quod nendo operatæ fuerant, hyacinthum, purpuram, coccum, & byssum.

26. Omnes quoque mulieres quas excitavit cor ipsarum, intelligenter neverunt pilos caprinos.

27. Principes quoque attulerunt lapides onychinos, & gemmas inserendas in ephod & pectorali:

28. Aromata etiam & oleum pro luminari, & pro oleo unctionis, & pro incenso aromatico.

29. Omnis vir & mulier qui liberales fuerunt corde suo ad offerendum pro cuncto opere quod mandaverat Jehova fieri per manum Mosis, obtulerunt filii Israël donum voluntarium Jehovæ.

30. Tunc ait Moses ad filios Israël, Videte, vocavit Jehova nomine Beseleel filium Uri, filii Hur, de tribu Juda:

31. Et implevit eum Spiritu Dei, in sapientia & intelligentia, in scientia & omni artificio,

32. Ad excogitandum ingeniosa opera, ut faciat in auro, argento, & ære:

33. Et in artificio gemmarum: ut illas includat in artificio ligni, ut faciat quodcunque opus ingeniosum.

34. Et posuit in corde ejus ut doceat, ipse & Aholiab filius Ahisamach, è tribu Dan.

35. Replevit eos sapientia cordis, ut faciant omne opus artificis, & phrygionis, & acupictoris, ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso, & textura, facientes omne opus, & excogitantes inventiones.

20. *Egressi sunt universus.*] Non est cur quempiam offendat mutata narrationis series: quando ex compluribus locis palam apparet, temporis ordinem non semper fuisse servatum à Mose. Sicut hoc loco videtur lapsum populi connectere superioribus præceptis, tam de extruendo tabernaculo quam de reliquo Dei cultu. Atqui firmis rationibus monstravi, antequam ad idololatriam deficeret populus, extructum fuisse tabernaculum. Ergo quod omissum fuerat, nunc supplet Moses: ego autem facilitati studens contexui filum historiæ. Summa porro hujus narrationis est, quicquid ad structuram tabernaculi opus erat, liberaliter fuisse allatum. Ac notandum est à Mose fuisse digressos: quoniam ex hac circumstantia colligimus, quum singuli ad sua tabernacula reversi essent, seorsum reputasse quidnam essent daturi. Quo plus meretur laudis ipsorum largitio quam ante erant meditati. Sæpe enim contingit ut qui subito fervore fuit beneficus, eum mox pœniteat. Cæterum quum addit, venisse omnes viros: dubium est an totius populi animos ad largiendum promptos & alacres fuisse intelligat, an vero oblique perstringat eorum tenacitatem & sordes qui maligne officium neglexerunt. Utrovis modo accipere libeat, repetit Moses quod ante vidimus, non vi aut necessitate extortas fuisse oblationes, sed profectas à voluntario & hilari affectu. Verba sic resolvo, Venerunt singuli, prout quemque excitavit cor suum. Acsi diceret, non fuisse coactos lege imposita, sed unumquemque sibi fuisse legislatorem propria voluntate. Perperam vero torquetur à Papistis hic locus ad probandum liberum arbitrium: acsi à seipsis incitarentur homines ad bene recteque agendum. Neque enim Moses, dum spontaneum affectum laudat, excludere vult Spiritus gratiam, qua sola ad pium studium corda flectuntur: sed opponitur hæc incitatio pigritiæ, qua seipsos profani homines impediunt & morantur. Quos ergo gubernat Dei Spiritus, non trahit invitos violento impulsu vel extrinseco, ut loquuntur: sed intus ita operatur velle, ut seipsos incitent fideles, & ultro sequantur Spiritum ipsum ducem. Itaque quum additur, Cujus spiritus erat liberalis in ipso, non adscribitur principium bene agendi hominibus, vel etiam concursus, acsi seorsum cooperarentur, sed tantum laudatur interior animi motus & studii sinceritas.

22. *Venerunt viri cum mulieribus.*] Mulierum expressa fit mentio, quarum non modo largitione, sed etiam opera (ut paulo post sequitur) dignatus est uti Deus ad opificium sanctuarii. Pii autem desiderii ardorem amplificat Moses, quod ornamentis non pepercerint: quibus ut plurimum ita sunt addicti homines, ac præsertim fœminæ, ut frigus, inediam, & sitim pati malint quam illa attingere. Fuit ergo signum non vulgaris zeli, annulos sibi & armillas detrahere, quibus tam ægre multi spoliantur, etiam ubi eos conficit esuries. Iterum laudatur eorum erogatio à quibus data fuerunt æs, ferrum, ligna Sittim, pili caprarum, & arietum pelles, ut non dubitent pauperes, quamvis non respondeat animo facultas, gratum nihilominus Deo esse munus quod ex sua tenuitate libenter offerunt, quam si dives ex magna copia centuplo esset largior.

30. *Videte, vocavit.*] Hic ad exhortationem efficax esse debuit stimulus, quum palam cernerent Deum operi præesse. Cujus rei illustre fuit documentum nova illa virtus & insolita qua præditi fuerunt Beseleel & Aholiab. Etsi enim jam ante nobiles fuerant ac eximii artifices, dubium tamen non est longe aliis dotibus fuisse ornatos usque ad miraculum. Proinde non abs re jubet populum attendere ad hanc inopinatam Dei virtutem: quia perinde erat acsi manum ad operis progressus è cælo extenderet. Qua etiam ratione notatur utriusque tribus, propter conspicuam gratiæ excellentiam, cujus memoriam omnibus seculis celebrari æquum fuit. Sicuti autem Deus visibilis sanctuarii architectis honorem hunc detulit: ita pronunciat eorum nomen fore in cælo gloriosum qui præclaris Spiritus donis instructi suam operam fideliter impendunt ad spiritualia templi ædificium. Quum toties hic ponitur cordis sapientia, tam in viris quam in mulieribus, mentis soler- *Dan. 12.*

ſolertiam intellige. neque enim taotum cor vocatur ſedes affectuum, ſed vis & facultas intellectiva, ut loquuntur: ſicuti Deut. 30. Noo dedit tibi hactenus Deus cor ad intelligendum.

31. *Et implevit eum Spiritu Dei.*] Præſtantiam ingenii & ſolertiæ magnifice plutibus verbis iterum prædicat. Fuit enim raræ virtutis, quum tam ſerviliter & contumelioſe oppreſſi fuiſſent Iſraëlitæ, exſtare in illa gente homines tali acumine adhuc præditos. Repleviſſe dicitur Deus Spiritu Dei, hoc eſt, divino: ut ſciamus has dotes noo fuiſſe naturaliter ingenitas homini, nec induſtria etiam partas. Etſi enim ipſa quoque oaturæ bona à Spiritu Dei proveniuot, qui ſingulis non minus dat intelligere quam vivere: ſpecialis tamen donorum diſtributio ſeorſum in ſuo gradu eminet. Deinde habuit Deus tam exquiſiti operis rationem, ut mira perſpicacia ſupra vulgatem modum hos artifices donaret. Additur facultas ad docendum, quia duo ſoli tam arduum opus nunquam tota vita abſolviſſent. Fuit autem hæc quoque dexteritas cæleſtis gratiæ: quia alioqui nunquam tot tædia devoraſſent in poliendis rudibus, oec tanta celeritate magnam hominum turbam formaſſent incredibili ſymmetris ad ſingulas operis partes.

EXODI CAP. XXXVI.

FEcit ergo Beſeleel & Aholiab, & omnis vir ſapiens corde, quibus dederat Jehova ſapientiam & intelligentiam, ut ſcirent facere omne opus miniſterii ſanctuarii, quæcunque præceperat Jehova.

2. Nam vocavit Moſes Beſeleel & Aholiab, omnemque virum ſapieotem corde, cujus cordi indiderat Jehova ſapientiam, & omnem cujus cor excitaverat ipſum ut accederet ad opus ad facieodum illud.

3. Tuleruntque à facie Moſis omnem oblationem quam attulerant filii Iſraël ad opus miniſterii ſanctuarii: illi autem afferebant ad eum adhuc oblationem ſpontaneam quotidie.

4. Veneruntitaque omoes ſapientes qui faciebant omne opus ſanctuarii, ſinguli ab opere quod faciebant:

5. Et loquuti ſunt ad Moſen, dicendo, Plus affert populus afferendo quam opus ſit ad miniſterium pro opere faciendo quod præcepit Jehova fieri.

6. Præcepit ergo Moſes ut proclamarent in caſtris, dicendo, Vir & mulier ne quid addant ultra ad oblationem ſanctitatis. Itaque prohibitus eſt populus ab offerendo.

7. Materia enim erat ad ſufficientiam eis pro toto opere ad faciendum illud, & ſuperabundabat.

8. Et fecerunt omnis ſapiens corde inter facientes opus, tabernaculum è decem cortinis, quæ erant ex byſſo retorta, & byacintho, & purpura, & vermiculo cocci, ex Cherubim: opere phrygionico fecit illas.

9. Longitudo cortinæ unius erat octo & viginti cubitorum, & quatuor cnbitorum latitudo cortinæ unius, menſura erat omnibus cortinis.

10. Poſtea conjunxit quinque cortinas alteram eum altera, & quinque alias cortinas conjunxit alteram cum altera.

11. Fecit & laqueolos hyacinthinos in ora cortinæ unius, in extremo in conjunctione: ſic fecit in ora cortinæ extrema in conjunctione ſecundæ.

12. Quinquaginta laqueolos fecit in cortina una, & quinquaginta laqueolos fecit in extremo cortinæ ſecuodæ, quæ erat in conjunctione ſecunda: oppoſiti erant laqueoli alter alteri.

13. Fecit & quioquaginta uncinos aureos, & conjunxit cortinas alteram cum altera uncinis: & ita factum eſt tabernaculum unum.

14. Fecit inſuper cortinas è caprarum pilis in tentorium ſuper tabernaculum, undecim cortinas.

15. Longitudo cortinæ unius triginta cubitorum, & quatuor cubitorum latitudo cortinæ unius, menſura una erat undecim cortinis.

16. Conjunxit quinque cortinas ſeorſum, & ſex cortinas ſeorſum.

17. Fecit etiam laqueolos quinquagința in ora cortinæ extrema, in conjunctione: quinquaginta item laqueolos fecit in ora cortinæ, in coojunctione ſecunda.

18. Fecit præterea uncinos æreos quinquagiota ad eonjungendum tentorium, ut eſſet unum.

19. Fecit inſuper operimentum tentorio è pellibus arietum rubricatis, & operimentum è pellibus raxorum ſuperne.

20. Fecit & tabulas tabernaculo è lignis Sittim ſtantes.

21. Decem cubitorum erat longitudo tabulæ, cubiti vero & dimidii latitudo tabulæ.

22. Duo cardines erant tabulæ uni inſtar ſcalarum gradus diſpoſiti, alter è regiooe alterius: ſic fecit omnibus tabulis rabernaculi.

23. Fecit (inquam) tabulas tabernaculo, viginti tabulas ad latus Auſtri ad Meridiem.

24. Et quadraginta baſes argenteas fecit ſub viginti tabulis, duas baſes ſub tabula una pro duabus claſtraturis ejus, & duas baſes ſub tabula altera pro duabus claſtraturis ejus.

25. In latere vero tabernaculi ſecundo, nempe in latere Aquilonari, fecit viginti tabulas:

26. Et

26. Et quadraginta bases earum argenteas, duas bases sub tabula una, & duas bases sub tabula altera.

27. In latere autem tabernaculi ad Occidentem fecit sex tabulas.

28. Duas tabulas fecit angulis tabernaculi in duobus lateribus.

29. Et erant quasi gemellæ inferne, & pariter quasi gemellæ in summitate ejus, in circulum unum: sic fecit utrique in duobus angulis.

30. Fuerunt itaque octo tabulæ, & bases earum argenteæ sedecim, bases binæ sub qualibet tabula.

31. Fecit & vectes è lignis Sittim, quinque pro tabulis unius lateris tabernaculi,

32. Et quinque vectes pro tabulis alterius lateris tabernaculi, & quinque vectes pro tabulis lateris tabernaculi, in lateribus duobus ad Occidentem.

33. Fecit item vectem medium, ut transiret per medium tabularum, ab extremo ad extremum.

34. Tabulas autem texit auro, & annulos earum fecit ex auro, per quos trajicerentur vectes: & texit vectes auro.

35. Fecit etiam velum ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta: opere phrygionico fecit illud, cum figuris Cherubim.

36. Et fecit illi quatuor columnas de lignis Sittim,& texit eas auro: uncini autem earum erant aurei: & fudit eis quatuor bases argenteas.

37. Fecit quoque velum ad ostium tabernaculi ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta, opere phrygionico:

38. Et columnas ejus quinque, & uncinos earum: texitque capita earum, & fila ea cingentia auro, bases autem earum quinque æreas:

1. *Fecit ergo Beseleel & Aholiab.*] Quanquam verbosa potuit videri prolixitas quum narraret Deum præcepta de extruendo tabernaculo dedisse: hic tamen iisdem prope verbis eandem narrationem retexit: sed optimo consilio & ratione. Magni enim interfuit, ex comparatione perspici quam exacte opifices omnia ad normam divinitus positam formassent. Neque id solum in laudem eorum obedientiæ: sed quia in tota structura nihil humanum esse oportuit. Quamvis enim operam suam strenue pro se quisque impenderint: nefas tamen fuit propriis inventionibus vel tantillum tribuere: imo hæc sacri ædificii profanatio fuisset, non sequi omni ex parte quod tam diligenter Mosi dictatum fuerat. Quod valere debuit ad ipsos in posterum cohibendos, ne quid mutando, vel novando, imperium Dei violarent. Non tenebant quidem omnium rationem, tam in numero quam in mensura: sed persuasos esse oportuit Deum nihil temere jussisse. Hinc etiam erigi decuit eorum mentes ad cæleste exemplar: ut ad plenam ejus manifestationem mysteria, licet obscura, reverenter suspicerent. Verborum itaque repetitio nos admonet quam concinne respondeat in structura, hominum labor & artificium Dei præcepto.

2. *Nam vocavit Moses Beseleel.*] Non abs re toties in acumine ingenii & artis peritia Spiritus Dei gratiam commendat Moses. Priore quidem loco architectos solertes vocat: sed mox correctionis vice adjicit divinitus instructos fuisse tali intelligentia. Quo refellitur Papistarum insulsitas, quibus ad probandum liberum arbitrium satis est locos arripere ubi recta voluntas laudatur. Atqui quamvis recte velint homines, stulte inde colligunt libero arbitrio præditos esse, nisi demonstrent velle à seipsis. Itaque quod sequitur in contextu, singulos ad fabricam tabernaculi vel operas vel substantiam contulisse, prout corda sua excitaverant, non ita auctores pii affectus facit homines, ut Deum laude sua fraudet. Intelligunt igitur homines, voluntarii sunt, seipsos animant ad sanctos conatus: sed quæritur unde intelligentia, voluntas & studium bene agendi: quæ Scriptura pronunciat Dei & Spiritus dona esse, perperam sibi Papistæ arrogant.

3. *Tuleruntque à facie Mosis.*] Hic ostenditur primum sedulitas & prudentia tam Mosis quam artificum, deinde etiam integritas. Prudentiæ est quod materiam inter se distribuunt: diligentiæ vero quod cito manum admovent operi, nec expectant dum suppetat quantum satis sit ad opus complendum. Porro raram integritatem testantur, dum ultro admonent sufficere quod datum est, & finem imponunt oblationibus, ne modum excedant. Scimus, ubi data est occulte furandi occasio, quam pauci se contineant. Quod si animus absit à fraude, ambitio tamen plerosque sollicitat, ut cupide appetant largiorem quam par sit copiam tractare. Videmus itaque ut Deus omnes ad opus Sanctuarii suscipiendum direxerit, & ad operis perseverantiam impulerit suo Spiritu. Hæc tamen gratia præcipue refulget in miro populi ardore. Non admodum erant locupletes: quia non erant illis opes à longo tempore repositæ: & qui erant ditissimi non plus habebant quam furtim abstulerant ex Ægypto: sumptuosum erat ædificium: non desinunt tamen plus largiri quam opus sit, donec edicto prohibentur. Non vulgari digna laude fuit hæc promptitudo & liberalitas. Quo magis mirum est, paulo post neglecto vero Deo, ad cujus cultum ita accensi fuerant, ad fœdam idololatriam prolapsos esse. Hinc discamus, pietatis studium quod in ipsis ad breve tempus viguit, à Spiritus sancti instinctu manasse: rursum optimos quosque affectus evanescere, nisi constantiæ donum accedat. Quæ sequuntur quasi in viva effigie repræsentant (ut diximus) quam fideliter exequuti sint quicquid Deus præceperat, ut ne in minimo quidem filo quicquam appareat diversum.

EXODI CAP. XXXVII.

Fecit etiam Beseleel arcam è lignis Sittim: duorum cubitorum & dimidii longitudo ejus: cubiti & dimidii latitudo ejus: cubiti quoque & dimidii altitudo ejus.

2. Et texit eam auro mundo intrinsecus, & extrinsecus: fecitque ei coronam auream in circuitu.

3. Et fudit ei quatuor annulos aureos ad quatuor angulos ejus, duos videlicet annulos in latere ejus uno, & duos annulos in latere ejus altero.

4. Fecit & vectes è lignis Sittim, & texit eos auro.

5. Induxitque vectes in annulos in lateribus arcæ, ad portandam arcam.

6. Fecit & propitiatorium ex auro mundo: duorum cubitorum & dimidii longitudo ejus, cubiti & dimidii latitudo ejus.

7. Fecit quoque duos Cherubim ex auro: ductiles fecit eos in duabus extremitatibus propitiatorii.

8. Cherub unum ab extremo hinc, & Cherub alterum ab extremo inde: ex propitiatorio fecit Cherubim in duabus extremitatibus ejus.

9. Cherubim autem extendebant alas sursum versus, tegentes alis suis propitiatorium: & facies eorum altera ad alteram: ad propitiatorium facies Cherubim.

10. Fecit & mensam è lignis Sittim: duorum cubitorum longitudo ejus, & cubiti latitudo ejus: cubiti autem & dimidii altitudo ejus.

11. Et texit eam auro puro, fecitque ei coronam auream in circuitu.

12. Fecit quoque ei clausuram palmi per circuitum: & fecit coronam auream clausuræ illi per circuitum.

13. Fudit etiam ei quatuor annulos aureos, quos posuit in quatuor angulis qui erant in quatuor pedibus ejus.

14. Contra clausuram illam erant annuli per quos traducerentur vectes ad portandam mensam.

15. Fecit etiam vectes è lignis Sittim, quos texit auro, ad portandam mensam.

16. Et fecit vasa quæ erant super mensam, scutellas ejus, & cochlearia ejus, & crateras ejus, & opercula quibus libabatur, ex auro mundo.

17. Fecit & candelabrum ex auro puro, ductile fecit candelabrum: hastile ejus, calamus ejus, scyphi ejus, sphærulæ ejus, & flores ejus ex ipso erant.

18. Porro sex calami egrediebantur è lateribus ejus: tres calami candelabri ex latere ipsius uno, & tres calami candelabri ex latere ejus altero.

19. Tres calices in speciem nucis amygdalinæ deformati erant in calamo uno, sphærula & flos: & tres calices in speciem nucis amygdalinæ deformati in calamo altero, sphærula & flos: sic sex calamis egredientibus è candelabro.

20. Et in candelabro erant quatuor calices in speciem nucis deformati, sphærulæ ejus, & flores ejus.

21. Et erat sphærula sub duobus calamis ex ipso, & sphærula altera sub duobus calamis ex ipso, & sphærula tertia sub duobus calamis ex ipso: sic sex calamis egredientibus ex ipso.

22. Sphærulæ eorum & calami eorum ex ipso fuerunt: totum erat ductile unum ex auro puro.

23. Fecit & lucernas ejus septem, & forcipes ejus, & receptacula ipsius, ex auro puro.

24. Et talento puri auri fecit ipsum, & omnia vasa ejus.

25. Fecit etiam altare incensi è lignis Sittim: cubitus longitudo ejus, & cubitus latitudo ejus, quadratum: duo autem cubiti altitudo ejus: ex ipso erant cornua ejus.

26. Et texit illud auro puro, tectum ejus scilicet & parietes ejus in circuitu, & cornua ejus, fecitque ei coronam auream per circuitum.

27. Duos similiter annulos aureos fecit ei sub corona ejus in duobus angulis ejus, in duobus lateribus ejus, per quos trajicerentur vectes ad portandum illud ipsis.

28. Et fecit vectes ipsos è lignis Sittim, & texit eos auro.

29. Fecit & oleum unctionis, sanctitatem, & suffimentum aromaticum purum, opere unguentarii.

Si tædium afferat repetitio quæ in his capitibus videri posset supervacua, occurrat nobis Spiritus consilium, qui in narranda operis exequutione eadem fere verba usurpat, quibus ante exposuit Dei mandata: ut sciamus Mosen & ipsos artifices ne minimum quidem unguem à norma sibi præscripta deflexisse. Præcepit Deus fieri arcam fœderis cum suo operculo: rem ita confectam narrat Moses, ut ne minutum quidem apicem prætermiserint artifices. Jussit mensam fieri panibus offerendis; nulla prorsus syllaba neglecta est. In candelabro eadem religio parendi, ut nulla in parte oberraverint. In altari thymiamatis inter mandatum & opus nihil prorsus dissimile. Olei denique compositio exacte mandato respondet. Minime ergo dubium est quin obedientiam, ut est pietatis fundamentum, commendet Moses, & simul admoneat nihil in toto cultu tabernaculi esse commentitium: quia religionis puritati nihil magis adversum quam temere aliquid tentare.

EXODI CAP. XXXVIII.

Fecit quoque altare holocausti è lignis Sittim: quinque cubitorum longitudo ejus, & quinque cubitorum latitudo ejus, quadratum: & trium cubitorum altitudo ejus.

2. Et fecit cornua ejus in quatuor angulis ejus: ex ipso erant cornua ejus: & texit illud ære.

3. Fecit insuper omnia vasa altaris, lebetes scilicet, & scopas, & crateras, & tridentes, & receptacula: omnia vasa ejus fecit ærea.

4. Fecit præterea altari cribrum opere reticulato æneum sub ambitu ejus inferne usque ad medium ejus.

5. Fudit item quatuor annulos in quatuor extremitatibus cribro æneo, in quos inducerentur vectes.

6. Et fecit vectes è lignis Sittim, quos texit ære.

7. Introduxitque vectes ipsos in annulos illos per latera altaris ad ferendum illud illis: vacuum tabularum fecit illud.

8. Fecit similiter concham æneam, & basim ejus æneam ex speculis mulierum convenientium, quæ conveniebant ad ostium tabernaculi conventionis.

9. Fecit postremo atrium ad plagam Austri ad Meridiem: cortinæ atrii è bysso retorta centum cubitorum.

10. Columnæ earum viginti, & bases earum viginti ex ære: capitella columnarum, & fila eas cingentia, ex argento.

11. Et ad plagam Aquilonis cortinæ centum cubitorum: columnæ earum viginti, & bases earum viginti ex ære: capitella columnarum, & fila eas cingentia, ex argento.

12. Ad plagam vero Occidentis cortinæ quinquaginta cubitorum: columnæ earum decem, & bases earum decem: capitella columnarum, & fila eas cingentia, ex argento.

13. Et ad plagam Orientis ad Ortum cortinæ quinquaginta cubitorum.

14. Cortinæ quindecim cubitorum erant in uno latere: columnæ earum tres, & bases earum tres.

15. Et in latere altero hinc & inde portæ atrii, cortinæ quindecim cubitorum: columnæ earum tres, & bases earum tres.

16. Omnes cortinæ atrii per circuitum erant ex bysso retorta.

17. Bases vero columnarum ex ære: capitella columnarum, & fila eas cingentia, ex argento: & operimenta capitellorum earum ex argento: ipsæ etiam omnes columnæ atrii cinctæ erant argento.

18. Velum autem portæ atrii opere phrygionis ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta: cujus longitudo erat viginti cubitorum, altitudo vero in latitudine quinque cubitorum ad cortinas atrii.

19. Et columnæ earum quatuor, basesque earum quatuor ex ære, uncini earum ex argento: & operimenta capitellorum earum, & fila eas cingentia, ex argento.

20. Omnes vero clavi tabernaculi & atrii in circuitu erant ex ære.

21. Ista sunt numerata tabernaculi, tabernaculi *inquam* testimonii, quæ numerata sunt ad jussum Mosis, per manum Ithamar filii Aharon sacerdotis, in ministerium Levitarum.

22. Beseleel autem filius Uri, filii Hur, de tribu Jehudah, fecit omnia illa quæ præceperat Jehova Mosi:

23. Et cum eo Aholiab filius Ahisamach, de tribu Dan, artifex, & acupictor, & phrygio in hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso.

24. Universum aurum insumptum in ipso opere, id est, in toto opere sanctuarii, (fuit autem aurum oblationis) fuit novem & viginti talentorum, & septingentorum triginta siclorum, secundum siclum sanctuarii.

25. Et argentum numeratorum in cœtu erat centum talenta & mille septingenti septuaginta quinque sicli, secundum siclum sanctuarii.

26. Semissis in singula capita, id est, dimidium sicli, secundum siclum sanctuarii omnibus transeuntibus ad numeratos, ab eo qui natus erat viginti annos & supra, in sexcentis tribus millibus quingentis & quinquaginta.

27. Fueruntque centum talenta argenti ad fundendas bases sanctuarii, & bases veli: centum bases ex centum talentis, talentum pro basi.

28. Et ex mille septingentis septuaginta quinque siclis fecit epistylia columnis, & texit capita ipsarum, & texit eas.

29. Æs autem oblationis fuit septuaginta talentorum, & duorum millium & quadringentorum siclorum.

30. Et fecit ex eo bases ostii tabernaculi conventionis, & altare æreum, & cribrum ejus æreum, omniaque vasa altaris.

31. Et bases atrii per circuitum, & bases portæ atrii, præterea omnes palos tabernaculi, omnesque palos atrii per circuitum.

1. *Fecit quoque altare.*] Hujus capitis eadem quæ proximi ratio: nisi quod partes quædam in alium locum sunt transpositæ: nullum tamen verbum mutatum. Incipit ab altari holocaustorum: quod materia & forma divinitus præscripta extructum fuisse docet, ut certiore fiducia illic populus ad expianda peccata & gratias agendas sacrificia offerret. Unum hic de labro æneo sive concha, unde aquam expiationis ad se aspergendos sumebant, additur, cujus ante non fuerat facta mentio: nempe labrum illud fuisse ornatum speculis mulierum. Quod nonnulli ita exponunt, quasi pellucidum fuerit vas illud, ut facilius animadverti posset ab omni parte, si quod esset flagitium, vel protervia, vel impudica actio. Scimus enim impuros & profanos homines religionis prætextu interdum suas spurcitias tegere. Sicuti
1 Sam. 2. scriptum est, mulieres quæ ad colenda pietatis exer-
vers. 22. citia frequentes erant in tabernaculo, stupratas fuisse à filiis Eli sacerdotibus. Sed altera conjectura æque probabilis, specula hæc in templi decus & sacrum usum à sanctis mulieribus dicata esse. Nam quum in externo cultu & venusto plusquam curiosæ sint mulieres, semper speculis valde fuerunt addictæ, tam ad genas fucandas quam ad comam digerendam: ne quis capillus non suo loco esset. Ideo in luxuria
Jesa 3. mundi muliebris specula recenset Jesaias. Existimant
vers. 23. autem fœminas pietatis studio deditas, abjecta illa vanitate, in testimonium pœnitentiæ sacrasse sua specula. Sed fieri potest, ut inter alia dona, de quibus dictum fuit, etiam specula obtulerint: quæ instar emblematum, in labro æneo inclusa fuerunt. Sunt qui cælaturas fuisse putent, in quibus depictæ essent mulierum imagines, acsi in speculis cernerentur. Mihi simplex illa sententia maxime probatur, donaria scilicet fuisse quibus piæ fœminæ sanctuarium decorare studuerant, & artificum consilio aptata fuerant in eum usum. non enim quaslibet designat, sed quæ militarent, vel turmatim convenirent ad ostium tabernaculi. Verbum enim צבא varie exponunt interpretes tam hoc loco quam in altero Samuelis quem nuper citavi. Transfertur etiam
ad Levitas, qui dicuntur militare militiam in san- Num. 8.
ctuario, dum operam sibi injunctam impendunt. Et vers. 24.
hæc metaphora excubiis & assiduis precibus non male convenit. Summa est, labrum fuisse conflatum ex ea materia, vel (quod magis placet) speculis illis fuisse cælatum, quo splendidius esset.

21. *Ista sunt numerata.*] Acsi dixisset hanc esse supputationem, vel hos esse numeros. Docet enim non modo ita semel compositum fuisse tabernaculum, sed singulas partes certo numero descriptas, & quasi in tabulis consignatas fuisse, ut Levitis darentur in custodiam, ne quid periret. Neque enim hic tantum de fabrica vel architectura habetur sermo, sed de perpetua conservatione sanctuarii: quod scilicet Ithamar sacerdos singulas ejus partes deposuerit apud Levitas, idque secundum præceptum Mosis.

22. *Beseleel autem filius Uri.*] Iterum inculcat divinum fuisse totum opus: quia & Moses fideliter mandata Dei pertulerit, & exacta diligentia obsequuti fuerint artifices. Simul recenset pondus auri & argenti, & docet ubi tota summa consumpta fuerit. Unde colligimus singulos suo officio probe fuisse defunctos, & neminem lucri cupiditate corruptum fuisse, vel illectum, ut ab integritate descisceret. Exprimitur etiam unde confecta fuerit argenti summa, nempe ex censu populi. Vectigal enim sicli communis, qui dimidia pars erat sicli sacri, impositum fuerat in singula capita, ut vidimus. Nunc docet Moses totam hanc summam absque fraude collectam & repræsentatam fuisse, & sic distributam ut nihil intercideret.

EXODI CAP. XXXIX.

EX hyacintho autem, & purpura, & vermiculo cocci fecerunt vestes ministerii ad ministrandum in sanctuario: fecerunt item vestes sanctitatis, quæ erant Abaronis, quemadmodum præceperat Jehova ipsi Mosi.

2. Fecit & ephod ex auro, hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta.

3. Extenderuntque bracteas aureas, & inciderunt fila, ut texerent in medio hyacinthi, & in medio purpuræ, & in medio vermiculi cocci, & in medio byssi, opere phrygionico.

4. Oras fecerunt ei copulantes sese; & in duabus extremitatibus ejus conjungebantur.

5. Et cingulum ephod quod erat super illud, ex ipso erat juxta opus suum, ex auro, hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta, quemadmodum præceperat Jehova Mosi.

6. Et aptaverunt lapides onychinos circumdatos palis aureis, sculptos sculpturis annuli cum nominibus filiorum Israël.

7. Posuitque illos in lateribus ephod, ut essent lapides memoriæ filiis Israël, quemadmodum præceperat Jehova Mosi.

8. Fecit & pectorale opere phrygionis, sicut opus ephod, ex auro, hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta.

9. Quadratum erat, duplicatum fecerunt pectorale: palmus longitudo ejus, palmusque latitudo ejus: duplicatum.

10. Impleverunt autem in eo quatuor ordines lapidum. ordo autem talis erat: sardius, topazius, & carbunculus, erat ordo primus.

11. Ordo vero secundus, smaragdus, sapphirus, & jaspis.

12. Ordo præterea tertius, lyncurius, achates, & amethystus.

13. Postremo quartus ordo, chrysolitus, onychinus, & beryllus, circumdati palis aureis in plenitudinibus suis.

14. Porro lapides illi juxta nomina filiorum Israël erant, duodecim juxta nomina eorum, sculpturæ sigilli, quilibet juxta nomen suum, secundum duodecim tribus.

15. Fecerunt & super pectorale catenas terminationis opere plectili ex auro puro.

16. Fecerunt etiam duas palas aureas, & duos annulos aureos: posueruntque duos illos annulos in duabus extremitatibus pectoralis.

17. Et

17. Et inseruerunt duas catenas aureas duobus illis annulis qui erant in extremitatibus pectoralis.

18. Duas autem extremitates duarum catenarum inseruerunt duabus illis palis, posueruntque eas in oris ephod à fronte ipsius.

19. Fecerunt item duos annulos aureos, quos posuerunt in duabus extremitatibus pectoralis, in ora ejus quæ erat in latere ephod intrinsecus.

20. Fecerunt præterea duos alios annulos aureos, quos posuerunt in duabus oris ephod inferne, à fronte ipsius, è regione conjunctionis ejus, supra balteum ephod.

21. Et ligaverunt pectorale ab annulis suis ad annulos ipsius ephod, filo hyacinthino, ut esset supra balteum ipsius ephod, neque separaretur pectorale ab ephod: quemadmodum præceperat Jehova ipsi Mosi.

22. Fecit insuper pallium ipsi ephod opere textoris, totum hyacinthinum.

23. Et foramen pallii in medio ejus, sicut foramen loricæ: labrum erat in orificio ipsius per circuitum, ne frangeretur.

24. Feceruntque in fimbriis pallii malogranata ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & bysso retorta.

25. Fecerunt & tintinnabula ex auro puro, posueruntque tintinnabula illa in medio malogranatorum, in fimbriis pallii per circuitum, in medio (inquam) malogranatorum.

26. Tintinnabulum & malogranatum, tintinnabulum & malogranatum in fimbriis pallii in circuitu, ad ministrandum, quemadmodum præceperat Jehova ipsi Mosi.

27. Post hæc fecerunt tunicas ex bysso opere textorio ipsi Aharon & filiis ejus:

28. Mitram quoque ex bysso, & decora galerorum ex bysso, & fœminalia linea ex bysso retorta:

29. Balteum præterea ex bysso retorta, & hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, opere phrygionis, quemadmodum præceperat Jehova ipsi Mosi.

30. Fecerunt postremo laminam coronæ sanctificationis ex auro puro, scripseruntque in ea scripturà cælaturarum annuli, Sanctitas ipsi Jehovæ.

31. Et inseruerunt in eam filum hyacinthinum, ut poneretur super tiaram superne, quemadmodum præceperat Jehova Mosi.

32. Perfectum est igitur totum opus tabernaculi, tabernaculi conventionis: & fecerunt filii Israël juxta omnia quæ præceperat Jehova ipsi Mosi, sic fecerunt.

33. Attuleruntque tabernaculum illud ad Mosen, tabernaculum & omnia vasa ejus, circulos ejus, tabulas ejus, vectes ejus, & columnas ejus, & bases ejus.

34. Opertorium quoque ex pellibus arietum rubricatis, & opertorium ex pellibus taxorum, & velum operimenti.

35. Arcam testimonii, & vectes ejus, & propitiatorium.

36. Mensam, omnia vasa ejus, & panem facierum.

37. Candelabrum purum, lucernas ejus, lucernas *inquam* ordinationis, & omnia vasa ejus, & oleum luminaris.

38. Et altare aureum, & oleum unctionis, & suffimentum aromaticum, & aulæum pro ostio tabernaculi.

39. Altare æreum, & cribrum ejus æreum, vectes ejus, & omnia vasa ejus, & concham, & basim ejus.

40. Cortinas atrii, & columnas ejus, & bases ejus, & aulæum pro porta atrii, & funes ejus, & palos ejus, & omnia vasa ministerii tabernaculi, tabernaculi conventionis.

41. Vestes ministerii ad ministrandum in sanctuario, vestes sanctas ipsi Aharon sacerdoti, & vestes filiorum ejus, ad fungendum sacerdotio.

42. Juxta omnia quæ præceperat Jehova Mosi, sic fecerunt filii Israël universum opus.

43. Videns vero Moses universum opus, quod prorsus fecissent illud quemadmodum præceperat Jehova, benedixit illis.

1. *Ex hyacintho autem*, &c.] Hoc capite magis accurata vestitus sacerdotalis descriptio repetitur, quam si de re vulgari verba fierent. Et certe quum in persona sacerdotis ad vivum expressus fuerit Christus, hæc præcipua pars fuit cultus Legalis. Et alibi exposuimus quam non fuerit inanis pompa: ut hodie sacrifici Papales, quo sibi majestatem acquirant, simplicium perstringunt oculos vestium splendore & magnifico apparatu: sed potius ut illic subjecta fuerint hominum oculis quæcunque in Christo considerare debet fides. Videmus præcipue quanta mysteria continuerit tiara, quæ sanctitas erat Jehovæ, & sacrum ephod, ubi fulgebant lux veritatis, & vitæ integritas, ubi symbola erant duodecim tribuum, ut sacerdos populum ipsum humeris & ante pectus gestaret: quo in unius persona omnes familiariter coram Deo sisterentur. Atque in hunc finem septies inculcat particulam, Quemadmodum præceperat Jehova Mosi: quæ certe ad conciliandam attentionem valet.

32. *Perfectum igitur.*] Nunc attexitur brevis summa, qua significat nulla in parte fuisse vel minimum defectum: in qua rursus scribit filios Israël sic paruisse Dei mandatis, ut opus ipsum à regula sua nihil differret. Fecerunt, inquit, filii Israël secundum omnia, sic fecerunt ut Deus præceperat Mosi. Unde colligimus nulla mixtura corruptam fuisse ullam ædificii partem. Additur postea tabernaculum cum suis vasis & supellectile productum fuisse coram Mose, omnisque ejus judicio fuisse probata.

Postremo

Postremo subjicitur fausta Mosis precatio in laudem obedientiæ. Narratur enim Mosen illis benedixisse, quod Dei imperio probe & fideliter paruissent. Quanquam non fuit hæc simplex tantum precatio ut hominis privati: sed mercedis promissio, quæ animos populi ad fiduciam erigerer, quum audirent ex ore optimi & indubii testis laborem suum Deo placere.

EXODI CAP. XXIV.

ET dixit ad Mosen, Ascende ad Jehovam tu & Aharon, Nadab & Abihu, & septuaginta è senioribus Israël, & adorabitis procul.

2. Solus autem Moses perveniet ad Jehovam: ipsi vero non pervenient, nec populus ascendet cum eo.

3. Venit ergo Moses, & narravit populo omnia verba Jehovæ, omniaque judicia. Et respondit totus populus una voce, ac dixerunt, Quæcunque verba loquutus est Jehova, faciemus.

4. (Scripserat autem Moses omnia verba Jehovæ) surgensque mane ædificavit altare sub monte, & duodecim statuas secundum duodecim tribus Israël.

5. Misitque juniores filiorum Israël, qui immolaverunt holocausta, & sacrificaverunt sacrificia prosperitatum ipsi Jehovæ, vitulos.

6. Et accepit Moses dimidium sanguinis, & posuit in crateribus: dimidium vero sanguinis sparsit super altare.

7. Sumpsit deinde librum fœderis, & legit in auribus populi: qui dixerunt, Quæcunque dixit Jehova, faciemus, & obediemus.

8. Tulit quoque Moses sanguinem, & sparsit super populum, ac dixit, Ecce, sanguis fœderis quod pepigit Jehova vobiscum super cunctis his sermonibus.

1. *Ascende ad Jehovam tu & Aharon.*] Antequam tabernaculum erigeret, ac solenni ritu consecraret Moses, necesse fuit tabulas fœderis petere, quæ pignus essent paterni Dei favoris. Alioqui arca vacua inane quodammodo fuisset sanctuarium. Hac de causa jussus est in montem ascendere, sed non sine splendido comitatu: ut legitima præparatio populi animos ad recipiendum singulare beneficium attolleret. Ergo jubetur secum accipere Aharon fratrem, Nadab & Abihu, deinde septuaginta ex senioribus populi. Hic testium numerus ad spectandam Dei gloriam adhibitus fuit. Sed antequam in montem conscenderent, sacrificium à toto populo oblatum fuit, & liber Legis recitatus. Tandem solus Moses in verticem montis receptus est, ut inde tabulas manu Dei scriptas proferret. Verum hic exoritur de septuaginta senioribus quæstio. Neque enim electos fuisse septuaginta antequam digressus esset populus à monte Sinai, alibi videbimus: hic autem eorum fit mentio ante promulgationem Legis: quod minime videtur consentaneum. Verum facile diluitur absurditas, si recipimus quod elicitur ex hoc loco, jam ante quam ventum esset ad montem Sinai, singulas tribus creasse suos præfectos, qui efficerent hunc numerum, quum sex essent ex unaquaque tribu. Quum vero postea exonerari Moses cuperet, rejectam fuisse partem gubernationis in septuaginta: quoniam hic numerus jam more & usu receptus erat. Certe quando aperte narratur delectos fuisse septuaginta statim ab initio, probabile est totidem fuisse additos Mosi collegas: ut quam minima fieret mutatio. Scimus enim, ubi consuetudo obtinuit, quam non libenter ab ea recedant homines. Quid si etiam Israëlitis animus & consilium fuerit hoc modo celebrem reddere originis suæ memoriam? Septuaginta enim capita cum Jacob descenderant in Ægyptum. Nondum completis post eorum ingressum annis ducentis & viginti, propagatum fuerat eorum genus ad sexcenta millia, præter fœminas & parvulos. Ergo à verisimilitudine non abhorret, ut tam admirabilis Dei benedictio testata maneret omnibus seculis, quasi à fonte ipso repeterent generis sui exordium, creatos fuisse septuaginta qui toti populo præessent.

2. *Solus autem Moses perveniet.*] Tres gradus hic ponuntur. Populo enim præfigitur statio ex qua procul adoret: seniores cum sacerdotibus adduntur comites Mosi, qui propius accedant, atque ita ad populum testes sint omnium quæ postea videbimus illis fuisse ostensa. Porro sicuti à vulgo fuerunt separati, ita Moses tandem solus in superiorem gloriam receptus est. Nube enim opposita in sublime raptus fuit. Hæc distinctio notatur his verbis, Perveniat tantum Moses, illi vero non: at populus non ascendat. Quidam interpretes retinent præteritum verborum tempus: sed non recte, meo judicio: quia nondum tradit Moses quid gestum sit, sed tantum recitat Dei mandata: sicuti ex proximo versu patet. In quo etiam laudatur modestia & humilitas populi, quod reverenter exceperit mandatum, alioqui non adeo jucundum, nec plausibile. Nam (quæ hominum est ambitio) poterat videri contumeliosum ipsos procul rejici, & prohiberi ab accessu montis tanquam extraneos & profanos. Quod ergo placide ferunt se longe submoveri, & sorte sua minus in speciem honorifica contenti sunt, specimen est piæ reverentiæ. Obsequii vero promptitudinem clarius exprimit Moses, quum eorum verba recitat, facturos scilicet quæ annunciaverat ex ore Dei.

4. *Scripserat autem Moses.*] Opportune inseritur hæc parenthesis: quia paulo post videbimus lectum fuisse librum coram populo: sed quo major esset attentio, ante recitationem altare composuit, & victimas obtulit, populo ipso spectante. Porro notandum est, statuas prope altare fuisse erectas pro numero tribuum: ut scirent se non arceri in signum rejectionis, sed tantum ut suæ indignitatis conscii, cum metu & sollicitudine Deum suspicerent. Sic enim erant remoti longo interstitio, ut eorum memoria coram Deo extaret, atque ita in statuis quodammodo eos omnes amplecteretur. Statuas autem vocat Moses non simulacra quæ faciem hominis figurent, sed cumulos lapidum, qui monumenti loco essent ad repræsentandas tribus duodecim: ut scirent se ab altaris sanctitate minime excludi.

5. *Misitque juniores.*] Aut intelligit fuisse victimarios qui manibus suis hostias mactaverint, aut fuisse delectos qui expediti ac vegeti essent ad boves trahendos. Nondum consecrata erat tribus Levi. Verbum autem offerendi sacerdotale est, ubi distinctio inter Levitas statuitur & reliquum populum. Quare prior sensus melius convenit. Porro sacrificia prosperitatum alibi diximus dicata fuisse ad gratiarum actiones: non tamen solum fuisse gratulatoria, sed admixtas fuisse preces ad petendum felicem successum.

cessum. Hæc autem oblatio in se continuit fœderis sanctionem: ut paulo post sequitur. Nam quo sanctior esset fœderum religio & fides, omnibus seculis, etiam apud profanas gentes, interposita fuerunt sacrificia. In hunc finem Moses, cæsis victimis, dimidiam sanguinis partem fundit super altare, dimidiam servat in crateribus, qua populum aspergat: ut tali symbolo ratum sit fœdus, cujus ipse interpres erat ac sponsor. Ad hunc morem alludens Paulus, gaudere
Phil. 2. vers. 17. se dicit si immoletur super hostia & sacrificio fidei eorum quos Christo lucrifecit. Utitur autem verbo [illegible], quod proprie fœderibus aptatur. Verum peculiaris fuit hujus sacrificii ratio: quia Deus admonitos voluit Judæos de unica & solida fœderis, quod cum illis paciscebatur, confirmatione: acsi palam ostenderet, tunc demum fore efficax & ratum, ubi sanguine obsignatum foret. Idque prudenter expen-
Hebr. 9. vers. 19. dit Apostolus ad Hebræos, ubi dicit, Mosen post Legem expositam librum & totum populum sanguine aspersisse. Etsi autem nulla hic libri fit mentio, non temere Apostolus sub altari recenset. Deinde alte-
Num. 10. vers. 5. rum genus sacrificii, de quo in Numeris agitur, simul attingit: atque ideo lanam coccinam & hyssopum commemorat. Summa est, sanguinem fuisse quasi intermedium, ut fœdus firmum esset ac stabile: quia dimidia parte irrigatum fuit altare, quasi sacra Dei sedes: aspersio deinde residuæ partis facta fuit super populum. Unde colligimus, fœdus gratuitæ adoptionis percussum fuisse cum veteri populo in salutem æternam: quia Christi sanguine sub umbra & typo obsignatum fuit. Quod si hæc doctrina viguit sub Lege, multo magis hodie apud nos locum obtineat necesse est. Itaque ut Dei promissionibus sua constet vis ac certitudo, semper hæc obsignatio in medium veniat: ac meminerimus Christi sanguinem ideo semel fusum, ut fœdus, quo vocamur in spem regni cælestis, cordibus nostris insculperet. Qua ratione Christus in Cœna sanguinem suum tanquam sigillum novi fœderis commendat: imo quoties in manus sumimus sacros libros, debet nobis occurrere sanguis Christi, acsi eo scripta esset tota cælestis doctrina. Neque enim dubium quin Christus veritatem, quæ in ipso exhibita fuit, figuræ opponat. Quo etiam pertinet illa quam nuper citavi Apostoli admonitio. Porro series agendi nobis diligenter notanda est. Primo enim testatur Moses librum se legisse coram populo: deinde adjungit, populum ipsum amplexum fuisse Dei fœdus sibi propositum. Postremo refert, ubi obedientiam professus est populus, se sparsisse sanguinem non sine testimonio & sonora voce. Qui contextus nobis ostendit genuinam veramque naturam Sacramentorum, una cum recto puroque usu. Nisi enim præcedat doctrina, quæ sit mutuæ inter Deum & homines conjunctionis vinculum, lusoria & evanida erunt signa, quantumvis honorificis elogiis ornentur. Sed quemadmodum in pactis requiritur mutuus consensus: ita Deus suos ad recipiendam gratiam invitans, fidei obedientiam ab ipsis stipulatur, ut respondeant Amen. Ita nihil magis præposterum quam fingere muta Sacramenta: sicuti Papistæ suas nænias pro Sacramentis absque Dei verbo insulse venditant. Simul autem addendum est, verbum quod Sacramenta vivificat, non esse obscurum susurrum, qualiter in Papatu magica incantatio, dum super panem & calicem sufflant, consecratio vocatur: sed esse claram & distinctam vocem, quæ ad homines dirigitur, & ad fidem gignendam valet. Sicuti Moses hic populum compellat, & Deum cum ipso pacisci admonet. Cæterum quamvis professio quæ narratur, videri possit ex nimia confidentia manare, dum jactat populus se facturum quicquid Deus præcipit: nihil tamen vitiosum aut reprehensibile continet: quia fideles nihil nisi Dei auxilio freti polliciti sunt: & inclusa erat gratuita reconciliatio, ubi peccassent. Non fuit quidem hoc Legis proprium, ad obsequium justitiæ formare hominum corda: sicuti nec sub Lege, vera & realis fuit expiatio, quæ scelerum culpam ablueret: sed officium Legis fuit per gradus homines deducere ad Christum, ut ab eo veniam & Spiritum regenerationis peterent. Dubium ergo non est quin substantiam & corpus umbrarum fide apprehenderent electi Dei, quum se ad fœdus Dei servandum voluntarios offerrent.

Ex eodem Capite.

9. Ascendit autem Moses & Aharon, Nadab & Abihu, & septuaginta è senioribus Israël.

10. Et viderunt Deum Israël: & sub pedibus ejus erat tanquam opus tabulæ sapphiri, & sicut species cæli in serenitate.

11. Et in principes filiorum Israël non extendit manum suam: & viderunt Deum, & comederunt, & biberunt.

12. Dixitque Jehova ad Mosen, Ascende ad me in montem, & esto ibi: daboque tibi duas tabulas lapideas, & Legem atque præceptum, quæ scripsi ad docendum eos.

13. Surrexit itaque Moses & Jehosua minister ejus, & ascendit Moses in montem Dei.

14. Senioribusque dixit, Manete hic donec revertamur ad vos: & ecce, Aharon & Hur sunt vobiscum: quisquis habuerit causas, accedet ad eos.

15. Tunc ascendit Moses in montem, & operuit nubes montem.

16. Habitavitque gloria Jehovæ super montem Sinai, & operuit eum nubes sex diebus: vocavitque ipsum Mosen die septimo è medio nubis.

17. Et aspectus gloriæ Jehovæ erat tanquam ignis comburens in vertice montis, in oculis filiorum Israël.

18. Et ingressus est Moses in medium nubis, ascenditque in montem: & fuit Moses in monte quadraginta diebus, & quadraginta noctibus.

9 *Ascendit autem Moses.*] Sic historiam contexo, Mosen, recitata Lege, & aspersione sanguinis facta, sumpsisse comites à Deo nuncupatos, & relicto populo simul cum ipsis conscendisse usque ad aliquod montis spatium. Hoc ideo breviter attingere volui, quia perperam quidam interpretes tempus plusquam perfectum reddunt: acsi jam ante segregati fuissent ipse & seniores à populo. quod nimis absurdum est: quia necesse fuit ipsum manere in planitie, ut ad turbam verba faceret. Illic propius conspecta fuit Dei gloria à senioribus, ut deinde narrarent populo quod viderant, atque ita res idoneis testibus probata indubiam fidem acquireret. Hac ratione dicit ipsos vidisse Deum Israël: non qualis & quantus est, sed pro modo dispensationis, quem ipse optimum statuit, & quem attemperavit ad captum hominum. Forma quidem ipsius Dei nulla describitur, sed basis in qua stabat dicitur similis fuisse operi sapphirino.

לבנת quidam vertunt lapidem, alii candorem, alii laterem. quoconqua sensu accipere libeat, parum ad rei summam refert: quia objectus fuit sapphiri color, qui suo splendore eorum mentes supra mundum attolleret. Ideo mox sequitur, speciem fuisse cæli clari & sereni. Quo symbolo admoniti fuerunt gloriam Dei superiorem esse cælis omnibus: & quum in scabello pedum ejus pulchritudo sit omnium maxime delectabilis, de ipso aliquid augustius esse cogitandum, quod in admirationem sui sensus omnes nostros rapiat. Ita Ezechieli ostensum fuit Dei solium quod referret colorem sapphiri. Denique in scabello pedum apparuit immensa majestas, quæ attonitos redderet seniores: quo majore reverentia incomprehensibilem Dei gloriam suspicerent.

Ezech. 1. vers. 26. & 10: 1.

11. *Et in principes filiorum*] Verba (meo judicio) violenter torquent qui exponunt seniores non fuisse participes doni Prophetici, vel Dei virtutem non fuisse ad eos usque extensam. Nam conjunctim legenda sunt hæc membra, Quamvis Deum viderint, manum tamen ejus in eos non fuisse emissam, sed comedisse & bibisse. Unde colligere licet, notari paternum erga eos Dei favorem, quod illis pepercerit. Tenendum enim est quod alibi dicitur, Nemo videbit faciem meam, & vivet. Itaque apud veteres hæc fuit quasi proverbialis sententia, Moriemur, quia Deum vidimus. Et Jacob commendans Dei gratiam, Vidi, inquit, Deum facie ad faciem, & servata est anima mea. Nam si ab ejus conspectu liquefiunt montes, quid homini mortali accidere necesse est, quo nihil fragilius & magis caducum? In eo igitur se prodit incomparabilis Dei clementia, dum se electis suis manifestans, non prorsus eos absorbet, ac in nihilum redigit: præsertim ubi objicitur singularis aliqua visio. In summa ergo, miraculum fuisse docet Moses, quod salvi & integri fuerint principes Israël, quum tamen illis apparuisset formidabilis Dei majestas. Id vero factum est, quia non temere se ipsi ingesserant, sed accesserant Deo vocante. Unde discimus, nunquam modum excedere nostram audaciam, nec temeritatis posse damnari, ubi in Dei mandato fundata est. Sicuti omni superbia & confidentia deterior est timiditas, quæ prætextu modestiæ diffidere nos Dei verbo facit. Si quispiam è populo idem quod principes tentasset, expertus fuisset suo interitu quid sit ultra metas perrumpere. Senioribus autem, quia Deo jubenti paruerunt, feliciter successit liber & intrepidus accessus. Quod sequitur, ipsos comedisse, de sacro & solenni epulo interpretor, quod erat pars vel appendix sacrificii: quemadmodum Exodi decimo octavo & aliis pluribus locis visum est.

12. *Dixitque Jehova ad Mosen.*] Jam altius evehitur Moses ipse: quia satis erat seniores adhibitos esse ad illam mediam visionem, ex qua certo cognoscerent eum ulterius non progredi nisi Dei mandato, ut ad familiare colloquium admitteretur. Etsi autem cum ipso proficisci cœpit Josue, ex proximo tamen versu patet sex tantum diebus fuisse comitem, donec eo relicto Moses in nubem* collectus est. Quum pronunciat Deus se daturum ei Legem & præceptum, id de nova aliqua doctrina intelligi non debet, sed de authentica Legis consignatione. Nam ubi de tabulis duabus loquutus est, appositive mox nominat Legem & præceptum, ad explicationem: acsi diceret se tabulas daturum quæ cæleste monumentum essent sui fœderis: ut summa doctrinæ apud populum extaret, non atramento & manu hominis scripta, sed arcana Spiritus sui virtute. Speculatio Augustini vereor ne arguta sit magis quam firma, Legem scriptam fuisse digito Dei, quia sola Dei Spiritus eam cordibus nostris insculpit. Ut enim omittam non mutatam fuisse duritiem in lapidibus: quid sibi vult fractura de qua postea agetur? Certe non convenit, quum ad finem usque vigeat regenerationis gratia, Legem ad momentum duntaxat efficaciter à Spiritu sancto insculpi cordibus hominum. Quod autem attuli, extra controversiam est, Legem exaratam fuisse in tabulis illis politis, ut fœderis perpetuitas omnibus seculis testata esset.

14. *Manete hic donec revert.*] Non ita præcise verba accipio, acsi subsistere in eodem loco juberet: sed quum mox segregandus esset ab hominum societate, hoc adverbio notari puto terrenum domicilium: quia mox sequitur, si quid acciderit, Aharon & Hur adjutores fore in regendo populo, & litibus sedandis. Quoniam enim poterat cura & anxietas obrepere eorum animis, acsi unico consilii duce & salutis ministro destituerentur, proposito solatio eos ad bene sperandum animat. Unde sequitur, remitti ad vices suas obeundas: quod fieri non poterat, nisi versati essent cum populo. Porro nescitur an de tempore præmonitus fuerit Moses: quanquam magis probabile est suspensum & dubium fuisse, donec in absconditum Dei consilium penetravit. Ex penultimo versu discimus, quamvis senioribus clarius patefacta fuerit Dei majestas, conspicuam tamen omnibus fuisse à minimo usque ad maximum, ne qua ignorantiæ excusatio ullis reliqua esset. Nam quum sex diebus continuis visus fuerit ignis ardere, acsi montem consumeret: qui postea obtendere licuit non satis liquido compertum esse à quo auctore profecta Lex esset?

Ex Exodi XXXI.

18. Et dedit *Deus* Mosi, quum finem fecisset loquendi cum eo in monte Sinai, duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito Dei.

EXODI CAP. XXXII.

Videns autem populus quod moram faceret Moses ad descendendum è monte, tunc congregatus est contra Aharon, & dixerunt ei, Surge, fac nobis deos qui præcedant nos: huic enim Mosi viro illi qui eduxit nos è terra Ægypti, nescimus quid acciderit.

2. Et dixit illis Aharon, * Eripite inaures aureas, quæ sunt in auribus uxorum vestrarum, filiorum vestrorum, & filiarum vestrarum, atque afferte.

** vel, detrahite.*

3. Eripuerunt à se igitur totus populus inaures aureas, quæ erant in auribus eorum, & attulerunt ad Aharon.

4. Quas accepit de manu eorum, formavitque illud stylo, & fecit ex illo vitulum fusilem: & dixerunt, Isti sunt dii tui ô Israël, qui eduxerunt te è terra Ægypti.

5. Quod videns Aharon, tunc ædificavit altare coram eo: & clamavit Aharon, dixitque, Solennitas Jehovæ erit cras.

6. Et summo mane surrexerunt sequenti die, atque obtulerunt holocausta, & adduxerunt hostias prosperitatum: seditque populus ut manducaret & biberet, postea surrexerunt ut luderent.

Exod. 31. 18. *Et dedit Deus Mosi.*] Notandum est, postquam vox Dei audita fuerat è medio igne, & decem verba protulerat, & descripta fuerat tabernaculi forma, opus etiam ab artificibus completum, licet nondum peracta esset dedicatio, Mosen rursus fuisse subductum ab hominum conspectu & cohabitatione, ut seorsum edoceretur, quo fidelis esset Legis interpres. Nam decem quidem verbis breviter complexus fuerat Deus summam ejus doctrinæ quæ ad normam pie justeque vivendi sufficeret: verum necessaria fuit clarior explicatio, quam postea Moses addidit. Hac de causa tanquam in adytum cæleste receptus est, ut familiariter disceret quæcunque ad plenam solidamque decem verborum intelligentiam spectabant: quia ad genuinum sensum nunquam penetrasset, nisi Deo magistro ac doctore. Unde colligimus, quinque libros non modo præeunte Dei Spiritu scripsisse, verum sicuti Deus ipse ore ad os loquendo suggesserat. Quare diebus 40 silentium coluit, ut libere postea (Deo auctore) loqueretur. Sic omnes veros Ecclesiæ pastores discipulos esse oportet, qui nihil doceant nisi quod acceperint. Ac tametsi momento poterat Deus servum suum numeris omnibus absolvere: quo tamen certius constaret nihil eum afferre nisi è cælesti schola profectum, quadraginta diebus separatus fuit ab humano genere, ut perinde eum suspicerent Israëlitæ atque Angelum è cælo missum. Neque enim terrenum quicquam sapere poterat qui sine cibo & potu, aliisque adminiculis, omni carnis infirmitate exutus apud Deum vixerat. Tandem scripta fuerunt decem verba in duabus tabulis, ne unquam interciderent. Porro cur in duas tabulas fuerint distincta, alibi exposui: nempe quoniam duabus partibus continentur: quarum prior regula est pietatis; altera vero præscribit quomodo juste, innoxie & caste versari cum hominibus oporteat. Ita ordine præcedit Dei cultus: deinde sequuntur charitatis officia. Jam lapideæ fuerunt tabulæ: ut solent perpetua monumenta in ære vel lapidibus insculpi. Digito Dei scripta fuisse intellige: quia sine hominis manu & artificio, arcana Dei virtute formati sunt characteres. Nec mirum est scripturam repente exstitisse eodem Dei nutu quo vasta & informis mundi materia, quam chaos nominant, mutata fuit ut admirabili decore & pulcritudine fulgeret. Est autem metaphorica loquutio, qua improprie ad Deum transfertur quod nonnisi in homines competit. Neque enim corporeus est Deus, ut digito scribat. Et ejus facere nihil aliud est quam præcipere: sicuti dicitur in Psalmis, Dixit, & facta sunt omnia: mandavit, & creata sunt. Multis plausibilis est allegoria, Legem fuisse scriptam Dei Spiritu in lapidibus: quia eam sine regenerationis gratia non recipit cordis nostri durities. Sed nobis potius tenenda est Pauli antithesis, ubi hac nota differre Evangelium à Lege docet, quia cordibus carneis & ad obsequium subactis inscribitur. Et sane argutiis ludere minime convenit, ubi simplex Dei consilium satis patet, consignatam scilicet fuisse Legem in lapidibus, ut doctrinæ ejus perpetuitas omnibus seculis vigeret.

Psal. 33. vers. 9. & 148. vers. 5.

Exod. 32. 1. *Videns autem populus.*] In hac historia conspicitur detestabilis populi impietas, plusquam turpis ingratitudo, & prodigiosus furor cum stupore conjunctus. Eorum causa Moses extra terrenæ vitæ statum evectus erat, ut legationis suæ mandata acciperet, & ut extra controversiam ejus esset auctoritas. Proterve jactant se nescire quid ei acciderit, imo contemptim quasi de homine ignoto loquuntur. Quod etiam illis graviter exprobrat Stephanus: Hic est Moses salutis minister, quem repudiarunt patres vestri. Fatentur fuisse suum liberatorem: interea ejus absentiam ad breve tempus non ferunt; nec ulla ejus reverentia tanguntur, nisi ipsum habeant sub oculis. Jam quum Deus illis quasi se præsentem sisteret noctu & interdiu in columna ignis & nube: contempta tam insigni vivaque gloriæ & virtutis effigie, repræsentari sibi flagitant in mortuo simulacro. Quid enim sibi vult istud, Deos fabricari qui ipsos præcedant? Annon cernebant columnam ignis & nubem? annon in Manna quotidie satis conspicua erat paterna Dei sollicitudo? annon propinquus erat innumeris modis? Atqui tot veris, certis & claris præsentiæ Dei insignibus pro nihilo ductis, figuram appetunt quæ ipsorum vanitati respondeat. Atque hæc prima fuit idololatriæ origo: quod homines non putarunt se aliter Deo potiri, nisi cum suæ imaginationi subjicerent. Atqui nihil magis præposterum. Nam quum longe infra Dei altitudinem subsidant hominum mentes & omnes sensus: ubi eum capere volunt suo modulo, transfigurant. denique quicquid de ipso concipit hominis ingenium, mera est falsitas. Et tamen vix cohiberi potest prava hæc cupiditas, adeo ardenter ebullit. Accedit superbia & temeritas: quod ejus gloriam quasi à cælo detractam terrenis elementis subjicere non dubitant. Nunc tenemus quid Israëlitas maxime ad hanc vesaniam impulerit, ut Dei figuram coram se statui poscerent: quia scilicet suo sensu eum metiebantur. Mirus vero stupor, quod Deum fieri volunt ab homine mortali: quasi Deus sit aut censeri debeat qui pro hominis arbitrio divinitatem consequitur. Neque tamen probabile est tam crassos fuisse ut vellent Deum novum sibi creari. Sed per metonymiam deos vocant externas imagines, ex quarum aspectu colligunt superstitiosi Deum sibi esse propinquum. Atque id apparet ex plurali non tantum nominis sed verbi numero: quia tametsi uno Deo erant contenti, pro signorum varietate eum quodammodo in partes scindunt. Cæterum quibuscunque fallaciis se decipiant, hoc vel illud fingendo, volunt esse Dei creatores. In verbo. Tardandi qui confusionem notari putant, (meo judicio) hallucinantur. Etsi enim בשש duplicatum à בוש descendit, quod est pudefieri, patet tamen ex 5. capite Judicum, vers. 28. simpliciter accipi pro Morari, ubi refertur sermo matris Siseræ, Quare moratur (vel differt) venire currus ejus? Cæterum hinc cognoscere licet, hypocritas sic Deum timere ut evanescat ex eorum cordibus religio, nisi adsit exactor qui eos in officio contineat. Recte Mosi obtemperabant, ejusque vultum reverebantur: sed quia tantum affixi erant ejus præsentiæ, ea privati, Deum timere desinunt. Sic vivo Josue, aliisque sanctis Judicibus, visi sunt pietatem fideliter colere: illis autem mortuis, ad defectionem mox prolapsi sunt.

Actor. 7. vers. 35.

2. *Eripite inaures.*] Non dubito quin victus importuno clamore populi, tergiversando elabi conatus sit. Neque tamen hæc justa excusatio est: quia debuit præciso responso cordate se opponere, & acriter invehi contra scelestam Dei abnegationem. Si aurum sibi dari jussisset, sumptu objecto poterat eorum intemperies sedari. Sed aptius remedium fuit, eripere illis ornamenta & delicias, quibus se spoliari non libenter sustinent mulieres. Consulto itaque rem odiosam, vel minime jucundam ab illis exigit, ut hoc modo scelestum consilium impediat: sed nullo profectu: quia non minor superstitionis quam libidinis est impetus ad homines rapiendos. Forte & tabernaculo prospexit, ne sacrilegas manus ad diripienda ejus vasa extenderent. Et probabile erat, si salvum maneret, posse tandem ejus intuitu revocari ad sanam mentem. Adde quod largitionis nuper profusæ memoria poterat ardorem eorum restinguere, vel sedare, ne se penitus exhaurirent. Emphatice dicit, Auferte inaures uxoribus & liberis, ut offensionis metu desistant à proposito: quia talibus oblectamentis ægre cedunt mulieres. Verum continuo post subjicit, fervore stulti zeli fuisse excæcatos: ut præ suo

perverso ritu omnia vilipenderint: atque ita detracta fuisse ex auribus ornamenta narrat. Mira facilitas: neque id ab uno vel paucis esse factum, sed certatim à toto populo. Inaures vero hodie quoque ab Orientalibus gestantur: quod apud nos est rarius. Porro si in suis nugis tam prodigi sunt increduli ut fortuito & temere dilapident quicquid est ipsis pretiosum: quomodo excusabilis erit eorum tenacitas qui ad cultum Deo præstandum maligne restricti sunt? Hinc discamus neque stulte perdere opes in sumptus supervacuos, & liberales esse ubi oportet: præsertim ut nos & nostra impendere parati simus, ubi scimus nostras oblationes probari & gratas esse Deo.

4. *Quas accepit e manu.*] Breviter perstringit turpe & pudendum flagitium: satis tamen ostendit Aharon sic morem gessisse eorum furori, ut sanare cuperet: interea mollem fuisse & fractum, ut sibi metuens à tumultu, consensum simularet. Cur enim non jubet in cistam aliquam conjici, ne sacrilegii contagione se polluat? Quod ergo propriis manibus accipit, signum est effœminati & servilis animi: sicuti quod fusor vel sculptor vituli esse dicitur, quum tamen verisimile sit artifices fuisse adhibitos. Sed criminis infamia in eum jure confertur, cujus præcipuus erat auctor, quum sua culpa religionem & cultum Dei prodiderit. Vocem Hebraicam חרט alii stylum, alii typum vertunt: & priores quidem existimant rudem massam sculptura formatam esse instar vituli: posteriores vero conflatum fuisse vitulum, ut esset opus fusile: quod dicimus, *Jetter en mousle*. Ridicula vero fabula quum in fornacem conjectum fuisset aurum, sine humano artificio vitulum extitisse. Sed ita licentiose Judæi suis commentis ludunt. Magis probabilis conjectura est, Aharon data opera quæsisse remedium sanandæ populi vesaniæ. Probrosa res erat se prosternere coram vitulo, in quo nihil consentaneum vel affine erat Dei gloriæ. Idque nominatim
Psal. 106. illis exprobrat Propheta quod mutaverint gloriam
vers. 20. suam (hoc est, Deum in quo solo gloriari debuerant)
in similitudinem bovis comedentis fœnum. Nam si non sine contumelia in hominum ordinem cogitur Deus, quanto majore & minus excusabili ignominia fœdatur ejus majestas, dum brutis animalibus confertur? Nihil tamen ad resipiscentiam profuit, quod non sine vehementia continuo post exprimitur, quum inter se dixerunt, Hi sunt dii tui Israel. Certe deformitas spectaculi horrorem incutere debuerat, ut se ultro amentiæ damnarent. Atqui ad obstinationem se mutuo cohortantur. Nec enim dubium est quin significet Moses alios aliis fuisse flabella, & ita ultro citroque accensam fuisse rabiem. Nam
Jesa. 2. 2. sicuti fidelibus præcipiunt Jesaias & Michæas ut
Mich. 4 quisque fratri manum porrigat, & inter se dicant,
vers. 2. Venite, ascendamus in montem Domini: ita perversa æmulatio incredulos sollicitat ut se mutuis stimulis irritent ad strenue pergendum. Porro neque ironice loquuntur, nec Deum subsannant, nec in animo habent ab eo desciscere: sed fallaci prætextu sacrilegium suum obtegunt: acsi negarent novo & insolito ritu quicquam se velle Redemptori suo detrahere: sed potius hoc modo amplificari ejus honorem: quia sub externa imagine ipsum colerent. Ita hodie Papistæ fictitios suos ritus audacter Deo obtrudunt: & adventitiis commentis jactant plus ei se largiri quam si simpliciter manerent in finibus ab ipso præscriptis. Cæterum ex hoc loco discamus, quoscunque suis idolis fucos inducat superstitio, & quibuscunque titulis ipsa insigniat, manere tamen idola. Quamlibet enim suis bonis intentionibus superbiant quicunque suis commentis corrumpunt purum cultum, verum Deum abnegant, & dæmonia substituunt in ejus locum. Probabilis etiam eorum conjectura est qui putant Aharonem ex superstitione Ægyptiaca vitulum conflasse. Scitur enim qua insania suum Anubim gens illa coluerit. Vivum quidem bovem qui consuleretur pro summo Deo, pascebant: sed quia ad fictitiam illam bovis deitatem assueverat populus, videtur Aharon, ut eorum furori morem gereret, sequutus esse diuturnum usum: ex quo error contractus in illorum cordibus radices egerat. Adeo ex malis exemplis facile in eos serpit contagio qui alioqui integri sunt. Nec vero abs re testatur David (Psalm. 16.) sibi tantæ abominationi fore idola, ut ne eorum quidem nomina in ore habeat: quia nisi serio abhorremus ab impiis, & longissime nos subducimus ab eorum superstitionibus, pestifero afflatu nos statim inficiunt.

5. *Quod videns Aharon.*] Quum videt populum sic furere ut conspirationi se minime parem fore confidat, perfida timiditate se quoque ad obsequium flectit. Atque hic exitus eos omnes manet qui non audent ingenue & constanter tueri quod rectum est, sed quasi licitando ad medias pactiones descendunt. Nam ubi aliquandiu vacillaverint, tandem prorsus succumbunt: ut nihil, quantumvis turpe vel indignum, detrectent. Videtur quidem suo edicto mentes sursum attollere ad veri Dei cultum: sed quum Legem nuper datam violet, frivolum est cavillum, obtendere sacrum Dei nomen in excusationem vitiosi & degeneris cultus.

6. *Et summo mane surrexerunt.*] Iterum ostenditur populi sedulitas in errore persequendo. nec dubium est quin ipsis postulantibus indixerit Aharon solenne sacrificium. Jam non modo additur, præsto fuisse in tempore, sed exprimitur rara diligentia, quod primo mane apparuerint. Quod si instigante diabolo ita præcipites aguntur increduli in suum interitum, væ nostræ ignaviæ, nisi in studio nostro par saltem alacritas se demonstret: sicuti in Psalmo dici- Psal. 110.
tur, Populus tuus cum voluntariis oblationibus in die vers. 3.
exercitus tui. Quod postea sequitur, populum sedisse ut comederet ac biberet, inscite multi ad crapulam torquent: sicuti perperam de lascivia exponunt, surrexisse ad ludendum: quin potius sacrum epulum designat Moses, & ludos idolis dicatos. Nam sicut alibi vidimus coram Deo epulatos fuisse fideles in sacrificiis, ita & profanæ gentes celebrarunt sacra convivia: ludis autem idola sua venerabantur. Cujus rei certissimus interpres est Paulus, qui veteris populi
idololatriam damnans, hunc locum citat, & scienter 1 Cor. 10.
accommodat ad præsentem usum: quia non eousque vers. 20.
se prostituerant Corinthii, ut genua flecterent coram idolis, sed in sacrificiis pollutis convivæ erant infidelium.

Ex eodem Capite.

7. Loquutusque est Jehova ad Mosen, Vade, descende, corrupit se populus tuus quem eduxisti è terra Ægypti.

8. Recesserunt cito de via quam præcepi eis: fecerunt sibi vitulum fusilem, adoraveruntque illum, & sacrificaverunt ei, dixeruntque, Isti dii tui, Israël, qui eduxerunt te è terra Ægypti.

9. Dixit præterea Jehova ad Mosen, Vidi populum hunc: & ecce, populus duræ cervicis est.

10. Nunc igitur dimitte me, ut excandescat furor meus in eos, consumamque eos: te autem faciam in gentem magnam.

11. Et

11. Et precatus est Moses faciem Jehovæ Dei sui, & dixit, Ut quid, ô Jehova, exardescet furor tuus in populum tuum quem eduxisti è terra Ægypti in fortitudine magna & manu forti?

12. Ut quid dicent Ægyptii, dicendo, In malum eduxit eos, ut occideret eos in montibus, utque consumeret eos è superficie terræ? convertere ab ira furoris tui, & pœniteat te super malo populi tui.

13. Recordare Abraham, Isaac & Israël servorum tuorum, quibus jurasti per teipsum, & dixisti eis, Multiplicabo semen vestrum sicut stellas cæli, & totam terram istam quam dixi dabo semini vestro, & hæreditate accipient illam in seculum.

14. Et pœnituit Jehovam super malo quod dixerat se facturum populo suo.

7. *Vade, descende.*] Hæc violenta fuit tentatio ad quatefaciendam fidem Mosis. Putabat numeris omnibus completam esse suam & populi felicitatem, quum in tabulis insculptum esset Dei fœdus, perpetuitatis causa. Nunc vero perfidia & defectione populi violatum esse audit & quasi abolitum fœdus illud: cujus interitus secum trahebat salutis & bonorum omnium ruinam. Porro quo Deus atrocius sancti viri animum vulneret, perinde eum aggreditur acsi in ipsum recideret pars ignominiæ. Nam quod dicit, Populus tuus quem eduxisti ex Ægypto, obliqua exprobratio est. Atqui Moses nonnisi Dei jussu, & quidem invitus, susceperat hanc provinciam. Cur ergo odiose objicitur liberatio populi in qua Deo tantum paruerat? Et cur ludibrio habetur ejus sedulitas quod operam male locaverit, ubi nullam culpæ partem sustinet? Jam dixi Deum ita interdum penitus configere piorum animos, probandæ ipsorum patientiæ causa, acsi ractum eorum studium malorum quæ accidunt occasio esset. Quod subtiliter quidam exponunt, populum Mosis vocari qui Dei esse desierat: & antithesin statuunt, acsi dictum esset, Populus tuus, non meus: vereor ne satis firmom sit. Nam ex quo erat fœdifragus, non magis à Deo alienatus erat quam à Mose Legis ministro. Non inficior quin tacita sit abdicatio. Sed tenendum est illud quod attigi Dei consilium, Mosen quodammodo vocari in partem criminis, quo examinetur ejus tolerantia, & plus etiam mœroris ex rei indignitate concipiat. Interea dubium non est quin recentem gratiam commemoret Deus, quia prodigiosum & incredibile erat, eos qui nuper admirabili ejus potentia redempti fuerant, & quibuscum fœdus suum rursus pepigerat, repente fuisse ad defectionem abstractos. Crimen etiam amplificat, quod statim recessserint à via quæ ostensa fuerat. Nondum elapsi fuerant quadraginta dies post Mosis absentiam quum sua pravitate impulsi sunt in tantum furorem. Paulo ante mirum colendi Dei studium ostentaverant prolixe largiendo quicqoid opus erat: ad ipsos retinendos objiciebatur oculis tabernaculi dignitas: fractis tot repagulis impetuose ruunt post suam libidinem, vixdum elapsis post Legis promulgationem sex mensibus. Verbum שחת, quia est in conjugatione Piel, activum est, & tamen sine adjectione ponitur. Ideo verti, Corrupit se. Commode tamen in sensu passivo poterit accipi, quod populus corruptus fuerit.

8. *Recesserunt cito.*] Tam subita transgressio crimen (ut dixi) amplificat. Speciem deinde corruptionis exprimit Deus, quod vitulum conflatilem (hoc est, opus manuum suarum) adoraverint. Notandum vero, quod fucandæ impietatis causa jactaverant, tanquam sceleris cumulum, ultimo loco proferri. Nam quum dicerent illos esse deos à quibus educti fuerant, propositum erat justam excusationem obtendere, acsi non desciscerent à veri Dei & redemptoris sui cultu: quin potius hoc ferventioris zeli specimen esse, quod in ejus honorem coram vitulo supplices prociderent. Id vero Deus in ipsos retorquet: ac conqueritur nimis indigna contumelia se fuisse affectum, ubi in locum gloriæ suæ supposita fuit mortua vituli effigies.

9. *Vidi populum hunc.*] Hoc vero acerrimum fuit & durissimum fidei Mosis examen: quando visus est Deus secum ipse pugnare, & discedere à suo pacto. Siquando extremis malis diu oppressi non tantum ex mora tædium concipimus, sed agitamur variis dubitationibus, quæ tandem nos ad desperationem sollicitant, acsi Deus fallacibus promissis nos frustratus esset: durum est ac horribile certamen: verum ubi Deus primo intuitu fidem ipse abrogat suis verbis, ad hunc impetum sustinendum, insolita fortitudine & constantia opus est. Nam quum fides in verbo fundata sit, ubi verbum ipsum sibi contrarium est, quomodo in tali conflictu piæ animæ consisterent, nisi eas fulciret incomparabilis Spiritus potentia? In Abrahæ tamen animo tantum fuit robur fidei, ut victor ex hoc genere tentationis emergeret. Audierat ex ore Dei, In Isaac vocabitur tibi semen: postea jubetur ipsum mactare, & corpus redigere in cineres. Verum quia persuasus est, posse Deum ex mortuis quoque semen suscitare, imperio Hebr. 11.
paret. Idem nunc de Mose narratur, cui Deus speciem repugnantiæ objicit in verbo suo: dum sibi in animo esse pronunciat delere populum, cui pollicitus fuerat terram Chanaan. Videmus tamen ut fuerit eluctatus, quum in æterno Dei fœdere & inviolabili acquiescens, bene sperare non destitit. Siquis adhuc roget an spernere vel pro nihilo ducere fas fuerit quod secundo loco dictum fuit de internecione populi: respondeo, fidei ejus victoriam non fuisse positam in subtili disquisitione: sed quum Dei fœdus utroque brachio (ut dicunt) amplexus esset, ejus fiducia sic fuisse munitum, ut nullas objectiones contrarias admitteret. Et certe piæ mentes firma certitudine subnixæ, quamvis se non expediant ab omni quæ occurrit perplexitate, non tamen alternant, sed mordicus retinent quod semel in illis obsignavit Dei Spiritus. Quod si interdum ambigere aut vacillare contingat, redeunt tamen ad suum principium, & omnia obstacula perrumpunt, ne unquam desistant ab invocatione Dei. Interea certum est, dum fidem Mosis probat Deus, animum ejus acuere ad studium precandi: sicuti etiam Moses ipse arcano Spiritus instinctu eo directus fuit. Nec est quod Deo obstrepant maledicæ linguæ, acsi aliud simularet apud homines quam apud se decrevit. Neque enim ideo varius est ac fallax, si de hominum peccatis verba faciens, & ostendens quid meriti sint, non aperit incomprehensibile suum consilium. Prodit hic in medium tanquam judex: sententiam damnationis profert adversus sceleratos: veniam differt in tempus idoneum. Hinc colligimus occulta ejus judicia profundam esse abyssum: interea vero nobis, quantum ad fidei & pietatis ædificationem, satis est voluntatem ejus patefieri in ejus verbo. Quod etiam clarius exprimitur in contextu. Postulat enim sibi quietem dari à Mose. Quid hoc sibi vult? An nisi inducias impetret ab homine mortali, libere exequi non poterit suam vindictam? Nempe hac loquendi forma alienam personam in se suscipiens, ostendit quanti æstimet servum suum, cujus precibus tantum defert, ut sibi obstaculo esse dicat. Sicut Psal. 106,
in Psalmo dicitur Moses stetisse ad rupturam, ut se vers. 23.

iræ Dei opponeret. Unde perſpicitur mira Dei bonitas, qui non tantum vota ſuorum exaudit dum ſuppliciter precantur, ſed eos quodammodo patitur ſibi eſſe interceſſores. Rationem aſſignat cur futurus ſit implacabilis: quia probe cognoverit deſperatam & inſanabilem eſſe populi malitiam. Nam per duram cervicem metaphorice intelligitur indomabilis pervicacia: & ſimilitudo eſt à præfractis bobus ſumpta, qui flecti nequeunt ad ferendum jugum. Ubi autem talis eſt durities & obſtinatio, non ſupereſt veniæ locus. Loquutio quidem impropria eſt, quod Deus experimento cognoverit populum eſſe duræ cervicis: ſed ſcimus ſæpe Deum induere affectus humanos: quia niſi ad nos deſcenderet, nunquam mentes noſtræ pertingerent ad ejus altitudinem. Summa eſt, perditos eſſe mores populi: quia multis jam documentis palam fecerit ſe eſſe inflexibili contumacia. Porro ne grave ſit Moſi nobilem principatum amittere, compenſatio ei promittitur: qua probatione apparuit eum ſibi privatim non conſulere, nec reſpicere ſua commoda.

11. *Et precatus eſt Moſes.*] Certum eſt ex fide manaſſe hanc precationem, in qua tamen videtur cum ipſo Dei verbo confligere. Dixerat enim Deus, Deſcende ad populum tuum. Reſpondet Moſes, Imo tuus eſt. Sed (quemadmodum nuper admonui) quia mordicus tenebat illud principium, fieri non poſſe ut fœdus Dei irritum fieret, omnia obſtacula quaſi clauſis oculis perrumpit vel ſuperat. Populum autem Dei eſſe probat ex recenti beneficio: ſed præcipue in fœdus recumbit, imo redemptionem commemorat quaſi effectum. Sequitur enim poſtea, Recordare Abraham, Iſaac & Iſraël. Videmus ergo, ut prima fiduciæ cauſa ſit promiſſio, quamvis priore loco Moſes commemoret, populum Dei manu fuiſſe liberatum. Manum vero fortem, & fortitudinem magnam ideo diſerte exprimit, ut ſignificet, quo magis conſpicua fuerant Dei miracula, impiorum calumniis eo magis expoſitam fore ejus gloriam. Sicuti etiam continuo poſt explicat, Ut quid dicent Ægyptii, &c. Particulam ברעה, quam vetus Interpres Callide, alii malitioſe verterunt, malo ſimpliciter accipere pro Ad malum, ut notetur triſtis & infelix exitus. Nam quod alii exponunt, Infauſto ſidere, mihi videtur nimis coactum. Itaque non dubito quin ſignificet Moſes hoc Ægyptiis malorum fore ſolatium, ſi intereat populus: acſi Deus hoc modo ipſos de hoſtibus ultus eſſet. Porro hoc errore deleta fuiſſet tam gratiæ Dei quam judicii memoria. Obduruiſſent enim Ægyptii, nec tacti fuiſſent ullo culpæ ſenſu, nec putaſſent Deum electo populo fuiſſe miſericordem. Quod ſequitur, Pœniteat te ſuper malo, pro communi uſu dictum eſt: quia ſancti precando ſæpe balbutiunt: & dum exonerant ſuas curas in ſinum Dei, proferunt ex ſua infirmitate quæ Deo minime conveniunt. Sicuti dum interrogant, Quouſque dormies vel oblivíſceris, claudes oculos & abſcondes faciem? Cæterum pœnitentia Dei nihil aliud eſt quam rerum mutatio, in qua videtur Deus curſum retroflectere acſi novum aliud conſilium cepiſſet. Quod ergo aliquanto poſt ſequitur, Pœnituit Deum mali, tantundem valet acſi dictum eſſet, fuiſſe placatum: non quod intus retractet quod decrevit, ſed quia non exequitur quam pronunciavit ſententiam. Si plura cupiant lectores, reperient in Geneſin & Prophetas.

13. *Recordare Abraham, Iſaac & Iſraël ſervorum tuorum.*] Non producit in medium patronos, quorum ſuffragiis adjutus obtineat quod petit: ſed quia apud eos depoſita fuerat promiſſio, quam ad poſteros quaſi hæreditariam tranſmitterent. Notanda igitur eſt qualitas vel perſona quam Deus impoſuerat Patriarchis. Qua etiam ratione dicitur in Pſal. 132. Memento Domine David, & omnis afflictionis ejus. Unde ſatis refellitur Papiſtarum inſcitia & fatuitas, qui mortuos putant his teſtimoniis creari interceſſores. Jusjurandum conſulto ponit, quo ſanctius ſe obſtrinxerat Deus, ut firmior & magis authentica eſſet promiſſio. Cur vero per ſeipſum juret Deus, docet Apoſtolus ad Hebræos: quia ſcilicet majorem *Hebr. 7.*
non habet. Interdum tamen eodem ſenſu jurat per *verſ. 10.*
ſolium ſuum cæleſte, vel ſanctuarium. Porro dubium eſt, ſitne in hac precatione ὕστερον πρότερον, quia mox videbimus in contextu, quum ſecundo reverſus eſſet Moſes, precatum fuiſſe pro ſalute populi, & exauditum. Neque vero id momento factum eſt: ſed quadraginta dies iterum conſumpſit ad reconciliandum Deo populum. Mihi tamen probabile videtur, Moſen horribili denunciatione perculſum ſtatim ſupplicaſſe, nulloque veniæ accepto reſponſo ſuſpenſum, veniſſe ut malo remedium afferret. Neque enim conſentaneum fuiſſet, audita tam ſevera & gravi comminatione, nullas interpoſuiſſe preces, quum tantopere ſollicitus eſſet de ſalute populi.

Ex eodem Capite.

15. Tunc vertit ſe Moſes, & deſcendit è monte: erantque duæ tabulæ teſtimonii in manu ejus, tabulæ ſcriptæ ab utraque ſuperficie ſua, hinc & inde erant ſcriptæ.
16. Et tabulæ erant opus Dei, ſcriptura Dei, ſcriptura erat ſculpta in tabulis.
17. Audiens autem Jehoſua vocem populi in vociferatione ejus, dixit ad Moſen, Vox prælii eſt in caſtris.
18. Qui reſpondit, Non eſt vox reſpondens fortitudini, neque vox reſpondens infirmitati, ſed vocem cantionum ego audio.
19. Accidit quum appropinquaſſet ad caſtra, vidit vitulum & choros: & excanduit iracundia Moſis, abjecitque è manibus ſuis tabulas, & fregit eas ſub monte.
20. Tulit quoque vitulum quem fecerant, & combuſſit igni, contrivitque donec redegit in pulverem: & ſparſit in ſuperficiem aquarum, & potavit filios Iſraël.

15. *Tunc vertit Moſes ſe, & deſcendit è monte.*] Deſcendit Moſes juſſu Dei, ut ſpectator ſit impiæ defectionis, ut rei indignitas tam ad ſceleris odium & deteſtationem quam ad remedium quærendum magis extimulet. Etſi autem de populi rejectione ſententiam protulerat Deus, tabulas tamen fœderis teſtes intactas relinquit inter Moſis manus: non quia vellet ſalvas manere, ut paulo poſt videbimus: ſed ut earum intuitus, deinde confractio plus horroris apoſtatis incutiat, qui alioqui amentia obſtupuerant. Cur Lex in duas tabulas diſtincta fuerit, alibi viſum eſt: nempe quia priore loco pietatem & Dei cultum tradit; ſecundo autem præſcribit regulam juſte vivendi inter homines, & ad mutua charitatis officia inſtituit. Scriptas autem ab utroque latere fuiſſe dubium non eſt, ad teſtandam doctrinæ perfectionem. Addita quidem fuit poſtea longior explicatio: ſed Deus palam cognoſci voluit ſic decem verbis omnia ſe fuiſſe complexum, ut quicquam addere fas non eſſet. Ergo nequid aſſuerent homines ex ſuis commentis, implevit Deus utrumque latus, ut nihil vacuum reſtaret. Vocantur porro tabulæ opus Dei,
quod

quod eas ad scribendi usum aptasset. Qua nota discernuntur à posterioribus: in quibus tametsi Legem suam Deus insculpsit, lapides tamen voluit dolari formarique manu & artificio hominum. Summa est, non modo in prioribus tabulis decem præcepta divinitus fuisse scripta, sed in lapidum figura nihil fuisse humanum. Nunc si quæritur quomodo sculpti fuerint lapides, & literæ in ipsis exaratæ: digitum quidem Dei nominat Moses per similitudinem, sed intelligitur arcana virtus. Nam qui mundum ex nihilo creavit solo suo nutu, creaturas omnes quibuscunque visum fuerit modis potest eodem verbo in suos usus vertere.

17. *Audiens autem Jehosua.*] Hoc ideo inseritur ut sciamus quam intemperanter efferbuerit populus ad insanum vituli cultum: quando procul auditus fuit clamor. Et ita miseros fascinat diabolus, ut dissoluta lascivia sit illis pius ardor. Quemadmodum nihil tam indecorum fuit ac deforme quin Gentibus arriserit, ut probarent se nihil ad falsos deos placandos omittere. Neque tamen dubium est quin sancti zeli prætextu, carnis oblectamenta captent superstitiosi homines. Et talibus illecebris Satan fictitios cultus venditat, ut libenter & cupide arrepti, obstinate retineantur. Quod putat Josue clamorem esse prælii, ex sollicitudine nascitur. Moses autem admonitus à Deo conjicit non esse præliantium voces: quia vocem non edant quæ respondeat vincentium exhortationibus, vel resonet ejulatus eorum qui vincuntur.

19. *Quum appropinquasset ad castra.*] Qui ante suppliciter deprecatus fuerat pro salute populi, nunc conspecto vitulo excandescit, & eum incitat flagitii deformitas ad induendos novos affectus. Porro quando iracundia in laude hic ponitur, valeant cum suo paradoxo Stoici, motus omnes animi esse vitiosos. Fateor equidem, dum naturaliter aguntur homines, nunquam sine vitio irasci: nempe quia modum semper excedunt, atque etiam sæpe non attendunt ad rectum finem. Sed notandum est id accidere ex naturæ corruptione. unde sequitur iram non per se vel simpliciter esse damnandam. Nam quod sumunt Stoici principium, omnes animi motus esse perturbationes, & morbis similes, falsum est, atque ex inscitia nascitur: quia vel dolere, vel metuere, vel gaudere, vel sperare, rationi minime repugnat, vel tranquillum animi statum ac moderationem concutit: sed excessus solus ac intemperies, quod alioqui purum erat, corrumpit. Et certe dolere, irasci, cupere, sperare, metuere, affectus sunt integræ naturæ divinitus nobis inditi, quos vituperare non licet, sine ipsius Dei contumelia. Adde quod ira quæ hic Mosi adscribitur, Deuteron. 9. capite transfertur ad Dei personam. Unde colligimus, quum ab impulsu Spiritus manaverit, virtutem fuisse laude dignam. In frangendis tamen tabulis videtur fuisse sui oblitus. Qualis enim fuit ultio, violare opus Dei? Quamlibet detestabile esset populi crimen, sacrosancto tamen fœderi Dei parcendum fuit. Itaque Rabini quidam ut eum excusent, fabulam excogitant suo more: quum illatæ essent tabulæ in locum pollutum, deletam fuisse scripturam. Alii existimant vehementia abreptum non satis reputasse quid ageret, perinde ac facturus erat si mente fuisset composita. Ego vero non dubito cum pro ratione officii tabulas fregisse, acsi fœdus Dei ad tempus aboleret. Scimus enim Deum verbi sui ministris utrumque mandare, ut tam vindictæ suæ sint præcones quam
testes gratiæ. Ita quæcunque ligant in terra, in cælo Mat 16.
ligantur, & peccata retinent in condemnationem, & verf. 19.
vindictæ sunt armati adversus incredulos & præfra- Joan 20.
ctos. Ergo Deus per manum Mosis repudiavit popu- verf. 21.
lum, fœdus renunciando quod nuper solenni ritu pe- 2 Cor. 10.
pigerat. Hæc autem severitas ad exemplum fuit uti- verf. 15.
lior quam si Mosen vacuum ablegasset. Nec vero unquam in mentem Israelitis venisset quam incomparabili thesauro fuissent privati. Tabulas ergo proferri necesse fuit, acsi se daret in conspectum, paternamque faciem ostenderet. Ubi autem contra objectum fuit abominabile portentum vituli, easdem tabulas confringi oportuit, acsi Deus obverso tergo recederet. Interea tenendum est non fuisse fœdus Dei prorsus irritum, sed quodammodo interruptum, donec serio resipuisset populus. Hæc vero temporalis (ut ita loquar) ruptura non obstitit quominus fœdus ipsum inviolabile maneret. Eodem modo postea Deus divortium fecit cum populo, acsi prorsus eum abdicasset. Gratia tamen ejus & veritas nunquam excidit, quin occultas saltem haberet radices, ex quibus Ec-
clesia deinde nova pullulavit: sicut dicitur in Psal- Psal. 102.
mo, Populus qui creatus fuerit, laudabit Dominum. verf. 19.

20. *Tulit vitulum quem fecerant.*] Sæva & atrox pœna videri posset, quod sceleris tabe populi viscera quodammodo infecit Moses. Jam plus satis & corpora & animas inquinaverant, ut non altius penetraret contagio. Deinde hoc modo ad desperationem adigi proclive erat, quum damnationis suæ materiam intus gestarent: non secus ac mulier fœtum in utero alit. Sed hoc eorum socordiæ adhibendum fuit remedium. Quamlibet enim territi fuissent ad momentum, statim evanuisset criminis memoria & pœnæ metus, nisi penitus impressa fuisset pollutionis nota. Fuit ergo hoc quasi genus cauterii, quo sentirent non tantum cuti suæ adhærere tam fœdæ idololatriæ probrum, sed defixum esse in suis visceribus. Pudor etiam hoc modo illis incussus fuit, quum substantiam Dei sui conjicerent in ventrem, ut permixtam excrementis paulo post per anum egererent. Ergo partem dei sui bibere & cacare coacti sunt, quo magis ipsis fœteret sua superstitio. Adde quod si sparsus fuisset cinis in terram, periculum erat ne aliqui obstinatiores reliquias colligerent: huic malo obviam itum est, dum aurum ex quo conflatus fuerat falsus deus, stercoribus commixtum fuit. Porro dicitur Moses ipsos potasse aqua maledicta, non quod calicem singulis porrigeret, sed quia pulvis in torrentem, ex quo omnes bibebant, conjectus fuit: sicuti exprimitur Deuteronomii nono capite.

Ex eodem Capite.

21. Et dixit Moses ad Aharon, Quid fecit tibi populus iste, quod induxisti super eum hoc peccatum grande?

22. Tunc dixit Aharon, Ne excandescat iracundia domini mei: tu nosti populum quod in malo sit.

23. Dixerunt autem mihi, Fac nobis deos qui nos præcedant: quia isti Mosi viro qui eduxit nos è terra Ægypti, nescimus quid acciderit.

24. Quibus respondi, Cui est aurum private vos. Et dederunt mihi: & projeci in ignem, egressusque est vitulus iste.

21. *Quid fecit tibi populus iste.*] Confert culpam in Aharon: quia permittere videtur quod non prohibet quisquis imperio præditus est. Visum est antea, quum ascenderet Moses in montem, Aharoni resignasse suas vices. Ejus ergo erat ita præesse, ut pro jure potestatis populum quamvis protervum compesce-

pesceret. Merito itaque tam severe coarguitur, acsi auctor fuisset sceleris quod passus erat admitti. Unde colligimus quam grave onus sustineant quicunque præfecti sunt gubernandis populis: quia si quid eorum negligentia, vel timiditate, vel ignavia peccatur, reddenda ipsis ratio est, acsi licentiæ signum dedissent. Et valde emphatica est objurgatio, quod periode infestus fuerit hostis publicæ saluti acsi de capitalibus inimicis se ulcisci vellet. Non quod licita esset vindicta, quamvis probabilem causam haberet: sed intelligit Moses, si quos optasset Aharon perditos, atque ita ex professo machinatus pessima quæque esset, non potuisse tamen gravius nocere. Quo plus reprehensionis meretur, dum ita miseris, quorum curam susceperat, male consulit: imo accersit ultimam cladem, quantum in se est. Hoc quoque observatu dignum, Mosen, ubi de cultu Dei agitur, fratri germano & unico non magis parcere quam alienissimo cuique. Si carni & sanguini deditus fuisset, promptum erat aliquid coloris obtendere, cur mitior esset erga fratrem: quando vi & necessitate pertractus fuerat ad vitulum conflandum: verum quia novit quam strenue dimicandum sit pro Dei gloria, perinde fratrem aggreditur acsi nulla eum cognatione attingeret. Rara virtus: sed ad quam nisi enitimur, subinde perfida erga nostros indulgentia prodemus Dei causam.

22. *Tunc dixit Aharon, Ne excandescat.*] Extenuat crimen suum Aharon quantum potest. Summa tamen est, quod populus quem sciebat Moses ipse pravo esse & perverso ingenio, tumultuose ipsum aggressus invitum coëgit. Etsi autem exordium sermonis modestiam præ se fert, frivola tamen est excusatio. Recte quidem Aharon qui primogenitus erat, reverenter fratri se submittit: quia agnoscit esse Dei ministrum, & ad ejus castigationem trepidat. Sed præstabat ingenue culpam fateri quam tergiversando damnationis ignominiam fugere. Capitis enim fuerat moderari totum corpus, ac tumultum gravitate & constantia sedare: quod si ad furorem usque ferveret intemperantia, decies potius mori quam flecti ad tam servile & turpe obsequium. Ex fine vero apparet, dum nimis de existimatione nostra solliciti, ad tegenda aut fucanda nostra delicta studium adjicimus, hypocrisin nostram demum fieri ridiculam. Non dubium est quin Aharon, ubi dicit se conjecisse aurum in ignem, & vitulum exiisse, conetur, quam prorsus non potest eluere culpam, frigida & exili narratione utcunque tegere. Atqui pueriliter nugando nihil aliud quam impudentiam prodit, ut ad cumulum damnationis accedat tam supina securitas. Hæc justa ambitionis nostræ merces, dum ad larvas confugimus, Deique judicio opponimus nostram hypocrisin.

Ex eodem Capite.

25. Vidit autem Moses quod populus discoopertus esset. (nam discooperuerat eum Aharon ad ignominiam inter hostes eorum.)

26. Stetit ergo Moses in porta castrorum, & dixit, Quis est Jehovæ? Ad me. Et congregati sunt ad eum omnes filii Levi.

27. Quibus dixit, Sic dixit Jehova Deus Israël, Ponite quisque gladium suum super femur suum: transite & revertimini à porta ad portam in castris, & occidite quisque fratrem suum, & quisque amicum suum, & quisque propinquum suum.

28. Fecerunt ergo filii Levi secundum sermonem Mosis: & ceciderunt è populo in die illa circiter tria millia virorum.

29. Dixerat autem Moses, Consecrate manum vestram hodie Jehovæ, nempe quisque in filio suo, & in fratre suo: ut detur hodie vobis benedictio.

25. *Vidit autem Moses quod populus discoopertus esset.*] Hic narratur ultio qua usus est Moses ad expiandum scelus: non quod pœna hæc coram Deo satisfactoria fuerit, ut loquuntur: sed quia ad delendam culpæ memoriam fuit utilis. certe ad exemplum profuit. Nam occisis tribus millibus, admoniti fuerunt omnes se idem fuisse prometitos. Nec vero dubium est quin præcipuis mali auctoribus castra purgaverit, quo Deus ad ignoscendum esset propensior. Primum igitur notatur causa qua ad tantam severitatem accensus fuit: nempe quia populum videbat sic nudatum esse ut hostium quoque ludibrio foret expositus. Quod nuditatem quidam exponunt, quia privati fuerant suis ornamentis, minime consentaneum est. Mox enim adjicitur, Probrosum fuisse inter hostes suos: & sequetur capite proximo, adhuc splendide fuisse ornatos, imo gestasse profanæ lætitiæ insignia. Non dubium igitur est quin significet rejectos esse à Deo, qui unicum erat ipsorum decus, & sub cujus protectione tuti erant. His autem verbis exprimitur mali gravitas: eo quod non
Psal. 90. vers. 1. solum privati fuerint Dei auxilio, qui vocatur domicilium populi sui: sed etiam in ignominiam projecti, quum undique obsiderentur ab hostibus. Hinc sancta indignatio, ut pœnam exigeret de ipsis defectionis capitibus. Ac notandum est iterum maxima criminis parte gravari Aharon: quia non satis cordate populi vesaniæ restiterat. Porro in eo apparuit admirabilis Dei virtus, quod ubi Levitas citavit, & palam in porta edixit ut se gladiis accingerent, non tumultuatæ sint aliæ omnes tribus. Probabile enim erat armari ad pœnam de noxiis sumendam. qui fit ergo ut quiescant sibi male conscii: nisi quod eorum audaciam & furorem compescuit Spiritus Dei potentia? Observatu autem digna est indictionis forma, Qui Jehovæ est, se ad me conferat: ex qua discimus, si nobis cordi est religio ut meretur, non esse claudicandum in utramque partem: sed ingenuam professionem requiri, ut se quisque sub Dei vexillum colligat. Omnes enim Dei servos ad se vocando, ignaviæ, imo perfidiæ alios omnes damnat qui medii subsistent. Quæritur tamen an extra noxam fuerint Levitæ, qui statim ad exequendum imperium prosiliunt, quasi sinceri gloriæ Dei vindices. Respondeo, quamvis non fuerint immunes à reatu, dum tamen metu perculsi populo morem gesserunt, levius peccasse quam si consensu probassent detestabilem idololatriam. Sed hic perspicitur mira Dei indulgentia, qui non modo veniam dedit, sed gloriam suam asserere dignatus est ipsorum manu, & ministros constituit ad puniendum crimen, in quo tolerando turpiter molles & effœminati fuerant. Quæri rursum potest qui factum sit ut ex tota reliqua multitudine nemo pedem moverit ad Mosis imperium. Ego vero arbitror non contemptu vel obstinatione, sed pudore tantum fuisse retentos: ac tantum terroris fuisse omnibus incussum, ut attoniti expectaverint quorsum tenderet Moses, & quousque progredi vellet. Credibile autem est Levitas nominatim fuisse vocatos, & ab effectu id colligitur: quia statim præsto adfuerunt omnes, nemo autem ex alia tribu.

27. *Sic dixit Jehova.*] Jubet Levitas gladiis se accingere ad stragem edendam totis castris: quæ atrox

& sæva

& sæva primo intuitu videri posset, dum vetantur fratribus, amicis & propinquis parcere: modum tamen minime excessit, si reputamus quanto gravius sit sacrum Dei cultum violare quam injuriam afferre hominibus. Neque enim promiscue omnes ad unum vult interfici: sed tantum animose pergere jubet Levitas: ut si forte occurrerit quispiam morte dignus, ne cognatio, vel amicitia, vel familiaritas impediat vel moretur justæ severitatis cursum. Imo quum paulo post sequatur, Levitas fecisse quod sibi mandatum erat, colligimus ea moderatione contentum fuisse quæ ad clementiam magis quam ad rigorem accederet. Si qua in exercitu exorta sit seditio, quæ ad vim usque & cædes progressa sit, communi jure solet imperator noxios decimare: quanto mitior puniendi ratio, dum ex sexcentis millibus non pereunt nisi tria millia? Quamvis ergo duriter in paucos animadvertat, lenis tamen censeri debet castigatio quæ in plures non grassatur ejusdem sceleris reos. Quæritur tamen nullumne an aliquod discrimen sequuti fuerint. nam obvium quemque fortuito trucidare, cæci & turbulenti fuisset impetus. Hanc absurditatem ut effugiant quidam Judæi, ad insulsam fabulam suo more confugiunt, ventres eorum qui scelere contaminati fuerant, intumuisse aquæ poto. Quod si recipitur, tumor in omnes grassatus esset. Verum rejectis talibus commentis, probabile est Levitas minime latuisse quinam primi fuissent perversi consilii duces, quorum impulsu reliqui ad defectionem tracti fuerant. Judicio itaque & delectu vindictam exercuerunt in tria millia: & hinc factum est ut tolerabilis esset rigor, placideque totus populus quiesceret, quum sublatis è medio pestiferis hominibus, suæ saluti consuli viderent. Cæterum quamvis sibi temperet Moses: notandum tamen est quod inflexibilem constantiam à Levitis exigit, ne quis necessitudinis respectus eorum animos emolliat: quia nihil recto judicio magis adversum quam προσωποληψία. Jam non abs re laudantur Levitæ quod paruerint ejus imperio: quia non vulgaris fuit animi fortitudo, totas duodecim tribus aggredi, quibus ne duodecima quidem ex parte pares erant. Videmus plerumque, si plures eodem scelere sint obstricti, judices metu factionis trepidare, & tandem exanimari ut ab officio deficiant. Rara ergo zeli virtus in Levitis, dum posthabito periculi respectu, ausi sunt intrepide tantam in se multitudinem provocare. Atque hæc sancta indignatio pœnitentiæ eorum fructus fuit, dum strictis gladiis eos impetere non dubitarunt quorum vultus minaces ante non sustinuerant. Certe levior erat offensio, libera objurgatione populi idololatriam sanare, quam capitalem pœnam exigere de transgressoribus. Novum igitur vigorem in ipsorum cordibus collegit pietas & Dei timor, quum nullum exhorruerunt mortis discrimen.

29. *Dixerat autem Moses.*] Non dubium est quin exegetice additus fuerit hic versus ad reddendam rationem cur Levitas imperterritus ardor ad munus strenue obeundum egerit. nempe quia Mosis exhortatio superior erat omnibus obstaculis. Quare verbum Dicendi in tempore plusquam perfecto vertendum fuit. Quod legunt quidam in præterito, Consecrastis manus, nequaquam quadrat: quando non additur promissio, quasi stimulus alacritatis. Unde apparet, aliis verbis repeti Mosis mandatum cujus facta fuerat mentio. Subest autem hic major vehementia: quia suave gratumque Deo sacrificium fore pronunciat, si obliti carnis & sanguinis pollutum Dei cultum ulciscantur. Inseritur particula כי causalis, pro qua reddidi Nempe: ut sit expletiva in præsenti loco: acsi diceret, obsequium hoc Deo præstandum esse, ut ne à filiis quidem & fratribus abstineant, si opus sit. Itaque quod nuper de propinquis quibuslibet dictum est, & nunc de filiis dicitur, quasi potentiali modo sumendum est. Nam si Mosi se conjunxerant omnes Levitæ, quid opus fuit pœnam exigere de fratribus aut filiis? Tantum ergo damnare voluit Moses præposterum humanitatis respectum, quo sæpe excæcantur judices, ut neglecta religione crudeliter misericordes sint ad impietates ferendas & fovendas. Primum igitur discamus ex hoc loco, dum sceleribus ignoscunt judices, ipsa cessatione polluere manus suas: quia impunitas auget peccandi licentiam. sicuti docet Solomo, Qui absol- *Prov. 17.*
vit impium, sicuti qui damnat innoxium, abomina- *vers. 15.*
tio est Deo. Discamus etiam nihil minus esse consentaneum quam scelera quibus læduntur mortales graviter punire, si connivemus ad impios errores vel sacrilegos cultus quibus violatur Dei majestas.

Ex eodem Capite.

30. Fuit postridie ut diceret Moses populo, Vos peccastis peccato magno: nunc tamen ascendam ad Jehovam, si forte propitiem eum super peccato vestro.

31. Reversus est itaque Moses ad Jehovam, & dixit, Obsecro, peccavit populus hic peccato magno: fecerunt enim sibi deos aureos

32. Nunc si remiseris peccatum eorum: quod si non, dele me agedum è libro tuo, quem scripsisti.

33. Et dixit Jehova ad Mosen, Qui peccavit mihi, delebo eum è libro meo.

34. Nunc ergo vade, duc populum ad locum de quo loquutus sum tibi. Ecce, Angelus meus ibit ante te: in die autem visitationis meæ etiam visitabo in eos peccatum eorum.

35. Et percussit Jehova populum, eo quod fecissent vitulum quem fecerat Aharon.

30. *Fuit postridie ut diceret Moses.*] Quia formidabile erat judicium illud Dei: ne prorsus animos despondeant Israelitæ, sedando eorum dolori solatium adhibet Moses, deprecatorem se apud Deum fore promittens. Interea ut ipsi quoque supplices confugiant ad Dei misericordiam, de sceleris gravitate eos admonet. Verba Hebraica proprie sonant, Peccastis peccatum magnum. In sensu tamen nulla est ambiguitas: quia ut serio ad pœnitentiam se comparent, proposita sceleris magnitudine humiliantur. Eodem pertinet particula אולי, quæ sæpe est dubitantis: sed hic, ut aliis pluribus locis, tantum difficultatem notat: ne secure & neglectim (ut fieri solet) de petenda venia cogitent, sed sollicita attentione. Sic quum Petrus Simonem magum alloquitur, jubet eum pre- *Actor. 8.*
cari, si forte remittat ei Deus iniquitatem: non ut *vers. 22.*
animo vacillet aut fluctuetur, ut qui suspensi sunt ac dubii: sed ut metu iræ Dei expavefactus, anxie remedium quærat.

31. *Reversus est itaque Moses.*] Hæc narratio non ponitur suo loco: quia temporis seriem (ut jam dictum est) non exacte servat Moses. Nam proximo capite videbimus, Deum negare de Angelo quod nunc concedit. Dicere autem quemlibet Angelum nunc præmitti, in quo Deus se non ita præsentem exhibeat ut hactenus, merum est cavillum. Nunc

ergo breviter commemorat Moses quod postea fusius explicabit, quomodo scilicet placatus fuerit Deus, & cum populo redierit in gratiam: quod non ante factum fuit quam ubi jussus est novas tabulas sculpere vel dolare. Et scimus Hebræis modum loquendi in usu frequenti esse, ut rerum summas attingant, deinde in historiæ contextu narrent quæ fuerunt omissa. Exordium vero precationis est confessio: quia in tam scelesta ingratitudine nihil restabat nisi culpam ultro agnoscere: ut perditis & desperatis non alibi petenda esset salus quam in Dei misericordia. Nam hypocritæ mala sua extenuando nihil aliud quam iram ejus magis magisque accendunt. Particula נא, quam post alios vertimus Obsecro, interdum est hortantis, & sumitur pro Agedum: hic tantum significat quod Latini dicunt Amabo. Postquam autem reatum fatendo occurrit judicio Dei, ignosci tamen postulat: idque summo ardore, qui sermonem quodammodo abrumpit. Defectiva enim est oratio (quales sunt patheticæ) Si ignoscas. Si quis particulam אם accipiat pro Utinam, non repugno. Videtur tamen præ affectus vehementia prorumpere in exclamationem, O si remittas. quanquam potest esse verecunda postulatio, si interroget, An tu remittes? Nam ita ex fiducia manant vota sanctorum, ut tamen cum hæsitatione luctentur, ac secum disceptent, an Deus velit exaudire. Hinc fit ut dubitanter inchoënt preces suas, donec prævaleat fides. Sed quod mox sequitur, multis modis videri posset absurdum: quia & imperiose legem Deo præscribit Moses, & præcipiti impetu, quantum in se est, labefactat æternum ejus consilium: & inconsiderate sua ipsum justitia exuit. Certe superbiæ omnes damnarent hanc vocem, Nisi parcas sceleratis, ne me inter servos tuos numeres. Non minoris socordiæ videri posset quod tentat æternam Dei prædestinationem in nihilum redigere. Jam ubi se eadem involvi pœna cupit, quid hoc aliud est quam tollere omne discrimen, ut Deus temere insontes cum transgressoribus damnet? Ego vero non inficior, tanta vehementia Mosen fuisse abreptum ut loquatur quasi ecstaticus. Verum notandum est, dum suas curas in Dei sinum fideles exonerant, non semper distincte agere, nec verbis compositis: sed nunc balbutire, nunc fundere gemitus inenarrabiles, nunc aliis omnibus præteritis unum aliquod votum arripere & urgere. Certe nihil minus in animo habuit Moses quam Deo legem ferre. nec rogatus dixisset, everti posse quod Deus ante mundi creationem de electis suis decrevit. Sciebat denique nihil à mundi judice esse magis alienum quam perdere insontes una cum reprobis. Sed quoniam omnes ejus sensus quasi devinctos tenebat cura populi, cujus sciebat salutem divinitus sibi esse mandatam, nihil aliud venit in mentem quam ut salvus sit populus: quæ vero tantæ sollicitudini repugnant, non admittit. Hinc fit ut nihil non sibi arrogans vadem se pro sceleratis objiciat, immutabili Dei consilio se ad salutem esse prædestinatum obliviscatur, nec denique satis reputet quid Deo conveniat. Porro non solus Moses in hanc vehementiam prorupit: sed longius etiam progressus

Rom. 9. vers. 3. est Paulus, qui ex longa meditatione scribit, Optarim fieri anathema à Christo pro fratribus meis. Nempe dum uterque in salutem electi populi intentus est, non argute singula exquirunt: ideoque seipsos devovent pro tota Ecclesia, quoniam generale principium in ipsorum animis infixum erat, Si consultum esset totius corporis saluti, bene fore singulis membris. Hic quæritur an pii sit affectus alienam salutem nostræ præferre. Quidam veriti ne Mosis & Pauli exemplum præjudicio esset, dixerunt zelo tantum gloriæ Dei fuisse accensos, ut se æterno exitio devoverint, non autem populi salutem suæ prætulisse. Quod si recipitur, erit etiam hyperbolicum. Nam etsi una Dei gloria præferri meretur centum mundis, eousque tamen se ruditati nostræ accommodat, ut nolit cum sua gloria in certamen committi æternam fidelium salutem: quin potius tanquam causam & effectum ipsas simul inseparabili vinculo conjunxit. Jam vero satis liquet, Mosen & Paulum publicæ salutis respectu seipsos exitio addixisse. Maneat igitur firma solutio quam attuli, sic confusum fuisse votum ut repugnantiam in ardoris vehementia non viderint, acsi extra seipsos essent. Nec mirum est ita fuisse perplexos: quum putarent interitu electi populi aboleri Dei fidem, & ipsum quodammodo in nihilum redigi, si excideret æterna adoptio qua dignatus fuerat Abrahæ filios. Librum in quo Deus scripsisse dicitur suos electos, metaphorice accipe pro Decreto. Quod vero ex numero piorum deleri cupit Moses, impropria loquutio est: quando fieri non potest ut qui semel electus est, unquam reprobetur. Et quod phrenetici quidam hoc prætextu labefactant, quantum in se est, fidei nostræ caput de æterna Dei prædestinatione, in eo non minus inscitiæ quam malitiæ produnt. Duo ponit David eodem Psal. 69.
sensu, Deleri, & Non scribi: Deleantur è libro vitæ, vers. 29.
& cum justis non scribantur. Unde colligi non potest aliqua in Deo consilii mutatio. Sed tantundem valet hæc verborum forma, acsi dictum esset, Deum tandem patefacturum, reprobos, qui ad tempus censentur in numero piorum, nullo modo spectare ad Ecclesiæ corpus. Ideo arcanus catalogus in quo scri-
pti sunt electi, apud Ezechielem externæ professioni Eze. 13.
quæ sæpe mendax est, opponitur. Itaque merito vers. 9.
Christus discipulos suos lætari jubet, quod nomina Luc. 10.
ipsorum scripta sint in cælis. Nam etsi incompre- vers. 20.
hensibile nobis est Dei consilium quo prædestinati
sumus ad salutem, manet tamen signaculum hoc, 2 Tim. 2.
teste Paulo, Novit Dominus qui sint sui. vers. 19.

33. *Qui peccavit mihi.*] His verbis se accommodat Deus ad captum humanæ mentis, ubi dicit, Delebo eum: quia sic falso ejus nomen obtendunt hypocritæ, ut non reputentur extranei, nisi dum eos palam Deus abdicat. Itaque manifesta rejectio, litura vocatur. Castigat porro Deus præposterum Mosis votum: quia recto ejus judicio non conveniat, insontes rejicere. Unde sequitur Mosen inconsiderate fuisse precatum. Summa est, Deum impiis & sceleratis rependere quam meriti sunt mercedem, quoties pœnam de ipsis sumit: justos vero nunquam punire. Sed notandum est, quoties pronunciat Deus se fore scelerum vindicem, non excludi ejus misericordiam, qua suorum delicta sepelit, ut in memoriam non ve-
niant. Quemadmodum ubi dicit Paulus, Neque 1 Cor. 6.
scortatores, neque adulteri, neque fures, neque vers. 9.
avari, neque homicidæ, neque maledici regnum Dei possidebunt: ex his verbis perperam quis colligeret, prohiberi omnes à spe salutis: quia de reprobis tantum loquitur, qui nunquam resipiscunt, ut conversi gratiam obtineant.

34. *Nunc ergo vade, duc populum ad*] His verbis ostendit Deus se placatum esse: quia certum reconciliationis signum fuit, Angelum conficiendo residuo itineri ducem præficere. Quod enim quidam exponunt, Angelum nunc promitti qui eorum curam gerat, sicuti profanis quoque gentibus interdum assignari testis est Daniel, & exemplum proximo capite videbimus, frigidum commentum est: deinde exprimit Deus, quamvis à fide desciverit populus, se tamen pacto suo stare de fruitione promissæ hæreditatis. Cæterum quod pœnam differt in aliud tempus, oblique malitiam populi perstringit: acsi dixisset, tam perverso ingenio esse, ut sæpius in posterum daturus sit novas occasiones. Si quis objiciat, quoties postea ultus est Deus alia peccata, non fuisse tunc animadversum in hanc idololatriam: respondeo non esse novum Dro, ubi subinde novum reatum contrahunt homines, iterare pœnas: deinde plura simul peccata uno vindictæ genere vocare in judicium.

Adhæc

Adhæc scimos Deum rejicere patrum iniquitatem in filios usque in tertiam & quartam generationem. Postremo nihil obstat, quominus iniquitatem quam semel remisit, alio tempore visitet temporalibus pœnis. Quorsum enim tunc ignovit populo? ne scilicet evanesceret fœderis sui veritas. sed quos tunc perdere noluit, potuit suo tempore iterum sic reposcere ad pœnam, ut moderata esset castigatio. Hinc discamus nobis non blandiri siquando judicium suum suspendat Deus: neque ejus tolerantia abuti, acsi impune elapsi essemus.

35. *Et percussit Jehova populum*] Hic breviter adscribit Deo Moses quod ante retulit de cæde trium millium: ne quis existimaret ipsum immodico fervore sæviisse. Itaque Paulus in hac historia tanquam 1 Cor. 10. vers. 7. in speculo considerare nos jubet quantopere displiceat idololatria Deo: ne eos sequamur qui ejus manu percussi sunt. Ergo Mosis indignatio cum Dei mandato conjuncta fuit. Interea commendat Dei misericordiam, quia Aharoni pepercerit, dum opus ejus nominat vitulum, sicut totius populi: diverso quidem modo: quia vitulum conflavit Aharon populo id flagitante: culpa tamen fuit communis.

EXODI XXXIII.

LOquutus autem fuerat Jehova ad Mosen, Vade, ascende hinc tu & populus quem eduxisti è terra Ægypti, in terram de qua juravi ipsi Abraham, Isaac & Jacob, dicendo, Semini tuo dabo eam.

2. Et mittam ante te Angelum, & ejiciam Chananæum, & Amorrhæum, & Hitthæum, Perizæum, Hivæum, & Jebusæum.

3. Ad terram scilicet fluentem lacte & melle. Non enim ascendam in medio tui (nam populus duræ cervicis es) ne forte consumam te in via.

4. Audiens autem populus verbum hoc malum, luxerunt: nec posuit quisquam ornamentum suum super se.

5. Dixerat enim Jehova ad Mosen, Dic filiis Israël, Vos estis populus duræ cervicis: momento uno ascendam in medium tui, & consumam te. Nunc ergo depone ornamentum tuum à te, & sciam quid faciam tibi.

6. Et spoliaverunt se filii Israël ornamentis suis à monte Horeb.

1. *Vade, ascende.*] Tempos plusquam perfectum posui. Causæ enim redditio est, qua incitatus fuit Moses ad tantam precandi vehementiam. nempe quia etsi non prorsus curam populi Deus abjiceret, fœderi tamen suo renunciavit, ac denunciavit, postquam semel defunctus esset in danda terræ possessione, nihil sibi amplius cum illo fore negotii. Ergo quod hic narratur, ordine temporis præcessit Mosis precationem: quia attonitus tristi & prope funesto nuncio, in illud confusum & erraticum votum prorupit, deleri se postulans è libro vitæ. Nunc genuinum loci sensum elicere tentemus. Dum Mosen proficisci jubet Deus cum populo, onus haud dubie à se rejicit quod ante sustinuerat. Tantum se facturum promittit ut hæreditate promissa fruantur. non ut inter ipsos præsideat, incolumes illic tueatur, atque etiam foveat, ut pater filios: sed tantum ut fidem Patribus datam liberet. Atque ita antevertit eorum querimonias. Poterant enim excipere, irritam igitur & vanam fore ejus promissionem. Per anticipationem dicit, quamvis eos abdicet, se tamen veracem fore: quia incolas terræ Chanaan ejiciet, ut vacua illis pateat habitatio. In summa, repudiat eos, ne posthac confidant se peculiarem ejus fore populum, aut quicquam majus expectent quam extranei. Juramenti meminit ne ipsum malæ fidei insimulent: acsi diceret, liberum se ac solutum fore à pacto, ubi terram adepti erunt. Atque ita spe salutis & adoptionis gratia eos privando, fœderis tamen sui stabilitatem & constantiam asserit. Quamobrem Angeli nomen aliter quam paulo ante interpretor, & pluribus locis hujus libri. Nam quum Angeli ante facta fuit mentio, familiaris Dei præsentia in eo notata fuit, imo promiscue idem & Deus & Angelus vocatus est. Hic autem Deus ita Angelum missurus dicitur, ut se à populo ipso separet. Non ascendam (inquit) in medio tui. Et subjicitur ratio: quia fieri non potest ut tam prava ingenia diutius toleret. Iterum vero similitudine utitur à bobus refractariis sumpta, qui ferendo jugo assuefieri nequeunt. Summa est, quia sunt intractabiles, Deum non posse munus ducis obire, quin subinde ipsos perdat.

4. *Audiens autem populus.*] Hinc clarius apparet quod dixi, Deum quodammodo fulminasse, quum se à populo subduceret. Hoc enim divortium innumeris mortibus magis exitiale est. Dulce quidem primo intuitu videri potuit terræ fertilis & opimæ fieri dominos: sed hebetem alioqui populum repente perculit Deus, ut deliciæ omnes essent insipidæ, & jejuna ubertas, quum agnoscerent se saginari ad diem mactationis. Atque hinc utilis colligenda est doctrina, si neglecto Dei favore, dulcedine beneficiorum ejus capimur, inescari nos, ut hamo pisces. Pollicitus est Deus Israëlitis quod ad breve tempus allicere ipsos posset: negavit quod unice optandum erat, se illis fore in Deum. Mœrorem attulit tristis nuncius: quia senserunt non aliter quam propitio Deo beatos esse homines: imo nihil esse miserius quam ab ipso alienari. Deo adhærere, inquit Psal. 73.
David, mihi bonum est. Item alibi, Beatus popu- & 33.
lus cujus Jehova Deus est. Rursum, Jehova pars hæ- vers. 12.
reditatis meæ: sors mea præclare cecidit. Ergo hæc & 144.
omnium miseriarum summa est, Deum habere ad- vers. 15.
versum, ubi ejus beneficentia pascimur. Proinde & 16.
sapere cœperunt Israëlitæ, ubi à veterno expergefacti, pro nihilo duxerunt omnia reliqua, nisi Deus prosequeretur suum erga eos paternum favorem. Porro ex crassa eorum socordia colligimus, singulari Dei dono factum esse ut mœrorem conciperent, qui ad solennem luctum eos adduceret. Primo dicit Moses eos non induisse ornamenta: deinde adjungit jussos à Deo fuisse ea deponere. Sed optime fluit contextus, si hoc posterius accipimus pro explicatione: acsi diceret, non fuisse ornatos, quia id vetuerat Deus, luctum ipsis indicendo. Jam irati judicis & ad vindictam inflammati personam suscipit Deus, his verbis, Momento ascendam, ut consumam te: ut eos terror magis humiliet, & ad deprecationem stimulet. Porro externus luctus insigne fuit, jacere in squalore & sordibus, ut hoc modo palam testata fieret eorum pœnitentia. Neque enim quicquam momenti esset in ritu vel ceremonia ad Deum placandum, nisi quatenus interior animi affectus veræ & ingenuæ confessionis indicium protulit. Tenendum enim memoria est quod exigit Deus apud Joë- Joël. 2.
lem, ut scindamus corda, non vestimenta. Verum vers. 13.
ut speciem externam nihil moratur, imo abominatur hypocrisin: ita si vere resipuerit peccator, fieri

non

non potest quin suppliciter culpam agnoscendo,
2 Cor. 12. reatus sui testimonium adjungat. Nam si Paulus,
vers. 21. qui extra omnem noxam erat, lugendos sibi duxit
esse Corinthios, quos immunditiæ & libidinis & im-
pudicitiæ non pœnituerat, quod in eorum scelere
ipsum humiliaret Deus: quomodo luctum publi-
cum non susciperent qui sibi male conscii, adeoque
hominum judicio convicti, ad Dei tribunal citan-
2 Cor. 7. tur? Itaque alibi non abs re tristitiam, quæ pœni-
vers. 9. tentiam gignit, simul alios etiam fructus proferre
docet, sollicitudinem, excusationem, indignatio-
nem, timorem, desiderium, æmolationem, vindi-
ctam. Ad eaemplum quoque pertinet, peccatores
non tatite solum gemere coram Deo: sed ignominiæ poenam ultro subire apud homines: ut seipsos damnando, Deum fateantur justum esse judicem, alios ad imitatiooem provocent, & humanæ fragilitatis admonitos prohibeant à simili lapsu. Postquam vero formidinem incussit Deus, ut tamen animos colligant ad petendam veniam, quasi sedata iracundia deliberaturum se pronunciat quid de ipsis sit facturus. Etsi autem non simpliciter ignoscit, gustum aliquem misericordiæ suæ dando, satis ad bene sperandum eos animat. Nam quod videtur suspensos relinquere, non facit eo consilio ut dubitanter ad deprecandum accedant, sed ut anxietas magis ac magis eos sollicitet ad precandi studium, & in humilitate contineat.

Ex eodem Capite.

7. Moses autem accepit tabernaculum, & extendit illud sibi extra castra, procul à castris: (vocaverat autem illud tabernaculum conventionis) & quicunque requirebat Jehovam, egrediebatur ad tabernaculum conventionis quod erat extra castra.

8. Præterea quando egrediebatur Moses ad tabernaculum, assurgebat universus populus, stabantque singuli ad ostium tentorii sui, & aspiciebant post Mosen, donec ingrederetur tabernaculum.

9. Erat autem quando egrediebatur Moses tabernaculum, descendebat columna nubis, stabatque ad ostium tabernaculi, & loquebatur cum Mose.

10. Videns vero universus populus columnam nubis stantem ad ostium tabernaculi, assurgebat universus populus, & adorabat quisque ad ostium tentorii sui.

11. Et loquebatur Jehova facie ad faciem, quemadmodum alloquitur quispiam amicum suum: postea revertebatur ad castra: at minister ejus Jehosua filius Nun juvenis non recedebat è medio tabernaculi.

7. *Moses autem accepit tabernaculum.*] Fuit hoc divortii signum ioter Deum & Israelitas, è castris transferri tabernaculum, & procul locari: acsi Deum ipsum suæ cum illis conjunctionis tæderet. Promiserat singularis beneficii loco, se in medio populi habitaturum: nunc alio migrans pollutos esse declarat. Denique tabernaculi abductio perinde fuit ac tabularum fractura: quia sicuti Moses tabulas frangendo fœdus Dei abrupit, sic ejus contubernio & præsentia privavit ad tempus Israelitas. Qund eaponunt quidam de Mosis tabernaculo, refellitur multis & firmis rationibus. Primo, non dicitur suum ipsius tabernaculum abstulisse, sed simpliciter & absque adjectione ponitur nomen tabernaculi κατ' ἐξοχήν. Deinde, non mutavit ipse habitationis locum: sed interdiu tantum illuc concessit adorandi causa, vel certe ut Deum consuleret. Tertio, minime fas fuisset sacrum nomen privato tabernaculo imponi, quod Deus sanctuario suo destinaverat. Quarto, Deus suam illic gloriam proferendo, suum domicilium esse testatus est. Quinto, absurdum fuisset, populum versus eam partem Deum quærere, nisi locus fuisset sacer. Seato, considerandus est finis quem attigi. neque enim Moses se à populo separavit: quin potius suo more in mediis castris versatus est: sed ostendere voluit Deum è loco profano se subducere, ne quid contagionis inde contraheret: ut esset quædam excommunicationis species. Dicitur autem sibi tetendisse, non in privatum usum (sicuti ex contextu patet) sed ea communi usu, ubi particula לו sæpe abundat. Quanquam proprie loquendo sibi tetendit: quia nonnisi ipsi uni & seorsum patebat accessus. Qui ad privatum tabernaculum referunt, putant opinioni suæ quod postea sequitur suffragari, Mosen vocasse tabernaculum Moëd. Inde enim colligunt non fuisse prius honorifico illo elogio insigne. sed facile diluitur objectio: quia magis consentaneum est per parenthesin id inseri in conteatu. Ideoque tempore plusquam perfecto commode verti potest. Nam hac voce exprimitur ratio, cur alio se Deus contulerit: ut scilicet locus quem ad paciscendum condiaerat, maneret desertus. Quanquam si de illo temporis articulo accipere libeat, non male conveniet in re præsenti commonefactum fuisse populum de tristi dissidio: & Moseo quo plus ignominiæ & pudoris irrogaret populo, vocasse tabernaculum conventus quod longe à castris distabat. De voce Moëd non repetam quæ alibi dixi. Petant igitur lectores ex fine capitis 29.

Quicunque requirebat Jehovam.] Quidam interpretantur Consulere: sed generalis significatio melius (meo judicio) convenit. Sive ergo testari vellent suam pietatem in externo cultu, sive precari, sive in rebus dubiis consilium petere, egrediebantur versus illud sanctuarium, ut oculos illuc conjicerent. Non intelligit Moses ad locum illum venisse, à cujus accessu se tanquam pollutos sciebant arceri. Sed hic egressus tantum ad testimonium pœnitentiæ valebat: acsi indignos se agnoscerent quibus responderet Deus, nisi discederent ab eo loco quem nefando scelere fœdaverant. Utile vero ipsis fuit sic humiliari, quo majore in odio esset idololatria. Nec repugnat quod postea sequitur, stetisse unumquemque ad ostium tentorii sui, quando egrediebatur Moses: quia tunc plus reverentiæ & terroris debebat eorum animis incutere quæ tunc illustrior erat Dei gloria. Ergo quoties in Dei conspectum se sistebat Mediator, non plus illis permissum fuit quam eminus aspicere columnam nubis, quæ etiam Mosen recipiebat ut ab illis segregaretur. Interea notandum est, sic Deum ab illis tuoe migrasse, ut tantum rejicerentur à propinquo accessu, non autem prorsus alieni essent. Signum enim fidei fuit adoratio: licuit illis precari & Dei gratiam implorare: sciebant in persona Mosis se exaudiri. Ergo non erat dissidium ejusmodi quod spem veniæ illis in totum abscinderet: sed quod acueret sollicitudinem, & eos ad resipiscentiam eaerceret. Ita sæpe Deus ex professo faciem suam abscondit à peccatoribus, quo vere humiliatos ad se invitet. Idque diligenter notandum est, ne ubi nos vel ore vel manu castigat, precationes nostras impediat terror, vel cognitio reatus: sed ipsum è longinqua etiam distantia quæramus. Ac fere similis est excommunicationis ratio; quia Satanæ traduntur

duntur quos Ecclesia rejicit à contubernio piorum: sed tantum in carnis interitum, ut spiritus salvus fiat
2 Thes. 3. vers. 15. in die Domini. Et ideo Paulus non vult haberi tanquam inimicos, sed admoneri ut fratres. Quod dicitur populus assurrexisse, & singulos stetisse ad ostium tentorii sui, quidam perperam (meo judicio) ad civilem honorem referunt, acsi exhibitus fuisset duci honos: quin potius existimo, quum statis horis omnium nomine Moses ad Deum se conferret, cultus & adorationis fuisse socios. Qua ratione etiam prosequuti sunt oculis, donec eum nubes obtegeret. Eodem sensu continuo post repetitur assurrectio, ubi sermo fit de columna nubis. Quare mihi dubium non est quin uterque versus de spirituali cultu exponi debeat. Quomodo autem coram signo testati sint suam pietatem, neque tamen crassa imaginatione Deum illic coluerint, alibi diximus.

11. *Et loquebatur Jehova facie ad faciem.*] Hoc
Num 12. vers. 8. elogio postea insignietur Moses, quum Deus volet illum discernere à reliquis Prophetis. Familiare ergo colloquium hac voce exprimitur, acsi dictum esset, Deum apparuisse Mosi singulari revelationis modo. Si quis objiciat, pugnare cum hac sententia quod mox videbimus, Non poteris faciem meam videre: facilis est solutio: quamvis peculiari modo Deus se patefecerit Mosi, nunquam tamen apparuisse in solida sua gloria, sed quatenus ferre poterat hominis infirmitas. Hæc enim loquutio continet tacitam comparationem: quod scilicet nemo æqualis fuerit Mosi, vel ad tantum dignitatis gradum ascenderit. Hoc vero ad Legis commendationem pertinet, Mosen ejus ministrum quod familiariter didicerat retulisse, ne qua ambiguitas sit suspecta. Quod dicitur Jehosua non recessisse à tabernaculo, inde colligimus Mosi fuisse domicilium suum in castris. Et forte ideo adolescens dicitur, ut illustrior in eo sit Dei gratia, quod eum æditui munere fungi voluerit. Erat quidem vir maturæ ætatis Jehosua eo tempore: sed beneficium Dei singulare in eo apparuit, quod multis senibus posthabitis, eum minorem nato præfecit tabernaculo suo custodem.

Ex eodem Capite.

12. Et dixit Moses ad Jehovam, Vide, tu dicis mihi, Educ populum hunc, & tu non indicasti mihi quem missurus sis mecum. Atqui tu dixisti, Novi te ex nomine, atque etiam invenisti gratiam in oculis meis.

13. Nunc ergo si modo inveni gratiam in oculis tuis, ostende quæso mihi viam tuam & cognoscam te, atque inveniam gratiam in oculis tuis, & vide quod populus tuus sit gens ista.

14. Et dixit, Facies mea præcedet, & requiescere faciam te.

15. Cui respondit, Nisi facies tua præcedat, ne educas nos hinc.

16. Et (*certe*) qua in re notum erit hic quod invenerim gratiam in oculis tuis ego & populus tuus? nonne quum ambulaveris nobiscum, & separabimur ego & populus tuus ab omni populo qui est super faciem terræ?

17. Et dixit Jehova ad Mosen, Etiam rem hanc quam dixisti faciam: quia invenisti gratiam in oculis meis, & novi te ex nomine.

18. Adjecitque, Ostende mihi quæso gloriam tuam.

19. Cui respondit, Ego præterire faciam omnem decorem meum ante faciem tuam, & vocabo ex nomine Jehovæ coram te: & miserebor cujus miserebor, & clemens ero in quem clemens ero.

20. Dixit præterea, Non poteris videre faciem meam: quia non videbit me homo & vivet.

21. Dixit postremo Jehova, Ecce locus apud me, & stabis supra petram.

22. Erit autem quum pertransibit gloria mea, ponam te in spelunca petræ, & protegam te manu mea donec transiero.

23. Postea removebo manum meam, & videbis posteriora mea: facies vero non videbitur.

12. *Vide, tu dicis mihi, Educ.*] Iterum de reconciliando populo satagit Moses. Nam promissio uberior per anticipationem inserta fuit. Cæterum à defectione nihildum aliud promiserat Deus quam se populo terram daturum. Etsi autem de sola terræ possessione certiores reddere volens, addiderat Angelum fore ducem, hoc tamen nonnisi temporale erat beneficium, & quod promiscue aliis quoque gentibus conferre solet. Ita videbat Moses se & populum singulari bono privari, quo antea potiti fuerant. Idem enim ille Angelus qui ipsos præcesserat, sæpius vocatus fuit Deus exercituum, ut sentirent Deum peculiari modo sibi esse præsentem. Itaque non abs re conqueritur Moses Deum non indicasse quem missurus sit: quia generaliter de Angelo quolibet loquendo, unicum illum liberatorem populi præsidem & custodem perpetuæ salutis abstulerat. Non igitur Aharonem sibi petit restitui, vel quempiam adjungi laboris socium in negotio difficili & arduo: sed de continua serie prioris gratiæ certior fieri cupit. Porro ad impetrandi fiduciam, non aliud profert in medium quam Dei promissiones. Nulla igitur propria dignitate nititur, nec officia ulla objicit quibus promeritus sit tantum favorem: sed hac summa contentus est, Domine, fac ut verbis tuis respondeat eventus. Quid sit cognoscere ex nomine, jam ante dictum est: nempe deligere ex aliorum numero, vel eximium habere. Postquam vero recitavit Moses quod à Deo promissum fuerat, per hanc gratiam ipsum obtestatur: Si nactus sum, inquit, gratiam coram te, hoc testimonio confirmes vel approbes, ut rursus nostri curam suscipias. Nam per viam Dei intelligit illam directionem qua testatus fuerat se præire ad monstrandum iter. In summa, hoc favoris signum sibi dari postulat, si populum Deus perpetuo gubernet. Ideo dicit, Hoc modo te cognoscam, & apparebit me tibi gratum esse. Tandem fœdus Dei commemorat cum toto populo: acsi diceret, Quamvis nolit Deus privatim hoc uni concedere, aliam esse graviorem causam, quia populum illum adoptaverit. Unde sequitur æquum esse ut à reliquis gentibus eum discernat propriis notis.

14. *Facies mea præcedet.*] Ex responso colligimus quid sibi voluerit Moses. Deus enim ejus voto an-

ouens, uno verbo affirmat se præiturum, ut solebat: quod certum pignus fuit non vulgaris præseotiæ. Nam quamvis totus mundus regatur ejus providentia, non tamen illic, ut in tuenda Ecclesiæ salute, conspicua ejus facies apparet. Et sane quum idem Angelus quem ante castris præfecerat, munus gubernandi populi obierit, inde certo probatur æterna Christi divinitas. Particula hæc, Facies mea præcedet, rantundem valet acsi dixisset, Sic te præcedam, ut vere sentias meipsum tibi adesse: acsi in speculo faciem meam cerneres tibi ante oculos positam. Id vero quum in Christo impletum fuerit, sequitur Deum esse æternum: cujus gloria, imperium & majestas creaturas omnes supereminet. Requies quam promittir, ad perseverantiam gratiæ & ultimum finem pertinet: acsi dictum esset, Ubi terram ingressus fuerit populus, sub Dei tutela & patrocinio fore. Nam quod populi totius commune erat, Mosis personæ adscribitur.

15. *Nisi facies tua præcedat.*] Amplectitur Moses quod sibi datum est. interea significat sibi esse potius & optabilius in deserto perire quam longius progredi absque illustri præsentiæ Dei testimonio. Quod proximo versu confirmat: ideoque interposui particulam expletivam, Certe. quanquam posset etiam copula resolvi in adverbium causale Nam. Negat eoim aliter cognosci posse paternum Dei favorem quo populum ampleaus fuerat, nisi maneat apud ipsos. Falluntur autem qui existimant diversum aliquid hic notari quam paulo ante. Nam prorsus eodem sensu dicitur præcedere Deus, & habitare in medio populi: sed respicit Moses ad promissionem ante datam: cujus symbolum erat tabernaculum fœderis, quod paulo ante ad puniendum populi scelus à legitima statione abductum fuerat. Quod in fine versus adjungit, Et separabimur, iterum résolvi potest, Ut ita separemur, vel Quia hoc modo separabimur. Unde satis patet, favorem cujus fit mentio, ad electionem vel adoptionem gratuitam referri, esseque ejus fructum vel effectum. Consilium enim Mosis est, fœdus quod à populo violatum fuerat, pristino suo vigori restituere: acsi populus in illum honoris gradum unde eaciderat, postliminio rediret. Et certe hæc solida demum nostra est felicitas, segregari à profanis gentibus ranquam Dei
Psal. 106. peculium: sicuti in Psalmo dicitur, Memento mei
vers. 4. Deus in beoevolentia populi tui: visita me io salute tua.

17. *Etiam rem hanc.*] Nihil addit novum, sed quod nuper dixerat repetitione confirmat, tollendæ dubitationis causa. Eaprimit ramen simul oon alia causa se adduci quam gtatuito favore, quo Moseo compleaus erat. Hæc igitur quædam fuit fœderis renovatio, dum consecratur populus Deo, ut regnum sacerdotale de iotegro recuperet.

18. *Ostende mihi gloriam tuam.*] Hactenus ad regulam modestiæ & sobrietatis composita fuerunt Mosis vota: nunc vero extra metas abripitur, quia plus appetit quam fas sit atque expediat. Patet enim ea repulsa, inconsiderate prolapsum fuisse quo non licebat. Deum vult sibi propius & evidentiore forma quam ante manifestari. Neque tamen huc ipsum impellit stulta curiositas, quæ ut plurimum titillat hominum mentes, ut audacter penetrare tentent usque ad oltima cælorum arcana. neque enim aliud Mosi fuit propositum quam ad fiduciam animari, quo partes suas alacrius obiret. Vitiosum tamen fuisse desiderium cujus rectus erat finis, discimus ex responso Dei, ubi docet noxium & exitiale Mosi fore si ubtineat quod magni beneficii loco petit. Quid ergo si nos ad investigandam altius quam par sit Dei gloriam sollicitet ingenii nostri vanitas? Quare sit nobis hic locus instar freni ad cohibendas quæ in nobis oimium exultant ac lasciviunt speculationes, dum scire cupimus quæ Deus vult oobis esse abscondita. Hæc probe, rite & otiliter sciendi ratio, ut revelationis mensura contenti, quod altius est libenter ignoremus. Proficiendum quidem est in cognitione cælestis doctrinæ: sed via tenenda, ut Deum præeuntem sequamur.

19. *Præterire faciam.*] Initio declarat quatenus Mosen ea audierit: sed mox subjicitur restrictio ad excessum corrigendum. Ita non prorsus repudiatur oratio, sed tantum qua parte nimis cupide ferebatur ad spectandam gloriæ perfectionem. Transitus significat visionem eaigui temporis: acsi diceret, Sufficiat tibi semel quasi ad momentum gloriam meam vidisse, quum ante oculos tuos transibit. Nomen טוב, pro quo Decorem reddidi, alii Bonum vertunt: ideo quidam accipiunt pro booitate: sed melius convenit nomen pulchritudinis vel decoris, quo sensu non semel legitur. Inde bonum aspectu dicitur quod est jucundum ac delectabile. Clamare in nomine Jehovæ, interpretor, clara & sonora voce exprimere quod de ipso Deo utile est cognitu. Ante Mosi dictum fuerat, Ego sum Deus Abrahæ, Isaac & Jacob, & nomine meo non fui illis cognitus. Quum jam Patribus superior esset Moses, in altiorem gradum evehitur, ut propius innotescat ei Deus, illamque manifestationem numeris omnibus absolvat. Primo igitur tenendum est, Deum nunc familiarius quam antea cognitum fuisse Mosi. Simul tamen notandum est, quamvis exhibita fuerit oculis visio, præcipuas tamen partes fuisse in voce: quia auribus magis quam oculis percipitur vera cognitio Dei. Promittitur quidem Dei conspectus: sed posterius beneficium magis excellit, quod Deus promulgabit nomen suum, ut magis ex voce quam ex facie Moses eum cognoscat. Mutæ enim visiones frigidæ ac omnino evanidæ essent nisi vigorem ex sermone mutuarentur. Ergo sicuti dialectici corpori syllogismum comparant, rationem vero quæ inclusa est, animæ: ita proprie loquendo anima visionis est ipsa doctrina, ex qua nascitur fides.

Miserebor cujus misereb.] Quomodo hæc sententia cum superiore cohæreat, expendere convenit: quod vel neglectum fuit, vel non satis animadversum. Ego etsi Dei misericordiam magnifieri hac circumstantia eaistimo, quod tam indulgenter cum scelerato populo agat: non dubito tamen quin consulto ansam hominum audaciæ præcidere voluerit Deus, ne obstreperent insolitæ & prius non auditæ liberalitati. Nam sive judicium suum exerceat Deus, sive elementer vitiis ignoscat, non desinunt profani homines cum eo litigare. Sic riaandi causa interrogant cur Filii sui adventum tot seculis distulerit, cur nostra ætate dignatus fuerit Euangelii lucem è tenebris eruere: imo usque ad mundi creationem transvolant: quia illis absurdum videtur Deum tot seculis fuisse otiosum, ideoque per ludibrium quærunt, quid ei demum in mentem venerit mundum fabricare, qui nondum sextum millenarium implevit. Præcipue tamen hac in parte se intemperanter effert multorum protervia, ubi ratio noo apparet cur Deus erga gentem vel seculum unum sit misericors, aliis autem & ætatibus & populis rigidus. Itaque admirabile Dei consilium, quo alios elegit, alios reprobavit, semper impiorum calomniis fuit obnoxium: quia nisi discriminis causam videant, Deum iniquitatis damnare non dubitant, quia inter hos & illos discernat. Huic vesaniæ nunc occurrit Deus, & sibi potestatem quam libenter eriperent terreni homines, aut potius vermiculi, vendicat: ut pro suo arbitrio peculiarem exerat misericordiam erga quos velit. Quum hæreditate terræ Chanaan Patres fuisse potitos narrat Propheta, non aliam assignat ratio- Psal. 44.
nem nisi quod Deo io ipsis complacuit. Atque hæc vers. 3.
doctrina passim in Scripturis occurrit, quam latratu suo sine fine exagitant impuri canes. præcipue tamen oblatrant quoties Deus indignis se propitium & beneficum

neficum

Rom 16. vers. 25. neficum ostendit. Hac ratione Paulus fideles ad incomprehensibile Dei consilium revocat, quod Euangelium promulgando, mysterium temporibus æternis absconditum patefecit. Ephes. 3. vers. 9. Item, quod Gentes inserendo in corpus Ecclesiæ, à quo alienatæ tamdiu fuerant, altitudinem ejusdem mysterii commendat, quod Angelis etiam absconditum, in plenitudine temporis hominibus innotuit. Eodem fine præcise hoc loco denunciat, non alibi causam esse quærendam cur Mosi propius quam olim Patribus se manifestet, quam in suo consilio vel beneplacito. Quanquam autem hoc primo loco ad Mosen spectat: quia tamen in commune populi bonum gloriam Dei conspexit, ad omnes extenditur hæc misericordia cujus fit mentio. Et certe inæstimabile fuit gratiæ Dei documentum, quod post fœdissimum populi lapsum, & nefandam apostasiam, in ejus tamen salutem luculentius quam antea Mosi apparuerit. Hoc quidem certum est, quicquid ex rei novitate objicere poterat carnis sensus, hoc responso compesci: acsi uno verbo pronunciaret Deus, gratiæ suæ dispensationem penes suum unius arbitrium esse: ac non perperam modo facere homines, sed impia & sacrilega dementia rapi, dum intercedere ei conantur: quasi vero in ipsis esset summum judicem, cui subjecti sunt, in ordinem cogere. Forma autem loquendi simpliciter huc tendit, Dei voluntatem sic omnibus causis superiorem esse, ut ratio sit omnium rationum, lex legum, & regula regularum. Et certe quamdiu sibi permittunt homines inquirere in arcana Dei consilia, nullus erit tumultuandi modus. Deus itaque non disputando hanc vesaniam castigat, sed suum jus asserendo, ut liber sit in dispensatione gratiæ suæ. Nam pro imperio dicit se fore misericordem erga quos libuerit. Cavendum igitur ne ubi benignus est, oculus noster sit pravus. Porro quo melius impiæ superbiæ ac temeritatis convincat obstreperos homines, misericordiam ac miserationem suam proponit. quasi diceret, nemini se esse obstrictum: ideoque indigne facere qui obmurmurant eum non promiscue omnibus benefacere, quibus nihil debet. Rom. 9. vers. 15. Hinc liquet quam scite Paulus de gratuita electione differens, ad causam quam tractat accommodet hunc locum: Deum scilicet minime censeri posse injustum, quamvis aliis præteritis, alios eligat. Nam clare verba sonant, certo hominum numero destinari Dei gratiam, ut non appareat æquali modo in omnibus. Loquutio autem expositione non indiget: quia usitatum est omnibus linguis, ubi causæ investigationem excludere volumus, id repetere quod ad disceptationem trahitur. quemadmodum si quis eximere se volens aliorum censuris, dicat, Ibo quo ibo, faciam quod faciam.

20. *Non poteris videre faciem.*] Viderat tamen, sed pro modo revelationis, qui pleno fulgore longe erat inferior. Jam ante natum Mosen dixerat Jacob, Vidi Deum facie ad faciem: Mosi (ut nuper exposui) clarior oblata fuit visio. Nunc vero majus aliquid & præstantius obtinet: non tamen ut Deum perfecte videat qualis in se est, sed quatenus fert captus humanæ mentis. Nam etsi Angeli dicuntur faciem Dei videre excellentiore modo quam homines, non tamen capiunt immensam gloriæ perfectionem, qua absorberentur. Merito itaque negat Deus se posse conspici ab homine mortali: quia non ante ipsum videbimus sicuti est, quam similes ei erimus. 1 Joan. 3. Optime autem frenatur stulta cupiditas, ubi additur lethalem nobis fore gloriæ Dei conspectum. Neque enim fieri potest quin ille incomprehensibilis fulgor in nihilum nos redigat. Itaque Deus à solida sui cognitione nos arcendo, se tamen manifestat quoad expedit: imo lucis mensuram nostro modulo attemperans, faciem induit quam possimus ferre.

21. *Ecce locus apud me.*] Puerilis quidem videtur hæc descriptio, sed nostræ ruditati est aptissima. Nec vero eam aspernabitur quisquis suæ imbecillitatis & ignorantiæ probe sibi erit conscius. Videntur inter se pugnare hæc duo, ostendi Mosi Dei pulchritudinem, & tamen negari ejus conspectum. Hic tollitur ambiguitas, quod Deum visurus sit Moses à tergo duntaxat. Similitudo autem ab hominibus sumpta est, quos non agnoscimus nisi ex parta, si alio conversa sit eorum facies: quia ex oris & vultus intuitu perspicua est cognitio. Jam fissura vel foramen rupis perinde fuit atque angusta & obliqua fenestra, quæ sic admittit solis radios, ut qui in loco profundo & obscuro inclusus est, usum quidem percipiat aliquem lucis, nunquam tamen solem videat vel fruatur ejus splendore. Ita nos corporibus tanquam ergastulis inclusi, non possumus recto & libero intuitu cognoscere Dei gloriam: sed nos oblique irradiat, ut eum saltem quasi à tergo videamus. Non de quibuslibet loquor, sed de perfectissimis, qualis fuit Moses: qui etsi privilegio singulari adeptus est quod hic narratur, non tamen pro carnis infirmitate sustinuit Dei gloriam: ideoque opposita fuit Dei manus, ut videret tantum ex parte. Dei autem manus pro caligine accipitur, quæ obducta fuit, ne Mosis oculi longius quam fas esset ad curiosum aspectum intenti forent. Quod Posteriora quidam ad temporis plenitudinem quo exhibitus fuit Christus in carne, referunt, acsi dictum esset, Non videbis me nisi natura humana indutum: arguta est speculatio, sed minime firma, imo prorsus remota à genuino sensu.

EXODI CAP. XXXIV.

ET ait Jehova ad Mosen, Dola tibi duas tabulas instar priorum: & scribam in his
tabulis verba quæ fuerunt in tabulis prioribus quas fregisti.
2. Esto ergo paratus mane, & ascende mane in montem Sinai: stesque mihi
illic super vertice ipsius montis.
3. Nullus ascendat tecum, nec ullus videatur in toto monte, etiam oves aut boves non
pascantur in prospectu montis hujus.
4. Dolavit ergo duas tabulas lapideas instar priorum: & consurgens Moses mane
ascendit in montem Sinai, sicut præceperat ei Jehova: & accepit in manu sua duas tabulas
lapideas.
5. Tunc descendit Jehova in nube, & stetit coram eo illic, & clamavit in nomine Jehovæ.
6. Transiens, inquam, Jehova ante eum clamavit, Jehova, Jehova, Deus misericors
& clemens, tardus ad iram, & multus misericordia & veritate:
7. Servans misericordiam millibus, auferens iniquitatem, & transgressionem, & peccatum, & innocentem non faciens, visitans iniquitatem patrum super filios, & super
filios filiorum in tertios & quartos.

 8. Festi-

8. Festinans autem Moses inclinavit se ad terram, & adoravit.
9. Dixitque, Si nunc inveni gratiam in oculis tuis, Domine mi, proficiscatur agedum
Dominus meus in medio nostri: & quia populus duræ cervicis est, propitius sis iniquitati
nostræ & peccato nostro, ut possideas nos in hæreditatem.
10. Et dixit, Ecce, ego percutiam fœdus coram toto populo tuo, & edam miracula quæ
non sunt creata in universa terra, & in cunctis nationibus: & videbit totus populus in
cujus medio es, quod terribile sit opus Jehovæ quod facio tecum.

1. *Dola tibi duas.*] Quanquam hac tessera vel externo symbolo sancita fuit instauratio abrupti fœderis, ne tamen torporem induceret veniæ facilitas, voluit Deus aliquod pœnæ vestigium restare: acsi vulnere sanato maneret cicatrix. Nullum in prioribus tabulis hominis artificium intervenerat: nam Deus arcana sua virtute sculptas tradiderat Mosi. nunc pars illius tantæ dignitatis imminuitur, dum jubetur Moses lapides afferre manu hominis politos, in quibus scribat Deus decem verba. Quare non prorsus deleta fuit ignominia sceleris: nihil tamen quod in salutem necessarium foret vel utile, detractum. Nam ad testimonium gratiæ Dei, & Legis commendationem, ut reverenter eam susciperent, nihil defuit: tantum nota illa fuerunt humiliati, quod lapides in quibus Deus fœdus suum deposuit, non fuerunt manu ejus formati, nec nati in sacro monte. Quod argute quidam exponunt hoc signo edoctos fuisse Judæos, Legem manere irritam nisi lapidea corda offerrent Deo, quibus ipsam inscriberet, frivolum
2 Cor. 3. est. quin potius alio nos ducit Pauli auctoritas, qui
vers. 3. idoneus ac fidus est hujus loci interpres, dum Legem mortuæ & mortiferæ literæ comparat: quia tantum exarata fuerit in tabulis lapideis, quum salutis doctrina tabulas cordis carneas requirat.

3. *Nullus ascendat tecum.*] Iterum arcentur tam homines quam bestiæ ab accessu montis, sicut in prima Legis promulgatione factum fuerat: ut Legem tanquam è cælo profectam obedienter suscipiat populus. Cur Deus nullum testem admiserit, penes ipsum maneat hujus consilii ratio. Illustrius quidem fuisset miraculum, si momento apparuisset scriptura in nudis tabulis: sed voluit Deus aliquem dare locum fidei, quum intermedia hominis opera usus est. Et tamen quod ad stabiliendam Legis dignitatem satis erat, optime providit, quando decem præcepta Moses attulit in duabus tabulis scripta, quas populus viderat nuper ab ipso nudas & inanes tolli. Atqui in monte neque scalpellum, neque graphium reperire potuit. Sic enim Deus cælestis suæ doctrinæ dispensationem temperat, ut probet fidelium obsequium & docilitatem, nec tamen quicquam reliquum faciat dubitationi.

5. *Tunc descendit Jehova in nube.*] Minime dubium est quin spectante populo nubes Mosen exceperit: ut segregatus à communi hominum vita, post dies quadraginta, quasi novus homo rursum prodiret. Ita visibile hoc gloriæ Dei testimonium ad fidem præceptis conciliandam valuit. Porro descensus Dei cujus fit mentio, migrationem nullam designat, acsi Deus, qui cælum & terram implet, & cujus immensitas ubique est diffusa, locum mutaret: sed id refertur ad sensum hominum, quia sub specie nubis testatus est Deus se Mosi occurrere. Ergo sacrum Dei nomen ad externum symbolum ex communi Scripturæ usu transfertur. Non quod nubes inanis fuerit absentis Dei figura: sed quia præsentiam ejus pro hominum captu testata est. In fine versus, Vocare in nomine Jehovæ, tantundem valet atque inclamare ipsum nomen, vel promulgare quod Deus servo suo innotescere voluit. Hæc quidem loquutio sæpe occurrit, ubi de precibus agitur. Ideo quidam intelligunt de Mose, quod invocaverit nomen Domini. In qua sententia nulla est absurditas. Liberum igitur sit vel de Mose vel de ipso Deo accipere: nempe quod Deus sonora voce præco fuerit suæ virtutis, justitiæ & bonitatis: vel quod Moses ipse pietatem suam professus sit coram Deo. Verum quod continuo post sequitur, ad Deum referre necesse est: nempe quum transiret, clamasse, ut se veris elogiis celebraret. Primo duplicatur nomen Jehovæ emphaticôs, quo attentior reddatur Moses. Additur nomen אל, quod à fortitudine ductum sæpe pro Deo capitur, & unum est ex ejus nominibus. Ergo his vocibus exprimitur Dei æternitas & immensa potentia. Deinde clementiam suam & misericordiam prædicat: neque uno verbo contentus est, sed postquam se misericordem vocavit, clementiæ laudem sibi vendicat: quia scilicet nihil ei magis proprium quam bonitas & gratuita beneficentia. Ipsa quoque bonitatis & clementiæ ratio exprimitur, quod non modo placabilis sit, & ad ignoscendum facilis ac propensus, sed quod patienter eos qui peccarunt expectet, & sua tolerantia invitet ad pœnitentiam. Hac ratione tardus ad iram dicitur, nempe qui à severitate abstineat, nisi eum cogeret hominum improbitas ad pœnam de sceleribus exigendam. Postea magnitudinem suæ misericordiæ & veritatis prædicat. His autem duabus fulturis nititur piorum fiducia, dum misericordiam sibi oblatam amplexi, secure quoque in fidem & certitudinem promissionum recumbunt. Itaque in Psalmis passim ubi facta est bonitatis Dei mentio, veritas tanquam individua comes adjungitur. Altera quoque ratio est, quia non aliter comprehendi potest Dei misericordia quam ex verbi testimonio: cui suam probe constare certitudinem necesse est, ne salus nostra vacillet. Quod sequitur, Deum servare misericordiam in mille ætates, capite vicesimo expositum fuit. Pœnæ vero quas exigit de peccatis hominum, non ultra tertiam & quartam ætatem prorogantur, quia Dei clementia judicium exuperat: sicuti dicitur in Psalmo, Psal. 30.
Momentum in ira ejus: vita autem in misericordia. vers. 6.
Quod tametsi proprie ad fideles pertinet, ex generali tamen principio manat. Eodem quoque respicit proximum membrum, Tollens iniquitatem, peccatum & scelus. Sic enim exprimitur magnitudo clementiæ: quod non levibus tantum delictis det veniam, sed gravissimis quibusque sceleribus: deinde non uno modo peccatum remittat, sed peccatoribus à quibus centies offensus fuerit, sit propitius. Hinc igitur apparet bonitatis ejus magnitudo, quod immensam scelerum congeriem absorbet. Verum ne hæc indulgentia ad peccandi licentiam trahatur, mox subjicitur per modum correctionis, Mundando non mundabit. quod cum Chaldæo interprete & aliis de severo contra reprobos & obstinatos judicio interpretor. Neque enim placet eorum sententia qui dicunt Deum remittere quidem peccata, sed ita ut modice castiget eos qui peccarunt: quia frigidum est commentum pœnam exigi, remissa culpa: prorsus etiam falsum, quia usu patet quam multa peccata Deus impunita prætereat. Verum optime convenit quod dixi: ne impunitas generet audaciam, postquam de sua misericordia loquutus est Deus, exceptionem addere, iniquitatem minime remitti ad quam accedit obstinatio. Atque hinc videntur sumpsisse Prophetæ, An tu mundando mundaberis? Jer. 25.
dum reprobos compellant quibus negatur venia. vers. 29.
Itaque sic commode resolvi poterunt verba, Quam- & 49.
vis exorabilis sit Deus, atque etiam ad ignoscendum vers. 12.
facilis, non tamen ideo contemptoribus parcit, quin severus sit impietatis eorum vindex. Quanquam

non male quadraret contrarius sensus, Succidendo non succidit. Nam hoc interdum significat verbum נקה. Ita uno contextu hæc legenda erunt, Deum remittere iniquitates, quia non vult prorsus excidere humanum genus. Quis enim salvus evadet si velit Deus in judicium vocare etiam fidelium peccata? Atque huc forte allusit Jeremias, dum vindictæ de qua concionatus fuerat, acerbitatem mitigat hac eadem loquutione. Illic autem legi aliter non potest quam Non succidam te succidendo. Si hoc recipitur, redditio causæ erit, Deum veniam peccatis ideo dare quia succidere homines nolit: quod faceret summi juris rigorem urgendo. Sunt qui exponant, Deum remittere peccata, quia nemo sit coram ipso innocens: acsi dictum esset, destitui omnes gloria justitiæ, & proinde unicum esse refugium in Dei misericordia. Vere id quidem: sed non tam expositio est quam plausibilis argutia.

8. *Festinans Moses.*] Festinatio ostendit Mosen primo fulgoris intuitu fuisse attonitum. Sicuti Deus, ubi prodit in medium, ita confestim pios rapit in admirationem sui, ut non sit cunctandi tempus. Additur precatio, ut Deus iter faciat cum populo, ejusque pervicaciam toleret. Quoniam enim dixerat Deus fieri non posse ut habitaret cum populo duræ cervicis & intractabili, remedium proponit Moses. Nempe postquam confessus est duro & præfracto ingenio esse populum, spem tamen salutis residuam facit, si Deus sit exorabilis ad parcendum. Dignum vero observatu quod subjicitur, Ut possideas nos. Copula enim vim obtinet causalis particulæ. acsi dixisset, Non aliter Deum hæreditate quam elegit posse frui, quam peccata remittendo. Et certe ita est: nam quæ est hominum fragilitas, subinde exciderent à gratia nisi Deo reconciliarentur. Nec vero id tantum de veteri populo dictum fuit, sed ad nos quoque pertinet: quia ut nos possideat Deus, necesse est assidue nobis peccata remitti: sicut hæc legatio (teste Paulo) quotidie in Ecclesia personat. Unde 2 Cor. 5.
sequitur, non modo salutis nostræ principium fluere ab adoptione gratuita, sed continuos ejus progressus usque ad finem non aliter compleri quam ubi nos sibi gratis reconciliat Deus.

10. *Ego percutiam fœdus.*] Non exprimitur quocum percutere velit Deus fœdus. Ideo quidam interpretes subaudiunt nomen Mosis: quod videntur facere probabili ratione, maxime quia additur in fine versus, Opus quod facturus sum tecum. Verum quia stipulabatur Moses omnium nomine, sensus eodem redit, si legas, Palam cum toto populo paciscar. Hac vero promissione Deus Israelitas quasi in integrum restituit: quia sic in profligandis gentibus mirabiliter acturum denunciat, ut probet se peculiarem esse illius populi Deum: quod est ipsum à reliquis gentibus discernere, sicuti precatus fuerat Moses. Omnes vero dicit oculatos fore testes, ut proprio sensu convicti, tandem se ejus imperio fideliter & sincere subjiciant.

Ex eodem Capite.

27. Et dixit Jehova ad Mosen, Scribe tibi verba hæc: quia secundum verba hæc pepigi fœdus tecum, & cum Israële.

28. Fuit autem ibi cum Jehova quadraginta dies, & quadraginta noctes: panem non edit, & aquam non bibit: & scripsit in tabulis verba fœderis, decem verba.

29. Factum est autem quum descenderet Moses è monte Sinai, habens duas tabulas testimonii in manu sua: quum ergo descenderet è monte, nesciebat quod resplenduisset cutis faciei suæ quando loquutus erat cum eo.

30. Viditque Aharon & omnes filii Israël ipsum Mosen, & ecce, splendebat cutis faciei ejus: timueruntque accedere ad eum.

31. Et vocavit illos Moses: reversique sunt ad eum Aharon & omnes principes cœtus. Tunc loquutus est Moses ad eos.

32. Deinde appropinquarunt omnes filii Israël, & præcepit eis cuncta quæ loquutus fuerat Jehova cum eo in monte Sinai.

33. Porro quum finem fecisset loquendi Moses cum eis, posuit velamen super faciem suam.

34. Quum vero ingrederetur Moses in conspectum Jehovæ ad loquendum cum illo, auferebat velamen, donec egrederetur: egressus autem alloquebatur filios Israël quod jussus erat.

35. Videbant igitur filii Israël faciem Mosis, quod resplenderet cutis faciei Mosis. & reducebat Moses velamen super faciem suam, donec ingrederetur ad loquendum cum eo.

28. *Fuit autem ibi cum Jehova.*] Duplicatur numerus dierum, ut secundæ tabulæ non minus obtineant fidei quam priores. Diximus enim exemptum fuisse Mosen à communi hominum vita, ut Legem tanquam è cælo afferret. Si paucis tantum diebus in monte retentus esset, non ita illustri miraculo sancita fuisset ejus auctoritas. Quadraginta vero dies plenam ejus legationi fidem fecerunt, ut sciret populus divinitus esse missum: quia tam longi temporis jejunium ferre, modum humanæ naturæ excessit. Quare, ut indubia esset Legis majestas, Angelica gloria insignitus fuit ejus minister. Ideo diserte narrat, se neque aquam bibisse, neque panem gustasse: quia discerni oportuit ab ordine mortalium, ut omni exceptione major esset ejus functio. Porro tenendum est, jejunium hoc, cujus fit mentio, non temperantiæ aut sobrietatis fuisse, sed singularis privilegii, quo data fuit ad tempus Mosi immunitas ab infirmitate carnis: ut alia esset ejus conditio quam generis humani. Neque enim ullam sensit esuriem, nec cum edendi cupiditate luctatus est, nec magis cibum vel potum appetivit quam unus quispiam ex Angelis. Itaque hæc abstinentia nunquam in exemplum à Prophetis tracta fuit, nec quisquam imitari tentavit quod sciebant omnes sibi minime esse datum. Eliam 1 Reg. 19.
excipio, qui ad renovandam Legem missus, quæ fere vers. 8.
interciderat, quasi secundus Moses, ipse quoque à cibo & potu abstinuit per dies quadraginta. Similis Mat. 4.
fuit jejunii Christi ratio: quia ut Euangelio suo ple- vers. 2.
nam fidem acquireret, testatum facere voluit se Mosi hac in parte nequaquam cedere. Quo minus excusabilis est error ex crassa inscitia natus, dum annuo jejunio tentarunt omnes promiscue Filium Dei æmulari: acsi nova Euangelii promulgatio ipsis mandata esset. Neque enim tota vita nisi semel jejunavit Christus per quadraginta dies: nec toto illo tempore esuriit, quemadmodum clare exprimitur: & eum ab hominum consuetudine segregavit cælestis Pater, quum se accingeret ad obeundum doctoris munus.

29. *Factum est autem quum descenderet.*] Aliud insigne Legis decus narratur: quod scilicet in facie Mosis apparuerit cælestis gloriæ fulgor. Dicitur enim facies ejus radiasse vel fuisse radiata. Vox enim קרן à cornu deducitur: ideoque probabile est radios micasse ex ejus facie, qui splendidam ipsam redderent. Hunc vero splendorem in ipsum Deus transfudit, quando eum alloquutus fuerat in monte. Cur autem nesciverit Moses se ita divinitus illustratum, ratio certa oon est: nisi quod probabile videtur celatum ad breve tempus fuisse, quo liberius ad populum accederet, atque ita ex propiore intuitu melius innotesceret miraculum. Quod postea dicitur, Aharoo & filios Israel viso splendore fuisse perterritos, ut accedere noo auderent, non ita iotelligo acsi statim refugissent. Nam quum ejus voce revocari fuerint, haud dubie oon procul conspexerant radios, sed quum vellent eum excipere, & vicissim perferret ipse Dei mandata. Itaque quod sequitur paulo post, Quum finem fecisset loquendi, texisse velo faciem, refero ad primum sermonem, quem coactus fuerat abrumpere populi discessu vel fuga: ut sit sensus, Quum sciret causam terroris, desiisse loqui, & opposito velamine operuisse faciem. Neque enim cur fugerent scire aliter potuit quam sciscitando. Quidam, ot absurditatem vitent, secundum membrum disjungunt à priori, ac putant ordine præcedere. Sed mihi coacta videtur expositio. Bene autem (meo judicio) convenit, Moseo, postquam vidit consternatos abscedere, quia non audiebatur, cessasse loqui, & causa cognita opposuisse sibi velum. Hic exoritur quæstio, quomodo splendorem gloriæ Dei sustiouerit Moses, radios autem qui micabant in ejus facie, non tulerit populus. Sed facilis solutio est, hanc dedecoris notam illis fuisse inustam, ut agnoscerent quam procul sua ingratitudine recessissent à Deo, qui ad servi conspectum expavescebant. Hoc igitur discrimine fuerunt humiliati, quod Moses secure à Dei colloquio ad ipsos prodibat, quamvis secum gestaret iosignia terribilis Dei potentiæ; ipsi autem metu attonits refugiebant hominis mortalis conspectum. Postquam autem Paulus genuinum hu- 2 Cor. 3.
jus fulgoris usum docuit, nempe ut Lex gloriosa vers. 13.
esset, longius progreditur, præsagium hoc fuisse futuræ excæcationis quæ manebat Judæos. Primo igitur dicit, Quamvis Lex tantum esset litera mortua, & administratio mortis, fuisse tamen gloria sua exornatam. Deinde adjongit quod est accidentale, velamen fuisse coram facie Mosis: quia futurum erat ut non possent conspicere Judæi quod præcipuum arat io Lege, neque attendere ad verum ejus finem: sicuti post adventum Christi obcæcati sunt eorum sensus, & velamen illis est impositum, donec ad Christum (qui Legis est anima) Moses ab ipsis conversus fuerit. Nunc quum in Euangelio retecta facie Deus se repræsentet, videndum est ne princeps hujus muodi mentes nostras obtenebret: sed potius ut transformemur à gloria in gloriam.

Repetitio ejusdem historiæ.

Ex Deut. IX.

7. Memento, ne obliviscaris quod ad iram provocasti Jehovam Deum tuum in deserto: à die qua egressus es è terra Ægypti, donec ingressi estis ad hunc locum, rebelles fuistis Jehovæ.

8. Nam in Horeb provocastis Jehovam: & excanduit Jehova in vos ad perdendum vos.

9. Quum ascendissem in montem ut acciperem tabulas lapideas, tabulas fœderis quod pepigerat Jehova vobiscum, tunc mansi in monte quadraginta dies & quadraginta noctes, ubi panem non comedi, & aquam non bibi.

10. Et dedit mihi Jehova duas tabulas lapideas scriptas digito Dei, & in ipsis *erat* juxta omnia verba quæ loquutus fuerat Jehova vobis in monte è medio ignis, in die conventus.

11. Et factum est à fine quadraginta dierum & quadraginta noctium, ut daret Jehova mihi duas tabulas lapideas, tabulas fœderis.

12. Dixit autem mihi Jehova, Surge, descende hinc celeriter: quia corrupit se populus tuus quem eduxisti ex Ægypto: recesserunt cito è via quam præceperam illis: fecerunt sibi conflatile.

13. Tunc dixit mihi Jehova, Vidi populum hunc: & ecce, populus est duræ cervicis.

14. Sine me ut perdam eos, deleamque nomen eorum sub cælo, & faciam te in gentem potentiorem, & majorem illa.

15. Tunc verti me, & descendi è monte (mons autem ipse ardebat igni) & duæ tabulæ fœderis in manibus meis erant.

16. Et vidi, & ecce, peccaveratis in Jehovam Deum vestrum, feceratis vobis vitulum conflatilem, recesseratis cito de via quam præceperat Jehova vobis.

17. Tunc apprehendi duas tabulas, & projeci eas è manibus meis, confregique in oculis vestris.

18. Et procidi coram Jehova sicut prius, quadraginta dies & quadraginta noctes: panem non comedi, & aquam non bibi, propter omne peccatum vestrum quod peccaveratis, impie agendo in oculis Jehovæ, ad ipsum provocandum.

19. Timui enim propter excandescentiam & iram qua excanduerat Jehova contra vos ad perdendum vos: & exaudivit me Jehova etiam hac vice.

20. Contra Aharon quoque excanduit Jehova vehementer ad perdendum eum: & oravi etiam pro Aharon tempore illo.

21. Porro peccatum vestrum quod feceratis, nempe vitulum, accepi, & combussi illum igni, & contrivi bene molendo, donec comminutus esset in pulverem: ac projeci pulverem ejus in torrentem qui descendebat è monte illo.

Ex

Ex eodem Capite.

25. Et procidi coram Jehova quadraginta diebus & quadraginta noctibus, quibus procidi: quia dixerat Jehova se perditurum vos.

26. Oravi igitur Jehovam, & dixi, Dominator Jehova, ne perdas populum tuum, & hæreditatem tuam quam redemisti magnitudine tua, quem eduxisti ex Ægypto manu valida.

27. Memento servorum tuorum, Abrahæ, Isaac & Jacob: ne respicias ad duritiem populi hujus, & ad impietatem ejus & peccatum.

28. Ne forte dicant in terra, unde eduxisti nos, Propterea quod non potuit Jehova introducere eos in terram quam dixerat illis, vel quia oderat illos, eduxit eos ut interficeret in deserto.

29. Ipsi autem sunt populus tuus, & hæreditas tua, quam eduxisti fortitudine tua magna, & brachio tuo extento.

EX DEUT. CAP. X.

1. In tempore illo dixit mihi Jehova, Dola tibi duas tabulas lapideas similes prioribus, & ascende ad me in montem, & fac tibi arcam ligneam.

2. Et scribam in tabulis verba quæ erant in tabulis prioribus, quas fregisti, & pones eas in arca.

3. Feci igitur arcam è lignis Sittim, ac dolavi duas tabulas lapideas similes prioribus: ascendique in montem habens duas tabulas in manu mea.

4. Tunc scripsit in tabulis juxta scripturam priorem decem verba quæ loquutus fuerat Jehova vobiscum in monte, è medio ignis, in die conventus: & dedit illas mihi Jehova.

5. Conversus autem descendi è monte: posuique tabulas in arca quam feceram: & fuerunt illic, quemadmodum præceperat mihi Jehova.

Ex eodem Capite.

10. Ego autem steti in monte secundum dies priores, quadraginta dies & quadraginta noctes: & exaudivit me Jehova etiam hac vice, nec voluit Jehova perdere te.

11. Itaque dixit mihi Jehova, Surge, vade proficiscendo ante populum, ut ingrediantur & possideant terram quam juravi Patribus eorum me daturum illis.

Deut. 9. 7. *Memento, ne obliviscaris.*] Ut ingratitudinem populo exprobret Moses, scelera quædam hoc loco breviter attingit: sed præcipue insistit in defectionis historia, ubi se prodidit extrema & maxime detestabilis impietas. Hoc ergo facinus iisdem prope verbis recenset quibus ante usus fuit in Exodo. Præfatur autem ut de sceleribus ipsis sæpe cogitent, ne unquam obrepat oblivio. Hæc porro assidua recordatio non modo ad eos humiliandos spectabat, sed ut tandem exuere discerent pravum illud ingenium, & ad præstandum Deo obsequium assuescere. Mox ad historiam ipsam descendit, quod eorum idololatria provocatus fuerit Deus ad ipsos delendos. Hic si quæstio movetur quomodo exoratus fuerit à Mose Deus ut mutaret consilium, cohibenda est curiositas ne altius quam par est disputemus de arcano & incomprehensibili Dei decreto. Certum quidem est non aliter Deum fecisse quam statuerat: sed non altius conscendit Moses quam ad judicium sibi patefactum: sicuti certo reputandum est paratum nobis esse interitum ubi deliquimus: & iram Dei placari quum vera fide & serio affectu confugimus ad ejus misericordiam. Reliqua ante fuerunt exposita.

17. *Tunc apprehendi duas tabulas.*] Nullum hic suum delictum recitat Moses. Itaque non intelligit se nimio iracundiæ impetu fuisse correptum ad frangendas tabulas: quin potius iterum repetit quid meriti essent: ideoque se fecialis munere fuisse defunctum, ut non ore tantum, sed solenni ritu denunciaret eorum perfidia cassum & irritum esse fœdus Dei. Qua etiam ratione tabulas ipsis spectantibus projecit ac fregit: ut tam horribili pœna territi alacrius se ad expiandum scelus accingerent.

18. *Procidi coram Jehova.*] Narratio est confusa. Neque enim jejunium hoc de quo loquitur, ordine temporis præcessit secundum ascensum, quum jussus fuit novas tabulas parare. Alioqui ter jejunasset. quod falsum esse ex aliis locis colligitur. Sed mirum non est rem eandem sæpius repeti: sicuti videbimus tam initio decimi capitis quam aliquanto post. Nunc autem tempestiva fit ejus rei mentio, quod scilicet fœdus de integro fuerit renovandum: ideoque, acsi nihil actum esset, iterum per dies quadraginta abstinuerit à cibo & potu. Vidimus autem alibi alias fuisse intermedias preces, antequam secundo montem ascenderet. Sed hic non enarrat distincte singula, imo preces quibus intercessit apud Deum, miscet cum secundo jejunio: quia hoc præcipue dignum fuit observatu, profectu caruisse primam Legis promulgationem, & fœdus quod violaverant fuisse iterandum quasi à principio. Etsi autem dicit propter eorum peccatum se panem non comedisse, neque aquam bibisse, non significat tamen jejunium fuisse indicium fletus & mœroris: sicuti Joel testandæ pœnitentiæ causa populum ad saccum & cinerem *Joel. 2. vers. 12.* vocat, & ad fletum & jejunium hortatur. Mosi enim (ut ante docui) nihilo difficilior vel gravior fuit inedia quam Angelis. Verum simpliciter admonet non aliter expiari tantum scelus potuisse nisi denuo renunciasset humanæ vitæ, & ad Deum fuisset collectus. Interea tenendum est, ante illud tempus jam deprecatum fuisse pro populo, & simul exauditum: quia placati & reconciliati Dei signum fuit, Mosen accersere, ut Legem acciperet ac denuo perferret. Huc pertinet quod addit proximo versu, Quia timui propter excandescentiam &c. adhuc enim anxius erat de salute populi, quum Deus minari non cessaret. Videmus ergo timorem hunc & sollicitum orandi studium à jejunio disjungi tanquam res diversas. Et certe jam Deum exoraverat, quum ex ejus mandato novas tabulas dolavit, quibus fœdus redintegrandum erat. Quanquam non inficior in monte quoque de impetranda venia laborasse: sicuti pii vota quorum facti sunt compotes, continuando, fidem suam magis ac magis confirmant. Tantum moneo lectores ut illud quod posui temporis discrimen observent.

20. *Contra Aharon.*] Hinc apparet quam evanidi

nidi sint prætextus, quibus delicta sua tegere homines tentant antequam serio Dei metu subacti sint ad culpam agnoscendam. Quamvis non prorsus se innoxium jactaret Aharon, diluere tamen vel extenuare sceleris atrocitatem tentabat, quod esset coactus. Atqui pronunciat Moses Deum valde excanduisse. Unde sequitur gravissimi sceleris fuisse reum. quod certius etiam exprimitur pœnæ magnitudine. Neque enim ad eum usque perdendum commotus fuisset Deus, nisi quia obnoxius erat ejusmodi judicio. Proximo versu peccati nomen non pro actu ipso capitur, sed metonymice transfertur ad vitulum: quod appositio declarat. Jam quum dicit se bene molendo contudisse vitulum donec in cinerem redactus esset, iterum significat quam abominabile fuerit illud idolum: præsertim quum adjiciat pulverem fuisse in torrentem projectum, ne quod monumentum usquam residuum foret.

25. *Procidi coram Jehova quadraginta diebus.*] Iterum permixta est narratio: quia certum est hanc orationem prius fuisse conceptam quam alteris quadraginta diebus jejunus maneret in monte. Sed quia tunc quoque, ut erat anxietate constrictus, easdem continuavit preces, non mirum est si sub jejunio quadraginta dierum comprehendat quicquid ante factum erat. Nihil enim absurdi si populi salutem pro qua rogaverat, adeptus, adhuc tamen trepidet. Porro jejunium hoc posterius fuisse tempore quam orationem cujus simul fit mentio, colligere licet ex initio proximi capitis, ubi commemorat sibi tabulas secundas fuisse datas: de jejunio autem nullum verbum. Dixi autem cur sæpius dies quadraginta repetat: quia scilicet non satis fuisset suppliciter intercedere, nisi sequuta esset hæc expiatio, quam obtinuit accepto novo fœdere. Reliqua jam exposuimus.

Deut. 10. 1. *Tempore illo.*] Aliquandiu cum populo versatus est antequam rediret in montem cum secundis tabulis. Quare jam exponere incipit quod inversa serie temporis dixerat, se per dies quadraginta ad deprecandum in monte stetisse. quod etiam apertius demonstrat repetitio versus decimi, ubi dicit se in monte stetisse secundum dies priores. Etsi autem illic quoque se exauditum fuisse dicit quum in monte intercederet, complectitur tamen quas prius orationes conceperat, audita populi defectione, & postquam fractis tabulis abstulerat Dei tabernaculum, ubi seorsum oraret ad expiandum scelus. Quod etiam hic dicitur de arca, non est suo loco positum. Erat enim pars tabernaculi, ut alibi vidimus. Itaque nimiæ morositatis est, quæ simul narrantur, exigere ad idem temporis momentum.

EXODI CAP. XL.

LOquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Die mensis primi, prima ejusdem, eriges tabernaculum, tabernaculum conventionis.

3. Et pones ibi arcam testimonii, quam teges velo.

4. Introducesque mensam, & ordinabis ordinationem ejus: introduces insuper candelabrum, & accendes lucernas ejus.

5. Pones præterea altare aureum ad suffimentum è regione arcæ testimonii: & pones aulæum ostii tabernaculi.

6. Dein pones altare holocausti coram ostio tabernaculi conventionis.

7. Postea pones concham inter tabernaculum conventionis & altare, in qua pones aquam.

8. Postremo pones atrium in circuitu, & aulæum portæ atrii.

9. Tunc accipies oleum unctionis, & unges tabernaculum atque omnia vasa quæ sunt in eo: sanctificabisque illud & omnia vasa ejus, & erit sanctum.

10. Unges & altare holocausti, atque omnia vasa ejus: sanctificabisque altare, & erit altare sacrosanctum.

11. Unges etiam concham & basin ejus, sanctificabisque illam.

12. Tunc appropinquare facies Aharon & filios ejus ad ostium tabernaculi conventionis, lavabisque eos aqua.

13. Et induere facies Aharon vestes sanctas, ungesque eum, & sanctificabis eum, ut sacerdotio fungatur mihi.

14. Filios quoque ejus appropinquare facies, & indues eos tunicis.

15. Ungesque illos, quemadmodum unxeris patrem eorum: & sacerdotio fungentur mihi: eritque unctio eorum ut sit eis in sacerdotium perpetuum per generationes suas.

16. Fecit ergo Moses juxta omnia quæ illi præceperat Jehova, sic fecit.

17. Et factum est mense primo, anno secundo, prima mensis, erectum fuit tabernaculum.

18. Erexit igitur Moses tabernaculum, posuitque bases ejus, & tabulas ejus, & vectes ejus, atque erexit columnas ejus.

19. Extendit præterea tentorium super tabernaculum, & posuit operimentum tentorii super illud superne, quemadmodum præceperat Jehova Mosi.

20. Tulitque & posuit testimonium in arca ipsa: posuit quoque vectes super arcam, & propitiatorium super arcam superne.

21. Induxitque arcam in tabernaculum, posuitque velum tentorii, & texit arcam testimonii, quemadmodum præceperat Jehova ipsi Mosi.

22. Posuit & mensam in tabernaculo conventionis ad latus tabernaculi ad Aquilonem extra velum.

23. Et ordinavit super eam ordinationem panum coram Jehova, quemadmodum præceperat Jehova ipsi Mosi.

24. Posuitque candelabrum in tabernaculo conventionis ex adverso in latere tabernaculi ad Meridiem.

25. Et

25. Et accendit lucernas coram Jehova, quemadmodum præceperat Jehova ipſi Moſi.
26. Poſuit etiam altare aureum in tabernaculo conventionis coram velo:
27. Et incendit ſuper illud ſuffimentum aromaticum, quemadmodum præceperat Jehova ipſi Moſi.
28. Poſuit præterea aulæum oſtii tabernaculi.
29. Et altare holocauſti poſuit ad oſtium tabernaculi, tabernaculi conventionis: & obtulit ſuper illo holocauſtum & minham, quemadmodum præceperat Jehova ipſi Moſi.
30. Et poſuit concham inter tabernaculum conventionis & altare, in qua poſuit aquam ad lavandum.
31. Et lavabant ex ea Moſes & Aharon & filii ejus manus ſuas & pedes ſuos.
32. Quando ingrediebantur tabernaculum conventionis, & quando accedebant ad altare, lavabant ſe, ſicut præceperat Jehova ipſi Moſi.
33. Poſtremo erexit atrium in circuitu tabernaculi & altaris, poſuitque aulæum portæ atrii. Itaque abſolvit Moſes opus ipſum.
34. Et operuit nubes tabernaculum conventionis, gloriaque Jehovæ replevit tabernaculum.
35. Neque poterat Moſes ingredi tabernaculum conventionis, quia habitabat ſuper illud nubes, & gloria Jehovæ replebat tabernaculum.

Ex Numer. IX.

15. Quo die erectum fuit tabernaculum, operuit nubes tabernaculum ſupra tectum teſtimonii: veſpere autem erat ſuper tabernaculum tanquam ſpecies ignis uſque mane.
16. Sic erat jugiter: nubes operiebat illud, & ſpecies ignis noctu.

2. *Die menſis primi, prima ejuſdem.*] Quod exiſtimant interpretes mihi non eſt probabile, tunc ſcilicet tandem erectum fuiſſe tabernaculum. Jam antequam ſecundo aſcenderet Moſes in montem, ſuis partibus abſolutum fuiſſe, inde colligitur, quod arca tunc parata erat in qua repoſitæ fuerunt tabulæ: ſicuti videbimus in contextu. Porro alibi firmis (ut arbitror) rationibus oſtenſum fuit, in ſignum divortii extra caſtra fuiſſe locatum, ex quo populus vitulum ſibi fabricaverat. Quid ergo ſibi vult erectio de qua nunc agitur? nempe dicitur fuiſſe erectum, ubi à loco alieno ad ſuam ſtationem traductum eſt. Nam & tunc unctum fuit, & ſacris oblationibus ornatum: deinde Aharon & ejus filii initiati fuerunt ad obeundum ſacerdotale munus. Quoniam igitur nondum rite locatum fuerat in mediis caſtris, imo potius ablatum populo, ne illo præſentiæ Dei pignore frueretur: merito poſt fœdus renovatum celebratur ſolennis ejus dedicatio. Hic etiam locus confirmat quod alibi docui, idem illud fuiſſe tabernaculum quod tetendit Moſes procul à caſtris. Nam epitheton adjungens, quaſi de re nota loquitur. Tu eriges, inquit, tabernaculum, nempe tabernaculum conventionis. Et jam ante impoſitum fuiſſe nomen ex ore Dei, teſtatus eſt Moſes ipſe. Porro eadem mandata repetit, non quod ſervi ſui memoriæ diffideret: ſed ut melius liqueret, unum ipſum eſſe totius operis auctorem: deinde ut major ineſſet religio, quando toties quaſi de rebus maximi ponderis dignatus fuerat præcipere.

9. *Tunc accipies oleum unctionis.*] In oleo vis & facultas ſanctificandi minime fuit, niſi quatenus fuit Spiritus figura, à quo tanquam ab unico fonte fluit omnis ſanctitas. Oleum certe, ut corruptibilis eſt liquor, neque in animas penetrat, nec quicquam per ſe prodeſſet ad ſpiritualem Dei cultum. Ex multis autem Scripturæ locis conſtat ſymbolum fuiſſe donorum omnium Spiritus ſancti. Hæc igitur figura clare oſtendit nihil Deo placere, nihil coram ipſo eſſe purum vel ſanctum niſi quod Spiritus virtute & gratia purgatum & rite dicatum fuerit. Deinde ſingula ſanctuarii vaſa eximere ſacra unctione voluit Deus à communi uſu: ut diſcernerent Iſraëlitæ ſacra à profanis, atque ita juſtam reverentiam obtineret Dei cultus: nec quiſquam carnis pollutiones ingereret in eum locum, cujus puritas ſacro ſymbolo commendata fuerat. Quæritur tamen cur altare holocauſti excellentiore elogio inſigniat. Nam quum tabernaculum cum ſuis vaſis ſimpliciter Sanctum dixerit, ipſum altare vocat Sanctum ſanctorum: pro quo Sacroſanctum reddidi. Non dubium quin hoc nomen mutuetur à ſacrificiis: quæ ſic etiam dicta ſunt expiationis reſpectu, ut alibi viſum fuit. Edocti igitur fuerunt filii Iſraël, Deum vere reconciliari holocauſtis & ſacrificiis ignitis: quia in ipſo altari reſideret ſanctitas ſanctitatum.

12. *Appropinquare facies Aharon.*] De veſtibus & modo unctionis ſupra expoſuimus, quæ ad rem facere viſa ſunt: ſolum teneant lectores, qui ſacerdos ante creatus fuerat, nunc demum inaugurari, ut munere ſuo fungi incipiat. Simul tamen meminerint ore Dei conſecratum fuiſſe hoc oleum. Unde apparet ſtulte Epiſcopos Papales tanquam ſimias æmulari Moſen, dum ſuos ſacrificos, altaria & alias nugas fœtido oleo aſpergunt: quandoquidem ſatis conſtat ceremoniam hanc ungendi, ut ad veteres Legis umbras ſpectabat, ceſſaſſe Chriſti adventu. Obſervatu quoque dignum eſt quod admonet Auguſtinus, Moſen qui aliorum unctioni præficitur, nunquam fuiſſe conſecratum viſibili ſymbolo: ut ſciamus non à miniſtri dignitate æſtimanda eſſe externa ſigna, ſed à ſolo Dei imperio: deinde inviſibilem gratiam quibuſdam profuiſſe abſque viſibilibus ſacramentis: viſibilem vero ſanctificationem ſine inviſibili poſſe conferri, ſed non prodeſſe.

Lib. quæſtion. ſuper Levit.

17. *Et factum eſt menſe primo.*] In tota diſpoſitione quæ deſcribitur, præcipue notandum eſt Moſen ita paruiſſe Deo ut ne minimum quidem à forma ſibi præſcripta deflexerit. Ideo toties inculcat ſe feciſſe ſicuti juſſerat Deus. nec abs re: quia nihil proclivius quam ut Dei mandatis ſua commenta permiſceant homines, acſi ſupra ipſum vellent ſapere. Ergo ut ſciret populus in toto Legali cultu nihil eſſe humanitus fabrefactum, tam diligenter hac in parte inſiſtit Moſes, ſuamque obedientiam ſæpius teſtatur. Quod ſi tantus Propheta in rebus minutis nihil à ſeipſo tentare auſus eſt, cujus audaciæ & arrogantiæ fuit, homines ſuo arbitrio comminiſci innumera figmenta quibus Deus coleretur? Nos vero diſcamus ex hoc loco, quicquid à Deo profectum eſt, reverenter amplecti: quod autem à ſeipſis proferunt homines, repudiare.

34. *Et operuit nubes.*] Hac teſſera vel pignore probata fuit tabernaculi ſanctitas: quia certo cognovit

gnovit populus non frustra erectum fuisse, sed promissionem ante datam reipsa compleri, electum à Deo fuisse domicilium illud, ut dux & custos esset populi. Neque enim naturale fuit nubem residere super sanctuarium, in quo deposita erat arca fœderis: multo etiam minus interdiu nubem conspici, noctu vero ignem: præsertim quum id non semel factum esset, verum continua serie hæc duo vicissim inter se succederent. Apte autem dicitur, quum nube opertum fuit tabernaculum, simul repletum fuisse Dei gloria: quia magnificum illud fuit decus, terrestre ædificium ornatu plusquam cælesti reddi insigne: acsi Dei majestas oculis esset conspicua. Porro quum antea Moses à tergo opposita nube tegeretur, nunc dicitur nubis densitas eum quoque prohibuisse ab ingressu. Unde magis crescere debuit loci reverentia & admiratio, quum magnitudo gloriæ sancto Prophetæ obstaculum esset. Probabile autem est, ejus exemplo non reliquos tantum ex vulgo, sed omnes Levitas fuisse admonitos, ne longius quam concessum ipsis erat perrumpere tentarent. Postquam enim sacerdotii possessio ad fratrem transiit, una cum posteris à sacra illa dignitate exclusus est.

NUMER. Cap. VII.

ET fuit, quo die finivit Moses erigere tabernaculum, unxit illud & sanctificavit, omniaque utensilia ejus, altare quoque & omnia utensilia ejus, ex quo unxit ea & sanctificavit.

2. Tunc obtulerunt principes Israëlis, capita domuum patrum suorum, principes tribuum: hi erant præfecti numeratis.

3. Et attulerunt oblationem suam coram Jehova, sex plaustra operta, & duodecim boves: plaustrum pro binis principibus, & bovem in singulos obtulerunt coram tabernaculo.

4. Dixerat autem Jehova ad Mosen, dicendo,

5. Accipe ab eis, & servient in ministerio tabernaculi conventionis: & dabis ea Levitis, cuique secundum rationem sui ministerii.

6. Accepit itaque Moses plaustra & boves, & dedit Levitis.

7. Duo plaustra & quatuor boves dedit filiis Gerson secundum rationem ministerii ipsorum.

8. Et quatuor plaustra & octo boves tradidit filiis Merari secundum rationem ministerii ipsorum, sub manu Ithamar filii Aharon sacerdotis.

9. Filiis vero Cehath nihil dedit: quia ministerium sanctuarii quod illis injunctum erat, humero ferebant.

10. Obtulerunt autem principes pro dedicatione altaris, die quo unctum fuit: obtulerunt, inquam, principes oblationem suam coram altari.

11. Et dixit Jehova ad Mosen, Singuli principes singulis diebus offerent oblationem suam ad dedicationem altaris.

12. Obtulit itaque primo die oblationem suam Nahason filius Amminadab de tribu Jehudah:

13. Fuit autem oblatio ejus patina argentea, centum triginta siclorum pondus ejus: phiala una argentea, septuaginta siclorum, secundum siclum sanctuarii: ambæ plenæ simila conspersa oleo in minham.

14. Cochlear unum decem siclorum, aureum, plenum suffitu:

15. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:

16. Hircus caprarum unus pro peccato.

17. Pro sacrificio autem prosperitatum, boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Nahason filii Amminadab.

18. Die autem secundo obtulit Nethaneel filius Suar princeps Issachar.

19. Obtulit oblationem suam, patinam argenteam unam, centum triginta siclorum pondus ejus: phialam unam argenteam, septuaginta siclorum, secundum siclum sanctuarii: ambas ipsas plenas simila conspersa oleo in minham.

20. Cochlear unum decem siclorum, aureum, plenum suffitu:

21. Juvencum unum, filium armenti, arietem unum, agnum anniculum in holocaustum:

22. Et hircum caprarum unum pro peccato.

23. Et pro sacrificio prosperitatum, boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque. Hæc est oblatio Nethaneel filii Suar.

24. Die tertio princeps filiorum Zebulon, Eliab filius Helon.

25. Oblatio autem ejus fuit patina argentea una, centum triginta siclorum pondus ejus: phiala una argentea, septuaginta siclorum, secundum siclum sanctuarii: ambæ ipsæ plenæ simila conspersa oleo in minham.

26. Cochlear unum decem siclorum, aureum, plenum suffitu:

27. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:

28. Hircus caprarum unus pro peccato.

29. Et pro sacrificio prosperitatum, boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni quinque anniculi. Hæc fuit oblatio Eliab filii Helon.

30. Die quarto princeps filiorum Reuben, Elisur filius Sedeur.

31. Oblatio ejus fuit patina argentea una, centum triginta ſiclorum pondus ejus: phiala una argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham.
32. Cochlear unum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:
33. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculus in holocauſtum:
34. Hircus caprarum unus pro peccato.
* 35. Et pro ſacrificio proſperitatum, boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Eliſur filii Sedeur.
36. Die quinto princeps filiorum Simeon, Selumiel filius Suriſaddai.
37. Oblatio ejus fuit patina argentea una, centum triginta ſiclorum pondus ejus: phiala una argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham.
38. Cochlear unum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:
39. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculus in holocauſtum:
40. Hircus caprarum unus pro peccato.
41. Et pro ſacrificio proſperitatum, boves duo, arietes qninque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Selumiel filii Suriſaddai.
42. Die ſexto princeps filiorum Gad, Eliaſaph filius Deuel.
43. Oblatio ejus fuit patina argentea una, centum triginta ſiclorum pondus ejus: phiala una argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham.
44. Cochlear unum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:
45. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculus in holocauſtum:
46. Hircus caprarum unus pro peccato.
47. Et pro ſacrificio proſperitatum, boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Eliaſaph filii Deuel.
48. Die ſeptimo princeps filiorum Ephraim, Eliſama filius Ammihud.
49. Oblatio ejus fuit patina argentea una, centum triginta ſiclorum pondus ejus: phiala una argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham.
50. Cochlear unum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:
51. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculus in holocauſtum:
52. Hircus caprarum unus pro peccato.
53. Et pro ſacrificio proſperitatum, boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Eliſama filii Ammihud.
54. Die octavo princeps filiorum Menaſſe, Gamliel filius Pedahſur.
55. Oblatio ejus fuit patina argentea una, centum triginta ſiclorum pondus ejus: phiala una argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham.
56. Cochlear unum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:
57. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculus in holocauſtum:
58. Hircus caprarum unus pro peccato.
59. Et pro ſacrificio proſperitatum, boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Gamliel filii Pedahſur.
60. Die nono princeps filiorum Benjamin, Abidan filius Gidoni.
61. Oblatio ejus fuit patina argentea una, centum triginta ſiclorum pondus ejus: phiala una argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham.
62. Cochlear unum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:
63. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculus in holocauſtum:
64. Hircus caprarum unus pro peccato.
65. Et pro ſacrificio proſperitatum, boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Abidan filii Gidoni.
66. Die decimo princeps filiorum Dan, Ahiezer filius Ammiſaddai.
67. Oblatio ejus fuit patina argentea una, centum triginta ſiclorum pondus ejus: phiala una argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham.
68. Cochlear unum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:
69. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculus in holocauſtum:
70. Hircus caprarum unus pro peccato.
71. Et pro ſacrificio proſperitatum boves duo, arietes quinque, hirei quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Ahiezer filii Ammiſaddai.
72. Die undecimo princeps filiorum Aſer, Pagiel filius Oehran.

73. Oblatio

73. Oblatio ejus fuit patina argentea una, centum triginta siclorum pondus ejus: phiala una argentea, septuaginta siclorum, secundum siclum sanctuarii: ambæ ipsæ plenæ simila conspersa oleo in minham.
74. Cochlear unum decem siclorum, aureum, plenum suffitu:
75. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:
76. Hircus caprarum unus pro peccato.
77. Et pro sacrificio prosperitatum, boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Pagiel filii Ochran.
78. Die duodecimo princeps filiorum Nephthali, Ahira filius Enan.
79. Oblatio ejus fuit patina argentea nna, centum triginta siclorum pondus ejus: phiala una argentea, septuaginta siclorum, secundum siclum sanctuarii: ambæ ipsæ plenæ simila conspersa oleo in minham.
80. Cochlear unum decem siclorum, aureum, plenum suffitu:
81. Juvencus unus, filius armenti, aries unus, agnus unus anniculns in holocaustum:
82. Hircus caprarum unus pro peccato.
83. Et pro sacrificio prosperitatum, boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Ahira filii Enan.
84. Hæc fuit dedicatio altaris, die quo unctum fuit à principibus Israël: patinæ argenteæ duodecim, phialæ argenteæ duodecim, cochlearia aurea duodecim.
85. Centum triginta siclorum erat patina una argentea, & septuaginta phiala una: omne argentum vasorum, duo millia & quadringenti sicli, secundum siclum sanctuarii.
86. Cochlearia aurea duodecim, plena suffitu: decem siclorum erant cochlearia, secundum pondus sanctuarii: omne aurum cochlearium, centum viginti siclorum.
87. Omnes boves in holocaustum, duodecim juvenci, arietes duodecim, agni anniculi duodecim, cum minha ipsorum: & hirci caprarum duodecim pro peccato.
88. Omnes autem boves sacrificii prosperitatum viginti quatuor, juvenci arietes sexaginta, hirci sexaginta, agni anniculi sexaginta. Hæc fuit dedicatio altaris postquam unctum fuit.
89. Quum autem ingrediebatur Moses tabernaculum conventionis ut loqueretur cum eo, audiebat vocem loquentis ad se è propitiatorio, quod erat super arcam testimonii inter duos Cherubim, & loquebatur ei.

1. *Et fuit, quo die finivit.*] Hæc secunda fuit populi largitio post absolutum tabernaculum. Etsi enim nonnisi priocipum fit menrio, probabile tamen est unumquemque ex ipsis repræsentasse quod tota tribus contulerat: quia nulla tunc privati hominis tanta erat facultas, ut de suo promeret tantum auri & argenti. Statuo igitur, quod à suis tribulibus acceperant, communi omnium nomine & mandato addoaisse. Antequam tamen ultra progrediar, notandum est sacrificia non aote fuisse immolara quam unctum esset sanctuarium. Dicitur autem Moses ipse unxisse, sicut fratrem Aharon uoxit: nam quod eaponunt quidam, Mosi tribui quod proprie io Aharon competit, firmum ooo videtur. Diaimus autem alibi, Deum ita libere signis visibilibus usum esse, ut gratiam Spiritus minime personis astringeret. Ergo quod Moses, qui ipse unctione carebat, sanctuarium & sacerdotem unait, hinc palam factum est vim consecrationis ab ipso non manare: quia de suo non poterat dare quod oon habebat. Ergo tota signorum virtus & utilitas ex solo Dei mandato pender. Cur autem sacra unctione tabernaculum, altare, & vasa omnia dicari oportuerit, alibi visum est. Hic tantum observemus non supervacuam esse copulam duorum verborum, ungendi & sanctificandi: ot sciamus noo irritum vel inane fuisse symbolum olei, cui aonexa fuit vera & spiritualis faoctitas: quia Deus nihil frustra instituit, sed arcana Spiritus virtute implendo quod figurat, veracem se esse probat reipsa. Principes dicit fuisse præfectos numeratis, hoc est, post actum censum, quum distributi essent ordines, fuisse electos in capita tribuum. Nam quod exponunt quidam, astitisse dum populus numeraretur, (meo judicio) coactum est.

3. *Sex plaustra operta.*] Dicata fuerunt hæc plaustra ad vecturam tabernaculi. Columnæ enim & multa alia gestari humeris noo poterant: ideo dicuntur fuisse operta, ne pluviis obnoxia essent quæ illic reponebantur. Nam pro lecticis accipere, nullo modo quadrat: & singulis plaustris adjongitur par boum. Unde satis liquet impositam illis fuisse tabernaculi materiam, quum ab uno loco in alterum migrarent. Dicitur hæc oblatio facta esse coram Jehova, deinde coram rabernaculo, prorsus eodem sensu: quia faciem illam quodammodo induerat Deus in qua à fidelibus conspiceretur. Quod sequitur, Diaerat autem Jehova &c. ita ioterpretor, quod Deus à populo tributum hoc eaegerit. Itaque in tempore plusquam perfecto vertendum censui quod alii vertunt, Diait Jehova ad Moseo, acsi non ante jussus fuisset Moses ea accipere quam res confecta esset à præfectis & populo. Atqui verisimile est numerum plaustrorum non temere fuisse confectum, sed pro justa æstimatione earum rerum quæ portandæ erant.

10. *Pro dedicatione altaris.*] Altera species oblationis, nempe ex uoaquaque tribu patera & phiala argentea, deinde cochlear aureum, quod proprie acerram significat. Porro horum vasorum usus fuit, ut pateris exciperentur sacræ placentæ, phialis vinum libaminis, acerris autem thus ad suffitum. Voluit autem Deus singulas tribus propria vasa conferre, quo melius testata esset communis totius populi in sacrificiis societas. Etsi autem à ponderando ducitur oomen sicli, ubique ramen fere pro nummo signato ponitur, qui viginti obolos valebat, ut ante vidimus 23. cap. Exodi. Josephus quatuor drachmis Atticis æstimat. Ezechiel autem ubi in fraudem invehitur, quod justum pondus minuissent, postquam pretium statuit viginti obolos, adjungit tertiam esse partem libræ vel minæ. Sed memoria repetendum est quod etiam alibi vidimus, siclum sanctuarii præ vulgari fuisse duplicem: quia constabat quatuor drachmis, quum siclus vulgaris tantum didrachma

drachma æquaret, vel ſtaterem. Nunc ſi ineatur ſupputatio, pretium cujuſque patinæ fere ad centum libras Gallicas aſcendit: cujuſque vero phialæ ad quadraginta quatuor. Si in acerris vel cochlearibus ſiclum accipimus eodem ſenſu, perquam exiguas fuiſſe oportet: ut quæ ſeptenas tantum libras valerent. Porro hujus pretii vas aureum vix tria grana thuris caperet. Itaque dubito an ſiclos etiam aureos habuerint: ſed tanquam rem ignotam in medio relinquo. Sequuntur poſtremo animalia oblata in victimas, juvencus, aries & agnus in holocauſtum, bircus in expiationem: boves duo, arietes quinque, hirci quinque & agni quinque in ſacrificium gratiarum actionis. Fuiſſet autem difficile tantam copiam ſingulis principibus ex caulis vel ſtabulis ſuis proferre. Unde probabilis conjectura eſt communi tributo fuiſſe adjutos. Ordine autem voluit Deus ſingulas tribus habere proprios dies: non modo ne quid confuſe & tumultuarie fieret, ſed ut diuturno exercitio magis acuerentur etiam pigrorum animi ad ſtudium pietatis.

12. *Obtulit itaque primo die.*] Celebre eſt oraculum quod Deus per os Jacob protulerat, Non auferetur ſceptrum à Juda, nec dux &c. Quanquam autem nondum advenerat tempus quo vaticinii hujus conſpicua eſſet veritas ipſo effectu: factum tamen fuit admirabili Dei conſilio, ut in tribu Jebudah extarent quædam principatus notæ. Et ſemper omnium conſenſu penes illam, ſi non imperium, præcipua tamen fuit dignitas. Ergo quod Naaſon primum diem occupat, præludium eſt futuri regni, quod tandem erectum fuit in perſona Davidis. Si quis excipiat, abſurdum fuiſſe, tribum Ruben qui primogenitus erat, in quartum diem rejici: reſpondeo, quia tribus Zebulon & Iſſachar ſub vexillo Juda erant diſpoſitæ, ſicuti patebit capite decimo, duodecim tribus in quatuor terniones dividi. Ita magis honorificum fuit tribui Ruben quartum diem tenere, ut duas alias quibus præerat ſibi adjunctas haberet. Patres autem duarum tribuum quas ſubjecit Deus vexillo Juda, erant duo poſtremi Leæ filii, qui Judam proxime ſequebantur, quem Lea quartum pepererat. Videmus ergo obſcure adumbratum fuiſſe regnum, unde ſperanda erat ſalus toti populo: quo magis attenti eſſent ad promiſſionem ſibi datam. quanquam apud ſocordes hæc parum efficax fuit demonſtratio.

89. *Quum ingrediebatur Moſes.*] Primo intuitu apparet ſpecies repugnantiæ inter hunc locum & alterum, ubi vidimus denſam nubem oppoſitam fuiſſe oſtio tabernaculi, ut ingredi non poſſet Moſes. Reſponderi quidem poſſet ſemel hoc tantum accidiſſe. Mihi tamen magis probabile eſt, Moſen oracula petiiſſe ex propitiatorio, donec ſacerdotio functus eſt Aharon: tunc vero, quantum ad ſanctuarii ingreſſum ſpectat, ceſſiſſe ſua dignitate quæ temporalis fuerat. Scimus enim Lege Dei perpetua diſtingui ſacerdotium ab imperio. Itaque non potuit niſi privilegio ſimul dux eſſe populi & ſacerdos. Quæ expoſitio ſi recipitur, non ſuo loco narrat reſponſa divinitus ſibi fuiſſe data ex propitiatorio. Atqui minime novum eſt quod ordine temporis præceſſit, in fine attexi. Conſilium quidem ejus fuit, teſtatum poſteris facere, non fruſtra Deum fuiſſe pollicitum, Iſraëlitas ſenſuros præſentem fore ejus gratiam: quia domicilium elegerat in ſanctuario, ut ſederet inter Cherubim. Hoc igitur gratiæ Dei teſtimonio ſancita & rata exterior unctio fuit, quod Deus Moſi apparuit ſuper arcam fœderis.

Fuſior ejuſdem rei explicatio.

Ex Levit. VIII.

4. Et fecit Moſes quemadmodum præceperat ei Jehova. Et congregatus eſt cœtus ad oſtium tabernaculi conventionis.

5. Tunc dixit Moſes ad congregationem, Hoc eſt verbum quod præcepit Jehova facere.

6. Et accedere fecit Moſes Aharon & filios ejus, quos lavit aqua.

7. Poſtea induit eum tunica, & cinxit balteo, & pallio induit eum, & ſuperimpoſuit ephod, & cinxit eum cingulo ephod: cinxit inquam illo.

8. Et ſuperimpoſuit ei pectorale, & repoſuit in pectorali Urim & Thummim.

9. Deinde cidarim impoſuit capiti ejus, ponens ſuper cidarim ante faciem ejus laminam auream, coronam ſanctam, ſicut præceperat Jehova Moſi.

10. Accepit quoque Moſes oleum unctionis, & unxit tabernaculum, & quæcunque erant in eo: & conſecravit illa.

11. Et aſperſit ex eo ſuper altare ſeptem vicibus, unxitque altare atque omnia vaſa ejus, & concham & baſim ejus, ut conſecraret ea.

12. Fudit etiam ex oleo unctionis ſuper caput Aharon, unxitque eum ut conſecraret eum.

13. Fecit præterea Moſes accedere filios Aharon, induitque illos tunicis, & cinxit illos balteo, atque alligavit eis mitras, quemadmodum præceperat Jehova ipſi Moſi.

14. Adduxit quoque juvencum in hoſtiam pro peccato, impoſuitque Aharon & filii ejus manus ſuas ſuper caput juvenci hoſtiæ pro peccato.

15. Et mactavit, tulitque Moſes ſanguinem, poſuitque ſuper cornua altaris per circuitum digito ſuo, & expiavit altare: reliquum vero ſanguinem fudit ad baſim altaris, & ſanctificavit illud ad expiandum illud.

16. Tulit præterea totum adipem qui erat ſuper inteſtina, & fibram jecoris, & duos renes, adipemque eorum, adolevitque ea Moſes ſuper altare.

17. Juvencum vero & pellem ejus, & carnem ejus, & fimum ejus combuſſit igni extra caſtra, quemadmodum præceperat Jehova ipſi Moſi.

18. Poſthæc adduxit arietem holocauſti, & admoverunt Aharon & filii ejus manus ſuas ſuper caput arietis.

19. Et mactavit, ſparſitque Moſes ſanguinem ſuper altare per circuitum.

20. Arietem quoque concidit in frusta sua, adolevitque Moses caput, & frusta & adipem.

21. Intestina vero & crura lavit aqua, & adolevit Moses totum arietem super altare: holocaustum est in odorem quietis: oblatio est ignita Jehovæ, quemadmodum præceperat Jehova Mosi.

22. Accedere fecit & arietem secundum, arietem consecrationum: posueruntque Aharon & filii ejus manus suas super caput arietis.

23. Et mactavit, tulitque Moses de sanguine ejus, & posuit super tenerum auris Aharon dextræ, & super pollicem manus ejus dextræ, & super pollicem pedis ejus dextri.

24. Adduxit & filios Aharon, posuitque Moses de sanguine super tenerum auris eorum dextræ, & super pollicem manus eorum dextræ, & super pollicem pedis eorum dextri: sparsitque Moses sanguinem super altare per circuitum.

25. Tulit deinde adipem, & caudam, totumque adipem qui erat super intestina, & fibram jecoris, duosque renes, & adipem eorum, & armum dextrum.

26. De canistro quoque infermentatorum quæ erant coram Jehova, tulit tortam infermentatam unam, & tortam panis oleati unam, & laganum unum, posuitque cum adipe & cum armo dextro.

27. Et posuit omnia hæc in manibus Aharon, & in manibus filiorum ejus, & ea agitare fecit agitatione coram Jehova.

28. Dein accepit Moses illa ex manibus eorum, adolevitque super altare in holocaustum. consecrationes enim sunt in odorem quietis, oblatio ignita est Jehovæ.

29. Tulitque Moses pectus, & agitavit illud agitatione coram Jehova: & ex ariete consecrationum ipsi Mosi fuit in partem, quemadmodum præceperat Jehova ipsi Mosi.

30. Tulit etiam Moses ex oleo unctionis, & de sanguine qui erat super altare, aspersitque super Aharon, super vestes ejus, & super filios ejus, & super vestes filiorum ejus cum eo: consecravitque Aharonem & vestes ejus, & filios ejus, & vestes filiorum ejus cum eo.

31. Et dixit Moses ad Aharon & ad filios ejus, Coquite carnes ad ostium tabernaculi conventionis, ibi denique comedite eam, & panem qui est in canistro consecrationum, quemadmodum præcepi, dicendo, Aharon & filii ejus comedent eam.

32. Quod vero superfuerit de carne & pane, igni comburetis.

33. Et ex ostio tabernaculi conventionis non egrediemini septem diebus, usque ad diem quo completi fuerint dies consecrationum vestrarum: septem enim diebus consecrabit manum vestram.

34. Quemadmodum fecit in die hac, præcepit Jehova facere ad expiandum vos.

35. Et ad ostium tabernaculi conventionis manebitis die & nocte, septem diebus, observabitisque observationem coram Jehova, & non moriemini: sic enim jussus sum.

36. Fecit itaque Aharon & filii ejus omnia verba quæ præceperat Jehova per manum Mosis.

4. *Et fecit Moses quemadmodum.*] Hæc tametsi ad sacerdotium pertinent, cujus vim & naturam exposui in secundo Legis præcepto: quia tamen historica sunt, in hunc locum non temere differre visum est. Nam si retulissem inter mandata, non facile tempus notassent lectores parum exercitati. Hæc autem distinctio probe eos juvabit, ubi, postquam exposita fuit doctrina quæ proprie continebatur sub decem verbis, nunc videbunt quam fideliter impleverit Moses quod jussus erat, & obsequium, sicut in tota fabrica & dedicatione tabernaculi, cum mandato conferent. Porro ambiguum non est quin sic texenda fuerit narratio: quoniam ex pluribus locis colligere promptum est, eodem quo sacerdotes uncti fuerunt die, tabernaculum simul fuisse consecratum. Nunc verba percurram. Dicit Moses se applicuisse Aharon & filios ejus, nempe ut sisteret coram Deo & populo: deinde aqua lavisse, ut palam fieret eos domo non afferre munditiem dignam officii sanctitate: & quia essent ex hominum numero, non aliter coram Deo esse mundos quam si ablutæ essent eorum sordes. Sequitur postea descriptio ornatus: quam prætereo, ne bis idem repetendo molestus sim lectoribus.

10. *Accepit oleum.*] Diximus cur tam sacerdotem ipsum quam vasa omnia oleo consecrari Deus jusserit: quia scilicet absque Spiritus virtute insipida essent omnia sacrificia. Et eodem Spiritu operante factus est Christus pacificator inter Deum & homines: quia hæc dignitas in carnem & naturam humanam alioqui non competeret. Unctus ergo fuit una cum filiis antequam initiarentur ad munus sacerdotale. nam postea sequitur, adductum fuisse juvencum pro peccato, cui Aharon manus imposuit. Etsi autem jam tunc defungi officio suo cœpit, primas tamen partes adhuc obtinuit Moses, & quasi extremum actum peregit. Hinc factum est ut sanguine aspergeret cornua altaris, residuum ad basim funderet expiationis causa, adoleret sacrificium super altare. Porro manuum impositio in sacrificiis non modo symbolum oblationis fuit, sed testimonium reatus in hostiam translati. Quia hoc posterius propter brevitatem obscurum esset, paulo clarius exponam. Si quis privatus victimam offerebat, ad hoc valebat manuum impositio, acsi peccati sui noxam in victimam ipsam conjiceret. Inde nomen Piaculi: quia maledictionem Dei sustinet, subjiciturque in locum peccatoris, qui in eam exonerat quicquid eum Dei judicio obnoxium reddit. Sed quia indignæ erant vulgares manus quæ victimam Deo consecrarent, accessit munus sacerdotale. Hæc ratio est cur singulis sacrificiis manus imposuerint Aharon & filii: ut hoc piaculi genus initium esset consecrationis quæ tandem facta est in ariete secundo, cujus sanguine tinxit Moses auriculas eorum dextras, pollices manus dextræ & pedis dextri. Hic vero multæ quæstiones oriuntur: cur dimidia tantum pars sacerdotum consecrata fuerit, acsi latus sinistrum pollutum maneret: cur consecratio non fuerit communis oculis,

lis, maxime vero ori, quod futurum erat Spiritus sancti organum. Atqui tenenda est admonitio, sobrie sapiendum esse in iis rebus quarum certa non potest elici cognitio ex Scripturis: nec frivolæ modo, sed perversæ & noxiæ curiositatis esse, plus appetere cognitionis quam Deus patefecit. Probabilis tamen conjectura est, in dextro latere totum corpus fuisse consecratum. Jam per manus & pedes alibi vidimus totam hominum vitam cum suis actionibus designari. Quo sensu cordis munditiesi & manuum puritas comprehenduntur quicquid est interius vel externum in homine, quasi radicem & fructus. Quantum ad pedes, nota est ambulandi metaphora: & pedes dicuntur ad malum currere, ac veloces esse ad fundendum sanguinem, ubi improbi & Dei contemptores se comparant ad nocendum. Porro quia consecratio hæc non ad docendi sed ad intercedendi munus spectabat, auris potius quam lingua tingitur sanguine: quia potissima virtus quæ gratiam conciliat

sacrificiis, est obedientia. Quo pertinet illud Psalmi, Psal. 40.
Sacrificium & oblatio tibi non placent, aurem vero vers. 7.
perforasti mihi. Cui respondent verba Jeremiæ, An Jerem. 7.
mandavi quicquam de sacrificiis, ac non potius ut vers. 22.
obedirent patres vestri voci meæ? Et ideo consecrationem ab aure exorsus est Moses, ut sacerdotem Deo addiceret in obsequium. Id vero in Christo
fuisse impletum docet Paulus, obedientiam in sacri- Rom. 5.
ficio mortis ejus commendans, ut Patrem nobis placa- vers. 19.
ret. De specie agitationis quam vocabant Tnupha, alibi diximus.

31. *Coquite carnem.*] Hoc est ex perpetua lege, ut alibi vidimus. Unum est speciale, quod Deus in sanctuario eos retinuit septem diebus: ut discerent sacris posthabere curas omnes domesticas, terrenaque negotia. Alibi dictum fuit, perfectionem sub numero septenario notari: quod etiam confirmat hic locus: quia per septem dies admoniti fuerunt se in totam vitam factos esse alieni juris.

LEVIT. CAP. IX.

FActum est die octavo, ut vocaret Moses Aharon, & filios ejus, & seniores Israël.

2. Dixitque ad Aharon, Tolle tibi vitulum filium bovis in sacrificium pro peccato, & arietem in holocaustum, integros, & offer coram Jehova.

3. Ad filios vero Israël loqueris, dicendo, Tollite hircum caprarum in sacrificium pro peccato, & vitulum & agnum anniculos immaculatos in holocaustum.

4. Bovem quoque & arietem pro sacrificio prosperitatum, ut sacrificetis coram Jehova, & minham conspersam oleo: quia hodie Jehova apparebit vobis.

5. Tulerunt ergo quæ præceperat Moses coram tabernaculo conventionis: & accessit totus cœtus, & steterunt coram Jehova.

6. Tunc dixit Moses, Hoc est verbum quod præcepit Jehova, facite, & apparebit vobis gloria Jehovæ.

7. Ad Aharon vero dixit Moses, Accede ad altare, & fac oblationem pro peccato tuo, & holocaustum tuum, & expiationem fac pro te & pro populo: fac etiam oblationem populi, fac expiationem pro eis, quemadmodum præcepit Jehova.

8. Accessit itaque Aharon ad altare, & mactavit vitulum suum, oblationem pro peccato.

9. Et obtulerunt filii Aharon ei sanguinem, qui tinxit digitum suum in sanguine, & posuit super cornua altaris, residuum vero sanguinem fudit ad basim altaris.

10. Adipem autem & renes, & fibram jecoris, hostiæ pro peccato, adolevit super altare, quemadmodum præceperat Jehova Mosi.

11. Carnem vero & pellem igni combussit extra castra.

12. Mactavit & hostiam pro holocausto, & obtulerunt filii Aharon ei sanguinem, quem sparsit super altare per circuitum.

13. Holocaustum quoque ei obtulerunt in frustis suis, & caput: & adolevit super altare.

14. Deinde lavit intestina & crura, & adolevit cum holocausto super altare.

15. Obtulit & oblationem populi, tulitque hircum oblationis pro peccato qui erat populi: mactavitque eum, & pro peccato obtulit ipsum sicut primum.

16. Obtulit quoque holocaustum, & apparavit illud secundum præscriptum.

17. Obtulit & minham, implevitque manum suam ex ipsa, & adolevit super altare, præter holocaustum matutinum.

18. Mactavit insuper bovem & arietem in sacrificium pacificorum quod erat populi: & obtulerunt filii Aharon sanguinem, quem sparsit super altare per circuitum.

19. Et adipes bovis & arietis, caudam & adipem qui operit intestina & renes, & fibram jecoris.

20. Posueruntque adipes super pectuscula, & adolevit adipes super altare.

21. Pectuscula vero & armum dextrum agitavit Aharon agitatione coram Jehova, quemadmodum præceperat Jehova Mosi.

22. Posthæc elevavit Aharon manum suam ad populum, benedixitque eis, & descendit à faciendo oblationem pro peccato, & holocaustum, & sacrificium prosperitatum.

23. Et venit Moses & Aharon ad tabernaculum conventionis, & egressi sunt, & benedixerunt populo: & apparuit gloria Jehovæ toti populo.

24. Egressusque est ignis à facie Jehovæ, & consumpsit super altare holocaustum & adipes: quod videns universus populus, laudaverunt, & ceciderunt super facies suas.

1. *Factum est die octavo.*] Hic narratur quomodo Aharon cum suis filiis post finitum consecrationis tempus, munus suum exequi cœperit. Discipulum enim fratris esse oportuit, ut propositum à Deo exemplar imitaretur. Et memoria tenendum est, Mosen, qui soleoni ritu non erat creatus sacerdos, alios sanctificasse: ut auctoritas & externi signi effectus penes unum Deum resideret. Hoc ergo continet prior pars capitis, postquam Aharon septem diebus ioitiatus fuit ad munus sacerdotii, operam sibi injunctam Dei mandato aggressum esse: altera pars docet, cælesti miraculo probata fuisse sacrificia, ut ratum esset quod Deus instituerat sacerdotium. Principio autem enumerat ordinarias sacrificii species, nempe pro peccato holocaustum, & gratiarum actionis cum minha & conspersione: ut omni ex parte Aharon censeatur legitimus Dei sacerdos.

6. *Hoc est verbum.*] Videtur quidem dirigi sermo ad totum populum, ad quem etiam spectabat promissio: sed in verbo Facite, specialiter filios Aharon alloquitur. Promittit autem quod in fine capitis narrabit impletum fuisse, gloriam Dei scilicet fore conspicuam in approbando sacerdotio, ut alacrius se accingant. Hoc enim non vulgare fuit adminiculum fidei & certitudinis, munus ipsorum divinitus obsignari.

7. *Ad Aharon vero dixit.*] Hic repetitur quod alibi dictum fuit, sacerdotem, quia unus erat ex peccatoribus: antequam Deum aliis propitiaret, deprecatorem fuisse pro seipso. Unde scite colligit Apo-
Hebr.5:1. stolus Legale illud sacerdotium debile fuisse, & umbratile duntaxat. Neque enim verus pacificator esse potest nisi qui perfecta innocentia fretus coram Deo se sistit, ut aliis veniam impetret, ac omni macula purus nulla pro seipso expiatione indiget. Reliqua omnia usque ad finem capitis prætereo: quia tantum refert Moses Aharon sacrificasse ex Dei mandato, & secundum ritum Legalem.

22. *Posthæc elevavit Aharon.*] Hæc quasi applicatio fuit sacrificii, ut sciret populus sacerdote internuncio & sponsore Deum sibi esse propitium. Formula benedictionis alibi fuit exposita. Unum hoc in præsentia sufficiat, sacerdotes extentis manibus sic testatos esse populo paternum Dei favorem, ut eorum legatio rata esset ac efficax. Atque ejus rei memorabile exemplum commendat sacra historia, ubi narrat 2 Par.30.
sacerdotes & Levitas benedixisse populo, & eorum vers. 27.
vocem exauditam fuisse, ac pervenisse in habitaculum cæli. Cujus figuræ veritas in Christo demum exhibita fuit, qui non modo fons & causa est benedictionis, sed eam cum solido effectu per Euangelium promulgat. Venit enim ut annunciet pacem iis qui longe sunt & qui prope. Et quanquam visibili forma non apparet nec loquitur, scimus tamen quid dicat, nempe quodcunque ligaverint discipuli super terram, fore ligatum in cælis, & quicquid solverint, solutum fore.

23. *Et venit Moses & Aharon.*] Repetitio est ejusdem sententiæ: nisi quod Mosi nunc adscribitur quod de solo Aharone dictum erat, nempe eum benedixisse populo. sed diversa ratione: quia licet Dei Propheta esset, Aharon tamen pro jure officii unicus fuit mediator. Quod postea sequitur, visam fuisse gloriam Dei, seorsum legi potest: quod Dei majestas illustri aliquo signo patefacta fuerit: vel cohæret cum ultimo versu, ubi dicitur, Ignem fuisse egressum à Deo, &c. Quod si recipimus, expositive addita fuit narratio consumpti sacrificii: acsi dictum esset, Deum apparuisse quum ignem emisit qui sacrificium consumeret. Hoc, non auspicio, sed miraculo, palam fecit Deus se auctorem esse Legalis sacerdotii, ut venerationem in perpetuum acquireret. Idem aliquoties postea accidit, quum in rebus confusis insolita confirmatione opus esset. sic ignis con-
sumpsit sacrificium Menuha. Vel quum vindican- Jud. 13.
dus esset Dei cultus, & pura religio ab adulterinis su- vers 20.
perstitionibus. sic sacrificium Eliæ nullo igne sup- 1 Reg.18.
posito absorptum fuit & in cineres redactum. Vel vers. 38.
quum postremo ostendere voluit Deus placere sibi 2 Chr. 7.
montem Sion, quem in sedem quietam & domici- vers. 1.
lium sibi elegerat. hac ratione primum sacrificium Solomonis igne cælesti consumptum fuit. Porro ne posteri quasi de re non satis comperta dubitarent, dicit Moses totum populum spectaculo fuisse excitatum, ut Deum laudaret, ac procideret in facies suas.

Ex Numer. VIII.

20. Fecit itaque Moses & Aharon, & omnis congregatio filiorum Israël, de Levitis: secundum omnia quæ præceperat Jehova Mosi de Levitis, sic fecerunt illis filii Israël.

21. Et purificaverunt sese Levitæ, laveruntque vestimenta sua: & obtulit Aharon illos oblationem coram Jehova, & expiavit eos Aharon, ut purificaret eos.

22. His peractis aggressi sunt Levitæ fungi ministerio suo in tabernaculo conventionis coram Aharon, & coram filiis ejus: quemadmodum præceperat Jehova Mosi de Levitis, sic fecerunt illis.

20. *Fecit itaque Moses.*] Nunc Levitæ quoque inaugurantur ad munus obeundum: sed suo ordine, quia inferior erat eorum conditio. Ubi notandum est filios Mosis & eorum successores in ordinem fuisse coactos, & exclusos à spe sacerdotii. Quo turpior fuit ingratitudo populi totius, & maxime tribus Leviticæ, quum honorem præpostere appeterent à quo Moses filios suos in perpetuum dejecerat. Non vulgare igitur obedientiæ exemplum fuit, exequi quod Deus statuerat de Levitis. Aharon hic nominatur, quia jure sacerdotii consecravit Levitas. Quod ad populum spectat, tantum laudatur consensus, quod Dei placito subscripserit. Sed ea virtus tandem cessit in majorem ignominiam, ubi convellere tentarunt quod approbaverant cæleste decretum.

21. *Et purificaverunt se.*] De lotione jam dictum fuit. Nam quum privatis quibusque necessaria foret, Levitis multo minus licitum fuit sacra tractare, nisi ante essent purgati. Quod autem sequitur, oblatos fuisse manu Aharon, hoc symbolo adumbrata fuit veritas, quæ tandem resplenduit Christi adventu. Prædictum enim jam olim fuit à Prophetis, in Ecclesiæ instauratione Levitas fore qui ante fuerant ex vulgo. Ergo sub hac figura testari voluit Deus nullos etiam ex electis suis servis probari sibi & placere, nisi quos unicus Sacerdos sanctificat. Et ideo expiatio oblationi conjungitur, ut puri sint Levitæ.

22. *His peractis.*] His verbis significat Moses, quoad figuram nihil omissum fuisse in veteri sacerdotio, quod ad legitimum Dei cultum spectat: cujus potissima pars est obedientia, deinde puritas quæ ex illa manat. Dicuntur autem Levitæ officio suo functi coram Aharon, quia modeste subierunt jugum, & passi sunt sacerdotis arbitrio se subjici: quoniam Deus ita præceperat. Sed historiæ contextus postea docebit quam proclivis ad defectionem sit hominum natura. Unde fit ut non semper ultima primis respondeant; sed læta principia plerumque subsequantur tristes & infausti exitus.

LEVIT. Cap. X.

Acceperunt autem filii Aharon Nadab & Abihu quisque acerram suam, & posuerunt in ipsis ignem, & supposuerunt suffimentum, obtuleruntque coram Jehova ignem alienum, secus quam præceperat eis.

2. Tunc egressus est ignis à facie Jehovæ, & consumpsit eos, ac mortui sunt coram Jehova.

3. Et dixit Moses ad Aharon, Hoc est quod dixit Jehova, dicendo, In propinquis meis sanctificabor, & in conspectu totius populi glorificabor. & siluit Aharon.

4. Et vocavit Moses Misaël & Elsapham filios Uziel patrui Aharon, & dixit illis, Accedite, exportate fratres vestros à conspectu sanctuarii extra castra.

5. Accesserunt ergo, & exportaverunt eos cum suis tunicis extra castra, quemadmodum præceperat Moses.

6. Dixit etiam Moses ad Aharon & Eleazar & Ithamar, filios ejus, Capita vestra ne nudetis, & vestes vestras ne scindatis, ut non moriamini, ac ne in totam congregationem irascatur: fratres autem vestri, tota domus Israël, flebunt incendium quod incendit Jehova.

7. Neque ab ostio tabernaculi conventionis egrediemini, ne moriamini: quia oleum unctionis Jehovæ est super vos. Et fecerunt secundum verbum Mosis.

1. *Acceperunt autem filii Aharon.*] Hic refertur memorabile exemplum, ex quo apparet quantopere abominetur Deus omnia vitia quibus corrumpitur religionis puritas. Fuit in speciem leve delictum, igne alieno ad suffitum uti: deinde excusabilis fuit incogitantia: quia certe Nadab & Abihu non proterve nec data opera, sacra polluere volebant: verum, ut in rebus novis fieri solet, quum se cupide ingererent, festinatio in errorem ipsos egit. Rigor ergo vindictæ superbis non placeret, qui superciliose Dei judicia notare non dubitant quasi censores: verum si reputamus quam sancta res sit cultus Dei, gravitas pœnæ nos minime offendet. Deinde sancienda fuit religio inter ipsa principia: quoniam si passus fuisset Deus impune delinquere filios Aharon, secure alii postea totam Legem neglexissent. Hæc ergo tantæ severitatis fuit ratio, ut sollicite ab omni profanatione caverent sacerdotes. Ac crimen exprimitur, quod aliter suffitum fecerint quam Deus præceperat. Unde sequitur, utcunque inscitia lapsi sint, convictos tamen fuisse Dei mandato, neglectim aggressos esse quod majori attentione dignum erat. Ignis alienus discernitur à sacro, qui semper ardebat in altari: non miraculo (ut quidam fingunt) sed assidua sacerdotum custodia. Alium vero ignem sacris adhiberi vetuit Deus, ut adventitios omnes ritus excluderet, ac doceret se detestari quicquid aliunde profectum erat. Discamus ergo sic attendere ad Dei mandatum, ne ejus cultum ullis extraneis commentis vitiemus. Quod si tam severe in errorem vindicavit: quam horribilis pœna manet Papistas, quibus nullus est pudor tot crassas corruptelas præfracte defendere?

3. *Dixit Moses ad Aharon.*] Compescit fratrem suum Moses, ne in dolore modum excedat. Fuit enim hæc valde acerba clades, in recenti lætitia videre se uno die & momento simul orbatum duobus filiis. Promptum etiam erat, ob causam mortis Deo, obstrepere. Ergo ne ebulliat in talem intemperantiam, admonet Moses justo Dei judicio esse subscribendum. Frustra autem quæritur ubinam dixisset Deus quod hic refertur, Glorificabor in iis qui ad me accedunt. Sæpius mortem interminatus fuerat sacerdotibus, si vel minimum à regula deflecterent: sæpius muneris sanctitatem illis proposuerat, ne se ullo sacrilegio inquinarent. denique hac lege ipsos elegerat sacrorum ministros, ut se graviori culpa & pœna constringi scirent quam reliquum vulgus. Hoc igitur solatio sedatur luctus Aharon: quia Deus non violenter sævierit in ejus filios, sed æquum & utile exemplum in ipsis ediderit, ut posteri magis sedulo attenti essent ad officium. Sic autem resolvi debet sententia, Ut glorificer coram toto populo, sanctificari me oportet in hominibus primi gradus & ordinis. vel, Ubi in sacerdotibus ipsis (quorum major est dignitas) sanctificatus fuero, gloria mea coram toto populo fulgebit. Et sane quamvis turmatim puniat Deus obscuros homines, frigent illa documenta: nobilior autem & insignior hominum conditio facit ut in Dei judicia omnes fere oculos conjiciant. Sanctificari autem variis modis dicitur in nobis Deus, sive misericors, sive severus judex appareat. Hæc vero sententia ad metum & sollicitudinem hortatur quoscunque Deus singulari honore dignatus est. Nam sicut incipit judicium à domo Dei, ita quo quisque pluribus donis vel majori excellentia ornatus est, eo magis devinctus est Deo, ac ejus ingratitudo graviori pœnæ obnoxia.

Et siluit Aharon.] Magna laus silentii, quo confessus est Aharon justo Dei judicio extinctos esse filios. Significat autem Moses admonitioni cessisse, & ita fuisse cohibitum ne cum Deo rixari auderet. Sic Paulus Scripturam nobis dicit patientiæ magistram esse. Quare ubi nimium fervent nostri affectus, discamus hoc illis sedandis & frenandis optimum esse remedium, subjicere nos Deo, & humiliari sub potenti ejus manu. Huc nos suo exemplo invitat David, quum dicit, Mutus factus sum, & non aperui os meum: quia tu fecisti.

Rom. 15. vers. 4.

Psal. 39. vers. 3.

4. *Et vocavit Moses.*] Ne funus efferrent Eleazar & Ithamar, jussit Moses alios antevertere. Fieri etiam potest ut omnes terrore attoniti obtorpuerint. Patrem & fratres super illorum interitu lugere vetat, non tam secundum Legem, qua, summo tantum excepto Sacerdote, aliis permissum fuit fratres germanos lugere: quam ne memorabile illud documentum, quo religio magnifice asserta fuerat, suo luctu obscurarent. Interea mortuos lugeri passus est Deus à populo, ne pœnæ memoria subito efflueret. Dum egredi vetat ab ostio tabernaculi, non eos loco ita affigit, ut à privatis tabernaculis exulent: sed ab omni pollutione revocat, quæ officium deserere vel intermittere coëgisset.

Ex eodem Capite.

12. Loquutus est autem Moses ad Aharon, & Eleazar & Ithamar filios ejus, qui reliqui erant, Tollite minha quæ remansit ex oblationibus ignitis Jehovæ, & comedite illam cum azymis juxta altare: quia sanctitas sanctitatum est.

13. Come-

13. Comedetis, inquam, illam in loco sancto: quia in statutum tibi & in statutum filiis tuis est de oblationibus ignitis Jehovæ: quia sic jussus sum.

14. Et pectusculum agitationis, & armum elevationis comedetis in loco mundo, tu & filii tui & filiæ tuæ tecum: quia in statutum tibi & in statutum filiis tuis data sunt de sacrificiis prosperitatum filiorum Israël.

15. Armum elevationis, & pectusculum agitationis cum oblationibus ignitis adipum afferent, ut agites agitatione coram Jehova: & hoc erit tibi & filiis tuis tecum in statutum perpetuum, quemadmodum præcepit Jehova.

16. Et hircum oblatum pro peccato requirendo requisivit Moses, & ecce, combustus erat: tum iratus est contra Eleazar & Ithamar filios Aharon relictos, dicendo,

17. Cur non comedistis oblationem pro peccato in loco sanctitatis? est enim sanctitas sanctitatum, quum illam dederit vobis ad portandum iniquitatem congregationis, & ad expiandum eos coram Jehova.

18. Ecce, nequaquam illatus est sanguis ejus in sanctitatem intrinsecus: comedendo comedere debueratis illam in sanctuario, quemadmodum præcepi.

19. Loquutus est autem Aharon ad Mosen, Ecce, hodie obtulerunt oblationem suam pro peccato, & holocaustum suum coram Jehova, & evenerunt mihi talia: & si comedissem oblationem pro peccato hodie, numquid placuisset in oculis Jehovæ?

20. Postquam id audivit Moses, placuit ei.

12. *Loquutus est autem.*] Ne posthac inscitia delinquant sacerdotes, admonet eos Moses officii. Et forte præsenti aliqua ratione motus est, ut hac de re potius quam de aliis præciperet. Parum adhuc erant exercitati ad ritus servandos. Quod fratribus contigerat, illos debebat reddere sollicitos. Consternatio autem ex more fratrum poterat illis consilium excutere, ut non satis composita mente studium suum, sicuti decebat, applicarent ad Dei cultum: ita oblatio fuisset corrupta. Ergo ne mœror sic eos conturbet ut impediat ab officii cura, jubet eos quod residuum fuerit è minha comedere cum ignitis sacrificiis. Unde colligimus, obviam itum fuisse, ne recenti mœrore occupati delinquerent eo die. Atque ut eos ad parendum adducat, profert Dei auctoritatem, cui sacerdotium subjici par erat, quum in ea fundatum esset.

16. *Et hircum oblatum pro peccato.*] Quid de hirco agendum esset, non tacuerat Moses: & sacrificium ab eo peractum ocularis fuerat doctrina. Propositum fuerat quod imitarentur: hoc apud pueros sufficeret. Atqui (ut dixi) in rebus tam seriis labori & diligentiæ non pepercerat Moses: filii autem Aharon, quasi nihil unquam audissent aut vidissent, totum ordinem pervertunt: quum tamen paulò ante fuissent admoniti se præfectos esse ad custodiendam Dei custodiam. Forte in eum errorem ipsos impulit perturbatio ex dolore. sed hinc colligimus, quamlibet exquisita sit dexteritas in doctoribus & magistris, non tamen fructum semper proferre, nisi obsequentes & memores discipulos nacti fuerint. Ex quo etiam discimus, ubi Deus sæpius idem inculcat, non suscipere supervacuum laborem: quia quod videmur tenere, non tenemus, vel quod nobis clare ostensum est, paulo post excidit. Porro ex iracundia Mosis quæ in laude ducitur, colligere promptum est non leve fuisse delictum: quod tamen non ita severe punitur ut temeritas Nadab & Abibu. Quod excusant quidam vel extenuant eorum culpam, quia putaverint se jure prius concesso privatos esse, atque ita verecunde se abstinuerint, refellitur ipsius Aharon responso. Solus ergo dolor in errorem eos impulit. Cur autem clementior erga eos fuerit Deus quam erga fratres, penes ipsum maneat ratio. Conjecturæ quidem afferri possunt: sed eo tandem venire necesse est, quamvis occulta sint Dei judicia, non ideo iniqua esse: sed eorum altitudinem, ad quam humanæ mentes non penetrant, modeste esse adorandam.

19. *Loquutus est Aharon.*] Pio timore factum esse Aharon respondet quominus epulati coram Deo fuerint: quia lachrymis & squalore sanctuarium quodammodo fœdassent: acsi diceret, Para quidem hostiæ pro peccato nobis in cibum cedebat: sed rite vesci non licuit, nisi hilariter & cum gratiarum actione. Id non est passus mœror ex subita orbitate conceptus. Atqui hæc non justa fuit defensio: quia potius certandum erat cum carnis sensu, ne domestica eum calamitas à publico Dei cultu arceret. Verum quia in re perplexa dignus misericordia fuit ejus metus, ignoscit Moses: ac dicitur fuisse placatus, quia minus quam putabat mali deprehendit.

NUMER. Cap. I.

Loquutus est autem Jehova ad Mosen in deserto Sinai, in tabernaculo conventionis, in primo mensis secundi, anno secundo ex quo egressi sunt è terra Ægypti, dicendo,

2. Capite summam totius cœtus filiorum Israël per familias eorum, per domos patrum eorum, juxta numerum nominum, omnem masculum per capita eorum.

3. A filio viginti annorum & supra, omnem egredientem ad bellum in Israële: numerabitis eos per exercitus suos tu & Aharon.

4. Sintque vobiscum viri de singulis tribubus, quorum quilibet caput domus sit patrum suorum.

5. Hæc sunt autem nomina virorum qui stabunt vobiscum: de Reuben, Elisur filius Sedeur.

6. De Simeon, Selumiel filius Sutisaddai.

7. De Jehudah, Nahason filius Amminadab.

8. De Issachar, Nethaneel filius Suar.

9. De Zebulon, Eliab filius Helon.

10. De

10. De filiis Joseph, de Ephraim, Elisama filius Ammihud: de Menasse, Gamliel filius Pedahsur.
11. De Benjamin, Abidan filius Gidoni.
12. De Dan, Ahiezer filius Ammisaddai.
13. De Aser, Pagiel filius Ochran.
14. De Gad, Eliasaph filius Deuel.
15. De Nepthali, Ahira filius Enan.
16. Hi sunt nobilissimi synagogæ, principes tribuum patrum suorum: capita millium Israëlis erant.
17. Accepit igitur Moses & Aharon viros istos qui expositi sunt per nomina.
18. Et universam synagogam congregaverunt primo mensis secundi, & secundum genealogiam recensiti sunt per familias suas, per domos patrum suorum, juxta numerum nominum per capita sua, omnis masculus à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
19. Quemadmodum præceperat Jehova ipsi Mosi, numeravit eos in deserto Sinai.
20. Fuerunt itaque filii Reuben primogeniti Israël per generationes suas, per familias suas, per domos patrum suorum, juxta numerum nominum per capita sua, omnis masculus à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
21. Numerati eorum de tribu Reuben, sex & quadraginta millia atque quingenti.
22. De filiis Simeon, per generationes suas, per familias suas, per domos patrum suorum, numerati ejus, juxta numerum nominum, per capita sua, omnis masculus à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam:
23. Numerati, inquam, eorum de tribu Simeon, novem & quinquaginta millia atque trecenti.
24. De filiis Gad, per generationes suas, per familias suas, per domos patrum suorum, juxta numerum nominum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
25. Numerati eorum de tribu Gad, quinque & quadraginta millia atque sexcenti & quinquaginta.
26. De filiis Jehudah, per generationes suas, per familias suas, per domos patrum suorum, juxta numerum nominum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
27. Numerati eorum de tribu Jehudah, quatuor & septuaginta millia atque sexcenti.
28. De filiis Issachar, per generationes suas, per familias suas, per domum patrum suorum, juxta numerum nominum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
29. Numerati eorum de tribu Issachar, quatuor & quinquaginta millia atque quadringenti.
30. De filiis Zebulon, per generationes suas, per familias suas, per domos patrum suorum, juxta numerum nominum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
31. Numerati eorum de tribu Zebulon, septem & quinquaginta millia atque quadringenti.
32. De filiis Joseph, de filiis Ephraim, per generationes suas, per familias suas, per domos patrum suorum, juxta numerum nominum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
33. Numerati eorum de tribu Ephraim, quadraginta millia atque quingenti.
34. De filiis Menasse, per generationes suas, per familias suas, per domos patrum suorum, juxta numerum nominum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
35. Numerati eorum de tribu Menasse, duo & triginta millia atque ducenti.
36. De filiis Benjamin, per generationes suas, per familias suas, per domum patrum suorum, juxta numerum nominum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
37. Numerati eorum de tribu Benjamin, quinque & triginta millia & quadringenti.
38. De filiis Dan, per generationes suas, per familias suas, per domos patrum suorum, juxta numerum nominum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
39. Numerati eorum de tribu Dan, duo & sexaginta millia atque septingenti.
40. De filiis Aser, per generationes suas, per familias suas, per domos patrum suorum, juxta numerum nominum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.
41. Numerati eorum de tribu Aser, unum & quadraginta millia atque quingenti.
42. De filiis Nephthali, per generationes suas, per familias suas, per domos patrum suorum, juxta numerum nominum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam.

43. Numerati eorum de tribu Nephthali, tria & quinquaginta millia atque quadringenti.

44. Isti sunt numerati illi quos numeravit Moses & Aharon, atque principes Israëlis, duodecim viri: singuli per domos patrum suorum erant.

45. Fueruntque omnes numerati filiorum Israël per domos patrum suorum, à filio viginti annorum & supra, omnis egrediens ad pugnam in Israële:

46. Fuerunt, inquam, omnes numerati, sexcenta tria millia & quingenti quinquaginta.

47. At Levitæ per tribum patrum suorum non fuerunt numerati in medio eorum.

48. Loquutus enim erat Jehova ad Mosen, dicendo,

49. Veruntamen * tribum Levi non numerabis, neque summam eorum capies in medio filiorum Israël.

* vel, utique: vel, tamenmodo.

50. Sed tu præfice Levitas tabernaculo testimonii, & omnibus vasis ejus, & omnibus quæ ad illud pertinent: ipsi portabunt tabernaculum & omnia vasa ejus, & ipsi ministrabunt illi, & in circuitu tabernaculi castrametabuntur.

51. Quando autem proficisceretur tabernaculum, deponent illud Levitæ: quum consistet tabernaculum, erigent illud Levitæ: & extraneus qui accesserit, morietur.

52. Et castrametabuntur filii Israël quisque in castris suis, & quisque juxta vexillum suum, per exercitus suos.

53. Levitæ vero castrametabuntur in circuitu tabernaculi testimonii: & non erit ira super cœtum filiorum Israël: custodientque Levitæ custodiam tabernaculi testimonii.

53. Fecerunt ergo filii Israël juxta omnia quæ præceperat Jehova Mosi, sic fecerunt.

1. *Loquutus est autem.*] Quanquam hic primus census describitur, quia tamen ante Deus tributum in singula capita indixerat, cujus summa relata fuit, ordine secundum fuisse colligimus. Ratio autem iterum censendi populi fuit, quia paulo post castra moturi erant è deserto Sinai ad terram occupandam. Ex quo autem remoram illis attulit sua impietas, sub ingressum ipsius terræ actus fuit tertius census: idque, ut ex comparatione palam fieret, inter tot plagas & clades populum mirabiliter nova sobole fuisse conservatum: nam quum magna pars consumpta esset, totidem fere quot ante reperta fuerunt capita. Porro notandum est, populum nonnisi Dei mandato fuisse censum, ut summum jus imperii sibi assereret: rationem vero sic fuisse dispositam, ne qua ordinis perturbatio vel fraude vel tumultuarie accideret. Ideo enim singulæ tribus habuerunt suos præfectos, ne quis in alienam tribum obreperet: atque id diserte positum est certitudinis causa, quia alioqui suspicari multi poterant, vix tantam multitudinem certo potuisse in suas classes distingui, ut absque errore tota summa ad unum usque constaret.

20. *Filii Reuben.*] Si quis rixator contendat familiam unam inter ducentos & quinquaginta annos non potuisse in tantum populum excrescere, atque ita quasi fabulosum repudiet quod communem naturæ modum excedit: tenendum est memoria quod ante admonui, quum hæc propagatio penderet à Dei promissione, nihil esse magis præposterum quam eam metiri usitato more. Consilium enim Spiritus est, ob oculos repræsentare incredibilem Dei virtutem in luculento & insigni miraculo. Interea si tribum Ruben cum aliis quibusdam compares, in ipso numero signum maledictionis se profert: ut colligere liceat Ruben de honore primogenituræ fuisse dejectum: quando tribus Simeon, Issachar, Zabulon, Dan & Nepthali fuerunt magis populosæ: ab uno autem Joseph (qui fere ex postremis erat) progenita fuit soboles quæ fere numerum duplicaret. Maxime vero in tribu Juda refulget Dei benedictio, quæ vaticinio Jacob respondeat: hac enim velut prærogativa ad jus primogenituræ & imperium vocata fuit, quod alias quasque præcipuas superavit.

47. *At Levitæ.*] Videbimus quidem postea ipsos quoque fuisse numeratos: sed intelligit Moses non venisse sub commune lustrum populi: quia Deus eos sibi elegerat in peculium, atque ita segregaverat à reliquo populo. Ideo scribit non fuisse censos in medio aliorum, nempe ut promiscue partem multitudinis efficerent. Porro ne quis objiceret, ambitiose quicquam fecisse Mosen, acsi tribui suæ honorem extraordinarium largitus foret, id suo arbitrio se tentasse negat: sed Dei jussu Levitis seorsum assignatam esse propriam classem. Male enim hunc locum vertunt interpretes, Et loquutus est Deus ad Mosen, quasi narraret tunc demum separatam fuisse tribum Levi quum jam totius populi collecta esset summa. Absurdum enim fuisset partem omittere, nisi ante patefacta esset Dei voluntas. Cur ergo præterierit tribum suam docet Moses, quia Deus Levitas sibi consecraverat in custodiam & cultum tabernaculi. Porro quod tabernaculum vulgo ab obviis quibusque deferri & erigi fas non fuit, hoc symbolo commendata fuit illius sanctitas: vilior enim fuisset religio, si absque discrimine permissum omnibus fuisset ad sacra se ingerere. Interea admoniti fuerunt Israëlitæ, omnes ad unum esse indignos qui se coram Deo sisterent, quando à sanctuarii accessu prohibebantur. Dignitas autem qua tribus una excelluit, quum à mero Dei beneplacito penderet, non fuit gloriationis materia. Patefecit ergo Deus Levitis suum tabernaculum, non quod propria virtute id honoris essent promeriti: sed ut documentum ederet gratuiti sui favoris. Interea sub illa imagine repræsentavit futurum Christi sacerdotium, ut statuerent fideles Mediatorem fore ex genere humano, per quem alii ad Deum accederent. ideoque per Jesaiam pronunciat Deus se ex vulgo & dispersa multitudine Levitas sumpturum sub Christi regno. Alia quæ ad ipsorum officium pertinent, petantur ex suis locis.

Ex Deut. X.

8. In tempore illo separavit Jehova tribum Levi, ut gestaret Arcam fœderis Jehovæ, ut staret coram Jehova ad ministrandum ei, & ad benedicendum in nomine ipsius usque ad diem hanc.

9. Idcirco non fuit ipsi Levi portio & hæreditas cum fratribus suis: Jehova est hæreditas ejus, quemadmodum dixit ei Jehova Deus tuus.

8. In

8. *In tempore.*] Non exacte in capite unde sumptus est hic locus, observat Moses rationem temporis: quia satis habuit hinc inde colligere quæ ad generalem exhortationis summam sufficerent. Eo quidem tendit hujus historiæ recitatio, ne inviolabile Dei decretum quisquam impia superbia & audacia labefactare tentet. Ideoque ne dignitas tribus Leviticæ invidiam pariat, Deum ejus auctorem esse testatur. Particula vero, Usque ad diem hanc, videtur ad ea documenta referri, quibus Deus suam erga Levitas gratiam asseruerat, ne qua similis in posterum æmulatio surgeret. Reliqua alibi fuerunt exposita.

NUMER. Cap. II.

ET loquutus est Jehova Mosi & Abaron, dicendo,

2. Singuli juxta vexillum suum, juxta signa domus patrum suorum castrametabuntur filii Israël: procul, circum tabernaculum conventionis castrametabuntur.

3. Hi autem castrametabuntur ad Orientem, ad exortum vexillum exercitus Juda per turmas suas: & princeps filiorum Juda erit Nahason filius Amminadab.

4. Et exercitus ejus, numeratique eorum, quatuor & septuaginta millia atque sexcenti.

5. Castrametabuntur vero juxta eum tribus Issachar: & princeps filiorum Issachar erit Nethaneel filius Suar.

6. Et exercitus ejus, numeratique ejus, quatuor & quinquaginta millia atque quadringenti.

7. Tribus Zebulon: & princeps filiorum Zebulon, Eliab filius Helon.

8. Et exercitus ejus, numeratique ejus, septem & quinquaginta millia atque quadringenti.

9. Omnes numerati in exercitu Juda, centum octoginta sex millia atque quadringenti, per exercitus suos: primum proficiscentur.

10. Vexillum exercitus Reuben erit ad Meridiem per turmas suas: & princeps filiorum Reuben erit Elisur filius Sedeur.

11. Exercitus ejus, numeratique ejus, sex & quadraginta millia atque quingenti.

12. Castrametabuntur autem juxta eum tribus Simeon: & princeps filiorum Simeon, Selumiel filius Surisaddai.

13. Et exercitus ejus, numeratique eorum, novem & quinquaginta millia atque trecenti.

14. Tribus item Gad: & princeps filiorum Gad, Eliasaph filius Reuel.

15. Et exercitus ejus, numeratique eorum, quinque & quadraginta millia atque sexcenti & quinquaginta.

16. Omnes numerati in exercitu Reuben, centum quinquaginta millia, mille & quadringenti quinquaginta, per exercitus suos: & secundi proficiscentur.

17. Tum proficiscetur tabernaculum conventionis in castris Levitarum, in medio castrorum: quemadmodum castrametabuntur, sic proficiscetur quisque in loco suo, juxta vexilla sua.

18. Vexillum exercitus Ephraim per turmas suas erit ad Occidentem: & princeps filiorum Ephraim erit Elisama filius Ammihud.

19. Et exercitus ejus, numeratique eorum, quadraginta millia & quingenti.

20. Et juxta eum erit tribus Menasse: & princeps filiorum Menasse erit Gamliel filius Pedahsur.

21. Et exercitus ejus, numeratique eorum, duo & triginta millia atque ducenti.

22. Tribus item Benjamin: & princeps filiorum Benjamin erit Abidan filius Gidoni.

23. Et exercitus ejus, numeratique eorum, quinque & triginta millia atque quadringenti.

24. Omnes numerati in exercitu Ephraim, centum & octo millia atque centum, per exercitus suos: & tertii proficiscentur.

25. Vexillum castrorum Dan erit ad Aquilonem, per exercitus suos: & princeps filiorum Dan, Ahiezer filius Ammisaddai.

26. Et exercitus ejus, numeratique eorum, duo & sexaginta millia atque septingenti.

27. Castrametabuntur autem juxta eum tribus Aser: & princeps filiorum Aser erit Pagiel filius Ochran.

28. Et exercitus ejus, numeratique eorum, unum & quadraginta millia & quingenti.

29. Tribus item Nephthali: & princeps filiorum Nephthali, Ahira filius Enan.

30. Et exercitus ejus, numeratique eorum, tria & quinquaginta millia atque quadringenti.

31. Omnes numerati in exercitu Dan, centum millia & quinquaginta septem millia atque sexcenti: postremi proficiscentur per vexilla sua.

32. Isti sunt numerati filiorum Israël per domos patrum suorum, omnes numerati qui erant in castris per turmas suas, sexcenta tria millia atque quingenti quinquaginta.

33. Cæte-

33. Cæterum Levitæ non fuerunt numerati inter filios Iſraël, quemadmodum præceperat Jehova Moſi.

34. Et fecerunt filii Iſraël juxta omnia quæ præcepit Jehova Moſi: ſic caſtrametati ſunt per vexilla ſua, ſicque profecti ſunt quiſque per familias ſuas, per domum patrum ſuorum.

1. *Et loquutus eſt Jehova*] Hæc ordinum diſtributio valere debuit ad contentiones tollendas: quia niſi Deus ipſe ſuum quibuſque gradum aſſignaſſet, ut ingenita eſt hominibus ambitio, de honore inter ſe certaſſent. Familiæ Ruben primogeniti grave fuiſſet honore ſuo cedere: quod ſi pœnam ſibi inflictam æquo animo ſubiiſſet, ex quo ignominiæ damnata erat, rejecta fuiſſet ab aliis in ultimum locum. Jam de concubinarum filiis motæ eſſent lites: quia conſentaneum non putaſſent qui ex Lea & Rachel nati erant, ſuperiorem illis locum dare. Adhæc ut quiſque multitudine & copia hominum præſtabat, duxiſſet ſibi fieri injuriam, niſi alios præcederet. Ita nunquam filii Simeon ſe ſub vexillum Rubeo cogi paſſi fuiſſent. Iterum etiam diſceptatio exorta fuiſſet inter filios Ephraim & Manaſſe. Has ergo omnes turbas Deus ſemel compeſcuit, ita diſpoſitis ordinibus, ut quiſque ſuam claſſem agnoſceret. Juda ergo tametſi quartus erat Leæ filius, primum vexillum honoris cauſa duxit, ut jam incipiat quodam præludio ſanciri vaticinium Jacob. Duæ vero tribus adjunctæ ſunt quæ ſe libenter ſubjicerent illius imperio, Iſſachar & Zebulon: quia originem ducebant à filiis ancillæ, quam Lea in ſuum locum ſubſtituerat. Quanquam autem Ruben à primogenitura exciderat: ut tamen poſteris aliquid reliquum eſſet ſolatii, ſecundo vexillo præfectus eſt: duæ tribus adjunctæ, quæ ob conjunctionem non moleſte ferrent ſub illius ductu militare, tribus Simeon fratris uterini, & tribus Gad, quæ ſimiliter ex ancilla Leæ progenita erat. Jam ut duo populi fierent ex uno capite Joſeph, Dei auctoritatem intercedere oportuit: alioqui res veniſſet in certamen: quia & odioſa per ſe erat inæqualitas, & videri poterat domus illa, non ſine aliarum contumelia in ſublime extolli. Adde quod filii Manaſſe jure naturæ priores nunquam ad parendum fuiſſent adducti, niſi interpoſitum fuiſſet cæleſte decretum. Cæterum non potuit melius colligi exercitus ille quam ex filiis Rachel: quia propior illis erat conſanguinitas. De primatu etiam quartæ claſſis acris potuit eſſe dimicatio: quia iniquum erat filium ancillæ conſtitui ducem, atque ita præferri legitimo filio Leæ, & alteri filio Rachelis, præſertim quum unice dilectus fuiſſet Benjamin à communi omnium patre Jacob. Valere quidem ad tollendas omnes rixas ſatis ſuperque debuit ſolus Dei nutus: verum quia liberaliter, & paterno magis quam regio more regere volebat, eorum voto potius obtemperavit quam invitos cogeret. Cæterum quia humano arbitrio non poterant dirimi certamina, iterum in fine capitis dicitur Moſen nihil egiſſe niſi ex Dei mandato. Simul tamen obedientia populi notatur, quod Moſi placide obſequuti ſint: quia hoc modo teſtati ſunt ſe Moſen agnoſcere verum & fidelem Dei miniſtrum: hæc enim modeſtia ſinceræ erga Deum pietatis individua eſt comes, ut quicquid à probatis ejus miniſtris in medium affertur, reverenter populus excipiat.

NUMER. Cap. III.

HÆ ſunt generationes Aharon & Moſis ex quo loquutus eſt Jehova ad Moſen in monte Sinai.

2. Hæc autem ſunt nomina filiorum Aharon: primogenitus Nadab, & Abihu, Eleazar & Ithamar.

3 Iſta ſunt nomina filiorum Aharon ſacerdotum unctorum, quorum conſecraverat manum ut ſacerdotio fungerentur.

4. Mortuus eſt autem Nadab & Abihu coram Jehova, quando obtulerunt ignem externum coram Jehova in deſerto Sinai: & filii non fuerunt eis: ac ſacerdotio functus eſt Eleazar & Ithamar coram Aharone patre ſuo.

5. Loquutus eſt autem Jehova ad Moſen, dicendo,

6. Appropinquare fac tribum Levi, & ſtare facias eam coram Aharone ſacerdote, ut miniſtrent ei.

7. Et cuſtodiant cuſtodiam ejus, & cuſtodiam univerſi cœtus coram tabernaculo eccleſiæ, ut exequantur cultum tabernaculi.

8. Cuſtodiant quoque omnia utenſilia tabernaculi eccleſiæ, cuſtodiamque filiorum Iſraël, ut exequantur cultum tabernaculi.

9. Da inquam Levitas ipſi Aharon & filiis ejus: dati, dati *namque ſunt* illi à filiis Iſraël.

10. Aharon autem & filios ejus præficies, cuſtodientque ſacerdotium ſuum: externus ſane qui acceſſerit, morietur.

11. Loquutus eſt præterea Jehova ad Moſen, dicendo,

12. Ego quidem tuli Levitas è medio filiorum Iſraël loco omnis primogeniti quod aperit vulvam à filiis Iſraël: eruntque mei Levitæ.

13. Meum namque eſt omne primogenitum: à die quo percuſſi omne primogenitum in terra Ægypti, ſanctificavi mihi omne primogenitum in Iſraële: tam ex hominibus quam ex animalibus: mea erunt: ego Jehova.

14. Loquutus eſt inſuper Jehova ad Moſen, dicendo,

15. Numera filios Levi per domos patrum ſuorum, per familias ſuas: omnem maſculum ab uno menſe & ſupra, numerabis.

16. Numeravit itaque eos Moſes juxta ſermonem Jehovæ, quemadmodum juſſus fuerat.

17. Et fuerunt iſti filii Levi per nomina ſua, Gerſon, Cehath & Merari.

18. Hæc

18. Hæc autem funt nomina filiorum Gerfon per familias fuas, Libni & Semei.
19. Porro filii Cehath per familias fuas, Amram, & Ishar, Hebron & Uzziel.
20. Filii vero Merari per familias fuas, Mahali, & Mufi. Iftæ funt familiæ Levi per domos patrum fuorum.
21. De Gerfon, familia Libnitica, & familia Simitica: iftæ funt familiæ Gerfoniticæ.
22. Numerati eorum fecundum numerum omnis mafculi, à filio menfis & fupra: numerati eorum, feptem millia & quingenti.
23. Familiæ Gerfoniticæ poft tabernaculum caftrametabunrur ad Occidentem.
24. Et princeps domus patris Gerfonitarum erit Eliafaph filius Laël.
25. Cuftodia autem filiorum Gerfon in tabernaculo conventionis erit tabernaculum, & tentorium, operimentum ejus, aulæum oftii tabernaculi conventionis:
26. Cortinæ item atrii, & aulæum oftii atrii quod erat juxta tabernaculum & juxta altare per circuitum, funes quoque ejus pro omni minifterio ejus.
27. Et ipfius Cehath erit familia Amramitica, & familia Isharitica, & familia Hebronitica, & familia Uzzielitica: iftæ funt familiæ Cehathiticæ.
28. Secundum numerum omnis mafculi, à filio menfis & fupra, fuerunt octo millia & fexcenti, cuftodientes cuftodiam fanctuarii.
29. Familiæ filiorum Cehath caftrametabuntur ad latus tabernaculi ad Meridiem.
30. Et princeps domus patris familiarum Cehathitarum erit Elifaphan filius Uzziel.
31. Cuftodia autem eorum erit arca, & menfa, & candelabrum, & altaria, & vafa fanctitatis in quibus miniftrabunt, & aulæum, & univerfum opus ejus.
32. Porro princeps principum Levitarum erit Eleazar filius Aharon facerdotis: præfectura cuftodientium cuftodiam fanctitatis erit ei.
33. Ipfius Merari erit familia Mahalitica, & familia Mufitica. Iftæ funt familiæ Merari.
34. Numerati autem eorum fecundum numerum ordinis mafculi, ab uno menfe & fupra, fex millia & ducenti.
35. Et princeps domus patris familiarum Merari erit Suriel filius Abihail: atque hi ad latus tabernaculi caftrametabuntur ad Aquilonem.
36. Præfectura autem cuftodiæ filiorum Merari, tabulæ tabernaculi, & vectes ejus, & columnæ ejus, & bafes ejus, omniaque vafa ejus, & univerfum opus ejus.
37. Columnæ quoque atrii per circuitum, & bafes earum, & clavi earum, & funes earum.
38. Qui vero caftrametabuntur ante tabernaculum, ad Orientem, in parte anteriore tabernaculi conventionis, ad Orientem erunt Mofes & Aharon, filiique ejus cuftodientes cuftodiam fanctuarii, pro cuftodia filiorum Ifraël: externus certe qui acceflerit, morietur.
39. Omnes numerati Levitarum, quos numeravit Mofes & Aharon juxta fermonem Jehovæ per familias eorum, omnes mares ab uno menfe & fupra, duo & viginti millia.
40. Et dixit Jehova ad Mofen, Numera omne primogenitum mafculum filiorum Ifraël ab uno menfe & fupra, & accipe numerum nominum eorum.
41. Capiefque Levitas mihi (ego Jehova) loco omnium primogenitorum filiorum Ifraël, & beftias Levitarum loco omnium primogenitorum ex beftiis filiorum Ifraël.
42. Numeravit itaque Mofes quemadmodum ei præceperat Jehova, omnem primogenitum in filiis Ifraël.
43. Fueruntque omnia primogenita mafcula, fecundum numerum nominum, ab uno filio menfis & fupra, per numeratos eorum, duo & viginti millia & ducenti feptuaginta tres.
44. Loquutufque eft Jehova ad Mofen, dicendo,
45. Cape Levitas loco omnium primogenitorum in filiis Ifraël, & beftias Levitarum pro beftiis eorum, eruntque mei Levitæ: ego Jehova.
46. Porro redemptiones ducentorum feptuaginta trium redundant ultra Levitas, à primogenitis filiorum Ifraël.
47. Capies quinos ficlos in fingula capita, fecundum ficlum fanctuarii capies: viginti obolorum eft ficlus.
48. Dabifque pecuniam illam Aharoni & filiis ejus, redemptiones eorum qui exuperant in illis.
49. Accepit ergo Mofes pecuniam redemptionis ab iis qui fuperabant ultra redemptos Levitarum.
50. A primogenitis filiorum Ifraël accepit pecuniam mille trecentos fexaginta quinque ficlos, fecundum ficlum fanctuarii.
51. Deditque Mofes pecuniam redemptionum Aharoni & filiis ejus, juxta fermonem Jehovæ, quemadmodum præceperat illi Jehova.

1. *Hæ sunt generationes.*] Seorsum nunc Levitas recenset. Antequam vero ad colligendum numerum descendat, breviter refert quod paulo ante fusius narravit, ex quatuor filiis Aharon duos tantum fuisse patri superstites: quia Nadab & Abihu ob corruptum sacrificium negligentiæ suæ pœnas dederunt. Sex porro versus quos inserit Moses, quia pertinent ad sacerdotale munus, suo loco fuerunt expositi. Dignitas quidem tribus Leviticæ hic commendatur, ubi Deus primogenitis comparat Levitas. Attingitur etiam munerum distributio: sed quando hæc conjuncta sunt cum supputatione reliqui populi, & ratione castrametandi, cum superioribus contexere visum est: quia alioqui abrupta esset historia. Et certe in contextu quem sequutus sum, de cujusque familiæ officio non agitur nisi per occasionem, ut singulis nota esset propria statio.

12. *Ego tuli Levitas.*] Quorsum Deus tribum unam sibi vindicet, paulo post clarius videbitur: nunc tantum docet Levitas jure suos esse, quia singulari beneficio in clade Ægyptiaca primogeniti ex populo servati sint. Quibus ergo data erat precario vita, eos Deus sibi acquisitos esse pronunciat. Jam quum libera esset optio, ut primogenitos omnes ex qualibet tribu sibi addiceret, non minus in arbitrio ejus fuit duodecimam tantum populi partem ex tribu una assumere. Præcidit igitur ansam querimoniis omnibus: quia minime ferenda fuisset ingratitudo, subtrahere ab ejus ditione quos mirabiliter redemerat. ideo dicit non periisse in communi strage, ut eos sui juris faceret.

15. *Numera filios.*] Ponitur nunc tribus descriptio, principium ducendo à tribus filiis Levi, Cehath, Gerson, & Merari, unde plures deinde familiæ fluxerunt. Notandum vero est, omnes fuisse numeratos usque ad teneros fœtus, quum ex reliquo populo non venirent in rationem nisi qui vicesimum annum excesserant: unde apparuit tribum hanc omnium esse minimam. Deus autem parvulos in censum recipiendo ad æquam proportionem tendebat, ut videbimus: quia si tantum à vicesimo anno sumpsisset, cognitum non fuisset quot essent primogeniti, atque ita incerta fuisset summæ compensatio. Hac indulgentia debuit adduci populus, ut æquiore animo tributum penderet pro reliquis capitibus: nam quia facta supputatione constabat quantus numerus deficeret à legitima parte, merito pecunia redimi voluit Deus qui alioqui traducti fuissent ad tribum illam quæ primogenitos repræsentabat: malignum vero fuisset Deo negare quod postulabat, quum sponte ad æquissimam pactionem descenderet. Alia etiam ratio fuit cur à prima pueritia in censum venerint Levitæ potius quam alii: quia non necesse fuit ad militiam aptos esse, quum ex toto populo Deus milites sibi scriberet, qui mox arma capesserent.

17. *Fuerunt filii Levi.*] Hinc apparet tribum Levi, sicut alias, à tenuibus & contemptis exordiis fecisse admirabiles progressus. nam quum tres duntaxat filios ipse genuerit, Gerson vero & Merari binos tantum, Cehath quatuor: quis tantam fœcunditatem sperasset, ut duodecim homines exiguo tempore in tot millia excrescerent? Verum sic potenter operatur Deus sub specie infirmitatis, quo melius hic refulgeat ejus gloria. Quod autem familiam Cehath, non tantum in sacerdotio Aharon, sed etiam in communi ministerio aliis prætulit, ex eodem gratuiti beneplaciti fonte manavit ex quo Mosis vocatio. Qui ergo Mosen tam honorifica functione dignatus fuerat, in ejus gratiam similiter beneficus fuit in familiam Cehath. Quanquam ne suspecta esset ambitio, vel improbis calumniandi occasio daretur, filios Mosis Deus subsistere voluit in vulgari Levitarum ordine.

45. *Cape Levitas.*] Sequitur illa quam dixi compensatio: quia enim in tribu Levi non reperiebatur solida Dei portio, aliunde suppleri oportuit. Ergo quum Levitæ tam viri quam pueri infantes, pauciores essent ducentis septuaginta tribus quam primogeniti duodecim tribuum Israel: pretium Deus exegit quinos siclos sanctuarii in singula capita. Visum autem alibi fuit, siclum sanctuarii fuisse duplicem, ut duos vulgares efficeret.

NUMER. Cap. IV.

1. Loquutus est Jehova ad Mosen & Aharon, dicendo,

2. Tolle summam filiorum Cehath è medio filiorum Levi, per familias suas, per domos patrum suorum:

3. Ab eo qui natus est triginta annos & supra, usque ad eum qui natus est quinquaginta annos: quotquot ingrediuntur congregationem, ut faciant opus in tabernaculo conventionis.

Ex eodem Capite.

21. Loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

22. Tolle summam filiorum Gerson, ipsos quoque per domos patrum suorum, & per familias suas:

23. Ab eo qui natus est triginta annos & supra, usque ad eum qui est quinquaginta annorum, numerabis eos: quotquot ingrediuntur congregationem, ut faciant opus in tabernaculo conventionis.

Ex eodem Capite.

29. Filios Merari per familias suas, per domos patrum suorum numerabis:

30. Ab eo qui natus est triginta annos & supra, usque ad eum qui natus est quinquaginta annos, numerabis eos: quotquot ingrediuntur congregationem, ut faciant opus in tabernaculo conventionis.

Ex eodem Capite.

34. Numeravit ergo Moses & Aharon & principes congregationis filios Cehath, per familias suas, per domos patrum suorum:

35. Ab eo qui natus erat triginta annos & supra, usque ad eum qui natus erat quinquaginta annos: quotquot ingrediuntur in congregationem illam ad ministerium peragendum in tabernaculo conventionis.

36. Fueruntque numerati eorum per familias, duo millia ſeptingenti quinquaginta.

37. Iſti ſunt numerati familiarum Cehath, omnes miniſtrantes in tabernaculo conventionis, quos numeravit Moſes & Aharon juxta imperium Jehovæ per manum Moſis.

38. Numerati filiorum Gerſon per familias ſuas, & per domum patrum ſuorum:

39. Ab eo qui natus erat triginta annos & ſupra, uſque ad eum qui natus erat quinquaginta annos: quotquot ingrediuntur in congregationem illam ad miniſterium peragendum in tabernaculo conventionis.

40. Numerati inquam eorum per familias ſuas, per domum patrum ſuorum, duo millia & ſexcenti triginta.

41. Iſti ſunt numerati familiarum filiorum Gerſon, omnes miniſtrantes in tabernaculo conventionis, quos numeravit Moſes & Aharon juxta ſermonem Jehovæ.

42. Numerati autem familiarum filiorum Merari per familias ſuas, per domos patrum ſuorum:

43. Ab eo qui natus erat triginta annos & ſupra, uſque ad eum qui natus erat quinquaginta annos: quotquot ingrediebantur in congregationem illam ad miniſterium peragendum in tabernaculo conventionis.

44. Numerati inquam eorum per familias ſuas, tria millia & ducenti.

45. Iſti ſunt numerati familiarum filiorum Merari, quos numeravit Moſes & Aharon juxta ſermonem Jehovæ per manum Moſis.

46. Omnes numerati quos numeravit Moſes & Aharon, & principes Iſraël, de Levitis, per familias ſuas, & per domos patrum ſuorum:

47. Ab eo qui natus erat triginta annos & ſupra, uſque ad eum qui natus erat quinquaginta annos: quotquot ingrediebantur ad peragendum miniſterium cultus, & ad peragendum opus oneris in tabernaculo conventionis.

48. Numerati, inquam, eorum fuerunt octo millia & quingenti octoginta.

49. Juxta ſermonem Jehovæ numeravit eos per manum Moſis, ſingulos ſecundum miniſterium ſuum, & ſecundum onus ſuum: numerati autem ejus fuerunt hi quos ipſi præceperat.

1. *Loquutus eſt.*] Hic cenſus alio ſpectavit quam ſuperior, de quo nuper vidimus: nempe ut pro numero capitum æqua fieret munerum diſtributio. Primo quoad ætatem, obſervandum eſt diſcrimen inter hanc tribum & alias. Hacteous enim vidimus omnes Iſraëlitas ab anno viceſimo fuiſſe numeratos, quia jam erant idonei ad arma ferenda. In Levitis autem non temere expectata fuit maturitas, ne ante annum triceſimum inciperent miniſterio fuogi: quia non tantum robur aut vigor corporis requiritur ad ſpiritualem militiam, ſed moderatio quoque & gravitas. Si admiſſi fuiſſent adoleſcentes, (ut ſæpe fervore & laſcivia feruntur ad multa intemperanter agenda) poterat eorum levitas reverentiam ſacris detrahere. Non ergo ante permiſſus fuit acceſſus ad ſanctuarium quam adoleviſſent in viros. Anno autem triceſimo ita compoſitos eſſe homines oportet, ut juveniliter exultare turpe ſit, & non excuſabile. Ab anno autem quinquageſimo illis vacatio data fuit: quia ut plurimum ſenectuti adhæreot tarditas & ſegnities. Diverſa eſt belli ratio, quia multi poſt annum quinquageſimum adhuc vegeti reperiuntur. Deinde, ut religio pretioſior eſt terrenis omnibus negotiis, ita diligentius cavendum fuit ne ob pigritiam vel ſomnolentiam miniſtrorum vileſceret.

34. *Numeravitque Moſes.*] Additur alia exceptio, ne reciperentur niſi integri ab omni vitio & macula. alibi enim viſum fuit, à tabernaculo excludi cæcos & claudos, vel alia parte corporis mutilos, ne deformitas ipſa contemptum pareret: deinde ut externo ſymbolo admoniti, diligentius ſibi ab omni ſpirituali inquinamento caverent. Ergo ingredi ſanctuarium dicuntur qui ad ſacerdotium gerendum idonei ſunt. Ideoque additur particula Ad miniſterium. Jam quia inæqualitas ſemen fuiſſet invidiæ, interponitur in fine capitis Dei auctoritas, ubi Moſes recitat miniſtrum ſe duntaxat fuiſſe, & officia diſtribuiſſe inter ſingulos ex Dei præcepto.

Ex NUMER. CAP. X.

11. Fuit autem anno ſecundo, menſe ſecundo, viceſima menſis, aſcendit nubes à tabernaculo teſtimonii.

12. Tunc profecti ſunt filii Iſraël per profectiones ſuas è deſerto Sinai, ſubſtititque nubes in deſerto Paran.

13. Profecti itaque ſunt primum ad os Jehovæ per manum Moſis.

14. Et profectum eſt vexillum caſtrorum filiorum Jehudah primo loco per exercitus ſuos: & ſuper exercitum ejus erat Nahaſon filius Amminadab.

15. Super exercitum autem tribus filiorum Iſſachar erat Nethaneel filius Suar.

16. Et ſuper exercitum tribus filiorum Zebulon erat Eliab filius Helon.

17. Depoſitum autem fuerat tabernaculum: & profecti ſunt filii Gerſon & filii Merari portantes illud.

18. Deinde profectum eſt vexillum caſtrorum Reuben per exercitus ſuos: & ſuper exercitum ejus erat Eliſur filius Sedeur.

19. Super exercitum vero tribus filiorum Simeon erat Selumiel filius Suriſaddai.

20. Et ſuper exercitum tribus filiorum Gad erat Eliaſaph filius Deuel.

21. Et progredi cœperunt Cehathitæ portantes sanctuarium: erexerunt autem tabernaculum donec venirent ipsi.
22. Postea profectum est vexillum castrorum filiorum Ephraim per exercitus suos: & super exercitum ejus erat Elisama filius Ammihud.
23. Super exercitum vero tribus filiorum Menasse erat Gamliel filius Pedahsur.
24. Et super exercitum tribus filiorum Benjamin erat Abidan filius Gidoni.
25. Profectum est insuper vexillum castrorum filiorum Dan, recolligens omnia castra per exercitus suos: & super exercitum ejus erat Ahiezer filius Ammisaddai.
26. Super exercitum vero tribus filiorum Aser erat Pagiel filius Ochran.
27. Et super exercitum tribus filiorum Nephthali erat Ahira filius Enan.
28. Istæ sunt profectiones filiorum Israël per exercitus suos: ac ita profecti sunt.

11. *Fuit autem anno secundo.*] Narrat Moses prima castra à monte Sinai locata fuisse in deserto Paran: quod etsi non procul illinc distabat, nempe itinere tridui (ut paulo post videbimus) molestiam tamen ac tædium fatigatio populo attulit. Quod Dei mandato expediti fuerint ad pergendum, eorum obsequio laus tribuitur: sed mox cadente perseverandi studio, se prodidit levitas & inconstantia. Cæterum quod dicit profectos esse per suas profectiones, refertur ad totam peregrinationem. Quantum ad vocem spectat, nescio cur Hieronymus turmas reddiderit, quum radix sit verbum נסע, quod hic subinde ponitur. Ex perpetuo tamen Scripturæ usu apparet pro stationibus vel auspiciis accipi. Gallice dicimus *journées*, vel *gistes*.

14. *Vexillum castrorum.*] Describitur ipsa progrediendi series. Ac totus quidem populus, exceptis Levitis, in quatuor exercitus aut partes dividitur: quia tribus quatuor erant aliis præfectæ, ita ut singulis binæ subessent. Talis autem fuit ratio, ut quoties alicubi stativa habebant, à quatuor mundi plagis sanctuarium & arcam fœderis circumdarent quatuor vexilla: in itinere autem singulis ordinibus permixti essent Levitæ tabernaculum gestantes, prout suum quibusque onus erat impositum. Arca vero totum exercitum anteibat, quam humeris suis gestabant Levitæ: quo majore fiducia Deum aperte iter monstrantem omnes sequerentur. Primum ordinem duxit Naason ex tribu Juda: secundum ordinem Elisur ex tribu Ruben: tertium Elisama ex tribu Ephraim: quartum Ahiezer ex tribu Dan. In præfectura Judæ non dubium quin Deus specimen aliquod ediderit vaticinii Jacob. Neque enim gradu suo sponte cessissent Rubenitæ ex primogenito orti, nisi Dei oraculo, quod per os Jacob protulerat, jus illud translatum fuisset in tribum Juda. Non quod penes eam imperium fuerit & regia potestas ante Davidem: sed quia Deus in obscura caligine scintillam aliquam fulgere voluit, quæ spem salutis promissæ in omnium cordibus foveret: atque ut tandem illius tribus dignitas ad obsequium omnes facilius adduceret. In quo tamen apparuit quam perverso & indocili esset ingenio major pars, quæ pertinaciter Davidem rejiciendo cum cælesti decreto luctata est. Secundum locum retinuit Ruben ad levandam ignominiam. Quod etiam posteris Ephraim subjecta fuit tribus Manasse, hac in parte completum fuit ejusdem Patriarchæ vaticinium. Nec alia videtur fuisse ratio cur tribui Dan quartum vexillum daretur, nisi quia Jacob pronunciaverat, Dan judicabit populum suum: qua voce notata fuit primatus excellentia. Etsi autem fieri potest ut pro copia & multitudine hominum delectæ fuerint signiferæ quatuor tribus, nisi tamen certo persuasum fuisset filiis Ruben & Manasse, Dei mandato in ordinem se cogi, nunquam illos passa fuisset æmulatio aliis se placide subjicere, quibus secundum communem naturæ morem priores erant. Laude igitur digna fuit moderatio, quod quum nulla esset ad cogendum potestas, voluntaria subjectio singulos intra metas continuit. Ac tandem tradit Moses non semel tantum ita fuisse progressos, sed eandem legem & regulam in toto peregrinationis cursu servasse: & ita semper disposita fuisse eorum castra, ut nulla contentio ordines turbaret.

EX DEUT. I.

6. Jehova Deus noster loquutus est nobis in Horeb, dicendo, Sat vobis est habitasse in monte isto.
7. Vertite vos, & proficiscimini, & ite ad montem Amorrhæorum, & ad omnes vicinos ejus, in solitudine, in monte, & planitie, & Meridie, & in littore maris, terram Chenanæi à Libanon usque ad flumen magnum, flumen Euphraten.
8. Vide, dedi coram vobis terram: ingredimini, & possidete terram illam quam juravit Jehova patribus vestris, Abraham, Isaac & Jacob, se daturum eis, & semini eorum post ipsos.

6. *Jehova Deus noster.*] Hac secunda narratione clarius exprimit Moses, Deum non modo oculis signum profectionis dedisse, quum nubem sursum attolleret, sed verbis quoque mandasse ut relicto monte Sinai, populus ad reliquum iter peragendum se accingeret. Dicit igitur Deus, satis temporis fuisse consumptum in uno loco: quia antequam illinc migrarent, præteriit unus integer annus. Etsi autem undecim dierum erat iter antequam venirent ad Cades Barnea, ne quid tamen populum moretur, qui sponte nimium erat piger, proposita facilitate stimulos addit, tantum pedes ad pergendum movendos esse dicens, ut quiete promissa fruantur.

NUMER. CAP. IX.

17. Quum discederet nubes à tabernaculo, postea proficiscebantur filii Israël: atque in loco ubi manebat nubes, illic castrametabantur filii Israël.
18. Ad os Jehovæ proficiscebantur filii Israël, & ad os Jehovæ castrametabantur: cunctis diebus quibus stabat nubes supra tabernaculum, manebant.
19. Quum autem moram trahebat nubes supra tabernaculum diebus multis, tunc observabant filii Israël custodiam Jehovæ, & non proficiscebantur.

20. Quando

20. Quando autem nubes paucis diebus erat super tabernaculum, ad os Jehovæ manebant, & ad os Jehovæ proficiscebantur.

21. Quando igitur erat nubes à vespera usque mane, ascendebat autem nubes mane, tunc proficiscebantur: aut si nocte & die, & postea ascendebat nubes, tunc proficiscebantur.

22. Aut duobus diebus, aut mense, aut anno, quando moram trahebat nubes super tabernaculum, manendo super illud, in castris manebant filii Israël, nec proficiscebantur: si autem illa ascendebat, tunc proficiscebantur.

23. Ad os Jehovæ castrametabantur, & ad os Jehovæ proficiscebantur: custodiam Jehovæ servabant ad os Jehovæ per manum Mosis.

Ex Exodi XL.

36. Quum recederet nubes à tabernaculo, proficiscebantur filii Israël in cunctis profectionibus suis.

37. Quod si non recederet nubes, non proficiscebantur usque ad diem qua recedebat.

38. Quia nubes Jehovæ erat super tabernaculum interdiu, ignis vero noctu in eo, coram oculis totius domus Israël, in cunctis profectionibus eorum.

17. *Quum discederet nubes.*] Antehac exposuit Moses visibili miraculo sic ornatum fuisse tabernaculum, ut Deus palam faceret se illic habitare. non quod relicto cælo in illud terrestre domicilium migrasset: verum ut propinquus esset populo virtutis & gratiæ præsentia, quoties invocaretur. Nunc aliud miraculum refert, quod Deus nubem sursum elevans, quasi dato signo, jubebat populum castra movere: quum autem residebat nubes supra tabernaculum, illud signum dabat mansionis. Hic tamen exoritur quæstio: quia jam ante dictum fuit statim ab egressu Ægypti nubem instar vexilli fuisse ad iter populi gubernandum: unde sequitur, non tunc primum ejus elevatione admonitum fuisse populum ut vasa colligeret, & quasi indictam fuisse profectionem. Responsio facilis est, prius quidem directum fuisse populum aspectu nubis, quemadmodum vidimus: sed hic novum aliquid referri: quia ex quo erectum fuit tabernaculum, nubes, quæ in aëre pendebat, & præibat castra, tunc sedem habuit in sanctuario. Nova enim gratiæ accessio commendatur in certiore & manifestiore symbolo: acsi Deus propius & familiarius se populi ducem ostenderet. Etsi ergo nubes totius itineris directrix fuit ab initio, tabernaculi tamen gloriam, quum inde prodiret, magis ac magis illustravit.

18. *Ad os Jehovæ.*] Os hic metonymice pro sermone capitur, neque tanta mihi visa est Hebraismi asperitas quin commode retineri posset. Quæritur tamen an loquutus fuerit Deus, nec ne: quia sæpius repetitur Oris nomen. Ac verisimile quidem est Mosen semel fuisse edoctum quid sibi vellet nubis transitio, vel residentia. Non tamen dubito sermonis vel præcepti nomen signo adscribi: quia Deus per externa signa oculis, non minus quam per vocem auribus, loquitur. Ex hac tamen loquendi forma colligere oportet, signorum usum perverti & in nihilum redigi nisi sint vice doctrinæ visibilis: ut scribit Augustinus. Quam vero id observatu dignum sit, ostendit repetitio: quæ certe non exiguum habet pondus.

19. *Observabant filii Israël.*] Quidam (meo judicio) nimis late extendunt: quod nube moram trahente, quasi per otium se exercuerint filii Israël in cultu Dei. Ego enim potius ad eam attentionem restringo quæ deinde pluribus verbis laudatur. Servare igitur custodiam, tantundem valet ac nutum Dei summo studio & diligentia respicere. Quum enim quiescere cœperat nubes aliquo in loco, sciebat quidem populus esse illic manendum: verum si postridie non fuissent attenti, poterat nubes evanescere, atque ita neglectus & securitas tam incomparabile illis bonum ademissent. In hunc finem continuo post exprimitur, Si die uno vel pluribus, si mense denique vel anno stetisset nubes, populum fuisse quasi defixum. Non male igitur vetus Interpres transtulit, fuisse in excubiis filios Israël: quia die noctuque sollicite expectabant quando loco movere juberet Deus. Quem sensum confirmat ultimus versus capitis, ubi iterum additur, servasse custodiam Jehovæ ad os ipsius, per manum Mosis. Unde apparet, Mosen fuisse Dei interpretem ut se ad iter accingerent quoties nubes sursum ascendens iter monstrabat. Nec dubium est quin præcesserit: ut scirent quorsum ipsos tendere, & qua iter facere vellet Deus. Notandum præterea est, utrumque pariter in laudē populi censeri, quod profectus fuerit, & stationem suam servaverit ad Dei imperium. Quo damnatur præpostera eorum sedulitas qui nullum satagendi modum faciunt: acsi non aliter Deo parerent quam tumultuando. Atqui non minor interdum virtus est quiescere, ubi ita Deo placet.

38. *Quia nubes Jehovæ erat.*] Distinctius exprimit Moses quod generaliter de nube dixerat, noctu scilicet apparuisse igneam columnam: quia in tenebris nulla fuisset nubis species. Additur etiam secunda explicatio, quod id non semel aut bis contigerit, sed in cunctis profectionibus: ut nusquam caruerint nubis conspectu, quæ testis esset præsentiæ Dei, sive residendo super tabernaculum eos quiescere juberet, sive ascensu signum daret movendis castris. Ille autem æquabilis tenor in temporum & itinerum varietate non parum ad certitudinem valebat. Nam si quotidie idem iter emensa fuisset nubes, assiduitas ipsa Dei potentiam obscurasset: verum ubi se toto anno non movebat, postea subinde migrabat in alium locum, & nunc longius iter suo ductu, nunc brevius monstrabat, in hac diversitate clarius enituit paterna Dei sollicitudo, qui nonquam populi oblivisceretur.

Ex Numer. X.

29. Dixit autem Moses ad Hobab filium Reuel Madianitæ soceri sui, Nos proficiscimur ad locum de quo dixit Jehova, Illum dabo vobis: veni nobiscum, & benefaciemus tibi: quia Jehova loquutus est beneficentiam super Israëlem.

30. Respondit autem ei, Non veniam: sed ad terram meam, & ad natale solum meum ibo.

31. Tunc dixit, Ne derelinquas nos: quia propterea nosti mansiones nostras in deserto, & fuisti nobis pro oculis.

32. Quum autem veneris nobiscum, & evenerit nobis bonum illud quo benefacturus est Jehova nobis, tum benefaciemus tibi.

33. Profecti sunt itaque à monte Jehovæ via trium dierum: & Arca fœderis Jehovæ proficiscebatur ante eos via trium dierum illorum, ad explorandam illis requiem.

34. Et nubes Jehovæ erat super eos interdiu, dum proficiscerentur è castris.

35. Quum autem cœpit proficisci Arca, dicebat Moses, Surge Jehova, & dispergantur inimici tui, & fugiant odio habentes te à facie tua.

36. Quando vero requiescebat, dicebat, Revertere Jehova ad decem millia millium Israëlis.

29. *Dixit Moses ad Hobab.*] Nimis crasse hallucinati sunt qui putarunt Hobab esse Jethro socerum Mosis, quem ante vidimus paucis postquam appulerat diebus reversum fuisse. Nec vero senectus fere decrepita apta vel par fuisset tam molestis laboribus. Tunc octogenarius erat Moses, qui tamen longe aberat ab annis soceri. Sed ex quarto capite Judicum tollitur omnis dubitatio, ubi legimus posteros Hobab adhuc tunc superstites in terra Chanaan. Quum ergo bonus senex domom se reciperet, filium adhuc vegetum Mosi genero suo comitem reliquit, cui propter vicinitatem nota erat illa deserti regio: ut ad multa officia esset utilis. Hic tamen, sive pertæsus moram & difficultates, sive maligno & perverso populi ingenio offensus, sive nidum suum & statariam vitam longis erroribus præferens, voluit patrem subsequi. Ut sutem sciamus non simulate (ut sæpe fieri solet) petiisse missionem, diserte exprimit Moses non statim flexum fuisse precibus ut maneret: imo oec promissis, quibus eum allicere tentabat Moses, fuisse adductum, donec perseveranter rogatus esset. Etsi autem ei proponitur spes terræ promissæ: quia tamen nonnisi terrenæ & caducæ prosperitatis fit mentio, probabilis inde conjectura elicitur, non ita eum profecisse ut decebat. Audierat ac viderat signa formidabilis Dei poteotiæ quum Lex promulgaretur: noo tamen alio argumento eum hortatur Moses ad pergendum quam ut fruatur terræ opolentia. nisi forte in terrena benedictione gustum bonitatis & paterni amoris Dei præbere voluit Moses, ut altius attolleret ejus animum. Simpliciter tamen commemorat Dei promissionem: deinde bonorum omnium consortem fore promittit. Quanquam hoc per se magnum est, non ad spem incerti eventus ipsum trahi, sed ad fruitionem bonorum quæ promiserat Deus, qui fallere non potest. Nam fallaces illecebræ ut plurimum homines ad subeundos labores & tenranda pericula invitant. Moses autem statuit Deum quasi sponsorem: quia se terram fertilem & omni bonorum copia refertam populo daturum promiserat. Quicquid sit, Hobab nobis speculum est affectus toti generi bumano ingeniti: ut quisque appetat quod sensu carnis apprehendit. Patriam, quamvis sterilem & squalidam, alienis regionibus fœcundis & amœnis præferre, naturale est: sicuti Ithaca Ulyssis in proverbium transiit. Sed nunc aliud vitium reprehendo, quod generaliter omnes sensus suos in præsentem vitam conjiciunt: sicuti Hobab, contempta Dei promissione, in patrii & natalis soli amore subsistit.

31. *Ne derelinquas nos.*] Prosequitur Moses, & urget quod nuper dixerat, Hobab felicitatis cujus Deus spem populo dederat, fore participem. Idcirco, inquit, hactenus stationes nostras expertus es in deserto. quæ verba non observant interpretes, nec videntur intellexisse. Simpliciter enim traosferunt, Tu enim nosti: acsi Moses utilitatis suæ causa Hobab retinere vellet. Atqui non tantum una causalis particula legitur: sed ita ad verbum, Quoniam ideo nosti cunctas mansiones &c. Sensus igitur est, Hobab male sibi consulere: quia ideo multa incommoda pertulerit, ut mercedem aliquando referret: acsi dictum esset, Quorsum hactenus tot molestiis defunctus es in itinere nostro regendo, nisi ut nobiscum beata quiete potiaris? Denique significat Moses vanos & infructuosos fuisse labores Hobab, nisi paulisper adhuc sustineat, donec una cum filiis Israël obtineat hæreditatem promissam. Non ergo ad futurum tempus pertinet quod bic dicitur: quasi diceret Moses, Sis nobis vice oculi, sicut fuisti antehac: sed mercedem laborum propinquam esse admonens, ad pergeodum hortatur & aoimat.

33. *Profecti sunt à monte Jehovæ.*] Mootem Jehovæ nominat Sinai: quia nusquam ita evidenter apparuit Dei gloria. Sic κατὰ πρόληψιν, fateor, vocatus fuit aote Legis promulgationem: nomen tamen boc postea impositum fuit ad æternam Legis venerationem. Cootinuam vero tridui expeditionem intellige: quia non tetenderint, nisi ingressi desertum Paran, sed sub dio cubuerint. Quod dicitur Arca præcessisse via trium dierum, non refertur ad distantiam, quasi triduo fuerit præmissa: sed ita fuisse locatam in prima acie, ut nube super eam insidente gradum sisterent tanquam in statiooe sibi divinitus præfixa. Hæc fuit quietis exploratio de qua loquitur.

35. *Quum Arca cœpit proficisci.*] Quia iter minime placatum erat, sed undique metuendi erant hostium occursus, necesse fuit Deum precari, ut prodiret quasi paratus ad bellandum. Ita etiam confirmavit Moses populi animos, ne terror ex propiore accessu lentos aut ignavos redderet. Perinde est igitur acsi in hunc modum precatus fuisset, Domine non viam modo nobis præmonstres, sed manus quoque tuæ potentia aperias, hostibus profligatis. Vocat autem hostes non populi sed Dei: ut persuasi sint Israelitæ sub ejus auspiciis se militare. Nam & victoria certior inde speranda fuit, quod Deus justus impietatis vindex, præliando suam ipsius causam ageret. Deinde noo exigua fuit solatii & gaudii materia, quum audiret populus, qnicunque ad ipsum injuste vexaodum insurgerent, Dei quoque esse hostes: quia suos oon secus tueri vult ac pupillam oculi. Itaque Propheta ut fiducia armaret Ecclesiam, & alacri- *Psal. 68.*
tate fulciret contra violentos bostium impetus, *vers. 2.*
bunc locum mutuatus est. Porro notanda est analogia & similitudo inter signum visibile & rem signatam. Neque enim tam crassus fuit Moses, ut Arcam alloqueretur his verbis: sed tantum rogavit ut Deus reipsa probaret Arcam esse virtutis & gloriæ suæ vivam effigiem.

36. *Quando requiescebat.*] Ita precando populum quoque ad patientiam bortatus est, ne fastidium ex mora natum indignationem pareret. Molestum enim alioqui erat extrahi peregrinationis tempus, ut sero venirent ad suam quietem. Et videmus ut exacerbati fuerint eorum animi, acsi tardior progressus quædam esset frustratio. Hanc igitur intemperiem ut corrigat Moses, admonet utiles illis esse stationes: ut Deus tanquam pater familias domi residens, eorum curam gerat. Alludit enim ad homines qui tempus otiosum & ab aliis negotiis vacuum sumunt, quo liberius vacent ad suos respiciendos.

Ex

Ex NUMER. Cap. XI.

1. Et fuit populus quasi fatiscentes, displicuit in auribus Jehovæ. Audivit enim Jehova, & iratus est furor ejus, exarsitque ignis ipsius contra eos, consumpsitque extremum castrorum.
2. Tunc clamavit populus ad Mosen, & oravit Moses Jehovam, & concidit ignis.
3. Vocavitque nomen illius loci Taberah: quia accensus fuerat in eos ignis Jehovæ.

1. *Et fuit populus quasi.*] Ambigua significatio participii facit ut locum hunc varie torqueant interpretes. Quia און radix Hebraica nunc est molestia & labor, nunc fatigatio, nunc luctus, nunc iniquitas, nunc mendacium: quidam vertunt, Fuit populus quasi conquerentes vel murmurantes. Alii (quod videtur magis esse remotum) inserunt adverbium Injuste: acsi diceret Moses, iniquam fuisse querimoniam, dum populus cum Deo expostulavit. Alii vertunt, Nauseantes: quæ affectatio nimis dura est. alii Mentientes, aut perfide agentes. Sunt qui deducant à radice תואבה: atque ita exponunt, Occasionem quærentes. quod tanquam longe quæsitum rejicio. Mihi verbum Fatiscendi optime quadrare visum est: quia velut lassitudine fracti defecerint. Nam probabile est non aliud notari crimen, nisi quod abjecto pergendi studio ad ignaviam prolapsi obtorpuerint: quod erat Deo tergum obvertere, & repudiare hæreditatem promissam. Probe conveniet hic sensus, & retinebitur verbi proprietas. Itaque Ezechiel תאנים appellat fatigationes, quibus se conficiunt & obruunt homines præpostere satagendo. Neque tamen inficior, quum flaccidis animis jacerent, sparsisse obstreperas voces adversus Deum: præsertim quum dicat Moses id displicuisse auribus Dei, non autem oculis. Verum mali origo fuit quam dixi, præ lassitudine evanescere, ut Deum longius sequi abnuerent.

Audivit Jehova.] Clarius exprimit populum erupisse in apertas querimonias. ac probabile est etiam in Deum probra jecisse: quod ex pœnæ gravitate colligitur. Quanquam autem metaphorice quidam ignem exponunt pro vindicta, rectius tamen est simpliciter intelligere ut verba sonant, flagrasse partem castrorum incendio divinitus emisso. Quæritur tamen adhuc quænam fuerit pars illa castrorum vel extremitas quam ignis corripuit. Sunt enim qui existiment pœnam cœpisse ab ipsis ducibus, quorum atrocius erat crimen. Alii volunt ignem sæviisse in vulgus promiscuum, à quo ortum fuerat murmur. Ego vero, ut in re incerta, potius conjicio Deum ignem accendisse in extrema aliqua parte qui terrorem injiceret, ut locus esset veniæ: sicuti mox subjicitur paucorum supplicio fuisse contentum. Notandum autem est, quia populus sibi male conscius erat, clausam fuisse januam precibus. Hinc fit ut ad Mosen magis quam ad Deum clament. Unde colligere licet, pœnitentia & fide vacuos exhorruisse Dei conspectum. Hæc est malæ conscientiæ merces, in trepidatione expetere quietem, & tamen Deum fugere, qui solus perturbationem & metum sedare potest. Quod autem intercessione Mosis placatur Deus, hinc colligimus temporalem pœnam sæpe impiis remitti, quamvis Dei judicio obnoxii maneant. Ignem Dei fuisse demersum narrans (hoc enim proprie significat verbum שקע) extinctionis modum designat in quo se palam ostenderit Dei misericordia: sicut ignis Dei ex opposito vocatur, quem à Deo accensum fuisse constabat, ne quis fortuitum esse incendium putaret. Nomen etiam loco impositum, quod ad posteros tam criminis quam pœnæ monumentum foret. Taberah enim est incensio vel combustio.

Ex eodem Capite.

4. Et collectio quæ erat in medio ejus, concupiverunt concupiscentia, & aversi sunt: quinetiam fleverunt filii Israël, dicentes, Quis pascet nos carnibus?
5. Recordamur piscium quos comedebamus in Ægypto gratis, cucumerum, & peponum, & porrorum, & ceparum, & alliorum.
6. At nunc anima nostra arida est, nec quicquam est nisi Man in oculis nostris.
7. Man autem sicut coriandri semen erat, & color ejus sicut color bdellii.
8. Diffundebant autem se populus, & colligebant, & molebant in mola, aut terebant in mortario, coquebantque in olla, faciebantque ex eo placentas, quarum sapor erat sicut sapor recentis olei.
9. Quum vero descenderat ros super castra, descendebat Man super ipsum.
10. Audivit itaque Moses populum flentem per familias, quemque ad ostium tabernaculi sui: unde iratus est furor Jehovæ valde, ipsi quoque Mosi displicuit.
11. Et dixit Moses ad Jehovam, Ut quid malefecisti servo tuo? & quare non inveni gratiam in oculis tuis, ut imponeres onus universi populi hujus super me?
12. An ego concepi universum populum istum? & an ego genui eum, quod dicis mihi, Porta eum in sinu tuo, quemadmodum ferre solet nutricius infantem, in terram de qua jurasti patribus ejus?
13. Unde mihi caro ut dem universo populo huic? Flent enim adversum me, dicendo, Da nobis carnes, ut comedamus.
14. Non possem ego solus ferre universum populum hunc: quia supra vires meas est.
15. Quod si ita tu facis mihi, occide me quæso occidendo, si inveni gratiam in oculis tuis, & ne videam malum meum.

4. *Et collectio quæ erat in medio.*] Refertur novum murmur populi. Hanc enim historiam à proxima differre, ex multis circumstantiis colligitur. Quanquam, ut malum ex malo nascitur, verisimile est, postquam impatientiæ morbo laborare cœperant, maligne excogitasse quæ tædium & mœrorem augerent. Prodigiosus tamen fuit hic furor, quum nuper tam severe castigati essent, & adhuc pene fumaret pars castrorum, vix dum placato Deo, concupiscendi licentiam sibi sumpsisse, qua duriorem vindictam accerserent. Certe quum sua improbitate iterum provocarunt Deum, adhuc incendii vestigia

stigia ante oculos residua erant. Unde apparet quantopere excæcati fuerint obstinata sua malitia. Prima quidem initia murmuris fuisse dicit ab exteris, vel promiscua multitudine quæ se miscuerat filiis Israël: quemadmodum alibi visum fuit: sed addit totum quoque populum ad imitationem impiæ querimoniæ tractum esse. Quo exemplo docemur fugiendos esse improbos & scelestos, ne malis exemplis nos corrumpant: sicuti vitiorum contagio facile serpit. Simul tamen monemur nihil ad excusationem valere si alii nobis sint peccandi auctores: quia nihil Israëlitas juvit, aliorum impulsu cecidisse: quoniam propria ipsos cupiditas præcipites egit. Primo igitur cavendum est ne pravæ cupiditates nos sollicitent, & frenum nobis injiciendum: deinde ne profani Dei contemptores oleum addant camino. Quæritur hic an carnes appetere nefas sit: quod si asseritur, omnes pariter appetitus damnandi erunt. Respondeo, Non ideo excanduisse Deum quod carnium desiderium Israëlitas pupugerit: sed primum displicuit contumacia, quod velut invito Deo qui eos volebat solo Man contentos esse, carnem edere concupiverint: deinde intemperies ac violentus fervor. qua ratione dicit Moses concupivisse concupiscentiam: significans frena sibi laxasse, ne quem tenerent modum. Tertio ingratitudo, quæ hic perstringitur,
Psal. 78. sed apertius damnatur in Psalmo: ubi exprobrat Pro-
vers. 23. pheta Deum nubibus mandasse desuper, & januas
cæli aperuisse, ut frumento cælesti & pane Angelorum ipsos pasceret: & tamen ne sic quidem fuisse cohibitos quin spreto tam singulari beneficio, sese ad illicitam intemperantiam projicerent. Nota est moderationis regula, & sobriæ frugalisque vitæ, quam
Philip. 4. præscribit Paulus: ut sciamus saturari & esurire,
vers. 12. abundare & penuriam pati. Nota etiam ejus admo-
Rom. 13. nitio est, ne carnis curam agamus ad concupiscentias.
vers. 14. Cohibenda igitur omnis lascivia, ne aliud appetamus quam licet: deinde ne appetitus nostri modum
1 Cor. 10. excedant. Itaque alibi hoc exemplum commemo-
vers. 6. rans, timendum esse Dei judicium admonet: ne simus concupiscentes rerum malarum: hac nota turbulentos & effrenes appetitus à moderatis & recte compositis distinguens. Quærendo, Quis dabit carnes? aliunde exoptant quam à Deo qui large cibum illis suppeditabat, sed diversi generis. Videmus itaque bruto & cæco impetu fuisse tumultuatos. Necessitas enim divinitus erat imposita, ut Man solum comederent. huic tanquam feroces & præfractæ bestiæ obluctantur: acsi libidini suæ subjicere Deum vellent.

5. *Recordamur piscium.*] Hac victus prioris comparatione extenuant præsentem Dei gratiam. Neque tamen exquisitas lautitias recensent, ubi de porris & alliis & cepis loquuntur. Ideo sic quidam resolvunt, Quum vulgo prostaret tanta copia & varietas, quam nobis grave & molestum esse debet majoribus deliciis privari? Ego tamen homines plebeios, qui tenuiter victitarant, consuetos cibos laudare existimo, non secus ac maximas lautitias. Certe rustici homines & opifices suillam vel bubulam carnem, caseos & lacticinia, cepas & brassicas non minoris æstimant quam magna pars divitum cibos sumptuosos. Odiose ergo magnifaciunt Israëlitæ quæ per se erant vilia: idque ut pravum desiderium plus satis incitatum magis exacuant. Nec tamen dubium est quin oleribus assueti, & piscibus, putaverint talibus alimentis se felices ac beatos. Porro in genere, augendæ invidiæ causa, dicunt se gratis comedisse quod exiguo pretio emebant. quanquam hic linguis omnibus tritus est loquendi modus. Nec mirum est vile fuisse talium rerum pretium. Piscosum enim esse totum illud maris litus testantur etiam profani scriptores. Uberrima etiam est Nili piscatio, & pars opulentiæ Ægypti. Jam quum irrigua sit illa regio, oleribus & hortensium fructuum copia abundat.

6. *At nunc anima nostra.*] Queruntur se fame & inedia prope tabescere, quum Man illis ad satietatem suppeteret: sicuti nuper pauxilla pecunia victum se in Ægypto emisse jactabant: acsi magna annonæ caritas illos premeret, quum mera Dei liberalitate prostaret cibus omnium maxime parabilis, adeoque paratus absque opera & sumptu. Verum ea est hominum malignitas & ingratitudo, totam Dei largitatem pro nihilo ducere, dum importunis suis cupiditatibus inhiant. Multi sua ingluvie absumunt & redigunt in nihilum quæcunque illis Deus largitur: alii sua avaritia inexhaustum alioqui ejus liberalitatis fontem exsiccant. Hi vero in magna affluentia se aridos esse dicunt: quia inexplebilis cupiditas eos urebat ne ipsos Dei benedictio, quantumvis ampla, satiaret. Sic pluvia duram rupem irrigando, non tamen ipsam intus madefaciet, nec ejus siccitatem temperabit humore suo. Quoniam igitur omnia Dei beneficia contemptus tanquam uredo corrumpit: ut nobis ad usum sufficiant, discamus suum illis honorem
tribuere. Ita in nobis illud implebitur, Justus instar Psal. 92.
palmæ florebit, tanquam cedrus Libani multiplica- vers. 13.
bitur: plantati in domo Domini, in atriis Dei florebunt, adhuc in senectute pingues & virides erunt. Neque enim frustra toties Scriptura asserit, Deum satiare animas famelicas, & esurientibus cibum largiri. Queruntur nihil præter Man oculis suis occurrere: acsi in unius optimi cibi copia fastidium penuria esset.

7. *Man autem sicut semen*] Hoc jam 16. capite Exodi attigerat Moses: nunc vero iterum repetit, quo perversam cupiditatem gravius damnet. Quid enim indignius ac minus ferendum quam cibum aspectu & sapore delectabilem ita respuere? Eadem ratione Propheta in Psalmo commemorat, homines pane Angelico & frumento cælesti non fuisse contentos. Hic pro colore albo ponitur color Bedola lapidis pretiosi, sive sit margarita, sive alia species. Jam ergo forma ipsa ad ipsos exhilarandos valere debebat. Quum vero sine magno labore, molendo vel terendo, diversos inde cibos conficerent, & quidem suaves ac jucundi saporis: eo fœdior ingratitudo fuit obstrepere, acsi parum liberaliter ipsos aleret Deus.

10. *Audivit itaque Moses populum.*] Mira & prodigio similis populi amentia, quod lugent omnes quasi ad ultimam desperationem redacti. Quid facturi erant in fame? Quid si rodendæ fuissent amaræ & nullius fere succi radices? Quid si insipido & noxio pane fuisset victitandum? Videmus ergo ut homines pravis cupiditatibus indulgendo, miseros se ultro faciant in ipsa felicitate. Ergo ne ipsi ærumnas, molestias, & quamlibet doloris materiam nobis accersamus, importunos affectus discamus frenare: quia si rite expenditur causa, dum se tristitia & fletu homines affligunt, reperiemus ut plurimum, quum tolerantia malum possit mitigari, dolorem augeri præpostera affectatione. Sed hic fœdum luxuriæ exemplum proponitur, quod saturi perinde plorant acsi longa inedia mortem illis minitaretur. Quod Mosi displicuit tanta perversitas, sancti zeli & laude digni fuit: sed excessus vitio non caruit. Injuste enim cum Deo expostulat, quod onus sibi nimis grave imposuerit, quum tamen ejus virtute se fulciri agnosceret. Provincia quidem erat difficilis & laboriosa: sed quum admirabile Dei auxilium expertus esset quoties sub onere gemuerat, non fuit querimoniæ locus. Jam quum singulari honore fuisset ornatus, ingratitudinis fuit Dei beneficio notam dedecoris inurere. Pro summo malo reputat, sibi injunctam esse populi regendi curam. Atqui omnes ejus sensus rapi potius decebat in admirationem, quod Deus ipsum eligere populi sui redemptorem, & admirabilis potentiæ suæ ministrum dignatus erat. Hoc quoque perversi judicii fuit, quærere an genuisset vel peperisset populum. perinde vero acsi non satis eum obstringeret

voca-

vocatio, aut nullum aliud esset quam naturæ vinculum. Deus quidem affectum parentibus indidit erga suos fœtus ut incredibiles pro ipsis molestias libenter devorent: sed alia pietatis ratio Mosen obstrinxit: quia ex Dei mandato pater erat populi. Quare non tantum naturam respicere debuit, sed officii sui necessitatem.

13. *Unde mihi caro.*] Juste quidem populum accusat, & negat sibi in manu esse carnes, quibus saturetur tanta multitudo: sed non recte cum Deo expostulat, quasi supra vires oneretur. Nam Deus quum sciret tot difficultatibus esse imparem, Spiritus sui virtute eum sustinebat. Gravissime vero peccavit in ipsa querimoniæ clausula, postulans à Deo interfici. In quibus verbis perspicimus quorsum prorumpant optimi quoque Dei servi, ubi affectibus suis plus æquo indulgent. Votum enim desperationis est, petere ut tollatur è medio, ut mors finem ærumnis nostris afferat. Quum eo Mosen electissimum Dei servum præcipitaverit doloris impetus, quid nobis non accideret, si in cordibus nostris impatientia dominaretur? Ergo huic morbo discamus mature occurrere.

Ex eodem Capite.

16. Tunc dixit Jehova ad Mosen, Congrega mihi septuaginta viros è senioribus Israël, quos nosti seniores esse populi & principes ejus, adducasque eos ad ostium tabernaculi conventionis, ut adstent ibi tecum.

17. Tunc descendam, & loquar tecum ibi, & separabo de Spiritu qui est in te, & ponam in eis: ut sustineant tecum onus populi, & non sustineas tu solus.

18. Ad populum autem dices, Sanctificamini in crastinum, & comedetis carnes: flevistis enim in auribus Jehovæ, dicendo, Quis comedere faciet nos carnes? certe melius erat nobis in Ægypto. dabit enim Jehova vobis carnes, & comedetis.

19. Non uno die comedetis, neque duobus diebus, neque quinque diebus, neque decem diebus, neque viginti diebus tantum:

20. Sed usque ad mensem dierum, donec egrediatur è naribus vestris, & sit vobis in abominationem: propterea quod contempsistis Jehovam qui est in medio vestri, & flevistis coram eo, dicendo, Ut quid egressi sumus ex Ægypto?

21. Et dixit Moses, Sexcentorum millium peditum est populus in cujus medio ego sum: & tu dicis, Carnem dabo eis: & comedent mensem dierum.

22. Numquid oves & boves jugulabuntur eis, & sufficient illis? an omnes pisces maris congregabuntur illis, & sufficient eis?

23. Tum dixit Jehova ad Mosen, Numquid manus Jehovæ abbreviabitur? nunc videbis utrum eveniat tibi verbum meum, an non.

16. *Congrega mihi septuaginta.*] Obtemperat Deus voto Mosis, dum septuaginta ei adjungit comites, quorum opera & subsidio levari queat parte aliqua laboris: non tamen sine indignationis signo: quoniam ex ejus Spiritu tollens quod aliis distribuat, ignominiæ notam, qua dignus erat, infligit. Scio quibusdam aliter videri, nihil scilicet Mosi fuisse detractum, sed alios nova gratia fuisse præditos, qua solus Moses antehac excelluerat. Verum quum verba clare sonent, Deum illos facturum esse participes gratiæ quam à Mose ipso accipiet, argutiam illam minime admitto. Citatur locus ex 27. capite Geneseos, ubi dicitur, Annon reservasti mihi benedictionem? sed quum diserte exprimit Deus, Ponam seorsum ex Spiritu tuo qui est in te, minime dubium est quin diminutio notetur. Quantisper enim solus Moses præfectus erat regendo populo, necessariis Spiritus donis ita instructus erat ut facultas magnitudine laboris non esset inferior. Nunc Deus sic alios promittit fore socios, ut dona sua inter omnes partiatur. Mihi ergo dubium non est quin hæc partitio pœnam in se contineat. Unde colligere licet utilem doctrinam: quo plus unicuique difficultatis Deus imponit, eo etiam liberalius cum eo agere, ut muneri suo sufficiat. Itaque in ejus arbitrio esse positum per unum hominem æque potenter atque per centum vel mille operari. Neque enim turba indiget: sed prout visum est, nunc sine hominum opera, nunc per manum hominum, opera sua exequitur. In summa, oblique exprobrat Deus Mosi crassam ingratitudinem, qua derogabat admirabili gratiæ quæ hactenus in ipso refulserat: & minorem, quoad præstantiam Spiritus, fore denunciat posthac: eo quod molestiam à se rejiciens, Spiritus dona quodammodo dissipaverit. Laude quidem digna modestia est, si imbecillitatis nostræ conscii arduas provincias refugimus: sed hoc prætextu nos ab officio subducere, & spreta vocatione Dei jugum excutere, nimis absurdum est. Porro nomen Spiritus hic (ut alibi frequenter) ad dona ipsa transfertur: quasi diceret, Deposueram apud te dona quæ sufficerent ad populum regendum: nunc quando recusas, suum cuique modum distribuam, ut Spiritus gratia, quæ residebat in te uno, dispersa inter plures appareat. Quæritur nunc quomodo segregaverit Moses septuaginta, suone tantum judicio, an populi suffragiis. Vulgari consensu receptum est senos fuisse electos ex quaque tribu, atque ita fuisse septuaginta duos: sed brevitatis causa duos fuisse omissos: sicuti apud Romanos Centumviri dicti sunt, quum tamen centum essent & quinque. singulæ enim tribus, quæ numero triginta quinque erant, ternos præficiebant Centumvirali judicio. Quia probabilis sententia est, in medio relinquo. Simul tamen retineo quam alibi conjecturam attuli: quia ducentis & viginti annis incredibili modo aucta fuerat Abrahæ soboles, ne unquam excideret tale Dei miraculum, electos fuisse septuaginta pro numero Patrum qui descenderant in Ægyptum cum Jacob. Et certe videtur hic fuisse illis quasi sacer numerus: ut in memoriam revocaretur exigua illa manus à qua traxerant originem. Nam antequam Lex promulgaretur, jussus fuit Moses septuaginta secum accipere, qui ipsum in montem deducerent, ut essent oculati gloriæ Dei testes. Interea non inficior duos fuisse supra numerum septuagenarium: sed tantum ostendo cur numerum hunc definierit Deus: nempe ut populi duces & capita restringeret ad familiam Jacob, quæ principium erat gentis & nominis. Sane quum ad sumendas è manu Dei tabulas ascenderet Moses in montem Sinai, duxit secum septuaginta præfectos. unde colligitur, jam tunc electos fuisse eo numero qui honore præcellerent: quamvis gubernandi provincia, cujus nunc fit mentio, nondum illis injuncta esset. Ac verisimile est, eosdem illos qui creati fuerant duces, ad novum & insolitum munus fuisse vocatos.

catos. quod etiam verba sonant. Certum quidem est, ubi ab exilio Babylonico reversi sunt Judæi, quia regem creare non licebat, hoc exemplum fuisse imitatos in constituendo synedrio. Tantum hoc honoris datum fuit memoriæ Davidis & regum, ut ex illorum stirpe eligerent septuaginta suos præfectos, penes quos summa esset rerum omnium potestas. Atque hæc ratio gubernationis duravit ad Herodem usque, qui totum illud concilium, à quo damnatus fuerat, abolevit, omnibus è medio sublatis. Quanquam existimo non tantum ulciscendi causa eum ad hanc cædem fuisse impulsum: sed ne regii generis dignitas obstaret ejus tyrannidi. Notandum autem est, quod tametsi novam gratiam promittit Deus septuaginta viris, non tamen vult temere ex vulgo sumi: sed diserte ex ordine seniorum, & ex capitibus populi deligi jubet, qui scilicet auctoritate polleant, & jam experimenta dederint suæ industriæ ac virtutis. Ita quamvis hodie dum ad functionem vocat & Ecclesiæ pastores & magistratus, novis eos dotibus instruat: non vult tamen promiscue (ut quisque fuerit obvius) in gradum honoris attolli, sed haberi delectum ex spiritualibus donis, quibus insignit & commendat quos destinavit ad eximium aliquod munus. In summa, jubet eligi maxime idoneos: postquam vero electi fuerint, promittit se additurum quod adhuc deest. Hac de causa præcipit, ut se sistant ad ostium tabernaculi, ut inde gratiam suam exereret. Quanquam duas quoque alias rationes spectatas fuisse arbitror: nempe ut scirent divinitus sibi munus injunctum, atque ita semper attenti essent ad cæleste tribunal, ubi reddenda esset ratio: deinde ut veneratio accederet ex circumstantia ipsa loci, ac populus se tanquam Dei ministris subjiceret. Porro tametsi hodie Deus in visibili tabernaculo non habitat: monemur tamen hoc exemplo noo aliter recte ordinari Pastores & Magistratus, oisi in Dei conspectum sistantur: nec aliter rite inaugurari in munus suum, nisi quum se Deo ipsi consecrant, & reverentiam illis vicissim conciliat ejus majestas. Longius hunc locum torquet Cyprianus (sed nescio an satis firma ratione) Episcopos non esse eligendos, nisi totius populi consensu.

18. *Ad populum autem dices.*] Alterum responsi membrum, quod ad præsentem causam dirigitur: ut populus se comparet ad explendam suam edacitatem. Etsi autem verbum קרש præparare significat, melius tamen quadrare visa est propria significatio. Itaque retinui sanctificandi verbum. quod tamen per antiphrasin hic ponitur: quia non tam eos hortatur Moses, ut omnibus inquinamentis purgati, pie & sincere gratiam Dei recipiant, quam profanam eorum brutamque ingluviem castigat. Alii simpliciter exponunt acsi dictum esset, Acuite dentes, & ventres parate: sed (meo judicio) subest tacita exprobratio, quod fœdo & impio desiderio polluti, paternæ Dei gratiæ capaces non sint. Subjicitur enim, Comedetis carnes: quia fletus vester & querimonia pervenit ad aures Dei. Quibus verbis significat, importunis clamoribus iram Dei provocasse, ut nonnisi mortiferum cibum devorent. Et paulo post clarius exprimitur, dignos esse cum sua protervia, quibus exitialis sit Dei largitio. Toto mense, inquit, vos ingurgitabitis, donec exeat per nares vestras, & sit vobis in detestationem. Comparat autem eos helluonibus, qui usque adeo se crapula obruunt, ut quod vorarunt nimis avide, vomere paulo post cogantur, vel saporem exuperantis copiæ abominentur quasi fœtidum nidorem. Id significat exire vel efflari è naribus. זרא quod nos vertimus abominationem, proprie dispersionem significat: sed intelligit Moses projecturos esse spuendo vel excreando tanquam aliquid rejectitium.
Psal. 78. Si quis objiciat quod in Psalmo scribitur, nondum
vers. 30. fuisse alienatos à suo desiderio: solutio in prompta
est, illic perstringi effrenem ingluviem, acsi gurgites vocaret, quibus explendis nulla abundantia sufficit. Ergo quamvis immodica copia turgerent, Propheta dicit non fuisse saturatos: sed immensa voracitate sic fuisse accensos, ut sola Dei vindicta modum imposuerit. Ratio autem apprime notanda est, quod respuerint Deum, qui erat in medio ipsorum. Quibus verbis eripitur erroris vel incogitantiæ excusatio. Nam si probandæ eorum patientiæ causa Deus virtutem suam subduxisset, terror ex ejus absentia conceptus, fuisset forte tolerabilis. Nunc vero quum certa experientia cognoscant alimenta sibi divinitus suppeditari, deliberatam malitiam produnt in præsentis beneficentiæ contemptu. Nam Deum esse in medio ipsorum tantundem valet atque signa manifesta dare tam immensæ potentiæ quam paterni favoris. Quibus verbis docemur, prout nobis gratiam suam Deus propius manifestat, minus esse excusabiles, si eam ita liberaliter oblatam vilipendimus. Quod sequitur, videri posset non magna reprehensione dignum, eos scilicet flevisse coram Deo. sed continuo post exprimitur sceleris atrocitas, quod ægre tulerint suum egressum ex Ægypto: quia id erat non modo repudiare liberationem, quam tantopere optaverant, sed cum Deo litigare, quod exaudito eorum clamore miseros & perditos redimere dignatus esset.

21. *Sexcentorum millium.*] Quanquam ad rectum finem tenderet Moses, sua tamen incredulitate lapsus est, atque adeo in ipso limine impegit. Pia quidem sollicitudo eum impulit ad dubitationem: quia timebat ne derisui & probris exponeret sacrum Dei nomen, si inanes dimitteret quibus pollicitus esset cibum. Atqui incredibilis res visa est carnibus tantam multitudinem repleri posse. Sexcenta millia dicendo, vel non exacte omnes ad unum numerat, vel significat aliquos ab egressu, in quo populum recensuerat,
periisse. Verisimile tamen est respexisse ad censum Exod. 14.
nuper actum, in quo reperta fuerant sexcenta tria Num. 1.
millia quingenti & quinquaginta: sed brevitatis cau- vers. 46.
sa præcipuam summam posuisse, sicuti alibi eundem Exod. 12.
numerum posuit, omissis tribus millibus, quingentis vers. 37.
& quinquaginta. Cæterum pedites vocando, viros designat: atque ita mulieres & parvulos excipit. Certe potuit tanta multitudo eum reddere attonitum, vel saltem terrorem injicere, ut promissioni diffideret. Bis tamen vitiosa fuit dubitatio: primum quia non simpliciter acquievit, acsi non satis persuasus esset Deum esse in omnibus suis dictis veracem: deinde quia inæstimabilem Dei potentiam sensu suo metiri perperam in animum induxit. Discamus ergo, simulac loquutus est Deus, sine disceptatione amplecti quicquid ex ejus ore profectum est: deinde nosipsos & mentes nostras in ordinem cogere pariter discamus, ac interea fide supra mundum & naturæ rationem conscendere: ut nulla nos absurditas impediat quam nobis caro objiciet, quin certo statuamus Deum sua potentia facturum quicquid promisit. Nimis enim perversa æstimatio est, ad communem regulam exigere Dei opera: acsi non latius pateret ejus virtus quam se mentes nostræ extendunt. Itaque diligenter notanda est objurgatio: qua sic Mosen Deus semel compescuit, ut hodie omnes diffidentiæ morbos corrigere & sanare debeat. Immensitas enim manus Dei coarguit hominum stultitiam, qui eam arbitrio suo & legibus subjiciunt. Nam ut manum
suam non extendat Deus, pugillo, ut dicitur apud Jesa. 40.
Jesaiam, cælum & terram comprehendit. Cujus vers. 12.
ergo vesaniæ est manum hanc quæ centum mundos superat, velle sensu nostro capere, & quasi tenere inclusam? Ergo simulac diffidentia nobis ex difficultatibus obrepet, veniat in mentem hæc sententia, promissiones Dei non excedere virtutis modum, quin opere compleat quicquid pronunciavit. Porro interrogatio hæc, An manus Dei sit imminuta, duobus modis exponi potest. Nam vetus Interpres reddidit, Estne invalida Dei manus? Sed videtur Deus

expe-

experimenta proferre in medium, quibus suam potentiam testatus est, non modo in cæli & terræ creatione, sed in tot miraculis nuper editis: acsi Mosis ingratitudinem perstringeret, qui in præclaris illis documentis tam male profecerat. Hoc enim sensu
Jesa. 59. idem verbum usurpat Jesaias, ubi dicit, Ecce, non est abbreviata manus Domini. Dubium vero non est quin superiorum temporum beneficia commendet, in quibus populus salvificam Dei potentiam expertus erat. Futurum verbi tempus retinui, quia sensum non obscurat. Tantundem enim valet acsi dictum esset, An solito nunc debilior erit Dei manus, ne virtutem quæ antehac cognita fuit exerat?

Ex eodem Capite.

24. Egressus est autem Moses, & retulit ad populum verba Jehovæ: congregavitque septuaginta viros è senioribus populi, quos statuit in circuitu tabernaculi.

25. Tunc descendit Jehova in nube, & loquutus est ad eum: & seorsum accepit de Spiritu qui erat super eum, posuitque super septuaginta viros seniores: & fuit ut requiescente in eis Spiritu prophetaverint: & non addiderunt.

26. Remanserunt autem duo viri in castris, nomen unius Eldad, & nomen alterius Medad: super quos etiam requievit Spiritus (erant vero inter scriptos, sed non egressi fuerant ad tabernaculum) & prophetare cœperunt in castris.

27. Et cucurrit puer quidam, & nunciavit Mosi, dixitque, Eldad & Medad prophetant in castris.

28. Tunc respondit Jehosua filius Nun minister Mosis ex juvenibus ejus, & dixit, Domine mi Moses prohibe eos.

29. Cui respondit Moses, Numquid æmularis tu propter me? & utinam universus populus Jehovæ Prophetæ essent, atque ut daret Jehova Spiritum suum super eos!

24. *Egressus est autem Moses.*] Hic videmus quantum Mosi profuerit brevis castigatio: quia nunc alacriter quod mandatum est peragit. Remoram injecerat dubitatio, ut subsisteret in medio cursu: nunc obsequii promptitudine testatur subactam esse diffidentiam. Nam sicut homines exanimat incredulitas, ut ignavi jaceant; ita animæ & corpori vigorem inspirat fides, ut officio suo strenue fungantur. Etsi autem diserte in contextu non refert se de carnibus verba fecisse, generaliter tamen ostendit se nihil prætermisisse. Et vero minime decebat nonnisi de septuaginta senioribus agere, quum principium totius mali fuisset carnes appetere. Uno igitur verbo perstringens, se Dei mandata ad populum detulisse, utramque partem historiæ designat, cujus alteram deinde prosequitur. Ac primo dicit seniores fuisse vocatos ad tabernaculum, ut illic crearentur duces ac præfecti. Quod dicit locatos fuisse per circuitus, non ita præcise interpretor acsi ad duo latera dispositi fuissent octodeni, dimidia pars coram atrio stetisset, reliqui vero fuissent à tergo tabernaculi: sed ita fuisse locatos, ut aliquas saltem partes tabernaculi circumdarent. Id autem perinde valuit acsi coram Deo sisterentur: ut majore auctoritate, tanquam ab ipso missi, munus suum deinde exercerent: simul ut se Deo addicerent, ac dicarent in obsequium, atque ut necessariis dotibus ornati gestarent vocationis suæ signa. Qua ratione paulo post subjicitur, datum illis fuisse ex Spiritu Mosis quantum cuique satis esset ad obeundas officii sui partes. Etsi enim compertæ virtutis & peritiæ homines elegerat Moses ex Dei mandato, iterum deintegro formari oportuit, quo efficax esset vocatio. Quod dicuntur prophetasse, visibile symbolum fuit donorum Spiritus, quæ ad alium usum spectabant. Non enim creati fuerant Prophetæ: sed voluit Deus hac externa nota testari novos esse homines, quo majore reverentia eos exciperet populus. Prophetia autem hic tantundem (meo judicio) valet ac eximia facultas magnifice differendi de rebus arcanis, vel mysteriis. Scimus Poëtas à profanis scriptoribus Prophetas ideo vocari, quod ipsa Poëtica ἐνθουσιασμὸν sapiat. Eodem sensu rara dexteritas in qua fulgebat afflatus Spiritus, no-
1 Sam. 10. men Prophetiæ obtinuit. Sic donum prophetandi in
vers. 10. Saule fuit quasi insigne regium: ne absque testimonio ad regnandum accederet. Itaque nonnisi ad breve tempus viguit in illis spiritus Prophetiæ: quia satis erat semel fuisse divinitus insignitos. Ita enim accipio quod continuo post dicit Moses, eos non addidisse. Quod enim referunt quidam ad præteritum tempus, nimis coactum est. Fateor quidem non antea fuisse Prophetas: sed minime dubito notari temporale donum: quod idem & de Saule narratur. Simul enim ac specimen Dei gratiæ in ipso apparuit, cessavit prophetare. Sensus est igitur, exiguo temporis spatio probatam fuisse eorum vocationem, ut res insolita plus admirationis haberet.

26. *Remanserunt autem.*] Qui factum sit ut non apparuerint inter alios, incertum est. Fuisse quidem accitus à Mose, minime dubito. nec eadem qua reliqui Spiritus gratia donati essent, si contemptu vel ignavia non venissent ad tempus condictum. Probabili ergo ratione elicimus non fuisse vocatos, quia non fuerint reperti. Hinc factum est, ut eorum ignorantiæ Deus ignoverit. Quanquam simul notandum est, arcano Dei consilio fuisse retentos, ut illustri documento apud promiscuum vulgus innotesceret ejus gratia, cujus non omnes oculati erant testes. Neque enim ad tabernaculum major pars convenerat. Ergo ut longius manaret fama, & ad infimos usque perveniret, voluit etiam Deus in mediis castris perspici novum illud & singulare Spiritus sui donum, ne quis ex rudibus & crasso vulgo inscitiam obtenderet. Et apparet miraculo fuisse omnes commotos: quia adolescens cujus fit mentio, nonnisi rei novitate perculsus, ad Mosen accurrit, ut perferret incredibilem nuncium.

28. *Tunc respondit Jehosua.*] Dubium non est quin stulta hæc ac præpostera zelotypia ex bono fonte manaverit. Videbat Jehosua Mosen ita præ aliis omnibus excellere, ut post Deum merito esset caput populi. Timuit igitur ne si quid decederet ex ejus præstantia, dissiparetur gratia Dei, & pessum iret. Et scimus ut omnis fere mutatio noxia sit, & publici status concussionem secum ferat. Ergo in asserendo jure Mosis, quantum in se erat consulere voluit omnium saluti: sed zeli excessus turbidum aliquid admixtum habuit ex immodico studio & amore, quo Mosen prosequebatur. Sicuti nobis sæpe contingit, quamvis rectum finem in votis nostris spectemus, ad erraticos tamen affectus delabi. Ergo maximos Christi servos sic revereri discamus, ut solus Deus superemineat: & qui summus est inter omnes, maneat tamen in suo gradu. Hoc fiet si principium
istud teneamus, diversa quidem esse dona, sed unum 1 Cor. 12.
Spiritum à quo fluunt: varias esse administrationes, vers. 4.
sed

Ephes. 4. vers. 7. sed unum esse Dominum cui serviendum sit. Quod idem alibi confirmat Paulus, ubi docet sic distribui dona, ut nemo unus omnia obtineat, sed singuli pro mensura donationis Christi.

29. *Respondit Moses.*] Duplex potest esse sensus. Quidam ita accipiunt ac si dixisset Moses, Tua nihil interest si quid jacturæ fecero: ac si quid mihi detrahitur, meum esset, dolere & invidere, non tuum. Atqui Mosen simplicius loquutum esse arbitror, acsi dixisset, Vide quantum abs te dissentiam. Ego enim cujus causam suscipere te putas, cuperem spiritu Prophetico omnes donari. Hinc optime refellitur stulta æmulatio quæ Dei benedictionem cohibebat, summis piorum omnium votis exoptandam. Interea perspicitur singularis Mosis humanitas & modestia, quum nulla ambitio, vel privatæ dignitatis ratio impedit quominus libenter etiam minimos quosque in societatem admittat. Si quis objiciat, Deo placere ad commendandam doni præstantiam raros esse in Ecclesia Prophetas, ac proinde non satis considerate Mosen petere quod pugnat cum hoc Dei consilio: responsio in promptu est, Quamvis in ordinaria ejus dispensatione sancti acquiescant, ac persuasi sint rectissimum esse quem statuit ordinem, pio tamen desiderio quod sibi datum est communicare cum aliis omnibus: ut sustineant esse postremi magis quam fratribus perfectionem invideant. In summa, Moses nihil sibi fore jucundius testatur quam si gratiam Prophetici spiritus Deus in totum populum diffundat, ut à minimo usque ad maximum ejus sint participes.

Ex eodem Capite.

30. Recepit autem se Moses ad castra, ipse & seniores Israël.

31. Et ventus egressus est à Jehova, adduxitque coturnices è mari, & demisit ad castra: quasi itinere diei hinc, & itinere diei illinc, per circuitum castrorum, & fere ad duos cubitos super faciem terræ.

32. Tunc surrexit populus toto die illo, & tota nocte, totoque die sequenti, & collegerunt sibi coturnices: qui pauciores collegit, collegit decem cumulos: & expanderunt sibi expandendo per circuitus castrorum.

33. Caro adhuc erat inter dentes eorum antequam concisa esset: tum furor Jehovæ exarsit in populum, percussitque Jehova populum plaga magna admodum.

34 Et vocatum est nomen loci illius Cibroth-hathaavah: quia ibi sepelierunt populum concupiscentem.

35. De Cibroth-hathaavah profecti sunt populus in Haseroth, & substiterunt in eo loco.

30. *Recepit autem.*] Quanquam septuaginta creatis quisque se in stationem ac domicilium suum contulerit, minime tamen dubium est præmonitos fuisse de futuro miraculo, ut omnes ad eventum, qui mox narratur, attenti fuerint. Quod dicitur ventus à Deo profectus qui coturnices adveheret, non alia ratione factum est quam ut palam ostenderet Deus suo imperio subesse quicquid sub cælo est, & præsto esse ad obsequium. Potuit certe solo nutu creare coturnices, sicuti Man è cælo pluebat. Nec vero naturale fuit ventorum impetu tantam avium copiam in unum locum projici & coacervari: sed venti adminiculo
Psal. 104. vers. 4. usus, testatum fecit quod in Psalmo scribitur, Ventos esse ejus nuncios, & ferre ipsum suis alis: quoniam sua celeritate subito ab Ortu usque ad Occasum perferunt ejus mandata. Porro etsi in genere verum est ventos ab ipso manare, ut nihil aliud sint quam ejus flatus, nec aerem vel tantillo motu agitari nisi ejus arbitrio: hic tamen insolitum miraculum exprimitur, sicut ante in transitu maris Rubri. Longius progreditur in Psalmo Propheta, quod Deus ventum orientalem pergere fecerit in cælis, & excitaverit virtute sua Austrum. quibus verbis significat perculsum fuisse totum aërem, quum ex diversis plagis subito coorti sunt venti, qui ingenti avium copia terram undique cooperirent. Quod dicit itinere diei unius terram fuisse repletam, non ita intelligo acsi aves mortuæ tam procul jacuissent: sed quia densis acervis tantum terræ spatium occupaverint, & quidem
Psal. 78 vers. 26. continuo agmine. Quod etiam ex Psalmo colligitur, ubi dicit Propheta cecidisse in medium castrorum, & perlatas fuisse ad tabernacula ipsorum in circuitu. Quod tamen de altitudine duorum cubitorum additur, non ita interpretor ut quidam, volatu scilicet non ultra duos cubitos elatas fuisse, quo facilius manibus capi possent: sed tantam fuisse congeriem ut singuli auferrent quantum poterant gestare. Nam & huc pertinent magnifica elogia quibus miraculum in Psalmo extollitur, Pluit super eos quasi pulverem carnem, & quasi arenam maris, volucrem pennatam. Quomodo autem expanderint eas per circuitum, mihi non satis liquet: nisi forte in aviariis aut caveis reconditæ fuerint, & quotidie depromptæ in cibum.

33. *Caro adhuc erat.*] Diem certum non designat Moses, nisi quod Deus non expectavit, donec fastidium adferret saturitas: sed in media edendi aviditate pœnam inflixit. Conjicere tamen ex superioribus licet datum illis fuisse tempus quo se ingurgitarent. Unde cognosci potest inexplebilis voracitas, quæ tot continuis diebus exarsit, nec potuit ulla affluentia sedari. Deus ergo tempus concessit quod ad illos saturandos abunde sufficeret, nisi prodigiosa fuisset ingluvies: & tamen eorum intemperantiam ultus est quum adhuc in ipsorum ore esset cibus. Repente igitur in ipsa crapula fuerunt deprehensi. Ideo in Psalmo dicitur, nondum fuisse alienatos à suo desiderio. Perinde acsi quispiam belluo plusquam guttur capit vorando, se strangularet. Neque id satietati repugnat, cujus nuper facta fuit mentio: quia utcunque copia turgeat venter, furiosa edendi libido nunquam restinguitur. Quo autem manifestius esset exemplum, in ipso articulo Deus pœnam exigit: quia nulla potuit melior eligi opportunitas.

34. *Et vocatum est nomen*] Tanti sceleris monumentum extare necesse fuit, ne filii patres imitarentur. Hactenus cibo & jucundo & salubri Deus ipsos aluerat: victum illicitum appetendo fuerunt in seipsis necandis venefici. Porro ingratitudo illa detestabilis merito fuit apud posteros: ideoque non absque Spiritus Dei instinctu impositum fuit nomen loco. Itaque Paulus admonet, in hac historia depi- 1 Cor. 10.
ctum esse nobis Dei judicium adversus pravas & vitiosas concupiscentias, ut discamus ipsi non concupiscere. Breviter autem exposui quatenus frenandi sint appetitus, & quid proprie sit intemperantia.

NUMER. Cap. XII.

ET loquuta est Maria & Aharon contra Mosen propter uxorem Æthiopissam quam acceperat: uxorem enim Æthiopissam acceperat.

2. Et dixerunt, Numquid solummodo per Mosen loquutus est Jehova? nonne etiam per nos loquutus est? Et audivit Jehova.

3. Vir autem ille Moses mansuetissimus fuit præ cunctis hominibus qui erant super faciem terræ.

4. Ergo extemplo dixit Jehova ad Mosen, Aharon & Mariam, Egredimini vos tres ad tabernaculum conventionis. Et egressi sunt ipsi tres.

5. Et descendit Jehova in columna nubis, & stetit ad ostium tabernaculi: vocavitque Aharon & Mariam, & egressi sunt ambo ipsi.

6. Quibus dixit, Audite nunc verba mea, Si fuerit Propheta vobis, ego Jehova in visione apparebo ei, in somnio loquar cum eo.

7. Non sic servus meus Moses, qui in tota domo mea fidelis est.

8. Ore ad os loquor cum eo, atque in visione: non autem per ænigmata, * neque pet * vel,
similitudinem Jehovæ aspiciet. quare ergo non timuistis loqui adversus servum meum sed per.
Mosen?

1. *Et loquuta est Maria.*] Historia hæc ob multas causas apprime observatu digna est. Si fratris sui honori placide semper & ex animo suffragati essent Aharon & Maria, nec eos perversa impiaque æmulatio præcipites egisset, concordia eorum quantumvis sancta sinistris multorum judiciis in crimen tracta esset, tanquam fallax & insidiosa conspiratio. Factum igitur est admirabili Dei providentia, ut germanus frater & soror litem de principatu moverint, ac Mosen è gradu in quo divinitus locatus erat, conati fuerint detrahere. Nulla enim suspicio relicta fuit domestici favoris: sed clare apparuit, Mosen, quum à suis oppugnaretur, sola Dei virtute fulciri. Interea perspicitur, ut ingenita sit ambitio fere omnium animis, & simul quam furiosa & cæca sit dominandi libido. Litem movent Aharon & Maria proprio fratri ob principatum. Atqui satis superque experti fuerant, quem eversum cupiunt, manu Dei erectum fuisse, & manere firmum in suo statu. Neque enim sibi quicquam arrogaverat Moses: ideoque fas non erat decus imperii, quod in ipsum contulerat Deus, ab hominibus labefactari. Adde quod ipsorum domum & nomen Deus nobilitaverat in persona Mosis, ac in ejus gratiam suis ipsi quoque dotibus insigniti fuerant. Quo enim jure prophetiæ donum adepta erat Maria, nisi ut inde sanctior esset fratris potestas? Foedior autem Aharonis superbia & ingratitudo. A fratre in societatem ascitus fuerat: passus fuerat Moses ad ipsum & ejus posteros summum sacerdotium transferri: qua ratione illis omnes suos subjecerat. Quid igitur est quod invideat Aharon fratri: quando tanta dignitas penes ejus filios residet, tota Mosis sobole in ordinem coacta? Sic tamen excæcatus fuit, ut fratris honorem pro sua contumelia reputaret: saltem, quoad præstantiam, secundus ab ipso esse non sustinuit, quum tamen superior esset sacerdotii jure. Quo exemplo docemur quam sollicite tam noxia pestis cavenda sit. Dicit apud tragicum Poëtam scelestus frater, Si violandum jus est, imperii causa violandum est: ut hoc prætextu impune in proprium sanguinem per fraudes & cædem grassetur. Etsi autem hanc vocem omnes abominamur, clare tamen ostendit ubi corda occupat regnandi cupiditas, non modo excidere studium æquitatis, sed humanitatem prorsus extingui, dum ita inter se confligunt fratres, quasi in propria viscera sævirent. Ac mirum est, quum toties ac tam graviter omnium ætatum sententiis vitium hoc damnatum fuerit, nusquam tamen eo purgatum fuisse humanum genus. Quin etiam Ecclesiæ Dei semper hic morbus, quo nullus est deterior, infestus fuit. Ambitio enim omnium errorum, omnium turbarum ac sectarum mater fuit, ut hodie est. Hac quum infectus fuerit ipse Aharon cum sorore, quam facile multis obrepet? Jam ad verba descendo. Maria hic ante Aharonem ponitur, non honoris causa, sed quia litem concitaverit, fratremque attraxerit in suas partes. Est enim mira sexus muliebris ambitio. Et sæpe non rixarum modo, sed magnorum certaminum flabella fuerunt viris animosiores fœminæ, ut earum intemperantia magnæ civitates & regiones concussæ fuerint. Non tamen ideo levatur Aharonis culpa, qui stultæ sororis impulsu iniquum scelestumque certamen cum fratre suscepit, imo se hostem gratiæ Dei professus est. Porro quia nihil causari licebat quin Moses ipse per se, ipsos longe præcelleret, dedecoris materiam quærunt in uxore: acsi dimidia sui parte esset inferior, quod uxorem non ex sua gente, sed alienigenam duxisset. Aspergunt igitur eum ignominiæ nota in persona uxoris: acsi minime deceret censeri populi electi principem & caput, cujus conjux & thori socia esset profana mulier. Quod nonnulli aliam fuisse existimant quam Sephoram, mihi non probatur; quia de morte Sephoræ nihil legitur: imo à patre Jethro reducta fuerat paulo ante Legis promulgationem. Polygamiæ autem probro onerare sanctum Prophetam, nimis absurdum esset. addo quod octogenarius ad novum conjugium minime aptus fuisset. Jam quomodo conciliatæ fuissent tales nuptiæ in deserto? De Sephora ergo fieri sermonem satis patet. quæ Æthiopissa dicitur, quia sub hoc nomine Scriptura Madianitas comprehendit. Quanquam non dubito quin maligne nomen elegerint quod ad conflandum odium plus valeret. Frivola commenta quibus ludunt nonnulli, data opera prætereo. Agnoscit autem Moses sibi non fuisse datum ut uxorem haberet ex sancto genere Abrahæ.

2. *Numquid solummodo per Mosen.*] Dono Prophetico superbiunt, quod ad modestiam potius debuerat ipsos instituere. Sed hæc est ingenii humani pravitas, non solum donis Dei in fratrum contemptum abuti, sed impia & sacrilega gloriatione ea sic extollere ut auctoris gloriam obscurent. Propheticum spiritum acceperant Aharon & Maria, ut in ipsis gratia Dei luceret: atqui inde nebulas spargunt ad lucem obtenebrandam quæ longe clarior erat in Mose. Jactant se Prophetas: cur ergo non expendunt non esse in eo gloriandi materiam, quia proprium illis non erat quod gratis largitus fuerat Deus? deinde, cur non recto examine tenuitatem suam cum Mosis præstantia comparant: ut libenter cedendo ostendant se justo pretio æstimare quicquid in singulos Deus contulit? Ergo ne gratiarum quas Deus apud nos deposuit cognitio fastu & confidentia nos inflet, meminerimus, quo plus quisque accepit, eo magis esse & Deo & fratribus obstrictum: deinde

repu-

reputemus quantum nobis desit, & quid etiam aliis contulerit Deus: ut nobis præferamus quos Deus honore dignatus est.

3. *Vir autem ille Moses.*] Hæc parenthesis inserta est ut sciremus Deum non fuisse commotum Mosis querimonia, ut tantopere excandesceret contra Aharonem & Mariam. Dictum fuerat Deum audisse: nempe ut pro judicis officio causam susciperet. Nunc subjicitur, ultro reos citasse ad suum tribunal, quum nullus delator jus sibi dici postularet. Huc enim spectat elogium mansuetudinis: quasi diceret Moses, se injuriam illam tacitum vorasse, quod pro sua mansuetudine, patientiæ legem sibi indiceret. Porro suam virtutem non jactantiæ causa laudat, sed ut nos suo exemplo hortetur, si nos indigne opprimi contingat, quietis & placidis animis expectandum esse Dei judicium. Unde enim fit, ut quum nos læsit quispiam, sursum & deorsum affectus nostros rapiat indignatio, & sine modo ebulliat dolor, nisi quia non putamus mala nostra à Deo respici, donec tumultuose conquesti simus? Docet ergo hic locus, quamvis ad convitia & obtrectationes sileant boni & mites, Deum nihilominus pro ipsis excubias agere: & dum obmutescunt, impiorum malitiam clamare ad Deum usque & exaudiri. Deinde ipsius tolerantiæ silentium pluris est coram Deo quam ullæ quantumvis sonoræ voces. Quod si non statim prodeat Deus ad vindictam exercendam, memoria tenendum est
Genes. 4. vers. 10. quod alibi scribitur, Sanguinem mortui Abel clamasse, ne parricidium Cain maneret impunitum.

4. *Egredimini vos tres.*] Aharon & Mariam Deus ad tabernaculum accersit, ut ipsa loci sanctitas eorum ferociam dejiciat. Obrepserat enim eorum animis Dei oblivio, quum ita insolescerent coram hominibus. Ergo ad Dei conspectum, à quo aversi erant eorum sensus, retrahuntur: ut Mosen, cujus causa à Deo asseritur, revereri tandem incipiant. Jubet Deus eos verba sua audire: quia nunquam Mosi obstrepere ausi fuissent, si cogitassent de reddenda ratione. Audientiam ergo sibi facit Deus, ut discant seipsos colligere, nec amplius evanescant in sua confidentia. Adde quod separantur à Mose, ut se impares esse agnoscant, & suæ temeritatis eos pudeat quod se æquare ausi fuerint.

6. *Si fuerit Propheta vobis.*] Duos recenset modos, quibus Prophetis solebat patefieri Dei voluntas, nempe visiones & somnia. Utitur autem hic non voce חזון, quæ tam prophetiam quam visionem significat: sed במראה, ubi species aliqua objicitur quæ oraculi fidem apud oculos & omnes sensus confirmet ac sanciat. Sic Deus sæpe apparuit servis suis, ut sermoni insculpta esset ejus majestas. Ante Legem latam frequentes ejusmodi visiones fuerunt Patribus: somniis quoque interdum edocti fuerunt. Itaque Joël, quum sub regno Christi solidam plenitu- *Joël. 2.*
dinem omnium revelationum fore promittit, duas *vers. 28.*
quoque illas species commemorat: Filii, inquit, vestri & filiæ prophetabunt: juvenes vestri visiones videbunt, & senes vestri somnia somniabunt. Scimus autem Prophetas regnum Christi sub typo suorum temporum depingere. Deus ergo has duas ordinarias rationes proponens, Mosen eximit ab aliorum numero: acsi eum singulari privilegio extolleret. Jam quum Aharon & Maria superiores aliis non essent, hinc admoniti fuerunt se procul distare à Mosis gradu. Hoc consilio dicitur fidelis in tota domo. quem locum citans Apostolus, ut Mosen Christo subjiciat, servum fuisse dicit & membrum Ecclesiæ, quum Christus dominus sit & opifex, vel creator. Sed discrimen continuo post clarius exprimitur, quod scil. loquatur Deus cum ipso ore ad os: qua particula (ut alibi dictum fuit) familiaris & interior notatur communicatio. Hoc autem modo nihil adimit Deus Prophetis quod eorum functioni conveniat: sed Mosen inter ipsos principem statuit. Ac verum quidem est in hoc ordine locari Patriarchas: sicut Abraham Propheta fuit vocatus ore Dei: & Pro- *Genes. 20.*
pheta in Psalmo ita eum cum Isaac & Jacob nuncu- *vers. 7.*
pat. Sed interea simul œconomiam complectitur, *Psal. 105.*
qua deinde volebat uti sub Lege: atque ita omnes *vers. 9.*
qui deinde exorituri erant, Mosi postponit. Porro Visionis nomen diverso sensu accipitur quam paulo ante: quia Deus Mosen ab aliis discernens, se loqui cum ipso dicit in visione: quod de illa consueta aut vulgari exponere absurdum esset. Aspectum ergo hic significat: cui opponit ænigmata & similitudinem: quod nomen tantundem valet ac figura, si negatio ad utrumque referatur. Sunt enim qui similitudinem pro viva & expressa effigie accipiant: acsi Deus assereret, se manifestare faciem suam Mosi: ideoque adversative legunt, sicut in margine notavi. Verum prior lectio magis est genuina. Porro de somniis ac visionibus alibi tractavi. Itaque summam uno verbo attingere satis nunc erit: nempe sigilla fuisse confirmandis vaticiniis, ut Prophetæ quasi è cælo missi plena confidentia se jactarent legitimos Dei esse interpretes. Nam visionibus suæ erant insignes notæ, quæ eas à spectris & falsis imaginationibus distinguerent. Somniis quoque sua insignia fuerunt addita quæ dubitationem eximerent. Prophetæ igitur probe conscii fuerunt suæ vocationis, ne quid deesset ad fidei certitudinem. Interim se istis larvis ad fallendum ornarunt fallaces Prophetæ. Iden Jeremias impiam eorum jactantiam refellens, *Jer. 23.*
Propheta, inquit, apud quem est somnium, narret *vers. 28.*
somnium: & penes quem est sermo meus, loquatur sermonem meum veracem: quid paleis ad triticum, inquit Jehova?

Ex eodem Capite.

9. Exarsit ergo furor Jehovæ in eos, & discessit.

10. Nubesque recessit à tabernaculo: & ecce Maria erat leprosa sicut nix, respexitque Aharon Mariam, & ecce erat leprosa.

11. Tunc dixit Aharon ad Mosen, Quæso, domine mi, ne nunc nobis imputes peccatum: quia stulte egimus, & quia peccavimus.

12. Ne, quæso, sit quasi abortivus fœtus, qui dum egreditur ex utero matris suæ, consumptus est dimidio suæ carnis.

13. Clamavit itaque Moses ad Jehovam, dicendo, Deus, quæso, sana nunc illam.

14. Respondit Jehova ad Mosen, Quod si pater ejus spuendo spuisset in faciem ejus, nonne erubesceret septem diebus? Excludatur septem diebus extra castra, & deinde recipietur.

15. Itaque reclusa est Maria extra castra septem diebus: neque populus progressus est, donec reciperetur Maria.

9. *Exarsit ergo furor Jehovæ.*] Expostulationi subjicitur pœna. Discessus autem Dei præcisæ damnationis signum fuit: quia non fuit quasi de re obscura diutius litigandum. Postquam ergo sceleris

eos

eos convicit Deus, & severa gravique objurgatione invectus est contra ingratitudinem Mariæ & Aharon, pronunciata sententia se repente subducit è medio. Quod mox sequitur nubem recessisse, exegetice additum est: quia Deus qui omnia implet, loco non movetur: sed ejus nomen ad nubem transfertur, quæ præsentiæ ejus vel absentiæ erat symbolum. Pœnæ vero quæ Mariæ inflicta fuit, species, optime ad crimen quadrat. Stulta mulier fastu inflata plus appetiverat quam fas esset. Hujus arrogantiæ justa fuit merces ignominia: secundum Christi sententiam, Qui se exaltat, humiliabitur. (Luc. 18. vers. 14.) Sciamus ergo superbos omnes, quo magis eos ad cupiditatem illiciti honoris rapit sua ambitio, nihil aliud quam dedecus sibi accersere: & quamvis ad tempus magnifice triumpheot, fieri tamen non posse quin tandem eorum gloria in ignominiam vertatur. Nam quia bellum suscipiunt cum Deo quicunque se attollunt, Deum illis cum formidabili manus suæ potentia occurrere necesse est, ut eorum furorem compescat. Jam vero quicunque invidia impulsi certamen suscipiunt cum Dei servis, illius gloriam quantum in se est obruere conantur, dona Spiritus obscurando. Ita nihil mirum si Deus contumeliæ sibi illatæ vindex, quam merentur infamiam illis rependat. sicuti scriptum est, (1 Sam. 2. vers. 30.) Qui me honorant, eos vicissim honore afficiam: qui vero me spernunt, eos reddam contemptibiles. Volebat Maria fratri æquari, quem Deus præ aliis omnibus extulerat: hoc assequitur ut ne extremum quidem angulum in populo occupet, quoniam abdicatur ab hominum consortio. Simile exemplum editum fuit in rege Uzia, qui regia dignitate non contentus, quum suffitum præter fas tentasset facere, lepra quoque percussus est: ut ne tolerabilis quidem in cœtu fuerit tanquam unus è vulgo. Hic tamen nascitur quæstio, quum Aharon culpæ fuerit socius, cur à pœna sit immunis? Si nulla ratio extaret, judicium tamen Dei nobis adorandum esset. Neque enim nostrum est, quum miseretur cujus vult misereri, obstrepere. Probabilis tamen ratio apparet cur gravius exarserit Deus in Mariam: quia facem prætulerat impiæ contentioni, fratrisque animum accenderat, ut initio capitis vidimus. Quare culpam in ea residere æquum fuit quæ mali principium fuerat. Verum existimo, quum Aharoni pepercit, sacerdotii rationem habuisse: quod in illius persona quasi æterno probro subjectum foret. Quum ergo unigeniti Filii Dei & unici Mediatoris imago esset Aharon, tantaque dignitas nuper in ipso sumpsisset exordium, magnopere interfuit eum eximi à tali ignominia, ne quid decederet sacrorum reverentiæ.

11. *Tunc dixit Aharon ad Mosen.*] Quamvis pœnam Dei indulgentia sibi remissam esse cognosceret Aharon, non tamen quid meritus sit expendere desinit. Nec vero expectandum est dum nos feriat Deus: verum quia alios castigando ad pœnitentiam nos hortatur, quamvis à nobis abstineat, ex illorum pœnis mature nos proficere oportet. Ergo sororis deformitas Aharonem terrore & metu perculit, ut in se descendens agnosceret se obnoxium simili judicio. Supplex autem oratio ostendit subactos esse altos illos spiritus, qui eum rapuerant ad pravam æmulationem. Mosen qui minor erat natu, à quo secundus esse nuper non tulerat, nunc appellat dominum, seque ejus arbitrio & potestati subjectum fatetur. Pœnæ itaque horror optima fuit medicina ad sanandum ambitionis morbum. Quod Mosen deprecatur ne imputet peccatum, jus quod sibi uni Deus apud Jesaiam vendicat, non transfert in hominem mortalem: sed quia læsus erat, veniam poscit, ne Mosis accusatione reus peragatur coram judice cœlesti. Suam & sororis stultitiam confitendo, non extenuat culpæ gravitatem (sicuti major pars errorem & incogitantiam solet in maleficiis obtendere) sed perinde est acsi diceret, fuisse amentes & vesanos: quod ex proximo verbo colligitur, ubi palam dicit fuisse sceleratos. Porro ex similitudine quæ infertur, apparet, non vulgari modo leprosam fuisse Mariam. nihil enim fœdius quam cadaver abortivi fœtus, quod tabe & putredine corruptum est.

13. *Clamavit itaque Moses ad Jehovam.*] Re ipsa nunc probatur quod paulo ante dictum fuit, Mosen placido mitique ingenio fuisse præ cunctis mortalibus: quando non modo facilis est ad ignoscendum, sed preces suas apud Deum interponit. Atque hinc melius refellitur Mariæ vanitas, quod unica spes salutis relinquitur in Mosis dignitate, quam nuper ferre non poterat. Ex Dei autem responso apparet pœnam unius ad commune exemplum spectasse. Satis castigata erat Mariæ superbia & temeritas: sed voluit Deus omnibus esse documento, ut intra suum modulum quisque maneret. Interea discamus ex hoc loco suum honorem Dei judiciis deferre, ut nobis pro summæ æquitatis regula sufficiant. Nam si tantum juris conceditur terrenis parentibus in liberos, ut suo arbitrio illos pudefaciant: quanto plus reverentiæ debetur Patri cœlesti, ubi dedecoris notam nobis inurit? Hæc ratio fuit cur septem diebus rejecta fuerit Maria, non modo ut seorsum ipsa lugeret, sed etiam ut ejus castigatio omnibus prodesset. Hoc idem ad nos quoque dirigitur, ut discamus quoties peccatis nostris Deus irascitur, erubescere: atque ira pudor displicentiam peccati in nobis generet. Porro hoc speciale exemplum postea in legem transiit, sicuti ante vidimus. (Deut. 24. vers. 9.) Nam ubi jubet Deus leprosos segregari, revocat populo in memoriam quid de Maria statuerit: ne si intus alantur sordes, contagio latius serpat.

N U M E R. C a p. XIII.

POstea autem profectus est populus de Haseroth, & castrametati sunt in deserto Paran.

2. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

3. Mitte tibi viros qui explorent terram Chanaan, quam ego daturus sum filiis Israël: singulos viros de singulis tribubus patrum suorum mittetis, unumquemque principem inter eos.

4. Misit ergo illos Moses è deserto Paran, juxta sermonem Jehovæ: & universi ipsi viri principes filiorum Israël erant.

5. Hæc autem sunt nomina eorum. De tribu Reuben, Sammua filius Zachur.

6. De tribu Simeon, Saphat filius Hori.

7. De tribu Jehuda, Caleb filius Jephuneh.

8. De tribu Issachar, Igal filius Joseph.

9. De tribu Ephraim, Hosea filius Nun.

10. De tribu Benjamin, Palti filius Raphu.

11. De tribu Zebulon, Gaddiel filius Sodi.

12. De tribu Joseph, de tribu Menasse, Gaddi filius Susi.
13. De tribu Dan, Ammiel filius Gemalli.
14. De tribu Aser, Sethur filius Michaël.
15. De tribu Nephthali, Nahbi filius Vophsi.
16. De tribu Gad, Guel filius Machi.
17. Hæc sunt nomina virorum quos misit Moses ad explorandam terram: & appellavit Moses Hosea filium Nun, Jehosua.
18. Misit igitur eos Moses ad explorandam terram Chanaan, dicens illis, Ascendite hac per Meridiem, & conscendatis montes:
19. Et consideretis terram ipsam qualis sit, & populum qui habitat in ea, utrum fortis sit an debilis, utrum paucus sit an multus.
20. Qualis, inquam, sit terra in qua sit habitator, utrum bona sit an mala: & quales urbes in quibus sit habitator, utrum in castris an in munitionibus.
21. Qualis rursum terra, utrum pinguis sit an macra: utrum sint in ea arbores an non. & estote forti animo, atque decerpite è fructu terræ. (Dies autem illi erant dies primitiarum uvarum.)
22. Ascenderunt igitur, & exploraverunt terram, à deserto Sin usque ad Rehob, ingrediendo Hamath.
23. Et ascenderunt per Meridiem, & venerunt usque ad Hebron. ibi autem erat Ahiman, Sesai, & Thalmai, filii Anac. Hebron vero septem annis ædificata fuit ante Soan Ægypti.
24. Pervenerunt itaque usque ad vallem Eschol, & absciderunt illinc palmitem & botrum uvarum unum, & portaverunt illum vecte bini, & de malogranatis & de ficubus.
25. Locus ille vocatus est Nahal Eschol, propter botrum quem absciderunt inde filii Israël.

Ejusdem historiæ repetitio.

Ex Deut. I.

19. Profecti de Horeb perambulavimus totam solitudinem magnam & terribilem hanc quam vidistis, per viam montis Emorrhæi, quemadmodum præceperat Jehova Deus noster nobis, ac pervenimus usque ad Cades Barnea.
20. Et dixi vobis, Pervenistis usque ad montem Emorrhæi quem Jehova Deus noster dat nobis.
21. Vide, dedit Jehova Deus tuus coram te terram: ascende, posside quemadmodum dixit Jehova Deus patrum tuorum tibi, ne timeas, neque consterneris.
22. Accessistis autem ad me omnes vos, & dixistis, Mittamus viros ante nos qui explorent nobis terram, & referant nobis rem, & viam per quam ascendamus, & urbes ad quas veniamus.
23. Quod placuit in oculis meis: & sumpsi ex vobis duodecim viros, virum unum ex quaque tribu.
24. Qui abierunt & ascenderunt in montem, veneruntque usque ad vallem Eschol, & exploraverunt eam.
25. Tuleruntque in manu sua è fructu terræ illius, & attulerunt nobis: retuleruntque nobis rem, ac dixerunt, Bona est terra quam Jehova Deus noster dat nobis.

1. *Profectus est populus ex Haseroth.*] Videtur primo intuitu secum pugnare Moses: quia hic narrat se Dei jussu misisse exploratores: secundo autem loco commemorat se id flagitanti populo dedisse. sed alterum cum altero facile convenit. Dubium certe non est quin Deus infirmitati & diffidentiæ populi consuluerit. Neque enim mittuntur exploratores qui observent qua parte oppugnanda sit regio: sicuti hoc consilio postea duo missi sunt à Jehosua: sed hic Deo nihil aliud fuit propositum quam populum alioqui residem vel tardum animare, ut excussa ignavia cupide se accingerent. Hujus remedii necessitas clare detecta fuit dum omnes idem postularunt à Mose. Secunda igitur narratio plenior, ubi altius repetit Moses quod in priore omiserat: nempe factum esse timiditate populi ac pusillanimitate ne mox festinaret quo Deus vocabat. nam si simpliciter obsequuti essent, nulla mora interposita potiti fuissent terra hostium: verum inducias sibi dari postularunt. Ergo minime absurdum est, Moseo fecisse populi rogatu quod Deus simul præcepit: quia videbat hoc stimulo indigere qui pigri alioqui erant, vel minus ad pergendum alacres. Proposita igitur terræ dulcedine quæ ipsos alliceret, voluit eorum accendere studia ad pergendum. Nam si sincere officio defuncti essent exploratores, adductus quodammodo fuisset populus in rem præsentem: quod optimum erat compendium tollendis omnibus remoris. Primo autem describitur locus unde missi sunt exploratores, non procul scilicet remotus à monte Sinai. quanquam bis jam castrametati erant: ut illa esset tertia statio. Jam ante capite decimo dictum fuit nubem requievisse in deserto Paran: quod nonnulli accipiunt [illegible], quasi dixisset Moses, ex quo populus migravit è monte Sinai, non quievisse tanquam in mansione stabili donec veniret ad desertum istud, atque ibi tentoria sua figeret. Sed hæc opinio minime consentanea: quia in Taberah aliquandiu substitisse constat: in Sepulchris vero concupiscentiæ satis multos dies fuisse transactos: quia illic ad mensem usque saginati fuerunt carne avium, & deinde grassata est pestis quæ multos è medio tolleret,

ret, quibus sepeliendis danda fuit opera. Jam proxima statio longior fuit quam septem dierum. Mihi ergo probabile est non diversum locum notari sub voce Paran: sed simpliciter intelligi, ita fuisse progressos, ut tamen adhuc manerent in parte aliqua illius deserti. Quia enim ab una parte contiguum erat desertum Paran monti Sinai, ideo hoc nomen illius loco interdum ponitur. Nam certe utrumque
Deut. 33. confundit Moses alibi: similiter & Propheta Ha-
vers. 2. bacuc.

Habac. 3. vers. 3. 3. *Singulos viros ex quaque tribu.*] Si omnes ex una tribu, vel aliqua earum parte fuissent sumpti, poterat apud alios suspecta esse eorum fides. Voluit ergo Deus unamquamque tribum proprio teste confirmari, quo certior esset eorum relatus. Tollenda etiam fuit æmulatio: ne si qua tribus fuisset præterita, nunciis obtrectaret quos putasset in suam contumeliam electos esse. Huc ergo valuit æqualitas, ne qua sinistra suspicio vel offensio turbaret populi totius consensum. Secundo, dignitas statuitur in personis, ubi jubet Deus eligi primarios viros, quorum testimonio major constet auctoritas. Obscuris enim hominibus facile erat fidem abrogare. Quod vero neutrum feliciter successit, hinc apparet nullum esse tam rectum ac salubre consilium quod non pervertat hominum malitia. Ita hæc optima Dei providentia populum magis inexcusabilem reddidit. Simul hoc exemplo semel nos admonuit Deus, utcunque vacillent ac titubent, aut etiam prorsus excidant qui visi sunt esse quasi columnæ, fide animos esse fulciendos ne labascant. Nomina recitantur ad perpetuam ignominiæ memoriam, exceptis duobus Jehosua & Caleb. Nam eorum crimen omnibus seculis traduci æquum fuit, & infamiam perfidiæ nunquam deleri: quando promissionem Dei & gratiam quantum in se erat, abolere conati sunt. Porro nomen Jehosua Moses spiritu Prophetico imposuit filio Nun: ut præsagium esset eximiæ ad quam destinatus erat functionis. Ut temeraria est ambitio, ita sæpe homines frustratur eventus, dum honorificos titulos ex proprio sensu fabricant. Verum Moses non cæco amoris affectu fuit adductus, ut mutaret nomen Hosea in Jehosua: sed Deus linguam ejus & mentem direxit, ut qui futurus erat salutis minister, jam ante commendaretur hoc elogio. Quanquam hinc certo colligi non potest quo tempore inditum fuerit novum nomen. Neque enim exprimitur tunc quum missus est vocatum fuisse Jehosua: imo probabile est jam ante fuisse insignitum hac nota, ex quo scilicet adjunctus fuerat Mosi comes & minister in maximis quibusque rebus.

19. *Et consideretis.*] Huc spectavit consilium Mosis, ut cognosceret populus quam opulenta esset ac fertilis terra. Neque enim multos incolas alit sterilis regio. Et ex hominum vigore colligitur locorum salubritas. Ideo in terræ bonitate & largo fructuum proventu maxime insistit. Quanquam forte Israëlitas consulto præmonitos esse voluit Deus, cum validis & robustis hostibus fore negotium: ne subito eorum conspectu territi, deficerent. Sed hoc præcipuum fuit, ut ad terram occupandam eos dulcedo & ubertas alliceret.

23. *Et ascenderunt.*] Non fuit quidem illis rectum iter versus Meridiem: sed per latus meridionale profecti sunt, donec venirent Rehob & Hamath, superatis montibus. Celebratur tamen inter alias urbes Hebron, in qua peregrinatus fuerat Abraham. Et probabile est tres filios gigantis qui hic nominantur, urbe illa potitos esse. Quanquam nonnullis videtur appellativum nomen esse Enac, & per enallagen numeri positum esse pro gigantibus. Certe Enakim alibi vocantur gigantes. Nec dubium est quin hi tres quorum fit mentio, procera statura & robustis corporibus formidabiles fuerint: quod etiam ex libro Jehosua colligitur. Perinde igitur est acsi diceret, urbem tunc fuisse possessam ab hominibus bellicosis & famosæ potentiæ. Cæterum ex fine capitis liquebit Anac fuisse proprium nomen viri: cujus tamen soboles corporum altitudine excelluit. Laudatur postea vetustas per comparationem, quod scilicet condita fuerit Hebron septem annis ante Soan, unam ex præcipuis urbibus Ægypti, & cujus sæpe fit mentio in Scriptura. Profani scriptores Tanin nominant. Sita est autem in uno ex septem celeberrimis Nili ostiis quod ab urbe Taniticum dicitur. Jam quum sua antiquitate gloriati fuerint præ cunctis gentibus Ægyptii, apparet terram Chanaan statim à diluvio fuisse populosam: quod signum est eximiæ fertilitatis: quia si meliores fuissent vicinæ regiones, non illic potissimum sedem fixissent, quorum in arbitrio erat eligere. In appellatione vallis Eschol notanda prolepsis: sic enim postea vocari cœpit ab Israëlitis ob memoriam insignis botri, quem inde fuisse allatum narrat Moses. idque continuo post exprimitur.

Ex Numer. XIII.

26. Reversi sunt ab exploranda terra post quadraginta dies.

27. Profecti ergo sunt, & venerunt ad Mosen & Aharon, & ad universum cœtum filiorum Israël, in desertum Paran in Cades: & retulerunt eis rem, atque universo cœtui, ostenderuntque eis fructum terræ.

28. Narraverunt ergo ei, & dixerunt, Pervenimus ad terram ad quam misisti nos: & certe affluit lacte & melle: & ipse est fructus ejus.

29. Nisi quod fortis est populus qui incolit eam, & urbes munitæ sunt, & magnæ admodum: ac filios Enac vidimus illic.

30. Amalec habitat in terra meridiana: Hitthæus autem, & Jebusæus, & Amorrhæus inhabitant montes: Chananæus vero habitat juxta mare & ad ripam Jordanis.

31. Tacere vero fecit Caleb populum ad Mosen, & dixit, Ascendendo ascendamus, & possideamus: nam prævalendo prævalebimus contra eam.

32. At viri qui ascenderant cum eo, dixerunt, Non poterimus ascendere contra populum illum, quia fortior est nobis.

33. Et detraxerunt terræ quam exploraverunt, apud filios Israël, dicendo, Terra per quam transivimus ut exploraremus eam, terra est quæ consumit habitatores suos: & omnis populus quem vidimus in medio ejus, viri proceræ staturæ sunt.

34. Atque illuc vidimus gigantes filios Enac, è gigantibus. Et fuimus sicut locustæ in oculis nostris, sic fuimus in oculis eorum.

26. *Reversi sunt.*] Laudatur duodecim virorum strenuitas & diligentia, qui exiguo tempore totam terram à deserto Sin usque ad mare, & totum Jordanis tractum lustraverint: & quidem in maximis caloribus, quum uvæ maturescerent. Hactenus ergo munus sibi injunctum fideliter exequuti sunt. In relatu etiam nihil agere videntur probis viris alienum. Jussi fuerant à Mose considerare terræ incolas, fortesne essent an debiles, deinde an urbes essent munitæ: nihil nisi verum & sibi compertum narrant. Denique eorum narratio nihil primo intuitu continet reprehensione dignum. Verum ex contextu licet elicere, decem, quibus animus erat populum avertere, odiose de obstaculis sic loquutos, ut nihil minus præstiterint quam quod speraverat Moses. Nec vero hic aliud adhuc crimen in ipsis coarguitur, nisi quod maligne & fraudulenter objecta desperatione, populum à terræ accessu retraxerint. Quamvis ergo aperte non fuerint mentiti, defuit sinceritas. Forte etiam non exprimitur totus eorum sermo: quia satis habuit Moses perversum eorum affectum in eo notare, quod terræ laudibus exceptionem addiderint, quæ populi animos metu frangeret. Unde etiam colligitur utilis admonitio, nihil apud Deum proficere versutos sophistas, dum flexuosis ambagibus fraudem tegere conantur. Quare si Deo cupimus probari nostrum sermonem, danda est opera ut obliquis strophis valere jussis, omnique rejecto fuco, simpliciter & ex animo loquamur. Fidem ergo præstruunt decem exploratores, quo liberius deinde fallant. Bona, inquiunt, terra est: nisi quod fortis est populus. Quid hoc aliud est quam minime sperandum esse ut fruantur Israëlitæ Dei beneficio, idque minime esse tentandum? Eodem sensu detonant plurium gentium nomina, ad terrorem augendum. Postquam enim retulerunt se vidisse filios Enac, commemorant nimis ardua fore certamina cum diversis populis, qui undique ad resistendum occurrent.

31. *Tacere fecit.*] Id est, compescuit populi fremitum coram Mose, contra quem tumultuose insurgere cœperant. Unde apparet multa quæ subticentur, ultro citroque fuisse dicta. Neque enim cohibendus fuit impetus populi, nisi accensa contentione. Verba autem ejus ostendunt quis fuerit status causæ & quæstionis: nempe decem perfidos exploratores dehortatos esse populum, ne stulte tenderet ad terram quam adipisci impossibile erat: ne temere aggredi tentaret validissimos hostes, quibus longe impar erat futurus. Opponit autem Caleb victoriæ fiduciam: Nos, inquit, terram obtinebimus. unde sumit materiam exhortandi. Porro dubium non est quin promissione Dei fretus, superiores fore crediderit, atque ita audacter promiserit, quum alii pro nihilo ducerent, præeunte Dei vexillo, populum venire ad hæreditatem sibi promissam. Non videtur his congruere quod recitat Moses 1. cap. Deut. ubi exploratores absolvens, totam culpam in populum rejicit. sed facile diluitur absurditas: quia illic nihil aliud fuit Mosi propositum quam reos facere Israëlitas, qui sua contumacia promissionis Dei effectum longo tempore impedierant. Omissa igitur historiæ parte, quæ ad præsentem causam non faciebat, tantum assumit quod continebat scelestæ ingratitudinis convictos: nempe ab exploratoribus laudatam fuisse terræ pinguedinem. Itaque quum satis superque cognita esset Dei liberalitas populo, eam repudiando graviter peccasse. Ideo crimen in eo statuit, quod rebelles fuerint ori aut verbo Jehovæ: quia scilicet vocantem sequi detrectaverint. Quod hic uni Caleb adscribit Moses, alibi commune facit cum Jehosua. Certum igitur est unum pro duobus verba fecisse: & Jehosua modeste prudenterque tacuisse, ne confusa altercatio nasceretur. Probabilis tamen conjectura est, in eo qui laudatur plus enituisse fortitudinis & constantiæ. Perspicitur autem Mosis integritas, dum Caleb præferendo, ministri sui laudem obscurat & minuit.

32. *At viri qui ascenderant.*] Hic quasi in speculo cernimus, ut impietas paulatim audendi licentiam colligat. Initio flexiloqui erant defectionis auctores, seque obscure insinuabant: nunc abjecta verecundia, palam & acriter se opponunt sermoni Caleb. Quod certe non aliud fuit quam fidem detrahere Dei verbo, & virtutem ejus floccifacere. Pollicitus fuerat Deus terram Israëlitis: id facturum esse negant. Multis experimentis probaverat nihil sibi esse difficile: ejus auxilium sufficere negant hostium viribus. Quin etiam eo tandem impudentiæ perrumpunt, ut mentiendo secum ipsi pugnare non dubitent. Confessi fuerant terram esse opimam: nunc jactant consumere aut vorare suos incolas: quod prorsus contrarium est. Tantundem enim hoc valet acsi dicerent, miseros homines in ea colenda se macerare, assiduis laboribus: vel certe cæli inclementia esse pestiferam. quorum utrumq; fuit vanissimum. Quod intelligunt quidam de gigantum violentia, qui cædibus omnia replerent, ratione caret: quia hoc malum populo minime timendum erat, profligatis incolis. Itaque non dubito quin significent culturam terræ difficilem esse, plenamque multis molestiis. In fine ultimi versus, ubi habetur, Sicut locustæ &c. existimo voces esse inversas: ideoque sic debere contexi, Sicut locustæ despectui sunt in oculis nostris, ita ob pusillam staturam à gigantibus illis fuimus despecti.

NUMER. Cap. XIV.

TUnc sustulit universus cœtus, edideruntque vocem suam, & flevit populus nocte illa.

2. Et murmuraverunt adversus Mosen & adversus Aharon omnes filii Israël: ac dixerunt universa multitudo, Utinam mortui essemus in terra Ægypti: aut in deserto hoc utinam mortui essemus.

3. Et quare Jehova introducit nos in hanc terram, ut cadamus gladio, uxores nostræ & parvuli nostri sint in prædam? Nonne satius esset nobis reverti in Ægyptum?

4. Dixerunt itaq; alter ad alterum, Constituamus ducem, & revertamur in Ægyptum.

5. Tunc cecidit Moses & Aharon super faciem suam coram universo cœtu congregationis filiorum Israël.

6. Jehosua vero filius Nun, & Caleb filius Jephuneh, de exploratoribus terræ, sciderunt vestimenta sua.

7. Ac loquuti sunt ad universam congregationem filiorum Israël, dicendo, Terra per quam transivimus ut exploraremus eam, optima terra est.

8. Si complacitum fuerit Jehovæ in nobis, introducet nos in terram istam, tradetque eam nobis, terram quæ affluit lacte & melle.

9. Tantum ne sitis rebelles Jehovæ, neque timeatis populum terræ hujus: quia *velut* panis noster sunt. recessit præsidium eorum ab ipsis: Jehova autem nobiscum est: ne timeatis eos.

1. Tunc

1. *Tunc sustulit universus.*] Hic videmus, ut facile à paucis flabellis excitetur seditio in magna turba. Populus enim, nisi alieno consilio regatur, instar maris est obnoxii multis tempestatibus. Et hoc inter innumera alia mala producit humani generis corruptio, ut mendacia & imposturæ veritati prævaleant. Fuit quidem aliquis errandi color populo, quod videbant decem tribuum selectissimos duces dehortari ab accessu terræ, duos tantum esse pergendi auctores. Sed credulitas ista, ad quam nimis fuerunt propensi, excusatione caret, quia ab incredulitate manabat. Si enim dignitas & existimatio decem hominum apud eos tantum valuit ut ad credendum essent tam faciles, annon multo plus fidei habendum fuit Dei verbo, qui terram ante annos quadringentos pollicitus fuerat? Nam quum oppressi Ægyptiaca tyrannide clamarent, non exciderat memoria promissionis Patribus datæ: sicuti curæ fuerat sancto Jacob eam tradere per manus. Nuper audierant, & amplexi fuerant ejus confirmationem, atque hac fiducia discesserant ex Ægypto. Videmus ergo sua ignavia vel pravitate jam prius fuisse inductos ad refugiendum terræ accessum, quia Deo fidem abrogaverant: ut videri possint data opera captasse occasionem. Improbi tamen suasores sponte jam ruentes impulerunt, ut præcipites agerent. Incipiunt autem à fletu, qui tandem in rabiem prorumpit. Flendi causa est mortis timor: quia se ad carnificinam trahi existimant. Unde hoc, nisi quia nullius pretii apud eos est promissum à Deo auxilium? Unde apparet quantopere fidei contraria sit timiditas, dum objectis periculis nos tantum respicimus. Verum sicuti principium infidelitatis est metu retrahi à Dei obsequio, ita alterum postea deterius malum accedit, dum præfracte homines Deo resistunt, & quia se ejus verbo subjicere nolunt, cum ipso jurgantur. Hoc Israëlitis accidit, qui mœrore oppressi tandem doloris impetu rapti sunt contra Mosen & Aharon. Atque hoc nimis frequenter usuvenire solet, ut ex angustiis, quibus infidelitas nos constringit, ebulliat impatientia. Votum mortis quod concipiunt, ex ingratitudine ac beneficii Dei contemptu nascitur. Optarent se fuisse mortuos, vel in Ægypto, vel in deserto. Cur ergo supplices paulo ante Mosen deprecati fuerant, ut Deum placaret? Quod ad verba spectat, vetus Interpres particulam לא, quæ optantis est, pro negativa accipiens, locum male vertit: acsi mors illis in deserto esset acerbior quam in Ægypto. sed tantum deplorant se expositos esse ad cædem, si terram Chanaan ingressi fuerint: sicuti proximo versu sequitur.

3. *Et quare introducit.*] Hic magis se prodit impietatis superbia, atque etiam furor, quod Deum fraudis & sævitiæ accusant, acsi eos proderet gentibus Chanaan, & ad mactationem produceret. Colligunt enim non esse parendum ejus imperio, quia vult eos perdere: neque id modo, sed simul dare in prædam uxores & liberos. Videmus quam furiosa sit incredulitas, ubi frena sibi laxavit: quando non dubitant miseri litem Deo intendere, & hanc gratiam referre ejus beneficiis, ut vocent proditorem. Quæ autem sacrilegæ audaciæ causa, nisi quia negotium sibi fore audiunt cum validis hostibus? acsi non majorem experti essent Dei potentiam quam ut quicquam adversi eo propitio timendum foret. Interea infirmitatis quoque Deum insimulant: acsi inferior esset gentibus Chanaan. Tandem surgit cumulus prodigiosæ cæcitatis & amentiæ, ubi de reditu consultant, & rejecto Mose ad ducem eligendum se comparant, qui rursus eos dedat Pharaoni. An obliti tam cito erant quam misera illic fuisset sua conditio. Atqui nulla sua noxa, quum placidi fuissent & innoxii hospites, promeriti erant ut eos tam inhumaniter affligerent Ægyptii: quum nulla alia causa Pharaonis exosi essent nisi quod eorum multitudinem ferre non poterat: quid facturum credibile erat, postquam eorum causa tot clades perpessus erat? Quæ porro humanitas à gente illa speranda, quæ ante nullo incommodo læsa, in eorum perniciem conspiraverat? Nulla certe erat domus quæ non primogenitos suos ulcisci cuperet. Cupiunt tamen infestissimi hostis libidini se tradere, qui ante ullam odii causam extrema quæque in ipsos tentaverat. Unde perspicimus incredulos justa Dei vindicta non modo excæcari, sed raptari spiritu vertiginis, ut sibiipsis pessima quæque adsciscant.

5. *Tunc cecidit.*] Incertum est fuerintne ita populo supplices, ut coram eo prostrati jacuerint, an vero precandi causa faciem in terram prostraverint: quod secundum mihi verisimilius est, acsi ad Deum se vertendo populi stuporem arguerent. Et certe in tanta duritie nihil aliud restabat quam vota facere apud Deum: sic tamen ut precatio publice in omnium conspectu suscepta fuerit ad flectendos animos. Poterant enim alioqui secessum quærere: sed illa miserabili specie tentarunt revocare populum ad sanam mentem. Hoc quidem extra dubium est, sibi nihil privatim quæsiisse: sed tantum sollicitos fuisse de salute populi: quo retrocedente liberum illis fuisset in terra Chanaan vel alibi peregrinari. Neque tamen simpliciter addicti fuerunt populo: sed eos maxime cruciabat interruptio gratiæ Dei, cum qua etiam sepultum fuisset fœdus cum Abraham percussum. Denique hoc illis perinde erat (& merito) acsi & Dei gloriam, & salutem humani generis penitus extingui viderent. Quare plusquam stupidos fuisse oportet qui tristi illo spectaculo nihil moti sunt: præsertim quum Moses, quem Deus tot honoribus supra omnes mortales extulerat, eorum causa pronus in terra jaceret.

6. *Jehosua vero filius Nun.*] Hic exprimitur magnanimitas Jehosuæ: quum ante solus Caleb fuisset laudatus. Dicit autem Moses, ambos scidisse vestes in signum extremi doloris, atque etiam detestationis. Hæc enim, ut satis notum est, Orientalibus populis solennis fuit ceremonia in gravissimo luctu, vel quum scelus aliquod abominari vellent. Hunc morem perperam imitati sunt hypocritæ, vel quum dolorem simularent, vel quum fucum vellent facere simplicibus. At certum est Jehosua & Caleb serio affectu, atque etiam ardore indignationis impulsos fuisse ut vestes scinderent. Porro simul mederi student populi insaniæ. Ac primo quidem terræ fertilitatem commendant: deinde spem illius potiundæ constituunt in Dei favore vel beneplacito. Quod particulam conditionalem אם pro causali accipiunt, ac vertunt, Nam quia nos Deus amat, ideo nos inducet: mihi non probatur. & certe alienum est à vero sensu. Nam quia quodammodo repulerant Israëlitæ tantum beneficium, certe ob incredulitatem erant indigni quos favore suo prosequeretur. Ideo quasi dubitanter conditio interponitur, non ad spem minuendam, acsi esset incertitudinis nota: sed tantum ut populus suæ impietatis convictus resipiscat: quasi dicerent, Si modo demus locum gratiæ Dei, ut eam erga nos continuet, bono animo estote. quod paulo post clarius explicant, populi contumaciam objurgando, ubi dicunt, Tantummodo (vel, Atqui) ne sitis rebelles. Quibus verbis admonent vias omnes obstrui Deo, ne ulterius cursum operis sui prosequatur: nec aliud miseris esse obstaculum quam propriam incredulitatem, quæ ipsos non patitur obedire Deo. Hoc autem modo asserunt Dei virtutem sufficere ad complendum quod promisit: deinde populum hortantur ad conciliandum ejus favorem, à quo sua culpa exciderat. Particula autem אך, emphatice ponitur: acsi dicerent Jehosua & Caleb, nihil esse metus vel periculi, nisi quia devotis animis populus malum sibi accersit. Tandem freti Dei auxilio non secus ac

victores exultaot. Panis, inquiunt, noster erunt: hoc est, nullo negotio eos devorabimus. Additur ratio: quia si Deus stet pro Israelitis, destituentur hostes omui præsidio. Jure itaque & optima ratione concludunt, Quantumvis alioqui formidabiles sint hostes nostri, non esse metuendos, modo propitius sit nnbis Deus, extra quem nulla est virtus.

Ejusdem historiæ repetitio.

Ex Deut. I.

26. Et tamen noluistis ascendere, sed rebellastis verbo Jehovæ Dei vestri.
27. Et murmurastis in tabernaculis vestris, dicentes, Propterea quod odio habebat nos Jehova, eduxit nos è terra Ægypti, ut traderet nos in manum Emorrhæi, ut perderet nos.
28. Quo nos ascendimus? fratres nostri dissolverunt cor nostrum, dicendo, Populus iste major & procerior nobis est, urbes magnæ & munitæ usque ad cælum: & etiam filios gigantum vidimus ibi.
29. Tunc dixi vobis, Ne paveatis neque timeatis ab eis:
30. Jehova Deus vester qui præcedit vos, ipse pugnabit pro vobis, prorsus ut fecit vobiscum in Ægypto in oculis vestris.
31. Et in ipso deserto vidisti quod portaverit te Jehova Deus tuus, quemadmodum portare solet homo filium suum: & hoc per totam viam per quam ambulastis, donec veneritis ad locum istum.
32. Atqui ea in re non credidistis Jehovæ Deo vestro,
33. Qui præcedebat vos per viam ad explorandum vobis locum in quo castra figeretis, per ignem in nocte, ut ostenderet vobis viam per quam ambularetis, & per nubem in die.

27. *Et murmurastis.*] Alibi etiam flevisse dicit: nunc vero solum murmur ponit, quod objurgationi melius quadrabat. Deinde quam maligna fuerit eorum ingratitudo & perversitas admonet, quod Deo exprobraverint singulare quod ipsis contulerat beneficium, acsi gravem injuriam fecisset. Non potuit luculentius specimen dare paterni erga eos amoris quam eos redimendo. Ergo nimis iniquam mercedem rependunt, dum se queruntur ad mortem crudeliter fuisse tractos, & tam præclarum ejus amorem in odium convertunt Ex proximo versu apparet, quamvis singula suis locis non referat Moses, nihil tamen esse repugnantiæ in ejus verbis. Paulo ante visus est simpliciter laudare exploratores, acsi ingenue & bona fide officio defuncti essent: nunc autem in populi persona demonstrat rebellionis fuisse auctores, quia quos hortari debuerant, injecto terrore ignavos reddiderint.

29. *Tunc dixi vobis.*] Sermonem Caleb & Josue hic omittit: quia tantum breviter attingit capita de quibus apud populum concionatus est. Tantum dicit quum eos ad sanam mentem retrahere conatus esset, studium suum & laborem profectu caruisse. Porro ab experientia ratiocinatur, bene sperandum esse de auxilio Dei, quia instar lucis eos præcedat. Id autem probat, quod debellatis Ægyptiis non destiterit virtutem suam subinde proferre: ut quos semel redemerat, incolumes ad extremum usque tueretur. Propositio igitur est, Quamvis suæ debilitatis sibi sint conscii, Dei tamen potentia victores fore: quia eos susceperit in suam curam, seque eorum ducem professus sit. quod Præcedendi verbo significat. Ac ne qua dubitatio maneat, præsentibus obstaculis opponit quæ experti fuerant potentiæ Dei miracula, non tantum in ipso redemptionis exordio, tot liberationum progressu, quum perditos & desperatos innumeris modis restituisset à morte in vitam. Hinc concludit, non esse timendum. non quod velit prorsus solutos esse & vacuos omni metu & cura: sed ubi fiducia ex præsenti Dei ope concepta prævaluerit in ipsorum cordibus, ut omnia impedimenta superet. Emphatice dicit Deum sub ipsorum oculis pugnasse, ut proprio sensu magis convictos teneat.

31. *Et in ipso deserto.*] Hic perpetuus recensetur cursus gratiæ Dei: unde tuto colligere licebat, qui tot beneficiis ipsos prosequutus fuerat, eundem in præcipuo actu fore. Portandi similitudine ideo utitur, quia minime pervium erat iter, nisi Deus quasi humeris suis ipsos gestasset, non secus ac puerum adhuc infantem solet pater. Ita ab una parte laudatur incredibilis Dei humanitas, qui eousque se demittere dignatus est, ut suis brachiis populum susciperet: ex opposito autem suæ infirmitatis monetur populus, qui nisi Dei virtute suffultus, vix ad pedem movendum idoneus fuisset. Alibi Moses, partem hujus similitudinis retinens, Deum aquilæ comparat, quæ pullos alis sustentans, ad volitandum instituit. Et certe nisi supra humanum modum in sublime evecti, nunquam centesima ex parte tot difficultatibus pares fuissent.

32. *Atqui ea in re.*] Significat nimis fuisse malignos operum Dei æstimatores, quos ejus virtus toties cognita & perspecta ad fidendum non erexerit: Nam sub voce דבר, pro qua Rem vertimus, complectitur omnia documenta quibus testatus fuerat Deus satis in se uno esse præsidii ad plenam eorum salutem. Atque hæc quidem realis, ut ita loquar, vel actualis fuit doctrina, quum Deus extenta manu ad credendum ipsos vocaret. Promissionis tamen respectu incredulitatis eos accusat: quia sicut ad obediendum non modo prompta & alacris est fides, sed totum hominem vegetat, ut agilis sit: ita ignaviæ causa fuit non attendere ad Deum, qui se terram Chanaan illis daturum pollicitus fuerat, atque in ejus fœdus recumbere. Atque huc spectat, Deum castris metandis loca & stationes designasse: quia nisi consilium ejus fuisset alio eos dirigere, supervacua fuisset locorum mutatio. Ergo signa manendi & pergendi non referre ad suum finem, turpis fuit socordiæ: quia hoc erat Deum spernere quum manum porrigeret.

Ex Numer. XIV.

10. Tunc dixit tota multitudo, ut eos lapidibus obruerent: & gloria Jehovæ apparuit in tabernaculo conventionis omnibus filiis Israël.

11. Tunc

11. Tunc dixit Jehova ad Mosen, Usquequo vilipendet me populus iste? & usquequo non credent mihi in cunctis signis quæ feci in medio eorum?

12. Percutiam eum peste, expellamque eum: te autem faciam in gentem magnam & robustiorem eo.

10. *Tunc dixit tota multitudo*] Ubi contra Deum fremere cœperunt impii, ac palam de ipso querulari, non mirum est si in ejus quoque servos sæviant. Nam superbia ubi libere subigitur, crudelitatem fere parit: ita semper impietas, ubi coarguitur, extremo acta in furorem desinit. Non vi neque armis cogebant Caleb & Josue, neque minitabantur: tantum suadebant, ut Dei promissione confisi in terram Chanaan pergere non dubitarent. Quia obstinatis animis statuerat populus Deo non credere, castigatus frenum mordet, & reprehensores suos vult lapidare. Quantus autem iracundiæ fuerit impetus, hinc apparet, quod Deus furentes placare non tentat, neque minis vel imperio compescit, sed palam è cælo exerit suam virtutem: & gloriæ suæ objectu mirabiliter protegit servos suos, acsi feris bestiis eriperet. Non fit quidem expressa nubis mentio: verum colligere licet, signum cui assueverant, fuisse datum non ad eos terrendos modo, sed etiam prosternendos, ut ademptis nocendi viribus vel inviti desisterent. Majestas enim Dei quamvis solos fideles vere humiliet, reprobos tamen ac perditos interdum mitigat, vel cum sua feritate reddit attonitos.

11. *Tunc dixit Jehova.*] Expostulat de indomita pertinacia: quia pridem non cessaverant petulanter ipsum, nec sine atroci contumelia, cum omnibus potentiæ documentis clare perspectis spernere & abjicere. Nam quod alii verbum נאץ transferunt per Irritare, nescio an conveniat. Propius accedit Hieronymus ad genuinum sensum, Quousque mihi detrahent? Sed contenti simus genuina Dei sententia, quam proximo antitheto confirmat: ubi se ideo vilipendi conqueritur, quia in rationem non veniant tot miracula quibus & suam virtutem & beneficentiam large testatus fuerat. Atque ita contemptum probat, quia ex professo fidem abrogent multis signis, quorum saltem congeries pervicaciam sanare vel corrigere debuerat. Sequitur ultimæ pœnæ denunciatio, addita sceleris atrocitate. Continuam enim seriem designat particula Quousque, & longam Dei tolerantiam exprimit. Severe quidem aliquos punierat, sed duntaxat in exemplum, ut maneret integrum nomen generis: nunc vero pronunciat agendum esse tanquam cum desperatis, qui ludos sibi facere non desinunt ex patientiæ ejus ludibrio. Quo docemur, quantumvis natura sit placabilis Deus, merito spem veniæ incredulis præcidi, qui sic obdurescunt, ut nihil proficiat manu apud eos, neque ore, neque lingua. Jam usum signorum breviter perstringit: nempe huc spectasse, ut eorum cognitio & experientia bene sperandi magistra foret. Si quem offendit species repugnantiæ, quum Deus actum esse de populo pronunciat, quum tamen decretum esset adhuc ignoscere, solutio tribus verbis aliunde repeti potest: quia hic Deus de arcano suo & incomprehensibili judicio non verba facit, sed tantum de re ipsa, ostendens quid meritus sit populus, & quam horribilis vindicta pro modo scelestæ nefandæque defectionis immineat: sicuti consilium ejus non fuit Mosen arcere à studio precandi, sed examen capere de sincera ejus pietate cum serio ardore. neque vero nisi præeunte aliqua fidei scintilla contra prohibitionem fertur. Lege caput Exodi 32.

Ex eodem Capite.

13. Et dixit Moses ad Jehovam, Atqui audient Ægyptii (quia eduxisti in virtute tua populum istum è medio ejus)

14. Dicentque habitatori terræ ejus, *qui* audierunt quod tu Jehova sis in medio hujus populi: quandoquidem oculo ad oculum visus sis tu Jehova, & nubes tua steterit super eos, & in columna nubis præcesseris eos per diem, & in columna ignis per noctem.

15. Si interfeceris populum hunc quasi virum unum, tunc dicent gentes quæ audierint famam tuam,

16. Quia absque potentia est Jehova, ut introducat populum istum in terram quam juravit eis, ideo mactavit eos in deserto.

17. Et nunc magnificetur quæso fortitudo Domini mei, sicut loquutus est, dicens,

18. Jehova tardus ad iram, & multæ misericordiæ, tollens iniquitatem & peccatum, & innocentem non faciens: visitans iniquitatem patrum in filios super tertiam & quartam generationem.

19. Propitius esto agedum iniquitati populi hujus, secundum magnitudinem clementiæ tuæ: sicut remisisti populo huic ex Ægypto usque nunc.

13. *Atqui audient Ægyptii.*] Hic Moses pro
Psal.106. suo more stat quasi in fissura muri (sicut in Psalmo
vers. 13. dicitur) quo iram Dei sustineat & avertat, quæ irruptionem alioqui erat factura: quia ejus intercessione factum est ut subito restinctum fuerit incendium, nec consumptus fuerit populus. Porro ad impetrandi fiduciam tantummodo objicit, sacrum Dei nomen ludibrio fore apud impios, si penitus intereat populus. Verba, quæ varie reddunt interpretes, ad genuinum sensum aptare studui. Primo dicit, Audient Ægyptii, quum tamen res apud eos satis nota sit ac miraculis testata, populum hunc tua virtute illinc fuisse ereptum. Idem etiam rumor volitabit inter populos Chanaan, qui jam audierunt te hujus populi esse præsidem, ejusque gubernandi curam suscepisse. Si ergo penitus intereat, quæcunque gentes famam tuam audierunt, culpam in te conjicient: atque putabunt virtutem tuam in medio cursu fractam esse, ne opus à te inceptum ad finem usque perduceres. Summa huc tendit, quia Deus claris & evidentibus signis palam fecerat se populi illius liberatorem, impiorum probris fore expositum, nisi quos semel redemit, servet incolumes. Neque enim profanis gentibus aliud venisset in mentem quam Deum non posse, quum maxime vellet, beneficium suum tueri. Et certe hæc est non vulgaris Dei bonitas, sic conjungere gloriam sui nominis cum salute nostra, ut quod nobis adversum est, ejus contumeliam secum trahat: quia os improbis apertum sit ad maledicendum. Verum id nobis demum proderit, si vicissim absque simulatione & sincero zelo Deum flagitemus, ut in nobis servandis gloriæ suæ sit vindex. Audacter enim multi in suum commodum obtendunt Dei nomen, cujus tamen nulla

cura vel ſtudio tanguntur. Porro quia impii quo illuſtrior fuit Dei virtus, ſi concidere viſa fuerit, eo inſolentius feruntur ad maledicendum: ſemper rogandus eſt ne opus manuum ſuarum quod in nobis cœpit, deſerat. Huc enim pertinent verba, Audierunt quod apparueris oculo ad oculum: quia extincta populi ſalute, defectus nonniſi Deo adſcriptus eſſet, qui potentiam manus ſuæ in illo ſervando exeruerat. Denique ſicut admirabilis exitus teſtimonium fuerat favoris Dei, ita ſi paſſus fuiſſet populum in deſerto perire, hoc omnes duxiſſent infirmitatis ſignum: quis probabile non erat non præſtare quod vellet, niſi viribus deſtitueretur.

17. *Et nunc magnificetur.*] Alterum fiduciæ argumentum ſumit ex viſione, in qua Deus luculentius naturam ſuam expreſſerat. Ex quo patet quam dextre in ea profecerit, ſeque ſedulo & probe in ea exercuerit. Hinc tamen elicitur generalis doctrina, nihil eſſe efficacius in precibus quam Deo verbum ſuum objicere, concipere denique vota noſtra ex ejus promiſſionibus: acſi nobis ore ſuo dictaret quicquid poſtulandum eſt. Quum itaque memorabili quod vidimus elogio ſe Moſi Deus pateſeciſſet, inde certa ſumi potuit precandi forma: quia nuſquam firmior certitudo quam in ejus verbo: in quo ſi fundatæ erunt noſtræ preces, timendum non eſt ne ſint irritæ, vel nos eventus fruſtretur. Idem enim qui loquutus eſt, veracem ſe probabit. Et certe ideo loquitur, ut nobis loquendi materiam ſuppeditet: alioqui enim neceſſe eſſet obmuteſcere. Quia autem verſum decimum octavum alibi expoſui, illuc ſe conferant lectores.

19. *Propitius eſto iniquitati.*] Ad ſpem veniæ primum ſibi magnitudinem clementiæ Dei proponit, deinde ſuperiora exempla quibus cognitum fuerat quam propenſus eſſet Deus ad ignoſcendum. Ac Dei quidem miſericordia, quoties peccavimus, ad quærendam reconciliationem perpetuo nos invitat: & quum mala malis addita, ipſaque ſcelerum atrocitas merito nos terrere queat, magnitudinem gratiæ cujus hic fit mentio, nobis occurrere neceſſe eſt, ut omnem materiam iræ Dei abſorbeat. Ad hoc quoque aſylum David confugiens, ſuo exemplo nos docet quomodo ſuperandi ſint omnes pavores: verum quia ſæpe friget ſimplex & nuda bonitatis Dei cognitio, alteram fulturam Moſes applicat ab experientia. Ignoſce, inquit, ſicuti antehac toties feciſti. Quia enim inexhauſta eſt ac infatigabilis Dei bonitas, quo ſæpius eam ſumus experti, eo fortius ad eam implorandam animari nos decet: non ut diffluamus ad peccandi licentiam, ſed ne obruat nos deſperatio ubi Dei judicio urgemur, & propria conſcientia nos angit & cruciat. Denique hæc nobis ſit valida obteſtationis ſpecies, Deum per ſua quæ experti ſumus beneficia orare, ut beneficus nunquam eſſe deſinat.

Ex eodem Capite.

20. Tunc dixit Jehova, Peperci ſecundum ſermonem tuum.
21. Veruntamen vivo ego, & replebit gloria mea univerſam terram:
22. Quoad cunctos homines qui viderunt gloriam meam, & ſigna mea quæ edidi in
Ægypto, & deſerto, & tentaverunt me jam decem vicibus, nec paruerunt voci meæ:
23. Si videbunt terram, de qua juravi Patribus eorum: omnes, inquam, qui me irritaverunt, non videbunt eam.
24. At ſervum meum Caleb, eo quo quod alius fuit ſpiritus cum eo, & adimplevit ire
poſt me, ipſum quoque introducam in terram quam ingreſſus eſt, & ſemen ejus hæreditate accipiet eam.
25. Amalec & Chananæus habitat in valle: cras revertimini, & proficiſcimini in deſertum via maris Suph.

20. *Peperci ſecundum ſermonem.*] Significat Deus quos jam exitio addixerat ſe remittere ac donare ſervo ſuo Moſi. Unde colligimus quid apud Deum valeat piorum deprecatio: quemadmodum dicitur
Pſal. 145. in Pſalmo facere ſecundum eorum deſiderium, qui
verſ. 19. ipſum timent. Ultro quidem facturus erat quod Moſi conceſſit: ſed quo ſimus ad precandum alacriores, precum utilitas & fructus commendatur, ubi pronunciat Deus ſe non tantum annuere votis noſtris, ſed etiam obſequi. Verum de quibus extremam pœnam exigere ſtatuit, & quos promiſſa hæreditate abdicat, qui convenit ut aſſerat ſe illis peperciſſe? Reſpondeo, non perſonis, ſed generi & memoriæ datam fuiſſe veniam cujus fit mentio. Nam quod mortis æternæ reatu ſolutos eſſe quidam volunt, & ideo placatum fuiſſe illis Deum, quia pœna temporali contentus fuerit, coactum eſt. Non dubito igitur Moſen fuiſſe eatenus exauditum, ne deleto ſemine Abrahæ, fœdus Dei excideret. Ac ſic temperavit veniam, ut maneret incolumis poſteritas, incredulis tamen rependeret contumaciæ mercedem. Ita parcendi ratio nihil impiis defectoribus profuit: & tamen viam aperuit ad implendam promiſſionis fidem.

21. *Vivo ego.*] Certum quidem eſt Deum per vitam & gloriam ſuam jurare. In eo tantum ambiguus eſt ſenſus, quod in præterito tempore quidam exponunt terram fuiſſe repletam gloria, quæ jam patefacta fuerat pluribus miraculis. Et videtur bene quadrare quod mox ſequitur, Qui viderunt gloriam meam, non videbunt terram: loci tamen circumſtantiæ aptius eſt tempus futurum: nempe ut Deus teſtem ciet ſuam gloriam, cujus futurus erat aſſertor. Timebat Moſes ne in Dei contumeliam & probrum traheretur interitus populi: nunc Deus jurejurando pronunciat ſe ita fore gloriæ ſuæ vindicem, ut qui tanto ſcelere ſunt obſtricti, pœnam non effugiant. Negat terram viſuros qui miracula, quorum ſpectatores fuerant & teſtes oculati, clauſis oculis prætericrant, & conati fuerant ſua cæcitate quaſi in nihilum redigere. Nam quum tot ſignis non fuiſſent edocti ad timendum Deum, pluſquam indigni erant terræ aſpectu: cujus poſſeſſio ſignis ipſis rata eſſe debuerat, niſi eorum ingratitudine procul rejecta fuiſſet Dei veritas. Decem vicibus ſe tentatum fuiſſe Deus queritur: quia non deſtiterant ſubinde ipſum provocare ſua protervia. Neque enim numerus certus ac definitus ponitur: ſed tantum ſignificat Deus nullum eſſe modum vel finem. Quid ſit Deum tentare alibi diximus, nempe ſenſus noſtri modulo ſubjicere ejus potentiam, & pro noſtra libidine legem agendi præſcribere: ut nihilo plus ei deferamus quam dictat carnis ratio. Additur fons & cauſa tentationis, dum ejus vocem reſpuunt homines: quia ſola obedientia petulantiam compeſcere poſſet, ut eſt magiſtra modeſtiæ.

24. *At ſervum meum Caleb.*] Per ſynecdochen ſolus Caleb nunc excipitur: quum tamen Jehoſua ejuſdem gratiæ fuerit particeps, ſicut & ſocius virtutis: ſed præcipue laudatur, quia ſignum quodammodo extulerat, fueratque princeps ad animandum Jehoſua. Summa laudis eſt, quod impleverit ire poſt

Deum

Deum. Nam quod alii subaudiunt voluntatem, supervacuum est: quum simplex loquutio plena sit. Commendat ergo Deus obsequii perseverantiam in Caleb: quia non tantum prompto animo alios fuerit hortatus, sed constanter & infracto animo perrexerit, nec retentus fuerit ullis obstaculis. Laudem vero constantiæ amplificat Deus, quod unus cum tanta multitudine fortiter confligendo, solum ipsum respexerit. Rarum enim exemplum est, inter violentos & tempestuosos motus, quasi toto orbe concusso, stare in gradu, ac rectum cursum tenere. Etsi autem nomen רוח pro affectu capitur, non dubito tamen quin metonymice significet Moses divinitus sic animatum fuisse Caleb.

25. *Amalec & Chananæus.*] Quidam sic resolvunt verba, Quamvis Amalecitæ habitent in valle. Alii vero, Quoniam Amalecitæ subsidunt in vallibus ad struendas insidias. Alii existimant terrorem incuti, ne diutius maneant in terra hostili: quia quotidie expositi erunt ad novos insultus. Ego vero potius arbitror exprobrandi causa id esse dictum. Jam enim ad terræ habitabilis fines ventum erat, jam hostes erant profligandi. Jubet autem Deus retro cursum flectere: & ita à terra quam attigerant, eos expellit. Quanquam non inficior quin necessitate exposita, ad parendum eos cogat: quasi diceret, non aliud restare quam ut terga vertendo, se rursus in desertum conjiciant.

Ex eodem Capite.

26. Loquutus est itaque Jehova ad Mosen & Aharon, dicendo,
27. Usquequo congregationem hanc perversam feram, quæ murmurat adversum me? murmurationes filiorum Israël, quibus ipsi murmurant contra me, audivi.
28. Dic ergo eis, Vivo ego, dicit Jehova, nisi quemadmodum loquuti estis in auribus meis, sic fecero vobis.
29. In deserto isto cadent cadavera vestra, & omnes numerati vestri, secundum omnem numerum vestrum, à filio viginti annorum & supra, qui murmurastis contra me.
30. Si vos ingrediemini terram, de qua levavi manum meam, ut habitare vos facerem in ea: præter Caleb filium Jephuneh, & Jehosua filium Nun.
31. At parvulos vestros, de quibus dixistis, In prædam erunt, ipsos introducam: & cognoscent terram istam quam despexistis.
32. Cadavera autem vestra cadent in deserto hoc.
33. Et filii vestri pastores erunt in deserto hoc quadraginta annis: & portabunt scortationes vestras, donec consumantur cadavera vestra in deserto.
34. Secundum numerum dierum quibus explorastis terram, quadraginta diebus, unoquoque die pro anno uno, portabitis iniquitates vestras in deserto, & cognoscetis vanitatem meam.
35. Ego Jehova loquutus sum, Si non hoc fecero universæ congregationi huic perversæ, quæ congregata est adversum me: in deserto isto consumentur, ibique morientur.
36. Viri itaque illi quos miserat Moses ad explorandam terram, qui reversi murmurare fecerant adversus eum cunctam congregationem, detrahendo terræ:
37. Morientur viri illi qui terræ detraxerunt, plaga coram Jehova.
38. Jehosua vero filius Nun, & Caleb filius Jephuneh vivent, ex hominibus illis qui profecti sunt ad explorandam terram.

26. *Loquutus est itaque Jehova.*] Copulam transtuli per vocem Itaque, ad continuationem notandam. Neque enim quicquam novum hic narrat Moses: sed explicandi causa inculcat rem magni momenti: privatum scilicet iri terræ possessione qui illuc ingredi recusaverant. Exordium autem est pathetica interrogatio, Quousque tandem ferenda erit importuna illa fæx populi quæ obstrepere non desinit? Dicit autem Deus se audivisse tumultuosos illorum clamores: quo certius agnoscant intolerabilem esse suam superbiam, cujus Deum ipsum tædet, quamvis multæ sit patientiæ & tardus ad iram. Salsa autem ironia eos perstringit, quum dicit se acturum ex eorum sententia & voto. Ipsis quidem nihil minus erat propositum quam in deserto vagari: sed quia refugerant terræ accessum, Deus se illis morigerum fore alio sensu dicit: quia scilicet terræ quam spreverunt conspectu nunquam potientur. Jurejurando summam offensionem exprimit: sicut etiam
Psal. 95. vers. 11. dicitur in Psalmo, Quare juravi in ira mea, Si introibunt in requiem meam. Ita vero percelli eorum stuporem necesse fuit, ne Deo tantopere exacerbato, sibi pro more indulgerent. Pœnam aggravat alia circumstantia, quod hæreditate privandi sint quam Abrahæ juraverat se daturum. Levatio enim manus (ut alibi dictum est) ritus fuit jurisjurandi: perinde acsi extenta manu Deus testis & judex accerseretur è cœlo. Etsi autem id in Deum proprie non competit, scimus tamen ut soleat in se transferre quæ sunt hominum. Porro hæc gravis fuit exprobratio, eos malitia sua & protervia exinanire Dei promissionem jurejurando sancitam, ne saltem effectum erga eos suum proferret. Nam paulo post ostendit Deus, quamvis oblatum beneficium respuerint, se tamen fore veracem: quia parvulis eorum filiis quod à se repulerunt præstabit. Sic Deus sua judicia adversus hypocritas, qui falsò obtendunt ejus nomen, temperat, ut semen aliquod conservet ad propagandam Ecclesiam: nec unquam ita severus est erga reprobos quin misericordia ejus erga electos vigeat. Imo hic docet beneficum se fore erga filios, ut patribus pœnam irroget. Obliqua erat accusatio Dei, quum lugerent filios suos, acsi mox rapiendi essent ad prædam. Promittit Deus illos terræ fore dominos, ut coarguatur impia blasphemia.

33. *Et filii vestri.*] Hic pronunciat filios quoque eorum ejusdem pœnæ fore consortes aliqua ex parte, quia in deserto errabunt usque ad tempus præfixum. Pastorum enim voce inquilinos significat, quibus nusquam certa est vel longa statio. Quo pertinet illa similitudo in cantico Ezechiæ, Hospitium meum Jesa. 38.
translatum est quasi tabernaculum pastoris. In summa, vagos & instabiles fore denunciat, sicuti pastores per varia loca greges ductando, erraticam vitam agunt. Scortationes metaphorice vocat impias defectiones quibus se corruperant. Nam ex quo eos sibi despon-

desponderat Deus in peculium: vera eorum castitas fuisset, sincera fide ejus gratiam amplecti, & simul ejus imperio se addicere. Atqui purum ejus cultum abjiciendo, tanquam vaga scorta sacrum conjugium ruperunt. Cæterum hoc exemplo docemur quomodo Deus iniquitatem patrum in filios rejiciat, nec tamen quenquam immerito castiget: quia posteritas de qua agitur, quamvis alienam culpam lueret, non erat tamen ipsa innoxia. Sed in judiciis Dei semper est profunda abyssus, in quam si demergi metuis, adora quod percontari fas non est. Et tamen dubium non est quin hoc quoque modo consuluerit Deus eorum saluti erga quos visus est signum aliquod rigoris dare. Expectavit enim non tantum donec adolescerent, sed etiam, quod ipsis utile erat, donec colligerent virile robur, nova quoque soboles gigneretur. Secundum numerum causam assignat cur rejiciat effectum promissionis suæ in annos quadraginta: nempe ut pro diebus male consumptis totidem annos rependat. Quum nuper loquutus esset de filiis, ad ipsos sceleris auctores iterum redit, qui longo illo temporis decursu quasi lenta tabe consumpti sunt. Nomen תנואת pro quo reddidi Vanitatem, descendit à verbo נוא, quod significat Irritum facere. Varios tamen sensus eliciunt interpretes. Quidam sic exponunt, Cognoscetis an ego sim mendax, vel an inanis futurus sit sermo meus. Alii Prohibitionem vertentes, longius recedunt. Sed, meo judicio, ironica est concessio, qua Deus in detestabilem eorum superbiam invehitur, quæ non alio tendebat quam ut Deo mendacium objicerent, & calumniarentur ejus verba carere effectu. Nisi forte magis placeat passive accipere: quia populus conatus fuerat Deum ipsum quasi exinanire. Ego tamen sensum illum potius amplector, serio experimento sensuros, frivolane ac vana sint Dei promissa. Porro tenenda est admonitio Prophetæ quam attigimus: quam Apostolus in præsentem usum accommodat: quia scilicet hodie nobis offertur melior requies, timendum esse ne ab ea nos probibeat incredulitas. Neque enim satis est porrectam semel nobis fuisse Dei manum, nisi ab ea nos dirigi sinamus, donec completa terrena peregrinatione in cælestem quietem nos perducat. *Psal. 95. vers. 11. Hebr. 4. vers. 6.*

36. *Viri itaque illi.*] Quod volunt quidam anticipationem esse, nullo modo probatur. Nec enim dubium est quin Moses peculiarem exprimat vindictam, quæ de perfidis exploratoribus divinitus sumenda erat. Antehac disseruit de communi totius populi pœna: nunc decem homines plaga percutiendos commemorans, significat Deum ab illis exorsurum esse: ut illustri & notabili documento palam faciat quam graviter offensus esset illo nimis indigno gratiæ suæ contemptu. Ergo mors eorum subita & prodigiosa, fuit reliquis omnibus quoddam pœnæ quæ ipsos manebat præsagium. Nam primo nomen plagæ emphaticum est: quasi diceret, non suo fato nec naturaliter perituros. Deinde per conspectum Dei aliud significat quam si dixisset, coram Deo. Neque enim Deus spectator tantum fuit: sed raro & insolito modo exequutus est formidabile suum judicium, acsi palam tribunal conscenderet. Quod etiam clarius patuit dum vitam prorogavit Caleb & Josue, qui usque ad finem præfixi temporis soli fuerunt ex illa generatione superstites. Verum quidem est, verba esse præteriti temporis: sed quia clara erat [illegible], tempus mutare non dubitavi: quod linguæ satis tritum est: atque melius cohæret oratio.

Ex Deut. Cap. I.

34. Audivit autem Jehova vocem verborum vestrorum, iratusque est, ac juravit, dicendo,

35. Non videbit quisquam ex hominibus illis de generatione mala hac terram bonam quam juravi me daturum patribus vestris.

36. Præter Caleb filium Jephuneh: ipse enim videbit eam, eique dabo terram quam calcavit, & filiis ejus, eo quod adimplevit ire post Jehovam.

Et paulo post.

39. Etiam parvuli vestri, de quibus dixistis, In prædam erunt, ac filii vestri, qui non norunt hodie bonum nec malum, ipsi intrabunt illuc, illisque dabo eam, & ipsi possidebunt eam.

40. Vos autem conversi proficiscimini in desertum per viam maris Suph.

34. *Audivit autem Jehova.*] Quid sibi velit istud audire Dei, alibi dictum est: nempe Deum nihil celari posse, quin omnia nostra dicta & facta ad cognitionem & judicium vocet. quod notatu dignum est. Nunquam enim adversus eum obstrepere homines auderent, nisi ex ejus absentia promitterent sibi impunitatem. Secundo quoque hinc liquet, Deum qui justus est judex, non temere prorumpere ad pœnam de hominibus sumendam, nec severum esse nisi causa probe cognita. Intelligit ergo sua ipsos contumacia & pravitate certa & præsenti hæreditate fuisse privatos.

39. *Etiam parvuli vestri.*] Jam ante admonui, Deum ita judicium suum temperasse, ut nemo ex sontibus impune evaderet: maneret tamen rata & inviolabilis ejus fides, nec hominum malitia fœdus quod pepigerat cum Abraham, faceret irritum. Denunciat ergo hæreditate quam spreverunt nunquam potituros: se nihilominus veracem fore, ut compleat quod pollicitus est, & locum det suæ misericordiæ erga filios, quos sua desperatione hostibus in prædam addixerant. Porro quod hanc gratiam ad parvulos restringit qui nondum per ætatem discernere poterant inter bonum & malum, eo significat omnes qui jam rationis erant compotes, à minimo usque ad maximum, eodem scelere esse implicitos, quia contagio per totum corpus grassata erat. Incredibile certe prodigium, sic diabolico furore correptam fuisse tantam multitudinem, ut nihil salvum vel sincerum restaret. nisi forte senes quosdam matura mors abstulit aliorum magis quam suo vitio. Cæterum si à scelere immunis fuisset vel pars centesima, superstites aliquos servasset Deus. Nescire bonum vel malum, tantundem valet ac non discernere inter dextram & sinistram. Qua loquendi forma apud Jonam Deus parvulos qui nullo adhuc judicio pollent, à damnatione eximit. Unde tamen inscite quidam probare conati sunt, pueros infantes non esse inquinatos originali peccato: nec reatu obstrictos teneri homines, nisi quem sibi quisque proprio arbitrio contraxit. Neque enim hic agitur de natura humani generis: sed tantum segregantur pueri ab eorum numero qui scientes & volentes iram Dei provocarunt: quando corruptio, quæ radix est, quamvis non statim fructus suos in peccatis actualibus proferat, non ideo nulla est.

Ex Numer. XIV.

39. Loquutus est igitur Moses verba ista omnibus filiis Israël: & luxerunt populus valde.

40. Surrexeruntque mane, & ascenderunt in verticem montis, dicendo, Ecce nos ut ascendamus ad locum de quo loquutus est Jehova: quia peccavimus.

41. Et dixit Moses, Ut quid transgredimini sermonem Jehovæ? * Et hoc non prospere cedet. * vel Quando.

42. Ne ascendatis: quia non est Jehova in medio vestri: ne percutiamini coram inimicis vestris.

43. Amalec enim & Chananæus ibi est ante vos, & cadetis gladio. Nam propterea quod aversi estis à sequendo Jehova, neque erit Jehova vobiscum.

44. Sumpserunt tamen animos ut ascenderent in verticem montis. Arca autem fœderis Jehovæ & Moses non recesserunt è medio castrorum.

45. Descendit itaque Amalec & Chananæus, qui habitabant in monte illo, percusseruntque eos, & contuderunt usque Horma.

39. *Loquutus est igitur Moses.*] Justa quidem lugendi causa fuit, quum audirent Deum, cujus tolerantia nimis proterve abusi fuerant, posthac fore implacabilem. Sed hic nobis ante oculos statuitur tristitia secundum mundum, quæ mortem generat, ut inquit Paulus: dum impii flendo & querulando, non desinunt tamen adversus Deum fremere, imo majore pervicacia frenum arrodunt: & ita tanquam feræ & indomabiles bestiæ, cæca desperatione ruunt ad mortem. Nullis quidem lachrymis redimi poterat temporalis pœna: verum si resipiscendi animus fuisset, unicum remedium erat sponte se dedere, & placide subire quicquid castigationis infligere Deo placeret. Atqui primum superbe obluctantur, ut pœnam sibi impositam excutiant, & pœnitentiam simulando, magis ac magis adversus Deum ferociunt. Dubium enim non est quin obsequii prætextu mane fuerint acciacti ad pergendum. Sed quorsum id, nisi ut inviolabile Dei decretum everterent? Interea quasi ipso invito, perrumpere tentarunt quo vetabat. Ecce nos (inquiunt) parati sumus: sero, quia præteriit opportunitas. Nam sicut hortatur nos Propheta, ut quæramus Deum dum inveniri potest, sic etiam sequi oportet quando nos vocat. Quorsum autem præpostera hæc populi alacritas? Quum Deus retrocedere ipsos in desertum velit, ulterius pergendo parendi studium præ se ferunt. Perinde tamen id volunt accipi atque justam satisfactionem, dum se fatentur peccasse.

2 Cor. 7. vers. 10.

Jesa. 55. vers. 6.

41. *Ut quid transgredimini.*] Repudiat fictam pœnitentiam, qua peccator huc illuc circumagitur, ut se Deo non addicat. Si reverteris Israël, inquit Deus apud Jeremiam, ad me revertere. Ergo in primis spectandum est quid requirat à nobis Deus, ut appareat nos ejus potestati vere esse addictos. Porro ut temeritatem compescat Moses, frustra prosperum eventum sperari admonet, ubi à Dei mandato receditur. Atque hæc valde utilis est doctrina, gratiam Dei nunquam defore, modo simpliciter obediamus ejus verbo: sed dum spretis vel neglectis ejus præceptis, proprio sensu rapimur, nunquam lætum nec felicem fore exitum. Si quis objiciat, non aliud miseris fuisse remedium: jam dixi debuisse hoc solatio esse contentos quod exilium à terra Chanaan non esset æterna abdicatio à spe vitæ cælestis: imo si coram Deo se humiliassent, sperare poterant pœnam illam adjumento sibi fore in bonum. Nunc perperam satagendo malum duplicant. Postquam autem periculum illis ostendit Moses, iterum inculcat Deum pro ipsis non stare, quia eum deseruerint: nec benedictionem ejus præsto fore, quia ipsum in tempore sequi recusaverint.

Jer. 14.

44. *Sumpserunt tamen animos.*] Non fuit quidem illis animus se data opera efferre, ut Deo repugnarent: quin potius hoc piaculi genere placare ipsum studebant. Nec defuit color ad fallendum, quando parati erant ad mortem alacriter properare, ut animas suas in sacrificium offerrent, atque ut hæc esset superioris moræ & ignaviæ compensatio. Sed ita scilicet fervet impiorum zelus, ubi quiescere decebat: Deo autem hortante frigus & stupor eorum animos occupant, ut nihilo plus ejus voce excitentur quam lapides. Denique ubi cessandum est, semper agilis, prompta & audax est incredulitas: ubi autem pergendi auctor est Deus, timida est, pigra & mortua. Tandem subjicit Moses pœnas stulti impetus dedisse: quia non tantum fusi & fugati sint ab hostibus, sed etiam contriti. Unde colligimus eorum ferociam viribus & solida fortitudine in ipso articulo caruisse. Simul tamen aliud amentiæ ipsorum signum recitat, quod relicta Dei Arca, & posthabito Mose, sese tanquam devoti in cædem projecerint. Unde apparet, incredulos dum cæco zeli sui impetu feruntur, sic ratione & consilio destitui acsi ultro conspirarent in suam perniciem.

Ex Deut. I.

41. Et respondistis, & dixistis ad me, Peccavimus Jehovæ: nos ascendemus & pugnabimus omnino sicut præcepit nobis Jehova Deus noster. Et accinxistis vos singuli armis suis bellicis, & parastis ascendere in montem.

42. Dixit autem mihi Jehova, Dic eis, Ne ascendatis, neque pugnetis: quia non sum in medio vestri, & ne percutiamini coram inimicis vestris.

43. Loquutus sum hæc apud vos: sed non audistis, ac rebelles fuistis ori Jehovæ, & temere egistis ut ascenderetis in montem.

44. Itaque egressus est Amorrhæus qui habitabat in monte in occursum vestri, & vos persequuti sunt, quemadmodum facere solent apes, & contriverunt vos in Seir usque Horma.

45. Et reversi flevistis coram Jehova: sed non exaudivit Jehova vocem vestram, nec auscultavit vobis.

46. Et mansistis in Cades diebus multis, secundum numerum dierum quibus mansistis.

41. *Et respondistis.*] Sera poenitentia, quæ ad præposterum satagendi ardorem Israëlitas impulit. quanquam non vere nec serio resipueruot, sicut ante exposui: quia quum patienter illis ferenda esset Dei castigatio, eam excutere & procul à se abigere nova contumacia tentarunt. Deoique oihil aliud quam calcitrarunt adversus stimulum. Verum hæc hominum est strenuitas, ubi eos agit sua libido, nihil non audere Deo vetante. Sed in eo longe deterior amentia se prodidit, quod secundo retracti non obtemperant. Adde quod non simpliciter illis pugnam interdicit, sed auxilium suum negat. Quid igitur magis prodigiosum quam invito Deo, & spe opis ejus ablata, aggredi quod paulo ante ejus auspiciis, mandato, & certa victoriæ promissione obstinate recusaverant? Et tamen ut hypocrisis mentes excæcat, corrigere & pensare se putarunt quod duplicabant vitium. Postea commemorat Moses quam meriti erant mercedem ipsos tulisse: acsi diceret, Quamvis sint indociles, accepto malo expertos esse quam exitiale sit non parere Deo. stulti enim nunquam nisi ferulis icti sapiunt.

45. *Et reversi.*] Hic propriam eorum conscientiam testem appellat. ounquam enim ad fletum & deprecationem fuissent adducti nisi proprio animi seosu urgente. Quia igitur satis superque convicti fuerant justam poenam suæ pervicaciæ infligi, ipsos ad Deum quærendum adegit necessitas. Itaque ubi se Deus implacabilem ostendit, nulla illis fuit fremendi causa. In postremo versu ambiguus est horum verborum sensus, Diebus multis, secundum numerum dierum. Quidam tempore plusquam perfecto utentes, Quibus manseramus, existimant adhuc substitisse per alios quadraginta dies? Sed æque probabile est notari tempus indefinitum: acsi dixisset longam illic moram populum traxisse, ex qua colligere liceret ipsos consilii inopia quasi exanimes jacuisse. Porro Cades Barnea designat Moses, unde missi fuerant exploratores: non autem Cades, ubi mortua est Maria, & populus ob aquæ defectum murmuravit.

Ex Deut. IX.

22. Et in Taberah & in Massah, & in Cibroth Hatthaavah ad iram provocastis Jehovam.

23. Et quum misisset vos Jehova de Cades Barnea, dicendo, Ascendite, & possidete terram quam dedi vobis, rebellastis verbo Jehovæ Dei vestri, neque credidistis ei, neque obedivistis voci ejus.

24. Rebelles fuistis Jehovæ à die qua cognovi vos.

22. *Et in Taberah.*] Plura exempla simul breviter perstriogit, quibus populum ingratitudinis & continuæ pervicaciæ, adeoque pravi ingenii convincat. perinde enim est acsi diceret, non semel neque in uno genere Deo fuisse rebelles: sed coacervasse plures noxas, ut mirum sit toties Deum illis ignovisse. Nomina etiam locis imposita recenset, quæ scelerum erant monnmenta, ut tandem desinant facere peccandi modum, quia subinde provocatus nimis diu eos toleraverat.

Ex Deut. II.

1. Postea reversi profecti sumus in desertum per viam maris Suph, quemadmodum loquutus fuerat Jehova ad me, & circuivimus montem Seir diebus multis.

1. *Postea reversi.*] In Numeris tempus non notatur quo castra moverunt. Hic ergo versus historiam apte contexet: quia alioqui abrupta essent quæ mox sequuntur. Deinde breviter indicat qualis fuerit peregrinandi ratio usque ad præfixum tempus: nempe ut per circuitus erraticos frustra se fatigando, tandem discerent recta Deum sequi, nec à via quam ostendit deflectere.

Ex Levit. XXIV.

10. Egressus est autem filius mulieris Israëlitidis, qui erat filius viri Ægyptii, in medio filiorum Israël: & jurgati sunt in castris ipsis filius Israëlitidis & vir Israëlita.

11. Et transfixit filius mulieris Israëlitidis nomen, & maledixit: adduxeruntque eum ad Mosen: nomen autem matris ejus erat Selomith filia Dibri, de tribu Dan.

12. Et posuerunt eum in custodiam, ut exponeret eis juxta sermonem Jehovæ.

13. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,

14. Educ blasphemum extra castra, & ponant omnes qui audierunt, manus suas super caput ejus, & lapidet eum universus coetus.

10. *Egressus.*] Quoto anno, & io qua deserti statione hoc acciderit, incertum est. Itaque duas res non absimiles conjungere placuit. Probabile est, inter hoc poenæ exemplum & alterum quod mox sequetur, interfuisse aliquod spatium temporis. Sed rerum similium connexio visa est optime quadrare ad historiæ seriem, dum unus lapidatur qui sacrum Dei nomen impia blasphemia profanaverat, alter vero ob contemptum & violationem Sabbathi. Notandum est, crimen unius hominis causam dedisse legi ferendæ, quæ alibi exposita fuit: sicuti vulgari proverbio jactatum fuit, ex malis moribus natas esse bonas leges: quia postquam sumptum fuit de blasphemo supplicium, edixit Moses, ne quis impune Dei nomen probro afficeret. Jam providentia Dei factum est ut documentum severitatis inciperet ab hominis Ægyptii filio. Nam ex quo nominis sui contumeliam Deus tam duriter ultus est contra exteri & profani viri sobolem, longe minus fuit excusabilis impietas in Israelitis quos Deus ab utero matris susceptos quasi in sinu suo educaverat. Matris quidem respectu oriundus erat ex electo populo: sed genitus ex patre Ægyptio, proprie censeri non debuit ioter Israëlitas. Ergo si veniæ locus esset, potuit obtendi speciosus color, cur homini alienæ & impuræ originis facilius ignosceretur. Atqui ejus morte sancita fuit majestas nominis Dei. Unde sequitur nullo modo esse permittendum ut inter Ecclesiæ filios nomen Dei impune blasphemiis subjaceat. Discere autem licet ex hoc loco, in illa tyrannica oppressione multas puellas abnupsisse in gentem Ægyptiacam, ut ab injuriis cognatos protegeret affinitas. Fieri autem potest, ut hunc blasphemi patrem uxoris amor in voluntarium exilium pertraxerit: nisi forte jam vidua erat mater ante populi egressum: nt liberum fuerit filium secum ducere. Porro egressus dicitur, non extra

tra castra, sed in publicum, ut à testibus convinceretur. Neque enim ad causam dicendam tractus fuisset, si latuisset crimen inter domesticos parietes. Jam hæc quoque circumstantia notanda est, quamvis inter jurgandum excidisset blasphemia, sumptam nihilominus de ea fuisse pœnam. Et certe frivola est tergiversatio, petere ut iracundiæ prætextu ignoscatur blasphemiis. nihil enim minus ferendum est quam ut io Deum recidat impetus noster, ubi in hominem excandescimus. Atqui vulgare est, ubi quis blasphemiæ coarguitur, culpam transferre in iracundiæ fervorem: acsi Deo luenda esset pœna quoties provocamur. Verbum נקב quod alii vertunt Exprimere, hoc loco potius sumitur pro execrari vel transfigere: & apte convenit metaphora, nomen Dei transfigi ubi contumeliose jactatur.

13. *Loquutus est Jehova.*] Tenendum igitur est, non hominum arbitrio nec violento zelo populi inflictam fuisse pœnam blasphemo: sed Mosen cælesti oraculo edoctum quænam ferenda esset sententia. Porro dictum alibi fuit cur Deus manu testium voluerit occidi maleficos. Additur bic alia ceremonia, ut manus imponant ejus capiti, acsi ooxam in eum rejicereot.

Ex Numer. XV.

32. Quum autem essent filii Israël in deserto, invenerunt virum colligentem ligna die Sabbathi:

33. Et adduxerunt illum qui invenerunt colligentem ligna, ad Mosen & Aharon, & universam congregationem.

34. Qui posuerunt eum in custodiam: quia nondum patefactum erat quid faciendum esset ei.

35. Et dixit Jehova ad Mosen, Moriendo moriatur vir ille: lapidet eum lapidibus universa congregatio extra castra.

36. Eduxerunt ergo eum congregatio extra castra, & lapidaverunt eum lapidibus, & mortuus est, quemadmodum præceperat Jehova Mosi.

32. *Quum autem essent.*] Quia nescitur quoto anno vel quo mense hoc acciderit, nihil melius visum est quam Mosis contextum sequi. Porro hæc bistoria demonstrat non eadem semper insania percitos fuisse Israëlitas, ut Deo essent immorigeri: quia io hoc exemplo non minor relucet moderatio quam ardor pii zeli. Verum sicut una bitundo non facit ver, ita ex uno præclaro actu perperam judicatur de tota bominum vita. Adducitur Legis transgressor ad Mosen & Aharon. Eorum auctoritas totum populum in officio cootinet. Altera laus modestiæ, quod tranquilli expectant Dei judicium. Accedit tandem streouitas ad exequendum, simulac Deus sententiam protulit. Diceres ad pietatem omni ex parte recte esse compositos: sed quia mioima quæque occasio ipsos subinde transversum egit, tanta levitate detecta fuit eorum hypocrisis. Hæc vero historiæ summa est, unius hominis morte sancitam fuisse religionem Sabbathi, ut plus deinde venerationis haberet. Fieri quidem potest ut homines isti qui Sabbathi transgressorem adduxerunt, aliis in rebus securi, externæ ceremoniæ (sicut mos est hypocritis) supra modum rigidi fuerint vindices. Ex pœna tamen colligere licet reum ipsum noo errore lapsum esse, sed crasso Legis contemptu, ut sacra omnia subvertere aut corrumpere pro oihilo duceret. Inscitiam quidem in sacris pollutis interdum severe ultus est Deus: sed probabile est Deum non jussisso lapidari, nisi voluntarii sceleris fuisset convictus. Porro hac severitate testatus est quanti faceret Sabbathi observationem. Ratio alibi fuit exposita, quod scilicet hac nota & symbolo Deus electum populum à profanis gentibus segregasset. Unde & præcipua io famia Judæis, quum Sabbatharii vocarentur. Sed tenendum est, cultum Dei noo io otio & feriis situm fuisse: ideoque ad alium finem spectasse quod de septimo die præceperat Deus: noo tantum ut tunc operam suam impenderent meditandis ejus operibus, sed ut sibi renuocinantes ac propriis operibus, Deo viverent. Porro in genere hoc exemplum docet, non minus ad prioris quam secundæ tabulæ conservationem armari magistratus: ut si pœnas exigunt de cædibus, adulteriis, & furtis, cultum etiam Dei vindicent. Siquidem notandum est, non inconsideratu motu lapidatum fuisse hominem, sed ex Dei præscripto. Sciebaot quidem quid apud Dei tribunal meritus esset: verum quia nulla lex politica data erat, ooluit Moses nisi ex Dei auctoritate quicquam statuere,

NUMER. Cap. XVI.

TUlit autem Corah filius Ishar, filii Cehath, filii Levi, & Dathan & Abiram filii Eliab, & On filius Peleth filii Reuben.

2. Et surrexerunt coram Mose, & viri è filiis Israël ducenti quinquaginta, principes congregationis, vocati ad tempus statutum, viri nominis.

3. Congregatique sunt adversum Mosen & Aharon, ac dixerunt eis, Sat sit vobis: nam tota congregatio, universi ipsi sancti sunt, & in medio eorum est Jehova: quare ergo effertis vos supra congregationem Jehovæ?

4. Quod quum audisset Moses, projecit se in faciem suam.

5. Et loquutus est ad Corah & ad omnem congregationem ejus, dicendo, Mane ostendet Jehova qui sint ejus, & quis sanctus, & ut accedat ad se: & quem elegerit, accedere faciet ad se.

6. Hoc facite, capite vobis acerras, Corah & tota congregatio ejus.

7. Et ponite in illis ignem, imponite quoque in eis incensum coram Jehova cras: & erit, vir quem elegerit Jehova, erit ille sanctus: satis sit vobis, filii Levi.

8. Et dixit Moses ad Corah, Audite, quæso, filii Levi:

9. An parum hoc vobis est quod separaverit Deus Israëlis vos de congregatione Israël, ut accedere faceret vos sibi ut ministraretis in ministerio tabernaculi Jehovæ, & ut staretis coram congregatione, ut ministraretis ei?

10. Et accedere fecit te, & omnes fratres tuos, filios Levi tecum: nisi quæratis etiam sacerdotium.

11. Idcirco tu & universa congregatio tua estis qui conveniunt contra Jehovam: at vero Aharon quid est, quod murmurastis adversus eum?

1. *Tulit autem.*] Hic narratur impia paucorum hominum, sed primarii ordinis, conspiratio: quibus consilium fuit sacerdotium divinitus institutum evertere & abolere. Mosen quidem impetunt & injustæ dominationis insimulant (ut turbulenti homines sine ratione & judicio feruntur) sed ideo tantum Mosi sunt infesti, quia sacerdotii auctorem esse putant: quod facile elicitur ex ejus responso. Neque enim jubet in medium prodire, ut de imperio vel principatu disceptent: sed ut palam fiat an Deus ipsos admittat sacerdotes. Neque aliud exprobrat Levitis quam quod sorte sua non contenti, summi sacerdotii honorem præpostere affectent. Invidia igitur Corah & ejus sodales instigavit ut jurgium, deinde tumultum moverent de sacerdotio: quia indigne ferebant sibi & posteris spem adipiscendi honoris perpetuo ademptam esse. ita nulla in Ecclesia Dei exitialior aut deterior unquam fuit pestis quam ambitio: quia fieri non potest ut qui eminere cupiunt, se contineant sub Dei jugo. Hinc dissipatio legitimi ordinis, dum posthabita vocatione sibi quisque privatim studet. Jam eo magis timenda fuit conspiratio, quia non ex fæce plebis seditio exorta est: sed ab ipsis principibus, & qui honore pollebant, eratque primæ existimationis. Etsi autem quatuor tantum factionis duces fuerunt, minime tamen dubium est quin ducentis & quinquaginta idem fuerit propositum. Neque enim grave & odiosum certamen cupide suscepissent in gratiam quatuor hominum, sed omnes traxit perversa cupiditas: quia nemo fuit qui non speraret præmium aliquod victoriæ. Jam vero non modo dissimulant animi sui morbum, sed honesto prætextu velant. Fingunt enim se publici boni zelo stimulari, ut libertatis patrocinium suscipiant. Nam ut versuta est ambitio, nunquam specioso colore destituitur: ita dum sola superbia feruntur schismatici ad turbandam Ecclesiam, plausibiles semper occasiones excogitant, quibus aliquid favoris apud imperitos, vel etiam apud leves & improbos concilient. Prudenter igitur excutienda sunt eorum consilia qui aliquid novare tentant, & statum tolerabilem convellere: quia matura cognitio tandem palam faciet aliud captasse quam obtenderent. Quod autem tantam turbam subito traxerunt in partes, hinc perspicitur quam proclivis sit ad quoslibet infaustos & perversos motus hominum natura. Quatuor improbi homines scelerate Mosen & Aharon pessundare conantur: præsto sunt ad obsequium ducenti quinquaginta, non ex vulgo, sed tribuum capita, & qui sua existimatione simplicium oculos perstringere poterant. Quo magis cavendum est, ne in rebus temere novandis larvæ nos decipiant. Quod ad verba spectat, quidam verbum Tulit referunt ad alios factiosos: quasi dicatur, Corah eos excitasse. Alii exponunt quod seipsum instigaverit, & impulerit malo affectu. Ego vero in neutra significatione accipio pro Aggressus est. Quod postea dicuntur surrexisse coram Mose, quidam simpliciter accipiunt ut verba sonant; alii vero in malam partem. Et certe hic Coram facie tantundem valet atque Ex adverso, & ideo notat insultandi proterviam. Plus est difficultatis in vocibus קראי מועד. Omnes fere uno consensu transferunt, Magnos in cœtu. sed quum nomen קריים, vocatos vel invitatos plerumque significet: מועד autem non modo cœtum, sed etiam condictum tempus, vel conventionem: mihi probabile est hos principes & viros magni nominis narrari præsto fuisse, quia ex compacto vocati erant: quasi dixisset Moses eos esse vocatos statuti temporis vel pactionis. Neque enim video causam cur post nomen עדה ponendum fuerit מועד, eodem sensu.

3. *Sat sit vobis.*] Quidam exponunt, Sufficiat: quasi imponere velint finem tyrannidi Mosis. sed potius existimo objici crimen arrogantiæ & sacrilegæ dominationis: quia non tantum sibi Moses & Aharon sumpserint quod nefas erat, sed Deo quoque eripuerint suum imperium. Exprobrant igitur sanctis viris quod Dei hæreditatem sibi impie subjecerint. Itaque videmus fideles servos Dei, quantumvis sibi moderentur, non eximi tamen falsis probris. Moses singulare fuit non integritatis modo, sed modestiæ quoque & humanitatis exemplum: superbus tamen & violentus dicitur, acsi populum Dei indigne opprimeret. Porro Deus servos suos patitur tam iniquis calumniis gravari, ut eos doceat aliunde mercedem sperare quam à mundo: ut eos humiliet, probetque eorum tolerantiam. Obdurescere ergo discamus, ut recte agentes, parati simus male audire. Jam improbi isti & factiosi homines præter impudentiam simul amentiam produnt. Quo enim jure Mosi & Aharon honorem abrogant? Quia scilicet in medio populi Deus habitet, ac omnes sancti sint in illo cœtu. Atqui sanctitas neque ordinem pessundat, nec dissipationem inducit, nec legibus solvit fideles. Furiose igitur colligunt, jugo non subesse quos Deus sanctificavit. quanquam maligne curam populi, quam Deus servis suis mandavit, tyrannidis insimulant: acsi lucem data opera verterent in tenebras.

4. *Quod quum audisset Moses, projecit se.*] Non dubium est quin ad preces confugerit in re perplexa: quia sciebat tanto malo remedium esse in sola Dei manu. Atque in hoc differt profana magnanimitas à constantia fidelium. Sæpe enim fit, ut increduli quoque pro bonæ causæ defensione laborent, sponte odiis multorum se exponant, subeant graves pugnas, conflent sibi pericula: sed illis contumacia est loco virtutis. Qui autem in Deum respiciunt, sicuti rerum omnium lætos ac tristes eventus sciunt esse in ejus arbitrio, ita recumbunt in ejus providentiam: & ubi adversum quid contigit, fidem ejus & auxilium implorant. Quod ergo se prostravit Moses in terram, pluris fuit hæc deprecatio quam omnes heroicæ virtutes, quibus unquam excellere visi sunt increduli.

5. *Et loquutus est ad Corah.*] Non inconsiderate sibi elegit Moses hoc divinationis signum, sed dictante Spiritu sacerdotium fratris hac nota & testimonio asseruit. Scimus enim, ut in rebus dubiis & obscuris solitus fuerit sciscitari quidnam Deo placeret. Non ergo temere nunc prorupit in hanc sententiam: sed Spiritus instinctu protulit certum Dei judicium. Hoc profecit sua deprecatione, ut suggereret Deus facilem & expeditam vincendi formam. Jubet autem acerras accipere, ut ex suffitu palam fiat sitne Deo grata ipsorum oblatio. Quod autem differt in crastinum, in eo consulit ipsorum saluti, si quidem fuissent sanabiles. Videbat enim cæco furore præcipites ruere, nec posse momento revocari ad sanam mentem. Spatium ergo temporis ad resipiscendum concedit, ut ex nocte consilium capiant. Vel forte consilium fuit, sedato tumultu, attentos omnes reddere ad Dei judicium.

8. *Audite, quæso, filii Levi.*] Plures compellat, & tamen dictum fuit sermonem ad unum Corah dirigi: nempe quia alios ex Levitis corruperat, sic primus citatur ad Dei tribunal, ut tota simul factio trahatur.

batur. Potuit autem statim expostulare cum Levitis, quorum habitatio vicina sanctuario erat. Porro ingratitudinis eos accusat, quod honore non contenti quo Deus jam ipsos ornaverat, summum sacerdotium appetant. In quo se prodit gratiæ ejus contemptus. Nam si suo pretio æstimarentur Dei dona, facile quisque in sua sorte quiesceret: præsertim quo quisque liberalius ornatus est, si altius aspiret, eo minus tolerabilis est ejus ingratitudo. Docemur itaque, quo quisque in altiorem honoris gradum evectus est Dei beneficio, si eum adhuc in sublime rapit ambitio ad transiliendas vocationis suæ metas, graviore pœna dignum esse crimen. Et tamen, quæ est omnium fere perversitas, simulac mediocrem locum quispiam obtinuit, quasi elato superbiæ vexillo, nullum sibi facit modum donec nubes transcenderit. Denique pauci reperiuntur qui non honore insolescant. Quo magis tenenda est hæc Mosis admonitio, nimis Deo ingratos esse qui despecta sua sorte, quæ honorifica erat, in altum feruntur.

11. *Idcirco tu & universa*] Hic detegit eorum scelus, quod fucare conati fuerant. Pium enim zelum (ut vidimus) obtendere nulla illis fuit religio, nec pudor. Atqui uno verbo nebulas illas discutit Moses, tantum instigante superbia & invidia eos turbare statum populi. Notandum autem est quod dicit, efferri adversus Deum. Etsi enim nunquam confessi essent sibi cum eo esse negotium, sed tantum de gradu honoris se certare cum hominibus: quia tamen animus illis erat ordinem à Deo positum convellere, rejectis cavillis rem ipsam proponit Moses, bellum Deo movere servos ejus oppugnando. Ergo si timemus cum Deo confligere, manere discamus in nostro gradu. Utcunque enim tergiversentur quicunque ambitionis suæ causa Ecclesiam perturbant, oppugnando Dei servos in ipsum incurrunt. Itaque necesse est ut se vindicem opponat. Neque enim bellum geritur cum Deo, ut Poetæ fabulantur gigantes coacervatis montibus cælum transcendere conatos: sed ubi impetitur in servorum suorum persona, & quovis modo labefactatur quod decrevit. Sacra erat sacerdotum vocatio. Itaque qui eam evertere machinati sunt, aperti fuerunt Dei hostes: acsi in eum arma, vim & impetum direxissent. Atque ideo tenenda est ratio quæ subjicitur, Aharon enim quid est? quia si quid sibi sumpsisset Aharon, Dei patrocinio ejus temeritas & audacia non fuisset suffulta. Docet igitur Moses hanc Dei esse causam, quia in sacerdotio nihil sit humanum. Erat quidem honorificum munus, ut Aharon merito censeri debuerit aliquid esse: sed intelligit Moses non habere quicquam proprium, nec sibi quicquam arrogare: denique nihil esse à seipso: præterea non privato commodo excellere, nec esse otiosa dignitate, sed onus laboriosum esse impositum ejus humeris in communem Ecclesiæ salutem. Itaque plusquam ridicula est Papæ fatuitas, dum omnes tyrannidis suæ hostes comparat Coræ, Dathan & Abiram. Nam ut probet sibi conjunctam esse cum Deo causam, fidem suæ vocationis faciat, & simul satisfaciat officio. Sed quam frivolæ & insulsæ nugæ sunt, quum aliquis larvatus Aharon à seipso prodit, nullum Dei mandatum, nullam vocationem profert, dominatur pro sua libidine, histrio est in theatro potius quam in templo sacerdos, pro schismaticis damnari quicunque adulterinam hanc dominationem rejiciunt? Quare tenendum est principium istud, contra Deum bellum moveri ubi molestia exhibetur ejus servis, qui & legitime vocati sunt, & munus suum fideliter exequuntur.

Ex eodem Capite.

12. Misit etiam Moses ad vocandum Dathan & Abiram filios Eliab: qui responderunt, Non ascendemus.

13. An parum est quod ascendere feceris nos è terra quæ fluit lacte & melle, ut mori nos faceres in deserto, nisi etiam dominando domineris nobis?

14. Atqui certe ad terram quæ fluit lacte & melle non introduxisti nos, neque dedisti nobis hæreditatem agrorum & vinearum: an oculos virorum istorum effodies? Non ascendemus.

15. Iratus est ergo Moses valde, & dixit ad Jehovam, Ne respicias ad oblationem eorum: ne asellum quidem unum ab eis accepi, neque afflixi quenquam ex ipsis.

12. *Misit etiam Moses.*] Voluit hoc modo, si fieri posset, sanctis monitionibus eos revocare ab interitu ad quem ruebant. Ergo eorum saluti consulere non destitit, quousque expertus est esse penitus deploratos. Atque in eo specimen exhibuit clementiæ Dei, cujus Spiritu regebatur. non modo quia sententiam causa incognita ferre noluit: sed quia eos studuit ad resipiscentiam adducere, ne se ultro perderent. Sed tunc accidit quod postea sæpius impletum fuit, ut non modo irrita esset Prophetæ sedulitas apud incredulos, sed magis ac magis eos obdu-
Jesa. 6. raret. Scimus enim quid dictum fuerit Jesaiæ, Ob-
vers. 10. stina cor populi hujus, aggrava aures, & oculos obline: ne forte videat oculis suis, & audiat auribus, & cor ejus intelligat, ac conversus servetur. Sic Deo placet reproborum malitiam detegere, quo magis reddantur inexcusabiles.

13. *An parum.*] Non satis est impiis, ubi ad disceptationem vocantur, contumaciter respuere imperium Mosis, nisi etiam eum ultro accusent. Sed notandum est quo crimine. Exprobrant quod eos eduxerit è terra Ægypti. Subticent tamen astute proprium nomen, sed ejus ubertatem magnifice extollunt, ut obscurent quicquid pollicitus fuerat Deus de terra Chanaan. Imo videntur formam loquendi, qua sæpius usus fuerat Moses, oblique transferre ad Ægyptum, ut ita quasi sepulta jaceat Dei benedictio. Porro quam fœdæ ingratitudinis fuit, liberationem, quæ singulare erat Dei beneficium, Mosi ejus ministro in crimen vertere? Objiciunt secundo quod in desertum eos traxerit ubi moriantur. Idque amplificant proximo versu, ac odiose interrogant ubinam sit promissionum veritas. Tandem concludunt Mosen in suis fallaciis impudentem esse: quia palam appareat populum fuisse ab eo fraudatum. Quasi vero crimen sit Mosis quod se ipsi privarunt terræ possessione. Hortatus Dei mandato eos fuerat Moses, ut hæreditatem sibi promissam adirent: cujus ergo improbitatis est ac petulantiæ, quum sibi januam clauserint, de Mose conqueri, per quem non steterat quominus agris & vitibus fruerentur? Tertio Moseo sugillant, quod dominationem appetat in libero populo. Præerat quidem: sed longe à regno distabat moderata illa gubernatio, quæ tam onerosa erat Mosi quam toti populo utilis. Sed hæc est servorum Dei conditio, ut recte se gerendo per contumelias incedant.

15. *Iratus est ergo Moses.*] Quanquam fieri potest, ut aliquid humanum passus fuerit, zelus tamen Dei palmam obtinuit in ejus animo, neque affectus intemperantiæ, si qua tentatus erat, prævaluit. Certe ex contextu probabile est sancto ardore excanduisse:

duisse: quia exequitur Dei vindictam, ut legitimus minister: ut appareat nihil nisi Spiritu dictante fuisse loqoutum, vel egisse. Imo paulo post videbimus quum anxius esset de salute publica, paucos noxios ad pœnam postulasse, ne periret multitudo. Jam ira ejus non ebullit in convitia (ut qui excessu feruntur, lingua & manibus hostes à quibus læsi sunt, impetere solent) sed ad Deum se convertit: nec aliud postulat quam ut in sua superbia pudefiant. Generaliter quidem hoc à multis exponitur, acsi optaret Moses Deum illis esse implacabilem: sed quia litis vel jurgii decisio pendebat ex Dei approbatione, vel repulsa, quum munus ab illis oblatum foret, non aliud mihi videtur precari quam ut munus pollutum rejiciendo, ambitionem eorum castiget Deus. Simul etiam ostendit votum suum ex fiducia bonæ conscientiæ nasci, dum coram Deo testari audet se nemini fuisse injurium. Hæc vero summa fuit integritas & abstinentia, quum ei omnis populus deberet, ne asini quidem pretium pro tot laborum mercede sumpsisse.

Ex eodem Capite.

16. Postea dixit Moses ad Corah, Tu & universa congregatio tua estote coram Jehova, tu & illi & Aharon cras.

17. Et capite quisque acerram suam, & ponite in illis suffitum, & admovete coram Jehova quisque acerram suam, ducentas quinquaginta acerras: tu quoque & Aharon, quisque acerram suam.

18. Tulerunt igitur quisque acerram suam, & posuerunt in ipsis ignem, posueruntque suffitum, & steterunt ad ostium tabernaculi conventionis, & Moses & Aharon.

19. Congregaverat autem contra ipsos Corah universam congregationem ad ostium tabernaculi conventionis: & visa est gloria Jehovæ à tota multitudine.

20. Tunc loquutus est Jehova ad Mosen & Aharon, dicendo,

21. Separate vos è medio turbæ ejus, & consumam eos momento.

* vel, fortis. 22. Tunc ceciderunt super facies suas, ac dixerunt, * Deus Deus spirituum in universa carne, num quum vir unus peccaverit, contra totum cœtum excandesces?

23. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,

24. Alloquere congregationem, dicendo, Discedite è circuitu tabernaculi Coræ, Dathan & Abiram.

25. Surrexit ergo Moses, & venit ad Dathan & Abiram: & sequuti sunt eum seniores Israël.

26. Tunc loquutus est ad congregationem, dicens, Recedite nunc à tabernaculis virorum istorum impiorum, neque attingatis quicquam eorum quæ ad illos pertinent, ne forte pereatis in omnibus peccatis illorum.

27. Et recesserunt à tabernaculo Coræ, Dathan & Abiram, è circuitu. Dathan vero & Abiram egressi sunt, ac steterunt ad ostium tabernaculorum suorum, & uxores eorum, & filii eorum, & parvuli eorum.

28. Tunc dixit Moses, In hoc scietis quod Jehova miserit me ut facerem omnia opera hæc, & quod non de corde meo:

29. Si ut moriuntur omnes homines, morientur isti, & visitatione omnium hominum visitabitur super eos, non misit me Jehova:

30. Sin autem creationem creaverit Jehova, & aperuerit terra os suum, & deglutiverit eos atque omnia quæ ad illos pertinent, & descenderint viventes in infernum, tum cognoscetis quod irritaverunt viri isti Jehovam.

31. Fuit igitur quum consummasset loqui omnia verba ista, rupit sese terra quæ erat sub illis.

32. Aperuitque terra os suum, & deglutivit eos, & domos eorum, atque omnes homines qui erant ipsi Corah, & omnem substantiam.

33. Descenderuntque ipsi & quotquot ad eos pertinebant, viventes in infernum: ac operuit eos terra, & perierunt è medio congregationis.

34. Omnis autem Israël qui erant in circuitu eorum, fugerunt ad clamorem eorum: dicebant enim, Ne forte deglutiat nos terra.

16. *Postea dixit Moses ad Corah.*] Non cogitat Moses periculum facere quasi de re dubia: sed spiritu Prophetico certior factus de futuro eventu, citat Corah ad Dei tribunal, ut quam meretur subeat damnationis sententiam. Nec vero ipsum circumvenit, ut incautum opprimat: sed potius corrigere adhuc studet ejus insaniam, si modo fuisset sanabilis. Sacer enim suffitus debebat terrorem injicere, ne temere plusquam fas erat tentando, exitium sibi accerseret: præsertim quum memorabile documentum jam editum fuisset in Nadab & Abihu. Cæterum Dei mandato fretus non dubitat Moses in apertum certamen descendere, quo illustrius sit Dei judicium.

18. *Tulerunt igitur quisque.*] Apparet quantopere superbia excæcati fuerint, quod de exitu satis admoniti tam Mosis fiducia quam superioribus exemplis, obstinate tamen pergunt. Certe si qua fuisset residua in illis gutta timoris Dei, repente è manibus excidissent acerræ. Sed videtur Corah quasi data opera captasse quomodo excuteret omnem metum, seque prorsus obstupefaceret. Nam proximo versu narrat Moses quo apparatu se obduraverit ad contumaciam, priusquam suffitum offerret. Attraxit enim populum in suam factionem, ut splendor comitatus obrueret oppositam Dei gratiam. In quo rursus perspicitur ejus amentia, dum se vulgi favore munire tentat contra Deum, acsi objecto fumo vellet Solis lucem extinguere. Porro discamus ita ejus stultitiam damnare, ne quid simile nobis contingat.

gat. Eodem enim morbo laborant ambitiosi omnes, venando hominum gratiam, contrahunt suas copias. Si illis applaudit mundus, inebriantur exitiali fiducia, ut in nubes ipsas conspuant. Atqui paulo post videbimus, ut Deus solo flatu impias omnes conspirationes dissipet. Ab altera parte nobis ob oculos ponitur popularis levitas. Aliquo jam tempore assuefacti fuerant omnes ad legitimum sacerdotium, quod sciebant divinitus institutum esse: nox tantum una intercedit quum ad Core descíscunt. Et certe ut ad recte agendum natura pigri sumus, ita ad malum momento rapimur, simulac improbus quispiam sustulerit digitum.

21. *Separate vos.*] Iterum pronunciat Deus se tantam populi impietatem diutius non laturum, quin omnes ad unum deleat. Sicuti ergo Lot jussus est Sodoma excedere, imo Angeli manu extractus est, quum vellet Deus perdere urbem illam, ita nunc Mosen & Aharon viam jubet iræ suæ patefacere. Qua in re singularem erga ipsos favorem declarat: acsi liber non esset ad exercendam vindictam, donec è medio recesserint, ne clades eos attingat. Porro sic loquendo non absolute affirmat quid in arcano suo consilio statuerit, sed tantum pronunciat quid meriti sint sceleris auctores. Perinde igitur est acsi judex tribunal conscenderet. Ita Moses sua intercessione æternum illius decretum minime mutavit: sed eum placando, populum à pœna qua dignus erat, liberavit. Hac ratione dicitur flecti Deus nostris precibus: non quod more hominum novos affectus induat, sed ut amorem plusquam paternum quo nos dignatur ostendat, dum vota nostra exaudiendo quodammodo nobis obsequitur. Hinc colligimus hac tam præcisa denunciatione Mosen non fuisse prohibitum ab orando: quia excussa non fuit fides de adoptione populi. Diximus enim principium illud ita penitus insculptum fuisse ejus animo, irritum non posse fieri fœdus quod cum Abraham Deus pepigerat, ut quæcunque se ingerebant obstacula transiliret. Ergo gratuitæ promissioni innixus, quæ ab hominibus non pendebat, precationem ex fide concepit. Neque enim distincte semper & subtiliter ratiocinantur sancti de orandi forma: sed postquam semel amplexi sunt, quod ad precandi fiduciam illis sufficit Dei verbum, sic tota attentione illuc feruntur ut prætereant quæ videntur in speciem pugnare. Nec vero dubium est quin Dei consilium fuerit, quum de populi interitu ferret terribilem sententiam, Mosen acuere ad precandi studium: sicuti necessitas zelum piorum magis ac magis accendit. In summa, Moses perpetuo fuit sui similis in curanda populi salute.

22. *Deus Deus spirituum.*] Prius nomen אל vetus Interpres appellative accepit: quem sequuti sunt alii quidam. Ego tamen potius existimo vehementiæ causa iterari Dei nomen. Quod autem carnis nomen omnes in genitivo reddunt, obscurius mihi visum est. Quoniam vero ל hoc loco non esse supervacuum arbitror, sed sumi pro ב, ut sæpe alias: sensum fideliter expressi, vertendo, In omni carne. Porro dubium non est quin hoc Dei epitheton ad præsentem causam Moses accommodet: acsi Deum vellet inducere ad servandum opus suum: sicut figulus vasis à se formatis parcit. Eodem tendit Jesaiæ
Jesa. 64. vers. 8. precatio, Nunc ergo Jehova, tu pater noster es, quamvis simus lutum: tu es formator noster, & omnes sumus opus manus tuæ: ne irascaris supra modum. Materiam enim illic proponit cur Deus ad misericordiam flexibilis & propensus esse debeat. nisi quod specialem Dei gratiam, qua populum amplexus erat Deus, Jesaias attingit: Moses autem latius sermonem extendit, nempe ad generalem gratiam creationis. Sive autem de cunctis animalibus, sive tantum de genere humano hoc exponere libeat, parum interest: quia tantum orat Moses, quum Deus creator sit & opifex mundi, ne homines quos formavit perdat, sed potius eorum misereatur, tanquam operis sui. Obiter tamen colligere licet ex hoc loco, inditas singulis esse suas animas: quia non dicitur Deus inspirasse vitam omni carni, sed creasse spiritus. Quo refellitur prodigiosum Manichæi delirium, animas sic infundi ex Spiritus Dei traduce, ut unus tantum sit spiritus. Porro si bruta animalia comprehendere libeat, notandi erunt gradus distinctionis inter spiritum hominis, & spiritum canis vel asini. Quanquam magis convenit ad homines restringi.

24. *Alloquere congregationem.*] Patet ex hoc responso Mosen fuisse exauditum quo ad salutem communem populi: sic tamen, ut impii tumultus auctores deserendo, pœnitentiæ signum darent. Nam quum recedere ab ipsis jubet, oblique significat, si maneant permixti, fore ejusdem interitus socios. Probabile autem est seniores qui Mosen sequuti sunt, stetisse ab ejus partibus, & perseverasse in officio. Et certe minime consentaneum est Caleb & Josue, & similes, unquam ad tantum scelus fuisse abductos. Itaque non sine exceptione accipere convenit quod de tota congregatione dictum est. Quod autem Moses Dei mandatum perferens, non tantum propriis nominibus appellat Core, Dathan & Abiram, sed vocat impios homines: non convitium est hominis irati, sed stimulus exhortationis: quia nisi hac vehementia fuisset eos detestatus, periculum erat ne frigidius excepta à multis ejus verba, parum prodessent. Huc etiam pertinet quod mox addit, Ne pereatis in omnibus peccatis eorum: quasi dixisset, Ne vos inquinet tot tantorumque scelerum contagio. Quod Mosi paruerunt, apparet multos in turba ante stultitia & levitate fuisse abreptos: quia deliberata improbitas non tam cito nec tam facile fuisset correcta. Contra autem mirus stupor Dathan & Abiram describitur, quod secure cum uxoribus & liberis egressi fuerint. Nec tamen dubium est fuisse expavefactos postquam se destitui omni præsidio & favore viderunt: sed quamvis eos turbaret populi discessio, steterunt tamen lymphatis similes, nec eos subegit metus quin pergerent devotis animis in exitiali sua audacia. Ita sæpe attoniti subsistunt impii, ut timendo minime tamen de placando Deo cogitent.

28. *In hoc scietis.*] Hic clarius incipit Moses ostendere quorsum adduxerit factiosos in apertum certamen: ut scilicet Deus coram toto populo formidabili potentiæ suæ exemplo ordinem à se positum sanciret. Non vulgaris autem fiduciæ fuit, hostibus victoriam concedere, nisi terra vivos absorberet. Sed quia hoc plusquam illustre erat Dei judicium, splendidis verbis attentionem conciliat. Si morte subita fuissent extincti, merito gloriatus esset causam suam probari Deo: sed eo non contentus, haberi vult vanus & impostor si usitato modo fuerint mortui. Ad exprimendam vero miraculi novitatem, quæ ad se rapiat hominum sensus, emphaticum est Creandi verbum: acsi diceret non minus insolitum fore mortis genus quam si Deus aliquid adderet rebus creatis, & mutaret faciem mundi. Itaque David, quum precatur, ut hostes sui vivi ad inferos descendant, vel in sepulchrum, videtur ad hanc historiam alludere. *Psal. 55. vers. 24.* Etsi enim descensus ille pro inopinato interitu capitur, qui impios ex beata quiete momento attrahit, simul tamen horribilem vindictam designat, qualis olim contigerat: sicut pœnæ memorabiles in exemplar maledictionis transeunt.

34. *Omnis autem Israël.*] Populum in circuitu fuisse intellige, quia procul stabat eventum rei exspectans. Prius enim testandæ separationis causa recesserant à tabernaculis. Quod autem nunc trepide diffugiunt, ne ad eos usque grassetur eadem clades,

signum est malæ conscientiæ, quæ intra se tumultuatur, & impios dira inquietudine exagitat. Pios quidem etiam percelli Dei judiciis necesse est, ut consternatio vel pavor ad sanctum ejus timorem eos erudiat: ideoque nunquam sine metu reputanṫ quas Deus pœnas de hominum sceleribus sumpserit. Sed quia hypocritæ cauterium gestant in suis cordibus, exanimes concidunt, acsi Deus fulminaret in ipsorum capita. Itaque mox videbimus cæco hoc metu parum eos profecisse.

Ex eodem Capite.

35. Porro ignis egressus est à Jehova, & consumpsit ducentos illos & quinquaginta viros offerentes suffitum.

36. Tunc loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

37. Dic ad Eleazar filium Aharon sacerdotis, ut tollat acerras è medio incendii, & ignem disperġat longius, quia sanctificatæ sunt.

38. Quod ad acerras istorum qui scelerati fuerunt in animas suas, ut faciant ex illis extensiones laminarum, opertorium altaris: quia obtulerunt in ipsis coram Jehova, & sanctificatæ sunt: & erunt in signum filiis Israël.

39. Tulit itaque Eleazar sacerdos acerras æreas quibus obtulerant combusti, & extenderunt eas operimentum altaris,

40. Memoriale filiis Israël, ut non accedat quisquam alienus qui non sit è semine Aharon, ut offerat suffitum coram Jehova, ne sit sicut Corah & cœtus ejus: quemadmodum ei præceperat Jehova per manum Mosis.

35. *Porro ignis.*] Pœnæ diversitas magis ad movendam in populo admirationem valuit quam si uno omnes modo extincti essent. Quanquam in primos mali auctores gravius ira Dei exarsit: ut palam fieret mercedem singulis rependi pro iniquitatis mensura. Ignem à Jehova egressum dicit, qui non naturaliter accensus est, neque fortuito, sed illustres habuit notas, quæ palam facerent divinitus emissum esse. Neque tamen repudio quod alii Deum è cælo fulminasse dicunt: quia hoc modo se exeruit manifestior ejus potentia.

37. *Dic ad Eleazar.*] Quia nullum est tam illustre iræ Dei documentum quod non homines pro sua socordia ut plurimum sepeliant, huic malo occurrere volens Deus, monumentum ad posteros statuit, ne unquam obreperet tam memorabilis judicii oblivio. Jubet ergo ex acerris fieri altari integumentum, ne quis temere ad sacras oblationes se ingerat. Quod autem sanctificatas esse dicit, quidam ita exponunt, nefas esse transferri in usus profanos, quia semel destinatæ fuerint ad Dei cultum. Magis tamen existimo sacratas fuisse tanquam anathemata. Itaque ignis qui impositus illis fuerat, procul spargitur, ut inquinamento purgetur altare. Quamvis autem eadem esset in acerris pollutio, vult tamen Deus anathematis loco servari, ut tota posteritas intelligat non alios quam sacerdotes ad sacrificia admitti. Nec supervacuum est quod factiosos dicit scelerate egisse in animas suas: ut memoria pœnæ claustris illis æneis quodammodo insculpta sit ad propagandum terrorem.

40. *Memoriale filiis Israël.*] Iterum confirmat hic locus quod nuper dixi, judicia Dei, quæ seculis omnibus vigere debuerant, statim eacidere ac deleri ex cordibus hominum, nisi adminiculis quibusdam exerceantur in eorum meditatione. Id autem accidit non tam inscitia quam neglectu. Quo magis attentos esse nos decet ad memoriæ subsidia, quæ nos in officio contineant.

Ex eodem Capite.

41. Et murmuraverunt universus cœtus filiorum Israël postridie contra Mosen & Aharon, dicendo, Vos interfecistis populum Jehovæ.

42. Fuit autem quum se congregaret universus cœtus contra Mosen & Aharon, verterunt faciem ad tabernaculum conventionis, & ecce operuit illud nubes, & conspecta est gloria Jehovæ.

43. Venit ergo Moses & Aharon coram tabernaculo conventionis.

44. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

45. Recedite è medio congregationis hujus, & consumam eos momento. Tunc projecerunt se super faciem suam.

46. Dixitque Moses ad Aharon, Cape acerram, & pone in ea ignem ex altari, & injice suffitum, & perge cito ad congregationem, & expia eos: egressus est enim furor à facie Jehovæ, cœpitque percussio.

47. Tulit ergo Aharon quemadmodum dixerat Moses, & cucurrit in medium congregationis: & ecce inceperat percussio in populo, posuitque suffitum, & expiavit populum.

48. Et quum staret inter mortuos & viventes, cessavit percussio.

49. Fuerunt autem qui mortui sunt plaga illa, quatuordecim millia & septingenti, præter mortuos super negotio Corah.

50. Postea reversus est Aharon ad Mosen ad ostium tabernaculi conventionis, quum percussio esset cohibita.

41. *Et murmuraverunt.*] Hæc vero dementia quodvis portentum superat. Fumabat adhuc incendium in quo Deus formidolosus superbiæ vindex apparuerat: debebat fere adhuc ante oculos versari terræ hiatus quo absorpti fuerant factionis duces: conflari laminas jusserat Deus quæ multis postea seculis severum illud judicium repræsentarent: omnes suo pavore & trepida fuga confessi fuerant periculum esse ne similibus pœnis ipsi quoque essent obnoxii. atqui postridie, quasi Deum adhuc armatum ex professo

fesso lacessere vellent, crimen cædis sanctis Dei servis objiciunt, qui digitum contra hostes suos nunquam sustulerant. Fuitne in arbitrio Mosis, terræ præcipere ut dehisceret? potuitne suo imperio ignem elicere è cælis? Quum ergo tam chasma quam incendium clara testimonia essent admirabilis Dei potentiæ, cur non cogitant furiosi isti contra ipsum exitiale se bellum suscipere? Quorsum enim inusitatum illud pœnæ genus, nisi ut perterriti discerent se humiliare sub Dei manu? Atqui hinc major ferociendi audacia: quasi vellent ultro cum impiis perire, quorum pœnam nuper exhorruerant. Dupliciter autem amentiam suam produnt, quod Mosen & Aharon substituunt reos in locum Dei, & putrida membra, quasi invito Deo, sanctificant. Moseo & Aharon accusant cædis, cujus se auctorem palam ostenderat Deus, & Ipsi sentire coacti fuerant. Sed ita scilicet ad opera Dei cæcutiunt reprobi, ut ejus gloria magis eos obstupefaciat quam excitet in admirationem sui. Accedit plusquam fœda ingratitudo: quia non reputant vix dum elapsas esse paucas horas ex quo Mosis deprecatione servati fuerant à præsenti interitu. Ita mortem paucorum ulcisci volentes, interfectores populi Dei nominant quibus acceptam ferre decebat omnium salutem. Jam vero quantæ arrogantiæ est, reprobis locum dare in populo Dei quasi eo invito, qui non tantum illos abdicaverat à sua Ecclesia, sed è mundo & hominum numero profligaverat? Sed ita impii Dei donis contra ipsum insolescunt: præsertim vero inanibus titulis, & externis signis, tanquam larvis, Deo illudere non dubitant.

42. *Fuit autem quum se congregaret.*] Quod nube objecta protecti sunt Moses & Aharon, inde colligitur quam indomabilis fuerit populi rabies. Etsi enim tantum in tabernaculo stetit Dei gloria: ut adhuc ad lapidationem, aliosque violentos impetus expositi essent Moses & Aharon: sic tamen perstrinxit impiorum oculos, ne sanctos viros attingerent. Nec dubium est quin ideo se converterint ad sanctuarium, quia in ultimo discrimine spes una restabat in Dei auxilio. Ergo quum ad sacrum asylum confugerent, Deus sub umbram alarum suarum eos recepit. Quo testatus est se nunquam suorum vota & spem frustrari, sed occurrere quoties invocatur. Nam etsi hodie in terreno domicilio non apparet, prope tamen est omnibus qui suas in eum sollicitudines conjiciunt. Fieri quidem potest ut nonnisi à Mose & Aharon signum gloriæ Dei conspectum fuerit, ut certo persuasi essent Deum præsto esse ad opem ferendam: sed quia indefinita est loquutio, probabile etiam est Deum insanienti turbæ fuisse interminatum, ne quid ultra gravius tentaret: quanquam frustra cæcorum oculis lux oblata fuit.

45. *Recedite è medio.*] Quid valeat hæc loquutio, paulo ante exposui: nempe ut singulari amore suos Deus prosequitur, ita suam contra impios vindictam differre, donec illi seorsum collecti, & in tuto locati fuerint. Momento enim perituros omnes denunciat, ubi salvi evaserint Moses & Aharon. Incredibilis autem utrinsque fuit humanitas, quod supplices deprecati sunt pro tam ingrato populo, & centum exitiis digno. Nam propriæ vitæ obliti, quam periclitari videbant, culpam luere parati sunt, ut à morte eripiant miseros & perditos, qui mortem illis machinabantur. Porro recessum non tantum de loco intelligo: quia jam separati erant, se ad tabernaculum sistendo: sed perinde est acsi juberet Deus divortium cum populo facere, & ipso valere jusso, abjectaque publicæ salutis cura, privatim sibi consulere.

46. *Dixitque Moses ad Aharon.*] Expiatio quidem tanti sceleris non pendebat à suffitu: nec imaginari convenit Deum thuris odore placatum esse: sed propositum rudi populo symbolum fuit quo tam ad pœnitentiam quam ad fidem stimularetur. Quantumvis enim in sua contumacia torperent, dignitas tamen sacerdotii in thuribulo sic fuit conspicua, ut ad ejus reverentiam flecti oportuerit. Quis enim suam impietatem non exhorreat, ubi sibi conscius est spretæ & violatæ sanctitatis, in qua se vis divina profert in mortem & in vitam? Ergo acerræ conspectus merito valuit ad frangendam duritiem, ut nefandum suum factum damnare ac detestari tandem inciperent. Secunda quoque admonitio non minus utilis fuit, ut scirent non aliter quam Mediatoris gratia Deum sibi esse propitium: verum (ut ferebat temporis conditio) visibilis figura ipsos ad Christum absentem direxit. Cæterum quia suis figmentis Dei veritatem obscurant ac corrumpunt homines, ideo sacrificio divinitus instituto asseritur sua majestas: dum sacerdos umbratilis Aharon in medium prodit, donec exhibitus fuerit verus, & unicus, & perpetuus Mediator. Verbum כפר proprie significat, ut alibi dictum est, interposito piaculo reconciliare Deum hominibus: sed quia hic ad populum refertur, recte uno verbo exprimitur sensus Mosis: acsi quis diceret, Purgare aut lustrare à piaculo.

48. *Et quum staret inter mortuos.*] Si intelligas undique permixtos fuisse vivos mortuis, conjicere licet iram Dei non sic grassatam fuisse in una parte castrorum, ut sine exceptione obvios quosque deleret, sicuti in alia seditione contigerat: sed habito delectu comprehendisse qui gravius peccaverant. Verum consentaneum est eousque progressum fuisse Aharon, dum à tergo relinqueret qui adhuc manebant incolumes, atque ex ipso loco ubi strages fuerat edita, se opponeret iræ Dei, & abrumperet ejus cursum. Hinc & zeli fervor cognosci potuit, & munus placandi Dei reipsa & effectu melius fuit confirmatum. Quod enim evidentius desiderari potuit miraculum quam ubi clades quæ tum repente sævire, nec minus celeri quam assiduo cursu pergere cœperat, adventu Aharon non secus atque objecta maceria substitit? Ergo sacerdotii efficacia in propitiando Deo clare simul & breviter exprimitur. Quo docemur, etiamsi reprobis simus contigui dum pereunt, ut ad nos pertingat eorum clades, modo tamen intercedat Christus, nos ab omni malo fore immunes.

49. *Fuerunt autem qui mortui sunt.*] Jam trecenti, vel circiter, extincti fuerant ob conjurationem factam cum Corah: nunc longe major additus fuit numerus. Hoc scilicet proficiunt impii sua pervicacia, ut Deus magis magisque provocatus pœnas ingeminet: sicuti minatur, nisi resipuerint quos castigat, *Levit. 26.*
gravius septuplo cum illis se acturum. Quare discamus *vers. 18.*
ferulis ejus admoniti, mature nos humiliare sub valida ejus manu: quia nihil deterius est quam adversus stimulum calcitrare. Ac subinde in animos subeat illud Psalmi, Ne sitis sicut equus & mulus, *Psal. 32.*
quorum ferocia freno constringitur: quia multa flagella impiis. *vers. 9.*
Tumultuose clamabant occisum esse populum Dei, quia trecenti perierant: nunc experiuntur quanto satius fuisset obmutescere coram Deo, sanctæque ejus severitati dare gloriam, quam pro trecentis addicere exitio fere quinquagies trecentos. Jam tenenda est Pauli admonitio, Cavendum esse ne murmuremus, ne forte perdat nos vastator: *1 Cor. 10.* *vers. 10.*
quia nihil minus tolerabile est, quum toties nos hortetur Scriptura silere à conspectu Dei, quam proterve ad maledicendum nos efferre.

NUMER. Cap. XVII.

ET loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Alloquere filios Israël, & cape ab eis singulas virgas per domos patrum, à cunctis scilicet principibus eorum, juxta domos patrum suorum, duodecim virgas: & uniuscujusque nomen scribes super virgam ejus.

3. Nomen autem Aharon scribes super virgam Levi: quia virga una erit capiti domus patrum suorum.

4. Reponesque illas in tabernaculo conventionis coram testimonio, ubi conveniam vobiscum.

5. Et erit, vir ille quem elegero, illius virga florebit: & ita quiescere faciam à me murmurationes filiorum Israel quibus murmurant adversum vos.

6. Loquutus est ergo Moses ad filios Israël, & dederunt illi omnes principes eorum virgam: singuli principes virgam per domos patrum suorum, duodecim scilicet virgas: virga autem Aharon erat in medio virgarum eorum.

7. Et posuit Moses virgas coram Jehova in tabernaculo testimonii.

8. Et fuit, postridie venit Moses ad tabernaculum testimonii, & ecce germinaverat virga Aharon è domo Levi, ac produxerat germinationem, protuleratque flores, ad maturitatemque perduxerat amygdala.

9. Et protulit Moses omnes virgas illas à facie Jehovæ ad omnes filios Israël: qui viderunt, & acceperunt singuli virgam suam.

10. Dixit autem Jehova ad Mosen, Refer virgam Aharon coram testimonio in custodiam, in signum filiis rebellibus: & cessare facies murmurationes eorum apud me, ut non moriantur.

11. Et fecit Moses quemadmodum præceperat Jehova, sic fecit.

12. Et dixerunt filii Israël ad Mosen, dicendo, Ecce mortui sumus, periimus, omnes nos periimus.

13. Quicunque accesserit, qui accesserit, *inquam*, ad tabernaculum Jehovæ, morietur: numquid consumendi sumus moriendo?

1. *Et loquutus est Jehova.*] Quamlibet præfracti essent Israëlitæ, fracta duritie & prostrata superbia debuerant amplecti sacerdotium, piaque reverentia constanter prosequi. Sed ex confirmatione quæ ounc additur, apparet nondum probe fuisse subactos. Nibil enim frustra Deus instituit. Morbo igitur pervicaciæ, quem videbat adhuc occultum residere in eorum cordibus, necessarium remedium adbibuit. In quo etiam perspicitur inæstimabilis ejus bonitas, quando non modo levandæ eorum infirmitatis rationem babuit, sed etiam cum pravitate & malitia luctatus est, ut ad sanam mentem revocaret. Et eodem nunc quoque modo nobiscum agit: quia non modo fidei nostræ debilitatem multis adminiculis confirmat, sed levitati & inconstantiæ frenum injicit, & oos contra nitentes retinet in officio: occurrit etiam nostræ proterviæ, ne insolescamus; vel socordiam nostram excitat. Nostrum quidem est sic in usum nostrum applicare quæcunque fidei & pietatis subsidia nobis proponit, ot sciamus totidem esse ad coarguendam nostram infidelitatem testimonia. Quanquam ergo sacerdotii majestas satis superque jam comprobata fuerat, vidit tamen Deus in tanta pervicacia populi nullum fore murmuribus & jurgiis finem, nisi accederet ultima obsignatio, & quidem rebus pacatis: quia seditione mota non tam erant ad discendum faciles & parati. Porro hac confirmatione quicquid unquam poterat oriri dubitationis sustulit, dum virga Aharon ex arbore desecta, inter duodecim una floruit. Neque enim oaturale fuit, ramum, qui succum à radice non duceret, & propter anni tempus aridus fuisset in arbore, ubi projectus ante arcam fœderis jacuit, producere flores & fructum: alios autem prorsus similes manere siccos & emortuos.

2. *Alloquere filios Israel.*] Falluntur qui exponunt duodecim virgis unam pro tribu Levi fuisse superadditam. Nam quia disceptatio non erat de terræ possessione, tribum Josepb in duo capita dividi minime opus fuit. Et scimus dupla portione fuisse donatam, quia Levitis nulla fuit hæreditas. In causa autem præsenti dissimilis fuit ratio: quia de sacerdotio contentio erat aliis omnibus cum una tribu Levi. Hinc ergo factum est ut siogulis datæ fuerint virgæ, secundum primam generis originem. Dicitur autem virga Aharon fuisse in medio illarum ex commuoi linguæ Hebraicæ usu, quia fuerit illis permixta tanquam ex earum numero. Quod ideo exprimitur, ut sciamus improbis ablatam fuisse omnem calumniandi occasionem: quum omnes virgæ in eundem promiscue acervum coojectæ suot, ut nulla quicquam haberet eximium à reliquis, atque ita nihil adscribi posset bominum industriæ. Siquis objiciat non fuisse hoc modo extinctam æmulationem quæ reliquis Levitis erat cum domo Aharon, quum uoum ejus nomen inscriptum esset, ut nulla esset inter familias comparatio: respoodeo, quum in nomioe Aharon clare enituit Dei virtus, ipso electo satis ostensam fuisse aliorum rejectionem. Neque enim si communis fuisset aliis hooor, eos fraudasset Deus, unum duntaxat ornando. Porro alia servari ratio non potuit in hac lite dirimenda. nam si plures in una tribu fuissent virgæ, totus populus de inæqualitate conquestus foret. Pares igitur omnes ad certamen produci oportuit, ut discrimen esset ex mero Dei arbitrio. Jam si inscriptum fuisset oomen Levi, singulæ familiæ jus successioois tanquam commune ad se traxissent. Non igitur alia fuit ratio quam si Deus homioem unum è suis cognatis & tribulibus delectum toti populo præferret.

4. *Reponesque eas.*] Ad certam causæ decisionem noo parum valuit loci circumstantia, quia palam factum est Deum esse miraculi auctorem, ac proinde ab ipso prodire sacerdotium. Diximus enim alibi totum Ecclesiæ regimen sic pendere ab ejus decreto, ut nihil hominibus statuere liceat. Quare arcam fœderis totius populi suffragiis opposuit, ut testatum faceret, de Sacerdote, quem suo judicio & auctoritate creasset, litem non esse amplius movendam. Interea valuit hoc ad populi solatium & sedandas querimooias, quod virgæ omnium tribuum commuoiter in

san-

sanctuarium illatæ fuot coram Deo. Etsi enim propria fuit dignitas solius Aharon, ooo destitit tamen populus esse regnum sacerdotale. Unde sequitur, jus honoris peculiariter uni familiæ datum, cessisse in publicam omnium salutem: tantum abest ut jactura dolorem vel invidiam gignere debuerit.

5. *Et erit, vir quem elegero*.] Electus quidem ante fuerat Aharon: sed hoc ad manifestationem refertur: quia Deus quos arcano suo consilio elegit, dicitur rursus eligere, dum eos cum suis insignibus producit in conspectum hominum: neque id semel tantum, sed quoties novis signis electionem suam confirmat. Atque hoc per modum concessionis videtur dictum esse: acsi Deus omissis superioribus decretis, populum vocaret deintegro ad causæ cognitionem. Dicit autem hac ratione se finem impositurum sinistris & obstreperis populi obtrectationibus, ut Aharon posthac sine controversia exerceat munus suum: quia etsi ne ita quidem penitus sanata fuit perversitas, audacia tamen cohibita fuit.

8. *Postridie venit Moses*.] Non abs re tempus notatur: quia una tantum nocte interposita, ut virga floreret nulla solertia fieri potuit. Quod etiam Moses virgis in sanctuario locatis discessit, ac postridie reversus fasciculum virgarum protulit coram omnibus, hinc sublata fuit fraudis suspicio. Sed in eo præcipue illustrata fuit Dei potentia, quod tam exiguo temporis spatio non tantum flores ex arido ramo, sed fructus quoque formati sunt: quod nisi converso naturæ ordine accidere non potuit. Accessit anni tempus, quod tantæ maturitati minime aptum erat. Atque hoc quidem miraculo sancita fuit umbratilis sacerdotii dignitas in populo veteri sub Lege. Sed quanto præstantior est veritas figura vel imagine, consilium Dei haud dubie fuit, sacerdotium unigeniti Filii sui magis quam Aharonis asserere. Itaque ad nos maxime pertinet hujus miraculi utilitas, ut qua decet veneratione Sacerdotem nobis divinitus oblatum amplectamur. Frivolas allegorias quibus alii ludunt, omitto. Et certe abunde sufficere nobis debet, olim sub visibili symbolo apparuisse Dei potentiam, quæ populum ad Mediatorem dirigeret: ubi autem advenit Filius Dei, spiritualiter in ipso fuisse exhibitum quicquid tunc oculis repræsentabat. Neque enim tantum fuit sur-
Jesa. 11. vers. 1. culus ex trunco Isai (ut vocatur apud Jesaiam) &
lapis nulla hominum arte vel opera politus, sub qua
Daniel. 2. forma Danieli ostensus fuit: sed resurrectione sua à toto humano genere separatus fuit. Nam & hoc diligenter notandum est, non sufficere si apud nos jus & nomen sacerdotis obtineat, nisi sit solus & in solidum.

Unde apparet fœdo & intolerabili sacrilegio ejus honorem lacerari in Papatu, ubi innumeri finguntur mediatores.

10. *Dixit Jehova ad Mosen*.] Quod de acerris præceperat Deus, nunc in virga etiam servari jubet: ut sit aliis seculis monumentum, quia scil. obliviosi sunt & ignavi homines in considerandis ejus operibus: neque id modo, sed eorum memoriam quasi data opera maligne sepeliunt. Itaque non sine exprobratione reponi jubet in custodiam signum illud, contumaciæ eorum causa id fieri dicens. Simul tamen paternum suum amorem & misericordiam commendat, quod eorum superbiam castigando, saluti consulat. Ut enim erant contumaciæ dediti, novis subinde jurgiis provocassent ejus iram. Dicit ergo se occurrere, & furiosum impetum reprimere, ne moriantur. Ita nos humiliando non modo pœnam sumit de nostris delictis, sed quid nobis utile sit respiciens, curam nostri se habere demonstrat.

12. *Et dixerunt filii Israël*.] Hoc quidem aliquanto melius fuit, admiratione potentiæ Dei terreri quam si bruto stupore eam sprevissent: sed aliquid inter torporem vel contumaciam, & inter consternationem medium est. Contremiscunt quidem fideles ad judicia Dei, & quo quisque magis in pietate profecit, sensu iræ ejus magis percellitur. Sed metus ille sic fideles humiliat ut Deum nihilominus quærant: reprobi autem sic expavescunt ut fremendo cupiant Deum procul à se abigere. Hinc factum est ut Israëlitæ, quasi nimio Dei rigore exanimati, miseram suam sortem defleverint: quia quum Dei bonitatem non gustarent, castigatio illis non medicina, sed carnificina fuit. Exclamant igitur de se actum esse, quia Deus tam severus sit polluti sui cultus vindex: quasi vero omnia rigoris documenta non ipsos utiliter ad cavendum attentos redderent. Ac servilis quidem iste timor aliquando homines præparat ad pœnitentiam: sed nihil periculosius quam in eo subsistere: quia primo amarulentiam generat & indignationem, tandem vero ad desperationem præcipitat. Utcunque ergo formidabilis sit Dei rigor, discamus simul apprehendere ejus misericordiam, ut mansuetis ac placidis animis libenter ad ferendas quas meriti sumus pœnas parati simus. In summa, docet hic locus quam male profecerint Israëlitæ, quos Dei ferulæ sic exasperarunt ut sibi spem salutis præciderent. Ac in fine versus obmurmurant, sibi nihil fieri residuum. Hoc enim sonant verba, An moriendo consumemur? quasi vero Deus non retraheret ipsos à morte, quum pro sollicitudine paterna de periculo eos moneret.

NUMER. CAP. XX.

Pervenerunt autem filii Israël universa congregatio, in desertum Sin, mense primo, & mansit populus in Cades: ubi mortua est Maria, & sepulta illic fuit.

2. Quumque non esset aqua congregationi, convenerunt adversus Mosen & Aharon.

3. Et jurgatus est populus cum Mose, ac dixerunt in hunc modum, Et utinam obiissemus quando obierunt fratres nostri coram Jehova.

4. Et quare venire fecistis congregationem Jehovæ in desertum istud: ut moriamur hic nos & jumenta nostra?

5. Et quare ascendere fecistis nos ex Ægypto, ut venire faceretis nos ad locum malum istum, non locum sementis, ficuum, & vinearum, & malogranatorum, & in quo aqua nulla est ad bibendum?

6. Abierunt ergo Moses & Aharon à conspectu congregationis ad ostium tabernaculi conventionis, & projecerunt se super faciem suam: apparuitque gloria Jehovæ super eos.

7. Et loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

8. Accipe virgam, & congrega cœtum tu & Aharon frater tuus, & loquimini petræ in oculis eorum, & dabit aquam suam, educesque illis aquam è petra, & potum dabis cœtui ac jumentis eorum.

9. Tulit ergo Moses virgam à conspectu Jehovæ, quemadmodum præceperat ei.

10. Et

10. Et congregaverunt Moses & Aharon congregationem ante petram, dixitque illis, Audite nunc ô rebelles, Numquid de petra hac educemus vobis aquam?

11. Et elevavit Moses manum suam, percussitque petram virga sua duabus vicibus: tunc egressæ sunt aquæ multæ, & bibit congregatio ac jumenta eorum.

12. Et dixit Jehova ad Mosen & Aharon, Propterea quod non credidistis mihi, ut sanctificaretis me in oculis filiorum Israël, idcirco non introducetis congregationem istam in terram quam dedi illis.

13. Istæ sunt aquæ jurgii pro quibus jurgati sunt filii Israël cum Jehova, & sanctificavit se in illis.

1. *Pervenerunt autem filii Israël.*] Multæ memorantur intermediæ stationes Numerorum tricesimo tertio capite, quarum nulla hic fit mentio. Forte quia ex quo retrocedere eos coëgit Deus, non sunt per continuos triginta annos progressi, sed per vagos circuitus errarunt. Ergo in hujus historiæ contextu eos è deserto Patan narrat transisse in desertum Sin: quia tunc cœperunt rectum iter facere versus terram Chanaan, & propius accedere, ut tandem erraticæ peregrinationi finem imponerent. Quod autem Maria tunc demum mortua esse dicitur, hinc
Exod. 2. colligitur vitæ ejus diuturnitas. Puellam fuisse de-
vers. 4. cem aut duodecim annorum quum natus est Moses probabile est, quia potuit apposite consulere fratris saluti. Etsi enim nomen non exprimitur, ratio tamen dictat ipsam fuisse quæ matrem accersivit, ut puerum expositum lactaret. Quare fere ad centum triginta annos pervenit: quæ senectus præsertim in muliere rara est.

2. *Quumque non esset aqua.*] Similis historia prius visa fuit, non tamen eadem. Nam populus vixdum egressus ex Ægypto tumultuari cœpit in Raphidim ob aquæ penuriam: nunc post triginta octo annos vel circiter nova movetur seditio in Cades, quia illic quoque aquis indigebant. Ac primum quidem murmur satis ostendit quanta essent pravitate & contumacia: quia quum cibum quotidie illis è cælo porrigeret Deus, cur non suppliciter aquam poscebant, ne quid deesset solido alimento? Atqui non minus fœda ingratitudine quam scelesta pervicacia Deum convitiis impetunt, & queruntur se ab eo fuisse deceptos ac proditos. Verum hæc secunda rebellio longe deterior. Nam quum experti essent in manu Dei esse aquarum copiam elicere ex rupe arida, cur non ejus potentiam nunc implorant? cur non admirabile illud auxilium venit in mentem? Atqui furore perciti, perinde acsi nullum esset sitis remedium, clamitant secum agi crudelius quam si absorpti essent à terra, vel igne cælesti consumpti. Incredibilis certe hic fuit stupor, tanquam ex professo januam claudere gratiæ Dei, ut se in desperationem conjicerent. Insurgunt quidem adversus Mosen & Aharon: sed querimonias suas & jurgia in Deum ipsum tanquam spicula dirigunt. Pro maxima injuria ducunt quod adducti fuerint in desertum: quasi vero non ipsi impia sua obstinatione desertum prætulerint terræ Chanaan, atque ideo digni sint qui in egestate rerum omnium tabescant ad mortem usque. Perverse igitur culpam quæ in ipsis residet, in ministros suæ salutis transferunt. Merito quidem locum vocant malum & sterilem: sed noluerat Deus illic tenere inclusos, nisi ultro respuissent terram fluentem lacte & melle, postquam exposita erat eorum oculis, & Deo auctore ac duce facilis patebat accessus. Itaque Propheta (Psalmo 105.) historiam redemptionis recitans, antequam ad pœnas descendat eorum sceleribus inflictas, dicit eductos fuisse à Deo cum lætitia & exultatione. Adde quod ex molestia sitis occasione arrepta, alias etiam querimonias maligne accumulant. Non deerat cibus ad famem explendam, & gustu quidem suavis: perinde tamen indignantur acsi eos premeret esuries una cum siti. Panem illis quotidie pluebat Deus è cælo, quem ludendo colligerent: murmurandi illis materia est quod arando & seminando se non fatigent. En quo amentiæ præcipitet homines præpostera cupido, & præsentium Dei beneficiorum contemptus. Cumulus autem furoris est, sortem suam deflere quod non absorpti fuerint cum Core & sodalibus, vel cælesti incendio consumpti. Ingenti pavore correpti fuerant ad triste illud spectaculum: & merito, quia prodigium ediderat Deus seculis omnibus formidabile. nunc cum Deo litigant, quod non in ipsos quoque fulminarit. Nec vero tantum deplorant se non fuisse exterma illa mortis specie defunctos, sed ultro provocant in sua capita Dei vindictam, quæ plus quam centum mortes terrere ipsos debeat. Est enim emphatice additum, Coram Jehova mortuos esse quibus vellent fuisse conjuncti. Agnoscunt igitur quem sibi imprecantur interitum, non fortuna, sed insigni Dei judicio contigisse: perinde acsi Deo irascerentur quod ipsis pepercerit. Fratres quidem vere nominant, quorum nimis erant similes. Sed interea nimis brutæ superbiæ est, censeri velle Dei Ecclesiam: quia ex professo adversæ factioni nomen dantes, inanem illum titulum sibi arrogant.

6. *Abierunt ergo Moses & Aharon.*] Probabile quidem est metu fugisse, quia instar asyli erat illis tabernaculum contra impetum populi. Ex aliis tamen locis conjicere licet, non sibi tantum privatim sed misero populo, quantumvis indignus esset, consuluisse. Itaque quod se in facies prosternunt, factum esse interpretor, non tantum ut ipsos protegeret Deus ab infesta hostium rabie, sed etiam ut opportuno remedio insanientes placaret. quanquam ea videtur fuisse perturbatio, quæ illis solitam moderationem excuteret. Neque vero eorum fidem & patientiam examinat Deus, ut sæpe alias: forte quia videbat gravius perculsos quam ut constanter perseverarent in pio zelo, patientia & studio salutis publicæ. Itaque quod apparuit illis gloria Dei, solatium infirmitatis fuit, ut in re extrema. Docet autem hoc exemplum quam sollicite invocandus sit Deus, ut novis subinde gratiæ suæ incrementis nos fulciat: quia singulis alioqui momentis etiam fortissimi quique deficerent. Toties invicta Mosis virtus obstacula omnia superaverat, ut nullus à periculo defectionis esset timor. Atqui tot certaminum victor uno in actu ad extremum labascit. Quo magis tenenda est Pauli exhortatio, Quia Deus est qui in nobis ope- Philip. 2.
ratur & velle & perficere pro suo beneplacito, cum vers. 13.
timore & tremore peragendam esse salutem nostram.

8. *Accipe virgam.*] Jam haud dubie cœperat titubare Mosis fides: sed non prorsus fuisse collapsam ex prompto ejus obsequio colligitur. Neque enim disceptando moras nectit, sed protinus venit ad rupem, ut Dei mandato pareat. Sic ergo suffocata fuit ejus fides, ut occultus tamen vigor sponte eum ad officium dirigeret. Atque ita sancti interdum vacillando quasi pueri, ad scopum tamen suum contendunt. Baculi conspectu voluit Deus revocare in memoriam tam Mosi quam populo tot miracula quæ fiduciam in posterum gignere deberent: perinde acsi potentiæ suæ vexillum attolleret. Quod etiam jubet rupem alloqui, amara exprobratione non caret: acsi diceret, in mortuis elementis plus fore rationis & intelligentiæ quam in ipsis hominibus. Et certe

hoc

hoc valde pudendum fuit, rupem, acsi aurita sensuque prædita esset, obedire Dei voci: populum vero cui data Lex erat, surdum & hebetem manere.

10. *Et congregaverunt Moses & Aharon.*] Dubium non est quin perplexus inter spem & dubitationem fuerit Moses: ut anxietate quodammodo oppressus, eventum tamen Deo committeret. Neque enim absque fide tam fuisset ad parendum facilis & alacer, præsertim in re plusquam ardua. Nuper trepide ipse & Aharon se abdiderant. Fuit igitur non parvæ difficultatis populum quem fugerant mox vocare, & ultro insultare furentibus. Hactenus ergo docilitas cum animi magnitudine perspicitur non vulgari laude digna: sed quia Mosen incredulitatis damnat cælestis Judex, penes quem summa est potestas, & cujus arbitrio stamus omnes & cadimus, acquiescendum est ejus sententiæ. Vix quicquam reprehensione dignum in hoc opere cernimus: atqui pronunciat Deus sibi displicuisse Mosis lapsum: ejus magis quam nostro judicio stare convenit. Atque hinc etiam discamus opera nostra, in quorum superficie mera virtus resplendet, occultis totus vitiis sæpe scatere quæ hominum oculos fugiunt: soli autem Deo sunt manifesta. Si quæritur in quo deliquerit Moses, origo quidem fuit incredulitas. neque enim fas est, ubi hæc peccati species clare exprimitur Dei responso, alias imaginari. Sed qua in parte fuerit incredulus, ambigitur: nisi quod interrogans, an aquam eliciet è petra, videtur tanquam impossibile & absurdum rejicere quod Deus se facturum promiserat. Et certe in reputanda eorum contumacia fere defixus, gratiam Dei non admisit. Quærit an aquam ex rupe eliciet: atqui recordari debuerat id jam sibi pridem divinitus fuisse concessum. Secure igitur asserere decebat quod iterum promiserat idem Deus, magis quam dubitanter loqui. Alii peccasse existimant, quia ictu uno non contentus, bis rupem percusserit. Et hoc forte ex diffidentia natum est. sed principium mali fuit, non simpliciter amplecti Dei promissionem, & strenue officio suo defungi in ejus fide testanda. Ergo ut duplex rupis percussio trepidationis indicium fuerit, mali tamen accessio tantum fuit, non caput vel causa. Itaque semper illuc redire convenit, Mosen Deo gloriam non dedisse: quia magis respexit quid meritus esset populus quam Dei potentiam æstimavit ex ejus verbo. Quod etiam superior increpatio denotat, ubi rebellionis Israëlitas accusans, sancto quidem zelo flagrare se ostendit: sed interim non insurgit qua par erat fiducia ad ipsos coarguendos: imo quodammodo fatetur eorum malitiæ succumbere Dei
Psal. 106. vers. 32. virtutem. Ideo in Psalmo dicitur, propter eos Mosen fuisse damnatum, quia spiritum ejus exacerbarunt, ut loqueretur ore suo. Illic enim non excusat Mosen Propheta: sed dum prævalet eorum improbitas, inconsiderato fervore abreptum fuisse dicit, ut fore negaret quod Deus se facturum promiserat. Unde discamus sic irasci alienis peccatis, ne diversa tentatio sensus nostros occupet.

12. *Dixit Jehova ad Mosen.*] Hic & crimen eorum profert Deus in medium, & pœnam denunciat. Porro quum infidelitas grave per se & detestabile malum sit, culpam exaggerat Deus ab effectu: quia fraudatus fuerit sua gloria, dum Moses & Aharon, qui præcones esse debuerant miraculi, quasi pudore confusi jacent. Nam ut eorum securitas attentionem excitando, nomen Dei sanctificasset: ita eorum defectione factum est, ut putarent omnes nihil ab eo sperandum esse auxilii. Cæterum quod ingenue Moses non culpam modo fatetur, sed etiam refert quomodo fuerit à Deo damnatus: & quo gravior sit ignominia, ipsum quasi è tribunali loquentem inducit: ad stabiliendam doctrinæ ejus fidem non parum valet. Quis enim mortalium, nisi qui se omni carnis affectu abdicaverit, sponte se coram toto mundo reum facere sustineat? Virtutes ejus Angelicæ poterant eum eximere ab omni sinistra nota. Una tantum in re lapsus, dedecus quod tegere poterat, in medium profert, nec sibi detrahere dubitat, quo Dei bonitatem amplificet. Et certe promptum est colligere ex hoc loco, quoties antea Mosis rogatu Deus populo ignovit, non minus gratuitam fuisse veniam quam si deprecatus non esset. Nunc enim cessat Mosis intercessio: nec tamen desinit suo more Deus clementer agere cum indignis.

13. *Istæ sunt aquæ jurgii.*] Nomen loco fuit inditum, ut apud posteros detestabilis esset patrum ingratitudo, & inde illustrior Dei misericordia. Ideo hoc Propheta commemorans, Cognoscat, inquit, Psal. 78.
ætas postera, ne obliviscantur operum Dei, & non vers. 6.
sint sicut patres ipsorum, generatio prava & exacerbans, generatio quæ non direxit cor suum & cujus spiritus non fuit erga Deum fidelis. Et alibi tam hoc Psal. 95.
nomen Meriba quam nomen Masa exprimitur: ut vers. 8.
Israelitæ discant non imitari patres suos. Quanquam hic plurali numero utitur Moses, quum Exodi 17. singularem posuerit. Quod subjicitur in fine versus, Deum sanctificatum fuisse inter filios Israël, non ad honorem sed probrum magis spectat. Vocatur alibi Psal. 114.
Israël Dei sanctitas: quia Deus in eo liberando glo- vers. 2.
riam suam magnifice exeruit. Sed hic diverso sensu se sanctificasse dicitur: quia prostrata eorum improbitate & petulantia, sanctum suum nomen à contemptu vindicaverit. Porro inæstimabilis misericordiæ documentum fuit, quod aqua quæ merito exitialis fuisset, non modo in alimentum corporis data est, sed etiam conversa in salutis adminiculum: qua ratione dicit Paulus potum hunc fuisse spiritualem. 1 Cor 10. vers. 4.

Ejusdem historiæ repetitio.

Ex Deut. I.

37. Etiam contra me iratus est Jehova propter vos, dicendo, Etiam tu non ingredieris illuc.

38. Jehosua filius Nun, qui stat coram te, ipse ingredietur illuc: ipsum robora, quandoquidem illam in hæreditatem distribuet Israëli.

37. *Etiam contra me.*] Non tergiversandi animo culpam infidelitatis, quam confessus est, in illos transfert: sed quia nonnisi obstinata eorum malitia obrutus sibi exciderat, merito exprobrat eorum scelere Deum sibi fuisse infensum. Si hoc prætextu conatus esset culpam extenuare coram Deo, vel suo loco reos substituere, nihil aliud quam malum duplicasset: verum in objurgando populo recte & apposite conquestus est, peccandi causam ab ipsis fuisse profectam. Acsi diceret, adeo fuisse perversos, ut corruptus etiam ab illis fuerit, & in culpæ ac pœnæ societatem pertractus. Cæterum hic addit de Jehosua quod ante subticuerat. Quod autem hic subrogatus Mosi fuit successor, valuit ad populum animandum: quia singulare bene sperandi argumentum fuit quum audirent sibi jam esse prospectum, ut post mortem Mosis, duce qui cælestibus auspiciis ipsos regeret, minime destituerentur. Cur autem hunc Deus prætulerit aliis omnibus, præsertim quum Caleb alicubi magis laudetur, ratio penes ipsum

ipsum est. Et scimus eum pro suo arbitrio eligere quos ad munus aliquod destinat: ut hominum dignitas pendeat à gratuito ejus favore. Stare coram aliquo, tantundem valet ac præsto esse ad obeundum ministerium. Videtur autem notari talis conditio Josue, quo manifestior fit pœna, dum vice conversa Mosi datur successor, qui minister fuerat.

Ex Numer. XX.

14. Misit autem Moses nuncios è Cades ad regem Edom, Sic dicit frater tuus Israël, Tu nosti omnem laborem qui apprehendit nos:

15. Quia descenderunt patres nostri in Ægyptum, & mansimus in Ægypto diebus multis, affixeruntque nos Ægyptii, & patres nostros.

16. Et clamavimus ad Jehovam, qui exaudivit vocem nostram, & misit Angelum qui nos eduxit ex Ægypto. Et ecce, sumus in Cades, urbe in extremitate termini tui.

17. Transeamus, agedum, per terram tuam: non transibimus per agros aut per vineas, neque bibemus aquam putei: via regia gradiemur: neque declinabimus ad dexteram aut ad sinistram, donec transierimus terminum tuum.

18. Cui respondit Edom, Non transibis per me, ne forte cum gladio egrediar in occursum tui.

19. Et dixerunt ei filii Israël, Per viam ascendemus: quod si aquas tuas biberimus ego & animalia mea, dabo pretium illarum. Tantummodo sine negotio transeam pedibus meis.

20. Verum dixit, Non transibis. Et egressus est in occursum ejus cum populo multo, & manu forti.

21. Renuit igitur Edom permittere Israëli, ut transiret per terminum suum: tunc Israël declinavit ab eo.

22. Et profecti sunt è Cades, veneruntque filii Israël tota congregatio ad montem Hor.

Ejusdem historiæ repetitio.

Ex Deut. II.

2. Postea loquutus est ad me Jehova, dicendo,

3. Sufficit vobis circuisse montem istum: convertite vos ad Aquilonem.

4. Populo autem præcipe, dicendo, Vos nunc transituri estis per terminum fratrum vestrorum filiorum Esau qui habitant in Seir: timebunt autem à vobis, cavete diligenter.

5. Ne irritetis eos. non enim daturus sum vobis de terra eorum usque ad calcationem plantæ pedis: quia in hæreditatem ipsi Esau dedi montem Seir.

6. Cibum emetis ab eis argento, & comedetis: & etiam aquam emetis ab eis argento, & bibetis.

7. Siquidem Jehova Deus tuus benedixit tibi in omni opere manus tuæ, & novit quod ambules per desertum magnum istud: jam quadraginta annis Jehova Deus tuus fuit tecum, neque indiguisti aliquo.

8. Et transivimus à fratribus nostris filiis Esau, qui habitabant in Seir, per viam solitudinis ab Elath & ab Esion-gaber: conversi autem transivimus ad viam deserti Moab.

Num. 20. 14. *Misit autem Moses nuncios.*] Prior narratio causam missæ legationis non exponit: sed ex recitatione Deuteronomii liquet pacem ab Idumæis tanquam fratribus petitam fuisse Dei mandato. Ergo jam belli & pacis leges præscribit Deus: nequos temere aggrediantur Israëlitæ qui pro hostibus habendi non sint, quamvis parum humaniter se gerant. Ac jam hoc quidem populo durum fuit, regionem quæ proxima erat intactam relinquere, ut quæreret sedem longius remotam. Sed duplici ratione frenat Deus eorum intemperiem: nempe quia iniquum sit ac minime humanum, cognatos lacessere. Genus autem ducebant duo isti populi ab Isaac: & primi eorum patres fuerant fratres gemelli. Communis etiam illis erat Circumcisio, ejusdem originis insigne, & fraternæ conjunctionis vinculum. Sed altera ratio magis ad cohibendos animos valere debuit, quod nefas erat ex possessione dejicere filios Esau, quam simili jure adepti erant quo promissa erat terra Chanaan posteris Jacob. Ergo si volebant hæreditate sua potiri, non erat violandum decretum quod Deus per os Isaac protulerat: maxime quum Esau ipse auctor gentis arcano Dei instinctu domicilium suum fixisset in monte Seir, & illuc relegata esset ejus posteritas. Nunc ergo admonet Deus sacrilegam fore audaciam, si labefactare tentent Israëlitæ vaticinium Isaac, quo Esau declaratus fuerat uberis & pinguis soli possessor.

Deut. 2. 4. *Qui timebunt à vobis.*] Hæc molestior fuit tentatio, quum audirent non modo irritam fore legationem: sed quamvis Edom injuste & hostiliter eos exciperet, abstinendum tamen esse à vi & armis. Poterat enim aliqua esse ratio, ut amice rogando, legitimam belli causam haberent, si rex Edom rejiceret eorum postulata. Sed hoc secundum videri potuit prorsus intolerabile, nihil audere contra eos qui transitum absque maleficio negarent. Verum hinc melius apparet, paulatim & multiplici pœnarum genere subactos fuisse ad obsequium, qui ferociter alioqui & petulanter vociferati fuissent se inhumaniter à Deo tractari: quoniam hoc modo deterior esset ipsorum conditio quam ferat jus commune omnium gentium. Ergo hac in re multum illis profuit triginta octo annorum circuitus, ut in viam redirent.

Num. 20. 14. *Tu nosti omnem laborem.*] Præfatio ad conciliandum favorem apta fuit, quod filii Jacob ex eodem sanguine progeniti, ad Idumæos familiari-

miliariter accederent. Cognatio enim illos debebat hospitales reddere. Duo autem sunt præcipua capita quibus flectere conatus est Moses animum regis Edom, ut transitum per suam ditionem concederet. Prius sumptum est à communi humanitatis sensu. Dictat enim natura opem miseris qui injuste premuntur, ferendam esse. Hoc consilio dicit notas esse quas perpessi sunt molestias: nempe quod inquilini in Ægypto tyrannice vexati & oppressi fuerint. Quod dicunt se & patres afflictos fuisse ab Ægyptiis: quanquam tunc nondum judicio ad injurias æstimandas præditi erant, non tamen frustra queruntur injurias illas sibi fuisse illatas, quæ pertinebant ad totum corpus & nomen: præsertim quum postremus sævitiæ actus ad eos proprie spectaret, dum jussit Pharao fœtus omnes masculos extingui. Secundum argumentum efficacius est: quia nihil minus consentaneum quam auxilio nostro eos destituere quorum salutem nobis Deus commendat suo exemplo. Ergo ut opem à fratribus suis impetrent, commemorant Dei gratiam quæ tunc passim celebris esse poterat. Quum ergo legatis datum est hoc mandatum, Clamavimus ad Jehovam, qui nos exaudivit, consilium fuit Idumæos hortari ut Dei essent imitatores, qui misericors fuerat in liberando suo populo. Si quis objiciat non laudandum fuisse clamorem populi, qui neque ex viva & sincera fide, neque ex serio cordis affectu oriebatur: solutio in promptu est, Israëlitas hic non jactare ullum meritum, acsi rite & perfecte precati essent, sed testari simpliciter de sua innocentia: quia ad Deum confugere non poterant nisi injuste gravati. Hoc ergo ad commendationem causæ valet quod Deus ipsos exaudierit. Probant autem ab effectu Deum fuisse liberatorem: quia incredibilis fuerit exitus. quanquam breviter hæc pars attingitur. Quod autem per Angelum quidam Mosen intelligunt, frigidum est: quoniam haud dubie hoc nomine commendant quæ Deus miracula ediderat. Porro etsi Angeli castrametantur in circuitu servorum Dei, & certum est plures Angelos salutis populi fuisse ministros: Angelum tamen præcipue designant qui ante sæpius vocatus fuit Jehova, & in quo perfecte refulsit Dei majestas. Eum vero fuisse Christum 1 Cor. 10.
docet Paulus. vers. 4.

19. *Dixerunt ei filii Israël.*] Incertum est fuerintne secundo missi legati, qui sinistram omnem suspicionem diluerent ad placandam ferociam. Probabile tamen est referri quod una & eadem expeditione actum fuit. Summa vero est, nihil non tentasse Israëlitas ut per Idumæos daretur liber & innoxius transitus: quo durior & minus tolerabilis videri potuit repulsa. Sed Deus hoc examine probare voluit populi sui obedientiam. Quod ad Idumæos spectat, quamvis arma temere sumendo justam sibi cladem accerserent, Deus tamen ad tempus illis pepercit: non simpliciter ignoscendo, sed pœnam (sicuti solet) differendo in tempus maturum.

Deut. 2. 7. *Siquidem Jehova Deus tuus.*] Hæc ratio additur, ne populo molestum esset pecuniam, cujus non magna erat ei copia, consumere in emendo cibo & potu. Duo autem sunt membra: Dei liberalitate sic esse ditatos, ut suppetat facultas ad victum emendum: deinde non esse dubitandum quin idem eorum indigentiæ subveniat si opus fuerit: quia hactenus ipsis prospexerit, nec passus fuerit ulla re egere. Experimento igitur eos ad spem animat: quia Deus, ut ante solitus fuerat, eorum curam aget. Quæritur tamen quomodo dicat Deus se benedixisse labori manuum ipsorum, quibus nihil erat commercii cum aliis gentibus, ut vel tantillum lucrifacerent. Ego vero sic interpretor, quum gratis alerentur in deserto, nec assem unum impenderent ad emendas corrigias, pecora eorum fuisse aucta: deinde ex quotidiano labore fecisse aliquem quæstum: non quotidianum pretium recipiendo, sed parando sibi supellectilem & necessarias copias.

Ex Numer. XX.

23. Dixit autem Jehova ad Mosen & Aharon in monte Hor, in finibus terræ Edom, dicendo,

24. Congregabitur Aharon ad populos suos. Non enim ingredietur terram quam dedi filiis Israël: eo quod rebelles fueritis ori meo in aquis jurgii.

25. Accipe Aharon & Eleazar filium ejus, & ascendere fac eos in Hor montem.

26. Tunc exues Aharon vestibus suis, quibus indues Eleazar filium ejus: quia Aharon colligetur, & morietur ibi.

27. Fecitque Moses quemadmodum præceperat Jehova. Et ascenderunt in Hor montem in oculis totius congregationis.

28 Et exuit Moses Aharon vestibus suis, & induit illis Eleazar filium ejus: mortuusque est Aharon ibi in vertice montis. Tunc descendit Moses & Eleazar de monte.

29. Videns autem tota congregatio quod obiisset Aharon, fleverunt eum triginta diebus tota domus Israël.

Ejusdem historiæ repetitio.

Ex Numer. XXXIII.

38. Ascendit autem Aharon sacerdos in Hor montem secundum sermonem Jehovæ: & mortuus est ibi, anno quadragesimo ex quo egressi sunt filii Israël è terra Ægypti, mense quinto, primo die mensis.

39. Erat Aharon natus centum ac viginti tres annos quando mortuus est in Hor monte.

23. *Dixit autem Jehova.*] Primo in morte Aharon consideranda nobis est judicii quo damnatus fuerat executio: quia ostendere voluit Deus se non frustra tam illi quam Mosi minatum esse quod tunc accidit, quemadmodum territari solent pueri. Si absque ulla prædictione mortuus fuisset Aharon, quia pro vitæ longitudine visus fuisset fato suo defungi (ut loquuntur,) mœrore debilitari poterat populus, ut nulla deinde esset ad pergendum voluntas: nunc dum in morte unius hominis clare apparet publici omnium sceleris damnatio, acerrimus ad omnes pungendos stimulus esse debuit tanta Dei severitas in summum Sacerdotem, qui prius sua intercessione Deum erga omnes placaverat. Necesse enim erat venire illis in mentem, non amplius cum Deo ludendum esse, coram quo ne sancta quidem illa digni-

dignitas pœnam effugeret. Hæc ratio fuit cur in omnium conspectu Aharon ad mortem vocatus fuerit, ut Deo vivere discerent superstites, quum ad parendum eos notabili exemplo instituerer. Neque enim tam Aharon & Mosis causa additur exprobratio, non visuros terram, eo quod rebelles fuerant sermoni Dei, quam ut sentiret populus decies se interitu fuisse dignum: quoniam sua contumacia exasperaverat sanctos viros, ut zeli intemperantia à fide prope exciderent.

25. *Accipe Aharon & Eleazar.*] Successor vivo adhuc & superstiti designandus fuit: primo, ut vigeret sacerdotii perpetuitas, deinde ne populus pro solita temeritate, rem in solius Dei arbitrio positam traheret ad sua suffragia. Nisi enim Eleazar vivo adhuc patre creatus esset Sacerdos, poterat munus ipsum esse fastidio: sicuti magna unius hominis dignitas sæpe est odiosa. Ergo ne perversa invidia eos ad repudiandum sacerdotium impelleret, prævenit Deus: ne religio, quæ perpetua esse debet, una cum hominibus intereat. Scimus rursum quanta fuerit ad res novandas illius populi audacia. Ergo ne pro sua libidine sacerdotem ex alia tribu assumerent, eum quem Deus probabat stabiliri oportuit, ut absque controversia tanquam verus & legitimus reciperetur. Hac autem in re adhibitum fuit externum symbolum, quod Eleazar sacro vestitu indutus fuit. Neque enim hic de subucula vel calceis agitur, sed de ornatu sacerdotali. Perinde igitur valuit hæc ceremonia acsi Aharon munus quo perfunctus erat ad eum diem, filio resignaret. Porro observatu dignum est quod Aharon non dignitate modo, sed etiam vita sponte cedit. quo testimonio approbata fuit ejus fides: quia nisi persuasus fuisset hæreditatem sibi in cælo esse repositam, non ita placide migrasset è mundo. Nunc vero ubi ad moriendum non secus se componit quam si in lecto suo quiesceret, minime dubium est quin animum sustulerit ad spem beatæ resurrectionis, ex qua nascitur moriendi alacritas. Et probabile est fidem ejus erectam & adjutam fuisse, quum videret residere in persona filii gratiæ testimonium, unde pendebat populi salus. Perinde enim erat acsi ante oculos proposita fuisset imago Mediatoris. Hoc ergo solatium, sicuti non vulgare erat, superiorem ipsum reddidit mortis terroribus. Interea successit Eleazar, teste populo, ne postea murmuribus obnoxia esset ejus auctoritas.

29. *Videns autem tota congregatio.*] Hoc fere gentibus ac seculis omnibus commune fuit vitium, sed peculiariter regnavit in populo Israelitico, sanctos Dei servos magis post mortem quam in vita justo honore prosequi. Sæpius lapidare voluerant Aharon: magnas turbas concitaverant, ut eum dejicerent è gradu in quo divinitus locatus erat: nunc malignitatis & invidiæ obliti, mortuum deflent. Cæterum an luctus unius mensis, cujus fit mentio, laude dignus sit, quæritur. Nam quum doloris irritamentum fuerit, non potuit non esse vitiosus: quia plus satis ad doloris excessum naturaliter propensi sunt homines, quamvis sibi non indulgeant: deinde spes melioris vitæ ad mitigandam tristitiam valet. Unde colligimus nullo fere æternæ salutis gustu esse præditos quicunque intemperanter doleot. Verum quia fidelibus alia fuit lugendi ratio, nempe ut se exercerent tam in Dei timore quam in spe & desiderio futuræ resurrectionis, solennis iste luctus non absre in morem receptus fuit. Quoniam mors speculum est maledictionis Dei in totum humanum genus, utile nobis est quoties quispiam nostrorum moritur, communem sortem deflere, ut humiliemur sub manu Dei. Deinde si luctus in rectum finem dirigitur, mortuis quodammodo vivos adjungit: ut in ipso interitu refulgeat novæ & immortalis vitæ societas. Adde quod veteris populi infirmitas talibus subsidiis levanda fuit ac fulcienda. Neque enim inter obscuras umbras promptum fuisset supra mundum assurgere, nisi edocti fuissent ad se pertinere mortuos, & sibi cum illis manere aliquod vinculum conjunctionis. Quod si abusu corrumpitur utilitas, iniquum tamen est hominum vitio improbari quod per se rectum est.

39. *Erat Aharon natus.*] Senectus Aharon non sine causa exprimitur: quia in salutem populi insolito modo vita ejus prorogata fuit. Anno centesimo jam ordinarium vivendi modum excesserat. quare singulari Dei beneficio fuit superstes, donec transiturus esset populus in terram promissam. Quo turpior fuit ingratitudo populi, non agnoscere paternam illam Dei curam: quum ministrum gratiæ suæ incolumem servando ipsis consuleret.

. Ex Deut. X.

6. Filii autem Israël profecti sunt de Beeroth filiorum Jaacan in Moserah: illic mortuus est Aharon, & illic sepultus est. functusque est sacerdotio Eleazar filius ejus pro eo.
7. Inde profecti sunt in Gudgodah, & de Gudgodah in Jobath terram torrentium aquarum.

6. *Filii autem Israël.*] Quia hic Mosi propositum non est, stationes referre, sicuti Num. 33. cap. sed tantum notare in qua regione mortuus fuerit Aharon: ideo proximæ narrationi attexere visum est quod hic legimus. In morte Aharon pœnam suæ rebellionis agnoscere poterant. Quod autem suffectus in ejus locum fuerat Eleazar, id signum fuit paternæ Dei gratiæ, qui eo bono destitui passus non est. Hæc etiam successio instar perpetuæ regulæ esse debuit in futurum tempus, ut sacerdotalis dignitas, ex Dei præscripto, resideret in ea familia. Cæterum hic recenset locorum nomina, quæ in loco nuper citato prætermittit. recta enim profectos Israelitas illic narrat è Cades Barnea in montem Hor: deinde transitum facit ad Salmonah & Phunon: forte quia diversa fuit locorum appellatio, vel quod in Gudgodah & Jobath castrametati non sunt: quanquam loci commoditas eos invitare potuit, ut subsisterent in valle irrigua: regio enim Torrentium vocatur, per quam fluebat aquarum copia. Non admoneo, quod per se quilibet lector facile animadvertet, in sermone Mosis inversam esse historiæ seriem: quia post mortem Aharon, Levitas dicit à reliquo populo separatos.

NUMER. Cap. XXI.

QUum audisset Chananæus rex Arad habitans in Meridie quod veniret Israël
* vel, captivitatem. per viam exploratorum, pugnavit cum Israële, & abduxit ab eo * prædam.
2. Vovit ergo Israël votum Jehovæ, & dixit, Si tradendo tradideris populum istum in manum meam, delebo urbes eorum.
3. Et exaudivit Jehova vocem Israëlis, & dedit Chananæum, & delevit eos ac urbes eorum: vocavitque nomen loci illius Horma.

Ejusdem historiæ repetitio.

Ex Numer. XXXIII.

40. Audivit autem Chananæus rex Arad (is vero habitabat in Meridie in terra Chanaan) quum ingrederentur filii Israël.

1. *Quum audisset Chananæus.*] Quisnam fuerit hic rex Arad, non prorsus convenit inter interpretes. Quidam existimant fuisse Amalecitam: sed refellitur eorum error, quia jampridem Amalecitæ frustra conati fuerant iter populi abrumpere. Nec credibile est post multam stragem rursus idem fuisse ausos: præsertim quum ditio eorum maneret intacta. Jam absurdum esset Amalecitas vocari Chananæos, qui originem ducebant non à Chanaan, sed ab Esau, & ita Israëlitis erant consanguinei ex progenie Sem. Hoc autem de Amorrhæis recte intelligemus, quos sub Chananæis comprehendi certum est, ut illis erat
Genes. 10. vers. 15. commune genus: sicut libro primo docet Moses. Imo alibi per Amorrhæos designat omnes populos
Genes. 15. vers. 19. Chanaan. Jam hujus libri capite 34. videbimus terminos pertinuisse usque ad montem Hor & Cades Barnea. Quum vero illis locis contigui essent Amorrhæi Meridiem versus, optime quadrabit nomen. Quod autem rex Arad solus bellum movit, factum est paterna Dei providentia, qui paulatim assuefacere populum suum voluit ad hostes vincendos. Si conjunctis viribus omnes populi uno impetu populum imbellem aggressi essent, pavore attonitus concidisset. Nunc contra gentem unam facilius fuit se defendere. Et tamen Israëlitas primo conflictu fugari passus est Deus, ut victor Chananæus prædam abstulerit, vel abduxerit captivos. Atque hoc quoque utile fuit Israëlitis, ut suis viribus diffisi, suppliciter ad Dei auxilium confugerent. Discere enim ipsos oportuit, nisi divinitus essent adjuti, se, ubi resistendum esset multis validis gentibus, longe fore impares, quando ne unum quidem populum sustinuerant. Quantum ad viam exploratorum spectat, quidam intelligunt populum, sicuti edoctus erat à Josue & Caleb, sequutum fuisse eorum vestigia qui missi fuerant ad terram explorandam. Sed quoniam apparet diversum fuisse iter, nescio an opinio illa probe consistat. Itaque alii accipiunt nomen דרך pro Instar. quod durum & coactum videtur. Sic ergo interpretor, Quum per regiones incognitas pergendum esset, ex more præmissos fuisse speculatores qui totum iter dirigerent. Hinc cognovit rex Arad terram suam peti, antequam eo progressus esset exercitus.

2. *Vovit ergo Israël.*] Fuit hoc pietatis specimen, accepto damno non spem abjicere, nec fremere adversus Deum: sed opem ejus implorando colligere animos. Ad hanc scilicet animi mansuetudinem subacti fuerant Dei ferulis. quanquam hujus obedientiæ (ut mox videbimus) perpetuus non fuit tenor. Votum porro hoc primo intuitu quivis præposterum fuisse diceret. quod tamen legitimum fuisse & Deo probatum, ab effectu colligitur: quia signum approbationis fuit quod Deus exaudivit vota populi & clamorem. Fateor quidem vitiosis interdum precibus Deum annuere: sed minime dubium est quia Moses hic pietatem in voto commendet. Videndum igitur quomodo licuerit interitum urbium & vastitatem terræ offerre Deo tanquam sacrificium boni odoris. Hujus quæstionis facilis erit solutio si tenemus votum non temere neque ex zelo inconsiderato, sed potius ex Dei mandato fuisse conceptum. Crudele videtur gentem unam interficere. Atqui Deus non modo eam perdere decreverat, sed Israëlitas armaverat ad suum judicium exequendum. Quare futiliter votum de quo agitur, nuncupatum non fuit præeunte Dei verbo, quæ prima est rite vovendi regula. Licebat quidem urbibus parcere, ut illis potirentur: sed licuit etiam tanquam primitias dicare in anathema: sicuti de urbe Jericho alibi scribitur. Hoc certe tenendum est, quamvis palam & diserte non jussisset Deus urbes funditus everti, votum tamen hoc à Spiritu sancto fuisse dictatum: ne populus in angulo uno per ignaviam subsisteret, sed terra illa nudata & vastata melius se animaret ad ulteriorem progressum. Verbum חרם quo utitur Moses, significat quidem Perdere: unde nomen חרמה deductum, speciem anathematis in se continet, acsi terram Dei maledictioni subjicerent. Subjicit autem Moses populum officio fuisse perfunctum, postquam voti damnatus esset. Fuit autem laude digna magnanimitas, habitandi commoditatem negligere, urbes delendo, quas jure belli acquisierant. Nescitur tamen an statim post hostes profligatos dirutæ fuerint urbes. Imo potius conjicio aliquam fuisse temporis distantiam: quia non statim fines terræ promissæ ingressus est populus. quod etiam clarius patet ex capite 33. ubi post prælium commissum numerantur stationes quæ sunt in alio tractu. Probabile ergo est pugnatum fuisse extra fines Chananæorum: deinde quum paulo post illuc venisset populus, terram ultima clade fuisse affectam.

Num. 33. 40. *Audivit autem Chananæus.*] Quanquam nullum prælium commemorat Moses, breviter tamen memoriam renovat superioris historiæ: quasi diceret, in illa demum profectione obvium fuisse hostem Israëlitis, quia tunc pugnare cœperunt cum una gente Chanaan. Denique sensus est, hoc bellandi fuisse principium, quum occupanda esset terra quam Deus in hæreditatem promiserat.

Ex Numer. XXI.

4. Et profecti sunt de Hor monte per viam maris Suph, ut circuirent terram Edom: & angustiis affecta est anima populi in via.

5. Itaque loquutus est populus contra Deum & Mosen, Ut quid ascendere nos fecistis ex Ægypto, ut moreremur in deserto? Non est enim panis neque aqua. Et tædet animam nostram super pane * levi.

* aut, vili.

6. Misit igitur Jehova in populum serpentes urentes, qui momorderunt populum: ita ut moreretur populus multus ex Israële.

7. Tunc venit populus ad Mosen, & dixerunt, Peccavimus, quia loquuti sumus contra Jehovam & contra te: ora Jehovam ut auferat à nobis serpentes istos. Et oravit Moses pro populo.

8. Et dixit Jehova ad Mosen, Fac tibi urentem, & pone eum super vexillum: & erit, quicunque morsus fuerit, & aspexerit illum, tunc vivet.

9. Fecit ergo Moses serpentem æneum, quem posuit supra vexillum: & fuit, quando momorderat serpens quenquam, aspiciebat ad serpentem æneum, & vivebat.

4. *Et profecti sunt de Hor monte.*] Hoc quoque in eorum laudem narratur, longi & flexuosi circuitus molestiam pertulisse: quum tamen jam quadraginta annorum errore defessi essent. Dicit ergo Moses, quoniam vetuerat Deus attingere fines Edom, alia via fuisse profectos. Sed continuo post addit, turpiter eos defecisse, quum nulla eos stimularet nova ratio. Antea urgente fame vel siti, vel alio quolibet incommodo, tumultuati erant: nunc vero ubi nulla occurrit rebellandi materia, seipsos maligne exasperant contra Deum. Quidam intelligunt afflictos animo fuisse propter viam: ut ב causam mœroris & angustiæ designet. Fieri quidem potest ut difficilis & salebrosus per montes transitus fuerit: sed prope in conspectu erat amœna regio, quæ ipsos blande alliceret. Deinde perperam queruntur de aquæ penuria, cui Deus pridem remedium adhibuerat. Nihil ergo iniquius quam odiose revocare in memoriam præteritum malum, in quo singulare Dei auxilium experti fuerant. Sed apertius detegitur eorum pravitas, dum Manna fastidiunt, quasi cibum minime solidi alimenti, vel contemptibilem. Primo ponitur verbum קצר, quod constringere significat. Itaque exponunt quidam, mœrore in anxietatem fuisse redactos. Sed quia idem verbum pro abbreviare sumitur, alii vertunt animos fuisse tædio fractos, ut in cursu deficerent. Quicquid sit, notatur voluntaria amarulentia, qua fuerunt constricti, ut prorsus concideret pergendi alacritas. Verbum קוץ, pro quo Hieronymus reddidit Nauseat, non simpliciter pro fastidio ponitur, sed molestiam significat quæ animum excruciat vel angit. Manna vero cibum appellant levem: quasi dicerent inflare potius quam satiare aut alere: aut, quod magis probo, metaphorice capitur nomen קלקל pro vili vel abjecto, ac nullius pretii.

5. *Itaque loquutus est populus contra.*] Vel quia in persona Mosis cum Deo jurgati sunt: vel quia eousque furoris erupit eorum impietas ut Deo quoque aperte maledicerent. quod secundum verbis melius convenit, quia plurali numero duos simul accusant. Cæterum quia nihil à Deo separatum habuit Moses, nemo certamen contra ipsum suscipere potuit quin bellaret cum ipso Deo. Hic tamen (ut dixi) longius grassata est eorum petulantia: ut non modo contra ministrum blaterarent, sed evomerent in ipsum Deum impiam blasphemiam: acsi eos liberando gravissime læsisset.

6. *Misit Jehova.*] Hac pœna recte & utiliter castigata fuit eorum ingratitudo: quia reipsa edocti fuerunt nonnisi paterna Dei cura immunes antea fuisse ab innumeris noxis, & ad ejus nutum præsto esse multiplices pœnarum species, quibus impios ulcisceretur. Etsi autem multis virulentis bestiis referta sunt deserta, probabile tamen est repente exortos fuisse serpentes illos, & creatos in peculiarem usum: acsi Deus populi superbiam corrigere volens, novos hostes excitaret ad exhibendam molestiam. Senserunt enim quantæ stultitiæ fuerat contra Deum insurgere, quum impares essent serpentibus. Hæc igitur ad eos humiliandos optima fuit ratio, contemptim serpentes opponere ad conflictum, qui eos suæ infirmitatis convincerent. Itaque & culpam fatentur, & agnoscunt nullum esse aliud remedium nisi ut veniam à Deo impetrent. Duo hæc (ut scimus) ad Deum placandum necessaria sunt, ut sibi displiceat peccator, seque ipsum damnet: deinde ut Deo reconciliari quærat. Utrumque videtur populus fideliter præstare, dum sponte se reum peragit, & suppliciter confugit ad Dei misericordiam. Quod autem Mosis preces implorat, id facit terrore perculsus: quia indignum se favore judicat, nisi interveniat patronus. Esset id quidem vitiosum, eos qui sibi male conscii sunt, intercessorem Deo objicere, nisi suas ipsi preces simul conjungerent: quia fidei nihil magis contrarium quam trepidatio, quæ nos à Dei invocatione arcet. Porro Mosis humanitas in eo perspicitur, & solita mansuetudo, quod tanta facilitate ad exaudiendos impios propensus est: & Deus vicissim ostendit quam non sit inutilis justi oratio, dum inflictum vulnus sanat.

8. *Fac tibi urentem.*] Nihil minus consentaneum primo intuitu quam serpentem æneum fabricari, cujus aspectus lethale venenum extingueret. Verum hæc quæ videtur absurditas, longe ad illustrandam Dei gratiam fuit aptior quam si quid fuisset naturale in remedio. Si protinus sublati fuissent serpentes, putassent fuisse fortuitum incursum, & malum illud naturaliter evanuisse. Si in ope ferenda quicquam intervenisset aptis & concinnis remediis affine, tunc quoque obtecta fuisset Dei virtus & bonitas. Ergo ut sentirent mera & sola ejus gratia à morte se eripi, modus servandi electus est ab humana ratione tam alienus ut esset prope similis ludibrio. Interea ad probandam populi obedientiam id valuit, modum quærendæ salutis præscribere, qui subjiceret ac captivos teneret omnes sensus. Stultum erat, ne virulentus morsus noceret, oculos ad serpentem æneum convertere. Quid enim, hominum judicio, prodesset mortua statua eminus locata? Sed hæc propria fidei virtus est, libenter stultescere, ut tantum ex Dei ore sapere discamus. Quod tandem clarius apparuit in hujus figuræ veritate. Christus enim dum se huic serpenti comparat, quem *Joan. 3.*
Moses exaltavit in deserto, non vulgarem modo si- *vers. 14.*
militudinem proponit: sed in se completum fuisse docet, quod ostensum fuerat sub obscura umbra. Et certe nisi serpens æneus spiritualis gratiæ symbolum fuisset, non fuisset instar pretiosi thesauri repositus, & multis seculis diligenter servatus in sanctuario Dei. Et optime convenit analogia: quoniam ut nos à morte Christus eriperet, carnem nostram induit, non obnoxiam peccato, sed quæ imaginem carnis peccatricis referret, ut inquit Paulus. Hinc sequitur *Rom. 8: 3.*
quod nuper attigi, quia non cognovit mundus in sa- *1 Cor. 1.*
pientia Deum, fuisse patefactum in stultitia crucis. *vers. 30.*
Ergo si salutem consequi cupimus, ne pudeat nos ipsam petere à maledictione Christi, quæ adumbrata fuit sub serpentis effigie. Exaltatio vero frigide & parum scite (meo judicio) à quibusdam exponitur de crucifixione, quum ad prædicationem Evangelii potius referri debeat. Jussus enim est Moses serpentem attollere in sublime, ut undique esset conspicuus. Ac nomen נס tam pro vexillo quam pro malo navis, aut qualibet alta pertica sumitur. Atque huc quadrat vaticinium Jesaiæ, ubi dicit *Jesa. 11.*
Christum fore in signum cunctis gentibus: quod *vers. 10.*
scimus factum esse sparsa per totum orbem Evangelii doctrina, cui respondet aspectus fidei. Sicuti enim nullis allata fuit à serpente medicina nisi qui in ipsum alte erectum oculos verterent, ita solus fidei intuitus facit ut nobis mors Christi sit salvifica. Quanquam ergo præsenti malo succurrere voluit Deus, non dubium tamen est quin jam tunc admonuerit pios omnes, non aliunde sanari posse veneficos diaboli morsus quam si mentes & sensus fide in Christum dirigantur. Porro quam proclive ad superstitionem sit humanum genus, documento est æneus serpens, quem loco idoli posteritas coluit, donec à sancto rege Ezechia in pulverem redactus est. *2 Reg. 18. vers. 4.*

Ex Numer. XXI.

10. Et profecti sunt filii Israël, & castrametati sunt in Oboth.
11. Profecti vero ex Oboth castrametati sunt in Iie-Abarim in deserto, quod erat in
conspectu Moab ab ortu Solis.
12. Inde profecti castrametati sunt in valle Zered.
13. Profecti deinde illinc castrametati sunt citra Arnon, quæ est in deserto, & porrenditur à termino Emorrhæi. Arnon enim est terminus Moab inter Moab & Emorrhæum.
14. Idcirco dicitur in narratione præliorum Jehovæ, Vaheb in Suphah, & torrentes ad Arnon:
15. Et decursum torrentium, qui pergit ut quiescat in Ar, & recumbit in termino Moab.
16. Illinc in Beer. Is est puteus de quo dixerat Jehova ad Mosen, Congrega populum, & dabo illis aquam.
17. Tunc cecinit Israël carmen hoc, Ascende Beer, canite ei:
18. Puteus quem foderunt principes, foderunt eum principes populi cum Legislatore baculis suis. Et è deserto in Mathanah.
19. Et è Mathanah in Nahaliel: & de Nahaliel in Bamoth:
20. Et de Bamoth Hagaie, qui est in regione Moab, in vertice collis, & respicit contra
faciem * deserti.

* vel, gesimon.

10. *Et profecti sunt.*] Non omnes stationes hic enumerat Moses, quarum postea fiet mentio quum omnes ordine & sigillatim colliget. Properans enim ad res memoratu dignas, transcurrit leviores, quas tamen alibi non omittit: quia nonnihil momenti habebat narratio vagi circuitus quum ab Idumæis deflecterent. Fuit enim (ut diximus) non vulgare obedientiæ testimonium, quum Deus vetuisset Idumæos aggredi, suscipere durum & asperum iter. Hoc tamen loco satis habuit Moses præcipua loca notare in quibus substiterant. Tamen quod dixi, verum esse apparet, eum scilicet ad insignes historias festinare: quia ubi ventum est ad Arnon, Dei potentiam, qua auxiliatus est populo suo, magnifice commendat.

13. *Castrametati sunt citra Arnon.*] Subjiciam paulo post quod refert Moses in Deuteronomio de Moabitis & Ammonitis. Hic quia summam duntaxat breviter perstringit, tantum commemorat populum venisse ad fines hostium: ubi necesse fuit manus conserere: quia non patebat transitus in terram Chanaan, nisi vi & armis penetrassent. Hic ergo fuit peregrinationis terminus, quia devictis Amorrhæis cœperunt urbes eorum incolere. Ideo mox adjungit, locum hunc fore seculis omnibus memorabilem: quia illic Deus iterum in hostibus profligandis potentiam suam exeruit. Quanquam in verbis mihi videntur hallucinati esse interpretes. ספר accipiunt fere omnes pro Libro. Postea anxie disputant quisnam sit iste liber: nec tamen quicquam afferunt consentaneum. Ego autem potius accipio pro Narratione: quasi dixisset Moses, quum referentur bella Jehovæ, celebrem fore hujus loci memoriam. Sicuti David, ubi Dei beneficia recenset ac commendat, diserte exprimit Sihon regem & Og devictos fuisse. Alia etiam in proximis verbis est ambiguitas. Quidam enim Vaheb volunt proprium nomen esse urbis, Suphah vero appellativum, ac vertunt In turbine: verum quia littus maris Rubri non fuit habitabile, non video qui conveniat mentionem urbis fieri quæ illic sita fuerit. Quod si putant urbem fuisse vicinam Arnon, mirum est nusquam alibi legi hoc nomen, & tamen hic poni tanquam vulgo notum. Itaque in eorum potius sententiam inclino qui verbum esse docent, & ו positum esse pro י: ut sit sensus, Quemadmodum Deus cœperat in mari Rubro magnifice pro Israëlitis bellare, sic eandem gratiam continuasse in Arnon. Fateor, si quis scrupulosius in punctis insistat, sensum hunc Grammaticæ non prorsus quadrare. Sed malo unius puncti jactura sensum probabilem elicere, quam procul quærere frigidas divinationes, sicuti faciunt qui fingunt Vaheb nomen esse proprium loci. Porro apte Moses Arnon comparat cum mari Rubro: ut ostendat finem gratiæ Dei principio optime quadrare. Potenter dimicaverat contra Ægyptios, & Pharaonis exercitum deleverat in mari Rubro: verum hujus liberationis exiguus fuisset fructus, nisi pari virtute suppetias tulisset populo, ubi cum gentibus Chanaan confligendum fuit. Neque enim de quibuslibet Dei beneficiis agitur, sed tantum de victoriis, ex quibus palam apparuit, nonnisi Dei auspiciis & ductu Israëlitas bella gerere. Itaque miracula in deserto edita non recenset Moses: sed tantum dicit in recitandis Dei bellis æque præclarum fore nomen Arnon atque fuisset maris Rubri. Ac in voce Arnon notanda est synecdoche: quia Moses comprehendit quæcunque deinde sequuta sunt prælia. Quoniam ergo ex quo ad fines Arnon pervenit populus, ubi obviam progressi sunt hostes, rursus Deus erexit vexillum, & continuis victoriis magnifice populum suum ornavit, hinc loci nobilitas. Poëtica est repetitio in proximo versu, ubi pro Torrentibus ponitur fluxus torrentium, qui descendit in Ar, & recumbit in termino Moab.

16. *Illinc in Beer.*] Sunt qui putent historiam attingi cujus nusquam antea facta fuerat mentio: quia hic refertur canticum quod alibi non legitur. Sed quoniam eadem iterat verba Moses quibus ante usus est, & tanquam de re notissima loquitur, quod illic jussus fuerit congregare populum, ut aqua divinitus emissa frueretur: mihi probabile est nomen loco fuisse impositum, quo apud posteros tam Dei bonitas quam populi ingratitudo testata foret. Quanquam non contendo eundem esse locum ex quo elicitam fuisse aquam ante legimus. Neque enim illic duntaxat satiati fuerunt aquæ potu: sed profluxit quo illis erat iter. Quo sensu scribit Paulus Petram illos fuisse consequutam. Non quod rupes è sua radice avulsa fuerit: sed quia aquam quæ inde fluxit, mirabiliter deduxit Deus, ut eos comitaretur, atque ita potus illis assiduus suppeteret. Quod etiam colligitur ex proximo versu, ubi dicit Moses populum cecinisse carmen hoc, Ascende Beer. Nam quum viderent præter naturam ex fonte nuper creato aquam in altiora loca surgere, ut potum in locis aridis suggereret, cœperunt magis attendere ad miraculum, ut gratiam Dei celebrarent. Quanquam fieri potest ut aqua non fuerit derivata instar fluminis, sed ex apertis terræ venis ebullierit quoties opus erat. Certe per ascensum designat extraordinariam Dei potentiam. Quum dicitur, principes fodisse puteum, subest (meo judicio) antithesis inter paucos homines & ad opus manuarium non adeo robustos, ac ingentem

1 Cor. 10, vers. 4.

calonum turbam. Si quando exercitus aqua eguerunt, puteos sibi milites magno labore pararunt. hic longe diversa ratio ponitur, quod duces populi una cum Mose, non artificio, neque machinis, sed tantum baculi tactu, puteum effoderint. Baculos quidem ponit Moses numero plurali, quia procerum fit mentio: sed non dubito baculum Mosis quibuslibet instrumentis opponi, ad commendandam Dei virtutem & gratiam. Puto etiam nomen Beer loco fuisse inditum ubi aqua illa Israëlitas deseruit: quoniam venerant ad regiones irriguas, quæ potum absque miraculo copiose suggererent. Cæterum ex hoc cantico discamus, quamvis initio populus impie contra Deum tumultuatus esset, tandem longo beneficii usu ad gratitudinem flexum esse, ut in laudes ejus erumperet. Unde colligimus, non fuisse in sua amentia obstinatos.

Ex Deut. Cap. II.

9. Et dixit mihi Jehova, Ne oppugnes Moab, neque lacessas eum bello, quia non dabo tibi è terra ejus possessionem. Filiis enim Lot dedi Ar in hæreditatem.

10. (Emim antea habitabant in ea, populus magnus & multus & excelsus, sicut Anacim.

11. Gigantes reputabantur etiam ipsi, sicut Anacim: & Moabitæ vocarunt eos Emim.

12. In Seir autem habitaverunt Horim antea, quos filii Esau expulerunt, & perdiderunt à facie sua, habitaveruntque loco ipsorum, quemadmodum Israël in terra possessionis suæ quam dedit illis Jehova.)

13. Nunc surgite, & transite torrentem Zered. Et transivimus torrentem Zered.

14. Dies autem quibus ambulavimus de Cades Barnea, donec transiremus torrentem Zered, fuerunt triginta octo anni, donec consumeretur tota generatio virorum bellatorum de medio castrorum, quemadmodum juraverat Jehova illis.

15. Præterea manus Jehovæ fuit in eos, ut perderet eos è medio castrorum, donec consumeret eos.

16. Et fuit, postquam consumpti fuerunt omnes viri bellatores, ut morerentur è medio populi:

17. Tunc loquutus est Jehova ad me, dicendo,

18. Tu transiturus es hodie terminum Moab, nempe Ar.

19. Et accedes ad viciniam filiorum Ammon, ne obsideas eos, neque irrites eos: quia non daturus sum tibi de terra filiorum Ammon possessionem aliquam. nam filiis Lot dedi illam in possessionem.

20. Terra gigantum reputata fuit etiam ipsa: gigantes habitaverunt in ea olim, quos Ammonitæ vocabant Zamzumim.

21. Populus magnus & multus & excelsus, sicut Anacim: & perdidit eos Jehova à facie eorum, possederuntque eos, & habitaverunt loco ipsorum.

22. Quemadmodum fecit filiis Esau, habitantibus in Seir, propter quos disperdidit Horæos à facie eorum, & possederunt eos, habitaveruntque loco ipsorum usque in hanc diem:

23. Et Avæos qui habitabant in Haserim usque Azzah: Caphthorim qui egressi sunt de Caphthor, perdiderunt eos, & habitaverunt loco ipsorum.

9. *Ne oppugnes Moab.*] Antea vetuit ingredi terram Edom, nisi impetrato consensu. Similis nunc additur prohibitio, ne attingant Moabitas, quia Deus regionem quam inhabitant, illis assignaverit. Fuit hoc, ut dixi, grave & molestum, colere humanitatem & fraternam benevolentiam erga eos qui se hostiliter gerebant. Sed voluit hac etiam in parte Deus probare obedientiam populi sui. Deinde non respexit quid gens illa merita esset: sed quoniam erant posteri Lot, ideoque ex genere Abrahæ, speciali favore ipsos prosequi voluit. Nam ejus est totius mundi partitio, ut distribuat quibusque populis quam voluerit partem, ac limites figat quibus se contineant. Si quis objiciat, populos Chanaan suis etiam finibus fuisse circumscriptos, ideoque non fuisse expellendos è terra cujus multis seculis indigenæ fuerant eorum majores: in promptu est solutio, Deo semper liberum esse eripere quod dedit, & terminos suo arbitrio positos refigere, dum ita merentur hominum peccata. Itaque non vulgari modo Moabitis se terram dedisse pronunciat, sed decreto interposito, ut eorum habitatio maneat firma & stabilis.

10. *Emim antea habitabant.*] Confirmatio est proximæ sententiæ, quæ tamen inseritur quasi per parenthesin in persona Mosis. Nam versum nonum, quem nunc exposuimus, uno contextu sequitur decimus tertius, Nunc surgite, & transite &c. Postquam enim Deus populum avertit à finibus Moab, ostendit in quam partem transire oporteat. Sed abrupto Dei sermone, Moses explicat quomodo illam ditionem adepti sint Moabitæ, qui tamen exteri erant, nec quicquam habebant proprium ubi pedem figerent. Lot enim non minus fuerat peregrinus quam Abraham. Dicit igitur Moses singulari privilegio dominos terræ factos esse posteros Lot, cujus antea gigantes potiebantur. Hoc autem humanitus non contigit, ut gigantibus, qui omnibus erant formidabiles, expulsis, tranquillam sedem cum imperio adepti fuerint in ea terra, quæ propter validos & robustos incolas videri poterat inexpugnabilis. Dicit ergo illic gigantes habitasse sicut in monte Seir: & utrosque non tam hominum manu & armis quam Dei potentia profligatos fuisse ac deletos, ut vacua possessio tam filiis Esau quam filiis Lot cederet. Jam quum alibi testetur Deus se dedisse ipsi Esau montem Seir in hæreditatem, sicut ejus patri Isaac fuerat pollicitus: sequitur Moabitas, ipso eodem auctore potitos fuisse sua terra. Quod autem filios Edom Israëlitis comparat, non per omnia convenit. Etsi enim hoc solatio sublevatus fuit Esau, fore ei hæreditatem in pinguedinibus terræ: fieri tamen potest ut ejus & posteritatis respectu non fuerit legitima possessio. Terram vero Chanaan sic pollicitus est Deus generi Abrahæ ut dominium acceperint Israëlitæ tanquam ex ejus manu: sicuti in Psalmo dicitur. Diversa etiam in hac parte ratio fuit, quod electa fuit terra Chanaan in qua Deus Ecclesiam suam colli-

Psal. 136. vers. 17.

colligeret, in qua pure coleretur, & quæ fidelibus arrha foret cælestis & æternæ quietis. Verum sicuti alibi notatur discrimen inter filios Esau & Jacob, ita nunc Moses speciale erga utrosque Dei beneficium commendat.

13. *Nunc surgite.*] Nunc prosequitur quod dicere cœperat versu nono, nempe Deum mandasse ut omissa regione Seir, pergerent ad torrentem Zered: acsi diceret, postquam malis subacti fuerant, cohibitos fuisse ab ulteriore progressu, donec illis viam patefaceret Deus, atque ita eum sequerentur ducem, nec sibi transitum facerent proprio arbitrio. Postea tempus moræ commemorat ex quo divinitus retenti fuerunt in deserto, postquam semel fines terræ promissæ attigerant. Dicit igitur post triginta octo annos demum reversos fuisse ad terram unde retrocedere coacti fuerant: ac breviter admonet, ex quo exierat populus ad fruendam terram promissam, ejus culpa interruptum fuisse liberationis cursum. Viros autem bellatores, aut Hebraice viros belli nominat, qui armis gestandis idonei erant per ætatem, nempe qui vicesimum annum excesserant. Porro quum alibi mentio fit quadraginta annorum, simul biennium illud comprehenditur quod transactum fuerat tam in monte Sinai quam in aliis locis. & merito: quia tunc quoque obstaculum suis sceleribus posuerant, ne post Legem promulgatam mox ad potiundam hæreditatem transirent.

19. *Et accedes ad viciniam filiorum Ammon.*] Cavet nunc Deus Ammonitis: quoniam eadem erat conditio quæ Moabitarum, quum ex duobus filiis Lot essent progeniti. Mirum quidem videri posset, quum detestabilis esset originis memoria, ita Deo charas fuisse istas gentes. Nati fuerant Ammon & Moab ex incesto coitu. Consentaneum ergo erat eorum interitu sepeliri tragicum illud facinus potius quam Dei favore eximi à communi aliarum gentium sorte: acsi sua eos nobilitas aliis præferret. Verum, hinc discamus, quia judicia Dei instar profundæ abyssi sensus nostros fugiunt, reverenter suspicienda esse. Lot insigne habet pietatis testimonium. Flagitium quod ebrius admisit, perpetuo dedecore notare sic placuit Deo, ut tamen asperserit signum aliquod misericordiæ: quod tamen ipsi Abrahæ præcipue datum fuit. Nec vero dubium est quin hac nota posteros Lot commendet Deus Israelitis: ut libentius humanitatem colant, & sibi temperent ab omni injuria, ubi negotium est cum duobus populis quos in Abrahæ gratiam propter commune genus ipsi Deo curæ esse vident. Porro eodem argumento quo ante probavit tam Idumæos quam Moabitas, Dei auxilio fretos, regiones quarum domini erant occupasse, nunc confirmat terram quam possident Ammonitæ divinitus illis fuisse concessam, nempe quia vincendis ac profligandis gigantibus modum excesserint humanæ fortitudinis, atque ita Deus specimen ediderit rari & insoliti favoris. Adde quod gentis propagatio tam exiguo tempore propter miraculum speciale fuit testimonium gratiæ Dei. Neque enim usitato naturæ more duo homines in tantam multitudinem crescere potuerant. Cæterum quanquam Hebræi Caphthorim vocant Cappadoces, nescitur tamen an illinc oriundi sint gigantes quorum ab Ammonitis possessa fuit regio. Quod si recipitur, longa illis, postquam egressi sunt à patria, & multorum discriminum peregrinatio fuit: deinde quum transirent per uberes & amœnas terras, mirum est usque ad montes illos penetrasse. Fieri tamen potest, ut prædonum more grassati, nusquam tranquillam stationem invenerint, donec regio minus culta se offerret.

Ex Numer. XXI.

21. Misit Israël legatos ad Sihon regem Emorrhæorum, dicendo,

22. Transeam per terram tuam: non declinabimus per agros, neque per vineam: non bibemus aquas puteorum: via regia pergemus, donec transierimus terminum tuum.

23. At non permisit Sihon Israëli ut transiret per terminum suum. Itaque congregavit Sihon universum populum suum, & egressus est obviam Israëli in desertum, venitque in Jahaz, & pugnavit cum Israële.

24. Et percussit eum Israël in ore gladii, & hæreditate accepit terram ejus ab Arnon usque ad Jabboc, usque ad filios Ammon: quia munitus erat terminus filiorum Ammon.

25. Et accepit Israël omnes istas urbes, & habitavit Israël in omnibus urbibus Emorrhæi, in Hesbon, & in omnibus oppidis ejus.

26. Hesbon erat urbs Sihon regis Emorrhæi. Nam ipse pugnaverat contra regem Moab primum, & acceperat omnem terram ejus è manu ejus usque ad Arnon.

27. Idcirco dicunt parabolice loquentes, Venite in Hesbon, ædificetur & instauretur urbs ipsi Sihon:

28. Quia ignis egressus est de Hesbon, & flamma ex urbe Sihon consumpsit Ar Moab & dominos excelsorum Arnon.

29. Væ tibi Moab, periisti popule Chemos: dedit filios suos in fugam, & filias suas in captivitatem regis Emorrhæi Sihon.

30. Et lucerna eorum periit ab Hesbon usque ad Dibon, & delevimus usque ad Nophah, quæ est ad Medebah.

31. Habitavit itaque Israël in terra Emorrhæi.

32. Misit deinde Moses ad explorandum Jaazer, & ceperunt oppida ejus, & expulit Emorrhæum qui erat ibi.

Ejusdem historiæ repetitio.

Ex Deut. II.

24. Surgite, proficiscimini, & transite torrentem Arnon. Vide, dedi in manum tuam Sihon regem Hesbon Emorrhæum & terram ejus: incipe possidere, & dimica prælio cum eo.

25. Hodie incipiam dare pavorem tui & formidinem tui super faciem populorum

qui sunt sub toto cælo, qui audierunt famam tuam, & pavebunt, timebuntque à facie tua.

26. Et misi nuncios è deserto Cedemoth ad Sihon regem Hesbon verbis pacificis, dicendo,

27. Transeam per terram tuam, per viam ambulabo, non declinabo ad dexteram nec ad sinistram.

28. Cibum argento vendes mihi ut comedam, aquam argento dabis mihi ut bibam: tantum transibo pedibus meis:

29. Quemadmodum fecerunt mihi filii Esau qui habitant in Seir, & Moabitæ qui habitant in Ar: donec transiero Jordanem ad terram quam Jehova Deus noster dat nobis.

30. Et noluit Sihon rex Hesbon ut transiremus per sua. Induraverat enim Jehova Deus tuus spiritum ejus, & obfirmaverat cor ejus, ut daret eum in manu tua, ut hodie est.

31. Dixit autem Jehova ad me, Vide, jam cœpi dare coram te Sihon, & terram ejus, incipe possidere, ut possideas terram ejus.

32. Egressus est autem Sihon in occursum nostrum, ipse & universus populus ejus ad prælium in Jahaz.

33. Et tradidit illum Jehova Deus noster coram nobis, percussimusque eum & filios ejus, & totum populum ejus.

34. Cepimus quoque omnes urbes ejus eo tempore, & destruximus omnes urbes, viros & mulieres, & parvulos: non reliquimus superstitem.

35. Veruntamen jumenta prædati sumus nobis, & spolia urbium quas cepimus.

36. Ab Aroër quæ est juxta ripam torrentis Arnon, & urbe quæ est in valle, usque ad Gillad, non fuit urbs quæ effugerit à nobis: omnes tradidit Jehova Deus noster coram nobis.

37. Tantummodo ad terram filiorum Ammon non accessisti, omnem locum torrentis Jabboc, & urbes montanas, atque omnia de quibus præcepit Jehova Deus noster.

Num. 21. 21. *Misit Israël.*] Plenior est altera narratio quam ex quinto libro subjecimus: ex qua tamen quæstio exoritur, quorsum missa fuerit legatio ad regem Sihon cujus ditio jam addicta erat Israelitis. Minime enim consentaneum videtur pacis conditiones offerre ubi decretum est bellum. Jubet Deus populum arma capere: pronunciat fore victorem, ut terram regis Sihon jure belli occupet: quid ergo absurdius quam postulare ab eo ut pacatis transire liceat? Si id absque Dei mandato tentavit Moses; culpa non vacavit tanta facilitas: quia magnæ temeritatis fuit promittere quod divinitus negatum erat. Quod si dixerimus legatos Dei arbitrio & jussu fuisse profectos, quo prætextu excusabitur simulatio? Neque enim convenit blandis verbis & pollicitationibus mulcere quem exitio destinaveris. Equidem statuo, quamvis Deum eventus non lateret, ejusdem jussu ac decreto legationem nihilominus fuisse missam, quæ obstinatam gentis immanitatem detegeret. Verum quia arcana Dei judicia longe sensus nostros transcendunt, discamus eorum altitudinem suspicere. Atque hæc sobrietas instar freni protervіam nostram coërceat, quamvis nobis incognita sit operum Dei ratio, penes ipsum tamen semper residere. Sciebat Deus legatos surdo verba facturos: neque tamen eos frustra jubet proficisci. Nam quia ditio Sihon proprie non continebatur in terra promissa, non licuit filiis Israël armis confligere, donec injusta repulsa fuissent provocati. Sic igitur historiæ seriem contexo, Antequam certiores de eventu & victoria facti essent ex Dei præcepto, misisse legatos qui transitum innocuum sibi dari postulassent: & quia indigne & contumeliose repudiati sunt, deinde jus bellandi fuisse illis concessum. Si cui magis placeat, Mosen antequam pacem tentaret, admonitum fuisse de tota re, non contendo: magis tamen probabile arbitror, sperasse pacem quam quærebat: quia nondum patefactum erat Dei judicium. Ergo si passus fuisset Sihon se exorari, nunquam ausus fuisset Moses hostiliter cum eo agere: quin potius simpliciter ac bona fide pollicitus est ac obtulit pacem, quam præstare in animo habebat: verum aliter statuerat Deus, sicuti reipsa tandem patuit. Neque tamen ideo secum ipse pugnavit, aut fuit varius, legatos ad hominem perditum & obstinatæ pervicaciæ mittendo. Nam hoc modo sublata excusatio fuit, quum sponte bello lacesseret populum, qui ad pacem & æquitatem propensus ac voluntarius erat. Quin potius in hac historia veluti in speculo cernere licet, dum reprobos ad pœnitentiam sollicitat Deus, & ad spem salutis invitat, non alio tendere quam ut illi detecta sua impietate reddantur inexcusabiles. Quo refellitur eorum inscitia, qui ex eo colligunt omnibus promiscue liberum esse amplecti Dei gratiam, quia communis est doctrina & ad omnes sine exceptione dirigitur. Quasi vero nesciverit Deus quid responsurus esset Sihon, quum voluit ipsum amicis & pacatis verbis ad æquitatem adduci: aut quasi ex libero arbitrio suspensa fuerit Dei voluntas quoad bellum, quod paulo post gestum est ex ejus decreto. Quod ergo hic breviter refertur, quia per se obscurum esset, ex altera narratione exponere oportet, ubi sic habetur:

Deut. 2. 24. *Surgite, proficisc.*] Dixi nuper in his verbis inversum esse ordinem. Nam quod paulo post sequitur, Misi nuncios è deserto &c. meo judicio, quasi per parenthesin inseruit Moses. Ideo apte per tempus plusquam perfectum vertere licebit, Miseram autem. Ita in sensu nulla erit ambiguitas, quod ubi legati re infecta reversi fuerant, populi tædium levierit Deus hoc solatio: acsi diceret, Non impune Sihon repudiavit oblatam sibi pacem: quia vobis licebit eum legitimo bello aggredi. Et certe hoc expeditionis signum ex sententia dependet quæ versu 30. subjicitur. idque elicere ex contextu promptum est: quia paulo aliis verbis idem illic repetit Moses quod hic legimus de transitu: & rursum testatur Deus se dedisse Sihon in manus populi, & Mosen hortatur ut audacter in prælium descendat. Porro illic causa exprimitur cur in rejicienda legatione tam superbus fuerit ac contumax: quia scilicet Deus obduraverat spiritum ejus, & cor ejus obfirmaverat. Unde rursus apparet frigide eos cavillari qui

Deum

Deum fingunt è cælo otiosum speculari quid acturi sint homines. Non audent quidem eum spoliare præscientia: sed quid absurdius est quam eum nihil aliud præscire nisi quod hominibus libuerit? Scriptura autem (ut videmus) non statuit Deum in specula, unde longe prospiciat quæ futura sunt: sed omnium moderatorem esse docet: nec rerum modo eventus, sed hominum consilia & affectus subjicit ejus arbitrio. Ergo sicuti ante vidimus cor Pharaonis fuisse obduratum, ita nunc Moses obstinationem regis Sihon Deo adscribit. Quam frivola sit tergiversatio, dum excipiunt quidam de permissione, satis liquet ex fine ipso quem designat Moses. Cur enim Deus cor Sihon obduravit? nempe ut populo suo occidendum traderet: quia volebat ipsum perire, & ejus terram Israelitis destinaverat. Si tantum permisit Deus Sihon obdurescere, vel nullum, vel fluxum & evanidum erat ejus decretum: quia à flexibili hominis arbitrio pendebat. Omissis ergo puerilibus nugis, tenendum est, Deum arcano instinctu sic movere, formare, regere ac trahere hominum corda, ut etiam per impios quicquid statuit exequatur. Simul tamen notandum est, impios non extrinseca vi impelli ad duritiem, sed sponte seipsos obdurare: ut in eadem duritie & Deus justus judex appareat, quamvis incomprehensibile sit ejus consilium, & hominum se prodat impietas qui sibiipsis peccandi sunt auctores & impulsores. Et emphatice bis idem inculcat Moses, quod spiritus Sihon divinitus fuerit obduratus, & cor ejus obfirmatum, quo magis illustretur paternus erga populum electum Dei favor: quia ex cæci regis pertinacia justam belli causam & victoriæ materiam suggesserit.

Numer. 21. 25. *Et accepit Israël.*] Quasi de re præsenti verba faceret, demonstrativo pronomine utitur, Urbes istas, inquit: veluti eas subjiceret lectorum oculis. Ubi vertimus Oppida, alii villas, alii viculos transferunt. Hebraice filias nominat Moses pagos omnes & minora oppida, quorum metropolis erat Hesbon. His autem verbis significat Moses jure belli cessisse omnia illa loca Israelitis in sortem suæ hæreditatis. Nam (ut paulo ante dixi) nondum aperte Deus pronunciaverat illarum regionum fore dominos. Fines igitur suos transgressi essent nisi ad terram Chanaan adjectæ fuissent. Hæc ratio est cur se Deus auctorem palam faciat possidendi. Cæterum ubi dicit urbes dirutas fuisse, & omnes incolas deletos, ut neque fœminis neque pueris parcerent, sciamus non ita sævisse proprio impetu, aut cæca violentia, sed quicquid trans Jordanem situm erat, divinitus exitio fuisse devotum: ut semper attenti essent ad terram promissam: neque torpori indulgerent: quod factum esset si commoda habitatio illos invitasset ad quietem. Quamvis ergo terram in posterum illis Deus tradiderit, & passus fuerit præda & spoliis ditari, noluit tamen retineri ad manendum: ideoque urbes & pagos diruere jussit, ut alibi sedes quærerent. Denique quum plus satis proclives essent ad desidiam, illecebras omnes auferri utile fuit, & ipsa vastitate impelli quo Deus vocabat.

26. *Hesbon urbs erat Sihon.*] Non abs re Moses commemorat quomodo regio vicina Hesbon ad Emorrhæos pervenerat: quia longo post tempore hæc bellandi occasio quæsita fuit ab Ammonitis, quum res populi viderent attritas. Tempore ergo Jephthe magno exercitu collecto, irruptio ab illis facta fuit: & hoc prætextu usi sunt, se arma sumpsisse ut recuperarent quod suum erat, ab Arnon usque ad Jabboc, & usque ad Jordanem. Voluit igitur Deus sacris monumentis testatum esse quod tunc Jephthe Ammonitis respondit, partem illam regi Sihon fuisse ereptam, quum filii Israel pacati incederent per fines Ammonitarum. Consulto igitur Moses, ut jus populi sanciret, quasi in authenticas tabulas redegit quod jam olim contigerat: nempe in illa parte dominatos fuisse Emorrhæos, Ammonitis quiescentibus, nec quicquam fuisse controversiæ quin certa & tranquilla possessio esset penes Emorrhæos. Unde sequitur transiisse ad Israëlitas: ut nihil esset causæ cur trecentis postea annis Ammonitæ quod tamdiu fuerat amissum & ab ipsis derelictum, reposcerent. Atque ut scirent posteri rem tunc fuisse minime obscuram, vetustum canticum refert: ex quo apparet sic dejectos fuisse Ammonitas, ut magnifice illis insultarent victores, & spem omnem redeundi abscinderent. Quanquam hic emergit quæstio, cur rex Ammon potius quam Moab bellum moverit. Nam ex cantico facile elicimus ereptam fuisse terram illam Moabitis. sed hominibus rapiendi & prædandi cupidis satis est qualemcunque colorem obtendere, & sæpe alieno jure gloriari. Manebat haud dubie fama, ejectos fuisse Emorrhæos terris illis, quas per vim adepti erant. Quod multis seculis obsoletum erat subticent Ammonitæ, & titulum hunc arripiunt, quamvis Emorrhæos vicerint Israëlitæ, non tamen jure victoriæ occupasse quod Emorrhæi injuste & per vim tenuerant. Hoc consilio narrationem hanc inseruit Moses.

27. *Idcirco dicunt parabolice.*] Hoc est, Vetus dicterium, aut proverbialis sententia manet ac celebratur. Videtur autem compositum carmen in eorum persona qui ad obeundam militiam parati mutuo se cohortabantur, Venite ergo in Hesbon. hoc est, Accurrite sub vexillum regis Sihon, accurrite ad sedem & præcipuum ejus domicilium, ut inde ad pugnam exeamus. Ædificare vero & construere positum esse interpretor pro augere, ornare & locupletare: quia probabile non est urbem illam fuisse eversam: sed prædicant novam fore urbem, ubi accesserit amplior ditio. Quod proximo contextu melius confirmatur, ubi dicitur ignis egressus fuisse ex Hesbon, qui consumpsit Ar Moab, & totam viciniam. Quantum attinet ad Dominos excelsorum Arnon, quidam sacerdotes intelligunt qui templis præerant: alii generaliter extendunt ad quoslibet habitatores vel incolas. sed (meo judicio) non male conveniet de idolis ipsis accipere: quia ex proximo versu patet elatos fuisse insolentia victores: ut non modo homines ipsos despicerent, sed deos quoque ipsorum. Nam ubi dicunt, Periisti popule Chemos, dubium non est quin contumeliose exprobrent à diis quos colebant, male fuisse defensos. Et certe profani homines in rebus prosperis cornua in cælum attollunt: acsi divinitatem quæ illis adversa fuit, impetere vellent. Deridebant igitur Chemos, quia filios suos, vel cultores, profugos vel captivos reddiderit. In voce lucernæ communem metaphoram usurpat. Quidam post Chaldæum interpretem imperium vertunt: sed latius patet significatio. Comprehendit enim omnes partes læti & prosperi status. Sensus ergo est, gloriam ipsorum & omnes opes fuisse extinctas. Dibon & Medebah urbes sunt sitæ in extremis finibus prope torrentem Arnon, per quas totam planitiem intermediam designat.

Ex Numer. XXI.

33. Conversi autem ascenderunt per viam Basan, & egressus est Og rex Basan in occursum ipsis, ipse & universus populus ejus ad prælium in Edrei.

34. Tunc dixit Jehova ad Mosen, Ne timeas eum: quia in manu tua dedi eum & universum populum ejus, ac terram ejus: faciesque ei quemadmodum fecisti Sihon regi Emorrhæorum qui habitabat in Hesbon.

35. Et percusserunt eum, & filios ejus, universumque populum ejus: ut non remanserit ei superstes: & possederunt terram ejus.

DEUT. Cap. III.

Conversi autem ascendimus per viam Basan, & egressus est Og rex Basan nobis in occursum, ipse & universus populus ejus ad prælium in Edrei.

2. Et dixit Jehova ad me, Ne timeas illum: nam in manu tua dedi eum, & universum populum ejus, ac terram ejus: faciesque ei quemadmodum fecisti Sihon regi Emorrhæorum qui habitabat in Hesbon.

3. Tradidit itaque Jehova Deus noster etiam Og regem Basan, & universum populum ejus: percussimus eum, ut non reliquerimus ei superstitem.

4. Cepimus quoque omnes urbes ejus eo tempore: non fuit urbs ulla quam non ceperimus ab eis: nempe sexaginta urbes, omnem regionem Argob regni Og in Basan.

5. Omnes autem istæ urbes erant munitæ muris altis, portis & vectibus: præter urbes non muratas multas valde.

6. Quas vastavimus, quemadmodum fecimus Sihon regi Hesbon, vastando omnem urbem, viros, mulieres, & parvulos.

7. Omnia autem jumenta & spolia urbium prædati sumus nobis.

8. Tulimus itaque eo tempore terram è manu duorum regum Emorrhæorum, quæ erat trans Jordanem, à torrente Arnon usque ad montem Hermon.

9. (Sidonii vocant Hermon, Sirion: & Emorrhæi vocant eum Senir.)

10. Omnes urbes planitiei, & totum Gilad, & omnem Basan usque ad Salchah, & Edrei, urbes regni Og in Basan.

11. Solus quippe Og rex Basan remanserat ex reliquis gigantibus: ecce lectus ejus, lectus ferreus, nonne est in Rabbath filiorum Ammon? novem cubitorum longitudo ejus, & quatuor cubitorum latitudo ejus ad cubitum hominis.

Numer. 21. 33. *Conversi autem.*] Hic describitur altera populi victoria, in qua rursus expertus est continuum Dei favorem, ut alacritatem conciperet, seque animose pararet ad ulteriores progressus. Certo enim sperare poterat Deo duce omnia feliciter successura. Regio Basan (ut Scriptura pluribus locis docet) fertilis erat, & uberibus pascuis nobilis: amplam vero fuisse hic testatur Moses. Fuit ergo non vulgare gratiæ Dei & auxilii documentum, eam
Psal. 135. quasi momento capere. Itaque in Psalmo non abs re
vers. 10. in his victoriis celebratur Dei potentia & bonitas, quod occiderit reges fortes, Sihon regem Amorrhæorum, & Og regem Basan, & omnes eorum terras tradiderit in hæreditatem populo suo. Etsi autem numero superiores erant Israëlitæ, dubium tamen non est, dum in conflictum prodire ausus est rex iste, quin viribus suis confisus, se parem ad resistendum fore duxerit. Quo factum est, ut illustrior fulgeret Dei gratia. Et certe ut ejus amplitudinem magis illustret Moses, postea etiam sexaginta urbes captas fuisse commemoret.

34. *Tunc dixit Jehova ad Mosen.*] Primo ad fiduciam hortatur Deus populum suum: deinde jubet tam homines quam urbes & pagos deleri, ut nihil maneat residuum, excepta præda. Mosen quidem solum compellat, sed ad omnes sermo dirigitur: quia Moses, per se alioqui satis strenuus, non tam opus habebat stimulis quam reliqui. Quanquam Deus in futurum quoque tempus prospexit, ne populi ingratitudine periret beneficium. Victoriam ergo promittens, laudem sibi acceptam referri voluit. Porro ante admonui cur jusserit urbes excindi, & funditus everti omnes domos: ne scilicet habitandi commoditas populum ad torporem induceret, quum ad quietem promissam festinandum esset. Nam qui in deserto parati fuerant terga dare, & retro abire in Ægyptum, cupide amplexi fuissent terram fertilem, & in illo delectabili nido substitissent. Ergo ejus vastitate cogendi fuerunt ad migrandum. Tribui quidem Ruben & Gad, & dimidiæ tribui Manasse postea concessa fuit ejus possessio: sed ea lege, ut pecoribus illic relictis, fratribus suis comites essent ad totam expeditionem, nec eos desererent nisi deletis gentibus Chanaan.

Deut. 3. 4. *Cepimus quoque urbes.*] Hic prolixius recenset quod breviter in Numeris attigerat. Dicit sexaginta urbes bene munitas præter pagos fuisse captas. Unde & regionis amplitudo colligitur, & singularis Dei potentia in ferendo auxilio, quod exiguo tempore tot urbes probe clausas & cinctas altis muris ceperint: acsi terram pacatam securi & omnibus negotiis soluti lustrarent. A versu octavo conjunctim repetit quod seorsum narraverat de duobus regnis. Et quo certior sit locorum notitia, inferit alia duo nomina montis Hermon. dicit enim à Sidoniis vocari Sirion, ab Amorrhæis vero Senir. Tandem subjicit, Og regem Basan gigantem fuisse, & unum tunc fuisse ex illa progenie residuum. Monumentum proceræ staturæ producit ferreum ejus lectum, cujus longitudo patebat usque ad novem cubitos, secundum communem ejus temporis mensuram. Hac vero circumstantia iterum commendat mirificum Dei auxilium, quod à filiis Israël prostratus fuerit qui solus sua altitudine terrere totum exercitum poterat. Porro quanta fuerit gigantum proceritas, apparet ex hoc loco. Orestis corpus, jussu oraculi effossum, septem cubitos longum fuisse tradit Herodotus: Plinius quamvis auctorem non citet, subscribit tamen ejus testimonio: Gellius fabulosum esse putat, sicuti quod Homerus scribit temporis progressu minui hominum corpora: sed publico fere omnium consensu coarguitur ejus inscitia. Incredibile quidem est quod Plinius ipse commemorat, in Creta detectum fuisse cadaver terræ hiatu quadraginta sex cubitorum, quod alii Orionis, alii Etionis fuisse putarunt. Verum si gigantes fuisse credimus (quod non tantum sacris oraculis testatum est, sed etiam ab omnibus fere vetustis scriptoribus proditum) nihil mirum est si octo cubitos magnitudine excesserint. Porro quamvis ætate Mosis extingui cœperit gigantum soboles, aliis tamen seculis postea extiterunt qui ad veterem illam staturam accederent: veluti sub Augusto & Claudio unus circiter decem pedes, alter novem & totidem uncias longus fuit. Itaque non aliud intelligit Moses quam illud monstruosum hominum genus paulatim fuisse emortuum, ut proceritas Og regis Basan singulare fuerit spectaculum.

NUMER.

INde profecti sunt filii Israël, & castrametati sunt in campestribus Moab trans Jordanem Jericho.

2. Quum autem vidisset Balac filius Sippor quæcunque fecerat Israël Emorrhæo:

3. Timuit Moab propter populum valde, quod multus esset: & anxius fuit Moab propter filios Israël.

4. Dixit igitur Moab ad seniores Madian, Nunc lambet congregatio hæc omnes circuitus nostros, quemadmodum lambit bos gramen agri. Porro Balac filius Sippor erat rex Moab tempore illo.

5. Misit igitur legatos ad Balaam filium Beor in Pethor, quæ erat juxta flumen terræ filiorum populi sui, ut vocaret eum, dicendo, En populus egressus est ex Ægypto, ecce operuit superficiem terræ, & habitat contra me.

6. Nunc ergo veni obsecro, maledic mihi populum hunc, quia fortior me est: forte potero, & percutiam eum, expellamque è terra. Novi enim quod cui benedixeris benedictus erit, & cui maledixeris maledictus erit.

7. Profecti ergo sunt seniores Moab & seniores Madian, & divinationes in manu eorum: & pervenerunt ad Balaam, & retulerunt ei verba Balac.

8. Ille vero dixit eis, Pernoctate hic nocte ista, & reddam vobis responsum quemadmodum loquetur Jehova ad me. Manseruntque principes Moab cum Balaam.

9. Et venit Deus ad Balaam, ac dixit, Qui sunt viri isti qui sunt apud te?

10. Respondit Balaam Deo, Balac filius Sippor rex Moab misit ad me,

11. En populus iste qui egressus est ex Ægypto operuit superficiem terræ: nunc ergo veni, maledic mihi illi: forte potero pugnare cum eo, & expellere eum.

12. Et dixit Deus ad Balaam, Ne eas cum illis, neque maledicas populo qui benedictus est.

13. Surrexit itaque Balaam mane, & dixit ad principes Balac, Revertimini ad terram vestram: quia renuit Jehova concedere mihi, ut eam vobiscum.

14. Et surrexerunt principes Moab, & pervenerunt ad Balac, ac dixerunt, Renuit Balaam venire nobiscum.

1. *Inde profecti.*] Continet hæc narratio multas res memoratu dignas. Primo docet Satanam in perdenda Ecclesia nullum non movere lapidem: & postquam vi & armis eam frustra oppugnavit, insidiis & occultis artibus eam aggredi: impios quoque ejus impulsu satagere, quoad possunt, ut fallaciis evertant ac in nihilum redigant effectum promissionum Dei, & immutabile ejus de conservanda quam elegit Ecclesia decretum. Ex opposito autem ostendit Deum ita pro suis excubias agere, ut quæcunque in eorum exitium moliuntur hostes, in salutem convertat. Repræsentat etiam quasi in speculo quam stulti & vani sint eorum conatus, qui Dei gratiam labefactare nituntur. præcipue vero demonstrat ita semper victricem existere Dei veritatem, ut à professis etiam hostibus testimonium habeat: sicuti Balaam factus est ejus præco. Verum hæc & alia suis locis melius observabimus. Ante vidimus nullam fuisse causam cur aliquid adversi machinaretur Balac Dei populo, à quo nihil incommodi metuere debebat. Ultro data fuerat fides, promissa securitas, & oblatum fœdus. Quum ergo ipse & Moabitæ omnes se ad resistendum parant & concitant vicinos, tam Deo quam hominibus ingrati sunt. In ipsa etiam trepidatione cernimus quod Scriptura dicit, reprobos semper agitari vanis terroribus. Et hæc justa est eorum merces qui pacem cum Deo non quærunt, ut misera inquietudine assidue vexentur. Deus singulari privilegio Moabitas exemerat ab omni molestia: ipsi autem anxietatis materiam sibi fabricant, quia Dei populum vident superiorem fuisse magnis & robustis regibus. Nam ut lusciosis gravis & noxius est Solis fulgor, ita reprobos excruciant & ad invidiam stimulant Dei beneficia, quibus paternum erga Ecclesiam favorem testatur. Si prudenter expendissent Moabitæ quid sibi utile foret, facile erat cum veteribus consanguineis transigere, ut suæ tranquillitati caverent: nunc eos ad odium provocando, pessime rebus suis consulunt. Neque unius tantum Balac notatur perversus timor, sed totius gentis Moab. Nomen quidem regis initio ponitur: sed continuo post generaliter omnes comprehendit Moses. Unde apparet commune fuisse vitium, cujus contagione mox alios quoque inficiunt. Hortantur enim Madianitas ut negotium arcendi populi Israël simul capessant. Prætexitur ratio: sicuti boves herbam agri consumunt, sic instare periculum (nisi obviam eatur) ne populus Israël omnes regiones quasi lambendo absorbeat. Atqui longe aliud experti erant: quia populus ipse, ne eos læderet, per laboriosos circuitus declinaverat. Hæc continentia eos omni sollicitudine liberasset, nisi maligne sibi pravas suspiciones imaginati essent. Cur enim recta non irruperat Israël in eorum fines, nisi quia salvos & intactos relinquere studebat? alioqui intrepide viam armis sibi fecisset.

5. *Misit legatos ad Balaam.*] Docet hic locus, ut alii complures, ex bonis principiis fluere errores quibus incredulos illaqueat Satan. Laude digna videtur modestia regis Balac, quod imbecillitatis suæ conscius, humanisque auxiliis diffidens, ad implorandam Dei opem se convertit. Hoc enim unicum nobis salutis asylum, quamvis nos terrenæ opes deficiant, non tamen animis concidere, sed in Deum recumbere, qui solus potest omnia, nec externis adminiculis indiget. Hactenus ergo recte Balac, quod nihil magis studet quam conciliare sibi Dei favorem: nec alibi locat victoriæ fiduciam quam si eum habuerit propitium. verum perperam Deum per flexuosas ambages quærens, ab eo longe recedit. Atque hoc incredulis omnibus & hypocritis commune vitium est, dum ad Deum aspirant, vagari in suis erroribus. Cupit Balac divinitus liberari à periculo: modum comminiscitur, si exorcismos redimat à mercenario propheta. Atqui hoc modo Deum suis figmentis obstringit ac subjicit. Cognoscere se dicit, jus benedicendi & maledicendi esse in manu Balaam.

Unde

Unde hæc persuasio? nisi quod inane Prophetæ nomen arripiens, Deum à seipso separat. Sciscitari primo oportuerat quænam esset Dei voluntas, & ad eum placandum sincera fide preces concipere. quod præcipuum est omittens, tantum venali benedictione contentus est. Quod ergo de impetranda à Deo pace & venia sollicitus est, inde colligitur semen aliquod religionis fuisse ejus animo insitum. Signum etiam pietatis est reverentia quam Prophetæ defert. Quod autem suis commentis Deum vult demereri, stultæ superstitionis est: quod studet eum sibi obnoxium reddere, impiæ superbiæ. Quid in mentem venerit Chaldæo interpreti ut Pethor locaret ad ripam Euphratis, nescio: neque enim probabile est tam procul fuisse accitum. Nec vero ejus fama è loco tam remoto facile ad gentes illas penetrasset. Proprium quidem esse nomen loci, mihi persuasum est: quia terminatio vocis Petorab non patitur epitheton esse viri, sicuti Hieronymus transtulit Ariolum. Etsi autem non exprimitur regio, ex contextu tamen probabiliter elicitur Balaam fuisse Madianitam. Et hac ratione existimo in societatem adductos fuisse Madianitas, ut populari suo persuaderent. Quod versu 7. subjicitur, divinationes fuisse in eorum manu, frigidum est accipere de artificio divinandi, vel etiam de comitibus, qui eadem scientia pollebant. Simplicius esset de mandatis interpretari. Quasi diceret Moses, legatos fuisse edoctos quid à Balaam peterent, nempe ut malediceret populo Israël. Neque enim absurdum est Mosen iterum repetere quod proximo versu narraverat. Quanquam non displicet quod alii tradunt, tulisse ipsos secum mercedem vel pretium divinationis. Fuerunt enim omnibus seculis vates nummarii qui venderent sua responsa. Et quum populo etiam Israelitico multi se impostores mercede prostituerent, corruptela hæc vulgo obtinuit. Unde factum est ut Saul &
1 Sam. 9. vers. 7. servus ejus dubitarent ad Samuelem accedere: quia nullum erat munus ad manum quod offerrent, donec respondit servus sibi esse quadrantem sicli argentei: acsi Samuel pro communi more quæstum faceret ex suis vaticiniis. Ezechiel quidem pseudoprophetis hoc exprobrat, quod venales sint vili mercedula.

8. *Ille vero dixit illis, Pernoctate hic.*] Quum à Deo vero expectet oraculum, verisimile est non ariolum fuisse, vel magum, qui superstitione vel malis artibus duntaxat ad divinandum polleret. Videbimus quidem postea multis imposturis & fallaciis solitum fuisse uti: sed ex re ipsa patebit prophetiæ dono fuisse instructum. Non quod inter veros Prophetas censeri debeat quos Deus Ecclesiæ suæ præfecit: quia nec perpetuum vaticinandi munus ei impositum erat, nec conjunctum cum doctrina. Servos enim suos quibus prophetandi partes mandavit Deus, Spiritu suo ita direxit, ut nunquam nisi ex ejus ore loquuti sint. Et quamvis non præviderint quicquid futurum erat, sed tantum pro revelationis modo, nihil tamen quod utile cognitu esset ipsos celavit.
Amos. 3. vers. 7. Unde illud Amos, An faciet Deus quicquam quod non manifestet servis suis Prophetis? Denique ad omnes necessarias prædictiones Spiritus sancti organa fuerunt: & fides eorum vaticiniis æquali tenore constitit, ut nihil vel temere vel frustra effutiverint. Deinde illis datum fuit vaticinia ad rectum finem & usum aptare. Itaque post Legem promulgatam ejus fuerunt interpretes. In rebus prosperis, gratiam Dei: in adversis, judicium testati sunt. denique fœdus Dei, quo sibi homines per Christum reconciliat, sancire illis propositum fuit. Longe diversa fuit ratio Balaam, & similium, qui nonnisi particulari dono præditi fuerunt: ut quædam vere prædicerent, in aliis hallucinarentur: & quidem, ut nuda tantum vaticinia sine ullo doctrinæ condimento proferrent. Voluit autem Deus tales extare etiam inter gentes profanas, ut in tenebris scintillæ aliquæ lucis micarent, atque ita tolleretur ignorantiæ excusatio. Vatum quidem nomen sibi arrogarunt quicunque suis imposturis mundo illudere ausi sunt. Et quum nomen divinationis honorificum sit & sacrum, ad fallendi artificium & mentiendi licentiam translatum est: sicuti diabolo solenne est Dei nomen impio abusu profanare. Fuerunt tamen aliqui apud exteras gentes qui divino instinctu res futuras interdum prædicerent: præsertim id contigit ante Legem datam: quia nondum hac nota Deus electum populum ab alienis discreverat. Ætate quidem illa jam data erat promissio, Suscitabo vobis Prophetas, &c. Sed non- Deut. 18.
dum innotuerat: ideoque noluit Deus Gentes suis vers. 15.
vatibus destitui, qui tamen longe differrent à veris Prophetis, quorum justa & certa erat vocatio. Hoc breviter de Balaam dictum sit, quem Deus in visione nocturna, vel somnio, non minus familiariter compellat quam unum quemlibet è servis suis: sed tantum in re particulari. Porro interrogando qui sint viri illi, perversum ejus affectum oblique castigat. Primo intuitu sanctum obediendi studium præ se fert, dum nihil tentare audet, nisi Dei permissu, & recusat pedem movere, donec responsum acceperit. Sed eum sollicitat occulta cupiditas, ut quod rectum non esse sentit, à Deo tamen quasi licitando impetret. Hanc astutiam perstringit Deus quum de hominibus sciscitatur: acsi diceret, nullam fuisse causam cur ipsos vel ad momentum teneret: quum præcise negandum fuerit quod petebant. Et certe mox se proripuisset, si liberum fuisset, vel invito Deo, voto regis Balac obsequi. Nunc veniam sibi dari postulat: acsi habenas laxari cuperet ad male agendum, quas libenter excuteret, nisi quia satis cognoscit nihil se facturum nisi quatenus Deus concesserit. Nec vero quid fas vel rectum sit spectat: sed tantum petit os sibi impune aperiri ad maledicendum.

12. *Ne eas cum eis*] Si qua erat ambigendi ratio, eam Deus præcise tollit. & prohibitionem confirmat: quia nefas sit maledicere quos Deus benedixit. Neque enim aliud permissum est Prophetis quam ut testes sint, vel internuncii, vel præcones gratiæ, qua Deus pro suo arbitrio quos vult libere dignatur. Dicitur porro Deus benedicere quos favore suo complexus est, & quibus se propitium esse reipsa declarat, dum sua liberalitate prosequitur. Hujus benedictionis sic voluit Prophetas esse ministros, ut penes se unum maneret potestas. Ergo si absque ejus mandato jus benedicendi sibi arrogant, non frivola modo & nullius momenti, sed etiam sacrilega est actio. Quare merito Ezechiel fallaciæ & mendacii coar- Eze. 13.
guit pseudoprophetas, qui blanditiis animas vivifi- vers. 2.
cant quæ morti erant addictæ: minis autem & terroribus eas occidunt quibus Deus vitam promiserat. Unde colligimus frustra hypocritas veniam redimere ab hominibus ad Deum placandum, quod tamen illis usitatum est: nec metuendos esse degeneres ministros, qui officii prætextu tyrannice dominari appetunt, quantumvis adversus innoxios fulminent. Quod autem paret Dei imperio Balaam, non fieri ex animo apparet. Specie quidam modestiæ simplices fallerent hæc verba, Non ibo, quia Deus vetat: sed minime dubium est, quin, ut eum trahebat ambitio & avaritia ad gratificandum, significet se alioqui propensum fuisse ad suscipiendum iter, nisi divinitus esset prohibitus. Si animus sincerus fuisset, ingenua responsio in promptu erat, frustra vel ipsum vel quoslibet alios accersi, ut inviolabili Dei decreto repugnet Balac. Si ita cordate gloriam Deo in solidum dedisset, non submissa fuisset altera legatio: sed flexiloqua sua excusatione visus est accendere desiderium stulti regis, quo pluris suam maledictionem venderet. Scimus enim hunc vulgarem esse morem impostoribus, ut pro rei difficultate plus sibi mercedis concilient. Si quis tamen cum Balaam conferat con-

ductitios

ductitios Papæ prophetas, non parum laudis meretur servile illius & coactum obsequium, præut detestabilis est indomabilis istorum amentia, qui reclamante Deo, ad impias maledictiones perrumpere non dubitant. Perspicua est quam oppugnant veritas. Formidabile illud quod per Jesaiam denunciat judicium, personat in eorum auribus: Væ qui dicunt lucem tenebras, & tenebras lucem. Pergunt nihilominus, & bruto furore blasphemias evomunt, non modo ad perdendam Ecclesiam, sed extinguendam, si fieri possit, totam pietatem.

Ex eodem Capite.

15. Rursus ergo misit Balac principes plures, & nobiliores istis.
16. Qui venientes ad Balaam, dixerunt ei, Sic dixit Balac filius Sippor, Noli quæso prohibere teipsum ne venias ad me:
17. Nam honorando honorabo te valde, & quicquid dixeris mihi, faciam: veni igitur obsecro, & maledic mihi populo huic.
18. Respondens autem Balaam dixit servis Balac, Etiamsi daturus sit mihi Balac plenam domum suam argento & auro, non possim transgredi sermonem Jehovæ Dei mei, ut faciam aliquid, sive parvum, sive magnum.
19. Nunc ergo manete, obsecro, hic vos quoque hac nocte, ut sciam quid addet Jehova loqui mihi.
20. Tunc venit Deus ad Balaam nocte, & dixit ei, Si ad vocandum te venerint viri isti, surge, vade cum eis: veruntamen quod dixero tibi, illud facies.
21. Surrexit itaque Balaam mane, & stravit asinam suam, & perrexit cum principibus Moab.
22. Iratus vero est furor Dei quod ipse iret cum illis: stetitque Angelus Jehovæ in ipsa via, in adversarium illi: ipse autem equitabat super asinam suam, & duo pueri ejus erant cum eo.
23. At videns asina Angelum Jehovæ stantem in via, & gladium ejus evaginatum in manu ejus, declinavit illa è via, & ivit in agrum: itaque percussit Balaam asinam ut declinare faceret eam in viam.
24. Stetitque postea Angelus Jehovæ in semita vinearum: maceria una erat hinc, & maceria altera inde.
25. Videns vero secundo asina Angelum Jehovæ, coarctavit sese parieti, coarctavit quoque pedem Balaam ad parietem: propterea addidit percutere eam.
26. Addidit præterea Angelus Jehovæ transire, & stetit in loco angusto ubi nulla erat via ad declinandum sive ad dextram sive ad sinistram.
27. Quum autem vidisset asina Angelum Jehovæ, succubuit sub Balaam: unde iratus furor Balaam percussit asinam baculo.
28. Et aperuit Jehova os asinæ, dixitque illa ad Balaam, Quid feci tibi, quod percussisti me jam tribus vicibus?
29. Tunc dixit Balaam ad asinam, Quia illusisti mihi: utinam esset gladius in manu mea, certe nunc occiderem te.
30. Dixit autem asina ad Balaam, Nonne sum asina tua? super me equitasti ex quo esse cœpisti usque ad diem hanc, numquid solita sum facere tibi sic? Qui respondit, Nequaquam.
31. Et detexit Jehova oculos Balaam, viditque Angelum Jehovæ stantem in via, & gladium ejus evaginatum in manu ejus: tum demisso capite adoravit pronus in faciem suam.
32. Et alloquutus est eum Angelus Jehovæ, Quare percussisti asinam tuam jam tribus vicibus? en ego egressus sum in adversarium tibi, quia declinavit à via coram me.
33. Et vidit me asina, declinavitque ante me jam tribus vicibus: quod si non declinasset à facie mea, jam nunc etiam te occidissem, & ipsam vivam reservassem.
34. Dixit igitur Balaam ad Angelum Jehovæ, Peccavi: non enim sciebam quod tu stares in occursum mei in via: nunc autem si malum est in oculis tuis, revertar mihi.
35. Angelus vero Jehovæ dixit ad Balaam, Vade cum istis viris: veruntamen verbum quod loquar ad te, illud loqueris. Abiit igitur Balaam cum principibus Balac.
36. Audiens vero Balac quod adveniret Balaam, egressus est in occursum ejus in civitatem quandam Moab, quæ erat juxta terminum Arnon, quæ est in extremo finium.
37. Et dixit Balac ad Balaam, Annon mittendo misi ad te ad accersendum te? an vere non possum honorare te?
38. Respondit autem Balaam ad Balac, Ecce veni ad te: nunc autem numquid omnino potero loqui quicquam? Verbum quod posuerit Deus in ore meo, illud loquar.
39. Et perrexit Balaam cum Balac, & pervenerunt in civitatem Husoth.
40. Et mactavit Balac boves, & oves: misitque ad Balaam & ad principes qui cum ipso erant.
41. Postera autem die accepit Balac ipsum Balaam, & ascendere fecit eum in excelsa Baal, & vidit illinc extremum populi.

15. *Misit Balac alios.*] Hic cernimus, quamvis suppliciter Dei gratiam implorent profani homines, non tamen fastum exuere: acsi ad perstringendos Dei oculos sufficeret eorum splendor. Ergo ut eum suis votis subjiciant, illis satis est ostentare magnificas pompas: & quamcunque modestiam simulet superstitio, interiore confidentia semper turget. Ita Balac quo favorem promereatur, objectæ sua dignitate & potentia, Balaam putat sibi fore obstrictum. Etsi autem videtur impostor in hoc secundo responso longe animosior quam prius, mox tamen detecto fuco, prodit duplicem animum. Præclara vox, & index generosæ fortitudinis, Etiamsi Balac mihi domum argento & auro plenam dederit, non transgrediar Dei mandatum. Sed cur non statim procul ablegat improbos licitatores, qui eum ad transgressionem sollicitant? Videmus ergo ut se potius venditet quam Deo tribuat justam gloriam. Voluit enim hac obedientiæ jactantia sibi acquirere sancti Prophetæ titulum & honorem. Interea inducias sibi dari postulans donec sciscitatus fuerit quid placeat Deo, scelestæ rebellionis convictus tenetur. Non audet palam cum impio Dei contemptu se ingerere ad maledicendum ejus populo. Recte: sed cur non acquiescit oraculo cælesti? cur certior factus quid liceat necne, dubitanter adhuc inquirit? Nam hoc modo consultat, & ambigit fixumne & ratum esse debeat quod semel præcepit Deus; imo Deum adigere conatur ad mutandum consilium. Ex quo audierat, Non ibis: quo prætextu licuit controversiam amplius movere? Huc ergo tendit conatus Balaam, ut Deus quam protulit sententiam retractando, seipsum abneget. hæc vero plusquam sacrilega est impietas. Quanquam plurimi hodie similes reperientur, qui de voluntate Dei probe edocti, non desinunt tamen obliquos cuniculos effodere, ut tandem perveniant quo rapit eos illicita cupiditas. Initio minime illis propositum est scire quid rectum sit, & postquam cognoverint, sequi: sed alios titillat ambitio, alios urit libido, alios stimulat avaritia: denique in omni deliberatione dominantur pravi affectus. Statim obstaculum ponit Deus, & eos, velint nolint, quid factu opus sit, sentire cogit. pergunt tamen: & quia clausa est via, tergiversando, per obliquas semitas vel ambages certum Dei verbum eludere conantur. Etsi autem verecunde id facere videntur, quia dubii subsistunt, donec impetrata fuerit à Deo venia: in eo tamen se prodit impudentia, quod Deo & ejus Prophetis molesti esse non desinunt, donec extorserint quod illicitum esse jam audierant. Ergo discipulos Balaam esse constat quicunque Dei indulgentiam tentant, ut tandem illis aggredi permittat quod semel negavit.

20. *Tunc venit Deus ad Balaam.*] Etsi minime fallax est Deus, digni sunt tamen hypocritæ cum suis cavillis quorum astutiæ illudat. Si propius expendamus studium Balaam, voluit Deum sibi mentiri. Nam si persuasus erat veracem esse, quid aliud sperandum fuit quam ut suum responsum decies sanciret? Interea scelerate mentitur Deo, missionem flagitans, quæ Deum ipsum levitatis & inconstantiæ reum ageret. Ironice ergo permittit Deus quod interdixerat. Si quis absurdum existimet, Deum qui veritas est, simulate loqui: in promptu est solutio, Deum nihil finxisse, sed homini in sua contumacia obstinato laxasse habenas, acsi quis protervum filium & moribus perditis emancipet, quia se regi non patitur. Nisi enim prava cupiditas excæcasset Balaam, difficile cognitu vel obscurum non erat quo spectaret ironica permissio. Hinc vero discant hypocritæ, nihil se proficere vanis coloribus, quamvis illis Deus ad tempus indulgeat: quia tandem deprehendit astutos in sua vafritie. Quare nihil melius quam pura & simplici docilitate quærere quid fieri à nobis velit, ut statim morem geramus, nec verbum aut syllabam mutare tentemus simulac sacrum os suum ad nos docendos aperire dignatus fuerit. Quid enim aliud est vocare in quæstionem quod ab eo definitum est, quam importune cogere ut se votis nostris inflectat?

22. *Iratus vero est.*] Qui convenit Deum irasci, quum nihildum aggressus sit Balaam illius injussu? Sed tenendum est quod nuper attigi, multa in speciem Deum concedere, quæ non probat. Populum in deserto carnibus vesci passus est: viris permisit dare libellum divortii uxoribus, atque etiam plures simul ducere: neque tamen ideo licuit carnes comedere in deserto, vel extra culpam fuerunt divortium & polygamia. Quicquid sit, peccavit Balaam pervicaciter urgendo quod nefas erat: atque hoc modo lethalem pœnam meritus est, quam tamen moderari Deo placuit. Qua in parte etiam sobrie sapere oportet, ne ubi à nostro sensu dissident arcana Dei judicia, ipsis obstrepamus. Prophetam, qui fideliter mandatis defunctus, panem in reditu gustaverat, idque alterius Prophetæ hortatu, ut tantum incogitantia & facilitate lapsus esset, morte punivit: impostori & falsario, qui venalem prostituit linguam, non infligit duriorem pœnam quam quod minando eum terruit. Hic carnis temeritas libenter materiam arriperet cum Deo rixandi: verum ultio quæ Balaam manebat, & à qua tandem elapsus non est, illustrandæ gloriæ Dei causa, in certum tempus dilata fuit. Quare siquando nobis obrepat dubitatio ubi ratio in operibus Dei non apparet, discamus nos statim compescere. Describitur postea externum iræ Dei indicium, quod Angelus exerto gladio occurrit: ubi notandum est, cum magno prophetæ dedecore patefactam prius asinæ fuisse Angeli gloriam. Etsi enim corpus induerat Angelus, cujus conspectu tangi potuit brutum animal: qui tamen factum est ut ad formidabile illud spectaculum expaverit asina, & propheta cæcutierit, nisi quod perfidi hominis stupori notam ignominiæ inurere voluit Deus? Visiones extraordinarias ante jactabat, nunc quod bestiæ oculis expositum est cum fugit. Unde hæc tanta cæcitas, nisi ex avaritia, qua sic fuerat obstupefactus, ut turpe lucrum sanctæ Dei vocationi præferret? Denique in eo impletum fuit quod reprobis sæpe denunciat Scriptura, ut spiritu vertiginis & amentiæ percussus nihil cerneret. Diximus, quamvis natura invisibiles sint Angeli, corpora tamen, quoties ita Deo visum est, induere, & suscipere humanas actiones. Quis Angelum gladio armavit? nempe qui ex nihilo creavit omnia. Si quis curiosus ultra pergat, & interroget ex qua materia fuerit fabrefactus: contraria quæstione ejus stultitiam refellere promptum erit, utrumne mortali homini facilius sit quam Deo ferrum & chalybem in diversos usus aptare. Et fieri potest ut gladii fulgor apparuerit: sicuti Cherubim ad claudendum paradisi aditum cum gladiis fuerunt locati e regione Adæ. Denique formam Angelo suo contulit Deus, quæ metu percelleret tam brutum animal quam pseudoprophetam. Ab asina vero incepit, quo impium hominem magis puderet suæ socordiæ. Jam narrat Moses asinam primo abreptam fuisse in cursum erraticum: deinde quum in angustiis esset deprehensa, trepide refugisse, ut pedem domini parieti illideret: tandem sub eo succubuisse. Certe expergefieri debebat miser ille impostor, nisi fascinatus fuisset à diabolo. Et Moses diligenter has circumstantias persequitur, ut ostendat non modo privatum fuisse sensu communi; sed ita prorsus attonitum ut ad insigne miraculum non attenderet.

28. *Aperuit Deus os asinæ.*] Locum hunc exagitant nasuti homines ac subsannant, acsi incredibilem fabulam narraret Moses. Ac plausibilis quidem videtur esse dicacitas, dum objiciunt nimis ab articulata voce rudium differre: verum ut hodie licentiose proterviant, sentient tandem quam serio &

reve-

reverenter loquendum sit de mirificis Dei operibus, de quibus per ludibrium jocando, faceti videri appetunt. Porro quia longa refutatione indigna est eorum garrulitas, ad eam spernendam contenti simus uno Mosis verbo, quum dicit Deum os asinæ aperuisse. Unde enim hominibus loquendi facultas, nisi os eorum in prima mundi creatione aperuisset Deus? Unde fit ut voces humanas imitentur picæ ac psittaci, nisi quod raræ cujusdam virtutis specimen in illis voluit Deus edere? Quis igitur mundi opifici legem nunc imponat, ne os bestiæ formet ad exprimendas voces? Nisi forte necessitate constrictum esse velint, quia semel statuit aliquem in natura ordinem, ne miraculis potentiam suam declaret. Si asina in hominem conversa foret, documentum incomprehensibilis Dei potentiæ suspicere decebat. Nunc quum paucas tantum voces elicitas fuisse audimus sine intelligentia & judicio, acsi per aërem spargeretur aliquis sonus, miraculumne habebitur pro fabula? Quinetiam si voces edunt spiritus immundi sub spectris, cur non poterit Deus mutas linguas ad loquendum formare? Nos vero qua decet humilitate revereri discamus quod Deus in pseudoprophetam exercuit judicium. Poterat statim Angeli verbis ipsum castigare: sed quia absque gravi ignominia non satis severa fuisset objurgatio, bestiam ei constituit magistrum. Accedit quidem postea vox Angeli: sed quia tam indocilis fuerat, pro merito tractatur, ut quum profecerit in schola asinæ, Deum audire incipiat. Porro asina ipsum hebetem esse & mente captum inde coarguit, quia re insolita non fuerit expergefactus. Negat enim se prius fuisse refractariam. Ergo si qua in misero scintilla intelligentiæ fuisset, reputare debuit quidnam sibi vellet illa novitas & subita mutatio. Sic à veterno expergefactus fuit, quo attentius loquentem deinde Angelum audiret.

31. *Detexit Jehova oculos Balaam.*] Docet hic locus, quicquid est in sensibus nostris vigoris, non modo nobis divinitus esse inditum, sed arcano ejus instinctu vel foveri vel extingui. Aperti sunt oculi Balaam: ergo ante oppositum erat velamen, ne rem manifestam cerneret. Sic Deus pro suo arbitrio hebetat qui videntur sibi valde acuti: sicuti perspicientia singulare est ejus donum. Cæterum in hoc exemplo tanquam in speculo nobis ostenditur quomodo Deum timeant hypocritæ, nempe dum urgentur ejus præsentia: quia simulac possunt se subducere, tanquam servi fugitivi lasciviunt. Vidit Balaam Angelum districto gladio minitantem. demisso capite adoravit: nempe quia instabat Dei ultio. Sed hic metus cum ad veram correctionem minime adduxit. Fatetur quidem se peccasse, & pœnitentiæ aliquem fructum profert, dum paratus est domum redire: atqui servilem & coactum metum prodit, quod nonnisi ad pœnam expavescat. Nescivi, inquit, te stare in via. Ergo nisi armatus fuisset Angelus ad vindictam, secure quasi data impunitate pergebat. Alio etiam verbo detegitur ejus vafrities & perfidia. Cursum retroagere paratus est, si Deum offendat profectio: quasi vero non ante intellexisset minime Deo placere. Ridicula est igitur conditio, quasi de re satis testata ambigeret. Si serio Deum timebat, & puro animi affectu, simpliciter expeditioni male & perperam susceptæ renunciare debebat. Quorsum enim attinet dicere, Peccavi, si putat Deo adverso se persequi inceptum iter posse? Ergo discamus, ubi innotuit Dei voluntas, nullas moras oblique tergiversando nectere. Quod dicit Angelus, Nisi deflexisset asina, se illa intacta interfecturum fuisse Balaam: his verbis significat, non modo innoxio animali se fuisse parsurum pro Dei æquitate & clementia; sed ipso bestiæ sensu, acsi iram Dei deprecaretur, redemptam fuisse domini vitam, qui alioqui misericordia indignus erat.

35. *Angelus vero Jehovæ.*] Iterum ironice conceditur impio homini quod sine scelere exequi non poterat. Verum (sicut ante dixi) adeo sibi conscius erat perversæ cupiditatis, ut sciens & volens seipsum deceperit: non autem fuerit deceptus. Interea notandum est, sicuti Paulus vocat sapientiam Dei multiformem, *Ephes. 3.* ita variis modis voluntatem ejus patefieri, acsi secum ipse pugnaret, idem tamen semper velle. Certum est inanem fuisse prætextum Balaam: quasi Deo jubente vel permittente iter faceret. Responsum tamen datum fuerat, Vade. Derisit quidem Deus pertinacem impii hominis amentiam, nec probavit tanquam licitum quod verbotenus concessit: interea duo hæc simul conveniunt, Deum non probasse quod damnavit, & tamen voluisse fieri. neque enim dum per impios exequitur suum consilium, ipsis præcipit ut ita faciant. Voluit de Solomone pœnam exigere per Jeroboam, ulcisci impietatem domus Achab per Jehu: neque tamen debuit Jeroboam quod Deus pronunciaverat labefactare, ne in solio regio maneret posteritas Davidis. Jehu vero, quamvis unctus fuerit à Propheta, scelerate regnum arripuit: quia nihil eum aliud impulit quam sua ambitio. Quantum ad præsentem historiam spectat, voluit per os Balaam probare quam efficax & immutabile esset suum consilium de adoptione populi, quo veritas ejus & constantia magis illustraretur. Peccavit nihilominus Balaam, qui lucri odore tanquam canis venaticus, tractus est ad maledictiones suas locandas.

36. *Audiens vero Balac.*] Hic locus optime repræsentat quodnam sit eorum omnium ingenium qui absque sincero Dei timore suis superstitionibus addicti sunt. Pseudoprophetis suis sunt supplices, fordide illis blandiuntur, ac tantum non adorant, ut vix quicquam fingi queat humilius: fovent tamen intus superbiam, quæ illis minime cogitantibus erumpit. Egreditur rex officii & honoris causa in adventum Prophetæ. magna dignatio. Perinde enim est acsi diadema & sceptrum submitteret. Mox tamen detegitur simulatio, dum expostulans cum Balaam, copias suas & opes jactat, quibus cum possit munerari. Hoc vero tantundem valet acsi mercedi subjiceret munus Propheticum, & suis divitiis imperium vendicaret in vaticinia. Quantumvis ergo serviliter idolis & eorum sacrificis adulentur superstitiosi, nunquam tamen altos spiritus deponunt. Talem zelum in Papistis cernere licet, quibus nihil liberalius in ostentanda erga suos præsules & monachos reverentia: sed ea lege ut eos vicissim cupiditatibus suis habeant morigeros. Si quis vero sacrificus non gratificetur cultoribus suis, non minus contumeliose in eum insurgent quam in quemlibet subulcum. Responsio Balaam primo intuitu meram pietatem spirat: Veni, inquit: sed mihi necesse erit proferre quod Deus mandaverit. Quibus verbis significat, se, quoad ferebat humanitatis officium, & quantum in se erat, obsequutum fuisse regis precibus: in ipso autem Prophetico munere non idem sibi fore liberum: quia omnium mortalium gratiam despiciet, ut pareat unius Dei imperio.

39. *Perrexit Balaam.*] Prosequitur narrare Moses quomodo & quam honorifice & laute exceptus fuerit Balaam. Ac primo deductum esse tradit in urbem Husoth: quod alii proprium nomen esse volunt, alii vero appellativum. Utrovis modo accipias, notatur urbis amplitudo, quæ in plurimos vicos distincta fuit. Secundo dicit Moses cæsam fuisse animalium copiam epulo parando, & ipsi Balaam datos fuisse convivas. Huc tendunt omnia, blanditiis illectum fuisse Balaam, ut eum puderet regi tam magnifico, & à quo non modo amice, sed liberaliter tractatus erat, quicquam negare. Perinde acsi loco Dei esset Balaam, vel promercalia esset ipsius Dei gratia. Tandem subjicit Moses Balaam deductum fuisse in excelsa Baal, ut commodius ex loco sublimi castra

populi conspiceret. Quanquam dicit Moses tantum extremam partem castrorum vidisse: quia scil. montana erat tota regio, & ob locorum distantiam impediebatur aspectus: religio tamen loci (meo judicio) quæsita fuit à Balac. Deduxit ergo Balaam in templum, quo sibi melius conciliaret Dei favorem. Unde etiam apparet hunc impostorem nihil de cultu Dei habuisse firmum vel solidum, sed promiscue cum profanis gentibus idola coluisse: sive quod iisdem superstitionibus esset implicitus: sive quod pro nihilo duceret se ad captandam gratiam inflectere ad quoslibet hominum mores & ritus. Semper enim fuerunt medii homines, qui adulandi causa pietatem corrumperent variis figmentis, cælumque terræ miscerent.

NUMER. CAP. XXIII.

ET dixit Balaam ad Balac, Ædifica mihi hic septem altaria: appara quoque mihi hic septem juvencos, & septem arietes.

2. Fecitque Balac quemadmodum dixerat Balaam: & obtulit Balac & Balaam juvencum & arietem in altari.

3. Tunc dixit Balaam ipsi Balac, Consiste juxta holocaustum tuum, & ibo si forte occurrat Jehova obviam mihi, & quicquid ostenderit mihi narrabo tibi. Abiit itaque in excelsum.

4. Et occurrit Deus ipsi Balaam, dixitque illi, Septem altaria disposui, & obtuli juvencum & arietem in quolibet altari.

5. Posuit autem Jehova verbum in ore Balaam, dixitque illi, Revertere ad Balac, & sic loqueris.

6. Et reversus est ad eum, & ecce stabat juxta holocaustum suum, ipse & omnes principes Moab.

7. Assumpsitque parabolam suam, ac dixit, De Aram adduxit me Balac rex Moab, de montibus Orientis, dicendo, Veni, maledic mihi Jacob, & veni, detestare Israëlem.

8. Cur maledicam, & non maledixit Deus? & cur detestabor eum quem non detestatus est Jehova?

9. Siquidem de vertice petrarum videbo eum, & de collibus intuebor illum: ecce, populus confidenter habitabit, & inter gentes non reputabitur.

10. Quis numerabit pulverem in Jacob, ac numerabit quartam partem Israëlis? Moriatur anima mea morte rectorum, & sit novissimum meum sicut ipsius.

11. Tunc dixit Balac ad Balaam, Quid fecisti mihi? ut malediceres inimicis meis, sumpsi te, & ecce benedixisti benedicendo.

12. Qui respondens dixit, Nonne quod posuerit Jehova in ore meo, id observabo ad loquendum?

1. *Ædifica mihi* &c.] Certius hinc colligimus degenerem hunc prophetam minime ex puris Dei revelationibus vaticinari solitum esse, sed aliquid habuisse affine magicis exorcismis, & multis erroribus ac fallaciis infectam fuisse qua se jactabat divinandi artem. Neque tamen id obstat quominus interdum ex Spiritus Dei afflatu verus fuerit vates: quia (ut dictum fuit) dum mundus in tenebris demersus erat, voluit Deus exiguas lucis scintillas adhuc micare, quæ vel rudissimis quibusque excusationem tollerent. Quum igitur particulari dono polleret, figmenta hinc inde mutuatus est, quæ diaboli tantum præstigias saperent, alienissima autem essent à vera & proba inquirendi ratione. Hinc septenarius numerus altarium & victimarum. Quamvis enim Deus diem septimum sibi consecrando, sicuti in septem lucernis & aliis rebus, aliquid in eo numero perfectionis esse indicaverit: postea tamen multæ extraneæ superstitiones confictæ sunt: & hoc prætextu Satan vafre miseris hominibus illusit, dum virtutes arcanas persuasit numero septenario inclusas esse. Et apud scriptores profanos viguit frivola hæc curiositas, ut in universa natura quærerent hujus erroris confirmationem. Septem planetas, totidem pleiades, septemtriones, & totidem circulos, vel zonas, proferunt in medium: fœtus vitales nonnisi septimo mense venire in lucem. Multa ejusmodi congerunt quibus probent numero septenario subesse occultum aliquod mysterium. Contagio etiam ad Christianos pervenit. Nam hac de re nimis acute interdum philosophantur veteres, & vulgo maluerunt Scripturam corrumpere quam non restringere ad hunc numerum Spiritus dona, & statuere septiformem Spiritus gratiam. Hoc commento imbutum fuisse Balaam patet, ubi septem altaribus, & bis septenis hostiis elicere Deum tentat. Ex prompto autem obsequio Balac discamus, superstitiosos neque sumptibus parcere, nec quicquam refugere quod ab errorum magistris exigitur. Quare danda opera est ne temere simus creduli: simul tamen cavendum, ubi constiterit quid agendum sit, ne turpis nos segnities moretur, ubi tam celeriter ac strenue currunt in suum exitium increduli.

3. *Tunc dixit Balaam*] Hac etiam in parte veros Dei servos æmulatur. Secessum enim quærit: quia servis suis fere semper apparuit Deus, quum segregati essent ab hominum cœtu. Diceres alterum esse Mosen, dum regem hortatur ad preces assiduas, & quo sit attentior ad precandi studium, manere jubet quasi defixum altaribus. Interim se à turba & testium oculis subducit, quo paratior sit ad recipiendum oraculum. Verum ut nihil in eo fuit integrum, probabili ratione statuere licet, vana ostentatione imitatum fuisse Dei servos, ut tanquam ejus consiliarius arcana ex cælestibus adytis proferret. Vocem שפי nescio cur aliqui Solum, alii Tristem exponunt: melius convenit pro excelso accipere: quod alii similes loci confirmant. Se ergo recepit impostor in altiorem locum, vel culmen, ut certior vates à familiari Dei colloquio illinc prodiret.

4. *Et occurrit Deus.*] Mirum est quomodo Deus quicquam habere commune statuerit cum pollutionibus Balaam: quando nulla est communicatio luci cum tenebris, & omnem cum dæmonibus societatem detestatur. verum quamvis impietas Balaam exosa esset Deo, id tamen non obstitit quominus in actu particulari eo usus fuerit. Hic ergo occursus minime favoris fuit testimonium: acsi probaret septem altaria, & superstitiones ejus ratas haberet: sed quemadmodum vitiosa instrumenta bene in suum usum accommodat, ita per os pseudoprophetæ fœdus quod Abraham pepigerat, exteris & profanis gentibus promulgavit. Jactat quidem suas septem aras, acsi

rite Deo litasset: sicuti hypocritæ superbe confidunt se Deum demereri, ubi iram ejus provocant: sed Deus omisso illo perverso cultu peragit quod statuerat. Balaam enim mittit, qui præco sit ac testis firmæ suæ erga electum populum gratiæ. Suppeditat quidem servis suis quod loquantur, & gubernat eorum linguas: quia nec ad cogitandum quicquam idonei essent, nisi ab ipso facultas suppeteret: ac nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto. Verum sancti Prophetæ sic organa fuerunt Spiritus, ut thesaurum quem Deus apud eos deposuerat, ex corde
Jer. 15. proferrent. Qua ratione dicit Jeremias se comedisse
vers. 16. Dei sermones: & Ezechiel volumen in quo vaticinia
Eze. 3. scripserat comedisse. Neque enim fingendus est no-
vers. 8. bis ἐνθουσιασμὸς, quo abripi putarunt suos divinos profani homines: ita ut cælestis afflatus eos ecstaticos
Psal. 116. vel attonitos redderet. Quin potius in illis comple-
vers. 10. tum fuit quod David de se prædicat, Credidi, propterea loquar: & eorum sensus illuminavit Deus antequam linguas regeret. Diversa autem fuit ratio Balaam, qui mente alienatus voces ori suo inditas reddidit.

7. *Assumpsit parabolam.*] Nomen משל graves omnes & memorabiles sententias significat, præsertim ubi accedit verborum splendor. Sensus ergo est, Balaam magnifice & non vulgari modo aggressum fuisse loqui. Nec dubium est quin splendido genere dicendi attentum reddiderit Balac secreto Dei instinctu: ut miser ille agnosceret Balaam non humano more jam loqui, sed divinum aliquid spirare, ut oraculo magis vulneraretur ejus animus. Summa autem huc tendit, non perverse modo & stulte Balac cepisse consilium de maledicendo populo, sed quicquid tentavit vanum fore & inutile, quoniam Deo repugnet. Interea se potentia illa abdicat, qua ipsum excellere persuasus fuerat Balac. Verba enim ejus prius retulit Moses, Scio maledictum fore cui tu maledixeris: acsi translata in eum esset Dei virtus, ut eum pro libidine huc illuc versaret. Quid autem id aliud erat quam Deo abrogare suum imperium? Hoc igitur abominabile figmentum refellitur ore Balaam, dum uni Deo jus benedicendi asserit. Quomodo, inquit, maledicerem nisi mandato Dei? non quod semper Deus compescat impios, ne quid ejus veritati adversum pronuncient. Scimus enim ipsos sæpe futiliter garrire, plenis buccis evomere blasphemias, lucem obtenebrare suis mendaciis, & conari quantum in ipsis est evertere Dei fidem. Sed quoniam alia ipsi Balaam persona imposita erat, ut scilicet oraculum recitaret à Deo sibi dictatum, fatetur linguam suam frenatam esse, ne vel syllabam unam pronunciet Dei injussu. Porro quoniam Syriæ fit mentio, putarunt quidam è Mesopotamia Balaam fuisse accersitum: & errori inductus fuit color, quod à Chaldæis ars divinandi fluxerit. Verum (ut ante dictum fuit) credibile non est famam hominis tam longe sparsam fuisse: deinde, quomodo exiguo tempore quo populus illic quievit, bis missa fuisset legatio in terram longinquam? nam ad minimum circumacti fuissent sex menses. Adhæc paulo post videbimus occisum inter Madianitas fuisse. Optime vero quadrat, regionem illam comprehendi sub Aram, vel Syriæ nomine, quam profani quoque scriptores contiguam Arabiæ faciunt, versus mare Rubrum. Jam vero quia respectu terræ Moab orientalis erat terra Madian, deinde excelsa, & montuosa, recte additur, vocatum fuisse è montibus Orientis: atque hoc modo designat locum Moabitis cognitum propter viciniam.

9. *Siquidem de vertice.*] Sensus est, nisi fallor, quamvis procul inspexerit populum, ut ejus potentiam ex superiore & tam remoto loco agnoscere non posset, sibi tamen portendi aliquid magnum & formidabile. Propior intuitus metum incutere solet: deinde viginti hominum millia oculos perstringunt, acsi major quintuplo numerus foret. Postremo justa statura hinc æstimatur. Atqui Balaam pronunciat Prophetico spiritu longe plus se videre in populo Dei quam ferat locorum distantia: quia ut erat in alta specula locatus, pro communi sensu contempsisset pusillos homines. Dicit autem habitaturum esse solum, ut alienis auxiliis minime indigeat. לבדד enim tantundem valet ac Solitarie, vel seorsum. Dicitur ergo populus ita habitaturus esse, ut sua sorte contentus sit, non desideret alienas opes, neque accersat aliena auxilia. Cæterum quod populus nunc ad Ægyptios, nunc ad Assyrios se conferens, perversis fœderibus se implicuit: non pugnat cum hoc vaticinio, ubi non de virtute populi, sed tantum de benedictione Dei agitur, quæ iterum in Deuteronomio capite 33. versu 28. celebratur iisdem verbis. Quod sequitur, non reputatum iri inter Gentes, non debet intelligi de contemptu: acsi dictum esset, nullo fore loco vel gradu. sed dignitate & præstantia extollitur electus populus supra alios omnes: acsi diceret, nullam fore gentem sub cælo parem vel secundam. Etsi autem florente quoque populi statu fuerunt aliæ monarchiæ opulentiores, & superiores tam hominum numero quam omni copiarum genere, non tamen destitit excellere populi conditio: quia non tam divitiis & externo apparatu quam Dei adoptione eximius erat. Sicuti mons Sion præ aliis montibus nobilis vocatur, quoniam illic sibi domicilium elegerat Deus. Alii exponunt, solum fore populum, ut Gentibus non comparetur: quia separata erit ejus religio à toto orbe, nec se miscebit profanis sordibus. Verum simplicior est ea quam adduxi expositio.

10. *Quis numerabit.*] Hinc apparet divinitus suggestum fuisse ipsi Balaam quid esset dicturus: quia verba recitat ex solenni Dei promissione, ubi confertur semen Abrahæ terræ pulveri. Cæterum tenendum est quod nuper attigi, quamvis populi scelere ad exiguum numerum redacta fuerit illa multitudo, non tamen frustra hoc fuisse pronunciatum: quia paucitas illa tandem exundavit, ut totum mundum repleret. Sobolem ergo hyperbolice infinitam fore dicit: quoniam quarta pars vix erit numerabilis. Votum quod in fine ponitur, magis emphaticum est quam simplex affirmatio de æterna populi felicitate. Utinam, inquit, eundem cum ipsis sortiar exitum. Nam primo quisque sibi optime consultum cupit: deinde fatetur Balaam se indignum esse qui censeatur in electo Dei populo. Unde colligere promptum fuit quam stulte confideret Balac ejus maledictioni. Porro his verbis perpetuam felicitatem notat: quasi diceret, beatum fore tam in morte quam in vita. Interea testis est futuræ immortalitatis. non quod apud se meditatus fuerit cur optabilis esset mors rectorum: sed Deus homini impuro hanc confessionem extorsit, ut vel invitus, vel non cogitans, exclamaret Deum ita perseverare in prosequendo erga suos paterno favore, ut ne in morte quidem beneficus esse desinat. Unde sequitur, gratiam Dei fines hujus caducæ vitæ excedere. Quare hæc vox insigne continet testimonium futuræ immortalitatis. Etsi autem non penitus forte expendit Balaam quid hoc sibi vellet, dubium tamen non est quin vere profiteatur id se optare. Verum, ut solent hypocritæ, nonnisi evanidum votum concepit: quia minime serio quærebat quod convictus erat optimum esse. Recti vocantur Israelitæ (sicuti aliis locis) non propria rectitudine, sed Dei beneplacito, qui eos dignatus fuerat segregare ab immundis gentibus.

11. *Dixit Balac ad Balaam*] Superbus homo iterum pseudoprophetam objurgat, acsi jus vaticinandi pretio mercatus esset. Ita scilicet reprobi Deum per obliquos circuitus quærendo, non aliter sibi quicquam negotii cum eo esse volunt, nisi perversis eorum votis morem gerat, denique nisi eum sibi reddant obnoxium. Cogitur itaque Balaam stolidum

huoc fastum Dei mandato refutare, quum sibi aliud licere negat, quam ut perferat quod Deus præcepit. Quod meminerimus dictum esse respectu particularis actus: ubi in verbis gestabat personam veri Prophetæ, quamvis longe aliter esset affectus.

Ex eodem Capite.

13. Tunc dixit ad eum Balac, Veni obsecro mecum ad alterum locum, unde videas illum (tantummodo extremum ejus vidisti, & totum ipsum non vidisti) & ei maledic mihi inde.

14. Et tulit eum in locum sublimem, in verticem Pisgah: ædificavitque septem altaria, & obtulit juvencum & arietem in altari.

15. Dixit autem ad Balac, Consiste hic juxta holocaustum tuum, & ego occurram illic.

16. Occurrit vero Jehova ipsi Balaam, & posuit verbum in ore ejus, dixitque, Revertere ad Balac, & sic loqueris.

17. Venit itaque ad eum, & ecce, ille stabat juxta holocaustum suum, & principes Moab cum illo: cui dixit Balac, Quid loquutus est Jehova?

18. Tunc assumpsit parabolam suam, & dixit, Surge Balac, & audi, ausculta verba mea fili Sippor.

19. Non est homo Deus ut mentiatur, & filius hominis ut pœniteat eum: ipse dixit, & non faciet? loquutus est, & non præstabit illud?

20. Ecce, ut benedicerem accepi: & benedixit *benedictione*, & non revocabo eam.

21. Non aspexit iniquitatem in Jacob, nec vidit violentiam in Israël. Jehova Deus ejus est cum eo, & clangor regis in eo.

22. Deus eduxit eos ex Ægypto: sicut robur unicornis est ei.

23. Non est augurium in Jacob, nec est divinatio in Israële: secundum hoc tempus dicetur de Jacob & Israële, Quid operatus est Deus?

24. En populus tanquam leo surget, & tanquam leunculus elevabitur: non accubabit donec comederit prædam, & sanguinem occisorum biberit.

13. *Tunc dixit ad eum Balac.*] Facit Balac quod solent fere omnes superstitiosi. Nam quia nihil illis certum est vel firmum, per varias speculationes circumaguntur, nunc hoc, nunc illud tentant. Præsertim vero in aspectu vim aliquam magicam subesse imaginantur: acsi oculi partem efficaciæ darent exorcismis. Et illud olim vulgi opinione receptum fuit, plurimum ad incantationes pollere intuitum: sicut apparet ex profanis scriptoribus. Transfert ergo Balac alio suum ariolum, ut illic melius suas divinationes exerceat. In verbis quædam est ambiguitas. Sunt qui sic exponunt, Veni in alium locum, ut illinc videas, ex parte videas, non totum: acsi metueret Balac ne ipsa multitudo terreret Balaam, vel frangeret vim incantationum. Probabilior tamen eorum est sententia qui verbum Videre, secundo loco in tempore præterito accipiunt: ut sensus sit, Veni in locum ex quo aspicias: quoniam hactenus non vidisti totum, sed ex parte duntaxat. Scimus enim quam frequens sit apud Hebræos temporum conversio. Quod ad locum pertinet in quem deductus fuit Balaam, parum interest propria an appellativa nomina esse credamus שדהצפים & הפסגה: quia satis liquet, si loco indita fuerint, imposita fuisse pro situ. Nam in colle planitiem fuisse verisimile est, quæ merito vocari posset Ager speculatorum.

17. *Venit itaque ad eum.*] Interrogat Balac quidnam responderit Deus, qui tamen jam oraculum prius respuerat. Sic hypocritæ præ se ferunt valde anxiam sollicitudinem in quærenda Dei voluntate: cujus tamen cognitio illis est intolerabilis. Ita maxima illorum ad inquirendum sedulitas nihil aliud est quam mera simulatio. Adde quod responsum Dei ex longinqua divinatione venatur Balac: quum tamen in ejus corde insculptum esset testimonium voluntatis Dei. Sed hæc est justa perversæ curiositatis ultio, dum impii volunt Deo legem imponere, ut suis votis subscribat. In externis ceremoniis nihil omittit Balac: suppliciter ad altaria Deo placando dat operam: sed interea vult illum sibi esse morigerum, nec aliter eum audire sustinet quam si fallaces blanditias proferat.

18. *Tunc assumpsit parabolam*] Diximus quid valeat hæc loquutio, nempe magnificum splendorem præ se ferre in sermone, quo magis attentus sit auditor. Quo etiam spectat præfatio, Audi Balac, ausculta fili Sippor. Nam geminationes istæ, ut plurimum sunt emphaticæ, & aliquid non vulgare spirant. Jam quum negat Deum mentiri posse, quia non est similis hominibus, species est objurgationis. Quasi diceret, Visne Deum facere mendacem? oportuit enim cohiberi vesanum studium Balac, ne ultra tenderet. Cæterum hinc elicitur doctrina apprime utilis, perperam facere homines, dum ex suo ipsorum ingenio & moribus Deum æstimant. quo tamen vitio laborant fere omnes. Nam qui fit ut tam simus propensi ad vacillandum, nisi quia in nostra trutina appendimus Dei promissiones? Ergo ut discamus supra mundum mentes attollere, quoties de fide & certitudine verbi Dei agitur, reputare convenit quanta inter nos & eum sit distantia. Mentiri ideo hominibus est usitatum, quia ad mutandum consilium sunt flexibiles, vel quod polliciti sunt exequi interdum nequeunt. Mutatio autem consilii vel ex levitate vel mala fide provenit, vel quia eos pœnitet qui futiliter & inconsiderate loquuti sunt. In Deum nihil tale cadit: quia nec fallitur, nec fallaciter quicquam pronunciat, nec ulla est apud eum obumbratio, ut inquit Jacobus. Tenemus nunc quorsum dissimilitudo hæc respiciat: ne scilicet Deum transfiguremus pro nostro sensu: sed in consideranda ejus natura meminerimus nullis conversionibus obnoxium esse, quoniam superat omnes cælos. Quid autem significet Dei pœnitentia, cujus aliquoties fit mentio, ex suis locis petant lectores. Jam simul notanda est doctrinæ applicatio. Frigerent enim per se hæc verba, Deum esse veracem, nisi ad usum suum referantur: nempe indubia fide acquiescendum esse ejus promissionibus, & serio ad minas trepidandum. Nam in hunc etiam finem dicitur sermo Dei purus & integer, & confertur argento septies purgato. Huc quoque tendit illatio quæ mox subjicitur, An igitur non implebit quod loquutus est? Volebat Balac maledici populum quem Deus sibi adoptaverat? id fieri posse negat Balaam, quia Deus in suis decretis firmus sit. *Jacob. 1. vers. 7.*

Deni-

Denique idem docet quod Paulus, electionem illius populi, quoniam in gratuita Dei liberalitate fundata sit, esse absque pœnitentia. Quod si conductitio pseudoprophetæ hæc vox fuit extorta, quam inexcusabilis socordia nostra erit si in amplexando Dei verbo varient atque alternent mentes nostræ, acsi ipse esset varius?

20. *Ecce, ut benedicerem.*] Significat mandatum benedicendi injunctum sibi esse, & legem impositam. Neque enim (ut dictum est) in hac actione liber fuit aut sui juris: sed eum sibi Deus addixerat, ut Propheticum munus etiam invitus exerceret. Hinc colligit non esse in suo arbitrio prædictionem mutare, cujus minister est ac testis. Sed notandum est quod medio loco inseritur, Deum scilicet ipsum benedixisse. Quibus verbis intelligit pendere utramque hominum sortem ab unius Dei auctoritate: nec Prophetis aliud esse datum, nisi ut quod statuit Deus promulgent. acsi diceret, Nonnisi unius Dei est decernere qualis sit hominum conditio. Benedictionis suæ me præconem esse voluit: eam igitur evertere, vel retractare, meum non est. Porro quia personam veri Prophetæ hic Balaam sustinet, colligere licet ex his verbis, non aliam ligandi & solvendi potestatem verbi ministris datam esse, nisi ut fideliter proferant in medium quod à Deo acceperint.

21. *Non aspexit.*] Quidam per און & עמל idola intelligunt, quæ nihil quam mortiferum laborem & molestiam afferunt suis cultoribus. Acsi dictum esset, Israëlem à talibus noxis purum & immunem esse, quia rite unicum Deum colat. Sed quomodo conveniet, Deum non vidisse idololatriam in populo, qui manifeste in eam prolapsus fuerat? Etsi autem semel tantum fabricatus est vitulus, multæ tamen & propemodum assiduæ defectiones non patiuntur homines sceleratos & perversos ita absolvi. Porro quum duæ istæ voces simul conjunctæ omnia iniquitatum genera significent quæ ad homines lædendos, vel ad nocendum, & damnum cum injuria inferendum tendunt: aptior erit sensus, non conspici iniquitatem in Jacob, ut censeatur inter gentes violentiæ & sceleribus deditas. Quanquam si ita accipere libet, eadem quæ prius exoritur quæstio. Scimus enim Israëlitas pessimis quibusque vix fuisse meliores. Dilute quidam respondent, non conspici, quia Deus non imputat. Ego vero nihil aliud his verbis notari existimo quam Deo gratum esse populum, quia eum sanctificaverit. Si quis excipiat, non ideo protinus fuisse justum & innoxium: solutio in promptu est, non prædicari quales fuerint, sed tantum celebrari Dei gratiam qua ipsos in gentem sanctam eligere dignatus erat. Hoc modo Jerosolyma fuit sancta civitas & regia Dei sedes, quum tamen spelunca esset latronum. Hac ratione dicit Paulus filios Abrahæ esse sanctos ramos, quia progeniti sint ex radice sancta. Eodem sensu filii Dei passim vocantur, quantumvis essent degeneres. Ergo dicitur Deus non aspexisse in illis iniquitatem, adoptionis suæ respectu, non autem quod tam præclaro elogio digni fuerint: acsi discrimen inter eos & alias gentes statueretur, non pro meritis, sed mero Dei beneplacito.
Rom. 3. vers. 1. Sic Paulus alibi postquam Gentibus eos æquavit, & docuit nulla in re excellere, deinde subjicit, Quæ igitur est Judæi dignitas? aut quæ utilitas Circumcisionis? Magna, inquit, per omnem modum: nempe quia notam discretionis extra ipsos quærit. Denique quia Deo placuerat eligere populum illum, seipsum potius & gratiam suam amore prosequutus est, quam illios vitam & mores. Sunt qui secus accipiunt hunc locum, Deum non aspicere iniquitatem, neque videre molestiam in Jacob: quia permittere nolit eum injuste gravari vel affligi. acsi dictum esset, Si quis injuste nocere velit huic populo, Deus nullam vim nec injoriam admittet, sed potius se opponet instar clypei. Atqui si placeat hic sensus, malim verba indefinite accipere: acsi dictum esset, Non videbitur molestia in Jacob. Nam Hebræi sæpe ubi verbum sine subjecto ponunt, generaliter ad quoslibet extendunt rem ipsam de qua agitur: & tunc verba activa commode in passiva resolvi possunt. Atque ita melius fluet contextus, quia subjicitur continuo post, Jehova Deus ejus est cum eo: ubi reddi causa videtur cur non conspicienda sit molestia adversus Jacob: quia scilicet aderit Deus ad ferendum auxilium. Scimus autem immensam ejus potentiam sufficere ad tuendam Ecclesiæ salutem, ut ne portæ quidem inferorum prævaleant. Quod postea sequitur, Clangorem, vel jubilationem regis in eo esse, intelligo, Deum semper triumphandi materiam daturum esse. Nomen enim quod alibi vetus Interpres Jubilationem vertit, videtur hic sumi pro gratulatoriis canticis. Sed quia tubæ clangorem significat, non male quadrabit, populum fore terribilem suis hostibus: quia audacter prosiliet ac descendet in prælium, quasi Deo tuba clangente.

22. *Deus eduxit.*] Causam perpetuæ felicitatis indicat, quia Deus qui populum illum semel redemit, inceptum à se opus non deseret. Argumentum à continua beneficiorum Dei serie ductum. nam quia ex fonte inexhausto manant, perennem habent cursum. Hoc autem ad Ecclesiæ statum specialiter pertinet: quia donec filios suos Deus ad metam usque perduxerit, nunquam desinit erga eos esse beneficus. Merito igitur colligit Balaam, quia Deus semel populum redemit, perpetuum fore salutis præsidem. Postea docet potentiam Dei qua populum tuebitur, fore invictam. Hoc enim sibi vult similitudo unicornis.

23. *Non est augurium.*] Vulgo intelligunt laudari populum, quia auguriis & magicis superstitionibus non sit deditus: quemadmodum etiam Deus Lege sua severe præceperat ne se polluerent talibus corruptelis. Alii sic exponunt, Non indigent Israëlitæ ariolis: quia per Urim & Thummim, vel per Prophetas, illis divinitus reveletur quicquid est utile. Rectior eorum sententia qui sic interpretantur, Nullum augurium, & nulla divinatio valet contra Israëlitas, modo clarior accedat explicatio: Fatetur enim (meo judicio) Balaam suis auguriis non esse locum, vel solitas suas artes nunc cessare, quoniam earum effectus & vigor ad Israelitas non perveniat. Atque hæc confessio respondet verbis Magorum Pharaonis, quum dicerent, Digitus Dei est: postquam pertinaciter contenderant eousque dum ipsos cogeret Deus ad cedendum. Ita nunc Balaam pronunciat protegi electum populum divinitus, ut irritæ sint suæ divinationes, & vana auguria. Alterum membrum versus simpliciter mihi videtur huc tendere, Deum præclara opera exinde editurum pro defensione populi sui, quæ cum admiratione narrentur. Coactum est & à sensu remotum quod alii vertunt, Sicut hoc tempore dicetur; Quid operatus est Deus in Israële? potius enim dicere vult Balaam, longos fore progressus gratiæ Dei, cujus exordia duntaxat tunc apparebant: ac in summa pronunciat exinde memorabiles fore Dei virtutes in populo illo, quæ amplam materiam historiis suppeditent.

24. *En populus tanquam leo.*] Hæc similitudo non omni ex parte convenit. Non enim sævos aut rapaces fore Israelitas significat, sed validos & robustos: & si quis eos lacessat, promptos ad resistendum. Capite proximo iterum recurret verbis paululum mutatis. Quod autem hic generaliter prædicat Balaam de toto populo, in benedictionibus Jacob confertur in solam tribum Juda: quia illic maxime excelluit fortitudo. Summa est, quamvis undique impetatur populus Israël, præditum fore invicta fortitudine, quæ omnes impetus frangat, vel procul abigat. Cæterum meminerimus virtutem hanc, qua se tuebitur Israël contra omnes hostes, numerari inter Dei dona: acsi diceret Balaam, Dei præsidio fore salvum.

Ex eodem Capite.

25. Dixit autem Balac ad Balaam, Neque maledicas ei, neque benedicas.
26. Cui respondit Balaam, dicens, Annon dixi tibi, Quicquid dixerit Jehova, id faciam?
27. Tunc dixit Balac ad Balaam, Veni agedum, ducam te ad locum alium, si forte inde placebit Deo ut maledicas ei mihi.
28. Sumpsit ergo Balac ipsum Balaam in verticem Peor qui respicit versus * desertum.
29. Dixit autem Balaam ad Balac, Ædifica mihi hic septem altaria, & appara mihi hic septem juvencos, & septem arietes.
30. Fecit itaque Balac quemadmodum dixerat Balaam, & obtulit juvencum & arietem in *unoquoque* altari.

* vel, *Jeshimon.*

25. *Dixit autem Balac ad Balaam.*] Hic tanquam in speculo cernere licet quam misere huc & illuc agitentur increduli, ut inter vanas spes & metus alternent, ut sententiam mutando revolvantur tamen in eosdem errores: acsi per labyrinthum eos circumageret cæca intemperies. Ubi se opinione deceptum videt Balac, cupit saltem conductitium prophetam nec prodesse nec obesse. Id vero perinde est acsi Deum vellet jacere otiosum. Mox tamen animum colligit, & maledictionem, cui valedixerat, pœnitentia ductus, tentat redimere. Hac de causa in alium locum trahit Balaam. atqui jam id frustra expertus fuerat. Sed ita pertinaciter urgent increduli impios suos conatus. Inquietudo autem quæ interea ipsos dubios versat, justa est temeritatis eorum merces.

26 *Cui respondit Balaam.*] Hic fatetur mercenarius vates nihilo magis silentium in suo arbitrio esse quam sermonem. Nec dubium est quin se serviliter excuset apud superbum regem, cui se liberter vendidasset: acsi odium & culpam à se volens avertere, diceret se invitum rapi divino afflatu. Et crimen in ipsum Balac regerit, qui in tempore admonitus, stulte ipsum accersiverat. Reliqua jam exposui

NUMER. Cap. XXIV.

QUum autem videret Balaam quod placeret Jehovæ ut benediceret Israëli, non abiit sicut semel & iterum in occursum auguriorum: sed posuit versus desertum faciem suam.
2. Ac quum elevasset oculos suos, vidit Israëlem dispositum per tribus suas: fuitque super eum Spiritus Dei.
3. Tunc assumpsit parabolam suam, & ait, Dicit Balaam filius Beor, dicit vir reconditus oculo.
4. Dicit qui audivit eloquia Dei, qui visionem Omnipotentis vidit, qui cadit & aperiuntur oculi ejus.
5. Quam pulchra tabernacula tua Jacob, habitacula tua Israël!
6. Sicut valles diffusæ, sicut horti juxta flumen, sicut arbores aloës, quas plantavit Jehova, sicut cedri juxta aquas.
7. Defluet aqua è situla ejus, & semen ejus in aquis multis: & elevabitur rex ejus super Agag, & extolletur regnum ejus.
8. Deus eduxit eum ex Ægypto: sicut vires unicornis ei. Consumet gentes hostes suos, & ossa eorum conteret, & † sagittis suis confodiet.
9. Incurvabit se ut accubet tanquam leo minor, & tanquam leo major: quis excitabit eum? Quisquis benedixerit tibi, erit benedictus: & quisquis maledixerit tibi, erit maledictus.

† vel, *sagittas suas tinget sanguine.*

1. *Quum autem videret.*] Apparet Balaam, ut impio regi gratificaretur mercedis causa, per varios flexus & ambages tentasse an responsum ex voto elicere posset. Sic impii ludendo Deum placare student, ut pueros blanditiis mulcemus. Et Deus ipsum aliquandiu passus est inhiare fallaci oraculo: nunc autem propius eum constringit, & abscissa omni mora, responsum dictat, ac proferre cogit. Neque enim ejus obedientia laudatur, acsi voluntate Dei cognita sponte paruerit, & destiterit à præpostera sua cupiditate: sed quia jam tergiversandi non erat locus, pedem loco movere ausus non est: acsi Deus injecta manu eum retineret. Quod dicitur Spiritus Dei super hunc fuisse postquam oculos convertit ad desertum, & aspexit castra Israel, ut per tribus suas erant disposita: sic intellige, non sincero benevolentiæ affectu fuisse inductum, ut conspectus ipse benedicendi materiam suggereret: sed ejusdem Spiritus instinctu fuisse tractum, qui postea vim suam in vaticinio exeruit. Dicitur ergo fuisse super eum Spiritus Dei, non quod illo demum momento cœperit eum afflare postquam oculos conjecerat in castra Israël: sed eum impulit ad illius loci vel plagæ inspectionem, ut vehementior esset vaticinandi impetus, quasi in re præsenti. Postquam autem ejus sensus ita perculit, vel saltem præparavit, ut apta essent organa ad munus exequendum, tunc linguam quoque ejus ad prophetandum direxit: sed insigni modo, ut in subita mutatione fulgeret divina majestas: acsi mutatus esset in novum hominem. Denique super eum fuit Spiritus Dei, dum ostendit manifestis signis se esse sermonis auctorem, nec illum ex proprio sensu loqui. Eadem ratione dicitur sumpsisse parabolam: quia insolita gravitate & magnifico splendore notabile fuit dicendi genus.

3. *Dicit vir reconditus oculo.*] Non alio tendit tota præfatio nisi ut se verum Dei Prophetam esse probet, ne benedictionem quam proferet se habere ex cælesti oraculo. Et vera quidem gloriatio fuit quoad hunc specialem actum: fieri tamen potest, ut eum ad se jactandum impulerit fastus & ambitio. Quanquam probabile est impulsu Spiritus sic fuisse præfatum, quo plus fidei suis dictis assereret. Cæterum ex hoc consilio licet sensum verborum colligere. Elogiis

giis se ornat Balâam, quibus Propheticum munus sibi arroget. Ergo quæcunque de se prædicat sciendum est competere in veros Dei Prophetas, quorum notas & insignia mutuatur. In hunc finem dicit se absconditum esse oculo: quo significat non vulgari more se videre, sed pollere arcanis visionibus. Consentiunt interpretes שתם tantundem valere ac סתם, hoc est, clausum vel absconditum. .Itaque vertunt quidam in tempore plusquam perfecto, Vir cui clausus erat oculus: & hoc intelligunt de cæcitate Balaam, quum clarius videret ejus asina quam ipse. Alii quia vident id commentum nimis esse dilutum, per antiphrasin exponunt, Cui apertus est oculus. Sed quoniam hæc etiam interpretatio coacta est, non dubito quin absconditos sibi esse oculos dicat, quia arcana inspectione pollent supra humanum modum.
Psal. 51. Nam vocem hanc usurpat David pro mysteriis, quum dicit, Abscondita sapientiæ manifestasti mihi. Nisi forte placeat, hominem vocari absconditis oculis qui omnia humana despicit, & apud quem nulla est personæ acceptio. Sed alterum illud melius convenit. Et certe quod continuo post addit, Auditor sermonum Dei, & qui Omnipotentis visionem intuitus est, expositive debet accipi. Simile est quod subjicitur postremo loco, Qui cadit, & aperiuntur oculi. Nam quod exponunt quidam, mente vigilare, dum sopitus est secundum corpus, longe petitum est. Frigidum vero quod alii referunt ad superiorem historiam, ubi narratum fuit, postquam collapsus fuit Balaam sub asina, retectos fuisse ejus oculos, ut Angelum videret. Ergo Prophetis se comparans, dicit se cadere ut visiones accipiat. Sæpe enim legimus prostratos aut debilitatos fuisse Prophetas, & quasi exanimes jacuisse, ubi se illis Deus patefecit. atque ita Deo placuit servos suos dejicere secundum carnem ut supra mundum attolleret, propriis viribus exinanire ut repleret virtute cælesti.

5. *Quam pulchra tabernacula.*] Interior felicis populi conditio describitur per varias similitudines, sed inter se affines, & quæ rem unam exprimunt. Vallibus & hortis irriguis populum comparat, deinde arboribus quæ larga pluvia redduntur succulentæ: postremo agris, quorum semina pinguedinem ex aquis trahunt. Ubi vertimus, Diffusas valles, alii torrentes malunt. Et vox Hebraica utrumque significat: sed continua metaphora postulat valles potius intelligi. Eandem quoque rationem sequutus sum in arboribus aloës. Etsi enim אהלים sæpe vocantur tabernacula, arbores tamen hic designari non dubito, ut respondeat quod mox additur de cedris. Dicuntur autem arbores à Deo plantatæ quæ ob singularem præstantiam excedunt communem naturæ modum, & aliquid humano labore ac artificio nobilius præ se ferunt. In postrema similitudine hallucinati sunt (meo judicio) interpretes. Alii vertunt, Semen ejus aquæ multæ: alii, In aquas multas. Atqui quod ego ad verbum transtuli, longe melius fluit, similem esse agro pingui & fœcundo, cujus semen aqua multa saturatur. Hactenus de benedictione Dei disseruit Balaam, quæ populum omni bonorum copia locupletabit.

7. *Et elevabitur rex ejus super Agag.*] Nunc de externa felicitate verba facere incipit: quod scilicet potentia florebit, & fortitudine bellica instructus erit populus Israël, ad prohibendas hostium injurias. Neque enim sufficeret affluere bonis omnibus, nisi conjuncta esset defensio. Minime probabile commentum est, verba fieri de Saule, qui Agag regem Amalecitarum prælio victum cepit. Recte ergo sentiunt alii, commune fuisse nomen illius gentis regibus. Consilium ergo Dei fuit præferre electum suum populum Amalecitis. Nec mirum est hos maxime in certamen committi: non solum quia perpetui fuerunt hostes Israëlitis, sed quia tunc celeberrimæ erant eorum opes: sicuti paulo post videbimus, Principium Gentium Amalec, &c. Etsi autem longo post tempore in Israële nemo regnavit, non absurdum est tamen regis & regni nomine publicum statum designari: præsertim quia Deus solidam gratiæ suæ perfectionem in tempus usque regni distulerat. Quare hoc vaticinio Balaam, quamvis nihil tale cogitans, tempus Davidis complexus est. Unde sequitur prædicta quæ nonnisi in Christo fuerunt completa, in quo adoptio fundata erat. Quod sequitur ante ea positum fuit, Deum scilicet populum suum liberando, palam fecisse se velle ipsum manere salvum & incolumem: idque posse præstare.

9. *Quisquis benedixerit tibi.*] Hæc loquendi forma significat ea lege electos à Deo fuisse Israëlitas, ut sibi impensum referat quicquid illis vel injuriæ illatum vel beneficii collatum fuerit. Neque vero novum est ut Deus se Ecclesiæ suæ hostibus fore hostem, & rursus amicis se fore amicum denunciet: quod signum est summi favoris. Hinc autem docemur quæcunque præstantur Ecclesiæ officia, locari apud ipsum Deum, qui fidelis erit remunerator: & simul non posse lædi fideles quin ultionem suscipiat: sicuti dicit, Qui tangit vos, tangit pupillam oculi mei. Si Zach. 2.
quis objiciat, Balaam ipsum mercede caruisse, quamvis populo benedixisset: in promptu est solutio, nulla vers. 8.
laude fuisse dignum qui sponte & liberali puroque affectu minime propensus fuit in favorem populi, sed violenter tractus quo nolebat. Interea manet illud fixum, Quicunque ad Ecclesiæ salutem operam suam contulerint, & fidi fuerint ejus adjutores, benedictionis quæ hic promittitur certo participes fore.

Ex eodem Capite.

10. Et excanduit furor Balac contra Balaam, & percussit manus suas, ac dixit ipsi Balaam, Ut malediceres inimicis meis vocavi te, & ecce benedixisti benedicendo jam tribus vicibus.

11. Nunc ergo fuge in locum tuum: dixeram, Honorando honorabo te, & ecce privavit te Jehova gloria.

12. Cui respondit Balaam, Annon etiam nunciis tuis quos miseras ad me loquutus sum, dicendo,

13. Si dederit mihi Balac plenam domum suam argento & auro, non potero transgredi sermonem Jehovæ, ut faciam bonum sive malum è corde meo: quod loquetur Jehova, illud loquar?

14. Nunc itaque ecce, ego discedo ad populum meum: age, consulam tibi quid facturus sit populus iste populo tuo in novissimis diebus.

15. Tunc assumpsit parabolam suam, & dixit, Dixit Balaam filius Beor, dixit, inquam, vir apertum habens oculum.

16. Dixit audiens eloquia Dei, & sciens scientiam Excelsi, videns visionem Omnipotentis: cadens, & discoopertum habens oculum.

10. *Et excanduit furor.*] Quoniam non compescitur impiorum pertinacia, ut Deo cedant, ubi sub jugum cogere vult eorum cupiditates: necesse est, ubi diutius premuntur, tandem rapi in furorem. ita nunc post fremitus & expostulationes erumpit Balac in fervorem impetus, & contumeliose Balaam, cui antehac blanditus fuerat, rejicit & exturbat è suo conspectu. Neque enim sibi temperat, quando manus complodit. Gravius autem indignatur, quod Balaam non dubitaverit libere & palam facere ipsum testem benedictionis populi Israëlitici, à qua maxime abhorrebat. nihil enim reges magis urit quam ubi vident homines privatos sua saltem præsentia non terreri. Jam quia nullam mercedem dare statuit infausto & male feriato prophetæ, ne quid ex eo incurrat dedecoris, acsi illiberalis esset, odium rei in Deum avertit. Et verum quidem est quod dicit, Deum privasse Balaam honore: sed impie, & quasi per obtrectationem Deum substituit reum suo loco: imo exprobrat in culpa esse quominus fidem datam præstet.

12. *Cui respondit Balaam.*] Vere quidem Balaam, sed perverso animo, quemadmodum vidimus. Serviliter enim apud Balac excusat per se non stare quominus morem gerat ejus votis, sed Deum esse impedimento. Dolet enim sibi mercedem perire: & quamvis magnifice de Dei imperio loquatur, subindicat tamen violenter se magis cogi quam sponte exequi quod mandatum est. Per sermonem Jehovæ intelligit non modo decretum, sed quod sibi dictatum fuerit, & tamen transgredi maxime optasset: verum significat se alligatum esse virtute Spiritus ut oraculum quale accepit vel invitus proferat. Ita verbum Facere refertur ad linguam, vel ad munus Propheticum: quia non fuerat conductus à Balac, ut quicquam manu tentaret, sed tantum ut verbis noceret populo. Cor opponitur revelationi Spiritus. dicuntur enim impostores loqui ex proprio corde, ubi falso Dei nomen obtendunt suis figmentis. Negat igitur sibi liberum esse loqui ex corde suo, quia Spiritus Dei sit minister.

14. *Nunc itaque ecce, ego.*] Quia hic non exprimitur quale dederit consilium, quibusdam videtur esse defectiva oratio: atque ita referunt ad vafritiem populo exitialem, cujus postea fiet mentio: nempe ut Moabiticæ fœminæ se prostituerent ad scortandum. Alii potius existimant Balaam dedisse consilium, ut securus quiesceret, quia populi felicitas, ipso superstite nihil damni afferret Moabitis. Ego vero simpliciter accipio pro docere, vel monere quid utile sit. Commendat igitur oraculum, ut Balac libenter acquiescat. Cæterum ubi adjungit novissimos dies, significat nullam esse causam cur sibi metuat Balac, vel sollicitus sit: quoniam in longum tempus differenda erat gentis illius pœna. Interim tamen videmus quid tumultuando profecerit Balac. Nam qui hactenus audierat tantum populum benedici, cogitur audire quod tristius est, de populi sui ruina. Hæc est eorum merces qui adversus Deum luctantur.

15. *Dixit Balaam filius Beor.*] Quia de rebus maximis disserere cogitabat, non abs re iterum præfatur, quo plus auctoritatis suo vaticinio conciliet. Etsi autem non sine ambitione efflavit hæc magnifica elogia, dubium tamen non est quin illis sancire Deus voluerit quod per os Prophetæ proferre statuerat. Oportuit hominem nihili (cujus alioqui contemptibilis esset doctrina) divinitus insigniri: quo fit ut alienam personam induat, in se transferens quæ eveniunt veris Prophetis. Prius exposui clausum oculum & apertum in eundem finem poni, quamvis diversa ratione. Reconditum enim oculum vocat, qui cernat res occultas quasi in tenebris, & sensu humano incomprehensibiles: apertos autem oculos sibi vendicat, quia Prophetica visione speculetur quæ dicturus est: acsi negaret verba se facturum de rebus obscuris & parum compertis.

Ex eodem Capite.

17. Video eum, sed non modo: intueor illum, sed non prope. procedet stella ex
Jacob, & surget sceptrum ex Israële: & consodiet * principes Moab, & destruet omnes filios Seth. (* vel, angulos.)
18. Et erit Edom possessa, & possidebitur Seir ab inimicis Seir, & Israël faciet virtutem.
19. Et dominabitur ex Jacob, & perdet reliquias ex civitate.
20. Et quum vidisset Amalec, assumpsit parabolam suam, & dixit, Principium Gentium Amalec, ideo novissimum ejus usque ad perditionem.
21. Viso etiam Cenæo, assumpsit parabolam suam, & dixit, Robustum habitaculum tuum, & ponis in petra nidum tuum.
22. Certe expelletur Cain, usquequo Assur captivum te ducet.
23. Assumpsit item parabolam, & dixit, Væ, quis vivet quum statuerit istud?
24. Et naves è littore Citthim quæ affligant Assur, affligent Heber, sed hoc quoque usque ad perditionem.
25. Surrexit itaque Balaam, & abiit, reversusque est in locum suum: atque etiam Balac abiit in viam suam.

17. *Video eum.*] Sunt quidem verba futuri temporis, sed quæ pro tempore præsenti sumuntur: deinde pronomen Eum, designat quempiam cujus nondum facta fuit mentio. hoc vero satis tritum est Hebræis, præsertim ubi de Jerosolyma, vel Deo, vel de celeberrimo aliquo homine agitur. Ergo κατ' ἐξοχὴν relativum hic ponitur pro antecedente. Quanquam autem de populo Israëlitico agit, dubium tamen est caputne an totum corpus designet. qua de re non magnopere contendo, quia perinde est quoad summam rei. Porro quod in longum tempus suas prophetias rejicit Balaam, facit ad solatium Balac. Quantum enim potest invidiam declinat: ideoque admonet si quid mali denunciet, non esse cito metuendum, quia differit de rebus adhuc procul remotis. Secundum membrum haud dubie ad caput populi restringitur, quod metaphorice vocatur stella, deinde sine figura exprimitur. geminatio enim hæc trita est Hebræis, qua rem unam bis commemorant. Certe non aliud intelligit sceptri nomine quam quod per stellam significaverat: ita felicitatem populi locat in regno. Unde colligimus statum ejus non aliter fuisse perfectum quam ubi per manum regis gubernari cœpit. Nam quia in Christo fundata est adoptio generis Abrahæ, illic nonnisi scintillæ benedictionis Dei micarunt, donec in Christo ipso solidus splendor fuit conspicuus. Notandum est igitur, quod Balaam de gratia Dei erga populum Israëliticum vaticinari incipiens, statim ad sceptrum nos dirigit, acsi verum & certum divini favoris speculum esset. Nec vero aliter se Deus populo exhibuit patrem quam per Christum. Fateor quidem jam in

Davide

Davide extitisse principia quædam, sed quæ longissime distarent à plena exhibitione rei. Neque enim diuturna fuit regni illius gloria: imo statim major dignitas, decem tribuum defectione, collapsa est, & tandem prorsus extincta: & quum maxime floruit Davidis potentia, non tamen longius imperium suum extendit quam ad vicinas gentes. Ergo progressus stellæ & sceptri de quo loquitur Balaam, propria ad Christum spectat. atque huic vaticinio respondet quod legitur in Psalmo, Sceptrum fortitudinis tuæ emittet Deus ex Sion. Unde sequitur, benedictionem de qua loquitur Balaam, ad nos usque diffundi: quia si à sceptro tanquam à suo genuino fonte profluxit veteris populi felicitas, quies, status recte compositus, dignitas, salus, gloria, non dubium quin Christus suo adventu hæc omnia plenius nobis præstiterit. Subjicitur tanquam regni appendix subversio gentis Moab. Ac primo quidem denunciat Balaam, principes ejus confossum iri. Sicui magis placeat legere Angulos, metaphorica erit loquutio, acsi dictum esset, Penetrabit munitiones, vel franget quod videtur maxime solidum. Non dubito idem confirmari per filios Seth. Nam qui generaliter accipiunt de toto humano genere, textum suo commento violenter detorquent. Sermonem habet Balaam de vicinis populis. deinde quum proximo versu descendit ad Edom, explicationis vice addit montem Seir. Quum eadem utriusque sententiæ sit ratio, probabile non est filios Seth alios dici quam Moabitas. Quæritur tamen cur uni genti tribuat Balaam quod omnibus erat commune: omnes enim peræque à Noë ducebant originem qui erant ex posteris Seth. Quidam existimant, ut tegerent suum dedecus gloriatos fuisse hac stirpe: scimus enim auctorem gentis ex incestuoso coitu fuisse progenitum. Alia autem aptior mihi occurrit ratio, quod summam antiquitatem sui generis jactaverint, ut Amalecitæ. Ergo quum inter vetustissimos populos censeri vellent, absurdum non erit, ironica appellatione perstringi vanum eorum fastum. Fieri tamen potest ut inter posteros Moab quispiam hoc nomine excelluerit. Cæterum (ut nuper dixi) à Davide quidem sub jugum coacti sunt tam Moabitæ quam Idumæi: sicut
Psal. 60. vers. 10. merito David de illis suos triumphos canit, Moab olla lotionis meæ: super Edom projiciam calceos meos. sed tunc adumbratum fuit duntaxat quod Christus demum exhibuit: quia in nihilum redegit gentes omnes suo imperio adversas & infestas. Ideo dicitur, Perdet residuum ex urbibus, nempe quoscunque reperiet deploratos hostes.

20. *Et quum vidisset Amalec.*] Antea cælesti decreto destinatus exitio fuerat populus ille: sed quod jam pronunciaverat Deus, per Mosen iterum sancitur. Etsi autem vindicta quam sumpturus erat Deus, sopita pluribus seculis jacuit, tandem reipsa cognitum fuit Deum non frustra minatum esse. Porro quanquam à Saule deleti fuerant, discimus tamen ex historiæ contextu fuisse aliquos superstites, & rursus in sua regione habitasse. Itaque ut nobis constet solida veritas, ad Christum venire necesse est, cujus regnum æternus est omnium improborum interitus. Frigidum est quod putant quidam interpretes, principium gentium vocari Amalec, quia primi arma sumpserint, & occurrerint Israëlitis ad prohibendum eorum iter. Potius oblique refellitur eorum superbia, quoniam se aliis gentibus præferrent: idque vetustatis nomine, acsi una cum sole & luna essent procreati. Concinna est autem allusio inter nobile illud principium, & cladem quæ in exitu ipsos manebat.

21. *Visa etiam Cenæo.*] Quo sensu dicatur Balaam vidisse tam Cenæos quam alias gentes, nondum attigi: ac nunc quoque omitterem, nisi quia referunt hoc nonnulli ad visionem Propheticam. quorum sententiæ non subscribo. historice enim narrat Moses, faciem suam Balaam vertisse ad eas plagas ubi tunc degebant. Etsi autem homines ipsos non vidit, satis fuit ad vaticinium, cujusque habitationis aspectus. Per Cenæos autem Madianitas intelligo, qui Amalecitis contigui erant. nam de progenie Jethro accipere, prorsus ratione caret: nondum enim elapsi erant quadraginta anni ex quo filium suum Jethro apud Mosen reliquerat. Erat tantum exigua domus in deserto Madian: hic autem mentio fit populi jam celebris. Ergo per synecdochen Madianitas designat Balaam, & eos quoque justæ pœnæ addicit: cujus minister & exequutor aliqua ex parte fuit Gedeon, ubi cum trecentis viris ingentem exercitum profligavit: quæ victoria Psalmo 53. & Jesa. 9. capite celebratur. ac tunc probabile est attritas fuisse eorum opes.

22. *Usquequo Assur.*] Durum est ac coactum de Cenæis accipere. Et major pars etiam consentit ad Israëlitas referri. quanquam in sensu variant: quia affirmative quidam legunt, perituros esse Cenæos, donec Israëlitæ ab Assyriis devicti in captivitatem trahantur. Alii autem interrogative accipiunt, acsi esset abrupta exclamatio, Quousque Assur te captivum habebit? Ita existimant diuturnum populi exilium notari. Certe consilium Spiritus fuit, per modum correctionis docere, felicitatem (cujus antea fuit facta mentio) permixtam fore gravibus miseriis. acerba enim res est servitus: tristius etiam exilium. Hinc colligimus, Ecclesiam ita benedici à Deo ut variis tamen ærumnis obnoxia esse non desinat. ita interrogatio melius conveniet.

24. *Et naves de littore Citthim.*] Minime dubium est interdum Citthim accipi pro Græcis. volunt quidam solos Macedonas propria designari hoc nomine: sed ad totam Græciam extendi patet. Quoniam vero Judæis non ita notæ erant transmarinæ regiones, ut eas distinguerent, interdum ad Italiam idem hoc nomen Scriptura transfert. Certe apud
Danielem naves Citthim pro Italicis vel Romanis Dan. 11. vers. 30.
sumi necesse est: quia illic prædicit Angelus naves Citthim venturas, quæ Antiochi conatus frangant; & reddant irritos: quod Popilii legatione factum esse satis liquet. Quod ad præsentem locum spectat, primum Græci duce Alexandro tam Judæam quam Assyriam afflixarunt: altera deinde afflictio sequuta est à Romanis. Verum quoniam de Christi regno vaticinari cœpit Balaam, probabile est Romanos una cum Græcis comprehendi. Hinc vero clarius quod nuper admonui perspicitur, filios Dei adeo non eximi à communibus malis ut promiscue involvantur sæpe cum incredulis, acsi eadem esset prorsus conditio: quia Hebræi Assyriis fiunt pares & calamitatum socii. additur tamen solatium, illos etiam ut Citthim perituros, ubi in Ecclesiam sævierint. Quod tandem subjicit Moses, Balaam reversum esse ad suos, & Balac quoque rediisse ad locum suum, ad commendationem gratiæ Dei facit, qui perversa impiorum consilia discutit quasi nebulas, & machinationes evertit: sicut alibi hoc singulare beneficium in memoriam revocat Moses. Michæas etiam inter alia Mich. 6. vers. 5.
Dei beneficia hoc extollit; Popule mi, inquit, recordare quale inierit consilium Balac rex Moab, & quid responderit ei Balaam. Summa ergo est, turpiter abiisse populi electi hostes re infecta: quoniam Deus eos dissipavit.

NUMER.

NUMER. Cap. XXV.

Postquam autem mansit Israël in Sittim, cœpit populus scortari cum filiabus Moab.

2. Et vocaverunt populum ad sacrificia deorum suorum: comeditque populus, & adoraverunt deos earum.

3. Et adjunxit sese Israël ipsi Baal-peor, accensusque est furor Jehovæ contra Israëlem.

4. Et dixit Jehova ad Mosen, Assume omnes principes populi, tunc suspende eos Jehovæ, coram sole: & avertetur ira excandescentiæ Jehovæ ab Israële.

5. Dixit ergo Moses ad judices Israël, Occidite quisque viros suos qui adjunxerunt se ipsi Baal-peor.

6. Et ecce, quidam de filiis Israël venit, & adduxit fratribus suis Madianitidem in oculis Mosis atque in oculis totius congregationis filiorum Israël: ipsi autem flebant ad ostium tabernaculi conventionis.

7. Quod quum vidisset Phinees filius Eleazar filii Aharon sacerdotis, surrexit de medio congregationis, & accepit lanceam in manu sua.

8. Ingressusque est post virum Israël in tabernaculum, & transfixit ambos ipsos, virum Israël & mulierem illam in ventre ejus: & repressa fuit plaga à filiis Israël.

9. Et fuerunt mortui plaga illa quatuor & viginti millia.

1. *Postquam autem mansit.*] Ex hac demum historia discimus populum nihilo magis prosperam fortunam tulisse quam adversam. Antea vel laboris pertæsi, vel inediæ & famis impatientes, sæpius tumultuati fuerant contra Deum: nunc ubi regionem habitabilem ingressi, consident in agris fructuosis, commoda habitatione & amœniore victu incitantur ad lasciviam, ut fœdis cupiditatibus indulgeant. Narrat autem Moses, postquam libidini suæ frena laxarunt, ad scortandum simul & ad idololatriam fuisse prolapsos. Videbimus postea consilio Balaam id fuisse factum, ut Moabitæ fœminas suas prostituerent Israelitis, quæ ipsos pellicerent suis blanditiis ad impios cultus. Expertus erat Balaam, Dei favorem invictum esse propugnaculum omnibus noxis à populo arcendis. Rationem ergo invenit qua seipsos perdant, si non tantum se denudent protectione Dei, sed iram ejus in se provocent. Hoc igitur flabello incendium excitavit Balaam dum miseros illos cæca libidine inflammatos, ad aliud scelus impulit, quo
1 Cor. 10. vers. 8. Deum sibi infestum redderent. Itaque Paulus hanc historiam citans, pœnam (cujus deinde fiet mentio) scortationi inflictam fuisse docet. Etsi enim Deo propositum fuit cultus sui violationem ulcisci, principium tamen mali & fontem inspicere convenit. Quemadmodum si quis ebrius hominem occiderit, cædes ebrietati imputabitur: ita Paulus, scortatione impulsos esse videns Israëlitas ad idololatriam, proposito pœnæ exemplo à scortatione nos absterret, quæ prima illis fuit cladis causa, & eos pessundedit. Porro quoniam ab uno malo ad alia tam proclivis est lapsus, eo attentius cavere discamus, ne Satan nos suis insidiis illaqueet. Notemus etiam gradatim ipsum obrepere, quo nos circumveniat. Non statim Moabitides puellæ filios Israël sollicitarunt ad colenda idola, sed eos ad epulas invitant, postea impelluot hac ratione ad idololatriam. Nam si de colendis idolis initio verba fuissent facta, exhorruissent forte sceleris atrocitatem, ad quam se paulatim deduci passi sunt. Jam epulo quod in honorem falsorum deorum celebrabatur, interesse, obliqua quædam erat veri Dei abnegatio: ubi tamen eousque pertracti sunt, excusso pudore sese projiciunt ad extremum actum, ut veri & unius Dei honorem ad falsos & fictitios transferant.

3. *Et adjunxit sese Israël.*] Hac loquendi forma crimen exaggerat Moses, quod se impio fœdere illigaverint cum idolo: ubi ad sacram conjunctionem qua Deus se populo devinxerat alludit, atque ita eos insimulat violatæ fidei & sceleratæ defectionis. Et tamen probabile est non superstitione inductum fuisse populum: sed mulierum fallaciis pellectum, idolis quæ spernebat cultum exhibuisse. Atqui audimus quid pronunciet Deus, astrictos fuisse idolo, quod per simulationem colebant, ut morem gererent improbis mulierum votis. Hinc ergo colligitur generalis doctrina, ubi à pura religione deflectimus, quodammodo nos pacisci cum idolis, ut cum ipsis in unum corpus coalescamus, & conspirare in abnegationem veri Dei. Baal tunc omnibus fere idolis commune fuit nomen. Epithetoo vero additur Moabitarum idolo à monte Peor. Neque enim videtur quærenda esse longior etymologia, quum nomen montis paulo ante fuerit expressum. Similis ergo fuit ratio atque in Papatu, dum suas Marias à locis denominant, ubi statuæ magis famosæ coluntur.

4. *Et dixit Jehova ad Mosen.*] Sæpius ante visum est, Deum per se exercuisse suas vindictas, quasi exerta è cælo manu: nunc has partes Mosi injungit. quanquam ex contextu apparet, non ipsum solum præfici exequutioni, sed alios etiam judices. Continuo enim post sequitur, Mosen judicibus idem mandasse: quibus verbis clarius exprimitur quod ob brevitatem obscurum erat. Quicquid sit, Dei judicium fuit memorabile, quamvis homines adhibuerit ministros. Nec frustra Paulus nos hoc documento hortatur ad cavendam scortationem. Pœnæ autem ratio fuit diversa: quia promiscuum vulgus cæsum fuit, duces autem ipsi patibulis affixi, quo plus terroris incuteret spectaculum. Per capita enim populi, eos intelligit qui existimatione præstabant, quorum insignior debuit esse ignominia: quoniam in magnos & nobiles viros omnium fere conjecti sunt oculi. unde etiam fit ut merito graviorem pœnam sustineant, quia exemplo magis nocent quam homines obscuri, quorum facta non tam facile ad imitationem trahuntur. Viderint igitur qui in pretio habentur, ne suis sceleribus alios provocent ad peccandum: quia quo quisque magis excellit, eo minus excusationis meretur. Secus alii interpretantur, quasi jussus fuerit Moses accersere principes qui sententiam ferrent de sceleratis. Ita per pronomen Eos, intelligunt quoslibet reos qui fuerint convicti. Sed via probabile est, tantam multitudinem fuisse suspensam: ideoque non dubito quin de peculiari supplicio agatur.

6. *Et ecce, quidam.*] Fœdum & detestabile præ aliis exemplum hic commemorat Moses. Dubium non est quin plures in tanta licentia quæ jam aliquandiu passim grassata erat, variis flagitiis tota castra repleverint. Sed hujus nequitiæ plusquam effrenis fuit intemperies, quod impius iste Dei contemptor, inter omnium gemitus & lachrymas Deo & hominibus proterve insultavit, acsi de omni pudore & vere-

& verecundia triumphum ageret. Flebat multitudo ad tabernaculum, nempe pii omnes qui propinquam cladem exhorrebant, quum certo persuasi essent non impune cessuram libidinem cum idololatria & sacrilegiis conjunctam: hic perditus in medium prorumpit, & eorum lachrymas ludibrio habens, scortum quasi in pompa traducit. Non mirum igitur si tanta severitate usus fuerit Deus, quum ad extrema ventum esset. Notandum vero est, inversam esse historiæ seriem: quia credibile non est, postquam officio defungi cœperant judices, tale facinus fuisse editum. Sed hæc narratio inseritur ut melius pateat quam necesse fuerit ad duram castigationem mature progredi: quoniam aliaqui non poterat malo desperato in tempore afferri remedium.

7. *Quod quum vidisset Phinees.*] Laudatur magnanimitas Phinees, quod aliis cessantibus, sancto zelo ipse accensus, ad pœnam sumendam prosilierit. Tacite ergo reprehenditur aliorum desidia, quorum tamen lachrymæ laudem merentur: sed quoniam dolore prope obtorpuerant, non ab omni vitio pura fuit eorum virtus. Et certe quum effreois adhuc licentia populi, spumas instar maris tempestuosi ejiceret, mirum non est bonorum animos fractos vel debiles jacuisse. Quo præstantior fuit zelus Phinees, dum tot improbos & sceleratos in sua lascivia furentes lacessere non dubitavit. Si quis objiciat, metas suæ vocationis excessisse, quia gladium quo divinitus armatus non erat, ad cædem arripuerit: in promptu est responsio, vocationem non semper adstringi ad munus ordinarium, quia Deus interdum servis suis novas & insolitas personas imponit. Quatenus sacerdos erat Phinees, ejus non fuit crimen ulcisci: verum singulari Dei instinctu vocatus est, ut homo alioqui privatus, Spiritum sanctum haberet ducem. Hæc quidem in exemplum trahi non debent, ut inde statuatur communis regula: interim tamen manet sua Deo libertas, ut privilegio servos suos ad res gerendas prout visum fuerit præficiat. Cujus rei certum judicium fieri potest ab ejus approbatione: sicuti firma ratione colligimus, ab ipso gubernatam fuisse Phinees, quia mox pronunciavit sibi facinus placere. quod similiter in Psalmo repetitur. Nunc si quis homo privatus, præpostero zelo se ad puniendum simile crimen ingerat, frustra se imitatorem Phinees jactabit, nisi cælestis mandati probe sibi conscius fuerit. Occurrat igitur semper nobis Christi responsum, quo discipulos compescuit quum vellent exemplo Eliæ precari ut igno cælesti consumerentur qui eos non receperant: Nescitis cujus spiritus sitis, inquit. Ergo ut Deo probetur zelus noster, prudentia spirituali temperari, & Dei auctoritate regi necesse est: denique Spiritum sanctum præire, ac dictare quid rectum sit.

Psal. 106. vers. 30.

Luc. 9. vers. 55.

9. *Et fuerunt mortui plaga illa.*] Videtur à Mose discrepare Paulus, qui tantum viginti tria millia refert: verum scimus in numeris non semper teneri exactam rationem. Probabile est circiter viginti quatuor millia occisos esse. Millenarium ergo unum detraxit Paulus, & citeriore numero contentus fuit: ex quo tamen perspicere liceret quam severa & gravis fuisset ultio. qua nos doceri admonet ne scortando iram Dei provocemus. Sicuti enim prodigiosum est, fœda & pudenda labe tantam multitudinem fuisse infectam, ita nobis ante oculos subjicitur formidabile Dei judicium contra adulteros & scortatores. Etsi autem impiæ defectionis rei erant, jam tamen dictum fuit, merito pœnam adscribi libidini, quæ ipsos ad idololatriam impulit.

Ex eodem Capite.

10. Tunc loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

11. Phinees filius Eleazar filii Aharon sacerdotis avertit excandescentiam meam à filiis Israël, quum zelatus est ipse zelum meum in medio eorum, & non consumpsi filios Israël in zelo meo.

12. Idcirco dic, Ecce, ego do ei pactum meum, pacis.

13. Et erit ei & semini ejus post eum, pactum sacerdotii perpetui, eo quod zelatus est pro Deo suo, & expiavit filios Israël.

14. Porro nomen viri Israël percussi, qui percussus est cum Madianitide, erat Zimri filius Salu, princeps familiæ tribus Simeon.

15. Nomen vero mulieris occisæ Madianitidis Chozbi filia Sur principis populorum, princeps domus paternæ in Madian erat.

16. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,

17. Angustiis affice Madianitas, & percutias eos:

18. Quia ipsi afflixerunt vos fraudibus suis, quibus fraudulenter egerunt contra vos in negotio Peor, & in negotio Chozbi filiæ principis Madian sororis suæ, quæ percussa est in die plagæ propter Peor.

10. *Tunc loquutus est Jehova.*] His verbis ostendit Deus se auctorem fuisse cædis: non tantum quia hoc modo placatus fuerit erga populum, sed ubi zelum Phinees suum vocat. Quanquam peræque conveniet sive passive sive active accipias: nempe quod Phinees zelo vindicandæ gloriæ Dei fuerit accensus, vel induerit ipsius Dei affectum. Utrumvis placeat, in seipsum transfert Deus quod gestum fuerat à Phinees. Ubi autem se placatum fuisse testatur sumpta pœna, ne meritoriam satisfactionem imaginemur, qua fingunt Papistæ redimi pœnas coram Deo. Etsi enim justæ scelerum vindictæ sacrificia sunt boni odoris, minime tamen piacula sunt ad Deum reconciliandum. Deinde non agitur hic de compensatione: sed ratio placandi Dei fuit, quod tam severa ultione cohibita fuit populi impietas, quæ ad iram ejus inflammandam quasi flabellum erat. Itaque in Ps. 106. non operi Phinees, sed tantum precationi placatio tribuitur, quia pro jure sacerdotali supplex intercesserit. Interea tamen verum est illud Pauli, non judicari à Deo qui sponte seipsos judicant, quia sua pœnitentia quodammodo præveniunt ejus judicium. Merces vero promittitur ipsi Phinees, sacerdotium perpetuum. Si quis objiciat, nihil novum hoc modo eum consequi, quia jam ex Legis præscripto certus erat patris successor: respondeo, non esse novum ut quod jam ante gratis pollicitus est Deus, mercedis nomine se daturum pronunciet. Sic quod Abrahæ dictum fuerat ante natum Isaac, postquam eum mactare paratus fuit, iterum repetitur, Quia non pepercisti filio tuo, ideo benedicam tibi, & in semine tuo benedicentur omnes gentes. Deinde non simpliciter de jure unius hominis hic agitur, sed de successione continua: acsi promitteret Deus, nonquam interiturum ejus semen. Et certe mutatio quæ sub principium Solomonis contigit, huic promissioni

1 Cor. 11. vers. 31.

Genes. 22. vers. 16.

miſſioni non repugnat: quia probabili ratione colligitur, Sadoc non minus quam Abiathar fuiſſe progenitum ea genere Phinees. Pactum autem hoc, pacis dicitur, quia ſtabile futurum erat: ideo commode verti poſſet, Pactum meum in pace. Certe felicem ſucceſſum deſignat, acſi dixiſſet, Phinees cum ſuis poſteris proſpere ſacerdotio functuros.

14. *Porro nomen viri.*] Sicuti memoria juſtorum benedicta eſt, ita fœdi ſceleris auctorem perpetuæ ignominiæ damnari æquum fuit. Quod vero ad totam tribum pars dedecoris rejicitur, hinc apparet quantopere Deo diſplicuerit tanta atrocitas. Etſi enim non ſimpliciter trahitur in ſocietatem ſceleris tribus Simeon, inuritur tamen communis infamiæ nota ad omnes humiliandos, ut diſcat pro ſe quiſque quos è ſuis cognatis peccantes viderit ſevere caſtigare, non autem fovere eorum vitia ſi generis auctori conſultum eſſe cupit. Jam quod tam Zimri quam mulier Madianitis ex nobilibus & primariis familiis fuiſſe memoratur, non tantum docemur judicium Dei eſſe [illegible], ubi dignitati non parcit, ſed quo quiſque in altiori honoris gradu locatus eſt, ſi turpiter ſe gerat, eo majoribus probris eſſe expoſitum: quia ſplendor ipſe magis conſpicua reddit hominum facta. Quoniam autem paterna domus ſcorti, dicitur fuiſſe in Madian, conjiciunt nonnulli natam fuiſſe in terra Moab, vel ſaltem apud cognatos maternos fuiſſe illic educatam: verum quia res levis eſt, eam in medium relinquo.

17. *Anguſtiis afficite Madianitas.*] Quum paſſim ſuos arceat Deus à vindicta, mirum eſt nunc populum Iſraël ad eam ſtimulari: quaſi vero non plus ſatis jam propenſus eſſet ad ſe ulciſcendum. verum tenendum eſt, quum Deus qui juſtus eſt ſcelerum vindex, ſæpe utatur hominum opera, & eos conſtituat legitimos exercendæ ſuæ vindictæ miniſtros: non damnari ſine exceptione quamlibet vindictam, ſed ad quam homines ipſos impellit carnis affectus. Læſus eſt quiſpiam, ſtatim privata ſua injuria accenſus ad ulciſcendi cupiditatem rapitur. hic manifeſtum eſt vitium. Si quis autem recto & compoſito Dei zelo ad pœnam expetendam agitur, non ſuam ipſius cauſam, ſed Dei agendam ſuſcipit. Noluit igitur Deus populi ſui iracundiæ frena laxare, ut pro violento ejus impetu rependeret Madianitis quod meriti erant: ſed ſuo gladio armavit ad eos puniendos: acſi pronunciaret, juſtam fore belli cauſam, nec timendum eſſe ne crudeles eſſent, tam noxios hoſtes delendo. Etſi autem fraudem hanc excogitaverat ſolus Balaam, culpa tamen in totum populum vertitur. Interea ſuſpenditur Moabitarum pœna, qui tamen in ſpeciem gravius nocuerant. Quia hic non apparet certa ratio cur alios clementer ſuſtineat Deus, ad aliorum vero pœnam cito properet, diſcamus reverenter ſuſpicere ejus judicia, & in illis excutiendis non plus nobis ſumere quam fas eſt. Nobis ſatis ſit hac de cauſa indictum fuiſſe legitimum bellum Madianitis, quia per ipſos non ſteterat quominus ſceleſta impietate ſe peſſundaret populus Iſraël.

Ejuſdem hiſtoriæ repetitio.

Ex Deut. IV.

3. Oculi veſtri viderunt quæ fecit Jehova propter Baal-Peor. omnem enim hominem qui perrexerat poſt Baal-Peor, perdidit Jehova Deus tuus è medio tui.

4. Vos autem qui adhæſiſtis Jehovæ Deo veſtro, vivitis univerſi hodie.

3. *Oculi veſtri.*] Certius teſtatur hæc expoſitio, adeo conſpicuum fuiſſe pœnæ exemplum, ut ne rudiſſimos quidem lateret: compellat enim Moſes non qui pollerent judicio, ſed quoslibet è vulgo, qui tantum ſpectatores fuerant. Certe ſi obſcurior fuiſſet Dei vindicta, non tam confidenter eos citaſſet teſtes: quo minus excuſabilis fuit eorum ſocordia, ſi in re tam clara & probe cognita cæcutirent. Porro quod eorum conſtantiam laudat, reſtringo ad actum præſentem: quia ſatis patet non continuo tenore eos adhæſiſſe Deo. Senſus eſt, in illa Dei ultione manifeſtum fuiſſe diſcrimen, ut mors impiæ multitudinis apud ſuperſtites aſſereret purum ejus cultum.

NUMER. Cap. XXVI.

ET fuit, poſt plagam loquutus eſt Jehova ad Moſen & Eleazar filium Aharon ſacerdotis, dicendo,

2. Tollite ſummam univerſæ congregationis filiorum Iſraël, à filio viginti annorum & ſupra, per domum patrum ſuorum, omnium egredientium ad bellum in Iſraële.

3. Itaque loquutus eſt Moſes & Eleazar ſacerdos cum illis in campeſtribus Moab, juxta Jordanem Jericho, dicendo,

4. Numerate univerſam congregationem filiorum Iſraël, à filio viginti annorum & ſupra: quemadmodum præceperat Jehova Moſi & filiis Iſraël qui egreſſi erant è terra Ægypti.

5. Reuben fuit primogenitus Iſraëlis. filii Reuben fuerunt aliquot: de Henoch fuit familia Henochitarum: de Phallu, familia Phalluitarum.

6. De Heſron, familia Heſronitarum: de Charmi, familia Charmitarum.

7. Iſtæ ſunt familiæ Reubenitarum: & fuerunt numerati eorum, tria & quadraginta millia ſeptingenti & triginta.

8. Et ex filiis Phallu, Eliab.

9. Filii autem Eliab, Nebuel, Dathan & Abiram: iſti ſunt Dathan & Abiram majores ſynagogæ qui rixati ſunt contra Moſen & Aharon in congregatione Core, quum rixarentur ipſi contra Jehovam.

10. Et aperuit terra os ſuum, & deglutivit eos & Core, quando mortua eſt congregatio, dum conſumpſit ignis ducentos quinquaginta viros: qui fuerunt in ſignum.

11. Filii vero Core non ſunt mortui.

12. Filii Simeon per familias suas: de Nemuel, familia Nemuelitarum: de Jamin, familia Jaminitarum: de Jachin, familia Jachinitarum.
13. De Zare, familia Zareitarum: de Saul, familia Saulitarum.
14. Istæ sunt familiæ Simeonitarum, duo & viginti millia & ducenti.
15. Filii Gad per familias suas: de Sephon, familia Sephonitarum: de Haggi, familia Haggitarum: de Suni, familia Sunitarum.
16. De Ozni, familia Oznitarum: de Eri, familia Eritarum.
17. De Arod, familia Aroditarum: de Areli, familia Arelitarum.
18. Istæ sunt familiæ filiorum Gad juxta numeratos suos, quadraginta millia & quingenti.
19. Filii Jehudah, Er & Onan: & mortuus est Er & Onan in terra Chanaan.
20. Fuerunt inquam filii Jehudah per familias suas: de Selah, familia Selanitarum: de Phares, familia Pharesitarum: de Zare, familia Zareitarum.
21. Fuerunt autem filii Phares: de Hesron, familia Hesronitarum: de Hamul, familia Hamulitarum.
22. Istæ sunt familiæ Jehudah per numeratos suos, sex & septuaginta millia & quingenti.
23. Filii Issachar per familias suas: de Thola, familia Tholaitarum: de Phua, familia Phuitarum.
24. De Jasub, familia Jasubitarum: de Simron, familia Simronitarum.
25. Istæ sunt familiæ Issachar juxta numeratos suos, quatuor & sexaginta millia ac trecenti.
26. Filii Zabulon per familias suas: de Sered, familia Sereditarum: de Elon, familia Elonitarum: de Jahleel, familia Jahleelitarum.
27. Istæ sunt familiæ Zabulonitarum juxta numeratos suos, sexaginta millia & quingenti.
28. Filii Joseph per familias suas: Menasse & Ephraim.
29. Filii Menasse: de Machir, familia Machiritarum. & Machir genuit Galaad: de Galaad, familia Galaaditarum.
30. Isti sunt filii Galaad: de Jezer, familia Jezeritarum: de Helec, familia Helecitarum.
31. Et de Asriel, familia Asrielitarum: de Sechem, familia Sechemitarum.
32. Et de Semida, familia Semidatarum: & de Hepher, familia Hepheritarum.
33. Et Salphaad filio Hepher non fuerunt filii, sed filiæ: quarum hæc nomina, Malhah & Noah, Hoglah & Milchah, & Thirsah.
34. Istæ sunt familiæ Menasse: numerati autem eorum, duo & quinquaginta millia & septingenti.
35. Isti sunt filii Ephraim per familias suas: de Suthelah, familia Suthelitarum: de Becher, familia Bechritarum: de Thahan, familia Thahanitarum.
36. Et isti sunt filii Suthelah: de Eran, familia Eranitarum.
37. Istæ sunt familiæ filiorum Ephraim juxta numeratos suos, triginta duo millia & quingenti. isti sunt filii Joseph per familias suas.
38. Filii Benjamin per familias suas: de Bela, familia Belitarum: de Asbel, familia Asbelitarum: de Ahiram, familia Ahiramitarum.
39. De Sephupham, familia Suphamitarum: de Hupham, familia Huphamitarum.
40. Fuerunt autem filii Bela, Arde & Nahaman: de Arde, familia Arditarum: de Nahaman, familia Nahamanitarum.
41. Isti sunt filii Benjamin juxta familias suas & numeratos suos, quadraginta quinque millia & sexcenti.
42. Isti sunt filii Dan per familias suas: de Suham, familia Suhamitarum. istæ sunt familiæ Dan per familias suas.
43. Omnes familiæ Suhamitarum juxta numeratos suos, sexaginta quatuor millia & quadringenti.
44. Filii Aser per familias suas: de Imnah, familia Imnahitarum: de Isvi, familia Isvitarum: de Beriah, familia Beriitarum.
45. De filiis Beriah: de Heber, familia Hebritarum: de Malchiel, familia Malchielitarum.
46. Nomen autem filiæ Aser erat Sarah.
47. Istæ sunt familiæ filiorum Aser juxta numeratos suos, quinquaginta tria millia & quadringenti.
48. Filii Nephthali per familias suas: de Jesiel, familia Jesielitarum: de Guni, familia Gunitarum.
49. De Jeser, familia Jesrilitarum: de Sillen, familia Sillenitarum.

50. Istæ sunt familiæ Nephthali per familias suas: numerati autem eorum, quadraginta quinque millia & quadringenti.

51. Isti sunt numerati filiorum Israël, sexcenta millia, & mille septingenti ac triginta.

52. Loquutus est autem Jehova ad Mosen, dicendo,

53. Istis dividetur terra illa in possessionem secundum numerum nominum.

54. Numerosiori dabis possessionem majorem, & pauciori diminues possessionem suam: unicuique secundum numeratos suos dabitur hæreditas sua.

55. Veruntamen sorte dividetur terra, per nomina tribuum patrum suorum hæreditatem accipient.

56. Secundum sortes dividetur hæreditas ejus inter multum & paucum.

57. Isti autem sunt numerati Levitarum per familias suas: de Gerson, familia Gersonitarum: de Cehath, familia Cehathitarum: de Merari, familia Meraritarum.

58. Istæ sunt familiæ Levitarum: familia Libnitarum, familia Hebronitarum, familia Mathlitarum, familia Musitarum, familia Corhitarum. Cehath autem genuit Amram.

59. Nomen vero uxoris Amram Jochebed filia Levi, quam peperit ipsi Levi in Ægypto: & quæ peperit ipsi Amram, Aharon & Mosen, & Mariam sororem eorum.

60. Natique sunt ipsi Aharon, Nadab & Abihu, Eleazar & Ithamar.

61. Porro mortui sunt Nadab & Abihu dum offerrent ignem alienum coram Jehova.

62. Et fuerunt numerati eorum, viginti tria millia: omnes mares à filio mensis & supra. non enim numerati fuerant inter filios Israël, quod data non sit illis hæreditas inter filios Israël.

63. Isti sunt numerati Mosis & Eleazar sacerdotis, qui numeraverunt filios Israël in campestribus Moab juxta Jordanem Jericho.

64. Inter istos autem non fuit quisquam de numeratis Mosis & Aharon sacerdotis qui numeraverant filios Israël in deserto Sinai.

65. Dixerat enim Jehova de illis, Moriendo morientur in deserto. & non fuit superstes ex eis quisquam, nisi Caleb filius Jephuneh, & Josue filius Nun.

1. *Et fuit, post plagam.*] Secundum hunc censum à Mose actum esse legimus: ex capite tamen 38. Exodi colligere promptum est, fuisse ordine tertium saltem. Quanquam magis probabile est, vel quotannis, vel statis temporibus nomen dedisse qui ad annos viginti pervenerant. Atqui numerus populi inde colligi non poterat, nisi fieret mortuorum comparatio. hoc quidem extra controversiam est, ter fuisse censos in deserto qui in viros adoleverant. Et id elicitur ex contextu: quia quarto versu dicitur, hanc recognitionem esse factam sicuti præceperat Deus Mosi & filiis Israël qui egressi fuerant ex Ægypto. Unde apparet, non tantum morem ab initio receptum, instar regulæ sequutos esse, sed populum rursus censeri, sicuti prius in deserto Sinai census fuerat. Unde iterum probabilis conjectura ducitur, nullum, à quo tempore illinc egressi fuerant, intermedium fuisse exemplum simile. Illic enim refert Moses quot talenta confecta fuerint ex tributo populi, & capita numerat, sexies centum millia cum quinquaginta & quingentis. Atqui postea subjicit, quum castra moverent è monte Sinai, censum ex Dei mandato actum esse. sed hanc rem (de qua alibi dictum fuit) levius prætereo. Nunc videndum est quo consilio censeri voluerit Deus populum suum antequam in possessionem terræ promissæ eum induceret. Intra annos quadraginta tota militaris ætas perierat: multi immatura morte abrepti fuerant: imo una clades nuper absumpserat viginti quatuor millia: quis non putasset quarta fere parte imminutum esse populum? Quod ergo reperitur quæ ante fuerat multitudo, pro singulari miraculo ducendum. Fuit hoc memorabile documentum iræ Dei, ex sexcentis & tribus millibus nullum manere superstitem præter duos: sed continua sobole ita renovari populum, ut post exactum tempus, æquarent posteri numerum priorem, inæstimabilis Dei gratiæ opus fuit. Ita in illo formidabili judicio, quo sceleratum populum ultus est Deus, resplenduit promissionis ejus veritas. Dictum fuerat Abrahæ, Multiplicabo semen tuum ut stellas cæli & arenam maris: hanc benedictionem minime obscurari decuit quo tempore altera pars promissionis implenda erat, Semini tuo dabo terram hanc. Ergo pœnis ita assuefactus fuit populus ad Deum timendum, ut paterni favoris gustum non amitteret. Et Deus judicia sua sic temperat erga Ecclesiam, ut in media indignatione semper misericordiæ recordetur, quemadmodum dicit Habacuc. Hæc ratio est ut numeratus populus fuerit statim post plagam inflictam, quo magis conspicuum esset, mirabiliter à Deo fuisse provisum ne qua post recentem tot hominum interitum appareret diminutio. *Habac. 3. vers. 2.*

8. *Et ex filiis Phallu.*] Inseritur quæ in nobili familia acciderat concisio, vel ad commendationem gratiæ Dei, quod accepta tanta jactura, nihilominus populosa fuerit tribus Ruben: vel ad causam diminutionis notandam: quia alioqui absurdum videri poterat, alias tribus eam multitudine superare, cujus tamen auctor & pater erat primogenitus Jacob. Ubi vero deletos cum suis fuisse commemorat duos filios Eliab, breviter attingit clementiam Dei erga filios Core, quibus pepercit. Et certe hoc non vulgare fuit misericordiæ specimen, non modo eos à clade servare immunes, sed ex radice maledicta surculos postea excitare, in quibus fulgerent spirituales ejus divitiæ in communem Ecclesiæ usum. Scimus enim quam honorifica sæpius fiat mentio ejus familiæ. Et probabile est, quosdam fuisse Psalmorum auctores: atque ita spiritu Prophetico donatos, quum nemo tunc forte ex sacerdotibus tali dono polleret. Hæc est profunda in variis & inæqualibus Dei judiciis abyssus, quam sobria humilitate revereri convenit. Interea una voce subindicat Moses cur iterum eandem recitet historiam: quia debuit formidabile genus mortis trahi in perpetuum exemplum. נס enim, quod proprie Hebræis est signum aut vexillum, sæpe pro portento capitur quod in admirationem rapit sensus hominum, & simul animos metu percellit.

19. *Filii Jehudah.*] Quum tam numerosa fuerit tribus Juda, gratiæ Dei magnitudinem hac circumstantia amplificat Moses, quod ex tribus filiis quos genue-

genuerat, duo perierint in terra Chanaan, qua orbitate videri poterat damnatus perpetuæ sterilitatis. Cumulus vero incomparabilis misericordiæ accessit, dum filii duo ex pudenda origine, & incesto coitu nati, in tantum populum excreverunt.

28. *Filii Joseph.*] Notanda est comparatio inter duas tribus ex uno capite progenitas. Quod unius tantum filii pater fuit Manasse: ita tunc præludio quodam comprobatum fuit vaticinium Jacob, dum pronunciaverat primogenitum fratre suo Ephraim qui minor natu erat, minorem fore. Interea tamen longe lateque diffusa fuit Dei benedictio ad genus ipsius propagandum, ut tribum Ruben numero superaverint. Porro quum [illegible] qua præstabant posteri Ephraim, quædam esset fœcunditatis imago: excellentia tamen & dignitas de qua vaticinatus fuerat Jacob, in longum tempus dilata fuit: quia in hoc censu tertia circiter parte inferior fuit tribus Ephraim, cui tamen promissa fuerat major copia. Quamvis ergo non frustra loquutus esset Deus, rei exhibitio non statim apparuit. In tribu vero Dan sese exeruit incredibilis Dei virtus. Contemptibilis erat inter fratres: quanquam jam gradus imperii concessus fuerat his verbis, Dan judicabit populum suum: id tamen pronunciabat Jacob tanquam incredibile. Unum duntaxat filium genuisse dicitur: interea posteritas ejus sexaginta quatuor millia transcendit.

51. *Isti sunt numerati.*] Hac summa clarius exprimitur quod ante attigi, inter diversas clades, præsertim vero in terribili Dei vindicta, incredibili modo servatum fuisse Abrahæ genus, ne effectus promissionis in exigua tantum hominum manu extaret. Natura ipsa & communis ratio ferebat, ut pauci tantum fruerentur terra promissa: quod si ad paucitatem hominum redacta fuisset hæreditas, quodammodo obruta latuisset Dei promissio. Mirabiliter ergo intra annos triginta octo, plus sexcentis & tribus millibus hominum extinctis, effecit tamen Deus, ut idem maneret capitum numerus, duobus tantum millibus & quingentis exceptis. Certe velut ter & quater cæcos esse oportet qui admirabilem Dei providentiam & fidem gratuitæ adoptionis, constantiamque in servandis promissis non intuentur in tam illustri speculo. Simul clare apparet quod ante ex Deuteronomio citavi, eos qui fuerunt superstites, palam admonitos fuisse clade illa, ne ad superstitiones unquam deficerent.

53. *Istis dividetur terra.*] Hoc ad animandos fideles non parum valuit, quum nomina darent coram Deo, & profiterentur se terræ hæredes: quia perinde erat acsi rem manu tenerent, ubi Deus ad certam possessionem eos vocabat. Emphatice enim ponitur demonstrativum pronomen, ne se longius differri existiment, ac sibi promitti quod posteros demum maneret. Rei ergo exhibitio & præsentia notatur, ubi Deus præcipit iis qui numerati jam erant, & quorum extabant nomina in publicis tabulis, terram dividi. Deinde præscribitur jus analogicum, ut pro numero capitum sua quibusque distribuatur portio. Nunc tenemus in eum finem fuisse recognitos, & quasi lustratos, ut se alacrius ad terræ promissæ fruitionem accingerent.

57. *Isti autem sunt numerati Levitarum.*] Seorsum agit de tribu Levi, quam Deus à reliquo populo separaverat. Inter filios Levi, ultimum commemorat Cehath auctorem sacerdotalis familiæ. Unde probabili conjectura elicitur, non spectatum fuisse primogenituræ ordinem, ubi Deus sacerdotes inde sumere dignatus est. Cur vero matris suæ nomen exprimat Moses præter consuetum Scripturæ morem, non satis liquet. Neque enim consentaneum est id fecisse ad commendationem sui generis: quia simul docet se cum liberis fuisse honore dejectum. ubi certe nulla apparet ambitio. Verisimilius est, si nomen Filiæ stricte accipitur in primo gradu, quod probrosum erat non tacuisse, quo Dei indulgentiam magis extolleret. nam hoc modo progeniti ex incestuoso conjugio essent Moses & Aharon, quandoquidem Amram pater Aharon amitam duxisset uxorem, quod repudiabat naturæ verecundia. Potius ergo erit ingenua domesticæ infamiæ confessio, quam ambitiosum præconium. Si quæratur quomodo id toleratum fuerit: in promptu est responsio, sic invaluisse tunc licentiam apud Orientales populos, ut nemo putaret illicitum quod passim apud omnes in usu erat. Idque vidimus antea diserte notari, ubi Deus, incestuosa conjugia vetando, populum suum ab aliis gentibus discernit. Nihil ergo mirum, si nondum Lege Dei prohibiti, vulgatum morem sequuti sunt.

60. *Natique sunt ipsi Aharon.*] Quum ex quatuor filiis duo subita morte fuerunt abrepti, periclitari visa est summi sacerdotii dignitas, quæ à duorum hominum vita pendebat. Atque hoc consilio historiam prius narratam repetit Moses, ut in conservatione ejus ordinis, cui annexa erat totius Ecclesiæ salus, clarius cernatur admirabilis Dei providentia. Certe nisi in aliis familiis longe major viguisset fœcunditas, tota tribus Levi perquam exiguo numero constitisset. Imo si fiat comparatio, incredibilis erit copia, ubi viginti tria millia numerantur, quum duo tantum capita cum suis liberis haberent genus sacerdotale. Sed Deus Ecclesiæ suæ excellentiam per modos & gradus humanitus incognitos ad summum attollit, quo melius in hac humilitate emineat ejus potentia. Porro causa mortis iterum exprimitur, ut exemplo admoniti sacerdotes, non tantum à voluntariis sacrilegiis, sed ab errore & negligentia diligentius sibi caveant.

63. *Isti sunt numerati Mosis & Eleazar.*] Priores recogniti fuerant sub Aharon. Discrimen ergo notatur inter duos census: ut ita sibi transitum faciat Moses ad commemorandum Dei judicium quod nunquam satis attente expendi potest, ex sexcentis millibus tantum duos fuisse repertos qui tempus à Deo præfixum superarent. Si quis excipiat, maximam partem suo fato esse defunctam, qui jam annum tricesimum & quadragesimum, imo quinquagesimum excesserant, atque ita octogenarii fuissent ante completum hoc tempus quadraginta annorum: fateor id verum esse: sed multi nondum vicesimum quartum annum attigerant. Nec dubium quin ex illis non pauci fuerint juniores Josue & Caleb, quos scimus non modo vegetos fuisse & integros multis post annis, sed etiam robustos. Ergo, ut minimum, dimidiam partem non senectus, sed Dei ultio immatura morte abstulit, acsi eos sua manu palam è cælo feriret. Itaque non abs re Moses recitat mortuos esse, sicuti pronunciaverat Deus: non tantum, ut pœna de illis sumpta nos ad timorem Dei erudiat, sed ut discamus ad ejus minas serio expergefieri.

NUMER. CAP. XXVII.

Accesserunt autem filiæ Salphaad, filii Hepher, filii Galaad, filii Machir, filii Menasse de familiis Menasse, filii Joseph: hæc vero sunt nomina filiarum ejus, Malhah, Noah, Hoglah, & Milchah, & Thirsah.

2. Hæ steterunt coram Mose & coram Eleazar sacerdote, & coram principibus atque universa congregatione ad ostium tabernaculi conventionis, dicendo,

3. Pater noster mortuus est in deserto: qui tamen non fuit in congregatione quæ congregata fuit adversus Jehovam, in congregatione Corah: quia in peccato mortuus est, & filii non fuerunt ei.

4. Quare tolletur nomen patris nostri de medio familiæ suæ, propterea quod non sit ei filius? da nobis hæreditatem inter fratres patris nostri.

5. Retulit autem Moses causam earum coram Jehova.

6. Et respondit Jehova ad Mosen, dicendo,

7. Rectum filiæ Salphaad loquuntur: dando dabis eis possessionem hæreditatis in medio fratrum patris sui, & transferes hæreditatem patris earum ad eas.

8. Ad filios autem Israël loqueris, dicendo, Quum quis mortuus fuerit, & filius non fuerit illi, tum transfeteris hæreditatem ejus ad filiam ipsius.

9. Quod si non fuerit ei filia, tunc dabitis hæreditatem ejus fratribus ipsius.

10. Si vero non fuerint ei fratres, tunc dabitis hæreditatem ejus fratribus patris ipsius.

11. Quod si non fuerint fratres patri ipsius, tunc dabitis hæreditarem ejus propinquiori illi de familia ipsius, hæreditateque accipiet illam: erit autem istud filiis Israël in statutum judicii, quemadmodum præcepit Jehova Mosi.

1. *Accesserunt autem.*] Inseritur historia de filiabus Salphaad ex progenie Machir, quæ postularunt admitti in partem hæreditatis: quia nullus erat masculus successor patri earum. poterat autem ambigua videri definitio hujus causæ, nisi Dei responso sublata dubitatio esset. Nam quum io Lege nullum detur fœminis nomen, non debuit in terræ portione earum haberi ratio. Et certe hoc jus commune præscripsit Deus: sed nunc specialis ponitur exceptio, quoties domus una carebit hæredibus masculis, ne ejus memoria intercidat, ut fœminæ succedant. Scio id posse agitari, quia rationes occurrunt in utramque partem: verum nobis sufficiat quod Deus ioterposuit decretum. Etsi autem de privata sua utilitate coram Mose litigant, disceptatio tameo ex bono principio manavit: quia de successione non adeo sollicitæ fuissent, nisi perinde apud eas valuisset Dei promissio acsi jam in possessionem mitti postularent. Nondum ingressi erant terram, nec hostes profligaverant: fretæ tamen testimonio Mosis, jus suum non secus persequuntur acsi eo ipso die tranquilla esset perceptio. Idque ad totius populi confirmationem valuit, dum Moses consuluit Deum tanquam de re seria, & ex oraculo pronunciavit quid rectum ac æquum esset. Disceptatio enim coram omnibus habita, animos erigere debuit, ut saltem foeminas imitarentur.

3. *Pater noster mortuus est*] Rationem adducunt minime spernendam, quod mortuus fuerit pater ex quo Deus ad præsentem terræ fruitionem populum vocaverat: nam si longius producta fuisset disceptatio, multas lites gignere poterat. Ergo restrictio ex temporis circumstantia jus earum adjuvit. Secundo objiciunt, patrem nullo crimine esse promeritum cur abdicaretur à communi sorte. nam sub conspiratione Dathan & Abiram (men jodicio) per synecdochen comprehendunt alia scelera, quorum poena posteros constringat. Ideo privatum ejus peccatum publicæ ignominiæ opponitur: sic enim interpretor quod dicuot mortuum esse io suo peccato. Ac certe poeriliter Judæi eum esse nugantur qui ligna collegerat Sabbatho, vel unum ex eorum numero qui interfecti sunt morsu serpentum. Coactum vero est id referre ad maledictionem cui totum genus humanum subjectum est. Privatum itaque peccatum à publico scelere discernunt quod abdicatione dignum esset, ne deterior sit patris conditio quam alterius cujuslibet. Interea principium retinent à communi pietatis sensu dictatum, Quia mors Dei maledictio est, peccati mercedem esse.

5. *Retulit autem Moses causam.*] Credibile est vel sententiis fuisse variatum, vel tanquam in re obscura & ambigua suspensas fuisse judicum mentes. Utile quidem fuit legem ferri divinitus, ne qua in posterum controversia nasceretur. Nam si de re præsenti pronunciatum fuisset hominum sententiis, nondum forte satis domita fuisset multorum obstinatio. Notanda vero Mosis pia modestia, quem noo pudet ignorantiam fateri, donec ex ore Dei fuerit edoctus. Atqui Legem quadraginta ante annis jam promulgaverat: sed ad discendum semper fuit paratus. Minime porro dubium est quin Deus eum ad petenda oracula compulerit quoties actum fuit de rebus maxime seriis, donec omnibus numeris absoluta esses doctrina. Etsi autem nunc Deus è cælo noo profert quid factu opus sit, monentur tamen Mosis exemplo gubernatores ad Deum confugere in negotiis perplexis, ut eos Spiritu prudentiæ instruat. quo certe non destituentur si eum implorent: quia non minus ad ipsos exaudiendos erit facilis quam erga Mosen se tunc ostendit.

8. *Ad filios autem Israël.*] Hypothesis occasio ferendæ legis fuit, quæ perpetua & generalis esset regula quoad jus hæreditarium. Etsi autem filias Deus præfert aliis omnibus cognatis, ubi deest proles mascula; excepto tamen primo gradu, solos masculos ad successionem admittit: atque ita usitatum ordinem servat. Et certe, sexus respectu, excludere suos hæredes perquam iniquum foret: verum ubi à suis ventum est ad alios legitimos, maribus sua prærogativa constare incipit. Loquor de terra Chanaan, in qua non tantum nomen Abrahæ, sed quo certior ac distinctior esset memoria, duodecim tribuum servari oportuit.

NUMER. Cap. XXXVI.

Accesserunt vero principes patrum è familia filiorum Gilad filii Machir filii Menasse de familiis filiorum Joseph, & loquuti sunt coram Mose & coram principibus capitibus patrum filiorum Israël:

2. Ac dixerunt, Domino meo præcepit Jehova ut daret terram in possessionem sorte filiis Israël: etiam domino meo præceptum est à Jehova ut daret possessionem Salphaad fratris nostri filiabus ejus.

3. Quæ si alicui de filiis aliarum tribuum filiorum Israël dentur in uxores, minuetur hæreditas earum ab hæreditate patrum nostrorum, addeturque hæreditati tribus quibus nupserint, & de sorte hæreditatis nostræ minuetur.

4. Quumque

4. Quumque fuerit Jubilæus filiis Israël, addetur hæreditas earum hæreditati tribus quibus nupserint: atque de hæreditate tribus patrum nostrorum detrahetur hæreditas earum.

5. Præcepit itaque Moses filiis Israël juxta sermonem Jehovæ, dicendo, Rectum tribus filiorum Joseph loquitur.

6. Hoc est quod præcepit Jehova de filiabus Salphaad, dicendo, Ut placebit illis, sint in uxores: veruntamen familiæ tribus patris sui sint in uxores.

7. Ne transferatur hæreditas filiorum Israël de tribu ad tribum: nam filii Israël singuli adhærebunt hæreditati tribus patrum suorum.

8. Et omnis filia quæ possederit hæreditatem de tribubus filiorum Israël, uni de familia tribus patris sui erit in uxorem, ut possideant filii Israël singuli hæreditatem patrum suorum.

9. Ne transferatur possessio de tribu ad tribum aliam: sed singuli ex tribubus filiorum Israël hæreditati suæ adhærebunt.

10. Quemadmodum præceperat Jehova Mosi, sic fecerunt filiæ Salphaad.

11. Nam Mahalah, Thirsah, & Hoglah, & Milchah, & Noah filiæ Salphaad, filiis patruorum suorum fuerunt in uxores:

12. His qui erant de familia filiorum Menasse filii Joseph fuerunt in uxores, fuitque hæreditas earum tribui familiæ patris earum.

13. Ista sunt præcepta & judicia quæ præcepit Jehova per manum Mosis filiis Israël in campestribus Moab juxta Jordanem Jericho.

1. *Accesserunt principes patrum.*] Mirum videri posset, Deum mutilam dedisse legem de successionibus, acsi in mentem non venisset quod nunc recitabitur, donec à principibus familiarum admonitus fuit Moses, iniquum esse transferri hæreditates: quod tamen futurum erat si in alias tribus abnuberent filiæ Salphaad, quando in sorte tribus Manasse obtigerat illa portio. Quicquid enim accrescebat extraneis, sortis erat diminutio. Ergo sicuti nuper consuluit Deus privatis, ita nunc agitur de communi utilitate vel damno. Quid ergo sibi vult, Deum nonnisi ex parte dimidia prospexisse quid rectum esset? Equidem existimo Deum sic temperasse responsa, ut tantum rogatus suum cuique jus assignaverit. Veniunt filiæ Salphaad, & fidem Mosis ac seniorum implorant: earum precibus Deus obtemperat. Veniunt capita tribus, & disceptationem movent de jactura translatitiæ successionis. Cavetur ergo ne ditescant aliæ tribus illorum jactura. In summa, quum posset ultro Deus occurrere, eorum postulationi concedere maluit qui nihil præter æquum & justum petebant. neque enim dicere licet hic accidisse quod plerumque solet, ut dum quisque pertinaciter causam suam tuetur, & ad proprium commodum nimis attentus est, ut quæstio quæstionem pariat. Deus enim causa cognita pronunciat utramque partem nonnisi rectum petere. Sequitur ergo, Deum consulto distulisse sua decreta, donec ex re nata nascerentur. Vulgare dictum est, de iis quæ raro contingunt leges nihil statuere. Ita vulgo creditum fuisset legem esse supervacuam: ac præsertim aliquid detractum fuisset de auctoritate doctrinæ, si de re levi Moses verba fecisset, nisi præeunte materia. Denique de rebus dubiis & non magnis se familiariter interrogari passus est Deus, ut posteri agnoscerent, responsum ejus esse testimonium paternæ indulgentiæ. Interea tenendum est, si nos perinde tangat rerum cælestium cura atque filii Manasse de negotio terreno fuerunt solliciti, semper regulam quam observemus nobis fore in promptu.

2. *Domino meo præcepit Jehova.*] Speciem repugnantiæ objiciunt, quod terram ex Dei mandato sortitæ fuerint tribus, nunc autem permisceantur sortes dum hæreditas ad aliam tribum devolvitur. Sumunt autem pro confesso fieri non posse ut Deus secum ipse dissideat. Ergo ad tollendam ἀντιλογίαν addenda fuit interpretatio. Lex Dei (inquiunt) quæ inviolabilis manere debet, jubet terram sorte distribui: qui nunc conveniet mulieres alio hæreditatem suæ tribus transferre? Ita remedium quærendo, se Dei imperio subjiciunt, & reverenter amplexantur quod præceperat. Adhæc, absurdum quod inde sequeretur amplificant: quia anno quinquagesimo, quo redeundum erat ad primam sortem, tantundem fuisset detractum ex portione tribus Manasse, quantum abstulissent secum filiæ Salphaad. Merito igitur decretum interponi postulant, quod duas priores leges conciliet, quæ alioqui videntur contrariæ.

5. *Præcepit itaque Moses.*] Non legitur hic narratio similis superiori, quod negotium retulerit Moses ad Deum: idem tamen brevius dicitur, quod Moses responderit populo ex ore Dei. unde colligitur Deum consuluisse. Porro non tantum pronunciat Deus secundum filios Manasse, sed eorum postulationem approbat, quia sua sorte contenti sibi vendicant quod adimi sine cælestis decreti violatione non poterat. Hac occasione lex communis statuitur, ne mulier cui obtigit hæreditas, extra suam tribum nubat, quia fraudaret suos gentiles dotali fundo. Hoc autem modo libera nubendi fœminis electio data fuit, modo hæreditati paternæ renunciarent. Videntur quidem latius patere verba, ne quis etiam vir nisi ex sua cognatione uxorem accipiat: verum sensus legis ex causa ipsa petendus est. Porro dubium non est nunc promiscua conjugia vetari, quatenus juris hæreditarii ordinem confundunt.

NUMER. CAP. XXXI.

ET loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,

2. Ulciscere ultionem filiorum Israël de Madianitis, postea aggregaberis ad populos tuos.

3. Loquutus est itaque Moses ad populum, dicendo, Accingant se ex vobis viri ad bellum, & sint contra Madian, ut dent ultionem Jehovæ.

4. Mille de singulis tribubus, de omnibus tribubus Israël mittetis ad bellum.

5. Et traditi sunt ex millibus Israël mille per singulas tribus, duodecim millia accincti ad militiam.

6. Quos misit Moses, mille de singulis tribubus ad bellum: misit, inquam, illos & Phinees filium Eleazar sacerdotis ad bellum, & vasa sancta, & tubæ clangoris erant in manu ejus.

7. Et pugnaverunt contra Madian, quemadmodum præceperat Jehova Mosi, & occiderunt omnem masculum.

8. Reges quoque Madian occiderunt cum occisis eorum, Evi, & Recem, & Sur, & Hur, & Reba, quinque reges Madian: & Balaam filium Beor occiderunt gladio.

9. Abduxerunt autem captivas filii Israël uxores Madianitarum, & parvulos eorum: atque omnia jumenta eorum, omniaque pecora eorum, & omnem substantiam eorum prædati sunt.

10. Omnes quoque urbes eorum, per habitationes eorum, & omnes ædes combusserunt igni.

11. Tuleruntq; omnia spolia, & omnem prædam, tam de hominibus quàm de jumentis.

12. Et adduxerunt ad Mosen & Eleazar sacerdotem, & ad congregationem filiorum Israël, captivitatem, & prædam, & spolia ad castra ipsa in campestribus Moab, quæ sunt juxta Jordanem Jericho.

13. Egressi sunt ergo Moses & Eleazat sacerdos, & omnes principes congregationis in occursum eorum extra castra.

1. *Et loquutus est Jehova.*] Inter alias prærogativas quibus Ecclesiam suam Deus ornavit, hæc celebratur, quod pios armaverit ad exercendam vindictam in Gentibus, ut exequantur in illis judicium scriptum. Etsi autem id fore sub Christi regno pronunciat Spiritus, *Psal. 149. vers. 7.* alludit tamen ad vetusta exempla, ex quibus unum hic legitur memoratu dignum. Impia conspiratione sese Madianitæ extulerunt ad perdendum Dei populum. hujus crudelitatis vindictam suscipiens Deus, singulare paterni erga Israëlitas favoris specimen edidit: sed eos constituens judicii sui ministros, gratiam suam duplicat. Docet ergo hic locus quam sollicitus fuerit Deus de salute populi electi, dum ejus hostibus se ita opposuit, acsi omnia vellet habere communia. Sed notanda simul beneficii accessio, quod ipsos Israëlitas, quamvis non essent extra culpam, dignatus est judices Madianitis præficere. Cæterum quum ubique suos à cupiditate vindictæ prohibeat, tenenda est distinctio inter hominum vindictam & ipsius Dei. Vult servos suos patienter injurias ferendo, vincere bono malum: interea se minime proprio imperio abdicat, quin penes ipsum maneat jus ulciscendi. *Rom. 13. vers. 4.* Imo Paulus fideles ad tolerantiam hortari volens, ad hoc principium eos revocat, Deum sibi sumere vindicandi partes. Jam vero quia Deo liberum est non modo per se, sed etiam per ministros vindictam, prout visum est, exercere: non pugnant hæc duo, frenari piorum affectus verbo, ne læsi vindictam appetant, vel retalient illatas sibi injurias, & tamen justos ac legitimos esse exequutores vindictæ Dei, ubi illis gladius in manum datur. Restat ut qui ad hoc munus vocatus est, sincero zelo scelera vindicet, tanquam Dei minister, non autem privatam causam agens. Hic Deus munus ulciscendi injunxit populo suo, ut minime tamen indulgeret carnis libidini. sic enim animatos esse oportuit, ut parati essent ignoscere Madianitis, & tamen strenue ad sumendam de illis pœnam se accingerent. Quod autem Deus erga Madianitas severus judex Moabitis pepercit, factum est in gratiam Lot, qui pater erat gentis. Admonui autem jam pluribus locis, ubi mentis nostræ captum superant Dei judicia, sobria humilitate dandam esse gloriam arcanæ ejus sapientiæ & nobis incomprehensibili. Nam qui in hac parte plus sapere appetunt quam par est, sese nimis efferendo, præcipiti audacia demergunt in profundam abyssum, qua tandem absorberi omnes eorum sensus necesse est. Moabitis pœnam remittere cur non esset in ejus arbitrio: & simul Madianitis rependere quam meriti sunt mercedem? Adde quod nonnisi ad tempus Moabitis ignovit donec eos obstinatio inexcusabiles redderet, postquam non modo abusi sunt ejus tolerantia, sed fratres suos à quibus humaniter tractati fuerant, tyrannice vexarunt. Porro voluit Deus vivo adhuc Mose hoc postremo actu rursus testatum facere suum erga populum amorem, ut animosius ad possidendam terram pergerent. Hæc enim confirmatio non vulgaris fuit, quum viderent Deum ultro ad ipsos ulciscendos occurrere. Mosi etiam profuit, sub ipso mortis articulo, novo experimento sentire quam Deus curam gerebat de salute populi. Hilariter enim populum relinquere in custodia Dei potuit, cujus manum illo tam recenti beneficio exteotam cernebat, ad complendos omnes gratiæ suæ numeros. Quo etiam spectant Dei verba, Aggregaberis ad populum tuum: quæ in mortis solatium addita fuisse certum est. Cæterum alia festinandi ratio fuit: quia si expectata fuisset mors sancti Prophetæ, forte ausi non fuissent Israëlitæ armis lacessere gentem quietam, à qua nihil periculi vel molestiæ imminebat. Tanta autem apud eos vigebat Mosis auctoritas, ut facilius quam alius quispiam eos imperio obsequentes habuerit. Quanquam autem promiscue tam reprobi quam fideles dicuntur morte colligi, vel aggregari ad suos populos, loquutio tamen hæc ostendit homines ad immortalitatem natos esse: neque enim idem de brutis animalibus dicere quadraret, quorum mors ultimus est interitus, ubi nulla spes sequitur alterius vitæ.

3. *Loquutus est itaque Moses.*] Non dubium est quin pertulerit Moses quæ acceperat à Deo mandata. Etsi ergo exprimitur duodecim tantum millia ad bellum egressa fuisse, res tamen ipsa demonstrat, numerum fuisse divinitus præscriptum una cum bellandi ratione. Et certe parum considerate Moses magnum populum tam exigua manu aggressus esset: atque adeo si id tentasset suo arbitrio, pœnam temeritatis merito dedisset: præeunte autem Dei mandato negotium probe recteque susceptum, feliciter peregit. Nec vero dubium est quin hoc examine probare voluerit Deus suorum fidem. Nam secundum humanum sensum, amentiæ erat sine causa periclitari: & in promptu erat exceptio, minime consentaneum esse, quum præsto essent sexcenta hominum millia, ad paucos restringere partes tam difficilis belli gerendi. Sicuti ergo postea Deus per quadringentos tantum homines duce Gedeon delevit ingentem exercitum Madian, ita sub manu Mosis singula tantum hominum millia ex unaquaque tribu ad perdendam gentem illam armavit. Sola tribus Zebulon quinto plus militum dare poterat quam Deus ex toto populo accepit. Hoc igitur documento fidem suam probarunt, quando unius Dei auxilio freti, non dubitarunt contra hostes intrepide ruere. Et eventus ipse melius illustravit gratiam ipsam quam si totis viribus pugnassent: quia tunc creditum fuisset, Madianitas infinita hominum copia obrutos fuisse. Sicuti ergo populus suam obedientiam prompto ob-

sequio

ſequio teſtatus eſt, ita reipſa tandem expertus eſt, nihil melius eſſe quam ſe Deo ſubjicere, & proſperos rerum eventus ita relinquere in ejus manu ut ab ipſo ſolo pendeat fiducia. Cæterum ne qua tribus aliis ſeſe præferret, ex æquo ſingulæ milites dare juſſæ ſunt. Porro miſſus eſt cum illis Phinees, non tam ut manum confereret cum hoſte, vel dux eſſet militaris, quam ut ad regendos & moderandos eorum animos nuncius Dei eſſet ac interpres. Continendi erant in Dei timore, ad ſpem victoriæ erigendi. Præfectus ergo fuit illis Dei ſacerdos, ut ſacrum eſſet bellum. quo etiam ſpectabant tubæ argenteæ, quibus, ex Legis præſcripto, alibi vidimus Levitas clangere ſolitos, ut palam fieret prælia non committi niſi cœleſtibus auſpiciis. Sub vaſis ſacris recte, meo judicio, Arcam fœderis comprehendi exiſtimant quidam interpretes.

7. *Et pugnaverunt.*] Præclarum obedientiæ exemplum, quod militiam diſcriminis plenam non detrectant duodecim hominum millia: quum objicere promptum eſſet, perperam fieri quod exponerentur veluti ad carnificinam, ſederet autem in caſtris otioſus populus, qui ſua multitudine, abſque magno negotio hoſtem fugaſſet ac profligaſſet. Non vulgare ergo documentum pietatis fuit, morem gerere Dei præcepto, nec ullum ignaviæ prætextum obtendere. Et Deus etiam reipſa monſtravit, ſe non temere projicere ſuos in diſcrimen: quia penes ipſum ſit eripere à centum mortibus quos recipit in ſuam cuſtodiam. unde etiam docemur, nullum eſſe melius ſalutis compendium quam ſequi quocunque vocat.

Quæ deinde ſubjicit Moſes, ad perſeverantiæ laudem ſpectant, uno excepto. Recte maſculos omnes occiderunt uſque ad reges, quos in ſtrage ipſa vulgo fuiſſe permultos Moſes narrat: præſertim quod de Balaam vindictam ſumpſerunt, qui ſua aſtutia & inſidiis conatus fuerat perdere Dei populum. Recte etiam prædati ſunt omnem regionem: nec minus probe & cordate ſe geſſerunt in urbibus ac oppidis delendis, quæ pigris & timidis illecebræ eſſe poterant ad manendum. Nam (ut prius viſum eſt) tollenda erant omnia impedimenta, ut populus liber & ſolutus in terram Chanaan pergeret: alioqui propoſito otio, libenter ſe multi privaſſent hæreditate promiſſa. Incendio igitur conſumptæ ſunt urbes, ne quid remoræ afferrent ſubſiſtere volentibus. Hactenus fideliter ſuis partibus defuncti ſunt electi milites: in uno lapſi ſunt, quod avaritia vel libidine impulſi, mulieres ſervarunt. qua de re mox videbimus.

11. *Tuleruntque omnia ſpolia.*] Continentiæ ſimul ac modeſtiæ fuit, prædam quam confuſe rapuerant, ad Moſen & Eleazar adducere. neque enim inanis fuit pompa, ſicuti multi jactanter opes quas volunt ſupprimere oſtentant: ſed animus fuit, in partitione acquieſcere Moſis decreto. Nam ubi paulo poſt Moſes dimidiam partem adjudicat populo, adeo non tumultuantur, ut ne obmurmurent quidem. Apparet igitur hac in parte, non minus fuiſſe morigeros quam dum initio arma ſumerent, & intrepide in prælium deſcenderent, aliis extra telorum jactum quieſcentibus.

Ex eodem Capite.

14. Iratuſque eſt Moſes contra præfectos exercitus, tribunos & centuriones qui revertebantur de expeditione belli.

15. Et dixit eis Moſes, Reſervaſtiſne omnes mulieres?

16. Ecce, ipſæ fuerunt filiis Iſraël, conſilio Balaam, ad tradendum in prævaricationem contra Jehovam in negotio Phogor: & fuit plaga in congregatione Jehovæ.

17. Nunc ergo occidite omnes mares in parvulis: & omnem mulierem quæ cognoverit virum concubitu maſculi, occidite.

18. Omnes autem parvulas inter mulieres, quæ non cognoverint concubitum maſculi, ſervate vivas vobis.

19. Vos vero manete extra caſtra ſeptem diebus: omnis qui occiderit aliquem, quicunque item tetigerit occiſum, purificabitis vos die tertia & die ſeptima, vos & præda veſtra.

20. Omne quoque veſtimentum, & omnem ſupellectilem pelliceam, & omne opus è pilis caprarum, & omne vas ligneum purificabitis.

21. Et dixit Eleazar ſacerdos ad milites qui iverant ad bellum, Hoc eſt ſtatutum legis quod præceperat Jehova Moſi.

22. Profecto aurum, & argentum, æs, ferrum, ſtannum, & plumbum, & quicquid ingreditur ignem, tranſire facietis per ignem, & mundabitur.

23. Veruntamen aqua expiationis purificabitur: quicquid autem non ingreditur ignem, tranſire facietis per aquam.

24. Lavabitis præterea veſtimenta veſtra die ſeptima, & mundi eritis, & poſtea intrabitis caſtra.

14. *Iratuſque eſt Moſes.*] Solent res bene geſtæ veniam impetrare vitiis, imo ea quodammodo obtegere, ne in rationem veniant. Atqui quamvis exercitus multiplicem gratulandi materiam ſecum afferret, non deſinit tamen Moſes acriter in unum delictum invehi. Quo exemplo docemur, ſic laudandas eſſe virtutes, ne probetur ſi quid reprehenſione dignum eſt. Immanis quidem nobis videri poſſet Moſis iracundia, dum ſevere milites ſuos caſtigat, quia in ſexum muliebrem atrociter non ſævierint: ſed noſtrum non eſt obtrectare Dei judiciis, ante cujus tribunal nos omnes ſemel ſtare neceſſe eſt. Quamvis ergo repugnet ſenſus noſter, ſtatuendum eſt, ubi modum excedere videtur, graviſſimas quaſque pœnas optima æquitate temperare. imo quum idem ſcelus (cujus ſeverus ultor eſt adverſus Madianitas) remittat Moabitis ad tempus, vel ſaltem non ita puniat, in hac varietate juſtiſſima eſt cauſa, ſed penes eum abſcondita. Noſtrum quidem non eſt obſtrepere, ne, ſacrilegam noſtram audaciam & temeritatem damnando, ſeipſum abſolvat. Peccarunt autem Iſraëlitæ, quod quum miniſtri tantum eſſent vindictæ Dei, non fuit in eorum arbitrio quicquam laxare. quod notatu dignum eſt, ut quicunque ſunt gladio armati, ne tantillum quidem huc vel illuc declinent, quin fideliter exequantur quicquid Deus præſcribit. Quod iracundia Moſis laudatur, inde refellitur Stoicorum commentum, apud quos ἀπάθεια ſumma eſt virtus. Atqui potius elaborandum eſt ut naſcantur omnes noſtri affectus ex bona cauſa: deinde frenentur ea moderatione, ne qua ebulliat carnis intemperies, ſed palmam teneat ſpiritualis zelus.

Cæte-

Cæterum rationem affert Moses cur mulieribus nihilo magis parcendum fuerit quam viris: quia se prostituerint ad stuprum, quo exitiales laqueos tenderent Israëlitis. Quantum ad parvulos spectat, non eadem valuit ratio, quia nullius criminis fuerant conscii: sed minime dubium est quin juste valuerit Deus impiæ & desperatæ gentis nomen penitus extinctum: sicuti postea gentes Chanaan una cum sobole exitio addixit. Quæritur autem qua nota discerni potuerint à virginibus mulieres quæ jam virilem concubitum erant expertæ. Judæi fabulam suo more fingunt, quum probabile sit nonnisi ex ætate factum esse judicium.

19. *Vos vero manete.*] Si quis cadaver tetigerat, alibi vidimus immundum censeri: nunc Moses expiandi ritum ad cædes legitimas extendens, admonet quantopere abstinendum sit ab humano sanguine fundendo. Israëlitas strenue grassari oportuit per medias cædes: sed quia cum ordine naturæ quodammodo pugnat, homines ab hominibus occidi, acsi in propria viscera sævirent, etiam in justis pœnis quædam vestigia humanitatis restare Deus voluit quæ omnem crudelitatem in genere cohiberent. Nec abs re Scriptura ubi heroicam fortitudinem commendat, hac loquendi forma utitur, polluisse manus suas sanguine qui hostes suos straverunt: nempe ut cædes quaslibet exhorreamus, quasi generis humani conservationi adversas. Quamvis ergo Israëlitæ non jure modo occiderint Madianitas, sed ex Dei mandato: ne tamen promiscue ad fundendum sanguinem se assuefaciant, jubentur se purgare die tertia & septima, antequam redeant in castra, ne contagio populum inficiat. Diversa est prædæ ratio: quia vasorum immunditiès admonuit detestabilem esse illum populum cujus supellex, donec purgata esset igni, vel aqua, solo contactu omnes polluebat. Cæterum ne vel parere detrectent milites, vel inviti cedant, in memoriam revocat Eleazar, nihil ab illis nunc aliud exigi quam veteris præcepti observationem. Nec dubium est quin istas docendi partes consulto Moses resignaverit nepoti suo, quia in posterum ex ore sacerdotis petenda erat Legis interpretatio.

Ex eodem Capite.

25. Loquutus est deinde Jehova ad Mosen, dicendo,
26. Cape summam prædæ captivitatis, tam de hominibus quam de jumentis, tu & Eleazar sacerdos, & capita patrum congregationis.
27. Et partieris in duas partes prædam, inter bellatores qui egressi sunt ad pugnam, & inter universam congregationem.
28. Tollesque censum Jehovæ à viris bellatoribus qui egressi sunt ad militiam, unam animam de quingentis, ex hominibus, & ex bobus, & ex asinis, & ex pecudibus.
29. De media parte illorum capietis: & dabitis Eleazaro sacerdoti oblationem Jehovæ.
30. Et de media parte filiorum Israël capies unam portionem ex quinquaginta, ex hominibus, ex bobus, ex asinis, & ex pecoribus, id est, ex omni jumento: & dabis illa Levitis custodientibus custodiam tabernaculi Jehovæ.
31. Et fecit Moses & Eleazar sacerdos quemadmodum præceperat Jehova Mosi.
32. Et fuit præda, residuum scilicet prædæ quam prædati sunt milites, ovium sexcenta septuaginta quinque millia.
33. Et boum septuaginta duo millia.
34. Et asinorum unum & sexaginta millia.
35. Et animarum hominis, è mulieribus quæ non cognoverant coitum masculi: omnium, inquam, animarum, duo & triginta millia.
36. Fuit autem dimidia pars, portio eorum qui egressi fuerant ad militiam, numerus ovium trecenta triginta septem millia & quingentæ.
37. Fuit vero census pro Jehova, ex ovibus sexcentæ septuaginta quinque,
38. Et boum, sex & triginta millia: & census eorum Jehovæ, duo & septuaginta.
39. Et asinorum triginta millia & quingenti: census autem eorum Jehovæ, unus & sexaginta.
40. Et animarum hominum, sedecim millia: census vero eorum Jehovæ, duæ & triginta animæ.
41. Deditque Moses censum oblationis Jehovæ ipsi Eleazar sacerdoti, quemadmodum præceperat Jehova Mosi.
42. Et de dimidia parte filiorum Israël, quam deduxerit Moses à viris qui militaverant.
43. Fuit autem dimidia pars congregationis de ovibus, trecenta & triginta septem millia & quingentæ.
44. Et boum sex & triginta millia.
45. Et asinorum triginta millia & quingenti.
46. Et animarum hominum sedecim millia.
47. De dimidia, inquam, parte filiorum Israël tulit Moses portionem unam è quinquaginta ex hominibus & ex jumentis, & dedit eam Levitis custodientibus custodiam tabernaculi Jehovæ, quemadmodum præceperat Jehova Mosi.

25. *Loquutus est deinde.*] Æquissima prædæ hic partitio describitur, in qua jus analogon sic observatum fuit, ut neque laboris mercede fraudati fuerint milites, & tamen ad reliquum populum cujus nomine bellum gestum fuerat, fructus aliquis pervenerit. Exigua quidem fuit portio multitudinis, quia tantundem duodecim quantum sexcentis hominum millibus concessum fuit. Sed quum jure victoriæ militibus jam quæsita esset præda, populo qui arma non sumpserat, grave esse non debuit honorarium munus accipere, quamvis minimi lucri. Et certe contumeliosum fuisset omnibus qui in castris quieverant,

prædæ

prædæ omuino esse expertes, acsi inertiæ essent damnati: quum ramen per eos non stetisset qoominus hostibus profligandis operam navarent simul cum fratribus. Neque enim mollitia animi onus ac periculum militiæ defugerant, sed modeste passi fuerant communem laudem in paucos transferri, quia Deo sic placuerat. Verum sicuti æquum fuit, aliquem victoriæ fructum inter omnes communicari, ita non minus rectum fuit, amplius & liberalius præmium ab iis percipi qui totam molem belli sustinuerant. Hanc rationem quibusdam sequutus esse videtur David, dum prædam ex æquo inter suos distribuit, tam qui in prælium descenderant quam qui ad sarcinas steterant. Ego vero quod tunc statuit David, longe diversum fuisse existimo: quia si æqua fuisset portio turbæ apud sarcinas subsistentis cum militantibus, longe utilius fuisset procul abesse à jactu telorum. Nam ubi prælium conseritur, pauci tanrum ex magno exercitu ad sarcinas relinqui solent. Ita dimidia pars prædæ cessisset paucis otiosis. Ergo partitio cujus illic fit mentio, ad singula capita referri debet. Atque optime David prædæ consortes pro virili esse jussit qui manebant in statione castrorum, ne dissimilis esset eorum conditio quibus eadem lex erat imposita. Hic vero merito dirantur milites præ aliis qui secure res suas domesticas curaverant.

28. *Tollesque censum Jehovæ.*] Nunc ab utrisque exigit Deus tributum, vel sacram oblationem ex præda: sed inæqualiter: nempe ut populus plus decuplo solvat quam milites. Tributi vero hujus duplex fuit ratio vel finis: iniquum enim fuisset Levitas solos dimitti inanes, quasi deterior esset eorum conditio, eo quod in Dei cultu & cura sacrorum occupati erant. Cæterum quam illis assignat partem Deus, sibi offerri jubet, ut homines non modo inter se æquitatem colant, sed ut primas teneat religio. nihil enim absurdius quam hominibus jus suum integrum servari Deo ipso posthabito. Ergo ad testandam pietatem injuncta fuit oblatio, acsi Deus in quinquagesimis & quingentesimis sibi assereret victoriæ laudem. Deinde quia nulla re indiget, se uno contentus, in ejus locum subrogati sunt Levitæ, ut aliquam ex suo ministerio mercedem referrent. Porro iterum cernimus Deum cum militibus liberalius egisse quam cum reliqua multitudine. nec mirum: quia sicut illis plus oneris imposuit, ita consentaneum fuit uberiore victoriæ fructu ditari: beneficia enim alia aliis accumulat, prout visum est. Ex hac quoque distributione colligimus, ex ejus ordinatione pandere, ut alii aliis sint locupletiores: quia si nihil cujusquam esset proprium, nulla esset justitiæ ac integritatis probatio.

37. *Fuit vero census.*] Ab effectu ostenditur magnitudo victoriæ: quia nonnisi ex magna & populosa regione tanta pecorum copia confici poterat. Non admodum fertilem fuisse probabile est: ideoque in divitiis non vinum & frumentum, sed tantum animalia numerantur. Pascuis tamen fuisse nobilem conjicere promptum est: quia montes aridi tot boves, capras, oves & camelos non alerent. quanquam ex puellis maxime liquet, viros qui occisi sunt, plures fuisse numero quam victores qui ad prælium missi fuerant: nam ut demus singulis fuisse filias virgines, triplo fere superabant duodecim millia. Unde rursus apparet, victoriam fuisse divinitus partam. Mirum tamen videri potest quod gente penitus deleta, aliquanto post extiterit posteritas, acsi ex patrum cineribus progeniti essent novi Madianitæ. Neque enim adeo longum tempus effluxit ab hac clade usque ad tempus Gedeonis quo ausi sunt ultro lacessere Israëlitas, & sua multitudine freti perrumpere in medium sinum terræ Chanaan. imo jam totam viciniam oppresserant. Quomodo id contigerit, quia Scripturis proditum non est, tantum superest conjectura, plurimos (ut fieri solet in rebus trepidis) alio fugisse, qui paulo post in vacuam possessionem reversi sunt. Subita enim Israëlitarum irruptio instar procellæ statim evanuit: nec difficilis fuit fuga vagæ & erraticæ genti. fieri etiam potest, ut multi hinc inde hospites in terram suis incolis orbatam confluxerint: vel etiam ut Israëlitæ leviter defuncti officio citius quam decebat receptui cecinerint, ac deinde eorum pigritiam ultus fuerit Deus. Utcunque sit, docemur hoc exemplo, impios non minus quam vitiosas & noxiosas herbas pullulare, ut sæpius excisi, terram subinde operiant.

Ex eodem Capite.

48. Et accesserunt ad Mosen præfecti millium militiæ, tribuni & centuriones:
49. Dixeruntque ad Mosen, Servi tui * levarunt summam virorum bellatorum qui sunt
in manu nostra, & non defuit ex nobis quisquam.

* vel, *subduxerunt.*

50. Propterea obtulimus oblationem Jehovæ quisque quod invenit, vasa aurea, brachiale, & ornamentum manus, annulum, inaurem, & subligaculum fœmineum, ad expiandum animas nostras coram Jehova.
51. Et accepit Moses & Eleazar sacerdos aurum ab illis, omnia vasa operis.
52. Fuitque omne aurum oblationis quod obtulerunt Jehovæ, sedecim millia septingenti & quinquaginta sicli, à tribunis & centurionibus.
53. (Viri namque exercitus prædati fuerant quisque sibi.)
54. Accepit inquam Moses & Eleazar sacerdos aurum à tribunis & centurionibus, & intulit illud in tabernaculum conventionis, in memoriam filiis Israël coram Jehova.

48. *Accesserunt duces.*] Hic proponitur exemplum eximiæ gratitudinis, quod duces exercitus quum viderent neminem ex suis periisse, manubias auri & argenti Deo consecrarunt. Oblatis primitiis, satis testati fuerant suam pietatem & obedientiam: nec sane ex quo fideliter paruerant Dei mandato, quicquam ab ipsis desiderari amplius poterat. quo plus laudis meretur eorum liberalitas, dum novo & extraordinario voto se obstringunt. Interea singulare Dei beneficium commendat Moses, qui omnes ad unum incolumes reduxit ex tanta strage. Certe quum ex multis pagis abigenda essent spolia, mirum fuit in ipsa discursatione non paucos saltem fuisse occisos. Hinc ergo planius innotuit, bellum Dei auspiciis tam feliciter fuisse gestum, qui duodecim millia protexerit. Ita incredibilis Dei favor erga populum suum cum pia ducum professione celebratur, quum diserte exprimitur, se recognitis copiis omnes salvos reperisse, ne dubia vel obscura sit Dei gratia. Itaque salutem militum admirabili Dei potentiæ acceptam ferentes, pretium redemptionis offerunt, quicquid ex spoliis acceperant auri & argenti. Summam commemorat Moses, unde melius liqueat eos in officio præstando non vulgare lucrum sprevisse. Nam summa hæc excedit decem millia librarum Gallicæ monetæ, & quingentas libras. Quid autem milites? dum pro eorum salute vota solvuntur, suæ rapacitati secure indulgent. Subest

enim

enim tacita comparatio, dum centuriones & tribunos laudans Moses, exceptionem mox addit, cujusque fuisse quod prædatus erat. ac mirum est, quasi tantum sibi adeoque soli vicissent milites, tam laudabile exemplum, ut maligni erant ac sordidi, non fuisse imitatos. Et certe, sæpe contingit vulgus sordes suas sine pudore sectari, tum quia ignorat quid sit ingenuitas, tum quia dedecus in turba latet. Interea admonentur qui præsunt, dandam esse operam, ut quo in altiore honoris gradu locati sunt, eo magis emineat eorum virtus.

51. *Accepit Moses.*] Hoc addendum fuit, ne quis putaret Eleazar ex aliorum liberalitate quæstum fecisse. Narrat ergo Moses quicquid auri fuerat oblatum, fideliter repositum fuisse in ornamentum sanctuarii. Quod dicitur, In memoriam filiis Israël, tam active quam passive sumi potest: nempe ut esset donarium illud monumentum gratitudinis, vel ut favorem conciliaret populo in oculis Dei: acsi illud expiationis munus coram Deo sisteretur, repræsentaret eos omnes qui hoc modo profitebantur se ejus gratia esse salvos. Mihi posterior sensus magis probatur: ut propitius in posterum quoque esset Deus populo suo, memoriale illud in ejus oculis fuisse locatum.

NUMER. Cap. XXXII.

PEculium vero multum erat filiis Reuben, & filiis Gad multum admodum: qui viderunt terram Jaazer & terram Galaad, & ecce, locus ille erat locus peculii.

2. Venerunt igitur filii Gad & filii Reuben, & dixerunt ad Mosen & Eleazar sacerdotem, & ad principes congregationis, dicendo,

3. Ataroth, & Dibon, & Jaazer, & Nimrah, & Hesbon, & Elaleh, & Sebam, & Nebo, & Behon:

4. Terra quam percussit Jehova ad congregationem Israël, terra peculii est: & servis tuis est peculium.

5. Dixerunt, inquam, si invenimus gratiam in oculis tuis, detur terra hæc servis tuis in possessionem: ne transire nos facias Jordanem.

6. Respondit autem Moses filiis Gad, & filiis Reuben, Num fratres vestri ingredientur pugnam, & vos manebitis hic?

7. Et quare frangetis cor filiorum Israël, ne transeant ad terram quam dedit eis Jehova?

8. Sic fecerunt patres vestri quando misi eos de Cades Barnea ut viderent terram istam.

9. Ascenderunt namque usque ad vallem Eschol, videruntque terram: postea fregerunt cor filiorum Israël, ne ingrederentur terram quam dederat eis Jehova.

10. Unde irata excandescentia Jehovæ in die illa, juravit, dicendo,

11. Si videbunt homines qui ascenderunt ex Ægypto, à filio viginti annorum & supra, terram de qua juravi Abraham, Isaac, & Jacob: quia non compleverunt ire post me:

12. Præter Caleb filium Jephuneh Cenezæum, & Josue filium Nun, quia compleverunt ire post Jehovam.

13. Et irata est excandescentia Jehovæ in Israëlem, vagarique fecit eos in deserto quadraginta annis, donec consumeretur tota illa generatio quæ fecerat malum in oculis Jehovæ.

14. Ecce autem surrexistis pro patribus vestris, accessio hominum sceleratorum, ut adderetis adhuc ad iram excandescentiæ Jehovæ contra Israëlem.

15. Si aversi fueritis ut non eatis post eum, tum addet adhuc deserere illum in ipso deserto, & perdetis universum populum hunc.

1. *Peculium vero*] In hac historia non secus atque in speculo perspicimus, dum quisque ad privatum commodum nimis attentus est, oblivisci quid rectum atque æquum sit. Non reputant quidem qui sua quærunt, se aliis esse injurios: sed fieri non potest quin plus appetant quam par sit, seque aliis præferant. quod pugnat cum regula charitatis, ne quæramus quæ nostra sunt. Vident filii Gad, & filii Ruben, quibus erat magna pecorum copia, fertilem agrum & opimum: utilitas eos rapit, ut in mentem non veniat se fratribus esse obstrictos, ne quid peculiare appetant, & ab illis separatum. Speciosus interea color objiciebatur qui oculos perstringeret: Aliis nihil detrahi, quin potius tantundem accrescere: quia hoc modo tota regio trans Jordanem illis integra manebat. deinde levari potius molestia quam aliquid facere jacturæ: quia expeditio minus futura erat difficilis, si turba quæ pecoribus onusta erat, subsideret, nec remoram injiceret exercitui magis soluto, & ad properandum accincto. Atqui belli societas divinitus sancita, eos insolubili vinculo tenebat astrictos, ne reliquum populum desererent. Religio etiam erat, terminos hæreditatis à Deo promissæ movere. Universo generi Abrahæ assignata erat terra Chanaan, in qua inclusi, quasi peculiarem nidum incolerent. Nunc transiliunt tribus Gad & Ruben fines illos, & simul à corpore Ecclesiæ se divellunt, acsi vellent à Deo emancipari. quo magis cavendum est ne post nostras cupiditates vagemur. Et quum dicit Moses eos vidisse, vel considerasse terram, cavere discamus ne oculi nostri illicito aspectu concipiant perversas illecebras ad excæcandam mentem; deinde sensus venenata dulcedine sic fallendos, ut obruta jaceat æquitas & ratio. Nomen Hebraicum pro quo Peculium reddidimus, non modo pecora & armenta, sed etiam greges ovium significat. Erant quidem fere omnes Israelitæ pecuarii: sed ex verbis Mosis colligimus, duas istas tribus abundasse pecorum multitudine: forte quia regio quam habitabant in Ægypto ad pascendum commodior eos incitaverat, ut vitæ genus alioqui omnibus commune, & à patribus acceptum, cupidius retinerent: neque enim probabile est in itinere ita fuisse præ aliis auctos.

2. *Venerunt igitur filii Gad.*] Æqua in speciem postulatio, quum terræ incolas expulerit Deus, fertilitas

pilitas autem ipsos ad habitandum invitet, non esse negandum ut vacuos & desertos agros possideant: laudanda etiam modestia, quod neque discessionem faciunt à populo, neque tumultuantur, neque violenter loca sibi utilia occupant: sed Mosis & seniorum permissu id sibi licere cupiunt, acsi causam suam subjicerent eorum arbitrio. Sed (quemadmodum nuper dixi) sic animos eorum occupaverat privata utilitas, ut quod præcipuum erat non occurreret: nempe omnibus propositam esse terram Chanaan, ut illic simul habitarent, à profanis gentibus separati: deinde injustum esse, non modo ipsos otio perfrui, aliis militantibus, sed etiam quiescere in certa sede & tranquilla, quum decem tribus ad terram gladio conquirendam adhuc pergerent.

6. *Respondit autem Moses.*] Tam acris & dura objurgatio mali gravitatem ostendit. Neque enim Mosen inconsideratus fervor præcipitem egit, ut tantopere excandesceret: neque errore lapsus est, ut de re minus probe comperta proferret sententiam. Scivit ergo quid peterent filii Gad & Ruben: ideoque tam vehementer in eos invectus est, quod scelerato divortio corpus Ecclesiæ lacerarent. Principio quidem de iniqua & præpostera eorum cupiditate expostulat, quia desidiæ materiam captent, fratribus per terram hostilem iter facturis: neque enim jure potiores erant, ut in illos, labores, pericula & omnia militiæ onera rejicerent. Quum ergo eadem communiter omnibus à Deo imposita esset conditio, partem quasi privilegio eximi rectum non fuit. Verum severius impia adversus Deum ingratitudo & perversitas quam iniquitas in fratres castigatur, dum illis exprobrat, hoc modo frangi corda filiorum Israël, ne pareant vocanti Deo.

8. *Sic fecerunt.*] Crimen amplificat à continua obstinatione: adeo enim filios non sublevat improborum patrum imitatio, ut culpam potius duplicet.
Actor. 7. Sic & Stephanus Judæis suæ ætatis objicit scelerum
vers. 51. continuationem, in qua similes erant patribus: acsi
vocaret, malorum corvorum mala ova. Vos, inquit,
incircumcisi corde, semper fuistis rebelles Spiritui
Psal. 95. sancto, sicut & patres vestri. Sic & Propheta dum po-
vers. 9. steros hortatur ad obsequium, hoc idem exemplum
in memoriam revocat, Ne obduretis corda vestra, sicut in contentione, in die tentationis in deserto, ubi me tentarunt patres vestri: quadraginta annis molestiam passus sum à generatione hac, &c. Non abs re ergo conqueritur nunc Moses, nullum esse impietatis modum ac finem, dum filii paternæ malitiæ hæredes, Deo resistere non desinunt. Et quo melius appareat criminis similitudo & affinitas, historiam longius recenset. Comparat autem Rubenitas & Gaditas non toti populo, sed decem exploratoribus terræ, à quibus coorta fuerat seditio: quia populum, quantum in se est, à recto proposito avertant. Secundo pœnam quæ sequuta est annectit, ut saltem terrore eos permoveat: quia vix sperandum erat ut sponte resipiscerent. Admonet ergo, quum tam duriter animadverterit Deus in patres, insigni documento testatum esse, posteros quoque impune non laturos, nisi dociles essent ac morigeri. Ac notanda est loquutio, Quia non compleverunt ire post me: qua significat Deus nullam esse laudem quamlibet strenui cursus, nisi ad metam usque perseverent homines. Etsi autem id ante annos quadraginta contigerat, quia tamen ad eum usque diem vindicta quam minatus fuerat Deus, ante eorum oculos versata fuerat, perinde ipsos decuit affici acsi manum ejus adhuc extentam cernerent. Quotquot enim moriebantur in deserto, toties vindictam suam obsignabat Deus, nequa unquam oblivio eam extingueret. Jam si tantopere in promiscuam multitudinem exarsit Deus, quanto minus auctores ipsi effugerent?

14. *Ecce autem surrexistis.*] Significat eos nunc scelerate agendo, implere mensuram patrum: sicuti de Judæis sui temporis loquutus est Christus. Hoc sensu vocat eos accessionem. quod nomen accipio pro cumulo. Nam quod alii educationem, alii sobolem, alii vero alumnos vertunt, frigidum est. תרבית Hebræis proprie est incrementum, vel multiplicatio: ideoque ad usuras transfertur. Hic autem locus postulat pro congerie exponi: acsi diceret, deintegro scaturire novam turbam, quæ impietatem usque ad acervum perducat. Denique intelligit lignum igni jam sopito esse additum, quo novum incendium excitetur. dicit enim eos materiam subjicere iræ Dei, quo magis ac magis in totum populum deflagret.

Ex eodem Capite.

16. Et accesserunt ad eum, ac dixerunt, Caulas pecudum ædificabimus peculio nostro hic, & urbes parvulis nostris:

17. Nos vero accincti erimus armis, festinantes ante filios Israël, donec introduxerimus eos ad locum suum: & manebunt parvuli nostri in urbibus munitis propter habitatores terræ.

18. Non revertemur ad domos nostras, donec possideant filii Israël quisque hæreditatem suam.

19. Non enim hæreditatem accipiemus cum eis trans Jordanem & ultra: quod evenerit hæreditas nostra nobis citra Jordanem ad Orientem.

20. Et dixit illis Moses, Si feceritis hoc, si accinxeritis vos armis coram Jehova ad bellum:

21. Et transierint ex vobis omnes accincti armis ipsum Jordanem ante Jehovam, donec expulerit inimicos suos à facie sua,

22. Et subjiciatur terra illa coram Jehova: postea revertemini, & eritis absoluti à Jehova & Israële: eritque terra ista vobis in possessionem coram Jehova.

23. Quod si non feceritis ita, ecce, peccastis Jehovæ, & perpendite peccatum vestrum quod inveniet vos.

24. Ædificate vobis ergo civitates pro parvulis vestris, & caulas ovibus vestris, & quod egressum est ex ore vestro, faciatis.

25. Et dixerunt filii Gad & filii Reuben ad Mosen, dicendo, Servi tui facient quemadmodum dominus meus præcipit.

26. Parvuli nostri, uxores nostræ, pecora nostra, & omnia jumenta erunt ibi in urbibus Galaad:

27. Servi autem tui transibunt omnes accincti armis ad militiam coram Jehova ad bellum, quemadmodum dominus meus loquitur.

16. *Et accesserunt.*] Probabile est consultatione habita iterum reversos. Nunc ex quo contulerunt capita, quod fieri oportuit antequam pollicerentur quod animis nondum conceperant, ex communi omnium sententia Mosis decreto subscribunt. Porro ex ipso responso colligimus quam utilis fuerit Mosis asperitas ad subigendos eorum animos. Si mitius ac placidius egisset, contemptim forte accepta fuisset ejus humanitas. Præfractis ergo capitibus, magis profuit pudefieri, & metu percelli, ut contumaciam exuerent. Neque tamen prorsus desistunt à sua postulatione, sed mediam rationem excogitant, qua fratres suos non deserendo, terram nihilominus occupent. Promittunt ergo se totius expeditionis fore comites, & belli socios: imo se primos fore ad obeunda pericula, & sustinendos hostium impetus: modo certa detur familiis & pecoribus statio. Hoc autem modo extra culpam futuri erant: quoniam alii malo exemplo non retrahebantur, neque minuebatur robur populi ad bella gerenda: una tantum in re melius illis consultum erat, quod in loco pacato depositis uxoribus & liberis, rem domesticam magis augebant.

20. *Et dixit illis Moses.*] Nimia & vitiosa videri posset hæc facilitas, quod eorum voto obtemperans Moses, fines à Deo præscriptos transcendit. Nam quum illis promissa esset hæreditas in terra Chanaan, domicilio illo eos contentos esse oportuit: nec fas Mosi fuit quicquam in cælesti decreto mutare. Alterum vero non minus absurdum, in re tam perplexa, Mosen non consulere Deum pro more, sed subito dare responsum, quod primam Dei ordinationem oblique labefactat. Et sane excusabile non est eorum desiderium, quod nunquam obrepsisset eorum animis, si fœderis Dei memores, acquievissent in ejus beneficio: sicuti fieri non potest quin semper lasciviat caro, ubi vocationis freno non cohibetur. Sed Deus qui novit lucem è tenebris elicere, non tantum ignovit eorum vitio, sed hac occasione largius suam liberalitatem extendit. Ita ad superiores terminos superaddita fuit regio Basan, & aliæ vicinæ. Quanquam simul ex opposito ostendit quanto satius fuisset simul colligi, ut mutua defensione protecti, secure in suis sedibus habitarent. Et longo postea temporis progressu experti sunt Rubenitæ & Gaditæ, nimium festinanter terram quam adepti erant se optasse: feliciter tamen Dei indulgentia illis cessit quod per se debuerat esse noxium. A Mose vero nihil temere de ordinatione Dei fuisse remissum, colligere licet ex consequentibus: quia & Moses quod in præsentia statuit, ratum haberi jubet post mortem suam. Et ubi in libro Josue refertur singulas tribus hæreditatem sortitas esse, excipitur hæc regio trans Jordanem, quam Moses Rubenitis & Gaditis & dimidiæ tribui Manasse assignaverat. unde liquet, sententiam ejus à Deo fuisse approbatam. Quin etiam dum illic sæpius ornatur epitheto servi Dei, docemur in hac re nihil ab eo fuisse tentatum, nisi Deo auctore, ac præeunte ejus Spiritu. Nec vero hoc loco Dei nomen futiliter toties inculcat, quin potius subindicat sibi fuisse à Deo dictatum quicquid gerit.

23. *Quod si non feceritis.*] Contestatur solenni ritu impie acturos si fidem datam fallant: & simul pœnam denonciat, acsi eos citaret reos ad Dei tribunal. Etsi autem hypothetice loquitur de una illa pactione, qua se ultro duæ tribus astrinxerant: generalis tamen doctrina inde pendet, nisi stemus promissis, Deum semper fraudis & perfidiæ fore ultorem. Ac magis emphatica loquutio est, Peccatum vos apprehendet, quam si dixisset, Non effugietis Dei manum. Sensus enim est, peccato sic affixam esse vindictam, ut avelli nequeat: sicuti Genesis quarto dicitur, peccatum excubare pro foribus, ut noxios tandem corripiat. Nam, quæ nostra est ad peccandum proclivitas, nimis experimur tolerantia Dei nos animari ad audaciam, dum nos putamus elapsos esse, si ad tempus dissimulet.

Ex eodem Capite.

28. Et præcepit de eis Moses ipsi Eleazar sacerdoti, & Josue filio Nun, & principibus patrum tribuum filiorum Israël.

29. Et dixit illis, Si transierint filii Gad & filii Reuben vobiscum Jordanem, omnes accincti armis ad bellum coram Jehova, & subjecta fuerit terra coram vobis, dabitis eis terram Galaad in possessionem:

30. Quod si non transierint accincti armis vobiscum, tum possessionem habebunt in medio vestri in terra Chenaan.

31. Et responderunt filii Gad & filii Reuben, dicendo, Quod dixit Jehova servis tuis, sic faciemus.

32. Nos transibimus accincti armis coram Jehova in terram Chenaan, ut vobiscum sit possessio hæreditatis nostræ citra Jordanem.

33. Dedit itaque illis Moses, filiis Gad & filiis Reuben, & dimidiæ tribui Menasse filii Joseph, regnum Sihon regis Amorrhæi, & regnum Og regis Basan, terram cum urbibus suis, cum terminis, urbes terræ per circuitum.

34. Et ædificaverunt filii Gad Dibon, & Ataroth, & Aroër,

35. Et Atroth, Sopham, & Jaazer, & Jogbehal,

36. Et Beth-nimrah, & Beth-haran, urbes munitas & caulas ovium.

37. Filii vero Reuben ædificaverunt Hesbon, & Eleale, & Ciriathaim,

38. Et Nebo, & Baal-meon versis nominibus, & Sibmah: & vocaverunt nominibus nomina urbium quas ædificaverant.

39. Perrexerunt autem filii Machir, filii Menasse in Galaad, acceperuntque eam, & expulerunt Amorrhæum qui erat in ea.

40. Itaque dedit Moses Galaad ipsi Machir filio Menasse, & habitavit in ea.

41. Jair præterea filius Menasse profectus erat, & acceperat vicos eorum, & vocavit eos Havoth-Jair.

42. Nobah similiter profectus erat, & ceperat Cenah & villas ejus: vocavitque eam Nobah secundum nomen suum.

28. *Et præcepit de eis Moses.*] Sic temperat suum decretum, ne Rubenitis & aliis ubi perfuncti fuerint militiæ cursu, fraudi sit Jordanem transisse, quasi ad novas sedes quærendas: nec tamen si aliæ tribus frustrati fuerint, prosit illis sua ignavia & dolus. In summa, si ex compacto fratres adjuverint, jubet illis perpetuo relinqui quod nunc concedit: sin vero discesserint à fide, vult cogi invitos ad sortitionem communem. Neque enim partem illis assignans in media terra Chanaan, præmium inertiæ si cessaverint, illis largitur: sed vi & imperio trahendos esse significat, ut se fratribus in omnes eventus subjiciant: quia seorsum sibi consulere fas non erat. Cæterum de terræ partitione quasi de re mox futura præcipiens, omnium animos ad fiduciam attollit, quo alacrius transitum accelerent: acsi non tantum in manu esset victoria, sed mox quoque percipiendus ejus fructus.

33. *Dedit itaque.*] Sic Mosen dedisse intelligas, ut Dei mandato fretus, legem inviolabilem tulerit. Quanquam enim expresse non legitur imperium Dei intercessisse, posterior tamen approbatio id plane confirmat: sicuti nulla fit mentio Eleazar & seniorum, quos tamen non fuisse præteritos certum est, quin adhibiti fuerint simul arbitri: præsertim quum à filiis Gad & Ruben delata illis fuisset cognitio. Tantum subest tacita antithesis inter antiquum fœdus quod Deus pepigerat cum Abraham, & hoc novum jus ac speciale, quo populum suum locupletare dignatus fuerat. Principio duæ tantum tribus nominatæ fuerant: nunc additur dimidia tribus Manasse: quia scilicet posteri Machir, & Jaret, & Noba, qui omnes genus ducebant à Manasse, urbes & vicos occupaverant. Quod enim sic vertunt interpretes, acsi victoriam illam essent adepti ex quo Rubenitis & Gaditis permiserat Moses trans Jordanem habitare: mihi non videtur consentaneum. quin potius redditur causa cur excepta fuerit portio quæ cessit filiis Manasse: quia scilicet fraudandi non fuerint agris quos seorsum acquisierant. Nec vero probabile est, quum aliis data esset regio trans Jordanem, postea irruptionem fecisse, ut jus alienum ad se traherent. Nec obstat series narrationis: quia Hebræis tritum est quæ prius gesta sunt, posterius referre: præsertim ubi per occasionem subjicitur pro causæ redditione quod ante omissum fuerat. Si quis tamen malit præsenti commodo fuisse allectos, pertinacius non contendam. Sed qui convenit urbes fuisse extructas quæ adhuc incolumes stabant? sicuti ante vidimus victorem populum in illis habitasse. Nempe, quia vix unquam contigit expugnari urbes, quin diruantur muri, non abs re talis instauratio vocatur ædificium. Muniendæ erant urbes, ne imbellis turba ad primos quosque hostium impetus exposita esset. In hunc finem restaurarunt quæ disjecta erant: & ita quodammodo renovarunt urbes ruinis deformatas.

Ejusdem historiæ repetitio.

Ex Deut. III.

12. Et hanc terram possedimus eo tempore ab Aroër, quæ sita erat ad torrentem Arnon, & dimidium montis Galaad, & urbes ejus dedi Reubenitis & Gaditis.

13. Residuum vero Galaad, & universam Basan regni Og dedi dimidiæ tribui Menasse, & omnem regionem Argob, totam Basan quæ vocabatur terra gigantum.

14. Jair filius Menasse cepit omnem regionem Argob, usque ad terminum Gesuri & Maachathi: & vocavit eas secundum nomen suum Basan Havoth Jair usque ad diem istam.

15. Porro ipsi Machir dedi Galaad.

16. Reubenitis vero & Gaditis dedi Galaad, usque ad torrentem Arnon, medium torrentis, & terminum: & usque ad Jabboc torrentem terminum filiorum Ammon.

17. Et planitiem, & Jordanem, & terminum à Cinnereth usque ad mare planitiei, mare Salts, sub effusionibus aquarum collis ad Orientem.

18. Præcepique vobis eo tempore, dicendo, Jehova Deus vester dedit vobis terram istam, ut possideatis eam, accincti armis transibitis ante fratres vestros filios Israël, quotquot robusti estis.

19. Tantummodo uxores vestræ, & parvuli vestri, & pecudes vestræ (novi quod pecora multa sint vobis) remanebunt in urbibus vestris quas dedi vobis:

20. Donec requiem dederit Jehova fratribus vestris sicut vobis, & possideant ipsi etiam terram quam Jehova Deus vester dat eis trans Jordanem: tunc revertemini singuli ad possessionem suam quam dedi vobis.

12. *Et hanc terram.*] Hoc loco decretum suum confirmat, ut Rubenitis, & Gaditis, & dimidiæ tribui Manasse rata sit terræ possessio trans Jordanem. Quoniam enim illis extra sortem obtigerat, potuit res in controversiam trahi apud posteros. Ergo ne quis molestiam facessat, iterum asserit legitimos esse regionis illius dominos. Porro quia litigiosa esse poterat ipsa donatio, eo quod terra illa extra fines hæreditatis à Deo promissæ sita esset: hanc quoque objectionem prævenit Moses, quod Deus suo populo non frustra possidendam dederit. unde sequitur jus habitandi fuisse permissum. Jam ne in contentionem vocetur partitio tanquam inæqualis, utrinque ex parte terminos illis assignat; acsi Dei auctoritatem instar valli & aggeris opponeret, ne cui fas esset irruptionem facere. Quod ad nomina locorum spectat; mare Salis vocatur mare Mortuum. Cinnereth autem lacus Genesara, vel Genesareth. In effusionibus collis non consentiunt interpretes, quia Asedoth, Pisgah quidam volunt nomen proprium esse urbis: malo tamen appellative sumere nomen effusionum, non pro fontibus & rivis, sed pro radice, ubi terra per acclivem descensum quodammodo se effundere videtur. Pisgah unum esse ex verticibus montis Abarim, postea videbimus.

18. *Præcepique vobis.*] Ad eos quidem solos dirigitur sermo quibus trans Jordanem dabatur hæreditas. Ostendit tamen Moses pactum se interposuisse, ne sua ditione ante fruerentur duæ illæ tribus cum dimidia, quam belli societate defunctæ essent in subigenda terra Chanaan. Dicit ergo se dedisse illis locum, non in quo statim quiescerent, sed in quo deponerent uxores suas, & peculium, donec toti populo tranquilla esset sua statio.

Ex Deut. IV.

41. Tunc ſeparavit Moſes tres urbes trans Jordanem ad exortum Solis:

42. Ut fugeret illuc homicida qui occidiſſet proximum ſuum * neſciens, quem non odiſſet ab heri & nudiuſtertius: ut fugeret ad unam ex urbibus iſtis, & viveret.

43. Bezer in deſerto, in terra planitiei, à Reubenitis: Ramoth-Galaad à Gaditis, & Golan in Baſan à Menaſſe.

* vel, per errorem: vel, per incogitantiam.

Sex urbes (ut alibi viſum eſt) deſtinaverat Deus in refugium, ſi quis hominem occiderat, modo ſuam innocentiam judicibus probaret. In tribus quas trans Jordanem aſſignaverat, narrat Moſes ſe fideliter præſtitiſſe quod Deus juſſerat. Unde apparet, quamvis non ſtatim omni ex parte ſatisfieri poſſet Dei mandato, non tamen expectaſſe dum tres aliæ urbes accederent: ſed quantum ferebat facultas, ſuo munere fuiſſe perfunctum. Quo exemplo diſcamus, etiam ubi ad finem non ſtatim perducere licebit quod aggredi jubet Deus, minime tamen cunctandum eſſe. Nec vero nos aliud moratur quam mera ſegnities, niſi Deo jubente mature incipimus quod Deus per alios abſolvi ac finiri vult.

NUMER. Cap. XXXIII.

Istæ ſunt profectiones filiorum Iſraël, qui egreſſi ſunt è terra Ægypti, per exercitus ſuos, per manum Moſis & Aharon.

2. Scripſit autem Moſes egreſſus eorum per profectiones eorum juxta ſermonem Jehovæ: iſtæ, inquam, ſunt profectiones eorum per egreſſus eorum.

3. Profecti ſunt igitur è Rameſſe menſe primo, decima quinta die menſis primi: poſtera die Phaſe egreſſi ſunt filii Iſraël in manu excelſa in oculis omnium Ægyptiorum.

4. (Ægyptii autem interim ſepeliebant quos percuſſerat Jehova ex eis, omnem primogenitum, & in diis eorum fecerat Jehova judicia.)

5. Profecti ſunt, inquam, filii Iſraël è Rameſſe, & caſtrametati ſunt in Suchoth.

6. Profecti autem de Suchoth, caſtrametati ſunt in Etham, quæ eſt in extremo deſerti.

7. Et profecti de Etham, reverſi ſunt in Phi-hahiroth, qui eſt ante Baal-ſephon, & caſtrametati ſunt ante Migdol.

8. Profecti vero de Phi-hahiroth, tranſierunt per medium maris in deſertum: & ambulaverunt viam trium dierum per deſertum Etham, & caſtrametati ſunt in Marah.

9. Profecti vero de Marah, venerunt in Elim: in Elim vero erant duodecim fontes aquarum, & ſeptuaginta palmæ, & caſtrametati ſunt illic.

10. Et profecti ex Elim, caſtrametati ſunt juxta mare Suph.

11. Profecti autem è mari Suph, caſtrametati ſunt in deſerto Sin.

12. Et profecti è deſerto Sin, caſtrametati ſunt in Dophcah.

13. Profecti autem è Dophcah, caſtrametati ſunt in Alus.

14. Et profecti ex Alus, caſtrametati ſunt in Rephidim, ubi non erant aquæ populo ad bibendum.

15. Ideo profecti è Rephidim, caſtrametati ſunt in deſerto Sinai.

16. Profecti autem è deſerto Sinai, caſtrametati ſunt in Cibroth-Hathaavah.

17. Et profecti ex Cibroth-Hathaavah, caſtrametati ſunt in Haſeroth.

18. Et profecti de Haſeroth, caſtrametati ſunt in Rithmah.

19. Profecti vero de Rithmah, caſtrametati ſunt in Rimmon Peres.

20. Et profecti è Rimmon Peres, caſtrametati ſunt in Libnah.

21. Profecti vero è Libnah, caſtrametati ſunt in Riſſah.

22. Et profecti è Riſſah, caſtrametati ſunt in Ceheloth.

23. Profecti item è Ceheloth, caſtrametati ſunt in monte Sepher.

24. Profecti quoque è monte Sepher, caſtrametati ſunt in Haradah.

25. Et profecti ſunt è Haradah, & caſtrametati ſunt in Macheloth.

26. Et profecti è Macheloth, caſtrametati ſunt in Thahath.

27. Profecti autem è Thahath, caſtrametati ſunt in Tharah.

28. Profecti quoque è Tharah, caſtrametati ſunt in Micheah.

29. Profecti item è Micheah, caſtrametati ſunt in Haſmonah.

30. Et profecti ſunt de Haſmonah, & caſtrametati ſunt in Moſeroth.

31. Et profecti de Moſeroth, caſtrametati ſunt in Bene-jaacan.

32. Profectique è Bene-jaacan, caſtrametati ſunt in Hor Gilgad.

33. Et profecti de Hor Gilgad, caſtrametati ſunt in Jotbathah.

34. Et profecti de Jotbathah, caſtrametati ſunt in Abronah.

35. Profecti vero ex Abronah, caſtrametati ſunt in Eſion-gabet.

36. Et profecti ex Eſion-gaber, caſtrametati ſunt in deſerto Sin, quod eſt Cades.

37. Et profecti ſunt è Cades, & caſtrametati ſunt in Hor monte, in extremo terræ Edom.

38. Aſcendit

38. Ascendit autem Aharon sacerdos in Hot montem juxta sermonem Jehovæ, & mortuus est anno quadragesimo ex quo egressi sunt filii Israël è terra Ægypti, mense quinto, primo die mensis.

39. Eratque Aharon natus centum & viginti tres annos quando mortuus est in Hot moote.

40. Audivit autem Chenaanæus rex Arad (is vero habitabat in Meridie, in terra Chenaan quum ingrederentur filii Israël.)

41. Et profecti de Hot monte, castrametati sunt in Salmonah.

42. Profecti vero ex Salmonah, castrametati sunt in Punoo.

43. Profecti è Punoo, castrametati sunt in Oboth.

44. Profecti item ex Oboth, castrametati suot in Iie-haabarim in termino Moab.

45. Profecti ex Iim, castrametati sunt in Diboo-gad.

46. Profecti item ex Diboo-gad, castrametati sunt in Almon-diblathaim.

47. Profecti præterea ex Almon-diblathaim, castrametati sunt in montibus Abarim ante Nebo.

48. Et profecti è montibus Abarim, castrametati sunt io campestribus Moab, juxta Jordanem Jericho.

49. Tandem castrametati sunt juxta Jordanem à Beth-jesimoth usque ad Abel-sittim in campestribus Moab.

50. Loquutus est autem Jehova ad Mosen in campestribus Moab, juxta Jordanem Jericho, dicendo,

51. Alloquere filios Israël, & dicas eis, Quum transieritis Jordanem ad terram Chenaan,

52. Expellite omnes habitatores terræ à facie vestra.

53. Expelletis, inquam, habitatores terræ, habitabitisque in ea. vobis enim dedi terram, ut eam possideatis.

54. Possidebitis autem terram illam per sortem, per familias vestras: pluribus multiplicabitis hæreditatem eorum, & paucioribus diminuatis hæreditatem eorum: in loco in quo egredietur illi sors, erit illis: per tribus patrum vestrorum hæreditatem capietis.

55. Quod si non expuleritis habitatores terræ à facie vestra, tum erit ut quos reliqueritis ex eis, sint in cultros in oculis vestris, & in spinas lateribus vestris, & affligeot vos super terram in qua vos habitabitis.

56. Evenietque ut quemadmodum cogitavi facere illis, faciam vobis.

1. *Istæ sunt profectiones.*] Stationes in quibus castrametatus est populus, non omnes antea Moses recensuit, sed eas fere duntaxat in quibus memorabile aliquid contigerat, maxime post transitum maris Rubri: quia magnopere intererat statui quasi ante oculos locorum circumstantias, donec admirabili Dei poteotia non modo erepti essent à præsenti morte, sed per mortem & profundas abyssos patefactus esset illis egressus ad vitam. Et uno loco satis admonuit, se quasdam stationes omittere, ubi refert populum è deserto Sin per suas profectiones (sicuti indictæ erant ore & mandato Dei) venisse in Raphidim: hic vero singula loca in quibus substiterant diligentius persequitur, acsi in tabula repræseotaret quadraginta annorum peregrinationem. Finis autem est, primum ut memoria redemptionis, & tot beneficiorum quæ annexa erant, altius defixa maneat in omnium cordibus: sicuti ad historiæ certitudinem non parum valet locorum descriptio: deinde ut locorum nominibus admoniti, reminiscantur quoties & quot modis iram Dei io se provocaverint: maxime vero ut agnoscant, quum jam essent in ipso terræ promissæ vestibulo, sua pravitate & contumacia se fuisse retroactos, & per flexuosos errores vagatos, donec illis impiæ ingratitudinis soluta esset merces. Interea ut secum expendaot, Deum sua misericordia sic temperasse vindictæ rigorem, ut gratiæ suæ contemptores quantumvis scelestos & iodignos, aleret nihilominus & foveret: fœdus vero quod pepigerat cum Abraham, ad filios propagaret. In hunc finem respicere oportuit Israelitas, ut rite in tota itineris sui narratione proficerent. Porro non abs re præfatur Moses, has esse profectiones filiorum Israël: quia ex quo egressi fuerant è terra Gossen, eos non vulgaris trepidatio & anxietas constrictos tenuit, donec se viderunt in sepulchrum demersos: quia undique conclusi erant vel mari, vel faucibus duorum montium, vel exercitu Pharaonis. Desertum ingressi antequam pertingerent ad montem Sinai, septem stativa habueruot, in quibus centies pereundum erat fame, siti, rerumque omnium inopia, nisi mirabiliter à Deo fuisset succursum. Cæterum quum totidem diebus facile esset totum iter conficere, jam tunc moram afferre cœpit perversa eorum importuoitas. Si eos urgebat panis & aquæ penuria, acrius stimulari oportuit, ut suppliciter ad Deum confugerent. Adeo autem alieni sunt à mansuetudine, quæ eos doceat à Deo precibus & votis efflagitare necessitati suæ remedium, ut potius tumultuentur contra Mosen: neque id modo, sed proterve Deum ipsum impetant nefandis convitiis, acsi sævus esset carnifex, non redemptor. Hinc ergo factum est, ut non ante diem quadragesimum adducti tandem fuerint ad montem Sinai. Vixdum Lex erat promulgata, & adhuc personabat in eorum auribus formidabilis vox Dei, qua eos sibi in populum addixerat, & ecce, repente turpis, imo prodigiosa ad idololatriam defectio: qua per eos non steterit quominus abjecta Dei gratia, & quantum in ipsis erat, abolita promissione, misere perirent, ut digni erant. hoc obstaculo rursus fuerunt ab ulteriore progressu cohibiti. Eadem obstinatione subinde contra Deum insanierunt: nec pluribus pœnarum exemplis admoniti unquam redierunt ad sanam mentem. Cumulus furiosæ contumaciæ fuit, dum progressi ad terræ promissæ limitem, repudiarunt Dei beneficium, seque tanquam Deo repugnaote hortati sunt ad reditum, acsi fœteret illis inæstimabilis redemptio quæ eos perpetua obli-

obligatione retinere debuerat in obsequio Dei. Quæ deinde sequuntur stationes, magis ad vivum exprimunt, sicuti navis tempestate repulsa à portu, variis procellis circumvolvitur, ita quoque retractos ab accessu terræ, per obliquos circuitus erraste: quoniam digni erant quos Deus per ludibrium traduceret. Ad hoc Mosis consilium oculos dirigere convenit, ut hoc caput cum fructu legamus. Profectiones autem vocat ordines itinerum, stationibus distinctos: quia castra non movebant nisi dato signo, quum scilicet nubes relicto sanctuario, in alium locum tendebat, acsi Deus è cælo manum porrigeret ad iter gubernandum. unde clarius innotuit, ejus potentia retentos fuisse in deserto.

3. *Profecti sunt de Ramesses.*] Quod volunt quidam nomen urbis pro tota regione Gossen positum, mihi non probatur: quia consentaneum non esset, ex locis distantibus ac remotis simul fuisse profectos. Minus etiam quadraret quod mox additur, turmis dispositis egressos fuisse: non quod in urbem omnes simul confluxissent, quia vix credibile est tantam multitudinem potuisse intra muros recipi: sed quia ex edicto Mosis & Aharon in agrum urbis aut viciniam fuerunt coacti, ut suos ordines digererent, ne confusa festinatione alii alios impedirent. Postquam autem dixit egressos fuisse manu Dei excelsa: ut hanc admirabilem potentiam magis commendet, addit Ægyptios testes fuisse ac spectatores. unde colligitur cessisse tandem Deo, vel ita fuisse subactos, ut digitum tollere non auderent. Accedit alia circumstantia, quod tunc Ægyptii mortuos suos primogenitos sepelirent. quibus verbis non significat Moses cessasse ab impediendo transitu, quoniam alio negotio districti erant: quin potius admonet, quamvis eos exacerbaret dolor ex suorum morte, jacuisse tamen quasi exanimes: quia eos debilitaverat Dei virtus, ut facultas ad resistendum deficeret. Quod dicit Moses Deum exercuisse judicia contra deos Ægypti, ad commendationem veræ religionis spectat, ne unquam deflectant filii Israël ad Gentium superstitiones, quas in sua liberatione experti sunt meras esse fallacias. Neque enim Pharao duntaxat prostratus fuit cum suis copiis, sed dii quoque eorum pudefacti, quos sibi fingebant terræ suæ præsides. Atque ita refutati, errorisque & stultitiæ convicti fuerunt omnes eorum cultus. Frivolum vero commentum est, sponte collapsa fuisse omnia idola in Ægypto, ut Deus Israël sibi uni deitatis gloriam assereret. Satis est Deum egisse suos triumphos de idolis, ubi reipsa palam fecit nullas illis ad opitulandum vires suppetere: & magorum simul præstigias discussit. Huc
Jesa. 19. videtur alludere Jesaias, quum dicit, Ecce Deus in
vers. 1. Ægyptum veniet, & concident omnia idola. significat enim Deum in Ægypto editurum potentiæ suæ documenta, quæ errorum omnium vanitatem coarguant, & evertant omnia superstitionum figmenta, quibus decepti fuerant Ægyptii.

8. *Profecti de Phihahiroth.*] Narrat populum itinere tridui progressum esse: non tam ad tolerantiæ laudem quam ad celebrandam admirabilem Dei potentiam, qui tantam multitudinem absque aqua sustinuerit. Tenendum enim est memoria quod alibi docui, à transitu maris Rubri usque ad Mara nullas fuisse aquas repertas: quo magis detestanda fuit populi impietas, qui illic propter amarum aquæ saporem ad tumultuandum prorupit. Ex opposito autem refulsit incomparabilis Dei misericordia, quod homines morosos & importunos dignatus est amœna & delectabili statione recreare. Primis enim castris deducti sunt in Elim, ubi nacti sunt duodecim fontes, & palmas septuaginta. Desertum Sin leviter præterit Moses, acsi nihil illic memoratu dignum contigisset: quum tamen illic se prodiderit scelesta populi impietas, & insigni miraculo nobilitatus fuerit locus, quum Man è cælo distillavit in alimentum populi, ut apertis cæli fenestris, panem Angelicum mortalis homo comederet. Breviter etiam attingit, in Raphidim non fuisse aquas ad bibendum. Verum satis habuit hoc loco numerare stationes, quæ populo res gestas in memoriam revocarent. In Sepulchris concupiscentiæ insculptum fuit vindictæ Dei monumentum. Sed quum alia loca simpliciter recenset, sepulta rerum narratione, colligere licet quod paulo ante dixi, non aliud fuisse ejus consilium quam populo ante oculos depingere peregrinationem qua defunctus fuerat per annos quadraginta. Obiter tamen meminit mortis Aharon: quia singulari Dei beneficio prorogata fuit ei vita in gratiam populi, donec instaret tempus quo promissam terram adituri erant: quandoquidem utile ac necessarium frenum erat ejus auctoritas ad cohibendam gentis adeo protervæ ferociam. Interim pœna sancto viro inflicta, posteros monere debuit, non abs re patres severe fuisse castigatos, qui peccata peccatis addere non destiterant: quando ne servo quidem suo Deus ob unicum delictum pepercerat. Quod continuo post addit, Chananæum tunc primum audisse de adventu filiorum Israël, eo significat divinitus velum oppositum fuisse hostibus, ne citius infesti essent. Ita enim judicii sui rigorem mitigavit Deus ut Israelitis quietum saltem esset exilium, & immune ab externa molestia, quamdiu in deserto ipsis errandum erat.

50. *Loquutus est Jehova*] Finem & consilium Dei cur gentes expelli vellet, alibi exposuimus, ne scilicet adulterarent suis mixturis purum Legis cultum, populum malis exemplis corrumperent, atque adeo inquinamenta essent terræ sanctæ. Nunc vero alio respicit Moses, quia de terræ partitione acturus, præfatur, vacuandam esse suis incolis, ut plena & libera fruitio maneat filiis Israël. Contextus hic notandus est: quoniam alioqui locus hic appendix fuisset primi præcepti, sicuti altera pars versus sub primo præcepto posita fuit. Verum quia conjunctim pronunciat Deus, Expelletis incolas è terra, & illic habitabitis, quia dedi vobis possidendam: absurdum fuit membrum unum ab altero divelli.

54. *Possidebitis autem per sortem.*] Modus quoque divisionis exprimitur, ut quisque possideat quod sorte obtigerit. Fuit autem hæc optima ratio, quia nunquam passæ fuissent singulæ tribus, hominum arbitrio in hanc vel in illam partem sic ablegari. Imo si judicum suffragiis permissa fuisset cognitio, inter se jurgati essent potiusquam definiissent quid rectum esset. Sed hic altius quiddam considerare oportet: nempe hoc modo Deum certo comprobasse, sua liberalitate & singulari beneficio filios Israël terræ illius hæredes esse ac dominos. Ac principio tenendum est, quamvis sortibus nihil magis fortuitum existiment homines, eas tamen divinitus gubernari,
ut dicit Solomon. Sortiri ergo jussit Deus populum, *Prov. 16.*
sibi in ipso exitu judicium vendicans. Jam qui fa- *vers. 33.*
ctum est ut tribus Zabulon partem suam adepta sit in littore maris, nisi quia sic prædictum fuerat à Patriarcha Jacob? Cur tribui Aser obtigit ferax optimi frumenti regio, nisi quia eodem ore pronunciatum fuerat pinguem fore panem Aser, qui daturus esset delicias regibus? Eodem vaticinio nacta est tribus Jehudah hæreditatem vitiferam, & optimis pascuis uberem. Itaque terræ sortitio clare monstravit non frustra Deum olim pollicitum fuisse Abrahæ terram illam: quia donationis præconium ex ore Jacob efficax & ratum fuit. Pius senex fame illinc expulsus fuerat. Inquilinus in Ægypto, & bis exul posteris suis non secus pro summo imperio partes assignat, acsi paterfamilias pauca fundi sui jugera inter hæredes distribueret. Sed quod tunc ridiculum videri poterat, Deus tandem obsignavit. Unde apparet, quæ pro modulo sensus nostri cæco fortunæ impetu versari putamus, dirigi arcana Dei providentia: consilium vero Dei perpetuo tenore ita stare ut exitus principiis

piis respondeat. Rursus vero jus analogum illis commendat, ut pro numero hominum major aut minor portio ad singulas tribus perveniat. Quod autem allegorice quidam notari volunt, gratuito Dei beneplacito tanquam sorte nobis obtingere cælestem hæreditatem, quanquam primo intuitu plausibile sit, nullo negotio refellitur. Pars hæreditatis erat Hebron: atqui ea extra sortem positus est Caleb. Major autem apparet exceptio in tribu Ruben & Gad, & dimidia tribu Manasse, qui populi consensu, non sorte, sed quasi privilegio impetrarunt quicquid acquisitum fuerat trans Jordanem. Discant igitur lectores ab argutiis abstinere, ne sæpe cum pudore agnoscant, inanem umbram se captasse.

55. *Quod si non expuleritis.*] Cur tam severe exarserit ira Dei in illas gentes ut prorsus extinctas vellet, alibi vidimus. Jam à tempore Abrahæ cœperat illic grassari magna scelerum licentia, sicut colligitur ea Dei verbis, quum diceret nondum completam esse eorum iniquitatem. Postquam annis quadringentis abusi sunt Dei ipsius tolerantia, quis interitum illorum tam longæ obstinationis mercedem justam & maturam esse neget? Cæterum illos excidendo, rationem habuit Deus electi populi, ut segregatus à profanis hominibus, nunquam ad exteras corruptelas deflecteret. Pœnam vero quæ nunc denunciatur, sua ignavia bis promeriti sunt Israëlitæ: quia nec partibus suis defuncti sunt in exigenda Dei vindicta, & ejus gratiæ, quantum in se erat, detraxerunt. Honore eos non vulgari dignatus fuerat, quum exercendis suis judiciis ministros præficeret. Turpis ergo fuit segnities, hac in parte cessare. Deinde terram illis in solidum dederat. quod ergo parte contenti neglexerunt quod residuum erat, in hoc torpore se prodidit perversa ingratitudo. Adde quod ultro se implicuerunt exitialibus plagis, gentes impias sibi miscendo, à quibus divinitus fuerant separati, ne earum mores & perversos ritus imitarentur. Minatur ergo Deus, gentes illas tanquam aculeos fore Israëlitis, qui configant eorum oculos, spinasque & latera pungant. quod fuisse impletum, liber Judicum maxime luculentus est ac locuples testis. Quanquam usque ad tempus Davidis hæc pœna assidue defixa fuit in eorum oculis & lateribus. In quo etiam convincitur indomita populi protervia, apud quem nihil profecit tam seria admonitio, ut in apertis scelerum ultionibus non minus quam in felici victoriarum cursu pergeret.

NUMER. CAP. XXXIV.

ET loquutus est Jehova ad Mosen, dicendo,
2. Præcipe filiis Israël, & dicas eis, Quum intraveritis terram Chanaan (ista est terra quæ cadet vobis in hæreditatem, terra Chanaan per terminos suos)
3. Erit vobis plaga Meridiei à deserto Sin usque ad terminos Edom: erit inquam vobis terminus Meridiei ab extremo maris Salis ad Orientem.

4. Et circuibit vobis iste terminus à Meridie ad Maale Acrabim, & transibit usque ad Sin: & erunt egressus ejus à Meridie in Cades Barnea. atque illinc egredietur ad villam Addar, & transibit usque ad Asmon.

5. Præterea circuibit terminus iste ab Asmon usque ad flumen Ægypti: & erunt illinc egressus ejus ad Occidentem.

6. Terminus autem Occidentalis erit vobis mare Magnum: terminus, inquam, iste erit vobis terminus Occidentalis.

7. Iste vero erit vobis terminus Aquilonaris: à mari Magno describetis vobis Hor montem.

8. Ab Hor monte describetis usque ad introitum Hamath: & erunt egressus termini illius ad Sedad.

9. Et illinc egredietur terminus iste ad Ziphon, eruntque egressus ejus ad villam Enan. iste erit vobis terminus Aquilonaris.

10. Describetis præterea vobis terminum ad Orientem, à villa Enan usque ad Sepham.

11. Et descendet iste terminus à Sepham usque ad Riblah ab Oriente Ain: & descendet terminus iste, pervenietque ad latus maris Cinnereth ad Orientem.

12. Et descendet iste terminus ad Jordanem, eruntque egressus ejus ad mare Salis: ista erit vobis terra per terminos suos per circuitum.

13. Præcepit autem Moses filiis Israël, dicendo, Hæc est terra quam possidebitis sorte, & quam præcepit Jehova dare novem tribubus, & dimidiæ tribui.

14. Acceperunt enim tribus filiorum Reubenitarum per domos patrum suorum, & tribus filiorum Gaditarum per domos patrum suorum, & dimidia tribus Menasse: acceperunt inquam hæreditatem suam.

15. Duæ tribus & dimidia acceperunt possessionem suam citra Jordanem Jericho ad Orientem ad exortum Solis.

16. Loquutus est præterea Jehova ad Mosen, dicendo,

17. Ista sunt nomina virorum qui possidendam vobis distribuent terram: Eleazar sacerdos, & Josue filius Nun.

18. Et principes singulos de qualibet tribu capietis ad possidendam terram.

19. Ista sunt nomina virorum: de tribu Jebudah, Caleb filius Jephuneh.

20. Et de tribu filiorum Simeon, Samuel filius Ammihud.

21. Et de tribu Benjamin, Elidad filius Chislon.

22. Et de tribu filiorum Dan, princeps Bucci filius Jogli.

23. De filiis Joseph, de tribu filiorum Menasse, princeps Huiel filius Epbod.

24. Et de tribu filiorum Ephraim, princeps Cemuel filius Siphtan.

25. Et de tribu filiorum Zabulon, princeps Elisaphan filius Paruach.
26. Et de tribu filiorum Issachar, princeps Paltiel filius Azzan.
27. Et de tribu filiorum Aser, princeps Ahihud filius Selomi.
28. Et de tribu filiorum Nephthali, princeps Pedahel filius Ammihud.
29. Isti sunt quibus præcepit Jehova ut distribuerent hæreditatem filiis Israël in terra Chanaan.

1. *Et loquutus est Jehova.*] Hic officium suscipit Deus providi & seduli patrisfamilias, dum terram suis finibus undique circumscribit, ne jus possessionis unquam sit ambiguum. Incipit autem à termino Australi: ubi notandum est comprehendi regionem Basan, & quicquid ante transitum Jordanis acquisierant Israelitæ ex quo hæc accessio Deo probata fuit. Extendit autem partem illam usque ad desertum Sin & fines Edom, & per circuitus deducit à Cades Barnea usque Addar, & transitum Asmon: denique ad torrentem quo alluitur urbi Rhinocorura, quæ Ægypto contigua est. Neque enim per flumen Ægypti intelligi potest Nilus, cujus cursos ad eam plagam minime tendebat. Ergo à mari Mediterraneo versus Arabiam erat Australis terminus: versus Occidentem alluebatur terra mari Mediterraneo, quod hic vocatur Magnum respectu lacus Genezare, & maris Salsi, quo nomine intelligitur lacus Asphaltites. Initium Septentrionalis termini erat promontorium Hor: neque enim de monte accipere convenit in quo mortuus est Aharon: qui procul distabat, & situs erat à parte opposita. Illinc usque ad Epiphaniam Syriæ, quæ vocatur Hemath, porrigebatur: duas enim urbes ejusdem nominis fuisse, Hieronymo assentior. & certe probabile est, à Propheta Amos vocari Antiochiam Hemath magnam comparatione minoris cujus nunc fit mentio, cui nomen imposuit impius ille & crudelis tyrannus Epiphanes. An vero Antiochia major olim dicta fuerit Hemath & Riblah (sicuti tradit Hieronymus) in medio relinquo. Deinde transibat Sedad & Ziphon. ultimus finis erat villa Enan. Illinc terminus Orientalis transibat per Sepham, Riblah, & Aio, donec perveniret ad lacum Genezare. qui lacus est satis celebris, & vocatur mare Cinnereth. Ita terminus Orientalis ab Arabia respiciebat versus Persidem: à plaga vero Aquilonari sita erat Babylon.

13. *Præcepit autem Moses.*] Repetitio est, sed non superflua: quia sortem novem tribuum & dimidiæ superiori donationi opponit. Quæ enim mox additur exceptio, Rubenitis & Gaditis & dimidiæ tribui Manasse agros fuisse concessos ultra Jordanem, non excludit eos à parte hæreditatis promissæ, acsi tanquam exhæredati ablegarentur extra fines à Deo præscriptos: sed à sorte duntaxat, quia extra ordinem à fratribus suis obtinuerant quod in communi hæreditate alioqui censeri debuit comprehensum. Non quod ab initio id fuerit patefactum, sed quia Deus pro sua indulgentia ratum habuit postulatum, quo fines terræ ampliabant. Et certe absurdum fuisset, acsi abdicati essent à familia Abrahæ, nullum illis inter fratres locum dari in terra promissa. Ac nuper vidimus, partem hanc quæ videtur ab aliis separari, inclusam fuisse limitibus à Deo positis. Simpliciter ergo voluit Moses sortitioni subjicere quicquid restabat.

16. *Loquutus est Jehova*] Emergit quæstio, Si terram sortiri inter se oportuit filios Israël, quorsum interposita fuerit judicum auctoritas, acsi eorum esset quicquam decernere? Atqui si expendimus quod paulo ante dictum est, spectandum in distribuenda terra fuisse numerum cujusque tribus, utroque opus fuit: ut suo decreto ostenderet Deus quæ cujusque esset regio, deinde accederet dimensio pro hominum multitudine. Sortitio enim necessaria fuit: quia plagam maritimam refugissent multi, prætulissent sinum terræ extremitatibus, noluissent relegari in montes: denique murmuribus & rixis inter se certassent absque modo. Hac ratione jactæ sortes, quarum judicio Deus singulas tribus locavit in qua placuit statione: sic tamen ut prius judices cum Sacerdote & Josua terram in decem provincias partiti sint. Postquam vero cognitum fuit in qua singulæ tribus plaga habitarent, acsi Deus illic hospitia designasset, iterum sententiam hominum intervenire necesse fuit, quousque & in quam partem porrigendi fines essent majorum tribuum: alioqui minores recusassent coarctari qua parte minus erat commodum. Etsi autem summa potestas merito erat penes Josuam & Eleazar, ne tamen eos invidiæ & calumniis exponeret Deus, consilium adjunxit, in quo etiam prudenter occursum fuit æmulationi: quia tribus duodecim singulos dederunt judices, qui distributioni præessent, ut nulla conqueri posset se fuisse gravatam. Porro quia magnopere intererat, firmam apud posteros vigere possessionem semel statutam, primo recitantur ad historiæ certitudinem principum nomina: deinde, sicut in principio capitis dictum fuerat, in fine repetitur, à Deo fuisse electos: unde Israelitæ discebant non posse terminos tunc positos convelli quin pessundaretur ipsius Dei auctoritas.

DEUT. CAP. XXXI.

ABiit itaque Moses, & loquutus est verba ista ad universum Israëlem.
2. Dixitque eis, Centum & viginti annorum sum hodie, non possum ultra egredi & ingredi: præterea Jehova dixit ad me, Non transibis Jordanem istum.
3. Jehova Deus tuus ipse transiturus est ante te, ipse disperdet gentes istas à facie tua, possidebisque eas: Josua ipse transiturus est ante te, quemadmodum dixit Jehova.

4. Facietque Jehova illis quemadmodum fecit Sihon & Og regibus Emorrhæi, & terræ eorum quos disperdidit.

5. Quum ergo dederit eos Jehova ante faciem vestram, tunc facietis eis omnino juxta præceptum quod præcepi vobis.

6. Estote fortes, & roborate vos, ne timeatis, neque paveatis à facie eorum: Jehova enim Deus tuus est qui pergit tecum, non deseret te, neque te derelinquet.

7. Vocavit ergo Moses Josua, & dixit illi in oculis totius Israëlis, Esto fortis, & robora te: tu enim ingredieris cum populo isto terram quam juravit Jehova patribus eorum se daturum illis, & ipse sorte divides eam illis.

8. Jehova autem est qui præcessurus est te, ipse erit tecum: non te deseret, neque derelinquet te, ne timeas, neque paveas.

1. *Abiit*

1. *Abiit itaque Moses.*] Abeundi verbo significat, acceptis à Deo mandatis ad populum venisse ut ea perferret. Unde colligimus, in tempore fuisse admonitos ut sibi caverent, si quidem fuissent sanæ mentis. Et ex ore ejus necesse fuit populum audire sermones istos minime jucundos, utpote qui & atrocibus minis & duris objurgationibus pleni erant: quia si recitati demum fuissent post ejus mortem, statim clamassent omnes ab alio dolose confictos esse, atque ita falso prætendi ejus nomen. Jam & temporis circumstantia ad pondus augendum non parum valuit, ut non solum mansueta docilitate se tunc doctrinæ subjicerent, sed ut in posterum penitus infixa maneret eorum cordibus. Scimus quanta attentione excipi soleant ultimæ morientium voces: Moses ad mortem obeundam Dei mandato jam accinctus, apud populum verba fecit, quasi extremum vale dicturus. Ergo ad fidem & dignitatem Prophetici muneris accessit vis testamenti & auctoritas. Sicuti porro tota vita de populi salute incredibili modo sollicitus fuerat, ita nunc curam plusquam paternam longius extendit. Et certe, pios doctores, quantum in se est prospicere convenit, ut ipsis superstites vigeat laborum suorum fructus. Cujus sedulitatis exem-
2 Petr. 1. plum Petrus in se proponit. Justum (inquit) ar-
vers. 13. bitror, quamdiu sum in hoc tabernaculo, excitare vos per commonitionem: quin & dabo semper operam, ut post obitum meum harum rerum possitis esse memores.

2. *Dixitque eis, Centum & viginti.*] Quamvis superbe & fastidiose sæpius rejectus fuisset Moses, fieri tamen non potuit quin ejus discessus & summum mœrorem afferret, & incuteret gravem metum. Ergo ætate sua proposita, anxietatem solatur, & tristitiam mitigat: deinde alia quoque ratione compescit eorum querimonias, quia Deus terminum ejus vitæ fixerit. Levamen ergo adducit, quia & mors sit plusquam matura, neque jam ferendis laboribus in tanta senectute sufficiat. Hic tamen nascitur quæstio, Quomodo se caducum esse & fractis viribus dicat: quia paulo post videbimus, integris sensibus viguisse usque ad mortem. Sed solutio facilis est, non ideo præ senio factum inutilem fuisse, quia vel oculis hebes esset, vel aliis membris tremulus, sed quia ætas non ferebat ut diutius solitum munus obiret. Nam præter naturæ rationem, mirabiliter ad tempus illud conservatus fuerat: sed quia jam ad metam cursus sui pervenerat, subito collabi necesse erat, & facultate destitui. Porro Egredi & ingredi tantundem valet ac vitæ functiones peragere. Sic
Psal. 121. in Psalmo dicitur, Nosti introitus meos & egressus.
vers. 7. Et hac ratione dicitur David ingressus & egressus
1 Sam. 18. esse, quum exequeretur munus sibi à Saule injun-
vers. 5. ctum. Secundo loco ubi commemorat se excludi à terra Chanaan, & prohiberi ejus ingressu: oblique populum perstringit, cujus culpa Deus excanduerat contra Mosen ipsum & Aharon. Itaque hac tacita exprobratione admoniti fuerunt Israëlitæ ut patienter justam ingratitudinis suæ pœnam ferrent. Interea sicuti se morigerum ostendit Dei decreto, ita eos acquiescere jubet.

3. *Jehova Deus tuus.*] Hic non vulgari consolatione ad novam alacritatem erigit eorum animos: quia sensuri sint ipso quoque mortuo perennem Dei gratiam. Unde colligitur apprime utilis doctrina: quoties Deus nobis excitat homines excellentibus donis præditos, sic ad tempus uti ipsum solere eorum opera ut in manu sua habeat alios subinde atque alios subrogare, nisi vitia nostra sint obstaculo. Unde sequitur præclaris hominum dotibus non alligandam esse Dei virtutem, acsi mors illorum ejus esset interitus. Verum quidem est præstantibus viris pares raro succedere: nempe quia malitia nostra lucem bonorum spiritualium accensam suffocat, & quantum in se est extinguit: fixum tamen illud manet, ubi Deus per eximios & singulares ministros salutem nostram promovet, gustum bonitatis suæ dare, ut continuum ejus tenorem speremus: quia opus ma- Psal. 138.
nuum suarum inchoatum non deserit. Dicit ergo Moses, quamvis absit ipse per mortem ereptus, Deum tamen suscepturum ducis partes, vel potius perpetuum fore ducem, sicuti antea experti fuerant Israëlitæ. Sed altero quoque solatio eorum infirmitatem sublevat, Josue successorem sibi designans: alioqui populo promptum fuisset excipere, si Deus præcedere ipsos vellet, cur non id palam faceret electo vicario, per cujus manum continuaret quod per Mosen cœperat. Ergo hac quoque in parte docet minime obscurum esse paternum Dei favorem: quia jam electus sit Josue, qui curam & onus regendi populi sustineat. Neque enim suo arbitrio illis obtrudit Josue ac præficit, sed divinitus vocatum esse pronunciat: quanquam non profert rem incognitam, sed tantum vult meminisse quid illis pridem patefecerit Deus: sicut alibi visum fuit.

4. *Faciet Jehova illis.*] Promittit, ubi venerint in terram Chanaan, gentium illic omnium victores fore. Quod experientia confirmat, quia idem Deus qui Sehon regem Amorrhæorum, & Og regem Basan ipsis in manum tradiderat, similem daturus sit successum in aliis hostibus subjugandis. Mundus quidem variis commotionibus obnoxius est, sed Deus manet sui similis: non modo quia nunquam mutatur ejus consilium, sed quia non minuitur ejus potentia. Ergo reali (ut loquuntur) documento populum ad bene sperandum animat, simulque ad exequendum strenue Dei mandatum hortatur: nempe ut deletis omnibus incolis, purgent terram Chanaan. Sævum quidem & crudele in speciem id fuit, ne unum quidem vivum relinquere: sed quia juste eos Deus ultimo exitio addixerat, non fuit penes Israëlitas quid agendum esset inquirere, sed omni disceptatione valere jussa, parere oportuit Dei imperio. Quod ergo multis pepercerunt, eo deterior fuit ipsorum ignavia, utpote quos sæpius Deus ad exigendam quam decreverat vindictam armaverat.

6. *Estote fortes.*] Postquam Deum præsto fore docuit ad opem ferendam, ad magnitudinem animi & constantiam populum hortatur. Et certe una est hæc ratio colligendi vigoris, dum statuimus sufficere quod Deus promittit auxilium: tantum abest ut labefactetur recte agendi studium & alacritas, ubi adscribitur gratiæ Dei quod stulti homines arrogant libero suo arbitrio. Nam qui viribus suis freti ad strenue agendum feruntur, nihil aliud quam se vesana temeritate & superbia præcipitant. Sciamus ergo fluxas esse & caducas exhortationes quæ alibi fundatæ sunt quam in mera gratiæ Dei fiducia. Hinc itaque hortandi materiam sumit Moses, quod Deus pro Israëlitis pugnabit. Notandum tamen est, populum animari ad spei perseverantiam, dum se Deus auxiliatorem fore pronunciat usque in finem: qua doctrina refellitur impium delirium quo theologi Papales mundum fascinarunt. Negant fideles posse certos esse de gratia Dei, nisi quoad præsentem statum. Ita fidem suspendunt, ut tantum in diem, adeoque in singula momenta credamus, quid cras nobiscum acturus sit Deus incerti. Atqui si fides promissionibus Dei respondet, ac veluti succinit, sese in totam vitam, imo extra mortem extendat necesse est: quia futuri temporis dubitationem tollit Deus his verbis, Non te deseram, nec derelinquam.

7. *Vocavit Moses Josue.*] Hinc apparet eos quibus publicum munus injungitur, opus habere duplici confirmatione. Nam ex quo generalem doctrinam exposuit toti populo, peculiariter sermonem convertit ad ipsum Josue, utpote cujus erat aliis præire fortitudinis exemplo, & quem manebant dura certamina. Ergo quo difficilius est omnes ducere quam sequi ducem, eum qui multis præficitur,

longe

longe magis excellere convenit. Jam quum à seipso nihil quisquam possit, à Deo petendum est quod nobis deest. Ergo quod toti populo Moses præceperat, nunc apud unum hominem repetit, quia in eum conjiciebatur onus regendi populi. Quod eo diligentius notandum est, quia ut quisque locatus est in altiore honoris gradu, omnes admonitiones fastidiose despicit: unde fit ut quicunque in mundo eminent, secure exhortationes servorum Dei respuant. Atqui tales delicias probe excutit Moses, ubi ostendit omnes qui imperio funguntur, non modo cum aliis esse docendos, sed vehementius etiam esse urgendos. Porro ubi tam in hoc loco quam in superiori, fideles timere & pavere Moses vetat, notandum est, non ita spoliari omni sensu, ut ad discrimina omnium contemptum obdurescant: (sicuti phrenetici quidam nullam putant esse fortitudinem nisi in stupore) sed tantum instrui fiducia, quæ metus omnes superet qui vocationis cursum impediunt. Scite vero latius hanc doctrinam accommodat Apostolus, nempe dum avaritiam vult corrigere, quæ ex nimia sollicitudine oritur, dum miseri homines non satis reputant quid sit Deum habere perpetuum auxiliatorem. Hebr. 13. vers. 5.

Ex NUMER. CAP. XXVII.

15. Loquutus est igitur Moses ad Jehovam, dicendo,
16. Præficiat Jehova Deus spirituum omnis carnis, virum super congregationem:
17. Qui egrediatur ante eos, & qui ingrediatur ante eos, id est, qui educat eos, & introducat eos, ne sit congregatio Jehovæ velut pecudes quæ nullum habent pastorem.
18. Et dixit Jehova ad Mosen, Cape tibi Josue filium Nun, virum in quo est Spiritus, & imponas manum tuam super eum.
19. Statuasque illum coram Eleazar sacerdote, & coram universa congregatione: & dabis illi mandata in oculis eorum.
20. Et pones de gloria tua super illum, ut audiant illum universa congregatio filiorum Israël.
21. Qui postea coram Eleazar stabit, & interrogabit eum de judicio Urim coram Jehova: ad verbum ejus egredientur ipse & omnes filii Israël cum eo, & tota congregatio.
22. Fecit ergo Moses quemadmodum præceperat ei Jehova. accepit namque Josua, & statuit illum coram Eleazar sacerdote, & coram universa congregatione.
23. Imposuitque manus super illum, ac dedit illi mandata quemadmodum dixerat Jehova per manum Mosis.

15. *Loquutus est igitur.*] Hic Moses non modo providentiam Dei in curanda populi salute, sed suum quoque ipsis studium commendat. Unde patet quam paterno fuerit affectu, qui non solum usque ad finem vitæ fideliter & strenue partibus suis defunctus est, nec ullas molestias refugit: sed prospicit etiam in futurum, & de successore idoneo sollicitus est, ne populus maneat sine capite, velut corpus truncatum. Modestia etiam ejus perspicitur, dum sibi non arrogat ducis creandi munus, nec sua auctoritate populum mittit in suffragia, sed Deum constituit unicum electionis arbitrum. Præfectos quidem eligere licitum est, atque hæc pars est ordinis politici: verum provincia hæc fuit difficilior quam ut reperiretur hominum judicio qui ad eam obeundam sufficeret: ideoque potestas soli Deo permitti debuit, qui etiam hoc negotium sumere gravatus non fuerat. Atqui hæc peculiaris ratio maxime valuit in re tam ardua, populum ducem è manu ejus accipere, ut penes ipsum semper maneret imperii majestas. Sicuti ergo Mosen extraordinario modo elegerat, & tanquam legato mandaverat suas vices, ita eandem gratiam continuavit in Josua. Ac jam ante quidem eum designaverat: sed modestiæ causa, omisso ejus nomine, simpliciter precatur Moses ut prospiciat Deus populo suo. Epitheton vero quo Deum insignit, accommodatur ad præsentem causam. Vere quidem semper vocari potest Deus spirituum omnis carnis: & alia ratione 16. capite hac loquendi forma usus est Moses. sed hanc ejus virtutem nunc commemorat: acsi diceret, præsto fore & sub ejus manu quem præficiat, quoniam singulos formet prout visum est. Sæpe aberrant homines, & judicio falluntur: atque, ut Spiritus Dei illis præluceat, non longius progrediuntur quam ut discernant qua quisque dote polleat. Deus vero non solum optimus est judex quam dexter & aptus quisque sit, nec solum penetrat ad intimos usque cordium recessus sed fingit ac refingit homines quos eligit ministros, & qua opus est facultate instruit ut pares sint oneri ferendo. Hinc colligitur utilis doctrina, ubi destituimur probis ducibus, petendos esse ab ipso opifice, cujus singulare donum est bene regendi virtus. Atque hac ratione, non tantum creatorem hominum nominat, vel universæ carnis, sed diserte spirituum meminit. Quod populum pecudibus comparat, pertinet ad commovendam miserationem, ut ad pastorem ordinandum propensior sit Deus.

18. *Dixit Jehova ad Mosen.*] Hic videmus Josue precibus Mosis fuisse datum, quod alibi non exprimitur. Porro ut omnium consensu gradum suum obtineat, insigni elogio ornatur. nam ubi Spiritum in eo esse pronunciat Deus, non intelligit anima esse præditum, sed excellere necessariis donis, ut intelligentia, judicio, magnitudine animi, bellandi peritia. Ac nomen Spiritus aliter quam paulo ante capitur, pro exquisita & rara gratia, quæ in ipso Josua fulgebat: hæc enim metonymia Scripturæ satis trita est. Additur solennis ritus consecrationis, manuum impositio: de qua alibi plenius disseruimus, ut supervacuum sit nunc multa verba facere. Jam ante Legem in usu fuit, quum sancti Patres filios suos benedicerent. Vidimus hac ceremonia inauguratos fuisse sacerdotes in suum munus, & oblatas Deo victimas. Eundem morem sequuti sunt Apostoli in creandis Pastoribus. Moses ergo, ut palam testatum faceret Josuam non amplius esse sui juris, sed Deo addictum, nec jam habendum esse quasi privatum hominem, qui divinitus ad imperium vocatus erat, manus ejus capiti imposuit. Accessit etiam alia ratio, ut pro necessitate injuncti muneris, Deus magis ac magis eum locupletaret. Nihil enim obstat quominus servis suis Deus qui jam ante spiritualibus donis præstabant, pro vocationis usu, uberiores dotes conferat. Sic Timotheo, ubi Pastor est creatus, data fuit nova 2 Tim. 1.
gratia per impositionem manuum Pauli: quamvis ante non vulgari modo præstaret. Huc pertinet quod postea subjicitur, ut ponat Moses è gloria sua super eum, acsi dignitatem suam resignaret. Nam voce Gloriæ, non exterior duntaxat splendor, sed magis spiritualis decus notatur, quo Deus reverentiam servis suis conciliat: non quod virtutes suas in

Josuam

Josuam transferendo nudatus illis fuerit: sed quia sine diminutione fecit donorum suorum consortem qui successor futurus erat. Id vero coram toto populo geri oportuit, ut tanquam divinitus oblatum libenter omnes eum reciperent. Mandata partim eo spectabant ut stabiliretur auctoritas Josuæ, partim ut sanctius abstringeretur ad officium præstandum. Nam ex quo præcepit Moses Dei nomine quid factu opus esset, eum exemit ab omni temeritatis nota: deinde legitima stipulatione interposita, magis ac magis ad fidem & diligentiam animari debuit.

21. *Coram Eleazar stabit.*] Hic una in re Sacerdoti subjicitur, ut eum interroget per Urim & Thummim: hoc enim symbolo (ut ante visum est) commendata fuit sacerdotii dignitas, ut Deum princeps consuleret per os Sacerdotis, qui indutus sacro Ephod, cujus emblemata erant Urim & Thummim, responsa dabat, tanquam Dei ipsius interpres. Docet ergo hic locus, imperium Josuæ non fuisse profanum: ut certa in omnibus imperiis legitimis primas tenere debet religio. Nam quum omnia à Deo pendeant, ab ejus cultu separari absurdum esset. משפט, hoc est, judicium, hic accipitur pro regula vel præscripta ratione, acsi juberet Legem petere ex oraculis, quæ sacerdos à Deo accepta, per manus tradet, nec aliud in rebus perplexis sequi. Tandem subjicit Moses, se fecisse quicquid Deus præceperat, ut certo persuasi essent omnes, Deum non secus quam antea dominaturum in persona Josuæ.

Ejusdem historiæ repetitio.

Ex Deut. III.

21. Ipsi quoque Josuæ præcepi eo tempore, dicendo, Oculi tui viderunt quæcunque fecit Jehova Deus vester duobus regibus: sic facturus est Jehova omnibus regnis ad quæ tu pergis.

22. Ne timeatis eos, quia Jehova Deus vester ipse est qui pugnat pro vobis.

23. Rogaveram autem Jehovam tempore illo, dicendo,

24. Domine Jehova, tu cœpisti ostendere servo tuo magnitudinem tuam, & manum tuam validam. Quis enim Deus in cælo, aut in terra, qui faciat secundum opera tua, & secundum fortitudines tuas?

25. Transeam quæso, & videam terram illam bonam, quæ est trans Jordanem, montem istum bonum, & Libanum.

26. Iratus autem Jehova contra me propter vos, propterea non exaudivit me, sed dixit mihi, Sufficiat tibi, ne posthac addas verbum ad me super hac re.

27. Ascende verticem Pisgah, & leva oculos tuos ad Occidentem, ad Aquilonem, ad Meridiem, & ad Orientem, ac vide oculis tuis. non enim transibis Jordanem istum.

28. Præcipe autem Josuæ, & confirma eum, & robora eum. ipse enim transiturus est ante populum istum, & idem tradet illis terram possidendam, quam videbis.

29. Mansimus vero in valle e regione Beth-peor.

Ex Deut. IV.

21. Jehova iratus fuit contra me propter verba vestra, juravitque quod non transirem Jordanem, neque ingrederer terram bonam, quam Jehova Deus tuus dat tibi in hæreditatem.

22. Ego enim morior in hac terra, neque transeo Jordanem: vos autem transitis, ut possideatis terram istam bonam.

21. *Ipsi quoque Josuæ.*] Recitat quod jam vidimus, se Josuam cum toto populo hortatum esse, ut ad terram occupandam alacriter se accingerent, freti tam Dei promissione, quam tot illustribus auxilii ejus experimentis, quæ totidem erant cootinuæ gratiæ in futurum tempus pignora.

23. *Rogaveram Jehovam.*] Alii, Rogavi: ego autem tempus plusquam perfectum ponere malui: quia, meo judicio, anticipat Moses cur alii partes suas resignaverit, ac non magis professus sit se ducem, ut ante fuerat, & simul fortitudinis exemplar fore populo. Dicit ergo, quum precatus esset ut sibi liceret terram ingredi, repulsam se passum esse. Neque enim probabile est, ex quo Josuam io suum locum substituerat, contrarium votum mox concepisse. Summa autem precationis est, ut Deus concesso terræ ingressu, omnes gratiæ suæ numeros erga ipsum compleat. Nam beneficia sibi ante præstita, ad impetrandi fiduciam commemorat, ut læta exordia Deus, qui non solet opus manuum suarum deserere, perducat usque ad finem. Hac ratione dicit sibi osteosam fuisse Dei fortitudinem: verecunde subindicans, consentaneum esse, ut primis respondeant ultima, præcipui quoque boni se fieri consortem. Potentiam quoqua Dei in miraculis extollit: ne tam præclarum opus abrumpatur. Ab altera autem parte, terræ bonitatem commendat, ac nominatim desiderium ejus videndæ ex pietatis studio manare ostendit: eorum enim sententiæ libenter subscribo qui per bonum montem intelligunt Sion. Neque enim præter Libanum, mons io terra illa tantopere delectabilis fuit. Libanus autem, tanquam ejus accessio, secundo loco nominatur.

26. *Iratus autem fuerat.*] Quidam intelligunt hujusmodi voto fuisse offensum: sed potius causam reddit Moses cur non obtinuerit quod petebat: quia scilicet jam ante fuerat exclusus. Etsi autem cum Deo minime litigat, acsi inique damnatus esset ob alienum crimen, oblique tameo populum perstringit: quia utile erat omnes ipsos commonefieri, pœnam quæ eximio servo inflicta fuerat, contractam esse ex omoium culpa. Quomodo autem juste imposita Mosi fuerit communis delicti pœna, alibi visum est. Sequitur deinde mitigatio, ubi Deus ascendere ipsum jubet in cacumen montis Abarim, (quod hic vocatur Pisgah, alibi Nebo) ut fruatur nihilominus promissæ terræ conspecto. Demum clarius explicat cur exhortatus fuerit Josuam: quia scilicet transiturus esset ante populum. Postremo versu moræ causam assignat, cur tamdiu substiterint in valle quæ propinqua erat monti

monti Abarim: perinde enim est acsi diceret, retentos fuisse injecta Dei manu, ne ulterius pergerent, donec succederet Josua.

Deut. 4. 21. *Jehova iratus fuit.*] Iterum refert, populi delicto factum esse ut terræ ingressu non fruatur: non expostulaodi causa, ac multo minus ut Deum crudelitatis iosimulet, acsi ab eo perperam & injuste suppositus esset reus in aliorum locum, sed quo Dei bonitatem erga eos amplificet quibuscum tam indulgenter agebat. Notanda enim est comparatio, quod terra potituri essent, à cujus ingressu ipse prohibetur. Ego, inquit, morior io terra Moab: vobis autem datur hæreditate promissa frui. Videmus ergo culpæ exprobratione sic eos pungi, ut gustu misericordiæ Dei dulcescat omnis amaritudo: imo ut dulcedine illa rapiantur io admirationem, ubi intelligunt, tam clementer sibi datam esse veniam quæ Mosi negata fuit. Ubi reddidi, Propter verba vestra, sensus esse potest, Propter res vestras: quia דברים Hebræi vocant negotia. Certe quamvis tumultuosis eorum clamoribus impulsus fuerit ad peccandum, simpliciter tamen docet se eorum causa nunc plecti. Si quis roget cur in ipsos rejiciat crimeo, cujus auctores magna ex parte erant mortui: responsio io promptu est, quosdam adhuc fuisse superstites: necesse novum, filios cum patribus comprehendi, ubi totum populi corpus peccavit.

Ex Deut. XXXI.

14. Et dixit Jehova ad Mosen, Ecce, appropinquaverunt dies tui ut moriaris: voca Josuam, & state in tabernaculo conventionis, & præcipiam ei. Perrexit ergo Moses & Josua, steteruntque in tabernaculo conventionis.

15. Et apparuit Jehova in tabernaculo in columna nubis, stetitque columna nubis super ostium tabernaculi.

16. Et dixit Jehova ad Mosen, Ecce, tu dormiturus es cum patribus tuis: postea surget populus iste, & fornicabitur post deos alienorum terræ ad quam pergit in medio ejus, & derelinquet me, irritumque faciet pactum meum quod pepigi cum eo.

17. Itaque irascetur vultus meus contra eum ipso die, ac derelinquam eos, & abscondam faciem meam ab eis: & consumetur, & invenient eum mala multa, & angustiæ: dicetque in die illa, Nonne propterea quod non est Deus meus in medio mei invenerunt me mala hæc?

18. Ego vero abscondendo abscondam faciem meam in die illa, propter omne malum quod fecerit, quod converterit se ad deos alienos.

19. Nunc itaque scribite vobis canticum istud, & doce illud filios Israëlis: pone illud in ore eorum, ut sit mihi canticum istud in testem contra filios Israëlis.

20. Introducam enim eum in terram quam juravi patribus ejus, fluentem lacte & melle: comedet autem & saturabitur, impinguabitque se: tunc convertet se ad deos alienos, & colent eos, vilipendentque me, & irritum facient pactum meum.

21. Quum autem invenerint eum mala plurima, & angustiæ, tunc respondebit canticum istud in conspectu ejus in testem: non enim oblivioni tradetur ab ore seminis ejus. novi enim ingenium ejus, & quid ipse faciat hodie antequam introduxerim eum in terram de qua juravi.

22. Scripsit itaque Moses canticum istud eo die, & docuit illud filios Israëlis.

14. *Et dixit Jehova ad Mosen.*] Jam solenni ritu sufficitur Josua io locum Mosis: noo tantum quo sanctior sit apud homines, ac plus venerationis obtineat, sed etiam ut coram Deo sistatur, atqoe ita agnoscat ejus imperio se addictum. Nam quod adductus est ad ostium tabernaculi, species fuit consecrationis. & Deus etiam pronunciat se daturum maodata: quod tantundem valet atque ipsum iostruere ad peragendum suum muous. Quod autem apparuit Dei gloria io oube, id non mious privatim ad confirmaodum ejus animum valuit quam publice ad dignitatem ejus ornandam. Neque enim unquam admissus fuisset Mosis successor, oisi hæc visibilis Dei commendatio jugum populo imposuisset.

16. *Ecce, tu dormiturus.*] Quo ardentius conetur Moses retinere populum in Dei obsequio, de indomita illius contumacia monetur. Satis superque quam pravis & præfractis ingeniis essent Israëlitæ, quamque immorigeri & contumaces, pridem expertus erat. Nunc pronunciat Deus nihilo meliores fore post ejus mortem: imo plus liceotiæ sumpturos ex ejus abseotia. Videtur enim subesse antithesis inter duo verba, Cubandi & Surgendi: acsi dictum esset, Ex quo obdormieris prorumpet eorum petulantia, acsi legibus soluti essent. oon quod repente id contigerit: quia sub Josue aliquid modestiæ & docilitatis præ se tuleruot: saltem tunc viguit exterior puræ religionis forma: sed paulo post ad suos mores relapsi sunt. Et forte utile ramedium fuit hæc admonitio, ne tam cito deficerent. Nunc postquam tenemus coosilium Dei, verba breviter expendere conveoit. Quum Mosi dicitur, Dormies cum patribus, primum exprimitur generis humani conditio, ne durum sit Mosi post alios omnes è mundo migrare, quia io huoc finem natus est. Simul tameo notatur discrimen inter hominum & brutorum animalium mortem. unde nascitus optima consolatio: quia si mors nostra extremus esset interitus, non diceremur cum patribus dormire. Cus scortationis nomine idololatriam designet Spiritus, alibi visum fuit; simul cur falsos omnes deos vocet alieni, vel alienorum: nempe quia sicuti Deus volebat unus coli in Israële, ita hoc epitheto se insignierat, quod esset Deus Israëlis. Crimen amplificatur, quod noo tantum rursus ad superstitiones ferentur quas didicerant in Ægypto, sed inquinamentis terræ Chanaan se polluent: quibus tamen eam volebat Deus ipsorum manu purgari: Emphatice ergo hæc legenda sunt, Scortabitur populus post deos terræ ad quam descendit, & quidem in medio ejus: fuit enim longe indignius, falsos deos amplecti, quorum victores & judices fuerant, quam nova idola sibi fingere. Altera subjicitur criminis exaggeratio, quod Deum à quo fuerant cooptati in filios, deserent, & impie desciscent ab ejus fœdere. neque enim errorem ipsis obtendere licuit, quum toties tam clare & tam graviter admooiti fuissent. Interea discamus ex hoc loco, quicunque deflectuot ad vitiosos cultus, esse fœdifragos, atque ita inanes esse eorum prætextus qui sa una cum idolis summum Deum colere simulant.

17. *Itaque irascetur.*] Pœnam denunciando, haud dubie frenum injicere Deus voluit ad prohibendam populi vesaniam: sed quia id fiebat absque profectu, alia fuit hujus doctrinæ utilitas, ut severe pro merito suo castigati, quamvis saro, demum tamen resipiscerent. alioqui frustra inflictæ fuissent pœnæ: neque unquam in mentem venisset, justam ingratitudini & perfidiæ suæ mercedem rependi. Hic quidem primus esset gradus prudentiæ, sponte eligere quod rectum est: secundus vero, audita admonitione, cavere, & malo ire obviam. Verum si eousque excæcatæ sunt mentes, ut nihil prosint objurgationes vel minæ, superest hoc tertium, ut qui rebus adhuc tranquillis fuerunt socordes, tandem sentire incipiant se Dei manu percuti, atque ita in agnitionem culpæ trahantur. Ergo quamvis simplex admonitio quamdiu effectu carebat, spreta fuerit ab Israëlitis: ex quo tamen eventu & experientia fuerunt edocti, fructum suum produxit. & nobis quotidie idem usu venit: vix decimus quisque piorum quantisper pœnas Deus differt, occurrit ejus judicio: qui vero expergefacti sunt à suo torpore, quas prius secure præterierant minas, serio expendunt, ut convicti seipsos damnent. Per nomen אף, vultum potius hic intelligo quam excandescentiam: quia loquutio melius convenit. deinde effectum iræ suæ ostendit, quod auxilio destituti, corripientur omni genere malorum, donec consumantur & pereant. Adhæc, angustiis constrictum iri affirmat, quæ confessionem extorqueant, miserias illas quas patientur, signa esse alienati Dei. Addit tandem se tunc quoque non fore illis exorabilem. Cæterum hinc docemur, sicuti à paterno Dei favore pendet nostra felicitas, ita nihil nobis esse deterius quam ab ipso relinqui, acsi nullam amplius nostri curam gereret. Unde discendum est, nihil esse magis optabile quam ut nos aspectu suo di-
Psal. 104. gnetur. De omnibus creaturis legimus in Psalmo,
vers. 26. turbari si Deus abscondat faciem suam: sed hic clarios perspicitur, ubi iniquitates nostræ nubem dissidii inter Deum & nos opponunt, & peccata nostra abscondunt faciem ejus à nobis, aure sque obturant,
Jesa. 59. ut non exaudiat, quemadmodum dicit Jesaias, nihil
vers. 2. nobis fingi posse infelicius. Porro jam malorum exprimit magnitudinem, ubi fatebitur populus se ideo tam duriter affligi, quia Deus ab ipso discesserit. Neque enim levibus pœnis ad hunc sensum adducti forent, præsertim in tanta duritie cordis, & cæca obstinatione. Sequitur ergo sævas notari pœnas, quæ invitos cogant ad reputandam iram Dei, quam ante pro nihilo duxerant. Neque tamen confessio hæc ponitur quasi fructus vel signum seriæ pœnitentiæ: quia si sincere ad Deum confugiat peccator, vicissim occurret Deus ipsi, ut est ad misericordiam propensus. Atqui hoc loco negat se propitium illis fore, sed passurum ut tabescant in suis malis. nam Abscondere faciem suam dicitur Deus versu decimo octavo, non simpliciter ut paulo ante: sed quia gemitus & lamentationes eorum præterierit ac negliget, & ipsa pœnarum continuatione ostendet quanopere sit illis infestus.

19. *Nunc itaque scribite.*] Videtur absurdum esse, morbo incurabili adhiberi inutile remedium. Cur non eorum pravitatem corrigit potius Deus, & Spiritu suo corda eorum in obsequium format, quam frustra apud surdos verba profundit. Itaque hanc agendi rationem subsannant profani & superbi homines, acsi Deus operam ludens, miseris hominibus illuderet. Atqui tenendum est, prædicationem sermonis, quamvis exitialis sit odor in mortem iis qui pereunt, sacrificium tamen esse boni odoris Deo: nec vero putandum est irritam esse vel nihili, dum impios magis ac magis coarguit, ut prorsus sint inexcusabiles. Atque hunc usum fore cantici diserte asserit Deus, ut sit in testem contra eos in quorum ore personabit. Profuit quidem nonnullis in salutem: quia ferulis subacti, tandem ex eo didicerunt scelera sua malorum omnium fontem esse ac causam. quantumvis enim ictus flagellorum suorum ingeminet Deus, increduli tamen ubi doctrina carent, nihil proficiunt. Ita canticum hoc electos, manu Dei percussos, ad studium resipiscendi adjuvit. Cæterum quamvis nonnisi morti addicat auditores sermo Dei, sufficiat tamen, coram ipso bonæ & suavis esse fragrantiæ. Rationi
nostræ minime consentaneum videtur quod Jesaiæ Jesa. 6: 9.
Deus mandatum dedit, Vade, & dic ad populum, Audiendo audite, & ne intelligatis: videndo videte, & nesciatis: obstina cor populi hujus, aures aggrava, & oculos obline, ne videat oculis, auribus audiat, corde suo intelligat, & conversus sanetur. Verum in arcanis Dei judiciis (quibus absorberi omnes sensus nostros necesse est) sobrietas sit nobis pro scientia.

20. *Introducam enim eum.*] Rursus aliis verbis aggravat Deus sceleris atrocitatem, quod ubi liberaliter egerit cum Israëlitis, beneficia sua convertent in occasionem proterviæ: qua ingratitudine nihil fœdius. Dicit igitur se indignis præstiturum quod juravit, ut ita in fide promissionum sibi constet. Commendat terræ fœcunditatem: quia hoc tam eximium indulgentiæ pignus eos allicere debebat sua dulcedine ad redamandum tam beneficum patrem. Hinc ergo detegitur perversa eorum natura, quod saturi, adversus ipsum lascivient, sicuti equi ferociam colligunt ex sagina. Postquam autem de futura eorum defectione conquestus est, iterum dicit, ubi redacti fuerint in extremas angustias, & miseriis undique constricti, canticum istud instar testis fore, acsi suæ damnationis essent ipsi præcones. Quod dicit ingenium ejus se novisse, vel quicquid intus fabricet (est enim nomen יצר, quod tantundem valet ac figmentum vel imaginatio, & cogitationes omnes atque affectus comprehendit) inde apparet, minime Deum latuisse quam male erga improbos locaret sua beneficia: sed cum eorum improbitate hoc modo certasse, quo illustrior esset ejus bonitas: deinde impiis & desperatis doctrinam quam sciebat fore contemptui, nihilominus exponi voluisse, quo magis inexcusabiles eos redderet edito tali documento. Atqui objici posset, cur ergo non flectat eos in melius. Sic quidem cum eo litigare sibi permittunt impii rabulæ: verum
nobis potius occurrat illud Pauli, Homo quis es qui Rom. 9.
Deo respondes? annon habet potestatem figulus luti vers. 20.
formandi vasa sua pro arbitrio? & quis prior dedit illi ut retribuatur? Ita fiet ut trepide exclamemus, O profunda judicia Dei, quam incomprehensibiles sunt ejus viæ! Quod vero Deus ex superiore eorum vita judicat quales in posterum futuri sint, videtur non satis firmum esse. Verum hæc duo conjunctim legenda sunt: Deum prævidere nihil aliud esse ab ipsis sperandum quam ut indomita libidine ad peccandum rapiantur: deinde, jam satis tot sceleribus fuisse patefactum quam perdita esset eorum obstinatio.

Ex eodem Capite.

23. Dein præcepit Josuæ filio Nun, ac dixit, Fortis esto, & roborare, quia tu introduces filios Israël in terram de qua juravi eis: & ego ero tecum.

24. Quum autem fecisset finem Moses scribendi verba Legis istius in libro, donec ea complerentur:

25. Præcepit Moses Levitis portantibus Arcam fœderis Jehovæ, dicendo,

26. Capite librum istum Legis, & ponite eum in latere Arcæ fœderis Jehovæ Dei vestri, sitque ibi contra te in testem.

27. Ego enim novi rebellionem tuam, & cervicem tuam duram: ecce, adhuc me vi-
vente vobiscum hodie rebelles estis Jehovæ, & quanto magis posteaquam mortuus fuero?
28. Congregate ad me omnes seniores tribuum vestrarum, & præfectos vestros, ut
loquar in auribus eorum verba ista, & antester contra eos cælum & terram.
29. Novi enim postquam mortuus fuero, corrumpendo corrumpetis vos, & recedetis
de via quam præcepi vobis: unde eveniet vobis malum in novissimis dierum, quum
feceritis malum in oculis Jehovæ, irritando eum opere manuum vestrarum.
30. Itaque loquutus est Moses in auribus totius congregationis verba cantici hujus,
donec ea complerentur.

23. *Deus præcepit.*] Quo difficilior erat provincia, eo magis ad strenuitatem animandus fuit Josua, ne deficeret: qua ratione duplicatur exhortatio. quanquam in ejus persona simul omnes confirmat. Materiam vero sumit à Dei promissione, cujus toties facta fuit mentio. Dicit autem Josuam electum esse, qui absolvat inchoatum liberationis opus: quia vix credibile erat, non modo discipulum fore superiorem magistro, sed in gradum honoris attolli mediocrem hominem, à quo dejectus erat summus Propheta, & præcipuus Dei minister, nisi id factum esset cælesti decreto & ordinatione. Simul tamen de vocationis effectu certiorem eum reddit, promittens Deum qui auctor est suscipiendæ expeditionis, auxilio fore. nam penes ipsum est, opus, cui quemque nostrum destinavit, perficere.

24. *Quum finem fecisset.*] Verba Legis intellige, non tantum quæ hoc libro complexus est, sed aliis quoque tribus. Ac tacita est antithesis inter duas tabulas manu Dei scriptas, & expositionem quæ postea fuit addita, ne propter nimiam brevitatem obscura esset Dei voluntas. Statim quidem à principio tradidit Deus quicquid erat utile cognitu: sed quod decem verbis restricte comprehenderat, explicatius enarrari voluit: neque id modo, sed etiam literis mandari, ne intercideret. Scitur quam proclive sit ad vanitatem hominis ingenium, imo quam libenter in errores feratur sua levitate. Accedunt alia quoque vitia, curiositas, fingendique audacia, & studium novitatis. Ita mille modis corrupta fuisset religio, nisi regula posteris diligenter scripta foret. Adhæc quum libri Mosis populi & sacerdotum incuria aliquandiu sepulti fuerint, quantæ errorum tenebræ occupassent omnium mentes si nihil fuisset scriptum? Porro quum duæ tabulæ in Arca fœderis inclusæ essent, locus interpretationi assignatur ad latus: ne dubitent ipsam quoque ab eodem auctore Deo esse profectam. Jam quia in his libris repetuntur decem verba, minime necesse fuit Arcam aperiri: quod etiam nefas erat, dum ea libris Mosis doctrinam in tabulis reconditam petere licuit. Hoc quidem tenendum est, locatum fuisse volumen prope Arcam, dignitatis causa, ut quum inde à Levitis depromptum esset, majori reverentia audiretur lectio. Quod autem dicitur, Ut sit in testem contra te: primo non restringitur ad Levitas, sed communiter ad totum populum pertinet. Verum ad eos tanquam ad membrum unum corporis dirigitur generalis sermo: deinde quum multiplex sit doctrinæ usus, una tantum pars attingitur. nec enim in eum modo finem scripta Lex fuit, ut testis esset ad populum damnandum: sed ut norma esset piæ sanctæque vitæ, & paterni Dei favoris testimonium. Sed quia cum duris & superbis capitibus negotium erat, denunciat Moses, quoties in medium prodibit hæc doctrina, inexcusabilem fore eorum contumaciam.

27. *Ego enim novi.*] Ratio redditur cur objurgatorie tantum & acerbe doctrinam suam, prætermissa ejus utilitate, testem citaverit contra Israëlitas: nempe quia expertus sit esse indomitæ cervicis (de qua loquutione alibi dictum est), nec confidat magis fore dociles. Ratiocinatur autem à minori ad majus: quia si vivo tali duce fuerunt rebelles, multo plus audaciæ sumpturi sint ipso mortuo. Scimus enim quantum ad frenandam populi intemperiem valeat magni & excellentis viri auctoritas. Interea non sibi tantum arrogat Moses, ut à solo suo aspectu pendere dicat rectum populi statum: sed periculum demonstrans, studet eos magis reddere obsequentes post mortem suam.

28. *Congregate ad me.*] Hic peculiaris fit mentio cantici, quod solum fuisse recitatum ex ultimo versu colligitur. Videtur tamen secum pugnare Moses, dum seniores tantum & præfectos vocari jubet ut audiant: paulo post autem commemorat se toti populo legisse. Verum hæc duo facile conciliat ordinis tatio, quam in congreganda multitudine solitus fuit observare: nam ex pluribus locis palam fit, non ita promiscue fuisse vocatos, quin tribuum principes & populi capita suas turmas ducerent. Itaque seniorum vocatio (cujus hic fit mentio) adeo non excludit reliquam multitudinem, ut potius significet collectum fuisse populum per suas tribus & classes. Idque elicere licet ex contextu, quia certe cælum & terram contestatus non est contra solos præfectos: & tamen id videtur innuere. Ergo sub ducibus comprehenditur tota multitudo. Cæterum quod rursus Moses meram amaritudinem spirat, id extorsit perversa gentis natura. Optasset haud dubie suavem & jucundam sui memoriam relinquere: itaque libenter eos ad officium esset hortatus, vel blande, vel saltem placide: sed coëgit eorum pervicacia indignationem sermonis asperitate testari. Adde quod non jam ex conjecturis judicat quid facturi sint, sed diserte exprimit se certo scire: haud dubie quia Spiritus canticum dictando, simul etiam quid facturi essent docuit. Defectionem eorum notat duobus verbis, nempe Corrumpendi & Declinandi è via. Quia autem in priore defectiva est oratio, quod verbum activum sine adjectione ponitur, quidam subaudiunt, Viam Domini. Ego diversam lectionem sequutus sum, quæ rectior visa est. passiva est enim verbi significatio magis quam transitiva. Modum corruptionis designat, pronuncians è via quam didicerant recessuros: hæc enim erat integra eorum sanitas, parere Deo, & quam monstrabat viam sequi. corrupti ergo sunt Legem deserendo. Adhæc oblique exprobrat illis Moses ingratitudinem: quia apud contemptores piæ doctrinæ operam perdiderit. Canticum ergo vult illis recitari, ut miseriis afflicti, & semiconsumpti, sero tandem discant Deum esse justum vindicem. Profuit autem hæc cognitio, ut tandem ad sanam mentem redirent, alioqui non prorsus desperati: reprobi autem magis ac magis convincerentur. Quid sit Contestari cælum & terram, alibi visum est.

DEUT. Cap. XXXII.

AUscultate cæli, & loquar, & audiat terra eloquia oris mei.
2. Stillabit ut pluvia doctrina mea: stillabit ut ros eloquium meum; ut plu-
via super gramen, & ut imber super herbam.
3. Quia nomen Jehovæ invocabo: date magnitudinem Deo nostro.

4. Dei

4. Dei perfectum est opus: omnes enim viæ ejus judicium. Deus veritas, & non est iniquitas, justus & rectus est.

5. Corrupit sese illi, non filii ejus, macula eorum, generatio prava & perversa.

6. Jehovæ retribuetis istud, popule stulte & insipiens? nonne ipse est pater tuus qui acquisivit te, ipse fecit te, & præparavit te?

7. Memento dierum seculi, intellige annos generationis & generationis: interroga patrem tuum, annunciabit tibi; senes tuos, & dicent tibi.

8. Quando hæreditates distribuit Excelsus gentibus, quando separavit filios hominum, statuit terminos populorum pro numero filiorum Israëlis.

9. Pars enim Jehovæ populus ejus, Jacob sors hæreditatis ejus.

1. *Auscultate cæli.*] Magnifice præfatur Moses, ne populus canticum qua solebat superbia fastidiat, vel etiam severis objurgationibus probrisque exacerbatus respuat. Scimus enim ut mundus naturaliter appetat sibi delicias fieri, nec ulla sit dulcis cantilena nisi quæ aures laudibus titillat ac demulcet. Hic autem non modo acriter invehitur Moses in vitia populi, sed quanta potest vehementia perversam ejus naturam, corruptissimos mores, obstinatam ingratitudinem, & perditam contumaciam exagitat. Adde quod hæc probra, quibus detestabile reddebat eorum nomen, voluit quotidie resonare in ipsorum linguis. unde magis accendebatur offensio. Necesse ergo fuit, eorum proterviam velut injecto freno compesci, quo patienter & modeste justas reprehensiones quamlibet asperas susciperent. Ergo si repudient vel surdis auribus prætereant hoc canticum, præfatur cælum & terram adeo prodigiosæ socordiæ fore testes: imo sermonem ad cælum & terram convertens, significat dignum esse ad quem attentæ sint creaturæ omnes, quæ tamen intelligentia & sensu carent. Est enim hyperbolica loquutio, dum brutis elementis partes audiendi & docilitatem
Jesa. 1: 2. tribuit: sicuti Jesaias exprimere volens nullos se reperire discipulos in toto populo, cælum & terram similiter appellat: imo citat nefandi prodigii testes: quia minus sit intelligentiæ in toto populo quam in bobus & asinis. Nimis vero dilutum est quod interpretes quidam has voces metonymice accipiunt pro Angelis & hominibus.

2. *Stillabit ut pluvia.*] Futurum tempus resolvunt quidam perperam (meo judicio) in modum optandi, quia fœcunditatem potius quæ à Spiritu sancto suggeritur, ad doctrinæ commendationem splendido hoc elogio celebrat quam sibi dari postulet: & lectores satis animadvertunt, votum hic minime fuisse tempestivum. Sermonem ergo suum pluviæ aut rori comparat: acsi diceret, modo populus molli & subactæ terræ similis sit, doctrinam se proferre quæ eos ad plenam fœcunditatem irriget. Porro tametsi peculiare κατ' ἐξοχὴν cantico est elogium, extenditur tamen ea vis & facultas ad totam cælestem doctrinam: quia nunquam loquitur Deus quin homines fructuosos reddat ad bona opera, non secus ac pluvia succum & vigorem terræ instillans, eam ad fructus gignendos fœcundat. Sed quemadmodum rupes & saxa nihil humoris vel ex largissima pluvia concipiunt, ita multis obstat sua pervicacia ne spirituali irrigatione fertiles reddantur. Quare Moses si doctrina hujus cantici inutilis effluat, oblique culpam rejicit in Israëlitas.

3. *Quia nomen Jehovæ.*] Significat his verbis, si qua sit in Israëlitis pietatis gutta, edendum esse ejus specimen in amplexando sermone, in quo refulget Dei majestas. Itaque prius membrum est ordine posterius, tanquam causæ redditio. Nam quod hortatur ut Deo quam meretur gloriam tribuant, ad obedientiam & attentionem refertur: acsi diceret, Nisi se reverenter doctrinæ subjiciant, Deum fraudari justo honore. quod ratione reddita confirmat, quia Dei nomen sincere & fideliter celebrabit. Neque enim hic invocatio sumitur ut multis locis, sed tantundem valet ac professio Dei. Ergo præconem se esse pronuncias Moses, ut objecto sacrosancto ejus nomine, audientiam sibi conciliet.

4. *Dei perfectum est opus.*] Qui generaliter non hypothetice accipiunt has sententias, non modo sensum obscurant, sed vim quoque doctrinæ enervant. Teneamus ergo, perfecta Dei opera, viarum rectitudinem, & quæ sequuntur, conferri populi defectioni. nam si quid in Dei operibus mutilum vel incompositum fuisset, si ratio agendi minus recta, si dubia veritas, si quid denique fuisset desideratum, excusatio fuisset in promptu, populum aliquid melius quæsiisse quam in Deo reperiebat: ubi autem quod optimum est expetitur, studium illud reprehensione caret. Ergo ne quid simile obtenderent Israëlitæ, Moses occurrit. Antequam de scelesta populi ingratitudine disserat, sumit principium istud, nullo Dei vitio fuisse inductos ut alio adjicerent animum. Doctrina quidem generalis per se vera est, potestque in diversos usus accommodari: sed quid nunc agat Moses spectare convenit. Consilium autem ejus est, omnes impiæ & perfidæ discessionis prætextus eripere populo: idque quo magis appareat prodigiosa amentia, dum relicto fonte aquarum viventium, fodit sibi cisternas perforatas: sicut Deus ipse apud Jeremiam conqueritur. Videmus *Jerem.* 2. itaque quotquot elogiis Deus hic ornatur, totidem *vers.* 13. ignominiæ notas inuri populo, qui sciens & volens omni bonorum plenitudine se privavit, qua frui licebat nisi se à Deo alienasset. Porro opus Dei dicitur, non tantum quoad mundi creationem, sed quoad totum providentiæ ejus cursum: quasi dictum esset, nihil reperiri in Dei operibus quod reprehendi queat. Jam perfectio hæc non conspicitur in singulis individuis, quia infecta sunt Dei creaturæ: & ex hominibus quidam cæci sunt, alii claudi, alii surdi, alii mutili hoc vel illo membro: multæ fruges ad maturitatem non perveniunt. Verum stulte & importune has quæstiones palam conspicimus perfectioni Dei operum opponi, qualis hic laudatur à Mose: quia defectus quoque &, vitia corporum in hunc finem tendunt ut manifestetur Dei gloria. *Joan.* 9. huic doctrinæ affinis est altera, vias omnes ejus esse *vers.* 3. rectas: nam משפט pro rectitudine accipi notum est. Opera autem & viæ synonyma sunt. Imo hoc secundum membrum confirmatio est superioris: quia utroque significat Moses, quicunque obstrepunt Deo, posse aperte coargui impiæ petulantiæ, quia summa ubique æquitas refulgeat. Ubi reddidi, Deus est veritas, alii legunt in genitivo casu, Veritatis. utrumque verum est, & ex Scripturæ usu: magis tamen emphatica est appositio, dum pronunciatur Deus non tantum verax, sed etiam ipsa veritas. Quicquid sit, refertur hoc ad omnes qui in Dei verbo acquiescunt: quia nunquam eos frustrabitur sua expectatio. Ita oblique exprobratur populo sua infidelitas, qui Deum non modo probatæ compertæque fidei, sed fontem ipsum veritatis deseruerit. Quod sequitur non esse iniquitatem in Deo, tametsi frigidum quibusdam videtur, magnum tamen pondus habet. Scimus enim ut plurimum ita in suis subterfugiis homines desipere, ut Deum quodammodo

reum supponant. Etsi autem palam non audent eum criminari, se tamen absolvere non dubitant cum aperta ejus contumelia. Ideo alibi Deus apud Prophetam suum quærit quid in se iniquitatis deprehenderit populus: & alibi expostulat se odio & infamia fuisse gravatum, acsi perverse cum impiis illis ageret. Ubi autem à talibus calumniis se vindicat, sequitur nihil culpæ in eo residere, sed satis superque coovictum teneri eorum scelus qui se ab eo subducunt.

Jer. 2: 5. *Eze. 18. vers. 35.*

5. *Corrupit sese.*] Secure jam Moses in populi perfidiam invehitur, & liberæ objurgationi vela pandit: quia si Deus rectus & verax, inde satis patebat Israelitas gentem esse pravam & perversam. Natio, inquit, perversa corrupit se erga illum, nempe quem nuper perfecta justitiæ & fidei laude ornavit. Eos autem accusat, quod post promissam Deo castitatem turpiter ad quodvis flagitium se prostituerint. Dubium non est quin bis epithetis graviter vulnerati fuerint: & fuissent prorsus ad rabiem adacti, nisi quia videbant incomparabilem Dei servum, quum jam ad mortem ejus mandato vocatus esset, tanquam è cœlis loqui. Voa itaque morituri hominis, eorum superbiam compescuit, ut jam non auderent tanquam mortali se opponere: postea vero quam publica auctoritate, atque omnium consensu recepta fuit damnatio, minus liberum fuit insanire. Inseritur per modum anticipationis, eos non esse filios: quia alioqui promptum fuisset excipere, minus contumeliose tractandum esse sacrum Abrahæ genus quod Deus adoptaverat. Negat ergo Moses esse filios, quia sint natio perversa. Etsi enim adoptio semper firma stetit, vis tamen ejus restricta fuit ad partem electam, ut salvo fœdere vulgus ipsum rejicere potuerit Deus. Verum quo res clarius expediatur, tenendum est, Spiritum secundum diversas rationes hypocritis nunc tribuere, nunc adimere nomen filiorum Dei: quia interdum exaggeratur eorum crimen, ubi tam Abrahæ & Jacobi filii quam ipsius Dei vocantur. cujus rei paulo post exemplum occurret. Verum ut temere gloriari desinant, dicuntur non esse filii, quia sint degeneres: ideóque divinitus abdicati, ne gradum honoris amplius retineant. hoc sensu negat Moses esse filios qui Deum patrem abnegaverant. Additur id esse factum ipsorum macula: nisi magis placeat legere corruptos fuisse suis maculis, ut ita macula pro vitio sumatur: quod libenter amplector. quanquam diversum sensum non rejicio, nempe cessisse illis alienationem à Deo in ignominiam, vel maculam dedecoris sua perfidia contraxisse.

6. *Jehovæ retribuetis istud.*] Jam quo populi ingratitudinem magis ignominiose traducat, beneficia quibus eum Deus sibi obstrinxerat, commemorare incipit. Nam quo liberalius nobiscum agit Deus, eo magis accendi decet pietatis studium in cordibus nostris: imo ejus bonitas, simulac percipimus ejus gustum, nos ad se rapere debebat. Deus autem quum semper beneficus fuerit erga totum humanum genus, immensam suæ largitatis copiam in populum illum singulari modo profuderat: hac igitur in medium proposita, ostendit Moses quam turpiter ingratus fuerit populus. Primo interrogative expostulat an respondeat ista merces insignibus Dei beneficiis: deinde ad ipsam recitationem descendit. Quærit ergo an Deus non fuerit eorum pater ex quo adoptionis honore eos dignatus fuerat. sub quo uno capite multa comprehendit: quia ex hoc fonte manabat quicquid beneficiorum in eos contulerat Deus. Verum ut singula pro merito non expendantur, quæ potest sanctior fingi obligatio quam ut Deus gentem unam ex toto orbe sibi delegerit, cujus pater esset singulari privilegio? Nam etsi interdum cuncti mortales (quoniam ad Dei imaginem formati sunt) vocantur ejus filii: peculiare hoc tamen fuit Abrahæ filiis, censeri ejus filios. Atque ut probet Moses non esse naturæ hanc dignitatem, sed adventitiam: quomodo illis fuerit Deus pater, continuo post exprimit: nempe quatenus ipsos acquisivit, fecit & præparavit. Ergo principium & origo fuit gratuitum Dei beneplacitum, ubi eos sibi in peculium sumpsit. Alibi quidem secunda acquisitio ponitur, ubi eos redemit ex Ægypto: hic vero altius conscendit Moses, nempe ad fœdus cum Abraham percussum, quo segregati fuerunt à reliquis gentibus, ut paulo post clarius patebit. Quod verbum קנה quidam vertunt Possidere, repudio tanquam à contextu alienum. Jam eodem sensu subjicitur à Deo fuisse formatos: quod ad generalem creationem non spectat, sed tantum ad jus adoptionis quo facti sunt novum Dei opus & figmentum, ubi alia forma illis fuit indita: quo sensu etiam vocatur fictor vel opifex eorum. Et alibi quum dicit Propheta, Cognoscite quod Jehova ipse est Deus, ipse fecit nos, & non ipsi nos: specialem haud dubie prærogativam commendat, qua Deus filios Abrahæ insigniverat præ cunctis gentibus. Nam quia lapsus Adæ deformitatem omnibus posteris induxit, reformat Deus quos segregat sibi in peculium, ut melior sit eorum quam omnium gentium conditio. Simul tamen notandum est, hanc renovationis gratiam deleri in multis, qui deinde profanescunt. Unde sequitur, bifariam vocari Ecclesiam Dei opus & figmentum: nempe generaliter externa vocatione, & specialiter regeneratione spirituali, quoad electos: fœdus enim gratiæ hypocritis & fidelibus commune est. Et hac ratione dicuntur promiscue omnes quos Deus in Ecclesiam suam colligit, refingi ac regenerari. sed interior renovatio nonnisi ad solos fideles pertinet: quos ideo Paulus vocat opus Dei, creatos ad bona opera quæ Deus præparavit. Eodem tendit tertium verbum: quod tamen pro Stabilire potest accipi. quanquam seorsum magis receptum sequi malui: nempe quod Deus populum aptaverit, quemadmodum artifex opus suum concinnat.

Psal. 100. vers. 6. *Ephes. 2. vers. 10.*

7. *Memento dierum seculi.*] Est expositio proximi versus: iterum enim docet Moses quomodo Deus sibi acquisierit populum: nempe quia pro suo beneplacito separata eum voluit à reliquis gentibus. Quoniam autem præsenti sua excellentia turgere poterant Israëlitæ, revocantur ad suam originem: ac jubet eos Moses non tantum respicere quales nunc sint, sed unde fuerint sumpti. hoc sensu dicit, Memento ultimæ vetustatis, interroga senes, &c. Scimus enim ubi non reputant homines quicquid habent profectum esse à Deo, & esse veluti precarium, suo splendore excæcari, ut non tantum alios despiciant, sed cornua quoque attollant adversus bonorum omnium auctorem. ut hanc arrogantiam Moses subigat, dicit populos omnes fuisse pariter sub manu & imperio Dei: atque ita discrimen non fuisse in eorum natura ab initio, sed aliunde fluxisse, nempe à libero Dei arbitrio. In verbo בהנחל nonnulla est ambiguitas. Quidam enim vertunt, Quum divideret Excelsus terram populis: quod tametsi non repudio, amplexus tamen sum quod contextui erat aptius: bis enim idem dicit Moses, & secundum membrum explicatio est superioris. Dicit ergo Deum populos distribuisse, quemadmodum hæreditatis fit partitio. deinde id clarius repetitur per separationem filiorum Adam. Quod in secundo membro dicitur constituisse terminos gentium pro numero filiorum Israël, vulgo sic exponunt, limites ita præscriptos fuisse gentibus, ut salva maneret filiis Abrahæ sua habitatio. Quidam ex Hebræis arctius sumunt, in regionum distributione septem gentibus Chananæis tantum fuisse datum quantum filiis Israël sufficeret. Ego vero alium sensum esse arbitror, nempe in tota mundi ordinatione finem hunc fuisse Deo propositum, ut electo populo consuleret. Etsi enim beneficentia ejus ad omnes defluxit, suos tamen ita respexit, ut eorum maxime causa, curam suam ad alios usque extenderet. Et

nomen

nomen numeri diserte ponitur: acsi diceret Moses, quamliber exigua sit portio generis bumani Abrahæ posteritas, numerum tamen illum fuisse Deo præ oculis, quum ordinaret statum totius mundi: nisi forte nomen מספר accipere placeat pro ratione: sed non male conveniet exiguam manum ita pretiosam fuisse Deo, ut ad ejus salutem totius mundi gubernationem aptaret. Quod ad Gentium vocationem qoidam referunr, acsi diceret Moses, imperium universæ terræ destinatum esse Abrahæ semini, quia propagandum erat per omnes mundi plagas, prorsus alienum est: quia hic simpliciter notatur distinctio qua olim gens una excelluit.

9. *Pars enim Jehovæ.*] Hoc præcipuum est caput, Deum nonnisi mero beneplacito fuisse adductum ut tanti faceret populum, qui ex communi origine esset progenitus. Nam quum dicit, Jacob fuisse partem Jehovæ, & sortem bæreditatis: non intelligit quicquam in eo fuisse aliis melius, sed causam assignat cur prætulerir Deus gentem unam cunctis mortalibus: quia eam sibi sumpsit quasi bæreditariam partem. quæ dignitas à gratuita electione pendet.

Ex eodem Capite.

10. Invenit eum in terra deserti, & in vastitate horroris deserti: circumduxit eum, introduxit eum, custodivit eum ut pupillam oculi sui.

11. Ut aquila quæ excitat nidum suum, super pullos suos cubat, expandit alas suas, assumit eum, portando super alas suas.

12. Jehova solus deduxit eum, & non fuit cum illo deus alienigenæ.

13. Equitare fecit eum super excelsa terræ, & comedit fructus agri, & fecit ut surgeret mel è petra, & oleum è silice petræ.

14. Butyrum bovis, & lac ovium, cum adipe agnorum, & arietes filios Basan, & hircos una cum adipe granorum tritici, & sanguinem uvæ bibisti rubicundum.

15. Et impinguatus est Rectus, & recalcitravit: impinguatus es, incrassatus es, operuisti: & dereliquit Deum qui fecit eum, ac despexit Deum salutem suam.

16. Provocaverunt eum ad zelum super extraneos, per abominationes irritaverunt eum.

17. Sacrificaverunt dæmoniis, non Deo, diis quos non noverant, novis qui de propinquo venerunt, quos non timuerunt patres vestri.

18. Dei qui genuit te, oblitus es: oblitus es, inquam, Dei qui creavit te.

10. *Invenit eum in terra deserti.*] Si omnia qoæ Deus paterni favoris ac dilectionis erga populum illum documenta ediderat referre propositum fuisset Mosi, fieri debuir exordium à tempore Abrabæ: *Psal. 105. vers. 8.* sicut Propbeta in Psalmo justam narrationem instituens, à primo illo fœdere incipit quod Deus cum Patribus pepigerat. Atque etiam beneficia quibus eos prosequutus fuerat contexit, Quum essent numero pauci, & peregrini in terra, obambularenr de genre in gentem, non passus est hominem nocere illis, corripuit pro ipsis reges. Moses vero brevitati studens, recentius & magis celebre beneficium satis habuit proferre: imo principium liberationis omittir, tantum deserti mentionem faciens. Dicit ergo Deum invenisse ipsos in deserto: non quia tunc primum eorum misereri cœperit, quum antea mirabili illius potentia erepti fuissent à tyrannide Pharaonis, & mare Rubrum siccis pedibus transissent: sed quia utile illis fuit ante oculos statui quomodo è profunda mortis abysso extracti essent, qoo melius agnoscerent vitæ suæ initium. Quid enim erat vastum & sterile desertum, ubi nec mica panis, nec aquæ gutta reperiebatur, quam sepulchrum ad absorbendas mille vitas? ideoque adjicitur, Vastitas horroris. Summa est, quod populus illinc salvus emersit, specimen quoddam fuisse resurrectionis, non ab una tantum & simplici morte, sed ab innumeris. Si rectum illis & expeditum fuisset iter, non tamen confici absque miraculo poterar: nunc quum per annos quadraginta illic erraverint, vix centesimam miraculorum partem capient bumanæ mentes. Itaque non supervacaneum est verbum Circumcidendi: quia longe splendidior fuir Dei virtus quam si celeriter per aërem volitassent. Eodem refero quod sequitur, Erudivit ipsum. perperam enim (meo judicio) quidam de Lege accipiunt, quum potius ad doctrinam experimentalem pertineat. Multiplex enim neque vulgaris eruditio fuit oblata in tot beneficiis & pœnis, ubi Deus quasi manu exerta gloriam suam illustrabat. Sequunrur duæ similitudines ad exprimendum Dei amorem cum sollicitudine plusquam paterna. Primo dicit Deum illos non minus sedulo protexisse ab omni injuria & molestia quam solet quisque pupillam oculi sui, quæ pars est corporis tenerrima, & à cujus offensione maxime cavetur. Et David, ubi singulari Dei præsidio se tutum servari postulat, sic loquitur. Deinde aquilæ se comparat Deus, quæ non modo pullos suos fovet expansis alis, sed indulgenter & pro materna dulcedine provocat ad volandum. Subtilius de aquilis philosophari nunc intempestivum esset. Judæi, ut solent de rebus incognitis audacter nugari, hoc loco comminiscuntur quæ ad sensum Mosis nihil attinenr, qui certe aquilam posuit ut aliam quamlibet avem. Nec vero dubium est quin ubi Cbristus se gallinæ comparat, eandem sedulitatem exprimere velit: Quoties, inquit, volui colligere filios tuos, sicut gallina pullos, & noluisti? Sicut tamen placeat quæ Aristoteles tradit de aquilis, huc accommodare, per me licebit: quanquam non existimo aliud venisse Mosi in mentem quam quod verba præ se ferunt. Et certe sufficere nobis debet quod in promptu nobis occurrit, hac inæstimabili Dei bonitate & indulgentia merito nos debere in admirationem rapi, dum se eousque submittere non gravatur ut instar aviculæ suis alis nos protegat, & volitando nos ad sequendum formet, atque assuefaciat: qua secunda parte plusquam materna educatio notatur.

12. *Jehova solus deduxit eum.*] Anticipatio est, qua omnes tergiversandi prætextus adimit: si forte vellent Israëlitæ, pro more, suas superstitiones miscere cum simplici Dei cultu. Nam quum binc inde varios deos sibi accersorent, passim audita fuit illa excusatio, non ita exspoliari Deum suo jure. Atque binc factum est ut sibi permiserint coacervare falsorum deorum turbam, quos pro patronis colebant. Atqui occurrit Moses, ac pronunciat, Deum sicuti alieno auxilio non indiget, exteros deos non adbibuisse socios in servando populo. Unde sequitur, quoscunque deos admisit populus, in eos transtulisse veri & unius Dei bonorem. Discamus itaque ex hoc loco, nisi in solidum colatur Deus, impia corruptela totam religionem perverti.

13. *Equitare fecit.*] Quod Judæam sic vocari fingunt, quia sit terræ umbilicus, frivolum est: melius

convenit excelsam dici Ægypti respectu. & satis trita est loquendi ratio, eos qui in Ægyptum proficiscuntur, descendere: & rursus ascendere eos qui in Judæam veniunt. Quanquam mihi probabile est, celsitudine notari excellentiam: quia terra illa ob præclaras dotes esset quasi nobilissimum totius orbis theatrum. Fœcunditatem amplificat Moses, ubi dicit populum suxisse mel è petra, & oleum ex lapidibus. significat enim nullam partem fuisse sterilem, quum ex rupibus mel colligerent, & illic etiam oleæ nascerentur. Eodem spectant aliæ figuræ, comedisse butyrum ex vaccis, & lac ex ovibus: quibus significat, terram illam opimis pascuis fuisse divitem. Per adipem agnorum, haud dubie carnem bene saginatam significat: quia fas non fuisset adipe vesci. Sed novum nun est hac voce notari quamlibet pinguedinem: sicuti paulo post adipem tritici nominat optimam similaginem vel farinam, ex qua fiebat panis delicatior. In vino autem non sine Poetico schemate Dei liberalitatem commendat, ubi dicit, Sanguinem uvarum eos bibisse. Dubium quidem non est quin ad colorem alludat: sed hac occasione Dei beneficentiam splendidius extollit, dum exprimitur uvarum succus acsi sanguis proflueret ad homines alendos. Quoniam autem à vini rubedine sumpta est metaphora, epitheton חמר in fine versus non dubitavi transferre Rubrum. Ex compluribus autem locis
Jesa. 5. apparet fuisse suavissimum: & חמר vitis apud Jesaiam, pro exquisita & maximi pretii ponitur. Qui Merum interpretantur, rem potius quam verbi significationem spectarunt.

15. *Et impinguatus est.*] Hic jam populi ingratitudinem exagitat Moses, quod lautitiis refertus, adversus Deum protervire cœperit. Satietas quidem (ut fertur vulgari proverbio) ferociam parit: sed hoc contingit detestabili hominum pravitate, quos Dei benignitas potius ad modestiam & mansuetudinem flectere debebat. nam quo largius nos pascit, quia propius & familiarius se patrem demonstrat, simul nos ad pietatem filiis dignam invitat. Ergo impietas est non ferenda quod profani homines ubi se ingurgitarunt bonorum omnium copia, contra eum insolescunt. Confert autem equis ferocibus & refractariis, qui si in otio bene pascantur, contra sessorem calcitrant, & redduntur fere intractabiles. Nomen vero Recti pro Israële ponens, ironice eos perstringit qui à rectitudine defecerant: ac in memoriam revocans quanta præditi essent dignitate, acrius exprobrat perfidiæ crimen. Alibi enim sine sinistra nota ornatur Israël ejusmodi elogio, vocationis respectu: hic vero objurgatorie docet Moses quam procul discesserint à studio pietatis ad quam colendam vocati erant.

16. *Provocaverunt eum ad zelum.*] Improprie quidem Deo tribuitur æmulatio, in quem nullæ cadunt passiones. Sed quia nunquam satis reputant homines quantum piaculi contrahant in suis idololatriis, necesse est talibus loquendi formis exprimi criminis gravitatem: non minus scil. injuriæ ipsos facere Deo ubi ejus cultum alio transferunt, nec leviorem esse noxam, quam si proterva mulier ad zelotypiam accenderet mariti animum, & adulteros captando, vulneraret. Hic porro zelus pendet à sacro & spirituali conjugio quo sibi Deus populum devinxerat. Summa est, Israëlitas suis superstitionibus perinde fuisse in Deum contumeliosos, acsi ex professo eum provocarent. Sequitur amplificatio proximo versu, cultum uni Deo debitum, transtulisse ad dæmones. Publico omnium gentium consensu semper receptum fuit, sacrificiis colendum esse Deum. Etsi enim varios deos sibi fingebant Gentes, valuit tamen hæc persuasio, id proprium esse jus deitatis. nihil igitur magis indignum aut detestabile quam honorem Deo ereptum offerre dæmonibus. Id quidem nunquam confessi esse ot Israëlitæ, utpote qui minores deos apud summum & unicum mundi creatorem patronos sibi esse jactabant: nec dubitabant ei referre impensum quicquid partiebantur inter sua idola. Atqui primo hic repudiat omnes misturas quibus sacrum ejus nomen indigne profanatur, nec se patitur idolis socium adjungi: deinde quibuscunque titulis idola sua insigniant, dæmones esse pronunciat omnes fictitios deos. unde sequitur eorum immolationes sacrilegio esse infectas. Atque utrumque diligenter notandum est, Deum scilicet omnes cultus sui corruptelas abominari: deinde quæcunque deorum nomine excogitat mundus, totidem esse larvas quibus diabolus ad simplices fallendos se occultat. Adhæc vecordiam Israëlitis exprobrat Moses, quod sibi promiscue asciverint deos incognitos, perinde acsi mulier adultera passim se prostitueret quibuslibet. Quod dicit è propinquo venisse, ad tempus spectat, & tantundem valet atque nuper fuisse exortos. Tertio additur, Deos illos à patribus esse neglectos. nam hinc convincitur perversum novitatis studium, quod ne patrum quidem imitatione adducti fuerint, sed improba curiositate sibi asciverint novos & insolitos deos: non quod in sola vetustate lex pietatis sit fundata, quasi sufficeret ritum à majoribus traditum sequi (nam hoc modo probanda fuisset quælibet Gentium religio) sed quoniam genuina & fidelis patrum traditio, certa probaque fuisset Dei colendi regula. Sumitur enim altius principium, patres vere at minime fallaciter fuisse edoctos quisnam esset unicus Deus, in quo acquiescere decebat. Sed hic tenenda est inter sanctos patres & reprobos distinctio: nam patrum imitatio, quæ hic videtur in laude duci, alibi severe damnatur, nempe quoniam absque delectu rapiebantur Judæi ad perversa patrum exempla. Ergo non alios hic patres commemorat Moses nisi qui per manus tradere poterant quod didicerant ex ipso Deo. Timendi verbum sæpe per synecdochen complectitur totum Dei cultum, & interdum ad externas ceremonias transfertur. quanquam hic ponitur verbum שער, quod proprie tantundem valet ac formam vel pavere: eodem tamen sensu.

18. *Deo qui genuit te.*] Rursus crimen amplificat à populi ingratitudine: quia non inscitia prolapsus sit, sed Dei cognitionem quæ fulgere debuerat in omnium cordibus, sponte suffocaverit. huc enim spectat exprobratio, quod obliti sint rupis suæ. Quasi diceret non aliter impiis superstitionibus deditos fuisse, nisi quia Deum, quem satis illustribus documentis experti fuerant principium & fulturam salutis suæ, voluntaria oblivione abjecerint.

Ex eodem Capite.

19. Quum autem vidisset Jehova, exacerbatus est irritatione filiorum & filiarum suarum.

20. Et dixit, Abscondam faciem meam ab eis, videbo quid in novissimo eorum: generatio enim perversitatum sunt, & filii in quibus nulla est fides.

21. Ipsi ad zelum provocaverunt me in eo quod non est Deus, ad iracundiam me provocaverunt in vanitatibus suis: & ego ad zelum provocabo eos in eo qui non est populus, in gente stulta provocabo eos ad iram.

22. Ignis

22. Ignis enim succendetur in excandescentia mea, & ardebit usque ad infernum inferiorem: devorabitque terram & fructum ejus, & inflammabit fundamenta montium.

23. Cumulabo super eos mala, sagittas meas consumam in eis.

24. Combusti erunt fame, & comesti ægritudine calida, & excisione amara: dentes quoque bestiarum im mittam in eos cum veneno serpentium super terram.

25. Foris orbabit gladius, & in cubiculis erit terror: etiam juvenem, etiam virginem, lactentem cum viro sene.

26. Dicerem, Dispergam eos per angulos: cessare faciam ex hominibus memoriam eorum.

27. Nisi iram inimici timerem, ne forte alienos se ostentent hostes eorum: ne forte dicant, Manus nostra excelsa, neque Jehova operatus est omnia ista.

19. *Quum autem vidisset.*] Videre Dei, cujus hic fit mentio, ad judicii moderationem refertur: acsi dictum esset, eum non agi præcipitem, nec à filiis suis alienari, nisi causa probe cognita. qua ratione alibi dicit, Clamor Sodomæ multiplicatus est, descendam, & videbo an ita sit, ut sciam. Certe nullo examine indiget Deus, cujus oculos nihil fugit, quamlibet absconditum: sed descensus & inquisitio præposteræ festinationi opponitur. Ita hoc loco Moses Deum exacerbatum fuisse docet, postquam filios suos & filias suas vidit tanta perfidia fuisse abstractos post idola. Iterum vero filios nominans, non eorum meritum æstimat, sed Dei adoptionem: quæ tametsi abolita erat quoad ipsos, valere tamen adhuc debuit ad augendum ingratitudinis crimen. Eadem vero ratione qua nuper dixit Moses Deum vidisse, ipsum quasi deliberantem inducit, quo melius perspici queat pœnæ maturitas. Notandi autem sunt gradus: quia non statim prorumpit Deus ad extremum rigorem, sed dicitur faciem suam abscondere, ut occulte consideret quid facturi sint. Est autem hæc media ratio inter manifestam gratiæ ac favoris testificationem, & iræ testimonium. Dicitur quidem alibi pluribus locis Deus faciem suam abscondere, ubi supplices repudiat, auxiliumque suum subducit: sed hoc loco mutuatur hominis personam, qui dum videt nihil se monendo proficere, recessum quærit unde eventum tacite contempletur. Atque hoc modo exprimitur tædium Dei: quia ubi vidit se operam male consumere in regendo populo, curam ejus tandem abjecit. Hinc autem perperam colligunt quidam, homines à Deo derelictos, proprio liberi arbitrii motu resipiscere: acsi Deus è specula quietus & otiosus expectet quidnam facturi sint: quando hæc occultatio nonnisi ad externam gratiæ manifestationem pertinet. Denique similitudo est ab hominibus sumpta, qua significat Deus, se fastidio victum, non amplius fore populi ducem ac custodem, donec reipsa pateat modis omnibus esse intractabiles. Quod ex ratione mox addita colligitur, ubi perversam eorum naturam & infidelitatem accusat: acsi diceret, post longa experimenta non aliud restare nisi ut ipsos valere jubeat.

21. *Ipsi ad zelum.*] Jam longius progreditur, Deum scilicet, ubi se ad tempus subduxerit, tandem populi apertum fore hostem, ut par pari referat. Formam vero talionis notat, quod sicuti Deo probrose opposuerant nihili figmenta & vanitates, ita vicissim contra eos extollet barbaras gentes & nullius pretii. Hæc quoque similitudo sumpta est à zelotypis maritis, qui si contemni se ab impuris uxoribus videant, objectis contrariis amoribus seipsos ulciscuntur. Cur zelotypiæ affectum in se Deus suscipiat, dictum est in secundo Legis præcepto, & nuper aliquid attigi: nunc tantum docet Moses æquissimum fore vindictæ genus, ubi Deus per gentes contemptas & ignobiles insultabit apostatis, qui in ejus contumeliam sibi idola fabricarunt. Porro ejusdem sententiæ effectus identidem exhibitus fuit, ubi tyrannice à vicinis gentibus oppressi fuerunt. Verum quidem est Ægyptios, Syrios, Assyrios & Chaldæos in populis nihili & stultis gentibus comprehendi, quamvis potentia & opibus præstarent, aliisque splendidis dotibus essent celebres: sed mirum non est præ illa nobilitate qua Deus ornaverat Israelitas, alios omnes tanquam quisquilias reputari. Summa est, ultionem Deo fore in promptu, qua puniat populi sui vanitates: quia ex nihilo creare poterit hostes, à quibus redigantur in nihilum. Quod vero Paulus latius extendit hanc sententiam, id facit concinna allusione: quoniam ubi Gentes Deus in Ecclesiam suam ascivit, ad zelotypiam Judæos accendit, ut tandem ignominia tacti resipiscerent. Certe Gentium vocatio perinde fuit, acsi umbras crearet, quas præferret reprobo populo.

22. *Ignis enim succendetur.*] Idem confirmat, sed magis generaliter. Iram enim suam comparat igni accenso, qui penetrabit usque ad profundissimas quasque abyssos: terram eorum funditus absumet, ut ne montium quidem radicibus parcat. Frequenter quidem occurrit hæc metaphora: sed nunc plus exprimitur quam aliis locis. Eodem etiam sensu mox subjicitur, Deum consumpturum omnia sua flagella & sagittas contra ipsos: sicuti ubi exarsit implacabilis iracundia, nullus est sæviendi modus. Quanquam verbum אספה sumi etiam potest pro consumere: libenter tamen expositionem non minus receptam sequor, obrutum iri malorum congerie. Res tamen eodem redit, Deum nihil prorsus omissurum ad eos perdendos: acsi mala absque modo coacervaret, ac tela omnia quæ ad manum sunt, in illum usum applicaret.

24. *Combusti erunt fame.*] Jam ad species quasdam pœnarum descendit: non ut omnes recenseat, sed tantum ut adductis in medium quibusdam exemplis, plus terroris concipiat populus, quem universalis doctrina non satis pupugisset. Tria autem præcipue flagella commemorat, pestem, famem, & gladium, de quibus passim concionantur Prophetæ, quibus propositum fuit Legem accommodare in usum populi: unde fit ut ex Mose familiariter sumant multas loquendi formas. Inserit quidem alias pœnas, quarum apud Prophetas fit mentio: verum summa huc redit, sensuros Israëlitas Deum pœnis omnibus quæ experientia plus satis notæ sunt, esse armatum, quibus ipsos prorsus deleat. Primum dicit fame aridos fore, vel potius torridos. Loco pestis nominat uredinem, & excisionem amaram. Antequam vero de gladio loquatur, denunciat se bestias & serpentes emissurum, ut ab una parte eos impetat vis aperta, ab altera autem occultæ insidiæ. Hanc quoque figuram imitatus est Amos: Dies (inquit) Jehovæ caligo, & *Amos 5.*
non lux: perinde acsi quis fugiat à facie leonis, & *vers. 18.*
occurrat ursus: si autem domum ingressus fuerit, & reclinet in parietem, mordeat eum serpens. Bello autem & hostili sævitiæ conjungit alterum malum, nempe pavorem. Est autem hæc ipsis cædibus deterior accessio, ubi pavore intus tabescimus: quia præstaret decies fortiter pugnando in acie mori quam confici diuturno metu, quasi lenta marte. Discamus autem ex hoc loco, quæcunque nos circumstant pericula, & res adversas, esse arma Dei: nec fortuito

accidere quibusque, sed dirigi ejus manu. Ita fit ut non tantum hostes contra nos incitet, sed etiam truculentas & noxias bestias, ut cælum & terram obduret, ut aërem inficiat mortali tabe: denique ex omnibus elementis multiplicem proferat exitii materiam. Quod si pios contingat similibus pœnis involvi, sicuti fame & inedia urgentur, nec sunt ullius mali expertes: (imo quod hic impiis Dei contemptoribus Moses minatur, Paulus se expertum fuisse tradit: nempe ut eum foris pugnis vexarent, intus vero premerent tremores) tenendum est, res omnes adversas per se signa esse iræ Dei, quia prima earum origo est à peccato: sed fieri admirabili Dei consilio, ut fidelibus sint experimenta fidei, & patientiæ probationes. Communiter ergo sæpe filios Dei in diversum finem cum impiis affligi videmus: sic tamen ut res omnes adversæ vindictæ Dei testimonia sint erga reprobos. Qua de re fusius disserui tractando Legis maledictiones.

26. *Dicerem, Dispergam.*] Rursum in se Deus suscipit hominis ingenium, quasi diversa consilia secum agitaret, & objectis impedimentis suum impetum cohiberet. Summa tamen huc redit, Deum non alia de causa suspendisse ultimum judicium, nisi quia rationem habuit suæ gloriæ, quæ alioquin subjecta fuisset Gentium opprobriis. Unde admoniti fuerunt Judæi, quum certum interitum promeriti essent, se non aliunde esse salvos, nisi quia habenas laxare Deus noluerit Gentium proterviæ. Porro iræ nomen hic pro superba jactantia capitur, quia rebus prosperis ad sævitiam ebulliunt impii & profani homines: nisi magis placeat simpliciter irritationem vertere, quo sensu ponitur 2 Reg. cap. 23. Paulo post quidem exponitur ne se hostes alienos ostendent. נכר enim nunc alienum esse, nunc novam faciem induere, nunc agnoscere significat. Itaque non dubito quin eorum fastum exprimat Moses qui se quodammodo transformant, ut sua pompa & vana elatione perstringant simplicium oculos. Sicui magis probetur diversus sensus, ne se à Deo separent, ac seorsum sibi arrogent quod ipsius proprium est, non repugno. Ac videtur congruere quod postea sequitur, Manus nostra excelsa, non autem Jehova, hoc fecit. Nam dum effreni ejusmodi licentia exultant homines, sic evagantur, ut nihil sit cum Deo commune. hoc autem modo obrutum fuisset Dei judicium, quod illustrari pœnis illis oportuit, dum hostes ad se rapuissent extincti populi gloriam. Nec vero propterea suis victoriis insolescere destiterunt impii, sicuti Deus apud Jesaiam conqueritur, & Habacuc confirmat: repressa tamen aliquatenus ferocia eorum fuit, quamdiu superstites fuerunt aliquæ electi populi reliquiæ. Jam improprie dicit Deus, sic timuisse talem protervìam, cui mederi, & quam compescere facile poterat: sed diximus eum humanitus loqui, ut sciant Israelitæ se magis hostium causa quam suo merito esse elapsos. Exoritur tamen quæstio, quomodo locum habuerit hæc consultatio ex quo statuerat Deus iræ suæ flamma eos consumere. Respondeo consumptionem illic fuisse notatam, quæ non prorsus gentem aboleret, quin extarent aliquæ ruinæ status pristini testes: nunc vero verba fieri de interitu, qui prorsus deleret nomen gentis, acsi nunquam à Deo electa fuisset.

Jesa. 10. vers. 7. Habac. 1. vers. 10.

Ex eodem Capite.

28. Gens enim perdita consiliis sunt, nec est illis intelligentia.
29. Si sapientes essent, intelligerent hoc, intelligerent novissimum suum.
30. Quomodo persequutus fuisset unus mille, & duo fugassent decem millia, nisi quod Deus eorum vendidisset eos, & Jehova tradidisset eos?
31. Nam non est sicut Deus noster, Deus illorum: & inimici nostri sunt judices.
32. Ex vite enim Sedom est vitis eorum, & ex vitibus Emorrhæorum uvæ eorum, uvæ veneni, botri amaritudinum sunt eis.
33. Venenum draconum, vinum eorum: & venenum aspidum crudele.
34. Nonne est reconditum apud me, obsignatum in thesauris meis?
35. Mea est ultio & retributio, tempore nutabit pes eorum: quia propinquus est dies afflictionis eorum, & festinant quæ futura sunt eis.
36. Quia judicabit Jehova populum suum, & super servos suos pœnitebit ipsum, quum videbit quod abierit manus, & non sit clausus & derelictus.

28. *Gens enim perdita.*] Redditur causa cur parum abfuerit quin Deus populi memoriam penitus extingueret: nempe quia incurabilis erat eorum amentia. Neque enim tantum significat inconsiderate eos ruere, quia ratione & judicio carent: sed nullo modo posse reduci ad sanam mentem: denique nullam in ipsis residere prudentiæ guttam. Sequitur continuo post probatio, clariora eorum oculis occurrere documenta iræ Dei, quam ut eos latere queant, nisi prorsus essent cæci & stupidi. Vox לו, quam vertunt Utinam, commiserationem notat potius quam votum: ideo commode sic exponere licebit, O si intelligerent! Per extremum vero, exaggeratur socordia: quoniam ne multis quidem & longis experimentis expergefacti fuerint ad reputandas cladium suarum causas. nam tardissimis etiam quibusque & fere bardis, sensum aliquem tandem extorquet temporis diuturnitas. Signum ergo desperati stuporis, post multos annos nihil sentire: acsi usu ipso occallescerent qui debuerant excusso veterno seipsos colligere ad studium inquirendi. Merito autem exprobrat Moses, ne ad extremum quidem considerasse: quia non semel, nec uno anno, sed continuis pœnarum exemplis per longam annorum seriem edocti fuerint sine profectu.

30. *Quomodo persequutus fuisset.*] Ex multis vindictæ Dei signis unum delegit præ aliis insigne. Quamdiu enim ab eorum parte steterat Deus, fugaverant ingentes exercitus, nec ulla eos multitudo sustinuerat. nunc dum plurimi à paucis vincuntur, palam ostendit mutatio illa, nudatos esse Dei præsidio: præsertim quum decem hominibus cedant mille, qui prius exigua manu soliti fuerant profligare maximas copias. Stuporem ergo populi coarguit Moses, ubi in mentem non venit repudiatos esse à Deo, qui tam facile à paucis hostibus prosternuntur, quos numero longe superant. Plus tamen exprimit Moses, venditos & addictos fuisse: quia Deus eos indignos suo auxilio toties expertus, non tantum deseruit, sed subjecit eos profanis gentibus, & quodammodo mancipavit. Hæc comminatio sæpe à Prophetis repetitur. Et Jesaias spem liberationis facere volens, Deum populi quem vendidit, redemptorem fore docet. Cæterum, ne exciperet quispiam non esse mirum si communis bellorum alea victoriam alio transferret, quæ (ut loquitur profanus Poeta) dubiis inter utrumque pennis volat: occurrit Moses, nisi Dei auxilio destitueretur populus, fieri non posse ut infeliciter pugnarent. Interponitur ergo veri Dei & falsorum comparatio: acsi diceret Moses, ubi præest Deus *Jesa. 52.*

exei-

exercituum, nunquam eo duce incertum belli eventum fore. Unde sequitur, à communi gentium sorte eximi electum & peculiarem Dei populum, nisi quatenus sua ingratitudine rejici meretur. Ejus rei testes atque arbitros facit incredulos, qui sæpe experti formidabilem Dei potentiam, certo sciebant Deum Israelis suis idolis esse dissimilem. Perinde igitur est acsi cæcis diceret id esse conspicuum, vel testes citaret eos qui nulla cælesti luce sunt præditi. Porro judicium defert incredulis: non quasi pronunciaturi sint quod verum est, & reipsa compertum, sed quoniam eos experientia convictos teneat. Neque enim si quis rogasset profanos homines an penes unicum Deum Israelis summum esset terræ ac cæli imperium & potestas, unquam confessi fuissent sua idola meram esse vanitatem. Verum quamlibet maligne detraherent gloriæ Dei, non dubitat tamen Moses gloriari, vel ipsis judicibus, magnifice Deum exeruisse invictam suam fortitudinem: quanquam ad ipsam potius experientiam respicit quam ad eorum affectum. Alii interpretes diversum sensum eliciunt, quamvis superiores sint increduli, Deum tamen manere integrum: nec brachium ejus ideo fractum esse, quia illis vexandos permiserit apostatas. verum expositio prior melius convenit.

32. *Ex vite enim Sedom*] Quod hoc trahunt quidam ad pœnam qua digni erant Israëlitæ, remotum esse à mente Mosis existimo: quin potius in corruptos eorum mores & perversum eorum ingenium invehitur. Metaphorice autem vocat propaginem vitis Sodomæ & Gomorrhæ: quia referant utriusque gentis naturam, acsi ab illis traxissent originem: quemadmodum pampini fructum matricibus unde sumpti sunt similem generant. Conqueritur Deus
Jesa. 5. vers. 2. per Jesaiam, quum expectaret bonas & dulces uvas à
sua vinea, productas sibi fuisse labruscas. Item per
Jer. 2. Jeremiam, quum plantasset semen fidele & genui-
vers. 22. num, conversum fuisse in sarmenta vitis alienæ: hic
plus exprimit Moses, populum vitem esse non tantum degenerem, sed venenficam, quæ nihil nisi lethale producat. Ideo subjicit non solum botros eorum esse amaros, sed vinum eorum esse virus draconum & aspidum: quibus verbis significat, nihil illa gente deterius vel magis abominandum fingi posse.

34. *Nonne est reconditum.*] Quanquam de pœnis hunc versum quidam exponunt, acsi Deus assereret, diversas earum species apud se paratas esse, quas depromat quoties libuerit: rectius tamen est de sceleribus intelligere. Scimus impios, ubi Deus supersedet à rigore, sibi promittere impunitatem, acsi ejus tolerantia quædam conniventia esset. Ergo nisi statim attollat manum ad eos castigandos, fingunt coram ipso evanuisse scelerum omnium memoriam. ideo sæpe Prophetæ hypocritas ad diem visitationis revocant, ne quid se lucri fecisse putent in mora.
Jer. 17. Hac ratione dicit Jeremias, peccatum Juda scriptum
vers. 1. esse stylo ferreo in ungue adamantino. Diversa
figura utitur Moses, peccata eorum, etsi non statim vindex apparet Deus, recondita esse in ejus thesauris, quæ tempore opportuno proferat in lucem. Unde colligitur utilis doctrina, Quamvis ad tempus Deus dissimulet, non tamen criminum oblivisci, quorum miseri homines deletam esse memoriam stulte putant, nisi præsenti Dei vindicta urgeantur.

35. *Mea est ultio.*] Citatur hic locus aliter à
Rom. 12. Paulo quam ab auctore Epistolæ ad Hebræos. Paulus
vers. 19. enim ut fidelibus persuadeat injurias æquo animo
Hebr. 10. pati, admonet dandum esse locum iræ: quia pro-
vers. 30. nunciet Deus suam esse vindictam: auctor vero Epistolæ ad Hebræos, Deum impietatis vindicem fore pronuncians, sententiam suam confirmat hoc testimonio. hinc fit ut pars interpretum putet denunciari pœnam exteris gentibus, quia crudeliter afflixerunt electum Dei populum. Et videntur hoc sonare Pauli verba, patienter ferendas esse injurias, quoniam Deus sibi vendicat ulciscendi munus: verum quia nihil impedit sententiam unam accommodari in varios usus, non intempestive Paulus exhortationem suam confirmavit hoc Mosis dicto: quamvis ad domestica Ecclesiæ judicia proprie spectet. Adde quod non solent Apostoli in citandis testimoniis recitare singula verba, sed breviter monere lectores ut locos citatos diligentius inspiciant. Quoniam autem Deus duo nunc simul conjungit, se fore ultorem scelerum populi sui, & simul oppressionum fore vindicem, nihil erit absurdi si dicamus, locum tanquam digito indicari: simplicior tamen solutio est, generalem sententiam aptari ad hypothesin, ut fideles injurias æquis animis tolerando, permittant Deo suas partes, quas penes se residere pronunciat. Meo quidem judicio, cohærent hæc verba cum proximo versu: quandoquidem tempestive Deus se numerata habere hominum peccata, & in suis thesauris clausa esse confirmat, quia penes eum est judicandi potestas & officium: quando contraria sunt hæc duo, compertum habere quicquid injuste & perperam agitur, & impunitum relinquere. Non quod peccatoribus ignoscere alienum sit à justitia Dei, ubi resipiscunt: sed quia principium id semper fixum manet, Deum esse mundi judicem, ut in omnia scelera animadvertat. Ergo impunitatis fiducia eripitur hypocritis, qui nisi mox trahantur ad pœnam, sibi blandiuntur. Quod sequitur membrum quidam interpretes corrumpunt, subaudiendo relativum, Tempore quo labetur pes eorum: quum simpliciter colligat Moses suo tempore lapsuros, vel quamvis stare se putent, ruinam tamen vel lapsum non procul abesse: quod melius confirmat, ubi adjungit, propinquum esse diem afflictionis. Sententia hæc (ut ante dixi) frequenter occurrit apud Prophetas, opportunum esse Deo tempus, quo peccata quæ negligere visus est, puniat: ideoque tolerantiam judicio quod differt nihil detrahere. Duplex autem est hujus doctrinæ usus, ne sibi indulgeant quibus Deus ad tempus parcit: deinde ne fidelium animos conturbet impiorum prosperitas, sed justæ Dei vindictæ locum & tempus concedant. Jam vero quia Dei cunctatio hypocritas securos reddit, ut suis vitiis indormiant, & quamvis audiant reddendam sibi esse rationem, brevi tamen usura libenter fruuntur: denunciat Moses propinquum esse diem, & festinare. nisi enim palam eos terreat Deus, ac eos in angustum redigat, exultant in sua licentia. Hinc sacrilegæ illæ voces
quæ referuntur apud Jesaiam, Acceleret, festinet Jesa. 5.
opus ejus, ut videamus: appropinquet, adveniat vers. 19.
consilium sancti Israël, ut sciamus. Interea tenen-
dum est illud Habacuc, Si moram fecerit prophetia, Hab. 2.
expecta eam, quia cito veniet, neque morabitur. vers. 3.

36. *Quia judicabit.*] Contexunt quidam interpretes hanc sententiam cum superiore: atque ita Judicare accipiunt pro punire. Ac suffragari eorum sententiæ videtur Apostolus in Epistola ad Hebræos, qui hoc testimonio probat, quam horribile sit incidere in manus Dei viventis. Verum nihil obstat quominus Apostolus judicium quod in consolationem piorum à Mose propositum erat, simul transferat in diversum usum, ut magis solliciti sint fideles, quo propius Deus se judicem in Ecclesia ostendit: nisi forte sic resolvere placeat Mosis verba, Quamvis Deus judicet populum suum, placabilis demum erit, vel pœnitentia tangetur, quo iræ suæ vehementiam temperet. Utrovis modo intelligamus, ad summam rei parum interest. Postquam enim Dei contemptoribus & apostatis qui Ecclesiæ Dei domestici censeri volunt, minatus est Moses, nunc se ad exteros convertit, ac denunciat non impune quam exercuerint sæviriam contra Israëlitas, illis cessuram esse: quia tandem Deus fœderis sui memor, ignoscet electo populo. Si Judicare accipias pro gubernare vel, causam

ſam ſuſcipere, particula כי adverſative vertenda
erit: quaſi dictum eſſet, Attamen, vel Cæterum
Deus ſuorum erit vindex: ſi vero ſequamur alte-
rum ſenſum, tantundem valebit ac Quamvis, vel
Etiamſi. Certe conſilium Moſis eſt, rigorem Dei
erga populum electum mitigando, pios qui profe-
cerint ſub Dei ferula, animare ad bonam ſpem: quia
Habac. 3. Deus in ira recordabitur ſuæ miſericordiæ. Atque
verſ. 13. ita nunc idem docet Moſes quod plenius explicuit
Pſal. 89. Deus poſtea Davidi, Si filii tui Legem meam deſe-
verſ. 31. ruerint, viſitabo virga hominis delicta eorum: cle-
2 Sam. 7. mentiam vero meam non auferam ab ipſis, &c.
verſ. 14. Nihil autem aptius ad nos in rebus adverſis fulcien-
dos, quam ubi promittit Deus modum aliquem fore,
ne penitus deleat quos elegit. Ergo quoties ad deſpe-
rationem nos ſollicitant quæ patimur mala, in men-
tem veniat hæc doctrina, temporales eſſe pœnas
quibus filios ſuos Deus caſtigat, quia nunquam fallet
Pſal. 30. promiſſio, iram ejus ad momentum durare: conti-
verſ. 6. nuum vero fore miſericordiæ curſum. Hinc autem
illa doctrina quæ ad Eccleſiam peculiariter dirigi-
Jeſa. 54. tur, In momento afflixi te, miſerationes autem
verſ. 8. æternas erga te proſequar. Servus autem hic nomi-
nat, non qui ſuis obſequiis veniam promeriti fuerint,
ſed quos Deus pro ſuis agnoſcere dignatur. Pendet
enim hic honor à gratuita electione: ſicuti quum
dicit David, Ego ſervus tuus, & filius ancillæ tuæ,
nihil certe ſibi proprium arrogat: ſed tantum glo-
riatur ſe ab utero eſſe ex Dei familia, ſicuti vernæ
apud heros ſuos naſcuntur. Interea notandum eſt,
quoties pronunciat Deus ſe fore ſervis ſuis propi-
tium, eos tantum reſpicere qui reconciliationem ex
animo quærunt: non autem reprobos, qui perdita
obſtinatione ad interitum feruntur. Denique ut
Deum rigoris ſui pœniteat, requiritur mutua pœni-
tentia in peccatoribus: ſicut alibi docet, Converti- Zach. 1.
mini ad me, & ego convertar ad vos. Quidam pro verſ. 3.
Pœnitebit, vertunt, Conſolabitur ſe. Hierony-
mus rem potius quam verbi ſignificationem ſequu-
tus, tranſtulit, Miſerebitur. Verum obſervandum
eſt quod Deus præfigit gratiæ tempus: nempe ubi
omnis virtus diffluxerit, & omnes quaſi ad interne-
cionem fuerint redacti. Manus enim hic pro rigore
ponitur: acſi dictum eſſet, Deum levi caſtigatione
minime fore contentum: itaque placatum non iri
donec ventum fuerit ad extrema. Atque hæc cir-
cumſtantia notatu digna eſt, ne etiam in graviſſimis
Eccleſiæ afflictionibus ſpes noſtra concidat: ſed per-
ſuaſi ſimus, ubi omnia peſſum ierint, adhuc oppor-
tunum remedii tempus fore. Neminem reſiduum
manere, vel clauſum, vel derelictum, loqutio eſt
fere proverbialis in lingua Hebraica: ſicuti quum
dicitur, Succidam è Jeroboam mingentem ad parie- 1 Reg. 14.
tem, tam clauſum quam derelictum: hoc eſt, tam verſ. 10.
in urbe quam in agro, vel tam domi quam peregre.
quod idem poſtea repetitur de poſteris Achab. Unde 1 Reg. 21.
apparet eos falli qui opes in theſauris clauſas expo- verſ. 21.
nunt, & pecus in agris diſperſum. Quod etiam ex
alio loco clarius liquet, ubi haud dubie reſpexit ad 2 Reg. 14.
hunc locum Propheta, Vidit Jehova afflictionem verſ. 26.
Iſraëlis aggravari valde, ut non eſſet clauſus neque
derelictus. Et quia non ſtatuerat delere populum,
ideo liberavit eum per manum Jeroboam. quaſi dice-
ret, Deum ſicuti pollicitus fuerat, in ultima vaſtitate
miſertum eſſe populi ſui.

Ex DEUT. XXXII.

37. Et dicet, Ubi ſunt dii eorum, deus in quo ſperabant?
38. Qui adipem ſacrificiorum illorum comedebant, & bibebant vinum libaminis illo-
rum: ſurgant, & opitulentur vobis, ſit ſuper vos abſconſio.
39. Videte nunc quod ego, ego ſum, & non ſunt dii mecum: ego mori faciam, &
vivere faciam: percutiam, & ego ſanabo: & nemo eſt qui de manu mea eruat.
40. Certe levabo ad cælum manum meam, & dicam, Vivo ego in ſeculum.
41. Si acuero aciem gladii mei, & arripuerit judicium manus mea, reddam ultionem
hoſtibus meis, & odio habentibus me retribuam.
42. Inebriabo ſagittas meas ſanguine, & gladius meus devorabit carnem: ſanguine, in-
quam, occiſorum & captivorum à capite in ultionibus inimici.
43. Laudate Gentes populum ejus, quia ſanguinem ſervorum ſuorum vindicabit, &
vindictam reddet hoſtibus ſuis, & propitius erit terræ ſuæ, populo ſuo.

37. *Et dicet, Ubi ſunt.*] Diſſentiunt hic interpretes, quia alii ſermonem continuant, acſi jactantias & inſultationes hoſtium referret Moſes in afflicto Eccleſiæ ſtatu: alii vero piam gloriationem eſſe volunt, qua fideles celebrabunt Eccleſiæ liberationem. Si ſermonem accipimus in perſona hoſtium, improprie nomen deorum poſitum erit in plurali numero: deinde ex errore & inſcitia procedet quod additur, Iſraelitas comediſſe adipem: quod illis ne in communi quidem victu fas erat, ac multo minus in ſacrificiis, in quibus adeps comburebatur. Mihi vero magis probatur diverſa expoſitio: nempe vice verſa, liberam filiis Dei copiam fore inſultandi incredulis, ubi Deus vindex apparuerit injuſtæ ſævitiæ. Verbum Dicet, indefinite ſumitur pro Dicetur à quibuslibet filiis Dei. Quemadmodum itaque increduli, dum affligi vident ſanctos, eorum fidem petulanter ſubſannant, ita viciſſim Moſes, ubi Deus Eccleſiæ ſuæ opitulatur, ſanctos inducit per ludibrium rogantes, ubi ſint dii gentium, & ubi ſit cujuſque patronus: quoniam ſingulis (ut notum eſt) erant dii tutelares. Hac ratione perſtringunt adulterina & impura ſacrificia, in quibus adipem comedebant, & bibebant libamen vini. In ſumma, intelligit Moſes, ubi Deus ſuis ſuccurrit, os illis eſſe apertum, ut triumphos in gloriam veri Dei canant, & incredulis exprobrent fallacem qua decepti ſunt fiduciam.

39. *Videte nunc.*] Qui tribuunt proximum ſermonem incredulis, Deum nunc inducunt velut ex abrupto loquentem, ut eorum maledicta refellendo, gloriam ſuam aſſerat. Verum potius confirmatio eſt ſanctæ gloriationis, quam nuper fidelibus dictavit, ubi non ſolum Deus ſuos inſurgere jubet contra idola, ſed prodit ipſe in medium, ut Gentium veſaniam coarguat: quanquam verba fieri apud fideles ex contextu patet. Poſtquam ergo ſuos hortatus eſt ad ſpernenda idola, nunc addit ſe illis ſuppeditare amplam fiduciæ materiam. Nam quum aſpicere jubet, ſpecimen non obſcurum ſuæ potentiæ ante oculos eſſe ſignificat, ſi modo attendant. Repetitio pronominis Ego, emphatica eſt, tum ad excitandam populi tarditatem, tum ad retinendos animos, ne tanquam in ambiguo vacillent. Scimus enim vix pertrahi hominum mentes ad veram Dei cognitionem, quia per flexuoſos circuitus verſantur, ne recta ad eum tendant. Deinde ubi Deum apprehenderunt, ſcimus facile abduci: quoniam rerum viciſſi-

tudines

tudines eos obnubilant, ut huc & illuc incertæ vagentur. Hac ratione Deus ubi fictitias omnes divinitates prostravit, se eundem semper manere pronunciat, sive occidat sive vivificet, ut in densa afflictionum caligine non desinant fideles in eum respicere. Discamus ex hoc loco, Deum jure suo fraudari nisi unus emineat, idolis omnibus in nihilum redactis: deinde fidem nostram tunc in eo vere defixam esse, & habere firmas radices, si inter varias quæ contingunt mutationes non labascit, neque alternat, sed supra obstacula emergit, ut in eo sperare non desinat, etiam ubi occidere videtur, quem-
Job. 13. admodum loquitur Job. Et certe nihil minus con-
vers. 15. sentaneum quam fidem nostram circumspicere ad eventus, ut inde pendeat: quia Deus promissiones suas vult nobis in ipsa morte esse vivificas. Clausula versus proprie ad hostes referri debet, ubi pronunciat Deus, neminem esse qui eripiat è manu sua.

40. *Certe levabo*] Alii vertunt, Quum elevavero, & uno contextu legunt, claram fore Dei virtutem perdendo & servando, si manum suam in cælum attollat. Ego vero principium esse sententiæ non dubito, & Deum ita præfari, quo melius asserat quæ continuo post subjicit de futura hostium suorum clade. Si cui tamen placeat adverbium temporis Quando, non admodum repugno, modo hæc membra inter se cohæreant, Simulac levavero manum meam in cælum, hostes Ecclesiæ meæ profligabo. Jam, levare manum, bifariam exponitur: quidam enim ostensionem potentiæ esse volunt: quemadmodum elata manu gloriari solent qui viribus suis freti, confidenter hostes despiciunt. Rectius tamen alii docent, jurisjurandi ceremoniam esse. Improprie quidem manum suam levare dicitur Deus, qui excelsus est super omnes cælos: sed novum non est eum formulas mutuari ex communi hominum more & usu: præsertim ubi repente in sublime exurgit, ex quo visus est aliquantisper infra suam altitudinem jacere. Certe quæ sequuntur verba, juramentum in se continent, Vivo ego in seculum: unde probabile est, signum jurantis exprimi in elevatione manus. Porro longe alio sensu jurat Deus per vitam suam quam homines. Interdum quidem sumit è medio voces nobis tritas, sicuti quum dicitur jurare per animam suam: sed hoc loco tantundem valet, Vivo ego, acsi juraret per seipsum, vel æternam suam essentiam.

41. *Si acuero aciem.*] Conditio rem dubiam vel suspensam non reddit: sed resolvi debet in adverbium temporis: quasi diceret, Simulatque arma sumpserit, certam fore hostium stragem. non quod armis indigeat Deus ad hostes expugnandos: sicuti quum addit continuo post, Ubi judicium apprehenderit manus mea, non significat aliquando sibi eripi, vel elabi, sed præsentem & conspicuum effectum designat. Quoniam ergo Deus ubi hostibus suis parcit, videtur quodammodo abjectis armis quiescere, & cessare ab exequendis judicis partibus, denunciat arma sibi in promptu fore, quibus hostes deleat: deinde judicium quod deposuisse visus est, rursus sibi vendicaturum. quibus verbis tacite perstringit stultam eorum securitatem qui emortuam ejus virtutem esse fingunt, nisi palam se exerat; & judicium ejus evanuisse, quum differtur.

42. *Inebriabo sagittas.*] Horrendam stragem his verbis depingit: quasi diceret, nullum vindictæ fore modum, donec terra sanguine & cadaveribus referta fuerit. Alibi etiam gladius Dei sanguine inebriari dicitur, sicut hic sagittæ, ubi grassatur ira ejus per infinitas cædes: nunc dicitur vorare carnem eodem sensu. מדם secundo loco vertunt quidam, Propter sanguinem: & מ interdum, fateor, causalis est particula. Intelligunt ergo hanc fore justam mercedem crudelitatis, quum divinitus excidentur impii qui Israëlitas occiderint vel captivos duxerint. Sed non video cur una dictio diverso sensu exponi debeat. Non dubito igitur secundo repeti, Deum sagittas suas sanguine inebriaturum. Sanguinem vero dicit tam occisi quam captivitatis: sicuti dum cæditur exercitus, alii cadunt in acie, alii mutili & vulnerati fugam captant. Clausula versus varie torquetur: quidam caput per heterosim numeri pro capitibus exponunt: quasi dictum esset, Amputabo hostium capita. Atqui magis probabile esset metaphorice exponere de ipsis ducibus. Rectius tamen alii vertunt, Principium: non quidem temporis, sed quasi diceret, florem, vel excellentiam multitudinis: sicuti vulgo loquuntur, De primo ad ultimum. Ultiones inimici interpretor, non quas sumet Deus de hostibus suis, sed capitales, vel lethales: quasi diceret, se hostiliter acturum cum impiis, ut nullus sit misericordiæ locus.

43. *Laudate Gentes.*] Quod appositive quidam legunt, Laudate Gentes populus ejus, & subaudiunt Deum, coactum est. Nihil autem absurdi est, si Gentes celebrent quæ Deus beneficia in populum suum contulit. Certe simplicius est ita accipere, tam insignem fore Dei gratiam erga Israëlitas, ut ejus cognitio & fama longe lateque se diffundat, & inter Gentes quoque sit celebris. Scriptura enim memorabiles quasque Dei virtutes hoc modo amplificat: præsertim ubi de electi populi redemptione agitur: & laudem ejus promulgari jubet inter Gentes, quia minime conveniat eam includi angustis Judææ finibus. Emergit tamen quæstio, quia locum hunc aliter citare videtur Paulus. dicit enim, *Lætamini* Rom. 15.
Gentes cum populo ejus. Et certe verbum רנן quo vers. 10.
utitur Moses, lætari etiam significat. Si recipimus Paulum ex Mose sumpsisse sententiam illam, idem Spiritus qui per Mosen & Paulum loquutus fuit, optimus erit verborum suorum interpres: nec male conveniet Gentes lætari super felicitate populi Dei. Fieri tamen potest ut Paulus non ex certo aliquo loco, sed ex communi Scripturæ doctrina testimonium sumpserit. Dignitas autem populi eo commendatur quod Deus pretiosum æstimet ejus sanguinem, & ejus persequutores pro hostibus suis ducat. In fine versus verbum כפר quidam vertunt Expiare: alii vero Propitium esse. quod secundum magis placuit, tametsi non repudio diversum sensum. Verbum כפר significat expiationem sacrificio fieri ad placandum Deum. Et probabile est Mosen ad Legalem reconciliandi modum alludere: meo tamen judicio, intelligit Deum in gratiam rediturum cum terra sua & populo suo.

Ex eodem Capite.

44. Venit autem Moses, & recitavit omnia verba cantici istius in auribus populi, ipse & Josue filius Nun.

45. Et finivit Moses recitare omnia verba ista ad universum Israëlem:

46. Dixitque illis, Adjicite cor vestrum ad omnia verba quæ ego testificor adversum vos hodie, ut præcipiatis ea filiis vestris, ut custodiant, & faciant omnia verba Legis istius.

47. Non enim verbum hoc inane à vobis, sed est vita vestra, & per hoc verbum prolongabitis dies super terram ad quam possidendam vos transitis Jordanem.

48. Loquu-

48. Loquutusque est Jehova ad Mosen eo ipso die, dicendo,

49. Ascende in montem Abarim istum, montem Nebob, qui est in terra Moab, & qui est è regione Jericho: & vide terram Chanaan, quam ego do filiis Israël in hæreditatem.

50. Et morere in monte ad quem ascendis, & congregare ad populos tuos, quemadmodum mortuus est Aharon frater tuus in Hor monte, & congregatus est ad populos suos.

51. Eo quod prævaricati estis in me in medio filiorum Israëlis ad aquas jurgii Cades deserti Sin, eo quod non sanctificastis me in medio filiorum Israëlis.

52. E regione quidem videbis terram, sed illuc non ingredieris ad terram illam quam do filiis Israëlis.

Ejusdem historiæ repetitio.

Ex Numer. XXVII.

12. Dixit Jehova ad Mosen, Ascende in montem istum Abarim: & vide terram quam dedi filiis Israël.

13. Ubi videris eam, aggregaberis ad populos tuos tu quoque, sicut aggregatus est Aharon frater tuus:

14. Quandoquidem rebelles fuistis ori meo in deserto Sin, in jurgio congregationis, ut sanctificaretis me in aquis coram oculis eorum. Istæ sunt aquæ jurgii Cades in deserto Sin.

44. *Venit autem Moses.*] Non abs re iterum refert Moses se hoc canticum recitasse coram populo: quia inde apparet quam procul ab omni ambitione fuerit, dum veritus non est sub vitæ exitum exacerbare omnium animos, ut memoriam nominis sui exosam redderet. Deinde silentio & modestia populi sancita fuit ejus auctoritas, ubi passi sunt tam aspere se tractari. nam, quæ erat omnium pervicacia, nunquam auditus fuisset, nisi interveniente ad ipsos domandos arcano Spiritus instinctu. Adjungit sibi Josue, quem haud dubie pari auctoritate armare voluit. Jubet attentos esse ad objurgationes & minas, ut Legi auctoritatem conciliet: quod observatu dignum est. Videmus enim ut sæpe frigeat nuda doctrina, & nervis careat, nisi acrius stimuletur pigritia quæ mentes quodammodo suffocat. Ergo ne spernatur Legis doctrina, vel intercidat, vel languidius excepta paulatim evanescat, vehementia cantici hujus tanquam stimulo eos pungit, & jubet posteros ad hanc doctrinam formari, ut minis acuatur eorum attentio. Proximo versu ab utilitate commendat servandæ Legis studium. male enim interpretes, meo judicio, vertunt, Ne sit vobis verbum inane, vel Non est verbum inane, ut contemni à vobis debeat. Melius Hieronymus, Non in cassum data sunt præcepta. Simpliciter enim intelligit Moses, Legem non frustra esse positam, ut sine fructu diffluat: ideoque cavendum, ne Deum frustrentur qui prodesse ipsis voluit. רק itaque fructuoso opponitur: quod melius liquet ex confirmatione mox addita, esse illis in vitam, ut dies suos prorogent in terra sibi promissa. Lex ergo dicitur non esse inanis, quia fructuosa sit in salutem. Quomodo autem eadem sit mortifera, nec quicquam per se efficaciæ habeat, ante diximus. Verum quidem est, Legem, ut est certa justitiæ regula, salutem non fallaciter promittere hominibus: sed quia nemo est qui re ipsa præstet quod Deus exigit, accidentali hominum culpa, vita convertitur in mortem: ubi autem omnes sub maledictione demersi sunt, succedit novum remedium, ubi gratuita venia sic Deo reconciliantur ut qualecunque ipsorum obsequium placeat.

48. *Loquutusque est Jehova ad Mosen eo ipso die.*] Hoc suo ordine non referri inde colligitur, quia certum est Mosen ante conscriptum canticum de sua morte fuisse admonitum. Idque diserte confirmat altero loco quem attexui. Dicit enim, antequam sibi substitueret Josue, condictum sibi fuisse locum ubi mortem obiret: sed novum non est seriem narrationis inverti. Cæterum hic rarum fidei & obedientiæ specimen cernere licet. Mortem naturaliter fugiunt omnes, ut nemo sponte ad eam properet. nunquam ergo sponte ingressus esset sepulchrum, nisi spe melioris vitæ fretus. Simile exemplum ante vidimus in Aharone. Atqui tunc neque resurrectio tam familiariter patefacta erat quam hodie per Euangelium, necdum apparuerat Christus primitiæ resurgentium. Quamvis ergo à morte abhorreat carnis sensus, prævaleat in nobis fides ad terrores omnes superandos. sicuti Paulus docet filios Dei quamvis non appetant exui, optare tamen superindui, ut absorbeatur mortalitas à vita. Sed obedientia hæc fuit singularis, ad mortem non minus libenter se accingere quam si invitatus esset ad lætum aliquod hospitium. Unde apparet sanctos viros ita se consecrasse Deo, ut ejus arbitrio vivere & mori parati essent. Mons Abarim videtur nomen sumpsisse ab angulis, vel lateribus, quia in plures colles divisus erat: sicuti etiam hic vocatur Nebo, & alibi diversis nominibus. Alii à transitu dictum putant: sed opinio illa probabilis, plurali numero Abarim vocari vel cacumina & vertices, vel interstitia quæ sita erant oppositis cacuminibus. Etsi autem postea videbimus aliam fuisse causam cur servum suum subducere vellet Deus ab hominum conspectu: notanda tamen est quæ hic asprimitur consolatio, levatum fuisse mortis dolorem, quod terram Chanaan aspicere datum fuit. Hac ratione jussus est conscendere montis verticem. Quamvis enim hoc beneficio privatus, acquievisset in sola Dei promissione: hæc tamen accessio non parum profuit, ut alacrius populum in hæreditatis suæ limine relinqueret. Neque enim filios Dei prorsus omni humano affectu exuit fides: sed cælestis Pater pro sua indulgentia eorum infirmitatem sublevat. Ita quum Mosi triste esset ab ingressu terræ arceri, opportuno subsidio adjutus fuit, ne hoc obstaculo impediretur in suo cursu.

51. *Eo quod prævaricati.*] Ex poena melius cognoscitur quam necessarium Mosi fuerit gratiæ signum. Mors enim per se non adeo fuisset acerba: sed causa quæ iterum exprimitur, graviter vulnerabat sancti viri animum, quod videbat se à communi hæreditate ob propriam culpam justa Dei vindicta excludi: quod pios magis excruciat quam centum mortes, imo innumeræ. Hinc lamentabiles istæ querimo-
niæ Davidis & Ezechiæ, & alibi omnium fidelium *Psal 6:6.*
ubi vita eripitur ab irato Deo, Sepulchrum non con- *Jesa. 38.*
fitebi- *vers. 18.*

Psal. 115. vers. 17. fitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt veritatem tuam qui descendunt in foveam. Certe non adeo illis fuit formidabile mori, quin placide & alacriter migrarent è mundo quum advenit tempus: sed formidabile judicium Dei, cujus sensu territi erant, deprecati sunt. Idem mœror conficere poterat animum Mosis, nisi fuisset mitigatus. Porro quum à pœnis temporalibus nulli, quamlibet eximii, prorsus exempti fuerint, discamus eas patienter ferre. Mosi non pepercit Deus, quid ergo mirum si melior non sit nostra conditio? Adde quod hominum opinione leve erat delictum, cujus causa duriter castigatus est. indignatione enim correptus, sic efferbuerat contra populum, ut minus quam par erat tribueret Dei potentiæ. Atqui veniam facilius obtinent quæ inconsiderato impetu nobis excidunt: sed hinc apparet quam pretiosa sit Deo sua gloria, dum impune vel per incogitantiam obscurari non patitur. Simul etiam docemur, nihil esse magis præposterum quam judicium nobis sumere de peccatis, eaque ad nostram trutinam appendere, quorum solus Deus legitimus est cognitor. Etsi autem pronunciat Mosen & Aharon defecisse, & rebelles fuisse ori suo: ne quis tamen putet data opera fidem abrogasse verbo Dei, additur species correctionis, non sanctificasse Deum in medio vel coram oculis filiorum Israël. Unde patet eos tantum nimis fervidæ perturbationis reos peragi, quod non satis cordate coram populo gloriam Dei asseruerint. Reliqua petantur ex vicesimo Numerorum capite.

DEUT. CAP. XXXIII.

HÆc autem benedictio qua benedixit Moses vir Dei filiis Israël in morte sua.
2. Et dixit, Jehova è Sinai prodiit, & ortus est è Seir ipsis, illuxit è monte Pharan, & venit cum decem millibus sanctitatis: à dextra ejus ignea Lex illis.
3. Utique diligit populos, omnes sancti in manibus tuis: & ipsi adhæserunt pedibus tuis, ut sumerent ex eloquis tuis.
4. Legem præcepit nobis Moses, in hæreditatem cœtus Israël.
5. Et fuit in Recto rex, in colligendis capitibus populi, simulque tribubus Israël.
6. Vivat Reuben, & non moriatur, * & sit parvus numero. * vel, quamvis sit.
7. Hoc etiam Jehudæ, & dixit, Audi Jehova vocem Jehudæ, & ad populum suum duc eum: manus ejus sufficiat ei, dum auxilio fueris contra hostes ejus.

1. *Hæc autem.*] Hoc velut condimento lenita fuit amaritudo cantici, dum futuræ & perpetuæ Dei gratiæ testimonium reliquit Moses: acsi inæstimabilem thesaurum in manibus populi deponeret. Sicuti enim Deus redempto populo, & Lege data, fœdus renovavit, cujus testis & præco fuerat Jacob: ita Moses veluti secundus fuit pater, qui benedictiones rursus sanciret, ne unquam obsolesceret earum memoria. Porro ut suis benedictionibus fidem conciliet, antequam ad eas veniat, magnifice de sua vocatione præfatur. Etsi enim benedictionis nomen tantundem valet ac fausta precatio: tenendum tamen est, Mosen hic non precari vulgari modo, quasi privatum hominem, ut vota concipere solent patres pro filiis: sed Prophetico spiritu quæ à Deo speranda erant beneficia in medium proferre. Hæc igitur ratio est cur imperii sui dignitatem ac decus splendidis elogiis extollat: ut certo statuant duodecim tribus Israël, Deum esse benedictionum auctorem. Eadem ratione Virum Dei se nominat, ne quæ dicturus est, aliter accipiat populus quam si profecta essent à Deo, cujus indubius est minister. Nec pondere caret temporis circumstantia, Ante mortem, vel in morte, quæ prophetiæ vim quoque testamenti adjungit.

2. *Et dixit, Jehova è Sinai prodiit.*] His verbis admonet, fœderis quod Deus in Lege sua pepigerat, confirmationem se afferre, nec quicquam esse separatum. Hæc autem connexio ad benedictionum certitudinem satis superque valebat, modo Legi suus constaret honor: nihil enim ad obsignandam Dei gratiam aptius erat quam majestas illa quæ resplenduerat in promulgatione Legis. Perperam (meo judicio) quidam vertunt, Deus in Sinai venit: quia potius intelligit Moses, Deum inde prodiisse, ubi conspectus fuit ejus fulgor. per Seir & Pharan idem repetit, ornatus causa. Et quando hæc tria synonyma sunt, ideo venire, egredi, & oriri, rem quoque unam designant: illam scilicet cœlestis gloriæ manifestationem quæ in sui admirationem rapere debebat omnium mentes. acsi diceret, eadem veneratione excipiendas esse suas benedictiones, atque illa quam Legi suæ Deus acquisierat, dum in monte Sinai conspicua enituerat ejus facies. Hanc figuram imitatus est Propheta Habacuc, licet in diversum finem: Habac. 3. vers. 6. nempe ut secure in ejus potentiam recumberet populus, quæ olim visibili splendore patefacta fuerat Patribus. Per decem millia sanctitatis, non fideles (ut volunt multi) sed Angelos intelligo, quibus stipatus erat Deus, tanquam regia cohorte. Nam & Deus Arcam locari voluit inter Cherubim, ut doceret sibi præsto esse cælestes exercitus. Ideo apud Jesaiam Jesa. 6. vers. 6. Seraphim circumdant ejus solium: Daniel autem se Dan. 7. vers. 10. vidisse dicit decies mille myriadas: illa multitudine infinitum numerum designans, sicut & Moses per decem millia. Probabile autem est, ex hoc loco Stephanum & Paulum mutuatos esse doctrinam illam, Act. 7. vers. 38. Legem ordinatam fuisse per Angelos in manu Mediatoris: eo enim sanctior Legis auctoritas, quæ tot Galat. 3. vers. 19. habuit obsignatores. Statuitur ad dexteram ejus Lex, non modo tanquam sceptrum vel insigne, sed tanquam potestas vel ratio gubernandi: neque enim tanquam res apparuit solum, sed ostendit quomodo præesse vellet. Lex autem ignis vocatur, ad injiciendum terrorem, & omnes ad humilitatem cogendos. Quanquam non displicet, Mosen in hoc epitheto alludere ad externa ignis & flammæ symbola, de quibus vicesimo capite Exodi loquutus est. Quoniam vero nomen דת quodlibet statutum vel edictum significat, quidam ad prohibitionem restringunt, ne quis ad montem propius accederet. Ego vero non dubito totam doctrinam notari qua continetur Dei imperium.

3. *Utique diligit populos.*] Si de gentibus accipere libeat, sic resolvenda erit oratio, Quamvis diligat cunctos mortales, peculiari tamen favore dignati sanctos, ut eorum salutem custodiat. verum rectius exponitur de solis Abrahæ filiis, quos ideo vocat populos, quia ob multitudinem in quam excreverant in tribus divisi, poterant censeri totidem gentes. Quoniam autem particula אף prorogationem significat, sicut apud Latinos Adhuc: optime conveniet sensus, Quamvis in multas stirpes dispersi sint Abrahæ posteri, ut videri possint alienati ab una familia: Deum tamen adhuc amore suo omnes prosequi, nec multiplicem turbam obstare quominus unum corpus ipsos censeat. Summa est, neque temporis progressu, neque incrementis populi, extinctam esse Dei gratiam: sed continuam fore erga genus Abrahæ, quamlibet longe lateque propagatum fuerit. Notandum autem est quod non additur amoris signum, esse scilicet in

manu Dei. Unde colligimus, ex quo nos amplexus est Deus in gratiam, certum fore saluris nostræ custodem: unde iterum nascitur solidæ & æternæ vitæ fiducia. Mutatio personæ sensum non obscurat, dum à tertia ad secundam transit. Verum quia fidelibus permisti erant multi hypocritæ, ut Ecclesia Dei semper areæ fuit similis, singularem hanc Dei gratiam privilegio ad eos restringit Moses, qui se Deo libenter subjiciunt, & pia docilitate amplexantur ejus doctrinam: qua nota discernit inter genuinos Dei filios & spurios aut degeneres, qui falso prætexunt ejus nomen. Ubi vertimus, Ipsi adhæserunt pedibus tuis, alii transferunt, Percussi sunt ad pedes tuos: sed coacte, meo judicio. Eliciunt quidem utilem doctrinam, ferulis subactos esse ut Deo parerent: sed potius ducta est metaphora à discipulis, qui (recepto linguæ Hebraicæ usu) dicuntur sedere ad pedes magistri, ut diligentius attenti sint. Idque probatur ex contextu: dicuntur enim fideles se adjunxisse pedibus Dei, ut accipiant è sermonibus ejus, hoc est, in ejus doctrina proficiant.

4. *Legem præcepit nobis Moses.*] Quod de gloria Dei & Legis præstantia disseruit, nunc ad suam personam accommodat, quia propositum erat (ut dixi) ministerio suo fidem asserere. Ergo, ut certa sit ejus legatio, divinitus se doctorem populo præfectum esse gloriatur: neque ad exiguum tempus, sed in omnes ætates. Nam hæreditatis nomine Legis notatur perpetuitas. Vendicat deinde sibi regis imperium: non quod regio more dominatus fuerit, sed ut summi imperii dignitas verbis ejus pondus addat. Collecta autem capita fuisse dicit & tribus coaluisse, respectu miseræ dissipationis, quæ ad interitum tendebat: acsi diceret, suo ductu & opera deintegro renovatum esse statum populi. Incipit à Ruben primogenito, & damnationis ignominiam quæ inusta fuerat à patre Jacob, ita tollit vel sublevat, ut tamen non restituat in gradum honoris. Duram enim sententiam pronunciaverat sanctus vir, ne proficeret Ruben, sed diffueret instar aquæ. Ergo ne tota posteritas animos despondeat, vel ab aliis rejiciatur, mitigat abdicationis rigorem, acsi daretur venia damnato. In summa, locum assignat familiæ Ruben inter filios Jacob, ne desperatio præcipites in deterius agat. Secundum membrum duos recipit sensus contrarios: ad verbum est, Sit parvus numero. Et certe tribus illa non fuit ex maxime populosis: quia tamen mediocris fuit, ut plures alias superaret: quidam negativam repetunt, Non moriatur, nec sit parvus numero. Atqui magis probabile videtur, detrahi familiæ Ruben quod ferebat ordo primogenituræ, & ita promissioni gratiæ aspergi aliquod dedecus residuum. Et certe non modo tribus Juda, sed etiam Simeon, Issachar, Zebulon, Dan & Nephthali multitudine hominum præcelluit. Ita non male quadrabit exceptio, censeri Ruben in populo Dei, modo ne suam dignitatem in solidum recuperet.

7. *Hoc etiam Jehudæ.*] Hieronymus sensum fideliter reddidit, Hæc est benedictio, licet verbis id non sit expressum. Porro, quod primo intuitu videri absurdum posset, splendidis & liberalibus elogiis, quibus ornata fuerat tribus Juda, detrahi non male convenit. Neque enim hoc modo mutatur inviolabile decretum de principatu Juda: sed tantum admonet Moses quam difficilis futurus sit effectus. Pronunciaverat Jacob, quasi de pacato imperio Juda, Laudabunt te fratres tui, filii patris tui se tibi subjiciens: non recedet sceptrum è Juda, nec legislator è pedibus ejus. Verum quoniam diu abscondita jacuit hæc dignitas, ac necesse fuit cum multis & tardis obstaculis luctari antequam demum emergeret: ideo magis restricte loquitur Moses. Quanquam non ad exordia tantum videtur respexisse, sed ad varias clades quibus non tantum minui, sed pessum ire visum est regnum Davidis: præsertim vero ad funestam interruptionem, quæ contigit ab exilio Babylonico. Summa est, felicitatem de qua vaticinatus fuerat Jacob, non fore ita conspicuam in tribu Juda, ut omnia illic læta & jucunda speranda sint: quin potius eos quibus promissa fuit summa potestas cum opulentia, multis malis fore obnoxios, ut in angustias redacti, auxilio Dei maxime indigeant. Ideo se ad preces convertit: & exemplo suo non modo tribum illam, sed alias etiam hortatur, ut in extremis difficultatibus fidem Dei implorent. Quæ doctrina ad nos quoque pertinet, ut quo magis incumbit Satan ad obruendum Christi regnum, eo magis ad preces & vota stimulemur. Interea notandum est quod dixi, promissionem manere stabilem: quia non frustra omnes tribus imperio Juda subjicit Moses, ubi deduci postulat ad populum suum; nec frustra promittit Deum præsto fore ad opem ferendam, ut inimicis prævaleat.

Ex eodem Capite.

8. Ad Levi vero dixit, Perfectiones tuæ & splendores tui fuerunt viro misericordi tuo, quem tentasti in Masa: & contendere fecisti eum ad aquas Meriba.

9. Qui dixit patri suo & matri suæ, Non vidi eum: & fratres suos non agnovit, & filios suos non cognovit: nam custodierunt eloquium tuum, & pactum tuum servarunt.

10. Docebunt judicia tua ipsum Jacob, & Legem tuam Israëlem: ponent suffitum in nares tuas, & holocaustum super altare tuum.

11. Benedic Jehova substantiæ ejus, & in opere manuum ejus complaceas tibi: transfige lumbos inimicorum ejus, & odio habentium eum, ne resurgant.

12. Ad Benjamin dixit, Dilectus Jehovæ habitabit confidenter juxta illum, tegens illum tota die, & inter humeros ejus habitabit.

13. Ad Joseph vero dixit, Benedicta à Jehova terra ejus ab excellentia cæli, ob rorem, & ob voraginem cubantem deorsum:

14. Et ob præstantiam proventuum solis, & ob præstantiam fructuum lunæ:

15. Et ob præstantiam cacuminis montium antiquorum, & ob præstantiam collium perpetuorum:

16. Et ob præstantiam terræ, & ob plenitudinem ejus. & beneplacitum habitatoris rubi veniat super caput Joseph, & super verticem separati à fratribus suis.

17. Primogeniti bovis ejus decor erit ei, & cornua unicornis cornua ejus: ipsis populos cornupetet simul usque ad fines terræ. Atque hæ sunt decem millia Ephraim, & ista millia Menasse.

8. *Ad Levi vero dixit.*] Hæc moderatio, vel correctio asperioris sententiæ Jacob, non modo in gratiam tribus Leviticæ posita fuit, sed magis totius populi. Dixerat Jacob, Simeon & Levi arma iniquitatis in habitationibus eorum: in concilium eorum non veniat anima mea, nec in cœtum eorum lingua mea. Certe concidere poterant animis posteri, saltem in nullo pretio habiri fuissent, quos tantopere detestatus fuerat Patriarcha, & auctor generis. Atqui tribum illam sibi postea consecravit Deus, ut inde sanctitas deflueret ad alias tribus: quod fieri non poterat nisi deleto superiore probro. Porro si quis rixator obtrectet huic benedictioni, acsi nimis in favorem suæ tribus propensus fuisset Moses, nulla ejus rei apud eum residere potest suspicio. Primo, qui nunc Levitas tam honorifice appellat, idem fuit ignominiæ præco: neque antehac multis locis pepercit suis popularibus: sed libere, quoties res ferebat, invectus est in eorum vitia. Deinde nihil in Levitis nunc commendat præter novam dignitatem quam Deo placuerat in ipsos conferre. qua in parte etiam minime suspectus esse debet, quum filiis suis in ordinem coactis, solos posteros Aharon extulerit in summum honorem. Nunc igitur non alio spectat quam ne hominum culpa vilescat sacerdotii dignitas, cujus contemptu profanata esset religio. Scimus enim quam proclive sit in hominum personis arripere quod sacris muneribus deroget. Certe nisi fuisset Levi purgatus ab illo dedecore quo aspersus fuerat, caruisset omni veneratione sacerdotium: atque ita minimæ existimationis fuisset Dei cultus. Nunc vero ubi familiam illam sibi Deus sanctificat, quasi in integrum restituit. unde apparet, temporalem duntaxat fuisse pœnam: quia Mosi propositum non fuit retractare quod Spiritus dictaverat sancto Jacob. Nec vero quicquam ex seipso protulit ipse: sed idem Spiritus ignominiam, quæ fœdare poterat tribum Levi, tollit: quia nonnisi ad tempus irrogata fuerat. Et jam alibi vidimus, quod de illius familiæ dispersione vaticinatus erat Jacob, cessisse in honorem: quia Levitas Deus quasi in excubiis ubique disposuit, ut eorum opera doctrinæ puritas in toto populo vigeret. Sic ergo fuerunt separati ut pœna in beneficium cederet. Tenendum ergo est, Mosen non gratificari suis fratribus: sed honorifice de sacerdotio loqui, ne contemptibiles essent quos Deus ministros elegerat. Et certe posterior gratia vocationis, tegere debuit superioris infamiæ memoriam. In hunc mo-

Joan. 21 vers. 17. dum Christus, Petrum in gradum Apostolatus restituere volens, triplicem ejus abnegationem delet, ter eum præficiendo suis ovibus. Porro sermo qui sequitur, ad Deum referri debet: male enim quidam vertunt, Urim & Thummim etuo et apud te, acsi Moses alloqueretur tribum Levi. Itaque ut tollatur ambiguitas, commode licebit transferre De Levi, potius quam Ad: & ל sæpe hoc sensu capitur. Quo itaq; magis authentica sit benedictio, Deum ipsum compellat Moses, acsi eum citaret testem, vel apud ejus tribunal referret sua mandata. Etsi autem hic ponuntur Hebraicæ voces Thummim & Urim, quæ fuerunt præcipuæ partes sacri Ephod: non dubitavi tamen post alios appellative transferre. Neque enim dubium est quin illis symbolis notata fuerit tam Legis scientia, (quæ unica lux est animarum) quam vitæ integritas. Summa tamen est, apud Aharon depositum fuisse sacerdotii honorem. Quem nominat Virum clementiæ Dei, vel mansuetum, Hieronymus pro suo more vertit Sanctum, improprie: חסיד enim mitem vel humanum significat. Atque hoc epitheton passim tribuitur filiis Dei, ut discamus imitari Patrem illum misericordiæ, qui Solem suum oriri facit super bonos & malos. Quæ sequuntur, loco exceptionis addita esse existimo: quod Deus tentaverit eum in Masa. Nec vero mihi dubium est quin Moses Dei misericordiam amplificet hac circumstantia, quod dignatus fuerit Aharon tanto honore: qui tamen impatientia victus, defecerat. Interea notandum est, populi respectu celebrari zelum Aharonis tanquam laude dignum: quasi dictum esset, peccatum Aharonis ex fonte virtutis manasse: quoniam ex sancta indignatione ad fervorem impatientiæ lapsus est, quum indigne ferret populum contra Deum tumultuari. Nisi forte per apostrophen verba hæc de populo intelligere placeat, Tentasti, ad contentionem provocasti eum, vel litigasti cum eo. melius tamen fluet oratio, si intelligamus Deum cum Aharone tunc disceptasse: quia, etsi tentatione victus est, specimen dedit non spernendum suæ pietatis: & ex eo tempore non destitit strenue functionem suam exequi.

9. *Qui dixit patri suo.*] In persona Aharonis exemplar Levitis omnibus proponitur ad imitandum. Ac primo quidem dicitur renunciasse carni & sanguini, quo expeditior esset ad parendum Deo. Et certe, ut se totos Deo addicant Ecclesiæ pastores, necesse est exuere terrenos affectus, qui subinde eos retrogerent. Dicitur ergo Aharon valedixisse suis omnibus, quo se Deo libere impenderet: hoc idem nunc exigit Christus à suis discipulis, ut filii patres obli- *Mat. 10 vers. 37. & alibi.* viscantur, & patres filios, mariti uxores, ne quid eorum cursum moretur, quominus per vitam & mortem strenue pergant quo vocati sunt. Postea numero plurali totum ordinem Leviticum Moses complectitur: unde colligere licet, quæ prius dicta sunt, non restringi ad unum hominem. Quod autem dicit custodisse sermonem Dei, & servasse fœdus, non ad communem modo obedientiam spectat, sed ad peculiarem servandi depositi curam. Pariter quidem dicuntur fideles Legem servare, dum ad sancte vivendi studium attenti sunt: sed custodia cujus hic fit mentio, peculiariter ad docendi munus refertur. Custodes ergo Legis vocantur Levitæ, & observatores, quasi φύλακες: quoniam apud eos depositus est cælestis doctrinæ thesaurus: quod proximo versu clarius exponitur, Docebunt Jacob &c. Si quis Legis observationem intelligere malit de vita & moribus, acsi dictum esset, Levitas bono exemplo aliis præire, non contendo: mihi tamen videtur secundum membrum esse exegeticum, & familiarius explicare quod subobscure dictum fuerat, vel modum notare servandæ Legis: quia populi doctores & magistri erunt. Quanquam notanda est docendi ratio: neque enim illis permittitur sua commenta ingerere, vel proprio arbitrio fingere vivendi regulam: sed jubentur ex Lege petere quod tradant, eamque pure & fideliter interpretari. Hæc autem interposita fuit conditio, ut quisquis honoris vellet esse successor, vocationis suæ memor, docendi partibus fideliter incumberet. Itaque quum in corrupto Ecclesiæ statu inanem titulum obtenderent sacerdotes, quibus nihil erat simile, stulta eorum gloriatio refellitur apud Malachiam: Pactum meum, inquit, fuit cum Levi, *Mal. 2: 6.* pactum vitæ & pacis: quia Lex veritatis fuit in ore ejus, & labia sacerdotis custodient scientiam, Legemque requirent ex ore ejus: vos autem violastis fœdus meum. Discamus ergo ex hoc loco, quisquis primatum sibi arrogat in Ecclesia, repudiandum, nisi fidum doctorem præstet. Tertia pars sacerdotalis officii additur, Operam dare sacris peragendis: nam ab agricultura, & aliis terrenis negotiis eos explicuerat Deus, quo liberius docendi & sacrificandi officio vacarent. Etsi autem videri potuit vilis illa occupatio: si tamen veritas spectatur, non vulgaris fuit honor, medios intercedere ut populum Deo reconciliarent: nam & minimi quique ex Levitis aliquam expiandi partem obibant. Porro sub suffitu & holocaustis, comprebenditur totus Legalis cultus. Et suffitus dicitur applicari Dei naribus: quia ejus oblationis gratus & quasi suavis erat odor, ut alibi visum est.

10. *Benedic Jehova.*] Videtur hæc precatio tacite opponi penuriæ quæ Levitas manebat, nisi aliunde illis cibum suppeditasset Deus quam ex agrorum proventu. Privati enim erant communi hæreditate, & solus Deus illis erat pro latifundio. Ergo ne illis molesta sit sua conditio, solatium adhibet Moses, & jubet à Deo expectare copiam, quæ ad victum sufficiat, promittens ejus benedictionem uberrimi pro-
Psal. 132. ventus loco fore: sicuti in Psalmo dicitur, Victum
vers. 15. ejus benedicens benedicam, & sacerdotes saturabo panibus. Quod sequitur, Ut opus manuum Deo placeat, potest tam generaliter exponi de labore qui impenditur ad victum acquirendum, quam de cultu, vel tabernaculi ministerio: verum quia Levitas Deus occupabat in sacris muneribus, videtur oblique illis promittere, non minus fructuosa fore ejusmodi exercitia, quam si ad lucrum penitus attenti essent. Aliis fas erat industriam suam conferre ad augendas rationes domesticas: ut probe officio satisfacerent Levitæ, quæstum negligere oportuit. Jam ne sibi ab inedia metuant, admonet Moses spiritualium laborum terrenam quoque mercedem à Deo sperandam esse. Tertium id data opera positum esse videtur, ut Deus configat vel percutiat ejus inimicos: quia ut plurimum invidiæ, odiis & insectationibus expositi sunt pii doctores. Nam quod Jere-
Jer. 15. mias conqueritur se virum esse rixarum, in omnes Prophetas & Dei ministros competit: quia ægre patitur mundus spirituali verbi Dei gladio suos affectus mactari: unde ebulliunt multa certamina. Deinde Satan ut contemptibilem reddat doctrinam, non desinit quibuscunque potest modis infestus esse, & armare suas catervas ad gerendum bellum: ut singulari Dei auxilio indigeant Ecclesiæ pastores. Locus ergo apprime notatu dignus, quamvis semper immineant Dei servis multi adversarii, eos obsideant, provocent ad conflictum, omnia denique machinentur ad ipsos oppugnandos, præsto tamen fore Dei subsidium, quo reddantur inexpugnabiles: sicuti
Jerem. 1. Jeremiæ dictum fuit, Pugnabunt contra te, sed non
vers. 19. prævalebunt. Ubi vertimus, Ne resurgant, alii reddunt, Ne insurgant. quod etsi non rejicio, videtur tamen minus esse consentaneum: quia noluit Moses Levitas à molestiis pugnarum eximere: sed tantum promittere victoriam, quia Deus hostes eorum exitialiter prosternet.

12. *Ad Benjamin dixit.*] Probabile est Mosen ad hæreditatem alludere quæ sorte obtigit filiis Benjamin: nam illis pars Jerosolymæ cessit, in qua erat templum. Quoniam ergo stationem illis attribuit Deus, in qua eos quodammodo alis suis protegeret, ac foveret, non abs re dicuntur ab eo dilecti: quia id non vulgare fuit amoris pignus. Habitare vero super Deum, & inter humeros ejus, tantundem valet atque in eum recumbere: similitudine à patribus sumpta, qui filios adhuc parvulos & teneros gestant. Alii contrarium sensum eliciunt, Deum habitaturum super humeros Benjamin: sed nimis violenter.

13. *Ad Joseph vero dixit.*] Quædam repetit Moses ex benedictione Jacob: neque in ulla alia tribu tam prope accedit ad Patriarchæ verba. Etsi autem tunc in duas tribus & gentes divisa erat familia Joseph, exorditur tamen ab ipso capite: tandem vero in fine pronunciat ad Ephraim & Manasse pertinere quod patri datum fuerat. Primo celebrat eximiam terræ fœcunditatem in qua habitaturi erant posteri Joseph: deinde testimonium suum obsignat, interposita Dei auctoritate. Terram ergo fertilem illis promittit ab optimis thesauris cæli: מגד enim optimum quodque & pretiosissimum significat. Itaque quod Fructus quidam transferunt, mihi non placet: quanquam nescio an de bonitate cæli loquatur Moses, an vero Dei beneficentiam commendet. quod posterius videtur quadrare contextui, ubi externa fertilitatis media commemorat, rorem & abyssum: qua voce intelligo fundum ipsius terræ. Proximo versu fateor nomine מגד electissimos quosque fructus intelligi: sed significatione non mutata. Alii vertunt, Delicias: alii pro eximia fructuum excellentia, suaves fructus. Cur autem גרש quidam influentiam transferant, non video. Ejectionem proprie significat: sed metaphorice pro fructu capitur qui è terra exoritur & erumpit. Quos tamen vocet fructus solis & lunæ, mihi non satis liquet. Nam quod Soli quidam assignant proventus ex satione & vindemias, lunæ vero cucurbitas & cucumeres, nescio an firmum sit: rectiusne sentiant alii ita vocari flores vel fructus menstruos, in medio relinquo.

15. *Et ob præstantiam cacuminis.*] His verbis docet nullam terræ partem fore sterilem. Scimus cacumina montium ut plurimum esse arida & inculta, vel saltem præter arbores infrugiferas nihil proferre. Atqui Moses illic quoque optimos proventus fore affirmat: qua ratione (ut ego quidem censeo) montes antiquos, & colles seculi nominat, quasi nobilissimos. neque enim laudatur vetustas, acsi ante reliquum orbem creati essent: sed honoris causa montes censentur quasi primogeniti, in quibus eminet Dei benedictio. Sic in benedictione Jacob, Usque ad extremitatem collium seculi: quasi diceret, in illis celeberrimis montibus nullum angulum ubertatis fore expertem. Proximo versu quod de montibus dixerat, generaliter ad totam terram extendit. Quod postea quidam vertunt, Ob voluntatem habitatoris rubi veniet benedictio, remotum est à sensu Mosis. alius prorsus barbare, Ob pietatem. Ego vero nomen רצון, in nominandi casu positum esse arbitror: quia optime convenit, favorem Dei venturum esse super caput Joseph. Postquam enim ejus beneficentiam laudavit Moses, nunc fontem ipsum vel causam designat, quia eximia terræ ubertas effectus fuit gratuiti Dei favoris. Optime respondent verba Jacob, A Deo patris tui (inquit) & ab omnipotente, & ubi etiam exposuit cur Joseph dicatur Nazaræus inter fratres. Jam quod [illegible] vocatur Deus habitator rubi, ad visionem spectat quæ Mosi in monte Sinai oblata fuit. Deus enim tunc secundo apparuit populi sui redemptor & pater, ex quo fœdus pepigerat cum Abraham & Jacob. Id vero ad confirmationem valet: acsi diceret, eundem Deum qui olim benedixit Joseph ore servi sui Jacob, nunc idem vaticinium repetere, quo certior sit ejus fides.

17. *Primogeniti.*] Sensum obscurant interpretes, vertendo Primogenitus, in nominativo casu. Mihi vero dubium non est quin decorem Joseph comparet magnitudini pulcherrimæ bovis: acsi diceret, Pulchritudo ejus, tanquam boum qui selectissimi sunt in ejus armentis. certe Primogenitum pro egregio poni recte convenit. Dicit ergo, nullos reperiri in terra Joseph pulchriores boves, vel magis decoros quam sit ipse populus. Formæ etiam robur & vires adjungit, ut contra hostes quoslibet invictus maneat. In fine versus (ut antea admonui) pronunciat, quod hactenus vaticinatus est de Joseph, commune fore duabus familiis Ephraim & Manasse. Interea vero confirmat sententiam Jacob, qua Ephraim natu minorem prætulerat majori. Ideo chiliadas tantum Manasse recenset, Ephraim vero myriadas: cujus rei documentum jam ediderat Deus in censu cujus facta fuit mentio, in quo tribus Ephraim reperta fuit populosior.

Ex eodem Capite.

18. Et ipsi Zebulon dixit, Lætare Zebulon quum egrederis, & Issachar in tabernaculis tuis.

19. Populos ad montem vocabunt: & illic sacrificabunt sacrificia justitiæ, quoniam affluentiam maris sugent, & tecti thesauri arenæ.

20. Et ad Gad dixit, Benedictus qui dilatare fecit Gad: sicut leo habitabit, & rapiet brachium atque verticem.

21. Et vidit principium sibi, quod illic portio legislatoris tecta. veniet autem cum principibus populi: justitiam Jehovæ faciet, & judicia ejus cum Israële.

22. Et ad Dan dixit, Dan ut catulus leonis saltabit è Basan.

23. Et Nephthali dixit, O Nephthali satur beneplacito, & plene benedictione Jehovæ, Occidentem & Meridiem posside.

24. Et Aser dixit, Benedictus præ filiis Aser, erit beneplacens fratribus suis, & tingens in oleo pedem suum.

25. Ferrum & æs, calceamenta * tua: & sicut dies tui fortitudo tua.

* vel, *sera tua.*

18. *Et ipsi Zebulon.*] Duas tribus inter se comparat, quod locis vicinæ, multum tamen inter se essent dissimiles: altera enim negotiationi dedita, frequentes huc & illuc habebat egressus: alteram vero magis delectabat otium & quies. Hæc tam diversa conditio notatur, ubi jubet Zebulon lætari in suis expeditionibus: Issachar vero in domestica quiete. Subscribit autem Moses vaticinio Jacob, qui dixit Zebulon habitaturum in portu maris, ut naviget mercaturæ causa: Issachar vero, quia magis otio delectabitur, desidem fore & ignavum, ut redimendæ pacis causa, tributum pendere non recuset. Quod sequitur additum existimo, acsi dixisset Moses, locorum distantiam obstaculo non fore quominus una cum aliis Jerosolymam ascenderent, ad colenda pietatis exercitia. Nam quo remotiores erant à templo, frigere apud eos poterat Legalis cultus studium. Quamvis ergo in extremis finibus habitent, dicit Moses venturos nihilominus ut Deo sacrificent. Per populos quidam intelligunt alias tribus: quod minime consentaneum videtur. alii vero exteras gentes, ad quas accessum dabant commercia. Ego vero simpliciter interpretor, quamvis itineris longitudo suadeat domi quiescere, se tamen mutuo cohortaturos, ut in magnis catervis ad templum se conferant. Finis versus potest esse causæ redditio: quasi dictum esset, eo magis attentos fore ad cultum Dei, quia ab ipso locupletati, studebunt laudem referre. Et certe fœdæ ingratitudinis signum est, non stimulari Dei beneficiis, ut quo liberalius nobiscum agit, alacrius enitamur ad reddendam gratiarum actionem. Simul docet Moses minime illis graves fore itineris sumptus in magnis opibus. Quamvis enim non adeo pinguis esset regio: situs tamen valde commodus erat ad ipsos locupletandos. Ita hic ubi dicitur, Sugent maris affluentiam, subaudienda est antithesis inter fructus agrorum, & multiplices proventus ex mercaturis. eodem spectant reconditi thesauri arenæ. Nam quod exponunt quidam, tantos illis fore thesauros, ut recondant in arena: alii vero, arenas illic auri & argenti feraces fore: alii, collecturos quæ mare evomet: insipidum est. Quum ergo alii ex suis fundis ditescerent, concinna figura dicit Moses, arenas in terra Zebulon refertas esse occultis thesauris, propter adventitium quæstum.

20. *Et ad Gad dixit.*] In benedictione tribus Gad tantum fit mentio partis hæreditariæ, quam adeptus fuerat extra sortem. Dei ergo beneficium laudat, quia Gaditis amplam habitationem concesserit: verbum enim Dilatandi ad terræ amplitudinem refertur. Cæterum quoniam in illa extremitate trans Jordanem hostibus vicini erant, bellicosos fore pronunciat: & hoc sensu comparat eos leoni qui prædam rapit nunc à capite, nunc à brachio. Quia igitur non tam pacata erat illa sedes, quam aliqua alia regio in medio terræ Chanaan, tutos & salvos fore pronunciat sua violentia. Etsi autem non admodum læta est conditio, exerceri continuis bellis: in illo tamen incommodo non spernenda est Dei gratia, formidabiles esse hostibus, & virtute pollere, qua non modo repellant hostilem impetum, sed ultro incurrant ad prædam. Si quis objiciat rapiendi licentiam minime decere filios Dei, solutio facilis est, non hic simpliciter referri quid liceat, quid optabile sit, vel laude dignum, sed contra incursus & vexationes hostium proponi solatium defensionis. Adhæc non permitti prædandi cupiditatem, sed tantum laudari robur militare ad vincendos hostes.

21. *Et vidit principium*] Alii non male vertunt Primitias. quod Hieronymus vertit Principatum, prorsus remotum est. Nomen tamen Principii bene convenit: quo significat Moses eos antevertisse, ut sibi locum habitandi quærerent Gaditæ. Antequam enim populo data esset possessio terræ, sibi postularunt regnum Seon. Postea additur quomodo providi fuerint in eligendo illic domicilio: nempe quia Deus illis suggessit, in arbitrio Mosis fore ut ipsis ea pars distribueretur. Portio enim legislatoris vocatur de qua jure potuit Moses decernere: sicuti eam non temere, nec aliter quam Dei mandato assignavit Gaditis. Portio autem dicitur abscondita, quam Deus in sua promissione complexus non fuerat. Summa est, quamvis nondum patefacta esset Dei voluntas quoad illam terræ accessionem, tamen occulta ejus liberalitate potitos esse. Atque ita ratum vult Moses esse suum decretum, ut Gaditæ trans Jordanem maneant. alioqui moveri poterat controversia: quia Dei promissio fines toti populo assignaverat in citeriori ripa. Quod alii exponunt, Mosen fuisse hic sepultum, frigidum est. Violentius etiam verba torquent qui per legislatorem intelligunt proceres Amorrhæorum, & portionem tectam interpretantur laqueata palatia. Nec vero in talibus commentis vagati essent, si in mentem illis venisset genuinus sensus quem attuli. Alterum membrum versus, restrictionis vice ponitur. Docet enim Moses hac lege bene prospectum fuisse filiis Gad, ut tamen alias tribus comitarentur, nec ante domum redirent quam pacata terrā Chanaan, & profligatis hostibus. Et ante vidimus, quum sibi extra sortem locum in ditione Amorrhæorum appeterent, severe à Mose fuisse castigatos, donec polliciti sunt se fore belli socios usque ad finem. Id intelligit Moses per Facere justitiam & judicium Dei cum Israële: non tantum quia æquum erat bellare cum fratribus, & adjutores esse ad terram acquirendam: sed quia de profanis & impiis gentibus vindictam suam exequi statuerat Deus per totum Israëlem, & communiter omnes tribus elegerat judicii sui ministras: sicuti in Psalmo dicitur, mandatam illis esse vindictam in Gentibus, ad *Psal 149, vers. 7.*

reges

reges catenis vinciendos, & proceres in compedibus, ad exequendum judicium scriptum. Fuit enim non vulgaris honor, præfici impiis quasi judices, ut illis omnibus deletis, terram purgarent.

22. *Ad Dan dixit.*] Tribum Dan, sicuti Gad, bellicosam fore pronunciat, non tam voluntario motu quam necessitate. Neque enim laudi ducenda erat bellandi cupiditas, quæ humanitati maxime repugnat: sed quia hostium à quibus infestabatur gens illa, improbitas cogebat arma suscipere, strenue resistendi audacia probata fuit. Comparat autem leoni cum impetu exilienti ex monte Basan. ubi subaudienda est nota similitudinis: neque enim mons Basan in tribus illius ditione situs erat. Verum intelligit Moses, promptos fore ad conflictum, non secus ac leo, qui postquam è spelunca in campos apertos egressus est, prosilit contra obvios quoslibet.

23. *Nephthali dixit.*] Prædicat Deum liberaliter acturum erga duas istas tribus: quia priori continget regio fertilis versus Occidentem & Meridiem. Quæ de tribu Aser pronunciat, ambiguitate non carent. Nam quod vocatur Benedictus מבנים, intelligi potest A filiis, vel Præ filiis. si prior sensus arrideat, laudatur πολυτεκνία: quasi dictum esset, Aser beatum fore numerosa sobole. Potest tamen esse comparatio inter illam tribum & reliquas. Merito autem ejus felicitas aliis præfertur: quia sortita est agrum uberrimum, & optimi tritici feracem: sicuti testatur benedictio Jacob, pinguem fore panem ejus, & qui daturus sit delicias regibus. *Genes. 49.* Adjungit gratum fore Aser fratribus suis. unde colligimus gentem fuisse sedati ingenii. Postea figurate commendat olei, ferri & æris copiam. Tingere enim pedes oleo, tantundem valet atque largum olei proventum colligere: se vero calceare ære & ferro nihil aliud est quam calcare terram metallis illis refertam. Quanquam non minus arridet seræ nomen. Compedes alii vertunt: sed inscite. Hinc vero (sicuti ex aliis superioribus locis) colligere promptum est, benedictiones quarum nunc fit mentio, non tam vota aut precationes fuisse quam vaticinia: quia sine spiritu Prophetico non divinasset Moses quænam vel qualis regio singulas tribus maneret. Postremam partem varie exponunt interpretes. Nam דבא quidam pro senectute accipiunt, vel pro dolore, acsi esset literarum metathesis: & ita dies ad juventutem restringunt. Verum rectius sentiunt alii, toto vitæ cursu vegetum ac robustum fore Aser. Quum ergo anni sensim debilitent homines, promittit Moses posteris Aser continuum vigorem usque ad extremum vitæ.

Ex eodem Capite.

26. Non est similis Deo recti, qui equitat super cælos in auxilium tuum, & in magnificentia sua super nubes.
27. Habitaculum est Deus æternus: & subter brachia sempiterna ejecit à facie tua inimicum, & dixit, Disperde.
28. Et habitabit Israël confidenter * solus oculus Jacob: in terra frumenti & vini, etiam cæli ejus stillabunt rorem. (* vel, *fons.*)
29. Beatus es, ô Israël: quis similis tibi popule qui servaris in Jehova scuto auxilii tui, & gladio excellentiæ tuæ? humiliabuntur inimici tui, & tu super excelsa eorum calcabis.

26. *Non est similis.*] Transit Moses à partibus ad totum: quia ad universum corpus, quod ex duodecim familiis constabat, nunc descendit. Porro in unum finem tendunt omnia, felicem esse populum Israëliticum, quem Deus in fidem suam & tutelam recepit. nihil enim ad summum bonum optabilius, quam ut salus nostra in manu Dei reposita sit. Verum quia bonum inæstimabile exiguo sæpe in pretio habetur, protegi scilicet sub Dei custodia: Moses per admirationem exclamat, non esse qui conferri possit cum Deo Israëlis. Scimus enim cunctis gentibus suos fuisse tutelares deos, vel patronos: & stulte quasque gloriatas esse suis idolis. Atqui subinde experiebantur, quicquid illic fiduciæ locabant, inane esse ac frivolum. Moses ergo Deum Israël ab imaginaria falsorum deorum turba eximit, cui similem usquam inveniri posse negat. Potentiam vero ejus extollit, quia magnifice equitet in cælis & nubibus: quod tantundem valet atque omnem celsitudinem ejus imperio subjectam esse. Verum quia parum prodesset immensam ejus potentiam extra nos reputare, diserte admonet Moses, Deum non sibi esse fortem, sed ut populo suo auxilietur.

27. *Habitaculum.*] Perinde est acsi diceret, superne protegi Dei auxilio Israëlitas, & in eodem fundatos esse. Respondet initium precationis alteri cantico quod legitur inter Psalmos, Jehova, tu habitaculum fuisti nobis in generatione & generatione. *Psal. 90. vers. 1.* Summa est, quamvis ab omni parte expositi multis injuriis essent Israëlitæ, tranquillam tamen illis quietem esse sub umbra alarum Dei. Et certe, nisi instar tugurii fuisset Dei manus ad eos protegendos, millies periissent. Verum quia non sufficeret capita nostra esse in tuto, altera quoque pars subjungitur, porrecta esse Dei brachia ad sustinendum populum. Vocat autem sempiterna, quia nunquam labascit piorum firmitas, qui in Deum recumbunt. perinde igitur est acsi Deum illis assignaret pro fundo & superficie domus. Alii non tam recte vertunt, Sub brachiis Sempiterni vives. Concinna enim diversitas ponitur, quæ tamen in eundem finem tendit: ubi Deus vocatur קדם, & brachia ejus עלם. quorum prius respicit tempus præteritum, in altera autem futuri temporis notatio est: acsi dixisset Deum, qui fuit ab initio, & cujus virtus ad finem usque durabit. Superiorem doctrinam experimentis confirmat, quia Deus hostes populi sui mirabiliter perdiderit: modum tamen simul designat, quod dixerit, Perde, vel dele, vel dissipa. Qua voce significat, quamvis Israëlitarum opera usus sit Deus, eum unum fuisse victorem: quia nonnisi ejus nutu & mandato prævaluerint Israëlitæ.

28. *Et habitabit Israël.*] Principium versus minime obscurum est, ubi promittit Moses electo populo, quod omnes naturaliter in primis appetunt: nempe pacem vel tranquillum statum. is enim dicitur confidenter habitare solus, qui nihil metuit periculi, quem nulla cura sollicitat, & qui nullo armorum præsidio vel defensione indiget. Hæc quidem nunquam in solidum præstitit Israëlitis, ut secure & extra hostium metum terram suam incolerent: quia scilicet eorum ingratitudo id passa non est: ideoque inter beneficia regni Christi commemorant Prophetæ, ut habitet quisque sub vite sua, & sub ficu. Quidam Oculum metaphorice pro visione accipiunt: quasi dictum esset, quietam habitationem & placidam (cujus fit mentio) populo sperandam esse ex visione patris Jacob. quod prorsus alienum est. Magis tolerabile quod alii fontem Jacob appositive legunt: quia omnes tribus ab uno illo patre ducebant originem. Hoc autem modo, fons non tantum erit prima scaturigo, sed rivus aut fluvius qui ab ea defluit. Verum genuinus sensus est, terram copia tritici & vini refertam semper expositam fore con-

spectui

ſpectui Jacob', ut præſenti opum ſuarum intuitu delectetur. In fine promittit Moſes, cælum quoque terræ ſanctæ propitium fore & benignum.

29. *Beatus es, ô Iſraël.*] Exclamat rurſus felicem eſſe populum cujus ſalus in Deo eſt: ut certe hæc vera eſt & unica felicitas: quia niſi ad primam ſalutis cauſam aſcendimus, omnes ſalutes (ut ita loquar) ſunt evanidæ. Quia autem hoc privilegio Deus nonniſi ſolos Iſraelitas dignatus erat, ideo ejus conditio à communi totius generis humani ſorte diſcernitur. Per gladium & ſcutum intelligitur perfecta defenſio: acſi diceret, non alibi quærendam eſſe ullam armaturæ partem.

DEUT. CAP. XXXIV.

AScendit ergo Moſes è planitie Moab ad montem Nebo, in verticem collis qui
eſt è regione Jericho: & oſtendit illi Jehova omnem terram Gilaad uſque Dan:
2. Et univerſam Nephthali, & terram Ephraim, & Menaſſe, & omnem
terram Jehudah, uſque ad mare noviſſimum:
3. Et Meridiem, & planitiem, vallem Jericho urbis palmarum, uſque ad Soar.
4. Et dixit ei Jehova, Hæc eſt terra de qua juravi Abrahæ, Iſaac & Jacob, dicendo, Se-
mini tuo dabo illam: videre te feci oculis tuis, at illuc non tranſibis.
5 Itaque mortuus eſt illic Moſes ſervus Jehovæ in terra Moab, ſecundum mandatum
Jehovæ.
6. Et ſepelivit eum in Gai, in terra Moab, è regione Beth-peor: neque cognovit quiſ-
quam ſepulchrum ejus uſque ad diem hunc.

1. *Aſcendit ergo.*] Quiſnam hoc caput ſcripſerit, incertum eſt: niſi quod veteres probabili conjectura putarunt Joſue eſſe auctorem. Verum quia has partes obire potuit Eleazar ſacerdos, præſtabit rem non adeo magni momenti in medio relinquere. Diximus autem alibi partem montis Abarim vocari Nebo, ſicut aliam Piſgah, quia diſtincti erant vertices. Jam aſcenſus Moſis tantundem valet ac voluntaria ad mortem profectio. Neque enim eum latebat eventus: ſed quia divinitus ad moriendum vocatur, ſponte occurrit. Tam voluntarium obſequium non aliunde manavit quam ex fide gratiæ Dei, qua ſola miteſcit ac ſedatur omnis terror, & amaritudo mortis dulceſcit. Moſi certe, ut aliis omnibus, formidabile naturaliter fuiſſet mori: ſed quia intercedit gratiæ Dei teſtimonium, ſe intrepide offerre non dubitat: & quia certo perſuaſus erat, hæreditatem populi oculis ſuis illic fore expoſitam, alacriter ad ſpeculam conſcendit. Fide quidem jam intuitus erat terram, & promiſſio Dei quaſi viva repræſentatio erat: quia tamen ſanctiſſimos etiam quoſque reſiduæ quædam infirmitates in carne circumdant, non vulgare ſolatium fuit ocularis conſpectus, quo mitigata fuit pœnæ acerbitas, quum juſto Dei judicio ab ingreſſu ſe arceri cognoſceret. Quod oſtendiſſe Deus totam terram dicitur, abſque miraculo fieri non potuit. Nam etſi quoſdam incredibili perſpicacia fuiſſe præditos narrant hiſtoriæ, ut oculorum acie longitudinem terræ Chanaan ſuperarent: peculiaris hic tamen notanda eſt ratio, quod diſtincte Moſes unamquamque regionem cognoverit, tanquam in rem præſentem adductus. Etſi enim fateor in terra Nephthali & Ephraim & Manaſſe eſſe prolepſin: voluit tamen exprimere Spiritus ſanctus perinde monſtratas fuiſſe ſingulas partes Moſi, acſi propinquæ eſſent & ſub pedibus: alioquin frigidus & inutilis fuiſſet conſpectus, niſi luſtrare futuram populi habitationem datum eſſet. Atque huc ſimiliter pertinet quod poſtea ſubjicitur, terram eſſe de qua juravit Deus ſervis ſuis: quia alioqui non aliter ſatisfieri poterat Moſis deſiderio, niſi perſpiceret in quam amœna, fertili, & opulenta regione habitaturi eſſent filii Abrahæ.

5. *Mortuus eſt Moſes.*] Quia ignominiæ nota fuit mori extra fines terræ ſanctæ, honorifico elogio inſignitur Moſes, quo magis expaveſcere diſcant Iſraelitæ ad Dei judicium, qui ne præcipuo quidem ſervo ſuo pepercit. Et diſerte additur, Secundum ſermonem, vel os Dei, ne minas ſpernant, quarum tam memorabilis effectus apparuit.* Nam ſi Deus tam eximio Prophetæ ſuo non pepercit quin tandem exequeretur quod minatus fuerat, quomodo vulgus ipſum effugeret? Quod poſtea ſequitur, Sepelivit eum, quidam paſſive reddunt, Sepultus eſt: alii vero tranſitive, Sepelivit ſeipſum. Perperam utrique: quia dum verentur tribuere Deo has partes, excogitarunt quomodo abſurditatem vitarent, quæ nulla eſt: quin potius ex fine verſus colligere licet, Moſen divinitus ſepultum fuiſſe, quia dicitur ſepulchrum ejus fuiſſe incognitum. Veriſimile eſt ſtudium inquirendi non fuiſſe omiſſum vel neglectum à populo: quia immane fuiſſet poſtremo humanitatis officio non defungi erga talem tantumque virum. Quod autem nuſquam repertum fuit indicium ſepulturæ, corpus quoque ipſum nuſquam viſum fuit: inde colligi potuit, certo Dei conſilio fuiſſe abſconditum. Porro diſputare ſupervacuum eſt quomodo Moſen ſepelierit Deus, ad cujus obſequium præſto ſunt omnia elementa. Satis igitur fuit terræ annuere, ut corpus ſancti viri in gremium reciperet. Neque enim opus fuit accerſere Angelos in ſubſidium, (ut quidam volunt) quum terra creatoris ſui imperio ſtatim paruerit. Jam ex Judæ Epiſtola cognoſcimus rem non fuiſſe levis momenti, ut ſepulchrum Moſis fugeret hominum oculos: quia docet inde exortum fuiſſe certamen inter Michaëlem Angelum & Satanam. Etſi autem non exprimitur occultandi ratio, conſilium tamen Dei fuiſſe videtur occurrere ſuperſtitioni: ſolenne enim Judæis fuit, quod & illis Chriſtus exprobrat, occidere Prophetas, deinde venerari eorum ſepulchra. Proclive ergo illis fuiſſet, ad delendam ingratitudinis memoriam, erigere ſancto Prophetæ perverſum cultum, adeoque ejus cadaver in terram portare à qua excluſus fuerat Dei judicio. Mature igitur proſpectum fuit, ne inconſiderato zeli impetu evertere tentaret populus cæleſte decretum.

Ex eodem Capite.

7. Moſes autem natus erat centum & viginti annos quando mortuus eſt: non caligavit
oculus ejus, neque aufugit vigor ejus.
8. Et fleverunt filii Iſraël Moſen in campeſtribus Moab triginta diebus: completique
ſunt dies fletus luctus Moſis.

9. Josua autem filius Nun repletus est spiritu sapientiæ, quoniam posuerat Moses ma-
nus suas super eum: parueruntque ei filii Israël, ac fecerunt quemadmodum præceperat
Jehova Mosi.
10. Neque surrexit Propheta ultra in Israële sicut Moses, quem nosset Jehova facie
ad faciem.
11. In omnibus signis & portentis ad quæ facienda in terra Ægypti Pharaoni & servis
ejus, & universæ terræ ejus, miserat eum Jehova.
12. Et in omni manu forti, & in omni terrore magno, quæ fecit Moses in oculis totius
Israëlis.

7. *Moses autem natus erat.*] Iterum singularem Dei gratiam celebrat, quia ad ultimum usque senium viguerint integri omnes sensus Mosis, quo idoneus esset ad munus suum obeundum. inde enim palam factum est quam chara esset Deo salus populi, cui tam sollicite prospexerat. Reperti quidem sunt qui ad centesimum usque annum publicæ gubernationi sufficerent, sed paucissimi. Jam vero eo tempore usque adeo elanguerat virtus in toto genere humano, ut post septuaginta annos ægre vitam traherent in
Psal. 90. molestia & labore: sicuti Moses ipse testatur. Mosen igitur insolito modo viridem & robustum conservari, illustre paterni amoris signum fuit, quo populum suum prosequutus est. Si longe ante terræ ingressum collapsæ fuissent Mosis vires, valde intempestiva fuisset populo ejus debilitas: & tamen naturaliter tamdiu par esse non potuit oneri ferendo. Sequitur ergo Deum ubi passus non est deficere, mirabiliter consuluisse populi sui saluti. De oculis quidem per synecdochen sermo habetur: summa tamen huc redit, non fuisse imbecillum vel caducum, quia nec facultas ingenii exhausta erat, nec corpus exaruerat. Quod de solenni luctu additur, non longa expositione indiget: quia alibi satis copiose docui, ideo tam sedulo intentos fuisse veteres ad exequias mortuis præstandas, quia nondum quoad revelationis modum adoleverat eorum fides, ut facile esset carere externis adminiculis, quorum hodie sub Evangelio similis non est usus. Lugere mortuos humanum est: deinde merito susceptus fuit luctus ob publicam Ecclesiæ jacturam: sed hic refertur ceremonia quæ finem cum Legalibus umbris accepit. Ideoque ita sepeliendi hodie sunt mortui, ut luctum temperet spes resurrectionis tam clare patefacta Christi adventu.

9. *Josua autem filius.*] Iterum ostenditur quam perseveranter institerit Deus in curanda populi salute. Jam ante vidimus, Mosis rogatu electum fuisse Josue, qui in ejus locum succederet. Nunc ubi provinciam obire cœpit, additus fuit spiritus sapientiæ, ut reipsa palam fieret divinitus creatum esse. Præditus quidem ante id tempus fuerat eximiis donis, sed longe nunc splendidius ornatus fuit dignitatis insignibus, ut Dei vocatio certius comprobaretur: sic enim Deus quos vocat agendi virtute instruere solet. Intercessit etiam manuum impositio, quæ fuit non inane gratiæ Dei symbolum. Verum quia de his alibi satis copiose, nunc tantum leviter attingo.

10. *Non surrexit Propheta*] Elogium hoc videtur additum fuisse, ut à Mose penderent filii Abrahæ usque ad Christi manifestationem: quia etsi subinde excitati sunt Prophetæ, primatum tamen residere penes Mosen oportuit, ne à Legis regula vel minimum deflecterent. Tenendum igitur est hic Mosen statui in præcipuo gradu, ut inter omnes Prophetas emineat: sicuti etiam veterem populum hortatur Malachias, ut in Lege Mosis acquiescat. Duo autem Mal. 4. vers. 4. hic referuntur præstantiæ signa, familiaris Dei cognitio, & gloria miraculorum. Vidimus alibi hac prærogativa Moseo eximi à reliquis Prophetis, quod Deus facie ad faciem cum eo loquutus esset. Nam etsi idem de se prædicat Jacob: scimus tamen Deum propius Mosi eodem fuisse patefactum: non quod gloriam ejus in solidum conspexerit, sed quia comparative excelluit inter alios. Quantum ad miracula pertinet, sic ab aliis edita fuerunt, ut nullus tamen ad Mosen accesserit.

INDEX

I N D E X

Eorum quæ in his in GENESIN

COMMENTARIIS

Præter cætera explicantur.

Primus numerus, caput: secundus versiculum: tertius paginam denotat.

Damnatio

Ppp

D.

E.

F.

per Merca-

S.

T.

V.

Z.

INDEX SECUNDUS,

Rerum videlicet in HARMONIÆ *reliquorum Librorum* MOSIS

COMMENTARIIS

NOTABILIUM.

Prior numerus paginam, alter vero versum capitum ostendit. Quod si unicus fuerit numerus, significat id quod quavis habes in contextus inscriptione, aut in Commentario quod verba Mosis proxime sequitur, cui versuum numerus nullus præponitur.

quo-

Josephi

Patris.

INDEX CAPITUM ET VERSUUM HARMONIAE

Quatuor post primum Librorum Mosis,

Quota pagina inveniri possint.

EXODUS.

Cap.	vers.	pag.	Cap.	vers.	pag.	Cap.	vers.	pag.	Cap.	vers.	pag.	Cap.	vers.	pag.	Cap.	vers.	pag.
I. à	1	248	III.	1	258		24	269		8	279		8	288	XII.	1	298
usque ad	8	249		6	259	V.	1	271		14	281		13	ibid.		15	ibid.
	12	250		20	260		6	272	VIII.	1	283		27	292		&	294
	15	251		25	261		19	273		8	ibid.	X.	1	292		19	ibid.
II.	1	253		18	263	VI.	1	274		16	284		7	292		20	259
	11	254	IV.	1	264		9	276		19	285		13	294		21	298
	16	256		20	266		14	277		28	287		21	295		24	ibid.
	23	257		28	267	VII.	1	278	IX.	1	ibid.	XI.	1	296		&	361
																18	298

FINIS.

JOAN.

JOANNIS CALVINI,

MAGNI THEOLOGI,

COMMENTARII

IN

LIBRUM JOSUÆ.

CUM

INDICE RERUM AC VERBORUM.

Editio ut posterior ita prioribus multo emendatior.

A R G U M E N T U M.

De authore libri hujus præstat judicium suspendere, quam temere quidquam affirmare de re incerta. Qui existimant fuisse Josue, quia inscribitur ejus nomen, nituntur levi & infirma ratione. Nam & sacræ historiæ impositum fuit Samuelis nomen, ubi tamen contexitur eorum narratio, quæ sequuta sunt ejus mortem. Et certe liber ordine proximus non ideo vocatur Judicum, quod fuerit ab ipsis conscriptus, sed quia res eorum gestas commemoret. Jam vero quæ de expugnatione Hebron & Debir narratur historia cap. 15. *posterior est ejus morte. Magis probabilis conjectura est, ab Eleazar summo Sacerdote, collectas fuisse rerum summas, ex quibus volumen hoc fuit confectum. Propriæ enim erant ejus partes, non modo viva voce ætatis suæ populum docere: sed testatam quoque ad posteros facere Dei gratiam in Ecclesia conservanda, ut vera religio melius propagaretur. Et antequam degenerassent Levitæ, fuerunt ex illo ordine actuarii, qui ita perpetua monumenta referrent quidquid memoratu dignum erat in Ecclesiæ gubernatione. Verum quod nobis compertum non est, neque adeo cognitu necessarium, in medio relinquere ne pigeat: modo quod præcipuum est nobis constet, doctrinam quæ hic comprehenditur, à Spiritu sancto in usum nostrum esse dictatam, ex qua non vulgaris fructus percipi ab attentis lectoribus potest. Quamvis enim populus insignes victorias jam adeptus, in regione satis commoda & mediocriter fertili habitaret: suspensa tamen adhuc manebat Dei promissio, quoad terram Chanaan. Imo præcipuum fœderis caput effectu adhuc carebat: ac si Deus conjectio in retractum angulum populo, opus suum deseruisset mutilum ac deforme. Hic ergo liber demonstrat, quum intolerabilis populi impietas cursum abrupisset liberationis, Deum tamen in pœnis exigendis sic temperasse judicii rigorem, ut præstiterit tandem nihilominus quod pollicitus fuerat de hæreditate terræ Chanaan. Ubi etiam occurrit apprime utilis consideratio: quamvis homines morte abrepti deficiant in medio cursu, Dei fidem nunquam intercidere. Ex Mosis interitu dependebat tristis conversio. Relictus erat populus tanquam corpus suo capite truncatum. In hoc dissipationis metu non tantum apparuit immortalis Dei veritas, sed in persona Josue tanquam in illustri speculo patefactum fuit, ubi aufert Deus è medio quos singularibus donis ornavit, in manu ejus esse alios quos substituat: neque si ad tempus vult quosdam excellere, ipsis alligatam esse ejus virtutem, quin reperiat quoties visum fuerit successores, imo suscitet ex lapidibus qui ad præclaras res gerendas sint idonei. Principio quum trajectus maris rubri quadraginta annis quibus Deus populum circumduxerat in deserto, fere obsolevisset: eodem miraculo in Jordane edito continuus liberationis tenor de integro sancitus fuit. Circumcisio vero renovata perinde valuit, ac si fœdus suum Deus fœda populi incuria obrutum vel desperatione abjectum rursus stabiliret. Sequitur, quomodo Dei manu in possessionem terræ promissæ deducti fuerunt. Primæ urbis expugnatio arrha fuit perpetuæ quam sperare debebant Dei virtutis, dum solo tubarum clangore quatefacti muri Jericho sponte corruerunt. Neque tamen uno prælio aut exigui temporis militia profligatæ fuerunt gentes: sed paulatim multis laboriosis certaminibus attritæ ac deletæ. Ubi etiam notandum est, objectas populo fuisse arduas difficultates, dum Reges conspiratione facta, & collectis viribus obviam progressi sunt: quia non modo cum singulis populis bellandum fuit, sed cum ingenti multitudine, quæ uno impetu Israëlitas obruere poterat. Verum hac tandem reciderunt violenti illi conatus, ut dum superior emergit Dei potentia, clarior etiam in defensione electi populi enituerit misericordia & fides. Certe continui felicitatis progressus, & tot incredibiles victoriæ manum ejus quasi è cœlo extentam palam repræsentarunt. Præcipuo autem documento cognitum fuit, eos sub Dei auspiciis militare, quod Solis cursus ad solum Josue votum cohibitus fuit: ac si elementa in ejus auxilium armata præsto ad obsequium adessent. Jam quamvis tardior debellandi successus utile fuerit constantiæ populi examen: tenendum tamen est admirabile Dei consilium, de quo tempestive* Deut. 7: 22. *admoniti fuerant à Mose, ne tædio fatiscerent; ablatis gentes momento deleri, ne feræ bestiæ in regionem vacuam irrumperent. Verum quum optime Deus hoc modo in posterum consuleret eorum securitati: quod statuerat, sua pravitate in perniciem suam verterunt. Nam satis amplum spatium ad commodam habitationem, ut quidem putabant, nacti, flagitiosa ignavia retro cursum flexerant. Quod unum crimen plura secum traxit. Nam & Deo cui nomen dederant, ad complendum militiæ cursum immorigeri fuerunt ac perfidi, nec secus ac fugitivi milites, qui militaris sacramenti immemores, signa turpiter deserunt. Jam terræ dominium quod divinitus oblatum erat, scelesta ingratitudine repudiarunt, partem duntaxat amplexi. Adhæc, quum jussi essent terram sanctam inquinamentis omnibus purgare, ne qua profanatio pars & legitimi cultus maneret: passi sunt impias superstitiones quas Deus abominabatur, pro more grassari. Præterea quum scirent saluti suæ fuisse prospectum, ne gentibus permixti eorum fallaciis & insidiosis artibus illaquearentur, quasi data opera periculum appeterent, eas tanquam exitialis incendii materiam reliquerunt. Quod vero pœnæ denuntiatione territi non fuerunt, in eo se prodidit obstinata eorum incredulitas. Atqui tandem experti sunt Deum non frustra* Num. 33: 55. *minitatum fuisse, gentes illas quibus male pepercerant, fore illis in spinas & aculeos. Assiduis enim incursionibus fuerunt vexati, rapinis expilati, & tandem tyrannica violentia fere oppressi. Denique per eos non stetit, quominus irrita caderet Dei veritas. Quanquam hac de re potest moveri quæstio: quia si promissio Abrahæ data non nisi in mero ejus beneplacito fundata fuit; qualiscunque esset populus, ejus culpa labefactari absurdum fuit. Quomodo igitur hæc conciliabis, populum justa, & solida hæreditate non fuisse potitum, & tamen Deum fuisse veracem? Verum adeo concussa non fuit, vel dissipata vel ullo modo imminuta Dei fides, ut hinc melius appareat, quantus sit artifex, qui pro incomprehensibili sapientia lucem è tenebris novit eruere. Dictum fuerat Abrahæ,* Gen. 15: 18. *Semini tuo dabo terram hanc à fluvio Ægypti usque ad fluvium magnum Euphratem. Effectum Josue affirmat instare ac jam adesse. Atqui desidia fracti ad fines illos non perveniunt: imo sponte se in angustias conjiciendo, claustra quodammodo opponunt Dei largitati. Visa fuit hoc modo eclipsis quædam obscurare Dei fœdus. Nec dubium est, quin multa anxietate laboraverint piæ mentes, quum præcisum cernerent opus Dei. Verum ita sibi moderatus est in castigando populi scelere, ut tentatio gravis & periculosa in fidei adminiculum conversa fuerit. Defectus ergo filios Dei admonuit, expectandum esse præstantiorem statum, in quo lucculentior extaret Dei gratia, imo superatis obstaculis penitus fulgeret. Hinc ad Christum fuerunt erecti: unde etiam intelligit, à capite pendere integram Ecclesiæ felicitatem. Ad eam rem adjuti fuerunt novis prophetiis: Nam quod Josua nunc ex antiquo fœdere repetit,* Psalmus 72. & 89. *ad regnum Messiæ transfert: quia in id tempus distulerat Deus plenam terræ fruitionem, quo regnum filii sui illustraret. Ejus rei specimen in Davide fuit editum, qui personam Christi gestabat: & tunc apparuit, non aliter stabiles ratasque esse Dei promissiones, quam per manum Mediatoris. Nunc videmus nihil esse absurdi si Dei veritas, cui remoram injecerat populi malitia, non nisi recte composito Ecclesiæ statu, prorsus emerserit, quum scilicet in persona Davidis objecta fuit oculis populi Mediatoris effigies, in quo sita est perfecta Ecclesiæ felicitas. Interea mediocris ille favoris Dei gustus ad fideles sustentandos sufficere debuit, donec plenius satiarentur. Nec vero lusoria aut fallax partitio fuit à Josua facta, & tribuum præfectis, quibus ea res mandata erat: sed Dei mandato vere certoque divisa fuit hæreditas, in cujus possessione sua manu eos locaverat. Qua etiam in parte enituit fœderis cum Abraham percussi sanctitas. Jacob sub vitæ exitum certas quibusdam filiorum suorum sedes destinaverat. Si sua cuique tribui simpliciter hominum arbitrio & suffragiis portio obtigisset: visi fuissent Patriarchæ authoritatem sequuti. Atqui dum sortes quibus nihil magis fortuitum censetur, vaticinium comprobarunt: non minus quam si palam apparuisset Deus, sancita fuit donationis stabilitas claro effectu. Itaque postquam bello finem imposuit populi desidia, Rubenitas & Gaditas cum dimidia tribu Manasse domum liberos Josua remisit tanquam emeritos. Sequitur memorabilis historia, ex qua liquet, quam animosi ad vindicandum Dei cultum fuerint Israëlitæ, qui in terra Chanaan habitabant. Nam quum fraternæ societatis monumentum erexisset duæ istæ tribus & dimidia, putantes illi altare sacrificandi causa fuisse extructum, quod nefas erat, bellum statim decernunt, ac statuunt suos consanguineos potius delere, quam ut adulterino cultu scindatur religio. Simul tamen laudatur eorum moderatio, quod sicuti repente ad arma suscipienda sancto zelo accensi fuerant, ita accepta satisfactione facile placantur. In fine libri exponitur, quantopere sollicitus fuerit Josua de propaganda Dei gloria, & quam diligenter conatus sit, populi levitati & perfidiæ occurrere. Huc tendunt gravissimæ non exhortationes modo, sed obtestationes: præsertim vero fœdus solenni ritu & jurejurando renovatum.*

JOAN.

JOANNIS CALVINI COMMENTARII IN LIBRUM JOSUE.

CAPUT PRIMUM.

FUit autem post mortem Mosis, ut Jehova alloqueretur Josue, dicendo,
2. Moses servus meus mortuus est: nunc ergo surge, trajice Jordanem istum
tu & omnis hic populus, ad terram quam ego do illis, nempe filiis Israël.
3. Omnem locum quem calcaverit planta pedis vestri vobis dedi: quemad-
modum loquutus sum Mosi.
4. A deserto & Libano isto usque ad flumen magnum, flumen Euphraten, tota terra
Hitthæorum usque ad mare Magnum, ad occasum Solis, erit terminus vester.

1. FUit autem.] Primo hic ostenditur Dei perseverantia in fovendo populo, curandaque ejus salute. Quod enim Josue novum ducem repetitis mandatis confirmat, pertinet ad continuandum gratiæ cursum: ne Mosis obitu se derelictos esse putent. Jam quidem electus erat Josue ad gubernandum populum: neque munus injunctum duntaxat, sed spiritualibus quoque donis ipse fuerat instructus. Verum quia fortissimi etiam quique, licet probe comparati, ubi ad rem ventum est, vel subsistunt, vel vacillant: minime supervacua fuit hæc exhortatio, ut Josue mox ad expeditionem se accingeret. Quanquam non tantum ejus causa iterum sancitur ejus vocatio: sed ut populus collectis animis eum sequi ducem non dubitet, quem videt pedem non movere nisi præeunte Deo.

2. *Servus meus Moses.*] Duplex elici potest sensus. prior erit, Quandoquidem Moses est mortuus, nunc onus in te devolutum est. Tu ergo subeas in ejus vicem, cui datus es successor. Alter, Quamvis interierit Moses, ne tamen desistas, sed ulterius perge. Verum illatio magis mihi probatur, ut provinciam ex qua decesserat Moses, ipse suscipiat successionis jure. Epitheton *servi* quod Mosi adscribitur, gubernationem populi respicit, ac res ejus gestas: quia accommodari debet ad circumstantiam loci. Neque enim de Lege hic agitur: sed de præfectura, quæ eo mortuo transierat ad Josue. Ac Deus quidem non tam ut Mosen laudet, ministrum suum agnoscit, quam ut stabiliatur auctoritas Josue, qui in ejus locum jam erat subrogatus. Porro quia forte in nudo præcepto non satis acquievisset populus: ubi jussit Jordanem trajicere, promittit pacatos fore dominos totius regionis, quocunque pedem intulerint. Nam sicuti nihil nos magis ignavos & inutiles reddit quam diffidentia: ita ubi felicem eventum nobis proponit Deus, vigorem ad quidvis aggrediendum inspirat fides. Adde quod non incipit nunc demum promissione ante inaudita eorum animos ad bene sperandum erigere: sed in mentem revocat, quod ante illis testatus fuerat Moses. Dicit ergo jam venisse tempus, quo præstet atque exhibeat quod ante pollicitus fuerat Mosi. Si quis objiciat, Abrahæ longe ante natum Mosen id fuisse dictum: imo proprie a perpetuo fœdere, quod penes Abraham depositum erat, fluxisse quicquid quatuor post seculis audivit Moses: respondeo, præteritam esse vetustam promissionem, quæ passim nota erat ac celebris: Mosen vero testem produci, cujus recentior erat memoria, & cujus morte quatefacta fuisset populi fides, nisi pronunciasset Deus omnium quæ dixerat effectum præsto esse.

4. *A deserto & Libano.*] Quomodo hujus promissionis veritas & effectus emerserit supra obstacula malitiæ populi, neque tamen ipse statim potitus fuerit tam ampla ditione, in præfatione exposui. Neque enim si inæstimabiles suæ beneficentiæ thesauros explicuerat Deus, eos constituendo terræ dominos, ideo non castiganda fuit eorum segnities. Imo quod illis minitatus fuerat Moses impleri oportuit, nisi gentes exitio addictas delerent, fore illis spinas & aculeos, quibus latera & oculi eorum configerentur. Cæterum, ut remora quadraginta annorum, quibus circumducti sunt per desertum, minime cassa fuit vel irrita promissio: ita possessio integra quamvis diu suspensa fuerit, nihil de fide decreti, quo adjudicata fuerat, mutavit. Licuit populo ad præscriptos limites tempestive progredi: noluit. Dignus certe fuit qui prorsus expelleretur. Atqui Dei indulgentia concessa est regio, quæ ad commodam habitationem sufficeret. Etsi vero prædictum fuerat, justa mercede infestas illis fore quas servassent reliquias, nihil tamen molestiæ perpessi sunt, nisi quum sua perfidia & continuis prope defectionibus iram Dei provocaverant. Quoties enim res illis fuerunt prosperæ, statim ad lasciviem defluxerunt. Verum admirabili interea Dei bonitate factum est, ut oppressi hostium violentia, & quasi in sepulchrum demersi, in morte tamen viverent: neque id modo: sed ut subinde existerent liberatores, qui præter spem rebus perditis succurrerent. Mare magnum vocatur Mediterraneum, cui opponitur terra Hitthæorum: sicuti Libanus Euphrati: modo sciamus sub Libano comprehendi desertum, quemadmodum ex alio loco patet.

5. Non consistet quisquam contra te cunctis diebus vitæ tuæ: quia sicuti fui cum
Mose, ita ero tecum: non te deseram, nec derelinquam.
6. Confirmare ergo, & roborare: quia tu in hæreditatem divides populo huic terram
de qua juravi patribus eorum me daturum illis.
7. Tantum confirmare & roborare vehementer: ut custodias & facias secundum totam

Legem quam præcepit tibi Moses servus meus: non recedes ad dextram vel ad sinistram,
* vel, prospere. ut * prudenter agas in omnibus.

8. Non recedat liber Legis hujus ab ore tuo: sed mediteris in eo die & nocte, ut custodias & facias, secundum id totum quod scriptum est in eo. Tunc enim secundas reddes vias tuas, & tunc prudenter ages.

9. Nonne præcepi tibi, ut te confirmes, & te robores? ne formides neque animo frangaris: quoniam tecum sum ego Jehova Deus tuus in omnibus ad quæ tu perges.

5. *Non consistet.*] Quia negotium instabat cum multis & bellicosis hostibus: hac speciali fiducia necesse fuit Josue instrui. Alioqui quod de tradenda terra pollicitus fuerat Deus, subinde hæc cura obnubilasset: At vero quantæ molis erit tot gentes profligare? Ergo tollitur illud impedimentum. Ac quo melius dubitationem eximat, victorias Mosis proponit, quibus palam fecerat Deus sibi in prosternendis quibuslibet copiis & viribus nihil fore negotii. Jubetur ergo Josue in suppetiis quas Deus Mosi tulerat perspicere, qualis futurus esset bellorum eventus, quæ eodem duce & auctore ipse suscepturus erat. Nam successioni continua gratiæ series annectitur. Quod sequitur tametsi in eundem finem tendit, verbis tamen latius patet: *Non te deseram.* Itaque Apostolus ab avaritia retrahere volens fideles, ad sollicitudines qualslibet pacandas, & corrigendos omnes nimios timores illud accommodat. (Hebr. 13. vers. 5.) Et certe diffidentia quæ ex anxietate nascitur, tantum satagendi ardorem in nobis accendit, ut misere tumultuemur in minimisquibusque periculis, donec statuerimus & Deum nobis adfore, & ad nos tuendos satis superque in eo fore præsidii. Et vero ubi non aliud timiditati nostræ sanandæ remedium præscribit, præsentiam sui auxilii debere nobis sufficere admonet

6. *Confirmare ergo.*] Subjicitur exhortatio ad fortitudinem, & quidem repetita, quo vehementius afficiat. Quanquam adhuc interponitur promissio aliis verbis, ubi suæ vocationis certior redditur Josue, ne dubitanter provinciam suscipiat, quam sibi divinitus injunctam esse novit: aut etiam si cum obstaculis luctandum sit, ne in medio cursu vacillet. Neque enim satis fuisset, strenue se initio accingere, nisi probe simul fuisset comparatus ad perseverantiam. Etsi autem fidei proprium est nos animare ad strenue agendum, sicuti rursus ignavia & cessatione detegitur incredulitas: colligere tamen licet ex hoc loco, non satis vigere nudas promissiones, nisi accedant exhortationum stimuli. Nam si Josue, cujus singularis alioqui erat alacritas, ad præstandum officium incitandus fuit: quanto acrius nos pungi oportet, qui tanta pigritie laboramus? Adde quod non semel, nec uno verbo exigitur robur & constantia à Josue: sed quia multis & variis certaminibus exercendus erat, sæpius & pluribus verbis confirmatur. Jubetur forti & infracto esse animo. Quamvis ex duobus verbis pateret de re maxime seria Deum præcipere, tamen hac duplicatione non contentus, eandem mox sententiam iterat cum amplificatione: quia adjungit adverbium *valde.* Discamus itaque ex hoc loco, nunquam arduis & difficilibus negotiis exequendis nos fore pares, nisi summa contentione nitamur: quia & imbecilla est nostra facultas, & Satan duriter nos oppugnat, & nihil proclivius est quam animos remittere. Cæterum quia multi erratico vagoque conatu nervos frustra intendunt: additur vera fortitudinis ratio, ut Josue suum omne studium applicet ad servandam Legem. Quo docemur, ita nos demum fore inexpugnabiles, si ad præstandum fidele Deo obsequium enitamur. Alioqui præstaret molles & lentos jacere, quam præcipiti audacia ferri. Porro non simpliciter Deus servum suum vult esse fortem ad Legem servandam: quin potius eum viriliter contendere jubet, ne sub onere laboriosi muneris fatiscat. Sed quia obrepere poterat dubitatio, quomodo se expediret in rebus perplexis, & quodnam caperet consilium: ad Legis doctrinam eum revocat: quia se illic præeuntem sequendo, satis ad omnia erit instructus. Prudenter, inquit, ages in omnibus, modo te sub Legis magisterio contineas. Quanquam verbum Hebraicum שכל, non tantum prudenter, sed etiam feliciter agere significat, quia ut plurimum temeritas infortuniis plectitur. Quicquid sit, ita certius animatur ad sperandum Dei auxilium, si totum se ejus doctrinæ addicat. Magnopere enim refert, ubi ad nos terrendos impendent pericula, posse nos statuere, Deo probari quicquid agimus, quia aliud nihil sit nobis propositum, quam obtemperare ejus mandatis. Porro quia non sufficeret aliquatenus parere Deo, modestiam & sobrietatem commendat, qua Josue retineatur in simplicitate obedientiæ. Multi enim quibus rectus alioqui est affectus, interdum sibi plus sapere permittunt quam liceat: unde fit, ut per negligentiam multa omittant, vel Dei præceptis admisceant sua consilia. Quod ergo generaliter omnibus vetitum fuit in Lege, ne quid adderent vel detraherent, nunc Deus ad Josue præcipue accommodat: (Deut. 12. vers. 32.) quia si privatis hominibus hæc una est vitæ formandæ ratio, multo magis necesse est, qui populo gubernando præsunt, Deo se subjicere. Quod si hoc modestiæ freno opus habuit tantus vir, ne metas suas transcenderet: quam intolerabilis audaciæ erit, si nos qui longe ab eo absumus, plus nobis sumamus licentiæ? Nominatim vero hoc servo suo præscripsit Deus, ut qui honore excellunt, se tamen eadem sciant lege teneri, qua vulgus ignobile.

8. *Non recedat.*] Assidua quoque præcipitur Legis meditatio: quia ubi vel ad exiguum tempus intermittitur, facile obrepunt multi errores: & memoria contrahit rubiginem, ut multi abjecta studii continuatione, quasi novi & rudes ad negotia accedant. Jubet ergo Deus servum suum quotidianos facere progressus, ut tota vita in Lege proficere non desinat. Unde sequitur, eos quibus fastidio est hoc studium, intolerabili arrogantia esse excæcatos. Verum cur ab ore magis quam ab oculis vetat Legem recedere? Quod de facie quidam accipiunt per synecdochen, frigidum est. Itaque non dubito, peculiariter hoc quadrare ejus personæ, qui non tantum sibi privatim, sed toti populo cujus regendi curam sustinebat, studium de quo agitur debebat impendere. Sic ergo jubetur attendere ad Legis doctrinam, ut pro munere sibi imposito in communem populi usum proferat quod didicerit. Interea jubetur sua docilitate aliis dare parendi exemplum. Multi enim concionando, Legem in ore habebunt, qui pessimi interea erunt ejus custodes. Utrumque ergo mandatur, ut alios docendo, suos quoque mores & se totum ad eandem normam formet. Quod sequitur in altero membro versus, ostendit profanis hominibus tandem infeliciter cessurum, quicquid spreto Dei verbo tentabunt: & quamvis læta principia interdum arrideant, fore tamen exitus maledictos: quia non aliunde quam à favore Dei prosperos successus sperare licet, quo destitui æquum est consilia temere suscepta, omnem arrogantiam quæ semper conjuncta est cum ipsius Dei contemptu. Ergo fideles ut res illis ex voto fluant, Dei benedictionem sibi concilient tam discendi studio, quam fidei obedientia. In fine versus quia ambiguum est verbum,

ut

ut super dixi, vel eadem repetitur sententia, vel additur secunda promissin: qui sensus mihi probatur. Optime enim convenit, post felicitatem promissam, simul Josue commonefieri, homines nihil recte, ordine ac scienter aggredi oisi quatenus se Dei verbo regendos subjiciunt. Itaque prudentia quam ax Dei verbo discunt fideles, eorum confidentiæ opponitur, qui sibi satis considerate ex proprio sensu agere videntur.

9. *Nonne præcepi.*] Quanquam sæpe Hebræi interrogando simpliciter affirmant, eaque phrasis passim trita est: hæc tamen interrogatio emphatica est ad obsignandam superiorem doctrinam, dum producta in medium sua auctoritate, dubitatione & cura servi sui animum Deus liberat. Annon ego sum qui tibi præcepi? inquit. Idem tibi quoque adero. Emphatice nimirum, quia fas non est refragari ejus imperio. Docet autem rursum hic locus, nihil ad fiduciam magis valere, quam ubi Dei vocatione & mandato freti, ejusque probe nobis conscii, quo vocat ipsum sequimur ducem.

10. Tunc præcepit Josue præfectis populi, dicendo,

11. Transite per medium castrorum, & præcipite populo, dicendo, Parate vobis annonam: quia post tres dies transibitis Jordanem hunc, ut intretis & possideatis terram, quam Jehova Deus vester dat vobis possidendam.

12. Ad Rubenitas vero & Gaditas & dimidiam tribum Manasse loquutus est Josue, dicendo,

13. Recordamini verbi quod præcepit vobis Moses servus Jehovæ, dicendo, Jehova Deus vester reddidit vos quietos, & dedit vobis terram hanc:

14. Uxores vestræ, parvuli vestri, & pecora vestra residebunt in terra quam dedit vobis Moses trans Jordanem: vos autem transibitis armati ante fratres vestros, quicunque erunt viri bellicosi, juvabitisque eos:

15. Donec quietem præstiterit Jehova fratribus vestris sicut vobis, & possideant ipsi quoque terram quam Jehova Deus vester dat eis: & tunc redibitis ad terram hæreditatis vestræ, possidebitisque eam quam dedit vobis Moses servus Jehovæ ultra Jordanem ad exortum Solis.

16. Tunc responderunt Josue, dicendo, Omnia quæ præcepisti nobis faciemus, & ad omnia ad quæ miseris nos, ibimus.

17. Sicut in omnibus obedivimus Mosi, sic obediemus tibi: tantum sit Jehova Deus tuus tecum sicut fuit cum Mose.

18. Quisquis fuerit qui rebellaverit ori tuo, nec verbis tuis acquieverit in omnibus quæ ei mandaveris, interficiatur. Tantum confirmare & roborare.

10. *Tunc præcepit.*] Dubitari potest, an post exploratores missos, adeoque ab ipsorum reditu promulgatum fuerit hoc edictum. Et certe mihi non modo probabile est, sed omnino persuasum, ubi ex eorum relatu cognovit quæ volebat, tunc demum de castris movendis consilium cepisse. Alioqui præpostera fuisset festinatio, viam incognitam arripere: siquidem utile censebat, de multis rebus se prius doceri, quam pedem inferret in terram hostilem. Nec vero novum est, temporis ordinem negligi, & quod omissum fuerat, deinde attexi. Ergo caput secundum erit tanquam parenthesis interposita, quæ plenius lectoribus explicet, quando tandem Josue populum jusserit vasa colligere. Ubi ergo rebus bene compertis, vidit maturum esse progrediendi tempus, populum edicto jussit ad expeditionem se accingere. Ex tanta fiducia pronunciat, elapso triduo Jordanem transituros. nunquam id ausus fuisset, nisi Spiritu suggerente. Vadum nemo tentaverat, nec spes ostendebatur posse id fieri. Neque ponte, neque navibus trejicere licebat. Et facilis nulliusque negotii erat prohibitio. Nihil ergo aliud restabat, nisi ut ipsos Deus mirabiliter veheret. Id Josue non temere neque ex proprio sensu, sed ut erat divinitus patefactum, speravit. In obsequii quoque promptitudine enituit populi fides, quia tanta objecta difficultate, nisi rejecta in Deum cura, nunquam ita fuissent morigeri. Nec vero dubium est, quin hanc alacritatem indiderit Deus eorum animis, ut obstacula omnia quæ morari poterant promissionis effectum, tolleret.

12. *Ad Rubenitas.*] Concessa illis fuerat hæreditas trans Jordanem hac lege, ut in profligandis gentibus Chanaan eandem cum fratribus militiam obirent. Nunc ergo ad præstandam fidem ipsos hortatur Josue, ut relictis uxoribus & pueris omnibusque impedimentis, Jordanem trajiciant, nec finem bellandi faciant, donec fratres suos collocaverint in tranquilla possessione. Duobus autem argumentis eos ad officium exstimulat, quorum prius ab auctoritate ductum est, alterum ab æquitate. Commemorat ergo quid illis Moses præceperit, à cujus decreto fas noo erat deflectere, quum omnibus probe compertum esset, nihil à seipso protulisse, sed tantum quod Deus ore suo dictaverat. Interea quod non exprimit oblique subindicat, ex compacto etiam ipsos teneri, quoniam receperent se ita facturos. Jam æquitate proposita eos movet, ne dispar sit eorum conditio, quibus eadem hæreditas communiter destinata erat. Minime consentaneum esset, inquit, fratres vestros periclitari, vel saltem sudare bellum gerendo, vos autem in pacata statione commodis omnibus perfrui. Porro quod jubet præcedere, non eo tendit, ut primi confligant cum hostibus, & ad discrimina quælibet expositi plus oneris & molestiæ sustineant. Tantum hoc modo ad pergendi alacritatem eos bartatur: quia tergiversandi species fuisset, postremum agmen tenendo, lente alios sequi. Ergo transire ante fratres, non est stare in acie: sed ordinem servando studii promptitudinem testari. Nam certum est, ut erant in quatuor vexilla dispositi, ita fuisse progressos. Quod autem viros bellicosos nominat, inde colligitur quod alibi clarius patebit, senibus & aliis parum robustis permissum fuisse domi sua negotia curare, vel otiari, si essent fracta & caduca valetudine.

16. *Tunc responderunt.*] Non modo acquiescunt, sed liberaliter & prolixe deferunt quod debent obsequium. Atque hoc demum est rite officio perfungi, hilariter præstare quod Deus exigit, non ex mœstitia, ut Paulus loquitur. 2 Cor. 9. vers. 7. Si quis objiciat, parum verecunde eos jactare, se Mosi fuisse obedientes, cui sæpe fuerant immorigeri: respondeo, quamvis non semper quo decebat ardore sequuti fuerint, tamen satis ad parendum fuisse compositos, ut non tolerabilis modo esset eorum modestia, sed summa

laude digna, si reputemus quam superbe eorum patres tumultuati sint, & quanta pervicacia excutere conati fuerint jugum sibi divinitus impositum. Loquuntur enim non refractarii illi, à quibus se fuisse *Psal. 95. vers. 8. 9. 10, 11.* exacerbatum conqueritur Deus in Psalmo: sed qui pœnarum exemplis subacti, placide se submittere didicerant. Quanquam non tam prædicant suas virtutes, quam extollunt auctoritatem Josue, dum profitentur eodem sibi loco fore quo Mosen habuerant. Votum quod subjiciunt, simul continet fiduciæ materiam: ut Deus adsit servo suo Josue, sicut opitulatus fuerat Mosi. Ostendunt enim se præsto fore ad bellandum sub auspiciis novi ducis, quia persuasi sint Dei virtute esse instructum & auxilio, victorem fore sperent: sicuti experti fuerant Deum sibi mirabiliter adfuisse per manum Mosis. Hac porro fiducia præditos fuisse colligitur, tum quod experimenta gratiæ Dei commemorat ad se animandos, tum quod Josne statuit Mosis successorem, quoad felices successus. Neque enim pondere caret epitheton, *Deus tuus*: sed ad continuandum gratiæ Dei cursum pertinet. Forma tamen loquendi media est inter fidei gloriationem & votum. Quanquam ergo bonam spem se in animis alere significant, tamen ut in re maxime ardua, simul ad preces se convertunt. Certe dum mox eum ultro ad constantiam hortantur, se ejusdem fiduciæ comites ac socios fore demonstrant. ubi notandum est, quamvis omnibus fortitudinis exemplar esset Josue, eosque tam præceptis quam factis animaret, vicissim tamen stimulos præcurrenti addi, ut sua alacritate melius populum incitet.

CAP. II.

Miserat autem Josue filius Nun è Sittim viros duos exploratores clam, dicendo, Ite, considerate terram & Jericho. Profecti sunt igitur & ingressi sunt domum mulieris meretricis, cujus nomen erat Rahab, & dormierunt illic.

2. Dictum autem fuit regi Jericho, Ecce venerunt huc viri nocte hac è filiis Israël ad explorandum terram.

3. Tunc misit rex Jericho ad Rahab, dicendo, Educ viros qui ingressi sunt ad te, qui venerunt domum tuam: quia ad explorandam totam terram venerunt.

4. Sumpserat autem mulier duos viros, & absconderat eos: tunc ait, Venerunt quidem ad me viri, sed non noveram undenam essent.

5. Fuit autem dum porta clauderetur in tenebris, egressi sunt viri: nec cognovi quo abierint. Sequimini citò eos, quia comprehendetis eos.

6. Ipsa autem ascendere fecerat eos in tectum, & absconderat eos sub culmis lini ab ea ordinatis super tectum.

7. Viri autem persequuti sunt eos itinere Jordanis usque ad vada: portam vero clauserunt, simulac egressi sunt qui eos persequebantur.

8. Antequam vero dormirent, ipsa ascendit super tectum ad eos.

9. Et ait ad viros, Novi quod Jehova dederit vobis terram, eo quod cecidit terror vester super nos, & quod defluxerunt omnes habitatores terræ à facie vestra.

10. Audivimus enim quomodo arefecerit Jehova aquas maris Suph à facie vestra dum exiistis ex Ægypto: & quæ fecistis duobus regibus Emorrhæi, qui erant trans Jordanem, Sihon & Og, quos interemistis.

11. Audivimus: & dissolutum est cor nostrum, neque constitit ultra spiritus à facie vestra. Jehova enim Deus vester Deus est in cælo sursum & super terram deorsum.

12. Nunc ergo jurate mihi quæso per Jehovam (feci enim vobiscum misericordiam) quod facietis etiam vos cum domo patris mei misericordiam, & dabitis mihi signum verum:

13. Quod vivos servabitis patrem meum, & matrem meam, & fratres meos, & sorores meas, & omnes qui sunt eorum, erueritisque animas nostras à morte.

14. Dixerunt ei viri, Anima nostra pro vobis ad moriendum: modo non prodideris sermonem nostrum hunc: tunc erit, ubi tradiderit Jehova nobis terram, faciemus tecum misericordiam & veritatem.

15. Demisit itaque eos fune per fenestram: domus enim ejus erat in pariete muri, & in muro ipsa habitabat.

16. Dixit autem eis, Ad montem pergite, ne forte occurrant vobis qui insequuntur: & latitate illic tribus diebus, donec redeant qui insequuntur, & postea ibitis per viam vestram.

17. Tunc dixerunt ei viri, Innoxii erimus à juramento tuo hoc quo nos adjurasti.

18. Ecce quum ingrediemur terram, funiculum hunc fili coccinei ligabis in fenestra, per quam demiseris nos: patrem vero tuum & matrem tuam congregabis ad te in domum, & omnem familiam patris tui.

19. Erit autem, quicunque egressus fuerit è valvis domus tuæ foras, sanguis ejus erit in caput ejus, nos vero innoxii: quicunque vero tecum fuerit in domo, sanguis illius in caput nostrum si manus injecta fuerit in eum.

20. Si vero prodideris sermonem hunc nostrum, erimus innoxii à juramento quo adjurasti nos.

21. Respondit illa, Ut loquuti estis, ita sit. Tunc dimisit eos, & abierunt, ligavitque filum coccineum in fenestra.

22. Pro-

22. Profecti venerunt ad montem, & manserunt ibi tribus diebus, donec reverterentur
qui insequuti fuerant: qui quæsierunt per omnem viam, nec invenerunt.
23. Reversi duo illi postquam descenderunt è monte, transierunt, veneruntque ad Josue
filium Nun, & narraverunt ei quæcunque acciderant sibi.
24. Dixeruntque ad Josue, Tradidit Jehova in manus nostras totam terram. Dissoluti
enim sunt omnes habitatores terræ à facie nostra.

1. *Miserat autem Josue.*] Alia fuit explorandi ratio de qua nunc agitur quam superior, dum Josue cum aliis undecim missus est, ut lustratis omnibus terræ plagis, de ejus situ, natura, fœcunditate, aliisque dotibus, de urbium amplitudine & frequentia, de incolis & eorum moribus ad totum populum referrent. Nempe quo se libentius ad expeditionem accingerent qui alioqui erant segniores. Etsi autem
Deut. 1. vers. 22. Num. 13. vers. 4.
ex primo capite Deuteronomii apparet, Mosen flagitante populo misisse delectos viros qui terram inspicerent: alibi tamen refert, id Dei jussu se fecisse. Ergo & Deo auctore profecti sunt illi duodecim, & in finem paulo diversum, ut terra diligenter perspecta, excellentiæ ejus præcones essent ad instigandos populi animos. Nunc autem duos clam mittit Josue, qui considerent an liber pateat transitus nec ne, securine sint cives Jericho, an ad resistendum parati & instructi. Denique speculatores mittit, ex quorum relatu præcaveat omnia pericula. Quare in utramque partem agitari potest quæstio, probandumne sit ejus consilium, an nimia sollicitudo damnanda: præsertim quia videtur plus æquo innixus fuisse suæ prudentiæ, dum inconsulto Deo tam circumspectus fuit ad cavenda pericula. Verum quia neque exprimitur, oraculo fuisse admonitum, ut vasa colligere juberet, ac edictum promulgaret de transitu Jordanis: quum tamen res ipsa clamet, de castris movendis nonnisi præeunte Deo cogitasse: probabile quoque est, in mittendis speculatoribus sciscitatum esse quid Deo placeret: aut quia videbat ipse Deus hoc subsidio confirmationis opus esse, ultro tale consilium servo suo inspirasse. Quicquid sit, dum præcipit Josue suis nunciis ut considerent Jericho, ad eam oppugnandam se comparat: ideoque certior fieri cupit, qua parte facilior & tutior pateat accessus.

Ingressi sunt domum] Cur nomen meretricis quidam fugiant, & זונה exponant quæ cauponam exercet, non video: nisi probrosum esse ducebant hospitium scorti, vel eximere volebant à dedecore mulierem, quæ non tantum humaniter exceperat nuncios, sed fortitudine & prudentia singulari salvos præstiterat. Id quidem Rabinis solenne est, quo gentis suæ existimationi consulant, Scripturam audacter torquere, suisque commentis invertere quod minus videtur honorificum. Atqui verisimile est, dum fugitant nuncii hominum conspectum & frequentiam, ac celebritatem declinant, venisse ad mulierem quæ in obscuro recessu habitabat. Domus enim contigua erat urbis muro: imo paries exterior domus in muro locatus erat. Unde colligitur fuisse angulum ignobilem procul à foro: sicuti meretrices angiportus & loca solitaria ut plurimum incolunt. Nec vero consentaneum est, vulgarem fuisse cauponam, quæ promiscue aperta esset quibuslibet: quia nec familiari colloquio tanta fuisset libertas, & difficilis ad eos occultandos ratio. Sic igitur statuo: dum se clanculum insinuant, statim se in latebras abdidisse. Porro quod mulier ad turpem quæstum ante exposita paulo post in corpus electi populi coaluit, ut fieret Ecclesiæ membrum, id Dei gratiam magis illustrat, dum in lupanar penetravit, ut inde non Rahab modo, sed patrem quoque & fratres extraheret. Certe quum nomen זונה ubique fere scortum significet, nulla ratio hic cogit à recepto usu discedere.

2. *Nunciatum est regi.*] Probabile est, ut dubiis temporibus & in metu belli fieri solet, appositos fuisse custodes qui suspectos hospites notarent. Propinqui Israëlitæ, qui aperte professi fuerant apud Idumæos & Moabitas se in terra Chanaan sedem quærere: formidolosa erat eorum multitudo; cæsis duobus vicinis regibus amplam ditionem occupaverant: celebris, ut paulo post videbimus, erat fama de transitu maris Rubri. Nimiæ ergo socordiæ fuisset, liberum transitum per urbem Jericho in finibus sitam, advenis quibuslibet permittere in discrimine tam manifesto. Non ergo mirum est, homines cognitos, & quos multa indicia prodebant hostili animo venisse, statim fuisse ad regem delatos. Quanquam simul colligimus, fuisse divinitus excæcatos, quod portas diligentius non custodierint: quia facile erat ex quo ingressi fuerant, retineri, si mediocris adhibita fuisset sedulitas. Imo protinus examinari oportuit; atque ita nullo negotio fuissent deprehensi. Sic ergo trepidarunt cives Jericho, ut Dei judicio obstupefacti, nihil ratione vel consilio agerent. Interea in easdem fere angustias redacti sunt duo nuncii, acsi ad pœnam trahendi essent. Rex eos accersit: latent in cauponæ: vitæ eorum ex lingua mulieris non secus atque è filo pendet. Putarunt nonnulli, castigatam hoc modo fuisse diffidentiam Josue, quia solo Dei ductu fretus debuerat secure trajicere Jordanem. Verum exitus in diversam potius sententiam nos ducit, Deum ereptis à tanto discrimine nunciis, animos populo addidisse: quia in illo potentiæ suæ documento palam ostendit, se pro salute populi & felici in terram ingressu excubare.

4. *Mulier accepit viros.*] Conjicere licet, antequam jussa fuerit Rahab eos repræsentare, sparsum fuisse rumorem de eorum adventu, atque ita aliquantulum temporis datum fuisse ad eos occultandos. Et certe, audito regis mandato, nisi rebus ad fallendum probe compositis, non fuisset tergiversandi locus: multo autem minus ausa fuisset tam secure mentiri. Verum quia suos hospites sic texerat, ut difficilis esset investigatio, prodit intrepide in medium, & callido responso se expedit. Jam hic quæritur, primum fueritne excusabilis patriæ proditio: deinde an mendacium vitio caruerit. Scimus naturaliter ingenitum nobis esse patriæ amorem, quæ velut communis est mater. Quum ergo sciret Rahab de clade urbis agi, cujus indigena & alumna erat, detestanda videtur fuisse inhumanitas speculatores consilio & ope juvare. Puerile effugium est, nondum professos fuisse hostes, bello non indicto: quando satis liquet in civium suorum perniciem conspirasse. Ergo sola cognitio, quam Deus animo ejus indidit, eam eximit à culpa tanquam solutam communi lege. Laudatur à duobus Apostolis ejus fides, qui simul testantur, offi- Hebr. 11.
cium quod speculatoribus præstitit, Deo fuisse gra- vers. 31.
tum. Non mirum igitur, si Deus ubi mulierem extra- Jacob. 2.
neam traducere dignatus est ad populum suum, & in vers. 25.
Ecclesiæ corpus inserere, à gente profana & maledicta segregavit. Quamvis itaque ad eum usque diem obstricta fuisset suis popularibus: ubi tamen cooptata fuit in corpus Ecclesiæ, nova conditio quædam manumissio fuit à jure societatis quo inter se devincti sunt cives. Denique ut fide transiret in novum populum, renunciare oportuit suis popularibus. Et quia tantum Dei judicio acquievit, nullum in proditione fuit crimen. De mendacio sic habendum est: quamvis in bonum finem tenderet, non tamen fuisse extra culpam. Nam qui mendacium officiosum prorsus excusant, non satis attendunt quam pretiosa sit Deo veritas. Ergo quamvis fratres nostros juvare,

 eorum

eorum saluti consulere, & ipsos sublevare propositum sit: nunquam mentiri fas erit: quia rectum esse non potest, quod Dei naturæ est contrarium. Atqui Deus est veritas. Neque tamen ideo virtutis laude exuitur opus Rahab, quamvis macula sit aspersum. Sæpe enim contingit, dum sancti rectam viam tenere student, in obliquos tamen circuitus diverte-
Genes. 27. re. Dum Rebecca filio suo Jacob benedictionem procurat, oraculo subscribit. In ejusmodi obsequio pius & laude dignus zelus perspicitur. Atqui filium Jacob subornando in locum Esau, non dubium est quin ab officio deflectat. Vafrities ergo opus per se laudabile aliquatenus contaminat. Neque tamen particulare vitium gratiam prorsus abrogat sancto ejus studio: quia Dei indulgentia sepelitur, ne in rationem veniat. Perperam quoque Rahab, dum nuncios abiisse mentitur: præcipua tamen actio Deo grata, quia vitium virtuti admistum non imputatur. Interea sicuti voluit Deus liberari speculatores, ita mendacio protegi eorum vitam non probavit.

7. *Viri persequuti sunt.*] Tanta credulitas ostendit, fuisse à Deo infatuatos. Etsi autem ipsis delusis multum profecerat Rahab: nova tamen injicitur anxietas, quia portis occlusis urbs instar carceris spem exitus adimebat. Serio itaque examine rursus fuerunt experrecti ad Deum invocandum. Nam quum ex eorum relatu scripta fuerit hæc historia, quid tunc ageretur minime eos latuit: præsertim quum amplificandæ gratiæ suæ causa Deus eos consulto objecerit aliis atque aliis discriminibus. Et jam quum edocti fuissent se quæri, ubi refertur fuisse pervigiles, sollicitos ac perplexos fuisse colligimus. Trepidationem vero non parum auxit, quod narratum est, ab exitu prohiberi. Apparet tamen Rahab nullo modo fuisse exterritam, quando præsenti animo & sedatis verbis de sua & familiæ incolumitate paciscitur. Atque in hac constantia relucet quæ alibi commendatur ejus fides: quia humanitus nunquam contempto regis & populi furore, semimortuis hospitibus supplicasset. Ridiculum quidem multis videtur elogium quo eam
Jacob. 2. vers. 25. Hebr. 11. vers. 31. insigniunt tam Jacobus quam auctor Epistolæ ad Hebræos, dum eam recensent in catalogo fidelium. Verum quisquis circunstantias omnes prudenter expendet, facile judicabit præditam fuisse viva fide. Primo si à fructibus arbor cognoscitur, hic effectus fidei cernimus non vulgares qui totidem sunt ejus testimonia. Deinde ex semine pietatis hæc sententia prodiit, jam quodammodo victas esse & prostratas gentes vicinas, quia terrore divinitus immisso perculsi sunt omnium animi. Occurrunt ejusmodi voces in profanis quoque scriptoribus: quas Deus ut sibi regendis & flectendis quocunque voluerit hominum cordibus imperium vendicaret, expressit. Verum quod illi quasi psittaci garriunt, Rahab ex sincero affectu pronuncians Deum terram destinasse filiis Israël, quia omnes incolæ defluxerint coram ipsis, imperium Deo vendicat in hominum corda, quod ei mundi superbis abrogat. Etsi enim omnium temporum experientia docuit, plures exercitus cæsos fuisse vel profligatos subito & inopinato pavore, quam vi & impressione hostium: mox tamen evanuit illa cognitio. Hinc factum est, ut suam fortitudinem semper extulerint victores, & ex prospero successu gloriati sint, se bellicosos ac strenuos fuisse. Senserunt fateor, interdum aliunde vel conferri vel eripi pugnandi audaciam & animosos spiritus: unde fortunam plurimum in bello pollere confessi sunt, vel prorsus dominari: & de Panicis terroribus jactatum proverbium: vota quoque nuncupata sunt tam Jovi Statori, quam Pavori: sed nunquam serio eorum animis insedit hæc persuasio, unumquemque fortem esse, prout Deus præsentem animum indiderit: timidum vero, prout dejecerit ejus audaciam. Divinitus ergo factum esse agnoscit Rahab, ut terrore perculsæ gentes Chanaan præjudicio quodam seipsas damnent: ac inde colligit, quod ita formidabiles sint filii Israël, præsagium esse victoriæ, quia Deo duce militent. Quod autem omnium animi conciderant quasi liquefacti, & tamen obstinata vecordia se ad resistendum parabant: inde perspicitur ubi Dei manu fracti & contriti jacent impii, non tamen subigi ad recipiendum jugum: sed in suo pavore & anxietate manere indomabiles. Atque hic notandum, quomodo in communi metu differant fideles ab incredulis: qua etiam in parte fidem Rahab perspicere licet. Timebat enim ipsa non secus ac unus quilibet è populo. Sed dum reputat sibi negotium esse cum Deo, statuit non aliud sibi esse remedium, quam humiliter & placide cedendo, malum declinare: quia resistendo nihil proficiet. Quid autem miseri omnes regionis incolæ? Quamvis pavore exanimati jaceant, non tamen frangitur eorum pervicacia, quin se ad conflictum stimulent.

10. *Quomodo siccaverit Jehova.*] Præcipuam consternationis causam recenset, quod rumor de inauditis ante miraculis sparsus opinionem indiderat omnium animis, Deum pro Israëlitis bellare. Neque enim dubium erat quin via per mare Rubrum divinitus patefacta esset, quando aquæ nunquam mutata natura concervatæ essent in solidos cumulos, nisi ita jubente Deo naturæ auctore. Illa igitur elementi conversio palam ostendit, Deum stare à parte ejus gentis, cui siccum transitum per aquas & abyssos dederat. Victoriæ quoque contra Og & Sihon, ut erant insignes, merito censeri debuerant testimonia ejusdem erga Israëlitas favoris. Quanquam hoc posterius membrum conjectura duntaxat subnixum fuit: in transitu vero maris probatio plena & solida: non secus acsi manum è cælo Deus extendisset. Persuasio igitur occupavit omnium animos, Deum in populi Israëlitici expeditione præcipuum esse ducem. unde pavor & consternatio. Atqui simul probabile est, falsa imaginatione deceptos esse, acsi Deus Israël in certamine superior fuisset diis Ægypti: sicuti Poëtæ fingunt prout quisque deus in patrocinium suum hanc vel illam gentem recepit, cum aliis bellare, atque ita inter se confligere dum singuli tuentur suos clientes. At vero fides Rahab altius transcendit, dum soli Deo Israël summam potentiam cum æternitate adscribit. Id enim continet elogium Jehovæ. Itaque non somniat pro vulgari more, quempiam ex turba deorum Israëlitas auxilio suo juvare: sed quem illis favere vulgo notum erat, verum & unicum Deum prædicat & agnoscit. Videmus ergo ut ex communi auditu longe supra suos populares profecerit.

11. *Jehova Deus vester ipse est.*] Hic vero tanquam in speculo dilucida apparet imago fidei Rahab, ubi prostratis omnibus idolis, cæli & terræ imperium uni Deo Israëlis asserit. Neque enim obscurum est, ubi Deo Israëlis subjicitur cælum & terra, omnium gentium commenta repudiari, quibus majestas Dei, & potentia, & gloria discerpitur. Unde perspicitur, non temere fidei titulo insigniri Rahab à duobus Apostolis. Id quidem subsannant superbi Hebr. 11. vers. 31. Jacob 2. vers. 25. quidam & fastidiosi homines: sed utinam expenderent quid sit Deum verum & unum ab omnibus fictitiis discernere, & simul ita extollere ejus potentiam, ut censeatur totum mundum regere pro suo arbitrio. Nec vero dubitanter loquitur Rahab, sed absolute pronunciat, quicquid est potentiæ residere in solo Deo Israëlis, ut omnibus elementis imperet, omnia ordinet sursum ac deorsum, resque humanas constituat. Interea non nego fidem ejus fuisse implicitam: imo libenter admitto, germen duntaxat fuisse pietatis, quod nondum ad æternam salutem sufficeret. Tenendum est nihilominus, quamlibet tenuis & exigua esset Dei cognitio in hac muliere: dum se ejus imperio addicit, proferre electionis suæ documentum, & ex illo semine germinare fidem, quæ deinde in justam mensuram adolevit.

12. *Nunc itaque jurate.*] Aliud fidei specimen: quod io certa possessiooe terræ Chanaan filios Abrahæ locat, oon alio argumento freta, nisi quod illis divinitus promissam audierat. Neque eoim Deum latronibus favere existimavit, qui iojusta violentia & effreni libidioe in alienos fines irrumperent: quia potius statuit, venire illos in terram Chanaan quia ejus dominium illis Deus adjudicaverat. Nec vero credibile est, quum transitum peterent ab Idumæis & reliquis, tacuisse quorsum tenderent. Imo gentibus illis nota erat promissio Abrahæ data, cujus memoriam iterum renovarat abdicatio Esau. Porro in sermone Rahab iterum refulget quod de fide prædicat auctor Epistolæ ad Hebræos, visionem esse rerum noo apparentium. Habitat Rahab apud suos in urbe munita. Hospitibus semimortuis perinde vitam suam commendat, acsi terra jam potiti, suo arbitrio servare quoslibet possent ac perdere. Hæc certe voluntaria deditio perinde fuit acsi Dei promissiooem amplexa, in ejus patrocinium se conferret. Jusjurandum porro exigit, quia sæpe in eapugnandis urbibus fervor & perturbatio memoriam officii eacutit. Eadem ratione commemorat quam erga eos exercuit bumanitatem: ut gratitudo magis ad fidem præstandam eos exstimulet. Etsi enim satis apud eos valere debebat jurisjurandi religio: bis taioen inhumanum ac turpe fuit, bospitæ à qua liberati fuerant, non referre gratiam. Humanitatis vero est, quod de patre quoque & coosanguineis sollicita est. Naturale id qoidem: sed multi ita sibi addicti sunt, ut filii patrum morte vitam suam redimere non dubitent: tantum abest, ut animum & studium appliceot ad eos servandos.

14. *Anima nostra in mortem.*] Mortem sibi imprecantur, oisi Rahab servandæ curam fideliter suscipiant. Nam quod vertunt quidam, Trademus animas nostras; videtur remotum vel nimis restrictum: quando non aliud propositum est, quam se coram Deo obligare. Sese igitur tanquam piacula coostituunt, si quid adversi patiatur Rahab eorum negligentia. Particulam, *Pro vobis*, ad patrem, fratres & sorores referri dubium non est. Itaque vitam suam obnoaiam reddunt, ut ab ipsis eaigatur sanguis, nisi familia Rahab maneat incolumis. Atque in eo sita est jurandi sanctitas, quamvis impune fallere liceat quoad homines, ut Deus tamen interpositus testis rationem perfidiæ reposcat. Facere misericordiam & veritatem tantundem Hebræis valet, ac fideliter, sincere, constanter humanitatis officio defungi. Exceptio autem inseritur, modo ne Rahab prodat sermonem: non diffidentiæ causa, ut vulgo eaponunt, sed tantum ut melius sibi caveat Rahab. Fidelis ergo fuit bæc admonitio, & ex pura benevolentia manavit: quia periculum erat, ne Rahab suo semet judicio proderet. Io summa, ostendunt quanti intersit, rem latere quasi sepultam: ne mulier pactum inconsiderate jactaodo, sibi mortem accerseret. Qua in re ostendunt, serio ejus salutem se curare, quando mature præveoiuot, ne sibi eripiatur beneficii facultas. Quod distincte etiam præcipiuot, ne quis domo eaeat, seque innoxios fore profitentur, si qois in publico occisus fuerit: inde otilem doctrinam colligere licet, sobrietatem in juramentis sedulo colendam esse, ne futiliter quidlibet promittendo, nomen Dei profanemus. Consilium Rahab, ut divertant in montem illicque triduo quiescant, ostendit cum fide minime pugnare cautiones quæ manifestis periculis occurrunt. Non dubium est, quin trepide in montem obrepserint oocii: interea tamen fiducia quam ex notabili Dei auxilio conceperant, eorum gressus direxit ne quid tumultuose agerent. Quæstio rursus à quibusdam movetur, quum crimen sit muros transilire, an licuerit per fenestram urbe egredi. Verum tenendum est, non ubique sanctos fuisse muros urbium: quia non ubique fuerunt Romuli, qui ad fratres necandos prætextum captarent. Deinde lex illa, ut Cicero admonet, æquitate temperanda est: quia præmio quam pœna dignior est, qui repellendi bostis causa murum conscenderit. Finis legis est, ut murorum custodia securi sint cives. Qui igitur nec contempta, nec protervia, nec fraude, nec tumultuose, sed necessitate coactus muros transcenderit, perperam ideo trahetur in capitis discrimen. Si quis eacipiat, mali esse eaempli rem, id quidem fateor: sed ubi vitam eripere ab injusta violentia aut latrocinio propositum est, modo absque offensione cujusquam aut noaa id fiat, necessitas excusat. Sic Paulo Actor. 9.
quod per sportam demissus est quum Damasci periclitaretur, vitio minime vertendum fuit: quia vim vers. 25.
& crudelitatem sceleratorum absque tumultu fugere, divinitus permissum est.

24. *Nunciarunt Josue, dicendo.*] Docet hic locus, Josue in eligendis speculatoribus non fuisse deceptum, quia ea sermone cordatos & rara iotegritate præditos fuisse apparet. Alii forte nondum à coocepto semel pavore recreati, tota castra turbassent. Hi vero dum admirabilem Dei gratiam tam in felici suæ expeditionis eventu, quam io superato periculo reputant, Josue & populum ad intrepide pergendum hortaotur. Etsi autem sola promissio ad terram occupandam sufficere debuerat: eo tamen usque indulget Deus suorum infirmitati, ut tollendæ dubitationis causa quod pollicitus est, experimeotis coofirmet. Consternatio itaque gentium probavit noo frustra loquutum esse Deum, quum jam illas fugare inciperet, & quasi immissis crabronibus abigere. Ratiocinantur enim eaemplo Rahab, terram sibi esse datam, quia incolæ metu fere evanuerint. Ideo illativam particulam posui, quum tamen ad verbum legatur, Atque etiam. Verum satis liquet confirmari quod dixerat hoc modo. Et certe dissoluti sunt omnium animi, acsi Dei manu se profligari seotirent.

CAP. III.

SUrrexit autem Josue summo mane, & profecti sunt è Sittim, veneruntque usque
ad Jordanem ipse & omnes filii Israël, pernoctaruntque illic antequam transirent.
2. Et fuit à fine trium dierum, ut præfecti transirent per medium castrorum:
3. Præciperentque populo, dicendo, Quum videritis arcam fœderis Jehovæ
Dei vestri, & sacerdotes Levitas portantes eam, proficiscemini è loco vestro, ibitisque
post illam.
4. Veruntamen interstitium erit inter vos & ipsam fere duum millium cubitorum in
mensura: ne appropinquetis ei, ut cognoscatis viam per quam ambulaturi estis. Non
enim transitis per viam istam heri vel nudiustertius.
* aut, 5. Dixerat autem Josue ad populum, * Sanctificate vos. Cras enim faciet Jehova in
præparate. medio vestri mirabilia.
6. Loquutus autem est Josue ad sacerdotes, dicendo, Tollite arcam fœderis, &
transite ante populum. Tulerunt itaque arcam fœderis, & ambularunt ante populum.

7. Dixerat autem Jehova ad Josuam, Hodie incipiam magnificare te in oculis totius Israël, ut sciant, quomodo fui cum Mose, sic me fore tecum.

8. Tu ergo præcipies sacerdotibus portantibus arcam fœderis, dicendo, Quum ingressi fueritis usque ad extremum aquæ Jordanis, in Jordane stabitis.

9. Dixitque Josue ad filios Israël, Accedite huc, & audite verba Jehovæ Dei vestri.

10. Dixit item Josue, In hoc cognoscetis quod Deus vivens est in medio vestri, & quod expellendo expellet à facie vestra Chananæum, Hitthæum, & Hivæum, & Pherisæum, & Gergesæum, & Amorrhæum, & Jebusæum.

11. Ecce arca fœderis Dominatoris universæ terræ transibit ante vos per Jordanem.

12. Nunc ergo tollite vobis duodecim viros è tribubus Israël, singulos per singulas tribus.

13. Quum autem quieverint plantæ pedum sacerdotum portantium arcam Jehovæ dominatoris universæ terræ in aquis Jordanis, aquæ Jordanis intercidentur, & aquæ * superne fluentes consistent in acervo uno.

* vel, desuper: vel, desursum.

1. *Surrexit mane.*] Tenendum est quod ante docui, Josuam castra non movisse postridie quam reversi fuerunt speculatores: sed ipsis demum auditis, mandasse per præfectos ut vasa colligerent, quia triduo post transituri erant Jordanem. Ergo quod mane surrexit, non refertur simpliciter ad eorum reditum, sed potius ad promulgationem edicti. Triduo completo, rursus per castra emissi sunt præfecti, qui de modo trajectionis populum commonefacerent. Hæc quamvis sparsim narrentur, facile tamen est contexere historiæ filum. Antequam vero palam fieret, qua ratione patefacturus viam esset populo, multitudo ad ripam fluminis exposita tumultuandi causam habuit. Vadis quidem Jordanis trajiciebatur. Verum tunc intumuerant aquæ, atque exundaverant, ut transitum facile prohiberent vel expeditis hominibus. Spes itaque nulla dabatur, mulieres & parvulos cum animalibus & impedimentis reliquis posse transportari in ulteriorem ripam. Quod autem objecta desperationis materia, dubium & sibi incomprehensibilem eventum sedatis animis expectant, ex hac fidei obedientia patet, quam dissimiles fuerint patribus, qui ad minimas quasque occasiones turbulento impetu efferebantur contra Deum & Mosen. Quæ mutatio non absque singulari Spiritus Dei operatione contingit.

2. *A fine trium dierum.*] Nempe ex quo indicta fuerat profectio. Neque enim ad ripam diutius una nocte substiterunt. Sed quia tempus tridui ad trajiciendum fuerat præfixum: ea autem spe dejiciebantur: nunc hortatur eos Josue, ut obstaculis ac difficultatibus valere jussis, attenti sint ad Dei virtutem. Etsi enim nondum designatur miraculi forma, dum tamen arca fœderis producitur instar vexilli ad iter regendum, colligere promptum fuit, Deum aliquid insolitum parare. Ac dum suspensi tenentur, iterum serio examine probata fuit eorum fides: quia raræ virtutis fuit, præcepto simpliciter morem gerere: atque ita Arcam sequi quum de successu nondum plane edocti essent. Atqui hoc præcipuum est fidei caput, non inquirere curiose quid facturus sit Deus, nec subtiliter disceptare quomodo fieri possit quod pronunciat: verum curas omnes quibus angimur, rejicere in ejus providentiam: & quoniam immensa est ejus potentia, ut in eam recumbamus, sensus nostros attollere supra mundum, & fide amplecti quod ratione non capimus.

4. *Veruntamen interstitium.*] Quum minoribus
Num. 4. vers. 15. Levitis, quibus gestandæ Arcæ injuncta erat provincia, severe interdictum fuerit ne eam attingerent, vel nudam conspicerent, vulgus ab illius accessu longa distantia prohiberi mirum non est. Ergo commendatur Arcæ dignitas, dum jubetur populus longe se ab ejus accessu subducendo, venerationem suam
2 Sam. 6. testari. Et scimus quid Uzziæ contigerit, dum eam à petulcis bobus excuti videns, zelo inconsiderato manum suam supponit. Quamvis enim familiariter nos ad se Deus invitet, fiducia tamen securitatem & audaciam minime gignit, quin potius semper conjuncta est cum metu. Hac ratione arca fœderis suave quidem & jucundum fuit gratiæ Dei pignus, ut tamen formidabilis esset ejus majestas ad domandam carnis superbiam. Porro hæc humilitas & modestia simul ad fidem exercendam valuit, ne Dei gratiam nimis angustis finibus constringerent, sed longe dissiti ab Arca, statuerent propinquam sibi esse Dei virtutem. In fine versus ostenditur, quam necessarium illis sit divinitus regi per iter incognitum: ut sollicitudo & metus eos sub Arcæ protectione contineat.

5. *Dixerat Josue*] Insolitam quidem Dei potentiam in ferendo auxilio proponi oportuit, ne segnities ex hæsitatione remoram adferret: quo tamen penderent Israëlitæ ex mero Dei consilio, speciem miraculi nondum aperte designat Josue, nisi forte uno contextu legere placeat quod paulo post sequitur. Atque hæc vera fidei probatio est, sic recumbere in Dei consilium, ut non scitemur nimis anxie de forma agendi vel eventu. Quia verbum קדש nunc præparare significat, nunc sanctificare, & uterque sensus non male convenit, liberam optionem relinquere visum est. Nam & fides nos ad percipiendam Dei virtutem præparat: & quum se propius manifestabat Deus, solenni ritu se consecrabant. sicuti videmus in promulgatione Legis Mosen Dei jussu sanctificasse populum. Quod exponunt quidam, populo tantum in hunc finem mandari ut se purget ab inquinamentis, ne quid transitum Jordanis impediat, videtur esse nimis restrictum.

6. *Loquutus est ad sacerdotes.*] Probabile est, admonitos fuisse sacerdotes, quorsum vellet Deus Arcam præire, ut ad exequendum imperium promptiores essent: quia & totus populus mox de intercisione aquarum fit certior. Jam ante quum in castris edixerant præfecti, ut arcam fœderis sequeretur populus: sacerdotes minime latebat quod obituri erant munus. Diserte enim pronunciatum fuit duces vel antesignanos fore. Verum ubi omnes fuerunt in procinctu, palam explicuit Josue quod acceperat oraculum. Neque enim consentaneum esset, clarius vulgo quam ipsis patefactam fuisse Dei gratiam. Atqui continuo post subjicitur, populum de miraculo fuisse edoctum. Itaque statuo, postquam aliquandiu suspensos tenuit Deus sacerdotes cum multitudine, comperta omnium obedientia palam denunciasse quod facturus erat. Primo itaque narratur, sacerdotibus injunctum fuisse à Josue, ut Arcam portarent ante populum: deinde ne quis putaret, eum temere vel proprio arbitrio id tentasse, simul inseritur promissio, qua instructus ad præcipiendum fuit. Etsi autem illic diserte non exprimitur, abruptum iri cursum Jordanis: ex sermone tamen Josue ad populum habito colligere licet, prolixius loquutum esse Deum, & distinctius exposuisse quod facere decreverat. Neque enim quicquam retulit Josue quod non ex ore Dei ipsius intellexisset: imo antequam

quam rem ipsam proferat, jubet audire Dei verba, atque ita præfatur omnium quæ dicturus est Deum sibi esse auctorem.

10. *In hoc cognoscetis.*] Miraculi vim longius extendit quam ad terræ ingressum: & merito: quia illis tantum patefieri iter in terram hostilem, unde nullus deinde esset regressus, nihil aliud erat quam in mortem exponi. Nam aut deprehensi in angustiis & regione incognita facile concidissent, vel periissent confecti inedia & rerum omnium egestate. Prædicit ergo Josue, quum Deus flumen retroaget, perinde fore acsi manum porrigeret ad profligandos omnes terræ incolas: & quod in transitu Jordanis specimen edet suæ potentiæ, simul obtinendæ contra omnes populos victoriæ certum fore præsagium. Hinc scietis, inquit, Deum vobis præsto esse. in quem finem? non solum ut pedem ponatis in terra Chanaan, sed etiam ut ea potiamini. Nam certe quum de profligandis gentibus fit mentio, tranquilla & vacua possessio notatur. Itaque sicuti fluvium scindendo clare ostendit Deus virtutem suam apud Israëlitas residere: ita vicissim spem perpetui auxilii concipere debuit populus, acsi hostes suos jam sterni & pessundari videret. Neque enim Deus opus manuum suarum in medio cursu mutilum & inchoatum deserit. Ut Deus in hæreditatem promissam suos inducat, Jordane interciso siccum iter patefacit. Quid ergo magis perversum, quam in momentaneo illo actu subsistere, nec confidere in futurum tempus, donec pacata obtingeret terræ fruitio? Prudenter itaque hoc exemplo contexere discamus quæ ad salutis nostræ summam pertinent Dei beneficia, ut læta exordia spem similis exitus foveant & alant in animis nostris. Quod autem dicit Josue populum ex miraculo cogniturum Dei præsentiam, oblique diffidentiam ejus perstringit: quia ad solidam certitudinem sufficere simplex Dei promissio debuerat, in qua sola nisi fundata sit nostra fides, subinde vacillare necesse est. Verum quamvis proprie in una Dei veritate recumbere debeat fides, id tamen non obstat, quin experimentalis cognitio eam adjuvet tanquam secundaria imbecillitatis ejus fultura, & subsidium ejus confirmationi utile. Nam & Deus quod nobis voce pollicitus est, re ipsa obsignat, & quotquot nobis proponit suæ gratiæ & virtutis documenta, totidem vult esse approbationes suæ vocis, & ad eximendam dubitationem adminicula.

11. *Ecce Arca Dominatoris.*] Primo dicit Arcam præituram: deinde explicat in quem finem: nempe ut loco cedat Jordanis tanquam Dei conspectu tremefactus, ut in Psalmo dicitur. Quæ autem de viris duodecim inseritur narratio abrupta est: quia breviter tantum delibat quæ postea fusius & clarius tradet. Nunc solum teneamus, quum Arca præcessit, Deum suam virtutem explicuisse in regendo populo. Atque hac ratione commendata fuit cultus Legalis sanctitas, quum perspicerent Israëlitæ non inane esse quod Deus apud ipsos deposuerat suæ præsentiæ symbolum. Neque enim aliter quam si Jordani conspicua fuisset Dei majestas, in ejus obsequium coactus est. Simul tamen meminerimus, non alia ratione adductum esse Deum ut gratiam suam in Arca exereret, nisi quia illic tabulas sui fœderis locaverat. Porro quia res difficilis erat creditu, animos populi revocat Josue ad considerandam quæ omnes difficultates superat Dei potentiam. Neque enim frigidum est elogium *Dominatoris universæ terræ*, quo hic Deus insignitur: sed ejus imperium extollit supra omnia mundi elementa, ne dubitent Israëlitæ, quum sub ejus ditione sint maria & fluvii, aquas licet natura sint fluidæ, solo ejus nutu fore stabiles.

14. Et fuit, quum proficisceretur populus ad transeundum Jordanem, sacerdotes qui portabant arcam fœderis erant ante populum.
15. Postquam autem venerunt qui portabant arcam usque ad Jordanem, & pedes sacerdotum portantium arcam intincti fuerunt in extremo aquarum: (Jordanis autem erat plenus ultra omnes ripas toto tempore messis)
16. Constiterunt aquæ quæ descendebant desuper, & assurrexerunt in acervum unum procul valde, ab Adam urbe quæ est ad latus Sarthan: & quæ descendebant ad mare solitudinis, mare Salis, consumptæ sunt, interciderunt: populus autem transierunt è regione Jericho.
17. Stabant autem sacerdotes portantes arcam fœderis Jehovæ in sicco in medio Jordanis * expediti: totus vero Israël transibant per siccum, donec finem facerent universa gens transeundi Jordanis.

* præparati.

15. *Postquam venerunt.*] Non vulgari laude digna fuit sacerdotum virtus, ultra alveum quoque intrepide pergendo penetrare in aquam ipsam, quum statim metuenda esset submersio. Pedibus enim intinctis quid sperare poterant, nisi mox se reperturos profundum gurgitem quo absorberentur? Quod ergo non terrentur fluminis occursu quominus ad præscriptum locum perseveranter contendant, signum est raræ alacritatis ex fiducia conceptæ. Accessit peculiaris tentatio, quod tunc Jordanis exundaverat, ut solet quotannis æstatis initio. Neque enim cooperta planitie notari poterat riparum tractus, nec vadum observari: & illuvies late diffusa timorem & curam augebat. Et cum his quidem obstaculis certare voluit Deus populum suum & præsertim sacerdotes, quo illustrior esset fidei & constantiæ ipsorum victoria: simul tamen objecta difficultate magis extulit miraculi gloriam, dum ejus imperio cesserunt aquæ, & in firmam congeriem coagmentatæ sunt, quæ ripas suas excesserant. Primo formam miraculi exponit, tollendæ dubitationis causa, ne profani homines subtiliter exquirerent alias causas ad obruendam Dei gratiam. Potest quidem fieri, ut brevi tempore cohibeatur aquarum fluxus, & spatium aliquod siccum appareat, vel mutetur cursus, & alio se avertat. Sed aquas stare in acervum congestas, nunquam certe naturaliter contigit vel fortuito. Hac ratione dicitur, aquas quæ ante ex superiore loco fluebant ut descensu ipso quærerent continuos exitus, tunc stetisse. Nec vero dubium est, quin formidinem incusserit incredibile illud spectaculum: quo melius agnoscerent Israëlitæ se in media morte servari. Quid enim erat illa congeries nisi sepulchrum ad obruendam totam multitudinem, si aquæ pro sua natura liquefactæ essent? Si ambulassent super aquas, pontis vice fuisset illis fides. Nunc vero dum impendent aquarum montes eorum capitibus, perinde est acsi sub aquis reperirent vacuum & planum iter. Designatur locus inter duas urbes, ne unquam intercidat memoria: sicuti etiam voluit illic Deus lapides statui in perpetuum monumentum, quo seculis omnibus tam præclarum beneficium apud posteros celebraretur.

CAP. IV.

ET fuit, postquam finem fecit tota gens trajiciendi Jordanis: quia loquutus erat Jehova ad Josuam, dicendo,

2. Tollite vobis è populo duodecim viros, virum unum ex quaque tribu:

3. Et præcipite illis, dicendo, Tollite vobis hinc è medio Jordanis à loco ubi stant pedes sacerdotum expeditorum, duodecim lapides, quos feretis vobiscum, & deponetis in loco ubi hac nocte manebitis.

4. Tunc vocavit Josue duodecim viros quos ordinaverat è filiis Israël, singulos ex quaque tribu:

5. Et dixit illis Josue, Transite ante arcam Jehovæ Dei vestri per medium Jordanis, & tollat quisque ex vobis lapidem unum super humerum suum pro numero tribuum filiorum Israël.

* Hebr. in medio vestri. 6. Ut sit hoc inter * vos signum quum interrogaverint filii vestri cras patres suos, Qui sunt lapides isti apud vos?

7. Tunc respondeatis eis, quod intercisæ fuerint aquæ Jordanis ante arcam fœderis Jehovæ: quum, inquam, transiret Jordanem, intercisæ fuerint aquæ Jordanis: tunc facti fuerint lapides isti in monumentum filiis Israël perpetuo.

8. Fecerunt itaque filii Israël sicut præceperat Josue, & sustulerunt duodecim lapides è medio Jordanis sicut loquutus fuerat Jehova ad Josuam pro numero tribuum filiorum Israël, tuleruntque eos secum ad locum ubi pernoctarunt, & reposuerunt illic.

9. Duodecim quoque lapides erexit Josue in medio Jordanis sub statione pedum sacerdotum qui portabant arcam fœderis, manseruntque ibi usque ad hunc diem.

1. *Et fuit, postquam.*] Quod breviter & obscure attigerat de viris duodecim, nunc prolixius exponit. Dixerat jussu Dei electos fuisse quemque ex sua tribu: sed abrupto sermone finem subticuerat. Nunc dicit mandato Josue sustulisse duodecim lapides, ac deposuisse in Gilgal, ut apud posteros extaret insigne monumentum. Porro quia tantum commemorat, quid factum fuerit post transitum populi: quod interponitur, per tempus plusquam perfectum verti debet. Copulam vero vice rationalis particulæ accipi facile apparet. Summa est, antequam pedem moverent sacerdotes è medio flumine ubi constiterant, lapides ab eorum pedibus fuisse sumptos, & locatos in Gilgal, ut perpetui essent miraculi testes: atque ita Josue fideliter fuisse exquutum quod Deus præceperat. Vocavit ergo Josue viros quos ante delegerat: sed non absque Dei jussu: quo scilicet plus auctoritatis haberet testimonium. Nam si trophæum ejusmodi sponte erexisset Josue, laudanda quidem fuisset ejus pietas: sed contempta forte fuisset admonitio tantum hominis arbitrio constituta. Nunc autem ubi signum Deus ipse attollit, id negligenter præterire nefas est. Itaque monumentum summa attentione dignum significat, dum filios interogantes inducit, quid sibi velint lapides.

7. *Tunc respondeatis.*] Quamvis per se non loquantur lapides, monumentum tamen parentibus materiam loquendi præbuit, ut filiis testatum facerent Dei beneficium. Atque hinc tum propagandæ pietatis studium exigitur à senibus, tum erudiendis liberis jubentur operam impendere. Voluit enim per singulas ætates Deus hanc doctrinam per manus tradi: ut qui tunc nondum nati erant, à parentibus tamen edocti, testes essent ex auditu, quamvis rem oculis non vidissent. Pro numero autem tribuum positi sunt lapides, ut singulæ proprio symbolo ad gratitudinem incitarentur. Duæ quidem tribus & dimidia, quibus trans Jordanem obtigerat hæreditas, transitu illo seorsum opus non habuerant. Sed quia in commune bonum totius generis Abrahæ possessa à reliquis fuit terra Chanaan, separari alios ab aliis non oportuit, quorum eadem vel communis erat ratio. Etsi vero hactenus nonnisi duodecim virorum facta fuit mentio, ex clausula tamen apparet, propositum toti populo fuisse Dei mandatum: quia dicitur, filios Israel obtemperasse verbis Josue. Quin etiam probabile est, suffragiis fuisse delectos, qui lapides deferrent omnium nomine.

9. *Duodecim quoque lapides.*] Nullus sub aqua videtur fuisse lapidum usus: ideoque absurdum fuisse lapides obruere in loco profundo. Nam in aliis qui locati fuerunt in Gilgal, quia palam conspiciebantur, data fuit inquirendi occasio. At vero absconditos ab hominum oculis in imo fundo latere, nihil profuit ad mentes excitandas. Inutile quidem, fateor, fuisset monumentum silentio prorsus sepultum. Sed quum inter se narrarent relictum illic fuisse vestigium transitus, valuit ad fidei confirmationem audire quod non cernebant. Arca fœderis sanctuario inclusa erat, & opposito velo tegebatur: neque tamen fructu carebat occultus ejus splendor, quum ex Lege discerent, reconditum illic esse Dei fœdus. Potest etiam fieri, ut quum fluvius minueretur, interdum apparuerit cacumen acervi. Verum quod dixi magis probabile est, quamvis lapides defoderet Josue in medio amne, utiliter coram populo defixisse testimonium, quod hominum sermone postea celebraretur.

10. Sacerdotes autem portantes arcam stabant in medio Jordanis, donec compleretur omnis sermo quem præceperat Jehova ad Josuam, ut diceret populo: prorsus ut præceperat Moses ipsi Josue: festinavit autem populus transeundo.

11. Quum vero transeundo finem fecisset universus populus, transivit arca Jehovæ, & sacerdotes coram populo.

12. Transierunt quoque filii Ruben, & filii Gad, & dimidia tribus Manasse armati ante filios Israël: quemadmodum loquutus fuerat ad eos Moses.

13. Quadraginta millia armatorum transierunt coram Jehova ad prælium ad campestria Jericho.

14. Eo die magnificavit Jehova Josuam in oculis totius Israëlis: & timuerunt eum quemadmodum timuerant Mosen omnibus diebus vitæ ejus.

15. Lo-

15. Loquutus est autem Jehova ad Josuam, dicendo,
16. Præcipe sacerdotibus portantibus arcam testimonii ut ascendant è Jordane.
17. Et præcepit Josue sacerdotibus, dicendo, Ascendite ex Jordane.
18. Porro quum ascendissent sacerdotes portantes arcam fœderis Jehovæ è medio Jor-
dane, & translatæ essent plantæ pedum sacerdotum in siccum, reversæ sunt aquæ Jordanis
ad locum suum, & fluxerunt sicut heri & nudiustertius super omnes ripas ejus.

11. *Sacerdotes autem*] Ubi aliis festinantibus jubemur consistere, scimus quam facile in hac remora obrepat tædium, quia deterior videtur nostra conditio. Merito itaque laudatur sacerdotum patientia, quod toto populo ad ripam ulteriorem celeriter currente, soli in sua statione placide quieverint. Poterat enim dubitatio obrepere, ne aquarum moles quæ eorum capitibus imminebat, subito defluxu eos absorberet. Pietatem ergo suam non minus testati sunt illic manendo, quam dum in adversum fluvium tendere ausi sunt. Ita initio apparuit eorum promptitudo: constantia deinde accessit, quæ palam faceret non impetu tantum obsequutos esse Deo. Firmum enim quod laudatur propositum nonnisi ex viva radice manare potuit. Modestiæ fuit, quod nihil tentarunt inconsiderate, sed ad Dei sermonem tanquam ad normam, composita fuit tota actio. Etsi autem probabile est, novo oraculo edoctum fuisse Josue quid factu esset opus, dicitur tamen sequutus quod præceperat Moses. Quod ego sic interpretor, Mosen diligenter mandasse, ut ex ore Dei penderet: ipsum vero fuisse penitus morigerum, atque ideo semper observasse quid Deo placeret. Denique præceptum Mosis cujus fit mentio, generale fuit: Deus autem prout ferebat res nata, Josue specialiter admonuit.

12. *Transierunt quoque filii Ruben.*] Expeditionem duarum tribuum & dimidiæ commemorat: quoniam non sua privatim causa profecti sunt ad obeundam militiam: sed ut fratres, quorum virtute parta illis fuerat possessio, in terra Chanaan occupanda vicissim adjuvarent. Hanc legem imposuerat Moses, seque jurejurando obstrinxerant, reliqui populi se fore comites, donec quietam sedem adepti omnes forent. Idem rursus polliciti fuerunt, quum movenda essent castra: sicut capite primo vidimus. Verum ex hac narratione colligimus, nonnisi partem fuisse delectam. Numerantur enim duntaxat quadraginta millia virorum: nempe tertia pars aut circiter eorum qui censi paulo ante fuerant. Porro quia ubique dicuntur satisfecisse suis promissis, probabilis elicitur conjectura, Mosis consilium non fuisse, præcise exigere, ut omnes qui nomina dederant, relictis uxoribus & liberis, militarent in terra Chanaan, donec prorsus debellatum foret. Et certe durum ac crudele fuisset, imbellem turbam multis gentibus infestis circumdatam absque custodia deserere. Nec vero hostium reliquiæ à vicinis gentibus adjutæ in tanta occasione diu cessassent, quin mulieres & pueros trucidando, se ulciscerentur. Præsidium ergo in regione nondum satis pacata manere oportuit, quod ad prohibendas incursiones sufficeret. Nec vero adeo rigidus fuit Moses quin miseris consuleret. Quin etiam pro sua prudentia & æquitate nunquam præsidio nudasset quam nuper armis occupaverant ditionem. Adde quod concursus tantæ multitudinis impedimento fuisset magis quam adjumento in acquirenda terra Chanaan. Hac itaque moderatione contentus fuit Moses, ne Rubenitæ & Gaditæ fratribus in gerendo bello occupatis, ipsi resides & otiosi proventus suos domi comederent, ac eos destituerent suo auxilio, quibus acceptam ferre debebant quam nacti erant hæreditatem. Atque in eo perspecta fuit quadraginta millium sinceritas, quod tribulibus suis quietis, onera, molestias, & pericula militiæ non detrectant. Promptum erat causari, sibi non minus justam esse vacationis causam. Quod igitur delectu habito alacriter pergunt quo jubentur, neque fratribus immunitatem invident, inde apparet fuisse sponte & liberaliter ad officium paratos. Quanquam dubium non est, accepto flore, ansam querimoniis & litibus fuisse præcisam: neque enim contendere æquum fuit, quin senibus & emeritis, vel teneris & debilibus parcerent. nisi forte divinare quispiam malit, non judicio, sed sorte conscriptum fuisse exercitum. Mihi tamen potius videtur, ut quisque erat robustissimus & ad ferendos labores maxime idoneus, nomen dedisse.

14. *Eo die magnificavit*] Non fuit hic quidem præcipue miraculi finis, ut Josue potentia & auctoritate præstaret: sed quum publicæ utilitatis magnopere referret, Josue imperium stabiliri, merito tanquam beneficentiæ Dei cumulus id ponitur, fuisse quasi sacris insignibus ornatum, quæ venerationem apud populum parerent, ne quis eum contemnere auderet. Nisi enim à capite regatur promiscua multitudo, sponte dissipatur. Deus ergo, ut populi sui saluti prospiceret, Josuam insignivit eximia nota, quæ ejus vocationem assereret. Discendum autem est ex hoc loco, eos omnes à Deo nobis commendari per quorum manum excellenter virtutem suam profert, ut justum apud nos honorem ac reverentiam obtineant. Porro si quis objiciat, quod dicitur populus timuisse Josuam sicut Mosen timuerat, multis seditionibus & turbis refelli, quas non proterve modo, sed furiose contra eum excitaverant. Facilis solutio est, non comprehendi totum tempus ex quo egressi fuerant ex Ægypto, sed tantum notari illud quo subacti plagis ac mansuefacti, Mosen obedienter colere cœperant. Tranquilla enim gubernatio nunc describitur, acsi pervicaciam veterem exuissent: præsertim vero, ubi tumultuosis patribus mortuis successit melior soboles. Itaque non legimus quicquam fuisse negotii in illis regendis ac flectendis. Quod jam exposui, nunc brevius attingo. Nam dum eos hortatus initio fuit Josue ad obsequium, se fore obsequentes dixerunt sicut ante fuerant Mosi.

17. *Præcepit sacerdotib.*] Clarius ea primitur quam sedatis & compositis animis ad Dei nutum attenti fuerint sacerdotes: quia pedem non movetunt donec receptui canere jussit Josue. Sicuti autem raræ virtutis fuit ita esse morigeros & obsequentes: ita paterna Dei sollicitudo in eo refulget, quod singulos fere progressus dirigere voce sua & moderari gravatus non est, ne qua perplexitas tardiores eos redderet. Sequitur luculentior miraculi confirmatio, quod simulac ripam transcenderunt, Jordanis more suo iterum fluere cœpit. Nisi enim redisset ad pristinam naturam, & quidem repente: multi occultam causam, sed fortuitam, mutationis imaginati essent. Verum ubi Deus minimis temporum articulis potentiam & gratiam suam illustrat, tollitur omnis dubitatio. Quum primum madefacti sunt pedes sacerdotum, Jordanis retrocessit: nunc eorum discessu liberum cursum recuperat, idque eodem quo in ripam venerunt momento. Siccum enim hic accipitur pro ea parte, quæ exundatione tecta non erat. Ita fluvius quamvis mutus, optimus fuit præco, dum plusquam sonora voce testatus est Deo Israëlis subesse cælum & terram.

19. Popu-

19. Populus autem ascendit è Jordane decima die primi mensis, & castrametati sunt in Gilgal ad plagam Orientalem Jericho.

20. Ac duodecim lapides quos tulerant ex Jordane, statuit Josue in Gilgal.

21. Et loquutus est ad filios Israël, dicendo, Quum interrogaverint cras filii vestri patres suos, dicendo, Quid lapides isti?

22. Indicabitis filiis vestris, dicendo, Per aridam transivit Israël Jordanem istum:

23. Quoniam siccavit Jehova Deus vester aquas Jordanis à facie vestra donec transiretis: quemadmodum fecit Jehova Deus vester mari Suph, quod siccavit à facie nostra donec transiremus.

24. Ut cognoscant omnes populi terræ manum Jehovæ, quod fortis sit: ut timeatis Jehovam Deum vestrum cunctis diebus.

19 *Populus autem*] Cur notetur dies quo terram ingressi sunt, & in ea prima castra locarunt, videbimus proximo capite. Nomen vero primæ stationis Gilgal ponitur κατὰ πρόληψιν: quia sic postea vocatus fuit à Josue post novam circumcisionem: & etymologia suo loco videbitur. Porro hic præcipue agitur de monumento duodecim lapidum: cujus etsi facta ante fuerat mentio, nunc tamen quasi solennis dedicatio narratur: nempe quod Josue non modo extruxerit acervum, sed ejus usum commendaverit populo, ut à patribus ad filios celebris vigeret gratiæ Dei memoria. Quum vero filios sciscitantes inducit quid sibi velint lapides illi, colligimus ita fuisse dispositos ut spectantium sensum afficerent. Nam si temere nulloque ordine fuissent congesti, nunquam posteris in mentem venisset de significatione inquirere. Ergo in collocatione fuit notabilis ratio, quæ non permitteret spectaculum illud negligi. Cæterum quia fœdus Dei quo genus Abrahæ adoptaverat, continua serie firmum erat in mille ætates: propter corporis unitatem quod Deus patribus mortuis præstiterat beneficium ad filios communiter transfertur, qui longo post tempore nati erant. Atque hæc conjunctio vehementius excitare debuit eorum animos: quia admoniti hoc modo fuerunt posteri, quod pridem majoribus datum fuerat, ad se quoque pertinere. Alioqui frigide exceptum fuisset responsum, si ad unum diem restricta fuisset Dei gratia. Verum ubi audiunt filii filiorum siccatum à facie sua fuisse Jordanem multis antequam nascerentur seculis, agnoscunt se illum esse populum erga quem se protulerat mirificus ille Dei favor. Eadem ratio est de arefacto mari Rubro, quamvis res non adeo vetusta foret. Certe duo soli erant superstites Caleb & Josue, qui egressi essent ex Ægypto: sic tamen alloquitur totum populum acsi oculatus esset testis miraculi. Siccavit à facie nostra Deus mare Rubrum. Nempe quia in gratiam perpetuæ adoptionis quæ à patribus ad filios transibat, id fuerat factum. Porro transitum maris Rubri in memoriam revocari operæpretium fuit, non modo ut similitudo miraculi fidem faceret: verum ut audita Jordanis historia, simul renovaretur superius illud miraculum, quamvis nullum ejus visibile symbolum ante oculos extaret.

24. *Ut cognoscant omnes populi.*] Commemorat Deum illud edidisse potentiæ suæ specimen, non ut tantum prædicaretur in populo suo, sed ut fama longe lateque spargeretur inter gentes. Etsi enim laudem suam voluit residere in Sion: voluit tamen opera sua aliquatenus innotescere extraneis, ut fateri cogerentur eum esse verum Deum: & quem libenter sprevissent, eum inviti metuerent. sicuti in cantico Mosis dicitur, Inimici nostri sunt judices. Signi- *Deut. 32. vers. 31.*
ficat enim, velint nolint increduli, ex cognitione tamen operum Dei illis extorqueri hanc confessionem. Verum quia nihil illis profuit, scire, quanta esset Dei fortitudo, discernit eos Josue ab Israëlitis, quibus peculiarem scientiam attribuit, nempe quæ generet serium Dei timorem. Ut cognoscant gentes, inquit: tu vero timeas Deum tuum. Ergo dum lucem tenebris suis obruunt increduli, discamus ex consideratione operum Dei proficere in timore ejus. Addit, Cunctis diebus: quia gratia de qua nunc agitur, in plures ætates diffusa fuit.

CAP. V.

FUit autem, quum audissent omnes reges Emorrhæi qui erant trans Jordanem ad Occidentem, & omnes reges Chananæi qui juxta mare, quod siccasset Jehova aquas Jordanis à facie filiorum Israël donec transirent, liquefactum fuit cor eorum, neque fuit amplius in eis spiritus à facie filiorum Israël.

2. Eo tempore dixit Jehova ad Josuam, Fac tibi cultros acutos, & iterum circumcide filios Israël secundo.

3. Et fecit sibi Josue cultros acutos, circumciditque filios Israël in colle præputiorum.

4. Hæc autem est causa cur circumciderit Josua. Universus populus qui egressus fuerat ex Ægypto, masculi omnes viri bellatores mortui erant in deserto in itinere postea quam egressi erant ex Ægypto.

5. Nam circumcisus fuerat totus populus qui egressus est: at totum populum, qui natus fuerat in deserto in itinere, postquam egressi erant ex Ægypto, non circumciderant.

6. Nam quadraginta annis ambulaverunt filii Israël per desertum, donec consumeretur universa gens virorum bellatorum, qui egressi fuerant ex Ægypto, qui non audierant vocem Jehovæ, quibus juraverat Jehova quod non ostenderet terram de qua juraverat Jehova patribus eorum se daturum illis, terram fluentem lacte & melle.

7. Filios itaque eorum quos substituit in locum ipsorum circumcidit Josue, quia incircumcisi erant: neque enim eos circumciderat in itinere.

8. Quum autem fuit circumcisus universus populus, manserunt in loco suo in castris donec sanarentur.

9 Dixit Jehova ad Josuam, Hodie devolvi opprobrium Ægypti à vobis. Et vocavit nomen loci illius Gilgal, usque in hunc diem.

1. Fuit

1. *Fuit autem, quum audissent.*] Hucusque apud eos valuit agnitio formidabilis Dei potentiæ, ut pavore attoniti deficerent: verum animos eorum non flexit ad quærendum mali remedium. Liquefactum ergo fuit cor eorum, quia consilio & viribus destituti se non moverunt: sed quoad contumaciam, eadem semper durities eos constrinxit. Et jam alibi vidimus sic terrore exanimari incredulos, ut tamen non desinant Deo reluctari: sic concidere, ut sua ferocia cælum impetant. Ergo metus qui ad cavendum eos stimulare debuerat, nihil aliud quam præcipites egit. Verum divinitus territi fuerunt in populi gratiam, quo expeditior esset victoria: & animosiores essent Israëlitæ, quum viderent cum hostibus jam fractis & semimortuis fore negotium. atque ita eorum infirmitati pepercit Deus, acsi obstaculis remotis viam patefecisset: quia plus satis alioqui timidi & pigri erant. Summa igitur est: priusquam confligerent, hostes fuisse jam prostratos, quia miraculi fama timorem incusserat.

2. *Eo tempore.*] Videtur maxime absurdum & prodigio simile, Circumcisionem tamdiu fuisse intermissam: præsertim quia quotidianis documentis admonitos diligentius solito attendere decebat ad colenda pietatis exercitia. Symbolum erat adoptionis, unde illis obtigerat liberatio. Certe dum ad extrema redacti sub tyrannide gemebant, semper circumciderunt suos liberos. Et scimus quam severe minetur Deus, si quis octavum diem prætereat, se ultorem fore. Quod si neglecta fuisset observatio in Ægypto, quia tunc videri poterat Dei fœdus quodammodo obsoletum, magis excusabilis fuisset segnities. Nunc vero quum de integro affulget Dei veritas ad stabiliendum fœdus, quænam excusatio nisi vicissim testentur se Dei esse populum? Defensio quam afferunt interpretes, prorsus frivola est. Fateor assidue fuisse in procinctu, semper fuisse incertos quando migrandum foret. Verum perperam inde colligi dico, nullum illis fuisse liberum diem: quia crudele fuisset teneros fœtus circumcidere, dum paulo post movenda erant castra. Nihil enim tanti esse debuit, *Genes. 17. vers. 14.* ut secure contemnerent quod dictum fuerat Abrahæ: Anima quæ circumcisa non fuerit, excidetur è populo suo. Quod si periculum esset mortis, optimum & unicum erat compendium, recumbere in paternam Dei providentiam, qui certe passus non esset infantibus exitiale esse suum præceptum. Denique omissio periculi respectu non aliunde nasci poterat quam ex diffidentia. Quod si in certum discrimen conjecti essent infantes, parendum nihilominus fuit Deo: quia obsignatio fœderis qua recipiebantur in Ecclesiam, centum vitis erat pretiosior. Nec vero tantam ignaviam tulisset Moses, nisi alia ratione inductus. Porro in re dubia conjicio, non à primo die egressus destitisse à circumcidendis filiis: sed tantum ex quo propter suam pervicaciam retroacti sunt. Et hac ratione tam accurate exprimitur defectio & pœna. Neque enim dicitur, rursus fuisse circumcisos, quod in illa peregrinatione subinde mutandus esset locus: sed quia oportuit effluere quadraginta annos, donec consumerentur scelerati illi apostatæ, qui se promissa hæreditate abdicaverant. Hæc igitur causa notanda est, quod filii Israël vagati sint per desertum, donec tota illa gens aboleretur quæ Deum sequi abnuerat: ex qua (meo judicio) colligere licet, in signum maledictionis vel rejectionis cessasse toto illo tempore Circumcisionis usum. Verum quidem est, pœnam hanc innoxiis fuisse inflictam: sed utile fuit, patres castigari in eorum persona, acsi Deus in posterum eos repudiaret. Quum ergo cernerent nihil à profanis & extraneis sobolem suam differre, simul patefactum fuit quid essent promeriti. Emergit tamen absurditas, primum quod illis damnatis, non eorum soboles recepta fuit in gratiam: deinde quod ipsis quoque relicta fuit spes veniæ: præcipue vero, quod privati non sunt aliis Sacramentis, quorum aliter non poterant esse participes, nisi à profanis gentibus segregati. Deus quidem, fateor, eos repudiando simul testatur se propitium fore eorum liberis: verum cernere in sua sobole repudii signum donec omnes periissent, utilis fuit castigatio. Pignus enim gratiæ suæ nonnisi ad tempus Deus retraxit, & apud se quasi reconditum servavit usque ad eorum mortem. Itaque hæc pœna liberis qui postea nati sunt, inflicta proprie non fuit: verum suspensio perinde valuit, acsi Deus palam faceret Circumcisionem se differre, ne profanaretur, donec ejus renovandæ veniret opportunitas. Si quis excipiat, absurdum fuisse Pascha celebrare in præputio, fateor secundum ordinem usitatum. Neque enim ad Pascha & sacrificia admissi fuerunt nisi qui initiati essent in Dei cultum: sicuti neque hodie mysterium Cœnæ aliis commune est, quam qui jam per Baptismum in Ecclesiam sunt recepti. Sed Deo liberum fuit ordinaria ratione ad tempus mutata, participes facere aliorum sacrorum, quibus Circumcisionem ademerat. Ita in una parte excommunicatus fuit populus: adminiculis tamen idoneis interea sublevatus est, ne desperaret. Quemadmodum si pater filio infensus, pugnum attollat, acsi vellet procul abigere, & tamen altera manu domi eum retineat: minis terreat ac verberibus, nolit tamen à se discedere. Hæc mihi videtur fuisse ratio cur Deus præcipuo adoptionis pignore populum spolians, aliis tamen adminiculis destitui noluerit. Si quis objiciat, diserte exprimi nullos fuisse in itinere circumcisos ex quo egressi sunt: respondeo, brevitatis causa non exacte omnia notari: colligi tamen posse ex contextu, non alios præputium gestasse, nisi qui post seditionem nati erant. Dicitur enim, Filios eorum quos ipsis substituit Deus, Josue circumcidit. Unde apparet novum populum fuisse tunc creatum, qui perversis defectoribus substitueretur. Porro tristis ac dura fuit hæc probatio, quod Deus populum ante circumcidi noluit quam ab hostibus undique obsideretur. Commodior certe & tutior fuisset ratio, antequam Jordanem trajicerent, in regione Basan, quæ profligatis incolis pacata erat, se circumcidere. Expectat Deus usque dum inter medios hostes inclusi, eorum libidini & violentiæ pateant: acsi consulto eos morti objiceret. Nam omnes ex vulnere debilitatos simul decumbere oportuit: ut nullo negotio jugulari potuerint. Si enim duobus filiis Jacob impune in urbem *Genes. 34.* Sichem perrumpere liberum fuit, & civibus occisis eam diripere: quanto facilius vicinis gentibus fuit, Israëlitas eodem modo sauciatos aggredi & passim trucidare? Fuit igitur, ut dixi, hoc valde asperum examen: quo majori laude digna est promptitudo obsequii. Quanquam locus ipse videtur Dei consilio electus, quo propensiores essent ad parendum. si trans Jordanem idem mandatum fuisset, timendum erat ne animos desponderent, & hac remora injecta, iterum detrectarent terram ingredi. Nunc quum felicibus auspiciis quasi Dei manu in possessionem adducti, sublato hoc uno obstaculo certam debellandi spem concipiunt, nihil mirum si libentius obtemperent quam si nondum fuissent tam præclare confirmati. Ipse quoque terræ conspectus stimulos addere debuit, quum ideo se rursus Deo consecrari intelligerent, ne terram sanctam polluerent eorum præputia.

6. *Dixit Jehova ad Josuam.*] Opprobrium Ægypti quidam exponunt, quod præputium eos similes redderet Ægyptiis, profanos scilicet ac ignominiæ macula notatos: acsi dictum esset receptos esse in Dei peculium, ubi de integro insigniti fuerunt hac nota, ut ab immundis gentibus differrent. Alii active accipiunt, factam esse ne posthac ludibrio sint Ægyptiis, acsi Deus eos fefellisset. quod tan-

quam longe petitum repudio. Alii non fore amplius falso dedecori obnoxios, acsi deos gentis illius coluissent. Ego vero existimo potius intelligi, liberatos esse invidia criminis, quo alioqui gravati essent. Odiosum erat excusso jugo, à rege sub cujus ditione agebant, descivisse. Porro quia jactabant Deum injustæ tyrannidis fuisse vindicem, exprobrare facile erat falso eos obtendere nomen Dei. Ergo pro fugitivis habiti essent, nisi ad eluendum dedecus opposita fuisset Circumcisio, qua jam obsignata erat Dei electio in eorum carne antequam descenderent in Ægyptum. Proinde vetusti fœderis instauratione palam factum est, non fuisse rebelles legitimo imperio, nec propria temeritate abiisse: sed libertatem à Deo fuisse redditam, qui pridem eos in fidem & clientelam receperat. Ab hac devolutione probri nomen loco impositum fuit. Nam qui Gilgal putant vocari rescissam pelliculam, quia sit velut rotundus circulus, discedunt à verbis, & commentum minime necessarium longe accersunt: quum res per se liqueat, locum fuisse vocatum revolutionem, quia illic Deus populum suum ab ignominia qua indigne onerabatur, asseruit. Quod Josephus libertatem interpretatur, vanum & ridiculum est. Unde apparet non minus linguæ Hebraicæ fuisse ignarum quam scientiæ Legalis.

10. Itaque castrametati sunt filii Israël in Gilgal, & fecerunt Pesah quarta decima die mensis ad vesperum in campestribus Jericho.

11. Et comederunt è fructu terræ postridie Pesah infermentata; & polentam ipsomet die.

12. Et cessavit Man postridie postquam comederunt è frumento terræ: neque fuit ultra filiis Israël Man, sed comederunt è fructu terræ Chanaan eo anno.

13. Contigit autem quum esset Josue apud Jericho, ut levaret oculos suos ac aspiceret: & ecce vir stabat contra eum, in cujus manu erat gladius evaginatus: & ivit Josue ad eum, dixitque illi, Ex nostris es? an ex adversariis nostris?

14. Et dixit, Non: sed sum princeps exercitus Jehovæ: nunc veni. Et cecidit Josue in faciem suam ad terram, & adoravit, dixitque ei, Quid Dominus meus loquitur ad servum suum?

15. Et dixit princeps exercitus Jehovæ ad Josuam, Solve calceamentum tuum è pedibus tuis: quia locus super quem stas, sanctitas est. Et ita fecit Josue.

Hic narratur legitimo die celebratum fuisse Pascha. Quanquam sunt qui putent quasi de re insolita verba fieri: atque inde colligunt, per quadraginta annos fuisse interruptum, sicut omissa fuit Circumcisio. nempe quia absurdum fuisset, præputiatos ad sacrum epulum se ingerere: deinde quia ab initio anni secundi non legimus Pascha fuisse immolatum. Atqui probabile non est, quod Deus perpetuum esse nuper jusserat, repente fuisse abjectum. Dictum enim illis
Exod. 12. vers. 42. fuerat, Nox observabilis erit apud filios Israël in cunctas generationes suas. Quomodo conveniet biennio post obsolevisse quod seculis omnibus inviolabile esse debuit? Cujus deinde socordiæ fuisset tam exiguo tempore sepelire beneficii recentis memoriam? Atqui præputium bonam partem arcebat, ne mysterium profanaretur. simul enim dictum fuerat, Nemo
Exod. 12. vers. 48. incircumcisos accedet. Jam respondi, fuisse idea extraordinarium privilegium, quod Lege soluti sunt filii Israël. Nam certe interea sacrificiis usi sunt, & se exercuerunt in reliquo cultu Legali: quod nefas fuisset, nisi ex præscripta Legis forma aliquid fuisset divinitus remissum. Prohibitos fuisse ab atrio Dei immundos omnes certum est. Illic sacrificia obtulerunt filii Israël in præputio: quod tantundem fuit ac Pascha immolare. Ergo tolerantia permissum illis fuit, quod secundum Legis normam non licebat. Quod autem secundum illud Pascha commemorat Moses, id fit alio consilio: nempe ut oblique perstringat incuriam & pigritiem populi, qui anniversarium sacrum in fine primi anni non obiisset nisi admonitus. Etsi enim edixerat Deus, ut per omnes ætates renovarent quotannis redemptionis suæ memoriam, jam ante finem anni obrepserat oblivio, ut in officio cessarent. Neque enim frustra novo oraculo urgentur: sed quia sponte non erant satis attenti. Adeo autem locus ille non probat Paschatis deinde usum intercidisse, ut probabilis inde conjectura elici queat, fuisse quotannis observatum: quia anno vertente antevertit Deus, ut in posterum diligenter caverent, ne unquam ab injuncto sibi mandato deflecterent.

11. *Postridie Pesah.*] An tunc primum inceperint tritico vesci non satis liquet. Habitaverant enim in regione non inculta, & mediocriter fertili. Certe in duorum regum ditione fuit annonæ copia, quæ incolis sufficeret. Filios Israël passos esse corrumpi & putrescere quod illic invenerant frumentum, consentaneum non videtur. Carnes vero quæ ex sacrificiis restabant, comedisse non dubito. Fieri itaque potest, ut non prorsus abstinuerint à pane triticeo: & tamen à victu consueto non discesserint. Nam tantæ multitudini alimenta non suppeditasset regio, quæ decimæ parti attributa fuit. Minime ambiguum est quin justa æstimatio servata fuerit, quum duas tribus & dimidiam Moses illic locavit. Ergo victum nondum nactæ erant duodecim tribus, præsertim quum bello vastata esset regio, nec agriculturæ operam darent Israëlitæ, quibus tutum non erat à castris discedere. Quare Man ad eos alendos necessarium fuit, donec plenior obtingeret copia. quod factum est in terra Chanaan: ideoque tunc reversi sunt ad communem victum. Cur autem in illum usque diem distulerint, nescitur: nisi quod sanatis vulneribus dies aliquos consumere oportuit in colligenda annona: panem vero conficere non permiserit religio, ne sabbathum violarent. Etsi autem sancta illis fuit quies, ex circumstantia tamen colligitur festinasse: quia jam ante parata erat farina: quum molere & coquere uno die non potuerint. Quicquid sit, viatico prosequutus est eos Deus, quamdiu penuriæ subveniendum fuit. Quod autem subito tum & in ipso articulo Man defecit, valere debuit ad testificandam rursus Dei gratiam: quia inde apparuit Man temporale fuisse subsidium, quod non tam ex nobibus quam paterna Dei providentia fluxerat. Porro de proventu anni superioris hoc esse intelligendum patet, ac quæstionem ea de re movere supervacuum est: quia nimis præcipitanter volassent ad hornum triticum nondum bene maturum: & ante mensem vix coacervare poterant quod tantæ multitudini sufficeret. Cur ergo in re tam clara laborent interpretes, non video.

13. *Accidit quum Josue.*] Hic refertur insignis visio, qua redditus fuit animosior Josue. Quanquam autem munus suum strenue obibat, utile tamen fuit, currenti calcar addere. Neque tamen privatim ejus causa apparuit Angelus, sed ad confirmationem totius populi. Imo longius respexit Deus, ut certioribus documentis testatam posteris faceret gratiam,

quæ

quæ nunquam satis expensa fuit. Etsi enim magnifice jactabant se Dei manu plantatos esse in terra sancta: via tamen adducti sunt tot miraculis, ut serio agnoscerent, se illic esse Dei inquilinos. Itaque visio hæc seculis omnibus prodesse debuit, ne ambiguum esset Dei beneficium. Quod dicitur levasse oculos, ad certitudinem valet: ne quis evanido spectro aciem ejus perstrictam fuisse existimet. Formidabile vero spectaculum primo intuitu fuit: quia verisimile est Josue tunc fuisse solum, sive orandi causa, sive urbis inspiciendæ consilio, ab hominum frequentia secesserit. atque hoc secundum magis placet, seorsum fuisse speculatum qua parte urbs esset oppugnanda, ne alios terreret difficultas. Certe comites abfuisse apparet, dum solus occurrit: nec dubium quin paratus ad certamen, si in hostem incidisset. Cæterum tanquam de homine interrogat, quia Angelum non agnoscit nisi ex responso. Atque hæc dubitatio visioni plus fidei rursus conciliat, dum paulatim ab hominis quem alloquitur aspectu ad Angeli cognitionem deducitur. Quanquam verba sonant, non quemlibet fuisse Angelum, sed præcipuæ excellentiæ. Vocat enim se principem exercitus Dei: quod tam de electo populo, quam de Angelis potest intelligi. sed prior sententia rectior est: quia nihil insolitum profert Deus: sed quod ante legimus præstitum Mosi fuisse continuat. Ac scimus Mosen ipsum hoc beneficium aliis omnibus prætulisse: & merito; quia palam & familiariter Deus illic gloriam suam manifestabat. Itaque promiscue vocatur Angelus, & insignitur elogio Dei æterni. Cujus rei Paulus nobis idoneus est testis, qui diserte testatur
1 Cor. 10. vers. 4. fuisse Christum. Et Moses ipse in persona Media-
Exod. 32. vers. 37. toris Deum præsentem amplexus est. Nam ubi post vitulum fabrefactum pronunciat Deus, se non fore amplius populi ducem, simul se unum ex Angelis daturum promittit, sed quasi ex turba: quod Moses vehementer deprecatur. Nempe quia remoto Mediatore, sperare non poterat Deum fore propitium. Rarum itaque favoris Dei pignus fuit, præsto adesse principem & caput Ecclesiæ, cui Moses assueverat. Et certe non aliter rata potuit esse Dei adoptio quam per manum Mediatoris.

14. *Non: sed dux exercitus.*] Quamvis negatio apte utrique membro conveniat, quia neque Israelita erat neque Chananæus: acsi præcise negaret se esse hominem mortalem: commode tamen restringere licebit ad secundum membrum, ubi rogabat Josue an esset ex hostibus. Porro quando in ea re parum est momenti: satis sit tenere quod præcipuum est, venisse ut præesset electo populo, quem honorifice appellat Dei exercitum. Quod se alium à Deo facit, in eo notatur personalis distinctio, non autem scinditur unitas essentiæ. Diximus apud Mosen sæpe nomen Jehovæ adscribi Angelo præsidi: qui haud dubie unigenitus erat Dei Filius. Nempe quia & verus est Deus: & tamen in persona Mediatoris per dispensationem, Deo inferior. Jam quod docent veteres libenter recipio, dum apparuit olim Christus in forma hominis, præludium fuisse mysterii quod deinde fuit exhibitum, quando manifestatus est in carne Deus. Cavendum tamen ne imaginemur Christum tunc induisse carnem: quando non legitur Filium suum misisse Deus in carne ante plenitudinem temporum: deinde quatenus homo est, filium Davidis esse oportet. Verum
ut apud Ezechielem legitur, similitudo hominis dun- Ezech. 1.
taxat fuit. Cæterum fueritne substantiale corpus, an forma exterior duntaxat, argutius disputare supervacuum est, contendere vero noxium. Superest una quæstio, quomodo se nunc venisse dicat princeps exercitus Dei, qui populum fidei suæ commissum non deseruerat, & nuper incomparabile præsentiæ suæ specimen ediderat in trajectu Jordanis. Atqui trito Scripturæ usu dicitur ad nos venire Deus, ubi reipsa sentimus ejus auxilium: quod remotum videtur, nisi experientia patefiat. Perinde igitur est, acsi operam suam ad obeunda quæ instabant certamina offerret, ac suo adventu promitteret felicem debellandi exitum. Ex adoratione certo colligi non potest, an Josue Christo probe cognito divinum honorem exhibuerit. Verum rogando quid Adonai servo suo præcipiat, imperium defert quod nonnisi in Deum competit.

15. *Solve calceamentum.*] Tantum quo sanctior sit visio, & in signum reverentiæ & timoris exigit magnus Angelus, ut calceos exuat Josue. Idem &
Moses sibi injunctum fuisse refert in monte Sinai: Exod. 3.
non alia ratione, nisi quod gloriam suam Deus illic vers. 5.
manifestabat. Neque enim aliunde major uni quam alteri loco sanctitas, nisi ex peculiari dignatione.
Ita Jacob exclamat locum ubi propius Deum cogno- Genes. 26.
verat, esse domum ejus, terribilem locum, & portam vers. 17.
cæli. Ergo quod jubetur sanctus vir calceos sibi detrahere, hac ceremonia Deus obsignat præsentiæ suæ fidem, & plus ponderis addit visioni: non quod pedum nuditas per se censeatur in Dei cultu: sed quia ejusmodi subsidiis adjuvanda est hominum infirmitas, quo se melius ad venerationem excitent & comparent. Porro sicuti Deus loca in quibus apparet, sanctificat sua præsentia: ita mihi probabile est hoc elogio commendari præstantiam terræ Chanaan, in qua sibi domicilium elegerat Deus, ut pure illic cole-
retur. Unde & passim vocatur ejus requies. Lauda- Psal. 95.
tur in fine versus obedientia Josue, ut ejus exemplo vers. 11.
discat posteritas sancte in ea terra pietatem colere. & 132.
Ità videtur tacita subesse comparatio, vel antithesis, vers. 14.
quæ extollat terram Chanaan præ aliis regionibus.

CAP. VI.

JEricho autem erat clausa, & claudebatur propter filios Israël: non poterat quisquam egredi vel ingredi.

2. Dixitque Jehova ad Josuam, Ecce tradidi in manum tuam Jericho, & regem ejus, & virtute præstantes.

3. Circuibitis itaque urbem, omnes viri bellatores, circumdando eam semel: sic facies sex diebus.

4. Porro septem sacerdotes ferent septem cornua arietina ante arcam. die autem septima circuibitis urbem septem vicibus, & sacerdotes ipsi clangent tubis.

5. Quum vero protraxerint sonitum cornu arietino: ubi primum audieritis vocem tubæ, vociferabitur universus populus vociferatione magna, & concidet murus urbis sub se, populus vero ascendet quisque è regione sua.

6. Vocavit ergo Josue filius Nun sacerdotes, & dixit eis, Tollite arcam fœderis: & septem sacerdotes accipient septem tubas arietinas coram arca Jehovæ.

7. Dixit quoque ad populum, Transite & circuite urbem, & armatus quisque præcedat arcam Jehovæ.

8. Et fuit, postquam loquutus est Josue ad populum, tulerunt septem sacerdotes septem tubas arietinas, & transeuntes ante arcam Jehovæ clanxerunt tubis: arca autem fœderis Jehovæ sequebatur ipsos.

9. Et armatus quisque præcedebat sacerdotes clangentes tubis: & qui cogebat agmen sequebatur arcam eundo clangendo tubis.

10. Populo autem præceperat Josue, dicendo, Non vociferabimini, nec facietis audire vocem vestram, neque egredietur ex ore vestro verbum, usque ad diem quo dixero vobis, Vociferamini: tunc vociferabimini.

11. Circuivit itaque arca Jehovæ urbem, circumdando semel, & reversi sunt in castra: manseruntque illic.

12. Rursum surrexit Josue mane, tuleruntque sacerdotes arcam Jehovæ.

13. Septem autem sacerdotes ferentes septem tubas arietinas præcedebant arcam Jehovæ, eundo: & clangebant tubis. Armatus vero præcedebat eos: & qui cogebat agmen sequebatur arcam Jehovæ eundo & clangendo tubis.

14. Circuiverunt ergo urbem die secundo vice alia, reversique sunt ad castra: sic fecerunt sex diebus.

15. Ubi autem advenit septimus dies, surrexerunt simulac ascendit aurora, & circuiverunt urbem secundum eundem morem septem vicibus: tantum die illa circuiverunt urbem septem vicibus.

16. Septima autem vice quum clangerent sacerdotes tubis, dixit Josue ad populum, Vociferamini, tradidit Jehova vobis urbem.

17. Erit autem urbs anathema, ipsa & quæcunque in ea sunt, Jehovæ: tantum Rahab meretrix vivet, ipsa & quicunque fuerint cum ea domi: quia abscondidit nuncios quos misimus.

18. Veruntamen vos cavete ab anathemate, ne forte contingatis aliquid de anathemate, tollatisque de anathemate, & ponatis castra Israël anathema, & turbetis ea.

19. Omne autem argentum, & aurum, & vasa ærea & ferrea, sanctitas erunt Jehovæ: thesaurum Jehovæ ingredientur.

1. *Jericho erat clausa.*] Dicit Jericho fuisse clausam, quia non aperiebantur portæ: sicut belli tempore custodiuntur urbes diligentius solito. Addit vehementiæ causa, portas fuisse obseratas: quasi diceret, attentos ad custodiam fuisse incolas, ne incauti opprimerentur. Ita ejus potiundæ non alia spes, nisi vi & manu expugnaretur: quia per insidias capi non potuit. Hoc ad gratiam Dei illustrandam valet, quia longa & molesta obsidio fatigasset filios Israël, nisi mature oblatum fuisset è cœlo remedium. Interea periculum erat, ne in angulum coacti inedia & fame consumerentur: quia in regione infesta nulla erat pabulandi facultas. Deus ergo ne ad urbem unam desideant, insolito miraculo succurrit: ac muris quidem eversis ingressum illis patefecit, quo deinde confidentius alias urbes invaderent. Nunc videmus quomodo inter se cohæreant duo primi versus, Jericho fuisse clausam, & ita filios Israel fuisse ab accessu prohibitos: Deum vero fuisse pollicitum illius se expugnatorem fore: quia scilicet hoc modo antevertere voluit, ne anxia deliberatione se torquerent. In summa, Deus hoc tam felici facilis victoriæ exordio providet, ne in futurum animos despondeant. Notandus interea populi illius stupor, qui Dei potentiæ muros suos & portas opponit, acsi difficilius esset paucos asseres confringi vel dissolvi, quam arefieri Jordanem.

3. *Circuibitis itaque.*] Promissio quidem per se ad spem victoriæ idonea & efficax, sed cui ratio agendi tam ludicra fidem abrogat. Jubet Deus uno circuitu quotidie urbem lustrare usque ad septimum diem, quo jubet septies eos circuire, clangere tubis & vociferari: quod totum nihil aliud fuit, quam pueriliter ludere. Verum hoc examine probari eorum fidem operæpretium fuit: ut in re ipsa nihil præter meram frustrationem cernentes, acquiescerent nihilominus in Dei oraculo, quo etiam consilio sæpe virtutem suam sub infirmitate ad tempus occultat, & inanibus nugis videtur ludere, ut ejus debilitas tandem omni potentia fortior appareat, & stultitia supra omnem sapientiam refulgeat. Sic dum ratione sua facessere jussa, ab ejus ore pendent Israëlitæ, ineptiendo longe plus proficiunt quam si violento conatu irruptionem facerent, murosque quaterfacerent validissimis & innumeris machinis. Tantum eos ad breve tempus stultescere oportuit, neque appetere nimium acumen, anxie ac subtiliter de eventu sciscitando: quia id fuisset Dei potentiæ quodammodo viam obstruere. Interea quanquam ludibrio esse potuit circularis eorum ambulatio, tandem prospero successu cognitum fuit, Deum nihil frustra præcipere. Alia etiam dubitatio & cura obrepere potuit eorum mentibus, si subito erumperent urbis cives, nullo negotio dissipatum iri exercitum, quum longe diffusus totam urbem circumdaret, nec acie disposita incederet ad excipiendos insultus. Sed hac quoque in parte quicquid sollicitudinis eos angebat, rejicere in Deum oportuit: quia sancta est quæ in ejus providentiam recumbit securitas. Accessit ad exercendam eorum tolerantiam repetita per septem dies urbis lustratio. Quid enim minus consentaneum quam sexies absque profectu se fatigare? Jam quorsum silentium, nisi ut timiditatem prodendo, hostes ad pugnam elicerent, quibus tamen occurrere animus non erat? Verum quia profani homines ferventer satagendo sæpe omnia miscent ac pervertunt, tacendi & quiescendi vices suis injungit Deus, quo se ad exequenda simpliciter ejus jussa melius assuefaciant. Hoc quoque notatu dignum est, non depromi è sanctuario argenteas tubas, quibus clangant sacerdotes: sed tantum cornua arietina illis dari. Certe ad confidentiam longe plus valuisset sacrarum tubarum sonitus: sed melius probata fuit eorum obedientia, dum symbolo vulgari contenti fuerunt. Porro ita dispositi fuerunt progressus, ut major pars arcam præcederet, quæ per armatos intelligitur: sequerentur autem qui solebant impedimenta comitari. Nam eorum erat curare ne postremum agmen dissiparetur. Quia nomen Congregantis obscurum erat, reddidi quod erat apud Latinos magis usitatum. Quod tribui Dan has partes quidam attribuunt, firmum non est,

quia tunc non fuerunt pro more aliarum expeditionum dispositi.

15. *Ubi advenit septimus.*] Hic quoque visus est Deus toties populum circumagendo non modo rem tenere suspensam, sed miseros qui frustra se fatigabant, data opera ludificari. Cur enim derepente urbem aggredi non jubet? Cur in pristino silentio usque ad lassitudinem eos continet, neque ora ad vociferandum aperit? Verum hujus tolerantiæ fructus docet, nihil esse melius quam temporum articulos & agendi opportunitates relinquere in ejus arbitrio, neque festinatione nostra antevertere ejus providentiam, in qua nisi acquiescimus, viam obstruimus ejus virtuti. Quum ergo tuba clangerent sacerdotes, voluit Deus populum suo clamore succinere: ut hoc documento probaret, nullos impetus quos à seipsis excitant homines, sibi probari: sed in primis requiri zeli moderationem, cujus unica regula est, nec linguam, nec pedes, nec manus movere donec ipse præcipiat. Cornua enim arietina ejus imperium haud dubie repræsentarunt.

17. *Erit urbs anathema.*] Quanquam Deus statuerat, populum suum non modò spoliis & præda ditare, sed etiam locare in urbibus quas non extruxerant: peculiaris tamen ratio fuit in prima urbe: quia æquum fuit tanquam primitias, consecrari. Itaque tam ædificia quam supellectilem sibi uni asserit, ac vetat quidquam in privatos usus conferri. Potuit quidem hoc tirocinium grave & molestum esse populo, ultro domos evertere, in quibus commode habitassent, & corrumpere quæ utilia fuissent subsidia. Sed debuit æquis animis, quia à pugna abstinuerat, prædam non attingere: Deoque libenter cedere ac remittere victoriæ præmium, cujus solo nutu muri urbis corruerant, & una cum illis conciderant civium animi. Deus quidem hoc gratitudinis pignore non contentus fuit, ut tamen populus mature disceret, nihil nisi ex gratuita ejus liberalitate esse suum. Eodem enim jure addictæ fuissent aliæ quoque urbes excidio, nisi quia suis habitandas concessit. De voce חרם breviter id tantum nunc repetam ex aliis locis: dum refertur ad sacras oblationes, pro abolitione sumi hominum respectu, ut rebus eo modo devotis non secus renuncient, acsi in nihilum essent redactæ. Id est Græcis ἀνάθεμα vel ἀνάθημα, quasi sepositum: nos lingua Gallica apte interdictum vocamus. Hinc exhortatio, ut caveant ab anathemate: quia perierat quoad homines, quod uni Deo erat separatum. Aliter proximo versu accipitur, ne castra Israël sint in anathema: quia simpliciter notatur excidium, perditio, vel interitus. Porro vasa ex metallis fabrefacta destinavit Deus in usum sanctuarii: alia omnia incendio consumi, vel aliis modis deleri jussit.

20. Itaque vociferatus est populus, postquam clanxerunt tubis. Quum enim audisset populus vocem tubarum, vociferatus est vociferatione maxima, & cecidit murus subtus: tum ascendit populus in urbem quisque è regione sua, & ceperunt eam.

21. Et perdiderunt omnia quæ erant in urbe, à viro usque ad mulierem, à puero usque ad senem, ad bovem, & ovem, & asinum, acie gladii.

22. Duobus autem viris qui exploraverant terram dixit Josue, Ingredimini domum mulieris meretricis, & inde educite eam, & quæcunque habet, quemadmodum jurastis ei.

23. Ingressi itaque exploratores eduxerunt Rahab, & patrem ejus, & matrem ejus, & fratres ejus, & quæcunque habebat, & totam cognationem ejus eduxerunt, ac locarunt extra castra Israël.

24. Urbem vero succenderunt igni, & quæcunque erant in ea: tantummodo aurum, & argentum, vasa ærea & ferrea posuerunt in thesauro domus Jehovæ.

25. Itaque Rahab meretricem, & domum patris ejus, & quæcunque habebat, vivere fecit Josue: habitavitque in medio Israël usque ad hunc diem, quia absconderat nuncios quos miserat Josue ad explorandum Jericho.

26. Adjuravit autem Josue tempore illo, dicendo, Maledictus vir coram Jehova qui surget ut ædificet urbem istam Jericho. In primogenito suo fundabit eam, & in minore suo statuet portas ejus.

27. Fuit autem Jehova cum Josue, & fama ejus fuit in tota terra.

20. *Itaque vociferatus.*] Hic laudatur populi obsequium, & simul Dei veritas celebratur. Fidem suam clamore testati sunt, quia persuasi erant non frustra id sibi præcipi: & Deus vicissim dum passus non est ipsos operam ludere, fidem verbo suo asseruit. Altera nihilo inferior virtus, quod spreto illicito quæstu, totam prædam alacriter perdiderunt. Neque enim dubium, quin multis obrepserit ista cogitatio, Quorsum Deus tantas opes perire vult? cur nobis invidet quæ dedit in manum? cur non potius nos exhilarat, ut materiam gratiarum actionis suppeditet? Ergo rationibus quæ officium interrumpere poterant, valere jussis, ultro abjicere quæ in manibus erant spolia, & urbis unius opes, raræ & eximiæ continentiæ fuit. Quod nullo ætatis & sexus discrimine tam fœminas quam pueros infantes ac senes jam caducos & decrepitos promiscue trucidarunt, videri posset immanis strages, nisi Dei jussu fuisset edita. Sed quia ipse in cujus arbitrio sunt vita & mors, juste ad interitum destinaverat gentes illas, facessat omnis disceptatio. Adde quod jam quatuor seculis eas toleraverat, donec completa esset ipsarum iniquitas. Quis nunc de immodico rigore queratur, ubi Deus tam diu judicium suum suspendit? Si excipiat quispiam, saltem pueros infantes adhuc immunes fuisse a culpa: in promptu est solutio, quia maledicta erat ac reproba soboles, juste periisse. Hoc quidem fixum manere debet, quod atrociter & barbara sævitia factum esset, si pro sua libidine & iracundia teneros fœtus cum matribus jugulassent Israëlitæ, nunc merito conferri in piam & laude dignam strenuitatem, sanctoque zelo adscribi, dum exequuntur Dei mandatum, qui terram Chanaan hoc modo fœdis & pridem fœtidis ac putrefactis sordibus purgare voluit.

22. *Duobus autem viris.*] Fides quidem Josue in servandis promissis, & integritas, in hac sollicitudine apparent: verum quia anathemati subjecta erat tota urbs, de exceptione unius familiæ moveri potest quæstio. Neque enim liberum fuit homini mortali, quidquam in Dei sententia mutare. Verum quia de sua impunitate Rahab nonnisi Spiritus instinctu pepigerat: nihil in ea servanda Josue nisi considerate & prudenter fecisse statuo. Adde quod nulla adhuc religio nuncios tenebat, antequam de urbis excidio pronunciatum esset. Audierant quidem in genere, delendas esse omnes illas gentes: libera tamen fuit cum una muliere pactio, quæ sponte à suis desciverat. Quanquam solutio longe expeditior postea

occur-

occurret: nempe dum ex Dei præſcripto hortati ſunt Iſraelitæ ad deditionem quoſcunque aggrediebantur, ſpe veniæ propoſita: illi autem excæcati pertinaciter abnuerunt pacem ſibi oblatam, quia Deus omnes perdere decreverat. Quum publice omnes in ſuam perniciem fuerint obdurati: ſequitur Rahab privilegio fuiſſe exemptam, ut aliis pereuntibus incolumis evaderet. Prudenter ergo reputavit Joſue, non abſque peculiari Dei gratia mulierem quæ ſponte ad Eccleſiam tranſierat, mature fuiſſe ereptam. Diſſimilis quidem patris & totius familiæ ratio: ſed quando ſponte ſe omnes abdicant à priſtino ſtatu, ſalutem quam ipſis ſtipulata erat Rahab, promptitudine obediendi confirmant. Porro diſcamus exemplo Joſue, quamvis malitioſe & data opera fidem non violemus, non tamen id ad teſtandam probitatem ſufficere, niſi ſedulo conemur quam dedimus fidem præſtare. Neque enim tantum patitur Rahab à ſuis hoſpitibus liberari: ſed mature cavet ne quid injuriæ in primo tumultu ſuſtineat: & quo propenſiores ſint ad officium, admonet interpoſito jurejurando ita fuiſſe pollicitos.

23. *Ingreſſi itaque.*] Haud dubie ſalvos eſſe Deus voluit, quorum ita flexit animos ad amplexandam liberationem. Alioqui eam non minus ſuperbe nec minore ludibrio quam duo generi Loth repudiaſſent. Sed longe melius etiamnum illis conſulitur, dum rejecti extra caſtra, ſevera invitatione ad ſuperioris vitæ abnegationem vocantur. Nam ſi protinus admiſſi eſſent, & populo indifferenter permixti, nunquam illis forte veniſſet in mentem ſua immunditiea, atque hoc modo in ea obtorpuiſſent. Nunc ubi ſeorſum locantur, ne gregem ſua contagione inficiant, ſimul incutitur pudor, qui ad ſeriam converſionem eos ſollicitet. Neque enim convenit, fuiſſe quaſi in tuto ſepoſitos, ne quis in turba violenter contra eos inſurgeret: quia ſummo omnium favore & gratulatione fuiſſent excepti: in ſolitudine autem facilius, & quidem impune, offenſi fuiſſent. Priſtina igitur illis immunditiea ante oculos fuit poſita, ne polluti temere prorumperent in ſanctum cœtum: ſed potius hoc rudimento aſſuefierent ad mutandum vitæ genus. Sequitur enim paulo poſt, habitaſſe in medio populi: nempe quia inquinamentis purgati, non alio loco haberi cœperunt, quam ſi fuiſſent oriundi ex genere Abrahæ. Denique ſignificat, ex quo profeſſi ſunt ſe ante fuiſſe in ſordibus, promiſcue cum aliis admiſſos. Et hac cooptatione Rahab inſignem adepta eſt fidei ſuæ fructum.

26. *Adjuravit autem.*] Ergo conſecratio non modo in unum diem valere debuit, ſed omnibus ſeculis poſteros commonefacere, urbem illam nonniſi divinitus fuiſſe expugnatam. Itaque ruinas & vaſtitatem, loco trophæi in perpetuum monumentum extare voluit: quia nova ſtructura inſtar lituræ futura erat ad miraculum delendum. Ergo ut loci deformitas memoriam potentiæ Dei & gratiæ ad poſteros renovet, dira execratione ſancit Joſue, ne quis urbem ædificet ſemel dirutam. Colligimus autem ex hoc loco, adminiculis indigere torporem hominum, ne Dei beneficia oblivilſcendo ſepeliant. Ideo ſpectaculum in quo conſpicua populo fuit Dei virtus, quaſi obliqua fuit ingratitudinis exprobratio. Imprecationis vero ſumma eſt, ut ſi quis aggreſſus unquam fuerit extruere Jericho, infauſto & lugubri eventu ſentiat, ſceleratum & nefandum fuiſſe opus. Nam fundamenta jacere in primogenito, tantundem valet, ac filium projicere, ut obrutus & attritus lapidum mole infeliciter pereat. Sic portas locare in minore filio, tantundem valet ac ædificium moliri quod nonniſi filii interitu ſurgat. Ita in ſua progenie damnatur qui eo veſaniæ prorumperet. Nec vero Joſue ex proprio ſenſu hanc maledictionem protulit: ſed præco fuit cœleſtis vindictæ. Quo magis prodigioſum eſt, repertum in populo Dei fuiſſe hominem quem formidabilis iſta adjuratio ſolennibus verbis concepta à ſacrilega temeritate non arceret: ſicuti tempore Achab exortus eſt Hiel 1 Reg. 16.
civis Bethel, qui Deum quaſi ex profeſſo hac in re laceſſere auſus eſt. Verum ſimul teſtatur ſacra hiſtoria, non irritum fuiſſe oraculum quod Deus pronunciaverat in manu Joſue: quia in Abiram primogenito novam Jericho fundavit, & in Segub filio minore erexit portas ejus: ut in ſobolis ſuæ exitio agnoſceret, quid ſit invito & repugnante Deo quidquam tentare.

CAP. VII.

Tranſgreſſi autem ſunt tranſgreſſione filii Iſraël in anathemate, quia Achan filius Charmi filii Zabdi, filii Zerah de tribu Jehuda abſtulit de anathemate: & accenſa eſt excandeſcentia Jehovæ contra filios Iſraël.

2. Porro miſit Joſue viros è Jericho contra Ai, quæ erat juxta Bethaven ad Orientem Bethel, & loquutus eſt cum illis, dicendo, Aſcendite & explorate terram. Aſcenderunt itaque viri, & exploraverunt Ai.

3. Qui reverſi ad Joſuam, dixerunt ei, Ne aſcendat totus populus: circiter duo millia virorum aut circiter tria millia virorum aſcendant, & percutient Ai.

4. Aſcenderunt ergo illuc è populo fere tria millia virorum, & fugerunt coram viris Ai.

5. Percuſſeruntque ex eis circiter triginta & ſex viros, & perſequuti ſunt eos à porta uſque ad Sebarim, & percuſſerunt eos in deſcenſu: atque ita liquefactum eſt cor populi, fuitque velut aqua.

6. Porro Joſue ſcidit veſtimenta ſua, procidítque in faciem ſuam in terram coram arca Jehovæ uſque ad veſperam, ipſe & ſeniores Iſraël, & poſuerunt pulverem ſuper caput ſuum.

7. Dixitque Joſue, Ah, ah, Dominator Jehova, ut quid traduxiſti populum hunc trans Jordanem, ut traderes nos in manum Amorrhæi qui perdat nos? Atque utinam libuiſſet nobis manere in deſerto trans Jordanem!

8. O Domine, quid dicam poſtquam vertit Iſraël cervicem coram inimicis ſuis?

9. Audientque Chananæus & omnes incolæ terræ, & vertent ſe contra nos, diſperdentque nomen noſtrum è terra: quid vero facies nomini tuo magno?

1. *Tranſgreſſi ſunt.*] Refertur unius hominis crimen, & quidem clandeſtinum, cujus culpa in totum populum tranſcribitur: neque id modo, ſed in plures inſontes ſimul rejicitur pœna. Atqui minime conſentaneum videtur, privato & occulto ſcelere totum populum, qui conſcius non erat, damnari. Reſpondeo, non eſſe novum ut in totum corpus redundet unius membri peccatum. Si ratio nos lateret, ſatis ſuper-

superque nobis esse debet, transgressionem imputari filiis Israel, dum ad unum hominem noxa restringitur. Verum quia ut plurimum contingit, connivendo etiam non malos alere fratrum peccata, pars culpæ merito rejicitur in eos omnes, quos dissimula-
1 Cor. 5 v. 4. 5. 6. tio societate implicat. Hac ratione Paulus Corinthiis omnibus exprobrat privatum unius hominis flagitium, & in eorum fastum invehitur, quod tanta ignominia fœdati adhuc gloriari audeant. Verum hic excipere promptum est, furtum omnes latuisse: ideoque non esse locum proverbio, eum perpetrare crimen, qui dum impedire potest, nihilominus fieri patitur. Fateor certe, non liquere cur toti populo imputetur privatum crimen, nisi quod forte non satis diligenter ante animadverterant in maleficia: unde fieri potuit, ut hic miser audacior fuerit ad peccandum. Et certe furtim obrepunt ac pullulant malæ herbæ, fructusque noxios producunt, nisi cito revulsæ fuerint. Quanquam ratio cur Deus totum populum reum faciat occulti furti, altior est ac magis recondita: quia magis insolito documento voluit in posterum admonitos, unius scelere posse omnes fieri reos, quo diligentius ad cavenda vitia attenderent. Nihil ergo melius, quam suspensas tenere nostras mentes, donec libri aperiantur, ubi clare patebunt quæ nunc nostra caligine obtenebrantur Dei judicia. Sufficiat nobis, privata labe infectum fuisse totum populum: quia sic pronunciavit summus Judex, coram quo nunc obmutescere, sicuti ad ejus tribunal semel consisti oportet. Refertur ex qua stirpe fuerit progenitus Achan, augendæ & quasi propagandæ ignominiæ causa: acsi diceretur, familiæ suæ & totius gentis fuisse probrum. Nam scriptor historiæ ad tribum usque Juda ascendit. Quo docemur, ubi quispiam ex nostris turpiter & scelerate se gerit, quodammodo in ejus persona verecundiæ notam nobis inuri, ut humiliemur. non quod propinquis omnibus scelerati hominis insultare æquum sit: sed ut diligentius incumbant omnes consanguinei ad mutuas correctiones: deinde vel suam conniventiam, vel propria delicta puniri agnoscant. Jam scandali major objecta fuit occasio ad omnes turbandos, quod in tribu Juda, quæ flos & decus erat totius gentis, deprehensum fuit tale facinus. Et certe admirabili Dei consilio factum est, ut resideret in illa tribu prærogativa, quæ spem futuri regni foveret. Atqui ubi inter principia decus hoc ob unius hominis culpam deformitate fœdatum est, non parum infirmas mentes ea res turbare potuit. Verum severa correctione deletum fuit quod alioqui conceptum erat scandalum. Unde colligimus, ubi improbis maledicendi occasio data est, nullum tollendis Ecclesiæ probris aptius esse remedium quam si in peccata graviter animadversum fuerit.

2. *Porro misit Josue.*] Explorare situm urbis, & accessus omnes considerare, prudentiæ fuit: ne temere per ignota loca se projiciendo, insidiis circumvenirentur. Sed quum necesse esset paulo post totis copiis longius progredi: exiguam manum præmittere urbis expugnandæ causa, non videtur fuisse solertiæ militaris. Itaque mirum non fuisset, subita eruptione terreri & fugari duo vel tria millia hominum. Et certe multitudini utile erat, viginti aut triginta millia ad pabulandum huc & illuc spargi. Adde quod in strage edenda, quamvis jugulum sponte præberent omnes, satis fuit negotii ad fatigandos paucos homines. Quod ergo repulsa sunt tria millia vel circiter, justa fuit securitatis ac desidiæ merces. Verum paucitatem non fuisse in causa cur dissiparentur, Spiritus sanctus pronunciat, ut damni culpa illic minime quærenda sit. Potius factum est arcano Dei consilio, quum signum iræ suæ ostendere vellet, ut tamen in exiguo numero id fieret minore jactura. Et certe rarum clementiæ specimen fuit, populum leniter & sine magna clade castigando, expergefacere, ut malo statim remedium quæreret. Forte etiam non ausi fuissent cives Ai impetum facere in Israëlitas, si justo exercitu urbem aggressi forent. Viam itaque patefecit Deus suo judicio: quod tamen ita mitigavit, ut tantum detegeret occultum crimen, quo alioqui tanquam lenta tabe consumptus fuisset populus. Quanquam autem mirum non fuit, prosterni Israëlitas qui iniquo loco pugnabant in descensu: palam tamen apparuit, metu & defectione animi, antequam manus consererent, fuisse victos: quia terga vertendo, ex loco superiore in acclivem vallem cesserunt. Quod probrose vero contempti fuerint ab hostibus, ex confidentia & strenuitate patet, quod incitato cursu fugientes persequi non dubitaverunt versus castra. Accessit trepidatio in castris, quæ omnium corda liquefecit. Fateor quidem fuisse timendi causam, quia hactenus quasi ludendo tot victorias adepti, se turpiter succubuisse cernebant. Magis autem nos conturbant res insolitæ. Verum cælesti magis terrore fuerunt perculsi, quam morte triginta hominum, & trium millium fuga.

6. *Porro Josue scidit.*] Quanquam cladis vel ignominiæ acceptæ causam alio rejicere promptum erat: deinde animosum ducem minime decebat tantopere dejici triginta hominibus amissis: præsertim quum auctis in centuplum copiis hostes ab itinere adhuc lassos frangere non difficile esset: non abs re tamen mœrore oppressus animum prope despondet. Neque enim cogitationem illam, quæ victos sustentat ac recreat, dubios esse bellorum eventus, admittere patiebatur Dei promissio, semper fore victores. Quoniam ergo spei non respondet successus, quod verum erat, statuit: non alia de causa infeliciter pugnasse, nisi quod destituti essent promisso Dei auxilio. Ergo tam ipse quam seniores non tantum tristitiæ & dolori se tradunt: sed suscipiunt solennem luctum, ut in rebus maxime afflictis fieri solet, scindendo vestes, & pulverem super capita spargendo. Etsi autem ritus iste incredulis quoque usitatus fuit ad testandum dolorem, specialis tamen fuit ratio piis & Dei cultoribus, ut iram ejus suppliciter deprecarentur. Ideo in vestium scissura & aliis continebatur pœnitentiæ professio: quod etiam colligitur ex annexa precatione: quæ tamen partim ex fide & sincero pietatis affectu, partim ex immodica perturbatione mixta est. Quod ad Deum recta se convertunt, & agnoscunt in manu ejus qua inflictum fuit vulnus, paratam esse medicinam, ex fide manat: doloris tamen excessu abrepti metas transiliunt. Hinc expostulandi libertas, hinc præposterum votum, Utinam libuisset manere in deserto! Neque vero novum est, ubi sancto zelo ad Deum quærendum adspirant piæ mentes, lucem fidei obnubilari affectuum vehementia & impetu. Hoc autem modo vitiarentur omnes preces, nisi Deus pro immensa indulgentia ignosceret, ac maculis abstersis, eas tanquam puras susciperet. Et tamen quum ita libere expostulando rejiciant curas in Deum, simplicitas hæc licet venia indigeat, gratior longe est quam ficta hypocritarum modestia, qui sedulo ne qua vox confidentiæ testis erumpat se cohibendo, intus contumacia turgent ac crepant. Excidit à moderatione Josue, ubi cum Deo litigat, quod populum eduxerit è deserto: ad majorem vero intemperiem prosilit, ubi turbulentum votum Dei promissioni decretoque opponit, Utinam è deserto nunquam exiissemus! Atqui id erat Dei fœdus abrogare. Sed quia propositum erat tueri atque asserere Dei gloriam, excusata fuit vehementia, quæ merito alioqui Deum provocasset. Hinc docemur, sanctos dum ad rectum scopum contendunt, sæpe impingere & labi: idque in precibus quoque interdum contingere, ubi maxime fidei puritatem & compositum obedientiæ affectum lucere decebat. Porro Josue de gloria Dei præcipue fuisse sollicitum, ex proximo versu patet, ubi ejus patrocinium quasi sibi injun-

ctum suscipit. Quid dicam, inquit, ubi objectum fuerit, populum terga vertisse? Ac merito conqueritur, nihil sibi esse quod respondeat: quia Deus testem eum ac præconem suæ gratiæ creaverat, unde perpetuus victoriarum tenor erat sperandus. Quum ergo magnifice Dei potentiam pro munere sibi divinitus mandato extulisset, contrario eventu eum turpiter obmutescere necesse fuit. Videmus itaque nulla re magis torqueri, quam vocationis suæ dedecore: non ut suæ existimationi consulat; sed ne periclitetur Dei veritas coram mundo. Denique, quia nonnisi Dei jussu populum adduxerat in terram Chanaan, eum in adverso eventu auctorem appellat & vindicem: acsi diceret, Quando in has angustias abs te conjectus sum, ut frustrator videri possim: tuum est occurrere, & mihi suggerere defensionis materiam.

9. *Audientque.*] Proponit alterum metum: quia vicini omnes qui vel malis subacti vel miraculis expavefacti quiescebant, sumpta confidentia repente impetum facient contra populum. Fuit autem id probabile, sicuti Dei potentia eos fregerat & reddiderat attonitos, ita audacter descensuros in prælium, simulatque desiissent Deum sibi infestum sentire. Ergo periculum futuri temporis Deo objicit nisi mature prospiciat: quia hac occasione arrepta, Chananæi qui hactenus torpore constricti jacebant, ultro insilient, & populum exanimem aggressi facile delebunt. Cæterum ex clausula patet, non simpliciter commendare populi salutem, sed in primis satagere, ut salva Deo maneat nominis sui dignitas, nec subjaceat impiorum petulantiæ: quod futurum erat, si ejectus fuisset populus ab hæreditate toties promissa. Nota est Dei vox quæ refertur in cantico Mosis, *Deut. 32. vers. 27.* Animus esset eos perdere, nisi timerem hostium superbiam: ne forte dicant, Excelsa est manus nostra, Jehova hæc omnia non fecit. Quod ergo Deus se humanitus pronunciat veritum fuisse, nunc cavendum esse Josue dicit ne clade populi eousque insolescant hostes, ut triumphos agant de ipso Deo.

10. Tunc dixit Jehova ad Josuam, Surge: ut quid tu ita procidis super faciem tuam?

11. Peccavit Israël, atque adeo transgressi sunt pactum meum quod præcepi illis, atque etiam tulerunt de anathemate, atque etiam furati sunt, atque etiam mentiti, atque etiam reposuerunt in vasa sua.

12. Itaque non potuerunt filii Israël stare coram inimicis suis: cervicem vertent coram inimicis suis, quia sunt in anathema: non perseverabo esse vobiscum, nisi deleatis anathema è medio vestri.

13. Surge, sanctifica populum, & dicas, Sanctificate vos in crastinum: sic enim dicit Jehova Deus Israël, Anathema est in medio tui, Israël: non poteris stare coram inimicis tuis, donec abstuleritis anathema è medio vestri.

14. Accedetis ergo mane per tribus vestras: & tribus quam deprehendet Jehova accedet per familias, & familia quam deprehendet Jehova accedet per domos, & domus quam deprehendet Jehova accedet per viros.

15. Qui autem deprehensus fuerit in anathemate, comburetur igni, ipse, & omnia quæ ejus sunt: quod transgressus fuerit pactum Jehovæ, & quod fecerit nefas in Israël.

16. Surrexit itaque Josue mane, & accedere fecit Israël per tribus suas: & deprehensa est tribus Juda.

17. Tunc applicuit cognationes Juda, & deprehendit cognationem Zari: applicuit deinde familiam Zari per viros, & deprehensa est familia Zabdi.

18. Et applicuit domum ejus per viros, & deptehensus est Achan filius Carmi, filii Zabdi, filii Zera, de tribu Juda.

10. *Tunc dixit*] Non reprehendit Deus simpliciter, quod Josue humi prostratus defleverit cladem populi: quando hæc ratio fuit impetrandæ veniæ, suppliciter procidere coram eo: sed quod intemperanter se mœrori dediderit. Quanquam objurgatio ad futurum magis quam ad præteritum tempus referri debet: quia jubet facere lugendi finem. acsi diceret, satis superque jacuisse prostratum, tollendam esse desidiam, quia alio remedio sit opus. Sed prius ostensa mali causa, rationem ejus tollendi præscribit. Infaustum ergo prælii eventum fuisse admonet, quia scelere populi offensus, ejus defensionem abjecerit. Diximus ante, cur privati sacrilegii pœnam in omnes transcribat: quia etsi suo & aliorum judicio rei non tenebantur, judicium tamen Dei quo in eandem simul conjecti sunt damnationem, occultas habuit rationes, de quibus etsi forte liceat sobrie sciscitari, curiosius tamen pervestigare fas non est. Rarum tamen clementiæ exemplum, quod damnationem ore tenus ad omnes extendens, nonnisi in unam domum, quæ piaculo fœdata erat, animadvertit. Quæ sequuntur, ad crimen exaggerandum valent: atque ideo particula גם non absque vehementia toties repetitur: quia alioqui extenuassent criminis atrocitatem. Ergo ubi dicit, Etiam transgressos esse pactum, significat non leviter deliquisse. Ac pactum nominat prohibitionem quam vidimus: quia mutua stipulatione adhibita, ut suæ essent primitiæ, totius terræ spolia Israëlitis permiserat. Itaque non intelligit pactum generale, sed in anathemate se fraudatum esse conqueritur: quemadmodum continuo post explicandi causa subjicit, etiam de anathemate tulisse: idque non absque sacrilegio, dum furati sunt quod sibi vendicaverat. Mentiendi verbum pro frustrari spem conceptam accipitur, vel pro fallere, ut passim. Extremum est, quod tametsi primo intuitu leve multi ducerent, non tamen abs re ponitur tanquam sceleris cumulus, quod in eorum vasis reconditum sit anathema. Nam certe lucri cupiditas interdum eos sollicitat qui alioqui non prorsus sunt improbi: in occultatione vero & custodia magis se prodit obstinatio, ubi maleficii auctor nulla pœnitentia tangitur. Proximo versu nomen anathematis sumitur diverso sensu pro execratione: quia propter aurum subreptum maledicti erant filii Israël, & prope exitio devoti.

13. *Surge, sanctifica populum.*] Quanquam verbum קדש latius patet: quia tamen de expiando populo agitur, non dubito quin solennem sanctificandi ritum præscribat. Itaque non satis meo judicio exprimunt scriptoris mentem qui generaliter vertunt Præparare. Quin potius quia sistendi quodammodo erant in Dei conspectum, ne illuc immundi prodirent, lustratione opus fuit. Notanda autem quoad Josue sanctificandi ratio, quod scilicet purgationem Legalem populo indicit. Etsi autem ceremonia per se levis fuisset momenti, plurimum tamen valuit ad

exper-

expergefaciendum rudem populum. Externa enim oblatio eos adducere debuit ad spiritualem munditiem. Continentia vero à rebus alioqui licitis eos admonuit, summam & exquisitam puritatem ab illis requiri. Prædicitur autem illis quid futurum sit, quo diligentius se quisque examinet. Imo gradatim procedit Deus, acsi inducias ad resipiscendum dare vellet. Neque enim alia excogitari potest ratio cur à tribu ad familias, & tandem ad unum hominem descenderit. Unde cognoscitur prodigiosus stupor Achan, qui pudore forte victus impudentiam suam duplicat, dum se audacter ingerens illudere Deo non dubitat. Cur enim ubi se deprehensum videt, non sponte occurrit & fatetur crimen, sed pertinaciter expectat dum invitus trahatur? Verum hæc justa est eorum merces, qui se diabolo excæcandos tradunt. Jam ubi in damnatione suæ tribus, deinde familiæ palam agnovit non tantum urgeri se & constringi Dei manu: quomodo tunc saltem non prosilit ut voluntaria deditione suppliciter vindictam deprecaretur? Apparet ergo mentem ejus & sensus omnes fuisse à diabolo fascinatos, postquam in scelere obduruerat. Etsi autem non omnia maleficia in lucem Deus protrahit eodem modo, nec sortis jactu semper utitur: hoc tamen exemplo docuit, nihil tam occultum esse quod suo tempore non retegat. Forma quidem manifestationis erit diversa: verum quisque pro se cogitet, quæ fugiunt totius mundi notitiam minime esse Deo abscondita, & in ejus arbitrio esse, palam facere. Etsi enim peccatum velut sopitum jaceat, pro foribus tamen cubat, & miserum hominem obsidet, donec oppresserit.

19. Tunc dixit Josue ad Achan, Fili mi, da nunc gloriam Jehovæ Deo Israël, & ede ei confessionem, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas à me.

20. Respondit Achan ad Josuam, & ait, Vere ego peccavi Jehovæ Deo Israël, & sic & sic feci.

21. Vidi inter spolia pallium Babylonicum bonum, & ducentos siclos argenteos, & ligulam auream unam, cujus pondus erat quinquaginta siclorum, quæ concupivi & abstuli: & ecce abscondita sunt in terra, in medio tabernaculi mei, & argentum subtus.

22. Misit itaque Josue nuncios, qui cucurrerunt ad tabernaculum: ecce absconditum erat in tabernaculo ejus, & argentum sub eo.

23. Acceperuntque ea è medio tabernaculi, & attulerunt ea ad Josuam & ad omnes filios Israël, statueruntque coram Jehova.

24. Tollens igitur Josue Achan filium Zera, & argentum, & pallium, & ligulam auream, & filios ejus, & filias ejus, & boves ejus, & asinos ejus, & pecudes ejus, & tabernaculum ejus, & omnia quæ erant ejus, simulque universus Israël cum eo adduxerunt in vallem Achor.

25. Dixit Josue, Cur turbasti nos? Turbet te Jehova hodie: & obruerunt eum universus Israël lapidibus, combusseruntque eos igni postquam lapidaverunt eos lapidibus.

26. Et statuerunt super eum acervum lapidum magnum usque in hunc diem, & aversus est Jehova ab ira excandescentiæ suæ: ideo vocarunt nomen loci illius vallem Achor, usque in hunc diem.

19. *Tunc dixit Josue.*] Etsi sorte duntaxat, quæ fortuito cadere videtur, illaqueatus tenetur Achan: quia tamen pronunciavit Deus, quisnam esset auctor criminis se quasi digito ostensurum, non dubitanter interrogat Josue, sed rem compertam fateri jubet. Probabile quidem est, tritam fuisse adjutationis formam: *Joan 9. vers. 24.* sicuti apud Joannem Scribæ & Sacerdotes cæcum cui reddiderat Christus oculos adjurant iisdem verbis, ut de miraculo respondeat. Specialis tamen fuit ratio cur Achan hortatus fuerit Josue ad dandam gloriam Deo, quia inficiando vel tergiversando fidem illius decreto abrogasset. Res enim jam sorte erat definita. Simpliciter ergo Josue ipsum Dei sententiæ subscribere jubet, ne frustra litigando scelus augeat. Filium neque ironice neque simulate nominat: sed vere testatur ac sincere paterno se esse erga eum affectu, quem jam morti destinaverat. Quo exemplo docentur judices, dum scelera puniunt, sic temperare suum rigorem, ne exuant humanitatis affectum: & rursum ita misericordes esse, ne dissoluti sint ac remissi. Denique ita sint patres eorum quos damnant, ne mansuetudine mollescat severitas. Multi blanditiis miseros demulcent, fingendo se velle ignoscere: elicita autem confessione carnifici repente tradunt, qui falso impunitatem speraverant. Josue autem reum ad Dei tribunal citasse contentus, inani veniæ spe eum minime demulcet. Ita demum liberior est ad ferendam quæ à Deo dictata est sententiam.

20. *Respondit Achan.*] Quia jam attonitus erat, non subterfugit, neque crimen extenuat, neque ad obscurandum colores inducit: quin potius ingenue rem totam explicat. Itaque ad extorquendam confessionem plus valuit sacrum Dei nomen quam tormenta quælibet. Neque tamen certum pœnitentiæ indicium fuit ejusmodi simplicitas: sed tanquam pavore exanimatus aperte prodidit quod libenter texisset. Nec vero novum est, postquam aliquandiu elabi tentarunt reprobi, atque etiam in suis vitiis obtorpuerunt, repente fieri voluntarios suos testes: non quod sponte eo descendant, sed quia Deus invitos trahit, & quodammodo agit præcipites. Quanquam multorum hypocrisin qui suis ambagibus claram lucem obnubilant, damnabit tam aperta responsio. Emphatica enim loquutio est, Hoc & illud feci: quæ significat distincte & ordine singulas rei gestæ partes fuisse expositas. Nec vero tantum facinus agnoscit, sed omissa defensione ac omni prætextu rejecto, seipsum in qualitate quoque ipsa condemnat. Peccavi, inquit. quod non diceret nisi sacrilegii conscius: unde apparet errorem vel incogitantiam non obtendere.

22. *Misit itaque Josue.*] Quanquam novum non est, currendo & properando nuncios suum obsequium probare: festinatio tamen cujus nunc fit mentio, ostendit trepide omnes fuisse intentos, ut quam citissime piaculum è medio tollerent. Ergo quia eos angebat ac cruciabat severa illa denunciatio, Non ero vobiscum donec purgati sitis ab anathemate: ideo non tantum ad exequenda Josue mandata, sed multo magis ad Deum placandum celeriter currunt. Porro ex rebus furto ablatis, ubi ante oculos productæ sunt, satis superque patefacta fuit ignominiæ & cladis acceptæ causa. Dictum fuerat, ideo terga vertisse hostibus, quia anathemate polluti destituerentur solito Dei auxilio: nunc ex conspectu rei furtivæ colligere promptum est, Deum merito illis fuisse infestum. Inde etiam admoniti fuerunt quanti faceret Deus sibi totius terræ Chanaan primitias illibatas offerri,

offerri, ne sua liberalitas unquam ex ipsorum memoria intercideret. Simul didicerunt, quum in occultissimos quosque recessus penetret Dei cognitio, frustra ad eludendum ejus judicium integumenta captari.

14. *Tollens itaque Josue.*] Duas ob causas extra castra educitur: ne labem ac pollutionem ex cæde contrahant, (sicuti Deus semper in legitimis quoque pœnis manere voluit aliquod humanitatis vestigium) deinde ne quod inquinamentum in populo resideat. Primo igitur extra castra pœnam sontibus infligere solenne fuit, quo magis à fundendo sanguine abhorrerent. Sed nunc membrum putridum à corpore resectum fuit, & castra sordibus expiata. Ac exemplum memorabile fuisse agnoscimus, quod nomen loco impositum fuit. Si quem conturbat vel offendit pœnæ atrocitas: semper eo redire convenit, quamvis à Dei judiciis ratio nostra diffideat, piæ tamen modestiæ & sobrietatis freno cohibendam esse audaciam ne improbemus quicquid nobis non placet. Durum quidem, immane & barbarum videtur, teneros pueros qui extra culpam erant, ad crudele supplicium rapi, ut lapidentur & exurantur. Quod in bruta animalia eodem modo sævitum est, non ita mirum: quia ut creata sunt hominum causa, merito suos dominos sequuntur. Ergo quicquid possedit Achan, una cum ipso periit tanquam accessio. Verum pueros ob crimen patris lapidari & comburi, immitis fuit vindicta. Atque hic pœnam de sceleribus parentum palam filiis Deus infligit, contra quam per Ezechielem pronunciet. Verum quomodo neminem perdat insontem, & rejiciat tamen scelera patrum in filios, breviter explicui ubi narratum fuit de communi urbis excidio & promiscua ætatum strage. Qui tunc gladio consumpti sunt infantes & parvuli, ideo tanquam indigne occisos deflemus, quia nulla eorum culpa apparet. Verum si reputamus quanto altius penetret Dei cognitio quam mentis nostræ intelligentia, potius acquiescimus ejus decreto, quam nostra temeritate vesanaque superbia nos efferendo, in præcipitium ruamus. Certe inconsiderato odio correptus non fuit ut inhumaniter filios Achan occideret. Nam quum essent figmentum & opus manuum ejus, simul insculpta in eorum carne erat Circumcisio, minime fallax adoptionis symbolum, eos tamen morti addicit. Quid nobis hic reliquum, nisi ut infirmitatis nostræ conscii, incomprehensibili ejus consilio cedamus? Fieri potest, ut mors illis ad medicinam profuerit. Quod si reprobi erant, non potuit immatura esse eorum damnatio. Adde quod vitam quam dedit, potest Deus quoties visum est, non magis morbo quam alio quolibet modo auferre. Discerpet fera bestia infantem ac laniabit. Alterum virulento morsu serpens extinguet. Cadet unus in aquam, alter in ignem: alium nutrix suffocabit, alium conteret lapis. Imo nonnullis antequam lucem aspiciant, uterus est sepulchrum. Nullas ex tot mortibus nisi Dei arbitrio accidere certum est. Quis tamen propterea audebit litem contra eum movere? Quod si quis cousque insaniat, quid proficiet? Tenendum quidem est, nullos ejus mandato perire, nisi quos morti destinaverat. Cæterum ex quo recensentur ejus boves, asini & oves, colligimus fuisse satis locupletem: ut penuria eum ad scelus non impulerit. In quo se prodidit inexplebilis ejus cupiditas, quod res furtivas non ad usum sed ad luxuriam appetiverit.

25. *Dixit Josue.*] Videtur nimis dura esse insultatio: acsi propositum esset miserum hominem, quem ad patientiam hortari debuerat, prope ad furorem adigere. Verum mihi dubium non est quin populi causa ita loquutus sit, ut omnibus utile esset exemplum. Ita statuo, noluisse Achan desperatione obruere: sed in ejus persona ostendere, quam grave sit crimen, Ecclesiam Dei turbare. Quanquam fieri potest ut homo superbus conquestus fuerit non acceptam esse suam satisfactionem, qua se probe defunctum putabat, ideoque Josue corrigendæ vel frangendæ ejus contumaciæ causa asperius invectus sit. Nam & interrogatio subindicat, illum expostulasse: & ubi Deum judicem appellat, videtur compescere hominem præfractum. Quod totus populus lapides projecit, factum est in signum detestationis: acsi testatum facerent, ab eo crimine quod ulciscebantur, se fuisse remotos, & adhuc abhorrere. Congeries lapidum partim ad posteros monumentum fuit, partim eo spectavit, ne si locus esset vacuus, quispiam inde vel per imprudentiam particulas auri vel argenti legeret. Quamvis enim prius jussisset Deus aurum sibi offerri, noluit tamen furto pollui suum sanctuarium.

CAP. VIII.

DIxitque Jehova ad Josuam, Ne timeas: nec formides, sume tecum omnem populum bellicosum, & surge, ascende in Ai. Vide, dedi in manu tua regem Ai, ac populum ejus, urbem ejus, & terram ejus.

2. Faciesque Ai & regi ejus, quemadmodum fecisti Jericho & regi ejus: tamen spolia ejus, & animalia ejus prædabimini vobis. Colloca autem insidias urbi à tergo ejus.

3. Surrexit itaque Josue & omnis populus bellicosus, ut ascenderent in Ai: & elegit Josue triginta millia virorum fortium robore, misitque eos nocte.

4. Ac præcepit eis, dicendo, Attendite vos, Insidiabimini urbi à tergo ejus, nec removeatis vos ab ea procul, sed estote omnes vos parati.

5. Et ego & omnis populus qui mecum est, accedemus ad urbem: quum autem egredientur in occursum nostrum, sicut prius, fugiemus ante eos.

6. Tunc egredientur post nos, donec avellamus eos ab urbe: dicent enim, Fugiunt ante nos, ut prius: & fugiemus ante eos.

7. Vos autem surgetis ex insidiis, & expelletis habitatores urbis, tradetque eam Jehova Deus vester in manu vestra.

8. Quum ceperitis urbem, succendetis eam igni: secundum sermonem Jehovæ facietis. Videte, præcepi vobis.

9. Misit itaque eos Josue, & perrexerunt ad insidias, manseruntque inter Bethel & Ai, ab Occidente Ai. Mansit autem Josue nocte illa in medio populi.

10. Postea surrexit Josue summo mane, recensuitque populum: atque ascendit ipse & seniores Israël ante populum versus Ai.

11. Omnis-

11. Omnisque populus bellicosus, qui erat cum eo, ascenderunt & appropinquarunt, veneruntque è regione urbis, & castrametati sunt ab Aquilone Ai. Vallis autem erat inter ipsum & Ai.

12. Tulitque præterea circiter quinque millia virorum, quos locavit in insidiis inter Bethel & Ai ab Occidente urbi.

13. Et propius accessit populus tota castra quæ erant ab Aquilone urbi, & insidiæ ejus ab Occidente ipsi urbi, perrexitque Josue nocte illa in medium vallis.

14. Porro quum videret rex Ai, festinaverunt & mane surrexerunt, atque egressi sunt homines urbis in occursum Israël ad prælium, ipse & universus populus ejus, ad tempus constitutum ante campestria: nesciebat autem quod insidiæ sibi essent à tergo urbis.

15. Et profligati sunt Josue & universus Israël ante eos, & fugerunt per viam deserti.

16. Et congregati sunt totus populus qui in urbe erat, ut persequeretur eos. Et persequuti sunt Josuam, abstractique sunt ab urbe.

17. Neque remansit quisquam ex Ai & Bethel, qui non egressus sit post Israël: & reliquerunt urbem apertam, & persequuti sunt Israëlem.

18. Dixit autem Jehova ad Josuam, Eleva hastam quæ est in manu tua contra Ai, quia in manu tua dabo eam. Et elevavit Josue hastam quæ erat in manu sua contra urbem

19. Tum insidiæ surrexerunt repente è loco suo, & cucurrerunt quum elevasset manum suam, veneruntque ad urbem, & ceperunt eam, & festinarunt urbem succendere igni.

20. Vertentes autem sese viri Ai, viderunt, & ecce ascendebat fumus urbis in cælum, neque erant eis spatia ad fugiendum huc & illuc. Populus autem qui fugerat in desertum, versus est contra persequentes.

21. Josue itaque & universus Israël ubi viderunt quod insidiæ cepissent urbem, ascendissetque fumus urbis, reversi sunt, & percusserunt viros Ai.

22. Illi præterea egressi sunt ex urbe in occursum eorum, fueruntque Israëli in medio: isti hinc, & illi inde. Et percusserunt eos, donec nemo remaneret eis superstes & evasor.

23. Regem quoque Ai ceperunt vivum, & stiterunt eum coram Josue.

24. Quum autem finem fecisset Israël cædendi omnes habitatores Ai in deserto quo persequuti fuerant eos, & cecidissent omnes ipsi acie gladii donec consumerentur, reversus est universus Israël ad Ai, & percusserunt eam acie gladii.

25. Fuitque numerus omnium qui ceciderunt die illa à viro usque ad mulierem circiter duodecim millia, omnes viri Ai.

26. Porro Josue non reduxit manum suam, quam elevaverat ad lanceam, donec interficeret omnes habitatores Ai.

27. Tantum animalia & spolia urbis ejus sibi prædati sunt filii Israël secundum sermonem Jehovæ, quem præceperat ipsi Josue.

28. Succendit igitur Josue Ai, & posuit eam acervum sempiternum vastitatum usque ad hanc diem.

29. Regem vero Ai suspendit in ligno usque ad tempus vespertinum: quumque occubuisset sol, præcepit Josue & deposuerunt cadaver ejus è ligno, & projecerunt illud ad introitum portæ urbis, & statuerunt super illud acervum lapidum grandem usque ad hunc diem.

1. *Dixitque Jehova.*] Magnopere interfuit tam Josue quam populo novum animum facere, ut confidenter ad impetendam urbem Ai se accingerent, à qua nuper cum jactura & majori dedecore fuerant repulsi. Deus ergo, ut intrepide hanc expeditionem suscipiant, promittit se urbem illis daturum. Eodem consilio & ratione astu potius quam aperto Marte pugnare, hostes extra elicere, & insidias in loco occulto statui jubet, quæ incautos circumveniant. Nullius enim prope negotii fuisset, pauca millia ingenti multitudine obrui, si urbem repente & ex inopinato aggressi essent. Verum quia ante vidimus, liquefacta fuisse omnium corda, eorum infirmitati consuluit Deus, ne plus injungeret oneris, quam essent ferendo, donec à nimio pavore recreati, mandata ejus alacrius capesserent. Verum quidem est, usum nunc fuisse eorum industria, partim ne semper miraculis inhiarent, ac se dederent ignaviæ, partim ut in diversis & inæqualibus agendi modis nihilominus semper agnoscerent eandem ejus potentiam. Sed hæc specialis ratio minime omittenda: quia nondum recreati erant ex terrore, vix potuisse ad apertum conflictum trahi, nisi tanquam subsidium addita esset fallendi solertia. Quanquam primum gradum obtinet promissio, Ne timeas, quia tradidi eam in manus tuas: quæ tametsi verbo tenus ad Josue dirigitur, communiter tamen ad totum populum pertinet: quia maxime necesse fuit, omnes ad unum, soluta anxietate, nova fiducia instrui. Porro quod urbem jubet exuri sicuti Jericho, videtur id concedere populi dolori, ut dedecoris memoria hac vindicta aboleatur: quo tamen libentius expeditionem suscipiant, spolia illis relinquit in præmium victoriæ.

3. *Surrexit Josue.*] Probabile non est, omnes è castris fuisse excitos: sed exercitum fuisse confectum ex ea multitudine, quæ magis ad bellandum assuefacta erat. Copiosum certe fuisse exercitum inde apparet, quod quinque millia ad insidias ablegat. Etsi enim videntur initio triginta quinque millia numerari, ex contextu tamen liquet, non fuisse tantum numerum. Quin potius conjicio, triginta millia eum duxisse, quæ palam pugnarent: quinque autem millia peculiariter fuisse seposita ad insidias. Quod mature Josue partes sibi injunctas exequitur, & mane iter arripit, quantopere efficax fuerit Dei pro-

promissio, ex tanta festinatione perspicitur. Nisi enim metu soluti fuissent omnium animi, nunquam tam promptos ad obsequium reperisset. Videtur quidem parum prudenter tantam turbam dimittere, quæ occultis itineribus ad locum insidiis aptum perveniat. Nam ut optime compositis agminibus taciti pergerent: solo tamen pedum motu strepitum excitari necesse fuit. Jam si quis dicat, neminem illis fuisse obvium, quia omnes regionis incolæ desertis agris in urbem confugerant: certe paulo post narrabitur, antequam proxime urbem accederent Israëlitæ, eorum adventum cognitum fuisse à rege Ai. quod vix absque speculatoribus fieri potuit. Jam ut demus neminem in agris occurrisse: præterire tamen difficile fuit, & noctu insidias locare in loco opportuno, illicque considere, quin aliquo se indicio proderent. Quod ad consilium Josue, quamvis minore turba negotium posse confici prospiceret, coactus tamen videtur recenti adhuc populi trepidatione diligentius cavere, ne quid tentaret cum periculo. Nam si pauci ab exercitu dimissi essent, forte refugissent provinciam, qua in discrimen conjiciebantur. Deus interea plusquam clementer populo suo indulget, cui hostes tam facile vincendos tradit. Mirificus vero favor in eo præsertim apparet, quod omnes ea cæcat, ne quidquam de insidiis subolfaciant. Nec vero dubito, ubi dicitur eos nescivisse, quin scriptor historiæ rarum & insolitum Dei beneficium commendet, quia triginta millia quæ Josue comitabantur, deinde quinque alia, quasi umbra manus suæ protexerit, ut omnes hostes laterent. Jam ubi quinque millium fit mentio, non ita interpretor quasi novas insidias submiserit Josue, acsi multitudo jam nimia non sufficeret: sed nunc demum ostendit quomodo triginta quinque quæ armaverat hominum millia distribuerit. Quorsum enim tantæ multitudini tam exiguum subsidium? Jam idem locus designatur qui ante, ubi subsistere jussi sunt: quod in duas turmas non quadraret.

15. *Et profligati sunt Josue.*] Alterum stratagema, quod fugam simulando, hostes procul abstrahunt, ne sit illis deinde in urbem receptus. quia ante flagravit incendio, quam suspicarentur quidquam sibi mali à tergo metuendum esse. Dum ergo Israëlitas quasi victos persequitur rex Ai, pars exercitus, quæ versus Bethel latebat, satis habuit temporis ad capiendam urbem, ut sero agnoscerent cives prorsus se periisse. Nam quum jam ante repulsi passim trucidarentur, conspecta urbis flamma desperatione fracti sunt, & undique circumventi, ne quis effugeret. Quod hic quærunt nonnulli, dolone & per insidias liceat hostes opprimere, ex crassa imperitia nascitur. Certum enim est non feriendo solum geri bella, sed eos censeri optimos duces, qui arte & consilio pollent magis quam impetu: deinde ut quisque longo usu factus est veterator, ita optimum esse militem. Ergo si legitimum sit bellum, extra controversiam est, consuetis vincendi artibus patefactam esse viam: modo ne vel pactis induciis, vel alio modo fidem datam fallamus.

17. *Nec remansit quisquam.*] Liquebit ex contextu, deprehensos fuisse aliquos in urbe & occisos: ideoque tenendum est, non omnes absque exceptione eruptionem fecisse, ut senes quoque & fœminæ & imbellis turba se in campos projecerint: sed sensus est, nihil ad custodiendam urbem relictum fuisse præsidii. Idem & de Bethel pronunciat: unde conjicere promptum est, Bethel, quia exiguum erat oppidulum, militasse sub alieno ductu. Hinc factum est, ut propria urbe quam tueri non poterant, relicta & deserta, omnes suas vires obtulerint regi Ai, cujus forte tributarii erant. Porro an ad regem Ai profecti sint ante adventum populi Israëlitici, ut conjunctis copiis pugnarent, incertum est. Probabilis tamen conjectura est, quia pares non erant ad resistendum, ex compacto in urbem munitam & magis populosam venisse. Certe non aliter putarunt se fore salvos, quam si sub umbra vicinæ urbis quæ longe excellebat, conservarentur.

18. *Dixit autem Jehova.*] Docet hic locus, vel rara urbis munitione, vel audacia civium, vel trepidatione populi Israëlitici redditam fuisse difficilem victoriam; quia Deus hastæ elevatione se urbis fore expugnatorem promittit. Porro in re indubia supervacuum fuisset symbolum. Sollicitos ergo & perplexos fuisse animos oportet, quando Deus fiduciæ vexillum manu Josue attollit ne fatiscant. Quanquam paulo post notatur diversus finis, ubi dicitur, insidias hoc modo fuisse excitas, & cucurrisse. Quod si illud surgendi signum fuit, non conveniet, in hasta ostensam fuisse victricem Dei potentiam, quæ dubitationem omnibus eximeret. Verum quia non exprimitur, militibus ad insidias dispositis causam exeundi fuisse quod hastam viderint, fieri potest ut sponte progressi sint, vel quia opportunum erat tempus, vel quia clamor & strepitus admonuit jam commissum esse prælium. Nec vero credibile est, longo spatio interposito conspectam ab illis fuisse hastam: præsertim quia Josue in valle substiterat. Adhæc, si dicamus elevationem hastæ quæ alio spectabat, illis quoque profuisse ut magis animarentur, in eo nihil erit absurdi. Hoc quidem fixum manere debet, solenni tessera certiores de felici prælii eventu fuisse redditos: deinde non aliud fuisse Josue consilium, quam suos ex Dei mandato incitare. Sequitur enim tandem, Josue non retraxisse manum nisi urbe capta, hostibus ubique deletis, belloque illo profligato. Unde apparet, in medio conflictu gestasse quasi insigne triumphi, ne de successu Israëlitæ ambigerent. Quamvis enim eos juberet manus conserere, & armis fortiter uti: simul tamen clare denunciabat eos jam vicisse. Etsi vero seriem rei gestæ nonnihil obscurat, quod bis idem repetitur: summa tamen satis liquet: filios Israël retrocessisse metum fingendo, nec ante initium pugnandi esse factum quam cives Ai à reditu & urbis suæ defensione exclusi essent: postquam vero confligere cœperant duo exercitus, alios surrexisse ex insidiis: tantamque fuisse festinationem, ut flamma ex incendio erumperet, quum terga verterunt hostes: unde conjicere licuit, urbem ab Israëlitis teneri: sed præcipuam stragem fuisse editam, ubi in occursum prodierunt qui in urbe erant: quia tunc undique deprehensi nihil amplius remoræ attulerunt vel resistendo, vel fugiendo. Ergo desperatione exanimes, & simul in angustias redacti, passim cæsi fuerunt. Quod autem subjicitur non ante editam fuisse in urbe stragem, quam reversi sunt qui fugam simulaverant, ita interpretor, conjunctis viribus irrupisse, ut collecta præda occiderent quicunque adhuc erant residui. Si quis excipiat, quum prælium committeretur, fuisse exustam: respondeo, ignem quidem fuisse suppositum, ut cognosceret uterque exercitus, Israëlitas ea potiri: sed non fuisse consumptam incendio. Neque enim momento temporis prædam rapere & abigere promptum fuit, imo vasa & bonam copiam supellectilis extra efferre: absurdum vero fuisset, quæ Deus spolia concesserat, ultro perdere. Videmus ergo primum ignem, delendæ totius urbis causa non fuisse accensum; sed quia pars urbis flagrabat, indicium fuisse expugnationis: quanquam absque sanguine & sudore per apertas portas Israëlitæ ingressi sunt. Idque paulo post confirmatur, dum adscribitur incendium ipsi Josue: non tantum quia ejus ductu urbs fuit exusta, sed quia reversus à prælio funditus diruendam curavit: sicuti mox additur, posuisse in acervum lapidum, ut perpetua esset vastitas.

25. *Fuitque numerus.*] Sensus non est, omnes qui occisi sunt fuisse incolas Ai: sed quicunque illic

habi-

habitabant fuiſſe occiſos, ut ne unus quidem effugerit. Ante enim viſum fuit, cives Bethel ſimul fuiſſe permixtos: neque poſtea fiet ejus urbis mentio. unde elicitur probabilis conjectura, relicto oppido parum munito, in locum tutiorem ſe contuliſſe, quem ſperabant facile poſſe defendi. Simpliciter ergo verba ſonant, omnes qui egreſſi erant, & qui in urbe reperti ſunt, ad unum fuiſſe interfectos. Quanquam ſi cui magis placet, numerum huoc reſtringi ad ſenes, ægrotos, pueros, & mulieres, quorum ſtrages intra muros fuit edita, non contendam. Si tamen reputamus, urbi non adeo amplæ nec populoſæ conjunctum fuiſſe oppidulum, magis probabile eſt, qui in acie ceciderunt, ſimul comprehendi.

26. *Joſue non reduxit.*] Quia haſtam tollendo, ſignum & teſſeram bene ſperandi quaſi è cœlo dabat, non ante deſtitit in ejus intuitu defixos retinere ſuorum animos, quam urbe potiti eſſent. Qua perſeverantia ſatis probavit, quam ab ambitione remotus foret: tantum abeſt ut quicquam vanæ oſtentationis præ ſe tulerit. Perinde enim fuit, acſi ducis munere ſe abdicans totam victoriæ laudem in Deum transſcriberet. Quam robuſtus eſſet bellator, ex aliis locis patet. Nunc ergo libenter defunctus eſſet militaribus officiis: idque ad exiſtimationem ac gloriam fuiſſet longe aptius. Atqui tanquam manu ad haſtam alligata, tantum hortatur ſuos milites, ut in Deum ſolum reſpiciant, cui reſignant prælii ſucceſſum. Cæterum ita feriando plus profecit quam ſi magnos hoſtium acervos hinc inde manu proſtraſſet: ſimulque ejus otium qualibet agilitate laudabilius fuit.

29. *Regem Ai.*] Quanquam videtur in regem fuiſſe aſperior, ut populi odia expleret: mihi tamen dubium non eſt, quin fideliter exequi ſtuduerit Dei judicium. Solent quidem victores regibus captis parcere, quia aliquid venerationis trahere ſecum videtur eorum dignitas: verum inter gentes illas alia fuit regum conditio, in quibus præcipue oſtendere voluit Deus quantopere deteſtaretur quæ tamdiu toleraverat ſcelera. Nam quum omnes exitio eſſent addicti, merito in ipſis capitibus à quibus interitus cauſa manabat, ſeverior & atrocior apparuit Dei vindicta. Adde quod inflicta regibus ignominia, vulgus magis probroſum reddidit, ne importuna miſericordia populus ad omnes delendos ſegnior foret vel remiſſior. Et Deus conſulto regem vivum tradidit in manum Joſue, quo inſignior eſſet atque ad exemplum notabilis ejus pœna. Si promiſcue cum aliis occubuiſſet in conflictu, ab hac peculiari infamia fuiſſet exemptus. Nunc poſt mortem quoque in ejus cadaver animadvertit Deus. Imo poſtquam ſuſpenſus fuit, projicitur ad portam urbis, ubi è ſolio judicia exercuerat, & monumentum erigitur ad poſteros continuandi dedecoris cauſa. inſeritur tamen ſepultura: ut ſciamus nihil fuiſſe geſtum tumultuoſo impetu. quia diligenter ſervavit Joſue quod Moſes in Lege præſcripſerat: nempe ut qui in Deut. 21.
patibulis ſuſpenſi erant, ante Solis occaſum tollerentur, verſ. 23.
quia execrabile eſt ejuſmodi ſpectaculum. Et certe quum mortuos ſub terra recondere humanum ſit; laniandos feris projicere vel avibus, immane eſt. Ergo ne populus ad barbariem aſſueſieret, Deus maleficos ita ſuſpendi permiſit, ne plus uno die penderent inſepulti. Quo autem ad officium, quod alioqui facile neglectum fuiſſet, magis attenderet populus, pronunciat Moſes maledictum eſſe quiſquis pendet in ligno: acſi diceret, terram illo mortis genere contaminari, niſi ſtatim è medio tollatur offendiculum.

30. Tunc ædificavit Joſue altare Jehovæ Deo Iſraël in monte Ebal,
31. Quemadmodum præceperat Moſes ſervus Jehovæ filiis Iſraël: ſicut ſcriptum eſt in
Exod. 20. libro Legis Moſis, altare ex lapidibus integris, ſuper quos non levaverant ferrum: & im-
verſ. 25. molaverunt ſuper illud holocauſta Jehovæ, & ſacrificaverunt hoſtias proſperitatum.
Deut. 27. verſ. 5. 32. Scripſit quoque ibi in lapidibus repetitam Legem Moſis, quam ſcripſit coram filiis
Iſraël.
33. Univerſus autem Iſraël, & ſeniores ejus, & præfecti, & judices ejus ſtabant hinc &
inde ad arcam coram ſacerdotibus Levitis portantibus arcam fœderis Jehovæ, tam pere-
grinus quam indigena: dimidia pars ejus contra montem Garizin, & dimidia pars ejus
contra montem Ebal: quemadmodum præceperat Moſes ſervus Jehovæ, ut benediceret
populo Iſraël primum.
34. Et poſthæc legit omnia verba Legis, benedictionem & maledictionem, ſecundum
id totum quod ſcriptum eſt in libro Legis.
35. Non fuit quidquam ex omnibus quæ præceperat Moſes quod non legerit Joſue
coram univerſo cœtu Iſraël, & mulieribus, & parvulis, & peregrinis verſantibus in medio
ipſorum.

30. *Tunc ædificavit.*] Hoc ſibi primum extraordinarium ſacrificium offerri Deus in terra Chanaan voluerat, quo teſtata fieret populi gratitudo, & ſolenni ritu terra inciperet conſecrari. Neque enim ante libere & in proprio ſolo id fieri potuit, donec regio aliqua vacua contigiſſet. Duo autem ſimul
Deut. 27. mandaverat Deus: ut in monte Ebal altare extrue-
v. 2,3,4. rent: deinde ut lapides duos ſtatuerent ac linerent calce, in quibus Legem deſcriberent, ut in tranſitu quibuslibet ejus lectio eſſet expoſita. Utrumque nunc legimus fideliter fuiſſe præſtitum. Tertium præceptum erat de recitandis benedictionibus & maledictionibus: quod etiam Joſue non minore diligentia exequutus eſt. Nunc ut ab altari incipiam, dicitur ſecundum Dei mandatum fuiſſe compoſitum ex lapidibus impolitis. Integri enim lapides ſuper quos ferrum non aſcendit, vocantur rudes nulloque artificio formati. Hoc de altari cujus nunc fit mentio, ſpecialiter traditur Deuteronomii 27. Verum idem in genere de aliis omnibus ante proditum fuerat. In ratione fruſtra allegoriam fabricant interpretes: manum & induſtriam hominum prohiberi, quia ſimulatque afferimus noſtra commenta, vitiatur Dei cultus. Vere quidem hoc & ſcite dicitur: ſed extra locum: quia non aliud fuit Deo propoſitum, quam vetare perpetua altaria. Scimus enim hanc fuiſſe rite ſacrificandi legem, ut unum omnibus eſſet altare, tum ad fovendum inter eos conſenſum, tum ut omnibus corruptelis obviam iretur, ne qua obreperet adventitia ſuperſtitio, denique ut religio una & ſimplex maneret: quia ex altarium varietate proclivis fuiſſet lapſus ad diſcordiam. Ita diſtractus fuiſſet populus, & diſſipata ſincera pietas. Jam vero locum eligere non fuit in arbitrio populi: ſed Deus id ſibi paſſim apud Moſen vendicat. Ergo exercitia pietatis reſtringit ad eum locum, ubi poſuerit memoriam ſui nominis. Porro quia non ſtatim patefacta fuit Dei voluntas, nec locus deſignatus:

ne interea cultus ejus cessaret, permissum fuit ubi Arca stationem haberet, altare sternere: sed ex indigesta lapidum congerie, vel ex cespitibus, ut esset temporarium duntaxat. Notent lectores, optionem datam fuisse populo ut facerent ex lapidibus asperis, ne forma venerationem afferret, vel ex terra quæ sponte deflueret. In summa, hoc ad commendationem perpetui altaris valuit, ex quo montem Sion elegit Deus. Quamobrem dicitur in Psalmo, Lætatus sum, quia stabunt pedes nostri in atriis tuis Jerusalem. Quæ alii pacifica vertunt, ego non abs re sacrificia prosperitatum: quia vel ad petendos felices successus offerebantur, vel ad gratias agendas, & nomen Hebraicum non male convenit: ut plenius apud Mosen reperient lectores.

Psal. 122. vers. 1, 2.

32. *Scripsit quoque in lapidibus.*] Diversa fuit lapidum de quibus nunc agitur ratio; in quibus voluit Deus semper extare Legis suæ monumentum, ut tanquam oppositis claustris munita esset pura religio contra superstitiones Ægypti. Itaque calce illiti erant, quo magis essent conspicui, & distinctior lectio scripturæ. Eorum vero sententiæ libenter subscribo, qui per Legem repetitam intelligunt exemplar descriptum: quod vulgus copiam vel duplum nominat. Quanquam mihi credibile non est, totum volumen illic fuisse exaratum: nec vero lapides quamlibet magni tam prolixos sermones capere poterant. Itaque Legis nomine summam & sanctiones notari existimo: unde palam factum est, etiam exteris qui terram ingrediebantur, quisnam Deus illic coleretur: & sublata fuit erroris excusatio, dum Lex non in libro recondita, sed omnium oculis patefacta fuit. Denique quamvis muti essent sacerdotes, clare lapides ipsi loquuti sunt.

33. *Universus autem.*] Tertium specimen obedientiæ, quod omnes tribus Israël locavit Josue in monte Garizin & in monte Ebal, ut senis ordinibus inter se responderent. Sic enim dispositæ erant, ut sex tenerent montem Ebal, totidem è regione starent in monte Garizin. Levitæ autem medium spatium occupabant cum arca fœderis, ut Deus undique à suo populo circumdaretur. Dicitur vero Josue stetisse ut benediceret populo primum: nempe quia Dei consilium fuit, populum suaviter & amabili comitate ad se allicere. Etsi enim Moses, quo perstringat populi contumaciam, maledictiones tantum commemorat: certum est tamen fuisse quasi accidentales: quia genuina hæc fuit ratio, ut benedictiones ad obsequium flecterent parum alioqui morigeros. Verum ubi nihil profuit tam humana invitatio, additæ sunt maledictiones in novum subsidium & remedium. Deus amplam mercedem pollicitus fuerat servis suis qui Legi obedirent. Rursum propositis maledictionibus transgressores terruerat. Nunc coguntur singuli ejus judicio palam subscribere, dum ad singulas sententias respondent Amen. Hoc enim modo non solum audiunt se damnari ore Dei, sed tanquam missi ab eo præcones quæ ipsos maneat pœna denunciant. Similis promulgatio facta erat in planitie Moab ultra Jordanem: sed nunc sanctius astringuntur, & agnoscunt qua lege habitaturi sint in terra Chanaan. Accessit non leve pondus, quod parvuli quoque adhibiti sunt testes.

CAP. IX.

Quum autem audissent omnes reges qui erant trans Jordanem in monte, & in planitie, & in toto tractu maris Magni è regione Libani, Hitthæus, Amorrhæus, Chananæus, Pherisæus, Hivæus, & Jebusæus:

2. Congregaverunt se pariter ad pugnandum cum Josue & Israël uno consensu.

3. Habitatores vero Gibeon audientes quod fecerat Josue urbi Jericho & Ai,

4. Egerunt etiam ipsi callide. Nam abierunt, & finxerunt se legatos esse, & tulerunt saccos vetustos in suis asinis, & utres vini vetustos, & ruptos ac colligatos,

5. Et calceamenta vetusta & resarta in pedibus suis, & vestes vetustas super se, & totus panis viatici eorum aridus ac mucidus.

6. Perrexerunt ergo ad Josue in castra in Gilgal: dixeruntque ei & viris Israël, E terra longinqua venimus, itaque nunc percutite nobiscum fœdus.

7. Tunc responderunt viri Israël ad Hivæum, Forte in medio mei tu habitas, & quomodo percutiam tecum fœdus?

8. At illi dixerunt ad Josuam, Servi tui sumus. Quibus ait Josue, Quinam estis? & unde venistis?

9. Responderunt ei, E terra longinqua valde venerunt servi tui in nomine Jehovæ Dei tui. Audivimus enim famam ejus, & quæcunque fecit in Ægypto:

10. Quæcunque item fecit duobus regibus Amorrhæi qui erant trans Jordanem, Sihon regi Hesbon, & Og regi Basan in Astaroth.

11. Dixeruntque nobis seniores nostri, & omnes habitatores terræ nostræ, Tollite in manu vestra escam pro itinere, & ite in occursum eorum, ac dicite illis, Servi vestri sumus, & nunc percutite nobiscum fœdus.

12. Iste est panis noster, calidum pro viatico paravimus è domibus nostris quo die egressi sumus ut veniremus ad vos, nunc autem aruit, & siccus est.

13. Et isti sunt utres vini, quos impleveramus novos, & ecce rupti sunt. Et ista vestimenta nostra, & calceamenta nostra vetustate attrita sunt ob longum iter.

14. Sumpserunt ergo viri de viatico eorum, & os Jehovæ non interrogaverunt.

15. Et fecit cum eis Josue pacem, & percussit cum eis fœdus quod sineret eos vivere, juraveruntque eis principes congregationis.

1. *Quum audissent.*] Quando reges istos minime ab initio latuit populi adventus, certum est divinitus securitate vel potius socordia inebriatas fuisse eorum mentes, ne facta conspiratione protinus occurrerent. Fuit enim nimii stuporis, non ante sibi prospicere, quam dum clade duarum urbium violenter excitati sunt è suo veterno. Nam quia commune erat bellum, quædam voluntaria fuit deditio, nullum

lum vicinis subsidium mittere, imo non habere paratum exercitum, qui pro earum defensione validam impressionem faceret. Verum hoc modo pepercit Deus suorum infirmitati, quibus conjunctæ tot gentium vires non parum formidinis attulissent. Certum ergo est, earum desidia & torpore Israëlitas factos fuisse expeditiores. Spatium enim datum interea fuit, quo seipsos colligerent: & qui solis hostium nominibus fuissent turbati, ad eos axcipiendos se per otium comparant. Ita quamvis reprobi nihil non muliri cupiant ad perdendum Ecclesiam: Deus tamen ut nocendi facultatem adimat, dissipat & pervertit eorum consilia: imo spiritum vindemiat. Ab altera parte se prodit furiosa audacia, quod manifesto miraculo non flectuntur, quo minus inexpugnabili Dei potentiæ sa tanquam rabidæ belluæ opponant. Fama ad eos allata fuit de expugnatione urbis Jericho. An hominum consilio vel industria? an conatu? an machinis eversa fuerat? Imo sponte muri corruerant. Qua igitur fiducia ad arma contra cælum suscipienda conspirant?

3. *Habitatores vero Gibeon.*] Soli habitatores Gibeon repudiato bellandi consilio, ad fraudem animos applicant, ut prætextu longæ distantiæ pacem impetrent. Porro odiosum erat apud vicinos id tentare: quia id erat quodammodo facere discessionem, januam aperire Israelitis, vires sociorum diminuere. Etsi autem reprehensione digna fuit stulta credulitas Josue & procerum, quibus nulla religio fuit, re nondum comperta inconsiderate pacisci: Deus tamen qui educere solet lucem è tenebris, id vertit suis in bonum: quia relaxatio illis data fuit, ut in solo pacato consisterant. Recte quidem & prudenter Gibeonitæ, dum sibi quidvis potius ferendum statuunt, quam frustra resistendo, magis Deum in se provocare. Sed fraude & illicitis artibus circumvenire quos cupiunt habere propitios, non minus absurdum & ridiculum, quam rationi & æquitati adversum fuit. Quæ enim potuit esse fœderis stabilitas, quod nonnisi crassa fraude subnixum erat? se alienigenas ex regione procul dissita venisse simulant. Cum larvis ergo paciscitur Josue: nec quidquam obligationis contrahit, nisi secundum eorum verba. Ita calliditas qua se insinuabant, nihil prodesse debuit. Verum ut major adhuc vigebat inter homines intagritas: satis illis fuit vel errore extortum jusjurandum: quod certo persuasi erant populum Israel non violaturum. Quod dicitur, ipsos etiam egisse callide, perperam referunt ad stratagema quo usus fuerat Josue in fallendis civibus Ai: nec minus inscite alii trahunt ad tempus Jacob, cujus filii Levi & Simeon fraudulenter oppres- Genes. 34.
serant Sichimitas. Atqui potius subest antithesis inter hostilem apparatum regum, & occultam vafritiem qua ipsi adorti sunt Josue. Postquam ergo dictum fuit, alios conjurasse ut simul descenderent in apertum certamen, subjicitur Gibeonitarum dolus: ideoque sensus est, negotium oblatum fuisse ipsi Josue non tantum à professis hostibus, qui se ad pugnandum congregaverant: sed à callida unius gentis simulatione. Quæritur tamen quorsum tam anxie laboraverint in re minime necessaria. Videbimus enim, alibi, jussos fuisse Israëlitas omnibus pacem offerre, quo deinde justum & legitimum bellum indicerent. Sed quia passim vulgatum erat, eos sedem habitationis quærere in terra Chanaan (quod assequi non poterant nisi profligatis incolis) constituunt Gibeonitæ non aliter ad misericordiam posse flecti quam fallacia delusos: quia nunquam sponte & scientes passi fuissent quam invaserant terram ab aliis occupari. Imo quia præceptum de omnibus perdendis innotuerat, hæc necessitas eos ad astutiam compulit, quia spes omnis salutis impetrandæ adempta erat. Et hac etiam ratione paulo post fraudem necessitate expressam deprecantur. Exoritur tamen hic quæstio: quia mox axcipiunt Israëlitæ sibi non esse liberum pacisci cum gentibus Chanaan, sed omnes sibi essa exterminandas. Hæc certe duo inter se discrepant: ad deditionem hortari, neque supplices & voluntarios admittere. Verum quamvis Deus pro more & usu consueto jura belli servari voluerit, atque ita sub conditione pacem offerri si modo cederent: tentari duntaxat voluit gentium illarum animos, ut propria obstinatione accerserent sibi exitium. populo autem Israëlitico denunciatum erat, ut funditus eas perderet: hinc merito sumitur hæc sententia, non posse tolerari qui in terra Chanaan habitant, quibuscum fœdus percutere nefas erat. Ac utrumque diserte postea exprimetur, omnes pertinaciter bellum gessisse, quia Dei sententia fuerat ut indurarentur corda eorum & perirent. Unde colligere licuit, servari non posse qui morti addicti erant. Si quis objiciat, Gibeonitas quum pacem ultro appeterent, fuisse igitur exemptos: respondeo, Israëlitas non expendere in præsentia solennem illum ritum, qui effectu carebat: sed promissionem solam cum mandato Dei arripere. Ita fit ut nullam spem rasiduam faciant: quia simpliciter & præcise mandatum fuerat ut omnibus ad unum interfectis, terram purgarent, & succederent in locum mortuorum.

6. *Perrexerunt ergo.*] Dixi summo jure evanidum & irritum fuisse ejusmodi fœdus. Quid enim dum fiunt voti compotes adipiscuntur, nisi ut salvi sint, si ex remota & longinqua orbis plaga venerint? Et quo sæpius idem mendacium inculcant, pactionem magis ac magis abrogant dolo elicitam: quando nonnisi in hæc verba concipitur, Ne quid molestiæ afferant Israëlitæ populo alieno & procul dissito: præsertim quum omnes incolas terræ Chanaan nominatim excludant Israelitæ. Nullum igitur ex fraude pretium obtingere illis debuit. Nihilo etiam magis eos juvat, quod fallaci nominis Dei prætextu obnubilant meotem Josue. Obtenduot se venisse in nomine Dei: acsi profiterentur se Deo dara gloriam: & quidem Deo Israëlis. ubi subest tacita superstitionum quibus assueti erant rejectio. Nam si verum est, miraculorum quæ in Ægypto edita erant fama permotos venisse, summam potentiam concedunt Deo Israëlis licet incognito.

14. *Sumpserunt ergo viri.*] Insipida sunt commenta, gustasse panem, ut ex sapore colligerent an vetustate esset rancidus: vel epulo fœdus confirmasse. Potius enim (meo judicio) perstringitur nimia credulitas, quod leviter acquieverint fabulosæ narrationi, & dum attenti sunt ad solum panem, non reputaverint figmentum illud colore destitui. Et certe nisi hebetati fuissent eorum sensus, multa statim occurrissent ad refutandos Gibeonitas. Sed quia interdum contingit, acutissimos oculos inani spectaculo perstringi: gravius damnatur eorum error, quod sciscitati non sunt quid Deo placeret. In promptu erat remedium, si nihil aggressi essent nisi præeunte oraculo. Res vero digna erat de qua sedulo inquirerent. Signum ergo crassæ incuriæ fuit, quum præsto adesset sacerdos qui per Urim & Thummim responsum à Deo peteret, de re obscura inconsiderate decernere, acsi nullum consilium suppeteret. Quo minus excusabilis fuit eorum temeritas cum tam supino gratiæ Dei neglectu conjuncta.

16. Post tres autem dies à fœdere cum illis inito, audierunt quod propinqui essent ipsis, & in medio ipsorum habitarent.

17. Profectique sunt filii Israël, & venerunt ad urbes ipsorum die tertio. Urbes autem eorum erant Gibeon, Chephirat, Beeroth, Ciriat-jearim.

18. Et

18. Et non percusserunt eos filii Israël, eo quod jurassent eis principes congregationis per Jehovam Deum Israël: & murmuravit tota congregatio contra principes.

19. Tunc dixerunt omnes principes ad totam congregationem, Nos juravimus eis per Jehovam Deum Israël, ideo nunc non possumus attingere eos.

20. Hoc faciemus eis, servabimus eos vivos, ne sit contra nos ira propter jusjurandum quod juravimus eis.

21. Dixerunt itaque illis principes, Vivant, & cædant ligna, & fodiant aquam toti congregationi, quemadmodum loquuti sunt eis cuncti principes.

22. Vocavit itaque eos Josue, & loquutus est ad eos, dicendo, Ut quid decepistis nos, dicendo, Remoti sumus à vobis valde, quum in medio nostri habitetis?

23. Nunc ergo maledicti estis: nec delebuntur ex vobis servi, & cædentes ligna, & fodientes aquam pro domo Dei mei.

24. Qui responderunt ad Josue, atque dixerunt, Quum renunciando renunciatum fuit servis tuis, quomodo præceperat Jehova Deus tuus Mosi servo suo, ut daret vobis terram, & disperderet omnes habitatores terræ à facie vestra, timuimus valde animabus nostris à facie vestra, & fecimus istud.

25. Et nunc ecce sumus in manu tua: sicut placet, & sicut rectum est in oculis tuis ut facias nobis, facies.

26. Et fecit eis ita: liberavitque eos de manu filiorum Israël, nec interfecerunt eos.

27. Constituitque eos Josue eo die cæsores lignorum, & haustores aquæ congregationi, & altari Jehovæ usque in hunc diem in loco quem elegerit.

16. *Post tres autem dies.*] Quod triduo post errore deprehenso castigata fuit eorum levitas, ea pœnæ celeritas plus infamiæ & pudoris incutere debuit. Sic enim cagnitum fuit, eos per ignaviam & socordiam plusquam turpiter fuisse lapsos, quia de re propemodum ante oculos exposita inquirere non sustinuerint. Quod pacatum est illis iter in ea regione, secure urbes ingrediuntur, liberum reperiunt commeatum, id fit paterna Dei indulgentia, qui non solum ignoscit eorum delicto, sed in bonum vertit quod merito damnosum illis fuisset. Hic vero narratur, non sævisse filios Israël hostiliter in illa regione: quia Gibeonitis promissa jurejurando interposito fuerat incolumitas. Nunc primo quæritur, an ulla religio tenuerit filios Israël, quibus nihil minus in animo fuerat, quam fidem suam impostoribus obstringere. Suboritur deinde alia quæstio, an non fuerit in arbitrio populi, quod stulte & perperam duces promiserant, rescindere. Quantum ad thesin spectat, jurisjurandi religio eousque sancta apud nos esse debet, ne erroris prætextu à pactis discedamus, etiam in quibus fuimus decepti: quando sacrum Dei nomen totius mundi opibus pretiosius est. Quamvis itaque parum considerate juraverit quispiam, nulla jactura vel dispendium fidem ejus solvet. Nec dubito
Psal. 15. vers. 4. quin hoc sensu dicat David, veros Dei cultores si juraverint in malum, non mutare: quia damnum perferent potius, quam promisso retractando contemptui exponant Dei nomen. Statuo igitur, si sola in rationem veniat privata utilitas: quicquid jurando promiserimus præstandum est. Atque ex verbis apparet, veritos fuisse Israëlitas ne Dei sui nomen infamiæ subjicerent apud gentes Chanaan. Emphatice enim positum interpretor, Quia juraverant per Deum Israël. Verum peculiaris ratio liberum fecit Israëlitis dolosæ pactioni non stare: quia non tantum suo jure cesserant: sed perperam deciderant ea Dei mandato, quod vel in minimo apice attingere fas non erat. Penes ipsos non erat, aut victis parcere, aut ferre deditionis leges. Non e tanquam de negotio sibi permisso transigunt. Videmus itaque ut nomen Dei bis profanaverint, dum prætextu juramenti pertinaciter defendunt quod stulte promiserant. Quod autem tantum defert vulgus suis ducibus, ut manus abstineat à Gibeonitis, in eo se prodit seculi integritas. Promptum enim alioqui fuisset eludere, paucorum hominum placito non teneri totum populum: sicuti olim à Romanis pax Caudina repudiata fuit, in quam soli Consules & Legati ac Tribuni, Senatus & populi injussu juraverant. Plus ergo laudis meretur rudis illa simplicitas, in qua major viguit religio, quam nimis arguta disquisitio, in qua sibi hodie placet ac plaudit major pars hominum. Etsi autem indignatur populus, duces plus æquo sibi sumpsisse, modestiæ tamen est quod non ultra murmur & strepitum progreditur.

20. *Hoc faciemus eis.*] Quamvis ex pacto vitam concedant Gibeonitis, non tamen nisi dimidia ex parte ratum habent fœdus. Nam quum plena Gibeonitis præstanda esset incolumitas, nunc libertas vita ipsa charior eripitur. Unde conjicimus, Josue cum reliquis, ut in re dubia & perplexa, medium aliquid excogitasse, ne prorsus inane esset jusjurandum. Præcipua quidem hujus consilii ratio fuit, multitudinem placare: quia tamen indigne ferebant verba sibi esse data à Gibeonitis, vafritiem ulti sunt, ne impunitas ludibrium augeret. Porro fuit hæc dura conditio, non tantum addici ad operas serviles, sed abstrahi à suis domibus, ut vagam & erraticam vitam agerent. Calonum munus illis injungitur, vile non minus quam laboriosum. Sed cumulus molestiæ est, ligna cædere & haurire aquam, ubicunque Deo placuerit Arcam locare.

22. *Vocavit eos Josue.*] Quia tristem sententiam & acerbam laturus erat, præfatur nihil se iniquum statuere, quia nihil minus conveniat, quam dolos & fallacias suis auctoribus lucrum afferre. Expostulat igitur quod mentiendo periculum à se depulerint. deinde mox pronunciat maledictos esse: qua voce interpretor culpam servitutis in illos rejici, quod nihil perferant durius quam promeriti sunt dolo vel perfidia: acsi diceret, damnationis quam profert materiam in ipsis residere. Asperum quidem, nullum temporis finem dari laboribus quibus mancipantur: sicuti & verba sonant, Nunquam desinent ex vobis esse servi: sed nihil injuriæ fieri illis pronunciat, quia sponte vel suo vitio maledicti sint. Ipsi quidem objecta quæ eos coëgit necessitate, crimen extenuant: neque tamen pœnam detrectant, qua agnoscunt juste se castigari. Fieri quidem potest, ut metu oppressi nihil recusaverint: imo placide nec sine assentatione impositis sibi legibus acquieverint. Quid enim proficerent litigando? Verum quia male sibi conscii erant, nec poterant crimen prorsus diluere: non dubito quin secum valde humaniter agi censuerint, modo salva esset vita.

CAP. X.

QUum audisset Adonizedec rex Jerusalem quod cepisset Josue Ai, & eam perdidisset, (quemadmodum fecerat Jericho & regi ejus, quod sic fecisset Ai & regi ejus) & quod pacem fecissent habitatores Gibeon cum Israël, & essent inter ipsos:

2. Tunc timuerunt valde, quod civitas magna esset Gibeon tanquam una è civitatibus regiis, quia major erat quam Ai, omnesque viri ejus fortes.

3. Propterea misit Adonizedec rex Jerusalem ad Hoham regem Hebron, & ad Piram regem Jarmuth, & ad Japhiam regem Lachis, & ad Debir regem Eglon, dicendo,

4. Ascendite ad me, & suppetias ferte mihi, ut percutiamus Gibeon, quia pacem fecit cum Josue & filiis Israël.

5. Congregati sunt itaque, & ascenderunt quinque reges Amorrhæi, rex Jerusalem, rex Hebron, rex Jarmuth, rex Lachis, rex Eglon, ipsi & omnes exercitus eorum, & castrametati sunt juxta Gibeon, pugnaveruntque adversus eam.

6. Miserunt ergo viri Gibeon ad Josue ad castra in Gilgal, dicendo, Ne contrahas manus tuas à servis tuis: ascende ad nos cito, & serva nos, atque auxiliare nobis: congregati enim sunt contra nos omnes reges Amorrhæi habitantes in monte.

7. Ascendit itaque Josue de Gilgal, ipse & universus populus bellator cum eo, omnes potentes viribus.

8. Dixit autem Jehova ad Josue, Ne timeas ab eis: in manum enim tuam tradidi eos, nec consistet quisquam ex eis in conspectu tuo.

9. Et venit ad eos Josue repente: tota enim nocte ascendit de Gilgal.

10. Et contrivit eos Jehova coram Israël, percussitque eos plaga magna in Gibeon, & persequutus est eos per viam ascensus Beth-horon, & percussit eos usque Azecah, & usque Makeda.

11. Dum autem fugerent à facie Israël, & essent in descensu Beth-horon, Jehova demisit super eos lapides magnos è cælo usque ad Azecah, & mortui sunt: plures mortui sunt lapidibus grandinis, quam quos interfecerunt filii Israël gladio.

12. Tunc loquutus est Josue ad Jehovam die qua tradidit Jehova Amorrhæum coram filiis Israël: dixitque in oculis Israël, Sol in Gibeon expecta, & luna in valle Ajalon.

13. Et expectavit sol, & luna constitit, donec ulcisceretur se gens de inimicis suis: Annon hoc scriptum est in libro * Jasar? Stetit ergo sol in medio cæli, nec festinavit occumbere circiter die una integra. * vel, recti.

14. Et non fuit sicut dies illa ante eam nec post eam, qua exaudivit Jehova vocem viri: Jehova enim pugnabat pro Israël.

1. *Quum audisset.*] Quod ante breviter perstrinxerat, nunc fusius prosequitur de conspiratione regum, qui tam in montibus quam in planitie habitabant. Nam ex quo dixerat metu tandem fuisse perculsos, ut commune bellum simul susciperent, abrupta illa narratione mox transierat ad Gibeonitas. Quod autem de regibus communiter dixerat, nunc confert in unius hominis personam: non quod solus Adonizedec timuerit: sed quia omnes alios concitaverit, & dux atque auctor præcipuus fuerit gerendi belli contra Israëlitas. Idque satis exprimitur plurali verbi numero, Quum audisset Adonizedec, timuerunt valde. unde apparet eundem omnibus fuisse animum: sed quia in trepidatione alii cessabant, hunc qui auctoritate pollebat, & propinquior erat periculo, vocasse quatuor alios ad arma. Ergo initio capitis repetitur quomodo societatem coierint quinque reges, ut Israëlitis occurrerent ad propulsandam quæ omnibus instabat cladem. Verum quia se interea dediderant Gibeonitæ, in ipsos primo arma vertunt: tum ut pœnam sumendo quasi de patriæ proditoribus, exemplum statuerent omnibus vicinis: tum ut illis victis terrorem incuterent hostibus, suos autem milites ad fiduciam animarent. Aggredi ergo constituunt Gibeonitas qui sua legatione rupturam fecerant, ut viam patefacerent Israëlitis. Et honestus quidem belli prætextus fuit, eorum mollitiem ulcisci, qui extraneis ad omnia vastanda manum porrigere maluerant, quam vicinos fideliter defendere. Gibeonitæ vero experti sunt quam inutile esset astutum consilium, nisi misericordia Israëlitarum servati essent. Interea passus est Deus eos periclitari, ut hinc liberati, libentius ac placidius jugo se subjicerent.

6. *Miserunt itaque viri Gibeon.*] Series historiæ inversa est: quia certe non expectaverunt Gibeonitæ dum obsiderentur: sed quum viderent armari & instrui exercitum, nec dubium esset quin sustinendi ipsis essent primi impetus, quia omnium odia in se conflaverant: antequam oppugnentur, mature confugiunt ad fidem Josue. Nam eos deserere quibus data fuerat vita, neque rectum, neque humanum, neque fas fuisset. Imo quia fœdus sequuta erat deditio, contra vim & injuriam defendi oportuit. Merito itaque implorant Israëlitas, sub quorum erant clientela: nec vero cunctatur Josue, quia suarum partium esse judicat, quos semel recepit in suam clientelam, tueri. Fefellerant quidem: sed ex quo fraus detecta fuerat, ut eam excusatione interposita confessi erant, venia rursus data fuerat. Ita æquitas & officii religio constrictos tenebat Israëlitas, ne eorum curam abjicerent. Laude tamen digna est Josue promptitudo, quod rogatus absque mora succurrit. Dicitur enim tota nocte iter fecisse: ut pro salute totius populi diligentius festinare non potuerit. Si eadem semper in profanis gentibus valuisset sinceritas, in tempore juvissent potius suos fœderatos quam ulti essent clades ipsis illatas. Neque particula Repente, restringi debet ad unum diem, quasi tridui iter nocte una emensus, postridie Gibeonitis apparuerit. Tantum notatur summa celeritas, quod in crastinum profectionem non distulit. Nam quum ante castra movissent Israëlitæ ab Ai, aut illa vicinia, non ante triduum fines Gibeonitarum ingressi sunt. Ut demus, lente tunc acie disposita fuisse progressos, longius aberat Josue quando nunc ad opem Gibeonitis ferendam fuit accersitus. Vidimus enim Gilgal à transitu Jordanis primam fuisse stationem, ut remotior esset quam Jericho. Si cui videtur absurdum, ex quo ali-

aliquot urbium ditionem occupaverat, retro cursum flectendo, vacuam hostibus reliquisse, in qua deinde recuperanda subeundus esset novus labor: respondeo, non fuisse timendum ne longius obviam prodirent, & expeditionem susciperent magno discrimine & pari molestia plenam. Probabile enim est, dum ad oppugnandam Jericho habitus fuit delectus, mulieres, parvulos, totamque imbellem turbam cum impedimentis in illo pacato angulo substitisse, quum ab opposita ripa Jordanis præsidio essent qui relicti fuerant ex Rubenitis & Gaditis cum dimidia tribu Manasse. Quorsum enim pueros & mulieres alias gravidas, alias puerperas, alias nutrices cum teneris pueris in prælia traxissent? Unde tantæ multitudini annona inter hostium incursiones? unde aquatio quæ tantæ animalium copiæ sufficeret? Sic igitur statuo, Josue & milites ad sua tabernacula reversos esse, ut cum uxoribus & liberis se paulisper reficerent, ac spolia illic deponerent quibus fuerant locupletati.

8. *Dixit Jehova.*] Dubium est, anteverteritne Deus, & Josue oraculo suo armaverit, & extraxerit è Gilgal antequam pedem moveret, an vero jam accinctum confirmaverit. Mihi rectius illud videtur, Josue non temere simulac rogatus fuit, Deo inconsulto prorupisse: sed tandem quum de ejus volontate factus esset certior, arma intrepide & alacriter sumpsisse: præsertim quum nuper ob nimiam facilitatem castigatus fuisset, probabili conjectura elicitur, nihil in re perplexa tentasse nisi ex Dei mandato. Ergo miseros Gibeonitas respexit Deus, quando passus non est suorum auxilio eos destitui. Porro instruitur Josue victoriæ fiducia, ut ipsis succurrat: quia nos acrius Deus promittendo quam jubendo ad præstandum officium exstimulat. tametsi quod uni promittitur, ad omnes pertinet. Sed honoris causa peculiariter deponitur apud Josue quod deinde ad exercitum suum perferat. Neque enim promiscue quibuslibet loquutus est è cælo: sed eximios tantum servos electos Prophetas hac prærogativa ornavit. Porro notatu dignum est, Josue non fuisse Dei promissione abusum ad segnitiem: sed eo vehementius fuisse accensum ex quo de felici eventu fuit edoctus. Multi enim dum fidem ostentant, perversa securitate resides fiunt ac ignavi. Audit sibi in manu esse victoriam: ut potiatur, celeriter ad pugnandum currit. Nam felicem eventum non ut tardior esset vel remissior, sciebat sibi patefactum esse: sed quo majore studio eniteretur. Hinc factum est, ut hostes ex inopinato deprehenderit.

10. *Contrivit eos Jehova.*] Gladiis quidem populi primam stragem edidit: sed propria virtute. Unde colligimus, quoties operatur per homines, nihil decedere ejus gloriæ, quin sibi in solidum vendicet quicquid factum est. Neque enim dum utitur hominum opera, socios advocat in subsidium, vel quidquam ab illis mutuatur: sed quum penes ipsum sit quicquid visum est solo nutu implere, homines quoque ipsos adhibet tanquam instrumenta, ut manu sua & arbitrio regi ostendat. Interea utrumque vere dicitur, hostes vel à Deo, vel ab Israëlitis fuisse profligatos & contritos, quia Deus per Israëlitas eos contrivit. In altera strage clarius apparuit Dei manus, dum grandine prostrati sunt. Et diserte exprimitur, plures fuisse grandine percussos quam manu occisos, ne obscurum esset, victoriam è cælo partam fuisse. Unde rursus colligitur, grandinem hanc non fuisse usitatam: ut naturaliter excitari solent procellæ: plures enim fuissent vulnerati, vel palati ac disjecti, quam repente extincti: deinde nisi eam directe jaculatus esset Deus, pars super Israëlitarum capita cecidisset. Nunc ubi alter exercitus seorsum impetitur, alter vero à noxa immunis tanquam ad auxiliares copias accedit, clare liquet è cælo Deum pugnare. Eodem quoque spectat quod dicitur, Deum projecisse à cælo magnos lapides grandinis. Sensus enim est, extraordinario impetu irruisse, & magnitudine excessisse communem modum. Siquando tempestas in medio prælio coorta alteri parti utilis fuit, signum favoris sui dare visus est Deus: hinc illud, O nimium dilecte Deo, tibi militat æther. Verum hic refertur insignius miraculum, in quo palam Deus virtutem suam exeruit.

12. *Tunc loquutus est Josue Jehovæ.*] Ad verbum ita legitur. quanquam exponunt quidam, Coram Jehova: quia Deum alloqui, quem suppliciter rogandum esse dictat pietas, videtur parum esse consentaneum fidei modestiæ, & continuo post subjicitur, Josue verba sua ad Solem direxisse. Ego vero non dubito, priore membro notari precationem aut votum, altero autem fiduciæ testimonium postquam exauditus est. Soli enim mandare ut se sisteret, nisi impetrata venia, temerarium fuisset ac superbum. Deum itaque consulit & rogat: mox accepto responso, audacter imperat Soli quod Deo placere cognoscit. Atque hæc est vis & prærogativa fidei quam Christus commendat, ut suo imperio subjiciat mon- *Mat. 17. vers. 20.*
tes & maria. Quo enim magis se exinaniunt pii, eo liberalius in eos suam virtutem Deus transfert: & *Luc 17. vers. 6.*
quando fides annexa est verbo, suam in ea potentiam demonstrat. Denique fides à verbo in quo fundata est, imperii fiduciam mutuatur. Ita Helias cælum *1 Reg. 17. & 18.*
clausit, aperuitque suo mandato, & ignem à cælo attraxit. Ita Christus discipulos instruit cælesti potestate, ut sibi elementa subjiciant. Tantum cavendum est, ne quis suo arbitrio ad inconsiderata jussa prosiliat. Qua ratione Josue non ante aggressus est morari & cohibere Solis cursum, quam de consilio Dei probe edoctus. Etsi autem ubi dicitur loquutus esse cum Deo, hoc verbo non satis exprimitur quæ Dei servum in concipiendis precibus decet modestia & submissio: nobis sufficiat breviter subindicari, Josue quod optabat postulasse à Deo, & quum exorasset, liberum & magnanimum fuisse præconem incredibilis miraculi quod nondum contigerat. Nunquam enim coram omnibus tam secure Soli præcipere ausus fuisset, nisi suæ vocationis sibi probe conscius. Alioqui turpe & pudendum probrum subiturus erat. Quod ergo non dubitanter in hanc vocem erumpit, ut sol & luna deflectant à perpetua naturæ lege, perinde est acsi eos adjuraret per immensam Dei potentiam, qua præditus est. Hic autem refulget singularis Dei favor erga Ecclesiam, quod sicuti in gratiam humani generis quotidiano Solis cursu diem à nocte dividit, & molem illam ingentem infatigabili perpetuitate assidue versat: ita ad breve tempus consistere voluit, donec deleti essent Israëlis hostes.

13. *Expectavit sol.*] Non minus intempestive quæstionem movent quidam, quomodo sol steterit in Gibeon, quam inscite expediunt. Neque enim subtiliter Josue Solem locavit in aliquo puncto: ut necesse sit fingere pugnam in solstitio æstivo fuisse commissam: sed quia vergebat in regionem Ajalon, quoad prospicere oculis licebat, illic Josue morari & quiescere illum jubet: ut maneret supra horizontem quem vocant. In summa, retrahitur sol ab occasu ad quem jam inflexus erat. Nec de numero horarum anxie laboro: quia mihi satis est, diem fuisse tota nocte prorogatum. Si quæ illius seculi exstarent historiæ, illic haud dubie celebraretur tam insigne miraculum: ne tamen ambigua sit ejus fides, scriptor libri alibi fuisse proditum commemorat. quanquam periit liber quem citat: nec de nomine Jazar satis convenit. Qui Mosen designari volunt, frigide trahunt ad generales prædictiones quod hic narratur exemplum. Quia electum populum sic appellat Moses, melius quadrabit, rerum gestarum commentarios notari. Ego certe vel Deum vel Israëlem potius, quam auctorem historiæ intelligo.

14. *Et non fuit sicut.*] Iterum postea in gratiam

regis

regis Ezechiæ ordinarium Solis cursum fuisse mutatum legimus apud Jesaiam, & in sacra historia. Nam ut persuasus esset, vitam sibi adhuc productam per quindecim annos, umbra Solis per decem gradus quibus descenderat retracta est. Non ergo præcise negatur fuisse quidquam simile alteri concessum: sed miraculum extollitur tanquam singulare. Quod verbum שמע quidam vertunt obedire, tanquam asperius rejicio. Etsi enim dicitur in Psalmo Deus facere secundum desiderium servorum suorum, quod tantundem valet ac morem gerere: fugere tamen præstat quicquid videtur Deum in ordinem cogere. Simpliciter ergo miraculi præstantia laudatur, quia nihil antea tale visum erat, nec deinde contigerit. Secundo membro versus, tam humanitas Dei & facilitas commendatur in exaudiendo Josue, quam paternus erga populum favor pro quo dicitur pugnasse.

Jesa. 38. vers. 5, 8.

Psal. 21. vers. 3.

15. Reversus autem est Josue & universus Israël cum eo ad castra in Gilgal.
16. Fugerant vero ipsi reges, & absconderant se in spelunca in Makeda.
17. Et nunciatum est Josue his verbis, Inventi sunt quinque reges absconditi in spe-
lunca in Makeda.
18. Tunc dixit Josue, Devolvite saxa magna ad os speluncæ, & constituite juxta eam
viros ut custodiant eos.
19. Vos autem persequimini inimicos vestros, & caudam eorum cædite, nec sinatis eos
ingredi urbes suas: tradidit enim eos Jehova Deus vester in manum vestram.
20. Quum autem finem fecisset Josue & filii Israël percutiendi plaga magna valde,
donec consumerentur; & superstites qui evaserant ex ipsis ingressi essent urbes munitas:
21. Reversi sunt universus populus ad castra ad Josue in Makeda in pace: non movit
contra filios Israël quisquam linguam suam.
22. Tunc dixit Josue, Aperite os speluncæ, & adducite ad me quinque illos reges de
spelunca.
23. Atque ita fecerunt, nempe eduxerunt ad eum quinque illos reges de spelunca,
regem Jerusalem, regem Hebron, regem Jarmuth, regem Lachis, regem Eglou.
24. Quumque eduxissent quinque reges illos ad Josue, vocavit Josue omnes viros
Israël, dixitque ducibus virorum bellatorum qui profecti erant secum, Accedite, ponite
pedes vestros super colla regum istorum. Et accesserunt, posueruntque pedes suos super
colla ipsorum.
25. Tunc dixit ad eos Josue, Ne timeatis, & ne paveatis, fortes estote, & roborate vos:
sic enim faciet Jehova omnibus inimicis vestris contra quos pugnatis.
26. Post hæc percussit eos Josue, & interfecit eos, & suspendit in quinque lignis: fue-
runtque suspensi in lignis usque ad vesperum.
27. Fuit præterea tempore quo occumbit sol, præcepit Josue, & deposuerunt eos è
lignis, projeceruntque eos in speluncam in qua se absconderant, & posuerunt lapides
magnos ad os speluncæ usque ad hunc diem.
28. Makedam vero cepit Josue eo die, & percussit eam acie gladii, & regem ejus occidit
una cum illis, & nullam animam quæ esset in ea reliquit superstitem, fecitque regi Makeda
quemadmodum fecerat regi Jericho.

15. *Reversus est.*] Inseritur hic versus non suo loco. Nam paulo post attexitur finis prælii: deinde supplicium de regibus sumptum, quod est prælii appendix. Additur etiam tunc castrametatum fuisse in Makeda: tandem in fine capitis repetitur quod hic neglecto temporis ordine positum fuerat de reditu in Gilgal. Cohæret ergo cum superioribus quod narratur de regum fuga & absconsione. Nam quum in medio pugnæ ardore nunciatum esset, eos in spelunca delitescere: prudenter cavit Josue, ne si insisteret illis capiendis, reliqui dilaberentur. Tantum jussit obstrui magnis lapidibus os speluncæ, & custodes apposuit, ut tanquam carcere inclusi opportune tandem ad mortem extraherentur. Hinc autem apparet ingentem fuisse exercitum, quod quum acriter terga fugientium urgerent Israëlitæ, & sol ipse spatium cædendi daret, fieri tamen non potuit quin se multi reciperent in urbes munitas. Verum ad testandam Dei gratiam id satis valuit, quod ad lassitudinem usque obvios quosque impune straverunt, & reversi sunt incolumes. Nam ubi dicitur, neminem ausum fuisse movere linguam, notatur quod Israëlitas incruenta victoria: acsi non ad bellum, sed ad trucidationem egressi essent.

18. *Tunc dixit Josue.*] Exercitu prostrato nunc libere & quasi per otium Josue regibus pœnam infligit: in qua nobis semper considerandum est Dei mandatum. Alioqui barbara fuisset atrocitas, & immanis superbia, calcare pedibus colla regum, & mortuos in patibulis suspendere. Nam certe nuper divinitus fuerant evecti in sacram dignitatem, & in regio solio locati. Quare exultare in eorum contumelia, minime humanum fuisset, nisi Deo ita jubente. Cæterum quia sic voluit, acquiescere oportet ejus sententiæ, nec inquirere fas est cur tam severus fuerit. Quanquam simul tenendum est quod ante attigi, quum à minimo usque ad maximum digni omnes essent interitu, quia ad summum usque cumulum pervenerat eorum iniquitas, reges qui sceleribus alios superaverant, duriorem pœnam fuisse promeritos: deinde in eorum persona statuendum inexorabilis rigoris fuisse exemplum, ne perversa clementiæ affectatione populus ad ignoscendum esset propensior. Volebat Deus omnes deleri: hujus vero judicii exequutionem populo suo injunxerat. Nisi ad has partes obeundas acriter eos stimulasset, reperti fuissent speciosi dandæ veniæ prætextus. Detestabilis autem misericordia, quæ Dei auctoritatem pro hominum arbitrio imminuit. Jam ubi ne regio quidem honori parcitur, ansa humanitati præciditur erga plebeios & totum vulgus. Atque hoc quidem documento ostendit Deus, quanti electum populum faceret: quia raræ dignationis fuit, reges eorum pedibus subjicere, ut eorum præstantiæ non secus acsi viles essent latrunculi, insultarent: sicut in Psalmo dicitur, Gladius biceps in manu eorum, ut faciant vindictam in nationibus: vinciant reges eorum compedibus, & proceres eorum vinculis fer-
reis:

Psal 149. v. 6, 7, 8, & 9.

reis: ut faciant judicium scriptum. decor hic omnibus sanctis ejus. Simul valuit formidabile illud spectaculum ad incutiendum terrorem, ne gentium mores imitarentur Israëlitæ, in quarum scelera Deum tam graviter animadvertere viderant. Ideo sæpius apud Mosen occurrit hæc admonitio: Vidisti ut Deus ultus sit gentes quæ fuerunt ante te in terra Chanaan. Ergo cave ne perversis eorum operibus provoces iram Dei tui. In summa, quo sanctius coleretur, jussit terram omnibus inquinamentis purgari: & quia nimis scelerati fuerant incolæ, suam in eos maledictionem novo & insolito modo extare voluit.

25. *Ne timeatis.*] Jam in quinque regum persona Josue de aliis omnibus qui restabant triumphum agit. Perinde enim ad fiduciam suos hortatur, acsi jacerent sub pedibus qui adhuc integri erant. Unde colligimus dum pedibus attriti sunt pauci illi, quasi in sublime fuisse erectum totum populum, ut alios omnes despiceret quasi jam prostratos. Et certe illic clarius perspecta fuit Dei potentia, quæ animos in posterum faceret. Suspensos autem fuisse notandum est, non ut asperius in eos sæviret Josue, sed tantum ignominiæ causa: quia jam erant interfecti. Sed utile fuit prostare in omnium conspectu memorabilem Dei vindictam. Forte & Dei consilium fuit, reliquas gentes desperatione efferare & adigere in rabiem, quo celeriorem interitum sibi accerserent, dum Israëlitas sua pertinacia ad iracundiam acuunt. Eodem dedecore afficitur rex Makeda, qui tamen suas copias non eduxerat. Similis clades infligitur toti populo, qui intra suos muros quieverat. Ac probabile quidem est, hostiliter aliquid tentasse: præcipua tamen causa fuit, quod Deus unam de omnibus sententiam tulerat. Cur vespere projecta fuerint cadavera in speluncam, alibi exposui. Porro hæc historia tanquam speculum nobis demonstrat, ubi conscendit Deus tribunal, ut coram ipso evanescat totus mundi splendor: imo ut eorum gloriam qui excellere visi sunt, suo judicio in extremum probrum vertat.

29. Transivit deinde Josue & universus Israël cum eo de Makeda in Libna, & oppugnavit Libna.

30. Tradiditque Jehova illam etiam in manum Israël, & regem ejus, & percussit eam acie gladii, omnemque animam quæ erat in ea: non reliquit in ea superstitem: fecitque regi ejus quemadmodum fecerat regi Jericho.

31. Postea transivit Josue & universus Israël cum eo de Libna in Lachis, & castrametatus est juxta eam, & oppugnavit eam.

32. Deditque Jehova Lachis in manum Israël, & cepit eam die secunda, & percussit eam acie gladii, omnemque animam quæ erat in ea, prorsus ut fecerat Libna.

33. Ascendit autem Horam rex Geser ad opem ferendam Lachis, & percussit eum Josue ac populum ejus, ut non reliquerit ei superstitem.

34. Transivit insuper Josue & universus Israël cum eo de Lachis in Eglon, & castrametati sunt contra eam, & oppugnaverunt eam.

35. Ceperuntque eam die illo, & percusserunt acie gladii, & omnem animam quæ illic erat, die illa interfecit, prorsus ut fecerat Lachis.

36. Ascendit postea Josue & universus Israël cum eo ab Eglon in Hebron, & oppugnaverunt eam.

37. Et ceperunt eam, & percusserunt acie gladii, & regem ejus, & omnia oppida ejus, atque omnem animam quæ illic erat: non reliquit superstitem: prorsus ut fecerat Eglon. Perdidit ergo eam, atque omnem animam quæ illic erat.

38. Postea reversus est Josue & universus Israël cum eo in Debir, & oppugnavit eam.

39. Et ceperunt eam, & regem ejus, & omnia oppida ejus, percusseruntque eos acie gladii, atque interfecerunt omnem animam quæ illic erat. non reliquit superstitem: quemadmodum fecerat Hebron, sic fecit Debir & regi ejus, & quemadmodum fecerat Libna & regi ejus.

40. Percussit itaque Josue omnem terram montanam, & Meridianam, & campestrem, & descensus acclives, & omnes reges earum: non reliquit superstitem: & omnem animam interfecit, quemadmodum præceperat Jehova Deus Israël.

41. Percussit itaque Josue à Cades Barnea usque ad Asa, & universam terram Gosen usque Gibeon.

42. Cunctos vero reges istos, & terram eorum cepit Josue simul: quia Jehova Deus Israëlis pugnabat pro Israële.

43. Inde reversus est Josue ac universus Israël cum eo in castra in Gilgal.

29. *Transivit deinde.*] Nunc describitur urbium expugnatio, ex quibus conflatus fuerat exercitus, ubi Deus virtutem suam non minus quam in acie admirabilem reddidit: præsertim si celeritatem reputemus. Nam etsi nonnihil consternationis attulerant qui trepidi illuc refugerant ex prælio: sedato tamen metu ad defensionem utiles esse poterant. Præsidium quidem ex eorum numero creverat. Quod itaque exiguo tempore omnes capit Josue, ac minoribus oppidis potitur, in successu illo non minus incredibili quam inexpectato, manifesta refulsit Dei præsentia. Nam ut tantum portas clauderent obsessi: quia tamen Josue neque scalas attulerat quibus muros transcenderet, nec machinas quibus dirueret, potuit unaquæque obsidio aliquid remoræ & tædii afferre. Ergo ubi unam postridie quam aggressus est, alteram eodem expugnat, continuæ victoriæ, & tam faciles & expeditæ humanum modum superant. Quare non abs re in fine capitis suo elogio celebratur Dei gratia, quod palam factum sit, pro Israële pugnare, dum simul tot reges cum eorum ditione cepit Josue: quia nunquam ita festinanter quasi inspiciendi causa, transiisset ab urbe in urbem, nisi obstaculis remotis patefactum divinitus fuisset iter. Crevit etiam miraculum, quod rex Geser, qui in aliorum auxilium haud dubie non sine fiducia venerat,

nerat, repente, nulloque negotio profligatus fuit, nec moratus est continunm pergendi tenorem. Porro qui in urbibus fuerunt interfecti, quasi in speculo eos repræsentant quorum pœnam suspendit Deus ubi in alios vindicat. Nam etsi modici temporis relaxatione sibi plaudunt, deterior tamen est eorum conditio, quam si mox ad mortem traherentur. Miserum fuisset in acie occumbere. Elapsi, urbium se mœnibus tuentur. Atqui illic, quod longe acerbius erat, uxores & liberi io eorum conspectu jugulantur: & mors illis magis contumeliosa quam si pugnando fuissent occisi. Non est itaque cur invideamus reprobis breves inducias quantisper ipsos
1 Thess. 5. Deus tolerat, quia ubi securitatem sibi promiserint,
vers. 3. repentinus superveniet interitos. Interea discamus non abuti Dei patientia quantisper judicium suum differt: ac siquando videbimur periculo uno defuncti, vel si ad nos protegendos se offerant latebræ, ne ideo nobis placeamus: quin potius nobis veniat in
Jer. 24. mentem illud Jeremiæ, ficus præcoces saltem habere aliquid saporis, alias vero propter amaritudinem rejici.

40. *Percussit omnem terram.*] Hic rursum interponitur Dei auctoritas, quæ Josue ab omni crudelitatis nota absolvat. Si enim suo arbitrio promiscue sæviisset in mulieres & pueros, nulla excusatio quin detestabilis esset immanitas, cujus ne io feris quidem & prope belluinis gentibus simile quidquam legitur. Verum quod omnes alioqui horrerent, amplecti reverenter coovenit, quia à Deo profectum. Merito inter virtutes præcipue laudatur clementia: nempo ubi suæ iracundiæ moderantur qui læsi sunt, & quibus privatim justa esset occasio fundendi sanguinis. Sed quia Deus gladios populi sui destinaverat ioterficiendis Amorrhæis, non aliud potuit Josue quam parere ejus imperio. Itaque hac voce non tantum obstruuntur omnium ora: sed mentes etiam coërcentur, ne ad sinistra judicia prosiliant. Siquis audiat, Josue absque discrimine obvios omoes interfecisse, quamvis supplices abjectis armis pacem peterent, placidos animos turbaret nuda & simplex narratio: sed quum additur, sicuti Deus præceperat, nihilo magis obloqui fas est, quam ubi de sceleratis pœna exigitur. Etsi autem nostro judicio pueri saltem ac multæ quoque mulieres essent extra culpam, meminerimus nostris legibus cæleste tribunal minime subjici. Quin potius ubi sic videmus ardere virides plantas, nos qui lignum aridum sumus, nobis metuamus à graviore interitu. Et certe si se quisque probe excutiat, centum mortibus dignum reperiet. Cur non itaque Deus materiam unius mortis justam agnoscet in fœtu vixdum matris uterum egresso? Frustra quidem obstreperis querelis exagitabimus, quod sobolem quoque gentis maledictæ in eundem conjecit interitum: quia figulo nihilominus in sua vasa, vel potius in lutum, summa erit potestas. Ultimus versus confirmat quod ante dixi, fuisse toti populo stationem in Gilgal: ac milites qui ad bellum exierant illuc reversos, tum ut se à lassitudine reficerent, tum ut prædas deponerent in tuto. Neque enim consentaneum fuisset longius spargi, donec sortitio monstrasset ubi singulis manendum esset.

CAP. XI.

QUum autem audisset Jabin rex Hasor, misit ad Jobab regem Madam, & ad regem Simeron, & ad regem Achsaph:

2. Ad reges quoque qui habitabant ab Aquilone in montanis, & in planitie ad Meridiem Cineroth, & in planitie in Naphoth-Dor ab Occidente:

3. Ad Chananæum ab Oriente & Occidente, & Amorrhæum, & Hitthæum, & Pherisæum, & Jebusæum in montanis, & Hivæum sub Hermon in terra Mispath.

4. Et egressi sunt ipsi, & omnes exercitus eorum cum ipsis, populus multus tanquam arena quæ est juxta littus maris, præ multitudine, & equi & currus multi valde.

5. Congregati sunt omnes reges isti, & venientes castrametati sunt pariter ad aquas Merom, ut pugnarent cum Israële.

6. Dixit autem Jehova ad Josuam, Ne timeas à facie eorum: cras enim hoc tempore tradam omnes istos occisos coram Israële: equos eorum subnervabis, & currus eorum combures igni.

7. Venit itaque Josue & cunctus populus bellator cum eo adversus ipsos ad aquam Merom repente, & irruerunt in eos.

8. Et tradidit eos Jehova in manum Israëlis, percusseruntque eos, & persequuti sunt usque ad Sidonem magnam, & usque ad fervores aquarum, & usque ad campum Mispe ad Orientem: ac percusserunt eos donec non reliquerint eis superstitem.

9. Fecitque eis Josue quemadmodum dixerat ei Jehova: equos eorum subnervavit, & currus eorum combussit igni.

10. Et reversus Josue eodem tempore cepit Hasor, & regem ejus percussit gladio: Hasor enim antea fuerat caput omnium istorum regnorum.

11. Percusserunt quoque omnem animam quæ illic erat, acie gladii perdendo: non remansit ulla anima: & Hasor combussit igni.

12. Omnes urbes regum istorum, & universos reges earum cepit Josue, percussitque eos acie gladii, perdendo eos sicuti præceperat Moses servus Jehovæ.

13. Tantummodo omnes urbes quæ manebant in statu suo non combussit Israël, præter Hasor solam quam combussit Josue.

14. Et omnia spolia urbium istarum, & jumenta prædati sunt sibi filii Israël: veruntamen omnes homines percusserunt acie gladii quousque perderent eos: non reliquerunt ullam animam, quemadmodum præceperat Jehova Mosi servo suo. sic præcepit Moses Josue, & Josue sic fecit, ut non omitteret quidquam ex omnibus quæ præceperat Jehova Mosi.

1. *Quum audisset Jabin.*] In hac quoque nova conspiratione iterum refulget plusquam paterna Dei cura in præcavendis suorum periculis, simulque in levanda infirmitate indulgentia & humanitas. Si vicinis regibus Jabin cum fœderatis, quorum nunc fit mentio, socium se esset professus, gravior incubuisset belli moles Israëlitis: major eos sollicitudo & anxietas turbasset. Facile quidem Deo fuisset, tam illas ingentes copias simul prosternere, quam discutere metum & terrorem: noluit tamen præter modum suos alioqui debiles premere, ut nimia multitudine objecta expavescerent ac demum conciderent. sed multas gentes quæ se tempestive armare debuerant, quasi sopitas & attonitas tenuit: donec insignibus victoriis ad residua bella gerenda electus populus animosior factus esset. Amplam ditionem vastant ac diripiunt, nudatam incolis & opibus exinanitam relinquuot. Nemo ex vicinis qui mox impetum facturi erant, se commovet. Revisunt securi uxores & liberos. Ubi collectis animis ad novum bellum parati sunt, repente exoritur maximus exercitus ex diversis populis conflatus, qui hactenus quiescendo vincendi spatium dederant. Quod enim serius expergefacti sunt, perinde fuit acsi pactæ fuissent induciæ. Itaque Deus non tantum pro electo populo pugnavit: sed hostes scindendo, illius vires multis vicibus renovavit. Quam formidabilis fuisset hic occursus, nisi paulatim assuefacti fuissent Israëlitæ ad pugnandi audaciam, & simul manifestum Dei auxilium experti? Multitudo confertur arenæ maris, deinde currus & equites: quo apparatu mirum fuit non exanimari qui equitatu prorsus carebant. Gradatim ergo producti sunt quoad ferebat eorum facultas. Nam certe superioribus præliis, tanquam jucundis præludiis eos tantum exercuerat. Adde quod pluribus victoriis subinde testatam fecit suam potentiam, ne levius æstimaretur quam par erat. Si enim omnes fuissent simul profligati, magnifice quidem celebratæ fuissent Dei laudes, sed memoriam intercidere facile erat. Distincte ergo & seorsum plura documenta in medium proponi oportuit, ne victoriam unam fortunæ adscriberent.

6. *Dixit autem Jehova.*] Quo plus negotii & difficultatis erat in delendo tam populoso & tam bena instructo exercitu, eo magis necessaria fuit nova fiduciæ accessio. Itaque Deus servo suo Josue apparet, ac promittit eundem quem prius aliquoties dederat successum. Diligenter notandum est, quoties suas promissiones iterat, commonefieri homines suæ vel oblivionis, vel socordiæ, vel levitatis. Nisi enim identidem adhibeantur nova fidei fomenta, mox effluunt & evanescunt. Et tamen perverso fastidio laboramus, ut fere pigeat idem bis audire. Quare discamos, quoties occurrunt nova certamina, in animos revocare Dei promissiones, quæ corrigant languorem nostrum, vel segnitiem excitent. Præsertim quod in genere dictum est, ad quotidianos usus accommodemus: sicuti nunc Deus quod de omnibus gentibus pronuociaverat, specialiter in re præsenti certum firmumque fore asserit. Cæterum ex circumstantia temporis colligitur, reges istos aliquantum itineris fuisse emensos, ut Josue & populum in Gilgal invaderent. Oraculo enim subnectitur expeditio Josue. Promittitur in crastinum diem victoria. Non procul itaque aberant. Et lacus Merom ubi castra locaverant, qui Jordani contiguus est, longe propius accedit ad Gilgal quam Genelara, ex cujus tractu pars hostium profecta erat. Dicunt autem lacum hunc vel diminui vel crescere, prout nives rigidæ subsidont in montibus, vel liquescunt. Porro quod Josue & populo præcipitur, ut succidant equorum crura vel poplites, & currus exurant, spectavit haud dubie ad tollendas quæ profanis gentibus io usu erant magis exquisitas bellandi rationes. Militare quidem ipsos, & strenue cum hostibus confligere oportuit: sed ita ut à Deo solo penderent, ut ejus virtute se fortes esse reputarent, recumberent in eum solum: quod fieri vix poterat, si equestribus copiis & curruum apparatu fuissent instructi. Scimus enim ut splendor ille perstringat oculos, & superba confidentia mentes inebriet. Jam lex lata erat, ne reges sibi equos & currus pararent: [Deut. 17. vers. 16.] quia scilicet nihil proclivius fuisset, quam ad suas munitiones transferre quod Deus sibi vindicabat. Inde illud commuoe dictum, Hi in curribus, hi in equis: nos autem in nomine Jehovæ Dei nostri tollemus vexillum. [Psal. 20. vers. 8.] Voluit etiam Deus audaciæ materiam suis adimere, ut finibus suis cooteoti placide quiescerent: neque vicinos injuste aggrederentur. Atque experientia docuit, quom prava ambitio reges impulisset ad equos emendos, non minus temere quam infeliciter ab illis suscepta fuisse bella. Equos ergo nervis succisis inutiles reddi ad bellandum, & currus aboleri necesse fuit, ne Israëlitæ gentium moribus assuescerent.

8. *Tradidit eos Jehova*] Magnitudo stragis inde colligitur, quod cæsi sunt usque ad Sidonem, quæ longe à lacu Merom distabat. Vocatur autem magna ob celebritatem emporii, & quia urbs erat præ aliis populosa. Neque enim comparatur cum alia minore & ejusdem nominis. Hebraicum nomen Mozerephoth, quod tanquam proprium quidam retinent, vertere placuit servores: quia probabile est aquas calidas illic ebuliisse. Sicuti vero consternatio quæ illos in fugam adeo effusam rapuit, palam ostendit arcano Dei instinctu præcipites fuisse actos: ita Israëlitas qui per tot discrimina fugientes persequi ausi sunt, cælesti virtute certum est ultra humanum modum fuisse transvectos. Laudatur deinde tam abstinentia Josue quam obsequii promptitudo. Neque enim tot equorum & curruum jacturam libenter facturus erat, nisi vicisset Dei timor. Nam quæ nostra est solertia ad excogitandos prætextus, obtendere plausibile erat, quamvis ad usum militarem eos non aptaret, pretium tamen minime esse speroendum. Atqui non aliud sibi considerandum duxit, nisi quid Deo placeret. Jam quia suis virtutibus adeptus erat, ut populum haberet facilem & morigerum, quod omnes præstiterunt merito in unius laude ponitur.

12. *Omnes urbes regum istorum*] Profligato exercitu regionem populari & vastare, urbes capere & diripere cœperunt. Quum dicitur, urbes quæ manebant integræ non fuisse exustas, inde probabilis conjectura elicitur, quasdam vi & impetu fuisse captas, atque ita dirutas. Sola Hazor post expugnationem & sedato ardore fuit incendio consumpta: quia scilicet facem prætulerat inflammando bello. Cæterum quod ante vidimus, Josue non iracundiæ frena laxasse dum omnes à minimo usque ad maximum interfecit, sæpius & clarius hoc loco repetitur. Nam quod nondum expressum fuerat, nunc diserte designatur: Josue fideliter defunctum esse suis partibus, quia implevit quicquid Deus per Mosen injunxerat. Perinde ergo fuit acsi manus suas consecrasset Deo, ubi ex ejus mandato gentes illas delevit. Ita tenendum est, quamvis totus mundus nos damnet, sufficere tamen ad nos omni culpa liberandos Deum habere auctorem. Interea prudenter expendere convenit quid ferat cujusque vocatio: ne si quis pro zeli sui licentia imitari velit Josue, crudelis & sanguinarius judicetur potius quam severus Dei minister.

16. Et cepit Josue omnem terram istam montanam, & omnem Australem, omnemque terram Gosen & planitiem atque campestria, montem quoque Israël & planitiem ejus.

17. A monte Lævi qui assurgit versus Seir usque Baalgad in campo Libani sub monte Hermon: omnes quoque reges eorum cepit, & percussit eos & interfecit.

18. Diebus multis gessit Josue cum omnibus regibus istis bellum.

19. Non fuit urbs quæ pacem fecerit cum filiis Israël præter Hivæos habitatores Gibeon: omnes ceperunt prælio.

20. Quia à Jehova fuit, ut induraret cor eorum in occursum belli cum Israël: ut deleret eos, nec restaret illis misericordia: sed ut disperderet eos, sicut præceperat Jehova Mosi.

21. Venit autem Josue tempore illo, & excidit Anakim è montanis: ex Hebron, ex Debir, ex Anab, & ex omni monte Jehuda, & ex omni monte Israël: una cum urbibus eorum delevit eos Josue.

22. Non remansit ex Anakim in terra filiorum Israël: tantum in Gad & in Asdod residui fuerunt.

23. Accepit itaque Josue totam terram prorsus ut dixerat Jehova Mosi, & tradidit eam in hæreditatem Israëli secundum divisiones eorum per tribus suas: & terra quievit à bello.

16. *Et cepit Josue.*] In continua victoriarum serie quum terra sponte veteres incolas evomeret ut vacua cederet Israëlitis possessio, palam apparuit quod dicitur in Psalmo, (Psal. 44. vers. 4.) quamvis fortiter pugnaverint, non tamen gladio suo acquisiisse terram, nec salutem brachio suo sibi peperisse: sed manu & brachio, & splendore vultus Dei omnia adeptos. Hoc consilio recensentur loca & regiones, ut sciamus Deum opus quod cœperat, continuo tenore pertexuisse. Cæterum falluntur qui certum montem notari putant sub nomine Israël: quia liquebit ex fine capitis montanam partem Israël & Juda promiscue sic vocari. Est itaque numeri enallage: quia montes decem tribuum montibus Jehuda comparantur. Ideoque subaudienda antithesis. In altero monte cognomen est ambiguum. quidam accipiunt pro divisione, acsi fuisset dissectus: alii pro lævi, quoniam arboribus carebat, ut caput redditur glabrum calvitie. Libera sit optio lectoribus in re incerta & levis momenti.

18. *Diebus multis.*] Ante intra exiguum tempus & quasi celeri cursu quinque regna occupaverat: in aliis diversa fuit ratio, non cunctatione vel tædio vel pigritia: sed quia varie populum suum exercuit Deus, ut multiplex gratia luculentius fulgeret, quæ plerumque apud nos vilescit, si uno & eodem modo se exerat. Ergo sicuti ante ad commendationem potentiæ Dei valuit incredibilis facilitas, dum momento profligati sunt hostes, ita lenta militia pluribus documentis Dei auxilium patefecit. Neque id repente accidit & inexpectatum, quia Deus ita fore per Mosen prædixerat, (Deut. 7. vers. 22.) ne si terra in solitudinem statim redacta esset, irrumperent feræ bestiæ. Denique hic quasi in speculo perspicimus, quicquid promiserat Deus per Mosen, re ipsa & non obscuro eventu fuisse sancitum. Verum cum fide promissionum Dei simul considerandus est rarus erga electum populum favor, quod tanquam providus paterfamilias nihil quod ad illius utilitatem faceret, neglexit, vel omisit.

19. *Non fuit urbs quæ pacem.*] Huic sententiæ primo intuitu repugnat quod passim occurrit apud Mosen, (Exod. 23. vers. 32.) ne percutiant Israëlitæ fœdus cum illis gentibus, vel ullas pacis conditiones admittant: sed funditus perdant & deleant sobolem & nomen. (Deut. 7. vers. 2.) Quum ergo exclusi essent ab omni pactione, ac frustra de pace acturi essent: absurdum est eorum contumaciæ imputari quem liberum non erat deprecari interitum. Fingamus enim legatos obviam misisse cum ramis olearum: ad pacificandum fuisse intentos. Excepisset protinus Josue, sibi fas non esse transigere, quia Deus vetuerat. Quare si centies bellum effugere tentassent, pereundum erat nihilominus. Cur ergo vitio illis vertitur, quod pacem non petierint? Quasi vero necessitate compulsi non fuerint ad pugnandum, postquam videbant cum implacabili populo esse negotium. Quod si aliter agere liberum non fuit, injuste illis culpa adscribitur, quod coacti se hostium furori opposuerint. Respondeo, quamvis clementer eos recipere veriti fuerint Israëlitæ, quum tamen justum esset bellum, hostiliter fuisse exceptos. Atque id arcana Dei providentia mirabiliter gubernatum fuit, ut exitio addicti ultro se offerrent, & Israëlitas lacessendo perniciem sibi accerserent. Deus itaque qui veniam illis negari jusserat, idem eos ad cæcum furorem impulit, ne locum darent misericordiæ. Atque hac in parte populum non oportuit nimis sagacem esse vel curiosum. Nam quum ab una parte interdiceret Deus, ne ad ullum fœdus descenderent: & simul tamen nollet hostiliter sævire nisi essent provocati: nimis anxia disceptatio valde turbasset eorum animos. Quare una ratio expediendæ perplexitatis fuit, curam illam in Dei sinum rejicere. Et ipse pro sua incomprehensibili sapientia prospexit, ne quo obstaculo, ubi ad rem ventum est, abrumperetur cursus populi. Sic reges trans Jordanem quum priores arma sumpsissent, merito dederunt suæ temeritatis pœnas. Neque enim infestis armis eos aggressi sunt Israëlitæ donec essent provocati. Eodem quoque modo cives Jericho quum portas clausissent, bellum ipsis indixerunt. Similis aliorum ratio, qui sua contumacia causam pugnandi dederunt Israëlitis. Nunc apparet quam apte inter se conveniant, Deum mandasse Mosi, ut perderentur gentes quas destinaverat ad interitum: ideoque viam patefecisse suo decreto, ubi reprobos obduravit. Primo itaque in gradu locatur Dei voluntas, ut emineat tanquam præcipua causa. Nam quia ad cumulum pervenerat illorum iniquitas, statuit eos delere. Inde fluxit datum Mosi præceptum: quod tamen effectu caruisset, nisi eorum qui perdendi erant pertinacia & obstinatione armatus esset populus ad exequendum Dei judicium. In hunc finem illos Deus obdurat, ut à sua misericordia avertant: unde & durities ista vocatur ejus opus, quia effectum consilii ejus stabilit. Nunc si rem adeo dilucidam suis nebulis obscurare conentur qui Deum è cælo speculari fingunt quid hominibus libeat, nec hominum corda arcano ejus instinctu frenari sustinent: quid aliud quam suam impudentiam prodent? Deo tantum concedunt ut permittat: hoc autem modo suspendunt ejus consilium ab hominum placito. Quid autem Spiritus? à Deo esse obdurationem, ut præcipitet quos vult perdere.

21. *Venit autem Josue.*] De filiis Anak alibi visum fuit. Progenies fuit Gigantum, quorum proceritate terruerant populum exploratores, ut pergere noluerit in terram Chanaan. Ergo quum ita essent formidabiles, operæpretium fuit è medio tolli, quo alacrior esset populus ad bene sperandum. Spectaculum enim ipsis obversari, quod assidue eos pungeret ac angeret, perquam noxium fuisset: quia Dei gloriam

gloriam in superioribus victoriis obscurabat timor, & fidem obruebat, quum in animis suis volverent sibi restare difficillimum omnium certamen. Proinde non abs re inter reliqua Dei auxilia hoc memoratur, dum talibus monstris purgata fuit terra, tranquillam habitationem populo fuisse concessam. Quo enim minus credibile erat posse debellari, insignior fuit Dei potentia.

23. *Accepit itaque Josue.*] Quanquam multum abfuit, quin Josue acquisierit totam terram: vere tamen dicitur, abstinuisse totam terram, sicut Deus
Deut. 7. Mosi testatus erat. qua voce restringitur generalis
vers. 22. sententia. Siquidem nominatim addita fuerat exceptio, non nisi paulatim obventuram quam Deus pollicitus erat ditionem: deinde cum truculentis & sylvestribus belluis pugnandum foret, si in desertam solitudinem se projicerent. Deus itaque licet nondum in possessione regionis promissæ locasset populum, tamen quasi ex formula præstitit quod pepigerat: quia commodum hospitium & quod in præsentia sufficeret, dedit. Atque ex verbis elicitur, alias etiam plagas comprehendi, quæ nondum in manum & potestatem venerant. Dicitur enim quod acquisierat distribuisse secundum familias. Atqui deinde in partitione videbimus in sortem conjectas fuisse plagas, quæ mortuo tandem Josue, imo multis post seculis, subjectæ sunt populi imperio. Nunc sensus verborum liquet, vivo adhuc & superstite Josue exhibitum fuisse certum specimen promissionis, ut secure licuerit terram sorte dividere.

C a p. XII.

HI sunt reges terræ quos percusserunt filii Israël, & quorum possederunt terram trans Jordanem, ad ortum Solis à torrente Arnon usque ad montem Hermon, & omnem planitiem Orientalem.

2. Sihon rex Emorrhæus qui habitabat in Hesbon, qui dominabatur ab Aroër ad ripam torrentis Arnon, & ad medium torrentis, & ad mediam partem Gilead, usque ad Jabbok torrentem, qui est terminus filiorum Ammon:

3. Et à planitie usque ad mare Cineroth ad Orientem, & usque ad mare Deserti, mare Salis ad Orientem per viam Beth-hagesimoth, & ab Austro sub effusionibus Pisga.

4. Terminus præterea Og regis Basan ex residuo Raphaim qui habitabat in Astaroth, & in Hedrei.

5. Qui dominabatur in monte Hermon, & in Salchah, & in toto Basan, usque ad terminum Gessuri, & Maachati: & mediam partem Gilead, terminus Sihon regis Hesbon.

6. Moses servus Jehovæ, & filii Israël percusserunt eos: & dedit eam Moses servus Jehovæ in possessionem Rubenitis, & Gaditis, & dimidiæ tribui Manassé.

7. Isti autem sunt reges terræ quos percussit Josue & filii Israël trans Jordanem ad Occidentem, à Baalgad in campo Libani, usque ad montem Lævem qui assurgit in Seir: & tradidit eam Josue tribubus Israël in possessionem secundum partes eorum.

8. In montanis, & in planitie, & in campestribus, & in Asdoth, & in deserto, & in Austro, Hitthæus, Emorrhæus, Chananæus, Pherisæus, Hivæus, & Jebusæus.

9. Rex Jericho unus: rex Ai, qui erat è latere Bethel, unus.

10. Rex Jerusalem unus, rex Hebron unus.

11. Rex Jarmuth unus, rex Lachis unus.

12. Rex Eglon unus, rex Geser unus.

13. Rex Debir unus, rex Geder unus.

14. Rex Hormah unus, rex Arad unus.

15. Rex Libna unus, rex Adullam unus.

16. Rex Makeda unus, rex Bethel unus.

17. Rex Tapua unus, rex Epher unus.

18. Rex Aphek unus, rex Lasaron unus.

19. Rex Madon unus, rex Asor unus.

20. Rex Simron Meron unus, rex Achsaph unus.

21. Rex Taanach unus, rex Megiddo unus.

22. Rex Kedesch unus, rex Jocnam ad Carmelum unus.

23. Rex Dor ad Naphath-Dor unus, rex Goim in Gilgal unus.

24. Rex Thirsa unus: omnes reges triginta & unus.

1. *His sunt reges.*] Caput hoc non longa expositione indiget: quia tantum reges enumerat quorum ditionibus potiti sunt Israëlitæ. Sunt autem duo trans Jordanem, Og & Sihon, qui late dominabantur: in terra vero Chanaan triginta unus. Etsi autem prolixius narrata sunt singula quorum ἀνακεφαλαίωσις nunc breviter refertur: non tamen absque optima ratione ante oculos nobis statuitur quasi viva pictura gratiæ Dei, quæ fœdus cum Abraham percussum probavit ratum firmumque esse. Abrahæ dictum
Genes. 12. fuerat, Semini tuo dabo terram hanc: tempus quo-
vers. 7. que donationi præfixum fuerat. Hic viva fidei à Deo
& 13:15. præstitæ effigies non secus occurrit, quam si nos
& 15:18. Deus in rem præsentem adduceret. Octogenarius erat Josue quum terram ingressus est. In sene qui potuit tantum esse vigoris, ut tot bellis gerendis, & perferendis militiæ oneribus sufficeret, nisi cælesti virtute suffultus humanum modum superasset? Continuus autem vincendi tenor, prosperitas in quoslibet eventus, non dubia nec varia in expugnandis urbibus facilitas, expeditionum celeritas, & inflexibilis constantia, nonne clara manus Dei fuerunt documenta, perinde acsi è cælo apparuisset? Atque hoc consilio suis limitibus finiuntur regiones, ex quarum amplitudine melius elucescat Dei potentia: sed tantum apud eos quibus cognitus est earum situs. Itaque nisi quis chorographiam teneat, in nominibus longius insistere vanæ curiositatis esset. Fateor quidem utiliter observari loca, quorum ut sæpe fit in Scripturis mentio, ita cognitio paulo familiarior nobis esse debet.

debet. Sicuti dum termini statuuntur in torrente Jabboc, in agro Libani & lacu Genesara, qui hic vocatur mare Cineroth, & alibi Cinereth. Nam mediocris observatio ad historiam intelligendam nos juvabit. Si autem ultra non datur, sinamus peritos subtilius, quæ nos fugiunt, excutere. Etsi autem his Regulis angustæ fuerunt ditiones, neque magni populi: videbimus tamen primariis earum urbibus annexa fuisse multa oppida: numerus præsertim ex sorte Levitarum colligi poterit. Jam altera ex parte si reputemus quomodo angulus unus senes, parvulos, ac mulieres, imo magnam partem populi cum animalibus capere & alere potuerit, in admirationem nos rapiet inæstimabilis Dei gratia, qua factum est ne horribili confusione omnia miscerentur.

CAP. XIII.

QUum autem senuisset Josue, & venisset in dies, dixit ei Jehova, Tu senuisti, venisti in dies, & multa terra admodum superest ad possidendum.

2. Hæc est terra quæ residua est: omnes limites Philistinorum, & omnis Gessuri.

3. A Nilo qui est è regione Ægypti usque ad terminum Ecron, quiest ab Aquilone, quæ Chananeæ reputatur, quinque principatus Philistinorum, Azathæus, Asdodæus, Ascalonæus, Gitthæus, & Ecronæus, & Avæi.

4. Ab Austro universa terra Chananæi, & Meara, quæ est Sidoniorum usque ad Pæra, usque ad terminum Emorrhæi.

5. Et terra Gibli, & totus Libanus ad ortum Solis, à Baal-gad sub monte Hermon, donec pervenias Hemath.

6. Omnes habitatores montis à Libano usque ad fervores aquarum: omnes Sidonios ego expellam à facie filiorum Israël: tantum jacias sortem, ut sit in hæreditatem Israëli, sicut præcepi tibi.

7. Nunc ergo divide terram istam in hæreditatem novem tribubus, & dimidiæ tribui Manasse.

8. Præter eam Rubenitæ & Gaditæ acceperunt partes suas, quas dedit iis Moses trans Jordanem ad Orientem, sicut dedit eis Moses servus Jehovæ.

9. Ab Aroër quæ est juxta ripam fluminis Arnon, & urbem ipsam quæ est in medio vallis, & totam planitiem Medeba usque ad Dibon.

10. Et omnes urbes Sihon regis Emorrhæi, qui regnabat in Hesbon, usque ad terminum filiorum Ammon.

11. Et Gilead, & terminum Gessuri, & Maachati, & totum montem Hermon, & universum Basan usque ad Salchah.

12. Universum regnum Og in Basan, qui regnabat in Astaroth, & in Edrei: hic supererat ex residuo Rephaim, quos percussit Moses & expulit.

13. Non expulerunt autem filii Israël Gessuri & Maachati: propterea habitavit Gessur & Maachat in medio Israël usque ad hunc diem.

14. Tantum tribui Levi non dedit hæreditatem: sacrificia Jehovæ Dei Israël sunt hære-
Num. 18. vers. 21. ditas ejus, quemadmodum loquutus est de ea.

1. *Quum autem senuisset.*] Quoniam supra vidimus, terram fuisse subactis uno & triginta regibus pacatam: probabile est, ne populus sub continua militia fatisceret, aliquid cessationis fuisse datum levandi tædii causa. Neque id reprehensione dignum fuit: modo nonnisi ad tempus interquiescerent, semperque intenti essent ad metam sibi propositam. Verum ne illa quæ ad reparandum novum vigorem dabatur intermissio, desidiæ occasio foret: novo stimulo Deus eos ad pergendum sollicitat. Jubet enim totam hæreditatem dividi in tribus: & totum tractum maris Mediterranei, qui ab hostibus possidebatur, in sortem venire. Absurda quidem & ludicra, imo ludibrii plena videri potuit ejusmodi partitio, quum de alienis non secus ac propriis inter se transigerent. Sed optimo consilio eam Deus constituit. Primo enim abjecta spe promissionis contenti fuissent præsenti statu. Imo quamvis jacta sorte, illis in solidum asseruerit Deus quicquid promiserat; sua tamen ignavia, quantum in se erat, fidem abrogarunt ejus verbis. Nec vero per eos stetit, quominus concisa & mutila jaceret ejus veritas. Sortitio igitur illis esse debuit certæ possessionis arrha; ut semper essent in procinctu. Jam quibus obtigit in hostico sua portio, quia interim erant inquilini, & tanquam in precario hospitio extra hæreditatem suam degebant, tanquam exactores aliis dati sunt qui assidue ipsos urgerent. Et certe nimii stuporis fuit, quod divinitus assignatum erat, negligere ac deserere. Jam videmus in quem finem sortito oportuerit totam terram distribui, & unamquamque tribum locari in sua sede. Id quoque vivo Josue fieri necesse fuit, quia post ejus mortem minus ad obsequium propensi fuissent Israëlitæ. Nemo enim successit cujus auctoritas rem ita difficilem impetraret. Adhæc quia jam per os Mosis Deus ita fieri mandaverat, nisi partibus sibi impositis defunctus esset, labefactatum fuisset totum opus sublato legitimo ministro. Porro tametsi non designatur tempus, probabile tamen est, quum spes non esset Josue vivo & superstite populum rursus arma sumpturum, ut fines suos latius extenderet, tunc demum terram partiri aggressum: acsi clamaret ac solenni testificatione promitteret affectum distributionis ratum fore, quia Dei veritas hominis interitu non excideret.

2. *Hæc est terra.*] Revocantur in memoriam veteres termini pridem à Deo positi: ut certo persuasi sint Josue & populus, fœdus cum Abraham percussum tandem completum iri omni ex parte. Quare jubentur ad ea quæ restant acquirenda studium suum adjicere. Apta vero erit anagoge, si accommodetur hæc perseverantia ad eam quæ à nobis exigitur: nempe ut quæ retro sunt obliti, enitamur ad præmium supernæ vocationis, & nos ad signum propositum extendamus. Nihil enim profuerit in stadio cucurrisse, nisi ad metam usque pertingere studeamus,

mus. Exordium fit à fluvio, qui Ægyptum versus mare disterminat à terra sancta: sive is sit Nilus, ut nos ex recepta opinione vertimus: sive exiguum flumen quod oppidum Rhinocorocam alluit, quæ à multis creditur esse Raphia vel Rabhane. Extra controversiam quidem est, ab ea plaga hæreditatem populi contiguam Ægypto fuisse. Etsi autem consensum plurium sequutus sum, non ultra protensos fuisse limites quam ad agrum minus cultum & quasi desertum, ne damnosa esset nimia vicinitas, si familiaris & propior cum Ægyptiis fuisset usus: diversam tamen sententiam minime repudio. In primo versu nascitur quæstio: quia postquam dictum est quinque fuisse circa littus maris principatus, adduntur sexto loco Avæi. Quidam non censeri inter quinque existimant, quia ignobilis fuerit provincia. Verum cogitent lectores, annon potius obliqua sit antithesis inter populum liberum & sui juris, acquinque principatus. Quia igitur diversa fuit Avæorum conditio, seorsum numerantur. Et ideo nomen plurale ad distinctionem est positum. Cæterum principatuum recitatio non ex cujusque dignitate vel opulentia petita est, sed primum gradum obtinet Aza, quia Ægypto vicinior: quæ eadem ratio in Asdod & reliquis valet. Græci suo more supponunt suum γ loco ע. Atque ita Gazam nominant quæ Hebræis est Aza: sicuti ex Amorrha Gomorrham faciunt. Quo satis detegitur eorum error qui finxerunt nomen esse Persicum, ab opibus sic dictum: quia Cambyses bellum in Græcia gesturus, thesauros suos illic
Act. 6. vers. 26. deposuerat. Sed quia apud Lucam mentio fit Gazæ desertæ, apparet urbem ejusdem nominis prope quidem, sed alio loco fuisse extructam. Asdod ea est quam Græci dixerunt Azotum. Perducitur autem totus hic tractus maritimus, vel qui ad mare vergit, usque ad Sidonem. Et sunt qui putent, Phœnices Gazæ quoque & Azoti olim fuisse dominos. Quam longe se protendat Libanus satis notum est. Montem enim Hermon aliquando comprehendit: & propter longitudinem pars Antilibanus cognominatur. De monte Hermon reperient lectores Deut. 4. Versus Orientem est Hemath, quæ & Antiochia Syriæ.

6. *Omnes habitatores montis.*] Iterum monetur Josue, quamvis regiones illas nondum possideant Israëlitæ, ne tamen sortitionem differat, Dei promissione fretus, quia maligne ejus virtuti detraheret, si ambigeret de eventu. Ideo dicitur, Tantum quod tui officii est præsta in distributione terræ: nec à sorte eximatur quod adhuc secure obtinent hostes: quia mihi curæ erit quod promisi, implere. Hinc discamus in suscipiendis negotiis sic pendere ab ore Dei, ne qua dubitatio nos moretur. Non est quidem nostrum, vanas spes nobis fabricare: verum ubi in Deo fundata est nostra fiducia, tantummodo obtemperemus suis mandatis: quia metuendum non est, ne eventus nos frustretur. Postea novem tribubus & dimidiæ terram Chanaan assignat: quia trans Jordanem Rubenitis, & Gaditis, & dimidiæ tribui Manasse data sit sua portio. Etsi autem videtur in his verbis esse battologia, Quas dedit illis Moses, sicut dedit illis Moses, nihil tamen superfluum est: quia secundo membro confirmatur donatio: acsi Deus ratum esse juberet quod factum est. Sicut ergo dedit illis Moses terram illam, ita in ejus possessione tranquilli maneant. Hac quoque ratione insignitur elogio servi Dei: ne quis convellat decretum illud quod ex Dei auctoritate protulit fidelis minister. Et certe litibus obviam ire necesse fuit, quæ alioqui quotidie subortæ forent.

14. *Tantum tribus Levi.*] Necessaria fuit hæc quoque exceptio, ne se Levitæ injuste fuisse exhæredatos obtenderent, atque ita de suo jure moverent magnas turbas. Admonet igitur hujus distinctionis Mosen esse auctorem: simulque docet, non esse cur querantur sibi quidquam fuisse ereptum, quia præclara compensatio data fuerit. Quamvis autem non distribuerentur ex æquo sacrificia inter Levitas: satis tamen est alimenta ex primitiis & decimis fuisse omnibus data. Porro sicuti Deus mercede eos allicit ad subeundam sacrorum curam: ita vicissim populum hortatur ad sacras oblationes fideliter persolvendas, ubi victum Levitarum pronunciat sua esse sacrificia.

15. Dedit ergo Moses tribui filiorum Ruben per familias suas:

16. Fuitque illis terminus ab Aroër, quæ est juxta ripam torrentis Arnon, & urbs quæ est in medio vallis, & universa planities quæ est juxta Medeba.

17. Hesbon & omnes urbes ejus, quæ erant in planitie: Dibon & Bamot-baal, & Beth-baalmeon.

18. Et Jahasah, & Cedemoth, & Mephaath.

19. Et Ciriathaim, & Sibmah, & Sereth-sahar in monte vallis.

20. Et Beth-peor, & Asdoth-Pisgah, & Beth-jesimoth.

21. Et omnes urbes planitiei, & universum regnum Sihon regis Emorrhæi, qui regnabat in Hesbon, quem percussit Moses: & principes Midian, Evi & Rekem, & Sur, & Hur, & Reba, duces Sihon, habitatores terræ.

22. Et Bileam filium Beor divinatorem occiderunt filii Israël gladio cum interfectis eorum.

23. Fuit autem terminus filiorum Ruben, Jordanis & terminus. Hæc est hæreditas filiorum Ruben per familias suas, urbes & villæ earum.

24. Deditque Moses tribui Gad, filiis Gad per familias suas:

25. Et fuit eis terminus Jazer, & omnes urbes Gilead, & dimidium terræ filiorum Ammon usque ad Aroët, quæ est coram Rabbah.

26. Et ab Hesbon usque ad Ramath ipsius Mispe, & Bethonim: & à Mahanaim usque ad terminum ipsius Debir.

27. Et in valle Beth-haram, & Beth-nimrah, & Succoth, & Saphon: residuum regni Sihon, regis Hesbon, Jordanem & confinium, usque ad extremum maris Cinnereth, trans Jordanem ad Orientem.

28. Hæc est hæreditas filiorum Gad per familias suas, urbes & villæ earum.

29. Dedit præterea Moses dimidiæ tribui Manasse: fuitque dimidiæ tribui filiorum Manasse per familias suas:

30. Fuit,

30. Fuit, inquam, terminus eorum à Mahanaim omnis Basan totius regni Og regis Basan, & omnes Hanoth-Jair, quæ sunt in Basan, sexaginta urbes.

31. Et dimidium Gilead, & Astaroth, & Edrei, urbes regni Og in Basan, filiorum Machir, filii Manasse, dimidiæ parti filiorum Machir, per familias suas.

32. Istæ sunt hæreditates quas tradidit Moses in campestribus Moab à transitu Jordanis ipsi Jericho ad Orientem.

33. Tribui autem Levi non dedit Moses hæreditatem: Jehova Deus Israël ipse est hæreditas eorum, quemadmodum dixit * illis.

* vel, de illis.

15. *Dedit ergo Moses.*] Quòd visus fuerat satis clare dixisse, nunc distinctius persequutur, non tantum ut lectin populum incitet ad gratias agendas, dum publicis monumentis consignatum erit Dei beneficium, & quasi ante oculos versabitur: sed etiam ut sua quisque hæreditate sine molestia & jurgio fruatur. Scimus quam ingeniosa sit hominum cupiditas ad excogitandos litigandi prætextus: ut nemini jus suum salvum esse possit, nisi liquida & perspicua juris definitio controversias omnes tollat. Extra sortem data fuerat illa regio. Excipere aliis promptum erat, quia justa dimensio non fuerat servata, corrigendam esse inæqualitatem. Ne qua igitur intempestiva disceptatio pacem unquam conturbet, termini ubique Dei auctoritate figuntur, & claustris oppositis dirimuntur quælibet contentiones. Neque enim uno verbo solum adjudicat Deus tribui Ruben totum regnum Sihon: sed summum limitem ducit ab Aroër ad ripam Arnon, atque ita toto circuitu eos vel restringit vel dilatat, ut ne unius quidem jugeri ambigua sit possessio. Porro quam utilis fuerit tam exacta descriptio, ex profanis historiis licet cognoscere, ubi passim occurrunt non odiosæ tantum, sed perniciosæ quoque inter vicinos contentiones de finibus. Adhæc sedulitas, quam Deus, ut suis caveret, ac foveret mutuam inter eos pacem, suscipere gravatus non est, vere paternum ejus amorem demonstrat: quia nihil omisit, quod eorum tranquillitati conduceret. Ac sane nisi mature prospectum foret, intestinis certaminibus fuissent consumpti. Iterum lectoribus excusatus esse velim, si in describendo urbium situ non anxie laborem: ac ne in nominibus quidem sim curiosus. Imo facile patiar appellative sumi & Latine converti quæ tanquam propria relinquere in sua lingua visum est. Id notatu dignum, ubi de Madianitarum terra agitur, principes qui illic dominabantur vocari Satrapas Sihon, ut sciamus, ejusdem cladis fuisse socios, quia se injusto bello implicuerant, ac pertinebant ad imperium Sihon professi hostis. Ac quo melius liqueret juste periisse, dicitur Balaam inter eos fuisse occisus, cujus lingua conati fuerant gravius vulnerare Israelitas quam mille gladiis: acsi dictum esset, in strage ipsa repertum fuisse hostile vexillum, quo professi fuerant se contra Israëlitas militare. Ubi legitur, Jordanem fuisse terminum & terminum: ne inanis sit repetitio, commode vertere licebit, terminum illis fuisse Jordanem secundum suos fines.

24. *Dedit Moses tribui Gad.*] Eadem in tribu Gad observanda ratio, diligenter sepiri legitimis finibus, ne litigiosa sit eorum possessio. Interim commendatur Dei liberalitas, quod magni nominis gentes expulerit, in quarum locum eos substituerat. Quod in dimidia tribu Manasse clarius exprimitur, dum in parte hæreditatis eorum numerantur sexaginta urbes. Unde etiam palam factum est, Mosen non errore fuisse munificum, quia Deum non latebat quot urbes pro immensa sua largitate illis daret. In clausula iterum excluditur tribus Levi, ne prætexant in posterum Levitæ, quod Gaditis & Rubenitis ac dimidiæ tribui Manasse extra sortem obtigerat, sibi quoque esse commune: quia nominatim sortiri cum fratribus suis vetantur: quod argute pro suo commodo interpretari promptum erat, sibi in aliis relictam esse partem. Nunc autem non vocantur sacrificia hæreditas eorum, ut paulo ante, sed ipse Deus: quo nisi sint contenti, nimis superbum & intolerabile fastidium produnt.

Cap. XIV.

Hæc sunt quæ in hæreditatem acceperunt filii Israël in terra Chanaan, quæ illis tradiderunt in hæreditatem Eleazar sacerdos, & Josue filius Nun, & capita tribuum filiorum Israël.

2. Per sortem hæreditatis eorum, sicut præceperat Jehova per manum Mosis, ut daret novem tribubus, & dimidiæ tribui.

3. Dederat enim Moses duabus tribubus, & dimidiæ tribui citra Jordanem: Levitis autem non dederat hæreditatem in medio eorum.

4. Fuerunt enim filii Joseph duæ tribus, Manasse & Ephraim: ideo non dederunt partem Levitis in terra præter urbes ad habitandum, & suburbana earum pro armentis & gregibus ipsorum.

5. Quemadmodum præceperat Moses, sic fecerunt filii Israël, & diviserunt terram.

6. Accesserunt autem filii Juda ad Josuam in Gilgal, dixitque ad eum Caleb filius Jephune Kenisæus, Tu nosti verbum quod loquutus est Jehova ad Mosen virum Dei de me, & de te, in Cades Barnea:

7. Quadragenarius eram quando misit me Moses servus Jehovæ de Cades Barnea ad explorandam terram, & retuli ei rem sicuti erat in corde meo.

8. Et quum fratres mei qui descenderant mecum, dissolverent cor populi, ego perseveranter sequutus sum Jehovam Deum meum.

9. Et juravit Moses illo die, dicendo, Si non terra quam calcavit pes tuus, tua erit in hæreditatem & filiis tuis in æternum, quia perseveranter sequutus es Jehovam Deum meum.

10. Nunc autem Jehova concessit mihi vitam sicuti dixerat. Jam quadraginta quinque anni sunt, ex quo tempore pronunciavit Jehova hanc rem Mosi, ex quo ambulavit Israël per desertum: & nunc quidem hodie sum quinque & octoginta annorum.

11. Et adhuc ſum hodie vegetus ut eo die quo miſit me Moſes: quantus erat tunc vigor meus, tantus hodie eſt vigor meus ad prælium, & ad exeundum, & ad ingrediendum.

12. Nunc ergo da mihi montem iſtum, ut loquutus eſt Jehova eo die. Tu enim audiviſti eo die quod Anakim ſint ibi, & urbes magnæ & munitæ: forte Jehova *erit* mecum, & expellam eos quemadmodum dixit Jehova.

13. Et benedixit ei Joſue, deditque Hebron ipſi Caleb filio Jephune in hæreditatem.

14. Idcirco fuit Hebron ipſius Caleb filii Jephune Keniſæi in hæreditatem, uſque ad diem hunc, eo quod perſeveranter ſequutus eſt Jehovam Deum Iſraël.

15. Nomen autem Hebron antea fuit Ciriath-Arba, qui Arba homo magnus inter Anakim fuit: & terra quievit à bello.

1. *Hæc ſunt quæ in hæreditatem.*] Nunc ad terram Chanaan deſcendit, de qua oportuit novem tribus & dimidiam ſortiri. Atque bujus quidem narrationis filum, ut videbimus, mox abrumpet. Opportunus tamen fit tranſitus ab ea regione cujus diverſa erat conditio: ut ſciant lectores poſtbac de terra Chanaan fore ſermonem, quæ ſorte dividenda erat. Diximus autem Joſue & Eleazar non tantum partitos eſſe quod jam acquiſierant Iſraëlitæ: ſed quum in Dei promiſſionem recumberent, quicquid ſuis promiſerat ſecure complexos eſſe non ſecus ac jam uſu captum. Videbimus quidem non ſtatim plenam fuiſſe partitionem: ſed quum prima exiit ſors Juda, aliis in ſpe relictæ fuerunt ſuæ vices. Verum emergit difficilis quæſtio, quomodo terram diſtribuerint Joſue, Eleazar, & principes, ſi jactæ fuerunt ſortes. Neque enim bominum ſententia, vel arbitrio, vel auctoritate ſortitio regitur. Si quis reſpondeat, præfuiſſe ne qua fraus obreperet, nondum ſolutus eſt nodus, imo effugium illud refelletur ex contextu. Sciendum igitur eſt, non ſimpliciter electos fuiſſe qui ſortito terram dividerent: ſed qui deinde juſta proportione cujuſque tribus fines vel ampliarent vel reſtringerent. Quod autem nuda ſorte non potuerit tranſigi negotium, facile liquet. Nam quum ſecundum homines nihil ſit magis fortuitum quam ſortis eventus, neſciebant an dimidiam tribum Manaſſe locare vellet Deus ubi ſedem obtinuit tribus Juda, an loco Ephraim futurus eſſet Zabulon. Longius itaque progredi liberum ab initio non fuit, quam ut terram dividerent in decem plagas vel provincias: ſic tamen ut cujuſque maneret indefinitum ſpatium. Nam ſi data fuiſſet ſingulis optio, alii optaſſent in terræ umbilico habitare, alii ſumpſiſſent quietam ſtationem, alii ubertatem agrorum, vel cæli temperiem ac loci amœnitatem ſequuti eſſent. Atqui ſors Judæos velut in capite conſtituit, tribum vero Zabulon relegavit ad littus maris: tribum Benjamin fecit Judæis vicinam, tribum Ephraim longius ſubmovit. Denique bæc fuit ſortis poteſtas, ut ab Ægypto Syriam verſus, à plaga Septentrionali ad mare Mediterraneum caderent ſortes decem, ut alii finitimi eſſent Ægyptiis, alii maritima loca incolerent, alii tenerent partem altiorem, alii in mediis vallibus ſubſiderent. Hoc conſtituto, reſtabant præfectis populi ſuæ partes, ut pro jure analogico fines undique circumſcriberent. Fuit igitur in eorum arbitrio ſupputare quot millia capitum eſſent in unaquaque tribu: & ſecundum paucitatem vel copiam bominum ſingulis adjudicare vel plus vel minus ſpatii. Nam ex Dei præcepto ſervanda proportio fuit: ut quo plures erant vel pauciores, ſicuti reperti fuerant in cenſu, regio illis amplior vel anguſtior terminaretur. Num. 26. Eorundem principum judicio permiſſum fuit, ut vel in longitudinem vel in latitudinem dirigerent limites, prout commodior ratio exigebat. Jam memoria quoque tenendum eſt quod legitur Numer. 30. cap. Decem qui vocantur nunc Familiarum capita, non ſuffragiis hominum, ſed voce Dei fuiſſe creatos ad munus hoc exequendum. Ita ſingulæ tribus habebant proprios cognitores, ne qua fraus aut vis interveniret. Deinde nefas erat qui à Deo nominati fuerant, habere ſuſpectos. En quomodo dedit Joſue terram, quæ tamen ſortitioni ſubjecta fuit.

4. *Levitis non dederunt.*] Tertio idem repetitur de Levitis, non veniſſe in numerum, ut caput unum facerent: ſed alio conſilio, quia ſcilicet continuo poſt ſequitur, filios Joſeph in duas tribus fuiſſe diviſos, atque ita privilegio duplicatam illis fuiſſe portionem. Sic enim vaticinatus fuerat Jacob: imo tanquam arbiter à Deo datus filium Joſeph reliquis hac in parte prætulerat. Ergo Levitas ſibi aſſumpſit in peculium, & in eorum locum ſubſtituit alteram ex duabus familiis Joſeph.

Genes. 49.

6. *Acceſſerunt filii Juda.*] Inſeritur narratio, qua abrumpitur quod de terræ partitione dici cœptum erat: nempe quod poſtulaverit Caleb montem Hebron ſibi dari, ut à Moſe promiſſus erat. Id autem longo ante tempore accidit quam bellandi finem populus feciſſet ac ſortiri oporteret. Quintus enim annus numeratur à terræ ingreſſu. nec vero locum jam pacatum & hoſtibus vacuum ſibi relinqui vult: ſed in medio armorum ſtrepitu ac fervore permitti ſibi cupit, illum profligatis cæſiſque Gigantibus acquirere. Tantum cavet, ne ubi ſua virtute Gigantes domuerit, laboris ſui mercede fraudetur. Ratio cavendi eſt, ne in communem tribus ſortem veniat. Ideo non ſolus ipſe cauſam ſuſcipit: ſed tribules quoque filii Juda ſubſcribunt: quia extraordinario hoc munere quod in unam familiam conferebatur, fiebat ut tantundem omnibus accreſceret. Quamvis ergo ſolus Caleb verba faciat, adeſt tamen tota tribus cujus intererat illum hoc præmio locupletari. Cur vero nomen Keniſæi inditum fuerit ipſi Caleb, mihi non liquet. Sic etiam vocatur Numer. 32. Nec vero me latet quid alii divinent: nempe ita cognominatum fuiſſe à Kenas, vel quod apud Keniſæos habitaverit ipſe, aut quiſpiam è majoribus. Sed apud me nihil firmum. Quid ſi ab aliquo inſigni actu titulum adeptus fuerit? Sicuti victores interdum cognomen ex gentibus ſubactis aſſumunt. Primo, quia neque in publicas tabulas relata erat promiſſio, nec ejus quiſquam erat teſtis ſuperſtes præter Joſuam, ipſum compellat. Probabile autem eſt, quum exploratores decem nomina Enakim ad terrendum populum objectarent, Caleb ut eorum improbitatem refelleret, quod verum erat reſpondiſſe: eos quum aſpiceret in monte Hebron, adeo non fuiſſe terribiles, ut eos ſeorſum aggreſſurus eſſet, modo illis expulſis ſuccederet. Atque hac lege habitationem à Moſe fuiſſe conceſſam in eo loco quem ſua fortitudine acquiſiſſet.

7. *Quadragenarius eram.*] Videtur paolo ſplendidius quam pium & modeſtum hominem deceat, virtutem ſuam jactare. Verum meminerimus quum res per ſe odioſa eſſet multiſque querelis obnoxia, neceſſariam fuiſſe raram commendationem, quæ invidiam dilueret. Commemorat igitur ſe bona fide retuliſſe quod cognoverat de terra. Nam hac particula, Sicuti erat in corde meo, ſinceritatem notari certum eſt: atque ita fallacibus verbis cor opponi. Ridiculum enim commentum eſt, dixiſſe in corde, quia in itinere nihil tale proferre auſus fuerat, ne à

comi-

comitibus occideretur. Nihil ergo aliud significat, quam se absque fuco & simulatione probe persunctum esse mandatis sibi injunctis. Laudem suæ integritatis amplificat, quod quum omnes collegas, excepto Josue, haberet adversarios, non tamen cesserit eorum malitiæ, nec scelesta conspiratione fractus fuerit, sed constanter perstiterit in proposito. Ad verbum legitur, Implevi ire post Deum meum. Sensus tamen clarus est, non fuisse abductum ab officii fide prava machinatione decem hominum, quam difficile erat sustinere, eo quod inflexibili perseverantia Deum sequutus sit. Nempe quia certo persuasus erat, Deum expeditionis esse auctorem, à quo perfidi illi populum retrahere tentabant. Cæterum discamus ex hoc loco, nisi ultima primis respondeant, bona principia evanescere: deinde hanc demum constantiam laude esse dignam, ubi Deum sequimur.

9. *Tunc juravit Moses.*] Hic jam unus fructus legationis probe & fideliter obitæ, hæreditate potiri, qua privatur totus populus. Etsi enim inter Dei beneficia jure censetur vitæ diuturnitas: finis tamen hic annectitur, ut hæreditatem quæ aliis negatur obtineat Caleb: quod non vulgaris fuit prærogativæ. Exinde celebrat Dei fidem, quia sibi vitam prorogaverit: neque id modo, sed vigorem & robur contulerit, ut octogenario major, nihilo debilior sit quam in flore ætatis. Aliorum etiam viridis fuit senectus, sed paucorum; deinde ad hunc æquabilem tenorem non accessit, ut octogesimo quinto anno maneret virile robur prorsus integrum. Neque enim ducis modo peritiam sibi & fortitudinem arrogat, sed militare robur. Addit alia quoque munia & vitæ actiones. Nam ingredi & exire tantundem Hebræis valet, atque peragere & exequi omnes officii nostri partes. Re ipsa autem id confirmat Caleb, dum sibi Gigantes deposcit quos aggrediatur & expellat. Neque tamen stolido fastu effertur ad victoriæ fiduciam: sed prosperum eventum sperat ex Dei auxilio. Videtur quidem absurda esse dubitationis nota, Forte: acsi fortuito se ad pugnam accingeret. Qui modestiæ causa putant ipsum sibi diffidere, & considerare suam infirmitatem, neque totum neque nihil dicunt. Certe omittunt quod præcipuum est, referri istud Forte, ad communem hominum sensum, qualis ex præsentis rei statu concipi poterat. Sed in primis expendere convenit ejus consilium. Si montem sibi dari petiisset, in quo occupando nihil fuisset negotii, difficilius erat impetrare. Nunc vero rei difficultate proposita, sibi apud Josue & principes favorem conciliat: quia ubi ejus voto annuerint, nihil tamen concedent, nisi arduum, dubium, & periculosum certamen obeat. Quum ergo sciret, trepidare & expavescere filios Israël ad famam Gigantum, ex eorum opinione loquitur, quasi de re perplexa & confusa. Quod ad ipsum attinet, verba clare demonstrant, quam non incerto aut vacillante animo quod sibi dictum fuerat, præsumpserit. Expellam, inquit, eos sicut pronunciavit Jehova. Dicemusne ubi Dei sententiam profert, eum ambigere, an si quod promisit facturus sit nec ne? Certe patet, quo major esset impetrandi facilitas, tantum monuisse quanti discriminis esset negotium. Quanquam Hebræis novum non est, hac voce difficultatem simpliciter notare: utcunque nulla diffidentia inquietudine animos agitet. Quantæ vero molis fuerit expellere Gigantes ex ea munitione, inde colligitur, quod non nisi mortuo demum Josue eos aggredi ausus est Caleb.

13. *Benedixit ei.*] Ita bene precatus est, ut simul gratularetur. Nam ad exemplum fuit utile, publice ejus virtutem celebrari, qua alii ad superandos omnes metus incitarentur. Perinde enim fuit acsi Gigantes ex sublimi despiceret. Benedictio igitur Caleb laudem in se continet, quæ ad populum exhortandum valeat. In fine capitis dicitur, nomen Hebron fuisse Ciriath-Arba. Ubi notandum est, non montem ipsum intelligi, sed primariam urbem, cujus frequenter occurrit mentio in Scriptura. Sic autem dicitur fuisse cognominata à famosæ proceritatis Gigante: quo refellitur eorum commentum qui à quatuor Patriarchis illic sepultis sic dictam volunt, Adam, Abraham, Isaac, & Jacob. Pater autem Caleb minime consuluisse præsenti otio, vel domesticæ utilitati, quando ad locum sibi datum multis post annis non aspirat. Quare non minus totius populi interfuit, quam unius privatæ familiæ, pro singulari beneficio tribui, quod adhuc ab incomprehensibili Dei gratia pendebat, & erat in mera spe reconditum. Minus etiam debuit odiosa esse donatio: cujus effectus sine incredibili Dei virtute ratus non fuisset. Nascitur tamen quæstio, quum Hebron non tantum Levitis cesserit in portionem, sed una fuerit ex urbibus refugii, quomodo firma steterit donatio. Si dicamus Caleb aliis oppidis contentum, jus suum Levitis resignasse, nondum plane solvitur nodus, quia diserte constituitur dominus illius urbis. Verum si reputamus tantum jus habitationis in urbibus Levitis concessum fuisse, nulla erit repugnantia. Interea tamen non parva laude digna fuit moderatio Caleb, quia in parte sibi extra ordinem & privilegio data hospitium Levitis non negavit.

CAP. XV.

FUitque sors tribui filiorum Jehuda per familias eorum juxta terminum Edom, & desertum Sin ad Austrum ab extremo Austri.

2. Fuitque ejus terminus Meridiei ab extremo maris Salis, hoc est, à petra quæ respicit ad Meridiem.

3. Et egreditur versus Meridiem Maale-acrabim, & illinc transit in Sin: progrediens autem à Meridie in Cades Barnea transit illinc in Esron, & rursum ascendit in Adar, unde circuit in Carcaa.

4. Inde transit in Asmon, & egreditur ad torrentem Ægypti: suntque egressus hujus termini ad Occidentem. iste erit vobis terminus ad Meridiem.

5. Terminus vero ad Orientem, est mare Salis usque ad extremitatem Jordanis: terminus autem anguli Aquilonaris à petra maris ab extremo Jordanis.

6. Ascenditque terminus iste in Beth-hoglah, & transit ab Aquilone ad Beth-araba, atque illinc ascendit terminus iste ad lapidem Rohan filii Ruben.

7. Ascendit præterea terminus iste in Debir à valle Achor, & versus Aquilonem respicit ad Gilgal, quæ est è regione ascensus Adummim, quæ quidem est ab Austro torrenti, & transit terminus iste ad aquas En-semes, suntque exitus ejus ad En-rogel.

8. Et ascendit terminus iste ad vallem filii Hinnom, ad latus Jebusæi à Meridie, ipsa est Jerusalem: ascendit insuper terminus iste ad verticem montis qui est è regione vallis Hinnom ad Occidentem, quæ quidem est in extremitate vallis Rephaim ad Aquilonem.

9. Circuit autem terminus à vertice ipsius montis, ad fontem aquæ Nepthoah, & egreditur ad urbes montis Ephron, circuitque terminus iste in Baala, ipsa est Ciriath-jearim.

10. Et illinc gyrat terminus iste à Baala ad Occidentem ad montem Seir, & illinc pertransit ad latus montis Jearim ab Aquilone, ipsa est Chesalon, descenditque in Beth-semes, & pertransit in Timna.

11. Egrediturque terminus ad latus Ecron ad Aquilonem, & circuit terminus iste ad Sichron, pertransitque ad montem Baala, & illinc egreditur in Jabneel, suntque exitus hujus termini ad mare.

12. Porro terminus Occidentalis ad mare Magnum, & terminum: iste est terminus filiorum Jehuda per circuitum, per familias suas.

13. Caleb autem filio Jephune dedit partem in medio filiorum Jehuda, secundum sermonem Jehovæ ad Josue, Ciriath-arba patris Anac, ipsa est Hebron.

Jam præfatus sum in delineando locorum situ & excutiendis nominibus non fore me curiosum: partim quia me io topographica scientia vel chorographica non esse exercitatum fateor: partim quia magni laboris nonnisi tenuis fructus ad lectores rediret. Imo forte maxima pars absque utilitate valde sudaret. Quod ad rem pertinet, observandum non tantum in loco excelso cadere sortem tribus Juda, ut ipsa regionis eminentia dignitatem futuri regni commeodet: sed nomen ejus primum exire in ejusdem rei præsagium. Quod jam armis partum erat, dividere incipiunt. Tribuum decem nomina conjiciuntur io urnam. Juda omnibus aliis præfertur. Quis non videt attolli in summum gradum, ut ratum sit vaticinium Jacob? Jam intra fines hic positos satis notum est fuisse opima pascua & vites generosas ac fœcunditate celebres. Hoc modo dum sors respondet vaticinio Jacob, illam non caso cecidisse plane liquet: sanctum vero Patriarcham quod à Spiritu dictatum erat protulisse. Si qui sint locorum peritiores, illis quidem jucunda erit & utilis argutior disquisitio. Verum ne rudiores pigeat ignota nomina legere, ooo mediocre operæpretium se fecisse existiment, modo brevem quam attigi summam teneant, in sublime efferri tribum Juda, ut supra alias conspicua emineat, donec inde sceptrum exurgat: deinde vitiferam & pascuis nobilem regionem assignari ejus posteris: adhæc, ut totus populus agnosceret non fortuitum fuisse jactum, qui tribus ante seculis prædictus fuerat. Præterea indoctis quoque ex multiplici ambitu colligere promptum est, spatiosam fuisse plagam, quam tribus una sortita est. Nam etsi postea contigit aliqua diminutio, semper latissime dominati suot. Memoria vero tenendum est quod dixi, forte nihil aliud fuisse declaratum quam filiis Juda terminum esse continuum terræ Edom & filiis Sin: eosdem finitimos ab altera parte torrentis Ægypti marique Mediterraoeo: qui vero electi eraot divisores, quoad ferebat eorum judicium, pro multitudioe hominum emensas esse quanta illis portio cederet, nec longius extendisse eorum fines: eandem quoque ratiooem sequutos esse in aliis, ut postulabat vicinitas. Nec vero obstitit error quo minus firmum fuerit quod decreverant. Nam sicut eos non puduit ex parte retractare partitionem non satis considerate factam: ita vicissim populus quum agnosceret eos optima fide & probitate in negotio versatos esse, libentius se submisit eorum decreto: nec obstitit particularis error quo minus rata maneret generalis actio. Verbum uoum attingere de urbe Jebus, cujus nomeo postea fuit Jerosolyma, operæpretium erit: quum jam arcano Dei consilio in sacrarium electa esset, illicque futura esset regni sedes, fuisse tameo possessam ab hostibus usque ad tempus Davidis. Nam in tam diuturna privatione ejus loci, in quo fundata erat reliquæ terræ sanctitas, præstantia & decus: dilucida apparuit Dei maledictio, ad puniendam populi ignaviam. Siquidem id perinde erat acsi terræ adempta esset præcipua dignitas & ornameotum. Sed ex altera parte refulsit mirabilis Dei bonitas, quod Jebusæi qui post tempus sibi prorogatum altissimas radices egisse visi fuerant, ex secura tameo statiooe tandem evulsi sunt.

13. *Caleb autem filio Jephune.*] Ridiculum fuit si ex præsenti statu judicium fieret, sæpius imaginariam donationem celebrare, cujus nullum fructum percepit Caleb vivo Josue. Sed hic tam veritas Dei quam sancti viri fiducia, quæ in ejus promissiooem recubuit, commendatur. Quanquam ergo vanam sollicitudinem Caleb, & inanem Josue liberalitatem tuoc lusissent nasuti homines, ac loci ipsius incolæ, si ad eos perlatus fuisset rumor, superbe nec absque subsannatione sprevisseot: Deus tameo constantiam sui decreti tandem reipsa patefecit. Caleb vero quamvis cerneret ab accessu montis se arceri, testatus est se oudo Dei sermone esse contentum: sicuti hoc rectum est fidei specimen, rerum quæ promissæ sunt fruitione libenter carere, donec tempus advenerit. Porro hic locus & similes docent, Gigantes qui passim vocaotur Enakim, sic fuisse cognominatos ab auctore sui generis Enac: atque ita vocem esse gentilitiam. Quando autem filios Enac profligaverit, paulo post videbimus. Interea docet hic locus, Caleb quum obtenderet nomeo Mosis, minime fucum fecisse, vel quidquam falso protulisse: quia palam nunc asseritur, Mosen ex Dei præcepto ita statuisse.

14. Expulit inde Caleb tres filios Enac, Sezadi, & Ahiman, & Thalmai, qui fuerant filii Enac.

15. Ascenditque inde ad habitatores Debir, cujus nomen antea fuit Ciriath-sepher.

16. Dixitque Caleb, Qui percusserit Ciriath-sepher, & ceperit eam, dabo ei Achsa filiam meam in uxorem.

17. Cepit autem eam Othoniel filius Cenas fratris Caleb: deditque ei Achsa filiam suam in uxorem.

18. Fuitque quum veniret ipsa, suasit illi, ut peteret à patre suo agrum, & descendit de asino: dixitque ei Caleb, Quid tibi est?

19. Illa respondit, Da mihi benedictionem: quandoquidem terram aridam dedisti mihi, da mihi fontes aquarum. Et dedit ei fontes superiores, & fontes inferiores.

20. Ista est hæreditas tribus filiorum Jehuda per familias suas.

21. Fue-

21. Fuerunt autem urbes in extremitate tribus filiorum Jehuda juxta terminum Edom ad Meridiem, Cabfeel, & Eder, & Jagur,
22. Et Cina, & Dimona, & Adada,
23. Et Cedes, & Hafor, & Ithnan,
24. Ziph, & Telem, & Bealoth,
25. Et Hafor in Hadatha, & Cerioth, Hefron, ipfa eft Hafor,
26. Aman, & Sema, & Molada,
27. Et Hafar-Gadda, & Hefmon, Beth-phelet,
28. Et Hafar-fual, & Beerfeba, & Biziotheia,
29. Baala, & Iim, & Afem,
30. Et Elthold, & Chefil, & Horma,
31. Et Siclag, & Madmannah, & Senfannah,
32. Et Lebaoth, & Silhim, & Ain, & Rimon: omnes urbes viginti & novem, & villæ earum.
33. In planitie, Efthaol, & Sora, & Afnah,
34. Et Zanoah, & Engannim, & Thaphuah, & Enam,
35. Jarmuth, & Adulam, Socoh, & Azecah,
36. Et Saaraim, & Adithaim, & Gederath, & Gederothaim: urbes quatuordecim, & villæ earum.
37. Senam, & Hadafa, & Migdalgad,
38. Et Dilan, & Mifpeh, & Joctეel,
39. Lachis, & Bofcath, & Eglon,
40. Et Chabbon, & Lahmam, & Chithlis,
41. Et Gederoth, Beth-dagon, & Naamah, & Makeda: urbes fexdecim, & villæ earum.
42. Libna, & Ether, & Afan,
43. Et Jephtha, & Afna, & Nefib,
44. Et Cheila, & Achzib, & Marefah: urbes novem, & villæ earum.
45. Ecron, & oppida ejus, & villæ ejus.
46. Ab Ecron, & ad mare, omnes quæ funt ad latus Afdod, & villæ earum.
47. Afdod, oppida ejus, & villæ ejus: Azza, oppida ejus, & villæ ejus ufque ad torrentem Ægypti, & mare Magnum, & terminus.
48. Et in monte, Samir, & Jathir, & Sochoh,
49. Et Dannah, & Ciriath-fannah, ipfa eft Debir,
50. Et Anab, & Efthemoh, & Anim,
51. Et Gofan, & Holon, & Giloh: urbes undecim, & villæ earum.
52. Arab, & Dumah, & Efan,
53. Et Janum, & Beth-thappuah, & Aphechah,
54. Et Huntha, & Ciriath-arba, ipfa eft Hebron, & Sior: urbes novem, & villæ earum.
55. Mahon, Carmel, & Ziph, & Juttah,
56. Et Jezraël, & Jocdean, & Zaura,
57. Cain, Giba, & Thimnah: urbes decem, & villæ earum.
58. Hal-hul, & Beth-fur, & Gedor,
59. Et Maarath, & Bethanoth, & Elthecon: urbes fex, & villæ earum.
60. Ciriath-baal, ipfa eft Ciriath-jearim, & Rabba: urbes duæ, & villæ earum.
61. In deferto, Beth-arabah, Middin, & Sech-acha,
62. Et Nibfan, & urbs falis, & Engedi: urbes fex, & villæ earum.
63. Porro Jebufæos habitatores Jerufalem non potuerunt filii Jehuda expellere: itaque habitavit Jebufæus cum filiis Jehuda in Jerufalem ufque ad diem hanc.

Hic narratur quod geftum fuiffe demum poft mortem Jofue ex libro Judicum patet. Sed ne quæftionem gigneret novitas, quod mulieri datus erat pinguis & irriguus ager in patrimonium, hiftoriam quæ poftea accidit, inferere voluit libri fcriptor, ne quid in forte tribus Juda maneret ambiguum. Primo dicitur Caleb, expugnata urbe Hebron, aggreffus fuiffe Debir, vel Ciriath-fepher, & generum fibi adoptaffe qui primus illuc ingreffus effet. Apparet autem, quando raro præmio iovitat fuos commilitones ad capiendam urbem, non parum fuiffe negotii. unde confirmatur quod ante vifum eft, laboriofum opus ei injunctum effe quum data ei fuit poffeffio, quæ magno difcrimine acquirenda effet. Ergo ut fortiffimum quemque animet, filiæ fuæ nuptias promittit in mercedem ftrenuitatis, quifquis murum fuperaverit. Tandem additur, Othoniel qui nepos erat ex fratre, præmium hoc fua virtute fuiffe adeptum. Quomodo obrepferit in vulgarem translationem, Frater Caleb junior, nefcio 1 oec certe ullo colore excufari poteft hoc mendum. Quare infcite fe torquent nonnulli, quomodo neptem fuam Othoniel duxerit uxorem: quia jam tale conjugium lege prohibitum fuerat. Atqui colligere promptum eft, non patruum fuiffe, fed tantum patruelem. Verum hic quæritur quomodo de filia fua pacifci aufus fuerit Caleb, donec certior de ejus voluntate factus effet. Quaoquam enim parentum munus eft filias fuas elocare: non tamen illis permittitur tyrannicum imperium, ut eas inconfultas addicant quibufcunque vifum fuerit maritis. Nam quum voluntarii effe debeant omnes contractus, in conjugiis maxime vigere debet libertas, ne quis invitus fidem fuam obftringat. Verum probabili ratione adductus fuit

Caleb, ne de filiæ suæ consensu dubitaret, quia verecunde repudiari non poterat tam honorifica conditio. Maritus enim dabatur non quilibet ex vulgo: sed qui bellica virtute alios omnes antecelleret. Quanquam fieri potest, ut in fervore pugnæ inconsiderate promiserit Caleb, quod præstare non erat in ejus arbitrio. Mihi tamen videtur exponenda fuisse pactio ex jure communi, si accederet puellæ voluntas. Deus certe votum Calebe xaudivit, dum generum obtulit ex animi sententia. Nam si alioqui data fuisset optio, neminem magis optasset.

18. *Fuitque quum veniret.*] Etsi conjicere licet Acsa puellam fuisse egregiis moribus, & probe institutam, cujus nuptiæ singularis præmii loco victori promissæ fuerint: hic tamen detegitur perversa ejus cupiditas. Sciebat mulieres Dei Lege à fundis hæreditariis excludi: at nihilominus appetit, & maritum iniqua expostulatione stimulat. Sic enim ambitiosæ & cupidæ uxores viris molestæ esse non desinunt, donec pudoris, modestiæ, & æquitatis eos oblivisci cogant. Nam etsi virorum quoque inexplebilis est avaritia: fœminæ tamen magis præcipites feruntur. Quo attentius cavere debent viri, ne importunis earum consiliis tanquam flabellis accendantur. Sed major intemperies se prodit, dum mariti facilitate & patris indulgentia audacior redditur. Nam agro sibi dato non contenta, regionem irriguam sibi poscit. Ita ubi quis semel transilivit recti & honesti modum, vitium illud protinus sequitur impudentiæ. Porro quod pater nihil negavit, signum fuit rari amoris. Sed non ideo sequitur, quin merito exosa sit improba lucri cupiditas, quæ mentes excæcat, rectumque judicium pervertit. Quod dicitur Acsa descendisse ex asino, quidam ad simulationem & astutiam referunt, quasi mœrore concideret: atque ita lapsus indicium esset deliquii vel defectionis animi. Verum simplicius est, quo suppliciter patrem rogaret, descendisse ad ejus pedes. Quicquid sit, astu & blanditiis sibi conciliavit mulier jus alienum: unde tantundem diminuta fuit fratrum portio.

20. *Ista est hæreditas.*] Antea quidem fines circumdedit filiis Juda: sed nunc alia ratione ostenditur, quam ampla & fertilis illis obtigerit ditio. in quo etiam refulget summa Dei liberalitas. Numerantur centum & tredecim urbes cum oppidis & villis: qui numerus non tantum frequentiam hominum testatur, sed terræ quoque ubertatem. Neque tamen dubium est, quin Dei benedictione nova indita fuerit fertilitas. Fulgere tamen in ipsa terræ natura Dei gratiam oportuit, dum omni bonorum copia refertam populo suo delegit. Nunc si homines tribus respicimus, dimidia pars regionis abunde sufficere illis potuit ad habitandum. Nam ut octiogenti distributi essent in singulas urbes: residuæ multitudini manebant oppida & villæ. Et certe paulo post detracta fuit portio, quæ tribui Simeon daretur. Nam ita completa fuit dispersio de qua vaticinatus *Genes. 49.* erat Jacob, ut posteritas Simeon, quasi in alieno solo *vers. 7.* peregrinaretur. Ergo à filiis Juda admissi sunt tanquam hospites.

63. *Porro Jebusæos.*] Hoc ad excusandum populum nihil facit, neque in eum finem ponitur: quia si pro virili incubuissent, & destituti essent successu, recidebat dedecus in ipsum Deum, qui promiserat se illis perpetuum fore ducem, donec terram illis vacuam traderet: ac missurum crabrones, qui incolas *Deut. 7.* abigerent. Ergo nonnisi per illorum ignaviam stetit *vers. 20.* quominus potiti fuerint urbe Jerusalem. Itaque non potuerunt, quia obstaculo illis fuit suus torpor, dum quietis desiderio Dei mandatum neglexerunt. Locus notatu dignus: ut discamus alacriter vires nostras experiri in aggrediendis Dei præceptis: nec occasionem prætermittere, ne cessantibus claudatur janua. Reprehensione vacasset modica dilatio: sed longi temporis mollities Dei benedictionem quodammodo repulit.

Cap. XVI.

EGressa est autem sors filiis Joseph à Jordane Jericho, ad aquas Jericho, ad Orientem, ad desertum quod ascendit à Jericho in montem Bethel.

2. Egrediturque à Bethel in Luz, & hinc pertransit ad terminum Archi-Ataroth.

3. Postea ascendit ad mare, ad terminum Japhleti, usque ad terminum Beth-oron inferiorem, & usque ad Gazer: suntque exitus ejus ad mare.

4. Itaque hæreditatem acceperunt filii Joseph, Manasses & Ephraim.

5. Fuit autem terminus filiorum Ephraim per familias suas, fuit (inquam) terminus hæreditatis eorum ad Orientem ab Atroh-Addar, usque ad Beth-oron superiorem.

6. Et exit terminus ille ad mare, ad Michmethah ab Aquilone: & circumit terminus ad Orientem, ad Thaanath-siloh, & transit illam ab Oriente ad Janoah.

7. Et descendit à Janoah in Ataroth, & Naarath, & pervenit in Jericho, egrediturque ad Jordanem.

8. A Thappnah pergit terminus ad mare ad torrentem arundinis, suntque exitus ejus ad mare: hæc est hæreditas tribus filiorum Ephraim per familias suas.

9. Et urbes separatæ filiis Ephraim in medio hæreditatis filiorum Manasse, omnes urbes, & villæ earum.

10. Neque expulerunt Chananæum habitantem in Gazer: Itaque habitavit Chananæus in medio Ephraim usque ad diem hanc, & fuit tributo serviens.

1. *Egressa est sors filiis Joseph.*] In genere primum narrat quæ sors obtigerit duobus filiis Joseph: deinde recenset sortem Ephraim. Mirum autem est, quum dimidia pars tribus Manasse jam locata esset trans Jordanem: plus tamen verborum consumi in parte illius residua, quam in tota hæreditate tribus Ephraim: quæ tamen ut erat populosior, ita merito sibi vendicabat ampliorem terram. Verum quod prolixior habetur sermo de posteris Manasse, id fit per occasionem, quia iterum repetit scriptor libri, quomodo extra sortem illis data fuerit sedes in regione Basan. Deinde commemorat sancitum fuisse à Josua quod Moses ex auctoritate Dei præceperat quoad filias Selophead. Quum ergo de finibus Ephraim nulla esset dubitatio, nec futurum esset certamen, breviter perstringitur eorum sortitio. Verum hic nova quæstio exoritur, quum jus primogenituræ à Manasse ad Ephraim transiisset, quomodo posteri ejus qui gradu honoris erat superior, urbes suas obtinuerint inter filios Manasse. Videtur enim hoc modo deterior fuisse eorum conditio. Ego vero sic interpretor, Quum latior esset pars Manasse quam

pro

pro hominum numero, supputatione facta detractas fuisse urbes quæ justam portionem tribus Ephraim conficerent: non ut permixti filiis Manasse, quasi precario inter ipsos habitarent: sed quia longius protensi fuerunt eorum termini versus ipsos, quibus sufficere poterat angustior possessio. Cæterum in fine capitis probro notatur mollities Ephraim, quod Chananæum non expulerit à Gaser, quia si viriliter & cordate progressi essent ad terram quæ sorte obvenerat vendicandam, in manu erat victoria: quia nihil temere aggressi essent, eo quod tantundem valebat sortitio, acsi Deus ipse manum è cælo porrigeret. Sed clarius exprimitur fœda eorum segnities, & culpa exaggeratur, quod tributarios sibi fecerint quibuscum ullo modo transigere fas non erat. Quum itaque diserte vetuisset Deus populum suum quidnam negotii contrahere cum illis gentibus, maxime autem pacisci de venia & salute, longe gravius peccarunt filii Ephraim tributum exigendo, quam si eos absque pactione tolerassent.

CAP. XVII.

FUit quoque sors tribui Manasse, (ipse enim fuit primogenitus Joseph) ipsi Machir primogenito Manasse patri Gilead (ipse enim fuit vir bellicosus) fuit, inquam, Gilead & Basan.

2. Fuit item filiis Manasse reliquis per familias suas, filiis Abiezer, & filiis Helech, & filiis Asriel, & filiis Sechem; & filiis Epher, & filiis Semida. Isti sunt filii Manasse, filii Joseph mares per familias suas.

3. Porro Selophead filio Hepher, filii Gilead filii Machir, filii Manasse non fuerunt filii, sed filiæ: quarum ista sunt nomina, Mahala, & Noa, Hogla, Milcha, & Thirsa.

4. Hæ accesserunt in conspectum Eleazar sacerdotis, & in conspectum Josue filii Nun, atque in conspectum principum, dicendo, Jehova præcepit Mosi ut daret nobis hæreditatem in medio fratrum nostrorum. Itaque dixit eis juxta sermonem Jehovæ, hæreditatem in medio fratrum patris earum.

5. Et ceciderunt hæreditates Manasse decem, præter terram Gilead & Basan, quæ erant trans Jordanem.

6. Filiæ enim Manasse sortitæ sunt hæreditatem in medio filiorum ejus: terra autem Gilead fuit filiis Manasse reliquis.

7. Fuit autem terminus Manasse ab Aser Michmethath, quæ est coram Sechem, & pergit terminus ad dextram ad habitatores En-thappua.

8. Ipsius Manasse fuit terra Thappua: at Thappua quæ erat ad terminum Manasse, est filiorum Ephraim.

9. Descenditque terminus ad Torrentem arundinis ad Meridiem ipsius Torrentis: civitates istæ tribus Ephraim sunt in medio civitatum Manasse: at terminus Manasse est ab Aquilone ipsius Torrentis, suntque exitus ejus ad mare.

10. Ad Meridiem est ipsius Ephraim, & ad Aquilonem ipsius Manasse, estque mare terminus ejus: & in Aser occurrunt inter se ab Aquilone, & in Issachar ab Oriente.

Redit ad tribum Manasse, idque ut confirmet quod antea vidimus de filiabus Selophead. Nam quum res nova esset, fœminas promiscue succedere cum viris: quia tamen quinque erant patri suo superstites, probarunt æquum esse, ne pater orbitatis ignominiam innoxius ferret, se in portionem admitti. Ita Deus per oraculum Mosi responderat, ut caput unum in successione efficerent. Nunc quod Dei ore adjudicatum erat, præstari sibi postulant. Quod adhuc Manasse primogeniti nomen retinet, sic accipere convenit, ne pugnet cum vaticinio Jacob: quin potius hic primogenitura ejus quodammodo sepelitur, ejusque dignitas restringitur in præteritum tempus. ubi notandum est, adeo tenaces esse homines, suisque utilitatibus addictos, ut raro in mentem veniat jus suum aliis tribuere. Decreto cælesti partem obtinuerant filiæ Selophead, nec quisquam ausus esset verbum contra facere. Interea si tacuissent, nulla fuisset habita illarum ratio. Ergo ne cunctatio damnosa sit, Josue & Eleazar adeunt, & urgent ne legitima successione priventur. Mora quidem non interponitur à Josue, quominus statim obtineant quod justum est. Nec vero populus obmurmurat. unde colligimus omnes ad æquitatem fuisse propensos: sed dum quisque sua curat, nimis secure alios negligit.

5. *Ceciderunt hæreditates decem.*] Numerantur hoc loco septem stirpes in posteris Manasse, Machir primogenitus seorsum statuitur: deinde alii sex. Nunc quæritur quomodo in partes decem divisa fuerit hæreditas. Quidam astute hunc scrupulum dissimulant: alii quia nodum solvere nequeunt, obtendunt meras nugas. Certe valde absurdum est, quinque filiabus datas esse quatuor sortes: nihilo magis consentaneum, quia pater erat primogenitus, duplicatam illis esse suam partem. Hoc quidem extra controversiam est, Gilead filium Machir proavum mulierum de quibus nunc agitur, sedem in monte Gileadi & Basan sibi elegisse. Ergo quum jam extra sortem privilegio hæreditatem adeptus esset, non debuit in terra Chanaan sortiri: nisi forte partem duntaxat familiæ suæ trans Jordanem locavit. Hepher unus enim fuit ex ejus filiis, sed non solus: sicuti aliorum quinque fratrum soboles in plura capita distingui potuit, pro quorum numero sortitio fieret. Neque enim scitur in quoto gradu sumptæ fuerint familiæ, quibus contigit in terra Chanaan portio. Nec vero aliud hic legimus quam jactas fuisse decem sortes inter filios Manasse, præter regionem quam sibi antea acquisierant trans Jordanem. Ita frustra contenditur de numero, quem certum elicere ex præsenti narratione non possumus: quia ante omnia alioqui tenendum esset, quot familiis communis fuerit partitio. Imo fieri potest, ut filiabus Selophead illic datum fuerit patrimonium. Dicuntur quidem habitasse inter fratres patris sui: sed locus non designatur. Quicquid sit, non dubito quin servata mutua æquabilitate, postquam aliis prospectum erat, terram quæ sorti subjecta erat distribuerint inter decem familias: quarum nomina hic tacentur.

11. Fuit-

11. Fuitque ipsi Manasse in Issachar, & in Aser, Beth-sean, & oppida ejus: & Iblean, & oppida ejus: & habitatores Dor, & oppida ejus: & habitatores Endor, & oppida ejus: & habitatores Thaanac, & oppida ejus: & habitatores Magiddo, & oppida ejus, tres regiones.

12. Et non potuerunt filii Manasse expellere habitatores urbium istarum: sed cœpit Chananæus habitare in terra ipsa.

13. Quum autem roborati essent filii Israël, posuerunt Chananæum tributarium, nec expellendo expulerunt eum.

14. Loquuti sunt autem filii Joseph ad Josue, dicendo, Cur dedisti mihi in hæreditatem sortem unam, & hæreditatem unam, quum ego sim populus multus, ita quod hucusque benedixerit mihi Jehova?

15. Dixitque ad eos Josue, Si populus multus es, ascende in sylvam, & succide tibi illic in terra Perizæi, & Rephaim, si angustus est tibi mons Ephraim.

16. Cui responderunt filii Joseph, Non sufficiet nobis mons ille: & currus ferrei sunt in omni Chananæo qui habitat in terra vallis, & ei qui habitat in Beth-sean & oppidis ejus, & ei qui habitat in valle Jezraël.

17. Dixitque Josue ad domum Joseph, nempe ad Ephraim & Manasse, dicendo, Populus multus es, & fortitudo magna est tibi: non erit tibi sors unica.

18. Mons enim erit tibi, quia sylva est: succides ergo eam, & erunt tibi exitus ejus: quia expelles Chananæum, quanquam currus ferrei sint ei, quanquam fortis sit.

11. *Fuitque ipsi Manasse.*] Quomodo ita permiati fuerint, ut quasdam urbes possederint in sorte Aser & Issachar, quum intra eorum limites habitaret tribus Ephraim, divinare facile non est: nisi quia forte prospectum fuit, ne habitatio commodior obnoxior esset multis querimooiis: vel forte prout deinde certius ionotuit tota regio, aliquid secuodum æquitatis regulam in superiori partitione mutatom fuit. Videtur itaque hæc nova fuisse accessio, postquam compertum fuit filios Manasse absque aliorum jactura posse dilatari. Nec vero illis data est pacata habitatio, qua statim fruerentur: sed hæreditas illis sub spe reposita fuit, ut in cælesti promissione magis quam in terrena possessiooe acquiescerent. Quod tamen urbibus illis potiti non suot, eorum culpæ adscribitur: quia sors illis indubium erat pignus victoriæ. Non potuerunt igitur expellere incolas, quia neque ea animo fuerunt persuasi, Deum esse veracem, & ejus virtutem sua pigritia suffocarunt. Sed alterum crimen minus tolerabile: quod quum illis facile esset omnes delere, non modo segnes fuerunt io exequendo Dei mandato: sed turpi lucro adducti, vivos servarunt quos Deus exitio destinaverat. Nam quibus tributum imponimus, eos quodammodo recipimus in fidem nostram & clientelam. Vindictæ suæ ministros præfecerat Deus, vires ad eam exercendam suppeditat: ipsi autem non modo cunctantur, sed bene agendi libertatem sibi eripiunt. Nihil ergo mirum si Deus perversam adeo socordiam severe ultus
Num. 33. fuerit: ut gentes illæ, quibus contra manifestam pro-
vers. 55. hibitionem ignoverant, fuerint similes aculeis ad configeodos eorum oculos, & stimulis ad fodienda latera. Emergit etiam hic quæstio, quomodo concessæ illis fuerint urbes in tribu Aser & Issachar, quum adhuc iocognita esset utriusque portio. Ergo κατὰ πρόληψιν, quod nondum impletum erat refertur. Quicquid sit, colligimus propter ignorantiam locorum non ita exacte divisas fuisse singulas partes, quio necesse fuerit postea corrigere quod plus vel minus pronunciatum fuerat. Ac omnino in genere sic habeodum est de tribu Ephraim & reliquis, multas urbes quibus potiti sunt, propter vastitatem nullo fuisse numero. Multas ergo ruinas hic sepeliri non dubito. Deinde statuendum est, ubi vici fuerunt ignobiles, propter soli ubertatem & alias commoditates illic fuisse præclaras urbes conditas. Nam certe Sichima satis celebris fuit ad nomen & gradum tenendum: ejus tamen oulla hic fit mentio, sicuti nec Samariæ, quæ quum metropolis esset regni Israël, ad eandem tribum Ephraim pertinebat, ut satis uotum est. Patet igitur fuisse ab unaqoaque tribu complures urbes possessas, de quibus hic siletur.

14. *Loquuti sunt filii Joseph.*] Etsi querimoniam suam prætexunt aliquo excusationis colore: male tamen dissimulant plus fuisse comprehensum in una sorte, quam in tribum uoam competeret. Nescio tamen an confuse pro filiis Joseph jacta fuerit sortitio: nec certe consentaneum videtur. Non latebat Josue, nec alios divisores, Ephraim & Manasse duo efficere capita, vel duas stirpes: ac sæpius antehac dictum fuit, terram dividi io decem tribus: qui numerus noo constabat, nisi tribum Manasse à tribu Ephraim discernerent. Certum igitur est, non fuisse tam crasso errore lapsos, ut duo nomina in unam sortem conjicerent. Occultare autem sub nomine Joseph duas tribus, ut eas fraudarent dimidia sui juris parte, intolerabilis fuisset iniquitas. Adde quod distincte exposita ante fuit utriusque ditio, suisque terminis descripta. Huc itaque ratio nos ducit, quum in duas tribus jactæ esseot sortes, admirabili Dei consilio factum esse ot finitimi & contigui ioter se essent fratres, quibus communis erat pater. Indigne igitur expostulant sibi nonnisi unam hæreditatem datam esse: quia nec tanta erat socordia Josue, nec tam malignus animus, ut eos liquido jure vel per incogitantiam, vel per invidiam fraudaret. Sed hinc falsa querimonia de angustis finibus, quod pro nihilo ducebant quicquid adhuc virtute bellica acquirendum erat: quasi vero alias tribus in solo pacato sors deinde locaverit. Ideoque uno verbo eorum disceptationem refellit ac discutit Josue, & crimen unde invidiam conflare ei teotabaot, in ipsos retorquet. Si tanta, inquit, est vestra copia & multitudo, cur non in hostes irruitis, quorum regio vobis data est? Neque enim si Dei promissione freti hæreditatem fortiter adieritis ab eo concessam, eventus vos frustrabitur. Videmus qoamvis recte fuisset illis prospectum, sua tamen desidia excæcari, ut se angustiis constrictos querantur, quia ad petendum sortis suæ effectum digitum movere nolebant. Quare docet hic locus, siquando putamus minus nobis præstari quam debetur, diligenter excutiendas esse omnes remoras, ne culpam quæ in oobis residet, temere in alios regeramus.

16. *Cui responderunt.*] Apparet nimis fuisse sibi deditos, quia tergiversantur quoad possuot, ne rationi à Josua propositæ, qua tamco nihil æquius erat, obtemperent. Montem squalidum esse & quasi desertum objiciunt. Ita ubi illis accesserit, mioimum tamen utilitatis inde sensuros. Quantum ad planitiem,

tiem, quæ culta erat & fertilis, excipiunt se ab ea excludi & arceri propter formidabilem hostium apparatum. Itaque commemorant currus ferreos: acsi non ante experti fuissent Deum nullo negotio conterere tam currus quam equites. Verum Josue simplici cordatoque responso tam eorum avaritiam, quam delicias, torporemque probe castigat. Si tibi sylva hodie non satis fructuosa est, cæsis arboribus conficies tibi bonos agros: ita modo ne labori parcas, erit hæc non pœnitenda habitatio. Currus porro ferrei non impedient quominus tibi præstet Deus quod promisit, Tua est hæreditas: solum qua decet fiducia in eam ingredere.

Cap. XVIII.

Congregata est autem universa multitudo filiorum Israël in Silo, & collocaverunt ibi tabernaculum conventionis, postquam terra subjecta erat coram eis.

2. Remanserant autem è filiis Israël quibus non diviserant hæreditatem suam, septem tribus.

3. Dixitque Josue ad filios Israël, Usquequo cessatis ingredi, ut possideatis terram quam dedit nobis Jehova Deus patrum vestrorum?

4. Tradite ex vobis tres viros per tribum, quos mittam: surgentque & ambulabunt per terram, describentque eam juxta hæreditatem suam, postea revertentur ad me.

5. Et partientur eam in septem portiones: Judas stabit in finibus suis à Meridie: & familia Joseph stabunt in finibus suis ab Aquilone.

6. Vosque describatis terram in septem partes, & afferatis ad me huc: tum projiciam vobis sortem hic coram Jehova Deo nostro.

7. Non est enim pars Levitis in medio vestri, quia sacerdotium Jehovæ est hæreditas ejus: Gad autem & Ruben, & dimidia tribus Manasse acceperunt hæreditatem suam citra Jordanem ad Orientem, quam dedit ei Moses servus Jehovæ.

8. Surrexeruntque viri illi, atque abierunt: præcepitque Josue istis qui ibant, ut describerent terram, dicendo, Ite, & ambulate per terram, ac describite eam: postea revertimini ad me, & hic projiciam vobis sortem coram Jehova in Silo.

9. Abierunt itaque viri, & transierunt per terram, atque descripserunt eam per urbes in septem partes, in libro: reversique sunt ad Josuam ad castra in Silo.

10. Misit autem eis Josua sortem in Silo coram Jehova: partitusque est ibi Josua terram filiis Israël secundum partes eorum.

1. *Congregata est autem.*] Hic refertur celebris conventus habitus in Silo, ubi deliberatum fuit de jaciendis reliquis sortibus. Nam etsi pio studio sortitionem aggressi erant, fuerat tamen actio interrupta: acsi victoria præcedere deberet distributionem, quæ pendebat à solo ore Dei. Conveniunt igitur in Silo, ut decernant quid factu opus sit in futurum tempus. Nec vero dubium est, quin cœtum hunc Josue indixerit, ut pigritiam illis excuteret. Neque enim ipsi sponte quidquam proferunt: sed ab objurgatione incipit, quod segnes ac remissi sint in adeunda quam Deus ipsis largitus fuerat hæreditate. Colligere itaque ex ejus sermone promptum est, plena quidem alacritatis fuisse exordia: sed nullam fuisse perseverantiam. Et tamen Spiritus sancti elogio ornata fuit illa obedientia, quæ paulo post elanguit. Ac notandum est, populum reprehendi, non quod sortiri negligat, sed quod hæreditatem non occupet divinitus sibi oblatam. Et certe ut signum fiduciæ erat sortitio, ita quæcunque singulis obtigerat regio, certum & fidele erat pignus futuræ possessionis: quia Deus suam cuique partem assignando, minime ludebat. Verbum רפה, quod transtuli cessare, significat etiam remissum esse, vel debilem. Turpis ergo socordiæ eos insimulat, quod quum maturum advenerit tempus hostes profligandi, cunctando morentur, ac suspendant effectum beneficii Dei. Nam si nuda sorte contenti, quod obtigerat fide amplexi essent, prompti haud dubie & expediti fuissent ad bellandum: imo quasi victores ad triumphum properassent. Dicitur autem Arca posita fuisse in Silo, non tantum ut consultatio, quasi in Dei conspectu sanctior esset ac gravior: sed quia locus erat pacatus, & ab omni vi externa & injuria tutior. In primis enim esse curæ debuit, ne ad repentinos insultus exposita esset. Quamvis enim ad propulsandos hostium impetus undique manus Dei esset extenta: sic tamen inter ipsos habitavit Deus, ut essent veluti custodes ac satellites. Cæterum quamvis Arcæ tunc electa fuerit statio: non tamen perpetuum fuit domicilium, sed temporale hospitium duntaxat. Neque enim in arbitrio vel suffragiis populi fuit, Deo sedem ubi resideret præfigere: sed expectari debuit quod passim occurrit in Lege, ut alicubi statueret memoriam nominis sui. Quod tandem exhibitum fuit, quum templo dicatus fuit mons Sion. Qua ratione dicitur in Psalmo, Stando manebunt pedes *Psal. 122.* nostri in atriis tuis Jerusalem: quibus verbis innuitur, *vers. 2.* Arcam ad illud usque tempus peregrinatam fuisse. Verum ruina & vastitas Silo tandem docuit, nulla præstantia vel dignitate adversus Dei vindictam protegi, qui ejus beneficia corrumpit. Usque ad mortem Heli passus est Deus illic coli sacrum suum no- *1 Sam. 4.* men: sed quum tota religio sacerdotum impietate fœdata, & populi ingratitudine fere abolita esset, locus ille formidabili pœnæ documento insignis fuit ad posteros. Itaque Jeremias cives Jerusalem, qui tem- *Jer. 7.* pla improbe superbiebant, jubet oculos dirigere ad *vers. 12.* illud exemplum: Ecce, inquit, tabernaculum Dei ante in Silo fuit quam apud vos: nunc videtis in quantam ignominiam conversa sit antiqua gloria.

4. *Tradite ex vobis.*] Jam plagas illas lustraverant Caleb & Josue, & populus sciscitando multa cognoverat: vult tamen Josue quasi ex præsenti aspectu terram distribui: & ternos speculatores jubet eligi pro quaque septem tribuum, ut in ore duorum vel trium finiatur omnis controversia. Verum nihil minus consentaneum videtur, quam unum & viginti homines mittere, qui non modo recta per hostilem terram trajiciant, sed circumeant per varios & obliquos flexus, ne quis angulus eos lateat, supputent longitudinem & latitudinem, inæquales etiam tractus considerent. Nam quemcunque habebant obvium, facile suspicari poterat quinam essent, & qua de causa illis injuncta esset hæc expeditio. Denique liber non patebat reditus, nisi per mille mortes. Nec vero illi cæco & bruto impetu subiissent tantum discrimen, nec Josue auctor illis fuisset manifesti periculi,

riculi, nisi quia experti erant, gentes illas omnes cælesti pavore attonitas, nihil magis optare quam pacem. Etsi enim filiis Israël infesti erant, tot stragibus subacti, digitum non audebant movere: ita secure exploratores tanquam per regionem pacatam progressi sunt, vel negotiandi prætextu, vel saltem ut innoxii hospites. Fieri etiam potest ut in plures ordines divisi, iter occultius fecerint. Certum quidem est, non aliunde tantum sumpsisse animi & fiduciæ, nisi quia freti umbra alarum Dei, cæcos & stupidos non timebant. Hinc prompta quæ hic laudatur, voluntas: quia nisi persuasi fuissent divinitus constrictas esse gentium illarum manus, erat justa & honesta renuendi occasio.

9. *Abierunt itaque viri.*] Hic jam non tantum parendi facilitas commendatur, in qua eminuit præclara eorum virtus: sed insignis quoque Dei favor: quod incredibili successu pium Josue & populi studium dignatus est. Si per subterraneos cuniculos reptassent, vix effugere poterant innumera discrimina: nunc quum urbes, earumque situs, agros, regionum varietatem, omnes oras annotant, nulloque tristi occursu feliciter ad suos redeunt, quis dubitet admirabili Dei potentia vitam eorum inter mille mortes fuisse incolumem? Emphatice ergo ad celebrandam Dei gratiam dicuntur reversi fuisse in castra: quod tantundem valet atque fuisse Dei manu reductos. quo libentius ad sortiendum populus descendit: necdum enim fastidio bene purgati fuissent animi, nisi quod in illa profectione cernebant incredibilem Dei gratiam, quæ illis eventum ex voto promittebat. Ideo dicitur Josue partitus esse secundum cujusque portionem, acsi in tranquillam ditionem eos immitteret: verum effectus pendebat ex Dei præsentia, quia sufficere illis debuit Dei auctoritate rem totam geri, qui suos nunquam frustratur, etiam dum videtur ludere. Quo autem sensu arca fœderis vocatur Deus vel ejus facies, satis multis locis exposui.

11. Ascendit autem sors tribus filiorum Benjamin per familias suas, & exivit terminus sortis eorum inter filios Jehuda, & filios Joseph.

12. Fuitque eis terminus ad latus Aquilonis à Jordane: & ascendit terminus ad latus Jericho ab Aquilone, ascenditque in montem ad mare, ac exitus ejus sunt ad desertum Bethaven.

13. Illinc autem pertransit terminus in Luz ad latus Luz Australe, (ipsa est Bethel:) & descendit terminus in Ateroth-Adar, juxta montem, qui est à Meridie ipsi Beth-horon inferiori.

14. Et designatur terminus, circuitque ad latus maris ad Meridiem, à monte qui est è regione Beth-horon ad Meridiem: suntque exitus ejus ad Ciriath-Baal (ipsa est Ciriath-Jearim) urbem filiorum Jehuda. hoc est latus maris.

15. Latus autem ad Meridiem, ab extremo Ciriath-Jearim: itaque exit terminus ad mare, exit (inquam) ad fontem aquarum Nephthoah.

16. Et descendit terminus ad extremum montis, qui est è regione vallis Benhinnom, quique est in valle Rephaim ad Aquilonem, descenditque ad vallem Hinnom ad latus Jebusæi ad Meridiem, & illinc descendit ad En-rogel.

17. Et circuit ab Aquilone, & exit ad En-semes, atque egreditur ad Geliloth, quæ est è regione contra ascensum Adummim: & descendit Eben Bohan filii Ruben.

18. Illinc pertransit ad latus quod est è regione planitiei ad Aquilonem, & descendit in Arabah.

19. Inde pertransit terminus ad latus Beth-hogla ad Aquilonem: suntque exitus termini ad limitem maris Salis ad Aquilonem, ad extremum Jordanis ad Meridiem. iste est terminus Austri.

20. Et Jordanis terminat eum ad latus Orientis. Ista est hæreditas filiorum Benjamin per terminos suos in circuitu, per familias suas.

21. Fueruntque urbes istæ tribus filiorum Benjamin per familias suas, Jericho, & Beth-hogla, & vallis Cesis,

22. Et Beth-araba, & Semaraim, & Bethel,

23. Et Avim, & Parah, & Ophrah,

24. Et villa Haamonai, & Ophni, & Gaba: civitates duodecim, & villæ earum.

25. Gibon, & Ramah, & Beeroth,

26. Et Mispeh, & Chephirah, & Mosah,

27. Et Recem, & Irpeel, & Tharalah,

28. Et Sela, Eleph, & Jebusi, (ipsa est Jerusalem,) Gibath, Ciriath: civitates quatuordecim, & villæ earum. ista est hæreditas filiorum Benjamin per familias suas.

In sorte Benjamin nihil occurrit magnopere notatu dignum, nisi quod exigua tribus aliis ordine præfertur. Fateor quidem pro hominum paucitate redactam fuisse in angustos limites, quia tantum viginti sex urbes obtinuit: fuit tamen id per se honorificum, ante alias tribus nobiliores hæreditatem accipere. Adde quod hoc modo conjuncti ac finitimi fuerunt reliquis filiis Joseph, quibuscum propinquior illis erat cognatio. Fuerunt enim medii inter Ephraim & Manasse ab una parte, & inter tribum Juda ab altera. Fuit etiam eximius honor, quod inter alias urbes, Jerusalem illis obtigit, ut postea filiis Juda quasi precario sedem regiam concederent. Porro, quum stationem adeo tranquillam nacti essent, mirum est humaniter cum vicinis placidam vitam non coluisse. Atqui tenemus vaticinium Jacob, Gen. 49. vers. 27.
Benjamin lupus rapax, mane rapiet prædam, vespere dividet spolia. Ergo vel natura nimis cupidos & tumultuosos fuisse oportet, vel necessitate hodie nobis incognita ad prædandum fuisse impulsos. Quantum attinet ad urbem Luz, ideo additur alterum nomen, Ipsa est Bethel, quia tum demum nomen inditum à Patriarcha Jacob usu & consuetudine obtinuit. Gen. 28. vers. 19.
Non procul aberat Beth-aven, cujus nomen quod probrosum erat & infame, ad ipsam Bethel translatum fuit, ex quo impiis superstitionibus fuit corrupta & pol-

& polluta. Ciriath-Baal dictam fuisse Ciriath-Jearim probabile est, ut è medio tollerent nomen idoli, quod fuisset veræ pietatis macula. Et certe turpe ac pudendum fuisset, patronum qui Deo unico adversus erat, populi ore celebrari.

CAP. XIX.

Egressa est autem sors secunda ipsi Simeon, tribui filiorum Simeon per familias suas: & fuit hæreditas eorum in medio hæreditatis filiorum Jehuda.
2. Fuitque eis in hæreditate eorum Beer-seba, & Seba, & Moladah,
3. Et Hasar-sual, & Balah, & Asen,
4. Et Eltholad, & Bethul, & Hormah,
5. Et Siclag, & Beth-Marcaboth, & Hasar-susa,
6. Et Beth-Lebaoth, & Saruben: urbes tredecim, & villæ earum.
7. Aim, Rimmon, & Ether, & Asan: urbes quatuor, & villæ earum.
8. Et omnes villæ quæ erant per circuitus urbium istarum usque ad Baalath-beer, Ramath Australem. Ista est hæreditas tribus filiorum Simeon per familias suas.
9. De portione filiorum Jehuda facta fuit hæreditas filiorum Simeon: erat enim portio filiorum Jehuda major ipsis, itaque hæreditatem acceperunt filii Simeon in medio hæreditatis eorum.

Proxime sequuta est sors tribus Simeon, non tam honoris causa, quam in notam ignominiæ. Pronunciaverat Jacob de Simeon & Levi, Dispergam eos ac disjiciam. Pœna quidem Levi non solum mitigata fuit, sed conversa in eximiam dignitatem: quia locati sunt ejus posteri tanquam in speculis ad populum in officio pietatis retinendum. Quantum vero ad Simeon spectat, quod ejus posteris datæ fuerunt certæ urbes in ditione Juda, hæc fuit manifesta dissipatio de qua vaticinatus fuerat Jacob. Quamvis enim rejecti non fuerint in longas distantias, inquilini tamen ac dispersi fuerunt quum in alieno habitaverint. Ergo propter stragem, non minore perfidia quam crudelitate editam, separati fuerunt in diversa hospitia. Hoc crimen patris rejectum fuit in sinum filiorum, & Deus sententiam quam servo suo dictaverat, reipsa sancivit. Sortis etiam veritas clare fuit comprobata. Quod autem detrahitur familiæ Juda aliqua portio, iterum perspicimus, quamlibet prudenter statuerint divisores æquitatem servare, errore tamen fuisse lapsos, quem corrigere non puduit, simulac fuit deprehensus. Nec absurdum est quamvis Dei Spiritu regerentur, fuisse tamen aliqua in parte deceptos: quia Deus aliquando servos suos Spiritu judicii destituit, & humanitas hoc vel illud agere patitur, ne in omnia perspicacia exultent. Adde quod populus suæ incuriæ & securæ festinationis pœnam dedit, quia debuerat ab initio melius excutere quantum juris in singulos competeret: quod neglexit. Magna ditio per inscitiam coacervata fuerat filiis Juda, cujus partem aliis relinquere coëgit æquitas. Atqui præstabat certos limites ipsis semel statui quam spoliari cum molestia. Adde quod vana spe singuli præsumpserant se longe lateque habitaturos, acsi terra sine fine se porrigeret.

9. *De portione filiorum.*] Laude etiam digna moderatio tribus Juda, quæ non contendit iniquum esse, quidquam sibi de portione jam assignata detrahi. Obtendere enim promptum erat Dei nomen, quia nonnisi ejus auctoritate sedem illam adepti erant. Verum quia ex communi omnium sententia decernitur plus illis esse datum, quam quod sine aliorum dispendio & injuria possideant, statim desistunt ab omni litigandi prætextu. & certe falso & perperam Dei nomen jactassent: quia etsi sors eorum ab illo egressa erat quoad regionem, in ipsa tamen amplitudine error intervenerat, quia hominum judicio, largius quam decebat fines dilatati fuerant. Quod agnoscunt sibi cum aliorum jactura male esse datum, libenter dimittunt, fratresque suos qui alioqui hæreditate carebant, excipiunt hospitio: imo partiri cum ipsis sustinent quod putabant sine controversia sibi jam quæsitum esse.

10. Ascendit autem sors tertia filiis Zabulon per familias suas: & fuit terminus hæreditatis eorum usque ad Sarid.
11. Ascenditque terminus eorum ad mare, & Maralah, & pertingit ad Dabbaseth: pervenitque ad flumen quod est è regione Jocneam.
12. Revertiturque à Sarid ad Orientem, id est, ad ortum Solis, ad terminum Chisloth-Thabor: & illinc egreditur ad Dobrath, & ascendit in Japhia.
13. Inde præterea transit ad Orientem, ad ortum, ad Githah-Hepher, & ad Ithah-casin: & illinc exit in Rimmon, & gyrat ad Neah.
14. Gyrat item idem terminus ab Aquilone ad Hannathon: suntque egressus ejus ad vallem Iphthaël,
15. Et Catthath, & Nahalal, & Simron, & Idalah, & Bethlehem: urbes duodecim, & villæ earum.
16. Hæc est hæreditas filiorum Zabulon per familias suas: urbes istæ, & villæ earum.
17. Ipsi Issachar egressa est sors quarta, filiis (inquam) Issachar per familias suas:
18. Et fuit terminus eorum Jezraël, & Chesuloth, & Sunem,
19. Et Hapharaim, & Sion, & Anaharath,
20. Et Rabbith, & Cision, & Abeth,
21. Et Remeth, & Engannin, & En-haddah, & Beth-passeth.
22. Et pervenit terminus in Thabor, & Sahasima, & Beth-semes: eruntque exitus termini eorum ad Jordanem: urbes sedecim, & villæ earum.

23. Hæc

23. Hæc est hæreditas tribus filiorum Issachar per familias suas: urbes, & villæ earum.

24. Egressa est autem sors quinta tribui filiorum Aser per familias suas:

25. Fuitque terminus eorum Helcath, & Hali, & Bethen, & Achsaph,

26. Et Alamelech, & Amad, & Misal: & pervenit in Carmel ad mare, & in Sihor Libnath.

27. Et revertitur ad ortum Solis in Beth-dagon, & pervenit in Zabulon, & in vallem Iphtahel ad Aquilonem, & in Beth-emec, & Neel: & exit ad Chabul à sinistra,

28. Et Ebron, & Rehob, & Hammon, & Canah, usque ad Sidon magnam.

29. Reverti turque terminus in Rama, usque ad urbem munitam petræ: inde revertitur terminus in Hosah: suntque exitus ejus ad mare à funiculo Achzib,

30. Et Ummah, & Aphec, & Rehob: urbes viginti duæ, & villæ earum.

31. Hæc est hæreditas tribus filiorum Aser per familias suas: urbes istæ, & villæ earum.

10. *Ascendit autem sors.*] In sorte Zabulon dilucida est veritas vaticinii Jacob, qui prædixerat habitaturos esse circa littus maris. *Genes. 49. vers. 13.* Senex, exul, qui pedem in suo ponere non poterat, maritimam regionem addicebat soboli filii sui Zabulon. Quid magis ridiculum? Nunc autem ubi sors maritimam regionem iis assignat, non potuit clarior desiderari illius sententiæ approbatio: acsi Deus bis è cælo tonaret. Non ergo lubitus sponte, vel hominum suffragio occupat tribus Zabulon, sed regio mari contigua divinitus facta est ejus hæreditas. Ita, quamvis errarint homines, lux tamen semper in tenebris fulgida apparuit. Longius progreditur Jacob, & illustre discrimen statuit inter Zabulon & Issachar: quod prior tribus negotiandi causa varie discurret: altera autem in suis tabernaculis otium colet ac vitam sedentariam. Ergo probabile est tractum maris ubi Zabulon consedit, fuisse portuosum, & aptum ad multiplices commeatus. Filios autem Issachar contentos fuisse suo proventu, & fructus quos perceperant ex labore suo & cultura, domi comedisse. Qui regionum illarum periti existimantur, asserunt agrum tribus Aser fuisse frumentarium: quod optimo consensu atque optimo concentu respondet vaticinio Jacob. Quod nonnisi exiguus urbium numerus exprimitur, hinc rursum conjicere licet multas tunc fuisse ruinas quæ non venirent in rationem; & ex quo populus commode habitavit, extructas fuisse multas urbes, quibus terram fuisse ornatam ex aliis locis patet. Et certe apparet, summam divisionis breviter fuisse perstrictam, atque ita multa prætermissa, quæ investigare nulla religio vetat, modo ne curiositas sine fructu molesta sit. Certe quibus hic viginti urbes vel septendecim tribuuntur, latius dominati sunt. Ergo compendium divisionis tantum hic narratur, quale sumptum fuit ex tumultuario nunciorum commentario.

32. Filiis Nephthali exivit sors sexta, filiis (inquam) Nephthali, per familias suas:

33. Fuitque terminus eorum ab Heleph, & ab Elon in Saanannim, & Adami, Neceb, & Jabneel, usque ad Lacum: suntque exitus ejus ad Jordanem.

34. Postea revertitur terminus ad mare ad Aznoth-thabor: & progreditur illinc in Huccoc, & pervenit ad Zabulon à Meridie, & ad Aser pervenit ab Occidente, & ad Jehuda in Jordanem, ad ortum Solis.

35 Et urbes munitæ, Siddim, Ser, & Hammath, Raccath, & Cinnereth,

36. Et Adamah, & Ramah, & Hasor,

37. Et Cedes, & Hedrei, & En-Hasor,

38. Et Iron, & Migdal-el, Horen, & Beth-anath, & Beth-semes: urbes novendecim, & villæ earum.

39 Hæc est hæreditas tribus filiorum Nephthali per familias suas: urbes istæ, & villæ earum.

40. Tribus filiorum Dan per familias suas exivit sors septima:

41. Fuitque terminus hæreditatis eorum, Sorah, & Esthaol, & Ir-semes,

42. Et Saallabbin, & Ajalon, & Ithlah,

43. Et Elod, & Thimnathah, & Ecron,

44. Et Elthece, & Gibbethon, & Baalath,

45. Et Jehud, & Bene-berac, & Gath-rimon,

46. Et Mehajarcon, & Raccon cum termino contra Japho.

47. Et exivit terminus filiorum Dan ab eis: ascenderuntque filii Dan, & pugnaverunt cum Lesem, ceperuntque eam, ac percusserunt eam acie gladii, & hæreditate acceperunt eam, habitaveruntque in ea: & vocaverunt Lesem Dan, secundum nomen Dan patris sui.

48. Hæc est hæreditas tribus filiorum Dan per familias suas: civitates istæ, & villæ earum.

49 Quum autem finem fecissent partiendi terram ut possiderent singuli terminos suos, dederunt filii Israël hæreditatem ipsi Josue filio Nun in medio sui.

50. Secundum sermonem Jehovæ dederunt ei urbem quam petivit, Thimnath-serah in monte Ephraim: & ædificavit urbem, habitavitque in ea.

51. Istæ sunt hæreditates quas tradiderunt possidendas Eleazar sacerdos, & Josue filius Nun, & principes patrum tribuum filiorum Israël per sortem in Silo coram Jehova ad ostium tabernaculi conventionis: & finem fecerunt dividendi terram.

Nunc

Nunc de sorte Nephthali, quæ videtur congruere ingenio & moribus illius familiæ: Jacob enim testatus fuerat mansuetos fore, & qui blandis sermonibus vicinos mulcerent. (Gen. 49. vers. 21.) Hac ratione videntur contigui ab una parte fuisse filiis Juda: alibi autem cincti fuisse fratrum suorum præsidiis. Certe quum dicitur tribus Dan expugnasse Lesen, videtur tacita fieri comparatio, quod filii Nephthali non irruperint armata manu in suam hæreditatem, sed placide se continuerint in ditione pacata: atque ita sub fide & quasi clientela tribus Juda & aliarum tuti quietique fuerint. Porro quod imperium urbis Lesen divinitus sibi addictum armis vindicarunt filii Dan, id demum post mortem Josue contigit. Sed hic obiter inseritur historia, quæ fusius narratur in libro Judicum (Judic. 18.), quia strenuitas fuit laude digna, jus à Deo concessum sic amplecti, ut eo freti, ad profligandos hostes strenue descenderent.

49. *Quum autem finem fecissent.*] Tandem hic narratur gratitudo populi erga Josue. Nam etsi æqua fieri debuit partitio terræ Chanaan inter posteros Abrahæ: virtutum tamen suarum præstantia promeritus est Josue honorarium aliquod præmium. Nec conqueri quisquam potuit, suo dispendio unum hominem ditari. Nam primum in cunctatione refulget sancti viri moderatio, quod non ante privatim sibi consuluit, quam publicus status est compositus. Quotusquisque repetietur qui non post editum unum vel alterum specimen suæ virtutis ad prædam festinet? non sic Josue, qui de se non cogitat, donec terra divisa fuerit. In ipso quoque præmio eadem conspicitur temperantia & frugalitas. Urbem sibi & familiæ dari postulat, nempe acervum lapidum, quia vel diruta erat, & ruinis deformis, vel nulla urbs fuerat illic extructa. Verum probabilis conjectura est, ut invidia donum careret, sibi vicum aliquem minime opulentum quæsiisse. Si cui absurdum videtur, non gratuitam operam impendisse, reputet Dei vocationi liberaliter paruisse, nec mercenario animo subiisse tot labores, pericula, & molestias: sed quum officio sponte perfunctus esset, non repudiandum fuisse monumentum gratiæ Dei, nisi perverso contemptu gloriam ejus obruere vellet. Nam quæ delata fuit prærogativa, nihil aliud quam simplex testimonium cœlestis potentiæ fuit, quæ per ejus manum patefacta fuerat. Nec vero ulla ambitio hic notari potest, quia nihil sibi appetit, nec suam cupiditatem temere ingerit: sed honorem quem jam Deus in ipsum contulerat, confirmari rogat populi consensu. In quo, si tacuisset, signum potius dedisset socordiæ quam modestiæ. Quod in fine capitis repetitur, Josue & Eleazar finem fecisse distribuendæ terræ, ad perpetuum jus finium regundorum spectat, ne quid moverent filii Israel ad labefactandum inviolabile decretum.

CAP. XX.

LOquutus est autem Jehova ad Josue, dicendo,
2. Alloquere filios Israël, his verbis, Date urbes refugii, de quibus loquutus
Deut. 19. vers. 2. sum ad vos per manum Mosis:
3. Ut fugiat illuc homicida qui percusserit animam per errorem, absque
scientia: eruntque vobis in refugium à propinquo sanguinis.
4. Et fugiet ad unam ex civitatibus istis, stabitque ad ostium portæ urbis, ac loquetur
in auribus seniorum urbis ipsius verba sua, & recolligent eum in urbem ad se, dabuntque
ei locum, & habitabit apud eos.
5. Quum autem persequutus fuerit eum propinquus sanguinis, non tradent homicidam in manum ejus: quia absque scientia percussit proximum suum, neque odio habuerat eum ab heri & nudiustertius.
6. Et habitabit in ea civitate donec stet ante cœtum ad judicium, aut donec moriatur Sacerdos magnus qui erit in diebus illis: tunc enim revertetur homicida, venietque ad urbem suam, & ad domum suam, ad urbem unde fugerat.
7. Et addixerunt Cedes in Galil in monte Nephthali, & Sechem in monte Ephraim, & Ciriath-arba (ipsa est Hebron) in monte Jehuda.
8. De trans Jordane autem Jericho, ad Orientem dederunt Beser in deserto in planitie, de tribu Ruben: & Ramoth in Gilead, de tribu Gad: & Golan in Basan, de tribu Manasse.
9. Istæ fuerunt urbes conventionis omnibus filiis Israël, & peregrino qui peregrinatur in medio eorum: ut fugeret illuc quicunque interfecisset aliquem per errorem, & non moreretur manu propinqui sanguinis, donec stetisset coram cœtu.

1. *Loquutus est autem Jehova.*] Quod illis ultro non venit in mentem urbes refugii designare, donec iterum admoniti fuerunt, videtur oblique perstringi eorum segnities. Id jam ultra Jordanem statutum fuerat ex Dei mandato. Quum par & eadem prorsus ratio esset, quid expectant? Cur non ad finem usque perducunt quod recte cœperant? Adde quod magnopere interfuit tuta refugia insontibus constitui, ne terra sanguine pollueretur: quia nisi adhibitum esset illud remedium, propinqui eorum qui occisi fuerant, promiscue eorum mortem ulciscendo, malum duplicassent. Certe populum in cavenda terræ macula & labe cessare non oportuit. Unde perspicimus quam tardi sint homines non modo ad officium, sed ad salutis suæ curam, nisi Deus exhortationum suarum stimulis eos frequenter pungat ac sollicitet. Cæterum nonnisi incogitantia peccasse inde apparet, quod mox parati sunt ad obsequium, neque procrastinant, neque litibus rem necessariam impediunt vel morantur. Porro quale fuerit jus istud asyli, alibi dictum est. Neque enim impunitas data fuit voluntariis cædibus: verum si quis errore hominem sibi non inimicum occiderat, tutum perfugium habuit ad illas urbes, quæ in eum usum erant destinatæ. Ita Deus miseris opitulatus est, ne quum extra culpam essent, facti non scelerati indigne pœnam luerent. Interea eorum qui mortui erant cognatis & fratribus hoc Deus per indulgentiam concessit, ne assiduo eorum conspectu à quibus orbati fuerant, exacerbaretur dolor. Postremo ad homicidia detestanda assuefactus fuit populus, quum homicida, quamvis à crimine absolveretur, patria tamen ac domo carebat, usque ad mortem Sacerdotis. Nam temporale illud exilium clare ostendit quam pretiosus sit Deo humanus sanguis. Ita lex tam publice quam privatim justa & æqua utilisque fuit. Sed breviter

viter notandum est, singula hic ordine non referri. Sic enim salvus latere potuit fortuitus homicida, si se judicio ad causam dicendam sisterat, & ea probe discussa & cognita, absolveretur, sicuti fusius apud Deut. 19. Mosen de hac re differitur.

7. *Et addixerunt.*] Verbum קדש quod hic apponitur, significat etiam aptare & consecrare. Ego itaque interpretor fuisse delectas, prout communis usus ferebat. Unde colligitur, bene sibi fuisse moderatos, ut privata utilitas publicæ cederet. Porro Ciriath-arba, quæ postea dicta fuit Hebron, translatam fuisse ad Levitas quum antea facta esset ditionis Caleb, proximo capite videbimus. Ubi rara, imo incomparabilis sancti viri continentia apparuit, qui libenter tam urbem quam suburbia, quæ merito sibi vendicasset, libenter aliis tradidit, simulac sors ostendit ita Deo placere. Breviter autem attingere necesse fuit hanc mutationem, quia perfugium Deus tantum apud urbes Leviticas esse voluit: ut illic majori fide atque auctoritate innocentia defenderetur.

Cap. XXI.

Accesserunt autem principes patrum Levitarum ad Eleazar sacerdotem, & ad Josue filium Nun, & ad principes patrum tribuum filiorum Israël.

2. Loquutique sunt ad eos in Silo in terra Chanaan, dicendo, Jehova præcepit per manum Mosis ut daretis nobis urbes ad habitandum, & suburbana earum pro animalibus nostris.

3. Dederunt ergo filii Israël Levitis de hæreditate sua, secundum sermonem Jehovæ urbes istas, & suburbana earum.

4. Egressa est autem sors per familias Ceathitarum: fueruntque filiis Aharon sacerdotis de Levitis, de tribu Juda, & de tribu Simeon, & de tribu Benjamin per sortem, urbes tredecim.

5. Filiis autem Ceath reliquis, de familiis tribus Ephraim, & de tribu Dan, & de dimidia tribu Manasse, per sortem, urbes decem.

6. Filiis vero Gerson de familiis tribus Issachar, de tribu Aser, & de tribu Nephthali, & de dimidia tribu Manasse in Basan, per sortem, urbes tredecim.

7. Filiis Merari per familias suas, de tribu Ruben, & de tribu Gad, & de tribu Zabulon, urbes duodecim.

8. Dederunt, inquam, filii Israël Levitis urbes has, & suburbana earum, sicut præceperat Jehova per manum Mosis, per sortem.

9. Dederunt ergo de tribu filiorum Juda, & de tribu filiorum Simeon urbes istas quas vocavit nomine.

10. Fueruntque filiis Aharon de familiis Ceath, de filiis Levi: illis enim fuit sors prima.

11. Dederuntque eis Ciriath-arba patris Anac (ipsa est Hebron) in monte Juda, & suburbana ejus per circuitum ejus.

12. Agrum vero ejus urbis & villas ejus dederunt Caleb filio Jephune in possessionem ejus.

13. Filiis, inquam, Aharon sacerdotis dederunt urbem refugii homicidæ, Hebron, & suburbana ejus: & Bibna, & suburbana ejus:

14. Et Jathir, & suburbana ejus: & Esthemoa, & suburbana ejus:

15. Holon, & suburbana ejus: & Debir, & suburbana ejus:

16. Et Ain, & suburbana ejus: & Juttah, & suburbana ejus: & Beth-semes, & suburbana ejus: urbes novem de duabus tribubus istis.

17. De tribu vero Benjamin, Gibeon, & suburbana ejus: & Geba, & suburbana ejus:

18. Anathoth, & suburbana ejus: Almon, & suburbana ejus: urbes quatuor.

19. Omnes urbes filiorum Aharon sacerdotum, tredecim urbes, & suburbana earum.

1. *Accesserunt.*] Hic posterius narratur quod præcedere debuit. Neque enim civitates refugii prius fuerunt datæ, quam assignatæ essent Levitis. Huc accedit quod ante dictum fuit, Josue & Eleazar finem fecisse dividendæ terræ. Neque enim vere divisa fuit terra donec sua Levitis habitatio attributa esset. Tenendum igitur, quum sortitio facta fuit decem tribuum nomine, detractas fuisse urbes in terra Chanaan, in quibus Levitæ habitarent. Jam enim trans Jordanem sua eis portio obtigerat. Cæterum ubi accedunt Levitæ, & ratum esse postulant Dei munus, ut urbes possideant cum suburbiis: probabile est fuisse neglectos, donec causam suam agerent. Sic enim accidere solet dum quisque ad sua curanda attentus est, ut fratrum obliviscatur. Certe turpe fuit vellicari aurem populo, & in memoriam revocari quod Deus de Levitis clare jusserat. Atqui nisi domicilium sibi flagitassent, periculum erat ne jacerent sub dio. Quanquam simul colligere licet, populum incuria & oblivione magis peccasse quam fraudandi consilio, quia non cunctatur simulatque monitus est: imo laudatur eorum obedientia, quod secundum sermonem Jehovæ præstiterint quod æquum & rectum erat.

4. *Egressa est sors.*] Hic primo describitur urbium numerus: de quo paulo post dicendum erit. Secundo diserte exprimitur, filiis Aharon sortem cecidisse in tribu Juda. quod non contigit fortuito eventu: quia Deus pro admirabili suo consilio in ea sede eos locavit, ubi statuerat templum sibi eligere. Tertio descenditur ad ipsa urbium nomina, quarum prima refertur Hebron, qua privari æquo animo passus est Caleb. Si quis objiciat debuisse potissimum Jerusalem illis dari, ubi legitima futura erat statio: solutio facilis est, mediocres urbes, ut ferebat eorum conditio, illis fuisse traditas. Adhæc, Jerusalem nondum tunc erat pacata, quum Jebusæi potirentur ejus imperio. Denique absurdum fuisset sedem regiam attribui sacerdotibus. Et in eo melius probata fuit eorum religio & fides, quod sponte migrabant ex natali solo, ut sacris operam impenderent. Nullus enim sacerdos officio functus est, qui non fieret

fieret inquilinus. Eorum tamen infirmitati venia data est, quum vicinis urbibus donati sunt, ne molestum esset longinquum iter suscipere ad obeundum suum munus. Porro, quando uni tantum familiæ nec admodum populosæ tredecim ad habitandum datæ sunt urbes, hinc confirmatur quod alibi docui, alias tribus plurimis urbibus fuisse dominatas, quarum nulla fit mentio: idque paulo post certius confirmabitur.

20. Familiis vero filiorum Cahath Levitarum, qui residui erant de filiis Cahath: (fuerunt autem urbes sortis eorum de tribu Ephraim)

21. Dederunt, inquam, illis urbem refugii homicidæ, Sechem, & suburbana ejus in monte Ephraim: & Geser, & suburbana ejus:

22. Et Cibsaim, & suburbana ejus: & Beth-oron, & suburbana ejus: urbes quatuor.

23. De tribu vero Dan, Elthece, & suburbana ejus: & Gibbethon, & suburbana ejus:

24. Et Ajalon, & suburbana ejus: & Gath-rimmon, & suburbana ejus: urbes quatuor.

25. De dimidia vero tribu Manasse, Thaanach, & suburbana ejus: Gath-rimmon, & suburbana ejus: urbes duæ.

26. Omnes urbes decem, & suburbana earum, familiis filiorum Cahath residuis.

27. Porro filiis Gerson de familiis Levitarum, de dimidia tribu Manasse urbem refugii homicidæ, Golan in Basan, & suburbana ejus: Beesthera, & suburbana ejus: urbes duæ.

28. De tribu Issachar, Cision, & suburbana ejus: Dabrath, & suburbana ejus:

29. Jarmuth, & suburbana ejus: Engannim, & suburbana ejus: urbes quatuor.

30. De tribu autem Aser, Misal, & suburbana ejus: Abdon, & suburbana ejus:

31. Helcath, & suburbana ejus: & Rehob, & suburbana ejus: urbes quatuor.

32. De tribu vero Nephthali urbem refugii homicidæ, Cedes in Galil, & suburbana ejus: & Hamoth-dor, & suburbana ejus: & Carthan, & suburbana ejus: urbes tres.

33. Omnes urbes Gersonitarum per familias suas, tredecim urbes, & suburbana earum.

34. Familiis autem filiorum Merari Levitarum residuorum, de tribu Zabulon, Jocneam, & suburbana ejus: Cartha, & suburbana ejus:

35. Dimnah, & suburbana ejus: Nahalal, & suburbana ejus: urbes quatuor.

36. De tribu vero Ruben, Beser, & suburbana ejus: & Jahasa, & suburbana ejus:

37. Cedemoth, & suburbana ejus: Mephaath, & suburbana ejus: urbes quatuor.

38. Et de tribu Gad urbem refugii homicidæ, Ramoth in Gileath, & suburbana ejus: & Mahanaim, & suburbana ejus:

39. Hesbon, & suburbana ejus: Jaazer, & suburbana ejus: urbes quatuor.

40. Omnes urbes filiorum Merari per familias suas qui residui erant de familiis Levitarum, ut fuit sors eorum, urbes duodecim.

41. Omnes urbes Levitarum in medio possessionis filiorum Israël, urbes quadraginta octo, & suburbana earum.

42. Fuerunt urbes istæ singulæ, & suburbana earum per circuitum ipsarum: sic omnibus urbibus istis.

43. Dedit itaque Jehova Israëli universam terram de qua juraverat se daturum eam patribus eorum, & possederunt eam, habitaveruntque in ea.

44. Requiem quoque dedit eis Jehova in circuitu prorsus ut juraverat patribus eorum, neque fuit quisquam qui restitisset illis ex omnibus inimicis eorum: omnes inimicos eorum tradidit Jehova in manum eorum.

45. Non cecidit ullum verbum ex omni verbo bono quod loquutus fuerat Jehova ad domum Israël, omnia evenerunt.

20. *Familiis vero filiorum Cahath.*] Cur per singulas tribus dispergi oportuerit Levitas, quærant lectores apud Mosen. Hæc quidem imposita fuerat pœna eorum patri ob perfidiam & crudelitatem quam exercuerat contra Sichimitas: verum loco ignominiæ dispersio illis conversa est in maximum honorem, ut tanquam custodes in singulis regionibus dispositi, populum in puro Dei cultu continerent. Fuerunt quidem ubique inquilini: sed cum maxima illa dignitate, ut tanquam Dei procuratores operam darent, ne populus à pietate desciscerer. Hæc ratio est cur tam diligenter narretur, quot ex quaque tribu illis urbes obtigerint, ut essent ubique in excubiis, ad conservandam sacrorum puritatem.

41. *Omnes urbes Levitarum.*] Hic præcipue locus docet quod jam aliquoties attigi, fines aliarum tribuum non ita fuisse restrictos, quin longe major fuerit numerus urbium, quam fuerit expositus. Satis notum est, tribum Levi minimam fuisse omnium. Cujus ergo æquitatis fuisset quadruplo magis dilatari quam tribum Zabulon, quam vidimus contentam fuisse duodecim urbibus, quum tamen esset populosior? Tribus Issachar numerantur tantum sedecim urbes. Tribus Nephthali novendecim. In tribu Aser tantum viginti duæ referuntur. Certe iniqua fuisset distributio, multo plures urbes in habitationem dare paucioribus. Unde colligitur, non tantum villas, quæ hic censentur urbium accessio, aptas fuisse ad habitandum: sed alias quoque urbes fuisse comprehensas, de quibus facta non fuit mentio. Denique ex sorte tribus Levi palam apparet quam lata fuerit & ampla aliarum ditio.

43. *Dedit itaque Jehova.*] De requie si quis moveat quæstionem, facilis solutio est, ita fuisse territas & metu exanimatas gentes Chanaan, ut sibi nibil

hil magis conducere putarent quam serviliter blandiendo pacem redimere à filiis Israël. Plane itaque subacta erat regio, & habitatio pacata, quum nemo vel molestus esset, vel quicquam moliri auderet; quum nullæ minæ, nullæ insidiæ, nulla vis aut conspirationes. Verum de secundo ambigitur, quomodo in possessione terræ sibi promissæ locati fuerint filii Israël, ea potiti sint, ut in ejus fruitione ne syllaba quidem ex Dei promissionibus deesset. Atqui ante vidimus multos hostes fuisse illis permixtos. Dei sententia erat, ne quis superstes maneret: multos non expellunt, sed eos admittunt vicinos, acsi communis iis esset hæreditas: cum illis etiam paciscuntur: quomodo hæc simul convenient, Deum, sicuti promiserat, terræ possessionem dedisse populo, qui tamen hostium viribus, aut pertinacia fuit exclusus ab aliqua parte? Ut species repugnantiæ tollatur; discernere convenit inter certam, perspicuam & stabilem Dei fidem in servandis promissis, & inter populi mollitiem ac inertiam, qua factum est ut Dei beneficium quasi è manibus deflueret. Quodcunque bellum suscepit populus, quamcunque in partem signa movit, parata fuit victoria: nec aliud remoræ fuit vel obstaculi, quominus exterminarent omnes hostes, quam voluntarius eorum torpor. Quare etsi non omnes profligarunt quo vacua fieret eis possessio, Dei tamen veritas manifesta emersit atque extitit: quia nihil illis negotii fuisset reliqua consequi, si oblatas victorias amplecti libitum esset. Summa huc redit, nonnisi per eorum ignaviam stetisse quominus fruerentur solido & integro Dei beneficio: quod ex proximo capite melius liquebit.

Cap. XXII.

TUnc accersivit Josue Rubenitas, & Gaditas, ac dimidiam tribum Manasse,
2. Dixitque ad eos, Vos custodistis omnia quæ præcepit vobis Moses servus Jehovæ, & obedistis voci meæ in cunctis quæ præcepi vobis.
3. Non deseruistis fratres vestros jam diebus multis usque ad diem hanc, sed custodistis custodiam præcepti Jehovæ Dei vestri.
4. Nunc autem requiem dedit Jehova Deus vester fratribus vestris, quemadmodum dixerat eis: nunc igitur revertimini, & proficiscimini ad tabernacula vestra, ad terram possessionis vestræ, quam dedit vobis Moses servus Jehovæ trans Jordanem.
5. Tantum observate diligenter ut faciatis præceptum & legem quam præcepit vobis Moses servus Jehovæ, ut diligatis Jehovam Deum vestrum, & ambuletis in omnibus viis ejus, servetisque præcepta ejus, & adhæreatis ei: atque serviatis ei toto corde vestro, & tota anima vestra.
6. Benedixitque eis Josue, ac dimisit eos, abieruntque in tabernacula sua.
7. Dimidiæ autem tribui Manasse dederat Moses in Basan: alteri autem ejus parti dedit Josue cum fratribus suis trans Jordanem ad Occidentem. Et etiam quum dimitteret eos Josue in tabernacula sua, & benedixisset eis,
8. Tunc dixit ad eos, dicendo, Cum divitiis multis revertimini ad tabernacula vestra, & cum acquisitione multa valde, cum argento, & auro, & ære, & ferro, & vestibus multis valde: dividite spolia inimicorum vestrorum cum fratribus vestris.
9. Reversi sunt itaque, & abierunt filii Ruben, & filii Gad, & dimidia tribus Manasse à filiis Israël de Silo quæ est in terra Chanaan, ut irent ad terram Gilead, ad terram possessionis suæ, in qua possessionem acceperant secundum sermonem Jehovæ per manum Mosis.

1. *Tunc accersivit Josue.*] Hic refertur missio duarum tribuum & dimidiæ, quæ sequutæ residuum populum fuerant, non ut sibi quicquam acquirerent, sed quia jam extra sortem adepti erant domicilia & agros ut commune cum fratribus bellum gererent, donec ipsis quoque tranquilla esset sua hæreditas. Nunc quia fidi suis fratribus comites & adjutores fuerunt, Josue emeritos esse pronunciat, atque ita solutos & liberos domum remittit. Quæritur tamen quomodo ipsos censeat legitima militia perfunctos, quum adhuc occuparetur pars terræ ab hostibus, cujus sola possessio justum debuit bello finem imponere. Verum si memoria tenemus quod nuper dixi, expeditus erit hic nodus. Si Dei invitationem sequuti essent, & obsecundassent ejus virtuti: imo quum illis manum porrigeret, nisi turpiter retrocessissent, nullo periculo & parva molestia confectæ fuissent belli reliquiæ. Sua igitur desidia recusarunt quod Deus paratus erat largiri. Atque ita factum est, ut cessaret pactio qua se obstrinxerant duæ tribus & dimidia. Nec enim aliter se obligarant quam ut decem tribus comitarentur, nec minus strenue certarent pro illorum hæreditate, quam si par & eadem eorum esset conditio. Nunc quum perseveranter se fideles socios præstiterint, decem vero tribus præsenti fortuna contentæ, non postulent, sed potius tacite repudient eorum auxilium, jure datur illis liber reditus ad suos. Laudabilis vero eorum tolerantia, quod tædio impulsi non anteverterunt, sed quieti expectant dum ultro eos accersat Josue.

5. *Tantum observate.*] Temporali stipendio ita eos solvit ac liberat, ut in perpetuum devinciat imperio unius veri Dei. Redire itaque domum permittit: sed hac lege, ut Deo ubicunque sint militent. modum simul præscribit, ut Legem ejus servent. Sed quoniam ea est humani ingenii vanitas & inconstantia, ut facile evanescat ex cordibus religio, obrepat incuria & contemptus, exigit ab ipsis studium ac diligentiam in Lege præstanda. Legem vocat Mosis, ne per aëreas speculationes volitent: sed maneant defixi in ea doctrina, quam didicerant ex fideli Dei servo. Finem quoque & summam Legis attingit, ut diligant Deum, & adhæreant ei, quia exterior cultus alioqui parum ponderis haberet. Idem confirmat aliis verbis, ut serviant Deo in toto corde & tota anima: quibus verbis notatur sinceritas.

8. *Cum divitiis.*] Quia ante visum est, majorem partem duarum tribuum relictam fuisse in suis agris trans Jordanem, quum alii ad gerendum bellum trajicerent, æquum erat, quum in otio cum suis familiis vixissent, vel tantum occupati fuissent in domesticis negotiis, contentos esse suo victu, & fructu suorum laborum. Et certe improbe postulassent sibi quidquam ex præda & spoliis distribui, quum omnium molestiarum & periculorum fuissent expertes. Verum Josue non in summo jure insistit: sed milites hortatur, ut liberaliter ipsos prædæ suæ participes faciant. Hic intempestive quispiam disputet, fueritne communis præda. Neque enim simpliciter pro-

pronunciat Josue deberi quod injungit: sed tantum admonet quum Dei benedictione ditati fuerint, non fore satis humanos, nisi largi sint & benefici erga fratres: præsertim quia per eos non steterat, quo minus ad eandem expeditionem se accingerent. Cæterum quum jubet dividere, non flagitat æquam partitionem, qualis fieri solet inter socios & pares: sed aliquid erogando tollere invidiæ & odij materiam.

10. Devenerunt autem ad limites Jordanis qui erant in terra Chanaan, & ædificaverunt filii Ruben, & filii Gad, & dimidia tribus Manasse ibi altare juxta Jordanem, altare magnum visu.

11. Audierunt autem filii Israël dici, Ecce ædificaverunt filii Ruben, & filii Gad, & dimidia tribus Manasse altare è regione terræ Chanaan, in confinibus Jordanis in transitu filiorum Israël.

12. Audierunt, inquam, filii Israël, & convenerunt universus cœtus filiorum Israël in Silo, ut ascenderent contra eos ad pugnam.

13. Miserunt autem filii Israël ad filios Ruben, & ad filios Gad, & ad dimidiam tribum Manasse, ad terram Gilead, Phinees filium Eleazar sacerdotis.

14. Et decem principes cum eo, singulos principes per singulas domos avitas ex omnibus tribubus Israël: singuli namque principes familiarum patrum suorum erant in millibus Israël.

15. Venerunt ergo ad filios Ruben, & ad filios Gad, & ad dimidiam tribum Manasse, ad terram Gilead, loqnutique sunt cum eis, dicendo,

16. Sic dicunt universus cœtus Jehovæ, Quæ est prævaricatio ista qua prævaricati estis contra Deum Israël, ut avertamini hodie ne eatis post Jehovam, ædificando vobis altare, ut rebelletis hodie contra Jehovam?

17. An parum nobis est cum iniquitate Peor, à qua necdum sumus mundati etiam hodie, & tamen fuit plaga in cœtu Jehovæ?

18. Vos autem avertimini hodie ne eatis post Jehovam, & erit, vos rebellabitis hodie contra Jehovam, & cras in totum cœtum Israël irascetur.

19. Et quidem si immunda est terra possessionis vestræ, transite ad terram possessionis Jehovæ, in qua habitat tabernaculum Jehovæ, & possessiones accipite in medio nostrum: & contra Jehovam ne rebelletis, neque à vobis deficiatis, ædificando vobis altare præter altare Jehovæ Dei nostri.

20. Nonne Achan filius Zerah prævaricatus est prævaricatione in anathemate, & contra omnem cœtum Israël fuit ira? & ille vir unus non obiit propter iniquitatem suam.

10. *Devenerunt autem.*] Historia apprime memoratu digna, quod duæ tribus cum dimidia quum in animo haberent monumentum erigere communis fidei, & fraternæ concordiæ, zelo tamen inconsiderato rationem sequuti sunt, quæ merito fratribus suspecta esset. Decem vero tribus, quum putarent impia audacia & temeritate violari cultum Dei, sancta ira accensæ arma sumpserunt, ut in proprium sanguinem sævirent: nec placatæ fuerunt, nisi justa satisfactione accepta. Finis extruendi altaris per se rectus fuit. Propositum enim erat filiis Ruben, & Gad, & Manasse, testari quamvis fluminis interstitio divisi essent, in religione tamen conjunctos, & mutuum fovere consensum in Legis doctrina. Nihil autem minus erat in animo, quam in Dei cultu quidquam novare. Verum non leviter peccarunt, quod præterito summo sacerdote, & inconsultis fratribus, rem novam aggressi sunt: deinde quod forma ipsa testimonii in sinistram partem trahi poterat. Scimus
Exod. 20. quam severe Lex duo altaria vetuerit: quia volebat
vers. 24. Deum in uno loco tantum coli. Quum itaque ex aspectu statim omnibus in mentem veniret, eos secundum altare statuere, quis non eos sacrilegii damnasset, quod ritum à Lege Dei alienum, & degenerem fabricarent? Quum ergo vitiosum opus censeri posset, debuerant certe in re tanta & tam seria fratres suos facere consilii sui participes: præsertim summum sacerdotem prætermittere nefas fuit, quum ex ejus ore quærenda esset Dei voluntas. Reprehensione igitur digni fuerunt: quia perinde acsi soli essent in mundo, non reputarunt qualis posset nasci offensio ex novitate exempli. Quare discamus nihil inconsiderate aggredi, etiamsi vitio careat: quia po-
1 Cor. 6. tius semper occurrat Pauli admonitio, non tantum
vers. 12. quid liceat spectandum esse, sed quid expediat: præ-
& 10. sertim sedulo cavendum ne quo novo exemplo tur-
vers. 23. bemus pios animos.

11. *Audierunt filii Israël.*] Non dubium est quin sancto zelo excanduerint: neque vehementia videri nimia debet, quod ob congeriem lapidum ad delendos suos populares se armaverint. Vere enim & prudenter judicarunt pessundari legitimum Dei sanctuarium, ejus cultum profanari, sacra violari, dissipari consensum pietatis, januam aperiri superstitionum licentiæ, si duobus in locis immolarentur Deo victimæ: quibus etiam de causis tam graviter totum populum ad unum altare astrinxerat. Non temere itaque decem tribus sacrilegam audaciam in profano altari detestantur. Quare hic nobis illustre proponitur specimen pietatis, ut si videmus corrumpi purum Dei cultum, acerrimi quantum in nobis erit, simus ejus vindices. Non omnibus quidem datus est gladius in manum: sed pro sua quisque vocatione & officio, viriliter & constanter asserere studeat purum religionis statum contra omnes corruptelas. Maxime vero rara laude dignus fuit zelus dimidiæ tribus Manasse, quæ posthabito carnis respectu, familiæ suæ non pepercit. Interea fateor, hoc quamvis pium studium non caruisse turbulento impetu: quia antequam sciscitati fuerint de fratrum suorum animo, & causam probe tenuerint, properant ad bellum decernendum. Fateor quidem id non fieri nisi sub conditione: quia legatos mittunt qui causam bene & penitus compertum referant, nec digitum movent ad pœnam exigendam, donec facti sint sceleris certiores. Itaque excusari potest iracundiæ fervor, dum se ad pugnam comparant, si qua defectio deprehensa fuerit.

16. *Sic dicunt.*] Perinde acsi cognitum esset, unico Dei altari hoc secundum esse oppositum, ab objurgatione incipiunt, & quidem valde dura & aspera. Sumunt igitur hoc pro confesso, extructum esse altare, in quo duæ tribus sacrificia sua offerant. Hic eos fallit opinio, quia in alium usum & finem

erat destinatum. Porro si verum fuisset quod animis conceperant, justa esset tota expostulatio qua utuntur: erat enim clarum defectionis crimen, quidquam
1 Sam. 15. vers. 22. mutare in Lege Dei, cui obedientia pluris est quam omnes victimæ: ac in optima ratione fundata est hæc condemnatio, eos esse apostatas, qui se ab unico altari subducunt.

17. *An parum nobis est.*] Scelus amplificant à pertinacia, quod non desinant Deum subinde lacessere suis abominationibus. Proferunt in medium insigne exemplum, ac recentis memoriæ. Nam quum à quatuor plagis mundi circumdarent Dei sanctuarium, quasi boni custodes Dei, quum tradita eis esset rite colendi Dei regula, in qua assiduis exercitiis retinebantur: scortorum tamen illecebris decepti se polluerant in fœdis superstitionibus, & adoraverant Baal-Peor. Quia hoc scelere implicitus tenebatur totus populus, non dubitant decem legati socios culpæ se adjungere. Quærunt igitur, Annon sufficit nobis iniquitas quam contraximus in idolo Peor? Addunt, nondum ab ea se esse mundatos: quasi dicerent nondum penitus sepultam esse memoriam, vel extinctam Dei vindictam. inde colligunt duas tribus & dimidiam, dum se impia contumacia à Deo avertunt, & excutiunt ejus jugum, non tantum sibi male consulere, sed accersere simile exitium toti populo, quia Deus injuriam suam latius ulciscetur: quod exemplo Achan confirmant, qui quum solus, & clam furatus esset ex anathemate, non solus subiit sacrilegii sui pœnam, sed alios quoque secum traxit: quemadmodum visum fuit quosdam cecidisse in acie, omnes autem turpiter fuisse fugatos, quia in populo residebat pollutio. Ratiocinantur autem à minori ad majus: Si flagravit ira Dei contra multos ob clandestinum unius hominis maleficium, multo minus impune cessurum populo, si manifestam idololatriam dissimulet. Infertur tamen media sententia, ut si altare extruxerint duæ tribus cum dimidia, acsi deterior esset earum conditio, quia non habitarent in terra Chanaan, veniant & potiantur ipsæ quoque terra Chanaan, ne prava æmulatione Deum provocent. Hinc autem colligimus non ventoso aliquo impetu fuisse concitatos, quando sua jactura & dispendio, benigne admittere in societatem parati sunt qui sedem alibi & domicilium sibi poposcerant.

21. Responderunt autem filii Ruben, & filii Gad, & dimidia tribus Manasse, loquutique sunt cum principibus millium Israël:

22. Deus deorum Jehova, Deus deorum Jehova ipse novit, & Israël cognoscet, si per rebellionem, & si per prævaricationem in Jehovam, ne serves nos die hac.

23. Si cogitavimus ædificare nobis altare, ut averteremur ne iremus post Jehovam, & si ad immolandum super illud holocausta & sacrificium, & si ad faciendum super illud sacrificia prosperitatum, Jehova ipse inquirat.

24. Et si non potius timore hujusce rei fecimus hoc, dicendo, Cras dicent filii vestri filiis nostris, dicendo, Quid vobis & Jehovæ Deo Israël?

25. Nam terminum posuit Jehova inter nos & vos, filii Ruben & filii Gad, Jordanem: non est vobis portio in Jehova: & cessare facient filii vestri filios nostros, ut non timeant Jehovam.

26. Et diximus, Demus nunc operam ut ædificemus altare, non pro holocausto, nec pro sacrificio:

27. Sed ut testis sit inter nos & vos, & inter generationes nostras post nos, ut serviamus servitutem Jehovæ coram eo in holocaustis nostris, & in sacrificiis nostris, & prosperitatibus nostris: & ne dicant filii vestri cras filiis nostris, Non est vobis pars in Jehova.

28. Diximus itaque, Et erit, si dixerint nobis aut generationibus nostris cras, tum dicemus, Videte similitudinem altaris Jehovæ quod fecerunt patres nostri, non pro holocausto, neque pro sacrificio, sed ut testis sit inter nos & vos.

29. Absit à nobis ut rebellemus contra Jehovam, & avertamur hodie ne eamus post Jehovam, ædificando altare pro holocausto, pro oblatione, & pro sacrificio, ultra altare Jehovæ Dei nostri quod est ante tabernaculum ejus.

30. Porro quum audisset Phinees sacerdos, & principes cœtus, capitaque millium Israël qui cum eo erant, verba quæ loquuti fuerant filii Ruben, & filii Gad, & filii Manasse, placuit in oculis eorum.

31. Dixitque Phinees filius Eleazar sacerdotis filiis Ruben, & filiis Gad, & filiis Manasse, Hodie novimus quod in medio nostri sit Jehova, quod non prævaricati sitis contra Jehovam prævaricationem istam: tunc liberastis filios Israël de manu Jehovæ.

32. Reversus est igitur Phinees filius Eleazar sacerdotis, & principes illi à filiis Ruben, & à filiis Gad, de terra Gilead ad terram Chanaan ad reliquos filios Israël, & retulerunt eis rem.

33. Placuitque res in oculis filiorum Israël, atque benedixerunt Deo filii Israël, neque decreverunt ascendere contra eos ad pugnam, ut disperderent terram in qua filii Ruben & filii Gad habitabant.

34. Vocaverunt autem filii Ruben & filii Gad altare Hed, dicendo, Quia testis erit inter nos quod Jehova est Deus.

21. *Responderunt autem.*] Status causæ in definitione versatur. Excusant enim filii Ruben, Gad & Manasse, sibi alium fuisse animum. atque ita crimen diluitur: quia alia est facti qualitas, quam alii putabant. Quod autem non tumultuantur, nec jurgium movent ob factam sibi injuriam, exemplum est raræ modestiæ, quod nobis ad imitationem proponitur, ut si quando injuste & falso quod recte à nobis factum est, vituperari ab imperitis contingat, nobis sufficiat reprehensionem ita refellere, ut purgati simus. Porro quo plus fidei sibi acquirant, meliusque testatam faciant suam integritatem, gravi obtestatione

scelus

ſcelus cujus ſuſpecti erant, à ſe rejiciunt. Pondere etiam non caret *διαλλαγῇ*, Deus deorum Jehova, Deus deorum Jehova: quæ etiam vehementia confirmant quam fideliter perſeverare cupiant in Legis doctrina, & quantopere abhorreant à contrariis ſuperſtitionibus. Quia autem eorum conſilium hominibus non patebat, & pro cujuſque ſenſu expoſitum erat variis ſententiis, ideo ad Dei judicium provocant, ſeque offerunt ad ſubeundam pœnam, ſi agnoſcant aliquid perperam fuiſſe aggreſſos. Cæterum ut probent ſe hypocritis non eſſe ſimiles, qui perdita improbitate Deum judicem centies appellant, quum tamen intus convicti teneantur: non modo conſcientiam obtendunt, ſed ſimul pronunciant totum populum fore teſtem: acſi dicerent, reipſa palam fore ſibi nunquam fuiſſe in animo commiſcere novum Dei cultum. & recte interpretantur quomodo altare fuiſſet illicitum, nempe ſi illic inſtituiſſent mactare ſua ſacrificia. Neque enim Lex ſimpliciter acervos lapidum damnavit: ſed voluit uno tantum in loco ſacrificia offerri ad retinendum in una fide populum, ne diſcerperetur religio, ne daretur licentia hominum temeritati, & ita quiſque poſt ſua commenta diffluerct. Ita videmus qualitate facti monſtrata, deteſtationem tolli quam decem tribus conceperant. Improprie quidem, ſed apte pro ruditate ſenſus noſtri Deus ſtatuitur ſupra omnes deos. Neque enim aliis conferri poſſet niſi plures eſſent. Itaque fugiendæ abſurditatis cauſa, aliqui de Angelis exponunt: quod tametſi alicubi bene quadrare fateor, nego tamen eſſe perpetuum. Nec vero durum videri debet, eum qui unicus eſt ac ſolus, vocari tamen Deum deorum, quia parem non habeat, ſed emineat ſupra omnem celſitudinem, adeoque ſua gloria obſcuret ac in nihilum redigat omnia deitatis nomina quæ in mundo celebrantur. Ita hæc loquutio referri debet ad communem vulgi ſenſum.

26. *Et diximus.*] Craſſa quidem impietas, cujus rei acti fuerant, probe refutata fuit: non tamen videtur omni ex parte fuiſſe extra culpam, quia Lex vetat quaslibet ſtatuas erigere. Verum excuſatio facilis eſt, non alias ſtatuas damnari, niſi quæ ad Deum repræſentandum ſpectant. Cæterum congeriem lapidum erigere trophæi loco, vel in teſtimonium miraculi, vel in memoriam inſignis Dei gratiæ, nuſquam Lex prohibuit: alioqui & Joſue, & poſt eum multi ſancti Judices ac Reges ſe profana novitate inquinaſſent. Verum nihil aliud Deo diſplicuit, niſi hominum mentes deorſum trahi, ut craſſo & terreno modo coleretur. Satis ergo ſuperque à noxa ſe eximunt filii Ruben, Gad, & Manaſſe, dum profitentur non alium fore uſum altaris, quam ut vinculum ſit fraternæ conjunctionis: & juſtam rationem adferunt, quia periculum erat ne longo temporis progreſſu decem tribus alias excluderent tanquam alienas, quod non eandem terram incolerent. Nam quia regio trans Jordanem non fuerat initio comprehenſa in fœdere, poterat diverſa habitatio movere litem diſſidii. Poſteris itaque ſuis tempeſtive conſulunt, ut altari quaſi publicis tabulis, jus ſuum tueri queant: ut ita alii alios mutuo agnoſcant, & communiter ſerviant uni Deo.

Exod. 20. verſ. 4. Levit. 29. verſ. 1. Deut. 5. verſ. 8.

30. *Porro quum audiſſet.*] Recte zelo ſuo temperant Phinees & legati, dum moroſius non inſiſtunt, nec urgent conceptum præjudicium, ſed excuſationem blande & libenter admittunt. Multos enim ſi qua re offenſi ſint & exaſperati, placare nulla defenſio poteſt, quin ſemper reperiant quod maligne & inique carpant potius quam rationi cedere videantur. atque hoc exemplum obſervatu dignum eſt, ut ſiquando re non ſatis cognita ſumus offenſi, à pertinacia caveamus: ſed potius ſtatim deflectamus ad æquitatem. Porro quod puri à ſcelere reperti ſint filii Ruben, Gad, & Manaſſe, id Dei gratiæ adſcribunt Phinees & legati. Nam his verbis, *Novimus quod Jehova ſit in medio noſtri*, ſignificant Deum ſibi fuiſſe propitium, & curam geſſiſſe ipſorum ſalutis. Quod diligenter obſervandum eſt, quia inde rurſum colligitur, nos à Deo nunquam deficere, vel ad impietatem prolabi, niſi nos deſerat, & derelictos conjiciat in ſenſum reprobum. Ergo omnis idololatria oſtendit jam ante alienatum fuiſſe Deum, ut pœnas ſcelerum juſta excæcatione exigeret. Interea tenendum, non aliter nos perſtare in pietate, niſi quamdiu Deus præſto adeſt, noſque manu ſua ſuſtinet, ac Spiritus ſui virtute confirmat ad perſeverantiam. Dicunt Phinees & legati, ſe fuiſſe liberatos à filiis Ruben, Gad, & Manaſſe: quia jam amplius non ſit metuenda Dei vindicta ubi purgata eſt omnis ſceleris ſuſpicio. Similis tandem in toto populo æquitas & humanitas ſe profert, quia defenſionem ſuorum amplexi, gratias agunt Deo, quod populum ſuum immunem à piaculo ſervaverit. Et quamvis ſubito incaluerant, ſedatis tamen animis diſcedunt. Similiter duæ tribus & dimidia ſedulo ad præſtandum officium incumbunt, ubi nomen imponunt altari, quod rectum ejus uſum docendo, ab omni ſuperſtitione populum retrahat.

Cap. XXIII.

FUit autem poſt dies multos poſtquam requiem dedit Jehova Iſraëli ab omnibus
inimicis eorum in circuitu, Joſue ſenuit, & venit in dies:
2. Tunc vocavit Joſue omnem Iſraël, ſeniores ejus, & capita ejus, & judices
ejus, & præfectos ejus, dixitque ad eos, Ego ſenui, & veni in dies:
3. Voſque vidiſtis omnia quæ fecerit Jehova Deus veſter omnibus gentibus iſtis in
conſpectu veſtro, quod Jehova Deus veſter pugnaverit pro vobis.
4. Videte, ſorte diſtribui vobis gentes iſtas reſiduas in hæreditatem per tribus veſtras, à Jordane, atque omnes gentes quas diſperdidi uſque ad mare Magnum ab occaſu
Solis.
5. Jehova autem Deus veſter ipſe propulſabit eas à facie veſtra, & expellet eas à conſpectu veſtro, & jure hæreditario poſſidebitis terram earum, quemadmodum loquutus
eſt Jehova Deus veſter vobis.
6. Roborate igitur vos valde, ut cuſtodiatis & faciatis quicquid ſcriptum eſt in libro
Legis Moſis, ut non recedatis ab eo neque ad dextram neque ad ſiniſtram.
7. Neque commiſceamini gentibus iſtis quæ remanent vobiſcum: & nomen deorum
earum ne commemoretis, nec adjuretis, neque ſerviatis eis, neque incurvetis vos eis.
8. Sed Jehovæ Deo veſtro adhæreatis, ſicut feciſtis uſque ad diem hanc.
9. Propterea expulit à facie veſtra gentes magnas & fortes, nec ſtetit quiſquam in conſpectu veſtro uſque ad diem hanc.

10. Vir unus ex vobis persequutus est mille, quia Jehova Deus vester est qui pugnat pro vobis, sicut loquutus fuerat vobis.

11. Custodite valde super animabus vestris ut diligatis Jehovam Deum vestrum.

Hic narratur solennis contestatio, qua usus est Josue sub tempus mortis, ut purum Dei cultum sibi superstitem relinqueret. Etsi autem hic pax & quies qua potiri sunt Israëlitæ inter gentes Chanaan, pro eximio Dei beneficio censetur: repetere tamen memoria convenit quod ante docui, eorum ignavia factum esse, ut inter hostes suos habitarent, quos profligare & abolere difficile non erat. Sed merito laudatur Dei indulgentia, quod eorum ingratitudini ignoverit. Pia etiam sollicitudo Josue omnibus qui aliis præsunt, ad imitationem hic proponitur. Nam sicuti paterfamilias noo satis providus reputabitur, si tantum de suis liberis usque ad vitæ finem cogitat, nisi curam suam longius extendat, & quoad in se est studeat etiam mortuus prodesse: ita boni magistratus & præfecti prospicere debent, ut quem relinquunt bene compositum statum, confirment ac prorogent in longum tempus. Hac ratiooe scribit Petrus se daturum operam, ut quum migraverit è mundo, suarum tamen admonitionum memor sit Ecclesia, fructumque inde percipiat. Quod dicitur vocasse totum Israëlem, continuo autem post subjicitur, seniores ejus, & capita, & judices, & præfectos, sic interpretor, omnibus quidem fuisse permissum ut venirent, sed conventum indictum fuisse capitibus ac præfectis. Atque ita hoc posterius membrum mihi exegeticum esse videtur. Et certe nullo modo credibile est totum populum fuisse vocatum: neque etiam fieri potuit. Hoc itaque modo vocatus est populus, quia senioribus, judicibus, & aliis mandatum fuit ut venirent, & secum adducerent voluntarios quosque. Recitatur quidem duplex sermo Josue: sed mihi videtur scriptor historiæ, breviter, ut fert linguæ usus, totius concionis summam perstringere, deinde latius persequi ac complecti quæ prætermiserat. In hac quæ priorem locum obtinet, brevitate, Josue populum ad certam continuæ & infatigabilis Dei gratiæ fiduciam hortatur atque animat. Nam quum experti essent Deum in omnibus esse veracem, nulla in posterum dubitatio relinquebatur, quin eosdem tuto sperarent successus in hostibus vincendis ac perdendis. Sortitionem quoque qua illis residuam terram distribuerat, tanquam arrham vel pignus indubiæ fruitionis in medio illis statuit: quia non temere, sed Dei jussu suam cuique sedem suosque fines descripserat.

2 Petr 1. vers. 5.

6. *Roborate igitur.*] Jam modum vincendi ostendit, ne crassam securitatem, ut sæpe fieri solet, loco fiduciæ arripiant. Deum igitur propitium illis fore affirmat, & quicquid aggressi fuerint feliciter cessurum promittit, si modo in Legis obedientia persistant. Hypocritæ quamvis secure Deum contemnant ac derideant, eum tamen vellent sibi habere obstrictum: imo plenis buccis non sine ludibrio jactant ejus promissiones. Atqui vera fides sic in Deum recumbit, ut simul homines in ejus timore retineat. Denique ut inveniatur Deus, sincere quærendus est: & si respici ab eo cupimus, cavendum ne terga ei obvertamus. Verbo roborandi, ut alibi dictum est, serium studium designat: quia in tanta imbecillitate nemo ad servandam Legem se penitus accinget, nisi supra vires nitatur. Notanda etiam veræ obedientiæ definitio quæ hic ex Mose repetitur, ne deflectamus ad dextram vel sinistram. Deut. 5. vers. 32.

7. *Neque commisceamini.*] Diserte admunet non aliter probe satisfacturos esse officio, nisi attente sibi caveant ab omnibus corruptelis. quod valde necessarium fuit illis præcipere. Undique enim circumdati erant Satanæ laqueis: & scimus quanta eorum fuerit ad superstitiones propensio, vel potius quam præceps cupiditas. Primo igitur vetat ne interior gentium necessitudo scelerum societate eos implicet. misceri enim hoc loco tantundem valet, atque apud Paulum jugum ducere. Denique primo idololatriæ fomenta vel illecebras removet: deinde ipsam idololatriam detestatur. Notandum vero quod neque genuflexionem, neque sacrificia, neque alios ritus exprimit: sed perversos omnes cultus designat vocibus memorandi & jurandi. Unde colligimus detrahi Deo suum honorem, ubi ex omnibus quæ sibi vendicat, vel tantillum ad idola transfertur. Itaque concludit ut Deo uni adhæreant: quod tantundem valet atque in solidum esse addictos. 2 Cor. 6. vers. 4.5.

9. *Propterea expulit.*] Significat, modo ne ipsi mutentur, Deum ex sua parte minime fore mutabilem. Itaque modo sibi Dei favorem concilient, continuum victoriarum tenorem fore asserit. Tandem iterum hortatur, ut quantum illis chara est sua vita & salus, attenti sint ad Deum amandum. Ex quo fonte oriuntur omnia vera obsequia: quia nisi liberaliter propensoque affectu eum colamus, frustra mores nostros componere studebimus ad externam Legis formam.

12. Quia si avertendo aversi fueritis, & adhæseritis residuis gentibus istis, residuis (inquam) istis quæ sunt vobiscum: & affinitatem contraxeritis cum eis, & misceatis vos cum eis, & ipsæ vobiscum:

13. Jam nunc scitote quod posthac Jehova Deus vester non expellet omnes gentes istas à facie vestra: sed potius erunt vobis in laqueum, & offendiculum, & flagellum in lateribus vestris, & in spinas in oculis vestris, donec pereatis è terra optima ista, quam dedit vobis Jehova Deus vester.

14. En autem ego ingredior hodie viam universæ terræ: cognoscite ergo toto corde vestro, & tota anima vestra, quod non cecidit verbum unum ex omnibus verbis optimis quæ loquutus est Jehova Deus vester super vos: omnia evenerunt vobis, non cecidit ex eis verbum unum.

15. Sicut ergo evenit vobis omne verbum bonum quod loquutus est Jehova Deus vester ad vos, sic adducet Jehova super vos omne verbum malum, donec disperdat è terra optima ista, quam dedit vobis Jehova Deus vester.

16. Quum transgressi fueritis pactum Jehovæ Dei vestri quod præcepit vobis, & abieritis, & servieritis diis alienis, incurvaveritisque vos eis, irascetur furor Jehovæ contra vos, & peribitis cito è terra optima quam dedit vobis.

12. *Quia si avertendo.*] Minas adjungit ex trita Legis methodo, ut si forte dulcedine gratiæ Dei non satis tangantur, metu saltem excitentur ad officium. Turpe quidem est, ubi blande invitat Deus homines,

nes, non statim eos occurrere, ut prompto & alacri obsequio respondeant: sed ea est carnis socordia, ut semper minarum stimulis indigeat. Josue ergo ofitatam in Lege rationem tenet, dum terrorem injicit Israëlitis, nisi oblatum Dei favorem sponte amplecti studeant. Porro hæc denunciatio oon semel illis facta est, gentes Chanaan fore stimulos ad pungenda eorum latera, & io spinas configendis eorum oculis, si illis assuescerent. Primo quia rerram illam sibi Deus consecraverat, purgari volebat inquinamentis omnibus: deinde quia videbat quam proclive esset populum malis exemplis corrumpi, huic quoque malo mederi volebat. Jam quum ab ona parte pro nihilo doceret populus, terram impiis superstitionibus contaminari, & illic idola coli pro vero Deo: ab altera parte contagionem nimis cupide ex earum vitiis traheret: justa fuit tam crassi contemptus merces, sentire molestos & infestos, quibus male pepercerat.
Num. 33. vers. 55. Porro quod tam Moses quam Josue minati fuerant, palam fuisse completum satis superque liquet ex libro Judicum. Neque tamen prorsus inutilis fuit hæc vindictæ Dei promulgatio: quia mortuo Josue animos sumpserunt ad bellandum. Verum evanidus fuit ardor ille, ac paulo post ioitiati sont nefandis gentium sacris. Unde perspicitur humani iogenii intemperies ad perversos cultus, quæ nullis frenis cohiberi satis potest. Nunc expendere convenit quatenus ad nos pertineat hæc doctrina. Peculiare quidem fuit veteri populo hoc mandarum, ot deletis gentibus Chanaan, separati essent ab omnibus profanis sordibus. Nobis hodie certa regio quæ nos disterminet, definita noo est: neque gladio armati sumus ad impios omnes occidendos: tantum cavendum est na qua propior necessitudo scelerum societate nos involvat. Nam plusquam difficile est, ubi sponte nos miscemus, non aliqua labe vel macula aspergi. Sed hoc caput quia alibi expositum fuit, leviter tantum jam attingo.

14. *En autem ego.*] Quoniam statutum est omnibus semel mori, dicit Josue sibi instare exitum qui manet cunctos homines, quia ipse quoque mortalis natus sit. Hebr. 9. vers. 27. Hæc porro verba ad populi consolationem accommodat, ne se immodico mœrore excrucient propter orbitatem, quum illis ereptus fuerit. Neque enim dubium est, quin reliquerit inæstimabile sui desiderium, quum populus quasi capite ablato truncum se & mutilum videret. Ergo admonet, quum vitæ curriculum suo quasi stadio finitum sit, non esse poscendum ut alia sit sua quam totius humani generis conditio. Interea non significat promiscuam esse omnibus moriendi formam, quia semen incorruptibile cælestis doctrinæ fideles ab incredulis discernit, ne pariter intereant: sed hic tantum attingit quod commune est, nempe peracto vitæ cursu è mundo migrare. Summa autem sermonis huc redit, quemadmodum beneficiis & promissionum suarum eveotu Deus se veracem probaverat, ita non irritas nec inanes fore ejus minas, quin ultimo eorum interitu ulciscatur cultus sui profanationem.

CAP. XXIV.

Congregavit itaque Josue omnes tribus Israël in Sichem, vocavitque seniores Israël, & capita ejus, judicesque ejus, ac præfectos ejus: steteruntque coram Deo.

2. Dixitque Josue ad universum populum, Sic dicit Jehovah Deus Israël, Trans flumen habitaverunt patres vestri à seculo, ut Thare pater Abraham, & pater Nachor, servieruntque diis alienis.

3. Et tuli patrem vestrum Abraham è loco qui erat trans flumen, & deduxi per universam terram Chanaan: multiplicavique semen ejus, & dedi ei Isaac.

4. Et dedi ipsi Isaac Jacob & Esau: tradidique ipsi Esau montem Seir, ut possideret eum: Jacob autem & filii ejus descenderunt in Ægyptum.

5. Misique Mosen & Aharon, & percussi Ægyptum, quemadmodum feci in medio ejus: & postea eduxi vos.

6. Et eduxi patres vestros ex Ægypto, devenistisque ad mare, & persequuti sunt Ægyptii patres vestros cum curribus & equitibus usque ad mare Rubrum.

7. Tum clamaverunt ad Jehovam, & posuit caliginem inter vos & Ægyptios: induxitque super eum mare, ac operuit eum: & viderunt oculi vestri quæ feci in Ægypto, & habitastis in solitudine in diebus multis.

8. Postea adduxi vos ad terram Emorrhæi habitantis trans Jordanem: præliatique sunt vobiscum, & tradidi eos in manum vestram: possedistisque terram eorum, ac delevi eos à facie vestra.

9. Surrexit autem Balac filius Sippor rex Moab, & præliatus est cum Israël: misitque & vocavit Bileam filium Beor, ut malediceret vobis.

10. Et nolui audire Bileam, sed benedixi benedicendo vobis, & liberavi vos è manu ejus.

11. Transistisque Jordanem, & venistis ad Jericho: pugnaveruntque contra vos viri Jericho, Emorrhæus, & Perizæus, & Chananæus, & Hittæus, & Girgasæus, & Hivæus, & Jebusæus: tradidique eos in manum vestram.

12. Et misi ante vos crabrones, qui expulerunt eos à facie vestra, duos reges Emorrhæi, non gladio tuo, nec arcu tuo.

13. Dedique vobis terram in qua non laborastis, & urbes quas nou ædificastis, & habitastis in eis: vineas & oliveta quæ non plantastis, comedetis.

14. Nunc ergo timete Jehovam, & servite ei in perfectione & veritate, & auferte deos quibus servierunt patres vestri trans flumen, & in Ægypto, & servite Jehovæ.

1. *Congregavit itaque.*] Jam, meo judicio, fusius explicat quæ ante brevius retulit. Neque enim consentaneum fuisset bis eadem de causa populum extrahere in alienum locum. Ergo repetitione series historiæ contexitur. Ideo particulam expletivam, *Itaque*, posui, quæ cœptam narrationem contiouet. Exprimi-

primitur autem quod ante tacuerat, stetisse omnes coram Deo: quo sanctior dignitas & religio conventus designatur. Neque enim dubium quin solenni ritu invocaverit Josue Dei nomen: & tanquam in ejus conspectu ad populum concionatus sit, ut reputarent pro se quisque, Deum omnium quæ agebantur esse præsidem: nec privatum negotium se illic tractare, sed sacrum & inviolabile pactum confirmare cum ipso Deo. Adde quod paulo post additur, illic fuisse sanctuarium: unde probabile est, arcam fœderis eo fuisse traductam, non mutandi loci causa, sed ut in actione tam seria se sisterent ad terrestre Dei tribunal. Nulla enim religio vetabat, arcam moveri: & locus Sichem non procul distabat.

2. *Trans flumen.*] Exordium sumit à gratuita eorum eruditione, qua sic Deus eos anteverterat, ne quam præstantiam, vel quod meritum jactare possent. Nam arctiore vinculo eos sibi Deus devinxerat, quod quum reliquis pares essent, eos tamen sibi collegerat in peculium non alio respectu quam meri beneplaciti. Porro ut clare appareat nihil esse in quo glorientur, ad suam originem ipsos adducit, & commemorat patres ipsorum in Chaldæa sic habitasse, ut communiter idola cum aliis colerent, nec quidquam differrent à vulgo. Unde colligitur, Abraham quum in idololatria demersus esset, fuisse quasi ab inferis extractum. Judæi quidem ut falsam generis dignitatem sibi arrogent, fabulantur patrem suum Abraham, quum nollet ignem Chaldaicum pro deo agnoscere, profugum fuisse à patria. Verum si ad consilium Spiritus attendimus, nihilo magis eximitur à publici erroris culpa quam Thare & Nachor. Quorsum enim dicitur, patres populi servisse diis alienis, & Abraham inde fuisse ereptum, nisi ut in ipsis primordiis refulgeat gratuita Dei misericordia? Nam si reliquis dissimilis fuisset Abraham, eum sua pietas discerneret. Atqui hoc nominatim agitur ne propria dignitate excellat quæ obscuret Dei gratiam: sed ut posteri agnoscant, quum esset perditus, excitatum fuisse à morte in vitam. Cæterum, fuit hoc incredibile & simile portento, quum adhuc superstes esset Noë, non modo passim in mundo grassatam fuisse idololatriam: sed in familiam quoque Sem penetrasse, in qua saltem purior vigere debuerat religio. Certe quantum in hac parte vesanus & indomabilis hominum sit furor, inde cognoscitur, quod sanctus Patriarcha, cui peculiaris data fuerat Dei benedictio, frenare suos posteros non potuerit, quin relicto vero Deo, se ad superstitiones prostituerent.

3. *Et tuli patrem.*] Hoc verbo melius confirmatur quod nuper docui, Abraham non propria virtute emersisse ex profunda ignorantia & errorum abysso, sed inde manu Dei fuisse eductum. Neque enim dicitur ultro Deum quæsiisse, sed fuisse ab eo sumptus, & alio traductus. Beneficia sua amplificat, quod in longa peregrinatione mirabiliter Abraham incolumem servaverit. Unde quod sequitur scrupulum aliquem parit, quod Deus multiplicaverit semen Abrahæ: & tamen dederit ei solum Isaac, quia nonnisi ejus fit mentio. Sed hæc comparatio singularem erga eos Dei gratiam illustrat, quod quum numerosa esset alioqui Abrahæ soboles, solus eorum pater gradum legitimi hæredis tenuerit. Eodem sensu mox subjicitur, quum fratres germani & gemelli essent Esau & Jacob, unum ex duobus fuisse retentum, altero præterito. Videmus ergo ut magnifice tam in persona Ismaël & fratrum, quam Esau, Dei clementiam & bonitatem extollat ergo Jacob, acsi diceret genus ejus non aliis præcellere, nisi quia sic Deo placuit.

4. *Jacob autem & filii ejus.*] Post relegationem Esau narratur descensus Jacob in Ægyptum: quia tametsi tantum uno verbo attingitur, amplam tamen, & uberem, & luculentam paterni Dei favoris materiam comprehendit. Nec vero dubium est, quamvis auctor libri splendidis elogiis non extollat singula miracula, quin tamen summam liberationis quoad sufficeret, exposuerit Josue populo. Primo virtutes designat in Ægypto editas: deinde celebrat transitum maris Rubri, ut illis inæstimabili potentia opitulatus erat Deus: tertio tempus commemorat quo peregrinati sunt in deserto.

8. *Postea adduxi vos.*] Tandem de victoriis disserere incipit, quæ viam patefecerunt ad sedes occupandas. Etsi enim regio trans Jordanem, in hæreditate promissa non fuerat: ex quo tamen Deus suo decreto eam terræ Chanaam adjunxit tanquam beneficii sui cumulum, non abs re Josue eam simul copulat, ut Dei liberalitatem erga populum commendet: nec tantum prædicat virtute Dei fretos fuisse armis & viribus superiores, sed etiam defensos contra exitiales insidias quibus adortus eos fuerat Balac. Etsi enim nihil impostor Balaam diris & execrationibus magicis poterat: valde tamen profuit in evertenda ejus malitia admirabilem Dei potentiam cernere. Nam perinde fuit acsi consertis manibus cum noxiis omnibus confligeret. Jam quo certius persuadeat non tantum Deo duce ipsos vicisse, sed sola ejus potentia: repetit quod legitur apud Mosen, immissos fuisse Deut. 27.
crabrones, qui sine hominum manu hostes prosternerent. vers. 20. Hoc autem illustrius fuit miraculum, quam si alio modo fusi, fugati, & profligati essent. Nam qui præter opinionem nullo negotio fuerunt victores, quamvis fateantur prosperum belli eventum Dei donum esse: mox tamen ejus laudem superbia excæcati, ad suum consilium, industriam, & fortitudinem transcribunt. Verum ubi per crabrones res efficitur, indubie asseritur Dei virtus. Itaque concluditur, populum non suo gladio neque arcu acquisisse terram: quod Psalmo 44. repetitur, & videtur Psal. 44.
hinc esse sumptum. vers. 4. Postremo ubi admonuit, populum fructus alienis laboribus partos comedere, hortatur ut Deum, sicut ejus beneficentia meretur, diligat.

15. Quod si molestum est vobis servire Jehovæ, eligite vobis hodie quos colatis: sive deos, quibus servierunt patres vestri, qui fuerunt trans flumen, sive deos Emorrhæi, in quorum habitatis terra: ego vero, & domus mea colemus Jehovam.

16. Cui respondit populus, dicens, Absit à nobis ut derelinquamus Jehovam, serviendo diis alienis.

17. Jehova enim Deus noster ipse est qui eduxit nos & patres nostros è terra Ægypti, è domo servorum, & qui fecit in oculis nostris signa ista magna: servavitque nos in omni via per quam ambulavimus, & in omnibus populis per quorum transivimus medium.

18. Expulitque Jehova omnes populos, atque adeo Emorrhæum habitatorem terræ à facie nostra: etiam nos serviemus Jehovæ, quia ipse est Deus noster.

19. Dixitque Josue ad populum, Non poteritis servire Jehovæ, quia Deus sanctus est, Deus æmulator est: non parcet sceleribus vestris, atque ita peccatis vestris.

20. Si dereliqueritis Jehovam, & servieritis deo alieno, convertet se, & malefaciet vobis, consumetque vos, postquam benefecerit vobis.

21. Cui respondit populus, Nequaquam: sed Jehovæ serviemus.

22. Dixitque Josue ad populum, Testes estis contra vos quod vos elegeritis vobis Jehovam ut illi serviatis. Et dixerunt, Testes.

23. Nunc ergo auferte deos alienos qui sunt in medio vestri, & inclinate cor vestrum ad Jehovam Deum Israël.

24. Cui respondit populus, Jehovæ Deo nostro serviemus, & voci ejus obediemus.

15. *Quod si molestum est.*] Videtur hic parum respicere Josue quid deceat probum & cordatum ducem. Si populus relicto Deo post idola abreptus fuisset, illius erat de impia & scelesta defectione pœnam exigere. Nunc vero optione data, servire Deo velint nec ne, habenas laxat, quo audacius ruant ad peccandi licentiam. Absurdius etiam quod sequitur, ubi negat Deo posse servire: acsi consulto impellere ipsos vellet ad excutiendum jugum. Atqui dubium non est, quin Spiritus instinctu gubernata fuerit ejus lingua ad excutiendos illorum sensus. Nam ubi Deus homines sub imperium suum cogit, plerumque satis voluntarii sunt ad profitendum studium pietatis, à quo tamen statim defluunt: ita ædificant sine fundamento. Id fit quia nec de sua imbecillitate satis ut par erat, diffidunt, nec reputant quam difficile sit totos se Deo addicere. Quare serio examine opus est, ne levi motu in arduum feramur, atque ita inter primos conatus nos successus destituat. Hoc consilio Josue probationis causa Judæos emancipat, ut tanquam soluti & sui juris de integro eligant quem Deum velint colere: non ut à vera religione abigat, qui jam plus satis erant proclives: sed ne inconsiderate promittant quod paulo post violent. Scopus enim Josue fuit renovare fœdus ac sancire cum Deo jam percussum, ut videbimus. Non abs re igitur illis datur eligendi libertas, ne postea necessitatem obtendant, ubi se proprio consensu obligaverint. Interea ut pudorem ipsis incutiat, se in Dei cultu cum domo sua perseveraturum testatur.

16. *Cui respondit populus.*] Hic jam non pœnitendus fuit fructus optionis datæ, ubi populus non jurat in alterius verba, nec quod aliunde dictatum fuit quasi pro obsequio ratum habet: sed nefas esse pronunciat à Deo desciscere. Atque ita ad fœderis confirmationem non parum valet, quod sibi ultro legem imponit. Summa responsi est, quum Deus ipsos mirabili redemptione sibi acquisierit in populum peculiarem, perpetuo auxiliatus sit, atque ostenderit se ipsis esse in Deum, detestabilem fore ingratitudinem, si eo repudiato, ad deos alienos desciscant.

19. *Dixitque Josue.*] Hic vero prorsus absurda facere videtur Josue, qui promptum & alacre populi studium terrore frangit. Quorsum enim negat posse servire Deo, nisi ut ipsa ἀδυναμία eos in desperationem conjiciat, qua à timore Dei alienari necesse fuit? Verum hac quamvis aspera contestatione socordem populum, & securitate hebetem expergefieri necesse fuit: quod videmus saltem momentaneo successu non caruisse. Neque enim animos despondent, vel segniores redduntur: sed hoc obstaculo superato, intrepide respondent, se in officio constantes fore. Denique non deterret eos Josue, quominus Deo serviant: sed tantum quam refractarii sint ac immori-
Deut. 32. geri exponit, ut ingenium mutare discant. Sic Moses cantico quum videtur divortium inter Deum & ipsos facere, nihil aliud quam eos pungit & acuit, ne sui similes esse pergant. Simpliciter quidem ratiocinatur Josue à Dei natura: sed præcipue stylum stringit in perversos mores, & indomitam contumaciam populi. Pronunciat Deum esse sanctum, & zelotem. Id certe ab ejus cultu homines minime prohiberet: sed hinc sequitur, impuris, sceleratis, profanisque ejus contemptoribus, & quibus nulla religio est ejus iram provocare, nihil esse cum eo negotii, quia implacabilem sentient. Cæterum ubi dicitur non passurus eorum sceleribus, non statuitur generalis regula: sed dirigitur ad immorigeros homines sermo, ut sæpe alias. Neque etiam agitur de quibuslibet, vel specialibus delictis, sed de crassa Dei abnegatione, sicuti proximus versus demonstrat. Ideoque liberius respondet populus se fore Dei cultorem.

22. *Dixitque Josue.*] Nunc tenemus in quem hactenus scopum collimaverit Josue: non ut populus metu exanimatus à religione excideret: verum ut sanctior esset obligatio, ex quo ultro appetiverant ejus imperium, in ejus fidem ac clientelam se contulerant, ut degerent sub ejus patrocinio. Se ergo propria conscientia perfidiæ reos ac convictos fore agnoscunt nisi fidem præstiterint. Etsi autem non simulate professi sunt se ad sui damnationem fore testes: quam leviter tamen elapsa sit hujus promissionis memoria, patet ex libro Judicum. Nam mortuis senioribus celeriter ad varias superstitiones distracti sunt. Quo exemplo docemur quam multiplices fallaciæ occupent hominum sensus, & quam flexuosi recessus hypocrisio & vanitatem occultent, dum seipsos vana fiducia decipiunt.

23. *Nunc ergo auferte.*] Qui fieri potest ut nuper tam rigidi superstitionis vindices idolis apud se locum dederint? & tamen id verba sonant, ut è medio sui auferant deos extraneos. Si recipimus domos eorum adhuc fuisse pollutas idolis, quasi in illustri speculo cernere licet, ut suaviter sibi major pars hominum indulgeat in vitiis, quæ inexorabili severitate contra alios persequitur. Sed quia verisimile mihi non est post cædem Achanausos fuisse manifestis sacrilegiis se polluere, libenter ad eorum affectum refero, ut procul omnia falsorum deorum figmenta à se abigant. Nam ante hoc eodem capite hortatus est, ut auferrent deos, quibus servierant patres ipsorum trans flumen, & in Ægypto. Atqui nemo putabit idola Chaldææ reposita fuisse in eorum sacrariis, vel etiam secum asportasse ex Ægypto spurcitias, quæ hostilis inter Deum & ipsos dissidii causa forent. Sensus ergo simplex est, ut renuncient omnibus idolis, ac se abdicent omni profanatione, quo solam Deum pure colant. Nam & huc tendit particula, *Ut inclinent cor ad Jehovam*: quod tantundem valet atque in eo acquiescere, vel ita adjicere animum ad ejus amorem, ut eo solo oblectentur ac contenti sint.

25. Percussit itaque Josue fœdus cum populo in die illa: & proposuit ei præceptum & judicium in Sechem.

26. Scripsit Josue verba ista in libro Legis Dei: tulit quoque lapidem magnum, statuitque eum ibi subter quercum, quæ erat in sanctuario Jehovæ.

27. Dixitque Josue ad universum populum, En lapis iste erit nobis in testimonium: ipse enim audivit omnia verba Jehovæ quæ loquutus est nobiscum, eritque contra vos in testimonium, ne forte mentiamini contra Deum vestrum.

28. Remisitque Josue populum, quemlibet in hæreditatem suam.

29. His autem gestis, mortuus est Josue filius Nun servus Jehovæ, centum & decem annorum.

30. Sepe-

30. Sepelieruntque eum in termino hæreditatis ejus in Thimnatserah, quæ est in monte
Ephraim ad Aquilonem Gaas.
31. Servivitque Israël Jehovæ cunctis diebus Josue, cunctisque diebus seniorum qui diu
vixerunt post Josue, quique noverant omne opus Jehovæ quod fecerat ipsi Israël.
32. Ossa autem Joseph quæ detulerant filii Israël ex Ægypto, sepelierunt in Sechem, in
parte agri quam acquisierat Jacob à filiis Hamor patris Sechem centum nummis, & fue-
runt filiis Joseph in possessione sua.
33. Porro Eleazar filius Aharon mortuus est, & sepelierunt eum in Gibeath Phinees
filii ejus, qui datus fuit illi in monte Ephraim.

25. *Percussit itaque.*] Hic locus quem in finem indictus fuerit conventus demonstrat, ut populus scilicet renovato fœdere Deo esset addictior, sanctiusque obstrictus. Itaque in hac pactione Josue tanquam internuncius Dei fuit, utpote qui ejus nomine fidem & obedientiam stipulatus est à populo. Itaque secundum membrum exegetice additur, proposuisse illis præceptum & judicium. Sensum enim depravant ac pervertunt qui has voces exponunt de novo aliquo sermone Josue: quum de Lege Mosis proprie accipi debeant, acsi dictum esset, Josue nihil aliud pepigisse, quam ut manerent firmi in Lege servanda: nec alia capita fœderis prolata fuisse in medium, sed tantum in ea quam ante amplexi & professi erant doctrina fuisse confirmatos. Sicuti etiam Malachias ut eos contineat sub jugo Dei, non aliud flagitat quam ut memores sint Legis per Mosen traditæ.

26. *Scripsit Josue.*] Authenticum illud volumen
Mal. 4. vers. 4. intellige quod custodiebatur juxta arcam fœderis: acsi publicas tabulas ad perpetuam memoriam in archivis reconderet. Nec dubium est quum Lex recitabatur, quin accesserit hujus quoque fœderis promulgatio. Verum quia sæpe quod scriptum est in libris clausis delitescit, aliud memoriæ subsidium statuitur, quod semper in omnium oculis extet, nempe lapis sub quercu prope sanctuarium. Non quod perpetua illic fuerit arcæ statio: sed quia illic locata fuit, ut coram Deo apparerent. Itaque quoties se coram Deo sistebant, in eorum conspectu versatum fuit testimonium vel memoriale percussi fœderis, quo melius in fide retinerentur. Quod lapidem dicit verba Jehovæ audiisse, hyperbolica quidem, sed non inepta loquutio est ad exprimendam sermonis Dei efficaciam & virtutem, acsi dictum esset, penetrare in saxa mortua, & lapides, ut si homines surdi sint, in omnibus elementis resonet eorum damnatio. Mentiri hic, ut alibi sæpe, accipitur pro dolose & fallaciter agere, frustrari, & fallere datam fidem. Quis non putaret fœdus tam bene stabilitum posteris in multas ætates firmum ac sanctum fore. Atqui non aliud maxima sollicitudine profecit Josue, nisi ut paucis annis vigeret.

29. *His autem gestis.*] Honor sepulturæ indicium reverentiæ fuit, quæ ipsa pietatem populi testata est. Sed utraque parum altas habuit radices. Itaque elogium quo insignitur Josue post mortem, quum vocatur *servus Dei*, miseris ac perditis omnem excusationem abstulit, qui Deum mirabiliter in ipso operatum paulo post spreverunt. Ideo oblique notatur eorum inconstantia, quod eo superstite & usque ad mortem seniorum Deo servierint. Subest enim tacita antithesis lapsus, & alienationis, dum subito obrepsit beneficiorum Dei oblivio. Non mirum igitur est si hodie quoque, ubi Deus aliquos ex servis suis præclaris & egregiis dotibus instruit, eorum auctoritas ordinem & statum Ecclesiæ tuetur ac conservat: ipsis autem mortuis statim exoritur tristis dissipatio, & occulta impietas effreni licentia prorumpit.

32. *Ossa autem Joseph.*] Tempus quo sepulta fuerunt ossa Joseph, non præfigitur: sed colligere promptum est, ex quo Israelitis pacata fuit habitatio urbis Sichem, officio defunctos esse. Quamvis enim locum sepulchro certum non designasset, honoris tamen causa in agro quem emerat Jacob, ponendum esse duxerunt. Forte etiam hoc exprimitur ad coarguendam segnitiem populi: quia factum est, ut Joseph cum Abraham non sepeliretur: quod illic adhuc dominabantur hostes. Stephanus recenset ossa Gen. 33. duodecim Patriarcharum, & fieri potest ut aliæ tri- vers. 19. bus æmulatione adductæ cineres patrum suorum collegerint. Quod autem agrum dicit emptum fuisse ab Abraham, in nomine errandum obrepsit. Quoad se- Actor. 7. pulturam, in genere tenendum est toties occurrere ejus mentionem in Scriptura, quia symbolum fuit resurrectionis futuræ.

LAUS DEO.

INDEX

INDEX

RERUM ET VERBORUM SELECTIORUM

quæ hoc in Josuam Commentario explicantur: cujus prior numerus caput, alter vero capitis versum indicat.

Regum

FINIS.

